De Tijdspiegel. Jaargang 38

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 38. Henri J. Stemberg, Den Haag 1881

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008188101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

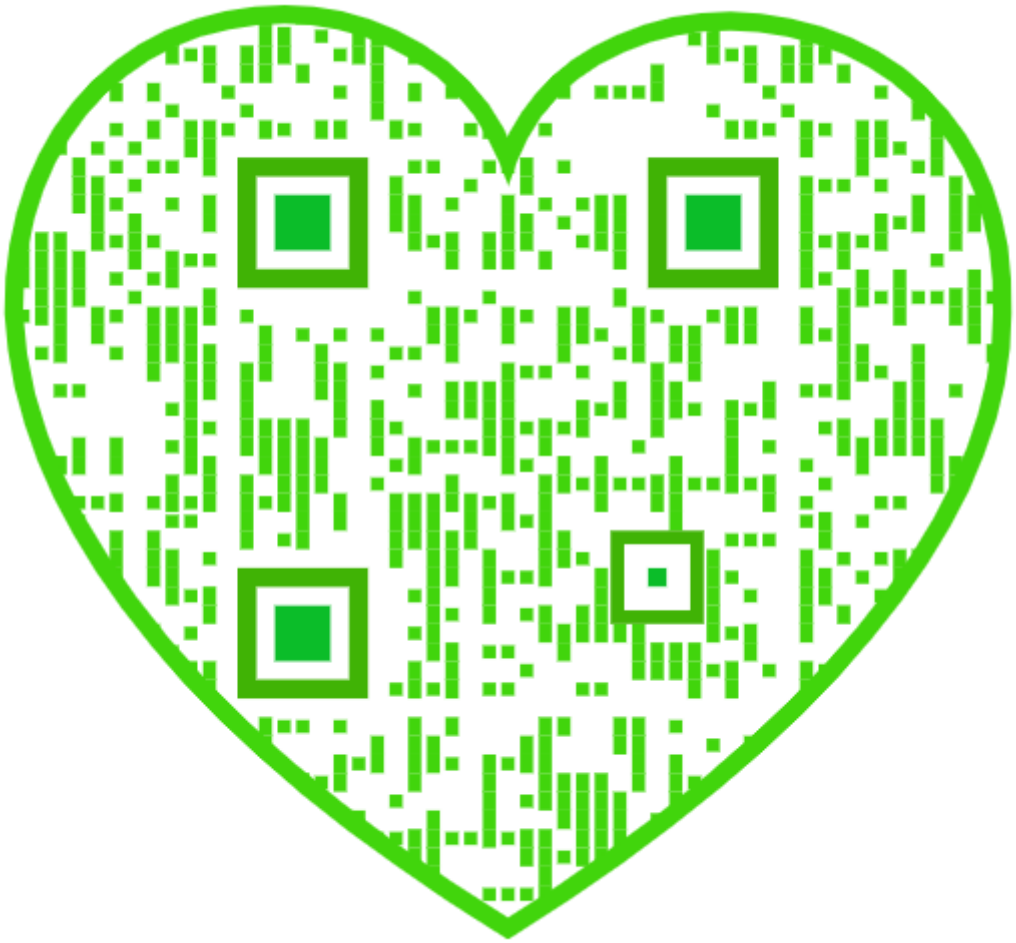

[Eerste deel]

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

Zedekundig onderzoek.

Het meerendeel der menschen schijnt in de streelende overtuiging te verkeeren, dat, terwijl zeer veel kennis uitsluitend het loon is van zeer veel inspanning, eene voorzienige goedheid alle welopgevoede menschen heeft toegerust met eene natuurlijke kennis omtrent het voornaamste, dat betrekking heeft op staatkunde, godgeleerdheid, schoonheidsleer en zedekunde. Voor hen, die dit meenen, zijn de volgende bladzijden niet geschreven, maar voor hen, die gaarne zelf over zedekunde nadenken. Gedeeltelijk aan de hand van de (tot op bl. 321) zeer leerzame *Phaenomenologie des sittlichen Bewusstseins. Prolegomena zu jeder künftigen Ethik von Eduard von Hartmann*, ten vorigen jare uitgekomen te Berlijn, bij Carl Duncker (871 bl. groot 8°), wensch ik, met zorgvuldig vermijden van allen geleerden omhaal, van alle kunsttermen, en dus in algemeen verstaanbare taal, een beoordeelend overzicht te geven van onderscheidene zedekundige beginselen, en wel in dier voege, dat elk beginsel streng wordt afgescheiden van elk ander, om alleen in zijne eigene gevolgen te worden bespied. Ons onderzoek beweegt zich dus geheel in het afgetrokkene. Het houdt zich niet bezig met de menschen, gelijk zij handelen onder den vereenigden invloed van allerlei zedelijke beginselen, maar met elk dier beginselen in zulk een staat van afzondering, waarin het werkelijk nooit voorkomt. Ik leg mij daarbij op de grootste beknoptheid toe, daar mijn doel niet is onderwijzen, maar opwekken van het eigen nadenken van den lezer.

I.

In den wil ligt het wezen van den handelenden mensch. Willen is bevrediging zoeken van behoeften. Zijn die behoeften bij den mensch van zeer onderscheiden aard, hij weet ze te rangschikken, de eene

aan de andere ondergeschikt te maken. Slaagt hij daarin, dan vindt hij geluk, in onderscheiding van het dier, dat het niet verder brengt dan het opvolgen van een lust en het daardoor verkrijgen van een aangenaam gevoel; iets, waarmee insgelijks de mensch aanvangt, namelijk op den laagsten trap zijner ontwikkeling.

In dit zoeken van een aangenaam gevoel ligt reeds aanleiding tot nadenken over eene zedeleer. Men tracht natuurlijk dat gevoel niet alleen zoo krachtig, maar ook zoo duurzaam mogelijk te maken, en men vraagt zich derhalve af, welk aangenaam gevoel, welk genot aan de beide voorwaarden het best voldoet. Zoo komt men ertoe, de zinnelijke en de geestelijke genieting met elkander te vergelijken, en er ontstaat eene zedeleer, nederkomende op het berekenen van de kansen, die eene daad of eene levenswijze oplevert voor het verzekeren van zoowel het innigst, als het meest blijvend genot. Men kan daarbij tot de meening geraken, dat de deugdzame daad, de deugdzame levenswijs of ook het gebruiken van de rede de schoonste kansen vereenigt: het genot blijft altijd doel, de deugd of het gebruik der rede slechts een middel. Ook is het natuurlijk onverschillig, of men meent, dat het beurtelings gehoorzamen aan de rede en aan zekere driften het doeltreffendst is: het doel, dat men, hoe dan ook, treffen wil, verandert niet: het is zuiver persoonlijke bevrediging. De zedeleer der geheele Oudheid heeft nooit hooger doel gekend. Epikurus, de Stoïcijn, Aristoteles, Plato hebben het gelijkelijk nagestreefd. Spinoza's zedeleer is in beginsel geene andere: hij heeft slechts uit dit beginsel meer gevolgen en gevolgen van wijdere strekking afgeleid, dan vóór hem was geschied. Daarmede heeft hij zeker een dienst bewezen, immers in het licht gesteld, dat de zedeleer, die in de berekening van de beste kansen van genot bestaat, - eene zedeleer, voor zeer velen de eenig bruikbare - het inderdaad zeer ver brengen kan.

Dat zij tot eene volkomene zedelijkheid kan voeren, is evenwel niet aan te nemen, of men moest de gewone beteekenis van dat woord veranderen. De zedeleer der kansrekening, gelijk wij haar kortheidshalve willen noemen, gebiedt, een groot voordeel in de toekomst te verzekeren door hetgeen voor het oogenblik een klein nadeel is. Derhalve: zelf arm, met een rijke, na eene schipbreuk, op een eenzaam eiland, dood ik hem in den slaap en eigen mij zijn vermogen toe, want gevaar van ontdekking is er niet. Overal, waar de onmacht van den Staat, of een groot fortuin, dat tot het omkoopen van rechters in staat stelt, of het overwicht van mijn maatschappelijken rang, of ook de medeplichtigheid der openbare meening, of eindelijk eene naderende staatkundige omwenteling vaste waarborgen zijn, dat eene anders laakbare handeling, die ik plegen wil, ongestraft zal blijven, wordt die handeling geoorloofd, zoodra ik er de som van mijn genot door vermeerder. Want men zegge niet, dat eene laakbare handeling dit nooit doen kan, daar zij gewetenswroeging veroorzaakt. Wat, indien ik er

die gewetenswroeging, als onvermijdelijke voorwaarde van het verhoogen van mijn genot, voor over heb? Maar bovendien: die gewetenswroeging zal gaandeweg wel minder worden, naarmate de zedeleer der kansrekening veld wint en langer heerscht. Zij dagteekent uit een tijd, toen men het goede nog om het goede zocht. Ook vergete men niet, dat het goed geweten het loon is van belangeloos gepleegde goede daden, niet van die derhalve, welke men alleen plegen zou, om een rustig geweten te kunnen behouden.

De zedeleer der kansrekening vindt men evenzeer terug in de zedeleer, die de beweegreden van alle doen en laten zoekt in hoop op belooning of vrees voor tuchtiging aan deze of gene zijde des grafs, met andere woorden: in de zedeleer van Mozes en van de drie eerste Evangeliën, voor een deel ook van Paulus. Loon en straf onderstellen een God, die beiden uitdeelt, en kunnen natuurlijk dan alleen op het krachtigst zedelijk handelen bevorderen of van het tegendeel afschrikken, wanneer zij eeuwig zijn. De evangelische zedeleer eischt dan ook, volgens velen, het geloof aan een God, die eeuwige straffen kan opleggen. Maar het geloof aan een wezen, dat onbillijk, ja, wreed genoeg is, om eene eindige schuld te bezoeken met eene oneindige vergelding, is alleen mogelijk bij een lagen trap van beschaving. Al zou dus de evangelische zedeleer het goede in de wereld bevorderen, zoo kan men haar bezwaarlijk willen handhaven, omdat men met haar een beschavingstoestand zou moeten bestendigen, waarvan het voortduren niet wenschelijk kan worden geacht. Dezelfde zedeleer, die in sommige opzichten het goede zou aankweeken, zou krachtens het lage peil van beschaving, dat alleen de met die zedeleer samenhangende voorstelling van God mogelijk maakt, in andere opzichten het verkeerde in de hand werken.

Een geheel nieuwe vorm, maar toch slechts een vorm, van de zedeleer der kansrekening, die eigen geluk tot éénigen maatstaf maakt van het handelen, is de beschouwing, volgens welke er geen geluk is dan in de afwezigheid van smart, en die op dien grond het afsterven aan alles, wat aandoeningen kan wekken, kortom volstrekte onverschilligheid, onaandoenlijkheid, tot plicht maakt. De mensch, die zich geestelijk van zijne medemenschen afzondert, zoodat hij volkomen ongevoelig wordt voor de prikkels van hebzucht, eerzucht, geslachtsdrift, en die in het bereiken van ongestoorde zelfgenoegzaamheid de vervulling ziet van zijne bestemming, terwijl de altijd openstaande mogelijkheid van zelfmoord hem waarborgt voor het gevaar van ondragelijk lichaamslijden - ook hij richt zijn leven in op de wijze, die hem de beste kans geeft op het bereiken van het hoogste, dat voor hem persoonlijk te bereiken valt. Van deze zedeleer mag men zeggen: het geneesmiddel is erger dan de kwaal. Met de aandoenlijkheid, die voor lijden vatbaar maakt, wordt de aandoenlijkheid weggenomen, die vatbaar maakt voor vreugd. Is het de moeite waard, alles op te offeren aan zelfgenoeg-

zaamheid, wanneer de zelfgenoegzaamheid ten slotte slechts een ander woord is voor het onbevredigd blijven van alle natuurlijke wenschen, slechts een ander woord voor zelfvernietiging? Schopenhauer heeft die zelfvernietiging van den geestelijken mensch gepredikt als 's menschen ware bestemming, dan eerst vervuld, wanneer de mensch vrij is van alle begeerte, om te leven. Deze leer moet leiden, en heeft bij Schopenhauer geleid, tot de gevolgtrekking, dat die bejegening onzer medemenschen de beste is, welke alle begeerte, om te leven, in hen uitdooft. Die gevolgtrekking veroordeelt zichzelve door hare ongerijmdheid.

Maar de eisch van Schopenhauer heeft voor Hartmann dit hoogst leerzame, dat het hem toont, hoe de zedeleer der zelfzucht, ten einde toe ontwikkeld, leidt tot de zedeleer der zelfvernietiging. Dat is de veroordeeling van de zedeleer der zelfzucht. Indien men in deze wereld zichzelf bevredigen kon; indien de berekening van de beste kansen voor het vinden van louter persoonlijk geluk tot een practisch resultaat leidde en werkelijk dat geluk deelachtig liet worden, waarom, vraagt hij, zou men niet zelfzuchtig zijn? Nu het evenwel blijkt, dat de zelfzucht eindigen moet met de zelfvernietiging, dus met de vernietiging te wenschen van hetgeen zij gezocht had, blijkt ook, dat de wereld er niet op is ingericht, om den mensch de bevrediging te geven, die hij krachtens zijne natuur begeert; waaruit voort zal vloeien, dat die beschouwing de ware is, volgens welke eene wereld, waarin de mensch zichzelf gedurig moet verloochenen, verloochenen in zijne natuurlijkste neigingen, door ons aanstonds niet anders dan de slechtst mogelijke kan worden genoemd. Deze beschouwing, de stelling derhalve, dat, uit het oogpunt van de volle bevrediging der zelfzucht, deze wereld de slechtst mogelijke is, zij moet het uitgangspunt zijn van de zedeleer. Zoo alleen zal zij het recht hebben, de zelfverloochening te prediken, die haar aanvang en grondslag moet zijn.

Het inzicht, dat de zedeleer der zelfzucht of der kansrekening ten slotte tot die der zelfvernietiging voert, leidt inmiddels niet altijd tot het zoeken van den genoemden grondslag. Vaak zoekt men hulp bij den steun van een gezag, dat dan het zedelijk leven geheel besturen moet. Dat beginsel van gezag, als grondslag der zedeleer, wordt het volledigst uitgedrukt, wanneer men beweert, dat niet de aard eener handeling haar zedelijk karakter bepaalt, maar de omstandigheid, dat zij uit onderwerping van onzen wil aan een anderen wil, dus uit gehoorzaamheid, geschiedt.

Het gezag, waaraan wij gehoorzaamheid schenken, kan voor den mensch berusten òf bij het hoofd der familie, waartoe hij behoort; òf bij den Staat, onder wiens bescherming hij leeft; òf bij de openbare meening, als uitdrukking van de zeden en gewoonten, die in zijne omgeving heerschen; òf bij de Kerk; òf eindelijk bij een God, wiens wetboek hij meent te bezitten. Evenwel, waar het gezag ook bij beruste, de mensch erkent het slechts, zoolang hij zich in een minder

ontwikkelden toestand bevindt; hij is voortdurend bezig, ook al weet of bedoelt hij het niet, met aan dat gezag te ontgroeien. Ware nu gehoorzaamheid aan een gezag de grondslag der zedelijkheid, dan zou de geschiedkundige ontwikkeling, het rijpen, het mondig worden der menschheid haar altijd meer, en eindelijk geheel, van dien grondslag berooven. De zedeleer van het gezag kan dus alleen dan de ware zijn, wanneer, in strijd met hetgeen de geschiedenis als onvermijdelijk en ook als wenschelijk leert, de mensch kunstmatig in een toestand kon worden gehouden van voortdurende onmondigheid, die natuurlijk den vollen wasdom van zijne geestelijke vermogens belemmert of liever onmogelijk maakt. Is het bestendigen van die onmondigheid door de ontwikkeling der menschheid uitgesloten, dan moet er, wanneer gezag de grondslag is der zedelijkheid, eens een tijd komen, waarin die grondslag ontbreekt en dus alle zedelijkheid vervalt.

De zedeleer der zelfzucht en die van het gezag, in zichzelf en op den duur onvoldoende, vormen evenwel eene voorbereiding. De eerste gewent den mensch eraan, zekere anders onmiddellijk werkende beweegredenen te overwinnen; de tweede oefent hem in het heerschen over eigen wil.

II.

De mogelijkheid van eene bevredigende zedeleer hangt in de eerste plaats af van de vraag, of er in den mensch eene vatbaarheid is, om door handelingen, ook wanneer zij ons voordeel berokkenen noch schade, op aangename of onaangename wijze te worden aangedaan. Aan het bestaan van deze vatbaarheid kan men moeilijk twijfelen. Daden wekken bepaalde gewaarwordingen in ons op, en gewaarwordingen, die onmiddellijk in een oordeel kunnen worden omgezet, waarvoor dikwerf geen andere grond kan worden aangegeven dan die gewaarwording zelf. Wij noemen zulk een oordeel dan een zedelijk oordeel, dat derhalve, in zijne wijze van ontstaan, van het oordeel over schoonheid dikwerf niet verschilt. Door deze onloochenbare overeenkomst geleid, is men ertoe gekomen, het zedelijk oordeel met het oordeel over schoonheid geheel op ééne lijn te stellen en aan hetgeen ons besturen moet bij het plegen van zedelijke handelingen, denzelfden naam te geven, dien men geeft aan hetgeen ons besturen moet bij het voortbrengen van kunstwerken. In beide gevallen zal men zich moeten laten leiden door goeden smaak.

Zoo wordt goede smaak een beginsel van zedelijkheid. Smaak is allereerst afkeer van uitersten, dus van hetgeen die uitersten doet bereiken: overdrijving. De zedelijkheid wordt dientengevolge maathouden. Niemand zal de waarde van den goeden smaak voor de zedelijkheid miskennen. Smaak is eene kracht, die van veel verkeerds terughoudt. Maar kan men op goeden smaak alleen eene zedeleer bouwen? Overdrij-

ving wordt geschuwd. Dat is de hoogste regel. Die regel zelf schijnt evenwel reeds te bewijzen, dat, waar hij toegepast moet worden, men niet te doen heeft met deugden, want deugden zijn niet te overdrijven. Bovendien: maathouden beteekent als algemeen geldig zedelijk voorschrift niets, tenzij men eene algemeene maat voor alle menschen zou willen vaststellen, wat tot niets anders dan tot middelmatigheid en eenvormigheid kan leiden; zoodat de les van maathouden enkel een richtsnoer voor het handelen van een bepaald persoon kan zijn. Het juiste midden toch tusschen uitersten ligt niet voor elken mensch op dezelfde plaats.

De zedeleer van den goeden smaak wordt mitsdien vanzelf ertoe gedreven, om de zedelijkheid geheel persoonlijk op te vatten, haar te stellen in de schoone samenstemming der verschillende krachten, die in elken persoon werkzaam zijn. Gelijk het menschelijk lichaam in verschillende afmetingen schoon kan zijn, wanneer er slechts gelijkheid van schikking en evenredigheid heerscht tusschen de deelen, zoo zal ook het leven van elk mensch zedelijk zijn, zoodra dezelfde eisch ten aanzien van zijne verschillende aandriften of krachten is vervuld. Het leven van elken bijzonderen persoon vertoont dan in het klein, wat de Staat in het groot bezit, wanneer hij aan zijne bestemming beantwoordt: samenstemming der deelen, verkregen door de gerechtigheid, die allen geeft, wat hun toekomt. Het kwade ligt, naar dit gezichtspunt, in alle eenzijdigheid, alle overdrijven, in iedere onevenredige ontwikkeling van één of meer bijzondere vermogens of aandriften.

Inmiddels kan hij, bij wien de zin voor harmonie is ontwaakt, zich op den duur niet tevredenstellen met de harmonie, die hij in zijn binnenste of in zijn persoonlijk leven vindt, gelijk hij, rust zijn oog op anderen, zich niet bevredigd zal gevoelen door den aanblik zelfs van talrijke, in zichzelf harmonische, personen, maar die met elkander geen geheel vormen. De behoefte aan harmonie zal juist naar volledige samenstemming van de enkele personen als bestanddeelen van het groot geheel verlangen. Maar dan zal het nieuwe doel: harmonie van het geheel, van de menschelijke maatschappij, het eerste doel: innerlijke harmonie van den bijzonderen persoon, onmogelijk maken. Een zeer eenzijdig ontwikkeld persoon, naar den maatstaf, aangegeven door het eerste doel, onvoorwaardelijk te veroordeelen, kan, naar den maatstaf, dien het tweede doel aan de hand doet, uitnemend zijne plaats vervullen, gelijk in eene symphonie een niet-harmonische toon op zijne plaats kan zijn. Waar de algemeene harmonie als zedelijke maatstaf wordt erkend, zal dus geschiktheid voor de aangewezen taak de eenige zedelijke eisch zijn, aan elken persoon gesteld. Hij leeft als deel; is hij, wat hij als deel moet zijn, dan is hij goed.

Het groote bezwaar tegen deze zedeleer is tweeledig. 1°. De mensch is deel van een dubbel geheel: de natuur en de samenleving. In overeenstemming te leven met de stoffelijke zoowel als met de maat-

schappelijke voorwaarden, waarin hij geplaatst is, zal, moet vaak onbereikbaar zijn. Tusschen de eischen, door al die voorwaarden gesteld, is dikwerf onverzoenlijke strijd. 2°. De mensch is deel van een geheel, dat hij in de verte niet in al zijn omvang kent en van welks harmonie hij dus geene voorstelling heeft. Hoe zal hij over de geschiktheid van het middel oordeelen, wanneer hij omtrent het doel in den blinde rondtast? Want behoort elk persoon mede te werken tot de harmonie van het groot geheel, dan heeft ook inderdaad ieder persoon zich eenvoudig als middel te beschouwen.

Tevergeefs zou men trachten aan dit bezwaar te ontkomen door het doel minder algemeen te stellen. Toegevende, dat men het geheel, waartoe men behoort, in zijn geheel niet kent en dus even min weet, waarin de harmonie van dat geheel bestaat, zou men zich kunnen bepalen tot het willen medewerken aan eigene en anderer beschaving, volmaking. Dit medewerken aan eigene of anderer volmaking zal evenwel eerst op doeltreffende wijze kunnen geschieden, wanneer men zich eene voorstelling maakt van de menschelijke volkomenheid, dat is: van datgene, wat men tracht te bereiken. Maar deze voorstelling zal toch ontleend moeten zijn òf aan het begrip van de algemeene harmonie, òf aan dat van de innerlijke harmonie van elk in het bijzonder. Is dat het geval, zoo keeren de bezwaren weder, die wij reeds vermeld hebben.

Tegen het aannemen van het staan naar innerlijke harmonie als beginsel van het zedelijk leven is het bezwaar misschien niet onoverkomelijk. Men zou zich tot *die* harmonie kunnen beperken, zonder naar eene harmonie op ruimer schaal te staan. Men zou verder kunnen afzien van elke poging, om zich van de harmonie van eigen innerlijk bestaan een denkbeeld te vormen en dat denkbeeld onder woorden te brengen. Ziet men hiervan af, dan kan de mensch van de innerlijke harmonie van zijn wezen spreken, gelijk de kunstenaar spreekt van zijn ideaal. Het zedelijk leven wordt dan een vorm, waarvan de kunstenaar in ons zich bedient. Nooit staat den kunstenaar op een gegeven oogenblik zijn ideaal voltooid, en gelijk het voor altijd blijven moet, voor den geest. Zijn ideaal, hoe onvolledig, hoe veranderlijk ook, wordt hem evenwel tot eene bezielende en leidende kracht. Zoo kan de mensch zich ook een louter persoonlijk zedelijk ideaal vormen (door de waarneming van groote karakters en door eigen verbeeldingskracht), een ideaal, dat bovendien nooit in het afgetrokkene, maar altijd in verband met bepaalde omstandigheden, met eene bepaalde taak ontstaat. De leer, die dit goedkeurt, ja, tot beginsel verheft, zou men de zedeleer der ideaalvorming kunnen noemen.

Maar ook tegen deze zedeleer verheffen zich bedenkingen. Erkent men haar als de ware, dan worden zedelijk gevoel en schoonheidsgevoel, zedelijkheid en kunst geheel op één lijn gesteld. In deze gelijkstelling ligt gevaar. Er zijn menschen, bij wie schoonheidsgevoel

of kunstzin schaars aanwezig is. Wat zal hen zedelijk doen zijn? Waar kunstzin heerscht, houdt de ontwikkeling van de veerkracht, voor zedelijkheid onmisbaar, niet altijd gelijken tred. Kunst heeft altijd betrekking op den zinnelijk waarneembaren vorm, waarin iets innerlijks zijne uitdrukking vindt. De zedelijkheid, die louter kunst is, zal er licht toe verleid worden, alleen aan den vorm waarde te hechten, en in elk geval, om aan deze verleiding te ontkomen, eene waardeering van het wezen boven den enkelen vorm moeten bezitten, welke waardeering een zedelijk gevoel onderstelt, dat juist niet met schoonheidsgevoel volkomen te vereenzelvigen is. Onder het zich tevredenstellen met den zedelijken vorm behoeft volstrekt niet alleen geveinsdheid, het spelen van eene rol, te worden verstaan in den lageren zin des woords. Men moet evenzeer daaronder begrijpen het tooneelspeler zijn in den uitnemendsten en verhevensten zin, een tooneelspeler, die in een gevoel komt, er zich in verplaatst, het zich geheel eigen maakt, maar het toch altijd niet uit zichzelf heeft. Den mensch, die dit krachtens zijn dichterlijken aanleg, ten aanzien van zedelijke gewaarwordingen doet, zal men toch niet een zedelijk persoon noemen. Hem blijft iets, of liever de hoofdzaak zelve ontbreken, ofschoon hij aan een zedelijk kunstideaal zeer wel beantwoorden kan.

En nu werd nog het gunstigste geval ondersteld, dat, waarin de mensch niet alleen zulk een ideaal bezit, maar ook den ernstigen wensch, om het te verwezenlijken. Is die wensch minder ernstig, staan krachtige zinnelijke driften er tegenover, dan moet de ervaring nog leeren, dat de kunstzin zich door die driften niet laat omkoopen; te meer, omdat juist de ontwikkeling van den zin voor schoonheid sommige van die zinnelijke driften versterkt en hare bevrediging schijnt te wettigen.

Op andere, meer ondergeschikte, bedenkingen tegen de zedeleer, opgevat als deel der schoonheidsleer, behoeft nauwelijks gewezen te worden. Is die zedeleer bruikbaar voor de misdeelden door het lot, als een paard in den molen zich bewegende in altijd denzelfden kring van zeer onbeteekenende beroepsbezigheden? Kan zij verder ooit in staat worden geacht, algemeene regels te geven? Over smaak wordt niet getwist. Overeenstemming omtrent een persoonlijk zedelijk ideaal zal nooit iets anders kunnen zijn dan het werk van het toeval, zoolang die overeenstemming uitsluitend rust op waardeering uit het oogpunt der schoonheid. Zoodra die overeenstemming ophoudt toevallig te zijn en noodzakelijk wordt, moet zij haren grond ook in iets anders vinden dan in den smaak, en zal dat andere dus inderdaad de grondslag zijn van onze zedelijke waardeering.

Maar eene niet ondergeschikte overweging bij het beoordeelen van de zedeleer, als deel der schoonheidsleer opgevat, eene overweging, die juist het beginsel raakt, is hierin gelegen, dat die opvatting niet aannemelijk kan zijn, tenzij men ook aanneme, dat de zedeleer afgeleid

moet worden uit een gevoel. Welke onwaardeerbare diensten gevoel bij de vervulling onzer plichten ook bewijzen kan en moet, de onderstelling, dat er niet slechts allerlei gevoel bij het zedelijk werkzaam zijn ontwaakt, maar dat er een bijzonder zedelijk gevoel is en wel als bron van zedelijke handelingen en oordeelen - die onderstelling kan niet voetstoots worden aangenomen en zal het best worden getoetst, wanneer wij dat zoogenaamd zedelijke gevoel in zijne bestanddeelen ontleden en nagaan, welke beteekenis, welke kracht aan elk van die bestanddeelen moet worden toegekend.

Het eerst komt hier in aanmerking het gevoel van onze menschenwaarde, te begeerlijker in zijne werking, naarmate die werking meer zóó geschiedt, dat de mensch, bij wien zij plaats grijpt, er zich niet van bewust is. Dan toch is er minder gevaar, middel en doel met elkander te verwisselen. Wordt de aangename toestand, waarin het besef van onze menschenwaarde te handhaven ons verplaatst, de eigenlijke beweegreden van ons handelen, dan huldigen wij eenvoudig onder een anderen vorm de zedeleer der zelfzucht.

De trots, die in het gevoel van menschenwaarde opgesloten ligt, is in zichzelf niet onzedelijk, immers op het scherpst onderscheiden van hoogmoed. Hoogmoed is de zelfverheffing, die tot noodzakelijke voorwaarde heeft, dat onze evenmenschen een lageren rang innemen, dan dien wij bekleeden. De adel heeft geene reden tot hoogmoed, tenzij er een burgerstand is; de rijke even min, tenzij er armen zijn. Maar het gevoel van eigen menschenwaarde, het besef, dat men bestemd en in staat is tot zedelijk handelen, wordt, wanneer allen zedelijk leven, juist niet verzwakt, maar versterkt. Even scherp is van dien trots het eergevoel onderscheiden, dat besef is, niet van de waarde, die wij onszelf toekennen, maar van de waarde, die wij bezitten kunnen in het oog van anderen. De waardeering van anderen nu hangt af van den maatstaf, dien zij bij hunne beoordeeling gebruiken. Richten wij dus ons zedelijk handelen met het oog op die waardeering in, dan laten wij ons leiden door een regel, die buiten ons staat, in welk geval wij terugkeeren tot de zedeleer van het gezag.

Er is dan ook een dubbel gevoel van schaamte, dat aan het gevoel van menschenwaarde en aan het eergevoel beantwoordt: schaamte tegenover onszelf en schaamte tegenover anderen. Alleen de eerste kan geacht worden deel uit te maken van de zedelijkheid, die in den mensch zelf wortelt, niet de laatste, onverschillig of de ander, tegenover wien men zich schaamt, een mensch, de maatschappij, de Kerk of een God is, van wiens goeden dunk men zich afhankelijk gevoelt. Ware trots onderstelt juist het bewustzijn van zelfstandigheid, edele zelfgenoegzaamheid. Voor zichzelf zich te schamen, is dus geheel iets anders dan zulk een deemoed, als alleen te pas komt, wanneer wij niet beantwoorden aan eene wet, die een ander ons stelt, wie die ander ook wezen moge.

Maar hoe nauwkeurig ook van hetgeen het niet is, onderscheiden, niets kan maken, dat zedelijke trots ten slotte niet altoos trots is, dat is: in het bezit van al de minder aangename eigenschappen, die trots in het algemeen plegen aan te kleven. Het besef van menschenwaarde, tot uitsluitend, volstrekt beginsel der zedelijkheid verheven, zal tot zulk een zorgen voor het behoud dier menschenwaarde voor onszelf leiden, als met volle genaakbaarheid voor anderen, innige vertrouwelijkheid met anderen, onbestaanbaar is; zal, 's menschen zwakheid en verleidbaarheid en zijn besef daarvan in aanmerking genomen, aan geheel onze houding en ons gedrag eene zekere starheid, iets afgemetens verleenen, dat noch het gemeenschapsgevoel, noch natuurlijkheid, ongedwongenheid in den omgang bevorderen kan.

Niet minder verdient het, bij de beoordeeling van het gevoel van menschenwaarde als éénig zedelijk beginsel, overweging, dat dit gevoel, ten gevolge van de door ons gepleegde handelingen, onderhevig is aan rijzen en dalen. Vooral in het laatstgenoemde, het dalen, ligt gevaar. Met andere woorden: na het plegen van eene onzedelijke handeling of na het opmerken bij onszelf van verkeerde gedachten, opwellingen, begeerlijkheden, zal ons gevoel van menschen- en dus van eigenwaarde neergedrukt worden. Wanneer dit tot ons bewustzijn komt, gevoelen wij berouw. De waarde van ons zedelijk zelfgevoel kan dus niet op zichzelf, moet veeleer beoordeeld worden in verband met het berouw, dat uit de veelvuldige stoornis van dat zelfgevoel zoo buitengemeen licht ontstaat. Het berouw is zijne onvermijdelijke keerzijde. Maar over het berouw kan als zedelijk verschijnsel niet gunstig geoordeeld worden. Wanneer elk besef van zedelijke bestemming ontbreekt, kan dat besef gewekt worden, door iemand, langs welken weg dan ook, over zijn verloochenen van alle menschenwaarde te doen blozen of bedroefd te maken; al wat zijne lichtzinnigheid breekt, zal wenschelijk zijn. Maar buiten deze opvoedkundige heeft het berouw geenerlei zedelijke waarde.

Vooreerst, omdat berouw, opgevat als eene verlaging van 's menschen zedelijken trots - en alleen zóó opgevat, kan het berouw een zedelijk verschijnsel zijn - zoo licht, ja, misschien altijd, met andere niet-zedelijke gewaarwordingen, als schaamte tegenover anderen, gekrenkte ijdelheid, vrees voor straf of schade, zich vermengt, en dus aanleiding geeft tot het volgen van de zedeleer der zelfzucht of van de zedeleer van het gezag. Dan, omdat berouw den wensch onderstelt, dat het gepleegde kwaad niet gepleegd ware, en smart insluit over het onvervuld blijven van dien wensch. Wordt nu die wensch tot voorwaarde gemaakt van de zedelijke bekeering, dan kan de onzinnigheid van dien wensch niet door de rede worden ingezien, of men zal moeten wanhopen aan datgene, de bekeering, waarvan die wensch de voorwaarde heette.

Eindelijk, omdat droefheid over het verloochenen der menschenwaarde

onze veerkracht verlamt, ons zelfvertrouwen vermindert, kortom dezelfde werking heeft, als die op een leger wordt uitgeoefend door de herinnering aan dikwerf ondervonden nederlagen. Die aandoening van droefheid kan zich niet herhalen, zonder dat onze zedelijke kracht met ondergang wordt bedreigd. Om deze redenen moet het wekken van berouw, aanbevelingswaardig bij groote misdadigers en bij wilde volken, bij kinderen, geboren in onzen tegenwoordigen toestand van zedelijke ontwikkeling, afgekeurd worden. Eene geestelijkheid, die het gebruik van dit thans verkeerde middel niet afleeren kan, is in haren invloed te beperken, wanneer zij vooralsnog niet geheel onschadelijk kan worden gemaakt.

Een tweede bestanddeel van het zedelijk gevoel is behoefte aan vergelding; welke vergelding, al naar gelang van hetgeen anderen ons aandeden, wraakzucht is of dankbaarheid. Dat deze behoefte den mensch eigen is, zal ieder toegeven, al moet erkend worden, dat wraakzucht èn veelvuldiger voorkomt èn sneller werkt dan dankbaarheid. Heeft deze behoefte zedelijke waarde?

Ook hier moet natuurlijk de graad van zedelijke ontwikkeling in aanmerking worden genomen, aanwezig bij den persoon, ten wiens aanzien men de zedelijke beteekenis van die behoefte waardeert. Staat hij op een laag zedelijk standpunt, dan zal de overtuiging: gelijk ik anderer onrecht wil wreken, zullen anderen het onrecht, dat ik mocht doen, willen wreken, hem van het kwade kunnen terughouden, gelijk ook de wensch, om zich door wederdienst te ontdoen van hetgeen er drukkends gelegen is in het besef van beweldadigd te zijn, tot het verrichten van goede daden kan aandrijven. De genoemde behoefte aan vergelding heeft evenwel alleen deze opvoedkundige waarde. Groote en edele karakters hebben voor hunne goede daden den drang der dankbaarheid niet noodig. De dankbaarheid kan hen tot geene enkele daad leiden, waartoe zij zonder dat gevoel niet zouden komen. Wanneer zij dankbaarheid gevoelen, is dat gevoel hun niet tot last. Dat hun weldoener boven hen staat, hindert hen niet. Zij trachten het verschil niet te vereffenen, door tegenover de ontvangen weldaad eene betoonde weldaad te stellen. Zij doen het goede, hetgeen zij voor goed houden, zelfs wanneer dit den schijn van ondankbaarheid op hen moest laden, juist omdat geene persoonlijke overweging hen leidt, of alleen dan leidt, wanneer de eischen van recht en zedelijkheid bevredigd zijn. Dankbaarheid als beweegreden bij het handelen verlangt dus groote omzichtigheid. Zij kan slechts geduld worden, wanneer aan de plichten, die vóórgaan, voldaan is. Dankbaarheid mag niet de bron van eene handeling zijn, maar ten hoogste, wanneer wij geheel vrij zijn in de keus der personen, ten wier bate wij eene handeling zullen verrichten, die keus bepalen.

Moet de behoefte aan vergelding van het goede reeds onder de macht staan van een hooger beginsel, dan moet dit nog meer het geval zijn met de behoefte aan vergelding van het kwade, ook als

zij optreedt in haren edelsten vorm, dien van het straffen van gepleegd onrecht. Want wreken en straffen zijn nauw aan elkander verwant, ook wanneer het de Staat is, die de straffen uitdeelt. De voldoening van die behoefte blijft geheel onvruchtbaar. De schending van het recht, beweert men, moet hersteld worden. Maar het bewijs blijft men schuldig, zoowel dat dit herstel werkelijk plaats grijpt door de straf, als dat, wanneer dit werkelijk zoo mocht zijn, dit herstel langs geen anderen weg zou kunnen geschieden. Wordt hij gestraft, die een ander leed heeft aangedaan, er wordt opnieuw leed gedaan. Is daarmede het zedelijk evenwicht hersteld? Hebben wij iets meer vrede met de omstandigheid, dat een persoon een ander zijn geld heeft ontnomen, zoodra wij weten, dat ook hem nu de vrijheid ontnomen is? Wat is er dus hersteld? Ons beleedigd rechtsgevoel? Maar er staat nog een andere weg open, om eene beleediging voor onszelf ongedaan te maken: haar te vergeten en te vergeven. Is vergeven eene goede daad, die door het geleden onrecht wordt uitgelokt, dan heeft inderdaad door het vergeven van eene beleediging herstel plaats van het zedelijk evenwicht.

Een derde bestanddeel is het gemeenschapsgevoel, waarin door velen de éénige grondslag van alle zedelijkheid is gezocht. Een zijner eerste vormen, die hier onze aandacht verdienen, is het medegevoel: het mede-lijden en het zich mede-verheugen.

Hoe onschatbaar het medegevoel moge zijn als zedelijk hulpmiddel: als éénig zedelijk beginsel is het geheel onvoldoende. Het is vooreerst de vraag, of het inderdaad een *mede*gevoelen is, dat wij ondervinden; of het niet veeleer eenvoudig eigen lijden, eigen vreugde moet heeten, waarvan wij de bron onderstellen in den naaste aanwezig te zijn. Deze onderstelling, niet ongelijk aan die, waardoor de blinde, bij zijn rondtasten, gevoeligheid aanneemt, niet aan zijne vingertoppen, maar aan het uiteinde van zijn staf, verandert natuurlijk niets aan den aard van ons gevoel. Willen wij eigen leed wegnemen, zoeken wij eigen vreugd, waarom zou dit ophouden een zoeken uitsluitend van onszelf te zijn, zoodra wij ons inbeelden, dat ons leed en onze vreugd het leed en de vreugd van een ander zijn. Het is onmogelijk uit te maken, of het inderdaad zoo is, en dus evenzeer, of het medegevoel werkelijk aan zijn naam beantwoordt, of het in volkomen zuiveren toestand bij ons aangetroffen wordt.

Voorts is met name het medelijden van te veel toevallige omstandigheden afhankelijk, om als zedelijk beginsel te kunnen worden gehuldigd. De kracht, de diepte van het medelijden is afhankelijk van de levendigheid der verbeelding. Onder medelijden verstaan wij eene pijnlijke gewaarwording, opgewekt door de voorstelling van eene smart, die oorspronkelijk niet ons, maar anderen kwelde. Hoe duidelijker die voorstelling, hoe dieper die gewaarwording. De duidelijkheid der voorstelling neemt evenwel toe, en neemt af, tengevolge van oorzaken,

die niet onder onze heerschappij, maar met de bron dier voorstelling in verband staan. Minder levendig, wanneer die bron het afgetrokken denken is, neemt zij vaster omtrekken aan, zoodra zij opgewekt wordt door de plotseling getroffen verbeelding. Ontstaat die voorstelling door het herinneringsvermogen, zij zal flauwer zijn, dan wanneer aanschouwing haar in het leven roept. Het zal zelfs niet onverschillig zijn, welk zintuig: gehoor, gezicht of gevoel, tot het ontstaan der voorstelling heeft medegewerkt, en of er in het geheel zulk eene medewerking heeft plaats gehad. Laten nu twee plichten met elkander strijden, laat verder medelijden het eenige zedelijke beginsel zijn, dan zal die handeling de meest zedelijke zijn, die uit het diepste medelijden voortvloeit. Maar het eene medelijden zal dieper zijn dan het andere, omdat de voorstelling op eene bepaalde wijze is ontstaan; en dus zal de graad van de zedelijkheid eener handeling ten slotte bepaald worden door de toevallige wijze, waarop eene voorstelling zich in onzen geest gevormd heeft. Natuurlijk is het daarbij alleszins mogelijk, dat ons diepste medelijden het geval raakt, dat het minste medelijden verdient. Nog andere uitwendige, toevallige omstandigheden komen in het spel, die de diepte van het medelijden bepalen: aanwezigheid en afwezigheid van den lijder; de wetenschap, dat hijzelf zijn leed kent; het al of niet persoonlijk karakter van den lijder. Is wie het onrecht leed, geen persoon, bij voorbeeld: de maatschappij, de fiskus; of is het onrecht aan iemand geschied, die zichzelf kan helpen: een diefstal, bij voorbeeld, gepleegd ten aanzien van den schatrijke, het medelijden zal minder luid, soms in het geheel niet spreken, uit het gewaande beginsel van zedelijkheid dus weinig of niets volgen.

Daar komt bij, dat medelijden even snel ontstaat als verdwijnt en misschien de gewaarwording is, die wij het minst in voorraad kunnen hebben, het minst kunnen bewaren.

Maar, wat alles afdoet, voor de hoogste zedelijkheid: het handelen ter verwezenlijking van een groot en goed denkbeeld, werkt het medelijden juist belemmerend. Wie zal voor de handhaving van de eer, de vrijheid, het verleden van een volk een oorlog wagen of toejuichen, bron van zooveel tranen en bloedvergieten, wanneer hij geen hooger beginsel dan medelijden kent? Of zal men aan het medelijden eene sterke uitbreiding geven en daaronder ook deelneming begrijpen in het grootste onheil, dat een volk overkomen kan: volksschande? Maar dan heeft men juist het ontoereikende van het medelijden als eenig zedelijk beginsel toegegeven. Immers, hoevele andere gewaarwordingen, aandoeningen, overleggingen onderstelt het medelijden dan niet, eer het tot handelen drijft. Liefde tot de genoemde hoogere goederen der menschheid, redelijke waardeering van de soorten van lijden, waaraan onze evenmenschen zijn blootgesteld, dit een en ander en nog meer zal het medelijden aan het werk moeten stellen.

Niets schijnt de onzekerheid der zedekundige wetenschap in helderder

licht te plaatsen, dan de tegenspraak, waarin twee denkers van onzen tijd met elkander zijn gekomen ten aanzien van het zedelijk grondbeginsel. Geene zedelijkheid, volgens Kant, dan die uit de rede; geene zedelijkheid, volgens Schopenhauer, dan die uit het gevoel, met name uit het medelijden, voortvloeit. Naar den één kan zelfs onmogelijk iets zedelijk zijn, zoo daaraan kleeft, wat naar den ander onmisbare voorwaarde is van alle zedelijkheid. De critiek heeft aan te toonen, dat beiden dwalen, beiden zich aan overdrijving schuldig maken.

Een vierde bestanddeel van het zedelijk gevoel, en dat men evenzeer als eenigen grondslag der zedelijkheid heeft willen verheffen, is het gevoel der piëteit tegenover personen of instellingen. Piëteit is samengesteld uit achting en liefde voor zedelijke meerderheid, en kan betrekking hebben op voorvaderlijke gewoonten; op de wetten des lands; op de kerk, waarin men is geboren en grootgebracht; op de voorschriften van heilige boeken; op menschen, aan wie wij onze geestelijke vorming verschuldigd zijn; eindelijk op meer of min mythologische gedaanten, heiligen bij voorbeeld, aan wier tusschenkomst toegeschreven wordt, dat men Gods liefde en bescherming deelachtig werd.

Over het edele, dat in de piëteit gelegen is, behoeft men geen woord te verliezen. Als zedelijk beginsel is het onbruikbaar, zoodra men het onbruikbare van elke zedeleer heeft toegegeven, die enkel op uitwendig gezag berust. Piëteit is de edelste en beminnelijkste vorm van de gehoorzaamheid en de onderwerping. In de piëteit zelve is niets gelegen, dat hem, die haar koestert, verhindert, haar voor iets verkeerds, iets niet-zedelijks te koesteren. Uit het koesteren van piëteit volgt met noodzakelijkheid geene enkele goede daad, en zij kan niet aanwezig blijven, wanneer men niet bereid is, de persoonlijkheid of de instelling, die men aanhangt, blindelings te volgen. Eigen oordeel zou de aanhankelijkheid vruchteloos maken. Ook is piëteit mogelijk, en in dezelfde mate, tegenover hetgeen afkeuring zoowel als tegenover hetgeen goedkeuring verdient, tegenover vorm en wezen, tegenover een gewaanden heilige en een echten heros, tegenover dwaze overlevering en versterkende waarheid, tegenover de gereedschappen van den godsdienst gelijk tegenover den godsdienst zelf, tegenover relieken van een uitgebloeid verleden gelijk tegenover het levend heden.

Hoe dieper men beseft, dat ware zedelijkheid in den mensch zelf wortelt, hoe minder men begeeren zal, door piëteit zich te laten leiden. Want piëteit kan een tijd lang de achting overleven, die oorspronkelijk ééne harer bronnen was, en daarin ligt het gevaar. Zij is geworden tot bloote aanhankelijkheid, tot gewoonte, eer men het weet, en noopt ons dan te blijven in een toestand, of handelingen te blijven verrichten of overtuigingen te blijven belijden, waarover ons oordeel reeds den staf heeft gebroken. Hieruit ontstaat een innerlijk leven, dat zeer zeker niet langer zedelijk mag heeten. In onzen tijd is dat gevaar

inderdaad aanwezig, en daarom is in onzen tijd de piëteit geenszins eene deugd, die bijzondere aanbeveling verdient. De piëteit moet zelfs thans dikwerf verloochend worden. Men zorge slechts, dat dit verloochenen der piëteit niet het teeken zij van de verslapping, maar juist van de versterking van onze eigene, persoonlijke, geheel zelfstandige zedelijkheid. Wij mogen de piëteit niet uitschudden, dan omdat wij krachtiger, minder gezind zijn geworden, om ons, uit gemakzucht, door den wil van anderen te laten leiden. In dat geval, maar ook in dat geval alleen, is de beschuldiging van gebrek aan piëteit een lof.

Gevaarlijk in die verbinding, waardoor piëteit ontstaat, blijven de deugden zelven, die vereenigd piëteit vormen, natuurlijk alle waarde behouden. Onze piëteit moet zich dus weder oplossen in achting en liefde jegens anderen, welke deugden zich daarentegen huwen moeten aan edel zelfgevoel. In de achting voor onszelf ligt voor de achting jegens anderen het ware voorbehoedmiddel tegen elk ontaarden in eene piëteit, die het zelfstandig zedelijk leven schaden zou.

De goede piëteit zou men ook eenvoudig de piëteit kunnen noemen, wanneer men daaraan de voorkeur geeft, om dan de piëteit, die wij veroordeelden, conservatisme te doopen. Dat conservatisme treedt het verleidelijkst en daarom het bedenkelijkst op in de zucht of den eisch, om getrouw te blijven aan den godsdienst der vaderen, als eerste voorwaarde tot instandhouding van het zedelijk leven. Dat conservatisme vindt zijne hooge aanbeveling in die edele eigenschap, waaruit het ontspringen kan, namelijk de trouw, dat is: de bestendigheid van wil en gezindheid, eene eigenschap, te hooger te waardeeren, naarmate zoovele betrekkingen van het bijzondere gelijk van het openbare leven op haar rusten, als op een zekeren en onmisbaren grondslag. Niet onnatuurlijk is het daarom dan ook, dat ketterij, afval van den godsdienst der vaderen, in zoo ruimen kring wantrouwen, achterdocht wekt. Men onderstelt al licht, dat wie ontrouw is geworden op dit ééne, belangrijke punt, op elk ander punt onbetrouwbaar is. Maar juist dat de trouw, wanneer zij ons bij een overgeleverden godsdienst doet verblijven, aanleiding kan worden, ja, bron, van geveinsdheid, wanneer die overgeleverde godsdienst met onze overtuigingen niet langer overeenstemt, dat juist bewijst, hoe weinig conservatisme, hoe weinig trouw op zichzelf geschikt is, om eenig beginsel der zedelijkheid te zijn. Trouw, achting, liefde, geene van deze voortreffelijke eigenschappen kan aan den eisch harer eigene ontwikkeling worden overgelaten, indien het ons om zelfstandige zedelijkheid te doen is. Zij moeten in den dienst treden van een hooger beginsel, dat wijze en grenzen harer werkzaamheid bepaalt. Anders zijn zij het juist, die ons telkens weder doen aanlanden bij een zedelijk beginsel, dat buiten onszelf ligt.

Ook ten aanzien van de liefde kan hieraan niet worden getwijfeld. De zedeleer van het gevoel vindt in het woord liefde hare hoogste

uitdrukking. Al de onderscheidene bestanddeelen van het zedelijk gevoel, die tot dusver werden opgenoemd, vinden wij in de liefde terug, die evenwel nog meer behelst, dan zij vereenigd kunnen bevatten. Wie zich in alle dingen door liefde laat leiden, schijnt werkelijk in het bezit eener geheel zelfstandige zedelijkheid, schijnt eigen, en niet langer vreemde wet te volgen.

Toch is de liefde als uitsluitend beginsel der zedelijkheid onvoldoende. Tegen haar verheffen zich vooreerst dezelfde bezwaren, die tegen het medegevoel, als eenig beginsel der zedelijkheid, moesten worden aangevoerd. Het volgende moet er evenwel nog aan worden toegevoegd.

Òf de liefde is onbegrensd, òf zij beperkt zich tot bepaalde personen. In het eerste geval zal zij moeilijk de noodige veerkracht kunnen bezitten, om in eene bepaalde handeling te kunnen overgaan. Al bezat zij die veerkracht, dan zou deze zich over een zoo uitgestrekt veld moeten verdeelen, dat practisch de liefde blijken zou, een weinig vruchtbaar beginsel te zijn. Elk voorwerp, waarop deze liefde zich richtte, zou geringe vrucht van haar plukken.

Beperkt de liefde zich daarentegen tot bepaalde personen, wordt zij moederliefde, of geslachtsliefde, of vriendschap, of welke bijzondere liefde dan ook, zoo neemt met hare kracht hare neiging toe, om tot hartstocht te worden; althans om in die eenzijdigheid te vervallen, die altijd onbillijkheid, indien niet onrechtvaardigheid is jegens den naaste in het algemeen. Zal dit niet geschieden, dan moet de bijzondere liefde weder een ander beginsel boven zich hebben, dat haar regelt.

Verder is de liefde een gevoel, dat een bepaalden prikkel verlangt. Die prikkel onderstelt aanraking, bekendheid met de personen of de zaken, waarop de liefde zich richten zal. De liefde, vruchtbaar in eene gegevene betrekking, schijnt dus op zichzelf en uit zichzelf niet al de betrekkingen in het leven te roepen, die de zedelijkheid vorderen kan.

De liefde doet offers brengen, stelt in staat tot zelfopoffering, maar in de liefde zelve is niets gelegen, dat ons onderricht omtrent de vraag: welke offers wij *mogen* brengen, welk gedeelte van onszelf wij *mogen* opofferen. Zijn de belangen van anderen, is onze eigene waardigheid daaronder begrepen? Is de vrouw, die zich vergeet, gerechtvaardigd, omdat zij uit liefde zich heeft vergeten? Is de dochter gerechtigd hare eer prijs te geven, om haars vaders leven te redden? Het is duidelijk, dat de beantwoording dezer vragen een maatstaf eischt, die buiten de liefde zelve is gelegen, zal deze, die altijd den persoon aanziet, in overeenstemming worden gebracht met eene andere deugd, die juist geen aanzien des persoons wil kennen. - Ja, in het gemeen moet men bevestigen, dat voor den nadenkenden mensch alleen uit het gevoel van liefde geene enkele daad voortvloeit. Eer hij handelt, wil hij toch weten, wat het beste is voor den naaste. Nooit kan de liefde hem dat zeggen. Weet hij het niet, heeft hij er geen denkbeeld van,

dan zal hij met een hart vol liefde volkomen werkeloos blijven en moeten blijven.

De beginselen, aan de zedeleer van den goeden smaak of aan die van het zedelijk gevoel met zijne verschillende bestanddeelen ontleend, zijn niet proefhoudend bevonden. Zij kunnen niet voortbrengen, wat men er dikwerf van verwacht heeft, en behalve de reeds ingebrachte bedenkingen is tegen elk dier beginselen nog aan te voeren, dat uit geen enkel het streng verbindende van het zedelijk gebod is af te leiden. De zedeleer van den goeden smaak zegt: handel smaakvol en gij handelt zedelijk; de zedeleer van het (zedelijk) gevoel zegt: handel gevoelvol, met dankbaarheid, uit medelijden, uit piëteit, uit trouw, enz. en gij handelt zedelijk. Op de vraag, waarom ik, hetzij met smaak, hetzij met gevoel zal handelen, geeft de eene noch de andere zedeleer een antwoord. Heb ik geen smaak, het kan voor mij zeer onaangenaam zijn, maar dat gaat niemand aan buiten mij. Heb ik geen gevoel, ik zal telkens in het leven de gevolgen van dat gebrek ondervinden, maar wat heeft een ander ertegen in te brengen, wanneer ik mij die gevolgen getroosten wil? Wat de smaak wenscht, wat het gevoel verlangt, en nog wel de smaak of het gevoel van een bepaalden persoon, waarom *moet* er dat zijn? Wie schrijft dat moeten voor?

Eene poging, om, zonder de zedeleer van het gevoel te verlaten, een antwoord op deze vragen te vinden, is aangewend door de zonderlinge leer van het plichtgevoel, ook het volstrekte plichtgevoel geheeten. Men verstond daaronder de overtuiging, dat hetgeen de mensch voor zedelijk houdt, ook door hem moet opgevolgd worden; ten eenen male aan zijne willekeur onttrokken is; een geheel eigen karakter van noodzakelijkheid vertoont, dat der zedelijke noodzakelijkheid. - Men zag inmiddels geheel voorbij, dat deze overtuiging omtrent de zedelijke noodzakelijkheid òf in de lucht hangt, òf gegrond is. Hangt zij in de lucht, dan behoeft die overtuiging, dan behoeft dus het plichtgevoel, waar het bestaat, niet ontkend te worden, maar is het volkomen gelijk te stellen met elk ander in bepaalde personen aanwezig gevoel, bij voorbeeld het muzikale, waarvan niemand, die het bezit, bewijzen wil of kan, dat ook een ander het behoort te hebben. Menschen hebben gevoel voor muziek; menschen hebben gevoel voor de zedelijke noodzakelijkheid van bepaalde handelingen: het een zoowel als het ander is eene eigenaardigheid, uit welker bestaan niets hoegenaamd voortvloeit. Al ware die eigenaardigheid het deel van allen, nog zou uit de algemeenheid van dat gevoel van zedelijke noodzakelijkheid niets volgen, dan dat het deel uitmaakt van den mensch op een bepaald standpunt zijner ontwikkeling. Omtrent zijn blijvend, zijn onuitdelgbaar karakter - waarom het den verdedigers van het plichtgevoel waarschijnlijk te doen is - zouden wij dan nog niets weten, of zoo wij hiervan iets wisten, zouden wij in het allerbeste geval slechts weten, dat het gevoel van zedelijke noodzakelijkheid in den mensch noodza-

kelijk is op dezelfde wijze, in denzelfden zin, waarin eene natuurwet noodzakelijk is.

Hangt die overtuiging daarentegen niet in de lucht, is zij gegrond, dan leidt die overtuiging zelf ons uit het gebied van het gevoelen over in dat van het denken. De rede alleen kan iets gegrond of redelijk doen zijn. De stelling: wat ik als zedelijk erken, ben ik gehouden, ben ik verplicht te doen; of, met andere woorden, de stelling: er bestaat zedelijke verplichting, wordt, wanneer zij inderdaad gegrond is, eene wetenschappelijke stelling, die zeker niets mij verhindert in het gevoel op te nemen, gelijk men dat met menige andere stelling, of zelfs onderstelling, doen kan, maar die daardoor volstrekt niet steviger wordt. Uit het oogpunt dier stevigheid is mitsdien het plicht*gevoel* overbodig.

Wie van alle eigenlijk gezegde zedeleer vordert, dat zij beginne met aan de zedewet noodzakelijkheid te verzekeren, heeft dus nog eene kans door eene keus te doen uit een der mogelijke beginselen van de zedeleer, niet van den goeden smaak of het gevoel, maar van de rede.

Aan het onderzoek dier beginselen is een volgend opstel gewijd.

1880.

A. PIERSON.

De Vrije Universiteit te Amsterdam.
Brief van een dorpspredikant.

Amice!

Waarschijnlijk hebt ge reeds uitgezien naar een brief van mij over de opening der Vrije Universiteit te Amsterdam. Wie weet, of het vermoeden niet bij u opkwam, dat ik begon af te wijken van mijne oude gewoonte, om u mijne indrukken mee te deelen van hetgeen in mijn oog belangrijks geschiedde of geschreven werd. Indien het zoo is, laat deze brief u dan geruststellen. Nog altijd tracht ik mij op de hoogte te houden van hetgeen hoofden en harten en pennen in beweging brengt, en gaarne wil ik u deelgenoot blijven maken van de indrukken, die ik in mijne omgeving daarvan ontvang. Als gij ze wilt blijven lezen en er het uwe van zeggen, verricht ge een goed werk aan mij.

Vooral in dit geval. Heb ik lang gewacht met u te schrijven naar aanleiding van de opening der nieuwe Hoogeschool, het was, omdat ik niet recht wist, wat ik schrijven moest. Ongetwijfeld, de daad der

Gereformeerde heeren heeft indruk op mij gemaakt. Zulk optreden geeft te denken. Maar wat moet ik ervan denken? Is het verheven, grootsch - of geldt ook hier: Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas? Moet ik met eerbied het hoofd buigen voor den moed van Kuyper c.s. - of was het niet uit den booze, toen er een glimlach op mijne lippen kwam bij het lezen van het verslag der opening? Wat is er te verwachten van de Universiteit, met haar naam 'tot blozens toe verlegen', op Gereformeerden grondslag, zonder studenten? Is zij 'de eerste levensuiting ten onzent van eene machtige beweging, die we, ter redding zoo van het vrijheidsbeginsel als van het historisch Universiteitsbegrip, aan de Staatsbemoeiing met het Universiteitswezen hebben te danken'? Zoo beschrijft Kuyper zelf haar. Of hebben we in haar te zien een anachronisme, dat even leven kan door de organiseerende kracht van één man; eene stichting, die sterven moet, omdat zij als teringzieke geboren is? Zoo heb ik gevraagd, en ten deele vraag ik nog zoo. Geheel uit de war ben ik nog niet.

En wat met betrekking tot die nieuwe school geschreven werd en mij onder de oogen kwam, werkte eer mede, om die verwarring te vergrooten, dan te verminderen. Ik doel op den strijd tusschen Dr. Bronsveld en Dr. Kuyper. Ge weet, waarover die strijd loopt. Bronsveld had in zijne Kroniek in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* den twijfel uitgesproken, of eene vereeniging als die voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden grondslag wel het recht had, om eene Universiteit te stichten, professoren te benoemen, enz. Hij meende, dat alleen de Staat en de Kerk die bevoegdheid bezaten, maar geene vereeniging van particuliere personen. Kuyper heeft hem in zijne brochure, getiteld *Bede om een dubbel* '*Corrigendum*' (de andere fout, die B. verbeteren moest, was de spelling van het woord Heer in den door hem uitgegeven bijbel; volgens K. moest het altijd Heere geschreven worden), schrapping verzocht van dat gedeelte zijner Kroniek, waarin hij dien twijfel uitspreekt; en dat wel op dezen grond, dat v o l g e n s d e w e t hunne vereeniging recht van bestaan heeft en h i s t o r i s c h zulk eene vereeniging de aangewezen persoon is, om eene Universiteit te stichten, niet de Staat of de Kerk. Ge begrijpt, dat ik op mijn dorp niet veel studie heb gemaakt van de quaestie, hier aanhangig. Ik ging dus af op den indruk, dien de argumenten van Kuyper op mij maakten, en het vermoeden rees bij mij, dat Bronsveld door zijne toornigheid tegen K. zich had laten verleiden, om ondoordacht wat neer te schrijven. Maar zie - daar verschijnt een antwoord: *De Bede van Dr. A. Kuyper afgewezen door Dr. A.W. Bronsveld.* Ik las - en het bleek, dacht mij, dat B. goed op de hoogte van de zaak was; aan K. werden achtereenvolgens al zijne argumenten uit de hand geslagen; hij was overwonnen. Ik moet eerlijk zeggen, dat ik die brochure met genoegen las. In den laatsten tijd streed K. voortdurend tegen mannen, die als autoriteiten golden op het gebied der vaderlandsche kerk-

historie, en zóó, dat wel eens de vraag kon rijzen: weet hij het nu alleen en zijn al de anderen stumpers? Nu toonde B. aan dat men voorzichtig zijn moet met het betoog van den nieuwen rector; dat zijne historische argumentatie wel eens hapert. Zoo stond de zaak, totdat K. weder in het strijdperk trad, nu niet meer met eene dunne brochure, maar met een lijvig boekwerk van 216 bladzijden onder den zonderlingen titel van *Strikt Genomen.* Hij ontleent dien titel aan een zin uit de repliek van B, waarin deze zegt: 'Dr. Kuyper heeft meer gedaan dan men strikt genomen van hem mocht eischen. Hij heeft gepoogd te bewijzen dat niet alleen het jus constitutum (stellige recht), maar ook het jus constituendum mijn beweeren omverwerpt.' Dat bewijst, zegt K., dat ge zult herroepen, zoodra ge blijkt buiten staat te zijn, om uwe beschuldiging op het afgebakend terrein van het stellige recht te handhaven. Vandaar dien titel. Toch onderwerpt hij ook B.'s verdere redeneering aan critiek, om met een ernstig woord aan zijn broeder te besluiten. En nu na de lezing van dit geschrift? Ja, beste vriend, Kuyper weet ontzettend veel, en hij heeft den slag, om gebruik te maken van wat hij weet, en ermee te schitteren. Men zou zeggen, hij verslaat B. geheel. En stellig heeft hij gelijk, dat zijne vereeniging volgens de wet recht van bestaan heeft. Of intusschen zijn historisch betoog ten volle opgaat; of de verslagene nog niet krachtige wapenen bezit, om den strijd vol te houden, ja, daarover durft een leek als ik niet beslissen. De totaalindruk blijft, dat we te doen hebben met twee handige advocaten, van wie Kuyper misschien de slimste is.

Intusschen, wie gelijk heeft of niet, de Vrije Universiteit is er. Zij is geopend met vele toespraken. En haar eerste manifest is de Inwijdingsrede van haren eersten rector, Dr. Abraham Kuyper. Het is ons nu tot op zekere hoogte onverschillig geworden, of ze er wezen mag of niet; we hebben nu wat anders te doen. Onze houding tegenover haar moet bepaald worden. Wij zijn geen van beiden Gamaliëlsvrienden, die rustig afwachten, wat er gebeuren zal, en even min van die lieden, die even uit de hoogte kennis nemen van zulk eene stichting, om er zich met een schouderophalen af te maken. Wij willen weten, wat wij van deze Universiteit te denken en te wachten hebben; hoe de verhouding der vrijzinnigen tegenover haar wezen moet.

Want te denken geeft die stichting zeker. Het is maar zoo: aan onzen tijd, die trotsch is op zijne epitheta, verlicht, vrij, wordt een klap in het gezicht gegeven. We hebben maar niet te doen met een partijtje dompers, dat treurt en jammert en veel geraas maakt. Neen, daar wordt niets meer of minder dan eene Hoogeschool gesticht met het doel, om burgerrecht te verschaffen aan, heerschappij te veroveren voor eene opvatting van godsdienst, recht, wetenschap, ja, in het algemeen voor eene levens- en wereldbeschouwing, die wij als voorbijgegaan meenden te mogen beschouwen; eene Hoogeschool, die den

'Gereformeerden naam' draagt; wier stichters 'weer moedig en zonder beding zich bekennen tot de leerregelen van Dordt'. Wat zullen we ervan zeggen? Zeker niet, wat zeker weekblad betoogde, dat namelijk ieder Protestantsch Christen, die den moed noch de kracht bezat, om vrijdenker te wezen, zich verheugen moest in deze stichting, omdat alleen op de manier van Kuyper c.s. het Protestantsche Christendom te redden was. Ge vindt het zeker goed, dat ik geen tijd verkwist, om zulk eene bewering te gaan bestrijden. Zulk een vrijdenker moet geschiedenis leeren, de historie van het Protestantisme, en wijs worden. Het is intusschen niet zoo gemakkelijk, om juist de houding aan te geven, die wij hebben aan te nemen. Want - laat ik het maar zeggen - we staan eenigszins als vreemdelingen tegenover die stichting. We komen niet recht in dat streven. Onze wijze van de dingen te beschouwen, onze opvatting van godsdienst en recht, van de wetenschap is zoo geheel anders dan bij deze Gereformeerde broeders, dat we ook niet de meest bevoegde beoordeelaars zijn van hun willen en werken. Zich in te leven in een man als Vader Voetius - Gereformeerder nagedachtenis - wie kan dat? En toch, dat moest, wilden wij een geheel volledig oordeel vellen. We staan buiten het gebouw dezer Universiteit en bezien het met belangstelling, maar toch wel ietwat als eene curiositeit.

Dus niet oordeelen; hooren, zien en zwijgen. Zoover is het even min gekomen. Wij hebben ons standpunt, waarop we staan. Wij hebben hunne geschriften, hun manifest. Zoo is er nog te oordeelen! Zie eens - die mannen der Vrije Universiteit treden op met de pretensie, dat hunne stichting het middel is, om deze maatschappij, die verloren gaat, omdat zij van den Christus verviel, te redden. Van terugkeer tot de leer der Dordtsche vaderen is alle heil, alleen heil te verwachten. Omdat zij daarvan overtuigd zijn, m o e t e n zij optreden. Luister, hoe Kuyper zijne oratie besluit: 'Dit eene bid ik u, ook al waart ge onze felste wederpartijder, onthoud aan de g e e s t d r i f t (*) die ons bezielt de tol van uw eerbied niet. Want immers die belijdenis, waar wij weer het stof van wegvaagden, was eens de zielskreet van een vertrapte natie; die Schrift voor wier gezag wij buigen, heeft als onfeilbaar Godsgetuige eens de bedroefden getroost in uw *eigen* geslachten; en die Christus wiens naam we in deze stichting eeren, is hij niet de Bezieler, de Verkorene, de Aangebedene uwer *eigene* vaderen geweest? Stel dus al, dat naar reeds in de studeercel geschreven en in de hoogovens nagezongen wierd, stel dat naar uw eigen *Credo*, het dan wezenlijk met de Schrift uit en het Christendom een overwonnen standpunt ware, ook dan nog vraag ik: Is dan toch dat Christendom ook in uw oog, historisch, niet een te imposant, een te majestueus, een te heilig verschijnsel geweest, om smadelijk in een te zinken en om te vallen zonder eer? Of is er dan

(*) Kuyper cursiveert.

geen *Noblesse oblige* meer? En mocht een banier, als we van Golgotha meedroegen, dan ooit in 's vijands handen vallen, zoolang niet het uiterste was beproefd, nog één pijl onverschoten bleef, en er nog een lijfgarde hoe klein ook van dien door Golgotha gekroonde op deze erve leeft?'

'Op die vraag heeft een "B i j G o d, d a t n o o i t!" in onze ziel weerklonken. Uit dat: "N o o i t" is deze Stichting geboren. En op dat "Nooit" als eed van trouw aan hooger beginsel, vraag ik een echo, mocht het een Amen zijn, aan elk vaderlandsch hart!' Dat is als Luther: hier sta ik, ik kan niet anders! Ten minste in dat slot van de oratie. Ik wilde vragen: spreekt uit het geheele optreden dezer mannen datzelfde kloeke geloof? Maakt, wat we lezen van deze vrienden, op ons den indruk, dat hun streven eene toekomst heeft, omdat we te doen hebben met eene besliste overtuiging, met frissche geestdrift beleden? En is hun beginsel van dien aard, dat het in onzen tijd krachtig wezen en voor het vervolg macht oefenen kan? Zoo mogen we vragen. Met die vragen komen wij op zuiver terrein.

In het algemeen verdient het zeker eerbied, als men voor zijne overtuiging zooveel overheeft, zooveel moeite en zooveel geld, als deze Gereformeerde broeders. Ook is er - wederom in het algemeen - tegen eene stichting als deze niets te zeggen. Zij hebben gelijk; vooreerst, dat hunne denkbeelden veel beter van boven af dan van onderen op gepropageerd worden; ten andere, dat hunne overtuiging dan alleen eene macht wordt in den lande, als niet alleen predikanten, maar in het algemeen de wetenschappelijke mannen haar deelen; eindelijk, dat eene beschouwing als de hunne onvermijdelijk haar invloed moet doen gelden in de beoefening van elk vak van wetenschap. Daarom, in het algemeen genomen, is de oprichting van eene Universiteit als deze eerbiedwaardig. Doch we hebben niet te doen met eene Universiteit in het algemeen, maar met deze, de Vrije Universiteit op Gereformeerden grondslag. Wat we van haar zien en hooren, blijft dat onzen eerbied wekken?

Vrees niet, amice, dat ik bij het antwoord zoeken op die vraag veel zal letten op wat we zoo van de opening hoorden; van die toga, waarin Professor Hoedemaker optrad, welke, de toga altijd, bij onderzoek gebleken is niet zoo ouderwetsch te zijn, als eerst gezegd was; van dat versierde koor der Nieuwe Kerk en de wel wat on-Calvinistische muziek bij deze opening. Even min op den uitwendigen vorm van Dr. Kuyper's oratie - dat kwarto formaat; dat zware, onafgesneden papier; dien grijzen omslag met roode en zwarte letters. Ik beloof u, dat ik mij zal trachten los te maken van den indruk, dien ik, onwillekeurig, deze dingen lezende en ziende, ontving, den indruk van vertooning, dat het hier was Gereformeerd van buiten.... ook van binnen?

Is dat misschien de indruk, die blijft, als we ons bepalen tot de

geschriften? In één opzicht wordt ons het antwoord gemakkelijk gemaakt. We hebben steeds te doen met één man - met Dr. Abraham Kuyper. Hij is d e man in deze geheele zaak. Hij ontwerpt; hij strijdt; hij verdedigt. Ongetwijfeld is de geheele inrichting te danken aan zijn organiseerend talent. Hij weet het zelf evengoed als wij. In *Strikt Genomen* spreekt hij van *zijne* Directeuren en Curatoren. Als hij van al die heeren, 'in wier handen de hoogheid over deze stichting rust', gemakkelijk de eerste is, dan mogen we ons bij hem en zijne woorden bepalen. Ik zeg bij hem en zijne woorden. Het spreekt vanzelf, dat we - zoo al ooit - bij zulk een optreden geene personen van zaken kunnen scheiden.

Wat leeren ons die geschriften? Ge gunt zeker met mij aan K. gaarne, dat hij even bluft over zijne correspondentie met Gladstone of over de stukken, die hij 'ook eens' uit Amerika heeft laten komen, alsof iedereen dat zoo maar kan. Maar wat er niet door kan, dat is zijn nederige hoogmoed. Of is het dat niet, als hij aan Bronsveld schrijft: 'In trouwe, lieve vriend, ik wil nu eens heel openhartig met u zijn. Maar gelooft ge dan nu heusch, als ik vóór alle dingen op titels en eerekruissen geaasd had, dat ik dan geloopen zou hebben, zooals ik liep? Ja, gelooft ge in ernst, dat, als ik nu een professoraat aan een Rijksacademie eens als mijn hoogste eerzucht had beschouwd, dat er dan ook voor mij misschien niet wel wegen te vinden, en op die wegen kruiwagentjes waren te brengen geweest, om met wat meer hoofdbuigens en met een uithangbordje van: Hier strijkt en plooit men! voor mijn deur, bij de schaarschte aan geschikt personeel voor zooveel nieuwe katheders, het nog een heel eind ver te brengen? Of omgekeerd, en sterker nog: als iemand het er eens op wilde toeleggen, om naar zijn laatste rustplaats zonder eenigen rang of titel te worden uitgedragen, k a n h i j d a n a l v e e l a n d e r s o p t r e d e n d a n i k d e e d ?'(*) En is het misschien uit den booze, als ik datzelfde duiveltje zie gluren bij 's mans openbare schuldbelijdenis op bl. 129-134 van zijn *Strikt Genomen*? Verwondert het u dan, dat ik glimlachend opkeek, toen ik in den aanvang der Inwijdingsrede de verzekering van K. las, dat de mannen der Vrije Universiteit met beschaming hunne eigene geringheid en onmacht indenken, en daarom 'niet hooge inbeelding maar slechts rustige ootmoed zich uitspreekt in de verzekerdheid van hun woord. We bleven liever schuil; te zien dat anderen voorgingen, zou ons veel rustiger wezen.' Zou dat waar zijn? En die booze geest drijft hem evenzeer bij zijn strijdvoeren. Ik weet niet, of ge de laatste strijdschriften van K. gelezen hebt. Die lectuur is aan te bevelen, als ge u oefenen wilt in handig debatteeren, maar niet als ge houdt van flinken, loyalen strijd. O, soms sleept hij u mee, de slimme advocaat, maar de slotindruk blijft toch, dat die manier van strijdvoeren is, wat wij als jongens gemeen noemden. Die vriendelijk-

(*) Kuyper cursiveert.

heid, die zalving, waarmee hij zijne tegenpartij onderhanden neemt en geducht ook; waarmee hij hem zijne houding tegenover hem verwijt, en zelfs particuliere correspondenties en gesprekken openbaar maakt, dat is, om woedend te worden. Hij spreekt B. voortdurend aan als amice, zijn lieven broeder; maakt hem complimentjes, of vermaant hem broederlijk; hij schrijft in zijne brochure het een en ander, o, niet voor zijn kundigen vriend B., maar voor den min-kundigen lezer. Zeg - is dat nog handelen, zooals eerlijke mannen betaamt? Zijn strijdvoeren is al evenals zijn stijl. Le style c'est l'homme - het is voor K. niet te hopen, dat het waar is, of dat hier geldt: de uitzondering bevestigt den regel, want anders..... Hebt ge ooit iets meer gedwongens en gemaniëreerds gelezen dan K.'s stijl? Al die woorden, die niemand anders gebruikt dan misschien zijne Gereformeerde vrienden! Die geheele zinbouw! Tot voorbeeld één zin. Hij heeft tegenover elkaar gesteld als twee credo's het beginsel van Souvereiniteit in eigen kring en dat van Staatssouvereiniteit. Nu volgt: ‘Lijnrecht tegen elkaar indruischende Confessiën alzoo, die door onmanlijke halfheid wel keer op keer zijn weggeschoven achter een breede reeks van hybridische stelsels; gemengd uit meer van het een en min van het ander, of uit evenveel van elk; maar die, als de principiëele credo's, waaraan toch ook deze vaalheden hun grondtint ontleenden, bij ernstiger tijdsgewricht, altijd weer in toorne door dit beginselloos spel heenbraken, om met open vizier nogmaals kamp te bieden en kamp te vragen, als de twee eenige reusachtige tegenstellingen, die het leven i n d e n w o r t e l doen splijten, en dies waard zijn dat men, er anderer leven om beroerend, er eigen leven voor waagt.’ Och, of zijn vriend Prof. De Vries hem eens een brief mocht schrijven over Taalzuivering! Zeg niet, dat dit betrekkelijk eene kleinigheid is. Juist die gemaniëreerde stijl, dat poseeren, alsof men om den wille van de goede zaak afstand doet van rang en titel, het verraadt gemis aan kloekheid, aan eene bezielde en bezielende overtuiging. De echte profeet is ook hieraan te herkennen, dat zijne taal schoon is door hare oprechtheid. K. schrijft aan het adres van Bronsveld een stukje over de vroomheid der taal. Die vroomheid zit meer in de oprechtheid en den ernst van hem, die haar spreekt, zou ik denken, dan in het gebruik van eene toonlooze *e* aan het eind van allerlei woorden.

Maar ge maakt misschien de opmerking, dat dit dan toch alleen voor K.'s rekening komt. Het zij zoo. Laat ik dan verder vragen: wat we uit de geschriften leeren van de Universiteit zelve, stemt ons dat gunstiger? Zeker, wanneer we afgaan op hetgeen we hier en daar lezen. Ik herinnerde u reeds het slot van K.'s oratie, en hoe hij zijne stichting noemt ‘de eerste levensuiting van een machtige beweging’. Zoo zou er meer te noemen zijn. Met dat al maakt het geheel op mij niet den indruk van eene geloofsdaad, dat de nood dezen mannen opgelegd is. Daar is door Dr. Kuyper met zijn vriend Dr. Rutgers

ontworpen een mechanisme van statuten, reglementen, instructies; daar werden benoemd directeuren, curatoren, hoogleeraren; in zijne rede spreekt K. aan Stichters, Leden, Begunstigers, Districtshoofden, Stedelijke Wijkheeren, die met die Universiteit in betrekking staan - en met al die reglementen en besturen is deze Hoogeschool gereed, altijd voor zoover er geld was, om professoren te benoemen. Waarachtig, Bronsveld heeft gelijk, als hij het tot stand komen dezer Universiteit vergelijkt met de oprichting van eene dier industrieele ondernemingen, van eene dier naamlooze vennootschappen, waarvan bijna dagelijks de *Staatscourant* de erkenning als rechtspersoon vermeldt. Heeft het ook u niet getroffen, niet dat er nog geene studenten zijn - al is ook dat wel wat zonderling - maar dat in de rede van K. van die leerlingen in het geheel geen sprake is? Misschien zou hijzelf ons antwoorden, dat die studenten niet de hoofdzaak zijn. 'Hoofdzaak is, dat er een school zij; en dat aan die school zich een kring van mannen vorme, die hun tijd vrij hebben, en er voor leven kunnen, om op wetenschappelijk terrein kerken land weer naar der vaderen heilige traditie te dienen.'(*) Daar hebben we de vervulling van een deel van Jan Holland's *Koningsdroom*: eene academie (met eene C.). Ik bid u, moest, waar dat hoofdzaak is, die Universiteit zoo deftig worden in elkaar gezet; moeten daarom die mannen professoren heeten; moeten daarvoor de geloovigen zooveel geld geven?

Geld - daar noem ik de zaak, waarom voor een groot gedeelte deze stichting draait. Wees nu niet bevreesd, dat ik op weg ben, om een dweper te worden en te meenen, dat men zonder geld zulk eene stichting tot stand brengt. Maar bij zulk eene heilige zaak als de redding van ons vaderland, bij zulk een 'heroiek pogen' krachtens het 'dat nooit', dat klonk in hunne zielen, mag de geldquaestie niet zoo op den voorgrond staan. Teekent het niet, dat de eerste maal, dat de *Heraut* iets laat 'uitlekken' van het plan, het bericht eindigt met de mededeeling, dat er ook reeds geld inkwam? 'Een begin van bijdragen, waaronder giften van vijf en twintig duizend gulden zijn'. Terwijl tevens den geloovigen wordt meegedeeld, dat zes millioen kapitaal voor eene Universiteit huwelijksgift dient te zijn. En waar mij die berekening vooral hindert, het is in de Inwijdingsrede. Deze stichting, zoo redeneert K., is vrij van de macht van het Staatsgeld. Zij wordt door het volk zelf gedragen. De minst geachten uit het 'niet denkend' deel der natie komen van ploeg en meeltrog aanloopen, om hunne penningen saam te brengen voor deze Universiteit. Daarin is gegeven de practische oplossing van het probleem, om de wetenschap met het volksleven te verbinden. Deze mannen der wetenschap leven immers van het volksgeld. En laten zij maar geld geven, de vrienden! Geven op zichzelf is reeds eene kracht. Het vormt een

(*) Kuyper cursiveert.

zedelijk vermogen. Waardoor meer dan door zulk een vrij initiatief (door geld te geven) van wakkere burgers zullen karakters gevormd worden! Geeft dus maar, wakkere burgers! loopt samen van ploeg en meeltrog! Gij vermeerdert het zedelijk kapitaal, dat door deze *kostbare*(*) stichting aan ons volk ten goede komt. 'En loopt dan elders het Universitaire rad o, zoo geleidelijk door de dwingmacht der ontvangeren en de grifheid der betaalmeesteren, dat benijden we niet; want, is het bij ons t h e s t r u g g l e f o r l i f e(†), juist in dien strijd vormt zich de kracht der heerlijkste toewijding. Er schuilt in het ons toebetrouwde geld nog een andere nog een hoogere dan de weegbare metaalwaarde: er kleeft gebed, er kleeft liefde, er kleeft zweet van het aangezichte aan het óns toevloeiend goud.' Wat zegt ge van zoo'n bedelpartij? De strijd om het leven voor deze Universiteit, of ze geld heeft of niet! Dat heet een heroïek pogen! De Souverein in den kring dezer Gereformeerde stichting heet ook geld.

Souvereiniteit in eigen kring - ge weet, dat is het onderwerp van K.'s Inwijdingsrede. Dat is het echt-Gereformeerde beginsel, waaruit deze stichting haar oorsprong nam, dat zij getrouw wil handhaven; dat de stempel, dien zij draagt in h a r e n a t i o n a l e b e t e e k e n i s , i n h a a r w e t e n s c h a p p e l i j k b e d o e l e n , i n h a a r k a r a k t e r v a n G e r e f o r m e e r d . Wat houdt dat beginsel in? De volle Souvereiniteit berust bij den drieëenigen God. Maar deze hooge Souverein droeg en draagt zijn gezag over aan menschen, zoodat men op aarde het souverein gezag steeds ziet optreden in het ambt van menschen. De vraag is nu, of God zijne absolute Souvereiniteit op één enkelen mensch overdraagt, dan wel of wie souverein op aarde heet, de macht tot afdwingen van gehoorzaamheid slechts in beperkten kring bezit. K. antwoordt: God heeft zijne absolute Souvereiniteit overgedragen op den Messias. 'Maar, en ziehier nu de heerlijke Vrijheidsgedachte! in die volstrekte Souvereiniteit van den o n z o n d i g e n Messias ligt tegelijk de rechtstreeksche ontkenning en betwisting van alle absolute Souvereiniteit op aarde in een z o n d i g e n mensch; en dat wel door de deeling van het leven i n e i g e n k r i n g e n, elk met eigen Souvereiniteit voor zich.'

Die stelling bepleit K. in zijne oratie; Dr. A. Pierson heeft de opmerking gemaakt, dat K. die stelling bepleit als een oud rationalist, en niet echt Gereformeerd uit de Schrift en de Institutie van Calvijn. Het is waar, K. maakt zich in 18 regels van de vraag af, of dat beginsel wel gegrepen is uit het hart der Schrift en uit den schat van het Gereformeerde leven. Kan het misschien hierin zijne verklaring vinden, dat hij meer spreekt tot Filistijnen dan tot de kinderen Israël's? Erger is de andere beschuldiging, door Dr. Pierson aan K.'s adres gericht. Hij acht die stelling niet Calvinistisch en schriftuurlijk, en staaft die beschuldiging met plaatsen uit de Schrift en de

(*) Ik cursiveer.
(†) Kuyper cursiveert.

Institutie. Ja, beste vriend, eerlijk gezegd, ik ben te slecht thuis in Calvijn's geschriften, om als rechter op te treden. Toch is bij mij twijfel gerezen aan de wettigheid dier beschuldiging. Dr. Pierson wijst op het feit, dat Calvijn de vorsten noemt: vicaires et lieutenants de Dieu; dus zou God zijne absolute Souvereiniteit wel op hen, zondige menschen, hebben overgedragen. Maar ik vind, dat Calvijn dien hoogen titel niet alleen aan de vorsten, maar ook aan de bedienaren des goddelijken woords geeft. Ook zij worden Gods vicarissen genoemd. En is de gehoorzaamheid, door hem tegenover de vorsten geëischt, eene volstrekte, niet minder die, welke hij verschuldigd acht aan den clerus. Mij dunkt, daaruit is deze conclusie te trekken: God draagt wel zijn gezag, maar niet zijn a b s o l u u t gezag over aan een zondigen mensch. De vorst is bij de gratie Gods souverein in den Staat; maar naast dien kring staat de Kerk, waarin evenzeer vicarissen Gods gevonden worden. Ik ben bang, dat op het punt van Gereformeerdheid Kuyper niet licht te vangen is. Toch wou ik hem één vraag doen. Is het wel Gereformeerd, om Elout zoo te prijzen, als gij doet? Zal het Gereformeerde volk het u vriendelijk afnemen, als gij zegt, dat dat volk dit broederlijk afdalen van de grooten der aarde tot den eenvoudigen burger waardeert? Gaat het aan, om te loven de ootmoedige belijdenis trouw aan het heilig Schriftwoord bij een man van '*Uw positie*, *van Uw levenswijsheid*, *van Uw jaren*'(*)? Het Gereformeerde Credo is immers, God a l l e s en alle mensch n i e t s (†) te achten!

Dat beginsel - wat leert ons K.'s oratie van zijne toepassing? Kan ons dat met eerbied vervullen voor de Gereformeerde broeders en hunne stichting? Laat ik K.'s redeneering u herinneren! In het leven bestaan allerlei kringen, een kring des zedelijken, een kring des huiselijken, een kring des maatschappelijken levens. (Hoe vindt ge dien kring des zedelijken levens naast de anderen?) Elke kring gehoorzaamt aan eigen levenswet en staat onder eigen 'overhoogheid'. Die kringen nu grijpen 'met de tanden hunner raderen' in elkaar. Daardoor ontstaat het veelzijdige menschenleven, maar ook het gevaar, dat de eene kring verstorend werkt op den anderen. Daarom is de Staatssouvereiniteit noodzakelijk. Deze heeft te zorgen, dat elke kring blijft binnen zijne palen en ze allen goed samenwerken. Tevens moet zij het individu beschermen in elken kring. Deze souvereiniteit steekt dus hoog boven allen uit, maar heeft binnen elken levenskring niets te zeggen. Ja, zelfs moet zij elken kring zich geheel vrij laten ontwikkelen. De Staat is dus alleen politieagent, die zorgt, dat alles in orde blijft. Geen wonder, dat K. dweept met den tijd van gilden en ridderwezen. 'Toen begon - schrijft hij - dat leven met eere pas, in riddereer zich zelf kronend, om in al rijker organisme van gilde en orde en vrije gemeenschap àl de energie en àl de glorie te toonen, die Souvereiniteit van eigen kring in zich besluit.' Dat beginsel, ondergegaan in het

(*) Ik cursiveer.
(†) Kuyper cursiveert.

royalisme, niet heroverd in de Revolutie, die uit haat tegen den Messias ontstond, werd gered in onze dagen door den Messias, die onder de volken uitzond een geest van genâ, gebed, geloove. Zoo ontstond weer een eigen kring van Evangeliebelijders, ook in ons vaderland. ‘Voor dien kring trok Bilderdijk den omtrek, toen hij de Volkssouvereiniteit ontwortelde met de bijl van zijn lied; gaf da Costa den levenstoon aan door zijne hymne voor den Souverein Messias; en schreef ten leste Groen van Prinsterer het staatsrechterlijk credo door zijn sprekende formule van souvereiniteit in eigen kring. En, krachtens dat uit God zelf neergedaald beginsel, is sinds nu deze dertig jaren op de knieën geworsteld, het afgedoolde nageloopen, met de “passion des âmes” geëvangeliseerd.’ (Heldere stijl!) Dat beginsel werd gehandhaafd in de Staten-Generaal, als naast en bij, niet in noch onder de overheid staande; bij de quaestie van de doodstraf als de verdediging van Godes souvereine wrake over hem, die 's menschen bloed vergiet; tegen de vaccinatie; als vrijmaking der Kerk; vooral in de Schoolquaestie, waarbij bedreigd worden niet minder dan de Souvereiniteit der consciëntie, van den huiselijken, van den paedagogischen, van den geestelijken kring. Dat beginsel nu moet aan de Universiteit in wetenschappelijken vorm ten volle in al zijne kracht zich ontplooien.

Met opzet herinnerde ik u deze redeneering, om u goed te doen gevoelen, hoever deze dingen van ons of wij van deze dingen verwijderd zijn. Die Staat, die ten slotte niet anders is dan de opzichter in een reusachtig hofje met allerlei afzonderlijke woningen! Andersen heeft een sprookje gedicht, *De Overschoenen van het Geluk*, die het vermogen hebben, om hem, die ze aantrekt, onmiddellijk over te plaatsen naar den tijd, waarin hij wenschte te leven. Ik wou, dat K. die overschoenen eens kon aantrekken. Of hij ze spoedig ver weg zou werpen, om dankbaar te genieten van deze ellendige maatschappij met hare staatstirannie! Dan zou het hem ook kunnen blijken, dat men niet ongestraft leeft in dezen tijd. Ook hijzelf niet. Daar is eenige halfheid in zijne redeneering. De Staat blijft toch *de kring der kringen*; hij alleen onder allen omsluit extensief *geheel*[*] ons leven - en dan nog al die kringen met eigen souvereiniteit. Och, de moderne en de Gereformeerde mensch in dezen rector leven saam en stoeien.

Ook in de wetenschap. Zij is Souverein in eigen kring, en mag noch onder staatsvoogdij, noch onder kerkelijke curateele verbasteren van aard. Akkoord! Dat zijn we met K. eens. En we meenden zoo, dat dit beginsel in ons landje gehuldigd werd door den Staat. Maar in K.'s Universiteit? Vrij van den Staat kan daar de wetenschap zijn, al beteekent dat niet veel, omdat de Staat er geene wetenschap op na houdt. Ook vrij van de Kerk? Ja zeker, zegt K. ‘Op het zeer wezenlijk gevaar af, dat ze van de wetenschap schade lijde, moet de

(*) Beide keeren cursiveert Kuyper.

kerk veeleer er op aandringen, dat de wetenschap zonder ooit slavinne te worden, de haar toekomende Souvereiniteit handhave op eigen erf en leve bij de gratie Gods.' Dat klinkt flink. Ja - zoo klinkt het. Doch in trouwe, mijn lieve broeder, ik begrijp van deze dingen niets. De Universiteit heet ook Gereformeerd. Hare stichters bekennen zich zonder beding tot de leerregelen van Dordt. Voor die Gereformeerde wetenschap wenschen zij nu Souvereiniteit in den eigen kring der Universiteit. Goed. Maar waar blijft nu die wetenschap, die zelve souverein was? Vrij in den zin van 'los van beginsel' zal die wetenschap niet zijn, zegt K. Natuurlijk niet. Maar zij zou vrij wezen van de Kerk. En, als zij zich Gereformeerd noemt, dan begrijpt zij onder dien naam, wat der Kerke wettig oordeel was. Ja meer - de Kerk is souverein. Als de mannen der Vrije Universiteit een naam te kiezen hebben, dan is het de naam, gegeven door het gezaghebbend orgaan, dat in dien kring drager is van het historisch leven. Aller subjectief bedoelen geeft zich dan ook gevangen 'in de majesteit van het o b j e c t i e v e, het h i s t o r i s c h e, het met macht bekleede, het o f f i c i e e l gesproken woord'(*). Officieel door de Kerk immers? Arme souvereine wetenschap! Een Gereformeerd medicus is, volgens K., in zijne wetenschap en hare beoefening door zijn beginsel beperkt. Jurist en literator moeten beiden beginnen met zich te onderwerpen aan den Woorde Gods, zooals dat in de formulieren van eenigheid geïnterpreteerd is, voordat zij met hun onderzoek een aanvang maken. De natuurkundige..... Ja, dat 's een zonderling geval. Bij elke faculteit weet K. precies aan te wijzen, waarin een Gereformeerd mensch zich van den Filistijn onderscheidt, maar bij den natuurkundige maakt hij zich met groote woorden van de zaak af. Ach - heeft deze rector van de Gereformeerde hoogeschool den moed niet, om de Schrift te handhaven tegenover de resultaten der natuurwetenschap? Ik vrees ervoor, als hijzelf spreekt van eene vaste wet, volgens welke de Souverein op stof door kracht werkt.

Ook hier hetzelfde dus als straks - halfheid. Eene vrije wetenschap, die door de Kerk gebonden is. En toch niet geheel gebonden. K.'s wetenschappelijke consciëntie verzet zich. Van de resultaten der natuurwetenschap wil hij geen afstand doen. Hij wil niet, als wijlen Pastor Knack te Berlijn, volhouden, dat de aarde stilstaat en de zon draait.

Als ik dan nu de conclusie opmaak, amice, dan zou ik zeggen: deze stichting - altijd geoordeeld naar wat Kuyper ons te lezen geeft, vooral naar haar eerste manifest, K.'s oratie - deze stichting wekt onzen eerbied niet. We missen te veel den frisschen moed van eene kloeke overtuiging. De geldquaestie is te machtig. Het is een kunstig ineengezet mechanisme, geen levend organisme. En het groote beginsel, dat haar dragen en 'twelk zij verdedigen moet, blijkt volgens de uiteenzetting eene abnormaliteit te zijn in deze dagen - ja - ook hij, die het

(*) Kuyper cursiveert.

verdedigt, is te veel kind van dezen tijd, om het in zijne volle consequentie te kunnen toepassen.

Dat zal de vloek zijn van deze Universiteit; dat de kwaal, die haar moet ondermijnen. Zij kan nog leven bij de gratie der reactie, omdat het moderne leven in al zijne kringen bezig is nieuwe vormen te zoeken. Maar hare eigene Gereformeerdheid zal haar doen sterven. En het ergste is, dat hare professoren haar graf moeten delven, omdat zij zijn wetenschappelijke mannen. Het blijft maar waar, wat Prof. Buys eens zei: 'De beschaving hoe grillig ook soms in haar bewegingen pleegt niet op hare schreden terug te komen, wij gaan niet van de 19de de 15de eeuw tegemoet. Wat eenmaal verworven werd, b l i j f t verworven, en wat de protestantsche beginselen sedert drie eeuwen van de menschelijke persoonlijkheid gemaakt hebben, kan haar niet meer ontnomen worden. Men kan haar overheerschen - n i e t haar natuur wijzigen. Elke vorm van heerschappij in kerk en Staat, niet aan die natuur passende, is een logen, en elke logen gedoemd om onder te gaan.'

V., 30 November.

Vale!

t.t.

MONTANUS.

Fransche geloofsheldinnen.

La Tour de Constance et ses prisonnières. Liste Générale et Documents inédits, par Charles Sagnier. Paris. Sandoz et Fischbacher 1880.

Het is bekend, dat, ook na de uitwijking van honderdduizenden Hugenoten ten gevolge der herroeping van het edict van Nantes in 1685, de vervolging van hunne veel talrijker geloofsgenooten, die Frankrijk niet hadden kunnen of willen verlaten, door de regeering der Bourbons nog gedurende eene eeuw, en wel in de eerste 75 jaren met onverbiddelijke gestrengheid, werd voortgezet. Nu hunne nakomelingen zich eindelijk in volle godsdienstvrijheid mogen verheugen en zich aan de bevordering der wetenschappelijke en godsdienstige belangen hunner kerkinrichting kunnen wijden, wordt onder anderen de geschiedenis van het tijdvak na de herroeping van het edict van Nantes, dat der *Église s du Désert,* vlijtig door hen beoefend. - Al heeft het lijden dier tijden, bij zijn langen duur en de tusschenpoozen van betrekkelijke verademing, niet dezelfde ruchtbaarheid gehad, noch hetzelfde algemeene afgrijzen gewekt als de Bartholomeüs-nacht en de dragonnades van Lodewijk XIV, het is niettemin zeer zwaar geweest:

eene eeuw van verdrukking, kwellende gejaagdheid, vervolging voor allen, die aan velen het leven, aan duizenden de vrijheid, de ontvoering hunner kinderen, het verlies hunner goederen heeft gekost, om hen jaren - ja, levenslang in slavendienst op de galeien of in akelige kerkerholen te laten versmachten. En al dat leed is gedragen met een taai geduld, eene onvermoeide volharding en onder treffende blijken van eenvoudige vroomheid, van godsdienstig vertrouwen, van Christelijken geloofsmoed bij mannen en vrouwen, waarop de nazaat met eerbied en bewondering blijft staren. Daarbij komt, dat dit alles nog niet tot het lang verleden behoort, maar de voorvaders in het derde en vierde geslacht der nog levenden betreft, terwijl, ondanks eene kennis *en gros* van dit belangrijk verleden, de bijzonderheden, de eigenlijke geschiedenis, nog in menig opzicht onbekend zijn. Men mag het in de klein- en achterkleinzonen der vervolgden eeren, dat zij trachten, den lijdenstijd, door het voorgeslacht zoo trouw en moedig doorleefd, voor zichzelven en hunne kinderen te doen herleven. Hiertoe nu worden de bronnen overal opgespoord en onderzocht: familie-papieren en herinneringen, vooral in Frankrijk zelf, maar ook bij de afstammelingen der refugiés, zoo elders als hier te lande; de zeer talrijke schrifturen, in de bibliotheken van Genève en Lausanne bewaard, vooral de zeer uitgebreide correspondentie van Antoine Court; de correspondentie met kerkeraden en met speciale comité's in 't buitenland, inzonderheid Nederland, tot ondersteuning der vervolgde Fransche geloofsgenooten; de talrijke documenten, op te delven uit het stof der lands-, departementale en stedelijke archieven, enz. Uit deze bronnen zijn in de laatste veertig jaren vele belangrijke schriften ontstaan, behalve monographieën omtrent lotgevallen van eenig bepaald persoon ook meer uitgebreide werken, waarvan sommigen zich ook over de vroegere geschiedenis der Fransche Gereformeerden uitstrekken: G. de Félice, *Histoire des Protestants de France;* J.P. Hugues, *Histoire de l'Église Réformée d'Anduze;* A. Lièvre, *Histoire des Églises du Poitou*; B. Vaurigaud, *Histoire des Églises de Bretagne*; Haag, *France Protestante*; Charles Coquerel, *Histoire des Églises du Désert*; Nap. Peyrat, *Histoire des Pasteurs du Désert*; Edmond Hugues, *Antoine Court. Histoire de la restauration du Protestantisme en France au* 18*e siècle*; Ath. Coquerel fils, *Jean Calas et sa Famille.* Inzonderheid ook het zeer verdienstelijk *Bulletin historique de la société de l'Histoire du Protestantisme Français*, 'twelk sedert 1853 voortgaat, zich met maandelijksche afleveringen te verrijken, en thans tot een werk van 28 boekdeelen, vol belangrijke documenten, is aangegroeid. - Zulk eene bijdrage is ook het bovengenoemde boek van den heer Sagnier. En daar nu zulke nasporingen aangaande de *Églises du Désert* den onderzoeker de trouwe en velerlei hulp, gedurende die eeuw van vervolging uit Holland ontvangen, telkens weer onder de aandacht brengen, mag hem dit doen vermoeden, dat

men hier wel eenig belang zal stellen in een arbeid over onderwerpen, die men er vroeger zoo warm ter harte heeft genomen. Zoo heeft dan ook de heer Sagnier zijn boek aan eenige vrienden en betrekkingen ten onzent vereerd met den wensch, dat eenige vermelding van zijn arbeid er de aandacht op moge vestigen en aan diens voortzetting bevorderlijk moge zijn.

Het is eene der zeer belangrijke bijzonderheden uit de lijdensgeschiedenis der *Églises du Désert,* die hij tracht tot meer klaarheid te brengen. De *Tour de Constance*, welke uit die tijden eene sombere vermaardheid heeft behouden, behoort tot het kasteel van het aloude Aigues-mortes, reeds uit den tijd der kruistochten bekend, gelegen in de nabijheid der Middellandsche zee, in dat zuidelijk gedeelte van Frankrijk, waar ten allen tijde de Hervorming hare meeste belijders heeft geteld. De binnenruimte van den toren, met zijne muren van ongemeene dikte, is afgedeeld in eene beneden- en eene bovenzaal of hal, beiden zeer ruim, gewelfd en uiterst somber. Geen ander licht, dan door eenige nauwe schietgaten en door eene ronde opening, zoo in het boven- als in het ondergewelf; voor beide lokalen dus een doortocht voor den rook naar buiten, maar ook voor regen en wind naar binnen. Dit verblijf, onlangs gerestaureerd, maar vroeger zeer akelig, is, na de herroeping van 't edict, gedurende 80 jaren niet de eenige - want men telt er meer dan twintig, door geheel Frankrijk verspreid - maar de meest bekende en meest bevolkte kerker geweest voor Hervormde vrouwen, ter wille van den godsdienst gevangen en gevonnist; allen, zoo gehuwd als ongehuwd, nog jong of reeds bejaard, uit den boeren-, den burger- of ook uit de hoogste standen - maar allen onbesproken en in hare omgeving geëerd - allen bij gemotiveerd arrest veroordeeld tot afschering van het hoofdhaar, tot levenslange opsluiting en verbeurdverklaring harer goederen wegens bijwoning der preek in de woestijn, of het verleen en van huisvesting of schuilplaats aan den predikant, of wel alleen wegens bloedverwantschap met dezen. - Die opsluiting met al hare ellende en ontbering in den somberen toren, op wiens zware, op hare hengsels knarsende deuren voor elke veroordeelde bij het binnentreden als 't ware het schrikwoord van Dante te lezen stond - die wreede afscheuring van alle dierbare betrekkingen, soms met de wetenschap, dat de echtgenooten en broeders naar de galeien werden gesleurd en de kinderen naar de kloosters weggevoerd, om daar het geloof hunner moeder te verzaken.... het moet een nameloos lijden zijn geweest voor die vrouwen, allen behoorende tot de voorouders in het vierde en vijfde geslacht der thans levenden, voor wie het eene piëteits-behoefte is, aan die geheimzinnige muren met onvermoeiden aandrang te vragen: wie daar zijn geweest en wat haar is wedervaren. Want van velen dezer vrouwen zijn weinig meer dan de namen, en van nog grooter aantal zijn zelfs dezen niet eens bekend; het register der ge-

vangenis, zoo het ooit bestaan heeft, is verloren gegaan. Wat tot hiertoe, zoo uit brieven als van elders, ter openbare kennis is gekomen, is belangrijk en vaak aangrijpend. - De meest bekende der prisonnières is Marie Durand, in 1730, op 15jarigen leeftijd, in de *Tour de Constance* geworpen als zuster van den predikant Pierre Durand, die in 1732 te Montpellier, met waardigen geloofsmoed, den marteldood is gestorven. Ruim zes en dertig jaren heeft Marie Durand in haar kerker doorgebracht, totdat in den aanvang van 1767, toen reeds de vervolging aanmerkelijk was begonnen te luwen, de Prins De Bauvau, Commandant van Languedoc, bij eene inspectie der *Tour de Constance* de prisonnières bezoekende, diep getroffen bij het zien van zooveel ellende, aan haar allen, op eigen verantwoordelijkheid, de vrijheid schonk en die daad van gezag wist te handhaven, op 't gevaar af van wegens dien koenen stap, die hem door den minister kwalijk werd genomen, van zijn post te worden ontzet. De brieven van Marie Durand aan Paul Rabaut - na Antoine Court de waardige Apôtre du Désert - zijn bewaard gebleven. Men ziet eruit, in welke vrome stemming de gevangenen onder elkander verkeerden. Schoon zuchtende, droegen zij haar lijden, om 's Heeren wil, geduldig. Zij waren dankbaar, dat zij in de laatste jaren niet meer gelijk vroeger met dringende aanzoeken van priesters tot bekeering werden gekweld, maar rustig met elkaar haar avondgebed konden doen en zich met de voorlezing der troostende en opwekkende brieven van Rabaut konden verkwikken. - Hadden zij meermalen, vooral in ziekte, gebrek aan het hoognoodige (behalve het brood, dat door het Rijk uit de verbeurdverklaarde goederen werd betaald, was het onderhoud der gevangenen geheel voor hare eigene kosten), dan stonden zij elkander bij naar vermogen en vermeldden dankbaar de hulp, die zij uit den omtrek en uit de verte ontvingen. Tot die hulp uit de verte behoort ook die uit Nederland. Door schenkingen en jaarlijksche bijdragen bestond er hier te lande eene beurs '*pour les galériens et les prisonnières de la Tour de Constance*', onder beheer van den Waalschen kerkeraad te Amsterdam, waaruit aan beiden eene jaarlijksche toelage, door middel van een vasten correspondent te Montpellier, werd uitgekeerd. Aan Marie Durand is na hare invrijheidstelling uit die Beurs een levenslang jaargeld van 200 Livres Tournois verzekerd. Eigenhandige brieven en quitantiën dier lijderessen worden nog in het kerkeraads-archief bewaard.

Dit een en ander betreft echter slechts eene der laatste 'prisonnières', in een tijd, toen de ellende, waardoor de Prins De Bauvau zoo diep werd getroffen, reeds in menig opzicht de verzachting van een vroegeren toestand was. Wat is er van het lijden en den strijd van zoovele andere, vooral de vroegere, lijderessen geweest? Dit wenscht de heer Sagnier op te sporen, en daartoe heeft hij eene eerste bijdrage geleverd. Bezig met zulk onderzoek, heeft onlangs het vinden

van eenige fragmenten van brieven zijne ernstige belangstelling gewekt. Bij het wegruimen van eene hinderlijke belt van allerlei afval, gedurende anderhalve eeuw in en hij een der schietgaten binnen de gevangenis opgehoopt, is daaruit te voorschijn gekomen een lap van een ouden, groven stroozak, waarin eenige voorwerpen, die kennelijk aan de gevangenen hadden behoord, onder anderen - behalve oude kinder- en vrouwenschoenen - de gezegde stukken van brieven in zeer ontredderden toestand. Op het vernemen hiervan heeft de heer Sagnier zich gehaast, te Aigues-mortes inzage dier fragmenten te gaan vragen, welke dan ook door den vesting-commandant welwillend aan den kerkeraad van Nîmes vereerd werden. Door onzen Auteur met groote moeite zooveel mogelijk ontcijferd, is het gebleken, dat het brokstukken zijn van brieven, in 1730 en '31 gericht aan veroordeelden wegens het bijwonen der woestijnpreek (‘pour crime d'assemblée’), behoorende tot het voorgeslacht van tegenwoordige, geachte familiën uit Nîmes, ook van die des Schrijvers zelven. - Te midden zijner nasporingen aangaande deze deels nog geheel onbekende vrouwen gelukte het zijn vriend, den predikant Dardier uit Nîmes, bekend door zijne bronnenstudie van de geschiedenis der Reformatie, te Genève de hand te leggen op het authentiek verhaal der gestoorde woestijnvergadering, bij welke de vrouwen, in de brieven vermeld, gevangen zijn genomen. Veel tijd en vlijt heeft hij besteed aan navorschingen in de kerkelijke, stedelijke en departementale archieven. Zoo is hij erin geslaagd, de lijst der ‘Prisonnières’ niet onaanzienlijk te verrijken en die volledig, zoover de bekenden betreft, mede te deelen, schoon zij, naar zijne meening, nog slechts een gering gedeelte van het werkelijk getal behelst. Bij elken naam staat opgave van woonplaats, leeftijd, betrekking, jaar en reden van veroordeeling, veeltijds met opheldernde aanteekening en verwijzing naar de pièces justificatives - deze laatsten meest of allen onuitgegeven stukken, grootendeels de arresten der koninklijke intendanten van Languedoc, vele belangrijke bijzonderheden behelzende aangaande de vervolging en de gevangenen, zoo mannen als vrouwen, onder anderen de ter dood veroordeeling in 1752 van den predikant Molines, dit Flèchier, zoo bekend door de jammerlijke afzwering, waarmede hij lijfsgenade kocht, en door het drukkend schuldgevoel, waaronder hij, schoon later, bij de Waalsche gemeente te Amsterdam, weder tot ‘la paix de l'Église’ toegelaten, tot aan zijnen dood, na 25 jaren, diep rampzalig is gebleven.

Dit alles wordt voorafgegaan door eenig bericht aangaande de gevangenen, aan wie de brieven, waartoe de fragmenten behooren, gericht zijn geweest. De bescheiden zijn met groote zorg bijeengezocht, en de fragmenten zijn hierbij natuurlijk van dienst. Dezen worden in hun zeer defectueusen staat meegedeeld. De meesten dragen de blijken van weinige geoefendheid in spelling en stijl, waarvan het dan ook bekend is, dat zij in die dagen, zelfs bij welgestelde familiën,

niet bij de hoofden en oudste of erfbroeders, maar wel bij de jongeren vaak zeer gering was. Voor zooverre er iets uit blijkt van de persoonlijke omstandigheden der geadresseerden, wordt de aandacht getrokken door den brief eener moeder aan hare jonggehuwde dochter, die bij het uiteendrijven der vergaderden in de woestijn, wegens hare gevorderde zwangerschap, niet had kunnen ontvluchten. Later in de gevangenis bevallen zijnde, wenscht hare moeder 'haar geluk met den zoon, dien God haar geschonken had'. Van toespelingen op het vele bittere van den toestand moest men zich onder de Argus-oogen der vervolgers zorgvuldig onthouden, maar zij zendt hare dochter, wat tot verzachting voor de arme kraamvrouw kan dienen, lakens, doeken en den noodigen toestel tot eene betere ligging dan op den vloer der gevangenis. (De behandeling der gevangenen was bij tusschenpoozen onmenschelijk. Dan werd onder de brandende hitte het water zeer zuinig toegemeten, of brandstof tot spijsbereiding geheel onthouden.) De brieven zijn allen geschreven in den godsdienstigen geest van onderwerping en vertrouwen, toen zoo algemeen onder de vervolgden. Wel spreken zij van pogingen, door familie of vrienden aangewend tot invrijheidstelling der gevangene vrouw of zuster, moeder of dochter; maar vooral vermanen zij tot geduld en volharding, bedekte, maar kennelijke waarschuwing tegen de onophoudelijke pogingen der priesters, om de lijderessen tot afval te bewegen. Afzwering toch was eene volstrekte voorwaarde en eene niet geringe aanbeveling tot invrijheidstelling. Niet weinigen hebben aan die verleiding twintig, dertig, veertig jaren lang, tot aan haren dood toe, weerstand geboden, getrouw aan de leuze '*résistez*', gelijk deze op een steenen rand in de gevangenis, naar men meent door de hand van Marie Durand gegrift, te lezen stond. Toch was de verzoeking groot, te meer bij de zeer talrijke voorbeelden van schijnbekeeringen tot behoud van lijf en goed, die echter de zoogenaamde 'convertis' volstrekt niet verhinderden, zich dadelijk weder bij de oude geloofsgenooten te voegen, op gevaar af van als 'relapsen' dubbel zwaar te worden gestraft. Het laat zich begrijpen, dat er ook onder de gevangenen vrouwen zijn geweest, die, na jarenlangen tegenstand, ook met het oog op hoogbejaarde ouders of op vaderloos geworden kinderen, zich op die wijze de vrijheid hebben gekocht. En al is er dan hooger lof voor onwrikbare standvastigheid, wie zal daarom den steen op haar werpen? - Eenigen van zulke 'actes d'abjuration' worden door Sagnier medegedeeld. Maar van al de door hem vermelde 'converties' is het bekend, dat zij ondanks hare schijnbekeering Protestanten zijn gebleven. Tot dezen behoort ook de vrouw, die in 1730 in de gevangenis moeder werd. Toen zij in 1777 overleed, heeft de zoon, haar in de *Tour de Constance* geboren, voor haar het verlof tot begraven, voor Protestanten vereischt, moeten vragen.

Met terzijdestelling van het bekende bepaalt Sagnier zich doorgaans

tot het geven van nog onbekende en wel gestaafde feiten - gelijk gezegd is met verwijzing naar en veeltijds met aanhaling van de bewijsstukken. Zijne voorstelling is eenvoudig, zonder effectbejag. Hij schijnt zijn boek beschouwd te willen hebben als eene inleidende bijdrage tot eene volledige geschiedenis der ‘Prisonnières de la Tour de Constance’, een doel, waartoe hij zijne nasporingen ijverig voortzet, terwijl hij de hulp inroept van vrienden en geloofsgenooten, vooral in Frankrijk, maar ook elders en bepaaldelijk hier te lande. Mededeelingen betreffende den onderstand, uit onze republiek aan de edele lijderessen verleend, zullen hem worden verstrekt. Elke aanwijzing, waartoe inzonderheid de nakomelingen der Refugiés, door familieherinneringen, in staat mochten zijn, zou waarde voor hem hebben. Mocht het hem gelukken, de nagedachtenis van zoovele edele en moedige vrouwen der vorige eeuw aan de vergetelheid, waarin zij reeds veel te veel is weggezonken, te ontrukken, hij zou een arbeid hebben verricht, die hem aanspraak zou geven op de dankbaarheid, zoowel van de vele Protestantsche familiën, eerst en meest in Frankrijk, maar ook onder de uitgewekenen, die op verwantschap met die geloofsgetuigen mogen roemen, als van elk, die de herinnering van geloofsmoed en trouw, onder scherpe vervolging, vooral bij vrouwen in eere wenscht te houden - ook nog van hen, die, geschiedvorschers of belangstellende lezers, er prijs op stellen, om over een eigenaardig, aangrijpend, nog te weinig bekend tijdvak der Hervorming in Frankrijk meer licht te zien opgaan.

Amsterdam.

P.J.J. MOUNIER.

Staatkunde en geschiedenis.

Uit het staatsleven van Engeland.

Shelden Amos, *Fifty Years of the English Constitution*, 1830-1880. - London Longman, Green & Co. 1880.

De geschiedenis van de ontwikkeling en den voortgang der Engelsche Staatsregeling zal altijd een belangwekkend onderwerp van studie blijven uitmaken. Uitlokkend moet steeds de gelegenheid zijn voor hen, die op den breeden stroom der constitutioneele instellingen nu eens zachtjes heenglijden, dan weder met heftigheid worden voortgedreven, of ook wel door tegenwind worden opgehouden, bijna achterwaarts gestuwd, - onweerstaanbaar bijna, in ieder geval, den oorsprong van dien stroom te leeren kennen, de bronnen op te zoeken. Die bronnen, het valt niet te loochenen, liggen in Engeland. Toen in de 18de eeuw het vasteland van Europa geen anderen regeeringsvorm dan het absolutisme kende, leefde aan de overzijde van het Kanaal, op het groote eiland in de Noordzee, gesterkt door den glans eener eeuwenoude overlevering, maar ook door de gymnastiek eener langdurige worsteling, de constitutioneele monarchie voort, als in eene ark beveiligd tegen den zondvloed, die de volksvrijheid in de andere Europeesche staten had vernield, en bestemd, om als de stortregens der Revolutie zouden hebben opgehouden en de waterplassen zouden zijn ingedroogd, het aardrijk te bevruchten met de kiemen van een nieuw leven.

In 1723 drukte Voltaire zijne bewondering, bijna zou men geneigd zijn te zeggen zijne verbazing, uit in de later zoo bekend geworden versregels:

> ‘Aux murs de Westminster on voit paraître ensemble
> Trois pouvoirs étonnés’ -

Dat wil zeggen, de Fransche dichter kon niet nalaten zich daarover te verbazen en begreep, dat zijne lezers er eveneens over zouden denken; dat *étonnés* is zeer subjectief.

‘Trois pouvoirs étonnés du noeud qui les rassemble,
Les députés du peuple, et les grands, et le roi,
Divisés d'intérêts,’

- Zoo moest het den onderdaan van Lod. XV wel voorkomen -

‘réunis par la loi;
Tous trois membres sacrés de ce corps invincible,
Dangereux à lui-même,’

- Zeker, indien het niet binnen de grenzen bleef -

‘à ses voisins terrible.
Heureux, lorsque le peuple, instruit dans son devoir,
Respecte, autant qu'il doit, le souverain pouvoir,
Plus heureux, lorsqu'un roi, doux, juste et politique,
Respecte, autant qu'il doit, la liberté publique!’

En wat de dichter uit de wolken van zijne orakeltaal had doen hooren, zou weldra door een rechtsgeleerd denker en geschiedkenner in meer prozaïsche afgemetenheid worden meegedeeld en betoogd. Juist 25 jaren na het verschijnen van de eerste uitgaaf der *Henriade* gaf De Montesquieu zijn *Esprit des Lois* in het licht. Het elfde boek van dit werk houdt zich bezig met de wetten, die de staatkundige vrijheid in hare betrekking tot de staatsregeling grondvesten. ‘Er is een volk’, zegt hij aan het einde van het 5de hoofdstuk, ‘dat de staatkundige vrijheid tot het onmiddellijke voorwerp zijner staatsregeling heeft gemaakt. Wij zullen de beginselen nagaan, waarop het die vrijheid grondvest. Zijn zij goed, dan zal de vrijheid zich erin weerkaatsen als in een spiegel. Om nu de staatkundige vrijheid in de staatsregeling te ontdekken, behoeft men zooveel moeite niet te doen. Zoo men haar zien kan, waar zij bestaat, zoo men haar gevonden heeft, waartoe dan haar gezocht?’ En dan volgt het klassiek geworden hoofdstuk, dat tot opschrift draagt: *De la constitution d'Angleterre.* De Schrijver geeft daarin, naar *zijne* opvatting, eene analyse van de Engelsche constitutie; vergelijkt met haar de instellingen van die staten der oude en der nieuwe wereld, waarin de vrijheid het meest gewaarborgd heette te zijn, en ziet zich gedrongen tot het besluit, ‘dat aan Engeland de palm toekomt. Dáár - zoo luidt het - is de vrijheid door de wetten gevestigd; het verdient waarlijk een schoon stelsel te heeten.’ Gebrekkig, oppervlakkig, in vele opzichten onjuist was Montesquieu's inzicht in de Engelsche staatsregeling, - daarvan zijn wij heden ten dage volkomen overtuigd. Maar niemand kan aan het profetische kapittel 6 van boek XI de verdienste onthouden, dat het de aandacht van de staatslieden, wijsgeeren, rechtsgeleerden en volksvrienden van het vasteland gericht heeft op een ideaal, dat hun geopenbaard werd. Slechts zulk eene openbaring, gloeiende in de vlammen van het geloof, kon de religie grondvesten, die later de kruistochten deed ondernemen tegen het privilegie en het absolutisme. Is ook al het

historische verschijnsel der Engelsche constitutie gebleken niet dat ideaal te zijn, waarvoor zijn volijverige verkondiger het wilde laten doorgaan, die waan heeft - gelijk zoovele anderen op ander gebied - toch meegewerkt, om edele gedachten op te wekken en heilrijke instellingen in het leven te roepen. In, door en na de stormen der Revolutie is de Engelsche constitutie het model geweest, waarnaar op het vasteland van West- en Midden-Europa de staatburgerlijke vrijheid getracht heeft zich in te richten. Wat men daar, gewijzigd naar de eigenaardige toestanden en eischen, wenschte zich toe te eigenen, was de Engelsche constitutie, gelijk men haar als actueel bestaande meende waar te nemen. Men plantte over, in goede aarde, naar men hoopte en onderstelde. En terwijl het niet noodig en ook niet mogelijk was, het natuurproces der ontkieming van meet aan zich te doen herhalen, begon men toch, verrast, somtijds ook teleurgesteld over de vruchten van de uitheemsche plant, die men had ingehaald, belang te stellen in de wordingsgeschiedenis, zooals die op te sporen viel op het terrein zelf, waar zij inheemsch en oorspronkelijk was.

Vandaar de gretige ontvangst, die de studiën van Guizot en van Hallam begroette; vandaar de belangstelling, opgewekt door de genesis der Engelsche constitutie, zooals die nog onlangs door Stubbs is uiteengezet. Maar wij begroeten hier niet alleen een zuiver historisch belang. Uit die geschiedenis viel te leeren. Te leeren, hoe het mogelijk was, dat daar tierde, wat hier niet wilde gedijen; te leeren, wat gedaan of nagelaten moest worden, om constitutioneele staatsinstellingen in het leven te houden; te leeren onderscheiden ook, wat essentieel, wat maar bijkomend of toevallig was in het model, dat voor oogen stond.

Dergelijke pragmatische waarde nu komt niet slechts toe aan de wordingsgeschiedenis, niet alleen aan de opkomst van het merkwaardige verschijnsel, maar ook aan de geschiedenis der voortdurende ontwikkeling, die eene onvermijdelijke eigenschap is van iedere waarlijk levende instelling. Dat de Engelsche constitutie niet vervat is in het eng sluitende kleed eener geschreven oorkonde, maar vrijelijk zich beweegt in de ruime plooien van ongeschreven beginselen en overgeleverde grondregelen, bevordert ontegenzeggelijk de mogelijkheid en vermeerdert het belang van zoodanige ontwikkeling. Maar ook waar eene geschrevene Grondwet den sluitsteen vormt van het staatsgebouw, doen de eischen van het leven zich gelden; de toepassing en de aanwending der neergeschreven wetsbepalingen; het gebruik van hetgeen als mogelijk is veroorloofd; de opvatting en de uitwerking van 'tgeen als algemeen beginsel is uitgesproken; - daartoe laat iedere wet, ook eene Grondwet gelukkig, ruimte over aan eene maatschappij, die, er prijs op stellende, om naar de beginselen der wet te leven, tevens gevoelt, dat het oorbaar en mogelijk is, de voorschriften aan de belangen der maatschappij dienstbaar te maken en naar haar waren geest toe te passen. Van-

dáár het groote belang, dat wij kunnen stellen in eene schets van den voortgang van het constitutioneele staatsleven in Groot-Britannië gedurende de vijftig laatste jaren; vandáár de belangstelling, die wij durven inroepen voor het boek, welks titel aan het hoofd van dit opstel vermeld staat.

De Schrijver is in zijn vaderland gewaardeerd als een kundig beoefenaar van het recht in het algemeen, en bijzonder van het staatsrecht; hij is ook zeker daarbuiten - mede bij ons - gansch niet onbekend. Eenige jaren geleden schreef hij een handboek voor de kennis der Britsche staatsinrichting, dat in de eerste plaats bestemd was, om de Japansche studenten, die van hunne regeering in opdracht hadden, met de staatsinstellingen van het Europeesche eilandenrijk zich bekend te maken, daartoe in de gelegenheid te stellen(*). Alras bleek het, dat niet alleen Japanneezen van dit leerboek konden profiteeren. Terwijl nu het leerboek uitsluitend de toestanden meedeelt, zooals zij zich voordoen in het jaar, waarin het verschijnt, komt het thans aangekondigde geschrift beweging brengen in het tafereel. Het wil een panorama leveren van hetgeen op constitutioneel terrein is voorgevallen in Groot-Britannië sinds het jaar 1830. Een tijdsverloop van vijftig jaren, zooals dit geschiedkundig overzicht omvat, levert geen ongeschikt veld tot waarneming op. Vijftig jaar, teruggeteld van den dag van heden, kunnen nog eenigermate gelden als het gebied der geschiedenis van den hedendaagschen tijd. Personen van gevorderden leeftijd - en wij merken op, dat de zoodanigen op het tooneel der staatkunde alles behalve zeldzaam plegen te zijn - kunnen de herinneringen hunner jeugd in de eerste aanteekeningen over zulk een tijdvak terugvinden; jongeren hebben veel van 'tgeen in zulk een tijdsverloop geschied is, niet enkel uit de boeken, maar ook uit mondelinge mededeelingen vernomen, de gevolgen ervan zelven ondervonden en ongetwijfeld vaak de vergelijking van dit nabijzijnde verleden met huidige toestanden moeten aanhooren. Bovendien is het jaar '30, ook voor beschouwingen over het staatsleven van Groot-Britannië, geen verwerpelijk punt van uitgang. Met den dood van George IV was een persoon van het tooneel getreden, die, geheel in de traditiën van zijns vaders regeering voortlevende, voortdurend aan de vorige eeuw deed denken. Geheel andere denkbeelden had George III's jongste zoon Willem IV, die in de frischheid van het element, waarop hij zoo gaarne zich bewoog - heette hij toch niet *the Sailor-king?* - de besmetting van het hof- en hoofdstadleven had weten af te wasschen. Bovendien kon de regeering van den reeds bejaarden en kinderloozen vorst niet anders dan als een overgangstijdperk beschouwd worden.

Nieuwe personen, nieuwe invloeden en nieuwe toestanden werden te gemoet gezien. Reeds hadden zij in eene gewichtige en verblijdende

(*) *A. Primer of the English Constitution and Government*, by Shelden Amos M.A. - 3^{d} ed. London, 1877. -

gebeurtenis als bij voorbaat zich afgeschaduwd, toen in 1829, na eene langdurige lijdensgeschiedenis, de wet tot burgerlijke en staatkundige gelijkstelling der Katholieken tot stand kwam en de opheffing van alle op kerkelijke onverdraagzaamheid gebaseerde staatsinstellingen scheen te voorspellen. Ook op het terrein der buitenlandsche politiek braken andere dagen aan. Wat Canning gewenscht had, maar niet mocht beleven, gebeurde. De revoluties van '30 verscheurden de banden der Heilige Alliantie en schoten de eerste bres in het statenstelsel van Europa, zooals de legitimiteit dit in den mal van het Weener Congres, uit onverbreekbaar metaal, zich had voorgesteld te vormen.

De anti-revolutionnaire en anti-Napoleontische geest, die gedurende eene reeks van jaren als 't ware het schibboleth van Britsch patriotisme had uitgemaakt, bleek gaandeweg te hebben uitgediend. De wonden in het stoffelijke en het zedelijke welzijn, die Groot-Britannië, ten gevolge zijner langdurige worsteling tegen of in bondgenootschap van continentale machten, zich had geslagen, waren langzamerhand geheeld en vergeten. Betere tijden schenen voor de deur te staan, tijden, waarin de belangrijke vorderingen op mechanisch gebied een gouden regen over het land zouden gaan uitstorten.... En toen in 1830, onder de leiding van Earl Grey, voor het eerst na eene halve eeuw wederom een zuiver Whig-ministerie door Willem IV aan het roer werd geroepen, mocht het schijnen, dat ook in het staatsbeleid eene nieuwe periode was aangevangen.

Veel was er derhalve, dat Amos ertoe kon bewegen, om de historische beschouwing van het constitutioneele leven in zijn vaderland over de periode 1830-1880 uit te strekken. Misschien droeg hiertoe ook eenigermate de omstandigheid bij, dat de daaraan in deze eeuw voorafgaande tijd o.a. in de werken van Erskine May en Sir Cornwal Lewes reeds als een geheel was behandeld; terwijl over de staatkundige gebeurtenissen van het laatste vijftigjarige tijdvak wel veel licht was verspreid, o.a. in de gedenkschriften van Sir Robert Peel en in die van Baron Stockmar, in de levensbeschrijving van Prins Albert en in die van Lord Palmerston, maar het tijdvak in zijn geheel - en dat kan niemand verwonderen - nog niet was bearbeid(*). De vraag was nog niet gesteld, veel min beantwoord: in welke richting heeft gedurende de laatste halve eeuw de Engelsche constitutie zich ontwikkeld? Belangrijk is dat onderzoek nu juist niet zoozeer, omdat gedurende dit tijdsverloop diep ingrijpende wijzigingen in de constitutioneele begrippen zijn gebracht. Verre van dien. De hoofdbeginselen zijn vrij wel onaangeroerd gebleven. Sterke schokken hebben niet plaats gegrepen. Maar in vrij geleidelijken voortgang zijn de erkende grondwettige beginselen in harmonie gebracht met of toegepast op de eischen en behoeften der moderne maatschappij. Reeds deze omstan-

(*) In E. May's *Const. Hist.* valt het meeste licht wel niet op de latere jaren, hoewel de geschiedenis loopt over 1760-1860.

digheid is voldoende, om de aandacht van den tijdgenoot voor deze beschouwingen te mogen vragen. Vooral ook voor de constitutioneele staten van het vasteland is het schouwspel belangwekkend en leerzaam. Terwijl dezen in hunne geschreven constituties veelal de grondbeginselen hebben opgenomen, die in de Britsche Constitutie gehuldigd worden of heeten te gelden, is het voor hen merkwaardig, het leven en den voortgang der Engelsche grondwettige begrippen na te gaan over een tijdperk, waarin meer dan ooit te voren overeenkomst is gaan heerschen tusschen de maatschappelijke toestanden van Engeland en van het vasteland, en waarin dus tot analogische toepassing meer bevoegdheid en ruimer gelegenheid bestaat dan voorheen. Onder geheel eigenaardige omstandigheden (denk mede aan de insulaire ligging) is het Engeland gelukt, in vroegere eeuwen zijne grondwettige en vertegenwoordigende instellingen te verkrijgen, vast te houden en te ontwikkelen, terwijl de kiemen, daarvoor op het continent aanwezig, o.a. door de zware voetstappen van een krachtig staatsbestuur werden vertreden. Thans is het staatsburgerlijke beginsel gemeen goed geworden van de beschaafde staten van Europa, maar heeft ook zijnerzijds Groot-Britannië meer en meer de behoefte gevoeld aan openbare instellingen, waarbij de bemoeiingen van het staatsgezag zich doen gelden op eene wijze, zooals te voren meer speciaal den monarchalen staten aan deze zijde van het Kanaal placht eigen te zijn. Deze wederzijdsche toenadering kan op den duur niet dan gunstig werken voor den wasdom en het gezond voortleven der waarlijk constitutioneele instellingen, die nu en dan en somwijlen langen tijd - het valt niet te loochenen - door gevaarlijke stormen worden bedreigd. Daarom is het van belang niet zoozeer, om zekere sinds lang bestaande en bekende instellingen te bestudeeren, die, zooals eene Kamer van vertegenwoordigers, een wettelijk tot stand komen der staatsbegrooting, een Ministerie, eene Jury, ja, zelfs de eerbiediging der persoonlijke vrijheid, bijna overal zijn erkend en aangenomen, als wel om de werking van deze en andere instellingen na te gaan, alsmede de toepassing en de practijk van beginselen in het werkelijke staatsleven, hunne uitbreiding en inkrimping naar gelang der omstandigheden.

Hoe dikwerf is niet het bestaan van twee groote staatspartijen en de daaruit voortvloeiende afwisselende partijregeering ons, en vooral Duitschland, als een specifiek phenomeen van Britsche politieke toestanden voorgehouden! Men wijst dan op de resultaten der ‘roemrijke omwenteling’ van 1688; op het terugtrekken der oude Jacobitische partij; op de fijne, soms grillig geteekende nuanceeringen, die de begrippen van Tories en van Whigs van elkander onderscheidden; op den onbetwisten invloed der Engelsche aristocratie in de 18de eeuw, enz. enz., en eindigt met voor bewezen aan te nemen, dat voor zoodanige partijformatie en partijgroepeeringen in staten met een ander

historisch verleden geene plaats is. Men wil dan wel eens doen gelooven, dat waar het geluk dynastieke oppositie, antagonisme van nationaliteit of kerkelijke animositeit heeft uitgesloten, de partijgroepeering eene toevallige zal zijn, telkens van de bijzondere omstandigheden afhangen moet. Hoe juist is de redeneering van Amos, wanneer hij het bestaan van twee, in regeeringszaken tegenover elkander staande, groote staatspartijen niet meer eenvoudig beschouwt als een feit, dat Groot-Britannië moet aannemen en eerbiedigen, maar in de natuur der zaken, in het constitutioneele staatsleven zelf, gegrond vindt. De partijregeering in Engeland rust niet alleen op historische, maar ook op natuurlijke, en ten deele mede op kunstmatige gronden. De kennis der geschiedenis maakt veel begrijpelijk. ‘Doch het bestaan der staatspartijen heeft misschien een nog minder betwistbaren oorsprong en vindt nog krachtiger rechtvaardiging in zekere vormen van tegenstelling, waarin de menschelijke geest is gegoten en waarin hij als vanzelf schijnt zich te bewegen, zoodra hij zich met staatszaken inlaat.’ Die tegenstelling bestaat niet hierin, dat wij hier algemeene belangstelling, daar totale onverschilligheid; eenerzijds bovenmatige verstandsontwikkeling, anderzijds buitengewone traagheid van geest; bij de eenen eene ruime dosis van zelfvertrouwen en optimisme, bij de anderen een ingeschapen trek van beschroomdheid en duistere voorstellingen van de toekomst vinden. Reeds het deelnemen in den gang der algemeene zaak sluit de mogelijkheid van zulke tegenstellingen uit. Terwijl de groote massa, zoolang zij niet nadenkt en aan zichzelve is overgelaten, afwacht en veiligheidshalve het bestaande in eere houdt, moeten allen, die aan het staatsleven deelnemen, zekere mate van vertrouwen stellen in den uitslag van nog onbeproefde maatregelen. Onbeproefd, want het verledene levert slechts onvolmaakte analogieën op, en er bestaat geen laboratorium, waarin men op onschadelijke wijze in het klein een onderzoek kan instellen naar hetgeen de maatschappij verdragen kan, of naar de gevolgen van zekere maatregelen, die voor de behoeften dier maatschappij ontworpen zijn. Eene grondige kennis van het verledene, eene innige bekendheid met het tegenwoordige zullen den staatsman veel helpen, maar hem altijd maar in staat stellen te gissen, te onderstellen. Naar die waarschijnlijkheidsrekening moet de staatsman zijn politiek oordeel vormen; aan die oordeelvellingen zullen zij zich onderwerpen, die bescheiden genoeg zijn, om af te gaan op het gezag van personen, die bekwaamheden bezitten, waarop zij zich niet laten voorstaan. Wat is nu de tweeërlei richting, die ten slotte bij en na het vormen van een politiek oordeel de menschelijke gemoederen verdeelt? Eenerzijds stelt men zich de beste gevolgen voor van het behouden, het ondersteunen, wellicht ook normaal ontwikkelen van hetgeen bestaat; anderzijds verlangt men spoedig over te gaan tot nieuwe en ongekende toestanden, waarin het leed van den huidigen dag zal verdwijnen. Noem nu de mannen der eene richting Tories,

die der andere Whigs; noem hen conservatieven en liberalen; noem hen, zooals gij wilt; twee zoodanige richtingen, en geene andere in hoofdzaak, kunt gij overal vinden, waar een staatkundig leven valt waar te nemen. In vertegenwoordigende vergaderingen is het noodig - en ziedaar het kunstmatig element - dat alle bij een groot en gevarieerd ledental onvermijdelijk voorkomende schakeeringen van meeningen, met het oog op het bereiken van practische resultaten, zich schikken en oplossen in ééne der twee aangeduide hoofdrichtingen. Hierbij behoeft niet de wreedheid van Procrustus voor te zitten. De leus van ieder der partijen moet niet alleen breed zijn uitgespreid, maar ook duidelijk het antwoord aangeven op quaesties, met wier belang en met wier mogelijke wijzen van oplossing niemand kan geacht worden onbekend te zijn Buiten dit gebied van overeenstemming tusschen de partijgenooten liggen er nog uîtgestrekte terreinen, waar vrijheid van handelen gelaten wordt; onze Schrijver rekent hiertoe voor zijn vaderland - en wij voor het onze - niet alleen hervorming van het strafrecht - ginds, trouwens, nog noodiger dan hier - maar ook - wat bij ons niet zelden tot eene partijvraag gemaakt wordt - alle die maatregelen, die maatschappelijke of zedelijke verheffing van bijzondere klassen ten doel hebben. Onafhankelijk van deze schikking kan het natuurlijk gebeuren, dat eene zelfstandige persoonlijkheid, bij een of ander vraagstuk, zijn eigen, individueelen wil wenscht te volgen en het wachtwoord van het partijverbond in den wind slaat. Kan van zulk een stap voldoende en openlijk rekenschap worden gegeven, dan juicht Amos zulk een zelfstandig optreden van harte toe, maar erkent, dat de politieke overlevering er weinig vrede mee heeft. Dat intusschen, en niet zelden in hoogst gewichtige aangelegenheden, een krachtig individu, op grond zijner overtuiging, het partijverbond den rug toekeerde, daarvan ontbreken de voorbeelden niet. Sir Robert Peel werd in de noodzakelijkheid gebracht, twee malen de bewijzen te leveren, dat hij de slaaf noch van antecedenten noch van partijleuzen wenschte te zijn: in 1829, toen hij, ditmaal in gezelschap van het geheele Tory-kabinet-Wellington, de Emancipatie der Katholieken ging verdedigen; in 1846, toen hij, gelijk bekend is, als warm bestrijder der Graanwetten optrad. Zoo hebben in den laatsten tijd Lord Carnavon en Lord Derby zich eveneens losgemaakt van de conservatieve partij. Het onderscheid tusschen de vroegere en de latere gevallen is intusschen verre van onbelangrijk: Peel voerde zijne frontverandering uit als lid van het Kabinet en bleef daarin zitting houden; de twee laatstgenoemde Lords verlieten, met en om hunne verandering van inzichten, het kabinet-Beaconsfield, welks leider de inconsequenties van Peel als eene ramp voor den regelmatigen gang van het Britsche staatsleven had gebrandmerkt. Inderdaad krijgt dergelijke partijverandering alleen gewicht, wanneer zij plaats grijpt bij een persoon, die een vocaal der partij was, in het bijzonder bij een der leiders van het Gouvernement of de oppositie.

Het Engelsche ministerie is immers niets anders, als geheel beschouwd, dan eene commissie uit de in het Parlement bovendrijvende partij, aan welke de leiding der staatsaangelegenheden, uit dien hoofde, is toevertrouwd, en aan wier leden, individueel, departementen van algemeen bestuur zijn toegewezen. Omdat die commissie in het klein het evenbeeld moet opleveren van de meerderheid in de vertegenwoordiging zelve, is homogeneïteit haar essentieel karakter. Natuurlijk zijn uiteenloopende meeningen over minder wezenlijke aangelegenheden niet te vermijden. Somtijds echter is de eenheid streng gehandhaafd b.v. toen Palmerston door den *premier* J. Russell tot uittreden werd genoopt, omdat hij den Franschen gezant zijne ingenomenheid met den *coup d'état* van 2 December had betuigd, terwijl de Britsche gezant te Parijs, namens zijne Regeering, eene zeer gereserveerde houding tegenover het Napoleontische Gouvernement moest aannemen. Zoolang het ministerie dien samenhang met zichzelve en met de meerderheid bezit, kan het blijven regeeren; houdt hij op, de oppositie is gereed, in de stijgbeugels te stappen. De *leader* der oppositie wordt dan de *leader* voor het Gouvernement, m.a.w. van het *Lagerhuis.* In de zekerheid dezer afwisseling ligt een waarborg voor den goeden gang der zaken. ‘De Regeering komt uit het Parlement voort en is het on middellijke voortbrengsel en het voortdurend in stand gehouden gewrocht der inwendige organisatie van dit staatslichaam. Afgescheiden van alle onmiddellijke en in bijzondere gevallen voorkomende contrôle, door het Parlement uit te oefenen over de handelingen van het Ministerie en zijne leden, bestaat er een krachtig voorbehoedmiddel tegen iedere trouwelooze bejegening van de actueele Regeering in het heerschende bewustzijn, dat er practisch slechts eene keus voorhanden is tusschen dit Gouvernement en een ander, waarvan de bestanddeelen bekend zijn en voor het grijpen liggen; dat iedere Regeering de kans loopt, met gelijksoortige gebreken behept te zijn; dat voor een aantal buiten het partijverschil geplaatste aangelegenheden de steun der vertegenwoordiging aan het bestaande Ministerie dient te worden verleend, en dat het Parlement, wanneer het verkiest, met de uiterste gemakkelijkheid de vervanging van de eene Regeering door de andere kan bewerkstelligen.’

Haec fabula iis scripta est... die meenen, dat men als oppositie een gouvernement mag afbreken, dat men niet geneigd of niet geschikt is op te volgen. Welke tactiek is vruchtbaarder in gevolgen? Deze vraag is toch niet ongeoorloofd, zoolang de politiek eene practische kunst en niet eene speculatieve liefhebberij mag heeten.

Wij zeiden, dat het ministerie te beschouwen is als een uitvoerend Comité van de Parlementaire meerderheid. Maar het Parlement bestaat uit twee Huizen. Dat intusschen tegenwoordig het zwaartepunt in de *Commons* gelegen is, behoeft nauwlijks vermelding. Over de meer of mindere levensvatbaarheid van het Hoogerhuis, heerscht echter geene eenparigheid van gevoelen. Wel schreef Macaulay reeds

in '33, dat deze instelling kennelijk haar natuurlijken dood stierf; wel betoogde zelfs Wellington, *pour le besoin de la cause* trouwens, in '46, toen de Koningin en het Lagerhuis ten opzichte van de afschaffing der Graanwetten overeenstemden, ‘dat nu de Lords niets meer te vertellen hadden’(*); maar toch is thans dit noodlottig einde nog ver van zich te verwezenlijken. Wanneer in het Lagerhuis de beide partijen nagenoeg tegen elkander opwegen; of wanneer eene groote meerderheid van de *Lords* met eene krachtige verklaring in liberalen zin voor den dag komt; of in het bijzonder, wanneer het Hoogerhuis een maatregel verwerpt, die wel door de meerderheid van het Lager was aangenomen, maar nadat eene discussie de ondeugdelijkheid der argumenten had blootgelegd: in deze en soortgelijke omstandigheden, kan het andere huis nog veel gewicht in de schaal leggen. Alles hangt natuurlijk in de eerste plaats daarvan af, of de *Lords* hunne positie begrijpen en daarnaar hunne roeping opvatten. En dat zij dit voorshands wel zullen doen, waarborgt de omstandigheid, dat zij ‘door eeuwenlange overlevering, voortdurende betrekkingen van socialen aard en een samenloop van zeldzaam gecombineerde zedelijke en staatkundige voorwaarden feitelijk harmonieeren met de groote massa van het Huis der Gemeenten’. Waar eene Eerste Kamer samengesteld is uit eene *afgeslotene* familie- of geld-aristocratie, waar oefening ontbreekt in het hanteeren der toevertrouwde bevoegdheid, kunnen tusschen de beide deelen der vertegenwoordiging onoplosbare tegenstrijdigheden zich openbaren, zooals Amos ons meedeelt omtrent de Australische kolonie Victoria, in wier grondwet ‘het streng geschreven recht vergeefs gepoogd heeft de rekbaarheid weer te geven, die de Engelsche constitutie, zoo in beginselen als in practijk karakteriseert’. Of Amos ook zoo optimistisch is blijven redeneeren, nadat het Hoogerhuis in de Iersche landquaestie en in de jachtwetten zich zoo onredelijk behoudend heeft betoond, is moeilijk te bevroeden. Symptomen van naderend verval volgen niet zelden elkander eerst na lange tusschenpoozen op. En zoo komt waarschijnlijk eenmaal de tijd, waarin de breede kloof, die de *Reformbill* tusschen *Lords* en *Commons* noodwendig heeft geschapen, langzamerhand wordt gedempt.

Hoe dit proces ook afloope, reeds lang beschouwt men de *Commons* als de vertegenwoordiging der natie bij uitnemendheid; zoowel de samenstelling en de wijze van werken, als eene langdurige geschiedenis en het geheele karakter van onzen tijd dragen daartoe bij. De samenstelling, het is bekend, heeft in geen tijdperk grooter wijziging ondergaan dan juist in het verloop *dezer* vijftig jaren. De *Reformbill* van '32 bracht de kiesbevoegdheid, die tot dusver aan het lidmaatschap van corporaties gehecht was, over op de hoedanigheid van staatsburger en stelde in de plaats van vele vervallen middeleeuwsche kasteelen, waar de geboren wetgevers van het Hoogerhuis de leden voor den anderen

(*) ‘There was an end of the functions of the House of Lords.’

tak der Wetgeving eigenmachtig aanwezen, de burgerij van actueel bloeiende steden in het bezit van het kiesrecht.

De *Representation of the People-Act* van '67 gaf aan de kiesbevoegdheid eene in waarheid democratische uitbreiding. Maar ook eenige wetten van meer ondergeschikte beteekenis veranderden het karakter der Britsche verkiezingen; niet alleen de *Ballot Act* van '72, waarbij de zoolang als vreemd verafschuwde, geheime schriftelijke stemming werd ingevoerd, maar ook reeds de *Election-Act* van '68, die het beoordeelen van betwiste verkiezingen van het Huis zelf op een Hof van Justitie overbracht. Laatstbedoelde wet, in vergelijking der andere maatregelen onbeduidend, bewijst intusschen, wat in een land, waar eerbiediging der volksvrijheden en der volkskeus boven bedenking verheven is, kan verdragen worden. De wel eens als verwijt gebezigde uitspraak, dat de Engelsche staatsregeling ‘eene sterke maag bezit’, kan hierbij slechts als lofspraak gelden. Men wilde het oordeel over de rechtmatigheid eener verkiezing voortaan buiten de politiek stellen, aan het nauwkeurig en wetenschappelijk gevormde oordeel des rechters overlaten, en vreest daarvan geene benadeeling van het parlementair prestige. In het algemeen strekt het feit, dat het kiesstelsel zulk eene ingrijpende herziening onderging, met behoud van de tusschen de Regeering en het Parlement bestaande betrekking, Engeland tot eer, hoe ook overigens over den inhoud der wijzigingen te denken valt. Nergens sterker dan bij het onderwerp der verkiezingen heeft Groot-Britannië zich bij machte betoond, diep ingrijpende hervormingen tot stand te brengen, die niet het resultaat van, maar het preservatief voor revolutie zijn. Wèl heeft alles, wat sinds 1866 op den weg naar eene nieuwe *reform* is voorgevallen, de waarheid bevestigd van het gezegde, dat men nooit verder wordt meegesleept, dan wanneer men niet weet, hoever men gaan wil; wèl kon de eindelijk aangenomen grens voor de kiesbevoegdheid in de stedelijke kiesdistricten (*boroughs*), waardoor niemand uitgesloten werd, die een geheel huis bewoont, als een sprong in de duisternis worden afgekeurd; maar de innige overtuiging, dat iedere uitbreiding en verbetering van het kiesrecht een gevolg moest zijn van het overleg tusschen de Regeering en de beide Huizen, en dat dit overleg ook vroeg of laat de uiterste verwachtingen zou tevredenstellen, is - het valt niet te loochenen - het schoonste compliment, waarop het Parlementaire stelsel aanspraak kan maken. En terwijl de eerste *Reformbill* voorgoed het stelsel van vertegenwoordiging van standen of klassen heeft vervangen door het beginsel, dat de individuen, als staatsburgers, vertegenwoordigd moeten worden, begrijpt men, dat de toets, waaraan eene uitlegging van het gebied der kiesbevoegdheid onderworpen moet worden, ‘gelegen is in de vraag, of het *tot welzijn der staatsgemeenschap strekt,* - of naar de spreekwijze van anderen, of het als eene normale ontwikkeling der constitutie te beschouwen is - om onder de kiezers personen op te

nemen, die beschreven worden als te beantwoorden aan zekere eischen, die voor de bevoegdheid gesteld zullen worden'. Dat de erkenning van hetgeen Amos noemt *individual political classes*, m.a.w. de samenhang van het kiesrecht met het lidmaatschap van het staatsverband, - liefst altijd niet boven dien graad van drukking, dien het algemeen belang kan verduren, - een gevolg, althans ten deele, is van de continentale Revolutie, wordt niet opgemerkt door onzen Schrijver, die trouwens nergens op zoodanigen invloed opmerkzaam maakt, al bestrijdt hij ook, opzettelijk of toevallig, de bezwaren, die op het vasteland somtijds van anti-revolutionnaire zijde tegen het stelsel van individueel kiesrecht plegen te worden aangevoerd. 'Men zou wellicht alle rampen gaan duchten van het individualisme, van politiek isolement en van de kleingeestigste zelfzucht. Doch waar de oude, onwillekeurige groepeeringen worden opgeheven, vormen zich, in weelderige vruchtbaarheid, nieuwe van alle variatiën. Het oogenblik, waarop, op staatsrechtelijk terrein, de burger, ontgroeid aan de windselen, waarin hij door de macht van stand of grondbezit gebonden was, daaruit wordt bevrijd, is ook het oogenblik, waarop nieuwe middelen zich openbaren, om de burgers te verbinden tot georganiseerde groepen, waarin ieder in staat gesteld wordt, de door de constitutie hem toegekende krachten met het meeste voordeel en het gunstigste gevolg aan te wenden. Omdat dergelijke organisatie het resultaat is van ervaring en overleg, is zij er niet te minder natuurlijk om.' In plaats van een onbewust en onwillekeurig bestanddeel in een gestereotypeerden stand wordt de staatsburger een denkend wezen, dat zichzelf de groep kiest, waarmee hij wenscht samen te gaan. Dat een betrekkelijk zoo jeugdig beginsel in de oogenblikkelijke inrichting van het kiesstelsel zijne verwezenlijking nog niet gevonden heeft, is niet bevreemdend; de kiezersvereenigingen, die hare vorming aan boven geschetste inrichting danken, genieten tot dusver in Engeland al bijna even weinig gunstige reputatie als hare verwanten elders. Amos roept intusschen voor haar de welwillendheid van een onpartijdig oordeel in. Zij kunnen, geeft hij toe, op een engen grondslag berustend, onder den schadelijken invloed van uitsluiting ter bevordering strekken van menige eenzijdige richting. Maar zij kunnen ook, op een breeder grondslag opgetrokken, de gelegenheid scheppen tot openbare gedachtenwisseling en tot de ontvouwing en mededeeling van degelijke en zelfstandige oordeelvellingen. Hun invloed kan dan kiezers en gekozenen niet anders dan ten goede komen. 'Het is onmogelijk, in zulke vereenigingen en in de vermeerdering daarvan, niet de best mogelijke verwachting te willen begroeten, die voorloopig, in dit land, kan worden gekoesterd voor de vestiging of de vernieuwing van een populair staatsbeleid van de echte soort.'

Hoewel nu, ten gevolge van de wijzigingen in het kiesstelsel, het Parlement hoe langer hoe meer, in den waren zin, is geworden tot eene

vertegenwoordiging der natie, is zijne almacht, die in theorie altijd bestaan heeft en voortbestaat, in de werkelijkheid nog minder aanwezig dan voorheen. Met de volbrenging van het kiezerswerk heeft de natie niet - gelijk Rousseau eenmaal meende - voorgoed gedefungeerd. Vroeger moge het zoo geweest zijn, thans volstrekt niet meer. Door het publiek, niet het minst door die groepen, wier leden om hunne maatschappelijke stelling en stoffelijke verhoudingen geringe kans hebben, om een zetel in de vertegenwoordiging voor één uit huns gelijken te bemachtigen, wordt een krachtige invloed op het beleid der staatszaken uitgeoefend, krachtiger, dan die ooit te voren zich deed gevoelen. Verliezen wij toch niet uit het oog, dat na de mislukte poging der Chartisten nooit ernstig meer gedacht is aan het bezoldigen van, of schadeloosstellen voor het lidmaatschap der *Commons*. Vandaar eene democratische kiezersmenigte, die stemt op candidaten der vermogende klassen; zeker een niet weinig interessant voorbeeld van wat men vroeger noemde gemengde staatsvormen. Maar vandaar ook voortdurende waakzaamheid der kiezers, thans meer dan vroeger. ‘De afschaffing van het zegel op gedrukte stukken en de buitengewone uitbreiding en verbetering der periodieke pers, zoowel als de jongste uitvindingen op het gebied van de vervoermiddelen en de verspreiding van nieuwstijdingen - alles heeft samengewerkt, om de zenuwen van het publiek in den hoogsten graad gevoelig te maken voor de zachtste gewaarwording van eenige onverwachte staatkundige wijziging in de Huizen van het Parlement of in de sfeer der Regeering. Het gevolg is, dat de massa van nationale kracht, wil en verstand buiten de vertegenwoordigende vergaderingen zich als 't ware gevormd heeft tot een machtig politiek orgaan, dat niet alleen naast de erkende instellingen der Wetgevende Macht werkt, maar bijwijlen - ook op tijdstippen, dat er geen uitzicht bestaat op algemeene verkiezingen - zelfs hare stem dreigt te verstikken. Twee goede gevolgen zouden uit dit nieuwe verschijnsel zijn af te leiden. Ten eerste de noodzakelijkheid eener degelijke en eerlijke discussie in het Parlement, waarbij men leert inzien, dat eene meerderheid bij de stemming alleen het publiek geweten niet overtuigt. Van den anderen kant de noodzakelijkheid, om aan de verstandelijke vorming der burgerij groote zorg te besteden, opdat de belangstelling in de openbare zaak op kennis van zaken gegrond zij. Men kan nu immers de oogen niet sluiten voor de waarheid, dat noch wettelijke waarborgen noch historische tradities despotisme of regeeringloosheid zullen afwenden, indien de natie, als een geheel, geen helder inzicht heeft in de waarde van hetgeen zij bezit, en niet met de moreele kracht is toegerust, om dit voor haarzelve en de nakomelingschap te bewaren.’

Onder het oog van een waakzaam volk werken aldus de grondwettige machten, niet zelden ook bewogen of gestuit door den lichten of zwaren druk van haar vinger. En dat niettegenstaande openbaarheid

van parlementszittingen een onbekend grondwettig beginsel is! Althans kan - zoo is laatstelijk de *usance* in het Lagerhuis geworden - de *Speaker,* door de meerderheid der aanwezige leden daartoe gemachtigd, alle toeschouwers en toehoorders doen verwijderen. Reeds is door deze handelwijze een belangrijke vooruitgang verkregen, daar vroeger de wensch van een enkel lid voldoende was, om de ongenoode gasten de zaal te doen ruimen. Bij de herhaling vooral van ongemotiveerde aanvragen tot verwijdering is het gansch niet onwaarschijnlijk, dat de practijk het oude constitutioneel beginsel eenmaal geheel zal verwerpen. Het is doodeenvoudig ongerijmd, dat Engelsche onderdanen nog als *vreemdelingen* zouden worden beschouwd tegenover het Parlement, nu het juist als eene eigenaardigheid der hedendaagsche staatsontwikkeling wordt aangezien, dat de invloed der natie op de Regeering gevormd wordt door samenwerking, ‘door verdeeling van den arbeid tusschen het volk en het Huis der gemeenten’. Intusschen corrigeeren het gezond verstand en het besef van plichtsbetrachting jegens de algemeene zaak de fouten van het wettelijke recht, evenals zij - niet echter zonder horten en stooten - zegepralen over de ingewikkelde en hinderlijke voorschriften, die den gang der werkzaamheden meer zouden stremmen dan regelen, indien ieder zijne bevoegdheden tot het uiterste wilde gebruiken. Het recht van amendement, van initiatief, van het voorstellen van moties wordt ongetwijfeld niet zelden misbruikt. Het misbruik zal waarschijnlijk, na korter of langer tijdsverloop, tot een eenvoudiger reglement van orde voeren. Maar voorloopig verricht men wonderen met die gebrekkige hulpmiddelen. Niet weinig draagt daartoe zeker de omstandigheid bij, dat de leden, die niet bepaaldelijk iets beoogen, - 't zij dan goed of kwaad - hunne welsprekendheid gaarne beteugelen, met zelfverloochening zou men haast zeggen, indien men let op 'tgeen elders geschiedt.

Als Vertegenwoordiging der natie vormen nu de beide Huizen van het Parlement niet alleen de belangrijkste factoren in de Wetgevende Macht; werken zij niet alleen met de Regeering mede tot het nemen van andere maatregelen, waartoe ‘gemeen overleg’, zooals de oude term bij ons luidt, vereischt wordt; levert niet alleen de meerderheid, enkel reeds door haar bestaan, de teugels van het bewind aan deze of gene partij over, maar oefenen zij ook voortdurend contrôle uit over de handelingen der Regeering, die veel, zeer veel zelfs, verrichten mag zonder medewerking of toestemming der Vertegenwoordiging.

Niets is minder juist dan de meening, dat in de Britsche constitutie die stelselmatige verdeeling der staatsmachten zou worden aangetroffen, die aan de doctrinairen van het tijdvak der Revolutie en van het daarop volgende geslacht zoo dierbaar was. Omdat Locke haar in zijne staatsrechtelijke bespiegelingen gehuldigd, of liever in zijne staats-philosophische analyse aangewezen had; omdat in Engeland het spraakgebruik Wet-

gevende, Rechtsprekende en Uitvoerende Macht onderscheidde, had Montesquieu, betooverd door de harmonieuse werking van het politieke leven, dat hij aan de andere zijde van het Kanaal gewaarwerd en op het vasteland miste, de oorzaak uitsluitend meenen te vinden in eene afbakening en splitsing van bevoegdheden.

'*Das habt Ihr ihm glücklich abgeguckt;*
Aber sein Genie, ich meine, sein Geist...'

zou het ook hiervan kunnen heeten. Doch wat men afgezien had, was maar schijn. Tot welke handelingen de Koning, als hoofd van, en dus alleen onder medewerking van, het Parlement bevoegd is, en welke hij daarentegen alleen in overleg met zijn raad mag verrichten, laat zich niet onder eene algemeene formule terugbrengen: de afscheiding is het eindresultaat van eene eeuwenlange worsteling tusschen de nationale vertegenwoordiging eenerzijds en de monarchale aspiratiën anderzijds, een strijd, waarin, hoezeer het karakter van doel en wijze ook veranderd is, het laatste woord nog niet is gesproken. 'In Engeland, de oudste der thans bestaande Europeesche monarchieën, wier geschiedenis het minst door vreemde invloeden is doorkruist en daardoor eene bijzondere eigenaardigheid heeft behouden, bezit de Vorst eenvoudig ten volle alle eigenschappen, bevoegdheden en waardigheden, die hem niet door omwentelingen of geleidelijke grondwettige veranderingen zijn ontnomen.' Die koninklijke prerogatieven, zooals het daarginds heet, worden uitgeoefend door het ministerie, handelende met, voor en namens den Vorst, en daardoor is de parlementaire contrôle ook over deze handelingen mogelijk. Niet alleen van de zijde der oppositie zullen de leden van het Kabinet om inlichtingen gevraagd worden. Integendeel, ook de Regeeringspartij doet haar voordeel met eene interpellatie, omdat zij de gelegenheid verschaft aan een Minister, wat dubbelzinnig in zijn gedrag schijnt, uiteen te zetten, publieke geruchten reeds bij hun ontstaan te weerleggen of den weg te bereiden voor eene te volgen politiek, waartoe hij zijn voornemen op indirecte wijze nu kan doen kennen. Zoo vermogen vraag en antwoord een nieuwen band van politieke sympathie te knoopen tusschen het Huis en de Regeering. Maar is die overeenstemming geheel verbroken, is òf de meerderheid in de Vertegenwoordiging van partij veranderd, òf de Regeering op een verkeerden weg geraakt, dan verkrijgt de contrôle zelfs de kracht, om de Regeering in hare handelingen te stuiten. Denkt men soms aan het verwerpen van begrootingen, dan neemt men wederom den vorm voor het wezen. Dit middel, hoewel grondwettig nog altijd geoorloofd, is sinds lang in onbruik. Voorbij zijn de tijden, waarin men ook in Engeland het toestaan van subsidiën afhankelijk moest maken van het herstel van grieven. Men verheugt zich sinds lang in andere middelen, wier aanwending voor de belangen van den staatsdienst vrij wat minder hachelijk is. Niet, dat de begrooting ongezien wordt aangenomen of der staatsrekening geen

degelijk onderzoek ten deel valt, verre van dien; maar de behandeling dezer twee aangelegenheden beoogt alleen zuinigheid en openbaarheid in den openbaren dienst, verschaft de gelegenheid, om tot in de kleinste détails van het beheer der publieke geldmiddelen door te dringen en ze te beoordeelen, en draagt ertoe bij, om op positieve wijze de verzorging van de algemeene zaak in overeenstemming te brengen met de inzichten en de wenschen der Vertegenwoordiging. Maar de koorden van de beurs zijn niet meer de teugels van het bewind. Wie het Gouvernement slag wil leveren, kiest een ander terrein voor den strijd dan dat der financiën. De vraag naar de wettigheid of de doelmatigheid eener gepleegde of voorgenomen handeling of het voorstel tot een of anderen, door het Gouvernement verlangden maatregel biedt de gelegenheid aan, om de stemmen geteld en gewogen te zien. In het uiterste geval kan zelfs, gelijk Peel in '41 gewaar werd, eene directe verklaring, dat het ministerie het vertrouwen van het Huis niet langer bezit, het voortduren van zijn bestaan tot een ongrondwettigen toestand stempelen. Voor het dus verkregen resultaat kan geen ministerie ongevoelig blijven. Overtollig is het zeker, op te merken, dat er geen algemeene regel is aan te wijzen, die in het aantal stemmen der oppositie of in de herhaling van gevallen, waarin zij de meerderheid heeft, of in den aard der onderwerpen, waarbij zich dat voordoet, het juiste punt kan aangeven, waarop een ministerie inderdaad *moet* aftreden. Dat er gegronde aanleiding kan zijn, om een beroep op de kiezers te doen, maar dit ook alleen in het wèl gevestigde vooruitzicht op rechtvaardiging gebeuren moet, is algemeen erkend. Maar onmogelijk is het ook niet, dat de Regeering de wijziging in de politieke richting van het Parlement niet geheel verwerpt of van weinig belang oordeelt. Alleen wanneer het de politiek van het Parlement stellig afkeurt, dan is het geheel anders; dan heeft het ministerie geen excuus, om nog een enkelen dag aan te blijven. Eene totale omkeering, zooals toen Sir Rob. Peel in 1840 met het Tory-ministerie de beginselen der Whigs over de vrijheid van den graanhandel aannam, *kon* in het gewicht der omstandigheden zijn grond hebben: Salus rei publicae summa Lex. Onzelfstandige, wankelende, parasitische politiek is nooit vergeeflijk.

Van vele zijden is beweerd, dat onder het ministerie-Beaconsfield, dank zij mede de groote, wel eenigszins serviele, conservatieve meerderheid in het Parlement, de Regeering erin geslaagd is, het zoogenaamde praerogatief der kroon in velerlei aangelegenheden, bepaaldelijk de buitenlandsche betrekkingen, het krijgswezen, de financiën en de koloniale politiek, aan eene effectieve contrôle der Vertegenwoordiging te onttrekken. Amos loochent het feit niet, maar ziet daarin niet het verschijnsel eener ongeneeslijke kwaal; hoe het zoo gekomen is, laat vrij wel zich uit de omstandigheden verklaren, en dat de richting, voor zoover zij verkeerd is, geen steek zal houden, daarvoor zijn waarborgen aanwezig.

Vooreerst dan had het Parlement zelf de contrôle over de buitenland-

sche staatkunde wel eenigszins uit zijne handen gegeven. In de eerste jaren na 1815 was Engeland tevreden met, maar ook vermoeid van, de rol, die het in de Coalitie-oorlogen gespeeld had, en berustte het daarom, met weinig ingenomenheid ten deele, in de politiek der Heilige Alliantie. Van 1829 tot 1846 werd alle aandacht in beslag genomen door de aangelegenheden van binnenlandsche staatkunde, die onder de leiding vooral van Sir Robert Peel en Lord John Russell met de emancipatie der Katholieken begonnen en met de afschaffing der Graanwetten sloten. Na die periode zouden de quaestie der Spaansch-Fransche huwelijksverbintenissen, de inlijving van Krakau en later de revoluties van '48 niet gefaald hebben, de aandacht van het Parlement op de continentale aangelegenheden te vestigen. Maar nu kwamen de eenzijdige belangen van nijverheid en handel sterk op den voorgrond; de winkelierspolitiek, die vóór alles rust en vrede verlangde, vormde een werkelijk waardig akkoord met de leus van den invloedrijken Palmerston: *non-interventie.* En wat kreeg die politiek koren op haar molen, toen de Krimoorlog voor zoo groote opofferingen zulke magere resultaten had opgeleverd! Dus alweer terug tot het vroegere stelsel van onverschilligheid. ‘Het is niet te veel gezegd, dat van 1856 tot het optreden van Disraeli in 1874 de eenige begeerte van Engeland, zooals die in het Lagerhuis aan den dag kwam, bestond in het bewaren der onzijdigheid; en nog wel in een tijdvak, dat èn Europa èn Amerika gebeurtenissen van het uiterste belang en van blijvende gevolgen zagen tot stand komen.’ Toen nu eindelijk de Oostersche quaestie, met al hare onoplosbare raadsels, opnieuw als een dreigend spook de groote staten van Europa verschrikte, van dat Europa, waar de onderlinge politieke verhoudingen zoo geheel waren gewijzigd tijdens de laatste jaren; toen het verband tusschen dat vraagstuk en de Britsche hegemonie in Zuid-Azië onloochenbaar aan aller blikken zich voordeed, was het inderdaad verleidelijk voor een oorspronkelijken en tot romantische ontknoopingen overhellenden geest als die van Disraeli, tegenover het Parlement, dat zijne belangstelling of bedrevenheid in het behandelen van buitenlandsche staatkunde reeds lang scheen te hebben afgeleerd, zelfstandig en al te onafhankelijk op te treden. Van stap tot stap voerde de Regeering het land en zijne Vertegenwoordiging tot de *faits accomplis*: het koopen van de Egyptische aandeelen in het Suez-kanaal; het uitzenden en stationeeren van de vloot; het concentreeren van troepen op Malta; de stipulaties van het Berlijnsche Congres; het in bezit nemen van Cyprus en het daaraan verbonden tractaat met den Sultan; de oorlog met Afghanistan.... alle deze dingen, en nog meer, deed het Gouvernement, vóórdat en zonder dat het Parlement over de wenschelijkheid zich had kunnen uitspreken; niet zelden met de wetenschap, dat de natie, als geheel, die wenschelijkheid geenszins beaamde. Dat intusschen een krachtig optreden van Groot-Britannië in de algemeene politiek niet tegen de begeerte, althans van het denkende publiek, streed, zooveel was gewis. Na de opsomming

van verschillende oplossingswijzen, die voor de Oostersche quaestie aan de hand plegen te worden gedaan, laat Amos aldus zich uit: ‘Welke van deze houdingen nu aanbevelenswaardig was in het midden gelaten, één standpunt werd gelijkelijk ingenomen door ieder staatsman en bijna door ieder Engelsch burger, dien naam waardig, - n.l. dat Engeland niet langer de politiek kon volgen van isolement en de zaken overlaten aan het toeval of aan eene regeling, die van het spel der gebeurtenissen geheel afhankelijk zou zijn.’ Ook aan de politiek, die ten aanzien der Aziatische verhoudingen tegenover Rusland gevolgd werd, kan de Schrijver den lof niet onthouden van te zijn ‘tot in den hoogsten graad duidelijk, consequent, samenhangend en voortvarend, en met het oog op hare bedoelingen, althans naar het uiterlijk en ten minste tijdelijk, gelukkig’.

Doch hoe goed de aanleiding tot deze staatkunde der Regeering ook gemotiveerd kon heeten, zij volgde haar weg, zonder dat eenig *tracé* in overleg met de Vertegenwoordiging was gesteld, ja, zelfs haar duidelijk was gemaakt.

Aan de haastige, grillige en geheime buitenlandsche politiek paarde zich vanzelf een eigenmachtig omspringen met de financiën. Om de Suezaandeelen te kunnen betalen, sloot de Regeering in het geheim eene leening met het huis Rothschild; de telkens onverwacht zich openbarende plannen tegenover de Oostersche quaestie veroorzaakten supplementaire begrootingen, die het geregelde jaarlijksche budget in de war stuurden. Dreigden nu de gewone middelen onvoldoende te zullen zijn, dan misbruikte de Regeering hare bevoegdheid, om de uitgaven te dekken door het scheppen van vlottende schuld, die nader verrekend moest worden. Zoo werd de grondwettige contrôle der Vertegenwoordiging over 's lands geldmiddelen ontdoken of illusoir gemaakt.

Wel is eens te recht, en nog wel door een secretaris der Rekenkamer (*Board of Audit*), opgemerkt, ‘dat er gevallen moeten voorkomen in zulk een ingewikkeld stelsel van bestuur als het Britsche, waarin de Regeering, bij de uitoefening van de haar overgelaten bevoegdheden, stoutweg de banden eener wetgevende machtiging mag verbreken in het vertrouwen, dat het gezond verstand van het Parlement, zoodra alles zal zijn opgehelderd, haar van alle blaam zal vrijspreken. Het gemis van zulk eene vrijheid zou niet tot algemeen welzijn strekken.’ Maar wat gegispt wordt, is het misbruik, dat, bij de aanwezigheid eener toegeeflijke meerderheid, het Kabinet-Beaconsfield van die grootmoedige opvatting heeft durven maken. Moest b.v. dat ministerie ook al eene wet van 1861 eerbiedigen, waarbij het scheppen van gevestigde schuld aan de Regeering verboden was, zij maakte wederom misbruik van het voorschrift, dat het aangaan van vlottende schuld desnoods later aan de Vertegenwoordiging kon worden meegedeeld(*).

(*) Todd. on Parl. Gov. I, 516; 546.

Ten aanzien van het recht der Regeering tot vermeerdering der strijdkrachten is ongetwijfeld hoog spel gespeeld, toen zij Indische troepen naar Malta detacheerde en dus binnen het 'rijk in Europa' bracht, o.a. op grond der letterlijke interpretatie, volgens welke de constitutioneele bepalingen, die de aanwezigheid en de hoegrootheid der strijdkrachten aan de toestemming van het Parlement binden (de *Bill of Rights*, en de *Mutiny-Act*), alleen het eigenlijke koninkrijk en niet de later verkregene bezittingen op het oog hebben.

Voor eigenmachtig handelen in koloniale aangelegenheden bezat de Regeering, evenals bij de buitenlandsche politiek, eene verleidelijke aanmoediging in de chronisch geworden onverschilligheid van het Parlement. 'Tot op den allerjongsten tijd', zegt onze Auteur, 'toen gevallen van vreeselijken hongersnood en geldelijke verlegenheid, die ruime geldelijke ondersteuning van Engeland vorderden, ten laatste de publieke aandacht zoowel in de beide Huizen als algemeen in den lande opwekten, was geene aangelegenheid zoo zeker, de ooren der Wetgevende Macht gesloten te vinden, als die van het Indische budget of van Indische zaken over het algemeen.' Voeg hierbij de oude denkwijze of het oude vooroordeel, dat het bezit van koloniën de welvaart van het moederland vanzelf bevordert, en het kan niet verwonderen, dat de Regeering langen tijd op dit gebied de handen vrij had. Zoo schikte zij b.v. bij de aanhechting van nieuwe gebiedstreken in andere werelddeelen het overleg met het Parlement naar de waarschijnlijke kansen op goedkeuring harer politiek. Terwijl zij voor de aanhechting van Britsch-Columbia en de Fidji-eilanden zich gretig de bekrachtiging van het Parlement verschafte, bracht zij de Vertegenwoordiging voor het veel gewichtiger *fait accompli* van de annexatie der Transvaalsche Republiek. En de meerderheid was wederom zóó volgzaam, dat eerst drie maanden na het besluit tot inlijving, en nog wel alleen ten gevolge van de zucht van een klein hoopje Iersche leden, om de debatten te rekken en het nemen van besluiten te voorkomen (*obstructionists*), eene gedachtenwisseling in het Parlement daarover plaats greep.

Dit streven van het laatste gouvernement, om Engeland, ten koste van eerlijkheid en zuinigheid, ten koste van inwendigen bloei en degelijkheid van staatsinstellingen, den verblindenden glans van uitwendige grootheid te verschaffen, hebben de tegenstanders met het schandwoord *Imperialisme* gebrandmerkt. Het ligt buiten ons bestek, hier de juistheid dezer benaming te toetsen of de vraag te stellen, tot welke rol het Vereenigde Koninkrijk, overeenkomstig de openbare meening der Engelschen zelven, in het onderling streven naar macht en aanzien der groote Europeesche Staten geroepen is; voldoende zij het, hier op te merken, dat de Regeering, niet genoegzaam vertrouwende, den steun van het denkende deel der natie hierin te ondervinden, de stem van haar vertegenwoordigend orgaan zooveel mogelijk trachtte te verstikken of zelve den toon aangaf, waarin zij zich moest uiten. Hoe

gevaarlijk die strekking ook zij, de schrijver der *Fifty Years* - en die opmerking is voor ons wel het interessantst - acht den constitutioneelen hemel door dergelijke wolken maar voorbijgaande verduisterd. ‘De middelen, om den toestand opgeklaard te krijgen’, zegt hij, ‘zijn drieledig. Ten eerste bestaat de hoopvolle mogelijkheid, dat een volgend Parlement zal terugkomen van de verkeerde wegen, de onvaderlandsche dienstvaardigheid of luchthartige onverschilligheid. In de tweede plaats ontbrak toch nooit, van den kant eener nog zoo kleine minderheid, het beroep op de vaststaande grondwettige beginselen, zelfs in tijdsgewrichten, waarin die beginselen openlijk werden op zijde gezet. Het is al veel, dat de waarheid althans hare stem verheft en een echo vindt in vele gemoederen, waardoor zij onvermijdelijk moet slagen, om ten slotte allerwege de dwaling in hare zwakheid, zelfzucht en onwaardigheid te vernietigen. Zelfs een geheel menschengeslacht is geen te lang tijdperk, om te wachten op de herleving van groote grondwettige waarheden, die tijdelijk onder het gewicht van politiek eigenbelang of van onverschilligheid begraven waren. Laat het zaad maar verspreid worden, en de principes zullen weer opgroeien. Daarom blijft het steeds de plicht van iederen staatsman en van iedere partij, om de stem te verheffen tegen iedere inbreuk op de constitutie, vooral als die inbreuk de kans heeft, door den steun eener willekeurige meerderheid tot regel te worden bevorderd. Vroeg of laat moet het land hooren, als het ten minste nog prijs stelt op het leven. Ten derde moet de theorie, met toenemende juistheid, nauwkeurig opgeven den plicht der Regeering met betrekking tot de Vertegenwoordiging, en blijven vasthouden aan de noodzakelijkheid, dat zij de Huizen van het Parlement in kennis stelle met alle door haar, krachtens hare bevoegdheid, genomen maatregelen, en hun aldus de gelegenheid verschaffe, om vrijmoedig en beslist de meeningen te doen uitkomen, waardoor de handelingen van het Gouvernement aan de overeenstemming met de nationale gezindheid worden getoetst.’

Voor dit vaste vertrouwen op de zegepraal der waarlijk grondwettige beginselen kunnen wij niet nalaten eerbied te koesteren en de beste hoop te voeden. Verliezen wij toch, ter waardeering van de denkwijze des Auteurs, niet uit het oog, dat zijn werk verscheen nog wel twee maanden, vóórdat het besluit tot ontbinding van het Parlement, hoe stellig ook verwacht, inderdaad werd uitgevaardigd, en hij derhalve van het onverwachte resultaat der daarop gevolgde verkiezingen zich nog minder eenig denkbeeld kon vormen.

Maar ook wanneer de verhouding tusschen de Regeering en de Vertegenwoordiging in juisten constitutioneelen zin geregeld is en bij alle handelingen der *Executive*, gelijk de Engelschen zich plegen uit te drukken, tot richtsnoer verstrekt - en hoeveel te meer, zoodra daaraan iets hapert - kan de persoonlijke bemoeiing van den souverein

een bedenkelijk overwicht gaan uitoefenen op denkwijze en handelingen van het ministerie. Zoo één standpunt in de grondwettige monarchie delicaat verdient te heeten, het is dat, 'twelk ingenomen wordt door den constitutioneelen monarch zelven. Wie hem hij den *marqueur* vergelijkt, die de punten der tegen elkander spelende partijen aanteekent of uitroept, kan zijne blikken niet verheffen tot de hoogte van het voetstuk, waarop de vorst in den grondwettigen staat plaats heeft genomen; wie hem de puntjes op de *i*'s laat zetten, drukt zich wellicht fatsoenlijker uit, maar is *au fond* niet dieper doordrongen van 's vorsten gewichtige roeping. Beiden letten vooral op den negatieven kant van het beeld, en juist om het positief is het te doen. Wie zal het intusschen wagen, dit te ontwerpen? Kan het zelfs wel worden gegeven, daar de individualiteit van den persoon, die de koninklijke waardigheid in de constitutioneele monarchie bekleedt, zoo machtig veel afdoet? Alles hangt bij de juiste opvatting der opgedragen taak van den tact af, waarmee de rol vervuld wordt. Wat bij den één onverschilligheid zou schijnen, wordt bij den ander voorzichtig onthouden; waar de één warme belangstelling toont, verraadt de ander ongeoorloofde pressie. Het is inderdaad geene kleinigheid, als hoofd van den staat geheel op te gaan in het volk en tevens daarboven zich te verheffen; het roer in vaste handen te houden en nimmer in de verzoeking te geraken, tegen den stroom in te willen zeilen; doordrongen van het volle besef van eigene zedelijke verantwoordelijkheid, tot geene maatregelen te besluiten, waarvan de raadslieden niet, uit eigen wijs oordeel, zelven volgaarne de verantwoordelijkheid durven dragen; zelfstandigheid en zelfverloochening in eigenaardige vermenging samengesmolten! Toch is het pad gelukkig niet met enkel doornen bezet. De koning *kan* boven de partijen staan, omdat hij door geene belangen, door geene vooroordeelen of overleveringen van stand of familie aan één partij sterker dan aan eene andere gehecht is; omdat vasthoudendheid aan eene zelfde partij van hem niet verwacht wordt. Telkens en in ieder geval het algemeene landsbelang te beoordeelen, is ook zijn plicht, is ook de voor hem openliggende mogelijkheid. Van zijne raadslieden afhankelijk voor velerlei inlichting, vermag hij, door vergelijking en afweging van meeningen, de waarheid zeer nabij te komen; ook dank de ervaring, die, bij het wisselen der kabinetten onafgebroken zich voortzettend, door de onderlinge afwisseling van personen en stelsels heen blijvende waarheden in zijn gemoed wortel vatten, den werkelijken geest der natie doordringen en daarin een leiddraad voor zijn besluiten ontdekken laat. Maar bij de uitoefening van die dure en lastige plichten heeft de constitutioneele vorst te zorgen, dat de kracht zijner persoonlijkheid nimmer onmiddellijk werke, maar steeds verstandige organen vinde, door wier middel zij zich openbare.... Wanneer de roeping van een constitutioneel vorst zoo moeilijk, zoo subtiel is, dan kunnen wij ons dus niet vleien, de gewenschte vervulling ergens of ooit

aan te treffen - zoo voert men ons te gemoet - wij zullen zien beproeven en tasten, zien slagen en struikelen en ten slotte besluiten, dat wij zien streven naar een wellicht onbereikbaar ideaal. Indien deze beschouwing eens de ware moest heeten, wat nood? De roeping wordt er niet geringer om, wanneer zij, in den hoogsten graad, het idealistisch element in zich bevat, dat toch onafscheidelijk is van iedere ernstige taak, die door menschenhanden wordt aanvaard....

Wat het constitutioneele leven der laatste halve eeuw in Engeland, ten aanzien van deze moeilijkheid, onthult, is ook niet bij machte, om het zoo even geschetste tafereel als onjuist te doen afkeuren. Bekend is het, dat een gewetensbezwaar van George III zijne raadslieden bij voorbaat tot de belofte noopte, hem nimmer tot de opheffing van de rechtsbeperkingen der Katholieke onderdanen te bewegen, en hoelang nog zijn opvolger, ten deele uit eerbied voor de nagedachtenis van zijn vader en voorganger, in die verwerpelijke staatkunde volhardde(*). Vele ministers legden hunne portefeuilles neder of lieten den strijd voor hunne overtuigingen varen, omdat zij de vooroordeelen hunner vorsten nog moeilijker konden overwinnen dan die hunner landgenooten. Na 1830 krijgen wij nog een merkwaardig voorbeeld van de onmiddellijke, om den nationalen geest onbekommerde inwerking van 's konings wil op de richting der Regeering; toen namelijk Willem IV, in 1834, het Whig-ministerie van Lord Melbourne, dat eene gedecideerde meerderheid in het Parlement had, tot aftreden noopte, om het te vervangen door een ander, waarvan de koning meer overeenstemming met zijne eigene staatkundige begrippen of wenschen verwachtte. Dat de constitutioneele vorst *naar welgevallen* ministers aanstelt en ontslaat, is ook in Engeland gebruikelijk; maar men begrijpt ook, dat het welgevallen niet in grillen, invallen van het oogenblik of op zichzelf staande meeningen opgaat, maar gevormd wordt door, ontspringt aan een helder inzicht in het belang der natie en het oordeel der Vertegenwoordiging. ‘Ware ook’, zegt Amos, ‘de theorie van hen, die het gedrag van Willem IV verdedigen, met het bestaan en de werking der constitutie, strikt genomen, vereenigbaar, dan is het nog nauwlijks noodig aan te wijzen, hoe onstaatkundig het is, de al licht onrijpe, ongemotiveerde, bevooroordeelde meening van een erfelijken monarch te stellen boven den beslisten wil des lands, zooals die zich openbaart in een onberekenbaar aantal meer of min georganiseerde en duidelijk uitkomende vormen.’ Deze ‘constitutioneele anomalie’ is ook sedert dien tijd niet herhaald. Wie dat zeer natuurlijk vindt, omdat sinds '37 de kroon op een vrouwenhoofd rust, zou al te naïef zijn. Naast Victoria nam geruimen tijd Prins Albert eene eigenaardige plaats in het regeeringsbeleid in.

Albert beschouwde zich in zijne hoedanigheid van echtgenoot der Koningin

(*) Zie hierover vooral:
Sir Gr. Cornewall Lewis. *Governmental History of England from* 1770 *till* 1830.

als ‘haar eenigen *vertrouwelijken* raadgever in staatszaken, en haar eenigen bijstand in hare gedachtenwisselingen met de hoofden der departementen; als den particulieren secretaris der Koningin en haar permanenten minister’. Zoo had de Koningin, zoolang haar gemaal leefde, in hem een raadsman of minister, wiens positie hierin van die der kabinet-ministers verschilde, dat hij noch met de Vertegenwoordiging in contact leefde, noch aan de Vertegenwoordiging verantwoordelijk was; op een grooter vertrouwen en sterker gezag aanspraak kon maken, en dat ook feitelijk bezat, dan de officieele raadslieden der kroon, en ten slotte altijd achter de schermen bleef. Dit laatste is zóó waar, dat eerst na Prins Albert's dood, in deze laatste jaren, de door hem op politiek gebied vervulde rol meer bekend is geworden èn uit de Gedenkschriften van Bn. Stockmar èn uit de met Victoria's toestemming door Th. Martin gepubliceerde levensbeschrijving van den *Prince-Consort.* Volkomen instemming kan verleend worden aan hetgeen de Prins eenmaal aan Wellington schreef: ‘Terwijl eene vrouw, die regeert, in velerlei opzichten ongunstiger geplaatst is dan een koning, levert toch, indien zij een man heeft, die zijn plicht begrijpt en uitoefent, hare positie van den anderen kant vele daartegenoverstaande voordeelen op, zóó zelfs, dat men op den langen duur zal bevinden, dat die positie sterker is dan die van een man.’

Weinig bekommerden zich om deze opavtting zeker de doctrinairen, die het Prins Albert zelfs kwalijk namen, toen hij in 1846 de beroemde Parlementsdebatten kwam bij wonen, waarin Sir Robert Peel zich ten gunste van de afschaffing der Graanwetten kwam verklaren. De voorstanders van het behoud gaven hunne verontwaardiging lucht over dien stap, die *éclat* moest geven en als 't ware de persoonlijke goedkeuring der Koningin op de handelingen van het ministerie moest doen weerkaatsen. Neen, dan beoordeelde Victoria die handeling veel kalmer, toen zij vond, dat ook de Prins, haar gemaal, wel eens een schitterend debat mocht bijwonen, ‘dat toch voor alle vorsten zoo leerzaam is’.

Mocht de Prins, ten gevolge der verkeerde uitlegging, voortaan van dergelijke lessen niet meer profiteeren, zelf kwam hij meer en meer in de gelegenheid, om lessen uit te deelen niet alleen, maar op de politiek directen invloed uit te oefenen. Hij was het, die er voortdurend op aandrong, Lord Palmerston als Minister van Buitenlandsche Zaken in het Kabinet-Russell binnen de grenzen van zijn ambtsplicht te houden en tot behoorlijk ontzag voor de denkwijze der Koningin te nopen. De Koningin - zoo heette het - verlangde op de hoogte te blijven der buitenlandsche staatkunde, wilde de depêches der Britsche gezanten spoedig ontvangen en de ontwerpen der aan die gezanten te zenden instructiën en circulaires lang genoeg onder zich houden, om te kunnen weten, wat zij al of niet had goed te keuren. Gewis bood de buitenlandsche politiek een verleidelijk veld aan voor de bemoeiingen van een intelligent vorst, die over de continentale toestanden

juistere, minder eenzijdige en minder bevooroordeelde noties bezat dan de meesten zelfs der goede Britsche politici. In de bewustheid dezer kennis en aanknoopende aan de op bloedverwantschap of vriendschap steunende relatiën, correspondeerde Prins Albert gestadig met vele regeerende vorsten. En ofschoon hij, zoodra het staatkundige onderwerpen gold, zijne denkbeelden aan den Premier en aan den Minister van Buitenlandsche Zaken onderwierp, bracht hij toch daardoor deze officieele raadslieden in de eventualiteit, om de verantwoordelijkheid te dragen, de verdediging op zich te nemen en de verdrietelijkheden te ondervinden, die stappen, waartoe zij het initiatief niet genomen hadden, soms onvermijdelijk maakten.

Gedurende den Krim-oorlog moesten de ministers inderdaad nu en dan eene bittere pil slikken, als straf voor den invloed, dien zij 's Prinsen ijverige en doordrijvende, uit vrees voor Rusland's overmacht voortspruitende politiek herhaaldelijk gunden. Toen b.v. de op zijne aansporing ingestelde aanwerving van vreemdelingen voor het leger de gevoeligheid der Noord-Amerikaansche Regeering had geprikkeld, werd eene in het Lagerhuis voorgestelde motie van afkeuring alleen afgewend door een behendigen zet van Palmerston; het aannemen dier motie zou de verbittering tusschen Groot-Britannië en de Vereenigde Staten doen toenemen, argumenteerde de sluwe staatsman, en met succes. Bij eene andere gelegenheid trachtte de Prins, door eene particuliere correspondentie met Lord Aberdeen, de krachtige, op de openbare meening van het land steunende parlementaire oppositie te bewegen, om hare wenschen naar vrede met Rusland te onderdrukken, ook nadat dit rijk ten aanzien der Turksche zaken alle eischen had ingewilligd. En hij deed dat met vooropstelling niet alleen van zijne eigene denkwijze, maar ook met een duidelijk beroep op de gemoedsstemming der Koningin.

Een en ander verschaft natuurlijk stof tot velerlei opmerking. Ten eerste komt hierdoor de dubbelzinnige werking helder uit, waarin de persoon, die de rol van gemaal der regeerende koningin vervult, het constitutionele raderwerk in iederen staat, waar de vrouwelijke troonopvolging mogelijk is, brengen kan. Maar er is meer. Wij zagen reeds, dat Prins Albert ook gestadig voor de persoonlijke rechten der Koningin opkomt. En inderdaad was hij ongetwijfeld, ten gevolge zijner Duitsche geboorte en opvoeding en van den invloed zijner Duitsche vrienden, een warm voorstander van den persoonlijken invloed van den souverein op de politiek der Regeering. Ernstig waarschuwt hem de Baron Von Stockmar, de bekende vriend en raadsman ook van Leopold I, in een brief van het jaar '54 tegen de te ver gedrevene fictie van de onschendbaarheid van den koninklijken persoon, die, volgens de constitutioneele theorieën der Whigs, vooral niet in het parlementair debat mag gemengd worden.

Blijft men daaraan toegeven, dan zal het volk, vreest de Baron, al spoedig in den koning niet veel anders gaan zien dan eene Manda-

rijnpop, die ja of neen knikt naar de beweging van den minister.... Die minister is verantwoordelijk. Wat wil dat zeggen? Hij kan zijne portefeuille moeten neerleggen, dat is alles! Doch wie had het kwaad inderdaad moeten voorkomen? Immers hij, en hij alleen, die, vrij van partijzucht, geluisterd heeft naar de stem van zijn onafhankelijk oordeel.... De vorst moet ook deel nemen in het opperen en het ontwikkelen van regeeringsmaatregelen... hij neemt de plaats in van een permanenten *Premier*, die boven het tijdelijke hoofd van het Kabinet is geplaatst.

Tegen eene dergelijke voorstelling komt onze Auteur krachtig op. Zij strijdt tegen de geheele ontwikkelingsgeschiedenis der Engelsche Constitutie, die ook nog in hare jongste geschreven openbaringen, zooals de *Bill of Rights* en de *Act of Settlement,* duidelijk verlangt eene regeering, een beleid van 's lands zaken, gevoerd overeenkomstig, in overeenstemming en in voortdurende aansluiting met de Vertegenwoordiging, door verantwoordelijke raadslieden, die de kroon omtrent het algemeen belang en omtrent de algemeene opinie inlichten. Indien denkbeelden als die van Stockmar en den Prins-gemaal ingang vonden, zou het er wel eens toe kunnen komen, dat 's lands welzijn niet meer rustte op de beproefde stevigheid van vaste instellingen en gewoonten, maar afhing van de toevallige eigenschappen en hoedanigheden van een individu. Overtollig toch is het bijna, om op te merken, dat een belangrijk deel van die langdurige worsteling, waaruit de Engelsche Constitutie is voortgesproten, strekte, om de werkzaamheid van den Staat te gronden op de rots van vaste instellingen in stede van op den zandgrond van het persoonlijk karakter. Wie daarvan niet wil weten, zou vijf eeuwen moeten teruggaan. Belemmert deze constitutioneele grondregel de energie van den vorst - hij beseffe zijne roeping, en hij zal voor de opoffering niet terugdeinzen. Doch ook binnen den cirkel der streng grondwettige plichtsbetrachting is den vorst genoeg overgelaten, om de dankbaarheid of de afkeuring van het publiek te verdienen. Wanneer b.v. de harmonie tusschen één der Parlementshuizen en de Regeering geschokt, maar nog niet bepaald verbroken is, dan kan ongetwijfeld de houding, de verdere gedragslijn van het ministerie mede worden aangewezen door den koning. Van de hoogte, waaruit hij de behandeling der staatsaangelegenheden beschouwt, hecht hij niet aan de zegepraal van één partij boven de andere, maar wenscht hij eensdeels de taak zijner ministers zoo weinig mogelijk belemmerd en bemoeilijkt te zien, en deinst hij aan den anderen kant voor noodelooze of lichtzinnige wijziging in het personeel zijner raadslieden terug. ‘Louter de bekwaamheid, om de partijverschillen te waardeeren en in kritieke oogenblikken de oplossing te bevorderen, waardoor de partijstrijd op eene voor het land voordeelige wijze kan worden beëindigd, en hierbij te werk te gaan wars van partijdigheid en tevens vrij van onverschilligheid voor het nationale en het parlementaire leven, is

reeds eene zeldzame natuurgave, even zeldzaam door opvoeding als door inspanning te verwerven. Maar niet alleen het bezit van zulk eene bekwaamheid, ook de hooge plaats in het maatschappelijk leven, de gelegenheid, om den maatstaf van de publieke zedelijkheid en zelfs van den heerschenden smaak aan te geven, openbare belooningen en onderscheidingen te kunnen uitdeelen, feitelijk zonder eenige contrôle der Vertegenwoordiging, is waarlijk een der rijkste erfdeelen, die een sterveling ten deel kunnen vallen, en waarvoor alleen een troon genoegzame ruimte aanbiedt. Zonder aandeel in het eigenlijke regeeringswerk blijft de Souverein in de volle gelegenheid, om publieke diensten en weldaden aan de maatschappij te bewijzen, een recht, waarvan geene constitutie hem kan berooven.'

Inderdaad, eerst de waardeering van het zedelijk element in de positie van den constitutioneelen koning, zoo van de zijde der vorsten als van die zijner onderdanen, geeft aan die positie de stevigheid, waardoor zij het grondwettige staatsgebouw als een machtige pijler helpt steunen. Straffeloos wordt dit niet vergeten. Verlangt men iets anders, dan loopt de constitutie gevaar; cijfert men het eenvoudig weg, dan geraakt de monarchie in diskrediet.

In hoeverre die hooge, zedelijke opvatting der constitutioneele monarchie begrepen wordt, hangt ongetwijfeld af van den persoon, die tijdelijk den troon inneemt. Maar het verlangen naar eene andere, meer actieve rol, dan de grondwet den vorst toekent, heeft in Engeland gelukkig nog weinig kans van slagen.

Iets anders is het, te erkennen, dat de invloed der Regeering, zooals zij zich openbaart in het grondwettig saamgestelde en grondwettig handelende Kabinet door het orgaan van de verantwoordelijke raadslieden der Kroon, belangrijk is gestegen. Wij merkten het vroeger op, en Shelden Amos, die in de onmiddellijke macht der natie, der openbare meening op de staatsaangelegenheden het meest karakteristieke verschijnsel der hedendaagsche constitutioneele ontwikkeling meent te zien, begroet in de toenemende kracht der Regeering een tweede dergelijk verschijnsel. In de behoorlijke opvatting van de taak der Vertegenwoordiging ligt intusschen de gehoopte waarborg, dat men niet eenmaal over Regeeringsalmacht zal behoeven te klagen, zooals nog niet lang geleden over Parlementaire almacht.

Onder de oorzaken, waardoor de macht der Regeering versterkt is, moet men zeker tellen de uitbreiding der staatsbemoeiing, waardoor het initiatief tot en de actieve handhaving van maatregelen ten behoeve van het algemeen belang, bijna vanzelf, de taak der Regeering heeft uitgebreid en dus de voorstelling van hare macht en bevoegdheid, bij haarzelve en bij het publiek, heeft vergroot.

Want ook in Groot-Britannië - en voor sommige onderwerpen zou men kunnen zeggen daar meer of eerder dan elders - heeft gedurende de laatste halve eeuw het staatsgezag diepe grepen gedaan in de or-

ganisatie van het maatschappelijk leven, de individueele vrijheid opgeheven of beperkt ten behoeve van het algemeen welzijn of door middel van gedwongen bijdragen aan de staatskas allen gezamenlijk genoopt, instellingen te ondersteunen, waarin de zelfzucht van vele enkelen geen belang stelde. In een land met zulk eene kolossale industrieele ontwikkeling kon het geene verwondering wekken, dat de schaduwzijde van het fabrieksleven voor de loontrekkende arbeidersklasse reeds spoedig de aandacht van verstandige philanthropen trok; de eerste, onvolledige proeven eener wetgeving op den arbeid in de fabrieken dagteekenen reeds van vóór het tijdvak, dat onze Auteur beschouwt. Met dezelfde goede bedoelingen is men voortdurend vooruitgegaan, eene taak, waaraan van '43 tot '78 gearbeid is; de verhoudingen tusschen den ondernemer en de werklieden zijn meer en meer, volgens sommigen al te veel, aan vaste regelen gebonden. Aan de openbare gezondheidszorg is eene uitvoerige, steeds aangroeiende wettelijke regeling gewijd. Het lang verwaarloosde terrein van het Lager Onderwijs wordt eindelijk met kracht en geldelijke opoffering van staatswege onder handen genomen. Aan hoe weinig toezicht, in vergelijking met het vasteland, de spoorwegdiensten nog onderworpen zijn, zelfs in het belang der openbare veiligheid, voor gelegenheid tot goedkoop en tevens niet al te onaangenaam vervoer langs de spoorbanen wordt, reeds sinds '44, door middel der zoogenoemde *parliamentary trains*, met verplichte 3de klasse-waggons, gezorgd.

Bij al deze, en andere dergelijke, maatregelen, stond op den voorgrond het begrip van den staatsplicht, om in het gedrang eener grootendeels, uit den aard der zaak, baatzuchtige maatschappij de belangen te behartigen van die klassen of groepen, die niet onafhankelijk of krachtig genoeg zijn, behoorlijk voor zichzelven te zorgen. ‘In zulke gevallen is de eenige bestaande en tot handelen bevoegde vriend van de zwakken, die in het gewoel zouden bezwijken, en van de verwaarloosde armen de Staatsmacht, zooals zij zich op een gegeven tijdstip in het Parlement openbaart.’ Dwang is noodzakelijk, zoowel om het eigenbelang van machtigen, als om de onkunde en de onverschilligheid der minder bedeelden te overwinnen. Hoever nu in het algemeen die *invasion of the liberty of the Subject* gaan mag, waar de grenzen der staatsbevoegdheid met betrekking tot de vrijheid van het individu gelegen zijn, is ook aan de overzijde van het Kanaal eene alles behalve uitgemaakte zaak; maar over het algemeen doet soms het bedenkelijke verschijnsel zich voor, dat men ook dáár op grond van nog alles behalve vaststaande wetenschappelijke waarheden of in het belang van het vaak problematische nut eener officieele statistiek voortdurend stemmen hoort opgaan, om de vrijheid der individueele beweging steeds meer in het nauw te brengen. Het is inderdaad de moeite waard, de ontboezeming van Shelden Amos aan te hooren: ‘Naast de waarlijk belangrijke en goed bedoelde plannen van weten-

schappelijke mannen, om den grooten hoop van het resultaat van wetenschappelijke vindingen te laten profiteeren, ontbreekt het in de laatste jaren niet aan velerlei onbekookte plannen van wetgeving, die berekend zijn, om naar eene eenmaal aangenomen mode één soort van goede bedoelingen te bereiken, maar gewis een nasleep brengen van geheel nieuwe klassen van rampen, tegenover welke zij machteloos blijven staan. Onder deze kwalen treden vooral op den voorgrond eindelooze opgaven en aangiften bij iedere beweging en verandering in het leven der personen, onophoudelijke en bemoeizieke inspecties, het opleggen van eenvormigheid in tijdsverdeeling, in huizenbouw, levenswijze, arbeidstaak, enz. enz. En hoewel nu het gezond verstand van het Lagerhuis, door andere gunstige omstandigheden gesteund, tot dusver een slagboom tegen de meesten dezer plannen heeft opgeworpen, zijn er toch veel te weinig principieele argumenten aangevoerd, is er te zelden beroep gedaan op de wezenlijke rechten, die het individu kan doen gelden op eene zekere mate van vrijheid. Bekommert men er zich niet om, dit na te gaan en te waardeeren, dan zal de beperking op den duur het spel worden van de omstandigheden van het oogenblik en van wisselend inzicht.'

In één woord, de inwendige administratie heeft ook in Engeland met reuzenarmen om zich heen gegrepen en is als orgaan van het staatsgezag overvloediger met bemoeiingen gezegend en dus machtiger geworden. Natuurlijk kan ook in Groot-Britannië geene verplichting den ingezetenen worden opgelegd dan krachtens eene wet; maar de regeeringstaak wordt zwaarder en invloedrijker, omdat van de Regeering veelal het initiatief uitgaat of verwacht wordt en omdat zij met de naleving en de handhaving wordt belast.

Eigenaardig werkt hierbij de omstandigheid, dat het ontbreken van provinciale en het onvolledige stelsel van plaatselijke besturen, in den zin van het continent, de centralisatie van administratieve aangelegenheden sterk bevorderen.

Provinciale besturen toch bestaan er in Engeland niet, al is de verdeeling in *Counties* formeel met de verdeeling der staten van het vasteland in provinciën, departementen of *Bezirke* te vergelijken. De oorzaken van dien toestand zijn velerlei en hier slechts in het voorbijgaan aan te stippen. De geographische gesteldheid doet geene natuurlijke verdeeling aan de hand, daar geene bergruggen, breede stroomen of zeeboezems de deelen des lands van elkander afscheiden of verwijderen. Hebben in de staten van het vasteland de bestaande provinciën onmiddellijk of middellijk haar oorsprong en hare aanspraak op zekere mate van zelfstandigheid tegenover het staatsgezag vooral aan het leenstelsel te danken - getuige de geschiedenis van ons eigen vaderland - in Engeland heeft het feodalisme niet het aanzijn gegeven aan landsheeren, die slechts in naam de opperheerschappij van den heerscher erkenden. En al zoodanige bevoegdheid, als nog in

de twee eerste eeuwen na de Normandische verovering werd uitgeoefend door den provincialen landdag (*county-court*), waarop de edelen en vrijen in persoon of vertegenwoordigd onder voorzitterschap van den koninklijken graaf (*Sheriff*) vergaderden, ging verloren bij en door de opkomst van het Huis der Gemeenten en den invloed van het Parlement over het 'gemeene land'. Het streven der koningen, om het gezag hunner ambtenaren en rechters over het geheele grondgebied gelijkmatig te vestigen, werd gesteund door de zucht der nationale vertegenwoordiging, om in hare handen de wetgeving en de contrôle over alle staatsaangelegenheden te concentreeren. Onder dien dubbelen druk verdween de provinciale zelfstandigheid, waaraan mede aan den anderen kant afbreuk gedaan werd door de voorrechten, waarvan de plaatselijke gemeenten zich het genot wisten te verschaffen(*).

Wat nu de instellingen aangaat, die met de gemeenten van het vasteland analogie opleveren - want meer is het wèl beschouwd niet - laat zich niet loochenen, dat bij de wet van 1835 (*An act to provide for the regulation of Municipal Corporations in England and Wales*) het aandeel der ingezetenen in de verkiezing van het gemeentebestuur belangrijk is uitgebreid en op den modernen grondslag van het staatsburgerschap, niet langer op verouderde privilegiën van stand of afstamming is gevestigd, en dat dit bestuur in de binnen zijne bevoegdheid gelegen zaken zoo goed als onafhankelijk is van de Regeering. Doch ten eerste zijn krachtens en onder deze wet alleen de groote steden, ruim een tweehonderdtal, tot gemeenten, tot zoodanige municipale corporaties verheven, terwijl het platteland en de landstadjes geen plaatselijk bestuur bezitten. De gehuchten, dorpen en kleine plaatsjes immers zijn voor zekere doeleinden van algemeen of locaal belang in verbanden (*unions*) gecombineerd, b.v. voor de armenzorg, voor het onderhoud der kerk, voor wegen en bruggen, en wel zoodanig, dat volstrekt niet steeds dezelfde plaatsen tot hetzelfde verband behooren, maar voor de ééne aangelegenheid met deze, voor de andere met gene saamverbonden zijn, voor het ééne doel weinige, voor het andere vele medeleden in het verband tellen. Dat deze omstandigheid op het platteland en in de kleine steden geen warm gevoel voor plaatselijke belangen opwekt, laat zich begrijpen. Maar nog meer. Zoowel deze *Unions* als de eigenlijke gemeenten, *Municipal Corporations,* zien hare bevoegdheid aanzienlijk beperkt door het centraal bestuur, dat door middel van het Departement voor de plaatselijke besturen (*Local Government Board*) Verbanden en Gemeenten be-

(*) Men zie hierover de onderscheidene werken van R. Gneist over Engelsch recht; ook L. Stein: *Verwaltungslehre* (2de druk, 1869), I, 2. En van Engelsche zijde zelve: Stubbs, *Const. Hist. of England*, die (b.v. I, 564) spreekt van: 'The tendency towards the concentration of the representation of the counties in the national parliament, - the combination of the shiremoots with the witenagemot of the kingdom' -; en (II, 5) sprekende over het staatsrechtelijke resultaat van de regeering der 3 Eduards: 'The completion of the representative system as based on the local institutions and divisions, and as made possible by Eduards policy of placing the whole administration in direct relation with the crown'.

heerscht. Dit Departement b.v. is het, dat de Verbanden ten behoeve der armenzorg formeert en alle ambtenaren en beambten van het armwezen controleert. Onder die beambten worden de plaatselijke inspecteurs (*overseers*) wederom benoemd door de vrederechters, die zelven van regeeringswege worden aangesteld. Alles, wat de openbare gezondheid, ook in de eigenlijke gemeenten, betreft, staat onder Gezondheidscommissies, die door het *Local Government Board* worden aangesteld, en tot wier instelling het kan overgaan zelfs buiten voorkennis van den Gemeenteraad. En wat valt nu al niet onder de bevoegdheid dier gezondheidscommissies? De zorg voor de gezondheid en de reinheid van de plaats, het schoonhouden van goten en putten, het verwijderen van schadelijke of hinderlijke constructies en bergplaatsen, de verkoop van gezond vleesch, de aanvoer van frisch water, de inrichting van een gezond rioolstelsel, de inrichting van slachthuizen en van slaapsteden, de verbreeding van straten en het aanleggen van wandelplaatsen en speeltuinen. Al deze bevoegdheden worden aan de commissies gegeven, kunnen uitgebreid worden en zijn geregeld door parlementsakten, waarbij ook de mate, waarin en de wijze, waarop zij worden uitgeoefend, zijn aangegeven. Tot uitvoering van wat binnen deze bevoegdheden gelegen is, mogen de commissies - onder goedkeuring voor zekere gevallen van het algemeen Departement - begrootingen vaststellen en leeningen sluiten, voor wier bestrijding den ingezetenen der gemeenten dan niets anders overblijft dan het recht, om onderling den hoofdelijken omslag te mogen vaststellen..... Voorbeelden genoeg, om aan te toonen, niet alleen, dat de zelfstandigheid der plaatselijke besturen in Engeland weinig beteekent, althans tot een beperkt terrein, hoofdzakelijk het beheer der gemeente-eigendommen, teruggedrongen is - want daarmee hebben wij hier ons minder in te laten - maar dat de Regeering eene groote macht bezit in de inwendige administratie. Dat hier iets hapert, behoeft nauwlijks aangewezen te worden. Het gemeentewezen dreigt onder te gaan(*), de taak van het centraalgezag àl te machtig te worden; want de parlementaire contrôle op de Regeering, die over hetgeen er met aangelegenheden van plaatselijk belang gebeurt, zich zou hebben te verantwoorden, kan niet anders dan onvolkomen en toevallig zijn.

Wij achtten ons tegenover den niet-Engelschen lezer genoodzaakt, over dit onderwerp wat breeder uit te weiden, dan Amos dit voor zijn publiek, dat met de toestanden bekend is, noodig heeft geoordeeld. Ook is de quaestie der plaatselijke besturen slechts van middellijk belang voor de grondwettige verhoudingen tusschen de Regeering en de Vertegenwoordiging, die het hoofdonderwerp van zijne geschiedkundige beschou-

(*) Reeds Fischel schreef: 'Der reiche Fabrikant, der in Keigthley. Stockport, Huddersfield oder anderen Orten in Yorkshire und Lancashire seine Fabrikgebäude errichtet hat, aber nicht in der Stadt selber wohnt, hat ausser der Friedbewahrung nur ein negatives Interesse in der Stadtverwaltung - nämlich so wenig möglich Steuern zu zahlen.' - *Die Verfass. Englands* (1862) p. 326.

wingen uitmaakt. Toch laat hij zich, naar aanleiding van die quaestie, tot eenige algemeene beschouwingen over centralisatie vervoeren, die vooral uit den mond van een Engelsch beoefenaar van het staatsrecht ons merkwaardig voorkomen. Hij onderscheidt eene centralisatie in de inrichting der administratie, en eene centralisatie in haar geest en hare strekking. De eerste soort, die hierin bestaat, dat alle draden van het bestuurswerk, dat door ondergeschikte autoriteiten verricht wordt, zich in handen bevinden van een centraal gezag, dat door rapporten en mededeelingen steeds op de hoogte blijft en het recht van toezicht en verbetering, tot in de geringste détails, vermag uit te oefenen - dat mechanisme van centralisatie acht hij een wenschelijk verschijnsel. ‘Het is altijd en overal goed en vereenigt noodwendig de meest mogelijke besparing van kosten en moeite, de voordeeligste aanwending van practische kennis met de ruimste gelegenheid tot alzijdige en gelijkmatige verbetering.’ De andere soort, de centralisatie naar geest en strekking, openbaart zich hierin, dat het algemeen bestuur naar volstrekte eenvormigheid streeft en de plaatselijke meeningen en wenschen op ergerlijke wijze voorbijziet. Dezen centralisatiegeest nu keurt hij ten sterkste af. Men zou intusschen geneigd zijn, twijfel te opperen aan de mogelijkheid, die onze Auteur onderstelt, om het mechanisme der centralisatie tot de grootste volkomenheid te brengen en tevens de centralisatie naar geest en strekking tot het minimum neer te drukken. Dat iedere openbare macht tot uitzetting harer krachten geneigd is en gelegenheid heeft, is eene opmerking van oude dagteekening; bestaat eens de geheele machinerie, die centralisatie mogelijk maakt, het algemeene bestuur zal haar wel laten werken. Niet alleen een sterk gecentraliseerd bestuur, maar al licht eene al te veelzijdige bemoeiing van het gezag met de maatschappelijke aangelegenheden is het gevolg van de omstandigheid, dat men in de hoofdstad slechts op een knop heeft te drukken, om door het geheele land alles, wat en op de wijze, die men wil, gedaan te krijgen. En nu moge Amos eenigszins te recht den spot drijven met de Duitsche geleerden, die, zooals Gneist, met instellingen dwepen, die zij bij het zoeken naar de onzichtbaar geworden fondamenten van het parlementaire stelsel hebben opgedolven, maar die zij nu tevens voor de tegenwoordige toestanden der maatschappij wenschen aan te prijzen, ook zijne ingenomenheid met de tegenwoordige richting gaat bepaald te ver. Met zijne lofrede, die o.a. ook beweert, dat van de oude ‘en daarom schijnbaar populaire’ locale instellingen toch nog zooveel doenlijk behouden is, zullen zeker niet alle liberale staatslieden van Groot-Britannië instemmen.

Wat verzuimd werd, is de juiste verbinding van het bestaande stelsel der gemeentebesturen met de behoeften der hedendaagsche maatschappij. Mag men afgaan op de denkbeelden, die Gladstone nog niet lang geleden zoo over het belang als over de juiste opvatting dezer aangelegenheid ontwikkelde, dan kan hiervoor misschien de

optreding van een liberaal ministerie eenige wijziging ten goede voorspellen; hoewel niet altijd zeker is, dat men als lid der regeeringspartij tot stand brengt, waarop men als lid der oppositie heeft aangedrongen; het excuus der niet-opportuniteit ligt dan zoo voor de hand(*).

Ongetwijfeld verkeert de inrichting der inwendige administratie en der plaatselijke besturen thans in de moeilijkheden en de wanorde van een overgangstoestand, op welks regeling de goede bedoelingen van menig staatsman schipbreuk zullen lijden, omdat eene vertegenwoordigende vergadering vaak meer opheeft met het wegnemen van oogenblikkelijke moeilijkheden, dan vatbaarheid vertoont voor het leggen van algemeene grondbeginselen. Voor hen, die op het continent van Europa zich met staatszaken practisch of theoretisch inlaten, is het interessant op te merken, hoezeer in Engeland het geloof verdwenen is aan de deugdelijkheid van instellingen, waarin thans elders door gezaghebbende beoefenaars van het staatsrecht het 'archimedische punt' wordt gezien, van waaruit zij de verbinding van den Staat, die voor het algemeen belang optreedt, en de Maatschappij, die haar eigen belang zoekt te bevorderen, meenen te kunnen bewerkstelligen. Het *eereambt*, de staatsdienst, en dus het algemeen belang, onbezoldigd waargenomen door invloedrijke personen uit de aanzienlijke klassen, vindt in Amos maar een matig bewonderaar. Hij ontkent niet, dat hierdoor veel vrije tijd en beschikbaar talent ten nutte van het algemeen kan worden gebruikt; hij is niet onbekend met de weldadige verhouding, die velen zich voorstellen, dat hieruit tusschen de rijke en de min bedeelde volksklassen ontstaat. Maar terwijl hij reeds deze meening zelf nauwlijks schijnt te deelen, werpt hij tevens bepaalde bezwaren op, die het stelsel van eereambten met zich meebrengt. Niet overal is het gemakkelijk, geschikte personen aan te stellen, en de aangestelden, hoe geschikt ook, bezitten veelal de eenzijdigheid, om niet te zeggen de vooroordeelen, van hun stand in te sterke mate, om altijd onpartijdig te zijn, om zich op het standpunt van hen te plaatsen, over wier belangen of rechten zij uitspraak hebben te doen. Dat hij een voorstander is van bepaalde, professioneel gevormde ambtenaren voor justitie en administratie, daarover laat hij nauwlijks twijfel bestaan, wanneer hij erkent, dat het nationaal gevoel vooreerst nog met die nieuwigheid zich niet zou kunnen verzoenen(†).

(*) *Nint. Century,* Aug. 1879.
'The question known as the question of *local government* may come to transcend all others for the time in the urgency of its pressure, and in the promise of advantage from its adjustment..... Ten years ago there was room and cause greatly to simplify and strengthen the l.g. apart from its municipalities, to bring it more in harmony with representative principies.' - Ierland concurreert thans te sterk!

(†) Reeds lang geleden bestreed de beroemde Engelsche rechtsgeleerde J. Austin de doelmatigheid van het eereambt in een, ook uit anderen hoofde, belangrijk opstel in de *Edinb. Review*, Jan. 1847, betiteld *Centralisation.* Ten aanzien van onze quaestie komt hij (op p. 247) tot de conclusie: 'The substantial interests of the county would be sacrified to a small saving, and to the vanity or fastidiousness of the rich.' Dat R. Gneist in zijn *Rechtstaat* alles van zijn eereambt verwacht, is zeker aan niemand, die in dergelijke zaken belang stelt, onbekend.

Doch zulke vraagstukken hier aan te raken zou ons verder voeren dan het doel dezer bladzijden, waarin wij slechts, naar aanleiding van het boek van den Engelschen beoefenaar van het staatsrecht, in vluchtige trekken het standpunt der thans in Groot-Britannië geldende constitutioneele beginselen wenschten te schetsen. Zelf binnen die grenzen ons beperkende, zouden wij in de *Fifty Years* nog aanleiding te over kunnen vinden tot beschouwingen, waarvan het onderwerp althans op de algemeene belangstelling zou kunnen rekenen. Welk punt immers van regeeringsbeleid, dat met het constitutioneel stelsel eenig verband houdt, wordt er niet in aangeroerd? Het spreekt, in zijne vierhonderd zeventig bladzijden, van de cederboomen, die op den Libanon groeien, tot van de hijsop, die tusschen de dakpannen opschiet. Met gretigheid, onderstellen wij, en met eenige leering zou b.v. de Nederlandsche lezer kennis nemen van de verschillende opvattingen en oplossingen der vraag, of koloniale aangelegenheden in het moederland of wel in Indië moeten worden beslist, of van de hervormingen, die in de rechtsbedeeling en in het strafrecht aan de orde zijn; terwijl hij waarschijnlijk met betrekkelijke onverschilligheid zou lezen, hoeveel gewicht eraan gehecht wordt, dat ook de groote *hofcharges* in handen zijn van personen, die tot de regeeringspartij, d.i. tot de actueele meerderheid in het Parlement, behooren, of wat er in de Vertegenwoordiging alzoo is voorgevallen ten aanzien der civiele lijst van Victoria en het doteeren van het talrijke kroost van H.M. Welke onderwerpen het echter moge betreffen, de behandeling is zaakrijk en helder... Doch het spreekt vanzelf: niet om de lezing overbodig te maken, maar om haar aan te bevelen, is dit opstel geschreven.

Aanbevelen kunnen, moeten wij ook de lezing, omdat zij ons overtuigd laat van de voortdurende levensvatbaarheid der constitutioneele monarchie. Wat wij op het vasteland van Europa zien geschieden, is wellicht minder troostrijk, weinig geschikt, ons vertrouwen in dit opzicht te versterken. In één grooten staat hebben wij het monarchale element, na allerlei worstelingen en gedaantewisselingen, zien ondergaan; in een anderen zien wij de Vertegenwoordiging en den invloed der publieke opinie machteloos, schijnvertooningen opvoerende van een bestaan, dat in waarheid den levensadem verwacht van de inblazing der Regeering. Andere staten laboreeren aan de kwaal eener vicieuze samenstelling of aan de smarten eener vervroegde geboorte; wederom anderen zijn zóó achterlijk in economische ontwikkeling en in de kracht, tot bevordering daarvan noodig, dat zij - om zoo te zeggen - te diep in broodzorg steken, om in een regelmatigen gang en vooruitgang hunner publieke aangelegenheden niet telkens door bijkomende invloeden gestoord te worden. Er blijven eenige weinige welvarende kleine staten over, waar de beginselen der constitutioneele monarchie niet alleen in de Grondwet geformuleerd zijn, maar ook te goeder trouw, naar beste weten en overtuiging, worden toegepast. Daar zij echter

klein zijn van omvang en inhoud, kan het staatsbeleid tevens niet nalaten blijken op te leveren van kleingeestigheid. De rollen, in elke der staatspartijen, moeten te dikwijls door dezelfde personen worden bezet, tenzij de toevlucht worde genomen tot dezulken, die niet van het hout zijn, waarvan men staatslieden snijdt. Door opvoeding of overlevering durven maar zeer weinigen tot eene staatkundige loopbaan zich gerechtigd achten, zonder dat het gevaar eener oligarchie dreigt of zeer dreigend schijnt; maar de voorbereiding is daardoor ook niet zelden zeer onvolledig of geheel verkeerd(*). De bekendheid van persoonlijke belangen, eigenschappen en betrekkingen trekt aan of stoot af, ook dán, wanneer het staatsbelang dit niet, of het tegenovergestelde zou vorderen; van iederen politieken stap of maatregel laten de gevolgen voor tal van geïnteresseerde personen met te veel juistheid zich vooruit berekenen.... Mistroostig zou men al licht in die kleine staten, niet de hand in eigen boezem stekende, de moeilijke taak opvatten, om vooroordeelen af te leggen, maar - wat gemakkelijker is - de schuld op het stelsel gaan werpen, indien niet elders voorbeelden aan te wijzen waren, die geruststellen en aanmoedigen. Welnu, zoodanig voorbeeld verstrekt nog altijd in de allereerste plaats Groot-Britannië. De werking van het vertegenwoordigend stelsel blijkt dáár samen te gaan met de eischen van den tegenwoordigen tijd, die aan den eenen kant eene krachtige regeering vordert en aan den anderen voortdurenden invloed verlangt van de openbare meening. De ideale formule, die het juiste punt kan uitdrukken, waar de staatszorg voor het algemeen maatschappelijk belang het individu en de maatschappelijke kringen in hunne vrije ontwikkeling meer bevordert dan stoort, heeft dit stelsel nog niet gevonden, maar het behandelt hare elementen zóódanig, dat alle bijzondere gevallen, waarop zij van toepassing zou zijn, beter worden opgelost dan onder eenigen anderen regeeringsvorm. Eene gestadige verhooging van het zedelijke en verstandelijke gehalte der ingezetenen wordt zeker door dit stelsel evenzeer bevorderd als voor de handhaving ervan gevorderd. Naast eene aristocratie, die plichten niet van rechten afscheidt, is ook de democratische richting onzer eeuw erkend in de zorg voor de volksbelangen en in de uitbreiding van de volksbevoegdheden. Dat het nu een monopolie van Engeland zou zijn, eene eigenaardige plant, die elders niet zou opkomen, is de meening, door tegenstanders gekoesterd, maar ook door de mislukte navolging van onhandige vrienden gestaafd. Is het echter geheel en al waar? Een der grondigste kenners van de geschiedenis van het Engelsche staatsrecht beschouwt den groei der Engelsche constitutie als een ge-

(*) ‘La politique ayant trait à des luttes grossières, qui en font une chose plus matérielle qu'idéale, un état n'est bien fort que quand un certain nombre de familles, par privilège traditionnel, ont pour devoir et pour intérêt de pourvoir à ses affaires, de le représenter, de le défendre’, zegt Renan, *Confér. d'Aqgle* p. 122. Hoewel dit als een compliment aan de *peerage* klinkt, moet men toch het *desideratum* voor onzen tijd volstrekt niet in den vorm van een erfelijk pairschap zich voorstellen.

volg van die krachten, wier wederkeerige invloed op elkander voortdurend, ingewikkeld en delicaat is. Deze krachten ziet hij in het volkskarakter, de uitwendige geschiedenis en de nationale instellingen(*). Bestaat er nu in alle drie de opzichten zulk een doorslaand verschil tusschen de Germaansche volken van het vasteland en de Engelschen, dat aan eene overeenstemming van grondbeginselen in het regeeringsstelsel niet te denken valt? Ja, menige instelling of opvatting, die in Engeland eene moeilijke, pijnlijke, langdurige wordingsgeschiedenis heeft moeten doorloopen, kan, dank zij de hedendaagsche beschaving, onmiddellijk ingang vinden. Of aarzelt men, in de pas bevolkte streken van Afrika en Australië spoorbanen aan te leggen, omdat wij, Europeanen, het eerst, een paar eeuwen lang, met postwagens of trekschuiten hebben moeten stellen?.. Wij houden het daarom, voor de staten van het vasteland, voor een verblijdend verschijnsel, dat de Engelsche constitutie, ook in de laatste halve eeuw, nu zooveel in de denkbeelden en de behoeften der maatschappij is veranderd, haar bestaan in beginsel heeft gehandhaafd en hare wonderbare elasticiteit heeft bewezen. ‘Zou het bevonden worden’ - wij willen nog ééns de woorden van Shelden Amos bezigen - ‘dat de Engelsche constitutie, onder de nieuwe voorwaarden der Europeesche maatschappij, in eenig belangrijk opzicht te kort schoot en ongenoegzaam bleek te zijn voor haar doel, het zou belangrijke gevolgen hebben voor ieder land der wereld. Het is niet gemakkelijk te zeggen, welke regeeringsvorm als type kan worden voorgehouden aan staten, die nieuw gevormd worden of met het absolutisme breken, indien de Engelsche constitutie het voor aller oogen moest afleggen.’

Gelukkig schijnt het zoover niet gekomen te zijn. Het model, de type althans, bestaat, waarop de volken, die hunne vrijheid liefhebben, het oog kunnen richten. Maar om zelven in het genot te komen en te blijven van instellingen, die elders proefhoudend blijken, moeten zij ook het belang ervan beseffen, doordrongen zijn van de waarde van 'tgeen zij reeds genieten en genieten kunnen, en niet alleen het geloof hebben aan het goede, dat hieruit nog kan groeien, maar ook den akker, waaruit de vrucht zal opschieten, in het zweet huns aanschijns en met de toewijding der liefde bebouwen.

Amsterdam, October 1880.

L. DE HARTOG.

(*) Stubbs, *Const. Hist.*, I, i.

Geschiedenis van den dag.
Wapenstilstand of onmacht?

Een jaar lijkt ons, wanneer wij 't in 't verschiet hebben, een heele tijd; als het om is, heeft het veel van een droom en, wanneer wij narekenen, wat er zoo al is geschied, dan is het zeer weinig; zoowel individueel als collectief is dat het geval; groote veranderingen, indrukwekkende wisselingen vindt men slechts bij hooge uitzondering.

Toch zou men meenen, dat er heel wat gebeurd was, indien men de *Voorloopige verslagen* onzer Tweede Kamer van het vorige en dit jaar naast elkander legt. *Voorloopig verslag* - wij meenen met die herinnering velen onzer lezers te gemoet te komen - noemt men de uitgebreide memorie, welke telken jare wordt opgemaakt als slotsom van de gedachten en overwegingen, welke in de verschillende afdeelingen der Tweede Kamer zijn geuit; het is dat dwaze stuk van ‘sommigen’ en ‘anderen’, ‘velen’ en ‘enkelen’ - parlementaire mixed pickles zou men het kunnen noemen.

Dat onsamenhangende stuk nu zag er het vorige jaar heel anders uit; er zat toen kracht in, maar niet begeerde kracht; het was hoofdzakelijk een nijdige, plagerige, venijnige aanval op het Ministerie Van Lijnden, dat na veel moeite geboren was uit den hopeloos verwarden toestand, welke na het gescharrel van het Ministerie Kappeyne in den laatsten tijd van zijn leven ontstond. Dit jaar nu ontbrak aan dat parlementaire maaksel bepaalde kleur; het was uitermate saai; wel werden eenige geniepigheden van het vorige jaar herhaald, maar dat geschiedde blijkbaar, om een zeker figuur te geven aan het stuk; het waren ongeveer dezelfde phrasen, die er na verloop van zooveel tijd erg verbleekt uitzagen.

Oppervlakkig zou men uit die zwakkere kleur van het *Voorloopig verslag* opmaken, dat er eenige verbetering in den politieken toestand is waar te nemen; dat de malcontenten van het vorige jaar, geleerd door de ervaring, dat zij te gering in aantal waren, om iets ernstigs tegen het Ministerie te ondernemen, zich in hun lot geschikt hadden en besloten waren, vooreerst mee te werken tot behandeling van zaken en de toekomst-politiek te laten rusten.

Dat is echter niet meer dan schijn; wanneer men nauwkeuriger onderzoekt, komt men veeleer tot de slotsom, dat dezelfde stroom nog altijd voortbruist en dat te heviger, omdat hij onder den grond drijft en slechts nu en dan voor het gewone oog zichtbaar wordt. Eigenlijk hebben wij dan ook nog altijd denzelfden toestand, die sedert eenige jaren den geregelden loop van ons staatswezen of althans eene vruchtbare werkzaamheid van ons Parlementje stremt. Vroeger eendrachtig

en veerkrachtig, had de liberale partij de meerderheid, en kon er wat afgedaan worden. Toen kwam de kleine, maar zeer woelige fractie, welke de laatste levensjaren van Thorbecke verbitterde. Te zwak, om veel gewicht in de schaal te leggen, werd er des te meer geïntrigeerd en werd de parlementaire wagen telkens tot stilstaan genoopt, omdat men er zelf niet voorgespannen werd.

Voor een oogenblik scheen 't, of er betere dagen zouden aanbreken; plotseling kwam de tijding, dat er groote verzoendag onder de liberalen was geweest; de verdeeldheid was vergeten; eene partij-organisatie kwam tot stand; het Ministerie Heemskerk, waarmee men eenigen tijd had gespeeld, werd weggejaagd, en als op een schoonen zomerschen dag rees de Kappeyne-zon aan den hemel.

Men weet, hoe kort die dag heeft geduurd, welke vreemde avonturen wij toen hebben beleefd, hoe snel de lucht betrok en er een smerige motregen kwam. De geschiedenis van de onderwijswet behoeven wij niet op te halen; het oorspronkelijke ontwerp was eene cacographie in der haast saamgeflanst. Niet gebrek aan kennis lag daaraan ten grondslag, want de heer Kappeyne is een der meest talentvolle mannen van onzen tijd, - maar gebrek aan ernst, gepaard met willekeur. Die karaktertrekken vond men schier overal terug; uit eene gril werd de afdeeling voor statistiek aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken opgeheven, en met een paar kwinkslagen moest die dwaze daad worden goedgemaakt(*).

Erger nog was de behandeling van de liberale partij zelf. Had men de onverklaarbare fout begaan, om Kappeyne aan het hoofd der partij te laten, toen hij als Minister optrad, niemand had zich kunnen voorstellen, dat die fout zich zoo sterk zou wreken. Sedert Kappeyne premier was geworden, werden er eenvoudig geene partijvergaderingen meer gehouden; de organisatie verliep, en het schip dreigde te stranden, toen er met de kanalenwet een dwarrelwind in de zeilen viel. Fluks kwam de kapitein op het idee, om de vlag van de grondwetsherziening te hijschen, maar dat moest de noodvlag worden.

De mogelijkheid bestond nu, dat de partijorganisatie weder hersteld werd. Men had gezien, hoe weinig er met Kappeyne, bij al zijne vlugheid en zijn talent, als staatsman te beginnen was; na al het gebeurde kon men wel niet anders, dan zijne rol voor uitgespeeld houden. Men

(*) Dit jaar werd weder door de Regeering een post op de begrooting gebracht voor de oprichting van een centraal-bureel van statistiek. De post werd afgestemd met 41 tegen 21 stemmen. Voor de verwerping stemden natuurlijk de Kappeyneanen uit eerbied voor de klucht van den meester, verder de snoeiers uit beginsel..... ook eenige leden van de vereeniging voor statistiek. Men moet eene Kamer hebben als de onze, om zulke dingen te beleven. Overal - wij spreken van beschaafde landen - wordt veel gewicht gehecht aan de statistiek en wordt de leiding van een centraalbureel door een man van het vak onmisbaar verklaard; hier niet; men meent te kunnen volstaan, met eenige klerken, als zij wat tijd overhebben, aan de cijfers te laten knoeien. Daarvoor wilde men *f* 2000 laten vermorsen. De begrooting met *f* 8000 te hebben verminderd tegen den eisch der moderne wetenschap, is inderdaad een heldenstuk, dezer Kamer waardig.

meende, dat hij er zelf evenzoo over zou denken; zijn groote geest kon zich niet schikken in het dwangbuis van eene ministerieele portefeuille, en wanneer hij dwaasheden had begaan, dan was het, omdat hij zich verveelde en door zonderlinge invallen aan die stemming bot wilde vieren. Kappeyne was geworden op politiek gebied, wat men noemt een onmogelijk man.

Tot veler verbazing liet de gewone logica hem echter in den steek; Kappeyne achtte zich integendeel verongelijkt, hield zich wezenlijk nog voor een staatsman en verklaarde zich aan zijne vrienden bereid, om opnieuw eene rol te spelen. Het *voorloopig verslag* van het vorig jaar liet die stemming duidelijk uitkomen, maar de meerderheid der liberalen had te veel ondervinding opgedaan, om zich weder te laten vangen.

De verhouding tusschen de aanhangers van Kappeyne en de liberalen werd er sedert dien tijd niet beter op; er bestond veel wrijving, welke door verschillende gebeurtenissen nog is toegenomen en ook voor de toekomst niet veel goeds voorspelt.

De geschiedenis van de verkiezing te Amsterdam is uit dit oogpunt eene merkwaardige bijdrage. De vrienden van Kappeyne hielden even min als hijzelf, ook niet na al het gebeurde, zijne staatkundige rol voor uitgespeeld. Het eerste werk moest derhalve zijn, hem weder een stoel in de Kamer te geven en zoo mogelijk in een district van beteekenis. Amsterdam kwam open. Dáár wilde Kappeyne verkozen worden, dáár, in de hoofdstad des lands. Zonder twijfel, dat klonk, wanneer het doel moest zijn eene politieke rehabilitatie. Alle zeilen moesten worden bijgespannen, om dat plan te doen gelukken.

De heer Kappeyne reisde dan op zekeren dag naar de hoofdstad des lands, en daar had ten huize van een der vrienden, waar vele vrienden waren genoodigd, eene vriendschappelijke bijeenkomst plaats, die zóó genoegelijk afliep, dat men meende, dat alles in orde zou komen. Eenige niet-vrienden echter, zij, die meenden, dat eene tweede proef met Kappeyne als staatsman in het belang van het land niet wenschelijk was, kwamen tijdig genoeg op de hoogte, om zich op de openbare kiesvergadering niet te laten overrompelen, en zie! toen de stemmen in ‘Burgerplicht’ werden geteld, had de heer Gleichman de meerderheid en niet de heer Kappeyne - de heer Gleichman, dien men in zeker opzicht voor anti-Kappeyneaan kon houden, omdat hij behoorde tot dat deel van het Kabinet, dat grondwetsherziening in de gegeven omstandigheden had afgekeurd.

Dat was eene groote teleurstelling voor de aanhangers van Kappeyne. De candidatuur was gesteld; wanneer de verkiezing mislukte in de hoofdstad, dan was als 't ware het zegel van afkeuring gedrukt op Kappeyne als staatsman.

Van dit denkbeeld uitgaande, trachtte men Gleichman te bewegen, voor de candidatuur te bedanken, in welk geval hij elders, b.v. te

Rotterdam, waar een der afgevaardigden juist ernstig ziek was, stelig zou gekozen worden. Dat lukte niet; Kappeyne nam de candidatuur aan van de kiesvereeniging de ‘Grondwet’, en de kiezers moesten beslissen. Men weet met welken uitslag. Bij de eerste stemming verkreeg Gleichman 808, Kappeyne 494 stemmen, zoodat er ten gevolge van de 392 op Van Berckel herstemming moest plaats hebben. De kansen stonden dus zeer ongunstig voor Kappeyne; het was echter mogelijk, dat de clericalen en conservatieven, die met het oog op de verwarring in de liberale partij de verkiezing van Kappeyne konden wenschen, den ex-premier een handje hielpen. Nu ware het een bewijs van tact geweest, wanneer Kappeyne zich had teruggetrokken. De hartstochten waren echter te opgewonden, dan dat aan overleg gedacht kon worden. De kiezers moesten opnieuw beslissen; de clericalen bemoeiden zich weinig of niet met den liberalen twist, en Gleichman werd met eene groote meerderheid gekozen; hij verkreeg 1025 stemmen tegenover 653 op Kappeyne.

Terloops merken wij op, dat de kiezers betrekkelijk weinig blijk gaven van belangstelling; niet eens de helft kwam op. Was het de gewone politieke onverschilligheid, of.... afkeer, omdat de liberalen alweder van hunne beginselen eene persoonsquaestie maakten? Het laatste waarschijnlijk nog meer dan het eerste. Constateeren wij intusschen, dat het weekblad *De Amsterdammer* zich dapper weerde en door zijne flinke houding niet weinig tot de overwinning van Gleichman heeft bijgedragen.

De nederlaag te Amsterdam heeft bij de Kappeyneanen zwaar gewogen, maar hen niet tot terugkeer gebracht van den dwaalweg; integendeel, verschillende teekenen waren daar, om te bewijzen, dat zij er nog meer door verbitterd waren en geene gelegenheid zouden laten voorbijgaan, om zich te wreken. Die gelegenheid deed zich voor bij de behandeling van de rente-wet. Dat versterking der rijksmiddelen noodig was en eene rente-belasting billijk, omdat zij de meer vermogenden treft, daarover waren alle onpartijdigen en ook de liberalen het vrij wel eens.

Het ontwerp was reeds lang in behandeling; telkens waren er moeilijkheden in den weg gelegd, om de behandeling te vertragen, maar eindelijk was het zoover gekomen, dat er geene exceptie meer kon worden opgeworpen. De Regeering verzocht zoo beleefd en zoo dringend mogelijk, om het ontwerp te behandelen, en de Voorzitter der Kamer of, wat hier hetzelfde was, de meerderheid der liberale partij stelde den 14^{den} October voor, de rente-wet te behandelen na afloop van het onderzoek der begrooting in de afdeelingen.

Met zekere spanning werd de uitslag van de stemming te gemoet gezien; het zou nu moeten blijken, of de aanhangers van Kappeyne de zaak zoover wilden drijven, dat de behandeling opnieuw werd verdaagd. Redenen voor uitstel waren natuurlijk wel te maken; men

kon beweren, dat eerst na afloop van de beraadslaging over de begrooting blijken zou, in hoever 's lands middelen nog voorziening vereischten. Waar en wanneer heeft het ooit aan redenen ontbroken, wanneer men een schijn wilde geven van geleid te zijn door politieke motieven? Daarom is het ook alleen de stemming, die belang moet inboezemen. Welnu, de behandeling van de rente-wet, zooals die door den Voorzitter was voorgesteld, werd verworpen met 38 tegen 35 stemmen; de meerderheid werd gevormd door de rechterzijde, plus die leden, welke gewoonlijk gerekend worden, tot de Kappeyne-fractie te behooren, benevens een paar dwaallichten, die op eigen stokpaardjes reden(*).

Er zijn echter overwinningen, die eene partij meer schaden, dan dat zij voordeel aanbrengen. De Amsterdamsche verkiezing kon men nog beschouwen als eene persoonlijke quaestie en beweren, dat het er eigenlijk weinig toe deed, of Kappeyne in de Kamer zat of niet, wanneer hij toch met zijne aanhangers bleef intrigeeren tegen de liberale partij. Bij de stemming over de rente-wet echter kon voor 't eerst openlijke tegenwerking door de Kappeyneanen van de plannen der liberale partij geconstateerd worden en wel in die mate, dat men de hulp van de rechterzijde niet versmaadde.

Gaat men nu het oordeel na, dat over deze houding van de Kappeyneanen na dien tijd zoowel door de liberale bladen als in particuliere gesprekken werd geveld, dan verkeert de overwinning bij de rente-wet in eene nederlaag, nog grooter dan die bij de verkiezing te Amsterdam. Zijn wij wel ingelicht, dan is meer dan één der tegenstemmers eene waarschuwing gegeven, dat zijne herkiezing gevaar loopt door zulke stemmingen, aangezien het nu lang genoeg geduurd heeft, dat persoonsquaesties de behoorlijke behandeling van zaken tegenwerken.

Zoo stonden de zaken, toen de algemeene beraadslaging over de staatsbegrooting werd geopend. Men weet, dat het de gewoonte is van de Kamerleden, om dan eens alles te zeggen, wat zij op het hart hebben; over algemeene onderwerpen kan iedereen praten, en de sluizen van het spraakwater zijn nooit zoo wijd geopend als bij deze gelegenheid. Jammer, dat het gehalte zoo weinig is geëvenredigd aan de hoeveelheid.

Uit dat oogpunt beschouwd, was het weer een zeer ongelukkig begin. De eerste spreker was de heer Schaepman, als hoogleeraar aan een Roomsch seminarie en meer nog als talentvol letterkundige zeer bekend.

Eerst in 't voorbijgaan een woord over de quaestie, of een Roomsch

(*) Van de liberale leden stemden tegen de behandeling van de rentewet: Van der Kaay, Froger, Bergsma, Mirandolle, Rombach, De Meyier, Lenting, Lieftinck, De Bruyn Kops, Tak, Holzman - welke allen doorgaan voor Kappeyneanen; verder Van Kerkwijk, Van Eck en Schagen van Leeuwen - de laatsten om bijzondere redenen.

geestelijke volgens de Grondwet lid der Kamer kan zijn(*). Er is veel vóór en evenveel tegen aan te voeren. Heeft de Kamer over het al of niet bindende der geestelijke wijding te oordeelen en derhalve uitspraak te doen over eene zuiver kerkelijke zaak? Al draagt die wijding bij de Roomschen een ander karakter dan bij de Protestanten, bij beiden verleent zij blijvende kerkelijke rechten, waarvan men in de Hervormde kerk alleen in geval van weerspannigheid tegen de kerkelijke wet of wegens onzedelijken wandel vervallen kan worden verklaard. Dat de leeken in de Roomsche kerk eene hoogere opvatting hebben van de kerkelijke wijding dan in de Protestantsche kerk, gaat de Kamer niet aan. Met het oog op de Grondwet zou de Kamer, om zich uit de lastige quaestie te redden, eene verklaring kunnen vragen van den verkozene, dat hij zichzelf niet meer als geestelijke beschouwt en niet meer voornemens is, om geestelijke functies uit te oefenen. Men heeft dat echter - alsof art. 91 van de Grondwet niet bestond - vroeger verzuimd en zoowel Hervormde als Afgescheiden dominees toegelaten op grond van hunne t i j d e l i j k e ontheffing van het ambt. Abraham Kuyper is zóó weinig van zijn geestelijk karakter ontdaan door zijn lidmaatschap van de Kamer, dat hij onmiddellijk na zijn bedanken voor het lidmaatschap weder als predikant beroepbaar was en nu zelfs zich rector heeft gemaakt van eene zoogenaamd Vrije Universiteit, die wel beschouwd niet veel anders is dan een seminarie voor predikanten van de Hervormde kerk en nog wel in zekere antieke richting naar de mode des tijds. De Afgescheiden Donner preekte zelfs, tijdens hij lid der Kamer was, en men vond geene reden, er aanmerking op te maken.

Waar nu de Kamer zoo flauw is in het handhaven van de Grondwet, ging het niet aan, om, gedreven door een verouderd papisme, den heer Schaepman te weren.

Heeft men met art. 91 van de Grondwet de hand gelicht, omdat het wenschelijk is, dat geestelijken van de verschillende kerkgenootschappen plaats nemen onder de volksvertegenwoordigers? Het valt moeilijk, hiervoor eenigen grond bij te brengen; eer het tegendeel. De geestelijke beschikt nog altijd in onze dagen, zij 't ook niet altijd om geestelijke redenen, over zekeren invloed, waardoor hij op andere candidaten veel vóórheeft en hij bij de stembus de overwinning behaalt om niet-politieke redenen, wat niemand wenschelijk kan achten. Toch is verkiezing van geestelijken in den laatsten tijd toegenomen; vroeger was het eene hooge zeldzaamheid, wanneer kerkelijke personen als candidaten voor het lidmaatschap der Kamer werden genoemd; tegenwoordig niet; men hoort hen veel noemen bij elke candidatuur, vooral in de achterafgelegen districten.

(*) Het hierop toepasselijke art. 91 van de Grondwet luidt:
'De leden der Staten Generaal kunnen niet te gelijk zijn leden of procureur-generaal van den Hoogen Raad, noch leden van de Rekenkamer, noch Commissaris des Konings in de provincien, n o c h g e e s t e l i j k e n n o c h b e d i e n a r e n v a n d e g o d s d i e n s t.'

Is ook dit eene ontaarding van het verkiezingswerk? Wie zal het uitmaken? In elk geval levert het verschijnsel alweder weinig bewijs van nadenken bij de kiezers. Er is geene enkele reden, om geestelijken bij voorkeur tot leden van de Kamer te verkiezen. Hun kerkelijke invloed nog daargelaten, - die zeer zeker vooral bij de Protestanten niet overwegend is - hunne opleiding, hunne studie maken hen minder geschikt voor het vervullen van eene politieke zending. Heeft een predikant of pastoor door een of ander werk het bewijs geleverd, dat hij eene studie heeft gemaakt van de staatswetenschappen, dan is het een ander geval, maar zonder een afdoend bewijs van dien aard moet men een geestelijke voor minder geschikt houden, om in politieke zaken het woord te voeren en nog wel een eerste woord in 's lands raadzaal. 't Is waar, die kennis is zoo geheimzinnig niet, en met eenigen ijver kan men daarvan op de hoogte komen, terwijl zij, die door hunne studie die kennis moesten bezitten, dikwijls het spreekwoord bevestigen, dat het al geene koks zijn, die lange messen dragen; men zou echter op zulk eene tegenwerping kunnen antwoorden, dat het in elk geval beter zou zijn met de verkiezing te wachten, totdat iemand eene studie van de staatswetenschappen heeft gemaakt; de Kamer toch kan moeilijk verlaagd worden tot eene instelling, waar men politiek op leert. Daar zijn de academies voor of voor eerstbeginnenden de Hoogere Burgerscholen. Waarlijk, men verliest den eerbied voor het mandaat van volksvertegenwoordiger op deze wijze wel wat al te veel uit het oog, wanneer men candidaten neemt, die door hunne eenzijdige studie en hunne eenzijdige maatschappelijke ervaring volstrekt niet de aangewezen personen zijn voor lid der Kamer.

Maar keeren wij tot de redevoering van den heer Schaepman terug. Die rede zou juist kunnen dienen als een bewijs voor de juistheid van onze beschouwing. Schaepman spreekt gemakkelijk en aangenaam; de stijl is als de man, rond en vloeiend, en hij sleept mee. De heer Wintgens kon dan ook zonder pluimstrijkerij - 't was toch geene ironie? - gewagen van den indruk, welken deze machtige redenaar op hem had gemaakt. Maar let eens op den inhoud! welk een gebrek aan logica! welk eene oppervlakkigheid in de beschouwing van den financieelen toestand! welk een gezocht verband tusschen het deficit en de demoralisatie! welk eene jacht op phrasen! Dat ‘Carthago delenda’ - die ‘vooruitgang, beschaving, ontwikkeling - uitgetrokken voor memorie’. Men lachte in de Kamer om die kwinkslagen, maar is het niet veeleer bedroevend, dat een man van onmiskenbaar talent - niet op politiek, maar op literarisch gebied - zichzelf afmaakt en durft spreken over zaken, waarvan hij blijkbaar zoo weinig weet?

De verslagen van de Kamer worden weinig gelezen; de lectuur is ook zoo weinig aantrekkelijk, dat men er waarlijk ons volk geen verwijt van mag maken; het loont inderdaad de moeite niet.

Het deficit van de begrooting was het algemeene onderwerp. Was

dat, omdat het tekort moest dienen als bliksemafleider van het politieke onweder, dat er broeide? of was het, omdat men indirect de Regeering wilde treffen op financieel gebied, en moet het begrootingsdebat dus eigenlijk beschouwd worden als eene voortzetting van de verwerping van de behandeling der rentewet?

Hoe dit zij, het deficit was schering en inslag; maar ook bij dit onderwerp verwarring zonder eind, zelfs bij mannen van dezelfde partij; Wintgens ziet alles zwart en sleept er de dienstmeisjes bij, om een bewijs te hebben voor den achteruitgang, terwijl zijn geestverwant Schimmelpenninck den financieelen toestand volstrekt zoo donker niet inziet en integendeel uitrekent, dat er veel licht is. Wat moet men van zulke discussies zeggen? Breng den inhoud terug tot zijne wezenlijke waarde, zoodat ge niet versuft raakt door den grooten omhaal van woorden, en laat dan elk onpartijdig man oordeelen.

Is het gebrek aan stof bij de sprekers of iets anders, dat men bij de discussie zich niet bepaalt tot de begrooting zelf, maar elkanders redeneeringen, hoe zot ook, maakt tot punt van uitgang van nieuwe redeneeringen? Die ongelukkige dienstmeisjes van Wintgens wandelen herhaalde malen de Kamer door, als ware niet de begrooting of de politiek der Regeering, maar de blozende Haagsche afgevaardigde zelf het onderwerp van discussie. 't Is toch geene afspraak van de heeren geweest, om het hoofd van het Kabinet, den Minister Van Lijnden, in de gelegenheid te stellen, op de hem eigene meesterlijke wijze in zijne verdediging (?) den eenen spreker door den anderen te laten beantwoorden?

De Kamer bevat zonder twijfel ook betere elementen, leden, die zich zeker niet minder verbazen over hun ambtgenooten en een gevoel van minachting voor hunne ‘geachte’ collega's niet kunnen onderdrukken. De heeren Blussé en Gleichman behooren onder diegenen, van wie men geen politieken humbug gewoon is en wier advies op financieel gebied op prijs gesteld wordt.

Onder de flinke woorden, welke gesproken zijn, mogen in de eerste plaats die van den heer Van der Linden genoemd worden, die, tintelend van geest en van gezond verstand, als censor optrad van de dwaasheden, welke bij de ‘algemeene beraadslaging’ verkocht werden.

Wederom, aangezien zeer weinigen in den lande de verslagen der Kamer lezen, achten wij het een goed werk, het voornaamste uit zijne redevoering mee te deelen, - ten bewijze tevens, dat wij bij onze beoordeeling ons niet laten leiden door een subjectieven indruk of, zoo men wil, eene pessimistische beschouwing.

‘Wij hebben’, sprak de heer Van der Linden, ‘wij hebben in de laatste dagen vele financieele beschouwingen gehoord. Het stond met onze financien zeer slecht, eenerzijds; aan den anderen kant, 't staat goed; daar tusschen in: het is erg, maar niet heel erg, want het kon nog erger. Ik zal mij in die financieele beschouwingen niet be-

geven. Als het noodig is, kan dit geschieden bij de wet op de middelen. Eerst moeten wij voor de uitgaven zorgen. Dit echter volgde er uit, dat wij terug moeten keeren tot den ouden gezonden regel, van niet te nemen wat wij niet betalen kunnen. Ik zal mij daarom ook niet begeven in het zoo even aangeroerd onderwerp van de Indische bijdrage, want het heeft mij nooit aangetrokken te spreken *de lana caprina*; het antwoord te zoeken van de vraag, wien zal worden gegeven uit een ledigen zak.

Wij hebben veel gehoord van hetgeen in onzen toestand niet goed is; veel is aangewezen dat niet deugt; doch waar het op aankomt is: hoe zullen wij het verkeerde in orde brengen? en daarvan is te weinig gezegd. Toen ik eergisteren den trap hierheen opkwam, hoorde ik reeds de krachtige stem van den geachten afgevaardigden uit Breda (Schaepman), die mij in de gedachte bracht de woorden van Job: de redenen waren in den mond des sprekers als een geweldige wind. Toen de bui over was, vroeg ik mij af: wat heeft de Regeering, wat heeft de Kamer er aan nu er niets werd bijgevoegd over de middelen om al het door hem als verkeerd aangeduide in orde te maken? Ik vond dus niets dan Herkules bij den stal, en dat nog wel zonder stoffertje.

Wanneer ik lees in de rede van den geachten spreker uit Breda: “Het volk wrokt en klaagt. Het is moede dat eeuwige.... laat ik zeggen dat eeuwige gezeur over belasting-hervorming”, - dan moet ik vragen wat wil de geachte spreker, wil hij de belastingen niet hervormen? En als de geachte spreker daarop volgen laat: “die (belasting-hervorming) altijd daarop nederkomt dat de middenstand en de mindere man nog meer moeten betalen,” - dan moet ik vragen: vergeet de geachte spreker niet dat men in alle belastingwetten voor de minder gegoeden vrijstellingen vindt, - behalve in die voor zout en jenever? Acht de geachte spreker dat verkeerd, dan stelle hij voor vermindering of afschaffing; en als wij daartoe niet kunnen overgaan, omdat wij het goed niet kunnen missen, laat ons er dan niet over “zeuren.” Wat we niet verhelpen kunnen, moeten we dragen, klagen kan alleen ontevredenheid wekken, niets verbeteren.

De middenstand moet altijd betalen: zeer zeker, dat is het lot van dien gelukkigen stand. Ik acht mij gelukkig tot dien middenstand te behooren: het is de klasse die werkt en door werken kan betalen; en de winnende hand is altijd mild; milder vaak dan de zuivere renteniers, dien soms wel verweten wordt dat krenteniers zijn.

Wil ook bedenken dat het altijd zoo geweest is, dat de middenstand den grootsten last draagt, en het wel zoo blijven zal. Het is geen kwaal alleen van dezen tijd.

De geachte eerste spreker heeft zeker wel eens den bijbel van *Deux-aas* gezien, waarin een ondeugende letterzettersjongen aan den kant dit versje heeft gezet:

Deux-aas heeft niet,
Cinque-six geeft niet,
Maar quatre-trois moet geven,
Waarvan cinque-six en deux-aas moeten leven.

Zoo is het toen geweest en zoo zal het blijven. De middenstand moet betalen; zij kan en wil betalen; daar is de kracht van het volk. Al de zoden die de hoogere klasse aan den dijk zet, zijn voorzeker niet te versmaden, maar de dijk zelf komt van de opbrengst in de belastingen van den grooten middenstand. Iets dat men mag onthouden als men over census en kiesrecht spreekt.

Wat is nu onze taak? Wij hebben te doen met een Ministerie, dat, gelijk door een geacht spreker gezegd werd, verkeerd in de wereld is gekomen. Maar het is er nu eenmaal; kan het plicht zijn wat verkeerd in de wereld gekomen is, daarom maar te gaan mollen? Ik acht het noch plicht, noch verstandig, maar integendeel het meest in het belang van het volk, dat wij vertegenwoordigen, met dat Ministerie te trachten in den boel, waarin zooveel, als gezegd is, scheef zit, zooveel mogelijk weer recht en overeind te krijgen. Maar dan moet het Ministerie krachtig en voortvarend zijn; met het strafwetboek hebben Regeering en Kamer getoond wat zij kunnen; wij zijn nu goed aan den gang; nu geen reactie, geen stilzitten.

Wat ons kwaad doet, is dat onophoudelijk napleiten. De oude koeien zijn voor de historiographen; niet voor ons. Wij zijn hier geen historisch gezelschap. Wij moeten zorgen voor van daag en morgen; dat napluizen over gister, dat naspelen van het spel, als de kaarten alweer geschud zijn, geeft niets. Wij moeten niet kibbelen over Kappeyne of over hetgeen hij gedaan heeft of wilde doen; het Ministerie-Kappeyne is voorbij; met zijn vele voorgangers, *requiescat in pace.* Wij hebben nu het Ministerie, dat verkeerd ter wereld zou gekomen zijn. Al die persoonlijke quaesties hebben reeds jaren lang de liberale partij bedorven; haar van kracht en aanzien beroofd; vangt men er weder mede aan, gaat men er nog verder mede door, men kan ze er niet sterker door maken, wel vermoorden.

Bij verschil van gevoelen, bij behoud van ieders zelfstandigheid en individualiteit, hebben wij eenheid in willen noodig, om met vertrouwen te kunnen samengaan, en door eenigheid de kracht te hebben om te kunnen doen wat 's lands belang van ons vordert.'

In Frankrijk is het de gewoonte, om belangrijke redevoeringen of meedeelingen van Ministers in al de gemeenten te laten aanplakken; met gulden woorden, door een afgevaardigde gesproken, doet men dat niet, maar bij den zonderlingen politieken toestand, waarin ons land verkeert, ware het wellicht goed, om die gewoonte in te voeren bij zulke treffende woorden, als door den heer Van der Linden gesproken zijn; ons volk leest de Kamer-verslagen niet, maar zulke

woorden moet het lezen, de kiezers vooral, opdat zij behoorlijk worden ingelicht.

Of indien zulk een middel van publiceering te uitheemsch en te kostbaar is, waarom hebben de kranten die rede niet meegedeeld in een vorm, dat er meer de aandacht op viel? Zij zou een leerzaam hoofdartikel zijn. Of heeft ook hier die rede de aandacht niet getrokken, omdat zij zich niet beweegt op het gebied van de zoogenaamde politieke scharrelarij, ja, veeleer aan den politieken humbug een eind wil maken?

Het zou waarlijk niet ondienstig zijn, wanneer de heer Van der Linden meermalen op die wijze als censor van de Kamer optrad, om te verhinderen, dat zij eene wauwelvereeniging wordt. Zijne critiek herinnert aan de goede dagen van Thorbecke, die door zijn vlijmend sarcasme de tucht hield onder de afgevaardigden, hen dwong, om hunne woorden meer te wikken en te wegen, verhinderde, dat men er maar op los praatte, om ook eens wat te zeggen.

Een der ergerlijkste verschijnselen bij de redekavelingen is de hooghartige, soms minachtende wijze, waarop dikwerf gesproken wordt over zeer verdienstelijke Ministers. Wat moet men b.v. oordeelen, wanneer men iemand, die zooveel bewijzen geeft van geene kennis te hebben van politieke zaken als de heer Schaepman, den Minister van Financiën op onbeschaamde wijze den raad hoort geven, om zich liever tot letterkundige bezigheden te bepalen? Wanneer men anderen over het hoofd van het Kabinet, den talentvollen Minister van Buitenlandsche Zaken, hoort spreken met zekere genade, als over iemand, die zijne plaats alleen bekleedt bij de gratie van de Kamer, d.w.z. de gratie van den persoon, die op dat oogenblik het woord voert, dan is dat wel wat al te erg. Zie, heer Schaepman, dat is de politieke demoralisatie; dat is het teeken van moreele verrotting. De diapason van de Kamer is te laag, en zij daalt nog, omdat de atmosfeer is besmet. De heeren afgevaardigden hebben geene achting voor elkander of voor de Ministers, omdat zij geene achting hebben voor zichzelf. Daarom wordt mannen, die tot de eervolle figuren van onzen tijd behooren, die den moed hadden, in den benarden, radeloozen tijd van de vorige Ministercrisis zich aan het hoofd te stellen van de Regeering, de les gelezen door mannen zonder verleden en zonder toekomst, door hen, die per geluk of per ongeluk - zooals men wil - door eene plattelandskiezersvergadering om allerlei onstaatkundige redenen op het schild verheven zijn. Indien het constitutioneele stelsel de eenig mogelijke regeeringsvorm is voor een ontwikkeld volk, dan bestaat er ook eene mogelijkheid, dat stelsel te dooden en te begraven onder de algemeene minachting.

Wij zeiden boven, dat de bekende stroom, de wrijving tusschen de beide fracties der liberale partij, minder zichtbaar werd, maar des-

niettemin voortdrijft en men dat aan enkele feiten kan zien, die het groote publiek, althans zonder nadere toelichting, minder in het oog vallen. Er was slechts één punt bij de algemeene beraadslaging over de Staatsbegrooting, dat direct aan die wrijving herinnert en tevens tot bewijs strekt, dat de aanhangers van den gewezen premier - 't is haast ongelooflijk - nog altijd niets geleerd hebben. Wij bedoelen het debat over de Grondwetsherziening van Kappeyne.

Nieuw is die quaestie zeker niet. Een der leden van het vroegere Ministerie, de heer Den Beer Poortugael, wijdde daaraan eene brochure. Hij was zeker daartoe de minst bevoegde, want hij had slechts kort zitting gehad in het Kabinet en kon dus het minst van ervaring spreken.

Wij hebben vroeger reeds bij de verschijning van die brochure(*) aangetoond, hoe uiterst zwak de gronden zijn, welke door den oud-Minister werden aangevoerd. De toon van het boekske was buitendien hier en daar wat heftig; het onderscheid in stijl tusschen het politieke en het militaire gedeelte was te groot, dan dat niet het denkbeeld moest oprijzen, dat meer dan één hand eraan heeft gewerkt en de brochure eigenlijk eene soort van partij-manifest was. Men wilde met zulk een gezaghebbend man eens en voorgoed bij het publiek den ongunstigen indruk uitwisschen, dien de luchtsprong van Kappeyne met de Grondwetsherziening had gedaan. Het betoog was echter veel te onlogisch, om aan dat doel te kunnen beantwoorden. Men kwam spoedig tot de slotsom: indien de heer Kappeyne al te een of anderen tijd individueel over Grondwetsherziening met een of meer der Ministers heeft gesproken, dan is zijne houding op het eind van zijne ministerieele loopbaan daarmee nog niet te rechtvaardigen. Immers, niemand kan het feit ontkennen, dat de Grondwetsherziening geen punt van ernstige overweging in den Ministerraad heeft uitgemaakt; dat derhalve zulk eene allergewichtigste zaak volstrekt niet was voorbereid, en al ware dit nu het geval geweest, het dan nog de zonderlingste van alle invallen van den heer Kappeyne was, om een voorstel tot Grondwetsherziening te doen geheel alleen, zelfs zonder kennisgeving aan den Ministerraad. In elk land zou zulk eene daad alleen reeds genoeg zijn, om iemand als staatsman onmogelijk te maken. Niet alzoo echter in Nederland, of laat ons liever ter eere van ons vaderland aannemen, in de oogen van de aanhangers van den heer Kappeyne. In vollen ernst is dit nog een punt van discussie, ook weder bij de algemeene beraadslaging over de staatsbegrooting, geweest.

Eene uitdrukking van den heer Tak, mede een der leden van het Ministerie Kappeyne, maar reeds half gesneuveld, toen het verzoek door den premier aan den Koning werd gedaan, - een woord, vroeger gebezigd, gaf den heer Gleichman aanleiding, om op de zaak terug te komen; hij, lid van het Ministerie gebleven tot het laatste oogenblik,

(*) *De Tijdspiegel,* Januari 1880.

een man, wien niemand groote partijdigheid of zucht naar politieke intrige zal toeschrijven, verklaarde, dat tot Juni 1879 de grondwetsherziening nooit in eene vergadering van den Ministerraad is ter sprake gekomen.

Zulk eene verklaring uit dien mond moest natuurlijk voor de aanhangers van Kappeyne hoogst onaangenaam zijn; zij werd echter, na het vroeger gezegde door den heer Tak, geëischt ter wille van de politieke eerlijkheid. Misschien ware de zaak daarbij gebleven en kon het publiek er voortaan over twisten, wie gelijk had, Tak of Gleichman, om ten slotte, zooals het doorgaans bij ons gaat, zich te laten leiden niet door streng, objectief onderzoek, maar door persoonlijke sympathie of antipathie. De heer Van Houten echter geraakte over het gezegde van den heer Gleichman geheel in vuur. Waarom juist hij? Was hij het dan niet, die zich het eerst van het liberale partijverband had afgescheiden, toen Kappeyne nog leider was en Minister tevens? Het plan tot Grondwetsherziening, hoe onbekookt ook opgezet en behandeld, had echter de bezielende kracht, om Van Houten te bekeeren, en plotseling is hij een vurige Kappeyneaan geworden. De jongst bekeerden zijn echter in den regel het ijverigst en bederven door hunne overdrijving. Immers, maakte de heer Van Houten zich niet belachelijk in zijn toorn, toen hij den heer Gleichman vroeg, of het zijne bedoeling was, door zijne mededeeling den laster te versterken en daaraan sanctie te geven, als zou Kappeyne eerst op 't oogenblik, dat hij gereed stond de portefeuille neder te leggen, een plannetje hebben opgeworpen tot Grondwetsherziening?

De redeneering van den heer Van Houten wordt nog dwazer, wanneer men hem in vollen ernst de oppervlakkige brochure van den heer Den Beer Poortugael en de vroegere verklaring van den heer Tak als afdoende bewijzen hoort aanvoeren tegen hetgeen hij laster belieft te noemen.

Het is een treurig verschijnsel, wanneer men een man als Van Houten, die vroeger om de onafhankelijkheid van zijn politiek karakter algemeen werd geëerd, op zulk eene wijze hoort uitvaren en partij trekken in eene zaak, die zoo zwak staat. Wij gelooven, dat de heer Van Houten volkomen ter goeder trouw handelt en spreekt; dat het denkbeeld van grondwetsherziening - waarschijnlijk met het algemeen stemrecht op den achtergrond - hem zoo geheel in verrukking heeft gebracht, dat hij zichzelf niet meer meester is. Kunnen wij zulk eene verklaring van zijne houding niet aannemen, dan zouden wij den heer Van Houten willen vragen: wie gaf u recht, om hen, die van u in meening verschillen - en dat is de meerderheid van de liberale partij en zeker ook van de conservatieven en clericalen - uit te maken voor lasteraars en het karakter van den heer Gleichman verdacht te maken? Weet ge dan niet, dat er eene overdrijving is in verdediging, die zich keert tegen de zaak, die men voorstaat?

Het antwoord van den heer Tak en het wederantwoord van den heer Gleichman hebben inderdaad de zaak niet beter gemaakt. Het is gebleken, dat de heer De Roo uit het ziekenhuis te Rotterdam eene nota heeft gezonden aan zijn vriend Kappeyne, of liever eene vluchtige schets over Grondwetsherziening in verband met de defensie. Dat stuk of stukje is echter nooit in den Ministerraad behandeld, veel minder nog is de Grondwetsherziening op eenig ander artikel een punt van overweging geweest.

De conclusie blijft dus altijd weder dezelfde: de Grondwetsherziening, door Kappeyne voorgesteld, op die wijze, zonder voorbereiding, zonder kennisgeving zelfs aan den Ministerraad, geheel persoonlijk, is een bewijs van zulk eene groote lichtzinnigheid, dat in elk land en vooral in het bedaarde, overleggende Nederland zulk eene daad iemand maakt tot een onmogelijk man op politiek gebied.

De opportuniteit van de Grondwetsherziening blijft hierbij nog geheel buiten rekening. De heer Van Kerkwijk vroeg te recht, ‘waar van zooveel sympathie voor die herziening is gebleken? Wie sprak te Amsterdam over grondwetsherziening? Niemand; had men Grondwetsherziening gewild, dan had men te Amsterdam Kappeyne gesteund tegenover Gleichman, maar men wilde Kappeyne noch daar, noch te Rotterdam.’ Zulke redenen, gebouwd op feiten, blijven echter onbeantwoord in de Kamer, maar het kan zijn nut hebben, op het uitnemend practisch betoog van den heer Van Kerkwijk hier te wijzen.

Aan een ander belangrijk bezwaar werd door dezen afgevaardigde herinnerd. Voor eene Grondwetsherziening wordt volgens de Grondwet art. 197*b* vereischt eene meerderheid van twee derden der uitgebrachte stemmen. Te recht kan Grondwetsherziening daarmee, in den eersten tijd althans, een ‘onbegonnen werk’ worden genoemd. Of willen de aanhangers van Kappeyne ook over de Grondwet heenspringen? Daarvoor is meer noodig dan een luchtige inval.

Zoo hebben wij de feiten in het licht gesteld *sine ira et studio.* Ten slotte de vraag: wat nu? De eenige mogelijkheid, om tot een beteren, tot een meer vasten toestand te geraken, is de vereeniging van de liberale partij; duurt de tegenwoordige verhouding voort, dan leeft men steeds in de onzekerheid. De liberale scheurmakers zijn te weinig talrijk, om op zichzelf iets te vermogen, maar door eene aansluiting aan de rechterzijde kunnen zij, evenals bij de stemming over de behandeling van de rente-wet, een verlammenden invloed uitoefenen en hier de Regeering, daar de liberale partij 't onmogelijk maken iets van belang uit te richten.

Dat eene aansluiting bij de liberalen in de bedoeling ligt van de scheurmakers, is moeilijk aan te nemen. Bleven de vergaderingen van het liberale partijverband langen tijd achterwege, toen onlangs weder eene vergadering werd belegd, verschenen de Kappeyneanen niet

en werden tot leden van het bureel der partij verkozen de heeren Van Delden, Van Rees en Van der Linden. Later werd nog eene vergadering gehouden; daar verschenen de aanhangers van Kappeyne wel, maar er werden geene zaken van algemeenen politieken aard behandeld.

Terloops zij aangemerkt, dat over deze vergaderingen altijd nog een geheimzinnige sluier ligt; van tijd tot tijd verneemt men er iets van in een of andere krant, als 't ware steelsgewijze. Overal wordt hetgeen op zulke vergaderingen wordt verhandeld, gepubliceerd. En te recht, want de wrijving van de partij onderling is dikwijls leerzamer dan het officieele Kamerdebat; het land heeft zeker recht, om te weten, wat er omgaat. Men klaagt altijd in ons land over gebrek aan belangstelling in de politieke zaken. De geheimzinnige wijze, waarop de partijvergaderingen worden behandeld, strekt zeker niet, om het politiek leven te bevorderen. Overal en in alles willen de liberalen openbaarheid; de publieke zaak moet publiek behandeld worden, zegt men, en kiezersvergaderingen zelfs, waar het bespreken van personen dikwijls een debat met gesloten deuren wenschelijk maakt, moeten publiek zijn. Waarom de vergaderingen niet van de Kamerleden, waar zij als partij bijeenkomen? De tijding, dat de liberale partij was vereenigd en Kappeyne tot hoofd geproclameerd, kwam indertijd als uit de lucht rollen. De heeren bespreken daar toch geene dingen, die het licht niet kunnen verdragen?

Dat evenwel daargelaten. De heele politieke geschiedenis van de laatste jaren maakt het onwaarschijnlijk, dat de eenheid wordt hersteld. Immers, het Kappeyneanisme - om bij verkorting te spreken - is geene quaestie van politiek beleid van het laatste Ministerie; het is veel dieper in den politieken toestand ingeweven; voornamelijk op grond van persoonsquaesties werd jaren geleden reeds op verschillende wijzen tegen de liberale partij geïntrigeerd; men trachtte verschillende organen op zijne hand te krijgen en ook ons tijdschrift dienstbaar te maken aan de belangen van personen; het antwoord luidde echter, dat alleen voor eerlijken strijd, met open vizier, de toegang openstond. De kwaal is dus te veel verouderd, om te verwachten, dat zij snel zal genezen. De mogelijkheid daartoe bestond, toen Kappeyne als Minister aftrad; velen verwachtten toen, dat hij het politiek terrein voorgoed zou verlaten, omdat men bewustzijn veronderstelde van gebleken ongeschiktheid. Spoedig leerde de ervaring echter het tegendeel.

Nog minder kan men echter van de liberale partij verwachten, dat zij zal toegeven en aan eene zoo weinig talrijke fractie het leeuwendeel zal geven bij de behandeling der zaken. Daarvoor hebben velen een te goed verleden; daarvoor zijn zij door de leiding der zaken onder Kappeyne te veel teleurgesteld. Zulk een proef neemt men slechts voor eens.

Wij zijn dus wel genoodzaakt, het spel, dat er met de politieke zaken gedreven wordt, met meer of minder geduld te dragen, totdat

de spelers het zelf moede worden. Of de dood kan uitkomst geven, òf de kiezers. Wat dit laatste betreft, is onze hoop echter niet groot. Het ontbreekt onzen kiezers in den regel èn aan kennis èn aan zelfstandigheid. Aan kennis, want zij worden niet onpartijdig ingelicht over hetgeen in Den Haag op het Binnenhof omgaat. Werkelijk onafhankelijke onpartijdige organen zijn in ons land spoedig geteld; de meesten zijn direct of indirect in den partijstrijd betrokken en zijn spreekbuizen, die weergeven, wat erin geblazen wordt. Of ook wel zij zwijgen, waar spreken plicht was.

Maar ook over gebrek aan zelfstandigheid bij de kiezers valt te klagen. Al weten zij niet alles, zij k u n n e n genoeg weten, dat de zaken, zooals zij gaan, slecht gaan. In plaats van nu in hunne omgeving om te zien naar mannen, op wier onafhankelijkheid van karakter zij kunnen bouwen, schrijven zij naar Den Haag, of raadplegen een der personen, zelf in den partijstrijd betrokken, - of liever in de persoonlijke quaesties, want daarop komt het neer - en het gevolg is, dat iemand candidaat wordt gesteld, die een vriend is of een vriend van een vriend, die bij voorbaat in het gescharrel wordt meegesleept.

Het recept tegen die chronische ziekte is eenvoudig, maar eenvoudige middelen worden zelden opgevolgd: de kiezers moeten beter worden ingelicht; de publieke zaak moet werkelijk publiek behandeld worden. Geene intriges, open spel.

Wil men ook dan nog in hetzelfde troebele water voortzeuren, dan kan men den kiezers, als zij klagen, dat het niet goed gaat, antwoorden: het is uw wil; over smaak valt niet te twisten.

NOORMAN.

12 December '80.

Bijdrage tot de geschiedenis van het ceremonieel in de 18de eeuw.

De XVIIIde eeuw, evenzeer bekend door hare eigenaardige liefhebberij voor berceaux, geschoren heggen, rechtlijnige paden, vierkante vijvers, boulingrins en parterres bij het aanleggen van lusthoven en buitenplaatsen, als door hare daarmee volkomen harmonieerende modes en kleederdrachten, onderscheidde zich bovenal door een tot in de kleinste bijzonderheden gereglementeerd *ceremonieel*, waarvan de bepalingen ons, die daarin veeleer eene belemmering dan een onmisbaren vorm zien, op zijn zachtst uitgedrukt allerzonderlingst voorkomen, omdat de XIXde eeuw op het punt van deftigheid en achtbaarheid

meer democratische begrippen koestert dan hare aristocratische voorgangster, die, tot in het oneindige op plichtplegingen gesteld, in een uiterste verviel, dat, gelijk alle excessen verwerpelijk, toch in beginsel zijne goede zijde had door beter de maatschappelijke afstanden te bewaren, die in onze dagen ten eenen male dreigen te verdwijnen.

Niet alleen in het politiek en kerkelijk verkeer, maar ook in de onderlinge relatiën van Kerk en Staat werd de *étiquette* zeer streng in acht genomen, en aangezien men bij die usantiën werd opgevoed en daarmede gaandeweg vertrouwd geraakte, werd de practijk ervan eene tweede natuur, en wat ons nu bevreemdt en doet glimlachen, behoorde toen tot de onmisbare kennis van een iegelijk, die in 's Lands of stadsregeering of in de Vaderlandsche kerk met eenig ambt of eenige waardigheid was bekleed; kortom, ieder lichaam, iedere vergadering was gebonden aan zekere officieele vormen, waarbij o.a. de rang, de zitplaats, de volgorde der conditiën of toasten, bij gelegenheid der ambtsbroederlijke maaltijden in te nemen en in te stellen, met de uiterste zorgvuldigheid waren geregeld en vastgesteld.

Als eene bijdrage tot de geschiedenis van die bloeiperiode der Hollandsche *deftigheid*(*) - een begrip, dat zijne weerga in geene andere taal kan aanwijzen, - zij het mij vergund een zoo beknopt mogelijk uittreksel te geven uit een HS., getiteld: *Naukeurig Berigt aangaande de Coetus Hagiensis Deputatorum ad Autographa.* In dit verslag wordt o.a. het ceremonieel omschreven, in acht genomen bij gelegenheid der bijeenkomst in 1758 van afgevaardigden uit de Nederlandsche provinciale synoden in Den Haag, tot het driejaarlijksch nazien der authentieke schrifturen van de in 1618 en '19 gehouden Synode Nationaal en van de 'autographa of authentique Instrumenten' van de nieuwe vertaling des O. en N. Testaments.

De vergadering, tot gemeld doel bijeengeroepen, hield vier sessiën. De opening der samenkomst had plaats in de consistoriekamer van de Kloosterkerk in Den Haag, door den voorzitter der gedeputeerden van de Z.- en N.-Hollandsche synode, staande aan het hooger eind van de tafel. Hij verzocht de H. Eerw. Heeren en Broederen, elk in zijne orde en zijnen rang zitting te nemen op de daartoe bestemde plaatsen, die met cijfers van 1-22 op een rechthoek, de tafel verbeeldende, in het HS. zijn aangeduid. Daarna deed hij een kort gebed, geschikt naar de omstandigheid van tijd en zaken(†), om de vergadering plechtig in te zegenen. Na onderzoek der credentialen of geloofsbrieven werden de leden op eene vriendelijke wijze door hem verwelkomd met eene korte aanspraak, waarbij de wensch werd geuit, dat de HH. de hun bevolen post en commissie met gezondheid, lust

(*) Door zeker schrijver eene bastaardzuster van den ernst genoemd. Zij ontaardde vaak in eene caricatuur daarvan. De XVII^{de}-eeuwsche 'staticheyt' was geheel iets anders.

(†) Het woord 'toepasselijk' - men bedoelt zeker 'gepast' - was toen niet in zwang. De gewone uitdrukking luidde: 'ter materie dienende'.

en genoegen mochten waarnemen, enz. De stemmen opgenomen en de acta van 1735 gelezen zijnde, berichtte de Praeses, dat de afgevaardigden van Z.- en N.-Holland bij den Heer Praesident van hunne Hoogmogenden reeds audientie hadden aangevraagd, om gezamenlijk de noodige vrijheid tot het nazien der authentieke schriften, zoo in Den Haag als te Leiden, onder 't gezag van HH. MM. te verzoeken, met mededeeling, dat het gehoor was bepaald op heden, Dinsdag, 24 Mei. Voorts werd vastgesteld, HH. MM. op eene plechtige wijze door al de leden van dit coetus gezamenlijk en naar rang, twee aan twee gaande, met den Praeses en Scriba aan 't hoofd, op te wachten en de gezegde visie of inzage te verzoeken. Een en ander afgehandeld zijnde en de bestemde tijd voor de audientie naderende, begaven de gedeputeerden zich in bovengemelde orde statelijk (d.i. deftig) naar het Hof, waar zij eerst in een door den kamerbewaarder van HH. MM. hun aangewezen vertrek eenigen tijd moesten vertoeven, alvorens te worden toegelaten ter Hooge vergadering, waar zij zich in orde en naar rang der provinciën en synoden plaatsten. Alsdan deed de Praeses, staande ter zijde van den Praesident van HH. MM., *een weinig achterwaarts*(*) zijne aanspraak aan de illustre vergadering, wenschende op dezelve Gods dierbaarste zegeningen en doende het verzoek tot de visie voorn., en vervolgens de zaak van Gods Kerk, zoo binnen als buiten 's Lands, aan HH. MM. aanbevelende, waarop hun Voorzitter met dankzegging en zegenwensch antwoordde en de verzochte visie inwilligde, met toezegging van toezending der geheele resolutie dienaangaande. De Heeren en Broederen vertrokken daarop wederom in dezelfde orde, vertoefden in bovengemeld vertrek, totdat hun vanwege HH. MM. werd geboodschapt en verzocht, den volgenden morgen ter bestemder tijd in de Treves-kamer te verschijnen, terwijl de schriftelijke resolutie tevens aan een der gedeputeerden werd ter hand gesteld. In de consistorie-kamer teruggekeerd, werden de werkzaamheden hervat en o.a. vastgesteld, wederom een *vriend-broederlijken maaltijd* op Woensdagmiddag te houden en de bezorging daarvan aan twee deputaten, een van Z-. en een van N.-Holland, aanbevolen. Ten slotte, nadat de agenda waren afgeloopen, werd afgesproken, den volgenden dag 's morgens een uurtje vóór den bepaalden tijd in de consistorie-kamer te verschijnen en, als boven gezegd, zich naar het Hof te begeven.

In de 2de sessie verschenen al de afgevaardigden, begaven zich op dezelfde statieuse wijze naar het Binnenhof en werden weldra bij de Edelmogenden-gecommitteerden, die den Praeses hadden laten verzoeken, het gebed niet te beginnen, *dan alvorens daartoe uitgenoodigd*, in de Treves-kamer binnengeleid, waar zij op eene 'minnelijke' wijze ontvangen zijnde, de Praeses der gedeputeerden, na eene gepaste aanspraak, verzocht met een nederig en ootmoedig gebed tot God te be-

(*) Het gezegde: 'Hij weet, waar hij staan moet', schijnt aan de ceremonieele wetten te zijn ontleend.

ginnen, hetgeen door hem, *niet eer dan desverzocht*, alle de gedeputeerden staande, met observatie van omstandigheden van tijd en zaken, werd uitgesproken. Daarop zette men zich neder, de beide gecommitteerden van HH. MM. aan het *boveneind* der tafel, elk in een *armstoel*, de gedeputeerden naar volgorde. Vervolgens werd overgegaan tot het doel der bijeenkomst, nl. het openen van de *kist*(*), bevattende *de authentieke stukken en papieren van de Nationale Synode*, bestaande uit 17 banden, 'keurelijk' gebonden, die een voor een op de tafel van H.E. MM.(†) neergelegd en door hen nagezien werden, wat dan aan den Praeses en alle de volgende Broederen werd vergund, die de stukken doorbladerden en visiteerden, waartoe hun overvloedig tijd werd gegeven. Zeer wel bewaard en onbedorven bevonden, werden de documenten weder geborgen in de kist, met 8 bijzondere sloten voorzien, waarvan de sleutels aan den Griffier van HH. MM. werden overhandigd. Een plechtig dankgebed van den Praeses besloot de handeling, die tevens de gedeputeerden der Staten-Generaal op zeer verplichtende en eerbiedige wijze bedankte voor de genoten *eer, ruimte*, *tijd* en *vrijheid* tot de visie. Gewoonlijk werden de gedeputeerden dan verzocht, om zich ter bestemder tijd aan den aanslag te willen vervoegen, om vandaar met H.E.M.M. in twee Jachten naar Leiden te varen tot het doen der visie van *de nieuwe overzetting des Bijbels*. In de consistorie-kamer teruggekomen, werd, onder meer, besproken het vragen van audientie ter begroeting van ''t Hoog Vorstelijk Huis van Oranje en Nassau' en de tocht naar Leiden, en ten slotte den Heeren en Broederen herinnerd, op den bepaalden tijd ter plaatse voornoemd present te zijn en, *buiten* de Jachten, de aankomst in te wachten van H.E.M.M.

Na de 2de sessie werd 's Woensdagmiddags doorgaans de *vriendbroederlijke maaltijd* gehouden. Ziehier, zooveel mogelijk bekort, wat het HS. dienaangaande bevat:

'I. Vooraf wort, daags te vooren, deeze maaltijdt bestelt door twee deputaten, en wel één van Z. en één van N. Holland, voor 3 à 4 gl. per man, na tijds gelegenheit. Dog *de wijn* daaronder niet gereekent zijnde. En betaalt ijder voor zigzelven(§), uyt zijn eigen zak. Wanneer is uytgereekent wat er verteert is: aan *wijn*, *tabak*, *pijpen*, *dienstboden* en *oppassers*, zoo contribueert elk daartoe evenveel. (A^{o}. 1752 was 't 5 gl. 18 st.; in 't geheel: 7 gl. 13 st. 1 penn.; voor allen *f* 169 - 19 - 8.)

(*) Tot zelfs de plaats, waar die kist moest staan, nl. *achter* of *een weinig bezijden* van H.E.M.M., wordt in het ceremonieel aangeduid.

(†) Die Heeren fungeerden daarbij als dwarskijkers, gelijk de Commissarissen politicq bij de Synode en de Gedeputeerden te velde bij de krijgsoperatiën.

(§) Dit gebruik schijnt op een maaltijd, door een zeker kerkgenootschap in 1880 gehouden, weer ingevoerd te zijn. Vroeger onthaalde Mozes zijn broeder, d.i. de magistraat bekostigde den maaltijd der Synode, die beurtelings in de verschillende steden werd gehouden. De Algemeene Staten hadden daarvoor zeker geene gelden beschikbaar. Zie echter beneden.

NB. Zomtijds legt men wel zelvs *de wijn* in; maar anders accordeert men met den Hospes, wat men geeven zal voor *yder fles wijn.* En dan moet *de Koster* of *de Kerken-knegt* belast worden nauwkeurig *toe te zien* en *aan te teekenen* hoeveel flessen, en wel van deze of gene wijn, er worden opgebragt(*).

II. Aan Taafel.

A. worden de Heeren en Broederen door den Praeses, elk na zijn rang, in order geplaatst.

1. De Praeses plaatst zich aan de *hooge* zijde *in 't midden* van de Taafel.

2. 3. 4. 5. De gedeputeerden van Gelderlandt ter weêrszijde van den Pr., nl. de *Scriba* en de *tweede* in rang aan de *regter* en de overige twee aan de *slinker* zijde.

8. De *tweede* Dep. Z. Holle. aan de overzijde, regt tegenover den Praeses.

6. 7. De *derde* en *vierde* Dep. Z. Holle. aan de *regter zijde* van den tweeden Dep. Z. Holle.

9. 10. De twee depp. N. Holle. aan de *slinker zijde* van den tweeden Dep. Z. Holle., etc. (De gedep. der *Walsche Synode* bekleedde de laatste plaats, zijnde no. 22.)

B. Wanneer nu de Heeren en Broederen aanzitten en de spijse is opgebragt, dan wort

a. voor den Eeten door den Pr., staande, *het gebedt* gedaan;

b. gedurende de Maaltijdt stelt de Pr. de conditiën in, *drinkende,*

Met *gemeene* glaasjes: 1. Een glaasje van *wellekomst.* 2. De Heeren *Directores.* 3. De Heeren gedepp. van Gelderland. 4. De Heeren gedd. van Z. Holland. 5. De Heeren gedepp. van N. Holland. 6. De Heeren gedepp. van Zeeland. 7. De Heeren gedepp. van Utrecht. 8. De Heeren gedepp. van Friesland. 9. De Heeren gedepp. van Overijssel. 10. De Heeren gedepp. van Stadt en Lande. 11. Den Hr. gedep. van 't Landschap Drenthe. 12. Den Hr. gedep. van de *Walsche Synode.*

Met *twee glaasjes van distinctie* of *kleyne pocaaltjes* stelt hij in de gezontheit en prosperiteit:

1. van H.H.M.M. de Heeren *Staten-Generaal* der *Vereenigde Neederlanden.* 2. De HH. *Staaten* van de bijzondere Provinciën. 3. De lang-duurige *Unie* tusschen de Staaten der zelven Nederl. Provinciën. 4. (nu) Den Heere *Prince van Oranje* [Willem V], Erfstadhouder. 5. Haar K.H. de *Princesse-Gouvernante* [zijne moeder, Anna, princesse van Engeland]. 6. De Princes Carolina. 7. De respective *Synodens* der Vereen. Nederlanden. 8. De goede *Harmonie* tusschen Mozes en Aäron(†). 9. De langdurige onderhouding der loffelijke

(*) De *bons* zijn van later datum.

(†) Vgl. mijne bijdrage in *De Tijdspiegel,* Aug. 1880.

correspondentie(*) van de *Nederl. Synoden.* 10. H.E.M.M. de *Gecomm. van H.H.M.M.* tot deze grote plegtigheid. 11. De *Palinuren* van Staat(†).

Vervolgens ook nog: 1. *Salus Patriae.* 2. *Alma Mater.* (Het Universitair onderwijs.) 3. *Salus Ecclesiae.* 4. *Salus Academiae.* 5. De *Patronanten.* (De beschermers der Kerk.) 6. De goede *Harmonie* onder de *Broederen.* 7. Het goed succes van alle goede zaken. 8. Een glaasje van *vrientschap.*

Tusschenbeiden drinkt men ook wel eens, met de *kleyne* glaasjes, op de gezontheit van: 1. De *vrouwen* der getrouwde Heeren. 2. De *Inclinatiën* van de ongetrouwden. 3. De respective *Familiën.* 4. De *absente vrienden*, enz. enz.

En wordt ondertusschen de Taafel bedient:

a. In 't gemeen: Door den *Castelein,* aan wien de Pr., wanneer het *gebraadt* op taafel is, een *bierglas* met *wijn* geeft, om op de gezontheit van de Heeren te drinken.

Door zijne dienstboden.

b. In 't byzonder: 1. Door den *Koster* van de Kloosterkerk. 2. Door den *Kerken-knegt.* 3. Door nog eenen; welke *drie laatsten* krijgen yder *drie gulden*, met *een fles wijn*, en als er wijn overschiet, yder *twee flesschen* franse wijn.

Op 't einde van de maaltijt doet de Pr., staande, de *dankzegging.*

III. En naa de Maaltijt gaat men zamen een *pijpje* rooken; een kopje *Thee* drinken. En elk *blijft* en *drinkt* naar zijn welgevallen'(§).

Wanneer de dag van de derde sessie was aangebroken, begaven de Heeren en Broederen zich ter bestemder tijd, uit hunne logementen, naar de bepaalde plaats aan den aanslag, waar de aankomst van H.E.M.M. werd *afgewacht,* voordat men in de gereedliggende Jachten trad. In het 1ste vervoegden zich bij H.E.M.M. de Pr. en Scriba der afgevaardigden, met die van Gelderland, Z.- en N.-Holland doorgaans, terwijl de overigen met het 2de Jacht den tocht naar Leiden aanvaardden. 'In welke Jagten', zoo luidt het HS., 'zij ontmoeten veelerley verkwikkingen, Coffij, enz., die haar door de Bedienden van H.E.M.M. werden aangeboden.'

Te Leiden aangekomen, traden de predikanten uit de Jachten, doorgaans aanleggende dicht bij de steeg, waarlangs men naar den Burcht

(*) D. i. eene zekere onderlinge welwillendheid, samenwerking, wederkeerige genegenheid, waarschijnlijk ten nauwste verwant aan "de goede correspondentie" op politiek terrein, waarvan wijlen Jhr. Mr. De Witte van Citters in zijn werk over de *Contracten van correspondentie* menig staaltje heeft aan 't licht gebracht.

(†) Daarmede worden met één woord, dat *deftig* klinkt en dus in de 18de eeuw geheel op zijne plaats is, de Staatslieden aangeduid, die, als Palinurus, de stuurman van Aeneas, diens schip, de hulk der Republiek, bestierden.

(§) Dus: plena bibendi libertas. Men gelieve echter te bedenken, dat elk der aanzittenden zijn couvert met den wijn, dien hij dronk, 'uyt zijn eigen zak' moest betalen. Dat 'welgevallen' moet dus niet worden opgevat in den zin van het Fr. à discrétion, d.i. naar hartelust en gratis, maar in verband met het bezitt. vnw. 'zijn' worden verklaard.

gaat, en begaven zich met H.E.M.M. eerst derwaarts, dezen vooruitgaande en de gedeputeerden in goede orde volgende, wederom *plechtig*, *twee aan twee.* Aldaar gekomen, werden H.E.M.M. eene aparte kamer binnengeleid, waar zij door afgevaardigden uit den Leidschen magistraat werden opgewacht. (NB.! In deze kamer treden de predikanten niet.)

Aanstonds, nadat de aankomst van H.E.M.M. op den Burcht aan Burgemeesters op 't Stadhuis bekend was geworden, gelijk bereids twee dagen te voren door eene missive expres met een bode was gedaan, kwamen een Burgem. en de Pensionaris (bij absentie of indispositie van dezen de Secretaris) der stad Leiden op den Burcht, om H.E.M.M. uit naam van Burgemrn. dier stad ten respecte van H.H.M.M. te verwelkomen.

Vervolgens begaf men zich stadhuiswaarts en wel aldus: H.E.M.M., derwaarts geconduiseerd door den Hr. Burgem. en den Hr. Pensionaris of Secretaris, gaande H.E.M.M. *in 't midden*, terwijl de Heeren en Broederen, in behoorlijke orde en rang, *bij paren,* volgen.

Op 't Stadhuis gearriveerd, werden H.E.M.M. terstond afzonderlijk in Burgemrn.-kamer ingeleid en ten respecte van H.H.M.M. bejegend, ‘in conformiteit van het rapport, vervat in H.H.M.M. resolutie van 21 Junij 1680, gerecipieert van de Burgemrn. met den Secretaris; gevende aan H.H.M.M. gedeputeerden den rang en eersten ingang’. In gezegde kamer binnengetreden, vinden H.E.M.M. den *armstoel* van den Pr.-Burgemr. voor den *eerste* hunner gedeputeerden, zooals steeds gebruikelijk is geweest. Aan deze gepraesenteerd zijnde, wordt ‘dezelve’ ook door hem geoccupeerd; de *tweede* gedeputeerde wordt rechts van den *eerste* op een *ordinairen stoel* geplaatst.

Na gedane plichtplegingen maken H.E.M.M. het doel, waarmede zij (met de predikanten) aldaar gekomen zijn, bekend, nl. om te zien openen de kist, die op 't Stadhuis door ordre van H.H.M.M. berustende is, waarin bewaard worden de *Autographa* of *authentique Instrumenten van de Nieuwe overzetting des O. en N. Ts.*, om die (met predikanten) te zien en te examineeren, of ze nog wel in orde zijn en wèl bewaard worden, ‘buiten verderffenisse, enz. enz.’. Ondertusschen vertoefden de predikanten in de Vroedschaps-kamer, waar zij eene groote, langwerpig ronde tafel vonden (in den jare 1752 *sober*), met papier, pennen en inkt voorzien, waarbij geplaatst *zeven* stoelen, met nog *twee* afzonderlijk, *een weinig bezijden* de tafel staande, alle met *kussens* voorzien. Bovendien stonden er nog *acht* à *tien* stoelen *zonder kussens* tegen den muur geplaatst. Weldra verschenen H.E.M.M. met de HH. Burgemrn., den Pensionaris en den Secretaris bij de predikanten in de Vroedschaps-kamer, ‘waar de voorschreven kiste wel droog is staande’. De HH. op de zeven bijeengeplaatste stoelen gezeten, gaven H.H.M.M. gecommitteerden te kennen, dat die twee

andere stoelen daar waren gezet, een voor den Praeses, de andere voor den Scriba van de deputaten. Aan de bovenvermelde tafel zaten dus: de twee HH. gecommitteerden, de vier HH. Burgemrn., de Pensionaris (of Secretaris) en de Voorzitter met den Secretaris der afgevaardigden voor het onderzoek, dat terstond een aanvang nam, na een *op verzoek* van H.E.M.M. gedaan gebed. Hierop presenteerde en bracht de Hr. Opperregent van het Staten-College(*), vanwege H.H.M.M., één van de sleutels der kist, die hij bewaarde, aan de gecommitteerden; wat ook door den Secretaris met zijn bijzonderen sleutel geschiedde. De sleutels aangeboden zijnde, deed de Pr. van gedeputeerden, *op verzoek* van den 1ste der gecommitteerden, 'een ootmoedig gebedt tot God', zonder voorafspraak, kortelijk en ter materie dienende. Dan werd de kist geopend, nadat H.E.M.M. daartoe aan de HH. Secretaris en Opperregent vergunning hadden gegeven, en de *plegtige visie* op deze wijze gedaan. Evengenoemde HH. legden al de boeken, ten getale van 13 en behelzende: een register daarop, den Bijbel van de HH. Staten-Generaal en de laatste proeven der nieuwe overzetting des O. en N. Ts., nevens de orde en wijze, bij het vertalen in acht genomen, op de tafel neer. Zooveel de gelegenheid des tijds het toeliet, werden zij door een ieder beschouwd, en nadat was geconstateerd, dat alles wèl, in goeden staat en orde en 'buiten verdervinge' was, wederom in dezelfde kist gelegd en opgesloten. Na de gedane visie werden, *op den wenk* van H.E.M.M., een gepast gebed en eene dankzegging uitgesproken, om die 'actie en zamenkomste' te besluiten, waarop de terugtocht naar den Burcht op dezelfde wijze als de optocht naar het Stadhuis geschiedde. Des middags werden de predikanten in gezegde herberg gedefroyeerd en ter maaltijd gehouden op kosten van H.H.M.M., waarbij tevens al de regeerende HH. Burgemrn., de Pensionaris, de Secretaris benevens de Opperregent met nog eenige andere gasten, zoo uit de stadsregeering van Leiden, als Professores Theologiae, 'zeer deftig en vriendelijk' door H.E.M.M. werden onthaald. Aan welken maaltijd elk naar zijn rang en zijne orde zitting nam en H.E.M.M., ten respecte van H.H.M.M., *'t hooge einde* der tafel bezetten. De overige Heeren elk naar rang en qualiteit, gelijk op een bijgevoegden plattegrond van den disch is aangegeven. Het gebed, zoomede de dankzegging, werden, na daartoe door H.E.M.M. *verzocht* te zijn, door den Pr. deputatorum *staande* uitgesproken. Gedurende den maaltijd werden de conditiën ingesteld door den 1ste van H.H.M.M. gecommitteerden en wel:

1. H.E. Mogenden(†). 2. De HH. Burgemeesteren der stad Leiden,

(*) Men weet, dat dit eene instelling was ter opleiding van aanstaande predikanten van de Gereform. religie, door de Staten van Holland gesticht.

(†) Volgens de zeer juiste, maar minder beleefde uitspraak van den Rom. blijspeldichter 'Egomet sum proximus mihi', het devies der egoïsten of 'ikkers'.

twee aan twee. 3. De verdere HH. der Regeering, insgelijks. 4. De HH. Pensionaris en Secretarissen. 5. De Oversten der militie, zoo die present zijn(*). 6. De Professoren. 7. De Praeses en Scriba deputatorum. 8. De Gedeput. naar rang van de provinciën. 9. De Deputati van Drenthe en de Walsche Synode, ook ieder apart. 10. Het Huis van Oranje. 11. De stad Leiden. 12. *Uxores, amores* en *kinderen*(†). 13. De goede Harmonie tusschen Mozes en Aäron. 14. Vee- en Landbouw. 16. Vriendschap.

Vervolgens werden H.E.M.M. op eene plechtige wijze door een Stads-bode, uit naam van HH. Burgemeesteren, gepresenteerd 8 groote *Stads-kannen Rhijnsche wijn*(§), waarmede zij, ten respecte van H.H.M.M., werden geregaleerd. Gemelde HH. bedankten Hunne WelEd. Gr. Achtbaren daarop en deden den bode eene vereering of *douceur.* Na den maaltijd, omtrent den avond, begaven H.E.M.M. zich met de predikanten wederom 'statelijk'(**) naar de Jachten, waar men velerlei ververschingen aantrof en elk 'na zijn begeerte genieten kon'. Bij de aankomst werden, alvorens uit hun Jacht te treden, H.H.M.M. door den Pr. uit aller naam bedankt 'op het allervriendelijkst voor alle eer en vriendelijke beleefdheid', voorts afscheid genomen en veel zegen toegewenscht met de toezegging, dat H.E.M.M nog nader aan hunne huizen zouden worden begroet. - En ten slotte keerde elk naar zijn logement in Den Haag terug, in het zoete bewustzijn van zijn plicht te hebben gedaan, terwijl tevens en vooral de goede verstandhouding tusschen het Oud-Testamentisch broederpaar door het vriendelijk samenzijn was bevestigd en bestendigd geworden.

De vierde sessie, waarmee de driejaarlijksche bijeenkomst der gedeputeerden werd besloten, had gewoonlijk in de consistorie-kamer der Kloosterkerk plaats. Daar werd dan ook aan een der afgevaardigden ter hand gesteld een extract uit het register van H.H.M.M., waarin het rapport dier Heeren, betreffende het gepasseerde zoo in de Treves-kamer binnen 's-Hage als op het Stadhuis te Leiden, was vermeld. Na hervatting der werkzaamheden en omvraag door den Pr., of iemand der Heeren en Broederen bij de visie te Leiden iets had opgemerkt, werden volgens ouder gewoonte Pr. en Scriba - an-

(*) Overeenkomstig den regel: 'Cedant arma togae.'

(†) De huisvrouwen, liefjes (boven 'de inclinatiën' geheeten) en de kinderen, 'een erfdeel des Heeren' volgens de Schrift.

(§) D. i. ½ anker of 22 flesschen. Een stede- of stads-kan hield 2 stoopen; een stoop is nagenoeg 2¾ flesschen.

(**) Dus niet zóó, als de Heeren, van wier inscheping door Cornelis Troost in zijne teekening van 'den Huyse *Suypestein*' zoo'n vermakelijke, schoon minder stichtelijke voorstelling werd gegeven. Evenwel, al waren de HH. en Broederen niet doodnuchter, *die* capaciteit - in de letterlijke en overdrachtelijke beteekenis van dat woord - was toen aanmerkelijk grooter dan thans, zoodat, met diepe schalen, lang aan Bacchus kon worden geofferd, aleer de statelijke deftigheid haar wankelbaar evenwicht verloor. De gewoonte bleek ook hier eene tweede natuur te zijn geworden. Gelukkig is *dat* heldentijdperk voorbij.

ders doorgaans een Haagsch predikant, zoo die fungeerde - verzocht, uit naam van al de Broederen, H.E.M.M. aan huis te gaan opwachten en ‘hartgrondig te bedanken voor al de beleefde ontmoetingen, vriendelijke bejegingen en treffelijk onthaal’, zoo in de Treveskamer en te Leiden als ook op reis heen en weer aan gedeputeerden bewezen, en hunne verplichte erkentenis te betuigen.

‘(NB.) in den jare 1752 werden op een *singuliere* wijze door den Heere Van Borselen, Premier Noble van Zeeland [welke den Prins, in diens qualiteiten van marquis van Vlissingen, ter Veere, enz. in de Staten-vergadering van Zeeland representeerde], daartoe verzocht de HH. Pr. V. en de Scriba G.B.; onder deze mits: dat *alle* de Broederen, een half uur na het compliment, zich gezamelijk aan 't huis van Z. HoogEdelheid geliefden te laten vinden *op een kop chocolade*, etc. Quod factum; en onder het genot *van al wat liefelijk is,* ook in presentie van den tweeden Heer, H.H.M.M. gecommitteerde, den Heer van Utenhoven, etc. genoten is en hier *ad aeternam memoriam* wordt aangeteekend’[(*)]. De acta, gelezen, geresumeerd en goedgekeurd, werden door al de Heeren en Broederen naar rangorde geteekend, de Pr. en Scriba voor het wèl waarnemen van hunne respectieve posten hartelijk bedankt, door den V. de leden der vergadering voor hunne hoogst aangename en vriendelijke samenwoninge gedurende deze plechtige commissie bedankt en hun alle voorspoed op hun weg, alle vergenoeging en zegen voor hunne Personen, Familiën, H. bedieningen en hooge Committenten toegewenscht. Waarop de vergadering, ‘na een teeder afscheid, met den gebede en dankzegginge tot God’, werd gesloten.

Ofschoon uit den aard der zaak, in bovenstaande bijdrage behandeld, noodwendig volgt, dat zij weinig meer dan eene opsomming van bepalingen inhoudt, m.a.w. een reglement van orde bevat, is zij daarom toch niet van belang ontbloot, omdat wij, met een weinig verbeeldingskracht, door het ‘Nauwkeurig Berigt’ worden verplaatst te midden eener periode, die met de alle denkbeeld van voortvarendheid en energie verbannende qualificatie van *pruikentijd* pleegt te worden bestempeld. Men ziet de ‘dominees’ en de EdelMogenden, HoogMogenden, EdelGrootAchtbaren, HoogEdelheden, etc. in hun ambtsgewaad en met de onvermijdelijke complimenten, strijkages, saluades en plichtplegingen zich bewegen, voortschrijden en elkander begroeten volgens de voorschriften der onschendbare *étiquette,* onder wier oppermachtigen schepter zoowel Mozes als Aäron, met al hunne ap- en dependentiën, zich moesten bukken.

(*) Uit een en ander blijkt ten duidelijkste de hooge ingenomenheid van Aäron met de behandeling, hem door zijn broeder aangedaan. Daarom verbaast het mij, dat wel in de dankbetuiging van den V. aan de Heeren en Broederen, maar niet in de ‘hartgrondige’ betuiging van erkentenis aan gecommittn. uit H.H.M.M., wordt gedoeld op de woorden Van den Psalmist: ‘Ay, sie hoe lieflijck is 't waer broeders samen wonen’, enz.

Gelukkig zijn hare wetten tot een zeker minimum teruggebracht, maar daarmede werd nooit bedoeld, de beleefdheid en de hoffelijke manieren tevens af te schaffen of te verbannen. Onze alles nivelleerende eeuw, die zeer geneigd is veel, dat inderdaad niet behoorde te worden afgebroken, in een bespottelijk daglicht te stellen en zoodoende ter dood te veroordeelen, moge toezien, dat zij daarin niet te ver ga, en begrijpen, dat het niet genoeg is te *leven*, maar dat *weten te leven* in eene beschaafde maatschappij onder de onmisbaarste voorwaarden van haar bestaan moet worden gerekend. Betamelijke beleefdheidsvormen toch zijn even onontbeerlijk voor de menschelijke samenleving, als de hoepels of banden voor het vat. Immers moeten, waar zij ontbreken, de eene zoowel als het andere noodzakelijk in duigen vallen.

Mr. J. SOUTENDAM.

Letterkunde.

Eene ‘tegenovergestelde richting’ in de Fransche letterkunde.

Hector Malot, Alleen op de wereld, vertaald door Gerard Keller, 2 dln. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.
Edmond About, De familie Dumont (De geschiedenis van een braaf man), vertaald door Ch. Boissevain, 2 dln. Amsterdam, Scheltema en Holkema.

De beide voor ons liggende boeken zijn vertaald door letterkundigen, die te hoog staan, om lof te ontvangen voor de wijze, waarop zij hunne taak hebben volbracht. Doch zij zullen er den dank, dien zonder twijfel elk lezer met den beoordeelaar hun daarvoor betuigen zal, wel voor willen aannemen, dat zij deze uitstekende boeken onder het bereik van het groote Nederlandsche publiek gebracht hebben. Beiden zijn het grootere aanwinsten voor de Nederlandsche letterkunde dan menig oorspronkelijk werk; maar zij hebben ook om eene andere reden aanspraak op eene meer uitvoerige bespreking.

De jongste werken van Malot en About behooren tot hetgeen men eene tegenovergestelde richting in de hedendaagsche Fransche letterkunde kan noemen; zij vertegenwoordigen een genre, dat met opzet lijnrecht tegenover de producten der naturalistische school gesteld wordt. Zij ademen een gezonden geest en wekken ten goede, niet door het gevaarlijke middel van het kwade en leelijke bij voorkeur, als 't ware ter afschrikking, voor te stellen, maar door den geest des lezers te bepalen op de vormende en opbouwende kracht, die een rechtschapen gemoed en trouwe plichtvervulling uitoefenen zoowel op eigen lotgevallen, als op die der omgeving in den ruimsten kring.

Het is er verre van af, dat dergelijke geschriften, gelijk men veelal denkt, in de hedendaagsche Fransche literatuur tot de uitzonderingen behooren; doch de gezonde producten van den Franschen geest onderscheiden zich doorgaans door de bescheidenheid, waarmede ze worden aangekondigd en uitgegeven, terwijl voor de voortbrengselen der naturalistische school gewoonlijk de groote trom vervaarlijk wordt geroerd.

Weken, ja, maanden vooruit kondigen de vrienden, die in 't geheim zijn genomen onder de stilzwijgende voorwaarde, dat het zoo kort mogelijk een geheim blijven zal, de aanstaande verschijning van zulk een werk aan; de inhoud en wijze van behandeling worden met eene den schrijver niet onaangename onbescheidenheid breedvoerig vermeld, en de uitbundigste lof wordt binnen- en buitenslands aan het kind zijner hersenen toegezwaaid, reeds wanneer er nog nauwlijks eene letter van op het papier is gesteld. Zelfs in ons rustig Nederland hebben we met vlammende letters op straten en pleinen de aankondiging kunnen lezen, dat de laatste roman van den grooten meester der naturalistische school in een der dagbladen van Parijs als feuilleton verschijnen zou, terwijl het hoek zelf, onmiddellijk na de afzonderlijke uitgave, voor de glazen van elken ‘soliden boekhandelaar’ in ons vaderland uitgestald te vinden was. Wanneer men daarentegen verlangt kennis te maken met juweeltjes van gevoel en smaak uit de tegenwoordige Fransche letterkunde, met *Petite Perle* van Mevrouw Bentzon of *Histoires Intimes* van Mevrouw Calmon bij voorbeeld, dan moeten ze door den boekverkooper, die ze waarschijnlijk nooit heeft hooren noemen, opzettelijk uit Parijs ontboden worden. De luidruchtigheid der eene richting doet alzoo de meer hescheidene andere over het hoofd zien en geeft aanleiding tot het dwaalbegrip, dat de letterkundige ontwikkeling en smaak van het meest beschaafde volk der wereld op dit oogenblik hunne volmaakte uitdrukking vinden in de wansmakelijke voortbrengselen van Émile Zola en die weinigen zijner volgelingen, die hunnen meester vooruitstreven in leelijkheidsdienst, maar ver bij hem achterblijven in talent.

Men behoeft geen utopist of optimist te zijn, om te gevoelen, dat van deze twee tegenover elkander staande richtingen de goede ten slotte zegevieren zal. De vruchten der gezonde, aesthetische romantiek van de negentiende eeuw zullen zonder twijfel worden gekend en genoten nog vele jaren lang, nadat die van het naturalisme vergeten zijn; alleen het groote talent van een enkelen priester van dit laatste zal misschien zijn werk als curiosum in de letterkundige geschiedenis doen voortbestaan. De voorspelling, dat de naturalisten eene omwenteling in de letteren teweeg zouden brengen, kan alleen waar worden in dien zin, dat hunne uitspattingen schrijvers en lezers opmerkzaam zullen maken op de gevaren, aan het overdrijven der realistische richting verbonden, en hen gevolgelijk weder terug brengen op den goeden weg, waarop de kunst voortschrijdt aan de hand der phantasie op den vasten grondslag der realiteit van het leven.

Reactie dus, reactie ten goede, ziedaar het resultaat, dat wij aan de valsche afdwalingen der naturalisten te danken zullen hebben; het stemt ons bijna toegevend jegens de wanstaltigste hunner voortbrengselen. Want de reactie kan door die wanstaltigheid slechts verhaast worden; ze is reeds merkbaar: de voor ons liggende boeken geven

daarvan een treffend bewijs. Wanneer wij namelijk een schrijver als Hector Malot, die in zijne talrijke romans - waarvan we hier alleen *Un mariage sous l'Empire*, *La belle Madame Donis*, *Les batailles du mariage* willen noemen - zoo al niet aan den afgod van het naturalisme geofferd heeft, dan toch verder in de schildering der vergulde onzedelijkheid gegaan is, dan goede smaak en kieschheid gedoogen, zien optreden met een verhaal als het hierboven vermelde; wanneer wij Edmond About, wiens *Cas de Monsieur Guérin* onzen lezers wellicht bekend zal wezen, de 'geschiedenis van een braaf man' zien terneerschrijven, dan mogen wij wel aannemen, dat hun de oogen zijn opengegaan voor den afgrond, waarheen de naturalisten het publiek trachten heen te voeren. Wie op deze Schrijvers smaalt en ironisch uitroept: of zij dan, met hunne antecedenten, geroepen zijn, om zich als apostelen der zedelijkheid en schoonheid op te werpen, vergeet, dat juist die antecedenten aan hun optreden eene hoogere beteekenis geven, en dat het zeer natuurlijk, maar nog meer verblijdend is, dat zij, die tot het bederf van den smaak het hunne hebben gedaan, eenmaal tot inkeer gekomen zijnde, met den moed hunner overtuiging vooraan treden op den goeden weg.

Het is geene gewaagde onderstelling, de twee voor ons liggende boeken aan te merken als de opzettelijke protesten tegen eene verkeerde richting. Voor Malot maakt eene vergelijking met zijne vroegere werken deze beteekenis zonneklaar, en toen de Fransche Académie in 1879 aan zijn *Sans Famille* een deel van den *prix*-Montyon toekende, beoogde het rapport, waarin van die onderscheiding rekenschap gegeven werd, klaarblijkelijk niet slechts het bekroonde, maar evengoed de vroegere werken van denzelfden Auteur. 'Door dit boek aan zijne dochter op te dragen', werd in het rapport gezegd, 'heeft de heer Hector Malot al aanstonds te verstaan gegeven, dat er voor ditmaal geene sprake was van een roman van gemeene zeden of bevallige onzedelijkheid (*qu'il ne s'agissait pas cette fois d'un de ces romans de moeurs vulgaires ou d'élégantes immoralités*), die een vader voor zijne kinderen verborgen houdt, en die de schrijvers allerminst aan het oordeel der Académie onderwerpen.' (Rapport van den vasten secretaris der Académie, in de jaarlijksche openbare zitting van 7 Augustus 1879 uitgebracht.) De beide woordjes: *cette fois,* zijn hier welsprekend en bevatten eene ten volle verdiende berisping wegens zijne vroegere werken aan den ditmaal naar verdienste beloonden Auteur. Want dat *Alleen op de wereld* een keurig boek is, zal elk lezer erkennen. De donnée is eenvoudig in hooge mate, op banaal af: een vondeling van aanzienlijke afkomst, bij een arm gezin in Frankrijk verpleegd, die door zijn pleegvader aan een rondtrekkenden muzikant en kermisreiziger verkocht of verhuurd wordt, in wiens gezelschap hij geheel Frankrijk doorkruist en allerlei wederwaardigheden beleeft, totdat hij ten slotte zijne betrekkingen terugvindt, ziedaar

het ietwat afgezaagde thema, dat eene halve eeuw geleden schering en inslag van de zoetsappige kinderliteratuur uitmaakte. Maar met hoeveel talent en gevoel heeft Malot deze gegevens behandeld en uitgewerkt! Te recht prijst de Vertaler in zijne korte voorrede den eenvoud, het boeiende en de afwisseling van het verhaal, de gevoelvolle en spannende tafereelen, die het bevat, en wijst hij daarbij op de heilzame werking, die het op hoofd en hart vooral van jeugdige lezers zal uitoefenen. Men kan eruit leeren, had de Fransche Académie reeds gezegd, hoe een van nature rein gemoed de wederwaardigheden des levens wederstaat en ongevallen en ongunstige omstandigheden beheerscht, die het met verderf en ondergang bedreigen.

En wat niet in het boek gevonden wordt, is bijna nog merkwaardiger dan hetgeen wij erin lezen. Geef hetzelfde thema aan een naturalist van zuiver bloed in handen, en ge zult de afzichtelijkste beschrijving lezen van de holen van zonde en ongerechtigheid, waarin de kermisreizigers overnachten; van de gevangenis, waarin Vitalis opgesloten wordt; van het leven der ongelukkige Italiaansche kinderen bij den *padrone* in de Rue Lourcine te Parijs; van het bestaan der deugnieten-familie Driscoll en Bob en zijne mede-negerzangers bij de Engelsche wedrennen. Hij zou ons eene handleiding gegeven hebben voor tuinbouw en mijn-exploitatie, al de geheimen der schipperderij, der dressuur van honden en apen hebben onthuld, en zijne lezers hebben vergast op uitgezochte staaltjes van de internationale dieventaal, die het Engelsch, Fransch en Italiaansch bedelpak als eene *lingua franca* der ellende en verdorvenheid verstaan en gebruiken. Niets van dat alles bij Malot; ook waar hij ons slechte dingen moet laten zien, zooals bij Garofoli en Driscoll, houdt hij de beperking en maat in acht, die de ware kunstenaar geen oogenblik uit het oog verliest en die het wezenlijk geheim is van zijne macht.

Nu wij reeds meermalen van de bekroning door de Fransche Académie gewaagden, kan het nuttig zijn, hierbij voor een oogenblik stil te blijven staan, opdat onze lezers de beteekenis der aan dit werk te beurt gevallen onderscheiding wèl begrijpen. De genoemde instelling verkeert, zoo te zeggen, in permanent concours. Behalve de *prix d'éloquence* en *prix de poésie*, welke afwisselend om het andere jaar worden uitgeloofd voor de beste behandeling, nu in proza dan in poëzie, van een vooraf opgegeven onderwerp(*), heeft zij nog een

(*) In 1879 was als onderwerp voor den *prix de poésie* opgegeven: de poëzie en de wetenschap; in 1880 voor den *prix d'éloquence*: de lof van Marivaux. Voor den wedstrijd van dichters van het jaar 1881 is Lamartine het onderwerp, de lof van Rotrou voor den in 1882 toe te kennen *prix d'éloquence.*
Niet minder dan 127 dichtstukken werden in 1879 ingezonden, de prijs werd tusschen twee gedichten, waarvan een twee vaders had - een poëet en een natuurkundige - verdeeld en aan een derde dichtstuk eene eervolle vermelding toegekend. Redevoeringen tot lof van Marivaux werden in 1880 slechts ten getale van 30 ontvangen; de bekroonde was, naar het oordeel der commissie, de eenige, welke aan de voorwaarden van sierlijkheid en beknoptheid voldeed. De meeste ingekomen stukken waren lijvige verhandelingen, die, hoe belangrijk van inhoud ook, volstrekt niet, gelijk de usantie eischt, met een uur tijd voor de lezing en met 30 bladzijden voor den druk konden volstaan.

aantal geldprijzen te harer beschikking, gevormd uit rente van inschrijvingen in het grootboek, die jaarlijks of om de twee of meer jaren kunnen verleend worden, hetzij in hun geheel, hetzij verdeeld, aan de schrijvers, die aan de voorwaarden van elken prijs voldoen. De voornaamsten dezer prijzen, die de namen hunner stichters dragen, zijn de volgenden: de *prix*-Jean-Renaud, fr. 10,000 groot, jaarlijks beurtelings ter beschikking van eene der vijf klassen van het Fransche Instituut gesteld, om te worden geschonken aan den schrijver van '*une oeuvre originale*, *élevée*, *ayant un caractère d'invention et de nouveauté et qui se serait produite dans une période de cinq ans*'. Men ziet, dat de stichter wijselijk eene groote vrijheid in de toekenning gelaten heeft: alleen voortreffelijkheid van het werk wordt geëischt. In 1879, toen de begeving aan de Académie stond, verleende zij den prijs aan Henry de Bornier voor zijn treurspel *La fille de Roland.* Verder zijn er vier prijzen: *prix*-Juglar van fr. 3000, *prix*-De-Latour-Landry, *prix*-Monbinne van fr. 3000(*), *prix*-Lambert van fr. 1600, waarvan de drie eersten om 't andere, de vierde elk jaar worden toegekend, als aanmoediging van jongelieden van talent of tegemoetkoming aan hen, die eene eervolle loopbaan in de letterkunde of in het onderwijs achter zich hebben. De prijzen voor werken van eene bepaalde soort zijn: twee *prix*-Gobert van bijna fr. 10,000; *prix*-Thiers (door de weduwe van den Franschen staatsman tot zijne herinnering uitgeloofd); *prix*-Thérouanne van fr. 4000; *prix*-Bordin van fr. 3000; *prix*-Marcellin-Guérin van fr. 6000; zij zijn meer bepaaldelijk bestemd voor wetenschappelijke werken en worden gewoonlijk aan historische toegekend. Twee anderen, *prix*-Langlois en *prix*-Jules-Janin, door de weduwe van dezen auteur, ter eere zijner nagedachtenis, om de drie jaren uitgeloofd, strekken tot erkenning van de verdiensten van vertalingen; de *prix*-Archon-Despérousses van fr. 4000 heeft de Fransche taalkunde tot onderwerp. Voorts heeft men nog den prijs, om het andere jaar uitgeloofd door de dochter van den bekenden *hermite de la Chaussée d'Antin,* naar de stichtster *prix*-Jouy geheeten, voor '*un ouvrage, soit d'observation, soit d'imagination, soit de critique, et ayant pour objet l'étude de moeurs actuelles*'. De twee belangrijkste prijzen echter, welke de Fransche Académie telken jare te begeven heeft, zijn: de *prix*-Vitet en de *prix*-Montyon. De eerste is door het academielid Vitet uitgeloofd en fr. 6400 groot; hij dient tot bekroning '*dans l'intérêt des lettres*' van de schrijvers, die zich jegens de Fransche

(*) De *prix*-Monbinne heeft een eigenaardigen oorsprong. Hij is gesticht door twee *agents de change* van Parijs, compagnons, tot vereeuwiging van den naam van hunnen ouden kassier, die zijne patroons tot de eenige erfgenamen van zijne tot een groot vermogen aangewassen spaarpenningen had gemaakt.

letterkunde verdienstelijk hebben gemaakt. In 1879 werd hij verdeeld tusschen Mevrouw Bentzon en Jules Clarétie, in 1880 tusschen André Theuriet en Albert Delpit. De andere prijs werd door den bekenden Baron De Montyon (1733-1820), den Baron Taylor van de achttiende eeuw, reeds in 1782 gesticht. Hij bestaat - want wij hebben hier niet te maken met den door denzelfden vermogenden menschenvriend uitgeloofden *prix de vertu* tot belooning van zelfopofferende menschenliefde - uit eene som van fr. 16,000 tot fr. 17,000, jaarlijks uit te keeren aan schrijvers van werken, die geacht worden '*utiles aux moeurs'* te zijn. Ook hier heeft de stichter het oordeel der Académie, alsmede hare bevoegdheid tot splitsing, zoomin mogelijk gebonden; wanneer een of meer werken maar voldoen aan den eisch van nuttigheid voor de goede zeden, dan kunnen zij voor den *prix*-Montyon in aanmerking komen. Dat er volstrekt niet aan de beteekenis van zedekundigen of stichtelijken inhoud wordt gehecht, toont de lijst der werken, aan welke de Académie met een verlicht oordeel en gezond verstand een deel van dezen prijs pleegt toe te kennen. Zoo werden in 1880 daarvan gegeven: vier premiën van fr. 1500 aan werken uit het gebied der natuurwetenschappen, Desbeaux *Le Jardin de Madlle Jeanne*, Hément *De l'instinct et de l'intelligence*, Girard *Métamorphoses des insectes*, en Flamarion *Astronomie populaire*; twee even groote aan reis- en volksbeschrijvingen, van Gourdault betrekkelijk Zwitserland en Edmond betrekkelijk Egypte; voorts van hetzelfde bedrag aan de *Mémoires de Cendrillon* van Edm. Texier en Lasenne, en aan de historische studie van Douen over de eerste Protestantsche kerkleeraars (*pasteurs du désert*) in Frankrijk. Twee prijzen van fr. 2500 werden toegekend aan een belangrijk werk van Legrand over de geschiedenis van het huwelijk in Frankrijk, en aan de *Poésies Canadiennes* van den jongen Canadeeschen dichter Louis Fréchette. In 1879 werd de *prix*-Montyon verdeeld in twee premiën van fr. 1500, vier van fr. 2000 en twee van fr. 2500. De eersten vielen te beurt aan *La mission de Jeanne d'Arc* van Godefroy, een historisch werk, en aan den jongen dichter Lucien Paté; de volgende vier aan eene levensbeschrijving van Vauban, aan Simonin, den schrijver van boeken over staathuishoudkunde en handelswetenschappen, aan eene geschiedenis van de begrippen op onderwijsgebied in Frankrijk, en aan Dantier's *Les femmes dans la société chrétienne.* De beide hoogste aandeelen werden toegewezen aan Bonneau-Avenant voor zijne *Histoire de la duchesse d'Aiguillon*, een boek, vol belangrijke bijzonderheden betrekkelijk den Kardinaal De Richelieu en zijne tijdgenooten, en aan Hector Malot voor zijn *Sans familie.* Deze onderscheidingen werden verleend na lezing en beoordeeling van een aantal ingezonden boeken, aan velen waarvan eervolle vermeldingen plegen toegekend te worden. Gelijk men zien zal, komen onder al de werken, waaraan deze prijs in de beide laatste jaren werd toegekend, telkens behalve een bundel

gedichten - eene opzettelijke hulde aan de poëzie - maar twee eigenlijke letterkundige producten voor: de *Mémoires de Cendrillon* in 1880, en Hector Malot's verhaal in 1879; de groote meerderheid der boeken, die '*utiles aux moeurs*' werden gekeurd, behoorde tot het gebied der historische en natuurwetenschappen. Neemt men daarbij nog in aanmerking, dat het in 1880 bekroond letterkundig werk een meer phantastisch en poëtisch karakter droeg, dan zal men de bedoeling kunnen begrijpen, waarmede de Fransche Académie een zoo doodeenvoudig en natuurlijk verhaal als *Alleen op de wereld* bekroonde. Zij wilde een protest uiten tegen de slechte school van het dolend naturalisme en hulde brengen aan den gevierden Schrijver, die *cette fois* een geheel nieuw genre had aangenomen, dat hem zonder twijfel in de oogen der lezers van zijne vroegere lettervruchten niet zal doen rijzen, maar hem in de schatting van alle oprechte vrienden der schoone letteren verhoogt.

Aan de bedoeling, waarmede About zijne *Histoire d'un brave homme* schreef, valt nog minder te twijfelen. Het is bekend en werd nog vóór het verschijnen van den roman nadrukkelijk verkondigd, dat hij de pen heeft opgevat met het bepaalde doel, om eens wat anders en beters te leveren dan de school van Émile Zola. Om hem in dit meermalen geuit, doch maar niet tot wezenlijkheid overgaand voornemen te stijven, hadden 's mans huisvrienden en bewonderaars hem diets gemaakt, dat zijne vrouw dol verlangde naar eene zekere diamanten *parure*; om die te kunnen betalen, moest de roman geschreven en aan een uitgever verkocht worden. De waarheid van dit verhaal zal men bij de lezing van het boek bevestigd vinden. Het draagt in hooge mate den stempel van besteld of althans *tendenz*-werk, en wij kunnen wel aannemen, dat het juweelkistje van Mevrouw About door dezen roman meer verrijkt is dan de Fransche letterkunde.

De groote verdiensten ervan zijn niet te miskennen, en de les, die door elken regel heenschemert: de heilzame invloed van kunde, karakter en menschlievendheid op de materieele welvaart en zedelijke ontwikkeling van een ruimen kring, is zonder twijfel eene van de beste waarheden, die een schrijver zijnen landgenooten op het hart kan drukken. Maar met dat al is About's roman wat al te zoetsappig, te brave-Hendrikachtig van toon; alle menschen zijn er even voortreffelijk en braaf, en de eenige uitzondering op den algemeenen regel, waarover nader, is niet zeer oordeelkundig geplaatst. Licht mogelijk, dat de Schrijver van den zeer lossen roman, dien wij in den aanhef aanhaalden, in den toestand verkeerde, dien Cats schetst met de woorden: als morsige lieden kuisch worden, schuren zij de potten van achteren; - dat hij, voortgedreven door de zucht, om oude zonden te vergoeden, de verstandige les van den fabeldichter heeft voorbijgezien:

‘Faut d'la vertu; pas trop en faut.
L'excès en tout est un défaut’.

Zooveel is zeker, dat die lange rij van brave, plichtmatige en goede menschen ten slotte eentonig en afmattend op den lezer werkt en de frischheid en natuurlijkheid mist, die *Alleen op de wereld* zoo aantrekkelijk maken. De beschrijvingen van toestanden, waarover men uit About's geoefende pen geestige en scherpzinnige bijzonderheden verwacht, stellen uit dien hoofde teleur: de schets bij voorbeeld, door hem van den politieken toestand van Frankrijk tijdens de Juli-monarchie gegeven, wordt kleurloos en onbeduidend, wanneer men haar vergelijkt met Louis Reybaud's *Jérôme Paturot*, dat meesterstuk van vernuft en satire. Kortom, van *De familie Dumont* kan tot zekere hoogte gezegd worden, wat eenmaal van des Schrijvers *Ahmet le fellah* werd getuigd, dat op elke bladzijde de *tartine* (het bestelwerk, *tendenz*-werk) door de regels heengluurde. Wie de pen opneemt met een ander dan een zuiver aesthetisch doel - en men neme het woord aesthetisch hier in den ruimsten zin op - stelt zich aan groote gevaren bloot, waarvoor talent en oefening hem volstrekt niet vrijwaren.

Voor de leidende gedachte van het boek kunnen wij slechts lof overhebben. De Schrijver gaat uit van het standpunt der erfelijkheid van deugd en braafheid en schildert ons na den harden, doch werkzamen grootvader den plichtgetrouwen, onvermoeiden vader en zijn held zelf, die de voorvaderlijke deugden, veredeld en beminnelijk gemaakt door kennis en door het besef van de plichten, uit den nauwen samenhang van elk individu met de maatschappij, waarin hij leeft, voortvloeiende, met nauwgezetheid en gelukkige uitkomsten in practijk brengt. De opvolgende hoofden van het geslacht Dumont handelen in overeenstemming met de schoone lessen van zelfopoffering en naastenliefde, die de vader in Victor De Laprade's keurig gedicht *Le droit d'aînesse* zijn jongen zoon op het hart drukt. Het eerstgeboorterecht brengt mede, dat men den zwaarsten post bezet, waar de hardste arbeid te doen, het grootste gevaar te trotseeren is, zijne jongeren beschermt en bijstaat in den strijd des levens, en hun, eerder dan zichzelf, zelfopofferend en blijmoedig de vruchten van zijne noeste vlijt te genieten geeft[*]. Het is eene geestverheffende gedachte, eene flinke opwekking, om den strijd des levens moedig te ondernemen, waarop deze

(*) Wie het gedicht in het oorspronkelijke willen lezen, verwijzen wij naar de tweede uitgave der *Perles de la poésie Française contemporaine,* onlangs bij H. Pyttersen Tz. te Sneek uitgegeven. De bewerker dezer bloemlezing is even keurig te werk gegaan voor den inhoud als de uitgever voor het uiterlijk. Schoon de inhoud, wat niet met alle tweede uitgaven het geval is, belangrijk is veranderd en uitgebreid, sedert het boekske voor het eerst verscheen, is daarop nog ten volle het gunstig oordeel van toepassing, dat dit tijdschrift er destijds (April 1877) over velde. Met hunne beste producten, voor zoover de afmetingen dat gedoogden, vindt men de voornaamste Fransche dichters der laatste vijftig jaren hier vertegenwoordigd.

roman is gegrond; te meer jammer daarom, dat de aesthetische fout, waarop zoo even gedoeld is, het gemis van koloriet, het werk eentonig en weinig boeiend maakt.

Het ware echter te wenschen geweest, dat About zijn roman, tot verbreiding van eene gezonde zedeleer en van beproefde levensbeginselen voor den individu geschreven, ook tevens dienstbaar hadde gemaakt aan de verbetering van collectieve karakterfouten zijner landgenooten. In zijn werk, dat de geschiedenis van de laatste veertig jaren omvat, wordt onder anderen de Fransch-Duitsche oorlog behandeld geheel in den geest der bij de onbeschaafde volksklasse in omloop zijnde legenden. Men kent het verhaal van het slachtoffer van een oorlog, die, door zijne verliezen aan het tobben geraakt, voor zichzelf tot de overtuiging was gekomen en die door allerhande spitsvondige redeneeringen en bewijsgronden ook bij anderen wilde vestigen, dat de geheele oorlog alleen om zijnentwille, om hem te gronde te richten, ondernomen was. Van dergelijke hallucinatiën heeft ons de geschiedenis der Fransche natie in de eerste jaren na 1871 menig staaltje bewaard. Het zijn voorbijgaande verschijnselen, noodwendige gevolgen van oorlogsgruwelen, de nawerking der *febris bellica* (die men gerust ook *bellua* noemen kan); als zoodanig kunnen zij alleen door den tijd genezen en zou het niet baten, daartegen veel te spreken en te schrijven(*). Maar een auteur handelt verkeerd, met de geschiedenis van zijn tijd op te vatten van datzelfde lage en ziekelijke standpunt; vooral, waar hij ter zedelijke verbetering de pen voert, behoort hij zich boven de bekrompenheid zijner landgenooten te verheffen, hen op de voortwoekerende overdrijving en vervalsching der legende opmerkzaam te maken en aldus te voorkomen, dat de door angst geteelde, door haat, domheid of tijdelijke verblinding verwrongene voorstelling langzamerhand tot officieele, historische waarheid wordt verheven. In dit opzicht nu geeft de roman van een braaf man aanleiding tot ernstige bedenking. De oorlog met Duitschland wordt daarin met de grootste eenzijdigheid voorgesteld; de ‘wreedheden’ en ‘plunderingen’ van de Pruisen en Beieren doen er denzelfden dienst als in de volksblaadjes van 1871 en 1872; ja, het huishouden der laatstgemelde troepen in de, in eene opene stad gelegen, fabriek van den held wordt beschreven naar het model der hallucinatie van het slachtoffer, waarop wij zoo even doelden. Een voormalig werkman

(*) Hoe ver en hoe hoog zelfs deze ziekte zich kan uitbreiden, blijkt onder anderen uit de volgende zinsnede van een brief, door den zeventigjarigen bestuurder der Bibliothèque Mazarine te Parijs, Silvestre de Sacy, 9 Augustus 1870 aan zijn buiten de hoofdstad gevestigden zoon, wiens vrouw op het punt stond het getal zijner kleinkinderen te vermeerderen, geschreven: ‘Ayez le plus d'enfants que vous pourrez, malgré la dureté des temps, et élevez les dans la haine de tout ce qui porte le nom de....’
Eugène Labiche, die in zijne intreerede als De Sacy's opvolger in de Fransche Académie op 25 November 1880 dezen brief aanhaalde, vulde de zinsnede niet aan. Daar dit schrijven als een bewijs van ‘vaderlandsliefde’ werd te pas gebracht, valt het niet moeilijk, de ontbrekende woorden te raden.

der fabriek, die dus blijkbaar als spion was vooruitgezonden en dan ook, onder het voorwendsel van naar de natuur teteekenen, de streek nauwkeurig opgenomen had, treedt als wegwijzer voor de plunderaars op, weet de brandkast met een millioen francs waarde aan toonder uit hare schuilplaats op te graven; doorzoekt - gelukkig vergeefs! - de geheele fabriek, om de koperplaten, waarop de daar gebruikte ornamenten ter versiering van het porselein waren gegraveerd, te bemachtigen; pakt de voorhanden zijnde goederen, de modellen en kunstwaardige voorwerpen zorgvuldig in, opdat alles, in drie extratreinen, behouden naar Duitschland zou overgezonden kunnen worden: kortom, we raken bijna onder den indruk, dat de oorlog van 1870 eigenlijk door Duitschland werd ondernomen, enkel en alleen, om de porseleinfabriek van Pierre Dumont te Courcy uit te plunderen en diens vermogen weg te stelen.

Dezelfde bedenking geldt de voorstelling van het tweede Keizerrijk als het toppunt van alles, wat slecht en gemeen was, van onderdrukking, zedebederf, dompergeest en wat niet al meer. De eenige slechte figuur van den geheelen roman, die er trouwens maar even, terloops in genoemd wordt, is een commissaris van politie, beambte van de keizerlijke regeering; alle ambtenaren vóór den staatsgreep van 1852 en na 4 September 1870 worden als halve engelen uit den hemel voorgesteld; - als zwarte duivelen, die al het goede tegenwerkten en alleen op kwaad en onderdrukking zonnen, zij, die tijdens het tweede Keizerrijk hun vaderland dienden. Gewis, de nagedachtenis van Napoleon III draagt eene zware verantwoordelijkheid jegens het Fransche volk, maar toch mogen wij niet voorbijzien, dat het land gedurende de twintigjarige regeering van den tweeden keizer veel voorspoed en welvaart heeft genoten; dat voor den toestand der arbeidende klasse voornamelijk, door het initiatief van Napoleon III zelf en van de vele eminente mannen, die hij tot zijne raadslieden wist te kiezen, veel is gedaan en nog meer voorbereid, waarvan volgende regeeringen de vruchten plukken en den roem inoogsten zullen. Wie het wèl meent met zijn volk en het opleiden wil tot rechtvaardigheid en onpartijdigheid, moet den moed hebben van tegen verkeerde, onbillijke modedenkbeelden op te treden en niet schromen, om tegenover de algemeene minachting, waarmede een geheel tijdvak der hedendaagsche geschiedenis zonder uitzondering geschandvlekt wordt, te wijzen op de lichtzijde van het duister tafereel. Nog beter en edeler zou hij handelen, zoo hij met en voor het volk de redenen naspoorde, waarom een land zoovele jaren achtereen onder eene slechte regeering gebukt kan gaan, redenen, die minder bij de regeerders dan bij de geregeerden gezocht moeten worden en de namen dragen van: partijdigheid, lichtzinnigheid, bekrompenheid.

Mengelwerk.

Een rijke aanbidder en eene lieve vriendin.
Door Mevrouw Van Westrheene.

Die beiden heb ik gehad, en ik heb beiden verloren.

Nu ik daarvan begin te vertellen, denk ik er een oogenblikje over na, of ik niet den titel, dien ik daar nederschreef, behoor te veranderen en te schrijven:

Eene lieve vriendin en een rijke aanbidder.

De hooge jaren en de eerwaardigheid toch van mijne vriendin verdienen den voorrang boven een jongen man.... al is hij een aanbidder.

Doch neen, toen ik beiden nog bezat, stelde ik *hem* boven *haar*.

Wie mij dat kwalijk mocht nemen in dien tijd, zij wel het allerminst.

Het waren gelukkige dagen, toen ik mijne vriendin en mijn aanbidder bezat.

Onwillekeurig geef ik ditmaal den voorrang aan haar. *Haar* verloor ik het laatst. Ik ben jaren ouder geworden na dat verlies, en ik ben er nog in dit oogenblik, nu ik haar herdenk, dankbaar voor, dat ik haar sterven zoo diep heb gevoeld.

Mijne oude vriendin was het groote lichtpunt van mijne kinderjaren en van mijne jeugd.

Daaruit volgt niet noodwendig, dat ik een weeskind was, neen, maar ik was een kind, dat deel uitmaakte van een groot gezin. Wij waren met ons tienen. Mijn vader was ambtenaar en had, toen het aantal van zijne kinderen steeds grooter werd, allerlei kleine winstgevende drukten gezocht en daarin een middel gevonden, om ze allen eene goede voeding te geven voor het tegenwoordige, en eene goede opvoeding voor hunne toekomst.

Mijne moeder was eene kloeke vrouw; bijzonder zachtzinnig was zij niet, even min bijzonder hard. Doch ook zij had het druk, altijd druk;

ik gis, dat zij geen tijd heeft gehad, om hare kinderen te liefkozen, en ik - och, hoe onrechtvaardig oordeelt dikwijls een kind - ik heb nooit begrepen, dat zij mij liefhad, zoolang zij mij hare zorgen heeft gewijd.

Maar mijne vriendin!

Zoo noem ik haar in de herinnering.

Toen ik haar nog bezat, was zij 'Mevrouw', wanneer ik bij haar was en als ik over haar sprak. Niet mevrouw A.B. of C., maar 'Mevrouw', in onderscheiding van alle mogelijke andere mevrouwen.

Zij was eene vriendin van mijne ouders, eene weduwe, die leefde van eene kleine lijfrente en een nog kleiner pensioen.

Eigen kinderen had zij niet onder haar bereik. Haar eenige zoon was als luitenant naar Indië gegaan; hij was er getrouwd en - zij hoorde zelden van hem.

Ik geloof, dat zij ons alle tien in haar hart had willen opnemen; het was zoo ruim! Hoe het kwam, weet ik niet, maar mijne vijf broers en mijne vier zusters hebben er geen van allen eene blijvende plaats in begeerd.

Ik was vier jaren jonger dan de jongste van hen. Later heb ik geweten, dat mijne komst niet met verlangen werd verbeid. Ondervinden deed ik dat niet; ik heb geene reden, om mijne ouders met wrevel of bitterheid te gedenken. Ik heb geen ouder zusje zien streelen, waar ikzelf eene liefkozing ontberen moest. Maar al zeer vroeg wist ik, dat de kusjes, die ik ontving, en de lekkernijen en andere begeerlijke dingen niet thuis te zoeken waren, maar bij 'Mevrouw'.

Onder mijne oude *souvenirs* heb ik lang een geel geworden blaadje papier bewaard.

'Aan Truitje' stond erop, met eene echt ouderwetsche dameshand geschreven. Dat blaadje papier is verloren geraakt, zooals men somtijds onverklaarbaar iets verliest, waaraan men waarde hecht.

Ik herinner mij nog slechts het begin van den inhoud:

> 'Neem het mij niet kwalijk, Kleene,
> Dat gij reeds een dag of acht
> In de wereld zijt "verscheene"
> En ik nog geen groet u bracht.'

Toen ik een 'groot kind' werd, was ik er trotsch op, dat 'Mevrouw' een vers op mij had gemaakt. Waarom zij mij acht dagen oud liet worden, eer zij mij hare opwachting is komen maken, zal misschien in het vervolg van het versje te lezen hebben gestaan. Toen zij kwam, noemde zij mij 'een kindje, om mee te praten'.

En zij héeft met mij gepraat!

Ik was zes weken oud, toen ik mijne intrede deed in haar huis en haar tuin. Van dien tijd af is er maar zelden een dag voorbijgegaan, waarin ik niet naar 'Mevrouw' werd gebracht; eerst in mijn wagentje, met de onafscheidelijke 'flesch', later aan de hand van wie mij geleidde en, weder later, alleen.

Zoo had ik een dubbel leven. Tehuis was ik een onopgemerkt deeltje van een groot geheel; bij ‘Mevrouw’ was ik de spil, waarom alles draaide; en als ik nu aan dat tweevoudige leven terugdenk, doe ik dat met dankbaarheid, want mij dunkt, dat het samen een goed geheel voor mij vormde. Bij ‘Mevrouw’ werd ik bewaard voor koelheid van hart, want hare liefde werkte verwarmend. Tehuis werd ik, wat zij noemden ‘op mijne plaats gezet’. Niet zoozeer door mijn vader of mijne moeder, maar door negen oudere broeders of zusters, die, met eene scherpe opmerkingsgave bedeeld, mij alras ontgoochelden, waar ik mij verbeeldde meer waard te zijn, dan ik was.

Zij allen hebben hun weg gevonden, en er kwam een tijd, dat ik tehuis het eenige kind werd.

Nog heb ik leed van het verdriet, dat ik eens mijne moeder heb aangedaan.

Wij waren somtijds uren achtereen met ons beiden, en bij zulk eene gelegenheid ontviel mij eene gedachte, welke ik lang bij mij had omgedragen:

‘Nu ben ik niet langer te veel.’

‘Kind!’ zeide mijne moeder verschrikt, en de tranen schoten haar in de oogen. ‘Wanneer zijt ge te veel geweest? Heb ik dat ooit gezegd?’

‘Gezegd? - Neen.’ En toen ik hare droefheid zag, vroeg ik niet, of zij mij voor het drukkende gevoel van te veel zijn misschien had kunnen bewaren.

Ik stond op en kuste haar, en van dat uur af begreep ik, dat zij mij had liefgehad, ook al had zij niet naar mijne geboorte verlangd. Ik leerde dankbaar zijn voor de uren, welke mijne moeder mij aan Mevrouw afstond. Dubbel dankbaar, èn omdat zij het offer bracht, èn omdat het afstaan haar een offer *was*. Mijne moeder heeft mij nooit gevraagd, wie het meest mijne liefde bezat, *zij* of ‘Mevrouw’.

Ik geloof, dat zij niet durfde, toen zij in later tijd mijn hart voor zich begeerde.

Ik was blijde, dat zij het niet deed, doch leerde in die jaren, dat het niet gemakkelijk was, de natuurlijke rechten, welke zij op mij had, in overeenstemming te houden met die, welke mijne oude vriendin op mij had verkregen, niet *par droit de naissance*, maar *par droit de conquête.*

Somwijlen tobde ik over den tijd, die komen kon, waarin èn mijne ouders èn Mevrouw allengs grooter behoefte zouden hebben aan mijne zorg en mijn liefdebetoon. Mijn vader merkte nooit, dat er tweestrijd in mijn hart bestond. Vooralsnog had hij aan de stoffelijke hulp, welke ik hem bewees, genoeg; hij was geen oud man; de maatschappij nam nog bijna geheel zijn leven in. Doch, dacht ik, mocht dat eenmaal anders worden, dan zal hij nooit twijfelen, of hij, die mij het leven gaf en mij onderhoudt, wel onverdeelde rechten op dat leven bezit. Ook voor mijzelf was het geene onbetwistbare waarheid, dat hij zich in zijne zienswijze bedroog.

Die tweestrijd werd mij bespaard; mijne vriendin heeft mijne ouders

overleefd. Niemand denke, dat ik mijne moeder niet heb betreurd, of ook mijn vader niet. De band, die ouders aan kinderen bindt, wordt niet verbroken, zonder dat er eene wond ontstaat, eene wond, die bloedt, ook al had de verbroken band inniger, vaster kunnen hechten, dan hij deed. Bovendien verloor ik door hun dood het ouderlijke huis, waarin ik van mijne geboorte af had geleefd, al voelde ik er mij niet in opgevoed.

Mijn vader had geene schatten verzameld, en het erfdeel, dat hij mij naliet, was gering; doch ik wist, dat ik niet alleen stond; mijne oude vriendin had mij gezegd, toen de dood mijn ouderlijk huis naderde:

'Dan komt ge bij mij.'

Dat werd door enkelen van mijne broers en zusters anders begrepen. Er waren er, die mij met zich wilden nemen. Maar och, wat al belangen buiten, en ook wel in strijd met het mijne, waren met die aanbiedingen gemoeid! Voor allen, dacht ik, was mijne hulp van grooter waarde dan mijne persoon.

Dat duidde ik hun niet ten kwade; van jongs af had ik meer bij Mevrouw geleefd dan in hun midden. Een voorwerp van ijverzucht was ik hun niet geworden; daarvoor leefde Mevrouw te eenvoudig en was zij te onbemiddeld; doch ik was hun vreemd gebleven, en zij bedachten niet, dat niet ik het was, die in mijne vroege jeugd mijne schreden naar haar huis had gericht.

Toen mijne oude vriendin en ik er samen over praatten en zij mij niet durfde aanraden, het aanbod van mijne broers en zusters van de hand te wijzen, zeide ik:

'Mijne lieve Mevrouw, afhankelijk word ik altoos; ik zal geroepen zijn, zelf het brood te verdienen, dat ik eet, en het dak, dat mij beschermt. Voor mijne kleeding heeft mijn werkzame vader gezorgd. - Dat brood en dat dak wil ik verdienen van u. We zijn altijd samen geweest; ik weet, dat gij mij niet missen kunt, en ik blijf bij u, totdat.... totdat het niet meer kan. Wie van al mijne broers en zusters mij dan het meest noodig heeft, kan mij krijgen, totdat het zich vanzelf openbaart, dat het somtijds beter is, afhankelijk te zijn onder vreemden dan bij eigen bloed.'

Op de aankondiging van mijn besluit volgde hun koel:

'Zooals ge wilt.'

Of een vriendelijker:

'Ik kan mij voorstellen, kind, dat "Mevrouw" je niet missen kan en dat ge aan haar gewend zijt. Ik kan je geen ongelijk geven.... "Juf" moet dan maar blijven.'

'Later misschien,' zeide ik, geroerd door de vriendelijke rechtvaardigheid.

Dat 'later' is nooit gekomen, en bij Mevrouw ben ik niet tot aan haar dood gebleven, zooals ik had gedacht.

Mevrouw heeft mij weggezonden.

Aan wie lag de schuld? Aan haar het allerminst. Aan mij?.... Wie weet? Waarschijnlijk aan mijn aanbidder.

Ja, waarlijk; tot mijne eigene verwondering en tot groote verbazing van de jonge - en niet meer jonge - meisjes uit ons stadje was ik - óók reeds niet jong meer - plotseling het voorwerp geworden van eene vereering en aanbidding, die mij verbijsterden in het eerst en welke ik trachtte te matigen, toen zij het recht hadden verkregen zich te uiten.

Er was een rijke erfgenaam 'uit de lucht komen vallen'.

De lucht, waaruit hij viel, was eene school voor landhuishoudkunde, waar hij de kennis had verzameld, om zijne goederen te kunnen beheeren. De reden, waarom hij juist onder ons was neergestreken, was zijn eigenaarschap van een paar groote boerderijen en veel land in den omtrek van ons stadje.

Het was een paar jaren, nadat ik mijn intrek bij Mevrouw had genomen. Het was winter en er werd veel uitgegaan.

Onder ons meisjes was het eene groote gebeurtenis, dat de jonge Van de Borchten, de rijke grondbezitter, zich bij de aanzienlijkste families had laten presenteeren en blijkbaar gezind was, aan openbare vermakelijkheden deel te nemen.

De achttien- en negentienjarigen staken hare hoofdjes bij elkaar, om over het geval fluisterend hare meening te zeggen of die van de zusteren aan te hooren.

Wij ouderen namen eene onverschilligere houding aan. Toch klopte menig hart onder 'de onzen' niet minder snel bij de gedachte aan mogelijke vooruitzichten, dan de hartjes van 'de kinderen, die pas kwamen kijken'.

De verwachting bleef niet lang gespannen. Zoo er waren, die gehoopt hadden op de vervulling van een geheimen wensch, die hoop kon niet *te* diep ingrijpen in harten, die zich bedrogen hadden. Want, nog eer er allerlei kleine listen goed konden werken, had Frederik Van de Borchten zijne keus gedaan.

Mij had hij gekozen.

En ik hem?

Er steekt niets in; ik durf nu nog gerust bekennen, dat ik niet zoo onverschillig was gebleven, als ik gaarne had willen schijnen, zoolang niets mij zijne voorkeur verried.

Maar och, wat was dat kort!

Ik herinner mij nog, dat ik hem in een van de eerste dagen na onze verloving vroeg:

'Hoe wist ge toch zoo ras, dat ge mij hebben wildet?'

'Ik kreeg eene openbaring,' was zijn antwoord, 'den tweeden keer, dat ik je ontmoette, met... je tante.'

'Met Mevrouw bedoelt ge?'

'Nu ja, zij is toch je mama niet. Toen ik je samen zag - ik

moet bekennen, dat ik je toen al gaarne aankeek - dacht ik: “Wat is dat eene lieve dochter voor hare moeder!” Toen ben ik komen praten - weet je nog wel? - toen hoorde ik, dat je tante zeidet, of mevrouw, dat weet ik niet; in alle geval hoorde ik toen, dat de oude mevrouw je mama niet was.’

Welk een ander leven werd het voor mij!

Het is waarheid, geene veinzerij, dat ik tot dien tijd tevreden was geweest met mijn leven, zooals het was. Ik noem dat waarheid, maar voeg er aanstonds bij, dat ik geene verdienste in mijne tevredenheid zie of zag. Mevrouw en ik hadden een genoegelijk leven, vrij van eentonigheid zelfs; ik had mijne muziek, en Mevrouw hoorde mij gaarne spelen. Wij hadden onze lectuur; wij waren vrij wel op de hoogte van wat de boekenwereld belangrijks aanbood; dat was eene weelde, welke Mevrouw verkoos boven veel andere. Ook zagen wij nu en dan iemand of werden uitgevraagd. Alles kalm, doch aangenaam; wij leefden met onzen tijd mee, en wijl wij liever de laatst uitgekomen boeken zagen, dan de nieuwste modes bestudeerden, waren er ook anderen, die pleizier hadden in ons gezelschap; wij konden praten, al zeg ik het zelf. Mevrouw had het mij immers geleerd!

Wie had gedacht, toen wij samen zoo zuinig, zoo kalm, zoo genoegelijk eenvoudig leefden, dat ik eene zoo geheel andere toekomst in het vooruitzicht had?

Want ja, alles werd anders. Ik, voor wie elke kleinigheid wel degelijk hare waarde had, kon plotseling beschikken over rijkdommen, van welker bezit ik nooit had gedroomd.

En beschikken niet slechts, maar zelfs werd mij, wijl eenvoudigheid, zelfgenoegzaamheid, het weinig begeeren van weelde, welke de rijkdom schenkt, mij eene tweede natuur geworden was, het aanvaarden van allerlei fraais, dat de oogen, allerlei fijns, dat de tong kan streelen, als eene vriendelijkheid aangerekend.

Nog kort te voren hadden Mevrouw en ik samen een verhaal gelezen, waarin eene doodarme prinses met een rijken koningszoon trouwde.

‘Ik zou wel eens willen weten, hoe zoo iemand zich voelt, die zoo eensklaps alles maar voor het willen heeft,’ had ik toen gezegd.

Nu wist ik het.

Het was mij wonderlijk te moede; niet zoozeer om het krijgen, het bezitten van alles, dat menigeen benijdenswaard zou achten, maar vooral, omdat ik voelde, zag, wist, dat iemand buiten mij mijn bestaan zoo oneindig, onuitsprekelijk veel waard vond. Dat bewustzijn gaf mij een ongekend, een heerlijk geluk - en toch, bijwijlen drukte het mij als eene groote verantwoordelijkheid, die op mij rustte, en ik vroeg mij af, hoe ik aan zoo groote, ja, ik mag wel zeggen afgodische liefde zou beantwoorden.

Mijn Frederik lachte die bekommering weg.

‘Wees gelukkig en heb mij lief en heb verder geene zorg; ge zijt mijn uitverkoren engel, mijn godinnetje’, zeide hij.

‘Maar waarom toch, waarom?...’

‘Ja... waarom? - Omdat het zoo is, omdat ik het voel.’

En dan... dan ondervond ik, dat het zoo was, en ik nam het geluk aan en vroeg niet meer, hoe het kwam, aan hem althans niet.

Doch als Mevrouw en ik 's avonds met ons beiden waren, nadat Frederik afscheid had genomen voor dien dag, sprak ik er wel eens over.

Aan haar kon ik wel zeggen, dat het denkbeeld, dat ik aan zoo hooge verwachtingen, als Frederik had van zijn leven met mij, niet zou kunnen beantwoorden, mij angstig maken kon. Aan háár kon ik dat zeggen en er een redelijk antwoord op verwachten, niet de stormachtige liefkoozing, die mij het feit, dat ik een voorwerp van hartstochtelijke liefde was, veeleer bevestigde dan verklaarde.

‘Mijn kind,’ antwoordde Mevrouw, ‘het is zeker overtollig, dat ik vraag: Houdt ge inderdaad heel veel van Van de Borchten? Kunt ge u voorstellen, dat ge hem even sterk zoudt aanhangen, even gaarne bereid zoudt zijn hem tot man te nemen, indien hij zijn fortuin verloor; indien hij je bij voorbeeld geene grootere weelde kon verschaffen, dan je hier bij mij hebt?’

‘Ja wel,’ zeide ik, wat langzaam; ik zag in mijne verbeelding alles verdwijnen, wat mij in de laatste weken als in eene tooverwereld had verplaatst; doch oogenblikkelijk vlogen mijne gedachten naar hem, door wien ik in die wereld van wonderen was overgebracht; ik zag hem vóór mij met zijne kloeke gestalte, zijne schitterende oogen, zijn goeden lach, zijne vriendelijke stem en alles, wat hem beminnelijk maakte, en ik voegde er in hetzelfde oogenblik, niet langzaam of dralend, bij:

‘O, zeker! Ik zou altijd zijne vrouw willen worden. - Ja,’ bevestigde ik nogmaals, voor haar en voor mij.

‘Welnu, mijn kind,’ zeide Mevrouw geruststellend, ‘neem dan uw Frederik, met zijne schatten.’

Toen zweeg zij eenige oogenblikken en hernam toen: ‘Ook zult ge wel ondervinden...’

Doch het zeggen van hare meening scheen Mevrouw dien keer eenige moeite te kosten, althans zij zweeg weder.

‘Wat zal ik ondervinden?’ vroeg ik.

‘Dat ge u niet louter geluk hadt moeten voorstellen van het bezit van zooveel meer, dan ge gebruiken kunt.’

‘Niet?’ vroeg ik half lachende. - ‘Ik vind het toch nog al aangenaam.’

‘Ja,’ knikte Mevrouw, alsof zij zeggen wilde: ‘Dat begrijp ik; ge hebt er nog niet recht over nagedacht.’

‘Mijne lieve Mevrouw,’ riep ik, ‘zeg toch ronduit, wat er in u omgaat!’

Mevrouw keek mij aan en zeide eenigszins comisch:

‘Dat is zoo gemakkelijk niet.’

‘Laat ons er dan eens rustig voor gaan zitten,’ zeide ik, en ik trok haar naar de groote, met wasdoek overtrokken canapé (wij waren in hare slaapkamer); ik ging naast haar zitten en vroeg:

‘Welnu, Mevrouw, wat krijg ik nu te hooren?’

‘Ge zijt geen achttien en geen twintig jaar meer...’ begon Mevrouw.

‘Dát 's waar,’ viel ik haar schertsend in de rede.

‘Ge zijt niet spoedig over uzelf voldaan...’ klonk de tweede uitspraak.

Nu werd de glimlach, waarmede ik haar eerste betoog had beaamd, ernstiger om mijn mond.

‘Dat is waar,’ zeide ik nog eens, doch zachter.

‘Wij hebben samen veel gedacht en gepraat over verschillende toestanden in het leven,’ ging Mevrouw voort. - ‘Uw verleden maakt u ongeschikt voor een onbezorgd, vroolijk, dartel genieten van meer dan overvloed. Menige vrouw ziet kans, om zooveel honderden aan opschik te besteden, als gij het nog geen tientallen doet. Maar dat vernuft - indien er al vernuft in ligt - bezit gij niet. Gij zijt eenvoudig, niet uit nooddwang, maar uit neiging. Die eenvoudigheid verraadt zich in alles, zal zich blijven verraden.’

Ik kreeg een gevoel, alsof mijn aanstaande rijkdom mij nu reeds drukte; doch ik schudde dien druk van mij af en zeide geruststellend:

‘Ik zie toch wel kans, om tot ons genoegen - en tot het welzijn van anderen - viermaal zooveel uit te geven, als wij nu doen.’

‘Viermaal zooveel,’ herhaalde Mevrouw spottend. ‘*Ce n'est pas jurer gros.* - Kindlief, ik voorzie den tijd, waarin gij met elkander zult beraadslagen, hoe het vele op rente te zetten, dat daar renteloos van uw overschot ligt. En nu weet ik zeer goed, dat gij daar geen vrede bij hebben zult. Wij, die arm zijn, hebben menigmalen een streng oordeel geveld over rijken, die hun rijkdom telkens vermenigvuldigen, zonder dat zij of anderen er veel van genieten. Zult gij, wanneer gij in hetzelfde geval zijt, handelen als zij? - Op den duur kunt ge dat niet, zult ge dat niet - ge zijt er de vrouw niet naar.’

‘Wij zullen veel goeddoen,’ zeide ik.

‘Jawel, juist, dat zult ge,’ antwoordde Mevrouw. ‘En dat brengt mij weer op het uitgangspunt van mijne redeneering.’

Ik keek Mevrouw vragend aan, en zij zeide:

‘Dat ge u geen te onbekommerd geluk moet voorstellen van uw nieuw leven.’

Indien ik inderdaad achttien of twintig jaren oud was geweest in die dagen, zou ik misschien gepruild hebben om die eenigszins sombere opvatting van mijne toekomst.

Dat deed ik niet; Mevrouw bereikte half haar doel: ik begon de zaak wat ernstiger in te zien.

‘Zulk eene kleine waarschuwing kan geen kwaad, kind,’ zeide zij, ‘denk nog eens aan mijne woorden, wanneer het aan het “vele goeddoen” toe is.’

Nu kon ik weer even lachen.

‘Denkt u, dat ik ooit gierig zal worden?’ vroeg ik. ‘Ik ben er mijlen ver af en dat blijf ik, dát weet ik zoo vast!’

Mevrouw schudde haar hoofd: ‘Dat is het niet, kind; neen, dáárin ligt het gevaar niet. Nog eens: waak over uzelf, wanneer het aan het “vele goeddoen” toe is! - En nu, laat ons gaan rusten. Ik heb het denkbeeld aangegeven; uitwerken zult ge het zelf, hoop ik, later.’

Later.

Nu ik dit nederschrijf, *is* het later, véél later.

Mijne oude vriendin, mijne lieve Mevrouw, hoe helder was uw blik, hoe diep hadt ge in mijn karakter gelezen! Hadt gij maar gedaan, wat Frederik en ik u zoo dringend baden: waart gij met ons gegaan. Doch neen; dat wilde zij niet.

Zoo even nam ik het handschrift weder op van het verhaal van mijne ervaringen. Het had eenigen tijd gerust.

De stemming, waarin ik dat begin nederschreef, was anders dan mijne stemming heden.

Ik weet het nog; ik schreef het in het opgewekte gevoel van een... ja, hoe zal ik het noemen... van een ontwaken, eene opstanding.

Heden heb ik gansch andere dingen neer te schrijven en het gaat mij, zooals ik verhaalde, dat het Mevrouw ging... het valt mij niet gemakkelijk, te zeggen, wat ik te zeggen heb. Want het is eene biecht, eene zelfbeschuldiging, als het ware eene boete, die ik mij opleg. Mijn verhaal toch kan onder de oogen komen van hen, die in soortgelijken toestand verkeeren als die, waaraan ik ontkomen ben, deels door eigen kracht, deels door hulp van buiten.

Welnu dan.

Wij trouwden en alles was weelde; wij gingen reizen en deden het als menschen, die eene ruime beurs hebben.

Het was alles genot.

Wij kwamen tehuis en vonden in onze eerste woning alles, wat een jonggetrouwd paar begeeren kan.

Een jaar later bewoonden wij onze villa. Van de Borchten had haar laten bouwen volgens onzen eigen smaak en naar de behoeften, welke wij hoopten, dat zich openbaren zouden.

Doch wij bleven kinderloos, en ons huis was ons ruim genoeg! Het was eene diepe teleurstelling; een tijdlang heb ik mij verbeeld, dat alleen ik die voelde. Wij spraken er niet veel over; mijn man was voor mij nog zoo geheel dezelfde als in de eerste dagen van ons huwelijk, dat ik dacht: ‘Hij verlangt geen ander geluk dan in mij; laat mij tevreden zijn. Laat hij mij genoeg wezen, zooals ik hem.’ En waarlijk, veel strijd was daartoe niet noodig; ik schoot in liefde niet te kort...

Toch wist ik in dien tijd niet, hoe sterk mijne liefde was; hoe de bewijzen van de vereering, de vurige liefde van mijn man voor mij behoefte geworden waren. Ik heb in later tijd mijn geluk van die dagen wel eens bij een paradijsgeluk vergeleken, vóórdat er van strijd en tekortkoming of berouw sprake was.

Want nog zie ik mij in mijne verbeelding meestal met een genoegelijken glimlach, een glimlach, die niet bloot erkenning was van - en erkentelijkheid voor veel geluk, maar die ook wel degelijk zijn oorsprong had in voldaanheid met mijne eigene persoon. Dat voelde ikzelf bijwijlen, en het gaf mij aanleiding, om mij nu en dan eens een oogenblikje af te vragen, of alles, wat ik deed en zeide, inderdaad zoo bewonderenswaard, zoo beminnelijk, zoo liefelijk was, als mijn Frederik en allengs ook anderen mij prezen.

Ik moet bekennen, dat zulk zelfonderzoek geene sterke gewetensknaging achterliet. Mijn man had ik lief; hem goed te doen was mij een genot; mijne dienstboden waren tevreden; onze vrienden noemden mij gastvrij; de armen prezen mij mild. Dat ik mijn huis goed bestuurde, rekende ik mij niet als deugd aan; want orde en netheid lagen in mijn natuur.

Welnu dan, waarom zou ik niet voldaan geweest zijn?

Zoo begon mijne ingenomenheid met mijzelf gelijken tred te houden met de vereering van mijn man - en eindelijk zelfs die vooruit te loopen. Wie begrijpt niet, en hoe is het mogelijk, dat ikzelf niet zag, dat er van toen af telkens en telkens weder iets begon te verdwijnen van eene beminnelijkheid, die... die mij toch waarlijk vroeger eigen schijnt geweest te zijn.

Het is mij wonderlijk te moede, nu ik al de kleinheid en de booze hartstochtjes wil gaan ontleden, die in dien tijd plaats kwamen zoeken in mijne ziel.

Er zijn jaren voorbij gegaan, eer ik een zweem van onvoldaanheid over mijzelf bespeurde.

Ik had het er veel te druk voor. Van den morgen tot den avond zorgen voor den een, weldoen aan den ander, vriendschapsblijken geven aan hen, die er door gewoonte aanspraak op maakten als op een recht.

Reeds in het eerste jaar van ons huwelijk had mijn man mij volmacht gegeven, om dokter en predikanten te vragen, waar onze hulp het meest noodig was. Ik herinner mij nog, met welk een verheugd gezicht en gelukkig hart ik de kleine terrine met soep vulde voor den eersten patiënt, dien onze dokter mij had aanbevolen.

Het kunnen geven was toen nog genot voor mij, en het had al het aantrekkelijke van de nieuwheid. Toen ik het kind, dat de verkwikking kwam halen, de deur had uitgelaten met veel vriendelijke vermaningen, toch vooral niet te storten en het soepje warm over te brengen, zag ik mijn eigen geluk in de oogen van mijn man weerspiegeld. Hij trok mij naar zich toe, drukte mij aan zijn hart en prees mijne menschenliefde, mijne goedhartigheid.

Ik schaamde mij bijna den lof en vroeg: ‘Wie stelt er mij toe in staat?’

Mijne oude vriendin, Mevrouw, die toen nog het tooneeltje bijwoonde, knikte eerst mij toe en daarna mijn man, alsof zij zeggen wilde:

‘Zij heeft het bij het rechte eind.’

Doch dat uitdeelen van soepjes en andere versterkende dingen of middelen ter verwarming verloor het bekoorlijke van het nieuwe.

Welhaast waren het niet slechts de dokter of de dominee, die mij hunne beschermelingen aanbevalen, maar de hulpbehoevenden of hulpbegeerenden begonnen zich aan te melden zonder de bemiddeling van anderen.

Ook dat deed mij een tijdlang genoegen en het wekte mijne vroolijkheid op, toen zich voor het eerst een kleine jongen aanmeldde met de boodschap:

‘Compliment van moeder en mijne jongste zus is ziek,’ bij welke mededeeling hij een pannetje op de bank in de vestibule nederzette en op mijne vraag, waar die pan voor dienen moest, half vragend, half verwonderd antwoordde: ‘Voor de soep?’

Ik was allengs een mikpunt geworden voor de algemeene aandacht; het geheele stadje wist, dat ik ‘eene weldadige vrouw’ was; dat ik aan philanthropie deed; dat ik gaarne mijne vrienden en bekenden verplichtte. Ieder op zijne wijs maakte van die wetenschap gebruik.

Ik was in het Bestuur van de Zondagsschool, presidente van de Moederlijke liefdadigheid, Regentes van het weeshuis. Wat al bemoeiingen!

‘Ge wordt een ongezellig vrouwtje,’ zeide Van de Borchten eens, toen ik later dan gewoonlijk aan de theetafel verscheen, omdat ik na het eten zieken had bezocht en wat veel tijd noodig had gehad voor vermaningen en berispingen, wijl alles in de woningen van mijne beschermelingen niet was, zooals ik het behoorlijk achtte.

Mijn man zeide dat met een verheugd gezicht, omdat hij mij toch zag, al was het wat laat. Hij trok mij naar zich toe, sloeg zijn arm om mij heen, streek vleiend mijn haar glad en vroeg, liefderijk als altijd:

‘Altijd alles voor iedereen?’

Het tooneel staat mij zoo levendig voor den geest. Het was voor het eerst, dat ik niet den gewonen, blijden lach had voor zijn vleiend woord, zijne liefkoozing niet even hartelijk beantwoordde, als hij ze mij schonk.

Ik had mij geërgerd dien dag, méér dan ik moest. In theorie had ik geweten, dat hulpbehoevende menschen bij de hulp, welke men hun verleent, zelden raad, allerminst voorschrift of leefregel verlangen.

Doch ik had aan die theorie in de laatste tijden niet meer gedacht; of, indien ik er al aan gedacht had, dan had ik geloofd, dat het met mij eene uitzondering zou wezen. Ik had immers zóóveel voor de menschen over, dat zij toch weten moesten, dat ik het wèl met hen meende!

Dien middag had ik voor het eerst een onbescheiden antwoord ontvangen op mijne bemoeiingen. ‘Geheel onverdiend, hoogst ondankbaar’,

had ik op weg naar huis gemokt en - het gevolg was, dat mijn man den terugslag kreeg van wat mij had gegriefd.

Schijnbaar bedwong ik mijn wrevel onder ons anders zoo gezellig theeuurtje, en die schijn zelfs was eene overwinning, na strijd behaald.

Waar iemand aan eene kwijnende ziekte lijdt, zal noch de lijder zelf, noch zij, die hem omringen, dagelijks achteruitgang in zijn toestand bespeuren. Doch wanneer een lid van zulk een gezin henengaat en na verloop van langen tijd terugkomt, ziet hij vol schrik de verwoesting, die in het physiek van den lijder, die hem lief is, werd aangericht. De leden van het gezin, die gebleven zijn, zien, ja, dat alles niet is, zooals het behoorde te zijn, en op de vraag:

'Hoe is het mogelijk, dat ge 't niet ziet? Denkt u een jaar terug! Hoe was het toen?'

Zal de toestemming volgen:

'Ja, 't is waar, als gij het zóó beschouwt, is er achteruitgang.' Doch men was er, naar het scheen, aan gewend geworden.

Dàt was eene toepassing op mij - en niet wat mijn lichamelijken toestand betrof.

Eene chronische kwaal, een ziekelijke toestand heeft een begin zoowel als een einde, al is dat begin onmerkbaar somtijds.

Zoo onmerkbaar was ook het begin van mijne - niet-physieke - kwalen.

Ik wil niemand vervelen of vermoeien met eene breedvoerige beschrijving van langzaam verval. Kortom, op de ergernissen van dien dag volgden er meer, en telkens was ik er sterker door gegriefd. Ik had te lang van lof geleefd, dan dat ik blaam verdragen kon. Mijne vrienden waagden zich zelfs niet meer aan eene schertsende plagerij. Het scheen wel, dat zij dachten, dat ik het als majesteitsschennis zou beschouwd hebben. Dat zag ik wel en somtijds stak het mij, doch dan dacht ik weer: Nu ja, ik ben ook in alle geval, die ik ben; wie leeft zóóveel voor anderen als ik?

Één was er, van wie mij geene plagerij of berisping hard zou gevallen zijn: mijne oude vriendin. Doch zij was ver weg - wie wist voor hoelang.

Lang voordat ik mijn zoo even gebiechten graad van onbeminnelijkheid had bereikt, was mijne vriendin naar het Zuiden gegaan. Haar zoon was in Indië gehuwd met eene uit Hollandsche ouders in Indië geboren vrouw. Hij had 'geld getrouwd', zijn ontslag genomen uit den dienst, doch niet om naar 'het gure, natte Holland' terug te keeren. Hij had zijne moeder weggehaald uit ons stadje. Het had hem moeite gekost; doch eindelijk had zij aan zijn drang gehoor gegeven. Zij bleef jarenlang weg. Doch eindelijk begon het vaderland haar onweerstaanbaar te trekken. Ook kon zij haar verlangen naar mij niet langer wederstaan. Mijn man en ik waren door allerlei groote en kleine plichten, door velerlei betrekkingen aan ons tehuis te sterk

verbonden, dan dat wij aan verre reizen konden denken en, wijl ik dan toch bij haar niet komen kon, zou zij terugkeeren, schreef zij.

Ik herinner mij de laatste zinsnede van den brief, omdat ik nog weet, hoe ook die mij aanleiding gaf tot de mokkende overpeinzing: Ja, mijn eigen levensgenot is geheel bijzaak geworden; Mevrouw heeft gelijk: ik leef nu eenmaal voor anderen.

Zoo begon ik meer en meer te tellen, wat ik voor anderen was; wat ik voor anderen deed. Mijn gelaat begon strakker te staan; mijne stem werd droger, mijn toon tegen mijne dienstboden gebiedender.

Ik was zoo gelukkig geweest in al het goede, dat ik deed; ik had mij eene soort van Onder-Voorzienigheid gevoeld, weldaden verspreidend en beschikkende over het lot van velen.

En nu? Dat het goede, dat ik met de menschen voorhad, niet van alle zijden dankbaar werd aangenomen en erkend.. wel, dat was een bewijs, dat er weinig goeds en veel ondank onder de menschen heerscht.

Intusschen bleef ik aalmoezen geven in allerlei vorm, oplettendheden bewijzen aan vrienden en bekenden, gasten noodigen, meer dan ik er bergen of verzorgen kon... Doch mijn lach klonk er niet meer bij; het hartelijke woord van welgevallen met de somtijds zoo drukke omgeving, het wilde mij niet meer van de lippen. - Och, wat ik mijn medemenschen, mijn vrienden had gewijd, het was liefde geweest en het was plicht geworden. Mijn man werd stil en afgetrokken; onvriendelijk werd hij niet. Ik hoorde hem wel eens zeggen, dat hij mij eene brave vrouw vond; doch mijne ‘braafheid’ scheen zijne levensvreugde niet te verhoogen.

Terwijl ik het neerschrijf, vloeien weer mijne tranen.... O, die zwarte tijd!

Want wat mij wel het bitterst stemde, was juist, dat mijn man niet meer voor mij was, wat hij placht te zijn.

Zijne bewonderende liefde was verdwenen. Hij had er geen tijd voor, dacht ik; in mijzelf zocht ik de oorzaak niet van het verschil tusschen vroeger en nu; hij was goed voor mij, doch hoeveel ernstiger was hij geworden, dan hij placht! Mijne huiskamer zag hem niet meer, dan noodig was; mijne klachten over ondankbaarheid der armen, over het misbruik, dat vrienden maakten van mijne goedheid, hadden hem aanvankelijk van verontwaardiging bezield tegen ieder, over wien ik mij beklaagde. Doch eindelijk kwam er een dag, waarop ik een trek van verveling zag op zijn gelaat... en ik zweeg.

En nog eens, toen ik hem weder deelgenoot wilde maken van wat mij ontstemde, zeide hij:

‘Vrouw, leer geven en helpen zonder terug te verwachten - en anders, geef niet.’

Daarop ging hij heen, en ik heb niet meer geklaagd, niet met woorden.

Het waren bittere tranen, welke ik toen heb geschreid. Maar ik moest voort; ik had het druk, altijd druk.

Ik zag even op naar den hemel en dacht: God, gij weet, hoe ik het goede bedoel; hoe ik leef in uwen dienst.

Geene stem uit den hemel zond mij het antwoord:

'Gij dient mij averechts.'

En tevreden met mijzelve, ontevreden met de wereld, bleef ik weldoen en zorgen en beschikken en regeeren.

Somtijds was ik treurig en meestal bitter gestemd, wanneer ik ondervond, dat mijn man niet meer naar mijn bijzijn haakte. Ook hij bracht zijn tijd niet in ledigheid door. Hij had in den loop der jaren in den omtrek van het stadje hoe langer zoo meer land aangekocht; zijne onderhoorigen namen steeds toe in getal; hij had veel te besturen. Doch zijne ervaringen waren niet de mijne. Hij klaagde over geen ondank, en indien ik mij niet op zulk een hoog standpunt had geplaatst tegenover hen, zou ik jaloersch hebben kunnen zijn op de hartelijke toegenegenheid van hun: 'Goeden avond, meneer,' wanneer het ons gebeurde, dat wij samen eene avondwandeling deden buiten het stadje. Hoe afgemeten klonk hun groet aan mij!

Mijnheer en Mevrouw Van de Borchten waren een geheel ander paar geworden, dan zij tien jaren te voren, bij het begin van hun huwelijksleven, waren geweest. Doch er was niemand, die het hun zeide; de verandering was niet plotseling ontstaan, zij was het werk van jaren.

De kwaal, die aan ons geluk knaagde, had langzaam voortgewoeld, en niemand noemde de kwaal bij haar naam; niemand zocht haar te bestrijden. Zoo vond ons mijne oude vriendin.

Zij nam tijdelijk haar intrek bij ons. Ik had daarop aangedrongen en tegen hare komst om harentwil andere gasten geweerd.

Wat mijne oude vriendin den eersten dag van haar verblijf bij ons van het verschil in onze verhouding opmerkte, en òf zij verandering zag, wist ik niet. Wij hadden elkander zooveel te vragen, zooveel te zeggen.

Allengs was het, alsof er onder den verkwikkenden adem van hare moederlijke liefde eene ijskorst begon te smelten, die mijn hart had verstijfd. Ik had haar zoo lief en o, hoe verkwikte hare liefde mij.

Doch na de eerste week van hare terugkomst, nadat wij van weerszijden alles hadden verteld, wat wij van elkander wilden weten, kon ik de verzoeking reeds niet meer wederstaan, om mijne vriendin deelgenoot te maken van het moeielijke leven, dat ik leidde, en van den weinigen dank, dien ik ervoor genoot.

En toch had ik mij zoo vast voorgenomen, erover te zwijgen, denkende:

'Ik heb er Frederik door vervreemd; misschien begrijpt Mevrouw mij even min.'

Doch ik had geene verhalen behoeven te doen; mijne vriendin had

buitendien wel opgemerkt, dat alles bij ons niet was, zooals het behoorde te zijn. Zij werd er stil onder.

Doch toen het schemeruurtje daar was en zij ons stil vond tegen elkander, zeide zij eindelijk:

'Hoe heb ik het met jelui? Zit de speelman niet meer op het dak?'

'Hoe zoo?' vroeg ik, alsof ik de vraag niet begreep.

'Mijne vrouw heeft wel andere dingen, waarnaar zij luisteren moet,' antwoordde mijn man.

De toon, waarop hij dat zeide, moedigde Mevrouw niet aan tot het voortzetten van schertsende vragen.

'Hoe staat het met de muziek?' vroeg zij mij, om het gesprek op een ander tapijt te brengen.

'Sinds lang uit de mode, Mamaatje,' hernam Frederik op denzelfden strakken toon, hoewel hij zijn ouden liefdenaam voor haar niet vergat.

'Kom,' mompelde hij en ging de kamer uit.

Wij beiden zwegen, totdat Mevrouw eenvoudig zeide:

'Het spijt mij, kind.'

Ik vroeg niet, wat haar speet.

'Och' zei ik, 'ik ben eraan gewoon,' doch in mijn hart voegde ik erbij: 'O, hoe lieg ik!'

Mevrouw antwoordde daar niet op. Wist zij nog niet genoeg van den toestand, om erover te kunnen oordeelen? Wist zij nog niet te beslissen, waar de schuld lag? Ik hoopte het. Zij begon zenuwachtig te breien.

Ik merkte reeds lang, dat zij zich niet aangenaam voelde in ons huis; zij had naar mijn bijzijn verlangd, doch nu verlangde zij naar eenzaamheid.

Eenige dagen later zeide zij: 'Geertrui' - zoo placht zij mij, als zij ernstiger gestemd was, te noemen in plaats van Truitje - 'ik ga mijn huisje weer betrekken.'

'Waarom?' vroeg ik. Ik meende toch te doen, wat ik kon, om het lieve mensch te toonen, dat zij welkom bij ons was.

'Ik zie, dat ik u van uwe gewone bezigheden afhoud; ge wijdt u aan mij, maar... ik wil niet gaarne deel uitmaken van uwe bezwaren aanbrengende gemeente.'

'Ik leef nu eenmaal voor anderen,' antwoordde ik, eer ik nog gedacht had. Doch ik had onmiddellijk berouw over de koelheid van mijn gezegde en begon te schreien.

Mijne vriendin schoot niet toe, om mijne tranen te stillen. Een weinig weekheid mocht wel, dacht zij zeker.

Wijl niemand mijne tranen stuitte, deed ik het eindelijk zelf.

Ik wischte mijne oogen af en trad naar mijne oude vriendin toe, die ik nog genoeg kende, om te weten, te voelen, dat ik afkeuring, berisping van haar te wachten had.

Toen ik bij haar stond, had ik moeite, om een nieuwen tranenvloed te bedwingen, en ik zeide, zonder - wat voor mijzelve onverklaarbaar

was - den moed te hebben, om hare hand te vatten, veel minder, om mijn arm om haar hals te slaan... Zoo voelde ik mijns ondanks een rechter in haar....

'Ik heb zoo sterk naar u verlangd en nu....'

Het antwoord, dat Mevrouw mij gaf, sloeg niet op die ontboezeming; zij zeide:

'Hebt ge nog wel eens gedacht, kind, aan dien avond van uwe bruidsdagen?'

'Welken avond?' vroeg ik, maar half oprecht.

'Toen wij samen spraken over uwe toekomst en ik u voorzeide, dat rijkdom evenveel verplichting als genot geeft aan een mensch met een fijn geweten.

Ja, dàt ondervind ik,' antwoordde ik hartstochtelijk.

Doch mijne vriendin schudde haar hoofd, alsof zij zeggen wilde: Ik heb niet uitgesproken... 'Ge zoudt veel goeddoen...'

Mijne vriendin zag, dat ik nogmaals in de verzoeking kwam, haar in de rede te vallen. Zij hief afwijzend hare linkerhand op en zeide langzaam: 'Dat hebt ge gedaan, ja wel, kind. Ge hebt veel gegeven, veel gedaan, veel geholpen.... Ik weet het; men hoort het van alle zijden. Nu ik terug ben gekomen, evenzeer als voordat ik heen ging, ben ik dikwijls getuige van al uwe bemoeiingen. - Die avond in mijne slaapkamer staat mij nog klaar voor den geest. Vol edelmoedige voornemens vroegt ge mij met stralende oogen: "Denkt u, dat ik ooit gierig zal worden?" - Maar ik wist, dat daarin het gevaar niet lag, en, kind, ik verwijt mij dat ik toen niet duidelijker heb gesproken. Arme Truitje!' En nu vatte Mevrouw mijne hand en drukte die vast in de hare, alsof zij verzachten wilde, wat zij ging zeggen: 'Ik had te veel vertrouwen op uw verstand en op uw *hart.*'

Nu zweeg mijne oude vriendin; ik onttrok haar de hand niet, welke zij hield omvat, en bracht mijne andere hand voor mijne oogen. Zoo stond ik eenige oogenblikken voor haar.

'"Heb uwe naasten lief als uzelf", luidt de les,' zeide Mevrouw langzaam, mijmerend bijna; toen sloeg zij hare oogen naar mij op en terwijl zij mijne hand even ophief en vaster drukte, ging zij voort: 'Gij hebt die les niet goed in acht genomen; ge hebt geene maat gekend; eerst hebt ge uwe naasten liever gehad dan uzelf, daarna andersom, ge kreegt uzelf, te lief, en eindelijk, kind, hebt ge uwe naasten niet meer lief - noch uzelf.'

'Het laatste kan waar worden,' antwoordde ik weer even hartstochtelijk als te voren; 'het eerste niet! U heb ik lief en Frederik ook, al gelooft hij het niet en al kan het hem misschien niet meer schelen!'

'Ik wil voor uw man en voor mij eene uitzondering maken,' hernam mijne vriendin vriendelijk; 'maar dat pleit niet veel in uw voordeel. Indien het anders ware, zou ik niet met u praten; het zou verlorene moeite zijn. Ik ben nu drie weken bij u; ik heb u over veel

menschen hooren spreken, een oordeel hooren vellen over rijken en armen - en maar zeer zelden met genegenheid of zachtmoedigheid. Waar dat zoo is, is het oordeel ziek, kind.'

Ik sprak het niet direct tegen, maar zeide toch:

'Ik heb zoo geheel andere ervaringen, dan ik had voorzien; ik heb het zoo goed met de menschen gemeend, en ik heb weinig anders dan onwil en onbescheidenheid ontmoet. Maar dat heb ik al zoo dikwijls gezegd... Laat het niet ook u van mij drijven, zooals het Frederik heeft verjaagd. Liever draag ik alles alleen.'

'Er moest zooveel niet te dragen zijn, kind,' hernam mijne vriendin. 'Overdrijving in alles, dat is het begin van uwe fout geweest. Uwe vrienden noch uwe beweldadigden hebben gelijken tred gehouden met uwe overspanning. Ook dat gaf verwijdering.'

'Ik heb het goede gewild,' zeide ik, niet meer zoo boetvaardig als eenige minuten te voren. - 'Laat al die vreemden voor mij zijn, wat zij willen; ik begeer hunne dankbaarheid niet meer. Maar och, lieve Mevrouw, ga niet heen! Ik heb u zoo noodig; ik heb niemand, die mij liefheeft, dan u.'

Ik snikte.

'Niet?' vroeg Mevrouw. 'Wel degelijk, mijn kind. Maar ik beken, dat gij u zult moeten toeleggen op het toonen, dat ge behoefte aan liefde hebt. Aan de liefde, die ge mist, bedoel ik.'

'Och,' klaagde ik, 'ik wou, dat al die verloopen jaren niet bestonden; dat wij weer samen konden beginnen, zooals wij begonnen zijn. Wat was ik gelukkig!'

'Het geluk kan terugkomen, kind; maar zoek de beterschap niet bij anderen, zoek ze bij uzelve.'

Dat zeggende, stond Mevrouw op; zij scheen geen antwoord te verlangen, wijl zij niet aan mij zag, dat het eene ootmoedige schuldbelijdenis wezen zou. Dat zou het ook, vrees ik, niet zijn geweest.

'Ik moet mij nog kleeden,' zeide zij.

Neen, eene ootmoedige schuldbelijdenis zou mij nog niet uit het hart zijn geweld. Maar toch hadden de berispende woorden mijner vriendin hunne uitwerking niet gemist.

Wij zaten met ons drieën aan tafel, en na langen tijd voelde ik weer den lust, om mijn man door kleine oplettendheden te toonen, dat hij op de wereld degene was, aan wien mijn hart boven allen hing.

Het ging wel is waar niet, zooals het vóór jaren was gegaan, toen een blijde lach en een opgewekt gezicht en wat hem meer in mij bekoord had, aan die kleine zorgen hare zoetheid leenden; maar toch, ik deed en ik voelde mij hartelijker, dan ik in jaren was geweest.

Die kleine verandering in mijn wezen maakte Frederik dien eersten avond nog niet veel spraakzamer, dan hij nu was. Doch één oogen-

blik, toen hij zich onopgemerkt waande, keek hij naar Mevrouw, en ik zag, dat zij bijna onmerkbaar knikte.

Dat was alles; ik kreeg eene kleur hij het zien van die teekenen van verstandhouding, en ik voelde, dat ik beschroomd werd, zoo iets alsof ik mijn hof maakte en er mij half voor schaamde.

Toen wij na het eten van tafel waren opgestaan, kwam Frederik naar mij toe en gaf mij weer een kus, zooals hij placht te doen.

Hij zeide er niets bij; preeken lag niet in zijn aard; hij kon het niet; misschien had hij mij anders wel vroeger gewezen op wat hij onbeminnelijk in mij was gaan vinden. Toen hij mij geen aanbiddenswaardig wezen meer vond, had hij zijne aanbidding gestaakt; aan mijne verbetering te werken - dat was niet in hem opgekomen.

'Mevrouw,' zeide ik aarzelend, toen Frederik de kamer uit was. 'Heeft Frederik... hebt gij samen over mij gesproken?'

'Neen, kind,' antwoordde zij.

'U knikte toch?'

Mevrouw lachte zacht en zeide: 'Ik zag, dat je man bij mij opheldering zocht over het weervinden van iets, dat hij een poosje in zijne vrouw schijnt gemist te hebben.'

'O,' zei ik, beter voldaan. Zulke samenspreking zou ik niet goed hebben kunnen velen. - 'Nu gaat u toch niet heen?' vroeg ik, 'wel?'

'Wij zullen eerst samen mijn huisje bewoonbaar maken, niet?' kreeg ik ten antwoord. 'Uw oud kamertje wordt mijne logeerkamer; mijn zoon heeft mij een tegenbezoek beloofd. Als het vriest, van den winter, schrijft hij. Zijne gezondheid is veel beter dan in Indië en nu heeft hij lust, zegt hij, om een ouderwetschen winter in Holland te zien.'

Gelukkig was het nog geen winter en ik mocht mijne oude vriendin nog bij mij houden. Het was, alsof haar bijzijn mij mijn vroeger karakter teruggaf en de te scherpe kanten wegsleep.

Er kwam een zachte, verkwikkende adem over ons huiselijk verkeer, en eens, toen ik met Frederik alleen was en hij, stiller wel dan voorheen, maar toch vergenoegder dan in later jaren, zich om mij heen bewoog, maakte zich ik weet niet welke weemoed van mij meester bij de gedachte aan zooveel geluk, dat ik hem had onthouden; maar ik stond op, legde mijn hoofd tegen zijne borst en zeide:

'Ik hen niet goed geweest; het zal beter worden; heb mij weer lief.' Hij *had* mij lief, zeide hij en beantwoordde mijne omhelzing.

'Zooals vroeger...?' bad ik fluisterend, en ik keek angstig naar hem op.

'Wat vraagt ge?' vroeg hij half schertsend. 'Heeft dat tot zulke goede uitkomsten geleid? - Neen, vrouw,' voegde hij er ernstig bij; 'ik heb u lief, meer dan ik een tijdlang geleden had gedacht; ik heb het gevoeld bij de eerste blijken, dat gij nog goed en *zacht* kondt zijn, zooals ge waart in vroeger tijd. Mijne liefde is geen spel meer, zooals zij was. Als vroeger?' herhaalde hij nog eens en hield mijne beide

handen vast en keek mij zacht en hoofdschuddend aan. ‘Neen vrouw, anders, geheel anders!’

Nu weet gij, lezer, hoe ik mijn aanbidder verloor.

Ik heb leeren zorgen en streven, om te behouden, wat ik ervoor in de plaats gekregen heb.

Veel strijd heeft het mij gekost, om maat te leeren houden in mijn doen, zooals mijne oude vriendin het uitdrukte. Mijn leven is niet meer een voortdurend jagen, om, al weldoende, aan mijn einde te komen. Ik ben weer natuurlijker, weer menschelijker geworden, weer kleiner in mijn eigen oog.

Ik ben weer gelukkig, en als mijne oogen die van mijne stadgenooten ontmoeten, van rijken en armen, dan komt er een glimlach op veler gelaat, alsof zij denken: Dat is er eene, die zichzelve heeft weergevonden.

En nu nog een woord van dankbare herinnering aan mijne oude vriendin, aan wier verlies ik geene schuld heb.

Zij stierf van ouderdom, zonder lijden; op haar stoel, zooals zij het zich, zonderling genoeg, had gewenscht.

Zij was veel voor mij geweest: mijne jeugd heeft zij met bloemen bestrooid. En later, toen ik verdwaald was, heeft zij mij teruggevonden en aan mijn goeden man en mijzelve teruggegeven.

December 1880.

Kinderverdriet.

Kinderverdriet en kindertranen, dat is iets, waar gij u wel weinig om bekommert, gij, groote menschen, aan wie de kleinen toevertrouwd zijn. Gij zijt druk bezig; gij schrijft of cijfert; gij staat alleen aan uwe toonbank iets na te wegen of uit te meten. Er komt uit de keuken eene kleine, bevende, ontstelde gestalte naar u geloopen, die troost en bescherming bij u wil zoeken en hare klachten uiten en u smeeken, haar te laten recht wedervaren. Hoe onverschillig ziet gij niet op, of liever niet neer naar dat betraand gezichtje, dat voor u staat. - ‘O, dat is leelijk van te schreien’ - is alles wat gij zegt. Gij vat de kleine schoudertjes vast, keert het mannetje om en drijft het terug in de keuken, waar het schijnt zooveel uitgestaan te hebben, met de woorden: ‘Ge moogt met geene klachten meer komen’, zonder zelfs aanhoord te hebben, wat de knaap u te zeggen had.

Het kind heeft over het algemeen het volle besef zijner afhankelijkheid, zijner hulpeloosheid; het voelt het dwangkleed zijner jonge

jaren, en er is eene gedachte, één wensch, die hem voortdurend kwelt en beheerscht, de wensch van groot te zijn.

‘Gij zijt in de schoonste jaren uws levens,’ zegt gij, wanneer gij tot een kind spreekt; ‘maar gij kent uw geluk niet; gij zult het eerst later leeren schatten, nadat gij 't verloren hebt; later komen het verdriet, de onrust, de bekommernissen, de tegenspoed.’ Gij spreekt tot het kind, alsof het dat alles niet reeds kende en nooit geleden had. Maar het is al verloren moeite: gij zult hem niet doen gelooven, dat de kindsheid een schoone tijd is.

Hoe komt het toch, dat gij die jaren voor de schoonste uws levens houdt en er steeds met weemoed van spreekt, als van een verloren goed? Want het is niet alleen aan kinderen, maar ook aan volwassenen, dat men u de kindsheid hoort roemen als een tijd van vreugde en zielsgenot. Is het misschien, omdat die reeds zoover achter u ligt? Of hebt ge 't vergeten, als gij klein waart en met eenen hoop straatjongens in den maneschijn speeldet en tijd en uur vergeten hadt, hoe eensklaps eene gekende en gevreesde stem u uit uwen droom wakker riep; hoe eene ruwe hand u bij den kraag vatte, en u naar huis dreef met de woorden: ‘Mama is zeer boos, omdat gij haar zoo ongerust maakt: zij wist niet, waar gij geloopen waart; ge weet wel, dat ge niet op straat moogt spelen, en als 't nog gebeurt, zult ge er u niet van beloven!’

Denken zij er wel aan, zij, die een kind zoo onmeedoogend uit zijne tooverwereld terugroepen, wat zij hem ontnemen, en of het wel zóó noodig is, als zij 't gelooven, hem van de andere jongens zijner jaren te houden, en zijn zij wel zeker, hem later ooit zooveel genot te kunnen geven, als zij er hem nu beletten?

Och, hebt ge 't vergeten, gij, die de kindsheid roemt, als gij in de ondiepe beek met de straatjongens in 't water liept, waar de zomerzon in speelde en waar de gele nenuphars groeiden, hoe uw vader daar voorbijkwam, waarschijnlijk door uw gejuich opmerkzaam gemaakt; hoe hij u dwong, er op staanden voet uit te komen, kousen en schoenen weder aan te trekken; hoe toornig hij er uitzag en u vóór zich huiswaarts dreef; hoe misdadig gij u gevoeldet, als hij u met de woorden: ‘Stoute jongen, ongehoorzaam kind, en deugeniet!’ bestempelde, en u bedreigde, dat alles aan den meester te gaan zeggen; hebt ge 't vergeten, hoe tehuis uwe euveldaad verteld en verergerd werd?

‘Het gebeurt al voor uw goed’, zegt men aan een kind, wanneer men hem eene onschuldige vreugde ontneemt, en gij zult er mij later dankbaar voor zijn, maar zoo iets mag volstrekt niet plaats hebben, ik mag het niet gedoogen, en het kind begrijpt, dat braaf zijn stil en treurig zitten is, en nergens behagen in scheppen; en lachen, en loopen, en springen, en met een heelen hoop spelen, kwaad doen en zijne ouders bedroeven is.

Het is niet moeielijk, een kind te doen gelooven, dat het een groote misdadiger is, maar al wie dat van zichzelven gelooft, voelt zich wel ongelukkig.

Hebt ge 't vergeten, gij, die somtijds zegt, dat ge nog een kind zoudt willen zijn, als uw onkel uit Amerika gekomen was, en al de zeldzaamheden, die hij voor papa en mama had medegebracht, op de tafel gesteld en bewonderd werden, hoe gij zat te luisteren naar hetgeen hij vertelde en u zoo stil hieldt als een muisje, in de hoop, dat men vergeten zou, dat ge daar waart, en hoe uw hartje begon te kloppen, als op de penduul en de groote horlogie in den gang het uur van slapen gaan sloeg, en gij dacht, dat men 't misschien ditmaal niet zou bemerken; hoe op eens de meid, met het licht in de hand, in het deurgat verscheen, en gij te midden uit al die schoone dingen en die wonderbare vertellingen gerukt werdt en moest ‘goeden avond’ zeggen, om slapeloos en alleen in uw bed te gaan zitten? Ja, gij moet het vergeten hebben, anders zoudt ge niet wenschen om nog een kind te zijn.

Maar, kunt gij daarop antwoorden, ‘men kan toch de kinderen in de huizen niet meester laten; men moet ze toch als minderjarigen behandelen en hen leeren gehoorzamen en hunnen wil afstaan. Men is wel dikwijls genoodzaakt, hun iets te beletten en hen tegen te spreken.’

Voorzeker, en gij hebt ten volle gelijk, maar waarom vindt gij dan, dat de kindsheid de schoonste tijd des levens is? Gij zijt genoodzaakt, bekent gijzelf, uw kind geheele dagen tegen te gaan: het wil op straat loopen, en gij moet het opsluiten; dat alles voor zijn goed, dat wordt niet betwist: maar denkt gij, dat die kleine gevangene dat zoo vermakelijk vindt, en dat gij hem wijs kunt maken, dat zijn, zooals hij, gelukkig wezen is? Wat vrijheid heeft het kind, en wie is er gelukkig zonder vrijheid? Uw zoontje mag met u naar de foore gaan; het heeft veel geld op zak, spaargeld, dat gij hem zelf nu en dan gegeven hebt; het wil zich daarmede eene trommel koopen. ‘Zoo iets zal niet gebeuren,’ zegt gij; ‘het heeft reeds speelgoed genoeg, en gij verlangt hoegenaamd niet naar het oorverdoovend gerucht van eene kindertrommel’. Gij hebt aan uw klein meisje twee schoone, doorschijnende druiventrossen gegeven: hoe gaarne zou het er eenen van afstaan aan den ouden vader der naaister, die zoo gaarne fruit eet, maar dit wordt hem geweigerd: ‘Die man heeft niets te kort,’ zegt men, ‘en als er iets te geven is, zal mama dat wel doen; kinderen moeten zich daarmede niet bemoeien.’ En gij zijt verwonderd, dat uw kind zijn geluk niet te schatten weet!

‘Ik deel de illusiën niet, die sommigen uit hunne kindsheid behouden hebben,’ zegde mij eens iemand, en hij vertelde mij het volgende uit zijne kinderjaren:

‘Wij waren met drie knapen; ik was de jongste. Mijn oudste broer was zes jaar ouder dan ik; de tweede volgde ras op hem, en

tusschen dezen en mij waren er twee kleine meisjes dood: ik was dus veel te klein, om met hen te kunnen spelen; ook zagen zij met eene soort van minachting op mij neder en hielden niet op van mij den ganschen dag te tergen en te kwellen.

Mijn vader was apotheker en drogist; hij bewoonde een groot, helder huis in eene poortstraat. Achter de woning lag een hof, die voor de stad heel groot mocht genoemd worden, want daarin stonden fraaie fruitboomen, parken met azalea- en rhododendrumstruiken, en op het einde een oude muur, gansch met klimop begroeid, waarin de meerle woonde. Daarin konden wij omloopen en ons vermaken, evenals buitenkinderen. Een groote koer lag tusschen den tuin en het huis; dat was onze speelplaats of liever onze vechtplaats, want ofschoon zoo klein, verweerde ik mij tegen mijne groote broers, die ik als twee reuzen aanzag, wanneer zij mij aanrandden, en sloeg en schopte, maar zij lachten mij uit; het vermaakte hen.

Mijne moeder was op straat eene zeer sierlijk gekleede dame, maar in huis bemoeide zij zich weinig met de huishouding; ook als zij van de wandeling kwam, legde zij haren hoed in de eene kamer; zij vergat hare handschoenen in eene andere, en haar zonnescherm in eene derde. Wanneer zij uitging, moest alles uit schoven en kassen te zaam gezocht worden, en het duurde vrij lang, vóórdat zij gereed was. Het was de dochter van een militair dokter, die tehuis niet veel anders gedaan had dan te paard rijden en klavier spelen. Zij hield van geen handwerk, en wist zich ook maar slecht met de naald te behelpen. Zij zat nog geheele dagen klavier te spelen. De oude Marianne, hare dienstmeid, stond aan het hoofd der huishouding; onze moeder trok zich niets aan; ook wanneer ik haar vroeg, wat wij 's middags gingen eten, zond zij mij naar de meid, en deze antwoordde onveranderlijk: “vraagstaarten”.

In de apotheek integendeel en in het laboratorium mijns vaders was alles in orde; hij en zijn discipel waren zeer nauwgezet, tot op den zolder, waar zij hunne kruiden droogden, was alles zoo rein; en zoo wel op zijne plaats, dat, hadde men een enkel pakje elders gehangen, zij 't zouden gewaargeworden zijn. Mijn vader had dikwijls woorden met mijne moeder voor hare zorgeloosheid.

Mijne beide broers gingen naar school, maar ik, die nog zoo klein was en te zwak, zegde men, sinds den kinkhoest en de mazelen, waarvan ik veel geleden had, ik moest tehuis blijven en buiten spelen, om weder kloek en gezond te worden; ook zou men mij tehuis wel leeren. Och, hoe gaarne ware ik ook naar school gegaan! Daar zat ik geheel den dag alleen; van tijd tot tijd deed moeder mij eens mijn boekje uithalen en lezen, maar dat gebeurde niet regelmatig, en ik werd dikwijls weggezonden, als ik haar vroeg, om mijne les op te zeggen. Zij had geenen tijd, zegde zij, en ik moest spelen. Hoe kon ik spelen, zonder speelgoed en zonder speelmakkers?

Ik verveelde mij; mijne groote broers lachten mij uit, omdat ik zoo weinig kon: het vernederde mij; ik was beschaamd en had er verdriet in, van dat verdriet, waarom een kind niet schreit, waarover het niet klaagt, maar dat het diep gevoelt en verkropt. In den vacancetijd moesten mijne broers mij leeren, en ik heb het nog niet vergeten, hoe zij soms het regelet op mijne vingeren sloegen, mij bij het oor trokken en mij honderden malen deden schrijven: “Ik zal mij beteren” - wanneer ik mijne les niet kon, omdat zij mij die verkeerd uitgelegd hadden.

Mijn beddeken was zeer klein; ik had er reeds lang door geleden; ik groeide er waarlijk uit; mijne moeder bemerkte dat niet; ten laatste werd vader het gewaar, en hij berispte haar streng over hare onachtzaamheid en onverschilligheid aan alles, wat de huishouding en de kinderen betrof. Zij zegde, dat ik bij den oudste kon slapen; het werd onderzocht en zijn bed groot genoeg bevonden voor twee. Nu was het gedaan met mijne nachtrust; hij had mij zeer ongaarne bij zich; hij legde zich in 't midden van het bed, trok al het deksel naar zich en stampte mij gestadig met zijne knieën; daarenboven klaagde hij 's morgens veel over mij, dat ik hem geen oogenblik rust liet.

Ik herinner mij, dat ik eens tegen mijne twee broers gevochten had op den koer, want zij verbitterden mijn gemoed, en dat ik schreiend bij moeder en vader kwam en klaagde, dat zij mij altijd bij mijn haar trokken, maar deze laatste, misschien voor iets anders misnoegd en ontstemd, want hij zag er toornig uit, zei mij, dat ik moest ophouden van lastig te zijn en dat hij een middel wist, om hen voortaan te beletten mij bij mijn haar te trekken, en hierop haalde hij zijne groote schaar uit de apotheek en sneed mijn haar af. Ik zal het nooit vergeten, hoe de discipel en de twee jongens stonden te lachen en zegden, dat mijn haar met trappen gesneden was.
“Kinderverdriet”, sprak moeder, als ik bij haar ging troost zoeken, en zond mij weg.

Ik ging weg; ik vluchtte op den zolder, en zat daar stil te weenen en tegen mijzelven te kouten, want, ofschoon zij er mij reeds dikwijls mede uitgelachen hadden, kon ik het niet laten van luid te spreken, als ik alleen was. Ik weet, dat ik daar zat met de handen aan mijn geschoren kopje en dat ik zegde, in de overmaat mijner droefheid: “Ach, wat ben ik toch ongelukkig!”

Ik hoorde eenen schaterlach, en als ik beneden kwam, vertelde de discipel, die aan de kruiden bezig was geweest, wat hij gehoord had. Van dien oogenblik af noemde men mij in huis “den ongelukkige”. Aan tafel vroeg mijn oudste broer aan vader, die ons bediende, nog een stukje van ergens eene lekkernij, en ook voor “den ongelukkige”, voegde hij er traagzaam bij, terwijl hij op de woorden drukte. Ik keek rond: allen lachten stil en spotachtig. Ik begon te weenen en moest de tafel verlaten, omdat ik niet braaf was en schreide. Ja,

die spotnaam heeft mij wel dikwijls bedroefd en meer dan eens mijne rust gestoord, maar het was een naam, die niet misgeven was; ik was wel wezenlijk een ongelukkige. Wie beseft het verdriet, dat een bijnaam aan een kind veroorzaakt?

Ik moest overal weg. In de apotheek mocht ik de menschen, die om medicijnen kwamen, niet staan aan te staren, zegde men mij: ik moest op den koer gaan spelen. Wanneer ik in het laboratorium geslopen was en daar bleef staan, om na te zien, hoe mijn vader en de discipel op drie plaatsen vuur maakten, en stookten, en roerden, en groote kluiten in hunne mortiers stampten, ja, zelfs somtijds hierin door mijne broers geholpen werden, die daar vrijen toegang hadden, werd ik buiten gedreven, zoodra men mij gewaarwerd, onder voorwendsel, dat het daar mijne plaats niet was en ik in den weg stond.

Het gebeurde ondertusschen, dat moeder mij eens met haar liet uitgaan, maar mijne kleederen moesten nagezien en in orde gebracht worden; Marianne moest mijne bottientjes toerijgen en mijne handschoenen gaan zoeken, en het was zoo moeilijk, een *presentable* kostuum, waardig nevens dat mijner moeder te verschijnen, samen te stellen, en de oude dienstmeid knorde zoozeer telkens, dat het gebeurde, dat er ten laatste van afgezien werd als van iets, dat niet in 't werk kon gesteld worden.

Ik was zeer klein voor mijne jaren; mijne broers ten minste zegden mij dat altijd en maakten mij bang, dat ik onder de maat zou vallen, als ik moest loten. - “Te klein voor de militie!” - zult gij op het stadhuis hooren uitroepen, verzekerden zij mij, en ik geloofde dat, en die gedachte joeg mij schrik aan. Ja, dat was waarlijk kinderverdriet, maar het kwelde mij en belette mij te slapen. Wat verschil is er dan tusschen zulk verdriet en dat der groote menschen?

Kwam er bezoek en werd er wijn opgebracht, ik telde de glazen: er was er altijd een te kort; ik werd niet medegerekend; ik was nog te klein en moest uit moeders glas gaan drinken.

Mijne broers gingen des zomers zwemmen en des winters schaatsen loopen. Zij leerden dansen, en schermen, en te paarde rijden. Zij mochten rooken - en ik - ik zou alles willen leeren hebben, wat zij leerden, alles willen doen hebben, wat zij deden - maar ik was te klein! Geen wonder, dat ik wenschte om groot te zijn.

Er woonde recht over onze deur een huidevetter, die een zoontje had, zoo oud als ik, en daar het kind uit oorzaak van ziekte een tijdlang van school had moeten blijven en ook alleen was, werd ik dikwijls door de moeder geroepen, en mijne ouders lieten mij daar gaan spelen. Maar de vrouw van den huidevetter achtervolgde mij met hare vragen, waarom ik naar school niet ging? Waarmede mijne moeder zich zoo al bezighield? Wat mijne broers gingen worden? En al dergelijke vragen, waarop ik niets anders antwoorden kon dan: “Ik weet het niet.” Zij sprak ook met haren man en hare zuster, die

bij hen inwoonde, nu en dan eens over ons huisgezin in mijne tegenwoordigheid en meende, dat ik het niet verstond, maar ik voelde mij gekwetst door hare woorden en begreep heel goed, dat zij mijnen vader beklaagde, omdat hij eene zorgelooze vrouw had, die zich hare kinderen niet aantrok en alles liet verloren gaan.

Het gebeurde zelfs eens, dat de huidevettersvrouw naald en draad nam en het galontje vastnaaide, dat aan mijne mouw loshing. Zij deed mij ook op eenen stoel zitten, terwijl men mijne schoenen kuischte en mijn vestje uitborstelde. Zij meende, dat ik te klein was, om de beleediging te gevoelen, doch zoo was het niet. Ik was ten uiterste bedroefd, als ik daar op den hoogen stoel zat met afhangende voetjes, waar de twee teenen uit de kousen staken, en ik voelde mij vernederd, als de vrouw mij zei, vóórdat ik naar huis ging, terwijl zij mijn halsdoekje rechttrok: "Zie, zóó moet men u kleeden; nu ziet gij er heel anders uit; bezie u nu eens in den spiegel." Mijne moeder ook voelde de beleediging diep en liet er mij nooit meer gaan spelen.

Ik verveelde mij tehuis zoo schrikkelijk; ik voelde mij zoo verlaten en ongelukkig, dat ik niet ophield van vragen, of ik ook niet haast naar school mocht gaan, en eindelijk liet men mij gaan. Maar ook hier werd ik aldra door de anderen gekwollen en beschimpt. Ik was verre ten achteren, en wat mijne kleederen betrof, deze waren tehuis door de naaister uit die mijner grootere broeders gemaakt. Zij waren nog veel te lang, te breed en te groot; daarenboven gingen al de knoppen verkeerd toe, zooals het gewoonlijk is, wanneer eene vrouw manskleederen vervaardigt, omdat vrouwenkleederen juist anders toegedaan worden. De jongens vroegen mij of mijn kleermaker, dat alzoo opzettelijk gemaakt had, omdat ik linksch was, want zij hadden reeds bemerkt, dat ik mijn potlood in de rechterhand hield en het met de linke scherpte. Ik wist zelfs niet, dat ik linksch was; men had daar nooit tehuis op gelet.

Naarmate ik echter grooter werd en beter leerde en eindelijk eenen kleermaker had, die mijne kleederen vervaardigde, werd ik min belachen, en mijn verdriet nam af. Ik begon te gevoelen, dat ik de kinderjaren welhaast zou doorgeworsteld hebben. Ik was vijftien jaar, en zeer groot geworden voor eenen knaap van mijnen ouderdom.

Mijne twee broeders waren nu op de hoogeschool; ik was, wat men zou mogen noemen, in de collectioneerjaren. Sinds lang had ik mijne verzameling van postzegels, die gewoonlijk de eerste is, weggegeven, als een speelgoed, dat mij ontgroeid was; nu maakte ik eene verzameling van mineraliën en coléoptéren. Mijn vader was een goed scheikundige en gaf mij les in die wetenschap, die mij bijzonder aantrok. Het sprak vanzelfs, dat ik bestemd was, om hem in de apotheek op te volgen; ik had om zoo te zeggen geene andere keuze, maar mijne neiging ware geweest, naturalist te worden en vreemde landen te bezoeken en uitvindingen en ontdekkingen te doen. Met natuurkunde ook hield ik mij veel bezig.

Er was sedert eenige weken een vreemdeling bij ons komen inwonen, een jonge Franschman, die in het bezit was eener aanzienlijke fortuin en in ons land eene belangrijke erfenis gedaan had, die hem door anderen betwist werd. Daaruit was een civiel proces ontstaan, en daar dat voor onze rechtbank moest gepleit worden, was hijzelf voor eenigen tijd naar België gekomen, om zijne belangen gade te slaan.

Hij had het eerste verdiep van ons huis gehuurd; dat had wel eenen afzonderlijken ingang, maar daar maakte hij zelden gebruik van; hij kwam meest langs de apotheek binnen, en daar hij een karakter had, dat mededeeling behoefde, kwam hij ons wel dikwijls vertellen, hoe het met zijne zaken stond. Alzoo werd hij aldra de vriend des huizes. Zijn voornaam was Jean, zijn familienaam Batiste; degenen, die hem kenden, noemden hem gewoonlijk voluit Jean Batiste. Hij oefende geen beroep uit, maar hij was doctor in de natuurlijke wetenschappen en hield zich wel met schei- en natuurkunde bezig: ook deed hij ondertusschen proefnemingen in het laboratorium mijns vaders; ik mocht hem hierin helpen. Hij had veel gereisd in de oude en de nieuwe wereld; hij wilde alles zelf zien en ondervinden. Hij was eens in eene duikersklok nedergedaald en had reeds verscheidene luchtreizen gedaan. Nu had hij eenen grooten, nieuwen luchtbal in het werk, waarmede hij, zoodra hij terug in Frankrijk was, met een paar zijner vrienden wilde opstijgen. Hij geloofde op het spoor te zijn, om eene nieuwe soort van valscherm te ontdekken; ook aan de luchtkleppen had hij reeds groote verbeteringen toegebracht, toonde hij ons aan.

Ik had voor Jean Batiste in korten tijd eene innige vriendschap opgevat; hij hield zich met mij bezig, stelde belang in mijne studiën en hielp mij. Hij behandelde mij niet als kind, maar als jongeling. Hij was wel tien jaar ouder dan ik, maar hij sprak tegen mij als tegen eenen man van zijne jaren. Er ontstond die vriendschap tusschen ons, waarin de eene een beschermer en een opleider vindt, de andere een bewonderaar en een navolger.

Op zekeren dag roept hij mij op zijne kamer; het was in de eerste week der groote vacance. Hij had zijn proces gewonnen en ging binnen kort vertrekken. Hij vroeg mij, of ik wilde medegaan naar Frankrijk en met hem de luchtreis ondernemen, als ik niet bang was. Och, hadde ik hem durven om den hals vliegen! Dit overtrof al mijne hoop, al mijne verlangen. Bang zijn - ik bang zijn? Ik zegde hem, dat ik hem tot aan het einde der wereld zou volgen, en hij lachte om mijne jeugdige geestdrift. En nu vertelde hij mij weder, wat voor eene zeldzame, zoete gewaarwording het is, zich van de wereld te voelen opheffen, en omhoog stijgen, en de voorwerpen hier beneden te zien verkleinen, en het gerucht te hooren verflauwen, en daar te drijven in het ruim als eene wolk in de lucht, en te gaan,

zonder te weten waarheen, en dan neer te komen, en te moeten vragen, hoe de streek heet, waar men zich bevindt, en het volk te zien toestroomen, en verbaasd opzien, en dan aan al zijne vrienden te kunnen vertellen, hoe de reis vergaan is, en zich jaren na dien nog in de herinnering van het gebeurde te kunnen verheugen!

Ik was vijftien jaar, en mijn hart klopte! Als mijn vader boven kwam, vroeg ik hem aanstonds zijne toestemming, maar hij wierp dat heel ver, als eene kindergril, en sprak van andere dingen.

Ik voelde mij echter niet ontmoedigd: het is vaders toestemming niet, die de gewichtigste is voor een kind, het is die van moeder; ook rekende ik vast op de hare. Ik ging haar met Jean Batiste opzoeken, maar zij wilde van zoo iets volstrekt niet hooren, en als mijn vader beneden kwam, deed zij hem aldra inzien, dat men een kind zooals ik zulk geene gevaarlijke, avontuurlijke dingen mocht laten ondernemen; hij stemde ten volle hierin met haar overeen; mijn schoon spreken hielp niet, en de jonge Franschman zelf wilde er niet op aandringen. Ik mocht mijne ouders niet bedroeven, noch ongerust maken, zegde hij: “Maar wij zullen later samen toch wel eens de reis ondernemen,” voegde hij er troostend bij.

Daar stond ik voor mijne rechters, die mij veroordeelden, om hem te zien heen gaan en tehuis te blijven, voor mijne scherprechters zou ik wel mogen zeggen, want zij gaven mij den doodsteek en brachten mij nabij de wanhoop! Het is mogelijk, dat zij in den grond gelijk hadden en mij weigeren moesten, wat ik vroeg, omdat het niet redelijk was, maar zij schijnen nooit vermoed te hebben, wat lijden zij mij daardoor veroorzaakt hebben.

Als Jean Batiste voort was, stond ik daar te weenen, te weenen als een ongelukkige. Mijn vader haalde de schouders op - “Kinderverdriet, jongen,” - sprak hij - “kinderverdriet - ik wenschte wel, dat gij er nooit een grooter hadt!”

Dat was mijn laatste kinderverdriet. Na dien is mijn jongelingsverdriet gekomen, en mijn mannenverdriet. Vele jaren zijn sedert verloopen, maar ik kan u zeggen, vader, dat tot dusverre uw wensch is vervuld gebleven; dat ik nooit grooter verdriet gehad heb dan op den dag, dat gij mij belettet met Jean Batiste mede te gaan en zijne luchtreis te doen, of liever, dat het zoo groot was, dat het wellicht moeilijk zou zijn, om er grooter te beleven.

De jongeling en de man hebben hunne ondervinding en hun oordeel, om zich boven hunnen rampspoed te stellen; het kind heeft noch het eene noch het andere; daarom hebben wij wel ongelijk van te gelooven, dat zijn verdriet kleiner is dan het onze.’

ROSALIE LOVELING.

I.
Ghazele.

Ontkieme ook iedre korrel niet,
Den schoot der Aarde toevertrouwd;
Rijpe iedre bloesem niet tot vrucht,
Die reeds de hope er had aanschouwd;
Bezwijk' voor 't woeden van den storm
Vaak 't eerst de sterkste reus van 't woud:
Toch menig korrel werd een schat
In 't vogelnestje pas volbouwd;
En bloesems daalden neer op 't pad,
Waar jonkheids Lente hoogtijd houdt;
Werd menig vuur niet nieuw gevoed
Door den bezweken reus van 't woud?
Kiem' 't zaad dan niet op de eigen plek,
Waar 't aan den akker werd vertrouwd:
Licht viel het naast des vogels nest,
Droeg 't in een rotsspleet honderdvoud;
En nieuwe vreugd' ontsteeg den haard,
Die 't graf was voor den reus van 't woud.
Voere elke poging ons niet tot
Aan 't doel, van verre reeds aanschouwd:
Gelukkig hij, die steeds den moed
Tot verder streven levend houdt!

II.
Roos en knop.

Zoet balsemt met verkwikkelijke geuren
Een roos de gaarde, waar ze als schoonste praalt,
En schooner niet dan op haar frissche kleuren
Heeft ooit der zonne gouden glans gestraald.

Één dag maar duurt die weelde; de avond daalt;
's Nachts komt de storm haar van den stengel scheuren;
De morgen zal haar 't hoofd niet op zien beuren,
Als vroeg ze, waarom haar vriendinne draalt?

Maar naast haar zag een half-ontloken knop
Verlangend uit naar 't eerste morgenkrieken -
Straks gaat de zon voor 't nieuwe leven op.

De zefir poost met saamgevouwen wieken
En fluistert zacht van worden en vergaan,
De ontplooide knop van eeuwig voortbestaan.

III.
De parelduiker.

Nog éénmaal wil hij in de diepte dalen,
Dan is zijn taak voor heden afgedaan,
En dankbaar zal hij huiswaarts kunnen gaan
En van weer nieuwe ervaringen verhalen.

Maar thans trekt hem geen wensch naar parels aan;
Hij was verrukt door bloedroode koralen,
En door haar gloed betooverd blijft hij dralen:
Begeerte rooft den moed hem, te weerstaan.

Hij grijpt en breekt; van wat zijn blikken zagen,
Zal hij een rijken buit naar boven dragen:
Hoe schoon bij 't blank der parels past dat rood!

Zóó, altijd meer verzamelend, begeven
De krachten hem; te laat poogt hij te ontstreven
Aan schoonheid en wie trouwst haar volgt, den dood.

IV.
Erfelijkheid - met onderscheid.

De Voorvaders trokken zingend door 't land;
Dat waren de Troubadouren;
Zij grepen de snaren met zekere hand,
En wisten de harten te roeren.
De slotbrug viel neer, waar de Zanger verscheen;
Blij klonk hem 't ‘welkom!’ tegen,
En allen schaarden zich om hem heen,
Terwijl ze eerbiedig zwegen:
Het lied, dat weerklonk in de Ridderzaal,
Was allen de lof van het Ideaal.

Het nakroost voelt zich den Vaadren verwant
Ook soms zijn deugden erfelijk!
Maar - als er het harte springt uit den band,
Dat is voor allen verderfelijk!
De heerschappij van 't lied heeft uit;
Genoeg is 't, de veder te voeren
En, spijt al wie dit streven misduidt,
De groote trom te roeren:
Zoo prijst de menigte, al walgt zij ervan,
Om strijd den experimenteelen roman.

V.
Venetiaansche trias.
(Naar *Anastasius Grün.*)

Ik wenschte, als 't wenschen maar wat gaf,
Drie dingen waren mijn:
Een blanke maagd, een paapje in 't zwart,
Een gondel, slank en fijn.

'Maar spreek: Waartoe die blanke maagd?'
Ik was graag met zijn tweeën,
Voor 't zuchten of voor 't bidden niet,
Dat kon ik wel alleen!

'Nu ja, maar waartoe 't paapje in 't zwart?' -
'k Biecht hem, wat wij misdeên;
Men weet niet, wat zoo licht gebeurt
Wie vaak zijn met hun tweeën.

'Best! maar die vlugge gondel dan?' -
't Zou prettig roeien zijn
Van 't meisje fluks naar 't paapje, en weer
Terug naar 't maagdelijn.

C.L. LüTKEBüHL Jr.

Uit den vreemde, meegedeeld door mevr. Van Westrheene.
Broeder en zuster.

Als een man scheldt en vloekt, staat het hem leelijk; maar als eene vrouw ruwe taal voert en van den vroegen morgen tot den laten avond 'los in den mond' is, klinkt het nog veel leelijker.

De boerin van de Woudhoeve was evenwel zulk eene soort van vrouw, die zich de leelijke gewoonte van schelden en vloeken had aangewend, tot haar eigen ongeluk en dat van haar geheele gezin.

Luistert slechts!

De boerin was in den grond van haar hart een goed mensch; maar eene tong had zij! Neen maar, scherp als eene els! Of het schelden en vloeken haar aangeboren waren, dan of het eene kwade gewoonte was, welke niemand haar had afgeleerd, zou ik niet kunnen zeggen; ik vertel alleen, wat ik weet, en dat is erg genoeg.

De boerin van de Woudhoeve had een braven, doch, helaas! zwakken man en twee mooie kinderen: een jongen, Sepp, en een meisje, Broni geheeten. Broni was zoo zacht als een lam, evenals haar vader; Sepp was een driftkop, zooals zijne moeder.

Was de boerin vroeg opgestaan en scheen haar de zon te fel in de oogen, dan werd zij terstond nijdig en schold: 'Jij, vervloekte dievenlantaren; het is, om blind te worden van je! Ik won, dat de duivel je haalde!'

Was het nevelachtig en donker weder, dan was de boerin nog nijdiger en riep:

'De lucht ziet er uit, alsof zij kiespijn heeft; het is, om gek te worden van zulk een weer. De duivel hale het.'

Als het regende of sneeuwde was het ook niet goed; schelden moest de boerin in alle geval.

Legden de kippen geene eieren; waren de ganzen niet vet genoeg geworden, of wilde het zwijn geen voeder nemen, dan vloekte de boerin als een ketter, en de boer haastte zich, om de beesten te slachten, eer de duivel ze mogelijk kwam halen.

In één woord, niets ter wereld was de boerin naar den zin behalve haar zoontje Sepp, die met de dot in zijn mond reeds had leeren vloeken.

De boer had er zijne vrouw in het begin van hun huwelijk dikwijls over aangesproken en haar vermaand, dat schelden en vloeken af te leeren. Maar het had hem geen zier geholpen, en als hij erover redeneerde, werd zij nog onhandelbaarder. Hij had dus eindelijk gezwegen en voer daar, wat hemzelf betrof, het beste bij.

Wijl de boerin om het andere woord den duivel in den mond had, was de duivel ook het eerste woord van den kleinen Sepp, toen hij leerde praten.

Eens, toen de kleine man niets meer op zijn bordje vond van wat hem lekker gesmaakt had, gaf hij zijne moeder een klap in het gezicht en riep: 'De duivel haal'je.' En de boerin lachte, in plaats van het ventje op haar schoot om te keeren en hem eene gevoelige les te geven. Maar zoo zijn wel meer moeders.

De beide kinderen groeiden op, Broni het lammetje en Sepp de bok.

Sepp, de oogappel van zijne moeder, was een knappe jongen, recht als een den, sterk als een eik, en dat was zijn ongeluk. Want toen hij gekeurd werd voor de militie, moest hij dienen, en de boerin kon er niets aan doen dan den dienst verwenschen en zeggen:

'De duivel haal' den heelen troep!'

Toen Sepp het huis uit moest, was de boerin buiten zichzelf van droefheid en drift. Overal miste zij Sepp, en de arme Broni moest het ontgelden.

'De duivel had jou liever moeten halen,' riep zij het arme meisje bij de minste kleinigheid toe.

Broni was een mooi meisje; zachtmoedigheid en geduld waren op haar lief gezicht te lezen.

'Kikvorsch!' had hare moeder altijd gescholden, wanneer Sepp of zijne makkers haar sloegen, zonder dat zij zich verweerde. Dat 'kikvorsch' moest beteekenen, dat Broni geen bloed en geen gevoel had.

Doch Broni had beide. Ook waren de klappen, welke zij nu en dan van Sepp moest dulden, niet ernstig gemeend; want Sepp hield veel van zijn zusje, veel meer dan van zijne moeder, en wee dengene, die haar kwaad deed, want dan sloeg hij erop los en vloekte, dat het een aard had! Zelfs

de boerin moest in zijn bijzijn van Broni afblijven: want anders schreeuwde Sepp:

'Moeder, raak me Broni niet aan, of de duivel haal'je!'

Toen Sepp in dienst was, kon Broni in het geheel geen goed meer doen. De boerin liep haar zoon als het ware overal te zoeken, in huis en hof en op het veld; Broni kon hem haar niet vergoeden: Sepp was Sepp, en Broni was Broni maar.

Het zou nog wel erger worden, en de boerin beleefde treurige dagen.

Sepp had namelijk te veel van zijne moeder geërfd, en dat was zijn ongeluk. Nauwelijks had hij zijne uniform aan, of hij was in arrest. Zijn nutteloos vloeken bracht hem telkens in ongelegenheid, en hij zat meer op water en brood, dan dat hij zijn rantsoen vleesch kreeg. Bij het exerceeren wenschte hij den korporaal naar den duivel en werd onmiddellijk 'ingerekend'; nauwelijks was hij weer los, of hij begon opnieuw en werd opnieuw opgesloten.

Men begrijpt, dat Sepp er onder die levenswijs niet dikker en vroolijker op werd en dat de brieven, welke hij naar huis schreef, zijne ouders niet in een rooskleurig humeur brachten.

Daar kon de arme Broni van meepraten. 'De duivel haal' je', was schering en inslag. Zij was een vroom kind; zij ging trouw ter biecht en had een heiligen afschuw van den duivel, naar wien hare moeder haar onophoudelijk verwenschte. De pastoor, aan wien het arme meisje haar nood klaagde, deed al het mogelijke, om haar gerust te stellen.

Ook onderhield hij er de boerin wel eens over en zeide haar, dat haar voorbeeld zoo slecht op Sepp had gewerkt, die nu moest boeten voor hetgeen hij tehuis had geleerd.

Op zekeren dag kwam er weder een brief vol klachten van Sepp, waarin hij aan zijne moeder schreef, dat hij lust zou krijgen, om zich aan den eersten den besten boom op te hangen of zich een kogel door den kop te jagen; want dat hij zulk een leven niet langer kon dragen; dat het karakter, dat hij van zijne moeder had geërfd, hem ongeschikt maakte voor den dienst, omdat een soldaat zijn mond moet houden tegenover zijne superieuren.

'Drie malen vier en twintig uren heb ik, krom gesloten, op water en brood gezeten,' schreef Sepp aan zijne ouders, 'omdat ik tegen den kapitein gezegd heb: "De duivel haal'je", wat tot mijn ongeluk niet eens gebeurd is.'

De boerin was woedend op dien dommen kapitein, die haar arm kind om een 'onschuldig' woord zoo mishandelde. Niemand kon het dien dag bij haar uithouden, zoo vloekte en schold zij.

De boer wist er wel een middel op. Toen hij merkte, dat er onweer aan de lucht hing, nam hij zijne pijp en ging naar de herberg. De knechts en de meiden maakten, dat zij op het veld of in den stal kwamen, doch de arme Broni kon hare moeder niet ontloopen.

Terwijl de boer in de deur zijne pijp stopte, keek hij Broni medelijdend aan, want het arme meisje stond er treurig en vol angst bij. Eindelijk zeide zij met tranen in hare oogen:

'Och, vader, wat zal de duivel mij weer dikwijls komen halen!'

Toen kneep de boer haar in de wang en zeide: 'Stoor er je niet aan, Broni, en als de duivel, die je komt halen, er knap en fatsoenlijk uitziet, ga dan maar gewillig met hem mee; hij zal de hel niet feller

stoken, dan je moeder doet.' Dat zeggende, lachte hij en ging naar de herberg.

Toen Broni weder binnenkwam, zag zij hare moeder op de bank bij de kachel zitten, met haar bril op den neus en den brief van Sepp in de hand. Zij keek strak vóór zich, en er viel een traan langs hare wang. De boerin schreide.

Toen Broni dat zag, liep zij medelijdend naar hare moeder en zeide:

'Kom, moeder, houd u goed en wees niet zoo bedroefd om Sepp; het zal wel beter met hem worden.'

O wee! Daar stoof de boerin op; haar bril viel onder de kachel en zij schreeuwde:

'Beter worden? Ja, dat geloof ik! Als hij zich te kort doet en een eind aan zijn leven maakt! De duivel haal' al die menschen, die hem het leven zoo zuur maken!' En de boerin sloeg met hare vuist op de tafel, dat alles ervan kletterde.

Nu zeide Broni beschroomd: 'Zie eens, moeder, het is toch de schuld van de menschen niet, dat Sepp niet gelukkig is. Zijn eigen driftig humeur, zijn vloeken en tegenspreken brengen hem altijd in ongelegenheid.'

'Houd je bek!' schreeuwde de boerin; 'als Sepp zoo'n visschennatuur had als gij, was hij later ook zoo'n schaap geworden, als jij bent, en geen ferm manspersoon.'

'Maar vader is toch ook een man, en er komt nooit een slecht woord over zijne lippen,' antwoordde Broni zacht, doch op vasten toon.

De boerin beet zich op de tong; anders kreeg de boer ook wel zijn deel van hare booze luimen, doch zij wilde in tegenwoordigheid van hare dochter den eerbied, dien zij haar man verschuldigd was, niet uit het oog verliezen.

Misschien zou de zaak goed afgeloopen zijn, indien Broni zich uit de voeten had gemaakt en naar den tuin of in den stal was gegaan. Doch zij bleef en liet zich de ongelukkige mededeeling ontvallen:

'Moeder, ik heb aan den pastoor gevraagd, of hij eens aan Sepp wilde schrijven, om hem eens goed onder handen te nemen en het vloeken te verbieden.'

'*Wat* heb je gedaan?!' schreeuwde hare moeder. 'Den pastoor ook nog tegen den armen jongen opgestookt? Wacht, dat zal ik je verleeren.'

En zij hief hare hand op en wilde Broni waarschijnlijk een oorveeg geven. Doch Broni sprong op zijde en liep naar de deur.

'Maak, dat je uit mijne oogen komt!' schreeuwde de boerin haar na; 'je bent me niets dan gift en gal. Ik wou, dat de duivel je op staanden voet kwam halen!'

Dat zeggende, smeet zij de deur achter Broni dicht, die het huis uit en het bosch inliep, om daar te kunnen uitschreien.

De arme Broni ging op een dooden boomstam zitten, op eene plek, waar het hout het dichtst was; zij schreide bitter en riep en bad wanhopig:

'O, mijn God, o, mijn God, geef mij niet aan den duivel over!'

Op eens kraakte en ritselde er iets achter Broni, en daar stond (zooals zij dacht) de duivel in levenden lijve voor haar: een lange, donkerbruine jager, met baard en knevel, met een rood veertje op zijn hoed, met oogen, die wel is waar niet duivelachtig, maar niettemin vreeselijk vurig waren.

Nauwelijks had Broni hem aangekeken, of zij sloeg een kruis en gilde luid:

'Alle goede geesten, nu ben ik verloren!'

De jager begon te lachen en vroeg: 'Waarom, mijn lammetje?'

Doch het arme meisje, dat doodsbleek geworden was, zeide met gebroken stem:

'Omdat gij de duivel zijt en mij komt halen.'

Daarop begon zij opnieuw te snikken in het denkbeeld, dat hare arme ziel verloren was.

De jager keek het meisje een poos verlegen aan. Het kwam hem voor, dat het niet richtig met haar was. Hij bekeek haar van het hoofd tot de voeten en, wijl Broni een helder en mooi meisje was, beviel zij hem; alleen kon hij maar niet begrijpen, hoe zij zoo onnoozel kon zijn, hem voor den duivel te houden. Daarom zette hij zich naast haar neder, nam haar bij de hand (o, hoe vreeselijk ontstelde zij!) en verlangde, dat zij hem zou ophelderen, waarom zij hem voor den duivel hield.

Nu vertelde Broni in hare onschuld aan den gewaanden duivel haarklein alles, wat er met hare moeder was voorgevallen, en dat deze haar - God zij ons genadig! - naar den duivel had verwenscht.

De jager dacht eenige oogenblikken na; hij begon toen duivelachtig te lachen, stond eindelijk vreeselijk ernstig op en zeide:

'Nu, kind, als uwe moeder u dan aan mij afstaat, moet ge mij ook toebehooren. Sta op. Kom, ga mee.'

Het arme meisje deed niet de geringste poging, om zich te verzetten; haar lot was immers toch beslist, dacht zij, en zij ging met den duivel - den jager bedoel ik - het bosch door, en van dien tijd af was zij verdwenen. Zij werd op de Woudhoeve niet meer gezien.

Toen de zon onderging en Broni niet tehuis kwam, begon de boerin weder als naar gewoonte te vloeken en te razen. Doch toen het al later en later werd; toen maan en sterren aan den hemel schenen, en er geene Broni te zien was, en de boer ongerust werd, werd ook de boerin stil en angstig, en met het opgaan der zon werden knechts en meiden uitgezonden, om het meisje te zoeken. Doch geen mensch kon haar vinden.

Met scheldwoorden op de lippen - hoewel met een sidderend hart - ging de boerin eindelijk zelve naar den pastoor, in de gedachte, dat hare dochter bij hem hare toevlucht had gezocht. Doch Broni was er niet, en in plaats van de boerin te troosten, wees de pastoor haar de deur en zeide streng:

'Vrouw, zoolang gij vloekt en raast, kan ik geen medelijden met u hebben en u geen moed inspreken. Gij verdient rijkelijk, wat gij ondervindt!'

En dan de boer tehuis! Voor het eerst in zijn leven liet hij zijne tanden zien. Zijne Broni verdwenen, het liefste, wat hij op de wereld had! Het kon niet mogelijk zijn, dacht hij. Hij dreigde zijne vrouw met een pak slaag (doch hij gaf het haar niet), toen zij hem vol berouw bekende, dat zij het meisje de deur had uitgejaagd en haar had toegewenscht, dat de duivel haar haalde. Hij keek zijne vrouw woedend aan en hief zijne hand op... doch hij deed haar niets, maar nam zijne pijp en liep naar de herberg, waar hij dag en nacht niet meer uit te krijgen was. De hardste noot had de boerin te kraken, toen zij Sepp de droevige geschiedenis van het verdwijnen van Broni had geschreven. Zij schreide bloedige tranen, toen hij haar antwoordde:

'Moeder, het is een waar geluk, dat de oorlog juist is uitgebroken en

dat mij, zooals ik hoop, een eerlijke kogel zal treffen; want anders zou ik mij vrijwillig het leven benemen, waar ik u geen dank voor zeg, nu gij mij het liefste, wat ik had, mijne Broni, hebt ontnomen. Vaarwel, gij ziet mij nooit weder.

SEPP.'

Wij zullen nu zwijgen over den rampzaligen toestand in de Woudhoeve en vertellen, hoe het Sepp in den oorlog ging.

Sepp was een driftkop, dat is waar; doch hij was een goede, rechtschapen kerel en hij had een hart, zoo week als was. Het is niet te beschrijven, hoe bedroefd de arme jongen was over het verlies van zijne zuster; hij was niet zoo dom van te gelooven, dat de duivel Broni inderdaad had gehaald, maar dacht, dat zij in het water was gesprongen, om van het eeuwige schelden en vloeken van hare moeder bevrijd te zijn.

Daarom was hij blijde, dat de oorlog uitbrak, want hij voelde een demonischen lust, om erop in te houwen. Sepp leerde het schelden en vloeken af sedert den dag, dat hij wist, dat zijne zuster het slachtoffer dier slechte gewoonte was geworden. Het: 'Haal' je de duivel!' kwam hem niet meer over de lippen, en sedert dien tijd werden zijne superieuren hem zeer genegen; want hij was een braaf en moedig soldaat, die zijn dienst ijverig waarnam.

Zonder slag of stoot werd Sepp eerst korporaal en toen sergeant. Hij schreef daar evenwel niets van naar huis. Zijne moeder mocht er geene blijdschap van hebben; dat gunde hij haar niet, en dat kan men hem nauwelijks kwalijk nemen.

Toen hij den eersten keer in het vuur kwam, verschroeide de vijand slechts zijn broek en schoot een gat in zijne schako. Den tweeden keer was het erger; want toen moest hij zijn kapitein uit een regen van kogels halen en kreeg er zelf eene blauwe boon bij in de borst. Bij die gelegenheid bleef hij liggen en kon hij zich niet verroeren; want het zware bloedverlies had hem bijna het leven gekost. Doch Sepp had een gezond gestel; hij was er zoo gemakkelijk niet uit. Hij kwam op eens weder bij en wilde juist roepen: 'Wat heb ik een dorst!' toen hij een dooden kameraad naast zich zag liggen, over wiens lijk een schelm heenboog, om het van zijne schatten (een koperen horloge misschien en een armzaligen ring) te berooven.

Eer Sepp eraan dacht, had hij de verwensching: 'De duivel haal' je!' over de lippen.

Daardoor had hij zich verraden. Het roofdier bracht hem een sabelhouw op zijn hoofd toe, daarna nog een paar andere, zoodat den armen jongen hooren en zien verging.

Zes uren daarna werd Sepp op het slagveld gevonden en op eene draagbaar naar het hospitaal gebracht.

Iedereen dacht, dat Sepp dood was, doch hij leefde. Hij moest een ijzeren gestel hebben; zijn rechterarm was nochtans gebroken; de schurk, de lijkenschenner, had hem bijna in tweeën gehouwen.

Toen men Sepp bekend maakte, dat zijn arm afgezet moest worden, als hij in het leven wilde blijven, zeide hij:

'Ga je gang! Het is mij wel; waarom heb ik weer gevloekt, terwijl ik mij zoo vast had voorgenomen, het niet meer te doen!'

De militaire dokter was een braaf mensch, en toen hij Sepp het onmisbaarste

lichaamsdeel moest afzetten, kwamen de tranen hem in de oogen, omdat de arme jongen zonder een zucht te slaken, stil bij zichzelf mompelde:

'Toen ik mijne zuster had verloren, heb ik nog wel meer uitgestaan.'

Sepp werd in het hospitaal verpleegd als een officier; want de kapitein, wiens leven hij gered had, zorgde voor hem als een broeder, en toen Sepp vervoerd kon worden, was de oorlog gedaan.

'Sepp,' zeide de kapitein toen, 'ga mede naar mijn buitengoed. Het zal er u goed gaan, zoolang gij leeft. Houd het opzicht over mijne arbeiders; daar hebt gij geen arm voor noodig, en dan behoeft gij mij niet te bedanken, alsof gij genadebrood at.'

Toen zeide Sepp ja; want naar huis gaan wilde hij niet, wijl hij Broni tehuis te zeer zou gemist hebben en hij zijne moeder om harentwil geen goed woord zou kunnen geven.

De arme invalide ging dus met zijn kapitein mede.

Wie mogelijk aan eene Voorzienigheid twijfelt en meent, dat er geen God boven ons is, die het lot der menschen beschikt, leze, wat Sepp kort daarna ondervond.

Sepp kwam dan op het goed van den kapitein, die een rijke baron was. En wie vond hij daar? - Broni, zijne zuster, die bij de tuinmansvrouw als schoonmaakster diende. En wat had zij bij zich? - Een kindje, dat nog niet loopen kon, maar waarvoor de arme moeder werkte als een lastdier.

Nadat Sepp zich als een gek had aangesteld van blijdschap over het wedervinden van zijne zuster, vroeg hij eindelijk:

'Maar, Broni! Hoe komt ge dááraan?'

En Broni schreide zacht... Nu, het andere gaat ons niet aan.

Sepp deed haar geene verwijten; want hij zag in, dat het zondige vloeken van zijne moeder al dat kwaad over het arme meisje had gebracht. Maar het deed hem pijn, toen hij van Broni hoorde, dat de man, die voor duivel bij haar gespeeld had, een edelman was, die in den jongsten oorlog het leven had gelaten.

'Broni,' zeide hij, 'wij zijn beiden invaliden; gij hebt uwe eer verloren en ik een van mijne ledematen. Het is uit met ons. Maar weet ge wat? Wij willen toch naar huis gaan. Niet, omdat ik u en mij en dat kleine ding daar niet zou kunnen onderhouden met mijn gezond hoofd en mijn linkerarm, maar het kind moet weten, waar het thuis hoort. De Woudhoeve moet haar thuis zijn. Kom, Broni, ik zal het kleintje aan haar brood helpen.'

De arme Broni beefde van het hoofd tot de voeten, doch uit liefde voor haar kind deed zij, wat haar broeder zeide.

Zij moesten een heel eind ver reizen met hun drieën, eer zij in hun dorp aankwamen, en toen zij de Woudhoeve in het gezicht kregen, begonnen de harten van Broni en Sepp luider te kloppen.

De zon ging juist onder, en de boerin zat voor de deur op de bank aardappelen te schillen.

Heer in den hemel, wat was zij verouderd in dat ééne jaar. Zij was bijna niet meer te herkennen. Ja, ongeluk en een kwaad geweten geven rimpels!

Toen de oude vrouw Sepp en Broni met haar kindje zag aankomen, gilde zij uit: 'Jezus Maria en Jozef!'

Zij liet den bak met aardappelen vallen en sloeg hare handen boven haar hoofd in elkander.

Doch Sepp kwam bedaard naar haar toe en zeide:

‘Moeder, schreeuw zoo niet; dat helpt toch niet. Wij hebben een lid minder in onze familie (daarbij wees hij op den stomp van zijn afgezetten arm) en een ander lid meer.’

Dat zeggende, nam hij zijne zuster het kindje af en legde het op den schoot der boerin, die bij de strakke taal van Sepp weder op de bank was nedergevallen.

‘Waar is de vader?’ stiet de oude vrouw eensklaps uit, en Sepp antwoordde woest:

‘Die is door den duiv.. Maar neen,’ viel hij zichzelven met sidderende stem in de rede. ‘Dat woord komt nooit meer over mijne lippen. God moge hem genadig zijn. Ik wil hem geen kwaad wenschen. Maar het kind is een arm weesje, moeder, handel ermee volgens uw Christenplicht en maak goed aan het kind, wat gij tegen ons hebt misdaan.’

Daarop boog hij voorover en kuste zijne moeder op beide wangen. Dat was medicijn! De tranen stroomden de boerin langs de wangen, en haar hart ging weder open; zij breidde hare armen wijd genoeg uit, om haar zoon en hare dochter en haar kleinkind te omvatten.

Daarna haalden zij den boer uit de herberg, en van dat uur af is hij daar een zeldzame gast geworden. Want met het kleine meisje scheen er een goede geest op de Woudhoeve binnengekomen te zijn: de geest van vrede en verzoening.

Broni had haar kindje Angelica laten doopen, en mijlen in het rond werd het kind welhaast het ‘Engeltje van de Woudhoeve’ genoemd.

En Sepp kreeg een vrouwtje en een mooi vrouwtje ook, dat niet naar zijn stomp van een arm keek, maar naar zijn goed en rechtschapen hart.

Toen hij ‘neen’ wilde zeggen, omdat hij verminkt was, zeide zij:

‘Sepp, als gij mij niet hebben wilt, spring ik in het water.’

Nu, het moet al een onnoozel soort van een man zijn, die niet liever in de armen van een mooi meisje valt, dan haar het koude water in te zenden, en onnoozel was Sepp niet!

Het ‘Engeltje van de Woudhoeve’ is met hare moeder bij hare grootouders gebleven, totdat de rechte Jozef kwam en het te huis haalde, zonder Broni te verwijten, dat het ‘Engeltje’ geen vader had gekend.

Maar toen de oude boerin haar eerste achterkleinkind op haar schoot liet dansen (de stokoude pastoor zat juist bij haar en rookte zijn pijpje), begon zij eensklaps:

‘Als ik niet de gelukkigste vrouw van Gods aardbodem ben, mag de dui...’

Doch zij slikte het woord nog bijtijds in, en de boer en de pastoor begonnen te lachen; want op de Woudhoeve en op honderd mijlen in het rond had ‘de duivel’ zijne rol uitgespeeld.

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

Zedekundig onderzoek.
(*Vervolg van bl.* 18.)

III.

Naast de thans behandelde reeks van zedelijke beginselen, die in het menschelijk gevoel werden gezocht, is er eene tweede reeks van beginselen, die aan de menschelijke rede worden ontleend. Eene volstrekte tegenstelling is er tusschen die beide reeksen niet aanwezig. Ook wanneer men het zedelijk beginsel wil doen ontspringen aan het gevoel en dus het een of ander bepaalde gevoel tot beginsel van zedelijkheid verheft, gaat men stilzwijgend uit van de overtuiging èn dat het zedelijk is, dit te doen in het algemeen, èn dat het zedelijk is, dat bijzonder gevoel, dat men als beginsel van zedelijkheid heeft gekozen, te koesteren en tot voorname drijfveer van al onze handelingen te maken.

Zoo is er geene volstrekte tegenstelling tusschen de beide reeksen, maar verschil is er toch; vooreerst, in zoover als de overtuiging, waarvan men bij de eerste reeks stilzwijgend uitging, bij de tweede reeks met volle bewustheid en opzettelijk wordt uitgesproken, met nadruk op den voorgrond wordt gesteld. Worden de zedelijke beginselen aan de rede ontleend, - en daarin ligt in de tweede plaats het verschil - dan wordt in het redelijk zijn van den mensch en het redelijk maken van hetgeen oorspronkelijk niet aan redewetten gehoorzaamt, het eigenlijk kenmerkende van het zedelijk leven gesteld. Het redelijke begeleidt nu niet langer het zedelijke; het valt op een bepaald gebied ermede samen, en in dit samenvallen wordt dan ook de verklaring gezocht van het volstrekte, het onvoorwaardelijke, dat den zedelijken plicht eigen is, ja, met welk karakter de zedelijke plicht, volgens de meening der meesten, staat of valt.

Niet omdat de mensch dit of dat bepaalde gevoel heeft, of zelfs

omdat het redelijk is, dit of dat bepaalde gevoel te koesteren, behoort de mensch, volgens de zedeleer der rede, zedelijk te zijn, maar alleen omdat hij een redelijk wezen is. De beginselen van deze zedeleer zijn van elkander onderscheiden, naar gelang van de onderscheidene opvatting, die men heeft van dat redelijke, waarin 's menschen wezen zal gelegen zijn.

Eene eerste opvatting is die, volgens welke de mensch een zedelijk wezen is, omdat de inrichting van zijn denkvermogen hem in staat stelt, waarheid te kennen. Is hij in staat waarheid te kennen, dan is hij ook gehouden, waarheid uit te drukken. Waar te zijn, is mitsdien een eerste beginsel van de zedeleer der rede.

Waar te zijn, is waarheid te kennen te geven. Men kan dit doen op meer dan één wijze: onder anderen door spreken en door handelen. Gelijk door spreken, zoo drukt men ook door handelen eene bepaalde stelling uit. Het redelijk wezen wordt aan zijn karakter ontrouw, houdt op redelijk wezen te zijn, wanneer het niet het redelijke, dat is: het ware, stelt of denkt, derhalve ook, wanneer hij niet het redelijke of het ware uitdrukt. Zoo wordt de mensch, als redelijk wezen, dat is: door de rede genoopt, om alleen die handelingen te verrichten, die de uitdrukking zijn eener waarheid, die zich in eene ware stelling laten omzetten; terwijl tevens de vraag, of eene handeling zich in eene ware stelling laat omzetten, de toetssteen is van de zedelijkheid dier handeling. Omdat de mensch in staat is, waarheid te kennen, is hij een redelijk wezen; omdat hij in staat is, waarheid door daden uit te drukken, is hij een zedelijk wezen.

In deze opvatting moet gewaardeerd worden de eisch der redelijkheid, aan alle zedelijk handelen; de eisch van waar te zijn, aan alle zedelijke beweegredenen; de eisch van oprechtheid, aan elk gesteld, die zedelijk wil heeten. De eisch moet gewaardeerd worden, ook al zou men twijfelen aan de mogelijkheid van dien eisch in allen deele te vervullen. Maar, omgekeerd, ligt in het geoorloofde van hieraan te twijfelen, de critiek dezer opvatting. Het is lang niet altijd mogelijk, eene handeling in één bepaalde stelling, en nog veel moeilijker haar in zulk eene stelling om te zetten, waarvan men weten kan, dat zij waarheid behelst. Een voorbeeld. Men mishandelt een dier. Deze daad laat zich omzetten in twee stellingen; òf in deze: een dier is een wezen zonder gewaarwording en mag dus behandeld worden als een steen; òf wel in deze: de mensch heeft het recht, geen acht te slaan op de gewaarwordingen van diersoorten, lager dan die, waartoe hijzelf behoort. Wat de eerste stelling betreft, wie zal uitmaken, of zij al dan niet waarheid behelst? Wie zal het uitmaken van de tweede, zonder juist een geheel anderen maatstaf van zedelijkheid te bezigen, dan die in het thans besproken zedelijk beginsel ligt opgesloten? Evenzeer is het duidelijk, dat dit vermeend zedelijk beginsel inderdaad op een ander rust. De rede noopt tot het uitdrukken van waarheid,

heeft men gezegd. Maar hoe weet men, dat wij behooren, dat wij verplicht zijn te doen datgene, waartoe de rede ons noopt: eene vraag, die natuurlijk de geheele zedeleer der rede treft. Zij kan alleen gevolgd worden, wanneer vooraf reeds een zedelijk beginsel zijne werking heeft geoefend, en brengt ons dus niet verder dan, bij voorbeeld, de zedeleer van den goeden smaak. Wil men eens met smaak handelen, dan schrijft de smaak dit en dat voor. Evenzoo: wil men eens naar de voorschriften der rede handelen, dan schrijft de rede dit en dat voor. - Zelfs staat de zedeleer der rede bij die van den goeden smaak achter, wat de ondubbelzinnigheid betreft van hare uitspraken. De goede smaak is iets geheel persoonlijks en beweert niet iets anders te zijn; de rede, daarentegen, kan èn onpersoonlijk èn persoonlijk opgevat worden. Onpersoonlijk, is zij de afgetrokkene rede. Is het nu deze, die beslissen moet over de waarheid der stellingen, waarin onze handelingen moeten om te zetten zijn? Met andere woorden: behoort de stelling te behelzen, wat waar is in het afgetrokkene? In dat geval zal de geheele samenleving zedelijk te veroordeelen zijn: de daden, waaruit zij bestaat, kunnen onmogelijk in stellingen worden omgezet, die in het afgetrokkene waar zijn. De fout van dit zedelijk beginsel ligt dus hierin, dat het geheel verwaarloost de zeer verschillende beteekenissen, waarin het woord waarheid kan worden genomen. Er is afgetrokken waarheid, die uitsluitend de rede, juister nog: het verstand beoordeelt, en er is kunstwaarheid, die aan elke uiting eigen is, waardoor aan het licht treedt het geheel, dat den kunstenaar voor den geest heeft gestaan. In dezen zin is waarheid niet iets onveranderlijks, dus niet iets afgetrokkens. Hoe verschillend zal, bij voorbeeld, het zedelijk oordeel over de gewone beschaafde samenleving uitvallen, al naar gelang men haar uit het oogpunt van waarheid in den eenen of in den anderen zin beschouwt! Stelt men aan haar, of aan welke groep van handelingen dan ook, den eisch van kunstwaarheid te bezitten, dan zal het gehoorzamen aan waarheid tamelijk wel samenvallen met het volgen van goeden smaak. Denkt men daarentegen aan wijsgeerige, afgetrokkene waarheid, dan blijft het zoo even genoemde bezwaar van kracht: tot hoe menige handeling zijn wij verplicht, die omgezet kan worden in eene stelling, waarvan de ernstige man de waarheid in het midden laat! Wie, die een huwelijk sluit, neemt de stelling voor zijne rekening, dat het goed is, het aantal der levenden te vermeerderen? Wie, die kinderen heeft en zijn vermogen tracht te vergrooten, wil de stelling aanvaarden, dat het goed voor hen is, veel te erven? En zoo voort. Men zou aan het klemmende van soortgelijke vragen alleen kunnen ontkomen door aan te nemen, dat zeer vele, en daaronder de belangrijkste, handelingen buiten het gebied van het zedelijk leven vallen? Maar wat heeft men aan een zedelijk beginsel, dat ons voor vele, en daaronder de belangrijkste, handelingen in den steek laat?

Een tweede beginsel(*) van de zedeleer der rede, en waaronder zich alle andere beginselen dezer zedeleer laten samenvatten, is dat, volgens hetwelk de mensch de kracht tot zedelijk handelen put in de overtuiging, dat het geheel, waartoe hij behoort, een doel heeft, dat hij in zijne mate moet helpen verwezenlijken. Wie van dit beginsel uitgaat, erkent derhalve, dat de mensch heeft te leven voor een doel, en dat niemand dit doel in zichzelf vindt. Hij kent zichzelf als middel; weet, dat zijne handelingen slechts in zoover kunnen beoordeeld worden, als zij middelen zijn, en poogt mitsdien zijn geheele bestaan doeltreffend te maken.

De waarde van dit beginsel hangt dus geheel af van de vraag, of de mensch kennis kan verkrijgen van het einddoel der dingen. Moet hij òf aan het bestaan van zulk een einddoel twijfelen, òf wanhopen het ooit zelfs bij benadering te vinden, dan moet de kracht van het genoemde beginsel natuurlijk vanzelf verlammen. Ons onderzoek moet dientengevolge nu gericht worden op de vraag, of er eene opvatting is van dat einddoel, die proefhoudend blijkt.

IV.

Het einddoel der zelfzucht hebben wij reeds in zijne ijdelheid leeren kennen. Wie het nastreeft, bereikt het tegenovergestelde van hetgeen hij zocht. Alle zelfzuchtig leven moet eindigen met een volkomen onbevredigd leven te zijn. Spreekt men dus van een doel als maatstaf der zedelijkheid, dan ligt het voor de hand, te beginnen met dat doel zoo algemeen mogelijk op te vatten, en het te noemen het leven voor anderen, voor anderer geluk.

Maar dan rijst terstond de vraag, of dit mogelijk is? Indien eens niemand gelukkig kon zijn op aarde, zou het vergeefsche moeite zijn, te leven met het doel, om anderen gelukkig te maken. Dat iemand ter wereld in volstrekten zin gelukkig zou kunnen worden, wie zal het beweren? Maar even min zal men ontkennen, dat er graden van geluk zijn en men anderen gelukkiger kan maken, dan zij zijn. Het leven voor anderer geluk kan dus dan alleen doel zijn, wanneer men het verstaat in den zin van de som van anderer geluk te verhoogen, of ook die van hun ongeluk te verminderen. Dit doel kan doel zijn, wanneer het vooral niet al te hoog wordt gesteld; wanneer het een pogen wakker roept, dat niet aan kracht verliest, ook wanneer het weet, dat zijne vrucht altijd zeer gering zal blijven. Maar gewoonlijk werkt deze wetenschap ontmoedigend, indien niet verlammend. Zal zij aan ons zedelijk pogen toch niet schaden, dan schijnt dit pogen

(*) Hartmann noemt als tweede beginsel dat van Vrijheid en Gelijkheid. In mijn oog geheel ten onrechte. Zijne eigene uiteenzetting (bl. 376-396) bewijst, dat het geen zedekundig beginsel is. Ook wat verder volgt, tot bl. 547, staat hier niet op zijne plaats; het kan niet tot de *drijfveeren* der zedelijkheid gerekend worden.

aan eene zekere aandrift in ons binnenste te moeten ontspringen, eerder dan aan de kennis of het redelijk inzicht van een doel. Is dit echter het geval, dan zal die aandrift een gevoel, en dit gevoel moeilijk een ander, dan dat van medelijden, kunnen zijn. Op die wijze zou de zedeleer van de rede ons weder terugvoeren tot de zedeleer van het gevoel, waartegen ons eerste opstel reeds de bezwaren heeft opgesomd.

Voorts mag niet over het hoofd worden gezien, dat het woord geluk in twee verschillende beteekenissen kan worden gebruikt, naar gelang men let op 's menschen zelfbewustheid of op zijn toestand, onafhankelijk van die bewustheid. Men kan zich gelukkig voelen en het niet zijn; omgekeerd gelukkig zijn en het zich niet gevoelen. Spreekt men van geluk in den eersten zin, dan kan het geluk van anderen nooit ons levensdoel zijn. Tot welke vreemde handelingen zullen wij geleid worden, indien het ons oogmerk is, bij anderen aangename gewaarwordingen op te wekken! Wij zullen hun dan opium doen innemen, of wat de plaats van opium vervult. Spreekt men van geluk in den tweeden zin, dan keert de bedenking terug, die zoo even tegen het uitdrukken van waarheid in onze handelingen werd in het midden gebracht. Wie zal durven vaststellen, wat iemands waarachtig geluk uitmaakt? En vooral, wie zal dit wagen ten aanzien van een groot aantal personen, misschien van eene geheele maatschappij? Naarmate het geluk, dat men beoogt, van meer geestelijken aard is, moet ook de beslissing des te moeilijker vallen. Het zelfvertrouwen, dat vroeger geloofsovertuigingen konden verleenen, is terecht geweken voor eene bedachtzaamheid, meer in overeenstemming met het besef van onze geringe kennis.

Men kan zich over deze bedenkingen heenzetten en daartoe den wil, om anderen gelukkig te maken, nemen voor de daad. Of ik anderen gelukkig maak, zegt men dan, weet ik niet, behoef ik niet te beslissen, zal de uitkomst leeren; ik stel mij inmiddels tevreden met de zekerheid, dat het, bij al mijne daden, in mijne bedoeling ligt, anderen gelukkig te maken.

Het spreekt vanzelf, dat men hiermede alweder terugkeert tot de zedeleer van het gevoel. Men handelt dan krachtens eene neiging, krachtens eene behoefte, terwijl men zich zelfs het vermogen ontzegt, om uit te maken, of men nu ook werkelijk in overeenstemming handelt met de rede. Ontzegt men zich dat vermogen niet; maakt men van zijne rede zooveel mogelijk gebruik; handelt men, gedreven door de behoefte, om anderen gelukkig te maken, naar zijn ‘beste weten’, wie, dan de oppervlakkige, zal voor zichzelf durven bevestigen, dat zijn weten op een gegeven oogenblik inderdaad zijn *beste* weten is; dat hij geene gegevens, om tot een juister weten te komen, heeft verwaarloosd; dat hij uit de volledig gekende gegevens het rechte besluit heeft getrokken? Zulk vragen kunnen de dweepachtigen als

het uitvloeisel van twijfelzucht brandmerken: de ernstige denker, die de geschiedenis van ons geslacht niet tevergeefs heeft gelezen en in die geschiedenis vooral heeft stilgestaan bij de bladzijden, die van de noodlottige verblinding ook der oprechtste menschenvrienden, of althans van hunne kortzichtigheid, getuigen, zal zulk vragen gepast en het antwoorden moeilijk vinden. Maakt hij, gelijk het moeilijk anders kan, daarbij de opmerking, dat zij, die voor de menschheid het meeste hebben gedaan, uit innerlijke aandrift handelden, eene aandrift, aan die des kunstenaars gelijk, en dat zij waarschijnlijk zich van alle handelen hadden onthouden, bijaldien zij van te voren de gevolgen als mogelijk berekend hadden, die wij thans uit de geschiedenis kennen, als werkelijk uit hunne handelingen voortgevloeid, dan zal ook deze opmerking tot groote omzichtigheid stemmen en allerminst het vertrouwen sterker maken in de bruikbaarheid van eene zuivere zedeleer der rede, en met name van die zedeleer, die in de kennis van het doel de kracht tot handelen putten wil.

Men kan even min nalaten zich de vraag te stellen, of er uit het oogpunt van de zedeleer der rede een *bewijsbaar* verschil is tusschen het leven voor eigen en het leven voor anderer waarachtig geluk. Hem, die zedelijk handelt, omdat hij op belooning hoopt, pleegt men te verwijten, dat hij het goede niet om het goede liefheeft; wie zedelijk handelt, alleen opdat eens anders wenschen vervuld mogen worden, kan niet geacht worden het goede om het goede te zoeken, tenzij men het goede geheel op laat gaan in deze belangstelling in het geluk van anderen, dat is: in liefde tot den naaste. Maar wie is hiertoe bereid? Wie weet niet, dat liefde tot den naaste, hoe uitnemend ook, op zichzelf ontoereikend is voor het zedelijk handelen? Het werd in ons eerste opstel reeds toegelicht. Wij voegen er thans nog iets bij.

Onze liefde tot den naaste, tot alle medemenschen, onze belangstelling in de verhooging van hun geluk, zal zich in verreweg de meeste gevallen hebben te openbaren als zelfverloochening. In de liefde het goede te laten opgaan, is dus zooveel als de zelfverloochening als zelfverloochening onvoorwaardelijk goed te keuren, geheel onafhankelijk van de vraag, wat zij bij anderen uitricht. Maar zoo komt men met het vroeger uitgesproken beginsel in strijd. Want nu is voor het middel het doel uit het oog verloren. Men laat de zelfverloochening nu haar doel vinden in zichzelve. Dit heeft geen zin, wanneer men het geluk van anderen zoekt. Indien het eens blijkt, dat onze voortdurende zelfverloochening de zelfzucht van velen uit onze omgeving krachtig in de hand werkt; dat zij, door onze dienstvaardigheid verwend, het volgen van hunne zelfzucht niet meer bespeuren! Dan zullen wij hen inderdaad ongelukkiger hebben gemaakt. Indien wij, door na het geroofde kleedingstuk het andere te geven, dat men ons gelaten; door na een slag op de wang ontvangen te hebben, de

andere toe te reiken, die de slaande hand eerst gespaard had, de onbescheidenheid, de inhaligheid, de ongemanierdheid in de wereld grooter maakten, dan zouden wij toch, door de zelfverloochening haar doel te laten vinden in zichzelve, op zonderlinge wijze het geluk en de zedelijkheid van onze medemenschen ter harte nemen. Er is dus strijd tusschen de zedeleer, die een doel stelt als bron en richtsnoer van handelen, en de zedeleer, die de zelfverloochening onvoorwaardelijk aanprijst.

Of zal men dien strijd pogen weg te nemen door somtijds de zelfverloochening te zoeken in het niet opvolgen van de behoefte, die men zou gevoelen, om zichzelf te verloochenen? Men zou de tweede wang willen toekeeren, maar men laat het na, om de onbescheidenheid van anderen niet te vermeerderen! Men zou het tweede kleedingstuk willen geven, maar men bedwingt zich, om den misdadiger in zijne roofzucht niet te stijven. Men zou zich willen opofferen, maar men ontzegt zich dat voorrecht, om zijne omgeving niet zelfzuchtig te maken! - Gevaarlijke verfijning, en die bij de zelfverloochening eene zelfbeheersching, een uitrekenen en afpassen onderstelt, waarmede de vanzelfheid der liefde moeilijk te vereenigen is, en ten gevolge waarvan de zedelijkheid eene soort van opvoedkunde wordt, welker onafgebroken behartiging van zelfverheffing onafscheidelijk moet blijken. En indien men nog slechts altijd wist, dat die opvoedkunde doel treft! Maar wie waarborgt ons, dat onze voorgewende zelfzucht anderen de zelfzucht beter af zal leeren, dan onze bestendige zelfverloochening het zou kunnen doen?

Eindelijk mag wel gevraagd worden, of het algemeen belang, gesteld, dat men het kent, of ook voor zoover wij het kennen, met de zelfverloochening en zelfopoffering der bijzondere personen onder alle omstandigheden gebaat wordt. Staat het inderdaad vast, dat de maatschappij eronder lijdt, wanneer ieder uitsluitend zijn bijzonder belang najaagt? Veel zelfverloochening en toewijding is thans noodig, omdat vele menschen hunne bijzondere belangen verwaarloozen. De tegenwoordige toestand der maatschappij, in zoover hij dikwerf zelfzucht verbiedt, is dus geen billijke maatstaf bij de beoordeeling van de vraag, of algemeene zelfzucht niet de bron zou kunnen worden van veel goeds, ja, van het hoogste bereikbare goed. Zijn niet alle daden van menschlievendheid noodzakelijk gemaakt door het onverstand en de nalatigheid van velen bij het behartigen van hunne eigene belangen? Dat dit onverstand en deze nalatigheid wijken, en elk zal weldra voor zichzelf kunnen zorgen, terwijl de voorwaarden der nieuwere samenleving meer en meer van dien aard worden, dat de persoonlijke belangen te gelijk gemeenschappelijke belangen zijn, zoodat het eigenbelang meer en meer met het algemeen belang samenvalt.

Wij laten nu in het midden de vraag, of toewijding aan het geheel inderdaad de rechte stemming is, waarin elk bijzonder persoon moet

verkeeren, om de hoogste mate van kracht te ontplooien; of niet juist in vele gevallen de mensch het hoogste en beste levert, wanneer hij aan het geheel niet denkt en opgaat in zijne eigene kleine wereld. Dit schijnt met name waar te zijn van den kunstenaar, van den dichter, van den denker. Zal de kunstenaar, de dichter, de denker iets zijn, dan moet hij zich weinig bekommeren om het algemeen belang; dan mag hij zich zelfs niet de vraag stellen, of hij nu wel zeker is, dat zijn werk ten slotte blijken zal eene weldaad voor de menschheid te zijn, want het nadenken over die vraag zou zijne aandrift kunnen verzwakken. Tusschen gevolg en doel moet hier wel onderscheiden worden. Ieder kan bij elke werkzaamheid hopen, dat zij het geluk der menschheid ten gevolge zal hebben, maar daaruit vloeit nog niet voort, dat elke werkzaamheid dan juist dit gevolg zal hebben, wanneer zij het beoogt.

Het is niet minder belangrijk, dit geheele onderzoek nog van eene andere zijde op te nemen en na te gaan, hoeveel er ongedaan zal moeten blijven, wanneer het grootste geluk van het grootste aantal of het algemeen belang het doel moet zijn van elk leven, dat zedelijk leven zal verdienen te heeten. Er moet allerlei gebeuren, dat niet, dan ten gevolge van eene drogreden, in het algemeen belang kan worden genoemd. Het algemeen belang omvat, in zoover het waarlijk algemeen is, zeer weinig; maar gewoonlijk neemt men het stilzwijgend in eene zeer beperkte beteekenis. Hij, die zijn leven wijdt aan een klein onderdeel van eene wetenschap, als de taalstudie, de oudheid- of de plantenkunde; de Staat, die groote sommen jaarlijks beschikbaar stelt of laat voor verzamelingen van kunst, van oudheden, hoe kunnen zij in ernst gezegd worden, het algemeen belang te bevorderen en vooral te behartigen? Allerminst kan men loochenen, dat er belangen zijn, èn meer ontwijfelbaar algemeen èn dringender(*). Dat zekere Nardus verkocht en de prijs aan de armen had kunnen gegeven worden, zal men nooit kunnen tegenspreken en als bezwaar tegen het uitstorten der zalf, uit het oogpunt, dat wij thans behandelen, nooit kunnen ontzenuwen. In de meeste gevallen zorgt de Staat niet voor de belangen van het algemeen, maar voor die van bepaalde klassen van burgers, en hij geeft het meeste geld uit voor de minst talrijke klassen. Het recht is slechts voor hen, die het betalen kunnen of zich een Pro Deo willen laten welgevallen. De wetenschap, voor zoover zij zich niet in practijk laat omzetten, bloeit

(*) Wie glimlacht niet over de voorrede van een *Traité du Rossignol,* aangehaald bij Helvétius, *de l'Esprit,* Discours II, chap. VIII. ‘J'ai’, zegt de Schrijver, ‘employé vingt ans à la composition de cet ouvrage: aussi les gens qui pensent comme il faut ont toujours senti que le plus grand plaisir, et le plus pur qu'on puisse goûter en ce monde, est celui qu'on ressent en se rendant utile à la société: c'est le point de vue qu'on doit avoir dans toutes ses actions... Tels sont les motifs qui m'ont engagé à donner au public ce *Traité du Rossignol.*’ En verder: ‘l'amour du bien public, qui m'a engagé à mettre au jour cet ouvrage’, enz.

ten behoeve van de eerbiedwaardige lediggangers. De kunst, die slechts eene kleine keurbende lokt, kost aan rente van het schier onmetelijk kapitaal, dat zij vertegenwoordigt, eene som, die alle belastingschuldigen moeten opbrengen, zullen onze museums blijven, wat zij zijn. Nu kan men wel beweren, dat bij dit een en ander het algemeen belang zijne baat vindt, maar wie kan het bewijzen? Bovenal, wie wil staande houden, dat dit een en ander met het oog op het algemeen belang in stand wordt gehouden? Hoe anders zou, bij voorbeeld, de inrichting van een museum moeten zijn, indien men uitsluitend aan dat oogpunt getrouw wilde blijven! En laat al wat de Staat doet voor wetenschap en kunst uit het oogpunt van het algemeen belang te rechtvaardigen zijn, moeilijk zal men dit toch kunnen verzekeren van de handhaving eener altijd dure monarchie. Zijn alle leeraars van het Staatsrecht in ons vaderland het erover eens, dat het algemeen belang werkelijk geschaad zou worden, wanneer de koninklijke majesteit verzocht werd plaats te maken voor den president eener republiek? Hier zijn veeleer historische rechten, die den doorslag geven, en waarvan de handhaving niet afhankelijk kan worden gesteld van de wetenschappelijke vraag naar den regeeringsvorm, die voor Nederland de beste is. Niet anders is het met de wetten, die het eigendomsrecht of het erfrecht vaststellen en beschermen.

Deze weinige voorbeelden zijn voldoende, om zoowel de leer van het algemeen belang, waaraan alles zou moeten worden dienstbaar gemaakt, of zelfs die van het grootst mogelijk geluk voor het grootst mogelijk aantal menschen, als eenig beginsel der zedelijkheid, in hare onhoudbaarheid aan het licht te brengen. Uit dit beginsel toch kunnen de wettige gevolgen niet getrokken worden, zonder dat maatschappij en beschaving op zeer losse schroeven worden gesteld: de maatschappij, omdat dan van geene louter persoonlijke rechten meer sprake zal kunnen zijn; zij zullen telkens opgeofferd moeten worden aan de wisselende meening omtrent het algemeen belang; er zal eene onbeperkte mogelijkheid zijn van onteigening ten algemeenen nutte; - de beschaving, daar het peil der behoeften altijd meer zal dalen; behoefte aan het uitgelezene zal minder worden, naarmate de kans op hare vervulling afneemt, en die kans moet afnemen, wanneer in naam van het beginsel van het grootst mogelijk geluk van het grootst mogelijk aantal eene gelijkmatige verdeeling van goederen wordt ingevoerd. Want hiertoe zal het moeten komen, wanneer men door dat beginsel zich laat leiden. De tegenwoordige inrichting der maatschappij bekommert zich niet om de vraag, of inderdaad het grootst mogelijk aantal menschen die welvaart geniet, die het genieten kan. Zij vraagt in de eerste plaats naar een afgetrokken recht, dat van het eigendom, en doet alles, om dat recht te handhaven, hoevelen ook gebrek en honger mogen lijden. Dit is, zoodra het genoemde beginsel wordt gehuldigd, volstrekt onzedelijk. Het kan zeer wel zijn, dat eene gelijkmatige verdeeling van

goederen ten slotte voor elk van hen, onder wie de goederen verdeeld zouden worden, zeer weinig zou overlaten en dus als middel tot bevordering van het werkelijk geluk van allen blijken zou eene hersenschim te zijn. Dit doet hier niet ter zake. Het komt hier alleen aan op de vraag, of de inrichting der maatschappij met dat geluk als doel geene rekening behoeft te houden. Bovendien: de proef is nog niet genomen. Men meent vaak het pleit gewonnen te hebben door het nationaal vermogen te deelen in het aantal van de burgers en aan te toonen, dat de uitkomst van die deeling eene belachelijk kleine som zou zijn. Deze berekening mist alle kracht van bewijs. Alleen dan zou zij het beginsel treffen, wanneer het beginsel het verschaffen voorschreef van volstrekt, van werkelijk en niet van het grootst mogelijk geluk. Dat, bij gelijkmatige verdeeling, de som van elks bezit gelijk één zou zijn, rechtvaardigt niet een toestand van ongelijkmatige verdeeling, waarbij het bezit van eenige weinigen gelijk honderd, en het bezit van al de overigen gelijk nul is. De wenschelijkheid van elks bezit gelijk één te maken, zal dan ook geheel anders beoordeeld worden door hen, wier bezit gelijk honderd, dan door hen, wier bezit gelijk nul is.

Zooveel staat echter vast, dat eene gelijkmatige verdeeling van goederen de kans belangrijk moet verminderen op de vervulling van die behoeften, die beide gevolg en oorzaak zijn van een hoogeren, of, wil men, een meer verfijnden toestand van beschaving. De ondervinding leert, dat bepaalde behoeften op den duur niet onbevredigd kunnen blijven, zonder haren prikkel te verliezen. De meer verfijnde beschaving zal dus langzamerhand wijken, wanneer ieder, bij voorbeeld, juist het noodige heeft en zich daarmede leert tevredenstellen. Nemen wij dus aan, dat het eenig zedelijk beginsel zijn moet: het grootst mogelijk geluk voor het grootst mogelijk aantal; nemen wij verder aan, dat dit beginsel, toegepast op 's menschen stoffelijke welvaart, door middel van eene gelijkmatige of billijker verdeeling van goederen voor elk een zeer gering bezit zou overlaten, dan is het duidelijk, dat het genoemde zedelijke beginsel niet in alle opzichten kan worden toegepast, zonder de ontwikkeling der beschaving te belemmeren. Maar wat is een zedelijk beginsel, dat de beschaving tegenwerkt, wanneer namelijk het woord beschaving, gelijk het behoort, ook kunst en wetenschap omvat. Het zedelijk beginsel zal ons dwingen in het beste geval woningen te betrekken, die ons tegen koude en weder beschermen. Waar blijft de architectuur als kunst? Dat beginsel zal ons genoegen doen nemen met eenvoudige wanden. Wat heeft de schilderkunst nog uit te richten? Dat beginsel zal ons dankbaar doen zijn voor eene haardstede, die verwarmt. Een spiegel of bronzen op den schoorsteen zouden ons slechts gewetenswroegingen geven. Zullen wij, door het zedelijk beginsel gedreven, eene zekere wetenschap trachten te verwerven, het zal niet de eigenlijke, de afgetrokkene, maar eene nuttige wetenschap zijn. Nieuwere

talen zullen wij aanleeren, die het onderling verkeer der volken bevorderen, maar vergelijkende taalstudie tot later uitstellen. Plantenkunde en scheikunde zullen wij beoefenen, die, bij voorbeeld, den landbouw kunnen ontwikkelen, maar ons niet inlaten met de leer van de beweging der kleinste deelen of atomen, waarvan het niet zeker is, dat iemand eenige vrucht plukt. Zal het verwaarloozen van de theorie op menig gebied het doen van nieuwe ontdekkingen verhinderen, wat nood? De zooveel eenvoudiger levenswijs van allen zal ons beletten dit gemis te beseffen, of althans diep te gevoelen.

In één woord: hoogere beschaving is ten allen tijde en overal het werk van bevoorrechte minderheden. Neem ze weg, gelijk het thans besproken zedelijk beginsel het eischt, en het gevolg is te voorzien.

Dat er onheil in dat gevolg gelegen is, kan uit dat zedelijk beginsel zelf niet afgeleid worden, want het is nog niet bewezen, dat hoogere beschaving de som van 's menschen geluk vermeerdert, en meer dan waarschijnlijk, dat zij het gevoel van innerlijke onvoldaanheid doet toenemen. Een Beethoven, een Goethe, een Byron, een Da Costa zijn niet gelukkig geweest, en allerminst gelukkig geweest in verhouding tot de ontwikkeling van hun geest. Omgekeerd zou veeleer uit het genoemde zedelijke beginsel moeten worden afgeleid, dat het zoo even aangeduide gevolg, het wijken der hoogere beschaving, niet geschuwd, maar gezocht behoorde te worden. Is het grootst mogelijk geluk van het grootst mogelijk aantal het doel, eene zekere middelmatigheid in de beschaving zal, beter dan verfijning, dit doel doen bereiken. Het is zelfs vooruit moeilijk te zeggen, tot welk een laag peil deze middelmatigheid zal behooren te dalen. Hoe minder beschaving, hoe minder, en vooral: hoe eenvoudiger, behoeften, en dus ook hoe lichter de bevrediging, met andere woorden: hoe meer kans op geluk. Wie deze uitkomst ten aanzien van de beschaving wil aanvaarden, kan het zoogenoemde zedelijke beginsel volgen, maar zal tevens moeten toegeven, dat beschaving en zedelijkheid zich dan met elkander in onverzoenlijken strijd bevinden.

Wie zal dit toegeven en erin berusten? Het lijden der menschheid te verminderen door die menschheid op de baan van hare ontwikkeling terug te dringen; door haar, zij het ook slechts eenige schreden, te doen terugkeeren tot een staat, dien zij reeds te boven is gekomen en die op dien van den wilde, ja, van het dier meer gelijkt dan de staat, reeds door haar bereikt, wie kan ertoe besluiten, zelfs in naam der zedelijkheid? Wie zou den treurigen moed hebben, om dit op den duur te willen? Welk gezond verstand kan verwachten, dat de menschheid zich deze vernedering zal laten welgevallen? Slechts een dwingeland, met onbeperkte macht toegerust, zou haar als eene harde noodzakelijkheid kunnen opleggen. Tusschen het grootst mogelijk geluk van het grootst mogelijk aantal, met den aankleve van een lager peil van beschaving, en het lijden van velen, als voorwaarde van hoogere bescha-

ving geplaatst, zal hij, die hoogere beschaving heeft leeren liefhebben, geen oogenblik aarzelen met zijne keus.

Of liever: hij zal ontkennen, dat er tusschen zedelijkheid en beschaving eene keus te doen valt; weigeren de zedelijkheid zoo op te vatten, dat zij met hoogere beschaving eene tegenstelling kan vormen. Wanneer 's menschen bestemming moet worden gezocht in het sociale leven; wanneer deze bestemming door allen zonder onderscheid, dus op democratische wijze, moet worden vervuld; wanneer derhalve hetgeen de Duitschers de ‘Socialdemokratie’ hebben gedoopt, inderdaad het nieuwe evangelie der menschheid predikt en geroepen is, ons het wetboek onzer zedelijkheid te geven, dan zou hoogere beschaving niet anders, dan ten koste van de zedelijkheid, te bevorderen zijn, want hoogere beschaving eischt en bevordert groote maatschappelijke ongelijkheid tusschen de menschen en zoekt telkens opnieuw, wat uit zijn aard slechts het deel van eenige weinige uitverkorenen kan zijn. Juist om de tweespalt, die de zoogenaamde ‘Socialdemokratie’ ons dwingt aan te nemen tusschen zedelijkheid en beschaving, moet hare opvatting van zedelijkheid onjuist zijn, moet derhalve ook het zedelijk beginsel van het grootst mogelijk geluk van het grootst mogelijk aantal met beslistheid verworpen worden. Niet om het geluk van allen, niet om het geluk van weinigen, is het te doen. Dat geluk mag het gewenscht gevolg zijn van hetgeen wij doen, nooit het doel. Het doel is veeleer gelegen in de beschaving. Al wat haar bevordert, ook al baart het lijden, is goed, zedelijk goed. Tusschen beschaving en zedelijkheid bestaat zoo weinig strijd, dat de laatste met de eerste veeleer geheel samenvalt.

Zoo spreekt hij, die uit beginsel staat tegenover de ‘Socialdemokratie’. Hij acht de menschheid bezig aan het werk der beschaving, dat wil zeggen: aan het te voorschijn brengen van dien toestand, waarin het krachtigere het zwakkere overleeft en juist daardoor zijne levensvatbaarheid betoont, juist daardoor bewijst, dat het verdient te leven. De strijd om het leven wordt dus als eerste voorwaarde van alle waarachtig leven kloek door hem aanvaard, een strijd, waarin aan de ijverige behartiging zelfs van geheel persoonlijke belangen natuurlijk hare plaats wordt ingeruimd; niet, omdat men van oordeel is, dat die persoonlijke belangen uitsluitend moeten zegevieren, maar opdat blijken moge, in hoever zij kunnen zegevieren.

Hiermede is een nieuw beginsel van de zedeleer der rede gesteld, dat zich evenwel van het vorige op het scherpst onderscheidt. Het zwaartepunt is geheel verplaatst Elke bijzondere persoon bestaat niet meer ter wille van anderen, maar allen bestaan om het werk, dat de menschheid in haar geheel heeft te verrichten. Welke mate van geluk bij het tot stand komen van dat werk aan ieder mensch in het bijzonder, of ook aan bepaalde klassen van personen, ten deel valt, is eene vraag, volstrekt niet van geenerlei, maar wèl zeer zeker en

altijd van ondergeschikte beteekenis. En elke daad is zedelijk goed te keuren, die het tot stand komen van dat werk bevordert door in den strijd om het leven de kracht der strijdende machten te verhoogen, terwijl zedelijk is elk, die voor dat doel met zelfbewustheid, en omdat hij dat doel liefheeft, leeft en arbeidt. Het koesteren van een volstrekt ideaal wordt door deze opvatting der zedelijkheid niet alleen niet gevorderd, maar zelfs uitgesloten. Ieder hebbe zijn eigen ideaal, zijn eigen persoonlijk einddoel, en wijde zich daaraan met de hoogste krachtsontwikkeling, waartoe hij in staat is. De slavenhouder is in zichzelf niet onzedelijker dan de menschlievende bestrijder der slavernij; de prediker van een aristocratisch of oligarchisch staatsrecht is in zichzelf niet onzedelijker dan de verkondiger van de volksvrijheid. Robespierre is in zichzelf niet minder dan Burke; Napoleon niet minder dan Bright; Bismarck, met zijn beschermend stelsel, niet minder dan Cobden; Hildebrand niet minder dan Luther; Mohammed niet minder dan Thomas van Aquino; Aspasia niet minder dan St. Theresa. Von Treitschke met zijn bond tegen de Semieten is dan even zedelijk als Macaulay, de pleitbezorger van de staatkundige gelijkstelling der Joden; de kerk, die Huss verbrandt, even zedelijk als Spinoza of Voltaire. Dit oordeel is dan niet het gevolg van onverschilligheid, maar van de overtuiging, dat het volstrekte ideaal der menschheid onbekend is; dat het aan de toekomst moet worden overgelaten; dat met het oog op die toekomst, vrucht van den diepsten strijd, alle menschelijke krachten volle gelegenheid moeten hebben, om zich te ontplooien. Dit oordeel onderstelt niet meer hardvochtigheid, dan den veldheer eigen is of den vorst, die tot een door hem noodzakelijk gekeurden oorlog besluit. Hij, die dit oordeel vormt, zal met bloedend hart den strijd kunnen aanschouwen, maar moeten goedkeuren, omdat hij dien strijd de voorwaarde acht van de hoogste beschaving, waarvoor ons geslacht vatbaar is.

Zoo valt de zedelijkheid met deze hoogste beschaving volkomen samen, en daar deze beschaving niet is, maar wordt, moet men ditzelfde ook van de zedelijkheid zeggen, die een naam is voor den hoogst bereikbaren toestand van den mensch. Nu reeds evenwel mag alles zedelijk genoemd worden, wat dezen toestand helpt voorbereiden. Derhalve is elke ontplooiing van kracht zedelijk in den omschreven zin des woords, onverschillig in welke richting de kracht zich ontplooit; en elke kracht zal zedelijk zijn in de mate van hare eigene sterkte. Eene kracht, gelijk één, heeft slechts de halve zedelijke waarde van eene kracht, gelijk twee, en zoo voort. Er is dus zedelijkheid geweest op aarde, eer zij door menschen werd bewoond. De eerste mensch was reeds de vrucht van het zedelijk leven in de dieren, gelijk de hooger ontwikkelde diersoort de vrucht is van het zedelijk leven in eene of meer lagere diersoorten. Uit deze bewering blijkt, dat zedelijkheid en verbetering van bestaande toestanden, volmaking, ge-

heel samenvallen, en dat het wezen van alle zedelijkheid: strijd om het leven, derhalve onafscheidelijk is van het diepste lijden, een lijden, voortspruitende uit het gevoel van ontevredenheid met het bestaande en uit de onophoudelijke inspanning, om het bestaande te boven te komen. Omgekeerd is alle onzedelijkheid in haar wezen traagheid, of in ruimeren zin, die ook de onzedelijkheid van planten en dieren omvat, afwezigheid van elken prikkel, die tot het te boven komen van het bestaande aandrijft, die het berusten in eigen ondergang verhindert.

Zedelijk is de ontplooiing van elke kracht, ik herhaal het, omdat wij, met de laatste vrucht van de ontwikkeling der wereld onbekend, niet van te voren kunnen of mogen bepalen, welke kracht in den strijd om het leven gemist kan worden, en het dus verkeerd zou zijn, eene enkele kracht opzettelijk te verwaarloozen, of daaraan de gelegenheid te ontnemen, om zich te openbaren. Wij mogen met elke kracht, die ons bij de ontvouwing van onze eigene kracht hindert, strijd voeren; wij mogen haar, zoolang zij niet overwonnen is, het recht van bestaan niet ontzeggen, niemand dus onzedelijk noemen, alleen omdat hij eene andere kracht dan de onze ontplooit. Wij mogen elke kracht bestrijden, maar wij mogen niet elke kracht bestrijden met alle denkbare middelen; niet met die middelen, die de vijandige kracht verlammen, eer de strijd nog aangevangen werd, want het is mij weder onbekend, of door de alleenheerschappij van mijne kracht de hoogste bereikbare toekomst wordt voorbereid, terwijl de ervaring dit juist leert ten aanzien van den strijd zelf. In de bloote aanwezigheid van eene werkelijke, zij het ook ons vijandige, kracht behooren wij eene aanwijzing te zien, die ons op hare mogelijke nuttigheid opmerkzaam maakt, en ons niet als dolzinnigen, niet als barbaren, maar als verstandige wezens, ridderlijk, doet strijden.

Dit laatste voert vanzelf tot eene nieuwe bepaling. Is zedelijk de ontplooiing van elke kracht, den mensch, die de kracht oefent, kan de eigenschap van zedelijk te zijn slechts toegeschreven worden, wanneer hij zijne kracht oefent met het oog op en uit liefde tot het doel, welks bestaan alleen de ontplooiing van elke kracht zedelijk doet zijn. In welke richting de mensch ook kracht oefent, hij *doet* altijd iets zedelijks, maar daarom is hij nog niet altijd een zedelijk wezen. Hij wordt dit eerst, wanneer hijzelf met zelfbewustheid het karakter vertoont, dat elke kracht, die van hem uitgaat, vanzelf reeds bezit; wanneer hij dus zelfstandig wil, wat, ook zonder dien wil, reeds gebeurt. Is zedelijkheid volmaking, de zedelijke is hij, die, zelfbewust, aan die volmaking medewerkt. De enkele mensch maakt het zedelijke niet. Het zedelijke is er, want onafhankelijk van 's menschen wil of bedoeling is er volmaking. Maar de mensch sluit er zich bij aan, wil hetgeen geschiedt, en maakt het daardoor tot zijne daad; verlangt naar hetgeen geschieden zal, en vereenzelvigt op die wijze

zijn innerlijk leven met het leven der wereld, waarvan hij begonnen is met louter een deel te zijn. Dat is, voor zooveel wij weten, alleen 's menschen voorrecht. Dat stempelt hem tot een zedelijk wezen. Men onderstelle, dat een verlamde de redding bijwoont van een drenkeling. Hij wil, dat de drenkeling gered worde; hij verlangt naar het oogenblik, waarop de drenkeling buiten gevaar zal zijn. Is de verlamde minder menschlievend dan hij, die zich werkelijk met de redding heeft belast? In dezelfde betrekking staat oorspronkelijk de mensch tot het geheel werktuigelijk verloop der tot volmaking komende dingen. Hoe hij dit verloop bijwoont, ziedaar wat over zijne persoonlijke zedelijkheid beslist.

's Menschen wil is dus de zetel van zijne zedelijkheid, en die wil is de volledigste uitdrukking van geheel zijne persoonlijkheid, want, gelijk het in den aanvang werd gezegd, het wezen van zijn wil is behoefte, terwijl de behoefte het natuurlijk uitvloeisel moet zijn, en dus de zuivere maatstaf, van hetgeen de mensch is.

Wij eindigen met de bepaling van hetgeen wij in het hier ontwikkelde onder het woord: kracht hebben te verstaan. Kracht noemen wij elke onderstelde oorzaak van eene verandering. Eene kracht wordt dus uitsluitend gemeten naar hare uitwerking. Is elke kracht zedelijk, dan is dus ook elke verandering zedelijk, want de laatste uitkomst van alle pogingen zal de resultante zijn van alle mogelijke veranderingen, die er ooit zullen hebben plaats gegrepen. Elke verandering is evenwel niet zichtbaar. Wie het bedreigde bevestigt, verandert den toestand van hetgeen eerst gevaar liep, zonder dat die verandering altijd waargenomen wordt. Zedelijk is dus elk, die, iets veranderende onder den invloed van natuurwetten, welke hem beheerschen, van deze verandering ernstig hoopt en verwacht, dat zij verbetering zal zijn.

De bezwaren, die ook tegen deze beschouwing in het midden te brengen zijn, verdienen een opzettelijk onderzoek, waartoe de critiek van anderen misschien ons nopen zal.

December 1880.

A. PIERSON.

Drukverbetering.

Bl. 1 van Het Januari-nummer staat: ‘zelf over zedekunde nadenken’, lees: ‘zelfs’ enz.

Een solide werk.

Jodocus van Lodenstein. Een Kerkhistorische Studie door Dr. P. Jzn. Proost. Amsterdam, J. Brandt en Zoon. 1880.

Een solide werk, zoo mag het boek van Dr. Proost genoemd worden; en deswege geprezen. Wij zijn in den laatsten tijd niet verwend op het gebied der vaderlandsche kerkhistorie. Een tijdlang scheen het, of de Hoogleeraar Moll eene school zou stichten van beoefenaars dier wetenschap, welke naar het voorbeeld van hun leermeester door ijverige en nauwgezette bronnenstudie het volle licht zouden laten schijnen tot in de meest verborgen schuilhoeken onzer kerk. Doch het is bij de verwachting gebleven, die de dissertaties van sommigen hadden opgewekt. Tot een zeer klein aantal is de school beperkt. En het schijnt wel, of zij lijdt onder de ongunst des tijds. De trouwste volgeling van Moll heeft het nog niet verder kunnen brengen dan tot kerkelijk hoogleeraar en mocht niet eenmaal de opvolger worden van zijn leermeester. Daar zijn wel redenen ter verklaring te vinden voor dit verschijnsel. Wij leven snel tegenwoordig. Daar is onder de kinderen van dit geslacht eene zekere onrust op te merken. Men wil gaarne spoedig alles afdoen. Zoo is het de gulden tijd van brochures, van lezingen, waarin vaak de diepste quaestiën met een enkel woord worden afgehandeld. Maar dan ook niet de welaangename tijd voor rustige, droge bronnenstudie, voor een - wel eens taai - onderzoek van het verleden. Daarenboven, het heden vordert wel al de krachten van ons denken en werken, al onzen tijd. Wij leven midden in allerlei quaestiën. De eene is nauwelijks goed bekeken, of de andere verrijst weer. En het zijn vragen van het hoogst belang, die oplossing eischen. Maatschappelijke vraagstukken, kerkelijke, godsdienstige. Het is niet zoo te verwonderen, dat in zulk een tijd de lust ontbreekt, om zich geheel in de historie te gaan verdiepen en haar zoo nauwkeurig, als zij het verdient, te gaan onderzoeken. Toch zullen de vragen van het heden eerst juist worden opgelost, als het licht der geschiedenis daarover is opgegaan; als eerst verklaard is, hoe die vragen hebben kunnen oprijzen. Volkomen waar. En men heeft dat niet voorbijgezien. Doch voor deze verklaring diende uitnemend de methode der geschiedbeschrijving, die, wat de kerkgeschiedenis betreft, gevolgd werd door Baur; de methode, waarbij de geschiedenis werd beschreven als de ontwikkeling van eene bepaalde idee. Ik zal het niet wagen, om een veroordeelend vonnis over deze methode uit te spreken. Doch op één gevaar, dat deze methode, gelijk elke philosophische beschouwing der historie, met zich brengt, mag hier wel gewezen worden. Waar hoofdzaak is de inwendige ontwikkeling, daar treden onwillekeurig feiten en personen op den achtergrond. Nu spreekt

het vanzelf, dat een streng historicus niet zal gaan philosopheeren over de feiten, zonder dezen te kennen; dat aan zijn boek ten grondslag ligt een zeer nauwgezet onderzoek Doch het spreekt evenzeer vanzelf, dat niet ieder dat onderzoek medemaakt en de meesten zich tevredenstellen met de wijsgeerige beschouwing van den algemeenen ontwikkelingsgang. Met andere woorden, dat velen philosopheeren over feiten en toestanden, die zij òf niet òf ten halve kennen. Om niet te zeggen, dat feiten en personen gefatsoeneerd worden naar de idee, die zich ontwikkelt. Deze beschouwing der geschiedenis komt zeer te stade aan de richting van onze dagen, om alles te nivelleeren. Men vindt tegenwoordig weinig persoonlijkheden. Het is, alsof men ze ook niet vinden wil in het verleden. Zij, die nog vereerd werden als de groote leidslieden, worden beroofd van hun aureool. De tijdgeest, dat is de macht geworden, die alles en allen beheerscht. Wat zijn de personen anders dan verschijningsvormen der zich ontwikkelende idee! Het behoeft niet gezegd te worden, dat voor ieder, die niet veel geschiedenis kent en toch zijn woord wil meespreken, deze manier van doen zeer voordeelig is. Intusschen blijft waar het woord van Mirabeau - ook ten dezen opzichte - ‘On ne marche qu'avec des hommes.’

Als ik dan het werk van Dr. Proost solide noemde, dan was het in de eerste plaats, omdat we hier te doen hebben met een onderzoek van feiten, eene teekening van een persoon. De Schrijver zal, denk ik, de eerste zijn, om toe te stemmen, dat eene monographie als de zijne straks dienst zal kunnen doen bij eene opzettelijke philosophische behandeling van het geheele tijdperk, waarin Lodenstein geleefd heeft, maar hij heeft meegewerkt, om zulk eene behandeling mogelijker en degelijker te maken. Böttiger beschreef de wereldgeschiedenis in levensbeschrijvingen. Zullen die biographieën niet het beste middel zijn, om voor eene juiste algemeene geschiedbeschouwing den weg te banen? Maar dan ook eene levensbeschrijving, zoo nuchter als deze en van zoo nauwkeurig onderzoek getuigende.

Daarom in de tweede plaats noemde ik dit boek een solide werk. Wij hebben hier niet te doen met eene compilatie uit andere werken, maar met eene vrucht van eigen onderzoek. Dat onderzoek was niet gemakkelijk. Wel was vroeger over Lodenstein geschreven, maar eene volledige beschrijving van zijn persoon en zijne werken, uit de bronnen zelf geput, was nog niet geleverd. Die bronnen nu zijn talrijk. Reeds Lodenstein's eigen geschriften zijn vele. Dr. Proost wijdde aan hunne bespreking een geheel hoofdstuk van zijn boek, terwijl hij in de bijlagen een bibliographisch overzicht gaf. Daarenboven heeft hij akten van kerkeraden en classes, notulen van de vroedschap der stad Utrecht en die van de Staten dier provincie over vijf en twintig jaren, lijkredenen over en levensberichten van Lodenstein, enz. enz. moeten lezen en onderzoeken. Ik bewonder den moed van dezen jongen doctor, die kan getuigen: ‘Niet dan bij zeldzame uitzondering heb ik iets opgenomen,

dat mijn bronnen niet vermeldden; beter dacht mij iets minder te geven dan gevaar te loopen een mogelijke dwaling te bestendigen.' Dat is soliditeit in het werken. Of nu Dr. Proost zijne bronnen altijd goed gebruikt heeft; of zijn werk inderdaad nog zeer onvolmaakt is, gelijk hijzelf bescheiden zegt, dat onderzoek is niet van deze plaats en moest aan andere handen zijn toevertrouwd. Misschien had zijn boek gewonnen aan belangrijkheid vooral voor hen, - en hun aantal is zeer groot - die geene gezette studie gemaakt hebben van de vaderlandsche kerkhistorie, als hij ietwat minder uitvoerig was geweest in de zes eerste hoofdstukken en in het laatste - nu een kort hoofdstuk, handelend over Lodenstein's invloed - had samengevat, wat in de vorige behandeld was, om daarmee een concreet beeld te teekenen van den grooten Piëtist.

Intusschen mag wel de vraag gesteld worden: is inderdaad de persoon van Lodenstein zulk een nauwkeurig en uitgebreid onderzoek waardig? Verdient hij eene monographie? Ongetwijfeld. En als iemand nog aarzelt, om met dit antwoord in te stemmen, dan raad ik hem aan, om het boek van Dr. Proost te lezen. Trouwens, een onbekende behoeft Lodenstein niet te wezen ook voor hen, die geene theologen van professie zijn. Simon Gorter schreef over hem als dichter in *De Gids* van 1868, en Dr. Bronsveld gaf eene bloemlezing van die gedichten uit. Doch Lodenstein is niet in de eerste plaats dichter geweest; zijne beteekenis ligt elders, en daarin verdient hij gekend te worden.

Zijne levensbeschrijving is eene bijdrage tot de kennis van den tijd, waarin hij leefde. Een merkwaardig tijdvak in alle opzichten! Lodenstein werd geboren in 1620 en stierf in 1677. Ons volk bereikte in die jaren zijn hoogsten bloei. En Lodenstein was geen werkeloos toeschouwer, maar heeft willens of onwillens in menige gebeurtenis, in menigen strijd zijn aandeel gehad. In zijn leeftijd valt de roemrijke vrede van Munster, maar ook het rampspoedige jaar 1672. Lodenstein was in dat jaar predikant te Utrecht. Zeventien maanden lang pleegden de Fransche soldaten daar hunne gewelddadigheden en moest de vurige patriot, de ijverige Protestant het zien, hoe reeds veertien dagen na het binnentrekken der troepen de Dom aan de Roomschen werd wedergegeven. Nog erger stond hem te wachten. Als in het volgend jaar de oorlogskans keert, geeft Lodewijk XIV zijn gouverneur te Utrecht last, de stad te verlaten, maar niet dan na haar geplunderd en verbrand te hebben. Dit onheil wordt afgekocht voor vijf tonnen gouds. Veertien der aanzienlijkste inwoners moeten tot onderpand dienen voor de betaling. Zij worden als gijzelaars heengevoerd naar het fort Nieuw-Rees in de nabijheid van Kleef. Drie maanden blijven zij daar gevangen. Onder hen bevindt zich Lodenstein Van zijne gevangenschap dagteekenen twee zijner beste gedichten. - Zij zijn niet allen schoon, de verzen, die hij schreef. Toch verdient zijn naam als dichter genoemd te worden. Dat zegt iets, als men bedenkt, dat zijne tijdgenooten waren

Vondel en Huygens. Te Utrecht ontmoeten wij hem in den kring van Anna Maria Schurman; hij behoorde een tijdlang tot hare vertrouwdste vrienden. Maar het is vooral op het gebied van godsdienst en kerk, dat Lodenstein gewerkt heeft. Ja, eigenlijk ligt daar zijne eenige beteekenis. Het waren dagen van heftigen strijd in de kerk, die, waarin hij leefde. Voetianen en Coccejanen stonden in volle wapenrusting tegenover elkander. Voetius, de groote Utrechtsche dogmaticus, had eindelijk al het gevaarlijke ingezien van de richting van zijn Leidschen ambtgenoot Coccejus. Hoe rechtzinnig deze laatste ook wezen mocht, waar hij den Bijbel losmaakte van het dogmatisch systeem dier dagen, ten einde dien om hemzelven te lezen en straks op grond van zijne bijbelverklaring een nieuw stelsel op te trekken, daar begreep de geharnaste verdediger der oude dogmatiek te goed, dat Coccejus haar een geweldigen stoot toebracht. De strijd evenwel zou niet bij voorkeur een geleerde zijn. Hij ontbrandde naar aanleiding van eene verklaring van het Sabbatsgebod uit den decaloog en werd aanstonds overgebracht op practisch terrein. De vraag, of men op Zondag streng moest rusten, ja dan neen, bracht geheel de kerk in beroering. Lodenstein kiest beslist partij voor de Voetianen. Hij verklaart zich tegen het vieren van afzonderlijke feestdagen, maar de Sabbat moet streng gehouden worden, als door God geordineerd. Hij wenscht, dat men zich des Zaterdags opzettelijk voorbereidt, 's Zondags driemalen ter kerk gaat, zich onthoudt van eenig werk - het geld, op Zondag verdiend, zal in den dag des doods als kolen vuurs op het hart branden - men mag niet buiten wandelen noch op zijne stoep zitten, maar moet den geheelen dag zich wijden aan godsdienstige overpeinzingen en van den morgen tot den avond vasten. Zulke strenge partijgenooten vond Voetius misschien weinige. Terzelfder tijd hield nog een andere strijd de geesten in beweging. De denkbeelden van den vader der nieuwe wijsbegeerte, Descartes, hadden hun weg gevonden ook onder de geleerden in ons vaderland. Regius, Hoogleeraar in de geneeskunde te Utrecht, verdedigde het Cartesiaansche stelsel, maar werd dan ook door den hoofdman der rechtzinnigheid, Voetius, met heftigheid bestreden. Op kerkelijk terrein zou deze strijd eerst van belang worden, toen het werk verscheen van den Amsterdamschen geneesheer Lodewijk Meijer, waarin de wijsbegeerte werd aangewezen als de uitlegster der Heilige Schrift. Groote beweging in den lande! Wolzogen, een der Utrechtsche hoogleeraren, grijpt naar de pen, maar, helaas! uit zijn strijdschrift blijkt, dat het gif der ketterij ook hem heeft aangetast. Hij wordt aangeklaagd, maar zijn aanklager wordt in het ongelijk gesteld Straks wordt het oordeel van Lodenstein gevraagd. Met Voetius verklaart hij zich tegen Wolzogen. Alleen de Heilige Geest kan de Schrift verklaren.

Nog in anderen strijd was Lodenstein gewikkeld, en in dezen van zeer nabij. Een belangrijk hoofdstuk van zijn werk heeft Dr. Proost gewijd aan Lodenstein als strijder voor de autonomie der kerk. Het

zou mij hier te ver voeren, als ik dien strijd in bijzonderheden ging meedeelen. Genoeg, dat hij in Utrecht liep over de vraag, of de vroedschap der stad gezag zou oefenen in kerkelijke zaken, ja dan neen. De magistraat gaf niet alleen zijn recht niet op, maar wilde feitelijk van zijne suprematie gebruik maken. Dit gaf aanleiding tot heftige oneenigheden tusschen hem en den kerkeraad, waarin Lodenstein eene zeer gewichtige rol speelde. Hoe krachtig hij streed voor eene vrije kerk naast den Staat, blijkt misschien nog meer uit zijne houding in de zaak van zekeren predikant Koelman te Sluis, die, omdat hij op feestdagen niet meer wilde preeken en bij kerkelijke plechtigheden in plaats van formulieren zijne eigene woorden gebruikte, niettegenstaande de kerkeraad op zijne hand was, in Juni 1675 op last der Staten-Generaal uit stad en provincie werd verbannen, tot zoolang hij eene schriftelijke verklaring zou hebben afgelegd, dat hij zich aan de resolutie der Staten onderwierp, om namelijk zich naar de gewoonte te regelen. Goede oude tijd! Lodenstein had te Sluis gestaan, en werd door den kerkeraad om advies gevraagd. Hij raadt hem aan, om geen predikant te beroepen, daar Koelman predikant blijft niettegenstaande zijne verbanning. Dit vooral stuit hem tegen de borst, dat Koelman door de wereldlijke overheid is afgezet, en meer dan eenmaal spoort hij synoden, classes en kerkeraden aan, om zich openlijk te verzetten en de leden der Algemeene Staten te waarschuwen, te bestraffen, van het avondmaal te houden, ja, bij weigering, om het vonnis in te trekken, den ban toe te passen.

Was Lodenstein dan zoo steil rechtzinnig, zulk een ijverig en getrouw kerkman? Hijzelf zou het euvel hebben opgenomen, als men getwijfeld had aan zijne zuiverheid in de leer; toch kan menig streng-Gereformeerde zich ergeren aan zijne opvatting der rechtvaardigings- en verzoeningsleer. Ook zal het hun weinig naar den zin geweest zijn, als hij de afschaffing der kloosters betreurt. Als hij zich tegen Koelman's vonnis verzet, is het ook, omdat hij het met dezen ten opzichte van feestdagen en formulieren eens is. En geene woorden zijn hem sterk genoeg, om te ijveren tegen de geesteloosheid der kerk, die hij gedeformeerd noemt. Neen, de vriend der Gereformeerden is hij nooit geweest. De verklaring van dit een en ander is met één woord gegeven: Lodenstein was Piëtist. Daarin ligt zijne groote beteekenis. Het Piëtisme wordt doorgaans verbonden aan den naam van Spener; het is goed, om op te merken, dat het in ons vaderland reeds krachtig wortel had geschoten vóór het optreden van den bekenden Duitscher. En zoo men met het Piëtisme in ons vaderland rekent, is het doorgaans Jean de Labadie, welke genoemd wordt. Dr. Proost heeft een goed werk gedaan met ons in Lodenstein den Piëtist te teekenen, die zeker met De Labadie in menig opzicht overeenstemde, maar in dit punt van gewicht niet, dat hij in de kerk en niet buiten haar de kerk trachtte te hervormen. Want dat was zijn doel. Allengs was in de Gereformeerde kerk de godsdienst

ontaard in leerheiligheid. Rechtzinnig in de leer te zijn, was grooter roem, dan rein van wandel te wezen. Toen Lodenstein Koelman te Utrecht wilde laten preeken na zijne afzetting, brachten zijne ambtgenooten daartegen bezwaar in; toen daarop geantwoord werd, dat wel predikanten optraden, die aan den drank verslaafd waren, durfde een zeggen, dat dit minder kwaad was dan zondigen tegen de kerkorde. Welk een tijd! Het zag er dan ook met het volksleven treurig uit. Dr. Proost wijst op de stukken van Jan Steen. Tegen die vergoding van de kerkleer, die onmachtig was, om de onzedelijkheid te bedwingen, trad het Piëtisme op. Het stelt in ons vaderland de streng-zedelijke eischen van het Calvinisme op den voorgrond, en die eischen handhavend ijvert het tegen het dorre dogmatisme voor persoonlijke wedergeboorte. Een Gereformeerde in de belijdenis, die niet waarlijk wedergeboren is en door Gods geest geleid wordt, is volgens Lodenstein een atheïst. Men zegt de belijdenis zal een Christen maken, en de hoop der belijderen de kerk, dat wil zeggen een lichaam zonder ziel, een tempel zonder Godheid. Of onze confessioneelen zulke woorden van Lodenstein niet met vrucht zouden kunnen lezen! En teekent hij wel alleen de toestanden zijner dagen, als hij zegt, hoe velen lidmaat worden der kerk: de kinderen, in het ouderlijk huis opgevoed in geringachting van den godsdienst, worden ter catechisatie gezonden. Daar spannen zij hunne hersenen in en wordt hun eenige letterkennis ingegoten, opdat zij de proef der belijdenis kunnen doorstaan. Als zij maar niet heel ergerlijk van leven zijn, al bezitten zij volstrekt niets van den geest, worden zulke jongelieden van achttien of twintig jaren tot lidmaat der kerk aangenomen en gaan ten avondmaal, ofschoon zij niet anders zijn dan ‘stinkende verrotte leden, Bakken daar 't ingedragen water haast of uyt verdroogt of in stinkt’. Tegen dit Gereformeerd zijn zonder godsdienst heeft Lodenstein van den aanvang af geijverd. Een boetprediker is hij geweest, die, gelijk elk boetprediker, zich van overdrijving niet vrij weet te houden. Maar hij heeft meer gedaan dan bestraffen. Den weg tot verbetering wees hij aan. Die weg was persoonlijke wedergeboorte. Des menschen zaligheid is volgens hem niet eerst te verkrijgen in den hemel; reeds hier kan zij zijn deel zijn. Zalig zijn is hetzelfde als heilig wezen en dit is de mensch als verstand en wil gericht zijn op God; dan geniet de mensch God, want God woont in hem. Hoe zal hij die zaligheid verkrijgen? Door de bekeering. Deze is bloot een werk Gods De mensch heeft af te wachten, totdat de Heilige Geest zijn verstand verlicht, zijn wil ten goede buigt. Doch is dit geschied, is hij bekeerd, dan is hij nog niet op eens volmaakt. Hij struikelt nog telkens. Daartegen is noodzakelijk de bekeering van elken dag. Om die te verkrijgen, wijst Lodenstein als middelen aan het ontvlieden van al het wereldsche, van elk vermaak; het zoeken van de eenzaamheid, om daar met God te verkeeren, zich in den Oneindige te verdiepen; het devote leven, dat geheel naar eene

vaste methode is ingericht. Die wedergeboorte heeft Lodenstein gepredikt - het zij tot zijne eer gezegd - niet alleen met zijn woord, maar ook met zijn leven.

Het kan den schijn hebben, of de man, aan wien Dr. Proost zijne studie wijdde, zeker een vrome is geweest, een gestreng boetprediker vol goeden wil, maar die ten slotte toch zijne beteekenis ontleent aan den tijd, waarin hij leefde. Men kan dien mystieken bekeeringsweg ziekelijk en niet zeer belangrijk vinden. Het werk van Dr. Proost had - dunkt mij - gewonnen, als hij, Lodenstein's invloed beschrijvende, zich niet beperkt had tot het aanwijzen van dien invloed op de plaatsen, waar Lodenstein gewerkt heeft, en op bepaalde personen, maar zijne taak breeder had opgevat en Lodenstein's plaats in het geheel van het Protestantisme had aangewezen. De methode, welke hij volgt in zijn werk, brengt het gevaar met zich, om ook uitsluitend bij bepaalde feiten te blijven staan. Het Protestantisme had zoowel hier als in Duitschland den vorm van eene kerk aangenomen. Zijn beginsel - autonomie van den godsdienstigen mensch - scheen onder te gaan in het volgen van eene kerkleer. Slechts schijn. Eene wijle verdwijnt het, om zijne krachten te verzamelen en optredend zich te ontworstelen aan de macht, die hem binden wil. Een der vormen, waarin het Protestantsch beginsel weder optreedt, is het Piëtisme. O, niet het meest in zijne prediking van dezen vastgestelden bekeeringsweg, van dat methodisch leven - maar hierin, dat het deze dingen predikend den mensch weder tot zichzelven terugbrengt. Wat zijne waarde bepaalt als godsdienstig mensch, is niet zijne belijdenis, maar zijn leven, of hij eene reine persoonlijkheid is. Dat is goed Protestantsch. En zoo volstrekt staat deze eisch bij Lodenstein op den voorgrond, dat hij, om daaraan getrouw te blijven, revolutionnair wordt in de kerk. Hij wil geen avondmaal bedienen aan menschen, van wie hij niet weet, of zij bekeerd zijn. Hij hecht geene waarde aan de woorden der formulieren. Hij dreigt zelfs onzuiver in de leer te worden. Nu moge de vorm, waarin het Protestantisme optreedt in het werk van Lodenstein, straks van Spener, ons weinig aantrekken - in dien vorm heeft het toch een stap voorwaarts gedaan. Het heeft de macht der kerkleer gebroken. Straks verloopt het Piëtisme in ziekelijke mystiekerij; het kan voorbijgaan; andere machten staan gereed, om zijn werk voort te zetten, in gansch anderen vorm, maar hetzelfde werk, de ontwikkeling van het Protestantisme. Zonderlinge loop der dingen! Lodenstein bestrijdt heftig Coccejus en Cartesius. Toch zullen beiden blijken zijne medewerkers te zijn aan dezelfde taak. De laatste zal het denken bevrijden van de boei der leer, de eerste den Bijbel losmaken van de banden van het dogmatisme, Lodenstein het geweten zijn recht weergeven door den mensch van eene uitwendige belijdenis terug te brengen naar zijn inwendig gemoedsleven.

Daar is dus volle reden, om Dr. Proost te danken voor zijn solide

werk. Wie met zulk eene dissertatie begint, belooft wat voor de toekomst. Wij wenschen hem toe, dat hij steeds lust en tijd vinde, om die belofte te houden.

Dr. J. VAN DEN BERGH.

De nuttige en fraaie handwerken in de school.

De nuttige handwerken in de lagere school. Een woord bij de invoering van dit leervak op de scholen, overeenkomstig de wet van 17 Aug. 1878 (Stbl. n°. 127) door Mevrouw G. van Eyk - Hardeman. Met vijf houtsneefiguren. Haarlem H.D. Tjeenk Willink.
Nuttig en fraai. Kort begrip der schoonheidsleer, voor dames bewerkt door E.M.A. Otto, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken. Haarlem, W.C. de Graaff.

Toen jaren geleden de emancipatiekoorts oud en jong, mannen en vrouwen had aangegrepen en het wel scheen, alsof nu voortaan alleen van de *intellectueele* ontwikkeling der vrouw hulp en heil voor de maatschappij te verwachten was, heeft menige ouderwetsche huismoeder wel eens het hoofd geschud en gevraagd - hardop, als zij durfde, en anders in stilte - waar het toch heen moest met orde, netheid en zuinigheid, met de echt huiselijke gezelligheid, als vrouwen en dochters zich verheven gingen rekenen boven het bedenken en doen van die duizenderlei schijnbare kleinigheden, waarmee het huiselijk geluk veel nauwer in verband staat, dan men bij eene oppervlakkige beschouwing wel denken zou. En zonder nu in de verste verte te willen ontkennen, dat het beter, het meer ontwikkelend onderwijs vooral een zegen geworden is voor de vrouwelijke jeugd, zoo valt het toch niet te loochenen, dat de tijd de bezorgde moeders niet geheel en al in het ongelijk heeft gesteld. Er is onder het jonge geslacht eene zekere minachting ontstaan voor vrouwelijke handwerken; niet voor het vervaardigen van tallooze fraaiigheden, die weinig moeite kosten en veel effect maken, maar wel voor uitsluitend nuttige dingen. Naaien, breien, verstellen, enz. worden met eene zeer welsprekende beweging van de aardige neusjes eenvoudig ‘vervelend’ genoemd en zooveel mogelijk op zij gezet. De tijden, toen een schoolmeisje iedere veertien dagen eene in hare tusschenuurtjes onder het lessen leeren gebreide kous aan hare moeder moest kunnen vertoonen, zijn lang voorbij!

't Is daarom zeer gelukkig te noemen, dat de wetgever, zonder iets te kort te doen aan de rechten van het jonge meisje op goed en veelomvattend onderwijs, haar van nu af aan met het gebiedende *Du sollst* dwingen zal, om ook aan de plichten te denken, die later haar bijzonder deel zullen zijn in huisgezin en maatschappij, al zal de school natuurlijk nooit geheel kunnen goedmaken, wat in dit opzicht door moeder of

opvoedster wordt verzuimd. De gezegende uitvinders van naai- en breimachines hebben ervoor gezorgd, dat de meer begaafden onder de vrouwelijke jeugd tijd genoeg zullen overhouden, om zich te wijden aan bezigheden, die meer strooken met haar smaak of bijzonderen aanleg; maar de school zal dan éérst gezorgd hebben, dat zij, onafhankelijk van anderen en tot groot gerief van papa's beurs, het noodzakelijkste knip-, naai- en breiwerk zelven kunnen verrichten.

Tot hiertoe hadden wij nog meer bepaald het oog op meisjes uit den beschaafden, gegoeden stand; maar ieder, die belang stelt in de volksklasse, in het gezin van den werkman, weet, hoe oneindig veel meer dáár nog afhangt van de netheid en handigheid, de orde en zuinigheid der huisvrouw. Hoe geheel anders ziet het eruit bij het knappe moedertje, dat zelve van iets ouds iets nieuws weet te maken, dat kleine gaatjes en scheurtjes herstelt, voordat de kleeren ontoonbaar worden en man en kinderen als lompen om het lijf hangen; hoe anders dan bij de slordige, onachtzame vrouw, die nergens raad op weet en als er een nieuw stuk noodig is, het zuurverdiende geld nog ten overvloede naar de naaister moet brengen. Nu het onderwijs in de nuttige handwerken verplichtend is gesteld op de lagere school, bestaat er ten minste kans, dat hare dochters het allernoodzakelijkste zullen leeren, en misschien zal zij ertoe komen, om haar kind een jaar langer naar school te laten gaan, als zij ziet, dat het iets nuttigs tot stand leert brengen, en zij er zoo als vanzelf toe gebracht wordt, om het practisch voordeel van het schoolonderwijs te erkennen.

Dat de wetgever dus juist gezien heeft, toen hij het onderwijs in de vrouwelijke handwerken in bescherming nam, is, dunkt ons, aan geen twijfel onderhevig, en het is nu maar de groote vraag, hoe zijn voorschrift in de school ten uitvoer gebracht zal moeten worden.

Menig onderwijzer - menige onderwijzeres misschien ook - heeft met een zekeren angst den dag zien naderen, waarop het nieuwe leerplan ingevoerd zou moeten worden, niet recht wetend, hoe de belangen van jongens en meisjes te vereenigen zouden zijn en hoe één onderwijzeres bij machte zou wezen, om eene heele klasse van ongeoefende jonge kinderen te gelijk in de allereerste geheimen der kunst in te wijden.

Zoo dus ooit van een boekje met volle recht gezegd kan worden, dat het ‘in eene dringende behoefte voorziet’, is het zeker van het bovengenoemde werkje van Mevrouw G. van Eyk - Hardeman, dat in heldere en duidelijke taal, zonder veel omhaal van woorden, den weg wijst in dezen doolhof van bezwaren en het streng classicaal onderwijs het eenige redmiddel noemt. Dat er aan deze methode voor de nog ongeoefende onderwijzeressen, in den eersten tijd vooral, tal van moeilijkheden verbonden zullen zijn, spreekt wel vanzelf; maar dat zij te overwinnen zijn, is ook reeds bewezen. Op blz. 29 deelt Mevrouw Van Eyk het leerplan mede van de kostelooze school B. te Haarlem

(Hoofdonderwijzer de heer Graaff), dat in het gebruik is gebleken proefhoudend te zijn en waarvan haar de beste resultaten werden getoond. Voor scholen van meer uitgebreid lager onderwijs wordt op blz. 32 het leerplan voor het onderwijs in de nuttige handwerken aan de Rijksnormaallessen in Noord-Holland aanbevolen, waaraan eene instructie voor de onderwijzeressen toegevoegd is. Daarenboven verwijst Mevrouw Van Eyk naar het boekje van Mejuffrouw C. Waleson, waarvan dezer dagen het eerste gedeelte bij den boekhandelaar Kluitman te Alkmaar verschenen is, en waarin men een volledig leerplan voor het handwerkenonderwijs in de lagere school vinden kan. Dat het werkje van Mevrouw Van Eyk bovendien nog heel wat nuttige, ja, onontbeerlijke wenken en inlichtingen bevat, blijkt reeds genoegzaam uit de inhoudsopgave, die wij hierachter laten volgen. Op het inleidend woord volgt *I Beteekenis van het onderwijs in de nuttige handwerken voor de school en in het leven. II De regeling van het handwerkenonderwijs in de school.* 1. *Klassikaal of hoofdelijk?* 2. *Leerplan.* 3. *Leermiddelen.* 4. *Grondstoffen.* 5. *Binnen of buiten de schooluren?* 6. *Hulppersoneel.* Wij raden dan ook alle belanghebbenden ten zeerste aan, om het boekje niet enkel te lezen, maar te bestudeeren, in de vaste overtuiging, dat niemand het onvoldaan uit de hand zal leggen, al is de wijze, waarop iedere leermeesteres hare individueele opvatting weet toe te passen en naar gelang van omstandigheden ten uitvoer te brengen, zeker ook in dit geval de allereerste en voornaamste voorwaarde tot het verkrijgen van een goed resultaat.

Het boekje, door Mejuffrouw Otto aan de bespreking der fraaie handwerken gewijd, verdient in een ander opzicht niet minder onze belangstelling. Al zullen de nuttige handwerken, uit den aard der zaak, altijd bovenaan staan in de schatting van het algemeen, omdat hunne practische toepassing meer in het oog springt en zij onontbeerlijker zijn in het dagelijksch leven, toch zal de meest strenge beoordeelaar na het lezen van bovengenoemd werkje moeten toegeven, dat fraaie handwerken nog iets anders en iets meer kunnen zijn dan ‘oogen bederven, tijd verspillen en vierkante ruitjes vullen’, zooals men dikwijls hoort beweren.

‘Niet de *laatste* smaak, maar de *goede* smaak, het uitvloeisel van het nauwkeurig toepassen van de regelen der schoonheidsleer, moet het doel zijn, waarnaar wij met onze beste krachten streven’; die woorden van Mejuffrouw Otto zeggen genoeg, uit welk oogpunt zij het werk der kunstvaardige vrouwenhand wil beschouwd hebben, zoowel waar het de fraaie handwerken in den engeren zin betreft, als op het ruimer gebied van de huiselijke inrichting, het kiezen van meubels, sieraden en toilet. En wie zal, om zich heen ziende, niet moeten getuigen, dat er voor de Hollandsche vrouw op dat punt nog heel wat te leeren valt? De meesten hebben geen flauw denkbeeld van lijnen en kleuren, van evenwicht en symetrie, van de allereerste

beginselen van kunst en goeden smaak; een oordeel, hetwelk, helaas! door de critiek bevestigd werd bij gelegenheid van de tentoonstellingen, in de laatste jaren gehouden. De *meesten* zeggen wij, want er waren gelukkig op diezelfde tentoonstellingen ook dingen te zien, die in elk opzicht aan de regelen en wetten der schoonheid beantwoordden, getuige de vitrines der zustervereenigingen ‘Arbeid adelt’ en ‘Tesselschade’ op de tentoonstelling te Arnhem in 1879.

Het is echter ontegenzeggelijk waar, dat het in den regel - om het nu zoo maar eens plat uit te drukken - meer geluk dan wijsheid is, als een handwerk goed uitvalt en overeenkomt met het ideaal, dat der werkster zelve voor oogen stond, maar dat zij vaak niet anders dan *en zigzag* wist te naderen; en dat is weer het gevolg van de gebrekkige wijze, waarop het onderwijs in de fraaie handwerken tot nu toe gegeven werd. Wel tracht men tegenwoordig op de Middelbare scholen aan de meisjes eenig denkbeeld te geven van de onomstootelijke wetten der aesthetiek, maar de toepassing op het meest voor de hand liggende - haar eigen werk - blijft achterwege, en daarenboven is lang niet iedereen in de gelegenheid, om die lessen bij te wonen.

Voor haar, die voelen, dat er heel veel gebrekkigs is in de voortbrengselen van haar onverdroten ijver, en zich nog iets anders ten doel stellen dan het vlug afmaken van bonte kleedjes en kussentjes, van allerlei onmogelijke en onpractische dingen, die hare bestemming, om een sieraad te zijn, ten eenen male missen; voor haar meenen wij, zal het werkje van Mejuffrouw Otto eene welkome gave zijn. Het bevat een aantal wenken en raadgevingen, die ook meer ervarenen zich nog gaarne ten nutte zullen willen maken, en geeft middelen aan de hand tot eigen practische oefening.

December 1880.

J.

Staatkunde en geschiedenis.

Een manifest voor het algemeen stemrecht.

De scherpste satire op het lichtzinnig opdringen aan een volk van staatsinstellingen, waarvoor het niet rijp is, levert de bekende anekdote der installatie van het Egyptische Parlement. De president-minister voerde de volksvertegenwoordigers in de vergaderzaal en beduidde hun, dat zij zich aan weerskanten van den voorzittersstoel moesten verdeelen, de grootste helft rechts, de kleinste links. Toen men hem naar de beteekenis dier verdeeling vroeg, antwoordde hij: de regeeringspartij moet aan de rechterzijde zitten en de oppositie, die de regeering bestrijdt, links. Waarop alle afgevaardigden dadelijk ter rechterzijde plaats namen, omdat zij de wettige regeering van hun land niet wilden bestrijden. Eene scherpe satire noemen wij dit sprookje, omdat het de ongeschiktheid van het volk voor ontijdige constitutioneele instellingen doet uitkomen; overal toch, waar de politieke vrijheid in de zeden is opgenomen, uit zich de vatbaarheid des volks allereerst en allerliefst in oppositie tegen de regeering en al hare organen, hoe ze ook heeten en vanwaar zij ook komen.

Al bestond er geene andere reden voor, dan zou men de politieke oppositie alleen daarom hoog moeten waardeeren. Het onophoudelijk op losse schroeven stellen, aan beginselen en behoeften toetsen van de instellingen en de wetgeving, het uit den treure uiteennemen en stuk voor stuk in alle onderdeelen bekijken en beoordeelen der staatsmachine, het eeuwig opponeeren en frondeeren in één woord is een verschijnsel van belangstelling in de publieke zaak, van den wensch, om de organisatie van den Staat zooveel mogelijk te volmaken. Mag het humeur van den onderzoeker er op den duur al onder lijden, zoodat hij ten slotte geen goed meer zien kan en een denigreerend knorrepot wordt, toch houden de onderzoekingen zelven hare waarde als blijken, dat de instellingen en wetten in het volksleven zijn opgenomen, dat men met zorg en nauwgezetheid nagaat, of ze wel overeenstemmen met de billijke wenschen der natie en de behoeften van den tijd.

Het manifest aan het Nederlandsche volk, een paar maanden geleden van het ‘comité voor algemeen stemrecht’ uitgegaan, heeft daarom aanspraak op eene welwillende ontvangst en aandachtige overweging. Een manifest aan het Nederlandsche volk noemen wij het, ofschoon het den officieelen titel van ‘Adres aan de Tweede Kamer der Staten Generaal’ draagt; immers een adres van 22 bladzijden druks, aan alle dagbladen toegezonden en in den boekhandel uitgegeven (te Amsterdam bij J.H. de Bussy), heeft eene wijdere strekking dan die van een gewoon verzoekschrift. De adres-vorm is blijkbaar alleen gekozen ter afwisseling van dien der brochure, waarin politieke wenschen en eischen plegen toegelicht te worden; wij gelooven althans, dat niemand meer verbaasd zou staan dan de één en twintig onderteekenaars van dit stuk, indien de Tweede Kamer die heeren bij 't woord nam en, naar aanleiding van dit adres, ‘de Regeering uitnoodigde, of desvereischt zelve het initiatief nam tot eene herziening der Grondwet in dien zin, dat... het algemeen stemrecht voor de Rijks-, provinciale en gemeentelijke vertegenwoordiging in Nederland worde ingevoerd’. Tot het Nederlandsche volk is het stuk, ook blijkens zijn toon, gericht, en ieder Nederlander, die in het daarin behandeld vraagstuk belangstelt, is verplicht de argumenten te overwegen, welke deze éénentwintig-mannen, waaronder de wetenschap en het staatsrecht vertegenwoordigers hebben, aanvoeren tot verdediging van de stelling, dat het beginsel van het algemeen stemrecht ‘strookt met de behoefte van onzen tijd, en aan het Nederlandsche volk niet langer zonder schade voor zijne welvaart en zijne ontwikkeling kan worden onthouden’.

Het voornaamste, nagenoeg het eenige motief der manifestanten bestaat hierin, dat onze tegenwoordige Tweede Kamer niet is eene ware vertegenwoordiging van het Nederlandsche volk. Men lette wel op de woorden; men beweert niet, dat de Tweede Kamer het Nederlandsche volk niet naar waarheid *vertegenwoordigt*, maar geene *ware vertegenwoordiging is.* Het onderscheid is niet, gelijk men bij eenig nadenken zal inzien, een eenvoudig, spitsvondig woordenspel, maar rust op een wezenlijk verschil, al verliest men het maar al te dikwijls, ook bij het bespreken der vraag van kieshervorming, uit het oog. De best samengestelde, dat is naar ontwijfelbaar juiste en wetenschappelijke beginselen verkozen volksvertegenwoordiging kan, wegens allerlei innerlijke gebreken, hare roeping slecht vervullen en zoodoende de politieke belangen der natie niet of gebrekkig bevorderen; daarentegen kunnen die belangen uitnemend bevorderd en de natie uitstekend vertegenwoordigd zijn door eene vergadering, welke op de gebrekkigste, meest onlogische en minst wetenschappelijke wijze is samengesteld en aangevuld. De geschiedenis van alle volken geeft zoovele voorbeelden van deze beide gevallen, dat het voldoende is er hier op te wijzen, om het verschil

te doen uitkomen tusschen de beide beteekenissen, die de uitdrukking: s l e c h t e v e r t e g e n w o o r d i g i n g hebben kan. Van de voorvechters van het algemeen stemrecht heeft de geest in dit opzicht wel eenige opscherping noodig, daar zij de twee verschillende begrippen onophoudelijk verwarren. Zoo drong de eerste onderteekenaar van het adres, de voorzitter van het adresseerend comité, nog onlangs (*Vragen des Tijds*, November 1880) den eisch van algemeen stemrecht aan met een - op vele punten onwaar, op alle overdreven - tafereel van de tekortkomingen onzer huidige Tweede Kamer, zonder aan te toonen, dat al die zonden een noodwendig gevolg waren van het beperkt kiesrecht(*). Zoo haalde in de Kamer zelve, bij de beraadslaging over het adres van antwoord van 1880, de heer Van Houten, ook al in 't belang van kieshervorming, met zeker genot de woorden aan van het adres van een werkliedenverbond, waarin aan de vergadering, tot welker leden hij behoort, ‘eene te bejammeren onwetendheid omtrent alles wat onder de nijverheid en hare beoefenaars is begrepen’ werd ten laste gelegd.

Waarschijnlijk omdat het, voor den vorm althans, tot de Tweede Kamer gericht is, wordt het zondenregister dier vergadering in het manifest der éénentwintig-mannen niet gelicht. Een eerste gunstig gevolg van deze betamelijke onthouding is, dat de discussie zuiverder

(*) Volgens deze beschouwing heeft ‘de meerderheid der kiezers, het zich vrijzinnig noemend conservatisme, dat sedert een dozijn jaren de eene fout op de andere heeft gestapeld’, niets anders uitgericht dan:
vele ambtenaren benoemd;
veel geld gestoken in openbare werken van problematieke rentabiliteit;
millioenen op millioenen besteed aan een stelsel van defensie, dat 's lands onafhankelijkheid niet verzekert;
nauwlijks eenige verbetering in het belastingstelsel gebracht;
eene schoolwet ingevoerd, die een halve maatregel is en niemand bevredigt;
de kiesdistricten verknipt en elke verbetering in het kiesstelsel gekeerd.
Geen wonder, dat eene vergadering, die, in de verbeelding van den Schrijver, zulk een zondenregister heeft, in diezelfde verbeelding zoo impopulair is, als hij ons in de volgende zinsneden doet kennen:
‘Ons Parlement is in het land zoo grenzenloos impopulair, dat het bij een ietwat levendiger openbare meening ongetwijfeld reeds lang onder de algemeene antipathie ware bezweken. Men stelt zich vooral de tweede kamer - [de Schrijver acht dezen tak onzer nationale vertegenwoordiging zelfs geene hoofdletters waard] - voor als eene vergadering zonder ideaal, wier scepticisme elke frissche kracht, die aan haar wordt toegevoegd, aanstonds verstikt, wier volslagen onbekendheid met de nationale behoeften en belangen spreekwoordelijk mag genoemd worden, wier armzalige twisten om het gezag geen ander motief hebben dan de begeerte der leden, om naar hartelust voordeelige landsbetrekkingen te kunnen uitdeelen. Dit oordeel is stellig onbillijk; men overdrijft de gebreken onzer vertegenwoordiging, men miskent haar goede eigenschappen, haar bekwaamheid, haren werklust, men betoont zich ondankbaar voor de weldaden, die zij onmiskenbaar van tijd tot tijd, zij het ook niet altijd evenzeer *de bonne grâce*, der natie bewijst. Maar deze in menig opzicht onjuiste voorstelling is door de fouten, die de tweede kamer sedert 1868 pleegde, bovenal door haar halstarrig volhouden aan een ongerijmd kiesstelsel, tot een betreurenswaardige, maar onwrikbare volksovertuiging geworden.’
Ook zonder dat wij er den vinger bij houden, zal men de onwaarheid en onbillijkheid van deze ratelende volzinnen kunnen opmerken, ‘men’, dat is hij, die op de hoogte is en controleeren kan. Maar hoe zal 't met hen gaan, die deze bevoegdheid missen en voor wie juist dit alles bestemd is?

worden kan. De heeren van het comité verwijten der Kamer niet, dat ze 's lands belangen verwaarloost en hare roeping miskent; zij laten de deugden en ondeugden van ons Parlement geheel in het midden, ja, zijn zelfs zoo hoffelijk van de mogelijkheid te onderstellen, dat een overeenkomstig hunne wenschen samengesteld Parlement zeer ongeschikt wezen kan. Het eenig bezwaar der adressanten is echter, dat de tegenwoordige Tweede Kamer uit haren aard en geheel afgescheiden van hare praktijken niet de *ware vertegenwoordiging* des Nederlandschen volks kan zijn. Om dat te wezen, zou zij verkozen moeten zijn door het algemeen stemrecht, door alle staatsburgers; dan eerst zou het Parlement zijn 'het volk met zijne wenschen en antipathien, met zijne deugden en gebreken in kort bestek bijeen', - 'eene photographie der natie', - 'een portret van de natie', - 'een welgelijkend beeld des geheelen volks'; dan eerst zou die achtbare vergadering het aangewezen middel aanbieden, 'om de nationale eigenaardigheden, laat het zijn gebreken, te leeren kennen en eerbiedigen'.

Met allen eerbied voor de scherpzinnigheid der schrijvers gelooven wij, dat ze zich vergissen. Niet wat hunne verwachtingen van dat gewenscht Parlement betreft, want dat zou zonder twijfel ruimschoots de eigenaardigheden en gebreken, wenschen en antipathieën, ondeugden... en misschien ook deugden van den grooten hoop te aanschouwen geven; of die daardoor eerbied zouden gaan inboezemen, betwijfelen wij. De vergissing ligt echter dieper; zij betreft een belangrijker punt dan verwachtingen en bespiegelingen over hetgeen zijn zou, wanneer wat is, niet of anders ware. Uit de aangehaalde woorden van het manifest spreekt, naar onze meening, een geheel verkeerd begrip van het wezen der volksvertegenwoordiging, dat zoowel de redeneeringen als de slotsom van het betoog krachteloos maakt. Reeds de eerste aanhef van het stuk is met deze verkeerde opvatting besmet, daar het constitutioneel stelsel erin genoemd wordt 'eene transactie tusschen een eenhoofdig gezag en zelfregeering, ten doel hebbende de voordeelen van beide regeeringsvormen zooveel mogelijk te vereenigen'. Van het standpunt der historie mag er in deze omschrijving eenige waarheid zijn, in den actueelen toestand van het staatsrecht is zij volkomen onjuist, even onjuist, als wanneer men het Protestantisme noemde eene transactie tusschen het Katholicisme en het ongeloof, de veelwijverij eene transactie tusschen de monogamie en de promiscuïteit. Het constitutioneel stelsel, gelijk wij het hebben, vormt een afgerond geheel; sommigen zijner organen mogen denzelfden naam dragen als organen der oude monarchie, in het wezen zijn zij geheel iets anders, en moeten zij dat zijn, indien het stelsel behoorlijk werken wil. Het orgaan, waarmede wij ons hier bezig hebben te houden, het Parlement, geeft daarvan het treffendst voorbeeld. De vroegere Parlementen der autocratische monarchie waren bloot adviseerende lichamen, door den vorst bijeengeroepen, om hem in te lichten over

de behoeften, belangen en wenschen der natie, en van welker adviezen hij zoodanig gebruik kon maken, als hij meende te behooren. Was hij een verlicht vorst, door verstandige dienaren omringd, dan lette hij bij de wetgeving op de verschillende locale belangen, voor zooveel 's lands belang het gedoogde; in het tegenovergesteld geval legde hij de adviezen der Parlementen naast zich neder en bleef regeeren naar eigen inzicht, in den regel ten slotte tot eigen schade. Maar in de constitutioneele monarchie, in den zoogenaamd parlementairen regeeringsvorm bestaat er geene behoefte aan een adviseerend lichaam: zijn Parlement moet mederegeeren en dus aan geheel andere eischen beantwoorden dan zijn oudere naamgenoot. Waar er alleen behoefte bestaat aan het ‘brengen van de wenschen en belangen des volks voor den troon’, gelijk het heet, is het dus, zoo niet volstrekt noodig, dan toch stellig wenschelijk, dat de vertegenwoordigers zijn, gelijk de heer Van Houten het in de aangehaalde discussie noemde, ‘de uitdrukking van de gedachten, de neigingen, de sympathien en antipathien van het volk’; dan moet de volksvertegenwoordiging, gelijk de heer Van der Hoop het bij dezelfde gelegenheid uitdrukte, ‘steunen op de meerderheid der ingezetenen van het land’. In dien zin kan de eisch billijk zijn, dat het Parlement zij een compendium, eene photographie, een portret, een welgelijkend beeld, dat alle eigenaardigheden, wenschen, antipathieën en gebreken der natie bevat of wedergeeft. Doch een regeerend, een mederegeerend Parlement, en dit is zijn karakter in den constitutioneel-parlementairen regeeringsvorm, moet iets anders zijn: het moet vooral, ja, uitsluitend een politiek lichaam wezen, waarbij in het recht van petitie, in de drukpers-vrijheid, in de openbaarheid alle groepen, klassen of vereenigingen van burgers, evenals elk individu, de middelen hebben, om hunne belangen en behoeften te doen kennen en aan te dringen. Waar zou het met de wetgeving heen, indien wij hier te lande eene Tweede Kamer hadden naar den wensch der heeren van het algemeen stemrecht-comité, eene Kamer, waarin de volksgebreken naar waarheid, dus proportioneel, optraden? Neem slechts die enkele volksondeugd, het misbruik van sterken drank, - wat zou de Tweede Kamer dan eene duchtige meerderheid van drinkebroers moeten tellen! En wat zou de minister van financiën te beklagen zijn; want de accijns op het gedistilleerd, de zwemgordel van onze financiën, zou wel onmiddellijk geschrapt worden uit de eerste de beste wet op de middelen, waarover deze Kamer zou te oordeelen hebben!

Men behoeft echter niet tot dergelijke ongerijmdheden af te dalen om in te zien, dat een Parlement, dat bloot eene afspiegeling is van de oogenblikkelijke meeningen des volks, onmogelijk kan opgewassen zijn tegen de zware regeeringstaak. Het zou, evenals het volk zelf, door elken wind van meening bewogen, zonder standvastigen wil, zonder gevestigde overtuiging, zonder gevoel van verantwoordelijkheid of soli-

dariteit, van nature geschikt en onvermijdelijk gedoemd wezen, om het werktuig te worden van een behendig volksmenner of van een heerschzuchtig autocraat - dezelfde figuur in tweeërlei gedaante. Een Parlement, naar den eisch van het heerschend constitutioneel stelsel tot regeeren bevoegd, moet hooger staan; het moet niet de drager zijn van het algemeen belang als agglomeraat van alle individueele belangen zonder uitzondering, het moet het oog op het bosch houden zonder stuk voor stuk de boomen waar te nemen en te bestudeeren; in één woord, het moet eene p o l i t i e k e vergadering wezen. Het is zonderling, dat de onderteekenaren van het manifest in de begripsverwarring aangaande de roeping van het Parlement zijn blijven volharden, ook nadat zij nog wel uitdrukkelijk het politiek karakter onzer vertegenwoordiging hadden doen uitkomen. Zij stellen namelijk met eene groote uitvoerigheid in het licht, dat het gebod van artikel 82 der Grondwet: 'De leden (der Kamers) stemmen, elk volgens eed en geweten, zonder last van of ruggespraak met hen, die benoemen', eene historische beteekenis heeft, doch niet aldus opgevat moet worden, dat de afgevaardigde geheel naar eigen inzicht de volksbelangen heeft te behartigen, noch hem verbiedt zijn plicht te vervullen, namelijk naar zijn beste weten de staatkundige richting, als aanhanger waarvan hij gekozen is, te verdedigen. Tegen deze redeneering is niets in te brengen; wie eenige studie van constitutioneel staatsrecht heeft gemaakt, zal zonder aarzelen toegeven, dat de leden van het Parlement eene politieke richting moeten hebben, als welker vertegenwoordigers zij worden verkozen. Het politiek karakter eener wetgevende vergadering brengt dit mede, want er is geene parlementaire regeering mogelijk, wanneer de meerderheid niet gevormd wordt op den grondslag van eenheid van inzicht in beginselen van staatsrecht en politiek, van overeenstemming ten aanzien van de richting, waarin de ontwikkeling der instellingen des lands moet geleid worden.

Maar hoe kan men, te recht van het politiek karakter der volksvertegenwoordiging uitgaande, vergen, dat hare samenstelling worde veranderd in dien geest, dat de politiek geheel op den achtergrond gedrongen wordt? Hoe kan men, wij zeggen niet den leden der Kamer persoonlijk verwijten, dat ze eene slechte politiek drijven en alzoo hun plicht niet doen, maar beweren, dat de Kamer zelve uit haren aard niet deugt noch deugen kan, dat zij lijdt aan een *vice d' origine*, omdat zij niet beantwoordt aan zekere denkbeeldige, doctrinaire eischen, die volstrekt de politiek niet raken? Wanneer beweerd werd, dat de eene of andere politieke richting uit den lande niet in de vertegenwoordiging werd aangetroffen, dan zou het gevaar eener eenzijdige en niet wel voorbereide wetgeving kunnen nopen tot een ernstig onderzoek naar een middel, om aan dien verkeerden toestand een einde te maken. Van deze bewering is echter noch in het manifest, noch in eenig ander vertoog ten gunste van het algemeen stemrecht schijn of

schaduw te vinden; in die geheele literatuur wordt opzettelijk en uitsluitend een s o c i a a l standpunt gekozen en over dat zoo bij uitnemendheid politiek onderwerp, de beste samenstelling van het orgaan van zelfregeering eener natie, geredeneerd met eene lichtvaardigheid, die aan een vervaarlijk doctrinarisme eene monsterachtige eenzijdigheid paart en moedwillig de eerste beginselen der politiek versmaadt.

'*Politics* - zoo sprak de tegenwoordige Lord Sherbrooke in eene zijner openlijke redevoeringen - *are not speculative or metaphysical*, *but a practical and inductive science*; *the test of politics is what has answered or worked well.*' Geheel van hetzelfde standpunt uitgaande, zoekt de staatsman naar instellingen, die voor het gemeen, tegenwoordig en toekomstig welzijn van den Staat de grootste waarborgen aanbieden. Ook wanneer de politieke wetgeving van zijn land in dit opzicht gunstig werkt, mag de voorzichtige politicus zich niet met de verkregen resultaten tevreden stellen, maar behoort hij den geest waakzaam te houden voor hetgeen er in en buiten zijn land voorvalt, dat wellicht eene vingerwijzing op een beter middel tot bereiking van zijn doel geven kan. Wie echter begint met willekeurig en eenzijdig zekere doctrinaire eischen voor eene regeering vast te stellen - eischen, die, om van hunne ongerijmdheid te zwijgen, volstrekt niet als gegrond worden erkend, - en daarnaar eene bestaande staatsregeling verlangt hervormd te zien zonder te vragen naar de gevolgen, kan den naam van politiek man niet dragen. En dit is toch werkelijk de handelwijze der manifesteerende éénentwintig-mannen. 'Zal de groote hoop het zwaard der kiesbevoegdheid' - zoo zeggen ze in hun bloemrijken stijl - 'beter weten te hanteeren dan het beperkt aantal burgers, dat thans tot het gebruik van dit machtig wapen wordt toegelaten? Wij weten het niet; maar wél kunnen wij zeggen, dat indien een klein aantal kiezers slechts hoog begaafde, onbevooroordeelde afgevaardigden vermocht aan te wijzen, en de geheele natie daarentegen slechts een Parlement wist af te vaardigen, met haar eigen gebreken in ruime mate behept, wij ook dan nog zouden meenen, dat het algemeen belang met deze middelmatige beter dan met deze talentvolle vertegenwoordiging gediend was.' Welk een vervaarlijk doctrinarisme! welk een gebrek aan politiek inzicht! Het doctrinarisme kan soms schoone vormen aannemen; de spreuk *Fiat Justitia*, *pereat mundus* klinkt edel en fier, ofschoon zij zoo gevaarlijk niet is, als ze schijnt, daar de maatschappij (om van de wereld te zwijgen) juist niet bestaan kan zonder recht. Maar hoe valsch, hoe onlogisch klinkt deze betuiging: we weten volstrekt niet, of de door ons gewenschte hervorming goed werken zou, maar al ware het resultaat op zichzelf slecht, toch zou het voor het gemeen belang dienstig zijn. En waarom? Omdat, zij 't dan ook met speculatieve en metaphysische argumenten, betoogd wordt, dat eene volksvertegenwoordiging onvermijdelijk een 'portret,

photographie, gelijkend beeld, enz.' moet wezen? Volstrekt niet; het manifest affirmeert, het redeneert niet; het eischt, dat men zich nederlegge bij de uitspraak: *Fiat voluntas nostra*, *pereat mundus.*

Het is niet noodig, ons verder te verdiepen in de bijzonderheden der dus gestelde quaestie. De vraag dringt zich anders aan ons op, hoe men toch in 's Hemels naam zou moeten laten stemmen, om een kort bestek van alle wenschen, antipathieën, deugden en gebreken des volks in de vertegenwoordiging te verkrijgen. Op het oogenblik weten wij geen ander middel dan eene psychologische indeeling van alle kiezers naar ieders hoofd-wensch, antipathie, deugd of gebrek, in niet-territoriale, maar karakter-kiesdistricten, onder de kiezers waarvan men dan met een eenvoudigen regel van drieën de te bezetten plaatsen in de vertegenwoordiging proportioneel verdeelen kon. Dit middel ziet er wel eenvoudig uit, maar brengt toch eigenaardige bezwaren van toepassing mede, waarmede wij ons echter thans niet hebben bezig te houden. De zaak van het algemeen stemrecht wordt in dit manifest op zulke zwakke politieke gronden verdedigd, dat de onderteekenaars van het stuk waarschijnlijk het hardst en het eerst hem zouden uitlachen, die met de wapenrusting van het staatsrecht omgord, op het strijdros der logica gezeten, in het krijt der politiek met hen eene lans wilde gaan breken.

Is het hun om de politiek te doen? Hebben zij werkelijk de hoogere belangen van land en volk, de harmonische ontwikkeling van de geheele natie op materieel en intellectueel gebied op het oog? Volstrekt niet. De beweging ten gunste van het algemeen stemrecht heeft geen politiek, maar een uitsluitend sociaal karakter. Het is eene soort van klassen-oorlog, door den handwerksstand (die zich den naam van 'arbeidende klasse' aanmatigt, alsof niemand anders arbeidde dan hij!) aangezegd aan allen, die niet tot hem behooren, en waarvan het doel is, door het redeloos overwicht van het cijfer de wetgeving van het land te bemachtigen, om daarvan gebruik - we zeggen niet misbruik, omdat zoodanig gebruik reeds misbruik is, - te maken in zijn eigen belang ten koste van alle anderen. In het voor ons liggend manifest vinden wij deze bedoeling niet zoo duidelijk blootgelegd, al levert het onwederlegbare bewijzen op, dat het geheel zonder politiek inzicht is samengesteld. Maar wat de een en twintig voorstanders van het algemeen stemrecht niet zoo openhartig tot de Kamer en de natie hebben kunnen of durven zeggen, dat erkent de president van het comité, eerste onderteekenaar van het stuk, argeloos en slechtweg in zijn reeds aangehaald tijdschriftartikel. Volgens hem is de politiek der toekomst de zoodanige, die, 'met den ernstigen wil bezield om beurtelings roomschen tegen gereformeerden en dezen tegen genen te beschermen, zich bevrediging van de rechtmatige wenschen der arbeidende klasse zal ten doel stellen'. Men begrijpt, dat met hen, die een strijd aanbinden, waarvan godsdiensthaat het middel en bevredi-

ging van de eischen eener enkele volksklasse ten koste van elk hooger nationaal belang doel is, niet ernstig te redetwisten valt.

Toen wij, nu juist een jaar geleden, hier eene over het algemeen stemrecht handelende brochure bespraken, opperden wij den twijfel, of de ondervinding in andere landen wel tot aanbeveling van dit middel van samenstelling der volksvertegenwoordiging kan worden aangevoerd. In Frankrijk had het algemeen stemrecht tijdens Napoleon III twintig jaren van valschheid en verkrachting geduld; - in Duitschland werd het door eene autocratische regeering misbruikt; - in de Vereenigde Staten duldde, ja, bevorderde het de gruwelijkste politieke en sociale demoralisatie; - is het om deze reden, vroegen wij, aan ons land aan te bevelen? Het manifest bejegent deze vraag als volgt:

'Wil men zich beroepen op de inschikkelijkheid, door de Fransche kiezers voor het tweede Keizerrijk betoond, op de omkoopingen, bij de verkiezingen in de Vereenigde Staten gebruikelijk, op de arbitraire wijze, waarop Duitschland geregeerd wordt? Zoo beginne men met het verband aan te wijzen, waarin een en ander tot de algemeenheid van het kiesrecht staat. Vooralsnog zijn wij overtuigd, dat het tweede Keizerrijk een meer beperkt *pays légal* nog ruim zoo gemakkelijk voor zijne officieele candidaturen en plebiscieten zou hebben gewonnen, dat ook de verst gedreven inkrimping van het stemrecht aan Duitschland geen oprecht parlementaire regeering zou bezorgd hebben, en dat de vergoding van den dollar in Noord-Amerika ook bij een ander kiesstelsel soortgelijke misbruiken zou in het leven roepen, als in Engeland vóór de kieshervorming van 1832 aan de orde van den dag waren. Op de geschiedenis van Engeland, waar tegenwoordig wel geen algemeen, maar toch een zeer uitgebreid kiesrecht bestaat, en op het voorbeeld van Zwitserland, zijn de tegenstanders van het algemeen stemrecht niet gewoon, zich te beroepen.'

Het verband tusschen de wijze van Parlementvorming en het regeeringsstelsel behoeft, dunkt ons, niet opgespoord te worden; het ligt voor de hand. Tegen hetgeen hier over Frankrijk, Duitschland en Amerika gezegd wordt, valt niet veel aan te voeren. Door hetzelfde handige argument werd ook hij verslagen, die, den hoogen leeftijd van zijn 80 jaar oud geworden vader, een hartstochtelijk rooker, aanvoerende tegen de langzame doch zekere werking van het nicotinegif, ten antwoord ontving: 'Die leeftijd bewijst niets; vraag eens, hoe oud hij geworden zou zijn, wanneer hij nooit gerookt had.' We kunnen deze tegenwerping om dezelfde reden onbeantwoord laten en ons bepalen bij de laatste ontboezeming van het comité, bij de uitdaging aan de tegenstanders van het algemeen stemrecht, om zich ook eens te beroepen op de geschiedenis van Engeland, alwaar het *pays légal* sedert de *Reformbill* van 1867 aanmerkelijk uitgebreid en het getal kiezers op sommige plaatsen, vooral in fabrieksteden, meer dan verzesvoudigd

werd. Hoe kon de steller van het manifest deze uitdaging nederschrijven op hetzelfde oogenblik, waarop de dagbladen dag aan dag de meest ergerlijke kwade praktijken aan den dag brachten, bij de jongste algemeene verkiezingen in Engeland gepleegd! Wij zullen aan de uitdaging voldoen; we zullen ons op de geschiedenis van Engeland, niet van vóór 1832, maar van 1880 beroepen, en daartoe de openbaar gemaakte verslagen der *election-commissions* voor een achttal belangrijke kiesdistricten tot leiddraad nemen.

Bij de *Reformbill* van 1867 is, gelijk men weet, behoudens de rechten, door anderen aan de vroegere wetgeving ontleend, het kiesrecht in Engeland toegekend aan ieder meerderjarig ingezetene, die in de *poor-rate* aangeslagen is en, hetzij als eigenaar hetzij als huurder, eene woning gebruikt van eene effectieve huurwaarde van minstens £10 in de steden en van eene belastbare huurwaarde van minstens £12 in de graafschappen. Terecht zegt het manifest, dat in Engeland zoo geen algemeen, dan toch een zeer uitgebreid kiesrecht bestaat, en indien hier te lande, in verband met de verschillende geldswaarde hier en ginds, een evenredig huur- of huurwaardebedrag als grondslag der kiesbevoegdheid werd aangenomen, zouden er, in de steden althans, niet veel huisvaders tot het volk achter de kiezers behooren. Doch niet alleen in de toekenning van het stemrecht heeft de Engelsche wetgeving in de laatste twintig jaren eene groote verandering ondergaan; de geheele wetgeving op de verkiezingen is herzien en overeenkomstig de behoeften van den tijd hervormd. Niet slechts dat, in het belang der minderheden, hier en daar het stelsel van *incomplete voting* en *duplicate voting* is ingevoerd, maar de verkiezingsgebruiken en gewoonten hebben eene nieuwe regeling erlangd, waardoor de ergerlijke misbruiken van vroegere dagen zouden voorkomen en, waar ze zich onder nieuwe vormen opdeden, gestraft worden. Zoo werden de *hustings*, de stemmingen met opgestoken handen, waarbij maar al te dikwijls omgekochte niet-kiezers de meerderheid bezorgden aan den candidaat, die de opgestoken handpalmen het best gevuld had, afgeschaft; daarvoor trad, volgens de wet van 1867, de officieele, schriftelijke candidaatstelling, door eene verklaring voor den commissaris der verkiezing (*returning-officer*) door een bepaald getal kiezers afgelegd, in de plaats. De candidaten zijn verplicht, officieele gemachtigden aan te stellen, die de geheele leiding der verkiezing hebben en voor wier handelingen zij aansprakelijk blijven; geene betalingen, met de verkiezingen in verband staande, mogen anders dan door deze agenten gedaan worden, en van die betalingen wordt binnen twee maanden na den afloop eene volledige lijst aan den commissaris overgelegd en in hoofdzaak gepubliceerd; allerlei vormen van omkooping en onbehoorlijken invloed op kiezers zijn ten slotte, met de eigenaardige haarklooverij der Engelsche wetgeving, met name verboden en strafbaar gesteld. Zoo wordt als omkooperij beschouwd en gestraft, niet alleen het geven

en aannemen of beloven van geld en geldswaarde, in gift, leen of onder eenig ander voorwendsel, en het doen van betalingen aan derden ten behoeve van een kiezer, met het doel om zijne stem of zijne onthouding van de stemming te verkrijgen, maar ook het direct of indirect betalen van diensten, door de kiezers bij het verkiezingswerk bewezen. Voorts is streng verboden het verstrekken van drank, spijs of ververschingen aan de kiezers, het uitreiken van vlaggen en onderscheidingsteekens en alle middelen van intimidatie of invloed door middel van vrees, zwakheid, genegenheid of welke andere eigenschappen ook, die onder de benaming van *undue influence* begrepen zijn. Ook het vergoeden van tijdverlies aan stemmende kiezers is strafbaar gesteld, terwijl het vergoeden tot een behoorlijk bedrag aan de zich elders ophoudende kiezers van hunne reiskosten naar de plaats der stemming, bij eene wet van 1858 tot de verboden verkiezingsuitgaven gerekend, in den laatsten tijd door de jurisprudentie onder de geoorloofde is opgenomen. Door deze en dergelijke bepalingen is rondom het terrein der politieke verkiezingen in Engeland een sterk net uitgespannen, door welks dichte mazen de ergerlijke misbruiken, vóór de eerste *Reformbill* in zwang, niet meer naar binnen schenen te kunnen sluipen; de afsluiting werd schijnbaar volmaakt door de invoering van de geheime stemming, met den zoogenaamden *couloir*, die ook door het comité voor het algemeen stemrecht, ter ‘volkomen verijdeling van eene ongeoorloofde contrôle op de stemmen’, aanbevolen is.

De uitkomst heeft de verwachtingen volkomen teleurgesteld en ook de bewering van het manifest gelogenstraft, dat de zuiverheid eener verkiezing toeneemt, naarmate het kiesrecht wordt uitgebreid, dat het gemakkelijker valt een kleiner dan een grooter verkiezingslichaam te corrumpeeren. Deze in het afgetrokkene reeds onware bewering - daar immers het gevoel van verantwoordelijkheid en eer afneemt met de toeneming van het aantal betrokken personen en bij het alleen staand individu een maximum, bij den grooten hoop een minimum bedraagt - was reeds gelogenstraft, voordat het manifest nog was uitgevaardigd. Spoedig na de laatste algemeene verkiezingen van het voorjaar van 1880, die de meerderheid in het Britsche Lagerhuis zoo onverwacht en zoo verre verplaatsten, werd over gruwelijke misbruiken geklaagd en kwamen bij de samenkomst van het Parlement bezwaarschriften van niet verkozen candidaten in met de beschuldiging, dat hunne mededingers de overwinning alleen te danken hadden aan omkooperij en onwettigen invloed. In vele gevallen leidden deze klachten tot vernietiging der verkiezing, terwijl voor niet minder dan acht voorname kiesdistricten: Oxford, Canterbury, Chester, Sandwich, Boston, Knaresborough, Macclesfield en Gloucester, de aan den dag gekomen misbruiken van dien aard werden geacht, dat er volgens de wet door rechtsgeleerde staatscommissiën (*election-commissions*) eene enquête werd ingesteld, om te onderzoeken, of ze eene vervallenverkla-

ring van het recht van vertegenwoordiging (*disfranchisement*) wettigden. De verslagen van deze in het openbaar gehouden enquêtes geven ons de materialen voor de volgende schets der Britsche verkiezingen met het zeer uitgebreid kiesrecht.

Tegen den tijd, waarop, hetzij ten gevolge eener ontbinding van het Lagerhuis, hetzij van andere omstandigheden, eene verkiezing op til is, komen de invloedrijke personen van elke partij in een kiesdistrict bijeen, om te onderzoeken, of zich in hunne omgeving iemand bevindt met genoeg eerzucht en geld, om de candidatuur van zijne partij te aanvaarden. Is zoo iemand niet te vinden, dan begeven zich eenigen van hen naar Londen, om met de leiders hunner partij te overleggen. Dit overleg heeft gewoonlijk plaats met den *whip* der partij, die met de handhaving der discipline, eenheid en goede verstandhouding, de zorg voor de regelmatige opkomst der parlementsleden van zijne richting bij stemmingen belast is en ook bewaarder en bestuurder is van het door de politieke vrienden in en buiten het Parlement bijeengebrachte fonds voor de verkiezingskosten, waaruit desvereischt in sommige kiesdistricten subsidie verleend wordt. De *whip* der regeeringspartij vervult gewoonlijk een of ander regeeringsambt, dat van *secretary of the treasury* bij voorbeeld; als een bewijs, dat hij hooger staat dan een gewoon handlanger der partijleiders, mag gelden, dat van de twee laatste liberale *whips* de een sedert dien tijd in het Hoogerhuis zitting heeft genomen en de laatste tot Gouverneur van Madras is benoemd. Is men 't met hem eens geworden over een candidaat, die den strijd wil aanvaarden, en over de som, die deze daarvoor, 'tzij met 'tzij zonder subsidie uit het verkiezingsfonds, overheeft en welke in den regel tusschen £2000 en £3000 bedraagt, dan begint de voorbereiding der verkiezing. Het gebruik brengt mede, dat de candidaat, wanneer hij de termijnen van betaling vaststelt, de uitdrukkelijke voorwaarde maakt, dat het geld uitsluitend voor wettige uitgaven dienen zal en de verkiezing eerlijk en behoorlijk zal geschieden. De plaatselijke partijleiders beloven dit zeer gemoedelijk, bevelen den candidaat een verkiezingsagent aan, die door hem benoemd wordt, en tenzij de candidaat het behoorlijk acht zich alvorens eens in het kiesdistrict te vertoonen, bemoeit hij zich volstrekt niet meer met de zaak, totdat de verkiezing op twee of drie weken genaderd is. Bij eene der enquêtes verklaarde een candidaat, dat hij niet slechts nooit in de stad, door welker kiezers hij hoopte verkozen te worden, geweest was, maar zelfs vóórdat hij er voor de verkiezing heenging, niet wist, langs welke spoorlijn ze te bereiken was.

Inmiddels verdeelen de leiders der verkiezing de stad in onderafdeelingen, zoo mogelijk overeenkomende met de onderkiesdistricten, waarin zij voor de stemming is gesplitst, en stellen in elke onderafdeeling onderagenten aan, bij de kiezers wel bekend en bij voorkeur mannen van invloed in hunne buurt; zij worden van uittreksels uit

de kiezerslijsten (*canvass-books*) voorzien, waarop de namen der aan hunne zorgen aanbevolen kiezers voorkomen, die zij hebben te bewerken en over te halen, om hunne stem aan hun candidaat te beloven. Zij teekenen de ontvangen beloften en de 'bijzonderheden', waarvan dezen afhankelijk zijn gesteld, bij de namen op en leveren hunne boekjes aan de agenten of de verschillende comité's hunner partij in. Velen van deze *canvass-books* konden, als verloren geraakt, niet aan de enquête-commissies worden voorgelegd; die voorhanden waren, behelsden achter de namen der kiezers de vermelding van geldsommen en aanteekeningen als: *wants three months rent paid* en dergelijken, en geven eenig vermoeden, dat er voor het verloren raken der ontbrekenden goede reden zal geweest zijn. Hier gaat het dus al lang niet zuiver toe en alles geschiedt zoo niet op last, dan toch met voorkennis van den agent, voor wien de principaal, de candidaat zelf, aansprakelijk is. Zooveel is althans zeker, dat deze *paid canvassers*, zoowel bij hunne voorloopige als bij hunne straks te vermelden definitieve werkzaamheden, onophoudelijk bij de agenten en comité's om geld komen, waarvan de bestemming voor niemand een geheim is.

Een paar weken vóór den verkiezingsdag en wanneer de voorloopige boeking der kansen en beloften is afgeloopen, komen de candidaten over, om hunne eigene zaak voor de kiezers te bepleiten. De eerste boodschap, die zij van den agent en hun hoofdcomité ontvangen, luidt gewoonlijk, dat het geld op is en de verkiezing onvermijdelijk verloren zal gaan, wanneer nog niet een £500 of £600 of meer voor den dag komt. Schoon niet zeer gaarne, opent de eerzuchtige opnieuw de beurs, om 'goed geld naar kwaad geld te werpen', en betaalt het gevraagde geheel of ten deele, terwijl zijne ondersteuners ter plaatse er in den regel geen bezwaar in zien, nog aanzienlijke sommen, £50, £60 of £100 ieder, uit te schieten, overtuigd en bij ondervinding wetende, dat ze die ten slotte wel van den een of den ander zullen terugontvangen. De candidaat komt niet alleen. Is hij een rijk man, dan brengt hij zijne geheele familie, vele vrienden, een talrijk dienstpersoneel, een aantal paarden en rijtuigen met zich, doet groote bestellingen bij winkeliers, huurt het voornaamste logement zijner kleur af en houdt dag aan dag open hof voor vrienden en voorstanders. Daar de *personal expenses* volgens de wet buiten de verkiezingskosten blijven, heeft de candidaat hier eene uitnemende gelegenheid, om middellijk door geld invloed op de verkiezingen uit te oefenen, en het zal dan ook niemand verwonderen, dat zeker candidaat gedurende de twee weken van zijn verblijf in het kiesdistrict £600 aan *personal expenses* verteerd had. Hij vond die som niet buitensporig hoog, daar alles: kamerhuur, levensmiddelen, stalling enz., tegen verkiezingsprijzen berekend was; de logementhouder, bij wien hij zijn intrek had genomen, verklaarde de hoogte der rekening echter eenigszins met te vermelden, dat gedurende de verkiezingsweek

geen kiezer, die zijn hotel bezocht, iets te betalen had, maar alles, wat daar werd gebruikt, op de rekening van den candidaat werd geschreven.

De candidaat blijft echter niet thuis zitten, om de kiezers door zijne pracht te verblinden; het voornaamste doel zijner overkomst is het persoonlijk huisbezoek, dat hij, door zijn agent en een paar invloedrijke geestverwanten vergezeld, aan alle kiezers te brengen heeft. Dat bij die gelegenheden dikwijls van financieele voorwaarden, waarvan de stem afhankelijk zou wezen, sprake is, blijkt uit de verklaringen, door candidaten en hunne mede-*canvassers* afgelegd; zoo ontving een der candidaten te Gloucester bij zijn huisbezoek van een der kiezers, een invalide, den wenk, dat een nieuw houten been een aanneemlijk geschenk zou wezen. Het is echter natuurlijk, dat men zich dan wel zorgvuldig van alles, wat maar eenigszins naar omkooperij of onwettigen invloed zweemt, onthoudt, vooral omdat de candidaat en zijn gezelschap niet uitsluitend met vrienden en geestverwanten in aanraking komen en de avances kunnen gedaan worden door geheime vrienden van de tegenpartij, aangesteld, om den candidaat der andere zoo mogelijk op onwettigheid te betrappen, ten einde alzoo een wapen tot vernietiging zijner eventueele verkiezing in de hand te hebben. Men moet namelijk niet denken, dat de geestverwanten stilzitten, terwijl de candidaten bij de kiezers rondgaan. In die laatste dagen vóór de verkiezing heerscht er integendeel eene groote drukte bij elke partij en stroomt het geld regelmatig uit de kas in de zakken der kiezers. De veelvuldige verkiezingscomité's hebben secretarissen en schrijvers noodig, bestellers, om boodschappen over te brengen, voorts spionnen, die de verrichtingen van de tegenpartij moeten gadeslaan, pogingen tot omkooping opsporen, strikken spannen aan argelooze candidaten; eindelijk achten de comité's het gewoonlijk noodig, een zeker getal sterke mannen aan te nemen, om den hoofdleiders hunner partij tot lijfwacht te dienen, de kiezers te beschermen tegen den onrechtmatigen invloed van de politieke tegenstanders, de vensterruiten der commissiekamers te beveiligen, enz. Veel van deze diensten zijn volkomen rechtmatig en worden dan ook niet door de wet verboden; zij beschouwt echter *excessive employment*, het aanstellen van meer personen, dan voor het regelmatig verrichten van het werk der verkiezingscomité's onmisbaar zijn, als onwettig, en verklaart de stem van kiezers, die in eenige bezoldigde betrekking tot die comité's of de agenten hebben gestaan, voor die verkiezing van onwaarde. In hoeverre de wet in dit opzicht wordt nageleefd, bleek bij de enquêtes. In eene onderafdeeling met 120 kiezers had de conservatieve partij te Oxford 89 klerken en boodschappers in dienst, en op den verkiezingsdag telde het leger der conservatieve dienstmannen 1200 koppen, met nagenoeg £2000 soldij en handgeld, hoewel het geheele kiesdistrict maar juist 6000 kiezers telt. Deze postjes worden niet gegeven, om

stemmen te winnen, maar ze te behouden, namelijk aan lieden van de eigen partij, die het als hun recht beschouwen, gedurende een verkiezingstijd op kosten van den candidaat hunner partij van een hoog loon (soms van 10 *sh.* daags) voor een nominaal werk te leven. De toevloed van deze werkzoekende politieke vrienden is gewoonlijk zóó groot, dat men allerlei bezigheden voor hen verzinnen moet. In het kiesdistrict Sandwich, dat ook de zeeplaatsen Deal en Walmer bevat, hadden de beide partijen vlaggemasten geplant met vlaggen van de kleur hunner partij; een aantal zeelui onder de politieke vrienden hadden dus een voor hen geknipten arbeid gevonden in het 's morgens hijschen en 's avonds inhalen van de vlaggen. Toen er nu nog meer werkvragers kwamen opdagen, werd er een nieuw postje geschapen en eene wacht voor de vlaggemasten in dienst genomen; aan een aantal personen werd opgedragen, om een oog op de vlaggemasten te houden, welke bezigheid alleen bestond in het zich nu en dan overtuigen, of het voorwerp hunner zorg nog aanwezig, niet omgewaaid of door de tegenpartij vernield was, en... bij hun comité hun dagloon te ontvangen. Dat de best gezinde verkiezingsagenten door den toeloop van geldgierige politieke vrienden overstelpt en van den goeden weg gevoerd worden, bewijst de verklaring van een agent der liberale candidaten te Chester, dat hij aanvankelijk niet voornemens was geweest, één enkel man in dienst te nemen boven de 68, die hij meende noodig te hebben, en toch ten slotte niet minder dan 480 man had moeten aannemen. Al deze lieden buiten het kiezersvolk te zoeken of zich opzettelijk van de stemmen dezer goede vrienden en partijgenooten te berooven, zou wel overeenkomstig de wet, maar toch al heel onnoozel zijn: integendeel worden voornamelijk, zoo niet uitsluitend, kiezers in dienst genomen onder de stilzwijgende voorwaarde, dat zij daarvoor hunne stem zullen leveren. Om hunne boekhouding in overeenstemming te brengen met de wet, bezigen de verkiezingsagenten het doodeenvoudig middel, dat voor velen - ook hier te lande - als de hoogste wijsheid in het rekenplichtig beheer geldt: valschheid. Door de wet verplicht tot het inleveren van gedétailleerde rekeningen, waarvan de posten door behoorlijke quitanties worden gedekt, laten de agenten de in dienst zijnde kiezers quitteeren met een verdichten naam, of niet-kiezers voor eene kleinigheid hunnen naam zetten onder eene quitantie, die hun niet aangaat; of wel andere rekeningen worden verhoogd met het bedrag van onwettige uitgaven. Toen de president van het *election-commission* te Chester een solliciteursklerk berispte wegens het quitteeren met een valschen naam, was het antwoord: *That is how I always sign for election purposes.* Een onderwijzer, die £ 4 gerekend had voor uittreksels uit de kiezerslijst, werd verzocht zijne rekening met £ 10 te verhoogen en te quitteeren, schoon hij niet meer ontving dan het bedrag der oorspronkelijke declaratie.

Onder deze omstandigheden verschijnt de groote dag, waarop de stemming moet geschieden. Zooals herinnerd is, de stemmen worden niet meer, gelijk vroeger, met luider stem uitgebracht, na het afleggen van een eed, indien dat gevorderd wordt, dat de kiezer stemt buiten eenigen invloed of pressie, en geene belofte of gift voor zijne stem ontvangen heeft. De kiezer ontvangt van het stembureel een biljet, waarop de namen der officieel bekend gemaakte candidaten gedrukt staan, en begeeft zich daarmede in eene afgesloten ruimte, waar hij, door met potlood een kruis achter den naam of de namen te zetten, zijne stem uitbrengt en het biljet dichtgevouwen in de bus werpt. Voor kiezers, die lezen noch schrijven kunnen of door een tijdelijk gebrek het gebruik hunner handen missen, mag de voorzitter van het stembureel, volgens hunne aanwijzing, het biljet invullen; evenzoo voor Israëlietische kiezers, indien de verkiezing op den sabbat valt. Door deze verandering in de wijze van stemming was, zoo meende men in 1872, een groote stap gedaan op den weg naar zuiverheid der verkiezingen. In dat eerste jaar van toepassing van het beginsel der geheime stemming waren ook, blijkens in de enquêtes afgelegde verklaringen, de verkiezingen overal betrekkelijk vrij van misbruiken geweest. De partijen waren huiverig, geld te besteden voor eene koopwaar, op welker levering geene contrôle bestond. Langzamerhand was men den ouden weg weer opgegaan, en de eenige blijvende uitkomst der geheime stemming was.... dat de verkiezingen veel meer geld kostten dan vroeger en het bedrog en de immoraliteit eene gruwelijke uitbreiding hadden ondergaan. In Boston kwamen bij voorbeeld 2600 kiezers op; aan de conservatieve candidaten waren 1700, aan de liberale 1600 stemmen beloofd, zoodat er minstens 700 kiezers aan beide partijen belofte gedaan, met andere woorden, van beide partijen geld of toezeggingen ontvangen hadden. Een aantal hunner kwam dit trouwens in de enquête erkennen, erbij voegende, dat zij er niets kwaads in zagen, van beide partijen geld aan te nemen voor hunne stem, mits ze ten slotte maar stemden op den candidaat hunner eigene partij; dat was nu eenmaal hun begrip van politieke eerlijkheid.

Op den dag der stemming is het geheele kiesdistrict in rep en roer; de fabrieken en werkplaatsen worden gesloten, omdat de werklieden door aan het verkiezingswerk deel te nemen een veel voordeeliger dag kunnen maken dan door het arbeiden voor het gewone loon. In de meeste gevallen is de werkgever de tusschenpersoon, die de stemmen zijner onderhoorigen voor een dag vrij spijs en drank en comptanten voor zijne partij aanwerft. Indien hij zich echter onthoudt, behoeven de werklieden niet te vreezen, dat ze met verlies van hun dagloon als rustige burgers hunne stem zullen hebben uit te brengen. Ze hebben zich maar op straat te begeven, om aangeklampt te worden door de talrijke verkiezingsagenten van beide partijen, personen van allerlei rang en stand, die maar al te bereid zijn, om een akkoord te maken. Naar-

mate de agent hooger staat, is de vorm der omkooping meer verfijnd en buiten het bereik der wet, doch wat er in de straten der Engelsche steden op den dag eener verkiezing gedreven wordt, is niets anders dan de ergerlijkste corruptie zonder schroom of schaamte. Hier worden de kiezers aangesproken met de onbeschaamde vraag, hoeveel ze voor hunne stem vragen; daar worden ze naar de herberg gevoerd en 'getrakteerd', totdat ze nauwlijks op hunne beenen kunnen staan; - bij onomkoopbare tegenstanders gaat de traktatie nog verder en wordt voortgezet, totdat ze buiten staat geraken, om aan de stemming deel te nemen. Elders spreekt men de kiezers aan met: 'Ik bied u geen geld aan, noch beloof het; ik schenk u geen droppel drank voor uwe stem, want dat zou omkoopen zijn, maar indien ge uwe stem uitbrengt op A. of B., zal het na de verkiezing met u goed gemaakt worden.' Een ander stelt hun weddenschappen voor, om een paar pond sterling tegen een *shilling* te houden op de verkiezing van den candidaat der tegenpartij. En indien zich bij geval niemand tot den kiezer wenden mocht, gaat hijzelf de agenten opzoeken, om zijne stem aan te bieden. Ook dit gaat met zekere vormen gepaard; men zegt niet: wat geeft ge voor mijne stem? maar: *what are we going to have?* of, in verkiezings-dieventaal: *what is the name of the child*? De overeengekomen prijs wordt òf dadelijk betaald, òf verrekend in daartoe bestemde lokalen, waar de kiezer op vertoon van een door den kooper overhandigd biljet, dat 's kiezers naam inhoudt, zooveel ontvangt, als overeengekomen is, volgens een teeken, door den kooper op het biljet gesteld. Te Gloucester noemt men deze kantoren, waar de verrekening op dezelfde wijze plaats heeft als in de groote winkels, *sugarings shops*, waarvan de volgende beschrijving gegeven wordt. Een figurant van het daar gevestigd tooneel was, in een tooneelkostuum met valsche baard en pruik vermomd, opdat hij niet zou herkend worden, op post gezet in een klein kamertje, in welks deur een loket, gelijk bij de plaatsbureelen der stations, gemaakt was. De kiezer legde zijn biljet op het plankje en ontving zijn geld; indien hij er niet mee tevreden was, ging hij zijn beklag doen in de commissiekamer en ontving dan gewoonlijk nog een bijslag.

Naarmate het later wordt, stijgen natuurlijk de prijzen, en, waar de uitslag twijfelachtig schijnt, hebben kiezers, die zich in een zeker aantal bij elkander houden en gemeenschappelijk hun tijd weten af te wachten, gelegenheid, om hunne stem tegen het sluiten van de stembus te verkoopen voor zooveel ponden sterling, als hun in den ochtend *shillings* geboden zijn. Kortom, onder genot van oorverdoovende muziek, te midden van wapperende vlaggen, beschonken en vechtende lieden, is het een loven en bieden zonder eind, totdat eene der partijen genoegzaam zeker van de meerderheid meent te wezen. Dan wordt plotseling het blaadje gekeerd; eene deugdzame verontwaardiging verjaagt de veilen, die hunne stemmen durven aanbieden voor geld of

drank uit de commissiekamers, al weet men, dat de tegenpartij de afgewezenen met open armen, neen, met opene beurs ontvangen zal. De candidaten zien, hooren, weten en bemerken van dit alles niets; hunne zintuigen schijnen onder den eigenaardigen invloed der candidatuur verzwakt. Wanneer er later rekeningen inkomen wegens verkiezingskosten, welker vereffening met opzet is uitgesteld, totdat de officieele rekening is ingediend en publiek gemaakt, schreeuwen ze wel wat hard, maar eindigen toch met betalen. Blijven ze weigeren, dan houden zij, die de verschotten hebben gedaan, toch altijd de gelegenheid, om zich bij eene volgende verkiezing uit de eerste betalingen van den dan aangenomen candidaat schadeloos te stellen.

Van de verregaande corruptie der leiders en candidaten leveren de enquête-verslagen ergerlijke voorbeelden op, waarmede wij ons thans niet hebben bezig te houden(*); wij bepalen ons tot de kiezers. En dan vermelden wij alleen den volgenden uitslag der onderzoekingen *in loco* van de enquête-commissiën. Te Sandwich hadden 1850 van de 2115 kiezers gestemd, waarvan 900 hadden erkend, dat zij omgekocht waren en 100, dat zij omgekocht hadden. Te Gloucester bleken er meer dan 1500 van de 5500, te Macclesfield zelfs 4000 van de 6000 (in eene onderafdeeling 1300 van de 1384 opgekomenen) omgekocht te zijn, waaronder natuurlijk velen waren, die van beide partijen geld aannamen. Deze cijfers werden door de commissiën zelven bij het schorsen hunner werkzaamheden opgegeven. Voor de andere districten, waarover het onderzoek zich uitstrekte, hebben wij de overeenstemmende verklaringen van de locale leiders der liberale en conservatieve partij, gemeenlijk door den *mayor* of gemeente-secretaris bevestigd, omtrent de grenzen der omkoopbaarheid van het kiezerspersoneel. Het getal kiezers, die rechtstreeks omgekocht moesten worden, ongerekend dus de stemmen van geestverwanten, voor welker behoud *employment* noodig was, schatte men te Boston op 600-700 van de 3000, te Canterbury op 300-400 van de 3600 kiezers; te Chester werden eigenlijk a l l e n voor omkooping vatbaar en de uitslag der verkiezing eene quaestie van geld alleen geacht; te Oxford eindelijk erkende men, dat een zeker getal kiezers, uit overtuiging tot eene politieke partij behoorende, uit eigen beweging hunne stem uitbrachten, doch dat de doorslag gegeven werd door de stemmen van hen, *who are only moved by interested motives.* Waar de omkoopbaarheid der

(*) Een enkel staaltje maar. Te Macclesfield had een candidaat, bij eene vroegere verkiezing ontwaard hebbende, dat er op een dag van 15 uren voor £ 150 drank aan kiezers geschonken was, zich later met den meesten nadruk tegen knoeierijen en onwettige uitgaven verzet. Om 's mans eigen woorden te bezigen: *he resolutely set his face against corrupt practices.* De vorm van dit krachtig verzet was echter niet zeer oordeelkundig gekozen. Uit de volgende beschrijving valt althans geen ander besluit te trekken. *I refrained from asking any questions of any one on the subject, lest I should learn what I did not want to know!*
Geen wonder, dat in het district, waar de candidaten zulk eene houding aannemen, de officieele opgave der verkiezingskosten van een candidaat een logenachtig totaal van £ 610 - 5 - 8 aangeeft, terwijl zijne wezenlijke uitgaven £ 2950 - 18 - 1 beloopen hadden.

kiezers in zulk eene verhouding staat tot het kiezerspersoneel, mag men wel als algemeenen regel stellen, dat de corruptie de verkiezingen beheerscht. Ziedaar dus de werking van het ‘zoo niet algemeen, maar toch zeer uitgebreid kiesrecht’ in Engeland, waarop men de tegenstanders van het algemeen stemrecht uittart zich te beroepen!

Men versta ons wel: wij willen volstrekt niet beweren, dat de zeer grove misbruiken, die in de acht bovengenoemde kiesdistricten tot buitengewone maatregelen geleid hebben, overal in Engeland in dezelfde mate plaats grijpen; even min, dat die misbruiken en knoeierijen een gevolg zijn van de uitbreiding van het kiesrecht daar te lande. Wanneer men te strijden heeft tegen overdrijving en misbaar, behoort men met de grootste zorg zijn vast terrein te kiezen en wel op te passen, dat men zich niet late wegslepen. Doch van den anderen kant mag men niet vergeten, dat in dezelfde enquêtes bij herhaling de bewering werd vernomen, dat het in het ergste dier districten, in het diep bedorven Chester bij voorbeeld - dezelfde rustige, deftige bisschopsstad, die Dickens tot model gestrekt heeft voor Cloysterham in *The mystery of Edwin Drood*, - niet zooveel erger was dan overal elders. De enorme sommen, welke de verkiezingen, zelfs aan zoogenoemd wettige uitgaven, elders aan de candidaten gekost hebben en waarvan kort na de jongste algemeene verkiezingen de officieele opgaven voor vele plaatsen in de Londensche dagbladen vermeld werden, doen vermoeden, dat onze overzeesche naburen met de strenge wetsbepalingen tegen corruptie over het algemeen de hand nog al lichten(*).

(*) Wij ontleenen aan die opgaven de volgende cijfers van verkiezingskosten betrekkelijk districten van verschillende uitgebreidheid en karakter.
Greenwich, met 22161 kiezers, voor de beide gekozenen (met 9243 en 9240 stemmen) p.st. 7166 samen, voor de geslagenen (die 8152 en 8141 stemmen verkregen) p.st. 3621 samen;

South-Ayrshire met 3865 kiezers, voor den opnieuw met 1830 stemmen gekozen vertegenwoordiger p.st. 4731, voor den tegencandidaat, die 1583 stemmen verwierf, p.st. 2747;
West-Cheshire, met 11097 kiezers, voor de beide opnieuw gekozen oude leden (met 4773 en 4637 stemmen) p.st. 5109; voor de tegencandidaten (4009 en 3785 stemmen) p.st. 7517;

Southampton, met 7394 kiezers, voor de twee gekozenen, met 3051 en 3023 stemmen p.st. 3192, voor de tegencandidaten (2972 en 2902) p.st. 4031;
Shoreham, met 5480 kiezers, voor een met 2445 stemmen opnieuw gekozen oud lid p.st. 1831, voor een met 2195 nieuw gekozene p.st. 2088; voor den geslagen derden candidaat, die 2095 stemmen verkreeg, p.st. 1612;
Bradford, met 27049 kiezers, voor het met 14242 stemmen herkozen oud lid en den met 12922 stemmen nieuw gekozene p.st. 5372, voor den niet geslaagden derden candidaat (9015 stemmen) p.st. 4129;
Burnley, met 7614 kiezers, voor den herkozene (3943 stemmen) p.st. 859, voor den tegencandidaat (3217 stemmen) p.st. 764;
Lambeth, met 50545 kiezers, voor de met 19315 en 18983 stemmen herkozen leden p.st. 10666, voor den derden candidaat, welke 16701 stemmen verkreeg, p.st. 7605;
Birmingham, met 63398 kiezers, voor de drie herkozen leden, waaronder de heeren Bright en Chamberlain, mannen van naam in de liberale partij, en die met 22969, 22079 en 19544 stemmen gekozen werden, p.st. 6067, voor de beide tegencandidaten, die 15735 en 14303 stemmen behaalden, p.st. 7308;
Yorkshire (Z.W. afdeeling), met 26329 kiezers, voor de met 11385 en 11181 stemmen gekozenen p.st. 1578, voor de tegencandidaten, die 10391 en 10020 stemmen hadden, p.st. 10366;

Maar ten aanzien van het onderwerp, dat ons bezighoudt, heeft de geschiedenis der corrupte verkiezingen in Engeland toch ook wel eenige waarde. Vooreerst blijkt daaruit, gelijk we reeds deden opmerken, de volkomen onjuistheid der bewering van het manifest, dat de zuiverheid der verkiezingen door uitbreiding van het kiesrecht bevorderd wordt. Niet die uitbreiding, maar de nieuwigheid der geheime stemming stuitte de misbruiken in 1872; daarna ‘waren de kiezers wijzer geworden’, en werd er niet minder dan vóór de eerste *Reformbill* geknoeid. Er werd alleen meer geld besteed, omdat er meer kiezers waren en... omdat het geheim der stemming een prikkel tot dubbele winst voor den oneerlijke, eene premie op de immoraliteit opleverde. In de tweede plaats ligt het voor de hand, dat, wanneer eene verkiezing door geld beheerscht wordt, uit den aard der zaak de omgekochten onder de onbemiddelden te zoeken zijn. De misdaad der bemiddelde koopers wordt er niet minder om, maar wanneer de onbemiddelden uit de lagere volksklassen niet medestemmen, zal er weinig of geen omkooping plaats hebben. We kunnen gerust aannemen, dat dergelijke gevallen hier te lande tot de groote zeldzaamheden behooren. De ondervinding, in de Engelsche enquêtes opgedaan, bevestigt deze

eindelijk in het meervermeld Chester, met 7611 kiezers, voor de met 3204 en 3147 stemmen gekozen candidaten p.st. 1665 en p.st. 1667, voor de met 2056 en 1961 stemmen verslagen candidaten p.st. 1528 en p.st. 1596.
De laatste cijfers zijn vooral van belang, wanneer men ze in verband brengt met de onthullingen in de enquête. Voor de commissie werd onder anderen gezegd, dat de overwinnende partij tusschen p.st. 13000 en p.st. 14000 voor de verkiezing had besteed, terwijl de getuige erbij voegde, dat zijne eigene partij, die het onderspit gedolven had, zeker zou gewonnen hebben, indien ze maar p.st. 1000 meer besteed had. Hieruit blijkt, dat de verliezende in elk geval zeer belangrijke uitgaven had gedaan. Een der leiders der verkiezing uit de winnende partij noemde het opgegeven cijfer later overdreven, doch de tegenspraak zou heel wat nadrukkelijker geweest zijn, indien de kosten maar een weinig hooger waren geweest dan de p.st. 3332 der officieele opgave.
Men kan dan ook aannemen, dat deze officieele opgaven in den regel bedriegelijk zijn en onjuist, berustende op zoogenaamde *cooked accounts* (*geflatteerde* rekeningen, volgens de advocaten-uitdrukking ten onzent). Niettemin zijn de cijfers met de meeste zorg gespecificeerd, gelijk uit de volgende voorbeelden der opgegeven kosten blijkt. Te Birmingham was van de 6067 - 14 - 6 p.st., die het totaal der gedeclareerde uitgaven van de drie gekozen candidaten uitmaakte, besteed: aan kamerhuur en uittreksels uit de kiezerslijsten 799 p.st.; drukwerk en advertentiën 2156 p.st.; belooning van agenten en onderagenten, klerken, boodschappers, enz. 1086 p.st.; lokaalhuur voor meetings 536 p.st.; briefport en telegrammen 114 p.st.; het vervoeren van kiezers naar het stembureel 594 p.st; aandeel van 3/5 in de administratieve kosten der verkiezing, door den voorzitter van het stembureel gemaakt, 599 p.st. De 7308 - 3 - 7 van de twee verslagen candidaten werd gevormd door de volgende posten: 2/5 in de administratieve verkiezingskosten 399 p.st.; agenten 1164 p.st.; papier, schrijfbehoeften, enz. 324 p.st.; huur van commissiekamers 554 p.st.; vervoer van kiezers naar de stembus 785 p.st.; porto's 467 p.st.; *canvassers* 2597 p.st.; drukwerk 618 p.st.; advertentien 399 p.st. Voor de Z.W. afdeeling van Yorkshire vinden we alleen van de 8578 - 9 - 3, welke door de gekozen leden werden uitgegeven, de volgende splitsing opgegeven: aan administratieve kosten 611 - 10 p.st.; agenten, klerken enz. 3276 - 23 - 6 p.st.; vervoer van kiezers naar de hoofdplaats en naar het stembureel 1915 - 0 - 4 p.st.; drukwerk, advertentiën 1465 - 8 - 8 p.st.; commissiekamers 564 - 8 - 4 p.st.; porto's, telegrammen en kleine uitgaven 553 - 18 - 8 p.st.; aanplakken 190 - 19 - 9 p.st.
Bij de medegedeelde en andere officieele verkiezingscijfers is een doorgaand verband tusschen het betrekkelijk hooger bedrag der uitgaven en den uitslag der verkiezing, in overigens gelijke omstandigheden, op te merken.

opmerking, wanneer ze nog bevestiging behoeven mocht. In hare voorloopige mededeeling van het resultaat der enquête te Sandwich verklaarde de commissie, dat de omkoopers behoorden tot den winkelen handelsstand, terwijl de omgekochten waren ‘sloeperlieden, loodsen, visschers, soldaten, politieagenten, kleine handelaars en winkeliers en werklieden’. Te Boston werd verklaard, dat voornamelijk veil waren ‘de visschers, wier verdiensten ongelijk en wier beurzen altoos leeg zijn, en in 't algemeen de minvermogenden, daar er onder de min of meer gegoeden hoogstens 20 of 30 te vinden waren, die betaling eischen voor hunne stem’. Te Oxford schuilden de omkoopbaren, volgens de verklaring van den mayor, hoofdzakelijk onder die *freemen*, burgers naar de oude wet, die zelfs niet in de termen vielen der lage censuswet van 1867 (de werkelijke huurwaarde van £10), doch aan hun oud burgerrecht de kiesbevoegdheid ontleenden. Voor Gloucester legde een gewezen parlementslid, die de stad van kindsbeen kende, eene dergelijke verklaring af. Ook te Macclesfield en Knaresborough waren het voornamelijk fabrieksarbeiders en andere werklieden of kleine burgers, die zich voor de uitoefening van hun burgerplicht hadden laten betalen. Onderscheiden getuigen achtten dit zeer natuurlijk; een werkman toch, wiens dagelijksch brood van zijn dagloon afhing, kon moeilijk zijn loon zonder vergoeding opofferen. Wel was dit streng verboden en onder de ongeoorloofde kiespraktijken gesteld, maar men kon nu eenmaal niet anders, en de verkiezingsagenten betaalden het dagloon van den werkman, die op hun candidaat stemmen kwam, zonder eenig bezwaar en met een gerust geweten, al wisten zij, dat de wet het verbood.

De voorstanders van het algemeen stemrecht kennen het hier aangevoerd bezwaar evengoed als wij. Het denkbeeld is daarom wel eens geopperd, dat bij de invoering van dat stelsel de kiezer eveneens voor tijdverlies en loonderving door uitoefening van zijn kiezersplicht zou worden schadeloos gesteld, als dit overal geschiedt, wanneer hij tijd verliest en loon derft, om als getuige voor den rechter te verschijnen. De gang naar de stembus zou dus evenzeer uit de Staatskas vergoed worden als de gang naar de rechtszaal. Het zou kinderachtig zijn, tegen dit denkbeeld het in de practijk toch niet onbelangrijk financieel bezwaar aan te voeren; iedereen zal echter de groote moreele gevaren ervan inzien. Er behoort eene groote zedelijke kracht toe, om het onderscheid in te zien tusschen de r e c h t m a t i g e vergoeding voor het uitbrengen van de stem en de onrechtmatige betaling voor de stem zelve. Wij willen volstrekt niets slechts van onze Nederlandsche werklieden onderstellen, maar zouden zij in dit opzicht scherper onderscheid maken en vaster in de schoenen staan dan hunne makkers in Engeland? Zouden zij in politieke eerlijkheid alleen hooger staan dan deze laatsten, die hun zoover vooruit zijn in geestkracht en zedelijken moed?

‘Wij geven het voorafgaande niet voor hetgeen het niet is, eene wetenschappelijke verdediging van het beperkt stemrecht.’ Met deze zinsnede uit ons betoog van Februari 1880 kunnen wij ook voor ditmaal eindigen. Wij hebben ons alleen nedergezet, om het manifest van het ‘comité voor het algemeen stemrecht’ aandachtig te lezen en na te gaan, of daarin hetzij wetenschappelijke, hetzij argumenten van utiliteit werden aangevoerd, waaruit blijken zou, dat de invoering van het algemeen stemrecht in Nederland door de wetenschap geboden of door eene voorzichtige politiek geraden werd; waardoor de bewering kon worden gestaafd, dat het algemeen stemrecht ‘strookt met de behoefte van onzen tijd, en aan het Nederlandsche volk niet langer zonder schade voor zijne welvaart en zijne ontwikkeling kan worden onthouden’. Wij zochten tevergeefs; zelfs in dit betrekkelijk korte stuk vonden wij geen beknopt, helder en klemmend betoog, maar slechts eene reeks van onbewezen stellingen, met weinig onderling verband, doch veel begripsverwarring. De goedgunstige lezer, die door ons betoog mocht teleurgesteld zijn, gelieve dit alleen te wijten aan het besproken document zelf, dat het vraagstuk der kieshervorming hier te lande geen handbreed heeft vooruitgebracht.

Engeland's grootheid op industrieel gebied.

Weltindustrien. Studien während einer Fürstenreise durch die Britischen Fabrikbezirke. Von Dr. Karl von Scherzer. Stuttgart. Verlag von Julius Maier. 1880.

Men is, helaas! nog maar al te zeer gewoon de grootheid en macht van een land af te meten naar de sterkte van zijn leger en het aantal pantserschepen, dat het rijk is. Wat het laatste betreft, mag Engeland wellicht met andere landen zich meten, maar zijne gewapende macht, vooral in het moederland, maakt een pover figuur tegenover andere ‘mogendheden’, die noch in uitgebreidheid van gebied noch in invloed in de statenvergadering aan hem gelijk zijn.

Engeland's grootheid en macht worden echter door een ander staand leger in eere gehouden, een leger en eene vloot, beiden machtiger dan van eenigen Staat ter wereld, een leger en eene vloot, die niet tot vernietiging van goed en bloed, maar tot vermeerdering van de welvaart der natiën, tot verhooging van het geluk en den roem van het Engelsche volk duurzaam samenwerken.

Nijverheid en scheepvaart, die beide machtige hefboomen van volkswelvaart en volksgeluk, hebben in het vereenigd koninkrijk zulke

reusachtige afmetingen verkregen, dat zij als 't ware de wereldmacht in bedwang kunnen houden en de spil van den wereldhandel genoemd kunnen worden.

Wat tot die grootheid aanleiding heeft gegeven? Minder de vindingrijkheid van het Engelsche volk dan zijne ondernemingszucht en volharding, zijn practisch inzicht en zijn gezond verstand, om eene zaak ter gelegener tijd en op de geschiktste manier aan te vatten, door te zetten en ten einde te brengen. Hierbij moet eene zekere sluwheid niet ontkend worden, om zich van de vindingrijkheid van anderen meester te maken en die met een eigen stempel als eigen product de wereld in te zenden. Zij weten, m.a.w., de gedachten van anderen te belichamen en de hersenschim van een ander, minder practisch volk tot eene nuttige werkelijkheid te maken.

Het is een grondtrek van het Engelsche staatswezen, dat het van de vroegste tijden der ontwikkeling van de volkskracht aan de nijverheidsbelangen bijzondere zorg heeft gewijd. Lang vóór de Christelijke tijdrekening met het gebruik van geweven stoffen, van nuttige werktuigen, van deugdelijke wapens en glinsterende wapenkleeden vertrouwd geraakt, die door Phoenicische, Syrische en Carthaagsche zeevaarders op de Britsche eilanden ingevoerd en later door Romeinsche kolonisten daar ingeburgerd zijn, is de begeerte bij de oorspronkelijke bewoners dier eilanden, ondanks hunne gebrekkige beschaving, levendig geworden, om dergelijke waren, tot welker voortbrenging grondstoffen als tin, ijzer en wol noodig waren, in eigen land te zoeken en voort te brengen. Die industrieele begeerte is later door de Kelten, Saksers en Noormannen aangewakkerd en begunstigd door de vrijwillige immigratie of eene welberekende toenadering tot kunstvaardige arbeidershanden uit de meest beroemde industrieele streken van andere landen. Reeds Koning Athelstan legde in de eerste helft der 10de eeuw de verklaring af: ‘Elke koopman, die met eigen schip en lading drie reizen over zee naar vreemde kusten heeft ondernomen, zal tot den rang van edelman worden verheven.’ Hendrik II schreef in 1157 aan Keizer Barbarossa: ‘Moge tusschen ons en onze onderdanen een onverstoorbare vrede en vriendschap heerschen en het wederzijdsch verkeer van koopmansgoederen verzekerd zijn.’

De ‘Charta mercatoria’ van Koning Eduard I, van het jaar 1303, vergunde aan de kooplieden uit Duitschland, Frankrijk, Spanje, Portugal, Navarra, Lombardije, Florence, Catalonië, Vlaanderen en andere landen het vrije en uitgebreidste verkeer in alle havenplaatsen en steden van Engeland, op gelijken voet als eigen bewoners van het land. Ook was hun toegestaan, tegen voldoening van zekere rechten alle Engelsche goederen uit te voeren. En tot verzekering van deze beginselen van vrijen handel werd tevens verordend, dat bij geschillen tusschen vreemden en landgenooten de jury voor de helft uit vreemden zou bestaan.

Behalve de Duitsche Hanzesteden waren het hoofdzakelijk Nederlanders, Venetianen, Lombarders en Italianen, die handelsbetrekkingen met de Britten aanknoopten en op de Britsche eilanden nevens koopmansfactorijen ook industrieele inrichtingen vestigden, welke laatsten de eigenlijke grondslagen en modelscholen voor de eerst later, en betrekkelijk zeer langzaam, zich ontwikkelende fabrieksnijverheid van Engeland zijn geworden.

Evenzeer is de ontwikkeling van de nijverheidstechniek sinds dien tijd een onderwerp van zorg voor koningen en parlementen geweest. In 1100 bood Willem Rufus aan vluchtelingen uit Vlaanderen een toevluchtsoord in Cumberland aan, waar zich weldra eene geheele kolonie hunner landgenooten vestigde. Met ieder jaar nam het aantal van zulke vlijtige kolonisten toe, en terwijl zij al grootere en grootere kringen in het zuidwesten des lands beschreven, maakten zij hunne nederzettingen in Bristol en omstreken tot middelpunten eener bloeiende nijverheid. Weverij, pottenbakkerij, timmerwerk, fluweelen, kanten, horloges, stalen gereedschappen e.m.a. werden door hen deels nieuw ingevoerd, deels verbeterd. Ierland dankt zijne vlas- en timmer-industrie aan de geïmmigreerde wevers uit Vlaanderen. Terwijl Koningin Elizabeth met de eene hand de Hanzeatische kooplieden uit de Londensche lakenhal verdreef en hunne groote voorrechten ophief, wenkte zij met de andere de kunstvaardige arbeiders uit Nederland naar zich toe. Eduard III zond, omstreeks het midden der 14de eeuw, agenten naar Vlaanderen, om de beste werklieden vandaar door uitlokkende voorspiegelingen tot de overkomst te bewegen. ‘Ge zult’, werd hun gezegd, ‘uw maag hier tot verzadiging toe met vet rund- en schapenvleesch kunnen vullen. Uwe bedden zullen goed en uwe slaapkameraads nog beter zijn, daar onze beste broeders hunne dochteren u niet zullen weigeren te geven, - en hoe schoon de Engelsche vrouwen zijn, is in de gansche wereld bekend.’

De uitgenoodigden voldeden gaarne en in grooten getale aan dit verzoek. ‘Alle volken der aarde’, schrijft een tijdgenoot, ‘houden hun lijf warm met Engelsche wol, die door de mannen van Vlaanderen tot stof is geweven.’

De Protestanten-vervolgingen in Nederland onder dèn Hertog van Alva en in Frankrijk onder de heerschappij der Guises brachten later een stam van de best onderwezen arbeiders naar Engeland, waar, in de 16de en 17de eeuw, die vergevorderde kunstindustrie, waardoor zich toenmaals reeds Italië, Spanje, Frankrijk, Duitschland en Nederland onderscheidden, nog niet werd aangetroffen. Fijne lakens, fluweelen, zijden stoffen, kantwerken, glas, papier en zelfs ijzer- en staalwerken werden van buiten ingevoerd. In de garderobe van Koningin Elizabeth werden na haar overlijden 3000 stuks kleeren aangetroffen, meestal van buitenlandsch weefsel.

Aan Nederland is Engeland, behalve de volmaking van het laken-

weven de invoering der ververij, der pottenbakkerij, de kantvervaardiging, evenals de vilt- en hoeden-industrie, de zoutziederij en het haringkaken, zoomede vele verbeteringen in andere nijverheidstakken verschuldigd. Zijne werklieden richtten de beste windmolens in 't land op, legden glasblazerijen aan en bedreven het eerst de warmoezerij in 't groot. De nijvere Walen drongen tot Schotland en Ierland door en overal, waar zij zich neerzetten, waren zij de afgezanten van hoogere kunstvlijt, maar ook van groote matigheid en ingetogenheid. Frankrijk's moeielijk verworven nijverheid leed door deze emigratie onnoemlijk veel schade: alleen uit Tours hadden 36000 zijdewerkers het land verlaten; 730 werkplaatsen met omstreeks 8000 weefgetouwen werden naar elders overgebracht. Hetzelfde had plaats uit de overige fabriekssteden. De vluchtelingen waren weinig bemiddeld, maar handig, vlijtig, godsdienstig en spaarzaam. Met echt Engelsche mildheid werden de nooddruftigen bijgestaan. Kerk en Staat beijverden zich, om hulp te bieden; omstreeks 200000 p. st. werd ten hunnen behoeve bijeengebracht, en bovendien werden kerken en scholen voor hen gebouwd. In Londen alleen werden 35 Fransche kerken geopend. Alle standen waren onder de geïmmigreerden vertegenwoordigd. Weldra waren zij in alle bedrijven doorgedrongen, bekleedden ambten en staatsbedieningen en losten zich ten laatste, gelijke rechten ontvangen hebbende, in de inboorlingen op.

Wat van de Nederlanders is gezegd, geldt ook voor de Franschen, dat zij deels geheel nieuwe, deels voorheen nog niet uitgeoefende takken van nijverheid of in de fabricage aanmerkelijke verbeteringen hebben ingevoerd. Zoo voerde de familie Latouche reeds in 1693 de katoenweverij te Dublin in, een der voornaamste takken der moderne Iersche industrie. Kastoren hoeden, die eertijds een voornaam uitvoerartikel uit Frankrijk waren, werden later in de zuidelijke voorsteden van Londen gefabriceerd en gingen vandaar, als de nieuwste modeartikels, naar Parijs; zelfs waren de kardinalen te Rome genoodzaakt, dit uitsluitend Hugenoten-product van hen tegen hoogen prijs te koopen. Arbeiders uit de Gobelin-fabriek hielden eene tapijtfabriek te Falham; te Richmond werd de eerste calicodrukkerij door een Franschman gevestigd; papier, welks betere soorten steeds uit Frankrijk werden ingevoerd, werd later van voortreffelijke hoedanigheid te Londen, Kent, Glasgow en andere plaatsen gefabriceerd. Ierland dankt aan de Hugenootsche refugiés de verbetering van zijne linnencambric- en wollen-industrie. De kunst der fabricage van spiegel- en kristalglas werd van Parijs naar Engeland overgeplant. Maar niet daartoe alleen bepaalde zich de Fransche invloed; in tal van andere bedrijven, de vervaardiging van kleedingstukken, schoenen, kanten, kousen, handschoenen, goud- en zilverwerken, horloges, enz., maakte hij zich kenbaar. De Engelsch-Fransche werkplaatsen werden te dien tijde voor de beste van 't geheele rijk gehouden; hare produc-

ten waren bij uitnemendheid ‘fashionable’ en bedongen de hoogste prijzen.

Ofschoon de gilden in sommige streken die voorliefde voor de vreemde vakgenooten en hunne welvaart met leede oogen aanzagen, werd echter de groote gastvrijheid, die Engeland jegens de vluchtelingen aan den dag heeft gelegd, nooit ernstig in gevaar gebracht en heeft hare dankbare vergelding gevonden in de ontzaglijke ontwikkeling, die de meeste van de toen pas ontloken takken van nijverheid daar hebben verkregen.

Zoo werd door der vreemden kunstvaardigheid en vlijt, gehuwd aan den Engelschen ondernemings- en volhardingsgeest, de grond gelegd voor de latere en hedendaagsche ontwikkeling der Britsche nijverheid.

Indien men de industrieele zending van den Angelsaksischen volksstam voor oogen houdt, komt men tot de overtuiging, dat geen staatsorganisme met die macht in welvaart en roem te vergelijken is. Nimmer heeft het geluk der wapenen, indien het niet van eene goede economische politiek was vergezeld, zulke zegepralen kunnen verwerven. Machines, stoom en vrije handel hebben getoond, meer weerstand te kunnen bieden dan het stalen kanon en het precisiegeweer. Met hunne hulp is Engeland de spinner, de wever, de scheepsbouwmeester, de metaalbewerker, de ingenieur, de reeder, de makelaar en de geldschieter van de geheele wereld geworden.

Ten bewijze daarvan kunnen de volgende cijfers strekken.

Allereerst zijn aanwas in menschen en rijkdom.

Tegen het einde van den Napoleontischen krijg telde het vereenigd koninkrijk niet meer dan 16 millioen inwoners; thans is dit cijfer meer dan verdubbeld. Destijds werd het belastbaar inkomen van Engeland en Schotland op 100 millioen p. st. geschat; het bedraagt thans 550 millioen p. st. Zestig jaren geleden werd het nationaal vermogen op 2000, thans is het op 8500 millioen p. st. aangeslagen.

Toen, na het eindigen der anti-Bonapartistische veldtochten, de productieve kracht van het vasteland verlamd scheen en men zijne toevlucht tot den aartsvaderlijken landbouw meende te moeten nemen, was het Engeland weder, dat op handels- en nijverheidsgebied op den voorgrond trad. De heerschappij ter zee was onbevochten; het zag nu ook de mogelijkheid in, om de geheele wereld van zijn fabrikaat te voorzien. Gelukkig, dat destijds ook vele verbeteringen in het machinewezen werden ingevoerd, waardoor de bewerking der grondstoffen gemakkelijker en beter kon plaats hebben. Vaak geschiedde dat, evenals eertijds, in den vreemde, doch de Engelsche energie en de practische zin zijner industrieelen maakten het mogelijk, daarvan partij te trekken.

Het bezit van koloniën, de uitbreiding der scheepvaart, hunne kapi-

talen en de onmetelijke minerale schatten van den bodem vergemakkelijkten, bevorderden en verhieven de machine-industrie.

Met den aanvang van het stoomtijdperk werden de ingewanden der aarde met klimmende haast doorwoeld, om kolen en ijzer in voldoende hoeveelheid voor de demonisch gevleugelde machines aan te voeren. De kolen-productie bedroeg in 1810 nauwelijks meer dan 10 millioen ton, de hoeveelheid ijzer, aan 't licht gebracht, omstreeks 400.000 ton. Deze cijfers werden voor 1878 geschat resp. op 133 en 6½ millioen ton.

De scheepsbouw kreeg eene duizelingwekkende ontwikkeling, om de massa grondstoffen voor de werkplaatsen aan te voeren en de verwerkte te verzenden. In 1810 werd door de Britsche nijverheid slechts 130 millioen pond katoen verwerkt; in 1878 steeg dat cijfer tot 1192 millioen pond.

Stond de Engelsche kunstvaardigheid aanvankelijk bij die van andere natiën ten achter, weldra werd zij door de verbeterde werktuigen in staat gesteld, met hare naburen op de wereldmarkt te wedijveren; de stoom vermeerderde de arbeidskracht van het land met millioenen handen. Gewijzigde omstandigheden gaven aanleiding tot eene massale productie. De invoer van grondstoffen en de uitvoer van bewerkte stoffen verkregen reuzenafmetingen. De eerste bedroeg in 1810 slechts 30, in 1878 380 millioen p. st.; de laatste vermeerderde van 46 tot 200 millioen p. st. Het ladingsvermogen der voor dit doel gebruikte schepen klom van 2.400.000 tot 6.000.000 ton.

Men kan veilig aannemen, dat Engeland zich in dit tijdvak op schier geen gebied van de techniek onbetuigd liet: van complete huizen en kerken tot reusachtige kanonnen en de fijnste kanten prijkt alles op zijn handelsregister.

Zoodoende stroomden goud en zilver uit alle deelen der wereld in zulke massa's naar Engeland, dat men er in eigen land geen raad mee wist en men het, om het rentegevend te maken, in buitenlandsche ondernemingen moest steken en aan vreemde staten ter leen gaf. Men schat het Engelsche kapitaal, in koloniale en vreemde ondernemingen gestoken, op minstens 500 millioen p. st., terwijl voor 614 millioen p. st. in buitenlandsche staatsfondsen is geplaatst. Dat waren de spaarpenningen uit den bloeitijd der Britsche nijverheid, tijdens welken de Britsche staatsschuld door amortisatie met 57 millioen p. st. verminderde, de directe belastingen aanzienlijk verlaagd en de gezamenlijke invoerrechten tot op zes na afgeschaft konden worden.

De heroën van Engeland op het gebied van industrieele uitvindingen hebben wel de natiën, maar zelden zichzelven verrijkt, doch veel toegebracht tot den roem en de grootheid van Engeland. Engeland's voorspoed in het industrieele strijdperk was een machtige hefboom voor de beschaving; hij bevorderde ook de ontwikkeling van andere, nog achterlijke volken. Hij gaf den stoot tot eene machtige

concurrentie op de wereldmarkt en op de wereldtentoonstellingen. De oude en de nieuwe wereld voeren sinds dien tijd een edelen strijd, die der welvaart van de volkeren slechts ten goede komt.

In dezen harden kamp heeft de Britsche industrie zich weten staande te houden door gestadige uitbreiding van haar gebied van werkzaamheid. De drie grondzuilen, waarop de Engelsche nijverheid rust, arbeidsvermogen, kapitaal en scheepvaart, zijn niet gemakkelijk omver te werpen.

Men heeft meermalen de vraag gesteld, of de Engelsche industrie met die van het vasteland den strijd op den duur kon volhouden, omdat hier de loonen lager, de prijs der levensmiddelen minder, de duur van den werkdag langer is. Het antwoord werd echter gegeven in het grooter arbeidsvermogen van den Engelschen werkman. Onder die omstandigheden leveren de hooge loonen meer vruchten op. Terwijl een Fransche fabriekarbeider bij eene eenvoudige machine 14 spillen kan bewaken, kan de Rus over 28, de Pruis over 37, de Engelschman over 74 het toezicht houden. Bij de nieuwste machines kan dit cijfer voor den Engelschman zelfs tot 700 spillen stijgen.

Het arbeidsvermogen schijnt, als elke waar, aan de onveranderlijke wetten der prijsbepaling te beantwoorden. Een hoog loon houdt gelijken tred met een gering voortbrengingsvermogen. Lage loonen bieden voor den arbeidgever even weinig voordeel aan als hoogere nadeel. De beweging van het beschermend stelsel, in plaats van de loonverhoudingen te verbeteren, strekt slechts tot bemoeielijking ervan. De arbeider wordt daardoor bij den inkoop zoowel als bij den verkoop van goederen van de wereldmarkt met geweld teruggehouden. De Engelsche werkman heeft door zijne bekwaamheid en energie veel tot den bloei der nationale industrie bijgedragen, en de ervaring leert, dat zijn voortbrengingsvermogen op de wereldmarkt het grootste en goedkoopste is geweest.

Men heeft in Groot-Britannië reeds vroegtijdig het ernstig gevaar ingezien, dat in het land der fabrieken uit minachting van de rechtmatige eischen der werklieden voortspruit. De besten en edelsten der natie wijden aan het arbeidersvraagstuk en aan alles, wat daarmede in verband staat, de zorgvuldigste oplettendheid, en hun streven heeft reeds menig heilzaam gevolg gehad.

De bemoeiingen der Engelsche regeering, om door doeltreffende wetten op fabrieken en werkplaatsen het vermogen, om welvaart deelachtig te worden en aan de belangen van 't algemeen dienstbaar te maken; de verstandige welwillendheid, waarmede de industrieelen door de oprichting van arbeidersvereenigingen, door de vestiging van goedkoope winkels, door onderwijs-inrichtingen, spaarkassen, pensioenfondsen, zieken- en andere onderstandsfondsen het leven van den werkvatbare trachten te veraangenamen, zijn dubbel heilzame verschijnselen; want zij toonen niet alleen aan, hoe de philanthropie steeds

vooruitgaat, met de verhoudingen tusschen patroons en werklieden te verbeteren, en hoe de beschaving steeds toeneemt; maar zij duiden tevens de richting aan, waarin door een beleidvol en volhardend samenwerken dat groote sociale vraagstuk het snelst zijne oplossing nabij komt.

Wij kunnen in deze schets niet dit onderwerp nader uiteenzetten, maar bevelen dringend de lezing aan van de belangwekkende opstellen, die de Schrijver van bovengenoemd werk wijdt aan den ontwikkelingsgang der voornaamste takken van handel en nijverheid van het vereenigd koninkrijk. Hoogst belangwekkend zijn de bijzonderheden, die hij daaromtrent met eene onpartijdigheid en zaakkennis mededeelt, die den geleerde en den Duitscher tot lof strekken. Elke monographie levert het bewijs, dat de Schrijver zijn onderwerp meester is en uit de beste bronnen geput heeft. Hij heeft het onderwerp met eene verve behandeld, die de belangrijkheid ervan verhoogt en de lectuur aantrekkelijk maakt.

Waar wij dus daarvoor naar het oorspronkelijke verwijzen, zullen wij ten slotte door eenige cijfers den lezer trachten een denkbeeld te geven van den reusachtigen omvang van de Britsche nijverheid en wat daarmede in verband staat of daarvan het gevolg is.

Allereerst dan een blik geslagen op het groote leger van hen, die tot de nijvere klasse, meer bepaald tot de loontrekkenden, gerekend worden.

De Schrijver heeft tot dat einde een veiligen gids geraadpleegd, Prof. Leone Levi, die in 't begin van 1879 een omvangrijk onderzoek naar den tegenwoordigen toestand der arbeiders in het vereenigd koninkrijk heeft gedaan.

Hij heeft die bevolking tot dat einde in 5 hoofdgroepen verdeeld, wier getalsterkte aldus is verdeeld:

	Mannel.	**Vrouwel.**	**Te zamen.**
Ambtenaren (politie en milit.)	282.000	-	282.000
Dienstboden (voor huisl. diensten)	203.000	1.849.020	2.052.000
Handelsbedienden	689.000	62.000	760.000
Landbouw-arbeiders	1.721.000	178.000	1.899.000
Industrieele arbeiders	4.926.000	1.600.000	6.526.000
Te zamen	7.830.000	3.689.000	11.519.000

Daarvan waren:

	Mannel.	**Vrouwel.**	**Beid. gesl.**
beneden 20 jaren	1.511.000	1.219.000	2.730.000
boven 20 jaren	6.310.000	2.469.000	8.779.000

Te zamen	7.821.000	3.688.000	11.509.000

Ten gevolge van de in de laatste jaren ingevoerde wetgeving op den arbeid in fabrieken en werkplaatsen is het getal der in fabrie-

ken werkzame kinderen tusschen 5 en 10 jaren aanzienlijk afgenomen; van de geheele kinderschaar echter tusschen 10 en 15 jaren, die in zekere mate door hunne familiebetrekking tot den arbeidersstand gerekend kunnen worden, zijn ruim ⅔ in deze richting werkzaam en van de jongelieden van beider geslacht, tusschen 15 en 20 jaren, genoegzaam allen. De textiel-industrie en de huiselijke diensten leveren, naast eenige landbouw-arbeiders, de hoofdzakelijke verrichtingen voor het vrouwelijk geslacht op.

Ofschoon de loonen in sommige takken van bedrijf in de laatste jaren wel eenige vermindering hebben ondergaan, zijn ze echter, over 't algemeen genomen, sinds 1866 aanzienlijk gestegen. Een algemeene maatstaf van het thans uitbetaalde loon is nauwelijks aan te nemen, daar in vele inrichtingen op stuk wordt gewerkt, waarbij voor de vlijtigen en bekwamen een ruimer loon is weggelegd dan voor de anderen.

Over 't algemeen kunnen de loonen echter goed genoemd worden, indien volop werk voorhanden is en met vlijt wordt gearbeid. Maar beide gevallen komen niet als regel voor. Professor Levi berekent voor de beste arbeiders daarom een gemiddeld inkomen van 35 sh. per week en schat, dat aan de geheele Britsche arbeidersbevolking jaarlijks uitbetaald wordt aan de navolgende groepen:

	Mannel. millioen p. st.	**Vrouwel. millioen p. st.**	**Gezamenl. millioen p. st.**
Ambtenaren (politie en milit.)	14	-	14
Dienstboden (voor huisl. diensten)	9	61	70
Handelsbedienden	31	-	31
Landbouw-arbeiders	57	4	61
Industrieele arbeiders	279	48	327
Te zamen	390	113	503

	Mannel. millioen p. st.	**Vrouwel. millioen p. st.**	**Gezamenl. millioen p. st.**
Of naar den leeftijd:			
Werklieden beneden 20 jaren	32	29	61
Werklieden boven 20 jaren	358	84	442
Te zamen	390	113	503

Men schat, dat van dit cijfer voor gedwongen en vrijwillige werkstakingen 80 millioen p. st. moet worden afgerekend, zoodat men het cijfer van 503 millioen tot een van 423 moet terugbrengen. De gemiddelde loonsverhooging sinds 1866 kan men stellen voor de mannen op 6¾ pct., voor de vrouwelijke arbeiders gemiddeld op 18 pct.

In nog grootere verhoudingen is de consumtie van sommige voedingsmiddelen sinds dat jaar toegenomen en wel voor varkensvleesch

en spek met 277 pct, van tarwe 94 pct., suiker 57 pct., thee 32 pct., mout 5 pct., spirituosa 21 en tabak 10 pct.

Ook in het sparen is het volk sinds 1866 aanmerkelijk vooruitgegaan. Tot het jaar 1863 was het spaarbankwezen geheel in handen van particulieren. Later zijn de postspaarbanken opgericht. Terwijl in dit jaar nu in de particuliere spaarbanken werd weggelegd 40.952.000 p. st. en in de staatsspaarbanken 3.377.000, waren deze cijfers in 1878 gestegen resp. tot 45.555.000 en 75.967.000 p. st.

Nochtans beweert men, dat er nog meer gespaard kon worden, indien niet zooveel aan onnutte weelde en zingenot geofferd werd.

In verband hiermede mogen nog eenige cijfers aangaande het productievermogen en het handelsverkeer van den Britschen staat hier eene plaats vinden. Zij kunnen eenig denkbeeld geven van den reusachtigen vooruitgang, op het gebied van handel, nijverheid en algemeen verkeer daar plaats gegrepen.

	1855	**1865**	**1877**	**1878**
De totale invoer bedroeg in:				
Uit de Britsche koloniën	33.576.000 p. st.	72.840.000	89.554.000	77.936.000
Uit het Buitenland	110.000.000 p. st.	198.232.000	304.866.000	290 835.000
Te zamen	143.576.000	271.072.000	394.420.000	368.771.000
De gezamenlijke uitvoer bedroeg in diezelfde jaren:				
Uit de Britsche koloniën	28.287.000	72.841.000	89.554.000	71.993.000
Uit het Buitenland	87.832.000	167.285.000	176.544.000	173.491.000
Te zamen	116.119.000	240.126.000	266 148.000	245.484.000

Even reusachtig is de Engelsche scheepsbouw toegenomen. Om ons slechts te bepalen tot de vermeerdering van de gebouwde stoomschepen voor de handelsmarine, zoo mogen de volgende cijfers daarvan eenig denkbeeld geven. In 1840 werden gebouwd 824 stoomschepen van een gezamenlijken inhoud van 95800 tonnenlast; in 1878 werden er 4826 van een inhoud van 2.317.000 van stapel gelaten.

De Britsche handelsvloot, meer dan 20000 groote vaartuigen tellende, is bevolkt door 200000 koppen. Voegt men daarbij den kolonialen scheepsbouw, dan komt men tot een cijfer van 38000 kielen, met een draagvermogen van 7.750.000 ton en bemand door 342000 koppen. De tonneninhoud van de Britsche handelsmarine overtrof in 1878 dien van de vereenigde handelsvloten van Frankrijk, Duitschland, Italië, Noorwegen en Oostenrijk.

Voor den scheepsbouw zelf worden omstreeks 100000 man beziggehouden. De inrichtingen tot vervaardiging van ijzeren vaartuigen bedragen in het vereenigd koninkrijk 48, waar 50000 werklieden arbeiden.

Het getal zeeschepen, dat de Britsche havens in- en uitging, bedroeg in 1840 9.440.000 en in 1877 51.531.000.

Naast deze ontzaglijke verkeermiddelen te water staan even reusachtige communicatie-middelen te land, waarvan de uitbreiding in nog sterkere mate heeft plaats gehad. Had men toch in 1843 slechts 1952 mijlen baanlengte voor het spoorwegverkeer opengesteld, waaraan

een kapitaal van 65.531.000 p. st. was ten koste gelegd en waarvan 23.467.000 personen in dat jaar gebruik hadden gemaakt, in 1878 zien we reeds 17335 mijlen spoorlengte in exploitatie, vertegenwoordigende een kapitaal van 700.563.000 p. st. en gebruikt door 565.126.000 personen. De uitgestrektheid van het spoorwegnet in de koloniën is ongeveer even groot als in het moederland. Alleen in de Oost is voor 108 millioen p. st. daaraan ten koste gelegd.

Het rollend materiaal voor het spoorwegverkeer in het Vereenigd koninkrijk bedraagt een wagenpark van 423.460 voertuigen, behalve de private vervoermiddelen langs de ijzeren banen door mijn- en andere groote industrieelen in gebruik.

Wij zullen ons tot deze weinige cijfers bepalen, die echter, naar we vertrouwen, een duidelijk denkbeeld geven van de macht en de grootheid van Engeland als voortbrengende en handeldrijvende mogendheid.

L. Sept. '80.

Dr. S. S^{r}. CORONEL.

Letterkunde.

Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde.

Dr. Georg Penon te Groningen, reeds gunstig bekend door zijne dissertatie over Vondel's *Hekeldichten,* heeft onlangs een eerste deeltje uitgegeven van een werk, getiteld *Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, dat wij gaarne aankondigen. *Aankondigen*, zonder meer: grootendeels omdat eene uitvoerige beschouwing van de quaestiën, die hier voorkomen, in dit tijdschrift niet op hare plaats zou zijn. Men verwachte daarom noch eene paraphrase van of een commentaar op het betoog des Schrijvers, noch eene eigenlijke aanprijzing van het boek, dat voor den zaakkundige zich sterk mag maken ‘om sonder een anders hulp, sich self nae waerde te prysen.’ - Het bevat twee opstellen, waarvan het eerste (bl. 1-75) tot opschrift heeft: *Het eerste deel der* ‘*Verscheyde Nederduytsche gedichten*’, het tweede (bl. 77-182): *De Roman van Apollonius*, *Koning van Tyrus.* Eindelijk volgen er nog eenige *Nalezingen en verbeteringen.*

Het tweede stuk is een uitvloeisel van des Schrijvers voornemen, dat ‘in elk deeltje zooveel mogelijk een of ander zeldzaam geworden werk (Volksboek, blijspel, enz.) worde afgedrukt’. De herdruk van het in 1493 te Delft uitgegeven volksboek *Die schoone ende die suverlicke historie van Apollonius van Thyro* - dat zeer zeldzaam is en waarvan een misschien eenig exemplaar berust in de bibliotheek van het Zeeuwsch Genootschap - wordt voorafgegaan door eene merkwaardige, van veel studie en bibliographische kennis getuigende verhandeling over den oorsprong der hier behandelde sage, met overvloedige aanwijzing van de belangrijkste bronnen, waaruit de schrijver dezer verhandeling geput heeft.

Uit die studie blijkt, dat de sage het eerst behandeld werd in een Griekschen roman, tusschen de jaren 210 en 325 geschreven, maar die verloren is gegaan. Daarvan bestaat echter eene Latijnsche vertaling, waarschijnlijk uit het begin der zevende eeuw dagteekenend. Van

dezen Latijnschen tekst zijn wel honderd handschriften overgebleven van zeer uiteenloopende redactie.

De historie van Appollonius werd buitendien opgenomen in de *Gesta Romanorum*, ‘eene in ongeveer 1350 tot stand gekomen verzameling van verhalen, sagen en legenden’, die o.a. ook in het Nederlandsch vertaald werd. De Latijnsche historie werd al vroeg gedrukt, denkelijk in 1470 voor het eerst, en later herhaalde malen. Zij werd ook in verschillende talen overgezet, welke vertalingen hier allen min of meer uitvoerig besproken worden. Zoo wordt o.a. gewezen op het verband van de Historie van Appollonius en Shakspere's *Pericles Prince of Tyre* en op de betrekking ervan tot de Fransche *Chanson de geste de Jourdain de Blaivies.*

Op deze belangrijke inleiding volgt dan de herdruk van het uiterst zeldzame Hollandsche volksboek, hetwelk zeker wel waard was, om weer onder elks bereik te worden gebracht, zij het ook maar om de vermaardheid, die deze roman in geheel Europa gehad heeft.

Ik kom tot het eerste opstel, voor de geschiedenis onzer Letterkunde verreweg het belangrijkste.

In de zeventiende eeuw werden bloemlezingen uit of verzamelingen van gedichten ter perse gelegd van poëten, wier lettervruchten niet allen bijeenverzameld waren, of die er slechts weinigen hadden vervaardigd. Een dier bundels, en zeker niet de minst belangrijke, is die, welke ten titel voert *Verscheyde Nederduytsche Gedichten*, en waarvan twee deelen het licht zagen. Het eerste werd in 1651 voor het eerst, en in 1659 opnieuw gedrukt; het tweede verliet in 1653 de pers.

Met het eerste deel, dat ‘zeer zeldzaam’ geworden is, doet ons Dr. Penon kennis maken.

Op den titel leest men, dat die bundel verzen bevat ‘van Grotius, Hooft, Barlaeus, Huygens, Vondel en anderen’. Die anderen worden soms genoemd, soms niet; over allen geeft de Uitgever der *Bijdragen* hoogst belangrijke opmerkingen ten beste, en vooral omtrent de tekstcritiek en bibliographie, waarvan hij bijzonder werk maakt, behartigenswaardige wenken.

De schrijvers, waarvan gedichten, met hun naam geteekend, in den bundel voorkomen, zijn: Reael, Hooft, Spieghel, Pieter en Hugo de Groot, Vondel, G. Brandt, Const. Huygens, Staeckmans, Jan Vos, Jer. de Decker, C. van Baerle, Anslo, Brosterhuysen, Boyus, Bruno, Fr. Martinius. Over deze allen vindt men hier mededeelingen van den Schrijver der *Bijdragen*, die òf voor de tekstcritiek, b.v. door het aanwijzen van grove misstellingen in sommige drukken dier gedichten, òf voor de vaststelling van den datum der stukken en de bibliographie dier dichters in het algemeen van groote waarde zijn. Ook hier weer komt de nauwkeurigheid en volledigheid zijner aanwijzingen op iedere bladzijde aan den dag.

Van al de genoemde Dichters was de naam in het *Register* op den

bundel vermeld; nu worden de gedichten aangewezen en besproken, die zonder naam van auteur of slechts met initialen geteekend in die verzameling voorkomen. Wel bestaat er een exemplaar van het werk, dat reeds in het bezit geweest is van Roemer van Wesel, waarin de namen onder de anonieme verzen zijn geplaatst, maar het blijkt niet, waar zich dat exemplaar bevindt. Toch heeft de Schrijver dezer *Bijdragen* de meeste namen kunnen aangeven. Hij werd daarbij geholpen door de opmerking, dat de *anonimi* onder verschillende letters gerangschikt zijn.

Onder de letter A vindt men een gedicht vermeld met de letters D.A. daarbij; in den bundel zelf is het onderteekend met D.A.J., dat op Daniël Az. Jonktys wijst.

Zes gedichten staan op de letter B, welke allen van Ger. Brandt blijken te zijn, die toen echter, ten einde het overwegende aandeel, dat hij in de uitgave van dezen bundel had, te bemantelen, niet voor den maker daarvan wilde doorgaan, terwijl hij een paar andere verzen erin plaatste met zijn naam eronder.

Ook op de letter S komen zes gedichten voor: drie daarvan mogen met groote waarschijnlijkheid aan Joan Six worden toegekend.

Van de verzen, onder de letter W geplaatst, is er één stellig van Westerbaan: het bekende *Kracht des geloofs van den voortreffelijken ende vermaarden Nederduytschen Poeet Joost van Vondel*, *te speuren in de Altaar-geheimenissen.*

Dan volgen er onder dezelfde letter nog vijf gedichten, waarvan een van Aernout Overbeke is en een van Huygens. De overigen blijven anoniem.

Achter het eigenlijke werk is nog een aanhangsel van zestien blz. geplaatst, waarin zes gedichten van Vondel en één van Jan Vos voorkomen, allen betrekking hebbende op den aanslag van Willem II op Amsterdam in 1650.

Aan het einde van zijn overzicht gekomen, wijst de Schrijver op de belangrijkheid van het besproken werk voor de geschiedenis onzer letterkunde. ‘Telkens toch’, zegt hij (bl. 70), ‘wezen we aan dat het een of ander vers hier voor het eerst gedrukt was of alleen hier in dezen bepaalden vorm voorkwam, terwijl het in latere uitgaven was gewijzigd; zelfs werden sommige verzen alleen hier en nergens elders gevonden.’ Deze uitkomsten wettigden zeker de moeite, door den Schrijver aan de analyse van het werk besteed, die, zooals wij nu en dan aanstipten, nog andere uitkomsten opleverde, welke de bescheidenheid den Schrijver belette op te geven.

Ten slotte overweegt hij in § 31 de vraag, wie de verzamelaars van dezen bundel zijn geweest. De namen worden op den titel met enkele letters aangeduid, die op de volgende wijze schijnen te kunnen worden aangevuld: J. V(os), J. S(ix), T.V. D(omselaer), (Brandt), G(errit) P(ietersz van Syl) en C.L.B. De laatste naam is nog niet

opgespoord. Van de meesten is het aandeel, dat ze aan de uitgaaf hadden, niet te bepalen: van J. Six weten wij, dat hij niet slechts eenigen zijner verzen heeft afgestaan, maar ook vrijheid gegeven, om uit zijn album gedichten van anderen op te nemen. De hoofd-, de eigenlijke verzamelaar intusschen was Ger. Brandt. Hij zendt den bundel bij zijn verschijnen aan zijne beminde Susanna van Baerle, en twee gedichten, aan haar gericht, waren reeds in het werk zelf opgenomen. Maar hetgeen nog meer zegt, de opdracht van het boek aan den schilder G. Pz. van Syl kan van geene andere hand wezen dan de zijne. De Schilder had den Dichter aan zich verplicht door een portret zijner aanstaande te schilderen en hem dat ten geschenke te geven (bl. 70), en nu maakt deze van de hem hier geboden gelegenheid gebruik, om den schenker '*gedichten voor schildery en woorden voor verwen aan te bieden.* Dit zijn de *Verscheide Dichten* die ik u opdraegh; en onder uwen naem den dagh laet sien: niet sooseer, om al wat Neêrduytsch spreekt genoegen en vermaek te geven, als om niet ondankbaer te schijnen bij uw beleeftheyt.'

Die opmerking is niet van belang ontbloot, omdat uit de keuze van sommigen der hier opgenomen stukken nieuwe aanwijzingen zijn te putten omtrent de verhouding van Brandt tot Vondel, omtrent wat men genoemd heeft 'de quaestie Vondel-Brandt', die nog niet volledig is opgelost, maar waarbij ik hier niet nader kan stilstaan. Ik hoop intusschen weldra, in een meer daarvoor aangewezen orgaan, de gegevens, die wij thans bezitten, aan te wijzen en de slotsom, daaruit te trekken, opnieuw te overwegen. Voor mij is dit het belangrijkste resultaat dezer *Bijdragen.*

Ik besluit deze aankondiging met den oprechten wensch, dat de geschiedenis onzer Letterkunde nog lang en veel voordeel moge trekken van de studiën van dezen ijverigen en nauwkeurigen jongen geleerde.

'*s-Hage,* December 1880.

JONCKBLOET.

Aesthetiek.

Amazone, door Mr. C. Vosmaer. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff 1880.

Het boek van den heer Vosmaer draagt het merk van een veelzijdigen geest, naar Vondel's woord:

> 'Op Pindus' toppen opgevoed!'

Ook de leek, die de Romeinsche en Grieksche wereld der oudheid alleen bij name kent; ook de half-geletterde, zoo licht geneigd, het

ware klassicisme te verwarren met de bastaardvormen der 17de- en 18de-eeuwsche kunst, voelt terstond, dat hij, *Amazone* ter hand nemende, zich toevertrouwt aan de leiding van een fijn ontwikkeld man, voor wien de uit den antieken bodem opgedolven kunstschatten die zinvolle beteekenis erlangen, zonder welke het wezenlijk karakter der Homerische en Horatiaansche poëzie moeilijk te doorgronden valt. De waarheid van Schiller's woord:

> 'Wer den Dichter will verstehn,
> Soll in Dichters Lande gehn',

geldt vooral ten opzichte der klassieke kunst. Wij jongeren zijn in dezen onder gelukkiger omstandigheden geboren dan onze voorvaderen, voor wie de Grieksche bodem zoo goed als ontoegankelijk was, voor wie Pompeji onder den lavastroom van twintig eeuwen verzwolgen bleef. En zelfs waar eene verre reis ons af mocht schrikken, daar bieden het *British Museum* en het *Parijsche Louvre* gelegenheid ter voorbereiding aan op eene vruchtdragende studie van het Grieksche en Romeinsche lier- en heldendicht. Het is ten volle juist, wat Vitet, na een bezoek aan de *Elgin Saloon,* beweerde: 'Si peu que vous ayez de poésie grecque dans la mémoire, vous la sentez s'illuminer; certains éclairs d'analogie s'échappent de ces marbres et vont donner un sens aux mots, aux phrases qui vous étaient impénétrables; ce que ni dictionnaire, ni glose, ni grammaire ne vous pourraient apprendre, ces sculptures vous le disent.' Ook hij, voor wien de klassieken alleen in vertolkingen bereikbaar zijn, zal de waarheid dezer woorden, aan eigen ervaring toetsend, niet gelogenstraft vinden. Behalve beschouwingen over antieke en moderne kunst, waarbij die van den beeldhouwer op den voorgrond treedt, gaf de heer Vosmaer in *Amazone* een.... *roman!* En hier hoor ik de critiek hare stem verheffen. 'Hoe,' zal zij vragen, 'een handboek over aesthetica, dat tevens een roman moet verbeelden: *wie reimt sich das zusammen?* Moet de eenheid van het werk, bij eene dergelijke samenkoppeling, niet onherstelbaar schade lijden? Wel is waar behoort elke roman een *aesthetisch* werk te zijn, wil hij geen gevaar loopen, zichzelf onder het slijk van een onteerend naturalisme te begraven - doch de titel van Vosmaer's boek, *een aesthetische roman*(*), heeft eene andere strekking dan die, welke ik vooropstelde. Deze tweede titel anticipeert in zekeren zin op het oordeel der critiek en rangschikt het boek tot de hybridische soort, welke schrijver en lezer beiden ten slotte bedrogen doen uitkomen.'

Ik wensch geene pleitrede te leveren voor hetgeen men gewoon is in de kunst een bastaardgenre te heeten, doch moet waarschuwen tegen eene eenzijdigheid, die - het *l'art pour l'art* op de lippen -

(*) De waarheid gebiedt te erkennen, dat dit toevoegsel op het titelblad van den roman zelf niet voorkomt - wel in de advertentiën, waarbij de verschijning van het boek werd aangekondigd.

dreigt te smoren in het keurslijf van overgeleverde wijsheid en schoolsche leerstellingen. Elke tijd schept nieuwe kunstgenres, in dezen gehoorzamende aan nieuwe eischen en behoeften. Onze beschaving is eene andere dan die van vroegere eeuwen. Zij is minder samengetrokken op één punt en verbreidde zich over schier alle klassen der maatschappij. Voor den beperkten kring van hoog ontwikkelden, tot welken de auteur van vroeger zich had te richten, is eene wijd uitgestrekte samenleving in de plaats getreden, wier zij het ook oppervlakkige beschaving haar deel vraagt van hetgeen op het gebied van kunst en wetenschap gewrocht wordt. Is het wonder, dat de hedendaagsche schrijver de huik naar den wind hangt; - ligt het niet geheel in zijne roeping, te gemoet te komen aan de behoeften der schare? Nu moge het te bejammeren zijn, het is niettemin een feit, dat vooral hij, die zich ten doel stelt, den kunstzin te leiden en voor te lichten, den algemeenen smaak te veredelen, te waken heeft tegen alles, wat naar opzettelijke leering zweemt. Gij moogt het fraaiste en klaarste vertoog schrijven over het schoone in de kunst, over de wetten, die het beheerschen, enz., maar reken niet op lezers, tenzij gij erin slaagt, een vorm te vinden, welke het publiek omtrent uwe eigenlijke bedoelingen op een dwaalspoor brengt. Hebt gij den lezer eenmaal.... verschalkt, dan zal het verder van uw talent afhangen, hem tot het einde toe te blijven boeien. Het komt mij voor, dat een auteur, wien het inderdaad ernst is, den algemeenen smaak te louteren of den wansmaak te bestrijden, aan deze eigenzinnigheid van het publiek niet alleen toegeven *mag,* maar dat ook doen *moet.* Een halsstarrig vasthouden aan eigen inzichten met het oog op dit verschijnsel zou niet alleen hemzelf schaden, maar zelfs de waarde van het behandelde onderwerp in veler oogen benadeelen. Dat begrepen Jacob Geel en Nicolaas Beets zeer goed, toen zij hunne redevoeringen in den onderhoudenden en voor afwisseling zoo vatbaren vorm van samensprakengoten, gelijk ook Cherbuliez van zijne aesthetische verhandeling: *A propos d'un Cheval,* met opzet *une fantaisie esthétique* maakte, onder den aanvullenden titel: *Causeries athéniennes.*

De heer Vosmaer nu is nog iets verder gegaan en heeft getracht des lezers *belangstelling* te wekken voor de vertolkers zijner denkbeelden; doch de roman, dien hij in vlecht, is, wat de verwikkeling betreft, zoo rustig; de natuur der optredende personen blijkt zoo geheel in overeenstemming met de kunstrijke omgeving, en de gesprekken, die zij voeren over kunst en letteren, vloeien op zoo ongezochte wijze voort uit hunnen aard; de in botsing komende hartstochten uiten zich met zooveel waardige terughouding, dat den Auteur moeilijk de lof ontgaan zal, de bezwaren van het genre met veel beleid te hebben veronzijdigd.

‘Doch zoo men moet vergelijken om te leeren en te doorgronden,

men moet niet voortdurend vergelijken als men geniet, maar het voorwerp op zich zelf beschouwen.' Aldus Mr. Vosmaer op bldz. 88 van *Amazone.* Ook zonder deze aanmoediging, om van hare rechten gebruik te maken, zou de critiek ter nadere bepaling van Vosmaer's verdiensten de methode der vergelijking te baat genomen en gewezen hebben op een werk, dat - behoudens zijne mystieke kleur - verwantschap met den hier aangekondigden roman vertoont. Toen Nathaniel Hawthorne zijn *Romance of Monte-Beni* schreef, ging hij misschien van hetzelfde denkbeeld uit als Vosmaer. Beiden voeren zij ons naar Italië's gewijden grond, en bekent de eerste in zijn voorbericht, dat het geenszins in zijne bedoeling lag: '*a portraiture of Italian manners and character'* te geven, doch: '*merely to write a fanciful story*, *evolving a thoughtful moral*', zijn Nederlandsche gildebroeder kan geen ander oogmerk gehad hebben, dan een boek te schrijven, dat, spelenderwijs onzen aesthetischen zin opbouwende, als roman een verheffenden en louterenden eindindruk zou achterlaten. Ook bij Hawthorne wordt veel over kunst gehandeld, te veel waarschijnlijk en te wijdloopig, om den lezer voortdurend te blijven boeien. In klassieke soberheid en zelfbeheersching staat Vosmaer's boek dan ook ongetwijfeld hooger. Bovendien kan Hawthorne's oordeel over schilderkunst niet altoos den toets van een gezonden kunstzin verdragen. Wel wordt in dezen veel vergoed door de uitnemend fraaie beschouwingen over de plastische kunst, maar hij, die Guido tot een schilder van den hoogsten rang verheft, begaat niettemin een blunder. De fabel, die aan Hawthorne's roman ten grondslag ligt, is vol vernuft en brengt daarbij eene aesthetische waarheid in beeld, wat bij boeken van deze soort eene niet geringe verdienste schijnt.

Het atelier van Kenyon, een Amerikaansch beeldhouwer te Rome, wordt ijverig bezocht door een nauwlijks volwassen jongeling, Donatello, Graaf van Monte-Beni. Zijne ongeëvenaarde schoonheid doet hem den kunstenaar steeds een welkome gast wezen. Wel verre van op een ontwikkelden geest te bogen, scheen zijne opvoeding verwaarloosd en had de jonge edelman zich meer in de bosschen dan in de scholen gevormd, maar hij wekte dan ook vooral de aandacht door het ongerept natuurlijke van zijn voorkomen en den zedigen eenvoud in zijn optreden. Men was geëindigd met hem te vergelijken bij een jongen boschgod uit het geslacht der Panen en Panisken en noemde hem ten slotte het evenbeeld van Praxiteles' Faun uit de galerij van het Kapitool. Wie beschrijft Kenyon's verrassing, toen hij eens bemerkte, dat die gelijkenis zich bij Donatello zelfs uitstrekte tot de ooren, welke evenals die van den faun 'were leaf-shaped, and terminating in little peaks, like those of some species of animals'. Deze ontdekking deed het voornemen van den beeldhouwer, om Donatello's borstbeeld te maken, tot volle rijpheid komen. Doch eer hij zijn werk kon voltooien, was de gelegenheid vervlogen. Het bestaan der faunen is zoo kortstondig in onze dagen! De werkelijkheid onzer samenleving ontneemt hun zoo

spoedig dien naïeven eenvoud, die onbewustheid van het kwade, welke de eigenaardige schoonheid der faunen zulk eene onverstoorbare rust bijzetten. Plotseling sloop de hartstocht in Donatello's gemoed; ongekende zins verrukkingen kwamen zijne reine ziel bestormen, zweepten hem aan tot eene misdaad, en toen Kenyon des jongelings beeld geboetseerd had, kon de kunstenaar, onaangenaam getroffen door het gewrocht zijner handen, een kreet van teleurstelling niet weerhouden. De hartstocht had Donatello's gestalte ontwijd, de wroeging over het gepleegde kwaad de edelste trekken van het gelaat misvormd, en in plaats van het model te zijn ‘of a simple and joyous creature, the energy that had suddenly inspired him, had kindled him into a man, whose form seemed to have dilated, and whose eyes blazed of rage.’

De grondgedachte dezer fabel is neergelegd in den tweeden titel, door Hawthorne's boek gevoerd: *Transformation*, en de algemeene strekking van den roman uit zich in het denkbeeld, dat hij, die op dit ondermaansche niet eeuwig een kind wil blijven, beginnen moet met zijn geluk en zijne onschuld beiden te offeren op het altaar van den tijdgeest; eene strekking, die geheel strookt met de pessimistische levensbeschouwing van den auteur, welke hij in de meeste zijner werken getrouw blijft. Wat de bijzondere strekking van Hawthorne's fabel betreft, wij vinden haar helder ontvouwd op bladz. 165 van Vosmaer's boek: ‘Voor Askol hadden de antieken altijd iets dat hem te rustig was. Zijn vurige geest had behoefte aan meer bewegelijke en sterker sprekende vormen, aan meer pathetische overdrijving, aan meer leven en ziel zooals hij het ten onrechte noemde. Van Walborch streed daar altijd tegen; *die* beweging en *die* ziel gaan steeds buiten de grenzen der beeldhouwkunst, zeide hij; ziel ligt er in de antieken, meer en dieper dan een modern mensch gewoonlijk bevroedt; men moet ze maar kennen en voelen. Al die heftigheid is niet altijd ziel, en een beeldhouwwerk behoort niet te huis in de wereld der sentimentaliteit of dramatische roering, maar in die der plastische rust en verhevenheid.’ Beide Auteurs ontmoeten elkander dus op dit punt en zijn het eens, dat de gouden eeuw voor de plastische kunst onherroepelijk tot het verleden behoort.

Wat Praxiteles' Faun bij Hawthorne is, is in Vosmaer's werk Polukleitos' Amazone: het wonderschoone kunstwerk, dat het geheel bezielt en door den Auteur in zijne hoofdpersone, Marciana, op moderne wijze herschapen werd. ‘Marciana was geen jong en onzelfstandig meisje. Zij was van de dertig jaren niet ver meer verwijderd, maar noch in den vollen bloei eener gerijpte schoonheid, wier aantrekking vooral in de frischheid van hare verschijning lag en den stijl die haar geheele wezen onderscheidde. Haar karakter was sterk, somtijds bijna mannelijk; toch was zij geheel vrouw en niets haar meer vreemd en haar onaangenamer dan die ruwe en werkelijk mannelijke vormen waarin zich de

vrijheid en onafhankelijkheid van sommige vrouwen uitte. Zij week echter in zoover van het gewoon vrouwelijke af, dat de teederheid en weekheid der zacht vrouwelijke naturen bij haar of in mindere mate aanwezig of althans minder zichtbaar was. Toch was zij niet *on*zacht, haar gevoel was fijn en warm, maar het was vast en door een zeer ontwikkelden geest in evenwicht gehouden. Zeker hadden de omstandigheden (van een ongelukkig huwelijk) er toe medegewerkt het teedere op den achtergrond te dringen en de kracht voorop te plaatsen. Van daar dat haar glans aan sommigen minder eene koesterende zonnewarmte, dan het blinken van een hard metaal scheen. Haar geest was gevoed met al het groote. De zin voor klassieken adel en gematigdheid was haar door van Walborch ontsloten,... en zooals stijl aan haar geheele wezen de wijding gaf, beminde zij ook in alle kunst dien hoogeren vorm die stijl heet. In aanraking gekomen met een te Rome tijdelijk gevestigd schilder, Siwart Aisma, Fries van geboorte, was deze haar al spoedig niet onverschillig geworden; zij zag dat hij anders was dan gewoon. Zonder eenig opzet om te veroveren, wilde zij toch niet onopgemerkt voor hem blijven; dat was haren vrouwelijken aard, niet met coquetterie of ijdelheid te verwarren, toch te na.... Doch met de eigenaardige bewegelijkheid der vrouwen, of, zoo zij het verlangen: van sommige vrouwen, had zij nauwlijks bemerkt dat Aisma's gevoel niet geheel en al onaangetast was gebleven van hare macht, of zij trok zich weer terug in grooter geslotenheid.... zij had de bitterheden des hartelevens geproefd; de jonge vrouw was niet onberaden en onbewaakt. Zij was nu overtuigd, dat zekere periode in het gevoelsleven voor goed tot het verledene behoorde. Zij had dat weggeweend, weggeschertst en weggestreden en zich daardoor alleen met het bestaande leeren verzoenen. Om niets zou zij gedoogen dat dit moeitevol verkregen zelfbezit in zijne rust wierd gestoord. Hare kracht zocht zij in iets dat naar stoicisme geleek. Als zij de volle verlangens der menschelijke natuur niet mocht deelachtig worden, had zij zich geleerd ze te dooden. Ja, zij wilde zijn eene Amazone; eigen meester in haar vrouwelijk recht..... en van hare borst had zij, als de sage van de Amazonen zegt, in geestelijken zin verwijderd wat de vrouw verhindert sterk te zijn op haar zelve alleen.'

Behoeft het vermelding, en zou Vosmaer's boek een kunstwerk zijn, dat bij de lezing een louterenden indruk achterlaat, als deze Amazone niet eindelijk haren Achillus vond en, zonder haar wezenlijken aard te verloochenen, den fieren nek boog onder het zacht geweld der liefde, waarmede Siwart Aisma haar in zijne armen voert en aan zichzelve teruggeeft? Het is de oude geschiedenis van alle eeuwen, van onzen tijd vooral, en welke als motto de laatste bladzijde van George Sand's *Jean de la Roche* ten opschrift dragen kan.

Even fijn, als Marciana's karakter ontleed werd, geschiedt dat bij dat van de overige personen: Ada, Van Walborch en Aisma. Wij danken

daaraan een viertal hoofdstukken, die, in artistieken zin en psychologisch opzicht beiden, tot het ongemeenste gerangschikt mogen worden van hetgeen onze nieuwere literatuur heeft aan te wijzen. Dat de heer Vosmaer in dezen meer analytisch dan synthetisch te werk ging, getuigt voor zijn juist besef der bezwaren van het genre. De aard van zijn boek gebood hem, eene spannend dramatische ontwikkeling der karakters te doen plaats maken voor eene geleidelijke ontvouwing, tenzij hij een misstand wilde zien geboren worden tusschen den roman en de aesthetiek in zijn boek. En juist de omstandigheid, dat hij ten opzichte hiervan zoo goed het evenwicht wist te bewaren, geeft aan het werk die eigenaardige bekoring, welke ik hiervoren loffelijk mocht herdenken.

De stijl, waarin het boek geschreven werd, is in volkomen harmonie met de stof. Hij streeft naar bondigheid, naar het pittige en puntige. Is in het zinsverband de klassieke helderheid niet verloochend, tot zelfs in sommige samenstellingen en woordverbindingen herkent men den vertaler van Homerus. Vooral in de juiste en zinrijke keuze der adjektieven treedt de plasticiteit van Vosmaer's zegswijze aan het licht, en met welk een gelouterden smaak de Schrijver oude en moderne kunst beschouwt, getuigen de volgende korte aanhalingen. Naar aanleiding van den tempel van Poseidoon, over bouwkunst sprekende, zegt de Auteur (bldz. 19): ‘Als het oog zoo opgevoed en ontwikkeld is, dat het voor andere zaken dan het alleen bevallige geopend is; als men erkend heeft, dat het schoone der bouwkunst geenszins in de sieraden, in overlading of het kinderspeelgoed van vormtjes en krulletjes bestaat, maar in de verhoudingen van grootere en kleinere, van hoofd en ondergeschikte vormen, van vlakke en gebogene, van horizontale en verticale deelen; als men weet dat dit poësie geworden wiskunst is, dan eerst zal de zin voor bouwkunst opengaan. Dan leert men den wellust voelen, die eene lijn geeft, hier bij het stijgen, spannen, in- en uitspringen; ginds in de stoute vlucht van het profiel eener kroonlijst; bij die zuilen met een opgaande lijn, zoo zuiver als een glastoon, nauw merkbaar aanzwellend als de hals eener jonge maagd, luchtig rijzend, buigend als de stengel van een palm, als de veder van eenen serafsvleugel.

Dan geniet men dat alles als eene muziek van lijnen, als eene steenen symfonie, want de melodie en harmonie der lijnen werkt even als die der tonen in de muziek, en van den geweldigen indruk der hooge schoonheid bevangen, trilt het gemoed en men wordt stil.’

Op bldz. 207, over het in de schilderkunst heden ten dage rondwoekerend *impressionisme* sprekende, heet het:

- ‘Ik hoorde ook bezwaren tegen die groote uitvoerigheid; zoo meenden sommige kunstenaars....

- Ik denk dat zij die iets te min hebben, dat iets bij een ander

te veel vinden. Heeft men dan nooit een Rafaël gezien of een da Vinci? Maar 't is waar, jeugdige borstelaars met sentiment en chic, die met een stuk krijt noch geen kop kunnen *teekenen,* vinden dat Rafaël ongelijk had.

- Met uw verlof, er is hoofdzaak en bijzaak, en deze moet toch ondergeschikt zijn.
- Ondergeschikt - maar daarom niet onuitgevoerd.
- Ik geloof dat gij gelijk hebt, zoo viel Marciana in - als wij schrijven, moeten wij wel sommige zinnen stil en rustig houden, maar de woorden moeten toch verbogen en vervoegd worden en niet enkel in de *onbepaalde wijs* geschreven.
- Natuurlijk; als gij schrijft dat iemand weg gaat, zet gij toch dat hij weg gaat, en niet alleen.... ft!'

Ik wil het bij deze vluchtige bespreking laten, omdat ik haar voldoende acht ter kenschetsing van Vosmaer's arbeid. Wie dit boek in zijn vollen rijkdom genieten wil, ga zelf tot de bron, die de Schrijver zoo mild laat vloeien. Mocht sommiger kortzichtigheid het werk nochtans als hybridisch willen veroordeelen, men vergete niet, dat Mad. De Stael's *Corinne* als de prototype dier zoogenaamde bastaardkunst kan gelden. Wel is waar heeft eene schrandere vrouw omtrent dit boek gezegd: 'J'ai lu *Corinne* à deux reprises, et cependant je puis dire que je ne l'ai lu qu'une seule fois. Lorsque j'ai voulu lire le roman, j'ai passé pardessus toutes les descriptions et toutes les réflexions de l'auteur; plus tard, j'ai lu ces descriptions, et j'ai laissé le roman de côté'; maar dat verhindert niet, dat *Delphine* en *Corinne* tot op den huidigen dag onder de meesterstukken der Fransche literatuur gerangschikt worden.

Boxmeer, 1880.

H.L. BERCKENHOFF.

De Zuid-Nederlandsche letteren in 1880.

Voor hem, die, bekend met de ontoereikende inrichting van den Belgischen boekhandel en de meer dan geringe aanmoediging, die de letterkunde bij het Belgisch publiek ontmoet, daarenboven overdenkt, hoe de Nederlandsche taal en letteren, sedert de noodlottige en heden schier door alle partijen betreurde scheuring van 1830, op ondergeschikten voet door het Belgisch gouvernement behandeld worden, mag het onder zeker opzicht een wonderbaar verschijnsel heeten, te zien, hoe elk jaar nieuwe letterbeoefenaars optreden en het

getal der voortgebrachte werken immer aangroeit. Zeker zijn wij hier verre van de reusachtige productiviteit van Duitschland, Engeland en Frankrijk, evenals wij op oneindig verren afstand blijven zullen van de nog reusachtiger *verbruiking*, die deze drie landen, het tweede bijzonder, op letterkundig gebied opleveren. Alleen in Engeland durft een Elliot Stock, zoo heet een der bijzonderste Londensche uitgevers, 400,000 afdrukken trekken van het Nieuwe Testament, een penny het stuk; alleen in Engeland durft men het aan - eene Hercules-taak inderdaad - van een Tennyson's dichtwerken 100000 exemplaren te bereiden! - Van Beers is om zoo te zeggen de *eenige* Zuid-Nederlandsche dichter, wiens werken meer dan één uitgave mochten beleven: zijne *Jongelingsdroomen* beleefden reeds hier den achtsten druk, zijne *Levensbeelden* den vierden, *Gevoel en leven* den derden. Ook Van Droogenbroek's *Dit zijn zonnestralen*, die wonderbare parel van taalzuiverheid en vormenbevalligheid, beleefde vijf uitgaven - misschien, omdat dit werk in de scholen gebruikt wordt. Al de overige dichters, ook de besten en kernvolsten, als Gezelle, De Geyter, Hiel, Vuylsteke, enz., mogen zich gevleid achten, indien het laatste exemplaar hunner uitgaven na twee of drie jaren geplaatst is! - Met de romanliteratuur staat het onbetwistbaar een weinig beter: men leest geene of weinig poëzie; enkelen slechts zijn beschaafd genoeg, om in eene fijn geciseleerde ode, een kort maar gevoel- en gedachtenvol *lied*, evenveel belang te vinden als in het *verslinden* eener politieke courant en het nauwkeurig uitpluizen der overzichten van ‘enquêtes scolaires’ en ‘kiesknoeierijen’! Romans en novellen integendeel boezemen meer belang in, al vraagt men veel meer naar eene schokkend doorgaande opvolging van bonte toestanden dan wel naar een keurig gebouwd *charpente*, een verstandig gelegden en ontwikkelden knoop en kunstvol geschilderde karakters en typen. - Toch blijft het waar: dichtbundel-, novellen- en ook tijdschriften-lezers zijn in Zuid-Nederland verre van *legio*. Zoo waar is het, dat een uitgever op voorhand, zonder vreeze van misslag, de lijst zijner toekomstige inschrijvers of inteekenaars zou kunnen vaststellen. Waar is het Vlaamsche tijdschrift, dat zich beroemen mag, meer dan 400 exemplaren *bij inschrijving* te plaatsen? - 't Is waar, is ons publiek klein, des te meer *uitgelezen* moet het heeten: wij, schrijvers, kunstenaars, schilders, musici, enz., zijn ons eigen publiek! en dat zou misschien een ‘*kleine*’ troost wezen, indien wij ten huidigen dag nog mochten hopen op eene rechtvaardige en van allen partijgeest ontbloote *beoordeeling*.

Eilaas! Ook hier moet men met ‘the Rave’ van Poe uitroepen: ‘Never more! never more!’ Ook hier is Andersen's beeldje, door Ten Kate vertolkt, een uit het leven gegrepen toestand: clubgeest en politiek!

> ‘'t Is uitgemaakt! hij heeft talent,
> een rijke fantazy;

Maar bladzij zes getuigt ervan
Dat hij bijwijlen knoeien kan:
daar rijmt *e*, *i,* op *ij*;
Hij is wat wild! wat romantiek!
Hij leez' Homeer: dit is klassiek!....'

Ja, ook uit dergelijke *common-places* bestaat onze critiek over het algemeen. De karakteristieke kanten des werks; de aesthetiek, die den schrijver ten gronde ligt; de schrandere blik, waarmee hij het gevoel ontleedt, het roerend leven opmerkt en wedergeeft, - wat geeft het haar! - 'Zijne punktuatie, redakteur!' en dan,

'hij rijmt *e*, *i,* op *ij*!'

En voorts, valt er inderdaad geducht met de zweep te geeselen,

'Kom, prijst hem maar! de vent is goed.
Ik hoor, hij declameert met gloed
en schenkt een goed glas wijn.
Wij moeten eeren die ons eert,
hij heeft mijn laatste bundelkijn
zoo mooi gerecenseerd!'

En toch, ondanks dat alles - slechte inrichting van den boekhandel, onbeduidende aftrek, gebrek aan taal- en letterkundige opleiding en belachelijkheid der critiek - toch ligt onze Vlaamsche zangberg al lang niet braak en is het juist de minst verbruikte plant, de poëzie, die er weligst bloeit. Gedurende het jaar 1880 zagen in België, om enkel bij het noemenswaardige stil te houden, het licht: een tiental dichtbundels, even zooveel novellen, acht of negen tooneelstukken en verder bloemlezingen, jaarboeken en historisch-critische werken.

Laten wij, om te beginnen, eerst de dichtbundels in oogenschouw nemen. De beste namen hoeven wij hier te melden, al schijnen ook een paar onzer bijzonderste dichters, Ferguut, Vuylsteke, Van Beers en De Geyter, een sluimeringsken te doen. Antheunis, Beernaert, Bogaerd, Daems, De Koninck, Gezelle traden op met gansch - of gedeeltelijk nieuwe werken.

De dichterlijke schoonzoon van onzen zoozeer geliefden H. Conscience is ook in 't Noorden, en bijzonder voor de lezers van *De Tijdspiegel*, geen vreemdeling meer. Ook levert voor deze laatsten zijn tweede bundel, *Leven*, *lieven en zingen,* meer dan één ouden bekende op. Wij aarzelen niet juist deze oude vrienden onder de 'pièces de résistance' der verzameling te rangschikken: *De Wolk*, waarnevens eene door Karl Grün goedgeslaagde Fransche vertaling werd opgenomen, is een gedicht vol Vlaamschen kleurengloed en vrij diep van opvatting; - in het beeld van den tot wolk, regenvlaag, bron en stroom gedijenden waterdrop, die tot de zee, zijne moeder, terugwil en- keert, stelt de dichter de liefde des kinds tot zijne moeder voor; het is tevens

rijk afwisselend van vormen. - *Uit het lijden Christi* is tevens schoon van opvatting, doch wat eentonig van behandeling; daar ontbreekt iets: de stoute borstelstreek van een Rubens, de prachtige kleurschakeering en de plasticiteit van eenen Leconte de Lisle. - Dit laatste gedicht is ten andere de natuurlijke Antheunis niet. Zoo, gelijk zijn *Uit het hart* in 1874 hem daarstelde, zóó is hij in werkelijkheid: een ietwat melancholisch en teer gevoelend hert, een rustig karakter, dat niets bemint boven *huisgezin* en *haerdstede*, *vrouw* en *kind*, en die, om het eentonig, weinig afgewisseld verkeer der binnenkamer ook voor den kouden, sceptischen negentiende- eeuwschen lezer genietbaar te maken, warmte genoeg vindt in zijn hart en talent genoeg in zijn geest. 't Is dan ook in de rubrieken '*minneklanken*, - *moederliederen* en *schoolversjes*', dat men den echten dichter van *Uit het hart* terugvindt. Sommigen hebben gepoogd, eerstgenoemde dezer afdeelingen als louter rijmelarij te schandvlekken, voorgevende volstrekt gebrek aan gevoel en subjectiviteit. Stellig is het onbetwistbaar, dat Antheunis' minnezangen veel meer objectief geworden zijn dan hunne zusters en broeders uit zijn eerste werkje; ook heeft hij blijkbaar nauwkeuriger de vormen verzorgd, fijner alles afgerond. Doch, al geven wij toe, dat de liefdeliederen van *Uit het hart* dieper en inniger gevoel verrieden, meer *uit het hart* gedicht werden en min *uit het hoofd*, toch is bedoeld oordeel verre overdreven. - De twee andere afdeelingen vergoeden ten andere ruimschoots dit gebrek. Wij schreven het reeds elders: 'Daar waar Antheunis voor zijne kinderen zingt, hun wel en wee, hun hopen en minnen in verzen uitstort, is hij onovertroffen, en waarheid sprak hij toen hij zijn oudste zoontje, Hendrik, toedichte:

> 'En is er in mijn dicht of zang
> iets dat den boezem raakt,
> dat heb ik u te danken, kind,
> zij zijn door u gemaakt.'

De Noord-Nederlandsche toonkundige M.A. Brandts-Buys bracht nog onlangs een zestal dezer perelen in muziek. Onder de schoonste stukken der geheele verzameling mogen wij niet nalaten te noemen: *De Vlaamsche nacht* (11 Juli), oratorium, - *Het beste deel*, - *Rond den haerd,* dat de dichter zoo goed was, schrijver dezes op te dragen, - '*t Was in de middeleeuwen, Gij stuit den wilden vloed niet meer,* enz.

Eenen verdienstelijken bundel schonk ons Adolf Beernaert in zijne *Kunstdroomen* (J. Vuylsteke, te Gent).

Het grootste gedeelte dezer gedichten bestaat uit vertalingen van Engelsche en Duitsche lyriekers: Moore, Thomas Hood, Browning, Longfellow, Lenau, Freiligrath, Rückert, Möricke. Onder de bestgeslaagde vertalingen mogen wij noemen: Kletke, *Het dak der liefde,* - Kerner *Dichtertroost*, - Geibel, *Raak daar niet aan*, - Hood, *Het lied van*

het hemd, welke laatste vertolking echter verre onder die van Beets blijft; Reinick, *Wensch*, enz. - Op weinige uitzonderingen na - namelijk eenige stukken, waar de dichter, zooals b.v. in *Tot mijne muze*, eenen hem gansch onnatuurlijken *plauderei*-toon, den Franschen De Musset misschien afgekeken, poogt aan te slaan, - bevallen ons de oorspronkelijke grepen, in dezen bundel opgenomen, beter dan de vertalingen. Onder de voortreffelijkste bladzijden rekenen mede de aan Ed. Michels opgedragen herinneringen uit des dichters kindsheid en jeugd, getiteld *Het leven*: tintelend van lust en frissche beschouwing der dingen, tevens vol keurig realisme! - Op andere plaatsen, al streeft Beernaert er blijkbaar overal naar, keurvol te zijn, komt deze poëzie ons wel eens wat waterzuchtig en ziekelijk voor.

Reeds meer dan een half jaar was de bundel van Karel Bogaerd aangekondigd, toen hij het licht zag. *Vooruitgang* hangt ons in onbetwistbaar gloedvolle tafereelen het tooneel op van de ontwikkeling der bijzonderste uitvindingen - stoom, lichtteekening, electriciteit, - die sedert de laatste eeuwen zoovele en zoo gewichtige hervormingen in de maatschappij deden ontstaan. De keuze dezes onderwerps kunnen wij niet genoeg toejuichen: ernstvol, negentiende-eeuwsch is het in de hoogste mate: al herkennen wij den kunstenaar de volste vrijheid toe in het kiezen zijner *media*, toch meenen wij het goed, dat er van tijd tot tijd, niet enkel op het gebied der min of meer geijkte *kunstvormen*, maar ook op gebied der ideeën, wat nieuws, wat hoogers worde aangevoerd. Ook behelst Bogaerd's werk uitmuntende plaatsen. In den vorm van goedgeslaagde tafereelen stelt hij beurt om beurt elken *stap vooruit* voor. De uitvinding der lichtteekening is eene der beste plaatsen:

> 'En toch *zal* de mensch iets vermeteler pogen',

roept de dichter, na de schilderkunst bezongen te hebben.

> 'Daar ziet hij zijn beeld in het spiegel*glas* staan
> Zoo trouw als geen schilder het ooit *zal* vermogen
> te schetsen. Een wonder gedacht *grijpt* hem aan:
> O! zoo hij dat beeld, daar zoo vluchtig verschenen,
> bewaren *kon* op het verzilverd *krist*al!
> Wat kunst zal het middel en macht hem verleenen
> Waar hij dat geheim mee *ont*sluieren zal?'

- Maar deze kleine proeve doet ons ook al dadelijk kennis maken met de gebreken. De vorm van Bogaerd is niet op de hoogte der eischen door de jongere techniek, sedert Dautzenberg, De Cort en Van Droogenbroek, der poëzie gesteld. Bogaerd behoort nog tot de oude school van kort na 1830, en in de eerste plaats tot die van Blieck. Den *Alexandrijn* en de *trippelverzen* behandelt hij bij voorkeur, twee maten, die men niet mag verwarren met het echt Nederlandsch zesvoe-

tig en vrij van accenten afwisselend vers, noch met het even juist op den aard onzer taal passend accentvers, en die daarenboven door Dautzenberg geheel uit de mode gebracht zijn. Bogaerd vergeet trouwens in het construeeren zijner zoogenoemde trippelmaat Dautzenberg's stelregel, dien een Nederlandsch dichter nooit zou mogen uit het oog verliezen: ‘Wie verzen leest, moet niet verplicht zijn de taal te verwringen, of vooraf het schema des dichters in 't geheugen te hebben. *De lange silben moeten eenvoudig lang*, *de korte*, *kort gelezen worden. De wankende*, *die in grooten getalle zijn, moeten zoodanig geplaatst*, *dat zij in 't vers niet meer wankend*, *maar wel bepaaldelijk kort of lang zijn. Dat is de geheele kunst.’* - De enkele woorden, in hooger gemelde verzen onderschrapt, gelieve de lezer in oogenschouw te nemen.

Gedichten en gezangen, zoo heet de bundel van Teophiel Coopman, door de firma De la Montagne te Antwerpen in eene typographisch meesterlijke uitgave, opgeluisterd met twee etsen van Alb. Dillen, bezorgd (einde van 1879).

Veel karakteristieks, in 't oog springende hoedanigheden, diepte van opvatting, rijkdom van phantasie, geciseleerde vormen moet men hier niet zoeken. Wij vreezen niet van tegengesproken te worden met te beweren, dat de heer Coopman, wil hij zijne eigene toekomst glansvol bewerken, verstandig handelen zal met zich uitsluitelijk toe te leggen op het wedergeven van stiller, rustiger gevoelens, zooals die in zijn hart oprijzen bij zijn huiselijken haard, bij eega en kinderen. Hijzelf geeft, zonder het te weten, deze zijne natuurlijke roeping als dichter te kennen, waar hij van zichzelven getuigt:

> ‘Bij 't minzaam vrouwken, het sluimrend kind,
> gevoel ik mij vroolijk, blijgezind,
> gelukkig als een koning!’

Ik kan er niet aan doen; maar zoodra hij een anderen toon aanslaat, schijnt het mij toe, dat de zanger aan zijne stem eene valsche uitdrukking geeft. De stukken, die hij aan den Vlaamschen taalkamp wijdt, bevallen mij weinig; afgezongen toestanden geven zij in gewone verzen weder! *De hymne aan de toekomst, - Heil Vlaanderen* - eveneens. - Ook is Coopman niet altijd vrij te pleiten van holbolligheid en rinkronk. Zijne beide stukken *Slaat uwe vleugelen uit*, *dichtergeest,* en bijzonder zijn ‘droomen bij de wieg’, *Ruischt, ruischt, zachte melodiën,* maken op ons het effect van caricaturen, evenals de plaats, waar hij zijne vrouw eene opgeschroefde tirade in den mond legt, waarvan wij niet weten, wat ons meest tegen de borst stoot, òf de volkomen vormeloosheid, òf de onnatuurlijkheid en de overdrijving der gedachten! ‘Blague’ zouden de Franschen zoo iets heeten.

Honderdduizend maal meer bevielen ons stukken als: *Ik ben een arme ministreel*, dat Klaus Groth in het Platduitsch vertaalde, - *U zong*

ik menig vleiend lied, - de muzikale tooneelen *Mater Dolorosa*, *Drinkliedje,* en bijzonder de allerliefste ballade, - aan De la Montagne opgedragen: *De meisjes bij den bornput staan*, die ik niet aarzel een meesterstuk te noemen.

Wat de techniek betreft, onmogelijk is het ons, den lamlendigen, misschien *would-be* origineelen, maar volstrekt onbevalligen mink-mankenden vorm van menig stuk in dezen bundel goed te keuren. Op meer dan één plaats begint Coopman's vorm naar berijmde prozaregels te rieken, en alle rhythmus, alle cadenza is daar dan ook verre te zoeken. - Ook waarschuwen wij den Schrijver tegen het al te kwistig gebruik van zekere ronkende en dikwijls enkel aanvullende woorden, als zijn bij hem: *gegroet*, *gebenedijd*, - *danken*, *bidden*, *droomen*, alsmede tegen zekere ziekelijkheid, zeker sentimentalisme, waaraan wij toch allen ééns, eilaci! plichtig geweest zijn, doch dat het meer dan tijd is, zorgvuldig te vermijden. Wij spreken van zijne stukken *Allerzielendag* en *Tranen.* - Eenvoud in keus der onderwerpen en in de dictie moge hij voortaan nimmer uit het oog verliezen.

Van den dichterlijken Premonstreitmonnik Fr. Serv. Daems, die reeds vroeger een dramatisch gedicht *St. Dimphnas marteldood* in 't licht gaf, ontvingen wij dit jaar eenen puik gedrukten bundel *Gedichten,* waarin Schrijver het grootste gedeelte zijner verspreide stukken verzamelde. De keus der stoffen, die, zooals trouwens met recht van eenen geestelijke verwacht wordt, vooral op godsdienstig terrein geschiedde, zet den bundel wel eenigszins eene betreurenswaardige eentonigheid bij. Doch, wat de techniek betreft, mag men Daems vrij weg onder onze *goede* schrijvers rangschikken. - Zijne kunstrichting komt die van Jan van Beers dichtst nabij; zelfs betreuren wij het, dat op sommige plaatsen toon en zegswijze wat al te levendig aan dit anders voortreffelijk model doen denken. Het fraaie stuk *Mijn Vader* en het zingdicht in *Pius IX* zouden evengoed door den dichter van *Begga* kunnen onderteekend zijn: 't is hetzelfde gevoel, dezelfde ter declamatie geschikte en berekende toon. - Ook bevallen ons de stukken, waar Daems meer zijne eigene persoonlijkheid laat op den voorgrond treden, onder allen meest. *De Wolf van Premonstreit*, *des Engeltjes eerste reize*, *De vogeltjes van Sint Franciscus* zijn perelen van naïeveteit en juweeltjes van vorm. - De *Suverlicke liedekens*, proeven van middel-Nederl. poëzie, die den bundel sluiten, zijn overwaardige tegenhangertjes van al wat Hofmann v. Fallersleben en Dautzenberg bevalligst in dezen trant geleverd hebben.

Mochten wij nu evenveel goeds zeggen over de *Verspreide Gedichten* van Lod. de Koninck, die, eene echt-prachtuitgave, te Turnhout bij Spichal-Roosen het licht zagen. Mochten wij in zijne 'Tafereelen uit het *Menschdom verlost*', door Dr. J.A.M. Schaepman zoo gunstig in *Onze Wachter* en ook in de *Galerij van Vaderlandsche tafereelen* beoordeeld, zoo menigen puiken brok bewonderen, als daar waren:

De negentiende eeuw, *Karel de Stoute, Napoleon I*, de nagedachtenis van *Godevaert van Baluoen* in Oostland, de zegepraal van *Karel Marteel,* enz., de bundel van heden bevredigde ons in 't geheel niet. Dáár toch al beviel ons de verouderde en afmattende vorm des classieken epos minder; dáár toch trad voor ons op een man, met eenen meer dan gewonen rijkdom van phantasie begaafd en met eene macht van opvatten, die uiterst zelden gevonden wordt. - Hier worden ons schier enkel albumblaadjes en gelegenheidsverzen aangeboden, en wij mogen het zeggen: noch beter noch kwader zijn deze dan alle gelegenheidsgedichten! Dat kunnen wij niet slikken, dat een dichter er zich toe afdale, op het welgelukken van eens vriends examen, op het decoreeren eener goede kennis zoo maar eenvoudig weg *verzen te maken* en die uit te geven! - Alleen in *die* stukken, waaraan geene gegeven gelegenheid ten gronde ligt, vinden wij een sprankje van den echten De Koninck, den geestverwant van Vondel, weder; als lezenswaard noem ik dan ook de oden aan Rubens, aan Vondel, alsmede de *Priester* en *De Kerk.*

Het *derde deel* van Guido Gezelle's (den geëerden en beroemden *leader* der West-Vlaamsche dichtschool) *Volledige Werken* zag ook dit jaar, bij Fonteyn te Leuven, het licht, terwijl de vierde en laatste hand zoo eventjes komt te verschijnen. Een onzer voortreffelijkste, doch jammerlijk genoeg minst erkende meesters is deze eenvoudige, hartelijke en geleerde man. Men weet het: de betreurenswaardige scheidingslijn tusschen de levende taal des volks en de geijkte boekentaal doen wegvallen, zooveel mogelijk onzen taalschat verrijken met alle philologisch goede oude en nieuwe woorden en wendingen, ziedaar het doel, dat Gezelle zich van met zijn eerste optreden als schrijver (1858) heeft voorgesteld. De school, die zich rond den meester alras vormde, verdient in 't Noorden beter gekend te wezen. Op taalkundig gebied mag zij namen noemen als dien van eenen De Bo, wiens *Idioticon* in Noord-Nederland genoeg bekend is; op het gebied der novellistiek leverde K. Callebert lezenswaardige verhalen; en als dichter noemt zij, benevens den meester zelven, Dr. Van Oye en Alb. Rodenbach.

Nog elders hebben wij het geschreven: ‘Verbeelding, gevoel, rijkdom en plooibaarheid van taal, en daarbij een palet door velen te benijden, ziedaar Gezelle's eigenschappen.’ Zijne *Dichtoefeningen* (1^{e} band, *voll. W.*), in 1858 als eerstelingen verschenen, behelzen puike stukken: *O 't ruischen van het ranke riet*, door Mevr. Von Ploennies vertaald; *Excelsior*, niet te aanzien als vertaling van Longfellow, - *De Waterspiegel,* bijzonder nog *Pacht of schildering,* dit laatste een meesterstuk van idyllische poëzie.

De tweede band: *Kerkhofblommen*, half in gebonden, half in ongebonden stijl, beschrijft natuurgetrouw de eenvoudige zeden, de patriarchale gemoedelijkheid van den Vlaamschen buitenman. - *Het kindeke van de dood*, dat dit tweede boekje sluit, is een der schoonste

en gevoelrijkste stukken lyrische poëzie, die onze Vlaamsche muze sedert jaren dichtte.

Het derde deel *Gedichten*, *gezangen en gebeden,* aan J.A. Alberdingk Thym oorspronkelijk toegewijd, bevat eveneens meesterlijke grepen. De levensfrissche beschrijving van *Het edele spel der schaverdijnders* aan zijn leerling, dichter H. Verriest, opgedragen, het gevoelrijke *Dien avond en die rose* en het warmgetinte *Een bonke kerzen*, *kind,* beiden aan E. van Oye gewijd, zijn, evenals de prachtig gekleurde tafereelen *Hoor*, *'t is de wind*, *de Wilgen*, en *O! 'k sta toch zoo geren te midden des velds en stare in de diepte des hemels*, puikmodellen van lyrische poezie.

Nog vóór Paschen 1881 verwacht het Vlaamsch publiek van Gezelle's hand eene woordgetrouwe vertaling van Longfellow's *Hiawatha.*

Van de *Gedichten*, die ikzelf gedurende den loop van dit jaar, te Leuven bij Fonteyn liet verschijnen, zal men wel van mij geene bespreking verlangen.

Ik verzend dan ook, wat eene recensie betreft, òf tot den bundel zelven, òf tot de vrij uiteenloopende beoordeelingen, die daaraan gewijd werden door Dr. Klaus Groth, in de *Elberfelder Zeitung* en andere Duitsche bladen; door Dr. Jan ten Brink in *het Zondagsblad van het Nieuws van den Dag*; door Karel de Flou in *de Halletoren* van Brugge; door V.A. de la Montagne in de *Nederlandsche Dichten kunsthalle*; verder in *de Portefeuille*, *Magazin für die Lit. des Ausl.,* de Parijzer revue *Le livre,* enz.

Late ik mij dan tevreden houden met enkel als inhoud op te geven, I. *Ophelia* bl. 1-85, erotische poëzie; II. *Spoken en beelden*: *a*). beelden der *Sehnsucht*, *b*). de oudheid, *c*). Noordsche silhouetten; III. *Een Tarwemei,* Brabandsche idyllen, opgedragen aan C. Vosmaer; IV. *Dominatores terrae*; V. *Aqua forti*, schetsen uit het leven; VI. *Lichtsprankels* en VII *Nazang*: een stuk, *de Skald*, door Klaus Groth evenals eenige proeven uit *Ophelia* vertolkt in 't Platduitsch.

Enkel vermeldende 1° den *Maria-almanak*, door Fr. Serv. Daems uitgegeven, en waarin stukken voorkomen van A. Snieders, Dr. Jan Nolet de Brouwere van Steeland, Alb. Rodenbach, Serv. Daems, Clays, Poelhekke en eenige andere Zuid- en Noord-Nederlandsche schrijvers, en 2° een luimig gedicht *De Paus* door Herman Michiels, mag ik toch niet overgaan tot de novellistiek, zonder eenige woorden te zeggen van de verzameling *Onze dichters*, door Coopman en De la Montagne, ter gelegenheid der feesten van 1880, uitgegeven.

Deze bloemlezing, die een meesterstuk is van typographie, geeft eene rijke keuze uit de voortbrengselen van *al* de Vlaamsche dichters sedert 1830, en levert dan ook een nagenoeg volledig beeld op van onze poëzie (1830-1880). Voor de geschiedenis onzer letteren zal dit werk - al mag men ook eenige vlekjes aanwijzen - een echte schat worden. Met Coninckx' puntdicht aanvangend, laat deze anthologie beurt

aan beurt optreden de *initiateurs*: D'Hulster, Renier, D'Hoon, Willems, De Vos, Vervier, - verder: Ledeganck, Vrouwe Van Ackere, Blieck, Van Duyse, Van Rijswijck, J. v.d. Laet en Van Beers; de *liederdichters*: Dautzenberg, Hiel, De Cort, Vuylsteke, Ferguut en de West-Vlaamsche school, Gezelle; - tot het jongere geslacht toe: Antheunis, De Vos, De la Montagne, Rodenbach, enz.

Het behelst de portretten, door J.B. Michiels op staal gebracht, van J.B. Willems, Ledeganck, Van Duyse, W. Van Ackere, van Rijswijck, Van Beers, Hiel, Fr. de Cort, Jul. de Geyter en Antheunis.

Conscience, A. Snieders, Sleeckx, Teirlinck-Steijns, Van der Ven en Bouchery waren werkzaam op het gebied der novelle.

'Eere, wien eere toekomt!'

Indien er een voorbeeld van onverpoosd scheppen van hoog genoeg komt en machtig genoeg is, om ons jongeren tot moedig voortarbeiden aan te sporen, dan is het voorzeker de zeventigjarige Vader Conscience, die het ons geeft. Vader, zeg ik, en waarlijk, ik weet niet, wie, meer dan hij, dien eeretitel verdienen mag, niet enkel op louter kunstterrein, maar bijzonder nog om zijne spreekwoordelijke goeden groothertigheid, om zijne bereidwilligheid, om elkeen eene behulpzame hand te verleenen, om de bescherming, de aanmoedigingen, die hij ruimschoots aan alle jonge talenten verleent. Dat hij, die Conscience's edel karakter durft tegenspreken, optrede! Dat hij, die Conscience nooit eene weldaad te danken gehad heeft, den vinger opsteke! Ik geloof, dat niemand in het geheele Vlaamsche kamp zal antwoorden.

Hoe het mogelijk is, dat een schrijver, die, als Conscience, meer dan veertig jaren onverpoosden arbeid achter zich heeft en reeds eene bijna onafzienbare reeks romans en novellen, ten getalle van bij de honderd, uit zijne veder deed stroomen; ondanks een zwak gestel, ondanks wederwaardigheden van allen aard, ondanks zijne dagelijksche ambtsbeslommeringen op den hoop toe, nog immer kracht genoeg bezit, om ieder jaar, niet een, maar drie en vier nieuwe novellen de wereld in te zenden, - is voor mij een bewonderenswaardig verschijnsel.

Meer nog verbaast mij echter de onverdroten levenslust, de schijnbaar eerst twintigjarige hartenjonkheid, die ook deze telgen zijns ouderdoms aantrekkelijk maken zoowel als de schoonsten zijner idyllen uit zijne eerste periode, als daar zijn *Rikketikketak, Blinde Rosa*, enz.

In *Eene Gekkenwereld*, schetsen uit 's mans levensalbum, levert de grijze dichter ons drie verhalen, getiteld: *Wat geluk dat het niet waar was*! - *Het wonderei* en *Het paradijs der krankzinnigen* - boeiende verhalen uit het eigenaardig 'illo tempore', toen de Antwerpsche volksjongen, als arm en onbekend 'fourierken' bij het Belgisch leger, met den ransel op den rug door de zandige heide trok en misschien in zijn brein de eerste kiem reeds omdroeg van zoovele voortreffelijke scheppingen. - Evenals in het tweede verhaal: *Eene wel opgevoede*

dochter, dat ook dit jaar van hem het licht zag, zijn deze drie schetsen tintelend van humor en vol geestige zetten. Den puntigen verteller van *Baas Ganzendonk* en *De Loteling* herkent men op iedere bladzijde.

Als een eersteling, die belooft, kwam ons toe de roman *Valsche Vrienden,* door Mr. Van den Kerckhoven uit Antwerpen uitgegeven. Eene warme en boeiende voordracht, gevoel in 't kiezen der toestanden ontbreken hem niet; menschenkennis even min. Beelden uit het roerend, woelend moderne leven zijn die bladzijden; met het oog eens overtuigden *realisten* is alles afgekeken. Taal en stijl kunnen nog te wenschen laten; een paar onnatuurlijkheden kan men aantoonen. Eén hoedanigheid is er toch van nu af aan in ruime mate aanwezig: dat verhaal *leeft.* De doctor is een echt type. De pastoor, de juffrouw en de timmerman zijn welgelukte silhouetten.

In Van der Ven (*Novellen uit het dagelijksch leven*), treffen wij mede een naar realisme strevend schrijver aan. Blijkbaar heeft hij den ongeëvenaarden *Hildebrand* tot model uitverkoren: het Hollandsche burgerleven uit de kleine provinciesteden, de *Keggen* en *Stastoks croqueert* hij bij voorkeur, hoewel meer op kleine doekjes. Opmerkingsgave kan men hem onmogelijk ontzeggen. - Hij hoede zich echter voor te veel kleingeestige *would-be* nauwkeurigheid in 't afwerken der bijzaken en der *détails.* Dezen spelen hem wel eens booze parten en doen hem voor eene poos den draad des verhaals uit het oog verliezen.

Genoeg zijn Sleeckx' werken, van welker ‘volledige uitgave’ in den loop des jaars het licht zagen: *Hildegonde*, *Op 't Eksterlaer*, *De straten van Antwerpen*, en *Dramatische werken*, ook in Noord-Nederland bekend, dan dat het noodig weze, die hier opnieuw te ontleden. Men kent Sleeckx als een voortreffelijk stilist, een keurig taalbeoefenaar en een mannelijk en karaktervol teekenaar. Zijne dramatische werken zijn stellig tot nu toe het beste, dat wij in Zuid-Nederland van dien aard bezitten. Als novelle schijnt ons *Hildegonde* echter al te geleerd, al is het opgevuld met historische bijzonderheden, waar de Schrijver veel te lang bij verwijlt en die dan ook den gang des verhaals verlammen en het boek totaal eentonig maken. Weldra zou men het veeleer eene archeologische studie dan wel een bellettristisch werk heeten mogen.

Een verdienstelijk werk van Teirlinck-Steijns is *Baas Colder.* Ware het ons onmogelijk geweest, hun bundel *Gedichten en verhalen*, ten minste voor wat betreft de gedichten, goed te keuren, hier toch hebben wij te doen met een onderhoudend verhaal, waarin, in bonte mengeling en in belangwekkende toestanden, eenige flink geteekende silhouetten oprijzen: Baas Colder, de ongevoelige gierigaard, zijn onnoozele en kreupele zoon Dirk, zijne lieftallige dochter Lize, - en dezer minnaar, Bruno. - Van wat vergezochte en tevens ietwat versleten *machine*, als b.v. het in brand steken der hoeve en de providentieele dood van Giers, den vijand van Bruno, - even min als

van zekere neiging tot ontijdig moralizeeren kan men *Baas Colder* moeilijk vrijpleiten.

Na eenvoudig vermeld te hebben P. Denijs' *Marieken van 't Kruishof*, ga ik over tot het bijzonderste romantisch product van 't jaar: *Alleen in de wereld* van August Snieders.

Op last van *Het Davidsfonds* op een getal van 6000 exemplaren uitgegeven, heeft dit werk al dadelijk de populariteit, die het verdient, gewonnen. *Alleen in de wereld* is een der schoonste werken, die Snieders geleverd hebbe sedert de tweede hervorming zijner *manier*, d.i. sedert hij de romantische school verliet, om nog enkel de natuur en de werkelijke menschen, op heeter daad betrapt in wat zij schoons en afschuwelijks, deugdelijks en kwaadaardigs hebben, af te schetsen.

Alleen in de wereld vertolkt ons in boeiende tafereelen, met de meest dramatische toestanden doorspekt, de wedervereeniging van eenen ouden edelman, door rampen en wederwaardigheden menschenhater geworden, met zijne vrouw, die hij om verdenkingen, eenigszins gebillijkt, maar onverdiend, sedert meer dan 20 jaren met hare twee kinderen, zoon en dochter, had verlaten, om zelf, onbekend, verre van België te gaan ronddolen. Het tooneel speelt eerst te Antwerpen, voor het grootste gedeelte der gebeurtenissen echter in eene onzer badsteden.

Bijzonder in 't opmerken der gebreken is Snieders ervaren: met één woord, een trek staat zijn model, levend, voor u. Zijn student Chiduc, hoewel een beetje overdreven, is eene naar de natuur opgevatte satire. Zijn oude edelman, diens groothartige zoon en edeldenkende kinderen zijn echte typen. Lichter en vlugger van omtrek zijn de Poolsche muziekprofessor Daliska en zijne lieftallige dochter: doch niet min waar daarom, noch min aantrekkelijk. - Eene wonderbare en diep doordachte rol speelt in 't geheele werk eene pop: deze is de geest, die gansch de handeling en ontwikkeling bezielt; in haar ligt, ja, de eenheid des werks; rond haar draait, als rond eene spil, het gansche *drama.* Snedig en bondig is de taal van Snieders; hij vindt zonder moeite het juist-schilderend woord, het woord, dat u in een opendoen des monds een man karakteriseert. Zijne zinnen zijn kort, soms ja wat te zeer gehakt en afgebroken, doch des te levendiger wordt er zijn stijl door. Buiten een enkel paar tooneeltjes, die ons overdreven toeschenen, is *Alleen in de wereld* een werk vol actualiteit en voorzeker een voortreffelijke tegenhanger van de puike, alom zoo gretig ontvangen novelle van denzelfden meester: *Waar is de Vader?*

Heb ik nu nog eventjes vermeld de lezenswaardige uitgaven: 1°. *Studenten-almanak* van het taalminnend Gentsch studentengenootschap *Het zal wel gaan*, met een portret van den betreurden Tony (A. Bergmann), eene weinig nieuws aanbrengende levensschets van denzelf-

de door Hoogleeraar Fredericq, en wat beter is, eene nog onuitgegeven schets van den man, die ons met Ernest Staas beschonk;

2°. *Jaarboek* der lett. afd. J.F. Willems, van Antwerpen, waarin voorkomen: van Jan Bouchery eene levensschets van F.A. Snellaert; van De Saedeleer eene lieve novelle, *Mulder Marcus* geheeten; van J.B. van Camp eene verhandeling *Over grootte en vorm der aarde*; verder gedichten van Alf. Dekkers, Van Herendael en Bouchery;

3°. *Jaarboek van het Willemsfonds*, dat benevens eenige belangrijke verhandelingen en voorlezingen ook gedichten behelst van Antheunis, Coopman en anderen;

4°. *Jaarboek van het Davidsfonds,* waarin gedichten voorkomen van Fr. Sevr. Daems, Clays en steller dezes;

5°. *Twee novellen* van Jan Bouchery, op welke men nagenoeg mag toepassen, wat wij hooger over Van der Ven's *Novellen* schreven; -

dan heb ik nog enkel een viertal geschiedkundige werken en eenige tijdschriften te vermelden, om een zoo goed als volledig gedacht gegeven te hebben van de letterkundige beweging in België gedurende het verloopen jaar.

Werken van het hoogste belang zijn dan ook zoowel E. van Evens' sierlijk gedrukte uitgave van Willem Boones' *Geschiedenis der stad Leuven,* (Leuven, II deelen, groot in folio, Em. Fonteyn, 20 franken), verrijkt met eene volledige lijst wapenschilden der adellijke *geslachten* of *lignages* en met eene reeks platen, den ouden Leuvenschen ommegang voorstellende; zoowel Duclos' *Onze helden van* 1302, eene studie over hunne daden en hunnen geest, in verband gebracht met de voortijden: een boek vol kostbare aanteekeningen, waarin beurtelings behandeld worden: I. de slavernij en hare afschaffing; de dienstbaarheid; de leenroerigheid; de kruisvaarten; de gemeenten in hare opkomst en haren bloei; corporatiën, koophandel, hanze; de opkomst der burgerij; Van Maerlant; Klauwaerts en Leliaerts; voorrechten der gemeenten in 1300, enz.; II. de eigenlijke strijd van Vlaanderen tegen Frankrijk's vorsten; Brugge, zooals die stad in Breydel's tijd bestond; Breydel en De Conink; zoowel, zeg ik! als de *Geschiedenis der Antwerpsche schilderschool*, door Max Rooses en Van den Branden beiden behandeld in een afzonderlijk werk en bekroond in den Antwerpschen stadsprijskamp, ter gelegenheid der Rubensfeesten uitgeschreven, en sedert respectief bij Muquardt en Buschmann in druk verschenen.

Wat taal en stijl, zoowel als gehalte en oorspronkelijkheid der critiek aangaat, spant het werk van M. Rooses, den talentvollen bewaarder van het Plantijn-museum, de kroon. Prachtig is het tafereel, dat steller ons ophangt van onze Vlaamsche kunstontwikkeling, en met beleid en geest wreekt hij onze realistische meesters over het misprijzen van vreemde critici.

Op het gebied der tooneelletteren heb ik te melden: de 2de en 3de

deelen van Em. Rosseels' *Compleete werken*; een tooneelspel in 1 bedrijf van Pieter Geiregat, dat niets, wat tot lachen of weenen stemme, niets boeiends of roerends behelst, en daarenboven in gebrekkige en hinkende Alexandrijnen is geschreven; E. van Bergen's 4 *Tooneelstukken* en *Schijn bedriegt,* die ik niet zal beoordeelen, omdat ik ze niet gelezen heb; Gust. Hendrikx', *Het verloren minnebriefje,* blijspel in 1 bedrijf, dat, evenals zijne ook onlangs verschenen *Kosterliefde*, blijken geeft van opmerkingsgave en humor, al is ook deze laatste nog niet altijd *de bon alloi*; - *Roosje van den veldwachter,* drama in 3 bedrijven door H. de Tière en G. Hendrikx, hetwelk ons een versleten en vergezocht melodrama-onderwerp in niet boven het gewone peil verheven tooneelen opdischt; en eindelijk *Martha*, spel in één bedrijf van W. Suetens, dat bij den nog jongen schrijver vrij veel technische kennis en tevens een fijn gevoel voor het schoone verraadt, maar noch van langdurigheid noch van taalgebreken is vrij te pleiten.

Volledigheidshalve zal ik nog noemen: Arn. Maes, *Brieven uit Midden-Afrika*; Em. Rosseels' *Voor heden en morgen*, aphorismen van godsdienstigen en zedelijken aard, waarop men heel goed Martialis' gezegde kan toepassen: ‘Goed en min goed behelzen zij’; J. Bouchery, *Edelgesteenten*, proza en poëzie van Nederlandsche schrijvers, eene voortreffelijke keuze, bestemd tot leesboek voor lagere en middelbare scholen; *Huiselijke godsdienst onzer vaderen*, geschiedkundige studie van Frans de Potter; *Hendrik Groenland*, een verhaal uit de *ijzingwekkende* (*sic*) jaren 40, door P.P. Denys; eindelijk *Novellen en verhalen*, door *Het Davidsfonds* uitgegeven, en eene Kerstnovelle van schrijver dezer regelen, *Melchior I en Melchior II* bij name.

Verscheidene werken, sedert lang aangekondigd en die nog vóór einde 1880 moesten het licht zien, kan ik enkel opnoemen: *Gudrun*, historisch drama in verzen, van Albrecht Rodenbach (overl. Juni 1880), Hoste, Gent; *Hiawatha*, vertaald uit het Engelsch van Longfellow door G. Gezelle en Em. Lauwers; *Nagelaten Gedichten* van Alfred Weustenraad, neef van den Fransch-Belgischen dichter van dien naam, en in 1879 op 17jarigen leeftijd verscheiden; *Velerlei Gebloemte*, gedichten van Theod. Sevens; *Julius Caesar* van Shakespere, vertaald door Em. Lauwers en G. Gezelle, en *Lentesotternijen,* nieuwe liederen en gedichten, door schrijver dezer regelen toegewijd aan den Platduitschen dichter Klaus Groth.

Wat de tijdschriften betreft, mogen zich in voortdurenden en immer toenemenden bloei verheugen: 1°. het *Nederlandsch museum*, uitgegeven onder bestuur van J.C. de Vigne, Dr. Paul Fredericq, Dr. J.F.J. Heremans, Dr. J. Morel, Mr. A.M.N. Prayon en Rogge; 2°. de *Vlaamsche Kunstbode*, onder redactie van A.J. Cosijn, tijdschrift, dat zijn 10^{den} jaargang beleeft en de meeste levende Zuid-Nederlandsche schrijvers tot medewerkers telt; 3°. de *Toekomst*, onder redactie van Alb. Sleeckx, (bijzonderlijk voor paedagogische vraagpunten ingericht); 4°. *De*

Halletoren, te Brugge door Prof. Sabbe, K. de Flou en L. van Gheluwe uitgegeven; 5°. *Rond der Heerd,* wekelijksche uitgave voor oudheid en taalkunde, en meer in het bijzonder het orgaan der Westvlaamsche school; Gezelle, die het vóór 14 jaar stichtte, Duclos, de huidige bestuurder, De Bo, Callebert en anderen zijn erin werkzaam; 6°. *De Vlaamsche School*, tijdschrift voor schoone kunsten, letteren en geschiedenis, opgeluisterd met platen, onder redactie van D. van Spilbeeck te Antwerpen verschijnend; 7°. *De Nederl. Dicht- en Kunsthalle*, geredigeerd door Coopman en De la Montagne en, als typographische uitvoering, eene perel; 8°. *De Nieuwe school- en letterbode*, tijdschrift voor Onderwijzers, dat te Baerle-Hertog het licht ziet; en eindelijk 9°. de *Vlaamsche Wacht*, te Gent sedert 2 jaren in veertiendaagsche afl. uitkomende, en waaraan Fr. de Potter, K.L. Ternest, Clays, Broeckaert en anderen arbeiden.

Het weze mij toegelaten, deze bladzijden te sluiten met eenige regelen te wijden aan de nagedachtenis van twee onzer Vlaamsche dichters, Frans Jozef Blieck en Alb. Rodenbach, ons beiden in den loop van 1880 ontvallen, en waarvan de tweede eenmaal mijn boezemvriend was.

Frans Jozef Blieck werd 24 Dec. 1805 te Wervick, in West-Vlaanderen, geboren, en na aldaar tot op zijn 19de jaar bij een notaris werkzaam geweest te zijn, werd hij eindelijk, na achtereenvolgens Kortrijk, Wezelghem, Brussel en Veurne tot verblijf gehad te hebben, in '42 notaris te Iseghem. In deze laatste stad verbleef hij tot in 1862, wanneer hij van zijn ambt afzag, om zich met zijne huisvrouw en zijne eenige dochter opnieuw in zijne vaderstad te vestigen.

Hoewel hij eerst op zijn 23ste jaar als dichter optrad, was hij toch een der eersten, die hier te lande pogingen aanwendden, om de miskende en verwaarloosde moedertaal in eere te brengen. In 1834 reeds dingt hij met zijn boezemvriend, den even ouderen Ledeganck, naar het eeremetaal met zijn lierzang *Belgies Lotsbestemming,* waarboven echter Ledeganck's gedicht door de jury verkoren werd.

In 1839 zag te Kortrijk van hem het licht *Mengelpoezy*, eerste deel; terwijl deel II in 1830 en III in 1863 te Roesselare verschenen.

Vriend van Rens, evenals van Van Duyse en Blommaert, was hij een der oudste en trouwste medewerkers van het *Letterkundig Jaarboekje*, door Rens 42 achtereenvolgende jaren uitgegeven.

Reeds diep in de zestig vergastte de geestvolle grijsaard ons nog in 1874 met een te Wervick gedrukt bundeltje, door hem, aardig genoeg, *Lentetuiltje* getiteld, terwijl in 1875 zijn berijmd tafelspel, *Twee blauwe schenen*, werd uitgegeven.

Sedert 1830 was Blieck eerevoorzitter der letterlievende maatschappij

De Vriendschap van Roesselare. - Hij ontsliep op 26 April l.l. te Wervick, in den ouderdom van 75 jaren.

De strekking van 's mans poëzie is, gelijk die zijner meeste tijdgenooten van 1830, als daar zijn Mevr. Van Ackere, en ook Ledeganck en Van Duyse in hunne eerste periode, streng klassiek. De eenvoudige, naïeve toon en de losse behandeling, die onze huidige dichters kenmerkt; het meer krachtige en realistische van dezer opvattingen, dat alles steekt voorzeker, zoowel als de strengere eischen, die der jongere poëzie gesteld zijn onder technisch oogpunt, sterk af tegen het langdradige en hoog opgevijsde der onderwerpen, het stijve en weinig natuurlijke der behandeling, onzen voorgangers eigen. Doch om deze reden gener mannen nagedachtenis verwaarloozen, ware onrechtvaardigheid. Verbeelding en ernstig bearbeiden der eens verkozen stoffen kan men Blieck niet ontzeggen. - Zijn *Lentetuiltje* tintelt van eene frischheid en een levenslust, die men uiterst zelden bij een grijsaard zal aantreffen, en meer dan één schetsje, meest herinneringen uit zijne jeugd, zou ik daar kunnen toonen, dat van geest en humor uitblinkt.

Een der pijnlijkste verliezen, die onze Vlaamsche letteren treffen konden, was de dood van Albrecht Rodenbach, geboren te Roesselare in 1856, en aldaar overleden op 23 Juni l.l. in den ouderdom van 24 jaren.

Na met eer en glans zijne humaniora te hebben voltrokken in het kleine seminarie zijner geboortestad onder leiding van uitmuntende en geleerde leeraars, waaronder ik enkel Hugo Verriest wil noemen, omdat deze den veelbelovenden jongeling *quasi* gevormd heeft, werd Rodenbach in 1876 student ter Hoogeschool van Leuven, met het doel zich op de studie der rechtsgeleerdheid toe te leggen. Daar vervoegde ik hem in 1877, na een eerste jaar duurzame vriendschap, en daar ook stichtten wij samen *het Pennoen*, dat Rodenbach in 1880 verliet, doch dat weldra van eene viermaandelijksche uitgave, tot dan uitsluitelijk tot de studenten gericht, mocht gedijen tot een maandelijksch tijdschrift voor kunst, letteren en Vlaamsche oudheid, dat met Januari 1881 zijn 4^{den} jaargang zal intrad.

In het opstellen van deze bladzijden, evenals in de letterk. werkzaamheden van het studentengenootschap *Met tijd en vlijt*, deden wij onze eerste stappen. Dáárin liet Rodenbach verschijnen, of droeg hij mondeling voor, zijne eerste dichtproeven en verhandelingen.

Zijne *Eerste gedichten* zagen in 1879 te Roesselare het licht. Wij herkennen het gereedelijk: nog was de talentvolle jongeling niet ten volle *zichzelf*, verre van een volmaakt meesterschap over den vorm bereikt te hebben. Maar toch sprak hij zich in die 100 kleine bladzijden uit als een machtig kolorist en als een schitterend phantast. Tot de school van Leconte de Lisle behooren zijne *Eerste* van dichtst nabij tehuis. Zijn *Fierheid*, dat hij mij in 1871 in eene studentenuitgave: *De Vlaamsche vlagge* opdroeg, zijn gloedvol *Rid der Walkuren* naar Wagner's zangspel; zijn fijngeciseleerde *Zwane* en de

Arend; zijn lichtgetoetste *Avond*, verder *De Coninck verlost* en *Abyssus abyssum invocat,* zijn voortreffelijke stukken. Zijn historisch drama *Gudrun*, in 5 bedrijven, waarvan hij de stof vond in het aloude epos van dien naam, en dat hij in vijfvoetige iamben geschreven had, werd in den tooneelletterkundigen wedstrijd, door de stad Antwerpen in 1877 uitgeschreven, met eene bijzondere eervolle melding, ofschoon *buiten den prijskamp*, vereerd. - Wij durven het zeggen: Rodenbach was ertoe opgewassen, om ons eindelijk met een tooneel, dien naam waardig, te beschenken. Gescherpt in de studie der bijzonderste meesters, Shakespere, Göthe en Schiller, bezat hij eene overgroote tooneelkennis: - *charpente*, *plasticiteit* in de schikking, *perspectief* in de voorstelling, zelfs de *trucs* was hij meester. Hij zou karakters ontworpen hebben, mannen van één stuk, en *levend*; levend in den vleesche en den bloede, zou hij die ten tooneele gevoerd hebben. 't Is waar, te weinig handeling, te veel herhalingen en redeneeringen, die den gang verlammen, bevat, volgens 't oordeel der jury, zijne *Gudrun*; op menige plaats mag de versbouw gebrekkig wezen. ‘Met al die feilen is het niettemin grootsch van opvatting, echt nationaal, frisch en verheven, en getuigend van degelijke studie en gewetensvollen arbeid’ (Verslag van A. Cornette over bedoelden prijskamp).

In dit werk, - waaraan Rodenbach drie jaren van zijn leven besteedde en waaraan hij de laatste hertoetsing wou toebrengen, toen de dood hem trof, - dit prachtig *praemissum*, waaraan het noodlot voor immer alle gevolgtrekking verbood, heeft Schrijver getracht af te schetsen de aloude karakters van onze heidensche Vlaamsche kustbewoners (de Moeren of Morinen) en hunnen heldenmoed in het bestrijden der Roomsche beschaving. - Zijne *Gudrun* is de dochter van Carausius, den van Moerenkoning tot keizer verheven krijgsman. - Het werk is bij Hoste, te Gent, ter perse en zal eerlang, hopen wij, het licht zien. - Het drama van Oehlenschläger strekte den jongen dichter, voor het schilderen dezer voor-Germaansche zeden, blijkbaar tot voorbeeld.

Hoewel wij nu niet hoog oploopen met zijn te Brugge bekroond gedicht over *Breydel de Coninck*, durven wij echter zijn voortreffelijk fragment, *Irold's jeugd*, eene navolging van den dichter van *A quoi rèvent les jeunes filles*, ter lezing aanbevelen.

Gedurende zijne krankheid van meer dan acht maanden bleef Rodenbach niet werkeloos. Wij weten uit goede bron, dat een klein bundeltje *Tweede gedichten* zoo goed als gereed ligt voor de pers. Waarom gelast de familie des betreurden overledenen geen zijner vrienden, deze laatste en kostbare erfenis aan de vergetelheid te onttrekken? Ware zulks niet de schoonste hulde aan zijne nagedachtenis, hulde, die den doode zelven meest welkom zijn zou?

Melden wij nu nog, alvorens eene enkele proeve uit zijne *Eerste*

gedichten mede te deelen, - eene vermetelheid, waartoe onze vorige vriendschap tot den afgestorven jongeling ons bij den goedjongsten lezer zou tot verschooning strekken, indien de poëzie zelve daartoe niet volstond! - hoe Rodenbach eenige maanden vóór zijn dood werd aangenomen tot lid der *Nederlandsche Maatschappij van Taalkunde,* te Mechelen gevestigd onder voorzitterschap van Prof. Heremans, eene hulde, die een schrijver van zoo jeugdigen leeftijd maar uiterst zelden mocht te beurt vallen.

‘De zwane.

Des hemels spiegel, mild en frisch
de lucht in 't ronde lavend,
daar ligt de vijver, maagdelik schoon,
in stillen zomeravend.

En kalm in haren avondlust,
bij 't zoet gesching der mane,
ligt langzaam drijvend op het meer,
de droomerige zwane.

De dichterlike vogel mint
het maagdelike water,
en baadt wellustig, spiegelt, drinkt,
aanhoort het lief geklater.

En onbewust bemint hem 't meer
en streelt zijn blanke veder,
en klatert zacht, en spiegelt hem
zoo teer, zijn beeltnis weder.

Doch, weiger en bescheiden in
bewondering verslonden,
nooit heeft des vogels reine min
die maagdelikheid geschonden.’

POL. DE MONT.

Doornik, 10 Januari 1881.

Eene vertaling, die niet is uitgegeven.
Jordan's Siegfriedsaga.

‘Aber mit der deutschen Poesie ist 's, Gott sei Dank, zur Zeit noch nicht zu Ende!’ jubelt ergens, uit volle borst, Georg Reinhard Röpe. Zouden wij, kinderen van den Dietschen bodem, het den zoon der Duitsche gouwen kunnen nazeggen?

Te dwaas is het, mede in te stemmen met de eindelooze jeremiaden over de platheid, het proza, het realisme en materialisme onzer negentiende eeuw, die zoo rijk aan waarachtige poëzie is voor wie iets diepers kennen dan oppervlakten alleen.

Ondankbaar ware het tevens, te vergeten, dat, of Bilderdijk schier reeds eene halve eeuw in een vergeten graf is neergelegd en Da Costa zijn geliefden meester moest volgen naar het land, vanwaar niemand wederkeert, nochtans Nederland niet schaamrood de oogen behoeft neer te slaan, waar het de vraag te beantwoorden heeft: ‘Land van Hooft en Huygens en Vondel, waar zijn uwe dichters uit de tweede helft der negentiende eeuw?’

Ieder weet, wat dan met dankbare blijdschap voldoends te zeggen ware.

Maar Röpe schreef die woorden aan het eind eener afdeeling van zijne allerverdienstelijkste studie over ‘die moderne Nibelungendichtung’ en naar aanleiding van hetgeen hij over de bewerking d i e r s t o f, in het Duitschland onzer eeuw, het voorrecht had in het midden te mogen brengen. Hem gold het niet de vraag, of er nog ‘smeden in Israël waren?’ - maar veel meer: te mogen verkondigen, hoe onder dezen nog gevonden werden, die met eene grondstof van de hoogste waarde durfden en konden worstelen en zegepralend wijzen op wat ze als proefstuk daarvan hadden geleverd. Die gevonden, neen! eenvoudig die o n t m o e t te hebben, was, wat hem dien jubeltoon deed slaken. Alle noord-Germaansche volken hebben een gemeenschappelijken, onuitputtelijken schat in het Nevelingen- of het Rijngoud. Helaas! sommigen hunner schijnt hun eigen rijkdom onbekend. Den Duitschers beoosten den Rijn was die dat sedert des Zuricher Hoogleeraar Bodmer's vondst niet meer. Of ook een Frederik de Groote, in zijne stompheid voor wat niet Fransch was, hem geen ‘schot buskruit waard’ achtte, daar waren verstandiger lieden dan die gelukkige veldheer en model-Pruisenkoning. Geibel en Hebbel, om geene anderen te noemen, hadden gezien, welke de beteekenis was van wat Bodmer, Myller, Simrock hunner natie en der menschheid hadden teruggegeven.

Wat d o o r h è n daaraan ontleend, door h è n uit het genomene gegoten of gehouwen was; - h ù n n e frissche, nieuwe bewerking der oude stof gold Röpe's zegekreet. Maar zou d é z e, en om d i e reden, door ons N e d e r l a n d e r s en v a n o n s z e l v e n mogen worden herhaald?

Wat Geibel en Hebbel vóór 1865 in dramatischen vorm hadden ondernomen, heeft na hen Jordan, in dien van het epos, voortgezet. Van hem is in of vóór 1869 een heldendicht verschenen, dat, onder den naam van *Die Nibelunge,* reeds in verschillende uitgaven het licht gezien heeft, door den dichter zelven fragmentarisch in geheel het noordelijk beschaafd Europa, van de Newa tot de Po en de Noordzee, mondeling is voorgedragen en op een dier bardentochten, in den winter van 1875/1876, ook in ons land op die wijs is bekend geworden.

Doch of die arbeid in menig opzicht een meesterstuk zij, wie eigenlijk weet dat onder ons, tenzij de weinigen, die werkelijk Duitsch kunnen lezen en dan zich nog bezighouden met... poëzie; of het nog geringer aantal, dat eene voordracht in het Duitsch volgen kan? ‘Ist 's aber mit der Poesie’, in ons land, dermate ‘was Gott verhüt', zur Zeit zu Ende’, dat, als ook de groote en oorspronkelijke Nederlandsche dichters zich - en te recht - aan eigen scheppingen wijden, onder de beoefenaren van vaderlandsche taal, prosodie en metrum er geen gevonden word, die dezen arbeid, in passend Hollandsch gewaad, den landgenoot zoude willen bekend maken op de wijs, als Vosmaer dat Homeros deed?

Of zou de schuld elders gelegen zijn? Of is hier aan uitgeversangst te denken en, als beweegreden van dezen, aan te weinig kooplust bij wie lezen tusschen Dollart en Schelde? Ongetwijfeld! de brochure over faecaliën, prostitutie, rioleering en kamergekijf belooft ruimer debiet dan (zelfs c.q. de meesterlijkste) vertolking van een... gedicht, nog wel door onbekenden, of zelfs maar halfbekenden. Misschien is dit de reden, dat in portefeuille blijft, wat op dezen oogenblik tot de eenvoudig Nederlandsch lezenden zelfs zouden kunnen genieten van Jordan's arbeid. Althans zeer stellig bestaat de vertaling ééner afdeeling van zijn epos - de Siegfriedsaga - reeds in haar geheel; en minstens is die der andere - Hildebrand's Heimkehr - waarschijnlijk een goed deel gevorderd.

Maar onbekend maakt onbemind. Misschien, dat eenige bladzijden over dit onderwerp èn den boekhandel èn ons lezend publiek nuttig zouden kunnen zijn. Om niet te uitvoerig te worden, zullen ze er slechts een deel van behandelen. Dit kan te gereeder geschieden, omdat - of Jordan de Siegfriedsaga en Hildebrand's Heimkehr tot één geheel verwerkt heeft en saamgesmolten tot wat hij z i j n *Nibelunge* noemt - het eerste dier beide bestanddeelen zeer goed op zichzelf, buiten verband met het andere, verstaan en derhalve ook

behandeld kan worden; terwijl bovendien niemand - door den naam op het dwaalspoor gebracht - moet meenen, dat Jordan's epos slechts eene nieuwe uitgaaf ware of eene, in hoofdzaak weinig van het oorspronkelijk verschillende, omwerking van het oud-Duitsche *Nevelingenlied.*

Met dien arbeid - waarschijnlijk van Küreberger, uit de 12de eeuw - heeft de compositie van den dichter der 19de niets meer gemeen dan bijv. eene Romeinsche geschiedenis van Niebühr of Mommsen met die van Titus Livius. Daar en hier hebben de ouderen en de jongeren eenvoudig uit dezelfde bron, van hetzelfde water geschept. Maar elk heeft, op zijne wijs, wat hij nam gedistilleerd. Küreberger leefde in den tijd der alchimisten en is in die bewerking niet gelukkig geweest. Jordan beleeft de dagen, nu de scheikunde haar triumftocht houdt over de aarde, en 't is hem voor zijne zuivering en omzetting der stof ten zegen geworden. Küreberger's gedicht moge, voor zijne dagen, een reuzenbouw geweest zijn, waarmede Heinrich Heine het zoo zinrijk heeft vergeleken, en voor alle eeuwen schoonheden bewaren; maar het lijdt, in bedenkelijke mate, aan de kwalen der letterkunde, der epische vooral, van de middeleeuwen: gebrek aan motiveering en psychologische ontwikkeling. Op dàt stuk daarentegen heeft Jordan zich den meester getoond. Küreberger maakt eenig gebruik van wat hem ten dienste stond, maar ten aanzien van één gewichtig deel zijner stof aller-allergebrekkigst, terwijl hij een ander, onmisbaar bestanddeel volkomen verwaarloost en misschien niet eens heeft gekend. Ook hierin overtrof hem Jordan verre, daar deze aan zijn gedicht ten grondslag heeft gelegd, wat van hetgeen hem de oudheid bood, er ten grondslag aan liggen moest.

Zijn nu echter de zonen van dezen tijd betere scheikundigen dan de middeleeuwers, als bouwmeesters overtreffen dezen genen ver. Dat blijkt ook weder aan Küreberger en Jordan. De eerste.... verwaarloosde zijn materiaal, en nochtans is zijn gedicht het Hooglied der Wraak geworden: een ontzaglijk tafreel, hoe eene der heldinnen, Bruunhilde, met haren onwaardigen gemaal Gunther en diens raadsman Hagen een haar aangedaan onrecht aan haren verongelijker Siegfried bezoekt, maar daarna Siegfried's echtgenoote, Kriemhilde, de moordenaars, zooveel ze kan, hunne schuld doet boeten. Jordan daarentegen nam in zijne schepping op, wat Küreberger niet had mogen verwaarloozen: het Nevelingengoud, door hem Rijngoud genaamd, en Siegfried's vroegere betrekking tot Bruunhilde, maar vermeerderde het daarenboven met de straks genoemde Hildebrandssaga; deed, als het ware, een *Odysseia* samensmelten met een *Ilias*, en goot uit het mengsel, wat ten slotte blijkt eene verheerlijking van... het Duitsche Keizerrijk te bedoelen. Doch daardoor werd zijn gedicht - bij alle hooge en toch slechts billijke waardeering zijner niet genoeg te roemen letterkundige verdiensten, van zijnen rijkdom, zoo van gedachten als van vin-

ding en uitdrukking, - wat den eigenlijken i n h o u d betreft, zachtst uitgedrukt eene hybride. Daarom ook kan het, bij den besten wil, a l s g e h e e l niet worden geprezen.

Gelukkig echter drukt die fout het zachtst, het minst merkbaar, zoo goed als volstrekt niet hinderlijk op de, voorts hier uitsluitend te bespreken, eerste afdeeling, de Siegfriedsaga, welke trouwens, reeds eer Jordan haar vond, een geheel op zichzelf was en het bij hem ten slotte is gebleven.

Oorspronkelijk is dit verhaal geene ‘saga’, maar eene ‘mythe’. De saga toch veronderstelt een eenigszins geschiedkundigen bodem, zij die zelfs ook maar ingebeeld. Zij wil doorgaan voor het verhaal van iets, dat o n d e r d e m e n s c h e n, en, in hoofdzaak, d o o r h e n gebeurd is. De mythe daarentegen ontleent, ja! der geschiedenis, of liever aan wat men zich als mogelijk voorstelt, haar kleed; maar zijzelve, haar eigenlijk lichaam, is bloot en uitsluitend de voorstelling, de afbeelding van een of ander, dat tot het rijk behoort der zoogenaamde onbezielde, zuiver stoffelijke natuurverschijnselen, buiten de menschheid om. Wie haar het eerst uitdachten, wie haar schiepen, kleedden, wat ze dienaangaande wilden onderwijzen, in den vorm van menschelijke handelingen en lotgevallen, maar wisten zelven, dat d i e niet, en z ó ó niet hadden plaats gehad. Zij spraken tot kinderlijke volken in den vorm, die bij kinderen den meesten ingang vindt. - Zonsopgang en zonsondergang; doorbreken der lente tegenover des winters macht en des winters heroveren van zijn gebied op de zomer en herfst geworden lente; donder en bliksem; aardbeving en regen; het opdoemen van het dreigend wolkgevaarte en de kracht des winds, die het doet verstuiven; regenboog en avondrood; de geboorte van den dauwdroppel en zijn verdampen onder den kus der zon; de starrenhemel, de dampkringslagen, zee, en aarde, en vuur, ja, wat niet al: ze worden in de voorstelling van naar het denken, scheiden, ontleden en verbinden nog luttel, doch, wat de verbeelding betreft, des te scherper ontwikkelde kinderlijke natuurvolken hetzij personen of iets, dat dien personen toebehoort, kleedingstukken en wapenen bij voorbeeld; hetzij gebeurtenissen, waarin die personen eene rol spelen. Het dondert: dat is Thor's wagen, die door de wolken davert. - De bliksem heeft een mensch gedood: Zeus heeft hem met zijn, door de Kyklopen gesmeed, wapen getroffen. - Dat de zon, de aarde verwarmend, haar in staat stelt vruchten voort te brengen, doch tevens haar doet uitdrogen; daardoor verwelken, dorren, wat zijzelve te voorschijn riep, en moerasgif optrekt uit vuile poelen en polderslooten, wordt eene geheele geschiedenis van een weldoener, die, desniettemin, de tyran is van zijne beweldadigden zelf. Zoo dooden, evengoed als de bliksem van Zeus, de schichten (stralen) van Foibos-Apolloon (de zon) en is die God toch tevens de vader van Asklepios (de geneeskunst); evenals, de lans van Achilleus (ook een zonnegod,

of zonneheld althans) machtig is de wonden te heelen, die zijzelve heeft toegebracht. - Zoo is de gouden vacht, die Jason met zijne Argonauten uit Kolchis (voor den Griek: uit het Oosten) moet halen, het gouden uchtendrood; terwijl de appelen der Hesperiden, die in het Westen gloeien, de van goud glanzende wolkjens aan de avondkim voorstellen. - De aarde bloeit in de lente; ziet hare vruchten rijpen in den zomer; staat ledig, als de oogst is geëindigd; verliest zoo goed als heel haar tooi in den winter of wordt geprangd in diens ijzeren boei: en 't wordt als vanzelf het verhaal van eene, wier lachende jeugd zich voor den rijpen leeftijd rijken voorraad verzamelde, maar arm en verlaten sterven moest of in kluisters werd geslagen; doch - met het oog op de keerende lente - om later hetzij te herleven, hetzij bevrijd te worden. Of Loki, de verderver (het vuur en dus ook de zengende zomerhitte, die het graan tot rijpheid bracht), snijdt Sif (den akker) de gulden hairen (gele halmen) af, wanneer de sikkel door het koornveld vaart. Maar Sif's echtgenoot, Thor, de Dondergod, die de lente terugbrengt uit het Oosten, weet den booswicht te dwingen, haar schoonere lokken terug te geven. Prometheus....

Doch waar zou het einde zijn? Herinnering moet hier volstaan. Genoeg, dat ook de Siegfriedsaga oorspronkelijk zulk een natuurmythus is geweest en als zoodanig voorkomt in de heldenliederen der Edda, waar we hare eerste sporen ontmoeten. - Siegfried zelf is de zon, de jonge, de nieuwe, de jaarzon echter. Want Fro of Freyr is zijn eigenlijke vader, schoon dan ook, naar den mensch gesproken, hij de zoon eens stervelings is. ‘Het past u niet’, zoo spreekt daarom ook, bij Jordan, Freyr tot zijne zuster Freya:

> ‘“Het past u niet, preutsche, steeds Siegfried te plagen,
> omdat Ik, vóór jaren, de jeugdige Jördis
> een weinig bewonderde, al was ze ook een vrouw slechts,
> haar wijdende door, uit het wezen mijns wezens,
> mijn schittrendste stralen naar d' aarde te schieten
> in 't uur, toen zich Siegfried het aanzijn ontsloot.”’

Doch Freyr z e l f , Siegfried's vader, blijft de e i g e n l i j k e , de de jaren overlevende zon. Niemand zal vragen: wat dan wel ‘nieuwe zonnen’ zouden wezen tegenover de ‘oude’, de ware, de eenige? ‘Nieuwe jaren, nieuwe zonnen’, zingt te recht Türrschmied; en zelfs ons eigen spraakgebruik staaft de juistheid dier uitdrukking, zoo dikwijls wij van eene ‘nieuwe maan’ gewagen. Maar vooral voor de krachtiger werkende verbeelding der natuurvolken was iedere zon, die met Juli begon weg te kwijnen, om met midwinter te sterven, één zon, de ‘oude’ dus; en de zich, na de steenbokswending, als herstellende, om daarna dagelijks in kracht toe te nemen, eene andere, de ‘nieuwe’; totdat ze, op hare beurt, van kracht vermoeid, oud en afgeleefd, voor eene opvolgster moet wijken.

Op deze wijze derhalve is Siegfried de jonge zon, de j a a r z o n , de zoon van Freyr of Fro: d.w.z. van de zon, ‘die steeds blijft’. - Bruunhild, het door hem uit een tooverslaap gewekte meisje, is de uit winterverstijving als uit een doodssluimer door de lentezon tot het leven teruggeroepen aarde. Het Rijngoud, de schat der Nevelingen, van de kinderen des nachts en der duisternis, - beurtelings in het water wegzinkend en daaruit weder te voorschijn gebracht, om er opnieuw aan te worden prijsgegeven en zoo verder in eindeloozen wisselloop - duidt oorspronkelijk de starren aan: de gulden, de zilveren, naar het den dichters het best voorkomt, maar altijd de als metaal glanzende, beurtelings in de zee wegduikende of daaruit opdoemende millioenen van den nachtelijken hemel. Doch daarna ook somwijlen alle schatten der aarde: hare bloemenpracht, haar bladertooi, haar veldtapeet, die telkens zich uit haar schoot vernieuwen, om telkens weder zich met haar stof te vermengen. De zon geeft ze der aarde en ontneemt ze haar, gelijk Siegfried Bruunhilde het Rijngoud. - Hagen, de vijand Siegfried's van den beginne, is niemand anders dan de Högni der Noren, de Haman uit het boek Esther, de Wintergod, die de zon (Siegfried) niet kan uitstaan. Kriemhild, die Bruunhild verdrong uit Siegfried's gedachten.... Och? wie dacht ooit aan 'tgeen de zon zoo al doet en niet doet, zonder te begrijpen, dat dit meisje in de zonnemythe der Noord-Ariërs naast Bruunhilde eene plaats moest innemen, zoo goed als Eos naast Prokris in eene dier scheppingen van hunne Helleensche verwanten? Die zon - de ouden namen haar mannelijk - is een lichte gezel. Ze wordt voorafgegaan door het naar haar smachtend morgenrood, en ze... vernielt het. Hare stralen worden als diamanten in den hen opvangenden dauwdroppel, en ze... slorpen hem op, vernietigen hem. Zij dwingt door hare warmte den schoot der aarde, het leven te ontwikkelen van wat daar kiemt in de zaadkorrel. Maar zij verzengt, wat ze te voorschijn riep. Vandaar dat van - om slechts de meest bekenden te noemen - den Foibos-Apolloon der Grieken met zijne tallooze liefjes tot den Simson der Hebreën - of eigenlijk Assyriërs - a l l e zonnegoden en zonnehelden, onnoemelijk trouweloos, lichtvaardig en wispelturig in hunne minnarijen, ook aanhoudend in allerlei nieuwe liefdesbetrekkingen gewikkeld worden.

Deze reeds vergroeide mythe nu, waarin Kriemhild aan Bruunhild haren Siegfried en de vroeger van hem ontvangen kleinoodiën ontrooft, om daarvoor later door Bruunhild, met hulp van Hagen, in Siegfried zelven op het strengst en wreedst gestraft te worden: - deze mythe nu is het stramien, waarop, of, misschien juister, de grondstof, waaruit de latere Siegfriedsaga is gebouwd. Slechts dient nog opgemerkt, dat ze, in den voorgedragen v o r m , nog niet in de Edda gevonden wordt. Daar is ze eenvoudiger, maar deze leverde de eerste trekken, die later breeder zijn uitgewerkt in de Wolsingensaga en

ook eenigermate in de Wilkina- of Thidreksaga, een gedicht over Theodorik den Goth van Verona; Berndietrich zeggen de Duitschers. Uit wat op die wijs, zich toeëigenend en assimileerend, vóór de 12de eeuw tot Siegfriedsaga was vergroeid, heeft, schoon in de hoogste mate onhandig, ook de bovengenoemde Küreberger voor zijn Nevelingenlied geput.

Doch deze behoort, om het reeds opgemerkte, verder buiten dit geding te blijven. Vermelding verdient hij hier alleen, omdat Jordan óók van hem heeft overgenomen, wat hem dienstig scheen. Maar als we ons dan tot dezen nieuweren dichter wenden, mag van dien verklaard worden, dat hij, oneindig beter dan zijn twaalfde-eeuwsche voorganger, èn uit diens werk, èn uit de Wolsingen- en Wilkinasagen, èn uit de oude Eddaliederen, genomen heeft, wat hem het meest geschikt voorkwam; terwijl er, ten opzichte van dichterlijken geest, ook in vorm en uitvoering zelfs aan geene vergelijking tusschen die beiden kan worden gedacht.

Dat, wat het eerste aangaat, Jordan r e c h t had tot dit kiezen en keuren, zal wel als onbetwistbaar worden erkend. De ware dichter neemt altijd ‘son bien où il le trouve’. Voor zijne lezers is 't, betrekkelijk, van luttel belang, waara a n hij soms de voorkeur gaf en waaro m . Volkomen juist laat Jordan Horand, den harpenaar uit Friesland, aldus aangaande de dichtkunst spreken:

> ‘“Naar eigene wet zoekt zij woorden en wegen.
> Baat schiften en scheiden? Laat lustig ons scheppen,
> en dankbaar haar drinken: - maar iederen droppel
> met vragen naar afkomst en oorsprong vervolgen,
> dàt noem ik het nietig genoegen van nullen.”’

De dichter kiest. Dáármede is het uit. De critiek mag beoordeelen, of hij het gekozene goed heeft v e r w e r k t . Maar moet ze erkennen, dat d i t geschied i s , dan behoort ze voor een gegeven arbeid zich dáármede tevreden te stellen. Behoudens altijd h á á r recht, om - a l s zij dat recht b e w i j z e n kan - het te betreuren en af te keuren, dat niet a n d e r s gekozen is. Maar er is reden aan te nemen, dat ze, op dit stuk, hier stof zou vinden, om tevreden te zijn. Gelijktijdig kan dáárvan het bewijs worden geleverd, en tevens eene eenigszins meer volledige schets van Jordan's gedicht, door het volgend tabellarisch overzicht, waarin dan echter de Eddische bestanddeelen niet afzonderlijk behoeven te worden vermeld, wijl die reeds in eene of meer der beide andere bronnen zijn verwerkt. Vergeten mag daarbij niet worden, wat boven gezegd is van het zelfstandig gebruik, door Jordan van den drakenschat of het Rijngoud en diens herkomst gemaakt.

Wolsingensaga. W.	**Thidreksaga. Th.**	**Nevelingenlied. N.**	**Jordan. J.**
1 Sigi, zoon van Odhin, wordt koning van Hunenland;			
2 door zijne zwagers gedood;			
3 gewroken en opgevolgd door zijn zoon Nerir, vader van			
4 Wolsing, vader van			
5 Siegmond, die, op de bruiloft zijner zuster Signy, het Odhinszwaard uit den eik trekt.			
6 Siegmond huwt Hiördis en verwekt bij haar Sigurd (=Siegfried).	Siegmond, koning van Jarlingenland, trekt naar Poelinenland en vertrouwt zijne gade Sisibe toe aan twee zijner hovelingen, die, vruchteloos hare eer belaagd hebbend, haar, bij Siegmond's terugkeer, valsch beschuldigen.	Siegmond, koning van Xanten, verwekt bij zijne gade Siegelind een zoon, Siegfried van Nederland.	Siegmond, oudste zoon van Dankraad, vorst der Boergonjers, verwekt bij de Saksische Vorstin Jordis een zoon, Siegfried. Als in *W.*, maar met verwisseling van Siegmond I en Siegmond II (zie *W* 30).
	7 De verstootene baart, in een bosch, een zoontje (Sigurd) en vlijt het kind in een glazen kistje neder, dat, door een ongeluk in het water gestooten, wegdrijft. - Sisibe sterft.		Jordis, na Siegmond's dood door zijne schoonzuster Goeda, dier gemaal Gibich en Hagen, Goeda's broeder, in hechtenis gehouden, baart in de gevangenis een zoon (Siegfried).

		Verder in hoofdzaak als *Th.* 7.
8 Siegmond valt in een slag tegen Honding, waarbij zijn Odhinzwaard breekt.		
9 Hiördis verzamelt de stukken;		
10 hertrouwt met Koning Alf, en		
	11 Het kistje strandt; eene hinde is een jaar lang de pleegmoeder van het kind, totdat	In hoofdzaak als *Th.* 11, 12.
12 besteedt Sigurd bij den dwerg Regin, die hem een zwaard smeedt, dat eene vallende veder klieft; terwijl Odhin hem den hengst Grani schenkt.	12 Mimir, de smid, het vindt, tot zich neemt en tot zijn leerling maakt.	
13 Sigurd en Alf trekken op tegen de zonen van Honding, die Sigurd verslaat.		
	14 Sigurd toont zich een ongeschikt smidsleerling, zoodat Mimir, om van hem af te zijn, hem uitzendt	In hoofdzaak als *Th.* 14. Maar Mime blijft de trouwe vriend van Siegfried, en Regin wordt hier een valsche knecht van Mime.

W.	Th.	N.	J.
15 Sigurd rijdt met Regin uit tegen diens broeder, den draak Fafnir.	15 tegen zijn broeder, den draak Fafnir.	In de plaats van Regin (= Mimir) en Fafnir treden hier de broeders Sjilbung en Neveling op. Dezen hebben Siegfried ingeroepen als scheidsrechter over de nalatenschap van hunnen vader en hem het zwaard Balmung ter belooning gegeven. Later hebben zij twist tegen hem gezocht en zijn door hem gedood.	Siegfried overwint den draak Fafnir en wordt daardoor meester van diens Nevelingengoud.
16 Sigurd doodt Fafnir; baadt zich in zijn bloed; wordt daardoor, behalve op één plaats, onkwetsbaar; leert de taal der vogelen verstaan; wordt door hen gewaarschuwd tegen Regin (= Mimir), dien hij doodt,			
	17 niettegenstaande Regin hem het zwaard Gram had geschonken en aangewezen, waar hij den hengst Grani vinden kon.		
		18 Hun schatbewaarder Alberikweigert, den overwinnaar het goud der verslagenen uit te leveren. Als echter Siegfried hem zijn onzichtbaarmakend kapje ontweldigd heeft, wordt hij diens dienaar.	Onder de paarden van zijn gastvriend Helperik vindt Siegfried den hengst Grani.

19 Sigurd rijdt naar Frankenland; vindt er Brynhild in den Schildburg, en wekt haar uit heur tooverslaap.

Als *W.* en *Th.* 19.

20 Brynhild, dochter van den nog levenden Koning Boedli en zuster van Atli, verhaalt Sigurd hare levensgeschiedenis.

Bruunhild, dochter van Helgi den Hondingdooder, den vroegeren koning van Helgoland (Fosetenland), heeft, enz. als *W* 21.

21 Zij heeft als Valkyr, in strijd met Odhin's bevel, Agnar's leven gespaard.

22 Brynhild deelt hem verder mede, wie zijne ouders zijn; geeft hem den hengst Grani, en

23 verlooft zich met hem.

Bruunhild verlooft zich met Siegfried, doch op voorwaarde, dat hij òf zijn vader vinde, òf zich eene kroon verwerve en haar daarna in vier wedstrijden overwinne.

W.	Th.	N.	J.
24 Na hare onttoovering blijft zij in den Schildburg.		Bruunhilde woont op IJsland.	Siegfried herstelt haar in het bezit van Helgoland, waar ze nu blijft wonen.
25 Sigurd gaat naar Heymir.	Sigurd gaat naar Koning Isung in Bertangeland.		Siegfried wordt de helper van Isung en diens gade Hulda, de erfdochter van Holmgaard. De volgorde der gebeurtenissen is echter bij Jordan: 1°. Siegfried's verblijf bij Isung, 2°. de drakenkamp, 3°. de onttoovering van Bruunhild.
26 Sigurd ontmoet later Brynhild opnieuw en verlooft zich dan eerst met haar.			Daarop doet Siegfried verdere Vikingstochten en bezoekt Bruunhild op Helgoland, waar hij, wijl nog niet door hem aan hare voorwaarden isvoldaan, smadelijk wordt behandeld.
27 Goedroen, dochter van Gioeki en Kriemhild, heeft een vreemden droom gehad. Zij zoekt daarvan de verklaring bij hare nicht Brynhild, die haar verhaalt, hoe haar (Brynhild's) verloofde, door een		Kriemhild, dochter van Goeda en Koning Gibich van Worms, heeft een benauwden droom gehad en hare moeder over zijne beteekenis geraadpleegd. Goeda heeft daarin de voorspelling gevonden, dat Kriemhild de gade zal worden van een edelen held, dien echter geen lang leven is weggelegd.	

minnedrank van Kriemhild bedrogen, Goedroen huwen zal.			
28 Sigurd komt bij Gioeki, die, behalve zijne dochter Goedroen, drie zonen had: Gunnar, Hiögni en Guttorm.	Sigurd komt te Verniga in Nevelingenland, waar toen Gunnar regeerde, de zoon van Aldrian. Gunnar had nog drie broeders: Hagni, Gernoz en Giesler, en één zuster, Griemhild.	Siegfried komt te Worms bij Koning Gunther, wiens gezin bestaat uit zijne moeder Goeda (Ute), zijn oom Hagen, zijne broeders Gernot en Giesler en zijne zuster Kriemhild.	Als *N.* 28.
			29 Goeda, als voormalige vijandin van Siegfried's moeder (zie *J.* 7), geeft den, haar onbekenden, gast een minnedrank, die hem op Kriemhild doet verlieven.
30 Sigurd huwt Goedroen, bij wie hij een zoon Siegmond II en eene dochter Asling verwekt.	Sigurd huwt Griemhild.		
31 Gunnar verlieft op Brynhild.	Sigurd raadt Gunnar Brynhild te huwen.	Gunther haalt Siegfried over. Bruunhild voor hem te overwinnen. Siegfried, die alle ronwaardigst door Bruunhild is behandeld en door den tooverdrank op Kriemhild verliefd geraakt, geeft toe.	

W.	Th.	N.	J.
32 Sigurd overwint Brynhild voor Gunnar.		Siegfried overwint Bruunhild voor Gunther in den wedstrijd en ontvangt Kriemhild tot loon.	
			33 Siegfried was nu Hertog van Xanten. Kriemhild baarthem een zoon en later eene dochter.
34 Brynhild doorziet het verraad en openbaart het aan Boedli.	Toorn van Brynhild, die wel Gunnar huwt, maar		
	35 weigert zich aan de plichten der gehuwde vrouw te onderwerpen, doch daartoe door Siegfried (Sigurd) wordt gedwongen.		
			Bij Jordan gaat dit vooraf aan n°. 33*b*.
36 Bij het nemen van een bad ontdekt Goedroen aan Brynhild, om haar te vernederen, het door Sigurd gepleegd verraad.	Bij een bezoek als *W.* 36.	Bij het binnentreden eener kerk, barstte tusschen Kriemhild en Bruunhild de twist uit, die gene aan deze, om haar te vernederen, Siegfried's misdaad deed verraden.	Als *W.* 36; echter eerst nadat Kriemhild, door Bruunhild bij een toernooi beleedigd, om zich op haar te wreken, Gunther gedwongen had, haar bij het Baldersfeest eene eereplaats boven Bruunhild te laten aanwijzen.
37 Brynhild haalt Guttorm over, om Sigurd te dooden.	Als *W.* 37, met verandering van Guttorm in Hagni.	Bruunhild spant met Hagen samen, om Siegfried te dooden.	
			39 Bruunhild's vruchteloos berouw.
40 Guttorm vermoordt den te bed liggenden Sigurd, die echter eerst nog zijn	Hagni (Hagen) vermoordt Sigurd (Siegfried) op de jacht.		

moordenaar eene doodelijke wond toebrengt.

41 Brynhild laat Siegmond, den zoon van Sigurd (zie 30), dooden en verbrandt zichzelve met de beide lijken.

Siegfried wordt te Lorsch begraven.

Bruunhild, die Siegfried's leven niet heeft kunnen redden, beslui- zich met zijn lijk te lat ten verbranden, om zijn geest den toegang tot Walhalla te openen. Verzoening der vorstinnen.

42 Als zij in het Doodenrijk komt, wil eene reuzin haar den weg tot Sigurd versperren. Maar verachtend voert zij het wijfte gemoet: ‘Wij beiden, S. en ik, zullen voortaan vereenigd leven. Verzink, gij reuzenbroed!’ Goedroen baart Zwaanhild en vlucht naar Koning Alf.

Tot dusver dit tabellarisch overzicht, dat verder ware voort te zetten, doch dan buiten de grenzen der Siegfriedsaga zou treden. Meer dan tabellarisch mocht het ook niet wezen, omdat het m.i. strijdt met de eischen van den goeden smaak, in tijdschriftartikelen, bestemd, om de aandacht op een groot meesterstuk te vestigen, een epos te willen wringen in het Prokroestes-bed van een kort verslag. - Reeds uit het aangeteekende zelf zal den lezer genoegzaam blijken, met welk eene meesterhand Jordan gekozen heeft uit de ter zijner beschikking staande stof en daarna het gekozene geordend.

Wel daarentegen mag, en m o e t zelfs, de hoogste lof worden toegezwaaid aan den v o r m, waarin hij het door hem gesmolten en gelouterd goud der oudheid gegoten heeft en daarna gebeiteld. Slechts één aanmerking daarop zal later niet mogen verzwegen worden. Voorshands echter is het plicht, te wijzen op wat het gedicht van i d y l l i s c h e zijde gewonnen heeft. - Zonder in de vele en terecht gelaakte fouten der beschrijvende poëzie te vervallen, weet deze dichter u als te doen leven in de plaatsen, waar de handeling heenvoert. Brengt die u in het woud: ge ademt den woudgeur in; - in het gebergte: gij beklautert de rotsen; - in de huismanswoning of in de koningshal: ge ziet het eenvoudig huisraad of den stouten spitsboog. Tot eene proeve zou het genoeg zijn, te verwijzen naar Siegfried's beschrijving van Italië in den 9^{den} zang of Horand's schildering van de, midden in zomerbloei, in tooverslaap gekluisterde gaarde op den Hinderberg in den 4^{den}. Ziehier eenige regels uit eerstgenoemd fragment:

‘Te lustig, te liefelijk vloeit daar het leven.
Hoog heft zich zijn hemel, en meestentijd helder.
Het lachende loof is, - als hier in de lente, -
èn welig èn malsch tot in 't midden des winters.
Zendt Surtur zijn zengenden adem van 't zuiden,
de lucht der woestijnen van Libyes stranden,
dan maakt reeds de minste vermoeijing u mat.
.....
Genot is genoeg: - al het andere nietig.
Men vindt daar zijn wellust in 't ijdel en weeldrig
beschouwen van 't schoone. Men ziet, uit de schaduw
van bloeijende myrthen, naar 't blaauw van de baren,
door 't zonlicht beschenen, waar schomlende scheepjens,
- het doek van de zeilen tot dreihoek gesneden, -
als zwemmende zwanen zich wiegelend, zweven; -
naar 't wollige wolkjen, dat, krullend, den krater
des vuurbergs ontvloden, gevederd omhoog vaart; -
naar 't prachtige pijnbosch, zijn kruinen ontplooijend
aan rijzige zuilen, om roodbruine rijzen,
en blijde zich badend in 't zonnegeblaker; -
naar geurende gaarden, waar Gerdaas geschenken,
in 't donkere dons van 't olijfkleurig loover,
naast bleekwitten bloeisem als goudkorlen blinken,
en blozende, blonde, steeds lachende lente
zich huwt aan den herfst in een eeuwigen hoochtijd,

> Dat alles te zien, en, met zorglooze zinnen,
> geen doel en geen dank zich bewust, al zijn dagen
> te slijten, dàt heet daar het heerlijkste, 't hoogste,
> en.... “'t zalige nietsdoen” der ziel reinst genot.’

Rijk als aan zulke schilderingen, is Jordan's gedicht het ook aan beelden, vaak frisch en oorspronkelijk, in den regel met Homerische zorgvuldigheid uitgewerkt, en, evenals de diepste en fijnste natuursymboliek, bij handenvol uitgestrooid, die kwistig m o g e n wezen, omdat ze over eene onuitputtelijke schatkamer beschikken.

Toch is dit het hoogste niet. Een e p o s heeft Jordan willen leveren. Maar juist, wat het a l s e p o s werd, is de uitstekende waarde van zijn werk.

Jordan heeft - als vóór hem Geibel in zijne tragedie *Brunhild* en Hebbel, met eenig ruimer gebruik der oude saga, in de zijne, die hij *Nibelungen* betitelde - zich voorgesteld, een zielkundig drama te scheppen uit wat, toen de mythe tot saga was vergroeid, hoogstens mocht gelden voor hetgeen de Duitschers eene ‘Schicksaldichtung’, een noodlotsontwikkelingsgedicht noemen. Voor onzen tijd ligt die gedachte als voor de hand, en het behoeft geene verwondering te baren, dat de hier gegeven stof echte dichters, als vanzelf, m o e s t uitlokken, om haar daartoe te verwerken. Elk dier drie heeft zich met zijn arbeid lauweren verworven, of althans aanspraak daarop; maar terwijl de beide laatstgenoemden den vorm kozen van het kortere, in menig opzicht zooveel levendiger en dankbaarder drama, koos hun - in volgorde - jongere den breederen, die verhaalt, waar de andere voorstelt. Hij mocht dus zelf analyseeren, waar, op het tooneel, het recht des dichters is, dat de toeschouwer dit voor een groot deel zal doen. Doch in die analyse, de karakterontleding, de schildering daarvan en het zich laten ontwikkelen der gebeurtenissen uit de gegeven karakters heeft Jordan zijne virtuositeit getoond.

Dat daarbij aan Bruunhild het leeuwendeel ten lot werd, is, juist gezegd, niet meer dan ten volle natuurlijk. Men kan hier meesmuilend van Brunelleschi's ei spreken, dat te vaak het ei van Columbus wordt genoemd. Toch weerhoud ik de opmerking niet, dat, reeds eer ik den arbeid van Geibel, Hebbel of Jordan kende, wat ik wist van de Wolsingensaga, het mij steeds als eene der groote fouten van het oude Nevelingenlied heeft doen beschouwen, dat deze grootsche persoonlijkheid daarin zoo mishandeld is door den haar niet begrijpenden middeleeuwer. Zijne kijvende furie, slechts tuk op lichaamsoefeningen en strijd, op geweld en wraak, i s hier geworden, wat ze naar het Wolsingengedicht behoorde te zijn. Woest is ze gebleven: maar het is de Valkyrenwoestheid, en, uit eene Valkyrie geboren, had zezelve eenmaal Odhin in die betrekking op het slagveld gediend. Was het weinig, getuigde het niets aangaande iets hoogers, dat ze, afkeerig geworden van het moordbedrijf, boven de eer van tot het gevolg des Oppergods te be-

hooren, het leven voor de liefde verkoos, maar voor de liefde van eenen, in wien ze, lichamelijk en geestelijk, haar meerdere moest erkennen? Zóó treedt ze reeds aanstonds, bij Jordan, op, wanneer Siegfried haar wekt uit den tooverslaap.

Toen Wodan (Odhin) haar straf had aangezegd, wijl ze een zijner geboden zich ongehoorzaam betoonde, was haar antwoord geweest:

> '"Gij dreicht mij, de dochter van Helgi den Dappren?
> Mijn boezem kent bangheid noch sidderend beven!
> Vernietigen kunt gij mij, nimmer doen kruipen."'

Wodan had bepaald, dat het huwelijk haar zou temmen. Maar zij?

> '"Och! wees gij ook Wodan, de Sterke wiens wenk reeds
> zich werelden wentelen doet en bewegen:
> één punt in de schepping staat pal, als de poolstar,
> dat nimmer kan wanklen: mijn wil is 't, MIJN wille.
> Niets buiten mij breekt hem. Geen hel kan hem buigen.
> Maar, machtlooze God, die mij meent te vermorselen,
> in 't diepst van mijn aart is een drang, is een aandrift
> uit EIGEN beweging, en VRIJ te vervullen
> wat boos Gij tot bitterste boete bestemdet. -
> Mijn moeder gelijk, stel ik l o u t e r e minne
> vèr boven het werk van een woedende Valkyr.
> Gehoorzaamheid past niet in 't hart van Bruunhilde;
> maar wenscht ge slechts SCHIJN? Dat ge 't wendt naar uw wilkeur?
> Ik wijs u, - de Valkyr heur leidsman! - den weg. -
> Bij 't huis van Vrouw Hel, en den hemel hierboven,
> eer wil ik verwelken en vruchteloos wachten,
> eer, mijner onwaardig, een man ik wil minnen
> in wien nog één vonkjen, hoe vluchtig, van vrees is,
> of dien ik in doorzicht mijn mindre zou meenen.
> Maar liefde beloof ik, MIJN liefde, mijn LEEVEN
> den koenen, den koninklijk kampenden krijgsman
> die mij overwint in den wedstrijd der wapens,
> en, ruimschoots begiftigd met gaven des geestes,
> het rijm weet te raden van drie mijner runen."'

Na zulk een aanhef mag de lezer er zich op voorbereiden, in haar zich de ruwe kracht tot heerlijke sterkte te zien ontwikkelen. Hij doe 't veilig: en zal niet bedrogen uitkomen. De zich een hooger levensdoel bewust geworden Valkyrie is, behoudens hare erfsmet, een echt vrouwelijk gemoed. Zonder kamp ook voor háár geene overwinning. Zij óók moet w o r d e n , maar... ze w o r d t . Haar trots doet haar feilen als Siegfried, die haar een kroon heeft heroverd, haar bij zijn bezoek op Helgoland (overzicht J. n°. 23 onderaan), geen nieuwe daarbij heeft aan te bieden. Maar de zonde wordt onmiddellijk door, helaas! te spa, berouw gevolgd. Dan komt, wat eene, forsch van natuur, maar wier ziel, op het hooge gericht, blaakt en gloeit voor oprechtheid en waarachtige eer, zoo diep mogelijk moet kwetsen; wonden in het leven van haar leven. Ze wordt verraden door wien zij beminde. Door hèm

wordt ze gekoppeld aan een onwaardigen echtgenoot, eene gekroonde nul. Later vergrijpt dezelfde man zich aan wat der vrouw het heiligst is. Het wordt haar ontdekt door eene mededingster, op het hoonendst, en o m haar te hoonen. Wat, indien de aangeboren woestheid nog eenmaal, verderf bedoelend, uitbarst? Wat indien zij, hoe ze gestreden hebbe, om zichzelve te bedwingen, of misschien j u i s t , w i j l ze dat heeft gedaan, zich wreken wil op den nog altijd geliefde, die haar wreedste vijand werd? Hij moet sterven en zijne vrouw, die háár vernederd had, vernederd worden. Maar hoeveel waardigheid spreidt ze nochtans ten toon bij haar twist met Kriemhilde. Koningin is ze zelfs in d i e ure. Tot in dàt tijdsgewricht is ze omgeven door het echt aristocratisch waas, waardoor Mozart zijn Graaf Almaviva heeft bewaard voor vulgariteit. Ziet, hoe ze Hagen terechtzet, dien ze tot haar werktuig heeft verkozen, maar die hooger het oog durft heffen tot haar. Meer en meer valt nu de schel af, die de edele kern ombolsterde. Als Siegfried's vonnis zal worden voltrokken, ziet ze uit de liefde, door hem, en hèm alléén, bewezen aan haar mismaakt, door alle overigen bespot en teruggestooten zoontje, terwijl hij niet kon weten, dat zij daarvan getuige was, hoe ook bij den eens zoo vurig beminde het onkruid alleen een edelen akker had overwoekerd, maar machteloos geweest was, den bodem te bederven. Dàt is de laatste slag aan het werk der wedergeboorte. Zij zàl hem redden. Wederom te laat. Maar niet voor hare eigene redding in hoogeren zin. I n de zonde, d o o r de zonde heeft zich de eeuwige gerechtigheid eener heilige wereldorde verheerlijkt. Ziet haar bij Siegfried's lijk. Ziet haar Kriemhilde vertroosten. Ziet haar zichzelve offeren den moord tot zoen; en om in hoogeren zin, en zonder Kriemhilde's rechten te krenken, in den dood vereenigd te worden met hem, die haar, en dien zij, in den grond der zaak altijd behoord had, hoe wreed hen beiden het leven had gescheiden en belogen. Hoort haar in dat gesprek met Kriemhilde, waar de moordenares zich de meerdere toont van de gade des vermoorden.

> ‘“'k Erken het dat, krimpend van pijn, gij, o Kriemhild
> bij 't lijk des geliefden, die laag werd verslagen,
> gereedlijk uw rechterhand haar zoudet reiken
> die 't staal heeft bestuurd dat zijn borst heeft doorstoken,
> is meer dan wat mooglijk genoemd wordt voor... menschen.
> Voor... menschen? Ja...: menschen! - maar 't m o e t hier geschieden;
> Dat m e e r dus dan menschen, w i j 't mogelijk m a k e n !
> Hoog boven hun blooheid verhef zich ò n s harte. -
> O! grenzeloos gruwzaam, en wreed zonder weêrgâe,
> de ziele met schalen en schubben omschorsend,
> was wat, door de wetten der wereld, den wil en
> den nijd van de Nornen, 't naijverig noodlot,
> òns voorbeschikt werd, op de schouders geworpen.
> Doch dit is, in 't donkere dal van dees aard, het
> steeds stralende licht, 't onverstoorbaar gesternte

dat duivelsche driestheid de deugd nog moet dienen;
het kampen met kommer de krachten kan kweeken;
de dappre zich staalt in 't gedrang van den strijd.
Wij, laat ons verwinnen wat wreedst en geweldigst
een vrouw kan weêrvaren! - Vergaren we er de vrucht van
dat moedig 't ons maak, en de meerdren der martling. -
In heilige grootheid, in heerlijke glorie
doorschrijden wij roemrijk, als reuzenverschijning,
al de eeuwen des tijds, tot het einde der toekomst,
als trotsch het zal galmen: "De twee koninginnen
behaalden, bij 't leger waar 't lijk van den held lag,
een zege als nog nimmer de zon had gezien.
Na haat en jaloerschheid, na heillooze ellende,
door de eene verwekt, en door de andre verwonnen,
vereerden die vrouwen elkander in vrede,
zich zelven verzakend ter wil van zijn ziel;
en zóó werd den held uit de zalen van Hela
de Lichtweg gewonnen naar Walhals paleis. -"'

Stelt dezen zwanenzang tegen de uitdaging van Wodan: en gij ziet, wat daartusschen moet liggen. Is het te veel gezegd, wanneer deze vrouw, zelfs nog in hare vernedering, eene Koningin genoemd wordt? Of dwaasheid, dat deze majestueuze en, trots hare majesteit, zoo waarachtig beminnelijke vrouw bij het slot de bloesem wordt, die zich ontwikkelde uit wat, als zaadkorrel, de oprechte, frissche, maar woeste Valkyrie was geweest?

Op soortgelijke wijs mag van Siegfried gesproken worden, al is hier de ontwikkeling geheel anders. Deze begint met èn beminnelijk èn ontzag inboezemend te zijn, maar boet van lieverlede meer en meer van zijn stralenkrans in: zonder hem echter ooit g e h e e l te verliezen; terwijl daarenboven ook bij hem het heilige in het eind herovert, wat het voor een tijd had verloren. Siegfried echter is, zooals Röpe het zoo uitnemend in zijn aangehaald geschrift heeft uitgedrukt, Siegfried is een zonnekind, een telg des geluks, eigenlijk zelfs gedurende den onspoed zijner jeugd. Tot uit de nevelen van dien levensmorgen lacht het geluk hem reeds toe. Daarna gaat het hem als Göthe, die spelend aller hulde verwerft en als eene hem toekomende schatting aanvaardt, of het niet anders k o n wezen. Wat Schiller daarbij voelen moet, valt Aja's zoon niet in; noch Siegfried, hoe zijn geluk Hagen en anderen een doorn in het vleesch moet wezen, hun, den menschen, dien het is opgelegd met moeite slechts te verkrijgen, w à t ze nog erlangen. Zulk een voorspoed m o e t bederven. Siegfried ontgaat dien vloek niet. Daarbij komt meer. Bruunhilde h e e f t hem werkelijk, en diep, beleedigd. Hij wil haar blijven h e l p e n , omdat hij er zich toe verbonden heeft; maar de eigenlijke heerschappij over zijn hart, ja! het ware r e c h t daarop heeft zij verloren. Hij heeft leeren inzien, dat niet, wat schittert, maar wat weldadig is, de vrouw het meest versiert. Zoo is eene nieuwe liefde in zijn hart ontwaakt: eene, waardoor hij o v e r w e l d i g d wordt. Terwijl alles in hem laaie vlam is, klinkt

de stem der verleiding. Satan weet zich als een Engel des Lichts voor te doen. Hij meent den weg te zien, om, trouw aan zijne belofte jegens Bruunhild, nochtans de hand van Kriemhild te verwerven, wier hart hij w e e t , dat hem reeds behoort. Het zonnekind bedenkt niet, hoe hij Helgi's dochter zal wonden. Hij valt. De zonde is geene meesteres die met een vinger tevreden is. Zij eischt geheel de hand. Om het eerste verraad te bedekken, moet een tweede worden gepleegd, oneindig lager, oneindig gemeener nog. Hij wordt zijner ten volle onwaardig. Maar ook hier toont de veer des gewetens, uit hoe edel een staal ze is gesmeed. Hoe geweldiger de kracht was, die haar samenboog, hoe sterker ze terugspringt. Men volge hem van het uur, waarin hem de zonde geopenbaard was, zonde te zijn. Ook hij herovert. Roerend, juist o m wat er echt mannelijks in is, noemt ge zijn rouw. Meer dan in woorden, openbaart die zich in zijne daden. Hij zoekt de goede geest van Bruunhild te worden, zonder in iets te kort te doen aan Kriemhilde's rechten, al ziet hij deze verliezen, wat hem tot haar getrokken had, het echt vrouwelijke. Eerst moet er deernis met hem ontwaken. Wie begon met hem te beklagen, zal spoedig hem weder leeren achten. Bij het einde voelt men opnieuw liefde voor deze zon die, uit de verduisterende maanschaduw zegevierend te voorschijn tredend, nog eenmaal in als gelouterde glorie schittert, terwijl het nijdig wolkgevaarte gereed staat, haar aan ons oog te onttrekken lang vóór de van nature ten ondergang bestemde ure. Dàt óók is de geschiedenis van een m e n s c h , en van een grooten en goeden mensch, spijt zijn diepen val en leelijke vlekken.

En Kriemhild? Zij mede is eene studie. Ze is niet in de wieg gelegd, om eene heldin te worden, die arme vorstendochter. Haar is eene treurige rol opgedragen. Maar ze zal beklaagd worden; ook door wie haar m o e t e n veroordeelen. Dat meisje w a s aanminnig; en het zal passen, met die weduwe te treuren. Jordan heeft wijs gehandeld met helder te doen uitkomen, wat in haar zelfs een Siegfried trekken moest, toen hare lente ten zomer rijpte. 't Was niet enkel, dat in de schoonste ure van haar jonkvrouwelijk leven

> ‘'t verrukkelijk rood van de ontluikende rozen
> doorfonkelde en verwde 't fluweel van heur wangen,
> van 't oog tot het oor, en verspreidde zich over
> den heerlijken hals....’,

waarom

> ‘de held, die, voor Hela
> noch dood ooit beducht, hèn getart had in duizend
> gestalten, de sterkste der sterken, ontroerd stond.’

Neen! Maar de schoone Kriemhilde was opgetreden in het betooverend waas van echte zedigheid, als eene, die toonde den vrede lief

te hebben en zich zalig gevoeld had, toen ze eene vredestichtster was geweest. Siegfried had haar begrepen, haar en de waarheid, die in haar was, toen, na de eerste stormachtige ontmoeting met haar broeder Gunther,

> ‘een blos op 't fluweel van de bloeijende wangen,
> het koningskind, Kriemhild, nu ging tot den krijgsman,
> en zeî, - niet schroomvallig, niet schuchter, maar zedig -:
> “Zoo keere dan Siegfried, uw komst ons ten zegen,
> naar d'eeuwigen raad. Ook voor u. En voor allen.”’

Maar hier was de hopperank, die treurig wegkwijnt, als ze niet den geschikten steun vindt. Daar is iets van Ofelia in deze beangste, die voorgevoelt,

> ‘hoe lijden ten leste het loon is der liefde’.

Daar was wel diepte in dat gemoed, maar niet de diepte, waaruit de zedelijke kracht moet worden geput. Daarom ging ze van lieverlede op in de alledaagschheid, toen ze vrouw en moeder was geworden. Daarom greep het haar niet in de ziel, toen haar bekend werd, hoe vreeselijk haar Siegfried zich, zoowel aan haar als aan Bruunhild, had vergrepen. Daarom kon ze Bruunhild plagen met haar smaad. Ze viel als vrouw, omdat ze een kind was gebleven. Daarom: deernis met deze schepping van Jordan; deernis, als ge hare aanhankelijkheid aan Siegfried ziet; aanschouwt, hoe ze met hem alles heeft verloren; en lof voor den dichter, die, uit de helleveeg van Küreberger, deze Dora, deze kindvrouw schiep. Zelfs haar wraak, in d i t gedicht, is eigenlijk die van een kind.

De vierde, uit deze galerij van wien gesproken moet worden, is Hagen de Tronjer. Want of ook Gunther, Goeda, Oda, Hulda en vooral Mime tot de hoofdpersonen te rekenen zijn: met Bruunhild, Siegfried en Kriemhild maakt deze zoon der duisternis de groep uit, waarom al die anderen zich bewegen en ter wille waarvan zij geschapen zijn. Maar Hagen, hoe onbeminnelijk, is eene allerbelangwekkendste verschijning. ‘Grimmig’ ware de gepaste bijnaam voor dezen Iedersverdriet,

> ‘die honden
> en kindren niet gaarne, en niet goed, kon vergeven
> dat ze allen van harte, recht innig, hem haatten.’

Ruw, wreed, gewetenloos toont hij zich bij elke gelegenheid. Om den echtgenoot zijner zuster den weg tot een troon te banen, heeft hij er niet tegen opgezien, de hand te leenen tot de misdaad, die den waarlijk rechthebbende uit den weg moest ruimen. Doch als, na jaar en dag, blijkt, dat - of Siegmond vermoord zij - in Siegfried,

den hem na zijn dood geboren zoon, de erfgenaam zijner troonrechten is blijven leven, dan moet ook Siegfried uit den weg. Is dat evenwel lust in boosheid? Volstrektelijk niet. Het is eenvoudig... staatsmanswijsheid. Niets dan... de gewone diplomatie van den wereldling: voordeel, ook tot den prijs eener misdaad, vooral die van Jozef's broederen, wier handen vrij zijn van 's jongelings bloed, wanneer ze in plaats van hem den dolk in 't hart te stooten, hem hebben laten verhongeren in den moordkuil; en 't verbergen dier eerste misdaad, indien het niet anders kan, door eene tweede, eene derde, vierde en zoovelen meer, als daartoe noodig zijn. ‘O, ich kenne sie, diese Jesuiten des Nordens!’ zou men geneigd zijn Heine na te spreken, ware het niet, dat deze soort menschen noch uitsluitend in het Noorden thuis behooren, noch bij uitzondering onder Loyola's erkende zonen te zoeken zijn. 't Is de volgeling van Macchiavelli's raadgevingen. 't Is Talleyrand. 't Is de moderne staat, het ellendig monster, dat over alles heerschen moet en tegen niets opziet, om dat doel te bereiken. Siegfried moet dus uit den weg. Maar h o e ? Als het gevorderd wordt, zal Hagen zelf den zoon wel vermoorden, zooals hij aan den moord des vaders deel nam. Behoeft hij dat echter niet z e l f te doen, zooveel te beter. De fortuin is hem gunstig. De Norne vlecht den levensdraad van Bruunhild door dien der Nevelingen van Worms. Bruunhild moet de bruid worden van Gunther. Daardoor wordt tweeërlei gewonnen. De sterke Valkyrie zal nieuwe kracht geven aan het geslacht van Hagen's zuster en, door hare domeinen, hunne heerschappij uitbreiden. Maar daar is iets anders ook, en niet minder gewichtig. Bruunhild is sterk, sterker zelfs dan Gunther, en wil alleen dengene behooren, die haar bedwingen kan. Daartoe is alleen Siegfried in staat. Als nu Siegmond's zoon is over te halen, om, in Gunther's plaats, te doen, wat déze n i e t vermag, en de bedwongene verraderlijk in de macht des konings brengt; wel! dan zal er later slechts voor één zaak te zorgen zijn. Deze, dat Bruunhilde behendig op het spoor gebracht worde van de tegen haar gepleegde misdaad. Dan zal de woeste Valkyrie zich wel wreken, en het doel is bereikt, terwijl Hagen zijne handen in onschuld wascht. Niet den stoutmoedigen alleen, voornamelijk genialen booswichten en plannenmakers lacht gewoonlijk het geluk toe. Hagen h e e f t , waardoor hij Siegfried tot de laaghartigheid bewegen kan. De prijs zijner harteloosheid is... het meisje, waarop hij, door Bruunhild op 't smadelijkst verworpen, smoorlijk verliefd is geworden:

> ‘Dat loon? Heet Kriemhilde!’ zei lachend de koning.’

Eene dubbele winst dus. Siegfried, door hem met die van Worms te verzwageren, machteloos gemaakt, om zich op de broeders van zijne gade te wreken, wanneer hij tot de ontdekking mocht komen van zijne afkomst en dus van zijn erfrecht, dat is de eene; de andere het

Damokles-zwaard van Bruunhilde's wraak boven zijn hoofd, als hij gevaarlijk wordt.

K a n deze booswicht, deze ijskoud berekenende, vleeschgeworden zelfzucht zonder gemoedsbezwaren eenige belangstelling inboezemen?

Jordan heeft er wel voor weten te zorgen, dat dit het geval m o e t zijn. Eensdeels door de hel, die hij hem zich laat bereiden in het slagen zelf van zijne plannen. De tocht naar Helgoland is bepaald, het schip gereed. Morgen is het reisvaardig. Daar komt het in Hagen van Tronje op, of het niet zijn belang is, zijn eigen werk ongedaan te maken. Waarom?

> '"Verbrand ik dit schip, dan verschuif ik den bruidstocht.
> Misschien voor een maand, maar vermoedelijk zes maanden.
> Haast wordt het toch winter, en.... Gunther is week.
> Aan m i j moet de macht in dees marken behooren.
> M i j moeten haar mannen erkennen als meester
> Als Siegfried de schoone den koning dit schatjen
> bezorcht, en zich zelven zijn zoetelief Kriemhild
> en 't hertogdom Xanten, kan Hagen verzinken
> in 't stof; als een stroo voor de stormvlaag verstuiven!
> 't Gewilligste werktuig wordt dan, voor... dit Wonder
> der Wereld! de vorst en het volk der Boergonjers.
> Vermoedelijk wil Mime nog meer zelfs dan 't meisjen,
> dat... kleinood, die Kriemhild. De kroon van den Koning
> zou zeker als sieraad hij gaarne zijn Siegfried,
> den zone van Siegmond, op 't lokkenhoofd zetten.
> Zijn held steekt vol hoogmoed: wordt die nu nog hertog,
> en zoekt hij, geschoord door die schurken van Saksers,
> Boergonje voor zich, en den zonen van Gibich
> de rijkskroon te ontrukken, op grond van zijn rechten:
> wat raad dan? - Hoe redding ons hier te bereiden?
> Zou 'k dus bij dees wending der dingen niet wijs doen
> de listige laag, die ik zelf eerst gelegd heb,
> te laten mislukken, als.... dáártoe ze leidt?"'

Dat is de Nemesis. Nemesis, als deze, die nooit de pijn der liefde heeft gekend, later zijn hart in min voelt ontvlammen voor die Bruunhild, welke zijn werktuig zou zijn; maar om, lage trotschaard, als een uitvaagsel verschopt te worden door de edele en slechts dwalende hooghartige, welke zich alleen van hem bedienen wil, maar zich voorbehoudt hem te verachten wanneer hij zich daartoe heeft verlaagd. Dat tooneel in den 19^{den} zang kan zelfs tot deernis met dien onmensch bewegen.

Doch daar is meer. Hoe z e d e l i j k verstompt, Hagen van Tronje staat hoog, wat v e r s t a n d e l i j k e ontwikkeling betreft. De beul uit het oude Nevelingenlied is, onder Jordan's hand, een diepe denker geworden, een rijke geest. Dàt leert het zoo even genoemde gesprek met Bruunhild; dàt hetgeen de dichter later zal mededeelen aangaande den grond, waarop zijne bewondering voor Bruunhild berustte. Hagen

is een Napoleon. Een Napoleon I namelijk. En deze blijft, bij al zijne misdaden, eene tragische figuur, welke belangstelling gebiedt.

Opmerkelijk echter is 't, wat Jordan tot de schepping van dezen Hagen heeft gebracht. Ongetwijfeld in de eerste plaats de soevereine wil des dichters. Maar daarnaast, even stellig, het feit, dat Jordan steeds voor oogen is geweest, hoe hij de stof behandelde, hem door eene n a t u u r m y t h e geboden. Dáárin was Hagen, gelijk boven reeds werd aangestipt, de Noordsche Högni, de Winter. Maar de winter is de onverbiddelijke kracht, tot sloopen gedwongen; de vijand der zomerzon, die hij, bij het eind des jaars, overwint. De duisternis haat het licht. Hagen, de sombere afstammeling van Nevel, k a n het zonnekind Siegfried niet anders dan vijandig zijn. In den eigenlijken, den waren, den Noordschen winter is iets majestueus. Zoo moest Hagen eene ontzagwekkende persoonlijkheid worden, al kon hij overigens slechts hatelijk zijn, wijl hij bestemd is tot verwoesten, vernielen, levensvreugd bederven. - Iets dergelijks ware te zeggen van Bruunhild, die in den grond der zaak de bloeiende a a r d e is, maar daardoor, onwillekeurig als het ware, de vertegenwoordigster der m e n s c h h e i d wordt, doch der menschheid in hare hoogste adspiratiën, die dwalen kan, hartverscheurend zoowel als vernederend dwalen, maar voor welke 't geloof op eene eindelijke zegepraal over het gemeene blijft hopen.

Eén feit mag echter bij de bespreking dezer reusachtig grootsche conceptie niet verzwegen worden. Eén, maar wel van gewicht: Wat had Jordan met den dwazen minnedrank te doen, die Siegfried Bruunhild moet doen vergeten en voor Kriemhild ontvlammen? Noodeloos was die niet slechts: maar, wijl hij Siegfried van althans één deel zijner schuld ontheft, bovendien voor den indruk des gedichts hoogst verderfelijk. Eigenlijk kennen ook de meeste bronnen dien niet. Noch de Edda weet iets daarvan, noch de Wilkinasaga, noch Küreberger. Trouwens, laatstgenoemde kan dien ontberen, omdat hij zoo goed als niets toont te weten van eene vroegere betrekking tusschen Bruunhild en Siegfried. Te kwader ure echter ontmoette Jordan hem in de Wolsingensaga (zie tabel n°. 27). Trouwens: hulpmiddeltjes voor middeleeuwers, maar die h i e r hadden m o e t e n zijn ontweken, versmaad. Het heldendicht, merkt Röpe te recht op, mag het wonder erkennen en gebruiken; maar het bediene zich zoo schaarsch mogelijk van toovenarij. Want die beiden zijn *niet* hetzelfde. Het wonder mengt vanzelf in zijn arbeid, wie de Goden als naar de aarde trekt. Dât doe dus het heldendicht met alle vrijmoedigheid. Maar de toovenaar werkt met ‘v e r b o d e n ’ krachten. Vandaar ‘z w a r t e ’ tegenover ‘w i t t e magie’. Dáárvan nu verschoone men den lezer zoo genadig mogelijk. 't Is reeds jammer genoeg, dat Jordan's saga Siegfried de hoornen huid en het onzichtbaarmakend Thorskapje heeft laten be-

houden. Doch daarbij behoefde waarlijk geen minnedrank ‘geïmporteerd’ of zelfs maar ‘overgenomen’ te worden!

Of wat is de zaak?

Bruunhild, door eigen keus aan Siegfried verloofd, heeft hem, haren verlosser uit den tooverslaap, en later den heroveraar van haar vaderlijk erfland, den man, die haar in heur gezag herstelde, op de onwaardigste wijze teruggestooten.

> ‘Een puntige pijl trof (zijn) kwetsbaarste plek, toen
> - haar heerlijke hand naar (zijn) voorhoofd verheffend, -
> ze zeide: “mijn Siegfried! waar is nu het sieraad:
> de prachtige kroon die de kloeke ten prijs won?
> Of vondt ge nog werklijk ten slotte uwen vader?
> Geen vondling toch dingt om de dochters van vorsten.”’

H á á r schuld was dat eigenlijk niet. Eene godheid had haar bedrogen. Maar dàt was Siegfried onbekend. Dat k o n hem onmogelijk bekend wezen. Dat m o e s t hem dus hare schuld s c h i j n e n. Hij nu, de d a n nog onbedorvene, is een sterk man, óók naar den geest, doch een heftig man tevens. Niet zijne ijdelheid, niet zijne hoovaardij, maar zijn hoogmoed, d.i. zijn hoog gemoed, m o e s t op het diepst beleedigd wezen door wat, in zijne oogen, niets anders k o n zijn dan de meest onverantwoordelijke trots, aan ondankbaarheid gepaard. Indien hij haar derhalve, om d i e reden, uit zijne gedachten had verbannen, haar, die zelve de verloving had te niet gedaan; indien hij zelfs - ware d i t hem onmogelijk geweest - haar had w i l l e n vergeten: w à t zou dáárin psychologisch hetzij onmogelijk, hetzij onjuist, hetzij zelfs maar onbegrijpelijk hebben kunnen schijnen? Hij verwerpe de verwaten Valkyrie, die hem verworpen heeft; helpe haar hare gelofte vervullen desnoods, maar om haar daarna te verklaren, dat zij hem verder niets is; en aanvaarde nu de min van een meisje, in wier aderen ‘een vuurstroom was ontstoken,

> of ook slechts even
> het blaauw heurer oogen zijn brandende blikken
> weêrspiegeld had’;

en w a t ontbreekt aan de motiveering, aan de mogelijkheid, in zekeren zin zelfs aan de noodzakelijkheid dier nieuwe liefde, ook zonder eenigen minnedrank ter wereld; welke buitendien voor de latere ontwikkeling der geschiedenis niets af- of toedoet? Slechts hadden dan de loop van zaken en de 9de zang anders moeten worden. Doch d à t mocht niet gelden als bezwaar. Hij worde anders, en hij zal.... beter zijn.

Maar deze is nu ook eigenlijk d e fout des gedichts. Niet zijne wonderverhalen. Niet zijne in zomerdos den winterslaap doorlevende Hinderbergsgaarde. Niet zijne Rijngoudsaga - hoe die ook een zich

ontwikkeld geloovend publiek van 's-Hertogenbosch belachelijk scheen. Zulke zaken zijn hier èn onvermijdelijk èn allerminst misplaatst. Zij zijn onafscheidelijk van verhalen, die, op de wijs der ouden, de wereld der Goden in aanraking brengen met die van de menschen, Aasgaard met Midgaard, Walhal met Mannheim. Maar wat beteekent die ééne vlek tegenover eene mijn vol schoonheden? Zóó weinig, dat ze vergeten wordt bij de verdere ontwikkeling, omdat ze daarop eigenlijk zoo goed als geen verderen invloed heeft; vergeten, omdat nochtans geheel het drama zich zuiver zielkundig ontwikkelt.

Een geweldig en toch betooverend, ontzag gebiedend en nochtans aantrekkelijk drama, in epischen vorm, van schuld en boete, val en opstanding, dwaling, loutering, herstel, verzoening, rechtvaardiging en verheerlijking zelfs der menschelijke natuur: ziedaar de kortstmogelijke samenvatting van Jordan's *Siegfriedsaga.* Dit is het werk dat vóór ons ligt, in.... het Duitsch. Stevig van spieren, kolossaal van vormen, toch hoogst edel van lijnen en het forsch geraamte met het reinste vleesch overtrokken, waar het bloedinkarnaat schemert door de fijngeaderde satijnen huid, terwijl de geest spreekt uit iederen trek, uit iedere ademhaling of golvende boezembeweging, tot door de gesloten wimpers. Zóó slaapt Bruunhilde, doch de verdietschte,.... in portefeuille. Waar is, o Nederland, onder uwe uitgevers de haar verlossende Siegfried?

Alkmaar, December 1880.

B.G. DE VRIES VAN HEIJST.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Marine-schetsen van A. Werumeus Buning. ('s-Gravenhage, Henri J. Stemberg.) - Het is zeker vreemd, dat bij een aan de zee wonend, grootendeels van, op en door de zee levend en de zee liefhebbend volk als het onze de schrijvers over het zeewezen, dat schijnbaar zoo eentonig en wezenlijk toch vol afwisseling is, zoo uiterst zeldzaam voorkomen in den grooten drom onzer letterkundigen. We hebben zooveel zeevaarders in ons midden en een groot korps wetenschappelijk onderlegde en beschaafde zee-officieren, uit oude herinnering en voortdurende waardeering de troetelkinderen der natie, - en toch is het eene groote uitzondering, indien een hunner de pen eens opvat, om ons van zijne ontmoetingen en wederwaardigheden op het zilte element, van de velerlei personen en karakters, waarmede het zeeleven hem in nauwe aanraking heeft gebracht, te vertellen. Het is eene reden te meer, om die

uitzonderingen te waardeeren en in dit bijzonder geval de schetsen van den heer Buning, waaronder goede, oude bekenden zijn, hartelijk welkom te heeten. Wij behoeven niet te voorspellen, dat ze den lezer bevallen zullen, noch dat Schrijver en Uitgever tevreden zullen zijn met het wedervaren van dit net uitgegeven deeltje. In ‘Stilte en doorkomende bries’ en ‘Zaterdag aan boord’ komt naar ons oordeel des Schrijvers talent het best uit. De eigenaardigheden van het leven aan boord worden getrouw, geestig en kleurig door hem wedergegeven, terwijl hij de kunst verstaat, om ons in enkele flinke trekken het karakter zijner vele personen af te malen.

Uit de tweede uitgifte van Justus van Maurik's Amsterdamsche novellen *Uit het volk*, met acht platen van den heer J. Braakensiek naar schetsen van den Schrijver versierd, blijkt, dat deze bundel, waarvan vroeger in dit tijdschrift eene beoordeeling gegeven is, evenzeer in den smaak van het publiek valt, als de opgewekte en genoegen gevende tooneelstukken van denzelfden scherp waarnemenden en verdienstelijk wedergevenden Schrijver het doen. Wij wenschen hem en den Uitgever met dit verdiend succes geluk, evenals wij 't Martin Kalff doen, wiens bij denzelfden Uitgever verschenen *In 't hartje der stad* (Scheltema en Holkema) eene gedeeltelijk nieuwe bewerking is van zijn bekend *Amsterdam in plaatjes en praatjes.* Ook hier is dezelfde teekenaar te hulp geroepen, om het nette boekske op te sieren. De groote uitbreiding, die laatstgenoemd werk bij de bewerking heeft ondergaan, is oorzaak, dat deze tweede uitgave eenige deeltjes zal beloopen. Wanneer de lateren in uiterlijk en inhoud aan het thans in het licht gekomene gelijk zijn, dan zal de Uitgever den Schrijver over een niet te langen tijd het aangenaam bericht kunnen brengen, dat ook de tweede uitgave van zijn onderhoudend werkje over Neerland's hoofdstad uitverkocht is. Anders is het recht de wereld uit.

Ook in Gram's *In Berlijn* (Van Kampen & Zoon) hernieuwt men de kennis met een aangenamen bekende. Door de afzonderlijke uitgifte van deze vroeger als feuilleton in een onzer groote dagbladen opgenomen schetsen uit de jongste Keizerstad van Europa hebben Schrijver en Uitgever zonder twijfel velen genoegen gedaan. De trant van vertellen en voorstellen van Gram is zoo onderhoudend, zijn stijl zoo vloeiend en los; hij munt bovendien door zooveel gezond verstand uit, waar hij buitenlandsche toestanden en gebruiken, van de onze afwijkende, schetst en beoordeelt, dat men hem gaarne tot leidsman heeft op een denkbeeldig uitstapje naar de hoofdstad ‘der Intelligenz’. Op die stemming van het publiek zullen, naar wij verwachten, Schrijver en Uitgever niet vergeefs gerekend hebben.

Het drie en twintigste deel van Minkman's Roman-bibliotheek wordt gevuld door eene novelle van Henry Gréville, *Bonne-Marie* geheeten, die den naam van deze vruchtbare Romanschrijfster niet onwaardig is. Het is de geschiedenis van een visscherskind, door eene opvoeding boven haren stand ongeschikt gemaakt voor het leven in eene armoedige omgeving, en die, zoodra de dood haars vaders haar geheel vrij gemaakt heeft, het nest op de klippen verlaat, om in het beloofde land aller eerzuchtigen van haar vaderland, te Parijs, de vleugels uit te slaan en op te vliegen naar eer, rijkdom en geluk. Haar aanvankelijk slagen, hare grievende teleurstelling op het

punt harer liefde, die niet beantwoord wordt, zooals zij dat verlangt, worden met uiterst veel smaak en gevoel geschilderd; zoo ook haar terugkeer naar het schamel huis haars vaders, waar zij, aan de zijde van den eerst versmaden eerlijken man, ten slotte hare bestemming en haar geluk vindt.

Deze novelle nam slechts 12 vellen van het boekdeel in beslag; het overige wordt ingenomen door *Bladen uit Nancy's dagboek* van Ed. Swarth, dat men 't best doet maar als bladvulling te beschouwen. Zoodoende ontgaat men onaangename vergelijkingen tusschen het vertaald en het oorspronkelijk werk.

Daudet, *Wonderbaarlijke lotgevallen van Tartarin den leeuwendooder.* (Deventer, A. ter Gunne.) - Het is niet te verwachten, dat Tartarin van Tarascon aan Fromont, Risler, Jansoulet of andere hoofdpersonen uit Daudet's algemeen bekende romans veel afbreuk zal doen in de waardeering van het groote publiek. Zijne lotgevallen behooren tot hetzelfde genre als die van Kapitein Pamphile, ook een zoon van het zonnige Provence, dien de oude Dumas zoo vroolijk beschreven heeft. De grootspraak der bewoners van het zuidoostelijk deel van Frankrijk, die nog minder met de practijk overeenstemt als bij de andere helden van zoo menig fantastisch verhaal, die in het zuidwesten des lands, Gascogne, hunne bakermat hebben, is de grondslag van dit verhaal. Natuurlijk gaat bij de vertaling van dergelijk boek veel verloren; ook daar de vreemdelingen in den regel met de eigenaardigheden van het Provençaalsch volkskarakter, waarvan Tartarin de vertegenwoordiger is, niet zoo goed bekend zijn, kunnen zij het grappige der geschiedenis niet ten volle genieten. Niettemin levert het los geschreven en vloeiend vertaald boekske eene aangename lectuur; het vordert in den lezer niet de minste inspanning en kan er daarom aanspraak op maken, dat de lezer wederkeerig zijne eischen niet hoog stelle.

De stad van den zonneschijn, een Oostersche roman in drie deelen door Alexander Allardyce (Leiden, De Breuk en Smits), die door een grillig omslag de aandacht trekt, is eene zeer lezenswaardige schets van zeden en leven in Britsch-Indië. Het boek is wat lang; de vertaling laat hier en daar veel te wenschen over, doch het daarin geleverd tafereel van die bonte inlandsche maatschappij van Hindostan met hare verschillende kasten en godsdiensten, eene soort georganiseerde en progressieve minachting van den eenen jegens een steeds grooter getal anderen, met hare uiterlijke nederigheid doch inwendigen afkeer van het overheerschend Christenras, hare eigenaardige inzichten, vooroordeelen, gebruiken en gewoonten, blijkbaar door eene geoefende hand, door eigen ervaring geleid, neergeschreven, boezemt veel belangstelling in en maakt vele uitweidingen en langdradigheden goed, die de Vertaler wèl had gedaan met te schrappen. Ook wij Nederlanders kunnen ons voordeel doen met deze schets van de gevoelens en den strijd van een overheerscht Oostersch ras tegenover eene heerschende Westersche natie, op welke het in zijn hart laag nederziet, deels uit een misplaatst gevoel van hoogen nationalen adel, deels uit eene niet geheel onjuiste minachting voor de ondeugden en feilen, die de schaduwzijde der Europeesche beschaving uitmaken. Ook het romantisch gedeelte van het verhaal, de strijd tusschen liefde en godsdienstige trouw van den reeds meer dan half van den Hindoeschen godsdienst afvalligen held, is niet onverdienstelijk geschilderd, doch de schilde-

ring der inlandsche maatschappij, waarin de Schrijver vele aardige typen plaatst, trekt ons toch nog meer aan.

De net uitgegeven vertalingen van Burman's uittreksels uit de reisbeschrijvingen van de laatste reizigers door de binnenlanden van Afrika (*Stanley's Reizen door het Zwarte werelddeel* en *Dwars door Afrika*, *de reizen van Gerhard Rolfs en Verney Cameron*, beiden bij G.B. van Goor Zonen te Gouda) zijn hoofdzakelijk te beschouwen als inhoudsopgaven van de uitvoerige werken, waarin de geschiedenis en de resultaten dezer reizen zijn verhaald. Uit den aard der zaak is zulk een kort uittreksel en overzicht niet zeer onderhoudend, en de 'rector te Schwerin' schijnt er de man niet naar te zijn, om ook de levendigheid, die de oorspronkelijke reisverhalen voor den lezer zoo aantrekkelijk en onderhoudend maakt, nevens de feiten en data in zijn verkort relaas op te nemen. Ook de vertaling is niet in de beste handen gevallen. Die haar bewerkte, gaat zich dikwijls aan germanismen te buiten, waardoor het nu en dan, om den zin wel te verstaan, onvermijdelijk wordt dien in het Duitsch terug te vertalen. Nu en dan helpt zelfs dit middel niet meer, gelijk bij een zin als deze: 'Tegenwoordig zijn slechts weinige duimen slibbanken en een gebrekkige dam van papyrusstruiken en riet de eene hindernis, welke het water van het meer van de uitbarsting eener catastrophe scheidt, die van jaar tot jaar voortdurend en zeker nadert' (Stanley, bl. 140). Wie zou raden, dat de Schrijver hier alleen zeggen wil, dat het meer Taganyika, tot dusver zonder waterafvoer naar de zee, weldra zoo waterrijk zal wezen, dat het aan eene naar den Oceaan stroomende rivier zijn overtollig water kan afgeven?

Voetstappen in de Sneeuw, door Dora Russel, Schrijfster van 'The miner's oath', The vicars governess' 'Annibal's rival' etc. etc. Naar het Engelsch door Gravin Valisti. (Arnhem, J. Minkman.) Als we betuigen, dat wij dezen roman met genoegen gelezen hebben, dan gelooven we, dat we in ons gunstig oordeel niet alleen zullen staan.

Moeten we ook erkennen, dat er wel wat te veel gespeculeerd is op sensatietooneelen, dat neemt niet weg, dat het boek van het begin tot het einde lezenswaard zal bevonden worden.

De titel is zeer gelukkig gekozen; want die voetstappen in de sneeuw geven juist aanleiding tot het dramatisch verhaal, dat de aandacht boeit en een bevredigenden afloop heeft.

We ontmoeten hier verschillende menschen en verschillende karakters, waaronder die fijn zijn genuanceerd.

In twee beelden heeft de Schrijfster twee edele naturen van haar geslacht geschetst. Elisabeth Gordon, de rechtgeaarde, schoone jonge vrouw in het strijdperk des levens, de onbesmette onder al de op haar aandringende verzoekingen, geeft ons het toonbeeld te aanschouwen van reine, onwankelbare, zelfverloochenende en bewonderenswaardig opofferende liefde. Eva Dalziel, het lieftallige jonge meisje, de vriendin van Elisabeth, later hare onbewuste mededingster in de liefde voor denzelfden man - Eva wekt al onze deernis en ons medelijden op, maar wij reiken ook haar de eerepalm toe, als zij uit het voor hare jeugd en ongeoefendheid schier al te heete strijdperk

zegevierend te voorschijn treedt en al die edelmoedigheid ten toon spreidt, die alleen uit een onbezoedeld en liefhebbend hart kon voortspruiten.

Mevrouw Dalziel, de stiefmoeder van Eva, is eene minder aantrekkelijke persoonlijkheid. Aan bemoei- en bedilzucht paart zij eene hooge mate van eigendunk en eene zoogenaamde vroomheid, waarmee ze, ietwat Farizeesch, bij elke voorkomende gelegenheid te koop loopt.

Richard, een der zonen van den goedhartigen, oprechten, blijmoedigen, rijken pachter Horton, die de treurigste rol in het drama vervult, schetst ons het beeld van den ongelukkige, die door eene hartstochtelijke liefde tot de zondigste misdaden verviel en als een ellendeling het leven liet.

Jasper, de zoon en door den dood zijns vermoorden ouderen broeders de erfelijke opvolger van den fieren, grootmoedigen edelman John Tyrell, wekt onze deelnemende belangstelling op, eerst als het offer eener, als hij meende, versmade liefde van Elisabeth Gordon, en later, als hij tot eene andere ontdekking komt, door zijn bangen tweestrijd en hevigen zielsangst, waaruit hij eindelijk, na als van den oever des doods gered te zijn, verlost werd.

We kunnen van alle personen, die in het verhaal voorkomen, geene melding maken, omdat wij dan eene volledige schets van den roman zouden moeten geven; alleen merken we nog op, dat de goedhartige Majoor Dalziel en zijn broeder, de eerzuchtige en hooghartige Deken Ralph, zeer goed geteekend zijn.

Wat we in dezen roman inzonderheid aanbevelingswaardig vinden, zijn de karakterschilderingen, die even fijn uitgewerkt als keurig afgewerkt zijn.

Wij stuitten op enkele fouten en misstellingen in de vertaling, die overigens zeer vlot is. D. I wordt op bl. 17 gesproken van eene uitdrukking der gelaats*kleur*, en aldaar treffen we den onverstaanbaren zin aan: ‘Deze was beide verstandiger en zachter’, enz. Op bl. 37 wordt van onze liefden melding gemaakt; bl. 40 staat: ‘werelds’ voor wereldsch; bl. 176: ‘Gij herinnert u mijn vriend, Horton's laatste bede’, voor: Gij herinnert u de laatste bede van mijn vriend Horton. D. II bl. 21: ‘uw getrouwen vriend’ i.p.v. getrouwe. Op bl. 30 hinderde ons de burgemeestersstijl: ‘van af den beginne’; bl. 81: ‘Het maakt mij angstig u zoo geheel verdiept te zien in Mr. Tyrell’, hetgeen beteekenen moet, dat het meisje (Eva Dalziel) aan niets anders denken kon. Een enkelen keer wordt nog gebruik gemaakt van ‘hetzelve’, ‘dezelve’, waar het zeer goed kon zijn vermeden.

H.

Licht en Schaduw, door Georg Hartwig. Naar het Hoogduitsch door W.J. van Bommel van Vloten. (Arnhem, J. Minkman.) ‘Aan de vereischten der wet is voldaan.’ Zoo lezen wij op de achterzijde van het titelblad.

Aan welke *vereischten*? Aan de vereischten van welke *wet*?

Niet onmogelijk, dat men meende aan het oorspronkelijk geschrift in allen deele getrouw te moeten blijven en daarom ook de waarschuwing van den Duitschen uitgever heeft overgenomen.

Maar niet onmogelijk òok, dat de Nederlandsche uitgever, uit vrees, dat andere uitgevers anders soms lust zouden krijgen, om hetzij eene nieuwe vertaling aan te bieden, hetzij van deze een nadruk te geven, de daar even vermelde woorden ten afschrik liet afdrukken.

Heeft nu de heer Minkman zich door zulk eene vrees laten leiden, dan dunkt mij die vrees eene zeer weinig gegronde vrees.

Een eenvoudigen nadruk te geven, zal wel geen uitgever in de gedachte komen. Daartoe is het werk te slecht vertaald. Wij zeggen toch zeer zeker te weinig, als wij verzekeren, dat om de andere bladzijde, en zulks bij herhaling, gezondigd wordt tegen de *vereischten* van taal en taaleigen, van eene betamelijke duidelijkheid. Zoo treffen wij dikwijls den vierden naamval aan, waar wij den eersten moesten verwachten. Zoo ontmoeten wij telkens: 'lijdensvol', 'beteekenisvol', 'geheimnisvol'. Zoo vinden wij eens zelfs vermeld, dat iemand een brief stak 'in de eerst vindende brievenbus'.

Maar ook eene nieuwe vertaling zou, meenen wij, al ware zij zelfs veel beter dan deze, nu ten minste vele leesbibliotheken en leesgezelschappen zich van deze *Licht en Schaduw* reeds voorzien hebben, weinig kan hebben op behoorlijken aftrek. Wie toch, die kennis genomen heeft van dit werk, zou den moed hebben, het aan zijne bekenden, zelfs in betere uitgaaf, *aan te prijzen*? Komen er al toestanden in voor, die min of meer aangrijpend en prikkelend zijn, zooals b.v. de ontmoeting tusschen Prof. Elmreich en de arme Magda, als de laatste eene liefdesverklaring van den Professor verwacht; zooals ook het huiveringwekkend samenzijn van den Baron Von Derenthal en zijne echtgenoote, waarbij de eerste in waanzin der laatste een kogel door het hoofd dreigt te jagen: veel staat daartegenover, dat gemaakt is, dat niet behoorlijk gemotiveerd is, dat aan onnatuurlijkheid en onwaarschijnlijkheid lijdt. Een bestolene brengt eene aanklacht in tegen de beide dieven, zijne nicht namelijk en een Baron Von Herzveld; later trekt hij die aanklacht, voorzoover zij zijne nicht aangaat, in, omdat deze bij zijn dood toch zijn erfgename geweest zou zijn, en - de justitie laat deze nu ook vrij haren weg gaan. De Baron, die zich in de hoogere kringen der koninklijke residentie vrijelijk beweegt, wordt door de justitie niet opgemerkt, voordat zijn medeplichtige hem aanwijst. Mevrouw Von Derenthal, welke onder de nobele figuren van den roman poseert, gevoelt zelve niets van de schuld, welke op haar en haren echtgenoot drukt en welke den laatste tot wanhoop en zelfmoord brengt. En welk een spel met groote woorden! Heete tranen rollen over een blauw atlaskleed heen en - bevlekken het? neen - verdooven den glans ervan. - Zóó treffend waren de oogen van den Baron, dat zijn dochtertje hare oogen onrustig opende. - Datzelfde kind voelde bij eene andere gelegenheid de nadering van haar vader door de gesloten oogleden. - Achter gesloten oogen *glinstert*, glinstert eene *schaduw*, eene *gelukkige* schaduw, en dat niettegenstaande in de borst reeds eene krampachtige smart woelt, die alle beweging en het spreken beneemt.

Z.

D.V.D.G.

Mengelwerk.

* * *

I.

Er bestaat in de boekerij van eenen oudheidminnaar een handschrift, dat, in de taal, die men omstreeks het midden der 16de eeuw bezigde, geschreven, in onze taal ongeveer aldus luiden zou:

‘Ik was een krijgsknecht en diende onder Maarten van Rossem. In 't Brabantsche zou op den avond vóór Palmzondag een dorp worden neergelegd op zijn bevel, gelijk zulks in den oorlog gebruikelijk is en meermalen als maatregel van noodzakelijkheid voorkomt, ofschoon de huisman daarin steeds baldadigheid ziet. Maar als, om welke reden ook, het bevel tot den rooden haan eenmaal gegeven is, weten de knechten er alles van en begeven zij zich tot de meest goddelooze ongerechtigheden. Gelijk men weet.

In al deze bedrijven had ik steeds grooten zin, en ook nu wilde ik, ouder gewoonte, het spel hervatten, toen het stond te gebeuren, dat ik ervan zou afzien, om het voor immer vaarwel te zeggen.

In mijne kindsheid was ik een tengere knaap en ik moet toen naar de getuigenis van ouderen ook teedere gemoedsaandoeningen hebben gekend, zoodat het hem, die dit leest, evenzeer als het mij nu doet, moet verwonderen, hoe zulk exemplaar, als ik was, op mannelijken leeftijd zijne plaats had onder de banieren van Hertog Karel. Doch ik zal 't verhalen, wijl in mijn ouderlijk huis de draad begint, die, gaandeweg afgesponnen, leidde tot hiertoe; hier, waar ik hoop, dat mijn graf zal zijn, als het laatste verblijf van een man met een onstuimig verleden, doch die ter rechter tijd door de goede leiding, ja, de genadige ontferming van Gods voorzienigheid, teruggebracht werd op het goede pad; weshalve ik nu weer hoop heb, dat ik zal heengaan van deze wereld, met God verzoend en met Zijnen lieven Zoon Jezus Christus.

Mijne ouders woonden hier in 't Noorderkwartier. Zij waren brave

menschen, die een goed stuk brood hadden, want mijn vader oefende een handwerk uit, waarin hij zeer bekwaam was. Hij leidde mij daarin op. Gekomen tot de huwbare jaren, viel mijn oog op een meisje, en ik droomde een zoeten droom van eenmaal aan hare zijde een eerbaar leven te leiden, mijn handwerk bedrijvende met lust en ijver. Doch zij schonk haar hart niet mij, maar een ander; de priester zegende haar echt in, en zij werd moeder. Had ik mijn leed maar in stilte gedragen, maar ach, ik ging juist den anderen kant op, werd meer en meer een bezoeker der taveernen en begaf mij tot allerlei hoererij, zoodat men mij met den vinger nawees.

Mijn rampzalig gedrag bracht mijn vader in 't graf, en mijne moeder volgde hem. Slechts één broeder had ik; deze was een man van stillen handel en wandel; hij was klerk(*) en voegde mij op zekeren keer toe: “Zoo ge uw leven niet veranderen kunt of wilt, ga dan vanhier en begeef u tot het krijgsmansleven, want u langer voor mij te zien in zulken doemeniswaardigen staat, breekt mij het hart. Och, keer tot uzelven in, dat is mij 't allerliefst.....”, en hij snikte luide.

Een korten tijd ging 't iets beter, maar het baatte niet. Eindelijk begaf ik mij tot het krijgsmansleven en, helaas! 't beviel mij maar al te wel.

Doch, zoo ik al niet behagen had, om weerlooze grijsaards en kinderen te moorden, er was er geen, die zooveel vermaak schepte in den rossen gloed, en ik had mijn gelijke niet in 't gevuld krijgen van den buidel, zoomede in 't schoffeeren van vrouwen en maagden. Wee, wee mijne arme ziel!

In de woning nu, waar ik met uitgetogen zwaard binnentrad, lag eene vrouw in zwarte kleeding voor een kruisbeeld neergeknield en in zoodanige aandacht bij hare devotie, dat ze mijn binnenkomen niet scheen te bemerken. Geenen huisman ontdekkende, stak ik het zwaard in de scheede, wat haar deed omzien; toen ik haar naderde, rees zij fluks overeind, mij toevoegende: “Ik vrees u niet.” Echter sidderde zij over al hare leden en zij begaf zich naar een hoek van 't vertrek, waar een oudachtig man op een krankbed lag uitgestrekt; deze was haar vader en lag op zijn uiterste. Deswege waren deze beiden de eenigen van het dorp, die achtergebleven waren, toen allen waren gevlucht op het hooren, dat Maarten kwam.

Iemand op zijn uiterste te zien, was voor mij eene gewone zaak en mij er weinig om bekommerende, zei ik, dat ik niet gekomen was, om haar kwaad te doen, maar om in hare omhelzingen de zoetste afleidingen van het krijgsmansleven te genieten. Doch, lacy, de taal, die ik sprak, was niet zoo gekuischt en mij walgt nu van hetgeen ik toen zeide, zoodat ik het niet herhalen zal. Met ontwaarde ik in 't schemerdonker de flikkering eener dagge(†) in hare hand, wat mij in

(*) Geestelijke.
(†) Dolk.

gelach deed uitbarsten, haar toevoegende, dat mijn ijzeren kleed tegen zulk tuig beter bestand was dan haar zacht velletje. “'tZij ge non of wat anders zijt,” ging ik voort, “mij is 't al een!” en de dagge met mijn handschoen omklemmende, om haar die te ontweldigen, werd op eens het vertrek helder verlicht door het brandschijnsel eener woning, ten bewijze, dat de brandstichting reeds begonnen was.

Het gelaat der vrouw nu goed kunnende onderkennen, overviel mij eene hevige ontsteltenis, want het geleek als twee droppelen waters op dat van haar, die ik eenmaal gehoopt had, de moeder van mijn kind te zien.

Mijne aarzelende houding bespeurende, schepte zij uit mijne roerloosheid moed, om eene schrede tot mij te richten, en daarbij wees zij op hare hand, waaraan een ring van grof metaal op zinnebeeldige wijze voor het oog der wereld kenbaar maakte, dat zij hare min in eer en deugd had verpand. Ik haar vragende, wat voor beduidenis haar zwarte kleed dan had, antwoordde zij, dat ze weduwvrouw was en haar stervenden vader, met wien zij alleen op de aarde was achtergebleven, niet had willen prijsgeven aan den overmoed der knechten; weshalve zij liever een eervollen dood stierf, hem verdedigende, dan met de anderen te vluchten. En daarbij smeekte zij, met zachten oogslag, dat ik haar helpen zou, hem weg te dragen, opdat hij niet in de vlammen zou omkomen.

Zekerlijk - dit alles plaatste mij mijn eigen beeld met groote duidelijkheid voor oogen! Mij was het, of ik op eenmaal ons dorp zag en hoe gelukkig ik daar had kunnen leven, zoo ik, in plaats van een man van los gedrag te worden, liever had omgezien naar eene huisvrouw van zulke goede zeden, ouderliefde en trouw, toen mijne eerste liefde mijn verderf dreigde te worden. Ja, mij was het, alsof ik, zooveel geluks verstooten hebbende en mij daarentegen tot allerlei werken des duivels geleend hebbende, mij voor eeuwig verdoemd achtte. En een doodelijke angst greep mij aan, zoodat ik, met de hand op de borst slaande, uit het harnas een helderen klinkklank te voorschijn riep, die den ouden man op zijn bed deed opspringen van schrik. “Moeder Gods,” riep ik uit, “ontferm U mijner!” en ik viel neer op een zetel en begon te schreien als een kind.

Dit ziende, nam de weduwvrouw het kruisbeeld van den wand en het mij voorhoudende, zeide zij met aanminnige, zoete stem: “Bij het bloed van Haar lieven Zoon, voor al uwe zonden is vergeving, maar kom en help mij toch mijn vader op het erf te dragen; straks, als de brand overslaat, zou hij in de vlammen omkomen en een wreeden dood sterven.”

Wij namen hem op, en hem nedergelegd hebbende op het erf, gaf zij hem het kruisbeeld, dat zij steeds in de hand gehouden had, te kussen; want hij maakte een geluid als van een stervende. En het kruisbeeld gekust hebbende, gaf hij den geest.

Ik had nu wel ontdekt, dat de vrouw niet mijn lief van 't dorp was, wat ook wel vreemd zou geweest zijn op zoo verren afstand van ons kwartier, doch toen zij op klagelijken toon uitriep: “Ach, mijn vader, ook gij laat mij alleen!” schoot mij fluks door het brein als eene zeer goede gedachte, waaraan ik al mijn later geluk te danken heb, dat ik met haar zoude vluchten, opdat ik nog het huismansleven kon gaan beginnen.

Zij zag wantrouwend tot mij op, toen ik zeide, dat wij samen vluchten moesten, opdat mijne krijgsmakkers haar niet zouden ontdekken. “'t Zal niet gebeuren in dezen stond,” hernam zij. “Zou ik 't lijk mijns vaders laten ter bespotting en mishandeling? Zoo gij 't waarachtig goed met mij meent, neem dan zijn lijk en help het mij wegdragen.”

Toen nam ik het lijk op, en den vonder achter haar erf overgaande, liepen wij de heide in, al maar voort, met den vuurpoel achter ons. Nadat wij lang gegaan hadden en in veiligheid het dorp in de verte zagen branden, legde ik het lijk neer en ontdeed ik mij van mijne ijzeren omkleedsels. Vervolgens voor de vrouw nederknielende, bood ik haar mijn zwaard aan en zeide: “Ziet ge nu in deze weerlooze houding, dat ik geen kwaad tegen u wil? Ge ziet, dat ik mij stel in uwe macht en dat gij mij gemakkelijk kunt dooden; maar, bij de Heilige Maagd, vlucht verder met mij, opdat wij samen zullen leven in alle eerbaarheid; want ik wil mij begeven tot het huwelijksleven; ik heb ook geen vader en geen moeder meer.”

Ofschoon in het halfduister haar gelaat niet duidelijk te onderkennen was, merkte ik toch aan hare houding, dat zij vermoedde, een beschonken man of een zinnelooze voor zich te hebben. Deswege stelde ik haar gerust, en haar mijn levensloop voor en aleer ik tot mijn toenmaligen staat geraakt was, verhalende onder aanhoudend snikken, voegde zij mij toe, dat het haar scheen, alsof ik in den grond mijns harten geen verdorven mensch zoude zijn, maar dat het aanzoek om hare hand door een Maartensman wel het laatste zou zijn, wat zij kon begeeren. Echter ging zij voort: “Als ik morgen mijn huis en erve niet weer kan vinden, heb ik geen droog stuk brood; doch over al zulke dingen spreek ik niet in dit nachtelijk uur. En zoo gij uwe goede jonste tot mij wilt uitstrekken, gelijk gij zegt, begeef u dan nu ter ruste, opdat gij morgen de krachten hebt, mijn vader verder te brengen, waar ik eene plaats in gewijden grond voor hem vinden kan. Ik zal waken bij zijn lijk en als onraad opdaagt, zal ik u wekken, opdat ge mij kunt beschermen; want zoo ge wilt, dat ik mij betrouw op den praat van een Maartensknecht, dat hij dan beginne met te toonen, dat zijne werken niet in het booze liggen.”

Toen ik mij nedergelegd had, merkte ik, dat zij het teeken des kruises maakte en bij het lijk gebeden prevelen ging. En ofschoon ik nog geen vollen dag en nacht geleden in al zulk werk een geest-

doodend tijdverdrijf van huisluiden zag, had ik nu zulke zoete aandoening, dat ik mij zeer stil hield, om de vrouw niet te storen. Van vermoeienis viel ik in slaap, doch nauw was het weer schemer, of ik ontwaakte, en naar de vrouw omziende, zag ik haar nog steeds in de biddende houding. In stilte liet ik mijn oog weiden over keurslijf en leest en, in trouwe, het verheugde mij te zien, dat zij welgemaakt was, want van oorlogsman tot den monnikenstaat overgaande, leek mij op dat oogenblik erger dan eene gevangenis, waar men ten minste nog den tijd met kouten verdrijven kan.

En zoo heb ik in dien gedenkwaardigen nacht vóór Palmzondag den eersten stap gezet tot een nieuw leven, waarin het mij sedert wel is gegaan, behoudens den dood mijner vrouw zaliger. God zij hare ziele genadig!

Her- en derwaarts zwervende, geraakten wij ten slotte in Vlaenderen, waar ik gelegenheid vond, het handwerk mijns vaders en mijner jeugd op te vatten.

Het bezwaarde mij wel, dat ik de nering en hanteering ging drijven van geld, dat ik uit kloosters en abdijen derwaarts had overgebracht, want ik kwam er waarlijk toe, om op háár voorbeeld en door háár aangemoedigd, weer in devotie te gaan leven. Maar mijne vrouw zaliger, ofschoon dit ook eene erge zaak vindende, begreep toch, dat het bezwaarlijk ging, het terug te brengen, en wijl wij anders geen brood hadden, meende zij, dat het geld, in de nering gestoken, al zoo goed zou gedijen als in de kloostercel. Dies achtte zij het een Gode welgevallig werk, uit de overwinst met woeker terug te betalen aan de Kerk.

Onze echt, die eerst kinderloos bleef, stond eindelijk gezegend te worden met een spruit, en wij verheugden ons met groote verheugenis des harten; dan, mijne vrouw mocht de moederweelde niet smaken, want toen zij mij een dochterken gebaard had, ging zij in tot de Hemelsche poort.

Ach, wat was ik in rouwe. De zoete jaren, die ik aan hare zijde had doorgebracht, hadden mij met het leven zoodanig verzoend, dat ik geen eind zag aan mijn heilstaat. Toen ik na haren dood begon in te zien, dat het mij nimmermeer zou kunnen gebeuren, dat ik zulke groote gehechtheid onder vromen handel en wandel voor eene vrouwspersoon gevoelen kon, verliep de lust voor mijn bedrijf, zoodat ik vreesde opnieuw tot een ongeregeld leven te zullen vervallen. Daarop begon ik zulke afkeerigheid te krijgen van de plaats, waar ik woonde, en beving mij zulk heimwee naar ons kwartier, waar ik hoopte, dat mijn broeder nog leefde, dat ik besloot, derwaarts te gaan met mijn kind. 't Welk geschiedde.

En zoo ik op de plaats, waar mijne wieg heeft gestaan, mijn geluk niet meer vinden zou in den echtelijken staat, kreeg ik door het gesnap en de liefkoozingen van mijn kind en door den verkwikkenden

omgang mijns broeders toch zulken moed, om te leven, dat ik, de vroegere broodwinning mijns vaders aangrijpende, daarin gedijde als een groot wonder. Want op de plaats, waar ik eertijds voor schandaal langs den weg liep, leefde ik nu zoo in achting bij de geburen, dat het mij alles onbegrijpelijk is.

En mijn broeder, die mij reeds als kind lezen en schrijven geleerd had, wekte nu bij mij zoodanigen lust, om de geschiedenis dezer lage landen te leeren kennen, dat ik daarin 't allermeest behagen kreeg; zulks ook beter kunnende begrijpen dan andere huisluiden, die nooit van de plaats zijn geweest en niet, zooals ik, onder verschillende soorten van landskinderen hebben verkeerd. Dies begaf ik mij, om deze geschiedenis met bijvoeging mijner gedachten te boek te stellen, tot eigen vermaak; en zoo het tot leering kan strekken van anderen, dan acht ik mijn leven, behoudens den zondigen staat onder Maarten, niet als onkruid.....'

De geleerden, wier levenstaak het is, om de geheimen der geschiedenis te ontsluieren, zijn het over de waarde van dit handschrift onderling niet eens.

Het stuk, dat kennelijke blijken van hoogen ouderdom draagt, wordt toch door velen aangezien voor een ondergeschoven handschrift. Nu het eenmaal gebleken is, hoe groote kunstvaardigheid sommige personen bezitten, om handschriften van oudheidkenmerken te voorzien (waarbij men zich met verwondering afvraagt, waarom zulke menschen niet liever, in plaats van zich met zulke schelmstukken op te houden, hunne talenten tot betere doeleinden aanwenden), is het raadzaam, de echtheid van dit stuk niet aan te nemen, tenzij men daarvoor de onomstootelijkste bewijzen heeft.

Vreemd klinkt het, dat een soldaat uit de 16de eeuw en nog wel een, die tot de benden van Maarten van Rossem behoorde, schrijven kon, maar deze omstandigheid en ook het feit, dat het stuk voor zulk een man niet kwalijk geschreven is, zijn nog geene bewijzen ertegen. Want hij kan een bijzonderen aanleg gehad hebben, gelijk men in de geschiedenis vele voorbeelden heeft van beroemde personen, die de loopbaan, waarop zij beroemd werden, eerst op den mannelijken leeftijd betraden. Men denke eenvoudig aan Cromwell en Moreau, om van de anderen niet te spreken.

Doch wat ervan zij, echt of niet, ditzelfde geschrift heeft het zijne bijgedragen tot de roemvolle loopbaan eens jongelings, hetgeen nader blijken zal.

II.

In het westelijk deel van Vlaanderen vindt men langs den spoorweg van Gent naar Ostende een landgoed, welks aangename ligging en

fraaie aanleg de bewondering tot zich trekken, terwijl bovendien de huizing, daarop gebouwd, in den eigenaar den man van fijnen smaak terstond doet kennen. Jaren geleden had hij bij zijne kinderen een huisonderwijzer, wiens komst op deze plaats voor geheel zijn leven beslissend werd.

Deze was van onaanzienlijke afkomst, zonder middelen, en was, voordat hij op de buitenplaats kwam, hulponderwijzer, gelijk wij in Nederland zeggen, op eene school in den omtrek. Het hoofd dier school legde zulke gunstige getuigenis af van dien jongen man, toen naar een huisonderwijzer omgezien werd, dat deze gewichtige betrekking aan hem werd toevertrouwd, ofschoon de heer van het buitengoed gemakkelijk een geletterde had kunnen bekostigen, die eene hoogere vorming genoten had, dan dezen jongeling was ten deel gevallen. Zijne taak werd door hem zoo goed vervuld en daarbij was hij in den huiselijken omgang zoo minzaam en bescheiden, dat de heer des huizes hem even gaarne in zijn huiselijken kring liet verkeeren, als de kinderen gehechtheid aan hem gevoelden en de verdere dienstbaren des huizes hem met ontzag en voorkomendheid behandelden.

Wijl hij veel neiging tot studie had en de heer des huizes hem aan zich wilde binden, had deze hem met een slaapvertrek eene ruime kamer afgestaan, waar hij zich met wetenschappelijken arbeid kon bezighouden, als de kinderen geene lesuren hadden en hij geene opgewektheid gevoelde, om zich in het huisvertrek te vertoonen, waar hij trouwens toch ook niet den geheelen dag vertoeven kon.

Wat vooral dezen jongen man in zijn studeervertrek zóóveel behagen deed scheppen, dat hij er vele uren van den dag doorbracht, was de nabijheid der uitgebreide bibliotheek van den heer des huizes, waar hij ten allen tijde vrijen toegang had en de beste en meest verscheidene werken op letterkundig gebied ten zijnen dienste stonden.

Dáár was het, dat hij het vermelde handschrift aantrof en zich zoodanig verdiepte in het aanleeren der taal, waarin het geschreven was, dat hij spoedig alle daarin voorkomende woorden kon verstaan en zich rekenschap kon geven, waarom zij gespeld werden op geheel andere wijze, dan thans gedaan zoude worden. Het vervolg van dat handschrift boezemde hem zooveel belang in, dat hij de beoefening der geschiedenis van lieverlede tot zijne meest geliefde uitspanning rekende; waarbij voorliefde voor letterkunde, die daarmede veelal, zoo niet altijd, gepaard gaat, eveneens aan het licht trad; en nog tijdens zijn verblijf op de buitenplaats beproefde hij de samenstelling van verhaaltjes, waarvan hier een enkel zal worden ingevlochten, schoon niet in het volgende hoofdstuk.

III.

Toen in het jaar 1870 het Duitsche leger Fransch grondgebied

betreden had met eene snelheid, die de verbazing teweegbracht, waarvan men nog niet bekomen is, kon men in Den Elzas op een heeten dag eene colonne zien opmarcheeren, die blijkbaar een langen, vermoeienden marsch achter zich had, want de manschappen hadden een gelaat, dat de vermoeienis des lichaams met kennelijke duidelijkheid afteekende. Ook was hun gang zoo loom en traag, dat het scheen, als hadden zij lood in de schoenen. Daarbij was hunne uniform geheel onkenbaar, want eene laag stof had de blauwe kleur met eene grijze tint overtogen, en toen eindelijk het lang gewenschte oogenblik aanbrak, waarop de marsch zou worden gestaakt, konden de soldaten hunne zakdoeken haast wel uitwringen, nadat zij gelaat en hals daarmede hadden afgeveegd.

Een jong officier, wiens lichaamsbouw, in tegenstelling met dien der meeste anderen, veeleer tenger dan forsch was, zette een paar geweren op den grond, die hij op het laatst van den marsch van soldaten had overgenomen, die, zwaar bepakt en beladen, ten laatste dreigden te bezwijken langs den weg.

Amechtig vielen de manschappen neer, voor zooverre zij aanstonds geenerlei dienstverrichting te vervullen hadden, gelijk aan sommige anderen werd opgedragen. Over een deel dezer laatsten voerde de jonge officier het bevel, toen hij een dergenen was, aangewezen tot het uitbrengen der veld- en schildwachten.

Hij moest wel iemand van grooten dienstijver zijn, tenzij de opgewondenheid, aan zijn beroep in zulke omstandigheden en aan zijn leeftijd zoo bijzonder eigen, zijne krachten verhoogde, want hij liet geene vermoeienis zien en commandeerde met eene stem, zoo forsch en ferm, als ware hij op het paradeplein en kersversch uit de kazerne aangerukt.

Of zoo het waarlijk dienstijver was, die hem bezielde, dan moest hij wel een geest hebben, die aan kracht vergoedde, wat aan het slanke lichaam scheen te ontbreken, want hij verrichtte zijne taak met zooveel zorg en overleg, dat overrompeling in zijne nabijheid, voor zoover het van hem afhing, onmogelijk was.

Zich echter ten slotte bij zijne veldwacht neerzettende, hapte hij gulzig in eene korst brood en nam hij zulke koortsige teugen uit zijne veldflesch, dat men toch zien kon, dat de marsch hem wel degelijk had aangepakt.

Wie deze jonge officier was, die zich, gelijk nader blijken zal, in de Vlaamsche taal even gemakkelijk uitdrukte als in de Duitsche, zal zich verder openbaren.

IV.

Des zomers een reisje langs den Rijn te maken, is voor den Nederlander zoo gewoon als eertijds het rooken eener lange pijp in de trekschuit, als deze voortschoof door den eendenvliet.

Men mag het betreuren, dat zulks gedaan wordt, zonder eigen land te kennen: de verhalen van hen, die derwaarts gingen, klonken te opwekkend, om niet tot navolging uit te noodigen.

En hij, wien te voren op vaderlandschen bodem het kleurenspel van het landschap had bekoord, bij wien de duinreeks een grootschen indruk had achtergelaten en tot wien de heidevelden hadden gefluisterd van een tooverland daarachter, moest toch ook bekennen, dat hij meende in dat tooverland te zijn, als hij zich bewoog langs de boorden van dien vloed.

En inderdaad, niet te beschrijven is de aantrekkelijkheid van dat stroomgebied, waar men nauw het beeld der schoone ligging van een bouwval in zich heeft opgenomen, of weer en telkens weer daagt een nieuwe op, ieder voor zich een eigen sprookje vertellende, zij het, dat de roofridder verderf om zich heen spreidde, zij het, dat de jonkvrouw op de tinne uitzag naar den bruidegom; terwijl de verbeelding, bij de onbekendheid met de waarachtige geschiedenis van den burcht, het sprookje bovendien nog opsiert met de levendigste kleuren.

Doch niet van iederen bouwval ligt die geschiedenis in het duister, en er zijn er, waar men zich gevoelt, als ware de tijd, waarin hij bewoond werd, nog niet voorbij.

Alzoo het slot van Heidelberg, dat, niet langs den Rijn gelegen, toch immer in het reisplan is opgenomen, wijl men toch niet van Rome kan wederkeeren, zonder den Paus te hebben gesproken.

En als men nu beneden aan den voet van het gebergte is, waar dit slot op ligt, en tegen den bouwval opziet, of zich boven op het gebergte bevindt en erop neerziet, het eene gezichtspunt is zoo schoon als het andere. Bij den bouwval blijvende toeven, ziet men het ruime voorplein, dat uitrusting en gevolg van een breeden stoet ridders en edelvrouwen moest kunnen bevatten; voorts het gebouw zelf, groot als de paleizen eener wereldstad en schoon als Italiaansche monumenten; en ten laatste een slottuin met boom- en heestergewas als een stadspark; zoodat men zich eenig denkbeeld kan maken van de macht en den rijkdom der keurvorsten van de Palts, die een staat konden voeren, aan zulk eene woonplaats geëvenredigd.

Geniet men op het ruime terras van het slot reeds een prachtig uitzicht naar de diepte en in de verte, nog hooger op het gebergte openbaart eindelijk een eeuwigdurend gewriemel in de laagte, dat men neerziet op de kruinen van het geboomte, dat zich langs en ter zijde van den weg bevindt, die naar boven leidt. Anders zou men die kruinen veeleer voor een breeden zoom mosplantjes hebben aangezien; en deze aanduiding zou op zichzelve voldoende zijn, om te doen verstaan, dat men zich van zulke natuur geene voorstelling kan maken, wanneer men die niet eerst met eigen oogen heeft aanschouwd.

En wie nu in de jaren vóór het uitbreken van den Fransch-Duitschen oorlog aldaar vertoefde, had er onder de groepjes jongelieden,

die na inspannende studie verpoozing zochten, af en toe iemand kunnen aantreffen in gezelschap van een Duitsch officier, die eveneens nog een jeugdig uiterlijk had. Het voorkomen van den eerste was zoo gewoon en zijne houding was zoo alledaagsch, dat hij bepaald aan de aandacht zou ontgaan, ware het niet, dat hun levendig gesprek de opmerkzaamheid gaande maakte. Van gewonen aard was dit gesprek zeker niet, want uit de enkele woorden, die men zijns ondanks wel opvangen moest, kon men min of meer raden, dat deze twee jongelieden de staatkundige gebeurtenissen van den dag met belangstelling volgden. Het tweetal nader opnemende, kon men in hem, die de burgerkleeding droeg, den jongeling herkennen, dien we reeds elders ontmoetten als huisonderwijzer.

Vanzelf doet zich dus de vraag voor, hoe het kwam, dat deze jongeling als student aan de hoogeschool te Heidelberg werd ingeschreven.

V.

Daartoe keere onze verbeelding zich opnieuw naar Vlaanderen, waar de huisonderwijzer des namiddags met de beide oudste kinderen, waarvan het eene een meisje was, zoo het weder zich daartoe maar eenigszins leende, eene wandeling maakte.

Die wandelingen waren voor hem al zoo aantrekkelijk als voor de kleinen, want hij onderwees hen middelerwijl al spelende sommige zaken, die een ander onderwijzer binnenshuis en met boeken vóór zich onderwijst; zijnde dit almede eene der redenen, waarom de heer der buitenplaats zoo ingenomen was met den jongen man. Want hijzelf had in zijne jeugd eene opleiding gehad als de meesten onzer: den geest afmattende, zonder evenredige vrucht.

Gewoonlijk liep deze het drietal te gemoet, als zij huiswaarts keerden, en dat weder eens doende, zag zijn dochtertje hem in de verte aankomen en wilde zij aanstonds vooruit ijlen, om hem te begroeten.

Dan, het onbedachtzame kind zou plotseling worden blootgesteld aan groot gevaar, want de weg, dien zij bewandelden, kruiste de spoorbaan. Terwijl nu juist een trein het kruispunt voorbij zou rijden, kwam langs het andere spoor van de tegenovergestelde richting een andere trein, die een vorstelijk persoon met gevolg naar de badplaats Ostende zou brengen en zich dus, als gewoonlijk zulke treinen doen, met razende snelheid voortbewoog.

In dezen tweeden trein geen erg hebbende, zou het kind zijn verpletterd geworden, hadde de onderwijzer zich niet op het allerlaatste oogenblik op het spoor bevonden, om het kind te grijpen en buiten de baan te slingeren met eene kracht, die alleen de wanhoop kon geven. Doch hijzelf viel neer en bleef roerloos liggen.

Nauw had de vader ontdekt, dat er iets buitengewoons gebeurde,

of hij liep met eene snelheid, welke die van den spoortrein schier evenaarde, op het punt aan. Daar gekomen, vreesde hij van het lot des jongelings het ergste. Gelukkig bleek ook deze van den trein geen letsel ontvangen te hebben, wat wel een wonder was; doch de afmatting, die de overmatige krachtsinspanning van het oogenblik veroorzaakte, en nog meer de schrik hadden hem doen bezwijmen.

Nadat men hem vervoerd en bijgebracht had, zat hij eindelijk in het huisvertrek op de sofa, en geheel zichzelf geworden, vertelde hij, zich niets zoo duidelijk te kunnen herinneren, als dat het hem was, of het ijzeren monster hem reeds het lichaam verbrijzelde.

De vader was, gelijk zich denken laat, te zeer verheugd, dat alles goed was afgeloopen, om hiervan niet op bijzondere wijze te doen blijken, en zeide tot den jongeling: 'Ik weet waarlijk niet, hoe ik u mijne dankbaarheid betoonen zal, want ge hebt mijn kind gered met opoffering van uw leven.' Doch deze meende slechts zijn plicht te hebben gedaan en wilde van geene belooning weten, totdat hij op aandringen eindelijk zijn wensch te kennen gaf naar eenig boekwerk. Maar de heer des huizes vond dien eisch te gering en vroeg hem, of hij lust had een buitenlandsch reisje mede te maken, dat hij voornemens was, eerstdaags met zijn gezin te ondernemen.

De jongeling was opgetogen, doch zijne blijdschap stond over weinige weken niet gering verhoogd te worden, toen het bleek, wat de heer des huizes, behalve dat reisje, nog met hem voorhad.

Het was namelijk door derden tot zijne kennis gekomen, dat de onderwijzer, wel beseffende, dat men, om het volle genot eener bibliotheek te hebben, gelijk aan zijn vertrek grensde, en om zich met goed gevolg verder te bekwamen, eene betere leiding en vorming behoefde, dan hij tot dusver genoten had, erover dacht, om in eene academiestad eene betrekking te zoeken en zich van zijn over te garen geld het soort onderwijs te verschaffen, dat men hooger onderwijs noemt. Daarin nu wilde de heer des huizes hem te gemoet komen en op waarlijk koninklijke wijze, want hij ging met zijne vrouw te rade, om hem eene opleiding te doen geven aan eene buitenlandsche universiteit, opdat de jongeling tegelijkertijd door den omgang met vreemdelingen en het zien van vreemde landen zich die eigenaardige ontwikkeling en beschaving kon eigen maken, die men onder landgenooten en door boeken niet verkrijgt.

Op die buitenlandsche reis nu bezocht de onderwijzer met het gezin Heidelberg, waar de schoone natuur een overweldigenden indruk op hem maakte. In het gesprek te pas brengende, dat een Noord-Nederlander aan de universiteit aldaar een leerstoel bekleedde, vroeg de heer der buitenplaats, of hij ook niet in Heidelberg zou willen studeeren, het een met het ander in aanmerking nemende; waarop een glimlach om des onderwijzers lippen deed zien, dat deze dacht aan jokkernij.

Maar de scherts, die, slechts als scherts bedoeld, wreede spot zoude zijn, werd gevolgd door de verrassende mededeeling, dat de vraag gedaan werd in vollen ernst.

De onderwijzer, zich bezinnende, dat het aanbod toch te veel omvatte, en van geldelijk voorschot gewagende, beduidde de heer hem, dat hij het altijd later zou kunnen vergelden door opnieuw huisonderwijzer bij hem te worden, als zijne opleiding te Heidelberg voltooid was, zijnde zijne kinderen dan op dien leeftijd, waarop zij onderwijs behoefden van uitgebreider aard.

Na voleindiging zijner studie uit Heidelberg vertrekkende, zou hij echter niet als huisonderwijzer naar Vlaanderen terugkeeren, en die hem daarna wilde vinden, had hem elders moeten zoeken, o.a. in Den Elzas.

VI.

Is het nu opgehelderd, hoe hij in Heidelberg kwam, nog eischt het ontstaan der vriendschap met den officier nadere toelichting.

Het lag in den aard der zaak, dat de nieuwe student, die voor natuurschoon gevoelig was en de geschiedenis van Europa vlijtiger beoefend had, naarmate hij inzag, dat hij daardoor beter de geschiedenis van zijn vaderland België kon begrijpen, zich tot de omstreken van het slot en het slot zelf gelijkelijk voelde aangetrokken en zijne schreden meermalen derwaarts richtte. Zoodoende op een keer den bouwval weder eens bezoekende en de historische schilderijen beschouwende, die aldaar tentoongesteld zijn en op het slot betrekking hebben, zag hij een jong officier, wiens gelaatstrekken hem bekend voorkwamen.

Niet lang behoefde hij zich te bezinnen, want reeds vroeger had de eerste verschijning op hem eenigen indruk gemaakt. Hij was toen namelijk door den heer der buitenplaats in de gelegenheid gesteld, de hoofdstad van Nederland eens te gaan bezoeken. Aldaar in het voormalig stadhuis zijnde en met anderen wordende rondgeleid, was er ook een jongmensch, op wien hij aanvankelijk niet bijzonder acht had geslagen, waartoe hij dan ook te veel verdiept was in de aanschouwing van het kunstgewrocht. Maar zijnde in de zaal, waar de zegeteekenen uit Neerland's verleden aan landgenoot en vreemdeling verkondigen, dat Nederland bij tijd en wijle de spade in den grond stak, om het zwaard op te nemen, en het kanon even vaardig wist te bedienen als de sluis, werd door den geleider op de vlag gewezen, die tijdens Chassé van de Citadel woei, doch nu, in de houding van den treurwilg op het kerkhof, roerloos nederhangt. De vreemde jongeling ontblootte het hoofd en zag met zulk eenen langen, ernstigen blik tot het verschoten doek op, dat de Vlaming meende in hem den nazaat te moeten zien van een dergenen, welke onder die vlag den dood had-

den gevonden. Hij achtte die handelwijze gelijk met het leggen van een krans op het graf eens afgestorvenen en had een gevoel van mededoogen met den vreemde, ofschoon de vlag zelve hem was als een doorn in het oog. Doch hij nam dien vreemde nu onwillekeurig zoo goed op, dat hij diens beeltenis later meermalen voor zich had.

Verbazing greep hem dus aan, toen hij dezen jongeling terugzag in Duitsche uniform, terwijl het hem toescheen, als wilde de Duitscher, pas te Heidelberg in garnizoen, zich te binnen brengen, waar en wanneer hij den student reeds kon ontmoet hebben.

Staande bij de beeltenis van Mélac(*), wiens ongunstig gelaat zoowel Franschman als Duitscher afstoot, omdat het de herinnering opwekt aan de wreedheid, waarmee Louvois oorlog voerde in de Palts, - zijnde deze een der voorname oorzaken van de strenge wijze, waarop de oorlog van '70 is gevoerd, - stiet de officier een vloek uit; waarop de student het waagde tot den officier te zeggen, dat hij, schoon vreemdeling, zich diens verontwaardiging kon begrijpen.

Aan den tongval van den student twijfelende, of hij ook een Elzasser voor zich zag, vroeg de ander naar zijn landaard, erbij voegende, zoo hij uit Den Elzas en dus uit Frankrijk kwam, dat het hem persoonlijk spijten zou, als hij iets had gezegd, dat hem pijnlijk moest aandoen, maar wat men hem, van zijn standpunt als Duitscher, vergeven moest.

De Vlaming antwoordde, dat hij als Belg geene partij te kiezen had en, zoo hij als Vlaming nationale sympathieën had te openbaren, zich het liefst Zuid-Nederlander noemde, waarin zijns inziens moest liggen opgesloten, dat hij zich meer Germaan dan Romaan voelde.

Die ontboezeming den officier gerustgesteld hebbende, voer deze voort den Vlaming openhartig zijne meening te zeggen, toen zij bij die schilderijen kwamen, waar het onderwerp tusschen de geschiedenis der keurvorsten van de Palts en die der Nederlanden aanknoopingspunten bood.

Daarbij werd het den Vlaming duidelijk, dat de officier in de geschiedenis van de Nederlanden behoorlijk tehuis was en wijl de officier bespeuren kon, dat de Vlaming van Duitschland's geschiedenis zooveel scheen te weten als een geboren Duitscher, spraken zij onwillekeurig, als waren zij goede bekenden.

Intusschen was hun onderhoud toch volkomen gelijkend op die gesprekken, welke toeristen bij zulke gelegenheden zoo dikwerf voeren, maar al sprekende samen stadwaarts keerende, bleek het den Vlaming, dat hij een krijgsman voor zich zag, die, in den oorlog een noodzakelijk kwaad erkennende, het zwaard alleen hanteerde, om grooter kwaad te voorkomen. En wijl de officier, wat er hand aan hand mee moest gaan, een dergenen was, die den arbeid des geestes de hoogste onderscheiding toekennen (in tegenstelling met de anderen, die niet beseffen, dat zij zich op één lijn plaatsen met den slachter, die het

(*) Den Franschen Vandaal, die het slot verwoestte.

vee doodt), openbaarde zich een gevoel van achting bij den Vlaming. De officier, van zijn kant beseffende, dat hij hier te doen had met een ernstig, nadenkend man, bood hem bij het scheiden de hand: als vreemdeling, als Nederlander en als mensch, gelijk hij zich uitdrukte, hem tevens zijn adres aanbiedende.

Was daarmede de grondslag gelegd tot eene nadere kennismaking, deze zou op vriendschap uitloopen, gelijk in het algemeen menschen van den meest verschillenden landaard, die elkander persoonlijk achten, ook op den duur vrienden moeten worden, zelfs al behoorden zij tot twee verschillende natiën, die met elkander in oorlog zijn.

En als nu de Vlaming, wiens manieren blijken droegen, dat hij op de buitenplaats met lieden verkeerd had van fijne beschaving, wat den officier niet was ontgaan, later na het aanhooren der lessen hem ontmoette, waren die lessen veelal het onderwerp van hun gesprek. Zoodoende doorleefden zij samen de vele belangrijke gebeurtenissen van het verleden, wier kennis zoozeer noodig is, om die van het heden te kunnen verklaren, als zoovele oorzaken zijnde aan te merken van de gevolgen, die het levende geslacht als gebeurtenissen van den dag aanschouwt.

Zoo stonden zij stil bij den vrijheidsoorlog der Nederlanden, bij de Gentsche Pacificatie en de Unie van Utrecht, bij de Parijsche bloedbruiloft, bij Willem van Oranje en Filips, bij Leicester, Maria Stuart, Gustaaf Adolf en Von Stein.

En zoowel Cromwell als Bonaparte, Robespierre als Calvijn, ja, zoowel Pius als Bismarck meenden zij niet te moeten nemen uit de lijst van hun tijd, wilden zij in hun oordeel niet slechts billijk zijn, maar ook juist; en in de Revolutie, het slagveld van Waterloo, in den Belgischen opstand, den Krimoorlog en Solferino, in dat alles en nog zooveel meer zagen zij even zoovele vingerwijzingen voor de toekomst.

Verbaasde daarbij den officier de rijkdom der beschouwingen van den Vlaming op het uitgebreide veld der geschiedenis, vrucht eener rijke verbeelding, de Vlaming had aan den omgang met den Duitscher te danken, dat diens aanwijzing van nuchtere feiten een heilzame breidel voor die verbeelding was. Een later hoofdstuk zal ons dienaangaande iets naders mededeelen.

En zoo nu den Vlaming eens afgevraagd ware geworden, hoe hij toch gekomen was tot dat rusteloos zoeken naar verband in de oneindige zee der geschiedkundige feiten, hij zou gewezen hebben op menig werk der universiteitsbibliotheek, maar tevens het handschrift, nagelaten door den dienstman van Maarten, niet geheel onvermeld hebben gelaten.

Eene nadere inzage van dat handschrift ligt dus wel voor de hand.

VII.

Na de inleiding, waar de voormalige soldaat in korte trekken zijn levensloop mededeelt, volgt dan de geschiedenis der Nederlandsche gewesten, gelijk men die aantreft in het eerste het beste handboek der vaderlandsche geschiedenis; weshalve het minder van pas is, om te gaan herhalen, wat ieder Nederlander, althans in breede trekken, reeds weet.

Doch nadat zijne kroniek is voltooid tot op den tijd, waarin hij schrijft, volgen zijne eigene beschouwingen, die in het kort op het volgende neerkomen. Liefst hooren wij hemzelven spreken.

'Nadat ik alzoo de geschiedenis dezer landen, waarbij ik die der omliggende niet geheel uit het oog mocht verliezen, heb nagespoord en in dit geschrift heb weergegeven, zal ik eindigen met te wijzen op de gevolgtrekkingen, die ik maakte, en op hetgeen eruit te leeren valt; zonder welke bijkomende overdenking de beoefening der geschiedenis zoo onvruchtbaar is als zaad te strooien en niet te oogsten.....

'Onder alle gebeurtenissen dan, die ik beschreven heb, zijn er weinig, die op mij zulken indruk gemaakt hebben, als dat thans eene verbolgene zee de plaats inneemt, waar eertijds vruchtbare akkers en bloeiende dorpen waren; dat behalve de Dollaard een groote oceaan zijne golven doelloos voortbeweegt, waar Flevo lag, maar ook de bijkens al zingende hun voedsel zamelden op de velden des landmans; dat men de biezen na den St.-Elizabethsvloed beuzeltaal hoort fluisteren, waar weleer het kouter door den grond sneed en de goê gemeente werd te zamen geklept tot sermoen of ommegang; dat.....

'Doch zag ik daarin alleen het werk des Heeren, dies zou ik Zijn naam loven, willende Hij daardoor ons aan den arbeid houden of ons doen gevoelen, dat Zijn arm sterker is dan de onze; doch, lacy, als twee honden vechten om een been, loopt de derde ermee weg. Hadde men niet zooveel te doen met krakeelen, de dijken zouden het water hebben gekeerd.....

'Er is bekommering in mijn hart, dat de schoone landen hier aan zee nog eens geheel weg kunnen spoelen, gelijk de Cimbrische vloed het land ontvolkte en alles, alles verdelgde, wat met zooveel moeite verkregen was; tenzij men de eendracht vereert als de Heilige Sacramenten.....

'Maar ik zeg ook, dat de volken dezer lage landen, zoo zij eendrachtig blijven, één volk kunnen worden, zonder wederga, omdat ze de zaden daartoe in het binnenste huns harten hebben en de ge-

schiedenis erop wijst.....

‘Ik heb er dan op gewezen, dat al de volken van deze gewesten geen vreemden landsheer boven zich wilden hebben; dat Claudius Civilis en Brinio zijn opgestaan, toen de Romeinen, in plaats van bondgenooten, overweldigers werden; hoe Karel van Egmond en Willem, zijn opvolger, mijne voormalige meesters, slechts voor de overmacht van Keizer Karel zijn gezwicht; hoe.....

‘Ik heb erop gewezen, dat de volken dezer gewesten zich wisten te handhaven te midden van strijd en beroering; hoe de Batauwers zich roemvol staande hielden in hun ongelijken strijd tegen de Romeinen, wijl zij na eervollen vrede het verbond vernieuwden; hoe de Friezen naam en woonplaats behielden te midden der oorlogen van Franken en Saksers;.....

‘Ik heb erop gewezen, hoe zij goed en bloed veil hadden voor de verdediging der volksinstellingen, die met hunnen landaard overeenkwamen, ten bewijze waarvan de Friezen tegen Dagobert opstonden - zijnde dat mede een bewijs, hoe die volksinstellingen in nauwen samenhang waren met hunnen godsdienst, eene voortreffelijke eigenschap van een volk -.....

‘Ik heb erop gewezen, dat zij in hooge mate vatbaarheid bezitten, om de zaden des Christendoms in zich te doen gedijen, wanneer dat Christendom slechts gebracht wordt met den palmtak des vredes in de hand en niet met het zwaard in de vuist, zooals wij zagen, dat de Frankische koningen deden. Voorwaar, eene zonderlinge wijze van overtuigen, vooral in zulke teere zaak, wier aard medebrengt, dat één zacht woord meer vermag dan tien zwaarden. En namen de vroegere bewoners dezer gewesten het Christendom niet altijd willig aan, hoe goed de weg, dien men insloeg, soms was, toch ook heeft men daarin den besten waarborg, dat zijn licht hier met des te meer vrucht zal schijnen, nu zij er eenmaal voor gebogen hebben.....

‘Ik heb erop gewezen, hoe de zin voor het huiselijk leven, de gedurigheid hunner huwelijkstrouw, de hechtheid hunner banden van vriendschap en der bloedverwantschap bij hen gunstig afstaken tegen de manieren van sommige andere volken; hoe zij een gezelligen aard hebben, als bewijs waarvan Radboud liever met zijne vaderen in Wodan's Walhalla was dan alleen in der Christenen hemel;.....

‘En ik zeg, dat de bewoners dezer lage landen, die nijvere koopluiden en bekwame handwerkers zijn, in tijden van gevaar als geboren schijnen tot den krijg en dat zij voor geestdrift ontvlambaar zijn:

Behoorden niet de Batauwsche jongelingen tot de keurbenden der Romeinsche legioenen, en spleet Soranus den pijl niet in zijne vlucht?

Hebben Graaf Boudewijn van Vlaenderen, de Graven Dirk, Floris en Willem van Holland hunne heirscharen niet mede in het veld gebracht bij de tochten naar het Heilige land? En kan men aannemen, dat zij dit konden doen tegen den eigenen wil hunner landzaten, van deze vrije en onafhankelijke mannen, die hun vorsten de wetten voorschreven, als dezen in hun oog de belangen der onderdanen op zij stelden?

Staat het om niet geschreven in het boek der geschiedenis, dat Witte van Haemstede.....?.....

'Maar heb ik hunne deugden vermeld, ik moest ook, om der waarheid getrouw te zijn, bij hunne ondeugden stilstaan.

Hoe oneenigheid grootendeels oorzaak was, dat vloed en storm hun onzaligen invloed konden doen gelden, heb ik reeds gezegd, en dat burgeroorlogen spade en sikkel deden omsmeden in harnas en zwaard, heb ik aangewezen bij de twisten der Hoeken en Kabeljauwen, der Schieringers en Vetkoopers, der Heeckerens en Bronkhorsten.

Dat binnenlandsche oproeren in deze landen óók kunnen voorkomen, heb ik aangetoond bij het Kaas- en Broodvolk; dat dronkenschap.....

'Maar wat ik het allermerkwaardigst vond, is: wat ik de samentrekking der volken noem, gepaard gaande met trapsgewijze ontwikkeling.

Is de oorsprong der eerste onderscheidene volksstammen onbekend en weten wij alleen, dat zij herwaarts kwamen in een toestand, aan de beschaving van onzen tijd geheel vreemd; bestaat er onzekerheid ten aanzien van den oorsprong der graafschappen Holland en Gelre; zien we, dat herhaaldelijk oorlogen gevoerd werden tusschen de Hollanders, de Friezen en de Stichtenaren; was Zeeland vier eeuwen lang eene bron van oorlogen tusschen Holland en Vlaenderen: de graven van Holland vindt men later vermeld als die van Holland en Zeeland en de gewesten van Holland, Zeeland, Friesland en Henegouwen onder het bestuur van één vorst vereenigd. En op den huidigen oogenblik weer zijn de verschillende landskinderen al dezer en van de overige gewesten - als bewoners van welvarende steden en dorpen, die door bloeiende velden omringd en door vaarten tot onderling verkeer zijn vereenigd, terwijl binnen hun omtrek de schoonste tempelen hunne torens naar omhoog doen wijzen - onder het bestuur van één Vorst.

Maar maken zij daarom nog niet één geheel uit, toch voorzeg ik in dezen stond, dat het denkbeeld van Keizer Karel's voorgangers uit het Bourgondische huis tot algeheele vereeniging dezer gewesten tot één volk zijne verwezenlijking spoedig nabij is.

Als het God belieft!

Dit voeg ik er bij, want eilieve, ofschoon Hij het opperste hoofd aller Landsheeren is, onder Maarten (miraculeuzer nagedachtenis voor mij, die thans vreedzaam de inkt uit de pen doe vloeien) heb ik toch al te wel gezien, dat de loop der wereldgebeurtenissen toch ook afhankelijk is van de bedrijven der menschenkinderen.

Maar zoo Hij medewerkt, dan zeg ik, dat van den Dollaard tot ver over de Schelde de Hollanders, Friezen en Zeeuwen, de mannen van het Sticht en het Oversticht, die van Gelre en Zutphen, van Brabant, Limburg en Vlaenderen al te gader onder één Landsheer één volk zullen zijn met die van Henegouwen, Luik, Namen.....'

Het handschrift, dat in de laatste bladzijden tot dit punt slechts met groote moeite te ontcijferen is, wordt verder op geheel onkenbaar ten gevolge van de verschillende invloeden des tijds, want de letters zijn verbleekt en het papier is deels vergaan.

Wie weet, wat er verder nog zal gestaan hebben?! De laatste levensjaren van den schrijver (gesteld, dat het stuk niet ondergeschoven is) konden immers naar chronologische berekening zijn samengevallen met het eerste tijdperk van den tachtigjarigen oorlog!

VIII.

Tot recht begrip eener omstandigheid, wier vermelding later volgen zal, is het noodig, ons andermaal met de verbeelding te verplaatsen naar het terrein van den oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland, waar op een morgen de zon zulk vriendelijk schijnsel op het landschap wierp, alsof zij zoo aanstonds meende den landman te zullen aanmoedigen bij den arbeid. Maar in plaats van een golvenden graanakker te bestralen, zou haar licht vallen op kruitdamp en bloed, om zich later op den dag achter de wolken te verschuilen, als gruwde zij van het bloedige schouwspel.

Naar alle kanten zag men leven en beweging: het samentrekken van troepenafdeelingen, het opstellen van geschut en den snellen draf van oorlogsboden; al te gader kenmerken van een naderenden veldslag. Hevig zou die veldslag zijn, en aan beide kanten kon men, als vóór en na dien dag, getuige zijn van schitterende heldenfeiten, vruchten van vaderlandsliefde en zedelijken moed.

Het geheele verloop van dien slag, reeds aangeteekend in het boek der geschiedenis, ligt buiten het bestek van dit verhaal, en voldoende is het, slechts één feit te vermelden, om de waarheid van het bovengezegde te staven.

Tegen het naderen van dat gevechtstijdperk, waarin het oorspronkelijke plan des aanvallers door de ingewikkelde verhoudingen en bij-

komende afwijkingen niet meer te onderkennen is en de veldheeren het verder verloop moeten overlaten aan de dapperheid en het beleid der onderbevelhebbers en mindere officieren, stonden op zeker punt in bedekte stelling twee Duitsche bataljons opgesteld, om eene veel grootere troepenafdeeling, pas na vermoeienden marsch op het slagveld aangekomen en dus nog niet strijdvaardig, gelegenheid te verschaffen, om deel te nemen aan het gevecht.

Die bataljons, in groote wanorde geraakt zijnde door het springen van kruitwagens, stonden dus aan het groote gevaar bloot van aangevallen te worden, zonder zich naar den eisch te kunnen verdedigen; weshalve drie compagnieën, welke in haar geheel gebleven waren, bestemd werden, om den eersten mogelijken stoot op te vangen. Doch zich daartoe moetende begeven op een punt, dat aan vijandelijk artillerievuur meer onmiddellijk was blootgesteld, duurde het niet lang, of de slagorde dier compagnieën was geheel verbroken en van al de officieren was er nog maar één in staat een commando te voeren.

Deze officier, met jeugdig uiterlijk en een doek om de slapen, onderscheidingsteekenen dragende beneden den rang van kapitein, overzag den toestand en in een ommezien de verbrokkelde compagnieën tot één geheel samenvoegende, stelde hij de manschappen in nieuwe slagorde op, daarbij in het doelmatig gebruik van het terrein trachtende te vergoeden, wat zijner schare aan levende strijdkracht ontbrak.

Nauwelijks hiermede gereed zijnde, kwam reeds eene ruiterij-afdeeling des vijands, afgezonden in de gereede onderstelling, dat deze behendige en gezwinde manoeuvre groote gevaren moest voorkomen, met snellen draf aangerend, om, naderbij gekomen, in rennende vaart het overschot der schoone compagnieën te verpletteren.

De luitenant, begrijpende, dat allen reeds met het merk des doods op het voorhoofd waren geteekend, fluisterde als een laatst vaarwel: ‘Mijne arme moeder’, en bereidde zich tot den dood. Dan, in het aangezicht der eeuwigheid groeide zijn moed; koelbloedig plaatste hij zich op het midden voor het front en beval hij groote kalmte aan bij de soldaten. Met den degen in de rechterhand en met de linkerhand opgeheven, als wilde hij door dit gebaar tot groote oplettendheid aansporen, verbeidde hij het oogenblik, waarop hij vuur zou doen geven, om daarna, gebruik makende van de aangerichte schade en verwarring bij den vijand, de bajonet gereed te doen houden tot een moorddadig gebruik.

Een generaal salvo, gegeven op één ondeelbaar oogenblik, was het gevolg, en na de bajonet geveld te hebben, wachtten de krijgers ieder voor zich hun man op.

In het naastvolgende oogenblik lagen allen ter aarde. Maar de cavalerieaanval was gebroken; de bataljons waren nu op streek, en

aan voortgezetten cavalerieaanval viel bij den vijand op dit oogenblik niet te denken.

Dergelijke feiten staan nu in den oorlog niet op zichzelf en vooral niet in eenen van zoo grooten omvang als de Fransch-Duitsche, maar officier of mindere, niet ieder valt het te beurt, op zulk oogenblik te worden opgemerkt.

Doch dit feit kon later vermeld worden, doordien in zoodanige nabijheid, dat met den kijker het schouwspel kon worden gezien, eenige stafofficieren stonden geplaatst, die met kennersoog onmiddellijk ontwaarden, dat hier, door het zeldzaam oordeelkundig gebruik van het terrein in zulke weinige oogenblikken en dat uit eigen beweging, een ontluikend veldheerstalent van den eersten rang schitterde. Het punt werd in het oog gehouden, en een uur later kon men getuige zijn, hoe een zwaar gekwetst officier door den wondheeler een eerste verband werd aangelegd, om daarna achteruit te worden gedragen.

Reeds aan den avond van dien dag lag hij in een veldlazaret, waar hij de liefderijkste verpleging ondervond van een jongen man, die het uiterlijk van een geleerde had; welke laatste, bij het uitbreken van den oorlog beheerder eener beroemde bibliotheek zijnde, zijne diensten had aangeboden bij het Roode Kruis.

IX.

De oorlog van het jaar '70 behoorde tot de geschiedenis. De troepen, achtergebleven, totdat de oorlogsschuld geheel was afbetaald, waren reeds allen naar hunne haardsteden weergekeerd, en het Duitsche rijk schreed voort op de baan zijner ontwikkeling, alsof de geest van Barbarossa nimmer geweken ware, toen men op zekeren dag een drietal had kunnen gadeslaan op een der hoofdwegen te Berlijn, dat de opmerkzaamheid tot zich trok door den opgeruimden geest, die het bezielde.

De een was een Duitsch officier, die zich reeds vroeg moest hebben onderscheiden blijkens de teekenen, aan zijnen rang verbonden, in verband met zijnen leeftijd. Een litteeken over het voorhoofd kon wellicht de noodige opheldering geven. De tweede persoon, in burgerkleeding, die in hem een ouden bekende begroette, had iets ernstigs in het gelaat en iets afgemetens in zijne houding. De ongeveinsde hartelijkheid, die beiden deden blijken bij de herkenning, toen zij elkander op het onverwachtst tegenkwamen - want de officier lag te Berlijn niet in garnizoen en de ander woonde er niet - bewees, dat deze mannen elkander waarschijnlijk reeds hadden leeren kennen en waardeeren onder bijzondere levensomstandigheden, wellicht onder de oogen van den dood, hetzij vóór Parijs, bij Wörth, of elders. Dan, de uitspraak van het Duitsch bij den man in burgerkleeding had toch iets uitheemsch, en terwijl wij daarentegen den officier in de Vlaamsche

taal de jonge vrouw hooren aanspreken, die zich als derde persoon aan den arm van dien man in burgerkleeding bevond en aan den officier door haren geleider was voorgesteld, zou een en ander ons op een dwaalspoor brengen omtrent den landaard dezer drie, herkenden wij in den eenen niet den jongen officier uit Heidelberg en van het slagveld; terwijl het nu vanzelf niet in het onzekere blijft, wie de ander was. De lezer wete bovendien, dat de officier hem thans aansprak met dien veelzeggenden, min of meer kluchtigen titel, welken men aan leeraren van universiteiten geeft.

Gezamenlijk hun weg vervolgende, waarbij de drentelende gang der jonge vrouw deed denken aan die eigenaardige opgewektheid, welke men wel eens bij jeugdige verloofden ziet, lag het wel voor de hand, dat thans afspraak gemaakt werd, enkele dagen elkanders bijzijn te genieten; en zoo vinden we aan den avond het drietal gezellig bijeen in het hotel, waar de Vlaming zijn intrek genomen had met zijne jonge vrouw en de laatste aan den officier, met een ondeugenden blik op haren echtgenoot, mededeelde, dat zijn vriend niet alleen taalgeleerde, maar ook romanschrijver was; doch wat de officier in twijfel trok, toen hij de groote oogen zag, die haar echtgenoot van achter zijn bril opzette.

De jonge vrouw verhaalde echter, dat haar man, toen hij nog huisonderwijzer was in het gezin harer ouders, zoo al geene romans, dan toch kleine verhaaltjes moest geschreven hebben, ten bewijze waarvan zij een papier te voorschijn bracht, dat zij den officier aanbood tot nadere kennisneming.

Wat daarop stond, luidde als volgt:

‘*Eene Sproke.*

Omstreeks het midden der 16de eeuw, kort na het verscheiden van den veldoverste Maarten van Rossem, van wien de legende zegt, dat zijne haren in den strijd overeind stonden, begaf zich een man langs de Schelde in de richting naar Antwerpen. Op den arm droeg hij een kind, waarvoor hij de teederste zorgen droeg. Schijnbaar nog krachtig van lichaam en niet zeer oud van jaren, liep hij toch met gebogen hoofd, als ging hij gebukt onder hartzeer en leed, want het lag soms gezonken op zijne borst. Het kind, dat de armpjes om zijn hals geslagen had, was van lieverlede ingesluimerd en lag met het kopje zoo gerust tegen zijn schouder, dat het zeer vermoeid moest zijn. Een traan rolde af en toe langs zijne wang en legde vernieuwde getuigenis af, dat de man wel veel verdriet moest hebben. De teederheid, waarmede hij nu en dan onder het gaan wederkeerig zijn hoofd tegen dat van het kind drukte, had iets aandoenlijks en ware wel in staat, om medelijden op te wekken.

Niet altijd was die man echter zoo teeder van aard geweest. In-

tegendeel had hij een onstuimig verleden achter zich, want reeds van zijne jonge jaren af had hij Maarten van Rossem op diens krijgstochten vergezeld, onder wiens bevel hij in het gevecht niet achteraan bleef en ook niet achteraf als het aankwam op plunderen en brandstichten. Doch eene vrouw op zijne krijgsmansloopbaan ontmoetende, met wie hij sedert hoogst gelukkig in huwelijk geleefd had, welke vrouw hem het eenige kind had gebaard, dat hij droeg, en die nu ter ziele was, had hij het krijgsmansleven vaarwel gezegd en betreurde hij meer en meer zijn rampzalig verleden. Hij was geboren in de noordelijke streken van Nederland en ging nu met zijn kind derwaarts, om zijn geboortegrond weer te zien en de jaren, die hem nog gegund zouden worden, aldaar in boete door te brengen.

Langzaam daalde de avond, en hij verhaastte zijn tred. Zijne gemoedsstemming dreef hem niet, zijne aandacht te wijden aan het schoone tafereel, dat de natuur hem wilde aanbieden.

Aan den horizon kon men eene langwerpige gedaante zien van grauwe kleur, hier en daar lichte stippen vertoonende, terwijl enkele donkere uitsteeksels zich daarboven verhieven. Aldus beeldde zich de stad Antwerpen tegen de lucht af, die, van wolken bevrijd, een zacht verlicht floers als achtergrond aanbood. Naarmate hij verder ging, tooverde het opkomend maanlicht hoe langer hoe meer teekening in het landschap om hem heen, terwijl het de golven verzilverde, die op en neer huppelden en hem al dartelend vergezelden.

Op eenmaal hoorde hij vroolijke krijgsmuziek en opziende, zag hij in de lucht eene legerschare voorbijtrekken, met wapperende vaandels en flikkerende wapens, met voertuigen en paarden, oorlogstuig, voetvolk en ruiterij. De stoet, tegenover hem zijnde, hield stand en scheen hem te begroeten, want met de zwaarden werd eene sierlijke beweging gemaakt en met de vaandelen werd hij toegewuifd. Het ongewone van het verschijnsel deed hem stilstaan, maar hij zag tegelijkertijd, dat de schare weer nevelachtiger werd en dat hare plaats werd ingenomen door een rei van Engelen, die een lofzang aanhieven ter eere van den zondaar, die zich bekeert en in de hemelvreugde zal worden opgenomen ondanks zijne zonden.

Bemoedigd door hetgeen hij hoorde of meende te hooren, voelde hij nieuwe veerkracht, om met regelmatigen, fikschen tred voort te gaan, maar zich bezinnende, of hij waakte of droomde, hoorde hij nu weer den krachtigen hoefslag van een paard achter zich, dat brieschte en snoof als een strijdros. Omziende en ter zijde willende gaan, zag hij het paard, alvorens hem te naderen, eene zwenkende beweging maken en den ruiter het ros op het water sturen, waar het op de trippelende maat van de klokkende golven met fieren stap voortschreed.

De kleur van het ros scheen grijs, doch werd veroorzaakt, doordien het schoon gevlekt was met wit en zwart. Op het hoofd droeg de ruiter helm en vederbos. Hij was gehuld in een witten mantel, zoo

lang, dat deze, bij den hals des ruiters beginnende, tot achter op het paard in de meest sierlijke plooien nederhing. De sporen waren van zilver, maar vertoonden aan het uiteinde zoo ongemeenen glans in het maanlicht, dat zij van diamanten punten schenen voorzien. Het zwaard rustte in de scheede en rinkelde. Op den kop droeg het paard eene witte pluim, met zilver aan het tuig bevestigd. De teugels schenen met zilverdraad geborduurd en het gebit, dat almede van hetzelfde metaal was, scheen ook al met fonkelende diamanten bezet. De hoeven van het paard waren van goud, en ros met ruiter waren omgeven van eene lichtende wolk, die eene blauwe kleur had, maar doorschijnend was en meer licht gaf dan de bliksem.

De staart van het paard zweepte regelmatig heen en weer, almede op de maat van der golven geluid, en nadat het paard zoolang had voortgestapt, dat de voetganger zich behoorlijk rekenschap kon geven, de krijgshaftige en toch rustige houding van den ruiter meer te hebben gezien, hief deze het volgende lied aan:

> "Ik diende Hertog Karel, mijn Heer,
> Had mijn bloed voor hem veil, behoudens mijn eer(*);
> Wie het mij aanzag, die rilde ervan,
> Ik ben Maarten de Gelderschman."

Aanvangende met het lied, ging de ruiter tevens op statige wijze de lucht inrijden, totdat diens gestalte eindelijk niet meer te herkennen viel en zijn gezang, in de verte gehoord wordende, zachtkens wegstierf.'

Nadat de jonge vrouw op verzoek van den officier het stukje overluid had voorgelezen, betuigde haar man thans, zich het verhaaltje te herinneren. Met anderen in dien trant had hij het weleer opgesteld, maar ze allen, naar hij meende, aan de vernietiging prijsgegeven, te weinig op zijne letterkundige talenten vertrouwende, om ze het licht te doen zien.

Zijne vrouw deelde nu echter mede, dat ze het op zijne kamer gevonden had, toen hij als student naar Heidelberg was vertrokken; waarop hij, tot straf voor hare ondeugendheid, daar nooit iets van te zeggen, haar opdroeg, nu ook eens eene dergelijke historie te schrijven. Zij nam aan, daarmede den volgenden avond gereed te zijn, mits men haar den anderen dag een paar uur ongestoord op hare kamer liet.

X.

Terwijl zij nu daarmede den anderen dag bezig was, maakten de

(*) 's Mans buitengewone stoutmoedigheid was oorzaak, dat het nageslacht in hem slechts een struikroover zag. Hij heeft zijne troepen laten plunderen, maar daarvoor was hij een kind van zijn tijd, die in buit eene soort van soldij zag. Hij hield ook van brandstichten, maar dat is aan den oorlog onafscheidelijk verbonden. De noodzakelijkheid dwingt soms tot toepassing van den stelregel: Wat niet kan worden gebruikt of meegenomen, wordt vernietigd; ongerekend "représaille".

beide mannen eene wandeling door de stad, het voor lief moetende nemen, dat de derde persoon van het bezien van de merkwaardigheden der stad niet wilde weten, voordat zij, ‘als gehoorzame echtgenoote’, de taak had afgewerkt, die haar al schertsend was opgedragen; haar man tevens ook schertsend willende doen gevoelen, dat de straffen, haar opgelegd, evenzeer neerkwamen op zijn eigen hoofd.

Stilhoudende bij de standbeelden van Blücher en Frederik den Groote, waarbij inzonderheid de Vlaming de gedachten prees, die zich in het laatste openbaarden, en opgetogen was over de voortreffelijke wijze, waarop die gedachten waren belichaamd door den beeldenden kunstenaar, kwamen zij ten slotte ook bij het nieuwe standbeeld, dat na 1870 vóór het Museum, door Kaulbach's schildering beroemd, is opgericht.

De Vlaming was niet de eerste buitenlander, bij wien de opschriften, aan den voet van het monument, verwondering baarden. En inderdaad, die opschriften zijn niet als klanken, die men verwacht uit den mond van een alles en iedereen te willen overheeren volk, waarvoor het Duitsche in den vreemde wordt aangezien(*). En zoo kwam het gesprek van lieverlede op de onderwerpen terug, die in vroeger jaren in Heidelberg beider geest hadden beziggehouden.

‘Wat de staatsman denkt, die aan het hoofd van Pruisen en van Duitschland staat, weet ik zoo min als gij,’ hooren wij den officier zeggen, ‘maar als hij aan annexatie van Nederland denkt, dan verklaar ik volmondig en nederig, hem nimmer te hebben begrepen. Geannexeerd heeft hij en vorstentronen heeft hij niet geaarzeld daarbij onderst boven te werpen, maar voor zoover al wat oprecht Duitscher is, in hem ziet, wordt hier niet geloofd, dat hij zich zou leenen tot zulke diep ingrijpende gebeurtenissen, als hij in het leven roept, wanneer dezen niet ten volle te verdedigen waren uit een volkenrechtelijk oogpunt. En vermits het uit dât oogpunt niet te verdedigen zou zijn, als Duitschland Nederland annexeerde, zou hij daartoe zeer waarschijnlijk niet besluiten; - gesteld al, dat hij er de macht toe had, wat waarlijk niet te zeggen valt. Wat op uwlieder weg ligt, als Zuid- en Noord-Nederlanders, is minder, met vrees naar het Oosten te zien, dan wel, om te streven naar zoodanige verbroedering tusschen uw Noord en Zuid, dat geene macht ter wereld, uit hetzelfde oogpunt van zoo even, eene langere scheiding zou kunnen verdedigen. De Vlaamsche provinciën van België en de Noord-Nederlandsche gewesten zijn bestemd, om elkander aan te vullen, gelijk Noord- en Zuid-Duitschland, met hun verschil van volkskarakter elkander aanvullende, een volledig geheel moeten opleveren.’

‘Ge gelooft dus *nu* aan die vereeniging van Noord en Zuid bij ons?’ hernam de Vlaming.

‘Gij zijt nog de oude van Heidelberg,’ hervatte de officier, ‘en uwe

(*) ‘Sie haben mich oft gedraenget von meiner Jugend auf, aber Sie haben mich nicht uebermocht, - Friede auf Erden; - Gerechtigkeit erhoeht ein Volk.’

samentrekking der volkeren, die gij hebt ontleend aan het handschrift van den Maartensman, schijnt nog steeds eene groote rol te spelen bij uwe geschiedkundige beschouwingen, maar zoo zeker het uwlieder roeping is, naar die vereeniging te streven, zoo zeker zal toch eerst nog een en ander moeten gebeuren, alvorens die vereeniging daar is.'

'Meent ge dan, dat ook dit met bloed beslecht moet worden?' vroeg de ander, en hij huiverde.

'Het is niet gezegd,' hervatte de officier. 'De loop der wereldgebeurtenissen kan immers niet zoozeer door menschelijke berekening worden vastgesteld, dat niet gedacht moet worden aan toeval en bijkomende omstandigheden, maar oordeel gij, die in de geschiedenis zoo thuis zijt, of zulke zaken bepleit worden als die der min. Mij leert de geschiedenis, dat een kanonschot op staatkundig gebied doorgaans krachtiger argument is dan een lonk en dat zijn geluid dieper indruk nalaat dan een toast.'

'En zoo het ware' zei de Vlaming, 'dat het met geweld geschiedde en Noord en Zuid eerst vijandig tegenover elkander staan, zou dan het bloed der Vlamingers, - zou dan Nederlandsch bloed door Nederlanders moeten vergoten worden?' En hij huiverde opnieuw.

'Wie kan zoover vooruit zien?' was het wederantwoord. 'Stellig gezegd is dat niet. Om mij op uw gebied te bewegen en de verbeeldingskracht vrij spel te laten: Wie weet, of niet tegen dat tijdstip de Vlamingers bij honderd- en duizendtallen naar het Noorden overloopen?'

'En zouden de Vlamingers dan ingedeeld worden in de gelederen van het Nederlandsche leger?' vroeg de ander.

'Dat juist niet, tenzij alle regelen der krijgskunst tegen dien tijd te onderst boven werden gekeerd. Gijlieden zoudt vooropgaan.'

'Om ons niet in den rug te hebben?' vroeg de Vlaming op min of meer gedempten toon en niet vrij van sarcasme. Thans was de beurt aan den officier, om te verbleeken.

'Gij zegt de waarheid,' zeide deze. 'Noord-Nederland heeft de Citadel nog niet vergeten, en houd u verzekerd, dat het in zijne dagbladen gelezen heeft, dat de Vlamingers hebben deelgenomen aan de viering van België's jubileum. Maar zou geen enkel legerbevelhebber zoo iets in zijne proclamatiën zeggen, een duivel zou hij zijn, die het daarom alleen deed.'

'In den oorlog laat men bij voorkeur die troepen het eerst in het gevecht komen, waarbij men de meeste geestdrift onderstelt. De partij, die deze bezit vóór den slag, heeft reeds een deel daarvan gewonnen, voordat een schot gelost is. Vrij, in dien zin, dat zijne hoogste belangen worden besproken in de taal, waarin gedacht wordt, is Noord-Nederland - Zuid-Nederland niet. Vrij zijn uwe broeders in het Noorden geweest sedert hun oorlog tegen Spanje. Bij ulieden zou dat woord grooter betoovering uitwerken dan bij hen. Het Noord-Neder-

landsche leger zou u niet in den steek laten, als het “Vlaamsche legioen” den strijd geopend had, en de kansen der overwinning zouden veel grooter zijn, dan wanneer gij volgdet en zij voorgingen. - Het is goed, om in de wereld het realisme in de oogen te durven zien, maar men moet zich door het realisme niet laten overweldigen.’ - - -

Inmiddels verstreek de tijd onder hunne gesprekken en zich huiswaarts begevende, spanden beiden elkanders verwachting, welke spookhistorie dien avond te berde zou gebracht worden.

Deze nu luidde aldus:

‘*Eene Spookhistorie.*

Nadat in het jaar 1555 Maarten van Rossem, wiens naam geducht is geweest van de Ommelanden tot ver in het Zuiden, in Antwerpen het tijdelijke met het eeuwige verwisseld had, zou het nog maar weinige jaren duren, eer de Antwerpsche sterkte, in de geschiedenis als Citadel van Antwerpen bekend, zou worden opgericht, om, zonderling genoeg, eerst bijna drie eeuwen later te beantwoorden aan de eigenlijke bestemming en, nog zonderlinger, niet juist met dezelfde bedoeling, waarmede zij werd aangelegd.

Nadat het standbeeld van Hertog Alva aldaar door Requesens in de kelders werd geborgen, na slechts drie jaren tot verheerlijking van den stichter overeind te hebben gestaan, bleef de sterkte jaar in jaar uit nagenoeg zonder beteekenis en dus zonder belangrijke geschiedenis, totdat men omstreeks het midden der 18de eeuw hare wallen met boomen beplant kon vinden en het vee onder het lommer kon zien grazen.

Te midden van die vreedzaamheid kon men een jong paartje zien, dat er niet afkeerig van was, zich af en toe aldaar te verlustigen in minnekoozerij, waaraan een eind gemaakt werd door eene eigenaardige omstandigheid.

Op zekeren nacht namelijk had het meisje een zonderlingen droom. Zij droomde, dat zij een kind was van een voormalig soldaat en omstreeks het midden der 16de eeuw het levenslicht aanschouwd had; dat haar vader met haar trok van uit Vlaanderen over Antwerpen naar Nederland en dat zij op den avond, waarop zij Antwerpen bereikten, op zijn arm gedragen werd en droomde.

Bij het maanlicht kon men in de verte Antwerpen reeds zien, en benauwend genoeg droomde zij nu, dat zij als kind droomde, dat een reusachtige vogel in breede kringen uit de lucht neerdaalde, om zich op de stad neer te zetten, waarbij zijne vlucht zóó groot was, dat deze over de geheele stad reikte. Zijne oogen waren vurige kolen; zijne klauwen waren groot en scherp en konden ettelijke menschen te gelijk aangrijpen. Zijn bek was gekromd als een haak en geschapen, om het vleesch der prooi in zijne klauwen vaneen te rijten. Aan

zijn poot had hij een ijzeren ring en aan dien ring bevond zich een ketting. Deze ketting verloor zich in de Schelde en liep, al onder water liggende, over den bodem der zee tot heel in 't Zuiden van Europa, waar het andere einde, uit den Oceaan te voorschijn tredende, over het strand landwaarts inging en eindelijk terechtkwam in een groot paleis. In dat paleis woonde de koning van Spanje.

Zij vertelde een en ander den volgenden avond aan haren beminde, en daarbij vond zij de duisternis om haar heen zoo gril, dat zij met haar kopje angstig aan zijne borst wegschuilde.

Maar deze beminde, hartelijk erom lachende, vervolgde het verhaal en voegde er o.a. aan toe, dat, de onoverwinnelijke vloot overwonnen zijnde, uit een der gezonken schepen een bekwaam smid te voorschijn kwam, die den ketting in tweeën brak, het eene einde, waar de vogel aan vast zat, op kunstvaardige wijze vastklonk aan de rotsen en aan het andere einde een ouden schoen bevestigde.

Nauw had hij dit gezegd, of zij hoorden het rammelen van een ketting, wat beiden deed verschrikken. Maar de jongeling, toch niet voor een kleintje vervaard, begreep, dat als twee menschen duidelijk het rammelen van een ketting hooren, zulk geluid toch alleen kon worden veroorzaakt, doordien een levend mensch daarmee beweging maakt. Dies overeind springende, maakte hij zich gereed, den "grappenmaker", die hem stoorde in zijne liefdesavonturen, duchtig af te rossen; maar wat hij tuurde, rondliep en keek, hij zag niemand en niets.

Het geval dus toeschrijvende aan het spel der verbeelding en zich wederom willende neerzetten aan de zijde zijner liefste, hoorde hij een geluid als van den vleugelslag eens reusachtigen vogels en alweder zijne rede raadplegende, bezon hij zich, welk geluid in de natuur of in het verre stadsgewoel bij den avond met dat geluid overeenkomstig was. Alles bleef nu echter weer doodstil.

Daarop klonk vlak achter hem eene holle stem, die uit den grond scheen te komen, zóó hol, dat geen buikspreker zulk geluid voortbrengen kon: "Ga weg en stoor mij niet."

De minnaar, huiverig wordende, wilde echter nog maar niet zoo terstond aannemen, dat eene stem, klanken sprekende als uit der menschen mond, aan heks of spook toebehoorde, en verschafte zich een boomtak. Dezen als knuppel gereed houdende, vroeg hij: "Wie zijt gij dan, wiens rust ik niet verstoren mag?"

"Ik ben," antwoordde de grafstem nog holler dan zoo even, "Don Alvarez van Toledo."

De jongeling, nu toch weer een schertsend woord gereed hebbende, wilde meteen zijn knuppel gaan zwaaien, maar op hetzelfde oogenblik schoot een bliksemflits door de lucht, die de geheele sterkte en alles rondom helder verlichtte. Nergens zag hij echter een spoor van een mensch, behalve zijne verloofde, die stond te sidderen als een espeblad.

Het geval was hem te kras. Hij pakte zijne biezen en ging met zijne beminde eene andere plaats van samenkomst zoeken, meer aan het andere einde der stad, alwaar zij verder niet zijn gestoord. Het is een gelukkig huwelijk geworden.'

De beide mannen, die zich eene voorstelling trachtten te maken, hoe iemand droomen kan, dat hij droomt, zouden haar zeker om inlichting gevraagd hebben, toen zij het verhaal uit had, maar zij barstten in luid gelach uit bij het slot en konden haast niet tot bedaren komen.

De schrijfster, van de vroolijkheid des officiers gebruik makende, om hem te vragen, of hij het dan beter kon, noodigde hem uit, nu insgelijks eene spookhistorie te verzinnen.

Deze verontschuldigde zich, maar het baatte niet en, schoon nimmer de schrijverspen gehanteerd hebbende, gaf genoemde omstandigheid de geboorte aan *zijn* verhaal, dat in zijn geheel in een afzonderlijk hoofdstuk is weergegeven.

XI.

'Voordat het licht van het Christendom Europa zou beschijnen, kwamen Germaansche volksstammen den Rijn af in vaartuigen, zoo oorspronkelijk van vorm, als met de afwezigheid van alle beschaving overeenkwam; bier dronken zij uit schedels als Wodansminne.

Zij vestigden zich in de lagere landstreken aan zee, vermenigvuldigden zich aldaar, ondervonden met verloop van tijd velerlei vreemde invloeden, maar hielden zich steeds daaronder staande als een klein, maar vrijheidlievend, dapper en nijver volk, dat de aandacht van Europa tot zich trok en zich eene eigene taal vormde, die zich leent tot groote zeggingskracht en waarin hunne dichters zich ongemeen sierlijk wisten uit te drukken.

Zijne geschiedenis was één doorloopende strijd tegen de elementen. Het blonk uit in wetenschap en kunst, was eenigen tijd eene oorlogsmogendheid van den eersten rang en schreef als zoodanig gedurende vele jaren zelfs de wet voor aan Europa; welk werelddeel aan dit volk te danken heeft, dat tot tweemaal toe de vrijheid in Europa werd gered, toen de andere Europeesche volken daartoe machteloos of niet gezind waren.

In de dagen dan, toen de Romeinen ook tot deze volksstammen doordrongen en in hun midden sterkten bouwden, gleed op zekeren nacht een scheepje van ongewoon maaksel, met Lugdunum Batavorum reeds achter zich, den Rijn af. Het stormde rondom. Waar echter het scheepje kwam, werd het watervlak glad als een spiegel, zoodat

de eenige rimpels werden veroorzaakt door de beweging van het vaartuigje, dat afdreef op den stroom.

Eene schoone maagd zat daarin. Haar gewaad was hemelsblauw; blauw was haar oog; blond was het haar.

Zij heette de beschermgeest der gewesten, die Rijn en Schelde den Oceaan zien naderen; zij zou eeuwig jong blijven, hunne dappere zonen bezielen in den strijd en de golven bezweren, als dezen, door een demon opgezweept, de landstreken van den aardbodem dreigden te verdelgen.

Bij het Huis te Britten wenkte zij de Elfen haar scheepje vast te houden, opdat het niet verder zou drijven. Zich opheffende, zwaaide zij hare tooverroede en sprak ze tot den Romeinschen burcht: “Gij zult vergaan, en de macht, die u deed geboren worden, zal van hier wijken.”

Een klagelijk gehuil werd uit den burcht gehoord, en een draak, schuimbekkend van woede, kwam brullende op haar af.

Angstig riep zij Wodan aan, waarop de draak van schrik onderdook, om zoodoende Wodan te ontwijken. Hij zwom onder water voort tot in den Oceaan, steeg daar in de lucht, vloog op verren afstand zuidwaarts en liet zich neder, waar de Schelde haar water uitstort in de zee. Aldaar nestelde hij zich en bleef hij vele eeuwen.

In de dagen van Van Speyk hoorde men alle nachten in zee het klagelijk gehuil van het Huis te Britten en telkens, als de krijgsmarsch der Nassauers werd gehoord, in de kazematten der Citadel hetzelfde woestte gebrul, dat de draak weleer had doen hooren.

Toen weinige jaren geleden deze Citadel geheel werd geslecht, om plaats te maken voor werken der nijverheid en des vredes, en het den Vlamingers wèl te moede was met de opruiming dezer sterkte ook de onzalige herinneringen, daaraan verbonden, te zien wijken, kwam de draak wederom te voorschijn, maar nu aan eene keten geklonken.

De blonde maagd met hemelsblauw gewaad kwam weder in haar vaartuigje aan, willende den draak worgen met zijn eigen ketting. Maar hij rukte zich met geweld daarvan los en vloog in de richting van Leuven. De maagd ontbood weder de Elfen en liet zich door dezen voorttrekken, de Schelde op. Haar vaartuigje vastleggende aan den oever, smeekte zij Wodan bij vernieuwing diens bescherming af voor al deze lage landen aan de zee.

Wodan kwam aangereden in een wagen, met vurige paarden bespannen, en beloofde zijne hulp, maar stelde als voorwaarde, dat zij met hem in het huwelijk moest treden.

Zij wilde daarvan echter niet hooren, stak weder van wal, zakte de Schelde af, dreef den Oceaan in en landde bij Scheveningen. Vandaar liet zij zich door de Elfen naar het Binnenhof te 's-Gravenhage dragen, om uit te rusten.

Zij sluimert nog.’

Thans weet de lezer, hoe deze drie schetsjes in de wereld kwamen, en nu was het de vraag, dezen het licht te doen zien; waartoe de taalgeleerde zich tot al het geld van de wereld niet wilde leenen.

Diens vrouw dacht er anders over. Meer geleid door gevoel dan door verstand, kende zij aan het verhaaltje van haren echtgenoot de vereischte letterkundige waarde toe, wijl het van *hem* was. Zij rustte niet, voordat een goed vriend een vorm gevonden had, om daarin deze verhaaltjes aan de menigte te openbaren.

Uit al de bovenstaande hoofdstukken is deze vorm nu den lezer bekend.

Staatkunde en geschiedenis.

Keerzijde der sociaal-democratische medaille.

I.
Algemeen standpunt en karakteriseering der hedendaagsche revolutie.

In onze dagen wordt het bestaan van talrijke maatschappelijke kwalen en gebreken door bijna niemand meer geloochend, zoodat er minder over het wezen der eigenlijke ziekte of over haar economisch, moreel en politiek recht van bestaan, dan wel over haar omvang, de vatbaarheid ter verdere uitbreiding of de mogelijkheid ter beperking en over de middelen ter genezing gestreden wordt.

De meeste verschijnselen, die nu en dan zelfs voor een geheel ongeoefend oog in eigenaardig bonte kleuren en scherp geteekende lijnen aan de oppervlakte zichtbaar worden, behooren tot het zeer omvangrijk gebied der zoogenaamde sociale wetenschappen en worden onder den naam van de sociale quaestie meer in het bijzonder aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen, waartoe ons vooral de vele grootendeels eerst gedurende de laatste jaren verzamelde bouwstoffen, in staat stellen. De zoogenaamde loonarbeidersvraag is een onderdeel van deze algemeene rubriek en ten gevolge van de snelle ontwikkeling der fabriek-industrie meer dan vroeger op den voorgrond getreden. De eigenlijke sociale quaestie in uitgebreiden zin is niets anders dan eene quaestie van volksbeschaving en staat derhalve met de opvoeding en het onderwijs in nauw verband. Het spreekt echter wel vanzelf, dat opvoeding daarbij niet beschouwd wordt als ‘het zich eigen maken van uitwendige vormen’, maar op zelfbeheersching berust en zoowel voor het verstand als voor het gemoed de natuurlijke en harmonische ontwikkeling van het karakter beteekent, dat steeds in- en uitwendig op beschaving, loutering en veredeling prijs moet stellen. Genie en talent zijn zonder opvoeding denkbaar, maar noch in de maatschappij noch in het huisgezin kunnen genie en talent het gebrek aan en het volkomen gemis van opvoeding vervangen.

Uit het onderzoek der sociale toestanden en verhoudingen in verschillende streken en van het historisch ontwikkelingsproces op het gebied der algemeene politiek, der bestaande volkshuishouding en der nationale zoowel als locale volkseigenaardigheden is meer dan voldoende gebleken, dat de bestaande ziekteverschijnselen door geen universeel middel uit de wereld te bannen zijn, maar overal, overeenkomstig de verschillende behoeften, eene andere behandeling vereischen, zoodat eene oplossing der eigenlijke sociale quaestie, indien daarvan sprake kan zijn, niet door eenige bepaalde formule of met behulp van enkele machtspreuken zal plaats vinden. Voorts is gebleken, dat de verschillende opvattingen, wenschen en gedachten, voor zoover zij de sociale hervorming en niet de sociale revolutie op het oog hebben, geenszins zóóver uiteenloopen, dat het gemeen overleg en de gemeenschappelijke arbeid buitengesloten zouden zijn. De strijd der laatste jaren heeft reeds dit voordeel gehad, dat de algemeene debatten gesloten konden worden en met het bijzonder onderzoek der enkele vragen en categorieën een begin gemaakt werd. Daarentegen geldt nog steeds het woord van Victor Aimé Huber: 'Het gevaar is voorhanden, dat ten gevolge van zekere traagheid en onverschilligheid bij de goedgezinden en weldenkenden, de drijvers zich uitsluitend van het woord meester maken en alleen spreken, voorgevende in den naam des volks te getuigen.' De nadeelige gevolgen daarvan worden overal op onaangename wijze bespeurd, en het moet voor een groot deel daaraan toegeschreven worden, dat de ontwikkeling van het openbare leven niet of in zeer geringe mate waargenomen kan worden.

De sociaal-democratie zoekt het voorhanden zijnde kwaad in den v o r m, terwijl de tegenovergestelde positieve richting het euvel uit den i n h o u d of liever uit h e t w e z e n d e r m a a t s c h a p p i j afleidt. Eerstgenoemde past de m e c h a n i s c h e m e t h o d e toe, terwijl laatstgenoemde aan de m o r e e l e de voorkeur geeft, om zóó mogelijk de genezing voor te bereiden of althans het onheil te verminderen.

De sociaal-democratie verwacht beterschap uit de oplossing der bestaande sociale orde, van de afschaffing van het kapitalisme, van de vernietiging van het persoonlijk eigendom en van de heerschappij van den zoogenaamden volksstaat, een nevelbeeld, dat voor geene bepaalde definitie vatbaar is, zoodat men eigenlijk met Mephisto kan zeggen:

> 'Denn eben wo Begriffe fehlen,
> Da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein.'

De positieve tegenstanders wenschen de bevestiging en geleidelijke ontwikkeling der bestaande sociale orde, het herstel der harmonie tusschen de historisch geworden sociale factoren en het overwicht der intellectueele aristocratie in den vrijen staat. Zij plaatsen plichtgevoel en plichtsbetrachting geheel op den voorgrond en verwerpen al hetgeen door middel van politieke en sociale agitatie verkregen moet worden.

Zegt de sociaal-democraat: ‘Armoede is de grootste plaag, d a a r o m moet de rijkdom aan haar ten offer gebracht worden’, zoo luidt het antwoord: ‘Armoede en rijkdom bestonden steeds en zullen uit den aard der zaak ook steeds blijven, want niet o m d a t, maar h o e w e l er rijkdom gevonden wordt, bestaat er armoede.’

De sociaal-democraat, uitgaande van de meening, dat de goederen dezer aarde aan allen in gelijke mate toebedeeld moeten worden, legt het zwaartepunt der volkshuishouding niet in de productie maar in de verdeeling, zoodat hij zich niet bekommert om de vermeerdering der productieve kracht, maar bij de beste wijze van verdeeling der voortgebrachte stoffen begint. Daarom verklaarde voor weinige jaren de ‘Arbeiterbildungsverein’ te Weenen als eene onomstootelijke economische waarheid: ‘Vermeerdering van den nationalen rijkdom is een aan de arbeidende klasse begane diefstal.’ Het proletariaat juichte deze nieuwe ontdekking toe en nam gaarne den wissel op den toekomststaat aan.

De tegenovergestelde richting zoekt in de eerste plaats de middelen, om te kunnen voortbrengen, om die voortbrenging zooveel mogelijk te vereenvoudigen en om de gaven der natuur dienstbaar te maken aan de kennis en den arbeid; zij tracht eerst in de bestaande behoeften te voorzien en denkt daarna aan de verdeeling. Zij erkent het natuurlijk verband tusschen voortbrenging en verdeeling en geeft toe, dat bij beiden gebreken zijn, die echter bij toenemende moreele en intellectueele ontwikkeling minder voelbaar zullen worden. Zij ontkent, dat rijkdom gelukkig en armoede ongelukkig maakt, omdat tevredenheid en geluk afhankelijk zijn van de wijze, waarop het geld besteed wordt, derhalve met de vervulling der moreele plichten in nauw verband staan, en zij kan nooit billijken, dat de lasten des staats met de lasten des levens verwisseld worden, omdat juist daardoor de verdere ontwikkeling der natie belemmerd, vertraagd en op den duur onmogelijk gemaakt wordt.

Huber, die ongetwijfeld tot de ware volksvrienden en de edeldenkende staathuishoudkundigen van meer dan gewone beteekenis behoort, verwachtte genezing der maatschappelijke kwalen en gebreken van:

1°. de vrijwillige samenwerking der verschillende individuen en de toepassing der leer omtrent eigen hulp; 2°. hervormingen van het staatsbestuur in gematigd conservatieven zin; 3°. verbreiding der Christelijke beschaving, opgevat als de leer der algemeene menschenliefde.

Hij aanvaardde derhalve de hulp der coöperatieve beweging, steunde het vrij en zuiver individueel initiatief en bevorderde de normale ontwikkeling van het vereenigingswezen, zoodat hij zich in dit opzicht geheel aan het voorbeeld van Engeland spiegelde, dat op het gebied van den socialen arbeid aan allen den weg gewezen heeft. Hij rekende echter tevens op de macht en den invloed der Kerk, voor zoover er bij haar van het beginsel der werkdadige liefde sprake was of liever, voor zoover zij bereid was, om de theologiseerende richting met de

ethisch-sociale te verwisselen. In dien zin sloeg hijzelf te Wernigerode de hand aan den ploeg en riep een aantal nuttige instellingen in het leven. Het denkbeeld van coöperatie had in Duitschland bij enkele weldenkenden veel sympathie gewekt, en bijna gelijktijdig traden verscheidene wakkere strijders voor de leer van eigen hulp op, zonder elkander te kennen of zelfs ooit iets van elkander vernomen te hebben. Pfeiffer, een Wurtemberger, zocht daarin de oplossing der sociale quaestie en meende het raadsel, dat reeds zoovelen beziggehouden heeft en nog bezighoudt, gevonden te hebben; Raiffeisen, een plattelandsburgemeester in Rijn-Pruisen, had in zijne dorpsgemeente den heerschenden kredietnood leeren kennen en riep met het oog daarop in 1848 te Flammersfeld in het Westerwald eene kredietvereeniging in het leven, die in beginsel de voorschriften der Duitsche coöperatieve wet van 4 Juli 1868 huldigde; Schultze-Delitsch eindelijk trad eenige jaren later als apostel voor dezelfde leer op en organiseerde deze beweging over geheel Duitschland. Raiffeisen stichtte aan den Rijn en in Hessen omstreeks 100 kredietvereenigingen voor plattelandsgemeenten, met elkander verbonden door eene centrale volksbank te Neuwied, en hij constateerde, dat de verplichte verkoop van boerderijen verminderde, de hypothecaire lasten afnamen, de geschillen tusschen boeren en veehandelaars over de prijzen en de wijze van betaling zelden meer voor de rechtbanken kwamen, de schulden regelmatiger afgelost werden en de algemeene welvaart meer zichtbaar werd. Steenkolen, kunstmest en andere behoeften werden onder contrôle der intusschen opgerichte analytische bureaux in het groot aangeschaft en onderling verdeeld; de leden hielden zich gemeenschappelijk met de verbetering van wegen en rivieren, met de invoering van landbouwkundige machines, met den aanleg van dammen en dijken, met de drainage, met de zorg voor veeassurantie, met de belangrijkste dendrologische vragen en met de populaire agronomische letterkunde onledig, hetgeen zoowel in het belang van het algemeen als in dat van het individu was en gunstige resultaten opleverde. Schultze's triomftochten zijn bekend; sedert de eenzijdige politieke richting, die daarmede ten onrechte verbonden werd en de verdere ontwikkeling in den wreg stond, meer en meer op den achtergrond getreden is en alle overdrijvingen vermeden worden, kan dit gezond economisch denkbeeld op algemeene waardeering staat maken.

Dit alles is echter wel een middel ter leniging, maar geenszins eene oplossing der vraag, en omdat daaraan een tijdlang te groote waarde toegekend werd, is de reactie niet uitgebleven.

Huber wil niet, dat de waarde van eenig volk gemeten wordt met eene maat, die bij de vaststelling der hoeveelheid materieele goederen in gebruik is; hij ontkent, dat het hoofddoel der geheele industrieele ontwikkeling de voortbrenging der grootst mogelijke hoeveelheid materieele geneugten is of ooit zou mogen zijn, en keurt het af, dat de vrijheid veelal niet om haarzelf vereerd wordt, maar tot middel dient,

om materieele wenschen te bevredigen. Is materieel voordeel of genot het wezen der liberaal-industrieele maatschappij, dan staat zij tegenover de werkelijke beschaving, die op moraliteit en Christelijken zin berust. Wordt de vrijheid dienstbaar gemaakt aan zuiver materieele drijfveeren en behoeften, zoo bestaat zij slechts in schijn. In dat geval zouden de lieden even gaarne van de zoogenaamde 'magna charta' afstand doen, indien het bewijs te leveren ware, dat zonder haar nog meer aardsche schatten te verwerven zijn of indien zonder haar handel en verkeer tot een nog hooger trap van bloei konden geraken.

Berust nu het wezen der liberaal-industrieele maatschappij of hare opvatting der vrijheid op een zuiver materieelen grondslag? Is zij het natuurlijk uitvloeisel van eene egoistische wereldbeschouwing, die de ideale goederen geheel op den achtergrond plaatst? In menig opzicht en op menig gebied beantwoordde de practijk deze vraag in bevestigenden zin, zoodra de atomiseerende richting bij voorkeur begunstigd, de voorhanden zijnde trap van beschaving overschat of ten gevolge van eenige doctrinaire theorie het gemeenschappelijk ideaal uit het oog verloren werd. De noodzakelijkheid daarvan is echter tot nog toe nergens gebleken.

De Oostenrijksche Minister Auersperg zeide in 1864: 'Liberalisme is een rekbaar woord, waaronder ieder zich kan denken, wat hij wil, een woord, waarmede veel misbruik gepleegd wordt, en een begrip, dat veel verantwoorden moet van hetgeen er niets mede te maken heeft. Liberaal is hij, die eerlijk het recht eert en eerbiedigt, waar hij het vindt, daar, waar hij het niet meent te vinden, even eerlijk opzoekt en daar, waar hij het gevonden heeft, feitelijk in toepassing tracht te brengen.' Een goed liberaal is derhalve in den goeden zin des woords slaaf der wet, steeds bereid, om te hervormen, mits de behoefte en het nut te bewijzen zijn, de nationale krachten daardoor vermeerderd en inwendig versterkt worden en de vrije ontwikkeling daaronder niet lijdt. 'Vrijheid', zeide Auersperg in 1871, 'is geen genot, maar onafgebroken arbeid aan het groote beschavingswerk van den modernen staat.' Beide eigenschappen vereenigd hebben ten doel, de bevolking in moreelen, politieken, intellectueelen en socialen zin voor te lichten, te ontwikkelen en vatbaar te maken, om gaandeweg te kunnen deelen in de voorrechten, die de intellectueele aristocratie geniet. Het Christendom geeft aan deze opvoedende taak als het ware de wijding. Op het gebied van het recht ontmoeten alle positieve elementen elkander, terwijl materialiseering als ontaarding en zedelijk verval van de hand gewezen en tegen onbescheiden eischen, van welke zijde zij ook komen, opgetreden wordt.

Pierre Leroux plaatst tegenover de atomiseerende richting in de maatschappij, die hare oplossing in individuën begeert, het socialisme, dat eene politieke organisatie in het leven roept, waarin het individu aan de algemeene maatschappij ten offer gebracht wordt en de persoonlijke vrijheid van het individu niet meer vereenigbaar is met het algemeen belang. Beide uitersten bezitten eene hoogst twijfelachtige

waarde. Het socialisme laat de grootst mogelijke speelruimte aan de meest verschillende wenschen, droomen, gedachten en phantasieën, zoolang het door eene minderheid beleden wordt, maar sticht twist en tweedracht, of liever spat uiteen, zoodra het er in de practijk op aankomt, om de eigenlijke grondbeginselen vast te stellen en de voornaamste vragen van den dag op te lossen.

Wie zal bepalen, waar de macht des staats begint en waar zij eindigt; waar en wanneer de individueele vrijheid veroorloofd is? Wie wijst nauwkeurig de grenzen der verschillende bevoegdheden aan en regelt de toestanden en verhoudingen? Moet het beginsel van dienst en wederdienst of dat van vrijwillige offers regeeren? In beginsel heeft de staat natuurlijk het recht elk offer te verlangen, maar toch moet ook alweder dit recht nader omschreven en behoorlijk begrensd worden. Met de centralisatie van alle takken van handel en verkeer in de hand van den staat, of liever met de invoering van het staatsmonopolie, moet meer tot stand komen, dan met het systeem van particuliere ondernemingen tot dusver het geval geweest is, anders kan er van vooruitgang in economischen zin geen sprake zijn. Kortom, de wijze van doelmatige regeling en de methode, bij de algemeene rolverdeeling in acht te nemen, zijn nog geheel aan de toevallige en ten deele zelfs denkbeeldige ontwikkeling overgelaten, zoodat tot op heden niets meer in het duister gehuld is dan de sociaal-democratische volksstaat.

Welk grondbeginsel huldigt dan wel de hedendaagsche sociaal-democratische partij? Welk karakter verleent zij aan den door haar op fanatieke wijze gepredikten toekomststaat? Is zij niet veel meer een rendez-vous voor alle malcontenten, politieke revolutionnairen, particularisten en elders in hunne verwachtingen teleurgestelden, dan eene sociale partijgroepeering, die in de eerste plaats op de socialistische gedachte prijs stelt? Ontbreekt haar niet juist de moreele ernst, die elke ware hervorming moet kenmerken?

Hierover wordt in een stukje in het sociaal-democratisch tijdschrift *Die Zukunft,* getiteld: ‘Over het verband van het economisch en politiek beginsel in het democratisch socialisme’, zoowel als door de scherpzinnige beschouwing van Dr. A. Mülberger over het wezen en de roeping der sociaal-democratie eenig licht verspreid, en het is niet van belang ontbloot, daarvan kennis te nemen.

‘Het economisch en het politiek beginsel’, zegt de Schrijver in genoemd tijdschrift, ‘staan bij ons als volkomen gelijke grootheden naast elkander; niemand in de partij denkt eraan, het democratisch beginsel op te geven, om in een reactionnair staatssocialisme de verwerkelijking van het economisch beginsel na te jagen; niemand is tevreden met de verwerkelijking der idealen van de zuiver politieke democratie; kortom, niemand wil het een aan het ander ten offer brengen. Uit de gelijkheid van beide beginselen mag echter niet afgeleid worden, dat men bij de behandeling van eenige sociaal-politieke vraag niet op

het eerste met ja en op het tweede met neen zou kunnen antwoorden en dat beide antwoorden niet juist zouden zijn. Het antwoord moet derhalve aan de afgevaardigden overgelaten worden, te meer daar de partij zich steeds met eene bepaalde meerderheid voor deze of gene opvatting zal verklaren en elk eerlijk democraat zich altijd aan het besluit der meerderheid onderwerpt.'

Deze beschouwing zegt met ronde woorden, dat de leiders der partij zich principieel in politieke en sociale socialisten verdeelen en dat beiden vereenigd de sociaal-democratie voorstellen. Heerscht er twijfel, dan wordt het antwoord aan de afgevaardigden overgelaten en het volk neemt de orakeltaal van deze of gene partij als de waarheid aan. Uit de verte slaat het volk met bewondering en verbazing gade, of de partij der politiek-sociale dan wel die der sociaal-politieke leiders de overhand zal krijgen, en geloovig spreekt het na, dat hetgeen de meerderheid onder de leiding der banierdragers besluit, juist is. Zij, die meenen, dat elke sociale organisatie uit zichzelf een in politieken zin bevrijdend karakter moet dragen en dat elke bevrijdende politieke daad den grond voor de sociale organisatie bereidt, die derhalve de inwendige eenheid van beide beginselen aannemen, staan daardoor als te eenzijdig en te bekrompen buiten de partij en moeten de vlag strijken. De partij verklaart, dat beide beginselen niet uit elkander voortvloeien, evenmin elkander aanvullen, maar als volkomen gelijke grootheden vredelievend naast elkander staan en op deze wijze eene uitwendige eenheid vormen. Na ruim vijftienjarigen strijd tegen het liberalisme zou dus het socialisme moeten erkennen, dat het beginsel der liberalen juist is, want de liberalen meenen, dat er op sociaal-politiek gebied noch een absoluut ja noch een absoluut neen bestaat, noch koud noch warm te ontdekken valt, noch wit noch zwart denkbaar is, terwijl alleen de bekwaamsten weten en er zich rekenschap van geven, waarom zij in dit geval zoo en in dat geval anders spreken. Het socialisme, zoo streng in de beoordeeling van alle andere partijen, zoo minachtend gewagend van de bestaande toestanden en verhoudingen, weet niet, wat het zelf wil en is besluiteloos, zoodra er vragen van algemeen belang op het tapijt komen. In Duitschland is er op dit oogenblik b.v. sprake van de toepassing der staatsexploitatie van de spoorwegen, van centraliseering der tabakindustrie van staatswege en van centraliseering van het algemeen verzekeringswezen onder staatstoezicht; alle politieke partijen nemen vóór of tegen partij, bekennen kleur, terwijl het socialisme wikt en weegt, zonder principieel de te volgen gedragslijn vast te stellen, en eigenlijk alles aan de afgevaardigden overlaat. A. brengt een plan te berde; B. zegt, dit vermoordt de vrijheid en C. vindt, dat beiden gelijk hebben. Voorwaar een heerlijk perspectief voor de toekomst. Hoe kunnen twee socialisten op sociaal-politiek gebied twee principieel verschillende antwoorden geven? De geheele beschouwing van het tijdschrift wijst op eene verwisseling of

liever verwarring der begrippen en tevens op eene vermenging van partij en volk, twee zaken, die steeds van elkander onderscheiden moeten worden. ‘Maar’, zegt de Schrijver, ‘wij constateeren van te voren, dat er ingeval van verschil alleen sprake is van de te volgen tactiek; de grondbeginselen blijven steeds voor allen dezelfden; aan principieel verschil wordt niet gedacht, en de discussie bepaalt zich tot de middelen ter toepassing van hetgeen het doelmatigst en uit het oogpunt van tactiek het meest juiste is. Dit is ongetwijfeld voorzichtig uitgedrukt, maar is dan staatsexploitatie van belangrijke takken, van handel en verkeer, eene vraag van tactiek?’

Sedert jaren predikt het socialisme aan het volk: ‘Alle economische vragen hebben een politiek en alle politieke vragen een economisch karakter’, en nu er over concrete vragen eene discussie van algemeen belang geopend is, heet het op eens: iets anders is de politieke, iets anders de economische opvatting. Wien moet het volk nu volgen? Het socialisme van den oudsten of dat van den jongsten datum? De leiders der bestaande sociaal-democratische partij hebben geene duidelijk te formuleeren meening, zoeken naar een uitweg en volgen daarom liever het voorbeeld der jury op het gebied der rechtspleging. De president neemt het vóór en tegen in zijn résumé op en de gezworenen spreken recht, maar in dit geval valt de president ten slotte uit zijne rol, daar hij zijn résumé aldus sluit: ‘Een positief resultaat is ongetwijfeld verkregen; onder voor het overige gelijke omstandigheden kunnen de zoodanige takken van productie en verkeer, wier socialiseering met groote moeilijkheden verbonden is en daarom veel tijd zou kosten, het eerst aan den staat overgedragen worden, terwijl er minder haast bestaat met de zoodanigen, die zonder moeite gemonopoliseerd kunnen worden, zoodat wij hen niet aan eene ons vijandelijke politieke en sociale macht behoeven over te leveren.’

De monopoliseering der spoorwegen, der tabakindustrie enz. behoort nu toevallig tot de laatstgenoemde categorie en hoewel door deze uiting het politiek en sociaal geweten ontlast is, noemen wij eene zoodanige behandeling der vraag geene oplossing, maar integendeel het begin voor een aantal nieuwe vragen. Hierin worden wij versterkt door de volgende naïeve conclusie: ‘Elke groep is in staat, motieven zoowel voor hare als voor de tegenovergestelde meening te berde te brengen, terwijl voor beiden geene bewijzen voorhanden zijn.’

Uit een en ander blijkt voldoende, dat de leiders geen vasten grond onder de voeten hebben en dat hetgeen zij een verschil van tactiek noemen, eene fundamenteele beteekenis bezit en tot een verschil van intellectueelen aard aanleiding geeft, zoodat het zaak wordt, de grondbeginselen der sociaal-democratie en van het socialisme nader toe te lichten.

Het socialistisch beginsel luidt: ‘gelijkmaking der voorwaarden van economisch bestaan’, derhalve zal het doel der gelijkheid zijn: ‘centraliseering der economische belangen’, niets meer en niets minder.

Volgt hieruit, dat de staat alle takken van verkeer in de hand neme en ten beste van het algemeen leide? Geenszins, want dit is eene opvatting en geen beginsel, maar de Duitscher kan zich geene gelijkmaking in economischen zin denken zonder staatshulp en staatsinmenging. Hij verwacht eenvoudig van staatsexploitatie en staatsproductie de toepassing van het beginsel van gelijkmaking, maar vergeet, dat nergens de noodzakelijkheid daarvan gebleken is en dat de centraliseering als zoodanig niets met den staat te maken heeft.

Wat verstaat men nu onder den ‘staat’ van het socialisme? Niemand was tot nog toe in staat, om dit ‘beeld van Sais’ te ontsluieren, en wat als toekomstige zegeningen van den socialistenstaat aan de menigte verkondigd wordt, behoort alles tot het gebied der socialistische maatschappij en heeft niets te maken met hare politieke organisatie, d.i. met den staat.

De feudalen en ultraconservatieven scharen zich om den troon der absolute monarchie, hetzij zij de middeleeuwsche vormen onvervalscht handhaaft, hetzij zij door eenig modern vernis min of meer aan het oog ontrokken is. De zoogenaamde bourgeoisie of liever de in politieken zin geëmancipeerden verkiezen de constitutioneele monarchie, meer ter wille van het utiliteitsbeginsel dan ter wille van het vorstenhuis, zoodat zij in beginsel even gaarne eene republiek ondersteunen, indien deze voldoende waarborgen voor de bij de wet vastgestelde rechten en vrijheden oplevert en de normale ontwikkeling niet in den weg staat, derhalve op rust en orde gebaseerd is. De socialisten komen met een vaag nevelbeeld, waaronder ieder zich denken kan, wat hij wil. De eenige positieve eisch, die bij alle gelegenheden dienst doet, is het algemeen stemrecht, waarmede echter reeds geheel andere zaken tot stand zijn gekomen, dan juist socialistische grondwetten. Het is slechts één en geenszins de fundamenteele bepaling van den staat. Voor het overige heerscht duisternis. De geloovigen scharen zich derhalve rondom het algemeen stemrecht. Het volk heeft behoefte aan iets algemeen bevattelijks, iets tastbaars, en daarom schuift men het 'twoord ‘staat’ toe en daaronder verstaat het ‘collectieve kracht’, derhalve het begrip omtrent de eigen collectieve kracht. Het is geen helder program, maar een symbool, een vaandel en eene banier, en dat is voldoende. Op de vraag: ‘Hoe zal de toekomstige maatschappij de spoorwegen organiseeren?’ luidt het antwoord: ‘Daarvoor zorgt de staat.’

De leiders vatten den staat in drieërlei zin op, n.l: 1°. als leus, goed genoeg, om begrippen te vervangen; 2°. als staatsbegrip: namelijk een, op den grond van het algemeen stemrecht gekozen, algemeen bestuur vervult de taak, de socialistische maatschappij bijeen te houden en ervoor te zorgen, dat de zegeningen van het socialisme allen in gelijke mate ten goede komen. Als voorbeeld zweeft allen ‘le ministère du progrès’ van 1848 voor den geest; 3°. staat is synoniem met centraliseering van het economisch bestaan.

De mystieke staat is alzoo samengesteld uit symbolen, een zuiver socialistisch denkbeeld, eene merkwaardige verwisseling van begrippen en vage ideeën.

Welke richting had dan het socialisme in moeten slaan? De Duitsche boekdrukkers riepen eene voortreffelijk georganiseerde vereeniging over geheel Duitschland in het leven en begonnen uit eigen initiatief met de centralisatie van dit ambacht zonder vreemde hulp en zonder af te wijken van de gezonde economische begrippen. Zij lieten de politiek ter zijde en worden dientengevolge noch door de socialistenwet noch door eenige andere bepaling ten opzichte der verdere ontwikkeling belemmerd. In den strijd gehard, trotsch op den arbeid en intellectueel voor hunne taak berekend, gaven zij het voorbeeld, hoe men binnen de grenzen der wet door geleidelijke vereeniging van de voorhanden zijnde eigen krachten zijne sociale positie in de bestaande maatschappij kan verbeteren(*).

(*) De Duitsche 'Gutenbergbund' kan de voorlooper en wegbereider der algemeene Duitsche boekdrukkersvereeniging genoemd worden. In 1848/50 werd met de sociale organisatie van dit handwerk begonnen en in 1860/62 was de eerste, tevens de moeilijkste taak geëindigd. De verschillende vereenigingen waren het gevolg van het eigen initiatief en ontwikkelden eigen kracht zonder vreemde hulp in te roepen of zich met andere zaken van meer politieken aard te bemoeien. In 1866 kwam eene centrale vereeniging met bindende statuten voor alle afdeelingen tot stand. In de eerste plaats werd op de vermeerdering der algemeene ontwikkeling en beschaving gelet, waartoe populaire voordrachten, technisch en algemeen onderwijs, eigen bibliotheken en leesinrichtingen georganiseerd werden. Er werd voorts regelmatig over loon en arbeidstoestanden en verhoudingen zoowel als over technische vragen van direct belang eene openbare discussie geopend, die levendige deelneming uitlokte en de leden opwekte, zich over zuiver practische vragen te uiten. Eindelijk ontstonden er zieken- en ondersteuningskassen, overeenkomstig het beginsel: gelijke rechten, gelijke plichten. De regeling der verhouding tot de arbeidgevers, der arbeidsvoorwaarden, der loontarieven, der tijdsbepalingen en hetgeen verder nog op sociaal gebied tehuis behoort, kostte wel is waar veel arbeid, veel geduld en veel strijd, maar is tot stand gekomen. Men zwoer noch bij Schultze, noch bij Lassalle, want men was trotsch op het eigen zelfstandig karakter, en al neigde men ook in de politiek naar de radicale richting en al coquetteerde men ook nu en dan met de sociaal-democratie, zoo vergat men toch nooit het hoofddoel, wist politiek en economie zeer goed van elkander te onderscheiden en dacht er niet aan, om de sociale taak van het eigen handwerk aan eenige hersenschim ten offer te brengen. Gedwaald werd natuurlijk dikwijls, maar feitelijk behield op den duur het gezond verstand de overhand.

Arbeiders zijn zij gebleven, maar daarom nog niet of liever juist daarom niet in den eigenlijken zin sociaal-democraten geworden, want *zuiver practisch* werd gedacht en gestreden. Met geringe middelen werd meer bereikt dan door alle overige arbeidersgroepen en met vaste hand vermeed het bestuur de klippen, die het vaartuig hadden kunnen doen stranden. In 1863 werd een eigen orgaan *De Correspondent,* in het leven geroepen en daarin werd betoogd, dat de bezittende klasse, de ontwikkelden, de geleerden en de helderdenkenden uit de zoodanigen saamgesteld moeten worden, die er het meest toe bijgedragen hebben en nog bijdragen, om de brug te bouwen, die het geëmancipeerde volk met de tegen overstroomingen beschutte en op natuurlijke wijze bevestigde oevers in verbinding brengt. Daartoe is noodig, dat allen de sociale vraag bestudeeren, d.w.z. kennis en begrip krijgen van het wezen der sociale toestanden en de vatbaarheid ter verdere normale ontwikkeling. De bourgeoisie moet de vrees voor revolutie verliezen en het volk moet leeren begrijpen, dat een kalm oordeel onmisbaar is. Eenzijdigheid, hartstochtelijkheid en onzinnige agitatie schaden de goede zaak. Formeel behoort deze organisatie tot geene partij, hoewel hare meest bekende bestuurders, Hillmann en Härtel, zeer geavanceerd zijn.
Toen Brentano verklaarde, dat hij in de ontwikkeling der '*trade-unions*' *als sociale corporatie* en niet als politieke coöperatie de geleidelijke verzoening der tegenstellingen zag, erkende Lange de juistheid van deze stelling, maar vergat daarvan bij den herdruk van zijne studie over de *Arbeiterfrage* openlijk getuigenis af te leggen.

De geschiedenis der ‘Trade-Unions’ kan mede als een voorbeeld aangehaald worden, wat de arbeidende klasse kan, indien zij wil, en waar zij haar zwaartepunt moet zoeken. Indien het socialisme eene toekomst bezit, dan is het op dat gebied. Dan kan het deelnemen aan den wetgevenden arbeid en in den algemeenen strijd van onzuivere bijmengselen bevrijd en gelouterd worden; dan blijft de arbeid hoofdzaak en kunnen misleiding, opruiing en voorspiegeling van valsche droombeelden geen wortel meer schieten. Er was een tijd, dat dit door enkele leiders der zoogenaamde arbeiderspartij ingezien werd en in dien zin ook de economische belangen onderzocht, nagegaan en op den voorgrond geplaatst werden. Tegenwoordig is het anders en geschiedt het tegendeel.

De zuiver politieke groepeering der arbeiders rondom het vaandel der sociaal-democratie begint een hoogst nadeeligen invloed uit te oefenen, is eenzijdig, onlogisch en een gevaar voor de gezonde sociale ontwikkeling, derhalve voor het eigenlijk socialistisch beginsel. De partij meent, dat zij over belangrijke politieke hulpmiddelen kan beschikken en vergeet, dat de meeste aanhangers het beginsel negeeren of niet kennen, maar, geleid door ontevredenheid en onzinnige voorstellingen, meedoen, om geheel andere voordeelen of voorrechten na te jagen, dan het socialisme hun ooit zou kunnen aanbieden. De sociale organisatie der arbeidende klasse ontbreekt en de politieke organisatie kan nooit goede vruchten opleveren. In plaats van de eerstgenoemde met energie en beleid in de hand te werken, bestrijdt men zelfs op kleingeestige wijze enkele zelfstandige richtingen van dien aard op het omvangrijk gebied van den socialen arbeid en ijvert bijna uitsluitend voor de laatstgenoemde. En toch wordt erkend, ‘dat de terecht door de menigte gewenschte sociale hervormingen uiterst langzaam en moeilijk in het leven te roepen zijn, omdat elke economische organisatie, elk voorbeeld en elke economisch geregelde productie ontbreken’. Begrijpt men nu, waarom de leiders niet de eigen kracht der arbeidende klasse op zelfstandige, vrije wijze organiseeren en alles aan den ‘staat’ overdragen? Bij hen heet het eenvoudig: ‘Ik, leider der sociaal-democratie, weet niet, hoe ik het voorbereidend werk voor de toekomstige socialistische organisatie zou kunnen ten uitvoer brengen. Neemt de staat deze taak over en begint met de centraliseering en monopoliseering, des te beter.’ Men belast de staatsmachine met zaken, die niet tot haar gebied behooren, verzuimt de sociale plichten tegenover de arbeidende klasse en schaamt zich niet met begrippen als vrijheid, zelfstandigheid en gerechtigheid te pronken. Men haalt hooghartig de schouders op over de houding der Engelsche arbeiders, om-

Indien het ooit tot eene sociale revolutie mocht komen, dan kan men verzekerd zijn, dat alle sociale organisatien van dien aard zich aan de zijde der voorstanders van ust en orde scharen en tegen de anarchie of de chaotische verwarring opkomen.

dat dezen nationaal blijven, de historische traditie niet verachten en het voorvaderlijk geloof niet bespotten; tot nog toe waren echter zoowel de taal als het gedrag der Engelsche arbeiders vrij wat mannelijker, vrijer en waardiger.

Het kan niet ontkend worden, dat de verdiensten der sociaal-democratie op moreel, intellectueel en sociaal gebied tot nog toe onder het vriespunt staan en dat zij wel het talent bezit, om revolutionnaire brandstoffen bijeen te garen en onder het volk te verspreiden, maar niet om de natie in socialen zin te organiseeren. Bij haar is de sociale gedachte het middel, om een politiek doel na te jagen, en niet het doel zelf. Daarom plaatst zij zich buiten de maatschappij, zaait twist en tweedracht en wanneer het onkruid weliger bloeit dan het graan, dan zingt zij een loflied op den toekomststaat, die door de revolutie en de chaotische verwarring voorafgegaan moet worden.

Wat is het kenmerk van den waren arbeider?

Een in elk opzicht goedgeaard werkman poogt aan de drie volgende eischen te voldoen: 1°. hij is er steeds op bedacht, om de hem toevertrouwde taak met de meest mogelijke nauwkeurigheid en zorgvuldigheid ten uitvoer te brengen, omdat hij den arbeid niet uitsluitend ter wille van het loon, maar bovenal ter wille van den arbeid weet te waardeeren; het verontrust hem, indien hij later aan den arbeid iets ontdekt, dat van nalatigheid of wel van gebrek aan kennis en smaak getuigt, of indien daaraan iets ontbreekt, wat er wellicht toe had kunnen bijdragen, om dat werk in zijn soort volkomen of althans iets volkomener te maken; 2°. hij denkt er steeds aan, om hem, die de taak opgaf, tevreden te stellen, omdat hij volgens de schriftelijk gesloten overeenkomst, tegen vergoeding van een bepaald loon, gedurende zekeren tijd: *a* zijn beste kunnen en weten aangeboden en tevens gewaarborgd heeft en *b* noch tijd noch materiaal mag en wil verkwisten; zijn gevoel van eer verbiedt hem eenig werk af te leveren, dat de faam of liever de vermaardheid der fabriek zou kunnen schaden, want zoolang hij in de zaak werkzaam is, moet hij trotsch op haar naam zijn; 3°. hij is steeds op ernstige en ijverige wijze bezig, om met de hem verleende gaven in den goeden zin des woords te woekeren en door trouwe plichtsbetrachting zich een tevreden gemoed en een kalm geweten te verschaffen. Dit is alleen dan mogelijk, indien hij de beide eerste voorwaarden naar wensch vervuld heeft.

Deze definitieve, indien wij haar aldus mogen noemen, is aan een gematigd socialistisch arbeidersorgaan ontleend, dat de sociale organisatie van de aardewerk-, glas- en porcelein-industrie op het oog heeft en de belangen der arbeidende klasse zonder bijoogmerken even waardig als kalm op den voorgrond plaatst. Dit orgaan, de *Coburger Sprechsaal* wil: 1°. dat de arbeidgevers en -nemers met gelijke maten gemeten worden; dat daarbij echter niet het geld, maar een zuiver moreel en intellectueel beginsel den toon aangeve, zoodat

bij beiden het materieel egoisme op den achtergrond moet staan; 2°. dat beider belangen elkander aanvullen, zoodat het steeds zaak is, op te zoeken, wat hen met elkander verbindt, en niet, wat hen van elkander scheidt; 3°. dat ook van den arbeider ‘point d'honneur’ en ‘esprit de corps’ in ethischen zin niet alleen met het oog op den stand, waartoe hij behoort, maar ook met het oog op den arbeid, dien hij in eene bepaalde omgeving verricht, verlangd mogen worden; 4°. dat de waarde van den mensch van het plichtgevoel en de plichtsbetrachting afhangt en dat in de practijk alleen op de daden gelet mag worden, want aan woorden bestaat geen gebrek.

Het is een gunstig verschijnsel, wanneer het bezadigd en bezonnen oordeel in den maar al te dikwijls uiterst heftigen partijstrijd niet zoek raakt en in de meest verschillende kringen het geloof aan de mogelijkheid der geleidelijke sociale hervorming gekoesterd en gekweekt wordt. Dan verliezen ook de goedgezinden den moed niet, maar blijven den arbeider achten en in de eerste plaats ter oplossing der quaestie van het huiselijk leven steunen, opdat hij in staat zij, het poëtisch arbeiderslied van Müller aan te heffen:

‘Winkt am Abend mild und labend
Mir der Ruhe süsses Glück,
Dann enteile ohne Weile
Ich dem Staube der Fabrik.
Alle Sorgen bis auf Morgen
Mögen sie vergessen sein;
Mein Geleite sei für heute
Ruh' und Frohsinn nur allein.
Dann zu meinen lieben Kleinen,
Zu der Gattin zieht's mich hin,
Wo mich grüsset und umschliesset
Nur der reinsten Liebe Sinn.’

Hoe geheel anders is niet het optreden der sociaal-democratie!

Toen de lang voorziene scheiding der Oostenrijksche arbeiderspartijen eindelijk plaats vond en de radicale elementen het vaandel van Andreas Scheu volgden, terwijl de meer gematigden voor Heinrich Oberwinder partij trokken, meende de laatstgenoemde aan zijn program te moeten toevoegen: ‘Billijke eischen van de arbeiders, onverschillig of zij met het hoofd, de hand of den ploeg werken, zullen steeds gehoor bij ons vinden en krachtig ondersteund worden; onbillijke eischen echter, evenals alle uitingen van zuiver revolutionnairen aard, zullen wij met energie bestrijden, omdat wij den bedaarden en regelmatigen vooruitgang wenschen.’ Hierop verklaarde Liebknecht's orgaan hoogst eenvoudig: ‘Dit beteekent niets anders dan verraad. De Oostenrijksche arbeiders gaven geen geld voor de oprichting van een reactionnair blad, dat de ontwikkeling van de bestaande maatschappelijke orde verdedigt,

maar wel voor een internationaal en revolutionnair arbeidsorgaan.' Duidelijker kan de overtuiging der noodzakelijkheid van de sociale revolutie niet uitgesproken worden.

Een Fransch werkman schreef in den *Travail*: 'Kameraden! wij hebben geen recht, van onze arbeidgevers een aandeel in de winst te eischen. Wanneer ik des Zaterdags mijn loon, dat ik eerlijk verdiend heb, bij mij draag, dan heeft bijv. een onbemiddeld groenteverkooper niet het recht, voor een bosje radijzen, dat wellicht slechts 1 penny waard is, 3½ sous te verlangen, wetende, dat ik dezen prijs op het gegeven oogenblik kan betalen. Vind ik echter, dat ik voor 3½ sous veel betere radijzen krijgen kan dan voor 1 penny, dan zal ik dien eisch billijken en er niets tegen te zeggen hebben. Zoo is het ook ten opzichte van de arbeidgevers en -nemers. Indien een ondernemer meent, dat hij door het verleenen van een aandeel in de winst betere, vlijtigere, spaarzamere en opmerkzamere arbeiders zal verkrijgen, arbeiders, die tot geene werkstakingen meer hunne toevlucht nemen, zal hij spoedig genoeg dit stelsel toepassen en de belangen van beiden op deze wijze met elkander trachten te verbinden. De arbeiders zullen dan uit den aard der zaak op de belangen der arbeidgevers letten, omdat zij meer verdienen, naarmate zijne winst grooter wordt, en de arbeidgevers, niet meer bevreesd voor en financieel benadeeld door werkstakingen of wel genoodzaakt tot eene breuk met de medewerkende krachten, zullen zich voortaan geheel aan den opbouw en de bevestiging van eigen zaken wijden, zoodat allen van dien toestand de vruchten kunnen plukken.'

Het beginsel van het 'industrial partnership', dat door den zoogenaamden 'bonus' de sociale positie der arbeidende klasse wil verbeteren en haar in zeer beperkten zin tot medeëigenaar, beter gezegd tot aandeelhouder der fabriek tracht te maken, laat ik hier geheel in het midden; de niet zeer gelukkige vergelijking van den Schrijver verdedig ik even min, maar de wijze van beschouwing bewijst daarom toch meer doorzicht en gezond verstand dan de behandeling dezer vraag door Bebel in *Unsere Ziele* verraadt. Bebel zegt daar: 'Gesteld eens, dat zekere fabriek eene nettowinst van 20% oplevert en dat de fabrikant zich bereid verklaart, 25% der netto-opbrengst in verhouding tot de reeds vroeger vastgestelde loonen onder de arbeiders te verdeelen; gesteld verder, dat het arbeidsloon voor 50 arbeiders, gedurende één jaar, 10.000 thaler bedragen heeft en dat de nettowinst een gelijk bedrag vertegenwoordigt; daar de fabrikant ¼ van de winst wil afstaan, zoo kunnen de arbeiders over 2500 thaler beschikken, hetgeen, behalve het loon van ongeveer 200 thlr. per man, 50 thaler uitmaakt. Dit ware ongetwijfeld aannemelijk, indien de verhoudingen niet gewijzigd werden. Omdat de arbeiders 25% der netto-opbrengst ontvangen en omdat zij er belang bij hebben, dit bedrag steeds te vermeerderen, zijn zij vlijtiger, gaan zij spaarzamer met het

materiaal (hulp- en grondstoffen, licht, olie, enz.) om en kan hun ijver zelfs aanleiding geven tot de afschaffing van een opzichter. Op deze wijze is het mogelijk, de winst van het volgend jaar bijv. van 10.000 tot op 15000 thlr. te brengen, waardoor het aandeel der arbeiders van 50 tot op 75 thlr stijgt. De fabrikant krijgt echter ditmaal in plaats van 7500 niet minder dan 11.250 thaler, derhalve 1250 meer dan vóór de invoering van het "industrial partnership". Met minder ergernis en minder arbeid heeft hij alzoo 1250 thaler meer verdiend. Wie geniet dus de voordeelen? Hoofdzakelijk de fabrikant. Daar echter naast het "partnership" het loonsysteem en de wetten, die de loonen beheerschen, in werking blijven, zou de algemeene invoering eene daling der loonen veroorzaken, zoodat de vorige toestanden spoedig terugkeerden, terwijl de kapitalisten veel rijker werden. Het "industrial partnership" zou derhalve spoedig algemeen gelden voor hetgeen, waarvoor het bij alle vèrzienden reeds lang te boek staat, namelijk als zwendelarij. Weg daarmede. Het volle arbeidsinkomen blijft onze leus, de organisatie van den gemeenschappelijken arbeid door de geheele maatschappij ons veldgeschreeuw.'

Na deze vreemdsoortige proeve van economische kennis ten beste gegeven te hebben, klinkt het wel wat curieus met de bewering te sluiten, dat 'de kapitalist niet zelden èn ten opzichte der maatschappelijke èn ten opzichte der algemeene beschaving nog ver beneden zijn arbeider staat'.

Adam Smith zegt zeer te recht, dat het verleenen van een aandeel in de winst slechts dan aan te bevelen is, indien eene regelmatig wederkeerende netto-opbrengst met zekerheid berekend kan worden, hetgeen op het gebied der practijk ongetwijfeld tot de zeldzaamheden behoort. Trouwens, in de meeste gevallen verkiezen de arbeiders een vast loon, verbonden met de toepassing der persoonlijke en economische vrijheid. In Zwitserland stegen de loonen in 15 jaren gemiddeld van frs. 1,80 tot op frs. 2,50, en dat was allen veel aangenamer, dan de invoering van het tantième-systeem met het vooruitzicht, aan het einde des jaars nog meer in den vorm van een aandeel in de winst te krijgen. In de fabriek van Borchert te Berlijn kon de geheimraad Engel voor dit door hem buitengemeen aanbevolen stelsel op den duur geene aanhangers vinden; de beambten namen deel, maar de arbeiders verkozen de spaarkas. De poging echter, om daardoor de positie der arbeiders te verbeteren, blijft te waardeeren, al is zij ook zelden met gunstig gevolg bekroond en van economisch standpunt niet zeer aan te bevelen. In geen geval zijn hieruit wapenen te smeden voor de sociale agitatie, indien het er niet kunstmatig op toegelegd wordt, om twist en tweedracht tusschen de maatschappelijke standen te zaaien en het vuurtje aan den gang te houden.

Indien wij de laatste ontwikkelingsperiode op het gebied van den socialen arbeid nagaan, krijgen wij ongeveer het volgend beeld: Hier en daar bereikten de loonen eene hoogte, die het aan de arbeiders

bij geregelde en behoorlijke huishouding zeer goed mogelijk maakte, om een den mensch waardig bestaan te genieten, terwijl de ongehuwden zeer goed in staat waren, om te sparen, opdat zij later op een gezonden grondslag het huwelijksleven konden beginnen, hetgeen echter, helaas, bij voortduring eene zeldzaamheid is; elders weder hielden de loonen geen gelijken tred met de prijzen voor de onmisbare behoeften, zoodat de sociale ellende als het ware de normale toestand bleef, hetgeen met zedelijk verval gelijk staat. Hier en daar werd werkelijk een noodpenning voor de magere jaren ter zijde gelegd, hoewel de toenemende zucht naar genot en weelde, verbonden met het streven, om de zoogenaamde beschaafde standen na te apen, meer en meer veld won en op den voorgrond trad, zoodat het lichtzinnig verkwisten van het veelal in het zweet des aanschijns verdiend inkomen regel was. De kleine burgerij, waartoe vele meesterknechts en voorarbeiders behooren, nam zelfs maar al te dikwijls deel aan de algemeene jacht op geld en speculeerde niet het minst van allen, al is ook voor haar, bij de heerschende onwetendheid in zaken, de kans om te winnen uiterst gering.

Hier en daar handhaafden arbeidgevers en -nemers de goede onderlinge verstandhouding en bleven aan alle inblazingen met ijzeren volharding en benijdenswaardige standvastigheid weerstand bieden; elders weder stonden beiden op voet van oorlog, waarop nu en dan kortstondige wapenstilstanden, om weder eens adem te scheppen, eene uitzondering maakten, maar in het algemeen nam de heerschende ontevredenheid toe, werd de kloof op het gebied van den arbeid al wijder en wijder, zoodat zij bijna niet meer te overbruggen is, en heerscht het streven, om de vervreemding tusschen de verschillende sociale factoren kunstmatig in de hand te werken.

Hier en daar bleef de oude patriarchale verstandhouding bestaan, maar het beginsel der gelijkmaking dringt steeds verder door en de banier der gelijkheid wint veld. De Duitsche natie verkeert èn ten opzichte der politieke èn ten opzichte der algemeene èn ten opzichte der sociale ontwikkeling in een toestand van overgang, is eerst in wording en moet nog menige crisis doorworstelen, alvorens zij in- en uitwendig eene hechte eenheid vormt en met bewustzijn in eene bepaalde richting een helder te formuleeren, voor allen begrijpelijk doel najaagt. Hieronder lijdt het heden; hiervan draagt alles onmiskenbaar de sporen, en hierdoor kunnen vele overdrijvingen en ongezonde verschijnselen verklaard en opgehelderd worden. Het blijft alleen maar de vraag, of de natie op den goeden weg is, en hierover wordt reeds genoeg gestreden.

Al naar gelang het karakter der sociale positie verschilt, luidt het oordeel over de sociale vragen anders en wordt eene andere behandeling aanbevolen, hetgeen evenzeer voor de loonarbeidersvraag geldt.

Vele arbeidgevers beweren, dat de arbeidende klasse reeds nu de sterkste macht is, zoodat eene hervorming in de eerste plaats andere

toestanden en verhoudingen in haar midden moet voorbereiden. Zij betoogen geenszins ten onrechte: 1°. dat er voor de nakoming der in de contracten vastgestelde bepalingen geene voldoende wettelijke waarborgen bestaan; 2°. dat het plichtgevoel op eene hoogst bedenkelijke wijze verzwakt is; 3°. dat van elke gunstige gelegenheid en toevallige verlegenheid gebruik gemaakt wordt, om nieuwe eischen te stellen en nieuwe werkstakingen te organiseeren; 4°. dat desniettemin gedurende de slechte tijden aan den arbeidgever de eisch gesteld wordt, toch de arbeiders in dienst te houden; 5°. dat het publiek medelijden gevoelt met zichtbaar lijden en onder den invloed van degenen staat, die zich steeds kunstmatig geheel op den voorgrond weten te plaatsen, stof tot gepraat geven en door hunne wijze van optreden angst verspreiden; 6°. dat de wetgever tot nog toe, voor zoover hij zich met de zaak bemoeide, meer dacht aan de bescherming der arbeiders tegenover de arbeidgevers, dan aan de plichten en verplichtingen der eerstgenoemden ten opzichte van de laatstgenoemden.

Daar tegenover staat echter: 1°. dat de rechtspositie, d.w.z. het arbeidsrecht nog eerst in de kinderschoenen staat en dringend regeling verlangt; 2°. dat het kapitaal te veel privilegiën bezit; 3°. dat de nadeelen van den socialen strijd door het land gedragen moeten worden.

De wetgever begon met het huisgezin; derhalve beschermde hij kinderen en vrouwen, stichtte scheidsrechtbanken, organiseerde invaliden-, pensioens- en andere kassen en dacht aan de regeling van het arbeidsrecht.

De wetenschap en de maatschappij begonnen de verhouding van den staat tot de maatschappij en omgekeerd te onderzoeken, om het bewijs te leveren, dat geene hervorming denkbaar is, indien de fundamenten van het bestaande aangetast en ondermijnd worden, en dat eene geleidelijke verzoening der scherpe tegenstellingen zeer wel tot de mogelijkheden behoort.

De sociaal-democratie sloeg alle pogingen tot herstel van den vrede met wantrouwen gade, plaatste zich vijandig tegenover alle nieuwe instellingen van socialen aard, verloor hare eigene, zuiver socialistische gedachte uit het oog, verwisselde het beginsel der historische evolutie met dat der chaotische revolutie en nam eene politieke houding aan, die in strijd is met de eerste grondbeginselen der vrije politieke en sociale ontwikkeling. Zij nam de volksmenners Marx en Lassalle tot voorbeeld en hing den mannen der wetenschap Marx en Lassalle als mantel om, daar er behoefte aan een fraai uithangbord bestond.

Hieronymus Lorm, de eenvoudige novellist, zegt niet oneigenaardig in *Intimes Leben*: ‘Wie slechts daarom een beroep kiest, om op deze wijze aan een ander beroep te ontkomen, wie bijv. den landbouw wil beoefenen, om de samenleving te kunnen ontvlieden, zal niet gelukkig zijn, want zijne keus komt voort uit een gevoel van haat en

niet van liefde, van tegenzin en niet van neiging, en toch is liefde de bron van alle waarheid en kennis. Niets is echter dwazer dan het koesteren van haat en verachting tegen geheele klassen of standen der maatschappij, hetzij hoog of laag geplaatst, haat tegen producten der wereldontwikkeling zonder eigen wil, die het recht van bestaan verkregen hebben, omdat zij er zijn, of wel haat tegen menschen, die slechts de typen van zulke toestanden, de onbewuste steunpilaren daarvan zijn. Zulk onrecht te overwinnen, ligt niet in het bereik der in het wild opgroeiende gemoederen, van de schepselen der natuur; dat leert alleen de opvoeding, menigmaal ook de indirecte der ondervinding.'

De keerzijde der sociaal-democratische medaille ligt hoofdzakelijk in haar politiek karakter, in hare stelselmatige opruiing, die in plaats van middel doel is geworden, die niets ontziet of eerbiedigt en met roekelooze hand het hoogste en heiligste aantast, lichtzinnig spelende met hetgeen wij het onmisbaar resultaat, de wet der beschaving noemen.

II.
Revolutionnaire brandstoffen uit den nieuwen en den ouden tijd.

Op het congres van de Internationale te 's-Gravenhage (1872) zette de afgevaardigde van het Juradepartement, Guilleaume uit Neuchâtel, breedvoerig uiteen, dat de zoozeer gevreesde Internationale door twee denkbeelden van geheel verschillend en zelfs in de hoogste mate tegenstrijdig karakter beheerscht werd. De zoogenaamde orthodoxe richting in de radicaal-revolutionnaire partij beweert, dat de Internationale niets anders was dan de uitvinding van een even geniaal als bekwaam man met eene onfeilbare sociale en politieke theorie, die door niemand bestreden of tegengesproken mocht worden. Deze orthodoxie predikt eenvoudig onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan den profeet Karel Marx te Londen, eischt de bijna onbeperkte heerschappij van een centraalbestuur, dat met de uitgebreidste volmachten voorzien moet worden, en huldigt de noodzakelijkheid van het gezag. Zij ziet in het Europeesch arbeidersproletariaat een sterk leger, aangevoerd door een kundig hoofd, dat met de hersenen arbeidt, weet te centraliseeren, de rollen doelmatig verdeelt en op geniale wijze alles aan de organisatie dienstbaar maakt. Dat is de Germaansche richting. Tegenover haar staat de Romaansche of zuiver radicale partij, die beweert, dat de Internationale een arbeidsbond is en als zoodanig het natuurlijk gevolg van de economische voorwaarden van bestaan, die ons omgeven. Zij verwerpt elk centraal gezag, wil geen hoofd, noemt Marx den Germaanschen Jood, die met den grooten raad te Londen noch ten opzichte der politieke noch ten opzichte der econo-

mische ontwikkeling in het belang der algemeene zaak handelde, en geeft aan de onvoorwaardelijke vrije beweging verreweg de voorkeur. De eerstgenoemde kunnen wij de historisch-revolutionnaire, de laatstgenoemde daarentegen de conspireerende richting noemen.

Van economisch standpunt stelt Marx aan zijn staat de volgende eischen: 1°. afschaffing van het erfrecht; 2°. opvoeding der kinderen in staatsinstituten, zoodra zij een bepaalden leeftijd bereikt hebben; 3°. verzorging der weduwen, weezen en invaliden van den arbeid door den staat; 4°. verdeeling van het nationaal inkomen onder de staatsburgers in verhouding tot den volbrachten arbeid; 5°. organisatie der productie overeenkomstig het genootschappelijk grondbeginsel, geregeld en geleid door den staat.

In dit stelsel is voor de individueele vrijheid geene plaats en staat de concentratie van kracht op het gebied der sociale organisatie geheel op den voorgrond. Hoe halsstarrig en eigenzinnig ook, heeft Marx toch menige concessie aan de eischen van de zoogenaamde geestverwanten gebracht en de kern der vraag ter wille der politieke partijtactiek in een meer aantrekkelijk en zelfs schijnbaar liberaal kleed gehuld, zoodat wel degelijk op den geest des tijds gelet is.

Waar de arbeidersbeweging te machtig was en niet in het vaarwater des meesters wilde roeien, zocht de meester door inschikkelijkheid veld te winnen en langs omwegen zijn doel te bereiken. Zoo kon menige bres in het stelsel of liever de hypothese van Marx geschoten worden.

Marx trad in Engeland niet tegen de zelfstandige, zuiver practische beweging der ‘trade-unions’ op, hoewel deze richting geenszins met zijne plannen strookte, maar sloot zich zelfs schijnbaar erbij aan, om de hoofdgedachte als een geschikt middel tot propaganda te gebruiken en volgens eene andere, min of meer gewijzigde methode de netten uit te zetten.

Marx liet Lassalle in Duitschland rustig begaan, plaatste echter zijn handlanger Liebknecht in de nabijheid des onstuimigen mededingers, om het oog op hem te kunnen houden, en oogstte later vergenoegd, hetgeen door Lassalle en Schweitzer gezaaid en van onkruid gezuiverd was.

Marx wachtte geduldig het oogenblik af, waarop Mazzini's invloed niet alleen geneutraliseerd, maar ook aan zijn doel dienstbaar gemaakt kon worden, en wist systematisch, met ijzeren volharding, van stap tot stap, van congres tot congres en van volksmeeting tot volksmeeting te stijgen en alle draden in zijne handen te concentreeren.

Marx rekende met juisten blik op den invloed der politieke factoren en maakte het socialistisch denkbeeld dienstbaar aan politieke bijoogmerken, om eene oppositie te kunnen formeeren, die alle malcontenten onder haar vaandel moest vereenigen.

Het wantrouwen der Romanen kon hij echter op den duur nooit overwinnen, ofschoon hij, in strijd met zijn eigen historisch beginsel,

tegen wil en dank uit politiek belang erkende, dat de commune van Parijs onder de socialistische bewegingen onzer dagen gerangschikt moet worden en navolging verdient. Even min kon hij verhinderen, dat de communards als socialisten door de Duitsche volksmenners verheerlijkt werden. Is eens een steentje aan het rollen, dan kan niemand de vaart stuiten, en de onrijpe menigte bezit niet het onderscheidingsvermogen, maar wel zin voor al hetgeen de hartstochten prikkelt.

Het spreekt wel vanzelf, dat de fabriekarbeiders, voor zoover zij tot de trekvogels behooren en het eigenlijk proletariaat versterken, de meeste vatbaarheid bezitten, om zich aan eene handig op den voorgrond geplaatste radicaal-revolutionnaire beweging aan te sluiten, en niemand kan en mag er zich over verbazen, dat de hedendaagsche sociaal-democratie haar zwaartepunt naar het terrein der industrieele ontwikkeling verlegd heeft en de arbeiders der industrie voor haar wagen spant. Het is zelfs te verwonderen, dat zij niet machtiger en invloedrijker is, en te recht wordt dat aan de gebrekkige kennis en het alledaagsch karakter der meeste leiders toegeschreven.

De vreedzame revolutie op het omvangrijk gebied der technologie en der natuurwetenschappen en de daarmede gepaard gaande of liever de daardoor te voorschijn geroepen eenzijdige ontwikkeling der groot industrie, de concentratie van de fabriekmatige arbeidskracht gingen hand in hand met het slechten der economische en sociale scheidsmuren, zoowel als met de buitengewone wijzigingen in de algemeene transporten verkeerstoestanden.

Deze beweging, die nog geenszins geëindigd is en aan onze eeuw haar eigenaardig karakter verleent, was in de eerste plaats nadeelig voor de uiterst primitief ingerichte, geheel onvoorbereide en tijdelijk weerlooze klein-industrie en werd tevens belemmerd door eene onrijpe, niet voor de moderne vrijheidstheorieën vatbare en slecht georganiseerde volksmenigte. Buitendien begingen de economen of die als zoodanig golden, de fout van wetten te spreken, die in den door de zoogenaamde beschaafde wereld bedoelden zin en omvang niet voorhanden zijn en ook nooit voorhanden waren. Het streven, om de economie als het ware met een mathematischen grondslag te voorzien en als wetenschap onder eene andere klasse te rangschikken, rechtvaardigde wel is waar de meest verschillende pogingen van dien aard, maar gaf tevens aanleiding tot de tegenwoordig algemeene begripsverwarring. De volksleiders beschouwden de verkondigde wetten als geschikte leuzen en inaugureerden onder den naam van algemeene politieke en sociale emancipatie den wilden dans rondom het verguld phantasiebeeld.

Ieder voelde, dat het anders moest worden, maar niemand achtte het de moeite waard, om over dat ‘anders’ na te denken, De productieve kracht verslapte en de veerkracht verlamde, daar beiden niet

meer in dienst stonden van de moreele macht der algemeene beschaving, maar hoe meer er van disharmonie en vermindering der beschaving sprake was, hoe omvangrijker de beweging der ontkenning en hoe flinker de organisatie der destructieve economische factoren werden, die storm willen loopen op hetgeen wij de voorwaarden van het algemeen economisch bestaan noemen.

Voor geene sociale revolutie is kans van slagen of eenig duurzaam resultaat denkbaar zonder de hulp en de ondersteuning der landbouwende bevolking, want alleen daardoor kunnen de volbloed revolutionnairen de vruchten van hunne opruiingen plukken. De sociaal-democratie heeft dat zeer goed ingezien en is overal ijverig bezig, om propaganda onder de proletariërs van den landbouw te maken. Zij treedt op met het algemeen stemrecht als een geschikt politiek middel ter opwinding, met de zoogenaamde ijzeren loonwet voor de fabriekindustrie en het handwerk en met het collectief bezit van den grond en den bodem voor de akkerbouwers. De wetenschappelijke land-quaestie in verband met de historische ontwikkeling der beschaving en het eigenlijk rechtsstandpunt staat natuurlijk geheel buiten het partijgewoel, en het agronomisch gebied is eene zaak van studie, die voor geen decreet, geene resolutie en geene partijleus vatbaar kan geacht worden.

Om te verhinderen, dat de meerderheid der bevolking zich tegenover staat en maatschappij plaatst en principieel het herstel van het natuurlijk evenwicht der verschillende economische factoren tracht te voorkomen of den historisch geworden rechtsgrondslag verschuift, is het noodig, ieder weder meer aan de plaats zijner inwoning of aan zijn land te binden, d.i. met andere woorden hem de voornaamste kenmerken der trekvogels te ontnemen. Voor het westen van Europa is in navolging van Frankrijk en de Fransche wetgeving de verdeeling en parcelleering van den grond reeds van dien aard, dat de boer in de meeste gevallen eigendomsrecht bezit of zonder veel bezwaar kan verkrijgen. Is de landman slechts eene andere editie van den fabriekarbeider, dan gelden voor beiden dezelfde voorwaarden van bestaan; is hij daarentegen tevens eigenaar of in het bezit der daaraan verbonden voorrechten en voordeelen, dan is hij de macht, die tegen de ontaarding der handlangers van het industrialisme front maakt. Een geacht Zweedsch onderzoeker meende in 1873, dat de gezonde boerenstand van het Noorden, die in voldoende mate land bezit, de kracht bij uitnemendheid zal zijn, om de sociaal-democratische beweging van de lagere volksklassen of het proletariaat met energie te bestrijden. Hij zal billijke eischen van de loonarbeiders erkennen, omdat hij punten van overeenstemming in overvloed bezit, om hen te begrijpen en ter verkrijging van hetgeen hun toekomt, te hulp te komen, maar hij zal al hetgeen de ondermijning der hechte steunpilaren van onze maatschappij op het oog heeft, schouderophalend begroeten, want hij weet evengoed met den gezonden stam als met de bedorven moeras-

plant om te gaan. Hij is de gematigd conservatieve kern, die ons in zekeren zin de normale ontwikkeling der voornaamste vragen van den dag waarborgt(*).

Lassalle noemde den boerenkrijg van zuiver revolutionnair standpunt eene reactionnaire beweging, omdat de boeren voor de rechten van het grondbezit optraden en niet voor het eigenlijk vrijheidsbegrip streden. De hedendaagsche sociaal-democratie denkt anders over het zoogenaamd revolutionnair beginsel; zij meent, dat men in die dagen de vrijheidsideeën van onzen tijd niet kon verkondigen, omdat zij door de boeren der middeleeuwen niet begrepen werden, zoodat deze beweging met eene andere maat gemeten moet worden. De boeren vertegenwoordigden den vooruitgang, daar zij de gebreken der toenmalige ontwikkelingsperiode wilden afschaffen en daarvoor hun bloed veil hadden; zij verwierpen geenszins in beginsel de eischen der radicale stedelingen, al vergenoegden zij zich ook met de formuleering hunner eigene klachten en al dachten zij ook slechts aan hunne eigene belangen. In de middeleeuwen kon van geene allen beheerschende en voor allen berekende algemeene gedachte sprake zijn, en waar deze gedachte ontbreekt, daar is ook het aangewezen hoofd niet voorhanden. De revolutionnaire krachten des volks waren verdeeld en verspreid en wel in gelijke mate, als Duitschland in kleine stukken uiteengespat was; de geestdrift voor de revolutie ontvlamde slechts hier en daar, en nergens was eenheid of systematische organisatie te bespeuren. Wat de sociaal-democratie voor onzen tijd noodzakelijk acht, werd door de boeren der middeleeuwen volgens de toen mogelijke opvatting geëischt, zoodat in beginsel ten opzichte van het wezen der zaak geen verschil bestaat. De revolutie werd met geweld onderdrukt, maar de grondgedachte bleef bestaan en herleefde in andere vormen, en het beginsel wordt het best weergegeven door de leus: gelijkheid, overeenkomstig het rijmpje:

> ‘Als Adam grub und Eva spann,
> Wer war denn da ein Edelmann?’

Tegenwoordig wordt hieraan nog Chamisso's woord toegevoegd:

> ‘Unaufhörlich, unaufhaltsam,
> Allgewaltsam drängt die Zeit.’

(*) De wijsgeer John Locke zegt te recht:
‘Though the Earth, and all inferior creatures be common to all men, yet every man has a property in his own person: this no Body has any right to but himself. The Labour of his Body, and the Work of his hands, we may say, are properly his. Whatsoever then he removes out of the State that Nature hath provided, and left it in, he has mixed his Labour with, and joyned to it something that is his own, and thereby makes it his Property. It being by him removed from the common State Nature has placed it in, it has by this Labour something annexed to it, that excludes the common Right of other men. For this Labour being the unquestionable Property of the labourer, no man but he can have a Right to what that is once joyned to, at least where there is enough, and as good left in common for others.’

Volgens deze opvatting komt het hoofdzakelijk op de revolutionnaire gedachte en niet op het wetenschappelijk onderzoek ter regeling der sociale en agronomische vraag aan. De brandstoffen van het historisch verleden worden opgezocht, om het smeulend vuur van het heden aan te wakkeren en de hartstochten te prikkelen, terwijl de wetenschap, na behoorlijk besneden te zijn, daarbij als arabeske dienst doet, om den ontwikkelden zand in de oogen te strooien, terwijl de leiders zich op dien grond als de banierdragers der beschaving meenen te kunnen voorstellen. De sociale revolutie heeft met de sociale wetenschappen niets te maken, en daar bij haar de methode hoofdzaak is, moeten de elementen, die op haar invloed uitoefenen, nagegaan en ontleed worden, te meer, daar het daardoor blijken kan, dat hetgeen velen als nieuw en oorspronkelijk aanstaren, reeds vroeger dienst gedaan heeft en slechts weder opgewarmd wordt.

Op het congres der Internationale te Lausanne in 1867 kon men het over de landquaestie nog niet eens worden, zoodat het gemeenschappelijk bezit eerst later in den gebruikelijken vorm eener ‘resolutie van het volk’ vastgesteld werd. Dat geschiedde in 1868 te Brussel, waar het internationaal arbeiderscongres verklaarde, dat de eischen, aan de voortbrenging van den grond gesteld, evenals de toepassing der daartoe onmisbare kennis eene bewerking in het groot (grande culture), de invoering van landbouwkundige machines en de samenwerking van alle sociale krachten noodzakelijk maakten, zoodat de economische beweging onzer dagen op de invoering van een zoodanig systeem wees; dat landbouw en grondbezit in beginsel op eene gelijke behandeling aanspraak maken als het mijnwezen; dat de voortbrengende kracht van den grond de eerste bron is, om rijkdom te vormen, zonder het voortbrengsel van eenig menschelijk wezen te zijn; dat daarom land en grond gemeenschappelijk staatseigendom moeten zijn, terwijl de exploitatie aan een landbouwkundig arbeidersgenootschap afgestaan wordt, waarbij zoowel ten opzichte van de algemeene gemeenschap als van het individu dezelfde waarborgen in het oog gehouden worden, die voor de exploitatie der spoorwegen en mijnen gelden.

Hiermede was de partij nog niet voldaan, zoodat deze omschrijving der sociale noodzakelijkheid in 1869 op het congres te Bazel aldus vereenvoudigd werd: ‘Het congres verklaart, dat de maatschappij het recht bezit, het particulier eigendom van land en grond af te schaffen en in gemeenschappelijk eigendom te herscheppen. Het verklaart voorts, dat deze hervorming eene noodzakelijkheid is.’

In overeenstemming met dit besluit moest de propaganda onder de landbouwers begonnen worden en daartoe was het noodzakelijk, bruikbaar materiaal op te schommelen en kunstmatig voor het revolutionnair doel te prepareeren. Wij weten, dat de Duitscher van nature conservatief en niet gemakkelijk tot verzet te bewegen is; wij weten tevens,

dat nergens met meer voorliefde het revolutionnaire denkbeeld uitgeplozen, van alle kanten bekeken, met bekende wetenschappelijke grootheden in verbinding gebracht en als eene zeer geleerde en diepzinnige theorie aan het volk verkondigd wordt. Geen wonder derhalve, dat dezelfde methode ten opzichte der landbouwkundige propaganda mode werd.

Liebknecht populariseerde op zijne eigenaardige wijze de land- en grondquaestie in een zeer onbeduidend geschrift, dat niet boven het ontwikkelingspunt van den gewonen, eenzijdigen partijman staat; Engels herinnerde aan den Duitschen boerenkrijg, en Bebel voorzag de degelijke studie van Zimmermann over deze boerenbeweging van eene toepasselijke voorrede en maakte haar dienstbaar aan de oogmerken der sociaal-democratische partij. Eindelijk moest ‘der arme Konrad’ als partijalmanak op dat revolutionnair middeleeuwsch tijdperk de algemeene aandacht vestigen. Wetenschappelijk behoefde dat alles niet te zijn. Indien het kleed uitwendig voldoet en de inhoud de hartstochten prikkelt, zoo is het doel van het partijstandpunt bereikt.

Slechts schijnbaar is hetgeen wij daar hebben opgenoemd, nieuw, want wanneer wij de geschiedenis nagaan, dan blijkt spoedig, dat de sociale quaestie reeds vroeger de hoofden en harten in beweging bracht en meer dan eens eene oplossing is beproefd. Al verschillen de tijden en daarmee de kleuren, de zaak is veelal dezelfde. Een historisch onderzoek kan en moet ook voor onze dagen nuttig zijn, al ware 't alleen, om te doen zien, waartoe onberaden pogingen tot hervorming leiden, hoe onbekookte plannen, uit de lucht gegrepen theorieën veel ellende teweegbrengen, zonder eenige vrucht af te werpen voor de toekomst. Wanneer men het boek van het verledene opslaat en denkt aan de socialistische plannen van het heden, dan is het, alsof wij tevergeefs geleefd hebben en het bekende gezegde: de geschiedenis is de leermeesteres der menschheid, slechts eene domme phrase is.

In de 9de eeuw werden Thuringen, Franken, Zwaben en Saksen door de eerste revolutionnaire boerenbeweging verontrust, die hoofdzakelijk tegen de door Keizer Karel den Groote verleende regeling van het grondbezit gericht was. Karel steunde bij voorkeur op de machtigste partij in zijn rijk, die door de edellingen of den adel gevormd werd, en begunstigde dientengevolge indirect de door haar noodzakelijk geachte onderdrukking der vrijen. Uit dien tijd dateert eene wet, die aan den boer het recht ontnam, de door hem op rechtmatige wijze geërfde hoeve zonder de goedkeuring van den adel te aanvaarden. Dit privilege der edellingen maakte het eigendomsrecht der vrije boeren denkbeeldig, daar zelfs de erfenis der ouders niet in bezit genomen kon worden, zoolang die goedkeuring of bekrachtiging uitbleef. In Saksen werd de goedkeuring uitsluitend tegen betaling van eene be-

paalde som gelds verleend en gaandeweg de hoeve aan den rechtmatigen eigenaar in erfleen gegeven, waardoor de natuurlijke verhoudingen op kunstmatige en geheel willekeurige wijze verschoven en gewijzigdwerden.

Lodewijk de Vrome duldde deze tirannie niet en nam de onderdrukten in bescherming, maar bij de latere verdeeling van het rijk onder zijne zonen speelde deze regeling eene hoofdrol en beheerschte zij als het ware de politiek der edellingen. Keizer Lotharius riep in den strijd tegen Lodewijk den Duitscher en diens stiefbroeder Karel niet alleen de Noormannen te hulp, maar beloofde tevens aan de voormalige vrijen opheffing der privilegiën van den adel en bescherming der heidensche godsdienstleer, om op die wijze de nederlaag bij Fontanet (841) weder goed te maken en zijn rijk te kunnen heroveren. De Saksische boeren stonden op, vermoordden of verjoegen de onderdrukkers, herstelden de zeden en gewoonten der vaderen en slaakten de ketenen, waarin zij geklonken waren. De Thuringers, Oost-Franken en Allemannen volgden het gegeven voorbeeld en brachten Lodewijk in het nauw, maar daar zij het Christendom niet afschudden en minder onder de heerschappij der edellingen geleden hadden, waren zij gemakkelijker tevreden te stellen en door toegevendheid weder te winnen. Eerst daarna smoorde Lodewijk de Saksische revolutie, onder den naam van ‘de Stelling’ bekend, in bloed; 14 boeren werden opgehangen, 140 onthoofd en een groot aantal verminkt. Driemalen poogden de boeren aan de onderdrukking te ontkomen, maar telkens moesten zij het onderspit delven en het verzet zwaar boeten. De wet van Karel den Groote werd nog verscherpt en haar nadeelige invloed op de ontwikkeling des lands is in de geschiedenis der daaropvolgende eeuwen duidelijk te bespeuren. Koenraad II en Hendrik II werden door den Saksischen adel gedwongen, de ‘wreede wet’ te bekrachtigen, en onder deze wet kan niets anders verstaan worden dan de voornoemde regeling van het grondbezit en de daarmede in verband staande privilegiën der edellingen, waartegen de eerste revolutionnaire beweging der vrije boeren gericht was. Dat onder zoodanige toestanden de bebouwing van den grond lijden moest, spreekt wel vanzelf, want in de onteigening lag de kiem van het bederf, dat eerst weder onder den invloed der Nederduitsche landbouwkundige kolonisatie langzaam overwonnen werd, hoewel het toch nog hier en daar sporen achtergelaten heeft.

In de 11de eeuw kozen de boeren in Zwaben met de bevolking der naburige steden, die reeds toen de middelpunten van den handel en het algemeen verkeer begonnen te worden, ter wille der vrijheid voor Hendrik IV (1077/78) partij in de hoop, eene zelfstandige sociale positie te verkrijgen. Er was daarbij echter nooit sprake van bestrijding der individueele eigendomsrechten, maar uitsluitend van waarborgen ter handhaving der vrije beweging, der gemeentelijke vrijheden en der aloude, aan het individueel grondbezit verbonden, collectieve rechten.

Van geheel anderen aard was de algemeene sociale beweging in de 16de eeuw, die een zeer sterk godsdienstig en tevens politiek karakter bezat, terwijl er voor het onderdrukte volk gelegenheid bestond, om materieele wenschen te openbaren en de onmisbare rechten met de even noodzakelijke plichten in verbinding te brengen. Menig verschijnsel in onzen tijd herinnert ons aan dat verleden, zoodat het de moeite waard is, daarbij iets langer stil te staan.

In de eerste plaats trad de zin voor genot, pracht en weelde geheel op den voorgrond en beheerschte niet alleen de rijken en voornamen, maar drong door tot de gegoede middelklasse en begon zich zelfs onder de lagere volksklasse op eene in het oog vallende wijze te openbaren. De behoeften konden niet meer bevredigd worden en stonden even min in verhouding tot den reeds bereikten trap van algemeene welvaart. De gevolgen daarvan werden maar al te ras bespeurd, want de ontbering van hetgeen noodzakelijk geacht werd, veroorzaakte ontevredenheid. Met een gevoel van nijd en afgunst zag de minder bedeelde tot den gegoede op; met verbeten gramschap en bitterheid beschouwde de eenvoudige burger de hooger geplaatsten, en met weerzin schikte de meerderheid zich in de haar aangewezen sociale positie.

De oorzaak der sociale gebreken werd geenszins in eigen onvolkomenheid en eigen gemoed gezocht, maar moest op de buitenwereld overgedragen worden, die als zondenbok bij uitnemendheid dienst kon doen en alle lasten tegen wil en dank torste. De uitspattingen van een deel der rijken, die slechts in schijn tot de beschaafden behoorden, droegen ertoe bij, om deze zienswijze te rechtvaardigen. Wat inwendig ontbrak, zou volgens de meening van enkelen door uitwendige middelen verleend worden, en om daartoe te geraken, moest eerst het bestaande omvergeworpen worden, want uit den chaos zou wel weder iets nieuws en beters te voorschijn komen. De burger der stad misgunde den patriciër de smaakvol ingerichte en met alle comfort voorziene, prachtige woning en de daaraan verbonden weelderige huishouding; hij zon op middelen, om hem te vernederen. De boer noemde de talrijke bezittingen der kloosters roof en klaagde erover, dat hij in het zweet zijns aanschijns moest werken, terwijl de geestelijken het leven genoten en niets schenen te doen; hij wilde het grondbezit met hen deelen en het verschil van stand en rang evenals dat ten opzichte van het bezit eenvoudig nivelleeren.

De leidende gedachte van beiden was haat tegen de patriciërs, den adel en de geestelijkheid, en het is uitsluitend aan den aangeboren eerbied voor het bestaande en historisch gewordene toe te schrijven, dat de uitbarsting eerst zooveel later volgde. Ook was het godsdienstig bewustzijn nog niet uitgeroeid, zoodat het langzaam werkend vergif op meer tegenstand stuitte, dan aanvankelijk vermoed werd. Met de Reformatie nam echter dit alles een ander karakter aan, want

het godsdienstig streven der humanisten en reformatoren werd door de zoogenaamde radicalen niet begrepen, terwijl er genoeg van de nieuwe leer tot de onrijpe ontevredenen doordrong, om de door hen gekoesterde materieele wenschen van voedsel te voorzien. Aan teleurgestelden, eerzuchtigen, mystieke dwepers, proletariaat en avonturiers was in die dagen geen gebrek, en daar in eene historische overgangsperiode overal onrust en onzekerheid bestaan, is de kunstmatige opruiing geenszins eene buitengemeen moeilijke taak. Buitendien waren het maatschappelijk verkeer en bovenal de gezellige wederkeerige betrekking tot elkander in Zuid-Duitschland sterk verminderd, zoodat de grond in zekeren zin voor samenzweringen van sociaal-politieken aard rijp was.

De eerste samenzwering dateert van 1493 en kwam onder den naam van 'Bundschuh'(*) in den Elzas tot stand. Deze schoen moest de tegenstelling van de laarzen der ridders beteekenen en tevens aanduiden, dat er slechts van gemeene lieden of arbeiders sprake was. Deze beweging was hoofdzakelijk tegen de Israëlieten en kloosters gericht, maar werd zoo onhandig geleid, dat het doel niet onbekend kon blijven. De leiders wisten bijtijds te ontkomen en zich aan elke straf te onttrekken, terwijl de meegesleepten, die minder slim waren, ter dood gebracht werden.

Eenige jaren later ontstond de tweede 'Bundschuh' onder de arme boeren in Baden, en deze samenzwering was zoowel tegen den adel als tegen de geestelijkheid gericht. Zij nam tot leus: 'Loset, was ist nun für ein Wesen?' waarop geantwoord moest worden: 'Wir mögen von Pfaffen und Adel uit genesen.' Men wenschte alle leenrechten te vernietigen, de vorsten met den adel weg te jagen en aan de kloosters en weldadige corporatiën de bezittingen te ontnemen en onder de leden der samenzwering te verdeelen. In 1503 verrieden enkele ingewijden het plan in den biechtstoel. Wederom namen de leiders de vlucht, terwijl de dommen de doodstraf ondergingen. Jost Fritz ontkwam naar den Breisgau en vond bij Freiburg een toevluchtsoord; hij wierf nieuwe manschappen onder de ontevredenen en armen en organiseerde later op meer systematische wijze den derden 'Bundschuh'(†). De leden werden overeenkomstig de gilden in

(*) De 'Bundschuh' diende reeds in 1437 te Straatsburg als oorlogssymbool, toen het volk tegen de Armagnacs ten strijde geroepen werd. Men brengt de kruisgewijze over elkander gebonden riemen met de Waldenzen in verbinding.

(†) Naast Jost Fritz, het eigenlijk hoofd der beweging, die op de meest verschillende wijzen samenzweringen tot stand wist te brengen, traden nog drie andere boeren op den voorgrond, nl. Jörg van Ulm, Hieronymus en Hauser. De theoloog Johannes te Lehen noemde deze samenzwering een godzalig werk en gaf zijn zegen. Alle leden der beweging droegen als teeken der gemeenschap eene H op de borst. Eene nauwkeurige en zeer fantastische beschrijving van 2000 bedelaars en vagabonden, die als leden in de lijsten prijken, is nog in het archief voorhanden. Ofschoon gewoonlijk niet 'Bund des armen Conrad' genoemd, wordt toch onder dien naam de geheele, wijdvertakte en met overhaasting voorbereide revolutionnaire beweging dier dagen verstaan.

leerlingen, gezellen en meesters onderscheiden, die al naar gelang van den graad, dien zij bekleedden, meer of minder ingewijd werden. De bedelaarsgilden van Den Elzas en van Zwaben waren leerlingen; de arme boeren en burgers daarentegen, voor zoover zij zelfstandig waren, behoorden tot de gezellen, en dezen vormden de meerderheid. Als het centraalpunt der beweging gold het Schwarzwald. De bondsstatuten waren uitsluitend voor de laagste klasse van het proletariaat berekend en bepaalden o.a.: 1°. alle vorsten en bevoorrechte standen worden afgeschaft en geene andere noofden mogen vereerd worden dan God, de keizer en de paus; 2°. de kloosters en instellingen van meer weldadigen aard worden tot een minimum beperkt en uit hun geld en goed wordt de oorlogskas gevormd; 3°. het particulier bezit blijft onaangetast, indien de eigenaars leden van het bond worden; de tegenstanders daarentegen verliezen goed en bloed; 4°. belastingen en inkomende rechten worden slechts in zoover betaald, als daaraan behoefte bestaat; jacht, visscherij, het woud en de weiden zijn gemeengoed; 5°. het kapitaal wordt afgeschaft, zoodra de reeds uitgekeerde rente de hoogte der oorspronkelijke som bereikt heeft, en geene rente mag meer dan 5% bedragen; 6°. recht gesproken wordt overal, en de geestelijke rechtbanken mogen geene burgers meer dagvaarden; 7°. ieder moet zooveel mogelijk het bond steunen, en de hoofdzetel moet in eene vesting of in eenig verdedigbaar ridderslot gevestigd worden; 8°. het hoofd van het bond onderhandelt direct met den keizer en indien deze de hem gestelde eischen van de hand wijst, met de Zwitsersche regeering; 9°. overal moet vrede heerschen; rustverstoorders worden ter dood gebracht; krijgslustigen krijgen handgeld, om tegen de Turken te kunnen vechten.

De leiders stelden den hoogsten prijs op een vaandel, omdat zij daarmede den triomf der goede zaak in verbinding brachten. Geen schilder wilde dezen arbeid ondernemen, en er was misleiding noodig, om een meester te Heilbronn over te halen, zich met deze taak te belasten. Nog vóór de aflevering werd de samenzwering ontdekt en zoo eindigde ook deze beweging met een aantal onthoofdingen. Jost Fritz had aan de bedelaarsgilden 2000 gulden beloofd, indien zij gelijktijdig in het markgraafschap Baden, in Den Elzas en in den Breisgau de voornaamste plaatsen in brand staken en 2000 man op een gegeven oogenblik ter jaarmarkt naar Elsasszabern zonden. Buitendien moest de stad Freiburg aangestoken en gedurende de daardoor ontstane verwarring overrompeld en bezet worden. Er werd werkelijk in Freiburg brand gesticht, maar nog bijtijds kon het vuur gebluscht worden.

In de eerste helft der 16de eeuw bepaalde zich deze revolutionnaire beweging niet meer tot het proletariaat, maar vond zij mede steun bij de middelklasse en bij enkele ontwikkelden, waardoor natuurlijk het eigenlijk karakter dreigender en gevaarlijker werd, want wat de

laatstgenoemden niet wenschten en toch niet konden verhinderen, toen de hartstochten eens ontvlamd waren, is op elke bladzijde der geschiedenis te lezen; de steden werden verwoest, de welvaart vernietigd en het land van de beste voortbrengende krachten beroofd. In 1510 stonden o.a. de proletariërs der bloeiende en welvarende stad Erfurt op en vestigden daar ten koste van stroomen bloed de eerste middeleeuwsche commune. Vele gegoeden vertrokken nog bijtijds naar elders. De stad echter is haar ongeluk nooit meer te boven gekomen en verloor eens en voor altijd hare vroegere beteekenis.

Wurtemberg had, zoo mogelijk, nog meer van de tirannie der proletariërs te lijden. Aldaar werd in 1503 de eerste revolutionnaire broederschap te Remsthal in het leven geroepen, die echter door de bevolking aanvankelijk meer bespot dan met bijval begroet werd. Deze samenzwering werd 'der arme Kunrad' genoemd, omdat 'Kunrad' in het volksdialect juist zoo klinkt als: kein Rath, geen raad. De slechte oogsten van 1512 en 1513 veranderden de beteekenis dezer beweging. Het dorp Beutelsbach bij Schorndorf werd tot hoofdzetel gekozen en Peter Geiss, een boer, die onder een zwaren schuldenlast gebukt ging, trad als leider op(*). Als regel gold, dat bedelaars, vagebonden en landloopers uitgesloten bleven, terwijl gegoeden even min als leden opgenomen mochten worden. Verbetering van den financieelen en socialen toestand van den armen boer werd tot leus geproclameerd. Nieuwe belastingen in 1514 vermeerderden in niet geringe mate de algemeene ontevredenheid, zoodat het aantal leden zeer spoedig tot 1000 klom. De bond van Geiss gaf daarop het teeken en spoedig stond geheel Wurtemberg onder de wapenen. Hertog Ulrich meende de revolutie met vreemde hulptroepen te kunnen onderdrukken, maar de stedelingen kozen partij voor de boeren, bezetten de grenzen en belegerden Stuttgart. Daarop beloofde de Hertog de toepassing der constitutioneele theorie. De opstandelingen eischten: 1°. een algemeen bestuur, waarin 4 leden van den adel, 4 burgers en 4 boeren zitting moeten nemen; 2°. de Hertog krijgt voortaan een vast jaarlijksch inkomen, maar moet voor dekking zijner eigene schulden zorg dragen; 3°. om het land te ontlasten, worden een aantal kloosters opgeheven en hunne bezittingen als staatsdomein beschouwd.

Ulrich wist intusschen naar Tübingen te ontkomen, maar vond bij den adel te geringe sympathie, om zich op den duur te kunnen verzetten, zoodat hij genoodzaakt was met de burgers vrede te sluiten, terwijl de boeren eenvoudig in den steek gelaten werden. De 'Rems-

(*) Peter Geiss, die op plechtige wijze in processie de maten en gewichten aan een onderzoek onderwierp, werd wakker ondersteund door Gugel Bastian van Bühl. Eerstgenoemde wierp de gewichten in de Rems, zeggende: 'Drijven zij, dan heeft de Hertog gelijk; zinken zij, dan is het recht aan de zijde der boeren'; laatstgenoemde noodigde alle boeren uit, om met hem in de vorstelijke wateren te gaan visschen, daar lucht en water vrij moeten zijn, en weigerde de heerendiensten. Toen beiden onthoofd waren, verzamelde Entenmayer de verstrooide ontevredenen, zonder echter in staat te zijn, de ingenomen positie te handhaven.

thäler' wilden geene transactie goedkeuren en bleven onder de wapenen. De regeering verleende amnestie aan hen, die na de sluiting van den landdag tot den arbeid terugkeerden, en daar de eigenlijke leiders daartoe niet konden besluiten, werden zij gevangen gezet en al naar gelang van hunne beteekenis òf onthoofd òf met geldboeten gestraft. Deze eerste Wurtembergsche beweging bleef gematigd en behield althans ten deele een meer agronomisch karakter. Hetzelfde geldt van de eerste boerenrevolutiën in Stiermarken, Karnthen en Krain (1503-1516), die van agronomisch standpunt tegen de onderdrukking van den adel gericht waren. Keizer Maximiliaan I oefende zonder aanzien des persoons gerechtigheid uit en tuchtigde met energie en verstand. Zij, die als roovers de gegoeden gebrandschat of geplunderd hadden, leerden den toorn des Keizers kennen; zij, die misleid waren, maar bepaalde grenzen niet overschreden hadden, konden daarentegen op genade staat maken. Het oproerig volk hield echter maar al te dikwijls op te ruwe wijze huis en daar deze eerste periode slechts het voorspel was, zoo kon daaruit reeds van te voren afgeleid worden, wat later te wachten stond, want het vuur bleef smeulen en herleefde maar al te spoedig, om overal onheil te stichten.

In 1517 begon de Reformatie de gemoederen op te winden en de daardoor voorbereide, nieuwe historische periode bracht alle standen der maatschappij in beweging. Wat voor de beschaafden een punt van nauwkeurig onderzoek was, hield weldra zonder overgang of eigenlijke verklaring het volk bezig, en het ontbrak daarbij uit den aard der zaak niet aan vlugschriften, die de hartstochten opzweepten. Wat Luther van godsdienstig en kerkelijk standpunt leerde, werd door onhandige en onmenschkundige geestverwanten op politiek en sociaal gebied overgebracht, hetgeen tot overdrijvingen aanleiding gaf en het verkondigde licht in hooge mate verduisterde. Thomas Münzer legde het Evangelie geheel in materieel-socialen zin uit, zoodat het volk meende, dat het verleenen van diensten, het nemen van rente, enz. moest ophouden; de lijfeigenschap moest zonder eene periode van overgang afgeschaft worden; bosschen, rivieren en weiden moesten weder gemeen goed worden; het eigendom der kloosters behoorde op eens aan de armen; de rijken waren verplicht hun vermogen met de armen te deelen; het verschil van stand en rang was opgeheven, en de algemeene gelijkheid en broederschap gingen heerschen; kortom, eene utopie verwarde het natuurlijk gezond verstand, om later des te meer teleurstelling te wekken en ontevredenheid te zaaien. Overijverige predikanten doortrokken het land, om overal op de gebreken in kerk, staat en maatschappij te wijzen en op hetgeen tot dusver voor heilig gehouden was, te schimpen. Het wezen der Reformatie werd door de menigte niet begrepen, maar het inwendig vertrouwen werd, helaas! aan het volk ontnomen. Communistische leerstellingen spraken van een te scheppen luilekkerland en spoorden burgers en boeren rondweg

aan, om door middel van geweld de gelijkheid in te voeren. Te laat zagen de hervormers in, dat op deze wijze meer onheil dan nut gesticht werd, en trachtten zij het kwaad te beperken, maar het ware en valsche was reeds zoodanig met elkander vermengd, dat zich de halfontwikkelde moest laten beetnemen en met den uitwendigen glans tevreden was. Geene autoriteit was meer in staat, om het euvel te stuiten, en met schrik zagen de ontwikkelden der verschillende geloofspartijen het oogenblik naderen, waarop het verblinde volk naar de wapenen zou grijpen en het gezag met geweld hersteld moest worden.

De historicus Jörg heeft deze schaduwzijde der hervormingsperiode en de daaraan verbonden inconsequenties met het hem eigen talent behandeld; ongestraft speelt niemand met de hartstochten des volks. Onder de radicalen dier dagen neemt Sebastian Franck nog eene eereplaats in; hij tastte wel is waar het economisch beleid der wettelijk bevoegde overheid aan en onderwierp de bestaande toestanden aan eene even scherpe als vernietigende critiek, maar hij liet ook de maatschappelijke factoren niet ongeschoren. Weelde, prachtliefde, materieele geneugten en het jagen naar aardsche schatten vinden bij hem geene genade, en indien hij daardoor verleid wordt, om voor de gemeenschap van goederen te ijveren, dan is dat toch meer met het oog op het gebruik, dat van het bezit gemaakt moet worden en ter wille van het Christelijk beginsel, dan met het oog op de zoogenaamde sociale wetten. De waarde van het materieel bezit acht hij gering, omdat godsdienstzin, moraliteit en algemeene menschenliefde de hoofdzaak zijn. Datzelfde zouden wij nog van Jacob Strauss, Speratus en Link kunnen zeggen, al gaan dezen ook reeds een stap verder naar links. Bij hen allen komt het op de uitoefening der Christenplichten en niet op de regeling van het bezit voor den staat aan. Het kan echter niet geloochend worden, dat zij de critiek te zeer op den voorgrond plaatsten, eene eigenschap, die minder begaafden in de volksliteratuur zochten na te bootsen en die ten slotte in eene caricatuur ontaardde, waarvan niemand het nut kon inzien. Eene uitzondering maakte Günzburg's *Ein neu Ordnung weltlichen Standes*, *das Psitacus angezeigt hat in Wolfaria beschrieben*, die het natuurlijk met het oud-Germaansch recht in verbinding brengt en op dien grondslag de politieke en sociale toestanden overeenkomstig de grondbeginselen van het Christelijk geloof wil hervormen. Zijne practische voorstellen doen ons het meest aan de physiocraten denken. Als tweede uitzondering is de zoogenaamde reformatie van Frederik III te beschouwen (*Die Ordnung und Reformation aller Stend im Römischen Reich*), waarin nog meer op de noodzakelijkheid der positieve hervorming gelet wordt en de critiek aan dit voornaamste doel moet beantwoorden.

Het is onnoodig, de tallooze sekten van economisch standpunt na te gaan, te meer daar de invloed van velen zeer beperkt is en zij minder de radicale gedachte dan wel de bevrediging van het godsdienstig

gevoel in den voor de aanhangers meest geschikten vorm wenschelijk achtten. Schwenkfeld's communistische neigingen gaven niemand aanstoot of ergernis; David Joris en Menno Simons onthielden zich van alle overdrijvingen, die onheil konden stichten, en droegen er later veel toe bij, om de nadeelen der revolutionnaire periode te boven te komen en de normale ontwikkeling in de hand te werken. Hubmeier's en Hutter's godsdienstige en sociale organisatie, die te recht geruimen tijd als voorbeeld gold, sluiten wij mede uit. Bestaat het streven, om door practische middelen voor zich en de zijnen in het bezit der vrijheid te geraken en allen op vredelievende wijze in de voorrechten der beschaving en der algemeene welvaart te doen deelen, dan zal ieder dat billijken en gaarne verdraagzaam zijn, omdat eene zoodanige poging op positieve grondslagen berust en nooit ten koste der maatschappij ten uitvoer gebracht wordt. Is echter de hoofdgedachte alleen voor propaganda geschikt en gaat daarmede het zaaien van twist en tweedracht gepaard, zoodat de ontevredenheid veld wint, zonder dat de hand aan den ploeg geslagen wordt, zoo ligt daarin een gevaar voor de maatschappij, die zich daartegen verzetten mag en moet. Van degenen, die zich daaraan schuldig maakten en met de revolutionnaire boerenbeweging als het ware fraterniseerden, noemen wij slechts Karlstadt en Münzer(*). Zij wenschten door middel van geweld eene nieuwe, godsdienstige, sociale en politieke maatschappij tot stand te brengen en spelen in de geschiedenis der geheime bonden eene hoofdrol. Van Allstedt uit werden Saksen en Franken bearbeid en opgeruid en in Allstedt vond de partij der revolutie den krachtigsten steun(†).

(*) Bekend zijn o.a. Münzer's woorden:
'De Christenheid moet gelijk worden, en allen, die dat niet willen erkennen, moeten òf verdreven òf doodgeslagen worden', en:
'God verlangt van de vogelen des Hemels, dat zij het vleesch der vorsten eten.'

(†) Paus Adriaan VI meende niet ten onrechte, dat de Reformatie zich geenszins tot de slooping der kerkelijke hiërarchie zou kunnen bepalen, maar evenzeer den val van het feudaal regeeringsstelsel moest veroorzaken. Luther kwam hiertegen op, omdat, volgens hem, de godsdienstige zuivering niets met de politieke of sociale revolutie te maken had, en zijn woord aan de boeren, na de plundering van het slot Weibertreu te Weinsberg, getuigt van den ernst, die hem tegenover het verzet door middel van het ruw geweld bezielde. De boeren meenden daarentegen, dat het getal ten slotte den doorslag zou geven en dat de hoedanigheid voor de hoeveelheid moest wijken. In 1522 stonden de boeren in den Hegau op en kozen den 'gouden schoen' tot banier onder de leus: '*Wer frei will sein*, *der folge diesem Sonnenschein*'. In 1524 waren die van Oberzwaben gereed. De Allgäuer volgden Walterbach von Au, en de predikant Schappeler, aan wien de bekende Ulmer artikelen toegeschreven worden, won de stad Memmingen voor den opstand. Schmidt van Sulmentingen voerde de Baldringer bende, bestaande uit 18.000 man, aan en Hans Müller stond aan het hoofd der beruchte Seehauserbende rondom het meer van Constanz. Bij Kempten commandeerden twee boeren, Georg Schmidt en Georg Täubner, die voor het huis van elken tegenstander een staak plaatsten, om hem als vijand der boerenbeweging te brandmerken en aan de zoogenaamde goede zaak te offeren. Ulrich van Wurtemberg versterkte de boerenbenden met een Zwitsersch leger, groot 15000 man, die echter van den armen hertog geene soldij ontvingen en hem daarom in den steek lieten. In Rotenburg veroorzaakte de predikant Deuschlin een opstand tegen de stedelijke overheid.
In Franken stond een wakker en bekwaam avonturier Florian Geijer aan het hoofd der dappere zwarte bende. Geijer is een der weinige aanvoerders, die sympathie wisten in te boezemen en ook in tegenspoed stand hielden; hij vertegenwoordigt in den besten zin des woords het tragisch karakter dier geschiedkundige periode.
In het Odenwald commandeerde de herbergier Metzler een Christelijk evangelisch leger, dat met de bende van Jäcklein Rohrbach bij Heilbronn gemeene zaak maakte en bij de plundering en verwoesting van het slot Weibertreu medewerkte.

In 1524 gaf Baden het voorbeeld. Münzer's predikanten trokken van dorp tot dorp, schilderden in de levendigste kleuren de onderdrukking door de geestelijkheid en het feudaal gezag en wekten de boeren op, zich te vereenigen en aanvankelijk op vredelievende wijze maar desnoods met geweld eene sociale revolutie te provoceeren. Men was slim genoeg, om voorloopig een gematigd optreden en eene bedaarde taal aan te bevelen, daar het erop aankwam, om het volk niet af te schrikken, maar gaandeweg met de revolutie en hare noodzakelijkheid te verzoenen. De daartoe in het leven geroepen 'Evangelische broederschap' telde zeer spoedig een paar duizend leden en formuleerde hare eischen in 16 artikelen, die de gewetensvrijheid en de afschaffing der feudale lasten op den voorgrond plaatsten. De hoofdzaak was daarbij, dat de boeren onder de wapenen bleven. Deze vereeniging vond bijval bij de Zwaben en strekte zich tot den Donau uit. Naast, hoewel natuurlijk onafhankelijk van Münzer trad Hertog Ulrich van Wurtemberg op, die uit zijn land verjaagd was, zich in Zwitserland strijdvaardig maakte en van de boerenbeweging partij zocht te trekken.

Intusschen stookte Münzer met de zijnen aan den Rijn, knoopte met de handwerkspartijen in de steden betrekkingen aan en gaf den 2^{den} April 1525 het teeken tot den opstand, die het Duitsche rijk als het ware met vurige lava overstroomde. Men moet niet denken, dat er overal lust bestond, om op te staan en bloed te vergieten; de minderheid bereidde het werk voor en sleepte de overigen tegen wil en dank mede; eens aan den gang, werden de tegenstribbelende gemeenten uitgenoodigd zich vrijwillig aan te sluiten en ingeval van weigering met de onteigening van eigendom bedreigd. De predikanten beloofden geheele ontlasting, algemeene welvaart, volkomen vrijheid en het toekomstig Eldorado, terwijl andere volksmenners in meer profane vormen de nieuwe toestanden als de verwerkelijking van het ideaal aanprezen. In de gilden overschreeuwden eenige belhamels de goedgezinden en getuigden zóó luide, dat zij de waarheid gepacht hadden, dat velen ten slotte daaraan geloofden. Wie twijfelde, werd als patriciër en vijand des volks verdacht gemaakt, door bedreigingen tot zwijgen gebracht en van stap tot stap tot toegevendheid gedwongen. Waar de storm direct op energieken tegenstand stuitte, bleef ook later het gevaar gering.

De eerste periode der revolutie was nog vrij van communistische eischen en bepaalde zich tot de formuleering van klachten, werkelijke

De boerenkrijg kostte aan minstens 100.000 *boeren het leven en aan de overigen voorloopig de vroeger bezworen en gewaarborgde rechten en vrijheden.*

ongerechtigheden en gematigde wenschen. Er werd onderhandeld en naar eene overbrugging der kloof gezocht. De Wurtembergsche boeren volgden het voorbeeld der Badensche broeders en stelden te Ulm 12 artikelen op, die godsdienstige vrijheid, Duitsch recht en ten opzichte der lasten herstel der oude, voorvaderlijke gebruiken eischten. Franken, Thuringen, Hessen en de Rijnstreken sloten zich hierbij aan. Deze eischen kunnen als de wenschen der eigenlijke boerenpartij gelden en werden als zoodanig voor uitvoerbaar gehouden. Aan haar klemden zich de revolutionnaire radicalen vast, om onder de hand een ander doel na te kunnen jagen(*).

De ontevredenen werden in twee partijen onderscheiden, die twee verschillende richtingen vertegenwoordigden. De boeren zochten herstel der grieven zonder de revolutie te wenschen en onderhandelden over de hun te verleenen rechten, om door middel van eene gematigde hervorming hunne sociale positie te verbeteren; de radicalen, versterkt door het eigenlijk proletariaat, wenschten de revolutie, om de steunpilaren der bestaande maatschappij te slechten en uit de teweeggebrachte algemeene verwarring voordeel te trekken. De laatstgenoemden wisten op kunstmatige wijze de eerstgenoemden te verschalken en in het centrum der beweging het roode vaandel te planten. Toen de onderhandelingen dientengevolge afgebroken werden, moesten de goedgezinden de uiterste linkerzijde volgen en was voortaan de richting, waarin zich de revolutie uitsluitend bewegen kon, aan allen voorgeschreven.

Om in het bezit der middelen tot oorlogvoeren te geraken, werd al hetgeen aan de kerk en den adel toebehoorde, verbeurdverklaard, verwoest en uitgeplunderd; door middel van roof, moord en brand moest de maatschappij gezuiverd worden. De meesterwerken der kunst werden aan de onzinnige woede der woeste gezellen prijsgege-

(*) De Ulmer artikelen bepaalden: 1°. de boeren mogen hunne geestelijken volgens eigen goeddunken kiezen, en dezen zijn verplicht het Evangelie overeenkomstig de Schrift te prediken; 2°. de boeren zijn alleen de door God voorgeschreven tienden schuldig, waarvan in het onderhoud des geestelijken voorzien wordt, terwijl het overblijvende aan de gemeente en de armen toebehoort; 3°. de lijfeigenschap wordt opgeheven; 4°. jacht en visscherij zijn vrij, gelijk de lucht; 5°. woud en weide zijn gemeengoed; 6°. heerendiensten worden tot een noodzakelijk minimum gereduceerd; 7°. de verhouding, d.i. rechten en plichten, tusschen boer en edelman worden bij de wet m.a.w. door een schriftelijk contract geregeld, zoodat elke willekeur buitengesloten is; 8°. de grondrente wordt verminderd, opdat de boer de vruchten van eigen arbeid geniete; 9°. het recht wordt overeenkomstig de oude Germaansche voorschriften herzien en geregeld; 10°. wie gemeengoed onrechtmatig in bezit genomen heeft, moet dat eigendom weder aan den rechtmatigen bezitter afstaan; 11°. alle lasten ingeval van overlijden worden afgeschaft, om weduwen en weezen van elken druk te bevrijden; 12°. deze eischen moeten òf aangenomen òf op grond van het Bijbelwoord weerlegd worden. De nakoming moest door een scheidsgerecht gewaarborgd worden.
Hoewel onder de heerschende omstandigheden niet alles uitvoerbaar was, zoo kon toch op zulke grondslagen onderhandeld en hoogstens door machtsvertoon tegen verraad en verrassingen van onaangenamen aard gewaakt worden. Ernstige onderhandelingen waren echter niet in het belang der geprononceerde feudalen en volbloed radicalen en de laatstgenoemden wisten van de bestaande toestanden en verhoudingen partij te trekken, om eene vredelievende oplossing onmogelijk te maken. Onder dien druk moest het tot bloedvergieten komen.

ven; de bibliotheken vonden even min genade; de kloosters, burchten en sloten werden geplunderd en in brand gestoken en de kerken ontwijd. Geheele dorpen werden met den grond gelijk gemaakt, de voorraadsschuren geleegd en de weerbarstigen gedood; puinhoopen bleven achter en algemeene ellende was het eerste resultaat der revolutionnaire beweging. Den 26sten Maart 1525 begonnen de revolutionnairen bij Ulm de vijandelijkheden en vandaar werd de fakkel der verwoesting over het Duitsche rijk verspreid. Slechts zij, die den moed bezaten benden te vormen buiten den invloed der radicale leiders om en als boerenlegioenen zich overal achting wisten te verschaffen, zonder de proletariërs in hun midden op te nemen of op de algemeene krijgsleus te letten, bepaalden zich tot de afschudding van het juk der feudalen, eerbiedigden het eigendom van anderen en verhinderden met energie en beleid het sloopingswerk.

De eerste slag had onder Georg Truchsess den 4^{den} April bij Leipheim tegen de opstandelingen plaats en viel ten nadeele der revolutionnairen uit, die 2000 man verloren. Truchsess had daarmede nog niet veel gewonnen, omdat de beweging aanvankelijk overal gelijktijdig optrad, maar hij had toch in het algemeen een grondslag gekregen, waarop hij als krijgsman en diplomaat behoorlijk opereeren kon. Hij wist, dat de revolutie als zoodanig machtig was, maar uit de tegenstrijdigste elementen bestond, die verschillende wenschen koesterden; hij moest de centrale organisatie der beweging derhalve verhinderen en op de scheiding der benden letten. Bij Wurzach versloeg hij de Oberallgäuer, ontweek den slag der vereenigde macht der boeren in dezelfde landstreek en bood behendig genoeg onder de hand aan de gematigde partij onder de boeren een verdrag aan, waarin de 12 Ulmer artikelen erkend werden, zoodat de rechtervleugel van den opstand bevredigd de wapenen neerlegde, bres onder de revolutionnairen geschoten was en voortaan de radicalen meer in het bijzonder bestreden en vernietigd konden worden(*).

De boeren waren echter onder elkander verdeeld, zorgeloos en niet voldoende geoefend. Zoo streden Hans Muller en Hertog Ulrich in het Schwarzwald om het opperbevel en vergaten de nabijheid der vijandelijke troepen. De slag bij Böblingen en Sindelfingen, waarin 4000 opstandelingen vielen, bekrachtigde het overwicht van Truchsess. Alle moordenaars en brandstichters werden met den dood gestraft, en

(*) Georg Truchsess had van Koning Ferdinand bevel gekregen, om de rust en orde te herstellen en de boeren zonder erbarmen aan te pakken. Nadat hij de Zwitsers van Ulrich van Wurtemberg met de achterstallige soldij voorzien en naar huis gezonden had, vernietigde hij de Baldringer bende bij Leipheim, terwijl bij Weingarten de capitulatie onder erkenning der Ulmer artikelen plaats vond. Later bleek, dat dit verdrag niet uitvoerbaar was, daar een scheidsgerecht met Koning Ferdinand en Luther tot leden niet tot de denkbare mogelijkheden behoorde. Er was echter bres geschoten onder de macht der opstandelingen; Truchsess vreesde ingesloten te worden en kreeg nu op eens geheel vrije hand. Hij maakte later van de gunstige positie misbruik, beriep zich op de onmenschelijkheid en dierlijkheid der opstandelingen en beantwoordde hun optreden op gelijke wijze.

voortaan kon door hem elke overtreding der bestaande wetten in bloed gesmoord en met gunstig gevolg onderdrukt worden. Wat Truchsess in Zwaben volbracht, gelukte allengs aan den Landgraaf van Hessen, de Hertogen van Saksen en Brunswijk en Anton van Lotharingen in de andere deelen des rijks.

Münzer verstond niets van het oorlogvoeren en zag in zijn leerling Pfeifer een gevaarlijk mededinger opstaan; de militaire organisatie ontbrak; de bevelen werden niet gehoorzaamd, en de tirannie der volksmenners overtrof die van den adel, zoodat de weerstandskracht steeds afnam en de geestdrift der opstandelingen uitgebluscht werd. De revolutie sticht tweedracht en gaat gewoonlijk aan inwendige tweedracht te gronde; verraad, afgunst en nijd, gepaard aan heerschzucht en gebrek aan positief gehalte, zijn hare ergste vijanden. In den boerenkrijg traden als gunstige uitzonderingen meer op den voorgrond: Ridder Geier von Geiersberg en Wendel Hippler, die aan Ridder Götz von Berlichingen de leiding der scharen toevertrouwden en in dien held een dapper aanvoerder bezaten; zij bleven eene positieve hervorming in het oog houden en zochten de discipline te bewaren. Met hen streden een groot aantal ontwikkelden en zij plaatsten zich eerlijk op het standpunt der Ulmer artikelen(*).

(*) Wendel Hippler, een voormalig bediende van Graaf Von Hohenlohe, ried aan, de geoefende en in dien tijd voor alle partijen even toegankelijke en bruikbare lansknechten met den lagen adel voor de boerenbeweging te winnen en desnoods tegen soldij in dienst te nemen. Dit voorstel werd in den grooten krijgsraad te Gundelsheim bij Heilbronn overwogen, maar de opstandelingen vertrouwden te veel op eigen kracht, waren te kleingeestig, om aan de soldaten soldij te willen betalen, en hadden reeds van de hun schijnbaar genegen ridderschap weinig voordeel getrokken. Franz von Sickingen liet hen in den steek of liever stierf te vroegtijdig; Schenk von Winterstetten en Götz von Berlichingen waren dappere roofridders, maar bezaten geen veldheerstalent en wisten op den duur niet met de boeren om te gaan. Hippler sloeg te Heilbronn voor, de grondslagen van het Duitsche rijk op de volgende wijze te hervormen: de kerk zou blijven bestaan, maar grondig gezuiverd worden; naast de ridderschap, de geestelijkheid en de burgerij zou de boerenstand stem in den rijksraad krijgen; de feudale lasten zouden afgeschaft worden en de ridderschap zou uit de geestelijke goederen ruimschoots schadevergoeding verkrijgen; gelijke maten en gewichten in het geheele rijk; matige invoerrechten en zooveel mogelijk vrijheid van verkeer; hervorming der Duitsche rechtspleging.
Granvelle wenschte, dat Keizer Karel V het boerenplan in hoofdzaak aannam, om de macht der vorsten en van den hoogen adel te fnuiken en de voormalige keizerlijke alléénheerschappij te herstellen.
De boeren verloochenden echter de uit hun midden gekozen afgevaardigden en hoorden naar geen raad. Telkens wisten listige drijvers de blinde menigte in te palmen, en daar zij sedert eeuwen het grofste materialisme aanbad, wilde ieder zijn eigen meester zijn en naar hartelust huishouden. Hippler werd bespot en uitgelachen; Götz werd zelden gehoorzaamd; van militaire tucht was geen sprake; bende bij bende werd geplunderd en geroofd.
Daarom kan de boerenkrijg niet met de Hussietenoorlogen vergeleken worden.
De laatste periode van den opstand wordt gekenmerkt door de belegering en verdediging van Würzburg. De stad was oorspronkelijk door Bermeter voor de zaak der revolutie gewonnen, maar het slot Frauenberg weerstond alle aanvallen. Vóór dezen burcht verspilden de boeren tijd en bloed, en in deze streek werd maar al te spoedig eene algemeene ontnuchtering waargenomen Op de nederlaag bij Böblingen volgde die bij Königshofen en bij het vlek Ingolstadt offerde Geijer vol heldenmoed de laatste krachten.
Veel te laat kwam het voorstel, om de geschillen in een bijeen te roepen landdag te Schweinfurt te bespreken. De revolutionnairen hadden het gunstig oogenblik voorbij laten gaan en de koninklijke macht won overal veld. Franken, Saksen, Elzas-Lotharingen, Thuringen, de zuidelijk gelegen Duitsche landen moesten zich buigen.

Eerst het bloedbad van Weinsberg, tegen hun wil door Jacob Rohrbach in den vroegen morgen ten uitvoer gebracht en door de plundering van het slot nader gekenmerkt, beroofde hen van de sympathie der welgezinden en legde den grondslag tot hun val(*). Zonder de radicalen waren zij te machteloos, om te hervormen, en met de radicalen konden zij aan het plunderen, rooven en zengen geen paal en perk stellen. Indien zij gezegevierd hadden, zouden zij toch niet hun doel bereikt hebben, want de eenheid ontbrak; alleen de dictatuur had de orde kunnen handhaven, en deze kon weder niet hervormen.

Boerenopstanden hadden achtereenvolgens plaats in 1476, 1491, 1492, 1493, 1500, 1502, 1509, 1511, in 1512 tweemaal, 1513, 1514, 1515, 1517, 1524, 1525, 1526, maar de resultaten stonden in geen enkel geval in verhouding tot het vergoten bloed en de daardoor veroorzaakte sociale ellende. Men beriep zich op den socialen nood en moest telkens het gelag betalen. De revolutie begon met een aantal verstrooide ondernemingen en mislukte, om ten slotte op uitgebreide schaal de wereld te verontrusten; scheen zij soms aanvankelijk aan de hooggestelde verwachtingen te zullen beantwoorden, zoo zonk zij met

De methode van oorlogvoeren werd voornamelijk te Weinsberg aan het oordeel der openbare meening onderworpen en veroordeeld. Het was, alsof de wereld ontwaakte en op eens de revolutionnaire droomen van zich afschudde.

(*) Bij Heilbronn werden de ridders genoodzaakt, de opstandelingen met eerbewijzingen te naderen, die gewoonlijk uitsluitend aan de vorsten toekwamen; in het Duitsche huis te Heilbronn moest de ridderschap met den hoed in de hand achter tafel staan, wanneer de revolutionnairen dineerden, en straffeloos kon een boer den hooggeplaatste nederstooten met de woorden: ‘Heut, Junkerlein, seijn wir Deutschmeister.’ Vele ridders hadden zich in den burcht ‘Weibertreu’ bij Weinsberg teruggetrokken, werden echter aldaar belegerd en moesten zich op genade of ongenade overgeven. Terwijl het slot door de vlammen vernield werd, werden de ridders en voornamen in een kring geplaatst en gespietst. Graaf Von Helfenstein, een lieveling van den Aartshertog Ferdinand, echtgenoot van eene natuurlijke dochter van den grijzen Keizer Maximiliaan, werd niet gespaard, ofschoon zijne hoog zwangere echtgenoote voor de oproerlingen nederknielde en in naam der rechtvaardigheid en humaniteit om het leven van den huisvader bad en smeekte. De trouwe gade werd door het volk bespot en gesmaad en onder het gelach en gebrul der menigte op eene mestkar geworpen, om met de overige weenende vrouwen en kinderen verwijderd te worden. De pijper Melchior Nunnenmacher zorgde gedurende deze scène voor luchthartige muziek en eene verdierlijkte vrouw woelde met wellust in de ingewanden van den vermoorden graaf, terwijl de dronken, bloedgierige en ontaarde handlangers het gestolen goed verspeelden. Deze historische episode uit den boerenkrijg, die meer dan eenig ander bloedbad, de plundering van het slot Hohenstaufen niet uitgezonderd, de gewelddadige revolutie van het proletariaat kenschetst, werd bij den optocht ter gelegenheid van het jubileum van den Ulmer dom zinnebeeldig voorgesteld en juist in den laatsten tijd door de schilders Neuhaus te Dusseldorp en Julius Hamel te Frankfort a./M. aan de vergetelheid ontrukt. Wanneer wij het kunstwerk als zoodanig daarlaten, wijzen zij er ons op, wat de gevolgen zijn van het ontketenen der kunstmatig opgezweepte volkshartstochten. Het geldt dan niet meer de politieke of sociale emancipatie, steunende op het recht, maar de zuiver zinnelijke bevrediging van het materieel instinct. Vergelijken wij dit met de tafereelen uit de Tyroolsche boerenbeweging, door Defregger zoo meesterlijk aan het doek toevertrouwd, dan begrijpen wij het verschil tusschen strijd ter wille van nationaliteit, recht en vrijheid en revolutie, gesproten uit algemeene ontaarding en zedelijk verval. Het is tevens eene waarschuwing, om op de hoede te zijn en niet uit valsche humaniteit met de ideale goederen der menschheid te spelen.

ongeëvenaarde snelheid in het niet en bereikte niets anders dan vermeerdering der reeds bestaande armoede en vertraging van het natuurlijk ontwikkelingsproces. Wat waar en goed in haar program was, kon de macht van het ruw geweld niet verdragen en stond lijnrecht tegenover de dweperijen en het egoisme der onstuimige revolutionnairen. Later, toen het landbouwkundig gebied in elk opzicht rijp was voor eene hervorming, werd het ware en goede als zegeningen van den gemeenschappelijken arbeid op moreel, intellectueel en technisch gebied dankbaar erkend en werkelijk toegepast. Juist voor den boerenstand was de mislukking der revolutionnaire beweging een groot geluk, want zij had hoogstens eene wijziging in de reeds bestaande verdeeling van het bezit ten gevolge gehad, maar tevens de waarde van dat bezit verminderd, daar deze met de voorwaarden der normale ontwikkeling in nauw verband staat. De revolutie miste buitendien nog twee vereischten: systematische organisatie overeenkomstig de algemeene en locale behoefte en methode. Zij droeg het karakter van eene tijdelijke gisting, die de schadelijke stoffen wel dooreenmengt en uitscheidt, maar geene kracht genoeg bezit, om de werkelijke beterschap duurzaam voor te bereiden en tot stand te brengen.

Indien wij deze historische periode wilden karakteriseeren, zouden wij moeten zeggen, dat de onrijpe maatschappij door eene te heftige en onbekookte worsteling naar zelfstandigheid beheerscht werd.

De geleerden der humanistische richting zochten de ketenen der oude school te slaken; de Hervormers bestreden de voogdij van het pauselijk gezag; de steden namen de gelegenheid waar, om privilegiën of liever de rijksvrijheid te verkrijgen; de ridderschap weerstond de poging der vorsten, om de macht van haar stand te fnuiken, en de vorsten streefden naar absolute souvereiniteit.

De Reformatie concentreerde een tijdlang de intellectueele arbeidskracht der ontwikkelden op geestelijk gebied, terwijl de onrijpe menigte het intellectueele met het materieele vermengde of verwisselde en de grenzen van plicht en recht uit het oog verloor.

Vóór 1525 was de agronomische hervorming door invloedrijke en omzichtige autoriteiten op touw gezet, in overweging genomen en met den voorbereidenden arbeid begonnen; de revolutie maakte aan dat alles een einde en besliste de hervormingsquaestie voorloopig in ontkennenden zin. De intellectueele aristocratie zag in de revolutionnaire beweging het duidelijk bewijs, dat het volk moreel, intellectueel en in sociaal-ethischen zin nog veel te onrijp was, om in de voorrechten der algemeene beschaving op gelijke wijze te kunnen deelen, en vond in den dagelijkschen arbeid der menigte een waarborg tegen de herhaling van zulke woeste buitensporigheden. Nadat de eerste wonden genezen en de hartstochten bedaard waren, openden Wurtemberg en Saksen de reeks der hervormingen met eene nieuwe regeling van het onderwijs. Ook mag niet vergeten worden, dat Westfalen, de Mark, het noor-

den en noordoosten van Duitschland, Silezië en Beieren, Luneburg en Meissen, het hertogdom Berg, enz. van den boerenkrijg verschoond bleven, omdat daar de erfpacht het heerschend agronomisch systeem was en de vrije boeren niet tot de zeldzaamheden behoorden. Op de landbouwkundige regeling komt het hoofdzakelijk aan, en de Germaansche mark, waarvan de Groningsche beklemrechten o.a. nog een deel uitmaken, moet juist daarom ook heden ten dage een onderwerp van nauwkeurige studie zijn of worden, want hoe meer de hedendaagsche sociaal-democratie op de bewerking der landbouwers het oog gaat richten, des te noodzakelijker wordt het, om op agronomisch gebied kleur te bekennen.

Lassalle had van zijn standpunt gelijk, de middeleeuwsche boerenbeweging als reactionnair te brandmerken, want zij belette de historische ontwikkeling. Marx neemt aan, dat de economische beweging onzer dagen de bestaande sociale tegenstellingen in de hoogste mate verscherpt, en gewaagt van eene groot-industrie, die de klein-industrie zoowel als het handwerk opzuigt, zoodat er alleen grootondernemers en loonarbeiders achterblijven; van grootgrondbezit, dat ‘la petite culture’ vernietigt en de grootgrondbezitters tegenover het landbebouwend proletariaat plaatst, en van ongemeenen rijkdom tegenover ongehoorde armoede. Zijne hypothese zou onschadelijk zijn, indien hij daarbij niet de brandstoffen opzocht, om de sociale oppositie in een politiek werktuig te hervormen, waarmede de vernietiging van het bestaande onder bepaalde, door hem vastgestelde gegevens tot stand moet komen.

De hedendaagsche sociaal-democratie grijpt gretig naar die brandstoffen, om van partijstandpunt ontevredenheid te zaaien, twist en tweedracht onder het volk te verspreiden en haat en verachting tegen onze instellingen op te wekken.

Voor ons is het noodzakelijk, het oog te richten op alle gedaanten der revolutie, om daarmede de houding van onze tegenwoordige revolutionnaire partijen te vergelijken en daarvan onze beoordeeling van het eigenlijk karakter der beweging afhankelijk te maken.

(*Wordt vervolgd*).

Dusseldorp, 1880.

A.J. DOMELA NIEUWENHUIS.

Onze militaire bijeenkomsten
Door een plattelander.

IX.
Uittreksel uit de notulen, enz.

Na voorlezing en vaststelling der notulen van de vorige vergadering zegt de Voorzitter het volgende:

Mijne Heeren, het is mij een waar genoegen, U te kunnen mededeelen, dat onze conferentiën meer en meer de aandacht beginnen te trekken. Ik heb verscheidene brieven ontvangen van candidaten voor het lidmaatschap onzer vereeniging; maar ik heb - handelend in den geest onzer statuten - den adspiranten te kennen gegeven, dat ons ledental vooreerst voor geene uitbreiding vatbaar is.

K a p i t e i n D i n g e s. Mijnheer de Voorzitter, het is mij recht aangenaam, zulke goede berichten omtrent onze vereeniging te vernemen, doch tot mijn leedwezen moet ik erbij voegen, dat men niet overal even gesticht is over die gedeelten onzer discussiën, waarin een geest van onvoorwaardelijke afkeuring, van verzet, van afbreken en sloopen ten duidelijkste doorstraalt. Die critiek, Mijnheer de Voorzitter, welke alles hekelt en veroordeelt, wat anderen zeggen, doen en laten, is in geen geval het middel, om tot verbetering van bestaande toestanden te geraken. Zij, die het gezag in handen hebben, zouden dwaas handelen, indien ze steeds maar notitie verkozen te nemen van al dat geschrijf, geroep, geklaag en gepruttel onder de bent der malcontenten. Maar gelukkig zijn onze bewindsmannen wel zoo wijs, zich Oost-Indisch doof te houden, hun gang te gaan en de heeren betweters en ontevredenen zich de kaken te laten opblazen. De aanneming van de begrooting van Oorlog met eene aanzienlijke meerderheid is het bewijs, dat de Minister het vertrouwen der Vertegenwoordiging bezit, en nu blijft er aan onze critici slechts één uitvlucht over: - dat is de verklaring, waarop ik dan ook reeds ben voorbereid - dat onze vertegenwoordigers over 't algemeen geen genoegzaam inzicht in krijgszaken hebben. Alsof men dan volstrekt een militairen rok moet dragen, om te kunnen beoordeelen, of een Minister van Oorlog zijn plicht doet of niet. Men kan met hetzelfde recht beweren, dat men - om maar iets te noemen - evengoed kerken moet kunnen schilderen als Bosboom, om zijne schilderijen mooi te vinden, en evengoed viool moet kunnen spelen als Wieniawsky, om door zijn spel in verrukking te worden gebracht. We weten immers allen te goed, Mijnheer de Voor-

zitter, dat juist de mannen van het vak bij het beoordeelen van het werk hunner vakgenooten door hunne *jalousie de métier* het genoegen van anderen bederven? Zoo is het met de zoogenaamde specialiteiten op politiek terrein ook. Zij critiseeren *quand même*, en die 't niet met hen eens zijn, krijten ze voor weetnieten en blindgeborenen uit. Het doet mij oprecht veel genoegen, dat de heeren critici - die mij aan de klasse der onverzoenlijken doen denken - een flinken bril op den neus hebben gekregen. Ik heb gezegd.

D e K o l o n e l. Mijnheer de Voorzitter, vergun mij dat ik mijn leedwezen betuig aan den heer Kapitein Dinges van de onweerstaanbare, alle argumenten omverwerpende actieve schutterij van Lummeloord, omdat ZijnEdele juist zijne boeiende en overtuigende rede eindigt, als we op zijne welsprekendheid verlekkerd beginnen te worden. - Waarom is deze voortreffelijke redenaar - ik vraag 't me zoo dikwijls in stilte af - waarom is hij geen lid van de Tweede? Ik zeg doodeenvoudig, dat het jammer is. Enfin, 't is nu niet anders, en ik troost me met de gedachte, dat als onze onvergelijkelijke Lummeloordsche spreker als zoodanig in de Kamer moest optreden, w i j hem vermoedelijk zouden moeten missen. Recht verkwikkelijke troost, inderdaad, Mijnheer de Voorzitter! Daar ik hem evenwel genoeg ken, om te weten, dat hij niet ongaarne zijne meeningen hoort bestrijden, alleen om 't genoegen te smaken van - zooals de kranten 't sierlijk noemen - re- en dupliek, zoo zal ik me veroorloven, ZijnEdele dat genoegen te verschaffen. Als ik me niet vergis - en ik geloof 't niet - is des Kapiteins vriendelijke terechtwijzing voornamelijk aan mijn adres. ‘De critiek’, zegt onze geachte Spreker, ‘is het middel niet, om tot verbetering van bestaande toestanden te geraken.’ Dus om slechte toestanden beter te krijgen, moet men zeggen, dat ze goed zijn. Dat de mannen, die aan 't roer zitten, zich Oost-Indisch doof houden en, zooals men 't noemt, hun naad blijven naaien en mij en een ander zich de kaken laten opblazen, is mogelijk, Mijnheer de Voorzitter; 't is zelfs waarschijnlijk, zoodra ze namelijk eenige zekerheid hebben van de aanneming hunner begrooting; maar onze critiek doet toch ook wel eenige uitwerking. 't Is o.a. nog al toevallig, dat hier in deze Vereeniging den vorigen keer is gewezen op zekere ministerieele aanschrijving aan de korps-commandanten betreffende de ‘menages’ bij de troepen, en dat heel kort daarna die aanschrijving buiten werking is gesteld. Maar wat in dit geval bijzonder karakteristiek mag heeten, Mijnheer de Voorzitter, is dit: men zal zich herinneren, dat de Minister zoo beleefd was, in zijn brief den heeren korps-commandanten niet onduidelijk te verstaan te geven, dat er geene gepaste zuinigheid bij 't beheer der menage werd in acht genomen; er kwam zelfs eene soort van bedreiging in voor tegen de officieren, die niet behoorlijk de zuinigheidstheorie in practijk wisten te brengen. Welnu, de Minister heeft eene nieuwe regeling voor de voeding van den soldaat in vredestijd ingevoerd. De

aanbestedingen van velerlei eetwaren hebben nu in 't groot plaats; elk garnizoen heeft eene voedings-commissie, samengesteld uit officieren, waaronder een Intendant, en nu blijkt het, dat de zoogenaamde ‘bijslag op de soldij’ - dat is het meerdere, dat het Rijk moet betalen, om elk man minstens 25 cents zakgeld te geven - veel meer is, dan toen het alwetende Ministerie nog niet op den inval van eene nieuwe voedings-regeling was gekomen. De soldaat, zegt men, wordt thans beter gevoed, en dat verheugt me van ganscher harte; maar als men den korps-commandanten daartoe vijf en twintig jaren geleden de middelen had aangewezen, zou men billijker hebben gehandeld. Het eenige, waarover sommige krijgsmanslievende mannen in den lande zich vermoedelijk voortaan zullen moeten verontrusten, is de mogelijkheid, dat, door die verbeterde voeding, onze jonge soldaten - die volgens ons hooggeacht lid uit Lummeloord vroeger reeds uit hunne kleeren barstten - het nu niet meer in hun eigen vel zullen uithouden.

Wat de aanneming der oorlogs-begrooting betreft, waarover onze geachte Kapitein Dinges zich zoo vroolijk maakt, wil ik niet tegenspreken, dat ik en velen met mij, die geen p e r s o o n l i j k belang bij die aanneming hadden, zeer zijn teleurgesteld. Waarom onze hooggeachte Kapitein der actieve Lummeloorders zoo triomfantelijk over den triomf des Ministers van Oorlog spreekt, is mij niet duidelijk, 1°. omdat ZijnEdele er voor zichzelf geen belang bij heeft; 2°. omdat ik tot mijn leedwezen moet doen opmerken, dat onze hooggewaardeerde Lummeloorder uit eigen wijsheid en ervaring niet weten kan, of de Minister met zijne zoogenaamde organisatie de defensie een stap vóór- of achteruit heeft gebracht....

K a p i t e i n D i n g e s, driftig opstaande. Mijnheer de Voorzitter, ik vraag het woord voor een persoonlijk feit.

De Voorzitter geeft het woord aan Kapitein Dinges, die zegt:

Mijnheer de Kolonel is zoo vriendelijk te insinueeren, dat ik alleen door persoonlijk belang ertoe zou geleid worden oppositie te voeren, derhalve dat ik ook onvaderlandlievend genoeg zou zijn, in eene zaak van zoo groot gewicht als onze defensie alleen goed te keuren, wat mijn individueel belang meebracht. Ik verzoek u, Mijnheer de Voorzitter, het geacht lid, den Kolonel, uit te noodigen zijne insinuatie terug te nemen. Bovendien verwijt hetzelfde lid mij onbewimpeld mijne onkunde op militair gebied. Mij dunkt, dat gaat te ver. Het geacht lid vermeent zeker, het monopolie van knapheid in krijgszaken te bezitten. Nu, ik ken menschen van autoriteit, die er eenigszins anders over denken.

D e V o o r z i t t e r noodigt den Kolonel uit, den vorigen spreker te beantwoorden.

D e K o l o n e l. Ik zal de eer hebben, Mijnheer de Voorzitter, den beroemden Lummeloordschen spreker te antwoorden, zoodra ik ten volle heb gezegd, wat ik nog te zeggen had, toen ZijnEdele zoo beleefd was, mij in de

rede te vallen. Ik herhaal 't, het te betreuren, dat de Vertegenwoordiging de begrooting heeft aangenomen en zich weder met de belofte heeft laten paaien van schutterij- en militiewetten, die schijnen nooit klaar te kunnen komen. Laat ons eens even zien, mijne Heeren, wat de Minister in zijne Memorie van toelichting zegt. 'De sterkte van het leger moet 61000 man zijn, en in staat om binnen enkele etmalen, na het daartoe gegeven bevel, op zijn grootst mogelijke sterkte gereed te staan tot het afwachten, verkennen en terugslaan van den aanvaller. Bij het snelle verloop van de hedendaagsche oorlogen, en inzonderheid met het oog op het algemeen en krachtige streven om den duur van het mobilisatie-tijdperk zooveel mogelijk te bekorten, ware het bedenkelijk de mobilisatie der Schutterij te willen afwachten voor het leveren van de noodige bezettingstroepen voor de liniën en forten. Is de tijd van overgang tot den oorlogstoestand gering - eene omstandigheid, die alleszins waarschijnlijk is - dan moet het *Leger* aanvankelijk in de bezetting der versterkingen voorzien, evenzeer als het de troepen geeft, die te velde moeten optreden.' Verder zegt de Minister, dat de Schutterij, naar gelang ze mobiel wordt, de bezettingen kan aflossen, enz.

De korte rede van dezen langen zin is dus, dat er aanvankelijk niet op de Schutterij valt te rekenen. En dat verkondigt Zijne Excellentie de Minister van Oorlog, nadat hij eerst heeft gezegd, dat, bij het snelle verloop der hedendaagsche oorlogen, het mobilisatie-tijdperk zooveel mogelijk dient te worden bekort. Dit is dus urgent. Juist, mijnheer de Minister, urgenter dan uwe organisatie, die de mobilisatie hoegenaamd niet zal bespoedigen. Dat het Leger bij een snel uitbrekenden oorlog de spits zal moeten afbijten, is duidelijk en niet anders denkbaar; maar dat het te gelijk ook alle forten, liniën en versterkingen zal moeten bezetten, is eene fout in ons defensie-stelsel, die ons noodlottig moet worden. Als ge eens wilt overwegen, mijne Heeren, welke tijd en inspanning er noodig zouden zijn, om onze Schutterij, zooals ze nu is, te mobiliseeren; - ik zeg, als we dat 'overwegen', maar er niet zoo maar losjes overheen praten, gelijk de Minister doet - dan geloof ik, dat ge vaderlandlievend genoeg zult zijn, om een benauwend gevoel te ontwaren bij het tafereel, dat zich dan langzamerhand voor uwe oogen ontrolt. De Schutterij, zoogenaamde 'Dienstdoende', heeft alles behalve de allernoodzakelijkste dingen, die de krijgsman in oorlogstijd behoeft; door hare allerongelukkigste formatie en wet mist ze orde, samenhang, krijgstucht en geoefendheid; ze heeft geene behoorlijke veldkleeding, uitrusting en wapens. Kleeding, zegt men, is er in de magazijnen. Als 't waar is, zal 't me recht aangenaam zijn; maar 't is toch zeer te hopen, dat als 't ongeluk wilde, dat we in een oorlog werden gewikkeld, de God van Nederland mooi zomerweer geeft; want 's winters gaat het toch moeilijk, de soldaten en schutters op bloote voeten en in hemdsmouwen te laten oorlogen.

Nu heb ik, Mijnheer de Voorzitter, evenveel vertrouwen in den moed, de vaderlandsliefde en de toewijding der Nederlandsche natie in 't algemeen en der Schutterij in 't bijzonder, als de Minister voor zichzelf maar durft denken; maar voor een onsamenhangenden, half of in 't geheel niet geoefenden en ongedisciplineerden troep heeft men, om hem te kunnen gebruiken, allereerst kader noodig. Waar nu moet dit bij eene mobilisatie vandaan komen, nu Zijne Excellentie heeft goedgevonden en de Vertegenwoordiging hem heeft geholpen, eene legerorganisatie tot stand te brengen, die het reeds te zwakke kader nog meer heeft verzwakt? Och, beste Minister, gij, die op alles weet te antwoorden, geef daar eens een g o e d antwoord op. Door compagnieën bij het leger te supprimeeren, hebt ge het kader verzwakt, dat is niet tegen te spreken. - Ik kreeg van morgen toevallig eene krant in handen, waarin ik het volgende las: 'Bij het 3^{e} Reg^{t}. Infanterie ontbraken op 1°. Januari 1881: 2 Off. v. gezondh., 1 L^{t}. kwartm., 21 luitenants, 9 sergeanten, 98 korporaals, 4 hoornbl.; gedetacheerd bij den hoofdcursus 10 sergeanten.' Dat regiment verkeert in dezelfde omstandigheden - niets gunstiger of ongunstiger - als andere regimenten. Als er nu in vredestijd zooveel kader bij het Leger mankeert, dan kan men er lang over peinzen en tobben, hoe dat zwakke kader de groote compagnieën, die de Minister nog niet groot genoeg vond en daarom grooter maakt, zal encadreeren, oefenen en in 't gevecht leiden, doch om het antwoord erop te vinden, daar zie ik geene kans toe. Maar, onze soldaten hebben ook zooveel leiding niet noodig - want hunne vaderlandsliefde, toewijding en zelfopoffering zijn zoo groot en de Minister rekent er zoo vast op, dat alle soldaten en schutters niet alleen hun plicht zullen doen, maar zich desnoods zullen doodvechten, alleen om den pessimisten, waartoe ik behoor, een démenti te geven en het bewijs te leveren, dat de Minister gelijk had, toen hij het zwakke en incomplete kader nog meer verzwakte.

'Het snelle verloop van den oorlog' zegt de Minister, en toch stelt hij zich voor, dat ons veldlegertje 't wel zoolang tegen den vijand zal uithouden, totdat onze Schutterij volkomen klaar is. Wel zeker - vooral nu de Minister in zijne hooge wijsheid ook nog een regiment cavalerie heeft gesupprimeerd en onze huzaren dus zoowat niets zullen vermogen tegen de talrijke cavalerie, die - als we met de Duitschers te doen hebben - het vijandelijke hoofdleger voorafgaan, om den marsch te eclaireeren en tot in 't hart van 't land te fourageeren en te brandschatten. Wat men zich van de handelingen van ons veldleger, vóórdat het achter de hoofdliniën onzer defensie terugtrekt, wel durft voorstellen, naar het zoogenaamd stelsel van den Minister, weet ik niet, - maar ik weet wel, dat ik heel duidelijk voor me zie eene ontzettende verwarring bij de mobilisatie, uitrusting, oefening, enzoovoort der Schutterij. Ja, Mijnheer de Voorzitter, ik houd mijn hart vast, als ik aan dien chaos denk, aan die Rustende schutterij, die van rust

eindelijk in een doodslaap is verzonken; die dus uit het graf moet worden opgewekt - en welke groote organisateur zal dat in een oogwenk, als de vijand vóór de deur staat, doen? - O, ik herhaal het, mijne Heeren, 't is mij een raadsel, hoe een Minister beweren kan, dat we in den toestand, waarin we ons op dit oogenblik bevinden, ons verdedigen kunnen tegen een machtigen vijand. We kunnen 't niet, zeg ik u. 'Ja', zal men weer aanvoeren, 'de Minister heeft nog geen tijd gehad, om *alles* te doen. Nu op 't oogenblik zou een oorlog ons nog niet klaar vinden, - maar over een paar jaar....' In '70 waren we niet klaar, en na tien jaren modderens zijn we 't nog niet. Waarom beginnen onze ministers dan niet met het begin, met de hervorming der militie- en schutterijwet overeenkomstig de eischen onzer defensie? Wat kan ons die reorganisatie van 't leger schelen? Laat de Minister aan de Kamers wijsmaken, dat zij 't noodzakelijkst was, wat hij te doen had - ik zeg, dat het niet zoo is, en ik ben waarachtig de eenige niet, die 't zegt. En wilt ge het bewijs, dat de Minister zelf 't met me eens is, dan zal ik u dat uit zijne eigene woorden aantoonen. 'Het is de bedoeling niet', zegt Z.E., 'om door deze organisatie de Kamer te binden voor de toekomstige militie- en schutterijwetten.' Daarin ligt natuurlijk opgesloten, dat als die wetten niet zoodanig uitvallen, dat de organisatie erin past, deze *opnieuw* zal worden veranderd. De Minister stelt zich misschien voor, dat die wetten er in de eerste tien jaren toch nog niet zullen zijn, en dan zou zijne organisatie misschien een *raison d'être* hebben. Verder zegt Z.E.: 'Hoe komen wij aan het personeel, om aan de eischen der defensie te voldoen? Daarop kan de militie- en schutterijwet het antwoord geven. Maar uit deze orde van zaken volgt vanzelf, *dat de definitieve organisatie des Legers eerst kan geschieden na vaststelling van leger- en schutterijwetten.*' Ge hebt gehoord, mijne Heeren, wat ik onderstreept heb. En nu vraag ik, hoe 't mogelijk is, dat na zulke woorden de leden der Kamers eene voorloopige organisatie, die *per se* niet deugen kan, hebben kunnen goedkeuren? Blijkt uit die woorden niet ten duidelijkste, dat de genoemde wetten nog in een nevelachtig verschiet liggen? Of zou de Minister eene organisatie maken, die waarschijnlijk maar een jaar levens heeft? Hoe ik de zaak beschouw, ik blijf volhouden, dat de Kamers zich met een kluitje in 't riet hebben laten sturen en dat de wetten, die we 't allereerst voor onze landsverdediging noodig hebben, zijn verdaagd *ad calendas grecas.* Neen, die organisatie is niets anders dan een bliksemafleider. Er moest toch iets gedaan worden. Schutterij- en militiewetten zijn te heete hangijzers voor de Regeering, om ze flink aan te vatten, en 't zou dan ook wel eens kunnen gebeuren, dat ze er zich geducht aan brandde. Dat uit de aanneming der begrooting blijkt, dat de Minister het vertrouwen der Vertegenwoordiging bezit, - zooals de specialiteit uit Lummeloord beweert - dat ben ik zoo vrij te betwijfelen. De gronden, waarop

de meerderheid vóórstemde, waren van verschillenden aard; vóór alles wilde men stabiliteit; beter dezen Minister te behouden, meende men, dan weer te gaan zoeken naar een anderen. Deze heeft ten minste iets gedaan, terwijl zoovelen zijner voorgangers niets deden. Fraaie redeneering! Deze Minister heeft iets gedaan! Ja, sloopen is ook iets doen. Ik zou er maar voor zijn geweest, den minister-organisateur den weg zijner voorgangers te laten opgaan. En stabiliteit, die niet deugt, is niets beter dan geene stabiliteit. Wanneer men elken Minister, die niet dadelijk voor den dag komt met hetgeen we 't allereerst voor eene deugdelijke defensie noodig hebben, onverbiddelijk liet vallen, dan zou men er toch eindelijk wel eens een krijgen, die den stier bij de horens vatte. Langs den weg der concessiën en consideratiën krijgen we zulk een minister nooit. Neen, men behoeft geen Bosboom te zijn, om de schilderijen van dien meester mooi te vinden, maar men moet wel degelijk kenner zijn, om te kunnen beoordeelen, waarom ze uit een aesthetisch oogpunt zooveel verdiensten bezitten. Evenzoo moet men musicus zijn, om het spel van een groot virtuoos naar waarde te schatten. Hoe nu menschen, die geen militairen rok dragen of gedragen hebben, weten te beoordeelen, of de Minister van Oorlog al of niet zijn plicht doet, dat zal de hooggeachte Kapitein der Lummeloordsche gedienstige Schutterij beter weten dan ik, daar 't mij ten eenen male onbekend is, - tenzij die menschen eene bepaalde studie van de krijgskunst en wat daarmede in verband staat, mochten gemaakt hebben - en dat, geloof ik, is nu juist met alle leden van de Kamer, die vóór 's Ministers begrooting stemden, het geval niet.

Thans, mijnheer de Voorzitter, zal ik de eer hebben, ons hooggeacht lid Dinges, Kapitein der onoverwinnelijke dienstdoeners van Lummeloord, rechtstreeks te antwoorden naar aanleiding van ZijnEdele's interpellatie. Vooreerst zal ik ZijnEdele meedeelen, dat ik niet gewoon ben, mijne woorden terug te nemen. Ik zal dat dus ook nu niet doen. Van de aanneming der jongste oorlogsbegrooting waren nog al persoonlijke belangen afhankelijk. Vraag eens aan de officieren, die tractementsverhooging hebben gekregen, of zij de begrooting hadden willen zien afstemmen. Ik heb nog al zoo hier en daar geluisterd, maar ze zeiden liefst: ‘Neen.’ Vraag nu 'tzelfde aan de officieren van de cavalerie en aan hen, wier vooruitzichten zijn vernietigd. Ik heb er ook nog al eenigen gehoord, en ze zeiden allen, niet zonder wrevel en heftigheid: ‘Ja!’ - Zoo is de mensch, Mijnheer de Kapitein Dinges, en dat gij nu tot de allereervolste uitzonderingen zoudt behooren, die, als ze door dezen Minister in hunne belangen waren benadeeld, toch zouden juichen in zijne parlementaire zegepraal, dat is mogelijk; maar zulke sterke stukken moet ik eerst zien, om ze te gelooven. Als ik u, hooggeachte Kapitein Dinges, op zulk eene daad van zelfverloochening betrap, zal ik niet alleen mijne zoogenaamde ‘insinuatie’ terugnemen, maar u zelf mijne oprechte hulde aanbieden. Wat verder uwe ‘onkunde

op militair gebied' en mijn 'monopolie van knapheid' betreft, daarover heb ik niet veel te zeggen. Het is mij onverschillig, hoe knap of onknap men mij gelieft te vinden; maar ik weet wel, dat als men, gelijk met onzen geachten Kapitein het geval is, zijne militaire kennis uitsluitend in de gelederen der Nederlandsche Schutterij-legioenen heeft opgedaan en dan voor een krijgstalent wil doorgaan, men eene tamelijke dosis eigenwaan moet bezitten. Ik heb gezegd.

Hevige opschudding. Kapitein Dinges vraagt den Kolonel satisfactie. De Kolonel drinkt op des Kapiteins beterschap. Het lid Grutter voegt zich daarbij. De Voorzitter gebiedt stilte en zegt het volgende:

Tot mijn leedwezen moet ik ontwaren, mijne Heeren, dat het slechte voorbeeld, onlangs in zekere groote vergadering gegeven, hier navolging heeft gevonden. Ik dring er bij de heeren ten sterkste op aan, de parlementaire vormen geen oogenblik uit het oog te verliezen, en ik verzoek ons hooggeacht lid den Kolonel en ons evenzeer geacht lid Dinges, op elkanders welzijn te drinken. Wij zullen ons daarbij aansluiten.

De Kolonel. Zeer gaarne, waarde Voorzitter, als onze geachte Lummeloorder maar wil; ik ben bereid; dat ZijnEdele een robbertje met mij wil vechten, pleit voor zijn ontembaren moed, dien ik altijd recht heb laten wedervaren; maar 't pleit minder voor ZijnEdele's kameraadschappelijke gezindheid, waarop ik dan ook waarlijk niet te roemen heb. 't Is immers telkens gebleken, dat het geacht lid er zich op schijnt toe te leggen, mij in eene schermutseling te wikkelen. Ik stem toe, dat ik gaarne troef beken, als mijne tegenpartij ze uitspeelt, maar na 't spel heb ik nooit rancune. Ziedaar, Mijnheer de Voorzitter, - hoe ik erover denk. Kapitein Dinges - daar gaje! Santé!

Algemeene opgewondenheid. Kapitein Dinges, na zijn glas in één teug geledigd te hebben, vult het opnieuw en slaat een schitterenden toost op de kameraadschap in 't algemeen en die tusschen de Schutterij en de 'Staande armee' in 't bijzonder. De Voorzitter is diep bewogen en zegt, dat dit tooneel hem eene even roerende episode uit de krijgsgeschiedenis te binnen brengt, namelijk de ontmoeting tusschen Napoleon en Ney, op den terugtocht van Moskou, toen de Keizer den dapperen maarschalk met zijn handvol braven reeds verloren waande. Deze treffende vergelijking verhoogt de geestdrift, en de Voorzitter vindt hierin eene overwegende reden, om eenige fijne flesschen te laten aanrukken. Als de Voorzitter met een glas Cantemerle op den voortdurenden bloei en de harmonie van de 'Militaire conferentie te Kooldorp' heeft gedronken, is het woord aan het lid Grutter, die daarop het volgende zegt.

Behalve in de Tweede zijn er ook in de Eerste Kamer stemmen opgegaan tegen het beleid van den Minister. Verleden jaar stemde het lid der Eerste Kamer Merkes van Gendt vóór de begrooting, dit jaar ertegen op de volgende gronden. 'Des Ministers maatregelen hadden moeten vooraf zijn gegaan door een regeling van militie en schutte-

rijen. De verhooging van het militiecontingent met 1600 man zou tot groote kosten en lasten voor de bevolking aanleiding geven.' Het ware, volgens Spr., beter geweest op eene wijziging der grondwet te wachten, waarbij de diensttijd der militie zou kunnen verlengd worden. Ook tegen de opkomst in October had Spr. bezwaar. Ook 's Ministers voornemen, om de schutterijen eerst bij mobilisatie volledig te organiseeren, acht hij verkeerd. Spr. zegt verder, dat er in 't algemeen malaise in het Leger heerscht, omdat de Minister de toekomst van vele officieren afsnijdt; dat wordt nog erger door het plan van den Minister, om een regiment cavalerie op te heffen. De tractements-verbetering, door den Minister bij wijze van pleister op de wonde gelegd, zal niet baten. Eindelijk dringt Spr. aan op eene herziening van het Weduwen- en weezenfonds bij het Leger, op gelijke grondslagen van uitkeering als die van het burgerlijk pensioenfonds. Hoewel ik eene enkele van deze beschouwingen minder juist vind, stem ik er toch over 't geheel mede in. In de allereerste plaats ben ik het met het genoemde lid eens, dat de wijziging der militie- en schutterijwetten vooraf had moeten gaan. De Minister verdedigt zich door te zeggen: 'De reorganisatie van het Leger behoort tot de reeks der maatregelen, noodig om ons in een beteren toestand te brengen, die dringend noodig is, omdat andere maatregelen er op wachten en er deels van afhankelijk zijn.'.... Heeft nu de Minister door deze onbestemde phrase bewezen, dat zijne organisatie urgent was? Ik beweer van neen. Had de Minister willen bewijzen, dan had hij de moeite dienen te nemen de 'maatregelen' op te noemen, die op de reorganisatie wachten. Maar hier hult zich de Minister in die veelbeteekenende geheimzinnigheid, waarvan de politici zich bedienen, als ze iets te verzwijgen of niets te zeggen hebben. Te recht gewaagt het genoemde lid van de malaise, die in het Leger heerscht, en zegt, dat de pleister op de wonde, de tractements-verhooging van sommige officieren, niet veel zal helpen. De Minister zegt in zijne toelichtende memorie alweder: 'Om dit plan' - namelijk het volhouden van den oorlog - 'ten uitvoer te brengen, is het noodig dat door de bevolking met geestdrift aan den oorlog wordt deelgenomen. De Regeering houdt zich overtuigd dat daartoe een beroep op de vaderlandsliefde der natie niet vruchteloos zal zijn, en zij rekent er op, dat elk Nederlander bereid zal worden gevonden voor het behoud onzer onafhankelijkheid zijn plicht te doen.' Als men zulke factoren bij de defensie in rekening brengt, is 't gemakkelijk, tot het resultaat te komen, dat alles is *pour le mieux dans le meilleur des mondes*. Dan komt het er ook niet veel op aan, hoe de geest van het Leger in vredestijd is; men kan immers toch met de menschen doen, wat men wil; officieren kunnen geene grève maken; ze kunnen hun ontslag vragen, maar dat behoeft men hun niet te geven. Wat komt die geest erop aan! Laat ze maar pruttelen en zuur kijken, als ze maar oppassen, dat wij 't niet merken; anders zullen

we 't hun weten in te peperen. Hoe meer notitie men van dien ‘geest’ neemt, hoe veeleischender de menschen worden.

‘Een beroep op de vaderlandsliefde der natie’, zegt de Minister. Ja, dat is je bol. 't Is ook vrij wat gemakkelijker dan een goed plan tot organisatie en mobilisatie der Schutterij. 't Is opmerkelijk, dat een zoo slim man als deze Minister zich zoo in de kaart laat kijken. Z.E. komt altijd weer op die vaderlandsche geestdrift terug, en dat bewijst, dunkt mij, dat die beloofde militie- en schutterijwetten al heel weinig om 't lijf zullen hebben. Ja, iedereen zal wel bereid zijn voor 't behoud onzer onafhankelijkheid zijn plicht te doen. Doch de vraag is: waartoe de Minister bereid is, om zelf behoorlijk zijn plicht te doen. Laat hij, in plaats van op de nationale geestdrift te anticipeeren en te speculeeren, zorgen, dat bij 't Leger steeds een goede geest heerscht - dat behoort tot het departement van den Minister. En dan de herziening van het Weduwenfonds. Ja, mijne Heeren - 't is, zooals hier vroeger is gezegd. De commissie, die na veel en langdurigen arbeid hare taak had volbracht, schijnt weer werk voor niets gedaan te hebben. De Minister schijnt den maatregel, door zijn voorganger op 't getouw gezet, niet urgent te vinden. De weduwen met drie kinderen kunnen best met *f* 300 en *f* 400 per jaar toe. Iemand, die jaarlijks *f* 12000 tractement heeft en er ruim de helft van kan overleggen, schijnt de financieele quaesties van een eenigszins ander standpunt te bezien dan iemand met een huishouden, die maar *f* 2000 per jaar heeft en eer te kort komt dan overlegt. Dat noemt men het individueel standpunt, mijne Heeren; maar ik ben van oordeel, dat het de plicht is van staatslieden zich op het algemeen, niet op een individueel standpunt te plaatsen. Ik wenschte ook wel terug te komen op een gezegde van het geacht lid uit Lummeloord, namelijk: dat onze bewindsmannen zoo wijs zijn, zich Oost-Indisch doof te houden, hun gang te gaan en de opposanten zich de kaken te laten opblazen. Ik vraag eenvoudig, of ‘macht’ beteekent ‘recht’? Mocht dat zoo zijn, dan hebben zulke bewindslieden gelijk; maar indien macht en r e c h t v a a r d i g h e i d hand aan hand behooren te gaan, dan valt er nog al eens iets aan te merken op de handelingen van sommigen onzer regeeringsmannen.

K a p i t e i n D i n g e s. Het zij mij vergund, het geachte lid Grutter te doen opmerken, dat zulke beschuldigingen bedenkelijk zijn, indien ze niet door voorbeelden kunnen worden gestaafd.

H e t l i d G r u t t e r. Om voorbeelden te kunnen bijbrengen, zou ik namen dienen te noemen, en dat wenschte ik liever te vermijden; maar ik wil ook den schijn niet hebben, dien het geachte lid uit Lummeloord op mij tracht te laden, en daarom het volgende: Gewoonlijk neemt men voor de betrekking van militie-commissaris oud-hoofdofficieren van het Leger, die dan ook uit den aard hunner vorige positie er de meeste geschiktheid toe bezitten. 't Is ook natuurlijk, dat er

steeds tal van sollicitanten op de adspirantenlijst staan, en daaronder zijn gepensionneerden, die op een inkomen van *f* 1300, *f* 1500 of *f* 1800 moeten teren en hun kinderen eene opvoeding geven. Voor zulke tobbers is eene betrekking, die hun een *f* 600 of *f* 700 per jaar meer geeft, eene uitkomst. Nu zou men zeggen, dat men, overeenkomstig het beginsel van goed recht, uit al die sollicitanten, voor zoover ze nog de geschiktheid bezitten, telkens hen zou kiezen, die de oudste en beste brieven hebben. Och neen; gedurig wordt men bij die benoemingen verrast door namen, waarop niemand had gerekend. Onlangs steeg die verrassing inderdaad tot verbazing, toen op denzelfden datum twee militie-commissarissen werden benoemd, waarvan de een nog in activiteit was - iets wat anders nooit gebeurt - terwijl de andere daags te voren was gepensionneerd. Nu komen er bij deze benoeming nog de volgende karakteristieke bijzonderheden. De eerste titularis, Baron B., kon geene bijzondere verdiensten bezitten, daar hij ongeschikt tot verdere bevordering werd geoordeeld. De tweede, Baron G., verkeerde volkomen in hetzelfde geval, maar wat nog fraaier was, deze hoofdofficier behoorde tot de zeemacht en was even te voren gepensionneerd met *f* 1800 plus *f* 1050 jaarlijksche verhooging voor dienst onder de keerkringen; derhalve *f* 2850 's jaars - een pensioen, op weinig na gelijk aan dat van luitenant-generaal. Nu geloof ik, dat men recht heeft te vragen, welke bijzondere aanspraken bedoelde heeren konden laten gelden, om zoovelen hunner oudere makkers, die sinds jaren reikhalzend naar eene kleine verhooging van hun schraal pensioen uitzien, voorbij te gaan, en vooral wenschte ik de vraag te stellen, of het billijk is, dat een marine-officier met een zwaar pensioen zoo boven zijne armere kameraden van de landmacht wordt voorgetrokken. Zouden de heeren nu ook willen tegenspreken, dat dergelijke benoemingen onder de rubriek favoritisme behooren?

D e K o l o n e l. Lieve deugd, mijn waarde Grutter, hoe kun je nu zoo vinnig tegen zulke brave, hooge autoriteiten te velde trekken? De menschen, die 't gezag in handen hebben, behoeven u en mij immers geen rekenschap van hun doen en laten te geven? Als de heeren in de Kamers zich met zulke dingen maar niet bemoeien; voor 't overige gedeelte van de natie komt het er volstrekt niet op aan, of 't iets goed of verkeerd vindt. 't Zou wat moois zijn, als men 't zoover in de wereld heeft gebracht, dat men mede aan 't roer van Staat zit, en dan zijne vriendjes of de vriendjes van zijne vriendjes nog niet eens aan een baantje mocht helpen! Neen, man, ik zie wel, dat je ook al van die.... hoe zal ik 't noemen, van die republikeinsche, van die socialistische ideeën hebt, die een jongmensch in eene uniform alles behalve fraai staan. Wat hagel, als jij eens minister wordt - wat best kan gebeuren - zou je dan mij, je ouden vriend, ook niet aan een baantje en een lintje in 't knoopsgat willen helpen? Als je 't niet deedt; zou ik 't, om de waarheid te zeggen, alles behalve mooi vinden.

H e t l i d G r u t t e r. Mijn hooggeachte vriend de Kolonel kan zich verzekerd houden, dat, mocht ik het eenmaal zoover brengen, ik met een gerust geweten hem de belooning zal trachten te verschaffen, waarop hij wegens zijne verdiensten aanspraak heeft.

D e K o l o n e l. Dankje, Grutter. Je gezondheid. Weet je, waar ik wel liefhebberij in zou hebben? Bij voorbeeld in de betrekking van kolonel-generaal van alle Plattelanders en den Landstorm samen, met eene ordentelijke toelage. Fourage voor paarden is niet noodig, want zie je, dat gedeelte van onze krijgsmacht is bestemd, om den dienst op sloffen te verrichten, en dus denk ik, dat de opperbevelhebber het werk ook best op zijne slofjes af zal kunnen. Knoop het s.v.p. eens in je oor, en dan, bij gelegenheid, houd ik me gerecommandeerd. Thans, geachte Voorzitter, wenschte ik nog het een en ander in 't midden te brengen over de jongste Oorlogs-begrooting. Er is zoo straks gezegd, dat de aanneming der Begrooting een bewijs was, dat de Minister het vertrouwen der Vertegenwoordiging bezat. Ik heb die bewering weersproken, en ik kom er nogmaals op terug. Onder de voorstemmers waren er verscheidenen, die ernstige bedenkingen tegen 's Ministers beleid hadden. Een van die leden verklaarde zelfs openlijk, ‘dat hij dezen Minister zijn politiek vertrouwen moest ontzeggen. Stemde hij vóór de Begrooting - zooals hij werkelijk deed - dan lag daaraan geen politiek vertrouwen ten grondslag.’ Over 't algemeen kan men 't er gerust voor houden, dat de voorname reden der aanneming van het budget was de vrees voor minister-verwisseling.

De debatten over de begrooting muntten ditmaal uit door eene armzaligheid in argumenten van de zijde der Vertegenwoordiging, die 't den Minister bijzonder gemakkelijk maakten, zijn 21 millioen in het Danaïden-vat over te werpen. Ik zeg ‘armzalig’, maar 't is waarlijk een te zoetvloeiend woord voor zooveel ellendigs. Hoe kan men met een gerust geweten heenstappen over zulk eene diepe aderlating in 's Lands welvaart? 't Gaat mijn begrip te boven. Men moet de leuterpraat, waarop kamerleden en Minister elkander wederkeerig vergasten, hooren of lezen, om niet verbaasd te staan over al de wassen neuzen, die men elkaar aanzet. Zoo zegt de Minister met de hem eigen staalhardheid: ‘Wat de quaestie van den persoonlijken dienstplicht betreft, vat ik dien in meer absoluten zin op dan zij die dezen plicht alleen op het Leger willen toepassen’, en Z.E. gelooft, ‘dat die taak evengoed op de Schutterij als op het Leger is toe te passen, maar dat er dan ook niets onbillijks in gelegen is om de plaatsvervangers toe te laten, teneinde de goede elementen alsdan voor de Schutterij te behouden’. Zoo maakt de Minister zich weer van de *question brûlante* - den persoonlijken dienstplicht - af. Hij wil wel de schutters laten dienen, maar 't komt er niet op aan, of ze vroeger onder de wapenen hebben gestaan - of ze soldaat zijn, alvorens schutter te worden. De ‘geestdrift en de vaderlandsliefde’ suppleeren alles. Maar waarom dan 21

millioen per jaar uitgegeven? Een schutter is een soldaat - volgens den Minister - want hij krijgt een schutterpak en een slecht geweer. Dat is de persoonlijke dienstplicht, in absoluten zin opgevat, volgens den heer Reuther, en daar gaat maar niets boven. Scharnhorst en Von Stein wisten er niets van, toen zij, ook speculeerende op de vaderlandsliefde en geestdrift van het Pruisische volk, hun stelsel van algemeenen dienstplicht wisten in te voeren. Zulke sukkelaars! Nu heeft Pruisen door dat stelsel wel verbazingwekkende overwinningen behaald, na eerst Napoleon I te hebben verpletterd - wat waarschijnlijk niet gebeurd zou zijn, als de Pruisische natie in den toestand van verzwakking ware gebleven, waarin de eerste Fransche keizer het had gebracht - maar dat telt niet; want volgens den Minister en zijne medepraters deugt dat stelsel speciaal voor o n s niet. Waarom? Onze fatsoenlijke jongens kunnen niet tegen den tocht; en 't dagelijksch verkeer met andere slechte jongens, die de spits moeten afbijten, lijkt die veelbelovende jongelui niet; en de uniformiteit zou immers ook gevaar loopen? - ‘De taak van den persoonlijken dienstplicht is evengoed op de Schutterij als op het Leger toe te passen’, zegt de Minister - ten minste als de courant, waaruit ik 't heb gehaald, het gesprokene juist weergeeft - ‘en daarom vat hij dien plicht in meer absoluten zin op dan zij die hem alleen op het Leger willen toepassen’. Het zijn inderdaad merkwaardige woorden. Wel is waar heb ik nooit gehoord van een plicht en eene taak op iemand toe te passen - wel van iemand eene taak of een plicht op te leggen - maar dat doet er niet toe; in de Kamer wordt zooveel onzin verteld, dat deze kleinigheid er best door kan. Maar ik vind het merkwaardig, dat de Minister verklaart, den persoonlijken dienstplicht in den superlativus van absoluut op te vatten. De Minister doet dat natuurlijk geheel uit eigen beweging; niemand heeft hem erom verzocht, en daarom is 't al heel verdienstelijk. ‘Er is dan ook’, voegt de Minister aan zijne absolute tirade toe - en dat is er nu eigenlijk de quintessens van - ‘er is dus niets onbillijks in gelegen om de plaatsvervanging toe te laten, teneinde de goede elementen voor de Schutterij te behouden.’ Zie, Mijnheer de Voorzitter, als men zoo iets leest, dan wrijft men zich de oogen eens uit, denkende, dat men niet goed gezien heeft; men leest het nog eens over, en als men dan de overtuiging krijgt, dat het er wel degelijk staat, vraagt men zich in stilte af: ‘Ben i k nu gek, of is de ander 't?’ De slechtste elementen moeten dus *per se* blijven voor het Leger, de kern onzer krijgsmacht, voor het gedeelte, waaraan de zwaarste taak is toebedeeld. En zulk geredekavel hoort men in de Kamer met een ernstig gezicht aan en slikt het, God beter 't, zoo gaafweg, zonder eene spier te vertrekken. - 't Is sterk.

Neen, er is op die manier niets onbillijks in, de plaatsvervanging toe te laten! De Minister snapt de geremplaceerd en later toch, zegt hij; maar hoe hij die beste elementen geoefend zal krijgen, dat is iets,

ziet ge, wat er minder op aankomt. Over de nijpende behoefte aan kader tobt deze Minister 't allerminst. Misschien wordt het later wel bij den koekebakker gebakken of in de geschutgieterij gegoten. Bijzonder fraai zijn de woorden, waarmede de Minister zijne rede in de Tweede Kamer besluit: ‘Welke ook de uitslag zij’, zegt hij, ‘welke beslissing de Kamer ook moge nemen over mijn gedane of aangekondigde voorstellen, ik hoop de overtuiging te hebben gevestigd, dat het doel van al mijn pogen is om mede te werken tot de verdediging van de onafhankelijkheid van het ons allen zoo dierbaar vaderland.’ - Ik lees niet, dat op dit schitterend vuurwerk van welsprekendheid een daverend applaus volgde, en dat verwondert me inderdaad. Van eene vergadering, zoo verzot op sierlijke welbespraaktheid, had men toch blijken van bijval mogen verwachten na zulk eene heerlijke proef van rhetorica. 't Was toch blijkbaar ook 's Ministers doel, de ‘geestdrift’ der kamerleden op te wekken - geestdrift voor ‘de verdediging van de onafhankelijkheid van het ons allen zoo dierbaar vaderland’ niet alleen, maar ook voor 's Ministers budget. En dan blijven zulke menschen koud bij zooveel gloed en vaderlandlievende warmte! En dan zegt nog wel een lid er bot bovenop, dat de Minister hem niet heeft overtuigd. 't Is waarachtig zonde en schande.

Ik wenschte nog even stil te staan bij 'tgeen in de Kamer is gezegd door eene onzer militaire specialiteiten, den grooten krijgskundige, van wien hier vroeger reeds is gewaagd. Deze Edelmogende zou niet alleen de departementen van Marine en Koloniën willen vereenigen onder één hoofd, maar zelfs het Departement van Oorlog erbij willen voegen. Men moet erkennen, mijne Heeren, dat indien dit ideaal des genialen mans tot verwezenlijking kwam, onze defensie voorgoed verzekerd zou zijn. Dan was in eens de quaestie uit; dan konden we 's avonds gerust de slaapmuts over de ooren trekken en onder 't neuriën van: *Lieb Vaterland, kannst ruhig sein*, insoezen. Ja, wat drommel, hoe komt het toch, dat nog niemand dat lumineus idee heeft gehad? Zonderling, hè? Enfin, 't is alweer het ei van Columbus. Nu zou iedereen 't wel willen laten voorkomen, alsof 't denkbeeld van hem ware uitgegaan. Maar, jawel - 't behoort eenig en alleen aan onzen organisateur. Niemand kan 't hem ontnemen: 't staat gedrukt in de kranten, en daar is 't veilig voor plagiaat. ZijnEdelmogende zegt het ook maar niet zoo losweg - neen, hij betoogt zijne stelling; immers zegt hij: ‘Land- en zeemacht zullen in oorlogstijd geheel voor één doel moeten werkzaam zijn.’ - Derhalve is één Minister voor beiden genoeg. Nu ben ik erover gaan nadenken, en toen is mij 't navolgende gebleken - zooals 't u ook blijken zal, hoop ik, mijne Heeren: - Daar het geld de zenuw is van den oorlog, moeten de financiën natuurlijk ook tot hetzelfde doel werkzaam zijn. Bijgevolg zou ik, met goedvinden van onzen reorganisateur, het Departement van Financiën bij de drie genoemde departementen willen voegen. Daar verder het water bij

onze defensie zulk eene groote rol moet spelen, zou ik ervoor zijn, het Departement van Waterstaat, enzoovoort bij de reeds genoemde vier departementen in te smelten. En daar alle belangen van waterstaat, handel en nijverheid eigenlijk thuis behooren bij Binnenlandsche Zaken, zou 't, dunkt me, doelmatig zijn, ook dit departement bij de reeds genoemde vijf te doen aansluiten. Eindelijk, daar we in oorlogstijd voornamelijk met het buitenland rekening te houden hebben, zou ik ervoor zijn Buitenlandsche Zaken bij de vorigen te interpoleeren. - Jammer, dat Eeredienst niet meer bestaat. Dat departement voegde ik 't allereerst bij dat van Oorlog. Eene gelukkigere combinatie toch laat zich moeilijk denken, daar zelfs de specialiteiten in de Kamer aan onze defensie twijfelen, zoolang het gedwongen kerkgaan niet weer wordt ingevoerd en sommige militairen zich van tijd tot tijd nog een vloek laten ontvallen. Nog om andere redenen zou die combinatie wenschelijk zijn; maar de heeren gelieven die zelf op te sporen. De geachte Afgevaardigde brengt verder hulde en lof aan den Minister. Hij vindt alles voortreffelijk, wat deze Minister doet, op enkele kleinigheden na. ‘Kan ik in vele opzichten met den Minister medegaan’, zegt hij, ‘toch deel ik zijn zienswijze niet geheel. In de eerste plaats deel ik niet 's Ministers plan met de Schutterij. Met dergelijke voorstellen zal Spr. nimmer medegaan, want daaruit zou een ondragelijke last voor de bevolking van het platteland voortvloeien.’ - Komt dus de nieuwe Schutterijwet voor den dag, dan weet het Ministerie, waaraan het zich heeft te houden ten opzichte van dezen Afgevaardigde, die ook geen persoonlijken dienstplicht wil en de Schutterij het leven niet lastig wil maken. ‘In de tweede plaats kan Spr. zich niet vereenigen met de dislocatieplannen van den Minister. Geen stad in Nederland is meer geschikt voor de oefeningen van het Leger gelegen dan 's Bosch, een stad die alle voordeelen voor een groot garnizoen in zich vereenigt. En toch wil de Minister het garnizoen van die plaats aanzienlijk verminderen, terwijl er nog onlangs aanzienlijke uitgaven zijn besteed voor een exercitie-terrein en andere garnizoens-inrichtingen.’ - 't Is natuurlijk heel toevallig, dat juist het eenige, dat van de dislocatie-plannen des Ministers in de oogen van den Afgevaardigde uit 's-Bosch niet deugt, de vermindering van 't garnizoen dier plaats is. 't Andere schijnt goed te zijn. Ook hier bewijst de Spreker weer zijne stelling: ‘Er is in heel Nederland’, zegt hij, ‘geen stad meer geschikt voor de oefeningen dan 's Hertogenbosch.’ Zou de Spr. misschien bedoelen geschikt voor de oefeningen van de pontonniers in 't roeien en voor de mineurs in 't maken van waterkeeringen? Maar waar houdt de infanterie ergens hare oefeningen, als Den Bosch tot aan de ooren in 't water zit en als later buiten alles dras staat? Nietwaar, mijnheer de Afgegevaardigde: *Chacun doit prêcher pour sa paroisse?* Daarom gaat men naar de algemeene Landsvergadering. *Les intérêts du Clocher* gaan boven *les intérêts du Pays*. Nu weet ik niet, of ik goed ben inge-

licht, maar men heeft mij verzekerd, dat deze zelfde afgevaardigde vroeger juist van een tegenovergesteld gevoelen was, n.l. dat Den Bosch, om zijne slechte oefeningsterreinen, niet of minder geschikt was als garnizoensplaats. In zekere archieven zou dergelijke verklaring nog wel te vinden zijn.

De 1ste Luitenant der Rustende heeft zich nog niet in het debat gemengd, omdat hij zwaar verkouden is. Het spreken valt hem dus moeilijk; maar toch wenschte hij nu wel een woord te zeggen. Het heeft hem genoegen gedaan, dat de discussiën, die een bedenkelijk karakter begonnen aan te nemen, met een hartelijken dronk op de eensgezindheid weder binnen de behoorlijke palen zijn teruggebracht, maar hij kan niet verzwijgen, dat er veel is gesproken, wat hem hoogst onaangenaam heeft getroffen. De Schutterij, waartoe hij de eer heeft te behooren, schijnt voor een paar leden der Vereeniging een steen des aanstoots te zijn. Waartoe steeds die Schutterij aangevallen? De schutters doen hun plicht, en als de wet op de Schutterij gebreken heeft, is 't hunne schuld niet. De militiewet is immers ook niet volmaakt, maar niemand onzer zal er den officier van het Leger een verwijt uit maken.

Het lid Grutter stemt dit volmondig toe, maar doet opmerken, dat in deze Vergadering steeds hulde is gebracht aan den goeden wil, de vaderlandsliefde, enzoovoort van de Schutterij, maar hij meent tevens te moeten zeggen, dat slechte wetten eindelijk slechte burgers maken. Dat kan niet anders. Hij vestigt de aandacht op gevallen als dit: Een luitenant der Schutterij werd schuldig verklaard aan plichtverzuim en veroordeeld tot eene boete. De luitenant komt in appèl en verdedigt zich met het argument, dat hij als compagnies-commandant niet kan staan onder een ander compagnies-commandant; dus in oorlogstijd ook niet, als de bataljons-commandant buiten gevecht is. Waar zulke begrippen van ondergeschiktheid zijn geworteld, breng daar dan in een nijpend oogenblik eens verandering in. Daartoe is een tooverstaf noodig, dien wij niet bezitten. Een der groote voordeelen van den persoonlijken dienstplicht is het besef van de noodzakelijkheid der krijgstucht, dat den jeugdigen soldaat wordt ingeprent en, eenmaal goed ingeprent, hem bijblijft. Keeren we terug tot het verledene, dan zien we onze schutterijen, tijdens het Belgisch conflict, behoorlijk gedisciplineerd, geoefend en aangevoerd; maar dat alles was het werk van kalm overleg, de vrucht van langdurige voorbereiding geweest. Zien we in de toekomst, die ons een ‘snel verloopenden’ oorlog kan brengen, dan is 't mij een raadsel, hoe zoo in eens, door een tooverslag, de Schutterij zal gehoorzamen aan officieren, die òf slechts gedeeltelijk òf in 't geheel niet op de hoogte van hunne taak zijn en wier begrippen van krijgstucht medelijden inboezemen. Is het onlangs ook niet gebeurd, dat eene geheele compagnie in verzet kwam tegen de bevelen harer meerderen? Dat zijn zeer bedroevende feiten - uit-

vloeisels van eene ellendige, onmogelijke wet, en evenveel ernstige waarschuwingen, om, nu 't misschien nog niet te laat is, geen dag, geen uur te laten voorbijgaan, om een einde te maken aan een toestand, die, bij een onverwacht uitbrekenden oorlog, al ons defensie-vermogen verlammen en het land te gronde richten zal. Dit is mijne overtuiging, mijne Heeren, en daarom acht ook ik de Regeering en de Vertegenwoordiging niet jegens de Natie, jegens het Vaderland verantwoord, nu ze ons weer een begrootingsjaar hebben doen intreden, dat ons ongeveer voor dezelfde onmogelijke toestanden laat, waarin we sinds jaren verkeeren, en met eene zeer onbestemde hoop op eindelijke verbetering in 't verschiet. Ik heb gezegd.

Wegens het ver gevorderd uur sluit de Voorzitter de Vergadering.

Letterkunde.

Oorspronkelijke romans.

Monte-Carlo, door J.J. Cremer. Amsterdam, D. Noothoven van Goor.
In eer hersteld, door A. Ising. Arnhem, J. Minkman. (Roman-bibliotheek, 26e deel.)
Eene schitterende 'carrière', door dr. Jan ten Brink, Leiden, A.W. Sijthoff.

Alice, oorspronkelijke roman van P.F. Brunings. Alkmaar, P. Kluitman.

Uit het leven, novellen door W. Otto. Haarlem, W.C. de Graaff.
De medeplichtige, roman van J.F.G. Bredenberg. Leiden, A.W. Sijthoff.

Bijna verloren, door M.C. Frank. Haarlem, Erven F. Bohn. (Bibliotheek van Nederlandsche schrijfsters, 2de Serie, 3de deel.)
Arend, novelle door Elisabeth. Deventer, H.J. ter Gunne.
Uit een jong leven, door Henriette Pole. Arnhem, J. Minkman. (Roman-bibliotheek, 27e deel.)
Vrouw Lijsbeth's pleegkind, oorspronkelijke novelle door Frisius. Franeker, T. Telenga.
Hiram, geschiedkundige roman in twee deelen, door J. Hendrik van Balen. Schiedam, H.A.M. Roelants.

Wie bij het hooger klimmen van den vloed van door vrouwen geschreven romans zich met bekommering afgevraagd heeft, of onze oorspronkelijke literatuur ook geheel tot het spinrokken vervallen is, mag zich geruststellen bij de inzage van het bovenstaand lijstje, waarop bekende namen van het mannelijk geslacht voorkomen, wier werken onze letterkunde in de laatste maanden hebben verrijkt. Cremer, Ising en Ten Brink met grootere of kleinere lettervruchten in de bres, waar reeds een man als Vosmaer heeft post gevat, opkomende voor de eer van hun geslacht en gesteund door wapenbroeders, die met roem uit menig gevecht zijn teruggekomen, ziedaar een gevaarlijke tegenstand, wel berekend, om haar te doen afdeinzen, die met den overmoed en de lichtzinnigheid van hare sekse tegen den Nederlandschen zangberg zijn opgetogen, wanende, dat die even gemakkelijk door een *coup de main* zou te vermeesteren zijn als het eerste 't beste mannenhart, op welks verovering zij de zinnen hadden gezet. Is de stoute aanval afgeslagen? Hebben de moedige Nederlandsche auteurs de eer van hun geslacht hoog gehouden en de waarheid der uitdrukking: *Du côté de la barbe est la toute-puissance*, ook op letterkundig gebied boven

elken twijfel gesteld? Ziedaar, wat ons tegenwoordig overzicht ons leeren kan. Zooveel is zeker, dat men bij eene onderlinge vergelijking van de voor ons liggende romantische werken den eerepalm zonder moeite aan het sterke geslacht zal toekennen; doch het gehalte ervan is over het algemeen niet hoog genoeg, om die overwinning schitterend en beslissend te noemen.

De nagelaten schets van Cremer - want meer is zijn *Monte-Carlo* niet - zal zonder twijfel een goed onthaal vinden bij het lezend publiek. Zij bevat eene korte, maar keurige beschrijving van het schoone plaatsje aan de Middellandsche Zee, waar de aloë's, cactussen en andere half-tropische planten als onkruid groeien en aan het landschap een Afrikaansch aanzien geven, en waar te midden van de deels trotsche, deels liefelijke natuur het spel, als eene logge Jaggernautskar, de willig hem in den weg gestorte slachtoffers met zijne raderen verplettert. Met de bekende gemoedelijkheid, die een der voornaamste factoren van Cremer's populariteit uitmaakt, staat hij stil bij het barbaarsch vermaak van het duivenschieten - een vermaak, waarover zelfs de Duitsche Keizer, in wiens oog een honderdduizendtal menschenlevens niet opwegen tegen politieke bedoelingen en eerzuchtige plannen, zijn afschuw te kennen heeft gegeven - en schildert hij ons, na eenige typen van speeltafelgasten te hebben geschetst, in eene korte novelle - liever: in een paar losse tafereeltjes - de treurige gevolgen van het toegeven aan den hartstocht van het spel. Er is op het verhaaltje wel een en ander aan te merken; een misverstand, opzettelijk door den schrijver veroorzaakt, moet de spanning daarin verschaffen, die uit de stof zelve niet te trekken was, - doch daarbij willen wij niet stilstaan. Een weemoedig gevoel, dat we hier Cremer's laatste lettervrucht voor ons hebben, doet ons alleen letten op de verdienstelijke beschrijvingen, die we in deze bladzijden vinden, en op het zuiver gevoel en de naïeve hartelijkheid, die eruit spreken. De erkentelijkheid en sympathie, die Gerard Keller in zijne korte voorrede voor dit laatste werk van zijn overleden vriend vorderde, zullen bij het publiek, dat den schrijver zoo liefhad, voorzeker gevonden worden en ook bij ons niet ontbreken.

In diezelfde voorrede verhaalt Keller van Cremer's zorgvuldige en bezadigde manier van werken, in welk opzicht hij aan alle tegenwoordige en toekomstige letterkundigen ten voorbeeld mag worden gesteld. Cremer's ‘kopie’ onderscheidde zich door duidelijkheid, leesbaarheid, regelmatigheid en netheid, die getuigden, dat de auteur niet geaarzeld heeft in de keus zijner woorden; dat hij wist, wat hij schreef, en niet geschreven had, vóórdat hij had nagedacht; dezelfde kalmte, die elk denkbeeld aan haastig terneergeworpen invallen uitsluit.

‘Zoo zag er altijd zijn handschrift na de eerste wording uit. Dan liet hij het rusten, om het eenigen tijd later weder met frisschen geest

aan eigen kritiek te onderwerpen. Dan vulde hij aan, verbeterde hij eenig woord of uitdrukking, die niet juist zijne bedoeling weergaf. Enkele volzinnen werden geschrapt, die den gang der handeling vertraagden of aan den indruk schaadden; hier en daar werden een paar woorden bijgevoegd, om den overgang geleidelijker, den stijl vloeiender te maken. Nieuwe regels werden aangegeven, om beter den toestand te doen waardeeren en aan de interpunctie de zorg besteed, die anderen zoo vaak verzuimen. Inkt en schrift en zelfs het verschil van papier bewezen, dat er een betrekkelijk lang tijdsverloop lag tusschen het oorspronkelijke stuk en zijne voltooiing; maar in de gedachte zelve, in den loop van het verhaal, is niets veranderd, omdat Cremer nooit zijn arbeid begon vóór hij volkomen wist wat die worden moest. Maar hij leverde hem ook niet af, vóór die geheel beantwoordde aan hetgeen hij zich had voorgesteld en - gelijk hijzelf het uitdrukte - iets gegeven had "zoo goed als hij het *kon* geven."'

Wie geroepen is, met onze hedendaagsche letterkundigen zoo te zeggen mede te leven, de werken, die zij in 't licht gelieven te zenden, te lezen en te herlezen, om er een zooveel mogelijk onpartijdig en vooral objectief oordeel over uit te spreken, zal deze woorden niet dan met een diepen zucht kunnen lezen. Hoezeer verschilt de gewone wijze van werken van velen onzer letterkundigen van de hier geschetste! Hoever zijn we van de bekende lessen van Horatius en Boileau vervreemd! Hoe kan men in onzen tijd van snel-leven er ook aan denken, zijn werk negen jaren te laten liggen, voordat men er de wereld mede verrijkt, of 'zonder ophouden zijn arbeid te polijsten en te herpolijsten'! Zoo menige lettervrucht - ook het lijstje hierboven bevat er van deze soort - draagt de overvloedige blijken van eene geheel andere behandeling, van *currente calamo* nedergepend te zijn, een bewijs van eene wel uitbundige phantasie, die de techniek van het schrijven vooruitloopt, doch het kunstwerk zelf berooft van die groote eigenschappen, onmisbare voorwaarden van levenskracht en duurzaamheid, die men weldoordachtheid, bezadigdheid, rust en kalmte heet. Deze laatste schets van Cremer werd in April 1879 te Nice geschreven; in Juni 1880 ontviel de gevierde schrijver aan het vaderland. Wie onder onze jeugdige letterkundigen van beide seksen zou zijne lettervrucht zoolang aan de bewonderende waardeering van vriendschappelijke critici en van het welwillend publiek onthouden hebben?

Toen een der vrienden van Racine den dichter eens vroeg, hoe 't met een treurspel stond, dat hij gezegd had onder handen te hebben, kreeg hij ten antwoord: 'Mijn treurspel is af; het behoeft nog maar opgeschreven te worden.'

Menigeen heeft dit gezegde als een paradox aangezien en er zich vroolijk mede gemaakt, en toch ligt er het beste recept voor elken letterkundigen arbeid in opgesloten, een recept, helaas! in onze letterkundige keukens maar al te weinig gevolgd; reden, waarom ons zooveel

ongare spijzen worden voorgezet. Bij de meesten onzer jongere auteurs, dames zoowel als heeren, vindt men geen spoor van zelfbeperking, scherpe critiek op eigen werk of van gezetten voorarbeid; menigeen schijnt, eenmaal een geschiedenisje verzonnen hebbende, maar eenvoudig aan 't schrijven te gaan. Hoe grooter de phantasie, hoe verder de afdwalingen, die den schrijver verwarren en den lezer vermoeien. Onder de heden te bespreken schrijvers is er zelfs een, die zich in de namen zijner personen vergist en A. noemt, waar hij over B. wil spreken. Zoo iets zou aan Cremer niet overkomen zijn; zoo iets kan geen schrijver overkomen, die met de zorg vervuld is, om zijne beste krachten in zijn arbeid te leggen; die achting gevoelt voor zijn publiek, voor zijn eigen naam en voor zijne kunst.

Aan Ising's *In eer hersteld* kunnen dergelijke slordigheid en oppervlakkigheid niet verweten worden. Zonder overdrijving of gemaaktheid - de even gevaarlijke Charybdis, die, tegenover de aangewezen Scylla, het vaarwater van een auteur onveilig maakt - zet hij zijn verhaal rustig, met gepaste zorg voor den goeden vorm voort. Hij doet ons kennis maken met twee broeders, door de in hunne familie erfelijke tering bedreigd. De een is vrijdenker, schrijver; hij onthoudt zich gevolg te geven aan de liefde, die hij voor een schoon meisje uit zijnen stand, eene bankiersdochter, gevoelt, omdat hij het eene gewetenszaak acht, door zijn huwelijk de nog ongeboren kinderen tot dezelfde ziekte, waarvan hij zich een aanstaand slachtoffer weet, te doemen. Zijn broeder, een geloovig, rechtzinnig man, ziet daarentegen in zijn toestand geen bezwaar, om zich te verloven. De bankiersdochter, welke den jongsten broeder eene oprechte liefde toedraagt en niets liever zou wenschen, dan dat hij haar ten huwelijk vroeg, gaat met hare ouders een zomer in België doorbrengen; zij weet de verloofde van den oudsten broeder over te halen, hetzelfde plaatsje voor hare *villegiatuur* uit te kiezen en te zorgen, dat de beide broeders haar vergezellen. Dat zal, zegt ze, de gezondheid der heeren veel goed doen, doch heimelijk denkt zij in den vertrouwelijken omgang aan de bekoorlijke Ourthe het hart van haren teringachtige te veroveren en hem hare hand daarvoor in ruil te geven. Zij heeft echter gerekend buiten eene andere Nederlandsche familie, die hetzelfde oord tot rustplaats uitgekozen heeft. Het is een bejaard generaal, pas afgetreden minister van oorlog, met zijne jonge, dichterlijke en letterkundig ontwikkelde vrouw, tot wie de jeugdige schrijver zich terstond aangetrokken gevoelt. De generaal vertrekt, en de omgang tusschen deze twee wordt langzamerhand vertrouwelijker; een anonieme brief, omtrent welks schrijfster de lezer behoorlijk wordt ingelicht, waarschuwt den echtgenoot, die zijne vrouw komt weghalen en haar bij zijne zuster, eene op een dorp wonende schildersweduwe, besteedt. Voor deze schoonzuster met strenge principes en afstootende vormen gevoelt de halfschuldige echtgenoote weinig

sympathie, zoodat zij, na eene min aangename bejegening, wegloopt naar Arnhem. Door een samenloop van omstandigheden, zooals alleen in romans plegen voor te vallen, belandt de vrouw in een verdacht huis van Gelderland's hoofdplaats, waaruit de schoonzuster haar met behulp der politie verlost, doch niet dan nadat zij aan haren in Duitschland reizenden *would-be* minnaar om geld tot hare loskooping geschreven heeft. Zij verzoent zich met hare schoonzuster, en de zaak zou hiermede uit zijn, zoo niet de vader der bankiersdochter, wiens zaken in de war zijn geraakt, na eene weinig eervolle liquidatie zich was komen nederzetten op hetzelfde dorp, waar de generaalsvrouw bij hare schoonzuster inwoont. Door het uithooren van dienstboden en het zich overgeven aan de omhelzingen van een Arnhemsch inspecteur van politie weet de jonge dame achter het geheim te komen van de reis harer gehate en gelukkiger mededingster naar Arnhem, en van dat oogenblik komt de laster op het tooneel. De opheldering volgt echter ter bekwamer tijd; de generaal en zijne echtgenoote raken verzoend en de roman eindigt met een briefje van de bankiersdochter, na een bezoek aan het sterfbed van den teringlijder naar het dorp harer woonplaats geschreven, waarin zij alle omtrent hare mededingster omloopende geruchten voor onwaar verklaart en de generaalsvrouw ‘in eer herstelt’.

Wij stuiten in dit verhaal op groote onwaarschijnlijkheden, welke in dit kort overzicht reeds kunnen gebleken zijn. Dat de jaloezie tot de grootste buitensporigheden kan drijven, is bekend; dat een beschaafd meisje door dien hartstocht kan verlaagd worden tot het schrijven van anonieme brieven, ten einde den man, die hare liefde niet beantwoordt, tot zich te brengen, kunnen we daarom desnoods aannemen. Maar dat eene welopgevoede, ongehuwde vrouw van goeden huize met een inspecteur van politie eenzame wegen omloopt en zich door hem laat zoenen, om in de bijzonderheden te vernemen, hoe hare medeminnares in een slecht huis is verdwaald geraakt, ziedaar een incident, dat wij ons niet zonder protest laten opdisschen. Ook het slecht wedervaren van de generaalsvrouw in Arnhem gaat de grenzen der mogelijkheid verre te buiten. Het ongeluk van de argelooze Klaasje Zevenster was, onder de omstandigheden, waarmede het gepaard ging, en lang vooruit voorbereid, als het was, zeer denkbaar; aan eene gehuwde vrouw kan iets dergelijks, vooral in de omstandigheden van Ising's roman, niet overkomen. En al ware 't ondenkbare geschied, het zou der generaalsvrouw immers maar één enkel woord hebben gekost, om uit dat huis ontslagen te zijn.

Behalve deze uiterlijke onmogelijkheden van het verhaal treft ons echter eene grootere fout: de tegenstrijdigheid in het karakter van den hoofdpersoon, Henri Davers. Zijn bovenaangeduid gemoedsbezwaar tegen het huwelijk is niet ongegrond. Men kan zich voorstellen, dat een man, die de kiemen van tering in zich omdraagt, aan de vrouw,

die hij werkelijk bemint, het grievend leed besparen wil van hare kinderen door de overgeërfde kwaal te zien wegslepen; is hij een man van karakter en ontwikkeld verstand, dan zal hij aan dat gemoedsbezwaar zijn eigen levensgenot opofferen en voor het geluk der beminde vrouw gedaan hebben, wat hij kon. Zulk een romanheld wordt belangwekkend en verovert onze sympathie. Maar 't is ook mogelijk, dat hij die schoone principes als voorwendsels gebruikt en de avances, hem door een mooi, gevierd en aantrekkelijk meisje gemaakt, ermee afwijst, niet omdat hij wezenlijk zichzelf aan haar toekomstig levensgeluk wil opofferen, maar omdat hij, uit traagheid en egoisme, de vrijheid en de genoegens van het ongehuwde leven boven het huwelijk met zijn nasleep van plichten en dagelijksche opofferingen verkiest en de liefde voor het meisje niet sterk genoeg is, om den evenaar te doen overslaan. Zulk een romanheld trekt volstrekt niet aan, maar stoot af. Dat verbiedt den schrijver wel niet hem tot held te nemen, maar dan moet hij hem ook in zijn waar karakter voorstellen; Becky Sharp en Sidonie Chèbe zijn ook geene aantrekkelijke persoontjes, en toch staan ze buiten kijf vooraan onder Thackeray's en Daudet's romanheldinnen.

In Ising's verhaal nu blijkt het maar al te zeer, dat het schoone motief, waarom Henri Davers het huwelijk schuwt, wat de schrijver er ook van zegge, niets meer is dan eene uitvlucht, om zijn egoisme te dekken, of een glimp, waarachter hij zijne onverschilligheid voor de bankiersdochter verbergt. Wanneer hij in waarheid in zijn gezondheidstoestand een motief had gezien, om het huwelijksgeluk op te offeren, dan zou hij zonder twijfel de vrouw van een ander wel met rust gelaten hebben en haar althans niet hebben voorgesteld, met hem door te gaan. Want ook van die betrekking waren soortgelijke gevolgen te vreezen als van een regelmatig huwelijk; al is eene vrouw echtbreekster, zij zal toch ook in hare kinderen haar geluk zoeken en er het diepst in getroffen worden. Juist van het aanknoopen van deze *liaison* moest het teringspook den jongen man nog veel meer hebben afgehouden; waar zijne liefde meer uit de zinnen dan uit het gemoed voortkomt daarentegen, zooals in dit geval ten opzichte der bankiersdochter, zal het gemoedsbezwaar licht weg te redeneeren zijn, al is 't maar door de drogreden, dat de gezonde, sterke natuur van de moeder de gevaren van 's vaders kwaal wel voor het nakroost zal kunnen neutraliseeren. Het karakter van Henri Davers is, hoe men 't wendt of keert, inconsequent en kan den lezer niet veel belang inboezemen. Jammer verder, dat de schrijver, om ons hem te doen kennen, het min of meer verouderd middel aanwendt, van hem in redetwist te brengen over allerlei zeer ernstige vraagstukken. Daargelaten, dat de daarbij ontwikkelde denkbeelden niet zeer hoog van toon zijn en de held over de zienswijze van andersdenkenden spreekt in een zin, waarin een wezenlijk hoog ontwikkeld wetenschappelijk man, wijsgeer, denker en schrijver - want zoo wordt Henri Davers

ons voorgesteld - zich over zijne tegenstanders niet pleegt uit te laten.

Dr. Jan ten Brink's roman is de derde en laatste eener serie. *Het verloren kind* was de eerste, *De familie Muller-Belmonte* de tweede schakel; *Eene schitterende 'carrière'* voltooit de reeks. Het bezwaar van hen, die den tweeden roman niet 'af' noemden, moet hierdoor vervallen; doch voor ons en anderen, voor wie in *De familie Muller-Belmonte* juist niet de titelgevende familie, maar de rector en zijn huisgezin de meeste aantrekkelijkheid bezaten, blijft een oud bezwaar bestaan. Echtbreuk en misbruik van vertrouwen boezemen geen belang in tenzij als de onvermijdelijke ontknooping van eene evolutie, van psychologische toestanden uitgegaan en door samenloop van omstandigheden bevorderd. Dit nu was in den tweeden roman van de reeks het geval niet: de beide catastrophen, de huiselijke en de financieele, vielen den onvoorbereiden lezer plotseling op het lijf, terwijl hij voor de slachtoffers zelfs geen medelijden gevoelen kon. En nu treden in dezen derden roman de hoofdpersonen van de huiselijke catastrophe, Van Reelant en de onbestorven douairière De Huibert, opnieuw voor ons op en wordt ons hun weinig belangwekkende omgang met diens buitengewoon tragische ontknooping: doodslag van den medeplichtige, gevolgd door krankzinnigheid van de echtbreekster, vertoond. Evenals in den tweeden roman verwijlt ons oog het liefst op een ander tafereel, het gezin van den Leidschen dominee De Wit, evenals dat van den Osterwolder rector om een geval van tering gegroepeerd. Wat zouden de romanschrijvers beginnen, indien de tering niet bekend was! Al is de afloop van de ziekte in het Leidsche gezin ter wille der verandering gunstiger, daar de domineesdochter geheel hersteld uit het Zuiden terugkeert, toch maakt deze gelijkvormigheid tusschen beide romans een matten, eentonigen indruk.

Meer echter wordt het werk geschaad door de onmogelijkheid der meeste karakters en de omstandigheid, dat de auteur zijne personen niet belangwekkend, niet natuurlijk weet te maken. Hij tracht ons Van Reelant, den man van de 'schitterende carrière', te doen zien als een verachtelijk egoist, die de vrouw, welke om hem hare plichten heeft vergeten en uit haar huis verjaagd is, bedriegt, om een rijk huwelijk aan te gaan, en zich, in zijne betrekking van secretaris-generaal, schuldig maakt aan onderdrukking zijner ondergeschikten uit persoonlijke wraakzucht. Uit den titel van het boek, de ironische aanhaling van het woord 'carrière', schijnt men verder te mogen opmaken, dat de heer Van Reelant zijne snelle opklimming in de administratieve hiërarchie aan kuipen en kruipen te danken heeft. Doch wat de heer Ten Brink ons eerst van den waarnemenden, daarna van den effectieven secretaris-generaal te zien geeft, strookt in het geheel niet met deze opvatting. Al is men volstrekt niet doordrongen van de eigen-

aardige opvattingen der Haagsche bureaucratie, noch een tegenstander van de grondwettige vrijheid van schrijven en uitgeven, zal men toch zonder aarzelen de zijde kiezen van den secretaris-generaal, waar wij hem die ‘onderdrukking’ jegens zijn ondergeschikte zien plegen. De adjunct-commies aan het departement van buitenlandsche zaken, die zich op zulk een onvoegzamen, scheldenden en minachtenden toon in een dagblad uitlaat over een bevriend vorst, als de heer Ten Brink ons verhaalt, verdient eene ernstige berisping van zijn chef; geen minister zou schromen, hem tot ontslag aan den Koning voor te dragen, indien hij, over deze ‘brutale en ploertige’ uitdrukkingen - gelijk Van Reelant ze te recht noemde - onderhouden, zoo onvoegzaam antwoordde als Mr. André de Wit in dezen roman. In de werkelijkheid echter zou zonder twijfel noch secretaris-generaal, noch minister in zulk een geval hebben te handelen, want vooreerst zou een wetenschappelijk man, met een hoogleeraar mederedacteur van een staatsrechtelijk tijdschrift zooals deze Mr. De Wit, zich niet aan dergelijk niets bewijzend en onzinnig dagbladgetier te buiten gaan, als de schrijver in den roman (nog al uit *Het Handelsblad* van 1855!) aanhaalt. Maar al had hij het nu eenmaal noodig geacht, zijn gevoel op zulk eene onhebbelijke wijze te luchten, dan zou hij zonder twijfel den eersten eisch der voegzaamheid in het oog gehouden en zijn naam niet onder het stuk gedrukt hebben. Het ‘wiens brood men eet, diens woord men spreekt’ is een leelijk gezegde, maar ieder verstandig man, in of buiten de bureaucratie, begrijpt, dat het een ambtenaar niet vrij staat, onnoodig en in het openbaar zijne pen zoodanig te gebruiken, dat de regeering van zijn land erdoor in moeilijkheden komen kan.

Verder hebben we hier ook weder eene geheele reeks van caricaturen en onmogelijke personen en toestanden. De dochter van den ouden secretaris-generaal - die gedurende den zomer van een Geldersch buiten het departement van buitenlandsche zaken bestuurt - aanvaardt het huwelijksaanzoek van haars vaders opvolger, ofschoon ze hem in den aanvang van den roman volstrekt niet genegen schijnt, zonder dat ons van dezen ommekeer eenige rekenschap wordt gegeven. De familie De Milde, een gezin met vele dochters, verhuurt kamers aan eene volkomen onbekende dame, die zich mevrouw noemt, in een open huurrijtuigje, prachtig gekleed, alleen, bij de Zondagsmuziekuitvoeringen in het Haagsche Bosch gaat toeren en bij nacht en ontijde altijd door denzelfden heer wordt thuisgebracht: redenen genoeg, om het verzuim van nagelaten informatiën goed te maken en de huurster tusschentijds te doen vertrekken, zou men zeggen. Doch ofschoon de dames van den huize druk over dit geval met elkander babbelen en de bovenwonende bespionneeren en beluisteren, blijven zij met haar op den meest vriendschappelijken voet en noodigen haar zelfs op een bruilofsfeest. De totale onbekendheid met de antecedenten van mevrouw De Huibert is mede volstrekt niet aanneemlijk. Ons land is

zoo klein en de menschen kennen elkander zoo goed, dat eene catastrophe, zooals die van Lindenstein, spoedig genoeg overal bekend is, vooral in de plaats, waar de heldin van den familie-roman zich gelieft te vestigen. Het komt ons voor, dat een hoofdambtenaar ter secretarie gelijk de heer De Milde, door wiens handen wellicht het verhuisbiljet zijner huurster gegaan is, van haar alles had kunnen te weten komen, wat hij wilde en, als huisvader ter wille van zijn gezin, had moeten weten. Verder is het Tweede Kamerlid Gronovius, die alleen leeft, om vreemde ridderkruisen te bemachtigen, eene caricatuur van belang, evenals de attaché der Russische legatie, regisseur en acteur van een liefhebberij-tooneelgezelschap. Dat er van den anderen kant weder welgelukte beschrijvingen in dezen roman voorkomen; dat men er de effecten van zonlicht op verschillende plaatsen der schoone residentie en van haar eerwaardig bosch met nauwkeurigheid in vermeld vindt; dat ten slotte enkele détails keurig behandeld zijn en over het algemeen de techniek van het boek zich gunstig onder de hedendaagsche lettervruchten onderscheidt, ook al stuit men dikwijls op gemaaktheid - ziedaar dingen, die wij gaarne getuigen, al achten wij het overbodig, waar het een roman geldt van Dr. Jan ten Brink. Maar juist omdat deze schrijver boven het peil der middelmatigheid staat en den vorm geheel meester is, gevoelen we ons teleurgesteld, dat wij van hem geen meesterstuk ontvangen, een waardigen metgezel van zijne eerste romans of novellen.

De jongste novelle van den heer Brunings is een flink verhaal, waar gang in zit en dat boeit en onderhoudt, ook al heeft de lezer de intrige spoedig in zijne macht en al kan hij de ontknooping weldra voorspellen. Wat ons in *Alice* vooral aantrekt, is het echt Nederlandsch karakter van personen en intrige. Van de drie hierboven behandelde boeken speelt het eene, Cremer's schets, op Fransch gebied, doch die van Ising en Ten Brink in de residentie van Nederland. En toch kunnen de personen evengoed te Parijs, Berlijn, Brussel of Londen optreden; men gevoelt geene stamverwantschap met hen. Zij dragen geen nationaal karakter, maar beantwoorden aan zekere eischen van romanconventie. De heer Brunings daarentegen geeft ons typen, die uit het Nederlandsch volksleven gegrepen zijn. Kapitein Hein en stuurman Vernooij zijn zeebonken van echten bedde; zoowel wanneer ze in de kajuit van de Neptunus onder een glas grog zitten, als wanneer wij ze op hun buitentje werkzaam zien of met hen het sociëteitsbal bijwonen, herkennen wij hen terstond. Ook de Schout-bij-Nacht van de ‘Koninklijke Zeemarine’, met zijne minachting voor de twee koopvaardijschippers - een verdwijnend type - is eene figuur, die men zich uit vroegere dagen herinneren kan. Een even gunstig getuigenis kan afgelegd worden van den verdienstelijk geschetsten *panier percé* Van Hool en diens schurkachtigen handlanger, die het

tragisch element uitmaken en de bevredigende ontknooping verhaasten.

Het verhaal zelf is eenvoudig, de intrige niet gezocht, en de ontwikkeling en ontknooping zijn natuurlijk en van zware theatereffecten vrij. De handelingen der personen leggen hun karakter bloot, zonder dat de schrijver tot psychologische verhandelingen de toevlucht behoeft te nemen of ellenlange redekavelingen neder te pennen over alles en nog wat, dat geheel buiten den gang van het verhaal zelf ligt. Jammer, dat hij vaak overdrijft en zijne personen chargeert. Zoo legt hij bij voorbeeld aan enkelen telkens terugkeerende stopwoorden in den mond, een op het tooneel bekend goedkoop middel van effect, dat menigmaal een dramatisch auteur of een acteur aan een paar dagen vermaardheid geholpen heeft. Wat echter op het tooneel ermee door kan, mag op het papier niet ondernomen worden: het lezen van dergelijke stopwoorden vermoeit en eindigt met te ergeren. Verder willen wij van *Alice* niets zeggen, dan dat er onderhoudende en naar de natuur geschetste tafereelen uit het leven aan boord en op de *terra firma* van een welvarend half-heerendorp van Gelderland in voorkomen, en hopen, dat hetgeen wij ervan gezegd en verzwegen hebben, menigeen zal aansporen, om zich met dit boek eene onderhoudende lectuur te verschaffen.

Wie Otto's *Bij den haard* en *Hand aan hand* gelezen heeft, zal stellig zijn nieuwen novellenbundel *Uit het leven* ter hand nemen en niet teleurgesteld worden. Het bevat frissche verhalen, uit het volksleven gegrepen, met gevoel opgevat en naar waarheid teruggegeven. Niet alle novellen uit den bundel stellen wij even hoog, eene daarvan: *Een gevoelige les*, zelfs vrij laag; de boer, die altoos met spreekwoorden schermt, kan bij de voorlezing van dit stuk de toehoorders doen ‘gieren’, maar wordt flauw, wanneer men hem zoo onder vier oogen aan de praat hoort. *Een gestadige* (zou *volhardende* niet beter zijn?) *jager* is wat beter, doch staat nog niet zeer hoog en is ook niet onberispelijk van stijl. Maar een waar juweeltje is *Lientje,* de Hollandsche boerendeern, wier beminde onder verdenking gaat van een medeminnaar mishandeld te hebben, doch wiens onschuld gelukkig na vele spannende en treffende tafereelen gelukkig aan den dag komt. Zie, dat is kunst, die de minnarij van eene boerenmeid met een boerenarbeider, zij de dochter uit, hij de bezoeker van eene dorpsherberg, in een land van polders, dijken en ophaalbruggen zóó weet voor te stellen, dat geene hoogwelgeboren freule er het neusje voor behoeft op te trekken! Zou ons polderland in Otto zijn langgederfden dichter gevonden hebben? Dan wenschen wij het geluk met deze aanwinst, want de jonge auteur heeft, behalve gevoel voor het schoone en het echt dichterlijk instinct, om het poëtische vonkje in alle omstandigheden en toestanden des levens te vinden, al zien ze er nog zoo prozaïsch

uit, wanneer de mensch er maar is, die toch altoos dat goddelijk sprankje in zich houdt - de auteur heeft geest en humor; hij kent zijne kracht, en.... misbruikt haar niet. Slechts op één punt hebben wij hem misbruik, overdaad te verwijten: waar hij voortdurend de weersgesteldheid in overeenstemming houdt met den gemoedstoestand zijner personen. Omgekeerd kan het niet geloochend worden, dat het weder opwekkend of neerdrukkend op den mensch werken kan en dat de stemming van menig gemoed in nauw verband staat met windrichting en barometerstand. Maar voor een omkeeren van dezen toch volstrekt niet algemeenen regel bestaat naar onze meening geen grond, en het gaat niet aan, om terstond donder en bliksem, regen en stormwind aan de lucht te brengen, wanneer de held of heldin door uitwendige gebeurtenissen of inwendige overwegingen in eene sombere stemming verkeert, of het vriendelijk zonnetje en de rustbrengende maan op te hangen, wanneer zij vroolijk en tevreden te moede zijn. Voor een enkelen keer is dergelijke *mise-en-scène* geoorloofd, maar een matig gebruik is ernstig aan te raden.

Hoe schrijver en uitgever van *De medeplichtige* dit boek met de etiquette ‘roman’ voorzien in het licht hebben kunnen zenden, is ons een raadsel. De woorden hebben nu eenmaal door het gebruik eene bepaalde beteekenis verkregen, die, ook al is ze niet geheel en al juist, streng behoort vastgehouden te worden, wanneer 't op verdeeling en classificatie aankomt. Men weet nu zoo tamelijk, wat men onder het woord roman te verstaan heeft; wie een letterkundig product, dat aan die eischen niet beantwoordt, met dien naam versiert, pleegt bedrog in de koopwaar. Men kan er vrede mee hebben, als een kunstenaar, om de eene of andere reden geen genoegen nemende met de terminologie van zijn vak of zich het vaderschap van een nieuwen kunstvorm toekennende, zijn arbeid met eene etiquette uit een ander kunstvak voorziet. Zoo geven de tegenwoordige toonzetters niet zelden aan hunne werken benamingen, aan de letterkunde ontleend, maar in hunne eigene kunst tot dusverre geheel buiten gebruik. Wie een oratorium, eene symphonie, sonate of sonatine schrijft, heeft zich te onderwerpen aan zekere regels, door de oude meesters voor elken dezer eigenaardige kunstvormen nageleefd; wie zal hem daarentegen controleeren, indien hij serenades, ‘dramatische composities’, novellen, novelletten, aquarellen, misschien straks muzikale reclames of advertenties het licht doet zien? In de letterkunde bestaat dit gebruik niet. Geen schrijver denkt eraan, zijn roman of zijne novelle onder de benaming symphonie of sonate uit te geven; landschappen in twee deelen zijn vooralsnog even onbekend als muurschilderingen van een half vel. Wat onze schrijvers daarentegen dikwijls doen, is hun arbeid te rangschikken in eene hoogere klasse, dan waarin die wezenlijk behoort. Zij doen er zichzelf geen goed mee, want aan de hoogere eischen van de willekeurige

determinatie kan het kunstwerk niet beantwoorden, en 't is natuurlijk, dat men hoogere eischen stelt aan het kind, dat door de ouders Alexander of Richard Leeuwenhart gedoopt is, dan aan den knaap, die met den nederigen naam van Klaas of Jan door het leven wandelt. Zoo gaat het ook met dit geschrift van J.F.G. Bredenberg. In den roman ziet men het moderne epos, dat het leven en streven bevat van den held in strijd met de uiterlijke wederwaardigheden des levens en de innerlijke neigingen zijns gemoeds; een werk, waartoe diepe kennis der anatomie van het menschelijk hart, veel zelfbeheersching, oordeel en smaak gevorderd worden en waarvan de maker de vormen volkomen meester moet zijn, opdat zijn kunstwerk tot een afgerond geheel worde, waarvan de innerlijke beteekenis en de uitwendige vormen wederkeerig elkander waardig zijn. En wat geeft nu *De medeplichtige?* Volstrekt geen roman in dezen hoogeren zin; niets anders dan (om ook eens eene benaming uit een ander vak te bezigen) eene verzameling silhouetten, niet zonder behendigheid geknipt, maar ook niets meer dan omtrekken, zwarte vlekken zonder kleur en diepte, zonder eenigen schijn van détail. Gelukkig maar, dat de schrijver niet naar iets hoogers streeft; aan karakterteekening en afleiding van handelingen uit beginselen waagt hij zich niet. Hij vertelt alleen een geschiedenisje, nu en dan langdradig genoeg, doch zonder gloed, gevoel of humor voorgesteld, dat niet bij machte is, den lezer te boeien, en hem geen oogenblik treft. De best geslaagde silhouet, die verreweg het grootste gedeelte van het boek vult, is die van eene der bijfiguren in het eigenlijk verhaal, den grootsprekenden, ploertigen egoist Beveren; maar tot de intrige - welke slechts als terloops wordt ingelascht, terwijl de persoon, die den naam aan het boek geeft, nauwlijks even optreedt - staat deze weinig aantrekkelijke persoon in geen rechtstreeksch verband. Waarom heet dit verhaal echter een ‘roman’? De uitgever, wien 't zoo tegen de borst stuit, dat de fiscus hem onder de molenaars rekende, zal misschien de ergernis van den lezer kunnen begrijpen, die zich het slachtoffer ziet van eene minstens even ongerijmde classificatie.

Met *Bijna verloren* betreden wij het damescompartiment der Nederlandsche letterkunde, waarin wij een eindweegs zullen medereizen. Een vol en onrustig verhaal is het, waarin weinig naar chronologische orde gehandeld wordt en welks inhoud den titel volstrekt niet verklaart, omdat hij op de meesten der daarin voorkomende personen evengoed van toepassing is. We beginnen eene zeereis mede te maken, waarop het schip met equipage en passagiers door een orkaan ‘bijna verloren’ gaat. Een der passagiers, wegens moord op een, nu eens Gustaaf dan eens Frits genoemd, halfbroertje in Indië veroordeeld op getuigenissen, waarop geen rechterlijk college in Nederland of Nederlandsch. Indië buiten een roman iemand veroordeelen zal, raakt met een medepassagier, een krankzinnigen Russischen graaf, overboord, doch wordt,

schoon ‘bijna verloren’, gelukkig gered. Een der andere personen, eene onwetend aan bigamie medeplichtige vrouw, wordt tijdig gered van eene poging, om zich te verdrinken, en valt dus ook in de termen van den titel. Zelfs een paar mooie pantoffels, door den tweeden stuurman van het reeds vermeld schip na den orkaan aan de door al hare medepassagiers verstooten reizigster geleend, gaan ‘bijna verloren’, daar de eigenaar ze eerst aan het einde van het boek terugvindt en meteen de hand der heldin verwerft. Ook de kapitein van het schip, wien men diets gemaakt heeft, dat de heldin, die voor St. Helena heimelijk zijn bodem verlaten heeft, zich in wanhoop over de onheusche bejegening, welke hij der onschuldig veroordeelde aandeed, overboord heeft geworpen, zit met dat geval erg aan den grond en beschouwt zich met recht als ‘bijna verloren’, wanneer zijne reederij het vernemen mocht.

Waarschijnlijk zal de titel alleen op de heldin betrekking hebben. Maar laat de schrijfster dan niet een verkeerden klemtoon vallen op haar eigen verhaal? Wij zouden daar veel liever de leering uit trekken, dat karakter, energie en zelfbewustzijn de krachtigste wapenen vormen in den strijd tegen de wederwaardigheden des levens. Dat toch is, naar onze meening, de grondtoon van dezen roman, die in dit opzicht aan de eischen van zijn genre voldoet. In het opeenstapelen van hinderpalen en tegenheden op het levenspad der heldin is de schrijfster echter verder gegaan, dan de waarschijnlijkheid gedoogt. Na op valsche getuigenissen te zijn veroordeeld geweest, wordt Marianne Kästner, wanneer zij een derde deel van de straf heeft ondergaan, in vrijheid gesteld, omdat aan het licht gekomen en wettig geconstateerd is, dat de getuigen valsch zijn geweest en zij onschuldig is. Het herstel van eene gerechtelijke dwaling heeft niet zonder formaliteiten of in het geheim plaats; het bestaat niet in het eenvoudig openzetten van de deur der gevangenis. Integendeel kan hij of zij, wiens onschuld op deze buitengewone wijze aan den dag wordt gebracht, zich als volkomen gerehabiliteerd beschouwen en zal naderhand nimmermeer bekend staan als ‘de veroordeelde moordenaar’, maar als ‘het slachtoffer eener gerechtelijke dwaling’. Zulk een persoon zal overal sympathie in plaats van wantrouwen ondervinden. Maar de heldin van *Bijna verloren,* die in dit zeldzaam geval verkeerd heeft, ondervindt na hare rehabilitatie niets dan afschuw en minachting, ja, erger nog. Botweg wordt op bl. 184 gezegd: ‘Zij ontving naamlooze [?] brieven van zoogenaamde “h e e r e n ”, waarin haar de schandelijkste voorstellen gedaan werden, terwijl de laaghartige schrijvers van die brieven zich niet ontzagen, haar toe te spreken als ware zij een reeds diep gezonken vrouw, bekend met al de wegen der ontucht en niets liever verlangende, dan die wegen ten einde toe te volgen.’ Ook de houding van alle passagiers en bijna alle officieren van het schip tegenover Marianne Kästner rijmt volstrekt niet met de donnée: eene onrecht-

matig veroordeelde, doch gerehabiliteerde vrouw. De schrijfster is in haren ijver te ver gegaan. Indien zij de heldin van haar verhaal had doen vrijspreken wegens gebrek aan bewijs, dan ware op den loop der omstandigheden, gelijk zij dien beschrijft, niets aan te merken geweest. Het verraderlijke: ‘men noemt geene koe bont, of er is een vlekje aan’ werkt in zoodanig geval maar al te zeker; het vooroordeel tegen een terechtgestelde, wiens schuld niet wettig en overtuigend bewezen heeft kunnen worden, heeft diens vooruitzichten maar al te dikwijls vernietigd en zijn leven vergald. Zoowel de houding der Indische maatschappij te Batavia als die harer medepassagiers tegenover de beklagenswaardige vrouw zou in dit geval niets onwaarschijnlijks gehad hebben.

Waarom de heldin zichzelve zoo op eens tot eene levende doode maakt, door te St. Helena haar schip te verlaten en later naar Europa door te reizen, om in een Fransch stadje vergeten en eenzaam van de vruchten harer kunst te gaan leven, is niet recht duidelijk. Haar voogd te Batavia had haar immers gezonden naar zijne zuster in Engeland, die ‘haar lief heeft’ (bl. 185)? Ook dit is eene noodelooze en niet verklaarde verzwaring der moeilijkheden op Marianne's levenspad, die des lezers sympathie voor haar karakter niet verhoogen kan.

Al mogen de verdiensten van *Bijna verloren* niet miskend worden, komt het ons toch voor, dat de conceptie, de eerste geestesbewerking van den roman, lang niet volkomen is. Indien de schrijfster met strenger logica op den aanleg en de ontwikkeling van haar verhaal gewaakt had en verder hare pen wat meer in bedwang had weten te houden, zij had zonder twijfel hare lezers meer kunnen voldoen.

In *Arend* wordt ons de geschiedenis verhaald van een armen knaap, wiens lot zich twee Amsterdamsche heeren aangetrokken hebben. Zij waren ergens in Gelderland in wintertijd bij den weg en vonden den jongen half bevroren in de sneeuw; met meer moed en menschlievendheid begaafd dan de vier heeren uit het Overmaassche, die den reporter van een Bosscher dagblad in een dergelijk geval aan zijn lot overlieten, ontfermden zich de Amsterdammers over den verwaarloosden bedelknaap, wiens merkwaardige avonturen ons Elisabeth in hare ‘novelle’ vertelt. Wij worden daartoe rondgevoerd in een land, waar de namen van menschen en plaatsen een Nederlandschen klank hebben, en toch is het een vreemd, een wonderlijk land. In ons vaderland kennen wij geene menschen, zooals ze daar schijnen gevonden te worden; noch de traktaatjespennende freule, noch hare paarden- en hondenlievende zuster, noch den heer Oldehand, die eene slechte kopie schijnt van Van Lennep's Jan Bleek, noch diens zoon Kasper, die, zoo wij de schrijfster wel begrepen hebben, godsdienstigheid veinst om bijoogmerken en ten slotte van fijn Protestantsch Roomsch-Katholiek wordt. Het komt ons voor, dat we al deze personen wel eens in Engelsche romans hebben ontmoet, en naar de taal en den stijl van Elisabeth te

oordeelen, heeft zij de werken der vruchtbare dames-auteurs van over het Kanaal ernstig bestudeerd. Arend Beededam - want dezen zonderlingen naam draagt de held - wordt door de heeren uit Amsterdam naar kostschool gezonden, waar men hem zijne lage afkomst verwijt en vanwaar hij na eene vechtpartij met zijne medescholieren ontvlucht. Hij wordt opgenomen door eene familie, waarvan het hoofd 'het jonkheerschap gekocht en *van* voor zijn naam gezet' heeft; niettegenstaande deze velleïteiten van voornaamheid hechten de nieuwbakken jonkheer en zijne gemalin zich sterk aan den bedeljongen, in wien zij een geschikten speelmakker voor hun zoon zien. Zij geven hem eene goede opvoeding en laten hem studeeren; ja, na den dood van den jongen jonkheer neemt hij ook dien naam en titel met het *van* aan. Hoe hij later weer uit de studie en in den handel raakt en ten slotte met zijne eerste inclinatie, nadat deze een ondoordacht engagement met een heuschelijken jonkheer verbroken heeft, tot een gelukkig huwelijk komt, kan men met meer voorvallen van allerlei aard in Elisabeth's novelle lezen. Wie dit onderneemt, raden wij aan, zijne lectuur tot de hierboven besproken novelle van Brunings uit te strekken; de vergelijking van deze twee verhalen, die ten opzichte der liefdesintrige eenige overeenkomst hebben, zal gewis ten gunste van *Alice* uitvallen.

Deugden van den vorm koopen de onbeduidendheid en onwaarschijnlijkheid der intrige niet vrij. Hier is de stijl gejaagd, abrupt en weinig samenhangend, elders omslachtig en beuzelachtig, terwijl taal- en constructie-fouten en slechte woordenkeus veelvuldig voorkomen. Men leest van iemand, die 'het stilzwijgen behield'; van een ander, die 'zeker meende te zijn van zijne overreding'; van een derde, die 'bleek een wil te hebben die niet zwichtte en veel gemakkelijkheid zich, zooals men het noemt, door alles heen te slaan'. Maar het aanhalen van losse uitdrukkingen geeft den schijn, dat men de dingen uit hun verband rukt; we zullen daarom eene geheele tirade uit het boek, met interpunctie en al, overnemen, opdat de lezer met eigen oogen over den gebrekkigen vorm oordeele:

'Toch gevoelde het meisje niet de grootte der opoffering die Arend zich getroostte. Ze wist niet wat toewijding aan de wetenschap, in zich bevat, zij kon zich geen rekenschap geven van den ernst waarmede Arend die loopbaan was ingetreden, en ze begreep niet dat hij al zijn tijd noodig had het verlorene in te halen. In de vacantie, meende ze, zou het den werkzamen, vluggen Arend licht vallen, zijn studiën nevens de kantoorwerkzaamheden voort te zetten, doch Annie wist niet wat het is wanneer het hoofd vervuld is, met bezorgdheid over het goed gelukken eener zaak; Annie, die zoo onbezorgd voortleefde, wist niet wat het is in de verantwoordelijkheid gesteld te zijn. 's Menschen hoofd is beperkt; met een beheerschende gedachte op ander terrein kan men zich niet aan wetenschappelijke studie wijden, óf het

een, óf het ander moet er onder lijden en Arend kende zijn plicht. Hij maakte er echter geen ophef van, hij ging stil zijn gang. Zoo verliep de zomer, de heeren van Itvoort keerden naar stad terug, beiden had de buitenlucht goed gedaan, doch ze waren niet jong meer, de vorige krachten kwamen niet geheel terug.'

Met een weinig goeden wil kan men Elisabeth's bedoeling en gedachtengang hier wel raden. Ons dunkt het echter niet te veel van eene novelleschrijfster gevergd, wanneer men haar den eisch stelt, dat zij duidelijk, zonder verwardheid of platheid, en in beschaafde taal hare denkbeelden uitdrukke. Men zou 't haar in de maatschappij zonder twijfel kwalijk nemen, indien zij in nachtmuts en kamerjapon bij hare vriendinnen op bezoek ging; wie voor het geheel vreemde publiek verschijnt, is nog meer verplicht toilet te maken. Wellevendheid en eigenbelang beiden vorderen dat.

De schrijfster, die zich Henriette Pole noemt, is blijkbaar eene eerstbeginnende, hoewel haar voor ons liggende roman, die als feuilleton in een dagblad voor het eerst verscheen, niet onbekend meer is. De natuurlijke onervarenheid openbaart zich dan ook met de gewone verschijnselen, vooral wat den vorm betreft. De stijl is dikwijls omslachtig en overladen, de zinbouw hier en daar foutief en onbeholpen, terwijl slechte woordenkeus de gejaagdheid van den arbeid wel eens verraadt. Alleen door langdurige practijk of door onverbiddelijke zelfcritiek leert men het juiste punt vinden, waarop de schrijver den lezer gerust aan zichzelf kan overlaten. Geen wonder, dat in een eersten roman allerlei bijzonderheden met eene vermoeiende uitvoerigheid worden medegedeeld, die de lezer, door een paar welgekozen woorden ingelicht, liever aan zijne eigene verbeeldingskracht te danken heeft. Zoo worden ons de beuzelachtige gesprekken, die in den dagelijkschen omgang voorkomen, gerelateerd met eene nauwkeurigheid, die ons geene enkele uitdrukking kwijtscheldt; wanneer dat uit een streven naar verkeerd begrepen realisme geschiedde, zouden wij er langer bij stilstaan; thans echter zijn wij overtuigd, dat het voldoende zal zijn, er de aandacht der schrijfster op gevestigd te hebben. Aan deze en dergelijke fouten zal zij ontgroeien.

Tegen den aanleg en de ontwikkeling van den roman bestaan grootere bezwaren. De meeste personen zijn onbelangwekkend en trekken daarom niet aan. Van hun innerlijk leven wordt weinig gezegd, en wat daarvan gezegd wordt, is niet in staat, onze belangstelling op te wekken. De heldin vooral verkeert in dit geval; zij is niet veel meer dan een dwaas kind, die zich bedroeft en 'naar maakt' over dingen, die dat volstrekt niet verdienen, en op losse en dwaze argumenten handelingen pleegt, waarvan zijzelve het slachtoffer wordt. Zij gevoelt voor hare stiefmoeder eene groote vijandschap, waarin zij - dat maakt men althans uit den aanvang van het boek op - door eene oude meid,

die haar opgevoed heeft, gestijfd wordt. Later wordt zij beste vrienden met de stiefmoeder, die dat trouwens ten volle verdient, en zien we de bewuste oude meid in blakende gunst in het gezin verkeeren. Een bevredigend resultaat voorzeker, maar de schrijfster had ons den gunstigen invloed van de liefde der stiefmoeder niet moeten vertellen, maar vertoonen, opdat we den ommekeer in Ellen's gemoed hadden kunnen begrijpen. Ook de houding van het meisje tegenover haren verloofde is ongemotiveerd. Wie waarlijk liefheeft, drijft de dwaasheid niet zóóver van op grond van twee afgeluisterde, en dus natuurlijk verkeerd begrepen, gesprekken terstond zijn engagement te verbreken. Dat het weder aangeknoopt wordt op denzelfden lossen grond van een derde afgeluisterd gesprek, maakt de zaak niet goed, maar verergert integendeel de fout. Wanneer dit derde gesprek nu ook eens verkeerd verstaan geweest ware! Ofschoon ons zoo dikwijls van Ellen's ‘wilskracht’ wordt verhaald, geven de handelingen der heldin weinig blijk van die eigenschap; van zwakheid en ziekelijke vatbaarheid voor indrukken leggen zij eerder getuigenis af. Dat de intrige zich veel te midden der conventie beweegt, was te verwachten; toch handelen sommige personen onnatuurlijker dan in de meest conventioneele boekenwereld. Welk vader, bij voorbeeld, zal zijne dochter rustig laten trekken en haar zelfs niet eenmaal gaan bezoeken, wanneer zij met een dollen kop haar engagement verbroken en het ouderlijk huis verlaten heeft, zelfs al weet hij haar veilig bij zijne eigene zuster?

Wij kunnen echter niet langer bij *Uit een jong leven* verwijlen. Met genoegen verklaren wij, dat de schrijfster over het algemeen blijkbaar ernstig gearbeid heeft en ook den vorm niet als eene vanzelf volgende bijzaak heeft beschouwd. Oefening zal haar veel doen winnen; ijverige studie van de meesters in den modernen roman kan haar veel leeren, en ten slotte moet de bij den dag voor ieder mensch wassende menschenkennis, het zelfgeleefd leven, dat boekenstudie en aanschouwing van de lotgevallen van anderen niet vervangen kunnen, haar dien vrijen, min of meer humoristischen blik op menschen en dingen geven, die alleen meesterwerken scheppen kan en die bij onze hedendaagsche romanschrijvers zoo weinig gevonden wordt.

Wie gaarne een ultra-romantisch verhaal leest, waarin alles wonderlijk goed terechtkomt - wie niet afgeschrikt wordt door melodramatische taal, in onwaarschijnlijke toestanden door onmogelijke personen gesproken - wie in één woord tot de ouderwetsche romanlezers behoort, wien al die ‘fijnigheden’ van de nieuwe school het genot bederven, hij zal *Vrouw Lijsbeth's pleegkind* kunnen waardeeren. Het bevat de geschiedenis van een gestolen kind van hooge Italiaansche afkomst, met een orgeldraaier, den traditioneelen kinderdief in romans en novellen, in Nederland rondzwervende en na diens dood door eene logementhoudster opgenomen. Het behoeft niet gezegd

te worden, dat de knaap een voortreffelijken aanleg heeft, met vlijt studeert en verliefd raakt op een schatrijk meisje, welks ouders den orgelknaap natuurlijk niet tot schoonzoon begeeren. Naar de onverbiddelijke, ouderwetsche romanwet wordt het meisje doodziek, zoodat de ouders ten slotte in het huwelijk toestemmen, om haar in het leven te behouden. Heel veel strijd kost dit besluit hun niet, omdat het genomen wordt, terwijl de hooge afkomst van den knaap bezig is, om aan den dag te komen. Wanneer Frisius den ouderwetschen romantoon niet aangeslagen en zich meer op natuurlijkheid en beknoptheid had toegelegd, zou hij zelfs met dit conventioneel verhaal, dat thans den lezer volkomen koud laat, eenige eer hebben kunnen inleggen.

Aan het einde van dit overzicht hebben wij J. Hendrik van Balen's *Hiram* nog te bespreken. Het werk is ‘geschiedkundige roman uit de laatste regeeringsjaren van koning Theodorus van Abessinië’ genoemd en bevat dus eigenlijk gezegd een brokstuk hedendaagsche geschiedenis, geen roman in den waren zin des woords. De schrijver heeft, hoofdzakelijk puttende uit de Engelsche geschiedbronnen - en de Britsche oorsprong daarvan gluurt maar al te dikwijls door vorm en toon van zijn arbeid heen - de geschiedenis te boek gesteld van koning Theodorus II, wreeder en krankzinniger nagedachtenis, van zijne opkomst tot zijn dood. Niet slechts om de Britsche expeditie van 1868, die (vreemd genoeg voor eene Engelsche onderneming) zonder annexatie afliep, is Abessinië een land, dat de aandacht verdient, maar ook als bakermat van de oude Christenen in Noord-Afrika. De oorspronkelijke monarchen of keizers van Abessinië beweerden rechtlijnig af te stammen uit het huwelijk van Wijsheid en Schoonheid, tusschen koning Salomo en de koningin van Scheba gesloten; die vorsten hadden hun onderdanen het geloof aan een eenigen God geleerd, waardoor zij later, vóór alle andere heidensche volken, rijp waren geweest, om het Christendom, schoon in een gewijzigden en gansch niet onvermengden vorm, te ontvangen. De spruiten van Wijsheid en Schoonheid waren echter in den loop der eeuwen voor het standvastig noodlot aller dynastieën bezweken; ze waren ontaard, tot fainéants geworden en bezweken, evenals hunne broeders bij de Franken, tegenover de geestkracht van hunne hofmeijers, die den titel Ras of Negus droegen en waardoor hunne dynastie werd afgezet. Maar met de dynastie van de hofmeiers verrees afgunst en tweedracht onder de stamhoofden des lands, dat aan oorlog ten prooi en gevolglijk verbrokkeld werd. Een doortastend, moedig man, om zijne hooge geboorte en persoonlijke hoedanigheden geacht en gevreesd, Kassa, stelde zich eerst het herstel der eenheid van het Abessinische Rijk en het uitroeien van het Mahomedanisme tot levenstaak. Toen hij een groot deel des lands onder zijne macht had gebracht, nam hij den titel van Theodorus II, koning der koningen, aan, doch ge-

raakte in een conflict met de Europeesche mogendheden, hetwelk ten slotte op de Engelsche expeditie uitliep, die hem troon en leven kostte. Deze geheele geschiedenis wordt door den heer Van Balen onderhoudend en, voor zoover wij kunnen oordeelen, trouw wedergegeven; om den titel van roman te verdienen, zijn door het verhaal liefdesavonturen en verraderijen heengeweven. Deze romantische inmengsels, vooral de schoone eigenschappen en edelaardige gevoelens, waarmede de schrijver zijne hoofdpersonen versiert, komen ons echter voor, niet zeer met den geest van dit minder dan half beschaafd volk van Noord-Afrikaansche Christenen te strooken. Volgens het getuigenis toch van Marshfield Parkyns, die van 1844 tot 1847 in het land woonde en geheel volgens de zeden daarvan leefde, zijn de Abessiniërs ruw, lui, gierig, bijgeloovig, wraakzuchtig, onoprecht en kennen zij onder anderen geene huwelijkstrouw. In den roman van den heer Van Balen, die blijkens enkele plaatsen (I. 266 bij voorbeeld) met het werk van Parkyns bekend is, worden daarentegen de meeste personen, die den bloeddorstigen en ontrouwen koning der koningen omgeven, voorgesteld als verlichte, werkzame, gulhartige schepselen, trouwe onderdanen, minnaars en echtgenooten. Wel komen er een paar verraders en schurken bij, en - 't is waar - die zijn dan ook in de wol geverfd van allerlei slechtheid en snoodheid. Dat neemt echter niet weg, dat *Hiram* een lezenswaardig boek is, waaraan veel zorg is besteed en dat getuigenis geeft van des schrijvers ijverige studie van de zeden, gewoonten en toestanden in dat schoone land, welks bloedige geschiedenis hij erin beschrijft.

Ook voor ditmaal leverde de oogst niet veel schoone of gave vruchten op. Voor den beoordeelaar is dat zeker niet aangenaam; hij toch is ook lezer, ja, meer dan een gewoon lezer; elke teleurstellende lectuur moet hem dubbel treffen. Wanneer men de houding van sommigen onzer letterkundigen tegenover de critiek gadeslaat - we beroepen ons op de korte voorrede van een der heden besproken romans - ontwaart men, dat zij er anders over denken. Volgens hen kunnen hunne werken alleen ongunstig beoordeeld worden hetzij door onkundigen, hetzij door laaghartige lieden, die hun vijandig en afgunstig zijn. Dit is eene ongelukkige opvatting, omdat er van de zijde der critiek zoo weinig tegen te zeggen valt en omdat ze den auteur zelven toch van den anderen kant ook weder blootgeeft. Men kan kwalijk betoogen, dat men niet onkundig, dat men geen heimelijk vijand of benijder van den schrijver is. Van den anderen kant loopt een auteur, die zijne geraaktheid over eene ongunstige beoordeeling lucht, gevaar, dat men hem toevoegt: *qui se fâche a tort.* Maar ongelukkig zijn onze schrijvers verwend; hoor maar eens, hoe ze op die weinigen onder de beoordeelaars schelden, die eene onaangename waarheid durven uiten! Wat ons aangaat, wij zouden tot alle over

onheusche of te strenge critiek klagende schrijvers willen zeggen: neemt zelf dit werk ter hand. Leest onpartijdig uw eigen boek en beantwoordt dan in gemoede de vraag, of gij er de letterkunde van uw land blijvend mede verrijkt hebt. Zoo ge u met het antwoord bezwaard acht, raadpleegt dan bevoegde personen, niet de onkundige of nijdige recensenten, maar de groote mannen der kunst, De Balzac, Thackeray. Leest en herleest hunne romans; neemt dan den uwen nog eens op; gij zult wel eindigen met van onze meening te worden, dat de hedendaagsche lettervruchten van Nederland zeer, zéér ver bij die modellen achter staan en dat onze letterkundige critiek inderdaad een bewijs van groote onkunde of partijdigheid zou geven, indien zij gebrekkig werk als een meesterstuk prees.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

In *Baren en Oudgasten*, Indische schetsen door G. Valette ('s Gravenhage, H.J. Stemberg), vinden wij een achttal verhalen en beschouwingen, aan Indische toestanden ontleend of op Indië betrekking hebbende. Evenals alles, wat over onze overzeesche bezittingen geschreven wordt, zal dit boek zeker zijn weg wel vinden bij het lezend publiek, waarvoor de Indische maatschappij, zoowel de inlandsche als de Europeesche, nog veelal een gesloten boek is, ofschoon er in de latere tijden door talentvolle schrijvers en geestige penteekenaars menige bladzijde van is opengeslagen. Al munten de schetsen van den heer Valette niet uit door nieuwheid, karakterteekening, dichterlijke opvatting of scherp vernuft, zij hebben de verdienste van vlug en los geschreven te zijn en mogen dus tot de onderhoudende lectuur gerekend worden.

De mededeeling in de dagbladen, dat de schrijfster der *Schetsen naar het leven*, (door mevr. Quarles Amersfoort, A.H. Slothouwer), geen recht heeft op dien geachten naam, maar dien eenvoudig als *nom de plume* heeft aangenomen, om hare onbeduidende waar aan den man te brengen, heeft ons verlicht. Wij konden ons maar niet verklaren, dat de drie in dit boekje voorkomende verhalen konden geschreven zijn door eene vrouw, wier geachte naam eene zekere mate van beschaving en *savoir vivre* deed onderstellen. Nu het ons gebleken is, dat de naam onrechtmatig is gevoerd, verwondert ons niets meer en nemen wij de vrijheid dit boekje, waarvan de beuzelachtige inhoud en gebrekkige vorm met der schrijfster zelfgenoegzaamheid, gebrek aan taalkennis en onbekendheid met de eischen van een beschaafd publiek om den voorrang wedijveren, ter zijde te leggen. Wij zouden er niet van hebben gewaagd, zoo wij het ons niet jegens alle vrouwen, die den achtenswaardigen naam van Quarles dragen, tot plicht stelden, onze lezers tegen elk misverstand te waarschuwen.

Geen grooter contrast is denkbaar dan tusschen het zoo even vermeld boekje en de *Natuur fantasien* van G. Carelsen (Haarlem, H.D. Tjeenk Willink). De schrijfster toont zooveel warme waardeering van de natuur, zelfs in hare schijnbaar minst beduidende en onaantrekkelijkste vormen en schepselen, zooveel

waar gevoel en scherpzinnigheid; zij vertelt zoo eenvoudig en toch met zooveel kleur en gloed; zij weet zooveel humor en zooveel kleine trekken, die menschenkennis verraden, in hare schetsen te vlechten, dat dit boekje als een waar juweeltje van inhoud en vorm met nadruk kan aanbevolen worden. Eene vrouw, die zóó als schrijfster optreedt, geneest ons van de beklemde gewaarwording, die menige vrouwenschriftuur ons onwillekeurig aanjaagt. Op geene salontafel, in geen boudoir mag dit smaakvol uitgegeven werkje ontbreken. Het spreekt tot de stadsjuffertjes van andere, meer veredelende genoegens dan de zenuwspannende vermaken van het stadsleven; en aan de groote meerderheid der buiten de steden levende vrouwen kan het leeren, met hoe weinig moeite men bij een schijnbaar prozaïsch bestaan, in eene eentonige omgeving, zijn geest verrijken en zichzelf en den zijnen het leven veraangenamen kan.

Max Nordau. *Parijs*, *Schetsen en beelden*, uit het Duitsch, in 2 deelen. (Arnhem, J. Rinkes Jr.). Ziehier een Duitscher, door de beschrijving van de hoofdstad der vermaken zoozeer vervoerd, dat hij geheel naar den Franschen trant, los, luchtig en onderhoudend over zijn aantrekkelijk onderwerp keuvelt, menige wetenswaardige bijzonderheid van Parijs vertelt en ons alzoo gelijken tred doet houden met de onophoudelijke beweging en verandering, die het ondergaat, zoodat wie het gisteren bezocht, het, zoo te zeggen, morgen weder veranderd vindt. Daarbij zet Nordau de Germaansche philosophie, de redeneerende zwaarmoedigheid, welke bij zijn onderwerp wel niet passen, maar die door zijne landgenooten wel bij nog veel minder passende gelegenheden uit den treure plegen gelucht te worden, geheel ter zijde, en we zijn er hem dankbaar voor. Kortom, het is een vermakelijk en onderhoudend boekje, dat in een net uiterlijk kleed door den uitgever aan ons wordt voorgesteld; alleen is de vertaling niet altijd evenredig aan het geestig origineel en aan de sierlijke uitgave.

De schilderijen van Jan van Scorel in het Museum Kunstliefde te Utrecht, beschreven en toegelicht door Mr. S. Muller Fz. Utrecht J.L. Beijers.

Ondanks de verklaring, afgelegd door den heer Muller in zijne voorrede van de *Schilders-vereenigingen te Utrecht. Bescheiden uit het Gemeente-Archief uitgegeven door Mr. S. Muller Fz.* (besproken in *De Tijdspiegel* 1880, bl. 301) luidende: ‘Wanneer ik gedwongen was een bepaald veld van archiefstudie bij uitsluiting tot het mijne te maken, dan zou de kunstgeschiedenis niet het vak mijner keuze zijn’-ontmoeten we hem met genoegen weder op een terrein, waarvan met recht getuigd kan worden, dat het, op Nederlandsch gebied althans, geene ontginners te over heeft.

Wederom heeft de heer Muller zich op kunsthistorisch gebied verdienstelijk gemaakt; want of het geschrift over de werken van Jan Scorel al dan niet een fragment van een grooteren arbeid uitmaakt, die, ten gevolge van omstandigheden, waaraan de Schrijver niets veranderen kon, wel nooit het licht zal zien, gaat ons betrekkelijk weinig aan. Zóóals het boekje verschenen is, is het alweder eene belangrijke bijdrage voor de geschiedenis onzer kunst, juist omdat het over een tijdvak, handelt waarvan men niet bijzonder veel weet.

Voorafgegaan door eene eenigszins sobere levensschets van den bij ons veel te weinig bekenden Jan Scorel, vindt men achtereenvolgens met groote nauw-

keurigheid zijne hoogst belangrijke schilderstukken beschreven, die het Utrechtsch Museum zoo gelukkig is te bezitten; het zijn de volgende schilderijen:

a. Het Triptiek van de familie Visscher van der Gheer; *b.* een portretstuk van 12 leden der Utrechtsche Jeruzalems-Broederschap van 1525; *c.* een portretstuk van 13 leden dier Broederschap, ook van 1525; *d.* een portretstuk van 9 leden, van omstreeks 1535; *e.* een portretstuk van 5 leden, van omstreeks 1541. Deze portretten hebben den Schrijver aanleiding gegeven, om te gelijk eenige bijzonderheden mede te deelen over de bij ons te lande bestaan hebbende Jeruzalems-Broederschappen, die in den loop der 15de eeuw ontstonden en met de invoering der Hervorming te niet gingen. Zij bestonden uit pelgrims, die het H. Land bezocht hadden; nagenoeg in alle plaatsen vond men tal van zoogenaamde broederschappen gevestigd, wier doel was het verrichten van zekere diensten aan een altaar door een uit de kas der broederschap bezoldigden priester. Bij voorkeur bestonden zulke vereenigingen uit personen, die onderling op de eene of andere wijze verbonden waren, en zoo vereenigden zich ook alras de bedevaartgangers naar veel bezochte heilige plaatsen in verschillende steden tot broederschappen. Te Utrecht vond men b.v. in de St.-Jacobskerk sedert 1450 de St. Jacoba-broederschap, eene vereeniging van bedevaartgangers naar het in de Middeleeuwen zoo beroemde San Jago di Compostella in Spanje; in 1461 de broederschap 'der Romeijnen', d.i. van pelgrims, die naar Rome eene bedevaart gedaan(*) hadden.

Zulke en dergelijke vereenigingen worden door den Schrijver opgesomd, als bestaan hebbende in Amsterdam, Haarlem, Dordrecht, Leiden, 's-Gravenhage, Kampen en Antwerpen. Nog had eraan kunnen toegevoegd worden, dat te Rotterdam reeds in 1366 eene broederschap van dienaars tot stand kwam. Immers de echtheid der door den Bisschop van Utrecht bevestigde oorkonde, die H. van Rhijn heeft medegedeeld in de *Oudheden en Gestichten van het rechte Zuid-Holland en van Schieland*; *behelzende een verhaal van de opkomste en bevolking der steden en dorpen*; *de opbouwing van Kerken, Kloosters en Godshuizen; haare begiftigingen, kerkelijke goederen en inkomsten; hare oversten en geleerde Mannen, Voorrechten, Handvesten* enz. (Leiden C. Vermey 1719, 8o. bl. 379) is nimmer betwijfeld.

Bij de onbekendheid, die vrij wel omtrent deze broederschappen schijnt te bestaan, is het misschien niet van belang ontbloot, op dien stichtingsbrief te wijzen, vooral omdat de Rotterdamsche broederschap wel tot de oudsten moet hebben behoord.

Om terug te keeren tot de beschrijving der schilderstukken, besluiten we deze aankondiging eenvoudig met te zeggen, dat ze onontbeerlijk is als bijdrage tot de kennis van Scorel's werk, maar ook dat ze niet minder belangrijk is uit een historisch-genealogisch oogpunt; immers, betrekkelijk de door Scorel afgebeelde Utrechtsche patriciërs heeft de heer Muller zooveel levensbijzonderheden en data opgespoord en medegedeeld, dat zijn arbeid een niet gering bewijs van belezenheid en werkkracht mag genoemd worden. Ook de door middel van autographie afgebeelde familie-wapens, die op het Triptiek der familie Visscher van der Gheer zijn aangetroffen, hebben geschiedkundige waarde en doen den teekenaar eer aan.

(*) Enkelen der laatstgenoemde 'Romeynen'-Vereenigingen bestonden nog in de 17de en misschien nog in de 18de eeuw, natuurlijk met gewijzigde strekking; zilveren emblema's daarvan vindt men vermeld in den catalogus der zilvertentoonstelling, gehouden te Amsterdam in 1880.

O.

Elders en Thuis. Indrukken en Afdrukken door H. Witte. Guldens-editie N°. 127. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.

De *Guldens-editie* bestond tot hiertoe alleen uit werkjes van literarischen aard. Doch verandering van spijs doet eten, zegt het spreekwoord, en daarom vind ik 't eene gelukkige gedachte van den Uitgever, dat hij 't lezend publiek eens iets anders heeft voorgezet. Dat hij 't gerecht heeft laten toebereiden door den gunstig bekenden schrijver H. Witte, pleit gewis voor zijn goeden smaak.

Fonkelnieuw zijn de in bovengenoemd boekje vereenigde stukjes niet; ze werden reeds vroeger gepubliceerd in 't door den heer Witte geredigeerde weekblad *Sieboldia.* Toch mag de uitgave, als men in aanmerking neemt, dat *Sieboldia* bijna alleen door boom- en bloemkweekers gelezen wordt, niet overbodig worden genoemd.

Ruim een derde gedeelte van *Elders en Thuis* wordt besteed aan de Parijsche wereldtentoonstelling van 't jaar 1879. De indrukken, welke de Schrijver als botanicus gedurende zijn verblijf te Parijs en in de schoone omstreken van die trotsche stad opdeed, worden medegedeeld op eene zoo aangename wijze, dat ik mij overtuigd houd, dat zelfs menschen, die zelden of nooit iets anders lezen dan hunne nieuwsbladen, benevens een berg van romans en novellen, 't gedeelte, hetwelk over Parijs handelt, met graagte zullen lezen. Slechts weinigen dan ook verstaan de kunst, om op 't papier te keuvelen, als ik 't zoo mag noemen, beter dan de heer Witte.

't Hoofdstuk, dat over kunstbloemen handelt, verdient door alle dames gelezen te worden; want het is uitermate geschikt, om onze vrouwen en dochters te overtuigen, dat haar smaak, vooral waar het bloemen op hoeden geldt, in den regel nog veel te wenschen overlaat. Men tooit een hoed met bloemen, om 't schoonheidsgevoel te bevredigen; doch 't is, helaas! maar al te waar, dat de opschik van menige dame, dank zij hare slaafsche gehoorzaamheid aan de grillen en luimen der mode, door de mengeling van allerlei onmogelijke bloemen, waarboven de een of andere vogel heel pedant zijn snavel uitsteekt, veeleer doet denken aan wilde volksstammen dan aan de beschaafde maatschappij, waarin we leven. 't Hooge woord moet eruit: die zucht, om met kleuren te pronken, zoo schril, als de natuur ze niet oplevert, verraadt onze lagere afkomst, evenals 't dragen van oorbellen.

De kunstbloemen der Parijsche tentoonstelling leerden hem, wat de kunst vermag, als ze moeder natuur tot leidsvrouw kiest.

Zij, die 't park Monceau, de Buttes Chaumont, Versailles en Saint-Cloud vroeger bezocht hebben, zullen gewis de hoofdstukjes, welke daarop betrekking hebben, met het grootste genoegen lezen. Voor wie Parijs heeft leeren beoordeelen en veroordeelen onder den invloed van Zola's naturalistische romans, zullen ze eene ware verkwikking zijn.

Voor de volgende hoofdstukken geldt het *Thuis* van den titel. Tal van zaken, op tuinbouw, op verschillende soorten van planten of op deelen van planten betrekking hebbende, worden hierin met groot talent behandeld. Vooral de hoofdstukken, welke aan de knoppen gewijd worden, munten uit door levendigheid van voorstelling. Wie ze leest, zal, dunkt mij, als hij ten minste eenig gevoel voor natuurschoon heeft, genoopt worden, de planten met een geheel ander oog te bekijken, dan hij vroeger misschien gewoon was te doen. Ook de brandnetel wordt in verband met andere, aan haar verwante planten op eene boeiende wijze besproken.

Één hoofdstuk handelt over de zoogenaamde roos van Jericho en voert den lezer nogmaals naar de Parijsche tentoonstelling, terwijl 't geheel waardiglijk gesloten wordt door ‘Geplukte rozen’ en ‘Een Terrarium’.

Hier en daar maakt de heer Witte wel wat al te veel jacht op effect, ziedaar de eenige aanmerking, welke ik zou durven maken.

Bijna alles echter heb ik met het grootste genoegen gelezen.

H.W. Vogel. Lichtbeelden naar de Natuur door Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen. Met 49 houtsneeplaten. Nijmegen. Blomhert & Timmerman.

Aan de firma Blomhert en Timmerman komt de eer toe, van gedurende de laatste jaren menige buitenlandsche lettervrucht op onzen bodem te hebben overgeplant. Hare uitgaven trekken gewoonlijk de aandacht door 't nette gewaad, waarin ze hare intrede in de wereld doen. Ook de inhoud is in den regel van dien aard, dat ze zelfs zonder haar smaakvol uiterlijk tal van lezers zonden vinden.

Menigeen echter (ik denk hier vooral aan de vertalingen van Büchner's werken) heeft zich geërgerd aan de materialistische strekking van de door genoemde heeren uitgegeven boeken.

Diegenen nu, welke bevreesd mochten zijn, dat ook 't bovenstaande boek van zoogenaamd materialistischen aard zal zijn, kan ik volkomen geruststellen. Mijns inziens kan men Vogel's *Lichtbeelden naar de Natuur* aan iedereen, die op eenige ontwikkeling aanspraak mag maken, gerustelijk ter lezing geven. En niet het minst zijn ze aan te bevelen voor jongelieden, die aan eene hoogere burgerschool de beginselen der natuurwetenschappen geleerd hebben en nog lust genoeg hebben behouden, om in uren van ontspanning de met moeite verworvene kennis door eene aangename, boeiende lectuur te onderhouden en ook uit te breiden. Ik zeg uit te breiden; want Vogel behandelt tal van zaken, die in de leerboeken voor Natuurkunde niet behandeld worden en ook niet behandeld kunnen worden.

In dertien hoofdstukken, te zamen 250 bladzijden beslaande, ontmoet men achtereenvolgens: ‘Gezichtkunde in het Salon. Kleuren en tonen. Het spectrum en de scheikundige werking van het licht. Het telegrafisch licht der sterren. Expedities tot het waarnemen van zonsverduisteringen. De tegenwoordige voortbrengselen der photografie. Photografie en waarheid. Voor de Camera. Dwaallichten. Iets over spiritisme. Dilettantisme. Nieuwe wetenschappelijke waarnemingen.’

't Is licht te begrijpen, dat het lezen van sommige hoofdstukken een weinig natuurkennis onderstelt en, al heeft men die, dan toch nog eenige inspanning, eenig nadenken vordert; doch ik moet bekennen, dat mij zelden een boek onder de oogen is gekomen, waarin wetenschappelijke feiten op zulk een lossen toon verteld worden, als in dit werk geschiedt. Vooral ook 't hoofdstuk over spiritisme bevat allermerkwaardigste bijzonderheden. Ook den voorstanders van de klopgeesterij beveel ik de lezing daarvan met warmte aan; menigeen, die nu nog eenig geloof slaat aan de beweringen der spiritisten, zal door Vogel zoo niet bekeerd, dan toch aan het twijfelen gebracht worden.

De Vertaler heeft zich goed van zijne taak gekweten. De houtsneefiguren munten evenals de tekst uit door netheid.

R.S.

Mengelwerk.

Eene zomerherinnering.
Oberammergau.

'En dat gaat naar'?... vroeg mij een vriend, die mij op het stationsplein der stad mijner inwoning op den 3^{den} Augustus des middags tegen 6 uur met eene reistasch over den schouder tegenkwam... 'Oberammergau!' gaf ik ten antwoord. 'Geschreven?'... 'neen!' 'Kaartjes?'.. 'Neen!' 'Logies?' 'Neen!' 'Goede reis dan'... klonk spottend de afscheidsgroet.

Al het ironische van dat *dan* zou ik eerst later begrijpen.

Mijne ervaringen wil ik u meedeelen. Nieuw... neen! ben ik niet - wie is het in onze eeuw van telegrafen en spoorwegen, geïllustreerde en niet-geïllustreerde tijdschriften, week- en dagbladen? In Duitschland kondt ge dezen zomer geene krant in handen nemen, of er stond, zelfs tot vervelens toe, iets in over de Oberammergauer-Passiespelen. Nederland volgt dit voorbeeld al aardig... en toch klop ik nog even aan en vraag een oogenblik gehoor. Zal *De Tijdspiegel* een spiegel des tijds zijn, dan dient er ook een beeld van dit verschijnsel onzes tijds in weerkaatst te worden.

Of mijn onderwerp aantrekkelijk is voor alle lezers?... Er zijn niet minder groote tegen- dan voorstanders der Passiespelen.

Onder de eersten tref ik allereerst aan de *Standaard*- en *Heraut*-vrienden met Dr. Kuyper aan het hoofd. Ronduit verklaart deze: 'Het passiespel is een zonde tegen het 2de gebod, een goddelijke grootheid kan niet nagebootst worden.' Wel afgebeeld?... Principieel verschil is er niet. Daarmee wordt echter der kunst de nekslag toegebracht. Trouwens, dat erkennen de heeren zelf. 'Onder de kinderen Gods - schrijft *De Standaard* - die zich het nauwst nabij den Heilige hielden - 't zijn de Calvinistische Protestanten - zit de zeer klaar en helder bewuste tegenstelling tusschen *kunst* en *godsvrucht* nog in merg en been.' Maar werp dan ook uwe afbeeldingen van Guido

Reni's ‘Ecce Homo’, van Leonardo da Vinci's Avondmaalsviering, van Rubens' Afneming van het kruis, van Scheffer's Consolator of Remunerator op het vuur of verban ze uit salon en studeervertrek naar den zolder, om ze op een goeden dag aan een humanist over te doen, natuurlijk voor een behoorlijken prijs. Het Protestantisme hebbe geen enkelen kunstvorm geschapen: daarom behoeft elk voorstander van de macht des woords op geestelijk gebied, in starre consequentie tegenover Rome's vergoding der kunst, de laatste nog niet met den Calvinistischen banvloek te treffen.

Alsof niet alle tijden en eeuwen door de kunst hare heerlijkste gewrochten aan de wereld van het ideëele, het gedacht goddelijke, het waarachtig menschelijke, ontleend had! Phidias reikt hier de hand aan Rafael en Ary Scheffer. In naam van een oud-Joodsch 2de gebod der kunst de deur te wijzen, is eene misdaad tegen de natuur van den mensch, om in de taal der puriteinsche Protestanten te spreken: tegen dien God, die in de voorstelling van het goddelijke, het ideëel-menschelijke, der kunst hare hoogste roeping wees.

Rome, wijzer, Christelijker in haar geslacht, begrijpt dat beter. De mensch is nu eenmaal een zinnelijk-geestelijk wezen. Het geestelijke komt slechts tot hem in en door zinnelijke vormen. Overdrijving, overlading - wie ontkent dat? - is Rome's zwak, maar schaadt zij daarom - wat zeg ik? - verheft zij niet den geest, heiligt zij niet het gemoedsleven, wanneer zij de plechtige missen van een Bach, een Beethoven, een Rossini doet weerklinken door de grootsche gewelven harer kathedralen; wanneer zij de wanden en pilaren harer tempels siert met de beeldhouwwerken en schilderijen der eerste meesters? In verband daarmee begunstigt zij ook de Passiespelen, ‘de rijpe vrucht van haar liefde voor beelden’, als *De Heraut* ze eens noemde.

Over 't geheel schijnen de Engelsche rechtzinnigen de meening onzer Hollandsche Calvinisten niet te deelen. Behalve pastoors en monniken leveren zij het grootste contingent tot de bezoekers. En onder dezen zijn geestelijken, zoowel der High als der Low Church.

Toch zijn de rechtzinnigen de eenigen niet, die... iets tegen de Passiespelen hebben.

In de Maximilian-Strasse te Munchen zitten op een Juliavond twee heeren en twee dames met elkander in het keurig ingericht Café Maximilian te praten. Uit hun gesprek blijkt, dat zij gepakt en gezakt zijn, om morgen naar Oberammergau af te reizen.

't Zijn Hollanders, die er niet licht over denken. ‘Weet je wat - zegt een der heeren - ik heb er al lang over gedacht, maar nu het er eindelijk toe komen zal, bezwaart het mij; ik ga niet mee.’ Als zijne vrouw sip voor zich kijkt, vervolgt hij: ‘Ja lieve! je mag denken, wat je wilt, maar mijne oude vrees komt weer boven en ik wil het er niet op wagen. Mijne voorstelling van het lijden van Jezus staat mij te hoog, om te kunnen verdragen, dat zij door nabootsing -

hoe goed wellicht ook - wordt ontwijd; ik heb mij van den lijdenden Meester een eigen ideaal gevormd en dat wil ik mij niet laten ontnemen; ik zou mij ergeren, dat weet ik vooruit, en daarom ga ik niet.' 'Die ergernis komt wel wat laat,' antwoordt zijne vrouw spijtig. 'Beter laat, dan te laat,' herneemt de wijze echtgenoot. 'Ik voel iets van je bezwaar - laat zijn zwager erop volgen - maar meen, dat juist gij erheen moet gaan. Gij zult meer genieten dan iemand anders. Is de opvoering van dien aard, dat zij beantwoordt aan de eischen uwer voorstelling, dan is uw ideaal werkelijkheid geworden - geschiedt dat niet, dan maken de schaduwzijden van het spel u te meer op de waarheid en schoonheid van uw eigen ideaal opmerkzaam.' 'En ik ben het eens met jou,' sprak de tweede dame, terwijl zij den eersten spreker aanzag. 'Voor mij ligt er over de lijdensgeschiedenis van Jezus een waas van weemoed verspreid, dat mij altijd een traan uit de oogen perst, zoo vaak ik eraan denk; voor mijn gevoel ligt er iets pijnlijks in, dat eene smart, als eens Jezus door de ziel is gegaan, door nabootsing ontheiligd zal worden. Indien de voorstelling mij dat weemoedig gevoel ontnam... neen! het is beter, dat we niet gaan.'

Resultaat was, dat de reizigers den volgenden morgen plaats namen naar... Weenen.

Hoevelen heeft vrees voor ontwijding van hun ideaal niet belet naar Oberammergau te gaan! Alsof toetsen van een ideaal aan de werkelijkheid niet het eenig middel is, om het te zuiveren of door de tegenstelling te versterken! Gelukkig intusschen, dat velen erover dachten als onze reizigers uit het Café Maximilian, want het was er nu al overvol - hoe zou het bij nog grooter toeloop geweest zijn?

I.

Een jongelingsdroom, een droom mijner studentenjaren stond vervuld te worden. Nog zie ik mijn ouden leermeester Moll achter zijn lessenaar staan en hoor ik hem op zijne eigenaardige wijze de geschiedenis der Christelijke kerk in boeiende tafereelen ons afmalen. Eens sprak hij over de middeleeuwsche mysteriespelen en deed dat met eene levendigheid, een gloed, eene kennis van zaken, dat de wensch bij mij oprees, het laatste overblijfsel ervan eens te gaan zien. In '70 werd het spel door den oorlog plotseling afgebroken - de spelers moesten dienen. Al werden zij ook bij de administratie geplaatst en werd bepaald aan Joseph Mayr, gelijk Verwijs in *De Gids* van '71 verhaalt, een schrijversbaantje opgedragen - zij moesten toch met het geweer op schouder en den blauwen rok aan het groote leger naar Frankrijk volgen. In '71 werd het spel herhaald. Omstandigheden van allerlei aard beletten mij toen eene zoo verre reis te ondernemen. Nu was het lot mij gunstiger en Dinsdagmiddag 3 Augustus zette ik mij om half 5 op 't spoor, om den volgenden avond half 8, na een paar uur

oponthoud te Heidelberg, in Beieren's hoofdstad aan te komen. Den volgenden morgen begaf ik mij op het pad, om te zien, hoe ik het best mijn plan kon volvoeren. Aan den ingang der Neuhauser-Strasse vond ik al dadelijk tegen den muur eener poort, die toegang tot de straat verleent, een groot biljet, waarop met dikke, zware letters te lezen stond: ‘Oberammergau Informationsbureau Neuhauser-Strasse n^{o}. zooveel’. Erheen te gaan was het werk van een oogenblik, er binnen te komen duurde langer. Eerst kwam ik in eene soort van overwelfd voorhuis, waar allerlei banken, reeds toen zoo hier en daar - 't was half 10 in den morgen - met bierdrinkend werkvolk gevuld, mij weinig aan een informatiebureau deden denken. Eene kellnerin wees mij op mijne vraag tusschen de banken door een gang aan, die mij langs eene keuken, waar mannen en vrouwen druk bezig waren, om worst, echt Beiersche worst met Zwiebeln, te stoppen en in groote ketels te koken, naar een achterkamertje voerde, waar ik een Herr vond, die in al het gevoel zijner waardigheid aan een lessenaar stond te schrijven, eene bezigheid, die hij nog een oogenblik voortzette, toen ik met den hoed in de hand al in de kamer stond te wachten. Toen hij zich genadiglijk tot mij omgewend had, vroeg ik hem, of hij mij ook logies en kaartjes voor Oberammergau bezorgen kon. ‘'t Was hem niet mogelijk; alles was al lang weg; telegrapheeren zou mij niet baten, want de burgemeester antwoordde toch niet; ik moest er dus maar op goed geluk heengaan!’ Uit dankbaarheid voor zijn goeden raad achtte hij het mijn plicht, een paar boekjes over de spelen van hem te koopen - wat ik natuurlijk maar deed. Zij konden mij toch te pas komen. Dat ik mij den verderen tijd in Munchen ten nutte maakte, om te zien, wat er op één dag in die kunststad te bewonderen is, behoeft geen betoog. Wanneer ik er nog aan terugdenk, roep ik uit: ‘Hoofdstad van Beieren, wat zijt ge eene heerlijke stad met uwe kunstschatten, uwe kerken, uwe standbeelden, uw verrukkelijk bier, ondanks uwe ongezonde ligging, uw slecht water en uwe... slechte kranten!’

Op raad van den Herr uit het Informationsbureau begaf ik mij den volgenden morgen om 10 uur op reis, om Murnau te bereiken. Grooter trein zag ik nooit. Hij bestond uit niet minder dan 45 personenwagens. 't Was eene drokte, een gewoel, eene kunst, om eene plaats te veroveren, waarvan ge u nauwlijks een denkbeeld kunt vormen. Eindelijk zet de slang zich in beweging. Een bezoek aan de Starnberger-See - een der schoonste Beiersche meren, omgeven door een rand van schilderachtig gelegen dorpen en villa's, tegen den glooienden oever als aanleunende; op den achtergrond de sneeuwbergen met hun trotsch hoofd, de Zugspitze - hield mij tot 3 uur op. Om 6 uur was ik te Murnau, vanwaar de tocht per wagen of te voet naar Oberammergau geschieden moet. Eene file van wel vijftig rijtuìgen stond aan het station. ‘Wagen naar Oberammergau?’ luidde de vraag uit

wel tien monden te gelijk. Daar ik wist, dat het drie uur rijden was, en ik niet gaarne in den avond in een vreemd dorp wilde aankomen, waar ik geen logies besteld had en niemand kende, antwoordde ik op alle vragen: ‘Neen.’ Inmiddels wandel ik naar het stadje op, een kwartier van het station gelegen. Eensklaps komt mij een man op zij en vraagt, of ik voor morgen een wagen wil hebben. Wat hij had? Een Zweispänner. Maar wij - ik vergat nog te vertellen, dat mijne vrouw was meegegaan - hadden aan een Einspänner genoeg. Dat was geen bezwaar. Hij zou er wel een paar bij vinden. ‘Aber es müssen anständige Leute sein,’ riep mijne vrouw hem nog toe, wat een ‘natürlich’ zijnerzijds uitlokte.

Weldra was de man weer bij ons. In plaats van 2 had hij er 3 gekregen. ‘Dat 's een te veel,’ luidde ons wederantwoord. ‘Een zou bokpassagier zijn,’ en weg was de Beier. Te Murnau overnachtten wij. Wat hadden ze daar ‘Zur Post’ keurige Hecht en heerlijk Ettaler bier! Om 6 uur begaf ik mij Zaterdagmorgen even buiten. Het regende. Elk uitzicht was belemmerd. Hoop doet leven. Welgemoed stapten wij het dichte rijtuig in, nieuwsgierig, wie onze reisgenooten zouden zijn. In een volgend logement stonden zij aan de deur. 't Waren twee geestelijken en eene juffrouw. Een der heeren, een orgelist, kreeg eene groote koetsiersjas aan en klom op den bok. Den ander, een pastoor uit een dorp bij Lucern, gelijk wij later hoorden, kregen wij met de juffrouw bij ons in. 't Was erg warm en gezellig, maar nat, brr... in den aanvang vlotte het gesprek nog al, om al spoedig door herhaalde klachten over het weer afgebroken te worden. Evenals een mensch het liefst spreekt over dat, waarvan hij het minst weet, klaagt hij gewoonlijk het hardst over dat, waar hij 't minst aan doen kan. 't Is dan ook tandtergend, in eene heerlijke streek in een volgestopten landauer over een ongelijken bergweg te moeten rijden, terwijl de regen in stroomen neervalt. Oberau was spoedig bereikt. In de herberg was het leeg. De Stellwagen, dien wij er den vorigen avond uit Murnau hadden zien heenrijden, had zijn uitgeschudden voorraad reeds lang zien vertrekken; 't spelde ons niet veel goeds voor ‘Platz’. Het eenige, wat ons vermaakte, was het potsierlijk heen en weer stappen van den orgelist in zijne bruine koetsiersjas. Als een jongen, die een nieuw stuk kleeren aan heeft, bekeek hij zich van voren en van achteren, vroeg, hoe het hem stond, en glimlachte bij elk vleiend compliment - de kellnerin stond hem met de armen in de zij en groote oogen aan te staren - zóó had ze nog nooit een geestelijk heer uitgedost gezien. De regen drong tot een voorspan, daar wij de Ettaler hoogte moesten bestijgen. Even de Ettaler kerk in... om te drogen - daar ruischte het prachtige orgel, met zijne diepe, zware tonen de geheele koepelkerk vullende - en voort ging het weer; nu vrij snel bergafwaarts. Onderweg spraken wij over de Ettaler Benedictijnen, hunne verdiensten voor de streek en het

aan den voet van den berg gelegen Oberammergau. In hun klooster is de eerste tekst van het Passiespel vervaardigd. Althans het oudste ons bekende handschrift van 1662 is door een hunner geschreven. Aan een zekeren Dr. Weiss en zijn leerling Daisenberger - de eerwaardige grijsaard woont nog in het door hem geliefd dorp - zijn de latere omwerkingen te danken. In 1810 is eerstgenoemde met dien arbeid begonnen. De revisie is van zijn leerling en vriend. Dat Weiss een man van talent is geweest, bewijzen zoowel de tekst als menig lied van zijne hand. Ook is de in proza geschrevene verklaring der levende beelden door hem vervaardigd. Daisenberger, die zijn werk voortzette, zuiverde vooral het drama van alle herinneringen aan het middeleeuwsch boerenspel. De Satan met zijne trawanten verdween voorgoed; de Judasrol, die in het geld tellen iets comisch had, werd omgewerkt, de tekst meer waardig, meer passend bij den ernst van het onderwerp gemaakt. De muziek - ‘eine leichtfassliche, welche angenehme, ja sogar oft ergreifende Motive hat’, naar het algemeen gevoelen - en de koorzangen zijn, terloops zij dat hier nog opgemerkt, door Rochus Dedler, een Oberammergausch schoolmeester, vereenvoudigd, om ten slotte door den Munchener muziekmeester Kähl in hunne tegenwoordige gedaante te worden gebracht.

Om 10 uur zijn we aan het Pfarrhaus - een dubbel huis. De deur staat open. Rechts, in eene eenvoudige kamer met houten vloer, zit aan het eind van eene lange tafel een geestelijke op een houten stoel, met een sigarenkistje, waarin zich eene soort van spoorwegkaartjes bevindt, voor en een groot stuk papier naast zich. Verschillende menschen zijn ons voor. Namen worden doorgehaald en kaartjes afgegeven. Inmiddels heb ik tijd, de kamer op te nemen. Wit gepleisterde muren, een crucifix, een ‘Ecce Homo’ tegen den wand, een stuk of wat houten stoelen - ziedaar alles! Met een oud vrouwtje, dat zoo bij ons staat, knoop ik een gesprek aan. Naar ‘Wohnung’ was mijne eerste vraag. Drong natuurlijke goedhartigheid of geloof, dat wij door onze tegenwoordigheid in het Pfarrhaus ‘van de vrienden’ waren, haar ons voort te helpen - genoeg, toen wij gehoord hadden, dat onze eenige kans op kaartjes deze was, dat er enkelen, die geschreven hadden, niet zouden opkomen - wat wij om half 10 's avonds konden vernemen - wenkte zij ons, om met haar mede te gaan, en de parapluie... werd weer opgestoken. Achter haar aan sukkelende, klotsten we door den modder - bestrate wegen zijn er niet in het dorp - en kwamen eindelijk tusschen de kris-kras door elkander liggende woningen aan eene plank, die langs eene mestvaalt ons naar eene arbeiderswoning voerde. 't Was een gescharrel tusschen karren en wagens en menschen en parapluies door geweest, als waarvan een marktdag in eene onzer kleine steden de weerga biedt, totdat wij eindelijk, Goddank! voor eene lage deur stonden, waarvan het vrouwtje de klink oplichtte, om

zich, toen zij gehoord had, dat er ‘Platz’ voor ons was, met een ‘Grüsz di Gott’ te verwijderen.

Geene uitgestokene hand, geen vragende blik - in welk aartsvaderlijk land waren we nu terechtgekomen? Goede oude! ge zaagt wellicht pelgrims in ons, ter bedevaart naar Oberammergau. Uw natuurlijke eenvoud maakte mij beschaamd! Of ik dankbaar was, toen ik stond tegenover eene flinke, gezonde vrouw van den arbeidenden stand, die ons een klein kamertje aanwees, dat zij voor ons in orde zou laten brengen - als ik het gevoegelijk had kunnen doen, had ik haar wel om den hals willen vallen. Ik had gehoord van menschen, die in hunne rijtuigen moesten slapen; van anderen, die in het hooi overnachtten - gezegend gesternte, dat mij, zonder dat ik geschreven had, toch naar eene woning voerde! 't Was, toen ik weer buiten kwam, of de parapluie minder zwaar was, de weg minder modderig, de volte minder hinderlijk, het dorp zelf mij minder als in den nacht gebouwd scheen. Bij de eerste de beste herberg ging ik onder eene soort warande zitten... in den drup. Een glas bier smaakte heerlijk... maar het vleesch bleef taai. Langzamerhand - blijf eens goed gehumeurd in den drup! - begon mijne opgewekte stemming te veranderen, en toen ik naar den burgemeester ging, keek ik al even vervelend als een uur geleden. Het huis van den burgervader is een der schoonsten van het dorp. Fresco's in den gevel, het lijden en de verheerlijking van Jezus voorstellende, getuigen van den eigenaardigen kunstzin des bewoners of liever zijner voorvaderen. Het is een dubbel huis, evenals dat des Pfarrers. Aan de rechterzij een winkel in koloniale waren, aan den anderen kant de vertrekken van den burgervader. Of deze bij de koloniale waren betrokken is? Als factotum van het dorp zou het ons niet verwonderen. Van het balkon zijner woning heeft veertien dagen later Pruisen's kroonprins de verzamelde menigte begroet. In het voorhuis stonden we man aan man. Het was een gedrang als voor een spoorloketje op een Christelijken feestdag. Aan den ingang van eene goed geslotene deur stond eene soort van politieagent, om ieder op zijne beurt binnen te laten. Eensklaps wordt de deur opengerukt: eene flinke gestalte verschijnt op den dorpel, overziet de dringende schare, richt zich in zijne volle lengte op en roept: ‘Wer nicht geschrieben hat, bekommt nichts.’ Poppetje gezien, kastje toe. Het oude spel wordt voortgezet. Toen de beurt aan mij was, trad ik binnen en vroeg, of er ook ‘nachgespielt’ zou worden. Wanneer er genoeg 8 mark-plaatsen genomen waren, om een Nachspiel te wettigen, geschiedde dit altijd, was mij gezegd. Van Juni af had het slechts eenmaal niet plaats gehad.

‘Vielleicht,’ antwoordde dezelfde stem, die straks op den dorpel geklonken had en aan den burgervader zelf behoorde; om 6 uur zou het aangekondigd worden. In dit vertrek dezelfde eenvoud als bij den pastoor. Aan de tafel zit het hoofd der gemeente; een bediende

of secretaris, aan een lessenaar staande, houdt de lijsten bij. Op het altaar van den luxe is ook hier geen enkel offer gebracht, al zien betimmering en inrichting van het vertrek er netjes uit. Toen we buiten kwamen, was het zoo mogelijk nog voller dan straks. Men viel er bijna over de menschen. Denk u eene bevolking van 1100 zielen op een goeden dag tot een goede 5000 aangegroeid! Telkens komt men menschen tegen, die eene woning zoeken of kaartjes vragen aan den eersten den besten. Eenzelfde lot deelden ook onze geestelijke medereizigers. Zij hadden nog wel geschreven, en ja, kaartjes gekregen, maar 's middags om half 3 wisten zij nog niet, waar hun beddeken gespreid zou worden, of op welke bank, in welke hut of welke keuken zij zich 's nachts wat drogen zouden. Tegen 3 uur hield de regen even op. We bezochten de Kreuzigungsgruppe, een geschenk van Beieren's koning, omdat de Ammergauers in '71 voor hem alleen eene voorstelling hadden willen geven, en begaven ons daarop naar het theater, aan het eind van het dorp op eene weide geplaatst. Tot 1830 op het kerkhof opgevoerd, had het Passiespel sinds dien tijd een eigen houten gebouw gekregen. Langwerpig vierkant, met verschillende ingangen voor de verschillende rangen, is het amphitheatersgewijze opgetrokken, zoodat de achterste rangen niet dan door middel van hooge trappen te bereiken zijn. De deur, het dichtst bij het tooneel, is gelijkvloers. Het geheele gebouw beslaat eene oppervlakte van 40,000 vierkante voeten. De ruimte voor de toeschouwers kan 6000 menschen bevatten. Het achterste gedeelte van het gebouw is overdekt; de plaatsen kosten daar dan ook 8 en 6 mark voor de middelste, 3, 4, 5 mark voor de zij- en allerachterste rijen. De plaatsen in het niet overdekte gedeelte, het grootste aantal bevattende vlak tegenover het tooneel, kosten 2 mark, aan de kanten 1 mark. Wie regenvrij zit, geniet het voorrecht van op een stoel plaats te mogen nemen, houten banken als in onze paardenspelen zijn het voorrecht der 1, 2, 3 en 4 mark-betalers. Vóór het tooneel, 80 à 90 voet breed en 25 à 30 diep, is eene groote ruimte, waarop de koristen, die telkens van weerszijden optreden, zich gemakkelijk kunnen bewegen. Ter weerszijden van het overdekte middentooneel, waarop de levende beelden, de tableaux vivants, worden opgevoerd, bevinden zich van de plaats der toeschouwers af gezien: rechts de woning van Annas, links de woning van Pilatus, beiden met balkon. Straten van Jeruzalem, kunstig door coulissen nagebootst, geven ter zijde van deze huizen gelegenheid, om over het voortooneel of proscenium het middentooneel te bereiken of vandaar uit in de straten te verdwijnen. Door die straten heen ziet men de open lucht. En daarachter de groene bergen van Zuid-Beieren, die het geheel omgeven; de kunst, menschelijk lijden en triumfeeren afbeeldende, in eene lijst van natuurlijk groen gevat.

Een pelikaan, die in zijne borst pikt, om met zijn bloed de jongen te voeden - beeld der Christelijke kerk - prijkt boven het middenvak

van den tempel - het eigenlijk middentooneel. Boven het scherm zijn op een met gouden sterren bezaaiden, blauwen achtergrond de drie gratiën des Christendoms, drie vrouwen, geschilderd, eene met een kruis, eene andere met een kind op den schoot, eene derde met een anker naast zich. Op het scherm zelf is Jeruzalem afgebeeld, zooals het zich thans voordoet aan het oog des beschouwers. Turksche minarets worden er even min als de groote moskee op gemist. Als een reusachtig koepeldak, door de grillige lijnen van het groene gebergte van de aarde gescheiden, welft zich de hemel boven dezen kunsttempel, kilheid of warmte spellend aan eene wachtende schare van belangstellenden en belangwekkenden.

Om 6 uur keek ik door de ramen van het hotel ‘De Ster’ eens naar buiten. Er wordt nog niets afgekondigd, ofschoon het al half 7 wordt. Hoor! daar trekt de muziek door het dorp, een vroolijk wijsje spelend. Ik trek ermee op uit, kwajongens achtig en ter afwisseling; bij den Chorführer waren nog kaartjes te krijgen. Op weg naar dezen verdwaal ik bij Johannes, kenbaar aan zijn jeugdig gelaat en zijne lange, blonde lokken, in wiens woning tal van vrienden aanstooten met hunne stevige bierglazen, en die mij verzekert, dat noch hij noch de opperzangmeester kaartjes overheeft. Een paar huizen verder: daar nadert een man met een koperen bekken, waarop hij tweemaal met een houten steel klopt, en, nadat hij eene massa menschen om zich verzameld heeft, roept hij met luider stem ‘Op bevel van den burgemeester zal er Maandag “nachgespielt” worden.’ Reeds dit bericht verheugt mij, want de kaarten voor Maandag mogen niet als die voor Zondag vooruit opgekocht worden; de Schwindel kan er zich niet van meester maken, want zij moeten 's Zondags onmiddellijk na afloop van het spel gehaald worden in de kleine houten gebouwtjes, die in de nabijheid van het theater opzettelijk daartoe opgericht zijn. Eene grootere vreugde zou echter mijn hart vervullen, toen een heer, naast mij staande, na het omroepen van het aanstaande Nachspiel een ‘Leider!’ deed hooren. ‘Waarom?’ vroeg ik hem. ‘Dan moest hij nog één dag blijven, want hij had kaartjes voor morgen, en zijne vrouw was bang voor regen en had hem overgehaald, om, in geval van een Nachspiel, dit bij te wonen. Zij konden dan overdekte plaatsen krijgen. Als hij nu zijne kaartjes van 2 mark maar kwijt was.’ Ze hem af te koopen, van vreugde in den modder te verdwalen, om eindelijk tegen half acht in de eivolle zaal van ‘De Ster’ het heugelijk nieuws mijn vrouw mee te deelen - het een zoowel als het ander kan een ieder zich denken. Nog eene wandeling langs kraampjes en winkeltjes en om half 10 - om 10 uur moet alles den avond vóór het spel gesloten zijn - stappen we de plank langs de mestvaalt bij onze nederige woning over. Zoo hadden we dan ‘kaartjes’ tegen morgen en ‘een onderkomen’. Ons goed geluk had ons tot hiertoe geholpen. Als het nu morgen maar ‘droog’ was! Een geestelijke, die den nacht in

de keuken van ons ‘tehuis’ op eene bank zou doorbrengen, deed ons open, en weldra vergaten we in Morpheus' armen de natte en koude, het taaie vleesch en de magere soep, de moeite en ontbering van dien eersten dag in Oberammergau.

II.

Met het Heidendom verviel ook het oude Heidensche theater. De stroeve, Puriteinsche geest der eerste Christeneeuwen, zoo eenzijdig mogelijk tegen alle Heidensche kunst gekant, verzette zich met niet minder kracht tegen de wellustige, zedelooze vertooningen der Grieksche en Romeinsche schouwspelen van den keizertijd. Reeds het schouwspel zelf vond als zoodanig geene genade in hunne oogen. ‘Of zou de God der waarheid, - roept Tertullianus in de 2de eeuw den zijnen toe - die alle valschheid haat, hen toelaten in zijn rijk, die gelaatstrekken en haren, leeftijd en geslacht, zuchten en lachen, toorn en liefde huichelen? Ik beloof u ook eene tragedie: die van het jongste gericht en de pijn der hel.’

Er waren bovendien te droeve herinneringen aan de Heidensche Arena's verbonden, om hen niet met afschuw die plaatsen van zonde en verderf, van een pijnlijk worstelen en een smartelijken dood van velen hunner te doen mijden en daarmee ook - elk Heidensch theater. Naarmate nu het Christendom zegevierde, kwijnde het Heidendom weg. Daarmee was echter de zucht naar vertooningen, tot mimiek en nabootsen niet verbannen. Drijf de natuur uit, zooveel ge wilt, straks keert ze vernieuwd en verjongd tot u weer. Volgens eene oude overlevering zou reeds in de 4de eeuw Gregorius van Naziauze (327), een beroemd redenaar en lyrisch dichter der Grieksche kerk, eene tragedie *De lijdende Christus* hebben vervaardigd. Dat deze nog in de windselen van het oud-Grieksche treurspel besloten lag, is natuurlijk. Zoo spoedig ontworstelt de geest zich niet aan de vormen van het verledene, hoe men ze ook in beginsel veroordeelen moge. Het koor, zonder dichterlijke verheffing, toont zijn medelijden in het droevig lot van den menschenzoon; de handeling heeft meest achter het tooneel plaats en wordt door boden aan de toeschouwers verklaard.

Ik deel dit slechts mee, omdat het thans nog bestaand Passiespel hetzelfde gemengd, half Heidensch, half Christelijk karakter draagt. Het koor in antieke kleeding - een wit onderkleed, waarover een met goud geborduurde mantel en een gouden diadeem op het hoofd - treedt telkens bij elk levend beeld en vóór elke handeling, het eerste verklarend, de laatste inleidend, met zijne zangen op. In 't midden de opperzangmeester; ter weerszijden de mannen en vrouwen, de laatsten aan de beide uiteinden; links, van de banken der toeschouwers gezien, de tenoren en sopranen; rechts, de bassen, baritons en alten; 19 personen, 10 vrouwen en 9 mannen, sterk. Oppervlakkig maakt het een vreemden, tweeslachtigen indruk: dat Grieksche koor en die

Joodsche spelers tot één geheel kunstiglijk saamgevoegd ter verheerlijking van Christus; maar is eens het oog gewend aan het zien en het oor aan het hooren, dan houdt elke gedachte aan eenig contrast op. Het zingen zelf was middelmatig, al waren er vele goede stemmen bij, o.a. een bas, die door zijn diep, schoon geluid het oor streelde en het hart trof.

De daad van den Griekschen kerkvader bleef vrij wel op zichzelve staan. De Kerk, meer met Tertullianus dan met Gregorius sympathiseerende, bedreigde al spoedig hen, die nog theaters bezochten, met excommunicatie, weigering van biecht en laatste oliesel. Dezen zelf, ontaard en onteerd, worden tot puinhoopen, waarop ridders burchten hebben gebouwd of domkerken voor den Christelijken eeredienst verrezen. Tooneelspelers verdwijnen echter niet; jongleurs en potsenmakers blijven bestaan. Toch hebben dezen weinig invloed op de wording van het nieuwe drama uitgeoefend. Niet buiten de Kerk, maar als aan den voet van het altaar zou dit uit het mysteriespel geboren worden. Den geest, dien de Christelijke kerk in overmoed uitgebannen had, zou zijzelf tot nieuw leven roepen, met haar tooverstaf opwekken uit den doodslaap, waarin zij hem had doen verzinken. De kerk van een menschgeworden, in het avondmaal niet slechts geestelijk, maar ook zinnelijk tegenwoordigen God moest wel onder den invloed van het oude Heidendom - daarin zijne wraak oefenend op den triumf des Christendoms - de Joodsche schuchterheid, die elke nabootsing, afbeelding zelfs van het heilige en goddelijke verbood, verbreken. De mis, wat was zij sinds Gregorius den Groote anders dan eene soort van dramatische gedachtenisviering van het smartelijk lijden van Jezus op Golgotha, de geheele toonladder van godsdienstige stemmingen doorloopende - van het droevig ‘Miserere’ tot het jubelend ‘Gloria in excelsis!’ toe. In de kerken van Rome werd in verband daarmee van oudsher in de heilige week, gelijk nog in de Vaticaansche kapel geschiedt, behalve de oud-Testamentische voorspellingen de lijdensgeschiedenis op Goeden-Vrijdagmorgen met verschillende stemmen gezongen; de tenor zingt de Christuspartij, de bas die van Pilatus, terwijl het koor de priesters, de vijanden en het volk voorstelt. Tusschen den zang in wordt het verhaal volgens het Ev. van Johannes gereciteerd(*).

Niet minder oud zijn de processiën op sterf- en geboortedagen van beschermheiligen. Schilderachtige groepen, waarbij zich spoedig allerlei vertooningen voegden, die b.v. van Adam en Eva, den boom der kennis dragende, of van Johannes met het Christelijk vaandel, of van Judas met den geldzak, of die den duivel met de galg of den Heiligen Gregorius met den draak voorstelden, trokken op heiligendagen door de straten der stad en vergoedden daardoor iets van het gemis aan vertooningen, waarop het volk ten allen tijde zoo verzot is. Voeg nu die

(*) Hase, *Geistliches Schauspiel*, pag. 11.

twee elementen te zamen, den beurtzang der mis en de processiën door de straten, en - het ontstaan van het mysteriespel is verklaard.

De Kerk, elke levensopenbaring beheerschende, trok ook het lot der kunst zich aan. In vele kerken werd al vroeg op Kerstmis de Kerstgeschiedenis, op Paschen die van Jezus' opstanding vertoond. Aanvankelijk een levend beeld, later pantomime, werd er eindelijk een tekst bijgevoegd, die verhaald of gezongen kon worden. Vooral was dit laatste het geval met de lijdenstafereelen in de heilige week. In de kerken opgevoerd, mochten alleen priesters, geestelijken en koorknapen meedoen. In vrouwenrollen traden hoofdzakelijk de laatsten op. Het eerste grootere drama van dien aard, dat ons overgebleven is, is een Paaschspel, in een Beiersch klooster vervaardigd, onder den titel *De opkomst en ondergang van den Antichrist;* het laatste, dat nog bestaat, dankt, zoo niet zijne wording, dan toch zijne ontwikkeling aan de Benedictijnermonniken van het Ettaler klooster. Wijst dit verschijnsel niet te gelijk op een constanten kunstzin der bewoners van Beieren's hoogland? Getuigt het niet van Rome's invloed op het geheele leven, denken en zijn dier bevolking? Moge dan al het geheele mysteriespel door den geest der tijden naar een achterhoek der wereld, een tusschen bergen ingesloten, klein dorp teruggedrongen zijn: zooals het zich daar vertoont, vertoont het zich in al de kracht der naïveteit, der liefde en des geloofs, in een vorm, rijker en schooner, dan zelfs het mysteriespel der 12de eeuw te aanschouwen gaf.

Ik sprak daar van mysterie- en Passiespel als in éénen adem. Deels is dat juist, deels onjuist. Onjuist, voor zoover het eerste woord de geheele soort van spelen, het laatste een enkel spel aanduidt; juist, voor zoover het spel van het lijden onzes Heeren Jezus Christus, als middelpunt van het verlossingswerk, het geheele mysterie des Christendoms te aanschouwen geeft. Met de oude mysteriën van Griekenland heeft de naam ‘mysteriespel’ slechts eene toevallige overeenkomst. Wel werden bij de viering hiervan Godensagen dramatisch voorgesteld, maar invloed hebben ze niet gehad op de ontwikkeling der latere Christelijke spelen van dien naam. Waarschijnlijk is het daarentegen, dat door den invloed der Grieksche kerk, die, met het oog op de Grieksche mysteriën, dien naam gaf aan de plechtigheden, die de Latijnsche kerk sacramenten noemde, het woord burgerrecht verkregen en tot de overbrenging ervan op de heilige spelen in de Westersche kerk ter onderscheiding der sacramenten geleid heeft. Met den bloeitijd der Roomsch-Katholieke kerk hangt die der mysteriespelen innig samen. Toen de eerste niet meer die plaats in hoofden en harten innam als vroeger, begonnen ook de spelen op de heiligendagen minder belangstelling te wekken. De Hervorming met haar beroep van de traditie op den Bijbel, van de kerk op de oudste gemeente was hun zeer schadelijk. Het Protestantisme ontrukte aan het geloof een belangrijk deel van zijn inhoud en zijn vorm. Voeg daarbij eene heftige oppositie

tegen Rome's beeldenvereering en heiligenaanbidding, waardoor de kinderlijke lust voor het oude spel geheel verloren ging. Daar kwam de Fransche revolutie met haar nivelleersysteem. Tot in Beieren doorgedrongen, heeft zij het schier eenig nog overgebleven spel een tijdlang geschorst. De Minister Montgelas verbood het en antwoordde aan het hoofd der deputatie uit Oberammergau, den grootvader van den tegenwoordigen burgemeester: ‘Zij moesten door hun priester het lijden van Jezus zich maar laten voorpreeken; dat was beter dan den Heer God over het theater te sleepen.’ Of de dorpsbewoners al beweerden, dat de treffend schoone geschiedenis meer indruk maakte, wanneer zij aanschouwelijk werd voorgesteld - het baatte niet; het spel was en bleef verboden. In 1810 gaf echter de goede Koning Max, de afgod van het Beiersche volk, zijn goeden Ammergauers weer verlof, om hunne oude gelofte te volbrengen. In 1811 voor het eerst weer opgevoerd, herhaalde men die opvoering in 1820 en verder geregeld om de 10 jaren tot op dezen dag. Naar de overlevering dankt het die instandhouding aan de volgende gebeurtenis. De Zweden hadden in 't begin der 17de eeuw in Beieren gruwelijk huisgehouden. Hongersnood en ellende waren er het gevolg van. In 1633 brak in het naburig Eschenlohe eene hevige pest uit. In de omliggende dorpen werden alle mogelijke voorzorgsmaatregelen tegen het verbreiden der ziekte genomen. Zoo ook in Oberammergau, dat, tusschen zijne bergen ingesloten, zich vrij veilig waande. Maar wat gebeurt? Een arbeider, in het dorp Eschenlohe werkende, weet op een kerkelijken feestdag heimelijk bij de zijnen te komen, om met hen feest te vieren. De kiem der ziekte brengt hij met zich mee. Den tweeden dag na zijne aankomst is hij reeds een lijk, en binnen korten tijd zijn 84 personen aan de vreeselijke ziekte bezweken. Te midden van dezen algemeenen nood doen de Ammergauers de plechtige gelofte: de lijdensgeschiedenis van Jezus alle 10 jaar op te voeren. Toen hield de ziekte eensklaps op, ja, herstelden zelfs zij, die nog op het ziekbed lagen uitgestrekt. Reeds in het volgend jaar werd de gelofte volbracht. Tot 1674 toe hield men zich aan het eens gestelde tiental. Toen besloot men het in 1680 te herhalen, om zoodoende het ronde jaarcijfer te verkrijgen, waaraan men zich nu nog houdt. Uit de gelofte zelve blijkt, dat het Oberammergauer Passiespel ouderis dan het ongelukkige jaar, waarin de dorpsbewoners beloofden, het geregeld te zullen opvoeren. Vanwaar anders deze gelofte en geene andere? De 17de eeuw is de 12de niet. Misschien is het wel in de 14de eeuw onder begunstiging der Ettaler monniken ontstaan, maar langzamerhand bij het kwijnen der Benedictijnerorde in onbruik geraakt. Daar treft eene ziekte het dorp; de oudste bewoners herinneren zich, dat zij in vroegere dagen eens zulk een spel hebben gezien; bijgeloovige vrees voor de verwaarloozing ervan doet hen voor de toekomst beven; indien zij eens de oude gewoonte in eere herstelden, dan..... lezer! denk u eene Katholieke

landgemeente, van het verkeer met de buitenwereld afgesloten, en de gelofte is geen raadsel meer. Dat een practisch geestelijke er ‘om de 10 jaar’ bijvoegde, getuigt van handigheid en goeden smaak. Gewoonte zou anders het spel doen ontaarden en de bevolking aftrekken van het dagelijksch werk, tot lediggang en traagheid doemen. Hoe het zij, door die toevoeging is èn het Passiespel èn de bevolking gered. Nu blijft alles frisch en krachtig; nu is er als 't ware telkens een nieuw geslacht opgestaan, dat met nieuwe belangstelling èn de rollen vervult èn ter bedevaart trekt naar het stille dorpje. Kinderen, die nu voor 't eerst meedoen, zijn over 10 jaar jongens en meisjes, in staat, om eene belangrijker taak op zich te nemen; zij, die nu in de kracht des levens meespelen, kunnen over 10 jaar door anderen vervangen worden. Zoo blijft er altijd gang en leven in de zaak en komt telkens nieuw bloed het oude vervangen. Wat men daarom zegt van Oberammergauers, die elders hun Passiespel zouden hebben opgevoerd, is niets dan eene onwaarheid. Practisch zou het vooreerst onmogelijk zijn. Van de 1100 bewoners van het dorp zijn er 700, die meedoen, en daaronder kinderen en vrouwen, mannen en grijsaards. Verplaats die allen eens naar elders, zonder de achterblijvenden broodeloos te maken! Maar bovendien: *de schilderij past in geene andere lijst.* Dáár in dat dorp, te midden dier natuur, door die bevolking opgevoerd, heeft het waarde, kan het stichten en treffen; elders moet het ontaarden in eene flauwe nabootsing, die ergert en kwetst, het fijn, kiesch gevoel onaangenaam moet aandoen. Indien er zulke nabootsingen bestaan, dan kunnen we ons voorstellen, dat zij tot ergerlijke straattooneelen aanleiding geven; in Oberammergau zelf is zoo iets ondenkbaar. Alle eigenaardigheid, alle wijding zou door verplaatsing verloren gaan. Het zuivere waas zou der druif ontnomen worden; de daad des geloofs en der liefde, der piëteit en naïveteit, zou ontaarden in eene zucht naar winstbejag. Nu is het nog eene eer, om mee te mogen doen; eene eer, om eene hoofdrol te vervullen - alleen wie streng zedelijk leeft en rein is van harte, komt daarvoor in aanmerking - dan zou kunstvaardigheid alleen den doorslag geven. Nu ligt over het geheel een waas van vroomheid en onbedorvenheid verspreid; dan zou het eene kermisvertooning worden, die te meer zou ergeren, naarmate het onderwerp te verhevener is. Laat nu ijdelheid zich mengen onder eerzucht en vroomheid, nu zucht tot voordeel, zij het ook voor plaats en omgeving, mee te rekenen zijn onder de motieven, die tot eene rijke, prachtige opvoering leiden; dan zou het geheel eene industrie ten eigen bate, eene zaak worden en daardoor afdalen van den rang, dien het zelfs als merkwaardig verschijnsel van onzen tijd inneemt. Nu is de bevolking, ondanks den toevloed van vreemdelingen, ondanks alle Engelschen en Amerikanen, ondanks alle Caze's - een huurder van een huis te Oberammergau, dat hij tot eene soort hotel heeft ingericht - die, het spel als eene publieke vermakelijkheid be-

schouwend, er geld uit willen slaan, nog niet verbasterd. Hun dorp moge meer vermaard zijn dan menige stad, die vermaardheid heeft den eenvoud der bewoners niet geschaad. Welwillend en vriendelijk, behandelen zij een ieder voorkomend. Die lastige, hinderlijke, belachelijke pedanterie, tooneelspelers van beroep, soms zelfs medewerkers in liefhebberij-comedies, eigen, vond ik nergens. Wie inlichtingen vraagt, ontvangt ze onmiddellijk en.... gratis.

De inrichting der herbergen en het taaie vleesch mogen terug doen verlangen naar de tables d'hôte der groote steden, wie natuur en waarheid lieft heeft, dien zal de omgang met de bevolking aangenamer afwisseling bieden dan de vrij eentonige tafelgesprekken der groote hotels.

Even min als de vermaardheid van hun dorp hen pedant, heeft de gelegenheid hen tot dieven gemaakt. Het goede oudje, dat ons logies wees en met een eenvoudigen groet afscheid nam; de som, die ik in mijn ‘Pension’ betaalde, 5 mark voor logies, ontbijt, eieren en brood, dat wij meenamen, mogen als bewijs gelden. Wat meer zegt: in '71 kreeg Joseph Mayr, die ook toen de Christusrol vervulde, voor het geheele speelseizoen *f* 200; in dit jaar ontving hij 1000 mark, *f*600, en dat voor 39 maal optredens, ongerekend nog de repetitiedagen, waarin hij toch ook op zijn post moest zijn. Stelt men daartegenover, wat eene Sara Bernhardt op één avond verdient, dan zal niemand zelfs aan eene eenigszins geëvenredigde belooning denken. En minder studie, minder oefening, minder lichaams- en zielskracht behooren er waarlijk niet toe, om de taak van Joseph Mayr te vervullen, dan die der Fransche tooneelspeelster. Bedenkt men, dat hij niet minder dan 20 minuten aan het kruis hangt; - een schier eindeloozen tijd - dat de armen verstijfd zijn, wanneer de afneming plaats heeft; dat het buigen van het hoofd en het sterven, naar een medicus mij verklaarde, onverbeterlijk schoon zijn; dat zijne houding bij de kruisafneming in elk opzicht bewonderenswaardig is, zoo zelfs, dat een volleerd acteur hem die niet verbeteren zou: dan zal ieder met mij elke gedachte aan winstbejag verre van zich zetten en de daad der liefde en des geloofs van den eenvoudigen houtsnijder te hooger waardeeren.

Waar het geld dan blijft, als de spelers zoo weinig krijgen? In '71 werd er ontvangen 117.000 Beiersche guldens; in dit jaar 250.000 mark. Vooreerst worden de kosten der opvoering (dit jaar tusschen de 70 en 80 duizend mark bedragende) ervan bestreden; dan zondert men een deel af voor een reservefonds voor een volgend spel - bij het onverwacht uitbreken van een oorlog of eene ziekte zou anders de bevolking geruïneerd zijn -; in de derde plaats wordt een armen- en schoolfonds begiftigd; vervolgens worden er nieuwe leermiddelen ten bate der kleine teeken- en snijschool voor aangeschaft soms nog iets voor verbetering der wegen afgestaan, terwijl het restant onder de 700 spelers, ieder naar rol en rang, verdeeld wordt.

Traditie en voorliefde, gepaard aan een aangeboren kunstzin, doen hen het Passiespel zoo hoogschatten. Van jongs af erbij grootgebracht,

bekleedt het de hoofdplaats in aller denken en doen. Een paar voorbeelden: de oude Mattheus Zwinck van 72 jaar, schilder van crucifixen, vader van hem, die in 1870 en in dit jaar de rol van Johannes vervuld heeft, deed reeds in 1820 mee. Toen was hij engel bij het graf en op den Olijfberg; in 1830 moest hij het doodvonnis van Pilatus over Jezus voorlezen; in '40 heeft hij 4 maal de rol van Johannes vervuld, toen de daarvoor aangewezen speler ziek geworden was; in 1850 was hij Petrus; in '60 Jacobus; in '70/'71 eveneens; nu behoorde hij tot de Farizeërs. Zijn vader heeft viermaal de Christusrol vervuld. De Christus van dit jaar, Joseph Mayr, heeft in 1850 onder het volk meegedaan; in '60 was hij tempeldienaar, en in '70/71 speelde hij dezelfde rol als in '80. Hij, die nu Annas' rol vervulde, was in 1830 Jodenknaap; in '40 dienaar van Herodes' in '50 Lazarus; in '60 Johannes; in '70/71 Ezechiël. Deze voorbeelden zouden met tal van anderen te vermeerderen zijn. Zij bewijzen, dat het Passiespel voor de Oberammergauers niet is eene vreemde, van buiten ingevoerde plant, maar eene bloem, op dien bodem gewassen, door de zorg van eeuwen gekweekt, door de bevolking nog heden ten dage met liefde verpleegd. Met eene zekere plechtigheid bereidt men zich bijna een jaar te voren op ‘ons Heeren Passie’, op de opvoering van het smartelijkst drama, dat ooit op aarde is afgespeeld, voor. De gemeenteraad, met 6 burgers versterkt, vormt een voorloopig comité. Later komen er nog enkelen bij, totdat het korps 24 man sterk is. De dag der verkiezing is een Zondag in Juli. Zij wordt ingeleid door eene godsdienstoefening. De pastoor predikt over het lijden van Jezus en hoopt, dat het spel tot eer en nut der bevolking moge afloopen. Uit de kerk begeeft men zich naar de raadzaal, en daar heeft de verkiezing door en onder leiding van bovengenoemd comité plaats. De hoofdrollen van Christus, Cajaphas, Pilatus, Annas, Petrus, Johannes, Judas worden eerst toebedeeld. In '79 duurde dat gedeelte van het verkiezingswerk van 's morgens 9-11 en van 's middags 2-9 uur. Den volgenden dag worden de kleinere rollen, 200 in getal, allen tot de meesprekenden behoorende, aan verschillende daarvoor in aanmerking komende personen toegewezen. Dan volgt de rolverdeeling van hen, die in de tableaux vivants meewerken. De zangers, zangeressen en muzikanten worden natuurlijk niet gekozen. Deze laatsten oefenen zich van Aug. af, 4 maal per week. De spelers beginnen, hunne repetities met Kerstmis. De repetitiën op het tooneel beginnen zoodra dit, wanneer het dal van sneeuw is vrij geworden, maar even opgericht is. De laatste groote repetitie in kostuum heeft plaats op den Zondag voor de eerste opvoering in Juni. Baard en haren worden maanden te voren naar het aangegeven kunstmodel geknipt. Aan hunne lange, donkerbruine, zwarte of blonde krulharen herkent men lichtelijk de hoofdpersonen. Het zuidelijk type is daarbij niet te miskennen. Nauwelijks is echter het spel afgeloopen, of de onbarmhartige schaar berooft allen, die het behoefden, van hun prachtigen haardos. Het

dorp keert tot zijne doodsche eentonigheid terug. Wie er nu kwam, zou zich niet kunnen voorstellen, dat er dezen zomer zooveel leven en beweging heerschte, allerminst dat het mogelijk was, er een kleine 5000 menschen te herbergen. Het theater is afgebroken; de sneeuw bedekt bergtop en dal, en de eerzame houtsnijder kort zich den langen winteravond met het snijd en van zijn crucifix en het spreken over - het heerlijk, goedgeslaagd spel van 1880.

III.

Gelukkig was het mooi weer dien 8sten Augustus, den 2^{den} mooien Zondag van het geheele seizoen. Bedenkt men, dat het spel reeds den 17^{den} Mei was aangevangen, dan zal niemand dit jaar de waarheid der oude spreuk bevestigd hebben gezien: 'Wenn die Passion spielt, regnet es nie.' Wel hadden we een paar maal met een klein buitje te worstelen, doch daartegenover stond dan ook, dat we geen last hadden van de warmte en de zon. Want schijnt de laatste fel, dan is het niet minder onaangenaam, aan hare stralen blootgesteld te zijn, dan bij regen zonder parapluie - niemand mag zoo'n ding opsteken - aan de dunnere of dikkere druppels van den hemelschen dauw. Ware de Zondag aan den Zaterdag gelijk geweest, ons leed hadden we niet kunnen overzien. Nu was de lucht veelal bedekt; soms verlichtte de zon het geheel en hulde Jeruzalem's straten als in gouden glans; dan weer hingen dreigende wolken, maar om spoedig af te drijven en ons slechts even een paar maal aan te raken. Dan zag men plotseling alle hoofden van dames met doeken bedekt van allerlei vorm en kleur - het starend menschdom werd gemiddeld een half hoofd kleiner - slechts een enkele pater hief fier de kruin omhoog, als wilde hij zeggen: 'Voor geen kleintje vervaard!'

Om 7 uur stonden wij voor den tempel der kunst. Ervoor was nog niet erin. Een gedrang van geweld. De menschenmassa, van twee kanten tegen elkaar inwerkende, om de kleine deur te bereiken, die naar de 2 mark-plaatsen, waar wij wezen moesten, leidde, schoof er telkens een individu in, om de rest een stoot in de zij of een duw in den rug of eene deuk in den hoed als triumfteeken mee naar binnen te geven. Als oud Amsterdammer aan het dringen gewoon, zette ik de handen in de zij, waardoor mijne ellebogen driehoeken vormden, die mij en mijner vrouw althans voor een oogenblik ruim baan maakten. Om half 8 waren we aan de deur van het heiligdom genaderd. Een man, met eene machine als onze spoorwegconducteurs gewapend, knipte onze kaartjes, zooals dezen gewoon zijn te doen, en we zochten ons eene plaats uit, op eene der hoogere banken, vlak tegenover het tooneel. Om de hardheid der houten banken wat te verzachten, spreiden we al wat we aan doeken bezitten, onder ons uit en zijn weldra gezeten. De menschenmassa stroomt van alle zijden

aan. Een kwartier later en de geheele ruimte is gevuld. Wij zitten als haring in de ton, man aan man. Dat steunt nog een weinig, want zich zoowat recht te houden op banken zonder leuning van 's morgens 8 tot 's middags half 6 is geene kleine kunst.

Gelukkig, dat er bij enkele kleine pauzen tusschen de bedrijven en in de groote pauze tusschen 12 en 1 uur gelegenheid was, om eens even op te staan, want anders ware het niet uit te houden geweest. Even voor 8 uur sta ik op, om het geheel te overzien. De achterste rijen worden langzamerhand gevuld. Één stoel dicht bij de hofloge is nog ledig. Daar komt een man van middelbare grootte met een fijn besneden, aristocratisch gelaat, een paarsch kapje op het hoofd en eene lange soutane aan, binnen - men fluistert elkander in: de Nuntius van Beieren en... een dubbel kanonschot wordt gehoord, een ieder gaat zitten, het gegons van den bijenzwerm bedaart, de muziek doet zich hooren, van twee zijden komen van achter de coulissen de koristen op en zingen in beurtzang het volgend inleidend lied:

‘Werp u met heiligen eerbied ter neer, (Recitatief van den Opperzangmeester; het scherm is nog niet opgehaald.)
Onder Gods vloek gebogen geslacht!
Vrede zij u! Gods genade keert weer;
Hij is uw God; Hij vernieuwt uwe kracht.
Niet eeuwig toornt Hij;
Beleedigd, maakt Hij vrij;
Des zondaars schuld wil Hij vergeven.
“Hij zal - zoo spreekt Hij - Hij zal leven;
Verzoenen zal Mij 't bloed Mijns Zoons.”
En dat ten prijs van zooveel hoons?
Lof, aanbidding, eer en kracht } Koor.
Zij U eeuwig toegebracht! } Koor.

De mensch, verbannen uit den hof van Eden, (Recitatief; het scherm wordt opgetrokken; 1ste levend beeld.)
Den dood voor oogen, met de zonde als verleden,
Is van des levens boom de vrucht niet waard.
In 's Cherub's hand ziet hij het vlammend zwaard.
Maar van Calvariëns vergezicht
Gloort door den nacht het morgenlicht,
Dat afstraalt van het hout van 't kruis
En spreekt van vree, van 's Vaders huis. (Scherm valt.)
God, Erbarmer, die het leven } Koor.
Van Uw Een'gen hebt gegeven, } Koor.
Voor verachters van Uw wet, } Koor.
Hem ten offer hebt gezet, } Koor.
Eeuw'ge, hoor Uw kindren staamlen, } Koor van knapen.
Die bij 't offer zich verzaamlen; } Koor van knapen.
Staamlen toch kan slechts het kind, } Koor van knapen.
U aanbiddend, Dien het mint. } Koor van knapen.
Volgt dan, op Zijn doornig pad, } Geheele koor.
Uw Verzoener; ziet Hem treden } Geheele koor.
Krachtig voorwaarts, moe noch mat; } Geheele koor.
Zóó heeft Hij Zijn strijd doorstreden.’ } Geheele koor.

Dit lied, met diep gevoel gezongen, beheerscht al dadelijk de stemming. Men ademt als in de atmosfeer der Katholieke kerk. Er gaat als een wierookgeur uit van dit lied. Het Christelijk licht wordt gebroken door de gekleurde glazen der Katholieke kerkleer. Van dit standpunt uit moet dan ook het geheel beoordeeld worden, hoe weinig specifiek-Katholieks het geheele spel in tekst en liederen, in vorm en inhoud schijnbaar ook hebben moge; hoe weinig ergerlijks voor den Protestant in de opvoering ook gelegen moge zijn. In zijn geheel wil het Passiespel het drama der verlossing te aanschouwen geven. Daartoe wordt in de handeling - de laatste dagen van Jezus' leven teekenende - de Evangelische geschiedenis op den voet gevolgd. Aan de verschillende tooneelen van Jezus' lijden en sterven gaan verschillende levende beelden, waartoe het O. T de stoffe heeft geleverd, vooraf. De laatsten zijn tusschen de deelen der handeling als heengevlochten, terwijl een tweetal ter inleiding voorafgaat. Verwondere ons dit niet!

Voor den Katholiek is de Bijbel één geheel, één grootsche Godsopenbaring, op Jezus aan en in Hem uitloopende. Het Oude Testament is eene afschaduwing van het Nieuwe; in zijne verhalen vindt de geloovige typen, voor- en tegenbeelden van Hem, Zijn lot en leven, die de vervulling is van wet en profeten; in en door Wien de groote mannen Israël's waarde en beteekenis ontvangen; in Wiens licht geplaatst, hun werken en streven eene eigenaardige wijding verkrijgt. Zelfs de apocriefe boeken worden niet versmaad, waar ook zij kunnen medewerken, om ons ‘'s Heeren Passie’ nader te verklaren. Zoo dient het afscheid van den jongen Tobias, - een schoon tableau vivant - die voor zijn blinden vader geleend geld uit den vreemde moet halen en van zijn hondje - vroeger een uitstekend afgericht dier, dat, door de oogen van zijn meester achter de coulissen beheerscht, onbeweeglijk stilstond - vergezeld, den tocht gelukkig volbrengt, tot afschaduwend beeld van Jezus' afscheid te Bethanië. Waarom ook niet? Voor Rome bestaat de scheiding van gewijde en apocriefe boeken des O.T. niet. In de Vulgata, de Latijnsche vertaling van den Bijbel, vindt men de apocriefe boeken te midden der overigen. Zoo volgt o.a. het boek Tobias op het boek Esra.

Even min baart het verwondering, dat om hetzelfde afscheid van Jezus aan te duiden, op het beeld van Tobias volgt dat van de bruid, klagende over het verlies van haren bruidegom. Verwijs teekent hierbij aan (*De Gids* 1871): ‘Een ieder weet, dat die zwarte, maar liefelijke jonkvrouw uit het Hooglied niemand anders is dan de kerk Christi, zijne maagdelijke bruid: mais que diable allait-elle faire dans cette galère?’ Ten onrechte m.i. Òf al de levende beelden, 28 in getal, aan Oud-Testamentische verhalen ontleend, behooren hier niet tehuis; òf ze passen er allen bij. Plaatst men zich op het standpunt der Roomsch-Katholieke kerk - en dat moet men doen, om juist en

billijk te oordeelen - dan kan het antwoord niet twijfelachtig zijn. Wel heeft daarom de bedenking recht van bestaan, dat het getal te groot is, maar dat heeft met de keus of de zorg, aan die keus besteed, niets uit te staan. Verschillende verhalen doen meermalen dienst. De geschiedenis van Adam en Eva beeldt in beider verdrijving uit Eden's hof 's menschen val in de Inleiding tot het geheele spel af. Een ander maal wijst Adam, werkend in 't zweet zijns aanschijns, op Jezus' strijd in Gethsemané. Abraham's offerande van Izaäk geeft in het beeld van den ram, in de struiken verward, Jezus' wegvoering naar het rechthuis van Pilatus te kennen; Izaäk, het offerhout den berg Moria opdragend, teekent Jezus, met het kruishout beladen, den heuvel Golgotha bestijgend.

Viermaal treden Jakob's zonen op. De raadszitting der hoogepriesters wordt afgebeeld door het besluit van Jakob's zonen, om Jozef te verkoopen; Judas, die voor 30 zilverlingen zijn meester verraadt, vindt zijn prototype in de daad van Jozef's broeders, om hem als slaaf naar Egypte te zenden; de bloedige rok van Jozef, aan vader Jakob gebracht, moet op de geeseling van Jezus voorbereiden; zijne kroning als onderkoning van Egypte duidt als tegenbeeld - het eenige van dien aard - het ‘zie den mensch’ aan.

Zesmaal moeten de Israëlieten in de woestijn daden of lotgevallen van Jezus aanwijzen. Mannaregen en druiventros beelden het brood en den wijn van het avondmaal af; het tafereel der twee bokken en het wegzenden van den eenen in de woestijn bereidt op de volkskeuze tusschen Barabbas en Jezus voor. Het oprichten van de koperen slang en de genezing der Israëlieten door den aanblik dier slang geeft de verheffing van Jezus aan het kruis aan. De opstanding wordt voorafgegaan door het levend beeld: het trekken van de kinderen Israël's door de Roode Zee. Op een ander tijdperk uit Israël's geschiedenis zinspeelt weer het verstooten van Vasthi en het verheffen van Esther door koning Ahasverus, beeld van Jezus' droeven gang naar Jeruzalem.

Duidelijker en juister is echter het levend beeld: het doorsteken van Amasa door Joab, terwijl hij hem kust, ter voorbereiding van Judas' verraad.

De profeet Micha, door Achab beschimpt, dient, om de beschimping van Jezus voor Annas aan te duiden, terwijl de terdoodveroordeeling van den onschuldigen Naboth en de bespotting van Job door zijne vrouw de veroordeeling van Jezus en zijne bespotting door de gerechtsdienaren afbeeldt. Wijst Kaïn's wanhoop na den broedermoord op Judas' berouw, Daniël's werpen in den leeuwenkuil op het voeren van Jezus voor Pilatus, Simson's snarenspel voor de Filistijnen op den lichtzinnigen Herodes, die Jezus bespot, Jonas, door den walvisch aan land gespuwd, weder op Jezus' opstanding, het slottableau, laatst levend beeld, tegenhanger van het eerste, 's menschen val, toont ons ‘den triumfeerenden Christus’.

Hij staat op een voetstuk met eene banier in de linkerhand, half wit, half blauw; aan zijne voeten liggen Maria en eenige kinderen geknield, rechts en links apostelen, profeten en heiligen, Mozes met de tafelen der wet, David met de harp en vele anderen - een schoon, hartverheffend geheel! Ware dit tafereel op de kruisigingsscène gevolgd - uit *aesthetisch* oogpunt beschouwd zou het spel er zeer bij gewonnen hebben. Niet uit dogmatisch-kerkelijk, want de opstandingsgeschiedenis is de aanvulling, de voltooiing, de bekroning van het geheel. In zoover is de opmerking onjuist, dat dit gedeelte had kunnen gemist worden - zonder die aanvulling mist het kerkelijk drama zijn slot - maar als men dit slot had geconcentreerd in het tableau van ‘den triumfeerenden Christus’ en de opstandingsgeschiedenis, toch niet dan zeer gebrekkig weer te geven, aan ieders verbeelding had overgelaten, zou der schoonheid meer de tol zijn betaald dan nu. Dan zouden we na het treffend tafereel der afneming van het kruis den verrezenen Jezus niet uit een bundel scheidende zonnestralen van papier mâché hebben zien te voorschijn treden; dan zouden we het levend beeld van ‘het trekken der kinderen Israël's door de Roode zee’ en dat van den welbekenden Jonas, voor een reusachtigen, papieren walvischkop staande, gemist hebben, maar ons schoonheidsgevoel zou door die plastische voorstellingen niet geërgerd, ons godsdienstig gevoel er niet door beleedigd zijn. Korter, krachtiger, juister zouden de triumf van Jezus over dood en graf uitgedrukt, de oude leus ‘door lijden tot heerlijkheid’, de tegenstelling ‘'s menschen val’, eerste, ‘'s menschen verheffing’, laatste levend beeld, te treffender, te kernachtiger erdoor gepredikt zijn. De indruk van het geheel, die nu verzwakt wordt, zou versterkt zijn; geen glimlach zou ons om de lippen hebben gezweefd als nu bij den scheidenden bundel zonnestralen en de tableaux vivants van ‘het trekken van Israël's kinderen door de Roode zee’ en ‘Jonas, door den walvisch aan land gespuwd’ onwillekeurig geschiedde.

Zoo hadden er meer levende beelden zonder schade ter zijde kunnen worden gesteld. Indien de 16 tooneelen der handeling telkens door één tableau vivant waren voorafgegaan, behalve de kruisigingsscène, die, fijn gevoeld en goed gezien, door geen levend beeld wordt ingeleid, zou niet alleen veel tijd en moeite gewonnen, maar ook het geheel minder vermoeiend zijn. Hoe kunstig alles in elkaar gezet moge zijn, door al die levende beelden, soms 2, eenmaal zelfs 3, aan één tooneel der handeling voorafgaande, wordt de grootsche schilderij door eene lijst omgeven, waarin zooveel beelden en groepen zijn geschetst, dat het oog moe wordt van het zien en het geheugen het een door het ander verwart. Te rijke stoffeering van een vertrek doet het oog onaangenaam aan; eene te weelderige lijst om eene schilderij trekt de aandacht af van het schilderstuk zelf. En toch om dat te beter te doen uitkomen dient de lijst, niet om op zichzelve allereerst bewonderd te worden of door afleiding van de hoofdzaak den geest met

bijzaken bezig te houden. Dat telkens breken van het spel door verschillende levende beelden maakt den hoorder zenuwachtig en doet hem verlangen naar het eind. Acht uur aaneen, zij het ook met een uur tusschenruimte, de aandacht gespannen te houden, is onmogelijk.

Daarmee is niets ten nadeele van de rangschikking en stoffeering der levende beelden gezegd. Wie de Meiningers gezien heeft, weet, welk een tooverachtig effect eene keurige organisatie tot stand kan brengen. Die organisatie moge het krachtig op den voorgrond treden van eene enkele persoonlijkheid beletten - aan den anderen kant wordt daardoor veel middelmatigs goed gemaakt. Zoo is het ook bij het Passiespel. De groepeeringen der levende beelden zijn artistiek schoon, de poses onberispelijk; zij, die in de levende beelden meedoen, weten evengoed als zij, die spreken, dat zij een plicht te vervullen hebben, en houden zich onberispelijk stil. De mannaregen in de woestijn vordert bijna 300 menschen, klein en groot, op het tooneel - geen 5 minuten later, of een ander levend beeld, het meebrengen van den monsterdruiventros uit Kanaän, vraagt uwe aandacht. Hoe het mogelijk is geweest, in zulk een korten tijd de coulissen te veranderen en het eene tafereel door het andere te vervangen, is schier onbegrijpelijk. En zoo is het telkens. In alles heerscht eene orde, eene regelmaat, die u verwonderd doen staan over de stiptheid, waarmee de bevelen van den regisseur worden opgevolgd, waarmee de kleinste zoowel als de grootste rol wordt vervuld.

Munchener kunstenaars hebben de levende beelden en poses der handeling - want dezen zijn evengoed bestudeerd als die der tableaux vivants - gerangschikt, daarbij zooveel mogelijk schilderijen van oude meesters, van Dürer, Rubens, Van Dijck, Guido Reni, Leonardo da Vinci en Rafaël volgende. Menig levend beeld is eene oude schilderij als in het leven teruggeroepen. Schilderijen naar het leven worden de schoonsten geacht; hier wordt de phantasie, die eens de beelden maalde en groepeerde, tot werkelijkheid verheven.

De handeling volgt de Evangelische geschiedenis op den voet. Even min als ik van elk levend beeld eene afzonderlijke beschrijving heb gegeven, zal ik dat doen van elk tafereel der handeling. E. Devrient, de beroemde tooneelspeler, die in '50 het Passiespel zag, geeft, door Verwijs en zijn *Gids*-artikel van '71 daarin gevolgd, in zijn boekske: *Das Oberammergauer Passionsschauspiel* Dresden 1851, telkens van de opvolgende tableaux vivants en gedeelten der handeling eene korte schets, waarvan echter de lectuur evenzeer vermoeit, als het zien dier bonte reeks verwarrend en vermoeiend was voor het oog. Beter meen ik mijn doel - den lezer een totaalindruk van het geheel te geven - te kunnen bereiken, door hier en daar een greep te doen. Wat eraan ontbreekt, mogen de bovengenoemde schrijvers voor den belangstellenden lezer aanvullen.

In 4 hoofdafdeelingen is de handeling verdeeld. De eerste begint

met Jezus' plechtigen intocht in Jeruzalem en loopt tot de gevangenneming door het Sanhedrin, de tweede vandaar tot aan het verhoor voor Annas; de derde eindigt met Jezus' dood; de vierde toont de opstanding. De plechtige intocht in Jeruzalem opent, na de twee levende beelden, die tot inleiding dienen, de eigenlijke lijdensgeschiedenis. Hierop volgt het verdrijven der kooplieden en het omkeeren van de tafels der wisselaren in den voorhof van den Jeruzalemschen tempel. De hoogepriesters houden raad, hoe zij Jezus in hunne macht zullen krijgen - een meesterlijk uitgevoerd tooneel! Jezus keert terug naar Bethanië. Hij wordt door Maria gezalfd in het huis van Simon den melaatsche, eene daad, die Judas' toorn en wrevel opwekt. Jezus neemt afscheid van zijne moeder en zijne vrienden. Met zijnen jonger naar Jeruzalem teruggekeerd, weent Hij bij den aanblik der zondige stad en zendt twee hunner vooruit, om het paaschlam te bereiden. Judas vat het plan op, om zijn meester te verraden. Op de voetwassching volgt de avondmaalsviering. Nu treedt Judas weder op. Hij komt in de vergaderzaal van Israël's hoofden en belooft voor 30 zilverlingen zijn meester in handen der Farizeën en Schriftgeleerden te spelen. Dezen besluiten, dat Jezus sterven moet. Jezus in Gethsemané's hof, Judas' verraad en Jezus' gevangenneming volgen elkander snel op.

Inmiddels is het twaalf uur geworden, en de pauze geeft eene wijle verademing. De plaatsen van 6 en 8 mark zijn genummerd, de onzen niet. Wie dus opstaat en zijne plaats verlaat, heeft kans die straks bezet te vinden. Toch waag ik het, terwijl mijne vrouw mijne plaats bewaakt, mij even buiten te gaan vertreden. Met een minuut of tien ben ik terug en overzie op mijn gemak het geheel. Er is een gejoel en gepraat, gegons en gelach in het gebouw, dat ge u niet kunt voorstellen, dat al die duizenden straks aandachtig zaten te luisteren. De lust tot eten verstoort elke heilige stemming. De meesten onzer buren hebben als wij hun proviand meegebracht. Dáár een troepje Beieren, die den bonten zakdoek over den schoot spreiden; de man en vader van het gezin haalt een dik eind worst voor den dag en reikt ieder zijner reisgenooten en vrienden een hompje, dat met droog brood en eene teug bier uit eene meegebrachte flesch, die van mond tot mond gaat, blijkbaar goed schijnt te smaken; langzamerhand begint de goedhartige Beier te glimmen. Ginds een pater, die zijn getijdeboek uit den zak van zijne lange jas haalt en daardoor zijne omgeving den indruk van vroomheid en kastijding des vleesches wil geven; achter ons een stuk of wat Engelschen, die een eitje peuzelen en een glas sherry drinken; daar weer een dringend troepje, dat naar zijne plaats terug wil, eene oude plaats bezet vindt, een klein standje maakt en eindelijk verdeeld terechtkomt; ginds een echte bierbuik, die even heengaat en zijn buurman op de likdorens trapt, terwijl boven dat alles uit uw oor wordt getroffen door een mengelmoes van talen en tongvallen, waarbij de taalverwarring op den Pinksterdag kinder-

spel moet geweest zijn. Eene Engelsche nuf waait steeds met haar zakdoek, om de onaangename lucht, die hare uienetende en bierdrinkende buren verspreiden, van zich af te houden; haar broeder staat eens op, klemt een knijpbril op den langen neus en kijkt, alsof hij nooit, voor dien tijd, etende en drinkende menschen gezien heeft; ginds studeert een Hongaar met vlijt in zijn tekstboekje en vraagt onophoudelijk aan zijn achterbuurman om inlichtingen.

Weldra is het één uur; twee kanonschoten rollen door het dal; de muziek waarschuwt allen, dat het spel weer een aanvang neemt, en terwijl ieder gaat zitten, treden de koristen op, om Jezus' terechtstelling voor Cajaphas aan te kondigen. Nadat de terdoodveroordeeling van den onschuldigen Naboth op eene valsche getuigenis, als levend beeld, is voorafgegaan, wordt Jezus voor Cajaphas - een flink type; 't is de burgemeester H. Lang - gevoerd, door dezen verhoord en des doods schuldig verklaard. Door Petrus verloochend, wordt Jezus door de dienaars van den Joodschen raad bespot en mishandeld. De groote raad bevestigt het uitgesproken doodvonnis. Judas komt vol berouw bij den Joodschen raad terug, werpt de 30 zilverlingen ter aarde, ijlt, door vertwijfeling gedreven, heen en hangt zich op. Dit laatste wordt door het neervallen der gordijn voor het oog der toeschouwers verborgen. Naar Pilatus geleid, wordt Jezus door de Joden bij dezen aangeklaagd. Als echte Romein - de Pilatusrol was in uitstekende handen - stoort hij zich weinig aan der Joden gezwets, ondervraagt Jezus, verklaart hem onschuldig en zendt hem naar Herodes. Deze, te lichtzinnig en oppervlakkig, - het type van den wellusteling is zeer goed door den eenvoudigen speler weergegeven - om iets van Jezus' diepen geest te verstaan, behandelt Hem als een dwaas en zendt Hem, als spotkoning uitgedost, naar den Heidenschen landvoogd terug. Andermaal door dezen verhoord, slaat Pilatus aan het volk eene keuze voor tusschen Barabbas en Jezus. Door te veel volk op het tooneel en te veel rumoer gaat de indruk dezer treffende scène verloren. De geeseling maakt even min een natuurlijken indruk; de kroning met den doornenkrans, wanneer vier krijgsknechten met twee kruiselings over elkander gebogen stokken, waarvan zij de uiteinden vasthouden, schijnbaar de doornenkroon hun vijand in de slapen drukken, heeft iets zóó gekunstelds, doet zoozeer aan spel denken, dat het oog zich afwendt en in stede van een somberen een kunstmatige indruk aan den toeschouwer gegeven wordt.

De gegeeselde en gekroonde spotkoning wordt aan het volk voorgesteld. Dit eischt de vrijlating van Barabbas en Jezus' dood. Pilatus weifelt. Hij betuigt andermaal, dat hij geene schuld vindt in dezen mensch, maar spreekt, door de bedreigingen der Joden verschrikt, Barabbas vrij en bevestigt het over Jezus door de overpriesters en oudsten uitgesproken doodvonnis. Met het kruis beladen, bestijgt Jezus den heuvel Golgotha en ontmoet op dien weg zijne moeder. Simon van Cyrene

wordt gedwongen, het kruis van hem over te nemen. Jeruzalemsche vrouwen weenen over Jezus en zijn lot. Een volgend tooneel stelt de kruisiging voor. Zijne vijanden bespotten Hem. De stervende Meester spreekt de zeven kruiswoorden uit en buigt het hoofd. Na zijn dood wordt zijn lijk door Nicodemus en Jozef van Arimathea afgenomen en in eene spelonk op den achtergrond van het tooneel neergelegd. Op deze indrukwekkende scène volgt die der wachters bij het graf, wier woorden de hooge Raad poogt te verdraaien. Vrouwen bezoeken het graf; een engel - zonder vleugelen, de engelen hebben ze nergens in het Passiespel - verkondigt haar Jezus' opstanding. Deze verschijnt aan Maria Magdalena en ontdekt zich aan haar door het bekende ‘Rabbouni’. Eene apotheose bekroont het geheel.

De tekst, die de geschiedenis moet vertolken - want bij de verschillende deelen der handeling wordt gesproken - is vrij getrouw naar de Evangelische verhalen opgemaakt. Over 't geheel wat breed opgezet, is hij vooral in de uitwerking van Petrus', maar nog meer in die van Judas' rol, hoeveel dramatische elementen er vooral in de laatste verborgen mogen liggen, te breedsprakig; zelfs loopt er eene enkele maal iets zonderling prozaïsch, iets nuchters onder door, dat ge hier niet verwachten zoudt, dat in strijd is met den ernst van den toestand - een overblijfsel van de comische taak, dezen aartszondaar toebedeeld.

Zoo verzekert Judas b.v., dat, wanneer hij de 30 zilverlingen maar verdiend heeft, ‘hij zijne schaapjes op het droge zal hebben’. Wanneer de roodharige - hierin wordt de traditie gevolgd - zich wil ophangen aan een midden op het tooneel geplaatsten boom - de Evangelische verhalen spreken echter van eene andere soort van zelfmoord - dan zegt hij, even voordat hij de noodlottige daad volvoert, met het oog op den boom: ‘Aan dezen boom hangt straks de rampzaligste van alle vruchten’, eene woordspeling, hier zeker weinig gepast.

Als proeve der bewerking, waarnaar de lezer het geheel kan beoordeelen, deel ik hier eene enkele scène mee.

‘Eerste bedrijf, eerste tooneel.
De intocht.

Groote volksscène met gezang.

Jezus trekt onder het gejubel des volks Jeruzalem binnen.

Tweede tooneel.

Personen: *Christus, de Apostelen en het volk*, *Priesters*, *Farizeërs en kooplieden in het voorhof van den tempel.*

Christus. Wat zie ik hier? Wordt zoo het huis mijns Vaders onteerd? Is dit Gods huis? Of is het eene markt? De vreemdelingen, die uit het land der Heidenen komen, om God te aanbidden, moeten zij in dit gewoel van woekeraars hunne gebeden verrichten? En gij, Priesters, wachters bij het heiligdom! Gij ziet den gruwel aan, en duldt

dien? Wee uwer! Hij, die de harten doorzoekt, weet het, waarom gij zelf zulk eene ongepaste handelwijze bevordert.

Kooplieden. Wie is toch deze?

Menigte. Het is de groote profeet uit Nazareth in Galilea.

Christus (tot de kooplieden). Weg van hier, dienaars van den Mammon! Ik gebied het u. Neemt het uwe mee en verlaat de heilige plaats.

Priesters. Waarom stoort gij deze lieden? Dit alles is voor de offeranden bestemd. Hoe kunt gij verbieden, wat de Hooge Raad toelaat?

Kooplieden. Mag men niet meer offeren?

Christus. Buiten den tempel zijn plaatsen genoeg voor uwen handel. "Mijn huis", zoo spreekt de Heer, "zal een Huis des gebeds genoemd worden voor alle volkeren." Gij echter hebt het tot een roovershol gemaakt. (Hij stoot de tafels om). Weg met dit alles!

Kooplieden. Mijn geld, ach! mijn geld! mijne duiven! (De duiven vliegen weg.) Wie vergoedt mij de schade?

Christus (met een geesel van touwen). Weg! Ik wil, dat deze ontheiligde plaats weder gewijd worde aan de aanbidding des Vaders.

Priesters. Door welk wonder bewijst gij, dat gij de macht hebt, dit te doen?

Christus. Gij verlangt een wonder? Voorwaar! Een zal er u gegeven worden. Breekt dezen tempel af, en in drie dagen zal ik dien weder opbouwen.

Priesters. Welk eene hoogmoedige taal! Zes en veertig jaar heeft men aan dezen tempel gebouwd, en gij wilt dien in drie dagen weer opbouwen?

Menigte. Geloofd zij Hij, die komt in den naam des Heeren!

Priesters. Hoort gij dezen? Verbiedt het hun!

Christus. Ik zeg u, wanneer deze zwegen, zouden de steenen spreken.

Kinderen. Hosanna den zone David's!

Farizeërs. Wilt gij zwijgen, gij onverlaten!

Christus. Hebt gijlieden nooit gelezen: "Uit den mond der kinderen en zuigelingen hebt gij u lof bereid. Wat den wijzen verborgen is, is den kinderkens geopenbaard. De schrift zal vervuld worden: de steen, dien de bouwlieden verworpen hebben, is tot een hoofd des volks geworden"? Het rijk Gods zal van u weggenomen worden en aan een volk gegeven, dat zijne vruchten voortbrengt. Die steen evenwel - wie op hem valt, zal zich aan hem te pletter stooten; en op wien hij valt, dien zal hij verpletteren. Komt, mijne jongeren! Ik heb gedaan, wat de Vader mij geboden heeft; ik heb de eer van Zijn huis verdedigd. De duisternis blijft duisternis; maar in veler harten zal het weldra licht worden. Laat ons in het binnenste des heiligdoms gaan, om daar den Vader te aanbidden. (Af.)

Menigte. Geprezen zij de gezalfde!

Priesters. Zwijgt, nietswaardigen!

Farizeërs. Gij zult allen met hem te gronde gaan.

Menigte. Gezegend zij David's rijk, dat weder opgericht wordt!'

Hier eindigt het 2de tooneel. In dien trant gaat het voort. Waardig is de toon, gekuischt de taal, maar zij heeft iets breedsprakigs, iets niet kernachtigs en mats, wat wij juist daar niet verlangen, waar de strijd tusschen Jezus en de hoofden des volks, in den tempel als op de spits gedreven, ons voorgesteld wordt. De herhaalde omwerkingen mogen het verschijnsel voldoend verklaren, te loochenen valt het niet. Wat de liederen betreft, door de koren gezongen, soms getuigen ze van dichterlijke kracht - het straks meegedeelde inleidingslied, een der besten, bewijst het - maar ze missen over 't geheel dien gloed, dien pathos, die kieschheid en keurigheid van uitdrukking bovenal, die men daar allereerst verwachten zou. Velen zijn weinig meer dan berijmd proza. Men oordeele.

Wanneer Jezus zijn laatsten gang naar Jeruzalem zal doen, besluit het koor zijn inleidend lied met de woorden:

> 'Gij zondaars! Hoort Gods woord;
> Gena zal 'k u verkonden;
> Doet uit uw harte weg
> Het *zuurdeeg* uwer zonden.'

Smakeloos, ondichterlijk bovenal zijn de woorden, die aan de kruisigingsscène, het plechtigst, het heiligst oogenblik van het geheele Passiespel, voorafgaan. Daar zou men een schoon, een verheven lied verwachten; daar zou Händel's 'Zie het Lam Gods' gepast zijn geweest, en wat werd gezongen?

> 'Ach, naakt, bekleed (?) met wonden
> Ligt (?) Hij aan 't kruis voor u;
> Hoe juicht ge in uwe zonden
> In Zijne naaktheid nu!'

Kunt ge u iets wansmakelijkers denken? Vooreerst dat 'bekleed met wonden', en dan dat 'ligt aan het kruis'. Niet onwaarschijnlijk doelt het laatste op het liggend kruis met Jezus eraan genageld, wanneer de gordijn bij dit tooneel wordt opgehaald, terwijl de kruisen der beide moordenaars reeds opgericht staan.

Iets later wordt het nog erger. Een paar regels verder luidt het:

> 'Ik hoor zijne leden kraken,
> Getrokken uit 't gewricht;
> Wien zou 't niet angstig maken,
> Dat somber, droef gezicht?
> Die hamer, die door hand en voet
> De nagels gruwzaam boren moet.'

Dit moge oud-Christelijk zijn, in den geest van menig oud-Christelijk lied, dat het lijden van Jezus in al zijne vreeselijke smart, zoo

prozaïsch-ruw mogelijk, poogt af te schilderen, schoon is het zeker niet, allerminst in overeenstemming met het waardig lijdenstafereel, dat in zijne voorstelling zelve het kiesch gevoel nimmer pijnlijk aandoet. Als staaltje van berijmd proza gelden nog de slotwoorden van een anders niet ondichterlijk lied, dat aan de opstanding voorafgaat. Zij luiden:

> ‘Als Jonas in den walvischbuik
> Rust Jezus in der aarde schoot;
> Met éénen ruk verbreekt hij band
> En zegel van den wreeden dood.
> Triumf, triumf, want hij verrijst
> Als Jonas uit den visch;
> Zoo staat Hij voor u, 's menschen zoon,
> In wien het leven is.’

Waartoe dit alles? ‘Men hoort het niet, wanneer het gezang slechts goed is’, wordt gezegd. Sommigen beweren zelfs, dat het bij een gezang op de woorden niet aankomt, als de melodie maar schoon en het gezang indrukwekkend is. 't Kan zijn - maar meer dan *vorm* alleen is de kunst, ook die van het gezang. Een waardige, schoone inhoud moet zich paren met, ziel en leven schenken aan den schoonen vorm. Wie een tekstboekje vóór zich heeft, kan niet nalaten de woorden in te zien en dan... ontstaat er juist, naarmate zang en melodie te schooner zijn, een gevoel van disharmonie, waar een diep tragisch onderwerp als de lijdensgeschiedenis van Jezus niet begeleid wordt door een keurig lied, naar inhoud en vorm er geheel mee in overeenstemming. Daar, daar vooral eischt het kiesch gevoel, dat de wetten der schoonheid niet overschreden worden.

Ernstiger bedenking dan deze hebben wij tegen de opvatting van Jezus' lijden in het Passiespel, eene opvatting, die den Roomsch-Katholieken oorsprong ervan verraadt en in zoover door Joseph Mayr uitstekend is weergegeven. In het lijden van Jezus is een dubbel element op te merken; ik zou het de actieve en de passieve zijde ervan willen noemen. De laatste komt in Rome's voorstelling eenzijdig tot haar recht; voor Rome's bewustheid is Jezus het lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt; de Godszoon, die boet voor de schuld der zondige menschheid en in die overtuiging het hoofd buigt onder het kruis, Hem door den wil zijns Heeren, zijns Konings, op de schouders gelegd - veel meer dan de strijdende, worstelende geloofsheld, die den strijd tegen vooroordeel, priesterheerschappij, eigengerechtigheid en huichelarij ten einde toe strijden wil. Voor haar is Jezus de knecht des Heeren, die zich kromt voor het aangezicht zijns Meesters; het lam, dat zich ter slachtbank laat voeren, stemmeloos voor het aangezicht van hem, die het scheert - veel meer dan de man in de kracht des levens, die, gehecht aan het leven, met volkomene zelfbewustheid den donkeren doodsnacht tegentreedt; die van wijken noch toegeven weten wil en, moet hij als de zwakkere bukken voor de kracht van

den sterken arm, worstelt met het leven, worstelt met zijn God, totdat hij zich eindelijk overgeeft, omdat hij moet en wil.

Vandaar, dat die tafereelen, waarin de lijdende, naar lichaam en geest afgematte Jezus, de man van smarten, die het lijden ondergaat en bukt voor Gods wil, voorkomt, veel juister en treffender zijn weergegeven, door woordenkeus en spel veel schooner uitkomen dan die, waarin de groote lijder actief moet optreden. Het omkeeren van de tafels der wisselaren, het laten vliegen van een paar duiven heeft niets van eene daad des geloofs, niets van een uittarten als 't ware der schijnheilige Farizeën op hun eigen terrein, van een aantasten hunner vooroordeelen met al de kracht eens mans, met al den moed van een held - ook in dit tafereel dat zacht kwijnende van Joseph Mayr's gelaat, dat den avondmaalvierenden Meester een zoo diep treffenden indruk doet maken, maar de tempelreiniging tot eene psychologische onwaarheid maakt. Gethsemané's hof toont ons niet Jezus' worstelstrijd - leven om leven - niet den verheven zielenadel van een man, die niets heeft gewild dan het goede te bevorderen, niets dan de zelfzuchtige menschenwereld te overtuigen van de kracht der liefde tot allen, en daarvoor, daarvoor alleen moet sterven, verlaten door allen, verraden door een discipel, verloochend door een zijner getrouwen, verlaten zelfs door den Vader, wiens eer hij heeft gehandhaafd, wiens wil hij heeft volbracht - neen! dat lijden is Joseph Mayr niet door de ziel gegaan; die worsteling van den geest met het vleesch, dien strijd op leven en dood heeft hij niet meegestreden in den geest, toen hij driemaal ter aarde vallende bad... omdat, men vergeve mij de uitdrukking, omdat het nu eenmaal in de Evangelische verhalen zoo opgeteekend stond, omdat het erbij behoorde. Daarentegen, waar hij zich laat zalven door Maria, waar hij de plechtigheid der voetwassching aan de zijnen volbrengt, waar hij avondmaal viert, daar heeft Mayr inderdaad een meesterstuk geleverd.

Waardig en verheven, waar en schoon wordt daar geene enkele maal het meest kiesche gevoel pijnlijk aangedaan. Vooral de voetwassching, eene gewoonte, ons zoo vreemd, zou zoo licht stijf en onnatuurlijk worden, en toch! ongedwongen verrichtte hij zijne moeilijke taak. Eere der kunst van den eenvoudigen houtsnijder van Oberammergau! En dan de avondmaalsviering! Dat peinzend gelaat, waarop zulk een pijnlijke trek zetelt, staat mij nog altijd voor oogen. In dienende liefde gaat hij den zijnen voor en legt hun - hier kan Rome zich niet verloochenen - den ouwel op de tong. De beker gaat rond; Johannes ligt aan de borst zijns Meesters; Petrus' levendig gelaat schijnt nog te vragen: ‘Ben ik het, Heer, die u verraden zal?’ Ginds ziet ge Judas' gluipend oog; 't is, alsof ge Leonardo da Vinci's bekende schilderij als levend voor u ziet. Nog zie ik die fijngevormde handen zegenend uitgestrekt over brood en wijn; nog zie ik dien blik dankend en smeekend te gelijk ten hemel opgeheven.

En wat te zeggen van het lijdenstafereel zelf? De 9 stadiën worden door den kruisdragenden Meester getrouw naar de overlevering der Katholieke kerk doorworsteld. Veronica's zakdoek wordt niet vergeten, maar, het zij tot eer van Rome gezegd, niet met het daarop afgedrukte gelaat van Christus den volke vertoond. Simon van Cyrene zoekt niemand tevergeefs. Vóór den aanvang van de kruisigingsscène verschijnt het koor in rouw. Somber klinken de woorden van het lied. Geen levend beeld gaat eraan vooraf. Als het scherm opgaat, ziet men de kruisen der moordenaars opgericht; met de armen achterwaarts over den dwarsbalk geslagen, hangen zij eraan; de bal van den voet steunt op een klein plankje. Het middelste kruis, dat, waaraan Jezus is vastgenageid, ligt nog op den grond. Langzaam wordt het opgeheven. Het laatste lijdenstafereel wordt afgespeeld. De groepeering is onverbeterlijk; die dobbelende Romeinsche soldaten op den voorgrond, links den Heidenschen hoofdman te paard; links en rechts die Joden met hun grijnzend gelaat, den blik vol haat op hun arm slachtoffer geslagen; die wachters, die de kruiselingen tegen lichamelijke beleedigingen moeten vrijwaren; Maria, geknield aan den voet van het kruis; Johannes, den blik omhoog geslagen - hoor! luid klinken de ruwe kreten, de hoonende woorden en het spotgelach der vijanden en boven dat alles uit, zacht en liefelijk en toch duidelijk en verstaanbaar: de beden van den kruiseling als zoovele boden des vredes, zwevende boven den afgrond van menschelijke hartstochten en zonden. Eindelijk buigt zich het matte hoofd - de arme lijder is niet meer. Onmiddellijk volgt de afneming van het kruis. Eene ladder wordt van achteren tegen het kruis gezet, een der vrienden beklimt die; eene breede linnen rol wordt op den éénen balk gelegd en, voorzichtig neergelaten, onder den linkerarm doorgelegd. Van boven en van onderen wordt het linnen vastgehouden, en terwijl anderen het lichaam steunen, wordt - maar neen! eerst hoort ge duidelijk het vallen der spijkers, uit handen en voeten getrokken, op den harden grond; eerst ziet ge den eenen, dan den anderen arm langzaam door eene vriendenhand tegen het lichaam gelegd, en dan... ge ziet daar Rubens' schilderij in Antwerpen's kathedraal voor u! - wordt het lijk afgenomen met eene liefde en piëteit, de zaak, die men voorstelt, waardig. Terwijl dit alles geschiedt, is het ademloos stil in de met duizenden gevulde ruimte; ieder is onder den indruk der plechtigheid; de ernst, waarmee alles geschiedt, imponeert zelfs den lichtzinnigste. Eindelijk is de afneming volbracht en het lijk in eene spelonk, die zich op den achtergrond van het tooneel bevindt, neergelegd - een zucht van verlichting ontsnapt de beklemde borst. Het tweetal ‘levende beelden’, aan de opstandingsgeschiedenis voorafgaande, geeft eene heilzame afleiding. Om der schoonheid wille en om den indruk van het geheel vragen we echter nog eens: ‘Waartoe dit? Waarom eindigde het spel niet met de treffende kruisigingsscène, om door de bekende apotheose als slottableau bekroond te worden?’

En nu mijn totaalindruk? Geen enkele traan welde op in mijn oog, hoe schoon ook menig tafereel mocht zijn, hoe treffend ook het lijden en de daarop gevolgde afneming van het kruis werden weergegeven!

Vanwaar dat? Nimmer kon ik de gedachte van mij afzetten, dat ik hier met kunst te doen had, en gaf ik mij eene wijl aan de bekoring van het spel over, dan werd de tooverkring, waarin ik mij bevond, verbroken door b.v. bij Petrus' verloochening het kraaien van den kunsthaan - wat, gevolgd door het kraaien van een natuurlijken haan in het dorp, eenige weken te voren iemand den laatste had doen toevoegen: 'Zu spät!' - door b.v. bij de kruisigingsscène het zien van het kunstbloed uit de quasi-doorstokene zijde van den lijder. Ik weet het wel, die kleinigheden kunnen niet anders zijn, maar, waar elders zoo streng gelet werd op den regel: 'Il n' y a qu'un pas entre le sublime et le ridicule', en die grens nergens werd overschreden, hier was men op den rand ervan. Gelukkig, dat de ernst van den toestand, het plechtige der voorstelling, het goede spel, de kunstige groepeering die kleine vlekjes deden vergeten en daardoor aan de waardigheid van het geheel te weinig afbreuk deden, om de zaak ook maar één oogenblik fiasco te doen maken.

Of was ik wellicht minder getroffen, omdat de geschiedenis mij zoo goed bekend was en alleen de wijze, waarop men haar weergeven zou, mijne belangstelling gaande maakte, mijne nieuwsgierigheid prikkelde? Gaarne breng ik dezen factor in rekening. Van der jeugd af aan is ons het lijden van Jezus door catechisatiekamer en kansel, door traditie en kunst zoo bekend, zoo eigen, zou ik bijna zeggen, geworden, dat het smartelijkst drama, 'twelk ooit op aarde is afgespeeld, zelfs wanneer we 't als in de werkelijkheid voor ons zien, nooit dien indruk op ons maken kan, dien een minder vreeselijk, minder pijnlijk, dat ons vreemd was, maken zou.

Toch verheug ik mij, naar Oberammergau geweest te zijn. Ik heb er veel geleerd, en ben er door de voorstelling der voetwassching en avondmaalsviering, der kruisiging en afneming van het kruis werkelijk gesticht geworden; het lijden van Jezus is er mij menschelijker, verklaarbaarder door geworden; het is er mij nader door gekomen, en daarvoor ben ik dankbaar. Aan mijn idealisme heeft het niet geschaad. Ik heb de typen van Christus, Judas, Johannes, Petrus, Cajaphas, Annas, Pilatus, zooals de Christelijke kunst ze ons heeft overgeleverd, in levenden lijve voor mij gezien, op uitstekende wijze door de personen, die ze moesten voorstellen, weergegeven. Ik heb eene vergadering van den Hoogen Raad bijgewoond, als ik mij haar nimmer heb kunnen denken. Veel bezwaren waren aan de reis verbonden; veel moeite heeft het mij gekost plaats en woning te bekomen, maar ik beklaag mij noch het een noch het ander. Wat ik daar te Oberammergau gezien heb, is nergens te zien als daar, en dan nog wel... om de 10 jaar, wind en weer, lot en leven dienende.

Ik geef toe, dat niet alles even volmaakt was; dat de vrouwenrollen in slechte handen waren; dat de kunst niet altijd zoo volkomen was, dat men wanen zou de natuur voor zich te zien, maar aan den anderen kant heb ik de eenvoudige dorpsbewoners bewonderd, die betrekkelijk zonder opleiding, door hun kunstzin, door hun goeden smaak geleid, een drama zóó wisten weer te geven, dat hun spel niet slechts de belangstelling van het geheel beschaafd Europa wekte, maar ook honderden uit de nieuwe wereld deed optrekken naar het stille dorpje, om eene levendigheid aan de geheele streek bij te zetten, als zij sinds de dagen van Lodewijk den Beier niet gekend heeft.

Wat die duizenden dreef? Daar waren er, die als ter bedevaart gingen naar eene heilige plaats; daar waren er, die hun bezoek te Oberammergau beschouwden als een plicht der devotie, maar daar waren er ook, die door nieuwsgierigheid, door de zucht, om het smartelijke, het pijnlijke, het akelige te zien, gedreven den tocht hadden aanvaard. Modezucht en geblaseerdheid mogen haar tol in Beieren's stil dorp betaald hebben; ook daardoor bewijst het Passiespel, een merkwaardig teeken onzes tijds te zijn. Het is van ouden datum, maar trekt nu meer duizenden dan vroeger honderden, toen het zooals vóór 1830 nog op het kerkhof of als in de vorige eeuw in de kerk werd opgevoerd. Realistisch is onze eeuw meer dan eenige andere; de werkelijkheid van haar somberen, zondigen kant wil men zien; haar wil men kennen. Ons geslacht moge dartelen als aan den rand van een afgrond, de takken, erover heengelegd, en de bloemen, op dien wankelen bodem gestrooid, rukt de hand van menig schrijver en dichter onbarmhartig weg - velen vertwijfelen daardoor aan zichzelf en aan de toekomst van ons geslacht. ‘Laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij’, wordt hunne leus.

Overbeschaafdheid bewondert in Oberammergau het realisme der Roomsche kerk en trekt vandaar met een cynisch lachje om de lippen naar Weenen en Parijs, om er al de zinnelijke genietingen.... neen! zoo diep gezonken is onze eeuw nog niet, om alleen in het beeld derzulken de typen der kinderen van ons geslacht te zien. Is niet veeleer de tocht naar het Beiersche dorp voor talloozen een heilzaam tegengif geweest tegen het eenzijdig realisme der Zola's en Montepin's? Realistisch zijn de vormen van Rome's kerk, krachtig in het Passiespel uitkomende; realisme is eene van de drijfveeren der algemeene belangstelling in dat spel, maar achter dat realisme verbergt zich het idealisme van den menschenzoon, die leed en streed voor den adel des geestes, de almacht der menschelijke liefde ook voor het verworpene en onedele. Een geslacht, dat in duizenden vertegenwoordigers dat idealisme, zelfs in de realistische vormen der Roomsche kerk, kan waardeeren, is nog niet verloren, behoeft nog niet aan zichzelf te vertwijfelen, hoeveel ontaarde zonen het onder zich tellen moge.

Een woord van dank en bewondering ten slotte voor den man, die

den moed en de volharding heeft gehad, om de Christusrol te vervullen, moge zijne kerk hem ook tot eene eenzijdige opvatting ervan gedrongen hebben. Laat een klein plankje zijn voet hebben gesteund, een korset met leeren band, een ijzeren ring verbergende, sluitende in een haak in het kruishout, het hangen aan het kruis mogelijk hebben gemaakt, ons een *levend crucifix* te hebben getoond, ons door zijn spel liefde voor en ingenomenheid met den edelen Nazarener ingeboezemd te hebben, is zijn roem en zijne eer. Merkwaardig! Achttien eeuwen geleden sterft in een hoek der wereld een schijnbaar arm en vergeten man, een volksprediker uit Galilea, en nog zweeft diens naam op aller lippen, neemt zijne beeltenis eene plaats in hart en hoofd der geheele beschaafde wereld in, wordt zijne lijdensgeschiedenis als ten aanschouwe dier wereld onder bewondering van honderden en duizenden ten tooneele gevoerd. Profeten onzer eeuw! Wat is machtiger? Zijn idealisme of uw realisme?

Zutfen, Jan. 1881.

B. CUPERUS.

Twee vermoeiden.

I.

Ach! ik ben zoo moede,
Ik verlang naar rust
En naar al het goede
Aan een beetre kust.

Afgemat door 't kampen,
Met zoo weinig vrucht,
Tegen 's werelds rampen,
Slaak ik zucht bij zucht.

'k Heb met kracht gestreden
Tegen al het kwaad:
Om Gods hulp gebeden.
't Heeft mij niet gebaat!

't Onkruid bleef aan 't groeien,
Hoe vaak afgemaaid.
't Goede wou niet bloeien,
Dat ik heb gezaaid.

Moedeloos en moede
Zonk ik eindlijk neer.
't Strijden voor het goede
Geeft noch vrucht noch eer.

Laat het misdrijf woeden,
Naar der boozen lust, -
Hart bij harte bloeden!
'k Gun mijn wapens rust.

II.

Ach! ik ben zoo moede
Van den fellen strijd
Voor het ware en goede,
Gansch een levenstijd.

'k Moet eens ademhalen,
Met halfsluimrend oog.
Maar dan, zonder dralen,
Weer den blik omhoog

Naar de Bron des Levens,
Die de geesten drenkt,
Maar de zielen tevens
Steeds ten strijde wenkt.

Leven toch is strijden
Voor het hoogste goed:
Zege 't eêlst verblijden
Voor het rein gemoed.

Tot het eind gestreden!....
- *Handen in den schoot*,
Schermen met gebeden,
Sluimren is - de dood.

Of ik weinig oogstte...
't Heeft mij nooit bevreemd.
Wie verwacht het hoogste
In deez' dorren beemd!

Enkle zaadjes groeiden,
- Door mijn hand gestrooid -
Langzaam op en bloeiden,
Schoon niet rijk getooid.

Maar ze blijven leven,
Nemen toe in kracht.
God zal warmte geven,
Waar hun bloei op wacht.

Dan prijkt iedre stengel
Met een bloemenkrans:
Schittrend kleurgemengel,
Rijk in geur en glans.

Vrome en eedle zielen,
Werkt met lust en kracht!
Englen zullen knielen
Voor dien geur, die pracht.

J.CHR. GEWIN.

Brievenbus.

Het Grieksch op de gymnasia.

Bij het onderwijs van het Grieksch op de gymnasia kan men drie tijdvakken onderscheiden. Het oudste tijdvak legde het Alexandrijnsche dialect, het zoogenaamde algemeene Grieksch, tot grondslag. Dit was eigenlijk de voortzetting eener oude overlevering; want dit was ongetwijfeld het dialect, dat de Romeinen leerden, wanneer zij zich het Grieksch wilden eigen maken; het was eene schrijftaal, die nergens gesproken werd; het was voor het Grieksch, wat de Siegenbeeksche spelling voor het Hollandsch was.

Het tweede tijdvak is nog niet geheel voorbij, doch loopt, gelijk men zegt, op zijne laatste beenen. Het is het tijdvak, waarin het Attisch heerschappij voert. De groote woordvoerders in dit tijdvak gingen van het denkbeeld uit, dat het meest volmaakte dialect tot grondslag moest genomen worden. Hiervoor is zeker veel te zeggen, maar toch heeft deze methode dit nadeel, dat de geregelde ontwikkeling der taal hierbij wordt over het hoofd gezien en het den schijn heeft, alsof Homerus, Herodotus en zelfs Thucydides verknoeid Attisch bezigden.

Het derde tijdvak is pas begonnen. Het houdt het Attische taalgebruik nog tot grondslag, maar zoekt door vergelijkende taalstudie het Grieksch op te helderen. Deze poging is zeker goed te keuren, al mocht men twijfelen, of deze wijze van taalbeoefening wel voor de onderste klassen der gymnasia geschikt is; maar zij lijdt aan eene innerlijke tegenstrijdigheid, die eene omwenteling doet vooruitzien. Zij houdt zich te gelijk aan eenen zeer ontwikkelden vorm der taa

vast en zoekt naar den oorsprong der taalvormen, die natuurlijk veel vroeger moet gezocht worden. Zij kan, als zij consequent wil zijn, het Attisch niet tot grondslag behouden, maar moet zoo vér mogelijk teruggaan, om de taal in hare eerste, ons bekende ontwikkeling te beschouwen; dat is, zij moet de taal van Homerus tot grondslag nemen en niet de taal der Attische redenaars. Dit is het ideaal van Vader Wijttenbach, die verkondigde, dat men, om goed Grieksch te leeren, de schrijvers in de chronologische volgorde moest lezen, ten einde duidelijk te zien, hoe de latere vormen uit de oudere ontwikkeld waren. Hoe meer deze volgorde gebezigd wordt, hoe meer de vergelijkende taalstudie kan gedijen; maar in de theorie de taalontwikkeling en in de practijk den meest ontwikkelden vorm tot grondslag te nemen, is eene tegenstrijdigheid, die op den duur geene goede uitkomsten kan opleveren.

Amersfoort, 2 Dec. 1880.

D. BURGER.

Staatkunde en geschiedenis.

Keerzijde der sociaal-democratische medaille.

III.
Voorbereidend materiaal uit onze eeuw.

De geniale, maar al te vroeg aan de kunst ontrukte historieschilder Alfred Rethel wist het wezen der omwenteling, voor zoover daarbij van den hartstocht der blinde volksmenigte sprake is, onder den juisten titel *Auch ein Todtentanz* in een zestal klassieke compositiën op even meesterlijke als origineele wijze weer te geven, en de dichter Robert Reinick voorzag dezen grootschen arbeid met een toepasselijken tekst. Zeer te recht prijkt de volgende waarschuwing op het titelblad:

> ‘Du Bürger und du Bauersmann,
> Schau't recht Euch diese Blätter an!
> Da seht Ihr nackt und ohne Kleid
> Ein ernstes Bild aus ernster Zeit.
> Wohl kommt so Mancher zu Euch her
> Als ob's ein neuer Heiland wär',
> Und spricht von Macht und Herrlichkeit
> Die er für Alle hat bereit;
> Ihr glaubt es ihm, weil's Euch gefällt -
> Schau't her, wie es damit bestellt.’

Nauw klinkt van volk tot volk, van huis tot huis, van mond tot mond de holle leus: ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’, of de dood (de figuur des maaiers), gewapend met de zeis, treedt op den voorgrond, want voor hem is de ure des oogstes nabij en hij kan zich gerust onder het onstuimig vrouwenkoor mengen, om aan het volk het zwaard te brengen, dat de gebonden gerechtigheid zal ontboeien, de listige leugen van de weegschaal wil nemen en de bonte kokarde der ijdelheid op den fraaien vrijheidshoed gaat plaatsen. Vertreden is het

kruis des vredes en vergeten werd de broedermin, de algemeene menschenliefde, zoodat de razernij en de bloeddorst den godsdienst en de macht der beschaving konden vervangen. Nog wordt de welvarende stad met de tallooze rookende schoorsteenen en de zorgvuldig bebouwde landelijke omgeving door de schitterende avondzon verlicht en staat de heerschappij van den arbeid in eere, maar toch vertoont zich reeds in de verte de maaier als de vriend en verlosser des volks, voorafgegaan door een heirleger van kraaien en raven. In de stad neemt hij de gedaante van den onbaatzuchtigen prediker in de woestijn aan en brengt van zaal tot zaal, van bierhuis tot bierhuis, van drukkerij tot drukkerij het nieuwe Evangelie, de waarheid der vrije, internationale republiek. Handig plaatst hij op eene smerige weegschaal eene rijkversierde kroon tegenover een vuilen pijpenkop en tracht te bewijzen, dat beiden gelijke waarde bezitten, zoodat het zwaard naast den pijpenkop de macht naar de zijde des volks doet overhellen. Het volk, verhit door het genot van bier en brandewijn, verblind door den schijn, juicht onder uitbundig gelach en woest getier den nieuwen apostel toe, en terwijl de kaarten nog eens gemengd worden en ruwe kwinkslagen de gemoederen prikkelen, is het volk bereid te volgen, want het vertrouwt blindelings den zegsman.

De held der revolutie, de dood, doet afstand van het zwaard der volksjustitie en grijpt naar het bloedroode vaandel; straks verrijzen overal barricaden en begint de strijd om het gezag. Met bloed gedoopt, door bloed als het ware geteekend en in bloed gesmoord, herkent het volk te laat in den maaier het symbool des doods, en terwijl weeklagende vrouwen en kinderen de misleide gevallenen beweenen en de sociale ellende alleen achtergebleven is, rijdt de dood vergenoegd naar huis, om aan de wereld eene kleine pauze te gunnen en later dit spel te hervatten, zoodra een ander geslacht onder dezelfde holle leus weder hetzelfde tafereel verlangt. En de onontbeerlijke moraal?

‘Als Leichen - ja! - da sind wir gleich,
Nicht hoch noch tief, nicht arm noch reich! -
O F r e i h e i t , wer führt dich herbei?
Nicht Mord und nicht der Laster Schrei,
Nur wann erstickt der Selbstsucht Glüh'n
Wirst du in Herrlichkeit erblüh'n! -
Und G l e i c h h e i t ! Bringt sie nur der Tod?
Nein! Allen strahlt ein Morgenroth.
Ja, glaubt, die Guten sind sich gleich,
Ob hoch, ob tief, ob arm, ob reich. -
Du B r u d e r l i e b e , Bürgerhort,
Der reinsten Lehre reinstes Wort!
Geschändet hat man dich, entehrt,
Zur Mörderfackel dich verkehrt;
Vom Himmel nahmst du deinen Lauf,
Zum Himmel flamme freudig auf
In reiner That, ein heil'ger Brand!
So segne Gott das Vaterland!’

Lassalle verdeelt overeenkomstig de grondgedachte der philosophie van Hegel de wereldgeschiedenis in drie verschillende perioden, waarvan de beide eersten tegenstellingen vormen, terwijl de laatste alle blijvende elementen in zich bevat, derhalve een duurzaam karakter moet bezitten. Elke geschiedkundige ontwikkeling is te voorschijn gekomen uit of liever ontsproten aan de idee der gemeenschap, en zonder gemeenschap als grondslag is geene beschaving denkbaar. De oude wereld en de middeleeuwen zochten de menschelijke solidariteit of het wezen der gemeenschap in gebondenheid, onderwerping en gehoorzaamheid. De Fransche revolutie van 1789 en de door haar beheerschte historische periode zochten de vrijheid in de oplossing van elke solidariteit en gemeenschap, hoewel vrijheid zonder gemeenschap willekeur is. De moderne tijd, die van 1848 dateert, streeft naar solidariteit, verbonden met de vrijheid.

Nemen wij aan, dat deze grondgedachte juist is, zoo blijft daarom toch de indeeling nog niet minder gezocht. Tegenover de oude wereld en de middeleeuwen staat, indien wij beiden als één geheel beschouwen, uitsluitend de moderne historische periode, die met de Fransche revolutie van 1789 begint, in 1848 zich verder ontwikkelde en nog gedurende eene niet voor nadere bepaling vatbare reeks van jaren onze maatschappij zal beheerschen. Het zou zeer eigenaardig en merkwaardig zijn, drie perioden van gelijke historische beteekenis aan te nemen en voor het begin, de ontwikkeling en het einde der tweede periode ternauwernood zestig jaren te berekenen. Op de solidariteit in gebondenheid volgt in elk geval de trapsgewijze oplossing, die niet alleen door gewelddadige botsingen voorgesteld mag worden. Als toestand van overgang geldt derhalve de heerschappij van het individualisme met de verkrijging en bevestiging der politieke emancipatie. Eerst uit die vrijheid kan volgens het wezen der historische evolutie de sociale consolidatie of het herstel der gemeenschap, verbonden met de vrijheid, te voorschijn komen.

Niemand zal beweren, dat de vormen voor de vrijheid in gemeenschap reeds gevonden zijn, en velen zullen erkennen, dat het worstelen der lagere volksklasse naar sociale consolidatie, alvorens zij rijp is, om de vrijheid te kunnen dragen, tot nog toe meer eene reactionnair-revolutionnaire, gelijk in de middeleeuwen, dan eene werkelijk vooruitgaande beweging genoemd moet worden en dat wij ten opzichte der ontwikkeling van de moderne historische periode nog in de kinderschoenen staan. Juist daarom is de eigenlijke sociale quaestie in den uitgebreidsten zin eene zaak van volksbeschaving of opvoeding. Van eene sociale leer als wetenschap is slechts zelden sprake en of zij daarvoor vatbaar is, moet zelfs nog blijken. Terwijl wij ten opzichte der sedert 1789 ontstane beweging ter verkrijging der politieke emancipatie op enkele welgeslaagde proefnemingen kunnen wijzen en hier en daar nieuwe, voor verdere ontwikkeling vatbare vormen zijn ontstaan

en werkelijk als gevestigd kunnen worden beschouwd, kan toch hetzelfde ten opzichte der toekomstige sociale organisatie nog niet gezegd worden. Wat daaromtrent reeds bestaat, verkeert nog in embryonische ontwikkeling(*).

Het spreekt wel vanzelf, dat zonder de voorbereiding en ondersteuning der intellectueele aristocratie op dit gebied geene nieuwe formatie denkbaar is en dat overhaasting eer na- dan voordeelig is. Wordt emancipatie in politieken zin uitsluitend van de vrije wording verwacht, zoo is hetzelfde met het oog op de sociale beweging het geval. De theorie moet aan de practijk getoetst worden en wat werkelijk bestaat en een duurzaam karakter bezit, is het resultaat van jaren- of liever van eeuwenlangen arbeid bij langzaam en regelmatig

(*) De Parijsche arbeider Finance, een positivist en socialist, zeide zeer te recht:
'Het keizerrijk, dat ons 20 jaren lang in ketenen klonk, was het noodzakelijk gevolg der door ons met blinden ijver verkondigde, overspannen theorieën omtrent het wezen der volkssouvereiniteit. Meent gij werkelijk den boer voor de Republiek en het socialisme te kunnen bekeeren, door hem de leer van het gemeenschappelijk grondbezit te prediken? Gelooft gij inderdaad, dat hij ter wille van het algemeen de grenspalen verwijdert, die zijne hoeve omgeven, den boom omhouwt, dien hij plantte, en de vore verlaat, die hij met het zweet zijns aangezichts bevochtigde? Hij let niet op uwe voorstellingen, maar grijpt naar het geweer, om zijn eigendom te verdedigen, en zij, die meenen het collectivisme in dien vorm op het platteland te kunnen verbreiden, hebben geen begrip van de liefde, die de boer voor zijn eigendom koestert.
Worden dan door het gemeenschappelijk bezit alle bestaande misbruiken uit den weg geruimd? Neen, want alleen de verhoudingen worden gewijzigd; in plaats van de tirannie van een klein aantal kapitalisten ontstaat die der meerderheid. Een tiran kunnen wij nog ontloopen, de tirannie der meerderheid echter niet, en dat juist de meerderheid of de menigte recht heeft, wordt tot nog toe door niets bevestigd. De meerderheid is onverdraagzaam, steeds tot onderdrukking der minderheden geneigd en zelden vóór de onpartijdige handhaving der wet. Wie zal ons beschermen, wanneer het eigendom niets anders dan een aggregaat is? Vanwaar komen de tucht, de zelfopoffering, de gematigdheid der collectivisten? De anarchie van heden is morgen nog niet in de harmonie herschapen; dit wonder zou nog het wonder van het Evangelie overtreffen en is in strijd met het gezond verstand. Terugkeer tot de oorspronkelijke vormen van het bezit, tot de toestanden van het Paradijs is geene ontwikkeling, geen vooruitgang, geene loutering der publieke moraal, en daaraan bestaat in de eerste plaats behoefte. Geene sociale vragen worden ooit met meerderheid van stemmen opgelost. Het geloof in de voortreffelijkheid van het eigen dogma moge velen aantrekken, maar dit alleen is nog niet voldoende. Of het gezag van den staat door den staat dan wel door de commune als staat in den staat uitgeoefend wordt, maakt weinig verschil. Zij, die het gezag aantasten, treden gewoonlijk op, zeggende: "Burgers, ik ben tegen den staat, tegen elke regeering, tegen den president, tegen het meesterschap. Wij moeten onze ideeën laten heerschen, onze partij organiseeren; daarom: kiest mij tot leidsman." En hij bereikt zijn doel.
Er is steeds sprake van de misbruiken van den staat, van het eigendom, van het huwelijk - alsof alles misbruik ware, dat van de oppervlakte der aarde weggeredeneerd moet worden. Misbruiken zijn voorhanden, en wij zijn hier gekomen, om daartegen te velde te trekken, maar afschaffing is geene hervorming, en ik geloof niet, dat er een panacee of levenselixer voor eenige sociale ziekte bestaat. Het communisme of collectivisme bezit noch eene eigene bekentenis, noch eene eigene philosophie, noch eene eigene moraal; het leert niets over de opvoeding en over de te volbrengen plichten. Het is eene poging, om de materieele vraag op den voorgrond te plaatsen. Laat ons eerst ons pad met een helder oog en onbeneveld verstand geheel overzien en dan overal met vol bewustzijn ons geloof verkondigen. Tot zoolang echter de goede verstandhouding tusschen stad en land aankweeken, tot de loutering der toekomstige geslachten al onze krachten inspannen en ons voorloopig met de eerste getemperde stralen van het licht der ideale toekomst vergenoegen.'

vooruitgaande ontwikkeling en loutering. Aan een zoodanig ontwikkelingsproces neemt de gezonde arbeidersklasse deel, maar het proces kan door haar niet geforceerd worden, terwijl het eigenlijk proletariaat zelden of nooit een gunstigen invloed op deze vooruitgaande ontwikkeling uitoefent. Het komt erop aan, tegenover allen denzelfden maatstaf tot grondslag van beoordeeling en overweging aan te nemen.

De invloed der Fransche revolutie van 1789 werd in Duitschland eerst in de eerste helft der daaropvolgende eeuw waargenomen. Wel was de Fransche revolutionnaire literatuur reeds veel vroeger bekend geworden en vond zij hier en daar navolging, zoodat er eene eigene polemische letterkunde kon ontstaan, maar eene dergelijke beweging bepaalde zich tot enkele kringen en drong niet of uiterst zelden tot het volk door. Alle pogingen, om de bestaande verhoudingen in Duitschland door middel van geweld te hervormen, droegen een kinderachtig en hoogst onschuldig karaker en bezaten niet de minste beteekenis, zoodat zij meer als eene vertooning van enkele overspannen individuen golden, dan onder de volksbewegingen van ernstigen aard gerangschikt werden. Een handvol revolutionnairgezinde liberalen namen nu en dan dappere besluiten en spraken fraaie wenschen uit, maar tegenover de georganiseerde reactionnaire regeeringsmacht met de tallooze soldaten werd aan geen strijd gedacht en de invoering van eene werkelijk ontwikkelde en behoorlijk gedisciplineerde schaar niet eens voor mogelijk gehouden. Men dweepte met de vrijheid, dronk op de democratie der republiek en zong pittige liederen. Alles droeg de kenmerken der studentenperiode. Zelfs de geschriften ten tijde van het congres te Weenen, die de vrijheid van drukpers verdedigden, tegen de ordonnantiën van den Bondsdag opkwamen en de politieke emancipatie als noodzakelijk vooropplaatsten, maken hierop geene uitzondering en waren hoogst onschuldig. De onderdrukking van dergelijke uitingen der individueele opinie is belachelijk en uitsluitend toe te schrijven aan het streven, om op de kleingeestigste wijze te tiranniseeren. De historische ontwikkeling begunstigde echter het toenemen der ontevreden stemming zoowel als de verspreiding van revolutionnaire denkbeelden. Zóó trok de beweging der Carbonari in 1820 met de verovering van Napels en de afkondiging der ultra-liberale constitutie aldaar reeds meer de aandacht, hoewel dit alles meer op het gebied der samenzwering dan op dat der revolutie tehuis behoorde. Meer nog dweepte men met Frankrijk, ofschoon het oog in de eerste plaats op Engeland gericht had moeten zijn. Het machtige Albion toch kon allen tot leerschool dienen, want het wist de politieke emancipatie zonder phrase tot den hoogsten trap van ontwikkeling te brengen, zonder de rechten der aristocratie over het hoofd te zien of het plebejisch gezag op den troon te plaatsen.

Het proces Weidig, na de ontdekking der Hessische samenzwering onder Ds. Weidig te Butzbach en Georg Büchner te Giessen door

de reactie op touw gezet en te recht eene schandvlek in de geschiedenis genoemd, kan als het begin der latere Duitsche beweging beschouwd worden. Deze periode is voor ons van belang, omdat uit dien tijd (1830/34) de eerste Duitsche socialistische brochure dagteekent.

Büchner, in 1834 student in de medicijnen te Giessen en reeds in 1837 ontslapen, was de ziel van het Hessisch geheim genootschap en stond in betrekking met vereenigingen van gelijken aard in het zuiden en westen van Duitschland. Zijn *Landbote* is het model voor revolutionnaire pamfletten en had de stelselmatige bewerking van het volk en meer in het bijzonder van den boerenstand(*) op het oog, zoodat in denzelfden geest eene reeks van polemische brochures voorbereid werden, die echter door de goedgeslaagde confiscatie en de energieke onderdrukking der beweging, voordat zij aan de oppervlakte zichtbaar werden, in het niet verzonken.

Het program luidde: samensmelting der materieele belangen van het volk met die der revolutie; het welslagen der laatstgenoemde hing, volgens de overtuiging van den leider, af van de wijze, waarop de eerstgenoemden op den voorgrond geplaatst werden, want het volk, door den materieelen nood gedemoraliseerd, heeft geen begrip van de algemeene menschenrechten en geen zin voor de eer en de vrijheid der natie, maar is totaal onverschillig. De methode moet zijn: het volk voorrekenen en aantoonen, dat het tot eene staatsinrichting behoort, die van hen in den vorm van belastingen, enz. uitsluitend offers eischt, terwijl de bevoorrechten en rijken alleen de voordeelen genieten; dat het zwaartepunt der wetten, die over eigendom, leven, enz. beschikken, in de handen van den adel, het kapitaal en de ambtenaren gelegd is, terwijl het volk tot den socialen nood gedoemd wordt, en dat ontwaken ter wille der materieele behoeften gelijk staat met verlossing. Het middel daartoe was voorloopig: verscherping van de kloof tusschen rijken en armen door de opwekking van haat en nijd tusschen de maatschappelijke klassen en bestrijding der constitutioneelen en liberalen.

De *Landbote* trachtte dat ideaal (?) te bereiken door de begrootingen van Hessen aan de heerschende toestanden te toetsen en daarbij alles sterk te kleuren, overeenkomstig Piscator's woord: ‘Overal ziet de mensch ziekte, ellende, nood en dood, en alleen lichtzinnigen kun-

(*) Men vergelijke hiermede het optreden van Joseph Arch in Engeland en van Jacquemin in Frankrijk. Laatstgenoemde opende de beweging aldus:
‘Men zegt den boer in Europa, dat het gedijen van het graan afhankelijk is van den wil eener Macht, die in directe lijn van Isis en Osiris afstamt. De oude Egyptenaren geloofden, dat Isis het veld zegende; thans heeft God Mahomet den stoel van Isis bezet, en toch is de oogst van den fellah daarom niet geringer. Godsdienstvormen vergaan; de wetten der Natuur zijn eeuwig. In Indie is het Brahma, die de rijstvelden bezoekt; in China wordt aan het groote Al of aan Buddha geloofd. De Grieken en Romeinen beschouwen het gedijen als een werk van Ceres, terwijl in Azië de groote Lama en in Afrika de groote slang of de groote Geest den toon aangeeft. Dit alles is bijgeloof, eene uitvinding van het conservatisme en de grondgedachte der heerschende pedantocratie, die de intellectueele en sociale emancipatie tegenhoudt.’

nen vroolijk gestemd zijn.' Het motto luidde: 'Vrede den hutten der armoede! oorlog den paleizen der weelde!' Inleiding: 'Dit blad zal het volk de waarheid verkondigen, maar wie de waarheid getuigt, wordt opgehangen; ja, zelfs hij, die de waarheid leest, wordt door meineedige rechters gestraft.' Daarom moeten de lezers: 1°. dit blad buiten hunne woningen zorgvuldig voor de politie verborgen houden; 2°. den inhoud alleen aan trouwe vrienden mededeelen; 3°. hun, die niet te vertrouwen zijn, anoniem dit blad toezenden; 4°. bij ontdekking voorgeven, dat zij dit blad juist aan de justitie wilden overleveren; 5°. niet vergeten, dat zij, die met den inhoud niet bekend zijn, wanneer dit blad bij hen gevonden wordt, natuurlijk zonder schuld bevonden worden.' Daarop volgde: 'In 1834 ziet het er bij ons uit, als verkondigde de Bijbel leugens. Het ziet eruit, alsof God de boeren en handwerkslieden op den vijfden, de vorsten en rijken op den zesden dag geschapen heeft, tot de laatsten zeggende: "Heersch over al het kruipend gedierte, dat op de aarde kruipt", en alsof de boeren en ambachtslieden onder de wormen of het ongedierte gerangschikt werden. Het leven der rijken gelijkt op een eeuwigen Zondag; zij wonen in fraaie huizen, dragen kostbare kleeren, hebben vette gezichten en spreken eene eigene taal; het volk ligt voor hen als mest op den akker. De boer gaat achter den ploeg; de rijke echter gaat achter hem en den ploeg en drijft hem met de ossen aan den ploeg; hij neemt het graan en gunt den arbeider de halmen. Het leven van den boer gelijkt op een eeuwigen werkdag; vreemden verteren zijn akkers in zijne tegenwoordigheid; zijn lichaam is eelt; zijn zweet is het zout op de tafel des rijken. Het groothertogdom Hessen telt 718,373 inwoners, die jaarlijks aan den Staat betalen 6,363,364 gulden. Dit geld is de bloedtiende, die van het lichaam des volks genomen wordt. Bijna 700,000 menschen zweeten, kermen en hongeren daarvoor. In den naam van den Staat wordt het afgeperst; de afpersers beroepen zich op de regeering, en de regeering zegt: het is noodzakelijk voor de handhaving der orde. Wat is dat voor een ding, de Staat? Woont een zeker getal menschen in een land en bestaan aldaar wetten en voorschriften, die allen moeten nakomen, dan zegt men: zij vormen een staat. De Staat, d.i. allen; orde heerscht door de wet, die het welzijn van allen verzekert en die aan de welgezindheid van allen ontsproten is. In Hessen betalen 700,000 personen 6 millioen voor die orde, d.w.z. zij worden daartoe tot trekpaarden en ploegossen gemaakt, opdat zij in een toestand van orde leven. Die toestand heet: hongeren en uitgemergeld worden. Wie hebben die orde uitgedacht en handhaven haar? De regeering met een heirleger van ambtenaren; het volk is hunne kudde; zij zijn de herders, de melkers en beulen; zij zijn met het vel der boeren bekleed, en roof is in hunne woningen. De tranen van weduwen en van weezen zijn het vet op hunne gezichten; zij heerschen vrij en leeren

het volk de slavernij; hun geeft het volk 6,000,000 gulden; daarvoor hebben zij de moeite, het volk te moeten regeeren, d.i. zich door dat volk te laten vetmesten, om het volk ten slotte nog de burgerschaps- en menschenrechten te ontrooven. Ziet, dat is de oogst van uw zweet!'

Op deze wijze doorwandelt Büchner de begrootingen van binnenlandsche zaken en justitie en betreedt daarna het gebied der wetgeving, d.w.z. 'den onzin van vroegere geslachten, beoefend door dienaren der gerechtigheid, die zich met huid en haar aan de regeering verkocht hebben. Hunne stoelen zijn geplaatst op omstreeks 460,000 gulden (kosten voor de rechtspleging etc.) en hun gewaad is met zilver ter waarde van 197,502 gulden (kosten voor de politie) bezet.' Zóó worden de financiën en de kosten voor defensie besproken en met pikante opmerkingen en vergelijkingen voorzien; zóó komen de pensioenen aan de beurt en is het staatsministerie niet uitgesloten, waarbij zinspelingen op den boerenopstand van 1830 in Vogelsberg gemaakt worden, hetgeen natuurlijk het effect nog verhoogt. Alles is echter beknopt, duidelijk en vrij van betwistbare theorieën of holle phrases, nu en dan zelfs kernachtig en waar. Het geheel wijst op een man van kennis en talent en is niet te vergelijken met de latere sociaal-democratische pennevruchten. Toen heerschte de reactie en ontbrak de vrije beweging; nu bestaat zij grootendeels en moet meer kunstmatig de opwinding voorbereid worden.

Büchner vergelijkt in zijn *Landbote* de toestanden in Duitschland met hetgeen de profeet Micha zegt: ''En de groote spreekt de verderving zijner ziel, en zij draaien ze dicht inéén. De beste van hen is als een doorn; de oprechtste is scherper dan eene doornheg.' Gij moet doorn en doornheg duur betalen, want het vorstelijk huis kost u 827,772 gulden. De instellingen en de lieden, waarvan ik tot dusver sprak, zijn slechts werktuigen, zijn de dienaren, die niets in hun eigen naam doen, maar eerbiedig in den naam des vorsten bij Gods genade handelen. Dit is hun veldgeschreeuw, wanneer zij uw huisraad veil bieden, uw vee wegdrijven, u achter slot en grendel plaatsen. Deze vorst eet, wanneer hij honger heeft; slaapt, wanneer hij moe is; werd even naakt geboren als gij en wordt even koud en stijf uit de wereld verwijderd als gij, en toch plaatst hij als onaantastbaar souverein zijn voet op uw hals; spant 700,000 menschen voor zijn ploeg; heeft ministers, die verantwoordelijk zijn voor hetgeen hij doet; bezit macht over uw eigendom door de belastingen, die hij afkondigt; over uw leven door de wetten, die hij maakt; is omgeven door adellijke dames en heeren, die zijn hof vormen, en laat zijne goddelijke macht aan zijne kinderen na Wee u, gij beeldendienaars! Gij zijt gelijk de heidenen, die den krokodil aanbidden en toch door hem verscheurd worden. Gij zet hem eene kroon op, maar zij is van doornen, die uzelven het hoofd wonden; gij drukt hem een schepter

in de hand, maar het is eene roe, waarmede gij getuchtigd wordt; gij plaatst hem op uw troon, maar het is een martelaarsstoel voor u en uwe kinderen; de vorst is de kop des bloedzuigers, die over u wegkruipt; de ministers zijn de tanden en de ambtenaren de staart. De hongerige magen der rijken zijn laatkoppen; de vorstenmantel is het tapijt, waarop de voorname heeren en dames met voorbeeldelooze geilheid over elkander rollen - met orden en grondbezit bedekken zij hunne zweren en met kostbare kleeren hunne melaatsche lichamen; de dochteren des volks zijn hunne maagden en bijzitten, de zonen hunne lakeien en soldaten..... Deze regeering is niet door God u gegeven, maar stamt van den vader der leugen. Deze Duitsche vorsten zijn niet uwe rechtmatige overheden, want uwe overheid is Duitschland's Keizer, eertijds vrij door het volk gekozen. Deze vorsten hebben Duitschland, ons dierbaar vaderland, uiteengereten, den Keizer verraden, en toch verlangen zij van ons gehoorzaamheid en trouw. Maar het rijk der duisternis is bijna ten einde gespoed en het Duitsche rijk onder een Keizer, gekozen door het volk, zal spoedig herrijzen. ‘Geeft den Keizer, wat des Keizers is’, en dezen vorsten - het deel van Judas..... In 1789 schudde het Fransche volk de ketenen af en riep mannen, die het vertrouwde, bijeen, en dezen verklaarden, dat de vorst de eerste dienaar van den Staat is en aan het volk verantwoording moet afleggen; dat de algemeene menschenrechten hersteld en het recht der meerderheid erkend moesten worden. De Koning zwoer trouw aan de grondwet, werd echter meineedig en door het volk veroordeeld; Frankrijk werd vrijstaat. De jeugdige vrijheid groeide op in het bloed der tirannen; hare stem vervulde de tronen met angst en ontzetting, en de volkeren juichten. De Franschen verkochten de vrijheid voor den roem onder Napoleon, maar werden daarvoor door den Almachtige in Rusland zwaar bestraft. Zij droegen later het juk van Karel X, maar schudden in 1830 dien last af, om echter in de handen van den huichelaar Louis Philippe te vallen. De vorsten beraadslaagden, hoe zij aan de wraak van het naar vrijheid hakende volk konden ontkomen, en de listigsten zeiden: ‘Laat ons van een gedeelte der macht afstand doen, om het overige te behouden, en zij traden voor het volk, zeggende: “Wij willen u de vrijheid schenken, waarvoor gij u ten strijde aangegord hebt.” Het volk vertrouwde hen, nam de constitutie aan en werd bedrogen. Wat beteekenen deze grondwetten? Niets dan stroo, nadat het den dorschvlegel heeft leeren kennen, want de vorsten behielden het graan. Wat zijn onze vertegenwoordigingen? Niets dan langzame voertuigen, die wel eens aan roofgierige vorsten en ministers het een en ander in den weg leggen, maar nooit een vaste burcht voor Duitsche vrijheid kunnen worden. Wat zijn onze kieswetten? Niets dan overtredingen der burger- en menschenrechten, want slechts gegoeden kunnen gekozen worden. Denk aan Hessen! De vorst is onschendbaar; de dynastie

is erfelijk; de monarch kan oorlog verklaren, vrede sluiten en beschikt over het leger; zijne macht is onbeperkt, al kan hij ook zonder de toestemming der vertegenwoordiging geene nieuwe belastingen uitschrijven en nieuwe wetten maken. Zulk eene constitutie is een erbarmelijk ding, een stuk papier, goed genoeg, om verscheurd te worden, zelfs voor het geval, dat de afgevaardigden noch verraders, noch lafaards waren. Het Duitsche rijk moet de vrijheid veroveren, moet beletten, dat Berlijn en Weenen de beulsklauwen uitstrekken, om de heden nog onbeteekenende vrijheidsplant met wortel en loten geheel uit te roeien. De vrijheid is nabij! God gaf het Duitsche land, dat eeuwenlang het heerlijkste rijk der wereld was, aan ontaarde beulen, omdat het hart des volks van de vrijheid en gelijkheid der voorouders en van de vreeze des Heeren afvallig geworden was, omdat het beeldendienst verrichtte. God zal u kracht en sterkte geven, om deze beelden omver te werpen, zal u van den waan verlossen en de waarheid openbaren, indien gij u bekeert. Vertrouwt op Hem en Hij zal u als vrijheidsstaat verjongen, de eenheid hergeven en onder het gezag van den Keizer, hetzij luide of stilzwijgend door het volk verkozen, plaatsen.....'

Men bespeurt duidelijk in dit pamflet tweeërlei handen: het eerste gedeelte is bijna geheel van Büchner; het slot staat onder den invloed van Ds. Weidig. In Offenbach gedrukt, moesten door een paar ingewijden de exemplaren binnen Giessen gesmokkeld en vandaar snel over Hessen en Frankfort a/M verspreid worden. Het plan werd verraden en de ijverige studentencolporteurs werden nog vóór het betreden der stad gevat. Büchner's naam stond niet op de lijst der aangegevenen, zoodat hij ongedeerd bleef. Eerst veel later is dit eigenaardig verschijnsel opgehelderd. Hoe Büchner in dit vaarwater geraakte, is lang een raadsel geweest, daar hij als student te Straatsburg eene geheel andere richting ingeslagen had en de politiek geheel ter zijde liet. Door den uiterst gestrengen vader tegen wil en dank gedwongen, in plaats van de philosophie en letterkunde de geneeskunde te beoefenen, heeft hij onder den invloed van de daardoor te voorschijn geroepene gemoedsstemming en de voor hem nieuwe, revolutionnaire omgeving te Giessen met de hem eigene energie gehandeld. Buitendien was niet alleen de ziel, maar ook het lichaam te Giessen krank(*).

In een tijd, waarin de ziekteverschijnselen der maatschappij meer dan gewoonlijk de algemeene veerkracht verlammen en de gezonde sappen verteren, ontbreekt het zelden aan zieken. Hoe menigeen wordt niet het offer van inwendigen tweestrijd, van zekere neiging tot melancholie, ontstaan door onzuiver bloed of andere oorzaken van

(*) Ik bepaal mij tot deze revolutionnaire brochure, omdat één enkel uittreksel ter karakteriseering voldoende is, herinner echter tevens aan een niet minder sterk gekleurd polemisch geschrift uit de eerste helft dezer eeuw, onder den titel van *Das Greuel* uitgegeven en even snel geconfisceerd.

natuurlijken aard; hoe menigeen staat niet op betrekkelijk jeugdigen leeftijd alleen in de maatschappij, zonder ouders of bloedverwanten, zonder vrienden, met een ongezond organisme, zonder geld of goed, zonder beroep, niet onervaren op het gebied der wetenschap, maar toch niet in staat, zichzelf te beheerschen en zichzelf te helpen. Wellicht te vroeg over het paard getild en te spoedig geblaseerd, gaat zelfoverschatting daarmede maar al te dikwijls gepaard en zóó treedt een toestand op den voorgrond, dien de boer aldus betitelt: ‘niets is ongezonder dan ziek zijn’. Dan wordt overal lijden, onvolmaaktheid en zwakte bespeurd, en de tijdelijke ziekte der maatschappij weerspiegelt zich in het individu(*).

Weitling, een Duitsch Zwitser en apostel van den door hem met de meest mogelijke nauwkeurigheid tot in de kleinste détails geschilderden toekomststaat, die Büchner's rol als het ware overnam, stond te veel onder den invloed van het St.-Simonisme, om in Duitschland op den duur vasten voet te kunnen vatten. Intusschen was ook in Duitschland de aarde meer voorbereid geworden, om met kans van slagen in meer uitgebreiden zin het zaad der revolutie in zich op te kunnen nemen. In December 1835 verklaarde de Bondsdag eenvoudig: ‘Nadat zich in Duitschland in den laatsten tijd onder den naam van “het jonge Duitschland” of ook “de jeugdige letterkunde” een literarische school gevormd heeft, die in populaire geschriften de Christelijke religie aantast, de bestaande sociale verhoudingen beschimpt en de tucht zoowel als de moraliteit ondermijnt, acht zich het Duitsche Bondsparlement verplicht tegen dit verderfelijk streven, dat de steunpilaren der wettelijke orde slecht, op te komen en noodigt de regeeringen uit, door middel van strenge maatregelen eens en voor altijd aan deze pogingen een einde te maken.’

Hierop volgden de scherpe politiemaatregelen en bepalingen der strafwet tegen mannen als Heinrich Heine, Karl Gutzkow, Heinrich Laube, Ludolf Wienbarg, Theodor Mundt en anderen. Deze gewelddadige onderdrukking van de beweging ten gunste der zuiver politieke emancipatie droeg er het meest toe bij, om het jaar 1848 in het leven te roepen en de revolutie met de haar kenmerkende overdrijvingen te bespoedigen. Later, onder de zoogenaamde liberale aera, verloren deze corypheën het overspannen karakter, omdat zij vrij konden spreken en schrijven, derhalve geene aanleiding bezaten, om misbruik van de hun verleende vrijheid te maken. Zij stonden wel is waar ten deele onder den invloed van Parijs en worden tegenwoordig met meer kalmte en objectiviteit beoordeeld, omdat sedert dien tijd eene ontnuchtering plaats gegrepen heeft, maar zij wisten als leden der intellectueele

(*) Vandaar, dat zoovele malcontenten, waaronder zelfs theologen der meest verschillende confessien, de gelederen der revolutionnairgezinde arbeiderspartijen versterken. Zij dragen er veel toe bij, om de arbeiders op een dwaalspoor te brengen, en paaien hen met onvervulbare beloften en hersenschimmige droombeelden.

aristocratie in elk geval de grenzen der vrijheid te onderscheiden en zochten daarom het zwaartepunt der beweging in het begrip individueele vrijheid te concentreeren. Het proletariaat bleef zooveel mogelijk buiten de beweging ter verkrijging der politieke rechten. Zoo zijn wij tot het jaar 1848/49 genaderd.

Voor de revolutionnaire periode van 1848/49 nemen wij als voorbeeld de beide Zuid-Duitsche staten Wurtemberg en Baden, omdat wij daar de tegenstelling het best kunnen waarnemen. Het doel der reformatie was: godsdienstige vrijheid; dat der latere revolutie: politieke vrijheid; derhalve hadden beiden op het oog: de ontlasting van geestelijken en lichamelijken druk, die op de volkeren rustte en den vooruitgang in den weg stond. Intusschen werden betrekkelijk weinigen met bewustzijn door ideale motieven geleid en streed het volk uitsluitend voor de verbetering der materieele positie, dus voor de ontheffing van lasten. Het kwam er voor de goedgezinden op aan, deze eischen te onderzoeken en de volksrechten te regelen, zonder de vrijheid te beperken. Dit geschiedde door de organisatie van den rechtsstaat en de bevestiging van den algemeenen rechtsgrondslag. Gelijke rechten, maar geene gelijkheid, luidde de omschrijving.

De Duitschers hadden het hongerjaar 1817 met geduld gedragen, maar grepen onder den druk van het hongerjaar 1846 naar het zwaard, want de gisting omvatte toen reeds het volk in uitgebreiden zin. De val der Julimonarchie in Frankrijk, de revolutionnaire trillingen te Weenen, Berlijn en Dresden en andere bewegingen van gelijken aard hielden de natie bezig en verlevendigden de hoop op eene betere toekomst. De Duitsche ‘Burschenschaft’ en de samenzweringen van 1830 en 1834 dachten aan de eenheid en de vrijheid van den Staat en bekommerden zich minder om de vormen, waarin deze idealen gegoten moesten worden, voordat zij op wettelijke wijze voor verwerkelijking vatbaar werden. Eerst later werd meer verlangd.

In Baden opende Friedrich Hecker de reeks van volksopstanden; hij vond echter een volk, dat niet met de wapenen wist om te gaan en geheel vertroeteld was. Met humane predikatiën, philosophische ontboezemingen en onstuimig enthousiasme is in de practijk niet veel te bereiken. Vraag aan het volk, wat ‘vrijheid’ is, zoo luidt het antwoord weinig bemoedigend, want het staat in het algemeen nog veel te laag, om de waarheid van intellectueele begrippen te kunnen beseffen. Hecker richtte met zijne vrijscharen niets uit en zocht voor zijne bittere teleurstellingen troost in Amerika. Gustav Struve herhaalde hetzelfde schouwspel met hetzelfde ongunstige resultaat en moest voor dit vergrijp in de kasematten van Rastatt boeten. Allengs echter was de rijksconstitutie te Frankfort a/M tot stand gekomen en Koning Friedrich Wilhelm van Pruisen door de vertegenwoordiging tot Duitsch Keizer geproclameerd. Deze vorst bedankte voor de eer en de constitutie vond bij de kleine Duitsche vorsten geringe sympathie. Wel is waar

accepteerden 29 regeeringen het fait accompli, maar met tegenzin en zonder het voornemen, om de invoering te bespoedigen. Pruisen, Hanover, Saksen en Beieren verwierpen de Frankforter besluiten. In de vier genoemde staten werd daarop eene algemeene volksbeweging op touw gezet. De Palts formuleerde in eene volksmeeting te Kaiserslautern, die door 12,000 burgers bezocht werd, de wenschen des volks aldus: 1°. weigering der staatsbelastingen; 2°. terugroeping der in het Beiersche leger dienende soldaten uit De Palts; 3°. organisatie der volkswapening van 18 tot 50 jaren; 4°. uitnoodiging van de regeering, om binnen drie etmalen 's rijks grondwet te erkennen en af te kondigen; 5°. uitnoodiging aan de gemeenten, om deze maatregelen en wenschen uitdrukkelijk goed te keuren; 6°. confiscatie der staatskassen in De Palts; 7°. aanknooping van betrekkingen met de naburige Duitsche volksstammen.

Voorts werd een comité ter regeling der verdediging in het leven geroepen. Met uitzondering der beide vestingen Landau en Germersheim betuigde de geheele Palts hare instemming met deze besluiten. In Saksen vond dit voorbeeld navolging en spoedig daarop werden in Dresden zelfs barricaden gebouwd, zoodat, nadat de Koning naar Königstein ontweken was, het zwaard beslissen moest. Met Pruisische hulp werd de opstand aldaar na zesdaagschen bloedigen strijd met geweld onderdrukt en de revolutionnaire beweging in bloed gesmoord.

In de Pruisische Rijnprovinciën, voornamelijk in Keulen, Elberfeld, Dusseldorp, Neuss en Crefeld, kwam het tot bloedige botsingen, die met de onderdrukking en vernietiging der revolutionnaire beweging eindigden. In Iserlohn stonden de loonarbeiders op, maar moesten ten koste van veel bloed zich ten slotte onderwerpen. Alweder droeg de beweging een te locaal karakter met de daaraan onmisbaar verbonden versnippering van kracht en gebrek aan organisatie. Baden alleen trad op meer uitgebreide schaal in het strijdperk en hield zelfs korten tijd in het open veld stand. Aldaar werd Offenburg tot centraal- en uitgangspunt gekozen, en de Badensche democratische gedelegeerden konden op de feitelijke ondersteuning der wijdvertakte volksvereenigingen en der liberale pers staat maken. Het rechtsgevoel was daar meer ontwikkeld en het politiek bewustzijn levendiger dan elders, gelijk uit de formuleering der eischen blijkt. Dezen waren: 1°. ontbinding der kamer en ontslag van het ministerie Bekk; 2°. bijeenroeping van een wetgevend lichaam; 3°. terugroeping van alle politieke uitgewekenen en onderdrukking van alle politieke processen; 4°. vrijlating van alle politieke gevangenen.

Het zwaartepunt dezer beweging lag geheel op politiek gebied. Het ministerie weigerde toe te geven, maar daar het leger grootendeels voor de liberalen partij trok, kon den 13den Mei 1849 op eene volksmeeting te Offenburg de politieke emancipatie door het volk, verbonden met een groot gedeelte der intellectueele aristocratie en gesteund

door het leger, openlijk geproclameerd worden. Steunende op bovenstaande formuleering, meende men een stap verder te kunnen gaan en de volgende besluiten als grondslagen der nieuwe aera te moeten goedkeuren: 1°. erkenning van de rijksgrondwet en ondersteuning der beweging in De Palts; 2°. vorming van een nieuw ministerie door de burgers Brentano en Peter; 3°. erkenning der souvereiniteit des volks en bijeenroeping van een parlement, gekozen overeenkomstig het algemeen stemrecht; alle meerderjarige burgers kunnen een mandaat aanvaarden; 4°. wapening des volks op staatskosten. Dienstplichtig zijn alle ongehuwde burgers van 18 tot 30 jaren. Gemeentelijke ambtenaren, die deze mobilisatie niet onverwijld afkondigen, worden afgezet; 5°. algemeene amnestie voor politieke overtredingen en militaire vergrijpen; 6°. inéénsmelting der actieve armee met de burgerweer, vrije verkiezing der officieren, opheffing der militaire jurisdictie; 7°. opheffing der lasten op land en grond; 8°. gemeentelijke autonomie; 9°. invoering der rechtbanken van gezworenen; 10°. afschaffing der bureaucratie en instelling van het vrij beheer; 11°. oprichting van eene nationale bank voor handel, industrie en akkerbouw als middel ter bescherming tegen het groot-kapitaal; 12°. invoering der progressieve inkomstenbelasting als eenige belasting, onder handhaving der inkomende rechten; 13°. oprichting van een landsinvalidenfonds voor gebrekkigen, enz.

De persoon van den monarch bleef onaangetast en de verbroedering met de vesting Rastatt werd met gunstig gevolg op touw gezet. Kort daarop stond het garnizoen te Karlsruhe op en ontweek de vorst naar Hagenau bij Straatsburg; eerst daarna nam het revolutionnair comité het bewind in handen en organiseerde snel en niet zonder beleid de nieuwe orde van zaken. De eerste fout echter was het coquetteeren met den republikeinschen regeeringsvorm, waardoor het wantrouwen der constitutioneele partij in Wurtemberg opgewekt werd, terwijl de revolutie op dien steun aangewezen was, indien zij niet met mathematische zekerheid het onderspit wilde delven, te meer daar De Palts meer hulp noodig had, dan zij anderen kon aanbieden. Het Badensche leger was door de vlucht der meeste officieren en het gebrek aan discipline gedesorganiseerd. De vrije verkiezing van het nieuwe officierskorps was eene grove fout. De burgerweer was niet voldoende geoefend en van zeer twijfelachtige waarde, terwijl er gebrek bestond aan wapenen. Tegenover de vrijwilligers van elders trad het particularisme geheel op den voorgrond, zoodat goede krachten zich terugtrokken. Weerbaar was een leger van 55,000 man, dat onder de gegeven omstandigheden niet veel beteekende, al kon ook over geestdrift, persoonlijken moed en volharding niet geklaagd worden. Ofschoon omstreeks 2 millioen gulden in de kassen voorhanden waren, bestond er spoedig een bedenkelijke financieele nood. Aan het hoofd der beweging stonden: Ludwig Brentano, een achtbaar liberaal, die in gewone tijden voor de regeering berekend geweest ware, maar als

revolutionnair niet in staat was, om stelselmatig te hervormen en te handelen en tevens de radicalen met energie en beleid in toom te houden; August Goegg, eene geschikte financieele kracht; Gustav Struve, als radicaal, hoewel ten onrechte, gewantrouwd en daardoor te veel tegengewerkt; Eichfeld, als minister van oorlog totaal ongeschikt; Peter en Fickler: twee flinke, eenvoudige comitéleden zonder meer dan gewoon talent, hetgeen in zulke dagen niet te ontberen is.

Een zeer gunstig verschijnsel was, dat de meeste ambtenaren niet met den vorst en de protesteerende beambten ontvloden, maar zonder naar de politieke richting te vragen rustig hun ambt bleven waarnemen, zoodat ten eerste de chaotische verwarring niet tot op de lagere volksklasse zichtbaar werd en even min veel onheil kon aanrichten, terwijl ten tweede later het herstel der orde sneller mogelijk werd, zonder beklagenswaardige sporen achter te laten. De houding der ambtenaren getuigde in de hoogste mate van vaderlandsliefde en plichtgevoel; slechts zij, die door het comité vervangen werden, traden zonder te morren of te intrigeeren af.

Al te spoedig traden echter de schaduwzijden van elke revolutie op den voorgrond, namelijk wantrouwen onder de leiders, onderlinge verdeeldheid en gebrekkige organisatie. Brentano wilde wel is waar de verkapte republiek, maar tevens als grondslag de rijksgrondwet en eene gematigde politiek, die de constitutioneelen kon en moest verzoenen; Struve, Bornstedt en hunne vrienden pleitten voor de roode republiek en radicale maatregelen, zoodat strijd en tijdverlies voortdurend heerschten; het leger stond onder den jeugdigen Siegel en den bekwamen Pool Ludwig von Mieroslawsky, maar was te onvoorbereid, aan verschillende kleingeestige invloeden onderworpen en niet tegen de vijanden opgewassen. De Pruisische troepen, nog versterkt door de Hessen en Beieren, verdrongen de opstandelingen uit De Palts, van de Neckar en naar het gebergte; zij bezetten Karlsruhe, belegerden en veroverden Rastatt en smoorden de beweging in bloed. Baden ondervond de nadeelen der overhaasting en moest het gelag betalen(*).

In Wurtemberg wist het ministerie Römer met den koning het volk in bedwang te houden. Römer bewoog den monarch tot toegevendheid, erkende het constitutioneel gezag en bereidde op het gebied van handel, industrie en akkerbouw door wijze maatregelen en voorzichtige emancipatie in politieken en economischen geest een tijdperk van welvaart en vrede voor, dat op waardeering aanspraak maakt. Tevens werd de onderwijsquaestie, ook in verband met de technische voorbereiding voor het handwerk, voldoende geregeld en in elk opzicht in de behoeften des volks voorzien. Wel verklaarden de volksvereenigingen,

(*) Er bestaat uit dien tijd nog eene afbeelding van den Prins van Pruisen, den tegenwoordigen Keizer van Duitschland. Gezeten op een vurig ros, rent de bevelhebber over het slagveld, terwijl de gewonde revolutionnairen om genade smeeken, vreezende door de hoeven des viervoeters vertreden te worden.

namens de democratie, in eene druk bezochte volksmeeting te Reutlingen, dat het plicht was, gemeene zaak met Baden te maken, en werd in dien zin eene uitvoerige motie aangenomen en te Stuttgart aan het ministerie aangeboden, maar de regeering handelde te verstandig, om dit tot volle werkelijkheid te kunnen maken. De radicalen bezaten niet de middelen en de kracht, om de regeering te doen vallen, en de gematigde revolutionnairen deinsden uit patriotisme voor den burgeroorlog terug. Insubordinatie in het leger werd streng gestraft en de orde tegen anarchische aanvallen met energie en beleid gehandhaafd. Wurtemberg stond evenzeer voor eene crisis, want de gisting werd daar niet minder dan elders bespeurd, maar het wist de klippen om te zeilen, en het gevolg der politieke handelwijze van den premier was eene gezonde, bedaard vooruitgaande ontwikkeling met toenemende welvaart, beter onderwijs en eene economische vermeerdering der bronnen van bestaan. Dit is meer waard dan radicale bokkesprongen.

Ferdinand Fellner, een hoogst talentvol schilder uit de Münchener school van Peter Cornelius, ontwierp eene zeer zinrijke compositie ter verheerlijking of liever ter karakteriseering der beweging ten gunste der politieke emancipatie. Op den troon zit eene eerbiedwekkende vrouw, het symbool der constitutie; zij houdt in de rechterhand den schepter, terwijl de linker- eene tafel vertoont, waarin de ‘magna charte’ gegrift is. Haar ter zijde staat rechts de vrijheid, eene jeugdige vrouwenfiguur met den helm op het hoofd, die de hand opgeheven heeft, om trouw aan de grondwet te zweren; links treedt de gewapende burgerij in de gedaante van een gespierden landweerman op den voorgrond, die haar als het ware beschermt en met het symbool der wet, alweder eene ideale vrouw, eene eigenaardige, hoog poëtische groep vormt. Aan den voet van den troon ligt het evenzeer gesymboliseerd tiranniek gezag, dat voor de macht der vrijheid, der wet moest wijken, om rust en orde te bevestigen, den vrede en den vooruitgang te waarborgen. Daarin moet toch het wezen van de vooruitgaande ontwikkeling gezocht worden, dat door de vrijheid de heerschappij der wet verzekerd is, want zij noodigt allen uit, om deel te nemen aan den edelen wedstrijd ter eere der intellectueele, moreele en sociale ontwikkeling, ter eere der beschaving, en zij sluit de krachtmeting uit, die op het geweld bouwt en op de vernietiging van het evenwicht der verschillende sociale factoren het oog gericht houdt.

IV. *Onze tijd.*

‘Vrijheid, gelijkheid en broederschap’ was oorspronkelijk de leus van den derden stand en staat tegenwoordig op het vaandel van het proletariaat geschreven. Na hardnekkigen strijd en met inspanning van alle krachten wist de zoogenaamde bourgeoisie voor het volk te verkrijgen: 1°. de politieke emancipatie, d.w.z. de vrijheid, en 2°. de gelijkheid voor de wet, d.w.z. de gelijkheid in politieken zin, derhalve

de helft van den eisch volgens de opvatting der sociale partijen. Het proletariaat onzer dagen plaatst op den voorgrond: 1°. de sociaal-politieke gelijkheid, steunende op het algemeen stemrecht, en 2°. de algemeene broederschap, waaronder als de uiterste consequentie verstaan wordt de afschaffing van het erfrecht onder opheffing van alle privilegiën.

Volgens het socialisme is eigendom alleen dan gerechtvaardigd, wanneer het uit arbeid voortgesproten is, zoodat eigen arbeid als de eenige bron voor het inkomen en het bezit geldt. Het liberalisme streed en strijdt hier en daar nog voor een zuiver politiek ideaal, dat ten opzichte van het wezen bekend en bereikbaar is: het socialisme wapent zich voor den toekomstigen strijd ter verkrijging van een sociaal ideaal, dat nog niet voor eene nauwkeurige omschrijving vatbaar is.

Als voorloopers der beweging worden in Frankrijk een aantal personen van geheel verschillende beteekenis en richting begroet, en onder hen neemt Proud'hon eene eereplaats in. Linguet en Rousseau verdedigden op geniaal naïeve wijze sociale idealen, zonder voet bij stuk te houden; Robespierre met de zijnen erkenden de noodzakelijkheid der sociale gelijkheid, zonder zich rekenschap te geven van hetgeen daaruit voort zou spruiten, en ruimden op uiterst bloedige wijze alle ongelijkheden op; Gracchus Babeuf ontwierp het eerste plan voor de organisatie der sociale revolutie, maar zijne poging mislukte, omdat zich het volk niet voldoende liet meesleepen; St. Simon en de door hem in het leven geroepen, fanatieke socialistische school plaatsten voor het eerst het begrip arbeider tegenover het begrip bourgeois, en uitgaande van de heerschende sociale ellende, kwamen zij door hun onbepaald geloof aan de voortreffelijkheid van den menschelijken geest tot de zonderlingste resultaten; Fourier en zijne jongeren noemden den arbeid de eenige bestemming des menschen, die aan zijne neigingen voldeed, het doel van zijn streven was en hem tot volkomenheid zou brengen; Louis Blanc stond als man van de daad meer de sociale organisatie van den arbeid voor. Rondom hen groepeerden zich de tegenstrijdigste socialistische elementen, waarvan wij slechts mannen als Blanqui, Barbès, Bernard, Cabet, Ledru-Rollin, Moiret, Boyer, Tristan, Carbon, Mallarmet behoeven te noemen.

In België begonnen in 1831 De Potter, Adolf Bartels, Lucian Jottrand en Jacob Kats voor de sociale revolutie propaganda te maken.

Engeland wijst op den radicalen, maar practisch begaafden Robert Owen.

Elk land heeft elementen van dien aard en stond bloot aan de verkondiging der socialistische leerstellingen, die met de voorbereiding van nieuwe botsingen gepaard gingen. De brandstoffen van het verleden waren gebleven, maar zij droegen andere namen.

In Duitschland opent Fichte op waardige wijze de reeks van socialisten, maar de man der wetenschap en de wakkere voorstander der nationaliteit zocht nergens steun als partijganger en rekende niet op

den bijval der onrijpe menigte. In de *Beiträge zur Berichtigung des Urtheils über die französische Revolution* betoogde hij: 'Wie niet arbeidt, mag wel eten, indien ik hem iets wil schenken, maar hij heeft geen recht op eten. Niemand mag de krachten van anderen voor zichzelf gebruiken; daarentegen heeft ieder recht op de onbewerkte stof en kan het door hem bewerkte zijn eigendom noemen. Ieder heeft het recht, om te leven, en moet over het onontbeerlijke, d.w.z. goede en voldoende voeding, voor het klimaat berekende, behoorlijke kleeding en eene gezonde woning, beschikken.' In zijn *Grundlage des Naturrechtes* gaat hij nog een stap verder, daar hij de mogelijkheid, om te kunnen leven, als een eeuwig, onaantastbaar recht beschouwt, waarop alle menschen aanspraak mogen maken. De staat moet, volgens hem, zorg dragen, dat ieder werkt en dat voldoende voeding steeds voor allen voorhanden is. In den *Geschlossenen Handelsstaat* ontwerpt hij een beeld van den door hem ontworpen idealen toestand van den staat, die den arbeid organiseert, productie en consumtie leidt en regelt, de verdeeling bezorgt en de rede als grondslag der samenleving beschouwt.

Nog scherpzinniger breekt Rodbertus eene lans voor het wetenschappelijk socialisme als het fundament van den conservatieven staat, en de *Berliner Revue* maakte het denkend publiek met het wezen der eigenlijke socialistische leerstellingen bekend.

Wetenschappelijk even verdienstelijk, weken Marx en Lassalle in zoover van de in Duitschland toonaangevende methode af, dat zij uit de abstracte hypothesen edel metaal zochten te slaan en daartoe van de onrijpe menigte gebruik maakten, om de propaganda voor een revolutionnair, sociaal-politiek program op kunstmatige wijze tot stand te brengen. Het onderzoek van den denker werd aan de hartstochten der lagere volksklasse overgeleverd en in een hoogst eenzijdig gewaad gehuld; het resultaat der wetenschap werd als middel ter opruiing gebruikt en de strijdvragen werden ter verdere oplossing aan de blinde volksmenigte toevertrouwd. Marx begon zijne politieke loopbaan in de journalistiek en hanteerde als redacteur der *Rheinische Zeitung* te Keulen eene zoo buitengewoon scherpe pen, dat zijne critiek en oppositie niet alleen eene tot nog toe ongehoorde sensatie maakten, maar ook duurzaam als eene politieke gebeurtenis beschouwd zullen worden. Eerst in 1843 begon hij de grondige studie der politieke economie, om het wezen der burgerlijke maatschappij van het standpunt der beschaving te leeren kennen. Als voorstander van het socialisme en communisme trad hij in 1847 op den voorgrond door zijne belangrijke studie: *Misère de la philosophie.* Reeds in die dagen ging met hem mede Friedrich Engels in een interessant geschrift van blijvende waarde: *Lage der arbeitenden Klassen in England.* In Brussel begon Marx zijne socialistische werkzaamheid met zijn vriend Engels en werd de eerste organisatie van het internationaal proletariaat op touw gezet.

Marx stichtte in 1847 te Brussel de eerste Duitsche arbeidersvereeniging met zuiver internationale strekking en sloot zich daarop met Engels bij ‘het bond der communisten’ aan. Dit bond bestond reeds lang, maar droeg geheel het karakter der revolutionnair-conspireerende richting. Marx schonk haar de organisatie, die haar voor de geheime communistische propaganda geschikt maakte en gewoonlijk als de eerste sociaal-democratische organisatie beschouwd wordt. Zij vond den bijval der meeste Duitsche arbeidersvereenigingen in Engeland, België, Frankrijk en Zwitserland en werd allengs in Duitschland binnengesmokkeld. Deze eerste stelselmatig voorbereide arbeidersbeweging, overeenkomstig de internationale theorieën en hypothesen van het communisme, is het eigenlijke uitgangspunt der latere revolutionnaire partijformatie en kreeg in 1848 als het ware de eerste grondwet, indien wij het bekende ‘manifest der communistische partij’ aldus mogen noemen. Daarin werd even duidelijk als scherpzinnig het program geformuleerd en zijn de eischen tegenover de oude en nieuwe maatschappij, zoowel als tegenover de zoogenaamde bourgeoisie, in algemeene omtrekken nedergelegd.

Het manifest steunt op eene grootsche historische gedachte, huldigt echter tevens de phrase en is berekend voor de wenschen der demagogie; het predikt de noodzakelijkheid der sociale revolutie en zoekt daarmede in overeenstemming de organisatie en onderlinge verbinding van het internationaal proletariaat. Vele eischen gaan hand in hand met de denkbeelden der politieke radicalen, die echter zoowel de consequentie als de sociale emancipatie in den zin der absolute gelijkheid onvoorwaardelijk verwerpen en zich dan ook spoedig genoeg tegenover de sociale beweging plaatsten. Practische beteekenis bezat het manifest uit den aard der zaak niet; het was echter het natuurlijk gevolg der verschillende uitingen, dat de methode van propaganda sedert gewijzigd werd.

Intusschen was ook in Duitschland het tijdstip aangebroken, waarop sociaal-revolutionnaire elementen in den politieken strijd konden overgeplant worden.

Wilhelm Wolf te Breslau drong door tot in de holen der sociale ellende en lichtte een tip van den donkeren sluier op. De opstand der wevers in Silezië, later door Professor Carl Hübner te Dusseldorp op het doek getooverd, bevestigde Wolf's persoonlijk onderzoek en was de voorspelling van hetgeen komen moest en ons tegenwoordig te denken geeft. Marx, Engels, Freiligrath, Wolf en anderen predikten in 1848 in de *Neue Rheinische Zeitung* de niet meer te overbruggen kloof tusschen de liberale burgerij en het arbeidersproletariaat; dit blad noemde de democratie van 1848 reactionnair. 19 Juni 1849 verscheen het laatste nummer te Keulen, dat met roode letters gedrukt werd en een afscheidslied van Freiligrath bevatte. De poging, om het orgaan als een maandschrift in Hamburg te laten verschijnen, werd in 1850

door het reactionnair gezag verijdeld. Sedert dien tijd is het zwaartepunt dezer radicale beweging in Londen te zoeken en wordt vandaar de ondermijning der bestaande maatschappij en de voorbereiding der sociale revolutie geleid. De pennevruchten uit de periode van 1848 behooren tot het beste, wat de critiek der revolutionnaire propaganda tot heden geleverd heeft, en zijn met de latere sociaal-democratische pers niet te vergelijken.

De eigenlijke socialistische agitatie in Duitschland verkreeg in meer uitgebraden zin eerst levenskracht en levensvatbaarheid door de onstuimige werkzaamheid van den nationalen socialist Ferdinand Lassalle, volgens Huber een catilinarisch karakter van buitengewone beteekenis, die ons sympathie inboezemt, al deelen wij zijne levensbeschouwing en sociaal-politieke zienswijze niet. Hij legde den grondslag tot de sociaal-democratische partij, maar als eene grootsche historische figuur met idealen achtergrond verwachtte hij van haar de voltooiing van eene sociale taak, die vooralsnog buiten de sfeer van het proletariaat gelegen is en spoedig genoeg, na den romantischen dood van den caesar der nieuwe beweging, in het vergeetboek geraakte. Bernhard Becker onderscheidt in de 'Pruisische veroveringsmissie' van Lassalle vijf verschillende perioden: 1°. de nationaal-Pruisische roeping, op geniale en profetische wijze neergelegd in de zeer belangrijke brochure *Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens* (1859); 2°. de periode der democratische oppositie; 3°. die der socialistische propaganda; 4°. die der 'Umbahn zum preussischen Caesarismus', en 5°. die van het in socialistisch kleed gehulde, zuivere caesarisme. De grenzen dezer perioden liggen niet ver uiteen.

Lassalle bewandelde twee verschillende wegen, uitgaande van de meening, dat onze politieke vragen machtsquaesties zijn, en wel: 1°. hij stuurde het schip naar de haven van de politieke en sociale revolutie, en 2°. hij sloot het verbond met eene sterke sociale monarchie geenszins uit. Hij zocht een bepaald doel met de massa te bereiken, maar verplaatste zijn zwaartepunt niet buiten de bestaande maatschappij en even min buiten de natuurlijke nationale grenzen. Als patriot, revolutionnair en socialist construeerde hij een staatssysteem, dat aan de tegenstrijdigste eischen moest voldoen en tevens zijne persoonlijkheid geheel op den voorgrond deed treden. Als man der wetenschap kon hij op zijn *Herakleios* en het *System der erworbenen Rechte* wijzen; als letterkundige van den eersten rang trad hij in *Franz von Sickingen* en *Julian Schmidt* met geestdrift voor de ideale en karakteristieke goederen der Duitsche natie in het strijdperk; als vertegenwoordiger der socialistische theorieën van den modernen tijd geeselde hij met talent de 'economische harmonieën' van Bastiat, door Schultze-Delitsch voorgedragen; als intellectueel aristocraat bekleedde hij eene eereplaats in de toenmalige Berlijnsche beschaafde wereld. Lassalle bezat in de Pruisische residentie een eigen huis met fraaien tuin en

keurige broeikassen, eene brillante bibliotheek, de keurigste kunstwerken, waaronder een Satyr van marmer, een uiterst elegant en comfortable ameublement, de voortreffelijkste keuken en een welvoorzienen kelder. Gentlemanlike was zijne verschijning en de moderne Amor, te recht een erotisch karakter genoemd, zorgde steeds voor een keurig toilet, waaraan niets ontbrak, voor pikante gesprekken en de aangenaamste afwisseling. De lieveling des volks, genoot hij het leven met volle teugen en was hij de volmaakte uitdrukking van den modernen tijd.

Onder Lassalle's vrienden staat Heinrich Heine op den voorgrond, wiens vleiend oordeel uit den bekenden aanbevelingsbrief terloops in herinnering gebracht moet worden.

Hans von Bülow, de vriend des huizes, zeide eens: ‘Wat mij bijzonder boeit, is het tragische in zijn wezen’; Liszt behoorde in 1860 tot de goede bekenden van Lassalle; Förster, Von Pfuel, Bleibtreu, Von Korff, Lothar Bucher, Scherenberg, H. Dorn, Holthoff, Ad. Stahr, Fr. Ziegler, Boekh en anderen waren als gasten in de Bellevuestrasse 13 te vinden; met Rodbertus(*) werd eene regelmatige briefwisseling gevoerd, en voornamen zoowel als geringen stonden onder den invloed van de innemende, geestige, veelzijdig ontwikkelde en geniale persoonlijkheid van Lassalle, die vooral voor vrouwen eene onweerstaanbare aantrekkingskracht bezat en met het leven speelde, om ten slotte, door en door geblaseerd, in het niet te verzinken. Niemand had echter gedacht, hem nog eens door het proletariaat naast Christus geplaatst te zien of Ludwig Würkert's voortreffelijk lied aldus in volksmeetings op Lassalle te hooren zingen:

> ‘Schon liegt diese Bibel auf Schemel und Bank,
> Und liegt in der Kirche gar frei und frank!
> Und ist diese Kirche die Werkstätte nur -
> Drin schwöret doch Jeder den heiligen Schwur:
> Verlassen nie werde ich Schwerter und Stern,
> Treu bleib' ich der Bibel, der Kirche, dem Herrn!’

Onder den Bijbel moet men hier verstaan Lassalle's geschriften, onder de Kerk den Volksstaat, onder den Heer Lassalle zelf.

Georg Brandes herstelde eenerzijds Lassalle's eer in het oog der publieke opinie en begunstigde aan de andere zijde door zijne doorwrochte karakterstudie de overschatting van den held. Zoolang alle brieven van den populairen volksman nog niet gepubliceerd zijn, kan zijn beeld niet volledig gegeven worden, en eerst veel later zal het aan de wereld vergund zijn, de historische beteekenis van Lassalle in verband met den modernen tijd vast te stellen. Sedert de bittere stemming der beschaafde

(*) Men raadplege: *Briefe von Ferdinand Lassalle an Carl Rodbertus - Jagetzow*, door Adolph Wagner uitgegeven, en meer in het bijzonder brief 2, 4, 12 en 15, alsmede de verstrooide studien van Guido Weiss uit dien tijd.

maatschappij voor belangstelling plaats begint te maken en een objectief oordeel mogelijk wordt, zijn de onthullingen vermeerderd, maar er ontbreekt nog veel. Guido Weiss meent, dat Brandes te willekeurig Lassalle's leven in twee perioden onderscheidt, want ‘Lassalle voor de propaganda’ en ‘Lassalle als volksleider’ kan niet als eene juiste indeeling beschouwd worden. Ook is de karakterteekening overeenkomstig Spielhagen's roman *In Reih und Glied* niet in elk opzicht waar en geenszins als maatstaf ter beoordeeling van een Lassalle aan te nemen. Spielhagen schildert in Dr. Leo Gutmann den vrijgeworden slaaf, die ten deele vrij verklaard en ten deele aan de ketenen ontsprongen is, steeds draalt, òf uitglijdt òf wel den voet sneller verzet, alsof hem het rammelen der boeien in de ooren klinkt, terwijl Lassalle, hoe hoogmoedig en eigenzinnig ook, door en door man der vrijheid was, vrij in en door de wetenschap en daarom zich bewust, zelfs tegen het hoogste opgewassen te zijn. Wilde verder Lassalle zichzelf in *Franz von Sickingen* teekenen, zoo is daarbij toch meer sprake van eigen idealiseering dan van een beeld der werkelijkheid, en de geschiedschrijver moet de volle realiteit als den grondslag van zijn wetenschappelijk onderzoek beschouwen.

Lassalle's openbaar leven kan in drie perioden verdeeld worden: 1°. Hij trad aanvankelijk als zuiver politiek karakter op en behoorde als zoodanig tot de Fortschrittspartij. Deze periode wordt gekenmerkt door twee brochures: *Ueber Verfassungswesen* en *Was nun?* De parlementaire partij wantrouwde Lassalle en was jaloersch op hem, zoodat zij hem als het ware buitensloot, hetgeen Waldeck later zeer te recht eene grove fout noemde. Toen de burgerlijke democratie niet wilde hooren, wendde hij zich tot het volk of liever trachtte hij de arbeiders tot daden aan te sporen, eerst nog binnen de grenzen der wettelijke bevoegdheid, later meer door middel van revolutionnaire propaganda. 2°. Hij nam aan den Rijn het socialisme in zich op, aanvankelijk van doctrinair standpunt, met het oog op het dialectisch steekspel, later onder den invloed der studiën van Wilhelm Wolf en de Silezische weversrevolutie. Buitendien wist hij, dat de arbeidende klasse over de bevooroordeelde houding der liberalen in den door Von Bennigsen gepresideerden ‘Nationalverein’ ontevreden was. Eindelijk bleek het duidelijk, dat de vereenigingen naar Schultze-Delitsch aan de kleine burgerij verlichting schonken, maar voor de loonarbeiders niet berekend waren. In Leipzig werd overwogen, of het niet raadzaam was, zich als zelfstandige arbeiderspartij te constitueeren en de gemeenschap met de liberalen voortaan af te breken. De liberalen begingen de fout, van deze beweging geene notitie te nemen, en zagen het gevaar over het hoofd. Lassalle begreep de teekenen des tijds en publiceerde zijn *Offenes Antwortschreiben* (1863). 3°. De periode van den strijd, de organisatie tegenover de zoogenaamde bourgeoisie en de beweging ten gunste van het collectivisme.

Onder de eerste vrienden der beweging vinden wij Professor Wuttke te Leipzig. Deze periode duurde korten tijd en bestond uit eene onafgebroken reeks van heftige stormvlagen, die door den avontuurlijken dood van den held plotseling eene andere richting namen.

Tusschen Lassalle en Freiligrath bestond sedert 1848 eene vriendschappelijke verhouding, die zelfs geruimen tijd tot eene briefwisseling met den zwaarbeproefden dichter te Londen aanleiding gaf. Het proces-Hatzfeldt had Lassalle reeds in 1846 tot een beroemd en tevens berucht man gemaakt, en aan de revolutionnaire beweging nam de vurige volksmenner aanvankelijk slechts indirect ijverig deel. Freiligrath kon zich later niet met Lassalle's sociaal-democratische ideeën vereenigen en wilde van eene revolutionnaire partij met zuiver socialistische strekking niets weten. De nationale en sociale idealen van den dichter waren niet veranderd, maar veel was allengs werkelijkheid geworden van hetgeen hij niet meende te zullen beleven, en de bestaande vrijheid was hem voldoende. Lassalle was ook persoonlijk met Marx bekend, maar beiden beschouwden elkander niet als vrienden en werkelijke geestverwanten; er is dan ook gedurende Lassalle's aanwezigheid te Londen geene sprake van een bezoek aan Marx. Terwijl Lothar Bucher Lassalle's erfgenaam werd, maakte zich Marx van de volksbeweging meester, om het vaandel der ‘Internationale’ te kunnen planten.

Bismarck karakteriseerde in den Rijksdag (17 September 1878) Lassalle aldus: ‘Lassalle was een der geestigste en beminnelijkste menschen, die ik ooit ontmoet heb, een man, eerzuchtig op grootsche wijze, volstrekt geen republikein; hij had geprononceerd nationale en monarchale sympathieën en zijne leer berustte op de stichting van een Duitsch keizerrijk; daarin stemden wij overeen. Lassalle was in hooge mate eerzuchtig, en of dat Duitsche keizerrijk nu juist met de dynastie Hohenzollern dan wel met de dynastie Lassalle moest tot stand komen, was twijfelachtig, maar monarchaal was zijn beginsel door en door. Lassalle had energie en verstand, en het onderhoud met hem was zeer leerrijk; onze gesprekken duurden urenlang, en ik betreurde het steeds, wanneer zij geëindigd waren.’

Lassalle bezocht Bismarck, om hem voor de snelle afdoening der Solinger dépêche te bedanken; de premier bood hem een stoel aan en noodigde hem uit, eene sigaar op te steken. Sans gêne begon Bismarck het gesprek: ‘Onze politie is zeer ijverig; het kon mij zelfs wel eens gebeuren, dat ik door een burgemeester opgepakt werd. Gij hebt het echter wel wat al te sterk aangepakt; onze Fortschrittspartij houdt er niet van, dat men haar den spiegel zoo vlak voor het gezicht houdt’..... ‘Stemt de arbeiderspartij bij de volgende verkiezing met den Fortschritt?’

‘Waar zij niet zelfstandig optreden kan, omdat zij numeriek te zwak is, gewis,’ luidde 't antwoord, ‘indien er althans geene candidaten

aanbevolen worden, die persoonlijk tegen ons te velde trekken, zooals b.v. Schultze-Delitsch, Reichenheim, Löwe-Calbe, enz.'

'Waarom stemt zij niet met de conservatieven, waar zij geene eigene candidaten kan doen kiezen? Onze belangen zijn van gemeenschappelijken aard. Gij strijdt van uw en wij strijden van ons standpunt tegen het plan der bourgeoisie, om de heerschappij in handen te krijgen.'

'Op dit oogenblik schijnt het zoo, Excellentie, alsof een verbond tusschen de arbeiderspartij en de conservatieven mogelijk ware, maar lang zouden wij toch niet bijeenblijven en ons later des te heftiger bestrijden.'

'Ah! gij meent, dat het er slechts op aankomt, wie van ons beiden de man is, die met den duivel kersen kan eten! Nous verrons!'

In 1864 ontmoetten beiden elkander voor het laatst en toen kwam de Sleeswijk-Holsteinsche quaestie op het tapijt. Lassalle herinnerde aan zijne brochure van 1859 en verdedigde de annexatie aan Pruisen. Bismarck zeide: 'Dat zal moeite kosten, want Oostenrijk heeft er belang bij, om aldaar een nieuwen Duitschen kleinstaat te stichten, en bewaakt onze politiek met Argusoogen.'

'Dan moet dat land tegen den wil van Oostenrijk geannexeerd worden.'

'Dat beteekent oorlog met Oostenrijk.'

'Die is niet te vermijden.'

'Wel mogelijk, maar zoolang wij tehuis met het parlement in botsing zijn, is dat voor ons ondoenlijk.'

'Dan octroyeert gij het algemeen stemrecht en de Fortschrittspartij is overwonnen.'

'Ja, maar dat staat gelijk met eedbreuk, want de grondwet is bezworen.'

'De grondwet is niet wettig, de eed niet bindend.'

'De koning acht zich gebonden; derhalve blijft alleen de hervorming van den Bond over.'

Bismarck ontwikkelde daarop een hervormingsplan, onder toepassing van het algemeen stemrecht, zoo ongeveer in het genre van Cavour ten opzichte van Piëmont. Lassalle hield het voor onuitvoerbaar, maar vertrok, zeggende: 'Ik neem de annexatie van Sleeswijk-Holstein in mijn program op.' Bismarck lachte en merkte op: 'Wellicht wordt d i t punt van uw program verwezenlijkt, zij het al niet heden, dan toch later.' Den 21sten September 1864 bewerkte Lassalle te Hamburg eene monstermeeting voor dit doel, maar de dood verhinderde hem in de uitvoering.

In den laatsten tijd is het een en ander uit het leven van Lassalle gepubliceerd, o.a. *Eine Liebesepisode aus dem Leben Lassalle's*, die menige opheldering omtrent zijn karakter gebracht heeft; de romantische onthullingen van Mevr. Rakovic-Dönniges, en *Lassalle's letzte Lebenstage* van een oor- en ooggetuige; verder zijne brieven aan Rodbertus. De zeer omvangrijke bouwstoffen zijn echter nog verstrooid

en ten deele, naar het schijnt, verdwenen; de Gravin Hatzfeldt heeft nog over eene belangrijke particuliere correspondentie van Lassalle te beschikken.

Lassalle is eene buitengewone verschijning, die anders beoordeeld moet worden dan revolutionnaire liberalen zooals b.v. Heinrich Bürgers, Hermann Becker en Gustav Wolff, die in 1865/66 de taak aanvaardden, gedurende 1851 in de *Neue Rheinische Zeitung* nader aangeduid en door Freiligrath bezongen. De *Düsseldorfer Rheinische Zeitung,* later naar Keulen verplaatst, hield tot 1871 de scherpe en pittige oppositie vol en streed voor de politieke emancipatie. Lassalle mag niet met Marx op gelijke lijn geplaatst worden, ofschoon hij de arbeiderspartij als zelfstandige sociale beweging als het ware in Duitschländ schiep en populair maakte. Hij had den geest des tijds begrepen en nam de gunstige gelegenheid waar, hem in 1861/62 door den Leipziger Professor Rossmässler aangeboden; hij beantwoordde aan de verwachtingen van Fritsche en Vahlteich, die hem tot het overschrijden van den Rubicon aanspoorden, zonder hem echter te begrijpen. Lassalle heeft geene resultaten van zijn arbeid beleefd, want zijn triomftocht door Duitschland was meer een figuurlijk beeld dan waarheid. Eerst later kwam het zaad op en haalden anderen den oogst binnen; eerst later werden de gedachten van alle ideale bijmengselen ontdaan, in een burgerlijk gewaad gestoken, voor den gewonen werkman kunstmatig geprepareerd en met fanatieken ijver volgens eene nauwkeurig vastgestelde methode systematisch aan het volk verkondigd. Bij Lassalle vinden wij leven, geestdrift, beweging, zin voor de ideale kern; bij de hedendaagsche sociaal-democraten is het de machine, die zelfs daar nog gehoord wordt, waar de handlangers aan den eigenlijken productieven arbeid ontkomen zijn(*). Most drukt dit aldus uit: ‘De sociaal-democratische communestaat is slechts in en met de volstrekte gelijkmatigheid der machine mogelijk en denkbaar.’ Lassalle deed een genialen greep; de sociaal-democratie sukkelt voort op den eentonigen weg, die er bar uitziet, omdat alles dor is en blijft. In andere vormen is datgene gegoten, wat vroeger reeds gegist heeft, en zelfs de sterk gekruide taal der sociaal-revolutionnairen verveelt op den duur, omdat het element der werkelijke sociale hervorming verloren ging, terwijl de sociale revolutie achterbleef.

De geschiedenis der socialistische arbeidersbeweging is uitvoerig behandeld door Franz Mehring (*Zur Geschichte der deutschen Socialdemocratie*), door Rudolf Meyer (*Emancipationskampf des vierten Standes*) en doof Dr. Jäger (*Der moderne Socialismus*). Zij hebben van verschillend standpunt, met verschillend doel en dientengevolge met verschillende strekking de verstrooide bouwstoffen verzameld, samengesteld en be-

(*) Bruno Geiser zegt: ‘De volksgemeenschap kan in haar midden uitsluitend de zoodanigen dulden, die hunne arbeidskracht overeenkomstig het arbeidsplan der algemeenheid aanwenden.’

arbeid, zonder aanspraak te maken op den naam, een volledig, in elk opzicht juist en zuiver historisch beeld gegeven te hebben. Daartoe is deze beweging trouwens nog te jong en te weinig op een hecht fundament gevestigd; daartoe staat nog te veel op den voorgrond, hetgeen zij niet wil, en veel te weinig, hetgeen zij in positieven zin op het oog heeft.

Mehring is gevormd in de vrije school der eigenlijke democratie, eens op schitterende wijze door den menschlievenden philosoof Johann Jacoby te Koningsbergen geleid, nu nog trotsch op den bekwamen, algemeen geachten en scherpzinnigen nestor Guido Weiss te Berlijn. De moderne socialistische democratie hoopte te recht in Mehring een leider van den eersten rang te mogen begroeten, want hij wist dialectisch talent op zeldzame wijze met beknoptheid en helderheid te verbinden en schreef een schitterenden stijl. Zijne scherpe critiek der bestaande toestanden, steeds zaakrijk zonder tot ordinaire middelen zijne toevlucht te nemen, steeds edel zonder de phrase te huldigen en door de kracht van de blanke wapenen der wetenschap gesteund, zocht het licht op het gebied der negatie, maar trok aan en boeide. Kort duurde de glansperiode, die hem als journalist beschoren was; de Berlijnsche atmosfeer was niet voor hem berekend en het bleek maar al te spoedig, dat men met een vuurpijl te doen had, die gedurende korten tijd een straalvuur verspreidt, om, snel uitgedoofd, in het niet te verzinken. In het proces Mehring-Sonnemann werd hij moreel vernietigd. Zijn historisch overzicht der sociaal-democratische beweging draagt de sporen van dit tegenstrijdig karakter. Hij houdt het ervoor, dat het wordingsproces der sociaal-democratische partij met de vereeniging der fractiën van Lassalle en Marx onder de hegemonie van Liebknecht gesloten is, maar dat is slechts in schijn het geval, want de methode moge door allen als voor onzen tijd noodzakelijk beschouwd worden, in het wezen der zaak bestaat nog evenveel verschil van opvatting als vroeger. In het algemeen neemt Mehring het uitwendig karakter der beweging te veel als grondslag aan en overdrijft ten opzichte van de verbreiding, de sterkte en de drijfveeren der partij. De vervolging van regeeringswege, de algemeen bedorven politieke atmosfeer en de geringe moreele en intellectueele ontwikkeling van het proletariaat begunstigen uitsluitend de uitwendig bestaande eenheid, de handhaving der tucht en de gehuldigde partij-tactiek.

Meyer, even min persoonlijk in aanzien, gaat uit van de sociaal-conservatieve theorie en behandelt de verschillende partijen partijdig en hartstochtelijk. Jäger plaatst zich op zuiver Katholiek standpunt, brengt echter uitstekende bouwstoffen in exacten vorm. Wehrenpfenning meent, dat het volk van nature alcohol begeert; is het Katholiek, zoo voorziet de ultramontaansche demagogie in die behoefte; is het aan de kerk ontwassen, zoo gaat het bij de sociaal-democratie in de leer. Dat is volgens hem òf aan degeneratie òf aan intellectueele onmondigheid toe te schrijven.

Ludolf Parisius houdt de sociaal-democratie voor een teeken des tijds, dat, door onze economische en politieke bevrijding of liever hervorming en de daarmede steeds hand in hand gaande misgrepen, overdrijvingen en dwalingen begunstigd, bij toenemende kennis en individueele zelfstandigheid overwonnen zal worden. Niet op eens is het zwaartepunt der natie in harmonische vormen te brengen of is de grondslag van het natuurlijk evenwicht te vinden. Indien de burgerij met ernst aan de oplossing der practische vragen arbeidt, een open oog houdt voor de vermeerdering van de volkswelvaart en de volksbeschaving, op de vervulling der liberale wenschen let en gezond blijft, zoo gaat ook deze crisis voorbij. Geeft allen vrijheid, om binnen de grenzen der wet zich naar eigen welgevallen te bewegen; bestrijdt de reactie op elk gebied en zorgt voor onderwijs, dan zal de sociaal-democratie even snel weder verdwijnen, als zij te voorschijn getreden is(*). Van politiek standpunt is de rol, die de sociaal-democratie op het wereldtooneel speelt, nog van geringe beteekenis. Belangwekkend echter blijven op dit gebied de politieke processen te Brunswijk en Leipzig naar aanleiding van de houding der voornaamste sociaal-democraten gedurende den laatsten oorlog. Niet zonder belang is het verder, dat de radicale richtingen op sociaal-politiek gebied veld winnen en ook de politieke malcontenten in haar midden opnemen.

De geschiedenis der sociaal-democratie biedt weinig lichtpunten aan. Onder elkander waren de verschillende fractiën zeer vlug met beschuldigingen van minder vleienden aard. Omkooperij was schering en inslag, hoewel hiervan bij niemand sprake was of kon zijn. De Lassalleanen beheerschten noordelijk Duitschland met Hamburg en Berlijn, terwijl in het westen Elberfeldt-Barmen en Lennep-Mettmann hunne hoofdstations waren. Zij beschikten als volksmenners van meer algemeene bekendheid over Schweitzer, Fritsche, Hasenclever, Hasselmann, Bracke en Tölcke. Zij wisten van de ontwikkeling der trade-unions partij te trekken en lieten aan Max Hirsch c.s. het drillen der sociale recruten over, om hen later als bruikbare soldaten onder de socialisten te rangschikken. De meeste werkstakingen in het noorden en westen zijn gedurende de laatste zwendelperiode door hen op touw gezet. Voor het overige waren zij onstuimiger, maar minder gevaarlijk, hoewel even cynisch als de Internationalisten. Met Schweitzer stond en viel de nationale socialistische beweging. Na de vereeniging der beide richtingen emancipeerde zich eene kleine Lassalleaansche fractie te Hamburg-Altona onder Bräuer en Richter, die nog bestaat en een eigen orgaan bezit, dat niet door de socialistenwet weggeveegd is. Terwijl Bracke, een meelhandelaar te Brunswijk, de financiën in goede orde hield,

(*) Om één korreltje waarheid te zeggen, strooien de sociaal-democraten een mud onzin onder het volk en omdat zij zich voortdurend aan de grootste overdrijvingen schuldig maken, zoo wordt maar al te licht dat korreltje waarheid over het hoofd gezien en de geheele beweging schouderophalend veroordeeld.

handhaafde Schweitzer als dictator de zuiver militaire discipline, waarbij Fritsche hem ter zijde stond, om in de trade-unions politieke brandstoffen aan te dragen. De propaganda was handig georganiseerd en liet niets te wenschen over, voor zoover er van ondermijning sprake was. Deze richting droeg meer een Pruisisch karakter en onderscheidde zich in zoover gunstig, dat zij ook op parlementair gebied op positieve wijze aan de behandeling van economische quaesties deelnam; althans van Schweitzer kan dat gezegd worden.

De internationale of Saksische sociaal-democratie schaarde zich rondom Bebel, Liebknecht, Vahlteich, Most, Wiemer en anderen. Zij coquetteerde eerst nog met de liberale revolutionnairen en staat nog op goeden voet met de zoogenaamde democratie, waartoe wij behalve Jacoby en Weiss ook Leopold Sonnemann, Eduard Sack en hunne geestverwanten rekenen. Ook hare eerste wordingsperiode is niet zeer aantrekkelijk. Als 'volkspartij' wist zij echter op den duur meer propaganda te maken, terwijl zij stelselmatig van stap tot stap tot de uiterste consequentie van het communisme overging.

Tegenwoordig kunnen de 'besluiten der Internationale te Basel' als de grondslag beschouwd worden en is Liebknecht tiran, want de discipline is hoofdzaak. Het spreekt wel vanzelf, dat eene zoo jeugdige beweging in voortdurende gisting verkeert, zoolang zij de chaotische verwarring als de eerste voorwaarde van beterschap op den voorgrond plaatst en in de sociale revolutie haar heil zoekt. Zij ondermijnt de bestaande maatschappij op stelselmatige wijze en hoe meer de ontevredenheid toeneemt, des te meer vermeerdert voor haar de kans, om de bestaande verhoudingen om te keeren en de rollen te verwisselen.

De sociaal-democratie neemt de oppositioneele elementen van verschillende kleur in zich op en bereidt de systematische organisatie van het proletariaat voor, dat bij elke gewelddadige botsing voortaan eene hoofdrol zal spelen en tegenover de positieve krachten der maatschappij eene sterke macht vormt, die op sociaal gebied haar zwaartepunt zoekt en ter wille der sociale omwenteling ook de politiek beoefent(*).

Marx leidde in 1848/49 het eerste geprononceerd socialistische orgaan. Het berucht socialisten- en communisten-proces in de Rijnprovincie, door de reactie op touw gezet, maakte aan de beweging een einde. Lassalle introduceerde de socialistische arbeiderspartij als eene politieke macht. De eerste ontwikkelingsperiode der partij was stormachtig en werd door kleingeestige onderlinge geschillen, door den strijd om het gezag in de partij zelve, door nijd en afgunst en door cynische overdrijvingen gekenmerkt.

De politieke toestand begunstigde hare verdere uitbreiding en de

(*) 'Etwas muss er sein eigen nennen,
Oder der Mensch wird morden und brennen.'
Wallenstein's Lager van Schiller.

economische crisis kwam haar zeer te stade. Onder de reactie werd de druk, die op het volk rustte, sterk gevoeld, maar kon niet geuit worden; in het liberale tijdperk werden ontlasting van dien druk en emancipatie der lagere volksklassen waargenomen, en zoo kon de partij zich een weg banen en vasten voet vatten. Hare inwendige geschiedenis, hare radicale overspanning en hare eigenlijke organisatie zijn hier bijzaak, maar nadat zij alle revolutionnaire en radicale elementen in zich opgenomen heeft en de brandstoffen van het verleden en heden in andere vormen giet, om met gedisciplineerde manschappen en eene krachtige organisatie de steunpilaren der bestaande maatschappij omver te werpen, zijn de vragen niet overbodig: welke toekomst bezit de revolutionnaire partij van zuiver politiek standpunt met het oog op den reeds bestaanden trap van beschaving? en in hoever geven ons hare publicatiën het recht, om het door haar gehuldigd practisch streven verwerpelijk te achten?

Het bestaan der radicale socialistische oppositie bewijst, dat onze maatschappij niet gezond is, dat onze sociale toestanden op de eene of andere wijze hervormd moeten worden en dat de bestaande ziekteverschijnselen in hooge mate gevoeld worden, zoodat de wensch naar beterschap tot de laagste volksklasse doorgedrongen is en de meest verschillende sociale groepen ernstig bezighoudt.

Het optreden van eene actieve sociale oppositie is niet als een ongunstig verschijnsel te beschouwen, indien zij van de hervorming der bestaande maatschappij uitgaat en zonder den grondslag der politieke wetgeving aan te tasten vandaar tot het staatsgezag opklimt, om overeenkomstig de gewijzigde intellectueele, moreele en sociale denkbeelden positieve behoeften te bevredigen. Gelouterd en tevens gehard in den edelen wedstrijd op het gebied der wetenschap en der practijk, sterk door de opgedane ondervinding en steunende op eenig bereikbaar ideaal, dat niet buiten ons voorstellingsvermogen ligt, zal eene zoodanige beweging den waren vooruitgang bevorderen en in de eerste plaats met de intellectueele aristocratie hand in hand gaan. De sociale hervorming heeft op de quaestie van het eigendom, het grondbezit en het huisgezin het oog gericht.

Het grondbeginsel der arbeiderspartij heet: ‘verwerkelijking der sociaal-democratische denkbeelden, d.i. het streven naar politieke macht met het kennelijk doel, sociale hervormingen ten gunste der niet-bezittende klasse tot stand te brengen en de liberale denkbeelden omtrent vrijheid en gelijkheid werkelijk toe te passen’. Dit beginsel heeft een historischen achtergrond en eene eigene geschiedenis, tevens een recht van bestaan.

In 1848 was de arbeidende klasse nog niet in staat, om op eigen voeten te staan; van 1862/64 groepeerde zij zich rondom Lassalle en ontving van hem een eigen sociaal-politiek program, dat ten opzichte van de kern met de denkbeelden van Louis Blanc overeenkomt, terwijl

de theorie omtrent het kapitaal-exploitatiestelsel aan Marx (1859) ontleend werd. De formuleering der leidende gedachte was geheel het werk van Lassalle. In 1863 begon de organisatie van den socialen strijd in de arbeidersvereenigingen wortel te schieten; in 1869 ontstond eene scheiding tusschen de Lassalleaners en de 'Eisenacher Eerlijken'; de vervolging van regeeringswege leidde in 1875 tot de hereeniging op grond van het algemeen bekend program. Een gevolg van den invloed der Internationale en van het communistenmanifest was de bestrijding van het nationaliteitsgevoel en van het staats- en rechtsbewustzijn; daarmede ging gepaard of liever daarvan was het noodzakelijk gevolg, dat de arbeiders meer en meer van de gematigde richting verwijderd werden en met de revolutionnaire onverzoenlijken fraterniseerden; dat zij het natuurlijk evenwicht verloren en in buitensporigheden vervielen, die de afkeuring verdienen. Er bestaat nog een groot verschil tusschen het theoretisch communisme en de radicaal-revolutionnaire toepassing. Indien het communisme zich uit de moderne toestanden reconstrueeren laat, dan kan dat uitsluitend door middel van eene langzame historische evolutie geschieden en is dat derhalve het werk van eeuwen. De arbeiders negeeren feitelijk dit historisch proces, door Marx in zijn *Capital* nader geformuleerd, en huldigen de uiterste consequentie, die onder de bestaande toestanden uitsluitend door middel van revolutie denkbaar is, eene revolutie, die uit den aard der zaak mislukken moet. Dat verwerpen der vooruitgaande ontwikkeling in hervormende richting, dat principieel negeeren der hedendaagsche eigendomswetgeving en dat spelen met de onrijpe menigte stempelt de sociaal-democratische partij onzer dagen eerst als de radicale richting, die het schip op de klippen der sociale revolutie met de onvermijdelijke chaotische verwarring wil doen stranden en dientengevolge de reactionnaire richting op politiek gebied in de hand werkt. Het socialisme is niet gebonden aan eenige partij en is evenzeer vertegenwoordigd in de conservatieve als in de liberale hervormingspartijen, zoodat het bij de onderscheiding er alleen op aankomt, de wijze van opvatting en voornamelijk de wijze van toepassing te leeren kennen, of het dienstbaar gemaakt wordt aan de bedaarde historische ontwikkeling binnen éénmaal gegeven grenzen, dan wel tot dekmantel van zuiver revolutionnaire propaganda dient.

Meer dan ooit staan de sociaal-politieke quaesties in het openbaar leven op den voorgrond en is het economisch belang der natie een onderwerp van nauwkeurig onderzoek. Elke politieke partij moet op sociaal gebied kleur bekennen, moet de rechten en plichten van het eigendom en het huisgezin nader formuleeren, waarbij natuurlijk ideale eischen overwogen moeten worden. Het liberalisme trad voor de beide begrippen vrijheid en gelijkheid op en grondde zich daarbij op eene wetenschappelijke rechtsphilosophie, die samenvatte, wat tot de materieele en intellectueele ontwikkeling der beschaafde volkeren be-

hoord had, nog behoort en steeds behooren zal. Het wortelt in de vrijheid en omschrijft de gelijkheid zoodanig, dat zij als eene aanvulling der vrijheid beschouwd kan worden, d.i. de gelijkheid van allen voor de wet vaststelde. Dit heet tegenwoordig op sociaal gebied de conservatieve richting. De radicalen wortelen in de gelijkheid en omschrijven de vrijheid zoodanig, dat zij de aanvulling der gelijkheid werd. De hervormingsgezinde positieve partijen zoeken nu naar een vorm, die beide begrippen als volkomen gelijke grootheden vereenigt en op deze wijze de lagere volksklasse eene betere sociale positie zou waarborgen. Zij handhaven de vrijheid in liberalen zin en trachten daarmede de gelijkheid in socialistischen zin te verbinden. Dit streven kenmerkt het katheder-socialisme, dat echter deze quaestie tot nog toe niet wist op te lossen, zich meer en meer op historisch gebied concentreerde en allengs in hetzelfde vaarwater geraakte, als vroeger het geval was met de rechtsgeleerde school van Savigny, die mede de philosophie van Hegel tot grondslag nam en alles volgens die methode der historische wetenschap onderzocht en behandelde. Aanvankelijk huldigde het katheder-socialisme eene humaan-sentimenteele richting; gaandeweg behield echter de zuiver wetenschappelijke richting de overhand en werden de scherpe hoeken afgeslepen, zoodat dan ook het coquetteeren met de partij der sociale revolutie tot de zeldzaamheden is gaan behooren. De oplossing der opgeworpen quaestie is niet gevonden en blijft nog steeds het onderwerp van academische studie. De individueele vrijheid kon tot nog toe niet met de sociale gelijkheid verbonden worden.

De radicalen vinden hoofdzakelijk steun bij het economisch onontwikkeld en onzelfstandig deel der bevolking en bepalen zich hoofdzakelijk tot de loontrekkende arbeiders, die in onze maatschappij op de positie der zoogenaamde bourgeoisie aanspraak maken en den vierden stand voorstellen. Waar de vrijheid in vergelijking met de sociale gelijkheid bij den bestaanden geringen graad van algemeene ontwikkeling eene te groote macht verkrijgt, daar is eene flinke oppositie der sociale partijen noodzakelijk, levensvatbaar en in het belang van den staat, want zij zorgt voor wrijving, loutering en gezonde beweging; wanneer deze oppositie zich echter als partij der sociale revolutie constitueert en een vereenigingspunt voor alle malcontenten wordt, dan is haar vonnis geveld en hare ontbinding slechts eene quaestie van tijd.

De sociaal-democratische hoofdgedachte is niet synoniem met de hedendaagsche sociaal-democratische partij; de inwendige eenheid bestaat niet; de verbreiding van betwistbare hypothesen berust niet op inwendige waarheid en heeft geen positief gehalte. Voor eene revolutie, zelfs na afloop der vervolging en onderdrukking, is ook de geringste kans van slagen niet denkbaar, en toch blijft ze schering en inslag bij de volksmenners, om het volk in te palmen, want het volk moet zich iets kunnen voorstellen, moet zich eene daad, eene bepaalde handeling kunnen denken, moet daarvoor in geestdrift ontvlammen. Wie de

pers, de polemiek, de spreekwijzen nauwkeurig gadegeslagen heeft, de volksmeetings bijwoonde en de beweging volgde, zal moeten erkennen, dat de partij als vereenigingspunt van alle ontevredenen in omvang kan toenemen, aan macht kan winnen en ten opzichte der organisatie nog kan vooruitgaan, maar tevens dat zij hare wijsheid uitgegeven en hare intellectueele kracht ingeboet heeft. De toon werd steeds wilder, cynischer en hartstochtelijker, de inhoud echter steeds geringer. De partij bracht gaarne alle van haar verlangde offers; de tactische methode liet niets te wenschen over, maar de eigenlijke bloeiperiode was voorbij. Het zaad was met verbazingwekkende snelheid opgekomen, hoewel de Duitsche aarde onvruchtbaar is, en uit het opgekomen zaad kwam een boom voort, die veelvuldige vruchten beloofde, maar blad en bloesem verdorden vóór den tijd(*). Het is alleen nog maar de vraag, of in de partij voldoende bestanddeelen voorhanden zijn, om eene werkelijke sociaal-democratische partij te vormen. Er bestaat behoefte aan eene positieve sociale partij, aan eene flinke sociale oppositie, en zij heeft eene toekomst, want onze sociale toestanden zijn van dien aard, dat eene sociale hervorming noodzakelijk is. Is de sociaal-democratie in staat, hare politiek te wijzigen, de pikante materialistische en antinationale arabesken eens en voor altijd af te snijden, haar sociaal ideaal in beschaafde, gematigde en positieve vormen te gieten, die voor discussie vatbaar zijn, zich in- en uitwendig te zuiveren en haar program niet langer als fraai uithangbord te gebruiken, dan is hare positie in Duitschland gunstig. Zij moet in socialen en politieken zin den ernstigen arbeid niet schuwen en meerderjarig worden. Wellicht, ja, zelfs hoogst waarschijnlijk, is het daartoe reeds te laat, maar beter laat dan nooit.

De sociaal-democratie is bezig, in de maatschappij eene eigene maatschappij te vormen, die onze taal spreekt, zonder ons te verstaan of te begrijpen; die zich tot de lectuur harer eigen pers en harer eigen pennevruchten bepaalt, zonder van hetgeen van elders komt, notitie te nemen; die door eigen wijn- en bierhuizen, eigen publieke vermakelijkheden en eigen wetenschap en kunst in de behoeften der leden voorziet; die door eigen redenaars en komedianten voor afwisseling zorg draagt, en die den directen invloed der oude maatschappij als nadeelig voor de verdere ontwikkeling verwerpt. Zij ontleent de vormen aan de populaire en met het volk als het ware vereenzelvigde schatten onzer maatschappij, maar wijzigt den inhoud zonder juist ten opzichte der te gebruiken middelen zeer kieskeurig te zijn. In Gotha stelde de afgevaardigde van Osnabruck eens voor, de partijpers zóó in te richten, als de sociaal-democraat bij uitnemendheid zich de journalistiek van den idealen staat der toekomst denken moest, want dan

(*) Sommigen bewijzen den bloei van den boom zonder stam en wortel; anderen echter staan in de eerste plaats stil bij den stam en den wortel, om daarna de natuurlijke kracht van den boom als het noodzakelijk gevolg te constateeren.

wist ieder, hoe de pers zou zijn, terwijl nu nog de polemiek op den voorgrond stond. Hiervan wilde Liebknecht niets weten, en het congres ging over tot de orde van den dag. Inwendige hervorming behoort niet tot het program.

Marx' ideaalstaat in verband met de sociaal-democratische methode wordt wel eens vergeleken met de tactiek der Jezuïeten, waarbij hoofdzakelijk aan Campanella gedacht moet worden. Het recept luidt: men schrappe alles, wat voor onze zielen niet past en ons tot twijfel aan de waarheid van de leer en de heiligheid van de voorgangers zou kunnen aansporen; lette nauwkeurig op de volksgebruiken en volkseigenaardigheden, zelfs voor het geval, dat zij op kleingeestige vooroordeelen berusten; zorge voor afwisseling, prikkeling der hartstochten en der zinnen; ontwikkele het fanatisme, en herhale zoolang de eeuwige wijsheid, totdat zij in merg en bloed is overgegaan.

De Bijbel wordt vervangen door ‘het Kapitaal’ van Marx, verklaard en opgehelderd door Schramm, Most en Bruno Geiser; de volksmeeting heeft Zondagvoormiddag plaats, wanneer de geloovigen het Godshuis bezoeken; de almanak heeft in plaats van de namen der heiligen of van beroemde personen feiten uit de geschiedenis der revolutie en namen van revolutionnairen opgenomen en karakteriseert tevens op meer dan eigenaardige wijze, hetgeen de oude maatschappij vereert en groot noemt; de pers houdt op de hoogte van het nieuws van den dag; het maandschrift zorgt voor de behoeften van de meer ontwikkelden onder de partij; de illustratie, het feuilleton, dicht en ondicht, muziek en zang, enz. zijn voor den goeden smaak; de gemeenschappelijke wandelingen, het avondgenot in de ‘kneipe’, het balvermaak, enz. vinden genade en worden zeer in eere gehouden; kortom, niets ontbreekt in het program, en de geneugten des levens zijn niet over het hoofd gezien en worden geenszins verwaarloosd. De satire wordt nu juist niet door een Sebastian Brant beoefend, en een tweede Hans Sachs(*) is niet op het gebied der sociaal-democratische letterkunde te vinden.

Wat gewoonlijk in revolutionnaire tijden op prijs gesteld wordt, namelijk politieke en sociale karakters, bestaat niet. Het is alles geheel kunstmatig geconstrueerd en eigenlijk voor den kleinen bourgeois ingericht. Zonder de revolutionnaire phrase zou men van huisbakken spreken, en menigmaal denkt men, waartoe zooveel omhaal en lawaai; ook zonder de roode kleur zouden de lieden zich vermaken, en daarom is het de meesten toch slechts te doen.

Ten slotte zij het mij vergund, het gebied der practijk te betreden en aan de hand van feiten op het verschil tusschen theorie en werkelijkheid te wijzen. Lassalle bespotte de tallooze feesten der bourgeoisie, maar kort na zijn dood werd opgemerkt, dat de sociaal-democratische pers van annonces wemelde, die de aankondiging van

(*) Men vergelijke b.v. Hans Sachs' *Klag der wilden Holtzleut über die untrewen Welt*, een kostelijk geïllustreerd blad voor de huisgezinnen (Gotha 1821 Blad 14).

partijfeesten op het oog hadden en een merkwaardig contrast vormden met de mededeelingen omtrent den heerschenden sociaen nood.

In Mei 1873 luidde het program der feestviering ter gelegenheid der algemeene vergadering van de Algemeen-Duitsche Werkliedenvereeniging (fractie Lassalle) te Frankfort a/M aldus: 1°. feest-ouverture; 2°. proloog; 3°. koorgezang der Frankforter liedertafel; 4°. feestrede van den president; 5°. - 9°. koorgezangen der liedertafels van Hanau, Offenbach, Bockenheim, Sosenheim en Frankfort; 10°. feestrede van Karl Frohme; 11°. gemeenschappelijk koorgezang: de Arbeidersmarseillaise van Audorf (vierstemmig), voorgedragen door de liedertafels; 12°. Ahasveros, de eeuwige Jood, aan het graf der vrijheid, pantomime met monoloog, en 13°. Feestspel ter nagedachtenis van Ferdinand Lassalle in drie afdeelingen. Personen Ferdinand Lassalle, Stolzenhorst, Ehrenreich, zijne vrienden; de boekdrukker, de schrijver, studenten, de genius der vrijheid, de genius der waarheid en der liefde, jongelingen en jonkvrouwen, knapen en meisjes, arbeiders uit alle streken, feestcommissarissen en muzikanten. Na afloop 14°. bal.

In gewone tijden werd vlijtig geoefend, waarbij declamatie, zang, pantomime en voor de vuist spreken op den voorgrond stonden. De Frankforters en Bockenheimers vertoonden nu en dan 's Zondags Lassalle's *Franz von Sickingen*, afgewisseld door blijspelen. Gewoonlijk echter was de muziek licht en de vertooning meer met het café-chantant dan met het tooneel verwant.

Hepner had in de Berlijnsche sociaal-democratische damesclub eene aandoenlijke redevoering over den toestand van sociale ellende onder de arbeiders gehouden, en allen schenen diep bewogen, snikten luide en verborgen het gelaat in hare zakdoeken. De presidente noodigt de vergadering uit, de discussie over het gehoorde te openen, maar niemand vraagt het woord.

Presidente: ‘Heeft niemand iets te zeggen?’

Eene burgeres: ‘Nu ja dan, ik wil weten, hoe het met ons bal staat?’

Allen werden als geëlectriseerd, namen levendig deel aan het debat en besloten tot het bal, waarop eene eenvoudige burgervrouw zich niet kon weerhouden te zeggen: ‘Dames, bedenk toch, Zaterdag bal, Zondag matinée; wij moeten alles bezoeken, en Vrijdag van te voren vergadering, neen, eene Berlijnsche arbeidster moet toch ook tijd hebben, om te slapen.’ Zij werd overschreeuwd en moest het lokaal verlaten.

Naar aanleiding van de oprichting dezer damesvereeniging meldde de Hamburgsche *Socialdemocrat* het volgende: ‘Onze sociaal-democraten zijn onuitputtelijk in het opzoeken en vinden van nieuwe middelen voor de propaganda. Nadat alle kunsten beproefd zijn en zoowel overprikkeling als afmatting waargenomen wordt, waardoor de leiders

tot de verklaring genoodzaakt werden, dat men voortaan met het arrangeeren van strikes en chicanes tegen de arbeidgevers voorzichtiger moest wezen, hebben eindelijk Hasenclever, Hasselmann en anderen de netten uitgezet, om de vrouwen te vangen. Omstreeks 60 vrouwen en een gelijk getal mannen hadden aan die roepstem gehoor gegeven en waren op eene algemeene vergadering verschenen, waar zij burgeres Hahn tot presidente kozen. Halm opende de zitting met de volgende woorden: 'Achtbare dames en juffrouwen! wij hebben nu ook eens besloten, dat wij vrouwen ons moeten vereenigen, om den stroom des tijds mede te maken en de sociale positie der vrouwen te verbeteren. Er is veel te verbeteren en daarom zal Eugen Mendel over de volksgaarkeukens spreken.'

Mendel begon aldus: 'Achtbare dames en jonkvrouwen! Ik gaf als onderwerp op "volksgaarkeukens", omdat ik dacht, waar iets te koken is, daar zijn ook vrouwen tegenwoordig. Wij willen echter niets koken, maar de vrouw eens bekijken, zooals zij door God is geschapen! Nemen wij de scheppingsgeschiedenis der menschen ter hand, zoo wordt het ons duidelijk, dat de vrouw op hetzelfde oogenblik geboren is als de man. De vrouw is ook een lid der menschelijke maatschappij, ofschoon zij zich wel is waar met den man niet meten kan. Reeds een dichter zegt: "De vrouwen zijn het zwakkere geslacht", maar ik herinner aan het geschiedboek, waarin te lezen staat, dat de zachte hand der vrouw Holofernes het hoofd heeft afgehouwen. Geëerde dames en juffrouwen! Heden is deze zachte hand ook weder eene eeltige vuist geworden, en ge kunt daaruit afleiden, dat onze toestanden op sociaal gebied bedorven zijn! Ik zou nog veel daaromtrent kunnen vertellen, maar de wet veroorlooft mij dat niet. Het zal u echter duidelijk geworden zijn, dat het ook bij ons vrouwen anders moet worden. Gesteld eens, dat de juffrouw een huishouden begint; wanneer zij moet werken, kan zij van het voedsel, dat in de volksgaarkeukens getapt wordt, geen sterk geslacht telen. Ziet eens, Mevrouw Morgenstern met hare bourgeois-dames werken voor den humbug! Geëerde dames! Alles rondom ons is humbug, ook de dagbladpers, die de vrouw verraden heeft; daarom werkt ook gij, sticht gij eene vereeniging, maakt gij de vrouw vrij en ondersteunt gij de mannen in hun streven' (bijval).

Burgeres Hahn leest de statuten voor, die door eene commissie onderzocht zullen worden. Volgens de statuten kan elke vrouw, die desgevorderd het bewijs levert, gedurende de laatste zes maanden een moreelen levenswandel geleid te hebben, lid der vereeniging worden. De vereeniging houdt elke week minstens één zitting en haar doel is, door populaire voordrachten de vrouwen en meisjes over hare levensroeping in te lichten. Sprekers zijn steeds welkom.'

Tot zoover de *Socialdemocrat.*

Op gelijke wijze werd in het 'Groene Huis' te Mannheim het

curieuze onderwerp: *Schiller und die Arbeiterfrage* behandeld en hield Most, een boekbindersgezel uit Zuid-Duitschland, geschiedkundige voordrachten te Berlijn.

De declamatorische voordrachten bij de feestvieringen zijn ten opzichte van den inhoud niet veel beter. Zoo hield Mendel te Berlijn ontboezemingen over den 'Geist der Revolution' en de 'Kommunekämpfer auf der Flucht', die aan bombast alles overtreffen, wat tot dusver geleverd werd, en dientengevolge de bijeenkomsten van gedelegeerden in geen gunstig licht plaatsen. Iets beter zijn de novellistische pennevruchten van Otto-Walster. Daarentegen maken de feestredevoeringen van sommige leiders der radicale trade-unions eene uitzondering; zij mogen geenszins onder de tallooze vodden der sociaal-democratische partij gerangschikt worden.

Als voorbeeld van dien aard noem ik de *Festrede am Gründungsfeste der Metallarbeiterschaft* te Dresden, gehouden 3 September 1872 door A. Schauer en voorzien met het motto: 'Der Gott, der Eisen wachsen liess, der wollte keine Knechte!'

'Vrienden, feestgenooten! Er is iets grootsch, iets verhevens in het onvermoeid scheppend en eeuwig jeugdig streven van den menschelijken geest. Sedert eeuwen heeft hij met energie en veerkracht bergen afgedragen en dalen met aarde aangevuld, de wisselende gesternten in het luchtruim en den onbekenden schoot der aarde doorvorscht, waterwegen en kanalen aangelegd en onmetelijke woestenijen vruchtbaar gemaakt. De wonderbaarlijke natuurkrachten zijn aan zijn wil dienstbaar geworden en dagelijks put hij nieuwe schatten uit hare onuitputtelijke bron. Beschaving, kunst en wetenschap moesten reeds lang deze wereld tot een waarachtig Eden gevormd hebben, indien niet het menschdom ten opzichte der algemeene moraal oneindig ver met het oog op dezen vooruitgang achtergebleven ware. En dat geldt, helaas, in de eerste plaats van de beschaafde volken in Europa. Ziet en hoort, wat rondom u plaats vindt: overal, onder de oogen van talrijke, goed georganiseerde en waakzame regeeringen, bij de aanwezigheid van duizenden wettelijke voorschriften en verordeningen, beestachtige wandaden en gruwelijke misdrijven; te midden van langdradige, met bijbelspreuken overdadig gespekte redevoeringen, gehouden door galmende boetpredikers, het gezeur der huichelaars, het hoongelach der vagebonden, het koor der zeven doodzonden; te midden der weelderige schatten van natuur, kunst en industrie, naakte, hongerige, verkleumde ellende, het met lasten overladen proletariaat; tegenover de toosten der brooddronken patriciërs, het gevloek der armoede; tegenover het klinken der schuimende bokalen, het rammelen van slavenketenen. Ja, uit de wilde, oorspronkelijke Sarmaten, Kelten, Gothen, Teutonen en Saksers zijn te voorschijn gekomen de fijnbeschaafde, intelligente Franschen, de scherpzinnige, maar koelberekenende, moedig de baren der zee doorklievende Engel-

schen en de philosophisch ontwikkelde en poëtisch begaafde Duitschers, maar rooflust en egoistische begeerte beheerschen hen en geslepenheid, gepaard met listigen, om niet te zeggen wreeden en gevoelloozen, dorst naar macht en geld, bezielen hun karakter. En het voorwerp der onderdrukking en uitzuiging, het offer is het volk, dat zwoegt en arbeidt.

Kan dit van duur zijn? Neen, vrienden; sedert tien jaren worden de hoofden van het lijdende volk helder en is het licht ontstoken; sedert tien jaren doordringt één wil, één gedachte het volk, de niet-bezittenden, de onterfden: de bevrijding van den arbeid! Van berg tot berg, van zee tot zee, van noorden tot zuiden, van oost tot west weergalmt één kreet: proletariërs van alle landen, vereenigt u!

Die kreet werd ook hier vernomen en heeft vuur gevat. Heden voor één jaar stichtten de metaalwerkers van Dresden een internationaal arbeidersgild, dat zich bij de algemeene arbeidersverbroedering voegde en ten gunste van het nieuw, overal wortel schietend Evangelie getuigt. Het aantal was klein, maar het was door dien geest bezield, die, waar het recht en gerechtigheid, humaniteit en overtuiging geldt, alles op het spel zet en voor geen offer terugdeinst. Gij zijt geroepen, uit de schitterende aderen der versteende aarde meesterwerken te voorschijn te tooveren, die wij allen dagelijks in de werkplaatsen, in de kerken en paleizen bewonderen; gij zijt echter evenzeer gedoemd, uit ijzer en staal moordtuigen te scheppen, die gebruikt worden, om de volkeren te verpletteren en te verwonden. Gij, zonen des volks, waart voor één jaar bijeengezeten, ernstig en bedaard, gelijk het mannen betaamt; uwe harten gloeiden als die der jongeren, toen zij zich naar Emmaus begaven; uwe oogen fonkelden, toen uw besluit gerijpt was, en gij waart u bewust, wat het beteekende, de handen in elkander te leggen en te zweren: “Der Gott, die Kraft, die Eisen wachsen liess, die wollte keine Knechte!”

Ja, vrienden, het was u licht en vrij te moede; gij waart verheugd, want gij hebt het gevoeld: van nu aan was het arbeidersgild uw tehuis, dat voor u met den volksstaat gelijkstond, omdat het u bood, wat de gezonde staat bieden moet, namelijk de hoogste vrijheid van het individu en de solidariteit der gemeenschap; gij werdt eene macht, die het u mogelijk maakt, tegen uw erfvijand, de uitzuigende bourgeoisie, te velde te trekken; uw bond werd een broederbond, dat geene grenzen kent, dat domheid en slaafschheid veracht.

Het arbeidersgild uw staat, welk eene schoone, verhevene gedachte! En wortelt zij niet in de waarheid? Is bij ons niet de hoofdvoorwaarde van den staat het bewustzijn der gemeenschap? Het gevoel, overal broeders, vrienden, genooten te vinden, die u als broeders welkom heeten; het gevoel, door eendracht sterk te zijn? Onze gemeenschap, steun en staf gelijktijdig, is onze kracht tegenover de industrieele tirannen.’

Schauer wijdt verder uit over den strijd tegen de ijzerkoningen van Chemnitz en het nut, de noodzakelijkheid der vereenigingen, indien de arbeiders in werkstakingen willen zegevieren en tegen eene macht, als door Krupp vertegenwoordigd wordt, bestand willen zijn; hij verdiept zich in de geschiedenis der industrieele botsingen op het gebied van den arbeid te Dresden en vergelijkt de 12 gezellen, die op leven en dood met het kapitaal worstelden zonder het onderspit te delven met het optreden der 12 apostelen, steeds wijzende op de kracht van het solidair bewustzijn. Hij herinnert aan de bijeenkomst der gedelegeerden te Erfurt, om aan te toonen, wat volharding, plichtgevoel en plichtsbetrachting vermogen. ‘Geene gekroonde hoofden, geene met roem beladen veldheeren, geene gedecoreerde ambtenaren staan aan het hoofd van onze beweging, maar uitsluitend eenvoudige arbeiders, vrije mannen, zonder zelfzucht, zonder verlangen naar dank of loon, geene huurlingen, die hunne krachten en talenten voor geld of dotatiën veil hebben.’ Schauer ziet in het arbeidersgild de commune, de gemeente, een lid in de grootsche schepping van Lassalle, een stuk sociaal-democratie.

Hij eindigt aldus: ‘Nog is onze tijd niet gekomen. Overal heerscht rust, de stilte van het kerkhof, maar in de verte verneemt men het rollen van den donder’... ‘Wanneer echter het oogenblik gekomen is, waarop gij, vereenigd met de arbeidersscharen van Europa, kroon en schepter, die van u stammen, aan u ontrukt werden en op de schouders der volkeren zwaar drukken, vernietigt; de brandkasten, waarin een god troont, die uw bloed drinkt, verplettert; de wapenen, die tegen u gericht zijn, begraaft, en de ketenen, die u gebonden houden, verbreekt; wanneer gij eens het woord van den Franschen koning: “L'état, c'est moi”, zult vertalen in: “De staat, dat zijn Wij”, denkt dan aan dit uur, aan ons feest en aan hetgeen wij hier, omgeven door de geniën der vrijheid, gelijkheid en broederschap, zwoeren, namelijk: gerechtigheid, humaniteit, mannelijke deugd, trouw aan de gemeenschap, aan den arbeid, aan het gild en aan den adel der menschheid. Tot dien tijd zal nog menig kampioen uit ons midden scheiden, menige jonge schaar aangeworven worden en ons vervangen, menige moeilijke taak volbracht en menig uur van sociale ellende geleden en overwonnen moeten worden, maar niets zal ons afschrikken of ons onze energie, wilskracht, bezonnenheid en beginselvastheid rooven.

Es ist ein mächtig Haus, an dem wir bau'n,
Und die Vollendung winkt uns nicht mehr ferne,
Wenn wir der eignen Kraft allein vertrau'n
Und tief im Volke dem gesunden Kerne.
Genossen, Freunde, eisern ist die Zeit,
Lasst eisenfest uns zur Gewerkschaft stehen,
Das Höchste sei der Einsatz in dem Streit,
Denn Recht und Freiheit sind die Siegstrophaen!’

Ziedaar mannelijke taal, die geestdrift en waardeering van den arbeid verraadt, een lichtstraal op het gebied der sociale beweging.

De sociaal-democratie beoefent mede de poëzie. Hasenclever publiceerde een bundel gedichten onder den titel *Liebe*, *Leben*, *Kampf,* waarvan 200 bladzijden over de liefde, 60 over het leven en 20 over den strijd handelen. Zij beteekenen zeer weinig. Geib te Hamburg zocht mede lauweren op dit gebied, die voor hem echter uitsluitend op dat der volksbeweging en partijadministratie weggelegd waren. In genade aangenomen zijn Herwegh en Freiligrath, die bij voorkeur gezongen worden. De sociaal-democratische partij leverde zelden oorspronkelijke poëzie, maar was met het haar eigen opwindend talent onvermoeid bezig, om het reeds bestaande om te gieten en voor haar doel dienstbaar te maken, en kon op deze wijze aan de volksliederen aanknoopen en de bekende melodieën behouden. Het beste lied is de vertaling en omwerking der Marseillaise door Audorf, steunende op het refrein: 'Der kühnen Bahn nur folgen wir, Die uns geführt Lassalle!' Dit lied heeft in Duitschland het burgerrecht verkregen en oefent onwillekeurig eene groote aantrekkingskracht uit.

Poëtische waarde bezit voorts het lied *Arbeitend leben oder kämpfend sterben*, te zingen volgens de melodie van de *Wacht am Rhein*, met het refrein: 'Es wirbelt dumpf das Aufgehot, Es flattert hoch die Fahne roth: Arbeitend leben oder kämpfend den Tod!' Het komt voor onder de *Thüringer Arbeiterlieder,* waarbij opgemerkt moet worden, dat bijna elke provincie en elk land over eigen sociaal-democratische liederen te beschikken heeft, terwijl op dit gebied zorgvuldig op den geest en het karakter der bevolking gelet is.

Audorf junior bewerkte niet zonder talent Luther's lied *Ein' feste Burg ist unser Gott*, dat voor de sociaal-democratische partij aldus begint:

'Ein' feste Burg ist unser Bund,
Durch eig'ne Kraft geschaffen;
Er wurzelt fest auf Felsengrund,
Im Sturm ein sich'rer Hafen.
Ob auch die Woge braust,
Drob keinem von uns graust;
Hoch, hoch das Schlachtpanier!
Darunter kämpfen wir
Für unsre Menschenrechte.'

Er is, gelijk men ziet, meer op den toon dan op den poëtischen inhoud gelet, terwijl de rhythmus hier en daar mank gaat. Bijval vond:

'Wir all' die feste Burg,
Ein ganzes durch und durch,
Dann strahlet durch die Nacht
Uns bald in voller Pracht
Der hohe Tag des Sieges!'

In Saksen vond ik een aantal hoogst onbeteekenende, ten deele frivole, ten deele zeer prozaïsche partijgedichten, getiteld: 1°. *Leuchtkugeln*, 2°. *Tätterrätäh*, von H. Zilger; 3°. *'s Geht los*! en andere bundeltjes van gelijken aard. Bijval vond: *Glückliche Zustände.*

> ‘Soldaten giebt's, wie Sand am Meer,
> Dabei die nöth'gen Pferde
> Casernen wachsen rings umher,
> Wie Pilze aus der Erde.
> Generale werden dotatirt
> Und die Soldaten - fasten -
> Und wer dagegen raisonirt,
> Den steckt man in den Kasten.’

Van nog minder gehalte zijn de coupletten en poëtische ontboezemingen van Eugen Mendel, volkspoëet en redenaar van professie. Buitendien bestaat er nog eene bijzondere trade-unionspoëzie, berijmde beschrijvingen van werkstakingen met de toepasselijke moraal; o.a. is de strike der scheepstimmergezellen van Stralsund poëtisch herdacht. Ook zij bieden weinig of niets goeds.

Wat dunkt u van de volgende poëzie ter gelegenheid van den geboortedag des Keizers in 1873?

> ‘Schlaf mein Kind, schlaf leis,
> Da draussen geht der Preuss,
> Deinen Bruder hat er umgebracht,
> Deine Schwester hat er zur Hur' gemacht,
> Deinen Vater trieb er in 's fremde Land,
> Das Haus hat er uns niedergebrannt.
> Schlaf leis, mein Kind, schlaf leis,
> Da draussen geht der Preuss!’

Hiermede kunnen wij onze mededeelingen uit het legerkamp der sociaal-democratie sluiten, hoewel het ons aan stof tot aanvulling niet ontbreekt. Richard Schuster licht het wezen en de propaganda der sociaal-democratie op grond van dergelijke publicatiën en uitingen toe, om het bewijs te leveren, dat de partij niet naar het program beoordeeld mag worden. Intusschen is daarmede niet gezegd, dat zij door middel van gewelddadige onderdrukking te vernietigen is; integendeel, juist daardoor zal zij aan energie, omvang en cynisch karakter toenemen en gevaarlijk voor de normale ontwikkeling worden. De onverschilligheid en het plichtverzuim der andere standen is geene rechtvaardiging van politiemaatregelen, te meer daar beide eigenschappen nu rustiger kunnen voortwoekeren.

Gustav Freytag meende na afloop der laatste verkiezingen voor den Rijksdag: ‘Wanneer thans in vele kiesdistricten de liberale candidaten, die nog voor drie jaren over eene verpletterende meerderheid beschikten, slechts na een zwaren strijd met eene meerderheid van

eenige weinige honderd stemmen gekozen werden, dan moet men aannemen, dat bij de volgende verkiezingen bij toenemende socialistische propaganda deze districten in de handen der sociaal-democratie zullen geraken. Het is niet aangenaam, zich een Rijksdag te moeten denken, waarin 40 of 50 socialisten een revolutionnairen marsch met de voeten trommelen, om van de stemmen niet te gewagen. De arbeiders houden het ervoor, dat zij de hoogere loonen en de meerdere welvaart, die zij tegenwoordig ten opzichte hunner sociale positie genieten, aan de volksmenners te danken hebben. Ook verheugen zij er zich over, vereenigd iets tegenover de macht van het kapitaal als stand te beteekenen, en hooren gaarne sprekers, die uit hun midden te voorschijn zijn gekomen. Dit vertrouwen zal echter ophouden, zoodra de arbeidsprijzen onder den invloed der groote reactie, die op industrieel gebied zich voorbereidt, weder zinken, en bittere ervaringen en teleurstellingen zullen ertoe bijdragen, om dit natuurlijk proces te bespoedigen.'

De reactie is gekomen, zonder de socialistische propaganda afbreuk te doen, omdat het wezen der beweging niet in de tijdelijke verbetering der sociale positie, maar in de prediking van de sociale revolutie onder voorspiegeling van den idealen toekomststaat wortelt. Integendeel, de reactie vermeerderde de ontevredenheid en was bevorderlijk aan de verspreiding van het socialisme. De hoop op toekomstige beterschap berust op de overtuiging, dat overdrijvingen tot grooter overdrijvingen voeren en dientengevolge ten slotte uit vrije beweging eene ontnuchtering ten gevolge hebben, terwijl de vorming van eene invloedrijke arbeiderspartij met practische strekking, die op wettelijke wijze strijd voert en eene gedisciplineerde parlementaire macht voorstelt, in het belang des lands zou zijn. In hoever dit met het oog op de sociaal-democratie mogelijk is, zal moeten blijken, maar dat daarvan bij de hedendaagsche socialistische partij geene sprake kan zijn, is zeker, want zij, die hun zwaartepunt buiten de bestaande maatschappij willen plaatsen, zijn in die maatschappij zonder waarde. Dit is de schaduwzijde der medaille, een gevaar, waaraan de beschaving in hare verdere ontwikkeling blootstaat.

Dusseldorp, 1880.

A.J. DOMELA NIEUWENHUIS.

Natuurkunde.

De toestand van het inwendige der aarde.

De kennis van ons zonnestelsel heeft, evenals zoovele andere takken van wetenschap, in de laatste jaren reuzenschreden gedaan op den weg van vooruitgang. Hoewel de astronomie reeds eeuwenlang uitstekende beoefenaars telde, die haar tot een hoogen trap van ontwikkeling brachten, zoo zijn toch eerst door de ontdekkingen van de laatste halve eeuw de grootsche resultaten bereikt, waarop dat onderdeel der natuurwetenschap tegenwoordig mag wijzen. Wij hebben deze uitkomst vooral te danken aan de groote verbeteringen in onze hulpmiddelen en aan het optreden van geheel nieuwe onderzoekingsmethoden, zooals photographie en spectroscopie, waardoor het ons mogelijk is geworden, met het oog tot in de meest verwijderde streken van den hemel door te dringen.

Wanneer wij nu bedenken, dat men, ten gevolge van dezen vooruitgang op sterrekundig gebied, met bijna mathematische zekerheid besluiten kan trekken aangaande den toestand van hemellichamen, die zich bevinden op millioenen mijlen afstands van onze aarde, dan zouden wij geneigd zijn te meenen, dat dit zeker niet minder het geval moest zijn met de kennis van de planeet, die wijzelven bewonen. Toch is het tegendeel waar: wij weten nog zeer weinig met zekerheid aangaande den toestand en de samenstelling van het inwendige onzer aarde, en wat ons daaromtrent geleerd wordt, behoort grootendeels nog op het gebied der hypothesen.

De oorzaak van dit verschijnsel ligt voor de hand: zij is gelegen in de onmogelijkheid, om in het binnenste der aarde tot eene groote diepte door te dringen en dat met onze toestellen te onderzoeken.

Men kent wel de uitwendige schors der aarde met tamelijk groote nauwkeurigheid; maar dit bekende gedeelte van de aardkorst stelt slechts eene betrekkelijk zeer dunne laag voor. Één van de diepste punten, tot waar men in de aarde is doorgedrongen, is het boorgat

van Speremberg bij Berlijn, waar men eene diepte van 4042 voet of ruim 1300 meter onder de oppervlakte heeft bereikt. Meer nauwkeurig kent men de samenstelling der aardschors slechts tot eene diepte van ongeveer 1/10 geographische mijl, en, nemen wij in aanmerking, dat de afstand van de oppervlakte tot het middelpunt der aarde 859 geographische mijlen bedraagt, dan kennen wij dus slechts een laagje, waarvan de dikte gelijk is aan 1/859, van den straal der aarde.

De onvolkomenheid onzer kennis in dit opzicht heeft ten gevolge gehad, dat men zich bij de verklaring der verschijnselen, die op het inwendige der aarde betrekking hebben, veelal tot het opstellen van hypothesen heeft moeten bepalen. Velen daarvan staan in zóó nauw verband met belangrijke theorieën, die in de laatste jaren zijn opgetreden, dat eene beschouwing van het vraagstuk betreffende den vroegeren en den tegenwoordigen toestand van het inwendige der aarde in hooge mate onze aandacht verdient.

Wij wenschen dus in de volgende bladzijden in korte trekken de denkbeelden uiteen te zetten, die daaromtrent vroeger hebben geheerscht, en de theorieën te bespreken, die later, en vooral in den jongsten tijd, aangaande dit onderwerp zijn opgesteld.

Reeds in de oudste tijden trachtte men zich een denkbeeld te vormen van den inwendigen toestand onzer planeet en eene verklaring te vinden van de oorzaken der vulkanische verschijnselen, aardbevingen, warme bronnen, enz. Onder de natuurverschijnselen toch, die op aarde zijn waar te nemen, moesten dezen uit den aard der zaak in hooge mate de aandacht der oude wijsgeeren tot zich trekken wegens de buitengewone omstandigheden, waaronder zij plaats hebben, en de hevige en grootsche tafereelen, waarvan zij vergezeld gaan. Het kan ons echter even min verwonderen, dat men, bij de toen nog zoo gebrekkige kennis der natuurwetten, dergelijke indrukwekkende verschijnselen aan de meest ongewone oorzaken toeschreef en de meest zonderlinge en phantastische verklaringen ervan uitdacht.

In de oudste natuurbeschouwingen der Grieken werd de oorzaak van de vulkanische kracht niet in de aarde zelve gezocht, maar toegeschreven aan een algemeen, cosmisch verschijnsel: het centraalvuur. Zoo nam o.a. de wijsgeer Pythagoras van Samos, die ongeveer vijf eeuwen vóór onze jaartelling leefde, als grondslag van het heelal tien goddelijke hemelssferen aan, die in een begrensd, kogelvormig wereldruim zich draaiden om een centraalvuur, de bron van licht en warmte. De beweging der sferen had in harmonische verhoudingen plaats, waardoor de muziek der sferen ontstond. Het centraalvuur, waarbij de aarde zich het dichtst zou bevinden, was de oorzaak van alle vulkanische verschijnselen.

Korten tijd daarna trad Empedokles op, de wijsgeer, die zich, volgens de overlevering, in den krater van den Etna zou gestort hebben, om zijne goddelijke afkomst te bewijzen. Hij verkondigde de leer,

dat de vulkanische kracht in het inwendige der aarde zetelt, en verplaatste dus voor het eerst het cosmische centraalvuur der Pythagoristen in het binnenste der aarde. Toch vormde men zich omtrent den aard der vulkanische kracht nog eeuwen lang de zonderlingste voorstellingen.

De Grieken schreven haar toe aan een reus, den Typhon, die oorspronkelijk in Egypte den god voorstelde van de verderf aanbrengende hitte en het beginsel van al het kwade was, doch die in de Grieksche volksverbeelding werd beschouwd als een monster, dat gold als de vertegenwoordiger van den stormwind en van de vulkanische werking. De afmetingen van dit monster moeten verbazend groot zijn geweest, daar wij bij Pindarus lezen, dat niet alleen geheel Griekenland, maar ook Sicilië en de Phlegreïsche velden op de ruige borst van het ondier liggen.

Plato beschouwde de oorzaak van het vulkanisme als eene nog meer algemeene. In zijne natuurbeschouwing in den *Phaedon* schreef hij haar toe aan den pyriphlegethon, een vuurstroom, die, na zich vele malen onder de aarde gekronkeld te hebben, zich uitstort in de onderwereld, den Tartarus. Door dezen stroom blazen de vuurspuwende bergen, ten gevolge van een eensklaps doorbrekenden wind, hunne lava naar boven.

Op een dergelijk denkbeeld grondde ook later Aristoteles zijne theorie van het vulkanisme, berustende op de wisselende werking van de uiten inwendige lucht, die, door temperatuursverschillen, in onderaardsche of onderzeesche holle gangen winden doet onstaan, die de bewegende kracht der vulkanen vormen. Het waren dus als het ware onderaardsche blaasbalgen, die het vulkanisch vuur aanstookten, en dit denkbeeld hield zich geruimen tijd staande, want nog in de eerste eeuw na Christus maakt Strabo van deze blaasbalgen melding.

Eerst in de derde eeuw traden meer natuurlijke denkbeelden op aangaande de oorzaak van de vulkanische werking, en begon men als zoodanig de met de diepte toenemende warmte en den inwendigen toestand der aarde te doen gelden en aan de werking van dit onderaardsche vuur het ontstaan van vele gesteenten, die de aardkorst helpen vormen, toe te schrijven.

De aard, de oorsprong en de zetel van dit vuur vormen echter nog steeds het onderwerp van een warmen strijd onder de natuurkundigen. Moet de zetel van dit vuur gezocht worden in het binnenste der aarde; is deze dus inwendig gloeiend vloeibaar, of is onze planeet geheel vast en zijn vulkanische uitbarstingen, aardbevingen en warme bronnen slechts plaatselijke verschijnselen, zonder onderling verband; bestaat er dus voor elken vulkaan, of voor elke groep van vulkanen, een afzonderlijke vuurhaard?

Beschouwen wij de aarde in hare betrekking tot de overige deelen van ons zonnestelsel, nemen wij de cosmische verschijnselen in aan-

merking, dan is er zeker zeer veel, dat pleit voor de meening, dat de aarde, althans vroeger, in gloeienden toestand verkeerde. Wij moeten daarbij echter steeds bedenken, dat, hoe verder wij in de geschiedenis der aarde en van het heelal teruggaan, des te onzekerder en onbepaalder ook onze besluiten en gevolgtrekkingen worden, en dat wij tot het ontcijferen van die oudste oorkonden ons slechts van hypothesen kunnen bedienen, die echter waarschijnlijker worden, naarmate zij meer in overeenstemming zijn met bekende wetten en feiten.

Eene dezer hypothesen is de door Laplace verkondigde leer aangaande de vorming van ons planetenstelsel, eene theorie, die, reeds 41 jaren vóór hem door Kant uit philosophische beschouwingen afgeleid, met groote waarschijnlijkheid den vroegeren en tegenwoordigen toestand van ons zonnestelsel verklaart en dan ook door het meerendeel der tegenwoordige astronomen en geologen wordt gehuldigd.

Volgens de theorie van Kant-Laplace was ons geheele zonnestelsel vroeger eene van die groote nevelvlekken, zooals er ook tegenwoordig nog zoovelen zich aan den hemel, deels aan het bloote, deels aan het gewapende oog, voordoen, en die, in het onmetelijke wereldruim zwevende, zich van het Westen naar het Oosten wentelde om eene door het middelpunt gaande as.

De temperatuur van de nevelvlek moet verbazend hoog zijn geweest, zoodat alle ons tegenwoordig bekende stoffen, ook de vaste en vloeibare, aldaar in gasvormigen toestand verkeerden. Helmholtz berekende de temperatuur, die de zonnemassa in den aanvang bezat, op niet minder dan 28 millioen graden van de honderddeelige schaal. Door uitstraling van warmte in de koude wereldruimte daalde, vooral aan de oppervlakte, de temperatuur en het gevolg was, dat de buitenste deelen, die door de afkoeling eene grootere dichtheid hadden verkregen, meer naar het middelpunt werden aangetrokken; dat daar meer en meer nevelstof zich ophoopte en eene kern vormde, die langzamerhand in omvang toenam. Van deze beweging der verdichte neveldeeltjes naar het middelpunt was het noodzakelijk gevolg, dat de snelheid toenam, waarmede de geheele nevelvlek zich om hare as wentelde. Zoodra echter deze snelheid eene zekere grens overschreed, moest een gedeelte van de nevelvlek zich van de rest afscheiden en wel, zooals uit het volgende blijken zal, in den vorm van een aequatorialen ring.

Het zal den lezer bekend zijn, dat, wanneer een lichaam met groote snelheid om een zeker middelpunt draait, het eene sterke neiging heeft, om zich van dat middelpunt te verwijderen, ten einde te voldoen aan de werking van de zoogenaamde middelpuntvliedende kracht, waarvan wij den invloed o.a. kunnen gevoelen, als wij een steen aan een draad snel ronddraaien. De steen tracht zich dan met des te grootere kracht van onze hand, het middelpunt, te verwijderen, naarmate de snelheid van omdraaiing grooter is.

De deelen van de nevelvlek moesten, bij de toenemende snelheid

van omwenteling, meer en meer den invloed van de middelpuntvliedende kracht ondervinden, totdat deze eindelijk zóó sterk werd, dat zij de onderlinge aantrekking der neveldeeltjes kon overwinnen en van het overige gedeelte zich een ring ging afscheiden, die zich om het middelpunt van de nevelvlek bleef wentelen. Deze ring kon zich slechts vormen langs den aequator van de nevelvlek, omdat de beide krachten, die op de neveldeeltjes werkten: de middelpuntvliedende kracht en de aantrekkende kracht van de nevelvlek, eene resulteerende kracht leverden, die meer en meer de richting naar den aequator aannam, hoe grooter de middelpuntvliedende kracht werd.

Bij verdere afkoeling moesten zich nieuwe ringen vormen, die in het vlak van den aequator om een gemeenschappelijk middelpunt zich draaiden, telkens binnen den vroeger gevormden ring. Eindelijk bleef nog slechts eene centrale massa over, onze tegenwoordige zon, terwijl uit de verschillende concentrische ringen zich de planeten vormden, die zich om de zon in concentrische banen bewegen. De nevelringen waren n.l. niet in hun geheel en omvang van gelijke samenstelling en koelden even min gelijkmatig af. Het gevolg was, dat de deeltjes van den ring zich om zekere punten van aantrekking ophoopten en eindelijk de ring zich in afzonderlijke deelen splitste, die oorspronkelijk elk op zichzelf om het middelpunt zich wentelden, maar door verschil in snelheid elkander naderden en eindelijk tot één geheel, de planeet, zich vereenigden. Bij de planeten, die bij haar ontstaan nog nevelbollen waren, traden, bij verdere afkoeling, op kleine schaal dezelfde verschijnselen op als bij de oorspronkelijke nevelvlek. Zij vormden dus eerst weder ringen, die bij de planeet Saturnus nog aanwezig zijn, doch bij de overige planeten zich weder opgelost hebben in afzonderlijke bollen: de manen of wachters.

Intusschen daalde de temperatuur van de nevelvlek voortdurend, waardoor langzamerhand geheel andere toestanden geboren werden. Zoowel de kern als de om haar wentelende planeten namen meer en meer in dichtheid toe; zij werden van gasvormig vloeibaar, doch waren oorspronkelijk in dezen toestand nog door een gasvormig omhulsel omgeven, waarin nog een groot aantal elementen aanwezig waren. De afkoeling der planeten en harer manen ging echter nog verder door voortdurende uitstraling van warmte in de wereldruimte, die eene zeer lage temperatuur heeft. Eindelijk daalde, en wel het eerst aan de oppervlakte, de temperatuur zoover, dat daar eene vaste schors werd gevormd, die door voortgaande afkoeling meer en meer in dikte toenam, terwijl ook in de atmosfeer slechts die stoffen als gassen overbleven, die bij de heerschende temperatuur en drukking als zoodanig konden blijven bestaan.

Aldus luidt, in het kort, de ontwikkelingsgeschiedenis van ons zonnestelsel en van de aarde in het bijzonder. Overtuigende en onbetwistbare bewijzen, dat deze beschouwing de ware is, zijn, wel is

waar, niet bij te brengen; maar de waarschijnlijkheid is in dit geval zeer groot, vooral omdat geen enkel feit en geene enkele natuurkundige wet met de hypothese in strijd zijn, terwijl daarentegen talrijke feiten en wetten zijn te noemen, die vóór haar spreken. Wij moeten in dit opzicht vooral wijzen op de volgende omstandigheden.

De beweging van alle planeten en hare manen geschiedt zonder uitzondering in denzelfden zin: van het Westen naar het Oosten. Dit duidt ongetwijfeld eene gemeenschappelijke vorming aan uit eene in genoemde richting zich bewegende massa. Aan den hemel vinden wij verder, hetzij binnen, hetzij buiten de grenzen van ons zonnestelsel, al die toestanden vertegenwoordigd, die een, volgens de theorie van Kant-Laplace, zich ontwikkelende nevelbol moet doorloopen. Vooral de astronomische feiten, die ons in de laatste jaren de spectraalanalyse heeft geleverd, hebben bewezen, dat een buitengewoon groot aantal hemellichamen nog tegenwoordig in denzelfden toestand verkeeren, als de aarde vroeger heeft doorloopen. Door de spectroscopie is ook aangetoond, dat de zon een hevig gloeiende kogel is, omringd door een gasvormig omhulsel, en dat daar, evenals op de planeten, dezelfde elementen voorkomen als op de aarde. Ook de meteoorsteenen, die van tijd tot tijd de aarde bereiken, bestaan uit dezelfde scheikundige stoffen als onze planeet.

Verder kunnen wij aan den hemel nevelvlekken waarnemen, die nog eene volkomen homogene samenstelling vertoonen en die dus nog in het eerste stadium van ontwikkeling verkeeren; wij zien er anderen, die bij sterke vergrooting eene centrale kern vertoonen van dichtere samenstelling; nog anderen eindelijk, die reeds in afzonderlijke stukken zijn opgelost.

Bij de planeet Saturnus merken wij den aequatorialen ring op, die volgens de theorie moet ontstaan; bij nauwkeurig onderzoek blijkt deze niet enkelvoudig te zijn, maar uit meerdere concentrische ringen te bestaan, hetgeen op merkwaardige wijze met de theorie overeenkomt. De andere planeten vertoonen ons de manen, die, bij toenemende snelheid, uit dien ring moesten gevormd worden. Voor de meening, dat zij daaruit werkelijk ook gevormd zijn, pleit eindelijk het feit, dat die manen zich bewegen in banen, die bijna of volkomen samenvallen met het aequatorvlak van de planeet. Ook de planeten zelven beschrijven banen, die in richting zeer weinig onderling en van den aequator des hemels verschillen.

Is het dus, bij de kennis van al deze feiten, in hooge mate waarschijnlijk, dat de boven ontwikkelde hypothese juist is en dat ook onze aarde eenmaal in gloeiend vloeibaren toestand verkeerde, zoo is daarmede nog in geenen deele de vraag beantwoord, of die vloeibare toestand ook nog tegenwoordig in het inwendige der aarde voortduurt; dan wel of de afkoeling reeds zoover is gevorderd, dat de aarde geheel vast is geworden. Over deze vraag loopen de meeningen der

natuurkundigen integendeel nog zeer uiteen, en dat zal zeker nog lang het geval blijven wegens het feit, waarop wij reeds in het begin van dit opstel wezen: de onmogelijkheid, om tot eene groote diepte in het binnenste der aarde door te dringen en daardoor gegevens te verzamelen, waaruit directe bewijzen voor den inwendigen toestand zouden zijn af te leiden.

De kennis van den vorm der aarde, waarop men in dit opzicht heeft gewezen, kan ons bij de oplossing van dit vraagstuk niet verder brengen. De graadmetingen, die op verschillende plaatsen der aarde werden verricht, benevens andere onderzoekingen hebben met zekerheid uitgemaakt, dat zij aan de polen is afgeplat; maar daaruit volgt alleen, dat de aarde vroeger vloeibaar is geweest, en geenszins, dat dat ook nu nog het geval zou moeten zijn. De mogelijkheid bestaat toch, dat, na het aannemen van de afgeplatte gedaante, de aarde door afkoeling tot in het inwendige toe vast is geworden.

Men heeft ook, als bewijs voor den vloeibaren toestand, het hooge soortelijk gewicht der aarde willen doen gelden. Hoe vreemd het ook klinken moge, men heeft de aarde niet alleen gemeten, maar haar ook gewogen. Het behoeft niet gezegd te worden, dat dit slechts langs een omweg kon geschieden. Men bepaalde n.l. het soortelijk gewicht door de aantrekking, die de aarde - waarvan het volumen bekend is - op een zeker lichaam uitoefent, te vergelijken met de aantrekking, die een groote en zware bol van bekend volumen en bekend soortelijk gewicht op hetzelfde lichaam teweegbrengt. Deze bepalingen voerden tot de uitkomst, dat het gemiddelde soortelijk gewacht van de geheele aarde ongeveer 5,5 bedraagt, d.i.: als alle bestanddeelen der aarde gelijkmatig over haar geheele volumen waren verspreid, zou deze ideale aardbol een soortelijk gewicht bezitten, dat 5,5 maal zoo groot is als dat van water.

Deze waarde is zeer hoog, als wij bedenken, dat het soortelijk gewicht van het ons bekende gedeelte der vaste aardkorst slechts ongeveer 3, en dat van de vaste en vloeibare oppervlakte te zamen niet meer dan 1,6 bedraagt. Daaruit volgt, dat het soortelijk gewacht van het inwendige der aarde veel grooter dan 5,5 moet zijn; dat dus in het centrale gedeelte van de aarde stoffen van veel grootere dichtheid zich moeten bevinden; dat de dichtheid met de diepte moet toenemen.

Men heeft in dit feit een bewijs willen zien voor den inwendig vloeibaren toestand van de aarde; want, zoo redeneerde men, indien de aarde vloeibaar is, moeten zich in die vloeibare massa de zwaarste stoffen ook het meest naar het middelpunt begeven, daar zij de werking der zwaartekracht het meest moeten ondervinden. Wij kunnen echter ook aan dit argument geene te groote waarde hechten, daar de grootere dichtheid in het centrale gedeelte van den aardbol waarschijnlijk aan eene geheel andere oorzaak moet worden toegeschreven, n.l. aan de drukking, die de bovenliggende lagen op de onderste uitoefenen,

Deze drukking is, zonder twijfel, verbazend groot, zooals blijken kan uit het feit, door berekening gevonden, dat gewone dampkringslucht, indien zij op eene diepte van slechts 7,6 geographische mijlen onder de aardoppervlakte verkeerde, zóódanig zou samengeperst zijn, dat hare dichtheid gelijk was aan die van water en op eene diepte van 11 mijlen zelfs reeds de dichtheid zou bezitten van platina, waarvan het soortelijk gewicht 21 bedraagt. Door de drukking alleen zou dus de grootere dichtheid in het centrum reeds voldoende verklaard zijn.

Slechts die verschijnselen kunnen ons eenigszins betere diensten bewijzen, die zelven klaarblijkelijk met den inwendigen toestand der aarde in het nauwste verband staan en waartoe vooral de aardbevingen, de vulkanische verschijnselen en de temperatuursbepalingen in het binnenste der aardschors behooren.

De aardbevingen staan, voor het meerendeel althans, ongetwijfeld met het vulkanisme in verband. A. von Humboldt beschouwde zelfs de vulkanen als de veiligheidskleppen der aarde, daar gewoonlijk hevige aardbevingen met de uitbarsting van een naburigen vulkaan eindigen. Toch worden er tegenwoordig geleerden gevonden, die het ontstaan der aardbevingen op eene geheel andere wijze trachten te verklaren en als oorzaak daarvoor aannemen de uitwasschende en oplossende scheikundige werking van het onderaardsche water, waardoor in de vaste aardmassa holten worden gevormd en eindelijk de daarop gelegen aardlagen inzakken. Zij voeren voor hunne meening o.a. ook aan, dat vele aardbevingen plaats hebben in niet-vulkanische streken. Hoewel dit een ontwijfelbaar feit is en men werkelijk heeft aangetoond, dat vele aardbevingen door de werking van het water ontstaan, zoo valt het toch niet te ontkennen, dat verreweg de meeste aardbevingen in vulkanische streken plaats hebben, of althans vandaar uitgaan, en is de meening niet ongegrond, dat de inwendig vloeibare aardkern de oorzaak is.

Het water, dat in de aardkorst doordringt, verspreidt zich daarin slechts tot eene betrekkelijk geringe diepte. Waren de aardbevingen afhankelijk van de werking van het water, dan zou de oorzaak dus in de bovenste lagen van de aardkorst moeten gezocht worden, en dat is zeer onwaarschijnlijk door de ontzaglijke uitgestrektheden, over welke zich dit natuurverschijnsel bijna gelijktijdig verspreidt. De bekende aardbeving van Lissabon, in het jaar 1755, verspreidde zich, en dat wel in zeer weinige seconden, over eene oppervlakte van ongeveer 700,000 vierkante mijlen of bijna 1/13 van de geheele aardoppervlakte. Eene zoover zich uitstrekkende, bijna gelijktijdige beweging der oppervlakte kan slechts verklaard worden door het aannemen van eene zeer diep onder de aarde liggende oorzaak, vanwaar zich de beweging straalsgewijs naar verschillende punten der oppervlakte tegelijkertijd kan voortplanten.

Bovendien worden aardbevingen in zeer verschillende streken waar-

genomen en verspreiden zij zich door de meest verschillende soorten van gesteenten. Om deze reden is het waarschijnlijk, dat in den regel de oorzaak van het verschijnsel niet moet gezocht worden in de scheikundige werking van het water in den bodem, maar onafhankelijk van de plaatselijke gesteldheid en van meer algemeenen aard is.

Ook zijn er nog andere, zeer merkwaardige verschijnselen, die pleiten voor de meening, dat de aardbevingen met de vloeibare aardkern in verband staan. Volgens onderzoekingen, in de laatste jaren door Perrey te Dijon ingesteld, zouden de aardbevingen waarschijnlijk afhankelijk zijn van de betrekkelijke standen, die zon en maan ten opzichte van de aarde innemen. De onlangs door hem medegedeelde uitkomsten zijner waarnemingen, die gedurende het vierde gedeelte eener eeuw werden voortgezet, hebben bewezen, dat de meeste aardbevingen plaats hebben op de dagen van Nieuwe en Volle maan, doch veel minder op die van Eerste en Laatste kwartier. Op deze uitkomst grondt de genoemde geleerde de theorie, dat de oorzaak der aardbevingen moet gezocht worden in de meerdere of mindere aantrekking, die zon en maan uitoefenen op het inwendige, vloeibare gedeelte der aarde; dat de aardbevingen dus moeten beschouwd worden als eene soort vloedgolven van de inwendige vuurzee. Evenals in de zee de vloed het sterkst is bij Nieuwe en Volle maan, wanneer zon en maan hare aantrekkende werking op de aarde combineeren, doch veel minder sterk in de kwartierstanden: evenzoo werken de beide hemellichamen ook op de vloeibare aardkern en veroorzaken daarin vloedgolven, die insgelijks bij Nieuwe en Volle maan het sterkst en het menigvuldigst zijn. Perrey vond, dat van 3654 aardbevingen 1901 vielen op dagen van Nieuwe en Volle maan en 1753 op dagen van Eerste en Laatste kwartier. Nu bedraagt echter het verschil dezer getallen slechts 4 procent van het geheele aantal der waarnemingen; het is dus niet mogelijk, hieruit een zeker besluit te trekken. En dit is gemakkelijk te verklaren, daar Perrey bij zijne berekeningen niet alle omstandigheden heeft in aanmerking genomen, die daarop invloed konden hebben, o.a. den betrekkelijken afstand van de maan tot de aarde op verschillende tijden.

In dit opzicht heeft Schmidt eene statistiek opgemaakt van de aardbevingen, vallende tusschen de jaren 1766 en 1873, en daaruit volgde inderdaad, dat in die periode 183 aardbevingen *meer* plaats hadden op dagen, wanneer de maan het dichtst bij de aarde is, en 180 *minder* op dagen, als beide hemellichamen het meest van elkaar zijn verwijderd.

Ook is bij de aardbevingen eene jaarlijksche periodiciteit op te merken. Mallet vond, dat tusschen de jaren 800 en 1842 het grootst aantal aardbevingen in de maand Januari, het kleinst aantal in Juni plaats had. Nu bevindt zich echter de zon in Januari het dichtst bij de aarde; in Juni is zij het meest daarvan verwijderd. Ook hier blijkt

dus uit een groot aantal waarnemingen, dat de afstand der zon, evenals die der maan, invloed heeft op de menigvuldigheid der aardbevingen, en het valt niet meer te betwijfelen, dat deze hemellichamen het verschijnsel op merkbare wijze bevorderen.

Men gaat echter waarschijnlijk te ver, als men het verschijnsel uitsluitend aan werkelijke ebbe en vloed in de aarde toeschrijft. Volgens Falb zouden aardbevingen ook plaats hebben, als de bedoelde invloed van zon en maan niet bestond, maar zij zouden dan gelijkmatiger over de verschillende jaargetijden verdeeld zijn. De eigenlijke oorzaak van het verschijnsel zou, volgens genoemden geleerde, zijn gelegen in de afkoeling der vurig vloeibare kern en de drukking van de door de afkoeling zich samentrekkende schors, waardoor heete massa's in de laatste naar boven worden gedrongen. De invloed van zon en maan zou dan hierin bestaan, dat de menigvuldigheid der aardbevingen door de aantrekkende werking van die hemellichamen op sommige tijden des jaars toeneemt. De verschijnselen, waargenomen bij de jongste aardbevingen te Agram, schijnen de theorie van Perrey en Falb weder nader te hebben bevestigd. Ook dezen hadden plaats ten tijde van Volle maan, en kort daarna werden ook op verschillende andere plaatsen stooten opgemerkt. Ook nog onlangs, in de laatste dagen van Januari j.l., heeft men te Bern aardschokken gevoeld bij Nieuwe maan, die zich in Februari nog een paar malen hebben herhaald.

Nadere bevestiging vindt deze theorie nog in het feit, dat op de plaatsen der aardoppervlakte, waar die aantrekking van zon en maan het meest onmiddellijk werkt, dat is dus in de heete luchtstreek, de aardbevingen zich het meest vertoonen, terwijl zoowel de hevigheid als de menigvuldigheid afnemen, naarmate men de polen nadert. Het bestaan van eene inwendig vloeibare kern wordt dus door deze feiten, welke verklaring ook de ware zij, in elk geval zeer waarschijnlijk.

De vulkanen en de aard hunner werking vormen een voornaam steunpunt voor de theorie eener inwendig vloeibare aarde. Toch zijn in den nieuweren tijd meermalen hypothesen opgesteld, die de vulkanische werking door andere oorzaken, onafhankelijk van eene gloeiend vloeibare kern, trachten te verklaren.

Terwijl men meestal de vulkanische werking beschouwt als de reactie van den vloeibaren inhoud der aarde tegen de vaste schors, verwerpen tegenwoordig sommige natuurkundigen deze meening en nemen aan, dat de aarde, ook inwendig, volkomen vast is. Zij beschouwen de vulkanen slechts als plaatselijke verschijnselen, als verbindingskanalen tusschen de oppervlakte en afzonderlijke plaatselijke vuurkolken of vulkanische haarden, die zich op eene groote diepte onder de oppervlakte zouden bevinden en waaruit door waterdamp van groote spanning de lavamassa's naar boven zouden gevoerd worden. De oorzaak van het ontstaan dezer vuurhaarden en van het smelten der gesteenten wordt door de voorstanders van deze theorie gezocht in de onderaardsche

scheikundige processen, waardoor groote hoeveelheden warmte worden ontwikkeld. De eigenlijke aanleiding tot de vulkanische uitbarstingen wordt door hen toegeschreven aan de toetreding van water tot de gloeiende gesteenten in de vuurhaarden en de vorming van groote hoeveelheden waterdamp. Anderen nog beschouwen insgelijks de vulkanische werking als het gevolg van eene plaatselijke warmteontwikkeling, maar nemen als oorzaak van deze laatste eene meer mechanische werking aan, die eveneens haar ontstaan vindt in de oplossende werking van het zeewater, waardoor aardlagen instorten, wier beweging in warmte wordt omgezet. Ten voordeele van deze theorieën zou ook de omstandigheid pleiten, dat de meeste vulkanen òf op eilanden, òf dicht bij de kusten zijn gelegen, waardoor eene medewerking van het zeewater zeer waarschijnlijk wordt.

Afgezien van de moeilijkheid, om de verbazend hooge temperatuur der gesmolten lava door dergelijke processen te verklaren, om redenen, die wij hier niet nader kunnen ontvouwen, moeten wij in aanmerking nemen, dat de vulkanische verschijnselen tot de meest algemeene op aarde behooren en ongetwijfeld aan eene algemeene oorzaak moeten worden toegeschreven. Evenals bij de aardbevingen is ook bij de vulkanen de aard van den bodem zonder invloed op de hevigheid of menigvuldigheid der uitbarstingen. Men vindt vulkanen in landen, die in de meest verschillende deelen der aarde gelegen zijn, en hunne werking strekt zich ook over groote uitgestrektheden gelijktijdig uit, zoodat de oorzaak zeer waarschijnlijk niet in de oppervlakkige lagen, maar in de diepte moet gezocht worden en afhankelijk is van eene algemeene oorzaak: de gloeiende kern.

Nadere bevestiging vindt deze theorie in de uitkomsten, die de temperatuursbepalingen in het binnenste der aarde hebben opgeleverd.

Men heeft waargenomen, dat de invloed van de warmte der zonnestralen slechts in de bovenste lagen der aardkorst bemerkbaar is. Op eene diepte van 20 tot 25 meter onder de oppervlakte houdt die invloed reeds geheel op, hetgeen hieruit blijkt, dat op die diepte, op verschillende tijden van het jaar en van den dag, eene constante temperatuur heerscht. Wij maken van deze omstandigheid dan ook gebruik, door in onze diepe kelders - waar de temperatuur, al is zij ook niet volkomen constant, toch zeer weinig afwisselt - gedurende de zomermaanden levensmiddelen en dranken af te koelen en gedurende den winter voor bevriezen te beschutten. In het observatorium te Parijs heeft men kelders, die eene diepte bereiken van 29 meter en waar thermometers geplaatst zijn, die jaren achtereen de constante temperatuur van 11,7° C. aanwijzen. In de bovenste lagen van de aarde wisselt daarentegen de temperatuur van den bodem onophoudelijk af; zij is daar afhankelijk van de zonnewarmte.

Wanneer men nu beneden de grens, tot waar die invloed zich doet gevoelen, tot grootere diepten afdaalt, komt men, ten opzichte van

de temperatuur, tot uitkomsten, die het zeer waarschijnlijk maken, dat eene onderaardsche warmtebron aanwezig is. Men heeft n.l. gevonden, dat de temperatuur van den bodem met de diepte voortdurend toeneemt. Dit feit is vooral afgeleid uit de temperatuursverschijnselen der warme bronnen en diepe mijnen. De natuurlijke warme bronnen vertoonen dikwijls eene vrij hooge temperatuur; sommigen, zooals de Geysirs op IJsland en Nieuw-Zeeland, voeren zelfs kokend water naar de oppervlakte, en de bewoners dier landen maken daarvan gebruik, om hun voedsel te koken, hun linnen te wasschen en hunne huizen te verwarmen. Het is echter onmogelijk, om bij deze natuurlijke bronnen met juistheid de plaats in de diepte te bepalen, vanwaar het water afkomstig is, en daardoor de mate van toename in temperatuur te berekenen. Dit kan slechts geschieden bij kunstmatig geboorde bronnen of putten, waar men nauwkeurig de diepte kent, tot waar men heeft geboord, en de temperatuursveranderingen in de diepte op juiste wijze kan bepalen.

Deze bepalingen leverden de uitkomst op, dat voor eene toename in diepte van ongeveer 33 meter de temperatuur van den bodem met 1°C. stijgt. Dit is echter slechts een gemiddeld cijfer, daar verschillende bepalingen niet altijd nauwkeurig dezelfde uitkomsten opleverden; iets, dat ons niet kan verwonderen, daar plaatselijke omstandigheden in den bodem noodzakelijk eenigen invloed op den temperatuurstoestand zullen hebben.

De uitkomsten, die bij de natuurlijke en kunstmatige bronnen werden verkregen, heeft men bevestigd gevonden door bepalingen in mijnen, die op vele plaatsen eene diepte van 1000 meter bereiken en waar men deze proeven met grootere nauwkeurigheid kan verrichten, daar de thermometers direct in het gesteente zelf kunnen geplaatst worden. Deze bepalingen, op verschillende plaatsen en in grooten getale verricht - (Reich in Freiberg deed er in 18 maanden bijna 13000) - hebben bewezen, dat de met de diepte toenemende temperatuur een feit is, dat als een algemeen verschijnsel op aarde moet worden beschouwd.

In den jongsten tijd echter heeft een Berlijnsch geleerde, Mohr, uitkomsten bekend gemaakt van temperatuurswaarnemingen in den boorput van Speremberg, die niet volkomen zijn overeen te brengen met de theorie van eene centrale vuurkern in de aarde. Mohr merkt op, dat, indien de kern van de aarde werkelijk nog in gloeienden toestand verkeert, de afstand, dien men zal moeten doorloopen, om eene zekere toename van temperatuur te verkrijgen, des te kleiner moet worden, hoe meer men het middelpunt nadert, of, wat hetzelfde is, dat de temperatuur bij elke daling van 33 meter des te meer zal toenemen, naarmate men op grootere diepte komt. De bepalingen, die men bij de boringen te Speremberg deed, beantwoordden echter niet aan deze verwachting. Integendeel verminderde met de diepte de toename, voor 33 meter diepte ongeveer met 1/16° C. Mohr leidt

daaruit de gevolgtrekking af, dat op eene zekere diepte de temperatuurstoename eindelijk geheel zou ophouden, en meent dus, dat de oorzaak daarvan niet in de kern, maar in de bovenste aardlagen moet gezocht worden. Hij is daarbij geheel in overeenstemming met de door hem en anderen opgestelde, reeds boven besproken theorieën, die de vulkanische werking en het smelten der lava niet toeschrijven aan de hoogere temperatuur van de aardkern, maar als het uitvloeisel beschouwen van hetzij scheikundige, hetzij mechanische werking in de aarde.

Wij moeten echter in aanmerking nemen, dat eene enkele waarneming te Speremberg nog zeer weinig bewijst, zoolang zij niet wordt bevestigd door een groot aantal uitkomsten in denzelfden zin en verkregen op verschillende plaatsen der aarde. Bovendien moet men nauwkeurig alle omstandigheden in het oog houden, die op de temperatuur van invloed kunnen zijn. Het water, dat van de oppervlakte der aarde naar de diepere aardlagen doordringt, heeft eene lagere temperatuur dan die, welke in deze lagen heerscht, en kan dus den warmtegraad daarvan wijzigen. Eveneens kan dit plaats hebben door oplossende en scheikundige werking van het water op de bestanddeelen van den bodem. Dergelijke omstandigheden kunnen te Speremberg aanwezig zijn geweest en invloed hebben uitgeoefend op de verkregen uitkomsten.

Tegenover deze uitkomsten staat ook het feit, dat tot nog toe alle boringen eene toename in temperatuur hebben doen kennen. Zij wordt zelfs waargenomen in de poolstreken; want b.v. in Jakoetsk, waar de bodem het geheele jaar door tot op eene diepte van 200 meter bevroren blijft, neemt toch de temperatuur over eene diepte van 130 meter van - 17°C. tot - 3°C. toe.

Beschouwen wij nu deze uitkomsten in verband met de vulkanische verschijnselen, hunne algemeene verspreiding, den aard der vulkanische gesteenten, en met de boven ontwikkelde hypothese van Kant-Laplace, dan wordt het bestaan van eene inwendig gloeiende kern der aarde zeer waarschijnlijk. De vulkanische werking moet dan worden toegeschreven aan het opdringen van de vloeibare kern in de kanalen, die naar de kraters voeren, hetgeen door verschillende oorzaken kan teweeggebracht worden. Dat de vulkanen dikwijls in de nabijheid van de zee voorkomen, is ook door deze theorie zeer goed te verklaren; de gloeiende massa, uit het inwendige der aarde naar boven geperst, zal op haar weg met het zeewater in aanraking komen, waardoor verbazende hoeveelheden waterdamp van sterke spanning ontstaan, die de eigenlijke uitbarsting zullen teweegbrengen of, in elk geval, zeer bevorderen. De ligging der vulkanen in reeksen, een zoo algemeen voorkomend verschijnsel, wordt waarschijnlijk hierdoor veroorzaakt, dat zij gevormd zijn op lange spleten in de vaste aardkorst; en dat deze reeksen vooral zijn gelegen op eilanden of in kustgebergten, vindt wellicht hierin verklaring, dat, bij de opheffing der vastlanden, dergelijke spleten het gemakkelijkst langs de kustlijnen moesten ontstaan.

Nemen wij dus het bestaan van eene vloeibare kern in de aarde aan, dan doet zich ook de vraag aan ons voor: hoe groot is tegenwoordig de dikte der vaste aardschors? Wij kunnen deze vraag niet nauwkeurig beantwoorden, maar toch wel uit sommige verschijnselen bij benadering de dikte der aardkorst opmaken. Zij werd door verschillende geleerden geschat, en de opgaven zijn zeer verschillend, n.l. meestal tusschen 5 en 15 geographische mijlen.

Men berekent de dikte der aardkorst gewoonlijk uit de gegevens, die bij de temperatuurbepalingen zijn verkregen. Wanneer, zooals gewoonlijk wordt aangenomen, voor 33 meter toename in diepte de temperatuur met 1°C. stijgt en dat regelmatig naar beneden voortgaat, dan zou op eene diepte van 3300 meter de temperatuur van 100°C. zijn bereikt, en zouden dus ongeveer vandaar de warme bronnen, welke die temperatuur bezitten, haren oorsprong nemen. Evenzoo zullen de gesmolten gesteenten en de lava's afkomstig zijn van eene zoo groote diepte, dat daar de temperatuur hoog genoeg is, om de genoemde gesteenten te doen smelten. Nu bedraagt het smeltpunt van de minst smeltbare gesteenten, zooals basalt en lava, zeker niet minder dan 2000°C. Veronderstelt men, dat de temperatuurstoename volkomen gelijkmatig geschiedt, dan zou eene temperatuur van 2000°C. bereikt zijn op eene diepte van 66000 meter of bijna 10 geographische mijlen. Dit zou dus ook de dikte moeten zijn van de vaste aardschors, want beneden die grens zouden alle gesteenten gesmolten zijn.

De temperatuur neemt echter niet volkomen regelmatig en niet overal in dezelfde verhouding toe. Bovendien is het zeer waarschijnlijk, dat het smeltpunt van de meeste stoffen bij eene zoo sterke drukking, als de bovenliggende aardlagen moeten uitoefenen, veel hooger is; dat dus op eene diepte van 10 mijlen nog niet alle gesteenten vloeibaar zijn, en de dikte van de vaste aardschors dus nog veel grooter is. Sommigen meenen zelfs, dat de oorsprong der vloeibare lava op eene nog veel grootere diepte, n.l. 40 à 50 mijlen onder de oppervlakte, moet gezocht worden.

Hopkins, een Engelsch astronoom, ging nog verder en stelde de dikte der vaste schors op ongeveer 200 geographische mijlen. Hij leidde deze uitkomst af uit eenige bekende astronomische verschijnselen, vooral uit de mutatie der aardas en de praecessie der nachteveningspunten. Deze verschijnselen moeten zich, volgens Hopkins, verschillend voordoen, naarmate de aarde geheel vast of geheel vloeibaar is, of inwendig vloeibaar en omgeven door eene vaste schors, en, in het laatste geval, moeten die verschijnselen weer afhankelijk zijn van de dikte der schors. Zijne berekeningen nu leerden hem, dat de genoemde verschijnselen alleen dan zich zoo kunnen voordoen, als nu het geval is, wanneer de aarde inwendig vloeibaar is; maar dat de dikte der schors niet minder kan bedragen dan ¼ à □ van den straal der aarde, d.i. 172 à 215 geographische mijlen.

Hierbij is echter Hopkins uitgegaan van de onderstelling, dat de aarde tot in het middelpunt toe vloeibaar is, en dat is volstrekt niet waarschijnlijk.

Reeds hebben wij opgemerkt, dat in het binnenste der aarde eene geweldige drukking door de bovenliggende lagen wordt uitgeoefend. Het is zeer waarschijnlijk, dat onder eene zoo verbazende drukking de stoffen in het inwendige der aarde niet meer vloeibaar kunnen blijven, omdat zij daar verkeeren onder geheel andere omstandigheden dan die, waaronder wij de verschijnselen aan de oppervlakte waarnemen. Wanneer wij nu daar zien, dat door zeer hooge drukking alle gassen vloeibaar worden en koolzuurgas, misschien zelfs ook waterstofgas, in vasten toestand overgaat; wanneer wij verder bedenken, dat in het centrum der aarde eene drukking heerscht, die het gemiddelde soortelijk gewicht van de aardmassa doet stijgen van 1,6 tot 5,5, dan schijnt de meening, die vele natuurkundigen zijn toegedaan, niet ongegrond, dat om het middelpunt der aarde eene vaste kern zich moet bevinden. Waarschijnlijk bestaat dus de aarde uit drie verschillende lagen: eene vaste kern in het centrale gedeelte, daaromheen eene gloeiend vloeibare schaal, en om deze de vaste korst.

Wij willen nu nog ten slotte eenige beschouwingen mededeelen, welke vele geologen en astronomen zich gevormd hebben omtrent de toekomst onzer planeet, en onderzoeken, welk antwoord zij trachten te geven op de volgende vragen: gaat de afkoeling der aarde ook tegenwoordig nog voort, en, zoo ja, in welke mate, en wat zal het eindresultaat van die afkoeling zijn?

Eene volledige beantwoording is ook voor deze vragen wederom onmogelijk; maar toch kan men, uit sommige verschijnselen, eenige gegevens afleiden, die een antwoord opleveren, dat althans op eenige waarschijnlijkheid kan aanspraak maken.

De afkoeling van de aarde door uitstraling van warmte in de wereldruimte kunnen wij tegenwoordig volkomen verwaarloozen, daar zij wordt opgewogen door de warmte, die de zon ons toezendt. De zonnewarmte dringt echter, zooals reeds werd opgemerkt, slechts tot eene betrekkelijk zeer geringe diepte in de aarde door, en, daar het inwendige der aarde door vulkanische uitbarstingen, warme bronnen, enz. voortdurend eene zekere hoeveelheid warmte verliest, die niet wordt aangevuld, ondergaat dus inderdaad nog tegenwoordig de aarde, zij het dan ook zeer langzaam, eene zekere afkoeling. Deze is echter zóó gering, dat wij haar onmogelijk kunnen bemerken en zelfs met onze gevoeligste toestellen niet kunnen bepalen. Slechts heeft men eenigermate, en wel langs zeer vernuftigen weg, kunnen berekenen, hoeveel tijd er hoogstens noodig zal zijn voor de volkomene afkoeling van het inwendige der aarde.

Wanneer men onderzoekt, hoe het sedert vele eeuwen gesteld is met de lengte van den dag, d.i. met den tijd, dien de aarde noodig

heeft, om zich eenmaal om hare as te wentelen, dan blijkt, dat die slechts zeer weinig is veranderd. Wij weten, dat, sedert de sterrekundige bepalingen van Hipparchus, die 200 jaren vóór onze jaartelling leefde, de lengte van den dag niet meer dan 1/100 seconde veranderd is. De afkoeling der aarde zou verkorting van hare middellijn, en deze weer toename der omwentelingssnelheid ten gevolge hebben gehad, zoodat de lengte van den dag door de afkoeling zou moeten verminderd zijn. Men heeft verder berekend, dat voor eene afname van 1/100 seconde van de lengte van den dag slechts eene verlaging van temperatuur van 1/170°C. zou noodig geweest zijn. De temperatuur der aarde zou dus in 2000 jaren niet meer dan 1/170°C. zijn gedaald. De gemiddelde temperatuur van de geheele aarde is niet met zekerheid na te gaan, maar, neemt men den gloeiend vloeibaren toestand van het inwendige gedeelte in aanmerking, dan bedraagt zij zeker niet minder dan 500°C. Voor eene afkoeling tot op de gewone temperatuur zou dus een tijdsverloop noodig zijn van 170 × 500 × 2000, d.i. 170 millioenen jaren, waarbij echter nog niet eens rekening gehouden is met de warmte, die van de zon tot ons komt, zoodat het berekende getal nog slechts een minimum voorstelt.

Hoe verbazend groot dit tijdsverloop echter ook zij, eenmaal zal toch de tijd komen, dat de aarde tot in het middelpunt toe volkomen vast is geworden en zij geen eigen warmtebron meer bezit. Men zal wellicht meenen, dat dit een treurige toestand zal zijn en het organisch leven dan niet langer op aarde zal kunnen bestaan. Toch zullen de gevolgen van de volkomene stolling der aarde voor hare bewoners niet zoo noodlottig zijn. Wel zal elke vulkanische werking daarmede ophouden, maar aan de oppervlakte der aarde zal overigens van die verandering weinig te bespeuren zijn. De warmte van het inwendige der aarde is reeds tegenwoordig zonder invloed op de temperatuur der oppervlakte; deze is slechts van de zonnewarmte afhankelijk en de afkoeling der aarde zal dus nooit verder gaan dan tot de temperatuur, die zij ten gevolge der zonnewarmte aanneemt.

Het organisch leven zal dus niet worden uitgedoofd ten gevolge van de afkoeling der aarde, daar het reeds nu geheel alleen van de zonnewarmte afhankelijk is, en dus eerst vernietigd zal worden, als de zon ons geen licht en warmte, die noodzakelijke levensbehoeften, meer toezendt. Eenmaal zal waarschijnlijk die toestand aanbreken, ons zonnestelsel in nachtelijk duister zijn gehuld en daarmede het organisch leven op de aarde eindigen. Het tijdsverloop echter, voor die veranderingen in ons planetenstelsel vereischt, is zoo onmetelijk groot, dat wij het niet in getallen kunnen uitdrukken en er ons met geene mogelijkheid eenig denkbeeld van kunnen vormen.

Zutfen.

Dr. A.J.C. SNIJDERS.

De Sahara-spoorweg.

De laatste bergvesting, die men in de provincie Algiers op den zuidelijken Atlasrand aantreft, is Boghar. Niet ten onrechte wordt zij door de Franschen met den bijnaam van le balcon du désert bestempeld. Op den meer dan 5000 voet hoogen bergtop verheft zich het fort, en daarnaast ligt het kleine stadje, dat slechts uit eene enkele straat en twee of drie pleinen bestaat, door een met schietgaten voorzienen muur omringd.

De Cheliff, eene der grootste rivieren van Algerië, die de provincie Oran over hare geheele breedte van het Oosten naar het Westen doorsnijdt, ontspringt op de bergen der Mokta-Cheraba, eenige mijlen oostwaarts van Boghar. Nabij deze plaats is zij niet meer dan eene beek, die door een diep en rotsachtig ravijn stroomt, 'twelk in den zomer meestal weinig water bevat. Gedurende drie vierden van het jaar is de rivier hier doorwaadbaar. In den regentijd daarentegen is de toevloed van water door de plotselinge en hevige slagregens zoo groot, dat deze beek soms binnen eenige uren het geheele ravijn vult en in eene veertig tot zestig meter breede rivier herschapen wordt. Bruisend en schuimend baant het water zich met geweld een weg tusschen de kalkachtige wanden, terwijl het door de roode aarde, die in groote hoeveelheid van de omliggende bergen medegevoerd wordt, allengs eene donkerbruine, modderachtige kleur aanneemt.

Tegenover Boghar ligt, insgelijks op den top van een berg, Boghari, het middelpunt van den handel tusschen Noord- en Zuid-Algerië. Door den nauwelijks 500 meter breeden bergpas stroomt de Cheliff, waarover eene houten brug geslagen is. Langs de helling van den berg, waarop Boghar ligt, voert een goed onderhouden rijweg, zigzagsgewijze aangelegd, naar de rivier. Een aantal voetpaden dalen echter rechtstreeks van de stad en het fort naar de vlakte af; zij zijn slechts bruikbaar voor inlanders en voor paarden en muilezels, die in dit land aan 't bestijgen der moeielijkste hellingen gewoon zijn. Dikwerf ziet men een eskadron cavalerie of een honderdtal muildieren, tot den trein behoorende, langs een dezer steile paden naar boven klimmen of in de vlakte afdalen, 'tgeen een zonderling gezicht oplevert, daar de manschappen opgezeten blijven en zich op de glibberige helling aan hunne dieren toevertrouwen, die voet voor voet het terrein verkennen.

Het klimaat te Boghar is zeer afwisselend, doch niet ongezond, mits de Europeaan de noodige voorzorgen in acht neemt. Het minst gunstige jaargetijde is het begin van den zomer, de maanden Mei en Juni, wanneer de Zuidenwind de uitgestrekte vlakten tot Djelfa en Laghouat

opdroogt en de dampen, die uit den nog vochtigen bodem opstijgen, over deze streken medevoert.

In het heete jaargetijde, van Juni tot October, is de hitte er dikwerf ondragelijk. Bloemen, planten en de weinige vruchtboomen, die hier geteeld worden, bezwijken dan niet zelden uit gebrek aan water. Als in zulk een zomer geene enkele onweersbui boven de bergen der Mokta-Cheraba losbreekt, is de oogst doorgaans verloren en worden kolonisten en inlanders met gebrek bedreigd. De maanden Juni, Juli, Augustus en September zijn dan ook het meest gevreesd, niet alleen uit hoofde van de gloeiende hitte, den Sirocco en de sprinkhanen, maar ook omdat zij voor de kolonisten en het vrij sterke garnizoen van Boghar eene ballingschap van vier maanden medebrengen. Geene doortrekkende troepen meer, geene reizigers, geene karavanen, niets dan de zwervende Arabische stammen uit den omtrek, die hunne kudden zoolang mogelijk het verdorde gras aan den voet der bergen doen grazen.

Toch heeft deze kleine en eenzaam gelegen vesting, die op de grenzen van Algiers en Oran als een schildwacht de bergpassen naar Medeah en den toegang tot de halfavlakten bewaakt, soms een vroolijker aanzien. Als de eerste voorjaarsregens gevallen zijn, schenkt de natuur ook hier eene vergoeding voor de vele ontberingen, die zij den inwoners van Boghar oplegt. Tusschen het welig opschietende en frissche gras buigt de halfa, welke dan hare grootste lengte, circa 1½ meter, bereikt heeft, hare stengels, terwijl duizenden bloemen uit het groene tapijt te voorschijn treden. Werpt men dan van de wallen der vesting een blik over de huizen en tuinen, die tegen de zuidelijke helling van den berg liggen, en verder over de onafzienbare vlakte, anders zoo dor en eentonig, dan zou men wanen, een gedeelte der Betuwe te overzien. Talrijke kudden worden door hare eigenaars hierheen gedreven; zelfs tot uit de woestijn komen zij opdagen. Mozabieten, Chamba's, Larba's en andere zwervende stammen leggen meer dan 4 en 500 kilometer af, om hunne uitgehongerde dieren versch voedsel te verschaffen. Wel is zulk eene reis, waarvoor zij meer dan twee maanden noodig hebben, voor hen de moeite waard, want het vee heeft, als de zomer invalt, veel in waarde gewonnen, en de handel daarin is dan te Boghar aanzienlijk.

De halfavlakten strekken zich over geheel Algerië zuidelijk van den Atlas uit. Zij worden ten noorden begrensd door eene kromme lijn, die van Boghar westelijk naar Tiaret en Maskara in Oran en vandaar naar Sidi-bel-Abbes en Sebda naar de grenzen van Marocco loopt. Oostelijk gaat deze lijn van Boghar naar Batna in Constantine en vervolgens naar Tebessa op de grenzen van Tunis. Tusschen El-Kantra, eene kleine oase zuidelijk van Batna, en Tebessa neemt de halfa gaandeweg in afmeting en uitgestrektheid af, omdat de bodem hier spoedig sporen van rots en kalksteen vertoont.

De zuidelijke grens der halfavlakten is moeielijker aan te geven.

De plant vertoont zich in sommige streken tot ver in de woestijn. Gemiddeld kan men de parallel van 33 N.B. als grens voor haren groei aannemen. Zuidelijk van de provincie Algiers verdwijnt zij op drie of vier dagmarschen in de richting der Mezab, maar men vindt haar weder aan gene zijde der uitgestrekte, rotsachtige vlakten, die tot het gebied der Chambas van Metlili behooren. Tusschen laatstgenoemde oase, de putten van Hassi-Zirara, Golea en Ain-Salah, de laatste oase in den Touat, is zij even talrijk en groot van stuk als zuidelijk van den Atlas.

De halfa is eene eenjarige plant, die tot het geslacht der rietsoorten behoort. Hare stengels zijn week en dun; inwendig hebben zij een wit en kleverig vocht, dat veel hars bevat. Vandaar, dat zij zelfs bij sterken regen nog brandt, een voordeel, 'twelk vooral voor den zwervenden Arabier van veel gewicht is, daar hij in deze streken voor verwarming en het bereiden van zijn voedsel dikwerf geen hout kan krijgen. In het noordelijk gedeelte der Algerijnsche Sahara treft men uitgestrekte vlakten aan, waarop geene enkele andere plant of eenig gewas groeit. Dikwerf waren wij hier genoodzaakt, er gebruik van te maken, om het middagmaal te bereiden. In dat geval waren twee man nauwelijks voldoende, om het vuur te onderhouden, daar de halfa zeer snel brandt. Van nog meer nut is zij als paardenvoedsel, want bij gebrek aan haver of gerst kan het Arabische paard er geruimen tijd van bestaan. Het eet de halfa gaarne, ofschoon het slechts uit het harde gedeelte van den stengel het sap zuigt. Hoewel deze plant op den duur geenszins de plaats van haver of gerst kan innemen, beschouwt de Arabier haar als eene gave des Hemels, waarvan hij zooveel mogelijk partij ten voordeele van zijne beurs mag trekken; daarom geeft hij zijne paarden niet meer dan een half kilogram gerst per dag en vult het ontbrekende met halfa aan. Dit is de hoofdoorzaak, waarom de paarden der Goum (ongeregelde ruiterij) er meestal zoo erbarmelijk mager uitzien, hoewel zij overigens gezond en ijzersterk van gestel zijn.

De halfastruiken hebben van 0.5 tot 1 M. middellijn. Doorgaans groeien zij zoo dicht bij elkander, dat het geheel slechts één tapijt schijnt uit te maken; soms worden zij door andere planten of het dorre zand gescheiden. Op dichtbegroeide vlakten is het dikwerf zeer moeielijk, zich een doortocht te banen; meestal zijn ruiters of voetgangers genoodzaakt, het spoor te volgen der Arabieren. Van Boghar tot Djelfa loopt dit spoor westelijk van den grooten weg. De laatste is echter zelf niet veel meer dan een aantal wagensporen, die langs de caravanserails voeren.

De verbinding van Noord-Algerië met den Touat heeft langs dezen weg plaats. Van Blidah (aan den spoorweg van Algiers naar Oran) voert een goed onderhouden mac-adamweg dwars door de bergpassen der Chiffa naar Medeah en verder over den top van den Djebel-Hacen

(1446 M.) langs het dorp Berouiguia naar Boghar. Honderdtachtig kilometer zuidelijk van deze vesting ligt in de halfavlakten het stadje Djelfa.

Nu is men in 1869 begonnen, tusschen dit stadje en Boghar aan een grintweg te arbeiden. In 1872 was men echter nog niet verder gevorderd dan tot ongeveer 15 kilometer zuidelijk van Boghar en ongeveer 10 kilometer noordelijk van Djelfa. Tot dezen arbeid werden dwangarbeiders gebezigd, onder toezicht van genie-officieren.

De weg is thans nog lang niet voltooid, en sedert eenige jaren wordt er niet hard meer aan gewerkt, nu de Regeering weder een plan heeft opgevat, van welks verwezenlijking vele Franschen zich in de toekomst schoone resultaten beloven, n.l. den bouw van een spoorweg naar Laghouat, die later dwars door de Sahara tot Timboktoe zal voortgezet worden.

Sedert 1875, maar vooral in de beide laatste jaren, toont ook de Fransche regeering groote belangstelling voor dit ontwerp.

Wanneer men eene kaart van Algerië voor zich neemt, zal men zien, dat de hoofdstad met Medeah, Boghar, Djelfa en Laghouat, den uitersten post op de grenzen der woestijn, ongeveer onder dezelfde meridiaan ligt. Op 250 kilometer zuidelijk van laatstgenoemde plaats liggen de oasen der Mezab. Vanhier naar El-Golea bedraagt de afstand ruim het dubbel ± 460 kilom., en evenveel voor den afstand El-Golea - Ain-Salah, totaal van Algiers gerekend ± 1100 kilom.

Van Ain-Salah voert de kortste weg naar Timboktoe over twee oasen der Sahara, Bir-Quellen en Hassi-Moussa genaamd. Deze weg wordt thans nog door de uit Marokko komende karavanen gevolgd. De geheele afstand van Algiers tot Timboktoe bedraagt dus ruim 2200 kilometer, terwijl Ain-Salah ongeveer halverwege ligt.

Reeds eenige jaren geleden heeft de Fransche regeering het terrein tusschen Boghar en Laghouat doen opnemen. In 1876 verklaarden twee Fransche ingenieurs, die van een tocht naar de Mezab terugkeerden, dat eene spoorwegverbinding tusschen deze oasen en Algerië zeer goed mogelijk was. Dat is ook de meening van den Franschen reiziger Paul Soleillet van Nîmes, en meer bepaald voor het gedeelte der Sahara tusschen Golea en Ain-Salah. Sedert eenigen tijd echter treden twee ontwerpen meer bepaald op den voorgrond, n.l. die van de ingenieurs Duponchel en Beau de Rochas. Hierover later meer uitvoerig.

Aan Soleillet komt de eer toe, het eerst nauwkeurige opgaven omtrent de woestijn tusschen Golea en Ain-Salah te hebben verstrekt. Wel heeft de Fransche reiziger Duveyrier in Sept. 1859 eerstgenoemde oase bezocht, doch hij werd hier door de vijandig gezinde bewoners gedwongen, de terugreize naar het noorden aan te nemen. In 1864 bereikte Dr. Rohlfs Ain-Salah van uit Tidikelt, doch hij keerde over Rdamês en Tripoli naar Europa terug en heeft dus even min het gedeelte tusschen Golea en Ain-Salah leeren kennen.

In eene vergadering van het Aardrijkskundig genootschap te Amsterdam gaf Soleillet den 19den Januari 1877 eene beschrijving van de geographische gesteldheid, het klimaat, den plantengroei en de voortbrengselen van dit gedeelte der Sahara. Daarna behandelde hij het bovengenoemde spoorwegplan, waarvan de uitvoering volgens hem slechts eene vraag van tijd was. Niet alleen Frankrijk, maar de geheele wereld, zeide hij, heeft bij dit werk belang, want behalve dat hierdoor een geregeld verkeer met rijke en sterk bevolkte gewesten zal ontstaan, lijdt het geen twijfel, of een groot gedeelte der Sahara zal langzamerhand in één oase worden herschapen, want noch het klimaat, noch de bodem zijn daarvoor beletselen. Ook voor de onderdrukking van den slavenhandel zou een spoorweg heilzaam werken, terwijl eindelijk, wanneer eenmaal St. Louis en de Senegal met Timboktoe en den Niger verbonden werden, de kortste weg tusschen Afrika, de Zuid-Europeesche Staten en Zuid-Amerika tot stand gebracht zoude zijn.

Daarom, zoo besloot Soleillet, moet niet Frankrijk, dat thans reeds meer ondernomen heeft, dan waarop het toezicht kan houden, dezen spoorweg doen uitvoeren, maar eene internationale vereeniging, zooals die van het Suez-kanaal. En hij twijfelde niet, of de uitkomsten van het grootsche werk zouden gunstig zijn.

Er is op deze beschouwing wel wat af te dingen. Indien niet Frankrijk, 'tzij alleen, 'tzij met medewerking van andere mogendheden, het initiatief tot het leggen van zulk een spoorweg neemt, zouden er dan wel veel kapitalisten in Europa gevonden worden, die de risico op zich zullen willen nemen? Is een beroep op het Suez-kanaal hier wel gewettigd? Dit toch bracht eene veel kortere en gemakkelijkere verbinding tusschen twee werelddeelen tot stand, en meer bepaaldelijk tusschen volken en rijken, die sinds eeuwen handel dreven of in 't bezit van rijke koloniën waren. Het liet zich derhalve aanzien, dat de voordeelen van deze onderneming al spoedig algemeen erkend zouden worden en het bijeengebrachte kapitaal in eene niet ver verwijderde toekomst goede rente zou afwerpen.

De vooruitzichten zijn, althans wat dit punt betreft, voor den Sahara-spoorweg veel onzekerder. Daarbij komt, dat de ramingen der aanleg- en exploitatiekosten aanzienlijk uiteenloopen.

Ongetwijfeld is Soleillet's bewering waar, dat men zich tot dusverre over 't algemeen eene overdrevene voorstelling gemaakt heeft van de dor- en onvruchtbaarheid der Sahara. Naarmate in de laatste jaren meer licht omtrent hare geologische en hydrographische gesteldheid verspreid is, mag men te dien opzichte tot gunstiger gevolgtrekkingen komen.

Soleillet verdeelt Noord-Afrika in drie gordels, van het noorden naar het zuiden gaande, n.l:

1°. Het aan de Middellandsche zee grenzende deel, de Tell van Marokko, Tunis, Algerië en Tripoli, het Mogreb der Arabieren, het

Atlantic der Ouden. Dit omvat ook het geheele bergland van den Atlas en den Aures.

2°. De Sahara, in twee deelen te splitsen, als:

a. De gordel, waar nog regen valt, die zich uitstrekt van de zuidelijke uitloopers van het Atlas-gebergte tot aan de grenzen der Algerijnsche Sahara. Hiertoe behooren ook de halfavlakten.

b. De Sahara zuidelijk daarvan tot aan den Niger.

3°. De streek der tropische regens, waartoe de geheele Soudan van Timboktoe tot het Tchad-meer behoort.

Van deze drie gordels is de tweede verreweg de onvruchtbaarste. Minder juist is het echter, zich de Sahara voor te stellen als eene aaneenschakeling van uitgestrekte rots- of zandvlakten. Een groot gedeelte wordt ingenomen door een mageren weidegrond; vandaar de Arabische naam Sahel (weide) Raa (grazen). In dit gedeelte vindt men echter ook weder zandduinen, die evenwel weinig verandering ondergaan, omdat de kern meestal uit kalksteen bestaat. Naarmate men den Soudan nadert, gaan deze duinen over in heuvels en vervolgens in bergketens, die, door de zon der Sahara beschenen, een oogverblindend gezicht opleveren, daar mica, kalk en duizenden salpeterkristallen aan de oppervlakte voorkomen.

Tot het noordelijk gedeelte van dezen gordel behooren nog de meeste halfavlakten, waar eenjarige planten van dezelfde soort voorkomen. Van de hier en daar met sneeuw bedekte toppen van den Atlas stroomt het water naar deze vlakten af, die, daar zij aanvankelijk duizenden voeten boven de oppervlakte der zee gelegen zijn en eene scherpe helling hebben, het zeer snel naar den noordelijken rand der Sahara voeren. Vandaar de uitgestrekte meren of Chotts en de vele bergstroomen, die men in de Algerijnsche Sahara aantreft In diepe, meestal rotsachtige beddingen dringen de laatsten tot ver in de woestijn door. Gedurende tien maanden van het jaar zijn zij droog, en slechts korten tijd, in het voor- en najaar, komt het water snel opzetten, om weer even spoedig in den zandigen bodem te verdwijnen.

Daar men echter op vele plaatsen der Sahara water aantreft, is zulks reeds een voldoend bewijs, dat zij daar althans volstrekt niet zoo onvruchtbaar is, als men wel denkt. Volgens Soleillet, die haar driemaal in verschillende richtingen doorkruist heeft, bevat zij over hare geheele uitgestrektheid van Laghouat tot Timboktoe, van den Atlantischen Oceaan tot den Nijl, een gebied, vijftien maal grooter dan geheel Frankrijk, slechts een betrekkelijk klein gedeelte, dat volkomen aan de beschrijving, die men eertijds van haar gaf, beantwoordt. Hoofdzakelijk treft men dit aan tusschen de parallellen van 32° en 29° N.B. Door twee bergruggen wordt deze streek van de overige Sahara gescheiden, de noordelijke, aan de grenzen der Algerijnsche Sahara, tusschen 35° en 32° N.B., de zuidelijke, de Djebel-Hoggar en Ayr genaamd, op 29° N.B. Van het noorden naar het zuiden gaande, vindt

men hier de uitgestrekte rots- en steenvlakten der Mezab, de zandduinen van Oued-'t Geir, Zirara, Golea en vele anderen, benevens de zeven Hamada's tusschen laatstgenoemde oase en Ain-Salah. In deze woestenij heerscht totaal gebrek aan water, en regen is er bijna onbekend. Drie- of viermaal 's jaars gaat de Sirocco vergezeld van hevige onweersbuien, doch spoedig dampt de gloeiende bodem weder uit. Soms vloeit het water onder het zand weg; vandaar, dat zich in de lagere valleien nog een schrale plantengroei vertoont, waarmede de kudden der zwervende Arabieren zich bij gebrek aan ander voedsel moeten behelpen. De nomaden verlaten deze streken echter gedurende een groot gedeelte van het jaar; zij trekken noordwaarts naar de Algerijnsche Sahara, of zuidwaarts naar de groote oasen, in wier omtrek zij kampeeren. De overigen zwerven steeds in de nabijheid der putten rond. Toch wagen in dezen gordel nog een aantal gewassen den strijd met de woeste natuur. Meerendeels zijn het de kromme en doornachtige struiken van den jujubus-boom, enkele salsola's, aristida's en anderen. Ook de bethoum (Pistacia terebinthus) vertoont zich hier en daar, doch de jeugdige planten, die den dorren bodem en de verzengende hitte trotseeren, ontkomen zelden aan den tand van het magere weidevee.

Waar in het gedeelte der Sahara, buiten de hier genoemde grenzen, slechts eens in het jaar regen valt, is zulks reeds voldoende, zegt Soleillet, om eene vrij weelderige flora en fauna te onderhouden, terwijl de heer Duponchel beweert, dat een aantal gewassen der Australische flora er zeer goed zouden kunnen groeien.

Wat het verblijf in de Sahara betreft, dit is voor den Europeaan minder nadeelig, dan algemeen geloofd wordt, mits hij, vooral met het oog op de snelle temperatuursverandering, de noodige voorzorgen in acht neemt. Tot 27° N.B. is er dikwerf een verschil van 15-30° in één etmaal waar te nemen. Dat is o.a. het geval te Ain-Salah. Tot 30° N.B. heeft men daarbij 's winters meer van de kou dan van de warmte te lijden. Te Oued-Mdagguin, drie dagmarschen zuidelijk van Laghouat, werd de colonne van den Kolonel De Lammerz in Januari 1872 door een sneeuwstorm overvallen en daalde de thermometer 2° onder het vriespunt. Tijdens dezelfde expeditie bezweken in den nacht van den 19^{den} op den 20sten December 1871 twee en twintig kameelen van koude en vond men des morgens een drijver dood in zijne schuilplaats. Ik herinner mij niet, in Nederland ooit zooveel koude te hebben geleden als in dien bewusten nacht

Men heeft wel eens beweerd, dat de oasen der Sahara minder gezond zijn om de vele stilstaande wateren, die men er aantreft. Het is een zonderling verschijnsel, dat, terwijl de beddingen der bergstroomen en riviertjes, die van den zuidelijken Atlas vloeien, uitgedroogd schijnen, het water toch niet ver verwijderd is. Gedurende negen maanden van het jaar bevatten deze beddingen niets dan droog

zand en kiezel. Graaft men echter eenige voeten diep, dan vindt men water, en wel stroomend water, meest door eene laag detritus van de bedding gescheiden. Daar, waar die laag dunner wordt en de bedding daalt, baant het water zich een weg naar boven. Vandaar het zonderling verschijnsel, dat zulke riviertjes op sommige plaatsen helder stroomend water te zien geven, terwijl stroom op- of afwaarts de bedding droog is. Dat is o.a. het geval met de Oued-Mazy, die de oase Laghouat besproeit en meestal boven die plaats geen water bevat.

Nabij Messad, een dorpje onder 34° N.B., op ongeveer 50 kilometer noord-oostwaarts van laatstgenoemde oase gelegen, vloeit een helder riviertje, dat circa een à twee uur beneden het dorp in den zandigen bodem verdwijnt. Gedurende de acht dagen, die wij hier doorbrachten, waren wij er dikwerf getuige van, hoe inwoners en soldaten tot over de knieën door het water gingen, om eene kleine visch te vangen, die uiterlijk veel overeenkomst had met onzen voren en gebakken of gekookt een zeer smakelijk gerecht opleverde. Door de Arabieren werd zij in de zon gedroogd en bij groote hoeveelheden aan dunne palmstokjes gestoken. Ongeveer een half uur beneden het dorp werd de bedding der rivier aanmerkelijk breeder en met hoog struikgewas bezet; allengs nam hier de diepte af en verdween het water langzamerhand in den zandigen bodem.

Soleillet beweert dan ook, dat noordelijk van den Djebel-Hoggar rivieren van aanzienlijke breedte onder den grond gevonden worden.

Evenals op het gebied der hydrographie is ook op dat der geologie veel in de Sahara nog een raadsel. Dikwerf is de meening geuit, dat de geheele woestijn vroeger één groote binnenzee geweest is, welke oostelijk door de golf van Gabes gemeenschap had met de Middellandsche zee en westelijk door een kanaal met den Atlantischen Oceaan. Men vermoedt, dat die zee zelfs nog in historische tijden zou bestaan hebben en in de 5de of 4de eeuw v. C., door verzanding van den mond van het kanaal, langzamerhand in eene woestijn herschapen zoude zijn. Dit kanaal, of liever gezegd deze zeeëngte, ligt ongeveer ter hoogte van Kaap Juby tegenover de Kanarische eilanden. Zij heeft eene breedte van vier KM. en is 60 M. beneden den zeespiegel gelegen. Door eene zandbank van 9-12 M. hoog en circa 300 M. breed wordt zij thans van den Atlantischen oceaan gescheiden. In dat gedeelte der Sahara, zuidelijk van Marokko, 'twelk Souf heet, vindt men uitgestrekte zoutlagen, terwijl er soms ook overblijfselen van visschen en voorwereldlijke zeedieren gevonden zijn.

Het is echter moeilijk aanneembaar, dat de geheele Sahara tot deze binnenzee behoord heeft, tenzij er eene vulkanische werking van den bodem heeft plaats gehad. Want tot 25° N.B. strekken zich de bergvlakten uit, die zuidelijk en oostelijk aan den Djebel Hoggar en den Ayr grenzen en op sommige punten meer dan 1000 voet boven de

zee gelegen zijn. De Djebel Hoggar, het middelpunt der Sahara, ligt meer dan 1200 M. boven den zeespiegel. Dat eertijds in de Sahara binnenzeeën bestaan hebben, is niet twijfelachtig, terwijl het ook zeker is, dat zuidelijk van den Atlas, in de provincie Constantine, de golf van Gabes zeer diep landwaarts indrong. De thans daar aanwezige, uitgestrekte Chotts, Mel-rir, El-Faroun, El-Tejej en anderen liggen geheel of grootendeels beneden den zeespiegel. De diepte wisselt van 30 tot 40 M. af.

In 1875 en 1876 werden zij door den Franschen Kapitein Roudaire nauwkeurig opgenomen en in teekening gebracht, ook die in Tunis. Een voorstel van dien officier, om de bergruggen, waardoor deze Chotts van elkander gescheiden worden, door te graven, vond bij vele ingenieurs hevige tegenkanting. Volgens Kapitein Roudaire zou de zee op deze wijze weder toegang tot de Chotts krijgen en eene binnenzee ontstaan, ongeveer 75 uur lang en 12 uur breed, met eene diepte van 12-40 M.

Twijfel, of deze binnenzee wel aan hare bestemming zou beantwoorden; of zij niet op den langen duur zou verzanden of uitdrogen; of het klimaat en de bodem van Algerië wel genoegzaam voordeel ervan zouden trekken, en eindelijk de groote kosten, aan het werk verbonden (circa 30,000,000 franken), hebben vooralsnog belet, dat aan de plannen van Kapitein Roudaire gevolg gegeven is. Toch is het waarschijnlijk, dat de Fransche regeering er wel eenmaal toe zal overgaan(*).

De aanzienlijke zoutlagen, die zuidelijk van Marokko, tusschen het riviertje Oued-Noun, de Hamada's en de putten van El-Arib, gevonden worden, doen vermoeden, dat ook dit gedeelte der woestijn eenmaal tot het zeegebied heeft behoord, te meer daar de bodem op vele plaatsen beneden den zeespiegel is gelegen. Tot hoever zulk eene zee zich kan uitgestrekt hebben, is moeielijk, zelfs naar gissing, te bepalen, zoolang er geene nauwkeurige waarnemingen in dit gedeelte der woestijn hebben plaats gehad. Waarschijnlijk drong de zee hier zeer diep landwaarts in, daar de uitloopers van het Hoggar-gebergte zich zuidelijk van Ain-Salah eerst onder 25° vertoonen. Dit gebergte, dat nog zeer weinig bekend is, ligt onder den Kreefts-keerkring, eenigszins westelijk van den meridiaan van Constantine. Hier vindt men een vrij weelderigen plantengroei in de valleien, uitgestrekte bosschen langs de hellingen der bergen en overvloed van water in de talrijke bronnen, beken en riviertjes, die in den winter dikwerf de lagere streken overstroomen.

Dat er eertijds water in de westelijke Sahara aanwezig was, wordt afgeleid uit teekeningen, die nog heden aldaar in de rotsen te zien

(*) Uitvoerige détails hierover geeft de studie van Generaal P.G. Booms: *Een maarschalk van het 2de Keizerrijk en eene Fransche kolonie,* overgedrukt uit de bijlagen van het *Tijdschrift voor het Aardrijkskundig genootschap.*

zijn en waarop olifanten en de Zeboe of Indische koe voorkomen. Het bestaan van deze beide diersoorten is onafscheidelijk van water. Die teekeningen, evenals sommige kunstig gewelfde putten en een aantal geplaveide wegen, worden toegeschreven aan de Garamantes, een beschaafd volk, dat ten tijde der Farao's leefde.

Behalve de halfavlakten en de uitgestrekte steenplateau's, die de oasen der Mezab omringen, vindt men tusschen Zuid-Algerië en den Touat nog de zeven Hamada's, meer bepaaldelijk op den weg van El-Golea naar Ain-Salah. Deze Hamada's zijn uitgestrekte rotsvlakten. In tegenstelling van die, zuidelijk van de provincie Algiers, worden zij niet door talrijke rivierbeddingen (oueds) doorsneden. Zij zijn met kleine steenen bezaaid, terwijl ook hier de hooge rotsen en bergketens ontbreken, waarmede de steenvlakten der Mezab bedekt zijn. De Hamada's zijn geheel van plantengroei ontbloot. Geene enkele plant of gewas, geen grasspriet kan er wortel schieten; geen insect, zelfs geen vogel vertoont zich hier, behalve nu en dan enkele gieren. De steenen zijn schitterend en meest zwart. Naar men wil, bestonden hier eertijds uitgestrekte bosschen, die door brand of menschenhanden langzamerhand uitgeroeid zijn, terwijl regen, zon en wind de aarde weggevoerd en zoo de vruchtbare hoogvlakten in kale plateau's herschapen zouden hebben. De diepst mogelijke stilte heerscht er. Overdag worden de gloeiende zonnestralen naar alle zijden teruggekaatst, zoodat de karavanen deze vlakten zoo spoedig mogelijk overtrekken, om in de zandige wadi's of rivierbeddingen uit te rusten. Zelfs het kameel schuwt deze oorden, want ongaarne wordt het door zijn berijder ter zijde gewend en haastig treedt het weder in de rij der karavaan. Luchtspiegeling komt hier dikwerf voor, een gevolg van totale afwezigheid van vocht in den dampkring, waardoor men ook voorwerpen op ongelooflijk verren afstand onderscheiden kan.

Drie groote bezwaren moeten bij het aanleggen van een spoorweg door de Sahara overwonnen worden, n.l. 't gebrek aan water, de zandstuivingen en de vijandige bevolking.

Met geen van drieën hebt gij genoegzaam rekening gehouden, schreef de afgevaardigde en lid der Academie, Delessert, aan den ingenieur Duponchel, toen deze hem zijn plan voor eene lijn van Algiers naar Timboktoe had voorgelegd. Daarbij komt nog het groote verschil in meening van reizigers, die deze streken hebben bezocht. Zoo stonden Soleillet en Louis Say het vorig jaar, in hun verslag aan de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Koophandel, lijnrecht tegenover elkander. Dit alles maakt natuurlijk den lust, om tot zulk een reuzenwerk over te gaan, niet grooter.

Steeds dringt zich echter de vraag op den voorgrond: welke vruchten zal zulk een spoorweg voor Europa opleveren, vooral thans, nu Stanley's ontdekkingstochten er reeds aan deden denken, om van den bevaarbaren Niger van Timboktoe tot aan zijne vereeniging met den

Birnoe gebruik te maken, ten einde vervolgens te water of te land eene verbinding met den Kongo te zoeken.

Vele meeningen zijn reeds geuit omtrent de meerdere of mindere vruchtbaarheid van Zuid-Algerië, de Sahara, den Touat en de landen zuidelijk van Timboktoe en Soudan; daarom is het zeker niet zonder belang, de hoofdproducten te leeren kennen, waarop Duponchel grootendeels de inkomsten van zulk een spoorweg bouwt.

Vooraf echter zij met een enkel woord melding gemaakt van de drie ontwerpen, welke tot dusverre ernstig in aanmerking kwamen, n.l. dat van Duponchel, dat van Beau de Rochas en dat van den Duitschen reiziger Dr. Rohlfs.

Volgens het plan van eerstgenoemde zou een spoorweg Blidah aan de lijn van Algiers naar Oran rechtstreeks met Laghouat moeten verbinden, en wel langs den zoogenaamden weg der caravanserails en Djelfa. Van Laghouat verder over de oasen der Mezab, Berriane, Beni-Isguen en Metlili naar El-Golea, en vanhier naar Ain-Salah in den Touat. Over twee oasen der Sahara, Bir-Quellen en Hassi-Moussa genaamd, zou de weg dan tot Timboktoe verlengd kunnen worden. Deze lijn is de kortste verbinding tusschen Algiers en laatstgenoemde plaats.

Beau de Rochas stelt voor, om den weg van Boghar aan den voet van den Atlas oostwaarts naar Touggourt aan te leggen. Deze oase ligt op ongeveer 33° N.B., zuidelijk van de provincie Constantine, onder den meridiaan van Biskra. Verder van Touggourt naar Oargla, en oostelijk van den Djebel-Hoggar door het land der Touaregs naar Taghajit, eene oase der oostelijke Sahara, onder 20° N.B.

Hier zou de spoorweg zich moeten splitsen, met een tak naar Sakatoe aan den Niger, een anderen naar het Tchad-meer. Eindelijk wil Dr. Rohlfs Tripoli, dat met het Tchad-meer ongeveer onder denzelfden meridiaan ligt, rechtstreeks verbinden, en wel over Moerzoek en de oasen van Seggedem.

Wel waarschijnlijk is het, dat, mocht het werk eenmaal uitgevoerd worden, van deze drie voorgestelde richtingen de eerste, ofschoon eenigszins gewijzigd, gevolgd zal worden. Want behalve dat zij minder bezwaren dan de beide laatsten aanbiedt, is het niet aan te nemen, dat een spoorweg door de Sahara zonder hulp of medewerking der Fransche regeering of van Fransch kapitaal zal tot stand komen, en Frankrijk zal natuurlijk aan eene lijn de voorkeur geven, die zijne kolonie op de kortste wijze met St. Louis en de Senegal, zoowel als met Timboktoe, verbindt. Ernstige bezwaren zijn aan de uitvoering van het plan van Duponchel verbonden, maar de voorsteller beweert, en velen meenen met hem, dat zij niet onoverkomelijk zijn.

Beschouwen wij in de eerste plaats de 400 kilometers van Algiers tot Laghouat. Hier zijn het de bergketens van den Aures, die de meeste zwarigheden aanbieden, want van Blidah over Medeah naar Boghar, een afstand van ± 65 kilometer, moet de spoorweg ze over

hare geheele breedte doorsnijden. De gemiddelde hoogte van den kunstweg, die thans deze plaatsen verbindt, verschilt van 900 tot 1400 Meter boven den zeespiegel. Van Boghar over Djelfa naar Laghouat kan de weg zonder eenig bezwaar en met geringe kosten door de halfavlakten gelegd worden. De ingenieur Duponchel begroot de kosten, van Blidah af gerekend, op niet meer dan 200,000 franken per strekkende kilometer, daaronder zelfs begrepen de kosten voor wateraanvoer op enkele plaatsen.

Ongetwijfeld zou men van dit gedeelte der lijn groote voordeelen kunnen trekken. Laghouat is de gewichtigste oase van geheel Zuid-Algerië, zoowel wat hare uitgestrektheid en bevolking als hare ligging betreft. Aan de grenzen der Algerijnsche Sahara gelegen, is zij het middelpunt van den handel tusschen den Tell en de Mezab. Jaarlijks kost zij aan de Regeering schatten, want zij vereischt een sterk garnizoen, om de inlandsche bevolking en de zwervende stammen uit den omtrek in toom te houden. Voor de voeding en het onderhoud van militairen en ambtenaren komen de transportkosten thans den Staat op ± 25 cent per ton en per kilometer te staan. Eenmaal in 't bezit van een spoorweg, zou deze bloeiende oase, waar thans reeds veel handel gedreven wordt, spoedig belangrijk in aanzien stijgen en het Fransch gezag vestigen over de zuidelijke stammen, die thans meer in naam dan in werkelijkheid onderworpen zijn. De uitvoer van vee zou op het traject Boghar-Laghouat aanzienlijk zijn en eene bron van rijkdom voor de inlanders, zoowel als voor de kolonisten, worden. Op de hooge vlakten van den Cheliff, in het land van den Djebel-Amour en in de Kaïdats der Ouled-Naïl, zwerven talrijke kudden rond, die in gewone tijden hier voedsel genoeg vinden, doch bij buitengewone droogte - en deze is in deze streken zoo zeldzaam niet - sterven runderen en schapen bij honderden uit gebrek aan voedsel. Niet zelden zijn de inlanders dan mede aan hongersnood en ellende prijsgegeven. Een goede handelsweg zou hierin zeker verbetering brengen, want de Arabieren zouden niets liever wenschen, dan hun vee, wol en huiden tegen granen en koren te mogen ruilen.

Maar de grootste bron van uitvoer, welke de Algerijnsche hoogvlakten zuidelijk van den Atlas opleveren, is de halfa. Toen een Engelsch fabrikant in 1868 zijne eerste proeven nam, om er papier van te maken, en dezen gelukt waren, nam de uitvoer van dit artikel zóó snel toe, dat hij van 1871-1876 alleen voor Engeland van 88000 tot 120000 ton steeg. Thans wordt de halfa niet alleen gebruikt, om papier van eerste qualiteit te vervaardigen, maar men maakt er ook borstels, vloerkleeden, kunstbloemen, mandenwerk en allerlei sierlijke kleine voorwerpen van. Om van de rijke halfavlakten in de provincie Oran beter partij te kunnen trekken, werd de spoorweg van Arzew naar Saïda aangelegd. Hoe groot de hoeveelheid ook is, die jaarlijks gekapt wordt, eene vermindering is nauwelijks merkbaar, daar de eenjarige plant

spoedig weer haar vollen wasdom bereikt heeft. De kosten voor het kappen en verzamelen bedragen nu omstreeks *f* 15 per centenaar, terwijl men voor den centenaar *f* 75 in de Algerijnsche havens betaalt. Maar de transportkosten zijn thans zóó aanzienlijk, dat de winst zeer gering is en weinig personen zich met dezen tak van handel bezig houden. De jaarlijksche uitvoer werd voor 1878 echter nog op 300000 tot 400000 centenaar geschat. Hieruit kan men nagaan, welk een ruim veld voor exploitatie daar nog braak ligt.

Eveneens wordt de dwergpalm, die op de hellingen van den Atlas door geheel Algerië groeit, thans voor de industrie gebezigd. Van de vezels worden buitengewoon sterke kabels gemaakt, die in Spanje, Italië en Frankrijk veel aftrek vinden. Van de bladeren wordt een vulsel vervaardigd, 'twelk zeer gezocht is en met succes het paardenhaar vervangt(*).

De technische bezwaren voor den aanleg van een spoorweg door de halfavlakten naar Laghouat zijn, volgens ingenieur Duponchel, uiterst gering. Op sommige punten is de bodem des winters zeer drassig, zoodat het ophoogen van de aarden baan hier en daar onvermijdelijk zijn zal. Dit is trouwens de eenige ernstige hinderpaal.

Eenmaal deze oase en de parallel van 34° N.B. voorbij, wordt de richting van den spoorweg langs de oasen der Mezab naar El-Golea afgebakend. De halfavlakten blijven zich in zuidelijke richting nog ongeveer 10 à 12 uren gaans uitstrekken, doch dan treden de hooge steenplateau's te voorschijn, die tot aan gene zijde van Metlili in het land der Chamba's reiken. Wil men deze plateau's vermijden dan zal de weg meer westelijk moeten genomen worden over Brezina of El-Maia, twee oasen zuidelijk van de provincie Oran. Deze omweg is vrij groot. Ook zou het uit een handelsoogpunt nadeelig zijn, den spoorweg niet langs de Mezab aan te leggen. Deze is sinds eeuwen in het bezit van een aanzienlijken handel tusschen Algerië en het zuid-oostelijk gedeelte der Sahara. Door hun rijkdom hebben de Mezabieten de nomadische stammen in die streken in hunne macht, eene macht, die zij niet misbruiken, maar waarmede zij een spoorweg, die hunne oasen niet aandeed, ontzaglijk veel afbreuk zouden kunnen doen. Vooreerst toch zullen zij een groot gedeelte van den handel tot zich blijven trekken, en wel dien van Oargla, Ghadamès, Moerzoek en dien van de Touaregs uit den Djebel-Hoggar; ten andere zal eene vijandige gezindheid dier volken noodzakelijk van invloed moeten zijn op de zwervende stammen der Sahara.

Het zou dus in het belang van den handel en van den nieuwen spoorweg zijn, dat deze de Mezab aandeed. Maar tevens zal het dan

(*) De dwergpalm heeft den naam van zeer schadelijk voor de gezondheid te zijn; overal waar hij groeit, heerscht koorts en waar hij in groote hoeveelheid te voorschijn treedt, is het onmogelijk andere gewassen te telen. Tegenwoordig plant men op plaatsen, waar hij uitgeroeid wordt, veelal den Eucalyptus.

niet gemakkelijk wezen, de steenplateau's te vermijden. Op zichzelf bieden dezen nu wel geene bezwaren aan; integendeel, de bodem is zoo effen en hard, dat het werk gemakkelijk vorderen zal. Maar zij worden over een afstand van 150 tot 200 kilometer door de talrijke diepe en min of meer breede ravijnen en rivierbeddingen (Oueds) doorsneden, die allen in dezelfde richting, van het Noord-Westen naar het Zuid-Oosten, loopen. De diepte bedraagt van 60-100 voet en sommigen zijn meer dan 150 Meter breed. Tusschen Laghouat en Ghardaia, de hoofdstad der Mezab, telt men er wel twintig. Verder zijn de steenplateau's op sommige punten nog dicht bezet met heuvels, die uit reusachtige rots- en granietblokken bestaan. Deze heuvels strekken zich doorgaans van het Noorden naar het Zuiden uit en vormen soms eene keten, 50-120 voet hoog.

Zuidelijk van Ghardaia breiden de plateau's zich nog ± 100 kilometer in de richting van El-Golea uit. De ravijnen zijn hier talrijker, ofschoon minder breed en diep. Hieruit kan men nagaan, welke technische bezwaren en hoeveel onkosten aan dit gedeelte van den door Duponchel voorgestelden spoorweg verbonden zijn. Tot Ain-Salah in den Touat is men dan echter de grootste moeielijkheden te boven. De bodem der Sahara bestaat in deze streken grootendeels uit zandige heuvels, die met halfa en helm beplant zijn, en een roodachtig erts, 'twelk in menigte tusschen den kiezelsteen en het zand zichtbaar is. De heuvels hebben genoegzaam vastheid verkregen, om weerstand aan het stuifzand te bieden, dat zich hier trouwens in geringe hoeveelheid vertoont.

El-Golea en Ain-Salah zijn twee groote oasen, die thans nog worden aangedaan door de meeste karavanen, welke uit Algerië en Marokko ruilhandel op Timboktoe en den Niger drijven. Vóór hare verwoesting door een keizer van Marokko zou eerstgenoemde oase zelfs 70 dorpen geteld hebben. Men vindt er goede hutten en water in overvloed, terwijl de palmbosschen eene oppervlakte van 200 Hectaren beslaan.

Ain-Salah telt 4 groote dorpen, wier inwoners zich meest met landbouw bezighouden. Ofschoon de temperatuursverandering hier soms een verschil van 25 à 28° in de 24 uur biedt, wordt de plantengroei door de hooge, bladrijke kruinen der palmen tegen te groote koude en warmte beschermd. Evenals te Golea vindt men hier goed water en vele putten. Op dit kleine plekje gronds, midden in de woestijn, worden groenten en vruchten, zooals: wortelen, uien, knollen, eenige tarwe en gerst, benevens druiven en abrikozen geteeld. De zwervende stammen uit den omtrek leggen zich veel op de paardenfokkerij toe en men vindt hier zeer schoone exemplaren, allen van het zuiver Arabische ras(*).

Eerst voorbij Ain-Salah en den Touat komen de ernstige bezwaren,

(*) Men vindt in Algerie bijna geene zuiver Arabische paarden meer, behalve enkele dekhengsten bij de Remonte-depots, of bij de rijke opperhoofden. Het thans aanwezige paardenras is door kruising met Fransche paarden verkregen.

waaromtrent wel eerst meerdere zekerheid zal verkregen dienen te worden, alvorens van het werk eenige quaestie kan zijn. Die bezwaren zijn: de vijandige gezindheid der Touaregs en van andere zwervende Arabische stammen en de zandstuivingen. De eersten zullen wellicht na verloop van tijd overwonnen kunnen worden, en de Fransche ingenieurs hebben zich tevredengesteld met te wijzen op het voorbeeld van Amerika, waar de spoorweg aanvankelijk door onbevolkte en woeste streken liep, die door de Indianen onveilig werden gemaakt. Treinen derailleerden en werden aangevallen; stations werden geplunderd en in brand gestoken, de weg verwoest; niets baatte. Onverschrokken werd het werk voortgezet en herhaalde tuchtigingen deden de Indianen spoedig in de zaak berusten.

Zoo gemakkelijk zal het echter in de Sahara niet gaan. Want behalve dat men hier niet te doen heeft met een gedemoraliseerd, bijna uitgeroeid volk, maar met dappere, stoutmoedige stammen, die sinds eeuwen in deze streken meesters zijn, zal men met twee sterkere vijanden moeten worstelen: het terrein en het klimaat. Toen de Pacific-spoorweg aangelegd werd, werden op de gevaarlijkste punten detachementen soldaten geplaatst en blokhuizen gebouwd; spoedig waren dezen overbodig, want de landverhuizers kwamen in grooten getale opzetten, om de vruchtbare gronden in bezit te nemen, en binnen korten tijd verrezen steden en dorpen langs den weg. Tot in hunne schuilhoeken werden de Indianen, die het werk belemmerden, vervolgd en getuchtigd. Niets van dit alles bij den aanleg van een spoorweg in de Sahara, zuidelijk van Ain-Salah naar Timboktoe. Ongeveer 1000 kilometer rails moeten hier gelegd worden in 't hart der woestijn, wier geologische en metereologische gesteldheid nog zeer weinig bekend is. Geene vruchtbare gronden, derhalve geene landverhuizers; ja, zelfs is het de vraag, of het wel mogelijk zoude zijn, om, indien de veiligheid van den weg zulks aanvankelijk vereischte, deze door enkele militaire posten tegen de vijandige plannen der Touaregs of der zwervende Arabische stammen te beveiligen? En gesteld, dat die mogelijkheid al bestond, welk lot zou dien militairen beschoren zijn, afgesneden van de overige wereld, te midden van den zandigen Oceaan, blootgesteld aan het heet en zeer afwisselend klimaat, aan gebrek aan water en voedsel en aan een dagelijkschen strijd met eene vijandige bevolking? Zouden zij, over zulke groote afstanden verspreid, wel eens aan hunne bestemming kunnen beantwoorden?

Al deze zwarigheden heeft de heer Duponchel zeer weinig geteld, evenals hij, zooals ik reeds zeide, op goed geluk den strijd wil aanvaarden, die de elementen hier den mensch aanbieden. Erger nog dan het gebrek aan water, waarin misschien voorzien zal kunnen worden, is het stuifzand. Dit is zeker het grootste bezwaar, waarmede de ondernemers, als het werk eenmaal doorgezet wordt, te kampen zullen hebben. Wel beweert Soleillet, dat het gedeelte der Sahara

tusschen den Touat en het noordelijkste punt van den Niger, eenige mijlen oostelijk van Timboktoe, veel minder aan verstuiving onderhevig is dan het midden- en oostelijk gedeelte, omdat zich daar langzamerhand een aantal hooge duinen hebben gevormd, die zich tot ongeveer 22° N.B. uitstrekken, maar met zekerheid is hieromtrent niets bekend. De proef zou eerst genomen dienen te worden, in hoever het stuifzand van den Sirocco, die doorgaans uit het Oosten of Zuid-Oosten woedt en in dit gedeelte der Sahara zeldzamer is, door deze duinen tegengehouden wordt. Verder, welken invloed het stuifzand op den bodem, zuidelijk van 22° N.B., uitoefent.

In een artikel, getiteld *Les Chemins de Fer Trans-Sahariens (Revue des deux Mondes* 1 Mai 1879), schrijft de ingenieur Blerzy hiervan het volgende:

'Quant à la disposition topographique du sol, il est clair qu'en nul autre pays on ne la trouverait plus favorable. En place des Alpes aux flancs escarpés, aux ravins étroits et sinueux, que franchit le chemin de fer du Pacifique, on n'aperçoit ici que des lignes de faîte surbaissées, des plateaux sans déclivité sensible, des vallées à large ouverture. Point de tunnels, point de viaducs, à peine quelques ouvrages d'art de médiocre ouverture à la rencontre des torrents, où l'eau coule quelques jours chaque année. C'est peut-être trop que d'affirmer, qu'il n'y aura pas de tunnels, car la traversée des dunes de sable ne se pourra faire sans que les rails soient abrités contre les ensablements. Ces dunes plus ou moins mouvantes sont une disposition caractéristique du Sahara. Elles s'allongent presque en ligne droite, toujours parallèles ou à peu près, au massif Atlantique, comme des rides à la surface des plateaux. Quoiqu'on n'ait pas pu discerner encore la cause, qui en a déterminé la formation, le plus probable est qu'elles sont dues à l'action du vent sur les détritus sablonneux de la surface. Quelle qu'en soit la cause première, il n'est pas contestable qu'une tranchée ouverte au travers, se comblerait dans un temps plus on moins long. La voie ferrée devra donc y être recouverte d'une voûte, de même que dans les Montagnes Rocheuses, et sans aller si loin, dans les montagnes du Cantal, il a fallu protéger la voie en certains endroits par des abris en charpente ou en maçonnerie contre l'invasion des neiges.'

Wat echter in het Rotsgebergte en op den Mont-Cantal mogelijk was, kon wel eens blijken, bezwaarlijk in de Sahara uitvoerbaar te zijn. Eene beschutting tegen het stuifzand, over eene lengte van eenige honderden kilometers, zou daarbij de kosten van aanleg ontzaglijk doen stijgen, indien zulks al mogelijk ware. Het is dus wel van gewicht, dat dit punt in bevredigenden zin worde opgelost, alvorens men omtrent de verwezenlijking van het plan verder in discussie trede.

Zeer waarschijnlijk zal men ook met gebrek aan water te kampen hebben. De ingenieur Duponchel wil hierin voorzien, door het water

der naastbij gelegen putten en wellen in buizen naar daarvoor aangewezen punten van den weg te voeren, en wel met behulp van stoomperspompen. Overigens is dit bezwaar niet van overwegenden aard, want de putten zijn zelden verder dan acht of tien dagmarschen van elkaar verwijderd en desnoods zou men water kunnen medevoeren.

Zijn er aan het voorstel van den heer Duponchel vele bezwaren verbonden, reizigers en ingenieurs, die dit gedeelte van Noord-Afrika doorkruist hebben, zijn het tot heden volstrekt niet eens omtrent de kosten van aanleg en de materieele voordeelen, die zulk een spoorweg afwerpen zal. Wat het laatste punt betreft, kan de berekening slechts met eenige zekerheid worden gemaakt voor Algerië en het door de Franschen bezette gedeelte der Algerijnsche Sahara. De ingenieur Duponchel heeft daarbij aangenomen, dat voor 't geval een voldoend maatschappelijk kapitaal mocht worden bijeengebracht, de uitgestrekte halfavlakten door den Staat uitsluitend aan de Spoorweg-Maatschappij ter exploitatie zouden worden gegeven. De halfa-exploitatie verschijnt voor een niet gering bedrag op de raming zijner ontvangsten.

Wat de oasen tusschen Laghouat en Timboktoe betreft, behalve in de Mezab is de bevolking er weinig talrijk en over het algemeen arm. Hoogstens kunnen zij wat dadels en eenig vee uitvoeren. Verreweg het grootste gedeelte der kosten van aanleg en beheer zullen dus door het goederenvervoer tusschen Timboktoe en Algerië moeten gedekt worden. In de eerste plaats rekent Duponchel op den invoer van een artikel, dat, naar men wil, in Soudan totaal ontbreekt en thans niet dan tegen uiterst hoogen prijs te verkrijgen is, nl. zout. Het wordt, zegt hij, bij geheele karavanen ingevoerd, en nog is de prijs ervan niet minder dan circa *f* 1 à *f* 1,50 per kilogr. Indien er mogelijkheid bestond, om het langs een goedkooper weg tegen het tiende gedeelte van dien prijs te leveren, welk debiet zou men dan niet hebben in een land, welks bevolking op ongeveer 50000000 (?) zielen begroot wordt! De invoer wordt thans jaarlijks op 20000 centenaars geschat, en ondanks dien hoogen prijs is er steeds op alle markten groote vraag naar.

De karavanen, die op Timboktoe handel drijven, vertrekken thans meest allen uit Marokko en Tripoli en nemen haren weg over Ghedames en Moerzoek. De handelsweg op den Niger en het Tchad-meer, die vroeger door het gedeelte der Sahara zuidelijk van de Fransche bezittingen liep, heeft zich bijna geheel verplaatst, hoofdzakelijk wegens de afschaffing van den slavenhandel, maar ook uit hoofde van de talrijke militaire expedities, door de Fransche bevelhebbers tegen de zwervende Arabische stammen georganiseerd.

Kameelen kunnen hier uitsluitend als lastdieren gebruikt worden. Het kameel nu is betrekkelijk zwak en kan hoogstens met 125 à 150 kilogr. beladen worden, wanneer het gedurende eenigen tijd aan verre en vermoeiende marschen moet deelnemen. Tot dusverre is het

echter het eenige vervoermiddel in dat gedeelte der Sahara, waar men met gebrek aan water en met het stuifzand te kampen heeft. De handel is dus beperkt tot die producten, welke weinig gewicht of zeer groote waarde hebben. Meestal wordt te Timboktoe en in Soudan ruilhandel gedreven, omdat er bijna geene muntspecie gevonden wordt behalve eenige oude Spaansche piasters en vijffrankstukken. Het zilver is er zeer schaars, omdat het meest dadelijk versmolten wordt tot versiering van geweren en sabels en voor armbanden, ringen, oorbellen en andere vrouwelijke sieraden. Goud heeft hier minder waarde en wordt in den vorm van stofgoud in vrij aanzienlijke hoeveelheid uitgevoerd. Papieren geld is er natuurlijk geheel onbekend.

De karavanen, die op deze streken handel drijven, voorzien zich gewoonlijk van laken en katoenen stoffen, burnous, Turksche mutsen, naalden, scharen, messen, spiegels, glaskoralen en andere voorwerpen, die steeds grooten aftrek vinden en voor het vijf-, tien-, en zelfs twintigvoud van den inkoopsprijs verkocht worden. Ook kruidnagelen, saffraan, zout, muskus, papier, zijde en rozenolie worden te Timboktoe tot hooge prijzen van de hand gedaan. In ruil voor deze artikelen worden struisvleugels, gelooide huiden, dierenvellen, olifantstanden, stofgoud, gom, honig, reukwerken en vruchten, indigo en ruwe katoen verstrekt, die, voor geringe prijzen ingekocht, in de havens aan de Middellandsche zee tot veel hoogere gereede koopers vinden. Kameelen worden uit Soudan jaarlijks bij duizenden uitgevoerd, daar zij in Noord-Afrika zeer gezocht zijn om hunne uitmuntende eigenschappen. Zij zijn vlugger en sterker dan hunne noordelijke makkers, dragen zwaardere lasten en zijn veel beter tegen vermoeienissen bestand.

De karavaanhandel op Timboktoe is in de laatste jaren eerder afdan toegenomen. Hoofdzakelijk ligt de oorzaak hiervan in den geringeren aanvoer van ivoor en stofgoud uit de Niger-Staten en Soudan en in de toenemende schaarschte der struisvederen. De struisvogels nemen in de Sahara op merkbare wijze in aantal af, zóó zelfs, dat ze noordelijk van Ain-Salah in 't geheel niet meer worden aangetroffen en wellicht binnen een niet ver verwijderd tijdstip geheel uitgeroeid zullen zijn.

Wanneer de hiergenoemde artikelen, die onder de voornaamste van den ruilhandel mogen gerangschikt worden, te Timboktoe zeldzamer worden, dan is het met te meer grond te verwachten, dat eene eventueele spoorwegverbinding de aandacht der bewoners zal vestigen op andere producten, ook uit het delfstoffenrijk, die thans zoo goed als onbekend zijn en uit gebrek aan middelen van vervoer en werkkracht of uit onwetendheid ongebruikt blijven. De negers zijn vlijtig en spaarzaam en het is wel te verwachten, dat zij zich met het oog op den landbouw, de hoofdbron van hun bestaan, spoedig zullen toeleggen op de cultuur van die gewassen, welke op de Europeesche markten goeden aftrek vinden.

Eene andere vraag is echter, of men thans reeds met eenige waar-

schijnlijkheid het vervoer langs zulk een spoorweg schatten kan. De ingenieur Duponchelraamt den in- en uitvoer in Centenaars als volgt:

Invoer.

Voor het approviandeeren der Militaire posten te Djelfa en Laghouat en verschillende kleinere uit den omtrek	30000
Voor de verschillende oasen	30000
Voor den invoer van zout	50000
Voor manufacturen en producten der Europeesche industrie	30000

Uitvoer.

Halfa	50000
Vee	5000
Dadels en vruchten	15000
Granen	50000
Katoen, indigo, huiden, ivoor, hout, enz.	20000

Deze cijfers, zegt hij, zouden reeds voldoende zijn, om exploitatiekosten te dekken en eene matige rente door den spoorweg te doen afwerpen.

Voeg hierbij nu, zegt hij, het vervoer van reizigers tusschen Algerië, de Mezab en den Niger, waarbij men veilig mag aannemen, dat dit terstond het dubbel zal bedragen van het aantal handelaars en kooplieden, die thans Timboktoe jaarlijks bezoeken, terwijl ook de inboorlingen en de bewoners der Sahara al spoedig het voordeel van den spoorweg zullen leeren inzien en er gebruik van zullen maken, om de havens der Middellandsche zee te bezoeken en daar hunne waren in te slaan. Welke redenen kunnen dan de Regeering nog weerhouden, een werk te ondernemen, dat eerst voltooid zal zijn, wanneer de Niger met St. Louis en de Senegal, met den Kongo en de vruchtbare landen van Midden-Afrika verbonden zal zijn?

Liggen deze grootsche plannen waarschijnlijk nog ver in de toekomst, het kan zijn nut hebben, dat nu en dan ook eens gewezen wordt op illusiën, die men zich wel eens met betrekking tot de ontwikkeling en de toekomst van Centraal-Afrika voorspiegelt.

In de *Edinburgh Review* van 1878 heeft een Engelsch schrijver hierop de aandacht gevestigd, om de geestdrift zijner landgenooten, na Stanley's ontdekkingen langs den Kongo, eenigszins te matigen. Hoofdzakelijk trachtte hij bewijzen bij te brengen, dat men niet te veel vertrouwen stellen mag in eene rassche ontwikkeling van den groothandel met dat werelddeel; dat de productie van Equatoriaal-Afrika onvoldoende is voor het vestigen van een werkelijk uitgebreiden handel, en dat de optimistische zijde, van welke men in den laatsten tijd dit vraagstuk beschouwd heeft, hoofdzakelijk te danken is aan hen, die zich om philanthropische redenen het lot van Afrika hebben aangetrokken.

Dit opstel verscheen ongeveer terzelfder tijd, toen in eene meeting te Manchester niet meer of minder dan de aanleg van een spoorweg

van de oostkust van Afrika tegenover Zanzibar naar de Victoria-Nyanza en Taganika-meren besproken werd. Ongetwijfeld heeft de schrijver, met zijne wijze van beschouwing omtrent de toekomst en de belangen der nieuw ontdekte landen, een merkwaardig betoog geleverd tegen overdreven verwachtingen, die dikwerf van Equatoriaal-Afrika gekoesterd worden. Philanthropen, zendelingen, reizigers, handelaars, allen beijveren zich, om op die gewesten de algemeene aandacht te vestigen, en die aandacht wordt het best levendig gehouden door hoog op te geven van de schatten, die men er vindt. Ook in Frankrijk hebben de voorstanders van den Sahara-spoorweg er gebruik van gemaakt, om hunne plannen ingang te doen vinden, alsof de verbinding van den Niger en het Tchad-meer met den Kongo geen arbeid ware, die wellicht de eerste nog overtreffen zal. Moeten zulke hulpmiddelen worden bijgebracht, om de tegenstanders - en die zijn er velen - van het ontwerp te bekeeren, dan zou men al licht tot de gevolgtrekking komen, dat het groot vertrouwen, 'twelk de voorstanders van het plan aan den dag schijnen te leggen, niet ernstig gemeend is. De afstand van het Tchad-meer tot den Kongo bedraagt ± 350 uur, of ruim 1900 kilometer, dus ongeveer evenveel als van Algiers naar Timboktoe. De weg loopt door dichtbevolkte landen, die nog zeer weinig bekend zijn en die door eene bergketen van het bekken der rivier gescheiden worden. Zal dus de Sahara-spoorweg eenmaal eene verbinding met Equatoriaal-Afrika tot stand brengen, dan zullen wellicht nog bezwaren moeten overwonnen worden, waarvan men zich thans moeielijk een denkbeeld kan vormen.

Van zulk een standpunt mag men het ontwerp niet beschouwen. ‘On aurait tort’, zegt de heer Blerzy, ‘de confondrea vec ces entreprises plus ou moins chimériques, les trois tracés, qui, partant à des points différents du littoral de la Méditerrannée, ont pour but commun d'atteindre le Soudan.’ En ook hij is vol goeden moed op den uitslag eener reusachtige onderneming, wier welslagen voor velen steeds twijfelachtig zal blijven, omdat het moeielijk met zekerheid te bepalen is, in hoever het terrein, het klimaat en de bevolking mede of tegen zullen werken. Dat de technische bezwaren van het ontwerp te overwinnen zijn, schijnt tegenwoordig zoo goed als zeker. In 1879 stond de Fransche Kamer een krediet van 100000 franken toe, ten einde door twee commissiën een onderzoek te doen instellen, de eene naar het terrein, zuidelijk van Oargla, de andere in meer westelijke richting. Hieruit zou men dus mogen afleiden, dat het plan-Duponchel niet alleen in overweging genomen wordt. De eerste is thans teruggekeerd en, naar men wil, heeft zij een volledig bestek opgemaakt. De tijd zal moeten leeren, wat hiervan aan is. Reeds thans echter eene raming te willen maken omtrent de financieele resultaten van zulk een spoorweg, is eene gewaagde berekening. Het is mogelijk, dat hij aan de verwachting zal beantwoorden, maar het ligt wel eenigszins voor de

hand, om eraan te twijfelen. De bevolking der landen, die de Sahara-spoorweg doorsnijden zal, staat niet op een zekeren trap van beschaving, zooals bijv. in Britsch-Indië, op Java en elders het geval is. Geene vruchtbare gronden staan hier de kolonisatie ter beschikking, zooals in Amerika langs den Pacific-spoorweg.

Het klimaat is tusschen 15°-5° NB., te Timboktoe, tusschen de Niger-rijken en het Tchad-meer, den Europeaan zeker minder gunstig dan dat in de vruchtbare landen om den evenaar en het stroomgebied van den Kongo, die wij uit Stanley's reizen leerden kennen. Oorzaken hiervan zijn: de nabijheid der Sahara en de daar in den zomer heerschende Sirocco, een veel geringer getal stroomende wateren, benevens eene lagere ligging. Om die reden is het ook aan te nemen, dat de kolonisatie naar deze streken weinig of niet op zal nemen. Noord-Afrika zelf is zeer zwak bevolkt, terwijl er daar nog genoeg vruchtbaar land gevonden wordt, dat voor geringen prijs te verkrijgen is. Dit is o.a. in Algerië 't geval, waarheen zich thans nog vele landverhuizers uit Frankrijk, Spanje en Oostenrijk begeven.

Mocht de landverhuizing naar Equatoriaal-Afrika eenmaal eene grootere vlucht nemen, dan is het waarschijnlijk, dat zelfs bij het bestaan van den Sahara-spoorweg de meerderheid der kolonisten den goedkooperen en korteren weg over Zanzibar zal verkiezen. Ook het handelsverkeer zal in de eerste tijden wel over de oostkust blijven plaats hebben. - Vanhier uit toch kunnen de Victoria-Nyanza-, Prins-Albert- en Taganika-meren en de landen aan den Boven-Kongo veel spoediger en gemakkelijker bereikt worden dan van Timboktoe en den Niger, tenzij de Fransche regeering ertoe mocht overgaan, ook het Tchad-meer in de verbinding op te nemen, iets dat minder waarschijnlijk is, daar dan twee spoorwegen in plaats van een noodig zouden zijn. De afstand van Timboktoe naar het Tchad-meer bedraagt daarbij het dubbel van dien tusschen genoemde plaats en St. Louis.

Om in dit bezwaar te gemoet te komen, heeft de heer Beau de Rochas voorgesteld, den spoorweg aan te leggen naar Sakatoe, de volkrijke hoofdstad van het land der Fellatahs. Men blijft dan op ongeveer even grooten afstand van Timboktoe en het Tchad-meer verwijderd. Dit plan maakt echter eene verbinding met Senegambië weder bezwaarlijker en kostbaarder. Het zal voor de Fransche regeering dus zeker geene gemakkelijke taak zijn, eene keuze uit de verschillende ontwerpen te doen. Zoo ooit echter, dan vinden de voorstanders van den Sahara-spoorweg thans hun man in den Minister-President van het Fransche Kabinet(*). Te oordeelen naar het plan van den heer De Freycinet met het spoorweg- en kanalennet in Frankrijk, waarvan de kosten op drie milliard geraamd worden, zal hij niet licht voor financieele zwarigheden terugdeinzen, wanneer zulk een spoorweg hem uitvoerbaar en nuttig toeschijnt. Voorzichtigheid verdient echter

(*) Dit opstel werd geschreven vóór het optreden van het Kabinet-Ferry.

bij het ondernemen van zulke dure en moeielijke werken, op Afrikaanschen bodem meer dan elders, aanbeveling, omdat men er te doen heeft met een terrein en een klimaat, beiden in vele opzichten nog weinig bekend en waarover, althans wat het eerste betreft, de meeningen nog zeer uiteenloopen.

Men denke slechts aan het plan van Kapitein Roudaire, dat aanvankelijk zulken grooten bijval vond, doch 'twelk later, toen de heeren Martinus en Desor met krachtige, onverwachte bezwaren optraden, minder gemakkelijk uitvoerbaar bleek te zijn.

Ten volle waar is het, wat een schrijver in de *Revue Brittannique* des vorigen jaars(*) schreef, toen hij het ontwerp van den Engelschen ingenieur Mackenzie en dat van den heer Largeau besprak. De eerste stelt voor, om het grootste gedeelte der Sahara tusschen den Souf en Timboktoe onder water te zetten, en wel door middel van het reeds vroeger besproken kanaal tegenover de Kanarische eilanden. De laatste geeft aan eene spoorwegverbinding tusschen de Middellandsche zee en den Soudan, over Philippeville, Constantine, Batna, Biskra, Oargla en Ain-Salah naar Timboktoe, de voorkeur boven het plan-Duponchel.

‘En donnant ainsi’, zegt Octave Sachot, ‘l'esquisse de ce vaste tracé de Philippeville à Timbouctou, l'éminent voyageur ne se préoccupe ni des difficultés matérielles de l'entreprise, ni de la question d'argent, ni du fanatisme musulman, ni de l'hostilité probable de quelques-unes au moins des populations traversées. Pour ces hardis pionniers de la civilisation, l'obstacle n'est qu'un élément propre à exciter le courage, il suffit de l'aborder carrément et le triomphe est au bout. Noble ambition, rêves fascinateurs, que la froide et triste réalité vient trop souvent réduire à néant.’

's-Gravenhage, 1880.

M. DE RAS.

(*) December 1879. *L'inondation du Sahara, la mer Algérienne et le Chemin de fer de Philippeville à Timbouctou.*

Letterkunde.

Een Noorweegsch componist: Edvard Grieg.

‘Unsere herrliche Tonkunst scheint, wenn freilich nicht durch ihre Schuld, die Jahre der Jugend meist überlebt zu haben in dem Alter und der Grauheit der Welt, und es thut Noth, grosse Noth, dass wir ihr wieder aufhelfen unter dem Schlamme, den ein Strom künstlerischer Verbildung über sie hinwegspülte. Den Besseren und Fähigeren unter ihren Anhängern darf dazu kein Mittel zu lieb, kein Opfer zu gross und keine Arbeit zu schwer sein. Die Menschen wollen jetzt, statt Töne zu *geniessen*, meist nur Töne *hören* oder *bauen*; sie bauen in der That auch oft wunderbar hohe Gebäude, prachtvoll, rasch zum Himmel strebend, aber dennoch ins Heiligthum, ins Herz, nicht vermögend. Unsere Künstler spielen zu wenig, und tanzen zu viel auf den Saiten ihrer Organe, sind Musiker bis zum Erstaunen geschickt, aber Künstler bis zum Erstaunen auch kalt; sie verachten das Leichte, bloss weil es leicht ist, nicht dass sie fragten, ob es auch gut sei; mit dem Unmöglichen nur, oder doch unmöglich Scheinenden, wollen sie glänzen, überraschen, prangen; das aber ist nicht der Zweck der Kunst, deren Wesen eine höhere, edlere, heiligere Bedeutung hat.....’

Zoo klaagde de geleerde Schilling, de schrijver van de *Encyclopädie der gesammten musikalischen Wissenschaften* in de voorrede van zijn *Aesthetik der Tonkunst*, die in 1838 het licht zag. Zou diezelfde klacht vreemd klinken uit den mond van den eersten den besten muziekkenner van onze dagen, die, na een blik te hebben geworpen op de moderne toonkunst, door geene vooroordeelen belemmerd zijne indrukken weergeeft? Wij gelooven het niet. De ‘Strom künstlerischer Verbildung’ is verre van verdroogd; integendeel, hij is met tal van vertakkingen voortgeschreden, overal zijn ‘Schlamm’ achterlatend. Er wordt meer dan ooit aan muziek gedaan; men zingt, met of zonder stem, en het behoort nu eenmaal tot de opvoeding, dat de kinderen, hetzij ze aanleg hebben of niet, piano leeren spelen. In sommige steden van

Duitschland is een kruistocht geopend tegen dat instrument, maar het blijft maar al te dikwijls eene marteling zoowel voor niet muzikale als voor muzikaal verwende ooren. Wat baat het, dat de ramen gesloten moeten blijven, wanneer Fräulein Elise te Weimar voor hare piano is gezeten, terwijl de muren harer woning, althans wanneer die modern is, voor den tonenvloed zoo goed als geen hinderpaal opleveren en de arme buren dus, of zij willen of niet, op muziek worden vergast? Het rijk van de piano is niet uit - trouwens, dat zou jammer zijn - het aantal fabrikaten is nog steeds aan het wassen en dat der dames met ‘vleugels’ evenzeer. Zangvereenigingen rijzen uit den grond op; waar vroeger door rederijkers gedichten en treurspelen werden verknoeid, worden thans oratoriën geradbraakt; waar men vroeger bijeenkwam, om te kegelen of zich met andere spelen te vermeien, worden thans quartetten of symphonieën door dilettanten mishandeld. In één woord: muziek is tijdverdrijf, zij is modezaak geworden. Iedereen weet te vertellen, dat de ‘Negende’ een meesterwerk is of dat Berlioz een halve gek was. Wie heeft niet van Wagner en de toekomstmuziek genoeg gehoord, om, zonder vrees van een zot figuur te maken, wanneer die onderwerpen ter sprake komen, althans een duit in het zakje te kunnen gooien? Menigeen geeuwt of dut in bij het hooren van eene symphonie, maar gaat toch een volgenden keer weer naar het concert en getroost zich een beetje verveling, ‘om op de hoogte te blijven’, eveneens als men lezingen bijwoont, om kruimeltjes op te vangen van de jongste resultaten der wetenschap. Hoe weinigen onder de velen, die geregeld bij muziekuitvoeringen verschijnen, *genieten* werkelijk hetgeen zij *hooren*? Kan het ook anders, waar de meesten niet goed leerden hooren!

Er wordt meer dan ooit gecomponeerd. In Engeland alleen zagen in 1880 niet minder dan 2800 composities het licht! Bergen notenpapier worden jaarlijks verbruikt. Het regent Phantasieën, Elegieën, Romancen, Bilder, Albumblätter, Rhapsodieën, Serenades, Skizzen, Capriccio's, enz. voor piano. Orkeststukken van allerlei afmetingen en onder allerlei veelzeggende titels worden de wereld ingezonden. Aan liederen van de meest verschillende soort is geen gebrek. Hoevelen van al die muzikale scheppingen dringen werkelijk door en blijven leven, zelfs met behulp van publiciteit en reclame? Haar aantal is bedroevend klein, omdat, al zijn zij, om met Schilling te spreken, ‘oft wunderbar hohe Gebäude, prachtvoll, rasch zum Himmel strebend’, zij niet ‘ins Heiligthum, ins Herz’ toegang kunnen vinden. Men behoeft geen ‘laudator temporis acti’ te zijn, wanneer men het gebrek aan eenvoud, aan klaarheid in de meeste moderne composities betreurt. Alleen zij, die vooruitgang loochenen, zullen misschien volhouden, dat de muziek met Beethoven haar laatste woord heeft gesproken en dat buiten de oude vormen geen heil voor haar te vinden is; alleen zij, die bij het oude zweren, zullen misschien ontkennen, dat men in sommige opzichten,

bijv. in de instrumenteerkunst, sedert de classieken verder is gekomen; maar wie zou niet conservatief worden, wanneer men het moest beleven, dat de componisten, door de oude vormen te verlaten, tot ongebondenheid vervielen en, ter wille van het effect den inhoud verwaarlozend, alleen werken in het leven riepen, die het oor streelen en de zinnen prikkelen, maar het gemoed onbevredigd laten? Het verwijt, dat de oude Schilling tot de toonzetters van zijn tijd richtte: 'sie verachten das Leichte, bloss weil es leicht ist, nicht dass sie fragten, ob es auch gut sei', kan met grond ook aan de hedendaagsche componisten worden gedaan. Is het niet waar, dat dezen veel meer nog dan Schilling's tijdgenooten in de eerste plaats erop uit zijn, te schitteren, pikant te zijn? 'Musiker bis zum Erstaunen geschickt, aber Künstler bis zum Erstaunen auch kalt'. Wie denkt daarbij niet onwillekeurig aan Saint-Saëns in het bijzonder en aan de jongere Fransche school in het algemeen? (Natuurlijk zijn er uitzonderingen; zoo was bijv. de te vroeg ontslapen Bizet alles behalve 'kalt'.) Wat de Duitschers aangaat, het spreekt wel vanzelf, dat de groote tradities zich onder hen nog krachtig doen gelden, maar haar invloed schijnt veeleer belemmerend dan opwekkend te zijn; wat zij geven, is in den regel òf zoogenaamde 'Kapellmeister-Musik', streng van bouw, maar dor van inhoud, òf composities, waarvan de vrijere vorm en de romantische kleur het gebrek aan gedachten moeten goedmaken. Terwijl Wagner consequent op zijne baan voortgaat, ontbreekt het in de absolute muziek aan een genie, dat bij machte is, de oude vormen nieuw leven in te blazen. De 'Neue Bahnen', waarvan Schumann bij het optreden van Brahms gewaagde, ze moeten nog opgespoord worden en tot nog toe heeft de maker van het 'Requiem' niet geheel beantwoord aan de hooggespannen verwachtingen, die, op gezag van den grooten Robert, omtrent hem werden gekoesterd. Om Wagner en Brahms scharen zich een aantal epigonen, die met meer of minder talent de voetstappen dier beiden drukken; de jongeren, die Wagner in zijne vaart meevoert, schijnen wel in staat te zijn tot het kopieeren van zijne uiterlijke eigenaardigheden, maar zij missen de scheppende kracht van den meester, en tot nog toe is er geen, op wiens schouders Wagner zijn mantel zou kunnen laten vallen. In Italië begint de invloed der Duitsche school merkbaar te worden; de echte Italiaansche school was reeds geruimen tijd begraven; Verdi is reeds lang niet meer de componist van 'Ernani' en 'La Traviata', en de Italianen, die na hem kwamen, doen hun best, eene andere taal te spreken dan hunne eigene, wel wetend, dat zij anders gevaar loopen niet over de grenzen van hun vaderland te worden gehoord. Italië, dat eenmaal op muzikaal gebied aan Europa de wetten voorschreef, hinkt thans Duitschland achterna, terwijl het tegelijkertijd de deuren wijd openzet voor de Franschen. Of met Boito, den componist van de veelgeprezen opera 'Mefistofèle', een nieuw tijdperk is geopend in de Italiaansche muziek, zal moeten blijken.
Voorzichtigheid

is geraden bij het aankondigen van de verschijning van een nieuwen meteoor aan den muzikalen hemel; dat heeft de Bohemer Dvoràk geleerd; althans van bevoegde zijde wordt verzekerd, dat de faam omtrent dezen slagerszoon nog al overdreef. Daar onze concertbesturen zich, op enkele loffelijke uitzonderingen na, niet haasten de deuren wijd open te zetten voor noviteiten, tenzij dezen reeds elders de wijding van het succes ontvingen, zullen er misschien decenniën verloopen, alvorens wij uit eigen ondervinding bij machte zijn over Dvoràk te oordeelen. Ook van de nieuwere Russische school zal men vooreerst wel niet meer dan namen te hooren krijgen; wat wij daarvan lazen, vervult ons met de hoop, dat misschien uit het Noorden het versche bloed zal komen, dat alleen in staat is de verslapte muziek onzer dagen op de been te helpen. Wie weet, of de volksmelodieën, die reizigers onlangs uit Siberië meebrachten, niet een even zegenrijken invloed zullen hebben, als de Hongaarsche en Poolsche nationale wijzen in de handen van Schubert en Chopin uitoefenden? In elk geval zijn oorspronkelijke toonscheppingen nog het meest te verwachten uit die landen, die door hunne ligging min of meer zijn gevrijwaard voor de nivelleerende werking van den cosmopolitischen geest dezer eeuw; al konden Denen, Zweden en Noorwegers zich niet onttrekken aan den krachtigen invloed der Duitschers, hunne muziek had en heeft toch altijd iets eigenaardigs. Is deze opvatting juist, dan is het natuurlijk, dat velen met belangstelling de muzikale beweging in het Noorden volgen, en misschien is wel hierin voor een deel de reden te zoeken van de sympathie, die de muziek van Edvard Grieg zich heeft verworven. Deze zoon van Noorwegen, aan wien de volgende bladzijden zijn gewijd, is allerminst, wat men een muzikalen hervormer zou noemen, en zoo wij, door mededeelingen van hemzelf daartoe in staat gesteld, de taak op ons nemen, zijn leven en werken te schetsen, dan geschiedt dat alleen, omdat hij van de Noorweegsche toondichters thans wel de meest populaire is, of wil men liever die, waarvan de grootste verwachtingen worden gekoesterd. Zijne muze heeft althans een eigen karakter, en van hoevelen onder de moderne componisten kan datzelfde worden getuigd?

I.

Een breed, hoog voorhoofd, fijn gewelfde wenkbrauwen, waaronder zachte, droomerige oogen te voorschijn komen, een overvloed van golvend blond haar, een vrij breede, rond afloopende neus, de bovenlip door een blonden knevel overdekt, een flinke mond en kin, het nog al massieve hoofd door een korten maar stevigen hals gedragen, ziedaar naar het uiterlijke den 38jarigen Grieg. Het gelaat is veeleer dat van een dichter, die peinzend de wereld instaart, dan een type van gezonde kracht, zooals men zich dat bij voorkeur van de zonen van het Noorden voorstelt. Te Bergen (Noorwegen) werd Edvard Grieg den 15^{den} Juni

1843 geboren. Zijne familie is van Schotsche afkomst; in de vorige eeuw was Grieg's overgrootvader van Schotland naar Noorwegen getogen. ‘Daran muss ich immer denken, wenn ich von den mir vollständig unbegreiflichen Sympathien lese, die meìner Kunst in dem mir ganz fremden England und Schottland zu Theil werden’, schrijft Grieg. Zijn vader was Engelsch consul te Bergen; zijne moeder, muzikaal buitengewoon begaafd en eene uitstekende pianiste, had in hare jeugd in Duitschland van den in dien tijd populairen liederencomponist Methfessel onderwijs in de muziek genoten. Zij wijdde al hare zorg aan de opvoeding van den jongen Edvard, die reeds vroeg in het ouderlijk huis de werken van Mozart en Beethoven hoorde spelen. Geen wonder, dat zijn muzikale aanleg reeds op jeugdigen leeftijd sterk werd ontwikkeld, en Grieg herinnert zich dan ook, dat hij reeds op zijn negende jaar componeerde. Eene reis, die hij in 1858 met zijn vader door Noorwegen maakte, schijnt op zijn voor natuurschoon gevoelig hart een overweldigenden indruk te hebben gemaakt; van dien tijd af stond bij den knaap de overtuiging vast, dat hij kunstenaar moest worden. Gelukkig vond Edvard bij zijne ouders geene tegenkanting, en een bezoek, dat de beroemde Ole Bull in dienzelfden zomer aan de familie Grieg bracht, gaf den doorslag. Ole Bull hoorde zijn jeugdigen stadgenoot spelen en ‘ertheilte den einfachen Befehl mich nach Leipzig zu schicken’.

In hetzelfde jaar, waarin Grieg werd geboren, was te Leipzig het conservatorium opgericht; die inrichting had zich weldra, dank zij de beroemde mannen, die met het onderwijs werden belast, grooten naam verworven; uit alle landen stroomden leerlingen toe, en in 1858 stond de inrichting in vollen bloei. Leipzig was bovendien door de Thomasschule en door de Gewandhausconcerten, die achtereenvolgens door Mendelssohn, Hiller, Gade, Rietz, Reinecke werden gedirigeerd, een muzikaal centrum. De eerste krachten op muzikaal gebied waren in het orkest werkzaam en de beroemdste virtuozen deden zich te Leipzig hooren, waarvan de uitspraak beslissend was. Hoewel Mendelssohn reeds in 1847 was gestorven, leefde zijn geest nog altijd te Leipzig voort en de tooverkracht, die niet alleen van zijne composities maar ook van zijne beminnelijke persoonlijkheid uitging, was nog niet verzwakt. Mendelssohn beheerschte toen de geheele Duitsche muzikale wereld; men componeerde in zijn geest en geen jeugdig componist, zelfs niet Schumann, vermocht zich geheel aan den invloed van den gekuischten meester te onttrekken. Aan het Leipziger conservatorium, dat grootendeels door zijn toedoen tot stand kwam, klonk de naam Mendelssohn natuurlijk als die eener godheid. De mannen, die Edvard Grieg in de muziek onderwezen, waren Moscheles, Hauptmann, de onlangs overleden Wenzel en Carl Reinecke, meer in het bijzonder de beide eersten. Hauptmann, Cantor en directeur der Thomasschule, gaf aan het conservatorium onderwijs in de theorie en het contrapunt en ging door voor den eersten theoreticus van zijn tijd.

Moscheles was in 1846 op aandrang van Mendelssohn van Londen naar Leipzig gekomen en had aan het conservatorium de ‘Oberleitung des Clavierspiels’ op zich genomen(*).

‘In den beginne was mij alles een droom’, schrijft Grieg. ‘Ik zag en hoorde en ik dacht er in de verste verte niet aan, dat er nog iets anders te doen viel. Met andere woorden: ik was lui. De Sonates van Clementi verveelden mij, de regels tegen de quinten en octaven eveneens; wat mij in geestdrift bracht, de werken van Chopin, Schumann, Richard Wagner, dezen kon een eerzaam leerling van het conservatorium niet bestudeeren zonder eene doodzonde te begaan. Ik herinner mij nog zeer levendig, hoe de oude Moscheles in zijne pianolessen Chopin en Schumann ‘heruntergemacht hat’.

Hooren wij den ouden Moscheles, die in de school van Clementi was gevormd, zelf. In 1833 schrijft hij in zijn dagboek(†), dat hij veel behagen schept in de oorspronkelijkheid en in de nationale kleur van Chopin's composities, ‘maar voortdurend struikelen mijne gedachten en dientengevolge de vingers bij zekere harde, niet artistieke, voor mij onbegrijpelijke modulaties, en het geheel komt mij vaak te zoet, te weinig den man en geoefenden musicus waardig voor’.

Twee jaren later maakt hij eene bijna gelijkluidende aanteekening. In 1839 te Parijs gekomen, hoort hij Chopin spelen en hij moet dan bekennen, dat diens ‘dilettantisch harten Modulationen, über die ich nicht hinwegkomme wenn ich seine Sachen spiele’, hem niet meer ergeren; hij noemt zelfs Chopin een ‘Unicum in der Clavierspielerwelt’, maar zijn oordeel over den componist blijft niettemin ongunstig. In 1847 schrijft Moscheles in zijn dagboek: ‘Aber in der Composition beweist Chopin, dass er nur einzelne glückliche Gedanken hat, die er aber nicht zu einem gerundeten Ganzen zu verarbeiten versteht.’ Schumann komt er beter af in Moscheles' dagboek, hoewel daarin meer dan eens over onklaarheid en verwardheid zijner composities wordt geklaagd. Wagner wordt een ‘republikeinsch componist’ genoemd; van de ouverture van ‘Der Fliegende Holländer’ heet het: ‘Es ist viel Geist, aber versengender in dem Stück, und mir ist eine so massenhaft fortgeführte Instrumentation und eine solche Anhäufung von verminderten Septimen und Dissonanzen aller Art betäubend und ungeniessbar. Hat doch Glück auch seine musikalischen Dämonen und Mozart im Don Juan seine Hölle; aber Kopfweh bekommt man nicht davon.’ Meer genade vindt Wagner's ‘Faust’-ouverture in zijne oogen, maar ook naar aanleiding daarvan klaagt hij over de te ‘dikke’ instrumentatie.

(*) Zie Dr. Emil Kneschke's *Das Conservatorium der Musik in Leipzig, Festgabe zum* 25 *jährigen Jubilaum* 1868. Leipzig, Breitkopf und Härtel. Men vindt daarin onder de namen der in 1858 ingeschreven leerlingen, ook dien van Edvard Hagerup Grieg uit Bergen. Drie jaren te voren was een Georg Hermann Grieg, mede uit Bergen, als leerling ingeschreven.

(†) Deze en de volgende citaten zijn ontleend aan het door de echtgenoote van Moscheles uitgegeven *Aus Moscheles' Leben*, Leipzig, Duncker und Humblot 1872-73.

Het laat zich verklaren, dat de jonge Grieg, die hoog opzag tegen Moscheles en Hauptmann, zich hunne afkeurende oordeelvellingen over mannen, die hij voor de eerste componisten der wereld hield, sterk aantrok; zijn jeugdig gemoed was nog niet in staat, met zekerheid partij te kiezen, en geruimen tijd bleef Grieg de eenzaamheid zoeken en zich dan aan allerlei droomerijen overgeven. Maar weldra zag hij, hoe zijne medeleerlingen hem in de techniek der kunst vooruitkwamen; naijver prikkelde hem en hij begreep, dat ook hij, om iets te worden, werken moest. Om den verloren tijd in te halen, ging hij dan ook aan het werk en wel met zulk een ijver, dat zijne gezondheid daaronder leed. Na drie maanden werd hij, in het voorjaar van 1860, door eene longontsteking aangetast; hij verkeerde in levensgevaar en werd naar Bergen gezonden, om in de vaderlandsche lucht geheel te herstellen. Dat herstel liet echter lang op zich wachten; de dokter wilde den zieke thuis houden, maar Grieg verlangde weer naar Leipzig en hij bad en smeekte zoolang, dat zijne ouders hem nog in den herfst van 1860 weer naar Leipzig lieten vertrekken. Van dien tijd af was Grieg's gezondheid echter geknakt en bleef hij zwak.

Te Leipzig vertoefde Grieg tot in het voorjaar van 1862, ‘unklar über mich selbst wie niemals früher’. Een jaar later ging hij naar Kopenhagen en eerst daar ging den twintigjarigen musicus, bij het bestudeeren der Noordsche sagen, der Noordsche kunst, een licht op. Eigen idealen begonnen voor zijne verbeelding op te dagen. De composities van Hartmann, Gade en van de vele jongere toondichters, die hunne voetstappen drukten, trokken hem sterk aan; ook hij begreep, dat hij een zoon van het Noorden was, maar tevens, dat hij eene andere taal zou spreken dan de hunne, wanneer zijne muzikale ader aan het vloeien ging. Twee jaren bracht Grieg te Kopenhagen door en in dien tijd schreef hij zijne eerste liederen en pianostukken. In den herfst van 1865 vertrok hij naar Italië, waar hij 's winters bleef, en in 1866 vestigde hij zich te Christiania; hier werd hij benoemd tot directeur der Philharmonische concerten, welke betrekking hij tot 1870 waarnam; in dat jaar richtte hij het ‘Musikverein’ aldaar op. Inmiddels was Grieg in 1867 in den echt getreden; zijne werkzaamheden als directeur en de vele lessen, die hij geven moest, deden aan zijne vruchtbaarheid als componist afbreuk. Het meest componeerde hij 's zomers. Zoo bijv. de Sonates op. 7 en 8 in den zomer van 1865, de orkestphantasie opus 11 in den zomer van 1866 (te Rome), de Sonate opus 13 in den daaropvolgenden zomer, het Concert in den zomer van 1868. Ook het strijkquartet werd 's zomers gecomponeerd, maar in Noorwegen; veelal trok hij echter naar Denemarken, waar de meeste zijner grootere composities werden geschreven. In 1869 ging hij voor den tweeden keer naar Italië; te Rome trof hij Liszt aan, tot wien hij zich sterk aangetrokken gevoelde. Liszt's meesterlijk pianospel, maar niet minder diens weergaloos talent van ‘a prima vista’ spelen, vervulde hem met

verbazing. Grieg's moeilijk pianoconcert, waarvan slechts eene slordig geschrevene partituur voorhanden was, speelde Liszt van het blad. ‘Wie? das brauche ich wohl nicht zu sagen’, zegt Grieg(*). Niet weinig verheugde zich Grieg over de groote belangstelling, die Liszt voor de Noordsche muziek aan den dag legde.

De jaren tot 1874 werden door Grieg met dirigeeren, lesgeven en componeeren doorgebracht. In 1874 kwam er eene gunstige wending in zijn lot; de Noorweegsche Rijksdag stond hem namelijk van toen af aan een jaarlijksch stipendium van 600 thaler toe, hetwelk hij levenslang blijft genieten(†). De vervelende lessen konden nu worden opgegeven en men mag de hoop koesteren, dat Grieg's productiviteit daarbij zal winnen. 's Zomers woont de componist thans meest buiten, te Lofthus in Hardanger, dicht bij Bergen; 's winters gaat hij op reis. Zoo bezocht hij in 1879 Duitschland en Denemarken; van eene reis naar Londen in het voorjaar van 1880 kwam niets, omdat zijne gezondheid dat niet veroorloofde. Dezen winter brengt Grieg te Bergen door, waar hij de concerten der vereeniging ‘Harmonie’ dirigeert.

II.

Is het misschien te vroeg, om iets van Grieg, den componist, te zeggen? Nog in den bloei des levens zijnde, kan hij nog veel veranderen, en wie weet, wat de toekomst voor ons in petto houdt! Brahms kwam eerst weinige jaren geleden - hij was toen ouder, dan Grieg nu is - met zijne eerste Symphonie voor den dag, die weldra door eene tweede werd gevolgd. Of die twee Symphonieën de meening, die vóór hare verschijning omtrent Brahms werd gekoesterd, veel hebben gewijzigd, is echter de vraag; wij gelooven het niet en even min achten wij het waarschijnlijk, afgaande op hetgeen Grieg tot nu toe componeerde, dat latere werken in de opvatting omtrent den Noorweegschen toondichter eene belangrijke verandering zullen brengen. Er zijn componisten, bij wie een bepaalde ontwikkelingsgang is waar te nemen, bijv. Beethoven; anderen, uit wier eerste werken reeds, ondanks het worstelen met den vorm of andere gebreken, die de jeugd en onervarenheid van den maker verraden, eene eigenaardige individualiteit tot ons spreekt. Tot deze laatste categorie kan men bijv. Chopin rekenen en ook Grieg, tusschen welke beiden ook overigens menig punt van overeenkomst is aan te wijzen. Vergelijkt men Chopin's composities uit de verschillende perioden van zijn leven met elkander, dan zal men

(*) Als staaltje van hetgeen Liszt in dit opzicht vermag, kan dienen, dat hij op eene repetitie te Leipzig het F. moll concert van Henselt, een halsbrekend werk, dat de maker zelf nooit in het publiek vertolkte, in manuscript van het blad speelde, ‘iets’, zooals Henselt schreef, ‘wat niemand hem ooit heeft nagedaan of ooit nadoen zal’ (La Mara, *Studienköpfe*).

(†) Hetzelfde bewijs van waardeering viel tegelijkertijd aan Grieg's landgenoot Johann Svendsen te beurt. Svendsen, die geruimen tijd te Parijs woonachtig was, is thans te Christiania; zoowel in Duitschland, Frankrijk en Engeland als in zijn vaderland staat hij als componist gunstig aangeschreven.

ondanks menig verschil toch tot de conclusie moeten komen, dat hij in hoofdzaak eigenlijk zijn geheele leven dezelfde is gebleven. Het is trouwens merkwaardig, hoe Chopin, te midden van den stroom van ontluikende talenten en hoewel hij zich zeker niet van de buitenwereld isoleerde, zijne individualiteit wist te bewaren. Met Grieg is dat niet in die mate het geval geweest; hij vermocht zich niet, zoo hij het al wilde, te onttrekken aan den invloed van zijne tijdgenooten of voorgangers. Chopin, Gade, Schumann, Brahms, Wagner, ze zweven hem soms voor den geest; toch kan men daarom niet zeggen, dat hetgeen hij geeft, niet uit eigen koker komt. Met uitzondering van opus 1 (vier kleinere stukken voor piano, aan zijn vroegeren leermeester Wenzel te Leipzig opgedragen), en opus 2 (vier liederen), die de componist zelf producten van een onrijpen knaap noemt, dragen Grieg's composities allen vrij wel denzelfden eigenaardigen stempel, zoodat men ze gemakkelijk herkent.

'Ein Kunstwerk zu beschreiben welches der musikalischen Kunst angehört erfordert nicht nur das Talent der Uebersetsung, sondern das Grössere der Umdichtung. Wenn man durch blosse Worte den Eindruck schildern will, den eine Melodie, eine Harmoniefolge, eine Tonfarbe hervorrufen, so muss man im Reich der Aequivalente gut zu Hause sein..... Will Ich Jemandem eine Melodie beschreiben, so muss meine Sprache diese Melodie schon halb singen.' Zoo schreef de welbekende Ehlert (in een opstel over Bach, *Rundschau* October 1880) en ieder, die de taak, waarvan hij spreekt, ooit beproefde, zegt het hem zeker gaarne na. Die taak wordt nog moeilijker of liever hopeloozer, wanneer men van het gebruik van technische termen moet afzien, die wel is waar in een 'essay' deftig genoeg staan, maar den essayist dikwijls op drie vierden van zijne lezers te staan komen. Ook zonder veel omhaal van geleerdheid echter is het niet zoo geheel onmogelijk, het karakter van Grieg's muze in eenige algemeene trekken weer te geven.

Evenals Chopin heeft Grieg - ten minste tot nog toe - voornamelijk voor piano geschreven. Het meest bekend zijn wel de kleine pianostukken, waarvan een aantal verschenen zijn, als 'Poetische Tonbilder' (opus 3), 'Humoresken' (opus 6), 'Lyrische Stücke' (opus 12), 'Neue Humoresken (Aus dem Volksleben', opus 19), 'Albumblätter' (opus 29). Allen hebben bij verschil van gehalte dezelfde physionomie; ze zijn afgerond van vorm en doen in dit opzicht aan Schumann denken, die zooveel kleine meesterwerken voor piano schiep; terwijl Schumann echter de verschillendste snaren aanraakt, beweegt Grieg zich in een tamelijk beperkten gedachtenkring. Onder de reeds genoemde pianostukken zijn intusschen juweeltjes van vinding en inkleeding, bijv. de 'Norwegischer Brautzug im Vorüberziehen', het flinke Menuet uit opus 6, verscheidene der 'Lyrische Stücke', enz.

Tot hooger vlucht verheft zich Grieg in de volgende composities

voor piano: de Sonate (opus 7), de ‘Symphonische Stücke’ voor vier handen (opus 14), het Concert (opus 16) en de Ballade (opus 24). De Sonate is aan Niels W. Gade opgedragen en bestaat uit de gebruikelijke vier deelen, maar het blijkt ook hier, dat de oude vorm geen knellende band behoeft te zijn, mits de inspiratie aanwezig is; het geheele werk is van het begin tot het einde hoogst aantrekkelijk en oorspronkelijk; van het interessante hoofdmotief van het Andante had echter meer partij getrokken kunnen worden. De Finale is een van geest tintelend, rhythmisch uiterst pikant en, ondanks den grooten rijkdom aan motieven, goed gebouwd stuk, dat met een breed slot eindigt. Zulk een breed slot, dat de mannen van het vak Coda noemen, pleegt Grieg dikwijls, misschien wel in navolging van Schumann, te gebruiken; in zulk een Coda wordt dan de hoofdgedachte nog eens kernachtig geresumeerd; zij is als het ware de moraal, waarmede de redenaar zijne toespraak besluit. Een dergelijk Coda vindt men ook in het Concert en in de Ballade. Van het Concert kan men zeggen, dat het onder de moderne composities van dien aard eene eereplaats verdient. Den virtuoos biedt het ruimschoots gelegenheid, om te schitteren, maar het orkest is niet alleen daar, om den speler te steunen, het vereenigt zich met den solist tot een even brillant als degelijk geheel. Hoe stout valt de componist reeds dadelijk met de deur in huis; hoe origineel is de flinke cadens, die de kroon zet op het pittige Allegro! Minder gelukkig is het Adagio geslaagd, dat door iets mats, door ‘demie-teintes’ aan Brahms doet denken. Brahms en Chopin komen in de levendige Finale om den hoek gluren, maar slechts eventjes. Zij, die het concert te Rotterdam door Brassin en te 's-Hage door Erika Nissen-Lie hoorden spelen, zullen ongetwijfeld met genoegen aan dit werk denken. Minder bekend is bij ons de Ballade, bestaande uit een klagend, eenvoudig (oorspronkelijk) thema met eene reeks van variaties, die den geoefenden componist verraden; ze zijn minder kunstig en diep dan die, welke Brahms op een thema van Händel schreef, maar zondert men dezen uit, dan behoeven zij de vergelijking met soortgelijke werken niet te schuwen.

Hoogst belangrijk zijn vooral de vierhandige ‘Symphonische Stücke’; ze zijn overblijfsels van eene Symphonie, die Grieg in zijne jeugd componeerde, zooals hij ons mededeelde. Waarom de Symphonie niet werd voltooid, is ons onbekend, maar zeker is het, dat dit Andante en Scherzo naar het hoofd en den staart der Symphonie doen verlangen. Het zijn meesterstukjes, zooals de vierhandige pianoliteratuur na Schubert niet heeft aan te wijzen, en misschien wel het schoonste, dat men tot nog toe van Grieg's hand ontving.

Op symphonisch gebied heeft Grieg weinig geleverd; de Phantasie voor orkest ‘Im Herbst’, opus (1), verscheen alleen nog in vierhandige uitgave, en in dezen vorm althans staat zij verre bij de ‘Symphonische Stücke’ achter. Terwijl dezen vol klinken en rijk zijn aan verrassende

wendingen, laat de Phantasie, ondanks sommige interessante passages, oor en gemoed onbevredigd. In het Allegro dient een van Grieg's liederen tot hoofdmotief, terwijl in het Allegretto een ‘Norwegisches Schnitterlied’ is ingevlochten. Over de muziek, die Grieg componeerde bij het tooneelspel van Björnson: ‘Sigurd Jorsalfar’, en bij het dramatisch gedicht van Ibsen: ‘Peer Gynt’, zijn wij tot oordeelen niet bevoegd, te minder omdat de werken van Björnson en Ibsen zelf ons onbekend zijn. De treurmarsch op den op jeugdigen leeftijd gestorven Noorweegschen componist Richard Nordrak bevat veel schoons, maar kan eene vergelijking met analoge composities niet doorstaan.

Behalve de genoemde werken schreef Grieg twee Sonates voor piano en viool en een strijkquartet, dat aan Heckmann te Keulen is opgedragen. Voor de Sonates past veeleer de naam van duo's; de verschillende gedeelten, waaruit ze bestaan, zijn losser van bouw, dan men gewoonlijk bij eene Sonate verwacht, terwijl de partijen der beide spelers niet onafhankelijk genoeg van elkander zijn gehouden. Intusschen zijn zij door klank- en détailschoonheid interessant. Veel hooger verdient echter het strijkquartet te worden gesteld, dat zoo al niet het schoonste dan toch het origineelste is, dat uit Grieg's pen is gevloeid. Ook dit werk beantwoordt weinig aan de voorstelling, die men zich in den regel van een quartet vormt. De componist veroorloofde zich zoowel in den vorm als in de harmoniseering alle mogelijke vrijheid. De een zal het quartet eene rhapsodie voor vier instrumenten noemen, een ander het als geniaal bestempelen, al naar gelang van het standpunt, waarop hij staat. Te Keulen en in andere steden van Duitschland viel aan Grieg's quartet een zeer gunstig onthaal ten deel; wat den schrijver van dit opstel aangaat, hij was reeds vroeger in de gelegenheid, de meening uit te spreken, dat dit werk als eene aanwinst voor de quartetliteratuur moet worden beschouwd.

Te oordeelen naar de concertprogramma's, zoowel van Duitschland als van ons land, schijnt Grieg als liederencomponist weinig bekend te zijn, en dat is jammer, want hij schreef liederen, die ten volle de aandacht verdienen. Reeds het eerste lied uit het bij Peters verschenen Grieg-Album, ‘Margaretes Vuggesang’ (Wiegelied), naar een gedicht van Ibsen, is een klein wonder van innigheid. Een geheel ander karakter draagt het daarop volgende: ‘Sie ist so weiss’; alleen een meester is in staat, met zulke eenvoudige middelen, als hier gebezigd worden, het melancholische van den tekst (uit het Russisch) zoo treffend weer te geven; de citerachtige begeleiding geeft iets geheimzinnigs aan het lied, dat, wanneer het goed wordt voorgedragen, zijne werking niet kan missen. Tot de schoonsten van Grieg's liederen kunnen nog gerekend worden: het kernachtige ‘Dein Rath ist wohl gut’ (naar Björnson), het door gevoel uitmuntende ‘Ich liebe dich’ (naar Andersen), het frissche ‘Morgenthau’ (naar Chamisso), ‘Mutterschmerz’ (naar Richardt), waarin het leed eener moeder, die haar kind verloor,

treffend is uitgedrukt. Dat Grieg ook een luchtigen toon kan aanslaan, bewijzen ‘Zwei braune Augen’ en ‘Die Rosenknospe’ (naar Andersen). Meestal zijn het Noorweegsche of Deensche dichters, die Grieg muzikaal illustreert, vooral Björnson, Ibsen, Andersen, Paulsen. Maar ook enkele Duitschers werden door hem in cijns gesteld; zoo Chamisso in het reeds genoemde ‘Morgenthau’. Uhland inspireerde hem een niet minder opgewekt ‘Jägerlied’. Heine deed tweemaal dienst: in het weemoedige ‘Abschied’ (‘Das gelbe Laub erzittert, es fallen die Blätter herab’) en in ‘Das alte Lied’ (‘Es war ein alter König’). In laatstgenoemd lied trof de componist wel den juisten toon - hij is in dat opzicht meestal gelukkig - maar hij was hier, naar het ons voorkomt, minder oorspronkelijk dan gewoonlijk. In ‘Die Odaliske’ wordt men eventjes aan Weber herinnerd, in ‘Ausfahrt’ sterk aan Gounod, terwijl het declamatorisch slot van dat prachtige lied aan Wagner doet denken. ‘Im Herbst’ en ‘Ausfahrt’ zijn de eenige liederen van grooteren omvang in het album, en de eenigen, die - de tekst bracht dat mede - doorgecomponeerd zijn. Overigens schrijft Grieg strophenliederen evenals Schubert en is de piano ondergeschikt aan de zangstem, al veroorlooft Grieg zich soms groote vrijheden. Dikwijls kiest Grieg bij voorkeur weinig gebruikelijke toonsoorten; gelukkig, dat de begeleiding in den regel geene bijzondere moeilijkheden oplevert. Dankbaar in den gewonen zin zijn de liederen van Grieg even min als die van Brahms; versieringen, waarmede het publiek gemakkelijk wordt veroverd, ontbreken ten eenen male en Grieg's melodieën blijven niet dadelijk in de ooren hangen. Gemakkelijk zijn de liederen even min, want zij zijn rijk aan vreemde modulaties en moeilijke overgangen. De zanger of zangeres echter, die werkelijk muzikaal voordraagt, zal met vele der liederen van Grieg in concertzaal of huiskamer - in de laatste vooral, want zij is het aangewezen terrein voor het echte lied - eer behalen. Mogen deze regelen ertoe bijdragen Grieg's liederen in ruimeren kring ingang te doen vinden; zij verdienen ongetwijfeld meer bekend te worden.

Als vocaalcomponist heeft Grieg zich nog door een ‘Album für Männergesang’ doen kennen, vrij naar Noorweegsche liederen bewerkt; ook schreef hij verscheiden mannenkoren. Tot nog toe verscheen slechts één werk voor koor, solo's en orkest van zijne hand. Het is opus 20 ‘Vor der Klosterpforte’ (uit Björnson's Arnljot Gelline), aan Franz Liszt opgedragen. Wij laten hier het fraaie, door F. v. Holstein in het Duitsch overgebrachte, gedicht volgen.

‘Wer klopft an der Pforte zu später Zeit?
Armes Mägdlein aus fremdem Land.
Was hast du gethan? Was traf dich für Leid?
Leid, wie's nimmer ein Herz empfand!
Nichts hab' ich gethan;
Die Knie fühl' ich wanken,

Doch nimmer gönnt Ruh' mir
Der Sturm der Gedanken.
Mach' auf, mach' auf - o fänd' ich die Stätt',
Wo Frieden ich hätt'!

Wie heisst denn das Land, das du Heimath genannt?
Nordland heisst es - der Weg wie lang!
Was trieb dich zu rasten allhier bei Nacht?
Hallelujah-Gesang erklang!
Der senkte ins Herz sich
Wie Frieden so milde,
Da konnt' ich vergessen
Mein Leiden, das wilde.
Mach' auf, mach' auf, habt Frieden ihr hier,
O gebt ihn auch mir!

Vertrau deinen Schmerz mir, sprich ohne Scheu!
Ruhe fehlt mir armen Maid!
Verlorst du den Vater, verlorst du den Freund?
Ach! ich hab' sie verloren Beid'!
Dahin, was an Lieb'
Im Herzen ich hegte!
Dahin, was ich träumte
Seit Sehnsucht sich regte!
Mach' auf, mach' auf, O Leiden so schwer,
Ich kann nicht mehr!

Den Vater, wie kam's dass du ihn verlorst?
Mord traf ihn - und ich selber sah's!
Den Freund, wie kam's dass du ihn verlorst?
Er schlug den Vater - ich selber sah's!
Dann fasste er wild mich
Nicht schonend mein Wehe;
Dann liess er mich frei;
Ich floh seine Nähe.
Mach' auf, mach' auf! Ich lieb' ihn - o der Schmach -
Bis auf den heiligen Tag!

(Chor der Nonnen aus der erleuchteten Kirche.)

Komm Kind, komm Braut,
Sei Gott vertraut,
Komm Sünd', komm Harm,
In Jesu Arm.
Steigt, fliehende Sorgen
Zu Horeb's Höh'n,
Schwing' nach dich am Morgen
Mit Lerchengetön.
Das Weh ist bezwungen,
Die Sehnsucht verklungen;
Von Erdenbeschwerden
Erlöst sollst du werden.
Verklärt soll sich heben
Aufschweben zum Heil,
Aus heidnischem Leben
Dein ewiges Theil.'

Na eene korte, zeer karakteristieke inleiding voor orkest vangt de alt aan en wordt door de sopraan beantwoord: de altpartij zonder eenige begeleiding. De sopraanpartij vertoont veel overeenkomst met Gade. Het viermaal terugkeeren derzelfde motieven geeft iets een-

tonigs aan dit werk, te meer daar de orkestpartij met kleine afwijkingen voor de vier strophen dezelfde blijft; tusschen de tweede en derde strophe echter is het orkest alleen aan het woord, en dan wordt de stemming voortreffelijk uitgedrukt. Het contrast tusschen de alterneerende solostemmen en het volgend vrouwenkoor met begeleiding van orgel, harp en orkest is prachtig; de eenvoudige gedragen noten maken een diepen indruk en het slot is hoogst effectvol. Uit deze kleine compositie kan blijken, dat het Grieg ook aan dramatisch talent niet ontbreekt.

III.

Vatten wij na dit vluchtige overzicht van Grieg's werken ons oordeel over dezen toondichter samen. Uit alles blijkt, dat Grieg tot de romantische school behoort. De taal, die hij spreekt, is niet geleerd, zelden diepzinnig, maar ook zelden banaal. In zijne composities is Grieg even min onvermengd vroolijk als Chopin. Zijne opgewektheid heeft niets gemeen met de uitgelatenheid der Italianen of de opgeruimdheid der Franschen. Hoe helder het ook aan zijn hemel moge zijn, men verwondere zich niet, zoo er eensklaps wolken komen opdagen; de zonnige klaarheid van een Mozart zal men tevergeefs bij dezen toondichter zoeken. Het is bekend, welk een grooten invloed de omgeving, de omringende natuur op een kunstenaar uitoefent, en er is geen lang betoog noodig, om duidelijk te maken, dat de nationaliteit voor den componist een belangrijke factor is. Ware Rossini in het Noorden geboren, hij zou geen ‘Barbier’ hebben kunnen schrijven; had Bach te Florence het levenslicht aanschouwd, hij zou zeker niet geworden zijn, wat hij werd. Het melancholische karakter der muziek van Chopin hangt ten nauwste samen met zijne nationaliteit. Zoo is ook Grieg's muze het product van de Noordsche natuur, die den componist omringt of hem bij afwezigheid voor oogen zweeft. Grieg is er ook de man niet naar, om pogingen te doen, ten einde zijne nationaliteit te verbergen; integendeel, hij draagt er roem op, vlecht bij voorkeur nationale wijzen in zijne werken met het resultaat, dat dezen niet altijd van eentonigheid zijn vrij te pleiten en vaak sterk op elkander gelijken, en zorgt ook vaak door de titels, die hij daaraan geeft, dat de speler aan zijn geliefd vaderland wordt herinnerd. Geen wonder, dat men in zijne muziek den ‘Localton’ hoort; deze is verwant aan dien, welke ons uit Gade, waaraan Grieg vaak herinnert, tegenklinkt, maar is forscher, harder, evenals het klimaat in Noorwegen strenger is dan dat van Denemarken. Wij, bewoners der vlakte, zijn al licht geneigd, Grieg's muziek grillig, hard, vreemd te vinden, omdat de natuur, die onze kunstenaars inspireert, zoo hemelsbreed verschilt van die van het Noorden, terwijl men bovendien in vele opzichten daar nog primitiever is en dientengevolge in nauwer aanraking met zijne omgeving.

Van alle composities van Grieg had het strijkquartet wel de scherpste aanvallen te verduren, en men moet erkennen, dat het voor conservatieve ooren eene moeilijk te genieten spijs is. Men verweet het grilligheid, vormloosheid, de daarin voorkomende scherpe dissonanten en vreemde akkoordopvolgingen, en die verwijten zijn zeker niet geheel ongegrond. Veranderingen van tempo zijn aan de orde in dit zonderlinge, maar ons inziens echt geniale werk; telkens wordt de draad afgebroken; de componist zwelgt in stemmingen. Het is nu eens een zomersche morgen, dan eens een gure December-nacht. Ge hoort den storm bulderen en welk een storm! Een, die alles onmeedoogend vernielt. Daar klinkt plotseling een vroolijk lied; dartele reien gaan in het rond; de zee is effen als een spiegel geworden; de lucht is weer blauw; alles ademt rust en vrede! Wat het verwijt van grilligheid en vormloosheid betreft, men zou dat met grond ook tot de laatste quartetten van Beethoven kunnen richten; maar zelfs zij, die het meest geneigd zijn, aan strengen vorm te hechten, zullen aarzelen, op dien grond alleen die schoone quartetten van Beethoven te veroordeelen. Het is waar, er is veel in Grieg's quartet, waaraan het oor zich moet gewennen en waarover de theoreticus den staf moet breken, maar is dat voldoende, om een afkeurend oordeel te rechtvaardigen, vooral in een realistischen tijd als de onze? Is er niet veel in de natuur, dat vreemd en hard is, en waarom zou men het dan den toondichter euvel duiden, wanneer hij, door haar geïnspireerd, zichzelf onbewust als het ware, weergeeft, wat zij hem voor oogen hield en in zijn gemoed weerkaatste? Men zou misschien het recht daartoe hebben, wanneer het den kunstenaar erom te doen was, door zonderlingheid indruk te maken, maar zijne dissonanten en vreemde akkoordopvolgingen zijn juist de getrouwe afspiegeling der natuur zelf.

Niet uit armoede aan gedachten is het, dat Grieg in zijn quartet en Sonates voor piano en viool, enz. vaak den draad afbreekt, maar omdat hij niet anders denken kan; niet omdat het hem aan het talent ontbreekt, om zijne gedachten uit te werken, mist men bij hem dikwijls die afgerondheid van vorm, die ons bij de classieken treft. Zoo hij in het gebruik van verschillende toonsoorten in een en hetzelfde stuk soms weinig de economie in het oog houdt(*), dan is het, omdat hij in de natuur die economie niet terugvindt. Grieg te willen meten met de maat, waarmede de classieken worden gemeten, zou even verkeerd zijn als bijv. Théophile Gautier met Racine, Geibel met Klopstock te vergelijken. Grieg is door en door een ‘Romantiker’; hij is evenals Gade eene vrucht van den boom, die reeds zooveel heerlijke vruchten opleverde. Jonger dan Gade, die gedeeltelijk nog onder de heerschappij van Mendelssohn stond, heeft hij ook andere idealen; hij is minder

(*) Op dit punt zijn twee zulke uiteenloopende musici als Moscheles en Wagner van dezelfde meening. Zie *Aus Moscheles' Leben* 11 blz. 839 en Wagner's *Bayreather Blätter* Oct. 1879. Beiden keuren het herhaaldelijk veranderen van toon in een muziekstuk af.

meester van den vorm, minder sierlijk, maar krachtiger. Dat Wagner en de zijnen niet zonder invloed op hem gebleven zijn, is hier en daar merkbaar. In één woord, Grieg is een kind van zijn tijd; wat hem, ondanks menige bizarrerie, gunstig onderscheidt van de geenszins onverdienstelijke nieuwere Fransche school, dat is zijn hoogere ernst; het is er hem niet, zooals deze, om te doen, om door vreemdsoortige klankeffecten of zonderlinge rhythmen te behagen. Zoo hij vreemd is, dan is het, omdat hij niet anders kan; hij geeft, wat in hem is, uit zuiveren scheppingslust, zonder zich om het effect te bekommeren of zich om stelsels te bekreunen.

Pianovirtuoos is Grieg even min, als Schubert het was en als Brahms het eigenlijk is; toch verwierf hij als zoodanig op een concert te Keulen veel bijval; het is waar, hij speelde toen alleen eigen werken. Grieg's composities door hemzelf te hooren vertolken, dat moet zeker eene eigenaardige genieting zijn! Het zij mijn landgenooten toegewenscht, dat zij dat genot spoedig zullen smaken.

Den Haag, Februari 1881.

Dr. J. DE JONG.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Het Réveil en de Afscheiding door Dr. L. Wagenaar. Heerenveen, J. Hepkema.

Met groote belangstelling nam ik deze bijdrage tot de Nederlandsche kerkgeschiedenis van de eerste helft der 19de eeuw ter hand. De beide verschijnselen, waarover dit boek handelt, liggen nog niet zeer ver achter ons, maar behooren daarom ook tot dat gedeelte der geschiedenis, dat men zelf moet hebben doorleefd, om het goed te kennen. Wij jongeren weten in het algemeen, wat men onder Réveil verstaat, en de Afscheiding ook in haar ontstaan is ons in hoofdzaak geen onbekend feit, doch over het algemeen weten wij er juist zooveel van om hem dankbaar te zijn, die ons die verschijnselen ook in bijzonderheden wil leeren kennen, ons doen terugleven in de dagen onzer jeugd, misschien wel vóór onze jeugd. Toch, hoe groot mijne belangstelling was, bij het lezen van de voorrede kwam reeds de twijfelende vraag bij mij op: zou deze Schrijver de man zijn, om ons binnen te leiden in dit gedeelte der geschiedenis? Dit geschrift heeft voor een deel gediend tot proefschrift ter verkrijging van den doctorstitel. De onderstelling ligt dus voor de hand, dat de Schrijver behoort tot dat geslacht, waarvan ik zoo even sprak, is hij dan niet te jong, om deze verschijnselen te beschrijven in hun geheel? Inderdaad, nu ik het boek gelezen heb, durf ik zeggen: Dr. Wagenaar heeft geene goede raadslieden gehad of hij heeft niet naar hen geluisterd. Zij hadden hem moeten afraden, om zulk een door en door moeilijk onderwerp te behandelen, zij hadden vooruit kunnen weten,

dat deze doctor niet slagen zou. En hebben zij het gedaan, dan getuigt Dr. W's. doorzetten van veel overmoed en weinig zelfkennis. Of hijzelf al getuigt: 'Niet zonder vreeze en beving heb ik het gewaagd het hoogst interessante, maar ook hoogst gevaarlijke gebied van de bijna contemporeele historie onzer Hervormde kerk te betreden', dat verschoont hem niet. Hij had er niet aan moeten denken. - Doch eisch ik misschien meer, dan deze Auteur geven wil? Hij erkent immers zelf, geene volledige beschrijving van het Réveil gegeven te hebben. Ja, doch op die erkenning volgt: 'Mijn arbeid is een *voor het eerst in kaart brengen van een nog onbeschreven terrein*, en niet een nauwkeurige bewerking van een welbekend gebied, een nieuwe kaart, waarop alle afstanden tot volkomen juiste afmetingen zijn teruggebracht, alle kronkelingen der rivieren en bochten der wegen met de grootste nauwkeurigheid zijn geteekend. Een *concept*-beschrijving van het hoogst moeilijk beschrijfbaar verschijnsel des Réveils en der Separatie zij mijn werk.' Als ik deze omschrijving van het plan begrijp, dan wil hij toch geven een afgerond beeld van het Réveil en van de Afscheiding. Welnu, dat werk moest zijn krachten te boven gaan. - Althans ten deele en voor zoover het voornaamste van dit geschrift betreft, de beschrijving van het Réveil. Misschien geldt, wat ik tot nu toe schreef, minder ten opzichte van het laatste deel - de teekening der Afscheiding. Bij het lezen trof het mij, dat de stijl hier wat kalmer was, en ik ontving den indruk, of de Schrijver zich in dit gedeelte beter thuis gevoelde. Het zou zeer begrijpelijk wezen. Hier was zijn terrein beperkter en had hij meer met concrete feiten te doen. Waarom heeft hij zich niet tot dit gedeelte bepaald! Hij had hier wetenswaardigs genoeg te verhalen! Zijne studie van het Réveil had hem hier kunnen dienen tot verklaring, maar ook alleen daartoe. Dan had hij zijne schets wat meer kunnen uitwerken, en had zich niet met een paar woorden behoeven af te maken van de Gemeentevorming en Kerkinrichting der Afgescheidenen.

Maar ten opzichte van het eerste deel - het Réveil - geldt mijn bezwaar ten volle. Zulk een verschijnsel is nu nog niet in zijn geheel en onpartijdig te beschrijven. Eene godsdienstige beweging, die onder hare corypheën geteld heeft mannen als Bilderdijk, Da Costa, Groen van Prinsterer, moet eerst in monographieën worden geschetst; dan pas kan later de historicus komen, die poogt al die bijzonderheden tot een algemeen beeld te vereenigen. Maar met dat laatste mag niet begonnen worden. En zeker niet, waar het een verschijnsel als het Réveil geldt. Welken invloed deze godsdienstige opwekking ook moge uitgeoefend hebben naar buiten; hoe zij ook zich hebbe uitgesproken in het openbaar bij monde harer aanhangers, zij heeft toch vooral gehad een intiem karakter, dat gekend moet worden, wil men haar volledig begrijpen, wil zulk eene kaart geteekend kunnen worden als in des Schrijvers plan lag. Had hij zich tot zulk eene monographie bepaald, ons bijv. binnengeleid in eene der 'gezelschappen' of der 'soirées religieuses' van die dagen, hij had een goed werk gedaan, dat had kunnen slagen.

Mij dunkt, zijne beschrijving van het Réveil levert zelve het bewijs voor mijne bewering. Dr. Wagenaar geeft ons telkens eene lange lijst van zijne bronnen. Daarenboven heeft hij inlichtingen ontvangen van Jhr. P.J. Elout van Soeterwoude en deed 'de WelEdele heer M.J. Chevallier hem inleven in de dagen des Réveils'. Toch moeten voor zulk eene beschrijving nog

andere bronnen gebruikt worden. Ik bedoel de brieven van hen, die in deze beweging op den voorgrond zijn getreden. Eerst uit die intieme correspondentie is de beweging ten volle te kennen. Maar natuurlijk is zulk eene bronnenstudie niet te vergen van iemand, die in zijne dissertatie het verschijnsel in zijn geheel wil beschrijven - waarom die dissertatie ook niet geschreven had moeten worden. - Toch heeft onze Schrijver al veel moeten lezen, te veel zelfs, om het goed te verwerken. Men zou zijn geschrift een citaat kunnen noemen. De lectuur is vermoeiend door die onophoudelijke aanhalingen, soms in allerlei talen. Één voorbeeld en niet het ergste lezen we op bl. 104: 'De edele en godzalige' (de Cock, passim) graaf C. van Zuylen van Nyevelt, 'naar men meent even als zijn broeder op het grootmoederlijk gebed bekeerd' (Elout) was naar Bilderdijk verhaalt, in 1823 een zeer godvruchtig ziekelijk oud man, van veel kennisse en uitnemend goeden wil. Hij was een bijzonder vriend van Schotsman. Schrijver van verscheidene anonyme kleine werkjes, was hij gelukkiger in het afbreken van het verkeerde, dan juist in het opbouwen, doch - voegt Bilderdijk zeer *menschen freundlich* hierbij - 'zijne pogingen zijn altijd verdienstelijk.' - Kort voor zijne dood betoogde 'de lieve en voor Zion zoo wakende en biddende man' (Molenaar), dat de ware '*Troost voor lijdenden*' alleen in 'onze Geref. leer' is te vinden; hij 'ontsliep in den Heer' (Molenaar) den 10^{den} Mei 1833.' - In dien trant worden allerlei personen, die in het Réveil optreden, ons even vertoond; te vluchtig, dan dat wij hen zouden leeren kennen. Naast de hoofdmannen verdiende zeker Abraham Capadose ons juist geteekend te worden. Welnu, Dr. W. geeft ons te lezen de zeer uitvoerige titels van de strijdschriften, gewisseld tusschen Capadose en Dr. Ontijd over de inenting; en slechts even vermeldt hij, dat sinds 1857 het huis van C. te 's-Gravenhage het centrum werd eener binnenlandsche zending, terwijl we later uit eene noot moeten leeren, dat deze vriend van Da Costa de vader der Zondagscholen is. Van Da Costa heet het op bl. 71, dat hij als Molan voor Genève voor Nederland le Héros du Réveil werd - is er nu van Molan niets beters te zeggen, dan hetgeen we lezen op bl. 129 in eene noot, dat Da Costa hem noemt eene vereeniging van iets apostolisch en iets kwakzalverachtigs, enz.? Hoe kan hij dan in Genève zijn, wat Da Costa hier was? Diezelfde vluchtigheid komt uit in zijn oordeel over het Réveil. Hij is met die beweging zeer ingenomen; met warmte beschrijft hij haar, en zijn oordeel over den toestand van kerk en godsdienst in de dagen, waarin de mannen van het Réveil optraden, is zeer ongunstig. Toch lezen wij, dat het Réveil tegenover de aanvallen, waaraan het blootstond, eene kracht tot verweren, zelfs een moed tot aanval ontwikkelde, die 'misschien de stille vorming der vruchten van liefde, blijdschap, vrede, lankmoedigheid, goedertierenheid, goedheid, vertrouwen, zachtmoedigheid, ingetogenheid, bescheidenheid min bevorderlijk was' (bl. 55). Men zou zoo zeggen, dat er dan van het godsdienstig karakter der opwekking niet veel overblijft. Later oordeelt hij juister. Toch vermeldde ik dit eerste oordeel, omdat dit tevens een bewijs is van de overdrijving, beter gezegd de opgewondenheid, waarmede dit gedeelte van het boek geschreven is. Zelfs in de indeeling is iets opgeschroefds. Als hij den toestand der gemeente schetst, dan handelt hij over de Neologie, den 'geest der eeuw', de 'zeven duizend'. Bij de teekening van het Réveil schetst hij in Schotsman 'den Voorlooper', in Bil-

derdijk ‘den IJsbreker’, in Da Costa ‘le Héros du Réveil’. Na genoemd te hebben de maatregelen der revolutie tegen de kerk, heet het: ‘De kerk was lam van schrik, panic struck.’ En straks in 1805 bedaarde de kerk niet alleen van den schrik, ‘maar er ontwaakte zelfs zanglust in haren boezem, en wel zoo krachtig, dat een bundel evangelische gezangen werd ingevoerd, om die nevens de psalmen Davids te zingen’. Van Da Costa's bezwaren tegen den geest der eeuw wordt gezegd: ‘Een ratelende donderslag deed heel Nederland dreunen en als een vlammende vulkaan spoog zijne “ziel verkeerd in vier” een stroom van lava uit, die stolde tot een dijk, waarop de golven stuitten van den geest der eeuw.’

Dr. Wagenaar volgt, vrees ik, in zijn taal en stijl Dr. A. Kuyper na. Althans zijne taal is ‘vroom’, altijd wanneer dat te zien is aan het voortdurend gebruiken der stomme e. Dat navolgen is een gevaarlijk werk. En voor een wetenschappelijk werk zijn die taal en stijl zeker niet aan te bevelen. Voor het vervolg is onzen Schrijver ook aan te raden nauwkeuriger correctie. In lang las ik geen boek, dat zoo wemelt van fouten tot zelfs in spelling van namen als dit. Één voorbeeld uit eene menigte. Door de slordige correctie laat Dr. Wagenaar het buitenlandsch Réveil aan het Nederlandsche den ‘Apollo's dienst der bevochtiging’ bewijzen. Die Apollo moet zijn de Apollos van I Cor. III: 6.

Het kan mij leed doen, als ik zie, dat zooveel werk besteed is aan een boek, dat ongunstig moest uitvallen. Moge Dr. Wagenaar, die nu ten minste op weg is, om thuis te komen in het Réveil, die studie voortzetten en ons de vruchten van dat onderzoek geven in kleinere monographieën, correcter van bewerking dan dit boek. Velen zullen hem met mij dankbaar zijn.

V.

B.

Welke omwentelingen of hervormingen het laatste tijdperk dezer eeuw ons misschien ook nog moge aanbrengen, het ziet er voorloopig nog niet naar uit, dat er een einde zal komen aan den stroom van vertaalde romans, die, uit alle talen en tongvallen der beschaafde wereld, ten behoeve van ons leesgraag publiek in goed en slecht Nederlandsch overgebracht, ons telken jare worden toegevoerd. De laatste maanden van het vorig jaar leverden weer haar behoorlijk contingent en, alsof men bang was, dat dit jaar te kort zou schieten, plaatste deze en gene uitgever al vast op meer dan één titel 't jaartal 1881.

Zóó snel volgen tegenwoordig de romantische uitgaven elkander op, dat het eerste werk, dat voor mij ligt en dan ook al het langst op eene aankondiging wacht, door dezen of genen misschien al wel als min of meer verouderd kan worden beschouwd. Dat zou evenwel jammer zijn, want *De pastorie van Ellernbrook*, naar het Duitsch van Wilhelm Jensen, is de lezing alleszins waard. Van eene pessimistische strekking, als waarvan gewaagd werd in de aankondiging van een vorigen roman van Jensen, *Na Zonsondergang*, is hier geene sprake. Wel zijn sommige karakters nog al zonderling, ja, onbegrijpelijk nu en dan; wel is de knoop der intrige hier en daar ingewikkeld genoeg en zijn sommige handelingen en gesprekken diepzinnig genoeg, om den oppervlakkigen romanlezer soms geheel van de wijs te brengen. Maar bij zulk een rijkdom van menschenkennis en levenswijsheid, als dit boek te leeren, en

de vriendelijke natuurtooneelen, die het te genieten geeft, bij de kennismaking met zulke schoone karakters en waarlijk edele zielen, als die zijner handelende personen, ziet men gaarne enkele niet zoo aantrekkelijke of moeielijk te begrijpen bladzijden over het hoofd. De vertaling is hier en daar wat stroef, misschien wel wat al te woordelijk het oorspronkelijk gevolgd.

P.J. Diehl te Utrecht gaf uit: *Twee Bruiden*, naar het Hoogduitsch van Golo Raimond door Engelina, een roman van niet zeer uitgebreiden, maar degelijken inhoud. Alleen zou men kunnen vragen, of niet, zonder aan de geschiedenissen te kort te doen, van dit eene verhaal er twee zouden kunnen gemaakt zijn. 't Bevat twee schoone en boeiende novellen, maar geen verband is tusschen die twee op te merken, dan dat de beide heldinnen, de ‘twee bruiden’, vriendinnen zijn. 't Boek verdient overigens alle aanbeveling en laat na de lezing een verheffenden indruk achter.

‘Auerbach's jongste werk, *Brigitta*’ - zegt Van P. in de voorrede zijner vertaling van deze vertelling - ‘is door de meeste gezaghebbende Duitsche critici onder het beste gerangschikt dat hij geschreven heeft’. De talrijke vereerders van Auerbach in ons vaderland zullen zich ongetwijfeld in de verschijning van dit nieuwe werk van den gevierden Auteur verheugen, en zij zullen zich de hernieuwde kennismaking niet beklagen. De heldin, eerst eenvoudig landmeisje, daarna door harde levenservaring en verstandig nadenken gerijpte vrouw, vertelt zelve hare geschiedenis, die natuur en waarheid is van 't begin tot het einde.

Over eene volgende uit het Duitsch vertaalde ‘novelle’, *Rudolf* van Herman Presber, schijnen eveneens de critici eenstemmig te zijn in hun lof. Eene geheele rij van gunstige getuigenissen, overgenomen uit de voornaamste Duitsche tijdschriften en letterkundige bladen, werd door den Uitgever H.J. ter Gunne naast den titel overgedrukt. Het zou ons niet verwonderen, als deze algemeene bewondering eenigszins toegeschreven moest worden aan de omstandigheid, dat het verhaal ons verplaatst in de jaren 1865-1871 te midden van de staatkundige beroeringen over de Duitsche eenheid en de Pruisische hegemonie.

Rudolf, een jong, geestdriftig advocaat, later journalist en afgevaardigde, staat als vertegenwoordiger van het jonge Duitschland tegenover Graaf Rauendorf, zijn weldoener en den vriend zijns vaders, daarna ook zijn gelukkigen medeminnaar. De karakters zijn goed geteekend; de handeling is levendig en natuurlijk. Over het geheel ligt eene humoristische tint verspreid. Enkele germanismen ontsieren de vertaling.

Van *Erckmann-Chatrian* werd uit het Fransch vertaald door W. Koning: *Grootvader Lebigre en twee andere novellen.* Het titelstuk, dat verreweg het grootste gedeelte van het boek inneemt, vond in het vorige jaar reeds plaats als feuilleton in de *N.R. Courant.* Grootvader Lebigre is een heftig vijand van de Jezuïeten. En geen wonder: ze hebben hem zijn Voltaire en het vertrouwen zijner zuster ontstolen en twist en wantrouwen in zijn huis gebracht.

De hoofdstukken VIII en IX, vermeldende, hoe zijn kleinzoon Lucien zich aan de academie gedraagt in zijne amourette met Marguérite, zou ik wel als feuilleton in een studentenblad geplaatst willen zien. Van de twee novellen,

aan dit verhaal toegevoegd: *De drie minnaars van grootmoeder* en *Het visioen van Mr. Nicolaas Poirier*, is het eerste heel grappig, het laatste nog al zonderling. Aan leesgezelschappen en volksbibliotheken zij dit goed vertaalde boek ten zeerste aanbevolen.

Naar het Fransch van G. Tissandier door J^{o}. de Vries werd uitgegeven door H.D. Tjeenk Willink te Haarlem: *De martelaars der wetenschap.* De vorm en de illustratie doen denken aan de uitgaven der Wonderreizen van Jules Verne. De inhoud is minder phantastisch, maar rijker. In nog geen 200 pagina's wordt de lijdensgeschiedenis verhaald van meer dan honderd dier kloeke strijders en onvermoeide denkers en arbeiders, die de slachtoffers geworden zijn van hun ijver voor waarheid en verlichting. 't Is een kostelijk boek voor jongens, als ze door al te veel lichte lectuur nog niet voor een genot, als hier wordt aangeboden, onvatbaar zijn geworden; kostelijk niet minder voor den aankomenden jongen man, voor velen, die het leven alleen als een tijd van vermaak en gebeuzel beschouwen, om er den verheffenden indruk uit op te doen, dat ‘werken en denken en leeren’ leven is. Een goed boek voor allen, als ligger, om zijn schat van wetenswaardigheden; als eene vingerwijzing ook voor schrijvers van geschiedboeken voor de jeugd, dat de historie der menschheid niet alleen bestaat uit eene reeks bloedige veldslagen en vreedzame (?) annexatiën, maar vooral uit de resultaten van het denken en arbeiden der groote geesten en genieën aan de schoone werken des vredes. De heer De Vries heeft een goed werk verricht, waarvoor velen hem dank zullen weten.

Nog liggen vóór mij twee uit het Engelsch vertaalde werkjes: *De vrouwe van Provence* van A.L.O.E. en *Een doornig pad* door Hesba Stretton. Het laatste, met plaatjes, werd vertaald door Mevr. W. Doedes-Clarisse. Beide werkjes dragen het karakter der tractaatjes-lectuur, gelijk de namen der auteurs reeds doen vermoeden. Het eerste verhaalt ons de geschiedenis van een vroom en goed Engelsch meisje, dat, wijl zij slechts ‘in den Heer’ huwen wil, het aanzoek van een edel jongeling, dien zij liefheeft, maar die een vrijdenker is, afslaat en daarna, om haar vader uit eene netelige positie te redden, als dienstbare naar Frankrijk trekt. Daar, in de woelige tijden der Revolutie, onder allerlei strijd en lotwisseling, vindt zij eindelijk het loon voor hare vroomheid en braafheid in een huwelijk ‘in den Heer’ en misschien nog meer in de zelfvoldoening, van hare meesteres, eene goede Katholieke, tot het Engelsche orthodox-Protestantsche geloof te hebben bekeerd.

't Hierboven vermelde overtreffende, zoowel in taal, stijl en karakterteekening als hierin, dat de tendenz niet zoo op elke bladzijde te voorschijn treedt, moet nog genoemd worden het werkje van Hesba Stretton. 't Behandelt voornamelijk de geschiedenis van eene vrouw, die, door wanhoop gedreven, haar kind verliet, en van een Londenschen straatjongen, die zich, met bewonderenswaardige zelfverloochening, het lot van dat kind aantrok.

Het verhaal zou werkelijk schoon zijn te noemen, als niet telkens het leerstuk der verlossing er als met de haren werd bijgesleept. Immers, noch Don, de straatjongen, noch Juffrouw Clack weten iets af van de leerstukken der kerk, als ze reeds op treffende wijze toonen verstaan te hebben het gebod: ‘Hebt uwe naasten lief als uzelven.’ Even min als de edele figuur

van ‘de vrouwe van Provence’ er iets grooter door worden kon, dat ze van Roomsch Protestantsch werd.

In de kringen, waarvoor deze werkjes vertaald werden, zullen zij zeker met graagte worden ontvangen en dan wenschen wij vooral lezers toe aan dat van H Stretton, dat ook nog eene ernstige aanklacht bevat tegen de officieele Engelsche werkhuizen-philanthropie.

A.

TÉPÉ.

Moschko van Parma. De geschiedenis van een Joodsch Soldaat, naar het Hoogduitsch van K.E. Franzos, Schrijver van ‘De Joden van Barnow’ enz. Arnhem, K. van der Zande, firma Stenfert Kroese en Van der Zande.

‘Wat in dit boek verteld wordt is niets anders dan de levensgeschiedenis van een arm, onbeteekenend man, die in een vergeten hoekje van de wereld geboren werd, en daar, na velerlei zwerftochten en lotgevallen ook kwam te sterven, eenzaam en ellendig gelijk hij geleefd had’. Met deze woorden vangt het boek aan en zij geven in het kort den inhoud op van dit geschrift.

De hoofdpersoon is een Jood, Veilchenduft geheeten, die in de Jodenwijk van Barnow in Oostelijk Oostenrijk geboren werd en wel in het kleinste en vuilste hutje van de donkere steeg in het Ghetto. Hij was de jongste der zes spruiten van zijn vader Abraham en niet zeer welkom in het armoedig gezin. Zijne geestesgaven waren in zijne jeugd minder ontwikkeld dan zijne buitengewone lichaamskrachten. Ofschoon zijne levensgeschiedenis niet zoo bijzonder merkwaardig was, houdt zij ons toch met belangstelling bezig.

De toestanden van het land, waarin de geschiedenis voorvalt, zijn in de tweede helft van deze eeuw veel veranderd. Dit behoort men bij de lezing van dit boek in acht te nemen, om niet op vermeende onwaarschijnlijkheden te stuiten.

Aan humor en geestige scherts ontbreekt het in dit boek even min als aan ernst en menschenwaardeering. De Joodsche toestanden tegenover de Christelijke zijn met der zake kundig talent beschreven.

Dat het gebrek lijden hardvochtig maakt, zien we ons hier in meer dan één voorbeeld voorgesteld. In een treffend voorval tusschen twee gelieven wordt ons aangewezen, dat het geloof vaak een hinderpaal is voor de liefde, ja, dat door godsdienstig vooroordeel de liefde in strijd met het geloof kan geacht worden, zooals het geval was met de Christin Kisia, die zich troostte over hare hopelooze liefde voor Moschko, den Jood, omdat zij haar geloof zooveel hooger stelde en hare vroomheid de bron stopte van het natuurlijk gevoel.

Door hen, die zich boven dat vooroordeel wisten te verheffen, wordt hulde gebracht aan de zegepraal van het menschenverstand en de menschelijkheid.

Na een leven vol worsteling en strijd sterft Moschko van Parma in den mannelijken leeftijd, maar als een in den oorlog verminkte en door smart uitgeteerde grijsaard.

Er staat geen steen met zijn naam op zijn graf, al werd hij op het Joodsche kerkhof begraven. Geen steen met zijn naam! En dat was toch zoo noodig; anders kan de engel, die de dooden opwekt bij het laatste gericht, den naam van den doode niet lezen en dien noemen voor God.

Maar wat zijne geloofsgenooten hem ontzegden, dat deden zijne vrienden

op andere wijze. Zij zorgden ervoor, dat hij niet aan de vergetelheid werd prijsgegeven. Zijn graf werd trouw verzorgd en van den eersten lentedag af tot laat in den herfst bloeiden er de schoonste bloemen.

H.

Onder welken Heer? door E. Lynn Linton. Uit het Engelsch door C. Baarslag. 2 Dln. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In dit verhaal van de treurige uitwerkselen van godsdienstige dweperij hebben we met geheel Engelsche toestanden te doen. Is 't op zichzelf niet onbelangrijk, dezen meer van nabij te leeren kennen, wij achten het in een ander opzicht niet van belang ontbloot, ze in onze dagen, ook in ons Vaderland, openbaar gemaakt te zien. De romantische vorm van dit geschrift moge daartoe het zijne bijdragen.

Wel heeft het strenge ritualisme, zooals het in Engeland bestaat, hier nog geen wortel geschoten, toch zijn er teekenen des tijds, die wij niet zorgeloos uit het oog behooren te verliezen.

Ongeloof en bijgeloof, kennis als hoogste macht en verblindheid van het fanatisme, ziedaar de onderwerpen, die in dezen degelijken roman behandeld worden met een diepen blik in de bewegingen en roerselen van het menschelijk hart.

Richard Fullerton is de man van het weten, materialistisch in zijne wijsgeerige beschouwingen, tegen alle geloofsgezag evenzeer gekant als tegen kerkelijke heerschappij. In handel en wandel is hij een edeldenkend, streng zedelijk levend man, die van elke ondeugd afkeer heeft, zichzelf verloochenen en zware offers brengen kan.

De fanatieke prediker Lancelles is een der ijverigste voorstanders van het strenge ritualisme, dat van het R. Katholicisme hoofdzakelijk onderscheiden is door het niet erkennen van den Paus. Dat hij de hedendaagsche wetenschap verachtte, aan den hedendaagschen vooruitgang twijfelde en tegen elken vorm van geestelijke vrijheid was, laat zich denken. Zijn optreden in eene gemeente, waar de onnadenkende meerderheid onverschillig en de denkende minderheid ongeloovig was, kon niet zonder invloed blijven en moest strijd uitlokken, zooals we dat in al de nevenpersonen, die hier opgevoerd worden, kunnen opmerken.

Misschien is er in Linton's werk wel wat overdrevens, maar helder is in het licht gesteld, waarheen en waartoe godsdienstige dweperij voeren kan. Doch dwepen kan men ook, zooals we er hier voorbeelden van aantreffen, met het kennen en weten, als men alleen de almacht van menschelijke kennis en wetenschap huldigt; dwepen kan men ook met het stoffelijke, als men, daarvan uitgaande, daarbij alleen stil blijft staan en met het geestesoog het hoogere en geestelijke niet zoekt na te sporen.

Wij bevelen dit goed vertaalde boek den nadenkenden lezer aan. Wat minder wijdloopigheid zou er geene schade aan gedaan hebben. De behandelde onderwerpen zouden daardoor niet aan waarde hebben verloren.

H.

Mengelwerk.

Ida's aanbidders.

‘Zoo? vindt je werkelijk, dat ik betere thee schenk dan andere dames? Laat ik je dan nog een kopje geven,’ zeide Ida van der Smizzen lachend en schonk tegelijk haar gast nog eens in.

Deze keek met belangstelling naar hare handeling; hij zag, hoe zij het schoteltje met de linkerhand vasthield, hoe zij met de rechter eerst een lepeltje suiker in het kopje deed, er daarna de thee en vervolgens de melk bijgoot. Door die verschillende kleine bewegingen kon hij de elegante ronding van hare armen, de fijne polsen en de blanke handen beter dan anders bewonderen, en toen zij hem eindelijk het ingeschonken kopje toehield, sprak hij, zonder het dadelijk aan te nemen: ‘O, Ida, als ik durfde....’

‘Wat dan?’ maar nog bijna voordat zij deze vraag had uitgesproken, was hare hand gegrepen en drukte de bezoeker er een kus op.

‘Malle jongen!’ riep zij uit, hare hand losrukkende.

‘Och, wees toch niet boos, Ida, maar ik kon het niet laten. Ben je boos?’

‘Wel neen, waarom?’ klonk de wedervraag, terwijl zij weer ging zitten en hem even lachend aankeek; ‘maar,’ liet zij er toen op volgen, terwijl zij hare oogen neersloeg en hare stem een weinig liet dalen, ‘doe het niet weer, hoor, want... want dan zoudt ge wel eens iemand jaloersch kunnen maken.’

‘En wien dan?’ vroeg de knaap.

‘Ja, als je dat eens wist. Nu, maar waarom zou ik ook een geheim voor je hebben? Ik weet, dat gij geheimen kunt bewaren. Zie eens hier...’ en bij deze woorden trok zij aan een zwart koordje, dat zij om haar hals droeg en waaraan iets hing, dat ze geheel tusschen haar kleedje hield verborgen. ‘Kunt ge die letters lezen?’ vroeg zij, hem een smal gouden ringetje voorhoudende.

‘Wat staat erop?’ luidde zijne vraag. Hij scheen geen lust te hebben, den ring aan te raken.

‘Daar staat op: ten eerste een kroontje, want hij is van adel, en dan: A.B.v.S., dat wil zeggen: Alexander, Baron van Steinbach. Een mooie naam, niet waar? Maar hij is zelf nog veel mooier dan zijn naam. Hij is lang en donker, heeft prachtige zwarte oogen, een mooien knevel en danst heerlijk. Het is, of men den grond niet meer raakt, als men met hem walst. En dan heeft hij eene aardige gemakkelijke manier van praten, zoodat het net is, of je dadelijk een ouden kennis in hem aantreft, en....’

‘En ga je met dien man trouwen, Ida?’ vroeg de bezoeker, hare opgewonden beschrijving afbrekende.

‘Trouwen?’ herhaalde zij, als was die gedachte nog in 't geheel niet bij haar opgekomen. Toen: ‘Ja later, zie je, maar dat is altijd zoo erg bezwarend voor die adellijke lui. Verbeeld je eens: hij geeft zelf niets om adel, maar zijne moeder zou het besterven, als ze wist, dat haar zoon aan een onadellijk meisje dacht. Daarom heb ik hem moeten beloven, om ons engagement stipt geheim te houden.’

‘Stipt geheim,’ herhaalde Reinier, zonder dat hij had kunnen zeggen, waarom hij dat deed. Misschien kwam er een besef voor zijn geest, dat hij - als hij later zelf geëngageerd zou zijn met een zoo engelachtig wezen als Ida van der Smizzen - het dan wel van de stadhuistrappen af luide den volke zou willen verkondigen.

Maar aan zoo iets dacht hij niet. Hoe zou hij ook? Hij was een knaap van nog geen zeventien jaren, een gymnasiast, en zij een volwassen meisje van achttien.

‘Ja,’ vervolgde Ida, ‘het is natuurlijk niet prettig voor hem.’

‘En voor jou ook niet, Ida.’

‘Voor mij?’ Ze scheen nog niet aan dezen kant van de zaak gedacht te hebben. Een oogenblik vloog er een blos over haar gelaat, misschien bij de voorstelling, hoe prettig het zou wezen, om hem aan de vrienden en kennissen voor te stellen, zooals andere jonge meisjes gedaan hadden met hare galants, maar dadelijk daarop verzekerde zij: ‘Ik voel mij zoo innig gelukkig in zijne liefde, dat ik niets anders begeer. Ik geloof, dat ik zelfs niet gelukkiger kan worden door de voorstelling van al het moois, dat hij mij later... als hij het vooroordeel van zijne moeder maar eenmaal overwonnen heeft, zal aanbieden. Eigen rijtuig, paarden en zelfs een kasteel met drie torens.’

‘Kasteelen doen mij altijd aan sprookjes denken,’ merkte Reinier aan.

‘Ja, maar wilt ge wel gelooven, dat dit alles mij net is als een sprookje? Als ik vroeger las over liefde en hoe een meisje zoo op eens door de ontmoeting met een vreemdeling een plotselingen omkeer in haar hart, hare levensbeschouwing en omstandigheden kan krijgen, dan dacht ik onwillekeurig, dat het mij zoo niet zou kunnen gaan, en zie: op het allertoevalligst ontmoet ik hem en nu is het net, alsof mijn geheele vroegere leven uit mijn geheugen is verdwenen en alsof ik hem al zoo heel lang gekend had.’

Zij straalde werkelijk van geluk, terwijl zij den ring van haar vinger af en aandeed en eindelijk weer op het vroegere plaatsje verstopte, en Reinier van Walden, die eerst bij hare meedeeling een gevoel had gehad, waarvan hij zich geene rekenschap wist te geven, een gevoel van... net zooals hij eens kreeg, toen hij in 't donker met zijn neus tegen een deurpost had gestooten, - van pijn en verdooving bijna gelijktijdig - Reinier begon nu half en half in hare opwinding te deelen.

Hij was dankbaar, dat Ida hem waardig had gekeurd, om deelgenoot te worden van haar geheim, en luisterde met de grootst mogelijke belangstelling naar al de verdere bijzonderheden, welke zij hem meedeelde. Hoe Alexander nog nooit een meisje gezien had, waarvoor hij eenige liefde voelde, en bij den eersten blik op haar bespeurd had, dat zij voor hem bestemd was, en haar dat dadelijk had meegedeeld. Hij was commies op het postkantoor te Amsterdam, maar hij zou moeite doen, om zich naar E. te laten overplaatsen, om haar dagelijks te kunnen zien. In afwachting van dien tijd schreef hij haar geregeld over de plaatsen, waar en hoe ze elkander in het geheim ontmoeten konden, totdat hij verlof had en zijne moeder kon gaan polsen.

'Als die moeder je maar eens even zien kon, Ida,' zeide Reinier, met opgetogenheid het mooie meisje aanziende.

'Maar adellijke lui geven er niet veel om, hoe men eruit ziet, doch wel, of men voornaam is,' hernam Ida droevig, 'en zijne moeder is zoo streng, dat de zuster van Alexander gedwongen werd tot het huwelijk met een graaf, ofschoon ze verliefd was op een predikant. En die arme man is van verdriet gestorven.'

'Dat is mooi. Dat zou ik ook doen in zijne plaats,' riep Reinier uit.

'Alexander houdt erg veel van zijne moeder,' vertelde Ida; 'hij heeft mij haar portret laten zien; ze zag er nog al niet zoo heel streng uit, maar de menschen lijken soms zoo weinig op de portretten. Ik heb hem beloofd, dat ik mij ook zal laten portretteeren, en hoop maar, dat het goed zal uitvallen.'

'Dat hoop ik ook. Gij gaat zeker bij Felix?'

'Neen, die is duurder dan die andere photograaf, meen ik.'

'Dat geloof ik niet, doch daarenboven, Van Walsman is een knoeier, die er heelemaal geen verstand van heeft en daarbij geen smaak. Neen, ga naar Felix, die heeft al menig aardig portret gemaakt, maar kies vooral een helderen dag uit.'

'Ja,' zeide Ida en bedacht in stilte, hoe ze aan het geld zou komen voor deze overbodige uitgave. Haar vader verkeerde altijd in een toestand, die hem bij elke uitgave de vraag op de lippen legde: 'Kan het niet wat zuiniger? kan het niet voor wat minder, Ida?'

Vandaar, dat de arme Ida steeds aan het berekenen, beknibbelen en bezuinigen was op al de uitgaven, die zij deed. Niet het minst leed zij daar zelve onder, want daar zij haar kleedgeld maar zoo wat

uit het huishoudgeld moest vinden en haar vader ‘erg gesteld’ was op alle zaken voor eigen gebruik, zoo gebeurde het niet zelden, dat Ida, hoe ze ook rekende, maar in 't geheel geene kans zag, om zich eene japon, een zomermantel of wat het ook zijn mocht, dat ze noodig had, aan te schaffen, en het oude weer te voorschijn moest halen. Twee zaken hielpen haar voor een deel door die zwarigheid: ten eerste hare zeldzame schoonheid, die maakte, dat zij er in een oud kleedje veel liever uitzag dan vele anderen in een nieuw, en dan hare groote handigheid, waardoor ze zich met dat, wat ze had, steeds zoo elegant mogelijk wist voor te doen.

Haar vader noemde zich conrector en gaf ook werkelijk les op de Latijnsche school, maar daar die inrichting zeer weinig leerlingen telde en hij een deel van zijn honorarium uit de schoolgelden moest hebben, zag hij zich genoodzaakt, om les te geven in alle vakken, waarin maar de een of ander les wenschte te ontvangen. Bij een paar kinderen van eene rijke familie fungeerde hij voor de bonne, die de kleinen spelende de letters leerde; bij den notaris, wiens zoon hij vroeger voor een examen gedrild had, deed hij niet zelden klerkenwerk, al heette het, dat hij kwam, om de jonge dames in Engelsche letterkunde te bekwamen, en zoo had hij meerdere baantjes, die hem veel tijd roofden en weinig eer of voordeel aanbrachten, maar waaraan hij zich toch wijdde bij gebrek aan iets beters.

Beter een half ei dan een leege dop.

Reinier van Walden was eigenlijk de eenige van zijne leerlingen, waar eer en voordeel mee te behalen was, want niet alleen was Reinier bijzonder vlug, maar ook had zijne moeder hem geraden, om de lessen te betalen, zooals ze in de groote steden gehonoreerd werden en niet naar het dwaze, lage tarief, dat de heer Van der Smizzen had gesteld. Ida had zich niet weinig over en met haar vader verheugd, toen zijn leerling hem bij het eerste kwartaal op kiesche wijze met een paar bijgevoegde regelen de zienswijze zijner moeder meedeelde, vooral ook omdat het bleek, dat Reinier die privaatlessen lang wilde voortzetten. Hij wenschte toch zijne hoofdstudie van het Grieksch te maken en kwam op school niet genoeg vooruit.

Ongelukkig was Ida's vader, wellicht ten gevolge van zijne leefwijze, langzamerhand wat traag geworden en behoorde hij niet tot de practische lui. In plaats dus, dat hij zijn best zou doen, om de lessen voor Reinier zoo aangenaam mogelijk te maken, kon hij soms ergerlijk nonchalant met hem handelen. Gedurig liet hij hem wachten; eens kwam hij in 't geheel niet thuis op het lesuur, en niet zelden was hij wat haastig en onvriendelijk. Wellicht voelde de onderwijzer zich half angstig tegenover de vlugheid van den knaap, die vooruit wenschte te vliegen, terwijl hijzelf zoo gemoedelijk en ongemerkt achteruitkroop.

Ida zat nooit bij de lessen, maar een paar dunne deuren scheidden

haar van het lokaal, dat haars vaders studeerkamer heette, en daar zij altijd alleen was, hoorde zij steeds woord voor woord, wat er binnen voorviel, en niet zelden nam zij half onwillekeurig een levendig deel in de handeling. Zij voelde medelijden met haar vader, als hij met zijne langzame stem drie-, viermalen dezelfde vraag herhaalde, voordat er een stamelend, verward antwoord volgde, maar niet zelden kreeg zij ook te doen met de patiënten, die zich ergerden, als hun docent slaperig en soezerig herhaalde: ‘Juist.e, ja.a, goed.e.. en.ne...’, zonder dat de nieuwe vraag volgde.

Voor dergelijke gevallen had Ida een dictionnaire-incident verzonnen, dat geregeld dienst deed. Zij klopte aan; de vader riep: ‘jawel.’ De dochter vroeg, of zij even de dictionnaire mocht hebben, nam die van de tafel, ging terug en liet het aan de meerdere of mindere helderheid van het volgende deel der les over, of zij die al dan niet terugbracht.

Menigmaal had zij daardoor haar vader weder tot de orde geroepen en gelukkig kwam hij nooit op het vermoeden, hoe Ida hem op die wijze controleerde, zoodat zij ongestoord hare hulp kon blijven verleenen. Vooral bij Reinier's lessen was dat nog al eens noodig; wellicht met het oog op de meerdere verdienste van dat uur gebruikte de conrector op de dagen, waarop hij zou komen, steeds een extra glas wijn aan tafel en ondervond daarvan de gevolgen in eene loomheid, die hem beter geschikt maakte voor de weelde van een middagslaapje dan voor de verveling van eene privaatles in eene sombere kamer.

Het kon echter niet missen of dat, wat voor den onderwijzer verborgen bleef, werd heel spoedig door den leerling begrepen, en in plaats dus, dat deze zich zou ergeren, als de oogleden van zijn meester bezwaard werden en diens tong langzaam van beweging werd, verheugde hij zich, zoodra hij de nadering van die verschijnselen bespeurde. Hij probeerde ze zelfs aan te moedigen door zijne stem een weinig te laten dalen, door dikwijls met de oogen te knippen, door dan zacht met de hand over het gelaat te wrijven en zich verder zoo onbeweeglijk mogelijk te houden. Toen hij bespeurde, dat het tikken van zijn horloge de dommeligheid bevorderde, had hij dat, open op een hol houten doosje, expresselijk daarvoor meegenomen, heel vernuftig zoo dicht mogelijk bij het oor van zijn meester gebracht en bleef peinzen op elk middel, dat hem verder kon dienen in deze zaak.

Hij won er dan ook iets mede, dat de goden hem konden benijden - namelijk een kijkje in het paradijs. Nooit zou hij den indruk kunnen beschrijven of vergeten, welken de eerste verschijning van de dictionnaire-haalster op hem maakte. Hij zat daar in eene vierkante kamer, die het uitzicht gaf in eene smalle straat met leelijke huizen, waarvan niets te zien viel dan de ramen met vervelooze kozijnen, kleine ruitjes en zware, vuile, neerhangende gordijnen, en die voor het oog van binnen ook niets aanbood dan: eene scheefstaande kast met schoolboeken, een

oud, vier- en een half-octaafs-pianootje, dat gedeeltelijk dienst deed als buffet, dien- en rooktafel en tevens, meer gemakkelijk dan sierlijk, ingericht was tot bewaarplaats van den hoed, de handschoenen, de jas en eenige verdere dagelijksche toilet-benoodigdheden van den conrector; voorts een paar stoelen en een koffer, die geen ander recht had om in dit heiligdom te staan, dan in zoover hij een geheel vermolmd stuk vloer aan het oog onttrok.

Men kon zich moeilijk een minder opwekkend verblijf voorstellen en zooals Reinier daarbij nog het oog had op een man, wiens kleeding, haren en geheele uiterlijk dofheid en slordigheid aanduidden, kon men niet zeggen, dat de wetenschap zich heel verleidelijk voordeed aan een gezonden, levenslustigen jongen.

Maar ziet! hoe geheel anders werd op eens het tooneel, toen eene van die twee donkergrijs geverfde suite-deuren geopend werd en Ida zich op den drempel vertoonde. Het openzetten der deuren zou op zichzelf genomen reeds eene opfrissching zijn geweest, omdat de zon in de tuinkamer scheen, maar afgezien van alle bijkomende zaken, hoe verwonderlijk contrasteerde niet dit liefelijke meisje met alles, wat Reinier tot nog toe aanschouwd had.

Hij werd op staanden voet zoo verliefd op haar, dat hij zich slechts met moeite weerhield, om voor haar neer te knielen en uit te roepen: ‘Dood mij of bemin mij!’ Het was hem niet mogelijk, aan iets anders te denken, iets anders te zien, en zij was al lang verdwenen met haar woordenboek, toen hij nog als betooverd onbeweeglijk zat.

Er was hem iets gevraagd; de meester had gesproken zeker, maar hij kon zich niet herinneren, waar hij was, en begreep niet, hoe alles om hem heen gelijk gebleven was. Hij zag slechts dat schoone, bleeke gelaat met kuiltjes in de wangen, met dat prachtige mondje met blinkend witte tandjes, met die heldere, vriendelijke oogen en glanzend zwarte vlechten; hij zag slechts dat lichtblauw neteldoeksche japonnetje, dat haar omgaf als een waas van onschuld en reinheid en door eene zwart fluweelen ceintuur om het middel werd vastgehouden, en die mooie, fijne handen, die het boek opnamen. Hij voelde slechts de half verstolen, bijna onmerkbare hoofdbuiging, welke zij hem ten beste gaf, en hoorde nog den klank harer stem, waarmede ze die onvergetelijke woorden: ‘Papa, mag ik even storen? Ik wou graag de dictionnaire... o, dank...’, uitsprak.

Hoe de les geëindigd en wat er gebeurd was tusschen den tijd van Ida's binnenkomst en het oogenblik, dat hij 's avonds aan het zeestrand zich dit alles weer trachtte te herinneren, hij kon het zich nooit meer te binnen brengen; alleen wist hij maar al te goed, hoe hij aan niets dacht, van niets droomde dan van Ida.

Wisten de andere jongens niets van haar bestaan? Was niet ieder even opgetogen? Hij kon het niet rechtstreeks vragen, meende hij,

maar door allerlei omwegen bespeurde hij ten laatste, dat er een algemeen vooroordeel tegen de schoone Ida bestond. Ze was trotsch en zonderde zich altijd af, werd er beweerd, eene groote zonde in een klein stadje. Dat zij zich gewillig schikte in een niet zeer opgewekt leven, zag ieder over het hoofd en men liet haar blijven, misschien niet al te rouwig, dat een zoo mooi meisje zich vrijwillig op den achtergrond hield.

Gelukkig voor Reinier had Ida's vader niets gemerkt van zijne ontroering, zooals hem bleek bij de volgende les waarnaar hij verlangde en waartegen hij opzag. Doch helaas! de deur ging niet open en menige les bleef Reinier tevergeefs hopen op de verschijning. Hij zette steeds zijn beste beentje voor, spande zich in, was zoo leerzaam en levendig mogelijk, maar helaas! het loon der deugd bleef uit. Eindelijk, eens op een middag, toen Reinier teleurgesteld en ontmoedigd in eene zeer afgezakte stemming soezerig en vervelend op de slaperigheid van zijn docent werkte, gebeurde het, dat deze na een herhaald: 'En.. ne.. Van... Walden, als... nu.. e,' op eens goed wakker werd door het kloppen op de deur en een dadelijk daarop volgend binnentreden van Ida, die de dictionnaire haalde.

Als door ingeving vermoedde Reinier het verband tusschen dommeligheid en dictionnaire en zag zich alras door verdere opmerkingen versterkt in deze ontdekking. Toen was hem de weg aangewezen, dien hij had te volgen, en vond hij al spoedig niet alleen het middel, om haar even te zien, maar zelfs, om dat oogenblik te rekken door het woordenboek ongemerkt bij het binnenkomen op een ander plekje neer te leggen, dan waarop zij het vooraf had gelegd. Toen dit eenige malen was gebeurd, begreep Ida, dat Reinier haar in de kaart keek, en peinsde zij op eene nieuwe list. Voordat zij die gevonden had, gebeurde het weer eens, dat de heer Van der Smizzen in 't geheel niet op de les verscheen.

Het hart van Reinier popelde van blijdschap. 'Als ik een half uur heb gewacht,' besloot hij, 'klop ik aan, om haar te vragen, of soms haar vader ongesteld is.'

In angstige spanning wachtte hij telkens, bevreesd, dat zijn leermeester nog binnen zou komen, maar minuut op minuut verstreek, zonder dat er in huis eenig geluid van naderende voetstappen vernomen werd. Reinier, die onbeweeglijk was blijven zitten, kwam eindelijk op het idee, om eens rond te loopen, en zie, nauwelijks liet hij zich hooren, of daar opende Ida de deuren vroeg verschrikt: 'Is Papa er nog niet?'

'Neen, ik heb al een heel poosje gewacht. Gelukkig had ik de dictionnaire, om mij te troosten,' zeide Reinier, die het betreurde, dat hij niet gevat genoeg was, om iets aardigs te zeggen.

Toch, het had slechter kunnen uitvallen, meende hij later, want Ida keek hem lachend en beteekenisvol aan, terwijl zij dadelijk op vergoelijkenden toon aanmerkte: 'Papa heeft het zoo druk en lesgeven is een vermoeiend werk.'

‘Niet waar? ik bewonder Mijnheer dikwijls, om het zoo te kunnen volhouden,’ luidde het diplomatisch antwoord.

‘Ik begrijp niet goed, dat Papa zich zoo kan verlaten,’ begon Ida, maar Reinier verzekerde haar, dat het wellicht zijne schuld was; dat hij wat te vroeg had aangebeld, en dat er in alle geval niets aan verloren werd, of hij even wachtte. Hij had er wel gaarne bijgevoegd, dat hij er nu veel bij won, maar daarvoor had hij geen moed. Zij stelde hem voor, om, als hij nog op haar vader bleef wachten, den tuin eens te bekijken, en ging hem voor door de glasdeuren, die openstonden.

Reinier meende, dat hij nog nooit in zijn leven bloemen gezien had, die een zoo heerlijken geur verspreidden en die zoo prachtig bloeiden. Het scheen hem toe, als was hij in eene tooverwereld, die in alles verschilde van wat hij tot nog toe had aanschouwd. Hoe verbaasde het hem, Ida te hooren zeggen: ‘Ge ziet, het is een klein lapje en levert niet veel bijzonders op, maar het is toch voor mij een groot genot, om dit tuintje te hebben. Vroeger hadden wij een grooter huis, maar heelemaal geen grond erbij.’

Of zij hier dan niet altijd gewoond had? ‘O neen, we zijn al meer dan eens verhuisd.’ Ja, ze hadden zich gedurig een beetje verminderd, doch dat voegde Ida er niet bij. Zij hoorde, dat het dienstmeisje theewater bracht, en vroeg Reinier, of hij een kopje thee wilde drinken.

Wat een fortuintje! Zoo iets had hij in zijne stoutste droomen niet durven droomen en hij vreesde bijna, dat het niet waar was, toen hij daar tegenover haar zat en zij recht gezellig met hem zat te praten over alles en niets, alsof ze elkander jaren hadden gekend.

De heer Van der Smizzen bleef onbegrijpelijk lang weg, maar het bleek, dat er eene geldige reden voor zijn wegblijven was geweest. Hij had namelijk geholpen bij het ophalen en helpen van een drenkeling en vertelde lang over de bijzonderheden van het treurige geval. Reinier vond daardoor gelegenheid, om nog een poosje te blijven en om zijn docent eene geldelijke bijdrage voor de ongelukkigen aan te bieden, waarvoor hij meer dan beloond werd door de dankbare blikken van Ida.

‘De les is erbij ingeschoten,’ zeide eindelijk de heer Van der Smizzen.

‘Maar ik won er een gezellig theeuurtje door,’ antwoordde Reinier en wist behendig te laten merken, hoe hij in zijn kosthuis nagenoeg in 't geheel geen gezellig familieleven vond, iets, waar hij behoefte aan had.

‘Wel, Ida, presenteer onzen jongen vriend dan na de les hier thee,’ zeide Ida's vader en zoo kwam het, dat Reinier van dezen dag af aan een trouwe bezoeker werd van het jonge meisje, dat hem steeds even hartelijk ontving. Verheugde het haar, dat hij daardoor de lessen wat prettiger scheen te vinden, zij van haar kant vond ook behagen in de gesprekken van den gymnasiast, die niet alleen zeer ontwikkeld was, maar steeds toonde, het hart op de rechte plaats te dragen. Hij

was zeer attent en op de meest kiesche wijze vond hij gelegenheid, om haar en haar vader lectuur en velerlei zaken te bezorgen, die hun genoegen deden.

Zoo ontstond er langzamerhand eene groote mate van vertrouwelijkheid tusschen Ida en Reinier, die door niets gestoord werd en die voor hen beiden veel bekoorlijks had. Reinier gaf zich niet geheel rekenschap van het gevoel, dat hij voor Ida had; alleen wist hij, dat zij het meest ideale wezen was, dat hij ooit had ontmoet, en als hij een wensch in zijn hart recht levendig voelde, het was die, om Ida gelukkig te zien.

Dat zij hem steeds behandelde als een jongeren broer, maakte wellicht, dat hij er niet aan durfde denken, om haar als zijns gelijke te beschouwen, en zoo veranderde dan ook zijn eerste gevoel van jongensachtige verliefdheid in eene soort van eerbiedige bewondering, waarbij hij alle gedachten aan de toekomst in zoover naar achteren bande, dat hij slechts het besef hield, om zich zooveel mogelijk te haasten met zijne studiën, opdat hij hoe eerder hoe liever iets mocht beteekenen.

Hoe onzelfzuchtig zijne liefde was, bleek uit zijne deelneming in Ida's vreugde en uit den stap, dien hij deed, toen hij haar had verlaten. Hij begaf zich namelijk dadelijk naar den photograaf en gaf dezen order, om Mej. Van der Smizzen in alle mogelijke bevallige poses te nemen, zoodra zij bij hem kwam. ‘Er moeten verschillende mooie, groote portretten van haar gemaakt worden,’ bestelde hij, ‘maar zij moet het niet merken, dat dit gebeurt. Zeg maar telkens, dat het niet goed is uitgevallen en dat zij nog eens anders moet poseeren.’

De photograaf beloofde het, maar vreesde dat het moeilijk zou gaan. Reinier dacht even na en zeide toen: ‘gij kent mij, niet waar? Nu, noem tegen haar in het geheel niet mijn naam, maar zeg eenvoudig dat een heer de portretten bestelde’.

Hij hield zich overtuigd, dat Ida dan niet verder zou navragen, en zoo was het ook. Toen het meisje den photograaf naar den prijs vroeg en deze antwoordde, dat die quaestie al geheel afgehandeld was met een heer, die onbekend wenschte te blijven, was Ida zoo geheel overtuigd, dat niemand dan haar Alexander die onbekende moest zijn, dat zij niet eens lette op de onwaarschijnlijkheid van zijn bezoek in dit atelier.

Het portret viel prachtig uit en toen Reinier een paar afdrukken in groot formaat vóór zich had, kwamen hem onwillekeurig de tranen in de oogen. Hij wischte ze haastig af, want al was hij geheel alleen - welke jongen vindt het niet beneden zich, om zijne ontroering te toonen? Maar al verdwenen de sporen der tranen even spoedig, als ze gekomen waren, Reinier bleef zich onverklaarbaar treurig voelen, zoo dikwijls hij het gelaat vóór hem aanschouwde. Kwam het, omdat hij dacht hoe die oude mevrouw van Steinbach met misnoegen en halven afkeer dit portret zou aanzien en ter zijde schuiven? Kwam het omdat hij reeds voelde hoe Ida iets veel beters waard was dan een man,

die zich half voor haar schaamde? Was het slechts die gewaarwording, welke velen hebben, als ze voor het eerst een portret aanschouwen van een geliefd gelaat, n.l. een gevoel van huivering over dat strakke, onbeweeglijke? Of was het een soort van angstig voorgevoel, dat fijngevoelende en verstandige personen zoo licht overvalt tegenover het voorwerp hunner liefde?

Reinier wist zich geene rekenschap te geven van zijne gewaarwording, maar toen hij bespeurde, hoe weer zijne oogen verduisterd werden, toen hij langer naar Ida's beeltenis keek, liep hij een paar malen de kamer op en neer, nam toen een vel wit papier, vouwde dat voorzichtig om de portretten heen, lakte het toe en borg ze in zijn lessenaar. Toen zette hij zich voor zijne piano, maar in plaats van zijne *études*, die hij wilde studeeren, speelde hij allerlei sombere melodieën, die hem te binnen schoten en die pasten bij eene stemming, welke hij niet kon verklaren.

Eindelijk besloot hij den zeewind maar eens door zijne haren te laten waaien en vond hij met een paar schoolkennissen aan het strand zijne gewone opgeruimdheid weer voor een groot deel terug.

Na de eerste vertrouwelijke meedeeling, welke Ida aan Reinier gedaan had over hare geheime verloving, vermeed zij verder dat geheele onderwerp, en was er niet eens af en toe door haar eene enkele toespeling gemaakt op Alexander, het zou Reinier hebben toegeschenen, als was er niets veranderd in het leven van de jonge dame, die steeds op dezelfde stille wijze met haar vader voortleefde, als toen hij haar pas leerde kennen.

Van de overplaatsing van Alexander kwam niets, want hoe ongelooflijk veel moeite hij zich daarvoor ook gegeven had, de directeur in Amsterdam wilde hem niet laten gaan. Het was dan ook zoo moeilijk, om hem te remplaceeren! en wat zijne moeder betrof... ook deze had nog steeds hetzelfde vooroordeel, maar liefde telt geene zwarigheden. Zoo bleef ook Alexander steeds vol hoop en moed en beraamde eindelijk het plan, om stormenderhand te werk te gaan. Hij wilde Ida onverwachts voor zijne moeder brengen; deze woonde in België en moest wel zoo opgetogen zijn, als zij de schoone en lieve vriendin van haar zoon zag, dat het geen twijfel leed, of zij zou zich gewonnen geven.

'En als ze dat eens niet deed?' had Ida gevraagd, maar Alexander lette nauwelijks op die vraag. 'Dan?' O dan zou hij nog liever afstand doen van moeder, vaderlijk erfdeel en, in één woord, van alles, dan van haar.

Het was op een kouden April-avond, dat Ida dit aan Reinier vertelde, en tevens deelde zij hem mede, dat ze haar vader eindelijk deelgenoot had gemaakt van haar geluk. Alexander had liever gezien, dat zij hiermede nog langer wachtte, maar Ida zag geene kans, haar vader geheel onkundig te laten van hare geheimzinnige uitgangen, en daarbij ergerde zij er zich aan, om zoolang een geheim voor hem te hebben,

De heer Van der Smizzen had het groote nieuws zonder veel verbazing aangehoord; het ligt immers voor de hand, dat een meisje den eenen of anderen dag gaat trouwen, en hij wist, dat hij haar eens zou moeten missen. Hij zou dan wel eene groote zorg minder hebben, maar ook zou zijn leven heel wat eentoniger worden; zoo langzamerhand toch had Ida geheel de plaats van zijne vrouw ingenomen, maar minder dan aan eigen eenzaamheid dacht hij aan het geluk van zijn kind!

'Zoo, zoo, een baron!' Het was hooger, dan hij gewenscht had, ja, zelfs hooger, dan hij wenschelijk vond, maar men heeft die zaken niet voor het kiezen. De posterij was daarbij een stand, waarin plaats scheen zoowel voor den adel als voor de burgerij, en zijn kind, dat trouwens, zooals hij vond, nergens misplaatst zou zijn, kon eene geschikte plaats in het leven innemen.

'Beginnen waarschijnlijk met een klein kantoor, eigen huis, lieven tuin, prettige conversatie, jongelui, nette meubeltjes, de noodige bediening, een ordentelijken wijnkelder..,' somde hij dadelijk op, zoodra Ida hem alles verteld had.

'En een logeerkamer,' voegde Ida erbij, die schik kreeg in de voorstelling.

'Wieg, vuurmand, grootpapa,' fluisterde de conrector en strekte onwillekeurig met een vroolijk lachje de armen uit, als om het kleinzoontje te pakken.

'Ik verlang erg, dat u Alexander eens leert kennen, Papa; hij zal u wel heel goed bevallen; jammer, dat die oude Mevrouw....'

'Ja, kind,' klonk het met een licht schouderophalen, 'maar om je de waarheid te zeggen, tel ik dat zoo heel zwaar niet. Mogen ouders iets te zeggen hebben, och, in den grond der zaak blijven ze de nullen vóór de cijfers en zijn de jongelui toch eigenlijk de hoofdpersonen. En dat is ook niet meer dan rechtvaardig; er komt toch eenmaal in het leven een tijd, dat men zelfstandig is.'

'Maar Alexander's moeder heeft eene zwakke gezondheid en maakt zich spoedig boos, iets, wat zeer gevaarlijk is voor haar.'

'Nu, met dergelijke gestellen moet men een beetje zeemanschap gebruiken en op het gunstige oogenblik wachten, maar ten slotte gelukt dat dan ook wel, en vooral zooals hier, waar de partijen nog jong zijn, kan er eene lange voorbereiding plaats hebben.'

Op deze wijze beschouwde de heer Van der Smizzen het bezwaar, dat nu Ida ook minder groot toescheen, dan wanneer Alexander erover sprak.

Kort na dit gesprek hield eindelijk de Baron zijn intocht in het stadje, waar Ida woonde; was hij een prins geweest, de couranten zouden hebben meegedeeld, dat hij een stipt incognito wenschte te bewaren - in de gegeven omstandigheden bemoeide niemand er zich mede en hoorden slechts Ida en haar vader, hoe hij de boot gemist had en zich daarom met eene visscherspink had laten overvaren.

Hij kon toch niet wegblijven, nu hij een dag met Ida en haar vader mocht doorbrengen, zeide hij. ‘Of dat geen dure tocht was?’ O, daar denkt een verliefde baron niet aan.

‘Vermoeiend?’

‘Nu ja,’ hij zou bij voorbeeld niet graag willen wandelen, maar overigens voelde hij zich recht gelukkig, dat hij nu eindelijk eens het voorrecht had, kennis te maken met den vader van zijn meisje. Hij had al zoolang verlangd naar die ontmoeting, beweerde hij, zonder te zeggen, waarom hij zich niet voorlang dat genot had gegund.

De heer Van der Smizzen bleef niet stilstaan bij die quaestie; hij verheugde zich te zien, dat Ida gelukkig was en dat zij en de aanstaande schoonzoon zooveel schik in elkander hadden. De jonge man maakte op hem een aangenamen indruk en hij van zijn kant gaf volkomen toestemming tot de verdere kennismaking.

‘Maar ik kan mijne dochter geen bruidschat meegeven.’

‘Ida is zelve de kostelijkste bruidschat, dien een man kan begeeren,’ zeide de Baron, het meisje aan zijn hart drukkende.

Voordat hij 's avonds vertrok, vroeg hij de toestemming van den vader, om Ida aan zijne moeder te mogen gaan voorstellen.

‘Dat schijnt mij een vreemd plan,’ zeide de vader.

‘Vreemd,’ herhaalde Alexander verwonderd. Hij vond er blijkbaar niets vreemds in. ‘De zaak is doodeenvoudig,’ merkte hij aan; ‘mijne moeder... enfin, u weet... hm. Kom ik alleen bij haar, tien tegen een, dat zij zich verbeelden zal, mij de zaak uit het hoofd te kunnen praten, maar komen wij samen... wie kan weerstand bieden aan zooveel bekoorlijks, aan eene zoo hemelsche verschijning?’

‘Maar,’ vervolgde de jonge man, ziende, dat de rimpels niet verdwenen van het gelaat van den ouden heer, ‘het spreekt wel vanzelf, dat mijn plan moet vervallen, als u ertegen blijft. Ik voor mij... doch het is waar: u kent mijne moeder niet in al hare zonderlinge tegenstrijdigheden en u kunt zich dus niet voorstellen zooals ik, hoe zij Ida zal liefhebben, als ze maar even over dat eene kleine bezwaar van onadellijke afkomst zal zijn heengestapt.’

Het uur van vertrek sloeg, voordat dit punt was afgehandeld tusschen den gast en den gastheer, maar men zou wel tot eenig vergelijk komen, dacht de eerste en ging zeer voldaan over zijn uitstapje huiswaarts.

Bij de loopplank van de boot stond een jongmensch, die op hem scheen te wachten, maar die, toen hij hem even goed had aangekeken, op zij ging en zijn weg vervolgde, zonder verder notitie van hem te nemen.

Het was Reinier, die allerlei plannen in zijn hoofd had gehad, om Ida's vriend een enkel woord toe te fluisteren, een gelukwensch, een raad, eene bede, hij wist zelf niet recht wat, maar die, toen hij hem zag, niets beters te doen wist dan zich zwijgend te verwijderen.

Hij voelde, dat hij Ida niet gunde aan den man met deze uitdrukking op het gelaat.

Weinige weken later begon de vacantie, waarbij Reinier het gymnasium zou verlaten; het afscheid van Ida, waar hij tegen op had gezien, werd hem licht gemaakt, daar zij het buitengewoon druk had en veel te vertellen had.

Alexander's moeder scheen op eens, of wel langzamerhand, geheel veranderd te zijn; althans zij had Ida te logeeren gevraagd, om kennis met haar te maken, en nu zat Ida zoo hard, als zij kon, te naaien aan een japonnetje, om op reis aan te doen. Het was eene heele drukte; het huis zou worden gesloten en Papa zou, tijdens hare afwezigheid, eenige oude kennissen in Haarlem, Beverwijk, Leiden en Zaandam bezoeken. Ida straalde van geluk en blijdschap; het zou zoo'n prettige tijd worden, meende zij.

'Gij zult vast geen tijd kunnen vinden, mij eens iets van je te laten hooren, Ida?' vroeg Reinier bij het heengaan. 'Ik zal zooveel aan je denken en het zal mij zoo vreemd wezen, je niet meer te zien. Gij hebt er zooveel toe bijgebracht, om mijn verblijf hier te veraangenamen. Mag ik je dit als souvenir aanbieden?' en bij deze woorden bood hij haar een keurig photographie-album aan met phantasie-plaatjes, die bijna allen betrekking hadden op het een of ander dat Ida had getroffen.

Zij zou eruit kunnen zien, hoe zijne gedachten steeds met haar vervuld waren geweest.

'Hartelijk dank. Ik zal je gezellige bezoeken ook erg missen,' zeide zij, 'maar later hoop ik, dat ge heel dikwijls bij ons zult logeeren en dan praten we nog eens over dezen tijd.'

Toen vertelde zij nog meer over alle plannen en idealen, die Alexander had gemaakt, doch Reinier luisterde maar half. Hij dacht aan niets dan aan de naderende scheiding en het scheen hem toe, dat het beste deel van zijn leven reeds voorbij was, nu hij Ida niet meer zou zien.

Midden in het gesprek stond hij eensklaps op en zeide, Ida's hand drukkende: 'Vaarwel, vergeet mij niet.'

'Stellig niet,' zeide zij en toen, hem tot aan de voordeur uitgeleidende, gaf zij hem een kus en fluisterde: 'Heb het verder maar recht goed, Reinier.'

Mevrouw Van Walden had zich al lang verheugd op den tijd, dat haar zoon huiswaarts zou keeren, en ontving hem zeer feestelijk, maar hoeveel moeite Reinier zich ook gaf, om in hare opgewekte stemming te deelen, toen de deur van den heer Van der Smizzen zich achter hem gesloten had, was er een floers over zijn geest gekomen, dat hij tevergeefs poogde te verwijderen.

Hij waardeerde alles wat zijne moeder zeide en deed, maar het kon

hem niet dat genot geven, dat hij gesmaakt zou hebben, als zijne gedachten niet met Ida vervuld waren geweest. Hij poogde zichzelf te overtuigen, dat hij vroolijk moest zijn; dat er geene reden bestond, om het leven somber in te zien; bedacht gedurig, hoe gelukkig Ida zich voelde, welk eene heerlijke toekomst zij te gemoet ging en hoe het niets dan eene soort van verachtelijke jaloezie van zijn kant was, als hij zich niet verheugde over het goede, dat haar te beurt viel - maar verstand en gevoel zijn twee verschillende zaken, en al had het verstand volkomen vrede met ieder kalm betoog, het gevoel bleef daar steeds tegen inbrengen: 'Ik zie hare oogen niet meer; ik hoor hare stem niet meer; ik mis hare gesprekken en voel smartelijk, hoe ik geen deel meer uitmaak van de zaken, waarmede zij zich bezighield.'

Mevrouw Van Walden had veel gereisd, vóór en na haar huwelijk, maar was nooit in de Noordelijke landen geweest - of Reinier lust had in een uitstapje naar Denemarken? Reinier was in eene stemming, om het een even goed of slecht als het andere te vinden, maar wist toch de noodige opgewektheid over het reisplan aan den dag te leggen en zoo geschiedde het, dat hij zich niet lang na zijne tehuiskomst met zijne moeder en nog eene familie in Kopenhagen bevond, waar het nieuwe en vreemde hem bepaald meer afleiding gaf, dan hijzelf mogelijk had geacht, maar waar toch Ida zijne hoofdgedachte bleef. Voor haar schreef hij reisaanteekeningen, voor haar kocht hij souvenirs van de verschillende plaatsen, welke hij bezocht. In de kerken, die hij bewonderde; in de prachtige museums, waar hij ronddoolde, overal kwam de wensch bij hem op, dat Ida dat alles eens even mocht zien, doch in plaats daarvan hoorde hij nooit iets van haar en wist hij niet eens, of zij nog in België dan of zij weder thuis was.

Eens had hij zich verstout, haar te schrijven en haar zijn adres poste restante opgegeven, maar er kwam geen antwoord en hij begreep dus, dat zij zijn verzoek, om eens iets van zich te laten hooren, niet wilde inwilligen; het was jammer, doch een brief van haar zou hem - meende hij - ook haast al te gelukkig hebben gemaakt.

Voordat hij zich naar Leiden begaf, om daar zijn studietijd te beginnen, wilde hijzelf nog eens haar gaan opzoeken. Ongelukkig werd zijne moeder in de laatste dagen op reis een weinig ongesteld, waardoor de tehuisreis moest worden uitgesteld en wel zoolang, dat de colleges reeds geopend werden op den dag, waarop hij op het allervroegst de Sleutelstad kon bereiken. Zoo werd dit plannetje verijdeld en zag hij geene kans, zijn voornemen ten uitvoer te brengen vóór de kerstvacantie.

Maar toen ook kon het verlangen van zijne moeder te omhelzen hem niet terughouden van zijn wensch, om eerst Ida te zien. De stoombootreis mocht eenig gevaar opleveren, daar er bepaald storm verwacht werd, toen hij te Amsterdam kwam, en vele passagiers, die reeds plaats genomen hadden, hunne reis een dag uitstelden, Reinier liet zich niet afschrikken: als de boot afvoer, ging hij mee.

Welnu, de boot vertrok en hij ging dus mee, maar het reisje van slechts drie uur nam nu zes uren tijd en veel later, dan hij gedacht had, kwam hij aan bij de brug, waarop hij eens Alexander in de oogen had gekeken.

Niemand was er, om hem te begroeten of af te halen, en ofschoon hij daar natuurlijk op voorbereid was - is er toch iets heel kaals in, als men, met een warm hart ergens aan wal stappende, in het geheel niemand ziet, die ons kent en groet.

Althans zoo scheen het Reinier op dit oogenblik toe, nu hij terugkwam op de plaats, waar hij school had gegaan en die hij dus tijdelijk als zijne woonplaats beschouwd had. Zijn plan was, om voor een nacht zijn intrek in het logement te nemen, maar daar hij het welbekende huis van den conrector niet eerst voorbij wilde loopen, belde hij daar aan met zijn valiesje in de hand, nog voordat hij zijn logies had besteld.

Menigmaal had hij hier aangebeld; herhaaldelijk had hij op die stoep geduld moeten oefenen, maar het scheen hem toe, dat hij nog nooit zoolang had moeten wachten als thans. Reeds driemaal had de bel geklonken en nog bleef daarbinnen alles stil. Hij keek het huis eens aan; 't zag eruit als voorheen en de ongesloten luiken bewezen, dat de bewoners thuis waren. Voor de vierde maal sloeg hij de hand aan den knop, toen eene oude vrouw hem van den straatkant toeriep, dat zij ‘al kwam’.

Zij was, zooals zij meedeelde, ‘even’ eene boodschap gaan doen en kon niet gissen, dat er in dien tijd verlet zou komen. ‘Viermaal gebeld?! wel, wel! dan had Mijnheer toch ook wel eens kunnen kijken,’ meende zij en ging Reinier voor naar de studeerkamer, waar de conrector op zijn oude plaatsje zat... of was het eigenlijk wel zitten te noemen, die vreemde wijze, waarop hij onbeweeglijk tusschen stoel en tafel was vastgeklemd?

De vrouw scheen niet dadelijk oog voor die zonderlinge positie te hebben en begon met een: ‘Meneer, daar is een meneer,’ maar toen, zich tot Reinier wendende, sprak zij: ‘Dat is hier niet goed, hoor.’

Neen, dat was maar spoedig al te duidelijk. Toen Reinier en de werkster probeerden den conrector wat op te beuren, verschrikten zij van de stijfheid, de kilheid en onbeweeglijkheid van gelaat en handen en begrepen zij beiden, dat ‘de vrees voor het ergste’, waarover de vrouw iets fluisterde, eigenlijk niets was dan de zekerheid, dat ze hier bij een lijk stonden.

‘Gauw den dokter halen?’ stelde de vrouw voor.

‘Dat zal het beste wezen, maar waar is I... Juffrouw Van der Smizzen?’ vroeg Reinier, naar de deur wijzende, alsof zij daar natuurlijk van achter te voorschijn zou komen.

‘Ja, wie dat weet,’ riep de vrouw uit. ‘Dat kan het hem wel gedaan hebben,’ voegde zij erbij, zich naar den bewustelooze wendende,

dien ze gezamenlijk inmiddels zoo goed en kwaad mogelijk op eenige stoelen hadden uitgestrekt.

Reinier opende de suite-deur - de kamer was ledig. Dáár was haar plaatsje, dáár het raam, waarbij zij altijd zat, maar niets verried, dat zij er ooit was geweest, en alleen de herinnering vulde het ontbrekende aan. Een oogenblik was die herinnering zoo levendig, dat Reinier als een visioen had, waarbij zelfs de zonnestralen niet ontbraken. Hij zag, hoe die op hare haren speelden en op hare schouders en hoe liefelijk zij hem glimlachend aankeek als voorheen, maar helaas! het schoone visioen verdween snel en liet hem alleen met een doode in twee schemerachtig verlichte kamers, die er naargeestig uitzagen. Hij huiverde, want het was koud, en onwillekeurig schrikte hij door het toeslaan van de voordeur. De vrouw had blijkbaar niet gewacht op naderen uitleg en ging den dokter halen.

Hare geheimzinnige woorden: ‘Ja, wie dat weet,’ en: ‘Dat zal het hem gedaan hebben,’ klonken Reinier nog in de ooren en hij wendde zich naar den bewustelooze, als om uitleg te vragen van Ida's afwezigheid en het vreemde antwoord der werkster, maar zijn voormalige docent lag daar roerloos en uit zijn gelaat sprak letterlijk niets dan strakheid en verstijving. Was er altijd - althans zoolang Reinier hem gekend had - weinig uitdrukking in zijne trekken geweest - thans zou waarschijnlijk Lavater zelf moeite gehad hebben, om te beslissen, of die man onder vroolijke of treurige gewaarwordingen was ingesluimerd. Reinier bleef niet lang staren op dat gelaat; hij keerde zich naar de tafel, waarop, bij eene courant en eenige boeken en schoolschriften, een brief lag, die uit de enveloppe was gehaald.

Reinier nam hem op, aarzelde een oogenblik, voordat hij er een blik in sloeg, maar las toen een in het Fransch en vrij onduidelijk geschreven epistel, waarin een dokter, wiens naam Reinier onbekend was, den heer Van der Smizzen verzocht, om spoedig hulp en vooral geld te zenden, aan een opgegeven adres, in het belang van zijne dochter, die in hulpbehoevende omstandigheden verkeerde en die te ziek was, om zelve te kunnen schrijven.

‘Ida ziek? Ida hulpbehoevend? Wat beteekent - wat kan dat alles beteekenen?’ riep Reinier verschrikt uit, terwijl hij zich liet neervallen op een stoel met de handen voor de oogen. Hij begreep volstrekt niet, wat er was - maar alles scheen plotseling met hem in het rond te draaien.

‘Drink maar eens... zoo, dat komt al bij,’ het was een dokter, die dat zeide, terwijl hij Reinier een fleschje onder den neus hield en hem een glas wijn voorhield. Bij zijne komst vond hij twee patiënten, in plaats van een, of liever hij vond slechts een, voor wien hij iets kon doen, want het was hem dadelijk maar al te duidelijk, dat de conrector geene hulp meer noodig had.

Reinier had echter nagenoeg geheel zijn bewustzijn verloren; de

slag, hem zoo onverwachts toegebracht, trof dubbel hevig, daar hij dien in zulke geheel buitengewone omstandigheden kreeg en omdat hij in veel te langen tijd geen voedsel gebruikt had en tevens min of meer verkleumd raakte.

'Maar eens naar buiten gaan; het is hier ook bedompt, en dan iets eten,' ried de dokter, toen Reinier weer wat bekomen was.

'Dood?' vroeg Reinier, met de oogen wenkende naar den kant, waar de werkster als verwezen stond.

'Hoogst waarschijnlijk plotseling gestorven aan wat de leeken eene inwendige beroerte noemen,' luidde het antwoord, en de vraag eenigszins weifelend: 'U is de zoon van den huize?'

Het bleek een nieuwe dokter te wezen, die, in plaats van inlichtingen te kunnen geven, zichzelf meer op de hoogte poogde te stellen van de omstandigheden.

Reinier liet het aan de werkster over, om het verhaal te doen. Het bleek, dat vader en dochter in Juni te gelijk waren uitgegaan, doch dat, na verloop van eenige weken, de eerste alleen was teruggekeerd; dat het dienstmeisje het toen 'al te kniezerig en sikkeneurig' bij zoo'n ouden man alleen had gevonden en stil een anderen dienst had gezocht; dat toen de heer Van der Smizzen in groote verlegenheid had gezeten en heelemaal geen raad wist. Dat hij eene nieuwe dienstbode zou kunnen huren, nu zijne dochter er niet was, om getuigen te vragen, en om zoo'n meisje te zeggen, wat er van haar verlangd werd, scheen niet bij hem op te komen en het gaf hem een gevoel van groote verlichting toen de werkster, die jaarlijks hielp schoonmaken, aanbood als noodhulp te komen, totdat de Juffrouw weer terug zou zijn.

'Maar de Juffrouw kwam niet terug,' aldus vervolgde de vrouw haar verhaal; 'en naar wat ik ervan begrepen heb, was ze doorgegaan met een heer, maar haar vader sprak er nooit over. Als ik er zoo eens naar vischte en vroeg, of het nog lang duren zou, voordat de Juffrouw terugkwam, zei hij altijd: "Wel, we willen hopen van neen." Eens slechts, eens toen ik hem op een middag zijne koffie bracht, zat hij net als versuft dáár op dien stoel en zeide zoo bij hemzelf langs: "Als Ida maar niet bedrogen uitkomt." "Is er zwarigheid?" vroeg ik. "We willen hopen van neen. De tijd zal het leeren," sprak hij weer en verder kon ik geen woord uit hem krijgen. Doch dit merkte ik wel, dat hij na dien dag maar altijd zat te loeren op den tijd, dat de boot aankwam, en dat hij, als er gebeld werd, dikwijls het hoofd in de gang stak en vroeg, of er ook soms een brief voor hem was. Er kwam echter geene dochter en geen brief, en zoo is de arme man dan de eeuwigheid ingegaan, zonder zijn mooi dochtertje nog eens gezien te hebben,' zeide de vrouw, haar verhaal met een diepen zucht besluitende.

De drie aanwezigen bleven even zwijgen en keken toen elkander eens aan. Er moest hier nu verder gehandeld worden; wie moest

dat doen? De werkster vroeg orders. De dokter wachtte, of Reinier iets zou zeggen, en deelde, toen deze zweeg, mede, dat hij wel zou zorgen voor de aangifte van het overlijden, waarop hij vertrok. Het afgezonderde leven, dat de conrector steeds gevoerd had, maakte de vraag moeilijk genoeg, wie hier handelend moest optreden, en hoezeer Reinier natuurlijk niets met de zaken te maken had, lag het toch voor de hand, dat hij, die den overledene vroeger zoo goed gekend had en die nu toevallig in deze omstandigheden betrokken was, niet kon vertrekken, zonder zijn voormaligen leermeester grafwaarts te hebben geleid en inmiddels te hebben geholpen bij de verschillende beraadslagingen. Trouwens, het was hem geene onaangename taak; integendeel, met een zeker welbehagen stelde hij zichzelf voor, hoe het Ida genoegen zou doen, als zij vernam, dat hij hare plaats vervulde. Hij had zich gehaast, het weinige geld, dat hij bij zich had, te zenden aan het adres, dat hij in den brief vond. Een oogenblik had hij er ernstig over gedacht, dien brief achterwege te houden, maar zijn rechtsgevoel verzette zich daar even spoedig tegen, en zoo was het droeve geheim spoedig door het stadje verbreid. Ida, dat mooie maar trotsche meisje, vertelde men elkander, had de vlucht genomen met iemand, die haar liet zitten, en haar arme vader had van schrik over dat bericht eene beroerte gekregen.

(*Wordt vervolgd.*)

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
Oom Jan.

I.

Mijn Oom Jan was vroolijk opgestaan dien morgen. Hij trok zijne lange vetlederen laarzen en zijne blauw fluweelen broek aan en ging in zijne hemdsmouwen naar de keuken.

Het was nog donker, doch hij begon aanstonds, staande, een stuk konden eierpannekoek op te eten, dat op zijne boterham lag.

Zijne twee honden, Job en Toby, leelijke, magere beesten met ellenlange ooren, keken erbij toe en rekten hunne kale halzen uit.

Daarna nam mijn Oom zijn jachtgeweer op, bekeek het met echte jagers-

liefde, liet een krachtig ‘hm’ hooren en ging fluitende de deur uit. Hij wreef zich vergenoegd de handen, toen hij de boerinnen haar mannen hoorde toeroepen:

‘Sta toch op! Het is vier uren; Mijnheer Jan gaat reeds op de jacht.’

Dat deed zijn hart goed.

Weldra was hij op den straatweg, die als een lang, grijs lint voor hem kronkelde, dat zich eindelijk in de duisternis verloor. Oom Jan liep stevig door; zijne twee honden liepen met hangende koppen achter hem aan.

‘Hum,’ ontsnapte eensklaps aan Oom Jan, toen hij eene vrouwengedaante langs de beek zag sluipen; ‘daar komt me een van mijne gemeentekinderen van een *rendez-vous* terug. - Heb nu nog lust, om te trouwen!’

Mijn Oom Jan is burgemeester van Tanel, een leelijk en vermaard dorpje, met gulden wijn, gastvrije menschen en fijne hazen.

‘Te duivel! Het is Mimi! Nu herken ik haar. Wie zou dat gedacht hebben!? God bewaar me!’

Hij bleef een oogenblik staan en keek naar de lucht. Er werd eene breede, goudgele streep achter de bergen van Rochefort zichtbaar. In de vlakte begon men de olijfboomen en de lange heggen van hagedoorn, die de Rhône en den vijver van Trojan omzoomen, door den ochtendnevel heen te onderscheiden. Uit het dal kwamen allengs geluiden van karrewielen en vloekende boerenknechts op. Er hing een grijze mist boven de rotsen. Oom Jan was bijna te laat: de haas wil in zijn leger geschoten worden.

Hij trad niettemin op Mimi toe, op gevaar af, dat de zon hem vóór zou wezen.

‘Hé, Mimi, is er iemand ziek thuis, dat gij zoo uit de stad komt? Dan hadt gij mij mijne witte merrie te leen moeten komen vragen.’

‘Gij zijt wel vriendelijk, Burgemeester. Alles is wel thuis; dank u.’

Zij was een weinig verlegen naderbij gekomen en sloeg uit beleefdheid den kap van haar mantel naar achteren.

‘Zoo; is alles wèl; des te beter... Hum!’

Hij keek Mimi nog altijd aan; hij durfde niets meer te vragen, hoewel hij er dollen lust in had. Mimi keek hem insgelijks aan, doch sloeg terstond hare oogen weder neer. Zij had eene erge kleur gekregen.

Zij was een mooi meisje, dat Mimietje, heel mooi, met groote, donkere oogen, een guitig neusje en een grooten, lachenden mond. En wat had zij eene kloeke gestalte! Zij zou geene hulp hebben behoeven in te roepen, indien zij een zak koren op een karretje had te tillen. En als zij 's Zondags zoo vroom uit de kerk kwam, met hare neergeslagen oogen en haar zedig mondje, was het stichtelijk, om haar te zien.

Oom Jan kon zich toch niet bedwingen.

‘Waar komt gij dan vandaan?’ vroeg hij.

Mimi scheen verlegen.

‘Hum,’ herhaalde Oom Jan. ‘Ge zijt vrij, om te gaan, waar ge wilt, niet waar? en vraagt misschien nog, waar ik mij mee bemoei!’

En hij liep haar voorbij, bitter boos in zijn hart.

‘Burgemeester!’ riep Mimi, ‘luister; ik zal het u zeggen... Anders mocht gij denken...’

Oom Jan keerde terstond verheugd om.

‘De dochter van Jan Cernin ligt ziek in Truel, zooals gij weet, en omdat

mijn vader ongenoegen met hen heeft, moet ik haar wel in het geheim gaan bezoeken en helpen. Zij is ongelukkig en ik heb altijd veel van haar gehouden.'

'Daar doet gij heel goed aan; dat is best, hoor! Gij zijt eene brave meid; geef haar dit.'

Hij nam een gouden *louis* uit zijne beurs en gaf haar dien.

'O, burgemeester!...'

'Geen dank... Gij moet niet denken, dat ik u uit nieuwsgierigheid heb ondervraagd, of dat ik een bemoeial ben, maar... Ge zijt eene brave meid!'

Hij zou wel lust gehad hebben, om nog een poosje te blijven praten, maar de honden begonnen te blaffen; de dageraad brak aan. Hij vervolgde zijn weg met snelle schreden, doch hij keek niettemin telkens nog eens om.

'Een goed meisje, die Mimi. Zij heeft een hart; zij is handig, en een vlug hoofd heeft zij! Zij zou wàt goed eene huishouding besturen. God bewaar me, zij behoeft voor geen enkel meisje, hetzij uit Pujan, of uit Lirac en Roquemaure zelfs, onder te doen.'

Zoo peinzende, liep Oom Jan door en werd hoe langer zoo opgewondener.

'En al die meisjes mogen gezien worden!... Toen ik Mimi daar zoo alleen in het donker zag aankomen, was het, alsof ik een steek voelde. Hum!'

Hij schudde zijn hoofd en floot zijne honden; hij was, waar hij wezen wilde.

II.

Mijn Oom Jan was twee en veertig jaren oud in dien tijd. Sedert vijf en twintig jaren ging hij elken dag, dien God gaf, op de hazenjacht, den weg van Malmont op. In den jachttijd natuurlijk; hum! In den jachttijd!... Mijn hemel, ik zal niet zeggen, dat hij niet tegen de maad Mei, of als er sneeuw ligt en men jaagt, om zich te verwarmen.... En och, verboden wild smaakt zoo goed!... Ik moet zelfs bekennen, dat hij louter om het pleizier vergat, zijne jachtakte te vernieuwen. In alle andere opzichten was Oom Jan de eerlijkheid zelf.

Hij was een lang mensch, met breede schouders, ruige, groote handen en stevige kuiten; hij had iets van dat menschenschuwe over zich, dat men krijgt, als men te veel alleen is. Hij had bijna zijn geheele leven alleen rondgezworven, door alle weer en wind, langs gebaande en ongebaande wegen. Hij was nooit verder geweest dan zijn dorp en wanneer zijne ouders vreemde menschen ontvingen, placht hij, als kind, dood verlegen te zijn en zijne handen op zijn rug te houden.

Daarentegen was het, ondanks zijne vijfduizend gulden rente, zijn grootste pleizier, om somtijds zijn maal te houden met jagers van beroep en ook wel met volkje, dat men niet gaarne alleen in een bosch tegenkomt. Wat konden zijne oogen schitteren, als hij met vijf of zes van zijne metgezellen aan tafel zat achter een paar hazen en patrijzen en hij naar de jachtavonturen luisterde, welke zij, die ze hebben ondervonden, nooit moede worden te vertellen. Hoe kon hij in zijn schik zijn, na het eten, in zijn gemakkelijken leunstoel voor een helder knappend houtvuur! Dan stopte hij met de grootste zorgvuldigheid zijne pijp en lachte, zonder eigenlijk te weten waarom. Als de anderen hem dan zoo in zijn schik zagen, kwamen zij om hem heen zitten en zongen hunne liedjes, en dan kwam de oude dienstmaagd, Roze, en bracht de koffie.

Als Roze de kamer uit was, zeide een van zijne gasten wel eens:

'Zou het toch niet aardiger zijn, als gij, in plaats van dat eerwaardige gezicht, een lief, vroolijk vrouwtje hadt, dat u toelachte en dat u kinderen schonk, wie wij zouden leeren barrevoets in de bosschen te loopen, strikken te zetten en eksternesten uit te halen?'

'Wel ja!' spotte mijn Oom dan, 'daar zal ik mij wel voor wachten! Neen, ik heb het goed zoo. Als ik eene vrouw had, zou ik om strikjes en kwikjes moeten denken, naar de stad moeten gaan en dan, kijk eens naar mijne handen; ik zou mijne vrouw breken, als ik haar wilde liefkoozen.'

En dan liet hij zijne twee kolossale, beenachtige, grove handen zien.

III.

'Mimietje heeft mij mijn tijd doen verzuimen,' mompelde Oom Jan.

'Hier, Job, hier Toby...

En ik ben een gek op den koop toe. Ik heb mijn hoofd vol malligheid in het laatste half uur. Wat kan men zich gek aanstellen! Iedereen roept maar: "Gij moet trouwen; gij wordt oud!"

Wel ja, trouw eens, als je wilt!

De eenige, die mij er niet toe aanzet, heeft verleden jaar eene vrouw genomen....

Geen spoor van een konijn te zien!'

Mijn Oom liep met driftige stappen voort, wierp steentjes tusschen het struikgewas en hitste zijne honden aan.

De zon kwam op. Toen zette mijn Oom zich neder en staarde voor zich uit op de lange, grijze vlakte. Elken dag kon hij met vernieuwd genot dat ontwaken der natuur gadeslaan. Van zijne jongensjaren af zat hij iederen morgen op dezelfde plaats en keek met een genoegelijken glimlach naar de breede stroomen van licht, die de lucht kwamen verhelderen; naar de nevelen, die over de Rhône zweefden; naar het huiverende geritsel in het eikenloof, naar den dauw op het gebladerte en het ontwaken van het dorp, dat nog in den morgennevel lag gehuld.

Indien men tot mijn Oom had gezegd, dat hij een dichter was, zou hij er vreemd van hebben opgekeken, en toch was hij inderdaad dichter, een van die gelukkigen, die geene verzen behoeven te maken, om het te zijn.

Die zielverheffende liefde voor de natuur was evenwel nooit lang van duur. Zoodra zijne honden begonnen te blaffen, ontwaakte hij uit zijne bespiegelingen en werd weder gaarne de oude, dikke Oom Jan.

Dien morgen bleef hij langer dan gewoonlijk in zijne overpeinzingen verdiept. Nu eens fronste hij zijne wenkbrauwen en een oogenblik later begon hij luid te lachen; hij was zenuwachtig.

Eindelijk werd hij het zitten moede, liep diep het bosch in en haalde telkens zijne schouders op.

Nadat hij vier uren lang had rondgezworven, had hij nog niets anders gezien dan zijn veldwachter, die met de zuster van een gendarme stond te vrijen; geen enkelen patrijs, geene lijster zelfs.

Hij sloeg eindelijk den weg naar het dorp in, bij zichzelf den veldwachter verwenschende, die zusters van gendarmen pakte in plaats van wilddieven.

Eensklaps stuitte hij op een allerliefst tooneeltje. Eene jonge vrouw, die

er aardig uitzag in haar net grijs kleedje, was bezig een jongen man in jagerskostuum te plagen. Zij stonden beiden met den rug tegen een boom geleund; zij schenen boos op elkander, en nu eens draaide de een zijn hoofd om, dan de ander, om te zien, wie den twist het eerst zou bijleggen, totdat zij eensklaps zich te gelijk omkeerden en elkander de armen om den hals sloegen.

'Hum,' mompelde mijn Oom; 'daar had ik bijna de verzoening van een jong paartje gestoord; het zou jammer geweest zijn; de liefde is toch zoo iets aardigs voor jonge menschen. Ik heb, jammer genoeg, mijn tijd laten voorbijgaan. Neen, ik ben te oud geworden....'

Hij sloeg het pad naar den straatweg in, om die vizioenen van verliefden kwijt te raken, die hem zijne eenzaamheid deden betreuren. Doch op den straatweg, waar de zon allengs begon te branden, voelde hij zijne gedruktheid nog toenemen.

Daar kwam hij een karretje voorbij, waarin eenige kinderen op stroo lagen en vol dartelen overmoed op den boer, die erachter liep, met maïskorrels schoten. De vader, nog kinderachtiger dan zij, lachte van pret en zond hun hunne knikkers terug. Zijne oogen schitterden van pleizier. Hij dacht noch aan zijn zwaren arbeid, noch aan zijne armoede; hij was gelukkig, de brave man!

'Hé, die kerel is toch even oud, als ik ben,' mompelde Oom Jan..... 'Waarachtig, als Mimi wilde, zouden wij in zes jaren tijds ook zulk een karretje met kinderen kunnen hebben.

Jawel, vijf kinderen, niets meer of minder!'

Toen mijn Oom na verloop van een paar uren tehuis kwam, wist hij, dat Mimi wilde, en hij zeide tot zijne oude huishoudster:

'Roze, over eene maand ga ik trouwen.'

'Genadige Goedheid! En met wie?'

'Met Mimi.'

Het gelaat der oude vrouw helderde aanstonds op en zij keek mijn Oom strak aan.

'Weet gij wel, dat gij nog zoo dom niet zijt, Mijnheer?'

Mijn Oom scheen zeer gevleid door die late ontdekking.

'Ja, en over zes jaren moeten wij vijf kinderen hebben.'

'Poeh!.... Dat moet gij weten....'

'Dat zou ik hopen!'

Zoo is mijn Oom, die vijftien jaren lang nooit in de verzoeking was gekomen, om te trouwen, terwijl hij andere paren inzegende, na het zien van een verliefd paartje op de gedachte gekomen, om Mimi tot vrouw te nemen.

Voor de Transvaal.

Wij fiere burgers van Transvaal,
Zijn vrije mannen, altemaal;
Het strijden is ons daaglijksch werk;
Het maakt ons vaardig, moedig, sterk,
Den koning van het dierenrijk,
In menig opzicht, zeer gelijk,
Die zich verweert met klauw en tand,
Wanneer zijn erf wordt aangerand.

De steenbok, de giraf en struis
Ontvluchten voor het krijgsgedruisch,
Verspreiden in de wildernis
Beweging en ontsteltenis.
Oranje-Vrijstaat en Natal,
Staat nu, als trouwe makkers, pal;
Gij strijders, in den strijd verweerd,
Gezamenlijk den Brit gekeerd!

De storm steekt op; de lucht betrekt;
De Tafelberg is reeds gedekt,
Het woeste bacchanaal begint,
Waarbij de moedigste verwint.
Wij zweren trouw aan Afrika;
De krijgsleus blijft *Constantia;*
Zoo koppig, als die Kaapsche wijn,
Kan slechts een volk van boeren zijn!

Als een geboren ruitervolk,
Verschijnen wij, gelijk een wolk,
Of vliegen, als een damp, uiteen
En jagen met den stormwind heen.
Met ons geloof als krijgsbanier,
Met God voor oogen als vizier,
Den Statenbijbel als patroon,
Wacht in den hemel ons het loon.

Gewapend met de trouwe buks,
Bestijgen wij de bergen fluks,
Verschuilen ons in kloof en spleet
En houden ons ten strijd gereed;

De kogel mist zijn doelwit niet;
Zoodra het jachtwild is bespied,
Wanneer het schot wordt losgebrand,
Bijt ook een roodrok in het zand.

Het woest en onherbergzaam oord,
Gevloekt tooneel van twist en moord,
Werd omgetooverd in een hof,
Welks aanblik den bezoeker trof;
Veroverd, met ons zweet en bloed,
Op zwart gespuis en wild gebroed,
Door heldenmoed en noeste vlijt
Tot wettig eigendom gewijd.

Wij buigen voor geen overmacht,
Want onverzwakt blijft onze kracht;
Wij volgen dan het oude spoor
En trekken altijd verder door
En altijd dieper landwaarts in:
Het oude lied, een nieuw begin; -
Wij stichten ons gemeenebest,
Te midden van het leeuwennest.

Wij zijn gedoemd, in de woestijn
Een zwervend herdersvolk te zijn,
Dat overal zijn tenten spant
En optrekt naar het heilig land.
De republiek hersteld en vrij,
Geen vreemde dwang of heerschappij,
Een onafhanklijk volksbestaan,
Of de Transvaal moet ondergaan!

J.E. BANCK.

Brievenbus.

Horatius C.I. 9.
Eenige vragen aan den heer C.L. Lütkebühl jr.

WelEdele Heer!

Een paar maanden geleden las ik in *De Tijdspiegel* uwe vertaling van bovengenoemde ode. Naar aanleiding van die vertaling neem ik de vrijheid u eenige vragen te doen. Vooreerst is het mij niet duidelijk, welk metrum gij gekozen hebt. Het 1ste couplet geeft vrij wel den senarius weer, doch het eerste vers van het tweede:

‘Hoo□g in□ de□n haa□rd stij□g' vroo□lijk□ de□ hel□dre□ vla□m’,

wijkt ganschelijk daarvan af, terwijl daarentegen het 2de vers van datzelfde couplet weer op Catsiaansche wijze doorgaat:

‘Da□t ons□ de□ kou□ nie□t dee□r en□ da□n na□ar ou□d ge□bruik□’.

Het derde couplet neemt weer eene andere wending:

‘'t O□ovri□ge□ bl□ijve□ den□ Go□den□ be□vo□le□n, zi□j’.

Op deze drie dactylen volgt:

‘We□nke□n de□n sto□rmwin□d di□e strij□dt me□t de□ ontro□erde□ zee□’.

en dan:

‘St□ille□ nu□ slui□pt hi□j aa□n de□n cipres□ voo□rbij□’.

om eindelijk heel kalm weer terecht te komen in

⏑ — ⏑ — ⏑ — // ⏑ — ⏑ — ⏑ —

Ik wil niet verder doorgaan, omdat gij uit het aangehaalde wel bemerken zult, dat ik weinig van het door u gebruikte metrum begrijp. Eene kleine opheldering dienaangaande zal mij hoogst welkom zijn.

Hebt gij door veel afwisseling veel levendigheid aan het geheel willen bijzetten? Of hebt gij volgens een vast schema de coupletten gebouwd? Een schema, dat ik met den besten wil niet ontdekken kan?

Waarom, als gij dan toch van 't gewone jambische metrum, waarmee gij aanvingt, afweekt, niet het metrum van 't oorspronkelijke gevolgd? Of waart gij bevreesd, dat u, evenals Strick van Linschoten, de vloek van een tweeden Peerlkamp zou treffen, die in de voorrede van Oosterdijk's vertaling zegt, in de volgende woorden volstrekt geene poëzie te kunnen vinden:

‘Zie, hoe de Sorax wit van de hooge sneeuw
Blinkt, hoe het woud zwoegt, hoe het den zwaren last
Niet langer schier meer torschen kan, hoe
Spitsig van 't ijs de rivieren toe zijn’?

Ik stem toe, dat ook mij deze regels niet heel fraai dunken, maar ik begrijp niet hoe diezelfde Peerlkamp zijn lof kon geven aan eene vertaling, die deze zelfde strophe aldus geeft:

> ‘Gij ziet Sorakte glinstrend staan
> Van dikke sneeuw. Der bosschen boomen,
> Met al te zwaren last belaân,
> Bezwijken schier, terwijl de stroomen
> Verstijfd staan met een harde korst
> Van ijs, door overmaat van vorst’.

Die ‘overmaat van vorst’ alleen zou iemand al voor zulk eene rijmelarij doen huiveren.

Maar gij moogt het mij niet euvel duiden, zoo ik in de twee laatste verzen van zijne vertaling dezer ode het oorspronkelijke correcter vind weergegeven dan in de uwe.

En opdat gij nu niet zult mompelen van een stuurman, die zoo goed koers kan houden, maar liever aan wal blijft, zal ik u toonen, dat ook ik mij nu en dan in 't ruime sop waag.

Ik zal beproeven, wat al door meerderen vóór mij gedaan is (Bilderdijk, De Kanter, Dautzenberg): Alcaeus' maat voor ons Nederlandsch te gebruiken.

Aan Thaliarchus.

Gij ziet, hoe helwit staat in getaste sneeuw
Soracte; reeds zwicht onder den zwaren last
Het zwoegend woud, en door de scherpe
Koude de stroomende waatren stilstaan.

Ontdooi den vorst dan, stapelend rijkelijk
Het hout op 't haardvuur; schenk. Thaliarchus, ook
't Vierjarig(*) druifnat mildlijk uit de
Dubbelgeoorde Sabijnsche wijnkruik.

Den goden laat al 't oovrige, want zoodra
Zij 't stormen-heir, fel teisterend d'Oceaan
Tot barning, neerslaan: hoor! geen treurwilg
Suizelt er langer of oude bergeik.

Wat morgen zijn zal... vlucht toch het onderzoek,
En welk der dagen 't lot u ook geve, boek
Als winst dien; spaar, nog jongeling, u
't Zoete der minne, der reinen vreugd niet!

Zoolang gij bloeit, is morrende grijsheid ver!
Thans 't oefenperk en 't veld van de strijderen
Met lust bezocht, in 't afgesproken
Uurtje der schemering zacht gefluister;

Thans 't lieflijk klinkend lachen, verraderlijk
Van uit den hoek, waar 't meisje zich stil verschool,
En 't liefdepand ontrukt aan d'armen
Of aan den vinger, die luttel(†) vasthoudt.

Met hoogachtenden groet
Uw Dw.

G. WAALNER.

(*) Vierjarig. Vader Vondel mocht hiervoor een korter woord bezigen dan wij. Hij vertaalt: 'Schenk, ô Taliarch, rustig vernen wijn uit Sabynsche kruiken.'
Zie Q. Horatius Flaccus' *Lierzangen en Dichtkunst.* In het rijmeloos vertaald door J. v. Vondel. Amsterdam A^{o} 1654 of Vondel door Van Lennep V bld. 405. Op 'vern' zie Kil.

(†) 'Digitus male pertinax' heb ik vertaald als 'een vinger, die luttel vasthoudt', wat ook Hudemann als de beteekenis van 'male' in dezen zin opgeeft (Klotz, *Handwörterbuch der Lateinischen Sprache*). Toch wil ik hiermede de meening van Nauck en Vosz volstrekt niet bestrijden. Maar de vertaler moet tusschen twee meeningen eene keuze doen.

[Tweede deel]

Staatkunde en geschiedenis.

De wording van den vrede van Nijmegen.

Meer dan eens is in den laatsten tijd, niet het minst door de tusschen de H.H. Fruin en Knoop gewisselde voordrachten en verhandelingen, de aandacht gevestigd op den vrede van Nijmegen. In de wijze, waarop die vrede is tot stand gebracht, heeft men ten allen tijde iets raadselachtigs gevonden. Nog niet zoo bijzonder lang geleden heeft een auteur, aan wien men voor de uitbreiding der kennis onzer geschiedenis veel verplichting heeft, erop gewezen, dat eene bijzondere studie van dit onderwerp alleszins is aan te bevelen. 'Het proefschrift van F.W.C.P. van Bijlandt over *het diplomatisch beleid* van H. van Beverningk', zegt hij(*), 'bewijst, hoe noodig een nauwgezet onderzoek der archieven nog steeds is, om een juist oordeel te kunnen vellen over hetgeen aan dezen vrede voorafging en tot het sluiten der tractaten noopte.' Ook op zichzelf en in 't algemeen genomen is het nasporen van de manier, waarop een vrede wordt gesloten, een arbeid, op zijn minst even aantrekkelijk als het volgen van den loop van een veld- of zeeslag. Ook hier aanschouwt men een wedstrijd van eerbiedwekkende menschelijke krachten en gaven, die elkander niet zelden in een langdurigen en hardnekkigen kamp de zege betwisten. Ook hier toeft men, indien men voor een oogenblik den afloop der beraadslagingen vergeet, onder het zoeken en lezen met bezorgdheid bij de vraag, welk het resultaat zal zijn van de overleggingen en van het samenspreken der afgevaardigden tot de vredehandeling, omdat dat resultaat van overwegende beteekenis zal zijn voor den gang van de historie der menschheid.

Redenen genoeg, hoop ik, om te wettigen de poging, in deze bladzijden aangewend, ernaar te streven, eene zoo getrouw en geleidelijk mogelijke uiteenzetting te geven van de wording van den vrede van Nijmegen. Inzonderheid zijn het de meerdere of mindere gezind-

(*) Van der Heim, *Het archief van den raadpensionaris Antonie Heinsius,* I, blz. XXXVII, noot 1.

heid der mogendheden tot den vrede, de houding der gezanten tegenover elkander, waarop het meest is te letten. Daarbij kunnen, gelijk vanzelf spreekt, de twistpunten zelven, waarover de strijd loopt, niet geheel ter zijde worden gelaten, hoewel dezen over 't geheel als tamelijk bekend verondersteld mogen worden. De grondslag, waarop dit opstel rust, is het *Verbaal*, gehouden door de heeren, die vanwege de Republiek de onderhandelingen te Nijmegen hebben gevoerd(*). Geraadpleegd zijn bovendien, wat uit de aanhalingen zal blijken, de gedrukte geschriften, waarin dezelfde stof wordt behandeld of aangevoerd. Voor zoover ik zie, is dat *Verbaal* weinig of niet als hoofdbron of ook maar als bouwstof gebezigd door hen, die van 't beschrijven van dien vrede hun werk hebben gemaakt. Slechts heeft de bovengenoemde heer Van Bijlandt in zijne dissertatie er het een en ander uit geput(†).

Zij, die 1673-1674, onder bemiddeling van Zweden, hadden beproefd, den oorlog, in 1672 aangevangen, ten einde te brengen, waren niet geslaagd. Doch den 19^{den} Februari 1674 werd te Westminster de vrede geteekend tusschen den Koning van Engeland, Karel II, en de Zeven Vereenigde Gewesten. Een uitvloeisel van dezen vrede was de brief van den 3^{den} Juni 1674 van dien Vorst aan de Staten-Generaal, waarin hij aan de nog oorlog voerende mogendheden zijne bemiddeling aanbood, ten einde tot een algemeenen vrede te geraken(§). Die bemiddeling werd aangenomen. Nadat men lang had getwist over de plaats, waar de gezanten zouden bijeenkomen, Frankfort aan de Main, Keulen, Straatsburg, Hamburg, Aken, Luik, Breda, Londen, Meurs(**), werd men het er ten laatste over eens,

(*) *Verbaal gehouden bij de heeren Hieronimus van Beverningk*, *Willem van Nassau en Willem van Haren, extraordinaris ambassadeurs en plenipotentiarissen van de Hoogmogende Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden over al 't geen door hen*, *in gevolg van Hun Hoogmogende Commissie van datum den* 18^{den} *Mei* 1675 *en opgevolgde resolutiën, genegotieerd en verricht is omtrent de onderhandeling van de vredestractaten*, *binnen de stad Nijmegen aangesteld.* - Het *Verbaal,* groot 2147 bladzijden in folio, is geteekend door Van Beverningk en geëxhibeerd 19 October 1679. - Doorloopend verwijst het, veelal onder aanvoering van een cijfer, b.v. n°. 825, naar de ingezonden missiven; doch als bijlagen bij het *Verbaal* zijn die brieven verdwenen. Buiten dit *Verbaal* haalt de heer Van Bijlandt van tijd tot tijd brieven aan van Van Beverningk of anderen, in handschrift berustende op het Rijksarchief, en een enkel stuk uit het huisarchief van Z.M. den Koning. Niet zelden intusschen geschiedt dit aanhalen zóó zonder aanwijzing van datum, enz., dat het bijna onmogelijk was, de plaatsen na te slaan. Na de stukken, op die beide archieven aanwezig, te hebben doorgebladerd, heb ik bevonden, dat zij zoo talrijk zijn, dat zij, hier mede als bouwstof gebruikt, den omvang van dit opstel te zeer zouden hebben vergroot. Nu ik ze niet allen kon dienstbaar maken aan mijn plan, heb ik gemeend, dat het tot niets leidde, er hier of daar een greep uit te doen.

(†) *Het diplomatisch beleid van Hieronimus van Beverningk gedurende de jaren* 1672-1678, verdedigd te Leiden, 's Gravenhage, 1863.

(§) *Actes et mémoires des négotiations de la paix de Nimègue*, Amsterdam et Nimègue, 1679, I, p. 1 vlg.

(**) *Ibid.*, I, p. 2 vlg.; Temple, *Memoirs of what passed in Christendom from the war begun* 1672 *to the peace concluded* 1679, in *Works*, Edinburgh, 1754, I, p. 225 vlg.; Dumont, *Mémoires politiques pour servir à la parfaite intelligence de l'hist. de la paix de Ryswick,* 1699, IV, p. 316 vlg.; Mignet, *Négociat. relatives à la succession d'Espagne sous Louis* XIV, IV, p. 386 vlg. - Koch, *Hist. abrégée des traités de paix*, par Schoell, I, p. 363, en De Garden, *Hist. générale des traités de paix,* II, p. 101, noemen 'Mons', wat moet zijn 'Meurs'.

dat het Nijmegen zou zijn, voorgeslagen door den Koning van Engeland(*). Gaandeweg werden nu door de verschillende regeeringen de gezanten benoemd. Geruimen tijd duurde het, eer zij allen bijeen waren.

Zooals de titel aantoont, kent het *Verbaal,* dat het wel weten zal, maar drie gemachtigden van H.H.M. Wagenaar(†) voegt er als vierde IJsbrands bij. Doch ook in de notulen van de Staten-Generaal van den 18den Mei 1675 wordt van dien IJsbrands geen gewag gemaakt. De hoofdpersoon onder de drie heeren, door een grooten afstand van de overigen gescheiden, is Hieronymus van Beverningk, wiens grootvader, een Pruis, in 1575(§) met Filips van Hohenlohe in Holland kwam. In 1614 te Gouda geboren(**), werd hij in 1645 onder de schepenen dier stad opgenomen en kreeg in 't volgende jaar, vanwege deze stad, zitting in de Staten van Holland, in 1653 in de vergadering der Algemeene Staten. Bovendien was hij een tijdlang een der burgemeesters van Gouda, thesaurier-generaal der Unie en curator van de Leidsche hoogeschool. Gedurende den veldtocht van 1672 stond hij den Prins van Oranje als gedeputeerde te velde ter zijde. Achtereenvolgens werd hij met diplomatieke zendingen afgevaardigd naar Londen, Kleef, Breda, Aken, Brussel, Madrid, Keulen en Nijmegen. Zoo groot was het aanzien, dat de regent van het kleine Gouda aan buitenlandsche hoven had verworven. Zoo gemakkelijk had hij den toon weten te vatten nu eens der Engelschen en der Spanjaarden, dan weer der Franschen, der Duitschers en der Zweden. Hetgeen de waarde der diensten, door Van Beverningk in die verschillende betrekkingen den lande bewezen, niet weinig verhoogt, is, dat hij de ambten schuwde, waarvan hij zich telkens noode de opdracht liet welgevallen, evenals Diocletianus en Washington gretig het uur verbeidende, waarop hij naar het land, naar zijne hofstede Lokhorst of Oud-Teilingen, nabij Leiden, zou mogen weerkeeren, om er zich met het kweeken van uitheemsche gewassen bezig te houden.

Over zijne eerlijkheid, onbaatzuchtigheid, talenten, kennis en over-

(*) *Actes et mémoires,* etc., I, p. 9 vlg.; Dumont, *Mémoires polit.,* etc., IV, p. 319 vlg.

(†) Wagenaar, 1770, XIV, blz. 369; eveneens de Auteur der *Levensbeschrijving van eenige voorname meest Nederlandsche mannen en vrouwen*, 1794, IV, blz. 215, 216.

(§) Kok, *Vaderl. Woordenb.*, 1786, V, blz. 530. - De Auteur der *Levensbeschrijving*, l.l., blz. 199, heeft bij vergissing het jaar 1675.

(**) Hij werd niet den 24sten (Van Bijlandt, l.l., blz. 1,), maar den 25sten April van dat jaar geboren; zie zijn grafschrift, in 't Latijn vervaardigd door Graevius, in de kapel der Groote Kerk te Gouda, overgedrukt in de *Levensbeschrijving*, l.l., blz. 220. Vgl. Dr. Schotel, *Iets over Hieronymus van Beverningk en Bruno van der Dussen*, blz. 2 vlg., die ook het een en ander heeft over de jeugd van den vermaarden diplomaat.

groote bekwaamheden is ten allen tijde maar één stem geweest. Mr. G.W. Vreede(*) noemt hem de flonkerendste aller sterren, welker glans den veldheer Willem III op het gebied der diplomatie omstraalde. Het was hem, begaafd met eene wegsleepende welsprekendheid en die tevens de pen vlug en behendig wist te hanteeren, om het even, of de zaken schriftelijk of mondeling werden behandeld. Uit zucht tot gemoedelijke plichtsbetrachting was hij gewoon, ze met uitnemende grondigheid te onderzoeken en met warmte te bepleiten. Ook de teedere aangelegenheden van den handel bestudeerde hij met ongemeene zorg(†). Eenparig is de lof, hem door zijne tijdgenooten toegezwaaid. Temple(§) roemt de scherpte en de fijnheid van zijn verstand en getuigt, in al den tijd zijner openbare bedieningen nooit een man van meer ondervinding en grooter bekwaamheid te hebben aangetroffen. D'Estrades(**) telt hem mede onder de vier onomkoopbare Nederlanders en prijst(††) zijn ijver, zijne ervarenheid en de oprechtheid, waarmede hij in zijne onderhandelingen met de Fransche gezanten te werk gaat. Wicquefort(§§) verklaart, dat er geene zoo netelige zaak is, die hij, wanneer het hem ernst is, niet weet te ontwarren. De Pomponne(***) placht te zeggen, dat Van Beverningk ontegenzeggelijk een van de bekwaamste mannen uit zijn land was, die door velen met Jan de Witt werd gelijkgesteld. St. Disdier(†††), stalmeester van Graaf D'Avaux (*Verbaal*, fol. 868), wijst op zijne vaderlandsliefde, op zijne levendigheid, op zijne schranderheid in het vinden van den kortsten weg, die tot het doel leidt; op zijne werkzaamheid, op zijne bekwaamheid en vlugheid. Een ongenoemde(§§§) eindelijk, maar evenzeer een zijner tijdgenooten, verheft zeer den ernst, de vastheid en onwrikbaarheid van zijn karakter, ook tegenover Willem III, zijne groote rechtschapenheid en de vruchtbaarheid van zijn geest in het bedenken van hulpmiddelen en uitwegen. Hij maakt tevens opmerkzaam op de uitspraak van Lodewijk XIV, die van meening was, dat men in één

(*) *Inleiding tot eene Geschied. der Nederl. diplom.*, 1856, I, blz. 244.

(†) Bij deze studie gaf hij tevens blijk van bescheidenheid, schrijvende, dat hij de zaken, rakende het handelstractaat met Zweden, zeer moeielijk vond, *Register van Holland* 16 Aug. 1678.

(§) *Memoirs*, in *Works*, I, p. 285.

(**) *Lettres, mémoires et négociat., de Monsieur le comte d'Estrades*, Londen, 1743, III, p. 383, waarbij men zich de opmerking van Wagen., XIII, blz. 164, heeft te herinneren, dat D'Estrades geene gelegenheid had, alle eerlijke lieden uit dit land te leeren kennen.

(††) *Lettres, mémoires et négociations de Monsieur le comte d'Estrades*, Londen, 1743, VIII, p. 314; IX, p. 300 en 306.

(§§) *L'ambassadeur et ses fonctions*, 1680, II, p. 443.

(***) Mignet, *Négociations*, etc., III, p. 626.

(†††) *Hist. des Négociat. de Nimègue*, Parijs, 1680, p. 58, 116, 181. - Bij Van Bijlandt, blz. 125, is te lezen: ‘appliqué’ in plaats van ‘expliqué’.

(§§§) *Ms. Mémoires de M. de B.,* aangeh. bij Van Bijlandt, blz. 123 vlg.

uur met hem meer zaken kon afdoen, dan met andere gezanten in verscheiden dagen.

Het is moeielijk, het rechte tijdstip te bepalen, waarop hij, wien de partij van Oranje met onverzoenlijken wrok de akte van seclusie weet, allengs begon te neigen tot het verlaten der partij van De Witt en tot het bevorderen der belangen van Prins Willem III(*). Zooveel schijnt zeker, dat, sedert de toenadering tusschen hen had plaats gegrepen, de goede verstandhouding tusschen den diplomaat en den Kapitein-Generaal-Admiraal van de Republiek niet weder werd verbroken - Met Van Beverningk waren benoemd Willem van Haren, de dichter van den *Friso*, een man van oordeel en groote bekwaamheid, en Willem van Nassau, Heer van Odijk, iemand, die, ook te Nijmegen, de genoegens der wereld najaagde. Maar Van Beverningk had zoo goed als alleen de leiding der geheele onderhandeling(†).

Den 4^{den} Januari 1676(§) verschenen de drie heeren in de vergadering der Staten-Generaal, verklaarden zich gereed, om te vertrekken, en verzochten in kennis te worden gesteld van de bevelen van H.H.M. ‘aangaande de forme en hoe en wanneer’. De Staten-Generaal droegen aan den heer Van Heukelom en de overige Gedeputeerden tot de Buitenlandsche zaken op, om met hen daarover in besogne te treden en dienaangaande in te winnen de hoogwijze consideratiën en 't advies van Z.H. den heer Prins van Oranje. Ten gevolge van die opdracht werd den 14^{den} Januari eene bijeenkomst gehouden in de kamer van Zijne Hoogheid. Tegenwoordig waren de Prins, Van Heukelom, de Raadpensionaris Kasper Fagel, Marignault, Renswoude, Terburg, Alting, de Griffier Hendrik Fagel, Kasper's broeder en de drie gezanten. In die conferentie verzochten de drie heeren te mogen worden geïnstrueerd door schriftelijke orders nopens de navolgende punten:

1°. Of de bedoeling van H.H.M. was, dat zij zich zouden richten naar het ontwerp van vrede, in overleg met de bondgenooten opgesteld den 25sten Maart 1675, dan wel, of zij daarvan iets zouden ter zijde laten of er iets bijvoegen.

2°. Bijaldien de middelaars een algemeenen of beperkten wapenstilstand voordroegen, wat zij, gezanten, op zoodanigen voorslag zouden verklaren? - Die vraag deden zij naar aanleiding van een besluit, door Hunne H.M. daaromtrent genomen den 18^{den} Juni 1674.

3°. In geval ter sprake werd gebracht de afstand van het graafschap Bourgondië tegen de steden, door den Koning van Frankrijk bezet in Vlaanderen, Limburg, Artois, enz., welke de zienswijze is van H.H.M.

(*) Vgl. daarover Mr. G.W. Vreede, *Inleiding tot eene Geschiedenis der Nederl. diplomatie*, 1856, I, blz. 244 vlg., en Van Bijlandt, l.l., blz. 126 vlg.

(†) Wicquefort, *L'ambassadeur et ses fonctions,* II, p. 443: ‘Aussi lui a-t-on confié toute la négociation qui s'est faite à Nimègue.’ - Vgl. nog over het drietal Basnage, *Annales*, II, p. 912 vlg., en St. Disdier, p. 116, 140, 153.

(§) Niet den 4^{den} Juni, gelijk Van Bijlandt, l.l., blz. 38, heeft.

met betrekking daartoe en of hierbij ook moet worden gelet op de belangen van Z.H., in dat graafschap zoo aanmerkelijk geërfd en gegoed zijnde?

4º. Of H.H.M. ook eenige bijzondere inzichten hadden, waarnaar men zich zou hebben te gedragen ten opzichte van Maastricht?

5º. Of men zou sluiten slechts een verdrag van vrede, dan mede een verdrag van handel en scheepvaart?

6º. Of zij zouden onderhandelen met elk der bondgenooten op zichzelf, dan wel met allen gezamenlijk, 'pari passu', en diensvolgens, of zij eenigen aanvang zouden mogen maken, voordat alle heeren ministers ter bestemder plaatse tegenwoordig waren?

7º. Wat er in acht viel te nemen ten aanzien van ceremonieel en plechtige receptiën?

8º. Hoe zij zich hadden te gedragen tegenover de afgevaardigden van den Hertog van Lotharingen met betrekking tot de ontvangst, den rang, etc.

Nadat over die punten breedvoerig van gedachte was gewisseld, verklaarden Zijne Hoogheid en de Gedeputeerden van H.H.M. zich in voege als volgt:

1º. Vermits geen antwoord was gevolgd van den Koning van Frankrijk, noch zelfs van den Koning van Engeland op het plan van den 26sten (boven staat 25sten) Maart 1675, den laatstgenoemden Vorst als voorstel overgegeven, en er weinig uitzicht scheen te zijn, vergoeding voor de geleden verliezen te bekomen, was men thans in zijn geheel en kon het ontwerp van den 26sten Maart laten rusten, mits men ook lette op de belangen van hen, die toen nog niet, nu wel bondgenooten waren.

2º. Dat er weinig apparentie van een stilstand van wapenen was, omdat de partijen zoo laat bijeen zouden zijn, dat de tijd van den veldtocht zou zijn aangebroken, aleer men erover kon beraadslagen; omdat de bondgenooten, uit hoofde van ieders bijzondere belangen, daartoe niet gemakkelijk zouden worden bewogen; dewijl de Koning van Frankrijk vermoedelijk plan had, den veldtocht vroeg te beginnen, en er alzoo ook niet geneigd toe zou zijn; omdat het eene aangelegenheid was, die vele overleggingen zou vereischen; dat dus de gezanten met de gave des onderscheids moesten handelen en konden beproeven, een stilstand te water teweeg te brengen, doch hierbij, ter zake van Sicilië, aan de belangen van den Koning van Spanje hadden indachtig te zijn en daarenboven aan die van Denemarken en van Brandenburg.

3º. Dat met betrekking tot Bourgondië zoovele redenen voor en tegen waren aan te voeren, dat het onmogelijk was, hieromtrent iets vast te stellen, en dat, zoodra de aangelegenheden er rijp voor zouden zijn, men daarover in overleg behoorde te treden met de geallieerden, inzonderheid met den Koning van Spanje. Zijne Hoogheid voegde, voor zooveel zijne belangen aanging, edelmoedig daarbij, dat

hij niet verstond, dat eenigszins acht werd geslagen op de goederen, in dat graafschap gelegen, die hem in 't bijzonder behoorden, zijnde hij van meening, dat de beraadslagingen zich moesten richten naar den dienst en het nut van 't algemeen en dat, wat hem in 't bijzonder betrof, later kon worden geregeld.

4°. Over het punt, rakende Maastricht, is weinig gesproken.

5°. Eerst behoorde men alleen te streven naar vrede met Frankrijk en met Zweden, vervolgens te denken aan handelsverdragen.

6°. Men moest ‘pari passu’ handelen en niet beginnen, zoolang de gezamenlijke afgevaardigden er niet waren.

7°. Het verkieslijkste zou zijn, alle plechtigheden na te laten. Waren er echter eenige noodig, men kon de bepaling daarvan aan de leiding der middelaars overlaten.

8°. De gezanten van den Hertog van Lotharingen waren te bejegenen zooals die van de Keurvorsten(*).

Zijne Hoogheid en de Gedeputeerden van Hunne H.M. achtten het ongeraden, bij wijze van instructie iets van deze punten op schrift te stellen, daar het slechts samensprekingen waren, later alle provinciën erover zouden moeten beraadslagen en de afstand tusschen Den Haag en Nijmegen zoo gering was, dat de gezanten alle dagen berichten konden inzenden.

De afgevaardigden verklaarden zich bereid, in dien zin te werk te gaan, en beloofden, de zaak van den wapenstilstand voorzichtig te zullen behandelen. Vervolgens namen zij afscheid van H.H.M. en legden den eed af, houdende, dat zij geene giften of gaven mochten aannemen, vervat in het besluit van den 10den Augustus 1651, alsmede in de toevoeging aan dit besluit van den 29sten April 1675. Zij maakten insgelijks hunne opwachting bij Z.H. en bij de gezanten der bondgenooten.

Den 20sten Januari 1676 uit 's-Gravenhage vertrokken, namen zij des avonds hun intrek in de jachten van den raad van state en van de admiraliteit te Rotterdam en kwamen op den avond van den 24sten bij Nijmegen aan. Den 25sten gaven zij daarvan kennis aan H.H.M. en aan Z.H.

Op denzelfden 25sten Januari laat Leolin Jenkins, extra-ordinaris ambassadeur van den Koning van Groot-Britannië, hen door twee edellieden aan hunne jachten verwelkomen. Hij was de eenige, die eerder dan zij te Nijmegen zijn voet zette. St. Disdier(†) prijst hem wegens zijne kundigheden, zijne oprechtheid en zijne beleefdheid. Buitengewone geschiktheid als middelaar had hij niet. Hij schreef hun, dat, daar er dien morgen in de stad eene wapenschouwing was gehouden van de troepen, hij er eenigszins over bekommerd was, dat zij

(*) De punten staan, niet allen even juist, ook bij Wicquefort, *Hist. des provinces-unies des Paisbas*, 1874, IV, p. 799 vlg.

(†) p. 7, vgl. Basnage, *Annal.*, II, p. 729, 909 vlg.

een openbaren intocht mochten willen houden; dat de Koning van Engeland dat aan zijne gezanten had verboden en hun had gelast, bij de overige ambassadeurs alle geschillen dienaangaande te voorkomen. De afgevaardigden der Republiek lieten terstond door twee edellieden een contracompliment doen bij Jenkins en gaven hem de verzekering, dat de orders van H.H.M. waren, alle ceremonieel van dien aard, als hij had bedoeld, achterwege te laten, en dat zij van zins waren, in stilte binnen de stad te komen, zoodra hunne bagageschepen er zouden zijn. Die vaartuigen waren er drie dagen later, weshalve zij den 29sten zich stadwaarts begaven en dat aan H.H.M. meldden. Bij missive van alreede den 31sten October en den 14den November 1675 hadden de Staten-Generaal het hof van Gelderland verzocht, door bemiddeling der regeering van Nijmegen eene geschikte woning voor hunne gemachtigden te huren.

Den 30sten Januari bracht Van Beverningk een bezoek aan Jenkins, zonder te voren daartoe eene aanvraag aan zijn hotel te hebben gedaan, ten einde de beleefdheid van het begroeten te beantwoorden en geene inbreuk te maken op hetgeen later zou worden in acht genomen ten opzichte van de plechtige bezoeken. Den 31sten zond Jenkins hun zijn secretaris, om zich bij hen te verontschuldigen, dat hij geen particulier tegenbezoek bij Van Beverningk aflegde, aleer de eerste plechtige bezoeken en tegenbezoeken waren voorafgegaan, hebbende de Koning, zijn heer, opzettelijk bevolen, dat hij aan wien ook der gezanten geen bezoek had te brengen, zonder te voren eene visite van hen te hebben gehad(*).

Den 3den Februari werden de Nederlandsche gezanten uit naam van de geheele regeering der stad verwelkomd door de H.H. Fagel en Van Welderen, burgemeesters, en de H.H. Singendonk, Kelfken en Brenil, schepenen, en van de oudsten der regeering van Nijmegen. Den 5den kregen zij een schrijven van de gecommitteerden van H.H.M. tot de geheime zaken in antwoord op hun brief van den 31sten Januari, betreffende de eerste visite, bij Jenkins af te leggen, waarin hun werd bevolen, het eerste plechtige bezoek te brengen, zonder de aankomst van Berclay en Temple af te wachten. Overeenkomstig dit schrijven lieten zij den 6den Jenkins vragen, of het hem zou voegen, hen te ontvangen, zooals zij waren, niettegenstaande hunne ongereedheid van karossen, livreien, enz. En op die aanvraag een bevestigend antwoord hebbende erlangd, legden zij het bezoek tenzelfden dage af in koetsen met twee paarden. Den volgenden dag bracht Jenkins hun op dezelfde wijze de visite terug. Daarbij werden van weerszijden de bedienden op ververschingen onthaald, iets, dat later bij dergelijke samenkomsten niet weer is voorgekomen(†). In afwachting van de dingen, die komen zouden, deed Van Beverningk vervolgens,

(*) Vgl. *Actes et mémoires,* etc., I, p. 259.
(†) Vgl. *ibid.*, p. 260.

omdat de Gedeputeerden van Holland ter Generaliteit hem wilden spreken, ‘een keer naar beneden’, d.i. naar Den Haag. Na zijne terugkomst te Nijmegen kregen de Nederlandsche afgevaardigden bericht van den Raadpensionaris van Holland, dat de Koning van Frankrijk had toegegeven, dat in de paspoorten voor de afgevaardigden van Lotharingen aan den vorst van dit land, Karel IV(*), dien Lodewijk XIV nog steeds van zijn gebied verstoken hield, de titel ‘hertog’ gewerd(†).

Den 18den Mei schreven zij aan den Raadpensionaris van Holland, om te vernemen, of zij, vermoedende, dat de Fransche gezanten nu spoedig zouden komen opdagen uit Charleville, waar zij eenige maanden hadden vertoefd, hun het eerst een bezoek zouden brengen. Die gezanten waren Charles Colbert de Croissy, een broeder van den vermaarden Colbert, later secretaris van staat in Frankrijk voor de buitenlandsche zaken; Jean Antoine de Mesmes, Graaf D'Avaux, een neef (niet een zoon, wat o.a. staat bij Martin, *Hist. de France*, 4e édit., XIII, p. 530, en *Table anal.,* p. 43) van Frankrijk's gezant bij den Westfaalschen vrede, en De Vitry. Koning Lodewijk XIV, na hen den 17den Februari 1675 te hebben benoemd tot zijne vertegenwoordigers te Nijmegen, spoorde hen aan, om nog vóór het einde van het jaar te vertrekken(§). Den 28sten December gingen Colbert en D'Avaux op weg. De Vitry bleef wegens ziekte achter en ruimde deswege, op 's Konings bevel, weldra zijne plaats in aan den Maarschalk Godefroi d'Estrades. Den 3den Januari 1676 kwamen zij te Charleville(**), waar zij ongeveer vijf maanden vertoefden. De oorzaken dier vertraging in hunne reis waren eensdeels de zwarigheden, gerezen ter zake van den titel van den Hertog van Lotharingen, anderdeels het ontbreken der paspoorten. Iemand uit Charleville voorspelde toen aan D'Avaux, dat hij in deze stad niet minder dagen zou doorbrengen dan wijlen zijn oom, die ten tijde van zijne zending naar Munster er vier maanden op zijne passen had gewacht. De voorzegging werd bewaarheid. Eindelijk, nadat de gezegde moeielijkheden waren uit den weg geruimd, scheepten zij zich den 7den Juni 1676 in en bereikten Mook op Zondag den 13den Juni te een uur des namiddags.

Hier lieten zij hunne bagage op omtrent zestig karren laden en begaven zich daarop naar Nijmegen, waar zij tegen vijf uur des avonds(††) aankwamen. St. Disdier verhaalt, dat, ofschoon ook deze gezanten incognito en ‘sans train’ hun intocht deden en een goed deel van

(*) Hubner, *Tafel* 281.
(†) Vgl. *Actes et mémoires*, I, p. 97 vlg., 100 vlg.
(§) Zie hierover en over hetgeen volgt, St. Disdier, p. 3 vlg.
(**) Verkeerd bij Wicquefort, IV, p. 800, ‘Charleroy’.
(††) St. Disdier stelt hunne aankomst te Nijmegen op den 13den, het *Verbaal*, fol. 25, en de *Actes et mémoires*, I, p. 261, op den 14den Juni.

hunne bagage en van hun gevolg eerst den volgenden dag nakwam, dit binnenkomen veel had van een openbaren intocht. Zoo groot was de menigte lieden, die buiten de stad, op de wallen, in de straten en aan de vensters het schouwspel genoten. Nooit hadden de inwoners van Nijmegen zulk eene lange rij karren, met koffers beladen, onder de oogen gehad, die zich uitstrekte van de poort tot aan de woningen, gereed om de heeren te ontvangen. In een oogenblik waren ook die woningen zelven gevuld met allerlei menschen, die niet rustten, voordat zij hen van aangezicht tot aangezicht hadden gezien, die niet slechts, dachten zij, een vaste waarborg waren voor een spoedigen vrede, maar ook een gouden regen op de stad zouden doen nederdalen. Niet lang na Colbert en D'Avaux, den 28sten Juni, verscheen eveneens D'Estrades te Nijmegen.

Reeds was alzoo de helft van het jaar 1676 verloopen, en nog was geen der gezantschappen volledig op de plaats der onderhandelingen tegenwoordig, met uitzondering van dat van den Koning van Frankrijk. Van de Engelsche heeren was nog slechts Jenkins te Nijmegen. Aan het Nederlandsche gezantschap ontbrak Odijk, die in de eerstvolgende maanden zich wel eens voor een paar dagen te Nijmegen vertoonde, maar niet vóór Juni 1678 in den eigenlijken zin zijne plaats onder de afgevaardigden innam. Al de drie Fransche gemachtigden waren uitnemend voor hunne taak berekend. Het hoofd van 't gezantschap, D'Estrades, had niet alleen de talenten van den grooten krijgsman, doch evenzeer die van den diplomaat in zoo ruime mate, dat Richelieu, Mazarin en Lodewijk XIV hebben gemeend, bij gezantschappen en vredesonderhandelingen voortdurend van zijne bekwaamheden partij te moeten trekken(*). Na vroeger te Kleef en te Aken een goeden naam als onderhandelaar te hebben verworven, had Colbert zich vooral sinds de triple alliantie als gezant te Londen zeer onderscheiden. Later keurde Lodewijk hem de eer waardig, hem tot secretaris van staat voor de buitenlandsche zaken te benoemen(†). Het derde lid, de Graaf D'Avaux, muntte evenzeer door ervaring, menschenkennis, volharding en behendigheid uit. Bij uitstek verstond hij de kunst, twist en verdeeldheid, b.v. tusschen Willem III en Amsterdam, te stoken. Hem wordt verweten, het in zijne rapporten niet altijd even nauw met de waarheid te nemen(§).

Middelerwijl legde Jenkins den 13^{den} Juni eene plechtige visite bij de Nederlandsche gezanten af, om hun mede te deelen, dat Koning Karel II, terugkomende op hetgeen hij vroeger had voorgeschreven (boven, blz. 8), om zooveel mogelijk alle struikelblokken weg te

(*) Wicquefort, *L'ambassadeur et ses fonctions*, II, p. 439.
(†) *Ibid.*, p. 430.
(§) De Flassan, *Hist. génér. et raisonnée de la diplom. franç.*, IV, p. 171; Vreede, *Corresp. diplom. et milit. du duc de Marlbor.*, p. 266; Den Tex, *Jacob Hop*, 1861, blz. 50, noot; Van der Helm, *Het archief van Heinsius,* I, p. LVIII, noot 1*;* XLIV, noot 1; LV; LXVIII, noot 1; XCV. - Vgl. nog over het drietal Basnage, II, p. 911 vlg.

nemen, thans had gelast, dat zijne gezanten zich niet langer naar die order zouden gedragen. Hij, Jenkins, verontschuldigde zich dus wegens hetgeen te voren ten opzichte van de afgevaardigden der Republiek was gebeurd(*). Van Beverningk en Van Haren antwoordden, dat Hunne H.M. er geen bezwaar in hadden gezien, de eer van het brengen van het eerste bezoek te bewijzen aan den vertegenwoordiger van den Koning van Groot-Britannië, èn omdat het te Keulen ook zóó was toegegaan, èn omdat die Vorst den last van het middelaarschap had op zich genomen.

Ternauwernood waren de Fransche heeren op den avond van den 14den Juni te Nijmegen aangekomen, of zij zonden daarvan bericht aan Jenkins en aan de gezanten der Republiek. De Engelschman en de Nederlanders lieten hen des daags daarna door twee edellieden verwelkomen en brachten hun, de laatstgenoemden des namiddags te drie uur, in twee koetsen, met zes paarden bespannen, en met een gevolg van edellieden een bezoek, hetwelk van de zijde der Fransche heeren den 16den Juni met een tegenbezoek werd beantwoord. Soortgelijke beleefdheden werden zoowel door de afgevaardigden der Republiek als door die van Frankrijk aan de echtgenooten der heeren, voor zoover zij te Nijmegen waren, bewezen(†).

Aanvankelijk hadden de gemachtigden der Staten-Generaal een schildwacht bij de deur hunner woning laten post vatten. Weldra gaven zij bevel, dien soldaat te verwijderen, omdat Jenkins er geen had genomen of liever hem had teruggezonden, en dewijl zij overwogen, dat, indien zij zich dat veroorloofden, alle andere gezanten dat voorrecht even min zouden willen missen(§).

De eerste zaak, die de Nederlandsche afgevaardigden, op aansporing der Staten-Generaal, ter hand namen, was het bepalen van de grenzen, binnen welke het voor neutraal te verklaren gebied zou beperkt zijn. Hunne H.M. meldden hun, dat het hun tamelijk onverschillig was, tot hoever de neutrale omtrek zou loopen, mits hij ten n. zich niet boven de Waal uitstrekte, ten z. niet verder reikte dan tot het fort St. Andries, ten o. van Bommel. Den 25sten Juni 1676 gingen zij Jenkins over dit punt onderhouden, die hun mededeelde, dat de Fransche gezanten, hoewel met betrekking tot dat artikel geene instructies hebbende, toch meenden te weten, dat hun Koning geen omtrek van meer dan één uur zou toestaan. Tegen dien geringen omvang opperden de Nederlandsche afgevaardigden onderscheiden bezwaren: Hunne H.M. zouden alsdan een sterk garnizoen te Nijmegen in bezetting moeten leggen; er zou tot dicht aan de stad kunnen

(*) Vgl. *Actes et mémoires,* I, p. 260 vlg.

(†) Vgl. *ibid.*, I, p. 261 vlg. - Als voorbeeld van de wijze van doen, die men bij de aankomst van gezanten volgde, is dit hier ingelascht. In 't vervolg, tenzij er iets bijzonders voorviel bij dergelijke begroeting, wordt er doorgaans van gezwegen.

(§) *Verbaal*, fol. 26 vlg.; *Actes et mémoires*, I, p. 258.

worden gestroopt en gebrandschat; de Koning van Frankrijk zou in de onmiddellijke nabijheid van Nijmegen contributiën heffen. De samenkomst liep hiermede af, dat Jenkins beloofde, er met D'Estrades over te gaan spreken, zoodra hij zou zijn aangekomen. De 28ste Juni was de dag der komst van D'Estrades. Den 4den Juli berichtte hun Jenkins, dat de Koning van Frankrijk een omtrek van twee uren wilde vergunnen, doch erop stond, binnen dien omtrek contributie te eischen. Tegen deze laatste vordering protesteerden de Nederlandsche heeren, die inmiddels door den Burggraaf van Nijmegen en eenige leden van 't kwartier deden onderzoeken, hoe het sinds de verovering van Grave door den Prins (in 1674) daarmede gesteld was geweest. Het antwoord op die vraag was, dat, nadat Grave aan de zijde der Staten-Generaal was gebracht, geene contributiën meer waren betaald.

Den 10den Juli drongen de vertegenwoordigers der Staten-Generaal er bij Jenkins nogmaals op aan, dat de zaak der neutraliteit werd beslist. Zij verzochten hem, den Franschen de volgende gronden, pleitende tegen het heffen van schatting, voor te houden: men kon niet in één adem een stuk grondgebied voor neutraal verklaren en er niettemin gelden laten opbrengen; de gansche aangelegenheid was onbeduidend, daar de contributie in haar geheel niet meer zou kunnen beloopen dan 20 à 22,000 gl. per jaar; voor de Staten-Generaal was het een vraagstuk van nadeel te vermijden, ‘de vitando damno’, voor Lodewijk XIV een artikel van winstbejag, ‘de captando lucro’; diensvolgens was het billijk, dat de Koning toegaf; nooit zouden de Staten-Generaal ertoe zijn te bewegen, te vergunnen, dat eene niet vroeger ingestelde heffing werd gevorderd in eene landstreek, behoorende tot hun gebied.

Den 13den Juli bezocht Jenkins hen en zeide hun, alvorens verder te gaan te hebben gewacht op de aankomst van Temple, die eerst in Juni was verschenen, en hun thans te kunnen melden, dat hij de Fransche gezanten in kennis had gesteld van hun gevoelen en van de gronden, waarop het steunde.

Den 31sten Juli vernamen zij van de middelaars, de Engelsche heeren, dat de Koning van Frankrijk nog niet gezind was, afstand te doen van zijne vordering betreffende de contributiën. Hierop bleef de zaak rusten tot den 15den October, op welken dag de middelaars hun de tijding brachten, dat Lodewijk veroorloofde, tusschen Maas en Waal voor de neutraliteit een omtrek te stellen van eene halve Hoogduitsche mijl of één uur gaans, en dat hij binnen die perken geene schatting zou heffen. Den 18den October ontvingen zij een schrijven van de Staten-Generaal, hun te kennen gevende, dat zij daarin toestemden, en hen machtigende, de palen te laten plaatsen, liefst zóó, dat de neutrale grond eene oppervlakte van een groot uur gaans besloeg.

Dus was de overweging ten einde en schreed men tot de uitvoering.

Den 14den November stelden de middelaars aan de gezanten der Vereenigde Gewesten een kaartje ter hand, hun door de Fransche gemachtigden toegezonden, waarop de neutraal te verklaren omstreken van Nijmegen met alle dorpen, gehuchten, huizen, enz., daarin gelegen, stonden opgeteekend. Den 19den Nov. lieten de vertegenwoordigers der Staten-Generaal weten, dat zij er hun zegel aan hechtten. Zij verzochten alsnu de staten of het hof van Gelderland, op de uiteinden van den afgeperkten bodem palen te laten plaatsen met het opschrift 'neutraal'. De plaatsen, waar die palen, ten getale van vijftien, werden gezet, waren aangewezen door een lid der vroedschap van Nijmegen en een Fransch edelman. Verder deden zij bij de middelaars de aanvraag, dat de Koning van Engeland zich borg zou stellen voor de onzijdigheid, op welke aanvraag die Vorst den 18den December een weigerend antwoord gaf. Hiermede was deze aangelegenheid in orde. Doch eerst den 15den Maart 1677 werden de akten van goedkeuring van het neutrale terrein gewisseld(*).

Een ander onderwerp van voorbereidenden aard, aan de regeling waarvan men in den loop van het jaar 1676 de hand sloeg, was het vaststellen van een reglement betreffende het ceremonieel. Jenkins en Temple reikten de Nederlandsche gemachtigden den 17den Juli een concept over, tegen sommige artikels waarvan de Franschen bezwaren opperden, o.a. nopens de gelijkheid, daarin aangenomen, tusschen het getal pages en lakeien van gekroonde hoofden en dat van republieken en keurvorsten. Ook zeiden die heeren, geen stellig antwoord over 't geheele reglement te kunnen geven, voordat de afgevaardigden van den Koning van Zweden te Nijmegen zouden zijn. Den 31sten Augustus kwamen die Zweden opdagen. Omstreeks Maart 1677 schijnt dit reglement te zijn gearresteerd. Doch uit hoofde van wanordelijkheden, dagelijks onder de dienaren der gezanten voorvallende, werd het in Juli van dat jaar vernieuwd. Het behelsde een verbod aan lakeien en knechten, eenig wapen te dragen; voorschriften aangaande het wijken der koetsen in de meestal nauwe straten; de opdracht van het handhaven der rust aan den schout van Nijmegen, enz.(†).

(*) Zie over den loop der zaak *Verbaal*, fol. 31 vlg., 40 vlg., 52 vlg., 81 vlg., 159 vlg., 172, 183 vlg., 216 vlg., 264 vlg., 509; St. Disdier, p. 10 vlg.; *Actes et mémoires*, I, p. 383 vlg.; *Lettres du comte d'Estrades*, VII, p. 12, 19 vlg., 24, 34, 37 vlg., 43, 64 vlg., 76 vlg., 93 vlg., 119 vlg. en elders. Vgl. ook Wicquefort, IV, p. 801 vlg., en vooral Basnage, *Annales*, II, p. 744 vlg.

(†) *Verbaal*, fol. 66 vlg., 87 vlg., 116, 595, 603; St. Disdier, p. 50 en 79; *Lettres etc. du comte d'Estrades*, 1743, VII, p. 14, 61 vlg., 69, 90 vlg., 126 vlg., 154 vlg. en elders; Temple, *Works*, I, p. 268 vlg.; Basnage, *Annales* II, p. 741 vlg. *Actes et mémoires*, I, p. 395 vlg., waar men het reglement vindt in het Latijn en in het Bransch, maar waar tevens, op p. 398, de verkeerde datum 3/13 Juni (lees Juli) staat. - St. Disdier verhaalt er nog bij, dat de nuntius van den Paus (van wien beneden) bovendien een dergelijk geschrift in 't Italiaansch liet opstellen, hetwelk de overige gezanten evenzeer onderteekenden. Het is, met eene vertaling in 't Fransch, afgedrukt in *Actes et mémoires*, I, p. 390 vlg.

Reeds waren er, toen dit reglement werd vastgesteld, anderhalf jaar verstreken, sinds Van Beverningk en Van Haren te Nijmegen post hadden gevat. In die maanden was het getal der afgevaardigden allengs aangegroeid. Na D'Estrades en Temple waren nog gekomen vanwege Zweden Graaf Benedictus Oxenstierna en Johan Paulinus Olivenkrantz den 31sten Augustus 1676; den 28sten November de heer Justus Heugh, gezant van Denemarken, die zich evenwel tot den 20sten dier maand incognito te Nijmegen ophield; ongeveer terzelfder tijd Werner Wilhelm Blaspeil, een der afgevaardigden van den Keurvorst van Brandenburg; in 't laatst van November Johan Berclay, de eerste in rang der Engelsche middelaars; in 't midden van December Pedro Ronquillo, een der Spaansche gezanten; in 't laatst van November of in 't begin van December Christoffel de Somnitz, eerste afgevaardigde van den Keurvorst van Brandenburg; den 3den Januari 1677 François Udalrik Graaf Kinsky, de tweede in rang der keizerlijke gezanten; tegen 't einde van Januari Laurens Hyde, de tweede in rang, de vierde in getal van de Engelsche afgevaardigden, die echter reeds den 18den Februari weer vertrok, om eene zitting van 't Parlement bij te wonen; in Februari of Maart Christijn, een der leden van 't Spaansche gezantschap; in 't laatst van Februari Theodoor Althet Hendrik Straatman, de derde in rang der keizerlijke gezanten, die intusschen eerst den 7den Maart van zijne aanwezigheid in 't openbaar deed blijken; in Mei President Canon, minister van den Hertog van Lotharingen; den 1sten Juni de nuntius van den Paus, Lodewijk Bevilaqua; insgelijks in Juni het hoofd van het Spaansche gezantschap, Don Paolo Spinola Doria, Markies De Los Balbases(*). Hoezeer Nijmegen thans, half Juli, een vrij aanmerkelijk aantal afgevaardigden binnen zijne muren telde, bleven er nog voortdurend velen afwezig.

Hier is het de plaats, een enkel woord in te lasschen over de persoonlijkheid van althans eenigen dezer heeren(†). Temple was een man, begaafd met een groot verstand en, gelijk ook zijne geschriften bewijzen, van veel kennis; iemand, die de gaaf van juist opmerken in hooge mate bezat. Hij was geestig en onderhoudend en verstond de kunst, met ieder gemakkelijk om te gaan. Slechts merkte men eene zekere ongelijkmatigheid van humeur in hem op, ten deele toe te schrijven aan de groote gevoeligheid van zijn gestel. Eene zijner eigenaardigheden was, dat hij òf zeer ingenomen was met de lieden, die hij leerde kennen, òf een hevigen tegenzin tegen hen had. De twee

(*) *Verbaal*, fol. 116, 170 vlg., 227 vlg., 258 vlg., 278 vlg., 304 vlg., 389, 456, 501, 553 vlg., 565 vlg., 593; *Actes et mémoires*, I, p. 171 vlg., die op p. 182 een te laten datum hebben voor de komst van den nuntius; St. Disdier, p. 13, 15, 16, 19, 22, 28 vlg., 33, 63 vlg.; Wagen., 1770, XIV, blz. 423; Mignet, *Négociat.*, IV, p. 424 vlg.

(†) De namen aller gezanten en afgevaardigden staan vooraan bij St. Disdier, de namen met de titels in *Das verwirrte Europa*, 1683, III, p. 972 vlg. Ook Basnage, zooals de volgende blz. toont, heeft ze.

hoedanigheden, die hem het meest tot eer verstrekten, waren eene uitnemende zucht voor de waarheid en een sterke afkeer van winstbejag, lijnrecht het tegendeel van dorst naar rijkdom(*). Berclay was een man van jaren en van een klein verstand, die uit hoofde van ziekelijkheid in Juni 1677 huiswaarts keerde(†). Hyde, een zoon van den gewezen kanselier van Engeland en zwager van den Hertog van York, was, volgens St. Disdier(§), voor de hooge zending alleen maar mede gekozen, opdat hij de eer van den titel en van het zetten van zijn naam onder het vredesverdrag mocht deelachtig worden. Berclay was evenzeer voor de Franschen, als Temple hun tegenwerkte(**).

Oxenstierna wordt voorgesteld als een koel en deftig man, die op zoo hoogen voet leefde, dat hij het evenwicht tusschen inkomsten en uitgaven niet recht wist te bewaren(††). Olivenkrantz, die zich daarentegen weinig vertoonde, moet een goed spreker zijn geweest en even gemakkelijk in 't Latijn als in 't Fransch de pen hebben gevoerd(§§). Heugh, de Deen, een edelman, wordt beschreven als een man van de wereld van den echten stempel(***). Somnitz overleed tegen 't eind der onderhandelingen, in Februari 1678. Blaspeil was een bekwaam en wellevend man, die gaarne menschen zag en op een smakelijken maaltijd gesteld was(†††). Ronquillo wordt geroemd als een der meest verlichte personen onder hen, die te Nijmegen vergaderden(§§§). Kinsky, een Boheem, tot dusver nooit in dergelijke zendingen werkzaam geweest, verried in 't begin door de onzekerheid zijner gedragingen zijn gebrek aan ondervinding, doch werd mettertijd erkend als iemand van veel doorzicht. St. Disdier zegt, dat hij aan eene slechte gezondheid leed en dat hij, meer gezind tot het sluiten van vrede dan zijne ambtgenooten, ten laatste met hen overhoop lag(****). Straatman was een geletterd man, die zich op schrift zonder moeite evengoed in 't Fransch als in 't Latijn uitdrukte(††††). Bevilaqua, patriarch van Alexandrië, nuntius van den Paus te Weenen en door Innocentius XI naar Nijmegen gezonden, was rijk en werd om zijne welwillendheid in den omgang geprezen(§§§§).

(*) *A short character of Temple*, in *Works of Temple*, 1754, I, p. XXV vlg.; Wicquefort, *L'ambassadeur*, II, p. 460; St. Disdier, p. 7; Macaulay, *Critic. and hist. essays*, 1854, II, p. 274 vlg., 373.
(†) *Verbaal*, fol. 572; St. Disdier, p. 73.
(§) p. 28, 29. Vgl. D'Estrades, *Lettres*, VIII, p. 350.
(**) Vgl. over alle drie nog Basnage, *Ann.*, II, p. 729, 909 vlg.
(††) St. Disdier, p. 13, 14; Basnage, II, p. 913.
(§§) *Ibid.*, p. 14; Basnage, l.l.
(***) *Ibid.*, p. 15 vlg.
(†††) *Ibid.*, p. 96.
(§§§) *Ibid.*, p. 105.
(****) *Ibid.*, p. 22, 23; Temple, *Memoirs*, in *Works*, I, p. 307.
(††††) *Ibid.,* p. 46.
(§§§§) *Ibid.,* p. 65, 66, 143, 144. - Zie over hen allen nog Basnage, II, p. 910 vlg.

Onder de gezanten was menigeen, Van Beverningk, Colbert, Temple, Heugh, De los Balbases, D'Estrades, enz., die door zijne echtgenoote werd vergezeld. Ook daardoor leidde hun verblijf te Nijmegen tot partijen en andere gezellige bijeenkomsten, die de kosten aanmerkelijk verzwaarden. Breed weiden de Fransche gezanten uit over de weelde, door de Spaansche heeren ten toon gespreid, en over de duurte der huizen te Nijmegen(*). De Engelsche gezanten trokken per week honderd pond sterling, buiten de honderd vijftig pond, die zij voor hunne uitrusting ontvingen, en hadden, volgens Engelsch gebruik, een zilveren servies van de kroon in gebruik. Heugh had 6000 francs inkomen per maand. Oxenstierna kreeg dagelijks honderd kronen, Olivenkrantz vijftig. De afgevaardigden van Brandenburg gaven gedurende het eerste jaar van hun verblijf in de stad 40,000 kronen uit. Aan Kinsky werd per maand eene som van 2000 gl. uitgekeerd(†).

Omtrent de kosten van het Nederlandsche gezantschap vernemen wij o.a., dat het huis, dat zij te Nijmegen bewoonden, toebehoorende aan een heer of mevrouw Palstercamp, hun voor 700 gl. per maand was verhuurd; dat de heeren in Juni 1677, dewijl ook de huurprijs van de woningen der andere gezanten met ⅓ of ½ was verminderd, beproefden, maar vruchteloos, met eene geringere som te kunnen volstaan; dat Hunne H.M. in diezelfde maand het hof van Gelderland verzochten, bij de overheid van Nijmegen te bewerken, dat de huur op 500 gl. werd bepaald, en eindelijk, dat de Staten-Generaal den 6^{den} November 1678 verklaarden, den eigenaar niet meer dan 100 rijksdaalders per maand te zullen uitkeeren. De koeriers, tweemaal in de week van Den Haag naar Nijmegen en vice versa gezonden, kostten 50 gl. wekelijks(§).

Zooals wij zagen, vereischten de regeling der grenzen van het neutrale grondgebied en die van het ceremonieel een geruimen tijd. Dat waren intusschen op verre na niet de eenige artikels, die te vereffenen waren, voordat men een aanvang kon maken met de onderhandelingen zelven. Lang duurde het, eer de paspoorten van weerszijden aan alle afgevaardigden waren uitgereikt. Men twistte over het getal der te overhandigen passen en over den titel, daarin te zetten, ambassadeur, plenipotentiaris, minister, enz. Er waren staten, die uitermate lang draalden met het gereedmaken dier stukken(**). Soortgelijk geschil b.v. als dat, hetwelk tusschen den Koning van Frankrijk en den Hertog van Lotharingen (boven, blz. 9) had bestaan, deed zich op met betrekking tot den pas, door Zweden te geven aan den afgevaardigde van den Keurvorst van Trier. Deze Vorst verlangde

(*) D'Estrades, *Lettres*, etc., VIII, p. 351 vlg.
(†) St. Disdier, p. 7, 8, 14, 16, 22, 96; Basnage, II, p. 913.
(§) *Verbaal*, fol. 102, 134 vlg., 588 vlg., 602, 625, 1750.
(**) Vgl. o.a. *Lettres du comte d'Estrades*, VII, p. 15 vlg., 22 vlg., 35 vlg., 88 vlg. en elders.

daarin o.a. den titel ‘archicancellarius per Galliam et regnum Arelatense’ te voeren; doch Temple, voorziende, dat dit aan Lodewijk XIV zou mishagen, was ertegen(*). Een ander twistpunt, eveneens de passen rakende, was, of men aan afgevaardigden van den Hertog van Brunswijk, van den Bisschop van Osnabruck, van den Hertog van Lotharingen, van den Hertog van Luneburg den titel ‘ambassadeur’ kon toekennen, die medebracht, dat zij als ‘Excellentie’ werden aangesproken. Die van Lotharingen en van Luneburg hadden hierop recht, beweerden de Staten-Generaal, omdat zij in het Duitsche rijk altijd heetten ‘legati en boodschappers’ en dat die titel overeenkwam met dien van ‘ambassadeur’(†). Het hield aan tot Februari 1677, een de middelaars in staat waren te verklaren, dat de zaak der passen geheel was geregeld(§).

Bij de ontmoetingen zelven der gezanten met elkander gaf dit vraagstuk aanleiding tot vreemde botsingen. Den 26sten December 1676, toen de Nederlandsche afgevaardigden die van Brandenburg voor 't eerst begroetten, klaagden de laatsten er bij hen over, dat de Engelsche middelaars, benevens de Fransche en de Zweedsche gezanten, zich beroepende op hetgeen te Munster was gebeurd, alleen Somnitz als ‘Excellentie’ bejegenden. Zij voerden daartegen aan, dat de volmacht, hun medegegeven, hen zóó bijeenvoegde, dat zij als onafscheidelijk waren aan te merken. Desniettegenstaande hadden de edellieden, hun door de Engelsche heeren toegezonden, om hen te verwelkomen, slechts Somnitz toegesproken. En toen Berclay, Temple en Jenkins hen hadden bezocht, hadden zij eveneens alleen tot Somnitz het woord gericht als Excellentie, ‘hem getracteerd van Excellentie’, Blaspeil daarentegen maar in 't voorbijgaan met den titel ‘Monsieur’ aangesproken. Op hun verzoek wendden zich de vertegenwoordigers van de Zeven Gewesten deswege tot de middelaars; maar zoowel dezen als de gezanten van Frankrijk en van Zweden zeiden, dat hun opzettelijk gelast was, op die wijze te handelen. Doordien de Brandenburgers zich geene tweede maal aan die vernederende behandeling wilden blootstellen, weigerden zij de bezoeken der Franschen en der Zweden. Eerst in Juni 1677 voegde zich de Koning van Engeland naar den wensch der Brandenburgsche gemachtigden(**).

Moeielijkheden van denzelfden aard had men met de volmachten, waarover, zie *Verbaal*, fol. 359 vlg., men het eerst nagenoeg eens werd in Januari 1677. In Mei 1677 o.a. weigerden de keizerschen de volmachten der Franschen aan te nemen, vermits de Keizer hierin eenvoudig heette ‘serenissimus’, terwijl de Koning van Engeland gewoon

(*) *Verbaal*, fol. 123 vlg.
(†) *Ibid.*, fol. 122 vlg., 164 vlg.; *Actes et mémoires*, I, p. 237 vlg.
(§) *Verb.*, 393 vlg.
(**) *Verbaal*, fol. 278 vlg., 576; *Actes et mémoires*, I, p. 265 vlg., 332 vlg.; St. Disdier, p. 19, 64; *Lettres du comte d'Estrades*, VII, p. 451 vlg.

was, den Keizer ‘te tracteeren met serenissimus, potentissimus et invictissimus’(*). Van Bijlandt(†) vergist zich, zeggende, dat dit de titel was, dien de Franschen aan den Prins van Oranje betwistten. Ten aanzien van hem was de vraag deze, of hij in de stukken zou worden genoemd ‘le seigneur prince d'Orange’, wat, zeiden de Franschen, tegen den stijl van hun hof was, of, gelijk zij voorsloegen, ‘Monsieur le prince d'Orange’, welke laatste titulatuur Z.H. zich liet welgevallen(§). Nogmaals is Van Bijlandt(**) in de war, schrijvende, dat de Franschen aan Willem III geenszins den titel ‘prins’ wilden geven.

Eene zaak, die eveneens veel spreken over en weer vorderde, was het medemiddelaarschap van den Paus. Aan de Nederlandsche heeren werd den 28sten November 1676 door Hunne H.M. opgedragen, in overleg te treden met de middelaars en met de Evangelische prinsen, om dit tweede middelaarschap, hetwelk Rome en de Katholieke mogendheden begeerden, te ontgaan.

Overeenkomstig die opdracht wendden zij zich tot de Engelsche gezanten, die beloofden, er met de Franschen over te zullen spreken. Dit aan de Staten-Generaal mededeelende, voegden zij erbij, dat hun was gevraagd door een paar leden van de vroedschap der stad, of een nuntius te Nijmegen veilig zou zijn, ten opzichte van welke vraag zij naar Hunne H.M. hadden verwezen. Het antwoord op die mededeeling was, dat de Staten-Generaal ongenegen bleven, den Paus als middelaar toe te laten, tenzij hun tegenstand vertraging mocht veroorzaken. Eenstemmig met het bewind der Republiek was de Koning van Engeland, want de gezanten van dien Vorst berichtten aan die van Hunne H.M., dat zij aanschrijving hadden bekomen, geen bezoek bij den nuntius af te leggen en niet met hem te verkeeren.

Gelijk boven is opgemerkt, kwam de nuntius Bevilaqua in de eerste dagen van Juni 1677 opdagen. Dadelijk wordt door de keizerschen en de Spanjaarden aan de gemachtigden der Republiek de vraag gesteld, of de gezanten der Protestantsche mogendheden van zins zijn, hem een bezoek te brengen, indien hij hun bericht zendt van zijne aankomst. Hunne H.M. schreven hun voor, dienaangaande in overeenstemming te handelen met de andere Protestantsche afgevaardigden. Één van hen, die van Denemarken, na zich te voren tot het afleggen dier visite bereid te hebben betoond, verklaart thans, het in nadere overweging te nemen, dewijl de kennisgeving vanwege den nuntius niet terzelfder tijd aan hem is gedaan, als aan de overige gekroonde hoofden. Den 14den Juni gaven de Nederlandsche afgevaardigden, als hun gevoelen, aan de Staten-Generaal te kennen, dat het bezoek aan

(*) *Verbaal*, fol. 563 vlg.
(†) Blz. 53.
(§) *Verbaal*, fol. 1266 vlg., 1282 vlg.
(**) Blz. 81.

den nuntius kon worden achterwege gelaten. Doch in Augustus gaf de Raadpensionaris Fagel hun in overweging, eenige gemeenschap met den nuntius te houden, daar dit aangenaam zou zijn aan Crampricht, den resident des Keizers, en aan Don Manuel Francisco de Lira, Spanje's buitengewoon afgevaardigde te 's-Gravenhage.

Op dit voorstel antwoordden zij onmiddellijk, dat zij er een tegenzin in hadden, met den nuntius verkeer aan te knoopen; dat dit ook geen nut kon opleveren, vermits Karel II van Engeland het aan zijne vertegenwoordigers had verboden, de Franschen den nuntius aanmerkten als een 'gespagnoleerden' en de afgevaardigden der overige Gereformeerde staten er even min toe overhelden, behalve misschien zij, die zich door de bemiddeling van Engeland niet begunstigd achtten; dat, zoo men dit verkeerde spoor ging betreden, het een triumf zou zijn voor de gezanten van den Keizer en van Spanje. Hiermede schijnt het, wat het te brengen bezoek betreft, te zijn afgeloopen(*).

Op eene andere wijze ontstond in November 1676 misverstand tusschen Berclay en Graaf Oxenstierna. De Zweedsche gezant reed met eenige koetsen naar den Engelschman, ten einde hem voor de eerste maal plechtig te bezoeken. Berclay liet hem zeggen, dat hij, vóór het vastgestelde uur zijnde verschenen, hem niet kon ontvangen, dewijl D'Avaux bij hem was. Een geschil, dat hierover licht kon zijn gerezen, werd voorkomen, doordien de Fransche heeren bewerkten, dat beide partijen elkander bij Colbert de Croissy ontmoetten en dat zij met elkaar overeenkwamen, het ervoor te willen houden, dat de visite en de contravisites waren afgelegd(†).

Had het voor hen, die te Nijmegen vergaderden, reeds zooveel voeten in de aarde, het met elkaar te vinden, nu het vraagstukken van rang, titel, enz., dingen van ondergeschikt belang, betrof en nu zij nog niet eens regelmatige bijeenkomsten hielden, er waren daarenboven andere punten te regelen aangaande de manier, waarop men, bij het voeren der onderhandelingen, hetzij met of zonder vergaderingen, met elkander zou omgaan. Omtrent deze punten eene schikking te treffen, bleek evenzeer een zware arbeid te wezen.

Van den beginne aan spoorden de Staten-Generaal zoowel hunne bondgenooten als hunne gemachtigden aan tot het maken van behoorlijken spoed. Den 25sten Juli 1676 kregen die gemachtigden van Hunne H.M. het bericht; dat zij de bondgenooten hadden verzocht, hunne ministers zoo spoedig mogelijk naar Nijmegen te zenden.

In Sept. wordt hun hetzelfde twee malen gemeld en erbij gevoegd, dat de Staten-Generaal tevens aan die bondgenooten hebben doen weten, dat, indien hunne herhaalde aanmaningen niet baten, degenen,

(*) *Verbaal*, fol. 218 vlg., 228 vlg., 254 vlg., 289 vlg., 565 vlg., 572 vlg., 581, 672 vlg.

(†) *Verbaal*, fol. 239 vlg. *Actes et mém.*, I, p. 264 vlg.; St. Disdier, p. 16 vlg.; *Lettres du comte d'Estrades*, VII, p. 394 volg., 408 vlg., 416 vlg.

die te Nijmegen tegenwoordig zijn, een aanvang met het werk zullen maken. Nadat inmiddels den 17den November de uitwisseling der volmachten heeft plaats gegrepen tusschen de Nederlandsche, de Fransche en de Zweedsche afgevaardigden en toch nog zoovelen op zich laten wachten, verliezen Hunne H.M. het geduld en bevelen hun vertegenwoordigers, met de presenten voort te gaan(*). Al dadelijk gaven de Fransche en de Nederlandsche afgevaardigden een blijk van hunne vredelievende gezindheid door eendrachtig te besluiten, dat, ofschoon zij van weerszijden bezwaren hadden tegen de termen der volmachten, zij nochtans, in afwachting van de in die stukken te maken veranderingen, 'met het werk ten principale zouden voortgaan'. Het vervolg toonde dan ook, dat deze aangelegenheid geen hinderpaal van langen duur behoefde te zijn(†).

Doch thans waren aan de orde de artikels van de wijze van verkeer bij de onderhandelingen. De afgevaardigden der Republiek stelden aan de middelaars voor, dat de eischen schriftelijk werden ingediend en dat het debat, ten minste over de hoofdzaken, ook op schrift zou worden gevoerd. Ten aanzien van het eerste punt stemden de Engelsche heeren met hen in, maar ten opzichte van het tweede verkozen zij mondeling debat in daartoe belegde vergaderingen. Over dit onderwerp, 'de modo agendi, mondeling of schriftelijk', alsmede over een tweede en derde, nauw daaraan verwant, rechtstreeksche onderhandeling of onderhandeling door de middelaars, en gemeenschappelijke onderhandeling van alle aan één kant staande partijen of onderhandeling van ieder op zichzelf, werd vervolgens den 9den Maart 1677 beraadslaagd in eene vergadering van de gezanten der bondgenooten. Men kwam hier niet tot eenparigheid, vooral omdat bijna allen getuigden, deswege niet geinstrueerd te zijn, zoodat elk zijne volle vrijheid behield. Daarop verklaarden de gemachtigden van Hunne H.M., dat zij voor zich terstond met de onderhandelingen dachten te beginnen, eene verklaring, waarover de andere ministers niet zeer vergenoegd schenen(§).

Ook de zaak van de taal kwam ter sprake(**). In eene conferentie van de gezanten der bondgenooten, gehouden den 3den Februari 1677, zeide de Deen, dat hij (wat vroeger nooit was geschied) zijne stukken in het Deensch wilde schrijven en er slechts dan eene vertaling in het Latijn bijvoegen, indien de Franschen en de Zweden dat eveneens deden. Hij vond weinig ondersteuning, en dus schijnt het, althans

(*) *Verbaal*, fol. 74 vlg., 140 vlg., 145 vlg., 176 vlg., 196; *Lettres du comte d'Estrades*, VII, p. 304 vlg. Op p. 284 schrijft hij, dat, naar men zeide, Van Beverningk de Staten-Generaal tot het nemen van dit besluit had genoopt.

(†) *Verbaal*, fol. 196 vlg., 359 vlg., 373 vlg.; *Lettres du comte d'Estrades*, VII, p. 372 vlg.

(§) *Verbaal*, fol. 288 vlg., 504; *Lettres du comte d'Estrades*, VIII, p. 80, 129 vlg., 138.

(**) Het geschil over de taal had niet die uitgestrektheid, die Van Bijlandt, blz. 53. wil, dat ieder vorst zijne volmachten en eischen in zijne eigene taal verkoos te schrijven.

volgens St. Disdier, hierop te zijn uitgeloopen, dat hij in 't vervolg de Latijnsche taal, de Franschen de hunne bezigden(*).

Een artikel van meer gewicht was de plaats der vergaderingen en de rangorde van de zetels der heeren. Kinsky, heeft men boven gezien, kwam den 3den Januari 1677 in de stad. Bij het eerste bezoek, dat Van Beverningk en Van Haren hem den 6den dier maand brachten, betuigde hij er hun zijne verwondering over, dat, niettegenstaande zijne afwezigheid en die van anderen, reeds het een en ander was behandeld, en verzocht hen, nog drie dagen te wachten, voordat zij met de onderhandelingen voortgingen. Daartegen voerden de vertegenwoordigers der Republiek aan, dat hij en die anderen juist door hun wachten veel nadeel aan de zaak der bondgenooten hadden toegebracht, daar men immers nu niet wist, of men op oorlog of op vrede had te rekenen, en dat de toestand der financiën van de Staten-Generaal geen verder uitstel gedoogde. Voor 't overige beloofden zij, nog drie dagen ongebruikt te zullen laten verloopen. Bij de contravisite, die hij den 12den Januari bij hen aflegde, bespeurden zij duidelijk zijn toeleg, om de zaken op de lange baan te schuiven. Dat scheen ook op te maken uit zijne volmacht, die hij hun liet zien, waarin hijzelf en zijne ambtgenooten prijkten met den titel ‘ambassadeurs en plenipotentiarissen’, terwijl de overige gezanten er slechts in voorkwamen als ‘commissarissen of plenipotentiarissen’.

Den 16den Januari te 3 uur riep Kinsky eene vergadering te zijnen huize bijeen van de gezanten der bondgenooten(†). Hier verschenen De Somnitz, Heugh, Ronquillo, Van Beverningk en Van Haren. Het doel der samenkomst was, te pogen, de moeielijkheden, ontstaan ter zake van den inhoud der volmachten en van het middelaarschap van den Paus, uit den weg te ruimen. De heeren namen in die vergadering plaats, zonder op onderscheid van rang te letten, onder de uitdrukkelijke bepaling evenwel, dat dit zou zijn zonder consequentie. Wederom wezen de gemachtigden van Hunne H.M. op het nadeel, dat de zaak der bondgenooten alreede door de vertraging had geleden. Verder sprak men er wijd en breed over de zaal, waar van nu aan zoodanige algemeene vergaderingen zouden worden gehouden, over den rang van zitting, enz. Dienaangaande kwam men echter tot geen resultaat. Den 19den was er bij Kinsky eene tweede dergelijke conferentie, waarbij ook Blaspeil was. Ook hier zat men bont dooreen. Nogmaals werd dáár over den rang van zitting van gedachten gewisseld.

Eene derde samenkomst greep den 22sten Jan. plaats in het huis der gemachtigden van Hunne H.M. Eene lange vierkante tafel was te dien einde gezet in 't midden der zaal van die woning, overdwars

(*) *Verbaal*, fol. 405 vlg., 419 vlg., 431 vlg.; St. Disdier, p. 34; *Lettres du comte d'Estrades*, VIII, p. 110, 132 vlg.

(†) Onjuist is, wat Van Bijlandt, blz. 53, zegt over de plaats der vergadering en de aanmatiging der keizerlijke gezanten.

tusschen den ingang en de vensters, hebbende die tafel den troonhemel aan de ééne en den schoorsteen aan de andere zijde. Aan het ééne einde bij het vuur zat de gezant des Keizers; aan zijne rechterzijde de Deen, die alzoo de eerste plaats van de tafel in de lengte innam om den hoek, zijnde met den rug gekeerd naar de vensters. Recht tegenover den gezant van den Keizer, aan het andere einde van de tafel, was gezeten die van Spanje, zoodat de koninklijke vertegenwoordigers geen van beiden aan de linkerhand waren geplaatst. De afgevaardigden der Republiek hadden hunne zetels aan de rechterzijde van Denemarken, dus ook in de lengte der tafel. Die van Brandenburg plaatste zich aan den overkant met den rug naar de deur, zoodat hij den keizerlijken gezant aan de rechter-, den Spaanschen aan de linkerzijde had. Te voren was geloot tusschen de twee koninklijke gezanten, dien van Spanje en dien van Denemarken, en hadden die van Hunne H.M. de keus uit de nog beschikbare plaatsen aan Brandenburg overgelaten(*). Mede stelde men vast, dat eensdeels die beide koninklijke gezanten, anderdeels die van Brandenburg en van de Republiek in 't vervolg, bij beurten, van plaats zouden wisselen.

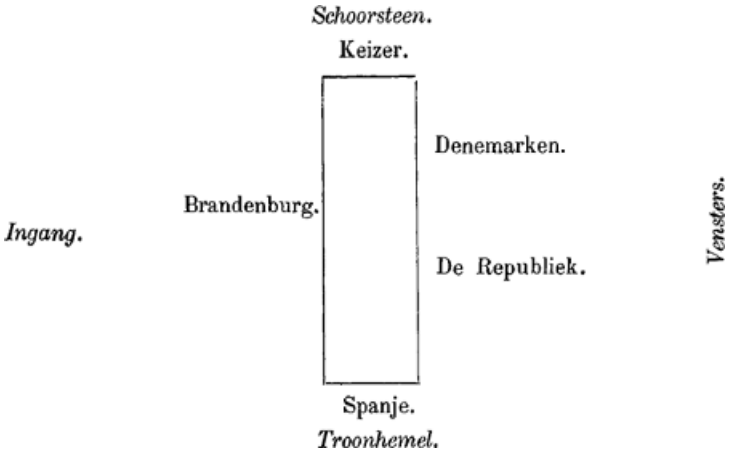

Eerst in deze conferentie werd vastgesteld, dat de vergaderingen van nu aan zouden zijn des Maandags en des Donderdags te 4 uur, niet alle 14 dagen, wat Van Bijlandt heeft(†), en dat daarvoor zou gebruikt worden eene der zalen van 't raadhuis, of eigenlijk eene van de kamers der Gedeputeerden van het kwartier Nijmegen, gelegen naast het raadhuis, hun met goedvinden dier Gedeputeerden afgestaan. Van dit besluit kregen de Franschen en de Zweden weldra kennis. Reeds den 26sten Januari kwamen zij ertegen in verzet, alsof het eene inbreuk ware op de neutraliteit, en dat, hoewel zij vroeger hadden

(*) Ten onrechte verwijt St. Disdier, p. 32, hun de onbeleefdheid, dat zij, hoezeer tehuis zijnde, de eer niet hadden gelaten aan Brandenburg.

(†) Blz. 53.

gezegd, geene algemeene conferentiën te willen. Eene geheele week lang moesten, wegens dit beklag, de vergaderingen van de gezanten der bondgenooten worden gestaakt, want niet vóór den 1sten Februari waren de middelaars in staat, hun te berichten, dat zij hunne zaal konden behouden en dat ter beschikking van de Franschen en de Zweden kamers op het stadhuis zouden worden gesteld. D'Estrades bekent, dat zij dat maar voor den vorm hadden gevraagd en om de Zweden te voldoen, die zeer kitteloorig waren(*).

Bij die samenkomsten openbaarden zich weer nieuwe oorzaken van verdeeldheid. De Franschen waren niet gezind, den titel 'hertog van Pruisen' te erkennen. De Brandenburgsche afgevaardigden weigerden (zie boven, blz. 17), in één lokaal met de middelaars bijeen te wezen. De Nederlandsche heeren trachtten dit laatste verschil uit den weg te ruimen. Den 4den Februari 1677 besteedden zij een tijd van niet minder dan drie uren, om den Engelschen het denkbeeld aan de hand te doen, dat men, ten einde het 'Excellentie' te vermijden, elkander over en weer met 'vous' zou aanspreken. Maar de voorslag leidde niet tot bevrediging. Immers, de Britsche gezanten meldden tegen 't laatst van Februari aan Kinsky, dat zij order hadden van hun Koning, niet langer met de heeren van Brandenburg te onderhandelen, ook niet door middel van een derde. Zoo verbitterd was Karel II erover, dat de zendelingen van den grooten Keurvorst hadden verklaard, niet 'coram' te willen wezen met zijne vertegenwoordigers(†). Wat ook eene vraag was, waarover beslist moest worden, was, of men gehoor zou geven aan het verzoek van niet in den oorlog gedeeld hebbende staten, die desniettemin tot de vergaderingen wenschten te worden toegelaten, b.v. van den Keurvorst van de Palts, of verlangden, gelijk 'de Heeren loffelijke Zwitsersche cantons', in de te maken vredesverdragen te worden vermeld(§).

Gelijk deze en andere der aangevoerde vragen aanmerkelijke vertraging veroorzaakten in de behandeling van de onderwerpen, die het congres hadden doen bijeenroepen, zoo waren er andere geschillen, die voor eene enkele onder de mogendheden een volstrekt beletsel waren tegen alle onderhandeling. Zoo verkoos b.v. de Koning van Denemarken niet te vergunnen, dat koeriers of brieven van Zweden door zijn land gingen, hetgeen ten gevolge had, dat de Zweedsche gezanten te Nijmegen bijna geene briefwisseling met hun Vorst konden houden. In Nov. 1678 verklaarde o.a. Olivenkrantz, dat hij in geene vijf maanden eenig bericht van zijn hof had ontvangen. Deze zwarigheid werd eerst in den allerlaatsten tijd van 't verblijf der gezanten te Nijmegen opgeheven. Volgens het *Verbaal* was de hinderpaal reeds op 't einde

(*) *Verbaal*, fol. 304 vlg., 312 vlg., 323 vlg., 336 vlg., 341 vlg., 356 vlg., 393 vlg.; St. Disdier, p. 30 vlg.; D'Estrades, *Lettres*, VII, p. 127 vlg.; 154; VIII, p. 79 vlg.
(†) *Verbaal*, fol. 405 vlg., 411 vlg., 467 vlg., 475.
(§) *Verbaal*, fol. 513 vlg., 559.

van September 1677 weggenomen. Doch zoo het waar is, dat Denemarken zich toen inschikkelijk heeft betoond, dan heeft die welwillendheid maar kort geduurd en is de vergunning, zonder weer te worden herroepen, eerst den 23sten April 1679 gegeven, toen zij tamelijk wel kon worden gemist(*).

Reeds van Februari 1677 af ontboezemden Lodewijk XIV, de secretaris van staat voor de buitenlandsche zaken in Frankrijk, De Pomponne, en de Fransche gezanten bij herhaling de hoop, dat hunne briefwisseling haast over gewichtiger punten dan over die voorbereidende artikels mocht loopen(†); doch telkens deden zich weer oorzaken van belemmering op. Den 3den Maart 1677 werd er werkelijk een eerste stap gedaan, die tot de behandeling der zaken zelven kon voeren(§). Op dien dag toch overhandigden de gezanten, die te Nijmegen waren, uitgezonderd eenige weinigen, hunne eischen aan de middelaars. Ook de Hertog van Lotharingen zond zijne vorderingen in. Dadelijk vertrokken de Nederlandsche ambassadeurs naar Dieren, met welke reis een paar dagen heengingen, om met Z.H. over verschillende belangrijke zaken te beraadslagen(**). Intusschen kwamen den 9den Maart bij de middelaars ook de nog ontbrekende eischen in.

In de conferentie der bondgenooten, den 11den Maart gehouden, deden Kinsky en de overige afgevaardigden aan de gemachtigden der Staten-Generaal den voorslag, een termijn van vier weken aan te nemen, na afloop waarvan men op de ingediende vorderingen zou antwoorden; Van Beverningk en Van Haren betuigden, daartoe niet over te hellen, maar veeleer van zins te zijn, dewijl de vroeger gesloten bondgenootschappelijke verdragen dit niet verboden, terstond met de onderhandelingen voort te gaan(††). Tegen 't eind van April vervoegden zich Kinsky en Straatman bij hen, ten einde uit naam van Keizer Leopold voor te stellen, of men het niet hierheen kon leiden, dat: ten eerste elke mogendheid haar ultimatum verklaarde; ten tweede alle partijen de gezamenlijke vorderingen, buiten hare eigene eischen, onderzochten, om, zoo zij werden bevonden de termen van redelijkheid te overschrijden, ze binnen billijke en voegzame perken terug te brengen; ten derde allen elkander onderling beloofden, bij het eens be-

(*) Vgl. *Verbaal*, o.a. fol. 562, 717, 1768, 1856 vlg., 2018 vlg.; St. Disdier, p. 252 vlg.; *Actes et mém.*, III, p. 194 vlg.; IV, p. 467 vlg.

(†) Zie o.a. *Lettres du comte d'Estrades*, VII, p. 115 vlg., 132, 137, 145, etc.

(§) *Verbaal*, fol. 489 vlg. en 503; *Actes et mémoires*, II, p. 1 vlg.; St. Disdier, p. 34 vlg.; *Lettres du comte d'Estrades*, VII, p. 152 vlg. - Van de rechtstreeksche onderhandelingen, doelende op vrede, tusschen de Zweedsche en de Nederl. gezanten, die nog in 1676 werden gevoerd, waarvan een enkel spoor is te vinden, vgl. Schotel, *Iets over Hieron. van Bevern. en Bruno van der Dussen*, blz. 58, en Van Bijlandt, blz. 46, wordt hier geene melding gemaakt, omdat het *Verbaal* ervan zwijgt en zij vooreerst tot geen resultaat hebben gevoerd.

(**) Het is zeer te betreuren, dat geene aanteekeningen zijn bewaard gebleven van hetgeen in deze bijeenkomst is behandeld.

(††) *Verbaal*, fol. 506.

paalde ultimatum te zullen volharden en op geene andere voorwaarden vrede te zullen sluiten. De Nederlandsche heeren antwoordden hierop, dat zij vreesden, dat er zouden zijn, die geen ultimatum wilden stellen en liever steeds de mogelijkheid van een voorbehoud openhielden; dat de voorslag sub n°. 2 ontijdige twisten zou verwekken; dat met betrekking tot het sub n°. 3 gezegde het geheim niet zou worden bewaard; dat over 't geheel ook dit tegen het voorstel pleitte, dat de loop der onderhandelingen zich zou moeten voegen naar de telken male wisselende omstandigheden, 'pro re nata', en inzonderheid zou afhangen van den gang van den veldtocht; dat ten laatste het voorstel ook hierom hun bijval niet kon verwerven, vermits er nog altijd afgevaardigden van bondgenooten afwezig waren(*).

In de eerstvolgende samenkomsten der bondgenooten kwam het vraagstuk van het mondeling of schriftelijk onderhandelen opnieuw ter tafel. Den 6^{den} Mei zeiden Kinsky en Ronquillo te verlangen, dat allen aan de Franschen en aan de Zweden schriftelijke antwoorden op de vorderingen inzonden. De afgevaardigden der Staten-Generaal verklaarden, dit, voor zooveel hun aanging, onnoodig te achten, omdat zij reeds waren begonnen, mondeling met hunne partijen te onderhandelen. Zij bespeurden, dat Kinsky hierop boos werd en dat het duidelijk was, dat hij zich de hoogste leiding der onderhandelingen zocht aan te matigen. Den 13^{den} Mei verschenen de drie Engelsche gezanten in de conferentie der bondgenooten en deelden mede, dat de Franschen en de Zweden niet anders dan mondeling van gedachten verkozen te wisselen, hetzij rechtstreeks met de partijen, of door tusschenkomst van de middelaars; dat echter de afgevaardigden der bondgenooten, indien zij den anderen weg voortrokken, dien konden bewandelen, doch dat, in dit geval, zij, Franschen en Zweden, mondeling zouden antwoorden. De gronden, door hen aangevoerd, waren, dat het schriftelijk onderhandelen vertraging veroorzaakte en meer aanleiding gaf dan de andere manier tot het verwekken van verbittering.

Deze mededeeling werd een onderwerp van beraadslaging in de vergadering van den 14^{den} Mei. Als bezwaren tegen het verbaal onderhandelen door de tusschenkomst der middelaars werd hier aangevoerd, dat sommige afgevaardigden niet wel waren met die middelaars en dat het zoo licht kon gebeuren, dat door hen een woord verkeerd werd overgebracht. De vergaderde gezanten zonden hierop eenigen uit hun midden naar de middelaars, om hen in kennis te stellen van de gerezen bezwaren. De Engelsche heeren bedachten toen dezen uitweg, dat iedere partij, wat zij had te zeggen, aan hen, middelaars, mondeling zou mededeelen en zij dat, in 't bijzijn telkens der partij, zouden opteekenen en het op die wijze aan de tegenpartij doen weten. Dit denkbeeld vervolgens aan de goedkeuring der Fransche en der Zweed-

(*) *Verbaal*, fol. 515 vlg.

sche gezanten zijnde onderworpen, konden ten laatste de Engelschen in de bijeenkomst der bondgenooten van den 20sten Mei berichten, dat die ambassadeurs er hun zegel aan hechtten. Daarmede was een punt beslecht, dat, merkt Temple(*) op, meer dan eenig ander den middelaars veel onrust en moeite had gebaard. St. Disdier zegt, dat eerlang alle gezanten der bondgenooten deze wijze van doen, als de kortste, in practijk brachten(†).

Middelerwijl had Lodewijk XIV den 23sten April 1677 Karel II voorgeslagen, te trachten uit te werken, dat al de oorlogvoerende partijen een algemeenen wapenstilstand sloten voor eenige jaren. De Staten-Generaal schreven hun vertegenwoordigers voor, zich hiertegen te verzetten, op grond, dat dit bij hen en hunne bondgenooten òf tot ontwapening zou leiden, òf, bij niet-ontwapening, tot uitputting; Frankrijk dan met het maken van veroveringen in de Zuidelijke Nederlanden zou kunnen voortgaan en intusschen licht zaden van tweedracht onder de bondgenooten zouden kunnen worden gestrooid(§).

Terzelfder tijd, dat door het inleveren van de verschillende eischen de baan werd betreden, die scheen te zullen of te kunnen uitloopen op een algemeenen vrede, begonnen tevens afzonderlijke onderhandelingen te worden aangeknoopt tusschen de Fransche en de Nederlandsche ambassadeurs. In de instructie, den 23sten October 1675 voor zijne gezanten opgesteld, had Lodewijk XIV hun reeds aanbevolen, zonder hun streven te verraden al hunne bekwaamheid aan te wenden, om de Republiek van Spanje los te maken(**) en tot het sluiten van een afzonderlijk verdrag te nopen. Wil men D'Estrades gelooven, dan had Van Beverningk in eene opgewonden bui in een bijzonder gesprek, op eene wandeling met een van de Fransche heeren gehouden, zijne persoonlijke gezindheid daartoe reeds half Augustus 1676 aan den dag gelegd(††).

Wat hiervan waar moge zijn, uit het *Verbaal* blijkt niet, dat de Nederlandsche afgevaardigden geruimen tijd, voordat zij daartoe last kregen, zooals Van Bijlandt, blz. 45 en 108, opteekent, afzonderlijke en geheime conferentiën met de Fransche ambassadeurs hebben gehouden. Immers in dat *Verbaal* lezen wij(§§), dat zij den 30sten April 1677 een bezoek bij de Fransche heeren aflegden, om eene inleiding

(*) *Works,* I, p. 277.
(†) *Verbaal*, fol. 528 vlg., 538 vlg., 552 vlg.; *Actes et mémoires*, II, p. 134, 135; St. Disdier, p. 51, 52; *Lettres du comte d'Estrades*, VIII, p. 288 vlg., 296 vlg., 304 vlg., 317 vlg., 325, 328 vlg., 335 vlg.
(§) *Verbaal*, fol. 527 vlg.; *Lettres du comte d'Estrades*, VIII, p. 265 vlg., 283 vlg., 292 vlg., 300 vlg.
(**) Zie Mignet, *Négociat*, IV, p. 393 vlg., waar de instructie in haar geheel is te vinden.
(††) *Lettres du comte d'Estrades*, VII, p. 141 vlg., 174 vlg.
(§§) *Verbaal*, fol. 517 vlg.

te maken tot de onderhandelingen. De Franschen vroegen hun toen, of hunne bedoeling was, naar een algemeenen vrede te streven of hunne zaken in 't bijzonder met hen af te doen, tevens te verstaan gevende, dat zij, voorondersteld, dat de Nederlanders den tweede der genoemde wegen wilden inslaan, zich meer open konden verklaren. Het antwoord van de vertegenwoordigers der Republiek was, dat zij een algemeenen, geen bijzonderen vrede zochten te verkrijgen, doch daartoe op deze wijze wenschten te geraken, dat zij eerst de zaken, hun staat in 't bijzonder betreffende, regelden en daarop een algemeenen vrede poogden tot stand te brengen. Onder de bijzondere punten, waarover vervolgens nader een woord werd gewisseld, waren de vestingwerken van Oranje en het handelsverdrag. Met betrekking tot het eerste punt vestigden Van Beverningk en Van Haren, naar aanleiding van de 16 artikels, rakende het prinsdom Oranje, hun in Januari door Z.H. toegezonden(*), er de aandacht op, dat de Koning van Frankrijk, in 1660 ‘ten aanzien van dat prinsdom de tutele op zich hebbende genomen’ en hebbende beloofd, het bij de meerderjarigheid van den Prins te zullen teruggeven, intusschen de vestingwerken en het kasteel had laten sloopen. Ten aanzien van het handelsverdrag stelden zij voor, de bepalingen, in 1632 gemaakt door de Franschen, in 1654 door de Nederlanders, als zijnde de gunstigste voor de beide partijen, weer in te voeren. Deze redeneeringen hoorden de Franschen tamelijk koel aan. Dergelijk bezoek brachten zij den 1sten Mei aan de Zweden.

Van Bijlandt spreekt van ‘geheime conferenties’. Geheim was noch deze, noch bijna eene van de volgende samenkomsten, door de gemachtigden van Hunne H.M. met de Franschen gehouden. Alreede toch den 3den Mei, een Maandag, gaven zij in eene vergadering den bondgenooten verslag van hetgeen in die bijeenkomsten was behandeld. In den volstrektsten zin des woords waren die vergaderingen van den 30sten April en den 1sten Mei ook geene vergaderingen, bestemd, om rechtstreeks tot een afzonderlijken vrede te leiden. Beter duidt men het oogmerk aan door te zeggen, dat zij waren belegd, om elkander te polsen, elkander voorloopig te verstaan. Is dat zóó, dan vervalt de geheele beschuldiging, dat de vertegenwoordigers der Republiek de bevelen der Staten-Generaal zijn vooruitgeloopen. In allen gevalle is het duidelijk, dat, hoe men ook die vergaderingen van den 30sten April en den 1sten Mei opvatte, de Nederlandsche afgevaardigden in overeenstemming met de zienswijze hunner lastgevers hebben gehandeld, want den 9den Mei werd hun formeel door de Staten-Generaal voorgeschreven, hoe eer hoe beter de zaken met Frankrijk te regelen, in de eerste plaats, opdat Hunne H.M. de belangen der bondgenooten te krachtiger konden voorstaan; in de tweede plaats, dewijl de zware

(*) *Verbaal*, fol. 380. - Zij zijn afgedrukt in *Actes et mémoires*, II, p. 126 vlg.

lasten het voortzetten van den krijg onmogelijk maakten. Terzelfder tijd meldden hun de Staten-Generaal, dat zij van zins waren, door middel van hun gezant te Londen, Van Beuningen, den Koning van Engeland er opmerkzaam op te maken, dat zij verplicht zouden zijn, zoo niet de bondgenooten krachtiger medewerkten, tot het sluiten van een afzonderlijk verdrag over te gaan. De Nederlandsche afgevaardigden rieden dien stap af. Zij waren van oordeel, dat de leiding der zaken daardoor te zeer in handen der Franschen zou komen en het mogelijk was, dat de Franschen, hiervan onderricht, afkeerig zouden worden van verdere onderhandeling met hen in 't bijzonder(*).

Intusschen gingen die afzonderlijke onderhandelingen der Nederlanders met de Franschen rustig haar gang. Den 16den Mei deden hun de Fransche ambassadeurs tamelijk volledige opening van zaken aangaande de inzichten van hunnen Koning nopens de hoofdpunten van de te sluiten verdragen. Zij begonnen met op te merken, dat, indien niet eerst de zaken met de Republiek waren in orde gebracht, zij de kansen voor een algemeenen vrede gering rekenden. Vervolgens deelden zij mede, dat Lodewijk XIV het tarief van 1632 niet wilde, even min het vatgeld van 50 sous intrekken, maar van plan was het verdrag van 1662 te vernieuwen; dat hij om Oranje, d.i. in zijn eigen land, geene vestingwerken verkoos te laten aanleggen; dat hij zich niet zou verzetten tegen eene barrière, die de Spaansche Nederlanden van de veroveringen, door de Franschen gemaakt, scheidde, mits hem vanwege Spanje daarvoor eene schadeloosstelling van gelijke waarde gewerd. Waren eens de aangelegenheden met de Nederlanders geschikt, dan zouden de Franschen hen gaarne, met of zonder de Engelschen, als middelaars aannemen, ten einde een algemeenen vrede tot stand te brengen. Om daartoe te geraken, zou het doelmatig zijn, een wapenstilstand voor eenige jaren aan te gaan met betrekking tot de zeventien Nederlandsche provinciën, waarbij het zou vrijstaan, elders te blijven oorlogen. Met keizer en rijk was, meenden zij, de vrede niet moeielijk te treffen: hij zou kunnen neerkomen op het herstel der Westfaalsche verdragen. - De gemachtigden van Hunne H.M. achtten deze mededeeling zoo belangrijk, dat Van Beverningk op staanden voet naar beneden ging, om verslag van alles te doen aan de Staten-Generaal en aan Z.H.(†).

Den 10den Juni dragen de Staten-Generaal aan hunne gemachtigden op, twee ontwerp-verdragen op te maken voor Frankrijk, een vredesverdrag en een handelsverdrag; den inhoud van het eerste aan de afgevaardigden der bondgenooten bekend te maken en, bijaldien dezen er niet te veel op hebben aan te merken, de beide stukken aan de Franschen ter hand te stellen; die tractaten echter niet eer vast te

(*) *Verbaal*, fol. 432 vlg.

(†) *Verbaal*, fol. 545 vlg. - Ook van hetgeen in deze conferentiën is behandeld, vgl. boven blz. 24, noot (**), zijn in de geschreven stukken geene sporen te vinden.

stellen, dan nadat de aangelegenheden der bondgenooten zullen zijn afgedaan; ten laatste aan die bondgenooten te berichten, dat Hunne Hoog Mog. met dezen veldtocht den oorlog willen eindigen.

Den 14^{den} Juni deden de Nederlandsche heeren allereerst rapport aan de geallieerden van hetgeen in de conferentie van den 16^{den} Mei was verhandeld, en stelden hen den volgenden dag in kennis van de bij de Franschen ingediende concept-artikelen van het vredesverdrag, behalve van dat, hetwelk zag op den afstand van streken van Limburg, dewijl dit den Spanjaarden onaangenaam zou aandoen. Zich op die wijze van hunne opdracht kwijtende, stuitten zij bij de afgevaardigden der bondgenooten op niet de minste zwarigheid. Nadat zij inmiddels Z.H. nadere inlichtingen hadden gevraagd over de punten, betreffende Oranje, gaven zij den 24sten Juni, op aanvraag van Kinsky, meer opheldering, niet alleen over de concept-artikelen van den vrede, maar ook over die van het handelsverdrag en van de ontwerp-overeenkomst, met den Prins van Oranje aan te gaan(*).

Den 8sten Juli deelden de Fransche heeren aan Van Beverningk en Van Haren het antwoord van hunnen Koning mede op de ingeleverde artikelen, houdende eenige bedenkingen ten opzichte van het handelstractaat, van Maastricht en van Oranje. Gelijk zij dit alles tenzelfden dage aan de bondgenooten berichtten, zoo deden zij het opnieuw, na in Augustus wederom een paar bijeenkomsten met de Franschen te hebben gehouden. Bovendien scherpten zij in eene der gewone conferentiën, in die maand gehouden, den bondgenooten nogmaals in, dat de Staten-Generaal niet bij machte waren, den krijg voort te zetten, en zij alzoo, bijtijds gewaarschuwd, daarnaar hunne maatregelen hadden te nemen(†).

Zóó stond het met de aangelegenheden van Frankrijk en Nederland in 't midden van het jaar 1677. Niet zulke rassche vorderingen maakte de zaak van den algemeenen vrede. In 't begin van Maart, hebben wij bespeurd, waren de verschillende eischen aan de middelaars overhandigd. Het duurde tot den 2^{den} Juni 1677, aleer men eene schrede verder kwam. Op dien dag bracht Temple het antwoord der Franschen en der Zweden aan de geallieerden over, Jenkins dat der bondgenooten aan de Franschen en de Zweden(§). Zichtbaar was het, dat de regeling der belangen tegenover Frankrijk van den Hertog van Lotharingen, middelerwijl in Juni door den Koning van Spanje benoemd tot algemeen landvoogd voor zijn leven van de Zuidelijke Nederlanden(**), een der grootste hinderpalen zou zijn. Daarom

(*) *Verbaal*, fol. 577 vlg., 589, 595; *Actes et mémoires*, II, p. 102 vlg.

(†) *Verbaal*, fol. 607 vlg., 640 vlg., 666 vlg. - Vgl. *Geheime Resol. Holl.* 31 Juli 1677, alwaar in sterke bewoordingen de onmogelijkheid der voortzetting van den oorlog wordt uitgedrukt.

(§) *Verbaal*, fol. 566.

(**) *Verbaal*, fol. 574. - Of op die benoeming ook eene aanvaarding van de landvoogdij door dezen Hertog is gevolgd, schijnt niet zeker: immers ziet men, ook na dit tijdstip, Villa-Hermosa zich als zoodanig gedragen. Zelfs van de benoeming wordt, voor zoover ik weet, nergens gewaagd.

rieden de vertegenwoordigers der Republiek in de boven vermelde vergadering van Augustus, dat de zaken van dien Hertog niet werden samengekoppeld met die der gezamenlijke bondgenooten of met die van den Keizer en van Spanje. Tamelijk spoedig bemerkten zij, dat over 't geheel de toeleg van de keizerlijke en de Spaansche ambassadeurs was, den vrede tegen te houden, zoo niet voorlanger, dan ten minste voor den duur van eene maand twee, drie. Tegelijkertijd, dat zij Hun H.M. konden melden, dat hun dit duidelijk was geworden uit een gesprek, kort vóór September gehouden met Straatman, waren zij in staat, erbij te voegen, dat onlangs een geheim verbond was gesloten tusschen den Keizer, Keulen, Munster, Osnabruck, enz. Den raad aangaande den Hertog van Lotharingen herhaalden zij in de conferentie van den 2^{den} September: zij waren van oordeel, dat de afgevaardigde van dien Hertog, Canon, zich rechtstreeks in betrekking behoorde te stellen tot de Fransche heeren. Dit gevoelen druischte in tegen de meening der meeste bondgenooten, vooral van de keizerschen, die de zaak van den Hertog als de hunne wilden hebben aangemerkt, waarom de gemachtigden der Staten-Generaal eindigden met eens voor al te verklaren, dat zij zich van nu aan geheel onttrokken aan alle medewerking tot het bevorderen van 's Hertogs belangen(*).

Wat de vertegenwoordigers der Republiek aan de Staten-Generaal hadden bericht over een door den Keizer aangegaan nieuw verbond, werd in de eerste dagen van September bevestigd door brieven van Van Beuningen, houdende, dat eerst Spanje, daarop de Keizer door Graaf Wallenstein, zijn gezant te Londen, aan den Koning van Engeland het sluiten van een aanvallend en verdedigend verbond had voorgesteld, doch dat Karel II het aanzoek van de hand had gewezen. Een bewijs van het bestaan van het verbond, althans tusschen den Keizer en den Keurvorst van Keulen, n.l. een afschrift van hun verdrag, gedagteekend den 8sten Maart 1677, met moeite en kosten verworven, zond het Nederlandsche gezantschap den 4^{den} October aan den Raadpensionaris Fagel. En tegen het eind dier maand deed Hamel Bruijnings, de gezant der Staten-Generaal te Weenen, hun zeven artikelen van 's Keizers quadruple alliantie toekomen(†).

In de dagen, waarin dit en andere onderwerpen de aandacht van Van Beverningk - Van Haren was destijds tijdelijk afwezig - bezighielden, kwam Hyde te Nijmegen terug en verschenen daar mede Anthonie, Graaf van Oldenburg, het hoofd van het Deensche gezantschap, een man van de groote wereld, en Johan Goes, Bisschop van Gurck, in Karinthië, doorgaans genoemd Prins Von Gurck, de eerste in rang van 's Keizers gezanten. De laatste had, zegt St. Disdier, den naam, een bekwaam onderhandelaar te zijn; maar die bekwaam-

(*) *Verbaal*, fol. 666 vlg., 677 vlg.

(†) *Verbaal*, fol. 685 vlg.; 726, 738, 755 vlg. Zie de stukken, daarop betrekkelijk, in *Actes et mémoires*, II, p. 250 vlg.

heid openbaarde zich te Nijmegen in niets anders dan in het afleggen van ellenlange bezoeken van ten minste drie uren, in het eindeloos uitvragen van de overige afgevaardigden en in groote besluiteloosheid. Voor die belangrijke diensten genoot hij een maandelijksch inkomen van 3400 gl., dat hem in staat stelde, op grooten voet te leven(*). Kort na zijne aankomst lieten 's Keizers ambassadeurs door hunnen secretaris aan de Nederlandsche gezanten melden, dat zij in de vergaderzaal nog eene tafel naast de andere hadden gezet, omdat zij, thans ten getale van drie zijnde, anders niet aan het hoogereinde konden plaats nemen. Vermits de vertegenwoordigers der Republiek van meening waren, dat hierover te voren onderling overleg had moeten plaats grijpen en zij het geraden achtten af te wachten, wat de bondgenooten ervan zouden zeggen, namen zij het bericht voor kennisgeving aan en onthielden zich van 't bezoeken der eerstvolgende bijeenkomst. Tevens dienden zij bij de keizerschen een vertoog tegen die tweede tafel in, hetwelk de gewenschte uitwerking had, want in de conferentie van den 16den September 1677 zaten Von Gurck, Kinsky en Straatman, hoewel aan het hoogereind, toch aan maar één tafel. In diezelfde zitting werd het geschil ter zake van den Hertog van Lotharingen in dezer voege uit den weg geruimd, dat men eenstemmig bepaalde, dat Canon, op zichzelf, door middel van de Engelsche middelaars en van den nuntius met de Franschen zou onderhandelen. Die gemeenschappelijke bemiddeling evenwel èn van de Engelsche heeren, èn van den nuntius noopte de gemachtigden van Hunne H.M. eerlang tot de opmerking, dat zij die manier van onderhandelen, door de Katholieke afgevaardigden gevolgd, afkeurden, o.a. dewijl de nuntius hierbij alle voorslagen van partijen in zijne taal overbracht(†).

Was er tot September 1677 in de onderhandelingen der Nederlanders met de Franschen vlugger gang geweest dan in de algemeene onderhandelingen, in het najaar van 1677 dreigde er eene kink in den kabel te komen. Den 5den dier maand kregen de Nederlandsche heeren eene missive van den Raadpensionaris, waarin onder meer ook een advies(§) stond van Z.H. over den vrede, en in 't bijzonder over de barrière. Kort daarna, den 12den, hadden zij een gesprek met D'Avaux(**), van wien zij vernamen, dat Lodewijk XIV, geloovende, dat de Staten-Generaal en Z.H. de zaak van den vrede niet oprecht waren toegedaan, zich daarom ten opzichte van de door hem te bewilligen bepalingen van het handelsverdrag gesloten hield. Van Beverningk verzekerde en bezwoer, dat de Koning slecht onderricht was: ‘Il le pouvait jurer

(*) *Verbaal*, fol. 689 vlg.; fol. 777; *Actes et mémoires*, I, p. 189, 370 vlg.; St. Disdier, p. 87 vlg.; Basnage, II, p. 910 vlg.

(†) *Verbaal*, fol. 695 vlg., 734 vlg.

(§) Gelijk zoovele stukken, behoorende bij het *Verbaal*, is eveneens dit advies verloren gegaan.

(**) *Verbaal*, fol. 694 vlg.; *Lettres du comte d'Estrades*, IX, p. 156 vlg.

sur sa damnation, ce qu'il répéta plusieurs fois.' Wat betreft den Prins, wees hij op een paar brieven, in de laatste weken door hem ontvangen, waarin o. a deze woorden voorkwamen, dat de grootste dienst, dien hij, Beverningk, hem kon bewijzen, was, den vrede tot stand te brengen. Deze ingenomenheid van den Prins met den vrede hing samen met de verbolgenheid, die hem destijds bezielde tegen de Spanjaarden, die, zooals de Nederlandsche gemachtigden hadden ontdekt, ofschoon dit de beslissing hunner aangelegenheden niet veel bespoedigde, te Nijmegen ook bijzondere bezoeken met de Franschen wisselden(*).

Eenige samenkomsten tusschen de Franschen en de Nederlanders, na dit onderhoud gehouden, leverden geen resultaat op van eenige beteekenis. In eene daarvan, in die van den 14den October, zeiden Colbert en D'Avaux, dat Lodewijk XIV gezind was, het tarief van 1667 (het *Verbaal* heeft 1677, waarmede echter zijn te vergelijken de plaatsen uit D'Estrades) met ⅓ te verminderen, maar dat niet in het handelsverdrag wilde zetten. Tevens herhaalden zij, dat, zoo de Republiek, zonder verder naar de bondgenooten om te zien, zich bereid toonde, om vrede te sluiten, zij veel gunstiger voorwaarden zou kunnen bedingen. Na dit aan Hunne H.M. te hebben bericht, voegden de vertegenwoordigers der Republiek een paar dagen later daaraan deze mededeeling toe, dat, naar zij hadden bespeurd, het gedane aanbod nog niet het ultimatum was van den Koning van Frankrijk; dat hij ook geneigd was, Willem III het prinsdom Oranje terug te geven en hem daar in al zijne rechten te herstellen; dat 's Konings ambassadeurs ook genoegen schenen te nemen met eene vereffening tusschen den Graaf van Auvergne en Zijne Hoogheid, rakende de inkomsten, getrokken door den Graaf uit Oranje, door den Prins, als Markies van Bergen op Zoom, uit deze stad. Vroeger, in Februari 1677, hadden de Nederlandsche heeren bij den heer Turk, Burgemeester van Bergen op Zoom, inlichtingen over dit punt ingewonnen en bevonden, dat Willem gedurende den oorlog van die stad niet meer dan 9500 gl. had ontvangen(†). Op grond hiervan gaven zij thans, als hun gevoelen, aan de Staten-Generaal te kennen, dat, daar het voornemen was, het eene tegen het andere te laten opwegen, bij de bedoelde vereffening het voordeel voor den Prins vrij aanmerkelijk zou zijn, vermits Oranje zeer zeker meer dan 150,000 gl. aan den Graaf van Auvergne had opgebracht.

Middelerwijl was de Prins van Oranje uit naam van Karel II door Hyde uitgenoodigd, den Koning van Engeland met een bezoek te vereeren. Ternauwernood hadden de Fransche ambassadeurs van die reis iets vernomen, of zij zagen daarin de bekrachtiging der meening van Lodewijk XIV, dat Z.H. en de Staten-Generaal niet werkelijk gezind

(*) *Verbaal*, fol. 640 vlg., vgl. *Lettres du comte d'Estrades*, IX, p. 101 vlg.
(†) *Verbaal*, fol. 481 vlg.

waren, den vrede te sluiten. Hun toorn uitte zich, toen Van Beverningk en Van Haren, in 't midden van October, hun secretaris Hulst, een verwant van Van Beverningk(*), tot hen zonden, om te vragen, voor welke waren de door den Koning aangeboden vermindering met ⅓ van het tarief van 1667 zou gelden. Op die vraag bejegenden de Fransche heeren den secretaris met groote onstuimigheid, wilden van het geheele artikel niet hooren en verklaarden, van nu aan van die afzonderlijke conferentiën af te zien.

Op die Jobstijding haastten de Nederlandsche heeren zich, bij D'Estrades, Colbert, D'Avaux, en wel bij elk van hen in 't bijzonder, een bezoek afleggende, hen van het ongegronde van hunne vermoedens te overtuigen, en geloofden, daarin te zijn geslaagd. Immers, den 21sten October bood Colbert hun, uit naam van zijnen Koning, eene nog betere voorwaarde aan, verlaging van het tarief van 1667 tot de helft, waarbij alleen in 't onzekere bleef, of zij een vijftal waren of alle waren, of zij de inkomende en de uitgaande rechten, of slechts de uitgaande rechten betrof(†). Aan Van Beverningk was tegen dezen tijd ter wille van zijne bijzondere aangelegenheden een verlof toegestaan. Hij maakte zich deze weken ten nutte, om tevens in 's lands belang werkzaam te zijn. Vooreerst ging hij alle retroacta(§) na over de tarieven van Frankrijk in onderscheidene jaren. Anderdeels onderzocht hij, wat de kooplieden en de manufacturiers inderdaad in staat waren te betalen, ten welken einde hij zich wendde tot kooplieden te Amsterdam, te Haarlem en te Leiden. Hij had daarbij gelet op 's Konings aanbieding, onlangs gedaan, met betrekking tot alle waren te willen terugkeeren tot het tarief van 1664. De slotsom zijner nasporingen was, als volgt:

Van 1632 tot 1664 wras geen algemeen tarief in Frankrijk toegepast. Nu eens was het voor het eene, dan weer voor een ander artikel verhoogd, ten laste hetzij van de Engelschen, of van de Nederlanders, of van de Spanjaarden. Een eigenlijk tarief voor 1662(**) was er niet. Op bevel van den Koning had Colbert in September 1664 in een edict, geheeten eeuwig en onherroepelijk, een nieuw algemeen tarief vastgesteld. Vervolgens waren in 1667 en 1668 verscheidene verhoogingen ingevoerd. Hetgeen men in 1662 had betaald, had hij vergeleken met het tarief van 1664, om te zien, of, indien de Koning, gelijk hij had aangeboden, de latere verhoogingen

(*) *Lettres du comte d'Estrades*, IX, p. 133.

(†) Vgl. over den loop dezer zaken: *Verbaal*, fol. 719 vlg., 739 vlg., 756 vlg.; *Lettres du comte d'Estrades*, IX, p. 212 vlg., 227 vlg., 245 vlg. - Van Bijlandt, blz. 64, heeft, ten opzichte der data en van de hoegrootheid der verminderingen, onjuistheden.

(§) Vgl. bij hetgeen volgt, Berg, *De refugiés in de Nederl. na de herroeping van het edict van Nantes*, 1845, I, in welk werk men, blz. 81 vlg., een overzicht aantreft onzer handelsbetrekkingen met Frankrijk sinds het begin der 17de eeuw tot den vrede van Nijmegen. Zie vooral blz. 128 vlg.

(**) De artikelen der overeenkomst van 1662 zijn o.a. afgedrukt in *Actes et mémoires*, II, p. 109 vlg.

verkoos in te trekken en alles weer wilde schoeien op den voet van 1664, men daarmede tevreden kon zijn. Terwijl men voor laken thans betaalde 80 gl., was dit in 1664 geweest 40 gl.; voor walvischbaarden nu 30 gl., in 1664 3 gl.; voor traan thans 12 gl., in 1664 eveneens 3 gl.; voor haring nu 44½ gl., in 1664 16 gl.; voor suiker thans 22½ gl., in 1664 15 gl. Legde men het tarief van 1662 naast dat van 1664, dan was over 't geheel dit het voordeeligst. Naar 't zeggen evenwel der suikerraffinadeurs was voor hun artikel het tarief van 1664 nog te nadeelig, want in 1632 waren de honderd pond suiker slechts bezwaard met 5 gl. 4 stuivers, in 1633 met 3 gl., thans met 15 gl. Het stond nochtans te duchten, dat daarin geene verandering zou zijn te krijgen, daar Holland, Zeeland, enz. vroeger 70 à 80 raffinaderijen hadden gehad, Frankrijk maar 3 of 4, terwijl in dezen tijd Frankrijk er 60 of meer telde, Holland, Zeeland, enz. daarentegen misschien geen 30, en dus naar gelang van de verhooging van het tarief het getal Fransche raffinaderijen was aangegroeid. Voor de tabak had men in 1662 ruim 9½ gl. betaald, volgens het tarief van 1664 13 gl. per 100 pond, hetgeen ook nu niet te hoog was. Doch ten opzichte van deze koopwaar hadden de handelaars op deze lastige beperking gewezen, dat zij ze alleen mochten verkoopen aan hen, die, overeenkomstig eene verordening van September 1674, dit recht voor zes jaren van den Koning hadden gepacht. Zeer was dit te betreuren, dewijl de handel in dit artikel uitermate gewichtig was voor de ingezetenen van de zeven provinciën, die, jaar op jaar, omstreeks zes millioen pond tabak van eigen gewas opleverden en daardoor aan ongeveer 25,000 menschen een bestaan verschaften.

Op grond van al die bevindingen waren de Gedeputeerden van Hunne H.M. tot de geheime zaken van oordeel, dat men het tarief van 1664 zou kunnen aannemen; eene verlaging van het recht op de suiker pogen te bekomen, zonder het geheel daaraan te binden; de aangelegenheid van de tabak laten rusten; trachten te bedingen, dat de schepen, ofschoon ladende in verschillende havens, slechts éénmaal het vatgeld van 50 sous betaalden, en dat het richtsnoer zou zijn niet de grootte van het schip, maar de hoegrootheid der lading.

Over de meesten van deze punten werden de gemachtigden der Republiek het den 24sten November weldra eens met de Fransche gezanten. Het tarief van 1664 zou dus opnieuw worden toegepast. Het vatgeld behoefde maar eens te worden betaald. Doch nopens de suiker durfden de laatstgenoemden niets beloven, en voor maatstaf moest, volgens hen, de grootte van het vaartuig gelden. In overeenstemming met die opmerkingen gewijzigd, werden aan de Nederlandsche heeren de concept-artikelen van het handelsverdrag overhandigd. Hierover traden zij in briefwisseling met de Gedeputeerden tot de Buitenlandsche zaken van de Staten-Generaal, die voorsloegen, dat het

verdrag van kracht zou zijn 25 jaren en dat de ratificatie zou volgen binnen twee maanden. Den 10den Januari 1678 bezochten hen de Franschen, om te hooren, of de Staten-Generaal met de aanmerkingen instemden, door hen ingezonden den 30sten December 1677(*). De Nederlandsche heeren betuigden, nog geen afdoend antwoord te kunnen geven. Het bezoek maakte op hen den indruk, alsof de Franschen eigenlijk zochten te vernemen, hoedanig hun gevoelen was over de barrière. De Koning van Frankrijk, zeiden zij, wilde geene andere sterkten afstaan dan Kortrijk, Charleroi, Oudenaarde, Ath (in Henegouwen) en St. Gelain (St. Ghislain, ten w. van Mons), geenszins Doornik, Condé en Valenciennes. Ook spraken zij over Lotharingen, dat, volgens hen, Lodewijk XIV gezind was terug te geven, met uitzondering echter van Nancy. Van Beverningk en Van Haren verklaarden, zich hierover niet te kunnen uitlaten. Zooveel beweerden zij niettemin te durven verzekeren, dat Hunne H.M. nooit vrede zouden sluiten, zoo niet Doornik, Condé en Valenciennes aan Spanje werden teruggegeven. Hoe ongeneigd ook tot den krijg, zouden zij, indien deze plaatsen aan Spanje werden onthouden, dien stellig voortzetten(†). Deze woorden sloegen de Franschen zoo goed als met stomheid(§).

Reeds lang, voordat die woorden een zoo hevigen indruk op de Franschen maakten, was er een stilstand gekomen in de beraadslagingen der plenipotentiarissen van Frankrijk en de Republiek. Zooals boven terloops is opgemerkt, had de reis van den Prins van Oranje naar Engeland spijt en achterdocht bij de Fransche heeren verwekt. In 't laatst van October 1677 vertrokken, was Willem III tegen 't eind van Nov. reeds getrouwd met de oudste dochter van den Hertog van York.

Eveneens rustten de onderhandelingen over den algemeenen vrede. Ten aanzien van deze onderhandelingen werd de gegrondheid der opmerking van de vertegenwoordigers der Republiek nopens de verkeerdheid der tweeledige onderhandeling (boven blz. 31) weldra openbaar. In de vergadering toch der bondgenooten van den 1sten November 1677 deelden de keizerlijke ambassadeurs mede, dat het antwoord van de Franschen, hun geworden door den nuntius, eenigszins verschilde van dat, hetwelk de Engelsche gezanten hun hadden ter hand gesteld De gemachtigden der Staten-Generaal en die van Denemarken zeiden bij deze gelegenheid, dat zij zich niet inlieten met de handelingen van den nuntius(**). Tegen het midden

(*) *Verbaal*, fol. 817. - Niet 10 Dec., wat Van Bijlandt, blz. 65, heeft.

(†) Hiermede strijdt, wat Van Bijlandt, blz. 66, als 't gevoelen van Van Beverningk heeft opgeteekend.

(§) Vgl. over den loop dier onderhandelingen *Verbaal*, fol. 761, 778 vlg., 793 vlg., 824 vlg., 838 vlg.; *Lettres du comte d'Estrades*, IX, p. 259 vlg., 295 vlg., en over de aangehaalde cijfers der belastingen Van Bijlandt, blz. 137, *Bijlage*, no. 2, en Vreede, *Inleid. tot een Geschied. der Nederl. diplom.*, I, blz. 252 vlg.

(**) *Verbaal*, fol. 762 vlg.

dier maand gaven de gezanten der bondgenooten hunne bedenkingen op de stukken, hun vroeger vanwege de Franschen overgereikt, aan de middelaars over(*).

Hierbij bleef het voor 't oogenblik. Gedurende den winter 1677-1678 waren de onderhandelingen zoo goed als geheel geschorst. Er werden, zegt St. Disdier(†), geene bijeenkomsten door de afgevaardigden gehouden, dan om met elkander te spelen, te dansen en maaltijden aan te rechten. Ten einde nog meer gelegenheid tot verstrooiing te geven, vroegen de middelaars in November een paspoort voor een troep tooneelspelers, die uit Frankrijk zou worden ontboden. De Staten-Generaal weigerden aanvankelijk zoodanigen pas over te zenden, maar vergunden het in December op herhaalden aandrang(§).

Terwijl men zich op die wijze te Nijmegen vermaakte, waren, door den tocht van Willem III naar Engeland en door zijn daarop gevolgd huwelijk, de dingen van gedaante veranderd en schenen de voortgang der zaken en het vraagstuk ‘oorlog of vrede’ meer af te hangen van hetgeen te Londen dan te Nijmegen gebeurde. Een uitvloeisel van de echtverbintenis, tusschen het huis van Karel II en Willem III aangegaan, en van het samenspreken dier vorsten was vooreerst het aanbod aan Lodewijk, om vrede te sluiten op voorwaarden, bij die aanbieding omschreven; ten tweede, toen dat aanbod was geweigerd(**), het verbond van den 10^{den} Januari 1678, gesloten te 's-Gravenhage tusschen den Koning van Engeland en de Staten-Generaal, waarvan het oogmerk was de bevordering van den vrede tusschen Frankrijk en Spanje, van den inhoud van welk verdrag de gemachtigden der Republiek onmiddellijk werden onderricht(††). De eerstvolgende tijd leverde echter weinig of geene blijken op van eenige ernstige zucht dezer bondgenooten, om het gestelde doel nader te komen. In Engeland ontsproot dit gemis van de vereischte stemming deels uit de eeuwige dobbering van Karel II tusschen zijne persoonlijke belangen of wat hij als zoodanig aanmerkte, en de vrees voor het parlement, deels uit zijne geschillen met dat parlement. In de Nederlanden was dit verschijnsel toe te schrijven aan de om gegronde redenen veld winnende begeerte naar een afzonderlijken vrede.

In 't midden van Februari 1678 schreven de Staten-Generaal aan Van Beuningen, dat zij niets liever zouden zien, dan dat Lodewijk XIV, overeenkomstig het verlangen van 't Engelsche parlement, werd verplicht, genoegen te nemen met de perken, voor Frankrijk getrok-

(*) *Verbaal*, fol. 770 vlg.; *Actes et mémoires*, II, p. 215 vlg., 225 vlg.
(†) P. 94.
(§) *Verbaal,* fol. 771 vlg., 806.
(**) Mignet, *Négociat.,* IV, p. 514 vlg.
(††) *Verbaal,* fol. 864 vlg. - Het verdrag taat in *Actes et mémoires*, II, p. 285 vlg.

ken bij den vrede der Pyreneën, doch dat de ongelukkige gang van den oorlog in de Spaansche Nederlanden en de onmacht, waarin zij verkeerden, hen dwongen te neigen tot een zij het ook maar eenigermate dragelijken vrede; dat zij alzoo den vrede op de voorwaarden, door Frankrijk voorgeslagen, boven den krijg verkozen; dat zij zich bij gevolg niet konden inlaten tot eenige verbintenis met Engeland, verder reikende dan de bepalingen, waartoe zij gehouden waren; dat intusschen Engeland's oorlogzuchtige gezindheid op doelmatige wijze kon worden aangewend, om Lodewijk XIV te noodzaken tot het sluiten van een redelijken vrede; eindelijk, dat Van Beuningen werd gemachtigd, al het bovenstaande in vertrouwen aan den Koning van Groot-Britannië mede te deelen. De Staten-Generaal, de vertegenwoordigers der Republiek te Nijmegen van dit door hen genomen besluit onderrichtende, gaven hun tevens in overweging, gebruik te maken van deze of gene gelegenheid, die zich mocht aanbieden, om de Fransche en de Zweedsche gezanten met hun gevoelen in kennis te stellen. De Raadpensionaris Fagel voegde daarbij dezen wenk, dat, naar de meening van den Prins, de Nederlandsche heeren zelven hadden uit te maken, of en in hoever het geraden was, de bedoelde ambassadeurs daarvan iets te laten bemerken. Op die wijze naar hun eigen goeddunken verwezen, sloegen Van Beverningk en Van Haren dezen weg in, dat zij alles in groot geheim openbaarden aan een der ministers van de geallieerden, die, gelijk zij wisten, sinds lang in 't verborgen verkeer hield met de Franschen en het hun daarom ongetwijfeld terstond zou overbrengen.

Het inslaan van dien weg wijt Van Bijlandt, blz. 68, hieraan, dat ‘van Beverningk niet gaarne zelf zeide, dat de Staten-Generaal een herstel van den vrede der Pyrenaeën wenschten’. Beter lichten ons Van Beverningk en Van Haren zelven aangaande hunne beweegreden in: ‘En hebben wij, na rijpe overweging van alles, geoordeeld, dat eenige adresse, directelijk aan gemelde heeren te doen, hun zeker suspect, en zulks van geen ingressie en van geen operatie zou zijn; maar dat, indien wij het hun bedekt konden doen insinueeren op zulk een manier, dat er niet bij bleek van onze directie en hun nogtans de consequentie van zoodanige engagementen van een verzekerde zijde mocht toekomen, wij hen misschien zouden doen omzien en zij dan de verhoopte reflectie daarop zouden maken’[*]. Ook is dit eene misvatting van Van Bijlandt, l.l., ‘dat van Beverningk zooveel zeide, als hij wilde dat hun bekend zou worden’. In het *Verbaal* staat: ‘en hebben wij communicatie van 't geen voorzegd is gegeven’. Wie de aangeduide minister der bondgenooten is, wien het geheim werd toevertrouwd, weet ik even min als Van Bijlandt. Slechts is wellicht om hetgeen boven (blz. 32) is opgemerkt, de gissing geoorloofd, dat het Ronquillo was[†], of wel Olivenkrantz,

(*) *Verbaal*, fol. 886.
(†) Vgl. mede St. Disdier, p. 104.

met wien de Nederlandsche gezanten in den eersten tijd van hun verblijf te Nijmegen nog al eens in 't bijzonder schijnen te hebben onderhandeld en met wien de Franschen zeer wel waren. Eene laatste aanteekening op Van Bijlandt, l.l., zij deze. Hij meent hier eene verandering in Fagel's zienswijze te bespeuren, hierop neerkomende, dat hij, in 't vorige jaar wellicht overhellende tot een afzonderlijken vrede met Frankrijk, thans er slechts een verlangde op dragelijke en eerlijke voorwaarden. Mij integendeel komt het voor, dat Fagel en de Staten-Generaal in hun sedert geruimen tijd gekoesterd gevoelen volhardden, n.l. in het streven naar een afzonderlijken vrede op billijke voorwaarden.

De geruchten, betreffende het verdrag, door Engeland en de Republiek met elkander aangegaan, inmiddels naar Nijmegen overgewaaid, verwekten daar veel ontsteltenis, hoofdzakelijk bij de gezanten van Spanje en van Lotharingen De keizerlijke ambassadeurs vroegen en verkregen in Maart mededeeling van den inhoud der overeenkomst. Zoowel aan hen als aan de andere afgevaardigden der bondgenooten werd tevens voorlezing gedaan van eene rechtvaardiging der gesloten verbintenis, door den Raadpensionaris aan de Nederlandsche heeren toegezonden. Uit brieven van Van Beuningen, aan diezelfde heeren geworden, bleek hun tevens, dat er sprake was van een algemeen aanvallend verbond, te sluiten door Engeland met de Staten-Generaal, met den Keizer en met Spanje(*).

In den loop derzelfde maand Maart, waarin de besluiteloosheid van Karel II zooveel bedierf, wist de Koning van Frankrijk, die staande de overleggingen der heeren, te Nijmegen vergaderd, de wapens niet liet rusten, zijn tijd beter te gebruiken door binnen een paar dagen Gent en IJperen te veroveren. De ontroering, door zijn voortschrijden in de Zuidelijke Nederlanden bij de bondgenooten veroorzaakt, dacht hij vervolgens, zou heilzaam kunnen werken op het bespoedigen der vredesonderhandelingen. Den 14^{den} April 1678 stelden daarom zijne vertegenwoordigers te Nijmegen Jenkins in kennis van de uiterste voorwaarden, waarop Lodewijk XIV bereid was, den algemeenen vrede te sluiten. De Fransche ambassadeurs, dat doende, zeiden hem tevens, dat de mededeeling dier voorwaarden aan de ministers der bondgenooten overbodig was, dewijl zij waren toegezonden aan den Koning van Groot-Britannië en omdat die vrede toch niet te Nijmegen zou worden gesloten(†). Desniettegenstaande achtte Jenkins het beter, anders te handelen. Den volgenden dag werd eene conferentie der geallieerden gehouden, waarin de gezanten des Keizers voorlezing deden van dit ultimatum, waaraan de Koning van Frankrijk wilde gebonden zijn tot den 10^{den} Mei, hun

(*) *Verbaal*, fol. 893 vlg.

(†) Zóó staat in het *Verbaal.* In zijn brief aan zijne gezanten te Nijmegen, bij Mignet, IV, p. 551 vlg., toont Lodewijk integendeel te verstaan, dat de bedoelde mededeeling wel degelijk geschiede.

overgegeven door den nuntius. De Nederlandsche heeren laschten het in hun *Verbaal* in. Bij de beschrijving van dit punt roept St. Disdier zegevierend uit: 'Dans le temps qu'on ne parlait à Nimègue que de réduire la France à recevoir la loi, on peut dire que le roi la donnait en même temps à toute l'Europe par les propositions qu'il fit le 9 Avril'(*).

Kort samengetrokken bevatte dit ultimatum hoofdzakelijk hetgeen volgt: Vooraf gaat, als conditio sine qua non, de eisch van volkomen bevrediging, aan Zweden te geven. De Hertog van Gottorp zal in het tractaat worden opgenomen, de Bisschop van Straatsburg in zijne goederen hersteld, de vrijheid teruggegeven aan zijn broeder, Willem van Furstenberg. Met betrekking tot Duitschland zal alles worden teruggebracht op den voet van den Westfaalschen vrede, met dit ééne voorbehoud, dat aan Frankrijk òf Freiburg, òf Philipsburg zal blijven. Aan Spanje zal Frankrijk van het veroverde afstaan: Charleroi, Limburg, Binch (ten z.o. van Mons), Ath, Oudenaarde, Kortrijk, Gent (uitgelaten bij Van Bijlandt, blz. 71), St. Ghislain, waarvan de vestingwerken zullen worden geslecht, Charlemont of Dinant (welke laatste stad tot Luik behoorde), ter keuze van den Koning van Spanje. Daarentegen zal Lodewijk van hetgeen hij op dit oogenblik in bezit heeft, behouden: Franche-comté, Valenciennes, Bouchain, Condé, Kamerijk, Aire, St. Omer, IJperen, Warwik, Warneton, Poperingen, Bailleul, Cassel, Bavay en Maubeuge (de beide laatste plaatsen staan nergens dan in het *Verbaal*). Aan de Staten-Generaal zal Maastricht worden weergegeven en met hen een handelsverdrag worden aangegaan. Ter keuze van Hertog Karel IV zal het staan, Lotharingen te ontvangen op den voet van den vrede der Pyreneën of gelijk het nu is, met uitzondering van Marsal, van Longwy, van Nancy en van de wegen, die leiden van de Fransche grenzen naar Den Elzas en naar Nancy, als ook van Nancy naar Metz, naar Breisach en naar Franche-comté (onvolledig bij Van Bijlandt, blz. 71), als schadeloosstelling waarvoor de Hertog Toul en nog eene andere plaats zal bekomen(†).

Den 30sten April krijgen de gemachtigden der Staten-Generaal eene aanschrijving van Hunne H.M., waarin hun wordt opgedragen te trachten, in gemeenschappelijke samenwerking met de afgevaardigden der bondgenooten en met Jenkins van de Franschen eene verlenging van den termijn met twee maanden of met zooveel tijd, als den Koning zal behagen, te verwerven. Mochten genoemde heeren zwarigheden opperen, dan hebben zijzelven het aan de Franschen te vragen. Zoo spoedig mogelijk verlangen Hunne H.M. te worden onderricht van het-

(*) P. 101.

(†) *Verbaal*, fol. 909 vlg.; *Register van Holland*, 27 April 1678; *Actes et mémoires*, II, p. 346 vlg. (*niet*, wat Van Bijlandt, blz. 70, noot 4, heeft, p. 396, althans in de uitgaaf van 1679: Van Bijlandt, blz. 37, noot 2, haalt er een aan van 1697); Mignet, *Négociat.* IV, p. 552 vlg.) - In de *Actes et mém.*, II, p. 346, reg. 4 v.o., zijn uitgevallen de woorden: 'peine et qu'elle s'est trouvée contrainte avec'.

geen hun op dit aanzoek zal zijn weervaren. Den 2den Mei geven de vertegenwoordigers der Republiek daarop ten antwoord, dat de ambassadeurs van den Keizer zich niet in staat verklaren, op dat stuk iets te zeggen, omdat die artikelen hun maar als ter kennisgeving waren verstrekt en zij het alzoo aanmerken als eene 'carte belle'; dat de Spanjaarden er niet in kunnen treden, dewijl dit stootend zou zijn voor Engeland; dat Canon, hoe gaarne ook tot een eind komende, zich niet kan vereenigen met de bepalingen betreffende Marsal en al die wegen, welke Frankrijk open wil houden; dat in de vergadering, waar dit onderwerp is behandeld, de gezanten van Denemarken en van Brandenburg niet tegenwoordig waren(*); dat Jenkins heeft beloofd, de bewuste aanvraag aan de gezanten van Lodewijk te doen. Daar Jenkins niet in zijn aanzoek slaagde, gaven de Staten-Generaal nogmaals bevel aan hunne gezanten, èn zelven, èn door tusschenkomst van denzelfden Jenkins de aanvraag te vernieuwen en als gronden aan te voeren, dat in zulk een kort tijdsbestek de bondgenooten over al die punten niet met elkander konden beraadslagen en de inrichting van de regeering der Republiek van dien aard was, dat Hunne H.M. er zoo spoedig geen besluit over vermochten te nemen. Aan dien last werd deze tweede toegevoegd, dat zij op eene van de twee aangewezen manieren de Franschen zouden vragen, of, zoo de Staten-Generaal voor zichzelven de aangeboden voorwaarden aannamen, de Koning dan eene verlenging voor de bondgenooten zou willen toestaan, het handelsverdrag als gearresteerd beschouwen en hun dadelijk Maastricht en de barrière inruimen(†).

Dit laatste schrijven ontvangen hebbende, overwogen de Nederlandsche gezanten, dat het wellicht niet raadzaam was, dit alles onder alle afgevaardigden der bondgenooten te verbreiden. Daarom en omdat dit de kortste weg was, zochten en vonden zij gelegenheid, om D'Avaux, bij eene ontmoeting op eene wandeling op de wallen der stad, erover te onderhouden. De wandeling schijnt den 7den Mei 1678 te zijn geschied, volgens St. Disdier te 7 uur des voormiddags. St. Disdier, p. 110, en Van Bijlandt, blz. 73. dragen het op deze manier voor, dat Van Beverningk D'Avaux verzocht, het zóó aan te leggen, dat hij hem ontmoette. Het *Verbaal*, gelijk men ziet, zegt dat niet. Dit is intusschen eene kleinigheid. Doch wat het niet zou zijn, is, wat Van Bijlandt, l.l., Van Beverningk tot D'Avaux laat zeggen: 'dat hij hem de verzekering gaf, dat H.H.M. voor zich den vrede wilden sluiten', hetgeen ongeveer hetzelfde is als dat, wat in eene missive der Fransche gezanten staat, aangehaald door Mignet(§). 'Het is moeielijk uit te

(*) Van Bijlandt, blz. 72, zegt, dat zij uit Nijmegen waren vertrokken. Dit kan niet voor allen waar zijn, vgl. St. Disdier, p. 105, en boven (blz. 15).

(†) *Verbaal*, fol. 926 vlg.; *Geheime Resolut. Staten-Generaal* van 6 Mei 1678. Vgl. St. Disdier, p. 102, die de afgevaardigden der geallieerden fierder laat spreken dan het *Verbaal.*

(§) *Négociat.*, IV, p. 562.

maken, wat Beverningk inderdaad gezegd heeft', laat Van Bijlandt hierop volgen. Zooveel is zeker, dat, volgens het *Verbaal*, hij of liever hij en Van Haren aan D'Avaux 'distinctelijk de orders van H.H.M. hebben voorgesteld, met deductie van de redenen, in de voorz. resolutie vervat'. Overeenkomstig die orders nu hadden zij niets te melden, maar slechts te vragen. D'Avaux op zijne beurt hervatte, dat zij geen bevel hadden tot verlenging of tot verdere onderhandeling; maar dat hij slechts kon betuigen, dat de zaak van Maastricht vaststond; dat, naar hij dacht, het handelsverdrag wel door den Koning zou worden goedgekeurd in dien trant, zooals de Nederlandsche heeren het hadden opgesteld; dat, indien de Staten-Generaal verklaarden, de barrière aan te nemen en de Spanjaarden mede daartoe te willen overreden, ook die aangelegenheid als afgedaan kon worden aangemerkt. D'Avaux eindigde met te beloven, dat hij over deze punten een expres zou afzenden. Doch niet lang na de wandeling kwam hij in het hotel van Hunne H.M., om die belofte te herroepen, bewerende, dat dit toch niet ging, ten ware de Staten-Generaal zich stellig uitlieten nopens de barrière(*).

Een paar dagen daarna bevalen de Staten-Generaal hun vertegenwoordigers, aan de Franschen te berichten, dat zij voor zich de voorwaarden aannamen, mits de gevraagde verlenging gegund werd(†). Wederom hielden zij - het was den 10den Mei - eene conferentie met D'Avaux, die het gesprek tot twee malen toe afbrak en heen en weer ging, om over sommige punten zijne ambtgenooten te raadplegen. Het antwoord van D'Avaux was ten laatste, dat zij geen baat zagen in eenig schrijven aan den Koning, vermits Lodewijk op marsch was, maar dat zij gemachtigd waren, een wapenstilstand te sluiten, zelfs tot December. Hiertegen voerden de Nederlandsche heeren aan, dat te voren daarover moest worden beraadslaagd door de afgevaardigden van alle bondgenooten. Daarop deed D'Avaux dezen uitweg aan de hand, dat men zich met den Koning zelf in betrekking stelde, die stellig den 15den Mei te Gent zou zijn. Hij voegde daarbij de vraag, of Hunne H.M. dan zouden kunnen verklaren, genoegen te nemen met de barrière, en zich zouden wollen verbinden, het hunne te doen, opdat de geallieerden de voorgeslagen artikelen aannamen. De ministers der Republiek zeiden, op die vraag het antwoord te moeten schuldig blijven. In weerwil dat D'Avaux de afzending van een expres als ondoenlijk had voorgesteld, hielden Van Beverningk en Van Haren het ervoor, te oordeelen naar de manier van spreken van dien ambassadeur, dat de Franschen er dadelijk een naar den Koning hadden laten vertrekken, nadat Jenkins het eerst van het verzoek om verlenging van den termijn had gewaagd. Zij vermoedden, dat de Franschen op de vraag, met den expres gedaan, den 9den Mei antwoord van Lodewijk

(*) *Verbaal,* fol. 945 vlg.
(†) *Geheime Resolut. Staten-Generaal* van 9 Mei 1678.

XIV hadden ontvangen, omdat D'Avaux op den avond van dien dag, te 10 uur, toen zij reeds sliepen, bij hen gehoor had laten vragen en, nu hij niet had kunnen worden toegelaten, hen den 10^{den} zeer vroeg in den morgenstond in persoon in hunne woning had bezocht, ten einde hun te doen verstaan, dat het den Koning aangenaam zou zijn, indien Hunne H.M. hem tegen den 18^{den} iemand zonden, wien hij te Gent te woord kon staan. Dewijl er alzoo vermoedelijk reeds een snelbode was gegaan, nog voordat D'Avaux ervan had gesproken, had hij den 7^{den} dusdanige afzending als bezwaarlijk voorgedragen. Wat tegen den tocht naar Gent was, zeiden de vertegenwoordigers der Republiek, was, dat het te veel gerucht zou geven en de bondgenooten zou ontstemmen(*).

Den 12^{den} Mei noodigden de Staten-Generaal hunne plenipotentiarissen uit, te pogen, van de ministers der bondgenooten en van die van Frankrijk een wapenstilstand, mits voor niet langer dan drie maanden, te verkrijgen(†). De Nederlandsche gezanten droegen dit voor in eene vergadering, waarin geene anderen tegenwoordig waren dan de drie ambassadeurs van den Keizer, Los Balbases en Canon. Het drietal had er geen behagen in, want 's Keizers leger was alreede op marsch(§). Desniettemin drongen Van Beverningk en Van Haren er zeer op aan. Zij wezen op Vlaanderen en op Brabant, bedreigd door de Fransche troepen, aangevoerd door den Koning in persoon, en op de onverantwoordelijke lasten, die Hunne H.M., bij gemis van eene wapenschorsing, verplicht waren op de schouders hunner onderdanen te laden, zijnde er niet minder dan een dertigtal regimenten, door de Staten-Generaal te bezoldigen, ter verdediging van de vestingen in die landstreken noodig. Er viel geen besluit; doch men bepaalde, dat de conferentie den 14^{den} zou worden hervat. Dewijl de Nederlandsche heeren inmiddels hadden bemerkt, dat door toedoen der geallieerden van den voorslag iets was uitgelekt en ter kennis gekomen van Jenkins, deelden zij, ofschoon daartoe niet gelast, het voorstel aan dien Engelschman mede. Mede gaven zij Hun H.M. in overweging, het ook te berichten aan Hyde, die zich destijds te 's-Gravenhage bevond. Zelven lieten zij D'Avaux in 't geheim weten, dat de Staten-Generaal bezig waren, dit onderwerp gemeenschappelijk met de bondgenooten te behandelen. Van de Staten-Generaal vernamen zij, dat zij den 8sten Mei Jakob Boreel naar Brussel hadden gezonden, om De Borgia, Hertog van Villa Hermosa, met aandrang te bewegen tot het aannemen der artikelen, door Frankrijk aangeboden(**). Genoemde Hertog was in den loop van 't jaar 1675 den Graaf van Monterey als landvoogd der Zuidelijke Nederlanden opgevolgd.

(*) *Verbaal*, fol. 949 vlg.
(†) *Geheime Resolut. Staten-Gener.* van 11 Mei 1678.
(§) Van Bijlandt haalt hier aan *Verbaal,* fol. 446. In het manuscript, dat voor mij ligt, is het fol. 957, 958. Welk exemplaar door den heer Van B. is gebezigd, is mij duister.
(**) *Verbaal,* fol. 955 vlg.

De vergadering van den 14den Mei werd nu gehouden, maar bracht de zaak niet verder. Wel toonde Los Balbases eenige geneigdheid tot toenadering; doch de gezanten uit Weenen volhardden in hunnen afkeer van den stilstand van wapenen. Daarop bezocht Mignon, de secretaris van D'Avaux, de ministers der Republiek den 15den Mei, om hun te melden, dat Lodewijk XIV den termijn tot den 20sten Mei wilde verlengen. Tenzelfden dage zeide Jenkins hun dit ook, wien zij verzochten, door tusschenkomst der Fransche gezanten zoo mogelijk bij den Koning van Frankrijk te bewerken, dat er nog ten minste een 20 à 30 dagen hij werden gevoegd. In de vergadering der bondgenooten, vervolgens den 16den Mei gehouden, wierpen de ambassadeurs van Leopold weder zoovele zwarigheden op en zochten zoovele uitvluchten, welke het geven aan Jenkins van een afdoend antwoord, bestemd voor de Franschen, verhinderden, dat de vertegenwoordigers der Staten-Generaal aan die gezanten te gemoet voerden, dat de vrede klaarblijkelijk den Keizer geen ernst was(*).

Drie dagen hierna, den 19den Mei, kregen zij order van de Staten-Generaal, aan de Fransche heeren te berichten, dat Hunne H.M. van de bezending naar Gent afzagen, vermits zij den naijver en het wantrouwen der bondgenooten zou gaande maken en immers de Koning van Frankrijk evengoed als te Gent te Nijmegen aan hunne gemachtigden zijne meening kon doen verstaan. Den volgenden avond te 8 uur lieten de gezanten van den Koning van Frankrijk hun gehoor vragen en kwamen te 9 uur. Zij reikten hun over een afschrift van een brief, door Lodewijk den 18den te Deinze, ten z.w. van Gent, aan de Staten-Generaal geschreven, waarin hij, voor 't geval de vrede met de Republiek werd gesloten, nog eene zwarigheid, rakende het handelsverdrag, ophief en verklaarde, Spanje ook later op de vroeger aangeboden voorwaarden tot den vrede te zullen toelaten(†). In de vergadering der bondgenooten, vervolgens den 23sten Mei bijeengekomen, begonnen de vertegenwoordigers der Staten-Generaal met de mededeeling der missive van Lodewijk XIV aan Hunne H.M. en zetteden daarop de redenen uiteen, die voor een oogenblikkelijken wapenstilstand pleitten. Zij wezen op de slechte gesteldheid der Spaansche troepen in de Zuidelijke Nederlanden, te begrooten op niet meer dan 2300 ruiters en 5000 voetknechten, van welken de helft ‘nog jongens en geen soldaten’ waren, welke legerbende niet voldoende was, om eene enkele van de groote steden te bewaren. Zij voerden aan, dat van de krijgsknechten der geallieerden niets was te verwachten, daar b.v. die van Zell, d.i. van den Hertog van Brunswijk-Luneburg, en van Osnabruck, in weerwil van de hun toegezonden orders, vermits zij niet werden betaald, weigerden op te marcheeren; dat de Hertog

(*) *Verbaal*, fol. 962 vlg.; St. Disdier, p. 110.

(†) De brief staat in zijn geheel in *Actes et mémoires*, II, p. 352 vlg. Eveneens het antwoord van de Staten-Generaal.

De Villa Hermosa zeide, voor hen geen geld te hebben; dat de Koning van Engeland vooreerst nog geen leger zou zenden, en de Staten-Generaal op zijn hoogst 20 à 25,000 man konden laten oprukken. Zij betoogden, dat de overmacht van den met drie legers te velde zijnden Koning van Frankrijk, in de kwartieren van Vlaanderen en Brabant alleen ten minste 45,000 man, zoo geducht was, dat de grootste nadeelen te vreezen waren, niet alleen voor die landstreken, maar ook voor de Republiek. Daartegenover stelden zij het uitnemende nut van eene wapenschorsing, waaruit bovendien voor niemand eenig kwaad kon voortspruiten. Ten slotte verzuimden zij niet te doen uitkomen, dat Hunne H.M. geenszins gezind waren, ten behoeve van de achteloosheid of van den onwil van eenigen der bondgenooten hun eigen land prijs te geven, en verzochten, dat de aanwezige heeren een besluit namen, aan de gezindheid der Staten-Generaal beantwoordende.

Van die aanwezige heeren verleenden hun de drie Spanjaarden, Los Balbases, de Markies De Fuentes en Christijns, de gewenschte ondersteuning. De drie ambassadeurs van den Keizer integendeel maakten opmerkzaam op de omstandigheden, die in hun oog den stilstand onraadzaam deden zijn, welke omstandigheden ten deele in verband stonden met de in optocht zijnde legers, en zeiden in geen geval in zoodanige wapenschorsing te kunnen toestemmen, tenzij onder nader te bepalen voorwaarden. Blaspeil en Petkum, buitengewoon plenipotentiaris van Denemarken, verklaarden, niet gelast te zijn. Canon sloot zich aan bij de heeren uit Weenen. Het eenige resultaat der vergadering was, dat men onderling overeenkwam, de Franschen nader hierover te hooren, of zij een stilstand voor zes weken zouden willen toestaan, en dat men de ministers der Republiek uitnoodigde, hun die vraag te doen. Zij kweten zich dadelijk van die opdracht; maar D'Avaux gaf ten antwoord, dat zij wel een wapenstilstand van zes maanden, doch niet van zes weken konden bewilligen(*).

Inmiddels veranderden de Staten Generaal van meening ten aanzien van de bezending naar Gent. Die verandering van gevoelen was bewerkt door den Prins, die had voorgeslagen, dat men den brief van Lodewijk XIV van den 18^{den} Mei, in plaats van met eene missive, met eene bezending zou beantwoorden en te voren de toestemming der te 's-Hage aanwezige ministers van de bondgenooten zou vragen(†). Den 26sten Mei alzoo kregen de gezanten der Republiek van hen een schrijven, waarbij Van Beverningk werd opgedragen, zich ten spoedigste naar die stad te begeven, ten einde den Koning van Frankrijk dank te betuigen voor de verklaring, ten opzichte van Hunne H.M. in zijn brief afgelegd, en te verzoeken een wapenstilstand van zes weken, dien de Staten-Generaal zouden besteden, om te pogen, de geallieerden tot den vrede te bewegen, waarvan zij immers niet konden scheiden.

(*) *Verbaal*, fol. 984 vlg.
(†) *Geheime Resol. Holl.*, 24 en 25 Mei 1678; Basnage, II, p. 920.

Van Beverningk antwoordde per expres, dat hij tot dien tocht geenszins geneigd was, vooral niet, om dien met zooveel overhaasting te doen; dat hij ook geen heil in die reis zag, dewijl de bondgenooten den krijg niet wilden laten stil staan en tot nog toe zich geenszins hadden verklaard aangaande de artikelen van den vrede, terwijl Hunne H.M., juist door het aannemen dezer artikelen, zich alreede van de geallieerden hadden afgescheiden; dat hij daarom verzocht, van die taak te worden ontheven.

(Wordt vervolgd.)

Eene openlijke verdediging van de commune, in Nederland.

De Fransche burgeroorlog van het jaar 1871. Een historische studie door F. Domela Nieuwenhuis (Haarlem W. de Graaff).

Er is voorzeker altijd eenige moed en veel zelfvertrouwen toe noodig, om op te treden voor een beginsel, dat niet overeenstemt met de heerschende denkbeelden der maatschappij, of om de verdediging eener zaak op zich te nemen, die door de publieke opinie is veroordeeld.

Dat was de eerste gedachte, die mij bij het lezen van het werk van den heer Domela Nieuwenhuis: *De Fransche burgeroorlog van het jaar* 1871 voor den geest kwam, en het is dan ook niet te ontkennen, dat men den Schrijver den lof niet kan onthouden, dat hij met grooten moed, eene betere zaak waardig, maar die in alle gevallen pleit voor de onafhankelijkheid van zijne meening, partij trekt voor een opstand, die in Nederland althans beschouwd is als eene misdaad tegenover de maatschappij in het algemeen en tegenover Frankrijk in het bijzonder, terwijl de leiders der beweging van het zoogenaamde Fransche proletariaat bij ons te lande steeds als boosdoeners zijn veroordeeld.

Wij schijnen echter te hebben gedwaald, en daar er volgens den heer Domela Nieuwenhuis ten onzent eene volslagen onwetendheid omtrent dat gewichtig tijdperk bestaat, mogen wij ons gelukkig achten, dat genoemde Schrijver op het denkbeeld is gekomen, om zijne landgenooten in die onwetendheid te gemoet te komen. Wij zullen dan tevens het hooge voorrecht genieten van de beteekenis van het streven der Commune te gaan begrijpen, terwijl het verbranden van Parijs en de door de opstandelingen gepleegde moorden op priesters, magistraten, soldaten en politiedienaren ons zullen toeschijnen als betreurenswaardige feiten voorzeker, maar overigens als handelingen, waaraan de leiders

der revolutie ten deele onschuldig zijn en die voor het overige door den drang der omstandigheden worden gerechtvaardigd. Werken van vermaarde schrijvers als van Maxime du Camp en van Jules Simon zullen ons dan ten duidelijkste blijken geschriften te zijn, onder den invloed van hartstocht geschreven, en waaraan men dus weinig waarde behoeft te hechten. Wij zullen dan gaan inzien, dat Du Camp, die voor een oppervlakkig beoordeelaar althans in zijn werk de bewijzen levert van de officieele papieren der Commune en van het gouvernement te Versailles te hebben geraadpleegd en vele menschen te hebben gesproken, die de daden der opstandelingen en der zoogenaamde Versaillanen van nabij hebben beschouwd, gedwaald heeft ten opzichte van feiten, van algemeene bekendheid en boven allen twijfel verheven.

Daarentegen zullen wij tot de overtuiging komen, dat de geschriften van Lissagaray, Ch. Beslay en Camille Pelletan, mannen, die deels bij de revolutie betrokken, deels met de leiders van den opstand bevriend waren, een eigenaardig licht werpen op de gebeurtenissen van dien tijd.

Men begrijpt, dat hetgeen wij in de voorafgaande regelen schreven, in ironischen zin behoort te worden opgevat. Wel verre toch van door de redeneeringen van den heer Domela Nieuwenhuis tot de Commune te zijn bekeerd, moeten wij tot ons leedwezen bekennen, in onze verwachtingen omtrent zijn werk zeer te zijn teleurgesteld. Zooals wij later zullen trachten aan te toonen, wordt het vermeend recht der Commune door den heer Domela Nieuwenhuis op weinig afdoende gronden verdedigd. De aan de opstandelingen ten laste gelegde feiten worden wederlegd op eene wijze, die nauwelijks eene wederlegging kan worden genoemd. De talrijke beschuldigingen, tegen Thiers, het Fransche gouvernement en de Nationale Vergadering ingebracht, worden nagenoeg met geen enkel bewijs gestaafd, en wij kunnen dan ook de opmerking niet terughouden, dat de Schrijver van de door ons te bespreken verhandeling al zeer slecht de bronnen heeft geraadpleegd, waaruit hij verklaart zijne wetenschap te hebben geput.

Dezen indruk hebben wij althans van het werk van den heer Domela Nieuwenhuis gekregen, nl. dat deze geheel oprecht was, toen hij als zijne meening te kennen gaf, dat er ten onzent eene volslagen onwetendheid bestaat omtrent de gebeurtenissen, die gedurende de heerschappij der Commune te Parijs zijn voorgevallen. De heer Nieuwenhuis zoude anders, wij zijn ervan overtuigd, meer zorg hebben besteed aan eene verhandeling, die hij wil laten doorgaan voor eene onpartijdige en degelijke studie omtrent dat tijdperk, aan de beschrijving waarvan reeds zoovele bekende en degelijke mannen hunne beste krachten hebben gewijd.

En toch is naar onze meening het werk van den heer Domela Nieuwenhuis der bespreking waardig, al was het alleen hierom, dat het ten onzent eene eerste openlijke verdediging bevat van de mannen,

die, terwijl hun ongelukkig vaderland gebukt ging onder het ijzeren juk van den vijand, niet geaarzeld hebben de vaan van den opstand te verheffen.

En het werk verdient ongetwijfeld dubbel de aandacht van het Nederlandsch publiek, omdat het geschreven is door een man, die ten onzent als de eenige ernstige kampioen mag beschouwd worden van de in het buitenland zoo welig tierende socialistische beginselen en die tevens alle zijne krachten inspant, om die bij zijne landgenooten ingang te doen vinden.

Het is echter niet ons voornemen, het werk van den heer Domela Nieuwenhuis woord voor woord na te gaan. Even min zullen wij het ondernemen, elke beschuldiging te weerleggen, die de Schrijver tegen het gouvernement van Versailles en de onderdrukkers van den opstand gelieft in te brengen, of wel elke verheerlijking of verdediging der Commune aan eene critische beschouwing te onderwerpen. Bij de beoordeeling van dit werk doen zich echter drie voorname punten ter bespreking voor. Ten eerste moeten wij de gronden ter sprake brengen, waarmede de heer Domela Nieuwenhuis het goed recht der Commune tracht te verdedigen; ten tweede rust op ons de taak de gronden na te gaan, waarop het ongunstige oordeel van dien Schrijver berust over de daden van het gouvernement van Versailles en van de Fransche troepen, terwijl ten derde het door den heer Nieuwenhuis gehouden pleidooi ten gunste van den opstand door ons aan de eischen der waarheid zal worden getoetst.

In het eerste hoofdstuk van deze verhandeling worden de zoogenaamde grieven der Commune in het breede uitgemeten. Zij komen hierop neer: de verontwaardiging der nationale garde en van de Parijsche bevolking over de capitulatie van de hoofdstad; het gerucht, dat in omloop was betreffende de ontwapening van genoemde troepen, dat te recht (?) het wantrouwen opwekte, dat men daarmede den voornamen tegenstand tot omverwerping der republiek wilde breken; de ontevredenheid der Parijzenaars over de vredesvoorwaarden met Duitschland; het verplaatsen van den zetel der regeering naar Versailles; de benoeming van D'Aurelles des Paladines tot opperbevelhebber der Parijsche nationale garden, in stede van Chanzy, die gewenscht (?) was; het besluit tot het betalen van vervallen wissels en promessen binnen een kort tijdsverloop; de opheffing van revolutionnaire bladen door Vinoy, en ten slotte de door de Nationale Vergadering betoonde minachting tegenover de hoofdstad, die zich zoo heldhaftig had gedragen.

Van alle die grieven is misschien alleen de ontevredenheid der Parijsche bevolking over het besluit van het Fransche gouvernement betreffende de betaling van wissels en promessen binnen een kort tijdsverloop, een besluit, waardoor velen in ongelegenheid geraakten, te rechtvaardigen. Zeker echter geeft die dwaling van de Regeering

geen enkel Parijzenaar het recht naar de wapens te grijpen, en even min kunnen de moeielijkheden, gerezen tusschen de maires van de hoofdstad en het te Parijs wederrechtelijk opgericht centraal comité der nationale garde eenerzijds en het Fransche gouvernement benevens de Nationale Vergadering aan de andere zijde naar aanleiding van de gemeentelijke verkiezingen in de hoofdstad, als eene voldoende reden beschouwd worden, om den opstand te rechtvaardigen. Wat de overige grieven der Parijsche opstandelingen betreft, men mag gerust aannemen, dat zij geheel ongerechtvaardigd zijn. In de eerste plaats was de verontwaardiging der nationale garde, de kern van de strijdmacht van den opstand, over de capitulatie en de vredesvoorwaarden zeer ongepast. Het gedrag dier Fransche burgerwacht, waarvan zich de heer Domela Nieuwenhuis als lofredenaar wil opwerpen, was gedurende het beleg van dien aard, dat alle opmerkingen harerzijds over het sluiten van den vrede en de overgave van Parijs gerust achterwege konden blijven. Eenige nadere mededeelingen omtrent het gedrag dier troepen gedurende den oorlog zijn misschien niet overbodig, om onze lezers met het gehalte bekend te maken der landsverdedigers, die na afloop van den oorlog een zoo hoogen toon durfden aanslaan over de door het Fransche gouvernement met Duitschland gesloten vredesvoorwaarden. In de eerste plaats moet worden opgemerkt, dat deze dappere troepen behalve in den slag bij Buzenval, die kort voor de overgave plaats had, nooit één patroon hebben verschoten en steeds weigerden uit te trekken. Alleen ontzagen de nationale garden van Belleville zich niet, om onder Gustave Flourens eene poging te doen tot omverwerping van het gouvernement, eene daad, die, ware zij gelukt, ongetwijfeld een burgeroorlog ten gevolge had gehad, hetgeen natuurlijk er niet weinig toe zou hebben bijgedragen, om de overgave te verhaasten. Dit is anders de voornaamste heldendaad uit de annalen van de nationale garden gedurende den oorlog. Het is zeker vrij treurig, om daarbij te moeten vermelden, hoe die troepen, die bijna even gevaarlijk waren voor de hoofdstad als de Duitschers zelven, schatten kostten aan de Fransche Regeering. Gedurende het beleg genoot ieder nationale garde frc. 1,50 daags, terwijl de gehuwden daarbij 75 centimes ontvingen en 25 centimes voor elk kind. Natuurlijk waren die krijgslieden met heilige verontwaardiging bezield, toen de capitulatie hen dat fortuintje deed verliezen, en zij, in stede van soldaatje te spelen, weder naar hun dagelijkschen arbeid moesten terugkeeren.

De strijdlust der Parijsche burgerwacht, vooral uit de zoogenaamde arbeiderswijken, was dan ook groot, toen zij bemerkten, dat zij geen gevaar liepen, om met de Pruisen in botsing te komen. Voordat zij hiervan de zekerheid hadden, was de strijdlust dier heeren minder opgewekt. Gerard Keller verhaalt althans in zijne boeiende werken over de gebeurtenissen van die dagen, dat er onder de Bellevillisten geen enkel vrijwilliger te vinden was, terwijl de bataljons uit het

Quartier St. Germain de meeste elementen bevatten, die zich vrijwillig voor de verdediging der hoofdstad hadden aangemeld.

In het algemeen kan men dan ook zeggen, dat die troepen een toonbeeld opleverden van wanorde, van gemis aan krijgstucht en van lafhartigheid. Reeds in het kamp van Châlons, waar aan Maarschalk Canrobert de ondankbare taak was opgedragen, om hen in den wapenhandel te oefenen, verzetten zij zich tegen hunne hoofden. Ditmaal onder het geroep van 'à Paris' en niet 'à Berlin' weigerden die beruchte troepen alle gehoorzaamheid en bewezen die door den heer Domela Nieuwenhuis zoo hooggeroemde krijgslieden wel, wat er van hen voor de verdediging van hun vaderland was te verwachten.

Eene aardige bijdrage tot de geschiedenis der nationale garden gedurende dat tijdperk levert ons Franz Mehring in zijne artikelen over de Parijsche Commune in 1871, in de *Preussische Jahrbücher.* De Duitsche Schrijver verhaalt ons, dat de bataljons der nationale garden niets waren dan een mengelmoes van oproerige elementen, aangevoerd door officieren, die zijzelven gekozen hadden en welke meestal behoorden tot de straatdemagogen en clubredenaars, natuurlijk geheel ontbloot van militaire kennis. Mehring deelt ons verder mede, hoe Generaal Clément Thomas, van wien de heer Domela Nieuwenhuis, zeer in strijd met alles, wat ik tot nu toe bij schrijvers van verschillende richting over dien officier gelezen heb, eene zeer weinig vleiende karakterschets maakt, wanhopige pogingen deed, om uit 'dat samenweefsel van boeven' (Mehring) eenige behoorlijke bataljons te formeeren. Eveneens wordt ons ook door dien Duitschen Schrijver medegedeeld, dat een groot deel der nationale garden, die gedurende den opstand als duivels vochten, tijdens het beleg niet waren te bewegen, om tegen de Duitschers te velde te trekken. Hierin stemt Mehring overeen met Maxime du Camp, die in zijne geschriften over dat tijdperk vele voorbeelden aanhaalt van den onwil en de lafhartigheid der Parijsche burgerwacht.

Het was dan ook zeker hoogst wenschelijk geweest, dat men ten minste na de capitulatie tot de ontwapening der nationale garde was overgegaan, maar ongelukkig heeft men zich bepaald tot de ontwapening van het leger, dat natuurlijk hoogst ontstemd was over deze achterstelling bij de niets beteekenende Parijsche burgerwacht.

Wat nu de ontevredenheid betreft over de capitulatie en de vredesvoorwaarden, die volgens den heer Domela Nieuwenhuis den opstand rechtvaardigden, zoo moeten wij, afgescheiden van die zonderlinge stelling, toch nog opmerken, dat de Schrijver, evenals de heeren der Commune, nog het bewijs schuldig is, dat Parijs nog langer in staat was, zich te verdedigen, en dat Frankrijk nog de macht had, den oorlog voort te zetten. Parijs heeft het zeker langer uitgehouden, dan iemand het durfde denken, en daartoe hebben Rochefort, Flourens, Raoul Rigault en verdere Commune-helden, die de Regeering op alle wijzen

hebben bemoeilijkt, zeker weinig bijgedragen. Ook de legers uit de provinciën waren niet meer in staat, den strijd voort te zetten. Het Loireleger was bij Le Mans geheel geslagen, het Noorderleger bij St. Quentin nagenoeg vernietigd, en het Oosterleger was genoodzaakt geweest, op Zwitsersch grondgebied een toevluchtsoord te zoeken. De vrede, zelfs op de door Thiers gesloten voor waarden, was voor Frankrijk hoogst gewenscht, daar er geene enkele kans meer bestond, om op den vijand nog eenig noemenswaardig voordeel te behalen.

Verder kan, naar onze meening, de opheffing van sommige bladen door Generaal Vinoy bezwaarlijk als eene rechtmatige grief der Parijsche bevolking worden aangemerkt. Hoe gewenscht de absolute vrijheid van drukpers ook moge zijn in tijden van rust en vrede, zoo kan men het den toenmaligen Gouverneur der hoofdstad toch moeielijk euvel duiden, dat hij, terwijl de vijand in het land was en Parijs met een opstand dreigde, de bladen ophief, die de Regeering bemoeilijkten en de bevolking opruiden. Even min kan uit de benoeming van Generaal D'Aurelles des Paladines tot opperbevelhebber der Parijsche nationale garden in stede van Chanzy, die gewenscht was (sic), munt worden geslagen, om het verzet dier troepen tegen de Regeering te rechtvaardigen. Afgescheiden hiervan, dat, naar onze bescheiden meening, de benoeming van Generaal D'Aurelles, den overwinnaar van Coulmiers, al was hij Bonapartist, wat wij reden hebben, om te betwijfelen, hoogst vereerend was voor de Parijsche burgerwacht, zoo zouden wij toch gaarne willen weten van den heer Domela Nieuwenhuis, door wie of Generaal Chanzy zoo gewenscht was? Toch niet door de nationale garden, die dezen verdienstelijken krijgsman aan de gare d'Orléans arresteerden en hem bijna het lot deden ondergaan van de Generaals Lecomte en Clément Thomas.

Ook de benoeming van Thiers tot chef van het uitvoerend bewind rechtvaardigt volgens den heer Domela Nieuwenhuis den opstand. Nu moge het waar zijn, dat Thiers niet populair was bij de Parijsche demagogie, maar die partij vertegenwoordigt Frankrijk niet. De verkiezing van dien beroemden staatsman te Parijs en in 23 departementen is, dunkt ons, wel een bewijs, dat hij de aangewezen man was, om het hoogste gezag in het land te bekleeden. Frankrijk heeft zich trouwens niet over die benoeming te beklagen; het herstel van zijne financiën, de herleving van handel en nijverheid en de reorganisatie van zijne strijdkrachten heeft het wel in de eerste plaats aan dien staatsman te danken.

Wat de overbrenging van den zetel van het gezag van Parijs naar Versailles aangaat, dat kan natuurlijk in de hoofdstad geen aangenamen indruk hebben gemaakt, maar eene verstandige daad was het zeker, daar het gouvernement, ware het te Parijs gevestigd geweest, stellig in de handen der opstandelingen was geraakt. Trouwens mag men het

betwijfelen, of het goedgezinde deel der bevolking dien maatregel niet heeft goedgekeurd.

Neen voorzeker, van welke zijde men den opstand ook beschouwt, is daar geene verschooning voor aan te voeren, zelfs niet wanneer, zooals de heer Domela Nieuwenhuis het gelieft te beweren, de Nationale Vergadering geen recht had, zich op te werpen als constitueerend gezag, aangezien elke woeling, op dat oogenblik in Frankrijk teweeggebracht, het land ernstig moest benadeelen en zelfs dreigde ten gronde te richten. Maar de bewering is trouwens geheel onjuist. De Nationale Vergadering is ongetwijfeld in de eerste plaats gekozen, om uitspraak te doen over het al of niet aannemen der vredesvoorwaarden, maar er staat nergens geschreven, dat zij daarvoor *uitsluitend* was gekozen. Dat verschillende bladen met de meening van den heer Domela Nieuwenhuis instemmen, is mogelijk, maar wij zijn er toch uiterst benieuwd naar, om die bladen te leeren kennen.

Maar laten wij nu eens voor een oogenblik beproeven, om ons op het standpunt te plaatsen, dat de door den heer Domela Nieuwenhuis opgesomde grieven der demagogische partij werkelijk gegrond waren, was dan nu voor hen de tijd gekomen, om de nationale garden en de werklieden tot den opstand aan te zetten? Was het werkelijk vaderlandlievend, om, om welke redenen dan ook, eene revolutie te ondernemen, terwijl Frankrijk verpletterd lag onder den ijzeren arm van zijnen overwinnaar? Wij laten die vraag gerust over aan een ieder, die het wel meent met zijn geboorteland, en wij hopen en vertrouwen, den heer Domela Nieuwenhuis onder de zoodanigen te mogen rekenen.

Wat de houding van het gouvernement te Versailles en der Fransche legeraanvoerders tegenover den opstand aangaat, veroordeelt de heer Domela Nieuwenhuis in de eerste plaats den aanslag van Generaal Lecomte, om zich van de kanonnen meester te maken, die de nationale garden op de hoogten van Montmartre in veiligheid hadden gebracht. Volgens hem heeft die daad het uitbreken van den burgeroorlog verhaast. Die bewering is juist, maar even waar is het, dat Parijs, al waren de vijandelijkheden nog niet begonnen, reeds feitelijk in de macht was der opstandelingen en er geene enkele hoop op verzoening meer bestond.

De Regeering *moest* wel eene laatste poging doen, om den opstand te onderdrukken, wilde zij niet de beschuldiging verdienen van zonder slag of stoot de stad aan de revolutie te hebben prijsgegeven. Na het mislukken dier poging en den afval van een groot deel der linietroepen volgde op last van Thiers de ontruiming van Parijs, zeker eene zeer verstandige daad, die ten minste een deel van het leger redde, dat naderhand, versterkt door de uit Duitschland teruggekomen soldaten, de hoofdstad uit de handen der opstandelingen verloste. Men behoeft

er daarentegen niet aan te twijfelen, dat, wanneer het Fransche gouvernement en de op dat oogenblik nog aan hunne zijde staande soldaten te Parijs gebleven waren, de Regeering in handen zou zijn gevallen der opstandelingen, terwijl de overige troepen het slechte voorbeeld hunner kamaraden zouden hebben gevolgd. Deze tactiek, reeds vroeger bij de revolutie van 1848 door Thiers aan Louis Philippe aanbevolen, maar toen ter tijde door dien Vorst op vrij onverstandige wijze niet gevolgd, werd in 1871 met den besten uitslag bekroond. De heer Domela Nieuwenhuis moge het nu het Fransche gouvernement euvel duiden, dat het Parijs toen ter tijde heeft verlaten, maar het lijdt zeker geen twijfel, dat de hoofdstad, en met haar geheel Frankrijk, haar behoud aan dien wijzen maatregel heeft te danken gehad.

Zeer kort zullen wij zijn met onze beschouwingen over enkele beschuldigingen, door den heer Domela Nieuwenhuis tegen het gouvernement van Versailles en den chef van het uitvoerend bewind ingebracht, en wel hierom, de geachte Schrijver houde het ons ten goede, dat zij inderdaad geene wederlegging waardig zijn. Wij gelooven het beste te doen, met ze zonder verdere commentaren over te laten aan het oordeel van hen, die van onze verhandeling zullen willen kennis nemen. Onder die beschuldigingen is bijv. het beweren, dat de Regeering boeven uit de gevangenis had losgelaten, om in Parijs verwarring te stichten, zeer merkwaardig. Niet minder ongerijmd klinkt het betoog, dat het vermoorden van den Aartsbisschop van Parijs en van den Procureur-Generaal Bonjean zou zijn uitgelokt door Thiers, en wel door het verspreiden van een valsch gerucht omtrent het vermoorden van eene wachteres (?) van het Roode Kruis door de Versaillanen. Deze en dergelijke cancans nu worden met den grootsten ernst door den heer Domela Nieuwenhuis voor alleszins geloofwaardige mededeelingen ten beste gegeven. Het geheele werk wemelt trouwens van soortgelijke anekdotes. Zoo leest men bijv. op blz. 95, dat de Tuilerieën in brand zijn gestoken door als gefedereerden verkleede Bonapartisten, en wel, om de door de Regeering van 4 September verzamelde papieren, die het Keizerrijk zouden kunnen compromitteeren, te vernietigen. Zooals wij later hopen aan te toonen, zijn de Tuilerieën wel degelijk door de Communisten in brand gestoken, en wat nu de documenten betreffende het Keizerrijk aangaat, dezen waren reeds lang voor de Parijsche Commune door het gouvernement van 4 September gepubliceerd, zoodat het belang van de Bonapartisten bij de vernietiging van het voormalig keizerlijk paleis raadselachtig mag worden genoemd. Verder zullen wij trouwens over dergelijke sprookjes niet uitweiden; alleen is het ons voornemen, enkele meer ernstige beschuldigingen, door den heer Domela Nieuwenhuis tegen Thiers en het Fransche gouvernement ingebracht, bij onze beschouwingen aangaande den strijd over het bezit van Parijs tusschen de zoogenaamde Versaillanen en de opstandelingen nog even ter sprake te brengen.

Zooals te verwachten was, worden de leiders der Commune door den heer Domela Nieuwenhuis niet beoordeeld als schurken of moordenaars, maar integendeel, op enkele uitzonderingen na, als voortreffelijke mannen, als martelaars eener heilige zaak.

Zoo is Delescluze een man, wiens boezem slechts klopt voor recht en vrijheid, Gustave Flourens een man van groote gaven en een edel karakter; Varlin en Vermorel zijn mannen van degelijke kennis, Millière is een hoogst verdienstelijk mensch, wiens eenige misdaad was, dat hij handelingen van Jules Favre aan het licht had gebracht. De aan zijn vaandel meineedige Kolonel Rossel wordt zeer geprezen. Wat de heeren Raoul Rigault en Ferré aangaat, die zich in de eerste plaats met het vermoorden van gijzelaars en het verbranden van de schoonste Parijsche gebouwen hebben bezoedeld, van hen verklaart de heer Domela Nieuwenhuis alleen, dat zij als minder gunstig van karakter zijn aangeschreven. Alleen Félix Pyat komt er slecht af. Deze was volgens den heer Domela Nieuwenhuis de ‘mauvais génie de la Commune’ en een echte schreeuwer, die zich altijd op den voorgrond plaatste, maar in de ure van gevaar steeds de hielen lichtte.

Neemt men nu daarentegen de werken ter hand van Maxime du Camp Jules Simon en Edouard Moriac's *Paris sous la Commune,* dan zal men van de leiders der revolutie geheel andere oordeelvellingen vernemen. Wij zullen die echter niet tegenover den heer Nieuwenhuis als getuigen oproepen, niet omdat wij de geschriften dier Schrijvers ons vertrouwen ontzeggen, maar omdat ons al licht zal worden tegengeworpen, dat oordeelvellingen van twee conservatieve publicisten en van een lid der toenmalige Regeering niet onpartijdig genoeg zijn. Wij nemen daarom de vrijheid, de getuigenis te vermelden van Mehring, die in zijne artikelen in de *Preussische Jahrbücher* menige aardige beschrijving geeft van de leiders der Parijsche Commune. Wij moeten erbij voegen, dat Mehring minder schaarsch is met zijne karakterschetsen dan de heer Domela Nieuwenhuis, zoodat wij het voor recht hebben van nog meer heeren Communisten uit de geschriften van den Duitschen Schrijver te leeren kennen.

Het is volgens Mehring zeer opmerkelijk, dat nagenoeg alle de voorvechters van het proletariaat, Rochefort, Jules Vallès, Vésinier, Paschal Grousset, Vermersch en met hen vele anderen, hunne eerste sporen hebben verdiend met het schrijven van de ‘chronique scandaleuse’ der hoofdstad. Onder alle die lieden schijnt Paschal Grousset te hebben uitgemunt, die zich van een schrijver van de dubbelzinnige pers der boulevards tot een deugdzaam kampioen voor de republikeinsche reinheid van wandel tegenover het zedenbederf der Tuilerieën wist op te werken. Hij was overigens, wat men zoo in de wandeling een net mensch gelieft te noemen; hij liet zich bijv., wanneer hij goed bij kas was, door een kapper het haar opmaken, droeg handschoenen en had eene groote reputatie onder zijne vrienden, aangezien hij eens een duël

met een prins had gehad. Dit scheen in de oogen der leiders van het proletariaat eene krachtige aanbeveling te zijn, om hem de portefeuille van buitenlandsche zaken toe te vertrouwen, in welke waardigheid hij dan ook de Commune heeft gediend.

Gustave Flourens wordt door den heer Mehring vrij goed beoordeeld; zijne geschriften betreffende gebeurtenissen over het jaar 1870 maken volgens den Duitschen Schrijver een aangenamen indruk te midden van alle onwetendheid en ruwheid, die de Commune kenmerkt. Millière en Vermorel zijn droomers, maar volgens Mehring eerlijke lieden. Bij die minzame beoordeeling van Millière heeft de Duitsche Schrijver kennelijk uit het oog verloren het zeer werkzame aandeel, dat gene genomen had aan de in Parijs gepleegde brandstichtingen, zeker geen werk van eerlijke lieden. Delescluze was volgens Mehring een geheimzinnige dweper, maar onberispelijk van levenswandel. Wij moeten hier bijvoegen, dat over Delescluze de oordeelvellingen algemeen gunstig zijn.

Over Lullier, een gewezen marine-officier, die een oogenblik opperbevelhebber der nationale garden geweest is, luidt het oordeel van Mehring minder gunstig. Volgens dezen was hij een aan absinth verslaafde dronkaard, onderhevig aan aanvallen van ‘delirium tremens’. Volgens den communistisch gezinden schrijver Lissagaray was Lullier echter verrukkelijk..... wanneer hij namelijk een helder oogenblik had. Verder wordt ons Bergeret voorgesteld, van beroep letterzetter, maar onder de Commune generaal. Ook was hij vroeger staljongen geweest, hetgeen Mehring verzuimt te vermelden. In laatstgenoemde betrekking had Generaal Bergeret het echter niet ver gebracht, daar hij geen paard kon rijden, hetgeen voor dien legeraanvoerder geen bezwaar was, aangezien bij in een rijtuig gereden zijne troepen voorging.

Een ander verkwikkelijk type der Commune, Ranvier, wordt door Mehring beschreven als een woesteling uit de clubs van Belleville, die ten gevolge van een faillissement een doodelijken haat had gezworen aan het menschdom. ‘Pour le bouquet’ moeten wij voorts Mehring's oordeel vermelden over Raoul Rigault, den procureur-generaal der Commune. Deze was volgens den Duitschen Schrijver een verloopen student, behept met een duivelschen lust tot het kwade, die als jongeling reeds een afgeleefd grijsaard geleek, wiens door uitspattingen uitgedoofde geest slechts kon worden opgewekt door het aanschouwen van afschuwelijke tooneelen.

Men ziet, dat het oordeel van Mehring over de leiders der Commune verre van gunstig is. Toch moeten wij erbij voegen, dat zijne karakterschetsen van de hoofden der Communisten zeer rozenkleurig zijn in vergelijking met de vele schrijvers, die wij over dat tijdperk hebben geraadpleegd. Behalve toch bij bepaald Communistisch gezinde schrijvers is ons bijv. nooit een eenigszins gunstig oordeel voor oogen gekomen van mannen als Flourens, Millière of Vermorel. Daarbij komt

nog, dat over sommige figuren, als van Ferré, Mégy, François en Sérizier, bepaalde hyena's der Commune, die met Ranvier en Raoul Rigault het volk zijn voorgegaan, om op de meest afschuwelijke wijze den Aartsbisschop van Parijs, den Procureur-Generaal bij het Hof van Cassatie, den heer Bonjean en met hen tal van geestelijken, ongewapende gendarmen en weerlooze soldaten ter dood te brengen, door Mehring wordt gezwegen. Wie deze Communisten echter nader wil leeren kennen, hebbe slechts op te slaan de artikelen van Maxime du Camp over *Les prisons de Paris sous la Commune*, jaargang 1877, om zich een denkbeeld te vormen van den toestand, waarin Parijs zich bevond, dat aan dergelijke lieden was overgeleverd.

Met de verstandelijke ontwikkeling van de leiders der Commune zag het er volgens Mehring zeer treurig uit. In de eerste nummers van het *Journal Officiel* waren de proclamatiën en besluiten in erbarmelijk Fransch gesteld en krioelden daarbij van taal- en spelfouten. Wie zich trouwens van de geletterdheid der heeren Communards op de hoogte wil stellen, heeft slechts de werken te lezen van de door ons reeds meermalen genoemde schrijvers Maxime du Camp en Edouard Moriac. Men zal in die geschriften zeer comische bijdragen vinden der pennevruchten van de magistraten en bewindslieden, die zich met de leiding der Commune hadden belast. De ideaalregeering van het proletariaat blonk zeker al zeer weinig uit door hare geleerdheid, maar misschien is de heer Domela Nieuwenhuis van de meening van een magistraatspersoon der Commune, wien men zijne weinige bekendheid met de Fransche taal verweet: ‘qu'on ne peut pas savoir l'orthographe tout en étant un bon citoyen’, en tegen die redeneering valt zeker niet veel in te brengen.

Wat nu de levenswijze aangaat van de aanvoerders der Commune, daaromtrent doet de heer Domela Nieuwenhuis de meest rozenkleurige verhalen. Hij houdt er tevens van, de noodige tegenstellingen te maken tusschen de praalzucht en liederlijkheid van het Keizerrijk en den republikeinschen eenvoud der Communisten. Wat wij echter bij vele schrijvers daaromtrent gelezen hebben, strookt niet geheel met de verhalen van den heer Domela Nieuwenhuis. Enkelen uitgezonderd, zooals Delescluze, Ch. Beslay en de Minister van Financiën onder de Commune, Jourde, die zich betrekkelijk gunstig onderscheidden van hunne collega's, hebben de heeren Communisten zich gedurende de regeering van het proletariaat nog al te goed gedaan. De officieren der nationale garden bijv. verachtten geenszins de wereldsche praal; zij tooiden zich niet zeer overeenkomstig republikeinschen eenvoud in uniformen, beladen met goud en zilver. De hooge regeering en de magistraatspersonen, met name Raoul Rigault, Cournet en een zekere Duval, weleer kapper, maar onder de Commune generaal, richtten dagelijks ware festijnen aan. Hun middagmaal kostte nooit minder dan 200 frcs. per persoon. De restaurateur, de citoyen Replan, legde

Raoul Rigault ‘pour la table de monsieur le préfet’ na enkele weken eene rekening voor van 10,842 frcs. Maxime du Camp maakt de opmerking, dat men wel mag aannemen, ‘qu'ils oubliaient complètement la sueur du peuple’ onder alle die festijnen. Dit moet men echter erbij vermelden, dat de minderen niet geheel vergeten werden, want dagelijks werden er eenige duizenden liters wijn naar de wallen vervoerd, om de dorstige kelen der nationale garden te laven.

Wat nu de regeeringskracht van de hoofden der Commune betreft, wij kunnen ons daaromtrent refereeren aan het oordeel van den communistisch gezinden schrijver Lissagaray, dat ook door den heer Domela Nieuwenhuis zelf wordt aangehaald. Volgens hem was er reeds dadelijk eene ernstige verdeeldheid in den boezem der Commune ontstaan. Het uitvoerend bewind, zoo schrijft Lissagaray, wist niet te bevelen; de ondergeschikten wisten niet te gehoorzamen; de raad deelde volmachten uit en trok ze weer in, en mengde zich elk oogenblik in de kleinste bijzonderheden van den dienst.

Ten overvloede wijzen wij op den brief van Rossel aan de regeering der Commune, waarbij de gedelegeerde voor oorlog zich beklaagt, dat een ieder wil beraadslagen en niemand gehoorzamen, zoodat het hem onmogelijk is, met eene dergelijke bende iets tegen de troepen van Versailles te ondernemen. Bij dienzelfden brief legde Rossel zijn commando neder en vroeg ten slotte om eene cel in de gevangenis van Mazas. Aan dien wensch gaf de Commune dadelijk gehoor. Rossel had trouwens zijn lot wel voorzien, want het was bij de Commune gebruikelijk, om diegenen in de gevangenis te werpen, die daags te voren het hoogste gezag hadden bekleed. Zoo verhaalt ons Jules Simon in zijn bekend werk: *Le gouvernement de M. Thiers*, dat Bergeret aan het adres van zijn opvolger op den muur schreef van de cel, die hem, nadat hij van zijn generaalschap was vervallen verklaard, was aangewezen: ‘Cluseret, je t'attends ici dans dix jours’, en het geschiedde, zooals hij voorspeld had.

Uit een en ander laat zich zeer goed begrijpen, dat de heer Washburne, Gezant der Vereenigde Staten te Parijs, zich liet ontvallen, dat Frankrijk's hoofdstad onder de Commune geleek op een door apen bewoond gekkenhuis, en wij hebben zeker niets tegen die qualificatie, als men haar slechts tot de Communisten zelven gelieft te beperken.

Inderdaad, men kan nagenoeg geen werk over de Commune ter hand nemen, of men moet na het lezen daarvan tot de conclusie komen, dat de mannen der revolutie van 18 Maart zich nog meer bespottelijk hebben gemaakt door hunne onkunde en hunne verregaande dwaaslieden, dan dat zij door hunne wreedheid of hunne uitspattingen zijn berucht geworden.

Het hoofddoel van den arbeid van den heer Domela Nieuwenhuis

schijnt gelegen te zijn in het betoog, dat men gewoonlijk een veel te gestreng oordeel velt over de misdaden der Commune bij den intocht der Fransche troepen in Parijs, terwijl die daden, volgens hem, vergeleken met die der Versaillanen waren als een druppel in een emmer water.

De misdaden, waarop de heer Domela Nieuwenhuis doelt, zijn de op de gijzelaars gepleegde moorden en de brandstichtingen, waaraan de Commune zich heeft schuldig gemaakt. Wat nu het vermoorden der gijzelaars betreft, zoo geeft hij als verontschuldiging aan, dat dezen slechts vermoord zijn op den derden dag na den intocht der Versaillanen als représaille voor het fusilleeren van opstandelingen door de troepen van het gouvernement. Wij voor ons vinden die verontschuldiging weinig afdoende. Tot op den huidigen dag is het fusilleeren van lieden, die zich gewapenderhand tegen de bestaande machten verzetten, steeds gebruik geweest. Gaarne willen wij nu aannemen, dat de Fransche troepen zeer gestreng bij het onderdrukken van den opstand zijn te werk gegaan, maar was dat niet zeer begrijpelijk tegenover lieden, die zich niet ontzagen een opstand te ondernemen in een oogenblik, dat Frankrijk vernietigd lag aan de voeten van een meedoogenloozen overwinnaar? En hierbij moet nog in aanmerking genomen worden, dat de Fransche soldaten slechts landsmisdadigers executeerden, die hen met de wapens in de hand bestreden. Hadden nu de Communisten Vinoy, Gallifet of Fransche officieren en minderen gefusilleerd, door wie zij werden aangevallen, dat was, van hunne zijde althans, ‘de bonne guerre’ geweest. Maar moorden, gepleegd op den Aartsbisschop van Parijs en verder op onschuldige geestelijken, die geheel buiten den strijd stonden en zich gedurende het beleg met warme liefde hadden gewijd aan het verzorgen van zieken en gekwetsten, dergelijke schanddaden zijn zoo afgrijselijk, zoo verachtelijk, dat wij ons niet hadden kunnen voorstellen, dat er bij ons te lande iemand gevonden werd, die zich daarvan als verdediger zou durven opwerpen.

Niet veel gelukkiger is de heer Domela Nieuwenhuis met zijne beschouwingen over het zoogenaamde bombardeeren van Parijs door de Versaillanen, hoewel wij moeten bekennen, dat de Schrijver zich daarbij op een standpunt plaatst, dat zelfs door bevoegde beoordeelaars op het gebied van het oorlogsrecht is ingenomen. De heer Nieuwenhuis brengt hierbij in herinnering, hoe Thiers vroeger onder Louis Philippe het bombardement van Palermo had afgekeurd, terwijl hij zich nu niet ontzag Frankrijk's hoofdstad te beschieten. De toestand was echter een geheel andere. De Fransche troepen toch hebben op last van den Hertog van Magenta, die daarbij handelde in overleg met den heer Thiers, niet anders gedaan dan de positiën der opstandelingen beschoten, om den doortocht tot de hoofdstad te forceeren. Dat is echter eene geheel andere wijze van handelen, dan bij het bombardement van Palermo heeft plaats gehad of bij dat van Parijs door de Duitsche

troepen in toepassing werd gebracht. De Duitschers bijv. wierpen, terwijl zij de verdedigingswerken ongemoeid lieten, bommen en granaten op de eigendommen van de buiten den strijd staande inwoners. Met die wijze van oorlogvoeren, door de Duitsche legeraanvoerders gedurende den geheelen oorlog in toepassing gebracht, beoogt men eene geheel ongeoorloofde pressie uit te oefenen op de verdedigers eener vesting, die wellicht, bewogen met het lijden der buiten den strijd staande bevolking, de stad zullen overgeven. Maar toen de Fransche troepen Parijs waren binnengedrongen, vonden zij de hoofdstad zelve in eene vesting herschapen; de huizen waren citadellen, waaruit de opstandelingen de soldaten van het gouvernement beschoten, en de straten waren met barricades afgezet. Nu was het toch geheel onmogelijk, om alle die positiën te nemen, zonder geschut aan te wenden(*).

Wat nu de brandstichtingen te Parijs betreft, de heer Domela Nieuwenhuis werpt daarvan de schuld eenvoudig op de Versaillanen; die hebben de meeste branden veroorzaakt, en niet de Communisten.

Wij hebben reeds gezien, hoe volgens hem de Tuilerieën zijn verbrand door als gefedereerden verkleede Bonapartisten; het ministerie van Financiën is, altijd volgens den heer Nieuwenhuis, in brand gestoken door de batterijen van Generaal De Cissey, terwijl Vinoy verantwoordelijk wordt gesteld voor de branden, welke ontstonden in het Palais Royal, de kazernes van de Louvre en het Palais de Justice, en Generaal Ladmirault voor de vernietiging der magazijnen van La Villette. Wij moeten hierbij opmerken, dat Maxime du Camp en met hem alle schrijvers, die wij omtrent die geschiedenis hebben geraadpleegd, van een geheel ander gevoelen zijn.

Nu is de heer Domela Nieuwenhuis wel van meening, dat genoemde Fransche Schrijver dwaalt omtrent feiten, van algemeene bekendheid en boven allen twijfel verheven, maar Maxime du Camp verklaart zijnerzijds, dat hij bijv. van geene enkele order der Communeregeering gewag maakt, zonder er het origineel van onder de oogen te hebben gehad. Deze stoutmoedige verklaring bewijst wel, dat hij niet lichtvaardig bij het schrijven van zijne artikelen is te werk gegaan. Is de heer Domela Nieuwenhuis soms in staat, dezelfde verklaring af te leggen?

Maxime du Camp nu heeft de volgende order van de regeering der Commune publiek gemaakt:

‘Paris 3 prairial an. 79 (22 Mai). Le citoyen Millière à la tête de 150 fuséens incendiera les monuments de la rive gauche. Le citoyen Dereure avec 100 fuséens est chargé des Ier et IIe arrondissements. Le citoyen Vésinier est chargé spécialement des boulevards de la Madeleine à la Bastille. Ces citoyens devront s'entendre avec les chefs des barricades pour assurer l'exécution de ces ordres.’

Zoo verklaart Jules Simon, dat er een schrijven van Ferré bestaat,

(*) Men leze over de quaestie der ‘Bombardementen’ mijne verhandeling: *Het oorlogsrecht en hare toepassing in den Fransch-Duitschen Oorlog.* ('s Hage, van Cleeff, 1879.)

waarbij order is gegeven, om het Ministerie van Financiën in brand te steken. ‘Faites flamber finances’, zoo luidde het vrij laconieke bevel. Wijders is nog voorhanden een bevelschrift van een zekeren Ulysse Parent, officier bij de gefedereerden, luidende: ‘Incendiez le quartier de la Bourse. Ne craignez pas.’ Verder eene mededeeling van den chef de légion Ulric: ‘Je fais mettre le feu au grenier d'abondance.’ De heer Thomas, neef van den Generaal Clément Thomas, heeft voorts de namen openbaar gemaakt van de brandstichters der Tuilerieën, geene Bonapartisten, maar ‘communards pur sang’, namelijk Benot en Bergeret; Maxime du Camp die van het Hôtel de Ville, namelijk Hippolyte Parent, Dudach en Pindy.

De heer Thomas beschrijft tevens, hoe de brandstichters zijn te werk gegaan, en deelt aan het eind van zijn verhaal mede, dat Bergeret aan het Comité de salut public het bericht zond, ‘que les derniers vestiges de la royauté viennent de disparaître’, en daarbij voegde: ‘Je désire qu'il en soit de même de tous les monuments de Paris.’

Men ziet, dat er voldoende bewijzen zijn, om de bewering van den heer Domela Nieuwenhuis te ontzenuwen, dat de brandstichtingen toen ter tijde te Parijs door de Fransche troepen zijn veroorzaakt. Men kan gerust alle die schanddaden voor rekening laten der Parijsche Commune. Het geheele bedrijf was trouwens een vooraf beraamd plan, zooals men kan ontwaren uit een brief van Cluseret, die eenigen tijd onder de Commune gedelegeerde voor oorlog is geweest. Deze schreef in 1867 uit New-York aan Varlin, toen ter tijde lid der Internationale en later een der hoofden der Commune, dat Parijs eens in het bezit zou zijn der Internationale of zou hebben opgehouden te bestaan.

Hoe of nu de heer Domela Nieuwenhuis, die eveneens al wat door ons is medegedeeld, moet hebben gelezen, de Communisten van hetgeen hun ten laste is gelegd, wil vrijpleiten, is ons een raadsel. Ongetwijfeld levert zijn werk al zeer weinig afdoende bewijsgronden op voor de beweringen, waaraan hij zijne lezers zou willen doen geloof slaan.

Jhr. Mr. R.A. KLERCK.

Scheiding van kerk en staat.

F. Nippold, Die Theorie der Trennung von Kirche und Staat.

De roemrijk bekende F. Nippold heeft 15 November 1880 als Rector der Universiteit te Bern eene rede gehouden, welke hij, verder uitgewerkt, onder den titel: *Die Theorie der Trennung von Kirche und*

Staat geschichtlich beleuchtet, heeft ter perse gegeven. De kennisneming en overweging verdient zij, vooral in deze tijden, grootelijks. Met juiste bekendheid toch van de geheele kerkgeschiedenis paart Nippold diepe inzichten in het wezen des Christendoms en in de behoefte der tegenwoordige maatschappij. En nu heeft hij in deze rede een schat van gedachten neergelegd, met welke alle godgeleerden, ja, alle beschaafde Christenen, rijke winst kunnen doen. Ik wil beproeven, de meest oorspronkelijke dier gedachten duidelijk weder te geven; doch op mijne wijze, met zeer vele bekortingen en ook met eenige bijvoegselen, zooals het mij schijnt voor ons land gepast te zijn. Het lezen der geheele rede kan daardoor niet overbodig, maar wel meer uitlokkend en vruchtbaar worden.

Geweldig heeft Nippold het tegen het spitsvondig redeneeren van vele geleerden, die wel hunne studeerkamer, maar niet de wereld kennen; hun verstand, maar niet de eischen des gemoeds raadplegen; hunne inzichten, maar niet de behoeften der groote menigte voldoen.

Gedurig ijvert hij tegen *Principienkampf*, *Principienreiterei*, *Doctrinarismus*, *Consequenz-macherei*, *Schlablonieren*, *dogmatische Rechthaberei (griechisch gesprochen Orthodoxie)*, tegen *schöne Schuldoctrinen*, die volstrekt niet voldoening kunnen geven aan de *wirkliche Lebensbedürfnisse.*

Nippold licht eerst de verhouding van Kerk en Staat vóór de Hervorming geschiedkundig toe. Toen had men eerst de heerschappij van den Staat over de Kerk, en daarna de heerschappij van de Kerk over den Staat. Het eerste noemt hij *Byzantinisme*, het tweede *Papalisme.* De Kerk onder den Staat heet Byzantinisme, omdat deze regeling is uitgegaan van Byzantium of Constantinopel en daar geheerscht heeft ruim duizend jaar, van 325 tot 1453, van de oprichting van het Oostersche rijk door Constantijn tot de inneming van Constantinopel door de Turken.

Het kenmerkende van dit Byzantinisme was, dat bij den Keizer de macht over de Kerk berustte, en wel niet alleen over de uiterlijke aangelegenheden der Kerk, maar ook over de leer, zoodat voor orthodox en alleen te dulden moest gelden, wat door den Keizer daarover was besloten. Men had dus eene hoftheologie, eene theologie, bepaald door Kerkvergaderingen, die van het hof afhingen en aan het hof van de luim des Keizers en der Keizerin en andere aanzienlijke dames. Wie zich niet aan de telkens wisselende hoftheologie onderwierpen, verloren hun ambt en moesten vaak voor hunne ongehoorzaamheid in harde ballingschap als ketters boeten.

Doch het baatte niet, dat men door deze middelen eene rechtzinnige leer wilde handhaven.

Ontelbaar groot in aantal werden de kettersche sekten; bitter werd de vijandschap tegen en onder haar. En er ontstonden twee bestrij-

ders, die de Staat niet kon ten onder brengen. De een was het Jodendom, de ander de Islam.

Het Jodendom wierp in den Talmud eene vesting op tegen de Kerk, welke deze tot op den huidigen dag niet heeft kunnen overweldigen. En de Islam predikte in zijne eenvoudige en ware hoofdleer: ‘Er is maar één God’, een godsdienst, die beter aan de behoefte van millioenen voldeed dan het nieuwe veelgodendom, 'twelk in de Kerk de overhand had verkregen.

Het Byzantinisme of de Staat boven de Kerk is derhalve door de geschiedenis geoordeeld. Het heeft de Christelijke Kerk in het Oosten van kleur en kracht beroofd en bijna te gronde gericht.

Reeds voordat de Staat, die de Kerk beheerschte, ging kwijnen en wegsterven, kwam de Kerk, die den Staat overheerschte, in het Westen te voorschijn en verwierf zij steeds grooter kracht.

De eerste botsing tusschen Oosten en Westen had plaats reeds in 347, toen in Sardica eene Synode van bisschoppen uit het Oosten en Westen werd gehouden, de eersten weggingen naar het naburige Philippopolis en hun Semiarianisme behielden, terwijl die van 't Westen bij de Niceensche orthodoxie bleven. Hoog steeg van toen af de moed van Rome's bisschop, om zich in de Kerk en zelfs in den Staat tot den eersten bewindhebber te verheffen en alzoo eene Kerk boven den Staat te vormen met hem aan 't hoofd. Zóó ontstond het Papalisme, 'twelk in het Westen het Byzantinisme verving. Den rechtsgrond voor die Pauselijke heerschappij vond men in den Pseudo-Isidorus, een ondergeschoven wetboek voor 't kerkrecht, waarin alle macht in de Kerk over priesters en bisschoppen aan den Paus werd opgedragen. Dit onechte wetboek werd van het midden der negende eeuw, toen het was samengeflanst, langzamerhand bekend en algemeen voor echt gehouden; de pausen beriepen er zich op, vooral Gregorius VII, die het tot zijn tijd meest alleen op het papier bestaande stelsel van het Papalisme volledig in de werkelijkheid en in het leven ontwikkelde en den Staat geheel aan de Kerk wilde onderwerpen; want, zeide hij, de Paus is de zon, de Keizer de maan, die van de zon haar licht ontvangt. Dat geschiedde in de elfde eeuw. In de dertiende kwam door Innocentius III de theorie van Gregorius VII nog meer in practijk. Innocentius was Paus-Keizer, die koningen afzette en aanstelde en zelfs de Oostersche Kerk, na de inneming van Constantinopel door de kruisvaarders in 1204, aan zijne voeten wist te leggen. De Kruistochten, gelijk uit deze omkeering blijkt, behoorden vooral tot de middelen, waarvan de pausen zich bedienden, om èn door bedrog èn door geweld in Kerk en Staat de oppermachtige alleenheerschers te worden.

Zelfs nog, nadat Luther was opgestaan, gaf de Kardinaal Soderini aan Paus Hadriaan VI, die eraan dacht, om Rome's Augiasstal te reinigen, dezen raad: ‘Sedert er ketters zijn, hebben zij allen de be-

dorven zeden van 't Roomsche Hof tot voorwendsel voor hunne aanmatiging genomen. Maar geen paus heeft het daarom dienstig geacht, de eigene toestanden te verbeteren. Zij hebben veeleer altijd op zulke onbescheiden dringende vermaningen de vorsten tot bescherming der aangetaste Kerk opgeëischt. Op deze wijze heeft Innocentius III de Albigenzen onderdrukt en evenzoo de volgende pausen de Waldenzen, de Picarden, de Armen van Lyon, de Arnoldisten, de Speronisten en de Paduanen, van wie niets dan de naakte naam overbleef, uitgeroeid. Wanneer de paus nu den vorsten in Duitschland toelaat, de landen der beschermers van Luther in bezit te nemen, zullen zij zulk een aanbod gaarne aannemen, te meer nog, wanneer ook de naburige volken door het aanbod van aflaten en zondenvergeving tot helpen worden uitgenoodigd.'

Op dezen schaamteloozen raad zeide eene hoogere Macht: Tot hiertoe en niet verder!

De Hervorming brak door en wel, gelijk al hare woordvoerders verklaarden, als vernieuwing des Evangelies. Dat bleef zij echter, helaas, niet overal. De Luthersche en Calvinistische ijveraars voerden hier een nieuw Byzantinisme, daar een hernieuwd Papalisme in, zoodat het vrije Evangelie der Hervormers, zooveel immer mogelijk, werd verstikt.

Wat bracht grondige verbetering aan? Het inzicht, dat de Staat eene hoogere roeping heeft dan de beul te zijn, die de vonnissen der Kerk uitvoert. En hoe kwam dit inzicht tot gezag en zege? Nippold zegt (bl. 26): 'Het is de bevrijdingstocht van Willem III van Holland naar Engeland, waarop wij moeten komen, als we den aanvang van eene juistere betrekking tusschen Kerk en Staat dieper nasporen. Want het gold hier niet de beslissing van een kamp van beginselen, maar van een worstelen der tegenovergestelde machten, aan wie de toekomst zou behooren. "De oude booze vijand" had toch zijn gevaarlijksten vertegenwoordiger, nog geweldiger dan Filips II en Ferdinand II, in Lodewijk XIV gevonden. Het Edict van Nantes werd opgeheven, nà vele voorafgegane en mèt vele gevolgde gruwelen. In de Katholieke Kerk van Frankrijk werd hare zedelijk en wetenschappelijk voortreffelijkste fractie, het Jansenismus, onderdrukt. De vreeselijkste tijd der Inquisitie herleefde in Frankrijk's zoogenoemde gouden eeuw. Maar Lodewijk's zegepralende tegenstander opende, in de eerste plaats voor Engeland, het tijdvak van grondwettig bestuur van den Staat en van wettige verdraagzaamheid van verschillende Kerkgenootschappen nevens elkander. Daardoor leerden Episcopalen en Presbyterianen inzien, wat hunne gemeenschappelijke roeping was, en gingen Kwakers en Deïsten voor verdraagzaamheid en natuurgodsdienst werken. Den vorstelijken Bevrijder stonden daarbij mannen als Newton en Locke ter zijde. De eerste van deze twee verloste het stelsel van Copernicus uit de geleerde

afzondering, waarin het na de mishandeling van Galileï van de zijde der pausen en van Kepler van de zijde der Lutherschen, in nog ergere mate, was opgesloten. De tweede (Locke) schiep met helderen blik een idealen Staat, in welks hooge eischen voor de onderdrukking van andersdenkenden geene ruimte was. Dit in Engeland begonnen werk werd weldra op het vasteland voortgezet.'

Wat Willem III wilde en deed, namen later Frederik II en Washington krachtig ter hand. De moderne Staat was geboren. De Staat, die in plaats der woestenijen, welke het Byzantinisme en Papalisme als in een wedstrijd om het hardst hadden geschapen, den vasten grondslag legde van de welverzekerde rechtsverhouding, waarin wij allen ons thans mogen verblijden.

Die dat niet doen, maar als ware en echte Lutherschen of Gereformeerden de dogmen der zestiende eeuw willen herstellen, hen noemt Nippold 'verzamelaars van versteeningen'.

Maar bestaat er bij dat alles toch nu wel ergens eene goede verhouding tusschen Kerk en Staat? Bij voorbeeld, in Noord-Amerika? Velen meenen het en verkondigen luide, dat het in Noord-Amerika alles in orde is, dewijl dáár de scheiding van Kerk en Staat haar beslag heeft verkregen. Is dat zoo: hoe komt dan de President der Vereenigde Staten ertoe, biddagen uit te schrijven? Waarom wordt dan elk Congres met plechtig gebed geopend? Vanwaar de Zondagswet in alle Staten? en de vele wetsbepalingen over den godsdienst in de verschillende Staten?

Maar het is evenwel waar, dat de Staat in Noord-Amerika zich niet veel bekommert om de geestelijke belangen en, hoe langer zoo meer, in materialisme gaat wegzinken. Wat doet hij dáár, om maar iets te noemen, voor het schoolwezen? De scherp- en verziende geschiedschrijver Georg Bancroft verklaarde aan Nippold: 'Ons Amerikanen ontbreekt het inzicht, wat eene Universiteit is, eene ware Universiteit, waartoe alleen de Staat den grond kan leggen. Onze meest bezochte Academiën zijn in den grond alleen sektescholen. De verschillende sekten hebben elk het hare gedaan voor het onderwijs harer leden. Maar het gezag, dat alleen bij machte is, eene ware Universiteit te stichten, kan men enkel bij een boven alle Kerken verheven Staat vinden.' Bancroft gaf hiervan voorbeelden, onder anderen ook dit, dat men als professor in de geologie niet beroept dan iemand, die de aardkunde in overeenstemming met de zesdaagsche scheppingsoorkonde van Mozes zal onderwijzen.

Evenwel is het met de zoogenaamde universiteiten en scholen in Noord-Amerika nog niet zoo erg als in de Romaansche landen en in Schotland, waar de barbaarschheid over de theologie heerscht. Maar erg is het er toch reeds. Zoo heeft de stadsregeering van Nieuw-York voor één dollar aan den R.K. aartsbisschop het terrein verkocht voor

eene Roomsche Kathedraal en de scholen der Frères Ignorantins met millioenen ondersteund.

De grond voor dit alles is zeer eenvoudig. De aartsbisschop beschikte bij de verkiezingen over eenige duizenden goed gedisciplineerde stemmen (veelal van Ieren). Zoo werkt de vrijheid het Papalisme in de hand. Met zijne kloosters als vestingen en zijne monniken-orden als staande legerbenden bedreigt het de welvaart, de vrijheid, ja, het bestaan der Evangelische Kerken.

Maar hoe is het in 't land der vrijheid met deze laatste Kerken zelven gesteld? Ach, ook de toestanden der Protestantsche Kerken in Amerika kunnen weinig tot navolging uitlokken. Ze bieden glans en pracht aan de rijken en hebben den handelsgeest tot heer der Kerk gemaakt. Men poogt de redenaars, die volle kerken hebben, evenals goede auteurs, met grof geld voor zich te winnen.

De hoofdvraag omtrent de Kerkgenootschappen is voor den Staat, of hij, naar Cavour's leuze, eene vrije Kerk in den vrijen Staat kan toelaten, dat is, of hij aan de Kerken dezelfde vrijheid laten kan als aan alle andere vereenigingen voor kunst, staatkunde, wetenschap, handel, nijverheid, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, met welke laatste Maatschappij een Nederlandsch Godgeleerde de Christelijke Kerk heeft gelijkgesteld.

Dat is volslagen onmogelijk, want de Kerk is niet eene vereeniging van personen, die te zamen dit en dat bijzonder doel willen bereiken; zij heeft één algemeen doel: zij wil den geheelen mensch beheerschen en maakt zich bovendien meester van het geheele gezin. Alleen wanneer de Staat zijne hoogste roeping miskent, zijne edelste bemoeiingen prijsgeeft, meent aan Godsdienst en Kerk voor zich geene behoefte te hebben en zich te kunnen staande houden door stoffelijke middelen; wanneer de Staat aldus kroon en schepter neerlegt en niet langer de opperste vertegenwoordiger der natie wil zijn, kan hij de Kerk volkomen aan zichzelve overlaten, om in Papalisme te eindigen.

Gedurig merkt Nippold op, hoe kortzichtig de staatslieden veelal zijn op het gebied des geestes, zoodat zij Rome doorgaans zijn gang laten gaan, ook als het blijkbaar den maatschappelijken toestand ondermijnt en den Staat in 't verderf stort.

Tegenover de blindheid der regeeringen, die de macht van '*t geloof,* d.i. van de diepste en innigste godsdienstige aspiratiën der volken en menschen, miskennen, stelt Nippold een treffend voorbeeld van de kracht dier aspiratiën in de Joden. Vanwaar, vraagt hij, is het, dat de eeuw uit eeuw in vervolgde Joden nog bestaan, nog eene bloeiende letterkunde, nog wetenschap en kunst bezitten, en toch Joden blijven? En dat zonder ondersteuning van den Staat, geheel uit eigene kracht! Vanwaar anders, dan dat het geloof in God sedert en door Mozes hen

in been en merg heeft doordrongen: - een geestelijk beginsel tegenover alle stoffelijke machten.

Zoo iets, dan bewijst dit voorbeeld, dat Godsdienst en Kerk kunnen bestaan door eigen kracht, zonder steun van den Staat. Maar wie brengt een voorbeeld bij, dat een Staat is opgericht en stand heeft gehouden zonder steun van een Godsdienst? Waarlijk, de oude Grieken hadden recht, toen zij altijd weder volhielden: Eer bouwt gij eene stad op de wolken dan een Staat zonder den grondslag van den Godsdienst.

Scheiding van Kerk en Staat, zooals de moderne wereldgeest wil, wordt door N. verworpen. Hij wil *Scheiding van Staatkunde en Godsdienst*, of scheiding van *Staatkunde en Godgeleerdheid*, zooals Willem I, Willem III en Frederik II dat wilden.

Evenwel bevredigt mij deze slotsom van Nippold niet geheel. Hij is, gelijk het met ons doorgaans gesteld is, krachtiger in de negatie dan in de affirmatie. Waarlijk geen wonder in eene zoo moeilijke zaak!

Toch wijst hij in den persoon van Jezus Christus weder de oplossing aan ook van dit velen verwarrende vraagstuk, het fundament en het centrum, vanwaar ook hier hulp en heil te wachten is. En dat doet hij zoo helder, zoo warm, zoo waar, zoo overtuigend, dat ik niet wil nalaten deze aanwijzing over te nemen, om daarmede, vol dank aan den Schrijver, deze mededeeling te besluiten.

Aldus Nippold, bl. 44-46:

'Gelijk de geheele geschiedenis van den Christelijken Godsdienst, zoo is ook het leven van Jezus alleen als een deel der algemeene godsdienstgeschiedenis, ja, ook deze weder alleen als een deel der geschiedenis der beschaving recht te verstaan. De uitkomst, daarvan te verkrijgen, ligt voor de hand, mits wij juist de overal geldige methode aanwenden, om uit de werkingen tot de oorzaken te besluiten.

Waar vindt gij een verschijnsel in de geschiedenis, waarvan ook maar eenigszins zulke blijvende, zoo altijd zich vernieuwende uitwerkingen zijn uitgegaan en nog uitgaan? De geweldigste vorsten, de schranderste staatslieden, de begaafdste dichters, de koenste uitvinders en ontdekkers, om van de andere godsdienststichters te zwijgen: - wie van hen heeft ooit op zoo wijde kringen, gedurende zoo langen tijd, een soortgelijken invloed uitgeoefend?

Maar ook heeft men van den werkelijken invloed van den geest van Christus nog geene ware voorstelling, wanneer men dien bij voorkeur misschien zoekt in de kringen, welke de Kerk besturen. De tegenstelling der Farizeën en Schriftgeleerden tegen de Tollenaren en Samaritanen is heden nog dezelfde als in de tijden van Jezus zelven.

Gewis, onze geheele moderne beschaving, onze wetenschap en onze kunst, onze philanthropie en onze opvoedkunde zijn overal doortrokken

van den geest van Hem, die reeds zag, hoe het kleine stuk zuurdeesem het geheele deeg doordrong en hoe het mostaardzaadje, dat Hij uitstrooide, een boom werd, die de aarde overschaduwde.

Van het eenvoudig historisch standpunt uit trek ik dezelfde slotsom als de helderziende Apostel, die zich reeds tot de geweldige gedachte wist te verheffen, waardoor hij in de wet van Mozes den Paedagoog aanschouwde, die de verschijning van Christus moest voorbereiden. Waar Christus maar wordt gepredikt, zegt Paulus, zij het ook onder een deksel, dáár kunnen de gevolgen niet uitblijven. Geene steile leerstellingen, geene priesterheerschappij kunnen op den duur die verkondiging krachteloos maken.

Doch laat ons, nevens Paulus, ook Göthe hooren.

"Moge", zegt hij, "de geestesbeschaving altijd vooruitgaan, moge de natuurwetenschap in altijd breedere uitbreiding en grootere diepte aanwassen, moge de menschelijke geest zich al meer uitzetten, deze geest zal zich boven de hoogheid en zedelijke beschaving des Christendoms, gelijk die in de Evangeliën glanzen en lichten, *nooit* kunnen verheffen."'

Groningen.

P. HOFSTEDE DE GROOT.

Goud uit vuil.

De reiniging der stad Groningen, in verband met de veenkolonien in hare voormalige jurisdictien, van het begin der vijftiende eeuw tot op den tegenwoordigen tijd, door Jhr. Mr. H.J. Trip, Oud-Wethouder der gemeente Groningen.

'Cleanliness is godliness', zegt te recht een Engelsch wijsgeer. En dat de man niets nieuws vertelde, kunnen wij uit de gewijde oorkonden vernemen, waar de groote volksleider deze uitspraak in de minder poëtische woorden kenbaar maakte, door te verordenen: 'Gij zult ook een plaats buiten het leger hebben, en daarhenen zult gij uitgaan naar buiten. En gij zult een schoppe hebben, benevens uw gereedschap; en het zal geschieden, als gij buiten gezeten hebt, dan zult gij daarmede graven en u omkeeren, en bedekken wat van u is uitgegaan'

Ziehier een voorschrift, dat aan den grootsten eenvoud de meeste doelmatigheid paart, een voorschrift, dat de kern uitmaakt van het groote vraagstuk, dat onze hedendaagsche maatschappij bezighoudt, om de juiste middelen te vinden, ten einde bodem-, lucht- en waterbederf tegen te gaan. Dat netelige vraagstuk is door dit eenvoudige voorschrift wel het meest afdoende opgelost. Hoe de groote wetgever

de beteekenis van dit vraagstuk wist te waardeeren, blijkt uit de zinsnede, die onmiddellijk op dit voorschrift volgt, waar geschreven staat: ‘Maar de Heere, uw God, wandelt in het midden van uw leger om u te verlossen...; daarom zal uw leger heilig zijn, opdat Hij niets schandelijks onder u zie en achterwaarts van u afkeere.’ Wij hooren dus weder met andere woorden verkondigen: ‘Reinheid is vroomheid.’

Er zijn meer dan 2000 jaren sinds dien tijd verloopen en wederom heeft een Engelschman, nu een staatsman, het was Lord Palmerston, verklaard: ‘Vuilnis is een voorwerp, dat niet op de rechte plaats ligt.’

En toch, ondanks de uitspraken van die vrome en vroede mannen, kan men er nog noode toe overgaan, om dat vuil *op de rechte plaats* te brengen, om het zoodoende te doen strekken tot eene bron van gezondheid voor de plaats, waar het *niet*, en tot eene bron van welvaart voor de plaats, waar 't *wel* behoort.

Toch hebben de vroede vaderen van eene gemeente in het noordelijkste deel van ons land vóór meer dan twee en eene halve eeuw het bewijs geleverd, hoe dat kan geschieden.

De samensteller van het boven aangehaalde werk heeft dit uit de reeks van aktestukken, die genoegzaam geheel dit lijvige werk van 362 bladzijden vullen, overtuigend bewezen.

Wel moet men van de waarheid doordrongen zijn, dat hetgeen goed is, wereldkundig moet worden gemaakt, al betreft dat goede slechts de verwijdering van zeker iets, dat niet op de rechte plaats ligt, om zijne krachten te wijden aan de samenstelling van een boek, als het thans aan te kondigen. Er behoort zelfs moed toe, om zulk een boek te lezen. Behalve het minder verkwikkende van het onderwerp is de reeks van aktestukken, aan dit onderwerp gewijd, dan ook geene aanlokkende lectuur. En toch zouden wij het boek wenschen te zien in handen van allen, die min of meer rechtstreeks in het onderwerp, ik zeg niet belang behooren te stellen, want dat zijn wij allen - maar die er uit den aard hunner betrekking mede ‘te maken hebben’. Dat zijn gemeentebesturen en gemeenteraden, gemeente-bouwmeesters en landbouwers en zij allen, die zich aan de studie der groote vraagstukken van den dag wijden. Misschien maak ik mij te groote illusiën, als ik onderstel, dat onder hen velen zijn, die dat boek zullen koopen en bestudeeren.

Misschien doe ik daarom geen onnut werk, als ik hier in korte trekken den hoofdinhoud van het boek teruggeef.

Die bekend zijn met de gewoonten onzer vroegere steden, zullen weten, dat onze huislui destijds in een wel gezellig, maar overigens niet verkwikkelijk communisme leefden met wat men destijds noemde ‘de huisdieren’. Tot dit sociale genus behoorde ook het varken, en dit knorrend en onrein dier heeft meer dan een zijner ‘huisgenooten’ het voorrecht van de bijzondere zorg der kerkelijke en wereldlijke overheid

genoten. Het is nu eens vereerd als een heilige door de geestelijkheid, dan weder met bijzondere privilegiën bedeeld door den magistraat. Die vrijgevigheid en vereering hebben er echter niet weinig toe bijgebracht, om de onreinheid en hare gevolgen onder het volk aan te kweeken. Men woonde in werkelijke gemeenschap met dit huisgedierte, d.w.z. het verkeerde met de huisgenooten in dezelfde ruimten, waarin dezen werkten, aten en sliepen. En daar men er tot den huidigen dag niet in geslaagd is, het varken eenig begrip van reinheid in te prenten, was het gevolg van dat samenleven, dat de menschen al niet veel reiner dan het varken waren. Maar daar menschen nog voor beschaving vatbaar zijn en de reinheid tot een der eerste kenmerken van beschaving behoort, heeft de overheid, minder in het belang der beschaving dan in dat van de publieke reinheid en veiligheid, - want die gepriviligeerde varkens waren onbeschaamd brutaal - eindelijk begrepen, aan die vrijgevigheid perken te moeten stellen, en werden - met uitzondering van enkele heilig verklaarde exemplaren - in de steden op het laatst der 14de eeuw verordeningen uitgevaardigd, waarbij verboden werd, deze onreine gezellen binnen zekeren tijd in huis te houden of op straat te laten verkeeren. ‘Borghemesteren ende die mene raet ende die wysheit van der stad van Groonighe’ hebben dan ook in 't jaar 1425 eene verordening uitgevaardigd, waarbij het verboden werd, van St.-Lutgersdage tot St.-Oedigersdage (van 26 Maart tot 10 September) varkens binnenshuis of in den hof te houden. ‘Mer daer na so hebber elc also vele als he wille.’ Mochten ze echter in dien tijd iemand schade berokkenen, dan mocht ieder ze schutten op een recht of dooden of verderven ‘sunder broke’. Ziedaar het eerste openbare bewijs van de zorg der overheid voor de openbare reinheid.

Eerst drievierde eeuw later - in 1497 - werd geordineerd, dat niemand de publieke wateren mocht bevuilen; dat ieder zijn ‘straetendreck ende mesz’ op gezette tijden buiten de poorten tot aan de nabuurschap moest brengen, en dat hij de straat voor zijn huis halverwege moest schoonmaken. Tevens werd verboden, de varkens langs de straat te laten loopen.

Zoo voortgaande, zien we uit de verordeningen, die elkaar na elk tiental jaren ongeveer gevolgd zijn, dat het openbaar bestuur nu beter begrip van de publieke reinheid krijgt, door aan de burgers hoogere eischen te stellen tot bevordering van die volksdeugd. Die echter in de reeks van die verordeningen en in haren inhoud een maatstaf voor de openbare zindelijkheid meent te zien, vergist zich schromelijk. Reinheid laat zich even min als eenige andere volksdeugd bij publicatie opdringen. Het volk liet de heeren verordineeren en statueeren en leefde in onreinheid voort, ondanks de vrij wat ernstiger waarschuwingen van pest of zwarten dood, die sinds het laatst der 15de eeuw deze en andere landen bezocht hebben en arm en rijk, ‘clercken en borgheren’ decimeerde.

Niet met het woord, maar met de daad moest de magistraat voorgaan. Hij moest het werk zelf ter hand nemen, eensdeels door de gelegenheid tot vuilheid te verminderen, namelijk door de wegen te bestraten, anderdeels door het vuil van de straten zelf te doen opruimen. In een en ander is het gemeentebestuur van Groningen loffelijk voorgegaan. Nadat in 1446 en '47 de groote en vischmarkt met keisteenen waren bevloerd, werden de straten met keisteenen geplaveid. Maar ondanks die verbetering bleef het volk voortgaan, den openbaren weg als de openbare mestvaalt te beschouwen, zoodat nog in het laatst der 16de eeuw een schrijver klaagt, dat hij met zijne medegevangenen in December 1577 over de onreine markt werd geleid door de dikste drekhoopen. Aan ieder bewoner was het overgelaten, in de verwijdering van zijn huisvuil te voorzien. De bewoners van eene buurt gingen daartoe gewoonlijk overeenkomsten aan met voerlui en schippers; maar 't schijnt, dat ook deze lieden zich niet stipt van hunne taak hebben gekweten, zoodat eene ordonnantie van 1632 daartegen waarschuwt, echter met even weinig baat, naar 't schijnt, als de vorige ordonnantiën, totdat in 1634 besloten werd, eene soort van publieken reinigingsdienst te organiseeren door de instelling van een wagendienst met ambtenaren, die genoemd werden ‘menners der Raetelwaegens’. Zes voerlui moesten tweemaal's weeks dit werk volbrengen, en wel zóó, dat de eene week de eene helft van het kwartier, de andere week de andere helft werd geveegd en gereinigd. Deze ambtenaren schijnen echter zoo schraal bezoldigd te zijn geworden, dat de burgers zelven moesten betalen voor het weghalen van het vuil uit hunne huizen. De resultaten van deze gebrekkige regeling waren voor velen zeer onvoldoende. In 1666-'68 werd eene belasting voor den reinigingsdienst geheven en deze op betere grondslagen gevestigd. Van lieverlede werd die dienst meer uitgebreid en overeenkomstig de behoeften van de bevolking der verschillende stadsgedeelten gebracht, en wel zóó, dat in den dienst voor het winterseizoen op eene andere wijze dan voor dien des zomers werd voorzien. In het begin der 16de eeuw waren elf gewone en drie buitengewone wagens voor de verzameling en het vervoer van huis- en straatvuil door de stad bestemd benevens een ‘dreckschip’, om het vuil weg te voeren.

In 1732 kwam er eene geheel nieuwe organisatie tot stand. Veertien wagens werden geregeld in dienst gehouden en de stad in veertien ‘kluften’ verdeeld, zoodat om den anderen dag de gelegenheid werd gegeven, zich van zijn huisvuil te ontdoen, en de straten gereinigd werden. Tien jaren later werd echter weder eene nieuwe regeling beproefd, doch in 1766 kwam men op de organisatie van 1732 terug. Deze organisatie hield tot 1820 stand. Het aantal wagens en menners werd later gaandeweg vermeerderd; in 1856 werd een dagelijksche dienst voor alle wijken (zestien kluften) georganiseerd.

In verband daarmede werd het politietoezicht telkens gewijzigd naar de behoeften van den dienst en de bevolking, die daardoor gebaat zou worden.

Wij willen den nauwgezetten kroniekschrijver van dit gedeelte van den openbaren dienst verder niet in alle soms zeer interessante bijzonderheden volgen, maar wenschen nog op twee belangrijke uitkomsten van dezen tak van publieken dienst te wijzen: de ontwikkeling der veenkoloniën en de voordeelen, die de stad Groningen daardoor ten goede kwamen.

In het jaar 1605 hebben eenige personen uit het Sticht van Utrecht door een deskundige de venen in den omtrek van Foxhol doen onderzoeken en vervolgens aan de regeering van Groningen verzocht, de esser- en andere aldaar liggende kloostervenen van de provincie te mogen pachten. Zij verzochten daarbij vrijstelling of althans vermindering van impost op de turf, die zij afscheepten. Dit verzoek schijnt aanvankelijk niet naar genoegen te zijn ingewilligd.

Deze compagnie geraakte echter na verloop van eenige jaren zoo ten achteren, dat zij de noodige onkosten voor het bearbeiden der venen niet meer bestrijden kon en genoodzaakt werd, hare onderneming aan anderen over te doen. De stad kocht ze nu aan, ‘hebbende de Heeren Borgem. ende R. naer verscheiden oculare inspectiën ende rype Deliberatie geresolveert mit approbatie van taelluiden ende gesworen sulck een heerlyck groot warck, als dienen tot groot gerieff ende proffyt van de borgerie ende ingesetenen deser Stadt, erenstlyck bij de hant toe nemen’. Op den 9^{den} Juli 1612 was er eene commissie benoemd, om te onderzoeken, of het graven van eene vaart van Foxhol naar het Oltambt uitvoerbaar zou wezen en waar zij het geschiktst kon aangelegd worden, dewijl de raad in overweging had genomen, ‘hoe groten geryff het wesen sall soo wanneer nae het Oldambt een diep gemaket mochte worden, omme aldaer vann Muntendam ende elders eene vaart the hebben, ten einde men torf ende andere van daer vrijlyck konde brengen. Ende men verstaet, dat sulckes lichtelyken omme Fossholl over de hoge veenen in eenes Erb. Rades gebiede sulde konnen geschieden.’ Niet lang daarna werd eene proeve genomen met het graven van eene vaart, 14 voetbreed en 7-11 voet diep, met eene kruisvaart, 8-10 roeden aan elke zijde in het veen opwaarts. ‘Door goet beleit, groote moeite ende arbeit, doch niet sonder veel dusenden costen’ was dit werk in 1617 tot 1200 roeden uitgestrektheid gevorderd tot aan den mond van het vreeselijke en vermaarde meer, gewoonlijk Sappe- (moeras) of Duivelsmeer genoemd.

Dit werk werd met zooveel kracht doorgezet, dat den 30sten Maart 1628 ‘'t eerste schip door de ongeloflick ende onbekende weck tot verwonderinge van wel dusent menschen is gevaren, ende weinich dagen daerna de eerste wagen daer op is gevolget’.

De venen, die nu met zoo groote onkosten door het graven eener vaart aan de snee waren gebracht, begonnen al spoedig voordeelen af te werpen. Men verhuurde ze bij gedeelten ter vergraving, onder voorwaarde, dat het derde of vierde deel van de jaarlijks daaruit gegraven turf aan de stad als huurprijs zou worden afgedaan. Ter huisvesting van hen, die op deze voorwaarden het graven der venen hadden aangenomen, deed men aan beide zijden van de vaart een aantal woningen zetten. In 1624 ging men ertoe over, om de venen voor drie jaren te verpachten. In 1628 had eene nieuwe verpachting plaats, waarbij onder anderen de voorwaarde werd gesteld, dat de huurder verplicht was, den overblijvenden ondergrond dadelijk effen te maken en tot zaai- en weideland aan te leggen, waartoe hij gedurende de eerste 10 jaren de vuilnis der openbare straten vrij uit de stad mocht halen, en dat de gezamenlijke stads-veenderijen daartoe de voorkeur zouden hebben boven andere, die dergelijk verzoek zouden doen. Ook in latere pachtcontracten komt de conditie voor: 'Sal het vergraven veen ende andere dallen slechten, ende met straetendreck ofte mis sooveele immer doenlick, te lande maecken, om tot Saeylandt, Weydelandt ofte plantinge gebruyct te worden.' In het jaar 1668 werd de opzichter van de reiniging verplicht, de stadsvuilnis te verkoopen voor een vasten prijs alleen aan de ingezetenen te Sappemeer ter jurisdictie. Bij overvloed mocht hij dat ook aan anderen bij opbod verkoopen. De vrijgevigheid in het toestaan der vuilnis aan anderen dan die van Sappemeer c.a., welke in de latere jaren plaats vond, had echter ten gevolge, dat er te meer gebruik van gemaakt werd en Sappemeer gebrek aan het noodige kreeg. Daartegen heeft de regeering een stutje gesteld. Eene goede regeling van deze zaak en het brengen van de vuilnis ter juister bestemming hebben aan het stadsbestuur steeds veel zorg en soms niet weinig moeielijkheden veroorzaakt(*), zoodat tot voor weinige jaren de afzet daarvan steeds een onderwerp van ernstige bemoeiingen is geweest. Tegenwoordig wordt de mest en vuilnis als compost en ier op de publieke markt gebracht en bij scheepsvrachten van een zekeren inhoud - 17,000 kilo - afgeleverd.

Maar keeren we nog een oogenblik terug naar onze koloniën.

De verhuring, die in het jaar 1628 had plaats gehad, hield geene grootere uitgestrektheid venen in dan de tegenwoordige dorpen Sappemeer en Hoogezand. Dewijl nu daarachter, zoowel ten zuiden als ten noorden, nog eene groote hoeveelheid venen onverhuurd lag, werd

(*) Terwijl wij dit schrijven, wordt uit Wildervank gemeld eene soort van samenspanning tusschen de landbouwers aldaar, die bij den openbaren verkoop van Groninger compost in verzet kwamen tegen de bepaling van de stad Groningen, dat het gemeentebestuur bij de aflevering van de lasten (ten bedrage van 17000 kilo) niet voor het gewicht of de hoeveelheid wil instaan. Daar de gadingmakende landbouwers zulk een toestand onhoudbaar achtten, hebben zij zich onthouden van het doen van een bod en moest de verdere verkoop, na afzet van kleine partijtjes aan afnemers buiten de provincie, gestaakt worden.

er in 1631 een verdrag aangegaan met eenige Friesche veenboeren, volgens hetwelk zij van den hoek van het Noorder- of Achterdiep in Sappemeer of noordwaarts een nieuw diep zouden aanleggen, dat het tegenwoordige Winkelhoeksterdiep is, en dat zij ten zuiden van het Heerendiep eene nieuwe hoofdvaart moesten maken, die zich zuidoostwaarts zou uitstrekken, ter lengte van tweeduizend roeden.

In het jaar 1636 volgde de verhuring der veenplaatsen van het Achterdiep in Sappemeer. In 1637 werd de Zijl-compagnie aangelegd, in 1647 de nieuwe Friesche compagnie of de Windeweer en Lula, terwijl in hetzelfde jaar ook nog in het kleine meer de aanleg van de Borger-compagnie plaats had en in 1648 die van de Trip-compagnie, deze laatste aan bijzondere personen behoorende.

In het jaar 1635 kocht de stad Groningen weder eene aanzienlijke hoeveelheid veengronden en werden de veenplaatsen van de Pekela en Sappemeer aan nieuwe huurders verpacht, steeds op dezelfde voorwaarden, dat, ‘in geval de verhuurders van deze uitgedane veenen uit den grond mochten komen te verkoopen, in zulk geval de voorwaarden van dat perceel veen, dat verkocht wordt, zal komen te vervallen. En zullen de meiers hunne huizen en verbeteringen van het land bij de verhuurders, naar aanwijzing van goede mannen, wederzijds te kiezen, worden betaald.’ Bij het verhuren van veenplaatsen werd steeds als voorwaarde gesteld, dat de huurder binnen een zekeren tijd een huis van een zeker bedrag moest bouwen, en gezorgd, dat geene plaats zonder huis door den huurder werd overgedragen; bij vertrek of versterf van den huurder zou de plaats aan den verhuurder weder vervallen. Voor de toestemming tot de overdracht aan een vreemde werd eene zekere som vastgesteld.

In het jaar 1771 en volgende jaren heeft de stad nog weder zeer uitgestrekte venen in het noordoostelijk gedeelte der provincie aangekocht, zoodat zij in het bezit is gekomen van al de gronden achter de Pekel en Wildervank tot aan de Munstersche grenzen. Reeds in 1764 had men een begin gemaakt met het aanleggen van een nieuw diep, in de Wildervank bij Bareveld, zuidwaarts aanloopende naar het klooster Ter Apel. Ook daar is reeds een welvarend dorp, het Stadskanaal, ontstaan. En nog altijd veranderen daar de venen allengs in vruchtbare landerijen en volkrijke streken, door den grondslag van de Groninger reiniging en de energie en den volhardenden geest der kolonisten.

Het gemeentebestuur van Groningen mag dankbaar erkennen de wijze inzichten en het goed beleid zijner voorgangers; het mag met zelfvoldoening neerzien op de stads-koloniën, die kostelijke parel aan Groningen's stedekroon.

Een bezoek aan de gemeenten Sappemeer en Hoogezand, Veendam en Wildervank, Oude- en Nieuwe-Pekela, aan de kolonie Stadskanaal, die ‘schitterende diamant aan Gruno's gordel’, zal de overtuiging

vestigen, welke heerlijke vruchten het goed gebruik van dat ‘vuil’ heeft afgeworpen. Landbouw, veeteelt, handel, scheepvaart en nijverheid leveren daar in mindere of meerdere mate op en geven aan bijna 50,000 menschen een min of meer ruim bestaan. De talrijke stoomfabrieken, vooral voor aardappelmeel en -siroop, vinden hare grondstof in de overvloedige aardappelcultuur van de streken, waarop ze gevestigd zijn. De genoemde venen zijn thans zoo in waarde door die ontginning gestegen, dat er stukken grond in gevonden worden, die *f* 1000 à *f* 2000 waarde per hectare bezitten.

Naast zooveel stoffelijke welvaart wordt de verstandelijke niet voorbijgezien. Overal vindt men uitmuntende inrichtingen voor onderwijs: eene rijks- en eene gemeentelijke hoogere burgerschool, rijksnormaalscholen, eene bijzondere gemeentelijke gesubsidieerde school voor nijverheid en landbouw en zoovele anderen wedijveren, om de ontwikkeling der bevolking meer en meer te bevorderen.

Het doortrekken van het Stadskanaal naar de Pruisische grenzen tot de Duitsche kanalen zal de welvaart eerstdaags nog meer doen toenemen en de verbinding van de Staats- met de Pruisische spoorwegen niet minder.

Behalve deze belangrijke voordeelen, die stad en provincie indirect ten goede komen, heeft de stad Groningen meer rechtstreeksche voordeelen daarvan ondervonden door vermeerdering van de welvaart van tal zijner burgers, die min of meer rechtstreeks in de reinigingszaak betrokken zijn, en eindelijk door eene niet geringe stijving der stedelijke geldmiddelen, voortvloeiende uit den afzet van het verzamelde en verwerkte vuil.

De volgende cijfers kunnen dit staven.

Van 1653-1668 was het jaarlijksch bedrag der onkosten gemiddeld *f* 2890, der opbrengst *f* 550; het nadeelig slot *f* 2340. Van 1676-1731 warende uitgaven *f* 4100, de inkomsten *f* 1400, het verlies *f* 2700. Tot het jaar 1766 werd met een gemiddeld verlies van *f* 3400 tot *f* 3600 gewerkt. Maar toen in 1766 de reiniging door de stad geheel in eigen beheer werd genomen, leverde de exploitatie al dadelijk een provenu van *f* 1404 op. Van 1767-1788 daalde dit cijfer weder tot een gemiddeld van *f* 1333, maar de onkosten waren ook aanmerkelijk hooger. Van 1789-1796 stegen de gemiddelde jaarlijksche winsten tot *f* 3870 bij een toenemen van het getal scheepsvrachten met vuilnis. Van 1799-1822 klommen de winsten gemiddeld tot *f* 10,346 in 't jaar, terwijl de wagen-, maar nog meer de scheepsvrachten vermeerderd werden.

Toen volgden echter minder voorspoedige jaren. Vooreerst gaf hiertoe aanleiding de kwijnende toestand, waarin de landbouw destijds verkeerde, waardoor het getal vrachten verminderde en de prijzen der meststoffen aanzienlijk daalden. Maar ten andere schijnt een beknibbelen op het loon der stadsmenners of vuilnisophalers de activiteit

dezer beambten verflauwd en de hoeveelheid opgezamelde stoffen verminderd te hebben. De gemiddelde opbrengst van 1823-1835 was gedaald tot slechts *f* 2604 in het jaar.

Met het jaar 1835 treedt eene nieuwe regeling in werking, en van dat jaar af zien wij, met uitzondering van een enkel jaar, eene klimmende toeneming in afzet en winsten Deze laatsten bedroegen gemiddeld *f* 12,611 in het jaar over het tijdvak 1836-1851. In de zes volgende jaren was het overschot gemiddeld *f* 16,283 in 't jaar, ofschoon de gemiddelde jaarlijksche uitgaven niet minder dan *f* 20,776 bedroegen. Van 1858-1861 waren de onkosten jaarlijks gemiddeld niet minder dan *f* 40,379, en toch bleef er door elkaar een overschot in kas van *f* 2558. Maar aan exploitatie- en ontginningskosten werd niet minder dan *f* 240,000 besteed; zonder dezen zouden de winsten gemiddeld *f* 18,878 hebben bedragen.

En, eindelijk, van de jaren 1862-1878 bedroegen de gemiddelde totale uitgaven niet minder dan *f* 74,124 in het jaar en waren de onzuivere provenuen *f* 27,594. Het aantal vrachten was veel grooter en de prijs der meststoffen nooit zoo hoog als vroeger.

Behalve dat trekt de stad zeer belangrijke inkomsten uit hare koloniën van land- en veenhuren, verlaten, tollen en anderen. De gewone inkomsten daarvan bedragen ongeveer een vierde millioen gulden, waarvan echter voor onkosten meer dan eene halve ton afgaat.

Mij dunkt, dat het medegedeelde recht geeft tot de uitspraak, dat vuilnis, op de rechte plaats gebracht, daar tot eene bron van welvaart, voor de plaats van verwijdering eene goudmijn kan worden.

‘Trotsch’, zeggen wij met den geachten Schrijver van dit boek, ‘waren de ondernemingen, die de stad tot stand bracht, om de welvaart van duizenden en duizenden te bevorderen, mede in haar welbegrepen eigenbelang. Had zij geen krachtige hand aan het werk gezet, bezwaarlijk zouden die koloniën geworden zijn, wat zij nu zijn. Haar doorzicht, beleid en volharding wrochten groote dingen, maar wij zeggen met Blaupot ten Cate, dat de vaderen, de bewoners dier koloniën, die er in de graven rusten, mede moed, geduld en vertrouwen hebben gehad. Hadden zij die niet bezeten, zulke groote dingen zouden niet zijn geschied... Van wederzijden plukt men thans de vruchten van wederzijdsche geestkracht.’

Tot zoover onze Schrijver en zijn belangwekkend boek. Wij herhalen: het is geene opwekkende lectuur, ons hier geboden, en vooral de kroniekmatige vorm, waarin zij is aangeboden, lokt niet zeer tot de lezing uit. Maar de getrouwheid en nauwgezetheid, waarmede de bronnen zijn geraadpleegd, gezift en beoordeeld, en de systematische orde, die bij de behandeling van elk onderdeel in acht is ge-

nomen, maken het tot eene onschatbare bijdrage voor de geschiedenis van de reinigingszaak en tevens tot eene hoogst belangrijke bijdrage tot de kennis van het goed beleid, de taaie volharding, den echt economischen zin onzer vaderen, waaraan menig bestuur onzer dagen zich kan spiegelen.

Helaas! Groningen behoort tot de weinige steden van ons vaderland, misschien is het de eenige in ons land, waar het vaderlijk bestuur zoo verstandig, zoo onbekrompen, zoo verziende, zoo doortastend heeft weten te handelen in het belang van opkomende geslachten. Geen onderdeel van nog zoo geringe beteekenis is door die vaderen verzuimd, om dit grootsche doel te verwezenlijken.

Meer vasthoudend dan hunne voorgangers, die telkens de bakens naar het getij wisten te verzetten, gedragen zich de bestuurders der stad Groningen van den huidigen dag in deze quaestie. Verwend door de jaarlijks toenemende baten, dralen zij, om de maatregelen tot hervorming te nemen, welke met de eischen eener hoogere beschaving en betere zorg voor de gezondheidsbelangen overeenstemmen. Ondanks tal van steden en plaatsen in ons land op het voorbeeld van Groningen de exploitatie der reiniging in eigen beheer hebben genomen, met toepassing van het verbeterde tonnenstelsel, blijft Groningen voortgaan, de verzameling en verwijdering van het menschenvuil op dezelfde onaesthetische en antihygiënische wijze langs den openbaren weg te doen plaats hebben. Misschien, dat de lezing van dit boek de oogen van bestuur en bevolking voor deze onhebbelijke wijze van exploitatie meer zal doen opengaan en de vreemde bezoeker dan niet langer verbaasd zal moeten staan, als hij, die breede straten met die trotsche huizen doorwandelende, achter de groote spiegelruiten eene schoone jonkvrouw in een sierlijk toilet gehuld ziet zitten en voor de breede trottoirs ziet staan de walgelijke kar van den ‘dreckmenner’, welks kwalijk geurende inhoud wordt aangevuld.... doch onze pen weigert te beschrijven, wat het oog dagelijks op de drukste en deftigste gedeelten van Gruno's veste, die ‘parel van het Noorden’, moet aanschouwen.

Maar we hopen, dat dit boek ook in wijderen kring nut zal stichten, ook andere gemeenten tot nadenken en handelen zal brengen. Niet langer worde gekibbeld over de deugdelijkheid van dit of dat stelsel, over de vraag, of het vuil onzer steden en dorpen zooveel of zooveel procent mestwaarde bezit; of het meer of minder waarde dan de uit verre landen aangevoerde natuurlijke of kunstmestspeciën bezit; of eindelijk de landman met evenveel voordeel die inlandsche compost zal kunnen gebruiken. De tijd van kibbelen en zelfs van proefnemingen is voorbij. Men weet, dat die compost, met oordeel gebruikt, voor de meeste gronden aanwendbaar is. Zeker het meest voor de dalgronden. Dat hebben de Veenkoloniën in Groningen sedert eeuwen geleerd; dat hebben de heidevlakten in het Gooi nog voor weinige

jaren bewezen. Duizenden aan duizenden bunders heidegrond wachten nog op die kostbare meststof; maar de dobbelzieke geest van onzen tijd, die tuk is op spoedige, groote winsten, maar ook evenveel kans heeft, om op snelle wijze eene kolossale ruïne te gemoet te gaan, die verderfelijke pest houdt tegen, dat voldoende kapitalen worden gestoken in ondernemingen van dien aard, die, met goed beleid en volharding, eenmaal even groote voordeelen aan de ontginners zullen opleveren als aan de vaderen in het Noorden.

Terwijl men over het hoe en waarheen blijft kibbelen, zuchten de drie grootste steden van ons rijk nog onder de ellendige 'stelsels' van mestkuilen onder de huizen, die een deel van hunnen verpestenden inhoud in de publieke wateren zenden, om alle visch daar voorlang reeds te dooden en door hunne walgelijke uitwasemingen de vrije en besloten lucht oninadembaar te maken, de scheepvaart voor een goed deel te stremmen en jaar aan jaar duizenden en nogmaals duizenden aan te doen wenden tot hetgeen men noemt waterverversching: het werk der Danaïden.

Intusschen worden door al dat stelselmatig verkeerd handelen de kassen der gemeenten, dus der burgers, voor een aanzienlijk deel aangesproken en ongetwijfeld ook de gestellen der burgers, die gedoemd zijn in zulk eene omgeving te leven, al is de statistiek nog niet bij machte, dit met cijfers uit te maken.

Hoelang zal de reinigingszaak nog een vraagstuk blijven?

Zoolang de eigenzinnigheid van besturen en de partijdigheid van hunne adviseurs zullen voortduren.

Dr. S. Sr. CORONEL.

Letterkunde

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Men smaalt dikwerf op de vertaalwoede in ons land en niet zonder reden; op het gebied der roman-literatuur worden eene menigte prullen aan de markt gebracht, waarover men zoo niet den uitgever, dan toch den vertaler moet beklagen. Maar men moet aan den anderen kant ook niet vergeten, dat de vertaal-manie menig goed werk bracht, dat door eene Hollandsche bewerking hier meer verspreid kon worden en mede bevorderlijk was aan de algemeene ontwikkeling. Voor sommige werken ontbreekt het in ons kleine land niet zoozeer aan talenten, als wel door het beperkt debiet aan gelegenheid, om ze uit te geven. Zoo met de werken over algemeene geschiedenis; wij teren hier geheel op Duitsche vlijt en eene reeks van wetenschappelijke en populaire werken, sommigen van grooten omvang, zagen hier vertaald het licht en vonden veelal goeden aftrek.

Dit laatste meenen wij ook te kunnen voorspellen aan een nieuw werk van dien aard, dat verschijnt bij Tjeenk Willink te Zwolle, namelijk: *De geschiedenis der wereld van het begin der Fransche omwenteling af tot op onze dagen door dr. G. Weber. Voor het Nederlandsche volk bewerkt door B. ter Haar Bz.* Weber is een bekende in ons land door zijn ‘Handboek der algemeene geschiedenis’, bewerkt door Dr. A.W. de Klerck, dat te recht veel opgang heeft gemaakt en nog altijd veel gebruikt wordt. Weber beschrijft geschiedenis helder en aangenaam; hij geeft geene dorre opsomming van feiten, maar maakt van de geschiedenis een drama, dat voor onze oogen als wordt afgespeeld. Het aantrekkelijke van zijn werk ligt ook hierin, dat hij de

verschillende deelen van de geschiedenis samenvat; men vindt tevens geschiedenis van beschaving, letterkunde en godsdienst.

In zekeren zin is Weber's werk compilatie; maar daarin ligt geen verwijt; Weber heeft met ijzeren vlijt de nieuwste werken over geschiedenis gelezen en met oordeel en tact daarvan gebruik gemaakt. Daar, waar hij letterlijk aanhaalt, wijst hij zulks aan, soms met vermelding van den naam van den oorspronkelijken schrijver.

Behalve het ‘Handboek’ bestaat in het Duitsch eene ‘Allgemeine Weltgeschichte mit besonderer Berücksichtigung des Geistes- und Culturlebens der Völker und mit Benutzung der neueren geschichtlichen Forschungen für die gebildeten Stände bearbeitet’. Omstreeks twintig jaren geleden werd, indien wij ons niet vergissen, dit werk door Weber aangevangen en dezer dagen voltooid. De oude geschiedenis beslaat hier vier lijvige deelen, de Middeleeuwen vier, de Nieuwere vier en de Nieuwste geschiedenis drie, in het geheel dus vijftien deelen.

Bovengenoemde vertaling betreft de nieuwste geschiedenis en wordt door den uitgever gerekend op vier deelen, waarvan één verschenen is. De uitgever bestemde het werk tevens tot vervolg op Streckfuss' ‘Geschiedenis der wereld’, die eveneens hier vele lezers heeft gevonden. De vertaling is vloeiend en de uitgever zorgde voor flink formaat en goede letter.

Eene geschiedenis met platen heeft men tot nog toe hier nog niet durven ondernemen, om de licht verklaarbare reden, dat zulke werken te kostbaar zijn; toch hebben voor eene populaire uitgave afbeeldingen veel voor; niets is beter geschikt, om de voorstelling te gemoet te komen; hoe zal men zich een denkbeeld vormen van de paalwoningen, van de wapenen in den voortijd? Eene goede teekening doet hier meer af dan de keurigste beschrijving. De uitgever F.C. Bührmann te Amsterdam heeft zich aan zulk eene geschiedenis gewaagd met de uitgave van de *Geillustreerde wereldgeschiedenis. Naar het Hoogduitsch bewerkt door P.H. Witkamp.* De omslag vermeldt erbij: ‘met ongeveer 2000 platen, in den tekst 40 à 50 groote platen, kaarten, portretten, enz.; kompleet in 8 deelen van ongeveer 12 afleveringen’.

Voor eene ‘prachtuitgave’ kunnen wij dit werk niet houden, al zijn vele illustraties goed uitgevallen. Vergissen wij ons niet, dan hebben wij hier de clichés en ook de bewerking van de bij Otto Spamer verschenen ‘Illustrirte Weltgeschichte’. Vier afleveringen zijn tot heden verschenen en zij maken een goeden indruk. Op populaire wijze vangt de eerste aflevering aan met eene beschouwing over den ouderdom van het menschelijk geslacht, de verschillende menschenrassen, den voor-historischen tijd, de oude sagen. Hier en daar hadden wij gewenscht, dat de Schrijver zich minder apodictisch had uitgelaten over quaesties, waarover de geleerden 't nog lang niet eens zijn, b.v. de afstamming der menschen van één paar, welke voor geheel onjuist wordt verklaard, terwijl toch geleerden van naam hier nog altijd aan vasthouden. Het kaartje in de eerste aflevering van Fenicië en Palestina is net en duidelijk. Wij hopen, dat de uitgever zich in zijne onderneming niet teleurgesteld zal zien en ook deze, voor velen zonder twijfel zeer aantrekkelijke, geschiedenis tal van lezers zal vinden.

De ethnographie is hier te lande langen tijd te weinig gewaardeerd en de uitstekende werken, welke in het buitenland werden uitgegeven, kwamen alleen in handen van mannen van het vak. Toch is de algemeene versprei-

ding van kennis op dit gebied misschien nog nuttiger dan de politieke geschiedenis; zonder ethnologie is de politieke geschiedenis meestal geheel onbegrijpelijk, terwijl volkenkennis in staat stelt de richting aan te wijzen, waarin de geschiedenis zich bewegen zal. Duitschland heeft voortreffelijke ethnologische werken; onder die van geen zeer grooten omvang noemen wij Peschel's beroemde 'Völkerkunde', een werk, dat onder de classieken mag gerekend worden; verder 'Allgemeine Ethnographie' van Friedrich Müller, waarvan in '79 een tweede druk verscheen, Peschel's 'Völkerkunde' is reeds eenige keeren herdrukt na den dood van den genialen schrijver. Vermelding verdient ook Karl Faulmann's 'Illustrirte Culturgeschichte für Leser aller Stände', dat echter voor 'alle standen' eerst geschikt zal zijn, wanneer die standen meer van ethnographie weten, dan in den regel hier althans het geval is.

Wanneer men van vertalingsplannen van deze werken nog niet heeft gehoord, dan is dat zeker wel te verwonderen van Peschel's 'Völkerkunde', dat niet alleen een aangenaam boek is om te lezen, maar ook voor het onderwijs dienstig kan zijn.

Voor eene algemeene verspreiding is zonder twijfel nog beter geschikt Friedrich von Hellwald's *Natuurlijke Geschiedenis van den Mensch. Vrij vertaald door dr. Paul Harting*, waarvan de eerste aflevering verscheen bij H.D. Tjeenk Willink te Haarlem. De afbeeldingen, waarmee dit werk is versierd, behooren tot het beste van wat op dit gebied wordt geleverd, terwijl Hellwald's naam ons borg staat, dat wij een inderdaad populair werk voor ons hebben; wij kennen weinig schrijvers, die zoo de gaaf bezitten, de resultaten der wetenschappelijke onderzoekingen in zulk een aangenamen vorm mee te deelen; men vindt bij hem geene dorre opsomming van de onderscheiden kenteekenen der menschenrassen, maar eene beschrijving van het leven in het algemeen, meedeelingen over sociale toestanden, over het huwelijk, over het huiselijk leven, over de godsdienstige begrippen, en dat alles met zulk eene onpartijdigheid en voorliefde, alsof Hellwald zich tot taak had gesteld, den Javanen een Javaan, den Australiër een Australiër te worden. Wat de waarde van dit werk verhoogt, is, dat men tusschen den tekst met kleine letter een aantal bijzonderheden vindt, aanhalingen van reizigers, bronnen, waaruit de meedeelingen zijn geput, enz. De vertaling van Dr. Harting heeft de waarde van het oorspronkelijke niet verminderd; het zou jammer geweest zijn, wanneer de bewerking van zulk een boek ware geschied fabriekmatig, zooals hier maar al te dikwerf 't geval is, en niet door een wetenschappelijk man. Wij verheugen ons, dat de heer Tjeenk Willink deze uitgave ondernam; berouwen zal het hem niet, want wij zouden ons zeer moeten vergissen, indien het publiek dit werk niet op prijs stelde.

Eenmaal aan het bespreken van werken over geschiedenis, willen wij ook nog melding maken van een boek, dat de tegenwoordige uitgever P.J. Diehl te Utrecht ons toezond en dat ook als vertaling juist niet nieuw is; wij bedoelen: *Graaf Bismarck en zijn omgeving gedurende den Fransch-Duitschen oorlog door dr. Moritz Busch. Uit het Hoogduitsch vertaald door S.J. Andriessen.* Ligt het aan de mindere bekendheid, dat dit boek, dat in Duitschland herhaalde malen herdrukt werd, zoo weinig wordt genoemd, of aan de weinige belangstelling ten onzent in de geschiedenis van Duitschland? Wellicht aan beiden. De twee deeltjes meedeelingen uit het merkwaardig tijdvak van '70 en '71

hebben aanspraak op meer waardeering; 't is waar, Busch deelt een aantal dingen mede, die vrij onbelangrijk zijn en een Nederlander volstrekt niets kunnen schelen, maar daarnaast staan tal van bijzonderheden, die den Duitschen geest in die dagen beter doen kennen dan de gewone geschiedenissen. Dagboeken zijn niet altijd amusant, maar toch interessant, waar het zulke personen en zulke tijden geldt.

K.

Praktisch Handboek voor de ooftboomteelt in Nederland, door K.J.W. Ottolander (Groningen, Wolters).

Dit werk is uit zijn aard voor eene beoordeeling in een letterkundig tijdschrift niet geschikt. De studeerkamer is niet het terrein, waarop zulk een werk beoordeeld moet worden. Maar om het aan te kondigen en aan te bevelen, - voor zoover de naam van den Schrijver nog aanbeveling behoeft - ziedaar plicht van ieder, die het heeft gelezen en het publiek naderen kan. Hoe men ook over ons klimaat klaagt en pruttelt, dit is zeker, dat Nederland voor den tuinbouw en de ooftteelt een gezegend land is, welks keurige vruchten door warmer luchtstreken wel benijd mogen worden. Maar we hebben hier lang vruchten geteeld, gelijk Monsieur Jourdain proza schreef, - argeloos en domweg, zonder er veel bij na te denken.

De soorten, door vader en grootvader gekweekt, werden naar dezelfde verouderde methode door zoon en kleinzoon onveranderlijk aangehouden. In den laatsten tijd is er een betere geest ontwaakt. Men is bij de buitenlanders in de leer gegaan; men heeft gezien, hoever Frankrijk, Amerika en vooral België ons vooruit waren, en, schoon langzaam, zijn betere beginselen ook hier te lande doorgedrongen. Aan de wakkere phalanx der Boskooper boomkweekers, waaronder de Schrijver van dit handboek een der voornaamsten is, danken we den vooruitgang vooral, en niet minder aan den verdienstelijken Uitgever, die met hen medewerkte, o.a. door de uitgifte van het prachtige: *Nederlandsche boomgaard.*

Het vóór ons liggend handboek is volledig, beknopt, voor den liefhebberooftteler even lezenswaardig en nuttig als voor den tuinier van beroep, en kan in vele opzichten het werk van Knoop, dat, hoe verdienstelijk ook, natuurlijk verouderd is, vervangen als wetenschappelijke vraagbaak voor ooftboomteelt.

G. Samarow, Hoogten en Laasten. Derde afdeeling: Verzoening en Zegen. Uit het Hoogduitsch. Deventer, A Ter Gunne. - Het Regiment van den Kroonprins, door Gregor Samarow. Uit het Hoogduitsch door J.V. Hendriks. Deventer, A. ter Gunne. - Louise Mühlbach. Frederik de Groote en zijn Koetsier. Naar 't Duitsch door A.J. Servaas van Rooyen. - Leonie, of licht uit duisternis. Binnen IJzeren Muren. Twee verhalen uit den Fransch-Duitschen oorlog, door Annie Lucas. Uit het Engelsch door Alma. Amsterdam. W.H. Kirberger. - Hart van IJzer en Hart van Goud. Roman van Anton Giulio Barrili. Uit het Italiaansch door Mej. Carolina van Deventer. Amsterdam, Y. Rogge.

Het loont in den regel de moeite niet, van vertaalde romans aan te wijzen, waarop eene gunstige of ongunstige beoordeeling berust. De uitgevers brengen ze door hunne reclames en de directeuren van leesgezelschappen en bibliotheken, door ze aan te koopen, in handen van het leesgrage publiek, lang voordat eenige aanprijzing of afkeuring in onze tijdschriften verschijnt. Ook krijgen de oorspronkelijke schrijvers de op en aanmerkingen, die men op hun werk meent te moeten maken, toch niet onder de oogen. Ik heb daarom met de Redactie van *De Tijdspiegel* afgesproken, van hetgeen zij mij ter aankondiging toezendt, voortaan slechts in 't kort op te geven, wat het ter lezing aanbiedt, tenzij het gehalte eene meer uitvoerige bespreking verdient; met bovenstaand lijstje maak ik een begin.

1. Na hetgeen ik van de eerste en tweede afdeeling van Samarow's *Hoogten en Laagten* reeds in dit tijdschrift gezegd heb, kan ik volstaan met de verzekering, dat deze derde afdeeling van den lang uitgesponnen roman (negen deelen!) het verhaal tot een bevredigend einde brengt. Wel komen in dit gedeelte ook nog geheime en openbare woelingen voor van de sociaal-democraten en laat Samarow in eene hunner bijeenkomsten nog Garibaldi een minder mooi figuur maken, maar de nog overgebleven romanhelden treden meer op den voorgrond, van de verdere ontwikkeling der intrige wordt meer werk gemaakt en, eind goed al goed, de ware Jozef krijgt zijne Maria.

2. Behoorde *Hoogten en Laagten* tot het genre, dat men, in navolging van de Duitschers, ook ten onzent ‘tijdromans’ (*Zeitromane*) gelieft te noemen, wat romans uit den tegenwoordigen tijd, of aan hedendaagsche maatschappelijke toestanden ontleend, moet beteekenen (als men het maar weet!), *Het Regiment van den Kroonprins* is een geschiedkundige roman en brengt Frederik II ten tooneele, toen hij nog kroonprins was. Zijn vader, de oude Koning, geeft in het begin van het verhaal een hofdametje ten huwelijk aan een zijner gunstelingen, dien het bevallige kind liever niet heeft, omdat zij op een ander verliefd is; hoe Zijne autocratische Majesteit genoopt wordt hierop terug te komen enz., is het hoofdonderwerp van het boek.

Samarow idealiseert den met zijn ouden heer verzoenden Prins wel wat sterk en geeft hem de mooie rol. Hoe de nog jeugdige aanstaande Koning, dorstende naar waarheid, met de heiligste bedoelingen zich onder de Vrijmetselaars laat opnemen, schotst hij uitvoerig, waarbij de onthulling der geheimenissen van de Maçonnerie voor gewone romanlezers zeker te veel plaats inneemt. Of het eene werkelijke onthulling mag heeten, kunnen alleen ingewijden beoordeelen; maar een gewoon mensch zou zeggen, dat wie aan zulk hocus pocus waarde hechten, zich wel mogen

wachten, laag neer te zien op de eenvoudige ceremonien van den Protestantschen eeredienst.

Het werk is overigens zeer onderhoudend geschreven en het aangename der lectuur wordt verhoogd door de zeer voortreffelijke vertaling. De heer

Hendriks had, naar mijn oordeel, alle recht, zijn naam op den titel te plaatsen. Ter Gunne zorgde dezen keer voor eene nette uitgaaf.

3. In deze kleine novelle - in de vertaling 96 bladzijden lang - vertelt Louise Mühlbach, op hare prettige manier, hoe Koning Frederik's koetsier een lief meisje, dat hem gedurende eene ziekte met zorg had verpleegd, een handje helpt, om tot een gewenscht huwelijk te komen. De verhouding tusschen den ouden getrouwen dienaar en den *Alte Fritz* geeft iets eigenaardigs aan dit verhaal, dat zeer goed past in het kader der legenden en anekdoten, waarin de groote Pruisische Koning eene rol speelt.

De Vertaler, die zich goed van zijne taak heeft gekweten, gaf het boekje uit met een liefdadig doel, en het zou te betreuren zijn, als iemand van den aankoop zich liet terughouden door vooringenomenheid tegen de Schrijfster. Van al hetgeen hare romans, na een verbazenden opgang, zoo spoedig op den achtergrond drong, vindt men hier niets; en ik ben het volstrekt niet eens met hen, die beweerden, dat Servaas van Rooyen niet gelukkig was in zijne keus, toen hij - niet ‘ten voordeele van den brand’, maar van hen, die door dien brand geleden hadden - besloot, deze vertaalde novelle aan het liefdadige publiek van Nederland aan te bieden.

4. Als ‘uit het Engelsch’ niet op den titel stond, zou men onder het lezen van deze twee verhalen niet vermoeden, dat zij van eene Engelsche Schrijfster afkomstig zijn. De personen, die erin voorkomen, zijn allen Franschen en Duitschers, met een enkel Engelsch kind, dat onder hen verdwaalt.

Leonie St. Hilaire, eene Française, die met haar vader op het platteland leeft, beschrijft in het eerste verhaal, wat zij ondervond in het begin van den Fransch-Duitschen oorlog; en Renée de Laborde, eene Parijsche jonge dame, wat haar en hare familie overkwam gedurende het beleg van Frankrijk's hoofdstad.

Niet onaardig zijn de hier geschetste tafereeltjes, opgeluisterd door liefdeshistorietjes tusschen jongelieden van de beide elkander beoorlogende volken; maar het conventioneele der karakters en der toestanden, en vooral het te sterk uitkomen der godsdienstige strekking geven geen hoogen dunk van de kunstvaardigheid van Annie Lucas. De vorm van later opgeschreven herinneringen, die door aanteekeningen van een niet bijgehouden dagboek gesteund worden, doet bovendien afbreuk aan de aanschouwelijkheid der voorstelling en geeft soms iets mats, zelfs hier en daar iets gerekts aan hetgeen zij vertelt.

Beide ‘verhalen’ moeten dienen, om den invloed te doen uitkomen van den Bijbel, vooral van het zoogenaamd Bijbelsch Christendom, op jeugdige, vooral Roomsch-Katholieke, door twijfelzucht geschokte of door onheil bezwaarde harten. De Engelsche Schrijfster schijnt eene gemoedelijk ernstige, in geestelijke gemeenschap met haar Heer Jezus Christus levende, welmeenende Christin te zijn, die niets vuriger verlangt, dan hare lezers te winnen voor haar eigen zaligmakend geloof. Daartoe bezigt zij den romanvorm, en het is te begrijpen, dat hare geestverwanten, die niet meer behoeven gewonnen te worden, met haar zullen instemmen; maar of zij dieper denkenden en hooger ontwikkelden zal bewegen tot de utiliteitsleer van dit haar gematigd orthodox Christendom, acht ik minder waarschijnlijk. Voor Jan Rap en zijn maat is zij zeker veel te pieus, te gemoedelijk.....

5. Van geheel anderen aard is dit door Mej. Carolina van Deventer uit

het Italiaansch vertaalde werk. Het is een roman van den echten stempel, vol leven en beweging, met beeldschoone, allerbeminnelijkste en schier bovenmenschelijk edelmoedige helden en heldinnen, natuurlijk met een snooden booswicht ertusschen. Een verdonkeremaand testament, een proces daarover, een paar duels (die echter gelukkig nog bijtijds verhinderd worden!), in 't kort, van alles, wat in de romantiek voorkomt, kan men hier vinden. De oude Italiaansche geschiedenis van een zoon en eene dochter uit twee in onmin levende families, zooals de Capulets en de Montagues, die op elkander verliefd worden, - met dit onderscheid alleen, dat ze beiden van denzelfden overgrootvader afstammen en de strijd reeds bij hunne grootvaders begonnen is - wordt hier weder afgespeeld; maar onder hedendaagsche menschen, met zeden, gewoonten en maatschappelijke toestanden van het Napels van onze dagen. Echt romantisch, zonder iets van het realisme of naturalisme van den jongsten tijd, laat Barrili zich ook niet in met godsdienstige of zedelijke quaesties. Neen, hij schijnt een luimige, gezellige Italiaan te zijn, die onderhoudend vertelt, zijne roman-intrige goed opzet en geleidelijk afspint en u van het begin tot het einde aangenaam bezighoudt. Als dit zijn boek in eenig leesgezelschap rondgegaan zal zijn, zal het wel bij den directeur terugkomen met de zichtbare bewijzen, dat het veel gelezen werd: voor gewone romanverslinders is het als met een schaartje geknipt.

Mejuffrouw Van Deventer geeft eene vloeiende vertaling en de uitgaaf van den heer Rogge laat niets te wenschen over.

Kampen, Februari 1881.

J. HOEK.

Geen vertrouwen, door Golo Raimund. Naar het Hoogduitsch door Mej. C.v.O. Arnhem, J. Minkman.

Dit boek bevat drie verhalen. Het eerste is van Golo Raimund; de twee anderen zijn vertalingen uit het Engelsch van Ouida en getiteld: *Opgericht* en *Cecil Castlemaine.* Het eerste verhaal beantwoordt aan den titel van het boek; de twee andere verhalen kunnen op dien algemeenen titel geene aanspraak maken. Zij schijnen erbij gevoegd, om het boek 238 bladzijden groot te laten worden.

Golo Raimund laat ons in het eerste verhaal de noodlottige gevolgen zien, die het gemis aan vertrouwen na zich kan sleepen. Hij doet dat op zijne wijze. Wil dat van velen zijner werken zeggen: voortreffelijke wijze, dit verhaal kunnen wij niet onder zijne meesterstukken rangschikken. Er is pathos genoeg in, maar, om van eene enkele onwaarschijnlijkheid niet te spreken, ons komt het voor, dat het natuurlijke wel wat veel opgeofferd wordt aan het romantieke.

Opgericht is een phantastisch verhaal, waarin sommigen wel behagen zullen scheppen. In *Cecil Castlemaine* hinderden ous de vele bladzijden, die gevuld worden met de beschrijving van Cecil's schoonheid.

Niet overal is de vertaling goed geslaagd. Op bl. 45 spreekt Paula van haar *liefelijk* kind; bl. 154 lezen we van ergens eene antipathie *legen* hebben. Bl. 176.... ‘Gij zult u herinneren, dat geen schilling geld, geen roede

lands mij *niet* toebehoort.' Niet gemakkelijk laten zich de twee lange volzinnen lezen op bl. 200 en 201, ieder van 17 regels. Ongenietbaar en onbegrijpelijk is een volzin op bl 207: 'Zoo is het ook', enz. Bl. 208: 'met een gulden gloed op haar'; de lezer moet raden, dat de gulden gloed door de zonnestralen, waarvan op de vorige bladzijde gesproken was, veroorzaakt werd, en achter 'haar' bijvoegen: gelaat.

H.

Mengelwerk.

Ida's aanbidders.

Zoo ongeveer was dan ook de toedracht van de zaak, doch het verschilt veel, hoe men iets hoort vertellen, en Reinier voelde zich het hart als toegeknepen, toen hij zag en hoorde, hoe liefdeloos en babbelzuchtig deze innig droevige zaak slechts als een ‘gloednieuw en interessant nieuwtje’ van mond tot mond ging. Men had diep medelijden met den vader, maar wie toonde eenig meegevoel voor de dochter? Als deze haar vader planmatig had bestolen en vermoord, zou er waarschijnlijk niet in sterker bewoordingen afkeurend over haar gedrag zijn gesproken. Ieder matigde zich het recht van oordeel en vonnis aan, ofschoon niemand eigenlijk bekend was met de feiten. De buren, de rector, de predikant, de notaris en eenige andere personen, die den heer Van der Smizzen af en toe spraken, ze waren allen onkundig van Ida's langdurige afwezigheid - de conrector had toch de vaste gewoonte, om nooit over zijne huiselijke omstandigheden te praten, en Ida vertoonde zich in den regel zoo weinig, dat zij niet gemist scheen voor dezen dag, die plotseling de aandacht op haar vestigde.

Het bleek, dat zij minderjarig was en dat er dus een voogd voor haar benoemd moest worden - er werd een neef gevonden, die ergens in Friesland woonde, die wellicht de allerongeschiktste persoon was, maar toch als zoodanig werd aangesteld.

Voordat dit echter gebeurd was, zat Reinier weer thuis bij zijne moeder, die hem telegram op telegram had gezonden, om terug te keeren. Het was voor haar eene groote teleurstelling geweest, om een brief te krijgen in plaats van den terugkeerenden student, naar wien zij zoo verlangde; hij was toch haar eenige, haar alles, van wien ze sedert zijn gymnasiumtijd bijna het geheele jaar gescheiden was en dien ze slechts in de vacanties bij zich had. Zij berustte in die scheiding, omdat ze geloofde, wat verstandige lui herhaaldelijk beweerden, dat werkelijk de eenige zoons van weduwen gevaar loopen te veel

verwend en daardoor minder flink en zelfstandig te worden. Uitsluitend vrouwelijke invloed was, beweerde de toeziende voogd, dubbel nadeelig voor een knaap als Reinier, die, bij een helder hoofd, een goed hart en een vlug verstand, toch weeke, zelfs vrouwelijke elementen in zijn gemoed had.

't Kon zijn; Mevrouw Van Walden sprak het niet tegen, al kon zij niet begrijpen, hoe men haar jongen anders had kunnen wenschen; doch daar zij geene andere begeerte had dan hem zoo gelukkig mogelijk te zien, gaf zij haar eigen wensch prijs en liet hem van huis gaan, toen dat noodig werd gevonden.

'Het is zeer verstandig,' prees haar de voogd, 'en ten slotte voor uzelve ook veel beter, want zoo'n jongen ontsnapt je toch: eerst geeft hij zijn tijd aan de studie; daarna laat hij zich door eene vrouw inpakken, en zoo moet de moeder zich altijd met de tweede plaats in het hart vergenoegen.'

'Ja, ja, natuurlijk,' stemde de moeder toe en veranderde haastig van onderwerp. Waartoe den tijd vooruit te loopen en zich te verdiepen in de dagen, die komen zullen? Voorloopig namen slechts drie zaken Reinier's hart in beslag en dat waren - dit wist zij zeker - zijne moeder, zijne studiën en de muziek.

Zijn dikwijls uitgesproken ideaal was dan ook, om dokter te worden, met eene niet te drukke praktijk, op een groot dorp en daar zijne moeder bij zich te hebben. Zij wist wel, dat dergelijke idealen voor velerlei wijziging vatbaar zijn, maar voorloopig hoorde zij ze gaarne uitspreken en verheugde zich in elke vacantie, als zij hem bij zich had en bespeurde, hoe hij van haar bijzijn genoot. Inzonderheid had zij buitengewoon verlangd naar de eerste vacantie, die hij van de academie terugkeerend thuis zou doorbrengen.

Dat hij wel iets eerder zou komen, dan hij geschreven had, verbeeldde zij zich zoo stellig, dat ze al eene week te voren zijne kamer in orde gebracht had en zelfs zijn bed had laten spreien, maar in plaats van den zoo reikhalzend verwachten zoon, vóór of althans op den afgesproken tijd, kwam er een brief, of eigenlijk een briefje, met de tijding, dat hij even zijn ouden leermeester *en passant* wilde bezoeken, en daarna het nog teleurstellender bericht, dat hij dezen nog wenschte te helpen begraven.

Mevrouw Van Walden, die zelden of nooit heftig was, wierp het tweede briefje verontwaardigd weg en mompelde eene bepaalde verwensching tegen den man, die een zoo ongeschikt oogenblik had uitgekozen, om te sterven.

Toen vond zij, dat Reinier de hartelijkheid in dit geval toch wel wat erg overdreef, en besloot zij niet te berusten in zijn besluit, maar hem te herinneren aan de levende moeder, die heel wat meer aanspraak op zijn bijzijn had dan de overleden leermeester.

'Mijne moeder heeft gelijk,' fluisterde Reinier, maar toch, het

scheen hem toe, alsof er niets kon gaan boven zijn plicht, om Ida's plaatsvervanger te zijn. Zielsgraag zou hij dadelijk na de begrafenis naar haar zijn toegegaan, maar hij durfde nu niet langer zijne moeder teleurstellen en nam dus afscheid van de plaats, waar hij alle oude bekenden gezien had behalve de eene, voor wie hij de reis had gemaakt.

Hoeveel de moeder zich had voorgesteld van het terugzien van haar kind - ze genoot er weinig van. - Reinier toch kwam ziek aan; wel deed hij zijn best zich goed te houden, doch het bleek al spoedig, dat dit onmogelijk was. Hij had eene zware koude gevat, hoestte, was koortsig en voelde zich ziek. De dwaze gewoonte, om op een open kerkhof aanspraken te houden en te moeten aanhooren, heeft al menigeen ongesteld gemaakt, maar wat is eraan te doen? De aanwezigen kunnen toch moeilijk rechtsomkeer maken, als de een of ander zich geroepen voelt, nog een laatst vaarwel toe te roepen aan den doode, en daarbij, alle maat vergetende, diens levensloop herdenkt in den schralen wind. De rector had deze ongepaste plaats uitgekozen, om de aanwezige leerlingen en Reinier als oudleerling in het bijzonder op de vele deugden van den overledene te wijzen. 't Was een van die domme invallen, dien de meeste aanwezigen wel reden hadden, niet te kunnen vergeten, en inzonderheid de arme Reinier, die, in plaats van zich dadelijk wat uit te vieren, nog dienzelfden dag de zee over moest.

Mevrouw Van Walden was geheel ontstemd door deze ongesteldheid, en een deel van haar medelijden met den patiënt ging te loor onder hare teleurstelling en gedeeltelijke verontwaardiging over Reinier's al te groote erkentelijkheid aan een docent, die, zooals zij vond, dan toch niets meer dan hoogstens zijn plicht gedaan had.

‘Het gymnasium had voldoende moeten zijn zonder extra-lessen,’ betoogde zij, ‘en dat het dat niet was, moge niet uitsluitend aan dien heer Van der Smizzen te wijten zijn geweest, dat neemt toch niet weg, dat hij medehielp, om een verkeerden toestand te bestendigen. Ik vind het goed, uitstekend zelfs, dat men zijn leermeester in eere houdt, maar dat gevoel behoeft niet overdreven te worden.’

Als zijne moeder op deze wijze een beetje pruttelde tegen het gebeurde, kon Reinier haar geen ongelijk geven, te minder omdat hij zich heel goed bewust was, hoe hij wellicht geen voet verzet zou hebben, om alleen den heer Van der Smizzen nog eens te zien, en nu hij het doel van zijne reis toch gemist had, nu betreurde hij het dubbel, dat hij zijne moeder had teleurgesteld.

Hij begreep maar ten halve, hoe groot de teleurstelling was, die hij haar bezorgde, door in deze Kerstvacantie zijne kamer en gedeeltelijk het bed te moeten houden. Zij had zoo'n prettig luchtkasteeltje gebouwd, dat nu geheel omver werd geworpen; ze had namelijk een meisje voor hem uitgezocht en allerlei plannetjes beraamd, om te maken,

dat de jongelui elkander ongemerkt en schijnbaar toevallig zouden ontmoeten. Met de ouders van dat meisje was zijzelve van hare jeugd af bekend geweest; zij wist, hoe goed zij hare dochter hadden opgevoed en hoe zij ook van hun kant niets liever zouden wenschen dan dit huwelijk. Zorgvuldig had men van beide kanten alle toespelingen vermeden, wel wetende, hoe op dit punt de wenschen der ouders in den regel meer geschikt zijn, om antipathie dan sympathie op te wekken, en deze winterdagen uitgekozen voor de kennismaking. Margaretha zou dan overkomen voor de bruiloft van een nichtje en Mevrouw Van Walden en haar zoon zouden gelegenheid hebben, om haar telkens te ontmoeten.

Het kon niet missen, of de jongelui zouden behagen in elkander vinden, en met innige verrukking stelde zich reeds de moeder van Reinier voor, hoe zij de hand van Margreet plechtig voor haar zoon zou gaan vragen en hoe ze dan zou genieten, om dat aanstaande dochtertje bij zich aan huis te ontvangen.

Dat het heerlijke plan geheel zou mislukken, als de jongelui elkander toevallig niet bevielen, dat kwam wel eens even bij haar op, doch ze bleef er niet bij stilstaan. Ze had zich ernstig voorgenomen, niet te twijfelen aan den goeden uitslag van haar verstandig overleg - lag het toch niet op den weg der ouders, om te zorgen, dat hunne kinderen goede huwelijken deden? en hadden dezen niet veel beter oog op alles dan een onervaren knaap en een jong, onnadenkend meisje? Mevrouw Van Walden kon zich warm denken en praten over dit onderwerp en was wel overtuigd, dat zij en de ouders van Margaretha een voorbeeld zouden geven, dat werkelijk navolging verdiende.

En ziet! nu werd er eene spaak in het wiel gestoken door die onverwachte en totaal onnoodige ongesteldheid van Reinier.

Zij was veel te veel eene liefhebbende en echte moeder en dus ook eene te goede ziekenverpleegster, om den patiënt niet met alle mogelijke zorgen te omringen, maar in haar hart was ze recht ongeduldig, dat Reinier pijnlijk hoestte in plaats van bruiloftsliedjes te zingen; dat hij kinine slikte in plaats van verliefd te worden, en dat hij warm ingepakt bij de kachel zat te huiveren, in plaats van mede te doen aan de sledevaarten, die de jongelui organiseerden op de spiegelgladde straatwegen. 't Was letterlijk, om tureluursch te worden, om te hooren vertellen, hoe het aardige logeetje van de G.'s allen heeren het hoofd op hol bracht en hoe dat bleek, daar ieder zich beijverde iets te verzinnen, om haar genoegen te geven. De IJsclub had al eene buitengewone contributie gevraagd voor een avondfeest en allerlei geruchten kwamen in omloop over het genot, dat die partij zou opleveren.

‘Dokter, mijn zoon moet beter zijn voor Dinsdag,’ sprak de moeder schertsend, maar toch gemeend.

‘We zullen ons best doen,’ antwoordde de oude medicus, ‘maar als onze jonge vriend zelf niet een beetje meewerkt, sta ik voor niets

in,' voegde hij erbij. Het kon zijn geoefend oog niet ontgaan, dat de patiënt zich niet alleen ongesteld, maar ook gedrukt voelde, en voordat hij zijn afscheid nam, vroeg hij, de moeder even apart sprekende, of er eene oorzaak voor die neerslachtigheid bestond. 'Neen, volstrekt niet,' verzekerde zij, 'en mijns inziens is 't beste, daar maar zoo weinig mogelijk notitie van te nemen. Ik kan mij heel goed verbeelden, dat hij sterk geïmpressioneerd werd door den plotselingen dood van zijn vroegeren docent, vooral omdat hij daar zoo onverwachts getuige van was, maar men moet zich dan ook weer eens verzetten tegen zoo'n indruk. Wat zegt u, dokter, behoort treuren om dit sterfgeval nu niet min of meer onder de rubriek "ziekelijke gevoeligheid", die men bang was, dat Reinier onder mijne leiding zou opdoen?'

'Het is moeilijk, zoo niet onmogelijk, om de mate van genegenheid te beoordeelen, die de een voor den ander koestert', hernam de dokter, waarschijnlijk bedenkende, dat Reinier's moeder althans op dit oogenblik geen zweem van ziekelijke gevoeligheid toonde; 'wellicht was Reinier meer gehecht aan zijn docent, dan hijzelf wist of liet blijken, en natuurlijk is men geneigd, om het leed dubbel zwaar te vinden, als men zich onlekker voelt en slecht slaapt. Het beste is, om hem maar rustig en in gelijkmatige warmte te laten, totdat hijzelf weer behoefte gevoelt aan eenige variatie.'

'Maar een beetje afleiding zal hem, dunkt mij, meer goed dan kwaad doen - afleiding is zoo'n heilzaam kruidje - en ik liet zoo gaarne Dinsdag mijn diner doorgaan,' overpeinsde Mevrouw Van Walden, half vragend naar den dokter opziende.

Deze gaf geen antwoord. Hij had zijn advies gegeven en hield niet veel van die kinderachtige rollen, welke sommige dames haren geneesheer gaarne laten spelen. 'U is er niet voor,' zeide zij.

'Afleiding is ook alweer geen universeel geneesmiddel,' merkte hij aan; 'soms, dat geef ik u toe, is het noodig en nuttig, aan de gedachten van een patiënt eens eene andere richting te geven, maar Reinier moet maar eerst weer beter zijn en zal dan zelf wel zoeken en vinden, wat hem dienstig is.'

'Wat een vervelende man,' prevelde Mevrouw Van Walden onwillekeurig, toen zij de voordeur achter den dokter sloot.

'Maar hij kan ook niet gissen, welke gewichtige belangen er op het spel staan,' dacht zij en begaf zich weer naar de kamer van haren zoon. Deze had zich blijkbaar niet verroerd, sedert de dokter hem had verlaten; hij staarde voor zich uit en was diep in gedachten.

'Waar denkt ge aan, mijn jongen?' vraagde de moeder, de hand op zijn voorhoofd leggende.

'Ach, mamalief, hoe kan u het vragen; natuurlijk denk ik aan de arme Ida,' fluisterde hij, terwijl hij zijn hoofd tegen haar liet rusten; 'wat zal zij lijden. En dan niemand bij zich te hebben, met wien ze eens hartelijk en vertrouwelijk kan praten. Dat ik nu ook juist zoo te onpas ziek moest worden....'

‘Maar al waart ge gezond, Reinier, dan nog zou ik mijn zoon niet willen missen. Ik heb veel te veel verlangd, je eens thuis te hebben.’

Reinier drukte een kus op de hand van zijne moeder en zeide zacht: ‘Ik ben ook zoo blij u weer te zien, maar ziet u, dit is nu zulk een heel bijzonder geval. Ik meende, dat zij zoo gelukkig was, en dat troostte mij bij de scheiding, doch als het waar is, wat men zegt, dat zij bedrogen werd.... o, dan zal ze zoo'n behoefte hebben aan deelneming.’

‘Toch niet aan die van een jong student,’ merkte Mevrouw Van Walden eenigszins haastig en ondoordacht aan.

Reinier richtte zich op en keek zijne moeder verwonderd aan.

‘Een deelnemend woord kan slechts uit het hart en van de lippen komen van ware vrienden,’ zeide hij, ‘om 't even, wat die vriend of vriendin overigens mag zijn, en wellicht ben ik de eenige, althans een van de weinigen, die Ida werkelijk liefhad.’

‘Zij was ook altijd zoo vriendelijk voor je, niet waar,’ hernam de moeder vergoelijkend. Zij vond in dit onderwerp nog minder behagen dan in het praatje met den dokter en poogde het gesprek eene andere richting te geven. Wat behoefde haar zoon te denken en te tobben over een meisje, dat met heeren wegliep en haar vader alleen liet sterven! Ze voelde zich heelemaal niet in eene stemming, om met eenige zachtheid of met deernis aan Ida te denken, en vond het ook niet noodig, dat Reinier zich warm over haar maakte. Zij pookte de kachel eens op, herinnerde er Reinier aan, dat het tijd was voor zijn poeier, vroeg schertsend, of hij nog geene proef genomen had, of de sigaar al weer smaakte, en deelde toen mede, dat zij de gasten voor Dinsdag toch maar zou laten vragen.

‘Zou u het niet nog wat kunnen uitstellen?’ vroeg Reinier.

‘Kunnen? och ja, maar ik verlang, om mijn studentje eens te vertoonen, en dan, wij moeten de bruid eenige beleefdheid bewijzen; ik heb het beloofd en zou werkelijk graag de bruidsdagen een beetje helpen opluisteren. Ik had gehoopt, dat gij wellicht de eene of andere vertooning voor het dessert zoudt willen doen.’

‘Ik? Kunstjes uitvoeren? hè moederlief, dat zou eene ontzettende belasting zijn op een armen jongen.’

‘O, je behoeft het niet alleen te doen. Er zijn er genoeg, die je helpen kunnen. De twee Blake's, broer en zuster, bij voorbeeld, zijn alleraardigst voor dergelijke zaken; dan heb je die en die en die....’ vervolgde de moeder, eenige namen noemende ‘en dan, o ja, dan logeert er nog bij Suze een jong meisje, Margaretha Smit, die ook zeer bereid is en geschikt schijnt te wezen voor comediespelen, charades of zoo iets. De hulp hebt ge maar voor het kiezen en als ge wilt, dat ik dat troepje hier eens vraag, om wat afspraken te maken..... nu, maar dat kunnen we morgen eens nader overleggen,’ zeide Mevrouw Van Walden, die haars ondanks moest bekennen, dat Reinier thans

nog te ziek en werkelijk te lusteloos was voor dergelijke overleggingen.

Hij verheugde zich, dat zijne moeder hem op deze wijze de moeite bespaarde, om bezwaar te maken tegen hare plannetjes, iets, dat hij gedaan zou hebben, al had zijne ongesteldheid hem dat niet geboden. Het was hem op dit oogenblik onmogelijk, vroolijk en opgewekt te wezen; zijne gedachten bleven uitsluitend bepaald bij Ida. En hoe minder hij over haar kon spreken, des te meer verdiepte hij zich in de vraag, hoe het haar toch zou gaan.

Zij was ziek, verlaten en in den vreemde, drie redenen voor één, die maakten, dat zij hulp en opbeuring noodig had. Reinier's hart vloog naar haar toe, doch hij kon zich haar niet voorstellen in eene vreemde omgeving en tevergeefs poogde hij antwoord te vinden op de vraag, hoe zij er wel uit zou zien. Altijd verplaatste hij haar weer onwillekeurig in de kleine tuinkamer, waar hij haar gekend had.

‘Zoo, zoo,’ zeide Mevrouw Van Walden eens, toen zij haar zoon met schrijfpapier voor zich zag, ‘dat is een goed teeken, als de lust tot werken terugkeert; maar loop nu niet te hard van stapel, jongenlief,’ voegde zij erbij, ziende, dat Reinier zich blijkbaar ingespannen had.

‘Ja, ik geloof werkelijk, dat ik een interessante zieke ben,’ antwoordde Reinier, met een flauw glimlachje zijne pen neerleggende; ‘ik zal nog een paar dagen rust moeten nemen, maar ik wilde zoo gaarne dezen brief af hebben.’

‘Is er haast bij? Wil ik uwe secretares zijn?’ bood de moeder aan.

Reinier bedacht zich even. ‘Zou u zoo goed willen zijn?’ vroeg hij toen verrast. ‘Zie, ik ben begonnen... maar u kan zelve lezen, wat ik schreef; eigenlijk staat er niets in, dan hoe verlangend ik ben, iets naders aangaande haar te vernemen, maar als u erbij wilde voegen, hoe ik verhinderd werd dezen te vervolgen door eene lichte ongesteldheid, en dat u nu.... enfin, uw vriendelijk, moederlijk hart geeft u heel wat inniger en hartelijker woorden in de pen, dan ik met mogelijkheid zou kunnen dicteeren. Och ja, zoo'n vriendelijke toespraak van u zal haar stellig goed doen.’

‘Maar mijn beste jongen, hoe kan ik vriendelijke, hartelijke woorden schrijven aan een wezen, dat ik niet ken en wier gedrag door mij en door ieder hoog moet worden afgekeurd? Welk fatsoenlijk meisje zou met een jong heer op reis gaan en op reis blijven, terwijl....’

‘Moederlief, ik weet, zooals ik u zeide, te weinig van de geheele zaak af, om erover te kunnen oordeelen, maar ik *weet*, welk een edel, onbaatzuchtig, fatsoenlijk en beminnelijk meisje Ida is en dat zij geene schuld *kan* hebben aan iets, dat minder goed is. Zij kan bedrogen zijn - omdat zij te doen had met een slechten en gemeenen bedrieger, maar u zal toch zelve erkennen, dat zij daarom blijft, die zij was,’ begon Reinier met warmte, doch zweeg, toen hij uit de uitdrukking op het gelaat zijner moeder las, hoe weinig belang deze in zijn

betoog stelde. ‘U kent haar niet,’ liet hij erop volgen, ‘neen, ik wil u de moeite niet vergen, om den brief af te maken.’

‘Die moeite beteekent niets,’ hernam de moeder, nam den brief mede, schreef hem af en verzond hem aan het opgegeven adres.

Strikt genomen was het een wellevend, vrij hartelijk epistel, maar Ida voelde als het ware, hoe weinig hartelijk de stemming der briefschrijfster was, en als iemand haar met ronde woorden had gezegd, hoe het Mevrouw Van Walden's innigste wensch was, dat Reinier nooit met haar in eenige aanraking was gekomen, zou zij er niet zekerder van overtuigd zijn geworden dan thans, nu hare oogen vlogen over woorden van deelneming. ‘Reinier ziek door kou, gevat bij de begrafenis van mijn lieven vader,’ zuchtte zij, een traan afwisschende, ‘steeds met zijne gedachten bij mij en verlangend naar tijding...’ fluisterde zij, den brief nogmaals doorlezende, ‘die goede, hartelijke jongen!’

Zij wist, dat het waar was; zij herinnerde zich, hoe hartelijk hij haar uit Kopenhagen had geschreven, en kon zich honderden kleinigheden te binnen brengen, waaruit het bleek, dat hij veel aan haar dacht. Zijn gaan naar hare woonplaats, nog voordat hij zijne moeder omhelsd had, bevestigde trouwens zijne verzekering, dat hij zeer verlangend was te weten, hoe het haar thans ging.

‘Hoe het mij gaat!’ mompelde Ida en sloeg plotseling de handen voor de oogen, als was die brief een levende getuige, die op hare gelaatstrekken het geheim kon lezen, dat zij nog verborgen waande.

Alsof de wereld om haar heen niet reeds met de grootste nauwkeurigheid elkander van het begin af aan alles vertelde, wat haar betrof. *Men* had al dadelijk vermoed, dat die jonge man en dat jonge meisje niet gehuwd waren, zooals *hij* voorgaf; *men* verwachtte niet anders, dan dat hij den eenen of anderen dag zou vertrekken, om niet terug te keeren; want iedereen zag, dat hij ze achter de mouw had en geen beste was.

Alleen voor Ida, met haar hart vol liefde en vast vertrouwen, bleef alles verborgen. Evenals zij die strenge adellijke moeder en dezer uitnoodiging, om te komen logeeren, voor goede munt had opgenomén, geloofde zij ook volkomen aan den goed gespeelden schrik van Alexander, die, toen hij met Ida het fraaie park zijner moeder inreed en voor een bevallig, klein kasteel op een berg stilhield, daar vernam, dat de Barones zoo ernstig ongesteld was, dat men voor haar leven vreesde, en dat dus het minste geritsel, de kleinste aandoening, vermeden moest worden. Onmogelijk dus, om onder deze omstandigheden in het kasteel te overnachten. Wellicht, dat er ginds bij den jager..... Het bleek, dat deze een paar allerliefste kleine vertrekjes vrij en gereed had, die hij nu aan deze, dan aan gene verhuurde en die nu tot Ida's dienst waren. Hoe gelukkig, dat zij hier geborgen kon worden, totdat de ongesteldheid eene gunstiger wending zou hebben genomen. Alexander zou

voor zichzelf wel een logies zoeken, 'tzij op het kasteel, 'tzij in de dorpsherberg.

En nu begon er een heel idyllisch leventje. Ida, die nooit hare geboorteplaats had verlaten en bijna geen besef had van het heerlijke leven, dat eene mooie natuur aanbiedt, genoot van het eerste oogenblik af, dat zij een blik om zich heen sloeg. Hoe duizendmaal mooier was de werkelijkheid dan het mooiste, dat zij zich ooit had kunnen voorstellen: bergen, bosschen, vergezichten, lachende velden, rustige dalen, bekoorlijke beekjes en eeuwenoude boomen - ze had er wel van gelezen, maar nu pas besefte zij, wat dat alles wil zeggen, nu ze al die wonderen aanschouwde. Ze vond maar zelden woorden, om hare bewondering en opgetogenheid uit te drukken over zooveel heerlijks, en in stille verrukking liep zij meest naast Alexander voort, terwijl zij met innig genot de heerlijke, zuivere lucht inademde. Hij deelde in hare opwinding, maar hij had minder oog voor de schoone natuur; hij had slechts oog voor zijn vrouwtje, zooals hij haar noemde, dat hem hier werkelijk nog veel bevalliger voorkwam dan in de stad, en hij stelde haar voor, om hier te blijven wonen en nooit weer naar Holland terug te keeren; een plan, dat telkens weer met nieuwe bekoorlijkheid gewijzigd werd. Heden zou er hier bij den ingang van het bosch, morgen op den top van dezen berg eene kleine villa verrijzen, nu eens zou men dichter bij het dorpje, dan weer zoover mogelijk van alle menschen verwijderd, een kluisje optrekken. En hoe zou er voor papa gezorgd worden! Hij moest zijne eigen vertrekken hebben, maar toch in al de gezelligheid van het jonge huishoudentje deelen. Voor hem zou er ook rijtuig worden gehouden - wat Ida en Alexander betrof - zij zouden liever veel paardrijden.

Hield de oude heer niet van visschen? Zie eens, in dit riviertje zat stellig visch... als men eens bij het water ging wonen... och! eigenlijk was alles even idealisch. ‘Men kan hier nooit eene slechte keuze doen,’ zeide Ida.

Maar ondertusschen vlogen de dagen om. De oude Barones bleef steeds in dezelfde omstandigheden en hoezeer zij niet bepaald achteruit ging, durfde de bezorgde zoon toch niets wagen. Het was eene jammerlijke geschiedenis, want zijn verloftijd begon ook al erg in te korten. Ida had inmiddels een brief van haar vader gekregen, die het geheel en al eens was met haar voorstel, dat zij zou wachten, totdat Alexander's moeder haar kon ontvangen. Eigenlijk was zijne meening niets dan een terugslag op hare woorden, en even weinig als het begin van deze liefdesgeschiedenis geheel tot zijne hersens was doorgedrongen, verdiepte hij zich nu in het vreemdsoortige van het vervolg der historie.

Was hij wakker geschud door een van die alledaagsche wereldwijzen, die spoedig gevaar zien, hij zou stellig zijn dochtertje thuis hebben gehaald, maar hij was zoo gewend, alles aan Ida over te laten, dat hij er geen oogenblik aan dacht, om eene andere opinie te hebben

dan zij. Daar hij, toen haar eerste brief kwam, niet thuis was en hij het gemis aan hare hulp en haar gezelschap dus minder voelde, dan anders het geval zou zijn geweest, bleef ook zijn eigenbelang geheel buiten spel en schreef hij Ida zoo geheel terug in denzelfden geest, waarin zij hem had geschreven, dat zij nog te gewilliger hare oogen bleef sluiten voor het gevaarlijke van haar toestand.

Wreed en droevig was haar ontwaken uit den verrukkelijken liefdedroom, dien zij gedroomd had, en met bitteren weemoed dacht zij er thans aan en kon zich achterna niet begrijpen, hoe zijzelve zoo zorgeloos, zoo lichtgeloovig, zoo onnadenkend had kunnen wezen; maar in die schoone dagen, waarin zij het leven leidde van eene kapel, zwevende van de eene bloem naar de andere; waarin ze nu samen tusschen het hooge koren zaten, kransen vlechtende van korenbloemen en varens; waarin ze zich dan neervlijden op het geurige mos of heerlijke, donkere plekjes vonden in het bosch, waar de kamperfoelie zich strengelde om het hooge hout en natuurlijke priëelen vormde met bedwelmende en zoete geuren: in al die schoone oogenblikken luisterde zij maar al te gewillig naar de stem van hem, die haar de zijne noemde en die geen anderen wensch, geene andere gedachte scheen te hebben dan haar geluk. Met kussen en drogredenen sloot hij haar lachende den mond, als zij hem herinnerde, dat hun echtverbond nog niet gesloten was. Wat beteekende dat? Behoorden zij elkander thans minder toe, dan wanneer de een of andere onbekende burgervader hunne handen in elkander zou hebben gelegd? Immers niet!

Helaas! helaas! dat zij ooit geluisterd had naar alles, wat hij haar toefluisterde, en dat zij nooit eenigen twijfel, eenigen argwaan koesterde, zelfs niet toen hij naar Amsterdam terugkeerde en haar alleen achterliet. Hij zou, zoo heette het, verlenging van verlof vragen en binnen weinige dagen terugkeeren; hij hoopte haar inmiddels op het kasteel te brengen - de patiënt ging toch eindelijk zooveel vooruit, dat hij eens met zijne moeder durfde praten. Ter elfder ure bleek het echter, dat de Barones geenerlei aandoening kon velen en dat Ida maar moest blijven, waar zij was; hij had thans geen tijd, om verder over dit punt te praten, daar de trein meteen vertrok, maar heel spoedig zou zij nader van hem hooren, zeide hij.

Toen Ida Alexander naar het spoor had gebracht en hij haar nog uit het raampje had toegewuifd, totdat de trein in eene tunnel verdween, overviel haar plotseling een gevoel van angst en beklemming en scheen het haar toe, alsof al haar geluk op eens verdwenen was. Zij tuurde in de opening, die er zoo pikzwart uitzag, en het was haar, als had die het geheele schoone tooverpaleis verzwolgen, waarin zij tot nog toe geleefd had.

Weg was op eens alles, wat haar geboeid en bekoord had; het scheen haar, dat er schellen van hare oogen vielen en zij eerst nu het vermogen kreeg, om den waren staat van zaken te zien.

Wat had zij gedaan? Hoe was het mogelijk, dat zij, die steeds zoo rustig en ingetogen had geleefd, nu niet dan blozende kon terugdenken aan de laatste dagen? Zij vloog naar het bosch en ging daar uitweenen; toen keerde zij langzaam terug naar de kleine woning, waar ze tot nog toe gewoond had. Als altijd vond ze er alles gereed, wat zij noodig had, maar ze kon niets nuttigen van het voorgezette; de eenzaamheid drukte haar neder en al dwaalden hare blikken als vroeger over het schoone panorama, dat ze telkens genoot onder de kleine veranda, ze had nu geen oog voor de kalme omgeving. Geene kleuren, geene lijnen, geene hoogten of laagten wekten hare bewondering op - hare blikken daalden slechts af in eigen boezem en vonden daar een wezen, dat geheel in strijd was met de harmonie daarbuiten.

'Madame est triste,' zeide het meisje, dat haar bediende, het nagenoeg onaangeroerde maal wegnemende.

Ida stemde dit met een hoofdknikje toe; verder ging de conversatie in den regel niet. Het volk spreekt in dit gedeelte van België meer de Wallonsche dan de zuiver Fransche taal en Ida kende de eerste in 't geheel niet en kon de tweede wel lezen en begrijpen, maar nog niet zoo heel gemakkelijk spreken. Vandaar, dat zij al deze dagen uitsluitend gepraat had met Alexander, geenerlei kennissen had gemaakt en nu ook niemand vond, om eens een woord mede te wisselen.

Het was maar goed, vond zij, want zij kon noch wilde iemand deelgenoot maken van haar leed en haren angst; met de handen in den schoot gevouwen bleef zij zitten tot den avond. Toen ging zij naar bed, maar vond geen slaap; den volgenden dag dwaalde zij langs de wegen, welke zij met Alexander bewandeld had, maar de zon hinderde haar, de schaduw drukte haar neer en nergens vond zij dat, wat zij zocht, namelijk inwendige kalmte. Zij keerde huiswaarts en schreef aan Alexander, doch ook dat bevredigde haar niet; traag liep de pen over het papier en het scheen, alsof ze moest zoeken naar ieder woord, naar elke uitdrukking. Eindelijk bracht haar de post een brief van den geliefde en bij de ontvangst daarvan vloog de eerste glimlach over hare lippen; zij drukte het epistel aan haar hart, voordat zij het opende. De tijding, welke het behelsde, was echter niet zeer bevredigend; na allerlei liefdesbetuigingen volgden de meedeelingen van verbazende drukte op het kantoor, zoodat het onmogelijk was, om dadelijk weer verlof te vragen; hij zou echter, slechts aan haar denkende, zóó vroeg den dag beginnen en zóó laat blijven doorwerken, dat hij zeer spoedig wat vooruitkwam. En dan... dat was natuurlijk - 'vlieg ik weer naar ons klein Paradijsje, waar mijne Eva mij wacht'.

Hij hoopte, dat zij het niet te eenzaam zou hebben, ried haar maar zooveel mogelijk afleiding te zoeken en eindigde, zooals hij begonnen was. Vreemd, dat hij niets over de moeder schreef, dacht Ida, doch bij nader bedenken was het haar toch duidelijk, dat hij voorloopig

geene nadere berichten van haar kon hebben en dus ook geene noodelooze klachten wilde uiten.

Het gebeurt menigmaal in ons leven, dat men, geheel met eene zaak vervuld, toch nooit meer dan eene eenzijdige beschouwing van de quaestie heeft. Zoo ging het Ida ook.

Hoe vreemd het haar nu achterna toescheen, het was een feit, dat zij vele dagen aaneen bleef wachten en, terende op de brieven van Alexander, nog in het vaste geloof bleef verkeeren, dat den eenen of anderen dag de Barones herstellen, hunne verloving publiek worden en het huwelijk dan spoedig volgen zou. Maar langzamerhand, naarmate zij meer zekerheid kreeg omtrent de gevolgen van hun al te vertrouwelijken omgang, werd zij meer helderziende en eindelijk kwam er eens een dag, dat zij den weg naar het kasteel insloeg en daar inlichtingen vroeg en kreeg, die haar als een donderslag troffen. Alexander had haar bedrogen! - de Barones was wel eene oude, trotsche dame en ongesteld, maar zij was zijne moeder niet. Hij was de zoon van eene vroegere huishoudster, die nu echter al lang vertrokken was - men wist niet waarheen. De huisknecht-portier, die dit een en ander aan haar vertelde en die blijkbaar alles wist van haar verblijf op het dorp, werd getroffen door haar voorkomen; hij bood aan, om zijne meesteres het adres te vragen van die Madame Steinbach, en kwam spoedig terug met het verzoek, of Ida hem wilde volgen naar de Barones.

Waarschijnlijk was het niets dan nieuwsgierigheid, die de oude dame deed wenschen het mooie meisje eens in oogenschouw te nemen, waar zooveel over gepraat werd, maar toen zij bespeurde, welk een lief en werkelijk eenvoudig persoontje zij voor zich had, werd zij zoo bewogen met Ida's lot, dat zij na een verwijt over hare zorgeloosheid, dadelijk aanbood, om te gemoet te komen met de huwelijksgift. Zij was in drift gescheiden van hare oude Steinbach, zooals zij Alexander's moeder noemde, omdat deze, schoon zelve eerlijk en braaf, tot elke laagheid in staat was voor haar zoon, een ellendigen, bedorven jongen, die opgroeide zonder ooit eenige zelfbeheersching te leeren en die nooit werd tegengegaan in zijne verkeerde neigingen.

De wijze, waarop die deftige oude dame over Alexander sprak, liet geene tegenwerping toe - het was eene eenvoudige meedeeling van feiten, die het kenmerk der waarheid droegen, en Ida hoorde het verhaal aan met ontzetting, doch met het gevoel, dat zij dit alles noodig had te weten.

Aan een beeld gelijk luisterde zij naar de woorden der vreemde dame, die waarschijnlijk niet geheel besefte, welk een slag zij het jonge meisje toebracht. Toen zij haar verhaal geëindigd had, greep zij Ida's hand en noemde eene som met de vraag: ‘Zou dat genoeg zijn?’

De toon harer stem en hare beweging verrieden bijna, hoe zij niets

anders verwachtte, dan hare dankbare begunstigde voor zich geknield te zien, met tranen van blijdschap hare hand met kussen overdekkende, maar ze zag zich teleurgesteld. In plaats van zich dankbaar te toonen voor het gulle aanbod, antwoordde Ida niets dan: ‘Maar hoe zou ik kunnen trouwen met iemand, die mij bedrogen heeft?’

Toen, alsof zij voelde, dat zij met de bewoonster van het kasteel niets meer te maken had, sprak zij kalm: ‘Vergeef mij, Mevrouw, dat ik u niet kan bedanken, maar het is zoo vreeselijk,’ en met eene buiging verwijderde zij zich snel. Ze had behoefte om alleen te zijn en na te denken. De Barones keek haar na; ‘het arme kind,’ fluisterde zij en begreep maar niet, hoe iemand zich had kunnen laten inpakken door dien slechten knaap.

Begreep Ida het zelve wel op het oogenblik, waarop zij hem met een paar korte woorden schreef, hoe zij op het kasteel geweest was en van de eigenares vernomen had, dat hij haar zoon niet was?

Toen haar brief verzonden was, reisde zij dien in gedachten na en rekende uit, wanneer zij antwoord kon hebben, met die dwaze halve hoop, waarmede men zich soms nog tegen beter weten in vleit met de gedachte, dat alles nog niet verloren is, zoolang men nog niet de bevestiging hoorde van de zijde der betrokken personen.

De dag, waarop het antwoord kon komen, verstreek in spanning van den eenen posttijd tot den anderen, maar geen brief gewerd Ida. Toen meende zij, dat hijzelf zou verschijnen, maar ook het spoorfluitje van den laatsten trein had reeds veel te lang geleden door het dal weerklonken dan dat zijne komst nog mogelijk zou zijn en ofschoon er ook nu nog eene stem fluisterde: ‘Morgen, wie weet het, overmorgen komt hij wellicht,’ flauwer en flauwer werd toch de hoop, dat alles, wat zij gehoord had, een booze droom mocht zijn geweest.

Toch duurde het nog vele dagen, voordat Ida zich kalm tegenover de werkelijkheid plaatste en die geheel onder de oogen zag, zooals die zich thans aan haar voordeed. De werkelijkheid was dan ook zoo ruw, zoo troosteloos, zoo onverwacht en ongedacht, dat wel een krachtiger geest dan die van de arme Ida moeite gehad zou hebben, om er zich in thuis te voelen. De toestand van pijnlijke afwachting maakte plaats voor dien van wanhoop en moedeloosheid, waaraan bijna plotseling een einde gemaakt werd door de meedeeling van den jager, dat ‘monsieur’ verzuimd had het kostgeld te zenden.

Ida sloeg zich met de hand voor de oogen. Het kostgeld! 't was waar. Alles was tot nu toe zoo geheel als vanzelf gegaan, dat zij in hare onbegrijpelijke zorgeloosheid volstrekt niet over die quaestie had nagedacht. Natuurlijk had zij niet gerekend op groote uitgaven en daar haar vader, ouder gewoonte, slecht bij kas was, vond zij het geheel in den regel, dat hij haar zeer weinig meegaf. Zij ging toch bij eene familie logeeren; voor de reiskosten zorgde Alexander, en haar toilet was in orde.

‘Zoudt ge zoo toekomen? ook met fooien?’ vroeg de vader den laatsten dag en de dochter verzekerde, dat ze ruim van alles voorzien was, iets, wat de conrector het liefst geloofde.

Nu - bij de ontvangen meedeeling - nu verbaasde het Ida, hoe zij er in 't geheel niet aan gedacht had, dat zij hier op Alexander's kosten leefde - maar was dat eigenlijk wel zooveel vreemder dan al het overige?

Zij had geloofd en vertrouwd - de arme! en met innige smart betreurde zij dat. Maar thans moest er raad geschaft worden en in de allereerste plaats moest er geld zijn.

Hoe zou zij daaraan komen? Haar vader schrijven? maar deze wist nog van niets. Hij diende langzaam voorbereid te worden en dan nog... ze wist te goed, door levenslange ondervinding, hoe zonderling spoedig alle gereed geld bij haar vader verdween en hoe ongaarne hij er iets van afstond, dat niet in verband kon worden gebracht met zijne eigen uitgaven.

Zich tot de Barones wenden? Ida dacht er werkelijk een oogenblik over, doch hare fierheid verzette zich tegen het denkbeeld van vragen. Neen, er moest een andere uitweg worden gevonden en dien meende zij te ontdekken in zichzelve. Zij zou het benoodigde geld verdienen en inmiddels haar vader langzaam voorbereiden op het vreeselijke nieuws.

Het scheen haar uitvoerbaar genoeg, dat plan - maar ze had ook nooit geprobeerd, wat het wil zeggen, om te beginnen met iets te verdienen op het oogenblik, dat men er behoefte aan heeft.

Was zij handig met de naald en kon zij er zich op beroemen zoowel ervaren te zijn in verschillende fijne handwerken als in het gewone naaien - waar vond zij hier de werkgeefster, die hare hulp kon gebruiken?

Op een dorp en zonder goeden raad was zij natuurlijk in de meest ongunstige omstandigheden en zoo kwam het ook, dat, toen zij eindelijk met groote moeite, door bemiddeling van het nichtje van den jager, werk gekregen had, dit juist iets was, dat veel tijd kostte en waaraan nagenoeg niets te verdienen viel. Als zoovele anderen, vóór haar in verlegenheid, besteedde zij al haar ijver en een deel van de haar thans dubbel noodzakelijke nachtrust aan een ondankbaren tapisserie-arbeid - een vuurscherm, dat door eene rijke jonge dame zoo verbroddeld was, dat er dagen heengingen alleen met uittarnen. Inmiddels begon zij haar vader langzamerhand voor te bereiden op de vreeselijke tijding - iets, wat lang niet gemakkelijk viel, want het was haar, als voelde zij, hoe die groote, forsche man niet bestand zou zijn tegen een schok.

Zij bedroog zich niet, zooals wij weten - de brief, waarin een dokter onverhoeds de waarheid meedeelde, gaf den conrector den genadeslag.

Ida had van logies moeten veranderen; zij kon iets goedkoopers

vinden dan het lieve vertrekje bij den jager en kreeg daar, zeer kort na hare aankomst, hevige hoofdpijnen en koortsen.

Terwijl Ida buiten kennis was, schreef hij den brief, die zulke noodlottige gevolgen had, en nu was zij herstellende en zat met een doodsbleek en vermagerd gezichtje den brief te lezen, die door Reinier begonnen en door zijne moeder geëindigd was.

Had Mevrouw Van Walden haar zoo eens kunnen zien - stellig zou ze zich minder onvriendelijk jegens haar gestemd hebben gevoeld, dan thans het geval was. Zij beschouwde haar nu slechts als ‘dat wezen’, dat zich op den weg van haar lieven jongen had geplaatst, om dezen van zijne opgeruimdheid en wellicht van een goed huwelijk te berooven. Terwijl toch Reinier lusteloos thuis zat, werd het mooie logeetje om strijd het hof gemaakt door al de jongelui van het stadje, en welke wenken de moeder haar zoon ook mocht geven, hij was maar niet te bewegen, zich weer gezond genoeg te verklaren, vóór den dag, waarop hij naar de academie terugkeerde.

Hij vertrok ontstemd, want het ontging hem niet, hoe teleurgesteld zijne moeder zich voelde over wat zij een paar malen ‘gebrek aan jeugd’ had genoemd, maar wat kon hij eraan doen?

Zijne gedachten waren te zeer vervuld met Ida, dan dat het hem mogelijk was, eenige werkelijke belangstelling te toonen in andere zaken. Was zij gelukkig geweest - Reinier zou zich verheugd en moeite gedaan hebben, om niet altijd aan haar te denken - maar thans, nu zij ongelukkig was - nu had hij slechts één wensch, één gedachte, deze namelijk, om haar bij te staan en te vertroosten.

Maar hoe kon hij dat? Ida zelve had hem, onder het adres van zijne moeder, een kort briefje geschreven, eene dankbetuiging voor alles, wat hij gedaan had, eene verzekering, dat zij weer gezond was en niets noodig had, en de meedeeling, dat zij op het punt stond van naar eene andere plaats te verhuizen.

Waarheen? dat meldde zij niet; blijkbaar had zij, geheel in den geest van Reinier's moeder, haar best gedaan, om de gemeenschap tusschen zichzelve en den jongen student af te snijden. Mevrouw Van Walden verheugde zich, maar Reinier voelde zich diep teleurgesteld, nu het hem bleek, dat Ida hem haar vertrouwen niet schenken wilde. Het verwonderde hem trouwens niet - wat kon hij ook eigenlijk voor haar zijn of doen? Zij scheen hem nu, in hare droeve verlatenheid, nog verder boven hem verheven dan vroeger, en hoe zielsgraag hij zich ook geheel aan hare belangen had willen toewijden, hij voelde, dat hij zich niet mocht opdringen, nu zij hem het recht daartoe niet gaf.

Te Leiden vatte hij zijne studiën weer op, met het vaste plan, om goed door te werken, maar hoe hij zich ook wilde inspannen, alles scheen hem voorbij te gaan zonder wortel te vatten.

Zijne vrienden - en hij had er velen - wisten niet, hoe zij het met hem hadden; was hij nooit luidruchtig vroolijk geweest - hij stond

bekend voor een van die gezellige praters, voor een ‘jovialen kerel’, die, zonder juist de ziel van een gezelschap te wezen, toch nooit gemist kunnen worden, daar ze zooveel toebrengen tot een algemeen prettigen toon - maar thans... het scheen wel, alsof hij steeds met zijne gedachten ergens anders was. ‘Van Walden wordt een suffert’, verklaarden zij onder elkander en welhaast was dit zijn bijnaam. Hij erkende in zijn hart, dat die naam goed gekozen was, want werkelijk verbeeldde hij zich, dat hij suf en geheugenloos werd.

Het speet hem voor zijne moeder; hij bedacht, hoe deze teleurgesteld zou wezen, als er niets terechtkwam van den zoon, van wien zij zich zulke groote illusies had gemaakt en die haar schadeloos moest stellen voor alles, wat zij zoo vroeg had verloren, maar dat medelijden vermocht hem niet te prikkelen tot meerdere inspanning.

Dit geheele studiejaar kon hij als verloren beschouwen; aan het einde van den cursus wist hij zeker, niets vooruit te zijn gegaan. Hij had zich verdiept in de zeer onvruchtbare studie van aan den verleden tijd te denken en kon uren aaneen in volslagen werkeloosheid naar Ida's portret zitten turen. Soms hing hij het op bij de piano en speelde dan gedachteloos allerlei droeve melodieën.

Het kon wel niet missen, of deze toestand oefende een slechten invloed uit op zijne gezondheid; zijn eetlust verminderde en met het slapen ging het slecht. Òf hij kon den slaap niet vatten, òf hij werd telkens wakker door akelige droomen. ‘Chloraal’, ried hem een zijner vrienden en werkelijk was hij dom genoeg, om dien raad op te volgen en dus zichzelven nog meer van de wijs te helpen.

Zijne moeder schrikte van zijn uiterlijk, toen hij thuis kwam. Was dat haar veelbelovende Reinier? Bleek, onrustig en lijdend! De tranen kwamen haar in de oogen, toen zij hem zag. Ze had wel gehoord van de uitspattingen der Leidsche studenten, maar had Reinier zonder angst naar de academie zien vertrekken - ze meende toch, dat hij op eigen beenen kon staan. Helaas! zou zij zich bedrogen hebben?

Menigmaal was Mevrouw Van Walden het in stilte eens geweest met andere moeders, als dezen zeiden liever haar zoons naar het kerkhof te zien dragen, dan ze den verkeerden weg te zien opgaan - nu had ze bijna maar gewild, dat het slechte uitzicht van haar jongen te wijten was aan te veel feestvieren - het zou haar dan minder verontrust hebben dan thans, nu er geene aanleiding scheen voor zijne lustelooze stemming. Ze was er toch spoedig van overtuigd, dat haar jongen niet aan onmatigheid zijn vervallen uitzicht te wijten had.

Natuurlijk moest de raad van den dokter worden ingeroepen en natuurlijk schreef deze staal en afleiding voor, terwijl hij het gebruik van chloraal streng verbood.

‘Staal!’ Reinier had er vrede mede; hij slikte, om zijne moeder genoegen te geven, even gaarne of ongaarne het een als het ander -

maar de afleiding, die zij hem trachtte te bezorgen door gezelschappen, rijtoeren met jonge meisjes, dineetjes en allerlei bijeenkomsten, beviel hem heel wat minder. Hij kon er zich bezwaarlijk aan onttrekken en deed dat dan ook niet, maar toen hij een paar weken de rol van een beminnelijk jong heer had vervuld, voelde hij, dat het hem niet mogelijk was, nog langer zóó te zijn, als zijne moeder hem wenschte.

'Waarom zou ik eigenlijk geen staalwater aan de bron gaan drinken, als het mij dan toch is opgelegd, om dat te doen?' dacht hij en stelde zijne moeder voor, met hem naar Spa te gaan.

Deze zou het plan stellig met beide handen hebben aangegrepen, als ze niet dadelijk gevreesd had, dat Reinier eene bijgedachte koesterde met dat gaan naar België en dat hij dit voorstel slechts deed, om 'dat rampzalige meisje' weer op te zoeken.

Ofschoon Reinier niet of althans hoogst zelden over Ida sprak - hield zijne moeder zich toch overtuigd, dat hij veel aan haar dacht, en in haar hart noemde zij Ida het ongeluk van haar zoon.

Zij wist, dat Reinier, na de door haar gevoerde correspondentie, volstrekt geene poging had gedaan, om haar te zien of te schrijven, maar hoezeer dus alle verstandhouding was afgebroken, vreesde zij toch altijd, dat Ida zich wel eens weer plaatsen zou op den weg van haar jongen.

Daarom deed ze haar best, den dokter voor te praten, dat eene Duitsche badplaats beter zou zijn dan eene Belgische, maar onderwierp zich kalm aan haar noodlot, toen hare kleine list niet gelukte en haar geneesheer Spa aanbeval, als de eenige plaats, waar Reinier kon herstellen. Ze was verstandig genoeg, om te weten, hoe tegenstand prikkelt tot verzet en hoe de beste wijze, van zich ergens tegen te kanten, in een dergelijk geval is, zich onzijdig te houden.

Maar wie in haar hart had kunnen lezen, zou gezien hebben, hoe het geheel vervuld was met vrees voor eene wederontmoeting van haar zoon met Ida, wier naam nooit over hare lippen kwam, doch die zij verdacht plannen te smeden, om Reinier in hare macht te krijgen.

De arme Ida was echter zeer veraf van dergelijke plannen. Zij had veel geleden: ze was langen tijd erg ziek geweest; ze was moeder geworden en had gevoeld, wat het wil zeggen, om mooi, jong, hulpbehoevend en onbeschermd te zijn.

Haar vader was haar nooit bepaald tot steun geweest, want in de zwarigheden, die zich van tijd tot tijd voordeden, had hij zich steeds achter zijn dochtertje verscholen en deze raad laten schaffen, doch die bezwaren waren in den regel van huishoudelijken of financieelen aard geweest, en het recept, waarnaar Ida die zaken behandelde, luidde onveranderlijk: 'zoo schikken, dat Papa er het minste van merkt en er het minste ongerief van heeft'.

Het gaf haar eene groote bevrediging, als Papa tevreden was en haar een tikje op den rug gaf met de verzekering, dat hij het juist zoo bedoelde, als zij het gedaan had.

Maar al kwamen op die wijze de bezwaren op Ida neer - het is een groot, zeer groot verschil, of men als dochter des huizes optreedt, dan of men geheel alleen staat.

Dat gevoelde Ida telkens smartelijk en dacht gedurig aan de dagen en het leven van weleer, dat nu zóó geheel uit was, dat er zelfs geen spoor van overbleef. Had zij, vóór haar vertrek, allerlei maatregelen genomen, om de zaken in huis veilig te bezorgen tegen motten, stof en mogelijke lekkages - vreemde handen hadden 'het geheele rommeltje' te voorschijn gebracht en getaxeerd, om het onder den hamer des verkoopers te brengen.

De voogd en de notaris hadden toch samen overlegd, dat er niets beters was te bedenken, dan zoo spoedig mogelijk alles te gelde te maken, wat de conrector bezeten had - men raadpleegde wel de erfgename, maar deze was op het oogenblik, toen de brief kwam, veel te ziek en te lusteloos, om de argumenten te weerleggen, welke werden aangevoerd, om hare toestemming te vragen, en zoo werden dan huis en inboedel verkocht zeer kort na des conrectors dood. Gelukkig bleek het, dat er onder de boeken sommige zeldzame, oude uitgaven waren waarvoor zich eenige liefhebbers warm maakten; dat een paar kasten met kunstig snijwerk de aandacht trokken van oudheidkoopers, en dat dezen te gelijk ontdekten, hoe er, bij een partijtje glaswerk, fluiten en bekers waren van geschiedkundige beteekenis. Zonder deze omstandigheid zou de som, die thans Ida's kapitaal werd genoemd, nog heel wat kleiner zijn geweest dan thans. Het bleek nog een zeer bescheiden erfdeel, maar het was toch altijd iets en de dokter scheen het groot genoeg te vinden, om er een rechtstreeksch huwelijksaanzoek op te kunnen wagen.

Er was niets vreemds in, dat hij zich aangetrokken voelde tot zijne jeugdige patiënte, te minder daar de omstandigheden haar dadelijk tot hem in zeer vertrouwelijke verhouding hadden gebracht.

Men had hem toch bij haar gehaald, toen zij buiten kennis was. Onder die omstandigheden was de dokter de aangewezen persoon, om zich niet alleen met de ziekte, maar ook met de zaken der vreemdelinge te bemoeien. Hij zocht en vond het adres van haar vader en zond den brief, die zulke droeve gevolgen had. Toen bleef hij nog in correspondentie met den notaris en trad handelend voor Ida op, zoolang zij ziek was. Aan zijne hulp en goede zorgen had Ida zeker voor een groot deel haar herstel te danken en zij was den man zeer dankbaar, die zich haar lot zoo aantrok. Dat achter al die hulpvaardigheid nog eene andere bedoeling lag dan die, welke een vaderlijke vriend voor eene patiënte kan hebben, kwam nooit bij Ida op. Zij ontving natuurlijk den dokter steeds vriendelijk, luisterde met

belangstelling naar zijn raad en sprak met hem vrijmoedig over haar verleden en over hare toekomst.

Het was eene teleurstelling of eigenlijk een groote schrik voor haar, toen de heer Charloix haar op eens ten huwelijk vroeg. Hoe was het mogelijk, dat iemand, die wist, wat zij doorleefd had, haar zoo iets kon voorstellen. Ida begreep het niet.

Zij voelde er zich gegriefd door en treurig tevens, want door dit voorstel verloor zij op eens den vriend, aan wien zij zich gehecht had, en voelde zij dubbel het verlatene en eenzame van haar toestand.

Na het vertrek van den dokter bleef Ida langen tijd zitten met de handen tegen het hoofd gedrukt. Ze voelde zich innig droef te moede en betreurde het, dat ze maar niet gestorven was, toen ze zoo ziek was. Wat was ze toch ook diep ongelukkig!

'Mijn vader dood, mijn goede naam verloren, bezwaard met een kindje zonder naam, zonder vooruitzichten, alleen in een land, dat mij vreemd is, zonder bloedverwanten, zonder vrienden...', somde zij op en barstte in tranen uit, terwijl zij hare oogen met haar zakdoek bedekte.

Op eens werd zij getroffen door een lichtstraal; het was de volle maan, die, tot nog toe achter wolken verscholen, thans te voorschijn kwam en over de moeder heen het hoekje bescheen, waarin het kindje sliep.

Ida schoof een weinig achteruit, om het licht niet in de oogen te hebben, en keek naar het neteldoeksche gordijntje, waaronder de kleine lag. De handjes bewogen zich en het was Ida een oogenblik, als hield ze die smeekend hare moeder toe. 'Wat is het, kleine?' vroeg zij zacht en medelijdend, alsof zij antwoord verwachtte.

En het antwoord kwam. Ida begreep nooit, op welke wijze, maar zeker is het, dat zij zeer duidelijk eene stem vernam, die haar ried niet te weenen, niet te zuchten, niet te treuren en te mijmeren over het verleden, maar van nu af aan een nieuw leven te beginnen.

'Uw lot is nog zoo zwaar niet; gij zijt jong en gezond; ge hebt een kind, waarvoor ge kunt en moet zorgen; ge zijt niet geheel ontbloot van middelen; ge kunt uzelve een onafhankelijk bestaan verschaffen, en velen zouden uw lot kunnen benijden.

'Ge zijt bedrogen in uwe liefde, maar ge hebt de liefde gekend... Uw vader gestorven uit schrik en verdriet over uw gedrag?... is dat eene bewezen zaak? en dan: ge hebt hem alle leed willen besparen en waart uw geheele leven eene goede dochter voor hem.

'Zeker, als de dooden de levenden kunnen gadeslaan, zal uw vader met liefde op u nederzien en u en uw kindje zegenen!' klonk het Ida in de ooren.

'Waak, leef en zorg voor dat kindje; maak, dat zij eene gelukkige jeugd heeft, en verhoor de bede, die ze tot u richt, om haar lief te hebben en haar geene tranen te laten zien of zuchten te laten hooren. Zie, ze steekt de handjes smeekend naar u uit.....'

Waarlijk! de handjes bewogen zich weer; de kleine rekte zich uit en deed eene poging, om de oogjes te openen - het licht scheen haar echter te hinderen en met eene neiging, om te schreien, draaide zij haar kopje zoekend heen en weer.

Zoodra Ida besefte, dat zij moeder zou worden, was zij begonnen te zorgen voor de ontvangst van haar kindje; met de haar eigen netheid en handigheid en met haar zuinig overleg had zij van zeer eenvoudige en goedkoope grondstof keurige kleertjes, van een grof biezen mandje een elegant bedje gemaakt, en al ware de *baby* ook met nog zooveel verlangen verwacht, kon zij het uiterlijk niet beter gehad hebben.

Maar innerlijk? Geen kindje kon het slechter hebben gehad; alle zorgen werden toch slechts bewezen uit plichtbesef en niet uit liefde.

Geene moeite, geen offer zou Ida te groot geweest zijn in het belang van haar kind, maar het moederlijk gevoel had nog niet gesproken - medelijden met het arme wichtje en het vrouwelijk instinct hadden haar slechts doen denken over de beste wijze, om het kleine schepseltje groot te brengen.

Thans voor het eerst was het, alsof de ijskorst om het hart der moeder smolt - zou ze een uur geleden wellicht nog het wiegje hebben omgekeerd bij de gedachte, dat het maanlicht hinderde, zonder een liefdevollen blik op de kleine te hebben geslagen - nu knielde zij bij dat wiegje neer en fluisterde eene plechtige gelofte, welke met een kus bezegeld werd.

Het was de eerste moederlijke kus, dien het kleine schepseltje ontving, maar hoe plechtig en gewichtig dit oogenblik mocht wezen - de jonge dame had er nog geen gevoel voor en gaf luide haar verlangen te kennen naar het voedsel, dat haar spoedig door de moeder gereikt werd.

Terwijl Ida haar kindje verzorgde, viel haar oog op den brief, waarin haar neef haar het bedrag van haar inkomen had gemeld - op den brief, die de aanleiding, zoo niet de oorzaak, geweest was tot het huwelijksaanzoek.

Hoeveel kan men soms niet in weinige oogenblikken doorleven - het scheen Ida toe, dat er minstens dagen moesten liggen tusschen den tijd, dat zij zoo troosteloos en mismoedig neerzat, en dit oogenblik, waarop het gevoel van zelfvertrouwen en vasten wil, dat haar thans bezielde, haar kracht en licht gaf.

Ze zag op eens haar weg afgebakend voor zich: leven uitsluitend met en voor mijn kind, het vaderlijk erfdeel voor haar trachten te bewaren en te vermeerderen, luidde de eerste stelling, en de tweede: werkzaam zijn in het modevak. Op welke wijze was haar nog niet geheel helder, doch waar de wil is, is de weg - dat bleek Ida ook al heel spoedig. Toen zij den volgenden morgen Mad. Haleux, hare hospita, eene goedhartige en vriendelijke vrouw, bekend maakte met

haar plan, sloeg deze verrast de handen ineen en vloog de kamer uit, om een brief te halen.

'Dat heeft zoo moeten wezen; dat treft al heel toevallig' zeide zij.

'Maar wat dan?' vroeg Ida, die er niets van begreep.

'Wel,' begon Madame en vertelde, hoe zij eene halfzuster had, die des winters te Brussel en in den zomer te Spa woonde; hoe deze op beide plaatsen een modewinkel had en tot nog toe met een paar helpsters de zaken had kunnen drijven; hoe echter de drukte toenam en het gehalte der werksters, waarop zij geheel kon vertrouwen, afnam; hoe zij daardoor te veel zelve moest doen en bedenken en hoe ze, vooral den laatsten tijd, voelde, dat hare krachten daar niet tegen bestand waren.

'Na alles, wat ge mij schrijft over die Hollandsche dame,' aldus eindigde de epistel, dien Madame, half vertellende en half voorlezende, aan Ida meedeelde, 'hangt het slechts van haarzelve af, om eene overeenkomst met mij te maken, die, als we elkander aanstaan, in ons beider belang kan wezen.'

Zelden voorzeker kwam een voorstel meer op tijd dan dit - eenige weken vroeger zou Ida waarschijnlijk slechts de bezwaren ervan hebben gezien; thans scheen het haar de vriendenhand, die de wereld haar toereikte, en met dankbaarheid greep zij die aan.

Reeds den volgenden dag ging zij kennis maken met de briefschrijfster en wat zij zag, beviel haar zoo goed, dat zij weinige dagen later te Spa met haar dochtertje haar intrek genomen had bij Madame De Lié in *articles de mode.*

Aanvankelijk kreeg zij slechts weinig honorarium; kost en inwoning voor zich en haar kindje scheen haarzelve reeds genoeg - maar nauwelijks had hare patrones haar een paar maanden aan het werk gezien, of zij sloeg uit eigen beweging Ida's inkomen zooveel op, dat deze, die weinig behoeften had, er reeds een deel van kon besparen.

De zaak van Mad. De Lié was eene dubbele, een mes, zooals zijzelve zeide, dat aan twee kanten sneed: zij vervaardigde n.l. hoeden, kapsels, kragen, enz. op bestelling en had tevens een winkel van honderden kleinere en grootere toiletartikelen. Het was steeds hare grootste eerzucht geweest, om *goede* waar te leveren, en al deed zij evenzeer in spelden van een paar centimes het stuk als in kant van 40 francs den meter - men wist het - Mad. De Lié leverde niets af dan beproefd deugdzame waar.

Zoo kreeg zij niet de massa klanten, maar wel degelijk de keurbende van de badgasten. Oude bezoekers kenden haar en kwamen steeds de kennis hernieuwen, als ze in Spa terugkwamen; nieuwe verlieten het lieve stadje niet, zonder bij haar iets gekocht te hebben. Men zag haar gaarne, en geen wonder: zij had veel menschenkennis opgedaan en wist daar uitstekend partij van te trekken, zoodat zij met één oogopslag zag, op welke wijze deze en die klant het liefst

behandeld en geholpen werden. ‘Och,’ zeide zij wel eens met een knipoogje, ‘ieder heeft zoo zijne zwakke puntjes en door die te eerbiedigen, maakt men de beste zaken.’

Het was haar dadelijk duidelijk, dat zij in Ida gevonden had, wat zij lang zocht, namelijk iemand, waarop zij zich kon verlaten, die ze in alle opzichten kon vertrouwen en die haar desnoods zou kunnen vervangen. Daarom, ofschoon ze aanvankelijk Ida alleen als werkster dacht te gebruiken, stelde zij deze al spoedig voor, om haar ook in de geheimen van de winkelzaak in te wijden.

Natuurlijk schikte Ida zich naar den wensch van Mad. De Lié; zij waardeerde de vriendelijke bedoeling van de oude dame, die meende, dat het zien en spreken van menschen Ida eene heilzame afleiding geven en beter wezen zou voor hare gezondheid dan het aanhoudende stilzitten.

Zij voelde echter alles behalve behoefte aan die afleiding; het leven, dat zij leidde, bevredigde haar volkomen. Zij had een kamertje met een balkon, dat uitzicht gaf op bergen en bosschen; de frissche, gezonde lucht stroomde rijkelijk naar binnen en verkwikte moeder en kind. Het kleintje groeide er voortreffelijk door en ontwikkelde zich rustig, terwijl hare moeder met ijver bezig was aan werk, dat met haar smaak overeenkwam.

Allerlei keurige en elegante kleine voorwerpen vonden hun weg van hare kamer naar den winkel, en niet zelden waren ze nauwelijks geëtaleerd, of ze vonden koopers. Want Ida had een aangeboren smaak en zin voor het schoone en alles, wat uit hare handen kwam, zag er even smaakvol uit.

Madame De Lié werd dan ook meer en meer ingenomen met hare helpster en hechtte zich geheel aan de jonge moeder met haar kindje. Dat kleintje werd het voorwerp van hare bijzondere zorg; meer dan eens verraste zij Ida met allerliefste witte jurkjes, schortjes of satijnen schoentjes, die zijzelve voor haar maakte, en niet zelden droeg zij het op hare armen naar beneden, waar zij het dan opgetogen door hare klanten liet bewonderen als ‘mijn nichtje’.

Het kon wel niet missen, of onder dit leven fleurde Ida geheel op, en met hare krachten en gezondheid kwam hare schoonheid ook terug of liever, zij werd schooner dan zij ooit geweest was. Het doorgestane leed had eene tint van weemoed, het moederschap eene hoogere wijding aan hare trekken gegeven, en nu er onder de moederlijke vriendschap van Mad. De Lié een gevoel van rust over haar kwam, verdwenen geheel de starende blik en die uitdrukking van angst en wanhoop, die haar den laatsten tijd ontsierd hadden Uitwendig was de wond geheeld; inwendig kon die nooit genezen - want was ook het laatste sprankeltje van liefde voor Alexander uitgedoofd door de herinnering aan dat gesprek op het kasteel - ze bleef altijd even smartelijk voelen, hoe hij haar *opzettelijk* bedrogen had.

Elke soort van ontrouw zou beter te begrijpen en ook te dragen en te vergeven zijn geweest dan dit bedrog. Gedachtig echter aan haar visioen, deed zij steeds haar best, om zoo weinig mogelijk aan die sombere bladzijden uit haar levensboek te denken; maar is vergeten wel eene taak, die men zich kan opleggen, het is er geene, die men planmatig kan volvoeren, en zoo betrapte zij zichzelve honderdmaal op mijmeringen over het verledene en op het onvruchtbare bedenken, hoe alles wel en hoe het niet had moeten zijn.

Geen wonder, dat zij daardoor langen tijd geheel blind bleef voor het feit, dat zij te Spa zeer de attentie van de heeren trok en dat bijna niemand meer liep zonder een van die kleine knoopsgatenroosjes, die Mad. De Lié op risico had gekocht als een van die twijfelachtige artikelen, waarvan men evengoed voor- als nadeel kan hebben, en die nu wegvlogen.

Ze waren door Ida verkocht en de koopers hadden hun best gedaan, om de schoone verkoopster, met den bedongen prijs, een compliment door woord en blik toe te fluisteren. Het vond echter geene goede aarde - Ida bleek er geheel ongevoelig voor te wezen en wist allen op denzelfden afstand te houden. Dat nam natuurlijk niet weg, dat velen zich inbeeldden en waarschijnlijk vertelden, hoe Ida hen bijzonder gaarne zag, en dat ze dan ook een deel van den dag besteedden in het haar lastig te maken met hun huldebetoon.

Zoolang Ida er niet over klaagde, deed Mad. De Lié, als bespeurde zij niets - een groot debiet heeft steeds groote bekoorlijkheid - maar toen de stoutmoedigste bewonderaars der schoonheid een geregeld beleg begonnen met herhaalde bezoeken, gekleurde briefjes en bouquetten en Ida zichtbaar onaangenaam werd getroffen door dat alles, gaf zij haar vrijheid, om meer en meer boven te blijven, een verlof, dat met dank werd aangenomen.

Ida smachtte naar het rustige plekje op haar gezellig kamertje, waar zij niet meer blootgesteld was aan de onbeschaamde blikken van al die leegloopers en waar zij zich enkele oogenblikken weer voelde, als was zij nog tehuis bij haar vader.

(Wordt vervolgd.)

Brievenbus.

Aan den heer G. Waalner.

Weledele Heer,

Als eenig antwoord op de ‘eenige vragen’, die gij in *De Tijdspiegel* van April tot mij richt, zou ik kunnen schrijven: ‘“Naar Horatius” sloot niet in, streng in zijn metrum. De toevoeging “vrij” zou u voor de ongerustheid hebben bewaard, die mijne vertaling bij u heeft opgewekt. Ik verzuimde dat, en ziedaar, wat u reden gaf, mij voor te rekenen, dat en waarom mijne poging u niet voldoet.’

Ik wil echter gaarne iets uitvoeriger zijn.

Ik heb ook beproefd metrisch te vertalen, maar onbevredigd als mij die proeve liet, maakte ik eene berijmde bewerking.

De inhoud van de ode behaagde mij; dus had ik ook vrijheid zulk een metrum te kiezen, als mij best docht, om te bereiken, wat gij vermoeddet, dat mijn doel was: levendigheid.

Met de quantiteit der lettergrepen hield ik rekening; naar welluidendheid - kon het zijn zangerigheid - streefde ik, al ontveins ik mij niet, dat ik toch zoo getrouw mogelijk wilde blijven aan den oorspronkelijken tekst. De door u genoemde vertaling van Strick van Linschoten ken ik niet, maar ik geloof gaarne, dat hij in zijn metrum correcter zijn kon, dan ik ben geweest.

Ik waag het echter te vermoeden, dat ook u mollige vormen aangenamer zijn dan de stijve lijnen van het keurslijf. En in een keurslijf had ik de taal moeten wringen, om *geheel* getrouw te blijven - haast schreef ik: slaafsch te volgen - den vorm van het oorspronkelijke.

Bovendien ware ik dan aan het kunstelen geraakt en daarvan heb ik een afkeer. Horatius zou er niet bij gewonnen hebben en onze taal even min.

Ware ik bevreesd geweest voor den vloek van den eenen of anderen Peerlkamp, dan hadde ik mijne bewerking, zooals ze nu bestaat, teruggehouden. Erger te duchten zijn de nazaten van den schoenmaker, wiens bedilzucht Apelles aanleiding gaf tot zijn bekenden uitroep. Maar ook voor hen heb ik mij niet ontzien, omdat het niet voor hen was, dat ik beproefde een liefelijk gedicht van Horatius te vertolken. Gelijk Goethe het heeft gezegd: ‘Ich singe wie der Vogel singt’, zonder evenwel ondankbaar te zijn jegens hem, die mij verbetert.

Dien lof heb ik van harte gaarne voor u over.

Doch, geheel zonder voorbehoud niet. In tegenstelling van uwe aanhalingen van min of slecht geslaagde vertalingen beroep ik mij voor mijn recht, om zulk een metrum te kiezen, als mij geschikt voorkomt, op Emanuel Hiel en J. de Geyter, met wie ik in hoofdzaak instem.

Ik mag echter van de Redactie geene meerdere ruimte en van de lezers niet meer geduld vergen, maar stel met genoegen de werkjes, waarin deze schrijvers zich over de eischen der taal uitlaten, tot uwe beschikking.

Geloof mij, hoogachtend,

Uw Dw. Dien.

C.L. LüTKEBüHL JR.

DRUKFOUT: Aflev. 4 blz. 532, reg. 25 v. bov. staat *reinen*, lees: r e i e n .

Staatkunde en geschiedenis.

De Transvaalsche gebeurtenissen en de toekomst van Zuid-Afrika.

De Transvaalsche vrijheidsoorlog - die oorlog, door een handjevol boeren tegen het machtige Britsche Rijk ondernomen en met merkwaardig goed gevolg tot een gewenscht einde gebracht, - heeft de oogen van Europa op Zuid-Afrika gevestigd en vooral in de Nederlanden een diepen indruk gemaakt. En geen wonder! Men weet, sedert geruimen tijd, in de Nederlanden minder van de Kaapkolonie en de andere Europeesche volkplantingen in Zuid-Afrika dan een vierde van eene eeuw geleden, toen Leiden en Utrecht nog menig Kapenaar onder de studenten harer hoogescholen telden en althans te Leiden er geene betere aanbeveling voor een jong student was, dan dat hij van de Kaap kwam. Maar wat men weet, is, dat er in Zuid-Afrika eene talrijke blanke bevolking woont, waarvan Hollandsch de moedertaal is, die ten deele zich onafhankelijkheid heeft verworven en die, nog geen zes jaren geleden, bij monde van een man van talent en geestdrift aan de bevolking van het oude land kwam voorspiegelen, hoe onder het Zuiderkruis zich een ‘groot Holland’ liet stichten, juist geschikt, om voor het kleine Holland aan de monden van Rijn en Maas hetzelfde te worden, wat Amerika en Australië voor Engeland zijn. En was het eene grievende teleurstelling voor velen, dat de Republiek, door Burgers verheerlijkt, weldra een roemloos einde vond, hare herleving, waartoe Holland's zedelijke invloed niet weinig heeft bijgedragen, heeft opnieuw de levendigste belangstelling doen ontstaan in het volk, dat de Hollandsche nationaliteit en de Hollandsche taal in een land onder Italiaanschen hemel en bekend, sedert Plinius, om het nieuwe, dat het steeds biedt, een voortdurend bestaan verschaft.

Het is mijn doel met dit opstel, om het Nederlandsche publiek een denkbeeld te geven van den samenhang dier Zuid-Afrikaansche gebeurtenissen, die in den laatsten tijd zoozeer de aandacht op Zuid-Afrika hebben gevestigd, en om het te gelijk niet uitsluitend naar

achteren, maar ook naar voren een blik te doen slaan. Men meene echter niet, dat de schrijver, schoon Zuid-Afrikaansche politiek sedert jaren zijn dagelijkschen kost uitmaakt, over alles evenzeer bescheid kan geven als menig geschiedkundige over gebeurtenissen van eeuwen vroeger. De geschiedenis der Transvaalsche annexatie, b.v., is nog ongeschreven, omdat zij, die er het rechte van weten, er niet over kunnen of willen schrijven. Zelfs de geschiedenis der Kaapkolonie onder het bestuur der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie is nog niet in dier voege bearbeid, dat zij het noodige licht op volksontwikkeling en volkskarakter werpt, en de man, die ten volle geschikt is, om ze uit oude oorkonden weer te geven, de heer G.W. Theal, is, helaas! door eene onhandigheid der Kaapsche Regeering van het archief verwijderd, waar hij de rechte man op de rechte plaats was. Wat men hier vindt, zijn geene historische studiën, maar de indrukken, die de gebeurtenissen der laatste jaren in Zuid-Afrika op een journalist hebben achtergelaten, wiens streven het steeds zijn moest en was, om van Zuid-Afrikaansche zaken een denkbeeld te vormen, zoo helder en omvattend mogelijk. Meer zoeke men hier niet.

I.

De Hollandsche Republieken in Zuid-Afrika zijn haar oorsprong verschuldigd aan den grooten trek van 1836.

Trek is in den Afrikaanschen tongval vrij wel hetzelfde als verhuizing. Het trekken der boeren is eene oude instelling. In de oude dagen, toen de Oost-Indische Compagnie aan de Kaap nog baas was, trok menig boer, op een afstand der Kaapstad woonachtig, met gezin en vee verder, om eenig land in bezit te nemen op eene plek, waar alleen eenige Hottentotten of Boschjesmannen hun verblijf hielden; en breidde zich zoo het gebied uit, waar Kaapsche boeren de bestaande bevolking uitmaakten, dan zag ten slotte de Regeering aan de Kaapstad zich genoodzaakt, om er een landdrost heen te sturen en dezen een vasten zetel aan te wijzen. In de dorre streken van het noordwesten waren de boeren met hun vee altijd op den trek, omdat zij slechts daar blijven konden, waar hun vee water kon bekomen, en dan was hun wagen hun verblijf. Maar de ‘groote trek’ had eene bijzondere aanleiding en was van zulk belang, dat hij als een keerpunt in de geschiedenis van Zuid-Afrika kan beschouwd worden.

Dertig jaren was de Kaapkolonie feitelijk onder Engelsch bestuur geweest. Meer dan tachtig jaren geleden was zij door de Regeering, die na den val van Napoleon I in de Nederlanden was opgericht, aan Engeland gelaten. Aan Engelsch bestuur waren de boeren echter nog niet gewend, zooals trouwens de Engelschen bitter weinig slag hebben, om het volk onder hun gezag 't naar den zin te maken. Het ontbrak hun ook niet aan grieven over waar of vermeend onrecht, door

de Engelsche Regeering gepleegd. Maar wat de verstoordheid der Hollandsche boeren ten top deed stijgen en hen in zeer aanzienlijken getale tot uittocht dreef, was tweeërlei. Aan den eenen kant had men de vrijmaking der slaven. Dat was eene grootsche en menschlievende politiek, en de boeren zouden er zich stellig zonder veel morren in geschikt hebben, had men de waarde hunner slaven niet veel te laag geschat en buitendien, tot groot gerief van oplichters, die den eigenaars hunne aanspraken voor een appel en een ei afkochten, niet in de kolonie maar in Engeland betaalbaar gesteld. Aan den anderen kant was op het eind van 1834 een groote Kafferoorlog uitgebroken, waaraan Sir Benjamin d'Urban, een der beste en populairste Gouverneurs, die de Kaap ooit gehad heeft, wel spoedig een eind maakte, maar waarop een hoogst onbevredigende staat van zaken volgde, want het liberale Engelsche Ministerie van die dagen achtte Sir Benjamin's regeling, die ten doel had, der kolonie eene behoorlijke grens te bezorgen en Kafferoorlogen voor het vervolg te verhoeden, onrechtvaardig tegenover de Kaffers en wierp dus al de gemaakte schikkingen omver, om er hoogst philanthropische en hoogst ondoelmatige voor in de plaats te stellen. Dit griefde den boer niet minder dan het gemis zijner slaven, en weldra werden overal aanstalten gemaakt, om naar landen te trekken, waar men van het gehate Engelsche gezag vrij zou zijn.

Natal en de landen benoorden de boven-Oranjerivier hadden in het begin der negentiende eeuw eene bevolking, die over het geheel voor vreedzaam en nijver kon gelden. De Betsjoeana-stammen, die bewesten het Transvaalsche nog vrij machtig zijn, gaan bij zendelingen door voor meer ontvankelijk voor Christelijke beschaving dan andere takken van het negerras. De Fingo's, overblijfselen der oude bevolking van Natal, maar thans in en beoosten de Kaapkolonie woonachtig, kunnen het met de blanken vrij wel vinden, hebben ten deele goede vorderingen in beschaving gemaakt en komen als landbouwers en vrachtrijders goed vooruit. Maar in de dagen van den grooten trek was de vreedzame bevolking der landen, die de boeren weldra voor het blanke ras zouden openen, er slecht aan toe. Er had zich, geruimen tijd geleden, eene militaire mogendheid gevormd, oorspronkelijk door een vorst, die eenige begrippen van Europeesche leger-organisatie had opgedaan en in practijk wist te brengen zonder als geweldenaar op te treden, maar later, toen Tsjaka en zijn stam, de Zoeloes, aan het hoofd ervan kwamen, aan de veroverende en verwoestende scharen van Djengis-Khan en Tamerlan herinnerde. Waar Tsjaka's Zoeloes verschenen, heerschte moord, plundering en verwoesting. De bevolking moest vluchten, deels naar landen, door de veroveraars nog niet bereikt, zooals de Fingo's deden, deels naar gebergte en spelonken in hun eigen land, en van laatstgemelden werden niet weinigen door honger tot kannibalisme gedreven.

In de dagen, toen de boeren zich tot den trek voorbereidden, was

Tsjaka reeds vermoord en heerschte zijn broeder Dingaan in zijne plaats; terwijl Moselekatse (‘Selkat’ noemen hem de boeren), een van Tsjaka's veldheeren, als onafhankelijk veroveraar in streken huishield, die een deel van Vrijstaat en Transvaal uitmaken. Het sprak vanzelf, dat, toen de boeren, die met pak en zak in hunne wagens de kolonie verlaten en hunne plaatsen zoo goed zij konden van de hand gezet hadden, de Oranjerivier over waren, hunne voorhoede weldra met Moselekatse's volk in vijandige aanraking kwam. In weerwil der bekende dapperheid van dat volk was het tegen de onfeilbaar treffende kogels der boeren en de verdedigingskracht, die hunne ‘lagers’ of wagenburgen hun bijzetten, niet opgewassen. Moselekatse leed eene beslissende nederlaag en week naar het land tusschen Limpopo en Zambesi, waar zijn volk, de Matabele, nog thans onder een zijner zonen over een aantal andere stammen heerschappij voert. Dat de boeren hem met kracht van wapenen uit het door hem beheerschte en verwoeste land verdreven hadden, gaf hun, volgens de begrippen der inboorlingen, niet slechts heerschappij over, maar ook eigendom van het land, want waar de grond aan den stam behoort, vloeien die begrippen ineen. Intusschen kwam hiermede niet al het land aan hen, dat zij later benoorden de Oranjerivier in bezit hebben gehad. Aanzienlijke streken werden later door hen van andere veroverende stammen, die vroeger tot Tsjaka's rijk behoord hadden, zooals de Swazies ten noorden van Zoeloeland, voor rundvee gekocht.

Met Dingaan was, zooals men weet, de eerste aanraking der boeren van geen vijandigen aard. Natal, waar reeds vroeger enkele Engelschen zich aan de kust hadden neergezet, werd hun als een uitstekend land beschreven, en een aantal hunner onder Pieter Retief - een man, tot eene talrijke en ver verspreide Hugenotenfamilie behoorende en van vrij wat opvoeding en wereldkennis, - sloten met den Zoeloekoning eene overeenkomst, waarbij hun het zoo goed als ontvolkte land als loon voor het terugbrengen van geroofde kudden zou worden toegekend. Zij ontnamen de kudden aan het opperhoofd, dat ze aan Dingaan ontroofd had, en het begin van 1838 zag Retief aan de kraal van den koning, om maatregelen tot verdere uitvoering van het verdrag te beramen. Het was daar, dat hij en zijn gevolg op verraderlijke wijze vermoord werden, en Dingaan's regimenten richtten ook verder onder de niets kwaads vermoedende boeren, die reeds Natal bereikt hadden, eene vreeselijke slachting aan. Maar het jaar verstreek niet, vóórdat de boeren, onder Andries Pretorius, op de Zoeloes bloedige wraak hadden genomen, en in het begin van 1840, toen zij reeds in Natal zich hadden ingericht, werd Panda, Dingaan's broeder, na dezen met hulp der boeren verdreven te hebben, door Pretorius tot koning der Zoeloes gekroond en stond hij den boeren toen, als loon voor hun bijstand, het zuidelijk deel van Zoeloeland af, dat zij echter geene gelegenheid hadden, om in bezit te nemen.

Het lot der boerenrepubliek in Natal is bekend. Engeland behoefde voorshands geene kennis te nemen van de boeren, die naar het binnenland trokken, maar eene volkplanting aan zee in een land, van eene haven voorzien, moest onder Engelsche vlag staan, en voorwendsels werden spoedig gevonden, om Natal in bezit te nemen. In 1842 werd Natal Engelsch en het gevolg was, dat Pretorius, met de wakkerste boeren, Drakenberg overtrok en een deel van het Transvaalsche bezette. Onder een Engelschen Gouverneur, later, toen Engelschen en anderen er zich als kooplieden en planters hadden neergezet, door een Wetgevenden Raad bijgestaan, heeft Natal zijne blanke bevolking tot een groote twintigduizend, zijne Zoeloes en andere bruinen van het negerras tot bij de vierhonderdduizend zien stijgen, en met al die menigte zwarten zien de blanken zich toch nog genoodzaakt, om duizenden van Indische koelies in te voeren, want de zwarte bevolking bedankt ervoor, om het werk te doen, dat de blanken van hen verlangen. Geene Zuid-Afrikaansche kolonie is zoozeer verengelscht, en toch blijven de Hollandsche boeren van Natal met hunne stamgenooten sympathiseeren.

Het jaar 1846 zag een nieuwen Kafferoorlog aan de oostergrenzen der Kaapkolonie, en de belastingschuldigen van het Vereenigde Koninkrijk konden opnieuw ondervinden, dat het bezit van Britsch Zuid-Afrika hun heel wat lasten en plichten oplegde. Om toch eenig nut van de Kaap te hebben, besloot, na het herstel van den vrede, de Engelsche Regeering haar tot eene strafkolonie te maken. Maar de tegenstand, die zich hiertegen openbaarde, was van dien aard, dat de Kaapsche Regeering niet kon doortasten en de Rijksregeering, wier plan in het Parlement hevige bestrijding vond, het moest laten varen. Het ontbreekt thans niet aan wijze lieden van over zee aan de Kaap, die het betreuren, dat men de tuchtelingen, en daarmede eene goede dosis Engelschen ondernemingsgeest, niet in het land heeft gekregen. Was dat geschied, zegt men, dan had men hier denzelfden vooruitgang gehad als in Australië. De rechte Kapenaars echter dagteekenen van de ‘bandietenbeweging’ niet ten onrechte de politieke vrijheid der kolonie. De vrede met de Kaffers was overigens niet van langen duur, en een nieuwe en heftige oorlog eindigde met eene regeling der zaken, waarbij, aan het meest bedreigde punt der grenzen, eene aanzienlijke landstreek aan de inboorlingen ontnomen en onder militaire dienstplichtigheid aan kolonisten van Hollandschen en Engelschen bloede uitgegeven werd.

Dat tusschen de beide oorlogen, in het begin van 1848, het land tusschen de Oranje- en Vaalrivieren, door boeren bezet, tot Britsch grondgebied werd verklaard, was veeleer het gevolg van een misverstand van den toenmaligen Gouverneur der Kaapkolonie dan van eene uitbreidingspolitiek der Engelsche Regeering. Engeland trok echter geen voordeel van de ‘Souvereiniteit’, zooals men het land noemde.

De Engelsche beambten waren nauwelijks geïnstalleerd, toen Pretorius, die benoorden Vaalrivier zijn verblijf hield, maar ook ten zuiden ervan als het hoofd der boeren gold, ze beleefdelijk over de grenzen bracht. Harer Majesteits gezag moest thans met de wapenen gehandhaafd worden en werd dat ook, maar in den slag bij Boomplaats vielen vrij wat mee Engelschen dan boeren, en een land in orde te houden, waar menr machtige stammen inboorlingen, zooals de Basoeto's onder Moshesh(*), tot naburen en in de boeren onwillige onderdanen had, was alles behalve voordeelig. Zoo werd dan eene politieke beperking van het Britsch gezag in Zuid-Afrika, waarvan reeds vóór de inlijving van het land over Oranjerivier sprake was geweest, voor die van uitbreiding in de plaats gesteld. In Januari 1852 werd door het verdrag van Zandrivier 'het regt der uitgewekenen boeren', om hunne eigene zaken te besturen en eene eigen regeering te hebben zonder eenige tusschenkomst van Harer Majesteits bewind, vastgesteld, met de bepaling erbij, dat er geen slavenhandel in het gebied der boeren zou plaats hebben; dat de Engelsche Regeering geene verbintenis met inboorlingen benoorden Vaalrivier zou aanknoopen of aanhouden; dat geene Britsche overheid de boeren in den aankoop van vuurwapens en ammunitie zou mogen belemmeren, en dat daarentegen geene der beide partijen met de inboorlingen daarin handel zou mogen drijven. Toen iets later Gouverneur Cathcart in een slag tegen Moshesh eene nederlaag leed, waar alleen de schranderheid van den Basoeto-koning, die met de Engelschen liever vriend dan vijand was, den schijn aan gaf, als ware zij eene overwinning geweest, toen werd op zijn raad besloten, om ook uit de Souvereiniteit, te gelijk als 'een akelige wildernis' en eene vaak dure bezitting beschreven, het Britsch gezag terug te trekken. Zoo trad reeds vroeg in 1854 de Oranje-Vrijstaat in het leven, en eene deputatie, die naar Engeland vertrok, om namens hen, die aan de kracht der boeren tot zelfbestuur twijfelden, tegen de nieuwe politiek te ijveren, kwam onverrichter zake tehuis.

II.

Zoo had dan Engeland de sedert den trek veelszins herhaalde bewering prijsgegeven, dat Britsche onderdanen dat blijven, al hebben zij het Britsche gebied verlaten. De ultra-Engelschgezinden in Zuid-Afrika zoeken wel aan te toonen, dat wat door de Transvalers en Vrijstaters erlangd werd, geene geheele ontheffing van onderdanenplicht inhield, maar de Rijksregeering heeft getoond, dat gevoelen niet te zijn toegedaan.

Toen President Brand b.v., schoon geboren Britsch onderdaan, in 1876 in Engeland verscheen, om aldaar met de Regeering over de zaak der Diamantvelden te onderhandelen, werd Lord Carnarvon, de toenmalige

(*) Deze Engelsche schrijfwijze van den naam is zoozeer de gewoonte, dat ik er geene verandering in wil brengen.

Minister van Koloniën, tot Minister Plenipotentiaris der Koningin aangesteld, omdat de President, met den Minister van Koloniën als zoodanig onderhandelende, zich niet ten volle als hoofd van een onafhankelijken staat zou hebben voorgedaan. Het zou gemakkelijk zijn, meer feiten van dergelijken aard aan te halen, maar dit ééne is voldoende.

Wat zijn nu die boeren, wier recht op een onafhankelijk bestuur aldus erkend werd? Het antwoord op die vraag is: zij zijn boeren in den gewonen zin des woords. De Kaapsche boer is geen planter en in den regel ook niet ten volle, wat men in Holland een heereboer noemt. Hij werkt met gekleurde arbeiders, die natuurlijk niet, als Hollandsche boerenknechts, eene plaats aan den huiselijken disch innemen, maar zijne zoons helpen mee aan het boerenwerk, anders zou het volk niet flink arbeiden. Aan zijne opvoeding wordt nu eens meer, dan weder minder tijd besteed, maar al te lang kan hij niet van plaats en werk blijven en het gaat niet, hem een 'heertje' te laten worden, dat wel de plaats rondrijden en orders geven, maar niet zelf de hand aan den arbeid slaan wil. Waar meer dan elders gebrek aan werkvolk en vooroordeel tegen 'geleerdheid' heerscht, leeren boerenkinderen niet meer, dan wat hen in staat stelt, om tot lidmaten der kerk aangenomen te worden. Toch kan men de Kaapsche boeren met de Hollandsche niet gelijkstellen. Hollanders, die in hun eigen land met boeren veel te doen hebben gehad en dan onder Kaapsche boeren verzeilen, zijn gewoonlijk erover uit, dat dezen vlugger van begrip zijn en een beter oog op zaken hebben, en Kaapsche boeren, zelfs de verst afwonenden en de primitiefsten, zijn toch altijd tevens heeren. Waar dit aan ligt, dat is eene vraag, die tot bespiegeling zoowel als tot onderzoek aanleiding kan geven, maar die in dit opstel niet beantwoord behoeft te worden. Een geboren Hollander intusschen zal het stellig tot groote voldoening strekken, dat het volk, waartoe hijzelf behoort, onder den zoelen hemel van Zuid-Afrika meer voor- dan achteruit is gegaan. En wat hier van de Kaapsche boeren gezegd wordt, valt nog meer in het oog, als men hunne vrouwen en dochters gadeslaat. Een Kaapsch 'buitenmeisje', dat eene eenigszins redelijke opvoeding heeft gehad, is geheel thuis in hetgeen op haars vaders hoeve door vrouwelijke handen of onder vrouwelijk toezicht behoort gedaan te worden, maar in het beste gezelschap is zij evenzeer op hare plaats, zoowel wat houding en manieren als wat conversatie aangaat.

Zijn nu die boeren in allen deele voor zelfbestuur geschikt? Tal van Engelschen en onder anderen de vorige Gouverneur der Kaapkolonie, Sir Bartle Frere, zeggen van neen en beweren, dat zij, door geene Engelsche beambten bestuurd, hunne belangen aan vreemde gelukzoekers moeten toevertrouwen. Zoo geheel ongelijk hebben zij, van hun eigen standpunt, niet. Een boer, die knap genoeg is, om in eene vertegenwoordigende vergadering een goed figuur te maken, staan in bestuur

en ambten de handen meest verkeerd. Er loopt aan de Kaap eene aardigheid van boerenhuisgezinnen, waar de moeder voorkomt als den kinderen zeggende stil te zijn, want ‘vader moet zijn naam teekenen’. Nu is het meestal wel niet zoo erg, maar toch gaat velen boeren het schrijven niet zoo geheel gemakkelijk af, en geen wonder! Zij hebben wel wat anders te doen, en sommigen hunner hebben er nooit veel aan gedaan. Een der bekendste boerengeneraals in den laatsten oorlog, een man van goede manieren, in het Kaapsch-Hollandsch zeer welbespraakt en bedreven genoeg in het Engelsch, om er een gesprek in te voeren, heeft ten gevolge van bezwaarlijke omstandigheden, waarin hij in zijne eerste jeugd verkeerde, slechts eenige weken eigenlijk onderwijs gehad, en zijn voorbeeld is lang niet het eenige. Vandaar, dat een Hollander, die maar eene eenigszins goede opvoeding heeft gehad, in eene Boerenrepubliek spoedig tot 's lands dienst wordt geroepen en zeer licht invloed op politieke zaken zich verwerft. Maar vindt men in de landskantoren in Vrijstaat en Transvaal bijna uitsluitend Hollanders en Kapenaars van Hollandschen of Engelschen bloede en in den Volksraad geen gering aantal hunner, dan neemt dat nog niet weg, dat de boeren, bij wie de keus der Volksraadsleden berust en die door den Volksraad het bestuur controleeren, inderdaad baas zijn, terwijl zij onder een Engelsch bestuur, welks leden niet in hunne denkbeelden kunnen of willen treden en vaak meer minachting dan sympathie voor hen koesteren, bitter weinig beteekenen.

De vrees van hen, die meenen, dat de opheffing van Britsch gezag in de Souvereiniteit tot booze gevolgen zou leiden, was niet geheel ongegrond. Waar moest het geld voor het bestuur vandaan komen? Aan de rijkste bron der Kaapsche inkomsten - de ingaande rechten - had de Vrijstaat geen deel, want de Kaapkolonie bedankte ervoor, om er iets van af te staan, en recognitie, boerenrecht en wat dies meer zij, gaven geen ruim inkomen. President Boshoff, die reeds kort na de afkondiging van den republikeinschen regeeringsvorm het hoogste ambt aanvaardde, was, schoon een boer, een man van zekere beschaving en heel wat zakenkennis, en aan zijn talent van organisatie heeft de Staat veel te danken. Toen hij echter met de Basoeto's oorlog moest voeren, had hij weldra, wegens gebrek aan middelen en invloed, reden, om aan den uitslag te wanhopen, en slechts door bemiddeling van den Gouverneur der Kaapkolonie kwam het tot een vrede, die den Vrijstaat aan den kant van Basoetoland eene behoorlijke grenslinie verzekerde. Had Boshoff toen de zaken van Zuid-Afrika naar eigen inzichten kunnen leiden, dan had men reeds in zijne dagen die federatie onder Britsche vlag gehad, waarover later zooveel is voorgevallen. Boshoff's aftreding werd gevolgd door een tijd, waarin heel wat regeeringloosheid heerschte, en men achtte het eene redding uit den nood, toen Martinus Pretorius zich kandidaat voor het Presidentschap stelde.

Het is niet zonder belang voor de geschiedenis van het beginsel van

erfelijk gezag, dat men het in de oudste dagen van het Transvaalsche vrij geregeld vindt toegepast. In het noorden des lands was Hendrik Potgieter, een der eerste 'voortrekkers', Commandant-Generaal. Zijn oudste zoon was zijn opvolger, en later, als leefde men in de dagen, toen Ulysses op Ithaca voor dood gold, nam de tweede man van diens weduwe zijne plaats in. Ook Andries Pretorius, die het verdrag van Zandrivier niet lang overleefde, werd als Commandant-Generaal door zijn zoon Martinus opgevolgd, denzelfde, die thans nog lid van het Transvaalsche Driemanschap is. In bekwaamheid met zijn vader zoo min als met Boshoff te vergelijken, was echter de jongere Pretorius een man van geene geringe eerzucht. Zijn plan, om in Boshoff's dagen zijn gezag over den Vrijstaat te laten gelden, zou tot een oorlog geleid hebben, ware dat niet verhoed door den vredelievenden zin zijner volgelingen, die, toen het tot een treffen kwam, onverwachts de vredevlag opstaken.

In het vaststellen der eenheid van het Transvaalsche slaagde hij. Thans werd hij ook in den Vrijstaat tot President gekozen, en hij reisde toen naar de Kaapstad, om te onderzoeken, of eene vereeniging van Vrijstaat en Zuid-Afrikaansche Republiek - zooals het Transvaalsche toen heette - niet mogelijk was. Het schijnt echter, dat hem beduid werd, dat zulk eene vereeniging de verdragen met beiden in de waagschaal zou stellen, en niet slechts verviel zijn plan, maar in den Vrijstaat gaf zijn bestuur geen genoegen en in de Republiek leverde de tijd van zijn verblijf in den Vrijstaat eene reeks van burgertwisten en zelfs burgeroorlogen.

Het eind was, dat de Vrijstaters het Presidentschap aan Mr. Johannes Hendricus Brand, advocaat bij het Hoog Gerechtshof der Kaapkolonie en lid van het House of Assembly, aanboden. Brand's vader was voorzitter van het Huis en had een grooten naam als lid der balie en als Kaapsch patriot. Zijn zoon stond bekend als bekwaam rechtsgeleerde, maar had als parlementslid geen schitterend figuur gemaakt. Als President van den Vrijstaat daarentegen heeft hij onmiskenbare verdiensten. En hier zij opgemerkt, hoeveel een geletterd man, die als Brand den slag heeft, om met boeren om te gaan, als President van eene Boerenrepubliek boven den schrandersten boer voor heeft. Aan den eenen kant gevoelen boeren zeer goed, hoeveel de ontwikkeling waard is, die men bij den geletterden stand vindt, en stellen zij dus den geletterde op prijs, zoolang hij gezond verstand toont en zich op geene ongepaste hoogte stelt. Aan den anderen kant ligt het in den aard der zaak, dat een boer, die als President het bestuur moet voeren, er vanzelf toe komt, om een geletterd hoofdbeambte en raadsman òf te zeer te vertrouwen òf te wantrouwen, terwijl een geletterd President, om het even, of hij persoonlijk hooger of lager staat dan die raadsman, hem in allen geval begrijpen en dus op de rechte waarde schatten kan.

Waar Boshoff faalde, daar slaagde dan ook Brand. Een nieuwe Basoeto-oorlog, waarbij hij op de ergste wijze en met schennis van

bestaande verdragen door Gouverneur Sir Philip Wodehouse werd tegengewerkt, werd onder zijn bestuur met zoo goed gevolg gevoerd, dat geheel Basoetoland door de Vrijstaters veroverd en in boerenplaatsen verdeeld zou zijn, had niet de Gouverneur, bevreesd, dat, als de Vrijstaat het geheele land onderwierp, ook de haven van St.-Johnsrivier, in Kafferland, aan de Vrijstaatsche regeering zou komen, en ook buitendien eene verderfelijke politiek toegedaan, waarvan later meer zal gezegd worden, de Basoeto's onder Britsche bescherming genomen. Intusschen was een deel van Basoetoland reeds in een vroeger tijdvak van den oorlog aan den Vrijstaat getrokken, en terwijl Sir Philip's politiek voor Zuid-Afrika in het algemeen zeer wrange vruchten heeft gedragen, heeft hij den Vrijstaat zoo al een uiterst vruchtbaar gebied afhandig gemaakt, dan toch althans rust aan zijne grenzen bezorgd. Evenzoo was de wijze, waarop Engeland gebruik maakte van de schurkerij van een der beruchtste karakters in Zuid-Afrika, David Arnot, en de iets later ontdekte diamantvelden den Vrijstaat ontnam, eene bittere grieve voor allen, die recht en vrede in plaats van geweld en strijd in Zuid-Afrika wilden zien heerschen, maar voor den Vrijstaat was het wellicht geen verlies, dat hij, met de velden, ook de gemengde en hoogst onrustige bevolking van diamantdelvers en hun aanhang kwijtraakte. De zaak werd in 1876 zoo bijgelegd, dat de Vrijstaat althans eene schadevergoeding in geld erlangde; en aan alle kanten omgeven door landen, waaruit geene vijandelijke aanvallen te duchten zijn, verkeert de Vrijstaat, die zijne wol naar de koloniale havens uitvoert en voor zijne andere voortbrengselen eene ruime markt op de velden vindt, in een beteren toestand dan eenige andere staat in Zuid-Afrika. De inboorlingen, thans bijna even talrijk als de blanken, zijn er beter onder bedwang en werken er beter dan ergens elders. Voor het onderwijs is op eene wijze gezorgd, waar wel de Engelsche ingezetenen, om de gelijkstelling van Hollandsch met Engelsch aan de gouvernementsscholen, tegen hebben, maar waarvoor de Hollandsch sprekende bevolking van Zuid-Afrika algemeen bewondering koestert. Het rechtswezen, vroeger een zwak punt in beide Republieken, laat in den Vrijstaat niets te wenschen over, nu aan het hoofd ervan een hooggerechtshof staat met drie bekwame rechtsgeleerden als rechters. Het papieren geld, dat men in den laatsten Basoeto-oorlog had moeten maken, is bijna geheel vernietigd. Bij dat alles komt nog eene Nationale Bank, die tot dusver in de Kaapkolonie gemist wordt. Aan wegen en bruggen is tot nog toe niets gedaan; een spoorweg is nog zeer ver in het verschiet; de positie der beambten is, wegens gebrek aan eene pensioenwet, niet genoeg verzekerd, en het gevangeniswezen laat veel te wenschen over. Maar dat alles is niet slechts voor verbetering vatbaar, maar wordt gaandeweg verbeterd. Een uitgestrekt telegraafnet is in de maak en gedeeltelijk reeds klaar, en twee bruggen, die heel wat kosten zullen, zal men uit het loopende inkomen des lands binnenkort laten aan-

leggen. Al wat de vijanden van de Zuid-Afrikaansche Republiek tegen den Vrijstaat weten te zeggen, is, dat zijn bloei alleen van de persoonlijkheid van President Brand afhangt en dat zijn dood of zijne aftreding het sein tot verval zal zijn. Het is waar, dat de positie van een President, onder wiens leiding het land zooveel doorgestaan en zooveel gewonnen heeft, een vrij wat meer landsvaderlijk karakter draagt dan die van een President der Vereenigde Staten. Dit is echter bekend, dat de Vrijstaters heel goed weten, wien zij bij Brand's ontstentenis tot President zullen kiezen, en dat de man hunner keuze, een hooggeplaatst ambtenaar in den Vrijstaat zelf, alleszins geschikt is, om dezelfde rol te vervullen.

III.

Nu is het zeer duidelijk, dat in het Transvaalsche de bezwaren, waarmee men te kampen had, grooter waren dan in den Vrijstaat, en voor het te boven komen dier bezwaren was men in de keus der middelen niet gelukkig. Vooreerst heeft men op het klimaat te letten. In den Vrijstaat is het, om de hooge ligging des lands, voor Europeanen zeer geschikt. In het Transvaalsche is het op het ‘Hooge veld’, met andere woorden de hoogvlakte, die de waterscheiding tusschen de hoofdrivieren des lands uitmaakt, en in sommige andere streken evengoed; maar komt men noordelijker, dan heeft men nu eens eene hitte, die, evenals in de Oost, leverziekten baart of begunstigt, dan weder, vaak in de vruchtbaarste streken, de koortsziekten, die aan de kusten van het tropische Afrika zulk een boozen naam geven. In nauw verband met de klimaatsquaestie staat natuurlijk die der inboorlingen. Deugt een land ten volle voor Europeesche kolonisten, dan kunnen dezen, hunne eigen zaken afdoende en door geene bevelen van Europeesche regeeringen belemmerd, het licht van eene schijnbare overmacht van inboorlingen winnen, maar zijn dezen tegen de luchtgesteldheid beter berekend, dan hebben zij in den strijd een onbetwistbaar voordeel. Het is de vraag, of het klimaat al of niet ertoe heeft meegewerkt, dat in enkele streken de boeren hunne dorpen hebben ontruimd of veeleer van inlandsche opperhoofden afhankelijk zijn, dan het gebied over hen voeren. Maar dat dit het geval is en dat de boeren in vorige dagen van de machtiger stammen in hun land dikwijls geene belasting trokken, is een feit.

Een ander verschil met den Vrijstaat is, in het Transvaalsche, de aard der boerenbevolking. Zij is natuurlijk uit dezelfde elementen samengesteld, maar in het Transvaalsche is men vrij wat verder af van, en minder in doorgaande gemeenschap met, de streken van Zuid-Afrika, waar de meeste beschaving heerscht. Wie in de Kaapkolonie zich thuis gevoelt, is evenzeer thuis in den Vrijstaat. In het Transvaalsche, waar men doorgaans ver uiteen woont en waar niet weinigen voorgoed of

bijwijlen een jagersleven leiden, is meer strekking tot verwildering en, zooals men het somtijds noemt, ‘verkaffering’. Het vreemde en nietboersche element oefent, zooals gezegd is, geen geringen invloed op de bevolking der beide Republieken uit. Het Transvaalsche intusschen, schoon er aan hoogst achtingswaardige Hollandsche en Kaapsche ingezetenen geen gebrek is, is door zijne afgelegenheid de verzamelplaats geworden van heel wat beschaafd gespuis, dat in de landen zijner vroegere inwoning niet best geveeld kon worden, en toen Sir Th. Shepstone naast zijne annexatie-proclamatie ook eene amnestie voor allen afkondigde, die uit Harer Majesteits bezittingen om niet al te loffelijke redenen zich naar het Transvaalsche begeven hadden, zagen kolonisten, toenmaals in het land aanwezig, heel wat oude vriendjes voor den dag komen, die wegens frauduleuze bankroeten, valsche handteekeningen en dergelijke beschaafde misdrijven weggeraakt en tot dusver schuil gebleven waren. Het ontbreekt dus in het Transvaalsche niet aan die elementen, die in een staat eer tot onrust en regeeringloosheid dan tot orde en tucht bijdragen, en hierop wijzen niet slechts Engelschen, ten betooge, dat het land te gronde moet gaan, zoo het niet onder Britsch gezag blijft, maar zelfs in den Vrijstaat schijnt men, in weerwil van de diepgaande sympathie, die men met het Transvaalsche koestert, toch geenszins op eene samensmelting gesteld te zijn met een volk, dat zooveel minder aan orde en regelmaat gewend heet.

In de dagen van President Boshoff en iets later, toen ook in den Vrijstaat de zaken nog veel te wenschen overlieten, heerschte er toch een zeer merkbaar contrast tusschen de toestanden aldaar en in het Transvaalsche. Naarmate laatstgenoemd land mede voor verkeer met de kolonie geopend werd en de hulpbronnen ervan beter aan het licht kwamen, kon men versterking van bestaande invloeden verwachten en toen, nog vóór 1860, advocaat Proes het land binnenkwam, om er de waardigheid van Staatsprocureur te aanvaarden, was hij getroffen door den bloei, dien hij er aantrof. Weldra echter zag hij zich gedrongen, om in plaats van zijne gewone ambtsplichten te verrichten, staatsrechtelijke adviezen in de zaak der beginnende burgertwisten - meesterlijk gesteld, maar meer door hen, die aan de Kaap er kennis van namen, bewonderd, dan door Transvaalsche of Vrijstaatsche politici begrepen - aan de partij te geven, die hij gekozen had, en de burgeroorlog was natuurlijk juist geschikt, om achteruitgang te bevorderen. Een rustiger tijd brak aan, toen Pretorius, bijna gelijktijdig met Brand in den Vrijstaat, in het Transvaalsche een Presidentschap aanvaardde, dat hij geruimen tijd behield. Maar schoon men hem niet als een man van stilstand kon beschouwen, - want uit zijne schikkingen met Portugal, waarmede tevens plannen tot uitbreiding van het gebied der Republiek gepaard gingen, en zijn toeleg, om zijn land eene eigen zeehaven te verschaffen, blijkt het tegendeel - zoo is toch, wat het binnenlandsch bestuur betreft, zijn tijd als geen gunstige te beschouwen.

Dat blijkt onder anderen uit de tegenstelling, die er in de vroegere dagen van zijn opvolger dikwijls tusschen de bij hen toen heerschende toestanden en de verkeerdheden en knoeierijen van vroeger tijd gemaakt werd.

Eene der handelingen van President Pretorius met betrekking tot grenspolitiek leidde tot zijne aftreding. Een grensgeschil tusschen den Vrijstaat en de Zuid-Afrikaansche Republiek was door scheidsrechterlijke uitspraak van een vertegenwoordiger van het Britsch gezag in het voordeel van deze uitgemaakt. Toen nu de Engelsche politiek in de zaak der Diamantvelden tot het opperen van zekere grensquaestiën leidde, waarin ook de Republiek gemengd was, werd de beslissing bij gemeenschappelijk goedvinden aan den heer Keate, Luitenant-Gouverneur van Natal, opgedragen. Schoon Keate's uitspraak in de Republiek geacht werd niet alleen tegen alle recht te zijn, maar ook geweten werd aan den invloed van een der commissarissen in de zaak, die gezegd werd er geldelijk belang bij te hebben, keurde Pretorius haar goed. De Volksraad echter weigerde zijne goedkeuring, en de President nam zijn ontslag. Tot zijn opvolger werd in 1872 gekozen Thomas François Burgers, tot dusver Nederduitsch Gereformeerd predikant te Hanover in de Kaapkolonie. Met hem, zooals in den Vrijstaat met Brand, brak in het Transvaalsche de tijd aan, dat een man van kennis en beschaving er het oppergezag zou voeren.

IV.

Datzelfde jaar 1872 zag ook in de Kaapkolonie eene hoogst belangrijke wijziging tot stand komen. Er werd namelijk, door de invoering van Verantwoordelijk Bestuur, aan de kolonisten de volle mate van zelfbestuur toegekend, waarop de bevolking eener Britsche kolonie aanspraak kan maken. Den graad van vrijheid, die daaraan het naaste staat, had de kolonie reeds in 1853 erlangd. Bij de constitutie van dat jaar kreeg zij, deels ten gevolge der politieke bewegingen, die door de zaak der tuchtelingen in het leven waren geroepen, deels zeker ook met het doel, om haar op den duur den plicht van zelfverdediging te kunnen opleggen, eene gekozen vertegenwoordiging in een Hooger- en Lagerhuis, met wetgevende macht, onder voorbehoud, zooals in alle Britsche koloniën, van het veto der Koningin. De census was uiterst laag gesteld, naar het heette, om den kleurlingen een aandeel aan de verkiezingen te geven, dat hen in staat zou stellen, om hunne belangen in het Parlement naar eisch te laten gelden, maar naar velen meenden, om in de stemmen der kleurlingen een tegenwicht tegen de kolonisten van Hollandschen oorsprong te vinden. Intusschen kan men niet zeggen, dat de kleurlingen ooit politieken invloed van eenig belang hebben geoefend of hebben trachten te oefenen, en eene partij-organisatie, waarbij

Hollandschen en Engelschen tegenover elkander stonden, heeft men *tot dusver*(*) in het Kaapsche Parlement nog niet gehad.

De Gouverneur, die gezonden werd, om de Kaapkolonie te besturen, toen zij hare politieke vrijheden erlangd had, was Sir George Grey, een man, die te recht ervoor doorging, een bijzonderen slag te hebben, om met half wilde inboorlingen om te gaan. Sir George placht dan ook naast Sir Benjamin d'Urban als een model van een Gouverneur geroemd te worden, terwijl partijen, die onderling geheel verschillende denkbeelden van Naturellen-politiek koesteren, op hem als den eersten aanlegger hunner plannen plegen te wijzen. Door middel van vier van Rijkswege aangestelde Ministers, die tot beide parlementhuizen toegang hadden, kon Sir George aanzienlijken invloed op het Parlement oefenen. De Regeering slaagde er intusschen niet in, om eene wet erdoor te krijgen, die de burgermacht der kolonie, met andere woorden de bevolking van militairen leeftijd, in geval van oorlog ter harer beschikking stelde. Men had in de laatste oorlogen de burgermacht gedurig, en niet op de doelmatigste wijze, te velde zien bezigen en om zich dien last van den hals te schuiven, drongen de tegenstanders der Regeering door, dat de burgers slechts tot dienst binnen hun eigen district opgeroepen mochten worden. Wat de kolonie echter tot hare eigen verdediging bijdroeg, was de oprichting en bezoldiging van een vrij aanzienlijk korps grenspolitie te paard.

Sir George had, van Rijkswege, aanzienlijke middelen te zijner beschikking, ten einde de zaken van Zuid-Afrika op een voet te brengen, waarop zij zoo goed mogelijk geregeld zouden zijn en het Rijk het bekostigen van verdere Kafferoorlogen besparen zouden. Hij slaagde hierin in vele opzichten uitstekend. Een aantal opperhoofden, uit vroegere oorlogen als onrustig bekend staande, wist hij meester te worden en op een eiland in Tafelbaai te interneeren, vóórdat zij kwaad konden stichten. De plannen van het opperhoofd Kreli, die door werken op het bijgeloof zijner onderdanen ze tot een aanval op de kolonie wilde brengen en hun onder anderen had weten te beduiden, dat zij hun vee moesten slachten, daar dat der kolonisten hun weldra zou ten deel vallen, wist hij geheel te verijdelen, en Kreli's volk, van hun bestaan beroofd, kwam deels door honger om, deels moest het door arbeid in de kolonie een bestaan zich verschaffen. Toen de Indische opstand van 1857 uitbrak, was de kolonie zoozeer vrij van gevaar, dat Sir George de meeste hier gelegerde troepen naar Indië kon oversturen, en iets later verjaagde hij Kreli, die nog steeds op kwaad scheen te zinnen, uit zijn land.

Het groote plan van Sir George Grey intusschen was tweeledig. De stammen van Kafferland - het land, dat tusschen Drakenberg en de zee van de grenzen der kolonie zich tot aan die van Natal uitstrekt, - wilde hij vaneen scheiden door eene blanke boerenbevolking,

(*) Deze woorden zijn neergeschreven op de Paaschdagen van 1881.

tot gewapenden dienst verplicht, en daartoe bestemde strooken lands tusschen hen plaatsen en tevens residenten over hen aanstellen, die samen met de opperhoofden, nagenoeg als de residenten op Java met de regenten, het bestuur zouden voeren.

De verschillende staten van Zuid-Afrika: de Kaapkolonie, Natal en de Republiek, zoowel als de best bestuurde Natarellen-stammen, zooals het volk van Moshesh, wilde hij door federatie verbinden. Maar schoon voor laatstgenoemd plan de zaken in den Vrijstaat, zooals reeds gezegd is, gunstig genoeg stonden, is het in zijn tijd nooit naar eisch behandeld, omdat in de Kaapkolonie de gemoederen er niet rijp voor waren. En wat zijn plan omtrent Kafferland betrof, dat mislukte, tot groot ongerief voor Britsch Zuid-Afrika, waaraan door de uitvoering heel wat kwaad bespaard zou zijn, door de schuld van Rijksregeering zoowel als van het Kaapsch Parlement. De Rijksregeering namelijk, van het plan nieuwe uitgaven en nieuwe verantwoordelijkheid voorziende, wilde er niet aan en riep Sir George terug, zooals ze zoo dikwijls een staatsman, die het goede wilde en kon tot stand brengen, in het midden van zijn werk gestuit heeft. Overtuigd, dat zijn denkbeeld voor de Kaapkolonie alles waard was, liet de Gouverneur het aan een invloedrijk lid van het House of Assembly overhandigen met verzoek, om voor te stellen, dat het Parlement de uitvoering ter hand zou nemen. Maar niet alleen vond het tegenstand bij hen, die bang waren voor verantwoordelijkheid, zoolang men althans geen volledig zelfbestuur had, en bij de weinigen, die elke bezitneming van aan inboorlingen behoorend land door blanken uit den booze achtten, maar ook zij, die door hun eigen voordeel geroepen waren, om het voor te staan, hadden, wegens het mislukken van een pas gewaagden parlementairen strijd, hun hart niet bij de zaak, en zij viel dus in het water. Grooter kwaad dan dit is nooit het gevolg van parlementair verzuim geweest. Geen Kafferoorlog zou later ooit gevoerd zijn, had men Sir George's plan ten uitvoer gelegd.

Wat nu den zoo even vermelden parlementairen strijd betreft, is het noodig, een aantal jaren terug te gaan. In 1820, op een tijd, dat er in Engeland onder de arbeidende bevolking gebrek aan werk en heel wat klachten heerschten, had de Engelsche Regeering, die juist toen een Kafferoorlog geëindigd had, in Albany, toenmaals een van de Oostelijkste districten der kolonie, vierduizend Britsche ‘setlaars’ (landverhuizers of volkplanters) geplant, om eene benaming te bezigen, die de Hollandsch-sprekende kolonisten gewoonlijk op hen toepassen. Van hun komst dagteekent Sir Bartle Frere het bestaan der Kaapsch-Britsche kolonie. De setlaars hadden eene diepe verachting voor al wat ‘Dutch’ was, en maakten ruimschoots gebruik van dat recht, om te mopperen (right of grumbling), dat elk Engelschman als zijn dierbaarst erfgoed beschouwt, maar zij kwamen redelijk vooruit en de groote trek, die hun gelegenheid gaf, om in het Oosten de plaatsen der trekkende boeren voor spot-

prijzen te koopen, schonk velen hunner een rijkdom en eene voornaamheid, die bij het verfoeilijk gemeene Engelsch, dat zij spraken, vreemd afstaken. Een tijdlang stonden de Oostelijke districten, waar zij hun verblijf hielden, onder een eigen Luitenant-Gouverneur - wiens persoonlijkheid intusschen hun alles behalve aanstond - en schoon dit slechts tijdelijk was, bleef men toch van eene Oostelijke provincie spreken, waarvan Grahamstown, de eigenlijke setlaarstad, zich als de hoofdstad beschouwde. Toen nu de constitutie werd uitgevaardigd, werd de Oostelijke provincie eene van de beide groote afdeelingen der kolonie, die elk - terwijl de afzonderlijke kiesdistricten elk twee leden naar het Lagerhuis of House of Assembly afvaardigden - de keus van een zeker aantal leden van het Hoogerhuis of den Wetgevenden Raad hadden. En nu werd reeds spoedig ‘Afscheiding’ de partijleus van de Oostelijke leden. Wat erachter schuilde, was vooral weerzin van den kant der Engelschen van verschillend kaliber, die de afscheidingsbeweging leidden, tegen verbintenis met en afhankelijkheid van het gehate Westen, welks slaperige en tot stilstand gedoemde Hollandsche bevolking zich, waar het landsuitgaven voor openbare werken gold, altijd het meeste voordeel wist te verwerven. Maar het nationaal karakter der beweging, dat thans door de overblijfselen der Afscheidingspartij niet geloochend wordt, was toen niet op den voorgrond, en het zuivere plaatselijke behield de overhand.

Het was in 1861, het jaar van Sir George Grey's vertrek, dat de Oosterlingen zich het best tot den afscheidingsstrijd toegerust hadden, maar zij leden de nederlaag, daar op één na al de Westelijke leden en buitendien die der Zuiderdistricten, dat gedeelte der Oostelijke provincie, dat het naast aan het Westen grenst en waar trouwens het Hollandsch element den boventoon voert, tegenstemden. Zooals gezegd is, was ergernis hierover de reden, dat Oostelijke grensleden, die het meeste belang bij eene behoorlijke regeling der Kafferzaken hadden, van Sir George Grey's plan daartoe nauwlijks kennis namen. De zaak der Afscheiding zou echter nog veelszins, al was het dan ook in gewijzigden vorm, ter sprake komen.

Twee andere punten, die in Sir George's dagen gedurig in het Parlement behandeld werden, verdienen nog de aandacht. Het eene was dat der invoering van Verantwoordelijk Bestuur, dat van de eerste zitting af mannen van talent en geestkracht als voorstanders telde, en waar op den duur de twee talentvolste der toenmalige ministers zich voor verklaarden. Maar het vond veelszins tegenstand, deels van den kant van hen, die aan de geschiktheid der kolonie voor volledig zelfbestuur twijfelden, deels van hen, die er gevaar voor hunne eigen partij of voor bepaalde belangen van duchtten of wel voor het geheel wat vreesachtig waren. Het andere punt was dat der financiën. Wijzigingen in het financieel stelsel hadden reeds in de eerste tijden van het Parlement 's lands inkomsten vermeerderd, zonder dat schijnbaar de

lasten, die men dragen moest, toenamen. Financiën waren niet Sir George's sterkste zijde, en zijn koloniale Secretaris liet belastingen afschaffen en uitgaven vermeerderen, als zou de voorspoed geen einde hebben. Eensklaps werd het echter noodig, een anderen toon aan te slaan, en toen kwam de Regeering met het fraaie plan voor den dag, om eene uitvoerbelasting op wol, het voornaamste artikel van kolonialen uitvoer, te leggen. Ter eere der kolonisten zij het gezegd, dat, schoon heel wat districten niet in wol doen, dit denkbeeld nergens bijval vond en dat men tot wederinvoering van afgeschafte en verhooging van oude belastingen zijne toevlucht nam.

De heer (later Sir) Philip Wodehouse was Sir George's opvolger. De verandering was geene verbetering. De nieuwe Gouverneur was een man van engen gezichtseinder en die zich wonder wat op zijne bekendheid in het doorgronden van kleinigheden liet voorstaan. In zijne dagen werd niet alleen Kreli toegelaten, om een gedeelte van zijn oud land weer te bezetten, en Basoetoland bij de Engelsche bezittingen in Zuid-Afrika ingelijfd op eene wijze, die den kolonisten bezwaar genoeg gebaard heeft, maar Britsch-Kafferland, eene afzonderlijke provincie van Britsch Zuid-Afrika, tusschen de kolonie en Kreli's land gelegen, werd bij eene Rijkswet bij de kolonie, vóórdat men de beide in de zaak betrokken landen geraadpleegd had, ingelijfd en, door ministers gediend, die ten deele hunne verachting voor de kolonisten niet eens verborgen, liet de Gouverneur eene wijziging in de constitutie voorstellen, die de vrijheden der kolonie nog vrij op denzelfden voet als die van Natal zou gebracht en dus in hare vrijheid zeer beperkt hebben. Daar wilde men echter niet aan, en daar, schoon de Kaffers in en buiten de kolonie zich rustig hielden, de financieele toestand zooveel slechter werd, dat men tot verregaande bezuiniging zijne toevlucht moest nemen, deed de kolonie zich meer en meer als een lastpost van Engeland voor, dat er nog steeds troepen op eigen kosten onderhield.

Eene ster van hoop begon te lichten, toen het bleek, dat Zuid-Afrika, waar men meermalen tevergeefs goud had gezocht, diamantmijnen bevatte. Dat moest wel gunstig op den staat der koloniale financiën terugwerken, en niet slechts de kolonie zou hierbij voordeel hebben, maar ook de Regeering zou thans beter kans kunnen hebben, om van lasten en kosten, haar door Britsch Zuid-Afrika berokkend, vrij te komen. De quaestie van federatie werd nagegaan, en dat niet alleen met het doel, om andere streken met de kolonie in verband te brengen, maar ook om de kolonie in twee of drie provinciën met zelfbestuur te verdeelen en dus de afscheidingspartij te believen. Het was toen, op een tijd, dat Sir Philip Wodehouse reeds vertrokken was en na zijn vertrek maatregelen tot aanhechting der Diamantvelden onder den naam van Griqualand-West genomen waren, dat een Vice-Gouverneur, Sir Henry Barkly, naar de kolonie kwam met den bepaalden last van Lord Kimberley, Minister van Koloniën in het toen regeerend liberale Minis-

terie, om verantwoordelijk bestuur, als voorbereiding tot koloniale zelfverdediging en Zuid-Afrikaansche federatie, in de Kaapkolonie door te drijven. In het House of Assembly was hier thans eene meerderheid, in den Wetgevenden Raad niet. Maar tot groote ergernis niet slechts van tegenstanders, maar zelfs van vrij wat voorstanders van verantwoordelijk bestuur, wist Sir Henry een paar raadsleden, die tot eerstgenoemde soort behoorden, te doen omdraaien, en zoo werd, door eene wet, die den Ministers toeliet leden van een der Parlementshuizen te zijn, hun het recht van spreken in die Huizen ontnam, als zij dat niet waren, en hen, door hun geen recht op pensioen toe te kennen, buiten het getal der gewone landsbeambten stelde, verantwoordelijk bestuur aan de Kaap ingevoerd.

Kaapstad, April 1881.

(Wordt vervolgd.)

Dr. J.W.G. VAN OORDT.

De wording van den vrede van Nijmegen.

Terzelfder tijd deelden de Staten-Generaal hun gemachtigden te Nijmegen den inhoud eener missive mede van hun buitengewonen afgevaardigde te Londen, Diederik van Leeuwen van Leyden, waaruit met zekerheid bleek, dat Lodewijk XIV geene andere voorwaarden verkoos, dan de door hem aangebodene, en voegden daarbij het bericht, dat zij Van Leeuwen en Van Beuningen hadden gelast, Karel II te melden, dat zij voor zich, om de Spaansche Nederlanden te redden, den vrede aannamen. Twee dagen hierna, den 28sten Mei, kreeg Van Beverningk een tweeledig schrijven van dezelfde strekking, een van de Staten-Generaal, houdende, dat zij van zijn bekenden ijver en zijne genegenheid voor het welvaren van den staat verwachtten, dat hij terstond op reis zou gaan, en geen antwoord op dezen brief verlangden; een van de staten van Holland, waarin zij hem bevalen, naar Gent te vertrekken.

Hoewel ongaarne, kweet hij zich van den last. Den 29sten Mei(*) begaf hij zich op weg in eene koets met zes paarden, met een gevolg van edellieden, lakeien en pages, met wagens en paarden. Den eersten avond kwam hij tot Tilburg, waar hij een brief vond van Fagel, hem meldende, dat Hunne H.M. zijn brief van den 26sten niet hadden gemaakt tot een punt van beraadslaging. Den volgenden avond was hij te Antwerpen. Hier werden hem wederom brieven ter hand gesteld van den Raadpensionaris met eene instructie van De Lira betreffende punten, die de belangen van Spanje raakten. Daaruit vernam

(*) Niet den 15^{den}, zooals Van Bijlandt, blz. 77, heeft; zie *Verbaal*, fol. 1026.

hij, dat Spanje zich zou vergenoegen met Doornik, Condé, Bavay, Maubeuge, de verge de Menin (zie blz. 128), St. Ghislain, Charlemont en met de teruggaaf van Dinant aan Luik, doch dat het daarenboven nog gaarne zou hebben Valenciennes, IJperen en Cassel. Fagel verzocht hem, zich ervoor in de bres te stellen, dat den Hertog van Lotharingen algeheele voldoening gewerd. Zweden, dacht hij, stond niet op de vervulling van al zijne eischen, en zóó zou men Brandenburg mede genoegen kunnen geven. Doch wat die zaken van het Noorden betreft, was het, meende hij, raadzaam, ze te Nijmegen te behandelen, omdat zij tot dusver nog zoo weinig een punt van overweging waren geweest in de conferentiën der afgevaardigden, in die stad vergaderd. Te Antwerpen ontving Van Beverningk ook een bezoek van Ronquillo, die hem eveneens over de Spaansche aangelegenheden onderhield(*).

Reeds twee dagen had de trompetter van den Koning van Frankrijk te Antwerpen op Van Beverningk gewacht. Den 31sten Mei verliet hij vroeg in den morgenstond die stad en kwam laat in den namiddag in de legerplaats te Wetteren, ten z.o. van Gent. Onderweg overlegde de gezant buiten de opdracht, hem geworden vanwege de Staten-Generaal, die geen ander oogmerk hadden dan de bevordering van eene wapenschorsing, bij zichzelf onderscheiden aangelegenheden, waarvan hij in de laatste dagen had gehoord, met name hetgeen de gewichtige brieven uit Engeland hem berichtten, dat vandaar niets was te verwachten; den ellendigen toestand van Brabant en Vlaanderen, in welke gewesten sommige steden, uitgemergeld door blokkades en van alle bestaan verstoken, ongetwijfeld in handen van den vijand zouden moeten vallen; de waarschijnlijkheid van een opstand onder 't volk; het terugtrekken der troepen van Osnabruck, die niet langer hadden willen blijven, ofschoon haar uitbetaling van soldij was beloofd, al welke dingen hij had vernomen in de conferentie met Ronquillo, die ook van inzicht was, dat men, ten einde verdere onheilen te voorkomen, niet zoozeer moest streven naar een stilstand van wapenen als wel naar een vrede, ‘kort en brusquement’, zooals men het best zou kunnen. Daarbij bedacht hij, dat Los Balbases te Nijmegen in denzelfden trant had gesproken en dat Canon hem de belangen van zijn heer zeer had aanbevolen, vooral het behoud van Nancy, den troon zijner voorouders.

Die vele en uiteenloopende onderwerpen vervulden de ziel van Van Beverningk met zware bekommering, te meer, daar hij als iets, dat boven alle bedenking zeker was, hoorde, dat de Koning van Frankrijk, buiten de voorgeslagen voorwaarden, ‘geen stip’ zou toegeven; dat zijne drie legers volkomen uitgerust waren en gereed om te handelen; dat men slechts wachtte op hetgeen hij, Van Beverningk, zou aanbrengen. Hierover zijne gedachten latende gaan, vond hij het aan de ééne zijde het veiligst, zich te bepalen tot de bevelen van

(*) *Verbaal*, fol. 1013 vlg; St. Disdier, p. 115 vlg.

Hunne H.M., doch meende, van den anderen kant, dat men zich wellicht aangenaam en de zaken smakelijk zou maken, indien men, als uit zichzelf, eenige opening deed van hetgeen de Spanjaarden en Canon hadden aan de hand gedaan, om te pogen, eerlang tot een generalen vrede te geraken en Lodewijk te eer te nopen tot het toestaan van een stilstand van wapenen voor eenigen tijd.

In 't kwartier van den Koning gekomen, werd Van Beverningk door Pomponne begroet. Hem zocht de Nederlandsche staatsman te beduiden, dat het gemakkelijk zou zijn, den algemeenen vrede tot stand te brengen, zoo Lodewijk XIV eenigszins toegevend was jegens Spanje met betrekking tot het vraagstuk van Charlemont en Dinant en jegens den Hertog van Lotharingen ten opzichte van Nancy, door welke laatste inschikkelijkheid ook de Keizer, als zijnde (sedert Februari 1678) een zwager van dezen Hertog(*), zou worden gewonnen. Van Beverningk trachtte hem het onrechtmatige aan te toonen van 's Konings vorderingen met betrekking tot Charlemont en Dinant. Charlemont, zeide hij, had Lodewijk XIV niet gewapenderhand vermeesterd. Dinant vergde hij van Spanje, dat het dan moest zien te verkrijgen van een uitheemsch vorst (den Bisschop van Luik), vreemd aan den geheelen krijg, terwijl hij het immers in zijne macht had, zelf die stad vast te houden, te versterken of af te breken, zonder er den Koning van Spanje in te mengen, die het rustig zou moeten aanzien. Billijk was het, beweerde hij, dat Frankrijk Maubeuge, Bavay en de verge de Menin (verge schijnt hier ‘strook land’ te beteekenen) afstond, op grond, dat de beide eerste plaatsen niet lagen op het terrein, door de Fransche troepen bezet, en de verge de Menin zich uitstrekte tot de grachten en de poorten van Kortrijk, welke stad de bezitter niet bij machte zou zijn, in staat van verdediging te stellen, indien de Koning van Frankrijk souverein gezag over die verge oefende

De vertoogen van Van Beverningk waren vruchteloos. Pomponne hield zich gesloten en was tot geene woordenwisseling te bewegen. Nog herinnerde de Nederlandsche gezant, ten aanzien van Lotharingen, eraan, dat de Koning van Frankrijk wel ontevreden was geweest over den overleden Hertog, Frans, den vader van Karel IV, maar niet over dezen Hertog en dikwijls aan den rijksdag van Regensburg had verklaard, dat hij het voornemen had, Lotharingen af te staan aan een anderen spruit uit het hertogelijk huis. Intusschen, ‘het is bij gemelden heer voor een dooven mans deur geklopt geweest’.

Op zijne beurt vroeg Pomponne aan Van Beverningk: ten eerste, op welken voet de Staten-Generaal de wapenschorsing wilden; ten tweede, of Hunne Hoog Mogenden, indien de vijanden den tijd van dien wapenstilstand gebruikten, om zich tot den oorlog toe te rusten, zich dan van hen zouden scheiden. Op de eerste vraag antwoordde Van Beverningk, dat de Staten-Generaal zich gaarne zouden voegen naar de

(*) Hubner, 1722, tafel 281.

meening van den Koning; dat het evenwel het meest passend scheen, eenvoudig vast te stellen, dat men alles in den toestand liet, waarin het was; op de tweede, dat Hunne H.M. daarover niet hadden gedacht, dewijl zij van oordeel waren, dat de wapenstilstand tot vrede moest leiden. Evenals over andere punten wilde Pomponne zich over het Noorden niet uitlaten, zeggende alleen, dat Hunne H.M. zich daarmede niet hadden te bemoeien; dat zijn Koning Zweden wel zou redden. Van Bijlandt, blz. 78, laat Van Beverningk ook over de belangen van Brandenburg in 't bijzonder tot Pomponne spreken. Het *Verbaal* heeft daarvan niets(*).

Den 1sten Juni 1678, des voormiddags te 9 uur, had Van Beverningk private audientie(†) bij den Koning. Hij werd in eene karos afgehaald door De Bonoeil, introducteur van de ambassadeurs. De Maarschalk De Lorges zette zich, waarschijnlijk uit beleefdheid, ook in de koets. Hij werd, 'ten hove verschenen zijnde', in de slaapkamer des Konings binnengeleid, die hier geheel alleen was, bij de tweede buiging van den gezant opstond en na de derde, nog voordat hij was beginnen te spreken, hem verzocht, zich te dekken. Volgens Van Bijlandt, blz. 78, moest Van Beverningk plaats nemen voor eene tafel, met kaarten bezaaid. Deze bijzonderheid staat in het *Verbaal* niet opgeteekend. Hier volgt letterlijk het geheele rapport over die audientie(§).

'Met een kleine introductie, getrokken uit het antwoord van H.H.M. aan den kon. van den 24 Mei Zijn Majest. van wege Uw H.H.M. verzekerd hebbende, dat zij met een diep respect hadden ontvangen de eer van zijn brief van den 18 Mei en met onuitsprekelijke vreugde daarin gezien de verklaring, welke Zijn Majest. gedaan had, te willen bevorderen de vrede in Europa, en dat het zijn zoude het principaal object van zijn glorie, dat zelfs Zijn Majesteit zich had verwaardigd, Uw H.M. omtrent eenige difficulteiten van commercie en van barrière te gemoet te treden, dat voor dien alleen hij last had, Zijn Majest. onderdanig dank te zeggen, daar benevens te verklaren, voor zooveel hen aanging, dat zij aannamen de conditiën van vrede, zooals die bij Zijn Majesteit waren voorgesteld, en dat zij daarnevens protesteerden, niets in de wereld zoo zeer te wenschen, dan dat zij zich mogen zien hersteld in de gunst en in de oude alliantie van Zijn Majest. en dat H.H.M. met alle imaginabele middelen altijd zouden trachten, de eer van Zijn Majesteits gunst waardig te worden en te meriteren, gelijk Zijn Majest. zoude believen te vernemen uit de creditive, welke daarop met een diepe reverentie aan Z.M. gepresenteerd werd. De koning daarop tusschen beide gekomen zijnde met een antwoord vol van civiliteit en van protestatie van genegenheid voor den

(*) *Verbaal*, fol. 1028 vlg.

(†) Volgens *Das verwirrte Europa*, III, p. 1005, duurde zij ruim een half uur, volg. Basnage, II, p. 921, ongeveer een en een half uur.

(§) Reeds jaren geleden heeft Ranke, *Franz. Geschichte*, III, p. 433, noot 1, erop gewezen, dat het verslag verdiende aan 't licht te worden gebracht.

staat van Uw H.M. en den heer van Beverningk iterativelijk hebbende doen dekken, is aan Zijn Majest. gerepresenteerd, dat zeker Uw H.M. uit grond van hun ziel wenschten den vrede alleszins hersteld te zien en Zijn Majest. baden, hun de justitie te doen van te gelooven, indien die hing aan hun adresse of directie, dat zij niet een moment zoude verschoven blijven, maar dat Z.M. beter dan iemand ter wereld wist, door wat fataliteit H.H.M. waren geenveloppeerd in dezen bedroefden oorlog, en wat mesures zij hadden moeten nemen met naburige koningen en prinsen, om dezen staat uit de uiterste desolatie te redden, en dat Zijn Majest. wel bewust was, dat zij eerst op hun schouderen alleen den zwaren last gedragen hadden en naar geen nabuurlijke hulp hadden uitgezien, zoolang zij zich eenigszins hadden kunnen redden, maar dat zij waren vervallen geweest tot die extremiteit, dat het scheen, alsof de geheele regeering zou worden gebouleverseerd en dat er questie was van de uiterste en laatste ruine van hun republiek; dat U.H.M. aan de billijkheid van Z.M. zelf deden onderwerpen, of zij nu alleen, zonder acht te nemen op de interessen van hun geallieerden en zonder hun interventie, zouden gaan nemen de mesures van den vrede; dat ter contrarie U.H.M. zoo ver waren gepersuadeerd van Zijn Majesteits genereusheid, dat hij hen niet zou waardig achten of zijn estime of de eer van zijn alliantie, indien zij zich zooverre tegen hun geallieerden vergeten zouden. En werd vervolgens daarop gefundeerd een tweeledig verzoek, het eerste, dat Z.M. een competenten tijd van zes weken min of meer aan H.H.M. zou willen toestaan bij forme van een armistitie, ten einde H.H.M. de commoditeit mochten hebben, met hun geallieerden alles te overleggen en dezelve te disponeren tot dat einde van rust en vrede, waarnaar zij zoo hartelijk verlangden; ten anderen, dat Z.M. de goedheid zou hebben, H.H.M. in dat loffelijk voornemen te secunderen met wat moderatie omtrent eenige weinige conditiën, die de geallieerden concerneerden, en werd besloten, dat Z.M. daarmede in een moment de rust kon herstellen in geheel Europa en de restaurateur zou zijn van den vrede van geheel de Christenheid.

Zijne Majesteit, zeer goedertieren en met patientie alles hebbende aangehoord, heeft vooreerst gezegd, dat hij door de rapporten van zijn ministers zoovele preuven had van de candeur van den heer van Beverningk, dat hij zich wilde uitlaten niet om hem plotseling te antwoorden met ja en neen, maar met hem over de ingredienten van zijn propositie te raisonneren en verdeelde de materie in drieen, eerst op 't geen men verzocht te mogen worden gedaan bij moderatie; ten anderen op den stilstand van wapenen, en ten derde op de obligatiën, welke H.H.M. hadden aan hun geallieerden. Hij maakte in 't regard van Spanje een groote digressie over den aanvang van den oorlog dierzijds en dat zij al zijn mesures hadden gedisconcerteerd en met hun rupture Z.M. gebracht in een staat, dat hij had moeten verlaten al de

conquesten, in ons land gedaan, om zijn macht bijeen te trekken en ook aan hen het hoofd te bieden; dat aangaande de zaken van Charlemont het in de macht van de Spaanschen was, door authoriteit van den keizer en met het vermogen, dat zij tezamen hadden op den heer prins van Luik, om Dinant met gemak te doen blijven in zijn handen, en dat die macht aan zijn zijde niet was, zulks hij met reden daarop bleef insisteren. Aangaande de casteleniën dat zijn intentie was, een vasten vrede te maken en denzelven onverbrekelijk te onderhouden; dat hij te dien einde had genomen al de precautiën, die men mocht uitvinden, om aan Spanje geen nieuwe occasie te geven tot nieuwe brouillerie; dàt hij derhalve dat plan van vrede zoo had gedresseerd, zelfs in persoon, de kaarten op de tafel voor hem, en dat hij al die mesures zoodanig had ingeschikt, dat hij daaraan niet konde veranderen, zonder alles weder te disconcerteren. En als daartegen werd geremonstreerd, met wat necessiteit de Spaanschen waren getrokken tot de alliantiën met U.H.M. en wat verwoesting van hun landen en lieden waren voorgegaan, aleer zij daartoe gekomen waren, en gerepeteerd de argumenten, tegen den heer Pomponne gebruikt, heeft op dat kapittel van Z.M. niet anders kunnen bekomen worden, dan dat men het plan moest laten in zijn geheel en daarop sluiten, en, indien namaals omtrent het fortificeren van steden iets moest in consideratie komen tot onderling gemak, dat men een lisiere, een dorp etc. bij verwisseling aan elkander kon overdoen tot onderling genoegen.

In 't regard van den hertog van Lorraine zeide de koning, dat het in deszelfs macht stond, Nancy te houden, mits amplecterende de andere alternative, en in 't regard van deze, dat Z.M. hem al zijn landen wedergaf en in plaats van Nancy een schoone stad en een bisdom aanbood, n.l. Toul, en dat Z.M. meende, daarmede wel te voldoen aan de verklaring, welke te Regensburg gedaan was; dat Nancy een stad was van die situatie en fortificatie, dat men die in handen van een vijand niet kon laten of in handen van iemand, van wien men niet verzekerd kon zijn. Daar is vooreerst op geantwoord, dat de hertog de eerste alternative niet kon aannemen, of hij moest afstaan van zijn geheel hertogdom Bar; dat Toul een onbekwame plaats was, waar men zelfs geen gronden zou vinden, om een hotel te bouwen tot verblijf van der hertogen persoon en dat die van alle immemoriale tijden was geweest binnen Nancy; en dat Z.M. door de occupatie en demolitie van al de sterke plaatsen in Lotharingen met het bezit van Marsal met Metz en andere omgelegen steden en forten zoodanig meester was van Lotharingen, dat de arme hertog zich nergens heen konde draaijen, dan waar het Z.M. gelieven mocht; dat er onderscheid was tusschen een stad, die open ligt, tusschen een, die bemuurd en gesloten is, en tusschen considerable en reguliere fortificatiën. Indien Z.M. niet kon worden gedisponeerd tot dat laatste, dat men den heer hertog mogelijk contentement zou doen nemen met den

middelenden voorslag; maar al die redenen vonden geen groote ingressie, zoodat de heer van Beverningk, op deze twee subjecten nog willende een uiterste effort doen, aan Z.M. zeide, dat hij dezelve aanzag als een arbiter en van den vrede en van den oorlog en denwelken de almachtige God gesteld had in die macht, dat hij alleen, en niemand anders, d'een of d'ander kon geven aan geheel Europa; dat al de differenten schenen te draaijen op twee alternativen van zoo weinig importantie, dat het ten regarde van Z.M. niet waardig was, daarover te hesiteren, n.l. of Charlemont aan de Spaanschen zou blijven en de koning blijven disponeren van Dinant naar zijn welgevallen, 't welk de Spaanschen toestonden, en of Nancy zoude worden gerestitueerd aan zijn natuurlijken prins en dat Z.M. zou blijven bezitten zijn Toul gelijk tot nog toe; dat het onbegrijpelijk scheen, dat om zoo kleine differenten Z.M. zou terugstellen de rust van geheel de Christenheid; maar de koning is na eenig debat van redenen blijven persisteren, en scheen genoeg te kennen te geven, indien Nancy niet zoo gefortificeerd was, dat zoozeer daarop niet zou hebben geinsisteerd, maar dat nu daartoe niet zou kunnen resolveren. Z.M. is dan overgegaan tot de zaken van een stilstand van wapenen, en hebbende nogmaals gepremitteerd de groote prejudiciën, welke hij leide aan zijn zaken met het stremmen van zijn wapenen en met het verliezen van zoo favorable constitutie van tijden, begeerde, dat hij een half uur tijd mocht hebben, om zich op dat punt nader te bedenken, en deed den heer van Beverningk uitleiden in een antichambre. En daarna weder ingeroepen zijnde, deed door Monsieur de Pomponne hem voorlezen het antwoord, dat hij had doen ontwerpen aan H.H. Mog. En dezelve zoo geacquiesceerd zijnde en Monsieur de Pomponne vertrokken, om die in 't net te laten afschrijven, viel de koning weder op het derde lid van de gedane propositie, n.l. op de bekommering, welke Uw H.M. toonden te hebben voor hun geallieerden, en zeide Z.M., dat hij niet kon oordeelen, dat Uw H.M. zulke considerable diensten van dezelve getrokken, maar veeleer zelve al den last van den oorlog gedragen hadden, en dat zij niet behoefden daarover bekommerd te zijn, maar in cas iemand hun kwalijk zou willen, zoo wanneer de oude engagementen onderling weder zouden genomen zijn, dat hij met al de macht van zijn koninkrijk U.H.M. altijd zou bijspringen. En gaf daarop aan den heer van Beverningk zijn dimissie, dewelke echter nog occasie nam, om Z.M. op te wachten aan zijn middagmaal, alwaar Z.M. hem nog met eenige gemeene discoursen verwaardigde te onderhouden.

Het antwoord van den koning op 't stuk van den stilstand van wapenen was, dat, gehoord de propositiën van den heer van Beverningk en het verzoek, daarbij gedaan, de koning, naar de constitutie van zijn zaken, daaraan niet zou kunnen defereren, indien de begeerte van den vrede te geven aan geheel Europa in zijn hart niet verre prevaleerde aan de overleggingen, die hij mocht hebben om zijn limiten

verder te extenderen bij nieuwe conquesten, en dat Z.M. te dien inzichte aan Uw H.M. toestond een stilstand van wapenen voor zes weken, te beginnen met den eersten van de volgende maand, te weten primo Julij, en zulks op den voet, als in den jare 1668 tusschen Frankrijk en Spanje was geobserveerd, d.i. geen steden, noch vaste plaatsen aan te tasten, maar den oorlog in 't veld te continueeren; maar dewijl het niet redelijk zou zijn, dat Z. Majesteits vijanden dien tijd onnut zouden doen verloopen en, in plaats van zich daarvan te dienen tot voortzetting van den vrede, dien zouden gebruiken tot middelen om dezelve te doen eloigneren, en dat Z.M. daardoor zoude verloren hebben die avantageuse conjuncturen, in welke zijn zaken nu waren, zoo begeerde Z.M. van Uw H.M. een belofte, in cas zij hun geallieerden binnen den voorz. tijd niet konden disponeren tot het aannemen van de conditiën, bij Z.M. voorgeslagen, dat Uw H.M. hen in zulk geval niet zouden assisteren, direct, noch indirect, tegen hemzelf of tegen zijn geallieerden den tijd van dezen oorlog gedurende, waartegen de koning zich weder presenteerde te engageren op dezelfde manier, als hij bij zijn brief van den 18^{den} Mei had gedaan, zoo ten regarde van dezelfde conditiën, dewelke Z.M. altijd zou gedisponeerd blijven te geven aan Spanje, als tot verzekering van de plaatsen van het Nederland. En om Uw H.M. nog ampeler preuve te geven van zijn sincere dispositie tot den vrede, belast de koning den hertog van Luxemburg, generaal van zijn armee, dat hij gedurende den cours van deze geheele maand, n.l. van Junij, in de nabuurschap van Brussel zal gaan afwachten Uw H.M. resolutie, met order om gedurende dien tijd geen plaatsen te attaqueren.

Daar benevens gaf de koning brieven van recredentie aan den heer van Beverningk, in welke Z.M. betuigt, dat hij zeer gaarne had vernomen Uw H.M. dispositie en resolutie tot den vrede en tot het aannemen van de bewuste condities, en dat hij vertrouwt, dat dezelve zullen voldaan zijn in hun voorstellen met het antwoord, dat aan dien heer was ter hand gesteld, verklarende daarbij, dat deszelfs persoon en conduite hem zeer aangenaam geweest waren.

Als de heer van Beverningk van de karos aftrad ter audientie en daarna weder werd afgeleid, passeerde hij in 't midden door de gardes van den koning gerangeerd, en was de bassecour zoo vol hooge en andere mindere officieren, gelijk ook de antichambre, dat men zich kwalijk daarin keeren kon. En vermits het een private en geen publieke audientie was, is dit maar alleen in passant hier aangetrokken, vermits geen solemnele receptie verwacht was, gelijk van den heer marechal de Lorges voor ook is aangetrokken'[(*)].

(*) *De Holl. Mercur.*, 1678, fol. 119, heeft nog andere bijzonderheden: dat Van Beverningk werd gehaald en teruggebracht in eene koningskoets met zes paarden; dat op den weg, waarlangs hij reed, de gardes te voet en te paard stonden met ontvouwen standaarden en vaandels, enz. Wie er verder iets over hebben, zijn: *Das verwirrte Europa*, 1683, III, p. 1004 vlg.; Basnage, II, p. 921; Sylvius, *Hist. onzes tijds*, 1685, boek 16, blz. 128 vlg.

Na van den Koning zijn afscheid te hebben bekomen en Pomponne vaarwel te hebben gezegd, las Van Beverningk het voorzegde antwoord na, dat hij slechts in haast in tegenwoordigheid van den Koning had hooren voorlezen, en bevond, dat het was geteekend den 1sten Mei, hetgeen moest wezen den 1sten Juni. Hij zond daarom een secretaris naar den Hertog van Luxembourg, om te vernemen, of hij een afschrift van dat antwoord had, hetwelk waarschijnlijk was, dewijl het hem tot richtsnoer moest verstrekken. Luxembourg had er inderdaad een afschrift van; doch ook daarin was die fout geslopen. Dewijl hij begreep, dat het eene vergissing was, bood hij aan, er dadelijk over te schrijven. Van Beverningk echter achtte het beter, zelf een expres naar Pomponne te zenden, die den volgenden dag uit Oudenaarde berichtte, dat het eene dwaling was, uit onkunde door den afschrijver begaan.

Ongemeen groot was de eer, die de Koning aan Van Beverningk had laten bewijzen. Hij had te zijnen behoeve een geheel huis laten meubileeren met tapijten, lits de campagne, enz. en hem laten bedienen door een van zijne maîtres d'hôtel, Baron De Beauvoir, en door de dienaren en het gevolg van dien heer. Hem werden door De Beauvoir en door den ceremoniemeester De Bonoeil vanwege den Koning aangeboden twee medailles met het portret van Z.M., omzet met diamanten. Maar hij wees die geschenken beleefd van de hand en verzocht dien heeren, de moeite te nemen, aan Z.M. voor te dragen, dat het nog oorlog was, hoewel de weg nu gebaand was voor den vrede, en dat, zoodra de vrede eens was gesloten en indien dan de Koning in die goedheid volhardde, hij zich met onderdanigen eerbied aan den wil van zulk een groot vorst zou onderwerpen; dat hij evenwel in de tegenwoordige tijdsomstandigheden had te ontzien niet alleen zijne lastgevers, doch ook de bondgenooten der Republiek, die misschien niet allen even wel zouden opnemen hetgeen door hem bij Z.M. was behandeld. Den secretaris Hulst gaven dezelfde heeren uit naam van den Koning eene gouden keten ter waarde van omtrent 1500 gl., waaraan eene gouden medaille hing met het afbeeldsel van den Koning. Van Beverningk machtigde hem, ze aan te nemen, en deed er rapport van aan H.H.M.(*).

Den 2den Juni, des morgens te 3 uur, vertrok de gezant der Staten-Generaal uit de legerplaats, geleid wordende door denzelfden trompetter. In den namiddag kwam hij te Antwerpen. Daar deed hij verslag aan Ronquillo, Boreel en Dijkveld, opdat de Hertog van Villa-Hermosa zich ernaar mocht richten. Dien avond zette hij de reis voort, reed den nacht door en was des voormiddags te 10 uur aan den Moerdijk, vanwaar hij zich begaf naar Rotterdam en van Rotterdam in eene schuit naar Den Haag. Hier kwam hij des avonds te half zeven aan. Den 4den Juni deed hij rapport in de staten van Holland en ter Generaliteit, in de eerste van welke vergaderingen ook

(*) *Verbaal*, fol. 1040 vlg.

de Prins tegenwoordig was. Hij werd dáár bedankt ‘over en ter zake van de genomen moeite, mitsgaders goede diensten, ijver en vigilantie, door hem tot bereiking van het oogmerk van den staat gedaan en betoond’. Vervolgens verzocht men hem, zich naar Nijmegen te spoeden, aan de ambassadeurs der geallieerden mede te deelen hetgeen hem vanwege den Koning van Frankrijk op schrift was verstrekt, en met den heer Van Haren ‘alsnog alle meest krachtige devoiren en goede officiën bij dezelve aan te wenden en met alle mogelijke redenen te disponeren tot het aannemen van de conditiën van vrede, door den koning van Frankrijk voorgeslagen’. Mede werd hem en Van Haren opgedragen, bij de Fransche gezanten aan te houden op het geven van redelijke en billijke genoegdoening aan de bondgenooten(*).

Gedurende Van Beverningk's afwezigheid hadden de Staten-Generaal, zich grondende op tijdingen, hun geworden zoowel uit Engeland als uit de Spaansche Nederlanden, Van Haren aangeschreven, aan de ministers der bondgenooten voor te houden, dat zij, al het mogelijke hebbende bijgedragen, om de gemeenschappelijke aangelegenheden te redden, en zich thans bevindende ‘in een zoo groot onvermogen, dat het voor hen ondoenlijk is, daarmede voort te gaan’; voorts lettende op den ongunstigen toestand der Zuidelijke Nederlanden en op de geringe macht, die er kon bijeengebracht worden; daarbij overwegende, dat zij op al hunne voorstellingen en aanmaningen geene hulp hebben kunnen bekomen en dat op bijstand van Engeland niet meer viel te rekenen, ‘ten einde hun eigen bederf en ruïne voor te komen’, geen anderen uitweg hadden dan den vrede; dat zij, de geallieerden hiervan in kennis stellende, hoopten, dat, ook wanneer zij, ofschoon ongaarne, een bijzonderen vrede sloten, dit door hen zou gebillijkt en veeleer bevorderd dan tegengehouden worden, en verzochten te mogen weten, wat Hunne H.M. met betrekking tot de vredesvoorwaarden, hun aangeboden, voor hen zouden vermogen te doen.

Den 31sten Mei volvoerde Van Haren(†) den last. Eerst sprak hij er Jenkins over, die erkende, dat het het best was, spoedig vrede te sluiten, maar, bij gebrek aan orders, er zelf niet voor kon werken. In de vergadering der bondgenooten, denzelfden dag gehouden, weersprak niemand het gegronde der bekommering van de Staten-Generaal; maar de gezanten van den Keizer konden zich over het aannemen der voorwaarden, hun gesteld, nog niet verklaren, en de Spanjaarden beloofden, zich te zullen voegen naar 't gevoelen der gezamenlijke bondgenooten. Canon eindelijk zeide aan Van Haren in 't bijzonder, dat zijn heer zich zou laten bewegen tot het aannemen van een der alternatieven, door Frankrijk voorgeslagen, doch in de ruiling van Nancy tegen Toul niet kon toestemmen(§).

(*) *Verbaal*, fol. 1063 vlg.; *Geheime Resolut. van Holland,* 4 Juni 1678.
(†) Van Bijlandt, blz. 80, noemt hier bij vergissing ‘Van Beverningk’.
(§) *Verbaal*, fol. 1063 vlg.

Nog berichtten de heeren D'Avaux en Colbert denzelfden 31sten Mei te Nijmegen, dat Lodewijk XIV een wapenstilstand voorstelde tot het eind van het loopende jaar. Een paar dagen hierna, den 2den Juni, was er weer eene conferentie der bondgenooten, waarin Van Haren opnieuw op eene stellige verklaring aangaande den vrede aandrong, doch niets anders dan algemeene gezegden tot antwoord bekwam(*).

Den 6den Juni was Van Beverningk te Nijmegen terug. Het eerste, dat hij deed, was met Van Haren den kort te voren aangekomen Spaanschen gezant, den Markies De Fuentes, te gaan begroeten. Eenigszins hersteld van eene onpasselijkheid, ongetwijfeld het gevolg zijner afmattende reis, schreef hij vervolgens aan Zijne Hoogheid, verzoekende nader te worden ingelicht over 's Prinsen vorderingen betreffende zijne bijzondere belangen. Drie dagen daarna, den 14den Juni, bracht Odijck hem een stuk, behelzende zes artikelen nopens die belangen, en daarbij een verzoek van den Prins, om te mogen vernemen, hoedanig, naar de inzichten der heeren gemachtigden van Hunne H.M., de leiding van de zaken des vredes behoorde te wezen, aan welk verzoek dadelijk door Van Beverningk werd voldaan(†). Wat hij schreef, kan, daar de brief niet meer aanwezig is, geenszins worden medegedeeld.

Inmiddels groeide, volgens de opvatting der Staten-Generaal, het aantal der drangredenen tot den vrede aan. In 't midden der maand Juni 1678 begonnen de Fransche troepen Mons in te sluiten. Daarenboven betuigde Villa Hermosa, den vrede zeer te wenschen. De vertegenwoordigers van Hunne H.M. te Nijmegen, door hen hiervan onderricht, meldden het aan de Spaansche ambassadeurs; doch deze mededeeling oefende op hen zoo goed als geen invloed. Den 16den Juni kregen zij eene vernieuwde aanschrijving van H.H.M., waarin hun werd bevolen, nogmaals aan de gezanten te herhalen, dat de Staten-Generaal genoodzaakt waren, voor zich den vrede te sluiten; daaraan toe te voegen het protest, dat niet zijzelven, maar de geallieerden hiervan de oorzaak zouden zijn, en hun uiterlijk op Dinsdag den 21sten te berichten, welk antwoord zij op die aankondiging zouden hebben ontvangen(§).

Den 17den Juni bezochten de gezanten der Republiek de Fransche heeren, die zeiden bereid te wezen, om met hen, met de Spanjaarden en met allen, die gereed waren, vrede te sluiten. Van hunne zijde verklaarden de vertegenwoordigers der Staten-Generaal, den te voren aangevraagden wapenstilstand van zes weken thans niet te behoeven, daar zij van zins waren, vóór het einde van de loopende maand ‘het werk ten principale’ ten einde te brengen. Zij behielden zich echter voor, nog eenmaal de geallieerden over dit thema te onderhouden. Op hun voorstel ging men er vervolgens toe over, de ontwerp-tractaten, zoowel dat van den handel als dat van den vrede, gemeenschappelijk door te

(*) *Verbaal*, fol. 1077 vlg.
(†) *Verbaal*, fol. 1088 vlg., 1105 vlg.
(§) *Verbaal*, fol. 1110 vlg.

loopen of te resumeeren, opdat zij te zijner tijd voor het teekenen gereed mochten zijn. Voorloopig werd tevens vastgesteld, dat zij vijf en twintig jaren van duur zouden zijn en de bekrachtiging zou geschieden binnen zes weken.

De conferentie met de bondgenooten, die de Nederlanders zich hadden voorbehouden, greep Zaterdag den 18^{den} Juni te 11 uur plaats. Behalve de leden van het gezantschap der Staten-Generaal verschenen hier de drie Spanjaarden (Ronquillo was te Brussel), de drie ambassadeurs van den Keizer, Heugh en Pettekom, Blaspeil en Baron Plate, de afgevaardigde van den Bisschop van Osnabruck. Wederom drongen de afgevaardigden der Republiek aan op afdoende verklaringen. Doch niemand liet zich uit dan de Spaansche gezanten, weshalve de vergadering werd verdaagd tot Maandag den 20sten. Den 19^{den} Juni ontving Van Beverningk eene missive van de staten van Holland, waarin hij werd verzocht, hun van dag tot dag bericht te geven van den loop der onderhandelingen met de bondgenooten en van de redeneeringen, door hem tot hen gericht. Al dadelijk voldeed hij aan hun verlangen door hun verslag te geven van de conferentie van den 18$^{den(*)}$.

De dag van den 19^{den} Juni was vol drukte voor de gezanten der Staten-Generaal. Op dien dag bezochten hen eerst de drie Fransche ambassadeurs, toen Canon, hierop de drie gezanten des Keizers, vervolgens Oxenstierna, eindelijk nog Heugh en Blaspeil. Die visites duurden van 3 tot 9 uur 's avonds. Zij zagen, dat de afgevaardigden der bondgenooten kennelijk in verlegenheid waren wegens het besluit aangaande den vrede, ongetwijfeld door Hunne H.M. te nemen, maar ontmoetten bij niemand een spoor van ‘eenige aigreurs, noch eenige tegenspraak tegen de grondslagen, door hen gelegd tot adstructie van den onvermijdelijken nood’. Bij die gelegenheid zeide Oxenstierna, dat allerlei beletselen zijn Koning hadden verhinderd, te antwoorden op de voorslagen der Staten-Generaal, sinds een en een half jaar onder hem berustende, doch dat hij van oordeel was, dat men wel eerst vrede kon sluiten en later de zaken van den handel regelen. De Nederlandsche heeren integendeel waren van meening, dat men moest aanvangen met het handelstractaat en het andere erop laten volgen. Op hetzelfde bezoek lieten de Franschen zich verluiden, dat Mons, uit gebrek aan levensvoorraad, zich wel zou moeten overgeven, hetgeen zij in dier voege trachtten te rechtvaardigen, dat de Koning zich wel had verplicht, geene steden aan te tasten, doch geenszins, om niet aan te nemen diegenen, welke uit eigen beweging de poorten voor hem openzetteden.

In de vergadering van Maandag den 20sten Juni, te 10 uur gehouden, waren, buiten de gemachtigden der Staten-Generaal, aanwezig de drie heeren uit Weenen, de drie Spanjaarden, Heugh, de gezanten van den Keurvorst van Brandenburg, Pettekom en Canon. De gezanten

(*) *Verbaal*, fol. 1115 vlg.; *Register van Holland*, 18 Juni 1678.

van den Keizer zeiden, dat hun Vorst zich altijd getrouw van zijne bondgenootschappelijke plichten had gekweten; dat hij met droefheid zou hooren, dat de Staten-Generaal vrede moesten sluiten; dat zij de handelwijze der Franschen, de wet willende voorschrijven, onverdraaglijk vonden; eindelijk, dat zij wachtten op de orders van den Keizer, ten einde zich nader te verklaren.

De Spanjaarden herhaalden, dat zij zich zouden voegen naar 't oordeel der bondgenooten en van Villa-Hermosa. Blaspeil betuigde, nog geen uitsluitsel van den Keurvorst te hebben ontvangen en zich voor zijn persoon ervan verzekerd te houden, dat, in weerwil van den vrede, door H.H.M. te sluiten, het fundament van het verbond van zijn heer met de Republiek in stand zou blijven; dat de Keurvorst door dien afzonderlijken vrede geen nadeel zou lijden, en de onderlinge vriendschap geene afbreuk zou ondergaan. Ongeveer hetzelfde zeide Heugh. Canon eindelijk, in strijd met zijne vroegere uitlating (blz. 135), verklaarde, dat de Hertog noch de eene, noch de andere alternatieve kon aannemen(*).

Waren die voordrachten niet uitermate geschikt, om den vrede te bevorderen, een gunstiger uitzicht daarop bood de mededeeling, den 21sten juni door Colbert en D'Avaux aan de Nederlandsche gezanten gedaan, dat Lodewijk XIV gezind was, naar believen, hetzij aan den Keizer alleen of aan alle bondgenooten, eene wapenschorsing van zes weken toe te staan. Nog nader scheen de vrede onder 't bereik te komen, toen de gemachtigden der Staten-Generaal den 24sten Juni de order kregen, gearresteerd bij besluit van H.H.M. van den 22sten, de verdragen vóór 't einde der maand te teekenen, en Hunne H.M. daarbij schreven, dat de Koning van Spanje eveneens vrede zou sluiten(†).

Zóó was, moest men denken, ten minste voor Frankrijk en voor de Zeven Gewesten het einde van den krijg nabij. Doch op denzelfden 24sten Juni werd in eene samenkomst der Franschen en der Nederlanders als in 't voorbijgaan een woord gesproken, dat alles weer op losse schroeven zette. Met de aanleiding tot deze samenkomst was het dus gelegen. Na te hebben vernomen, hoezeer Villa-Hermosa den vrede verlangde, hadden Van Beverningk en Van Haren bij de Spaansche gezanten gedurig aangehouden op het afleggen, tegenover de Franschen, van eene beslissende verklaring. Den 23sten Juni werd hun dan ook eene zoodanige ter hand gesteld. Doch zij was in zoo algemeene termen vervat, deed zulke betrekkelijk stoute eischen en liet zooveel te vragen over, dat de Nederlanders het niet op zich durfden nemen, ze aan de Fransche ambassadeurs over te reiken. Dus werd men te rade, dat de gemachtigden der Republiek tot de Franschen zouden gaan, om te zien, wat zij nog ten behoeve van den Koning van Spanje

(*) *Verbaal*, fol. 1132 vlg. Vgl. de verklaring der verschillende gezanten in *De Holl. Merc.*, 1678, fol. 123 vlg.

(†) *Verbaal*, fol. 1170, 1182 vlg.

zouden kunnen verwerven. Zoowel de Engelsche middelaars toch als de nuntius hadden hunne medewerking geweigerd; de laatste, omdat er werd onderhandeld over dingen, nadeelig voor de kerk, n.l. over het punt, rakende Dinant.

Den 24sten Juni kwamen de Nederlanders, tegen wier bemiddeling de Franschen niets hadden in te brengen, met hen bijeen. Onder het samenspreken bemerkten de afgevaardigden der Republiek, dat Lodewijk XIV het voornemen had, eerst dan de steden in de Zuidelijke Nederlanden, die aan Spanje moesten worden afgestaan, te ontruimen, wanneer Zweden ten volle zou zijn tevredengesteld. Dit werd wel niet stellig gezegd, doch zoo maar terloops te verstaan gegeven. Vreezende de meening der Staten-Generaal dienaangaande vooruit te loopen, lieten de Nederlandsche heeren die aangelegenheid verder voor 'tgeen zij was(*). Zij bevalen toen echter den Spanjaarden aan, eene eenvoudige verklaring van voorloopige aanneming van den vrede aan de Franschen te doen geworden. Zij zouden dan ‘als diligent’ moeten worden aangemerkt en niet vervallen in ‘prealable quaestiën’. De Spanjaarden evenwel waren hiertoe niet te bewegen.

Tenzelfden dage haastten zich de Nederlanders, hunne lastgevers van het struikelblok, dat zich nu had opgedaan, in kennis te stellen. De Spanjaarden, schreven zij, betuigden, aan die vordering betreffende de ontruiming niet te zullen toegeven, willende liever ‘alles laten buigen en barsten, dan een vrede te maken en geen genot te hebben van het weinige, dat hun moest worden teruggegeven’. Geheel ongegrond is de voorstelling, die De Garden, II, p. 105 vlg., geeft van den eisch der Franschen ten opzichte van den tijd der ontruiming. Volgens hem was het maar een voorgewende eisch, geopperd, om het sluiten van den vrede op den 10den Augustus te zekerder te maken en den bondgenooten zand in de oogen te strooien. Eveneens is bij hem onjuist beschreven de wijze, waarop de hinderpaal werd weggenomen.

Na met de Spanjaarden te zijn overeengekomen, dat men zich eenparig tegen het bedoelde artikel zou verzetten, vervoegden zich de Nederlandsche gezanten den 25sten bij de Fransche ambassadeurs. Zij hielden hun voor, dat hun Koning noch de Staten-Generaal, noch den Keizer, noch Spanje tot iets ter wereld ten behoeve van Zweden vermocht te verplichten, vermits geene van die mogendheden een stuk grond van Zweden had bezet; dat hij van zoodanigen eisch ook geen gewag had gemaakt in zijn brief van den 18den Mei, noch in zijn antwoord aan Van Beverningk; dat alzoo deze nieuwe vordering zoo

(*) Merkwaardig is ten aanzien van deze mededeeling de overeenstemming van het *Verbaal* met het schrijven der Fransche gezanten aan hun Koning: ‘Nous avons glissé quelques paroles, qui ont fait comprendre à M. de Beverningk, que nous voulions garder les places’, etc., en dan: ‘Il n'a pas fait semblant de nous entendre, ce qui fait croire, qu'il s'attend bien à cette proposition et qu'il y donnera les mains’, bij Mignet, *Négociat.*, IV, p. 591. Vgl. over de zaak zelf ook aldaar, p. 590 vlg.

vreemd was, dat het niet mogelijk zou zijn, op dien grondslag een vrede te sluiten(*).

Bij dat gesprek bleek het, dat er nog andere hinderpalen waren, die zoo al niet den vrede volstrekt beletteden, dan toch een spoedig voltrekken belemmerden. In de missive der Staten-Generaal, den 24sten Juni ontvangen door hunne zaakgelastigden, stond, dat zij bij de Fransche ambassadeurs het verzoek hadden in te dienen, dat de Koning, indien de vrede alleen met de Nederlanden tot stand kwam, zijne legerbenden mocht houden buiten de landen van Kleef, Mark, Ravensberg en Ravestein, als zijnde die landen eene geheele eeuw bezet geweest met troepen van de Republiek en zoo nabij hare grenzen gelegen. Dit verzoek verbitterde de Franschen zoozeer, dat zij terstond het gesprek staakten en zeiden, een koerier naar hun Koning te willen zenden met de mededeeling, dat de onderhandelingen waren afgebroken en de vijandelijkheden konden worden hervat. Niet dan met veel moeite waren zij tot bedaren te brengen, en ook toen zij het onderhoud weer aanknoopten, waar het was blijven steken, wilden zij van die Kleefsche landen niet hooren. Zelfs kwam bij het overige nu nog, dat eveneens Maastricht niet zou worden ontruimd, voordat Zweden was bevredigd. Het liep ten slotte hiermede af, dat zij beloofden, zoodra mogelijk aan Van Beverningk en Van Haren te zullen laten weten, wat de uiterste last van hun Koning behelsde met betrekking tot de aangeroerde punten.

De vertegenwoordigers der Staten-Generaal, van al deze omstandigheden bericht gevende aan Jenkins, vroegen hem, of hij alsnog ertoe wilde medewerken, dat zij den vrede erlangden. Maar hij verontschuldigde zich, zeggende daartoe niet gelast te zijn. Hetzelfde bescheid kregen zij, toen zij den 27sten Juni den secretaris Hulst naar D'Estrades zonden, om te hooren, of hij ook nader uitsluitsel kon geven. Slechts herhaalde de Maarschalk al de vorderingen, die zooveel bekommering hadden verwekt. Dewijl zij nog niet wisten, welke plooi de aangelegenheden stonden te nemen, zwegen zij er vooralsnog van in de vergadering der bondgenooten, dienzelfden dag gehouden, alleen te kennen gevende, dat zich eenige incidenten hadden voorgedaan. In zoover kwam hier voor 't eerst eene stellige verklaring van de ambassadeurs uit Weenen ter tafel, dat zij zeiden, door een expres van den Keizer het bericht te hebben ontvangen, dat hij de aangeboden voorwaarden niet kon aannemen. Waarop zich het zeggen grondt van Van Bijlandt, blz. 84, dat alle gezanten der bondgenooten zoozeer den vrede wenschten en dat zelfs de keizerlijke gezanten zich met het plan van een wapenstilstand voor zes weken vereenigden, is mij duister en evenzeer, waaruit blijkt, dat Van Beverningk de vergadering van dien dag niet bijwoonde(†).

(*) De Flassan, *Hist. génér. et raisonnée de la diplom. franç.*, III, p. 445, deze woorden, als door Van Beverningk gesproken, aanhalende, verwijst naar de *Actes et mémoir.*, II, waar ik ze niet heb gevonden.

(†) *Verbaal*, fol. 1179 vlg.

Hokte het van den kant der Franschen met den vrede, ook van dien der Zweden stuitte hij op hoe langer hoe meer zwarigheden. J.P. Silverkroon, de gezant of commissaris van den Koning van Zweden te 's-Gravenhage, kwam de afgevaardigden der Staten-Generaal te Nijmegen den 27sten Juni over de concept-artikelen van het handelsverdrag spreken en opperde er eerst vijf, een dag later nog tien tegenwerpingen bovendien tegen. Dat ook de Franschen volhardden in hunne eischen, zag men bij een bezoek, den 28sten Juni door Colbert en D'Avaux aan de Nederlandsche heeren gebracht. Het resultaat dier conferentie werd door deze heeren per koerier, reeds den vijfde in het tijdsbestek van eenige weinige dagen, aan de Staten-Generaal gemeld. Den volgenden dag ontvingen zij eene missive van de Staten-Generaal, hun mededeelende, dat Romswinckel, de buitengewone gezant van den Keurvorst van Brandenburg te 's-Gravenhage, hun had bericht, dat zijn heer te gelijk met hen den vrede zou teekenen. Tevens schreven zij hun voor, zich niet te voegen naar de vordering der Franschen, dat zij geen bijstand zouden mogen verleenen aan de vijanden van Frankrijk's bondgenooten, maar daaraan den vrede ‘niet te accrocheren’, d.i. daaraan niet te binden. Daarentegen bevalen zij hun, vast te houden aan het artikel, rakende de ontruiming, waaromtrent een korte termijn moest worden bepaald, daar anders de den vrede sluitende partijen er het voordeel niet van zouden hebben en dit afhangen zou van de willekeur van andere staten, waarop die partijen geen invloed konden oefenen. Daardoor zou het tractaat ook meer het voorkomen verkrijgen van een wapenstilstand dan van een vredesverdrag. Diezelfde order herhaalden de Staten-Generaal in een brief, den 29sten Juni aan de vertegenwoordigers der Republiek geworden, dienende tot antwoord op een schrijven dezer gezanten, dat zij met dien last verlegen waren(*), dewijl de Fransche ambassadeurs verklaarden, op dat artikel volstrekt niet te mogen wijken. Met betrekking tot het eerstgenoemde punt van de missive van Hunne H.M. bevonden de vertegenwoordigers der Republiek, dat Blaspeil in volstrekte tegenspraak was met Romswinckel. Hij beweerde, dat zijn last niet anders luidde, dan in algemeene termen te verklaren, dat de Keurvorst genegen was tot het sluiten van vrede(†).

Op den voorlaatsten dag van den termijn, door Lodewijk XIV gesteld, op den 29sten Juni, was er nog niet de minste verandering in den stand der zaken. De Staten-Generaal schreven aan de Nederlandsche afgevaardigden, dat zij volhardden in hun eisch tot ontruiming.

(*) *Register van Holland,* 1 Juli 1678. Hetzelfde staat in 't *Register van Holland*, Afd. Duitschl., op 29 Juni 1678, zijnde *Bijlagen* in manuscript op de Geheime Resolut. Staten-Gener. en Staten van Holl., aanwezig op 't Rijksarchief.

(†) *Verbaal*, fol. 1211 vlg. - Uit welke bron Van Bijlandt heeft geput, zeggende, dat de Brandenburgsche gezanten te Nijmegen met Romswinckel eenstemmig waren, kan ik niet zeggen. - Misschien is het Pufendorf, *De rebus gestis Frider. Wilhelmi magni*, boek XVI, § 30 vlg., p. 963.

Ten einde in geenen deele in gebreke te blijven en zooveel mogelijk in overeenstemming te handelen, èn met dit besluit èn met een der vorige van H.H.M., zonden nu de vertegenwoordigers der Republiek den 30sten Juni de ontwerp-tractaten met alle stukken aan de Fransche ambassadeurs, zoodat alleen de teekening ontbrak, waartoe zij zich tevens bereid verklaarden. Die maatregel had, dachten zij, dit nut, dat, indien ook de Franschen teekenden, de zaak in orde was; zoo niet, de inzending van hun kant kon dienen als protest en als bewijs, dat het geenszins aan hen haperde, dat het geen vrede werd. De Franschen echter zonden hun het pak ongeopend terug en lieten hun door een edelman berichten, dat, voor 't geval zij iets hadden voor te stellen, zij een bezoek konden brengen. Dit deden zij alzoo. Er werd over de bekende punten wijd en breed gesproken. Toch gingen zij onverrichter zake weer heen, slechts zooveel hebbende gewonnen, dat de Fransche heeren de stukken thans onder zich behielden, om ze te laten nazien, nogmaals intusschen bewerende, dat zij geene order hadden, den nu verloopen termijn te verlengen.

Reeds den 28sten Juni hadden de Nederlandsche heeren in eene der gewone vergaderingen de bondgenooten in kennis gesteld van het besluit der Staten-Generaal van den 22sten Juni. Den 1sten Juli deelden zij hun mede, wat in de conferentie met de Franschen was verhandeld. Op denzelfden dag en wederom den 3den dier maand gewerd hun een schrijven van H.H.M., houdende, dat zij volhardden in hunne zienswijze betrekkelijk de ontruiming. Daarin werd uiteengezet, dat Lodewijk XIV vroeger nooit had gevorderd, dat de voldoening, te verschaffen aan hen, die den vrede aannamen, zou worden vastgehecht aan eene voldoening, te eischen van hen, die den vrede niet aannamen, en dat het iets ongehoords zou zijn, dat de bevrediging, waarop de Staten-Generaal volgens de vredesvoorwaarden recht hadden, afhing van de wisselende kansen van een oorlog, waar zij, juist door 't aangaan van den vrede, buiten geraakten en waarmede zij dus niets meer gemeen hadden. Zij werden tevens uitgenoodigd, dit beleefd, bescheiden en zonder aigreur aan de Fransche gezanten bekend te maken. Op denzelfden 3den Juli, waarop zij deze missive ontvingen, brachten hun Colbert en D'Avaux eene visite, ten einde de onderscheiden punten der verdragen nog eens door te loopen. Hiervan verslag inzendende aan de Staten-Generaal, verzochten zij ‘op alles finalijk geinstrueerd te worden’. In de conferentie der bondgenooten van den 4den Juli deden zij insgelijks rapport van de artikels, die in de samenkomst met de Franschen op het tapijt waren geweest. Den 8sten bekwamen zij antwoord van de Staten-Generaal nopens de artikelen der concept-tractaten, onder welke er waren, waaraan zij evenwel den vrede niet behoefden ‘te accrocheren’(*).

Intusschen hadden de afgevaardigden der Republiek Willem III de ontwerp-overeenkomst aangaande 's Prinsen belangen met de aanmer-

(*) *Verbaal*, fol. 1237 vlg.

kingen, door de Franschen daarop gemaakt, toegezonden. Zijne Hoogheid schreef hierop terug, dat daarin nog behoorde te worden gezet, dat Frankrijk zich verplichtte, hem de goederen in het Graafschap Bourgondië terug te geven, waarin Spanje hem volgens den vrede van Munster had moeten herstellen, wat tot dusver niet was geschied. Zij spraken ook hierover in de bijeenkomst van den 3^{den} Juli met de Franschen, die daartoe echter volstrekt niet overhelden. Bij die gelegenheid kwam mede de titel, aan Z.H. te geven, ter tafel (zie boven, blz. 18). Nog zeiden toen de Franschen, dat, zoo Mons bezweek vóór de onderteekening der tractaten, de Koning het niet zou weergeven, maar slechts dan, wanneer het in zijne macht geraakte na de onderteekening en vóór de uitwisseling der ratificatiën. De Nederlandsche heeren verzuimden niet, dit den Prins te melden. Weinige dagen daarna berichtten hun de Staten-Generaal, dat Boreel en Dijkveld Lodewijk XIV en den Hertog van Luxembourg hadden verzocht, toevoer van levensmiddelen naar Mons te vergunnen.

Zooals boven (blz. 18) is opgemerkt, berustte de Prins in den titel, hem door de Franschen toegekend. Naar aanleiding van het artikel, rakende zijne bezittingen in Bourgondië, schreef hij aan de heeren te Nijmegen, dat hij, van de veronderstelling uitgaande, dat men ‘niet zoozeer negocieerde, als wel de wet van Frankrijk ontving’, voorzag, dat ook dit wel onveranderd zou blijven. Voor 't overige verwees hij te dien aanzien naar het advies van den Raadpensionaris, die hun meldde, dat, mochten zij niet kunnen verwerven, dat het artikel in andere termen werd vervat, Z.H. zich ook hierbij zou neerleggen. Met betrekking tot het vredes- en het handelsverdrag voegde Fagel erbij, dat ‘hun de handen meest alleszins zeer vrij waren gegeven, om te mogen disponeren, gelijk zij ten meesten dienst van den lande zouden bevinden te behooren’, en beval hun aan, ‘de expeditie der zaken zooveel doenlijk te verhaasten’[(*)].

Op de ontvangst van dien brief waren Van Beverningk en Van Haren eenigszins in verlegenheid, hoe tegenover de Franschen te handelen, aan de eene zijde bekommerd zijnde, om verdere opening te geven, aan de andere gedrongen door den tijd, bij hunne begeerte, om eenig beslissend bescheid te erlangen nopens het punt der ontruiming. Zeer gelegen kwam hun dus het aanbod der Fransche gezanten, om hun een bezoek te brengen op den 10^{den} Juli. Zij kwamen des namiddags te 5 uur, n.l. Colbert en D'Avaux. Maar de visite werkte niets uit, dewijl elk op zijn stuk bleef staan.

In een breedvoerig schrijven toonden de Staten-Generaal, hiertoe aangespoord door de staten van Holland[(†)], de ongerijmdheid aan der stelling van Lodewijk XIV over die ontruiming, betoogende, dat zij slechts dan gewettigd zou zijn, wanneer alle partijen vrede slo-

(*) *Verbaal*, fol. 1266 vlg.

(†) Zie *Resolut. der Staten van Holl.*, 11 Juli 1678, en *Actes et mém.*, II., p. 438 vlg.

ten, doch dat zij nu streed met 's Konings voorafgegane verklaringen; dat er geene termen waren voor H.H.M., om zich te richten naar Zweden, hetwelk niet alleen met hen in vijandschap bleef en geen bevel gaf, om de geschillen uit den weg te ruimen, maar daarenboven, tegen een opzettelijk gesloten verdrag, door zijne kapers voortdurend aan de ingezetenen der Republiek nadeelen toebracht. Zij verzochten hun lasthebbenden, dit alles op de meest bescheiden en zachte wijze en zonder eenige de minste aigreur aan de ambassadeurs van Frankrijk voor te dragen en hun dan af te vragen, of de Koning in zijn gevoelen volhardde, waarbij de order werd gevoegd, om spoedig te antwoorden. Dit antwoord zonden de gemachtigden der Republiek tenzelfden dage, 13 Juli. Het behelsde, dat zij ieder in 't bijzonder reeds met de Fransche ambassadeurs over dat onderwerp hadden gesproken en sterk aangehouden, doch tevergeefs; dat zij evenwel hadden kunnen bespeuren, dat de Franschen, hoe fier ook, bezorgd werden voor Engeland, vermits dit rijk kort te voren weer nieuwe troepen naar Vlaanderen had gezonden.

Dit zenden van troepen door Engeland duidde aan, dat de wind weer meer uit den hoek van den oorlog begon te waaien, evenals dat bleek uit het bericht, aan Van Beverningk en Van Haren geworden vanwege de Staten-Generaal, dat zij hadden gevraagd en bekomen eene lijst van de troepen, welke de bondgenooten op de been hadden of eerlang zouden doen oprukken. Dit bericht ging vergezeld van de opdracht, tot de Fransche gezanten het verzoek te richten, bij hun Koning te bewerken, dat hij veroorloofde, Bergen van levensvoorraad te voorzien, of nog liever gelastte, die stad, als lid van de eventueele barrière, ongemoeid te laten. Bij eene missive van den 15^{den} Juli deelden hun de Staten-Generaal vervolgens mede, dat de onderhandelingen, door hen aangeknoopt met Temple, tot dit resultaat hadden gevoerd, dat Karel II zich met hen tegen Frankrijk wilde verbinden onder de vier navolgende voorwaarden(*): 1°. geen vrede te sluiten dan met wederzijdsch goedvinden; 2°. den handel op Frankrijk te verbieden; 3°. eenstemmig overleg over de krijgsmacht, te land en ter zee uit te rusten; 4°. geen vrede te sluiten, tenzij de plaatsen, op een der beide bondgenooten veroverd, werden teruggegeven(†).

Terzelfder tijd vroegen de staten van Holland Van Beverningk een omstandig verslag van den stand der onderhandelingen, met de Franschen gevoerd, hetwelk hij hun dadelijk deed toekomen. Dewijl ook de Raadpensionaris een dusdanig rapport had verlangd, schreef hij mede aan hem. In dien brief drukte hij zijne vrees uit, dat onder den toeleg der Franschen, om de uitlevering der bewuste steden te verschuiven, eenig bedrog schuilde; dat zij misschien het voornemen koesterden, een deel der vestingwerken te sloopen, of iets dergelijks. Op den dag

(*) Afgedrukt in *Actes et mémoires*, II, p. 473 vlg.
(†) *Verbaal*, fol. 1300 vlg.

na de verzending dier brieven, den 17den Juli, bezochten de drie Fransche gezanten de Nederlandsche heeren en reikten hun over eene memorie, bevattende hunne gronden voor het niet ontruimen(*). Zij zeiden, dat, indien de Koning de steden overgaf, hij niet wist, hoe Brandenburg en Munster te dwingen tot volkomen bevrediging van Zweden, en deden het voorstel, dat H.H.M. dienaangaande in overleg traden met den Koning, hetzij hier te Nijmegen, hetzij door eene bezending naar Parijs, of door benoeming van commissarissen van weerszijden. De vertegenwoordigers der Staten-Generaal antwoordden, hierover te moeten schrijven. Denkende, dat het Hun H.M. aangenaam zou zijn, daarbij het gevoelen te vernemen van de ministers der geallieerden, gingen zij rond bij Los Balbases, Gurck en Heugh. Blaspeil en Canon waren afwezig. Zoo konden zij te gelijk aan de Staten-Generaal melden, dat Los Balbases en Gurck den voorslag der Franschen aanmerkten als een listigen zet, bestemd, om jaloerschheid te verwekken onder de bondgenooten, eene spaak in 't wiel te steken der overleggingen met Engeland, Holland een nieuw appeltje te geven, om mede te spelen, en tijd voorzich zelven te winnen. Met hen stemde Heugh in, die zich van allen nog het sterkst tegen deze manier van onderhandelen verklaarde, zeggende, dat hij zich te Nijmegen bevond, om de zaken van zijn heer te behandelen, en niet zou dulden, dat anderen zich daarin mengden.

Op last der Staten-Generaal stelden hunne gemachtigden een tegenvertoog op, waarin zij de memorie nopens de ontruiming bestreden en den Koning verzochten, met hen de verdragen te laten teekenen, zonder ze langer vast te maken aan dat punt van de ontruiming. Dit stuk gaven zij den 26sten Juli aan de Fransche ambassadeurs over(†).

Den 29sten Juli in den avondstond kwamen de Fransche heeren nogmaals bij de afgevaardigden der Republiek, om hun te melden, dat de Koning zich bereid verklaarde, zich in persoon naar St. Quentin te begeven, indien de Staten-Generaal eenige heeren tot hem wilden zenden, om aldaar met hem middelen te beramen, ten einde uit de moeielijkheden en tot vrede te geraken. Na hun dit te hebben gezegd, stelden zij hun eene memorie ter hand, waarin het werd herhaald(§).

(*) Afgedrukt in *Actes et mémoires*, II, p. 443 vlg.; ook in *De Holl. Mercurius*, 1678, fol. 138 vlg.

(†) Het is, behalve in 't *Verbaal*, fol. 1341 vlg. en in *De Holl. Merc.*, 1678, fol. 141 vlg., te vinden in *Actes et mémoires*, II, p. 448 vlg. In dien afdruk zijn echter eenige fouten ingeslopen. De woorden ‘ses ordres’ zijn op bl. 453, reg. 6 v.b., te plaatsen vóór ‘au duc de Luxembourg’, niet reg. 5 v.b. Op dezelfde blz. is, reg. 15 v.b., ‘sur’ te zetten vóór ‘la manière’; reg. 8 v.o. te lezen ‘des conditions’ in stede van ‘deux conditions’ en reg. 2 v.o. ‘quoique’ in plaats van ‘que’. Op p. 455 verandere men, reg. 16 v.b., ‘seulement’ in ‘nullement’. Op p. 456 voege men in, reg. 13 v.b., ‘et’ voor ‘que’ en, reg. 14 v.b., ‘les’ voor ‘rendrait’. Op reg. 1 v.b. van p. 457 leze men ‘prétendre’ in plaats van ‘prendre’ en op reg. 15 v.b. ‘les ambassadeurs de France’ in plaats van ‘les ambassadeurs’. Op p. 460, reg. 4 v.b., is in te lasschen ‘car’ voor ‘la dite place’ en reg. 14 v.o. ‘du dit traité’ te veranderen in ‘d'un traité’. Op p. 461, reg. 13 v.o., leze men ‘qu'ils’ in stede van ‘qui’; op p. 462, reg. 9 v.b., ‘sa parole’ voor ‘la parole’, en op p. 464, reg. 13 v.b., voege men achter ‘ils’ in ‘y’.

(§) Te vinden in *Actes et mémoir.* II, p. 492 vlg., en in *De Holl. Merc.*, 1678, fol. 160 vlg.

Van Beverningk en Van Haren antwoordden, dat zij hun lastgevers dit voorstel zouden mededeelen, doch moesten betuigen, er geen heil in te zien. Immers zoo het plan was, de moeielijkheden in 't Noorden door onderling overleg uit den weg te ruimen, kon het nergens beter gebeuren dan te Nijmegen. Had men daarentegen geweld op het oog, daartoe zouden H.H.M. toch niet medewerken. De bezending naar St. Quentin moest vruchteloos zijn, zeiden zij, zoolang onzeker was, wat de Koning eigenlijk wilde, daar de Staten-Generaal dan geene instructie konden geven aan hem, die erheen ging. Door zóó te spreken, hoopten zij eenig nader uitsluitsel uit te lokken aangaande 's Konings bedoelingen; maar zij slaagden daarin geenszins(*).

Terwijl op die wijze te Nijmegen de zaken slepend bleven, kwam den 26sten Juli 1678 te 's-Gravenhage een verbond tot stand tusschen Groot-Britannië en de Zeven gewesten, waarbij zij zich verplichtten, zoo de Koning van Frankrijk niet vóór den 11den Augustus van zijn eisch nopens het punt der ontruiming afzag, hem gemeenschappelijk te zullen beoorlogen(†). Kort te voren hadden de Staten-Generaal Jakob Boreel, president-schepen der stad Amsterdam, bevolen, als buitengewoon gezant naar Nijmegen te gaan, ten einde met nog meer klem ter opheffing der bezwaren bij de Franschen werkzaam te zijn. Hij kwam er den 29sten Juli aan(§). Terstond vroegen de Nederlandsche afgevaardigden audientie bij de Franschen. Zij werd hun verleend, nadat men het er eerst eens over was geworden, dat Boreel de kamer na de Franschen zou binnentreden en een zetel zou innemen, eenigszins ter zijde geplaatst, op de manier, gelijk deze heeren gewoon waren gehoor te geven aan afgezanten zelfs van gekroonde hoofden. Boreel droeg zijn betoog voor ‘op zoo een zeer ernstige wijze, dat wij niet wisten, dat iets meer daarbij gedaan kon worden’; doch het baatte niet. Opnieuw drongen de ambassadeurs van Lodewijk XIV aan op de zending naar St. Quentin.

(*) *Verbaal*, fol. 1319 vlg.

(†) Het verdrag staat in 't Latijn en in 't Fransch in *Actes et mémoires*, II, p. 474 vlg.; ook in *De Holl. Merc.*, 1678, fol. 157 vlg. - In 't *Verbaal*, fol. 1392, is de datum 25 Juli, in de *Actes* etc. 26 Juli. - Hiervan lekte al spoedig iets, hoewel niet het rechte, uit. Immers, den 25sten Juni besloten de Staten-Generaal aan de Staten van Utrecht te schrijven, dat zij met bevreemding en met het grootste misnoegen hadden vernomen, dat ‘broer Appelaer, zich qualificerende geoctroyeerde courantier’ dier Staten, in zijne courant had gezet, dat aan de Fransche ambassadeurs te Nijmegen tot den 5den Augustus tijd was gegeven, om vóór dien termijn den vrede met Spanje en dezen staat te voltrekken; dat anders Spanje en de Republiek, te gelijk met Engeland, den oorlog zouden hervatten. Hunne H.M. verzochten, dat de Staten van Utrecht Appelaer zulks deden herroepen ‘als een versierde en opgeraapte onwaarheid’, hem deswege corrigeerden, hem gelastten, zich in 't vervolg van 't opnemen van dergelijke berichten te onthouden, en hun, Staten-Generaal, wilden melden, wat door hen dienaangaande zou zijn verricht. In gelijken zin schreven zij den 26sten aan de Staten van Holland met betrekking tot Abraham Casteleyn, stadsdrukker te Haarlem, die in zijn blad had laten drukken, dat de Staten-Generaal den Koning van Frankrijk tot den 5den Augustus tijd hadden gegeven ‘tot het bewuste evacueren van de plaatsen bij Zijne Majesteit toegestaan, aan Spanje en dezen staat te restitueren, of dat zich zal binden aan de Zweedsche pretentiën, als wanneer men meer apparentie tot den oorlog zoude zien als tot den vrede’.

(§) Onjuist bij Van Bijlandt, blz. 91, 29 Juni.

Den 3den Augustus kregen de gemachtigden der Republiek eene missive van de Staten-Generaal, waarin hun werd opgedragen, onder inachtneming van de meeste beleefdheid en zachtheid bij de Franschen een vertoog op schrift in te dienen, behelzende, dat Hunne H.M. geen zaakgelastigde naar St. Quentin zouden zenden en door de moeielijkheid, gerezen ter zake van het punt der ontruiming, genoodzaakt waren geweest, verbintenissen aan te gaan, welke dan van kracht zouden zijn, wanneer Lodewijk zijn eisch niet introk. Bedoelde gemachtigden werden tevens uitgenoodigd, zoo zij het noodig achtten, eveneens schriftelijk eraan toe te voegen, dat Hunne H.M. op deze mededeeling antwoord in wachtten vóór den 11den van de loopende maand(*). Van die opdracht kweten zich de heeren nog denzelfden dag. 'Om alle hatelijkheid te vermijden lieten zij zich in het geschrift niet explicite uit over Engeland, noch over den termijn van den 11den Augustus, maar brachten dat met een bekwame manier te pas in hun discoursen.' De Fransche ambassadeurs begrepen het niettemin volkomen, want de Maarschalk D'Estrades herhaalde hunne woorden met de bijvoeging, dat het eene specie van dreigement was, terwijl Colbert opmerkte, dat, ten opzichte van de zending naar St. Quentin, de Staten-Generaal hun advies hadden gevolgd en dat zij alsnu zouden zien, of hun Koning zich ook naar het hunne zou voegen, welk gezegde de Nederlandsche heeren onbeantwoord lieten. In 'tzelfde schrijven van den 3den Augustus bevalen de Staten-Generaal hun nogmaals de zaak van Mons aan en gaven hun in overweging, de bemiddeling der Zweedsche gezanten hiervoor in te roepen, wat echter tot niets schijnt te hebben geleid.

Een paar dagen later, den 6den, oogstten de Staten-Generaal het loon hunner volharding in. Op den avond van dien dag bezochten de Fransche gezanten die van de Republiek en reikten hun eene memorie over, houdende, dat hun Koning aan 't verlangen van Hunne H.M. betreffende de ontruiming toegaf, dewijl de Koning van Zweden er niet langer op stond(†). In dien zin hadden de Zweedsche gezanten, te Nijmegen vertoevende, zich verklaard in een geschrift, den 24sten Juli aan de Fransche ambassadeurs ter hand gesteld(§): hun Koning zou tevreden zijn, zoo maar Frankrijk geen algemeenen vrede sloot, zonder te bedingen, dat Zweden werd voldaan. De omkeering was hoofdzakelijk teweeggebracht door den Koning van Engeland(**). De Fransche heeren hadden tevens in last, mede te deelen, dat Lodewijk XIV desniettegenstaande nog eene bezending naar Gent wenschte,

(*) Het stuk staat in *Actes et mém.*, II, p. 498 vlg., en in *De Holl. Merc.*, 1678, fol. 162 vlg. Zie ook *Register van Holl.*, 2 Aug. 1678.

(†) Afgedrukt in *Actes et mémoires*, II, p. 501 vlg.; *De Holl. Merc.*, 1678, fol. 164.

(§) Afgedrukt in *Actes et mémoires*, II, p. 465 vlg.

(**) Vgl. Mignet, *Négociat.*, IV, p. 608 vlg.; Koch-Schoell, I, p. 369 vlg.; De Flassan, III, p. 447 vlg.

omdat hij van dé Staten-Generaal den waarborg wilde vragen, dat Spanje den vijanden van Frankrijk geene hulp zou verleenen, en om maatregelen te beramen, ten einde Bergen van levensmiddelen te voorzien. De vertegenwoordigers der Republiek stelden eerst Jenkins, toen de Spaansche gezanten in kennis van de memorie. De laatsten opperden zwarigheden met betrekking tot het niet-ondersteunen van Frankrijk's vijanden, zeggende, dat zij zich niet van den Keizer konden scheiden, eene bewering, die Van Beverningk en Van Haren weerlegden. Daarop begaven zij zich tot de Franschen, om hun voor te stellen, den vrede te teekenen en de punten, rakende de voldoening van Zweden en Mons, aan eene latere beslissing van den Koning en de Staten-Generaal over te laten. Doch de Franschen zeiden, het eene niet zonder het andere te kunnen doen, en hielden vol, dat alles met den Koning zelf moest worden in orde gebracht. Ten slotte wezen de gemachtigden der Staten-Generaal er nog op, dat Hunne H.M. den gevraagden waarborg ten aanzien van Spanje niet zouden kunnen geven(*).

De dagen, onmiddellijk volgende op den 6den Augustus, brachten den gemachtigden der Republiek telkens nieuwe orders en tijdingen aan. Vooreerst noodigden de Staten-Generaal hen uit, nog eene poging aan te wenden ter verkrijging van de neutraliteit der Kleefsche landen of van eene barrière aan die zijde, zonder evenwel den vrede daaraan een moment te accrocheeren(†). Dan berichtten zij hun, dat Temple te Nijmegen zou komen, om aan te bieden, dat Engeland zich, tegenover Zweden, borg stelde voor de onzijdigheid, door Spanje en de Staten-Generaal in acht te nemen, en dat De Lira hun had doen weten, dat Spanje nooit zou beloven, de vijanden van Frankrijk niet te zullen ondersteunen, waarop zij hadden geantwoord, dat die belofte niet kon worden geweigerd(§).

Eindelijk, den 9den Augustus 1678, kwam tot de vertegenwoordigers der Republiek het besluit der Staten-Generaal van den 8sten, hetwelk rechtstreeks ten gevolge had het sluiten van den vrede op den eenigen dag, die hiervoor nog open stond. Hunne H.M. droegen hun op, aan de Fransche ambassadeurs te verklaren, dat zij bereid waren, dadelijk den vrede te teekenen, en tevens ervoor instonden, dat Spanje den vijanden van Frankrijk geene hulp zou verleenen; dat zij geene bezending naar St. Quentin konden doen, dewijl zij thans met Engeland in verbintenis waren, doch, zoodra de tractaten waren geteekend, gezind waren, gemachtigden van hunnentwege naar St. Quentin en zelfs naar Parijs te doen vertrekken, om verder met Z.M. te overleggen, wat

(*) *Verbaal*, fol. 1340 vlg., 1392 vlg.

(†) Vgl. *Geheime resol. der Staten van Holland en der Staten-Generaal*, 5 Aug. 1678. - Het is dus anders, dan Van Bijlandt, blz. 92, heeft: ‘De Staten-Generaal zagen er van af, de neutraliteit van de Kleefsche landen te bedingen.’

(§) *Verbaal*, fol. 1427 vlg.

ter algeheele herstelling van de rust zou kunnen worden verricht. Dit schrijven kregen de Nederlandsche gezanten laat in den avond. Niettemin gaven zij er den Franschen dadelijk kennis van en zonden hun den 10^{den} vroeg in den morgen eene memorie, waarin dat alles nader was uiteengezet(*). Vergelijkt men met het bovenstaande het verhaal van den loop der zaken in de eerste dagen van Augustus bij Temple, *Works*, I, p. 366 vlg.; bij Wagenaar, XIV, p. 488 vlg., en bij Grovestins, *Hist. des luttes*, III, p. 157 vlg., die, evenals De Garden (boven, blz. 139), de ontknooping nog verrassender maken, dan zij was, dan bespeurt men eerst recht, hoe juist en volledig het *Verbaal* de dingen voordraagt. De missive der Staten-Generaal weerlegt tevens den twijfel van Temple, l.l., p. 369, of de gezanten der Republiek wel opzettelijk gelast waren te teekenen.

Dienzelfden morgen te 10 uur bezochten de Franschen de Nederlandsche heeren en begonnen met hun bij herhaling af te vragen, of zij zich niet meer in 't bijzonder over de bezending konden uitlaten. Het antwoord was ontkennend. Hierop zetteden zich allen neer, om over het groote werk te spreken. De Franschen, het onderhoud daarover aanvangende, zeiden, dat de verwaarborging door de Staten-Generaal van de tractaten, tusschen Frankrijk en Spanje te sluiten, de zaak zeer gemakkelijk maakte. Zooals men het hierover terstond eens was, zoo werd ook als vaststaande aangenomen, dat Hunne H.M. zich tegenover Zweden onzijdig zouden houden. Toen de Franschen vervolgens tot de behandeling van de vredesverdragen zelven wilde overgaan, merkten de Nederlandsche heeren op, dat bij hen eenig bezwaar was gerezen nopens de memorie der Franschen van den 6^{den} Augustus, in zooverre n.l. twee malen, waar het het terughouden betrof, werd gesproken van *alle* plaatsen, terwijl de termen, betrekking hebbende op het laten varen van dien eisch, ook konden worden uitgelegd als slechts toepasselijk op *eenigen* dier plaatsen(†). De Franschen hervatteden, dat zij dadelijk na de uitwisseling der ratificatiën Ath, Oudenaarde, Kortrijk en St. Leeuw(§) zouden ontruimen, doch Gent wilden stellen in handen der Staten-Generaal, om het te bezetten, totdat de Zweedsche aangelegenheden in orde waren, of tot over drie jaren, en dat zij Maastricht ook noodig hadden. De Nederlanders verklaarden, die beide vorderingen niet te kunnen inwilligen. Daarop wilden de Franschen Charleroi behouden, totdat Spanje had voldaan aan de alternatieve, betreffende òf Charlemont, òf Dinant, vermits zij vermoedden, dat Spanje niet van zins was, het

(*) Het stuk staat in *Actes et mém.*, II, p. 504 vlg., het besluit der Staten-Generaal, behalve in *De Geheime Resol.*, ook bij Basnage, II, p. 931 vlg., noot *a.*

(†) Twee malen staat er 'de retenir toutes les places', en dan volgt eerst 'Sa Majesté veut bien s'en désister à présent'; dan 'le désistement que Sa Majesté en fait', *Actes et mémoires*, II, p. 501 vlg. Leest men het stuk in zijn geheel, dan zal men bevinden, dat de ware uitlegger het 'désistement' niet anders dan voor alle plaatsen kon doen gelden.

(§) Aan de Geete, tusschen Leuven en Maastricht, zie *De Holl. Mercur.*, 1678, fol. 96.

eerste af te staan, en geenszins bij machte zou zijn, de overgaaf van het laatste uit te werken. De tegenwerping der Nederlanders was, ook hieraan niet te kunnen toegeven; dat Spanje zich zoo iets niet behoefde te laten welgevallen en slechts uit de alternatieven had te kiezen. Zij voegden erbij, dat zij opzettelijk gelast waren, aangaande het punt der ontruiming geen duim breed te wijken, waarop de Franschen betuigden 'genoegzaam met eede', dat zij hieromtrent even min mochten inschikken, tenzij de Koning van Spanje eene andere verzekerdheid aanbood. De Nederlandsche gezanten deden hun opmerken, dat Spanje niet in staat was, den Koning van Frankrijk te verontrusten. Daarop eischten de Franschen een magazijn te Maastricht, vrijen overtocht over de brug dier stad en doortocht door de landen van de Over-Maas. Ook deze vorderingen werden door de Nederlandsche heeren afgeslagen.

Op hunne beurt opperden de afgevaardigden der Staten-Generaal iets over de zaak der Kleefsche landen. Maar hiervan wilden de Franschen niets weten. Daarentegen zeiden zij, ter wille van den vrede niet langer te zullen staan op het behoud van Charleroi. Vervolgens verklaarden zij te hopen, dat H.H.M. het door hen af te danken krijgsvolk niet aan Spanje zouden overdoen. De vertegenwoordigers der Staten-Generaal antwoordden, dat zij hieromtrent niets konden melden, doch dat niemand die troepen kon beletten, te gaan dienen, wien zij wilden, en dat Spanje immers ook vrede ging sluiten. De Fransche heeren hernamen, dat zij hadden gedoeld op krijgsvolk, te bezoldigen door H.H.M., waarop de Nederlandsche heeren al lachende de opmerking lieten volgen, dat de Staten-Generaal hun geld en hunne militie wel elders noodig hadden.

Alsnu liep men 'het werk ten principale' door. In de Voorrede werden, dewijl de Franschen dit verlangden, de namen van den Koning van Engeland en zijne ministers als middelaars weggelaten. Ten opzichte van Maastricht was de slotsom, dat het terstond na de uitwisseling der ratificatiën zou worden ontruimd. De Staten-Generaal beloofden volstrekte onzijdigheid en tevens borg te zullen staan voor Spanje's neutraliteit. Men kwam met elkander overeen, dat de ratificatie uiterlijk over zes maanden zou plaats hebben. Met betrekking tot twee punten van het handelsverdrag, waarvan een het vatgeld raakte, zagen de Nederlandsche heeren zich verplicht, aan den zin der Franschen toe te geven. Hiermede waren alle zwarigheden uit den weg geruimd en werd ten slotte bepaald, dat de onderteekening nog in den avond van denzelfden dag zou plaats grijpen.

Terstond gaven de gezanten der Staten-Generaal kennis van het gebeurde aan de afgevaardigden der bondgenooten. De Spanjaarden verzochten hen, de onderteekening uit te stellen, totdat ook zij gereed waren. Dit verzoek werd afgeslagen, dewijl het de laatste dag was, waarop Nederland nog vrede kon sluiten, en omdat Spanje zelfs nog geene

ontwerpen met Frankrijk had gewisseld. Van de Deensche en de Brandenburgsche gezanten kregen Van Beverningk en Van Haren eene visite, die ten doel had, hun de groote ontevredenheid dier heeren te doen kennen. Op voorstel der Keizerschen besloten de afgevaardigden der gezamenlijke bondgenooten vervolgens, een scherp protest op te stellen tegen de Staten-Generaal en hunne vertegenwoordigers. Nog laat in den avond werd het aan de laatstgenoemden voorgelezen, doch hun geen afschrift gelaten(*). Wederom iets later, in den voornacht, begaven de ministers van Hunne H.M. zich naar het hotel van Maarschalk D'Estrades, waar de verdragen 'onder Godes heiligen zegen' werden onderteekend en de heeren elkander gelukwenschten. De bedienden der Nederlandsche gezanten verbreidden dadelijk de tijding door aan alle deuren aan te kloppen en luidkeels de heugelijke gebeurtenis te verkondigen. Eindelijk zonden de Nederlandsche afgevaardigden nog gedurende denzelfden nacht aan de Staten-Generaal een breedvoerig verslag van hetgeen die 10de Augustus had opgeleverd en van hunne bevindingen op dien dag, met name van het ongenoegen van zoovelen, ook van de middelaars, terwijl zij reeds den 11den de stukken zelven deden toekomen aan Hunne H.M., aan de Staten van Holland en aan Z.H.(†).

Elf dagen daarna, den 22sten Augustus, waren de Fransche ambassadeurs reeds in 't bezit der ratificatiën van hunne kroon van de gesloten verdragen. Niet zoo vlug ging het van de zijde der Staten-Generaal. Zelfs schreven zij nog den 30sten Augustus aan hunne ministers, dat, indien niet Lodewijk XIV eenige bezwaren uit den weg ruimde, die het sluiten van den vrede met Spanje in den weg stonden, zij geenszins geneigd waren, tot de ratificatie van hun eigen vrede over te gaan. Dit hielp. Den 17den September werd het vredesverdrag van Frankrijk met Spanje geteekend, en den 20sten ontvingen de Nederlandsche gezanten de ratificatiën van den vrede van den 10den Augustus in drie zilveren doozen. Op staanden voet lieten zij ze aan de Fransche ambassadeurs overreiken, die hun insgelijks hunne ratificatiën in zilveren doozen deden toekomen. Nadat alsnu nog van weerszijden tusschen dezelfde partijen akten van amnestie waren gewisseld, was de zaak geheel van de baan(§).

Kort daarna gaven Van Beverningk en Van Haren een sterk sprekend blijk van kieschheid. De Staten-Generaal schreven hun den 28sten September aan, den vrede te Nijmegen te laten afkondigen, een dankdag te doen houden, vreugdevuren te laten ontsteken en andere teekenen van openbare blijdschap te doen geven. Zij voerden

(*) Men vindt eenige van die protesten in *Actes et mém.*, II, p. 506 vlg. en 573 vlg.
(†) *Verbaal*, fol. 1442 vlg.; St. Disdier, p. 169 vlg.
(§) *Verbaal*, fol. 1522, 1555, 1629 vlg. - De vredestractaten en de overige stukken zijn te vinden in *Actes et mémoir.*, II, p. 514 vlg., 588 vlg.; ook in 't *Register van Holland* 12 Aug. 1678, en in *De Holl. Mercurius*, 1678, fol. 195 vlg.

hiertegen aan, dat het hun ongepast scheen tegenover de afgevaardigden der bondgenooten, die geprotesteerd hadden. Hunne redeneering vond ingang bij hunne lastgevers, die hen uitnoodigden, zich ten aanzien van de openbare plechtigheden met de Franschen te verstaan en ‘eer minder als meerder te doen’, zoodat het hierop uitliep, dat niets anders gebeurde, dan dat de Franschen hun een maaltijd gaven en zij, ten tijde van de afkondiging van den vrede, in October, eerst een diner aanboden aan de Fransche ambassadeurs, hunne dames en hun gevolg, alsmede aan eenige ‘andere gequalificeerde heeren en dames uit de stad’, en des daags daarna een tweede aan de voornaamste heeren van de regeering en aan de predikanten van Nijmegen. Het moet de Nederlandsche heeren tot geene geringe voldoening hebben verstrekt, dat de ambassadeurs der bondgenooten hunne gematigdheid zeer prezen. Van hun kant verzochten Hunne H.M. hen, zich thans ook ten dage der afkondiging van den vrede tusschen Frankrijk en Spanje van het geven van openbare teekenen van vreugde te onthouden(*). Dit alles belette voor 't overige niet, dat op den 5^{den} October alom in den lande, behalve te Nijmegen, een dankdag werd gehouden en de blijde gebeurtenis naar behooren werd verheerlijkt(†).

Wel verre van een hinderpaal te zijn voor den algemeenen vrede, bleek de bijzondere vrede tusschen de Zeven gewesten en Lodewijk XIV veeleer een sterke prikkel te wezen, die het sluiten der overige vredes krachtig bevorderde. De Spanjaarden gingen voor. Reeds den 12^{den} Augustus 1678 stelden zoowel de Spaansche als de Fransche ambassadeurs aan de ministers der Republiek hunne ontwerpen ter hand(§). De laatstgenoemden zeiden tot Jenkins en Temple, dat zij, op verzoek der partijen, het middelaarschap voorloopig op zich hadden genomen, omdat Jenkins zich, sinds het neigde tot een bijzonderen vrede, aan alle deelneming had onttrokken, iets, dat de nuntius van den Paus, verstoord over de zaak van Dinant, hetwelk tot het Bisdom Luik behoorde, eveneens had gedaan. De Engelschen antwoordden, dat zij, wanneer zich moeielijkheden opdeden, bereid waren mede te werken(**). Aanvankelijk waren er, die ook ten aanzien van dezen vrede eene spaak in het wiel poogden te steken. Den 24sten Augustus werd aan de vertegenwoordigers der Republiek een protest tegen den voortgang der Spaansche tractaten toegezonden, geteekend door Heugh, Blaspeil, Pettekom en Zur Muhlen(††). Maar vier dagen te voren, den 20sten Augustus, had Van Beverningk in persoon niet alleen ter Generaliteit

(*) *Verbaal,* fol. 1644 vlg.
(†) *Register van Holland*, 22 Sept. 1678.
(§) Zie die stukken in *Actes et mém.*, II, p. 590 vlg., en in '*t Register van Holland*, 20 Aug. 1678.
(**) *Verbaal,* fol. 1480 vlg.
(††) Vermoedelijk het stuk, afgedrukt in *Actes et mém.*, II, p. 580 vlg.

maar ook ter Statenvergadering van Holland, rapport gedaan over den stand der aangelegenheden(*). De Staten-Generaal bedankten hem voor de moeite en den ijver, door hem betoond, en verzochten hem, zich ‘ten spoedigste, zonder een moment tijdverlies’, opnieuw naar Nijmegen te begeven en de zaak ten einde te brengen. Den 24sten deelden Hunne H.M. aan hunne gemachtigden hunne meening mede over de punten, nog in geschil tusschen Frankrijk en Spanje. Zij beloofden tevens, met Engeland er borg voor te staan, dat Frankrijk, zoo het Dinant niet erlangde, Charlemont zou bekomen.

Toch bevond Van Beverningk, den 27sten Augustus te Nijmegen weergekeerd, dat er nog zwarigheden hangende waren, waarop de Staten-Generaal de bedreiging uitten, waarvan boven (blz. 151) is gewag gemaakt. Vruchteloos gingen de Nederlandsche heeren den 2den September over en weer tusschen Los Balbases en de Franschen, die o.a. er niet toe te bewegen waren, afstand te doen van Beaumont en van de dertien daartoe behoorende dorpen. Slechts wonnen zij zooveel, dat de partijen aannamen, den 3den September eene bijeenkomst te zullen houden(†).

Deze vergadering ging op genoemden dag door. Zij was belegd in 't hotel van Hunne H.M. en duurde van 9 tot 1 en van 4 tot 8 uur. Tegenwoordig waren de Fransche, de Spaansche en de Nederlandsche gezanten. De laatsten lazen eerst de artikels voor, waartegen van geene van beide zijden meer bedenkingen bestonden en die, als afgedaan, in hunne handen bleven. Toen kwamen in behandeling de punten, waarover men het nog niet eens was. Aangaande de dertien dorpen bij Beaumont gaven de Franschen toe en, op sterken aandrang der Nederlanders, eindelijk mede ten opzichte van dat stadje zelf. Maar onverwachts kwam er weer een nieuw punt van geschil op. Na den vrede van Aken had Lodewijk XIV een deel van de kastelenij of het district van Ath toegevoegd aan die van Doornik. Dienaangaande wenschten de Spanjaarden herstelling op den ouden voet, waartoe de Franschen niet te bewegen waren. Alleen deze kleinigheid was het, die de beslissing weder deed verdagen(§).

‘Met oneindelijke moeite’ overreedden de vertegenwoordigers der Republiek ten laatste de beide partijen, de nog hangende vragen te onderwerpen aan de uitspraak der Staten-Generaal. Dit was den 11den September. Die uitspraak werd intusschen weldra overbodig, want den 12den, des avonds tusschen 8 en 9 uur, kwamen de Fransche ambassadeurs uit naam van hun Koning plotseling mededeelen, dat Lodewijk XIV, lettende op de vertoogen van Hunne H.M., zich met betrekking tot de nog aanhangige artikels in allen deele voegde naar 't verlangen der Spanjaarden. En toch waren ook hiermede de

(*) Vgl. *Register van Holland*, 20 Aug. 1678.
(†) *Verbaal*, fol. 1527 vlg.
(§) Hiermede te vgl. Mr. G.W. Vreede, *Inleiding*, I, *Bijlagen*, blz. 123 vlg.

laatste moeielijkheden nog niet weggenomen, daar de Spanjaarden op menige uitdrukking aanmerkingen hadden, weshalve, op voorslag der Nederlandsche afgevaardigden, de gezanten van de beide rijken nogmaals met hen in 't hotel van Hunne H.M. vergaderden, om elkander ook hierover te verstaan(*).

Niets ontbrak nu meer dan de onderteekening, welke den 17den September geschiedde. Hoe het hiermede toeging, beschrijven Van Beverningk en Van Haren in hunne missive aan de Staten-Generaal aldus:

'Wij hadden zoodanige orde gesteld, dat wederzijds onze groote audientiezaal was geprepareerd met tapisserijen en twee kamers juist gelijk de eene over de andere geplaatst zijnde met gelijke deuren en ingangen vanwaar men dan wederzijds toeging in de audientiezaal. Om die ook te reguleren tot gelijkheid hadden wij aan de eene zijde doen wegnemen het daix 't welk daar hing en aan de andere zijde afgesneden de schoorsteen, rondom met tapijten behangen, zulks dat het een vierkante audientiezaal geworden was zonder eenige ongelijkheid. In 't midden van de zaal hadden wij geleid een groot tapijt de terre en daarop gezet een lange tafel, aan wederzijden drie fluweelen armstoelen, een boven en een beneden. Te 9 uur in den avond kwamen eerst de heeren Spaanschen met grooten train en retireerden zich in de kamer, die aan de linkerzijde van de audientiezaal was. De heeren Franschen met gelijken train en begaven zich in de andere. De tractaten geexpedieerd en vervaardigd zijnde, deden wij de wederzijdsche heeren ambassadeurs door hun secretarissen waarschuwen, dat alles gereed was. En daarop traden zij wederzijds uit hun kamers naar de tafel met gelijke passen, zoodat zij tegelijk naderden aan de stoelen, waarop zij zich zetteden. Ter requisitie van wederz. heeren amb. zetteden wij ons, de een aan het hooge einde, de andere aan de lage zijde van dezelfde tafel. En zoo werden de instrumenten ondergeschreven, het Spaansche geteekend in de eerste kolom bij de drie heeren Spaanschen onder malkander en in de tweede kolom bij de heeren Franschen, ook onder elkander; het fransche instrument weder eerst op gelijke manier door de heeren franschen en vervolgens door de heeren Spaanschen. En werden de zegels voor de namen gedrukt door de secretarissen. En namen de Spaanschen na haar hetgeen in hun taal gesteld was en de franschen ook zoo weer het hunne. Die instrumenten waren eerst door de voorz. secretarissen gecollationeerd in presentie van den onzen en had die op wederzijdsch verzoek de bladen geteekend, om alle veranderingen daarin te beletten. Na de onderteekening, dewelke geschiedde in presentie van 200 en meer personen embrasseerden de heeren ambassadeurs malkander

(*) *Verbaal*, fol. 1566 vlg.; St. Disdier, p. 179 vlg. Ongegrond schijnt mij de opmerking van St. Disdier, p. 198, dat Van Beverningk in de leiding dezer zaak te kort schoot in voortvarendheid.

en retireerden zoo weder naar haar kamers, vanwaar de heeren Spaanschen eerst weder afgingen, en vervolgens de heeren franschen'(*).

Zoowel de Spaansche als de Fransche ambassadeurs betuigden in een opzettelijk te dien einde gebracht bezoek aan de ministers der Republiek hun dank voor de zorg, door de Staten-Generaal en door henzelven aan de regeling hunner aangelegenheden besteed. Desniettegenstaande draalden de Spanjaarden nu weer met het indienen der ratificatie. Den 31sten October meldde Balbases aan de vertegenwoordigers der Republiek, dat het stuk spoedig zou overkomen; dat de vertraging was veroorzaakt door de afwezigheid en de ongesteldheid van eenige heeren van den raad te Madrid. Den 1sten November verzochten de Spaansche gezanten die van Hunne H.M., bij de Franschen om verlenging te vragen van den termijn ter uitwisseling van de ratificatiën. De Franschen antwoordden, dat zij op geen enkelen dag zouden zien, maar meenden, er zeker van te zijn, dat de stukken reeds in handen waren van de gezanten van Spanje. Op voordracht van Hunne H.M. verlengde Lodewijk XIV hierop den bedoelden termijn tot den laatsten dag van November. Op dien laatsten dag verklaarden de Spaansche heeren aan de vertegenwoordigers der Republiek, dat zij thans in 't bezit waren der ratificatie, doch, aleer zij ze uitreikten, nog eenige veranderingen wilden in de voorwaarden zelven. Te recht voerden de Franschen hiertegen aan, dat zij geene voorstellen van dien aard konden aanhooren, vermits hun tractaat met Spanje al vóór zes weken was geratificeerd. Zij voegden erbij, dat, dewijl het inmiddels December was geworden, hun Koning den termijn opnieuw met veertien dagen had verlengd en zeker ook wel in verdere verlenging zou toestemmen, daar hij dan zijne troepen met weinig kosten in de Zuidelijke Nederlanden kon onderhouden. Toen evenwel, zich wellicht naar dit gezegde richtende, de Spanjaarden den 12den December wederom verlenging van den termijn verzochten, weigerden de Franschen, zoodat de ratificatiën ten laatste den 15den werkelijk werden uitgewisseld(†).

Kort nadat den 10den Augustus de vrede was gesloten tusschen Frankrijk en de Republiek, sloeg de nuntius, ten einde den weg te banen voor een algemeenen vrede, een wapenstilstand voor. De Fransche ambassadeurs deelden dit den 17den aan die van Nederland mede, tevens zeggende, dat zijzelven, de Keizer, het Duitsche rijk en de Zweden mede daartoe overhelden. Van Beverningk en Van Haren betuigden te gelooven, dat het den Staten-Generaal ook aangenaam zou zijn. Blaspeil en Heugh lieten zich er niet over uit(§). Een

(*) *Verbaal*, fol. 1609 vlg.; St. Disdier, p. 202 vlg. Vgl. de plaat naast *Actes et mém.*, II, p. 650, en aldaar p. 650, vlg.

(†) *Verbaal*, fol. 1627 vlg., 1741 vlg., 1786 vlg., 1812 vlg. - De oorkonden zelven vindt men in *Actes et mém.*, II, p. 623 vlg.

(§) *Verbaal*, fol. 1510 vlg.

paar dagen later deden de Staten-Generaal hun vertegenwoordigers te Nijmegen weten, dat zij voor den wapenstilstand waren. Zij voegden aan dit schrijven de opmerking toe, dat Z.H. ten aanzien van Mons, een lid van de barrière, niet anders had kunnen handelen, dan hij had gedaan, nademaal het revictualieren bij minnelijke wegen niet had kunnen worden geobtineerd, en dat dus het gevecht was te wijten aan hen, die het ontzet der stad hadden willen beletten(*).

In 't begin van September kwam het onderwerp der wapenschorsing weer op het tapijt. Uit naam van Karel II deed Jenkins het voorstel van een dusdanigen stilstand voor zes maanden. Allen waren ertoe genegen, uitgezonderd Heugh en de Zweden, die verklaarden, niet geïnstrueerd te zijn. Eenige dagen daarna kwamen de Zweden op die verklaring terug, zeggende, in een wapenstilstand toe te stemmen, mits hij niet langer duurde dan zes weken. Maar den 17^{den} September waren zij weer van gevoelen veranderd: tot eene algemeene schorsing konden zij niet medewerken; slechts met den Keizer en het rijk wilden zij er eene tot stand brengen. Deze woorden wekten groote verontwaardiging onder de gezanten der bondgenooten. Met dat al kon er te minder aan het doorzetten van het werk worden gedacht, omdat Blaspeil en Heugh nog steeds niet geïnstrueerd waren. Wel hadden de Nederlandsche afgevaardigden het geluk, hen den 16^{den} October iets gunstiger voor eene staking der vijandelijkheden te stemmen; doch de Zweden bleven het groote struikelblok.

Verder duurde het ook tot den 5^{den} Maart 1679, voordat de ministers van Denemarken en Brandenburg zich stellig ten gunste der schorsing uitlieten, weshalve de stilstand dan ook eerst den 26sten Maart tot stand kwam. De Zweden, hoewel niet opzettelijk zijnde toegetreden, voegden zich ten slotte naar de meerderheid(†). Zoolang verschoven, kon de wapenstilstand voor den algemeenen vrede weinig uitwerken. Doch onafhankelijk van dien stilstand begonnen, nadat de Republiek was voorgegaan, een paar der andere oorlogvoerende mogendheden langzamerhand evenzeer eenige geneigdheid tot het ten einde brengen van den krijg aan den dag te leggen. De eersten, die zich hiertoe gezind betoonden, waren, October 1678, de Keizer en Lotharingen. In den aanvang van November kon Jenkins aan de Nederlandsche gezanten berichten, dat de onderhandelingen tusschen Frankrijk en den Keizer eenigszins vorderden, terwijl Canon hun meldde, dat zijn Hertog de laatste der twee alternatieven, door Lodewijk XIV aangeboden, aannam. Hoever men intusschen nog van een sluiten was, bewees de schriftelijke verklaring, den 3^{den} December door de Franschen aan Jenkins ter

(*) *Verbaal*, fol. 1516 vlg.

(†) *Verbaal*, fol. 1510 vlg., 1572 vlg., 1615 vlg., 1648 vlg., 1944, 1962 vlg. - Eene menigte stukken betrekkelijk den wapenstilstand vindt men in het 3de Dl. der *Actes et mémoires*, p. 2 vlg. Vgl. ook St. Disdier, p. 272 vlg. Niet ten onrechte zegt de verzamelaar der *Actes et mémoires*, III, p. 1, dat, in weerwil van alle bemoeiingen, er toch eigenlijk niets is geworden van den wapenstilstand.

hand gesteld, houdende, dat hun Koning niet langer dan tot het eind van het loopende jaar aan zijne eischen van den 15den April l.l. wilde gebonden zijn(*).

Klaarblijkelijk vreezende, dat de vrede schipbreuk zou lijden, poogden de Staten-Generaal dat te verhoeden door den 14den December aan hunne vertegenwoordigers te Nijmegen elf artikelen, als ontwerpvrede tusschen den Keizer en Frankrijk, en vier, als ontwerp van een vrede tusschen den Keizer en Zweden, te doen geworden, hun opdragende, de partijen daarover te verstaan. De ministers der Republiek, middelerwijl vernemende, dat dagelijks antwoord uit Parijs en uit Weenen werd verwacht, vonden geraden, die order voorshands onuitgevoerd te laten. Zij vergenoegden zich er dus mede, de hun toegezonden artikelen aan de gezanten van Leopold over te geven, en trachtten met Jenkins eene conferentie tusschen de partijen uit te lokken. Zoolang evenwel de nuntius erop stond, hierbij tegenwoordig te zijn, waren de Franschen ervan afkeerig. Weldra zag hij er echter van af, dewijl de vrede zou rusten op den grondslag van dien van Munster, waartegen indertijd de Paus had geprotesteerd. Alzoo werd nu bepaald, dat de eerste bijeenkomst tusschen de gezanten van den Keizer, van Frankrijk, van Zweden en van Engeland, als middelaars, zou worden gehouden den 29sten December.

Vermits intusschen de termijn toen zijn einde naderde, gaf Lodewijk XIV bij vernieuwing een uitstel, eerst tot den 15den Januari, daarop tot den laatsten dier maand, onder uitdrukkelijke verklaring, dat, indien de vrede dan niet was gesloten, hij de voorwaarden zou verzwaren. Dat sluiten werd zeker niet gemakkelijker gemaakt door de mededeeling van den 9den Januari van de Zweden aan de ambassadeurs van den Keizer, dat zij, om tot vrede te geraken, geen gehucht wilden missen, zelfs geene boerenwoning met een hunner vijanden zouden deelen. Eene andere moeielijkheid was deze, dat de Keizer er zoozeer op was gesteld, dat te gelijk met de zijne de zaken van den Hertog van Lotharingen werden beslist. Ook rees hierdoor een nieuw bezwaar, dat de Hertog van Lotharingen, van meening veranderende (zie blz. 156), terzelfder tijd de eerste der beide alternatieven koos, wat de Franschen weigerden toe te staan(†).

Begeerig, om zooveel zij vermochten, bij te dragen tot het bereiken van het goede doel, schreven de Staten-Generaal den 5den Januari aan hunne gemachtigden, dat zij van goederhand wisten, dat het den Koning van Frankrijk tamelijk onverschillig was, of de vrede met den Keizer en met Lotharingen tot stand kwam, en dat hij, bleef die vrede achterwege, het voornemen had, een leger van 100,000 man het Duitsche rijk te laten binnenrukken. Zij noodigden tevens Van

(*) *Verbaal*, fol. 1737 vlg., 1799 vlg.
(†) *Verbaal*, fol. 1816 vlg., 1858 vlg.

Beverningk en Van Haren uit, den inhoud dezer missive ter kennis te brengen van wie het aanging. De tijding kwam den gezanten van H.H.M. als zoo belangrijk voor, dat zij er den Prins van Oranje, die te Arnhem was, dadelijk van verwittigden en hem verzochten, 'zijn consideratiën daarover te mogen hooren:'. De Prins wist er mede niet veel anders van te zeggen, dan dat de toestand zorgwekkend was. Duidelijk bleek het weldra, welk een indruk de mededeeling, door de Nederlandsche afgevaardigden gedaan, had gemaakt, althans op de ambassadeurs van Leopold, want den 1sten Februari waren de vertegenwoordigers der Zeven gewesten in staat, den Raadpensionaris te melden, dat de gezanten van Frankrijk en van den Keizer sedert eenige dagen met elkaar confereerden en dat hunne vergaderingen halve nachten, tot in den morgenstond, duurden. En den 3den Februari berichtten diezelfde heeren aan de Staten-Generaal, dat des nachts te voren de vrede was getroffen tusschen den Keizer en Frankrijk en dat de geschillen tusschen Zweden en den Keizer insgelijks op weg waren, om te worden beslecht. Geteekend werden de tractaten door de ambassadeurs van den Keizer en van Frankrijk in den avond van den 5den Februari 1679 in de kamer van Jenkins, door die van den Keizer en van Zweden in den avond van den 6den Februari. Dewijl de heeren uit Weenen niet verkozen te vergunnen, dat de middelaars, n.l. Temple en Jenkins, het eerst en in de eerste kolom teekenden, iets waartegen de Franschen en de Zweden zich niet verzetteden, bleven de middelaars afwezig, hoezeer niet verzuimende, hunne kamer beschikbaar te stellen en ze van vuur en licht te voorzien. De vrede, door Frankrijk met den Keizer gesloten, behelsde eene menigte artikels, art. 12 vlg., betrekking hebbende op Lotharingen. De Hertog nam hiermede evenwel geen genoegen, maar liet den 20sten April door zijn gevolmachtigde, President Canon, aan Jenkins een protest overreiken(*).

Reeds den 7den Februari dienden de ministers van Denemarken en van Brandenburg een protest in tegen de vredes, door den Keizer gesloten(†). Niettemin zagen ook die mogendheden zich van lieverlede gedrongen, het voorbeeld van den Keizer te volgen. Den 24sten Februari gaven de Franschen aan Jenkins te kennen, dat Lodewijk XIV verstond, dat Denemarken en Brandenburg in den loop der maand Maart aan Zweden algeheele voldoening moesten geven op den voet der voorstellen van den 15den April 1678 en dat, bij gebreke van dien, de Koning van Frankrijk zijne vorderingen zou verhoogen. Kort hierop (zie blz. 156) werd de wapenstilstand gesloten. In plaats echter van

(*) *Verbaal*, fol. 1900 vlg. - De vredesverdragen zelven zijn te vinden in *Actes et mémoires*, III, p. 405 vlg. Eene plaat, naast p. 439, stelt het oogenblik der onderteekening voor. Op p. 540 leest men het protest, ingediend door Canon. Zie ook St. Disdier, p. 208 vlg.

(†) Zie *Actes et mém.*, III, p. 464 vlg.

eene eerste schrede te zijn op den weg tot den vrede, voor zoover de genoemde nog in oorlog zijnde mogendheden betreft, leidde die schorsing ertoe, dat de partijen aanvankelijk nog scherper tegen elkander over stonden. Immers Lodewijk XIV, in April erover gebelgd, dat de Keurvorst van Brandenburg zijne troepen in Pommeren liet stand houden, beval zijn gezanten te Nijmegen, de stelling te verkondigen, dat hij van gevoelen was, dat de vrede het best te verkrijgen was door de wapenen, en dat hij daarom van zins was, een leger naar den Rijn te zenden. Zooveel werkte hij hiermede uit, dat Blaspeil niet lang daarna Jenkins verzocht, het zijne te doen, opdat Frankrijk en Zweden voorslagen deden, die tot vrede mochten voeren. De Engelschman verklaarde, dit gaarne te zullen doen, doch zelf geen plan te kunnen ontwerpen, omdat Karel II dit van den beginne aan had verboden. Hij bevond intusschen welhaast, dat de moeite, door hem aangewend, vruchteloos was, want op zijne aanvraag antwoordden de gezanten van Frankrijk en van Zweden, dat hunne regeeringen weigerden nadere voorwaarden te stellen, tenzij Brandenburg te voren de eischen van den 15^{den} April 1678 inwilligde. En den 30sten April hoorde men te Nijmegen, dat Fransche krijgsbenden reeds den Rijn waren overgestoken en aan gene zijde van die rivier vijandelijkheden aanrichtten. Wel werd in den aanvang van Mei de wapenstilstand veertien dagen verlengd; doch terzelfder tijd werden de poorten van Wezel en van Lippstadt (ten z.w. van Paderborn) voor de Franschen opengezet. Eene hernieuwing voorgoed van den krijg werd slechts voorkomen, doordien den 29sten Juni, al was het niet te Nijmegen, toch te St. Germain de vrede tusschen Frankrijk, Zweden en Brandenburg werd voltrokken(*).

In Augustus volgde de vrede tusschen Spanje en Zweden, in September die tusschen Frankrijk, Zweden en Denemarken, alsmede tusschen Zweden en Denemarken nog afzonderlijk. Van de beide laatstgenoemde vredes werd de eerste geteekend te Fontainebleau, de laatste te Lund, in Schonen(†).

Een zonderling verschijnsel was het, dat, wie ook al vrede sloten, de staat, die allen was voorgegaan, n.l. Nederland, tevens bestemd was, om de rij te sluiten. Nadat den 10^{den} Augustus 1678 de zaken met Frankrijk waren geregeld, brachten de afgevaardigden der Staten-Generaal den 16^{den} en den 17^{den} dier maand een bezoek aan 't hotel der Zweedsche gezanten en doorliepen met hen alle punten van een

(*) *Verbaal*, fol. 1923 vlg., 2012 vlg., 2078 vlg.; St. Disdier, p. 254 vlg., 285 vlg. Vgl. *Actes et mémoires*, IV, p. 483 vlg., waar de vrede is afgedrukt. In 't *Verbaal* wordt niet vermeld, dat ook Zweden dezen vrede sloot.

(†) *Actes et mémoires*, IV, p. 522 vlg. Vgl. *Verbaal,* fol. 2114; St. Disdier, p. 296 vlg., 310 vlg. Uit de vergelijking van *Actes et mém.*, IV, p. 558, 567 en 569, met St. Disdier, p. 320, zal men bespeuren, dat deze schrijver zich vergist door in plaats van Fontainebleau ‘St. Germain’ te stellen.

eventueel te sluiten handelsverdrag. Een paar dagen later stelden de Zweden aan de Nederlandsche heeren een ontwerp-vredesverdrag ter hand. Doch den 30sten November kwam er eene verandering in de wijze van onderhandelen. De Zweedsche gezanten deelden toen aan de gevolmachtigden der Republiek mede, dat van nu aan met hen moest worden onderhandeld onder bemiddeling der Engelsche ambassadeurs. Den 10den December deed Jenkins aan de Nederlanders de opmerkingen der Zweden op de ontwerpen van vrede toekomen. Langs denzelfden weg bekwamen zij den 7den Januari 1679 nadere aanmerkingen van de Zweden, waarin zij terugkwamen op artikels, waaromtrent men het vroeger van weerszijden eens was geweest. Kortom, het werk vlotte zoo weinig, dat Jenkins de vertegenwoordigers van H.H.M. den 9den Februari 1679 uit naam der Zweden kwam vragen, wat de Staten-Generaal van zins waren te doen ten aanzien van de onderhandelingen, met hen geopend. Het antwoord, aan Jenkins gegeven, was, dat deze aangelegenheid te 's-Gravenhage werd behandeld door Silverkroon, den gezant van den Koning van Zweden in die stad, bijgestaan door D'Avaux en commissarissen uit de Generaliteit. Doch eenige dagen later lieten de Zweden door middel der Fransche ambassadeurs aan de Nederlanders weten, dat Silverkroon daartoe niet gemachtigd was en het dus tijd werd, dat de zaken hier, te Nijmegen, in eene goede plooi werden gebracht.

Inmiddels en desniettegenstaande werden de beraadslagingen te 's-Gravenhage voortgezet, van den stand waarvan de Staten-Generaal hunne vertegenwoordigers tegen 't einde van Maart onderrichtten. Den 3den April reikten die vertegenwoordigers aan Oxenstiern ontwerptractaten over, die hun den 14den door Jenkins zijn antwoord liet toekomen. Te gelijk reisde Olivenkrantz van Nijmegen naar Den Haag, om ook daar de grieven uiteen te zetten, die Zweden nog had. Na er een kleine twee maanden te hebben vertoefd, keerde hij naar Nijmegen terug. De Staten-Generaal, dit aan hunne gezanten meldende, deelden hun tevens mede, hoever men in de Haagsche conferentiën was gevorderd. Een zeker aantal punten bleef nog in geschil, waarover de Nederlandsche gezanten den 13den Juni 1679 een onderhoud hadden met die van Zweden. Op die bijeenkomst volgde eene tweede op den 8sten Augustus, daarop eene derde en eene vierde den 31sten Augustus en den 4den September, waarin de gevolmachtigden der Staten-Generaal, hiertoe gelast, zeiden, op zeer vele artikelen te zullen toegeven, mits ook de Zweden van hun kant aangaande een enkel der andere artikels eenige inschikkelijkheid aan den dag legden, waartoe zij echter niet waren te bewegen. Zoo bleef de uitkomst nog onzeker, totdat Olivenkrantz, den 5den September naar Den Haag vertrokken, den 8sten October met Oxenstiern te Nijmegen was teruggekeerd. Alsnu werd in een paar eindvergaderingen van den 9den en den 10den October, waarin de Zweden minder hardnekkig waren, de

zaak voorgoed geregeld, zoodat de onderteekening den 13den plaats greep(*).

Geruimen tijd, voordat die laatste vrede te Nijmegen werd geteekend, waren de gezanten reeds begonnen op te breken. In Maart 1679 reisden Kinsky en Los Balbases af. Tegen 't einde van April vertrok D'Estrades, door een koerier van zijn Koning ontboden, wiens plaats werd ingenomen door Colbert. In de laatste helft van Juli gingen heen Baron Von Platen, Colbert en Heugh, die zich, op bevel van den Koning van Denemarken, naar Parijs begaf, in 't laatst van Augustus naar Nijmegen terugkeerde en zich toen voorgoed verwijderde. Den 18den Augustus nam Jenkins afscheid, in de eerste dagen van September de nog aanwezige ambassadeurs van den Keizer en Blaspeil. Fuentes, die sedert het begin van Maart aan 't hoofd van het Spaansche gezantschap had gestaan, zeide den 6den October de stad Nijmegen vaarwel. Den 14den October vertrokken de Nederlandsche heeren, doch niet, dan na vaarwel te hebben gezegd aan de Zweedsche ministers en na op het raadhuis in pleno senatu den magistraat voor al de hun betoonde beleefdheid te hebben bedankt(†).

De bijzondere vrede, door de Republiek met Frankrijk gesloten, is ten allen tijde de aanleiding geweest tot het opperen van menige aanmerking. Men heeft eraan getwijfeld, of de vrede zoo hoog noodig was voor het land, als verzekerd werd(§). Men heeft beweerd, dat de Prins van Oranje er tot het einde toe volstrekt tegen is geweest(**). Men vindt, dat Van Beverningk dien vrede te sterk heeft bevorderd(††).

Op al deze drie punten is, geloof ik, gegronde tegenspraak niet onmogelijk. Officieele getuigenissen en bewijzen zijn er in overvloed, die de behoefte der Republiek aan den vrede in 't licht stellen. Reeds den 31sten Juli 1677 bevalen de Staten-Generaal, en niet voor den eersten keer, hun gezanten, ‘tijdig en ontijdig alle devoiren aan te wenden bij de ministers der geallieerden’, om zich te verklaren op voorwaarden, die naar de tegenwoordige tijdsgelegenheid dragelijk konden worden geacht, en hun mede te deelen, dat met den afloop van dezen veldtocht H.H.M. den krijg zouden eindigen(§§). In Februari 1678 benoemden de staten van Holland eene buitengewone commissie uit hun midden, ten einde ten toestand der financiën van hun gewest na te

(*) *Verbaal,* fol. 1498 vlg., 1790 vlg., 1808 vlg., 1862 vlg., 1924 vlg., 1966 vlg., 1993 vlg., 2038 vlg., 2098 vlg., 2138 vlg.; St. Disdier, p. 312 vlg. - De tractaten zijn afgedrukt in *Actes et mémoires*, IV, p. 642 vlg. Zij zijn dáár gedagteekend 2/12 October.

(†) *Verbaal*, fol. 1944 vlg., 2021 vlg., 2089 vlg., 2114 vlg., 2137 vlg.

(§) Groen van Prinsterer, *Archives*, 2e série, V, p. CIII.

(**) *Ibid.*, p. LXXXIII, noot; p. XCII vlg., Van Bijlandt, blz. 121 vlg.

(††) Van Bijlandt, blz. 108 vlg. en elders.

(§§) *Geheime Resol. Holl.*, 31 Juli 1677, vgl. boven blz. 28 vlg.

gaan, met speciale order, om de oorzaken van 't verval der geldmiddelen op te delven en aan te wijzen(*). In diezelfde maand verklaarden de Gecommitteerde raden in een rapport aan de staten van Holland, dat zij er ten hoogste bekommerd over waren, hun te moeten raden, op zich te nemen den last van het opbrengen eener quota oorlogskosten, die meer dan twaalf millioen gl. zou beloopen en voor 't grootste gedeelte zou moeten worden verkregen door buitengewone middelen(†). Den 3^{den} Mei van 'tzelfde jaar werden in het Register dier staten ingelascht uittreksels uit besluiten der vroedschap van Amsterdam, houdende: dat deze stad niet langer in staat was, tot de buitengewone belastingen bij te dragen; dat de toestand dezer landen droevig was; dat vele considerable familiën totaliter geruïneerd waren en allen zeer veel in hare middelen gedeclineerd; dat de vaste goederen zoozeer in prijs waren gedaald, dat zij niet meer te verkoopen waren; dat de handel en de zeevaart, zijnde de eenige zuil en subsistentie dezer landen, zeer verminderd waren; dat de voortzetting van den oorlog, hoe moderaat hij ook mocht worden gevoerd, notoirlijck in korten tijd den ondergang van den staat zou na zich sleepen(§).

Een blijk van de ongunstige gesteldheid der middelen van de Republiek is zeker ook, dat de weduwe en de erfgenamen van De Ruyter nog in 1678 de staten van Holland moesten verzoeken, voor hen in de bres te springen bij de Generaliteit, opdat hun werd uitbetaald eene som van ruim 73,000 gl., hun vanwege het land verschuldigd, en dat diezelfde weduwe iets later zich verplicht zag, dezelfde staten eraan te herinneren, dat de gewoonte medebracht, dat haar werd toegelegd een vijfde gedeelte der tractementen, door wijlen den Luitenant-Admiraal getrokken(**).

Dergelijke bewijzen en officieele verklaringen zijn, dunkt mij, niet omver te werpen met eene verwijzing naar den strijd tusschen partijen, elkander vijandig, waarvan de eene den krijg, de andere den vrede wilde. Men is genoodzaakt te gelooven, dat de toestand des lands dringend vrede vereischte; dat in bovenstaande verklaringen niet de stem der partijzucht, maar die der waarheid zich uitte. Reeds sinds 1676 stemde de volkswensch in met dien van de meerderheid der regenten(††). Waarom zou men, nu het doel van den oorlog, het zeker stellen van 's lands onafhankelijkheid, sinds vier jaren was bereikt, dan ook een krijg voortzetten, dien men niet kon bekostigen en die voor de Republiek niet anders dan nadeelen kon opleveren?

(*) *Register van Holl.*, 11 en 24 Febr. 1678.
(†) *Geheime Resol. Holland*, 23 Febr. 1678.
(§) *Ibid.*, 3 Mei 1678.
(**) *Register van Holland*, 22 Febr. en 25 Maart 1678. - Vgl. ook Mr. Vreede, *Inleiding*, I, blz. 265 vlg.
(††) Vgl. Temple, *Works*, I, p. 253; Wagenaar, XIV, blz. 482; Mignet, *Négociat.*, IV, p. 584 vlg. en elders.

Omdat, zegt men, in de verdragen was bepaald, dat de een der bondgenooten geen vrede zou sluiten zonder den ander. Het is zoo(*). Doch hadden die bondgenooten dan ook van hunne zijde getoond, den weg te willen bewandelen, die tot een redelijken vrede kon voeren? Het tegendeel is waar. Na hunne toestemming te hebben gegeven tot het aanwijzen van Nijmegen als plaats van bijeenkomst, hadden zij, door vertraging aan te brengen in het zenden der afgevaardigden, door 't opwerpen van allerlei zwarigheden betreffende het ceremonieel, door het niet-instrueeren hunner afgevaardigden, door het stellen van hooge eischen, niet beantwoordende aan den loop van den krijg, door het belemmeren der schreden van hen, die den vrede oprecht wenschten, niet dezen of genen bijzonderen vrede, maar *den vrede zelf* zoolang mogelijk zoeken te verhinderen(†).

Andere redenen, die wel eens worden aangevoerd, als hebbende Nederland van 't sluiten van vrede moeten weerhouden, behoeven evenmin eene breede weerlegging. Wijst men op den dienst, door de bondgenooten aan de Republiek bewezen, toen zij zich naast haar in 't gelid schaarden tegenover den Koning van het machtige Frankrijk, dan vergete men niet, vooreerst, dat de werkelijk aangebrachte hulp veelal van weinig beteekenis is geweest(§); ten tweede, dat die bijstand telkens moest betaald worden en dat, nu het geld schaarsch begon te worden, het niet te vergen was, dat men zich voortdurend zulke zware uitgaven oplegde ter wille van een doel, dat reeds was bereikt. ‘Vreeselijk groot waren die hulpgelden niet:’ zegt Van Bijlandt, ‘Holland betaalde van 1672 tot uit. December 1677 *f* 6,970,494’(**). In vergelijking met de baten, welke die subsidiën hadden opgeleverd, schijnen de regenten daarentegen het bedrag tamelijk hoog te hebben geacht. Van Bijlandt hecht nog eenig gewicht aan de beloften, door de bondgenooten ter elfder ure gedaan, in Juli 1678, dat zij krachtige ondersteuning zouden zenden(††). Men kan het den staten, voorgelicht door de verkregen ervaring, zeker niet euvel duiden, dat zij op grond hiervan niet alles wederom op losse schroeven hebben gezet.

Wat men nog verwijt aan de Nederlandsche gezanten, die den vrede sloten, is, dat zij de onverzadelijkheid der hebzucht van Lodewijk XIV niet hebben voorzien. Het antwoord op deze tegenwerping

(*) Zie Dumont, VII (1), p. 162, 195, 209, 241.

(†) Vgl. dit opstel op onderscheiden plaatsen.

(§) Dit is zoo dikwijls en zoo goed betoogd, dat elke herhaling behoort vermeden te worden. Zie o.a. Depping, *Geschichte des Krieges der Münsterer und Cölner im Bündnisse gegen Holl.*, enz., 1840, blz. 156 vlg.; Peter, *Der Krieg des grossen Kurfürsten gegen Frankr.*, blz. 105 vlg.; Sypesteyn, *Nederl. en Brandenb.*, blz. 81 vlg.; Droysen, *Gesch. der Preuss. Politik*, III (3), p. 436.

(**) Blz. 109, waar hij aanhaalt *Geh. rapport finantiën van Holl.*, 1678, blz. 264. Hetzelfde vindt men in de *Geheime Resol. Holl.*, 1678, 25 Nov., blz. 634 vlg. - Het is het rapport, opgedragen aan de commissie, waarvan boven is gewaagd.

(††) Blz. 89, 118 vlg.

moet wezen: zij was destijds nog niet te voorzien, want zij heeft zich eerst later geopenbaard. Den devolutieoorlog van 1667 had Spanje, door het niet nakomen der voorwaarden van den vrede der Pyreneën, zichzelf te wijten. De krijg van 1672 was niet gesproten uit oorzaken van heb- of heerschzucht, maar alleen uit wraakzucht. Is die wraakzucht te veroordeelen, te begrijpen is zij zeker zeer goed. Over 't geheel bewijst men te veel eer aan Lodewijk XIV met hem voor te dragen als den eeuwig onveranderlijke, als den vorst, die, geheel onafhankelijk van de omstandigheden, steeds voortarbeidde aan de verwezenlijking van één groot plan. Daarvoor had hij een veel te fijn verstand. Toegegeven, dat hij heerschzuchtig was. Niettemin wist hij met de tijden te rade te gaan en stond het niet altijd zelfs in zijne macht, de gelegenheden ter bevrediging zijner heerschzucht te doen geboren worden. Niemand kan zeggen, of, zoo niet de artikels 69 vlg. en 87 van één der Munstersche vredes, het 'instrumentum pacis Caesareo-Gallicum sive Monasteriense', het onontbeerlijk verband gemist en de bedoeling dubbelzinnig gemaakt hadden; indien niet Ravaux zijne lijsten had ingezonden, die tot het stelsel der réunionskamers leidden, Lodewijk XIV het had gewaagd, zonder eenige aanleiding op de wijze van een Mongoolsch veroveraar op te treden. Nog steeds is het onzeker, of één der beweegredenen van den Koning van Frankrijk tot het sluiten van den vrede van Rijswijk is geweest zijne meening, dat de tijd ter verwezenlijking van zijne uitzichten op het bezit der Spaansche monarchie op het punt was van aan te breken(*).

Doch laten wij terugkeeren tot den Lodewijk XIV van 't jaar 1678. Men heeft er zeer over geroepen, dat die Koning, na den 10den Augustus, zijne eischen tegenover de Spanjaarden nog eenigszins verhoogde (zie boven blz. 153.) Neemt men echter in aanmerking, hoever de Fransche legers in de Zuidelijke Nederlanden waren doorgedrongen en hoe onhandelbaar de Spanjaarden zich tot op het laatste oogenblik betoonden, dan schijnen er eerder termen te zijn, om te erkennen, dat Lodewijk door zooveel terug te geven van 'tgeen hij met de wapens had vermeesterd, nog eene zekere gematigdheid aan den dag legde. Zeer te stade komen hier de woorden, onlangs door Valbert terneergeschreven:

'Il a été convenu dans tous les temps que la guerre crée des droits, et c'est une règle de l'histoire universelle que le vainqueur est autorisé à garder tout ou partie de ce qu'il a pris. La victoire est un fait

(*) Het wordt verzekerd door De Flassan, IV, p. 165, en door Martin, *Hist. de France*, 4e édit., XIV, p. 234, maar ontkend door De Torcy, bij *Petitot*, LXVII, p. 35, 36, en door Voltaire, *Siècle de Louis* XIV, *Oeuvres*, 1823, XIX, p. 495 vlg. Aan die ontkenning wordt blijkbaar niet weinig kracht bijgezet door hetgeen wij weten van de beraadslaging, op 's Konings last en in zijne tegenwoordigheid gehouden te Fontainebleau, nadat hij kennis had bekomen van den inhoud van het testament van Karel II.

brutal et terrible. Ce n'est pas d'hier qu'a été proféré pour la première fois ce cri farouche: *Vae victis*!'(*).

Van Bijlandt meent(†), dat de Staten-Generaal zich met te weinig voordeelen hebben laten afschepen. Zij hadden nog vergoeding van oorlogskosten en beveiliging hunner grenzen in 't Oosten moeten vragen. 'Vragen' zelfs konden zij het niet, zóó hebben de Staten-Generaal zelven gedacht, en voorwaar, de gang der gebeurtenissen in 't open veld in den tijd, het naast voorafgaande aan den vrede, was geenszins een zoodanige, dat zij daaraan de bevoegdheid konden ontleenen, hunne eischen te verzwaren. Was het niet de ongunstige toestand zijner schatkist geweest, die Lodewijk gematigdheid had ingescherpt, dan scheen destijds niets in staat te zijn, het zegevierend voorwaarts schrijden zijner wapenen te stuiten. Niemand vermag dan ook te loochenen, dat de vrede, dien de Republiek sloot, een gunstige vrede was. Wat Frankrijk aangaat, de Koning van dit rijk had op meer dan één artikel moeten wijken. De plaats uit zijn gedenkschrift, waarin hij zegt, den vrede op vereerende voorwaarden te hebben gesloten, bij Van Bijlandt, blz. 120, aangehaald uit Rousset, vind ik niet. In de editie dier *Mémoires* van Dreyss, de eenig bruikbare, staat slechts dit: 'Enfin je vis les choses en état de se terminer dans la fin de l'année 1678 à ma satisfaction, à celle de mes alliés, et j'eus le bonheur de finir cette année aussi heureusement par les négociations que je l'avais commencée par la guerre'(§). Wanneer men hierbij, gelijk men altijd doet, spreekt van de tactiek der Franschen, om de bondgenooten te verdeelen, dan ziet men tevens voorbij, dat die bondgenooten reeds lang te voren verdeeld waren en dat het standpunt van beoordeeling, waarop men zich eigenlijk heeft te plaatsen, dit is, dat Lodewijk XIV en Hunne H.M. den vrede oprecht wenschten, omdat zij dien noodig hadden, terwijl de andere mogendheden, bewogen door drijfveeren van eigenbaat en onderlinge jaloerschheid, dien tegenwerkten.

Ongetwijfeld, het ware beter geweest, dat de Republiek te gelijk met haar bijzonder belang het algemeene belang had kunnen bevorderen. Doch het geheele beloop van den oorlog van 1672 heeft geleerd, dat, evenals in den Spaanschen successiekrijg, evenals in de coalitie-oorlogen, samenwerking juist datgene was, dat het minst was te verkrijgen: samenwerking, zoowel in het ontwerpen als in het uitvoeren. Hoe was het nu te verwachten, dat de eendracht, die tot op het naderend einde der vijandelijkheden had ontbroken, bij de vredesonderhandelingen eensklaps zou te voorschijn komen, waarbij de vragen van 't eigenbelang uit den aard der zaak zoo zwaar wogen, dat zij verdeeldheid moesten doen ontstaan ook dáár, waar zij tot

(*) *Revue des deux mondes*, 1 Sept. 1880, p. 218.
(†) Blz. 110 vlg.
(§) Dreyss, *Mém. de Louis XIV*, 1860, II, p. 511.

dusver nog niet was voor den dag gekomen? Toont niet de geschiedenis van alle volgende groote Europeesche oorlogen, dat duurzame aaneensluiting eene onmogelijkheid schijnt en dat, indien het niet Nederland is, hetwelk zich afscheidt, het òf Savoye, òf Engeland, òf Pruisen, òf eenige andere staat is?

Het tweede punt, waarop ik boven de aandacht vestigde, is de hoedanigheid van den tegenstand, door Willem III aan het sluiten van een afzonderlijken vrede door de Zeven Gewesten geboden. Zooals men er doorgaans over leest, is het, alsof de Stadhouder, indien het aan hem had gelegen, den vrede van den 10^{den} Augustus 1678 alleen nog zou hebben weerhouden. Zóó b.v. de heer Knoop: 'hij (Willem) heeft (bij St. Dénis) slag geleverd, omdat hij in gemoede overtuigd was van het nadeelige van een vrede met Frankrijk en daarom nog een wanhopige poging wilde beproeven om de onderhandelingen af te breken en den oorlog tegen Lodewijk XIV voort te zetten', en: 'Willem III wilde den oorlog, terwijl de Republiek den vrede verlangde'(*). Naar mijn inzien pleit alles tegen die opvatting. Reeds vroeg begint Willem III, gelijk anderen, besef te krijgen van de noodzakelijkheid van den vrede voor de Nederlandsche gewesten(†).

Daarom onderhandelde hijzelf zoo geruimen tijd rechtstreeks met zendelingen van Lodewijk XIV over een te sluiten vrede(§), een onderwerp, waarover elders genoeg is uitgeweid en hier dus kan worden gezwegen. - Doch, zegt men, zijn streven was een algemeene vrede: de eer gebood, de bondgenooten niet in den steek te laten. Juist omdat hij dit inzicht had, anderen integendeel er eenigszins anders over dachten, werd hij geheel en al op de hoogte gehouden van den loop der onderhandelingen en aanhoudend geraadpleegd. In October 1677 verzochten de staten van Holland hem, met den Koning van Engeland te spreken over voorwaarden van een te sluiten vrede(**). In Maart 1678 berichtte de Raadpensionaris ter statenvergadering van Holland, dat er waren, die te Amsterdam en te Rotterdam uitstrooiden, dat de Prins degene was, die den vrede tegenhield of niet begeerde, niettegenstaande het eene grove en vuile onwaarheid en calumnie was, en noodigden de staten Heeren burgemeesteren van die steden uit, tegen hen, die zulke geruchten verspreidden, te doen procedeeren(††). Den 27sten April 1678 werden de Prins en Van Beverningk verzocht, de zitting dier staten bij te wonen, ten einde te beraadslagen over de voorstellen, door Lodewijk XIV ingezonden. Daarover droeg Z.H. een

(*) *Verslagen en Mededeel. der Koninkl. Akademie van Wetenschappen*, Afd. Letterk., 2de reeks, VI (3), blz. 330, en VII (1), blz. 127.
(†) Vgl. Dumont, *Mémoires polit. pour l'intell. de la paix de Ryswick*, IV, p. 332 vlg.
(§) D'Estrades, *Lettres*, etc., X, p. 37 vlg., 107, 135, 160, 174, etc.
(**) *Geheime Resol. van Holl.*, 8 en 13 Oct. 1677.
(††) *Register van Holl.*, 28 Maart 1678.

breedvoerig advies voor in hunne vergadering van den 30sten April(*). Toen die staten in Juni besloten, de voorwaarden, door Frankrijk aangeboden, aan te nemen, was Willem III er aanwezig(†).

In den loop van het voorjaar van 1678 was de Stadhouder van oordeel, dat het vrede zou worden. Maar den 12den Mei verscheen hij ter vergadering van Holland, om met de leden dezer vergadering te overleggen, wat door dezen staat zou moeten worden gedaan of gelaten, 'indien de vrede aan dezelve zoude mogen komen te ontschieten'(§). Het scheen weer meer naar oorlog te neigen. In Juni daarentegen was het opnieuw anders. Immers op voorstel van Zijne Hoogheid besloten de staten van Holland den 15den dier maand, dat 'de zaak ter Generaliteit daarheen zal worden gedirigeerd, dat aan de Heeren ambassadeurs van dezen staat op het vredescongres te Nijmegen zal worden gelast en aanbevolen, in den te maken vrede met den koning van Frankrijk alom het interest van Z.H. op het krachtigst waar te nemen'(**). Die vrede is de bijzondere vrede: naar een algemeenen vrede geleek het toen even min als later. En eenige dagen daarna was de Prins nog zoozeer doordrongen van de overtuiging, dat de krijg voor de Republiek ten eind liep, dat hij in de statenvergadering van Holland voordroeg, dat, 'dewijl de zaak van de vredehandeling met den koning van Frankrijk zoo ver geavanceerd en tot zoodanige maturiteit gebracht was, dat die vrede nu alle dagen of immers binnen en voor de expiratie van deze loopende maand effective gesloten en geteekend zal worden', men tot afdanking van een gedeelte van 't krijgsvolk zou overgaan(††). Men ziet het: 'Le prince d'Orange n'était pas opposé à une paix séparée quand même'(§§). Het is te begrijpen, dat Van Bijlandt uit de laatst aangehaalde plaats van 't *Register van Holland* niet kan opmaken 's Prinsen 'gezindheid' voor een afzonderlijk verdrag en deswege Mr. Vreede tegenspreekt(***); doch zooveel volgt er dan toch uit, dat Willem III besloten had, zich in het onvermijdelijke te schikken. Komt hem voor die zelfbeheersching, zoo dit de rechte term is, dank en lof toe, eveneens is te roemen zijne groote onbaatzuchtigheid, daar hij niet wilde, dat, ten behoeve van zijne eigen belangen, aan die van het land de minste afbreuk werd gedaan(†††).

(*) Basnage, *Annales des Provinces-Unies*, II, p. 915, heeft hier eene voordracht van den Prins, in die staten tegen den vrede gehouden, welke bijna eene halve bladzijde vult. Hij vermeldt niet, vanwaar hij ze heeft, en de bron is moeielijk te gissen.

(†) *Register van Holland*, 27 April en 30 April 1678; *Geheime Resol. van Holland*, 15, 16 en 22 Juni 1678.

(§) *Register van Holland*, 12 Mei 1678.

(**) *Ibid.*, 15 Juni 1678.

(††) *Register van Holland*, 23 Juni 1678.

(§§) Groen van Prinsterer, *Archives*, 2de série, V, p. CV, noot.

(***) Bladz. 123.

(†††) Zie boven, blz. 6, 7, 18, 142, 143.

De plaatsen, aangevoerd uit het *Register van Holland*(*), toonen de juistheid der opmerking van Mr. Vreede, dat bezwaarlijk voorbeelden zouden zijn aan te wijzen van een rijper en meer openhartig overleg dan dat, hetwelk ter zake van den vrede van Nijmegen plaats greep tusschen den Stadhouder aan de ééne zijde en de Staten-Generaal, mitsgaders de staten van Holland, aan de andere zijde(†). En niet alleen met die colleges raadpleegde Willem III voortdurend, maar evenzeer met de gezanten der Republiek, inzonderheid met Van Beverningk, zoo vaak er bij de onderhandelingen iets voorkwam, gewichtig genoeg, om hem ervan te onderrichten(§). Bedoeld worden hier niet zoozeer de onderhandelingen over 's Prinsen bijzondere belangen, waarin die gezanten, gelijk vanzelf spreekt, hem hadden te kennen, maar die over de algemeene aangelegenheden van 't land zelf.

Zoowel vroegere als latere auteurs, die van 's Prinsen denkwijze aangaande den vrede gewagen, schijnen te uitsluitend de mededeelingen van Temple te hebben gevolgd en niet te zijn geweest van 't gevoelen van Generaal Knoop, die meent, dat zijne gedenkschriften slechts met omzichtigheid behooren te worden geraadpleegd(**). Hoeveel intusschen voor dit gevoelen is te zeggen, blijkt ook hieruit, dat de geleidelijke wijziging in de meening van Willem III betreffende den vrede, boven (blz. 166, 167) gebleken, waarvan men echter geene sporen aantreft bij Temple, ook elders wordt gemeld. Meermalen heeft Samuel Pufendorf in één zijner geschriften gesprekken geboekt, door Z.H. met Blaspeil gehouden, die op merkwaardige wijze bekrachtigen, wat straks uit het *Register van Holland* is aangehaald. Den 21sten Mei 1678 zeide Willem tot dien gezant, dat hij niet kon ontkennen, dat de Republiek vrede moest sluiten, maar dat hij er zelf niet voor was; den 14^{den} Juni, dat de vrede niet meer was te beletten; dat ook hij dien had aangeraden; den 23sten Juni, dat hij, ziende het algemeene verlangen naar vrede in deze gewesten, dien, voor zoover hij kon, mede had bevorderd(††). Wederom kan hier aan geen anderen vrede dan aan den bijzonderen worden gedacht. De Prins moge hiervan aanvankelijk en zoolang mogelijk afkeerig zijn geweest, hij heeft, ongeveer in 't midden van 't jaar 1678, òf het verkeerde van zijne meening ingezien, òf toegegeven aan den vrij eenparigen drang der andersdenkenden. Het zou inderdaad ook al te vreemd zijn geweest, dat hij, de staatsman bij uitnemendheid, zich destijds reeds

(*) Vgl. nog *Register van Holl.*, 5 Mei, 26 Mei, 3 Juni 1678, en *Resolut. Staten-Gener.* 24 Juli 1678.

(†) *Inleiding*, I, blz. 275 en 277.

(§) Vgl. boven blz. 24, 28, 32, 37, 136.

(**) *Verslagen en Mededeelingen der Koninkl. Akademie van Wetenschappen,* Afd. Letterk., 2de reeks, VII (1), blz. 118 vlg.

(††) Sam. Pufendorf, *De rebus gestis Friderici Wilhelmi magni commentar.*, 1733, boek XVI, § 25, p. 959; § 33, p. 964 vlg.; § 38, p. 969. - Daarmede strijdt niet, wat bij later tot Meinders zeide, zie *ibid.*, § 51, p. 978.

geroepen zou hebben geacht, tegenover Lodewijk XIV de rol te vervullen, waartoe noch de daden van dien Koning noch de omstandigheden, waarin hijzelf verkeerde, hem toen reeds uitnoodigden. Met den slag bij St. Dénis zijn alzoo 's Prinsen gedachten over het al of niet wenschelijke van den afzonderlijken vrede niet in verband te brengen(*), te minder, omdat de Staten-Generaal hem den 8sten Augustus 1678 hadden bericht, dat zij hun gevolmachtigden te Nijmegen hadden bevolen, aanstonds te teekenen.

Het derde punt, waarvan hier iets valt te zeggen, is de vraag, of Van Beverningk moet worden gerekend, persoonlijk den afzonderlijken vrede te zeer in de hand te hebben gewerkt. Bekend is de anekdote, volgens welke hij reeds den 13den Augustus 1676, een weinig te veel gedronken hebbende(†), op eene wandeling zich daarover in sterke bewoordingen zal hebben uitgelaten tegenover een der Fransche ambassadeurs(§). Het verhaal staat lang en breed in een paar van hunne brieven aan Lodewijk XIV. Het is duidelijk, dat men, om het aan te nemen, een vrij goed geloof moet bezitten. Ten einde er met kennis van zaken over te oordeelen, zou men in de eerste plaats behooren te weten, wie die eene Fransche gezant is, want alles hangt hier van zijne betrouwbaarheid af. Is het D'Avaux geweest, wat niet onwaarschijnlijk is, omdat Van Beverningk later, Mei 1678, wederom op eene wandeling een afzonderlijk onderhoud met hem had(**), dan heeft men te bedenken, dat hij verdacht wordt van gebrek aan liefde voor de waarheid en dat, naar beweerd wordt, zelfs zijne rapporten daarvan de blijken moeten behelzen(††). Wagenaar heeft de anekdote overgenomen, daarbij zijne gewone behoedzaamheid in acht nemende: ‘Beverningk, zoo zij (de Franschen) dagten, wat beschonken’, etc.(§§).

(*) Ten onrechte, geloof ik, doet dit, zie boven blz. 166, Generaal Knoop. - Eenigszins schijnt dit ook te liggen in hetgeen Dr. Fruin schrijft, *Verslagen der Koninkl. Akad.*, 2de reeks, Afd. Letterk., VII (1), blz. 108; maar op blz. 46 vlg. en 78 aldáár, en VII (2), blz. 236 vlg., ziet men, dat deze Auteur er toch anders over denkt.

(†) ‘Le sieur de Beverning, qu'un peu de débauche rendait plus hardi à parler’; ‘Le dit Sieur de Beverning répliqua en embrassant celui de nous, auquel il parlait’; ‘Monsieur de Beverning avait parlé dans un état où l'on s'explique souvent avec plus de vérité’; ‘Monsieur de Beverning n'était pas trop en état de faire réflexion’, etc.; ‘Il était ce jour là hors d'état de pouvoir garder aucune mesure’.

(§) D'Estrades, *Lettres*, etc., VII, p. 141, 168, 174 vlg.

(**) Boven, blz. 40.

(††) Vgl. Van der Heim, *Het archief van den raadpensionaris Antonie Heinsius*, 1, blz. LVIII, noot 1: ‘Wat d'Avaux zelf in zijn uitgegeven *Négociations* vermeldt moet met groote omzichtigheid worden aangenomen. Hijzelf verklaarde, toen zijne brieven onderschept werden, dat hij wel eens aan zijn hof meldde wat nog niet geschied was. In 1692-97 was d'Avaux in Zweden. Van Heeckeren, onze gezant aldaar, schreef toen eens aan Heinsius (20 April 1694), hoe het bleek, dat d'Avaux aan zijn hof rapporten deed over staatslieden, die hij met geld had gewonnen, en van geheime brieven, die hij ontving, zonder dat er een woord waarheid in was.’ Vgl. Den Tex, *Jacob Hop*, 1861, blz. 50, noot.

(§§) XIV, blz. 416.

Dr. Schotel wijzigt het bericht in dezer voege: ‘Hij nam de list eener geveinsde beschonkenheid te baat’[(*)]. Van Bijlandt laat dienaangaande ten onrechte Wagenaar en Schotel eenstemmig zijn en vergist zich door de dronkenschap te pas te brengen bij de wandeling van Mei 1678[(†)].

Er zijn er, die staande houden, dat hij niet zelden verder is gegaan dan zijne instructiën. Van Bijlandt, hoewel erkennende, dat hij zijne instructiën altijd naar behooren heeft nagekomen[(§)], geeft met dat al zoo goed als doorloopend te kennen, dat hij ze meer dan eens vooruitliep[(**)]. En volmondig verklaart het Van der Heim[(††)].

Het bovenstaande verslag, hoofdzakelijk getrokken uit het *Verbaal*, is voldoende, om zulke beweringen te weerleggen. Men bemerkt hieruit, dat de gezanten der Nederlandsche Republiek niet alleen in aanhoudende briefwisseling met hunne lastgevers zijn geweest en zich daarnaar hebben gedragen, maar ook, dat zij bij elk belangrijk keerpunt in den loop der onderhandelingen zich in persoonlijke bijeenkomsten nader tot hen in betrekking hebben gesteld. Hiertegen zal zeker niet worden aangevoerd, dat de gezanten of Beverningk alleen nu en dan de orders, hun gegeven, volgens eigen opvatting iets meer of minder letterlijk hebben uitgevoerd[(§§)]. Vooreerst waren zij geene blinde werktuigen, en ten anderen werden zij immers van tijd tot tijd naar hun eigen goeddunken verwezen of werden hun de handen tamelijk vrij gelaten[(***)]. Van den beginne aan alzoo hebben de ambassadeurs der Republiek, overeenkomstig de opdracht, hun geworden, getracht, eerst naar een algemeenen vrede en, toen deze onmogelijk werd, naar een afzonderlijk verdrag.

Evenzeer hebben zij steeds, met uitzondering van een enkel oogenblik, waarin de voorzichtigheid eenige terughouding oplegde, de gezanten der bondgenooten in kennis gesteld van de vorderingen, die hunne onderhandelingen maakten. Geheel onjuist is de beschuldiging bij Van Bijlandt[(†††)], dat de onderhandelingen, na de reis van Van Beverningk naar Wetteren, tusschen de Fransche en de Nederlandsche ambassadeurs buiten weten van de gezanten der bondgenooten zijn gevoerd. Hetgeen boven is opgeteekend over de vergaderingen dier bondgenooten, weerlegt die aanklacht[(§§§)]. Eveneens ten onrechte wordt er den Franschen en den Nederlanders eene grief van gemaakt[(****)], dat

(*) *Iets over Hieronymus van Beverningk en Bruno van der Dussen*, blz. 48.
(†) Blz. 108 en 73.
(§) Blz. 107.
(**) Blz. 55 vlg., 60 vlg., 66, 73, 77.
(††) *Het archief van den raadpensionaris Antonie Heinsius*, I, blz. XXXVII.
(§§) Vgl. boven blz. 28, 29, 40, 127, 141, 142.
(***) Zie boven blz. 37, 143.
(†††) Blz. 82.
(§§§) Boven, blz. 135 vlg.
(****) Van Bijlandt, blz. 82.

de middelaars hierbij niet werkzaam zijn geweest. Zijzelven verkozen het immers niet, omdat hunne taak, zooals zij zeiden, zich beperkte tot het bewerken van een algemeenen vrede en zij in last hadden, zich niet in te laten met bemoeiingen, het sluiten van afzonderlijke verdragen bedoelende.

Hoog te waardeeren zijn het beleid, de schranderheid, het geduld en de volharding, door de afgevaardigden der Republiek gedurende hun verblijf te Nijmegen aan den dag gelegd. Alleen zij en de Fransche ambassadeurs hebben, evenals hunne regeeringen, getoond, dat het hun ernst was, den vrede na te jagen, het doel te bereiken, waarvoor de plenipotentiarissen van zoovele mogendheden in die stad waren bijeengekomen(*). De overige gezanten hebben het sluiten zoolang mogelijk tegengehouden, totdat zij, overmand door den drang der gebeurtenissen, hebben moeten zwichten. Ten deele is die weerbarstigheid het bedrijf geweest der afgevaardigden zelven, ten deele van hunne vorsten. Slechts ligt voor Zweden de verontschuldiging voor de hand, dat de gemachtigden van dien staat, in het voeren van eene geregelde briefwisseling met hun Koning verhinderd, geene genoegzame vrijheid van beweging hadden, om iets van beteekenis te doen, al pleit ook die verontschuldiging hen niet geheel vrij.

Van geene regeering, op het congres vertegenwoordigd, intusschen is de houding zoo jammerlijk geweest als van die van Engeland. Met een enkel woord is er boven hier en daar op gewezen. Alle uitweiding echter daarover is met opzet vermeden, omdat de nietswaardigheid van 't karakter van Karel II, die mede in betrekking tot de handelingen van 't vredescongres zoo sterk uitkwam, elders, o.a. bij Mignet, genoegzaam is gekenschetst. Wat daarentegen, naar mijn inzien, veelal niet in 't rechte licht wordt geplaatst, is de baan, door Lodewijk XIV betreden tegenover de partijen, waarmede hij te Nijmegen te doen had. Men werpt hem voor de voeten, dat hij ter kwader trouw was, bedekt spel speelde en het bijna tot stand gekomen gebouw van den vrede ten onderste boven wierp door den eisch van Juni 1678, dat Zweden al het verlorene moest terugontvangen, aleer Frankrijk ertoe overging, Maastricht en de steden der toekomstige barrière te ontruimen(†). Zoo plotseling en onverwacht, als die eisch doorgaans wordt genoemd, was hij toch in werkelijkheid niet. De grondslag van alle vredes, in 1678 en 1679 te Nijmegen en elders gesloten, is de oorkonde van den 14^{den} April 1678, behelzende de voorwaarden,

(*) Bij 't lezen van 't *Verbaal* vraagt men, wat het gezegde wettigt van Temple, dat Van Beverningk op ruwe wijze en met te veel aandrang alle geallieerden tot den vrede dwong. Het zal wel moeten zijn: 'hen verzocht, zich te verklaren'. De plaats staat bij Temple, *Works*, I, p. 326. Eveneens vraagt men, waarop Van Bijlandt, blz. 60, die plaats in 't Fransch aanhalende, zich grondt, zeggende, dat Temple met recht zich daarover beklaagde.

(†) Knoop, in *Verslagen der Koninkl. Akad. van Wetenschappen*, Afd. Letterkunde, Tweede reeks, VI (3), blz. 300.

waarop de Koning van Frankrijk vrede wilde sluiten(*). In dit stuk ging hij van het beginsel uit, goedgekeurd door den Koning van Engeland, tevens als borg voor de Nederlanden, dat Zweden algeheele voldoening moest erlangen. Juist dit artikel is de aanhef: het is het eerste artikel. Wordt hieraan niet voldaan, dan verklaart Lodewijk XIV, op al de overige niet te kunnen sluiten. Dewijl evenwel dit artikel te Wetteren en bij de verdere onderhandelingen meer uit het oog was verloren, is het niet zoozeer vreemd, dat het, in Juni weer geopperd, op velen een verrassenden indruk maakte. Daarentegen toont het *Verbaal*, niet minder dan de brieven der Fransche ambassadeurs aan hun Koning, dat de gevolmachtigden der Republiek er niet ongemeen verbaasd over waren(†).

Evenals over dit punt is er gewoonlijk eenigermate zonderling geschreven over de opheffing van dit bezwaar(§), alweer doordien men misschien te veel geloof heeft gehecht aan de *Memoirs* van Temple. Wien men ook bijna, buiten Mignet, na Temple opslaat, altijd leest men, dat de omkeer in een oogwenk geschiedde en zelfs buiten Karel II om, zegt Van Bijlandt (wat Temple echter niet heeft), gewrocht werd door intriges van de Hertogin van Portsmouth; van Barillon, Lodewijk's gezant te Londen, en Du Cros, minister van Holstein en Zweden's zaakgelastigde bij het kabinet van St. James(**). Hoe verwonderlijk de wending ook moge geweest zijn, nu zij aan het hof van Westminster geschiedde, waar in die dagen de stemming bij den dag verkeerde, zou men ze eenigermate verklaarbaar kunnen vinden. Doch de toedracht der zaak schijnt eene andere te zijn geweest. Du Cros heeft in 1692 een open brief ter bestrijding van het zeggen van Temple uitgegeven, waarin hij verzekert, dat alles buiten toedoen van Frankrijk is omgegaan; dat er geen geheim van werd gemaakt, en dat er wel drie weken over werd beraadslaagd door Karel II en zijne raadslieden. Basnage, die den brief van Du Cros aanhaalt en er de hoofdzaak uit mededeelt, helt ertoe over, Du Cros, tegen Temple, in 't gelijk te stellen(††).

Vermoedelijk dus heeft Temple aangaande den oorsprong der zending van Du Cros een dwaalbegrip verspreid. Wat men niet verneemt, is, of het met goedvinden was van den Koning van Zweden, dat Lodewijk XIV zijne vordering introk. Uit de plaats van Mignet, waarnaar boven(§§) is verwezen, is af te leiden, dat Olivenkrantz de man is geweest, die de aangelegenheden dezen keer deed nemen.

Eene andere, even groote of nog grooter dwaling van Temple is, dat

(*) Boven, blz. 38, 39.
(†) Boven, blz. 138, 139, 141.
(§) Vgl. boven, blz. 147.
(**) Temple, *Memoirs*, in *Works*, I, p. 364 vlg.; Wagenaar, XIV, blz. 486 vlg.; Van Bijlandt, blz. 93 vlg. en 116, en anderen.
(††) *Annales*, II, p. 927 vlg.
(§§) Blz. 66.

hij(*) spreekt van de overhaasting, den misslag van Van Beverningk, hierin bestaande, dat hij, zonder opzettelijk daartoe gelast te zijn, den vrede op den 10den Augustus teekende. Basnage weet geene woorden te vinden, om zijne bevreemding uit te drukken over de onwetendheid of de bevooroordeeldheid van Temple, die het samenstel van de regeering der Republiek zoo goed kent en niettemin zegt te gelooven, dat H.H.M. aan één hunner vertegenwoordigers de beslissing omtrent oorlog of vrede zouden hebben gelaten. Daaraan knoopt hij de zeer juiste opmerking, dat de voorgewende verwondering van de gezanten der bondgenooten over de onderteekening op den 10den Augustus onnatuurlijk was, als hebbende zij tenzelfden dage hun protest reeds gereed(†). Met het wegnemen van deze grieve tegen Van Beverningk vervalt tevens een ander verwijt, te zijnen laste geopperd, dat men zich thans van Spanje afscheidde. De tractaten tusschen dit rijk en Frankrijk waren den 10den Augustus nog zoo weinig in staat van wijzen, dat zelfs nog geene wederzijdsche wisseling van ontwerpen had plaats gegrepen(§).

De slotsom, uit hetgeen in de voorgaande bladzijden is uiteengezet, te trekken, zal wel deze behooren te wezen, dat, mogen er in de staten van Holland ook eenige aanmerkingen, trouwens van geen overgroot gewicht, op Van Beverningk's diplomatisch bedrijf te Nijmegen zijn gemaakt(**), hem een aanmerkelijk deel toekomt van de bekende lofspraak, door Temple geuit over de behendigheid der Fransche gezanten(††), terwijl op die lofspraak zelve, voor zoover zij de Franschen betreft, althans iets valt af te dingen, in zoover n.l. het *Verbaal* ontegenzeggelijk aantoont, dat in de tien eerste dagen van de maand Augustus 1678 hunne handelingen te Nijmegen veel regelmatiger en minder verrassend zijn geweest, dan de oog- en oorgetuigen hebben gemeend. Moge, ook opdat dit te duidelijker blijke, het *Verbaal* in zijn geheel met al de daartoe behoorende oorkonden, die zich hetzij op het Rijksarchief, hetzij in het huisarchief van Z.M. den Koning bevinden, te eeniger tijd onder de oogen van 't publiek worden gebracht.

J.A. WIJNNE.

P.S. Verbetering. *De Tijdspiegel*, Aflev. 5, blz. 5, reg. 11 v.b. Lees: de naamgenoot van den dichter van den *Friso*.

(*) *Works*, I, p. 369, 370. Vgl. Dr. Fruin, *Verslagen der Koninkl. Akademie*, Afd. Letterk., 2de reeks, VII (1), blz. 79.

(†) *Annales*, II, p. 935 vlg. De geheele bladzijde, waarin hij allerlei gronden aanhaalt, die Temple van het tegendeel hadden moeten overtuigen, verdient zeer te worden nagelezen.

(§) Zie boven blz. 150, 151.

(**) *Register van Holland*, 20 Aug. 1678. Vgl. Basnage, II, p. 936 vlg., en St. Disdier, p. 198 vlg.

(††) *Works*, I, p. 371.

Het nieuwe wetboek van strafrecht.

Geschiedenis van het wetboek van strafrecht. Volledige verzameling van regeeringsonderwerpen, gewisselde stukken, gevoerde beraadslagingen enz. bijeengebracht en gerangschikt door mr. H.J. Smidt. (Haarlem. H.D. Tjeenk Willink.)

De oud-minister Mr. H.J. Smidt heeft een verdienstelijk werk ondernomen. Vóór mij ligt eene eerste aflevering van eene door hem uit de officieele stukken samengestelde geschiedenis van het onlangs door Z.M. den Koning bekrachtigde en in het staatsblad afgekondigde nieuwe wetboek van strafrecht. Ongetwijfeld was die belangrijke arbeid aan een daartoe uitnemend bevoegd arbeider toevertrouwd. De heer Smidt toch heeft als minister van justitie het door de bekende staatscommissie tot het ontwerpen van een nationaal strafwetboek, den 13^{den} Mei 1875, aan Z.M. den Koning ingediend wetsvoorstel aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen. Als resultaat van dat onderzoek heeft hij, krachtens 's Konings machtiging, op 26 Juni 1878 een in hoofdbeginsel, vooral wat het strafstelsel betreft, met het bedoelde wetsvoorstel overeenstemmend ontwerp-wetboek van strafrecht aan den Raad van State verzonden. Hij deed dit vergezeld gaan van eene memorie van toelichting, waarin hij hulde bracht aan het zeer verdienstelijke werk dier staatscommissie. Dat toch heeft als volkomen op de hoogte der tegenwoordige wetenschap van het strafrecht rechtmatigen lof verworven bij de meest bevoegde binnen- en buitenlandsche beoefenaars van het strafrecht. Hij gaf vervolgens op heldere en duidelijke wijze de gronden aan, waarom hij in sommige opzichten meende te moeten afwijken van de zienswijze der staatscommissie. Hij trad eindelijk, bij een den 14^{den} Februari 1879 aan Z.M. den Koning gericht rapport, in eene beantwoording der opmerkingen, door den Raad van State en door een paar zijner leden over het ontworpen wetboek ter kennis des Konings gebracht. Gelijk bekend is, hebben aan deze zaak geheel vreemde, politieke redenen ertoe geleid, dat niet hij, maar een der bekwaamste leden dier staatscommissie als minister van justitie geroepen werd, dat ontwerp-wetboek met de beide Kamers der Staten-Generaal te behandelen en tot wet te helpen verheffen.

Bij zijn bovenbedoelden arbeid ging Mr. Smidt van het denkbeeld uit dat, vooral met het oog op de practijk, die niet altijd een bedaard, langwijlig en nauwkeurig nazoeken veroorlooft, de verschillende historische bouwstoffen onder bepaalde onderwerpen of onder de onderscheidene artikelen behooren te worden verzameld en aldus bijeengevoegd, wat bijeenbehoort, opdat een gemakkelijk, geleidelijk en volledig onderzoek mogelijk zij. Wie tijd en lust heeft alles na te gaan, wat over het afgekondigde strafwetboek in druk is verschenen, raadplege de volledige verzameling van regeeringsstukken, adviezen, verslagen

en beraadslagingen, door Gebroeders Belinfante te 's-Gravenhage uitgegeven. Het ligt intusschen in den aard der zaak, dat zoodanige raadpleging somwijlen veel tijd zal vereischen, al is het ook, dat de wetenschappelijke beoefenaar van het Nederlandsche strafrecht die uitgave niet kan ontberen. De arbeid van Mr. Smidt voldoet derhalve aan de behoefte van de velen, die ten aanzien van eenig bijzonder onderwerp spoedig op de hoogte willen komen.

Naar de bewerking dezer aflevering te oordeelen, is hier werkelijk bijeengevoegd, wat bijeenbehoort, en met oordeel vermeld, hetgeen ter zake dienende is. Zoo worden de grondslagen, de algemeene strekking, de vorm van de voordracht en de verslagen, de omvang, de inhoud en de inrichting van het wetsontwerp uit de voornaamste bescheiden toegelicht. Men vindt er bij voorbeeld de weinige principieele oppositie, die tegen de algemeene richting van het ontwerp in de Tweede Kamer is gevoerd, en de verdediging van het humanitaire strafstelsel, dat daaraan ten grondslag ligt, door den Minister van Justitie, Mr. Modderman. Zeer duidelijk treedt dat in het licht, waar de Minister de bewering wederlegt van het kamerlid Mr. Heijdenrijck, dat het ontwerp getuigt van eene ziekelijke philanthropie en zich, wat zijn beginsel betreft, laat samenvatten in de zucht, om de veroordeelden te verbeteren en de straffen te verminderen.

‘Dit nu is - dus spreekt de Minister - een zonderlinge en voor driekwart valsche voorstelling. Het is vooreerst geheel onwaar, dat in het algemeen de repressie door dit ontwerp zwakker zou worden dan die van den Code Pénal; veeleer is in het algemeen het omgekeerde waar. Het wetboek is humaner dan de Code Pénal, dit geef ik toe. Voor zoover het maatschappelijk belang het gedoogt, wordt ook wel degelijk op het belang van het individu gelet. Maar dat beginsel van liefde sluit toch strenge straffen niet uit. Het maatschappelijk belang, dat ik van het recht niet kan scheiden, heeft bij de ontwerpers altijd op den voorgrond gestaan. De straf strekt niet tot verbetering, maar dit belet niet dat men juist in het maatschappelijk belang zooveel mogelijk de verslechtering der gevangenen voorkome en hunne verbetering zooveel mogelijk bevordere. Misschien maak ik mijn bedoeling door een eenvoudig voorbeeld duidelijk. De Staat sluit den misdadiger niet op om hem voedsel te geven, maar in het maatschappelijk belang. Is het individu echter opgesloten, dan rust op den Staat de verplichting om hem te voeden. Evenzoo is het met de behartiging der zedelijke belangen. Wij sluiten den misdadiger niet op om hem te verbeteren; ware dit het geval, dan zouden wij allen mogen wenschen dat wij eenig misdrijf begingen, want wij hebben allen nog wel eenige verbetering noodig. Maar in het maatschappelijk belang nemen wij de gelegenheid waar om zooveel mogelijk te arbeiden aan de zedelijke verbetering van den gevangene, die vroeger of later in de maatschappij zal terugkeeren. En wie uit de juiste

stelling: “de Staat is geen zedemeester” de conclusie trekt, dat de Staat zich niet heeft in te laten met de zedelijke verbetering van den gevangene, moet eveneens uit de juiste stelling: “de Staat is niet geroepen zijne burgers te voeden” de valsche conclusie trekken, dat hij den gevangene van honger mag doen omkomen.’

In de Eerste Kamer der Staten-Generaal werd de richting van het wetboek door den heer De Sitter geprezen. De Minister vond daarin aanleiding, het juiste begrip van *humaniteit* nog nader in het licht te stellen, door eene vergelijking te maken tusschen het stelsel van den Code Pénal en het onderwerpelijke wetboek. Hij sprak o.a. de volgende opmerkelijke woorden: ‘Terwijl de Code Pénal het belang der maatschappij meent te bevorderen, ook door de waarachtige (zedelijke) belangen van den gevallene op te offeren, zelfs dan als het volstrekt niet noodig en voor de maatschappij zelve verderfelijk is, hebben de opstellers van dit ontwerp er naar gestreefd het belang van de maatschappij en het zedelijk belang van den individu zooveel mogelijk te verzoenen. *Zooveel mogelijk* zeg ik, want waar de strijd voor alsnog niet kon worden opgelost, gaat natuurlijk het belang der maatschappij voor. Geen sprake dus van verbeteringstheorie of van die gemakzucht die, om gemeenschappelijke gevangenen rustig te houden, hun een aangenaam leventje bereidt; dat is de valsche philantropie, die ook de gevangenen zelve zedelijk benadeelt. Maar een zware, strenge tucht, die gevoelig leed veroorzaakt, maar de zedelijke wedergeboorte niet uitsluit. De straf zal veel meer dan in den Code Pénal, een waarheid zijn; een gevoelig *leed*, maar zij zal niet meer zijn een *kwaad*, dat wil zeggen, iets dat de waarachtige, zedelijke belangen van den delinquent benadeelt.’

Gaat men verder de algemeene beschouwingen na, dan bespeurt men, hoe Mr. Smidt onder de rubriek: inhoud en inrichting in het algemeen, enkele punten uit de in eenzelfde kamerzitting in verband daarmede uitgesproken redevoeringen van den heer Oldenhuis Gratama, Mackay en den minister de eer der vermelding bewijst. Bij die gelegenheid toch worden o.a. aangeroerd de drieledige verdeeling, de onteerende straffen en de verzachtende omstandigheden. Opmerking verdient, dat Mr. Smidt onder diezelfde rubriek aanhaalt het debat tusschen Mr. Oldenhuis Gratama en den Minister over de vraag, of het wetsontwerp zou zijn te doctrinair en te moraliseerend. De grenzen zijn intusschen vooral, waar het geldt de onderscheiding tusschen algemeene strekking en inhoud of inrichting in het algemeen, niet altijd gemakkelijk met juistheid te trekken. Genoeg naar ik meen, om de wijze van behandeling in het onderwerpelijk geschrift te doen kennen.

Mr. Smidt heeft voorts eene belangrijke mededeeling ten beste gegeven, die eerst door hem in het volle licht is gesteld. Hij vermeldt het aandeel, dat, op zijn initiatief, Professor M. de Vries in de taal en spelling van het strafwetboek heeft gehad. Men vindt in het werk

de nergens anders voorkomende, opmerkelijke inleiding der opmerkingen, die door dezen taalgeleerde over het strafwetboek tot den Minister zijn gericht. Men leest daarin met genoegen, dat die deskundige op taalgebied in het ontwerp slechts weinig te verbeteren vond. Men leert de zorg waardeeren, door de staatscommissie, en door de Ministers Smidt en Modderman, ook in dat opzicht, aan het wetboek besteed. Gewichtig is dan ook eene verklaring van gemelden Hoogleeraar, die zeer zeker niet van toepassing is op de meeste onzer wetboeken en staatswetten; zij luidt als volgt: 'Ik aarzel niet te verklaren, dat naar mijn oordeel dit strafwetboek, wanneer het U goeddunken zal de door mij aangewezen kleine verbeteringen aan te brengen, uit het oogpunt van taal en stijl niets te wenschen zal overlaten en niet zal onderdoen voor het beste, dat een Fransch wetgever leveren kan.'

Maar de heer Smidt deed nog meer. Hij gaf, in eene zeer lezenswaardige inleiding, eenige hoogst nuttige wenken over het gebruik, dat zijns inziens van de door hem medegedeelde bescheiden bij de uitlegging der wet behoort te worden gemaakt. Zeer juist wordt door hem opgemerkt, dat de schriftelijke gedachtenwisseling tusschen de Regeering en de Tweede Kamer van het grootste belang is, omdat daaruit, in verband met de oorspronkelijke toelichting, het meest en het zuiverst de beginselen, gronden en beweegredenen blijken, van welke de wetgever is uitgegaan. Hoe groot intusschen het daaraan te verleenen gezag ook zijn moge, onvoorwaardelijk is het nooit. Ook de grondige voorbereiding, die in de Tweede Kamer aan het ontwerp ten deel viel, levert volgens Mr. Smidt voorbeelden, dat aan de voor het wetboek aangenomen grondbeginselen moest worden herinnerd. Het ware zeker niet overbodig, als de geachte Schrijver hier, tot staving van dat beweren, enkele voorbeelden had bijgebracht. De mogelijkheid toch bestaat, dat niet alle lezers geneigd zijn, de juistheid daarvan alleen op de verklaring van den Schrijver aan te nemen. Uit de inderdaad uitvoerige gedachtenwisseling tusschen de commissie van rapporteurs en den Minister, in verband met het afdeelingsonderzoek, valt het niet gemakkelijk zulke voorbeelden op te delven. Wellicht heeft de Schrijver o.a. het oog gehad op de gedachtenwisseling over de lijfstraffen, wier wederinvoering, volgens het verslag der commissie, in de afdeelingen warme voorstanders heeft gevonden, zelfs onder hen, die de afschaffing der doodstraf toejuichen. Tegen dien wensch toch werd al aanstonds opgemerkt, dat die straffen niet passen in een stelsel, hetwelk niet op de afschrikkingstheorie is gebaseerd. De warme voorstanders schijnen door die herinnering aan de voor het wetboek aangenomen grondbeginselen te zijn teruggehouden bij de openbare beraadslagingen een amendement tot wederinvoering van eenige lijfstraf voor te stellen. Wellicht had de Schrijver op het oog de bedenkingen der commissie

tegen het stelsel der regeering over de kenteekenen voor de zwaarte van het misdrijf van diefstal. Toen toch de commissie de stelling had ontwikkeld, dat het quantum het voornaamste kenteeken was voor die zwaarte, werd daartegen o.a. de opmerking gemaakt, dat alzoo een inbreker van beroep minder gevaarlijk zou zijn voor de maatschappij dan een arme knaap, die een bankbiljet van duizend gulden wegneemt, dat het toeval onder zijn bereik brengt! Even min kan de misdadige wil van den schuldige, die nevens het maatschappelijk gevaar in het stelsel der regeering een overwegenden invloed heeft ter bepaling van de zwaarte van eenig misdrijf naar het quantum van den diefstal worden afgemeten, want in den regel is dat quantum volstrekt onafhankelijk van 's daders wil, terwijl in elk geval de moreele en physieke moeielijkheden, die de dief had te overwinnen, den voornaamsten maatstaf van waardeering geven ook voor de subjectieve zwaarte van het misdrijf. De commissie eindigde dan ook met de erkentenis, dat hare zienswijze niet strookte met de voor het wetboek aangenomen grondbeginselen. Haar stelsel zou, volgens hare eigen verklaring, medebrengen, dat de eenvoudige maraudage met drie, dat afpersing met twaalf jaren gevangenisstraf zou moeten worden gestraft; eene consequentie, die de veroordeeling van haar stelsel inhield.

Aan de schriftelijke gedachtenwisseling tusschen de Regeering en de Eerste Kamer toont Mr. Smidt minder waarde te hechten dan aan die met de Tweede Kamer. De Eerste Kamer toch mist het recht van amendement en kan dus, waar zij zich met eenig door de Tweede Kamer aangenomen wetsontwerp vereenigt, geene voor den rechter bindende nieuwe interpretatie van eenig artikel geven, zelfs als de minister daarin heeft berust. Het blijft toch onzeker, of de Tweede Kamer, indien ze daarmede bekend geweest ware, de wet wel, of wel aldus zou hebben aangenomen. De minister heeft op bovenbedoelden grond, bij eene behandeling eener wet in de Eerste Kamer, zijne vrijheid van beschouwing en oordeel niet meer in die ruimte als tijdens de behandeling bij de Tweede Kamer, waar nog gelegenheid was voor wijziging. Toch kunnen, naar zijn gevoelen, de beginselen van het ontwerp ook uit de gedachtenwisseling met en in de Eerste Kamer, als tak der wetgevende macht, wel degelijk nader worden gekend.

Nog minder waarde voor de geschiedkundige uitlegging hecht Mr. Smidt aan de mondelinge beraadslagingen in de vertegenwoordiging. De discussiën toch behelzen meestal slechts individueele beschouwingen en subjectieve meeningen, waaromtrent het meerendeels onzeker is, of en in hoeverre zij door den wetgever worden gedeeld; zij komen echter in zoover in aanmerking, als de gedachte des *wetgevers* moet opgespoord worden uit het geheele gemeenschappelijke overleg, waaruit de wet is voortgesproten. Mr. Smidt had hier o.a. nog kunnen wijzen op het belang, dat eene verklaring van een voorsteller

van eenig aangenomen amendement voor de uitlegging kan hebben, evenals op het gewicht van een niet door den minister weersproken verklaring van eenig artikel door het een of ander der zake kundig kamerlid, gelijk in deze een lid der commissie van rapporteurs, met de verdediging belast.

Ernstig waarschuwt de Schrijver tegen een verstikken van streng wetenschappelijken zin door dorre arrestenkennis. De waarschuwing is vooral gericht tot den rechter, die het nieuwe strafwetboek zal hebben toe te passen. Wil deze werkelijk de beginselen daarvan uit de zuiverste bron leeren kennen, hij raadplege de geschiedenis, hij doorvorsche de wording en voltooiing van het wetboek in alle perioden. Voor een rechter mogen de uitspraken van het hoogste rechtscollege een zeker gezag hebben, als gedaan door uitnemende rechtsgeleerden, op de beweeggronden blijve het steeds aankomen. Niet het hoogste rechtscollege toch, maar de wetgever heeft de wet gemaakt, wier bewoordingen in verhand met hare bedoelingen het eenige richtsnoer der rechterlijke beslissingen kunnen en mogen zijn. Volkomen juist was dan ook het antwoord van een der voortreffelijkste kantonrechters, die Amsterdam bezeten heeft, toen een hooggeplaatst rechterlijk ambtenaar hem de opmerking maakte, dat het tegen het belang der justiciabelen was, vonnissen uit te spreken, in strijd met de constante jurisprudentie van den Hoogen Raad. Dat antwoord luidde: ‘Ik zal doen wat gij wenscht, als ik in mijn vonnis mag schrijven: overwegende dat de Hooge Raad der Nederlanden heeft beslist dat....’

Onze dank aan Mr. Smidt voor zijn verdienstelijken arbeid. Moge het zoo goed geformuleerde doel daarvan in ruime mate worden bereikt. Moge het voorts bijdragen tot het vormen van een rechtvaardig oordeel over het wetboek zelf, dat, naar wij vurig hopen, zeer spoedig den verouderden Code Pénal in Nederland zal vervangen. De lezing der vele bescheiden, door dien Schrijver met zooveel oordeel geschift en op de juiste plaats bijgebracht, zal ongetwijfeld doen zien, dat het hier de vraag niet mag zijn, wat *in abstracto* het beste is, maar wat het beste was, dat, in gemeen overleg met de Staten-Generaal, door de Nederlandsche Regeering voor Nederland kon worden tot stand gebracht. En als men dan let op het beste, wat elders verkregen is, op hetgeen Duitschland op het gebied van het strafrecht, op hetgeen België op het gebied van het gevangeniswezen in zijne wetgeving heeft opgenomen, dan mag men, met het oog op wetenschap en practijk, voor ons vaderland dankbaar en tevreden zijn. Wij wenschen het werk van Mr. Smidt in veler handen en zien met verlangen de verdere afleveringen te gemoet.

Amsterdam, 19 April 1881.

J.D.N.

Letterkunde.

Mr. C. Vosmaer.

Vogels van Diverse Pluimage, Gedichten.

‘Crunen sceren
Maakt geen clerken;
Rijmen leeren
Geeft geen vlerken.’

VOSMAER.

Als een volk en met het volk zijne taal eenige eeuwen oud geworden is; als allerlei nuances van gevoel door de besten van de opvolgende geslachten in woord en beeld zijn gebracht; als men in handboeken lezen kan, dat op *zonne* niets rijmt dan *bronne* en *Madonne*, wijl *wonne* Duitsch is en *tonne* een zonderlingen indruk zou maken, dan heeft ieder jongeling van middelmatigen aanleg in zijn eerste studentenjaar eene *Hymne aan de Muze* in den zak en hoop op dichterglorie in het hoofd; dan is het schrijven van almanakverzen geene moeilijke kunst meer. En het proza? Niets gemakkelijker dan dat: - als zachte deining rollen afhankelijke zinnen omhoog; de hoofdzin rolt neer, en *voilà* de periode. Maar waar blijft de branding? Waar is de volle zee, *le large?*

Dwaze vraag! Wij kunnen het wel aan het strand af! Daar kleedt men zich in het kellnerpak van witte das en zwarten rok, gaat bootjevaren en is verontwaardigd, als iemand eene brik met stoere matrozen op de wereldzee eene schoonere verschijning vindt. Beuzeltaal in plaats van gedachten, woorden aan 't kopje buitelen, totdat er eene maat voor den dag komt, rijm naar 't valt, en... het gedicht is klaar. Voor de pers althans.

Heeft eene taal dezen ouderdom bereikt, dan rijzen uit stad en dorp schrijvers op in menigte; maar het aantal oorspronkelijken is met betrekking tot de massa waarschijnlijk niet zoo groot als voorheen,

wijl wie vroeger niet uit aandrang maar uit noodzaak oorspronkelijk zou geweest zijn, thans uit luiheid navolgt in plaats van schept.

Jammer bovenal, dat alledaagschheid in zegging en beeld meestal optreedt in vereeniging met een ander kwaad: gebrek aan wereld- en menschenkennis of vrees, om buiten den door wetten en gebruiken getrokken denkbeeldencirkel te gaan, - een euvel, erger dan het eerste, in zooverre, waar het aanwezig is, het verband van oorzaak en gevolg er gene bijna immer mede zal koppelen. Bij het meerendeel onzer dichters herkent men aan den zoom van het voor hunne zielebeelden gekozen kleed alleen den artist; schoon zekere liefde voor de kunst hunne harten doortintelt, baart reeds de gedachte, om hunne tenten op te slaan in de sferen, die zij in de verte glanzen zien, huivering; elke vleugelslag verlamt op de zelf geklonken boeien. Waarom niet een hooger standpunt gekozen bij het in perspectief brengen van de ter teekening voorgelegde wereld?

Of mag men de gewone begrippen over zedelijkheid, maatschappij en staat, eene geringe kennis van leven en mensch voldoende achten voor den dichter? Zou met wat blauw en wat groen van het dorp heel eene wereld kunnen worden getooverd? Of zou men op deze wijs pianocomposities erlangen van één octaaf? Moet het niet dikwerf schijnen, of er storm wordt geblazen op eene rietpijp?

Dwaas ware de bewering, dat, nu alle didactische poëzie te recht is veroordeeld en plastiek als eerste eisch aan een dichtstuk gesteld wordt, eene scherpzinnige verhandeling over maatschappelijke verhoudingen of wijsbegeerte voor verzen een gewenscht of ook maar geschikt onderwerp zou zijn; maar de al te gewone gedachten onzer dichters *du jour*, bij gemis aan verbeeldingskracht, om plastisch te kunnen teekenen, zijn zeker niet in staat, iets anders dan verveling en weerzin te wekken.

Maar is er onder de letterkundige voortbrengselen der laatste jaren veel, dat slechts eene gefaalde navolging van soms uitstekende, dikwijls zelfs middelmatige modellen kan geheeten worden, er zijn ook schrijvers opgetreden, wier denkbeelden en zegging met het frissche waas der nieuwheid glanzen.

Een reus van oorspronkelijkheid, die gevoel, karakter en ziel weet te doen flikkeren in zijne werken, is Multatuli.

Doelloos ware het, hier namen te noemen van anderen, wier roem reeds in de handboeken over letterkunde gedrukt staat; slechts wil ik terloops recht laten wedervaren aan de verguisde *Lilith* van Marcellus Emants, die uitstekend zich van zijne moeilijke taak kweet: - denkbeelden, die nog niet in Nederlandsche poëzie waren gezegd, te kleeden in flinkgebouwde verzen.

Is er onrecht gedaan aan *Lilith*, zeker heeft onze critiek eene nog grootere fout ten opzichte van Vosmaer's *Vogels van Diverse Pluimage* te herstellen. Immers, een paar uitzonderingen niet medegerekend,

bevat deze bundel enkel dichtvormen, die tot nog toe òf in het geheel niet òf vruchteloos in onze taal waren beoefend: behalve hexameters, waarvan *Londinias* en de *Ilias* zoo uitstekende voorbeelden bevatten, vinden wij hier naast den vrijen Griekschen rhythmus nog den rhythmus van de middeleeuwen en van het oude Duitsche volkslied. Al bestond des dichters oorspronkelijkheid enkel in het invoeren van deze vormen, dan verdiende hij reeds daarom eene plaats in onze letterkunde.

En hoe is dit alles door onze critiek ontvangen? In eene voor jaren verschenen beoordeeling van de *Vogels* schroomt Busken Huet niet, aan Vosmaer zelfs den dichternaam te ontzeggen. Met Multatuli hebben velen zich ongetwijfeld verbaasd over ‘zoo'n... vergissing’. Welk eene beteekenis een paar puntjes al niet kunnen hebben! Laten wij ons zachter uitdrukken dan de schrijver der *Ideën* en op Busken Huet de woorden toepassen, die Gruppe naar aanleiding van Wieland's critiek der tweede uitgave van Voss' *Homeros* schreef:

‘Er that es mit Freimüthigkeit, nach bester Einsicht mit allem Wohlwollen; gleichwohl steht sein Urtheil ganz auf der Ebne der Zeit, spricht in der That das aus, was die Zeitgenossen fühlten und kann insofern nicht für ein wahres Urtheil gelten, als das Ziel, nach welchem Voss strebte, *nicht begriffen ward.*’

En nu een zin, die toepasselijk is op onzen Dichter:

‘Aber Voss liess sich nicht irre machen auf seinem Wege, er ging ruhig fort und er hatte nach wenigen Decennien die grosse Genugthuung zu sehen, dass das Publikum sich je mehr und mehr mit seiner Art befreundete und dass die Kritiker ihre früheren Urtheile modificirten oder uneins wurden.’

Zoo de negentiende Duitsche eeuw over de achttiende. Hoe zal in de twintigste Nederlandsche de literatuur van heden beoordeeld worden?

Inderdaad is Vosmaer in Nederland op dezelfde wijs ontvangen als voorheen de scheppers van den nieuwen rhythmus in Duitschland; wij zijn slechts eene eeuw ten achteren; maar dat dit tijdperk niet nog grooter geworden is, danken wij dan toch den vertaler der *Ilias*. Welk eene tegenkanting, toen Gottsched, Klopstock, Bodmer de Duitsche taal met de zangerige metriek der oudheid wilden verrijken! Hoe Wieland de hexameters van Voss beoordeelde, hebben wij gezien; zelfs de smaakvolle Aug. Wilh. Schlegel meende in den aanvang, met hem mede te moeten gaan, en eerst later zag hij zijne dwaling in. Met zulk eene lauwheid werd de aankondiging van Voss' *Odyssee* ontvangen, dat het geruimen tijd den schijn had, of de inteekening mislukken zou: uit Berlijn had men ingeteekend op twee exemplaren, uit Frankfort op één, uit Weenen op één! Zóó weinig aanmoedigend was het succes, dat de dichter in den *Deutschen Merkur* van Mei 1780 verklaarde, de vertaling niet te kunnen voltooien. En dienzelfden man is het gelukt te volbrengen, wat zelfs Lessing onmogelijk had geoordeeld: de Duitsche taal met der ouden zinbouw en zegging te

verrijken. Langzamerhand wijzigde zich de publieke meening; op Goethe maakten de idyllische toon, de welluidende rhythmus der *Odyssee* een diepen indruk; zoo groot werd zijne geestdrift voor de stof, dat nog het ontwerp aanwezig is van een treurspel *Nausikaa* en dat, om maar een paar werken te noemen, zijn *Reineke Fuchs* en *Hermann und Dorothea* weerklinken van de oude klanken, doorweven zijn met den Homerischen geest.

Vraagt men thans, wat er de oorzaak van mag zijn, dat de groote menigte Vosmaer's gedichten blijkbaar niet *kan* genieten, dan volge hier in verband met het voorgaande een compliment als gedeeltelijk antwoord: - ik wensch Vosmaer geluk met impopulariteit *als dichter* ten gevolge van het invoeren der nieuwe vormen, overtuigd, dat hijzelf allerminst een weldra daarnaar zich wijzigend gehoororgaan bij het vadsig publiek heeft verwacht, dat niets liever doet dan knielen voor de 'Erentfeste Auctoritas'.

Maar is het aantal zijner vereerders niet groot, het gehalte vergoedt de quantiteit: de keur der jongeren aan onze academiën neemt zijne werken ter hand, wanneer zij zoekt naar een leidsman op aesthetisch gebied, en ongetwijfeld mag zich over zijn arbeid gelukkig gevoelen, wie bogen kan op den bijval der jongelingschap.

Om op de nieuwheid en te gelijk hoogere schoonheid zijner vormen al dadelijk eenig licht te doen vallen, komt het mij billijk en geschikt voor, te vergelijken, wat Vosmaer levert, waar hij oude legenden omwerkt in tegenwoordig Nederlandsch, en wat anderen in dit opzicht gaven. Ik denk hierbij o.a. aan Beets' vertaling van de romance *Het daghet uyt den Oosten;* ook aan Honigh, die in den verloopen herfst *Geen Zomer* heeft uitgegeven en daarin *Beatrijs* heel handig van haar aloud gewaad ontdoet, maar minder handig het moderne kleed om hare vormen weet te plooien.

Beets begint aldus:

'Reeds daagt het in het Oosten
Het schemert overal;
Hoe weinig weet de Liefste
Waar ik haar brengen zal!

Zoo 't al mijn vrienden waren,
Die mijn belagers zijn,
Ik voerde u uit den lande,
Lieftallig maagdelijn! -

Waarheen zoudt gij mij voeren,
Kloekmoedig Ridder! waar? -
Naar 't groene lindelommer,
Mijn liefje, volg mij daar. -

Ik lig in mijn liefs armen,
In deugd en onschuld neer;
Ik lig in mijn liefs armen,
Kloekmoedig Edelheer!'

Ik kan in deze regels niets dan gemeenplaatsen vinden. Dat zij bovendien slechts verminkingen van het oorspronkelijke zijn, moge uit een paar vergelijkingen blijken. Het oude lied luidt:

‘Het daghet uyt den Oosten,
Het licht schynt overal,
Hoe weinigh weet de liefste
Waer dat ick heenen zal.’

De Vertaler heeft in den aanvangsregel *reeds* bijgevoegd en *uyt* vervangen door *in*. Het eerste heeft ten gevolge, dat wij aan eene opvolging van twee toestanden denken en dat daardoor de rust van het geteekende schouwspel verloren gaat. De vervanging van *uyt* door *in* geeft eene gemeenplaats voor een schoon beeld. Al te gewoon zeker is ook de vierde regel van het vertaalde.

In het oorspronkelijke leest men:

‘Werwaerts wout ghy my voeren
Stout Ruyter wel ghemoet? -
Al onder de lindeboom groene,
Myn troost, myn waerde groet. -’

Dit wordt:

‘Waarheen zoudt gij mij voeren,
Kloekmoedig Ridder! waar? -
Naar 't groene lindelommer,
Mijn liefje, volg mij daar. -’

Hoe kon het den Vertaler ontgaan, dat juist de woorden, die rijmen en dus het meest op den voorgrond treden, *waar* en *volg mij daar*, zonder wijziging van den zin weggelaten kunnen worden? Bovendien is *waar* niet juist en, nog eens, bovendien mocht *gij* het accent niet hebben.

‘Ik legg' in myn liefs armen,
Met grooter eerwaerdigheydt:
Ik legg' in myn liefs armen,
Stout Ruyter wel ghemoet.’

Dit wordt:

‘Ik lig in mijn liefs armen,
In deugd en onschuld neer;
Ik lig in mijn liefs armen,
Kloekmoedig Edelheer!’

In het eerste vers is het accent verkeerd; het tweede is eene gemeenplaats; in het derde vers is het accent verkeerd; het vierde geeft briefstijl voor poëzie.

In het tweede couplet, hetzelfde, waar ik het *Lieftallig maagdelijn*

ben voorbij gewandeld, kan de lezer nog eens een verkeerden klemtoon vinden.

Van Honigh's *Beatrijs* zou ik, daar het overige er niet noemenswaardig van verschilt, ook het begin kunnen aanhalen, maar wijl dit luidt:

> ‘Het dichten wil mij weinig baten;
> De lieden raden me, ik zal 't laten’,

mocht men daarbij aan eene aardigheid kunnen denken en wil ik dus liever - 't is zonder commentaar wel te begrijpen - een gedeelte uit het midden kiezen.

> ‘Nu hoort, hoe 't verder met haar ging,
> De non zond aan den jongeling,
> Die haar zoo dierbaar was en lief,
> Een teedren, hartelijken brief
> Om spoedig toch tot haar te komen,
> Die heel zijn ziel had ingenomen.
> De boô kwam, waar de jong'ling was,
> Deez' nam den brief en toen hij las
> De hartebeê van zijn vriendin,
> Wat werd de jongling blij van zin!’

Origineel, hé? ‘Wat wordt de “lezer” blij van zin!’

Vosmaer leverde op dit gebied zijn *Brunhild en Sigurd.* In een kort voorwoord leest men: ‘De proeven die ik hier geef, zijn op enkele punten vrij behandeld wat vorm en schikking betreft, in andere opzichten ook weder zoo trouw mogelijk gevolgd na drie liederen der Oude Edda: Het lied van Sigurdrifa, Het Sigurdlied en Brunhilde's voorspelling en Het tweede lied van Brunhild.’

Hoe gunstig onderscheidt zich zijn werk van dat der vorigen! Wat elders gemeenplaats zou zijn, doet de dichter eene kleine wijziging ondergaan, en de beeldspraak krijgt hare oorspronkelijke kracht terug; door eene wending, een woord blijft de naïeve toon van het oude bewaard; daardoor en door oorspronkelijkheid van beeld en zegging wordt aan den arbeid artistieke waarde gegeven.

Te gelijk - en dit vooral zegt hier veel - verrijkt Vosmaer onze moderne letterkunde met eene nieuwe behandeling van den rhythmus der middeleeuwen. Ware niet deze bundel gedichten verschenen, dan zou men ook thans nog, gelijk Mr. Prudens van Duyse in 1854 in zijne *Verhandelingen over den Nederlandschen Versbouw*, moeten klagen, dat de Nibelungsche en middel-Nederlandsche rhythmische poëzie door de Fransche metriek geheel verdrongen was. Van Lennep, een der leden van de jury, die de verhandeling voor het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen enz. bekroonde, maakte naar aanleiding van die klacht de opmerking, dat meer dan eenige taal het Engelsch - dat is eene vergissing: de nieuwe Duitsche letterkunde is veel rijker in oude vormen - den schrijver ruime stof had kunnen

leveren, ‘om te bewijzen, dat en in welke gevallen het rijm ontbeerd kan worden’, door op die Engelsche dichters te wijzen, ‘bij wie juist het rythmus alles is, en die er zoo gelukkig partij van trekken’. Nog de volgende woorden uit Van Lennep's aanteekening kunnen hier, meen ik, van dienst zijn:

‘Bestaan er zangen welluidender, zangeriger dan die van Moore? En toch, even als in die van Starter, zou men er dikwijls vruchteloos een bepaald metrum in zoeken, en moet men er alleen 't rythmus bij in 't oog houden.

Is er iets fraaier dan in Byrons *Parisina* het geheel onmetrische:

> But it is not to list to the waterfall
> That Parisina leaves the hall.

Even als bij de genoemde dichters, vindt men bij den landdichter Burns en bij den poëet laureaat Tennyson het rythmus der middeleeuwen terug, maar thans tot volkomenheid gebracht.’

Wat ook in onze letterkunde was verloren gegaan, heeft Vosmaer haar weergegeven. Ik denk natuurlijk niet aan de dwaasheid, der Fransche metriek haar recht van bestaan te ontzeggen; maar al wie gehoor heeft voor de muziek van dichtvormen, moet reeds het bewijs toejuichen, dat onze taal zich uitstekend voor de beoefening van den Helleenschen en middeleeuwschen rhythmus leent.

Eene korte ontleding volge thans van het bovengenoemde gedicht.

Nadat Brunhild (‘de pantsermaagd; van brynian, brunie, pantser. Elders heet zij gull-brynia, de goudgepantserde.’) door Sigurd uit hare lange sluimering tot het leven der liefde gewekt is, zegt zij:

> ‘- Lang sliep ik, lang ingeslapen;
> Lang is der menschen leed
> Want Odin's sluimerrunen
> Vergunden 't ontwaken niet.
>
> Toen nam zij den hoorn vol mede
> En bracht hem der minne dronk:
> - Heil dag, heil zonen des dages,
> Heil nacht, heil dochters der nacht.
>
> Aanschouwt ons met gunstige oogen,
> Heil Asen,(*) Asinnen heil!
> Heil u, alvoedende aarde!
> Geef wijsheid en heelende hand.’

De toestand evenwel wijzigt zich: Sigurd huwt met Gudrun en Brunhild, ten gevolge van een bedrog, met Gunnar. Hare latere gemoedsstemming wordt aldus zeer schoon beschreven:

> ‘Zij zat in den duisteren avond
> En luide klonk haar klacht:
> - Ik wil in mijn armen hebben
> Mijn Sigurd den bloeienden held.

(*) Ass, Aesir, naam der goden van het Noorden.

Gram dwaalt zij nu elken avond
Op de bergen van sneeuw en ijs,
Als Sigurd zijn schoone vrouwe
Des avonds hult in 't kleed.

- Geen man, geen vreugde heb ik;
Ik wil mijn grimmig gemoed
Ophitsen tot bittere wrake;
Mijn Sigurd behoudt gij niet!'

En aan haar wraakgevoel schonk zij voldoening: bedrog straft zij met bedrog en wordt door den dood van Sigurd de oorzaak van rouw voor Gudrun. Maar nadat zij aan Gunnar bekend heeft, hoe zij hem misleidde, wil zijzelve Sigurd niet overleven.

'Ik wil 't u zeggen, Gunnar,
Ik was nog bloesemjong
Toen zij mij trouwloos verloofden
En ik uw vrouwe werd.

Een enklen minnen, niet velen!
De goudmaagd wankelde nooit,
Geen ander wil ik dan Sigurd -
Getuige 't mijn laatste daad.

Zoo jammerlijk was zij te moede
De goudgepantserde maagd,
Toen zij de spits des zwaardes
Zich in den boezem stak.

Op 't kussen zonk zij en zeide:
- Zit ginder, Gunnar, neer,
De levensmoede Valkyre
Zij spelt wat zal geschien:
.....
.....
Veel zei ik, meer wilde ik zeggen,
Vergunde het 's werelds heer;
De wonde stroomt, de adem
Vergaat; - waar was mijn woord.'

Niet minder dan de woordenkeus dient hier de muziek van den golvenden versbouw, om den gewenschten indruk teweeg te brengen.

Wel werd er om 'mijn woord' ter wille van rijm vooraf niets 'gestoord'. Och neen! Maar ik voor mij houd meer van Schubert's *Erlenkönig* dan van een Amsterdamsch carillon.

Het 'eeuwig getjingel met maat en rijm' klinkt niet zoo liefelijk als een rhythmus vol melodie.

In weerwil daarvan zullen dergelijke gedichten, al is de woordenkeus nog zoo artistiek, weinig lezers vinden: na al de moderne berijmde literatuur ontzegt men zich ongaarne het genot, den priester in de kunst van den koorknaap met belletjes gevolgd te zien. Het zet staatsie bij aan 't geval. De priester heeft het recht, te prevelen in plaats van te praten; hoofdzaak is het getingtang.

Als in eene volgende maatschappelijke orde ook eene nieuwe letterkunde zal geboren zijn, lacht men misschien om onzen tulpenhandel in de poëzie, om ons kinderachtig vermaak in iets, dat met het verstand noch met het gemoed iets heeft uit te staan en dat, wat zinnelijke schoonheid betreft, ons oorspronkelijk waarschijnlijk alleen welluidend voorkomt om de gemakkelijkheid, die het ten opzichte der tongplaatsing aanbiedt.

Evenwel door mij zoo uit te drukken, doe ik onrecht aan dichters, wier ontwikkeld gehoor weet te tooveren met de kalmte van den *a*-klank of het weemoedige der *e*; - doe ik onrecht aan wie niet een zeker rijmwoord kiezen, wijl dit het gemakkelijkst een vers laat koppelen aan de neergeschreven anderen, maar wijl er door overeenstemming of tegenstelling met het voorafgaande kracht schuilt in de keuze van dit woord; - onrecht aan de klankvolle Fransche alexandrijnen, waarin na eene hartstochtelijke passage enkel door rijm het *point d'orgue* wordt gezet op het machtigst akkoord.

Deze zaak echter blijft dezelfde erom: of de heldin haar ‘albasten voorhoofd’ en haar ‘elpen (of zoo iets) kaken’ spiegelt of niet, wanneer zij wiegelt in eene boot, dringend is het noodzakelijk, dat de stijl der conventioneele ballade zich wijzige in de door Vosmaer aangegeven richting.

In onze reeds gefatsoeneerde maatschappij, waarin de rijke schat van dagelijksche beeldspraak hare kracht heeft verloren, heeft hij - en dit is eene zijner hoofdverdiensten - in deze *Eddaliederen* en in zijne vertaling van de *Ilias* voorbeelden gegeven van de naïeve taal, de nieuwe, aanschouwelijke, teekenachtige beelden, die voor epos en ballade eerste vereischten zijn.

Waren de rhythmus van het oude volkslied en de klassieke hexameter iets nieuws in den besten zin van het woord, het invoeren van de vrije maat der Grieken in onze taal kan niets anders zijn dan haar verrijken. Hoe goed Vosmaer er gebruik van weet te maken, moge vooreerst blijken uit eene enkele aanhaling:

> ‘Een schoone nacht: - maar alles grootsch en wild
> Op 't dek van 't zwarte stoomschip zie 'k de lucht
> Van millioenen raadsels vonkelen;
> Door gansch de ruimte loeit de adem der natuur,
> En door 't bewegen van haar boezem deint de zee.’

Vosmaer - en dit verklaart zijne liefde voor nieuwe dichtvormen - is vóór alles kunstenaar: oorspronkelijkheid in beeld en zegging is hem, wat den musicus nieuwe motieven en vernuftigheid van toonzetting zijn, dus alles... bijna. Is het hoofddoel een ander, dan neemt Flanor wel is waar dezelfde pen ter hand, maar *De Grieksche Muse* wordt onder zijne behandeling een strijd voor het klassieke in de kunst en *Neerlands Maagd* eene vlugmaar vol geestigheden aan het adres der tachtig.

Niet meer dan natuurlijk, dat het verwenschen en vervloeken, in welke onaesthetische bezigheden de Muze van sommige anderen zich zoo welbehagelijk schijnt te vermeien, bij beiden het equivalent vindt in bevallige scherts en satire.

Dat daardoor aan kracht wordt gewonnen, ligt voor de hand: - als de latere geschiedschrijver dezer eeuw zijne vergelijking maakt van het Réveil en de tegenpartij, zal de eerste quantitatief de overhand hebben; maar reeds thans kan met zekerheid aangenomen worden, dat de denkbeelden van het eerstvolgend geslacht de overwinning zullen toekennen aan mannen als Vosmaer en Multatuli.

Hebben wij in de uitheemsche lijsten om Vosmaer's teekeningen in dicht voor de menigte eene oorzaak gezien, om het schouwspel aan te gapen en niet te begrijpen, de phantasie, die zijne beelden schikte, en het hart, dat er klopt in den rhythmus, houden zich met te uitmiddelpuntige zaken bezig, dan dat sommigen niet gaarne zouden oordeelen: *la mort sans phrase.*

Op het woord *god* rijmt sedert Datheen in ons land een Christelijk Gereformeerd *lot*; maar als te vreezen staat, dat de Vogeltjes eene modulatie mochten aanbrengen naar *kapot*, vermijdt menig lezer de wilde kwinkeleerders, en eenzaam, maar niet minder vroolijk erom, gaan ze neuriën:

> ‘Met de hand in zijn baard
> Zat de eenzame Jahveh
> En trok aan zijn baard,
> Zijnen eeuwgrauwen oud testamentischen baard;
> En de eeuwge ging dood, als het kon,
> Van verveling, want rustdag
> Was 't, en hij mocht niet
> Naar Deuteronomium vijf vers veertien
> Werken op sabbath.’

Een Suverlic Liedeken houdende eene versuchtinghe der Bedroefde Siele over de Moderne Libertijnsheyt, hoe suverlic ook voor den fijnen kenner, een *Godenconcilie*, waarin Sebaoth met Varoena, Molek en anderen kameraadschappelijk converseert, vallen niet in den smaak van wie in een ‘Tamboer der Voorhoede’ enkel een brandstichtenden communist zien.

En het is natuurlijk niet alleen in theologie - een klein onderdeel van alle kennis en gewaande kennis - dat hier verschil is te vinden met de dogma's der menigte. Er zijn zielen, die van nature wantrouwen al wat gemeen eigendom is; die minachten, wat niet de kracht heeft, om de landpalen te kunnen overschrijden; bewust van eigen waarde kiezen zijzelf hare meening; vol hoogen moed en excentriek scheiden zij zich af van de massa, die doelloos, maar met een gelaat, als werd er iets belangrijks en erg verstandigs uitgevoerd, op haar pad in de geschiedenis beurtelings vooruit en achteruit wandelt.

Is des dichters wereldbeschouwing - en hiermee krijgen wij nogmaals eene afwijking van heerschende richtingen - voortgevloeid uit die aristocratische afkeerigheid van al wat gangbare munt is, of was zij van eene reeks wijsgeerige redeneeringen het noodzakelijk gevolg? Wijl zelfs nog eene derde veronderstelling mogelijk is, zullen wij de vraag onbeantwoord laten en zonder meer slechts het feit opmerken, dat onder den valen pessimistischen hemel van onze dagen Vosmaer en Multatuli hun geestkracht en levensmoed kweekend idealisme prediken; dat, waar allen ‘bedrukt en verlamd’ zijn, - ik citeer Rauwenhoff - hunne Muze tot blijmoedig streven naar het hoogste wekt.

Geen godentroon is het doel van hun Excelsior, maar het licht der oogen

> ‘De la très-chère, la très-belle
> Qui remplit mon coeur de clarté.’

En het Schoone sukkelt hier niet als eene burgerjuffrouw achter het aristocratisch uitgedoste Goede aan; want het goede is met hun schoone één.

Uitdrukking vindt deze zonnige beschouwing der wereld onder anderen in een paar *Sprankels:*

> ‘Vindt gij in leven en mensch alleen ontaarding en scheefheid;
> Kijk, is 't glas van uw geest, daar z' in spiegelt, ook hol?’

> ‘Goed is 't leven en schoon de natuur, en de geest een verheffing.
> Schijnen z' u leelijk en slecht, ziek is uw ziel of gewond.’

Hoe men zulk eene zielsstemming op het heerleger van plaagge esten, die in den vorm van philosophische nieuwtjes den negentiende-eeuwer kwellen, vermeestert, kan ik den zuchtenden lezer niet verhalen; want ik ben zelf patiënt. Wat geneesmiddelen aangaat, bevind ik mij goed bij zonlicht, Vosmaer en Multatuli.

Bijzonder schoon als uiting van deze richting is het laatste vers van *Werelddroom.* Dit gedicht begint met het bekende gezicht van Jakob, waarin hij, als hij ingeslapen is met het hoofd op een steenblok, eene ladder ziet, die tot den hemel reikt. Engelen zweven de ladder op en af en beloven hem de heerschappij over de aarde. Ten teeken richt hij na zijn ontwaken den steen op en giet er olie over ter wijding. Daarna wordt de ten levensstrijd uitgetogen menschheid voorgesteld, als liggende te droomen op zulk een steen over de wereld, over de wording en den zin van het zijn. Achtereenvolgens komen en gaan als droombeelden de verschillende philosophische stelsels, en het slot van het gedicht luidt:

> ‘Harde peluw blijft den eene levenslang de steen;
> De koene zonen des verstands
> Gebruiken hem tot trede en voetstuk;
> Tot gruis slaat hem het denkend onderzoek;
> De kunstnaar houwt getroost uit 't blok zijn schoonheidsbeeld.’

Toewijding, een der schoonste gedichten uit den bundel, is het in beeld gebracht streven naar het ideaal.

Zoo ergens, dan heeft Vosmaer hier zijn doel bereikt: terwijl vorm en gedachte één zijn geworden, ruischt melodisch de voorheen in onze taal nog niet gebruikte rhythmus:

> ‘Aan 't zeestrand staat de zoekende, wiens geest
> Den kus des lichts ontving;
> En langs hem woelt onmetelijk,
> Onpeilbaar, rusteloos, de zee.
> Het schijnt of 's denkers, dichters ideaal
> Er zweeft voorbij,
> En in de golvenplooien
> De zoomen van zijn kleed
> Zachtkens ritslen langs het zand.’

Terloops de opmerking, dat de vervanging van *zijn* door *haar* het beeld naar mijne meening in schoonheid zou doen winnen; eene grammaticale aanmerking is daarop niet te maken, want het ideaal verschijnt voor het oog van den lezer geheel als persoon.

Na eenig droomen aan het strand der ‘parelschelpkleurige’ zee luidt het:

> ‘Vooruit!
> Op de breedgeschofte kiel,
> Die steigert en rukt aan de touwen,
> Een kettinghond gelijk,
> Om los te schieten.
> Het anker gewonden!
> 't Gespierd gespannen want
> Trilt van ongeduld;
> En bevend van drift
> Wijst de plapprende wimpel: vooruit!
> Het breed ontplooide zeil dringt forsch: vooruit!
> Trotsch richt de scherpe boeg zich omhoog,
> En voor hem uit wijken van een
> Opschuimend de golven.
>
> 't Oneindige ontsluit zijn hal en openbaart
> Zich half in 't alles kleurend, al omgloeiend waas
> Der schoonheid, half versluierd in 't verblindend licht
> Der waarheid. Juichend bonst het hart haar te gemoet,
> Als vond het weer waarvan de heugnis duister school
> Van ouds in 't binnenst.
>
> .....
> .....
>
> Op steken de stormen
> Den wilden kop,
> Schuddend de woeste haren.
> Hol zinken de golven
> En steigren weer,
> Kampend wie meester blijve.
> Schril krijschen de meeuwen

Het doodenlied;
Zwarter omfloersen wolken
't Spoor nauw door den zeeman
Bespied; in één
Vloeien de lucht en 't water.
Voort! immer toch voorwaarts!
Omhoog ontglimt
Tintlend een nieuwe wereld.
En moet hij vergaan,
De zoeker streeft voort,
Het spoor achterna
Van den lichtgod die scheidde
En hem wenkt
Als van onder de kimme.

Angstig doolt met haar knape de vrouw langs 't gloeiende zeezand,
Hopende vreest zij of ooit weer de deining den zoeker te huis voert.
Gromlend prevelt de grijze, terwijl zich zijn hand op haar arm steunt:
"Dwazen! die jagen naar meer dan den mensch handtastelijk voorligt."
Zorgloos laat hen het knaapje ter zij en verzamelt op zijn beurt
Gretig de kleurige schelpen, de zeldzame, welke er uitstrooit
't Grootsche gewaad welks rand er geheimvol ruischt in den zeezoom.'

Alles is hier plastiek; de compositie van het gedicht laat niets te wenschen over, en het behoort dan ook onder de schoonste bladzijden literatuur, die wij in onze taal bezitten.

Wenscht men des dichters ideaal in zachte grijze lijnen geteekend te zien, dan leze men *De Grieksche Muse.* Maar ik kan niet nalaten, althans enkelen der vloeiende hexameters af te schrijven:

'Muse van Hellas, heil u! In kracht en in eeuwige jonkheid
Bloeiend, vertoont gij, bevrijd van den vormen verwringenden kleeddwang,
't Breede gestel van uw schouder en heup; als de gleuven der zuilschacht
Daalt van den gordel u 't statig geplooide gewaad tot de voeten,
't Oog te bewondren gegund, met de armen, de blanke, wier lijnen
Vloeiend zich toonen tot waar op den schouder de spange het kleed gespt.
Vrij, vrank, draagt gij het hoofd met het goudblond haar dat het aanzicht
Golvend bekroont, en bezielend bestralen van onder des voorhoofds
Steile verheffing, de oogen het al met een hoogere schoonheid.'

Ik zoek naar een adjectief, om de verrukkelijke zachtheid, lenigheid van deze verzen uit te drukken; maar wijl geen woord voldoet, waag ik eene vergelijking met de tonen der volle, weeke violoncel.

Hoe is het toch mogelijk, dat men aan dergelijke taal en fijne schildering niet ver de voorkeur geeft boven de, o! zoo aandoenlijke verhaaltjes op rijm uit het Gooi, uit Gelderland en overal, waar boeren wonen. Of is dit soms weer subjectief? Welnu, dan liever schoone zielsgeheimen in van licht fonkelende teekeningen dan het roode buis van den vischboer precies zoo rood, als het is.

Maar het eigenlijke antwoord is een ander en is tweeledig: gebrek aan smaak en traagheid van bevatting zijn de oorzaken, waarom men deze schoone en nieuwe vormen niet kan genieten.

Een onmiddellijk gevolg van zijn idealisme in de wijsbegeerte is

natuurlijk des dichters idealisme in de kunst. Even ver van romantisme als van naturalisme verwijderd, voeren zijne werken ons niet bij maanlicht aan den oever van door rotsen en wouden omgorde zilveren meren, om in de gedaante van eene voor de verrassing onbekende middeleeuwsche schoone de vleesch of liever schim geworden onschuld te zien overroeien; noch bezoedelen wij ons bij het licht van eene nachtelijke lantaarn met de modder eener achterbuurt; maar frisch ontwaakt zien wij de morgenzon rijzen uit de hemelstreek, waaruit de idealen dagen. Van uchtendgloed tintelt dan ook, wat Vosmaer geschreven heeft, en zeker niet het minst *Amazone.*

Wenscht men hier liever van gezond realisme of iets dergelijks te spreken, ik heb er vrede mee, ofschoon het woord realisme ietwat in diskrediet komt, wanneer men ziet, wie zich in Frankrijk realisten noemen in tegenstelling van de naturalisten.

In verband met zijne richting in de kunst staat verder des Dichters strijd voor de klassieke oudheid, die hij als vurig aanhanger van de - o Alberdingk Thijm! - 'duizendwerf te vloeken Herleving der Heidensche beschaving van 1500' langen tijd alleen tegen allen in ons land heeft gevoerd. Hem is liever dan de Straatsburger dom het Parthenon, en boven de vereering van den kinderlijken zin, dien men toeschrijft aan de Germaansche wereld in de middeleeuwen, gaat hem de kennis van der Grieken dichterlijken geest.

Zoo vormde hij zich door de studie van modellen, die thans na eeuwen en onder geheel verschillende omstandigheden niets van hunne aloude waarde hebben verloren en immer voorbeelden zullen blijven van schilderachtige vertolking onzer gedachten. De reden ervoor is niet ingewikkeld; zij hebben niet het enge, nauwe, dat aan alles is ingeweven, wat uit eene school te voorschijn komt.

Welk een verschil dan ook, wanneer men met het pruikerige van de vier-, vijf-, zesvoetige jamben, die de school van Bilderdijk ons bij den meter heeft geleverd, de frischheid van Vosmaer's werken vergelijkt!

Dat schreef maar poëzie; taal en beeldspraak was gegeven door den meester, en de onderwerpen dateerden van eeuwen her. In altoosdurenden zingzang zong men de heerlijkheid van een opperwezen, wiens moraal toevallig overeenkwam met de Nederlandsche wetten en gebruiken; men zong de schoonheid van Spanje, als men het land nooit had gezien, en was zoo halsstarrig objectief, dat de lezer na het doorsnuffelen van geheele bundels in de verzoeking kon komen, om uit te roepen: *en v'la un* zonder ziel!

Zijn wij ervan verlost? - Heusch niet! Niemand kan beletten, dat deze of gene de handigheid aanleert, om te kunnen jongleeren met de uitdrukkingen en beelden van een ander.

Maar men kan het als heerschende strooming trachten te keeren.

En ziedaar de taak, die Vosmaer zich heeft gesteld. In plaats van evenwel alles of bijna alles te verwachten van de studie onzer eigen

oude letteren - een gebrek van Potgieter - streed hij met ruimer blik voor de Helleensche wereld. De dweper met Vondel en Hooft vond als kunstkenner zijn meester in den dweper met Homeros. Waar van letteren gesproken werd, verrezen voor Potgieter's geest de Muiderkring en de Italiaansche school; Vosmaer overziet bij voorkeur op Athene's Akropolis de ruïnen van Phidias' werken, om bij in marmer beeldende kunst te droomen over in taal beeldende kunst.

Had de Vertaler van de *Ilias* en Schrijver van *Londinias* niet in zoovele werken getoond, hoe hij den geest der ouden in zich heeft verwerkt, dan ware het hier de plaats, om iets langer te verwijlen bij de in dezen bundel gegeven overzettingen van den *Bruiloftszang aan Helena* en *De syrakusische vrouwen* uit Theokritos en van een paar liederen uit Anakreon en Catullus. Maar immers ook het *Mythisch* gedeelte, waarin *Werelddroom* en *Toewijding* voorkomen, zijn eerst na nauwgezette studie der Grieksche literatuur geschreven.

Of wenscht men daarbij volstrekt aan de *Nordseebilder* van Heine te denken, - de Dichter zal er niet tegen hebben; immers, de liederen met het opschrift *Lyrisch* alleen zouden voldoende wezen, om den zanger van het *Buch der Lieder* voor een zijner geliefde meesters te doen houden. Trouwens, met den *gamin*-vrijheidsheld, wien hij in een zijner *Beelden en Schetsen* eene ode in proza heeft geschreven, heeft hij te veel overeenkomst, dan dat eene psychologische parallel niet interessant zou zijn.

Met meer recht nog, dan waarmee Heine in zijn gevoel van eigenwaarde en met zijn nieuweren blik op de kunst ‘die alte Leier’ liet rijmen op ‘Goethefeier’, tooit Vosmaer in zijn *Bilderdijk tegen onze boeken* den schoolschen ‘oude’ met den narrenkap; gelijk den eerste het oude Duitsche volkslied eene parelzee werd van tooverachtige uitdrukkingen, kon deze niet dan na eene grondige studie van het eerste tijdperk der Nederlandsche taal onze letteren met zijn *Brunhild en Sigurd* verrijken, en dezelfde geest, die den ter dood kranken Heine in '48 van het ziekbed in de van oproerkreten weergalmende straten dreef, heeft Flanor menige satire ingefluisterd over ons Binnenhof.

Is de Auteur van de Lyrische en Mythische gedichten nu niet oorspronkelijk, omdat vroeger het *Buch der Lieder* en de *Nordseebilder* in denzelfden rhythmus geschreven zijn? Onnadenkenden zouden het kunnen beweren, maar het is natuurlijk te dwaas. Dan is ook *Londinias* niet oorspronkelijk, maar dan ook niet *Hermann und Dorothea*, dan ook... bijna alles niet.

Hoe weinigen zijn er begaafd genoeg of leven in een tijd, waarin de mogelijkheid bestaat, om iets geheel nieuws te kunnen leveren, daargelaten nog, dat het niet noodig is. En het *soit-disant* geestig geschreeuw van ‘Alweer wat nieuws!’ is dan ook meestal niets anders dan het ten toon stellen van eigen oppervlakkigheid of bekrompenheid van gezichteinder bij het werpen van een blik in de geschiedenis. Of

bepaalt zich niet Vosmaer's streven naar het zoogenaamd nieuwe in de kunst tot de antirevolutionnaire rol van op te wekken tot de studie der klassieke wereld?

Ik haast mij erbij te voegen, dat ik den lezer ten opzichte van Multatuli's vriend niet denk te verschalken. Het ware eene zonderlinge poging, om den Dichter van *Halverwege* en *Noch een halve* - leekedichtjes, die, in denzelfden tijd als die van De Génestet geschreven, eerst driekwart eeuw later of nooit de uitdrukking der publieke opinie zullen zijn - inderdaad voor antirevolutionnair te doen doorgaan.

Wie was van den beginne af trouwer aanhanger van den schrijver der *Ideën*? Wie spot, behalve zijn machtige vriend, meer dan Flanor met onze moraal, onze politiek, onze bekrompenheid in katheder en kansel? Wie is meer dan hij voorstander van het gewraakte nieuwe?

Of overigens het voortdurend haken onzer eeuw naar dit nieuwe der menschheid iets meer is dan opschorting van een groot oordeel, zal de tijd aan onze verre nakomelingen leeren... ‘misschien’.

‘*N'importe*! *Cherchons le nouveau*!’ zoo zal men zeggen. ‘Der wereld ziel verveelt zich!’

Of zou hooger geestdrift ons doen blaken van vreugd voor ieder sprankje licht in de duisternis? Of doet hooger aandrang ons reikhalzen naar een ideaal, als het verstand geblinddoekt wroet in den chaos van verschijnselen? Of zal de ziel ooit meer omvatten dan de spanne ruimte tusschen de groene aarde en den blauwen aether?

‘Waarschijnlijk’ zou men gaarne antwoorden; maar zelfs dat zal menigeen niet durven.

Eene weldaad in elk geval - misschien zal deze of gene mijne philosophie wat excentriek vinden - bewijst aan de menschheid de idealist, die zich gedrongen gevoelt, wat zonne te tooveren onder den valen hemel.

En Vosmaer - 't is zeker niet noodig, er nog eens op terug te komen - heeft in meer opzichten dan dit goed gedaan: om zijne vrijheid van denken, zijn vrijmoedig optreden, om zijne richting in de kunst, zijn van zich werpen van de boeien der school is hij een leidsman voor wie jong zijn en zich wenschen te vormen.

Moet ik thans al de gedichten nog eens langs gaan, om er hier en daar een uit te nemen en met het vage woord ‘schoon’ en een uitroepteeken te karakteriseeren?

Zeker mag ik dan niet vergeten *Zondagmorgen aan het strand*, eene schilderij naar het oorspronkelijke van Israëls, die, waar de Scheveningsche pinken liggen gemeerd en eene enkele dobberend de kust nadert, der natuur hare verrukkelijke verven heeft afgezien, aleer het doek kon glanzen van zongloed. Zou de Dichter het ook hebben gedaan? Ziehier, om te oordeelen, het begin, maar lees het wat langzamer dan gevleugeld proza, langzaam, heel langzaam:

‘Blauw en wolkloos welft zich de hemel
Boven de wijdgestrekte zee.
Van zongloed wemelt de tintlende dampkring;
Parelkleurig rust het zeevlak,
Ongerimpeld, zilverglanzend;
Aarde en hemel vloeien ongescheiden ineen.
Meeuwtjes, duiven der zee, zittend op 't spieglende vlak,
Droomen van eeuwigen vrede,
Spartlend gaapt een vischje even boven.
Ginder drijven slapend voor hun anker
Enkele visschersscheepjes;
Slap is 't zeil en roerloos hangt naar omlaag
't Wimpeldoek, en als een zwarte kanten sluier
Plooit zich sierlijk 't droogende net langs het want.
Nauwlijks hoorbaar suist 't eentonig zingen van den knaap aan boord,
In de doodsche stilte.

Op 't heet gestoofde zandvlak ligt een stille plas,
Door de ebbe nagelaten
Als een groot stuk blauwe zielevrede
Uit kinderlijken tijd.’

Wat dunkt u, lezer! zou de Schilder tevreden zijn over den Dichter?
Willen wij zulk etsen alvast maar noemen

‘.... in 't zomerschemeruur
Met malsche vedelsnaren fantaseeren’?

Moest ik zoo voortgaan, dan waren aan de beurt *Sterrenopgang*, *Neerlands Maagd*, sommige *Lyrische* gedichten, de puntdichten onder den titel *Sprankels*; maar een catalogus te leveren lag niet in mijn plan, en ik zal dus eindigen met een dezer laatsten, het merk van Vosmaer's kunstrichting:

‘*Tweeërlei Methode.*

Anno P.D.

Notker de Stamelaar sloeg met zijn monniksknuppel de d e m o n s
Tot zij hem toonden hun kunst, welke hij bracht in zijn lied.

Anno A.D.

Israëls dichters en zieners, helleensche en Latium's zangers
Werden bezield door een g o d , vleiden hun M u s e n om gloed.’

Of ziet gij liever een medaillon van des Dichters ziel:

‘'t Geheim der vrees voor excentriciteit
Is dat men zelf een touwtjen is, geschikt
Om iets t' omcirklen, maar de stuwkracht mist
Die pijlen jaagt in 't onbekend' onweetbre.’

Amsterdam, Febr. '81.
WILLEM A. PAAP.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Mr. H.E. Moltzer. Studien en schetsen van Nederlandsche Letterkunde. Eerste Bundel, derde en vierde afleveringen, Brederoo's Liedtboek, Starter's Tooneelspelen. Haarlem, Erven F. Bohn.

Sedert wij deze uitgave het eerst vermeldden *(De Tijdspiegel*, Juli 1880*)*, heeft de Groninger Hoogleeraar twee nieuwe afleveringen het licht doen zien. In de eerste behandelt hij het *Groot Liedtboek* van Brederoo; hij vestigt de aandacht op de stichtelijke poëzie, die de eerste afdeeling, het *Aendachtigh Liedtboek*, vult, en op de erotische verzen uit de tweede, de *Groote Bron der Minnen*, minder algemeen bekende dichtwerken van den man, dien men bijna uitsluitend als blijspeldichter waardeert. De heer Moltzer wijst ons op de verdiensten en zwakke punten in deze gedichten; dit aesthetisch deel van zijne studie zal belangrijker schijnen dan het onderzoek, wie de persoon wel geweest mag zijn, wie de poëet onder zekere initialen zijne minnedichten toezong. Zonder het betrekkelijk nut van een biographisch onderzoek naar den persoon eens schrijvers voor de juiste beoordeeling zijner werken geheel te willen ontkennen, hebben wij ten minste de noodzakelijkheid nooit kunnen inzien van het rondsnuffelen naar allerlei kleine, ondergeschikte bijzonderheden van 's mans leven, waaromtrent geene bewijzen voorhanden zijn, alles op gissing berust en elke stelling evengoed waar als onwaar kan wezen. Eilieve, wat nut het, om te weten, wie de ‘eerbaare en welspreeckende M.P.D.’ is, aan wie de dichter zijne *Griane* opgedragen heeft? en hoe kan men twisten over de door Mr. Moltzer geopperde gissing, dat M.P.D. moet gelezen worden: M.R.D., welke letters op Maria Roemers Dochter zouden kunnen passen? Gelukkig verwijlt de heer Moltzer bij deze vragen en conjecturen niet te lang, zoodat het beste deel van zijne studie, het zuiver letterkundige of aesthetische, zoo men wil, het meest op den voorgrond treedt.

De vierde aflevering bevat, naar des Schrijvers eigen getuigenis, eene beredeneerde inhoudsopgave, met aanwijzing der bronnen van Starter's weinig bekende tooneelstukken, *Timbre de Cardonne* en *Daraide.* De bescheidenheid van dit getuigenis brenge echter niemand op den dwaalweg van de studie ongelezen te laten. Het is geene dorre of kleurlooze inhoudsopgave alleen, maar een zorgvuldig bewerkt en vloeiend geschreven stuk, gelijk men dat van den heer Moltzer verwachten zou.

Vlugmaren door Mr. C. Vosmaer. Eerste vervolg. (Guldens-editie, no. 128). 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.

Toen de eerste bundel der Vlugmaren uit *De Nederlandsche Spectator*, waarvan juist een jaar geleden eene aankondiging en korte bespreking hier ter plaatse werd opgenomen, in het licht kwam, waren wij benieuwd naar de ontvangst, die hij bij het publiek vinden zou. Dat de critiek er met

waardeering over spreken zou, was te verwachten, maar zou het groote publiek, dat den naam heeft van die lectuur het meest te beminnen, die de minste stof tot overdenken geeft, over dit deeltje der *Guldens-editie* even gunstig oordeelen als over de vroegere deeltjes dezer populaire reeks? Uit het verschijnen van dit eerste vervolg, dat van Juli 1870 tot December 1873 loopt, mag opgemaakt worden, dat de eerste bundel goed is ontvangen; indien die toch geen behoorlijk debiet gevonden had, zou de verstandige Uitgever zeker dit tweede waagstuk niet hebben ondernomen. Dit succes is een heugelijk verschijnsel; wat een hoog ontwikkeld en scherpzinnig man, die tot de besten van zijn land behoort, over de gebeurtenissen van den dag opmerkt, is een beter lot waardig, dan dag- en weekbladvertoogen, hoe voortreffelijk ook, ondergaan. Zij verdienen ten volle, te worden herlezen en overwogen: den lezer zal het niet slecht bekomen.

Dagvliegen door Ch. F. van Duijl. Kampen, Laurens van Hulst.

Vergissen wij ons niet, dan zijn ook deze ‘dagvliegen’, die in een smaakvol uiterlijk worden uitgegeven, overgedrukt uit een dagblad; ze zijn van een geheel anderen aard dan de hierboven vermelde *Vlugmaren.* Het is een vluchtig gekeuvel over niet altijd even belangrijke onderwerpen, doch in een lossen stijl en onderhoudend voorgedragen, die de heer Van Duijl ons daarin geeft. Gulweg gezegd, hadden wij liever gezien, dat de daaraan bestede tijd gewijd ware geweest aan eene tweede proeve op dramatisch gebied. Het blijspel *Van Scylla in Charybdis*, waarmede deze Auteur een viertal jaren geleden debuteerde, had zoo groote verdiensten, dat we hem gaarne nog eens op dat terrein hadden ontmoet, liever dan als kweeker van eene soort insecten, die, wanneer zijne eigene determinatie althans juist is, door nuttigheid noch sierlijkheid uitmunten.

Mengelwerk.

Ida's aanbidders.

Op zekeren morgen, terwijl zij een wit satijnen plooisel om een paar kinderbalhandschoentjes reeg, vloog er eene bij de kamer in en bromde en gonsde langen tijd om haar heen, voordat hij den uitgang weer terug had gevonden - dat geluid deed haar denken aan de middagen, waarop haar vader les gaf; hoe dikwijls hoorde zij dan ook niet naast zich de bijen gonzen, terwijl er achter die suitedeuren maar geen antwoord kwam op eene twee-, soms driemalen langzaam herhaalde vraag. Toen dacht zij aan Reinier en aan de dagen, waarop hij bij haar thee dronk, en betreurde het, dat zij nooit meer iets van hem hoorde. Hoe zou het hem gaan? Zijne studiën vorderden stellig goed. Zou hij al geëngageerd zijn? En zou hij nog wel eens aan haar denken?

‘Het was zoo'n goede, hartelijke jongen,’ fluisterde zij, ‘een hart van goud,’ vertelde zij aan haar kindje, zich naar het kleine schepseltje keerende, dat geheel verdiept was in de beschouwing van een nieuwen hansworst.

Eenige oogenblikken later werd Ida beneden geroepen; eene dame wenschte een hoed te koopen, waaraan nog een paar kleine veranderingen gemaakt moesten worden. De koopster was in het salon achter den winkel gelaten en stond voor een grooten, staanden spiegel, toen Ida binnenkwam. Zij hield een takje kunstbloemen omhoog, om de werkster te toonen, wat en hoe zij dat verlangde geplaatst te hebben, maar toen Ida's beeld door den spiegel weerkaatst werd, keerde zij zich snel om en liet de roos vallen.

Zij stond bepaald versteld over eene zoo ideale verschijning en dacht, dat zij nog nooit eene zoo liefelijke gestalte had aanschouwd. Ida was als altijd eenvoudig gekleed, in een zwart barège kleedje, zonder eenig ander garneersel dan een smal kantje om hals en mouwen, terwijl hare glanzige, blauwzwarte haren, in breede vlechten om het hoofd gelegd, haar als met een kroontje sierden.

Met een beleefden groet naderde zij de koopster, raapte de gevallen bloem op en vroeg naar haar verlangen. De vreemdelinge zeide, wat zij wenschte gedaan te hebben, maar kon hare oogen niet afwenden van het innemende gelaat daar voor haar en probeerde een praatje over andere zaken te maken, toen het onderwerp hoed was afgehandeld. De schoone modiste bleek echter alles behalve spraakzaam; zij was beleefd, maar hield voet bij stuk en scheen vast besloten, niets meer dan het noodige te zeggen.

'Over een paar uur kan de hoed gehaald worden,' zeide zij, kant en bloemen onder de hand een weinig verschikkende. De bezoekster begreep den wenk en vertrok, waarna Ida weer spoedig naar hare werkkamer ging en den hoed in orde bracht, zonder verder aan de vreemde dame te denken.

Deze van haar kant bleef echter geheel vervuld met het mooie persoontje, dat haar geholpen had, en toen een harer buren haar des middags aan tafel attent maakte op een paar jonge meisjes onder de nieuwe gasten en haar vroeg, wie zij vond, dat er van die twee het liefste uitzag, antwoordde zij: 'Ik vrees, dat mijn oordeel heden te streng voor beiden zou wezen, want ik moet mij al zeer erg bedriegen, of ik zag dezen morgen eene volmaakte schoonheid.'

'Ah, en ik behoef niet te raden, waar u die zag.'

'Hoe zoo?'

'Waarschijnlijk bij Mad. De Lié, of hoe dat goede mensch mag heeten, in dat winkeltje daar bij de promenade.'

'Dus u heeft dat persoontje in quaestie ook reeds opgemerkt? en...'

'Maar, mijne lieve Mevrouw, ik ben hier al bijna tien dagen en dus kan men moeilijk onbekend blijven met dergelijke *beautés.*'

De eigenaardige wijze, waarop de beide laatste woorden werden uitgesproken, deden Ida's bewonderaarster zeggen op half verontwaardigden toon: 'Ze scheen mij zeer fatsoenlijk en ingetogen te zijn.'

'Zeker, zeker,' luidde het half spottende antwoord van den man, die desnoods aan alles geloofde behalve aan de vereeniging van schoonheid en ingetogenheid bij vrouwen, die om den broode werkten, 'zeker, men is zelfs *prude* en tegenwoordig schijnt men zich zelfs te verbergen, maar dat alles neemt niet weg, dat ik zoo mijne eigene denkbeelden heb over eene sterk sprekende gelijkenis tusschen het babytje, dat Mad. De Lié haar nichtje noemt, en hare mooie modewerkster.'

Zichtbaar teleurgesteld begon de dame: 'Dus, u meent, dat tegenwoordig het gedrag...'

'Mijne lieve Mevrouw, ik bedoel niets kwaads, maar *nos kennimus nos*, zooals de Latijnen zeggen, onder dat soort van volkje is de een gewoonlijk niet veel slechter, doch ook niet veel beter dan de ander en dan... wie werkelijk een zoo aardig bekje heeft, lijdt natuurlijk

meer aanstoot dan de rest. Het best, om zich maar geene illusies te maken. Maar mooi is ze zeker; daar is de geheele *jeunesse dorée* diep van doordrongen.'

Terwijl dit gesprek gevoerd werd, kreeg Mad. De Lié een bezoek van Ida's voormalige hospita, die verlangde eens in persoon te zien, hoe het Ida ging in het nieuwe leven. Wat zij hoorde en zag, deed haar genoegen; hare zuster en hare vroegere huisgenoote beiden vol lof over elkander, beider gezondheid verbeterd en beiden zeer tevreden over de affaire. Mad. De Lié dacht er reeds over, om Ida een zeker aandeel in de affaire te geven, zoodra ze kans zag eene goede splitsing te krijgen tusschen hare zaak in Brussel en die te Spa, en Ida van haar kant wenschte niets liever, dan haar geheele leven op deze wijze door te brengen.

'Zoo, dus ge hebt geen berouw, dat ge den dokter een blauwtje liet loopen?' vroeg Mad. Haleux met een knipoogje. Zij had wel bespeurd, wat er gaande was, al had Ida er haar niets van meegedeeld; 'nu,' liet zij erop volgen, 'hij heeft zich spoedig genoeg getroost en is reeds getrouwd.'

Het deed Ida genoegen, dat te hooren, want zij gevoelde zich aan den dokter verplicht en het had haar dus leed gedaan, hem teleur te stellen.

Onder het praten stelde de gast voor, om een toertje te rijden. 'Ik zou zoo gaarne nog eens langs de bronnen gaan,' sprak zij; 'kan de winkel niet gesloten worden?'

Aan zoo iets was natuurlijk niet te denken, maar Mad. De Lié wist goeden raad en zeide, terwijl zij begon den koetsier te wenken van een der rondrijdende *paniers*, dat zij goed voor het kleintje wilde zorgen en dat Ida haar genoegen zou doen door met hare zuster mede te rijden.

Ida had nog niets gezien van Spa's bekoorlijke omstreken en nam dus, nadat zij tevergeefs gepoogd had Mad. De Lié te bewegen, om mede te gaan, de uitnoodiging aan, die haar met zooveel hartelijkheid gedaan werd.

Het was allerprachtigst weer en het ritje verrukkelijk; Ida genoot ervan en voelde zich dankbaar gestemd, nu zij bedacht, hoe groot het onderscheid was tusschen haar leven thans en die dagen, toen zij ziek en geheel radeloos ternederzat bij Mad. Haleux.

Deze scheen beziggehouden te worden door dezelfde gedachten; althans zij zeide zonder aanleiding: 'Goed, als eene vrouw hare handen heeft leeren gebruiken.'

'Ja,' stemde Ida toe, denkende aan hare eerste verlegenheid, 'maar dat is nog niet voldoende. Men heeft de vriendenhand noodig, die de gelegenheid schenkt, om de handen te kunnen gebruiken,' en zij drukte met warmte de eenigszins ruwe vingers harer vroegere hospita.

‘Neen, neen,’ weerde deze af, ‘gij hebt het aan uzelve te danken; ik deed werkelijk niets - had mijne zuster in u niet gevonden, wat zij noodig had, dan had ik er werkelijk niets aan kunnen doen, hoeveel goeds ik u ook toewenschte, want ik weet, hoe zwaar het leven is voor onbeschermde vrouwen. - Maar kijk toch eens,’ riep zij uit, wellicht tevens, om aan het gesprek eene andere richting te geven, ‘is het niet schilderachtig? Ik kom hier alle twee of drie jaren eens, maar het schijnt mij altijd weer mooier dan vroeger. Koetsier, wij moeten de *promenade des artistes* natuurlijk wandelen.’

‘Dat is zoo'n prachtig boschje,’ vertelde zij; ‘dan volgt de koetsier den rijweg en vinden wij hem terug bij de volgende bron. Ik heb dikwijls gedacht, dat er nergens op de wereld een romantischer plekje is dan dit.’

Ida had geen punt van vergelijking, maar deelde volkomen in dat geloof, toen zij met hare geleidster een poosje later het lieve, kronkelende beekje volgde, dat, door wiegelende takken beschaduwd, het beeld aanbood van stil en innig geluk.

‘Hoe heerlijk!’ zeide Ida, diep ademhalend en vol bewondering hare hand uitstrekkende naar de schoone varens en de tallooze planten en kruiden, die het beekje omzoomden.

‘Ida,’ klonk het haar op eens in de ooren, en opziende zag zij het welbekende gelaat en de uitgestoken hand van Reinier van Walden voor zich.

Met van blijde verrassing stralende blikken keek hij haar aan en vond nauwelijks woorden, om zijne verrukking te uiten. ‘Ge weet niet, hoe ik verlangd heb, je terug te zien. Hoe gaat het? maar ik behoef het bijna niet te vragen; gij ziet eruit als... mag ik zeggen als eene schoone roos?’

‘Zeg, wat gij wilt, Van Walden,’ sprak Ida, op den vroegeren half beschermenden toon, ‘maar vertel mij eerst, hoe het jezelf gaat. Gij ziet bleek; hoe komt dat? Ge neemt de studie toch niet al te zwaar op?’

‘O neen, ik vrees zelfs, dat ik zoo wat niets uitvoerde, sedert ik E. verliet. Dat waren heerlijke dagen,’ liet hij er warm op volgen.

Ida smoorde een lichten zucht. ‘Ja,’ hernam zij, ‘maar het studentenleven is toch stellig heel wat aangenamer dan het schoolleven, en als gij er geen smaak in vindt, ligt dat toch waarschijnlijk aan uwe gezondheid. Gij waart ziek, toen... toen ik het laatst van u hoorde,’ hernam zij, ‘maar ik had gehoopt, dat ge sinds lang hersteld waart.’

‘Ja, dat ben ik ook en nu zal het staalwater de rest doen,’ zeide Reinier snel, om een einde te maken aan een onderwerp, dat geen belang voor hem had. Hij wenschte toch alles van Ida te weten en liet dadelijk de vraag volgen, waar zij woonde. Zij bedacht echter, dat zij onwellevend was jegens hare gastvrouw, en stelde Reinier van

Walden voor aan Mad. Halleux, waarop zij hem meedeelde, dat het rijtuig hen wachtte.

Reinier bood zijn geleide aan.

‘Maar dan dwaalt ge van uwe vrienden af,’ zeide Ida met een blik op een paar heeren, die inmiddels al vooruit waren gewandeld.

Reinier dacht, dat alle vrienden en kennissen zoover van hem mochten afdwalen, als zij wilden; zoolang hij Ida bij zich had, zou hij niemand missen; hij bedwong zich echter, om dat te zeggen, en zeide slechts onverschillig: ‘O, we vinden elkander wel terug,’ en herhaalde toen zijne vraag naar Ida's omstandigheden. ‘Woont gij hier?’

‘Ja, ik woon hier en ben gelukkig, voor zoover dat voor mij mogelijk is na alles, wat er gebeurde,’ antwoordde Ida en vertelde hem toen in korte woorden eenvoudig hare geschiedenis.

‘Uw kindje, Ida? hoe heet het?’

Ida aarzelde even met het antwoord; toen zeide zij: ‘Het heet Reina.’

‘Reina!’ herhaalde hij.

‘Ja, zoo heette een zusje van mij, dat ik nooit heb gekend; onwillekeurig dacht ik daaraan en koos dien naam dubbel gaarne, omdat die mij aan den uwen herinnerde.’

‘O, Ida, ge hebt dus aan mij gedacht!’ zeide Reinier verrast.

‘Wel natuurlijk, ik had reden genoeg, om aan je te denken, Reinier; je weet niet, welk eene vertroostende gedachte het voor mij was, dat gij bij de begrafenis waart en in die eerste, vreeselijke oogenblikken mijne plaats innaamt.’

Ida's oogen vulden zich met tranen bij de herinnering en Reinier liet haar den tijd, om hare ontroering te boven te komen. Wellevendheidshalve vertraagde hij zijn pas en wendde zich tot Mad. Halleux, maar kon geen ander passend praatje bedenken dan eene lofrede op Ida, waarmede de vreemde geheel instemde.

Zeer tot zijn leedwezen was hier de wandeling geëindigd en namen de dames plaats in het rijtuig.

‘Vaarwel, Reinier,’ sprak Ida, hem de hand reikende.

‘Mag ik u morgen komen bezoeken?’ vroeg Reinier en fluisterde, hare hand vasthoudende, ‘en wilt ge mij de kleine Reina laten zien?’

‘Ja, stellig,’ luidde het antwoord.

Dienzelfden avond zaten er in het hotel *de l'Europe* twee personen tegenover elkander, die het blijkbaar niet eens waren. Het waren Mevrouw Van Walden en Reinier.

De eerste was zeer, zeer bezorgd geweest over haar zoon en had te Spa achter zijn rug om menig consult genomen met den dokter.

Of deze al verzekerde, dat de patiënt zichtbaar aansterkte door het staalwater en de baden, en of hij al zijn best deed, om de moeder op alle mogelijke punten gerust te stellen - zij bleef steeds aanmerken, dat het zwakke uitzicht nog geheel hetzelfde bleef, en vertrok altijd onvoldaan.

En heden - nu hij er plotseling uitzag, als was hij van een drukkenden last ontheven; nu hij haar opgewekt te gemoet kwam en geheel haar oude Reinier scheen - nu voelde zij zich zoo beklemd en ontstemd, dat zij alle moeite had, om hare teleurstelling te verbergen. Zij begreep dadelijk instinctmatig, dat alles verloren was en dat Reinier Ida had teruggezien.

Hoe noodlottig! en hoe dubbel rampzalig na alles, wat zij gehoord en gezien had. Zij had toch gezien, hoe mooi dat meisje was en hoe ze voor zich wist in te nemen, want al wilde Mevr. Van Walden het zichzelve nu achterna ook maar half bekennen, zij was werkelijk geheel betooverd geweest door de jeugdige modewerkster en het stelde haar zóó teleur, toen ze dat ongunstige oordeel over haar hoorde uitspreken, dat ze moeite had, eraan te gelooven, en er met hare gedachten geheel bij bepaald bleef. Het deed haar genoegen, dat Reinier eene afspraak met een paar kennissen maakte, omdat zij van zijne afwezigheid gebruik wilde maken, om hare nota te vragen en meteen te voldoen. Wat het eigenlijk was, dat haar tot die haast dreef? was het eene halve vrees, dat haar zoon zijn hart zou verliezen, als hij dat meisje zag, en wilde zij dat voorkomen? wenschte zij te onderzoeken, of wel de beschuldiging gegrond was, en wilde zij, zoo niet, in de bres springen voor de schoone vreemde? of was het slechts die nieuwsgierigheid, die vele fatsoenlijke vrouwen met eene lichte huivering doet verlangen, om een enkelen blik te slaan in eene wereld, waar men haar steeds buiten houdt? Mevrouw Van Walden had het onmogelijk kunnen zeggen. Nu achterna meende zij dat het moederlijk instinct of voorgevoel haar geleid had en zij dadelijk vermoed had, dat ‘die modiste, welke zich zoo mooi voordeed’, het wezen was, dat haar zoon het hoofd op hol had gebracht en dat niet rusten zou, voordat zij hem geheel had ingepalmd!

Van een eigenlijk onderzoek was niets gekomen.

Toen Mevrouw Van Walden bij Mad. De Lié kwam, vond zij haar spelende met een mollig kindje, dat half uitgekleed op tafel lag te spartelen, op een lichtblauw dekentje. Het kleintje lag echt te genieten van de behaaglijke rust en keerde haar kopje zoo geestig onderzoekend naar de nieuw aangekomene, dat deze geheel verrukt het handje streelend beet pakte en een paar vriendelijke woordjes zeide.

‘Hoe heet gij, lief babytje?’ vroeg zij.

‘Zeg maar Reina,’ antwoordde Mad. De Lié, half schertsend en zonder te bemerken, hoe hare bezoekster plotseling bij dat woord het kleine handje losliet, alsof de aanraking haar kwaad deed.

‘Hoeveel gelijkt zij op hare moeder - dat was toch immers de

moeder, die mij dezen morgen hielp?' vroeg Mevrouw Van Walden als terloops.

Mad. De Lié beantwoordde die vraag toestemmend en vroeg, of de hoed naar genoegen was.

'Ja, ik kom meteen even mijne schuld afdoen, daar ik zeer spoedig denk te vertrekken,' antwoordde de bezoekster en informeerde weer, terwijl zij het geld uittelde: 'Zij is immers eene Hollandsche? ik meende dat aan de spraak te hooren.'

Mad. De Lié had geene reden, om iets geheim te houden, en deelde in korte woorden mede, wat zij wist van Ida, en dat was niet veel, want Ida liep niet te koop met haar leed en sprak zoo weinig mogelijk over hare eigen aangelegenheden. Mad. De Lié sprak natuurlijk met ingenomenheid over haar, maar zoodra hare toehoorster haar naam en hare geschiedenis gehoord had, somde zij voor zichzelve op: 'Jawel, jawel, rondgezworven eerst met den vader van haar kind, toen eene amourette met een dokter, thans modiste! en op ieders tong!! en dat durft haar kind den naam van mijn jongen geven!!!

Hoe langer Mevr. Van Walden over deze vreeselijke zaak dacht, hoe vuriger zij wenschte, deze plaats te verlaten. Gelukkig kende men in den winkel haar naam niet; ze had voor haar adres slechts het nommer harer kamer opgegeven, en zoo bestond er van dien kant geen gevaar, dat Ida Reinier zou ontdekken, maar hoe licht konden ze elkander niet ontmoeten. Eigenlijk was het wel beschouwd een wonder, dat dit nog niet gebeurd was, want al ontvluchtte Reinier ook meestal het bonte gewoel der promenades, hij kwam er dan toch wel af en toe, vooral op aandringen van zijne moeder.

Mevrouw Van Walden had het op dit oogenblik met heete tranen kunnen beweenen, dat ze een paar dagen geleden, toen Reinier zeide: 'Willen we 't hier voor bekeken houden?' geantwoord had, hoe zij gaarne zoolang mogelijk bleef, omdat de lucht haar zoo weldadig aandeed. Het beviel haar werkelijk heel goed te Spa, maar haar lust, om te blijven, was toch hoofdzakelijk gegrond op de verzekering van den dokter, dat hij een langer verblijf voor Reinier zeer raadzaam vond. Terwijl Mevrouw Van Walden er nog over peinsde, op welke wijze zij nu hare afreize zou kunnen bespoedigen, zonder haar zoon vreemd te laten opkijken over hare inconsequentie, kwam Reinier thuis en vertelde haar vol opgetogenheid van zijne gelukkige ontmoeting. Ach! zij had het al op zijn gelaat gelezen, voordat hij het haar meedeelde en bleef zwijgend en misnoegd luisteren, terwijl hij zeide, dat Ida er weer zoo goed uitzag.

'Gelukkig, dat dat meisje zich zoo gauw en zoo goed in haar lot heeft weten te schikken,' luidde alle antwoord.

'Ja, welk eene energie,' voegde Reinier erbij, 'om al haar leed zoo te kunnen dragen en zich in een vreemd land een nuttigen werkkring te scheppen. O, maar zij was ook altijd zoo handig en ijverig,

ik heb wat menigmaal hare vlugge vingeren bewonderd, als zij al pratende allerlei dingen zat te maken.'

'Ik zou wel willen, dat gij haar maar nooit gezien hadt,' merkte Mevrouw Van Walden aan met een zucht en had dadelijk berouw over dien uitval, want, evenals alle tegenstand prikkelt tot verzet, vond Reinier nu ook niets beters te antwoorden, dan dat hij dan een groot deel van de heerlijkste uren uit zijn leven zou hebben gemist, eene aanmerking, die de moeder dubbel ontstemde.

Lag daarin toch niet de bekentenis opgesloten, dat eene vreemde en dan nog wel *deze* vreemde hem boven zijne moeder ging?

Het was zeer hard voor haar, dat aan te hooren, en in den toon harer stem verried zij, hoe haar zoon haar gegriefd had. Wijselijk brak zij het gesprek over dit onderwerp af, doch iets anders wilde niet vlotten en zoo scheidden moeder en zoon voor den nacht met een koelen handdruk.

Reinier vergat spoedig de onaangename stemming zijner moeder, om slechts te denken aan Ida en aan het genot, dat het zou wezen, om morgen rustig met haar te praten.

Het werd hem echter niet gegund.

Terwijl hij den volgenden morgen vroeg zijn gewone bad en de daarbij voorgeschreven rust en beweging nam, werd Ida een kaartje van zijne moeder overhandigd met het verzoek om een kort onderhoud en vond zij tot hare verwondering in het salon de klant van den vorigen dag.

Deze groette haar met strak gelaat en begon dadelijk: 'U hebt gisteren mijn zoon ontmoet en hem vrijheid gegeven, u te bezoeken'...

Ida had niet veel kunnen nadenken in de korte seconden, die er lagen tusschen het oogenblik, waarop zij den naam van Mev. Van Walden las, en dat, waarop zij zich naar het salon spoedde, maar zonder dat zij zich verdiept had in de reden van het bezoek, gaf het haar een indruk van iets, dat haar genoegen deed.

Eene landgenoote, eene bejaarde dame, Reinier's moeder, iemand, die hare geschiedenis kende, kwam haar bezoeken - dat was vriendelijk.

Zonder nadenken, zonder zelfs eerst een blik in den spiegel te slaan, stond zij onmiddellijk op en ging naar beneden.

Maar hoe ze plotseling verkoelde, ja, bijna verschrikte door die koele, stijve houding en het onwelwillend gelaat, waarmede ze werd aangestaard.

Ida bleef staan, waar ze stond, en wachtte, wat er volgen zou. Zwijgend bood ze eene zitplaats aan, maar Mev. Van Walden wenkte, dat ze niet wilde gaan zitten, en vervolgde dadelijk op den toon van een verhoor: 'U hebt hem te E. gekend en waart op vriendschappelijken voet met hem. U begrijpt, dat het mij geen genoegen kan doen, als die intimiteit wordt voortgezet, en daarom kom ik bij u, om u te verzoeken, mijn zoon niet te ontvangen.'

Ida was eigenlijk te verbaasd, om goed te begrijpen, wat er grievends voor haar in deze weinige woorden gelegen was, en wist niets beters te doen dan zwijgend te wachten, of er nog iets zou volgen.

De meeste vrouwen zijn beter bestand tegen woorden dan tegen zwijgen en zoo was Mevrouw Van Walden ook ontstemd, nu ze niet kreeg, wat ze verwachtte, een uitval van beleedigden trots of eene soort van uittarting. Tegen beiden had ze zich gewapend, tegen dit lijdelijke afwachten niet, en in halve verlegenheid sloeg ze een verkeerden toon aan. Half pathetisch deelde zij namelijk mede, dat ze slechts één kind, één zoon had en dat ze dien gaarne gelukkig zag. Of Mej. Van der Smizzen dat niet begrijpen kon en haar wilde helpen?

Helpen, om Reinier gelukkig te maken? Wel natuurlijk, niets liever dan dat. Wist ze maar, waarmee ze hem genoegen kon doen.

‘Door hem met rust te laten; door u in 't geheel niet met hem te bemoeien,’ antwoordde Mevrouw Van Walden scherp.

Ida keek haar strak in de oogen en zeide: ‘Ik begrijp u niet, Mevrouw. Wat bedoelt, wat wenscht u eigenlijk?’

Mevrouw Van Walden wendde hare oogen af en sprak: ‘Ik zag liever, dat u mij niet noodzaakte duidelijker te zijn, maar als ge 't wilt... welnu: ik kan mij geene grootere ramp denken dan die van eene verbintenis tusschen een jongen man en eene vrouw, wier verleden niet geheel... in den haak is. Een man moet trotsch op zijne vrouw kunnen wezen, en hoe geneigd een jongmensch ook mag zijn, om in eerste jongensachtige verliefdheid zich te verbeelden, dat zijne liefde tegen alles bestand is - wie wat meer van de wereld gezien heeft, weet, dat dit niet zoo is. Ik zag Reinier zoo gaarne gelukkig en daarom herhaal ik mijn verzoek, dat gij hem zijne vrijheid zult laten. Laat hij u niet weerzien; het zal u natuurlijk, bij goeden wil, gemakkelijk vallen, hem niet te ontvangen...’

Ida beefde inwendig over de beleedigende woorden, maar hield zich goed. ‘Het doel van uwe komst is dus, om uw zoon te bewaren voor den schadelijken invloed, dien ik op hem zou uitoefenen?’ vroeg zij, ‘welnu, Mevrouw, wees zoo goed Reinier te zeggen, dat ik hem niet kan afwachten.’

‘O neen, hij moet niet kunnen gissen, dat ik bij u geweest ben; dan zou mijne bemoeiing geene vrucht dragen. Als ge werkelijk mij in dezen wilt helpen, geef hem dan zelve belet.’

Ida boog zwijgend het hoofd; het scheen haar, dat er niet verder over deze zaak gesproken behoefde te worden.

Toen Reinier zich bij Mad. De Lié aanmeldde en naar Ida vroeg,

zeide deze dame, dat het Mej. Van der Smizzen leed deed, den heer Van Walden niet te kunnen zien, maar ze had verhindering. ‘En bepaalde zij geen anderen tijd? Zou ik van avond of morgen mogen komen?’ vroeg Reinier, geheel teleurgesteld.

Mad. De Lié beloofde, het te zullen vragen en het hem te laten weten.

Des avonds kreeg Reinier het volgende biljet, onder adres van zijne moeder: ‘Mijne excuses, dat ik u een vergeefschen tocht liet maken, maar bij nader bedenken wil ik u liever niet spreken. Waartoe alle oude, droeve herinneringen te verlevendigen? Vooruit is de leuze. Ik heb gelukkig een werkkring, die mij bevalt en die mij een onafhankelijk leven waarborgt.

Hartelijk dank voor alles, wat ge mij en mijn vader deedt. Mijne dankbaarheid daarvoor zal nooit verminderen, al liepen onze wegen ook geheel uiteen. Vaarwel! Het ga u goed.

Ida van der Smizzen.’

Een paar groote tranen vulden de oogen van Reinier bij de lezing van dit vreemde, koele briefje, dat hem op zoo beslisten toon alle toenadering verbood. ‘Hoe vreemd, hoe is het mogelijk,’ prevelde hij, lezende en herlezende, begrijpende en niet begrijpende.

Het was Ida's hand; het was hare handteekening, maar het was haar geest niet, die uit dit episteltje sprak. Waarom stootte zij, die gisteren zoo blijkbaar verheugd was hem te zien, die beloofde hem haar kindje te laten bewonderen en die volstrekt niet veranderlijk van karakter was, hem heden zoo voor altijd van zich af?

Hij dacht zich stomp op alle mogelijkheden, maar vond geene verklaring.

Herhaaldelijk zond hij bloemen en meldde zich bij Mad. De Lié aan; een paar malen schreef hij een briefje, doch het kwam ongeopend terug, en zoo stuitte elke poging, om haar op dit besluit terug te doen komen, af op haar onwrikbaar vasthouden aan het gemaakte plan.

Mev. Van Walden had haar doel bereikt, en aanvankelijk juichte zij in de overwinning en wenschte zichzelve geluk met haar verstandig overleg. Langzamerhand echter nam hare tevredenheid af, want al had zij haar zoon bewaard voor een dreigend onheil, zij bespeurde maar al te spoedig, dat men niet straffeloos ingrijpt in iemands leven.

De ondervonden teleurstelling was te machtig voor Reinier en toen hij van Spa terugkwam, moest de dokter tot zijn leedwezen constateeren, dat de werking der badkuur niet beantwoord had aan zijne verwachting.

Maar de nakuur! die zou het hem stellig nog doen.

‘Als uw zoon te Leiden weer in zijne gewone omgeving is, zal de nakuur hem ten goede komen,’ fluisterde hij der bezorgde moeder toe. En Reinier vertrok weder naar Leiden en werkte en deed zijn

examen en probeerde zijn leed te boven te komen, maar het gelukte hem niet.

De tegenstand, dien zijne genegenheid voor Ida ondervond, deed het gevoel, dat aanvankelijk niets was dan eene half kinderlijke vereering, ontbranden in hevige liefde, die te sterker werd, naarmate hij er te minder voedsel voor vond.

Hij had waarschijnlijk den aanleg tot tering geërfd van zijn vader, die kort na zijne geboorte aan die kwaal bezweek, maar men had steeds gehoopt, dat hij onder de zorgvuldige behandeling, welke hij in zijne jeugd ondervond, het gevaar zou te boven komen, te meer, daar zijne moeder ook steeds volkomen gezond was. Wie kan zeggen, wat er gebeurd zou wezen, indien het zonnetje van het geluk hem beschenen had?

Och! wellicht was het hem dan toch gegaan zooals thans, nu de vijand langen tijd slechts kleine en zwakke voorposten uitstelde in den vorm van eene lichte verkoudheid, eene tijdelijke heeschheid, een beetje hoesten, eene enkele koorts, allen aanvallen, die gemakkelijk genoeg werden afgeslagen door kleine hulpmiddelen, maar die toch, schoon overwonnen en verslagen, hun doel bereikten, om namelijk het slachtoffer zoo te ondermijnen, dat eindelijk de vijand zelf eene even gemakkelijke als zekere overwinning had.

Ouder gewoonte viel hij niet met kracht op zijn slachtoffer aan, maar bleef zoo heimelijk werken, dat het menigmaal scheen, als liet hij zijne prooi geheel los. Dan kwam er weer eenige veerkracht in den tred, eenig leven op het gelaat; dan schenen de oogen weer dien buitengewonen glans te verliezen en was het, alsof de wangen weer iets meer gevuld waren.

Dan keerde de hoop terug in het hart van Mevrouw Van Walden en stelde zij zich voor, hoe heerlijk het voor haar zou wezen, als haar jongen eens eene eigen huishouding en eigen kinderen had. In hare verbeelding zag ze al, hoe die blonde krullebolletjes de handjes uitstaken naar grootmoeder, en stelde ze zich voor, hoe lief zij ze zou hebben.

Het meisje, dat zij eens voor haar zoon had bestemd, was lang geëngageerd, en wel met een overbuur van Mevrouw Van Walden. Dat had haar leed gedaan en zelfs zoo gehinderd, dat dit, gevoegd bij de gedurige ongesteldheid van haar zoon, haar had doen besluiten, om van woonplaats te veranderen, zoodat zij nu te Leiden woonde.

Daar leefde zij geheel voor haar zoon en deed haar best, om zijne wenschen te raden, zijne minste begeerten te voorkomen. Was hij ziek, ze paste hem met zorg op; werd hij wat fleuriger - zij juichte erin, maar ze deed dat alles op die eigenaardige wijze van vele ouders, die hunne kinderen gelukkig willen zien uitsluitend volgens het recept, dat zijzelven voorschreven.

Reinier b.v. moest gezond zijn en verliefd worden op een meisje

van goeden huize, niet geheel van fortuin ontbloot, en dat haar beviel - zoo had zijne moeder het zich voorgesteld van zijne jeugd af aan, en het maakte haar ongeduldig, als het zoo niet ging.

Dat Reinier nog steeds aan Ida dacht, wilde zij niet bemerken. Zij verheugde zich, dat hare list zoo uitstekend gelukt was, en zou bijna geneigd zijn geweest, Ida dankbaar te wezen voor de zeer doelmatige wijze, waarop zij Reinier had verhinderd haar te zien. Half verbaasde het haar, dat 'dat wezen' hare prooi zoo gemakkelijk had losgelaten; 'maar,' zoo dacht ze, 'zij had wellicht iets anders aan de hand.'

Reinier had nooit iets vermoed van de inmenging zijner moeder en met haar weinig gesproken over Ida's vreemde handelwijze, omdat het hem hinderde, als zij verkeerd beoordeeld werd, maar naarmate hij er minder over sprak, bleef het hem steeds te onverklaarbaarder, hoe hij haar op dien avond geheel als dezelfde terugvond en hoe zij den volgenden dag zoo onverklaarbaar koel en onhartelijk handelde.

Het was een van die punten, waar men zich stomp op denkt zonder ooit den draad in dat doolhof te vinden, en die onzen geest op onaangename wijze vermoeien. In menigen slapeloozen nacht - en maar zelden sliep Reinier thans meer goed - peinsde hij over het gebeurde en wenschte hij zich weer in Spa terug, om desnoods met geweld bij haar door te dringen en eene oplossing te vragen van het raadsel.

Dat Ida, voor hem de verpersoonlijking van al wat edel en liefelijk was, vreemd en wispelturig kon handelen - het scheen hem onmogelijk... en toch... had hij het bewijs niet in handen?

Op zekeren nacht overviel hem eene bloedspuwing en Mevrouw Van Walden voelde, dat dit het begin van het einde was. Zij kon geene gerustheid veinzen, en Reinier vergde dat ook niet. Hij had sinds lang zijn eigen toestand geheel doorzien en toen hij de sporen van tranen in de oogen zijner moeder zag, drukte hij een kus op hare hand en fluisterde: '*Scheiden thut Weh!*'

'O, mijn lieveling,' snikte de moeder, 'kon ik iets voor je doen. Zoo gaarne, zoo zielsgraag gaf ik mijn leven voor het uwe.'

Zij boog zich over hem heen en keek hem angstig bezorgd aan.

'Zoo is het beter. Wat zou ik hebben begonnen zonder mijn moedertje,' hernam hij met een lichten glimlach, maar de arme moeder had slechts tranen tot antwoord. Het is tegennatuurlijk, dat de kinderen de ouders voorgaan, en zij wist, hoe het gebouw van haar geluk geheel gegrondvest was op hem, die daar zwak en bleek ternederlag.

Een paar dagen later was hij weer zoover, dat hij bij zijne schrijftafel zat. 'Vermoei u niet, mijn jongen, schrijf nog niet; die gebogen houding deugt niet voor uwe longen.'

'Laat mij, moederlief,' smeekte hij; 'niets zal mij meer kwaad doen, maar ik kan niet kalm van deze aarde scheiden, als ik geen afscheid genomen heb van Ida van der Smizzen.'

‘Hoe? gij denkt dus nog steeds aan...’

‘O, als ge haar gezien en gekend hadt zooals ik, moederlief,’ zeide de zieke, ‘zou het u niet verbazen, dat ik haar niet kon vergeten. Zie toch eens,’ en hij wees op haar portret, dat hij altijd op zijne schrijftafel had.

Mev. Van Walden wist, hoe het origineel veel schooner was, terwijl zij ernaar keek.

Plotseling kreeg zij een inval. ‘Wie weet,’ dacht zij, ‘of Reinier niet nog geheel zou opfleuren, als hij haar weerzag,’ en gewoon aan snel handelen vroeg zij: ‘Zou het je genoegen doen, Reinier, als ik haar eens bij mij liet komen?’

‘Alsof daar sprake van kon wezen,’ hernam Reinier, zonder verder notitie van die woorden te nemen.

Mevrouw Van Walden echter hield er zich van overtuigd, dat zij maar één woord had te spreken, om de mooie modiste te zien aankomen, en daar zij nu geene andere begeerte had dan Reinier's wenschen te vervullen, schreef zij een brief, waarin zij Ida bekend maakte met den staat van zaken en den wensch uitdrukte, om haar zoo spoedig mogelijk bij zich te zien. Om vertraging te voorkomen, zond zij een telegram vooraf, waarin Ida gevraagd werd zich reisvaardig te maken om eene reden, die per brief gemeld zou worden, doch ondanks die voorzorg verscheen Ida niet.

Zij was niet haatdragend, maar toch, de onverdiende beleediging welke Mev. Van Walden haar had aangedaan, was te grievend geweest, dan dat zij zich die niet smartelijk zou herinnerd hebben.

Dat zij een zoo diepen, onuitwischbaren indruk op Reinier gemaakt zou hebben, had zij even weinig vermoed als gewenscht; zij had zich zeer aan hem gehecht en had veel van hem gehouden, maar hij was nooit een deel van haar leven geworden, en al kon zij niet zonder tranen lezen, dat hij tot een vroegen dood gedoemd was - vond zij daarom geene reden, om te voldoen aan het half bevelende verzoek van zijne moeder. Op beleefden, maar vrij koelen toon antwoordde zij, dat hare zaken haar verhinderden van huis te gaan en dat zij tevens ongaarne haar dochtertje wilde verlaten.

Tusschen de regels door las Mevrouw Van Walden de ware reden der weigering, maar nu was haar besluit ook spoedig genomen.

Even vurig, als zij vroeger gewenscht had, Ida van haar zoon verwijderd te houden, verlangde zij nu naar hare komst. Reinier zou opfleuren, als hij haar zag - dat vertelde zij zichzelve zoo dikwijls, dat zij het werkelijk begon te gelooven en dus moest Ida komen tot elken prijs. Mev. Van Walden rekende uit, hoe zij gemakkelijk in drie dagen uit en weer thuis kon wezen, en besloot Ida zelve te halen. Zij deelde Reinier niets mede van haar plan, maar vertrok onder een ander voorwendsel, hem overlatende aan het gezelschap en de hulp

van een zijner vrienden, die zoolang zijn intrek nam bij den zieke, wien het overigens natuurlijk niet ontbrak aan bezoekers.

Het salonnetje bij Mad. De Lié zag er nog uit als vroeger, maar met hoe geheel andere gewaarwordingen dan een paar jaar geleden wachtte Mevrouw Van Walden thans op Juffr. Van der Smizzen.

Zij vond deze weinig veranderd, en beter dan ooit kon zij zich de voorkeur van haar zoon verklaren, want werkelijk kon zij zich niemand voorstellen, die er zoo bekoorlijk uitzag als Ida.

Evenals den vorigen keer was Ida in het zwart gekleed, eenvoudig maar smaakvol. Zij groette Mev. Van Walden beleefd, doch maakte haar de toenadering niet gemakkelijk.

'U wenscht mij te spreken, Mevrouw?'

'Ik kom als eene arme smeekelinge. Het leven van mijn eenig kind hangt wellicht van u alleen af. Reinier's gedachten zijn steeds bij u...'

Ida had weer willen weigeren, maar op dit oogenblik kwam de kleine Reina binnenloopen. Zij was geheel het evenbeeld harer moeder en kwam zoo allerliefst natuurlijk de vreemde dame eene hand aanbieden, dat deze getroffen het kleine meisje in hare armen nam en haar een hartelijken kus gaf.

'Wie zijt gij?' vroeg de kleine, met al de natuurlijke onbeschaamdheid der jeugd.

'Ik ben eene Hollandsche dame, die uwe Mama en u gaarne mede wilde nemen...'

'Met het spoor? En gaat Virginie ook mede?'

Virginie bleek de pop te zijn, en toen Mev. Van Walden verzekerd had, dat er voor Virginie al een ledekantje klaar stond met rose zijden gordijntjes, vloog Reina hare moeder vol verrukking om den hals en vroeg smeekend: 'Laten we ons maar spoedig klaar maken, Mama.'

'Ge ziet, ik heb eene bondgenoote gekregen,' zeide Mevrouw Van Walden en herhaalde hare bede zoo dringend, dat Ida onmogelijk kon weigeren.

Mad. De Lié hielp de zwarigheden uit den weg ruimen, die werkelijk bestonden tegen deze overhaaste afreize, en zorgde met huismoederlijke drukte voor het in gereedheid brengen van alles, wat op reis kon strekken, om Reina den tijd te korten.

Tranen kwamen der goede vrouw in de oogen, toen zij hare beide lievelingen zag heengaan; zij had zich met haar geheele hart aan de bescheiden jonge vrouw en haar bevallig dochtertje gehecht.

Voordat Mev. Van Walden vertrok, had zij de voorzorg genomen, om Reinier in een langen brief alles mede te deelen, wat zij voornemens

was, en toen zij nu met hare gasten plaats nam op den trein, had zij niets te doen dan hem per telegraaf te verzoeken, uit haar werkmandje dien epistel te nemen en te lezen.

Hij was dus voorbereid op het weerzien van Ida.

Een zoo groot geluk had hij zich niet kunnen droomen en de vreugde doorstroomde hem zoodanig, dat het hem een oogenblik scheen, alsof hij geheel hersteld was. De reizigsters vonden hem dan 's avonds bij hare aankomst ook nog gekleed en in de zitkamer.

‘O Ida, wat een geluk. Maar waarom hebt gij mij te Spa toch zoo wreed en vreemd behandeld?’ dat was bijna eene van de eerste vragen, die hij haar deed, toen de eerste begroetingen waren afgeloopen.

Ida was niet voorbereid op deze vraag en zweeg even.

‘Het heeft mij zooveel verdriet gedaan. Het leek niets op uwe wijze van doen,’ hernam Renner. ‘Maar waartoe dat herdacht; laten we ons nu maar verblijden in het tegenwoordige. Gij hadt natuurlijk uwe goede redenen, om zoo en niet anders te handelen. En gij kondt niet weten, Ida, hoe innig lief ik u had en hoe mijne gedachten steeds bij u waren.’

Ida reikte hem aangedaan hare hand. Zij voelde iets van de liefde, die Reinier haar altijd had toegedragen, en zocht naar eene verklaring van haar gedrag, die hem bevredigen kon en waarbij hij toch niet kon gissen, dat zijne moeder de schuldige was.

‘Ik weet niet,’ sprak zij, ‘of ik mijne goede redenen had, maar het scheen mij toe, dat ik niet anders handelen kon dan ik deed. Vergeef mij het verdriet, dat ik je daardoor aandeed;’ aldus Ida, en Reinier kwam nooit meer op dit onderwerp terug. Oprechte liefde kent geen wantrouwen.

Mevrouw Van Walden was Ida zeer dankbaar voor deze tactvolle wending der zaak. Meer dan eens had zij er op reis aan gedacht, om Ida te vragen, haar zoon onkundig te laten van het gebeurde, maar een gevoel van kieschheid maakte haar huiverig, dit onderwerp aan te roeren. Haar hart klopte angstig bij Reinier's vraag; zij vond haar eigen gedrag zoo laag, zoo onwaardig, dat zij er zich over schaamde. Het bedrog, dat zij aan haar zoon gepleegd had, kwam haar, hoe langer zij Ida leerde kennen, des te afschuwelijker voor.

Zij dacht dan ook den geheelen volgenden dag aan niets anders dan aan boetedoening, en zou ze voorheen alles gedaan hebben, om ieder gesprek tusschen Ida en Reinier te verhinderen, nu gaf het haar eene streelende voldoening, als zij bespeurde, hoe haar lieve patiënt opfleurde, als Ida binnenkwam, bij hem ging zitten en opgewekt met hem praatte. Dan kon zij Reina onopgemerkt meetroonen naar de suite en zich bezighouden met het kleine meisje, om Reinier, die spoedig vermoeid was, zooveel mogelijk rust te bezorgen, terwijl hij van Ida's bijzijn genoot.

Het ontbrak hun nooit aan discours - het verledene is steeds eene rijke bron van gesprekken, en zij hadden zooveel samen doorleefd.

Merkwaardig genoeg was, zonder dat zij het zelven bespeurden, de verhouding tusschen hen eenigszins veranderd: het lijden had Reinier verouderd; het werkzame leven en het gevoel van rust schenen Ida jonger te hebben gemaakt.

Eens op een morgen, toen Reinier bij zijne schrijftafel stond, hield hij de kleine Reina het portret harer moeder voor. 'Wie is dat?' vroeg hij.

'Mama,' riep het kind, wellicht half op goed geluk af, maar Ida was niet veel veranderd.

'Hoe komt gij toch eigenlijk aan dat portret?' vroeg Ida met verbazing en wischte haastig een traan af, toen zij de zaak begrepen had. 'Gij waart altijd een trouwe vriend, Reinier,' fluisterde zij hem toe.

'O, Ida, mocht ik het maar toonen, hoe uw beeld steeds mijn hart vervuld heeft van het eerste oogenblik af, dat ik je zag,' riep Reinier uit, een kus op hare hand drukkende.

Dien dag was Reinier verder zeer stil. Zijne moeder vreesde, dat hij zich minder wel voelde, en wees Ida met angst op zijne geteekende kleur. Hij hoestte echter weinig en scheen ook niet bijzonder kortademig.

'Hoe gaat het, mijn jongen?' vroeg de moeder bezorgd, hem een kop bouillon reikend.

'Ik ben een weinig vermoeid en zou eigenlijk het liefst den geheelen namiddag alleen zijn. Doe u mij dus het genoegen en maak eens een rijtoer met onze gasten.'

De wil van Reinier was steeds wet voor zijne moeder, en zoo duurde het ook niet lang, of er stonden, tot groote blijdschap van Reina, een paar trappelende paarden voor de deur.

'Mag Virginie ook mede?'

'Natuurlijk,' sprak Reinier, 'welke moeder laat haar kind thuis? Maar kijk eens hier,' liet hij erop volgen en gaf de kleine een goudstuk, 'vraag nu eens, of de dames bij het terugkomen naar een speelgoedwinkel willen rijden, en koop daar dan voor mij nog eene mooie, nieuwe pop in bruidskostuum, wilt ge?'

Juichend sloeg de kleine hare mollige armen om den hals van Reinier en zeide, dat hij de liefste man van de geheele wereld was.

Toen de dames waren uitgereden, zond Reinier een briefje naar zijn overbuur den notaris, met wien hij eene ernstige conferentie hield, en daarna gunde hij zichzelf het rustige uurtje, waaraan hij behoefte voelde. Hij sliep echter niet; zijne gedachten waren ingespannen, want

meer dan eens rees hij van de sofa, waarop hij lag, op, om nu eens uit het raam te kijken, dan enkele akkoorden op de geopende piano aan te slaan.

Eindelijk scheen hij tot kalmte te komen en sliep nog even in. Zoo vond hem zijne moeder en het deed haar goed, te zien, dat haar lieveling rustte.

Het slaapje had hem blijkbaar verkwikt, want met heldere stem begroette hij haar dadelijk; dat gebeurde, helaas! zoo zelden. Hij was reeds in die periode, waarop er eenige tijd verloopt, voordat de patiënt weer is uitgerust van de vermoeienis van den slaap. Natuurlijk vleide Mevrouw Van Walden zich weer met nieuwe hoop - hoe honderden malen doet men dat niet bij zulke zieken! Er scheen werkelijk reden voor; ook aan tafel - al bleek de eetlust ook eer slechter dan beter dan gewoonlijk - sprak Reinier levendig. Hij had het druk met dat kleine logeetje over hare pop, die werkelijk in hare soort een prachtexemplaar was en die - wat wel wat zonderling klonk uit den mond van eene gesluierde bruid - heel stamelend ‘mama’ en ‘papa’ kon zeggen.

‘Mama, papa,’ zeide het kleine meisje hare pop gedurig na, en ze scheen dat bijzonder grappig te vinden. Toen zij later te bed was gebracht en het drietal in schemeravond om de theetafel zat, herhaalde Reinier die woorden. ‘Mama, papa,’ zeide hij langzaam - ‘het hoort zoo bijeen; toch heeft mijn klein petekindje nog nooit het gemis van een vader gevoeld. Hare moeder is haar volkomen voldoende; toch... toen ik haar daar straks met de bruidspop zag, scheen het mij, dat ik op eens een visioen kreeg van den tijd, waarop ze zou wenschen, eens vaders naam te kunnen voeren. Reeds op school zullen er wellicht kleine, wijze nufjes komen, die haar uit haar kinderparadijs verjagen, door haar te wijzen op een feit, dat zij niet kan verklaren. Maar al komt zij dien tijd ongestoord te boven - hoe zal het zijn, als zij eens ten huwelijk gevraagd wordt? Er zijn tal van familiën, die nooit over een dergelijk bezwaar heen durven stappen.

Mevrouw Van Walden keek met eenige verbazing haar zoon aan. Hoe kon hij een zoo teer punt aanroeren? - gewoonlijk was hij zoo uiterst behoedzaam, om nooit iets te zeggen of te doen, wat een ander kon kwetsen en nu scheen hij nauwelijks op te merken, hoe de arme Ida leed onder zijne woorden.

‘Mijn arm kind,’ fluisterde zij, haar zakdoek naar de oogen brengende.

Mevrouw Van Walden sloeg moederlijk haar arm om de bedroefde heen en zeide vertroostend: ‘Gij hebt tot nog toe uw kindje een onbezorgd en gelukkig leven weten te bezorgen - waarom u noodeloos bedroefd te maken over eene toekomst, die even goed geluk als ongeluk kan aanbrengen?’

Reinier keek een oogenblik zwijgend naar de beide vrouwen en sprak toen zacht, doch kalm: ‘Vergeef mij, Ida, dat ik dit pijnlijk onderwerp aanroer. Het was echter niet zonder bedoeling. Ik heb u een voorstel te doen, dat waarschijnlijk onder andere omstandigheden nooit over mijne lippen zou zijn gekomen. Ik wensch u mijn naam aan te bieden... Het kan u niet onbekend zijn, hoe mijn hart u toebehoorde van het eerste oogenblik af, dat ik u zag, maar gij stondt zoover boven mij, dat slechts het denkbeeld van innige vereering bij mij kon opkomen. Nooit zou ik u over mijne liefde hebben durven spreken, en ook nu zal ik geene wenschen uitspreken, die geene beteekenis hebben in den mond van iemand, wiens leven nagenoeg geëindigd is. Alleen dit wil ik u zeggen: Kunt ge besluiten mijn naam te dragen, dan bevordert ge niet alleen het geluk van Reina, maar vervult ge ook den eenigen wensch, dien ik nog heb.’

In ademlooze stilte luisterden de beide vrouwen, terwijl Reinier nu nog meedeelde, hoe hij dien morgen eene conferentie met den notaris had gehouden en van dezen alles vernomen had, wat er te regelen en te beschikken viel.

‘Doch,’ zeide hij, ‘dat zijn bijkomende zaken De hoofdvraag is slechts deze: Wilt gij voor de wet mijne vrouw worden, Ida?’

Ida legde zwijgend en getroffen hare hand in die van Reinier en Mevrouw Van Walden, die wellicht bij kalm nadenken zich tegen dit plan van haar zoon zou hebben verzet, werd zoo geheel meegesleept door den droeven ernst van het oogenblik, dat zij den patiënt te gelijk met de schoone bruid in hare armen sloot en toen de kamer verliet, om in de eenzaamheid uit te weenen.

Reinier was een van die patiënten, die steeds de ziekenkamer in een verblijf weten te herscheppen, waar ieder zich behaaglijk voelt.

Hoe hartbrekend het mocht zijn, een beminnelijken jongen man, wien letterlijk niets ontbrak dan een paar gezonde longen, zoo te zien sloopen - menigmaal weerklonk toch een vroolijke lach in zijne nabijheid, want uitgenomen de oogenblikken van hevige benauwdheden bleef hij belangstellen in alles en wist ieders aandacht van zijne ongesteldheid af te wenden. Op het: ‘Goed geslapen?’ kreeg men nooit eenig ander antwoord dan een: ‘Uitstekend!’ ook al had de hoest hem den geheelen nacht wakker gehouden.

Zijne moeder beklaagde zich daar wel eens over, maar Reinier wist haar tevreden te stellen. ‘'t Is niets dan zelfzucht,’ deelde hij mede en verklaarde, hoe hij slechts driedubbel zou lijden, als hij eerst niet goed sliep, dan zich inspande, om precies te bedenken, hoe slecht het geweest was, en dan moest bespeuren, dat dit verhaal hemzelven niet amuseerde en anderen verveelde.

'Niets is zoo slecht, of het is de moeite waard, het zoo goed mogelijk te gebruiken,' luidde zijn stelregel en daarom meende hij ook, dat zijn laatste levenstijd niet verloren moest gaan met klachten. Door deze stemming werd het dus mogelijk, de bruidsdagen door te brengen zonder al te groote somberheid. Reinier wist, hoe goed in den grond der zaak voor zijne moeder allerlei beredderingen waren, die haar afleiding en bezigheid gaven, en zoo was hij er bijzonder op gesteld, alles in de puntjes te hebben. Hij had zijne moeder verzocht, om bloemen te bestellen voor den avond van de aanteekening; stond erop, dat Ida en zijne moeder zich nieuwe kostumen lieten maken; wist ook van zijne moeder gedaan te krijgen, dat deze een stel juweelen voor de bruid bestelde, en bedacht allerlei zaken, die den tijd vulden en die de moeder niet wilde nalaten, omdat haar lieveling er zwak op had.

Zoo naderde de dag, waarop het huwelijk zou worden voltrokken. Het had Reinier moeite gekost, maar hij had zich toch deftig in het zwart gekleed en probeerde den *Hochzeitmarsch* te spelen; het ging echter niet goed meer; zijne krachten namen af. Zijne geestkracht, die hem zoolang staande had gehouden, begon hem te begeven, en vermoeid liet hij het hoofd zinken op zijne handen. Zijne lange, donkere haren hingen door en over zijne blanke, smalle handen en omgaven schilderachtig zijn marmerbleek, doch edel gelaat, en toen Ida met haar kindje aan de hand binnenkwam, bleef zij even staan, getroffen over eene schoonheid, die zij zoo nooit had aanschouwd.

Toen knielde zij bij hem neder en wachtte zoo, totdat hij ontwaakte uit zijne lichte sluimering.

Verrast keek hij op en sprak met dien eenen blik meer uit, dan hij met woorden had kunnen doen. Toen drukte hij een kus op hare lippen en fluisterde: 'Vaarwel.'

In de groote zaal wachtten burgemeester en getuigen, en zoo eenvoudig mogelijk werd de plechtigheid voltrokken. Een koor van schoolknapen, achter een gordijn verborgen, hief een tweestemmig lied aan met zachte begeleiding van eene viool en met deze goed gekozen muziek daalde die kalmte in de harten der aanwezigen, die zoo noodig was.

Vervolgens onderteekende de bruidegom nog met vaste hand het testament, waarbij hij Ida tot universeele erfgename maakte, en gaf daarop zijn verlangen te kennen, om uit te rusten.

Men hielp hem te bed en dadelijk sloot hij met een zachten glimlach de oogen.

'Laat mij nu alleen,' zeide hij zacht. Wie later naar hem ging kijken, vond hem steeds rustig en, zoo al niet slapende, toch ook niet volkomen wakker. Blijkbaar leed hij niet, maar toch begonnen langzamerhand de huisgenooten zich te verontrusten over dien toestand.

De dokter werd gehaald en constateerde, dat dit het begin van het einde was.

Het was zoo.

Tegen den morgen, juist toen de zon opkwam en alles in de kamer met een zacht rooden gloed kleurde, wenkte Reinier, dat men hem een weinig overeind zou helpen. Hij keek even met verraste blikken naar het schoone licht, hield toen zijne moeder en Ida zijne handen toe, fluisterde een hartelijk ‘dank,’ en blies kort daarop zoo zacht en kalm den laatsten adem uit, dat zijn gelaat reeds begon te verstijven, voordat zij begrepen, hoe hij van haar was heengegaan.

Op bloote voetjes kwam de kleine Reina naar beneden geloopen. ‘Papa,’ zeide zij, Reinier ziende, maar al kon hij, die thans voor het eerst door haar zoo werd genoemd, haar niet meer antwoorden - haar geheele leven door plukte zij de vruchten van zijne vaderlijke zorgen. Hij had aan alles gedacht, in alles voorzien, en het was aandoenlijk voor Ida, om te bespeuren, hoe lief Reinier haar had gehad en hoe hij altijd aan haar had gedacht.

Rotterdam, 25 Dec. '80.

AGATHA.

Stuifmeel.

I.
Zelfbeperking.

Jan, die bij 't graven van een sloot
Den lof van vriend en dorpsgenoot
Te recht zich had gewonnen,
Dacht, 'k wijd mij aan een grootscher taak;
Kanalen graven is mijn zaak;
Met moed daarmee begonnen!
Hij meende in ijdlen hoogmoedswaan
Reeds met Lesseps gelijk te staan;
Maar ziet, hoe kan men dwalen!
Men lacht hem uit, den armen man,
Die goede slooten graven kan,
Daarom nog geen kanalen.

II.
Klein en groot.

A.
De wereld acht uw werk gering
En uw gemeente is klein.
B.
Maar 't is, Goddank, een groote zaak,
Daarin getrouw te zijn!

III.
Preeken (aan een kerkhervormer).

Wat baat u al dat preeken?
Geef ons iets beters toch!

Als preeken is wel spreken,
Weet ik niets beters nog,
Om harten diep te treffen
En zielen te verheffen.

IV.
Vaderlandsliefde.

De liefde voor het vaderland
Kan zich in trotschheid gronden.
Soms is zij niets dan onverstand,
Aan kleinen kring gebonden;
Dan is zij altijd klein en dwaas
En staat ontwikkling tegen;
Al maakt zij nog zoo groot geraas,
Zij is dan vloek, geen zegen.
Zij kan van eedlen vrijheidszin
En dankbaarheid getuigen;
Dan ligt er ware grootheid in,
Waarvoor de wijzen buigen.

V*a.*
Jonge geestdrift.

Veracht de jonge geestdrift niet.
Zij strijdt, waar oude wijsheid vliedt
Of wikkend, wegend nog blijft staan,
Tot - - - - - - - - - - -
reeds de zaak is afgedaan.

V*b.*
Oude wijsheid.

Veracht ook d' oude wijsheid niet,
Die scherper vaak dan geestdrift ziet.
Zij wijst de goed begaanbre paân
Aan d' al te stoute jonkheid aan,
Opdat zij niet in struik en heg
De huid zich scheur', op steilen weg
Vermoeid den moed verlieze,
Maar met het noodige overleg
Het kronk'lend bergpad kieze.
Dit moge al niet het kortste zijn,
't Is tijd gewonnen slechts in schijn,
De steile helling op te hollen.
Hoe menigeen,
Die vlug ter been
Reeds goed op weg naar boven scheen,
Kwam spoedig met gebroken leên
Voorgoed weer naar beneden rollen.

VI.
Schimpers.

Verrotting! Verrotting!
Bij u misschien,
Die zoo schelden en razen en vloeken.
Bij hen, die altijd verrotting zien,
Behoeft men geen frischheid te zoeken.

VII.
Gods voorzienigheid.

Gelooft g' in Gods voorzienigheid?
Hun, die in God gelooven,
Kan zelfs de zwaarste levensstrijd
Dat heilgeloof niet rooven.
Zij zeggen: wij begrijpen 't niet,
En toch, het moet zoo wezen;
Wij hebben 't in der sterren lied,
Der bloemen pracht gelezen.

VIII.
Humanisme.

‘D' ontwikkling van het menschlijke in den mensch
Blijft, wat verander, steeds onze eerste wensch.’
‘Mij dunkt, dat menschlijke moet juist vergaan,
Tast gij 't geloof aan geest en Godheid aan,
Doet gij den mensch uit stof alleen bestaan.’

IX.
Eene vermomming.

Hoe menig echte pessimist
Noemt zich behendig humanist.
Toch, pessimisten, o! daar kunt g' op aan,
Zijn alles eerder dan humaan.

W. MALLINCKRODT.

Salatiga.

Uit den vreemde, meegedeeld door mevr. Van Westrheene.
De houtduif.

De school was uit en de kinderen liepen her- of derwaarts, blijde, dat zij zich door stoeien en schreeuwen en spelen konden schadeloos stellen voor het lange zitten op de harde banken onder eene stilte, nu en dan slechts afgebroken door het gonzen van eene vlieg of een onderdrukten lach.

Daar kwam Désiré Géfrin aan, die gespijbeld had en zich nu, bij het uitgaan van de school, bij de andere kinderen voegde.

Tusschen het split van zijn hemd, op zijne bloote borst hield hij een vrij grooten vogel verborgen, een armzalig beest, dat, nog maar half van veeren voorzien, uit het nest gehaald was. Het kind nam den vogel in zijne beide handen en liet hem aan zijne makkers zien.

‘Wat is het voor een vogel, Désiré?’

‘Wel, eene houtduif.’

Een tiental kleine jongens kwamen in een kring om Désiré heen staan en verdrongen elkander, om beter te zien.

‘Wat is die jongen gelukkig! - Waar hebt ge hem gevonden? Hoe hebt ge hem gevangen?’

‘In het bosch natuurlijk; ik heb hem uit het nest gehaald. Er waren er twee, maar de andere heeft zijn nek gebroken, toen hij uit den boom viel.’

Nu kwamen ook de meisjes uit de school en eenigen van haar kwamen het kringetje nieuwsgierigen vergrooten.

Die bewonderende kinderschaar rondom den gevangen vogel vormde eene verzameling van petten zonder klep en katoenen hoedjes, vuile gezichtjes, opgestoken neusjes en oogenparen, glinsterend van begeerte, uitglurende onder de verwarde haren van het donkerste bruin tot het lichtste blond.

Het aardigste van de meisjes, eene kleine dertienjarige, iets grooter dan Désiré, stond vooraan in den kring.

‘Geef hem mij eens eventjes? Mag ik hem eens aanraken?’

En haar zacht knuistje raakte, terwijl zij de duif streelde, even de hand van den knaap, en de kleine, wilde jongen kreeg, zonder het zelf te begrijpen, eene trilling van genot bij het voelen van de onschuldige liefkoozing.

‘Hebt ge er zoo'n zin in, Annette? Welnu, neem dan maar aan; ik geef hem u.’

Dat was eene blijdschap voor de kleine. Zij drukte de duif dartel tegen haar halsje en terstond daarop liet zij het diertje in hare schooltasch glijden en liep hard weg, uit louter vrees, dat Désiré zich mocht bedenken.

Annette woonde een half uur van de school af, in een ander dorp, bij hare grootmoeder Pacaud. Zij was reeds buiten op den weg en het spoor van hare kindervoetjes mengde zich in de fijne afdrukken, welke eene kudde schapen in het stof hadden geborduurd, toen zij ingehaald werd door een jongen, die haar was nageloopen.

‘Géfrin heeft berouw,’ riep de knaap buiten adem; ‘gij moet hem het beest teruggeven.’

Doch Annette wilde het niet gelooven.

‘Ik weet, hoe'n leugenaar gij zijt, Philippe; gij zegt het, om mij de duif af te nemen.’

‘Ja, zeker zal ik haar u afnemen, als gij haar niet vrijwillig geeft!’

Hij greep het eene handvatsel van de tasch en terwijl Annette en hij beiden de tasch naar zich toetrokken, werd de arme duif, die tot nog toe zoo rustig gelegen had, in hare gevangenis heen en weder geschud. Annette schreide; de ondeugende jongen vloekte als een volwassen kerel en zou zeker de overwinning behaald hebben, indien Désiré in eigen persoon niet eensklaps op het tooneel was gekomen en hem op den rug gesprongen was. Zij rolden met hun beiden in de sloot. Zij sloegen en schopten elkander; zij krabden elkaar in het gezicht en trokken elkander aan de haren. Beide kemphanen deden hun best, doch toen zij weer opstonden, blies de grootste den aftocht en droop af met gescheurde kleeren en bloedenden neus.

Zoo lang zij in het bereik van elkanders stem waren, bleven zij elkander uitschelden en met steenen werpen en daarna zeide Désiré, nog verhit van den strijd en met eene kleur van trots over zijne overwinning, dat hij Annette zou thuisbrengen, om haar ingeval van nood te beschermen.

‘Hebt gij wel gezien,’ vroeg hij, ‘hoe hij ervan gelust heeft, die groote

lafaard? Wees maar niet bang; als hij u weer lastig valt, zal ik hem nog eens afrossen. Ik ben sterk!' En hij liet zijne bruine handen zien, die vereelt waren door het klouteren in de boomen.

'Hij zal het op mij wreken, als gij er niet bij zijt. Waarom komt gij nooit op school?'

'Wel, ik loop veel liever in het bosch; dat is vrij wat prettiger.'

'Wilt gij dan niet leeren?'

'Och, ik kan lezen en schrijven; is dat niet genoeg? En als ik in het bosch loop, leer ik toch met mijne oogen. Ik ken alle beesten uit elkaar. Bij voorbeeld de houtduiven zijn altijd twee aan twee, als goede vrienden. Zij maken haar nest heel boven in de boomen, tusschen twee takken. Als men zoo hoog klimt, ziet men het geheele bosch, tot aan den rand toe, en als het dan waait, slingeren de takken heen en weer, en dan kraakt het!... Die vogels leggen maar twee eitjes, meer niet, en als de kleintjes uitkomen, zijn het een mannetje en een wijfje, broer en zuster.'

'Maar zegt uw vader er niets van, dat ge zoo rondloopt?'

'Hij geeft mij op mijne broek. Maar och, als ik 's ochtends het huis uit ga en den weg naar school op loop en er dan maar een zweem van zonneschijn is en ik eene lijster hoor fluiten, loop ik weg en ga ik den dag in het bosch doorbrengen, al weet ik, dat ik een pak slaag krijg, zoodra ik thuis kom. Als gij mee woudt gaan, zoudt gij eens zien, hoe pleizierig het is! Dan zou ik u allerlei nestjes laten zien; ik weet er op zijn minst twaalf op het oogenblik, en ook een nest vol eekhorentjes in een hollen boom. Als wij er heel stil vóór blijven staan, zullen wij ze tegen den stam op en neer zien loopen.'

Het denkbeeld van de eekhorentjes tegen den stam van een boom te zien loopen, met hunne staarten als vederbossen, lachte de kleine Annette zeer toe; doch zij was te verstandig, dan dat zij zou gaan spijbelen zooals Désiré. Wat zou grootmoeder Pacaud wel zeggen? Zij vond er evenwel een middel op.

'Als gij de geheele week op school komt, wil ik Zondag de eekhorentjes met u gaan zien.'

Die belofte van het mooie meisje had meer invloed dan de klappen van vader Géfrin.

Drie dagen lang kwam Désiré trouw school; hij kwam alleen 's ochtends te laat. Om half vijf, als de school uitging, bracht hij zijn vriendinnetje tot aan de eerste huizen van haar dorp. Dan vertelde hij haar van zijne tochten in het bosch; dan vroeg zij hem om raad, hoe zij de duif zou opfokken, waarvoor hij haar reeds zeer handig eene kooi had gemaakt van dunne wilgentakjes; want zijn vader was mandenmaker.

De Zondag kwam en met toestemming van grootmoeder ging Annette met Désiré naar het bosch, om de vogelnestjes en de eekhorentjes te zien. Dat werd weldra gewoonte; de kleine jongen kwam bijna geregeld op school en Annette ging Donderdags en Zondags met hem naar het bosch, op de smalste paadjes, die nergens op uitkwamen dan op plekjes bloeiende heide, waar de konijntjes hun middagdutje deden in hun leger van droge bladeren en waar vogels tusschen het loof van eenzame beukenboomen, ver van de gebaande wegen, vroolijker zongen, van blijdschap om hunne eenzaamheid.

De schooltijd gaat spoedig voorbij voor dorpskinderen. Er waren ver-

scheidene jaren verloopen. Annette werkt bij hare grootmoeder, strijkster van beroep. Zij ziet Désiré Géfrin zelden anders, dan wanneer zij elkander bij groote tusschenpoozen eens tegenkomen.

Bij het openstaande raam maakt zij van de laatste zonnestralen gebruik, om witte kraagjes te strijken en strookjes en kanten van sierlijke mutsjes te plooien; doch zij zingt niet onder het werk, zooals gewoonlijk, want hare lieve duif, die zij zoolang heeft bemind en verpleegd, is ondankbaar uit de kooi ontsnapt en weggevlogen.

De oude vrouw zat buiten op haar matten stoel en boven haar gebogen hoofd hing de ledige teenen kooi nog aan een spijker. Zij had, ondanks hare hooge jaren, nog goede oogen en heeft daar iemand herkend, die aan het einde van de laan kwam aanstappen.

'Annette, daar komt een jonkman aan van je kennis. - Goeden avond, Désiré Géfrin, komt gij nog eens naar ons kijken?'

'Zooals gij ziet, Vrouw Pacaud. - Goeden avond, Juffrouw Annette.'

Désiré is een flinke, breedgeschouderde jonkman geworden; zijn nieuwe kiel, van wit en blauw gestreept linnen, met een kraag, waarop met wit garen figuren en bloemen waren gestikt, stond hem goed. Hij glimlachte, toen hij de ledige kooi zag.

'Hebt gij mijne houtduif dan niet meer, Juffrouw Annette? Is het dier gestorven?'

'Neen.' En al strijkende vertelt Annette hem, dat de vogel weggevlogen is en hoe het haar spijt, dat zij hem verloren heeft.

'Zoudt gij dus in uw schik zijn, als iemand u de duif terugbracht?'

Dat vroeg hij op zulk een schalkschen toon, dat Annette haar werk een oogenblik staakte, om hem aan te kijken; toen zag zij, dat hij iets onder zijn kiel had, dat zich bewoog.

'Gij hebt haar daar onder uw kiel, Désiré! Toe, gauw, geef hier!'

En terwijl zij de vluchtelinge streelde en weder in de kooi zette, sprak zij tegen het diertje als tegen een mensch: 'Weet ge wel, dat ik Zondag niet met pleizier op de kermis van Meillottes gedanst zou hebben?'

'Gaat gij erheen, Annette? Tot belooning danst gij dan vast wel eene quadrille met mij?'

'Wel zeker, Désiré, dat beloof ik u. Maar hoe komt het, dat gij mij den vogel terugbrengt?'

'Wel, dat zal ik u zeggen, Juffrouw. Ik had juist een stuk land bezaaid, toen ik eene houtduif zag, die mij op de hielen gevolgd was en korreltjes uit de voren oppikte. Het beest was zoo vlak bij mij en scheen zoo tam, dat ik op het denkbeeld kwam het te vangen. Ik heb er mijn kiel overheen geworpen en toen ik het beetpakte, zag ik, dat het één krommen teen aan den eenen poot had. Kijk, dacht ik, dat is de duif van Annette Pacaud, en toen ik klaar was met mijn werk, ben ik naar u toegegaan, om u het beest terug te brengen.'

'Gij werkt dus nu op het land, mijn jongen,' vroeg Vrouw Pacaud, 'in plaats van manden te maken zooals wijlen uw vader?'

'Och ja, Vrouw Pacaud; het mandenmaken beviel mij niet; dat was mij te eentonig; ik houd niet van zittend werk. Ik ben boerenknecht bij de Mignardes, hier anderhalf uur vandaan, en ik verdien al vol dagloon.'

'Dus kunt gij, evenals Annette, reeds aan trouwen denken?'

‘Ja, en daar denk ik dikwijls aan. Ik heb goede armen aan mijn lijf en lust tot werken genoeg, om eene vrouw en kinderen te onderhouden.’

Dat zeggende, draaide hij verlegen zijn strooien hoed in zijne handen rond.

‘Ik weet wel, dat Juffrouw Annette een jaar ouder is dan ik....’

Doch de oude vrouw begon te lachen.

‘Als gij hier komt, om eene vrouw te zoeken, Désiré Géfrin, dan komt gij te laat, mijn jongen. Annette heeft haar woord gegeven aan Philippe Baudry.’

De arme Désiré stond geheel verslagen en Annette was bijna even bedrukt als de vriend van hare kinderjaren; zij merkte niet eens, dat zij eene *chemisette* met een koud ijzer streek.

‘Zoo!’ zeide Désiré eindelijk; ‘dus heeft het natte pak, dat ik hem eens in de sloot bezorgd heb, hem geluk aangebracht.’

Toen Désiré heenging, zeide Annette:

‘Tot Zondag, Désiré.’

‘Vaarwel,’ was zijn antwoord.

Neen, waarachtig, hij zou niet naar dat bal van Meillottes gaan, om er zijne Annette met Philippe te zien dansen!

Hij had bij zichzelf gezworen, dat hij er niet heen zou gaan, en toch zwierf hij dien Zondagavond om de tent heen, die tot balzaal was ingericht. De groote olmboomen van de plaats wierpen de beweeglijke schaduwen hunner bladeren op het grijze linnen der tent, en Désiré hoorde de dansmuziek en den maatslag van zware voetzolen op den hollen planken vloer; geroep, gelach, geschreeuw en schel meisjesgegil klonken door de muziek heen en al die klanken gaven den indruk van een luidruchtig, vroolijk gezelschap.

Telkens ging Désiré naar den ingang der tent, door gekleurde illumineerglazen verlicht, die er in slingers boven hingen en een regen van oliedruppels lieten vallen, telkens wanneer de wind het ijzerdraad liet schommelen; doch Désiré kon er niet toe komen, evenals de anderen eene entréekaart te nemen. Na langen tijd geaarzeld te hebben, ging hij naar eene plek, waar hij op eenigen afstand licht zag onder eene groep boomen.

De drinkers, die met hunne ellebogen op de tafeltjes der cantine leunden, schreeuwden zich schor bij het eindeloos twisten of het galmen van brokstukken van liedjes.

Désiré was eindelijk op eene bank gaan zitten en wilde zich juist een glas wijn inschenken, toen eene dronkenmansstem achter hem, en vooral het hooren van Annette's naam, hem zijn hoofd deed omdraaien.

‘Mijn meisje,’ zeide Philippe, ‘mijn meisje... daar ben ik zoo grootsch niet op. Ik stem toe, dat zij een lief bekje heeft, zoo rozig en frisch als de neus van een wit poesje. Maar om haar zou ik mij niet laten terughouden, als ik overigens plan had, om uw raad te volgen. Neen, om háár zou ik het niet laten!’

En hij bevestigde die verzekering met een harden vuistslag op de tafel.

Hij had het tegen een soldaat, die tegenover hem zat, met losgeknoopt buis, de militaire muts achter op zijn hoofd, en die, bij wijze van rotting, een stokje in de hand hield, dat hij geschild had.

‘Maar gij gaat toch trouwen en wij hadden afgesproken, dat gij bij mijn regiment zoudt komen dienen. Heilige Nicodemus, er is geen beter vak

dan dat van soldaat. Wij kussen de vrouw van een ander en dat is veel aangenamer, dan er zelf eene te hebben, die een vrijer bij zich ontvangt, terwijl haar man uit is.'

'Daar ben ik niet bang voor,' riep Philippe; 'eene vrouw zou mij die kool niet moeten stoven!'

Doch de soldaat antwoordde niet. Met de geestdrift van twee flesschen wijn, welke zij reeds samen hadden leeggedronken, sprak hij over het militaire leven vol roem, over de goede dagen, welke men erbij had, over liefdesavonturen en goede sier; van onaangename baantjes, van politiekamer en van de eentonigheid van het kazerneleven sprak hij geen woord.

Désiré had zijn glas en zijne flesch laten staan, om naar de balzaal terug te keeren, waar hij nu zonder aarzelen binnentrad.

Terwijl hij bezig was, om, door eene wolk van witte kleedjes heen en het stof na de laatste quadrille, Annette te zoeken, die nu stellig alleen zou zijn, gleed er familiaar een arm in den zijne en Annette zelve kwam hem opeischen voor den dans, dien zij hem had toegezegd.

Annette had nog niet gedanst; zij had, ongeduldig met de fijne punt van haar laarsje trappelend, de komst van haar verloofde Philippe of van haar vriend Géfrin afgewacht. Philippe was niet gekomen en nu hoorde zij, dat hij reeds een uur lang met een soldaat zat te drinken. Nu mocht hij komen, als hij wilde. Zij zou geen enkelen keer met hem dansen.

'En om hem woedend te maken, zal ik den heelen avond dansen met u, Désiré.'

Doch toen zij Philippe met zijn neef in de verte zag binnenkomen, die hunne dronkenmanspret in de zaal lucht gaven; toen zij zag, hoe zij de quadrille in de war brachten en hun arm om de leest der mooie meisjes sloegen, voor de oogen van hare dansers, kwamen er tranen van boosheid, van schaamte en spijt in hare oogen en zij drong tegen Désiré aan, alsof zij hem tot haar verdediger koos.

'Ik wil hem niet zien! Ik wil niet hebben, dat hij tegen mij spreekt! Breng mij weg, Désiré; breng mij thuis bij grootmoeder.'

Om den naasten weg te loopen, moesten zij een heel eind dwars het bosch door. Eerst liep hun pad door eene lichte plek van jong hout en Annette liep zoo hard, dat de beweging van haar wit kleedje, tusschen de op eenigen afstand van elkander geplante boomen, van verre op het voorbijzweven van een spooksel geleek. Het licht en het feestgedruisch verloren zich weldra in den donker en zij hadden dat alles spoedig geheel achter zich. Nu kwamen zij aan eene plek in het bosch, waar nooit gehakt werd, waar het zeer donker was en het pad zich geheel in het kreupelhout verloor; het was zoo smal, dat zij niet meer naast elkander konden loopen. Annette liep voor Désiré uit en beiden waren geheel van hunne eigen gedachten vervuld, zoodat zij niet veel woorden met elkander wisselden. Doch allengs begon Annette minder haastig te loopen en toen zij bij eene plek kwamen, waar het weder lichter werd en zij den sterrenhemel boven zich konden zien, bleef zij eensklaps staan en leunde tegen den stam van een eikeboom. Désiré kwam voor haar staan en zag, dat zij schreide.

'Annette!'

'Laat mij maar begaan, Désiré. Ik moest eens uitschreien, ziet ge.'

En hij, begrijpende, dat het het verstandigste was haar tranen den vrijen loop te laten, bleef voor haar staan zonder een woord te spreken; hij was met zijne houding verlegen, en de minuten van dat stilstaan kwamen hem eindeloos voor, toen het geluid van naderende voetstappen hem aan zijne overdenkingen onttrok.

'Daar komt iemand aan, Juffrouw Annette; ik hoor voetstappen op dit pad.'

Annette wischte hare oogen af en beiden luisterden naar het geluid, waarbij nu ook het kletteren van eene sabelscheede kwam, en twee opgewonden stemmen.

'Hij is het, met zijn soldaat,' fluisterde Annette. 'Laat ons gauw wegloopen; laten wij ons achter een boom verschuilen.'

Doch daar kwam Désiré tegen op. Wegkruipen voor Philippe!

'Wees maar niet bang; ik kan hem en zijn neef wel aan. Ik zou wel eens willen zien, dat hij iets kwaads tegen u zeide of u ook maar scheel aankeek, daar ik bij was!'

Om aan het verzet van Désiré een einde te maken, sloeg Annette haar arm om den forschen jonkman heen en deed haar best, om hem met lieve woordjes naar het kreupelhout mede te troonen; zij praatte weder even vriendschappelijk en gemeenzaam met hem als in hunne kinderjaren.

Désiré kon de kracht dier zwakheid niet weerstaan en in eenige oogenblikken zaten zij verscholen achter een heester, op een paar schreden afstands van het pad, waarop de soldaat en Philippe Baudry hun voorbijkwamen.

'Volgens het zeggen van dien ploert, die hen heeft zien weggaan,' zeide de soldaat,' 'is zij met den galant, die met haar gedanst heeft, het bosch ingeloopen. Wel, wel, neef, zij wacht niet eens, totdat zij getrouwd is, met u te bedriegen.'

Hij lachte en schertste. Philippe daarentegen verkeerde in eene vlaag van dronkenmanswoede.

'Als ik hen krijg, vermoord ik den jongen, en de meid zal er ook van lusten.'

Annette had hare hand op die van Désiré gelegd en zij voelde die hand van verontwaardiging beven, terwijl hij fluisterde:

'Laat mij hem aanvallen, Juffrouw Annette, laat mij begaan.'

Doch zij hield hare andere hand voor zijn mond, om hem te dwingen zich stil te houden, totdat zij de voetstappen der beide mannen nog slechts flauw uit de verte konden hooren. Toen wilde Désiré zijne schuilplaats verlaten.

'Neen, neen, nog niet,' bad Annette.

Zij zat na haar schrik zoo heerlijk op het dichte gras, door dikke boomen omringd, waar het toeval hen gebracht had.

Zij begon om zich heen naar de donkere schaduwen in het bosch te kijken en naar de kleine stipjes van de sterrenlucht tusschen het loover door, en zij begon weldra aan andere dingen te denken. Annette vergat, dat zij eenige oogenblikken te voren nog had geschreid, en zeide glimlachende:

'Heugt u onze schooltijd nog wel, Désiré, en de heerlijke Zondagen, die wij doorbrachten met vogelnestjes zoeken?'

Of het hem heugde! In deze oogenblikken sterker dan in al die jaren. Toen begonnen zij over den ouden tijd te praten, alsof hunne jeugd reeds ver achter hen lag.

'Zie,' zeide Désiré eensklaps, 'dáár, vlak vóór ons, uit dien hoogen boom heb ik uwe duif gehaald.'

‘Hoe hoog! Mijn hemel, als gij er eens uitgevallen waart!’

Haar hoofd, dat zij omhoog hield, om naar den top van den boom te kijken, raakte den schouder van den jonkman en die aanraking gaf hem plotseling hetzelfde gevoel, dat hij gehad had, toen Annette als kind zijne hand had aangeraakt, terwijl zij de duif liefkoosde.

En wat voelde Annette?

‘Kom, wij moeten naar huis; grootmoeder zou ongerust worden,’ zeide zij met bevende stem, terwijl zij plotseling opstond.

Toen Annette thuis kwam, zag zij hare grootmoeder in het oude, notenboomen ledikant overeind zitten; hare muts zat scheef en er kwamen vlokken van hare grijze haren uit; zij maakte woeste gebaren met haar arm, die uit de linnen mouw stak, en stiet onsamenhangende scheldwoorden en verwenschingen uit.

‘Die *canaille*!... Die dief!... Die moordenaar!...’

Hevig ontsteld liep Annette naar het ledikant.

‘Grootmoeder, grootmoeder, wat is er gebeurd?’

De oude vrouw kon geene woorden vinden van drift; zij beefde als een riet en wees naar de overblijfselen van de kooi, die bij het venster verspreid lagen, met de uitgerukte vederen, die welsprekender dan woorden getuigden van wat er gebeurd was.

Philippe was in huis gedrongen en had, toen hij Annette niet vond, zich op de onschuldige duif gewroken. De verminkte vogel leefde nog, maar toen Annette en Désiré hem in de handen hadden en zoo voorzichtig mogelijk zijne wonden onderzochten, sloeg hij voor het laatst met zijne vleugels, opende nog twee malen zijn rood snaveltje en bleef toen onbeweeglijk liggen.

‘O, die schurk!’ riep de grootmoeder uit haar ledikant. ‘Gij moogt niet met hem trouwen! Hoort gij, Annette, ik verkies niet, dat gij met hem trouwt!’

‘O, neen! Nooit. Nooit!’

En Annette beweende haar duifje en had, te midden van haar verdriet, een ander, geheel nieuw gevoel; evenals in het bosch liet zij haar hoofd rusten op den schouder van den jongen boer.

Staatkunde en geschiedenis.

Eene partij en een programma.

De opmerking, dat de liberale partij in ons land gedesorganiseerd en machteloos is, munt zeker niet door nieuwheid of oorspronkelijkheid uit. Door de liberalen zelf wordt het met droefheid of verontwaardiging, door de oppositie met vaak kwalijk verholen vreugde telkens en telkens herhaald. Het verschijnsel op zichzelf getuigt niet van een bijzonder opgewekt en goed ontwikkeld politiek leven, doch zou overigens niets bedenkelijks hebben, daar het in elk staatsleven kan voorkomen, dat eene partij, hetzij door uitputting na vorige krachtsinspanning, hetzij uit onzekerheid omtrent het in de naaste toekomst na te streven doel, tijdelijk tot zwakheid en verdeeldheid vervalt, zoo niet aan dat verschijnsel een ander zich paarde, namelijk, dat niettemin die partij, die uitgeput is en verdeeld, die geen doel heeft, om na te streven, geen band, die haar bijeenhoudt, voortdurend regeeringspartij blijft. De elkander opvolgende ministeries leven bij de genade der liberale partij met dit onderscheid alleen, dat het eene ministerie zich geheel en al laat voortbewegen in de telkens wisselende richtingen, waarin de tijdelijke meerderheid het drijft, het andere, uit krachtiger persoonlijkheden samengesteld, erin slaagt, nu en dan der meerderheid een zachten dwang aan te doen en den schijn te doen geboren worden, dat het een eigen weg bewandelt. Vandaar eene weifeling en onzekerheid in ons politiek leven, die voor de nationale ontwikkeling de wrangste vruchten afwerpen.

Reeds jaren duurt die toestand voort, en de uitweg is nog niet gevonden. Zelfs zouden de zeer uiteenloopende recepten, die worden voorgeschreven bij iedere verkiezing, wanneer er doorgaans aan geneesmeesters geen gebrek is, doen vermoeden, dat omtrent het ware karakter der kwaal nog de grootste twijfel bestaat. De liberale partij, zegt de een, heeft behoefte aan een man, die als de ware en krachtige vertegenwoordiger harer beginselen kan gelden en in wien zij als in een leider gelooven kan. De Diogenessen zoeken, maar vin-

den den man niet, en hun blijft ten slotte niet anders over dan, de armen te kruisen en te wachten, totdat eene beschikking der Voorzienigheid dien Messias in het leven roept. Volgens anderen ontbreekt het de partij aan een programma en zou alles beter worden, wanneer maar een programma te vinden ware, waarom de liberale partij zich eensgezind zou kunnen scharen. Het groote gebrek is maar, dat, als het op stuk van zaken aankomt, er geen programma kan gemaakt worden, ruim en onbestemd genoeg, om alle liberalen onder dezelfde vaan te vereenigen. Geen allen bindend programma, maar bloot eene vereeniging van alle liberale krachten, om als een georganiseerd verbond over het geheele land te werken, zeggen weer anderen. Doch het ongeluk is, dat nog steeds zulk eene samenwerking is afgestuit op den clubjesgeest en de particuliere belangen niet alleen, maar ook op den haat voor den dwang der centralisatie, die afschrik inboezemde voor al wat naar vereeniging leek. Nog zijn er velen, die beweren, dat het kwaad eenvoudig schuilt bij de mannen, die naar de Tweede Kamer worden afgevaardigd, en bij de wijze, waarop zij werken. Maar de mogelijkheid, om daarin verandering te brengen? Ook die kiezers, die zich geroepen achten, hunne hooge ontevredenheid te kennen te geven over de houding van hun vertegenwoordiger, eindigen steeds weer, met denzelfden vertegenwoordiger naar het Binnenhof af te vaardigen.

En zoo tast men radeloos rond bij iedere verkiezing, en blijft na iedere verkiezing de toestand juist dezelfde. Eer kan gezegd worden, dat hij verergert dan verbetert. De ondervinding toch, met het ministerie-Kappeyne opgedaan, is wel zoo ontmoedigend mogelijk. Want scheen met het optreden van dat ministerie niet de dageraad te moeten aanbreken van een beteren dag? Men had een man gevonden, en een oogenblik kon men zich vleien met de hoop, dat het geloof in dien man bij zijne volgers niet achterwege zou blijven. Het programma ontbrak niet; althans, men leefde in den waan, dat het programma, in de gedenkwaardige rede van 24 November 1874 ontrold, de leus kon zijn, die het liberale ministerie en de liberale partij in de Kamer zou kunnen hereenigen. De band eindelijk, de unie, zoo al niet van de liberale kiezers dan toch van de liberale gekozenen, was sedert eenigen tijd tot stand gekomen en voorspelde eene zegenrijke samenwerking, nu de leider der Unie kabinetsformeerder was geworden. Hoe die schoone verwachtingen in rook zijn vervlogen, is iedereen bekend; mij lust het niet *infandum renovare dolorem.* Maar heb ik geen recht dan te zeggen, dat de toestand ontmoedigender is geworden dan te voren? Het schenkt altijd verlichting aan het overkropt gemoed, wanneer men een zondenbok in de woestijn kan zenden, en het moet erkend worden, dat het de liberale partij niet aan vrijmoedigheid heeft gehaperd, om hem, die haar uit de woestijn naar het beloofde land zou leiden, dus met hare zonden beladen in de woestijn terug te drijven. Maar dat heeft haar het beloofde land geen stap nader ge-

bracht. Dit is geene vrijspraak voor den heer Kappeyne: hijzelf, die op 24 November 1874 het woord sprak: ‘Geen ministerie valt dan door eigen fouten’, zal op dezen regel wel geene uitzondering ten behoeve van het ministerie-Kappeyne durven toelaten. Maar noodeloos, nutteloos en gevaarlijk acht ik het, in voortdurende verwijten te vervallen, als die leiden tot blindheid voor eigen tekortkomingen.

Ook na den val van het ministerie-Kappeyne bleef de liberale partij onbetwiste meerderheid. Een extra-parlementair ministerie trad op, en ik zou de laatste willen zijn, om het aan de mannen van dit Kabinet als een verwijt toe te rekenen, dat zij gingen zitten op de zetels, die openstonden. Met voldoening kan gezegd worden, dat zij reeds meer dan één nuttigen, voortreffelijken maatregel hebben tot stand gebracht, doch als ik daar tegenover stel, dat zij allerminst in staat zijn, de liberale partij te leiden naar het beloofde land, dan geef ik eenvoudig uitdrukking aan eene waarheid, waaraan zeker die mannen zelf niet twijfelen, wier bedoeling het was, een ministerie van zaken, een ministerie boven de partijen te vormen. Op welke wijze moet dan de hervorming komen? Eene poging, iets bij te dragen tot eene oplossing, leveren de volgende bladzijden.

De dagen van de glorie der liberale partij waren die, waarin Thorbecke haar erkend hoofd en leider was. Soms omdat zij zich aan dien superieuren geest gevangen gaf en zich door hem leiden liet, waarheen hij wilde? Geenszins, maar omdat hij de ideeën, die in de lucht zaten, wist te grijpen en uit te drukken en daardoor allen om zich heen vergaderde, die evenzeer doordrongen waren van die ideeën, zonder dat zij ze zich tot volkomen klaarheid hadden gebracht en zonder dat zij ze met dat gezag wisten uit te spreken; en omdat hij de beginselen, die onder zijne leiding het eigendom werden der liberale partij, consequent toepaste, zoodat de geheele partij uit overtuiging volgde, wetende, dat die beginselen onder zijne hoede veilig waren. Met hem heeft de partij gestreden voor de invoering van het ware constitutioneele stelsel. Toen de grondslagen daarvoor eenmaal in de grondwet waren gelegd: een verantwoordelijk ministerie; een parlement, waaraan men gepoogd had, zooveel mogelijk een representatief karakter te geven; ruime bevoegdheden aan de volksvertegenwoordiging; zelfbestuur in de provinciën en de gemeenten - toen was het de eerste taak der liberale partij, het aldus verworvene zorgvuldig te bewaren en de beginselen in vrijzinnigen geest in de organieke wetten uit te werken. En van die taak kweet zij zich, althans in den eersten tijd, verdienstelijk. Tegenover haar was geene andere partij denkbaar dan eene partij van reactie of, wil men liever, van behoud, die, nog met zekeren weemoed op het verdwenen regeeringsstelsel terugziende, zooveel mogelijk van den ouden zuurdeesem poogde te bewaren en, zoo het al onmogelijk was, tot het oude terug te keeren, dan althans in

de toepassing van het nieuwe in plaats van moedig vooruit te gaan slechts schoorvoetend concessies wilde doen. Terwijl de liberale partij gouverneerde, was het de conservatieve, die controleerde.

Maar tegenwoordig staan de partijen niet dus meer tegenover elkander. Toen de liberale partij eenmaal de voornaamste organieke wetten had tot stand gebracht, toen zij den nieuwen toestand had geconsolideerd, scheen hare eigenlijke taak afgedaan. De tijd der ontspanning kwam. Zij vergenoegde zich voorloopig met het bewaren van het verkregene, doch gevoelde geen lust, om, zag ook geen terrein, waarop, nieuwe overwinningen te behalen. Niettemin bleef zij meerderheid en als zoodanig tot regeeren geroepen, maar eenvoudig door het in waarheid conservatieve beginsel van het behoud bezield, was hare regeering eene bij uitstek krachtelooze. Er was geen nieuw doel, waarvoor zij eensgezind ten strijde trok, geen nieuw denkbeeld, waarvoor zij zich warm maakte. Haar regeeren bepaalde zich dientengevolge tot het afdoen der loopende zaken en het indienen van wetsontwerpen, waar de behoeften der maatschappij staatstusschenkomst dringend vorderden. Het weinig verkwikkelijk schouwspel van tweedracht in eigen boezem kon daarbij niet uitblijven. Waar geene groote belangen de partij bijeenhielden, twistten de leden, kiezers en gekozenen, over kleine belangen; waar naar geen bepaald plan gewerkt werd, had ieder zijn eigen, onfeilbaar plan; waar de vraag, hoever de staatszorg op het gebied van het maatschappelijk leven zich moet uitstrekken, naar geen vast beginsel werd beantwoord, had ieder voor elk bijzonder geval zijn eigen inzicht en zijn eigen beginsel.

Wat kon er inmiddels van de conservatieve partij worden? Nu de liberale meer en meer hare rol begon over te nemen, bleef haar niet anders over, zoo zij op zelfbehoud prijs stelde, dan een steeds meer reactionnair karakter aan te nemen. Bij iederen maatregel, die van liberale zijde werd voorgesteld, al droeg die dan ook volstrekt geen bepaald liberaal karakter, wist zij haar verzet te gronden op beginselen, die zij toch zelf onmogelijk in toepassing kon brengen, zoo zij geroepen werd de regeering te aanvaarden. Hare critiek droeg bij voorkeur een lamenteerend karakter. Altijd werden, en altijd worden nog, de goede dagen geprezen, toen de liberale wetten nog niet gekomen waren, die eene zee van rampen over Nederland hebben uitgestort. Door het vrijhandelsstelsel der liberalen, heet het voortdurend, is Nederland's handel in den grond geboord; door het systeem der directe belastingen, eene liberale uitvinding, wordt de bevolking uitgemergeld; door het toepassen van Westersche wijsheid op Oostersche toestanden wordt de Javaan opgeofferd en het batig slot prijsgegeven; door het beginsel der staatsalmacht, eene liberale leer, wordt de ware vrijheid vernietigd en het volk met dwang geliberaliseerd. Doch al jammerden zij dus, dat nam niet weg, dat de conservatieve staatslieden, zoo zij door de liberale onmacht tijdelijk aan de regeering kwamen, niet tot

het protectionisme terugkeerden, de accijnsen niet herstelden, geene andere koloniale politiek volgden en niet aarzelden, waar zij het noodig oordeelden, ook van de staatsalmacht gebruik te maken. Die oppositie maakte dan ook in den laatsten tijd den indruk weinig ernstig te zijn, en eene partij, die dus hare kracht zoekt in het bestrijden van al wat van liberale zijde kwam, zonder zelf een vast beginsel te volgen, was bestemd, langzamerhand te verdwijnen; vooral omdat ten slotte liberalen en conservatieven op den bodem van hetzelfde staatsrecht staan, en waar de eenen huiverig zijn te hervormen, de anderen het niet ondernemen tot het vroegere recht terug te keeren, de kloof, die beiden zou moeten scheiden, onmerkbaar is geworden. Wel beijveren conservatieve publicisten zich nog nu en dan, het te doen voorkomen, alsof er werkelijk in staatsrechtelijke opvattingen een fundamenteel verschil bestaat. Zij werpen zich bij voorkeur op als verdedigers van het koninklijk gezag, dat de liberalen heeten te willen ondermijnen. In den grond niet anders dan een verschil van grondwetsinterpretatie. Waar een artikel, al is 't ook maar door min gelukkig gekozen redactie, eenigen twijfel overlaat omtrent 's Konings bevoegdheid, legt de conservatieve pers het altijd uit in dien zin, dat 's Konings macht zoo uitgebreid mogelijk wordt genomen, terwijl de liberalen dikwijls een ander gevoelen aanhangen. Doch ook daarmee was geen terugkeer tot het oude régime bedoeld, al was het de liefde voor dat oude régime, die nawerkte. Trouwens, op quaesties van interpretatie bouwt men geene politieke partij.

Gelijken tred met het wegslinken der conservatieve partij hield de opkomst eener nieuwe oppositie, die der kerkelijke partijen. Men moge het eene ramp en eene anomalie achten, dat uitsluitend kerkelijke partijen zich op politiek terrein vormen, de noodzakelijkheid lag ertoe, en niet in ons land alleen. De liberale partij had in den aanvang van kerkelijke fracties niets te vreezen, daar de beginselen van zelfbestuur, waarvoor zij ten strijde trok, ook aan de kerken ten goede kwamen. Maar toen als een noodzakelijk gevolg daarvan zichtbaar werd, dat de staat zich ook geheel en al van kerkelijke invloeden emancipeerde, kwam van de zijde der kerken, die het verloren terrein gaarne wilden herwinnen, verzet tegen de beginselen, wier opkomst zij aanvankelijk hadden toegejuicht. Het onderwijsgebied was bestemd, het terrein van den strijd te worden. Zorg voor het volksonderwijs, zou men zoo meenen, is niet een bij uitzondering liberaal beginsel. De opvoeding van het opkomend geslacht moet allen partijen ter harte gaan en is van een zoo overwegend belang, dat de staat alleszins gerechtigd, ja, verplicht is, ze tot een tak van staatszorg te verheffen. Aldus was ook de meening van de conservatieve vooral niet minder dan van de liberale partij in 1848. Doch toen de organieke wet, door de grondwet gevorderd, in behandeling zou komen, had er zich reeds eene kern van verzet gevormd, die zich tegen staatsbemoei-

ing aankantte, zoodra het haar duidelijk werd, dat de staat het karakter der staatsschool als volkomen los van kerkelijke invloeden streng wilde handhaven. De eischen, door deze partij van verzet gesteld, moesten voor de liberale partij volkomen onaannemelijk zijn. De staat liet immers aan de kerkelijke gezindten volkomen vrijheid, als zij van het staatsonderwijs niet gediend waren, gezindtescholen op te richten, doch waar hijzelf de taak op zich nam, zijne toekomstige staatsburgers op te voeden, mocht hij geen onderscheid maken tusschen godsdienstige sekten, maar moest hij, zelf geene partij kiezende, gelegenheid geven aan de kinderen van één vaderland, om eene gezamenlijke opleiding te genieten. Het stond duidelijk in de grondwet, maar zou onbetwistbaar zijn, ook al ware het daar niet geschreven. Tegenover het stelsel der grondwet was slechts één ander mogelijk, namelijk dat van geheele vrijlating van het onderwijs, zoodat de staat zich tot een toezicht bepalen, maar zich met de regeling volstrekt niet bemoeien zou. Zulk een stelsel schijnt niet *per se* met liberale beginselen strijdig, maar even zeker als er een toestand der maatschappij denkbaar is, waarin dus de regeling van het onderwijs aan de maatschappij zelve kan worden overgelaten, even zeker moet getuigd worden, dat noch in 1857, noch in 1878 Nederland rijp was voor zulk een stelsel. Bij de kerkelijke partijen, wier verzet tegen de onderwijsregeling voortdurend sterker werd, omdat de kostbare concurrentie met de staatsschool haar steeds bezwaarlijker viel, brak zich inderdaad de overtuiging baan, dat het stelsel der volkomen vrijheid het eenige was, dat tegenover het stelsel der staatsschool kon worden gesteld. In de practijk bleef men wel vragen om staatshulp voor sektescholen, zelfs om inrichting van sektescholen van staatswege, maar men gevoelde zeer goed, dat theoretisch houdbaar alleen was de eisch van volkomen vrijlating van het onderwijs. Doch hoe de eischen geformuleerd werden, het was zaak voor de liberale partij, steeds op haar *qui vive* te zijn en de openbare school voor alle aanrandingen te bewaren. Zij was wel gedwongen, van de openbare school hare strijdleus te maken, omdat de vijand onvermoeid werkzaam was en, naar het scheen, steeds in kracht en invloed groeide. Zoo is het geschied, dat de onderwijsquaestie, die minder dan eenige quaestie eene politieke behoort te zijn, de twistappel werd tusschen onze politieke partijen. In de gelederen der liberale partij werd ieder opgenomen, die tegenover clericale aanmatiging de neutrale volksschool wilde handhaven, hoe hij overigens over andere quaestiën van staatsrecht of staatsbeleid mocht denken. Aan de overzijde stonden de Calvinistische oppositie en de Katholieke oppositie, door den band van haat tegen de volksschool bijeengehouden. En de conservatieve partij dobberde hoogst onzeker tusschen die beide richtingen op en neer. Het beginsel der neutrale school kon zij niet met ronde woorden prijsgeven, doch zij was althans gelukkig, een aanrakingspunt te vinden met de kerkelijke partijen, waar dezen zich schrap meenden te moeten

zetten tegen het beginsel der staatsalmacht, dat, naar zij beweerden, ook aan de regeling van het staatsonderwijs ten grondslag lag. Wij zien in 187[8] de conservatieve leden allerlei redenen aangrijpen, om de onderwijswet der liberalen te bestrijden, waaronder bij sommigen een bedenkelijk overhellen tot de beginselen der kerkelijke fracties zich openbaarde, en de eenige uit hun midden, die aan het verleden der partij getrouw bleef en zijne stem voor de nieuwe wet uitbracht, nam kort daarop zijn afscheid van de Kamer, ongetwijfeld overtuigd, dat de tijd voor de oude conservatieve partij was voorbijgegaan.

Welk karakter vertoont dan thans de oppositie, die, door eendrachtigen strijd tegen de onderwijswet geschapen, steeds geene woorden genoeg heeft, om de machteloosheid der regeeringspartij aan de kaak te stellen? Zeker is zij geen toonbeeld van eensgezindheid, dan alleen voor zoover zij het bestoken der liberalen tot grondbeginsel harer politiek aanneemt. Eensgezind was zij dan ook dikwijls met eene fractie der liberalen zelven, zoodra het niet het onderwijs gold, op welk gebied alleen geene tweedracht onder de gelederen der liberalen woedde. Maar uit zulke elementen schept men geene regeeringspartij. Brachten dergelijke wederzijdsche verwijten ons iets verder, aan de liberale partij zou ten volle het recht kunnen worden toegekend, der oppositie, die haar krachteloosheid verwijt, eigen krachteloosheid voor de voeten te werpen. Neemt men de Katholieke partij, de in ledental sterkste der oppositiepartijen, wat karakteriseert haar? Haar oorsprong verloochent zij natuurlijk niet, en waar het dus geldt, op te komen voor de sekteschool of pal te staan voor de rechten der Katholieken, waar zij die gekrenkt acht (missie te Rome, processies, provinciale subsidies voor kerkenbouw, doode hand, enz.), is de eenstemmigheid volkomen. Maar daarbuiten? welke gedachte leidt haar op politiek terrein? Het moet nog verklaard worden. In de aanprijzing van beschermende rechten, van indirecte belastingen, van eene batig-slot-politiek hoorden wij dikwijls hare woordvoerders gemeene zaak maken met de conservatieven. Toch kunnen wij moeilijk die beginselen als een credo der Katholieken beschouwen, als wij zien, dat de welsprekendste redenaar uit hun midden steeds vooraan op de bres staat, om de koloniale politiek der liberalen te verdedigen, en als wij ons herinneren, dat eene niet onbelangrijke fractie hare sympathie schonk aan het beginsel der rentebelasting. En hoe denkt de partij over het kiesrecht, over de toepassing van het parlementaire stelsel, over de defensie? Het is mogelijk, dat de meest roerende eensgezindheid daaromtrent heerscht, maar gebleken is het nooit. Trouwens, het hoofdorgaan der Katholieken zelf klaagt er voortdurend over, dat de band tusschen de leden harer fractie zoo los en van eene consequente politiek geene sprake is. Dat zij geroepen zou kunnen worden tot de regeering, is ondenkbaar. Eene regeerende partij, die geen ander beginsel heeft, dan dat zij Katholiek is, zou in Nederland niet geduld kunnen worden. Samenwerking met

de andere groepen zou dus noodzakelijk wezen. Maar hoe zou wederom de samenwerking met het Calvinisme denkbaar zijn? Beide partijen zien de onmogelijkheid daarvan zeer goed in en verhelen het elkander niet, dat zij slechts in den strijd tegen den gemeenschappelijken vijand elkander ontmoet hebben, maar dat de klove tusschen Katholicisme en Protestantisme desniettemin nimmermeer gedempt kan worden.

Als partij is de Calvinistische ontegenzeggelijk veel krachtiger dan de Katholieke, ja, dan eenige andere partij in ons parlement. Haar ontbreekt niet, wat de anderen missen, een man, een band, een programma. De eminente persoonlijkheid, die buiten het parlement aan haar hoofd staat, heeft begrepen, dat er voor eene politieke partij een hooger beginsel noodig is dan dat van strijd tegen een gemeenschappelijken vijand, en hij heeft door het gezag van zijne superioriteit de zijnen samengesnoerd in een over het geheele land vertakt bond en vereenigd tot aanhangers van één staatsleer. Het is niet zonder moeite gegaan. De eensgezindheid der broederen was nooit volkomen, en nog, schoon in veel mindere mate dan vroeger, komt de individualiteit bij den een of ander boven. Bepaaldelijk waren de meer aristocratische elementen der partij dikwijls huiverig, zich aan te sluiten aan de bij uitstek democratische eischen van den tot volksleider geboren aanvoerder. Ook waren velen niet zoo dadelijk toegankelijk voor de theorieën, hun door dien leider voorgehouden, die hun geheel nieuw waren en waarin het moeite kostte, het specifiek Calvinistische karakter te ontdekken. Maar een meesleepend talent, uitgebreide kundigheden, ongeëvenaarde werkkracht, taai geduld en energie kwamen alle moeilijkheden zegevierend te boven. Het gezag van den aanvoerder vond vooral zijn steun in de lagere klassen der maatschappij en in het volk achter de kiezers, die, zonder natuurlijk zijne theorieën te begrijpen, in hem geloofden, omdat hij ook uitnemend de kunst verstond in hunne taal te spreken en omdat hij zijnerzijds toonde met woord en daad in hen te gelooven. En zoo is thans de Unie geschapen, die hare vertakkingen over het geheele land uitstrekt. Bij de verkiezingen is aller samenwerking verzekerd. Overal wordt met den meesten ijver propaganda gemaakt. Het program, door den leider opgesteld, is het *credo* der partij. Geen candidaat voor de verkiezing wordt toegelaten, die dat program niet aanvaardt. De partij in de Kamer zelf is door dat program verbonden en vormt eene vereeniging, die volkomen is georganiseerd. Het is geen wonder, dat zij groeit in kracht.

Wat nu dat program betreft, er zijn vele bezwaren tegen ingebracht, en ik zal de laatste zijn, de gegrondheid daarvan te ontkennen. Het heet een anti-revolutionnair staatsrecht, maar het ontbreekt niet aan stellingen, die in waarheid den naam van revolutionnair verdienen te dragen. Het wordt aangeboden als ontwikkeling van de staatsleer van Stahl, maar Stahl zelf zou moeite hebben zich daarin te herkennen. Het draagt den schijn eener wetenschappelijke beschouwing van het geheele gebied

van staats- en administratief recht, maar beslist eene menigte quaesties op eene wijze, die op den naam van wetenschappelijkheid allerminst aanspraak kan maken. En bovenal is de grief gegrond, dat het verband tusschen de beginselen, hier ontwikkeld, kunstmatig is gelegd; dat zij aan verschillende partijen en verschillende staatsleeraars zijn ontleend, en dat zij aan het Calvinistisch beginsel slechts met dunne draden zijn vastgehecht. Doch dat alles neemt niet weg, dat het program als practisch weermiddel in den strijd onwaardeerbaar is. Het is de band, die de broederen bijeenhoudt, waar andere zaken aan de orde zijn, dan die onmiddellijk de school en het Calvinisme raken; het is een richtsnoer, waaraan zij behoefte hebben, als bij het beoordeelen van politieke quaesties hun Calvinistisch geloof hen in den steek laat; het is een *credo*, waarop zij zegevierend kunnen wijzen, als men hun de gewetensvraag voorlegt, wat het doel is van hun bestaan als politieke partij. En voor eene oppositie is dat genoeg. Iets anders wordt het, zoo eens die partij geroepen werd te regeeren. Afgezien nu van de omverwerping van het openbaar onderwijs, wat zou haar overblijven te doen? De verwezenlijking van het program als zoodanig zou eene practische onmogelijkheid blijken. In vele opzichten zou het niet verborgen kunnen blijven, dat zij juist hetzelfde willen als de liberalen, en zouden zij terugdeinzen voor het verwijt, dat zij ten slotte als regeering voor geen ander stelsel konden optreden, dan de liberalen, zelf hadden gevolgd. In andere opzichten zouden zij, het programma willende naleven, bemerken, dat de theoretische algemeenheden daarvan met de practijk al zeer weinig rekening hadden gehouden. Wilden zij eindelijk, aan hun oorsprong getrouw, het staatsleven van den Calvinistischen zuurdeesem doordringen, de thans achter woorden gemaskerde waarheid zou ras aan het licht komen, dat het botvieren aan hunne Calvinistische neigingen aan de vrijheid, die in het program voortdurend op den voorgrond wordt gesteld als Calvinistisch beginsel, den doodsteek zou geven.

Onze slotsom is, dat, wordt er gesproken van desorganisatie der liberale partij, wij er veilig voor in de plaats kunnen stellen desorganisatie van het geheele politieke leven. Het is mijne bedoeling geenszins, de fouten der liberale partij te vergoelijken, maar de onbillijkheid moet vermeden worden, om haar alleen de schuld aan te wrijven van den toestand, waarin wij verkeeren. De tegenpartij werpt haar voortdurend halfheid, gebrek aan moed, angst, om eene besliste meening te verkondigen, voor de voeten. Inderdaad, bestaan degelijkheid, vastberadenheid en moed in het luide uitroepen van allerlei leuzen en in het verkondigen van gewaagde stellingen, aan de oppositie komt zeer zeker de eerepalm toe. Maar laten wij ons niet door den schijn verblinden. De oppositie kan zooveel meer zeggen, zich zooveel vuriger voordoen, omdat zij oppositie is en niet de allerminste kans heeft, regeeringspartij te worden. Zij behoeft niet bevreesd te zijn voor de

gevolgen harer woorden; zij laadt geene verantwoordelijkheid op zich; van haar worden geene daden gewacht. Zulk vertoon van kracht geeft echter geen bijster goeden waarborg, dat zij ook innerlijk sterker is dan de regeeringspartij.

De roeping der liberale partij blijft het bij dat al, den toestand van desorganisatie te doen ophouden. Het ligt in de reden, dat een eerste vereischte daartoe is, dat het onderling vertrouwen in hare gelederen terugkeert. Maar hoe? Twee wegen worden het meest genoemd, waarlangs dat doel bereikt kan worden: eene unie en een programma. Op kleine schaal heeft de stad Rotterdam onlangs een leerzaam voorbeeld aangeboden door eene poging, om het doel te bereiken langs dezen dubbelen weg: een programma en vereeniging van alle liberale krachten. Proefondervindelijk is de onmogelijkheid van die combinatie toen bewezen. De zaak zou, naar het ons voorkomt, hebben moeten mislukken, ook al ware de wijze van uitvoering gelukkiger geweest. Doch ook die liet te wenschen over. Wil men een programma, dat alle liberalen zal vereenigen, wat ligt dan meer voor de hand, dan alle liberalen op te roepen, om daarover te discussieeren, desnoods op grondslag van een ontwerp, dat tot leiddraad kan dienen zonder tot iets te binden? Maar onmogelijk is het, om tot eensgezindheid te komen, als eerst eenige heeren, die zichzelf als leiders der beweging opwerpen, *en petit comité* een programma vaststellen, dat als het eenige liberale waarmerken en dan tot de partijgenooten zeggen: ziedaar nu het programma, waarop wij ons zullen vereenigen; gij moogt er niets in veranderen, maar het dankbaar aannemende behoort gij allen tot onze vereeniging toe te treden. Naast die fout van het geheimzinnig en op eigen gezag handelen, kwam de tweede, dat men een deel der liberalen feitelijk buitensloot door uitnoodigingen slechts te richten tot twee der bestaande liberale kiesvereenigingen en niet tot de twee anderen, die, misschien aan de heeren ontwerpers van het plan minder sympathisch, zich echter evenzeer rekenen tot de liberale partij. Door die uitsluiting stiet men haar voor het hoofd, en het was dus schier ondenkbaar, dat zich uit haar midden mannen zouden laten vinden, om tot de nieuwe vereeniging toe te treden. Wat kon er zoodoende komen van het ideaal, de vereeniging van alle liberale krachten? Natuurlijk volstrekt niets. Drie der vier liberale kiesvereenigingen bleven zelfstandig bestaan, en slechts de vierde ontbond zich, om in de nieuwe kiesvereeniging te herrijzen, zoodat ten slotte niets veranderde, dan dat de vierde een anderen naam aannam en eenige nieuwe leden won. Toch beweerde die vierde kiesvereeniging nog, dat zij zich ontbond, om de vereeniging der liberale krachten te verzekeren, gedachtig zeker aan het woord van den Rotterdamschen dichter: ‘Men rekent d'uitslag niet, maar telt het doel alleen.’

Maar zelfs al ware de wijze van uitvoering gelukkiger geweest, het doel, beweerde ik, zou niet bereikt zijn. Eenvoudig omdat de uitge-

breidheid eener liberale vereeniging in omgekeerde reden zou staan tot de uitgebreidheid van het programma, of met andere woorden, omdat hoe meer en hoe nauwkeuriger men in het programma preciseert, hoe minder kans er is, de liberalen, zooals zij thans zijn, voor dat programma te winnen. Niet omdat het het eigenaardige van het liberalisme op zichzelf is, dat er omtrent ongeveer alle punten van politiek de meest uiteenloopende gevoelens onder de partijleden bestaan - eene partij toch, die dus elk vereenigingspunt mist, verdient den naam eener partij niet - maar omdat de ontwikkeling van ons staatkundig leven in de laatste jaren nu eenmaal van dien aard is geweest, dat er op dit oogenblik geen eenigermate volledig programma van politiek denkbaar is, dat de verstrooide en op eigen hand vrijbuitende krachten tot eenzelfde doel kan vereenigen. Het dilemma is niet te ontkomen: òf een programma opgesteld, maar dan ook besliste verwerping en uitstooting uit de partij van allen, die dat programma niet onvoorwaardelijk aanvaarden; òf naar vereeniging van alle liberale krachten gestreefd, maar dan ook het ideaal van een allen bindend programma voorshands opgegeven.

Met het stellen van dat dilemma is het opstellen van een programma niet veroordeeld. Het blijft dan nog de vraag, of er een te vinden is, dat niet alleen ontbindende, maar ook vormende kracht heeft; dat geschikt is, om een middelpunt aan te wijzen, waarom eene nieuwe, krachtige partij zich scharen kan. Blijkt dat inderdaad het geval te zijn, dan kan het eene goede politiek zijn, het ontbindingsproces te bevorderen. Maar zulk een programma verkrijgt men niet, door eenige bij vele liberalen gangbare phrases, deels beginselen van staatsrecht, deels regelen van politiek beleid betreffende, zonder veel verband aan elkander te rijgen, een procédé, dat tot nog toe doorgaans bij het opstellen van dergelijke stukken wordt gevolgd. Zulk een procédé is uitnemend in staat, de verwarring en verdeeldheid te vergrooten zonder eenig nut te stichten. Als ik hier weder als afschrikkend voorbeeld het Rotterdamsche programma aanhaal, dan is het niet, omdat dit nog meer dan eenig ander aan die gebreken mank gaat, - eer het tegendeel is waar - maar omdat het een der jongste voorbeelden is, waaraan in 't geheele land nog al aandacht is geschonken.

Wij lezen in § 1. ‘Uitbreiding van de kiesbevoegdheid tot hen die, schoon zij geacht moeten worden de noodige bekwaamheid te bezitten, thans van het stemrecht zijn uitgesloten: *a.* reeds aanstonds door verlaging van den census, waar deze naar de plaatselijke gesteldheid te hoog is; *b.* bij herziening der Grondwet door toelating van capaciteiten.’ Weinig duidelijk, weinig logisch, weinig volledig. Zoo terloops wordt gezegd, wat men bij herziening der Grondwet wenscht. Maar wenscht men de Grondwet te herzien? Die vraag diende toch wel eerst gesteld te worden. Zoo ja, men stelle dien eisch dan althans voorop; zoo neen, men had veilig de opmerking achterwege kunnen laten, welke regeling van het kiesrecht men bij eventueele grondwetsherziening

wenscht. Vooral, omdat het zeker hoogst gewaagd is, thans reeds te zeggen, dat bij herziening der grondwet, die wellicht eerst in ver verschiet zal plaats hebben, de kiesbevoegdheid juist alleen door toelating van capaciteiten zal worden uitgebreid. Moet in elk geval de minimum-census van *f* 20 worden gehandhaafd? moet betaling in 's rijks directe belastingen de maatstaf blijven? moet de census wisselend blijven naar de plaatselijke gesteldheid? Daarover zwijgt het program, alleen de toelating der capaciteiten stellende als eisch. Maar het is toch niet aan te nemen, dat alleen, om dit beginsel op te nemen, eene herziening der grondwet zou worden gewenscht. Toch zou men het haast uit het programma moeten afleiden, als men in § 2 gesproken ziet van het behoud der grondwettelijke bepalingen omtrent het openbaar onderwijs en verder van grondwetswijziging geen woord vindt. De vraag dus, of de grondslagen van ons staatsrecht wijziging behoeven, beantwoordt het program door te zwijgen ontkennend. Doch dit alles is niet klaar en bondig gezegd. Er had duidelijk geantwoord moeten worden op deze twee vragen: moet de liberale partij zich ten doel stellen grondwetsherziening, ja of neen? Zoo ja, moet dan het eenig doel zijn, de capaciteiten toe te laten tot het kiesrecht?

Censusverlaging binnen de grenzen der grondwet is de eenige duidelijke eisch, die in § 1 is uitgesproken. Of niet in andere opzichten wijziging van ons kiesstelsel wenschelijk en mogelijk is, wordt geheel in 't midden gelaten, ofschoon toch waarlijk niet kan gezegd worden, dat dit een nieuw vraagstuk is, waarover niet reeds onnoemelijk veel is geklaagd en geschreven.

'Gestadige verbetering van openbaar onderwijs met behoud van de daaromtrent bestaande grondwettelijke bepalingen' zegt § 2, eene hoogst onschuldige paragraaf, die het vereenigingspunt van allen, die zich liberalen noemen, formuleert.

De volgende § wil 'hervorming van het belastingstelsel op den grondslag van *a* een aan ieders krachten geëvenredigde heffing van directe belastingen, *b* vermindering van de indirecte belastingen, rechten en accijnsen, voor zoover deze de algemeene welvaart benadeelen of de mingegoede volksklassen onevenredig drukken'. Wij treden met deze § op het gebied der staathuishouding en lezen hierin eene zeer prijzenswaardige theoretische stelling. Wat zij practisch als vereenigingspunt voor eene partij beteekent, is ons weder minder duidelijk. Nagenoeg een ieder kan haar onderschrijven: wie wil geene hervorming van ons belastingstelsel? wie niet de directe belastingen dus heffen, dat zij aan ieders krachten geëvenredigd zijn? wie geene vermindering van belastingen, die de welvaart benadeelen of die onevenredig drukken? Het verschil komt eerst bij de toepassing. Niets toch wordt door de theoretische stelling beslist omtrent practische vraagstukken als deze: moet de grondbelasting verhoogd worden? - volgens den een zouden dan de grondbezitters onevenredig gedrukt worden, volgens den ander

zou die verhooging voor eene billijke verdeeling van lasten noodzakelijk zijn; moet er eene belasting op de inkomens worden ingevoerd, en moet die progressief zijn of niet? - volgens den een is progressie eene schreeuwende onbillijkheid, volgens den ander wordt door haar eerst evenredige druk verzekerd; moeten heffingen van eerste levensbehoeften worden afgeschaft? - er zijn er, die stoutweg beweren, dat die belastingen de mingegoede klassen niet drukken. En zoo kan men op 't gebied van het belastingwezen eene reeks van vragen stellen, op geene waarvan onze paragraaf eenig licht laat vallen.

Wij blijven met de volgende op financieel gebied. Eene vrijzinnige handelspolitiek wil zij, ook tegenover de natiën, welke een ander stelsel in toepassing brengen, en bevordering van handel en nijverheid wil zij door krachtige maatregelen tot verbetering onzer groote gemeenschapswegen. Deze paragraaf laat aan duidelijkheid niet te wenschen over en heeft de verdienste der actualiteit. Wel kunnen deze quaesties van uitsluitend materieelen aard, althans naar mijn gevoelen, moeilijk tot politieke beginselen worden verheven, maar ik kan mij voorstellen, dat in tijden, waarin geene ingrijpender quaesties de aandacht vergen en waarin over die van handelspolitieken aard bepaaldelijk een sterk verschil van gevoelen zich openbaart, zulke beginselen den grondslag eener partijvorming kunnen uitmaken. Doch als onderdeel van een politiek programma zijn zij mij nog niet zeer begrijpelijk. Het verband tusschen vrijzinnige staatsrechtelijke beginselen en eene vrijhandelspolitiek, ofschoon ik het niet geheel ontkennen wil, komt mij toch niet noodzakelijk voor. In Engeland bijv. zijn de meeste conservatieven niet minder warme freetraders dan de liberalen, en in Frankrijk zijn velen der meest liberale kamerleden protectionisten en worden de vrijhandelsmannen vooral in de rijen der Bonapartisten gevonden. Bij ons is zeker het vrijhandelsbeginsel eene liberale, maar meer nog eene nationale traditie. Ons land is door de natuur bestemd tot eene stapelplaats, die alleen door vrijen handel bloeien kan. Het wordt ook door niet-liberalen weinig betwist; alleen loopt er thans strijd over de vraag, of het wenschelijk is, freetrader te blijven ook tegenover die landen, die een ander stelsel toepassen. Bij de protectionistische strooming, die door Europa gaat, kan deze vraag licht eene brandende worden, en dan kan het inderdaad zaak zijn, van haar tijdelijk eene politieke partijquaestie te maken.

Tamelijk vaag en onbepaald is weder de vijfde §, die verbetering van de oeconomische toestanden in onze O.I. bezittingen wil (wie wil die niet?) zoowel door maatregelen, die tot de vrije beschikking van de inlandsche bevolking over haar arbeid zullen leiden, als door geleidelijke opheffing van de belemmeringen, die de ontwikkeling der bijzondere nijverheid aldaar nog in den weg staan. Voor zoover hierin uitkomt, dat wij de koloniën moeten beschouwen als iets anders dan eene melkkoe en dat wij de Javanen hebben op te voeden in hun

eigen belang, is zulk eerie stelling in een politiek programma op hare plaats, doch eenige practische wenk voor het oogenblik is er moeilijk in te vinden. Wil men beginnen met trapsgewijze afschaffing van het cultuur-stelsel? met afschaffing van heerendiensten? wat wil men ervoor in de plaats geven? wil men conversie van communaal in individueel bezit bevorderen? hoe wil men de Indische financiën regelen? Bezwaarlijk kan wel een programma in allerlei bijzonderheden afdalen, maar het is toch niet te veel gevergd, dat het een richtsnoer aangeeft, opdat wie zou wenschen zich aan te sluiten, althans wete, wat bedoeld wordt.

En hiermede is het programma ten eind, hen, die gaarne licht zouden wenschen bij de moeielijke vraag, waarheen de liberale partij zich thans moet bewegen, in een onaangenaam halfduister latende. Als programma voor eene gouverneerende partij steekt het zeer poovertjes af bij dat der anti-revolutionnairen, wier taak voorshands slechts tot het attaqueeren beperkt is. Zich bijna uitsluitend op materieel gebied bewegende, draagt het het merk van zijn oorsprong in den boezem eener handelsstad op het voorhoofd. De meest urgente zaken op ander gebied worden er eenvoudig niet aangeroerd, zelfs die niet, waarin partijkiezen in onze dagen onvermijdelijk is. De militaire quaestie zweeft dadelijk op een ieders lippen. In de tweede rij volgen dan eene reeks vragen, die ook waarlijk niet thans voor het eerst worden opgeworpen en waaromtrent eene partij zich eene overtuiging behoort te vormen. Zoo de financieele verhouding tusschen staat en gemeente, de verhouding der gemeentelijke administratie tot de provinciale en rijksregeering, de consequente doorvoering der scheiding van kerk en staat, de administratieve rechtspraak, de wetgeving op de vereenigingen, om ons maar tot het belangrijkste te bepalen. Men zal mij tegenwerpen, dat een programma niet in alles voorzien kan. Ik spreek het niet tegen, maar dat is geene reden, om maar eenige phrases, die het meest voor de hand liggen, op goed geluk aan te grijpen en tot een geheel te verbinden, waarin elke logische gedachte ontbreekt, gelijk met alle programma's, die ter gelegenheid der verkiezingen hier en daar in het land opduiken, het geval is. Een politiek programma kan, naar het mij voorkomt, van tweeërlei aard zijn; het kan òf een uitsluitend staatsrechtelijk karakter dragen, òf het kan tevens uitspraak doen over de taak, die de staat ten opzichte der maatschappij te vervullen heeft. Een politiek programma, dat een uitsluitend staatsrechtelijk karakter draagt, zal een eisch des tijds zijn, wanneer òf de grondslagen van het bestaande staatsrecht hervorming behoeven, òf op den bodem van het bestaande staatsrecht de verdere ontwikkeling van het publieke recht zoo urgent is, dat tijdelijk de quaestiën van staatshuishouding daarbij op den achtergrond worden gedrongen. Een programma, dat tevens uitspraak doet over de taak, die de Staat ten opzichte der maatschappij te vervullen heeft, zal dan noodig wezen,

als de behoefte aan regeling van verschillende onderwerpen op het terrein van het maatschappelijk leven zich dringend gevoelen doet, en al naarmate de behoefte daaraan tijdelijk sterker is dan de noodzakelijkheid, om het publiek recht te herzien, zal het staathuishoudkundig karakter van het programma overwicht hebhen op het zuiver staatsrechtelijk.

Het schijnt mij niet twijfelachtig, dat een programma van dien aard tot grondslag zou moeten dienen voor de vorming eener partij, die kans zou hebben, een aanmerkelijk deel der liberalen onder hare vaan te vereenigen. Er is zeker eene fractie, voor wie een zuiver staatrechtelijk programma de leus moet zijn, omdat zij de grondslagen van ons staatsrecht aan herziening wil onderwerpen met het doel, algemeen stemrecht in te voeren. Intusschen zie ik nog weinig teekenen, dat zij op een invloedrijken aanhang zou kunnen rekenen. Het komt mij ook voor, dat zij daarvoor haar staatsrecht nog te weinig heeft gepreciseerd. De leus algemeen stemrecht moge veel aanlokkelijks hebben voor het volk achter de kiezers, dat natuurlijk als belanghebbende partij minstens even bevooroordeeld is, als men de kiezers zelven steeds gelieft te noemen, maar hoe zij in hare holheid en onbegrijpelijkheid menschen heeft kunnen bekoren, voor wie de geschiedenis en het staatsrecht toch geen gesloten boek zijn, is mij altijd een der grootste raadselen geweest(*). Zoolang de voorstanders niet een geheel programma van staatsrecht ontvouwen, waarvan het algemeen stemrecht de hoeksteen is, schijnt het mij geheel onpractisch, over de toekomst dezer leuze te spreken. Dat ons kiesrecht echter wijziging behoeft, terwijl het zich, wel te verstaan, blijft bewegen op den bodem van het bestaande staatsrecht; dat voorts op den bodem van dit staatsrecht menige organieke wet dringend herziening en verbetering eischt, daarover bestaat vrij wel eenstemmigheid. Dat verder vele gewichtige volksbelangen schade lijden, zoo de staatszorg zich niet daartoe uitstrekt, ook daaraan wordt bij de liberalen wel niet getwijfeld. Daarom behoort een programma aan te wijzen in de eerste plaats, welke wijzigingen ons publiek recht behoeft, in de tweede plaats, welke onderwerpen van publiek belang het eerst regeling vereischen. Hoofdtrekken behoeft het alleen aan te geven, maar hoofdzaken mag het niet voorbijgaan. Maar bovenal, al heeft het slechts hoofdtrekken aan te geven, het wachte zich, in doctrinaire stellingen, in niets zeggende algemeenheden te vervallen, doch het zij duidelijk, bondig en practisch. Doctrinaire stellingen zijn alleen vergund in een zuiver staatsrechtelijk programma, dat ten doel heeft, nieuwe grondbeginselen op te stellen tegenover de bestaande.

Het programma, door Kappeyne in zijne rede van 24 November

(*) Ik acht het algemeen stemr e c h t als theorie geheel onhoudbaar, als politieke leus verwerpelijk. De loop van mijn betoog leidt niet tot nadere ontwikkeling mijner meening te dien opzichte. Debat hierover te ontwijken, is echter geenszins mijne bedoeling.

1874 geschetst, beantwoordde aan de hier gestelde eischen. Dat was een meesterstuk in zijne soort. Zoo dat echter spoorloos is voorbijgegaan, is het te wijten aan andere oorzaken, niet aan inwendige gebreken. Het had tot geloofsbelijdenis kunnen dienen voor eene nieuwe partij. De stukken daarentegen, als het Rotterdamsche, kunnen tijdelijk tot vereenigingspunt dienen van een groepje kiezers in eenzelfde district, maar intusschen stelt men in andere kiesdistricten weer andere punten op den voorgrond en vormt daar afzonderlijke groepen, en al die verspreide groepen kunnen toevallig weder in sommige punten samenstemmen, in andere van elkander afwijkende, terwijl tot overmaat van ramp zelfs de kiezers, die eindelijk na veel moeite zich om zulk een programma vereenigd hebben, weer uit elkander stuiven, als een punt, waarover toevallig niet gehandeld is, aan de orde komt, of zelfs maar, als men wat nader de punten op de i's tracht te zetten. Door het vormen van plaatselijke kiezersgroepjes nu bouwt men geene partij op.

Doch zelfs een scherp geformuleerd, zuiver afgerond programma, als dat van Kappeyne was, moet - wij merkten het boven reeds op - in den gedesorganiseerd en toestand van de partij die kracht missen. Dat om zulk een programma de partij, als door hooger kracht gedreven, zich scharen zou, ware alleen denkbaar, als een man opstond, die de gaaf had, door de macht van zijn talent, zijn woord, zijn karakter vooral, tot volgen te dwingen. In de liberale gelederen is zulk een man niet te vinden. En waar die ontbreekt, is het zeker niet voldoende, zoo maar een programma, hoe meesterlijk ook, te midden der verstrooide scharen te werpen in de zoete hoop, dat de aan alle vereeniging en samenwerking ontwenden zich, als door magische kracht gedreven, tot eene nieuwe partij samenbinden. Vooral niet, omdat over de meeste punten van zulk een programma geene vaste meeningen bestaan, maar de overtuigingen zich nog vormen moeten. Een ieder is er wel van overtuigd, dat er op menig gebied veel moet gedaan worden en dat menige regeling grondige herziening eischt, maar omtrent de richting, waarin gewerkt moet worden, heerscht de grootst mogelijke verdeeldheid. Een aantal meeningen worden voorgedragen, maar de verspreide krachten, allen op eigen hand oorlogvoerende, hebben nooit ernstig getracht, omtrent eenig punt tot klaarheid te komen en zich omtrent de richting der hervorming te verstaan. Men neme de hervorming van het kiesrecht: nog onlangs nam niet alleen de liberale partij in de kamer, maar zelfs de geheele kamer met roerende eenstemmigheid eene motie aan, dat de hervorming daarvan wenschelijk is, maar wie kan wijzen op eene publieke opinie, die zegt, in welke richting die hervorming geschieden moet? Zelfs omtrent de fundamenteele vraag, of daarvoor grondwetsherziening noodzakelijk is, dan of reeds binnen de grenzen dezer grondwet hervormd moet worden, bestaat het grootste verschil van gevoelen. Even groot verschil van ge-

voelen over de vraag, of eerst onze financieele wetgeving, die noodzakelijk invloed heeft op de kiesbevoegdheid, herzien moet worden. Men neme als tweede voorbeeld de financieele verhouding tusschen rijk en gemeente, die *omnium consensu* nadere voorziening eischt. Maar toen art. 45 der onderwijswet voorstelde, een nieuwen financieelen band te leggen tusschen rijk en gemeente, was er geen spoor van eensgezindheid te ontdekken omtrent de vragen, of dat raadzaam was, en zoo ja, op welke wijze dat moest geschieden. Even min eenig spoor van eensgezindheid, noch in de kamer, noch in den lande, omtrent de vraag, hoe de verhouding in de toekomst geregeld moet worden. De militaire quaestie als derde voorbeeld: ik vermeld de stelsels - Van Limburg Stirum, - De Roo, - Reuther, zonder de minste pretensie op volledigheid te doen gelden.

Doch genoeg; ik geloof, dat het duidelijk is, dat vereeniging der liberale krachten aan het maken van een programma moet voorafgaan, en dat wil niet zeggen vereeniging der kamerleden alleen, daar hunne unie alle kracht mist, zoo die haar grondslag niet vindt in het volk zelf(*). Voorshands kan tot grondslag der vereeniging moeilijk eenig ander criterium gelden dan dat, hetwelk thans nog de liberalen bijeenhoudt, trouw aan de openbare school. Tusschen alle kiesvereenigingen door het geheele land, die tot de liberale partij behooren, moet op dien grondslag samenwerking worden tot stand gebracht, waarbij de anti-revolutionnaire organisatie tot voorbeeld kan worden genomen. Jaarlijks zou eene groote partijvergadering gehouden moeten worden. Als uitvoerende macht moet een centraal comité worden gevormd van mannen, die bij de partij hoog staan aangeschreven en die zooveel mogelijk tot verschillende deelen des lands moeten behooren, zoodat het comité vertrouwd raakt met de toestanden in alle districten en zich gemakkelijk in betrekking kan stellen met de voornaamste mannen der partij waar ook. Het centraal comité behoort zijne agenten overal te hebben, om in 't belang der partij werkzaam te zijn en om het publiek leven, waar het sluimert, te wekken en steeds wakker te houden, niet in den tijd der verkiezingen alleen. De candidaten moeten gesteld worden in overeenstemming met het comité, dat zorg heeft te dragen, dat de eminentste mannen op den voorgrond worden gesteld, en dat de geheel onaannemelijke candidaten moet kunnen verwerpen. Een zekere dwang moet op die wijze den kiezers worden aangedaan, waartegen het verzet in den aanvang niet ontbreken zal, maar zonder eenigen dwang is partijdiscipline eene onmogelijkheid. Wanneer het comité toont, dat het met zijn streven ernstig is gemeend, en wanneer het over zijne werken het volle licht der openbaarheid doet schijnen, zal het langzamerhand winnen aan moreelen invloed, waardoor de tegenstand der eigenzinnigen en uitmiddelpuntigen zal worden gebroken. Een gevolg van de

(*) Dergelijke denkbeelden werden het eerst door den heer Van Assendelft de Coningh ontwikkeld in het *Algemeen Handelsblad* van 12 Mei j.l.

samenwerking der kiezers zal dan moeten zijn samenwerking der kamerleden. Geene ijzeren keten moet hun worden aangelegd, zoodat zelfs op ondergeschikte punten geene afwijking zou geoorloofd zijn, maar waar het leidende beginselen betreft, zou de partijvergadering de houding der partij moeten bepalen en zou afwijking daarvan uitsluiting ten gevolge moeten hebben.

Het spreekt vanzelf, dat handhaving der schoolwetgeving alleen niet de leus der partij kan blijven. De taak van het centraal comité zou zijn, een programma uit te werken. Het zou zich daarbij moeten hoeden voor alle overijling en alle willekeur, zoodat het noodzakelijk een werk van langen adem zou wezen. Inmiddels zou in afwachting van een volledig programma telkens het een of ander practisch punt, dat het meest dringend bleek, op den voorgrond gesteld moeten worden. Een oogenblik scheen het, dat de Amsterdamsche kiesvereeniging *Burgerplicht* dat inzag, toen zij dit jaar censusverlaging stelde als eisch der liberale partij. Ongelukkig maakte echter de wijze, waarop zij daarmede omsprong, den indruk, dat men met eene weinig ernstige vertooning te doen had. Natuurlijk zou overigens, om dat streven van *Burgerplicht* vruchtbaar te maken, samenwerking door 't geheele land noodzakelijk wezen, zoodat ook elders geen candidaat kans had genade te vinden in de oogen der kiezers, die zich niet onvoorwaardelijk aansloot aan dien eisch. Zulk een parool nu voor de verkiezing te vinden, zou de taak zijn van het centraal comité, dat daartoe de publieke opinie zou moeten polsen en met voorname kiesvereenigingen in overleg zou moeten treden. De eindbeslissing daarover zou aan de partijvergadering moeten staan. Dat parool moet dan het schibboleth zijn voor alle candidaten, terwijl hun overigens geene geloofsbelijdenis zou worden voorgehouden of afgevergd, althans niet door het centraal comité. Natuurlijk is het niet noodzakelijk, dat het parool zoo uiterst eenvoudig zij en tot één enkel vraagstuk zich beperke: als er naar het oordeel der partijvergadering meer dan één zaak is, die dringend afdoening eischt, dan stelle zij die urgente zaken te gelijk aan de orde en neme geene candidaten aan, dan die daaromtrent eensgezind zijn. Op die wijze wordt tevens aan de bijzondere kiesvereenigingen eene gepaste vrijheid gelaten, om uit de candidaten, die zich bij het parool aansluiten, hare keuze te bepalen naar de beginselen, die zij belijden omtrent andere zaken, die hun kiezers evenzeer ter harte gaan. Zoo krijgt men een waarborg, dat er in de kamer eene compacte partij komt, die volkomen eensgezind is omtrent de maatregelen, die in de naaste toekomst behooren genomen te worden. En als die partij onbetwiste meerderheid is, dan moet vroeg of laat het kabinet zich naar haar stelsel schikken of dan moet uit haar midden een kabinet optreden, dat zijne taak duidelijk afgebakend vindt.

Op practisch terrein moet men zich bij de verkiezingen en bij het vaststellen van een parool noodzakelijk bewegen, en daarom zij al

dadelijk vooropgesteld, dat grondwetsherziening, waarover een ieder gewoonlijk den mond vol heeft, niet moet worden geëischt. Voorzeker houd ik de grondwet voor alles behalve volmaakt en zou ik grondwetsherziening eene groote weldaad voor ons land achten. Maar hoevele voorstanders de herziening der grondwet in alle gelederen moge tellen, wie kan het zich ontveinzen, dat het vraagstuk er nog ver van af is tot de sfeer der practische politiek te behooren? Van eene gevestigde volksovertuiging is nog volstrekt geene sprake; eene soort van onbestemd gevoel, dat enkele grondwetsartikelen eene gezonde ontwikkeling van ons staatkundig leven in den weg staan, is het eenige, wat de voorstanders der herziening met elkander gemeen hebben. Zelfs nog geene proeve is gedaan, om een ontwerp samen te stellen, waarin eene partij of althans eene fractie eener partij hare beginselen en aspiratiën neergelegd kan vinden. En het past den liberalen allerminst, met deze quaestie lichtvaardig te spelen. Want zoo zij in eenig punt eenstemmig zijn, dan is het hierin, dat art. 194 onverzwakt moet blijven gehandhaafd, en juist de opheffing van dat artikel is de eenige prijs, waartegen de oppositie hare medewerking voor eene herziening zou willen beloven. En de liberale partij, zelfs al was zij overigens omtrent eene grondwetsherziening volkomen eenstemmig, zou niet sterk genoeg zijn, om haar ten spijt der geheele oppositie tot stand te brengen. Stelde zij dus overhaast eene grondwetsherziening aan de orde, in elk geval zou zij zich eene zekere nederlaag bereiden.

Is men daarvan doordrongen - en twijfel schijnt wel niet geoorloofd - dan zal het gevolg niet zijn, dat men eenvoudig van de grondwetsherziening afziet. Integendeel, niets is wenschelijker, dan dat dit werk, waartoe men toch eens zal moeten overgaan, vroegtijdig worde voorbereid. Doch men make niet die herziening tot hoeksteen van het programma, tot eisch van het oogenblik. In de politiek streve men slechts naar het bereikbare; zelfs hij, die van oordeel is, dat aan de wijziging, waaraan onze wetgeving op zoo menig gebied behoefte heeft, wijziging der fundamenteele wet moest voorafgaan, behoort, wil hij practisch staatsman wezen, van dat ideaal af te zien en al zijne aandacht te wijden aan het vraagstuk, hoe de wetgeving voorloopig ten goede kan worden gewijzigd binnen de grenzen der grondwet. Blijft men voortdurend grondwetsherziening eischen, het is het zekerste middel, om alle hervormingen tot onbepaalden tijd te verschuiven.

Censusverlaging was het parool, dat bij de jongste verkiezing door het Amsterdamsche *Burgerplicht* als strijdleus is aangeheven, waarmee alleen censusgelijkmaking kan worden bedoeld. Met eenige uitbreiding, namelijk tot grondige hervorming der geheele kieswet, komt dit mij voor, de meest voor de hand liggende eisch van het oogenblik te zijn. De tegenwoordige regeling gaat aan tal van fouten en onbillijkheden mank, terwijl toch wel de regeling van het

kiesrecht als de grondslag, waarop de vertegenwoordiging rust, minder dan eenige andere regeling vat moet geven aan de critiek. Nu mogen de grenzen, door de grondwet zelve gesteld, te eng zijn geworden, het lijdt toch wel geen twijfel, dat binnen die grenzen eene groote verbetering kan worden aangebracht en te eerder moet worden aangebracht, omdat de regeling volstrekt niet meer beantwoordt aan de beginselen, door haarzelve bedoeld. Het is volkomen onwaar, wat vaak beweerd is, dat de census de bedoeling heeft, een plutocratisch kiesrecht te grondvesten: hij heeft geene andere bedoeling dan uitsluiting van onbekwamen en afhankelijken door middel van een niet volkomen betrouwbaar maar, naar men meende, bruikbaar criterium. Vandaar, dat ook geen gelijke census voor 't geheele land werd gevorderd, maar aan de wet werd voorgeschreven, die ‘naar de plaatselijke gesteldheid’ te bepalen, zeker eene onbeholpen uitdrukking, waarvan echter de beteekenis wel te vatten is. De wijziging der kiestabel kan genezing aanbrengen voor de tallooze onbillijkheden en onregelmatigheden, die thans bestaan. Algemeene verlaging tot *f* 20, het grondwettelijk minimum, zou niet raadzaam wezen, omdat dan volstrekt niet met de plaatselijke toestanden zou worden gerekend, maar zeer sterke verlaging in de plaatsen met hoogen census zou in elk geval noodig blijken, omdat de kieswet juist in vele weinig ontwikkelde gemeenten den laagst mogelijken census heeft aangenomen en aan verhooging wel in geen geval gedacht zal kunnen worden. De census van *f* 20 bestond in 1878 in 514 der 1129 gemeenten(*), en het aantal kiezers bedraagt hier iets meer dan 3 pct. van de bevolking, of slechts 1/10 pct. meer dan het verhoudingscijfer voor het geheele rijk. Het gemiddelde verhoudingscijfer is hooger in 68 gemeenten van *f* 24, 5 van *f* 26, 57 van *f* 28, 42 van *f* 30, 411 van *f* 32, 2 van *f* 34, 6 van *f* 36 en 8 van *f* 40. Er zal evenwel aanleiding bestaan, in de meesten dezer gemeenten het verhoudingscijfer nog te doen stijgen, als men in aanmerking neemt, dat de laagste census in bijna alle gemeenten van Noord-Brabant, Limburg, Gelderland, Overijsel en Drente gevonden wordt en aan dien hoogeren census deelhebben de plattelandsgemeenten der overige provinciën, de kleinere steden van Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht, Zeeland en Friesland en de voornaamste steden der oostelijke en zuidelijke provinciën. Dan blijven over de grootere steden, die, hoe grooter zij zijn, des te hooger census en des te minder kiezers hebben. Zij zijn slechts 16 in getal en hebben op eene bevolking van ongeveer 900.000 zielen circa 18250 kiezers, terwijl de minimum-gemeenten er 40.000 en de overigen er ruim 57000 tellen. De gegevens ontbreken mij, om te berekenen, hoe het kiezerspersoneel in de groote steden door censusverlaging vermeerderen zou. Slechts blijkt uit de vergelijking met

(*) Deze en de volgende cijfers zijn ontleend aan een artikel in de *Bijdragen* (van Boer, Buys en Fruin) 1878/79 van J.P.L.T.

het aantal kiezers voor de gemeenteraden, dat bij vermindering op de helft, wat met al deze gemeenten binnen de grenzen der grondwet zou kunnen geschieden, het aantal tot 30.000 zou stijgen. Althans in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, ook in Middelburg, Delft en Schiedam (die met hun *f* 60 een buitensporig hoogen census hebben, bij andere groote steden vergeleken), zou men nog lager kunnen dalen, en eene verdere vermeerdering met 6000 kiezers zou er licht het gevolg van kunnen zijn. Zoo zou het 18000-tal zich verdubbelen. De 57000 bovengenoemd zouden zeker in veel minder mate toenemen, zoodat blijkt, dat eene buitengewone uitbreiding van het kiezerspersoneel van eene perequatie niet te wachten zou zijn; wat echter van dezen billijken maatregel niet behoort terug te houden en wat intusschen leiden kan tot voortplanting der overtuiging, dat eene grondwetsherziening noodig zal zijn, om verder te kunnen gaan en de nog overblijvende onbillijkheden weg te nemen.

Inmiddels kan de kieswet bovendien van een paar andere gebreken gezuiverd worden. Tegen de kunstmatige kiezersteelt, waartegen ook al grondwetsherziening het eenig afdoend geneesmiddel is genoemd, kunnen zeer goed maatregelen worden genomen, gelijk overtuigend door Prof. Buys in de *Bijdragen* (1875/76) is aangetoond. Prof. Buys slaat voor, art. 2 der kieswet dus te lezen: Deze wet houdt voor betalen het aangeslagen zijn in de kohieren, die op het oogenblik van het sluiten der kiezerslijsten tot den loopenden dienst behooren, tenzij bewezen worde, dat de grondslagen niet bestaan, waarop de aanslag in het personeel berust, of het bedrijf niet wordt uitgeoefend, voor hetwelk patent werd aangevraagd. Art. 11 moet dan allen inwoners van het district de bevoegdheid geven, het fictieve van een aanslag aan te toonen.

Eindelijk kan de periodieke kiesdistrictenverschuiving onmogelijk worden gemaakt. De kiesdistricten zouden voorloopig behouden moeten worden, daar de grondwet ze wil, doch men zou ze vast kunnen maken door eene bepaling, dat, als na 5 jaar de bevolking des lands is aangegroeid met 45000 of een veelvoud van 45000, de districten, die de grootste overschotten hebben, de noodige supplementaire leden erlangen. Overigens zou het in 't belang eener rechtvaardige regeling zijn: ten eerste zooveel mogelijk kiesdistricten van 2 afgevaardigden te maken en slechts bij zeer hooge uitzondering grootere of kleinere, wanneer bijzondere omstandigheden daartoe leidden (Zierikzee zou bijv. licht een enkelvoudig district blijven, en Rotterdam zou zeer gevoegelijk in twee districten verdeeld kunnen worden); ten tweede zoo min mogelijk uiteenloopende bestanddeelen bij elkander te voegen.

Het komt mij voor, dat thans geene andere zaak van zoo dringend belang is, om naast hervorming der kieswet te worden gesteld, zoodat ik zou wenschen, dat de liberale krachten zich voorloopig op geen ander doel richtten. Zelfs zou ik het niet noodig achten, den candi-

daten hunne geloofsbelijdenis ten opzichte van den vrijen handel af te vragen, daar de protectionistische strooming, waarvan men hier en daar de opkomst bemerkt, nog volstrekt niet toont, eenig practisch karakter te dragen. Jammerklachten worden aangeheven over het prijsgeven der differentieele rechten en tegenover de maatregelen, in andere landen genomen, wordt met phrases over reciprociteit geschermd, maar er vertoonen zich geene sporen, dat onze protectionisten weten, wat zij eigenlijk voor wijziging in onze handelspolitiek op dezen oogenblik willen. Het stelsel van den vrijen handel is te zeer met ons geheele politiek en oeconomisch bestaan samengesmolten, dan dat ernstige aanvallen daarop te vreezen zouden zijn. Wat ik dus bedoel, is dit, dat het voor 't centraal comité geene reden moet zijn, een candidaat te verwerpen, alleen omdat hij geen onvoorwaardelijk voorstander van den vrijen handel is. Het blijve aan de kiesvereenigingen en de kiezers in de districten overgelaten, of zij om die reden den candidaat willen verwerpen ja dan neen. Maar, zal men zeggen, verbetering van het belastingstelsel is een ander punt, dat verdient op den voorgrond gesteld te worden. Ik antwoord, dat het zeer zeker een vraagstuk is, dat terstond ter hand genomen en bestudeerd behoort te worden. Gelukkig is intusschen de toestand der schatkist van dien aard, dat eene onmiddellijke voorziening niet dringend noodzakelijk is. Bij de nog zeer sterk uiteenloopende meeningen zou het onmogelijk zijn, in korten tijd een programma van belastinghervorming te ontwerpen, waarom eene krachtige partij zich zou kunnen vereenigen. Maar het is eene zaak, die spoedig aan de orde zal moeten komen en daarom behoort er door de partij buiten en door de partij in de kamer naar eene oplossing te worden gezocht.

Langzamerhand moeten dus nieuwe vraagstukken binnen den kring van de bemoeiingen der partij worden getrokken, hetzij van staatsrecht, hetzij van staatszorg. Het moet wel de eerste taak zijn der liberale partij, die immers op den bodem van het staatsrecht van 1848 staat, dit staatsrecht tot hooger volkomenheid te brengen, dan tot nog toe is geschied. Zie ik wel, dan zal daartoe noodig blijken eene hervorming van ons militair stelsel, zoodat art. 177 ophoudt eene doode letter te zijn; eene algemeene, eenvormige en eenvoudige regeling der administratieve rechtspraak; eene regeling, die bij behoud der provinciale en gemeentelijke autonomie een waarborg geeft, dat de provinciën en gemeenten zich houden en desnoods gedwongen worden zich te houden binnen de grenzen der wet; eene betere verzekering der ministerieele verantwoordelijkheid. Aan hervorming dezer hoogst gewichtige onderwerpen, die onverwijld in studie verdienen te worden genomen, staat de grondwet niet in den weg. Toch zou langzamerhand blijken, dat zij den wetgever niet die vrijheid overlaat, die met het oog op de voortdurende ontwikkeling van het nationale leven gewenscht zou zijn. Helderder zou langzamerhand aan het licht komen,

dat het tegenwoordig geslacht toch niet geheel meer op den bodem van het staatsrecht van 1848 staat, maar dat het niet ontoegankelijk is gebleven voor eene evolutie van denkbeelden, gelijk die overal plaats grijpt, waar eenmaal het constitutioneele stelsel wortel heeft gevat. Men zou geene moeite hebben, in die evolutie den langzamen overgang van het constitutioneele tot het parlementaire stelsel te ontdekken. Wordt dat eenmaal erkend, dan kan de overtuiging niet uitblijven, dat het de roeping van het vooruitstrevend deel der natie, van de liberale partij is, dat zuiver parlementaire stelsel ten volle te verwezenlijken. En is men eenmaal van die roeping doordrongen, dan, maar dan ook alleen, is het oogenblik gekomen, om de grondwetsherziening ernstig ter hand te nemen. Die grondwetsherziening wederom, gelijk wij ook reeds boven aanvoerden, heeft het centraal comité voor te bereiden. De volgende vragen - wij stippen hier slechts aan - zullen daarbij op den voorgrond moeten treden: welke grondwettelijke regelen moeten gesteld worden, opdat de Tweede Kamer zoo zuiver mogelijk eene vertegenwoordiging zij van het geheele volk? hoe een waarborg te vinden, dat het kabinet de uitdrukking zij van den wil der meerderheid? welke rol moet in een parlementair stelsel aan de Eerste Kamer zijn toebedeeld; hoe moet hare samenstelling, welke moeten hare bevoegdheden zijn? hoe behoort 's Konings macht te worden omschreven, zoodat er eensdeels voor wordt gewaakt, dat hij niet trede op het gebied der wetgevende macht, maar dat ook anderdeels zijne bevoegdheid van contrôle over het parlement en van opperleiding der administratie ten volle zij verzekerd? wat behoort de taak te zijn van een Raad van State? hoe moet de scheiding van Kerk en Staat consequent worden doorgevoerd(*)? Die vragen beantwoordende, zullen wij langzamerhand tot een volledig politiek programma komen, maar een ieder zal toegeven, dat thans met een paar woorden eene bevredigende oplossing dier vragen te beproeven, eenvoudig dwaasheid zou wezen.

Op het gebied der staatszorg evenzeer dunkt mij voor de liberale partij der toekomst eene gewichtige taak te zijn weggelegd. Eens was het haar hoofddoel, tegen al te vaderlijke bemoeiingen van een willekeurig staatsbestuur de individueele vrijheid te handhaven. De wijziging der politieke en sociale verhoudingen legt haar thans eene andere

(*) Ik voor mij zou er eventueel niet tegen opzien art. 194 prijs te geven. Zeker niet, als daardoor alleen eene meerderheid voor eene herziening te verkrijgen was. In beginsel is eene zoo nauwkeurige regeling in de grondwet geheel onnoodig, en verwijdering der bepaling zou alleen hierom bezwaarlijk zijn, omdat er, althans bij den tegenwoordigen stand van den schoolstrijd, de beteekenis van verwerping van het beginsel aan te hechten zou zijn. De vooronderstelling is geoorloofd, dat er een tijd zal komen, waarin de partijen op dit stuk elkander minder scherp en vinnig bestrijden. Dan zal wellicht algemeen de overtuiging ingang vinden, dat de grondwet zich bepalen kan tot de volgende beginselen: 1° onderwijs vrij behoudens staatstoezicht; 2° de Staat zorge voor onderwijs daar, waar het noodig is; 3° jaarlijksch verslag aan de Staten-Generaal. Het overige kan veilig aan de wet worden overgelaten.

taak op. De overtuiging wint meer en meer veld, dat door volkomen vrijlating der sociale krachten de algemeene vrijheid niet het best verzekerd wordt. De Staat, die het algemeen belang moet voorstaan, kan den maatschappelijken strijd der bijzondere belangen, waarin de zegepraal niet steeds voor het recht is weggelegd, niet onverschillig aanzien. Het is zijne roeping, het algemeen belang tegen de bijzondere belangen, de zwakken tegen de sterken te beschermen. Hij mag daarom niet aarzelen, waar noodig, in de oeconomische en sociale toestanden in te grijpen. Reeds is de Staat in die richting werkzaam - wet op den kinderarbeid, op de coöperatieve vereenigingen, drankwet getuigen ervan - maar er zijn nog geene pogingen aangewend, een consequent stelsel op te bouwen en de richting, waarin gewerkt moet worden, met eenige nauwkeurigheid te formuleeren. Een programma voor dit sociale gedeelte der liberale richting zal mettertijd noodzakelijk blijken. De vragen, die ik mij voorstel, dat het eerst op den voorgrond zullen treden, zijn bijv.: hoe moet het vereenigingswezen in den meest uitgebreiden zin des woords worden gereorganiseerd en geregeld? op welke wijze is eene fabriekswetgeving mogelijk, zoodat de werkgever in zijne maatschappelijke vrijheid niet belemmerd wordt, maar tevens de belangen der arbeiders niet aan de zijnen worden opgeofferd? binnen welke grenzen is de Staat bevoegd en bekwaam voor de stoffelijke, verstandelijke en zedelijke behoeften der oeconomisch zwakken te waken? hoe kan de volkomen gelijkheid voor de wet voor de armeren en zwakkeren van eene theoretische stelling eene practische werkelijkheid worden? wat moet de Staat doen ter verbetering van den socialen toestand der vrouw?

Zoo ligt een uitgebreid veld ter bearbeiding open voor de liberale partij. Verheeld kan het natuurlijk niet worden, dat, hoe dieper men in zulk een programma doordringt, hoe grooter omvang men aan zijne eischen stelt, hoe nauwkeuriger men ze preciseert, des te meer kans er is, dat de partij inkrimpt en leden verliest. Maar wat zij verliezen zal in omvang, zal zij winnen in kracht. Men zij toch niet te bevreesd, een candidaat prijs te geven, al heeft hij zich ook als een bekwaam en karaktervol kamerlid doen kennen, zoo hij zich niet onvoorwaardelijk aansluit bij het programma der partij. Het valt niet te ontkennen, dat zoodoende òf enkele districten, die hun afgevaardigde niet willen laten vallen, worden opgeofferd òf dat zij, uit vrees de tegenpartij in de kaart te spelen, zich aan een vrij onaangenamen dwang van het centraal comité moeten onderwerpen, maar beide kwalen acht ik van gering gewicht bij de heilrijke gevolgen, die ik ervan wacht. Het is de eenige weg, om tot eene krachtiger partijformatie te geraken. Slaagt men er slechts in, bij het land de overtuiging te wekken, dat de partij weet, wat zij wil, en zonder rechts of links te wijken haar weg bewandelt, dan kan het niet missen, of de nederlagen zullen spoedig in overwinningen verkeeren en de eerst

ondragelijke dwang zal niet meer worden gevoeld, omdat men gaarne en uit overtuiging volgt.

Één zaak zal, naar ik mij vlei, bij zulk eene partijformatie te duidelijker aan het licht treden, namelijk het totaal onhoudbare van het stelsel der verkiezingen naar districten. Toen ik boven in het kort de noodzakelijke wijzigingen onzer kieswet aanstipte, heb ik nog handhaving van het behandelde stelsel der kiesdistricten aangenomen, niet alleen omdat de grondwet niet vergunt, daarmee geheel te breken(*) maar ook omdat een ander stelsel nog niet genoeg aanhangers in den lande heeft gewonnen, om eene aanneming daarvan ook maar eenigszins waarschijnlijk te maken. Alleen eenige verbetering in de samenstelling der kiesdistricten wordt voorshands mogelijk geacht. Doch dat aan het proportioneele stelsel de toekomst is, lijdt bij mij geen twijfel. Èn op theoretische èn op practische gronden. Hoe angstvallig men bij het verknippen van het land in districten ook zorg drage, dat zooveel mogelijk homogene gedeelten bijeen worden gevoegd, een ieder, die de kaart van het land kent, beseft terstond, dat het onmogelijk is, ze dus te rangschikken, dat vertegenwoordiging der partijen naar hare getalsterkte gewaarborgd is. Zij, die nog aan de oude leer blijven hangen, dat de vertegenwoordiging niet juist een beeld van de natie behoeft te zijn, als zij maar bestaat uit wat men goede elementen gelieft te noemen, zien daarin natuurlijk geen bezwaar. Maar zoodra het zuiver parlementair stelsel op den voorgrond wordt gesteld, kan het toch wel niet missen, of de overtuiging moet zich baan breken, dat een parlement, dat niet een juist beeld der natie weergeeft, het moge dan een verlicht en sterk lichaam wezen, echter als vertegenwoordiging der natie niet slechts tal van gebreken toont, maar zelfs geen vasten bodem heeft, waarop het rust. Dit, wat de theoretische zijde van het vraagstuk betreft.

En wat de practijk aangaat, dunkt mij, dat ras aan het licht zou komen, hoe om een tegenwicht te erlangen tegen den centraliseerenden dwang van eene het geheele land omvattende partijformatie, de middelpuntvliedende kracht van noode is, die door het proportioneele stelsel wordt gewaarborgd. Met het districtenstelsel toch zal de partij dikwijls gedwongen zijn, zich eene houding te getroosten, die zij bij de volkomen vrijheid van beweging, welke zij in het proportioneele stelsel geniet, liefst niet zou aannemen. In de eerste plaats: kan zij onverschillig blijven in districten, waarin zij zeker is, niet de meerderheid te kunnen verwerven? Zonder twijfel zal zij voortdurend werkzaam moeten zijn, om hare geestverwanten aan te moedigen, hare beginselen ingang te doen vinden, maar het baat haar bij de stembus niet, daar

(*) Het komt mij voor, dat de grondwet geene belemmering zou zijn, om althans een stap te doen naar het proportioneele stelsel. Men zou bijv. zeer groote kiesdistricten kunnen aannemen, ongeveer van de grootte eener provincie, en zoo afgebakend, dat zooveel mogelijk heterogene bestanddeelen waren uitgesloten. En binnen die kiesdistricten zou men een proportioneel stelsel kunnen toepassen.

de stemmen harer geestverwanten, zoolang zij geene meerderheid uitmaken, eenvoudig weggeworpen worden. Is het wonder, dat zij er dan toe komt, in zulke districten, zoo er meer candidaten zijn, dien te steunen, dien zij van hare tegenstanders het liefst gekozen zou zien? Het is toch aan geene partij onverschillig, wien zij tegenover zich heeft, en er is geene enkele reden, waarom men haar wegens zulk eene handelwijze hard zou vallen. De liberale partij moest dan ook eindelijk eens ophouden, haar tegenstanders het 'onzedelijk samengaan' bij verkiezingen voor de voeten te werpen. De numeriek sterkste partij kan gemakkelijk dus spreken, maar het is onedel en ongerijmd, van hare tegenstanders te vergen, dat zij haar de overwinning gemakkelijk maken door af te zien van onderlinge samenwerking. De Katholieken hebben bijv. honderdmaal gelijk, als zij in Friesland de antirevolutionnairen helpen. Deed trouwens niet de liberale partij evenzoo, toen zij in Gorinchem den heer Berkhout steunde, om den heer Heemskerk te laten vallen? Het districtenstelsel noopt tot zulke combinatiën, en zoolang dat bestaat, zijn zij gerechtvaardigd. Maar dat neemt niet weg, dat het een ongezonde toestand is en dat zulke combinatiën licht de strekking hebben, de partij meer te binden, dan met de eerlijkheid en de beginseltrouw overeenkomt. Hoe krachtiger het politiek bewustzijn eener partij wordt, hoe meer haar zulk een vaak noodzakelijk handelen tegen de borst zal stuiten en hoe gretiger zij een uitweg zal zoeken. Kan het lang verborgen blijven, dat de eenige uitweg is het proportioneele stelsel, dat iedere partij vergunt, volkomen zelfstandig te werken, en dat ook niet de geringste krachten midden in vijandelijk land laat verloren gaan?

En in de tweede plaats: nemen wij aan, dat het met de partijontwikkeling zoover gevorderd is, dat een beginsel op den voorgrond moet worden gesteld, dat eene groote scheuring in de gelederen dreigt te veroorzaken. Bij het districtenstelsel zal men dan vaak in een moeilijk parket komen. De gevoelens over het aan de orde gestelde punt zijn bijv. in een district zeer verdeeld: de eene helft der kiezers wil het parool van het centraal comité volgen, terwijl de andere helft met het nieuwe beginsel niet mee wil gaan. Elk onderdeel is echter niet sterk genoeg, om aan zijn candidaat de meerderheid te verzekeren. Dan moet wederom de weg der transactie ingeslagen. Òf een der deelen zal gaan kuipen om de gunst der oppositie, wat licht geschieden zal, als deze zelf geene hoop heeft, er een candidaat van haar kant door te halen, maar sterk genoeg is, om bij eene verkiezing den doorslag te geven. Òf het zal zich, als de oppositie zeer sterk is, bij den candidaat der oppositie neerleggen. Òf de uiteenloopende deelen zullen in Godsnaam maar liever, niettegenstaande verschil van gevoelen, blijven samenwerken, dan aan de tegenpartij eene kans te geven. Maar dan is weer één van beiden mogelijk: òf zij vallen af van de partij en nemen zelfstandig een candidaat, die niet met de verkiezingsleus in-

stemt; òf zij blijven bij de partij, schoon een gedeelte zich niet dan zijns ondanks bij den candidaat van het centraal comité kan aansluiten. In al die gevallen ziet zich de partij verlamd en verzwakt, zelfs in het laatst gestelde, waarin zij haar candidaat verkozen ziet, omdat dan toch in dit geval die candidaat afgevaardigd wordt deels door kiezers, die niet met zijn beginsel instemmen. Dan drukt de moreele dwang, dien het centrale comité dikwijls zal moeten uitoefenen, loodzwaar. Van dat alles bij een proportioneel stelsel geen spoor. Men kan daarbij getroost de scheuring te gemoet zien, die steeds eene zuivering van den politieken dampkring zal medebrengen. Zoo bij het stellen van een nieuw beginsel een deel der kiezers in eenig deel des lands zich niet langer van harte bij de partij kan aansluiten, dan is er voor hen geen enkel bezwaar, een nieuwen kring te vormen. Zij kunnen een man van hunne keuze stemmen, en al zeer licht vinden zij ergens in 't land geestverwanten, met wie zij eene nieuwe samenwerking kunnen aanvangen. Is hun beginsel levensvatbaar, dan kan hunne afscheiding de kiem vormen voor eene nieuwe partij. Wie aan den anderen kant aan de leiding der partij zijn trouw gebleven, zien zich niet met onmacht geslagen, omdat een deel hunner vrienden zich heeft afgescheiden, maar zoo zij al in dat gedeelte des lands, waar zij vroeger meerderheid waren, het onderspit delven, hunne stemmen komen die hunner geestverwanten in andere deelen des lands versterken. Op die wijze komt het mij voor, dat met eene krachtige partijformatie en het proportioneele stelsel samen aan de beginselen van vrijheid en dwang beiden het meest mogelijke recht wedervaart en eene gezonde politieke ontwikkeling verzekerd is. Door zulk eene vereeniging van centralisatie en plaatselijke autonomie wordt een krachtig organisme opgebouwd.

Mocht zulk eene toekomst voor de liberale partij zijn weggelegd!

Mr. R. MACALESTER LOUP.

NASCHRIFT. Aldus schreef ik vóór de verkiezingen, die, gelijk meer is geschied, het bevredigend resultaat hebben opgeleverd, dat alle partijen hebben gezegepraald. Althans, ze weten het u allen voor te rekenen. Doch is het mogelijk, langen tijd blind te blijven voor de waarheid, dat het wederom eenig en alleen de antirevolutionnaire partij is, die gewonnen heeft, en dat de liberalen geslagen zijn? Waarom geaarzeld het te erkennen? Niet alleen heeft de liberale partij drie zetels verloren, maar bovendien is in eene reeks districten (Dokkum, Sneek, Arnhem, Zutfen, Tiel, Middelburg, Rotterdam) hare meerderheid zoo gering, dat de nederlaag der antirevolutionnairen bijna eene overwinning mag worden genoemd. Het verbaast me niet en ik betreur het niet. De uitslag kan geen andere zijn, waar eene georgani-

seerde partij met een vast beginsel en een vast parool staat tegenover ongeorganiseerde kiezersgroepen, die overeenstemmen in eenige algemeene noties, maar die geen band hebben, die ze bijeenhoudt, geen doel zien, waarvoor zij met geestdrift kunnen trekken in den strijd. Eerst door nederlaag op nederlaag, vrees ik en hoop ik, zal de liberale partij leeren, wat zij behoeft.

R.M.L.

De Transvaalsche gebeurtenissen en de toekomst van Zuid-Afrika.

V.

Het is reeds opgemerkt, dat er in het Kaapsche Parlement nooit eene Hollandsche of Afrikaner tegenover eene Engelsche partij heeft gestaan. Een vierde van eene eeuw geleden ontbrak het niet aan mannen, tot oude koloniale familiën behoorende, die in het Parlement geen geringen invloed bezaten, en even min aan quaestiën, waarover een nationale strijd tusschen Engelsch en Hollandsch kon gevoerd worden, maar men vermeed dat te doen. Daar had men b.v. de taalquaestie. Aan inrichtingen van onderwijs, zooals het Zuid-Afrikaansche Athenaeum, waar men zich voor Europeesche hoogescholen kon voorbereiden en waar oorspronkelijk de Engelsche en Hollandsche talen op denzelfden voet waren, zag men deze zoo goed als verdwijnen, en stilzwijgend scheen het door allen, die zich lieten gelden, te zijn aangenomen, dat in het staatsonderwijs het Engelsch niet slechts den voorrang maar bijna de uitsluitende heerschappij zou hebben.

Vóór en op dien tijd stond men aan de Kaap met Holland in vrij nauwe gemeenschap. Wie zich voor predikant, geneesheer of advocaat wilde bekwamen, bracht zijn studietijd geheel of gedeeltelijk aan eene Nederlandsche hoogeschool door. Op den duur echter zou dat niet zoo blijven. Men had onder de oudere predikanten der Nederduitsche Gereformeerde Kerk aan de Kaap, evenals in Holland, sommigen, die eene streng orthodoxe en anderen, die eene meer liberale zienswijze waren toegedaan, zonder dat dit in het begin strijd verwekte. Maar een tijdlang was er gebrek aan predikanten en men liet toen - en herhaalde dat later - Schotsche leeraars overkomen, wier denkbeelden meer ouderwetsch waren en van wie sommigen zich vrij veel invloed verwierven. Toen in Holland de Utrechtsche Hoogeschool zich tegenover de Leidsche den naam van orthodox had verworven, werd zij bij

voorkeur door die jeugdige Kapenaars bezocht, die zich voor den predikdienst wenschten voor te bereiden. De meesten hunner sloten zich bij de streng orthodoxe partij aan, maar zelfs te Utrecht ontbrak het niet aan liberalen en vond men Kapenaars in hunne gelederen. Naarmate in Nederland het liberalisme meer in modernisme overging, begon aan de Kaap al wat vandaar overkwam, meer verdacht te worden, en dat wel niet zoozeer ten gevolge van een vanzelf ontwakend gevoel der bevolking, dat de oude denkbeelden gevaar liepen, als wel door inwerking der orthodoxe leeraars. Twee maatregelen moesten eindelijk strekken, om de verderfelijk geachte werken van het Nederlandsche element in het godsdienstige onmogelijk te maken. De oprichting eener Theologische Kweekschool te Stellenbosch, niet ver van de Kaapstad, was de eene. De andere, eenige jaren later en toen de godsdienststrijd reeds hevig was geworden, was de invoering van een *colloquium doctum* voor die candidaten tot den heiligen dienst en predikanten, die van elders overkwamen, om aan de Kaap gelegitimeerd te worden, en waarbij hunne zuiverheid in de leer werd getoetst.

Intusschen was gebeurd, wat men gewoonlijk ziet. De aanvallen, op Prof. Scholten en andere hoofden van het modernisme gedaan, vestigden op hen de aandacht van mannen, die zich anders licht buiten godsdienstige twisten en godgeleerde studiën gehouden hadden. Een hunner gaf een liberaal godsdienstig maandblad in het licht, dat heel wat opzien baarde en verscheidene predikanten van liberale en moderne zienswijze tot medewerkers kreeg. In de Synode aan de Kaap, eene vergadering, waarin al de leeraars en een ouderling der gemeente zitting hebben en die met tusschenpoozen van drie à vijf jaar pleegt gehouden te worden, traden liberale leeraars met hunne denkbeelden op, en een hunner werd om beweerde ketterij in zijne betrekking geschorst, maar in zijne rechten hersteld, toen hij de zaak voor den wereldlijken rechter bracht. Onder de predikanten, die als modernen aangevallen werden, was ook Burgers, die tal van processen voor zijn recht, om predikant te blijven, voeren moest, maar ze steeds won. Op den duur echter bleef binnen de Kerk de zege aan de orthodoxe richting, terwijl buiten de Kerk zich een paar vrije Protestantsche gemeenten, onder de leiding van liberale Kaapsche proponenten uit Holland, vormden.

Men kan niet zeggen, dat in dezen strijd de rechtzinnigen in allen deele een schitterend figuur maakten. Kwam het tot een wetenschappelijken of quasi-wetenschappelijken strijd met hunne tegenstanders, dan schoten zij meestal te kort. Een ordentelijk half-geleerd theologisch tijdschrift hebben zij niet met goed gevolg kunnen in stand houden. De Hollandsche drukpers der Kaapstad was in liberale handen, en de rechtzinnige partij gaf zich alle moeite, om een eigen orgaan te krijgen, dat hare beginselen zou voorstaan. Maar in weerwil van de pogingen, die men aanwendde, en den bijval, dien men veelszins vond, bleek het onmogelijk te zijn, om het blad, dat men uitgaf, zoo in te richten, dat het

met de andere bladen kon wedijveren. Ten slotte, toen het blad reeds uit de handen der vereeniging, die het opgericht had, in die van een particulier uitgever gekomen was en met talent begon geredigeerd te worden, kon het toch geene behoorlijke plaats onder de dagbladen vinden, totdat het met een ander vereenigd werd, om ten slotte als geheel onafhankelijk orgaan, aan geene godsdienstige traditie gebonden, op te treden.

De kerkelijke strijd echter bleef niet zonder goede gevolgen. De Nederduitsche Gereformeerde Kerk is in de Kaapkolonie een zeer machtig lichaam. Wordt er eene plaats in erven uitgelegd, om een nieuw dorp te worden, dan begint men met de middelen voor het onderhoud van kerk en predikant te zoeken, en laatstgenoemde is, als hij maar eenigszins slag heeft, om zich te laten gelden, in den regel de invloedrijkste man van het dorp. Terwijl intusschen in vroegere tijden de Engelsche Kerk onder hare bisschoppen al het mogelijke deed, om het onderwijs in handen te krijgen, zielen te winnen, enz., hoorde men dikwijls de opmerking, dat de Nederduitsche Gereformeerde Kerk de groote middelen, die haar ten dienste stonden, niet naar eisch bezigde en bij voorbeeld de belangen van het onderwijs al te zeer verwaarloosde. Dit is geheel anders geworden. In de Kerk heerscht thans onbetwistbaar een zeer krachtig leven; onderwijs en zending worden met kracht behartigd. Eene verzameling van wakkerder en flinker mannen dan de predikanten, die men thans, bijna zonder uitzondering orthodox, in de Synode bijeenvindt, laat zich moeilijk denken. Er heerscht veelszins die geestdrijverij, die zich in zoogenaamde herlevingen of opwekkingen kond doet, maar er heerschten tevens onbetwistbare ernst en ijver voor het geestelijk heil der menschheid. En wat vooral opmerking verdient: terwijl de aanstaande predikanten te Stellenbosch ertoe worden opgeleid, om zoowel in het Engelsch als in het Hollandsch dienst te doen, wordt laatstgemelde taal volstrekt niet op den achtergrond geschoven, maar spreken vele leeraars, die te Stellenbosch opgeleid en nooit voor hunne studie naar Europa geweest zijn, ruim zoo zuiver Hollandsch als de ouderen van dagen, die de gehoorzalen van Utrecht en Leiden bezocht hebben.

Is het wellicht aan de belangstelling, door kerkelijke twisten en kerkelijke zaken gewekt, toe te schrijven, dat in het politieke van de Hollandsch-sprekende Afrikaners minder vernomen werd? Vergelijkt men de eerste tien met de tweede tien jaren van het Kaapsche Parlement, dan steken dezen bij genen, wat gehalte en invloed der Afrikaner parlementsleden aangaat, lang niet gunstig af. In de dagen van den oorlog tusschen den Vrijstaat en de Basoeto's werd aan genen door de Kaapsche Regeering schreeuwend onrecht aangedaan; maar ofschoon het verbod aan de Kolonisten, om aan den oorlog tegen de Basoeto's deel te nemen, veelvuldig overtreden werd, gingen wel in de, toenmaals nog niet zeer talrijk vertegenwoordigde, Hollandsche pers der Kolonie, maar

niet in het Parlement luide stemmen tegen het gepleegde onrecht op. Met moeite vond men later een Afrikaan, die het in het House of Assembly voor den Vrijstaat opnam, toen dezen de Diamantvelden op eene wijze ontnomen werden, die zelfs Engelschen, zooals den geschiedschrijver Froude, ten diepste verontwaardigde. Toen eindelijk in 1874 de eerste nieuwe verkiezingen onder het verantwoordelijk bestuur plaats grepen, was het punt, waar zij meerendeels op draaiden, meer van kerkelijken dan zuiver politieken aard, namelijk de vraag, of de staatsonderstand voor kerkelijke doeleinden gehandhaafd, dan wel in allen deele het zoogenaamd vrijwillig beginsel ingevoerd zou worden. De voorstanders van laatstgenoemd beginsel wonnen het, maar niet zonder hevigen strijd.

Zonder deze beschouwing der kerkelijke zaken en van haren invloed op de landstoestanden zou het moeielijk zijn, den loop der zaken in verband met het Transvaalsche te vatten. Op de gebeurtenissen in het Transvaalsche zelf dient thans vooreerst de aandacht gevestigd.

VI.

Burgers, de man, die in 1872 het bestuur van de Afrikaansche Republiek stond te aanvaarden, is gesproten uit een bekend en ten deele zeer gegoed boerengeslacht in het Graaff-Reinetsche(*). Zijne opleiding was die van een boer, en eerst toen hij als achttienjarig jongeling met een bekwaam Schotsch onderwijzer uit Graaff-Reinet in kennis kwam, bracht deze, getroffen door zijne merkwaardige vlugheid van begrip, hem en de zijnen tot het plan, dat hij voor predikant zou gaan studeeren. Het verzuimde in zijne opvoeding werd spoedig ingehaald en hij vertrok naar de Utrechtsche academie. Daar heerschte juist toen onder een groot gedeelte der Kaapsche theologanten eene strekking, om de orthodoxie zoo streng mogelijk te handhaven, en in overleg met hen werd aan een Utrechtsch predikant een toezicht op de studeerende jongelingschap uit de Kaap opgedragen. Van hen intusschen, die vrijheid van studie wilden, was Burgers de woordvoerder, en naar de Kaapkolonie teruggekeerd, liet hij zich evenzeer als woordvoerder der liberalen kennen. Dat nam niet weg, dat hij in de gemeente, waar hij beroepen werd, grooten invloed verkreeg en behield, totdat, door inwerking van buiten, zich eene partij tegen hem vormde en de verdeeldheid, die in zijne gemeente weldra heerschte, het voor hem geraden maakte, om het predikambt te laten varen. Met het boerenbedrijf, evenals niet weinig andere Kaapsche predikanten, ten volle vertrouwd en niet geheel onbemiddeld, kon hij ook buiten den predikdienst een

(*) De familie schrijft zich ‘Burger’; de ex-President is de eenige, die eene *s* achter zijn naam voegt. Waarom, is schrijver dezes onbekend, maar wel kent hij eene overlevering, volgens welke de familie Burger en die van Borcheds, in het Westen der Kolonie, oorspronkelijk één waren; het schijnt hem dus niet onmogelijk, dat de ex-President de schrijfwijze van zijn naam aan oude familie-papieren ontleend heeft.

bestaan voor zich en zijn vrij talrijk gezin vinden, en met het oog op zijne vestiging als boer op eene geschikte plaats deed hij eene reis naar het Transvaalsche, toen het hem bleek, dat aldaar eene schitterende loopbaan voor hem openstond. Er was geen candidaat voor het Presidentschap, die door de meerderheid der bevolking gewenscht werd, en toen hij zich de candidatuur liet welgevallen, werd hij met eene aanzienlijke meerderheid gekozen. Dat hij voldoen zou, daaraan twijfelden niet weinig mannen van het oude, die liever een louter boerenbestuur wilden en die dan ook later de woestijn zijn ingegaan, om, na jaren zwervens, eindelijk, eerst kort geleden, in het Portugeesche gebied aan Zuid-Afrika's Westkust eene woonstede te vinden; en wie zijne godsdienstige richting afkeurde, kwam er licht toe, om zijne verheffing tot een ambt van grooten invloed met wantrouwen gade te slaan. Maar zijne vrienden - en hij telde er velen - geloofden in hem en zijn gesternte. Weinig mannen zijn er, die zulk eene geestdrift voor hun persoon inboezemden, als Burgers in zijne goede dagen deed.

Het Transvaalsche trok in die dagen meer dan vroeger de aandacht. Men wist reeds lang, hoe vruchtbaar het was en hoe uitstekend runderteelt en tabaksbouw er slaagden, maar later was door Karl Mauch de delfstoffelijke rijkdom des lands aan het licht gebracht. Goudhoudend kwarts vindt men in het Noordoosten; uitstekend lood, niet zonder vrij wat zilver, met de erts gemengd, en insgelijks zeer goed koper in het Zuidwesten; steenkolen van bijzonder goede hoedanigheid in het Zuidoosten. Zij, die tegen het ‘boerdom’, zooals de Engelschman de heerschende bevolking en haren geest noemt, waren, konden wanen, dat, nu men wist, dat het land goud opleverde, een toevloed van landverhuizers weldra een nieuw karakter aan de Republiek zou bijzetten. Maar voorshands waren de boeren baas en leefde men onder eene vrij primitieve staatsregeling. Men had een Volksraad met wetgevende macht en een uitvoerend bewind, waarvan de President, door het volk gekozen, het hoofd en de voornaamste beambten en enkele volksraads leden, allen door den Volksraad gekozen, de leden waren. Men had nog geen Hoog Gerechtshof met een rechtsgeleerde aan het hoofd, zooals in den Vrijstaat. Maar wel had men bepalingen, die voor nieuwe wetten bekrachtiging door het volk, voor de aanstelling van landdrosten (of hoofdbeambten in de districten) goedkeuring door de bevolking hunner districten eischten. Eene andere hoogst primitieve instelling was die, waarbij elk burger der Republiek recht op eene plaats had. De bewijzen van recht op eene soms al, soms niet aangewezen plaats golden als verhandelbare artikelen, en menig handelaar en speculant kocht ze voor een appel en een ei, om later, als het pas gaf, er zijn voordeel mee te doen.

De kerkelijke toestanden hadden iets eigenaardigs. De Nederduitsche Gereformeerde gemeenten in Natal en den Vrijstaat waren geruimen tijd beschouwd als tot de Kaapsche Kerk behoorende en dus onder de

Synode ressorteerende, totdat, omstreeks het jaar 1860, een ouderling dier Synode de ontdekking deed, dat de Regeerings-ordonnantie, waaronder de Kaapsche Kerk bestond, dat niet toeliet. Sedert dien tijd heeft de Vrijstaatsche Kerk, die er Staatskerk is, eene eigen Synode, terwijl de zeer zwakke Natalsche het zonder algemeen bestuur doet. Beide Kerken bleven intusschen, na hare afscheiding, in nauw verband met de Kaapsche. In de Zuid-Afrikaansche Republiek daarentegen had Ds Van der Hoff, de eerste vaste predikant des lands en tijdens wiens overkomst uit Holland zich in de Kaapsche Kerk reeds strijd voordeed, zich en zijne kerk buiten de Synode gehouden en, toen er nieuwe predikanten noodig waren, gezorgd, dat men hen uit Holland ontbood. Toen dan ook een Hollandsch proponent, wiens legitimatie men aan de Kaap, daar men hem voor modern hield, had weten te verschuiven, totdat het *colloquium doctum* was ingesteld, zich aan het daarbij gevorderde onderzoek niet wilde onderwerpen, erlangde hij zonder moeite een beroep in de Republiek. Ten gevolge daarvan is, in weerwil van het feit, dat proponenten uit Stellenbosch beroepen van gemeenten der Transvaalsche Staatskerk hebben aangenomen, zekere spanning tusschen de Kaapsche en Transvaalsche Kerk blijven bestaan, tot welker opheffing eerst in de jongste Kaapsche Synode (1880) de eerste stappen zijn gedaan. Buitendien heeft zich, nog vóór de Presidentsverkiezing van 1872, in het Transvaalsche, door toedoen der orthodoxe partij in de kolonie en bepaaldelijk van den welbekenden Ds. F. Lion Cachet, tegenover de Nederduitsche *Hervormde* kerk, zooals de Staatskerk zich noemt, eene Nederduitsche *Gereformeerde* gesteld, die met de Kaapsche in nauwe verbintenis staat. Buiten deze twee Kerken heeft men trouwens ook de *Gereformeerde* of, zooals men ze vaak noemt, de Dopperskerk, welker leden door geene gezangen te zingen met de Nederlandsche Afgescheidenen overeenkomen, en welker oudste predikant, Ds. (thans Professor) Dirk Postma, oorspronkelijk predikant bij die Afgescheidenen was. Men vindt ze, behalve in de Zuid-Afrikaansche Republiek, ook in den Vrijstaat en het noordoostelijk deel der Kaapkolonie; zij zijn streng Calvinistisch en hebben eigen synoden en een eigen seminarie (te Burgersdorp, Kaapkolonie); maar schoon mannen van groot aanzien, zooals vice-President Paul Krüger en oude Kobus Venten, lid van den Vrijstaatschen Volksraad, tot de Gereformeerde Kerk behooren, heeft deze als zoodanig geene politieke rol vervuld.

Vergelijkt men de loopbaan van Burgers als President met die van den eersten geletterden Vrijstaatschen President, dan komt men er licht toe, om een contrast te schetsen tusschen de geniale onbesuisdheid van genen en den nuchteren en practischen zin van dezen. Vergeet men echter het verschil tusschen beider omstandigheden, dan loopt men gevaar, om zoowel de waarheid te miskennen als tegenover Burgers onrechtvaardig te zijn. Zou Brand het bestuur van den Vrijstaat met mee

schranderheid en bezadigdheid voeren dan zijn voorganger, en zou hij den weldra uitbrekenden Basoeto-oorlog tot een goed einde brengen? Dat waren de eerste vragen, die Brand door zijn gedrag als President moest beantwoorden, en de antwoorden vielen gunstig uit. Toen de ontdekking der Diamantvelden een nieuw en onrustig element in de bevolking bracht en tevens weldra tot strijd met Engeland leidde, was Brand's invloed reeds voorgoed gevestigd en boezemde zijn 'alles zal terechtkomen' algemeen vertrouwen in. Toen Burgers den Presidentszetel beklom, had daarentegen de Republiek reeds met Engeland een strijd - dien over de uitspraak van den heer Keate - te voeren en lokten de goudvelden een toevloed van avonturiers, die met een louter boerenbestuur niet gediend konden zijn. Er was dus aanleiding genoeg, om, zoo mogelijk, liever het nieuwe in eens te scheppen dan langzaam op de oude grondslagen voort te bouwen. Buitendien, bij Burgers' Kaapsche vrienden wekte het gedrag der Engelsche Regeering in de zaak der Diamantvelden verbittering en de invoering van verantwoordelijk bestuur in de Kaapkolonie hoop op eene ontwikkeling van den kolonialen geest, die aan geweldenarijen der Regeeringen op den duur perk zou stellen. Opende Burgers aan zijne Republiek de baan van vooruitgang, dan zou dat, meenden zij, geheel Zuid-Afrika tot voordeel en vrijheid gedijen.

Dat Burgers' bestuur in vele opzichten geene mislukking was, kan men als uitgemaakt beschouwen. Terwijl hij de boeren niet slechts onder den invloed zijner persoonlijkheid bracht, maar velen hunner geheel voor zich won, gold zijn beheer bij de Engelsche ingezetenen der dorpen voor zoo groot eene verbetering tegenover het vorige, dat zij zich met de Republikeinsche vlag bijna verzoenden. De gouddelvers waren geenszins misnoegd, en weldra zag men de goudstukken met de beeltenis van den President, die reeds nu eenigszins tot de numismatische zeldzaamheden gerekend worden. Hoe het krediet van het land steeg, bleek uit de leening, die de President met eene Kaapstadsche bank tot intrekking van het papiergeld van den Staat kon sluiten. Tot de oprichting van een Hoog Gerechtshof bracht hij het nog niet, en even min slaagde hij erin, om het volk dien rechtstreekschen invloed op wetgeving en aanstelling van beambten te ontnemen, die met het beginsel van vertegenwoordiging niet strookte. Maar het stelsel, dat elk burger recht op eene plaats gaf, wist hij te doen vernietigen, en tegen Sir Henry Barkly, die hem door vrees tot toegeven in de zaak der Keate-uitspraak zocht te brengen, trad hij met eene kracht en schranderheid op, die in Zuid-Afrika een diepen indruk - van verontwaardiging bij sommigen, die het ongehoorden trots in den President van een boerenstaat noemden, om een Britsch Gouverneur aan te durven, maar van innige voldoening bij de Zuid-Afrikaansche patriotten - wekte. Wijlen de heer B.J. van de Sandt de Villiers, de uitgever van het *Volksblad* en van zijne jeugd af een der vurigste en schranderste voorstanders der Zuid-Afrikaansche vrijheid, sprak in zijne latere dagen

van geene herinnering met grooter trots dan van die van den tijd, toen in een door hem uitgegeven blad de uitvoerige dépêche verscheen, waarin Burgers in 1874 het ongegronde en vaak leugenachtige van Sir Henry Barkly's beweringen uiteenzette. Door welgelukte onderhandelingen met opperhoofden van de stammen onder de Keate-uitspraak wist Burgers het bezwaar van die uitspraak voor de Republiek grootendeels weg te nemen.

Dat was echter niet alles. Zou de Republiek niet als een boerenstaat, in naam vrij doch inderdaad van de luimen van Engeland afhankelijk, een vergeten bestaan leiden, maar op hare eigen wieken drijven en eene macht in Zuid-Afrika worden, dan was er drieërlei noodig. Vooreerst een stelsel van staatsonderwijs, geschikt, om het Afrikaner ras niet slechts te bevredigen maar ook verder te brengen. Daarin had Burgers trouwens eenvoudig den Vrijstaat op zijde te streven. Ten tweede een doorgaande toevloed van landverhuizing van dien aard, dat zij met het Transvaalsche volk samensmelten en er een gunstigen invloed op oefenen kon. Die toevloed moest vooral uit Holland komen, het land, aan welks taal in Zuid-Afrika de voorrang toekwam en welks zonen in de Republiek een tehuis zouden vinden, zonder ooit eraan te kunnen denken, dat hunne oude Landsregeering er gezag zou kunnen of willen uitoefenen. Eindelijk een spoorweg, die het land met zijne natuurlijke haven - die van Lourenço Marques, aan Delagoa-Baai, - verbinden en het niet alleen verkeer met den vreemde zonder tusschenkomst van Britsch bestuur, maar ook een inkomen uit ingaande rechten verschaffen zou, dat men miste, - al werden er in naam rechten geheven - als men alles uit Natal en de Kaapkolonie, waar ingaande rechten ten gunste van die landen zelven geheven werden, moest krijgen.

Al die plannen lieten zich zeer goed hooren, en de gedachten, die eraan ten grondslag lagen, waren zuiver genoeg. Het was met het oog daarop, dat President Burgers in 1875 zijne reis naar Europa ondernam en vooral in Holland eene ingenomenheid met het Transvaalsche in het leven riep, die menigeen reeds toen afkeurde, maar waarvoor inderdaad meer grond bestond, dan menigeen na den val der Republiek erkende. Maar wat waren de bezwaren, door Burgers' bewonderaars maar al te zeer uit het oog verloren, tegen de verwezenlijking zijner ontegenzeggelijk niet alleen grootsche maar ook geenszins overdreven en onuitvoerbare plannen? Aan den eenen kant, dat Burgers, schoon president van eene Republiek, toch altijd voor den modernen predikant gold en dat inderdaad tot zekere hoogte ook bleef. Een *modus vivendi* tusschen Kerk en Staat in de zaak van het onderwijs laat zich in Zuid-Afrika zeer goed vinden, en in dat opzicht voldoen de Kaapsche en Vrijstaatsche stelsels, schoon onderling verschillend, beiden vrij goed. Maar geheele uitsluiting van het kerkelijk element en een zoo zuiver wereldlijk karakter van het onderwijs, als er in Holland heerscht,

dat moge aan modernen behagen en waar het bestaat, goed werken, in Zuid-Afrika deugt het niet, en met het door te drijven jaagde Burgers de orthodoxe geestelijken der Nederduitsche Gereformeerde Kerk, binnen en buiten zijn land, tegen zich in het harnas. En dan de Hollanders, die hij in het land zou lokken! Wat konden dat anders zijn dan liberalen en modernen en ongeloovigen, juist geschikt, om nieuwerwetsche vrijdenkerij voor den vromen zin der Transvaalsche boeren in de plaats te stellen! Nog meer bedenkingen lieten zich zeer goed bij de boeren wekken. En dan had men het spoorwegplan, uiterst populair bij Burgers' naaste omgeving te Pretoria, minder populair bij de boeren, die, zoo er eene leening voor gesloten werd, de renten mee moesten betalen, en uiterst onwelkom zoo voor Natal, dat, wanneer Delagoa-Baai de haven van het Transvaalsche werd, in zijn handel en zijne inkomsten groote schade zou lijden, als voor de Engelsche Regeering, die zeer kort te voren door eene scheidsrechterlijke uitspraak gedwongen was, het recht van Portugal op de Baai te erkennen. Met zijne reis naar Europa betrad Burgers eene gladde baan, vooral daar zijne plannen die van een Engelsch staatsman, Lord Carnarvon, doorkruisten, die Zuid-Afrika voor zich een geschikt veld achtte, om politieke lauweren te plukken.

VII.

Het was eene liberale Regeering, die Sir Henry Barkly had uitgezonden met last, om in de Kaapkolonie verantwoordelijk bestuur in te voeren. Toen hij het erdoor had, viel, nadat andere plannen mislukt waren, aan den heer Molteno de taak te beurt, om een Ministerie te vormen. Als onbemiddeld jongeling, jarenlang geleden, uit Engeland naar de Kaap gekomen, had Molteno in een der westelijke, diep landwaarts inliggende districten zich met handel en landbouw een aanzienlijk vermogen verworven, en van het begin van het Parlement af was hij niet slechts een werkzaam en invloedrijk lid van het Lagerhuis, maar tevens een erkend en ijverig voorstander van verantwoordelijk bestuur geweest. Schoon Engelschman, gold hij bij de Afrikaner boeren, wier taal hij goed spreekt, bijna voor een der hunnen, en schoon geen man van veelzijdige kennis of van ruimen blik, had hij toch eigenschappen, die hem voor zijne nieuwe taak recht goed te pas kwamen, zooals behoedzaamheid en bedrevenheid in financieele zaken en iets in zijn wezen, dat vertrouwen in zijn persoon inboezemde. Wat men vreemd achtte, was, dat hij zijn Ministerie niet louter, uit zijne vroegere medestanders, maar ten deele uit hen koos, die tegen verantwoordelijk bestuur geijverd hadden. Bij latere wisselingen in zijn Ministerie bleek het intusschen, dat hij er vooral op uit was, om aan zijn bestuur kracht bij te zetten, door er practische mannen van talent of aanzien in op te nemen. In 1875 verving hij een

alles behalve practischen Minister van Openbare Werken door den heer Merriman, den man, die in het House of Assembly het hem steeds het ergst lastig maakte, maar iemand van ontegenzeggelijke bekwaamheid. In 1876 bood hij het Ministerie van Naturellen-zaken aan den heer Sprigg aan, die, had hij niet verkozen, als hoofd der oppositie op te treden, stellig eene groote aanwinst voor hem zou zijn geweest. Na de zitting eindelijk van 1877, toen het een oogenblik geschenen had, alsof de oppositie, door den heer Sprigg geleid, hem van het kussen zou jagen, ving hij gemelden heer zijn aanstaanden Procureur (die tevens Minister van Justitie is), den heer Stockenström, af, wiens aanzien bij het Afrikaansche publiek hem tot een grooten steun voor elke Regeering moest maken. Met Engelsche begrippen mogen zulke handelingen niet strooken, maar aan de Kaap, waar het getal van hen, die voor Ministers deugen, klein en eene sterke Regeering volstrekt noodzakelijk is, werken zij zeer goed, en het pleit voor het gezond verstand van den heer Molteno, dat hij er zich van bediende. Voor hem zoowel als voor de Kolonie kan men het als eene eer beschouwen, dat het eerste verantwoordelijke Ministerie tot 1878, dus nagenoeg zes jaren, aanbleef.

Het behoort niet tot het onderwerp van dit opstel, in eene beoordeeling of uiteenzetting van de regeeringsdaden van het Ministerie-Molteno te treden. Slechts dit zij opgemerkt, dat weldra ten gevolge der diamantdelverij het vertier in de Kolonie sterk toenam; dat het land zich in ongekende welvaart verheugde en het landsinkomen met groote snelheid steeg, en dat daarvan gebruik werd gemaakt tot het aanleggen van een spoorwegnet, dat diep binnenwaarts gelegen districten, ten deele meer dan halfweg de Noordergrens, met de zee verbindt. Oost en West vereenigden zich met dat plan, omdat, wat men ook tegen enkele trekken ervan zeggen mocht, daardoor in beider belangen voorzien werd. Om trouwens zelfs den laatsten schijn weg te nemen, dat Oost en West als twee provinciën van elkander waren gescheiden, dreef het Ministerie eene wet door, waarbij de leden van den Wetgevenden Raad niet meer zooals vroeger deels door de Westelijke deels door de Oostelijke kiezers zouden gekozen worden, maar door zeven kreitsen, waarin de Kolonie verdeeld werd; een maatregel, die tevens strekte, om den invloed van de Kaapstad en Grahamstad op de Raadsverkiezingen ten gunste van de buitendistricten, en dus van de boeren, te doen afnemen.

Toen nu in 1874 in Engeland de conservatieven aan het roer kwamen, vond Lord Carnarvon, de nieuwe Minister van Koloniën, in Zuid-Afrika een paar zaken, die geregeld moesten worden. Wat het meest de aandacht wekte, was een geval in Natal, waar Langalibalele, een opperhoofd van vrij groot aanzien, wegens verzet tegen de Regeering met zijn stam uit zijn land verdreven en later in Basoetoland de Kaapsche overheid in handen gevallen en naar een ballingsoord ver-

wezen was. Bisschop Colenso echter, de bekende schrijver eener historische critiek van den Bijbel, achtte Langalibalele door de Natalsche Regeering verongelijkt en begaf zich naar Engeland, om zijne zaak te bepleiten. Door een man van zijn aanzien ter spraak gebracht, liet het beweerde onrecht, aan het opperhoofd gepleegd, zich niet doodzwijgen, en Langalibalele had aan de bemoeiingen van den Bisschop te danken, dat hem in de buurt der Kaapstad eene betere woonstede werd aangewezen.

Daar bleef het echter niet bij. In overleg met Lord Carnarvon had de geschiedschrijver Froude eene reis naar Zuid-Afrika ondernomen, onder anderen met het doel, om de zaak van Langalibalele na te gaan, wien hij na onderzoek tegenover de Natalsche Regeering vrij wel gelijk gaf. Maar er was meer, dat zijne aandacht trok. Tusschen de Republiek en het Britsche bestuur in Zuid-Afrika was de verhouding, zooals men weet, alles behalve gunstig. En niet louter geschillen zooals die over de Diamantvelden en de Keate-uitspraak gaven bezwaren. Het bestuur van de velden voldeed niet alleen de bevolking niet, maar was van dien aard, dat al de Europeesche volkplantingen in Zuid-Afrika er gevaar van konden duchten. In de delverijen werden eene menigte zwarten als werklieden gebezigd, ten deele uit diep inwaarts gelegen gewesten. Wat zij het liefst mede naar huis namen, was een geweer, en geweren werden op de velden aan ieder inboorling verkocht, die ze maar verlangde. De Luitenant-Gouverneur, de heer Richard Southey, vergrijsd in het Kaapsche bestuur, waarin hij ten slotte geruimen tijd de betrekking van kolonialen secretaris vervuld had, maar veel nauwer geestverwant van de oostelijke ‘settlaars’ dan van de Afrikaansche bevolking in Kaapkolonie en Republiek, ging dien geweerverkoop niet alleen niet tegen, maar trad in onderhandeling met allerlei Betsjoeana-opperhoofden, ten deele binnen het Transvaalsche woonachtig, om ze op den duur onder de Britsche vlag te brengen en de politiek, waarbij Engeland als beschermer der inboorlingen, desnoods ook tegen de boeren, optrad, tot het uiterste te drijven.

Lord Carnarvon nam maatregelen, om het in Zuid-Afrika heerschende kwaad tegen te gaan. Naar de Diamantvelden, waar reeds eenmaal de rust zoozeer verstoord was, dat men er troepen heen moest laten rukken, werd, na terugroeping van den heer Southey, eene commissie tot het instellen van een onderzoek naar den staat van zaken en als administrateur een West-Indisch officier, Majoor (later Sir Owen) Lanyon, gezonden, die vroeger onder Sir Garnet Wolseley den veldtocht in Asjantie had meegemaakt en die in Zuid-Afrika eene niet zeer schitterende rol zou vervullen. Sir Garnet zelf, Engeland's populairste generaal, werd naar Natal gezonden, om aldaar een onderzoek te doen naar den strijd, die er geheerscht had, en naar den geheelen toestand des lands. Hij slaagde erin, om de Natallers in eene verandering der constitutie te doen toestemmen, die de Regeering het recht gaf, om een aanzienlijk aantal leden

van den Wetgevenden Raad eigenmachtig te benoemen; hij liet Langalibalele, in strijd met Bisschop Colenso's wensch, in de buurt der Kaapstad en hij verborg, terugkomende, den indruk niet, dat Natal met zijne talrijke Zoeloebevolking en den machtigen Zoeloekoning Ketjwayo met zijne strijdbare regimenten aan de Noordergrens in een alles behalve veiligen toestand verkeerde. Eindelijk vertrok de heer Froude opnieuw uit Engeland naar de Kaapkolonie, niet als belast met eene officieele zending, maar toch in zoover in eene eenigszins officieele hoedanigheid, dat hij later een verslag van zijne bevindingen en handelingen bij het Departement van Koloniën zou indienen. Hij was namelijk de man, die voor Lord Carnarvon's Zuid-Afrikaansche politiek het veld opnemen en tevens, zoover het pas gaf, ze inleiden zou.

De bedoelde politiek was die van confederatie. Evenals reeds vroeger - ten deele insgelijks door toedoen van zijn Lordschap - in Britsch Noord-Amerika de verschillende koloniën tot gemeenschappelijke verdediging en gemeenschappelijk bestuur door een dergelijken federalen band vereenigd waren, als die de Republiek der Vereenigde Staten bijeenhoudt, zoo zou ook in Zuid-Afrika zulk eene vereeniging plaats hebben. Nieuw was de zaak niet, en het is reeds opgemerkt, dat zij vroeger in verband met een plan tot splitsing der Kaapkolonie besproken was; maar er waren eigenaardige moeilijkheden aan verbonden. Welke eenheid van Zuid-Afrika kon men hebben, zoo niet de Vrijstaat, met Engeland verzoend, en de Zuid-Afrikaansche Republiek eraan deelnamen? Kon men van de Republieken verwachten, dat zij zich ertoe leenen zouden, om onder de Britsche vlag te komen, en dat nog wel in een tijd, dat de verstandhouding tusschen het Engelsch bestuur van het Engelsche element in Britsch Zuid-Afrika en de vrije Staten alles behalve vriendschappelijk was?

Het plan was, om alles in te leiden door eene conferentie in de Kaapkolonie, waar de verschillende Koloniën en Staten vertegenwoordigd zouden zijn en gemeenschappelijke maatregelen over landsverdediging, Naturellen-politiek en handel in wapenen en krijgsbehoeften beraamd zouden worden. Om de bevolking te polsen, - want bij het Ministerie vond de heer Froude een alles behalve gunstig onthaal - reisde hij de westelijke en Hollandsch-sprekende gewesten rond, en daar zijn voorstellingen van Lord Carnarvon's plannen hierop neerkwamen, dat goede verstandhouding tusschen de Engelsche Regeering en de Hollandsch-sprekende kolonisten de plaats van vroegere spanning zou innemen en dat, als Zuid-Afrika zich verantwoordelijk stelde voor zijne eigen verdediging zonder hulp van Britsche troepen, de blanke bevolking hare eigen politiek tegenover de inboorlingen zou kunnen volgen, zoo vond hij eene uiterst levendige en hartelijke ontvangst. Voor die ontvangst heeft hij zich dan ook niet ondankbaar betoond, want in zijn rapport over hetgeen hij aan de Kaap gezien en gedaan had, geeft hij, in den voortreffelijken stijl, waardoor zijne geschriften zich onderschei-

den, eene hoogst gunstige schildering van wezen en zin der Hollandsche Afrikaners. In het Oosten was men trouwens niet minder met hem ingenomen, maar daar kwam hij slechts met die gedeelten des lands in aanraking, die geheel Engelsch waren of schenen, - wat hem dan ook het verkeerde denkbeeld inboezemde, als ware het geheele Oosten evenzeer Engelsch, als het Westen Hollandsch is, - en juist daar heerscht nog eene voorliefde voor afscheiding van het Westen, die het plan, als leidende tot het schenken van zelfbestuur in plaatselijke zaken van het Oosten, in een gunstig licht deed aanschouwen.

Tot een practisch resultaat geraakte de heer Froude niet. Lord Carnarvon's plan, zooals hij het voorstelde, vond bijval bij velen, en vooral in het Westen had men nooit zulk eene opgewondenheid voor eene politieke zaak gezien. Maar het Ministerie was ertegen, omdat het er zich gekrenkt door achtte, dat de heer Froude zich onmiddellijk tot het volk wendde en dat Lord Carnarvon het gewaagd had, zelf de personen te noemen, die zijns inziens uit Oost en West behoorden benoemd te worden, om ter conferentie te verschijnen. Met het Ministerie stemden in de vrij talrijke persoonlijke aanhangers van den heer Molteno en andere leden, die dat niet waren, maar die deels wellicht eene zedelijke versterking van het Hollandsch-sprekend en -denkend element in de Kolonie van den maatregel duchtten, deels, zooals de groote verdedigers van de belangen der inboorlingen, ertegen waren, dat de Republieken en Koloniën zich vereenigen zouden, om één politieke lijn tegenover de inboorlingen te trekken. Tegen unie van Zuid-Afrika was, heette het, het Ministerie niet, maar men moest ze geleidelijk tot stand laten komen, en het ware beter, - iets, waar trouwens velen het òf toen mee eens waren òf later toe bekeerd zijn, - dat men alle Koloniën en Staten zich in de Kaapkolonie mettertijd moest laten oplossen en aan hare politieke vrijheden doen deelhebben, liever dan eene nieuwe en federale constitutie, kostbaar en samengesteld, in het leven te roepen.

Het eerste conferentie-plan leed schipbreuk op een besluit, in eene buitengewone zitting van het Parlement (einde 1875) genomen, dat trouwens zoo gesteld was, dat het geene beleediging tegen de Rijksregeering inhield. In de plaats ervan stelde Lord Carnarvon eene conferentie te Londen voor; te gelijk noodigde hij President Brand uit, om tegen het midden van 1876 naar Londen over te komen, ten einde tot eene schikking over de zaak der Diamantvelden te geraken, en de Kaapsche Regeering, om zich - zooals zij inderdaad ingevolge een vroeger genomen besluit over de aanhechting der Diamantvelden zedelijk verplicht was te doen - met het bestuur van dat gewest te belasten. De Vrijstaatsche Volksraad gaf den President instructie, om zich van alles te onthouden, wat naar onderhandeling over confederatie leek, want het wantrouwen tegenover Engeland was diep geworteld. De heer Molteno, die bereid was, om als vertegenwoordiger der Kaapsche

Regeering naar Engeland te vertrekken, kreeg insgelijks last, om zich tot de zaak der velden te beperken. Zoo werd te Londen Lord Carnarvon het met den President eens over eene geldsom, welke Engeland, om de goede verstandhouding te herstellen, aan den Vrijstaat zou toewijzen, die van zijn kant alle aanspraak op de velden liet varen, en met den heer Molteno, dat deze een wetsontwerp zou indienen tot inlijving van de Diamantvelden bij de Kaapkolonie. Van de Londensche conferentie kwam, naar den uiterlijken schijn te oordeelen, zoo goed als niets terecht.

Door Lord Carnarvon werd intusschen een wetsontwerp opgemaakt, waarbij het Britsche Parlement aan de Koloniën en Staten van Zuid-Afrika verlof gaf, om zich onder zekere bepalingen tot het vormen eener confederatie te verstaan. Die confederatie zou plaats hebben onder de Britsche vlag - schoon nog niet zoolang geleden in zijn Lordschaps dépêches de vraag was opengelaten, of niet eene zekere eenheid, niet al te best bepaald, kon tot stand gebracht worden, waarbij de Republieken die vlag en dus het gezag der Koningin niet behoefden te erkennen. Bewegingen waren trouwens reeds aan den gang gezet, waarvan men kon gelooven, dat zij den republikeinschen geest zouden fnuiken. Het ontwerp was overigens wel niet van dien aard, dat er geenerlei bezwaar tegen was, want bepaaldelijk in Naturellen-zaken behield zich de Rijksregeering meer recht voor, dan het raadzaam scheen haar toe te kennen, maar per slot van rekening waren die bezwaren zoo gewichtig niet, en later werd nog het een en ander uit het ontwerp verwijderd, dat het voor de voorstanders van vrijheid min aannemelijk maakte. Maar ook Lord Carnarvon's ‘Zuid-Afrika Wet’ was niet bestemd, om van practisch nut te worden.

Nog één punt dient hier aangestipt. De ingenomenheid met de beloften en voorstellingen van den heer Froude bleef in het Westen geruimen tijd heerschen en vond weerklank in de Hollandsche bladen der kolonie, die sedert het plotseling toenemen van den bloei van Zuid-Afrika vrij wat meer lezers vonden en invloed uitoefenden dan vroeger. Die bladen intusschen hielden zich eensdeels binnen de perken der gematigdheid en anderdeels drong hun invloed niet door tot het minst geletterde gedeelte der Hollandsch-sprekende bevolking. Hunne taal is de Hollandsche schrijftaal, en wie, buiten de kerk, nooit iets anders dan Kaapsch-Hollandsch hoort spreken en wel lezen maar juist niet vlot lezen kan, heeft met die schrijftaal - hoog-Hollandsch, zooals men ze aan de Kaap noemt, - moeite. Met het oog deels hierop en deels op het recht van het Kaapsch-Hollandsch, als taal van een afzonderlijk volk, om eene schrijftaal te zijn, vormde zich, toen zaken als het geschil over de Diamantvelden den haat tegen Engelsche willekeur en den zin voor Afrikaner nationaliteit verlevendigden, aan de Paarl een ‘genootschap van regte Afrikaanders’, dat weldra met pleidooien voor en geschriften in de ‘Afrikaansche taal’,

zooals het Kaapsch-Hollandsch heeten zou, voor den dag kwam. De spelling dier geschriften is stipt phonetisch, en op zeer vele Afrikaners maakt het lezen ervan een alles behalve gunstigen indruk. Toen echter een blad - de *Afrikaansche Patriot* - in de Afrikaansche taal begon uitgegeven te worden, kwam menigeen tot lezen, die het vroeger niet deed. Geschreven in de taal en den geest van een boerenstand, die de godsdienstige zijde van elke zaak op den voorgrond pleegt te stellen, en bezield met brandenden ijver voor de Zuid-Afrikaansche nationaliteit, zou de *Patriot*, waarvan eerst weinig notitie genomen werd, in de dagen na de annexatie van het Transvaalsche eene wezenlijke macht in Zuid-Afrika worden.

VIII.

President Burgers was in Europa op den tijd, dat de heer Froude in de Kaapkolonie den volke verkondigde, dat een nieuwe tijd - een tijd van verbroedering tusschen Engelsch en Hollandsch - voor Zuid-Afrika was aangebroken. Hij bezocht Portugal en sloot er een verdrag over den spoorweg naar Delagoa-Baai, waarmede de Republiek in allen deele kon tevreden zijn. Hij bezocht België en boezemde Koning Leopold II levendige belangstelling voor Zuid-Afrika in. Hij bezocht Nederland en de indruk, dien hij en zijne verhalen van het aanstaande 'Groot Holland' onder het Zuiderkruis maakten, behoeft aan het Nederlandsch publiek niet herinnerd te worden. Overdrijving mocht in zijne voorstellingen gevonden worden, maar aan een grond, en wel een breeden grond, van waarheid ontbrak het niet. Zuid-Afrika *is* een goed land voor Hollanders, om in te leven, mits zij maar zin voor het goede hebben, dat men er vindt. De heer Van Gorkom werd als Superintendent-Generaal van Onderwijs, Drs. Jorissen en Roorda Smit werden als leeraars voor eene inrichting van hooger onderwijs, verscheiden anderen als onderwijzers of met het vooruitzicht van anderszins werk te krijgen naar de Republiek gezonden. De handelsstand werd opmerkzaam gemaakt op de voordeelen, die het verkeer met de Republiek kon aanbieden, en op de noodzakelijkheid, om naar die voordeelen een onderzoek te doen. Eindelijk, hetgeen toen het aan de Kaap vernomen werd, zelfs Engelschen hunne achting voor den President deed betuigen, - eene spoorwegleening werd gesloten en het zoo schuchtere Hollandsche kapitaal werd dus eene Afrikaansche Boerenrepubliek ten dienste gesteld.

Ook Engeland werd natuurlijk door den President bezocht, en daar viel hem geene ongunstige ontvangst ten deel. Onder anderen vond een memorandum, waarin hij betoogde, dat er geene slavernij in de Republiek bestond en dat de beschuldigingen van sommige reizigers en zendelingen daaromtrent deels op verkeerde opvattingen, deels op feiten, die men even min der Regeering als het gros der bevolking kon ten laste leggen, berustten, bij den Minister van Koloniën bijval. Toch was Lord Carnarvon blijkbaar niet ingenomen met het denkbeeld,

dat zijne plannen van een vereenigd en zelfverdedigend Zuid-Afrika onder Britsch oppergezag schipbreuk konden lijden op hetgeen een Boeren-president voor het door hem bestuurde land zocht tot stand te brengen. De Engelsche Minister was trouwens niet de eenige, op wien de verrichtingen van Burgers geen gunstigen indruk maakten. Waren Van Grorkom en Jorissen, erkende modernen, de mannen, wien men het onderwijs in de Republiek moest in handen geven? Was de President erop uit, om de Republiek, en vandaar uit Zuid-Afrika, te moderniseeren? Dat vroegen Kaapsche orthodoxen, en zulke vragen konden ook in de Republiek niet achterwege blijven. In de Volksraadszitting, die tijdens Burgers' afwezigheid en het bestuur van den waarnemenden President Joubert - den bekenden held van den vrijheidsoorlog - gehouden werd, besloot men, tegen den geest der vroeger aangenomen onderwijswet in, het gebruik van den Bijbel in de staatsschool verplichtend te maken, en toen de President terugkwam, ontbrak het even min aan bewijzen als aan geruchten, dat in zijne afwezigheid eene oppositie tegen zijn bestuur georganiseerd was.

Wat er niet slechts tegen dat bestuur maar tegen het bestaan der Zuid-Afrikaansche Republiek broeide, daarover ontbreekt het niet aan geruchten en aanwijzingen, maar voorshands is daaromtrent weinig zekerheid te bekomen, al kan men het feit als zeker aannemen, dat van verschillende kanten de val der Republiek beoogd werd. Kort geleden werd in het Engelsche Parlement de vraag gedaan, of niet zekere rapporten van Majoor Butler over den Oranje-Vrijstaat en van Kolonel (later Sir George) Colley over het Transvaalsche konden overgelegd worden. Het antwoord der Regeering was ontkennend, en het is dus aan geschiedschrijvers van later dagen voorbehouden, om het publiek met die rapporten bekend te maken. Maar de aan de Kaap gangbare overlevering is, dat de beide officieren, die door Sir Garnet Wolseley naar gemelde landen gezonden waren, last hadden, om na te gaan, of zij voor annexatie aan het Britsche Rijk rijp waren; dat de Majoor omtrent den Vrijstaat gerapporteerd had, dat de bevolking met haar lot volkomen tevreden en volstrekt niet op de Britsche vlag gesteld was, maar dat de Kolonel, de kunst beter verstaande, om tusschen de regels zijner instructie te lezen, bericht had, dat de annexatie van het Transvaalsche volstrekt geen bezwaar zou opleveren. Een ander verhaal is, dat zekere landspeculanten van Natal en elders, ziende, dat er plannen tot annexatie in overweging waren, en zeer goed wetende, dat wellicht een Engelsch bestuur maar stellig niet dat van den President hunne speculatiën in de hand zou werken, met een of meer hooge beambten der Republiek reeds tijdens de reis van den heer Burgers onderhandelingen hadden aangeknoopt, die bevordering der annexatie ten doel hadden. Ook hiervan is echter geene zekerheid te bekomen, totdat zij, die van de zaak het rechte weten, er openlijk mee voor den dag komen.

Nog had de President zijn voet niet weder op Zuid-Afrikaanschen

bodem gezet, toen er iets gebeurde, dat noodlottige gevolgen voor de Republiek na zich zou sleepen. Ten noordoosten van Pretoria en ten westen van het dorp Lijdenburg ligt, tusschen de Olifants- en Steelpoorts-rivieren, het land van Sekokoeni, een opperhoofd, wiens stam een tak der Basoeto's uitmaakt. Dat land, door de meer oostelijk wonende Swazies indertijd veroverd en meerendeels ontvolkt, werd later, geruimen tijd vóór het verdrag van Zand-rivier, met ander aangrenzend gebied door hen aan de uitgeweken boeren verkocht, die de stichters van het dorp Lijdenburg zijn geworden. De Swazies zullen toen aangeboden hebben, het land eerst te reinigen, dat is al de nog overige bewoners om te brengen, maar dat wilden de boeren niet, die dit volk veeleer als dienstboden begeerden. Van de aanvallen der Swazies door de aanwezigheid der boeren bevrijd, had de stam gelegenheid, het land weder in rust te bewonen, en weldra versterkte hij zich door opname van overblijfsels van andere stammen, vroeger door Tsjaka's en Moselekatse's scharen verstrooid. Sikunti, Sekokoeni's vader, kreeg dan ook verlof van de boeren, om met de zijnen het land te blijven bewonen, waar in 1876 zijn zoon huisde. Sekokoeni was een heiden, die op den duur zelfs geene zendelingen in zijn land wilde, maar een zijner broeders was aan een post van het Berlijnsche Zendelinggenootschap opgevoed en verzocht, zich niet ver van Lijdenburg met de zijnen te mogen neerzetten, omdat hij daar in de nabijheid van een anderen zendingspost zou zijn. Beide broeders wisten, welk voordeel van de politiek van den heer Southey aan de Diamantvelden voor inboorlingen te trekken was, die van de heerschappij der blanken bevrijd wilden zijn. Toen nu, kort vóór de terugkomst van President Burgers, in de buurt der door Johannes bezette plek eene pas uitgegeven boerenplaats door haren eigenaar betrokken werd, belette hem Johannes, om er zich neer te zetten, en het bleek weldra, dat dit geene op zichzelf staande zaak maar het gevolg van een overlegd plan was, waar ook Sekokoeni van wist. Zoo althans deed de zaak indertijd zich voor.

Niets kon den President, het hoofd vol van spoorwegplannen, verbetering van onderwijs en dergelijke zaken, ongelegener komen dan een Kafferoorlog, al had hij ook vroeger te kennen gegeven, dat zulk een oorlog, als den Transvalers leerende, om naar een gemeenschappelijk doel te streven, op den geest der bevolking en de toekomst der Republiek een heilzamen invloed zou uitoefenen. Het bericht van het gebeurde bij zijne komst in de Kaapstad vindende, liet hij terstond aan de Regeering te Pretoria weten, dat tot op zijne komst alle vijandelijkheden moesten vermeden worden, want hij vleide zich, dat de vrede bewaard zou kunnen blijven. Dat bleek echter niet het geval te zijn. De toon, door Johannes en Sekokoeni aangeslagen, was van dien aard, dat er niet aan te twijfelen viel, of zij waren erop uit, om het tot een openlijken oorlog met de blanken te laten komen, en Sekokoeni verklaarde openlijk, dat hij het geheele district Lijdenburg als zijn ge-

bied beschouwde en voor zich eischte. Een veldtocht op betrekkelijk groote schaal, waarin meer dan tweeduizend burgers, in twee legers verdeeld, langs twee verschillende wegen naar Sekokoeni's sterkte zouden optrekken en een commando Swazies eerst tegen Johannes en later tegen Sekokoeni hulp zou verleenen, werd dus verordend.

De Volksraad, zegt men, had den President gedwongen, het zwaard op te nemen, in plaats van te trachten, door onderhandelingen tot eene schikking te komen. Van den Volksraad was het plan afkomstig, om eene zoo groote macht te velde te brengen, in plaats van door middel van kleinere, elkander afwisselende commando's Sekokoeni's land te verwoesten en hem door honger tot onderwerping te dwingen. Dit alles is echter zeer de vraag: maar daarentegen is het zeker, dat wie indertijd de naar de Kaapstad overkomende berichten omtrent de zaak nauwkeurig overwoog, tot geen ander resultaat kon komen, dan dat de oorlog onvermijdelijk was en men voor het geheele Noorderdeel van de Republiek de ergste gevaren had kunnen duchten, zoo Sekokoeni ongestraft was gebleven. Maar dat was niet de opvatting van de vijanden der Republiek. Een dagblad, dat het steeds voor de inboorlingen tegen boeren en kolonisten opnam, de *Cape Argus*, en de Gouverneur der Kaapkolonie, Sir Henry Barkly, wedijverden in het overbrieven der moedwilligste leugens over den oorlog naar Engeland. Sekokoeni, heette het, - en dat wel onder anderen in de rede, waarmee de Gouverneur het Kaapsche Parlement sloot, - was een onafhankelijk vorst en geen onderdaan der Republiek; de oorlog was onnoodig en alleen ondernomen, om hem en zijn volk van hun land te berooven; de ergste gruwelen werden door de boeren gepleegd; het bezigen van bondgenooten als de Swazies (die later onder aanvoering van Sir Garnet Wolseley het meest tot den val van Sekokoeni hebben bijgedragen) was een beschaafd volk onwaardig, en wat dies meer zij. Eene Rijkswet werd - trouwens zonder gevolg - in werking gesteld, om Britsche onderdanen het deelnemen aan den oorlog te verbieden, als werd die oorlog tusschen twee vrije volken, beiden met Engeland op goeden voet, en niet tusschen de Republiek en een stamhoofd binnen haar gebied gevoerd, en brieven met allerlei klachten werden door Sir Henry aan den President gezonden.

De President vergezelde zelf het Westelijk leger onder Generaal Smit, denzelfde, die op Spitskop de boeren tot de overwinning voerde. Paul Krüger, die voor den besten boeren-generaal doorging, maar met den President in onmin was, sedert het door hem bekleede ambt van vast Commandant-Generaal was afgeschaft, wees het commando van het andere leger van de hand, en ex-President Pretorius nam zijne plaats in. In het begin behaalden de legers besliste voordeelen. De bestorming van eene bergvesting door het leger onder Generaal Smit gelukte uitstekend, en het was de President, die de burgers door mannelijke en vurige taal tot den aanval had gebracht. Het andere leger

ontving terstond versterking van een Kaffer-opperhoofd, van wien men gevreesd had, dat hij de zijde van Sekokoeni zou kiezen, en in menig gevecht werden afdeelingen van den vijand geslagen. Maar een aanval op de sterkte van Johannes, door de Swazies en de Lijdenburgsche boeren ondernomen, mislukte, doordat de boerencommandant weigerde, de Swazies naar eisch te ondersteunen, en het gevolg was, dat dezen vol woede aftrokken en geene hulp tegen Sekokoeni boden. Tegen de voordeelen, door de legers gewonnen, woog de rijke buit op, dien Sekokoeni door strooptochten in het Lijdenburgsche maakte, want om verlies van levens geven de Naturellen zooveel niet, als zij maar veel vee buit maken. Eindelijk, toen de beide legers aan Sekokoeni's berg vereenigd waren en men aan de Kaapstad reikhalzend uitzag naar een bericht van den val van die sterkte, weerklonk plotseling de mare, dat een storm mislukt was, doordat de boeren met geene mogelijkheid tot voortdringen en vechten te brengen waren; dat terstond daarop de kreet ‘naar huis toe’ overal in het boerenleger weergalmd had, en dat de met zooveel aandacht en ingenomenheid door het Afrikaansche publiek gevolgde veldtocht met eene volslagen mislukking geëindigd was.

IX.

Jarenlang zou men hooren van de lafhartigheid der boeren, die, in plaats van te vechten, zich in ‘sluiten’(*) verborgen. Verdedigers der boeren hebben gezegd, dat de tegen hen gerichte beschuldiging valsch is: het was geene boeren-vechtmanier, om bergvestingen te bestormen, maar President Burgers had daar niet op gelet. Onjuist is dat beweren niet. Toen Mathebi's kop - de vroeger vermelde bergvesting - door Generaal Smit stormenderhand genomen was, werd er door een aantal boeren een protest daartegen en tevens een verzoek ingediend, om voortaan, naast de commandanten, ook vertegenwoordigers der burgerij, die geen commando hielden, in den krijgsraad toe te laten. Maar er zat meer achter de zaak. Reeds vóór de zitting van den Volksraad had men vernomen van een plan der boeren, om naar Pretoria te gaan en eene omwenteling te bewerken. Dat was niet geschied, maar tijdens de zitting had de President heel wat moeite gehad, om voor zijne in Holland gedane benoemingen en hetgeen hij verder gedaan had, om Holland met de Republiek in nauwere betrekking te brengen, de goedkeuring van den Volksraad te erlangen. Dat was, omdat men de invoering van verderfelijke nieuwigheden van hem vreesde, en kon hij in den Volksraad die vrees door persoonlijken invloed te boven komen, in het boerenleger ging dat niet zoo licht. Reeds vóór de mislukte bestorming van Sekokoeni's berg hadden zich dan ook reeds onheilspel-

(*) *Sluiten* zijn natuurlijke of kunstmatige waterloopen, in een land als Zuid-Afrika zeer dikwijls droog. Zij vormen, als zij droog zijn, bescherming tegen vijandelijke kogels. Het woord komt overeen met het Hollandsche sloot, maar wie in Holland van eene sloot spreekt, denkt aan iets gevuld met water. Wil men het Kaapsche woord niet gebruiken, dan is *greppels* nog het beste.

lende teekenen van insubordinatie bij een deel der burgerij voorgedaan. Of daaraan, zooals later beweerd is, de werking van geheime vijanden der Republiek deel heeft gehad, is eene vraag, die zich voorshands niet wel laat beantwoorden. Mogelijk is het, maar indertijd werd er niet van gehoord. Dit intusschen is zeker, dat het 'huis toe' der burgers evenzeer van wantrouwen in en ontevredenheid met de bestaande Regeering getuigde als van onwil, om langer te velde te blijven en zich aan in het oog der boeren noodelooze gevaren bloot te stellen.

Sir Henry Barkly haastte zich, tegen beter weten in, - want hij had behoorlijke berichten ontvangen - uiterst overdreven en onmogelijke verhalen omtrent eene volkomen nederlaag der boeren, het bedreigen van Pretoria door Sekokoeni, enz. naar Europa te telegrapheeren. Die berichten zouden niet zonder werking blijven. Intusschen deed President Burgers al het mogelijke, om de booze gevolgen van het mislukken van den veldtocht te keeren, en bijgestaan door den dapperen Von Schlickmann, een gewezen Pruisisch officier, die een tijdlang op de Diamantvelden vertoefd had, had hij weldra een nieuw plan beraamd, om den vijand ten onder te brengen. Vrijwilligers werden in dienst genomen, die Sekokoeni's volk door honger en gedurige aanvallen tot het uiterste zouden brengen en wien, naast hunne soldij, plaatsen in Sekokoeni's gebied werden toegezegd. Allerlei leugens werden in de Kaapsche bladen over de bedrijven dezer vrijbuiters (*fillibusters*), zooals men ze noemde, verteld, maar schoon hun dappere aanvoerder weldra sneuvelde en zijn opvolger, Kapitein Aylward, bij zijne manschappen vrij wat minder in aanzien was, bleek het nieuwe oorlogsplan uitstekend te slagen.

Om de vrijwilligers te betalen, was er echter geld noodig, en schoon de Volksraad, na het einde van den veldtocht bijeengeroepen, eene oorlogsbelasting had toegestaan, bleef de opbrengst meerendeels achterwege en kon men de vrijwilligers niet betalen, zonder andere betalingen te laten stilstaan. En nu verhieven zich tevens tegen Burgers stemmen, die zoolang hij te velde was, gezwegen hadden. Het moge onwaar zijn, dat predikanten der Nederduitsche Gereformeerde Kerk hun gemeenteleden geraden hebben, geene belasting te betalen, maar stellig is het, dat Ds. F. Lion Cachet in een der Kaapstadsche dagbladen in dien hachelijken toestand het bestuur van Burgers bij de Transvalers impopulair zocht te maken door de voorstelling, dat het doen overkomen van Hollanders, wier bezoldigingen betaald moesten worden, tot eene doorgaande opdrijving der belastingen zou leiden. Wat de werking van zulk geschrijf op een volk moest zijn, dat toch reeds, zooals elke boerenbevolking, belastingen hoogst onaangenaam vindt, behoeft niet vermeld te worden. En behalve dergelijke pogingen werkten nog andere oorzaken mede, om Burgers de achting te benemen, die hem werd toegedragen. Eene daarvan was de ontdekking, dat op de door hem te Amsterdam gesloten spoorwegleening nog voor geen £100,000,

in plaats van, zooals men meende, £300,000, was ingeschreven.

Het tijdvak van Burgers' Presidentschap liep in 1877 ten einde. Zijne tegenstanders, voornamelijk aan de Kaap, bewerkten, dat men den Hoofdrechter Reitz, van den Vrijstaat, een man, van wien men betere samenwerking met rechtzinnige predikanten verwachtte, de candidatuur aanbood, maar deze wees ze van de hand. En nu kwam men op het denkbeeld, om Paul Krüger, schoon deze zich met den President verzoend en zelfs op eene vergadering van diens *bekeering* gewaagd had, candidaat te stellen. Voor dezen zoowel als voor Burgers - want ook hij had natuurlijk zijne vrienden - werden requisitiën geteekend, dat zij zich verkiesbaar zouden stellen. Paul Krüger's verkiezing zou, in weerwil van zijne bekende scherpzinnigheid, ongetwijfeld eene schrede achteruit, een terugkeeren tot een zuiver boerenbestuur geweest zijn. Maar ook bij mannen, die uit den aard der zaak zulk een bestuur niet konden verlangen, begon Burgers, nu hij in benarde omstandigheden verkeerde, zijn krediet te verliezen. Aan kantoren van Kaapsche banken, te Pretoria gevestigd, zag men de schatkistbiljetten, waarmede de Regeering zich zocht te helpen, met minachting weigeren, en aan de goudvelden, waar Burgers de delvers niet eens gedwongen had, aan den veldtocht deel te nemen, en waarheen Sekokoeni, als geen strijd met Engelschen willende voeren, zijne plunderende benden niet gezonden had, weerklonken luide kreten, dat de Transvaalsche Regeering geene bescherming verschafte en dat de tusschenkomst van Engeland noodig was.

Die tusschenkomst zou niet uitblijven. Toen het overdreven bericht van de nederlaag der Transvalers aan Sekokoeni's berg Engeland bereikte, hield te Londen de conferentie over Afrikaansche zaken zitting, en daarvan was lid de Natalsche secretaris van Naturellen-zaken, de pas tot ridder verheven Sir Theophilus Shepstone. Kaapsche afgevaardigden waren er niet, maar Lord Carnarvon raadpleegde meer met den heer John Paterson, lid der Assembly van Port-Elizabeth, die zich juist in Engeland bevond, dan met de werkelijke afgevaardigden, een van welken - de heer Akerman, thans voorzitter van den Wetgevenden Raad van Natal - het volgend verhaal heeft in de wereld gebracht. Wat aan de Kaap ieder inzag: dat de heer Paterson in weerwil van zijne kennis en welsprekendheid iemand was, dien men niet kon vertrouwen, omdat hij er altijd in slaagde, de zaken van de verkeerde zijde te beschouwen, scheen de Engelsche Minister van Koloniën niet te vatten. Met Paterson, Sir Theophilus en Sir Garnet Wolseley beklonk hij het plan, om van den toestand van het Transvaalsche gebruik te maken tot het hechten des lands aan Harer Majesteits bezittingen, iets, wat de zaak der Zuid-Afrikaansche confederatie, waarvan Paterson een beslist voorstander was, volgens hem een heel eind vooruit zou helpen. Zoo werd dan aan Sir Th. Shepstone opgedragen, om als Harer Majesteits buitengewoon commissaris zich naar de Zuid-Afrikaansche Repu-

bliek te begeven, ten einde, naar het heette, over zekere grieven te handelen en de confederatie in de hand te werken. Zijne instructie intusschen machtigde hem, om, indien hetzij de bevolking, of een aanzienlijk deel ervan, of wel de Wetgevende Macht, ervoor bleek te zijn, dat het land onder de Britsche vlag werd gesteld, het gezag der Koningin af te kondigen.

Sir Theophilus verliet Londen, logeerde daarna aan de Kaapstad bij den Gouverneur en begaf zich vandaar naar Natal. Schoon ieder wist, dat hij met eene zending naar het Transvaalsche belast was, haastte hij zich niet, en het jaar was bijna ten einde, toen hij zich op weg begaf. Eenige beambten en officieren, de heer Henderson, een Nataller, die volgens Transvaalsche en Natalsche berichten de aanhechting van de Republiek in zijne hoedanigheid van landspeculant meer dan iemand anders bevorderd heeft, en een klein aantal leden der Natalsche politie te paard maakten zijn gevolg uit. Wat de reden is, dat men hem toeliet, zich door een gewapend gevolg te laten vergezellen, is niet geheel duidelijk. Wel is het daarentegen duidelijk, dat de Republikeinsche Regeering inzag, dat er gevaar dreigde. Vooral aan den oorlog met Sekokoeni moest een einde gemaakt worden, om Shepstone de gelegenheid te benemen, zich daarin te mengen. Het opperhoofd was reeds zoozeer tot het uiterste gebracht, dat men zijn val weldra kon verwachten, en toen hem vanwege de Regeering vredesvoorwaarden werden voorgeslagen, die hem verplichtten, eene boete in vee te leveren, een deel van zijn land af te staan, zich als onderdaan der Republiek te bekennen en een commissaris der Republiek, aan het hoofd eener politiemacht, in zijne stad toe te laten, betoonde hij zich, naar het schijnt, geneigd, om zich daaraan te onderwerpen, hebbende hij reeds vroeger aan de Engelsche Regeering te kennen gegeven, dat ‘de boeren bezig waren met hem te dooden’.

Toen Sir Theophilus te Pretoria verscheen, viel hem van den kant der meerendeels Engelsche werkliedenbevolking eene hoogst opgewonden en luidruchtige ontvangst ten deel. President Burgers bejegende hem vriendelijk en liet op zijn verzoek de grieven, waarover geklaagd werd, door eene gemengde commissie onderzoeken, terwijl hij den Volksraad samenriep, om over de vraag te beraadslagen, of men zich, zooals Harer Majesteits Commissaris verlangde, niet tot confederatie met de andere Staten en Koloniën zou willen verstaan. Geheel nieuw was dit denkbeeld voor de Transvalers niet, want reeds had de heer Joubert als waarnemend President zijne bereidwilligheid te kennen gegeven, om de Republiek aan de Kaapstad door afgevaardigden in de conferentie te laten vertegenwoordigen, welk denkbeeld de heer Froude geopperd had.

Over de grieven hadden tusschen de heeren Henderson en Osborn ter eene, Paul Krüger en Dr. Jorissen - die toen reeds sedert eenigen tijd Staats-procureur was - ter andere zijde eenige bijeenkomsten plaats, totdat bleek, dat de heer Henderson eene soort van gerechtelijk

onderzoek wilde houden over de wijze, waarop winstzieke speculanten, die op plaatsen, door Natallers bezet, recht beweerden te hebben, door de Regeering behandeld werden, en Dr. Jorissen weigerde, dat toe te laten. Wat den Volksraad betrof, toen de opening plaats zou hebben, liepen er geruchten, als zou de President, in overleg met Sir Theophilus, een ontwerp van eene nieuwe grondwet voorleggen, van welker aanneming het al of niet voortbestaan der Republiek zou afhangen. Dat geschiedde echter niet. De openingsrede bevatte slechts aanwijzingen van hetgeen er gedurende de zitting verhandeld zou worden.

De vrede met Sekokoeni, die het eerst ter sprake kwam, werd na eenige tegenstribbelingen goedgekeurd, maar intusschen hadden er onderhandelingen tusschen Sir Th. Shepstone en gezanten van Sekokoeni plaats, die het opperhoofd weder een hoogen toon deden aanslaan en hem weerbarstig maakten. Daarna kwam de zaak der confederatie, en het was toen, dat de President in eene ernstige en welsprekende rede den Volksraad aan zijn plicht herinnerde. Dat vereeniging van alle blanke volkplantingen in Zuid-Afrika onder één vlag en met bevordering van gemeenschappelijk welzijn ten doel iets schoons had, dat erkende hij evenzeer, als dat de Transvalers ongaarne hun zelfstandig bestaan prijs wilden geven. Maar wilden zij onafhankelijk zijn, dan moesten zij de plichten weten waar te nemen, die der bevolking van een onafhankelijken staat opgelegd zijn. Belastingen waren verordend, maar zij kwamen niet in en de schatkist was ledig. Hoe was het dan mogelijk het bestuur te voeren? Dat mocht Burgers wel vragen, nu traktementen noch schulden afbetaald waren en nu, zooals later bleek, zelfs het postcontract niet zou zijn in stand gebleven, hadden niet Shepstone en Lanyon uit de hun ten dienste staande middelen de noodige betalingen gedaan.

De Volksraad was niet vóór confederatie, maar besloot de zaak aan de beslissing van het volk voor te behouden. Daarna tot den staat der financiën overgaande, stelde hij onder de leden van het comité, dat hierover met het uitvoerend bewind maatregelen moest beramen, ook een paar Volksraadsleden aan, die hunne belastingen nog niet betaald hadden. President Burgers weigerde met hen te zitten en hevige tooneelen hadden plaats, waaraan ten slotte een zeer onvoldoende schikking een eind maakte. Toen daarop de President een plan tot wijziging van grondwet en bestuur voorlegde, werd er eenvoudig geene notitie van genomen.

Op twee punten is in dien tijd te letten. Vooreerst, dat te Pretoria, waar behalve Sir Th. Shepstone en de zijnen een aantal andere Engelschen bijeen waren, de aanwezigheid van dezen tot voortdurende feestelijkheden, vreemd en stuitend in een zoo hachelijken tijd en juist door het contrast daarmede demoralizeerend, leidde. Dat ging zoo door tot op en kort na het einde der Republiek. Ten tweede, dat, indien de verkiezing van den President werd uitgesteld, er weldra geen twijfel

meer was, of Paul Krüger zou meer stemmen bekomen dan Burgers. De bewering is geopperd, dat, zoodra Burgers hiervan de overtuiging had gekregen, hij besloot het liever tot den val der Republiek en het hijschen der Engelsche vlag dan tot de zege van zijn mededinger te laten komen. Voor zoover betrouwbare en duidelijke berichten reiken, is er geene reden, om die bewering juist te achten. Maar wel was er in berichten uit kringen, die den President zeer nabij waren, eene plotselinge wijziging op te merken, waarbij hoopvolle uitingen, dat de Republiek het houden zou, door zeer besliste aanduidingen, dat de aanhechting een afgesproken werk was, vervangen waren. En aan den anderen kant vergete men niet, dat eene vervanging van Burgers door Paul Krüger geene eenvoudige persoonsverwisseling was. Heel wat verplichtingen had Burgers op zich genomen, tegenover beambten, ten deele uit Holland overgekomen, zoowel als tegenover schuldeischers van den Staat. Kon men verwachten, dat met een zuiver boerenbestuur de beambten hunne plaatsen en bezoldigingen zouden behouden en de betaling van de renten der schuld, die trouwens reeds toen niet geschieden kon, naar eisch behartigd zou worden?

Het was omstreeks het begin van Maart 1877, terstond na het mislukken van President Burgers' hervormingsplannen, dat Sir Th. Shepstone, bij een bezoek, dat de Voorzitter van den Volksraad en eenige andere heeren hem brachten, het eerst openlijk van de annexatie melding maakte. Zijne agenten waren toen het land reeds rondgegaan en hadden onder allerlei voorwendsels stukken laten teekenen, die door de teekenaars niet begrepen werden, maar later dienen moesten, om de aanhechting te rechtvaardigen.

Wat hij aan zijne bezoekers meldde, was, dat het bleek, dat zij voor zelfbestuur ongeschikt waren, en dat dus Engeland zich genoodzaakt zou zien, om hun het werk uit de handen te nemen. Onthutst verzochten de bezoekers, het gesprokene te mogen opteekenen en aan den Volksraad bekend te maken. Ook daar heerschte ontsteltenis en men riep de hulp van den President in. Na een vrij heftig tooneel bewilligde deze erin, om den Volksraad met raad te dienen, en zijn hervormingsplan: vorming van een Ministerie, door den President te benoemen, terwijl daarentegen de Raad een Vice-President zou aanstellen; beperking der wetgevende macht tot Regeering en Volksraad, met uitsluiting van het volk; recht voor den President van ontbinding van den Volksraad; het hem ten dienste stellen van een korps gewapende politie, om hem in de uitvoering der wetten behulpzaam te zijn; oprichting van een Hoog Gerechtshof met althans één werkelijk rechtsgeleerde als rechter, en organisatie van plaatselijke besturen - werd thans ter hand genomen en met enkele wijzigingen goedgekeurd. Na het ambt van Vice-President aan Paul Krüger opgedragen te hebben, ging de Volksraad uiteen en de President zette zich tot de samenstelling van zijn Ministerie en zijn Gerechtshof.

Intusschen had, nog vóór de sluiting van den Volksraad en weinige dagen na zijne eerste uitlating over de zaak, Sir Th. Shepstone ook reeds aan den Uitvoerenden Raad te kennen gegeven, dat de dagen der Republiek geteld waren. Dat zij dat waren, daar twijfelde te Pretoria niemand aan. Maar hoe eigenlijk in die dagen de zaken gegaan zijn, laat zich zoo licht niet uitmaken. Wel hoort men allerlei beschuldigingen. Aan Shepstone wordt verweten, vooreerst, dat hij de kracht tot wederstand, die nog bij het bestuur te vinden was, verlamde door het te dreigen met een inval van den Zoeloe-Koning en van Engelsche troepen, en dat hij later de aanhechting verhaastte, omdat hij uit de betere betaling der belastingen zag, dat het volk wakker begon te worden. Die betaling ging intusschen niet zoo vlot, of President Burgers moest, niet lang vóór de aanhechting, eene proclamatie uitvaardigen, dat wie zijne belasting niet betaalde, aan landverraad schuldig was. Den President beschuldigt men, dat hij, omgekocht door uitzicht op een pensioen, Shepstone trouw in zijne annexatie-plannen geholpen heeft, en stellig heeft hij veel toegelaten, wat niet gepast was, bij voorbeeld het drukken van de annexatie-proclamatie ter landsdrukkerij. Ook zou hij boeren, die hem kwamen vragen, of de Engelschen plannen tegen de vrijheid des lands koesterden, en die zulke plannen stellig hadden tegengegaan, met een mooi praatje om den tuin hebben geleid. Maar de zaak van zijn pensioen, zijne toelage of hoe men het noemen moge, schijnt eerst later te zijn opgekomen, en schoon hij, naar het schijnt, de aanhechting als gebeurlijk vooruitziende, niet verzuimde, die maatregelen te nemen, die, zijns inziens, de belangen van volk en beambten zouden waarborgen, zijn niet alleen mannen, die hem in die dagen van nabij konden gadeslaan, zijne vrienden en bewonderaars gebleven, maar verwijten ook anderen, die hem minder hoogachten, hem eer gebrek aan vastheid in de moeilijke omstandigheden, waarin hij zich bevond, dan het verraad, dat sommigen zijner ergste, niet ter plaatse aanwezige vijanden hem ten laste leggen. Wel zijn er, met name de Gouvernements-Secretaris Swart, die algemeen voor verrader worden uitgemaakt, zonder dat het voorshands gemakkelijk gaat, om de bepaalde daden aan te wijzen, waardoor zij in de dagen der annexatie dien naam verdiend hebben. Velen weten van de zaak, maar het rechte ervan wordt niet verkondigd. Dat is alles wat tot dusver ervan gezegd kan worden.

Het was op 12 April 1877, dat te Pretoria door Sir Th. Shepstone, niet zonder vrees voor een aanval der boeren, het gezag der Engelsche Koningin over het Transvaalsche werd afgekondigd, en dat een protest tegen die afkondiging namens President Burgers werd voorgelezen. Daarmede verliet Engeland de baan van verzoening en overreding, die de Britsche Regeering, volgens de voorstelling van den heer Froude, betrad.

Kaapstad, Mei 1881.

(Wordt vervolgd.)

Dr. J.W.G. VAN OORDT.

Letterkunde.

Roemer's oudste kind.

Alle de gedichten van Anna Roemers Visscher, vroeger bekend en gedrukt of eerst onlang in handschrift ontdekt, naar tijdsorde en in verband met hare levensbijzonderheden uitgegeven en toegelicht door Nicolaas Beets. Twee deelen. Utrecht, J.L. Beijers.

Nu het Hooft-feest de aandacht weder heeft wakker gemaakt voor de eerste dagen onzer nationale letterkunde en voor het middelpunt der beweging, den Muiderkring, komt eene uitgave van de gedichten van eene der beide beschaafde en beminnelijke vrouwen, die er een sieraad van uitmaakten, zeker niet te onpas. Men zou er acht op moeten slaan, ook al droegen bewerking en techniek niet zooveel blijken van kunde, liefdevolle zorg en goeden smaak, als in de twee zware en fraaie boekdeelen, die thans voor ons liggen, het geval is.

Van de drie dochters van Roemer Visscher, den rijken Amsterdamschen koopman en letterkundige, die met Spieghel en Coornhert de grondslagen legde van onze taal, zijn Anna en Maria Tesselschade, de oudste en de derde, althans bij name aan iedereen bekend. Haar verschafte de omgang met de groote geesten, door wie haars vaders ‘vloer betreden.... zijn drempel gesleten’ werd, de dichters en minnaars van letteren en kunst van het jonggeboren Nederland, het dubbel voorrecht van bij haar leven hunne vriendschap te genieten en de onsterfelijkheid hunner werken te deelen. Vondel, Hooft, Huyghens, Van Baerle huldigden en vereeuwigden in rijm en onrijm hunne begaafde vriendinnen of gaven in later uitgegeven brieven blijk van de achting en vriendschap, zoo niet van teederder gevoelens, die zij haar toedroegen.

Naar waarheid kan echter gezegd worden, dat men langen tijd de poëten der zeventiende eeuw op hun woord geloofde; dat men aan de beide dochters van den ‘ronden Roemer’ volop de talenten, begaafdheden, de ontwikkeling en den smaak, de bevalligheid en schoonheid

toekende, waarvoor zij te boek stonden, doch weinig naar de gelegenheid zocht, om dat gunstig oordeel ter toetse te brengen. Trouwens, vele eigenschappen der gewaardeerde juffers lieten geene sporen na: van haar geestigen kout, haar schoon gezang en snarenspel kan het nageslacht zelfs den nagalm niet vernemen; van hare glasschrijf- en graveerkunst zijn de voortbrengselen, wegens de broosheid der stof, uit den aard der zaak in geringen getale voor ons bewaard; de oudste dochter schreef zelve:

> '... 't is maer glas
> kranck en brosch, jae dat zoo Ras
> Alsment stoot, aen stucken breeckt'.

Maar de gedichten, die de beide zusters schreven en die bij hare tijdgenooten hoog werden gewaardeerd, mogen over het algemeen onbekend worden genoemd. Met uitzondering van Anna's beroemd:

> 'Een vrouw die niet als zingt en tuyt',

en Tesselschade's *Onderscheit tusschen een wilde en tamme zangster*, die in elke welingerichte bloemlezing worden aangetroffen, zijn hare gedichten weinig bekend, niet slechts bij den grooten hoop, maar zelfs bij menig vriend en beoefenaar der Nederlandsche letterkunde. De grootere roem van de jongere zuster overvleugelde bovendien nog dien der oudere in de schatting der nakomelingschap: Tesselschade deed Anna schade. Er bestond geene afzonderlijke uitgave van de werken der laatste, die, met uitzondering van de bijschriften tot haars vaders *Sinnepoppen*, waarin het zooeven aangehaald gedicht te vinden is, verstrooid lagen in reeds spoedig zeldzaam geworden boekjes, in dichtbundels van anderen; die zelfs nog voor een groot deel in handschrift voortsliepen, om eerst meer dan derdehalve eeuw na haren dood in het licht te verschijnen. Zoo weinig was inderdaad Anna Roemers Visscher als dichteres bekend, dat men, meer dan eene eeuw lang, alleen op grond van zekere overeenstemming tusschen naam en titel, zeker boekje met rijmelarij, *De Roemster van den Aemstel* getiteld, aan haar toeschreef, ofschoon bij het eerste eenigszins nauwkeurig onderzoek uit innerlijke kenmerken de onjuistheid van die meening duidelijk bleek.

Het moeilijk en langdurig werk der verzameling van Anna's verspreide lettervruchten, waarvan de met weelde uitgegeven boekdeelen van den heer Beets de waardige bekroning uitmaken, werd in den aanvang dezer eeuw door Mr. Jac. Scheltema aangevangen. Zijn in 1808 verschenen *Anna en Maria Tesselschade*, *de dochters van Roemer Visscher* bevatte eenige kleine gedichten, deels uit algemeen bekende, deels uit vergeten boekdeelen verzameld; later werden er door hem en andere medearbeiders nog eenigen aan het licht gebracht, zoodat er in 1851 een door M.D. de Bruijn bezorgde bundel gedichten der beide zusters

kon uitgegeven worden, waarin een veertigtal vruchten van Anna's dichtkunst voorkwamen. Dr. Van Vloten voegde in 1852 daarbij een door hem in het rijks-archief te Brussel opgehaald dichtstukje en mocht twee jaren later bij het publiek een belangrijk werk van onze dichteres inleiden, eene vertaling van door eene vrome Hugenote uit adellijk geslacht, Georgette de Montenay, in 1571 te Lyon uitgegeven *Cent emblêmes chrestiens*, welke vertaling in handschrift aan den bekenden antiquaar A.D. Schinkel toebehoorde. Langzamerhand was alzoo de dichterlijke nalatenschap dezer lang verwaarloosde poëtes redelijk uitgebreid gewerden. Zij werd nog vermeerderd door een paar tot Huyghens gerichte versjes, onder de handschriften van den laatste, eigendom van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, gevonden, en nu vier jaren geleden verrijkt door een te Alkmaar, waar Anna gewoond heeft en gestorven is, ontdekt handschrift met twee en dertig gedichten van hare hand, welke nagenoeg allen tot dusver geheel onbekend gebleven waren. Deze laatste ‘eerst onlangs ontdekte’, de bijschriften tot Roemer's *Sinnepoppen*, de vertaalde stichtelijke bijschriften van de Fransche jonkvrouw en de door Scheltema, Van Vloten en anderen verzamelde en aan het licht gebrachte lettervruchten vormen den door Beets uitgegeven bundel, waaruit de *Roemster van den Aemstel* (eene verzameling van zeven verzen, klein en groot) te recht is geweerd.

De muze van Anna Roemersdochter was geene levenslustige, dartele jonge maagd, maar veeleer eene deftige, bespiegelende Joffer, die naar den geest van haren tijd behagen schepte in zedelessen en emblemata en dan ook, na eene voorbereiding door de vertaling der Fransch-Protestantsche versjes, die zij, schoon zelve geloovig Katholiek, met blijkbare ingenomenheid bewerkte, de berijmde paraphrases schreef bij haars vaders zinneprenten. In spijt van alle getuigenissen omtrent hare levendigheid van geest, haar blijmoedigen zin en vroolijken gezelschapstoon, hebben al hare gedichten naar ons gevoelen iets zwaars, slaperigs en moraliseerends, dat haar zelfs niet verliet, waar zij blijkbaar moeite deed, om een luchtigen toon aan te slaan. Geen beter voorbeeld dan hare gedichten aan de Zeeuwsche poëten, - Cats, Beaumont, De Brune, Hoffer en anderen - die ter eere van het door de toen negen-en-dertigjarige, nog ongehuwde kunstzuster in 1623 aan Zeeland gebracht bezoek de lier bespeelden. Het bundeltje, waarin deze verzen met Anna's antwoorden verzameld zijn (*de Zeeusche Nachtegael*), prijkt onder anderen met den welluidenden beurtzang van Simon van Beaumont, waarin Zeeuwsche herderinnen en herders Anna's komst bezingen en dien we ons niet kunnen weerhouden hier af te schrijven.

Anna roemers in zeeland.

Herderinnen.

Seght ons, ghy Herders van dit lant!
Waerom, waerom, naer u verstant,
  Heeft in de lest-gheleden daghen
De Weste wind soo soet ghewaeyt,
En bloemkens over 't velt ghesaeyt,
  Meer dan het is ghewoon te draghen?

En waerom sendt de Son nu neer
Soo lieffelick ghetempert wêer,
  Die ons soo vyerich plach te branden
In 't velt, wanneer de heete Hont
Soo nae by synen waghen stont,
  En dede splijten 't kley der landen?

De moesel klinckt door 't gansche velt,
Gheen Herder meer sijn schapen telt,
  Pan selver slaet de kudden gade;
Men vreest voor dieven, wolf noch vos,
Valeyen, weyen, bergh en bos
  Zijn vol van blijschap, vry van schade;

Diana sien wy dach aen dach
Ten dansse gaan, meer dan sy plagh,
  De Nymphen al zijn vol van vreugden.
Schoon Chloris, wacker Amaril,
Philemon gheestich, of Myrtil,
  Haer noyt met singhen soo verheughden.

Herders.

Ghy Herderinnen, weet ghy niet
Waerom dat al dees vreught gheschiet?
  Hebt ghy 't alleen noch niet vernomen?
Die Nymph, die op den Amstel woont,
Die met laurieren is ghekroont,
  Die waerde Nymph is hier gekomen;

Sij is ghekomen over zee,
En met haer sijn ghekomen mé
  De Graciën en Sangh-Goddinnen;
Cupido roeyde met sijn boogh,
Een koppel swanen 't scheepken toogh,
  End de Zee-Nymphen stuerden 't binnen.

Zij stuerdent aan den Zeeuschen kant,
Terstont verheughde 't gansche land,
  En daerom ist dat al dees daghen
De Weste wind sijn bloemkens saeyt,
De Son soo schynt, het velt verfraeyt,
  Hemel en aerd van vreught ghewagen.'

Een bevallig, luchtig en hoffelijk gedichtje voorzeker, waarmede de Pensionaris van Middelburg zijne gast verwelkomde en waarvan de verdiensten nog meer uitkomen bij vergelijking met de ontboezemingen, die de gast aan haren gastheer ten beste gaf. Wij vinden bij Beets onder anderen drie kleine gedichten, tot Simon van Beaumont gericht, waarvan het eerste *Aan mijn heer de pensionaris S.v.B. omdat hij hem zeer verwonderde Dat ic zwaerder woech als hy* bekend was, de twee anderen nieuw zijn. Ook deze drie laten wij hier volgen:

‘De Min die vleesch en bloed verteert
Die heb ick lang van mijn geweert.
Een anders luck mij niet en wroecht,
Want mij het Mijne wel genoecht.
Nae hooge staet jck Niet en tracht
Noch ben door laecheijt niet veracht.
Ick slaep gerust de nachten lanck
jck Nut met smaek myn spys en dranck.
Verwondert u dan daer Niet van
Dat ick wat meer weech als een Man
Die staech met sorgen is belaan
Aleen niet hoe t' syn huijs mach gaen
Maar die de lasten van t' gemeen
Noch boven die torst op syn leen.’

Daargelaten nog, dat dit compliment niet streng logisch is, - daar immers, hij die de ‘lasten van het gemeen’ bij de zijnen draagt, zwaarder moet wegen dan de geheel zorgvrije - missen we hier de vlugheid van vorm, die dergelijke versjes vereischen. De beide andere tot denzelfde gerichte stukjes zijn even min door vinding of vorm boven het middelmatige verheven. Ze luiden:

‘Op een glas geschreven jnt huijs van de pensionarus S.V.B. tot Middelburch.

Zeelant staet mij seer wel aen
Niet om 't schoone lant of graen
Noch om bomen die nae d'aert
Hellen, door haer vrucht beswaert,
Maar om 't vrindelijck onthael
Van u en u Echt-gemael.’

‘Geschreven jnde boeck-kamer van de pensionaris S.V.B.

De bladen die noch versch veel Eeuwen syn bewaert,
Die ghy O Beaumont hebt in deesen hof vergaert,
Vermaken mijn veel Meer als die Rontom dit lant
Met groote menichte staen overal geplant.’

Tot de sprankels van vernuft, gelijk de kleine versjes van groote dichters bij voorkeur genoemd worden, zal men deze rijmen bezwaarlijk kunnen rekenen. Even min onderscheiden zich door losheid en bevallig-

heid de beide gedichten, tijdens hetzelfde bezoek aan Zeeland vervaardigd, en die de heer Beets voorstelt als een antwoord op de ‘vroolijke plagerijen, hartelijke aanmoedigingen, hoopvolle aanvallen’, door den drom der Zeeuwsche poëten van beiderlei geslacht tot Anna's ongehuwden staat gericht, waarbij ‘voorteekenen dat het niet altijd zoo blijven zou doorschemerden’. In haar *Plockhaertie van jonck-vrouw Anna Roemers met Cupido* verhaalt zij in niet minder dan vier-en-zestig regels, dat de pijlen van den door haar versmaden liefdegod tot dusver ‘op 't Cristalijne schilt van Pallas’ waren afgestuit, doch dat de looze knaap haar op een goeden of kwaden dag verschalkt en getroffen had, toen zij dat schild voor een oogenblik had afgelegd; de *Muytery tegen Cupido van jonck-vrouw Anna Roemers* is een beklag tot Pallas, dat zij haar door zoo'n kind overwinnen liet. Beide stukken, te lang om hier afgedrukt te worden, zijn weder geheel in den toon der bespiegeling gesteld. In het tweede wordt erop gewezen, dat de toewijzing van den bekenden twistappel aan Venus door den ‘herder die op sijn geyle lust slech sach’ hem toch ook geen loon met eere gaf, want:

> ‘Wie souw niet uyt sijn hert de dertel min-lust royen
> Die de puyn-berghen siet van het verbrande Troyen?’

Het ‘plockhaertie’ bevat onder anderen de volgende toespraak tot Cupido:

> ‘Jae wel! zijt ghy de Min, die men dus bidt en eert?
> Zijt ghyt! die trotselick wel Coningen verheert?
> Zijt ghyt! die al de Goon, jae selfs Iupyn doet vreesen?
> Zijt ghyt daer ick wel eer soo veel aff heb gheleesen?
> Zijt ghyt, die groote vreucht, en groote droefheyt geeft?
> Zijt ghyt, die doot, en weer kunt maken datmen leeft?
> Zijt ghyt, die den Poeet geeft oorsaeck om te dichten?
> Zijt ghyt die soo veel nieuws en wonders cont verrichten?’

Dergelijke tirades, en in het algemeen het geheele dichtwerk van haar, die zoo menigmaal als de ‘wijse Anna’ bezongen was, herinneren zeer aan dien poëet, haren tijdgenoot, dien zij hoog vereerde, Jacob Cats. Hij was haar ‘geleerde vrient’, de ‘bloeme van de Zeeuwen’, en van wien zij later tot de heeren van Dordrecht, die hem tot pensionaris hunner stad verkoren hadden, getuigde, dat hij was een ‘wijse Man dien ic niet volloven can’; deze vereering is gemakkelijk uit de overeenkomst van beider dichttrant te verklaren, evenals in het verschil van opvatting der poëzie waarschijnlijk de oorzaak te vinden is, waarom er tusschen de gespierde dichters der Amsterdamsche school en den vruchtbaren pensionaris van Middelburg en Dordrecht, later raadpensionaris van Holland, tot veler verwondering zoo weinig gemeenschap heeft bestaan.

Cats was bovenal de man van de, zoo te noemen, toegepaste letterkunde. Hij gaf minder om kunstigen vorm, bevalligheid of verheven gedachten; er moest iets *in* de gedichten zitten, dat de lezer eruit te halen had. Daarom schreef hij meest verzen, ‘in dewelcke - zooals hij het zelf in de voorrede tot zijne *Sinne- en Minne- beelden* uitdrukt - men de goede zeden als met vingers wijsen, en met handen tasten kan; in dewelcke men gemeenlijck altijd meer leest als er staet; en noch meer denkt als men siet: geen onbequaem middel, (naer ons gevoelen) om alle leersame verstanden, met een sekere vermakelijckheydt, in te leyden, en als uyt te locken tot veelerley goede bedenckingen, ieder naar syn gelegentheydt; hebbende in sich een verholen kracht van behendige bestraffinge der innerlijcke gebreken van ieder mensche, dwingende dickwijls (alhoewel zonder schamperheydt, en alleenlijck in 't gemeen daer henen geset,) bij gelegentheydt van de voorgestelde beelden en de korte uytlegginge daer by gevoeght, den genen, die sich by gevolge van dien op sijn seer voelt geraekt te zijn, al stil swijgende, en in sijn eenigheydt, schaemroot te worden; siende sijn innerlijcke feylen, uyterlijck voorgestelt, en hem selven of ten deele of in 't geheel levendigh af gemaelt’, enz., enz., enz.

Evenals haar vereerde vriend legde Anna Roemers zich bij voorkeur op stichtelijke verzen, op zedelessen in rijm toe, en men zal moeten erkennen, dat zij in dit genre beter slaagde, dan waar zij aan hare ernstig gestemde lier de tonen der luchtigheid en dartelheid trachtte te ontlokken. Zoowel de vier psalmen (5, 6, 8 en 13) en het *Gebet op den Beedach* als de van ouds bekende bijschriften van de *Sinnepoppen* en de vertaling van Georgette de Montenay's emblemata bewijzen, dat op dit terrein hare kracht lag. Vooral ten aanzien van dit laatste werk harer jeugd mogen de uitgevers gerustelijk verklaren, dat de vertaling in zegging en kernachtigheid dikwijls het oorspronkelijke overtrof. Men legge bij voorbeeld de twee volgende onderschriften naast elkander, behoorende bij eene prent, welke, volgens Beets' beschrijving, voorstelt: ‘Een man staande in een zeilend scheepje, met den schoot in de hand; rondom, woeste golven; achter, blazende winden; vooruit, een hand uit de wolken met een brandende fakkel.’

Georgette de Montenay schreef onder dezen *saevis tranquillus in undic* het volgende Christelijk bijschrift:

‘Du grand peril des vens et de la mer,
Cest homme a bien cognoissance tresclaire,
Et ne craind point de se voir abismer,
Puis que son Dieu l'adresse et luy esclaire.
Nul, qui en Dieu remet tout son affaire,
Ne se verra despourveu de secours.
Mais cestui-la, qui fera le contraire,
Sera confus par son propre recours.’

De vertaalster was gelukkiger met haar bijschrift, dat aldus luidt:

> ‘In 't midden van de Zee daar Dulle winden maken
> Een Schrickelijck tempeest, is Godt dees man sijn baken.
> Daar seijlt hij Recht op toe, noch klip, noch drooge Zant,
> En deert hem. (Daar soo menich duijsent schip op strant.)
> Die vast op Godt vertrouwt gaet nimmermeer verlooren.
> Hij wil hem helpen en altijt in noodt verhooren.
> Maar die Godt niet vertrout, moet weeten voor gewis,
> Datt daer gheen plaets voor Hem sonder Perijkel is.’

Anna overtreft in verhevenheid van opvatting niet slechts de Fransche jonkvrouw, wier bijschrift vrij wat lager bij den grond blijft dan hare vertaling, maar evenzeer zichzelve en menig ander product van hare pen, dat we in deze volledige verzameling harer gedichten aantreffen.

Al kunnen wij dus niet na de kennismaking met haar volledig dichtwerk in Anna Roemers de eerste dichteres van haar tijdvak erkennen, tenzij men alleen denke aan de chronologische beteekenis van die benaming, welke alsdan met recht op haar toegepast kan worden, toch zijn wij dankbaar voor het verschenen boek. Gelijk de uitgever wenscht, beoordeele men de dichteres der zeventiende eeuw niet naar de eischen der hedendaagsche letterkunde (ofschoon, in 't voorbijgaan gezegd, hare kernachtige bijschriften bij Roemer's *Sinneppoppen* menig tijdgenoot ter bestudeering en navolging kunnen aanbevolen worden), maar in het licht van haren tijd. Dan zal men erkennen, dat zij met de pas geboren taal kostelijk wist te werken. De hooge vlucht, den grootschen eenvoud van Vondel zoeke men bij haar niet; zij bewoog zich, evenals Cats, bij voorkeur laag bij den grond en op het destijds practisch geachte veld der zedenpreekerij. Doch met den heer Beets leeren wij in haar dichtwerk waardeeren ‘het schoone type eener Nederlandsche vrouw, uit het schoonste tijdperk onzer geschiedenis’. Is dat niet wat stout gezegd? en moeten we ons de bij lezing harer gedichten verre overdreven schijnende lofredenen, door zoovele groote geesten tot en over haar en hare zuster gehouden, niet juist hierdoor verklaren, dat de dochters van Roemer Visscher verre boven hare vrouwelijke tijdgenooten verheven waren en met hare door eene verlichte opvoeding zorgvuldig gekweekte talenten nabij kwamen aan het ideaal, dat zich die dichters en geleerden vormden van de vrouw, geroepen, om het leven van een hoog ontwikkeld man mede te leven? Ook de heer Beets gevoelt dat, blijkens hetgeen hij volgen laat: ‘Zij is buitengewoon, zonder zonderlingheid; rijkbegaafd zonder eigenwaan; naar alle zijden ontwikkeld, zonder uit het centrum te geraken, of zich boven de wet te stellen; door zelfkennis en eenvoudigheid, tegen overmaat van lof bestand; eerzaam, zonder preutschheid; degelijk, zonder stijfheid; godvruchtig, zonder vertooning’, enz. Eene vrouw, waarvan aldus kan getuigd worden, zal in alle eeuwen wel tot de zeldzame uitzonderingen geteld moeten worden.

Met de meeste nauwkeurigheid zijn uit de alom verspreide monographieën betrekkelijk Anna en Tesselschade door Beets de biographische en andere bijzonderheden bijeengebracht, die bij elk gedicht vermeld worden. Ook nieuwe bronnen heeft hij opgespoord, die hem in de gelegenheid stelden, Anna's tot dusverre gangbare levensbeschrijving aan te vullen en te verbeteren. Zoo heeft het begrafenisboek van de Oude Kerk te Amsterdam het verhaal gelogenstraft, dat Anna tot haar veertigste jaar ongehuwd was gebleven, om haren tot den weduwelijken staat vervallen vader niet alleen te laten; na diens dood, in 1624, zou zij daarom eerst met Mr. Dominicus Boot van Wesel gehuwd zijn. Die opoffering van haar eigen levensgeluk aan het gemak en de rust van haars vaders ouden dag, waarvan men onder anderen het bewijs meende te ontdekken in de volgende tot haar gerichte regelen van Cats:

> '... Ghy [hebt] geenen man verkooren,
> Om met te vryer hart te draghen desen man,
> Die niemand nu en heeft die hem meer draghen can.
> Al geefdy mette horst, u Vader niet te suygen,
> Ghy hout syn leven op',

is thans tot het gebied der sage teruggebracht.

Toen Cats dit schreef, in 1619, kon het ten deele van Anna getuigd worden; schoon Tesselschade, die eerst in 1623 trouwde, nog met haar thuis was, was hare tweede zuster, Geertruida, toen gehuwd en haar vader weduwnaar. Maar daar Roemer's vrouw niet, gelijk men tot nog toe meende, reeds in 1608, maar blijkens bovenvermeld begrafenisboek eerst den 26sten Februari 1619 overleed, heeft er zonder twijfel voor Anna tot in 1624, evenals voor Tesselschade tot een jaar vroeger, eene andere reden, om ongehuwd te blijven, bestaan, minder poëtisch en verheven, dan de legende ervoor heeft uitgevonden, maar zonder twijfel even wèl gegrond. Denkelijk heeft 'Roemer's oudste kind' onder de dichters en kunstenaars, die haar het hof maakten, geen geschikt echtgenoot kunnen vinden, maar wel in den Noord-Hollandschen grondeigenaar, dien zij bij Cats had leeren kennen.

Twee fraaie gravures van de bekende portretten der beide zusters door Goltzius, eene ets naar eene schilderij van Rubens, waarbij Anna Roemers een tot heden onbekend gebleven bijschrift gaf, en proeven van het beroemde schoonschrift der dichteres versieren dit schoone werk, dat de belangstelling van alle vrienden onzer letterkunde ten volle verdient.

De Vlaamsche schilderschool sedert 1830.

Ik weet niet meer, welk denker ergens gezeid heeft: ‘De ontaarding van den eigen geest eens volks is de ergste aller nederlagen!’ doch, wat ik weet, is de in 't oog springende reden, waarom, telkens dat ik, gedurende de zoogezeid Nationale feesten van verleden jaar, de zoogenoemde ‘Exposition historique de l'art Belge’ bezocht heb, dat aphorisme, of beter dat onomstootbaar axioma, in brandende letters voor mijne oogen stond te gloeien.

Het groote, het eenige vraagpunt, dat bedoelde ‘Exposition historique’ geroepen was op te lossen, was niet, te weten, of het Zuidelijk gedeelte van ons dierbaar Nederland - sedert de tweespalt en de noodlottige en bedriegelijke scheuring van 1830 - *schilders*, en hoeveel, heeft in 't leven geroepen, zonder ernaar te vragen, tot welke kunstoverlevering zij behooren en welkdanig hun artistiek *credo* zij! Wat diende bewezen te worden, was het herbloeien en voortdurend volmaken onzer oude Vlaamsche school, als afzonderlijke - met het verleden en den aard des Vlaamschen volks overeenstemmende uiting onzer eigen kunstbegrippen; het bestaan van eene nieuwe stevige en gouden schakel aan die glansrijke en schitterende keten, ons door alle volkeren sinds eeuwen her benijd, en waarin de namen zijn gevlochten van de Van Eycks, de Memlincs, de Van der Weydens en Matsyzen, de Rubensen, de Van Dijcks, de Ruijsdaels, de Jordaenen en duizend andere onvergeetbare gloriën! - Wat men bewijzen moest, was, ik herhaal het, niet de geboorte op Zuid-Nederlandschen of Vlaamschen bodem van talentvolle mannen, die tot uitdrukking hunner denkbeelden penceel en palet hebben verkozen: bestatigen moest men, dat diezelfde mannen, bezield met eene krachtig Vlaamsche eigendommelijkheid, hun talent, hunne receptiviteit of ontvankelijkheid in de oude oirbronnen - de werken onzer oude meesters - zijn gaan laven, verkwikken en versterken; dat er, *uno verbo*, weder eene van elke andere te onderscheiden collective kunstpersoonlijkheid of -richting bestaat en voortbestaat: *eene Vlaamsche school* - geene *Belgische*, want met den Franschschrijvenden C. Lemonnier, en sterker nog dan hij, beweer ik, dat eene Belgische kunst, als zulkdanig, d.i., als uiting van een bijgevolge half-Waalsch, half-Vlaamsch kunstprinciepe - eene utopie is, en hoogstens eene bastaardkunst kan teweegbrengen, evenals het versmelten der beide landstalen tot niet anders geleid heeft dan tot de Brusselsche zoogenaamde *marollen*taal.

Moet ik het zeggen? - De meesten dergenen, allen ja, die ter gelegenheid van hoogergenoemde tentoonstelling onze kunstbeweging sedert 1830 in oogenschouw hebben genomen, *allen*, zeg ik, een

enkele *Franschman,* G. Séailles, uitgezonderd, hebben vergeten, dit hoogste en transcendentale vraagstuk op te lossen. Was het hun dan onbekend, dat eene kunst, om *leefbaar* te wezen, wortelen moet in en voortspruiten uit het eigen leven des volks, ja, de uitdrukking zijn moet van dat *volk* in zijne geheele wezenlijkheid: zeden, geschiedenis, lucht- en landgesteltenis, smart en vreugd, kunst en poëzie? En inderdaad geene grootere waarheid. De kunst eens gestelden volks is als eene plant, - een Noordsche eik of een Zuidlandsche palmboom - die in de natuurlijke omstandigheden van haar ontstaan, van hare wording, leeft en bloeit, en sappig, onder den invloed *harer* zonne en *harer* lucht en *harer* winden, hare krachten ontwikkelend opgroeit, statig en schoon, tot eere des landschaps, botten schiet en bladeren, takken en kruinen, en de vlakte overlommert met hare glorieuze schaduwen. Verplant hem niet, den Oosterschen palmboom, naar 't barre Noorden; vervoer hem niet, den soberen, sterk gewortelden eik, van zijn heideachtigen keigrond naar 't welige Zuiden: de palmboom zal zijne heete zonne missen, de eik den wildwalsenden wind der Noordzee - en sterven zullen zij, of - sterven zij niet, blijven zij, misschien *objectief*, bestaan, *subjectief* zijn zij tot de *ontwording* huns eigenen wezens veroordeeld, *tot den zedelijken dood*!

Zoo ook de kunst. - Van met hare eerste, naïeve, schier onbewuste uiting legt zij den grondslag van hare gansche toekomst, spreekt zij *die* hoedanigheden en neigingen uit, die haar zullen kenmerken, gansch den loop door van hare latere ontwikkeling. Oorspronkelijk, eigenaardig, vrij van vreemden invloed is gewoonlijk deze eerste uiting, en daardoor juist rechtzinniglijk volksch. De kunstenaar, grondlegger der school, - kan verre, oneindig verre van de volmaaktheid en 't ideaal blijven; één ding gaat vast, ten ware hij reeds door uitheemsche invloeden zijn eigen aart had laten wijzigen: de natuur zijns volks en de richting, dezer natuur eigen en voorbestemd, zal hij door zijn werk vaststellen. Zijn oog is enkel gewoon aan *zijnen* hemel, aan *zijne* boomen, aan *zijne* zeeën, aan *zijne* landstreek; - die landstreek, dat volk, - *zijn* volk, met eigen dracht en wezen, zal hij tot medium, tot stoffe nemen, en naar gelang die streek gelegen en geschapen is, heeft ook zijn *oog*, weldra zijn *smaak*, zekere eigenschappen verkregen - *die* eigenschappen zullen op zijn doek wederstralen! - Zoo sprak de Grieksche kunst zich vooral uit in den beeldhouw, in de kracht en de majesteit der lijnen - ook op het doek; zoo was zij de vergoding der zinnelijke schoonheidsformen, majestatisch onbeweegbaar en kalm, omdat hunne sterk uitgebeitelde, hoekig en kantig uitgesneden landstreek eenerzijds, hunne theogonie en hunne levensbeschouwing anderzijds het zoo wilden. Zoo was de Vlaamsche school van eerst af de kleurenkoninginne, de toovenares met licht en bruin, de streng en ernstig realistische dichteres, omdat èn onze sterkgetinte landstreek, èn ons armer, tot meer ernst stemmend,

minder zinnenprikkelend klimaat het zoo wilden. - En in die naïeve uiting van land- en volkswezen zelve ligt de eerste voorwaarde des blijvenden welgelukkens. Waarom? Omdat *waarheid* de eerste wet der kunst is. - Of is het niet bij uitstek *waar* zijn, de natuur, die u omgeeft, uwe Vlaamsche eiken, olmen en wilgen, uwe Vlaamsche stroomen en rivieren, Schelde, Leye en Nethe, - uwe Vlaamsche kusten, de duinen en de zee, uwe blakke, vlakke velden, meerschen, heiden en dennebosschen weder te geven, daar gij die best kent en hunne kleur en gestalte, om zoo te zeggen, in uw oog vergroeid zijn? Wat gaf Ruijsdael op zijne doeken weder? Wat Van Ostade, Hals en Van Mieris? - En was het niet bij uitstek een streven naar *waarheid,* al was 't dan ook een anachronisme, als onze Gothische meesters de H. Maagd, den Zaligmaker en de Hem martelende Joden verbeeldden in kleed en houding der hun bekende en onmiddellijk omringende samenleving?

Daar is dan de eerste levensvereischte van eene nationale kunst: ‘De schilder zie met *zijn* eigen oog en geve *zijn* eigen land en volk, in gansch hun wezen, weder.’ - 't Is waar: de beschaving zal hem nieuwe stoffen, algemeen eigendom van *alle* ‘gebildete’ volkeren aanvoeren: de geschiedenis, de theogonieën, de wetenschappen, enz... Maar dan nog is het waar, dat hij dat alles, met hem ook *anderen* eigen, naar de eigen tradities zijner school moet weten uit te beelden, wil hij althans aan zijn volk een eigen kunstleven behouden.

De kunstgeschiedenis trouwens roep ik hier ten bewijze. - De Romeinen hebben nooit hunne eigene natuur bestudeerd. Waar zijn hunne dichters? Waar hunne schilders en bouwmeesters? - Gij werpt mij op: Juvenalis, Persius, Martialis, Cicero? - Opperbest: die namen zelven zijn nieuwe bewijzen. Hunne satyren, hunne redevoeringen beantwoorden aan Romeinsche, echt inlandsche toestanden: Juvenalis geeselt ten bloede de graecomanie zijner medeburgers, Tacitus de dwingelandij en het zedenbederf; *die* hebben geene Grieken gevolgd, geene Grieksche wereld en ideeën tot stoffen verkozen! zelfs van deze laatsten *procédé* noch *stijl* afgekeken; en zij alleen, en niet de pastiche van den talentvollen Virgilius, en niet de nabootsingen van Plautus en Seneca, zijn wereldberoemd!

En is het niet juist op die tijdstippen, als de kunst de rechtzinnigste uiting is van den nationalen aanleg en de nationale waarheid in volk, land en leven, dat haar roem het hoogst klimt?

Doch, ter zake.

Indien ooit eene kunstherleving vele en schitterende beloften vooruitzette en van een vaderlandschen geest bezield was, dan was het wel die der Vlaamsche school, kort na 1830.

Nauwelijks hadden eenige verdienstelijke mannen, een Van Bree te Antwerpen, een François Navez te Brussel, het heilig vuur op den

outer ontstoken, hoewel dezen voor het grootste gedeelte nog onder den zichtbaren invloed der Italianen verkeerden - Navez toch was een leerling van den Franschen baanbreker David en, ingenomen van Raphaël's meesterwerken, droomde hij, evenals Van Bree, de eigenschappen der Italiaansche en Vlaamsche scholen samen te smelten - nauwelijks hadden ‘De Spinster van Fondi’ van Navez, de ‘Hembyze’ en ‘Rubens' dood’ en andere werken van Van Bree weder de kunst in aanzien gebracht, of eene gansch nieuwe richting ontstond en bracht Wappers' naam op alle lippen.

Wappers inderdaad mag, door tijdsorde, als de eerste Vlaamsche meester sedert 1830 aanschouwd worden. Groot was zijne kracht, groot en weldadig zijn invloed. Maar ook van eerst af aan zette hij den voet op den grond, door Rubens en Van Dijck betreden, en brak af met het nabootsen der Raphaëlistische school, door Van Orley, Franc Floris en Otto van Veen aangekleefd en sedert David hervormd en verzwakt. Sterk door zijne vaderlandsche overtuiging, haalde hij beraden het verworpen palet onzer oude kleurentoovenaars van onder het stof te voorschijn, doopte zijne borstels stoutweg in de kleuren, waarmede Rubens en Van Dijck meesterstukken schiepen, en herknoopte zoodoende den zoo jammerlijk verbroken draad der nationale aesthetiek. - Nationaal door de manier, was hij het door de keuze zijner onderwerpen. Iedereen kent zijne ‘Episode uit de Omwenteling van 1830’, die gloedvolle bladzijde, onzes inziens echter ten onrechte als zijn meesterstuk aanzien. - Wat hem bijzonder kenmerkt, zijn de malschheid en warmte zijner tinten, het lyrisme der behandeling, de wellicht al te gloedvolle vleezen. Onder al deze oogpunten toch overtreft hij zijn evenknie, N. de Keijzer, wiens kleur voorzeker paarscher en kouder, wiens samenstellingen stijver en min levenswaar, maar wiens teekening stellig volmaakter moet heeten. Beiden, trouwens, zijn kinderen der romantische idee, verstaan en uitgebeeld, zooals het, hier te lande, door Conscience in de letteren gedaan werd. Buiten en boven de natuur staan hunne beelden, evenals de helden uit *De Leeuw van Vlaanderen*; even majestueus, even reuzensterk zijn zij. Theatraal is daarenboven de schikking, overdreven soms de uitdrukking. Men kent De Keijzer's ‘Slag van Woeringhen’ te Brussel, zijn ‘Guldensporenslag’ te Kortrijk, zijne vestibule des Antwerpschen Musaeums, waar bijzonder Albrecht Dürer's bezoek aan Matsijs en zijn Calvaert tusschen uitblinken; of ook zijn ‘Slag van Gaver’. Niemand zal loochenen, èn de zwierige kracht, èn de meesterlijke plasticiteit der teekening, maar even min zal men belijden, dat die toon de juist *ware* zij, dat hij, ja, niet valsch, niet melodramatisch en conventioneel zij. Het *leven* is daar niet. - Als hoogste uitdrukking der romantische periode is, met Wappers, onbetwist Gallait te noemen, terwijl ook B. Wittkamp en Soubre verdienen genoemd te worden. ‘De laatste oogenblikken van Egmont’ en ‘De laatste eer aan de graven van Egmont en Hoorn bewezen’

zijn, mijnes erachtens, de hoogste trap der romantische kunst in Zuid-Nederland. Met denzelfden gloed als Wappers, met dezelfde volmaaktheid van teekening als De Keijzer, paart Gallait meer natuurtrouwheid, meer rechtzinnigheid van gevoel. Bezie die krachtige gildemannen; bijzonder, die onnavolgbare hoofden der graven! - Zeker, men leest er den roman dwars door heen! Doch, wat zijn zij prachtig van afwerking!

Zoo ik mij niet bedrieg, dan is De Keijzer onder al de evengenoemden degene, die zichzelven trouwst is gebleven. Dezelfde hoedanigheden als zijne historieschildering kenmerken ook zijne portretten: overdreven gevoel, doch pracht van teekening. Schoon is het wel; *mooi*, zou ik liever zeggen: *waar* nimmer! - Dat is juist niet het geval met Wappers en Gallait. Trillend als het ware leven, is Wappers' portret, door hemzelven geschilderd; even waar, even *natuur*, zijn ook sommige - niet alle - portretten van Gallait.

Doch, benevens de romantische ‘geschiedenis’ plaatst zich het romantische *genre*: De Blok's ‘Wat eene moeder lijden kan’ mag in vorige jaren meer bijval hebben genoten; ondanks de warme tinten bevalt mij dat *wouldbe*-gevoel gansch niet.

Noem ik nu nog Robbe en Verboeckhoven, wier *dieren*, al zijn zij ook wat te veel idyllisch aangedaan en opgetooid, toch ernstige hoedanigheden bezitten; - voorts Portaels, Navez' discipel, wiens half romantisch-, half realistische *typen* uit den Oosten en uit de woestijn opmerkenswaard zijn: dan heb ik nagenoeg al de beroemdheden dezer eerste richting opgenoemd.

Was de kleur dan teruggevonden, toch was er nog een reuzenstap te doen: de Vlaamsche, ernstige, naïef-realistische opvatting was nog niet teruggevonden; het *leven* ontbrak nog. Wappers was tot de Renaissance gegaan; hooger nog moest men den stroom der geschiedenis terug op. De man was reeds geboren, die dezen beslissenden stap zou wagen. Heinrich Leys (1815-1869) is zijn wereldberoemde naam.

Iemand heeft gezegd - de naam ontsnapt mij - dat de romantische school de geschiedenis behandelde gelijk Lamartine, d.i. volgens een vaststaand stelsel. Met evenveel grond had hij dat mogen toepassen op de romantische genre-, landschap- en dierenschildering. Alle hunne onderwerpen, zonder onderscheid, *kleedden zij op voorhand aan.* Leys' richting is gansch het tegenovergestelde. *Analytisch* gaat hij te werk.

Stichter der *archaïsche* school, zooals ik haar graag wou heeten, heeft Leys meer dan elk andere den naam van hervormer verdiend. Men kan verschillen van meening, wanneer het erop aankomt, hem den *eersten* onzer negentiende-eeuwsche schilders te kronen, ik beken het, hoewel ik onder dit opzicht met vreugde de meening van den criticus Gabr. Séailles uit de *Revue Polit. et Littér.* onder-

teeken. Een eeretitel is en blijft de zijne: hij is de *Vlaamsche* meester bij uitnemendheid.

Zeker criticus dezer laatste dagen, ik noem Max Sulzberger, meent Leys de hoogste hulde bewezen te hebben, met zijne historische nauwkeurigheid in 't wedergeven der kostumen en in 't aanwenden der 'détails' in 't daglicht te stellen. '*Il fouille, il détaille*, *il circonstancie; sa mise en scène est d'une authenticité de chroniqueur pour ainsi dire occulaire.*' - Dat oordeel is voor het minste op onvolledige studie gegrond. Voorzeker munt Leys uit door topo- en chronographische waarheid; doch, daar is, Goddank! wat anders op te merken dan enkel kostumen en détails! Leys stelt zich niet tevreden, wanneer hij, zooals bij voorbeeld De Keijzer op meer dan eene plaats, en vooral zooals Slingenijer in zijne 'Belgische beroemdheden', eenige poppen in de dracht van deze of gene eeuw heeft gestoken, onder voorwendsel van de geschiedenis te verhalen; het geschiedkundig leven des volks, de ziel zelve der historie - niet enkel de uiterlijke vorm van dracht en houding - is bij Leys hoofdzaak. Veel juister en verstandiger was het oordeel, door Théo Gauthier over onzen grooten meester uitgesproken in zijn *Histoire du romantisme*, p. 13, hoofdstuk VI, waar het Célestin Nanteuil geldt. '*Sa place*', zoo zegt de Fransche criticus van Leys, '*n'est-elle pas marquée parmi le groupe de Lucas de Leyde, de Cranach, de Wohlgemuth*, *de Schoreel et d'Albert Dürer*? *Il n'y a chez lui rien de moderne* - zoo niet de uitvoerende middelen, wel te verstaan - *et croire à une imitation*, *à un pastiche gothique, ce serait se tromper gravement. Il y a transposition d'époque*, *dépaysement d'âme*, *anachronisme; voilà tout.... Un homme des générations antérieures reparaissant*, *après un long intervalle*, *avec des croyances*, *des goûts*, *des préjugés disparus depuis plus d'un siècle*, *qui rappelle une civilisation évanouie.*' - Neen, geen *a priori* is de grondslag van Leys' aesthetiek: wel is hij tot onze oude, onverbasterde school van vóór de Renaissance teruggekeerd, om van haar de vergeten nationale wijze van opvatten en uitbeelden af te leeren; hij heeft, om zoo te zeggen, in de werkhuizen geleefd van Memlinc en Van Eyck, bijzonder van Dürer en Matsijs. *Nagevolgd* echter, dàt heeft hij niet! '*Dépaysement d'âme*', zei Theo. '*Il ne les imite pas*, *les Van Eijck*, *les Memling*', zegt Séailles; '*il leur ressemble.*' - Bij hem niets van dat gewilde en berekende magere, etherische, misvormde, zenuwen bloedlooze, dat Owerbeck kenmerkt; zijne beelden kunnen vreemd voorkomen, maar *leven*, dat doen zij. Hij heeft ze gezien, hij heeft ermee gesproken; en hij heeft ze zoo, van één stuk met de historische wezenlijkheid, op doek gebracht. Neen, daar steken niet enkel *vormen* in: de geest en het leven van het verleden straalt u uit zijne doeken tegen: geheel ons Vlaamsch geschiedkundig leven, onze middeleeuwsche straten met hare lieve, in kant uitgesneden puntgevels, afstekend op den grijzen noorderhemel; de gothieke torens van tem-

pels en burchten; onze belforten, die over onze steden heenkijken tot aan de zee; en dat alles bevolkt en bezield door ons geheel voorgeslacht, van oud tot jong, van den vorst tot den onderhoorige, van den rijken neringman tot den eenvoudigen werkman; kunstenaars en krijgers, grijsaards en kinderen, daar wandelen zij voor uwe blikken heen, ernstig en half droomend gestemd, doch mannelijk en fier, half ruw, halfgoedhertig naïef, nooit ziekelijk of hypochondrisch! En tusschen dat alles wandelt de zoete, half mannelijke schoonheid onzer Vlaamsche vrouwen, met blonde haren, blauwige oogen en blozende wang, ernstig en denkend als de mannen! - 'Keizer Karels Edikt' - 'Het recht van zelfverdediging', 'Liefdeverklaring', enz... enz.., zijn zooveel perelen, wier roem overal verspreid werd. Leys, om eene vergelijkenis daar te stellen, heeft voor de schilderkunst gedaan, wat Hoffmann von Fallersleben, en na hem Dautzenberg en Daems, voor de poëzie deden: dezen hebben niet enkel de taal- en dichtvormen onzer oude liederendichters afgeleerd, maar de gedachten, de ingevingen, welke zij erdoor uitgedrukt hebben, zelven zijn ongedwongen, natuurlijke en der waarheid getrouwe anachronismen.

Een reuzenstap deed, met Leys, onze school. Zijne romantische voorgangers hadden, wel is waar, in Wappers' persoon bijzonder, die levensvolheid van kleur, Rubens en zijner schole eigen, reeds heringevoerd. Leys, met zijn scherp doorzicht en zijne diepe gave van analyse, schreidde over Wappers, Herreyns en Van Bree, Van Orley en Otto Venius, Rubens en Van Dijck henen en ging aankloppen bij Quinten Matsijs, om zoo, na ook *dezen* meester ontdaan te hebben van den reeds toen werkzamen invloed der Italiaansche school, met het ontleedmes in de hand de oorader van het Vlaamsche leven, onverbasterd en puur, weer te ontdekken, en er zijne penceelen in te reinigen; '*seretremper*', gelijk C. Lemonnier terecht zegt, '*dans les racines mêmes de la tradition pure et non encore abatardie*'.

Ziedaar dan in één woord de taak, door Leys ondernomen, vastgesteld: onze kunst terugbrengen tot den haar eigen weg; afbreken met de Renaissance en met de Italianen. - Geheel slaagde hij niet, eilaas! Doch, beslissend bleef zijn invloed, en de glansrijkste namen onzer jongere school prijken rond zijn naam. Lies, Vinck, De Vigne, Linnig, Lagije, Pauwels, Frédérix, Delpérée, Marckelbach, en bijzonder Ooms, de gebroeders De Vriendt, W. Geets, Van der Ouderaa en Em. Wouters, en, onder de laatstgekomen volgelingen, de veelbelovende en fijn gevoelende Anthony, zijn zoovele glansrijke namen, die ook in den vreemde - men herinnert zich nog het oordeel door Chr. Blanc, na de Parijzer tentoonstelling, over de gebr. De Vriendt geuit - naar recht en rede geschat worden, en wèl als *Vlaamsche* kunstenaars! - Stukken van blijvende waarde durf ik hier heeten: 'De rampen des krijgs', van Lies, - 'Canossa', van Cluysenaar, - 'Alva', van K. Ooms, - 'Hugo van der Goes', van E. Wouters, - 'Sinte

Elisabeth te Eisenach', 'Keizer Karel te Yust' en 'Keizer Karel ridder geslagen' van de gebr. De Vriendt, - 'De mondzoen', van Van der Ouderaa, en Delferee's 'Luther'.

Tot deze school behooren ook van dicht bij die twee Vlaamsche beroemdheden, Guffens en Swerts, wier prachtige fresco's, te Yperen, te Kortrijk en in het buitenland, door allen bewonderd worden.

Alvorens nu over te gaan tot de derde ontwikkelingsperiode onzer Vlaamsche kunst sedert 30, heb ik noodig een paar stonden stil te staan bij eenige mannen van gewicht, doch wier werken zich moeilijk tot eene dezer drij richtingen laten terugbrengen: Madou, (1796-1877), De Winne (1820-1880), Wiertz en de meesten onzer *landschap*- en *zeeschilders*. De Antiek laat ik buiten pleit. Enkel een paar namen vertegenwoordigen deze richting: Stallaert, wiens 'Troja in brand' - eene meesterlijke compositie, die tevens juist verlicht en vol dramatisch gevoel is, - 'Dido's dood' en 'Medea hare kinderen vermoordend', evenals Van Biesbroeck's 'Orestes en de furien', waarlijk prachtige bladzijden mogen heeten.

Één Fransch criticus, de reedsgemelde Gabr. Séailles, heeft het volgende juiste oordeel over Madou uitgesproken: '*Madou s'est efforcé de retrouver le style de Téniers et des van Ostade*, *et il a pu croire qu'il avait réussi à rattacher ainsi, comme Leys*, *l'école nouvelle aux traditions du passé. Il a beaucoup de talent*, *et les* 20 *tableaux qu'on expose ont vraiment l'intention d'être d'une gaieté folle. Trop de talent*, *trop d'intentions*, *pas assez de génie... Il faut que le rire monte aux lèvres sans qu'on y songe*, *pour qu'il se communique. L'effort pour être gai a quelque chose d'inquiétant comme la dissimulation d'une tristesse. Les paysans de van Ostade boivent*, *dansent*, *s'embrassent et se cognent pour leur plaisir*, *sans songer qu'on les regarde: les personnages de Madou ressemblent à des acteurs grimés qui ne s'amusent que pour amuser les autres... Ils jouent merveilleusement*, *imitent très bien*, *mais ce n'est plus la vie, c'est la grimace de la vie....*' - Toch blijft Madou's naam één der eervolste onder allen. Stellig is het te betreuren, dat hij zijn schitterend talent niet veeleer aan het weergeven der op heeter daad betrapte natuur gebruikt hebbe, en onder dit oogpunt staat David Col boven hem, en bijzonder Adolf Dillens, wiens Zeelandsche volkstypen, hoewel ook soms wat schitterend van kleur, volbloed levend *natuur* zijn.

Onovertroffen integendeel zal De Winne staande blijven. Verbeelding, samenstelling zal men bij hem tevergeefs zoeken: portretschilder geboren, is het er bij hem om te doen, de waarheid, niets dan de waarheid te zeggen. Maar zijn oogopslag is juist en diep; en, onverbiddelijk als het gevoelloos spiegelblad, geeft zijn doek u den man, in al zijne naïeve rondborstigheid, weder. Geene *ficelles* bij hem, zooals bij Van Beers; geene schitterende kleurengammen, zooals bij den Franschman C. Duran;

op donkere en sobere gronden doet hij zijne hoofden uitkomen, in 't volle licht, als wou hij u zeggen: ‘Hier is 't, dat gij kijken moet!’ - Weinig geeft hem de pracht van kleeding en juweelen, al kan hij ook die - ten bewijze: de Graaf van Vlaanderen en Mw. de Barones De H.... - met volmaaktheid verbeelden: maar hij legt u het leven bloot in al zijnen glans, in oog, houding en gebaar, en *sprekend* beide en *denkend*, staan zijne modellen voor u: de man, de innige man, het *ik*, zoo gij wilt, zit in zijne portretten, en zelden is het oordeel, dat De Winne over dat *ik* strijkt, onjuist. - Jules Breton, de Fransche dichter-schilder, - M. Sanford, de Amerikaansche diplomaat, - Mevr. Van der Stichelen, - M. Guillery, voorzitter der kamer, - Mevr. Rolin - Jaequemyns, enz., nooit is men ze moede gezien; men blijft ervoor staan; men beziet ze diep in de oogen; men is geneigd, ze aan te spreken.

Indien ooit een man van genie ontijdig het hoofd moest nederleggen, dan was het wel zeker de fiere, krachtige en edelmoedige Antonio Wiertz, wiens musaeum alleen misschien meer bezoekers aanlokt dan al de andere musaeas der hoofdstad te zamen. - Doch, indien ooit over een kunstenaar gansch tegenstrijdige en elkaar uitsluitende meeningen werden vooruitgezet, dan is het tevens over dezen. - Zijne uitvinding, waarvan hij zooveel goeds verhoopte, en die hij zelf ‘peinture mate’ heeft gedoopt, laten wij onaangeraakt. Niet daarin ligt zijne ware grootheid; zoomin als in zijn al of niet met welgelukken bekroond streven, om Rubens te evenaren. Zijne beteekenis bestaat veeleer hierin, dat hij, eerst onder allen, de kunst heeft doen *denken*, de kunst verbonden heeft met de belangen van het naar vooruitgang en ontvoogding strevende menschdom. Bij hem toch was de kunst nog tot iets hoogers en beters bestemd dan tot een louter streelen der zinnen, tot een louter en zoo volmaakt mogelijk aanwenden van lijn en kleur. Hij wist, dat de kunst tot menschen spreekt en ook de ziel, den denkenden, ontledenden geest, - niet alleen, ja, het gevoelend hart - hoeft te roeren en te ontsteken, om waarlijk *menschelijk* te zijn. - Doch, uit dit verheven pogen spruit ook zijn bijzonderste gebrek: onloochenbaar is het, dat Wiertz' werken op meer dan eene plaats duister zijn in de daarstelling, zoo niet ook een paar malen in de opvatting zelve. Niet altijd heeft hij het evenwicht kunnen behouden tusschen de diepte der schepping en de betrekkelijk geringe middelen, waarover de kunst ter uitvoering beschikt; de grenzen, tusschen poëzie en beeldende kunst door het wezen zelf dezer beide uitdrukkingen des menschelijken geestes getrokken, heeft hij niet immer geëerbiedigd. Vandaar de zoogenaamde ‘*peinture écrite*’; vandaar de noodzakelijkheid voor den bezoeker zijns musaeums, een uitleggend catalogus te raadplegen! - Doch, ook dit gebrek heeft men overdreven, en niemand, die wil doorgaan voor een *beschaafd* man, zal een oogenblik hoeven te zoeken naar de beteekenis van de

prachtige samenstellingen: ‘Un grand de la terre,’ - ‘Let riomphe du Christ’ - ‘Le Phare du Golgotha’ - ‘Une scène aux Enfers’ - ‘Nos contemporains devant les hommes de l'avenir’ - ‘La belle Rosine’, enz., - die allen, zoowel als zijn beroemd ‘Gevecht om het lijk van Patrocles’, zoo duidelijk zijn uitgebeeld als diep en klaarlijk opgevat. - Men weet het: Wiertz' droom was, Rubens, zijn God, te evenaren. - Zijne kleur kan den wonderbaren gloed van tinten des grooten meesters missen, ik geef het toe: geen andere toch onzer schilders kwam den schilder van Albertus en Isabella dichter nabij door zwier en kracht van lijnen, geleerdheid in de compositie, volheid van levensuitdrukking en stoutheid van vlucht.

Onder de beste vertegenwoordigers onzer huidige kunst behoort bijna de geheele landschap- en marineschool thuis. Dezen zijn schier algemeen hunnen Vlaamschen oorsprong, hunner Vlaamsche heimat getrouw gebleven, op een paar uitzonderingen na, enkel onder de jongsten te zoeken en te vinden. Van Luppen, Lamorinière, Van Leemputten met zijne melancholieke herders; Huberti, die zoo prachtig de oogstvelden weet te malen; Rosseels met zijne puikgeborstelde luchten; Heymans, met zijne heidegezichten, gewoonlijk verlicht door een phantastischen maneglans; Coosemans met zijn opmerkenswaardigen zonsondergang, zoo puik van kleur; Asselbergsch; Verwee met zijne forsche rossen, die zwaar rollende voerwagens voorttrekken; zijne groote, geeuwende en onverschillig grazende koeien, en wiens ‘Hengst’, en ‘Scheldeboorden’ meesterstukken zijn, waaruit u de natuur, in hare volste volheid, tegenglanst; Verheijden, van wien ik onlangs ‘Oogsttafereelen’ en ‘Een dorp in den winter’, H. de Cock, van wien ik koeien, Is. Meijers, van wien ik een prachtig maaneffect in de heide bewonderde; Ch. Verstraeten, Van Cuyck, De Knijff, en twintig anderen, houden met eere het Vlaamsche landschap in leven. Geene *impressionisten* zijn het; en wij wenschen er hun geluk over. Ook ligt er een breed verschil tusschen hunne manier van opvatten en die, den Franschen landschapschilders tot vóór Corot eigen (*le paysage historique*). Zij kiezen, ja, een gegeven hoekje in de natuur uit; maar, het eens ontdekt hebbende, geven zij het, zonder voorbereidende onderkeuze, zonder willekeurig weglaten of wijzigen sommiger voorwerpen, naïef en natuurgetrouw weder.

Beroemdheden zijn te recht onze Clays met zijne uitmuntende luchten en majestatische zeeën; R. Mols met zijne duinen en zeebanken; Artan en Bouvier, welke laatste bijzonder met voorliefde stormachtige baren en dreigende donderluchten op zijne doeken toovert. Hens, de jongste van allen, mag van nu af aanschouwd worden als een ongewoon talent. - Geve God, dat deze beide schitterende pleïaden - landschap en marine - zich niet laten verlokken door de verleidende stemmen der *mode*, deze bedriegelijke godin, die, eilaas! door *anderen* maar al te veel en te gewillig wordt gehoorzaamd. Vergeten zij nimmer, dat voor een

kunstenaar *de natuur* niet enkel *objectief* en *buiten* ons bestaat, maar ook voor een ruim gedeelte in onszelven, in ons oog met zijne wonderbare eigenschappen voorhanden is. Innig is de verwantschap, die er van natuurwege bestaat tusschen den mensch en zijne heimat, zoowel als tusschen plant en dier van den eenen, lucht- en landstreek van den anderen kant. Ook wij worden, ontwikkelen ons en winnen zekere neigingen aan, volgens dat lucht en licht en weder, hitte of koude, bergen of vlakte het meebrengen. Doch, bijzonder voor het oog is dat waarheid. Van jongs af aan is het gewend geworden aan onze blauwe, grijs-ernstige en melancholische lucht, aan onze breeder en warmer schaduwen; onze lucht is in ons oog vergroeid. Evenzoo onze vlakten, onze bosschen, onze rivieren, onze meerschen en heiden, onze duinen en zee. Dat alles bestaat dus niet enkel *buiten* ons, maar *in* ons tevens! En waarheid sprak de reeds meermaal vermelde en onpartijdige Séailles: '*Il faut peindre ce que l'on aime*, *ce à quoi l'on ressemble, ce dont on est fait.*' Dan is men in de *waarheid*! 'Schoenmaker, blijf bij uwe leest', zou men dengenen hoeven toe te roepen, die jacht maken op vreemde, uitheemsche toestanden: dat is, Vlaming, maal mij *uwe* natuur, met haar licht en bruin, haren donkeren en wijdstrekkenden hemel, hare ruischende korenvelden: die alléén begrijpt gij; die alléén draagt gij in uw oog en uw hart. Verlat is naar het Oosten gegaan: maar, zegt de weinig Vlaamschgezinde Max Sulzberger: '*Il y a laissé son coloris.*'

De eerste vertegenwoordiger der derde en laatste richting is Charles de Groux, wiens eerste werken eenigszins eene archaïsche strekking verrieden, die hij echter weldra verliet voor een onbewimpeld *realisme.* Zijn: 'Un coin de la vie moderne' - eenige havelooze en ontvleesde bedelaars, die zich, met begeerlijke oogen en bibberend van koude, de stijve leden komen warmen bij het toestel eens koffijbranders in eene achterbuurt; zijn: 'Berechting bij nacht', ''t Vertrek des lotelings', 'Terug uit het leger', 'Herberg-krakeel', 'De Dronkaard', en bijzonder zijne 'Bedevaert', zijn zoovele stoute en geniale grepen uit het moderne leven, die met het oog eens kunstenaars, maar met den zielekreet eens wijsgeers, met kleuren bezongen zijn. Die arme bedelaressen, wien men het aanziet, hoe de geur der koffijboon haar doet watertanden van begeerlijkheid; die dronkaard, die zijne vrouw zieltogend terugvindt; die boeren, die psalmend en gebedenprevelend malkander achteruit en op zij stooten - 'oude bekenden', zegt de toeschouwer bij den eersten aanblik; *typen*, zegt de kenner.

Hij, die De Groux' manier, doch op breeder aangelegde doeken en stellig ook met minder ootmoed, meest nabijstreeft, is de talentvolle Alex. Struijs, nu director der Weimarsche academie. Zijn 'Misschien' - die trek uit het leven eens armen kunstenaars, die schitterende belofte - is door zijn later streven niet gelogenstraft geworden. Ook hij

grijpt in 't volle leven der achterbuurten, evenals Dickens, evenals De Groux. De ‘Terugkomst der eervergeten dochter’, in 1880 te Brussel, zoowel als zijn ‘Arm vrouwken vóór den beenhouwerswinkel’, te Antwerpen in 1878 tentoongesteld, zijn diep gevoelde en treffend dramatische toestanden.

Zonniger en naïever, meer met levensfrischheid, doch zonder de minste wijsgeerige bedoeling, vertellen ons Bource's doeken het wel en wee van het visschersleven: de moeder en de dochter, die de sloep afwachten (Brussel); twee volbloed Nederlandsche visschersmeisjes, die zich in rijpe kersen verlustigen (Gent); de terugkomst van het schip (Musaeum, Antwerpen). - Juist de tegenovergestelde gaven van de Groux en Struijs bezit Bource: gener kleur is donker en sober, bruin-, grijsachtig; hunne schaduwen zijn sterk en talrijk. Bource is een minnaar van zon en licht en van schitterende kleuren. Zijne teekening is ten andere voortreffelijk.

Wij spraken straks van Verlat. Enkel een of tweemaal, namelijk met zijn ‘Bébé’, betrad hij, bij onze wete, het veld des ‘genres’. In het portret echter is hij een meester; en als *dierschilder* is hij een reus. Machtig teekenaar, begaafd met eene buitengewone wilskracht en een opvliegend gemoed, een der stoutste borstelaars, die er ooit bestonden, zóó staat hij daar voor ons, op een standpunt, waar hem tot nu geen andere mag komen vervoegen. Men kent zijn onnavolgbaar ‘Gevecht van een leeuw met een stier’, die prachtige, reusachtige opvatting, die door een reus uitgevoerd schijnt. Welk leven! Welke sterkte! Welke gespierde, koortsachtige sprongen! Welke stooten en stampen! - Zijne satyren, *apen*- en *honden*-typen zijn evenzeer uitmuntend. - Wat 's meesters herinneringen uit het Oosten betreft, niet allen kan ik in dezelfde mate bewonderen. Zijne Evangelisten zijn prachtige modellen van uitvoering, doch van St. Jan, Marcus, Lucas en Mattheüs herken ik daarin niets; zijne Heilige Maagd is eene lieve Arabische jonge vrouw, niets meer! De legendarische of geschiedkundige waarheid, die sinds achttien eeuwen aan al die personen een vastgestelden type heeft gegeven, heeft Verlat niet geëerbiedigd; dáárom alleen is zijn arbeid mislukt. Waarom is de Faust van Gounod, ondanks al zijn lyrischen gloed, geen meesterstuk? - Omdat dit oper Göthe's schepping verminkt heeft, nimmer begrepen! - Het vox populi lijdt, om een ander euvel, ondanks al de pracht van teekening: ‘Le choix du moment’! De oogenblikkelijke toestand, waarover alleen de schilder beschikt, is slecht gekozen. Al dat Joodsche grauw, al dat woedend gepeupel, is ten toppe der verbittering en des toorns gevoerd, en voor eeuwig staan zij daar, op het doek, niet als het leven, maar als de grijns van hetzelve. Neen, zij roeren, vloeken, stampen en smijten niet meer! Uit al die open monden klinkt geen kreet; al die gebalkte en opgeheven vuisten zijn roerloos. Meesterlijke *beelden* zijn het! 't *Leven* is het niet!

Noem ik nu nog De la Hoese - ‘Koetsierstypen’; Cluysenaer - ‘Een Sjouwerman’, de gebroeders Oyens, wier typen uit het burger leven, zonder de minste verwaandheid te ademen, echte perelen van humour en opmerking zijn; en eindelijk De Braekeleer ‘Eene school’ - ‘De man op de zolderkamer’ en Heyermans, dan heb ik een zoo goed als volledig beeld van de Vlaamsche schilderschool opgehangen.

Inderdaad, het klein getal kunstenaars van Belgischen of Vlaamschen oorsprong, dat ik nog heb op te noemen, zijn alles behalve Vlaamsche schilders in den rechtzinnigen zin des woords. Flor. Willems, die op de nationale tentoonstelling van schoone kunsten vertegenwoordigd was door een tooneel uit de minnarijen van Hendrik IV en de schoone Gabrielle en voorts door een bootje spelevaarders, kan nog eenigszins op den naam van Vlaamsch kunstenaar aanspraak maken, al was het maar om zijne kleur. - Wij laten hem ten andere volgaarne recht wedervaren; met veel kunstvaardigheid weet hij zijne idyllen aan te kleeden; in 't vernissen van zijde en fluweel is hij thuis, maar - ik ontleen het woord aan Sulzberger: ‘*Son monde est factice!*’

Ook Hermans, wiens ‘Aube’ en ‘Bal masqué’ zoo uiteenloopend beoordeeld werden, kan een goedgunstig criticus, om dezelfde reden als Martialis en Juvenalis Romeinsche schrijvers zijn, Vlaamschen schilder heeten: hij toch levert satyren van dien uit Frankrijk overgewaaiden demi-monde en, wat de schrandere Séailles ook zeggen moge, de twee door ons aangehaalde doeken zijn, als louter kunstgewrochten beschouwd, meesterlijke samenstellingen en typiek zoowel door de keuze der personen als der toestanden.

Om streng in de waarheid te blijven, zou ik echter deze beide talentvolle schilders, evenals hunne geestverwanten Stevens, de mandarijn dezer school, en Jan van Beers, onder de Fransche kunstenaars, en inzonderheid de Parijzer kunstenaars, moeten rangschikken. - De rampzalige volgeling van Zola, Huysmans, die erop schijnt uit te zijn, alleen 's meesters *gebreken* na te apen, is, zegt men mij, een Brusselaar! Zal het dáárom ooit iemand in 't hoofd komen, Huysmans, die enkel Parijzer toestanden behandelt, als een nationaal Belgisch schrijver uit te roepen? - De grisetten-typen van Stevens, en evenzeer de zoutelooze vrouwenkopjes van Jan van Beers, zijn Parijzer kunst, noch min, noch meer! Ik neem gereedelijk aan, wat Sulzberger, in geestdrift vervoerd, over Stevens zegt: ‘*Art tout palpitant de la vie actuelle*, *réflétant ses nervosités, ses plaisirs dévorants*, *ses déceptions*, *ses besoins*, *ses luxes*, *la soif de paraître qui prépare tant de chutes...*’, en die Stevens ‘*le maître par excellence de la modernité*’ noemt. De hoofdzaak is voor ons, dat wij in Stevens een onbetwistbaar talent verloren hebben, een talent, dat onze nationale school had kunnen tot roem verstrekken, en dat nu, eilaas! in den overweldigenden stroom van het Franzosendom zal te loor gaan. - Ik loochen ten andere volkomen die zoogezeide ‘*ana-*

yse sagace psychologique', die ook de meermaal genoemde Sulzberger Mr. Stevens toebedeelt. '*Documents humains*', neen, dat zijn Stevens' doeken niet. Wel verhaalt hij ons, zooals Séailles heel geestig deed opmerken, u de eeuwige geschiedenis van Monsieur, Madame et Bébé, of liever, van den *tweeden* persoon dezer drijvuldigheid; dikwijlder nog van de *grisette,* de heldin van den *demi-monde,* dien Parijzer toestand bij uitstek. *Die* dient hem tot model: 'Sphinx Parisien' - 'De juffer voor den spiegel' - 'Jeune fille au bain' - 'Masque japonais', - de titels en de houding alleen zijn veranderd; het overige is gebleven. - Vormen en excentriciteit! *Would-be* oorspronkelijkheid, anders niet.

Hetzelfde geldt nagenoeg van De Jonghe en Terlinden, die wij dan ook enkel zullen noemen. Wat Van Beers betreft, met een enkel woord kunnen wij zijne waarde vaststellen: '*Il se met à la mode*!' - 't Is hard, maar juist; het woord is trouwens niet van ons, maar van een Parijzenaar, wat altijd beter is: G. Séailles. Geen schijn van artistieke overtuiging, geen schijn van vaste principen, geen schijn van een ernstig en gewetensvol streven naar eigenaardigheid! Eene buitengewone gave, om zich de hoedanigheden van anderen eigen te maken, en bijzonderlijk eene vaste en wonderbaar vaardige borstelstreek: dàt is geheel Van Beers. Van *hèm* vooral spijt het ons, dat ons geweten er niet kan in toestemmen, in hem iets hoogers, iets edelers te begroeten dan een dier zoetsprekende kunsthandelaars, '*un de ces habiles virtuoses qui font dans l'article de Paris*', gelijk Séailles deze school noemt.

Wij zijn in rechte te verzekeren, dat hijzelf het volgend oordeel niet zal goedkeuren; doch, wat ons betreft, zijn puik stuk: ''s Volks dank', kan hij ons tot nu toe niet doen vergeten. Ernstig mannelijk, krachtvol en vooral Vlaamsch deed hij zich daarin voor. Toen was hij een vroede en geëerde Skald; nu is hij een modejonker geworden en vergast op den hoop toe al te dikwijls het publiek op 'pistoolschoten'! Zijne vrouwenhoofdjes, Cora, Fleur d'aliza, enz... kunnen uiterst fijn afgewerkt wezen: ik toch vraag mij immer af, of dan toch de kunst inderdaad voor roeping heeft, juweelschrijntjes te versieren en doosjes te bemalen of, om met Beets te spreken, 'doosjes te leeren plakken en nuffige knipsels te maken'! - Zijn 'Rendez-vous au bois de Bologne' en zijn 'Soir d'Été' zijn ten minste kunstwerken: welke wonderbare kleurengamme! welke volmaaktheid van alle *détails*! - Doch, *nieuw*, bij God! dat zijn zij even min! - Ik kan er niet aan doen, maar onwillekeurig heb ik, telkens ik aan Stevens, Van Beers en al hunne geestverwanten denk, de verzen van Victor Hugo in den mond:

> 'Ta géorgique n'est pas drôle!
> Sous prétexte qu'on est miroir
> Nous faire le matin un saule
> Pour nous le refaire le soir;

C'est classique (lees: parisien); cela m'assomme!
Je préférerais qu'on se tût!'

En gaarne zou ik er dan bijvoegen, en ja, gelijk Ludwig Jahn, opdat Van Beers, met zijne schitterende en uitzonderlijke gaven, het nimmer zou vergeten, met een klap om de ooren hem schreeuwen:

'Wees Vlaming, die God Vlaming schiep!
Wees Vlaming, zeg ik u'(*)

en, op den hoop toe, wees uzelf! Word weer de Vlaamsche jongen van zoo even, en wij zullen in u misschien een nieuwen hervormer, Leys waardig, mogen begroeten.

Ziedaar dan, in korte beschouwingen blootgeleid, de onderscheidene wijzigingen, die onze Vlaamsche kunst, in vorm en in gedachte, sedert 1830 ondergaan heeft. 'Naar Rubens terug', was de noodkreet van Wappers: met geestdrift, met onbeschrijfbare geestdrift greep de gansche romantische school naar het penseel, en evenals Conscience, Van Duyse en onze eerste dichters van dien tijd, hertooverden zij in hunne werken de grootste daden der helden van het verleden. Het werkelijk leven, neen! moet men bij hen niet zoeken. Zelfs hunne genrestukken berusten op eenen zekeren conventioneelen grond; zekere deelen der waarheid weigert hun oog te *zien*; zekere andere deelen *wijzigen* zij, als kieschheidshalve; enkel een deel der waarheid zien en geven zij weer. Hunne samenstellingen zijn ietwat theatraal, hunne helden meer dan natuurgroot. Naar nationalisme streefden zij echter met moed. Vlaamsch was de wil reeds, Vlaamsch de gedachte: de volkstoon ontbrak nog.

Met Leys werd de kunst nog rechtzinniger Vlaamsch. - Men mag zeggen van dezen meester, dat hij gansch de periode, die Matsijs van Wouters en de geb. De Vriendt scheidt, hij, alleen, doorloopen heeft. Samen met de traditiën der Renaissance, verliet nu de kunst het conventioneele der Romantieken. Nog behandelt Leys de geschiedenis, maar hij schrijft niet langer *l'histoire bataille*, zooals Wappers en De Keijzer: de physionomie van een gansch tijdstip daarstellen, met den schranderen blik van een Michelet en al het genie van een Dürer; dàt was zijne taak. Niet meer *de helden*, *het volk* maakt hij zich eigen, het volk met zijne kunst, zijn lijden, zijne rechten en zijne feesten. Ziet zijn 'Paschen in de middeneeuwen', indertijd door het tijdschrift *De Vlaamsche School* van D. van Spilbeeck, Antwerpen, door de gravuur bekend gemaakt. Sneeuw ligt op de straten en glinstert in de zonne op de puntige daken der huizen. Een heldere winterdag lacht over torens en gevels van het oude Antwerpen, en de buitenlieden stroomen de poorten binnen. Ginds, op het ijs, daar beneden onder de brug, woelen en krioelen de schaverdijnders. Hier stappen grijsaards en kinderen, jeugdige meiden en knapen, oude koppels en jonge verliefden, arm aan arm, hand in

(*) G. Gezelle.

hand voorbij, voorafgegaan van fijferspelers en vedelaars! Dat is niet meer de geschiedenis ‘voor het voetlicht’; dat is, met den wondersleutel uit den 2den Faust, de geschiedenis zelve voor ons oog doen herleven, haar, om zoo te zeggen, een tweede concreet bestaan doen aannemen! Zóó verkrijgt het verleden al de waarde van eene actualiteit. Realistisch tevens is zijne manier: die forsch gebouwde gildemannen, die de binnen-burgemeester (op zijn doek: ‘Recht van zelfverdediging’) tot heldenmoed aanspoort, zijn diezelfde volbloed Nederlandsche typen, die Ostade en Hals tot drinkgelagen en feesten vereenigden en die, in deftiger en ernstiger toestanden, Matsijs en Memlinc op de vleugels hunner tryptieken deden knielen. De toon der oude liederen was wedergevonden.

Met De Groux voor het genre, Van Luppen voor het landschap en Clays voor de marine begint de school der eigenlijke realisten: het huidige volksleven, de ware, wonnige en zonnige, groeiende en bloeiende natuur, de wilde zee en onze kronkelende stroomen - dáár is de bron hunner ingevingen: de toon van het oude lied, toegepast op de menschen en zaken van heden.

Waarom kan ik, met het oog op de laatste uitingen onzer kunst, niet meer dan onder zekere voorbehoudingen het voortbestaan der nationale overleveringen, in opvatten en uitvoeren, in de keuze der stoffen vooral, vaststellen? Waarom verlaten zoovele onzer meestbelovende jonge kunstenaars sinds jaren hunne Vlaamsche natuur, om in Frankrijk's hoofdstad hunne werkhuizen te gaan opslaan en daar, met hunne moedertaal, ook hunne Vlaamsche persoonlijkheid te verliezen? Zijn er dan geene Vlaamsche korenvelden meer, waar de maaier, met blooten arm en ruige borst, bij 't zingen der leeuweriks en der distelvinken de schooven nedervelt? - Van Cuyck's ‘Oogst’ bewijst het tegenovergestelde. Trekken er dan geene dampende rossen de lange voren meer door het vruchtbaar akkerland? Rollen er geene zware voerwagens, met vier reusachtige ruinen bespannen, meer over onze heirbanen? - Verwee's meesterstukken logenstraffen zulks. Hebt gij geene heiden meer, geene dennebosschen, geene meerschen vol bont en bloeiend vee, geene vlakke velden, waarboven soms windmolens rijzen, geene olmen, wilgen en eiken? Leveren de steden geene achterbuurten op, met armoede, stille vreugde en wat weet ik al meer; geene volksfeesten en jaarmarkten meer; de dorpen geene schilderachtige huttekens, blozende deernen en forsche knapen?... De *mode* heeft er, eilaas! anders over beschikt. Ninon en Ninette zijn aan de orde van den dag; bleekneuzige en leepoogige amazonen uit den eentonigsten demi-monde, zijn de geliefkoosde mediums der jonge school: Stevens, Terlinden, De Jonghe, Van Beers, Herbo, enz. En, of zij dan nog ten minste het woord ‘varietas delectat’ in hun schild voerden! Maar neen! liever eene Marotte aangekleed, een stokkepaardje bereden! Liever onder verschillende oorlogsnamen eenzelfde Parijzer ‘sphinxenhoofd’, nù langs voor, dàn langs bezijden, dàn meer links, stràks meer rechts

gekeerd, gephotographeerd; liever eene in 't rood gekleede amazone, in gezelschap van hare *grooms* en haar gespan, op eene bank in een lustpark geplaatst, om haar straks, doch ditmaal in sierlijke zwarte zijde, met een enkelen *groom* en een enkel paard niet meer op eene rustbank, maar op het malsche gras, onder de takken eens booms, uit sluimeren te dragen. En al die Cora's en Fleurs d'aliza, waaraan sommigen sedert eenigen tijd hunne beste krachten verspillen, wat kan ik beter, zoo niet er met veel meer recht de woorden op toe te passen, door Sulzberger over drij jonkvrouwen van N. de Keijzer uitgesproken: '*Il y a de la grâce*, *mais affinée! La peinture met du blanc et du rouge! Pour être du XVIII*^{ième} *siècle, il ne manque que des mouches*; *à l'une la passionnée au coin de l'oeil, à l'autre la majestueuse au milieu du front; la coquette sur la lèvre de la troisième. C'est plus joli que vrai'?* Ik voeg erbij wat Chr. Blanc over de 'belgische (?)' kunst ter gelegenheid der laatste Parijzer tentoonstelling zeide: 'Hun geest gelijkt aan onzen geest; hunne paletten dragen dezelfde kleuren... De genretafereelen en de landschappen die overvloedig in de Belgische (?) school voorkomen, zouden al zoo wel kunnen geschilderd zijn op de Pigalleplaats of in het Luxemburgerkwartier. Niets eigenaardigs genoeg opdat men een merkbaar onderscheid kunne maken tusschen de Fransche school en de Belgische. De eene is heden de succursaal der andere. Enkel Leys en zijne volgelingen hebben goed het Vlaamsch karakter weergegeven.'

Die kaakslag valle op wien hij vallen moet! Wij heeten hem verdiend. Doch, wij zijn tevens vrij genoeg, om nog andere kunstenaars dan de leerlingen van Leys te aanzien als loffelijke uitzonderingen op den door Blanc gestelden regel. Wij spraken Van Verlat, Clays, Verwee, Van der Hecht, Van Cuyck, Col, Bource, Ooms (ook als genreschilder, b.v. in zijn 'Oude Wildstrooper'); Heyermans, De Cock, Verstraeten, Cogen, Baron, Lijbaert, Mej. Beernaert, De Pratere, Maeterlinck, Geirnaert, De Braekeleer, mogen wij er gerust bijvoegen, als namen van door en door Vlaamsche schilders. En, wanneer wij op het laatste Gentsch salon, (September 1880) eenige jonge en talentvolle kunstenaars mochten leeren waardeeren als er zich op toeleggend in en door de nationale overlevering zich baan te breken; ik noem Backvis ('Schapen door een wolf aangevallen') Delvin, ('Bezwering'), Van den Eeden (Titiaan), en bijzonder, onder meer anderen nog, De Jans, Claus en Anthony; - neen, dan is er nog geene doorslaande reden, om over den bloei en het voortbestaan onzer *eigen* school eenigen twijfel te laten bestaande blijven.

Doornik, Jan. 1881.

POL. DE MONT.

Mengelwerk.

Bootsman Barend.

I.

Het anker was gevallen. De loods had zijn geijkten welkomstgroet, die, zooals bekend is, warmer en hartelijker wordt ingekleed, al naarmate hij van den kapitein eene ruimere materieele dankbetuiging in den vorm van oude provisie verwacht, uitgesproken; de bemanning was vlug als eekhoorns het wand ingevlogen, om de zeilen voor het laatst vast te maken; het schip had de lange, eentonige reis gelukkig volbracht en lag veilig op de ree van Brouwershaven.

Met gretige blikken beschouwden de opvarenden alles, wat hen omringde, en schenen zich niet te kunnen verzadigen aan den aanblik van het goede, oude vaderland. De lage, onaanzienlijke strooken land, waar hier en daar een toren of molen boven uitkeek; de weinige schepen op de stille reede, de ettelijke binnenvaartuigen en sloepen, die zich daarop bewogen: alles werd met overgroote belangstelling opgenomen. De gelukkige zekerheid van het vaderland te hebben bereikt deed al die eenvoudige, alledaagsche zaken eene tiendubbele waarde verkrijgen.

Verscheidene booten en bootjes, waarvan sommigen een officieel karakter droegen, eenigen door voortvarenden handelsgeest werden bezield, weer anderen met belangstellende lieden waren opgevuld, kwamen langs boord schieten en ontscheepten hunne levende vracht, die in een oogenblik het dek van het ten anker gekomen schip overstroomde. Wat heerschte er eene drukte en beweging door al dat vragen en informeeren, van alle kanten gretig gedaan en bereidwillig beantwoord; wat hoorde men tal van kwinkslagen en geestigheden, die een ieder ten beste gaf.

Die blijde, opgewekte stemming heerschte den geheelen achtermiddag en duurde tot laat in den avond. Van den kapitein af tot den kleinsten scheepsjongen toe, ieder gevoelde zich tevreden. En

dan, welk eene grootere vreugde in het verschiet! Hoe spoedig zou men nu niet met recht tehuis, te midden der zijnen kunnen zijn! Hoogstens een paar dagen hier op de ree doorgebracht, om eenige lichters te lossen, dan de sleepboot ervoor en full speed naar Rotterdam.

Het zal wellicht aan den lezer bekend zijn, dat de meeste Oost-indievaarders, die te Brouwershaven binnenkomen, te diep liggen, om door het kanaal van Voorne naar Rotterdam op te gaan. Zij moeten dan ook op de ree van Brouwershaven zooveel lading lossen, totdat zij geen meerderen diepgang dan zestien voet behouden, om de reis naar Rotterdam te kunnen voortzetten. De te ontschepen lading, meestal balen koffie, wordt in binnenvaartuigen, door de Nederlandsche Handelmaatschappij tot dat doel gezonden en lichters genaamd, gelost, die dan, na zorgvuldig verzegeld te zijn, met hunne lading naar Rotterdam zeilen.

'Bootsman! Alles gereed maken, om morgen met den dag te beginnen: wij moeten twee lichters lossen!' klonk het des avonds bij het opsteken der wacht, toen de bootsman naar achter kwam, om de orders te halen.

'Ay, ay, stuurman!' luidde het opgeruimde antwoord. 'Ik durf ervoor teekenen, dat we er morgenavond mee klaar zullen zijn. De jongens zullen werken als koelies; het vooruitzicht, om over twee dagen in de stad te zijn, zal hen wel aanporren, om er gang in te houden. Nog iets van uwe orders?'

'Heb je goed opgelet, dat er geen drank aan boord is gekomen, want dan zou de boel wel eens mis kunnen loopen!'

'Geene enkele kruik, stuurman! daar geef ik u mijn woord op. Er is niemand over den valreep gekomen, of ik heb hem terdege opgenomen, en geene enkele boot is er onder het galjoen geweest; daarvoor heb ik gezorgd.'

'Dank je, bootsman! Ik heb verder niets.'

Nauwelijks had de bleeke schemering het begin van den dag verkondigd, of de bulderende stem van den bootsman deed door haar donderend 'overal, overal!' de bemanning met overhaasting uit de kooien springen. Het matrozentoilet, dat in den regel niet veel zorg vereischt, ging nu al zeer vlug van de hand. Het eenvoudige ontbijt van gort en boter, heden morgen als overtuigend bewijs, dat men in het vaderland was aangekomen, met versch brood vermeerderd, werd niet langer gerekt dan noodig, zoodat, toen de zon hare eerste stralen over de kalme wateren der reede verspreidde, de geheele bemanning op het dek gereed stond, in afwachting der lichters, waarvan er een reeds op weg naar het schip was.

De zon stak haar bol, hoogrood gezicht boven de kim, keek vriendelijk in het rond en gaf het duidelijke voornemen te kennen, om een recht schoonen dag te beschijnen. Zij liet hare stralen over het zacht

kabbelend water spelen en verguldde het taankleurige zeil van den lichter, die langzaam naderde, met zulk een gulden gloed, dat men in verzoeking kwam, dat zeil voor een kostbaar brocaatweefsel te houden. Die begoocheling duurde evenwel slechts kort, want toen het vaartuig weinige oogenblikken later langs boord schoot, zag men maar al te goed, dat het een gewoon grof zeil was, op verschillende plaatsen zelfs reeds gelapt.

De onvermijdelijke drukte, veroorzaakt door het aanleggen en vastmaken van den lichter, het openmaken der luiken aan boord van het schip, waarbij de presennings, na maandenlange sluiting, den hardnekkigsten weerstand boden, was voorbij en het meer geregelde werk der lossing begon. Een voor een vlogen de koffiebalen, onder den eentonigen deun van den teller, uit het grootluik over de verschansing en in den lichter.

Op de verschansing zit, met krijt en plank gewapend, de bootsman als assistent van den stuurman bij het noteeren. Hij volgt met een nauwlettend oog èn de telling èn den loop der balen en zet bij elk tiental een krijtstreepje op zijne plank.

Men zou het zijn zwaar gebaard gelaat niet aanzeggen, dat hij de dertig nog niet bereikt heeft. Die baard, het gevolg van laat groeien, wat groeien wil, geeft hem een min of meer ruw voorkomen, doch wij kunnen de verzekering geven, dat, als hij over eenige dagen langs de straten van Rotterdam loopt, ontdaan van zijn verwilderden haartooi en in zijne beste plunje gestoken, hij er als een geheel ander mensch zal uitzien. Dan zal menig jong meisje volmondig verklaren, dat Barend Huiser een flinke borst is met oogen in het hoofd, die, hoe streng en doordringend ook in dienst, in het dagelijksche leven vriendelijk en goedhartig om zich heen kijken. Bij nadere kennismaking zouden zij tevens, tot hare groote verbazing, ervaren, dat er achter dat ruwe uiterlijk eene zachtheid verborgen is, die zij daar nooit gezocht zouden hebben. Bootsman Barend is, wat wij bij meer van zijne soort opmerkten, eene vreemde combinatie van ruwe, mannelijke gestrengheid en vrouwelijke zachtmoedigheid.

Vijftien jaren geleden is hij als scheepsjongen de kluisgaten ingekropen. Dat is de zonderlinge, doch kernachtige uitdrukking, door Janmaat gebezigd, om de scheepsjongens aan te duiden, die voet aan boord zetten met het vooruitzicht, om altoos voor den mast te blijven varen. De scheepsjongens van deftiger familie, die beter onderwijs hebben genoten en dus als vermoedelijke adspiranten voor het achterdek beschouwd worden, heeten wittebroodskindjes; van hen wordt beweerd, dat zij de kajuitspoorten zijn binnengekomen. Jammer, dat het niet bij die karakteristieke benamingen blijft en dat Janmaat hier in eene schreeuwende onbillijkheid vervalt. Eerstgenoemden jongens toch wordt gewoonlijk door hem de hand boven het hoofd gehouden. ‘Dat is van ons soortje, roggebroodeters; die moeten wij voorthelpen’, zegt hij op

toegevenden toon. De kajuitspoort-binnenkomers moeten het altoos ontgelden en ontgaan zelden eene brutaal ruwe behandeling, die dikwijls in grove mishandeling overgaat. ‘Over weinige jaren negeren zij ons’, tracht Janmaat zich te rechtvaardigen. ‘Wij zullen hun dus voorloopig eens doen gevoelen, hoe dat bevalt.’

Vijftien jaren had Barend Huiser op de groote vaart rondgezworven. Na achtereenvolgens alle lagere rangen te hebben doorloopen, had hij, op betrekkelijk jeugdigen leeftijd, den maarschalkstaf van het voordek, namelijk dien van bootsman, verkregen. En een goed bootsman was hij in alle deelen. Konden kapitein en stuurlieden ten allen tijde onvoorwaardelijk op hem vertrouwen, zoowel wat de zorg over schip en tuig als de leiding der bemanning betrof, tegenover Janmaat wist hij onder alle omstandigheden zijn prestige ongeschonden te handhaven. Geen moeielijk werk in het tuig, den oudsten en knapsten matrozen opgegeven, of hij was in staat, het desgevorderd te verbeteren; geene gevaarlijke karwei, of hij zag onmiddellijk kans, haar ten uitvoer te brengen. Bij de minste aarzeling, het geringste blijk van onwil, als het een laatstgemeld werk betrof, vloog hij vooruit en verrichtte het in een ommezien, doch na afloop keerde hij zich tot den nalatige en beet hem op een niet licht te vergeten toon toe: ‘Je hebt nu gezien, hoe dat gedaan moet worden; als ik je nu weer eens commandeer en je vliegt niet als de bliksem het want in, dan sla ik je met de handspaak in je nek!’ En bij zulk eene vriendelijke vermaning gaven zijne schitterende, doorborende oogen maar al te duidelijk te kennen, dat het niet geraden was, hem hierin op de proef te stellen.

Zooals hij daar nu op de verschansing zit, met het stukje krijt in zijne grove vuist, het gelaat zoo strak en ernstig mogelijk, om den grooten omvang van zijne gewichtige bezigheid duidelijk te doen uitkomen, zou men in die grijsblauwe oogen tevergeefs het minste spoor van die voor niets terugdeinzende wilskracht zoeken. Integendeel, die oogen staan buitengewoon zacht en zien met eene vriendelijke uitdrukking van innig welgevallen in het rond.

In het rond zeggen wij, doch wij drukken ons verkeerd uit; wij hadden moeten zeggen in één richting. Als zijn inspannend werk - want behalve dat hij altoos met hart en ziel bij zijn werk is, eischte deze bezigheid zijne oplettendheid in dubbele mate - als zijn inspannend werk, zeggen wij, hem een klemen uitstap toeliet, dan dwaalden zijne oogen onmiddellijk naar den achtersteven van den lichter en daar hij met den rug naar voren zat, behoefde hij zijn oogen geen geweld aan te doen. Hij had ze slechts op te slaan, om ze in de verlangde richting te brengen.

Op de bekrompen ruimte, die bijna geheel door den helmstok bestreken kon worden, waarin de toegang tot het kajuitje of de roef was aangebracht en het kleine kombuisje eene plaats had verkregen, zag hij telkens een vrouwelijk wezen verschijnen, dat in hooge mate

zijne belangstelling trok. Volgens zijne opneming kon zij hoogstens twintig jaren oud zijn. Hare schalksche oogen, die onophoudelijk ronddwaalden en alles rondom haar met oplettendheid gadesloegen, ja, zelfs een paar keeren den diepzinnigen bootsman nauwkeurig hadden opgenomen, verlevendigden zulk een vriendelijk, blozend en gezond gelaat, dat Barend zich moeielijk een aantrekkelijker meisje voor den geest kon halen. En hij kon er als deskundige over oordeelen, meende hij, want op zijne omzwervingen door de wijde wereld had hij nog al vrij wat exemplaren van het schoone geslacht, in de grootst mogelijke verscheidenheid, onder zijne oogen gehad. Maar dit meisje overtrof alles, wat hij gezien had! Wat een vlug ding!... Het eene oogenblik was zij door de kap verdwenen, in het volgende wipte zij weer op dek en bewoog zich in die kleine ruimte rusteloos heen en weer. Was zij zoo druk bezig met de zorg voor het middagmaal; namen de huishoudelijke beslommeringen al haar tijd in beslag - deksels! wat slaat ze handig eene puts water op! - of dreef de nieuwsgierigheid, om zooveel mogelijk van dat groote schip te zien, haar telkens naar boven?... Wat een vroolijk, levenslustig zieltje was zij daarenboven niet! Die levendige, opwekkende wijsjes, wat neuriede zij die niet met eene klankvolle, al was het ook min of meer gedempte stem. En had zij niet een paar keeren, terwijl zij met den ouden schipper sprak, zoo hartelijk, zoo meesleepend gelachen, dat het ver over het water heenklonk en hij van den weeromstuit onwillekeurig meelachte. En zindelijk? Men behoefde slechts een enkelen blik op hare kleeding te slaan, om de volle zekerheid te verkrijgen, dat zij tot in de uiterste puntjes kraaknet was. Dat was trouwens geen wonder, want haar vader - Barend was reeds ingelicht, in welke betrekking zij tot den schipper stond, alsmede dat zij Anne-Mie heette - had er ook den slag van, zijn vaartuig in orde te houden. Wat zag dat schip er netjes uit, alles zoo goed in de verf; teer en harpuis nergens gespaard. Gaf het al geen blijk van rijkdom, een zeker iets, dat overal doorstraalde, getuigde van welvaart. Jongens, zoo'n binnenschipper heeft het zoo slecht nog niet!

‘Bootsman! Wij zullen tien minuten stoppen, om koffie te drinken.’

‘Ay, ay, stuurman!’ En bulderend klonk het over het dek: ‘Koffie drinken, mannen! maar een heetje vlug afmaken. Over tien minuten turn to!’

Deze kennisgeving behoefde niet herhaald te worden. In een oogenblik was de geheele bemanning uit het tusschendek en stroomde onder vroolijk gejoel naar het voorschip. De kombuis, waar de koffieketeltjes, door den kok opgeschonken, in eene lange rij op het dek stonden, was het brandpunt van den vredelievenden, hoewel vrij rumoerigen aanval, die spoedig tot algemeen genoegen afliep.

Bootsman Barend was met een ernstig gezicht nog bezig eene lange streep op zijne plank te trekken, om straks met eene nieuwe rij schrapjes

te kunnen beginnen, toen hem eene stem van buiten boord in de ooren klonk.

‘Bootsman! Kom je eene kom koffie halen?’

Hij keek over de verschansing en zag den lichterschipper met zijne twee knechts op het kleine dekje bij het roer gezellig bij elkander zitten, terwijl Anne-Mie bezig was de koffie in te schenken. De schipper wenkte hem met de hand en herhaalde zijne uitnoodiging.

‘Dat laat zich niet weigeren, schipper!’

Barend bergde zijne plank en zijn krijt op eene veilige plaats onder de verschansing, sprong er vervolgens overheen en liet zich aan het touw van een wrijfhout op den lichter zakken.

‘Dat zal me smaken, schipper!’ zei hij op vroolijken toon, ‘want ik heb in langen tijd geene koffie gedronken, die mij door een lief, jong meisje werd ingeschonken.’

‘En de melk, bootsman! de melk,’ lachte de schipper. ‘Vergeet niet, dat de melk ook iets aan den smaak toebrengt. Het moet voor 't eerst wel weer vreemd zijn, als je zooveel maanden achtereen niets dan zwarte koffie hebt gedronken. Doet het niet?’

‘Wil ik er maar een goed scheutje in doen, bootsman?’ vroeg Anne-Mie met innemende vriendelijkheid, want het compliment van den vluggen, flink gebouwden, vrij goed uitzienden zeeman had haar niet weinig gestreeld.

‘Je kunt het zoo raar niet maken, of het is goed,’ antwoordde Barend op hoffelijken toon, terwijl hij zijne oogen niet van de bevallige spreekster kon afwenden. ‘Het zal me altoos heerlijk smaken, wees daarvan verzekerd.’

Onder het inschenken gevoelde Anne-Mie, dat hij haar voortdurend gadesloeg. Het scheen, dat zij daardoor een weinig in verwarring werd gebracht, want toen zij hem de kom overreikte, overtoog plotseling een heldere blos haar gelaat en was zij genoodzaakt, den blik af te wenden. Wat had die man dan ook scherpe oogen in zijn hoofd: 't was precies, of hij iemand door en door wilde kijken!

‘Jelui Oostinjevaarders bent toch bij de pinken!’ riep de schipper goedkeurende uit, ‘maar ik mag het graag zoo hooren. Ik heb altijd veel goeds in de groote vaart gezien. De menschen worden zoo geheel anders, als ze de wijde wereld eens in zijn geweest; heel anders, dan wanneer zij altoos bij moeders pappot blijven hangen. Je neemt zoo overal eens een kijkje; je leert hier en daar wat, en ongemerkt wordt je een kerel, die zich in alle omstandigheden op zijn gemak gevoelt. Ik heb er altoos spijt van gehad, dat ik ook het zeegat niet uit ben geweest. Waar ben je vandaan, bootsman?’

‘Van Terschelling.’

‘Van Terschelling!’ riep de schipper. ‘Wel, dan ben je een landsman van Teun.’

Teun, de tweede knecht, een opgeschoten, lummelachtige jongen

van vijftien jaren, keek met een dom gezicht naar den bootsman en lachte grijnzend. Barend nam hem met een scherpen blik van het hoofd tot de voeten op.

‘Ben jij van Terschelling? Hoe heet je?’

‘Teunis Meeuw,’ antwoordde de jongen.

‘Ben jij die!’ sprak de bootsman op gerekten toon, waarin niet veel ingenomenheid met den bedoelden persoon doorstraalde. ‘Ik zou je niet meer gekend hebben, maar dat is niet te verwonderen, want toen ik twee jaren geleden thuis was, was je nog zoo'n echte strandjutter. Weet je ook, hoe 't bij mij aan huis gesteld is?’

‘Je moeder is er slecht aan toe,’ antwoordde de jongen botweg.

‘Wat zeg je!’ riep Barend ontsteld uit. ‘Wat is er gebeurd? Wat mankeert ze?’

‘Ik weet het niet. Ik heb maar alleen hooren zeggen, dat zij heel naar moet zijn.’

‘Je moet op zijn gezegde niet veel acht geven, bootsman!’ sprak de schipper geruststellend. ‘Teun is een jongen, die alles gelooft, wat men hem wijsmaakt. Hij is een beetje zwaar op de hand.’

‘Ja, het kruit heeft hij niet uitgevonden.’ Met deze woorden nam de oudste knecht deel aan het gesprek. ‘Hij doet net als de oude vrouwtjes: hij vergroot graag alles zoo erg mogelijk. Van een dampje aan de lucht maakt hij eene donderwolk. Niet waar, Teun?’

Hij, die deze woorden uitte, was een lang, schraal persoon van ruim dertigjarigen leeftijd, met een gelaat zonder de minste uitdrukking; men zou hem evengoed voor een deugdzaam man als voor een galgebrok van het eerste water kunnen laten doorgaan. Niemand wist iets ten nadeele van Hein Meekrap te vertellen, maar ook niemand had ooit de loftrompet over hem gestoken.

‘Jij weet er in elk geval niets van!’ beet Teun hem vinnig toe. ‘Ik spreek alleen van hooren zeggen. Ik zou wel eens willen weten, of ze te Ooltgensplaat, waar jij vandaan bent, nooit iets oververtellen, wat ze van anderen hooren.’

‘Nou, nou! maak je maar niet dik,’ antwoordde Hein doodkalm. ‘We spreken immers over je goede hoedanigheden. Zoo iets moest je zelfs plezier doen.’

‘Zou 't daarvan komen, dat ik gisteren geen brief van huis vond liggen,’ sprak Barend halfluid, alsof hij die vraag tot zichzelven richtte. ‘Dat verwonderde mij toen reeds erg.’

‘Geene tijding, goede tijding, bootsman!’ zei Anne-Mie, die weer op haar verhaal was gekomen en eene poging wilde wagen, om hem op te beuren. ‘Je moet niet vergeten, dat jelui eene buitengewoon snelle thuisreis hebt gehad. Ze hebben je zoo spoedig niet verwacht en daarom lag er geen brief voor je. Dat geloof ik ervan.’

Op het geluid van hare lieve stem hief Barend het hoofd snel op en verloor zich in de heldere diepte van hare blauwe oogen. Die

aanblik scheen plotseling alle sombere gedachten weg te drijven, want op zijn gewonen levendigen toon antwoordde hij:

‘Je zegt daar een waar woord, jongedochter! Wij kwellen ons maar al te dikwijls met een verdriet, dat er nog niet is, en vergeten daardoor al het goede, dat ons omringt. En dat deed ik daar op 't oogenblik ook, vrees ik.’

‘Dat zou je in het geheel niet mooi staan, bootsman!’ riep zij met een schalksch gelaat, dat haar onwederstaanbaar maakte. ‘Vader heeft je zoo gul op de koffie genoodigd en nou zou je doen, of wij er niet waren. Eene rare manier, om je dankbaarheid te betoonen. Neen, bootsman! dat had ik niet van je gedacht!’

‘Zeg, schipper!’ sprak Barend, die door de vroolijkheid van het meisje aangestoken werd. ‘Je zeidet daar straks, dat wij bij de pinken zijn, maar je dochter kan ook meedoen, zou ik denken.’

‘Ja, Anne-Mie is niet op haar mondje gevallen,’ lachte de schipper. ‘Je moet haar eens hooren, als ze op haar dreef is; dan zou je er versteld van staan.’

‘Anne-Mie! Te deksel, wat een mooie naam.’

‘Vindt je?’ vroeg zij met een lichten blos.

‘Dat zou ik meenen. Ik hoorde nooit een mooieren. Maar wat ik zeggen wil, vaar je al lang?’

‘Wat bedoel je daarmee?’

‘Of je altoos bij je vader aan boord bent?’

‘Volstrekt niet,’ viel de schipper in. ‘Dat zou op den duur niet gaan. Ik heb een groot huishouden te Rotterdam, waar ik eigenlijk woon. Een enkelen keer gaat moeder de vrouw of Anne-Mie met me mee, maar voor de rest zijn ze altoos thuis. Daar hebben ze de handen meer dan vol; bovendien ben ik er niet voor, dat zij al te dikwijls meegaan. Het varen deugt niet voor 't vrouwvolk.’

‘Dat meen je niet, vader!’ riep Anne-Mie lachend uit. ‘Je bent altoos wat in je schik, als moeder of ik eens meevaren.’

Op dit oogenblik stak de stuurman zijn hoofd boven de verschansing. Nauwelijks had de bootsman hem bespeurd, of hij sprong op en klauterde met de woorden: ‘Daar ben ik al, stuurman!’ tegen het boord van het schip op. Het volgende oogenblik zat hij weer op zijn verheven post, met plank en krijt in de handen.

Men had in het tusschendek de ballastpoort bereikt en die geopend, waardoor de lossing met meerderen spoed kon geschieden. Het scheepsvolk werkte met dubbele kracht en liet de balen zoo snel en zoo onvermoeid door de poort vliegen, dat er bijna geen oog op te houden was en de lichter dan ook kort na den middag zijne lading binnen had.

‘Handen schoon! schaften!’ liet zich de schorre stem van den kok over het dek hooren. Ballastpoort en grootluik werden in een oogwenk gesloten en wederom gaf het dek hetzelfde joelende tooneel van daar straks te aanschouwen.

Op den lichter werd nog aan geen schaften gedacht. De schipper en zijne knechts waren druk bezig, om de merkels in te leggen en de luiken dicht te doen, terwijl de twee ambtenaren, die de lossing surveilleerden, hun potje lak op het vuur hadden gezet, om straks, na de sluiting, de luiken behoorlijk te verzegelen.

Anne-Mie stond op de trap van het roefje, half boven-, half onderdeks. Zij had het middagmaal gereed, doch begreep, dat haar vader eerst onder zeil zou gaan. Zij stond daar met levendige belangstelling naar de ongewone drukte, die aan boord van het groote schip heerschte, te kijken. Onwillekeurig waren hare oogen een paar malen naar de plaats gedwaald, waar de bootsman den geheelen voormiddag had gezeten. Zij vond het vreemd, hem daar niet meer te zien; het was haar, of er nu iets aan het schip ontbrak. Hoe wonderlijk! zij kon zich dat schip niet voorstellen zonder bootsman.

'Mooi van gelaat is hij niet; die groote, leelijke baard staat hem zelfs afschuwelijk, en toch vind ik hem een knap manspersoon. Wat heeft hij oogen in zijn hoofd! 't Is, of hij een mensch van binnen geheel doorziet. Het kwam zeker daardoor, dat ik telkens de mijnen moest neerslaan, als hij mij zoo scherp aankeek. Wie kan er ook tegen, om op zoo'n manier aangekeken te worden! Eigenlijk was ik boos op mijzelve, want wat moet de man niet van mij denken? Dat ik een schaap ben of eene, die de nuf wil spelen. Als hij mij weer aanspreekt, zal ik me zoo zot niet meer aanstellen; daar kan hij verzekerd van zijn.'

Zij zou op hetzelfde oogenblik in de gelegenheid worden gesteld, haar voornemen, als het haar ten minste ernst was geweest, ten uitvoer te brengen, want Barend Huiser sprong plotseling met een luchtigen zwaai over de verschansing en liet zich, met een pakje in de hand, op den lichter zakken.

'Zeg, Anne-Mie!' riep hij haar toe. 'Ik kom je nog gauw eens bedanken voor je lekkere koffie. Ik heb 't daar straks niet kunnen doen; de stuurman kwam er zoo op eens tusschenin schieten.'

'Het vereischt geen dank, bootsman! Het doet me recht veel plezier, dat het je goed gesmaakt heeft; tenminste, als ik op je woorden kan staat maken. Het mansvolk is nog al spoedig bij de hand met een boel mooie woorden; jammer, dat je nooit goed kunt weten, of het gemeend is.'

'Als je daar bang voor bent, stel je dan maar gerust, want het heeft me zoo goed gesmaakt, dat ik van plan ben, nog eens terug te komen.'

'Ja, maar vandaag niet!' lachte zij schalks. 'Wij gaan dadelijk onder zeil. Er waait een mooi westelijk briesje en ik heb vader hooren zeggen, dat hij vóór den avond nog graag Ooltgensplaat zou willen halen.'

'Maar het behoeft ook niet altoos aan boord te zijn,' sprak hij

even opgeruimd. ‘Ik mag toch in Rotterdam bij jelui aan huis ook wel eens aankomen? Of heb je het liever niet?’

Hij keek haar bij deze vraag zoo uitvorschend aan, dat zij, niettegenstaande haar vast voornemen, de oogen weder moest neerslaan, terwijl zij tegelijkertijd tot haar innig verdriet gevoelde, dat een verraderlijke blos hare wangen hooger dan gewoonlijk kleurde.

‘Daar heb ik niets over te zeggen,’ sprak zij in verwarring. ‘Kan ik er iets tegen doen, als je van voornemen bent, vader te komen bezoeken?’

‘Neen, dat niet,’ sprak hij haastig, ‘maar je weet beter, dat ik dat niet bedoel.’ En den toon zijner stem doende dalen, ging hij op dringende wijs voort: ‘Wat zou je me antwoorden, als ik zeg, dat mijn bezoek hoofdzakelijk jouw persoon zou gelden?’

Anne-Mie gevoelde, dat zij hoe langer zoo meer grond verloor; om zich zoo goed mogelijk uit haar benarden toestand te redden, stamelde zij met zachte stem:

‘Ik zeg niets. Ik weet het niet!’

‘Die zwijgt, stemt toe!’ riep hij vroolijk uit. ‘Dat is eene goede, oude waarheid, waaraan ik mij maar zal houden. Reken er dus op, Anne-Mie! dat je mij in Rotterdam zult zien. Waar woon je?’

‘Op den Schiedamschen dijk.’

‘Mooi, dan zal ik je wel vinden. Maar nu iets anders,’ en Barend hief het pakje, dat hij voortdurend in de hand had gehouden, in de hoogte. Het was eene gewone, roodgeruite kussensloop, die als zak dienst deed. - ‘Anne-Mie! ik heb van mijne provisie nog een brander lekkere koffieboonen overgehouden. Die geef ik je present, ten eerste uit dankbaarheid voor je vriendelijk onthaal van daar straks en ten tweede als een voorzorgmiddel, opdat je nooit zult kunnen zeggen: bootsman Huiser komt bij ons de koffie opdrinken. Want zie je, het zou wel kunnen gebeuren, dat ik nog al eens dikwijls om eene kom koffie bij je kwam aanloopen.’

Het was niet mooi van den bootsman, dat hij haar zoo in 't nauw bracht. Zij, anders zoo gevat en altoos met hare woorden gereed, zocht weer vruchteloos naar een goed antwoord en stond daar voor hem, alsof zij geen tien kon tellen. Zij had van ergernis wel willen schreien en zou het ook zeker gedaan hebben, als zij niet levendig gevoeld had, dat de zaak daardoor nog wanhopiger zou worden.

‘Ik weet niet, of ik dat wel doen mag, of vader het goed zal vinden,’ stotterde zij en weerde den zak zachtjes af. ‘Hij is schipper van de Handelmaatschappij.’

‘Nu, wat zou dat! Dit zakje koffie is eerlijk mijn eigendom; ik heb het op Java van mijn zuur verdiend geld gekocht. Ik mag er dus mee doen, wat ik wil. Kom, Anne-Mie! pak aan en berg het maar gauw in de spinde. Ik heb geen tijd, om hier lang te staan

zeuren, en daar komt je vader ook al van voren; de luiken zijn dicht. Neem dan toch aan!'

Door den drang van den bootsman overrompeld, nam Anne-Mie met weerstrevende hand den zak aan.

'Zie zoo, berg hem nu maar gauw!' En Barend had het touw al in de hand, om weer naar boord te klauteren. 'Voordat je weggaat, kom ik nog even goedendagzeggen.'

Om de verwarring, waarin zij nog verkeerde, voor haar vader te verbergen, dook Anne-Mie naar beneden en verdween met het zakje koffie in de roef.

Toen een poosje later de touwen op den lichter werden losgemaakt en het zeil geheschen, zag men bootsman Huiser op de reeling staan en vandaar den schipper en zijne dochter een hartelijken afscheidsgroet toeroepen. Anne-Mie stond op dek voor het kombuisje en scheen druk bezig te zijn met het opdoen van het middagmaal. Zij was echter niet onverdeeld bij haar werk, want telkens dwaalden hare oogen naar het schip af en naar de gestalte, die daar zoo flink en overmoedig op de verschansing stond. Zij wuifde hem een paar keeren met de hand een vriendelijken groet toe en gevoelde zich verdrietig en tevens verlucht. Verdrietig, omdat zij een gevoel had, alsof zij afscheid van een haar dierbaar persoon had genomen; verlucht, omdat zij niet meer onder den invloed van die doordringende oogen verkeerde, die haar telkens zoo wonderlijk in de war hadden gebracht.

'Over een dag of vier zien wij elkander in Rotterdam weder!' had hij haar het laatst toegevoegd. Deed dit vooruitzicht haar genoegen of kwelde het haar? Zij wist het zelve niet.

De bootsman stond nog op de reeling den lichter na te kijken, toen de stem van den stuurman hem op het achterdek riep. Met haastigen tred gaf hij gehoor aan die uitnoodiging.

'Daar even zijn de brieven aan boord gekomen, bootsman! Voor jou is er ook een bij.'

'Voor mij! Wel, dat doet me genoegen, stuurman! want ik maakte mij al ongerust, dat ik nog niets van huis had vernomen.'

Hij nam den brief aan en spoedde zich haastig van het achterdek. Te ongeduldig echter, om langer te wachten, had hij, bij den grooten mast gekomen, den brief reeds geopend en begon hem al loopende te lezen.

Zijn gelaat werd eensklaps doodsbleek; hij keerde zich onmiddellijk om en stapte met snelle schreden naar den stuurman terug, die nog op dezelfde plaats stond.

'Stuurman! ik heb eene droevige tijding ontvangen.'

'Dat spijt me erg, bootsman! Wat is 't?'

'Mijne moeder is zoo slecht, dat men elk oogenblik den dood verwacht. Ik zou dus graag dadelijk naar huis willen.'

'Dat is een lastig geval voor ons, bootsman! want we kunnen je

heel moeielijk missen. Doch nood breekt wet, vooral in zulk eene treurige omstandigheid, als waar hier sprake van is. Ik zal den kapitein er kennis van geven en hem verzoeken, je dadelijk permissie te verleenen. Je kunt dan zoo spoedig, als de toestand van je moeder het toelaat, te Rotterdam weer aan boord komen.'

'Ik dank u, stuurman! Ik zal den bootsmaat alles overgeven en mij gereedmaken, om over een half uur te vertrekken.'

II.

Acht dagen later stapte bootsman Huiser langs de Leuvehaven te Rotterdam.

Zooals wij te Brouwershaven reeds voorspelden, zijn uiterlijk was geheel veranderd en wel in gunstigen zin. De zware, verwilderde baard was erg besnoeid en binnen de grenzen van een betamelijk mannelijk sieraad teruggebracht; de oude, afgesleten zeekleeding had plaats gemaakt voor een net, burgerlijk gewaad. Trachtte hij in deze kleeding den zeeman zooveel mogelijk te verbergen, want hij had er een afkeer van, om, op welke wijs ook, de aandacht op zijn persoon te vestigen, gang en gelaat maakten die poging bepaald hopeloos. Niemand, die bij den eersten oogopslag niet oogenblikkelijk den volbloed Oostinjevaarder in hem herkende.

Behalve die verandering in zijn uiterlijk scheen het, dat ook zijn inwendige mensch eene geheele wijziging had ondergaan. Zijn stap was niet zoo vlug en veerkrachtig als vroeger; zijne oogen keken niet zoo vrij en onbevangen in het rond, als zij gewoon waren te doen; het had er veel van, of zij zich voor de menschen schaamden, dat zij zoo getrouw de afspiegeling van een droevig gestemd gemoed te aanschouwen gaven.

Zoo beneveld waren zij evenwel niet, of hij had met een enkelen blik zijn goed, oud schip herkend, dat daar tusschen vele anderen aan het einde der haven dicht bij de brug lag. Het lag hoog op het water, met eene sterk hellende laadbrug, als onfeilbaar teeken, dat de lading zoo goed als gelost was.

Hij bleef even op den wal staan en liet zijn scherp bootsmansoog over het tuig gaan. Hij bemerkte onmiddellijk, dat er verscheidene zaken niet in orde waren, dat zich eenige onregelmatigheden in het tuig voordeden, die een goed bootsman nooit over het hoofd zal zien.

''t Is tijd, dat ik weer aan boord kom,' bromde hij tusschen de tanden. 'Het schip ligt hier voor schandaal. Wat moeten ze niet van zoo'n bootsman denken! Dat hij een ezel, een suffert is! 't Is ook, om uit je vel te springen; een mensch kan geene week van boord, of de boel ziet er zoo uit, dat je er akelig van wordt. Al moet ik

't geheel alleen doen, al zou ik geen brok eten krijgen, van avond zal de boel weer kant staan, of ik heet geen Huiser!'

Deze ontboezeming had hem lucht gegeven; de blik op zijn schip deed al zijne veerkracht terugkeeren. Vlug stapte hij over de brug en liep, twee treden te gelijk, de staatsietrap op.

De stuurman, die op het achterdek stond en hem had zien aankomen, ging hem een paar stappen te gemoet.

'Zoo, bootsman! Ben je daar? Komaan, dat is ferm. Het doet me plezier, je weer te zien, want om de waarheid te zeggen, heb ik zeer naar je terugkomst verlangd. Wij hadden al met het aftuigen kunnen beginnen, doch hebben daarmee gewacht, totdat je weer aan boord waart; ik laat dat werk niet gaarne geheel aan de sjouwers over. Hoe heb je het thuis gevonden?'

'Dood, stuurman!' antwoordde Barend somber.

'Wat zeg je? dood!... Dat is dan wel eene treurige tehuiskomst voor je geweest.'

'Ja, wel treurig, stuurman! De treurigste thuiskomst, zoolang als ik vaar. Toen ik op het eiland aankwam, was moeder eenige uren geleden gestorven. Ik heb haar niet levend mogen terugzien.'

'Het spijt me zeer voor je, bootsman! Je moet je maar troosten met de gedachte, dat het de gewone loop van het menschelijke leven is; wij kunnen en mogen niets anders doen, dan ons aan die onvermijdelijke wet onderwerpen.' En het gesprek op een ander onderwerp brengende, ging hij voort: 'De equipage is afgemonsterd en het schip zoo goed als leeg. Wij hebben erop gerekend, dat je, evenals verleden jaar, na het aftuigen als legger aan boord blijft, en dus nog geen legger aangesteld. Je kunt dat baantje dadelijk waarnemen. Of heb je andere plannen?'

'Neen, stuurman! volstrekt niet!' riep Barend haastig. 'Ik heb op Terschelling niets te doen en zou me doodelijk vervelen, als ik er drie dagen zonder iets uit te voeren moest rondloopen. Om hier in de stad te blijven rondzwabberen, totdat mijn geld verteerd is, daarin heb ik nooit liefhebberij gehad, nu zelfs minder dan ooit, en om dadelijk weer naar zee te gaan, zou me het minst van alles aanstaan. Het is dus bepaald een buitenkansje voor me, dat ik een paar maanden als legger in dienst kan komen, vooral in Rotterdam. Ik ben er den heeren zeer dankbaar voor.'

Het vooruitzicht, om eenige maanden in de stad te kunnen blijven, tooverde hem onmiddellijk talrijke ontmoetingen en prettige samenkomsten voor oogen, waarbij de bevallige gedaante van Anne-Mie de hoofdrol vervulde. Om de waarheid te zeggen, had hij gedurende de laatste acht dagen dikwijls aan haar gedacht, was zij misschien geen enkel uur uit zijne gedachten geweest, maar het treurig afsterven zijner moeder en de naargeestige beslommeringen voor en na de begrafenis hadden haar beeld voor korten tijd in het diepste schuil-

hoekje van zijn hart teruggedreven. Hij kon niet vermoeden, dat zij zóó plotseling op den voorgrond zou worden gebracht, en dat nog wel op zulk eene ruwe manier, als de stuurman het deed.

'Zeg, bootsman! herinnert ge u schipper Roest nog? De schipper van den eersten lichter, waarin wij te Brouwershaven koffie losten; je weet wel, die schipper met zijne knappe dochter?'

'Ja, stuurman!' sprak Barend haastig. 'Wat is daarmee gebeurd?'

'Een leelijk zaakje, een heel leelijk zaakje!' sprak de stuurman en schudde ernstig het hoofd. 'Toen de lichter gisteren gelost was, kwamen er een paar kapotte en half leege zakken voor den dag, terwijl de bijeengeveegde losse boonen die balen bij lange na niet vol konden maken. En je weet, te Brouwershaven hebben wij geene enkele beschadigde baal gelost.'

'God zegent ons, stuurman! Dat is eene misselijke zaak! Zij hebben dus aan de lading gezeten?'

'Daar is geen twijfel aan. Het was duidelijk te zien, dat de zakken in het wilde waren opengesneden; scheuren waren het niet. De zegels op de luiken en schotten waren volkomen in orde; men kon nergens het geringste spoor van inbraak ontdekken, en toch is er koffie gestolen.'

'En wordt iemand verdacht?' vroeg Barend met zachte stem. Zijne geheele houding vertoonde het droevige beeld van onuitsprekelijke, diepe teleurstelling.

'In dergelijke gevallen is het voorzichtig, niet al te voorbarig met je oordeel te zijn,' antwoordde de stuurman. 'Men mompelt wel, dat schipper Roest, in de laatste tijden, telkens kapotte balen en losse koffie heeft gelost, maar met zekerheid is er nog niets van dat zaakje te zeggen.'

'Wie had dat ooit gedacht!' sprak de bootsman somber. Hij was bitter ontstemd; meer dan dat, hij gevoelde zich op dit oogenblik bepaald ongelukkig. Had de dood zijner moeder hem diep getroffen en was daardoor de huiselijke band, die hem telkens naar Terschelling trok, voorgoed verbroken, in zijn binnenste, al was 't nog zoo vaag en onbestemd, had hij zich reeds een nieuwen tempel van huiselijk geluk opgetrokken. Was deze onverwachte ontgoocheling nu reeds het einde van die kleine, hem zoo lief geworden illusie, die hij zich sedert de kennismaking met Anne-Mie had voorgespiegeld? Moest hij voortaan de familie, die hij nog zoo weinig kende, doch waarvan het hoofd hem een respectabel man, de dochter een lief, fatsoenlijk meisje hadden toegeschenen, niet voor altoos ontwijken als een gecompromitteerd gezin, waar geen man, die hart voor zijn goeden naam heeft, mag komen? Werd zijne eerlijke bedoeling zóó beantwoord? Met de openhartigheid en goede trouw, hem in alles eigen, had hij zijne nieuwe kennissen gemeten met den maatstaf, dien hij op zichzelven toepaste, Hoe vreeselijk had hij hier misgetast!

‘Het ergste van de zaak,’ ging de stuurman voort, ‘het leelijkste voor den schipper is, dat men bij de visitatie in de spinde van de roef een zakje met een pond of tien rauwe koffieboonen heeft gevonden.’

‘Wat zegt u daar, stuurman!’ riep Barend verwilderd uit, terwijl de laatste droppel bloed uit zijn gelaat week. ‘Een zakje koffieboonen! Wat was het voor een zakje? Toch geene roodgeruite kussensloop?’

‘Zoo iets moet het geweest zijn, geloof ik. Ik meen ten minste, dat ik van eene kussensloop heb hooren spreken, doch precies weet ik 't niet meer.’

‘Maar die sloop met die boonen is van mij afkomstig, stuurman! Dat heb ik hun gegeven. Op dat punt zijn ze dus zoo onschuldig als een pasgeboren kind.’

‘Van jou, bootsman!’ En de stuurman keek hem met een paar groote, doordringende oogen aan, die de zijnen overtroffen.

‘Ja, stuurman, van mij. U weet, ik heb gedurende de reis eene week of zes met mijne maag gesukkeld en al dien tijd geene koffie gedronken. Ik had nog ruim een brander boonen van mijne zeeprovisie over en heb die te Brouwershaven aan de dochter van den schipper gegeven.’

‘Heb je rauwe koffieboonen aan een lichterschipper gegeven? Man, waar waren je hersens? Kwam de gedachte niet bij je op, dat dat eene roekelooze handeling is, goed, om iemand voor altoos ongelukkig te maken? Als er immers koffie bij een lichterschipper gevonden wordt, is het eene uitgemaakte zaak, dat ieder die als van de lading genomen zal beschouwen. Ik begrijp in de wereld niet, hoe de man zoo dom is geweest, om ze aan te nemen!’

‘Hij heeft het ook niet gedaan!’ riep Barend met eene allerzonderlingste uitdrukking in zijne stem. ‘De man wist er niets van. Ik gaf ze aan zijne dochter; ik heb haar het zakje zelfs met geweld opgedrongen.’

‘Bootsman! je hebt gehandeld als een groot onverstand,’ sprak de stuurman barsch. ‘Als een van de jongens 't had gedaan, zou ik hem met een end over zijn rug halen, dat hem hooren en zien verging. Daar zie je nu de gevolgen! Door jouw toedoen is de zaak van den schipper zeer verzwaard, misschien onherstelbaar verloren, op den voorgrond stellende, dat de man onschuldig is.’

De stuurman behoefde Barend Huiser niet klein te maken; in eigen oogen was hij reeds klein genoeg. De zoo kort op elkander volgende, hevige aandoeningen hadden hem voor een oogenblik geheel overstelpt. Zooals hij daar stond, gaf hij zulk een sprekend toonbeeld van ergernis, spijt en rouw te aanschouwen, dat zijn superieur medelijden met hem kreeg.

‘Hoe gek dat handjevol koffie van jou ook tusschenbeide komt,

de diefstal op zichzelf is niet te loochenen. Gestolen is er, maar wie heeft het gedaan? Is de schipper schuldig, dan komt hij er niet gemakkelijk af; is hij onschuldig, dan zal de waarheid wel aan het licht komen, want de zaak is in handen der justitie. Wij moeten afwachten.'

'Maar ik mag niet stil blijven zitten, stuurman!' riep Barend met hevigheid uit. 'Door dat ellendige beetje koffie heb ik den man, als hij onschuldig is, in een zeer gevaarlijken toestand gebracht. Ik moet alles doen, wat ik kan, om het weer goed te maken. Is mijn eerste werk nu niet, eene verklaring af te leggen, hoe het met dat zakje in elkander zit?'

'Natuurlijk, dat moet onmiddellijk gedaan worden. Je moet alles precies vertellen, zooals 't gebeurd is, en vooral niet vergeten te zeggen, dat jij die koffie de dochter hebt opgedrongen buiten weten van haar vader. Apropos, heeft niemand het gezien, dat je die kussensloop in de handen hadt?'

'Als ik me wel herinner, moet een van de ambtenaren het gezien hebben, want hij wierp mij een lachenden blik toe, toen hij zijn potje lak van de kombuis kwam halen.'

'Dat zou zeer in het voordeel van den schipper pleiten, als een man van de wet kan constateeren, dat hij je die kussensloop heeft zien weggeven.'

'Als u het goedvindt, stuurman! dan loop ik dadelijk den wal weer op. Ik moet die zaak zelf onderzoeken; ik heb er het mijne nog niet van. U zult wel willen zorgen, dat mijne verklaring aan het rechte kantoor komt?'

'Dat spreekt vanzelf, bootsman! Ik zal den kapitein ons gesprek meedeelen; hij komt straks aan boord. Al zijn wij ook van alle verantwoordelijkheid ontslagen, toch hebben wij er groot belang bij, dat de waarheid aan het licht komt. Ga je gang dus; misschien hoor of zie je nog iets, dat op die zaak betrekking heeft; je hebt nog al goeie oogen in je hoofd.'

Hoe geheel anders, dan hij het zich had voorgesteld, stapte Barend Huiser naar den Schiedamschen dijk, om bij schipper Roest een bezoek te brengen. Had hij tot hiertoe naar het oogenblik gehunkerd, waarin hij de lieve Anne-Mie zou weerzien, zich eene wereld van stil genot voorgespiegeld, als hij in het gezelschap van het vroolijke jonge meisje eenige gelukkige uren zou slijten, en zich bij voorbaat reeds verkneuterd in het vooruitzicht, om haar gullen lach uit te lokken, haar prettig gekout aan te hooren, zijn onderhoud met den stuurman had al die zalige illusiën als rook doen verdwijnen. Hij was nu op weg naar een huis van bedrog of van rouw. Van bedrog, als de schipper in die treurige zaak betrokken was. Dan toch hadden hij en zijne dochter hem, Barend Huiser, die eerlijkheid boven alles stelde, bedrogen; dan kon er nooit sprake meer zijn van eenig samengaan van

hem met iemand uit zulk een gezin. Van rouw daarentegen, als Roest onschuldig was en zijne onschuld niet of slechts moeielijk kon bewezen worden, want ook dan zou een somber floers die familie blijven omhullen. Van welken kant hij de zaak ook beschouwde, het vooruitzicht bleef donker en... voor het oogenblik was zijne rooskleurige levensbeschouwing spoorloos verdwenen.

De nederige woning van schipper Roest had hij spoedig bereikt. Daar de voordeur openstond, schelde hij niet aan, maar trad de gang binnen en klopte aan de deur van eene achterkamer, die hem als het huisvertrek der familie was aangewezen. Het hart bonsde hem met zware slagen in de borst, toen hij op een zacht geuit 'binnen' de kruk aanvatte en de deur opende. Hij kreeg een gevoel, alsof hij plotseling in den grond zonk. Bij den felsten storm zou hij aan den loefsteekbout van het grootmarszeil tienmaal meer op zijn gemak zijn geweest.

Aan de groote tafel zat eene bejaarde vrouw, met de handen in haar schoot gevouwen. Het viel niet moeielijk, in haar de moeder van Anne-Mie te herkennen, ofschoon hare gelaatstrekken, als gevolg eener zwakke gezondheid, eene pijnlijke uitdrukking droegen. Even min was het te ontkennen, dat op dit oogenblik een zwaar leed, een diepe kommer haar scheen neer te drukken.

Anne-Mie, in het verrichten van eenige huiselijke bezigheden overvallen, was midden in de kamer blijven staan met het oog op de deur gericht. Zij gaf een harden schreeuw en barstte in een zenuwachtig snikken uit.

'O, bootsman, ben je daar eindelijk? Ik dacht, dat je nooit zoudt komen opdagen! Wat hebben wij sedert gisteren naar je komst verlangd.'

'God bewaar me! Doe dat niet!' riep Barend doodelijk ontsteld uit. 'Daar kan ik volstrekt niet tegen. Je zult me geheel van streek brengen.'

'Moeder!' snikte Anne-Mie. 'Dat is nou de bootsman, die mij de koffie heeft gegeven, waardoor vader zoo in moeielijkheid is gekomen!'

Als een rampzalige zondaar, die eene innige overtuiging van zijne diepe verdorvenheid met zich ronddraagt, stond hij daar voor die twee vrouwen: de ziekelijke, oude vrouw, die hem met een scherp onderzoekenden blik, waarin eene zekere soort van afgrijzen moeielijk te loochenen viel, van het hoofd tot de voeten opnam, en de treurende gedaante, die, toen hij haar het laatst zag, zich zoo vlug en bevallig bewoog en nu zoo droevig en wanhopend het gelaat met beide handen, waarin hare schort geklemd was, bedekte.

In deze allerpijnlijkste positie bracht het drietal eenige seconden door, die aan Barend wel zoovele uren toeschenen. Hij was de eerste, die zich beraadde en gaf daarvan blijk door een lang gerekten

zucht te loozen: dat scheen hem lucht te geven en tevens tot zichzelven te doen komen, want hij trad snel naar binnen.

'Schei nu in Godsnaam uit met dat huilen,' trachtte hij op bedaarden toon uit te brengen, hoewel zijne stem zeer onvast klonk. 'Laat ons alles eens verstandig bespreken: als ik van een en ander goed op de hoogte ben, zullen we samen overleggen, wat ons verder te doen staat. Maar je moet bedaard blijven.'

'O, die koffie, die ongelukkige koffie!' nokte Anne-Mie. 'Hoe heb je ons dat kunnen aandoen, bootsman!'

'Ik heb het, God hoort het mij zeggen, met eene goede, eerlijke bedoeling gedaan, Anne-Mie! In de verste verte had ik er geen kwaad mee in den zin en zelfs op dit oogenblik zie ik er niets bezwarends voor je vader in.'

'Toch zijn we zoo diep ongelukkig geworden!' en zij barstte weer in snikken uit.

'Als we zoo blijven doorgaan, Anne-Mie! komen we nooit aan een goed einde,' sprak Barend ernstig. Hij gevoelde zich weer den ouden, onversaagden zeeman, die alles durfde trotseeren, voor niets terugdeinsde. Hier werd hem plotseling de gelegenheid aangeboden, om diep bedroefde, zwaar beproefde menschen te helpen, want na den eersten voetstap, in dit gezellige, huiselijke vertrek gedaan, bij den eersten blik, op moeder en dochter geslagen, had de onwankelbare overtuiging in zijn hart post gevat, dat zij volkomen onschuldig aan het gepleegde feit moesten zijn.

'Kom, Anne-Mie! wees nu bedaard en ga daar op dien stoel zitten. Als je uitgeschreid hebt, zullen we verder praten.'

Hij geleidde haar naar een stoel, waarop zij zich, nog altoos met het gelaat in hare schort verborgen, liet neervallen; daarna voor zichzelven een anderen nemende, ging hij naast de oude vrouw zitten.

'Je moet me niet kwalijk nemen, vrouw Roest! dat ik je nog niet goedendagzeide. Je dochter zou iemand glad uit zijn koers brengen.'

'Och, bootsman!' zuchtte de vrouw, 'we zitten in zoo'n miserabelen boel en die ongelukkige sloop van jou heeft de zaak geen klein beetje verzwaard. Hoe heb je ons zoo in moeielijkheid kunnen brengen? Je ziet er anders niet naar uit, om iemand eenig kwaad te gunnen.'

'Praat daar niet meer over, vrouw Roest!' zei Barend ongeduldig. 'Ik ben een groot uilskuiken geweest; ik krijg het land aan mijn eigen, als ik bedenk, hoe dom ik handelde. Die sloop met koffie is hier evenwel de hoofdzaak niet meer; integendeel, zij getuigt eerder, dat de schipper onschuldig moet zijn. Ik kan getuigen bijbrengen, dat zij mij toebehoorde en dat ik haar aan je dochter heb gegeven. De baas timmerman was in het kabelgat, toen ik haar haalde, en een van de kommiezen moet het gezien hebben, dat ik haar aan Anne-Mie gaf. Bedenk toch ook, dat niemand zoo dom is, als hij gestolen heeft, om

een gedeelte van het gestolene voor de hand te laten liggen. Met mijn klein verstand zou ik dus meenen, dat het vinden van die sloop eer in het voor- dan in het nadeel van den schipper zal getuigen.'

Op het hooren van deze nieuwe beschouwing, door Barend op zijne gedecideerde bootsmansmanier voorgedragen, herleefde in den boezem der twee vrouwen de hoop op eene onverwachte uitkomst. Anne-Mie ontblootte haar gelaat geheel en keek hem met hare groote, in tranen zwemmende oogen zoo strak aan, dat hem een wonderlijk gevoel langs den rug liep. Hij bedwong zich met stalen wil en ging met onveranderde vaste stem voort:

'Vertel me nu eerst alles, precies zooals het is toegegaan, van stukje tot beetje.'

Anne-Mie nam het woord en verhaalde hem, nu en dan door een snik afgebroken, hoe zij nog denzelfden middag van Brouwershaven waren vertrokken, den eersten nacht onder Ooltgensplaat hadden geankerd, verder de reis vervolgd, den tweeden nacht in de Noord, dicht bij Elshout, doorgebracht hadden en den derden dag op den middag te Rotterdam waren aangekomen, zonder dat er iets bijzonders was voorgevallen. Onder het lossen kwamen al vrij spoedig twee zakken voor den dag, die òf gescheurd òf opengesneden waren, en toen het gisteren na de lossing bleek, dat het veegsel niet voldoende was, om beide balen weer te vullen, bleef er geen twijfel over, of er was van de lading gestolen. Het feit werd dadelijk door de ambtenaren geconstateerd en het geheele vaartuig nauwkeurig onderzocht. Bij de visitatie werd de sloop met koffieboonen, die zij in de spinde geborgen en vergeten had mee naar huis te nemen, tot grooten schrik van haar vader en tot geene geringe voldoening der visiteurs gevonden. Zij was gisteren, toen dat alles gebeurde, niet aan boord geweest en had dus geene verklaring van de afkomst dier koffie kunnen geven. Des avonds laat had zij het haar vader eerst kunnen vertellen.

Hij was, wat hem nooit gebeurde, vreeselijk boos geworden en had zich hevig uitgelaten over haar en den bootsman. Maar was de aanwezigheid van het zakje in de spinde al opgehelderd, de diefstal van de lading bleef een onopgelost raadsel. Werd die niet ontdekt, dan was hij toch een verloren man. Dat denkbeeld had zich zoo van hem meester gemaakt, dat hij niet meer te herkennen was. Hij had den geheelen nacht de kamer op en neer geloopen en was heden morgen reeds vroeg uitgeloopen, om aan het kantoor en bij de politie aangifte te doen, hoe die koffie in zijne roef gekomen was. Het was akelig, om den man te zien, zoo ontdaan als hij eruit zag.

'Geen wonder!' snikte vrouw Roest. 'Vijf en twintig jaren achtereen met eere voor de Handelmaatschappij gevaren, zonder dat er ooit een smetje op zijn goeden naam is gekomen, en nu op zijn ouden dag te moeten ondervinden, dat de kroon van zijn hoofd wordt genomen.'

Barend had met gespannen aandacht het verhaal tot het einde toe aangehoord. Toen Anne-Mie stilzweeg, bleef hij nog geruimen tijd met een diepzinnig gelaat voor zich uit staren. Hoe hij zijne hersens ook pijnigde, hij bespeurde geen enkelen lichtstraal in de diepe duisternis, waarin deze gebeurtenis gehuld was. De vrouwen hadden hem alles verteld, wat zij wisten; hier was niets meer te vernemen. Hij moest andere getuigen hooren, zich beter in al de bijzonderheden van dit geheimzinnige voorval inwerken.

'Waar is de schipper?' vroeg hij eindelijk.

'Dat kan ik niet zeggen,' antwoordde Anne-Mie. 'Vader is al vroeg van huis geloopen en ging naar het kantoor, het politie-bureau en misschien ook wel naar boord. Hij sprak niet veel en zeide alleen, dat wij met het eten niet op hem moesten wachten.'

'Ik zal eens zien, of ik hem aan boord kan vinden,' zei Barend en stond op, om afscheid te nemen. 'Één ding moet ik jelui wel op 't hart drukken: houdt je in Godsnaam bedaard; het zal misschien beter afloopen, dan wij denken. Wat de kussensloop betreft, die zaak is opgehelderd; daarvoor behoef je niet meer bang te zijn. En het andere? Wel, er is zoo iets in me, dat me toeroept: 'Geen nood, het zal goed op zijne pooten terechtkomen.'

Anne-Mie deed hem uitgeleide tot buiten de kamer. In de gang bleef Barend plotseling staan.

'Zeg, Anne-Mie!' fluisterde hij snel, want zijne stem trilde door eene ongewone aandoening, die zich van hem meester maakte. 'Ben je nog boos op me, dat ik je die ongelukkige sloop in de handen stopte? Geloof me, ik deed het met zoo'n goede bedoeling. Ik kon toch waarachtig niet denken, dat er zoo iets zou gebeuren!'

'Neen, bootsman! boos is het woord niet,' antwoordde zij zacht, 'dat ben ik nooit op je geweest. Ik ben bedroefd en gevoel me zeer ongelukkig.'

'Nou dan, als je niet meer boos bent, ga dan nog een stapje verder en stel vertrouwen in mij. Geloof je, dat ik het goed met je meen; dat ik op het oogenblik alles in de wereld zou willen geven, om je weer te doen zijn, zooals je vroeger waart?'

De zuiverheid zijner bedoeling klonk zoo onmiskenbaar in den oprechten toon zijner stem door, dat Anne-Mie het hoofd ophief en hem met hare groote, vochtige oogen vol vertrouwen aankeek.

'Ik geloof gaarne, wat je daar zegt, bootsman!' zuchtte zij, 'maar vader, ach God! ik vind het zoo vreeselijk voor vader!'

Barend werd door haar blik als 't ware geëlectriseerd.

'Hoor eens!' sprak hij met zijne volle, forsche stem, de stem, op wier geluid de matrozen aan boord als hazen vlogen en die ook haar een oogenblik deed verschrikken. 'Ik zal niet rusten, voordat ik achter de waarheid kom! Ik zal zoolang zoeken en snuffelen, totdat ik iets ontdek. Is er eene opening te vinden, hoe klein ook, en ik

douw er den grootsten marlpriem, dien ik in het kabelgat heb, niet in, dan mag de.... maar ik wil niet zweren. Hou je goed, Anne-Mie!'

Op zijne wandeling van den Schiedamschen dijk naar de Geldersche kade had Barend al den tijd, om een weinig tot bedaren te komen en bij zichzelven te overleggen, hoe hij in de gewijzigde omstandigheden verder moest handelen. Hij had een geheel ander inzicht in de zaak gekregen, dan toen hij straks van boord ging. De schipper was onschuldig; dat stond onwankelbaar vast, en zijne onschuld moest hij aan het licht zien te brengen; hij mocht niet rusten, voordat hij daarin geslaagd was, want op den achtergrond stond Anne-Mie, de Anne-Mie zijner droomerijen, sedert hij in het vaderland terug was, die hij nu als schooner en edeler had leeren kennen en waardeeren en die nu zijn hart in laaier gloed had gezet, dan te Brouwershaven het geval was geweest. Jongens! wat had hij zich, daar straks in de gang, een geweld moeten aandoen, om haar niet aan zijn hart te drukken, haar niet met de teederste benamingen te overladen! Hij kon het niet meer loochenen: hij was wanhopend verliefd!

Maar op het oogenblik mocht hij daaraan niet denken! Al zijne aandacht moest hij nu aan ernstiger zaken wijden en die met bedaardheid, doch tevens met groote omzichtigheid nagaan. Wie kon den diefstal gepleegd hebben? Lieden uit de omgeving van den schipper of vreemden? Daar zat de moeielijke knoop! In elk geval, hij moest eerst poolshoogte aan boord van den lichter nemen; daarna kon hij zijn bestek eerst uitzetten.

De ledige lichter lag, met den kop naar de kade, tusschen eene menigte soortgelijke vaartuigen in. Barend stapte vlug over de loopplank en sprong met de onnavolgbare lenigheid, den zeeman alleen eigen, op het voorschip. Hij vond daar Hein Meekrap druk bezig met het aanbrengen van eenige nieuwe leuvers aan de fok, terwijl Teun eene presenning teerde, die op de voorste luiken van het laadruim lag uitgespreid.

'Goeden middag samen!' groette hij vluchtig. 'Hoe gaat het met jelui? Is de schipper aan boord?'

'Eene poos geleden den wal opgeloopen,' antwoordde Hein. 'De man is sedert gisteren aan boord niet te snappen.'

Plotseling schoot het Barend voor den geest, dat hij meer zou hooren, misschien beter achter de waarheid komen, als hij zich hield, alsof hij nog niets van de zaak had vernomen.

'Het komt er niet op aan,' zei hij onverschillig: 'mijn bezoek geldt hem niet alleen. Heeft hij het tegenwoordig zoo druk?'

'Dat niet,' antwoordde Hein, terwijl hij bedaard voortging met den leuver, dien hij onderhanden had. 'Ik geloof eerder, dat hij over die koffiehistorie loopt te malen. Heb je dat nog niet gehoord?'

'Koffiehistorie? Wat bedoel je daarmee? Ik weet van niets,

want ik ben zoo pas in de stad gekomen. Is er iets bijzonders gebeurd?'

'Och, 't is eigenlijk de moeite niet waard, er zooveel leven over te maken, als nu gedaan wordt. Je moet weten, bij het lossen van de koffie, die wij bij jelui aan boord hebben ingenomen, zijn er een paar gescheurde zakken voor den dag gekomen, kapotgesneden zeggen de kommiezen, maar ik houd vol, dat ze gescheurd zijn. De koffie was er natuurlijk voor een groot deel uitgeloopen. Toen wij nu gisteren leegkwamen, bleek het, dat het veegsel niet toereikend was, om die twee zakken weer propvol te maken. Daar waren nu de poppen aan het dansen! Over dat beetje koffie wordt een leven gemaakt van de andere wereld; er is gestolen, ingebroken! ik weet al niet, wat ze nog meer schreeuwen. Allemaal gekheid, zeg ik, er is niet gestolen, hoogstens eene handvol voor eigen gebruik weggenomen, en dat is geen stelen, want het oude spreekwoord zegt niet tevergeefs: die appels vaart, ook appels eet.'

Onder deze lange redeneering had Hein den leuver vastgemaakt, was daarop bedaard naar den mast gegaan en had het fokkeval eenige voeten doorgehaald, om tot een volgenden leuver te kunnen overgaan. Teunis Meeuw daarentegen scheen niet zoo vol ambitie voor zijn werk te zijn, ten minste hij had zijn kwast stilletjes naast de teerputs neergelegd en stond in eene erg nonchalante houding tegen den mast geleund naar het gesprek te luisteren.

'Jongens! dat is toch eene gekke historie!' zei Barend en schudde met een bedenkelijk gelaat het hoofd. 'Ze spelen er niet mee, als je aan de lading gaat tornen.'

'Ik vind er niets geks in,' beweerde Hein even onverstoord. 'Het gebeurt bijna zonder uitzondering op ieder schip, dat binnenkomt, en ook op de meeste lichters. Er zijn altoos kapotte balen en losse koffieboonen, maar er wordt niet altijd zoo'n lawaai over gemaakt als hier. Dat alles zou nu nog niets beteekenen, als er niet iets anders was tusschen gekomen; ik wil maar zeggen, als je je vingers naar die losse boonen uitsteekt, moet je ook zorgen ze niet te branden. De schipper - ik ben ervan overtuigd, dat hij het zonder kwade bedoeling deed - schijnt een beetje van dat veegsel te hebben opgeraapt, maar heeft het ongelukkig voor de hand laten liggen. Had hij dat niet gedaan, dan was alles ook met een sisser afgeloopen, want de zegels waren ongeschonden, de schotten en luiken in den besten staat. Dat beetje zal hem nekken, vrees ik.'

'En hebben ze dat bij hem gevonden?' vroeg Barend, die moeite had, om zich in te houden.

'Volgens hooren zeggen, ja, maar ik weet niet, hoe dat is toegegaan, want ik was er niet bij. Nadat de visiteurs in het vooronder waren geweest, heb ik me er niet verder mee bemoeid. 't Was me te veel, dat ik een woord tegen die snuffelaars sprak.'

‘Nou, je houdt je ook van den domme,’ viel Teun hier op eens in. ‘Heb ikzelf je niet tegen die lui hooren zeggen, dat er in het vooronder geen gestolen goed was, dat ze daar niet behoefden te zoeken, maar dat ze den boel achter eens goed...’

‘Wil jij je brutalen bek wel eens houden en aan je werk gaan, kwajongen!’ beet Hein hem op ongewoon felle wijs toe. ‘Een mensch kan tegenwoordig geen woord meer spreken, of die brutale rekels denken, dat ze mee mogen praten. Als ik het in mijn tijd gewaagd had, mijn mond ergens in te steken, zouden zij mij half dood hebben geslagen. En wat je daar zegt, heb ik ook gezegd, maar ik deed het alleen, omdat, als er iets niet in orde is, de mindere man er altoos voor wordt aangezien. Dat was mijne eenige bedoeling.’

Teun antwoordde niets, maar vergenoegde zich met den knecht een kwaadaardigen blik toe te werpen; hij keerde langzaam naar zijn werk terug en nam den teerkwast met loome hand weer op.

Barend stond een oogenblik als aan den grond genageld; snel als de bliksem was daar een helder lichtend punt voor hem opgedaagd, waardoor hem bijna een kreet van blijdschap werd ontlokt. Terzelfder tijd kwam eene vage, eene verwarde voorstelling van den vermoedelijken loop der gebeurtenissen in zijn brein op. Die heftige uitval van Hein gaf hem den draad in handen. Hij moest iets van den diefstal weten; zijne redeneering van daar even was te gemaakt onverschillig. En dat hij bovendien de verdenking op den schipper had laten vallen, kon alleen geschied zijn met de bedoeling, om haar van zichzelven af te leiden, en dat deed hem in de oogen van den bootsman als den eenigen schuldige voorkomen. Zooals in alles snel handelende, deed Barend het ook in dit oogenblik; Hein en niemand anders was de dief; dat stond oogenblikkelijk bij hem vast. Maar hij was een slimme dief en daarmee moest men rekening houden, wilde men de zaak niet dadelijk bederven.

Zoo goed als hij kon, zette hij een onverschillig gezicht en sprak op sussenden toon tot Hein:

‘Kom, kom, je moet dien jongen zoo rauw niet op 't lijf vallen en dat nog wel om zoo'n nietsbeteekenend gezegde. Hij meende het zoo kwaad niet. Niet waar, Teun?’

‘Die Hein kan altoos zoo op zijn poot spelen!’ antwoordde Teun nijdig. ‘Over eene kleinigheid valt hij tegen je uit, of je een hond bent. Dan ben jij een heel andere kerel, Huiser! Met jou zou ik wel aan boord willen zijn; wij zouden het samen wel vinden.’

Niettegenstaande de ziel van Barend geheel vervuld was met tal van tegenstrijdige aandoeningen, al zijne gedachten op dat oogenblik ingenomen werden door een eenig cardinaal punt, namelijk het aan het licht brengen van den diefstal, voor eene enkele seconde kwam toch zijn eergevoel als bootsman met geweldige kracht naar boven vliegen. Zoo'n domme, botte schippersjongen stelde zich met hem,

den machtigen heerscher op het voordek van een Oostindievaarder, den gebieder van een paar dozijn flinke, volslagen kerels, op één lijn, noemde hem gemeenzaam bij zijn naam. Hemelsche goedheid, wat zou hij hem Huiseren, als hij hem eens aan boord van zijn schip had!... Doch op hetzelfde oogenblik kwamen hem de droevige oogen van Anne-Mie voor den geest en hij verbeet zich tot bloedens toe.

'Je moet je dat niet aantrekken, Teun!' trachtte hij schertsend te zeggen, wat hem maar gedeeltelijk gelukte. 'Er wordt wel eens meer iets gezegd, dat niet altoos zoo gemeend is. Hein is zoo kwaad niet, als hij zich wel voordoet.'

'Dat ben ik ook niet,' bromde Hein, die zich door de onverschillige houding van den bootsman liet misleiden. Hij was Teun zoo barsch in de reden gevallen, omdat hij vreesde, dat Barend eenige achterdocht zou opvatten. Nu hij evenwel meende te bespeuren, dat deze niets gemerkt had, dat die koffiegeschiedenis hem bitter weinig belang inboezemde, stelde hij zich ook weer gerust en verdween tevens zijne booze bui.

'Maar met dat gekke koffiepraatje,' nam Barend onmiddellijk het woord weer op, 'zou ik haast vergeten, waarvoorik eigenlijk ben gekomen. Ik heb eene boodschap voor je, Teun! van je vader.'

'Van mijn ouwe?' vroeg Teun met ongeveinsde verwondering, daar hij niet gewoon was, dat zijn vader veel notitie van hem nam of hem met brieven en boodschappen lastig viel.

'Ja, eene boodschap en een pakje heeft hij me meegegeven.'

'Een pakje voor mij!' galmde Teun, steeds hooger toon aanslaande. 'Wat is hem in Godsnaam overkomen! Dan moet hij wel machtig voordeelig hebben loopen strandjutten; anders begrijp ik er niets van!'

'Strandjutten zoozeer niet. Hij moet eene mooie bom geld verdiend hebben met het afbrengen van een schip en nu heeft hij zeker gedacht, dat er voor jou ook wel iets kon overschieten. Hij gaf me een rijksdaalder en een pakje; wat erin zit, weet ik niet precies; je moeder zei zoo iets van boezeroens en nog wat, maar 't rechte ben ik vergeten.'

'Nou maar, dat is een buitenkansje!' grinnikte Teun, 'waarop ik in het geheel niet heb gerekend.'

'Den rijksdaalder kan ik je nu wel geven; het pakje heb ik te gelijk met mijn goed naar boord laten brengen. Je weet het misschien nog niet, maar ik blijf eenige dagen aan boord, om het schip af te tuigen. Als je nu morgen of overmorgen, wanneer je 't best kunt, eens komt aanloopen, zal ik het je geven, maar je moet met den avond komen, want overdag kan ik je niet te woord staan.'

'Dat beloof ik je, Huiser! Misschien kom ik van avond al, want ik ben erg benieuwd, wat mijn oudje mij gezonden heeft. En geen wonder ook, 't is het eerste pakje, dat ik van mijn leven van huis krijg.'

‘Doe, zooals je goeddunkt,’ antwoordde Barend onverschillig en wipte op de loopplank. ‘Nou ga ik jelui groeten; het wordt meer dan tijd voor me, dat ik eens een kijkje aan boord neem.’

III.

De avond is gevallen, het dek opgeklaard; de sjouwerlieden zijn naar huis gegaan en bootsman Barend is alleen aan boord van het schip, waarop hij als legger is aangesteld. Eer wij naar hem omzien, willen wij even een kijkje in zijn hoofdkwartier nemen.

Als men de schuif van de kap, eenige voeten voor den fokkemast geplaatst, opendoet en de trap afgaat, komt men in eene tusschen de twee dekken besloten ruimte, op alle groote schepen als kabelgat bekend. Van voren wordt het kabelgat begrensd door het beschot van het logies, de verblijfplaats der matrozen; aan den achterkant wordt het door een dergelijk schot van de groote laadruimte, het tusschendek, gescheiden. - De grootste helft van bovenbedoelde ruimte is het eigenlijke kabelgat, de bergplaats of het magazijn, waar alles geborgen wordt, wat het tuig op eene lange reis tot herstelling of vernieuwing vereischt, en staat onder onmiddellijk toezicht en verantwoording van den bootsman; de kleinere helft, door eene breede schuifdeur met het kabelgat gemeenschap hebbende, bevat vier kooien en is geheel ingericht, om tot verblijf der onderofficieren: bootsman, zeilmaker en baas timmerman, te dienen.

Een enkele blik in het kabelgat is veeltijds voldoende, om het gehalte van den bootsman met eenige zekerheid te schatten. Wij behoeven niet te vreezen, dat wij, door het kabelgat van bootsman Huiser in oogenschouw te nemen, genoodzaakt zullen worden, een ongunstig oordeel over hem te vellen. De zware verhaaltrossen liggen onberispelijk opgeschoten, de trossen nieuw touwwerk zorgvuldig op elkander gestapeld, de kluwens en bossen schiemansgaren, huizing, marllijn, takelgaren, enz. nauwkeurig gesorteerd. Aan de deksbalken hangen, stelselmatig gerangschikt, alle denkbare soorten van blokken, schijven, leuvers, wegwijzers, haken, kousen, menotten en talrijke andere artikelen. De grootst mogelijke orde en regelmaat heerschen in het geheele vertrek en Barend roemt er dan ook altoos op, dat hij, in het stikdonker, zelfs bij het hevigste slingeren en stampen, nooit kan misgrijpen, als er een zijner vele artikelen wordt verlangd.

Zijn grootste trots, doch wij moeten er, helaas! bijvoegen het grootste kruis voor den kabelgast, den jongen, met de bediening in het kabelgat belast, zijn zijne gereedschappen. Vastgehouden door tallooze riempjes, schitteren zij daar in groote verscheidenheid aan het schot. Marlpriemen en prikkers, want- en sleutelschroeven, kapbijltjes, harpoenen, elgers, haaihoeken en wat al niet meer. Hoe uiteenloopend ook, zoowel in uiterlijk als bestemming, één punt van overeenkomst

hebben zij met elkander, namelijk zij blinken allen als zilver. Geen enkelen dag van de geheele lange reis, of de kabelgast zat op het een of andere instrument te poetsen, totdat hem de tranen in de oogen kwamen.

Dezelfde orde heerscht in de hut, aan het kabelgat verbonden. Wel zijn nu drie kooien leeg en zonder gordijnen, want Barend is, zooals wij weten, alleen aan boord, doch het geheele vertrekje geeft een glans van zich, die eene welsprekende getuigenis aflegt, dat, volgens het oordeel van den bootsman, water, zeep en schuurzand geene nuttelooze artikelen in de wereld zijn. Boven de wit geschuurde scharniertafel hangt eene kleine lamp te branden, wier stralen door de openstaande schuifdeur op de blinkend gepoetste instrumenten vallen en vandaar op grillige wijs worden teruggekaatst.

Bij ons kijkje in het kabelgat vinden wij den beheerscher van dit kleine rijk niet in zijne hut; begeven wij ons daarom weder op dek en wel naar midscheeps.

Barend heeft eene pijp opgestoken en zit bij den valreep op de verschansing naar het avondgewoel op den wal te kijken. Al zwerven zijne oogen over de rumoerige drukte, die op de kade heerscht, toch ziet hij er niet veel van, want in den geest verwijlt hij op eene andere plaats en wel in de woonkamer van schipper Roest, bij Anne-Mie. - Wat doet het hem leed, als hij zich haar zoo in diepe droefheid gedompeld voorstelt! En toch, al popelt zijn hart van verrukking, als hij aan het vroolijke, levenslustige jonge meisje van Brouwershaven denkt, de treurende gestalte van dezen morgen had hem nog meer aangetrokken, hem, kon 't zijn, een dieper en inniger gevoel van sympathie ingeboezemd. Wat zou hij niet hebben willen geven, als hij de oorzaak van hare droefheid voorgoed had kunnen wegnemen. Maar zou hij dat niet kunnen? Ja, als er eenige kans bestond, hoe gering ook, dan zou hij alles in het werk stellen, om dat doel te bereiken! En was hij al niet goed op weg? Was hij niet zoo zeker als van zijn bestaan overtuigd, dat Hein en niemand anders de koffie had gestolen? Hoe moest hij het aanleggen, om hem als den dief te ontmaskeren en te doen vatten? Dat wist hijzelf nog niet, maar in stilte rekende hij op Teun. Die jongen scheen iets te weten; ten minste, Hein was niet gerust omtrent hem; dat getuigde zijn onbedacht opstuiven over een nietsbeteekenend gezegde. Was dat het geval, dan zou hij, Barend, het er ook wel uithalen, als hij hem maar eens aan boord had. Dat denkbeeld was hem heden morgen als een bliksemstraal door het hoofd gevlogen en als een man uit één stuk had hij er oogenblikkelijk een begin van uitvoering aan gegeven. Om Teun bij hem aan boord, onder vier oogen, te krijgen, had hij de boodschap van diens vader verzonnen, want op Terschelling had hij den ouden strandjutter zelfs in de verte niet gezien.

Zijn stout uitgevoerd plan was aanvankelijk goed geslaagd; hij had

zoowel Teun als Hein door zijn goed gespeeld spel misleid. Zou het hem verder goed gelukken? Had Teun iets van Hein gemerkt of was hij misschien zelf in de zaak betrokken?

Zoo mijmerend, had hij wellicht een goed uur op de verschansing doorgebracht, toen hij iemand de laadbrug zag oploopen. Belette de duisternis hem den aankomenden persoon te herkennen, zijn vurig verlangend hart fluisterde hem toe, dat het de verwachte moest zijn.

‘Ben jij 't, Teun?’ vroeg hij haastig.

‘Dezelfde,’ antwoordde Teun met de bescheidenheid, die wij reeds in hem opmerkten en waarbij Barend zich telkens geweld moest aandoen, om niet los te barsten. ‘'t Is wel wat laat geworden, Huiser! maar ik ben zoo schrikkelijk benieuwd naar mijn pakje, dat ik rust noch duur had. Al was 't een paar uren later geweest, toch zou ik nog gekomen zijn.’

‘Loop de trap maar op; den weg vindt je vanzelf.’

Deze aanwijzing volgende, was Teun de statietrap opgeklauterd en stond nu op het dek naast den bootsman, die van de verschansing was gesprongen.

‘Sapperloot! wat een kanjer van een schip!’ riep Teun met ongeveinsde bewondering, terwijl hij, zoover de duisternis het toeliet, zijne oogen over het ruime dek liet rondgaan.

‘Ben je voor den eersten keer aan boord van een Oostinjevaarder?’

‘Van zoo een, ja. Ik ben bij ons wel eens aan boord van een gestrand schip geweest, maar nooit op zoo'n groot. Dat waren meest koffen en schoeners.’

‘Dan heb je nog niet veel gezien, Teun! Hoelang ben je van Terschelling weg?’

‘'t Wordt nu gauw zes maanden. Ik ben met een turfschipper naar Rotterdam gevaren en toen op den lichter gekomen. Gezien heb ik nog niet veel, Huiser, want ik moet bijna altijd aan boord blijven. Jongens, wat zou ik graag voorgoed op zoo'n schip zijn!’

‘Daar kun je wel toe geraken,’ antwoordde Barend, terwijl hij met zijn gast naar voren stapte. ‘Wacht, ik zal je maar voorgaan en je den weg naar beneden wijzen.’

Teun volgde den bootsman op den voet, terwijl deze de trap afging en zijne hut binnentrad.

‘Is dit nu je woonstee, Huiser?’ vroeg hij en liet den blik met welbehagen in 't rond gaan. ‘Het ziet me er hier nog al welletjes uit; ik zou 't hier ook best uithouden. Een groot verschil met ons vooronder! Niet dat het daar smerig is, maar zoo bekrompen en donker, dat je alles op den tast moet doen. Hier is alles zoo ruim en zoo blikslagers zindelijk.’

‘Ga daar zitten, Teun!’ en Barend wees hem op de bank aan de andere zijde van het tafeltje, ‘dan kunnen we op ons gemak verder praten.’

Teun ging op de aangewezen plaats zitten. Hij was daar vlak tegenover de openstaande schuifdeur geplaatst; het kon dus niet anders, of zijn oog viel onmiddellijk op de verzameling blinkende instrumenten, die daar aan het schot van het kabelgat hingen te schitteren.

'Alle duivels! Wat heb je daar voor mooie dingen hangen?' was zijne nieuwsgierige vraag.

'Dat zijn mijne wapens en instrumenten,' antwoordde Barend met trots. 'Een mooi zoodje, hé?'

'Je maakt me toch niets wijs?' vroeg Teun ongeloovig. 'Hou je er ook wapens op na?'

'Dat zou ik denken en scherpe ook. Ik heb er reeds menigeen zijn laatsten adem mee uitgeblazen. Ga er maar eens heen; je moogt ze wel bekijken, als je er maar met de vingers afblijft, want het is gevaarlijk spul.'

Teun stond met zekeren schroom op en trad langzaam naar de schitterende uitstalling; de meesten van die instrumenten had hij nooit gezien. - Dreef de nieuwsgierigheid hem naar het schot, het viel duidelijk in 't oog, dat hij niet op zijn gemak was, dat hij eene lichte huivering had moeten overwinnen. Barend had dat nauwelijks opgemerkt, of op hetzelfde oogenblik reeds besloten van dat voordeel partij te trekken. Hij moest trachten hem te overbluffen, bang te maken.

'Dat is een instrumentje, dat al dikwijls dienst heeft gedaan;' hij wees met den vinger op een grooten harpoen. 'Eens heb ik er een dwars mee door zijn lichaam gestoken. Jongens, die stoot was raak, dat kan ik je verzekeren!' en hij begon op eene vreemde manier te lachen en liet zijne schitterende oogen, die hij zoo wijd mogelijk openspalkte, dreigend in 't rond gaan.

Teun keek hem van ter zijde aan; hij wist niet goed, hoe hij het met hem had; de bootsman begon zoo wonderlijk te doen.

'Ik hou niet van die groote pieken,' zei hij kortaf. Daarop sloeg hij den blik weer naar het schot en het gesprek op een minder akelig terrein willende brengen, vroeg hij, terwijl hij met den vinger naar eene wantschroef wees:

'Wat is dat voor een ding, Huiser?'

'Dat!' antwoordde Barend, de schroef in zijne hand nemende en haar snel openzwaaiende. 'Dat is een dingetje, waarmee je iemand alles uit de keel kunt halen, wat je maar wilt. Als er een van het volk wat heeft uitgevoerd en hij wil niet gauw genoeg naar mijn zin bekennen, kijk, dan laat ik zijne polsen hierin steken en begin ik aan den zwengel te draaien. Zoo! zie je? Als de schroef aansluit, wordt het hem groen en geel voor de oogen van de pijn. Nog een tukje, en hij vertelt alles, wat je hebben wilt. Jongens, ik heb er al menigeen op zoo'n manier doen piepen!'

Onder het manoeuvreeren met de schroef zette Barend zulk een

bloeddorstig gelaat, sprak hij met zooveel genot van de voorgewende marteling, dat Teun het hart in de schoenen zonk. Hij wist niet meer, wat hij van Barend Huiser moest denken! Was hij werkelijk zoo'n wreedaardige kerel, zoo'n halve duivel, of mankeerde het hem soms in zijne hersens? Het werd hem akelig om 't hart, als hij bedacht, dat hij met hem alleen op dit groote schip was. In elk geval, hij moest maken, zoo spoedig mogelijk van boord te komen.

'Je wordt er naar van, als je al die akeligheden hoort,' sprak hij eindelijk. 'Ik wist waarachtig niet, dat er nog zulke dingen aan boord van de Oostinjevaarders gebeuren.'

'Zulke dingen!' riep Barend barsch. 'Hoe wou je anders orde houden onder een troep kerels, die den duivel te slim zijn? Hoe zou je ooit achter de waarheid komen, als je aan boord met je volk niet alles mag doen, wat je goedvindt?'

'Als het zoo bij jou aan boord toegaat, dan bedank ik er hartelijk voor,' zei Teun en trachtte weer eene huivering te onderdrukken, 'dan blijf ik veel liever op den lichter. Maar wat ik zeggen wil, Huiser! als je me nou mijn pakje wilt geven, dan ga ik stilletjes heen. 't Wordt meer dan tijd voor me.'

'Ga daar nog even zitten.'

'Ja maar! Ik ging nou liever weg.'

'Ga daar zitten! We hebben nog niet uitgepraat,' sprak Barend gebiedend en hij liet die woorden door zulk een dreigenden blik vergezellen, dat Teun met overhaasting naar de bank liep en zich neerzette.

'Luister en zie me aan!' Welke moeite Teun ook deed, om hem niet aan te zien, die doorborende, bliksemende oogen dwongen hem, naar den spreker te kijken. 'Ik heb eene boodschap voor je, maar niet van je vader, want die is de vorige week geboeid naar Alkmaar gebracht. Hij heeft zoolang loopen strandjutten, totdat hij zijne vingers erg heeft gebrand. Hem heb ik dus niet gesproken en zou ik niet willen spreken; maar ik heb eene boodschap van je moeder, je moeder, die diep ongelukkig is geworden door het voortdurend slechte gedrag van je vader. Zij heeft me gesmeekt, bijna op de knieën gesmeekt, om je eens goed onderhanden te nemen, om je te vermanen, dat je toch niet den weg van je vader zoudt opgaan. Dat heb ik het goede, oude mensch op handslag beloofd. En wat is het eerste, dat ik opmerk, sedert ik je ontmoet heb? Dat de smeekbede van je moeder tevergeefs zal zijn, dat het te laat is, dat je al een dief bent geworden!'

Vele jaren daarna nog verwonderde Barend Huiser zich over den geest van improvisatie, die over hem was gekomen, en over de gemakkelijkheid, waarmede hij van eenige alom bekende gebeurtenissen, de familie Meeuw betreffende, gebruik had gemaakt, om eene aandoenlijke speech te houden, want waren de feiten, wat Meeuw en zijne vrouw

aanging, overeenkomstig de waarheid, de opdracht van de laatste was geheel fictief.

Teun had in eene verpletterde houding de strafpredikatie van den bootsman aangehoord. Zoodra deze ophield, barstte hij uit:

‘Neen, Huiser! dat is niet waar. Gestolen heb ik niet! Dat is gelogen!’

‘Je hebt gestolen, zeg ik je, jongen!’ donderde de vreeselijke stem van Barend. ‘Lieg niet langer, want je kunt het toch niet volhouden. Je hebt koffie uit den lichter gestolen!’

‘Dat is niet waar, bij mijne ziel, 't is niet waar!’ en Teun sprong niettegenstaande zijn doodelijken angst van de bank op. ‘Ik ben aan geen enkel koffieboontje geweest.’

‘Wie heeft het dan gedaan? Spreek! Hein?’

‘Neen, die ook niet. Ik weet het ten minste niet!’

‘Jongen, je liegt!’ brulde Barend, ‘maar het zal je niet helpen!’ en met meesterlijk gespeelde woede greep hij een elger. Als een dood en verderf dreigende Neptunus, met den drietand zwaaiende, stond hij voor den knaap. ‘Je zult me de waarheid zeggen, of ik nagel je aan het schot vast.’

Teun barstte in tranen uit. Hij stond zoo onder den indruk van dien vreeselijken man, dat hij niet meer wist, wat hij deed. Wel trachtte hij nog tegen te worstelen, maar het hielp niet. Tegenover Barend Huiser was hij een hulpeloos kind.

‘Heeft Hein 't gedaan? Ik vraag 't je nog eens!’

‘Ik weet het niet! Ik heb 't waarachtig niet gezien.’

‘Heb je dan nooit gezien, dat Hein wel eens aan de lading heeft gezeten?’

‘Dezen keer niet, Huiser! waarachtig niet.’

‘Dezen keer niet, zeg je! Dus wel bij eene andere gelegenheid?’

‘Je haalt iemand de woorden uit de keel,’ nokte Teun. ‘Als je dan alles weten moet, eene week of wat geleden meende ik iets opgemerkt te hebben, dat niet in den haak was.’

Een zegevierende blik verhelderde het gelaat van den bootsman, terwijl hem tegelijkertijd een lang uitgerekte zucht van verluchting ontsnapte. Het was hem een genot, dat hij weer natuurlijk kon zijn. Hij zette zich tegenover Teun neder en sprak op een toon, die wonderbedaard afstak bij zijn hevig uitvaren van daar straks:

‘Luister, Teun! Ik heb je moeder beloofd, hoe komt er niet op aan, om je op den goeden weg te loodsen. Als je mij nu de zuivere waarheid vertelt, zal ik nog meer doen. Ik zal je, zooveel ik kan, in de wereld voorthelpen, je altoos de hand boven het hoofd houden. Vertel mij nu dat geval eens, maar lieg niet. Het zou je niet geraden zijn, mij wat op de mouw te spelden.’ En om aan zijne woorden meer kracht bij te zetten, schoten zijne oogen weder een paar felle bliksemstralen.

Teun dacht er echter niet aan, om den bootsman te misleiden. Hij vertelde, hoe hij eenige weken geleden, toen zij ook koffie te Rotterdam losten, des nachts wakker was geworden door eenig gerucht in het vooronder. Hoe hij, uit de kooi kijkende, Hein was gewaargeworden, die voor zijne kist op de knieën lag en bezig was een zak te vullen met iets, dat hij bij handen vol uit de kist haalde. Bij nauwkeuriger waarneming bleek het hem, dat het koffieboonen waren en dat hij die onder uit zijne kist schepte, want al zijne plunje lag ernaast op het dek. Ten gevolge van eene kleine beweging, die hij maakte, had Hein plotseling het licht uitgeblazen. Hij had toen hem, Teun, zachtjes bij zijn naam geroepen, doch deze had zich gehouden, alsof hij sliep. Na nog een poosje in het donker gescharreld te hebben, was hij stil naar boven geklommen en den wal opgegaan. Den volgenden morgen had Hein zich gehouden, alsof er niets was gebeurd, maar hij, Teun, had bij het aanvegen van het vooronder nog eenige koffieboonen bij de kist van Hein gevonden. Daarbij was het gebleven en hij zou niet meer aan dat voorval gedacht hebben, als Huiser hem niet gedwongen had, alles te vertellen, wat hij wist. Deze reis had hij niets opgemerkt en kon hij dus ook niet zeggen, of Hein koffie had gestolen; hij wist er niets van.

'Heb je nu de waarachtige waarheid verteld, Teun?' vroeg Barend ernstig, toen hij ophield.

'Bij mijne ziel, Huiser! ik weet niets meer.'

Barend stond op, nam zijn jekker, die aan een spijker hing, en trok hem haastig aan.

'Pas nu op, Teun!' zei hij, met den vinger dreigende, 'dat jij je niet verspreekt of iets verkeerds vertelt, want dat zou je leelijk kunnen opbreken.'

'Wat meen je?' vroeg Teun angstig. 'Waar ga je heen?'

'Wij gaan samen naar den commissaris van politie. Daar moet je alles vertellen, precies zooals je het mij daar even gedaan hebt. Zeg je één woord, dat ervan afwijkt, dan zal ik je op je voorman zitten.'

'God bewaar me, Huiser!' riep Teun uit, die weer op het punt stond in tranen uit te barsten. 'Ik ben nog nooit voor de politie geweest!'

'Dat doet er niet toe; nou ga je mee,' voerde Barend hem gestreng toe. 'Luister nog eens goed naar me, Teun! Als je recht in je schoenen staat, behoef je niet bang te zijn; integendeel, het moest je goed aan je hart doen, als je kunt meewerken, om eene fatsoenlijke familie te redden en een schurk bekend te maken. Nog eens, jongen! als alles goed afloopt, zal dit zaakje je geene windeieren leggen en heb je in mij een vriend gevonden, die je in alles zal helpen. Dat meen ik heilig. Wees dus niet bang en ga gerust mee.'

Barend toefde nog een oogenblik op dek, om zijn collega van het naast hem liggende schip te verzoeken, gedurende zijne afwezigheid

mede een oogje over zijn schip te laten gaan, daar hij voor dringende zaken naar den wal moest.

Op weg naar het commissariaat van politie vertrouwde hij toch niet al te zeer op de lijdzaamheid van Teun, want hij nam zijn arm stevig in den zijne, zoodat het veel schijn gaf, of hij hem als zijn gevangene meevoerde.

Wij kunnen hier volstaan door in korte trekken mede te deelen, dat Barend bij den commissaris een gretig geopend oor vond; dat, naar aanleiding van de verklaringen van Teun, dienzelfden avond nog eene tweede visitatie aan boord van den lichter plaats had, waarbij al dadelijk bleek, dat de kist van Hein van een dubbelen bodem voorzien was, terwijl tevens werd bevonden, dat de ruimte tusschen beide bodems met koffie was gevuld; een en ander tot groote ontstichting van Hein Meekrap, die alleen aan boord was en wiens arrestatie dan ook onmiddellijk volgde.

Alles was binnen zulk een betrekkelijk korten tijd geschied, dat Barend Huiser na den afloop eene poos als versuft bleef staan. Wat een tal van op elkander volgende gebeurtenissen had hij op dezen enkelen dag niet beleefd! Welke verschillende aandoeningen hadden hem dien dag niet bestormd en geslingerd! Verlangen, liefde, schrik, medelijden, verdenking, onnatuurlijke opwinding en eindelijk blijdschap, overstelpende blijdschap! Hij, de onversaagde zeeman, die gedurende zijne lange zeemansloopbaan zoovele tooneelen van ellende en verschrikking had doorleefd; die zich niet kon herinneren, dat hem ooit het hart in de schoenen was gezonken, dat hij ooit uit het veld werd geslagen, hij stond daar voor een oogenblik als eene zenuwachtige jonge vrouw en.... deksels! 't was goed, dat hij alleen was en dat het bovendien pikdonker was, want voor geen geld van de wereld zou hij het willen hebben, dat iemand hem eens nauwkeurig bij het schijnsel van eene lantaarn had opgenomen.

Dat was dan ook de reden, dat hij zoo langzaam mogelijk naar den Schiedamschen dijk kuierde, in plaats van erheen te vliegen, zooals hij in de eerste opwelling van blijdschap over de ontdekking had willen doen.

Door deze verkoelende wandeling had hij dan ook in zoover zijne aandoeningen bedwongen, dat hij met vaste hand aan de kamerdeur van schipper Roest kon kloppen en schijnbaar bedaard het vertrek binnentrad.

De eenvoudige zuinigheidslamp, die midden op de tafel, waar men de overblijfselen van het avondmaal der kinderen nog aantrof, stond te branden, verspreidde geene schitterende verlichting door het vrij groote vertrek. Of het daaraan lag, dan wel of het zijn oorsprong had in de treurige gemoedsstemming der bewoners, Barend gevoelde bij de eerste schrede in de kamer, dat hij in eene zeer neerdrukkende atmosfeer was gekomen. Welk eene wereld van weelderig genot kwam er

bij hem op, toen hij bedacht, dat binnen eenige minuten het aanzien van die kamer geheel veranderd zou zijn, dat die nu nog treurende menschen straks als gelukkige stervelingen naar bed zouden kunnen gaan.

Schipper Roest liep met lange schreden de kamer op en neer, met dezelfde eentonige, rustelooze beweging, waardoor de wilde dieren in eene menagerie bij den toeschouwer een pijnlijk gevoel van medelijden opwekken. Het was den man aan te zien, dat zijn geest elders doolde.

Anne-Mie was bezig met het opruimen van den boel, door de kinderen veroorzaakt, met wie vrouw Roest naar boven was gegaan, om hen ter ruste te brengen.

‘Goeden avond, schipper!’ sprak Barend met eene heldere stem, die de stilte in de kamer op geene onaangename wijs verstoorde, en hij stak Roest de hand toe. ‘Hoe gaat het? Je hebt nog al narigheid aan je hoofd gehad, sedert wij elkander 't laatst zagen?’

Roest was blijven staan. Was hij gisteren in den beginne vreeselijk boos op den bootsman geweest, had hij zich hevig uitgelaten over den man, die hem, naar hij meende, in het ongeluk had gestort, zijne opgewondenheid was door het relaas zijner vrouw, die hem het bezoek van Barend en al wat er gesproken was, had medegedeeld, geweken. Hij beantwoordde zijn groet op treurigen toon.

‘Narigheid, bootsman? Als de zaak niet uitkomt en mijn eerlijke naam niet gezuiverd wordt, zal het mijn dood zijn. Ik overleef het niet, als die smet op mij blijft kleven.’

‘Zoo'n vaart zal het niet loopen, schipper!’ sprak Barend vroolijk en smoorde slechts gedeeltelijk een lach, die zich met geweld een uitweg wilde banen. Op dat vreemde geluid, dat den neergedrukten zoo stuitend in de ooren moest klinken, doch tevens een gevoel van hoop bij hen opwekte, keken vader en dochter met verwonderde oogen naar hem op.

‘Zoo'n vaart zal het niet loopen, zeg ik nog eens,’ ging hij even opgewekt voort; ‘daar zal i k ten minste een schotje voor steken.’

In hetzelfde oogenblik stond Anne-Mie naast hem en hem met hare groote oogen doorborende, riep zij smeekend:

‘Als je iets weet, bootsman! zeg 't ons dan in Godsnaam! Ik zie 't aan je gezicht, dat je eene goede tijding voor ons hebt!’

Barend zag haar een oogenblik aan met een gelaat, dat tintelde van genot en innerlijke voldoening: hij antwoordde haar evenwel niet, maar richtte het woord tot haar vader.

‘Zeg, schipper! Heb je nooit iets vreemds aan je knecht Hein Meekrap waargenomen? Is de gedachte nooit bij je opgekomen, dat een van je volk in deze zaak betrokken kon zijn?’

‘Neen, nooit!’ riep Roest met overtuiging uit. ‘Ik zou het nooit bij hem of Teun gezocht hebben. Maar waarom vraag je dat zoo?

Weet je iets? Heb je iets gehoord?' En hij sloeg een angstig vorschenden blik op het open gelaat van den bootsman.

'Waarom of ik dat vraag? Wel, omdat Hein Meekrap de koffie heeft gestolen, die onder den dubbelen bodem van zijne kist verborgen was. Omdat Hein Meekrap van avond door de politie van boord is gehaald en nu goed en wel achter de tralies zit!'

Een donderslag had geene grootere opschudding kunnen teweegbrengen dan deze woorden. Roest keek als verwezen naar het van opgewondenheid gloeiend gelaat van den bootsman, die op zijne beurt met glinsterende oogen naar Anne-Mie zag. Hij kon echter de verandering in de gelaatstrekken van het jonge meisje niet waarnemen, want nauwelijks waren de laatste woorden over zijne lippen, of zij vloog de kamer uit, de trappen op naar boven.

Barend was nog niet van zijne verwondering bekomen, had nog geen enkel woord met den schipper, die nog even verstomd in het midden van het vertrek stond, gewisseld, toen zij weer in de kamer kwam, hare moeder half ondersteunende, half meesleepende, en achter haar verschenen, de een na den ander, een zestal ongekleede kinderen, die, door de ongewone opschudding uitgelokt, naar beneden stormden en de verwarring niet weinig vermeerderden.

'Moeder! jongens!' juichte Anne-Mie. ''t Is ontdekt; 't is uitgekomen: de koffiedief is gesnapt! Vader kan weer met eere onder de menschen komen; wij behoeven voor niemand de oogen neer te slaan!'

'God zij geloofd en geprezen!' riep vrouw Roest uit, en nadat zij zich in een stoel had laten vallen, wist zij niets beters te doen dan in tranen uit te barsten.

'Bootsman!' sprak eindelijk de schipper en zijn doodelijk bleek gelaat en zijne trillende stem getuigden, hoe hevig geschokt hij was. 'Is het waarheid, wat je daar zegt, of droom ik? Ik kan mijne ooren nauwelijks gelooven!'

'Zoo waar, als ik hier voor je sta, schipper! Hein had de koffie gestolen en in zijne kist geborgen. Wij hebben hem nog gelukkig gesnapt, voordat hij in de gelegenheid was, de koffie van boord te dragen. Komt, gaat nu allen zitten; dan zal ik je eens vertellen, hoe alles in zijn werk is gegaan.'

Het was een aandachtig, een dankbaar auditorium, dat met glinsterende oogen en gretige ooren de woorden van zijne lippen opving. Zonder eenige versiering vertelde hij op eenvoudigen toon, wat hij dien dag gedaan en opgemerkt had en hoe dat alles tot het gewenschte resultaat had geleid.

Toen hij ophield, nam de schipper, diep getroffen, het woord.

'Barend Huiser! Ik kan je niet genoeg danken voor al hetgeen je vandaag hebt gedaan. Zonder jouw flink en doortastend optreden zou de zaak misschien nooit aan het licht zijn gekomen. Een nacht langer,

dan was de koffie van boord geweest, en ik had mijn leven lang met die smet moeten rondloopen, ongerekend nog, dat mijne vrouw en kinderen diep ongelukkig waren geworden! Ik blijf voor altijd je schuldenaar!'

Was er Barend, afgescheiden van de welwillende gevoelens, die hij voor hem koesterde, weinig aan gelegen, dat schipper Roest voor altoos zijn schuldenaar wilde blijven, toen hij in de oogen van Anne-Mie dezelfde verzekering meende te lezen, bekroop hem eene geheel andere gewaarwording en nam hij die stilzwijgende gelofte, van haar kant gedaan, met een van vreugde kloppend hart aan. Hij was echter niet in staat, verdere gevolgtrekkingen te maken, want de geheele familie omringde hem en een voor een moest hij ieder hunner de hand drukken.

Toen die plechtigheid tot algemeen genoegen was afgeloopen, nam hij zijne pet ter hand en sprak met zekere haast:

'Je zult mij niet kwalijk nemen, schipper! dat ik nou wegga, want om je de waarheid te zeggen, ben ik zoo maar van boord geloopen; ik heb, om je te helpen, mijn schip in den steek gelaten. Je zult het nu wel verder zonder mij kunnen redderen en daarom ga ik jelui allen een goeden nacht wenschen. Bovendien ben ik wel een beetje vermoeid, want ik heb een rumoerigen dag gehad. Een mensch is niet van hout gemaakt en kan wel eens te veel voor den boeg krijgen.'

'Een Oostinjevaarder, zooals gij bent, nooit, bootsman!' riep Roest met diepe bewondering. 'Je bent een van de fermste kerels, die er op Gods aardbodem rondloopen, dat zeg ik je, waar je bijstaat. Maar nu mogen wij je niet langer terughouden. Ik laat je evenwel alleen gaan onder voorwaarde, dat je Zondag den geheelen dag bij ons komt doorbrengen; dan kunnen wij alles nog eens goed bepraten.'

'Top!' riep Barend vroolijk. 'En dan zullen wij nog eens lachen over mijne kussensloop, die je dochter zoo grif heeft aangenomen. Niet waar, Anne-Mie?'

Anne-Mie gaf geen antwoord, want de stralende uitdrukking van haar overgelukkig gelaat, waarop een donkere blos prijkte, die niet alleen aan de vreugde over de onverwachte ontdekking van den diefstal was toe te schrijven, kunnen wij voor geen antwoord laten doorgaan.

Was het al dezelfde gezellige huiskamer, die Barend den eerstvolgenden Zondag, tegen koffietijd, binnentrad, de daar heerschende geest verschilde hemelsbreed van dien, welken hij er een paar dagen geleden had aangetroffen. Destijds alles sombere terneergedruktheid, nu allerwegen vroolijke opgewektheid, die zelfs sterk naar uitgelaten feestvreugde overhelde. In zekeren zin was het dan ook een feest, dat de

familie Roest den bootsman dien dag bereidde, en waarin allen van ganscher harte deelnamen.

De koffietafel moest het feest openen en was dan ook bovenmate rijk beladen. De kinderen stonden, in hunne beste plunje gedost, den ontzagwekkenden bootsman af te wachten, van wien zij de verwonderlijkste staaltjes van moed en kracht hadden vernomen en dien zij dan ook als een wonderbaar wezen, met bovennatuurlijke vermogens bedeeld, begonnen te beschouwen. Het was moeielijk uit te maken wat hunne aandacht sterker trok: de bootsman van den Oostinjevaarder, die beloofd had, na het eten hen allen naar boord van zijn schip mee te nemen of de feestelijk toebereide tafel, waarop zóóvele uitlokkende artikelen te aanschouwen waren, dat bij elken blik, daarop geslagen, hun het water in den mond kwam. De schipper rookte, in afwachting, eene lange pijp en keek zoo vergenoegd in 't rond, dat zijn gezicht in staat zou zijn geweest, zelfs het zwartgalligste gemoed een weinig op te vroolijken, terwijl zijne vrouw, zeker om de algemeene vreugde niet te storen, alle ziekelijke aandoeningen achteraf scheen gezet te hebben.

En Anne-Mie? - Wie haar had gezien, hoe zij in het nette Zondagsgewaad, met blozende wangen en stralende oogen, de kamer bedrijvig ronddribbelde, die had geen oogenblik kunnen twijfelen, of er was innige feestvreugde ook in haar hart. Zij was weer dezelfde lieve, vroolijke, beweeglijke jongedochter van Brouwershaven, nu bovendien nog aantrekkelijker door zeker iets, zoowel in- als uitwendig, dat haar onweerstaanbaar deed zijn.

Ten minste zoo dacht Barend erover, toen hij haar de hand ter begroeting toestak en zij die met een vriendelijken lach in de hare nam. Misschien had hij dat kleine handje langer, dan behoorlijk was, in zijne grove vuist gehouden, als Roest niet dadelijk beslag op hem had gelegd.

‘Welkom, bootsman! van harte welkom. Ga daar tusschen moeder de vrouw en Anne-Mie zitten. Ik heb zoo naar je verlangd en zie je zoo graag in mijn huis, of je een lid van de familie bent.’

Met een blik op Anne-Mie, waarin duidelijk te lezen stond, dat hij die nauwere betrekking niet zoo onaangenaam zou vinden, welken blik zij beantwoordde door hare oogen met eenige verlegenheid af te wenden, nam Barend plaats op den stoel, hem door een paar van de stoutmoedigste jongens toegeschoven.

‘Ik kan niet anders zeggen, schipper! dan dat ik mij hier zeer tehuis gevoel. Ik zou geene plaats kunnen noemen, waar ik op het oogenblik liever zou zijn.’ Met een zucht liet hij erop volgen: ‘Dat komt zeker daar vandaan, dat ik nu geen eigen tehuis meer heb.’

‘Geen tehuis meer?’ vroeg Roest verwonderd. ‘Heb ik je dan niet hooren zeggen, dat je moeder op Terschelling woont?’

‘Heeft gewoond,’ sprak Barend treurig. ‘Je waart te Brouwers-

haven nauwelijks van langs boord, toen ik een brief van huis kreeg met het bericht, dat moeder gevaarlijk ziek lag. Ik ging denzelfden avond nog op reis, maar heb haar niet levend mogen terugzien. Een dag of wat geleden heb ik haar begraven.'

'Dus dat was de reden, waarom je niet eerder terugkwaamt,' sprak Anne-Mie op zachten toon. 'En ik was zoo erg onvriendelijk tegen je, toen je, nog treurende over je moeder, ons zoo spoedig met hartelijke bedoelingen kwaamt opzoeken. Ik wou, dat ik dat niet had vernomen, want nu zal ik 't mij altoos tot een verwijt maken.'

'En ik dan!' riep Roest luid. 'Ik, die zoo hevig tegen hem uitvoer, die hem beschuldigde, dat hij ons in het ongeluk had gestort; wat moet ik mij dan wel niet verwijten?'

'Laat ons daar nu, asjeblieft, niet meer over praten,' viel Barend snel in, 'ten minste, als je mij pleizier wilt doen. Wij moeten die narigheid, waarvan ieder onzer zijn deel heeft gehad, ik wel het minste, zoo spoedig mogelijk trachten te vergeten.'

'Wat mij betreft,' sprak Roest ernstig, 'is het al geleden en vergeten, uitgenomen den dank, dien ik je verschuldigd ben; dien hoop ik nooit te vergeten. Één evenwel zal dit zaakje niet spoedig uit zijn geheugen kunnen wisschen. Naar alles, wat ik gehoord heb, zal Hein er niet goed afkomen.'

'Hij verdient het, de gluiper!' zei de bootsman met nadruk. 'Het is den eersten keer niet, dat hij steelt; hij schijnt dat zaakje al lang bij de hand gehad en het stelselmatig gedreven te hebben. Wat mij verwondert, is, dat hij zoo gauw door de mand is gevallen; dat had ik nooit gedacht.'

'Maar hij kon niet anders; de bewijzen waren al te overtuigend,' antwoordde Roest. ''t Is anders een slimme rakker; dat moet ik hem nageven! In zijne jeugd is hij een paar jaren op het timmeren geweest; daardoor viel 't hem niet moeielijk, een dubbelen bodem in zijne kist te maken; evenzoo had hij in het ruim gebruik gemaakt van een kwastgat, dat in den koker van den mast uitkwam. Dien kwast kon hij er naar verkiezing uitnemen en weder insteken. Was er nu koffie in het ruim, dan bracht hij onder dat gat in den koker eene soort van gootje aan, waaraan een zakje hing. Onder het laden of lossen was zijn eerste werk, eene baal open te scheuren en dan van tijd tot tijd ongemerkt een paar handen vol koffieboonen door die kleine opening te laten loopen. Zoo viel 't hem heel gemakkelijk, elke reis een pond of tien koffie van de lading te stelen, zonder dat er iemand erg in had, maar zoodoende had ik ook altoos kapotte balen en te weinig veegsel. Daarover heb ik wat loopen tobben!... Maar hoe ik ook uitkeek en wat ik ook deed, ik kon er nooit achter komen. Deze reis was hij wat al te gulzig geweest, want hij had wel eene kwart baal tusschen zijn dubbelen bodem geborgen.'

‘Maar ik begrijp niet goed,’ zei Barend, ‘hoe hij achter die kussensloop is gekomen en waarom hij er de aandacht op vestigde!’

‘Ik wel,’ antwoordde Roest. ‘Je moet hierbij evenwel in aanmerking nemen, dat hij niet wist, dat die koffie van jou was. Daags te voren was hij voor 't een of ander in de roef geweest en daar hij nog al van snuffelen schijnt te houden, heeft hij in de spinde gekeken en toen de kussensloop met koffie gezien. Toen nu na de lossing bleek, dat hij te erg aan de lading had gezeten, en de vrees hem bekroop, dat bij eene nauwkeurige visitatie zijn misdrijf ontdekt zou worden, trok hij onmiddellijk partij van dit buitenkansje, om de verdenking op mij te doen vallen. Was de gestolen koffie eenmaal aan wal, dan liet hij zijn dubbelen bodem weer zakken en klaar was hij geweest.’

‘'t Is een slimme kerel,’ merkte Barend op. ‘Jammer, dat hij zijne slimheid op zulke slechte praktijken heeft toegepast.’

‘Ja maar,’ lachte Anne-Mie vroolijk, ‘ik ken iemand, die in slimheid voor hem niet behoeft onder te doen.’

‘En die zooveel te edeler is,’ riep Roest met vuur, ‘omdat hij haar gebruikt, om menschen, die in nood zitten, met raad en daad bij te staan.’

Barend gevoelde, dat hij deze lofspraak niet ten volle verdiende, want al waren zijne drijfveeren ook edel en onbaatzuchtig, hij wist maar al te goed, dat er een bekoorlijk schepseltje achter de coulissen stond, dat hem aanspoorde, om zich zoo sterk voor de familie Roest te interesseeren.

Het was voor allen, zonder eene uitzondering, een recht gelukkige en genotvolle dag. Niet het minst was het dat gedeelte van den namiddag, toen, na het eten, de bootsman hen naar boord van zijn schip geleidde en hen daar, zoo goed als zijne positie van alleenloopend persoon dat veroorloofde, als gastheer ontving. Dit was trouwens het geringste bezwaar, zoo het een bezwaar mocht heeten, want wie dacht er, aan boord van zoo'n buitengewoon fraai schip, waar zooveel te zien en te bewonderen viel, aan eten of drinken? De jongens en de kleinere meisjes zeker niet, want zoodra waren zij niet aan boord, of zij renden over het ruime dek heen en weer, onderzochten alles, bewonderden alles en vermaakten zich op koninklijke wijs in deze voor hen zoo geheel vreemde omgeving. Even min Roest en zijne vrouw, die, op eene kippenbank bij de kajuitskap gezeten, zich in het geluk van hunne kinderen verheugden en slechts met groote moeite door Barend overgehaald werden, om een glaasje van het schuimend bier te proeven, dat hij in de haast had klaargezet.

Anne-Mie had wel de minste behoefte aan materieel voedsel. Zij wandelde hoogst gelukkig met den bootsman rond en luisterde met groote belangstelling naar de uitvoerige uitlegging, die hij haar van alles, wat haar onbekend voorkwam, met groote bereidvaardigheid

gaf. Wonderlijk, zijne groote, doordringende oogen hinderden haar volstrekt niet meer! Integendeel, zij blikte daarin met een moed en een vertrouwen, zooals zij niet gedacht had, ooit te durven doen.

Zij waren, al wandelende, op het voordek gekomen en stonden niet ver van het pompspil stil.

'Bootsman!' vroeg zij. 'Wat is...?'

'Luister eens, Anne-Mie!' viel hij haar in de rede. 'Ik heb je een verzoek te doen.'

'En dat is?'

'Noem mij geen bootsman meer, maar zeg Huiser, of nog liever, noem mij Barend.'

'Hoe zou ik dat durven!' riep zij hevig blozend uit. 'En wat zouden vader en moeder vreemd opkijken, als ze dat hoorden. Neen, daar kan niets van komen!'

'Als je vader en moeder er niet vreemd van opkeken, zou je het dan durven?' vroeg hij vleiend en dringend. 'Zou je het om mijnentwil doen, als je wist, dat je mij er onuitsprekelijk gelukkig mee maakt?'

'Ik weet het niet. Dat moet je zoo niet vragen,' antwoordde zij zacht. 'Laat ons nu over iets anders praten, want daar komen de jongens aan.'

Wat Anne-Mie wel wist, was, dat zij dienzelfden avond, toen Barend de familie naar huis had gebracht en bij het afscheid nemen in de gang haar in stilte een hartelijken zoen op de lippen drukte, zij dien niet alleen zacht beantwoordde, maar hem bovendien met eene liefelijke, zoete stem een haastig 'goeden nacht, Barend!' toefluisterde.

Hein Meekrap moest zijne voorliefde voor de koffie van de Handelmaatschappij met een paar jaren gevangenisstraf boeten. Wij hebben hem sedert uit het oog verloren en kunnen dus niet mededeelen, hoe het verder met hem ging.

Bootsman Barend heeft zijn woord gehouden en van Teun Meeuw een kerel gemaakt. Hij nam hem den eerstvolgenden keer mee naar zee, hield gedurende de reis zulk een waakzaam oog over hem, gaf hem zooveel wenken en terechtwijzingen, waarbij juffer driestreng niet altoos gespaard werd, dat Teun na verloop van een groot jaar als een niet te herkennen jongeling den vaderlandschen bodem weer betrad. Hij vaart nog als matroos en wel als een der knapste matrozen van de koopvaardij-vloot. Van bootsman Huiser spreekt hij altoos met den grootsten lof. 'Alles, wat ik weet, heb ik van hem geleerd,' zegt hij met trots, 'en je zult moeten toestemmen, dat ik geen knapper leermeester had kunnen treffen!' - Nooit krijgt hij eene wantschroef in handen, of hij vertelt met een vroolijk gelaat aan allen, die het hooren

willen, hoe de bootsman hem eens met een dergelijk instrument heeft beetgehad, en besluit zijn verhaal altoos met de woorden: ‘Als ik van eene wantschroef hoor praten of het ding zie, moet ik altoos aan bootsman Barend denken. Jongens, dat was me een gladde vogel, een mannetjes-kerel van stavast!’

Barend Huiser deed nog eene reis als bootsman naar Oost-Indië en bleef toen voorgoed, aan wal kunnen wij niet zeggen, maar in het vaderland.

Als gij nu soms in het vaarwater tusschen Brouwershaven en Rotterdam, ergens op de Maas, in de Noord, de Kil, het Hollandsch diep of de Krammer, een binnenvaartuig ontmoet, dat door zijn blauw vlaggetje te kennen geeft, dat het in dienst van de Handelmaatschappij is, en gij ziet aan het roer een stevigen, door en door gezonden zeeman met zwaren baard, die zijne scherpe, helder flikkerende oogen geen oogenblik rust gunt en wiens klankvolle stem ver over de wateren weergalmt, tien tegen een, dat gij dan schipper Huiser, den voormaligen bootsman op Oost-Indië, voor u ziet.

Wilt gij volkomen zeker van uwe zaak zijn, kijk dan eens goed, of gij naast den schipper of halverwege uit de kap van de roef geene bevallige vrouwengedaante kunt opmerken, even gezond van uiterlijk als de schipper, met niet minder stralende oogen dan de zijnen, doch oneindig aantrekkelijker door haar blank gelaat en hare blozende wangen. Dan kunt gij niet missen, want de slanke, bevallige gestalte en het nog altoos lieve gelaat van Anne-Mie zijn uit honderden schippersvrouwen te herkennen. Maar gij zult u moeten haasten, want wij hebben vernomen, dat haar gezin zoo snel is toegenomen, dat het haar van jaar tot jaar moeielijker valt, om nu en dan eens met haar man mee te varen, en zij dan ook, in overleg met hem, plan heeft gemaakt, om voorgoed aan den wal te blijven.

Utrecht.

P. VAN OORT.

Stuifmeel.

I.
Geperst.

Laat niet in druk verschijnen
Uw hortend, stootend vers,
Want, wat te veel geperst is,
Is niet goed voor de pers.

II.
Subjectief.

‘Die dichter is zoo subjectief!’
En daarvan maakt gij hem een grief?
Hoe kan hij ooit daarbuiten?
Wie heeft met heel zijn harte lief,
En zal zijn min niet uiten?
Daarbij nog, subjectiviteit,
Vriend, met uw welbehagen,
(Er is maar ééne werk'lijkheid)
Kan waarheid in zich dragen.

III.
Het rijm.

Keep then fair league and truce with thy true bed;
I live dis-stain'd, thou undishononred.
SHAKESPEARE, Com. of Errors.

Om 't rijm sloeg zelfs een Shakespeare woorden kreupel,
De vorst der dichters; en is 't wonder dan,
Dat heel de schaar van 't rijmende gepeupel
Om 't rijm de taal zoo wreed mishand'len kan?

IV.
Wisselingen des levens.

De stroom drijft uit het lief'lijkst oord
Met vasten drang de golven voort,
Wil naar geen bede hooren;
Maar stilstand dient het water niet,
En 't ruischend stroomen van den vliet
Kan vaak ons oor bekoren.

V.
Op de schouders der vaderen.

Zij, die 't werk der voorgeslachten,
Hunne wijsheid diep verachten,
Omdat wij zoo langzaam aan
Heel wat zijn vooruitgegaan;
Die der vaad'ren grootheid meten

Naar hetgeen door hen geweten
Is, niet naar hun onderzoek
En hun arbeid, fier en kloek;
Naar 'tgeen hun scherpzinnigheid
Heeft gevonden, voorbereid:
Zijn gelijk aan 't knaapje, dat
Op zijns vaders schouders zat
En, bedrogen door den schijn,
Riep: ‘Ik groot, papa is klein!’

VI.
Sommige cosmopolieten.

‘De liefde voor zijn vaderland
Is niet van deze tijden;
Men moet zich nu met hart en hand
Aan heel de menschheid wijden.’
Zoo spreekt mijnheer cosmopoliet.
'k Meen, dat in onze dagen
Men zoo vaak nut'loos kruit verschiet.
Waarom? Geweren dragen
Een zeek'ren afstand slechts; en wie
Met zijn geweer wil schieten,
Als schoot hij met kanonnen, die
Zal niet veel bloed vergieten.

W. MALLINCKRODT

Salatiga.

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

Over godsdienstige voorstellingen.

Over de Waarde en den Inhoud van Godsdienstige Voorstellingen. Beschouwingen naar aanleiding en ter beoordeeling van de jongste geschriften der 'Ethische' Richting, door I.J. de Bussy. Amsterdam, J.H. de Bussy.

In een woord vooraf schrijft de heer De Bussy: 'Deze opvatting van mijn taak' - om namelijk eene beoordeeling te geven van de 'ethischkritische' opvatting van den godsdienst naar aanleiding van de dissertatie van Dr. A.G. van Hamel en een tweetal artikelen van Dr. A. Bruining in het *Theologisch Tijdschrift* van 1877 - 'deze opvatting van mijn taak, waardoor ik velerlei vraagstukken op het gebied der godsdienst-wetenschap moest aanroeren, heeft invloed geoefend op de samenstelling van mijn geschrift en is althans ten deele de oorzaak geweest, dat aan den vorm die eenheid ontbreekt, welke de beschouwing van den schrijver ook zelfs voor den minder opmerkzamen lezer doorzichtig maakt.' Is hier eene drukfout ingeslopen en moet in plaats van 'minder opmerkzamen' gelezen worden 'meer opmerkzamen'? Men zou het vermoeden na de lezing van dit geschrift. Die lectuur is vermoeiend. Vooreerst houdt onze Schrijver er een eigen spraakgebruik op na en hij heeft niet de vriendelijkheid gehad, om aan zijn geschrift eene soort van dictionnaire te laten voorafgaan. Al lezende moet men leeren begrijpen, wat hij verstaat onder beschouwen, aanschouwen, subjectief, zedelijk, enz. Ook wijzigt zich dat gebruik. Op bl. 27 vinden wij eene noot van dezen inhoud: 'Om misverstand te voorkomen zij hier opgemerkt, dat "*be*schouwing" en "*aan*schouwing" hier juist in tegenovergestelden zin worden gebezigd als in "Ethisch Idealisme"(*) waar ik althans wereldaanschouwing zeer klaarblijkelijk als "verklaring" als vrucht der "waarneming" heb opgevat.' Ik behoef niette zeggen, hoe dit het geregeld doorlezen belemmert en tot misverstand aanleiding geeft. Het wordt noodig, om tegen deze manier van doen ernstig pro-

(*) Een vroeger verschenen werk van dezen Schrijver.

test aan te teekenen. Wij hebben het te druk tegenwoordig, om ten genoege van dezen of dien auteur eerst ons zijn spraakgebruik eigen te maken, vooral als dat spraakgebruik bij elk geschrift van zijne hand nog wisselt. Het is de schuld van deze heeren zelven, als zij misverstaan worden. Want, ook al deelen zij ons mede, welke beteekenis zij in strijd met het gewone spraakgebruik aan een woord geven, het is van niemand te vergen, dat hij op eenmaal zich van zijne gewoonte losmaakt, om voor eene korte poos zich geheel in te denken in de eigenaardigheden van den schrijver. - Doch was het bij De B. slechts zijn spraakgebruik, dat de moeilijkheid oplevert, deze zou nog te boven te komen zijn. Er is erger. Wat geeft hij in zijn geschrift? Eene beoordeeling van de 'ethisch-kritische' opvatting van den godsdienst, zooals die gekend wordt uit hetgeen Dr. Bruining en Dr. Van Hamel in *Theol. Tijdschrift* en dissertatie schreven. Naar het woord vooraf verwachten wij dit. En wisten wij niets meer, dan zou niet gemakkelijk te verklaren zijn, waarom zulk eene beoordeeling een geschrift moest doen geboren worden, waarin de eenheid zoozeer wordt gemist, dat de Schrijver er reeds dadelijk melding van maakt. Eene beoordeeling van wetenschappelijke stukken zooals dezen, die helder en geregeld zijn geschreven, kon geleidelijk afloopen. Doch aan het inleidend woord gaat een titel vooraf en deze leert ons, dat de beoordeeling slechts eene tweede plaats inneemt. Naar aanleiding en ter beoordeeling van de jongste geschriften der 'ethische' richting geeft De B. ons beschouwingen over de waarde en den inhoud van godsdienstige voorstellingen. Wij ontvangen dus beschouwingen van De B. over het genoemde onderwerp; beschouwingen naar aanleiding van de bedoelde geschriften; die beschouwingen moeten dan tevens dienen ter beoordeeling van die geschriften en ter voortzetting van het debat, dat in de laatste jaren onder de moderne theologen gevoerd wordt over de opvatting van den godsdienst. Daar zitten we in de moeilijkheid. De B. schijnt niet in staat geweest te zijn, om dat alles, wat hij geven wilde, tot een geheel te verbinden. Hij heeft allerlei te gelijk willen doen, wat hij niet te gelijk kon doen. Maar dan is het geen onbillijke eisch, zou ik denken, als men van een man als De B. zooveel zelfkennis vergt, dat hij zich van die onbekwaamheid bewust is. Een geschrift over een onderwerp als het hier behandelde behoeft niet van dien aard te zijn, dat men het met zijn nichtje onder een kopje thee leest; er mag inspanning van den lezer gevraagd worden. Doch die inspanning mag niet verzwaard worden door het onsamenhangende van het geschrift. Reeds de beleefdheid brengt mee, dat men zijne lezers niet noodeloos vermoeit. En waar het geldt quaestiën over godsdienst en zedelijkheid, moet des te meer zorg gedragen worden voor den vorm. Het is den Schrijver toch niet enkel te doen, om een onderzoek in te stellen, om eenige fouten aan te wijzen bij anderen, maar om zijne overtuiging te verdedigen en te verbreiden, en dat laatste

niet uitsluitend onder theologen, maar ook onder de denkenden en belangstellenden van de niet-theologen. Althans ik vermoed, dat het De B. daarom te doen was, toen hij een afzonderlijk geschrift uitgaf over het bekende onderwerp. Welnu, dan was het zijn plicht geweest, om die overtuiging klaar en duidelijk uiteen te zetten, zoo hij wilde naar aanleiding van de geschriften, die hem het wenschelijke van die uiteenzetting hadden doen inzien, maar dan toch altijd zoo, dat de aanleiding aan de klaarheid geene afbreuk deed. Nu heeft De B. de verplichting tegenover het publiek uit het oog verloren en aan zijne eigen zaak schade berokkend, want de critiek is nu maar half en de beschouwingen zijn duister.

Met opzet begon ik met deze aanmerking op den vorm en mat haar breed uit, omdat het een geschrift van De B. geldt. Hij heeft te veel gezonde en frissche denkbeelden; hij is te geestig (in den ernstigen zin van dat woord), dan dat het niet jammer zou zijn, als die denkbeelden verongelukten door den onmogelijken vorm, waarin hij ze kleedt. De theologische wetenschap en het denkend godsdienstig publiek kunnen hem nog veel te danken hebben, wanneer hij zich de moeite wil geven, om zoo te schrijven, dat het publiek, theologisch en niettheologisch, zijne geschriften gaarne leest en niet al te moeilijk begrijpt. - Ook weer dit geschrift, hoe duister ook door zijn gebrekkigen vorm, bewijst, hetgeen ik daar schreef over den Auteur. Hoe meer men erin thuis geraakt, hoe meer men ontdekt, welk een rijkdom van gedachten het bevat. Wie zich de moeite geven wil, om het door te werken, zal ongetwijfeld den Schrijver dankbaar zijn voor de aanleiding, hem geschonken, om zijne eigen godsdienstige overtuiging aan eene strenge critiek te onderwerpen. Misschien gaat het hem wel, zooals het mij gegaan is, dat hij ten slotte het boek nog liefkrijgt om het vele goede en schoone, dat het hem geeft voor zijn hoofd en zijn hart, en is hij geneigd, op den Schrijver toe te passen: zijne zonden worden hem vergeven, omdat hij veel heeft liefgehad. Laat ik trachten, een overzicht te geven van deze Beschouwingen. Hierbij beperk ik mij geheel tot die beschouwingen zelf. De critiek laat ik rusten en ik begeef mij niet in het debat tusschen De B. en de ‘ethisch-kritische’ heeren. Trouwens, ik zou niet recht weten, hoe ik van dat alles samen een overzicht geven moest. En wilde ik ook die critiek critiseeren en mee debatteeren, dan zou ik een artikel moeten schrijven van den omvang van deze geheele aflevering. Ik wil pogen de beschouwingen van De B. in het kort en geregeld mee te deelen. Tast ik mis, dan durf ik vermoeden, dat de schuld meer ligt bij hem dan bij mij.

Naar welken maatstaf moet de w a a r d e van de godsdienstige voorstellingen of van de godsdienstige beschouwing bepaald worden? Ziet daar het onderzoek, dat het eerst aan de orde is. Het zal leiden tot de slotsom, dat die waarde alleen gezocht moet worden in de beteekenis, welke die voorstellingen hebben voor het gezonde gemoedsleven. De B.

gaat bij dat onderzoek uit van de stelling: de waarde van iedere beschouwing ligt in den beschouwer. In iederen mensch zijn een aantal beschouwers, met name een wetenschappelijke, een wijsgeerige, een aesthetische, een godsdienstige. Ieder van hen beschouwt het buiten-hem naar zijn bepaald vermogen. De wetenschappelijke mensch in ons beschouwt het in het licht der wetenschap, de zedelijke mensch in het licht van zijn zedelijk streven. Het spreekt vanzelf, dat de blik van den een verder reikt dan die van den ander. De zedelijke mensch in ons bij voorbeeld omvat in zijne beschouwing de wereld alleen voor zoover zij in betrekking staat tot ons zedelijk wezen. Die beschouwingen leeren ons niets van het object, maar alleen van den beschouwer zelven. Zij houden hare waarde, zoolang de waarneming of de ervaring blijft, waarin zij haar oorsprong vinden, en zoolang zij van die waarneming of ervaring de zuiverste vertolking zijn. Nu behoeft men niet te blijven staan bij die verschillende beschouwers, maar kan de vraag stellen: in welke betrekking staan zij tot elkaar? Altijd in deze, dat de lagere invloed oefent op de hoogere en niet omgekeerd. Gelijk het lichaam invloed oefent op den geest en niet, 'althans veel minder', het omgekeerde plaats heeft, zoo ook op geestelijk gebied. Onze theorie, onze wetenschappelijke beschouwing van het buiten - ons werkt op onze zedelijkheid, op onze opvatting van den godsdienst, en niet omgekeerd. Onze levensrichting beheerscht niet onze wetenschappelijke beschouwing. - De wetenschap kan dus den zedelijkgodsdienstigen mensch in hare beschouwing opnemen. Doet zij dat, dan moet zij uitgaan van een oordeel over de waarde van het zedelijkgodsdienstig levensbeginsel. Dit oordeel rust niet op eene wetenschappelijke waarneming, maar op eene onmiddellijke overtuiging, die de vrucht is van eene reeks gemoedservaringen, op geloof. De zedelijke mensch, zooals wij dien waarnemen, is zeker voor een groot deel te verklaren uit de aan hem voorafgaande ontwikkeling, uit zijn gestel, zijne opvoeding, zijne omgeving, maar er blijft over eene ondoorgrondelijke grootheid, die niet verklaard wordt. Zegt men: het zedelijk streven is eene principieele eigenschap van onze natuur, dan is dit een oordeel, dat steunt op onze zedelijke waardeering en daarom wetenschappelijk onbewijsbaar is. - Die erkenning van de waarde van ons zedelijk gemoedsbestaan oefent geen invloed uit op onze wetenschap zelve, maar wel op onze waardeering van de wetenschap als wereldverklaring. De zedelijke mensch zal als onvoldoende aanmerken elke verklaring der wereld, waarin geene plaats is voor godsdienst en zedelijkheid. En alleen die verklaring zal hij waardeeren als juist, waarin erkend wordt, dat in den menschelijken geest factoren zijn, die niet onder het bereik der empirische verklaring vallen. Het godsdienstig leven (evenals het aesthetische) rust op bovenzinnelijken grondslag. - Vertolkt nu de godsdienstige mensch zijne ervaringen in voorstellingen, dan zijn dezen evenzoo voor de critiek der wetenschap onvatbaar. De consequente toepas-

sing dezer waarheid is het kenmerk van de beweging op godsdienstig gebied van de laatste halve eeuw. In het bewustzijn is eene scherpere onderscheiding gekomen tusschen de verschillende elementen van den geest. Vermenging van wetenschappelijke en godsdienstige beschouwingen, zooals nog plaats heeft, waar men in zijn geloof vasthoudt aan leerstukken of rationalistische redeneeringen, wordt door de moderne richting althans ongeoorloofd geacht. De godsdienstige voorstellingen zijn poëzie, als vertolkingen van het gemoedsleven te waardeeren. Het verstand kan haar even min verklaren als het de vraag kan oplossen, hoe en waarom de tonen van eene symphonie die bepaalde aandoeningen in onzen geest teweegbrengen. - Aan deze voorstellingen kan de wijsbegeerte voor het bewustzijn geene realiteit geven, maar even min maakt zij uit, dat ze ook geene realiteit hebben. Zij vinden haar oorsprong in eene werkelijkheid in ons en blijven dus werkelijkheid voor ons, zoolang wij blijven gelooven aan onszelven. Men kan abstentionist wezen tegenover alles, niet tegenover zichzelven. Die poëzie is dus maar niet fantasterij; zij is als beschouwing even werkelijk als de prozaïsche. - Nu nog een stap verder. Al onze begrippen en voorstellingen moeten vertolkingen zijn van relaties, waarin de geest staat tot eene werkelijkheid buiten ons. Dit moet ook gelden van onze zedelijk-godsdienstige voorstellingen. Gelijk het onmogelijk is te gelooven, dat de wereld van Göthe en de wereld van Beethoven niet werkelijk zouden zijn, even onmogelijk is het aan te nemen, dat de wereld van de psalmdichters en van Jezus minder werkelijk zou wezen dan die van een speculatief of naturalistisch wijsgeer. Zonder die erkenning moet de wijsbegeerte de zedelijkheid als eene toevalligheid, als een individueelen smaak opvatten, den zedelijken mensch verbieden aan de waarheid van zijn eigen wezen en daarmee ook aan de realiteit van zijne voorstellingen te gelooven. Toch - al verklaart iedere beschouwing iets van de wereld, omdat zij eene der relaties tot die wereld vertolkt - ons denken blijft zich bezighouden met die relaties, met hare subjectieve zijde. De vertolking blijft poëzie, en daarom kan a l l e e n de zedelijk-godsdienstige mensch over hare realiteit oordeelen. De vraag is dus deze: zijn die ervaringen, welke in de voorstellingen vertolkt worden, gezond en is de vertolking zelve zuiver?

Die vraag brengt ons tot het tweede gedeelte van het onderzoek, naar dat over den i n h o u d der godsdienstige voorstellingen. De B. begint met te betoogen, dat het wezen van den godsdienst niet alleen langs historischen weg is te bepalen. De geschiedenis bewijst ons groote diensten ter rechtvaardiging van onze opvatting en bewaart ons, om de beslissing alleen aan onze individueele meening op te dragen; toch kan zij niet anders dan de openbaringen van den godsdienst ons teekenen. De vraag naar het wezen van den godsdienstigen mensch behoort meer tot de ethiek dan tot de historische godsdienst-wetenschap. Na dit betoog komt hij tot de vraag: in welk verband staan godsdienst

en zedelijkheid tot elkaar? Godsdienst heeft zich ontwikkeld tot zedelijkheid, is voor ons geworden een bepaalde vorm van zedelijkheid. De mensch, die zich toewijdde aan de gemeenschap en daarmee een maatstaf van goed en kwaad vond in de wereld zijner waarneming, heeft daarenboven in zich ervaren een drang naar toewijding, die door de wereld der waarneming niet in hem was gebracht, waarvan hij het waarom niet uit die wereld verklaren kon. Van dezen geheimzinnigen drang heeft hij den oorsprong gezocht in eene bovenzinnelijke wereld; hij heeft den drang naar toewijding geobjectiveerd in eene eischende godheid. Nu verandert de zedelijkheid in beginsel, want het w a a r o m voor zijn zedelijk handelen wordt voor den mensch een ander. Het vindt nu zijn grond in den eisch der godheid. Den hoogsten maatstaf van goed en kwaad ontleent hij aan het goddelijk gebod. Het geweten wordt voor hem de stem der godheid, zijne waarde als zedelijk mensch zijne waarde voor God. Godsdienst is *het* zedelijk levensbeginsel. Waar hij de zedelijkheid als in zich opneemt, daar wordt hij het hoogste leven in den mensch.

Dit gemoedsleven vertolkt de mensch in godsdienstige voorstellingen, welke wij kunnen rangschikken naar het karakter der relatie, waarin hij zich stelt tot het gebied, waarop de voorstellingen zich bewegen. Hij staat toch in relatie tot de menschenwereld, tot de wereld der niet-zedelijke verschijnselen en tot eene bovenzinnelijke macht. - Zijne beschouwing van de geschiedenis van ons geslacht vertolkt de godsdienstige mensch in de voorstelling van het Koninkrijk Gods, waarmee hij uitspreekt zijn geloof aan de orde der zedelijke wereld, aan den zedelijken drang, die de historie der menschheid beheerscht. Dit idealisme geeft aan de feiten eene andere beteekenis dan de streng wetenschappelijke beschouwing. Jezus' terechtstelling is voor den godsdienstigen mensch geen gruwel meer, omdat hij haar ziet in het licht van zijn eerbied en zijne bewondering voor den zedelijken adel des lijders. - De idealistische beschouwing van de wereld der niet-zedelijke verschijnselen bevat voor een groot deel beeldspraak, met name wanneer eene gemoedservaring vertolkt wordt op het gebied van wat wij noemen ‘de schoone natuur’. Toch is die vrome natuurverheerlijking de uitdrukking van eene gemoedservaring. De dichterlijke taal van den achtsten psalm leert ons wel iets omtrent het gemoedsleven van den godsdienstigen mensch. ‘God in de natuur te verheerlijken is een spontane uiting van het religieus gevoel; men moet waarlijk tot koel redeneeren gestemd zijn om tot het inzicht te komen, dat men hierbij beeldspraak gebruikt. Ik zou er niet toe gekomen zijn, indien ik dit vraagstuk niet op mijn studeerkamer bij lamplicht had overwogen.’ Zijn alle aan de natuur ontleende voorstellingen, waarin de godsdienstige mensch zijn idealisme vertolkt, beeldspraak, hetzelfde geldt, waar wij onze zedelijke ervaringen op de natuur overbrengen en bijv. spreken van de onbarmhartigheid der natuur. Is 't niet opmerkelijk, dat wel de

dichters, maar zeer zelden de natuurphilosofen over haar klagen? In zooverre alleen, als de natuurorde in aanraking komt met en invloed oefent op zijn streven, kan de mensch haar zedelijk of onzedelijk noemen. En het is een feit, dat de natuurorde, in het algemeen onze omstandigheden, ons levenslot, invloed oefenen op ons zedelijk streven. In de erkenning van die betrekking ligt een oordeel, over de wereld der verschijnselen uitgesproken. Zulk een oordeel altijd, waarin erkend wordt, dat de zedelijke mensch niet als eene toevalligheid in het groot geheel der wereld is ontstaan. Nu kan de natuurorde dan alleen zedelijk op den mensch werken, als het zedelijk beginsel zich in hem gelden doet - maar in dat geval kan zij het ook altijd. Wat wij het droevige achten in ons levenslot, werkt immers het sterkst mede aan onze karaktervorming. Wij kunnen zeggen: met het oog op de wet van ons leven is de wereld goed ingericht, juist omdat zij naar onzen wensch niet goed is. - Dat, wat buiten ons is, wie buiten ons zijn, kunnen het zedelijk beginsel in ons opwekken en versterken, dat beginsel zelf ligt in den mensch - hij is een principieel zedelijk wezen. Vanwaar is hij? Zijn oorsprong moeten wij stellen in eene transcendente, voor ons waarnemend onderzoek ontoegankelijke wereldorde. De mensch zou de macht niet hebben, om zich boven de natuurorde te verheffen, indien hij niet behoorde tot eene hoogere orde dan die der natuur. En evenzoo laat de verhooging der intensiteit van het zedelijk bewustzijn zich slechts voorstellen als invloed van eene orde, die zich aan de waarneming onttrekt. De vraag is nu: wordt de mensch zich bewust van zijne verwantschap aan eene bovenzinnelijke wereldorde? De historie leert ons, dat de godsdienstige mensch ten allen tijde zijn inwendig leven rechtstreeks heeft vertolkt in voorstellingen, die zich op het gebied van het bovenzinnelijke bewegen. Men denke aan de voorstelling van Jahwe's gerechtigheid, aan de Christelijke gedachte: God heeft ons het eerst liefgehad. Was deze poëzie de vrucht van eene gezonde gemoedservaring en was zij daarvan de zuiverste vertolking? Men heeft ter verklaring van het zedelijk streven gesproken van den drang naar het zedelijk ideaal. Wat is dat, het zedelijk ideaal? Het concrete idealiseert de mensch. Nu kan men de som van alle zedelijke idealen op een gegeven tijdstip het zedelijk ideaal noemen. Doch dan is dit noch algemeen geldend, noch constant genoeg, om het als motief voor ons zedelijk streven te kunnen stellen. Daarenboven, wij dragen het ideaal en niet het ideaal draagt ons. Wij zijn zijne scheppers. En verklaard moet worden de drang in ons, krachtens welken wij onze idealen vormen. - Intusschen, als wij die verklaring zoeken in eene macht buiten ons, moeten wij dan ook niet den drang naar het kwade verklaren uit zulk eene macht buiten ons, die ons drijft? Dat moest inderdaad, indien het kwaad een levensbeginsel was. Maar dat is niet zoo. Wanneer wij van nature goed waren en in ons ontwikkelde zich allengs het egoisme, dan zouden wij

als hoogste macht een duivel kunnen vereeren. Maar juist het omgekeerde heeft plaats. We zijn geboren egoisten met een aanleg ten goede, en eerst als die aanleg ontwikkeld is, m.a.w. als het goede in ons werkt als een levensbeginsel, noemen wij het daaraan tegenovergestelde kwaad. Zelfs de zelfzuchtige mensch zal, als hij zich eene macht voorstelt buiten zich, zich die voorstellen als een goedigen God, die al zijne wenschen bevredigt, maar nooit als de verpersoonlijkte boosheid. De duivel is geschapen door den goeden mensch. De ervaring, door Paulus in Romeinen VII geteekend, is nog altijd die van alle zedelijke menschen. 'Het goede dat ik wil doe ik niet, maar het kwade dat ik niet wil doe ik. Zoo vind ik dan deze wet in mij, als ik het goede wil doen, dat het kwade mij bij ligt. Want ik heb een vermaak in de wet Gods naar den inwendigen mensch; maar ik zie een andere wet in mijn leden, welke strijdt tegen de wet mijns gemoeds, en mij gevangen neemt onder de wet der zonde, die in mijn leden is.' Die ervaring doet den mensch den oorsprong van zijne edelste en diepste gemoedsbewegingen stellen in eene wereldorde, hooger dan die, welke zich in zijne natuurlijke zelfzucht openbaart. Ons egoisme komt voort uit een zelf, dat *is*; ons zedelijk streven strekt zich uit naar een zelf, dat *worden* moet. En dit laatste, den drang naar beheersching en verloochening van zijn actueel zelf, kan hij zich niet anders voorstellen dan als gewerkt en levend gehouden door eene macht buiten hem, door een wil, hooger en machtiger dan de zijne. Maar dan ook hooger en machtiger dan die der geheele menschheid. En die ervaring, hoe zullen wij die beter uitdrukken, dan door die macht te verpersoonlijken en te spreken van God? - Waar wij dus te doen hebben met anderer voorstellingen, met kerkelijke leerstukken, daar zal de maatstaf ter beoordeeling, dien wij aanleggen, deze zijn: is de gemoedservaring, die zij vertolken, eene gezonde? Maar waar vinden wij dien maatstaf? In onze gemoedservaring? Is ons gemoedsleven dan voldoende ontwikkeld? Och - wij menschen van deze dagen - gemoedsmenschen zijn wij niet. Daarom staan wij niet lager dan de voorgeslachten. Wij zijn ontwikkelder naar de andere zijden onzer rijke menschelijke natuur. En daarom behoeven wij even min ons oordeel op te schorten. Ook al is hetgeen wij eerbiedig bewonderen bij de vromen, die ons voorgingen, een oordeel over ons gemis aan vroomheid, toch, dat we hen eerbiedigen, is het bewijs, dat in ons niet ontbreekt, wat in hen zoo sterk ontwikkeld was. Wij kunnen gerust ons gemoedsleven als maatstaf blijven aanleggen, in dien zin namelijk, dat wij niet zullen oordeelen naar hetgeen wij *zijn,* maar naar hetgeen wij gelooven, dat ook door ons als het hoogste en beste bereikt moet worden.

Nu meene niemand na dit overzicht gelezen te hebben, het boek van De B. wel te kunnen laten rusten. Hij zou vergeten, dat ik slechts van een gedeelte een overzicht gaf. De critiek op de geschriften van Bruining en Van Hamel liet ik onvermeld; evenzoo de toepassing, door

De B. van zijne methode gemaakt op het leerstuk der voorzienigheid, dat Dr. Van Hamel in zijne dissertatie behandelde. Ik nam uit het rijke geschrift dat gedeelte, dat mij het belangrijkst toescheen, ook voor de lezers van dit Tijdschrift. Maar ook afgezien hiervan, een geschrift van De B. moet men zelf lezen. Een overzicht kan wel den gedachtengang teruggeven, maar nooit een resumé van zijn geschrift zijn. Daartoe is het te rijk aan frissche gedachten, aan geestige, soms zeer gewaagde paradoxen, die op eens te midden van de schijnbaar kalmste redeneering u treffen. Er zijn weinig schrijvers, die zooals De B. geheel zichzelven geven. Misschien was het beter, als hij wat minder zichzelven en wat meer een boek gaf. Doch al geeft deze openhartigheid aanleiding tot de fouten, waarop ik in den aanvang wees, het moet toch ook erkend worden, dat zij aan zijn geschrift aantrekkelijkheid geeft. Men maakt kennis met een man, wiens denkbeelden niet altijd helder zijn en die, terwijl hij bezig is ze u duidelijk te maken, telkens eene nieuwe gedachte in zich voelt opkomen, welke hij u niet onthoudt, maar neerwerpt midden in zijn betoog. Dat maakt het lezen moeilijk, maar ge zijt hem toch dankbaar, dat hij u een nieuwen kijk gegeven heeft op allerlei vragen van zeer hoog belang. Maar daarom moet ook dit geschrift gelezen worden. De eigenaardigheid, waarop ik wees, is ook de oorzaak, als ik goed zie, dat er van een geschrift als dit geene geregelde beoordeeling te geven is. Wel kan men over het een of ander punt, dat de Schrijver aanroert, met hem in discussie treden of naar aanleiding van zijn geschrift er het zijne van zeggen. Ten aanzien van een drietal onderwerpen wensch ik dat te doen. De B. zal ze misschien niet de belangrijksten vinden. Mij komen ze voor, van gewicht te zijn in den grooten strijd der denkbeelden op zedelijk-godsdienstig gebied, die in onze dagen gestreden wordt.

Bij het onderzoek naar de betrekking, waarin de verschillende ‘beschouwers in ons’ tot elkaar staan, betoogt De B., dat het hoogere geen invloed oefent op het lagere, doch wel omgekeerd het lagere op het hoogere. Ongetwijfeld zegt hij naar aanleiding van die bewering veel waars. Toch gaat die stelling zoo absoluut, als hij haar heeft neergeschreven, niet op. De B. zelf heeft dat gevoeld, als hij van de werking van het lichaam op den geest zegt: ‘De geest is in zijn werking afhankelijk van het lichaam, maar het lichaam niet, *althans veel minder*, van den geest.’ Evenwel, wil hij hier nog eenige beperking toelaten, op geestelijk gebied veel minder, ja, in het geheel niet; daar gaat zijne stelling ten volle op, beweert hij. Ik laat daar, dat De B. hier een oordeel uitspreekt over hooger en lager op geestelijk gebied, dat misschien menigeen hem niet aanstonds gewonnen zal geven. Ook al heeft hij naar waarheid de hiërarchie der geestelijke functiën geregeld, dan nog is er tegen zijne stelling wel protest aan te

teekenen. De zedelijke mensch, beweert hij, neemt den aesthetischen mensch in zich op en ondergaat daarom van dezen den invloed, dien het deel op het geheel oefent, terwijl de aesthetische mensch geheel onafhankelijk is van den zedelijken. Dat is onjuist. Zal niet het schoonheidsgevoel aan fijnheid en teederheid verliezen bij hem, die zedelijk achteruitgaat? Het ideaal, maar dan ook het kunstwerk van den zedelijk ontwikkelden kunstenaar, zal reiner wezen dan dat van hem, wiens zedelijk gevoel hem niet verbiedt in het onreine rond te plassen. Neen - de aesthetische mensch is niet onafhankelijk van den zedelijken mensch. Beiden werken op elkander en ondergaan elkaars invloed. Niet anders is het met de verhouding tusschen den wetenschappelijken en den zedelijken mensch. De B. beweert: 'De levensrichting beheerscht niet de wereldbeschouwing (namelijk de wetenschappelijke), maar wel kan omgekeerd de wereldbeschouwing invloed oefenen op de levensrichting, of, zooals ik mij liever uitdruk, de zedelijke mensch zal en mag geen invloed oefenen op den wetenschappelijke, maar de laatste wel op den eerste.' Niemand zal ontkennen, dat in deze bewering een deel waarheid ligt. Ook de volle waarheid? Maar dan de stelling: 'De erkenning van de waarde van ons zedelijk gemoedsbestaan oefent geen invloed op onze wetenschap zelve, maar wel op onze waardeering van de wetenschap als "wereldverklaring"'! Oefent daar inderdaad de zedelijke mensch geen invloed op den wetenschappelijken? Zal de eerste niet zijn woord meespreken, als de laatste iets verder gaat dan enkel de waargenomen feiten opeen te stapelen? Ik lees op bl. 21: 'Ik zie niet in, hoe wij de zoogenaamde aetiologische wereldbeschouwing als de eenig ware zullen huldigen, en tegelijkertijd de erkenning van de absolute waarde van het zedelijk leven, het geloof aan de zedelijke bestemming van den mensch en aan de toekomst der zedelijke idealen, ongeschonden zullen bewaren. Indien wij als mannen der wetenschap aannemen, dat er in het groot geheel geen andere wetten heerschen, dan die in de mechanische beschouwing zijn begrepen, moeten wij ook het hoogere, idealistische leven der ziel, dat wij godsdienst noemen, als een ziekteverschijnsel veroordeelen en bestrijden, en overtuigd zijn, dat dit leven zal ondergaan, zoo zeker als de vrees voor spoken door vermeerdering van kennis verdwenen is.' En op bl. 73: 'De godsdienstige mensch behoeft die betrekking (tusschen de natuurorde en zijn zedelijk-godsdienstig leven) niet te verklaren, maar in de erkenning van het bestaan dier betrekking ligt reeds een oordeel over de wereld der verschijnselen opgesloten: wat het al of niet bedoeld zijn betreft, dit is een overbrengen van het onwillekeurige en het bedoelde van menschelijke daden op een gebied, dat zich daarmeê niet vergelijken laat. Is het bedoeld of niet bedoeld, dat..... de natuurorde dienstbaar kan zijn aan de bevordering van zedelijke ontwikkeling? Welke wijsgeer geeft ons op zulke vragen antwoord? Maar indien ons de keuze in dit alternatief gesteld wordt,

zullen wij toch meenen dat “bedoeld” ons minder onjuist de werkelijkheid vertolkt, dan “niet-bedoeld”, waarbij men moet onderstellen, dat de zedelijke mensch als een toevalligheid in het groot geheel der wereld is ontstaan.’ Nu vraag ik: is in dit alles de wetenschappelijke mensch onafhankelijk van den zedelijken? Wat dan? Heb ik De B. niet goed begrepen? Speelt zijne terminologie mij hier parten? Of vordert zijne eerste stelling herziening? Ook hier zal het gaan als daar straks. Wij menschen zijn één. In onze redeneering kunnen we wel onderscheid maken tusschen de verschillende beschouwers in ons, maar de wetenschappelijke, de aesthetische, de zedelijke zijn niet drie, maar een en dezelfde mensch, en die drie zullen daarom telkens elkaars invloed ondergaan. Oordeelt De B. te recht de scheiding tusschen levens- en wereldbeschouwing onjuist, dan gaat het ook niet aan, om den wetenschappelijken en den zedelijken beschouwer ten halve van elkaar onafhankelijk te verklaren. Eene volkomen neutrale wetenschap, die iets meer doet dan feiten catalogiseeren, is er, met uitzondering der mathesis, niet te vinden. Men kan geen abstentionist zijn tegenover een deel van zichzelven. De spreuk van Jacobi; met het verstand een Heiden, met het hart een Christen, behelst volgens De B. een waardeeringsoordeel over het verstand, dat noch Heidensch noch Christelijk is. Zeer waar. Maar zoodra het verstand eene uitspraak doet over iets, dat valt binnen den kring onzer beschouwing als zedelijke menschen, zal onwillekeurig dat zedelijk ik zich doen gelden. Wij zijn nu eenmaal, die we zijn, door de samenwerking van de factoren van ons geestelijk leven.

Wat ik daar schreef, brengt mij vanzelf tot het tweede punt, de betrekking namelijk tusschen godsdienst en zedelijkheid. Op de bladzijden, die De B. aan deze vraag wijdt, lezen we tal van schoone en ware gedachten, maar de redeneering in haar geheel behoort tot de duisterste en minst gelukkige van het geheele geschrift. Gelijk uit het overzicht bleek, is de meening van De B., dat de mensch zedelijk is in den waren zin van dat woord, omdat hij godsdienstig is. De godsdienst is *het* zedelijk levensbeginsel. - Het eerste bezwaar, waarop we hier stuiten, is eene juiste bepaling van zedelijkheid. De B. zelf heeft dit bezwaar gevoeld. ‘Niemand - schrijft hij - zou aan onze discussie een grooter dienst bewijzen, dan hij die ons een eenigzins voldoende definitie gaf van zedelijkheid.’ In het algemeen wordt er - volgens hem - mee bedoeld eene relatie, waarin de mensch zich bewust is te staan tot zijne medemenschen. ‘In meer beperkten zin is zij een omschrijving van een bepaalde gesteldheid des gemoeds.’ Van welke gesteldheid, vragen wij. Een bepaald antwoord wordt ons niet gegeven, doch De B. zal het zeker niet afkeuren, wanneer ik haar beschrijf als de gemoedsgesteldheid van hem, in wien een nieuw beginsel levend is geworden, het beginsel der liefde; door haar bezield, stelt hij zich

een ideaal, de volmaaktheid, het volmaakte gemeenschapsleven, en wijdt er zich aan toe; zichzelven verloochenend, streeft hij ernaar, om het te verwezenlijken; zoo ontwikkelt hij te gelijk zichzelven; zelfverloochening brengt hem tot zelfverwezenlijking. Goed - zegt De B. zelf - is een relatiebegrip; goed is goed voor iets; het onderstelt een object. De Christelijke liefde is, naar het hem voorkomt, niet beter te beschrijven dan als de werking van het individu op het individu. Maar dan blijft zedelijkheid altijd eene relatie, waarin men staat tot anderen, zedelijk leven altijd een leven voor anderen. Hier moet nadruk gelegd worden op *leven*, op de continuïteit in het handelen. Dus op het beginsel, dat ons voor anderen leven doet. Niet elke daad, die voor anderen wordt verricht, is reeds daarom zedelijk. Niet wie voor een ander wat overheeft, den naaste helpt, is daarom reeds voor anderen goed, ook al komt zijne hulp inderdaad den ander ten goede - hij is het, die door zijne toewijding, zijne zelfverloochening, zijne liefde in de gemeenschap, waarin hij verkeert, het peil der zedelijkheid verhoogt; die door zijn goeddoen de som van het goede vermeerdert. Hij dan ook, die door voor anderen te leven zelf wint aan karakter; die zichzelven verloochenend, zichzelf wordt. De maatstaf, waarnaar men iemands waarde als zedelijk wezen zal hebben te bepalen, zal dan ook gevonden moeten worden in zijne beteekenis voor de gemeenschap. Mij dunkt, dat de quaestie, die hier wordt aangeroerd, zuiverder gesteld en eerder opgelost zou wezen, als men zedelijkheid alleen in dezen zin bleef nemen - de toepassing van het: hebt uwe naasten lief als uzelven.

De godsdienst nu zal het zijn, waardoor de zedelijkheid wordt de allesbeheerschende en allesbezielende macht van ons bestaan. Waar de godsdienst zijne macht doet gelden, houdt de zedelijkheid op te zijn eene zaak van gewoonte, van natuurlijken aanleg, van wet of van tucht, maar wordt eene zaak van den wil. Dus slechts de godsdienstige mensch is waarlijk zedelijk. Hier komt het aan op de vraag: Wat is godsdienst? In het algemeen eene relatie, waarin de mensch zich bewust is te staan tot eene bovenzinnelijke wereld. Waarop rust dat geloof? Van welken aard is die relatie? Het komt mij voor, dat De B. op die vragen een schoon en juist antwoord gegeven heeft, niet op die bladzijden, waarop hij de stelling verdedigt, dat de godsdienst de zedelijkheid in zich heeft opgenomen, maar later, als hij het betoog levert, dat de mensch als principieel zedelijk wezen, in wien het zedelijk beginsel wel door wat buiten hem is, kan worden gewekt, maar nooit gebracht, alleen verklaard kan worden uit eene bovenzinnelijke wereldorde. Wil hij zich boven de natuurorde kunnen verheffen, dan moet hij tot die hoogere orde behooren. De geschiedenis leert ons als een feit, dat de godsdienstige mensch zich van de verwantschap tot die bovenzinnelijke wereld bewust is. Zoo blijft het ook voor ons. Wij veroordeelen de zelfzucht - het natuurlijke in

ons - als zonde; zoodra dat, wat wij gemeen hebben met de natuur, waarin wij leven, ons beheerscht, spreken wij van de macht van het kwade, die ons onder hare heerschappij houdt; wij kunnen ons toewijden, ons opofferen ten koste van ons genot, van ons voordeel, van ons leven. Dat alles is niet te verklaren uit de natuurorde, of men zou moeten aannemen, dat het hoogere zich hier uit het lagere heeft ontwikkeld, de liefde uit de zelfzucht. Even min uit een vergelijk, getroffen tusschen den individueelen wil en dien der menschenwereld; uit eene schikking, waarin de mensch getreden is met den kring, waarin hij leeft. Dat alles kunnen wij ons alleen verklaren uit onze betrekking tot eene orde van dingen, hooger dan de natuurorde; alleen verklaren als in ons gewekt en levend gehouden door eene macht buiten ons, door een wil, hooger en machtiger dan de onze. Gehoorzamend aan die macht van het goede in ons, aan dien drang naar toewijding, buigen wij ons voor eene macht, die wij ervaren als staande boven onzen wil, maar die dan ook door ons geloofd wordt te staan boven den wil der menschheid. Voor eene macht, 'wel in ons werkzaam en tegenwoordig maar niet te vereenzelvigen met, niet te beperken tot hetgeen in ons of in de menschheid van haar openbaar wordt'. Aan die macht nu zich te onderwerpen met dankbaarheid, met eerbied, met vertrouwen - dat zal godsdienst wezen.

Maar dan is ook daarin gegeven, als ik wel zie, de betrekking, waarin godsdienst en zedelijkheid tot elkaar staan. De grond, waarop de godsdienst rusten moet en alleen veilig rusten kan, zal dan zijn des menschen zedelijke ervaring. Zijn geloof aan de hoogere orde der dingen, aan de hoogste Macht, wordt uit die ervaring geboren. Omdat hij zedelijk wezen is, is hij godsdienstig. De B. schijnt dit niet toe te stemmen. De mensch - beweert hij - wijdde zich toe aan zijn kind, aan zijne familie, aan de gemeenschap; zoo vond hij een maatstaf van goed en kwaad in de wereld zijner waarneming, in het object van zijn streven. Maar daarenboven heeft hij een drang in zich ervaren, die door de wereld der waarneming niet in hem was gebracht, waarvan hij het waarom uit die wereld niet verklaren kon. Er was in hem eene behoefte aan toewijding, die om zoo te spreken boven den eisch der wereld uitging. Van dezen geheimzinnigen drang, van deze onverklaarbare behoefte heeft hij den oorsprong gezocht in eene bovenzinnelijke wereld; hij heeft den drang naar toewijding geobjectiveerd, gecomplementeerd in zijne godsdienstige voorstellingen, in eene eischende godheid. 'Als ik wel begrepen word kan ik zeggen: niet de zedelijkheid der oudste volkeren heeft hen tot godsdienst gebracht.' Hier is, wat ik niet begrijp. Ik laat rusten de vraag, of deze geheele verklaring van het ontstaan van den godsdienst zuiver is. Doch - die mensch wijdt zich toe aan zijn kind, enz.; 'daarenboven' heeft hij nog eene behoefte aan toewijding in zich ervaren. Toewijding waaraan? En behoort die onverklaarbare drang naar toewijding

niet tot het gebied van het zedelijke? Als hij dien drang objectiveert in eene eischende godheid, is dan zijn geloof aan die godheid niet de vrucht van eene zedelijke ervaring? De B. zelf onderstelt, dat de mensch zich niet in eene zedelijke betrekking tot zijne goden zal hebben gevoeld, zonder dat en voordat hij zich van een zedelijk rapport tusschen zichzelven en zijne medemenschen bewust was. En - begrijp ik hem goed - dan vindt hij eerst godsdienst, waar het geloof aan die zedelijke betrekking bij den mensch bestaat. Maar ligt dan in de erkenning, dat dat geloof er niet was, 'zonder dat' hij zich van een zedelijk rapport met zijne medemenschen bewust was, niet tevens deze, dat de zedelijkheid hem tot godsdienst heeft gebracht - althans dat zijn godsdienst in zijne zedelijkheid zijn grond vindt?

Dan ook, hoe reiner de zedelijkheid van den godsdienstige wordt, hoe dieper zijne levenservaringen, hoe reiner en hoe krachtiger zijn godsdienst worden zal. De reinen van hart zullen God zien.

Rust zoo de godsdienst veilig op den grond der zedelijke ervaringen, ook omgekeerd ondervindt de zedelijkheid den invloed van den godsdienst. Ja - door hem is eerst ware zedelijkheid, zedelijk *leven* mogelijk. Ongetwijfeld, daar is een zedelijk handelen krachtens motieven, die buiten den godsdienst omgaan. Maar ik zou niet weten, wat aan ons zedelijk leven volharding, veerkracht, wijding geven zal, als het niet de godsdienst is. Opgewekt en veerkrachtig zedelijk arbeiden ook bij tegenstand; opoffering ook voor hen, die haar schijnbaar niet verdienen; liefhebben tot aan het einde van hen, die ons niet liefhebben; onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de eischen van den plicht; vast geloof aan de waarheid en de heerlijkheid der zedelijke idealen - dat acht ik alleen mogelijk bij het besef van verantwoordelijkheid tegenover eene hoogere orde, tegenover die Macht van heiligheid, die wel in ons leeft en werkt, maar die ikzelf toch niet ben; alleen mogelijk bij een dankbaar, eerbiedig en vertrouwend zich overgeven aan die Macht. Zoo is de godsdienst de hoogste zedelijke macht en wordt door hem zedelijkheid het levensbeginsel van den mensch. Het is de hooge waarde van het Evangelie, dat het die twee, liefde tot God en liefde tot den naaste, onafscheidelijk verbonden heeft. Waar dan ook eene van deze beiden kwijnt, moet ook de andere zwakker worden. De B. zegt: de ontwikkeling van den godsdienst bestond hierin, dat hij zich meer en meer als eene zedelijke macht deed gelden, en laat er dan op volgen: 'Van daar dat de ontwikkelingsgang der zedelijkheid soms ver afweek van dien van den godsdienst; dat de godsdienst van een volk niet altijd evenredig was aan zijn zedelijkheid; dat vooral de laatste tot een hoogeren trap kon stijgen, terwijl het godsdienstig leven zich niet ontwikkelde of zelfs kwijnde.' Hier moet godsdienst genomen zijn in den zin van het waarnemen van godsdienstige vormen, van het opgaan in eene kerk-

leer, anders begrijp ik er niets van. ‘Godsdienst is de machtigste drijfveer van de zedelijkheid geweest’ - als dat waar is, dan heeft de zedelijkheid gekwijnd, toen de godsdienst kwijnde. Werken zij wederkeerig op elkander, dan moet ook verzwakking van den godsdienst verslapping der zedelijkheid met zich sleepen, en omgekeerd. Leveren onze dagen hiervan niet het bewijs?

De taal van den godsdienst is poëzie. Natuurlijk. In welke andere taal zal de godsdienstige mensch zijne gemoedservaringen vertolken, spreken van die werkelijkheid, die boven die der waarneming ligt? Niet anders dan in beelden, ontleend aan hetgeen hij waarneemt, kan de mensch zich voorstellen, wat volgens hem behoort tot het bovenzinnelijke. Dat doet de kunstenaar; dat doet de godsdienstige. En dat moet hij blijven doen zonder schroom, of zijn godsdienst zal verliezen aan frischheid en kracht te gelijk. Wij zijn tegenwoordig zoo onder den invloed der exacte wetenschappen geraakt, dat er eene zekere vrees bestaat voor elke uiting, die niet precies zich laat omzetten in a + b. Wij zijn zoo nuchteren geworden, dat we wantrouwend de kinderen onzer verbeelding aanzien en liefst hunne namen niet overluid noemen. Eene soberheid, die sterk aan armoede doet denken, openbaart zich in ons spreken, zoodra we treden buiten het gebied der werkelijkheid, die met onze zintuigen is waar te nemen. Het is, alsof we beeldspraak gevaarlijk achten, in eene voorstelling, waarbij de phantasie ons hare hulp heeft geboden, iets strijdigs zien met de waarheid, ontrouw aan het streven naar werkelijkheid, dat als een zegen van onzen tijd wordt geroemd. Eene proeve van deze eigenaardigheid onzer dagen leverde onlangs Dr. Hooijkaas Herderscheê in eene toespraak, onder den titel *Beeld en Werkelijkheid* geplaatst in de *Stemmen uit de Vrije Gemeente*(*). Hij waarschuwt in die toespraak met alle kracht tegen de voorstelling van God als een persoonlijk God. Gelijk in Israël dichters en profeten zich hebben verzet tegen beeldendienst, zoo moet ook dit beeld worden ter zij gesteld. Het verzet ertegen acht H.H. een godsdienstige plicht. Neen - hij is geen nuchter man, en nog veel minder een ongodsdienstig mensch. Integendeel. Hij wil dat beeld ter zij gesteld zien, omdat onder dat beeld sterft de levende God. Men zoekt het gelaat van den persoon, men vergeet Gods geest. Men gewent aan zijne trekken, want ook het schoonste beeld wordt ten laatste eentonig. De godsvereering wordt eene sleur zonder kracht en heerlijkheid. Niet een persoonlijk God, maar het goddelijke, de goddelijke geest moet het voorwerp der aanbidding zijn. Toch erkent ook hij, dat waar wij het gebied van het goddelijke betreden, wij ons bevinden op den bodem van het volstrekt allerhoogste, het ondoorgrondelijke. Wij staan tegenover die macht, die door geen verstand begrepen en nooit aanschouwd, alleen kenbaar

(*) Derde jaargang, 10de Afl.

wordt in de verschijnselen. ‘Om van die macht te getuigen is de hulp der verbeelding noodig: het dichtend vermogen, 't zij met beeld, met zinnebeeld of beeldspraak.’ Straks verklaart hij, dat persoonlijkheid het hoogste is, wat wij in de menschenwereld kennen; om eindelijk het daarvoor te houden, dat het beeld onmisbaar blijft bij de aanbidding en het gebed. Dus zoodra de godsdienst zich uit, zal hij toch weer tot den persoonlijken God spreken. En uit H.H.'s toespraak zelve waren voorbeelden genoeg aan te halen, dat zoodra een godsdienstig man van het goddelijke spreekt, hij het buiten dat persoonlijke niet redt. In eene volgende aflevering der *Stemmen* hebben F.W.N. Hugenholtz en eene dame bezwaren tegen H.H.'s toespraak in het midden gebracht. Deze heeft zich daarop verdedigd en nader verklaard. Begrijp ik hem goed, dan is zijn groote bezwaar, dat voor zoovelen de persoonlijke God een God is buiten hen, met wien zij geenerlei gemeenschap gevoelen, terwijl de vorm van den godsdienst van onzen tijd is de gezindheid, die voortvloeit uit het geloof aan het onzienlijke, het onuitsprekelijke. Zal dat bezwaar worden opgeheven, als men dat beeld ter zijde stelt? Ik zou vreezen, dat, als men daartoe komt, niet ten halve, zooals H.H., maar geheel, en van niets anders spreken wil dan van het onuitsprekelijke, men al spoedig zal ophouden te spreken; de gloed en de opgewektheid van het godsdienstig leven zullen kwijnen. Tot de religie behoort ook een deel mystiek. Neen - zoolang men met H.H. kan blijven spreken van ‘een macht, die de gansche menschenwereld adelt en draagt, en zich millioenen malen heeft doen kennen als meer dan wat in de verstandelijke wereld of in die van het schoonheidsgevoel zich voordoet, waarvoor in 't eind alles knielen moet’, zoolang zal men die macht zich mogen - neen, zich moeten voorstellen als eene persoonlijke, of men doodt elke voorstelling. En met De B. zal men moeten erkennen, dat die voorstelling van een persoonlijk God veel juister onze ervaring uitdrukt dan die van eene onpersoonlijke macht. Dan alleen is er gevaar, - Hugenholtz heeft het te recht gezegd - als onze godsdienstige beelden, ook dit beeld, tot dogma's versteenen; als de godsdienstige voorstellingen worden vastgelegd in een kerkelijk leerbegrip en met het gewaand karakter eener onfeilbare waarheid, eener adaequate voorstelling worden bekleed. Dan alleen is er gevaar, als men vergeet, dat men hier met poëzie te doen heeft.

Juist - het is ‘maar’ poëzie. Zoo zeggen velen tegenwoordig. En in dat ‘maar’ ligt eene diepe minachting. De godsdienstige voorstellingen hebben dan al weinig waarde. Aan ieder, die zoo denkt of zonder te denken zoo spreekt, heeft het boek van De B. ernstige dingen te zeggen. Het spreekt vanzelf, dat de godsdienstige mensch zich de vraag zal moeten stellen, of de ervaringen, die hij in zijne voorstellingen vertolkt, gezond en waar zijn en of die voorstellingen de ervaringen zuiver vertolken. Maar als hij op die vragen een bevesti-

gend antwoord geven kan, dan heeft voor hem de poëzie, waarin hij die ervaringen uitspreekt, juist dezelfde waarde als de beschouwingen, die haar oorsprong vinden in en haar recht ontleenen aan de ervaringen van het verstand, aan de waarnemingen der wetenschap. Of ‘is poëzie minder werkelijk dan proza? Heeft de prozaïsche wereldbeschouwing meer recht dan de poëtische? De practische mensch, die alle dingen uit het oogpunt van hun nut, d.i. van hun relatie tot ons zinnelijk bestaan, beschouwt, meer recht dan de kunstenaar, die ze ziet in het licht van de schoonheid, d.i. van hun relatie tot den aesthetischen mensch?’ ‘Zou iemand van eenig aesthetisch gevoel tot den kunstenaar zeggen: “uw natuurbeschouwing is maar poëzie; de blik van de empirische wetenschap is juister dan die van het schoonheidsgevoel; causaliteit beheerscht de natuurorde, maar uw beschouwing heeft geen werkelijkheid, want *zij dankt haar ontstaan uitsluitend aan fantaisie”’?* ‘Wie twijfelt, twijfelt niet aan de voorstellingen maar aan zich zelven, aan de realiteit van het heilige, machtige leven dat hem drijft en leidt.’ ‘Wij kunnen abstentionist zijn omtrent alles, behalve ten opzichte van ons zelven; en onze beschouwingen en opvattingen behooren tot ons *zelf*. Wie gelooft aan zijn zedelijk zelf, kan niet anders dan gelooven aan de waarheid zijner zedelijke of godsdienstige voorstellingen; hij gelooft er aan, hij moet er aan gelooven met al zijn geestelijke vermogens, met zijn gansche ziel, met al zijn verstand, met geheel zijn hart.’

Ik eindigde met allerlei aanhalingen uit de B.'s geschrift. Hoe kan de waarde en de waarheid der godsdienstige poëzie krachtiger en schooner worden uitgesproken! Mochten die aanhalingen mede het hare ertoe doen, om velen op te wekken, dit geschrift, niettegenstaande al het duistere, dat het bevat, te lezen en te herlezen. Het zou hun kunnen gaan als mij, dat zij ten slotte toch moesten erkennen: van dit boek gaat kracht uit.

Veendam, Februari 1881.

J. VAN DEN BERGH.

Eene bijdrage tot blinden-hygiëne.

Blinden-arbeid, door Jhr. P.A. Serraris, gepensioneerd majoor der infanterie. Utrecht J.L. Beijers.

Oppervlakkig beschouwd zou men meenen, dat deze brochure alleen van paedagogisch belang kon zijn. Maar tusschen hygiëne en paedagogiek bestaan een aantal aanrakingspunten. Zoo ook hier. Het is

een feit, dat de doorgaande stemming des gemoeds een overgrooten invloed vermag uit te oefenen op den lichamelijken toestand en dat daarom het *regimen mentis* niet van de hygiëne mag worden uitgesloten. Gaan wij nu na, welken invloed het verlies van zulk eene kostbare gave als die van het gezicht in oneindig vele gevallen kan en zal uitoefenen. Hij, die nog in 't bezit daarvan is, kan reeds in den regel het meer of min gegronde uitzicht, dat hij het verliezen zal, ternauwernood dragen. De aankondiging, dat dat verlies onvermijdelijk is, is dan een vreeselijke slag. Maar heeft hij het werkelijk verloren, dan is zijn lijden groot, en het is geen wonder, ja, het kan moeielijk anders, dat hij, nadat de scherpste smart na den ontvangen slag geweken is, verzinkt in stille zwaarmoedigheid, in dof broeien over zijn ongeluk, in misanthropisch isolement, alles gevoed door eene vroeger nooit gekende verveling, Voeg daarbij, dat de blinde, gerukt uit zijn maatschappelijken werkkring en niets dan nacht rondom zich ontwarende, minder dan iemand anders aanleiding en aansporing vindt tot lichaamsoefening en beweging, - dan behoef ik er niets meer bij te voegen, om te doen inzien, dat blindheid geen gunstigen en vaak een zeer ongunstigen invloed moet uitoefenen op den gezondheidstoestand, en dat de door haar veroorzaakte gemoedsgesteldheid, die ik aanduidde, in staat kan zijn, de gezondheid langzamerhand te ondermijnen en eindelijk te vernielen.

Het behoeden van den blindgewordene, maar dan ook van den blindgeborene, voor zulk een lot is dus hygiëne, blinden-hygiëne, en voor die hygiëne levert het boekje van den heer Serraris naar mijn inzien eene uitnemende bijdrage.

De heer Serraris is sedert 1874 volkomen blind. Zijne, zeker niet voor iedereen bereikbare, geest- en wilskracht heeft hem echter die ramp doen te boven komen, en wie den opgeruimden, ‘menschenfreundlichen’, in alles belangstellenden en steeds werkzamen man kent, zou wel haast gaan betwijfelen, of blindheid op zichzelve wel zulk eene groote ramp is, natuurlijk voor zoover armoede en hulpeloosheid daarvan niet de gevolgen zijn. Zoo was 't echter in den beginne bij hem niet. ‘Twee achtereenvolgende jaren’, zegt hij, ‘bracht ik door, gekweld door een lijden, waarvoor geen naam te vinden is.’ Toen nam hij zijne toevlucht tot afleiding door bezigheid. Maar de gewone, werktuigelijke werkzaamheden der blinden verschaften hem geene afleiding; die onophoudelijke herhaling van altijd dezelfde handgrepen gaven hem die even min, als het duizendmaal opzeggen van het alphabet zou hebben kunnen doen. Hij trachtte daarom bezigheden te vinden, die zijn geest tot werkzaamheid noopten, waarbij hij nadenken, overleggen, uitvinden moest, en... ‘eene nieuwe wereld werd voor hem ontsloten’. Hij leerde zichzelven schrijven met potlood, bijna zoo goed, als hij het vroeger ziende deed; timmeren, allerlei voorwerpen uit hout snijden, vlak snijwerk maken, enz. Ik zal de

door hem vervaardigde voorwerpen niet beschrijven. Menigeen heeft een aantal daarvan op de Arnhemsche tentoonstelling kunnen zien en bewonderen. Ik voeg er alleen bij, dat ik eene groote relief kaart van ons land, door den heer Serraris vervaardigd, heb gezien, op welke een blinde land en zee, rivieren en spoorweglijnen, grenzen en steden der provinciën, enz. volkomen goed kan leeren kennen, en een dergelijken plattegrond van Amsterdam, waarop straten, grachten en publieke gebouwen met gemak door het gevoel alleen kunnen worden bestudeerd.

'Was eenmaal', zegt de Schrijver in zijne voorrede, 'de lotsverbetering van den soldaat een doel van mijn streven geweest, thans zou. aan de lotsverbetering der blinden mijn arbeid gewijd zijn.' Met dat doel gaf hij deze brochure van 35 bladzijden uit. Zij bevat in een kort bestek de inlichtingen, die noodig zijn, om iederen blinde, vooral iederen beschaafden blinde, den door den heer Serraris met zoo goed gevolg ingeslagen weg te doen betreden.

Die inlichtingen en aanwijzingen zijn beknopt, maar duidelijk en voldoende. Natuurlijk zal een blinde, die er gebruik van maakt, ook zelf moeten nadenken, zoeken en beproeven. Maar dat is juist het doel. Mannetje naar mannetje altijd hetzelfde na te maken zou op den duur even min den aan denken gewonen geest bevredigen als het gewone matten vlechten, netten knoopen, wijzerknopjes maken, enz.

Op twee zaken wensch ik nog opmerkzaam te maken.

De eerste is de eenvoudige maar hoogst doelmatige methode, die de heer Serraris aan de hand geeft, om zelfs blindgeborenen te leeren schrijven. Het gebruikelijke Brailleschrift is nuttig, omdat blinden erdoor in staat worden gesteld, om op het gevoel te lezen. Maar om met de maatschappij der zienden in gemeenschap te blijven, moet de blinde ook op de gewone wijze leeren schrijven. Dat niet te kunnen, verergert zijn isolement. En er is geen twijfel aan, of ook de blindgeborene kan volgens de methode-Serraris het schrijven leeren.

De tweede is deze. In zijn alleszins lezenswaardig slotwoord (waarvan ik de lezing ook aan hen, die tot blinden-instituten in eenige betrekking staan, zeer aanbeveel) drukt de Schrijver op het nut, dat zijne denkbeelden en zijn voorbeeld kunnen hebben voor blinden uit den beschaafden stand. Hij wenscht, dat in Nederland ten minste op één plaats eene gelegenheid worde geopend, waar dezulken de voorbereiding kunnen vinden voor het verrichten van een handwerk, dat den geest bezighoudt. Ik moet dat denkbeeld toejuichen. De heer Serraris heeft alles, waarmede hij zich bezighoudt, zelf gevonden en uitgedacht. Daartoe is niet iedereen in staat. Zelfs zullen zeer velen, ook met zijne handleiding, nog hulp van buiten noodig hebben; voor iedereen is het noodig, dat hem het boekje bij herhaling voorgelezen wordt. Het in 't leven roepen van eene inrichting, zooals de heer Serraris bedoelt, zou dus voor velen eene ware weldaad zijn, ook reeds,

gelijk hij te recht opmerkt, voor halfblinde kinderen uit den beschaafden stand, die niet tijdig genoeg kunnen leeren, wat hun tegenwoordig lot en dat, wat hun te wachten staat, kan verzachten.

Ik beveel dan ook dit boekje zeer in aller aandacht aan. Moge het het nut stichten, dat de Schrijver ermede bedoeld heeft.

Kampen, 17 Mei 1881.

D. LUBACH.

De wijsbegeerte van Kant.

Tegenwoordig wordt door velen de belangrijkheid der wijsbegeerte van Kant voor onzen tijd gevoeld, en de begeerte, om ermede bekend te worden, begint te ontwaken. Evenwel wordt het vervullen van die begeerte belemmerd door de vele kunstwoorden en den ouderwetschen stijl der werken van Kant. Deze bezwaren zijn voor de eigenlijke geleerden wel geen hinderpaal, maar des te meer voor den beschaafden lezer, die aan dergelijke lectuur niet gewend is. Voor de zoodanigen is een kort overzicht der leer van Kant, zonder kunsttermen, in gewoon Hollandsch, wenschelijk. Aan deze behoefte zullen wij in de volgende bladzijden trachten te voldoen.

I.

Kant's wijsbegeerte staat op een zielkundigen grondslag. Dit wordt door verscheidene schrijvers, die over Kant handelen, voorbijgezien, en hierdoor komen zij tot scheeve beoordeelingen. Kant begint met het menschelijke kenvermogen te onderzoeken en komt tot de slotsom, dat de zintuigen ons wel de stof voor onze kennis leveren, maar dat, indien wij niet in onzen geest de voorstellingen van ruimte en tijd, en de denkvormen van hoegrootheid, hoedanigheid, onderlinge betrekking, toevalligheid en noodzakelijkheid, wezen en eigenschappen, enz. hadden, de gegevens onzer zintuigen ons geene kennis zouden verschaffen. Hoe wij aan die voorstellingen en denkvormen gekomen zijn, laat hij onbeantwoord. Zij liggen in onzen geest, en zonder hen zou onze geest niet kunnen denken; dit is voor ons genoeg. Het is bekend, dat Plato iets dergelijks had opgemerkt en dit als een bewijs beschouwde, dat de geest des menschen vóór zijne geboorte bestaan heeft. Hieromtrent laat Kant zich niet uit; want hij is overtuigd, dat wij geene eigenlijke kennis kunnen hebben, zoodra wij het gebied der ervaring en der wiskundige berekening verlaten.

Deze beschouwing van de menschelijke kennis is de oorzaak van het herleven van het Kantianismus; want de nauwkeurige ontleding der menschelijke zintuigen heeft doen inzien, dat werkelijk de gegevens, die wij van onze zintuigen ontvangen, van dien aard zijn, dat wij zonder de eigenaardige werkzaamheid van onzen geest daaruit geene kennis zouden kunnen afleiden. Hiervan is echter het onvermijdelijke gevolg, dat wij alle dingen door den bril zien, dien de eigenaardige inrichting van ons kenvermogen ons heeft opgezet, en dat het ons dus onmogelijk is te weten, hoe de dingen op zichzelf, zonder de gegevens, die deze aan onze kennis toevoegt, er zouden uitzien.

Uit deze beschouwing onzer kennis volgen twee gewichtige besluiten. Vooreerst, dat wij aangaande de bovenzinnelijke dingen geene eigenlijke wetenschap kunnen verkrijgen. De dingen, waarvan onze zintuigen ons geen bericht geven, zijn voor ons onkenbaar; en, ofschoon wij zeker kunnen zijn, dat zij bestaan, omdat, als er niets bestond, ook niets zou verschijnen, zoo is het toch even zeker, dat wij slechts verschijnselen kennen. Dit wordt ook bevestigd door de ervaring; want alle wijsgeeren, die door middel van redeneering de bovenzinnelijke dingen willen leeren kennen, komen tot verschillende uitkomsten. Zij spreken elkander aanhoudend tegen, en het is even gemakkelijk te bewijzen, dat de ééne als dat de andere partij ongelijk heeft; terwijl daarentegen het stellige bewijs van eenige bovennatuurkundige stelling niet ontegensprekelijk te geven is, omdat wij ten opzichte van de bovennatuurkundige vraagstukken in den toestand zijn van iemand, die een algebraïsch voorstel wil oplossen, maar in plaats van cijfers letters moet bezigen, daar hij de getallenwaarde niet weet. Al heeft hij nu nog zoo juist gerekend, hij krijgt toch slechts eene uitkomst in letters, die hem eigenlijk onbevredigd laat. Het eenige, hetwelk wij op deze wijs kunnen te weten komen, is dit, dat het even min mogelijk is, het niet bestaan als het wel bestaan van God en de onsterfelijkheid te bewijzen. Deze uitkomst is niet onverschillig; want er zijn practische gronden, die ons nopen, het geloof in God en de onsterfelijkheid te behouden. Dit zullen wij evenwel later bespreken; eerst willen wij nog iets anders opmerken. Onze rede namelijk streeft altijd naar het oneindige en volstrekte en tracht hierdoor telkens weder allerlei stelsels aangaande de bovenzinnelijke dingen op te bouwen. Al geeft dit nu geene eigenlijk gezegde wetenschap, het heeft toch deze goede uitwerking, dat het in ons het streven naar het ideaal wakker houdt en ons niet vergunt te meenen, dat onze studie aan haar eindpaal gekomen is. Integendeel, wij zien steeds een oneindig veld van onderzoek vóór ons en dit noopt ons, om steeds verder voort te gaan en onze kennis aanhoudend te vermeerderen.

II.

Hebben wij in onzen geest voorstellingen en denkvormen, die ons in staat stellen, om uit de gegevens, die wij van de zintuigen ontvangen, wetenschap te vormen: dan verschaft ons dit ten tweede eene empirische weerlegging van het materialismus; want het doet ons inzien, dat onze kennis niet alleen uit de zintuigen ontstaat en dat wij dus in ons iets hoogers hebben, hetwelk boven het zinnelijke verheven is. Dit wordt nog meer bevestigd, wanneer mij de practische rede nader beschouwen. Dat er onderscheid tusschen goed en kwaad bestaat, weten alle menschen. In de theorie is hieromtrent vaak groot verschil, en het ééne zedekundige stelsel ziet er geheel anders uit dan het andere; maar in de hoofdzaak komen zij toch hierin overeen, dat eene daad alleen dán zedelijk goed is, wanneer zij uit zuivere achting voor de zedewet is voortgekomen, zonder dat hierbij andere beweegredenen zijn gebezigd. Hier kunnen wij wederom opmerken, hoe het groote vernuft van Kant zijnen tijd vooruit was. Immers, de kennis van het Buddhismus en van het Chineesch was in zijnen tijd zoo goed als niet aanwezig. In onze dagen daarentegen heeft men het ver daarin gebracht. En wat heeft nu die studie geleerd? Onder anderen dit, dat de algemeene beginselen van oprechtheid en menschlievendheid, die in de Bergrede zoo uitstekend geleerd worden, ook in het Buddhismus worden ingeprent, en dat de les van het Evangelie: ‘Al wat gij wilt, dat u de menschen doen zullen, doet gij hun ook alzoo’, bijna met dezelfde woorden in de heilige boeken der Chineezen voorkomt. Er is dus eene algemeene zedewet, die door de menschelijke hartstochten en neigingen vaak tegengewerkt en onderdrukt wordt, maar die zich telkens weer laat gelden en het bewijs oplevert, dat er in den mensch een hooger beginsel bestaat dan de zinnelijkheid. De natuur vertoont ons den strijd om het bestaan; zij leert ieder voor zichzelven te zorgen; maar dat de mensch verplicht is, niet alleen op zichzelven te zien; dat, om eene geheel moderne uitdrukking te gebruiken, het altruïsmus het egoismus moet vervangen: dit is een hooger beginsel dan de zinnelijke natuur; dit is eene openbaring uit de wereld der dingen op zichzelf, welke in de wereld der verschijnselen binnendringt, en aan den mensch eenen blik in eenen hoogeren kring van bestaan vergunt, dan zijne zintuigen hem kunnen vertoonen.

III.

Het ideaal der practische rede is, volgens Kant, dit, dat de deugdzame, die geluk waardig is, dit ook deelachtig wordt. Dit is reeds vanouds aldus ingezien. Dat deugd en geluk in eene volmaakte wereld moeten samengaan, is reeds oudtijds door verscheidene wijsgee-

rige scholen begrepen en geleerd. De epicuristen leerden, dat de mensch naar geluk moet streven en dat hij, als hij dit verstandig doet, zal inzien, dat zulks onbereikbaar is zonder de vier hoofddeugden, wijsheid, rechtvaardigheid, moed en matigheid, te beoefenen. De stoïcijnen kwamen hiertegen op en leerden te recht, dat het wel mogelijk is op deze wijs een gedrag, dat over het geheel aan de zedewet beantwoordt, teweeg te brengen, hetgeen ook door Epicurus zelven getoond is, van wien zelfs een kerkvader zeide, dat hij zedelijk en eerbaar was en zijne leer door zijne zeden bewees; doch dat evenwel eene gezindheid, die het geluk als het hoogste goed najaagt, niet zedelijk maar baatzuchtig is. Zij gingen van den anderen kant uit en leerden, dat de wijze naar de deugd alléén moet streven en dat het geluk dan vanzelf volgt, hetgeen zij uitdrukten door te zeggen: de volmaakte wijze is volmaakt gelukkig.

Kant merkt hierop aan, dat deugd wel tevredenheid bewerkt en in zooverre geluk voortbrengt, maar dat een volmaakte wijze, gesteld, dat hij bestaat, evenwel aan ziekte, armoede, vervolging door vijanden, verlies van geliefde betrekkingen, enz. blootstaat en dat het overdrijving is, wanneer hij beweert, dat al deze rampen zijn geluk niet raken. Kant toont aan, dat hier een spelen plaats heeft met de dubbele beteekenis van het woord: *kwaad.* De smart is geen kwaad, d.i. de smart is niet zedelijk slecht; de smart is echter wèl een kwaad, voor zoover zij den mensch leed doet. Dit laatste treft den wijze wel degelijk, al gedraagt hij zich daaronder met veel meer gelatenheid dan andere menschen.

Bovendien is de volmaakte deugd een ideaal, hetwelk hier op aarde onbereikbaar is. Wij streven ernaar, wanneer wij ernstig aan de zedewet willen gehoorzamen; maar in dit leven bereiken wij het niet. Hoe meer iemand in deugd vordert, hoe meer hijzelf zal erkennen, dat hij nog verre verwijderd is van alléén uit beginsel van plicht te handelen, zonder zijn eigen voordeel of genoegen in aanmerking te nemen; dat de wereld der verschijnselen, waarin wij leven, zóóveel ongerechtigheid vertoont en zóóver van het zedelijke ideaal verwijderd is, dat het verlangen naar iets beters zich niet laat onderdrukken.

De volstrekte eisch der zedewet; het bewustzijn, dat wij eraan moeten en kunnen gehoorzamen, daar het ongerijmd zou zijn eene onmogelijkheid te eischen; het ideaal der practische rede, dat ons eene wereld doet denken, waarin deugd en geluk samengaan; het bewustzijn, dat wij in ons een streven naar het volmaakte hebben, doch dit volmaakte niet kunnen bereiken: dit alles doet ons inzien, dat de denkbeelden van God, vrijheid en onsterfelijkheid, die wetenschappelijk even min bewezen als wederlegd kunnen worden en die zich telkens weer aan onze rede opdringen, door een redelijk geloof moeten aangenomen worden.

Verder kan de wijsbegeerte ons niet brengen. Onze gezichtskring is beperkt en het geeft niets, wanneer wij door gissingen en verbeelding willen aanvullen, wat de wetenschap ons niet geven kan en waarvan de aanschouwing ons ontzegd is; maar de zedewet eischt met een volstrekt, onverbiddelijk gebod gehoorzaamheid; die hieraan gehoor geeft, leert inzien, dat hij niet in de wereld der verschijnselen opgaat, maar in eene verstandswereld gegrond en geworteld is, en dat hij hoop mag koesteren, daarvan hiernamaals meer te zullen weten. Het is zeer heilzaam en nuttig, dat nauwkeurige kennis van die bovenzinnelijke dingen ons niet gegeven is; want wij moeten *thans* en *hier* werken, zonder te veel over het ons nog niet geopenbaarde te peinzen; wat wij later zullen te zien krijgen, dat is voor later bewaard.

Deze wijsbegeerte geeft minder schilderachtige uitkomsten dan de dogmatische stelsels van den ouden en van den nieuweren tijd. Zij toont aan, dat wij in het algemeen recht hebben, om in het bestaan eener hoogere wereld te gelooven, doch zonder op nauwkeurige kennis daarvan aanspraak te kunnen maken; maar zoolang de stelsels der dogmatici elkander nog tegenspreken en er geene wiskundige zekerheid aangaande die dingen te verkrijgen is, zullen wij het best doen, ons met Kant te vergenoegen.

Het zou mij verheugen, wanneer door het bovenstaande sommigen opgewekt werden, om de hoofdwerken van Kant te gaan bestudeeren; doch wanneer iemand, ofschoon verlangend meer van Kant te weten, tegen de studie zijner werken opziet: dan verwijs ik hem naar de verhandelingen van Kinker en Heumann, die bij J. Vlieger te Amsterdam herdrukt zijn. Niemand zal zich de aan die studie bestede moeite beklagen.

Amersfoort, 4 Mei 1881.

D. BURGER.

De vrouwenquaestie.

La question des femmes par Ernest Legouvé de l'Académie française. Paris. Hetzel.

Zal nog wel iemand, die het hierboven geschreven woord ziet, den moed hebben, om een oog te slaan op wat er volgt?

Wij betwijfelen het, want ieder, die aanvankelijk met groote belangstelling de hand uitstak naar elk geschrift, dat die zaak behandelde, heeft, helaas! reeds sinds lang de treurige ontdekking moeten maken,

hoe al de Fransche, Duitsche en Engelsche brochures, welke elkander in de laatste jaren opvolgden, allen ongeveer naar één model zijn vervaardigd en hoe ze in hoofdzaak meest variaties zijn op Mill's studie.

Chamfort's bekende uitspraak - *'Die meisten Bücher der Gegenwart scheinen in einem Tage geschrieben, mit Hülfe von Büchern, die man gestern erst gelesen hat'* - is vooral toepasselijk op de geschriften over de vrouwenquaestie.

Het recept van het meerendeel dier langere of kortere opstellen is: eene inleiding, waarin het plan wordt ontvouwd, dat eigenlijk de *quintessenz* van het geheel is en waarin de auteur met weinige woorden zegt, wat hij in de verdere pagina's min of meer langdradig zal uitspinnen.

Om geheel bij het begin te beginnen, volgt er na die inleiding een historisch overzicht, dat soms reeds bij Eva aanvangt, waarin de vrouw, die bij de wilde volken de zware lasten draagt, even weinig ontbreekt als de vrouwelijke paus en waarin (soms zeer onbesuisde) grepen worden gedaan uit allerlei historische tijdperken, om de stelling der vrouw bij verschillende volken en in verschillende landen te beschrijven.

Na dat alles komt men op onzen tijd en deelt mede, hoe allerdroevigst het lot der vrouw is: hare opvoeding wordt verwaarloosd, hare opleiding aan het toeval overgelaten; men geeft haar geen deel aan den arbeid; men onthoudt haar hare staatsburgerlijke rechten, en de door mannen gemaakte wetten bevatten tal van artikelen, waarbij de arme vrouw schandelijk benadeeld wordt.

Snijdend sarcastisch klinkt de toon, als het bekende wetsartikeltje wordt aangehaald, waarbij de vrouw gelijkgesteld, althans in één paragraaf genoemd wordt, met idioten, krankzinnigen en misdadigers; opgewonden, luidruchtig, als de groote voortreffelijkheid en bruikbaarheid der vrouw wordt aangetoond, en zoo is er voor ieder deel der vermelde brochures eene eigenaardige, doch vaste manier van de volzinnen te formuleeren.

Dat is vooral merkbaar in het laatste gedeelte, dat in den regel gewijd is aan eene opsomming van alle mogelijke bedrijven, beroepen en betrekkingen, welke er zijn en die de vrouw zou kunnen waarnemen of vervullen. In dat hoofdstuk worden steeds met dezelfde onbarmhartigheid de 'ellenridders' en de 'dameskappers' gegeeseld, die 'onwezens', welke de arme vrouw verjaagden van haar eigen terrein.

Niet alle vrouwenquaestie-brochuren-auteurs slaan precies op dezelfde wijze op het aanbeeld, maar in één opzicht zijn ze nagenoeg allen homogeen, dat ze n.l. *beaucoup de bruit* voor zeer *peu de besogne* maken; dat ze allen geneigd zijn, de zaken uit het verband te rukken, en bovenal, dat ze nooit een degelijk of houdbaar plan of een werkelijk uitvoerbaar voorstel ten beste weten te geven.

Het zijn steeds *phrases*, *phrases* en nog eens *phrases* van het begin tot het einde.

De heer Legouvé maakt geene uitzondering op den regel.

Zijn opstel - eigenlijk eene lezing, die 23 Januari uitgesproken werd voor de leden van de *Union de la jeunesse française* - laat zich prettiger lezen dan vele Duitsche brochures over hetzelfde thema, omdat de Franschen in het algemeen slag hebben van schrijven en den lezer nooit vermoeien met dien zwaarmoedigen omhaal van bijwoorden en bijvoegelijke naamwoorden en die duistere langdradige betoogzinnen, die menig Duitsch geschrift zoo ongenietbaar maken - maar wat overigens den inhoud betreft van het boekske, dat den weidschen naam draagt van *La question des femmes*(*), het is niet zoo heel veel zaakrijker dan de meeste brochures over hetzelfde onderwerp.

De heer Legouvé heeft *glissé*, *mais pas appuyé.*

Zijn plan was, om, nu de *Académie* dit jaar een prijs heeft uitgeloofd van 5,000 francs voor het beste geschrift over de groote quaestie van den dag, het vraagstuk van de *égalité* eens zuiver te stellen.

Hij begint daarom met de vraag, wat eigenlijk de vrouw is, en beschouwt haar als jong meisje, als echtgenoote, als moeder en als vrouw.

Hij wijst op de zeer groote onrechtvaardigheid van de wetten, die den sterke in bescherming nemen tegenover de zwakkere partij: het vijftienjarig meisje vindt geene bescherming; de gehuwde vrouw is geheel in de macht van den man, en der moeder geeft men geene beslissende stem, waar 't het welzijn harer kinderen betreft.

De vrouw eindelijk heeft geen stemrecht en kan dus nooit al het onrecht, dat men haar aandoet, helpen herstellen.

Dit alles wordt met groote duidelijkheid betoogd, maar de conclusie, waartoe de Schrijver eindelijk komt, maakt een zonderling effect.

De Schrijver ziet namelijk in de liefdadigheid het groote arbeidsveld der vrouw en wil, naast het ministerie van het onderwijs, een *ministère de la bienfaisance* en de vrouwen werkzaam in dat ministerie!

‘Onze eeuw, heet het, is de eeuw van het recht; maar wat is het recht zonder den plicht? Wat is plicht zonder toewijding?

En wat is toewijding, zoo niet de ziel der vrouw? Welnu! dat deze ziel dan geheel Frankrijk doordringe, der familie nieuw leven geve, de maatschappij hervorme, verteedere, humaniseere en verzoene!’...

Waarschijnlijk heeft de gehoorzaal gedaverd van het applaus, toen de spreker dit ministerie van weldadigheid inleidde, maar als men het gesproken woord gedrukt in handen heeft en in de eenzaamheid leest, zou men tot de nuchtere vraag komen, hoe en wat de Schrijver zich voorstelt in het algemeen en hoe de vrouwenquaestie daardoor gebaat kan worden.

Maar men doet zulke vragen niet. Men stelt zich liever zoo'n idyllisch ministerietje voor, waar *charmantes quêteuses* in het nieuwste

(*) In hoofdzaak is dit kleine geschrift slechts eene gewijzigde uitgave van een opstel, getiteld: *La femme en France au* XIX *siècle*, dat in 1873 het licht zag.

quêteuse-kostuum rondgaan met hare élégante liefdadigheids-taschjes op zijde, om de *charité* te beoefenen, die in Frankrijk's hoofdstad zeer hoog staat aangeschreven en dan ook het dubbele voordeel aanbiedt van eene aangename bezigheid aan de rijken en hulp aan de behoeftigen te geven.

(De mode van dezen winter schrijft, als we ons niet bedriegen, der quêteuse een sluitend zwart fluweelen pak voor zonder sleep.)

Afgezien van deze laatste tirade zoekt de heer L. blijkbaar het zwaartepunt van de vrouwenquaestie in verandering of wijziging van de wet, maar de zeden gaan boven de wetten en hoe onbillijk ook menig wetsartikel mag zijn en hoe wenschelijk het moge schijnen, dat dit en dat veranderd worde - zou men er in het maatschappelijk leven eigenlijk wel zoo heel veel door veranderd zien in het leven der vrouwen?

Na als voor dien tijd zou het velen vrouwen evenals thans op het gelaat blijven geschreven: 'Ik zou zoo gaarne weten, wat eigenlijk mijne bestemming is; waar ik mijn werk kan vinden; hoe ik gelukkig zal worden; waartoe ik de kennis, die ik heb, kan gebruiken en hoe ik de kundigheden, die ik niet bezit, zal kunnen verkrijgen,' en zal het de bede van allen zijn:

'Och Heer, geef mij een bloem en zend me een zonnestraal.'

En waar bloeien en geuren schooner bloemen en waar verwarmen en koesteren de zonnestralen meer dan bij en in het eigen, vriendelijk tehuis?

Waar vindt de vrouw werk, dat haar in alle opzichten zoo bevredigt als dat, wat het huiselijk familieleven meebrengt?

De werken der liefdadigheid mogen eene tijdelijk bevredigende en wellicht nuttige werkzaamheid geven, de rechte bevrediging ligt toch voor de vrouw in den arbeid - welke die dan ook zij - waarvan het eindresultaat is: bevordering van het geluk der haren. Zij heeft er behoefte aan, liefde om zich heen te verspreiden, en hoe ruimer haar die gelegenheid geboden wordt, hoe kleiner het aantal zal worden van die armen, die snakken naar haar deel van den arbeid en die, als dat haar geboden wordt, toch angstig terugdeinzen in het besef, dat het dit niet is, wat zij zich voorstelden als geluk.

In vereenvoudiging van al onze behoeften en bovenal in reinheid van zeden ligt een groot deel van de oplossing, die zoovelen thans zoeken.

Een landgenoot van Legouvé - Michelet - spreekt dit o.i. zeer juist in weinige woorden uit, als hij zegt:

'*Les femmes qui ont entre elles une destinée à part et tant de secrets communs*, *devraient bien s'aimer un peu et se soutenir, au lieu de se faire la guerre. Elles se nuisent dans mille choses*, *indirectement.*

La dame riche, *dont le luxe change la toilette des classes pauvres, fait grand tort à la jeune fille. Elle empêche son mariage*; *nul ouvrier ne se soucie d'épouser une poupée si coûteuse à habiller.*

Que deviendra-'t-elle maintenant? Si elle est jolie, à vingt ans elle sera entretenue et passera de main en main. Flétrie bientôt, elle deviendra couseuse, et fera des confections à raison de dix sous par jour. Nul moyen de vivre sans demander chaque soir son pain à la honte!

Ainsi la femme au rabais, par une terrible revanche, va rendant de plus en plus le célibat économique, le mariage inutile.

Et votre fille, madame, par cela ne pourra pas se marier.'

Maar al behandelt de heer E. Legouvé slechts een deel der vrouwenquaestie, de wijze, waarop hij dat doet, is natuurlijk zeer lezenswaard, en om tot nadere kennismaking met zijn geschrift op te wekken, laten we hier eenige regelen volgen, genomen uit het hoofdstuk *La jeune fille.*

'Si l'on nous disait qu'il existe un pays où la chasteté féminine est mise à si haut prix, que ce n'est pas pour les femmes une vertu, mais la vertu; si l'on nous disait que la perte de cette vertu flétrit non seulement la coupable, mais sa famille, et qu'on a vu des filles tuées par leurs pères rien que pour cette faute; si l'on nous disait de plus que, dans cette contrée, les femmes sont jugées si légères d'esprit et si faibles de caractère, qu'elles restent mineures pendant tout le temps de leur mariage; si l'on nous apprenait que, chez ce peuple, tous les hommes, pauvres et riches, beaux et laids, nobles et roturiers, poussés, ceux-ci par la passion, ceux-là par l'ennui, d'autres par la vanité, se précipitent à la poursuite de cette vertu, comme des limiers sur une bête de chasse; qu'enfin, par un contraste bizarre, le même monde qui flétrit celles qui succombent glorifie ceux qui les font succomber, et honore leurs succès du nom de conquête; certes, si un tel tableau nous était offert et qu'on nous demandât de préjuger le caractère de la loi dans ce pays, nous dirions: Le législateur n'aura eu qu'une pensée, défendre la femme contre l'homme et contre ellemême; il se jettera entre le corrupteur et la victime; tout séducteur sera puni deux fois, car il fait le mal et le fait faire.

Voilà, le langage que tout honnête homme prêterait au législateur; voici ce que décide notre Code:

La fille, dès l'âge de quinze ans, répond seule de son honneur, c'est-à-dire que la séduction masculine est impunie. Quinze ans!... Mais c'est l'âge qui a le plus besoin de défense, l'âge où l'innocence même est une cause de chute! N'importe, la femme à quinze ans est toujours censée séduire; son rôle d'Ève a commencé. La loi, cependant, ne reconnaît à la jeune fille le droit de disposer de son bien qu'à l'âge de vingt et un ans. Ainsi il y a deux majorités: la majorité du coeur et la majorité de la bourse. La femme, selon le Code, peut défendre son coeur six ans plus tôt que son argent.

Ce n'est pas tout. Un des plus habituels et des plus sûrs moyens de séduction est la promesse de mariage. Combien de jeunes filles

n'ont cédé qu'à cet espoir! Combien d'hommes n'ont triomphé qu'avec cette arme! Eh bien, que dit la loi? Toute promesse de mariage est nulle, non seulement comme promesse de mariage, mais comme base d'une action judiciaire. L'homme a le droit de venir dire à la justice: Voici ma signature, cela est vrai. Mais qu'importe? une dette de coeur est nulle comme une dette de jeu!

Ce n'est pas tout. Le déshonneur de la jeune fille peut être public et prouvé. N'importe! quelque évidente, quelque irréfutable que soit la désignation du père, quelles que soient les circonstances qui disent à tous et tout haut: “Le voilà!” l'homme est toujours irresponsable. Dans tous les cas, à tous les degrés, la démonstration et même la recherche de la paternité est interdite.’

R. *Maart* '81.

A.

Staatkunde en geschiedenis.

De Transvaalsche gebeurtenissen en de toekomst van Zuid-Afrika.

X.

Weinige dagen, vóórdat het Transvaalsche bij het Britsche Rijk werd ingelijfd, verscheen Sir Bartle Frere aan de Kaap, om er als Gouverneur en Hooge Commissaris het bestuur te voeren.

In de dagen, toen het reeds gebleken was, dat aan de Kaap bij Regeering en Parlement weinig kans bestond op een goed onthaal van Lord Carnarvon's plannen, ontbrak het niet aan waarschuwingen tegen het bieden van verzet tegen eene politiek, die op den duur voor de Zuid-Afrikaansche Koloniën zou leiden tot grootere vrijheid, dan men er ooit gekend had. Onder liberalen zoowel als conservatieven, heette het, begon het denkbeeld veld te winnen, dat het zelfbestuur, aan de aanzienlijkste dier Koloniën toegestaan, er niet gunstig werkte en dat het geraden zou zijn, om geheel Zuid-Afrika weder onder het onmiddellijk bestuur der Britsche Kroon te brengen. Werd echter Sir Bartle Frere naar Zuid-Afrika gezonden, dan kreeg men den besten man, waarover Engeland te beschikken had, als Gouverneur en dan was de vrees voor een ommekeer van politiek geweken. Dat Sir Bartle werkelijk Sir Henry Barkly zou vervangen, vernam men reeds omstreeks het einde van 1876, en terwijl voorstanders van een vereenigd Zuid-Afrika ten hoogste met het vooruitzicht ingenomen waren, heerschte er misnoegen bij hen, die indertijd tegen de plannen van den heer Froude geijverd hadden.

Het was wel bekend, dat Sir Bartle Frere evenals zijn voorganger met een bepaalden last naar de Kaap kwam. Deze had het verantwoordelijk bestuur moeten invoeren; hij moest eene confederatie der Zuid-Afrikaansche Koloniën en Staten tot stand brengen en de eerste Gouverneur-Generaal in Harer Majesteit's Zuid-Afrikaansch Rijk zijn. Zonder zulke plannen en zulke vooruitzichten zou men niet een man als hij,

die in den Indischen dienst de hoogste ambten bekleed had, bij liberalen en conservatieven even hoog stond aangeschreven en ver boven het bestuur van eene afgelegen Kolonie verheven was, naar de Kaap gezonden hebben.

De vrees, die Sir Bartle's komst aan sommigen, ongeneigd, om de Kolonie eene politiek te zien opdringen, inboezemde, woog niet op tegen den naam, dien hij had, en hetgeen verder strekte, om hem populair te maken. En dat verdere was niet weinig. Sir Bartle bleek niet alleen iemand te zijn van veelzijdige kennis en een ruimen blik, juist geschikt, om aan elk streven op het gebied van kunst en wetenschap nieuw leven bij te zetten, en door persoonlijke eigenschappen geschikt, om hen, die hem leerden kennen, te boeien en voor zich te winnen, maar hij had één eigenschap van den echten staatsman: hij was met hart en ziel, wat hij zijn moest, om zijne rol naar eisch te vervullen. Hij wist, wat een Gouverneur door persoonlijken invloed vermag, en geene moeite was hem ooit te veel, om dien invloed te laten gelden. Hierin was hem tevens zijn gezin van groote hulp. Lady Frere en hare dochters namen in de Kaapsche maatschappij eene plaats in, zooals geene Engelsche Gouverneursfamilie er ooit bekleed heeft. Vooral Hollandsch-Afrikaansche familiën binnen en buiten de Kaapstad - de aristocratie van het grondbezit, want daarvoor golden aan het Gouvernementshuis in Sir Bartle's tijd de boeren, - vonden steeds een uitstekend onthaal. Meermalen maakte Sir Bartle Frere in dépêches en andere geschriften hen, voor wie zij bestemd waren, er opmerkzaam op, dat, geheel anders dan in de meeste Engelsche koloniën, aan de Kaap eene oude en gevestigde maatschappij, met eigen overleveringen, bestond, en in plaats van dat oude, zooals zoovele Engelschen, te minachten en te beschimpen, stelden de Freres er belang in. Eene der dochters van den Gouverneur had zich op het Hollandsch toegelegd en kon er met gemak een gesprek in voeren.

Let men op Sir Bartle Frere's politiek, zooals zij uit zijne dépêches en anderszins bekend is, dan zal men bevinden, dat zij in één opzicht op eene onjuiste berekening gegrond was. Eensdeels was het hem te doen, om, zooals hij na zijne terugkomst in Engeland in eene voordracht heeft uiteengezet, gematigd Zuid-Afrika tot de basis van operatiën voor de zedelijke verovering van Centraal-Afrika te maken. Anderdeels zocht hij het middel hiertoe in een vereenigd, zelfverdedigend en zelfbesturend Britsch Zuid-Afrika, waar het blanke ras den toon zou geven, maar het Engelsche element geen voorrang boven het Hollandsch sprekende bezitten zou. Dat het den nakomelingen van hen, die vóór de komst der Engelschen de blanke bevolking des lands uitmaakten, even min als den Engelschen zelven, aan geene der eigenschappen ontbreekt, die voor zelfbestuur noodig zijn, en dat er geene quaestie kan zijn van eene beperking van zelfbestuur in een vereenigd Zuid-Afrika, dat vindt men in al wat Sir Bartle schrijft, als onomstootelijke waarheid verkondigd.

Dat echter de vestiging van zulk een zelfbestuur tot resultaten moet kunnen leiden, in strijd met de groote plannen, die hij met het oog op Centraal-Afrika koesterde, - dat met eene echt koloniale politiek niet rijmen kan, om, zooals hij met betrekking tot enkele volken beoosten en benoorden het Transvaalsche reeds spoedig dacht te bewerkstelligen, zich met verantwoordelijkheid over landen te belasten, door Naturellen bewoond en wellicht alleen voor hen bewoonbaar, - dat schijnt hij zich nooit recht te hebben voorgesteld. Maar die plannen lagen meerendeels in het verschiet en hebben nooit, hetzij in het Parlement of zelfs in de dagbladpers, tot eenige discussie van belang aanleiding gegeven. Dat men een vorig Gouverneur van Bombay, in wien men alle recht had een aristocraat te verwachten, het steeds als een onloochenbaar feit ziet aanvoeren, dat de blanke bevolking van Zuid-Afrika niet slechts zichzelve maar ook naburige Naturellen-stammen naar eisch kon besturen, geeft hem aanspraak op de sympathie der kolonisten.

Toch geldt Sir Bartle Frere thans bij velen hunner, en bepaaldelijk bij de groote meerderheid der Hollandsch-Afrikaansche bevolking, voor een man, die Zuid-Afrika meer kwaad berokkend heeft dan één zijner voorgangers. Dit ligt vooral aan zijne politiek tegenover het Transvaalsche. De fout, daarin door hem begaan, is de hoofdoorzaak, dat hij in al zijne plannen gefaald en een naam achtergelaten heeft, als waren aan hem alle onheilen te wijten, die het blanke ras in Zuid-Afrika thans moet bekampen. Of het nageslacht een gunstiger oordeel over hem zal vellen, is eene vraag, die zich niet dan na een nauwkeurig onderzoek van zijne geheele Zuid-Afrikaansche politiek eenigermate laat beantwoorden.

Sir Bartle Frere voor de aanhechting van het Transvaalsche verantwoordelijk te stellen, daar dacht niemand aan en dat ging ook niet. Hij was immers slechts weinige dagen te voren in de kolonie aangekomen. De verstoordheid echter over het gebeurde was niet gering. Openbare vergaderingen werden in de Westelijke buitendistricten gehouden, om de aanhechting te veroordeelen, en eene petitie aan de Koningin, om die aanhechting op te heffen, vond in die districten een aanzienlijk aantal onderteekenaars. Onder hen, die bij de beweging ten gunste der Transvaalsche vrijheid de hoofdrollen vervulden, waren naast vrienden en bewonderaars van President Burgers ook velen, die zijn gedrag in de zaak ten sterkste afkeurden. Maar er waren toch ook Afrikaners, die den val der Republiek als eene straf aanzagen voor den gruwel van met een modernen President geheuld te hebben, en anderen, die weigerden zich aan de beweging aan te sluiten, omdat in hunne oogen de Transvalers getoond hadden, dat zij voor zelfbestuur ongeschikt waren. Onder een adres in de Kaapstad, waarin aan de Koningin de instemming der onderteekenaars met het gedrag harer Regeering ten opzichte van het Transvaalsche betuigd werd, vond men namen van aanzienlijke Kapenaars van Hollandschen bloede. Enkele

vrienden van het Transvaalsche zochten den Gouverneur duidelijk te maken, dat de aanhechting van het land niet slechts eene onrechtvaardigheid maar ook, en vooral, een misslag was, die het door hem beoogde doel - vereeniging van Zuid-Afrika onder Britsche vlag - onbereikbaar maakte. Maar velen, die konden gesproken hebben, deden dat niet, en velen ongetwijfeld stelden de aanhechting als eene nuttige zaak voor. Wie ten gunste van de Transvaalsche vrijheid sprak of schreef, moest gedurig hooren, dat hij er zich veel meer om bekommerde dan de Transvalers zelven, en velen, die later met kracht voor de Transvaalsche vrijheid zijn opgetreden, toonden zich in die dagen onverschillig.

Men had trouwens aan andere zaken te denken. In de Parlementszitting van 1876 had het Ministerie-Molteno in de zaak der conferentie over zijne tegenstanders gezegepraald. Toen het echter later in de zitting een wetsontwerp voordroeg, waarin de zaken der hier en daar bestaande koloniale vrijwilligerkorpsen beter geregeld werden, trad de heer Sprigg, lid der Assembly voor een der grensdistricten, die vroeger voor het Ministerie in de bres was gesprongen, met een voorstel op, om, in plaats van zich steeds in de zaak der landsverdediging met kleinigheden op te houden, een volledig verdedigingsplan te beramen, dat de Kolonie in staat zou stellen, den plicht van zelfverdediging, van zelfbestuur onafscheidelijk, te vervullen en daardoor het recht te verkrijgen, om eene eigen Naturellen-politiek te hebben. Het Huis beaamde dit in weerwil van den tegenstand der Regeering. De zaak was overigens van nog grooter politiek belang, dan een met Kaapsche toestanden onbekende zou meenen. De Kolonie had in de laatste tijden hare verantwoordelijkheid zeer uitgebreid door een groot gedeelte der Kafferstammen tusschen de Koloniale Ooster- en de Natalsche Zuidergrens, met hun wil en ten einde onlusten te verhinderen, onder haar bestuur te nemen. In de grensdistricten klaagde men over een instroomen van Kaffers, dat op een terugdringen der blanken moest uitloopen en, kwam het tot een Naturellen-opstand, het land in het grootste gevaar kon brengen. Doch het Ministerie-Molteno, in Naturellen-zaken veelszins de gevoelens van den Kaffervriend Saul Solomon volgende, wilde van dit alles niets weten, liet de Naturellen toe, zich van vuurwapenen te voorzien, en verkondigde, op het voetspoor van zijn raadsman, dat de toenemende welvaart der inboorlingen alle gevaar van een opstand wegnam.

Het Ministerie kon er niet buiten, eene commissie van onderzoek naar de zaak der landsverdediging te benoemen, meerendeels uit mannen bestaande, die het in politieke zaken plachten te steunen, waaronder ook de heer Sprigg. Reeds vroeger is gezegd, dat de heer Sprigg de hem aangeboden portefeuille van Naturellen-zaken kort na het einde der zitting van de hand wees en verklaarde, dat hij voortaan alles zou aanwenden, om eene ware oppositie, zooals er in Engeland in

het Parlement eene bestond, in het leven te roepen. Er kon op dat oogenblik twijfel zijn, of hij daarmede in het belang der Kolonie handelde, want er liepen juist toen leelijke geruchten over de stemming der inboorlingen, en werkelijk kwam het later aan het licht, dat er onder den machtigen en voorloopig ingelijfden stam der Tamboekis groote verstoordheid heerschte en dat alle stammen klaagden geen land genoeg te hebben. Voor het oogenblik bleef het echter rustig, en nog vóór de opening der Parlementszitting van 1877 werd het rapport der verdedigingscommissie, door den heer Sprigg opgesteld, in het licht gegeven. De voornaamste aanbeveling, erin vervat, was, om de blanke bevolking der Oostelijke districten als eene burgermacht dienstplichtig te maken en tot het houden van wapenoefeningen tegen geldelijke vergoeding te verplichten, zullende de kosten hiervan bestreden worden uit een hoofdgeld, dat de Westerlingen en zwarten zouden opbrengen.

De Regeering stelde, in de zitting van 1877, met het oog op de dreigende onlusten aan de Oostergrens eene versterking voor van de politiemacht, die aan de grenzen en in de afhankelijke gewesten orde moest houden; en tevens kondigde zij, om de wenschen der grensbevolking te gemoet te komen, eene nieuwe Burgerwet aan. Die wet was echter niet op de leest van het voorstel der commissie geschoeid. Zij gaf der Regeering het recht, om de burgers van de geheele Kolonie te velde te roepen, maar zij maakte geen onderscheid tusschen blanken en gekleurden, noch schreef zij eenige wapenoefeningen voor. Het was op deze punten, dat de oppositie, door den heer Sprigg aangevoerd, haar te lijf ging, en bij die gelegenheid zag men het hoofd van het Ministerie, den heer Molteno, pleiten tegen afzondering van blanken en zwarten en voor het behoud van de weinige Rijkstroepen, die nog aan de grenzen lagen, terwijl de heer Sprigg de zaak van zelfverdediging, zelfbestuur en heerschappij van het blanke ras bepleitte. Ziende, dat het zijne eigen Burgerwet er niet kon doorkrijgen, gaf het Ministerie toe, dat zij naar een comité uit het House of Assembly werd verwezen, en ten slotte liet het haar geheel vallen. Het bleef echter, in weerwil van heel wat zwakheid, die het aan den dag legde, aan het bewind. Den heer Sprigg, die de leiding der oppositie met bezadigdheid gevoerd had, zouden de Westelijke Parlementsleden wellicht niet ongaarne aan het bestuur hebben gezien, maar het denkbeeld, om door zijne bondgenooten, zooals de heeren Southey en Paterson, geregeerd te worden, daar wilde men niet aan. De zitting eindigde dan zonder Kabinetswisseling en zonder afdoende regeling der grensverdediging en, zooals reeds vroeger is meegedeeld, door opname van den heer Stockenström, terstond na het einde der zitting, in zijn Ministerie zette de heer Molteno met goed gevolg de versterking van zijn bestuur voort.

De Gouverneur, die in die dagen geene gelegenheid liet voorbijgaan,

om zijn Ministerie, aan de Kaap en in zijne dépêches naar Londen, in een gunstig daglicht te stellen, begaf zich na de zitting naar de Oostergrenzen, om met de Oostelijke bevolking bekend te worden. Daarna, hoopten de vrienden van het Transvaalsche, zou hij zich daarheen begeven en hetzij de aanhechting doen opheffen, hetzij maatregelen nemen, die de boeren met het Engelsche bestuur verzoenen konden. Maar daartoe kwam het niet. Nog vóórdat hij de grenzen bereikt had, kwam het bericht, dat tusschen het volk van Kreli, opperhoofd van een Kafferstam en als groot-opperhoofd der Kaffernatie beschouwd, en zijne naburen de Fingo's, die reeds onder koloniaal bestuur stonden, ernstige onlusten waren uitgebroken, en zeer kort daarna werd door Kreli's weigering, om voor den Gouverneur te verschijnen, en eene iets later volgende botsing tusschen de koloniale politiemacht en Kreli's Kaffers de oorlog formeel begonnen.

Men heeft Sir Bartle Frere verweten, dat hij, door op hoogen toon te spreken en eischen te stellen, waar zachtheid vereischt werd, een oorlog in het leven riep, die, had hij met beleid gehandeld, had kunnen vermeden worden. Dat is echter zeer twijfelachtig. Niet twijfelachtig is het daarentegen, dat hij in zijne proclamatiën van Kreli sprak als van een onderdaan der Engelsche Koningin, wat hij stellig niet was, en het over het geheel als eene uitgemaakte zaak aannam, dat al het land tusschen de Kolonie en Natal - schoon toen slechts voor een betrekkelijk klein gedeelte formeel van de Kolonie afhankelijk verklaard en ten deele, zooals toen nog het land der Pauli's, volstrekt niet afhankelijk - feitelijk onder de Britsche Koningin en zelfs onder de Kaapsche Regeering was. Opspraak wekte dit echter in het begin niet. Men zag er immers uit, hoe Sir Bartle de heerschappij van het blanke ras over Zuid-Afrika een voldongen feit achtte.

De omstandigheid, dat de Minister Merriman den Gouverneur op zijne reis naar de grenzen vergezelde, had ten gevolge, dat hij als geïmproviseerd Minister van Oorlog optrad, waarvoor het hem ook niet aan de vereischte bekwaamheid en werkzaamheid ontbrak. Misslagen konden echter niet uitblijven, en nadat het een oogenblik geleken had, als had men Kreli's volk verslagen en uit hun land verdreven, zag men plotseling eene terugstrooming der gewekenen en paarde zich weldra aan den oorlog over de grenzen een opstand der Kaffers in de Zuidoostelijke streken der Kolonie. Tegen dien opstand, die stellig ten deele aan onhandigheden der Regeering te wijten was, nam de heer Merriman krachtige maatregelen; vooral was het eene zaak van het uiterste belang, dat hij door snelle onderdrukking van eene beweging van een Tamboeki-opperhoofd aan het verbreiden van den opstand in Noordelijke richting perk stelde. Maar maanden lang had de oorlog reeds geduurd, en ernstige geschillen begonnen, sedert het einde van 1877, tusschen den Gouverneur en zijn Ministerie, bepaaldelijk den heer Merriman, te heerschen. De eigenlijke oorzaak dier

geschillen was, dat Sir Bartle Frere aan Generaal Sir Arthur Cunynghame, opperbevelhebber der Rijkstroepen in de Kaapkolonie, als zoodanig het bestuur der krijgsverrichtingen voorbehield, terwijl de heer Merriman voor de militaire begaafdheden van den Generaal - en niet ten onrechte - de diepste minachting koesterde en hem buiten alles zocht te houden. Met het oog op hetgeen in de laatste Parlementszitting door den heer Molteno over de Britsche troepen in de Kolonie gezegd was, kon men het als een merkwaardig spel des noodlots beschouwen, dat de weigering van dien heer, om nieuwe Britsche troepen, door Sir Bartle uit Engeland ontboden, in den oorlog te bezigen, de zaken tot het uiterste dreef. Trouwens, die weigering, om het even, of zij al dan niet onder de omstandigheden gepast was, kon in zoover voor stellig ongepast gelden, als de heer Molteno, wiens invloed waarschijnlijk sterk genoeg zou zijn geweest, om van eene buitengewone Parlementszitting het recht tot oproeping der burgers te erlangen, niet alleen zich daar niet toe verstaan, maar niet eens zijne populariteit in het Westen aan eene krachtige oproeping van vrijwilligers uit de buitendistricten aldaar gewaagd had. Uit de districten aan de Westerspoorwegliniën kwam letterlijk niemand te velde.

Vroeg in 1878 vernam men aan de Kaapstad, dat Sir Bartle Frere zijn Ministerie had ontslagen. Dat was iets ongewoons en in de oogen van velen iets inconstitutioneels. Maar dat Sir Bartle geene autocratie beoogde, bleek hieruit, dat hij aan den heer Sprigg, het hoofd der parlementaire oppositie in het House of Assembly en een beslist voorstander van het verantwoordelijk bestuur, de vorming van een nieuw Ministerie opdroeg.

XI.

Het Ministerie-Sprigg bestond uit vijf leden, allen, op één na, in het Vereenigd Koninkrijk geboren; de eenige Kapenaar erin was van Engelsche afkomst. Vier leden waren uit het Oosten; het vijfde, een aan de Kaapstad gevestigd Iersch advocaat, kreeg later een Parlementszetel in een Oostelijk kiesdistrict. Niet dat de heer Sprigg zich geene moeite gaf, om een Kapenaar van Hollandschen bloede in zijn Ministerie te krijgen, maar het gelukte hem niet, en de nieuwe Regeering gold dus voor Engelsch en Oostelijk. Dat nam echter niet weg, dat zij verkondigde, geen gedeelte der Kolonie en geene nationaliteit boven anderen te zullen voortrekken.

Geruimen tijd duurde het, eer het Parlement werd bijeengeroepen, en in dien tijd heerschte er heel wat spanning tusschen de voorstanders van het vorige en die van het nieuwe Ministerie. Toen intusschen de heer Merriman in het Parlement een voorstel deed, dat met een votum van wantrouwen in de Regeering gelijkstond en waarvan de aanneming ook Sir Bartle Frere, naar diens eigen zeggen, tot vertrek

uit Zuid-Afrika zou genoopt hebben, werd een door de Regeering goedgekeurd amendement met groote meerderheid aangenomen. Men heeft dit toegeschreven aan Sir Bartle Frere's populariteit, maar hierbij kwam ten stelligste, dat het Ministerie-Sprigg vermeed, om die beweringen en handelingen van den Gouverneur te verdedigen, welke op de koloniale vrijheden inbreuk schenen te maken; dat het Ministerie-Molteno zich door misgrepen formeel in het ongelijk had gesteld, en dat men over het algemeen gevoelde, dat er eene Regeering noodig was, die de zaak der landsverdediging met kracht zou ter hand nemen.

Het Ministerie bleef niet in gebreke dit te doen. Het stelde een volledig stelsel van verdediging voor, verschillend van dat der verdedigingscommissie, daar het de geheele koloniale burgermacht, niet slechts de Oostelijke, ten dienste der Regeering stelde. Oefening der bevolking werd zoo min verplichtend gesteld als in het ontwerp-Molteno van het vorige jaar, maar wel werd er een onderscheid gemaakt tusschen burgers, waartoe de blanke, en lichtingen, waartoe de gekleurde bevolking behooren zou; buitendien zou in de Oostelijke districten een korps boerenruiterij georganiseerd worden, tot exercitie en gereedheid, om te velde te komen, verplicht, en daarvoor toelage van de Regeering erlangende. Dat korps, waarvan de sterkte eerst op drieduizend en later op achttienhonderd man bepaald werd, zou niet slechts als tweede linie van verdediging moeten dienen en te velde komen, zoodra de grenspolitie te paard - toen meer militair georganiseerd en in ‘scherpschutters te paard’ herdoopt - niet voldoende voor het bedwingen van vijandelijkheden was, maar ook het oproepen der burgerij, behalve in uiterste gevallen, onnoodig maken. Dit alles stemde de vertegenwoordigers der Westelijke boerenbevolking voor het plan, schoon het vrij duur zou uitkomen.

Behalve met het verdedigingsstelsel kwam de Regeering ook met een plan voor den dag tot ontwapening van allen, die liever geene wapenen moesten hebben, met andere woorden van de inboorlingen. Het denkbeeld van eene algemeene ontwapening der inboorlingen was reeds in de dagen van het Ministerie-Molteno door Sir Bartle Frere geopperd, en dit is de reden, dat men hem den aanlegger van het plan noemt, schoon er geen twijfel aan is, of de heer Sprigg was er reeds vroeger voor en stelde het alleen hierom niet op den voorgrond, omdat het, onder de meeste Engelsche Gouverneurs, tegenwerking van hun kant zou ondervonden hebben. De wet heette te strekken tot ‘bewaring van den vrede’ en gaf den Gouverneur het recht, om op raad zijner Ministers in zekere districten ontwapening, met vergoeding van den prijs der afgegeven wapenen, te doen plaats hebben, zullende alleen zij hunne wapenen behouden, die daartoe bepaald verlof ontvingen. Later hebben dan ook parlementsleden als de heer Saul Solomon verklaard, dat zij alleen hierom voor de wet gestemd hadden, omdat zij meenden, dat haar eenig doel ontwapening in die districten was, waar de rust

gestoord was, terwijl zij eerst na de aanneming bemerkt hadden, dat het Ministerie het op algemeene ontwapening van alle inboorlingen aan en over de Oostergrenzen der Kolonie voorzien had. Dat echter dit laatste het geval was, daar bestond bij de meerderheid van Parlement en bevolking reeds in het begin stellig geen twijfel aan.

Dit alles werd door den heer Sprigg en zijne ambtgenooten zonder veel wederstand tot stand gebracht. Van de voorstanders van het vorige Ministerie namen zelfs de beide vroegere Ministers Merriman en Stockenström - de een de vaardigste en bekwaamste van de vorige bewindslieden en de ander de hoop der Afrikaansche bevolking, die in hem een harer wakkerste en gezienste leden zag, - geene houding aan, als waren zij hoofden eener eigenlijke oppositie, terwijl de heer Solomon eene afwachtende houding aannam, het Ministerie, schoon hij vermoeden kon, dat het niet als het vroegere in Naturellen-zaken één lijn met hem zou trekken, oogenschijnlijk steunde en er ook in sommige opzichten door ontzien werd. Maar nu kwam de vraag, hoe het geld te bekomen, dat voor het bestrijden der kosten van het verdedigingsstelsel noodig was. Het denkbeeld der Regeering, om dat ten deele door een accijns op kolonialen brandewijn te verkrijgen, leidde in de wijndistricten, die tot het Westen behooren en waar de boerenbevolking bijna geheel Hollandsch is, tot eene heviger opschudding, dan men er ooit gekend had. De wijnboeren, heette het, die het steeds zwaar te verduren hadden, maar die juist van den brandewijn, door hen uit de doppen der druiven gestookt, genoeg maken konden, om in hunne noodzakelijkste behoeften te voorzien, werden thans snood van het weinige beroofd, dat zij nog hadden. Dat het zoo erg niet was; dat de geringe accijns van een shilling per gallon den boeren wel last maar geen noemenswaardig verlies zou baren, vooral daar te gelijk de invoerrechten op buitenlandsch gedistilleerd verhoogd werden, - lieten zij zich niet beduiden, en dat verzwegen ook sommigen, die invloed op hen konden oefenen en het beter wisten, maar het raadzamer oordeelden, met den grooten hoop mee te schreeuwen. Het was overigens niet te ontkennen, dat de accijnswet der Regeering ten duidelijkste haar gebrek aan zaakkennis en practischen zin voor tenuitvoerlegging van goede denkbeelden toonde, dat haar meer dan iets anders in ongelegenheid heeft gebracht. De wet moest door brandewijnkoopers buiten en leden uit de wijndistricten binnen het Huis gefatsoeneerd worden, eer zij uitvoerbaar werd.

De accijnswet ging met eene groote meerderheid erdoor, en al is men tegen het beginsel van accijnzen, toch kan men het den heer Sprigg niet ten kwade duiden, dat hij dit middel aangreep, om 's lands inkomen te verhoogen, want andere belastingen boden nog minder kans op slagen. De politieke gevolgen der nieuwe belasting waren intusschen van geen gering belang. En hier zij opgemerkt, dat mannen, wien het niet aan gematigdheid en inzicht ontbrak en die, al

hadden zij tegen den accijns, toch heel goed begrepen, dat hij zooveel kwaad niet kon, als de boeren meenden, de beweging onder den Westelijken boerenstand toejuichten als een bewijs, dat de Hollandsche boeren in de Kolonie wakker werden en er voortaan voor bedanken zouden, om zich door hunne Engelsche mede-kolonisten de wet te laten voorschrijven. Mannen van talent, zooals de heer J.H. Hofmeyr, redacteur van het dagblad *De Zuid-Afrikaan*, maakten gebruik van de heerschende opgewondenheid tot het oprichten eener Boerenbescherming-vereeniging, die zich, zonder zich in partij-politiek te willen mengen, ten doel stelde, om de belangen van den boer voor te staan en bepaaldelijk alle belastingen op koloniale producten te bestrijden. Om de beweging ook buiten de wijndistricten ingang te verschaffen, zocht men het stellig valsche denkbeeld te doen veld winnen, als zou de accijns door belastingen op andere boerenproducten, zooals wol en struisveeren, gevolgd worden, - pogingen, die niet zonder gevolg bleven.

Het is zeer mogelijk, dat zonder den accijns het bezwaarlijk zou zijn geweest, om in de Westelijke districten, waar men weinig voorliefde voor politiek heeft en de boeren van bezwaren aan de grenzen en met de inboorlingen niet zoo rechtstreeks te lijden hebben als in het Oosten, iets, wat naar eene nationale beweging leek, in het leven te roepen. Dat het voor zulk eene beweging nadeelig is, om uit min zuivere bron te zijn voortgevloeid, daarvan schijnen hare voorstanders zich geene rekenschap te hebben gegeven. Maar terwijl in het Westen de beweging onder de boeren in den accijns haar oorsprong had, zag men in het Oosten insgelijks de Hollandsche boeren maatregelen nemen, om zich te laten gelden. De beweging aldaar ontstond het eerst in en bij het dorp Ventersburg, afdeeling Albert, in het Noordoosten der Kolonie, en nam van het begin af een zuiver politiek karakter aan. Toen haar voornaamste aanlegger, de heer D.P. van den Heeven, - een boer uit den kant van Ventersburg en die, wegens onbekendheid met de Engelsche taal, tot dusver geen candidaat voor het Parlement is geweest, maar wien het stellig niet aan de eigenschappen van een volksleider ontbreekt, - eenige maanden geleden met eene politieke zending in de Kaapstad verscheen, was het door hen gegeven voorbeeld reeds in heel wat Oostelijke districten gevolgd. Maar hierover nader.

Tijdens de Parlementszitting was er, op een voorstel van den heer Paterson na, dat door de voorloopige quaestie in den doofpot werd gedaan, niets van confederatie vernomen. In de sluitingsrede intusschen gaf de Gouverneur te kennen, dat bij de algemeene verkiezingen voor de beide Parlementshuizen, die in het reces moesten plaats hebben, voornamelijk de vraag behoorde overwogen te worden, hoe men tot de noodige eenheid van Zuid-Afrika zou kunnen geraken. Zoodra nu het Parlement was uiteengegaan, verliet de heer Sprigg de Kaapstad, om eene reis door de Oostelijke districten te doen, en trad daar bij elke gelegenheid, bepaaldelijk op maaltijden, ter zijner eere gegeven,

op als voorstander van confederatie in den zin van hen, die daaronder eene verdeeling der Kaapkolonie in twee of meer provinciën verstonden. Later handelde ook de heer Upington, Procureur-Generaal, in denzelfden geest. Dat geen van beiden naar eisch onderscheidde tusschen federatie en decentralisatie en dat het hun meer te doen was, om de bevolking voor Sir Bartle Frere's confederatie-plan te winnen, dan omdat zij aan eene splitsing der Kolonie geloofden, daar is geen twijfel aan. Maar hoewel de heer Sprigg in vroeger tijd confederatie alleen in theorie had gebillijkt en duidelijk had te kennen gegeven, dat er geene haast bij was, is het duidelijk, dat hij toen met Sir Bartle Frere's plannen, niet slechts omdat zij hem door den Gouverneur aanneemlijk werden gemaakt maar uit eigen beweging en omdat hij er het heil van Zuid-Afrika in zag, ten hoogste was ingenomen.

Dat in de zitting van 1878 geene stappen werden gedaan tot uitvoering van eene wet, waarbij de Diamantvelden, volgens de afspraak tusschen Lord Carnarvon en den heer Molteno, in het vorige jaar aan de Kolonie waren gehecht, heeft men, wellicht te recht, althans ten deele hieraan toegeschreven, dat Sir Bartle Frere hoopte, het land als afzonderlijke provincie in eene Zuid-Afrikaansche Unie te laten opnemen. Er was intusschen nog eene andere reden. De Griqua-bevolking was door Engelsche gelukzoekers in zaken van grondbezit en anderszins zoo slecht behandeld en zoo erg opgelicht, dat het, toen men in het Oosten een grensoorlog had, ook daar tot een opstand kwam. Die opstand was nog niet geheel bedwongen, toen het Parlement in 1878 zat, en het had bezwaar, om provinciën, waarin oorlog heerschte, in te lijven. Den Oostelijken grensoorlog was men intusschen nog vóór het sluiten der zitting meester geworden, en de blanke bevolking van Griqualand-West maakte aan haar eigen oorlog zonder hulp van buiten een eind. Maar er was intusschen ook een opstand onder Korana's en andere stammen in het Noorden der Westelijke provinciën uitgebarsten, en terwijl de Ministers in het Oosten confederatie predikten, bleef de oorlog aan de Noordergrens voortduren en geld kosten. Eerst toen, niet lang vóór de opening der zitting van 1879, de Procureur-Generaal zelf zich naar die streken begaf, werd aan de maatregelen tegen de opstandelingen genoeg kracht bijgezet, om tot bedwang te leiden. De zwakheid, hierbij zoolang aan den dag gelegd, was niet geschikt, om de Regeering in de openbare meening te doen rijzen.

Toen de verkiezingen voor het Parlement plaats hadden, bleek confederatie op den achtergrond te blijven en oefende de zaak van den accijns in het Westen en, in althans één geval, de pas ontstane boerenbeweging in het Oosten meer invloed uit dan de reis van den heer Sprigg en de oproeping, om confederatie op den voorgrond te stellen. In dien tijd intusschen hadden er elders gebeurtenissen plaats, die wat er in de Kolonie gebeurde, in de schaduw stelden. Het is bij die gebeurtenissen, dat de Transvaalsche zaak weder op den voorgrond komt.

XII.

Toen Sir Theophilus Shepstone de aanhechting van het Transvaalsche aan Harer Majesteits bezittingen afkondigde, wist hij, naar het schijnt, dat een niet onaanzienlijk aantal boeren in de buurt van Pretoria het plan hadden opgevat, om hem met de wapenen te lijf te gaan en over de grenzen te zetten. Dat aan dat plan geen gevolg werd gegeven, lag aan de maatregelen, tot verdediging van Pretoria door Kolonel Weatherley, een Engelschman, die zich reeds eenigen tijd in het Transvaalsche had opgehouden, verordend. Zelfs mannen, die de aanhechting afkeurden, lieten zich toen, tot bewaring der rust, bij de vrijwilligers inlijven, die den zetel des bewinds zouden verdedigen. Om de boeren tevreden te stellen, werd de oorlogsbelasting, door den Volksraad uitgeschreven, afgeschaft en moesten verder allerlei fraaie maar ten deele alles behalve uitvoerbare beloften dienen. Onder Engelsch bestuur, heette het, zouden de boeren vrijheid en zelfbestuur hebben; hunne taal zou met de Engelsche gelijkgesteld blijven, en in plaats van verplichten krijgsdienst onder de Burgerwet zouden zij ‘als nijvere honigbijen’ hun arbeid kunnen verrichten, terwijl de steden, die er gesticht zouden worden, later de manschappen zouden leveren, voor oorlog benoodigd. In zijne dépêches geeft verder Sir Theophilus openlijk te kennen, dat de protesten van den heer Burgers en van den Uitvoerenden Raad, die door den heer Krüger en Dr. Jorissen naar Engeland zouden gebracht worden, dienen moesten, om de boerenbevolking voor het oogenblik stil te houden, zullende zij over eenige maanden, als de deputatie terugkwam, waarschijnlijk vrij wel op weg zijn, om met het Engelsch bestuur verzoend te worden.

Dat voor velen de annexatie, om het even, of zij die goed- of afkeurden, voor het oogenblik eene uitkomst was, laat zich niet betwijfelen. Beambten konden onder Engelsch bestuur op bezoldiging, Staats-schuldeischers op betaling rekenen. Onder Paul Krüger als President had men - schoon niet allen er zoo over dachten - eer achteruitgang dan vooruitgang en eene sterke reactie tegen de hervormingsplannen van President Burgers kunnen vreezen. Onder Engelsch bestuur kon men instrooming van kapitaal, bevordering van handel en nijverheid en een geregeld bestuur verwachten. De annexatie was in veler oogen een voldongen feit, waarin men zich moest schikken en waarvan men voordeel kon trekken. Engeland had òf van die stemming gebruik kunnen maken en zich zoo onder de bevolking eene sterke partij scheppen, òf, zooals men uit Sir Th. Shepstone's verklaringen omtrent de honigbijen, die men met rust laten en de steden, die men stichten zou, kon afleiden, eene talrijke schaar landverhuizers naar het Transvaalsche kunnen zenden en zoo het zuiver Engelsch element in het land doen wortel vatten.

Geen van beiden geschiedde, en zoo laatstgenoemd plan bestaan

heeft, maar niet tot uitvoering gekomen is, - iets, waarvan trouwens geene zekerheid bestaat, - dan is hiervan de reden niet ver te zoeken. Toen het land geannexeerd werd, verbeeldde men zich in Engeland en aan de Kaap, dat de Regeering nog zeer veel land ter beschikking had. Dat bleek echter later niet het geval te zijn. Het zou gewaagd zijn, een oordeel over de Transvaalsche landquaestie uit te spreken, maar het is zeer mogelijk, dat wat de Republikeinsche Regeering niet als wettige eigendomsrechten had beschouwd, - die b.v., welke door speculanten voor kleinigheden waren aangekocht, - door de Engelsche, omdat de houders Engelsche onderdanen waren, niet konden worden over het hoofd gezien. Kon hierom kolonisatie des lands alleen door bijzondere personen geschieden, - en de pogingen, hiertoe in het werk gesteld, droegen het karakter van zwendelarij - de weg eener politiek, die de aanwezige bevolking verzoenen kon, was open. Dat Sir Th. Shepstone dien niet heeft ingeslagen, moge niet in allen deele aan hem te wijten zijn geweest, maar stellig is er het bewijs in te vinden, dat hij voor het bestuur van het Transvaalsche niet deugde. Hij had, door het spoorwegplan van President Burgers ter hand te nemen, niet de massa der boeren maar wel voor een groot deel de Burgers-partij kunnen winnen. In plaats daarvan werd het plan, schoon door een ingenieur van beproefde bekwaamheid ontworpen, op grond van eene oppervlakkige opneming door iemand, die in het geheel geen ingenieur was, voor onhoudbaar verklaard en zocht men er spoorweggemeenschap met Natal, een land, welks blanke bevolking den Transvalers meerendeels niet gunstig is, voor in de plaats te stellen. President Burgers had ervoor gezorgd, om den landsbeambten ook onder Engelsch bestuur een waarborg te verschaffen, dat men hen naar eisch zou behandelen. In plaats van ze te vriend te houden, schoof Sir Theophilus zooveel mogelijk overal Engelschen en Natallers en wel vooral zijne eigen verwanten en vrienden in, meerendeels onbekend met de landstaal. Eene der laatste handelingen van President Burgers was de aanstelling van een jeugdig Kaapsch advocaat, den heer Kotzé, tot Hoofdrechter van het op te richten Hoog Gerechtshof geweest. Twee lagere, onbezoldigde rechters, niet uit den geleerden stand, zouden hem worden toegevoegd. Dit had nu wellicht onder Engelsch bestuur eenig bezwaar in, maar in plaats van, met geldelijke opoffering van den kant van Engeland, een ten volle georganiseerd Hof van drie rechters op te richten, maakte men den heer Kotzé tot eenigen rechter, eene schikking, die altijd bezwaar geeft, terwijl daarenboven het Engelsch de taal werd van het Hof.

Eindelijk - om eene meer persoonlijke zaak te vermelden - handelde Sir Theophilus zeer onverstandig met betrekking tot de Transvaalsche drukpers. Een Kapenaar, de heer Celliers, met het courantenvak bekend, was door President Burgers overreed, om te Pretoria eene drukkerij op te zetten, waar een half Engelsch half Hollandsch

blad - de *Volksstem* - gedrukt en tevens het drukwerk voor de Regeering verricht werd. Schoon republikeinsch gezind, nam de *Volksstem* de annexatie als voldongen feit aan en behield zij zich alleen de vrijheid voor, om de handelingen der nieuwe Regeering vrijelijk maar zonder bitterheid te beoordeelen. Dat stond Sir Theophilus niet aan, want hij haatte vrijheid van spreken en schrijven en had zelfs te Pretoria eene soort van spionnenstelsel ingevoerd. Hij liet dus een nieuw, geheel Engelsch blad oprichten, welks uitgever tevens met het drukwerk der Regeering begunstigd werd. Toen van dien tijd af de *Volksstem* der Regeering vijandiger en ten slotte in allen deele het orgaan der Republikeinen werd, heette het van den kant der Engelschen, dat dit alleen uit kwaadheid was, omdat de Regeering andere schikkingen omtrent het drukken van landswerk had gemaakt. Maar men vergat, dat die schikkingen toonden, waar Sir Theophilus en zijne trawanten heen wilden: naar vervanging van het vrije woord der pers door de vleitaal van een gehuurd orgaan.

Geen wonder, dat onder zulke omstandigheden zelfs te Pretoria onder de gemengde bevolking van Engelschen, Hollanders en Afrikaners, die men er heeft, zich eene sterke oppositie tegen Sir Th. Shepstone en zijne creaturen vormde. Maar met die oppositie, die tegen dwangbestuur en voor verbeteringen in het stoffelijke en anderszins ijverde en waarvan Kolonel Weatherley als hoofd optrad, hadden de boeren niets gemeen.

In hoever het mogelijk zou zijn geweest, om de Transvaalsche boeren voor Britsch bestuur te winnen, ziedaar eene vraag, die zich niet gemakkelijk laat beantwoorden. Dit echter is zeker, dat men verkeerd zou doen met uit de laatste gebeurtenissen van het Transvaalsche af te leiden, dat de boeren van het begin af even min met Britsch oppergezag te verzoenen waren als bij voorbeeld de Spanjaarden in het begin dezer eeuw met dat van het Fransche Keizershuis. In de eerste tijden na de annexatie vernam men van velen, die het Transvaalsche goed kenden, dat de boeren zich meerendeels zouden schikken in den bestaanden toestand. Tot op het einde van 1878 achtten mannen, die het met de boeren wèl meenden, hunne verzoening met het Britsch gezag niet onmogelijk, mits men hun een Afrikaner als Gouverneur en de noodige politieke vrijheden gaf. Wat echter van meer belang is: Paul Krüger zelf, toen hij op zijne eerste zending naar Engeland was, hield het voor niet geheel onmogelijk, dat in zijne afwezigheid zijne landgenooten van hun weerzin tegen dat gezag genezen waren.

Reeds weinige weken na de annexatie zag men Paul Krüger en Dr. Jorissen, met den hun toegevoegden secretaris Bok, aan de Kaapstad verschijnen, om de reis naar Engeland te ondernemen. Zij hadden stukken bij zich, waaruit de gezindheid der bevolking moest blijken, maar geene petitiën, na de annexatie geteekend. Te Londen werden zij door Lord Carnarvon vriendelijk bejegend, maar reeds was er be-

sloten, om van Regeeringswege de handelwijze van Sir Th. Shepstone te bekrachtigen, iets wat, toen men het in het Transvaalsche officieel vernam, door het afnemen van den onderdanen-eed aan de beambten te Pretoria gevolgd werd. Lord Carnarvon legde aan de deputatie rapporten voor, waarin vermeld werd, dat het verzet in het Transvaalsche tegen het Britsche bestuur zich tot zeer weinigen bepaalde. Paul Krüger zocht zijn Lordschap ertoe te brengen, om de gezindheid der bevolking door een plebisciet te beproeven, maar dat lukte niet; het zou, lukte het, eene verkeerde werking hebben, zoo men eene geringe minderheid toestond, hare afwijking van het gevoelen der meerderheid te kennen te geven. De deputatie keerde dus terug met belofte van zelfbestuur en dergelijke, maar, alles bijeengenomen: onverrichter zake.

Toen zij intusschen na hare terugkomst te Pretoria verslag van hare verrichtingen moest doen, ontving zij van de talrijke aanwezige boerenschaar een geheel ander onthaal, dan althans Paul Krüger verwacht had. Van alles, wat de deputatie bracht, wilde men niets weten, maar wat men wilde, was onafhankelijkheid, en een oogenblik, toen de dappere Henning Pretorius zich tot den tolk van het algemeen gevoel maakte, scheen het tot openlijken opstand te komen. Om het volk tot bedaren te brengen, wist Paul Krüger niets anders te doen dan te verklaren, dat hij redenen had gehad, om eene andere stemming te verwachten, maar dat hij, ziende, hoe de zaken stonden, zich overtuigd hield, dat, als Engeland wist, hoe sterk de bevolking voor hare vrijheid was, het de annexatie zou opheffen. Men eindigde met te besluiten tot andere maatregelen, om Engeland omtrent den waren zin der bevolking in te lichten; daags daarna ging men uiteen, tot groote vreugde van Shepstone en de zijnen, die zich ontzettend bang voor een aanval gemaakt hadden, maar toen die aanval niet geschiedde, op echt Engelsche manier terstond tot het besluit kwamen, dat de boeren slechts grootsprekers en lafaards waren.

Dat zij dat niet zijn, hebben zij later bij Lange's Nek getoond. En toch, hoe dikwijls is niet ook later, en dat wel niet alleen door hunne vijanden, verkondigd, dat zij het steeds bij woorden zouden laten! Waarom, heeft men dikwijls gevraagd, lieten zij in 1877 toe, dat Sir Th. Shepstone aan het hoofd van 25 politie-dienaars hen van die zoo hooggeschatte vrijheid beroofde? Het beste antwoord is wellicht, dat toen alles meewerkte, om hen te demoraliseeren. Maar waaruit verklaart men die herleving van den vrijheidszin, die men reeds bij de terugkomst der eerste deputatie en later nog meer opmerkte? Hieromtrent is reeds kort na de annexatie beweerd, dat onder de boerenvrouwen en - dochters het gevoel terstond wakker werd, dat de Transvaalsche natie zich onteerd had door het aan Engeland gewonnen te geven. De waarheid hiervan is meermalen bevestigd, en toen schrijver dezes, kort na Sir Bartle Frere's terugkomst uit het Transvaalsche, Zijne Excellentie er opmerkzaam op maakte, dat juist die beweerde ge-

zindheid der vrouwen de boeren zeer licht tot opstand kon leiden, was het antwoord, dat die gezindheid inderdaad zeer duidelijk kon worden waargenomen. Onder anderen had Sir Bartle zelf eenmaal, toen eene oude en eenvoudige huismoeder uit de dagen der voortrekkers over het nut van den vrede uitweidde, duidelijk opgemerkt, dat hare schoondochter, die aanwezig was, zich bitter ergerde en zich met moeite weerhield, om in zijn bijzijn oproer te prediken(*).

Het is sedert de vergadering te Pretoria, dat men den held van den vrijheidsoorlog, Piet Joubert, eene hoofdrol in de Transvaalsche zaken ziet vervullen, schoon ex-President Pretorius in naam het hoofd van het comité werd, dat van toen af den strijd tegen het Engelsch gezag leidde. Het denkbeeld, door hem voorgestaan en met het beste gevolg ten uitvoer gebracht, was, om, zooals trouwens vroeger reeds eenmaal door den heer Vorster op eigen gelegenheid beproefd was, - alle burgers van het Transvaalsche hunne namen voor of tegen het herstel der Republiek te laten teekenen. Bijzonder werd erop gelet, dat er geen zweem van dwang bij dit alles aangewend werd en de anders zoo gewone knoeierijen bij het doen teekenen van petitiën niet plaats grepen. Het einde der zaak was, dat toen op eene vergadering van het Volkscomité de lijsten nagegaan werden, het bleek, dat drie vierden van alle burgers en negen tienden van hen, die op de lijsten geteekend hadden, voor het herstel der Republiek waren. Op eene volksvergadering werd daarop besloten, om eene nieuwe deputatie, bestaande uit Krüger en Joubert, met de lijsten naar Europa te zenden. Bok, die het volkscomité als secretaris had gediend, zou ook thans weder medegaan.

Deze deputatie bereikte de Kaapstad, juist toen het voorstel-Merriman over de Kabinetsverandering in de Parlementszitting van 1878 aanhangig was. Sir Bartle Frere ontving de deputatie aan zijn huis en zocht ze onder anderen hierdoor ertoe te overreden, om van het herstel der Republiek af te zien, dat hij hun voorhield, hoe vrij hunne stamgenooten in de Kaapkolonie onder de Britsche vlag waren, blijkens het feit, dat het op dat oogenblik van het House of Assembly afhing, of hij, de Gouverneur, al of niet de terugreis naar Engeland zou moeten aannemen. Er was trouwens geen twijfel aan, of zoowel Sir Bartle Frere als zijn nieuw Ministerie waren voor een

(*) Hoeveel de invloed der vrouwen bij de Afrikaansche boeren geldt, blijkt uit het volgend verhaal, dat eenigen tijd geleden in een Vrijstaatsch tijdschrift verscheen. Een deel van Basoetoland, dat aan den Vrijstaat was getrokken, - het zoogenaamd veroverd grondgebied - was reeds door boeren bezet, toen de Basoeto's, Britsche onderdanen geworden zijnde, alle moeite deden, om hen door veediefstal en andere plagerij weg te krijgen; ten slotte kwam het zoover, dat de boeren van het gebied op eene vergadering besloten, hunne plaatsen te ruimen. Toen trad echter de vrouw van een der boeren, Juffrouw Du Toit, in het midden en zeide: 'Als gij mannen laf genoeg zijt, om een land te verlaten, dat gij met uw bloed gewonnen hebt, dan blijf ik hier, om het te houden en te verdedigen.' De boeren schaamden zich, bleven, gaven hun vrouwen en dochters geweren, om in het schieten behulpzaam te zijn, en weldra oordeelden de Basoeto's het raadzaam, om een volk te ontzien, welks vrouwen en meisjes evengoed het geweer hanteerden als hare echtgenooten en vaders.

koloniaal zelfbestuur, waarbij, zoodra het overal in Zuid-Afrika gold, het oude kwaad, waardoor de Republieken altijd geleden hebben: opstoken en beschermen van inboorlingen tegen de boeren, niet meer zou aangetroffen worden. Sir Bartle maakte op de deputatie geen indruk. Zij ging door naar Europa.

In Engeland vond zij Lord Carnarvon, die in allen geval den slag had en zich moeite gaf, om de boeren en hunne vrienden naar eisch te woord te staan, door Sir Michael Hicks Beach vervangen, een man, die, naar hetgeen Zuid-Afrika van hem heeft ondervonden, voor zijn post weinig geschiktheid bezat. De ontvangst der deputatie was alles behalve beleefd, en in zijne gesprekken met de afgevaardigden maakte de Minister geen fraai figuur. Eene reeks van punten, waarmede door de lieden van het Ministerie van Koloniën de annexatie van het Transvaalsche gerechtvaardigd moest worden, werd door de deputatie op meesterlijke wijze beantwoord(*), en althans één lid van het Huis der Gemeenten, de heer Courtney, nam het voor het Transvaalsche op. Maar het debat over de zaak en de aandacht, door het Huis eraan gewijd, waren van dien aard, dat de deputatie besloot, liever de terugreis te aanvaarden dan nog langer eene geheel nuttelooze taak te verrichten.

Toen de heeren Krüger en Joubert weder aan de Kaapstad verschenen, was Sir Bartle Frere naar Natal vertrokken, en zij achtten het raadzaam hem niet te bezoeken, vóórdat zij rapport over hunne zending hadden uitgebracht. Vijandelijkheden tegen den voor het Transvaalsche zoo dreigenden Zoeloekoning stonden voor de deur, maar dat stemde de boeren niet gunstiger voor het Engelsch gezag, en wat zij den besten weg voor hunne landgenooten achtten, was lijdelijk verzet tot op den tijd, dat Engeland òf moede werd van het bestuur van een land, waar het zijn gezag niet dan met groote kosten en zonder voordeel voor zich kon handhaven, òf door een oorlog in Europa of Azië beziggehouden werd. In dat lijdelijk verzet, waartoe de Transvalers in het algemeen geneigd waren, stijfde hen de *Patriot*, die weldra het meest gelezen blad van het Transvaalsche werd, welks vertoogen bij het Engelsch publiek, als dit ervan vernam, juist niet veel bijval vonden. Het aan dit lijdelijk verzet verbonden bezwaar - het vaarwel zeggen aan elken bijstand der Regeering tot bevordering van vooruitgang en een daaruit voortvloeienden stilstand op het gebied des geestes - besefte men niet, en schoon het ook toen niet aan dezulken ontbrak, die meenden, dat Engeland een maatregel kon nemen, die tot verzoening kon leiden, zonder de Britsche vlag neer te halen, is het zeer de vraag, of die zienswijze juist was.

(*) Dit antwoord is in het Hollandsch en Engelsch gedrukt en in het Hollandsch ongetwijfeld te krijgen. Wie het gesteld heeft, weet schrijver dezes niet, maar hij meent reden te hebben, om het aan Dr. Hamelberg toe te schrijven.

XIII.

Sir Th. Shepstone had als administrateur van het Transvaalsche niet slechts een ontevreden volk te besturen, maar ook een lastigen buitenlandschen vijand te bekampen. Die vijand was de Zoeloekoning Cetjwayo. Niet dat er een oude haat tusschen deze twee bestond: integendeel, juist het aanzien, dat Sir Theophilus bij den machtigen nabuur van Natal heette te genieten, had hem een naam bezorgd. Zoeloes zetten zich in Natal neder, om zich aan het strenge militaire stelsel van hun koning te onttrekken, en Zoeloemeisjes vergezelden of volgden hen, maar Shepstone was, als Natalsche secretaris van Naturellen-zaken, erin geslaagd, om Cetjwayo - door het doen betalen trouwens van aanzienlijke boeten in vee, die het wegloopen der meisjes vergoeden moesten, - dit alles door de vingers te laten zien. Den meesten tijd was wel Cetjwayo feitelijk meester in Zoeloeland, maar zijn vader, de oude Panda, die, zooals men zich herinneren zal, aan Andries Pretorius zijn koningschap te danken had, was nog in het bezit van den koningstitel. Toen ook Panda tot zijne vaderen was vergaderd, ondernam de heer Shepstone eene reis naar Zoeloeland, ten einde Cetjwayo namens Koningin Victoria tot koning te kronen en tevens zekere wijzigingen, tot verzachting van het despotisme, in het bestuur des lands te brengen. Uit het verslag van zijne reis blijkt, dat hij zich wonder wat voorstelde van de gunstige stemming der Zoeloes voor zijne hervormingsplannen en van den indruk, door zijne zending gemaakt. Of dat alles, zooals door sommigen beweerd wordt, zelfbedrog was, behoeft hier niet onderzocht te worden. Zeker is het, dat zijne voorstellingen ook anderen om den tuin hebben geleid.

Toen hij nu - het was in 1873 - zich in Zoeloeland bevond, vernam hij bittere klachten over de Transvaalsche boeren, die, naar de Zoeloes beweerden, hun zeker land hadden afhandig gemaakt. Die landquaestie was reeds eene oude zaak in die dagen. Sir Theophilus schreef ervan, dat hij, alleen de lezing der Zoeloes vernomen hebbende, er niet over kon oordeelen, maar dat het niet voor het recht der Transvaalsche boeren pleitte, dat zij vroeger aan eene reeds gemaakte afspraak, om dit geschil door Engelsche bemiddeling te laten uitmaken, zich niet gehouden hadden. Intusschen was dit gedrag der boeren licht te verklaren. De afspraak was gemaakt in de dagen, toen Gouverneur Keate zich gereed maakte, om bij scheidsrechterlijke uitspraak de grensgeschillen aan den Zuidwesterhoek der Republiek te regelen, en die uitspraak was waarlijk niet van dien aard, dat zij de boeren kon uitlokken, om zich opnieuw Engelsche bemiddeling te laten welgevallen.

Bij het nagaan der landquaestie tusschen de boeren en de Zoeloes moet men teruggaan tot de dagen, toen Panda door Pretorius tot koning was verheven. Bij die gelegenheid stond hij den boeren, naast het reeds door hen bezette land bezuiden de rivier Tugela, die thans de

grens tusschen Natal en Zoeloeland uitmaakt, eene andere breede strook tusschen de Tugela en de meer noordelijk stroomende Umfolosi af. Dit land werd echter door de boeren niet bezet, en toen Natal Engelsch werd, liet men de schenking rusten, schoon de boeren ze niet vergaten en President Burgers, was het lot hem gunstiger geweest, ze waarschijnlijk, waar het pas gaf, als een middel zou gebezigd hebben, om het Transvaalsche gebied tot aan de zee uit te breiden. Intusschen hadden eenige Transvaalsche boeren in 1856, zonder dat er van de schenking gewag werd gemaakt, eenig land beoosten Drakenberg en palende aan Natal's Noordwesterhoek van Panda gekregen en daar het dorp en district Utrecht gesticht. Later was er nog meer land, alles tot de oude schenking behoorende, aan die boeren gekomen, en ten slotte, op een oogenblik, dat Cetjwayo juist bezig was, om zich in een strijd met eenigen zijner broeders de feitelijke opperheerschappij over Zoeloeland te verschaffen, was er tusschen hem en de Republikeinsche overheid eene schikking getroffen, waarbij tegen zekere voordeelen, die zij hem gunden, nog een nieuw stuk land aan de Republiek kwam. Over de bekrachtiging dier schenking door Panda werd later onderhandeld, maar de Zoeloes waren tegen afstand van het land, en ten volle heeft het Transvaalsche gezag er nooit gegolden. Toen tijdens de reis van President Burgers naar Europa de waarnemende President Joubert bevel gaf, om in het betwiste land belasting van de daar woonachtige Zoeloes te vorderen, werd hem dat door den Landdrost van Utrecht ten sterkste ontraden, en ten slotte liet men, om strijd te voorkomen, de zaak rusten.

Tot op dien tijd had Cetjwayo nog geene gelegenheid gehad, om zijne Zoeloe-oorlogslieden ‘hunne speren te laten wasschen’, met andere woorden, een veldtocht in den stijl van dien van Tsjaka te laten ondernemen. Zelfs de Swazies, zijne Noordelijke naburen, had hij niet kunnen aanvallen, daar dezen zich onder de bescherming der Republiek hadden gesteld. Maar het mislukken van den tocht der Transvaalsche burgermacht tegen Sekokoeni, het hoofd van een door de Zoeloes geminachten stam, gaf hem moed, en toen hij vernam, dat Sir Th. Shepstone als buitengewoon commissaris der Koningin naar Pretoria zou vertrekken, achtte hij den tijd gekomen, om als bondgenoot der Engelschen het Transvaalsche te verwoesten. Dat het niet tot vechten kwam, was hem een tegenval; nog veel erger moest het hem grieven, dat de Engelschen, van wier gespannen verhouding tot de boeren hij altijd gerekend had tot eigen voordeel gebruik te kunnen maken, thans overal aan de grenzen van zijn land geboden. De kansen echter stonden voor hem niet ongunstig. Sekokoeni bleek weldra ongeneigd te zijn, om de bepalingen van den vrede na te komen, dien hij met President Burgers gesloten had; hij zond zelfs het vee niet, dat hij als boete moest betalen. De oorlog, die weldra aan de grenzen der Kaapkolonie gevoerd werd, hield de Engelsche troepen aldaar bezig. Zonder dadelijke

vijandelijkheden te beginnen, liet Cetjwayo op het betwiste grondgebied en aan een ander punt binnen de Transvaalsche grenzen, waar hij insgelijks op land aanspraak maakte, militaire kralen (omheinde kampen) aanleggen, ten einde openlijk te toonen, dat hij het land het zijne achtte, en daardoor was het weldra gedaan met de veiligheid der naastbij wonende boeren.

Zulk eene openlijke schennis van het Britsch gezag kon Sir Theophilus niet dulden. Toen hij echter zijn persoonlijken invloed aanwendde, om de Zoeloes tot rede te bewegen, vond hij bij eene bijeenkomst met Cetjwayo's afgezanten een onthaal, dat hem allen twijfel aan het verdwijnen van dien invloed moest benemen. Buitendien kwam hij, toen hij den waren stand der landquaestie onderzocht had, weldra tot de overtuiging, dat het recht aan de zijde der Transvalers was. Maar wat kon hij doen? Hij had geene noemenswaardige troepenmacht ter zijner beschikking. De 'honigbijen' te velde te roepen, ging niet aan. Het einde was, dat hij, zeer tegen zijn zin, zich vereenigen moest met een voorstel, door Sir Henry Bulwer, Luitenant-Gouverneur van Natal, te berde gebracht en dat zoowel bij Sir Bartle Frere als bij den Zoeloekoning bijval vond: dat de zaak van het betwiste land door eene Natalsche commissie zou onderzocht worden en dat de Gouverneur der Kaapkolonie, na van het resultaat van dit onderzoek kennis te hebben genomen, de zaak bij scheidsrechterlijke uitspraak zou beslissen.

Het was onder anderen met het oog op die uitspraak, dat Sir Bartle Frere zich na de Parlementszitting van 1878 naar Natal begaf, om vandaar naar het Transvaalsche te vertrekken. Toen hij de Kaapstad verliet, was hij reeds in het bezit van de uitspraak der commissie, maar deze werd, en om zeer goede redenen, voorloopig geheim gehouden.

Van de drie leden, waaruit de commissie bestond, waren twee den boeren hoogst ongunstig gezind, zooals uit het rapport duidelijk werd. Dat in dit rapport geene kennis werd genomen van hetgeen indertijd tusschen Andries Pretorius en Panda over het land tusschen Tugela en Umfolosi afgesproken was, liet zich hooren, want dat was iets, waarmee het Engelsch bestuur van het Transvaalsche moeilijk voor den dag kon komen. Maar een zeer aanzienlijk stuk land, kleiner zeker, dan wat Cetjwayo als zijn ruimsten eisch genoemd had, - want daarin was overgave van den geheelen Zuidoosthoek van het Transvaalsche, tot aan Pretoria toe, begrepen, - maar grooter, dan de Zoeloes zelven verwachtten te zullen krijgen, werd hun toegekend op grond, dat hun staatsrecht geene schenking van land door hun koning of diens vertegenwoordiger als wettig erkende, die niet door de Zoeloenatie was goedgekeurd. Dat de boeren niet gehouden waren, om van dat staatsrecht kennis te nemen, en alle recht hadden, om van Cetjwayo te eischen, dat hij zich aan de oude afspraak hield, werd geheel uit het oog verloren.

Het ligt in den aard der zaak, dat Sir Bartle Frere eensdeels, met

het oog op de vrienden der inboorlingen in Engeland, het rapport der commissie niet kon ter zijde leggen en anderdeels den sterkst mogelijken weerzin moest gevoelen tegen eene afgifte van land, die op de Transvaalsche boeren een hoogst ongunstigen indruk moest maken. Er moest dus een uitweg gezocht, en die uitweg heeft, zooals men weet, tot den oorlog geleid. Maar achter dien oorlog zat meer. Of tot een maatregel tegen de Zoeloes reeds in 1876, terzelfder tijd als tot de annexatie van het Transvaalsche, door Lord Carnarvon op raad van den heer Paterson besloten was, moet hier in het midden worden gelaten. Zeker is het echter, dat, wat ook Lord Carnarvon's plannen mogen zijn geweest, zijn opvolger zich zeer bezorgd toonde, dat het tot geen Zoeloeoorlog zou komen. Wat intusschen, ook zonder dit, het gedrag van Sir Bartle Frere in de zaak der Zoeloes verklaart, is de overtuiging, die bij hem en in zijne omgeving heerschte, dat Cetjwayo alle onlusten aanstookte, die onder de inboorlingen van Zuid-Afrika voorkwamen.

Inderdaad hoorde men gedurig van gezanten van Cetjwayo, die hier en daar opdoken en die, als er onderzoek gedaan werd, wat zij verlangden, heetten gezonden te zijn, om jachthonden of dierenvellen en wat dies meer zij ten geschenke te vragen. De ontvangst van zulke afgezanten door Umgikela, het groote opperhoofd der Pondo's, was een der voorwendselen, door Sir Bartle bij de Kaapsche Regeering aangevoerd, om eene daad te plegen, die op geene billijke gronden gerechtvaardigd kan worden. Men vorderde namelijk van Umgikela, die onafhankelijk is, maar een verdrag met de Engelsche Regeering heeft, dat hij wegens ware of vermeende schennis van dit verdrag de eenige goede haven in Kafferland aan den mond van St.-Johnsrivier zou afstaan. Het laat zich niet ontkennen, dat de Kolonie, al was het maar, om den invoer van geweren en krijgsbehoeften in Kafferland te beletten, groot belang bij het bezit van die haven had, maar ze als boete wegens verdragschennis te eischen, terwijl Umgikela zich bereid verklaarde, om op Kaffermanier eene boete in vee te betalen, dat was ongehoord, en erger nog was het, dat Umgikela wegens zijne weigering van zijne waardigheid van groot-opperhoofd vervallen werd verklaard, eenig en alleen, om van zijn neef Nqwiliso, die bewesten de rivier het gebied voert en die na de afzetting van zijn oom als onafhankelijk opperhoofd kon optreden, de haven af te koopen, schoon hij er volstrekt geen geven over had. Toen men eens dit doel had bereikt, vergat men Umgikela's afzetting en behandelde men hem, vooral daar de Rijksregeering voor de aanhechting van Pondoland aan Britsch en Kaapsch gebied bedankte, opnieuw als het hoofd der geheele Pondonatie.

Maar nu Cetjwayo. Sekokoeni was met hem in verbond getreden, maar aan de scheidsrechterlijke uitspraak van den Gouverneur had hij zich vooraf onderworpen. Die uitspraak volgde echter niet zoo heel spoedig. Sir Bartle Frere hield zich in Natal bezig met den lieden,

als voorbereiding tot confederatie, eene tolverbintenis met de Kaapkolonie aan te preeken, die stellig voor deze van het hoogste belang zou zijn; maar hij preekte vergeefs. Intusschen rukten de Britsche troepen, die in den oorlog aan de Kaapsche grenzen gebezigd waren, naar Natal, zoodat Cetjwayo alle reden had, zich op een aanval van den kant der Engelschen voor te bereiden. Toen alles voor den oorlog gereed scheen, kwam plotseling, tegen het eind van 1878, Sir Bartle's ultimatum in het licht, dat den oorlog zou doen uitbarsten.

In dat stuk werd, volgens het advies der commissie, het betwiste land aan Cetjwayo toegestaan, maar, heette het, de teruggave kon geene bijzondere eigendomsrechten vernietigen, en de boeren, die in het betwiste land plaatsen of aanspraken op plaatsen hadden, mochten dezen niet verliezen, maar zouden tegenover Cetjwayo eene dergelijke positie innemen als Europeanen in het Turksche Rijk tegenover den Sultan, zullende een Britsch resident in Zoeloeland tegenover hem dezelfde bevoegdheid hebben als een consul in Turkije. Voorts zou Cetjwayo wegens zekere schennis van het Natalsch grondgebied de daaraan schuldige personen uitleveren en eene aanzienlijke boete betalen. Eindelijk moest hij het militair stelsel afschaffen, dat onder zijn volk heerschte, en zich houden aan het verdrag, bij zijne kroning gesloten, waarbij hij beloofd had, in zijn rijk recht in plaats van geweld te laten heerschen; de resident zou verder te zorgen hebben, dat hij zich hieraan hield. Binnen twintig dagen moest de boete betaald, binnen dertig het geheele ultimatum aangenomen zijn. Anders moest de zaak door het zwaard beslist worden.

Cetjwayo had alleszins reden, om zich over dit ultimatum te beklagen. Men weet, dat Bisschop Colenso hem evenzeer als vroeger Langalibalele in zijne bescherming heeft genomen. Voor de Naturellen van Zuid-Afrika bestaat geen eigendomsrecht van den grond behalve dat van den stam, en de voorwaarden, waaronder de Zoeloekoning het betwiste land terug erlangde, moesten dus in zijne oogen spotternij zijn. Toch werd Sir Bartle Frere's stap in het begin vrij algemeen opgevat als even min strijdig met de beginselen des rechts als met het belang van Zuid-Afrika, en waarlijk niet zonder reden. Cetjwayo had zijn recht tegenover de blanken willen doen gelden, als ware hij hun gelijke. De hem thans gestelde eischen toonden, dat de rechtsbeginselen, onder blanken geldig, niet ter wille van een barbaarsch Naturellenvorst konden ter zijde gezet worden en dat hij, om zijne heerschappij te behouden, zich aan voorwaarden moest onderwerpen, die hem van de middelen beroofden, om voor zijne blanke naburen gevaarlijk te worden. Sir Bartle's eisch mocht in Cetjwayo's oogen hard zijn, in die van hen, die de positie der kolonisten beseften, stelde hij perk aan een staat van zaken, die meer dan iets anders voor Zuid-Afrika tot onheil had gestrekt: die, waarbij Engeland zwarte potentaten tegen de Europeesche volkplantingen zocht af te spelen. Dat werd aan de Kaap

gevoeld en dat zou men zijn blijven gevoelen, was niet de Transvaalsche zaak tusschen beide getreden. ‘Eerst nu het ons, Transvalers, van onze vrijheid heeft beroofd, wil Engeland de Zoeloes machteloos maken!’ Dat was het, wat schrijver dezes tot antwoord van Paul Krüger kreeg, toen hij hem trachtte aan te toonen, dat het Britsch Bestuur in Zuid-Afrika eene gezonde Naturellenpolitiek begon te volgen. Wat was daartegen te zeggen?

Het schijnt, dat Lord Chelmsford - dit was de titel, door Sir Frederick Thesiger, opperbevelhebber der Britsche troepen in Zuid-Afrika, sedert den dood zijns vaders gevoerd, - schoon hij voor den inval in Zoeloeland, die het niet nakomen van het ultimatum op den voet volgde, een veelomvattend plan had opgemaakt, zich vleide, dat zijn veldtocht weinig anders zou wezen dan eene militaire promenade door een land, welks bevolking het militair despotisme van haar koning heette moede te zijn. Evenals de bondgenooten in 1814 Frankrijk heetten in te trekken, niet om het Fransche volk maar om Napoleon te bestrijden, zoo verkondigde men, dat het Engelsche leger niet de Zoeloes maar slechts Cetjwayo vijandig was. Het antwoord hierop was de vernieling van eene zoo aanzienlijke afdeeling Engelsche troepen door eene Zoeloe-overmacht, dat er voor het oogenblik aan geen offensief handelen meer te denken viel. Het bloedig slagveld van Isandhlwana aanschouwde, naast den val van zoovele dapperen, ook de nederlaag van Sir Bartle Frere's Zuid-Afrikaansche politiek, voor zoover hijzelf ze zou ten uitvoer brengen. Want dat die politiek niet voorgoed heeft uitgediend, maar, zoo althans in Zuid-Afrika het blanke ras zal blijven wonen, in hare hoofdtrekken hernieuwd zal moeten worden, zal later blijken.

Kaapstad, Juni 1881.

(Wordt vervolgd.)

Dr. J.W.G. VAN OORDT.

Een manslag uit noodweer in 1728.
Sociale Bijdrage.

Indien de XIX^{de} eeuw hare voorgangsters in menig opzicht verre overtreft, mag die lof, haar volgens sommigen wel eens in wat al te ruime mate toegezwaaid, daar, waar het de veiligheid van personen en eigendommen geldt, voorzeker alleszins verdiend heeten. Was dit feit niet van elders bekend, dan zou het doorbladeren der stedelijke Crimineel-boeken, in welke de vonnissen wegens manslag, straatschennis, inbraak, enz. menige bladzijde vullen, ons kunnen overtuigen van den

onmiskenbaren vooruitgang, die o.a. op het stuk der straatpolitie en der verlichting onzer steden, zelfs sedert de vorige eeuw, valt op te merken. Die beide krachtige factoren ter bescherming van lijf en goed der burgers, vooral gedurende den nacht, waren toen nog zoo goed als afwezig, en mochten er ook al hier en daar uitzonderingen bestaan, zij bevestigden slechts den algemeenen regel van gebrek aan die voorzorgen in 't belang der openbare veiligheid. De duidelijkste bewijzen van hare afwezigheid of ongenoegzaamheid worden ons door menige bijzonderheid, in de crimineele vonnissen vermeld, telkens geleverd. Men moet daarbij echter niet uit het oog verliezen, dat het publieke leven in de XVIII^{de} eeuw hemelsbreed van dat van hare opvolgster verschilde, en wie zich eene juiste voorstelling der vaderlandsche levenswijze in den zoogenaamden pruikentijd wil vormen, kan niet beter doen dan Van Lennep's *Ferdinand Huyck* te lezen en te herlezen, in welken roman personen van bijna elken maatschappelijken rang en stand ten tooneele worden gevoerd en het beeld van dien tijd met levendige kleuren wordt geschilderd.

Het voorval, dat ik wensch mee te deelen en welks bijzonderheden uit de stukken, op het gemeente-archief van Delft bewaard, geput zijn, had in 1728 daar ter stede plaats. Uit een maatschappelijk oogpunt, maar vooral uit dat van rechtspleging en rechtskundige opvatting van het begrip van noodweer, is het feit merkwaardig en leggen de desbetreffende, grootendeels op het Romeinsch en oud-Hollandsch recht gegronde adviezen van verschillende advocaten, hunne toenmaals gebruikelijke wijdloopigheid daargelaten, een gunstig getuigenis af van de degelijke rechtskennis onzer XVIII^{de} eeuwsche vaderen, die te midden van een toenemend algemeen verval, dat zich in schier alle takken van wetenschap, kunst en nijverheid begon te openbaren, den roem handhaafden, welken de Grotiussen en Voetiussen, de Noodts, Bynckershoeken en zoovele andere Hollandsche juristen hadden gevestigd en heinde en verre van zich doen uitgaan. Het is hier de plaats niet, hunne redeneeringen in haar geheel mee te deelen; voor mijn doel, nl. eene bijdrage te leveren tot de kennis van de maatschappij der XVIII^{de} eeuw, kan echter eene korte uiteenzetting der rechtzaak niet achterwege blijven.

Zoowel het advies, door drie Haagsche advocaten ten behoeve van HH. Schepenen van Delft gegeven, als de beide adviezen, door hunne ambtgenooten uit de hofstad voor den beschuldigde uitgebracht, komen in hoofdzaak tot dezelfde slotsom, dat nl. de gevangene van den eisch en de conclusie, door den Hoofdschout van Delft tegen hem gedaan, geheel en al behoorde te worden geabsolveerd of ontslagen. Deze had, tegen de gevestigde manier van procedeeren in, ‘bij forme van extraordinair proces’, eisch gedaan, terwijl, volgens de gewoonte van den Hove, de zaak ‘aan de ordinaris rolle ende cours van justitie’ had behooren te zijn ‘gerenvoyeert’, gelijk door de ter zake geconsulteerde

advocaten eenparig was geadviseerd. Dat alles schijnt echter niet te hebben kunnen baten, om de E.A. HH. Schepenen met hun Voorzitter ten opzichte van den gedetineerde tot eene andere opinie te brengen, want uit het vonnis, in het VI^{de} Crimineel-boek opgeteekend, blijkt, dat die van den Gerechte hun sustenu volgehouden en de daad van den beschuldigde niet uit het oogpunt van *noodweer* beschouwd hebben.

Het crimineele feit wordt in al zijne kleuren omschreven in de casuspositie, gesteld vóór het advies, ten gevalle van den dader gegeven; tusschen de voorstelling ervan in dat stuk en die, voorkomende in de beide andere adviezen, boven vermeld, bestaat geen belangrijk verschil, althans niet van dien aard, dat hunne conclusiën uithoofde van omstandigheden, die de qualificatie van het feit moesten wijzigen, werkelijk uiteenloopen. Bij allen toch stond het vast, dat ten gevolge der toepassing van het recht van wettige zelfverdediging een manslag was begaan, althans kon begaan zijn, en dat, overeenkomstig de beginselen van het Romeinsch en oud-Hollandsch recht op het stuk van noodweer, in casu van schuld noch veroordeeling sprake kon zijn.

Ziehier de toedracht der zaak.

Op den 9^{den} October 1728, 's avonds over half tien ure, traden in de Fortuinpoort, aan de Zuidzijde der Vlamingstraat, ten huize van eene Pieternelletje Kinselaar, waar getapt werd, te zamen binnen de heer Justus van N., oud omstreeks 38 jaren, Luitenant ter Zee, in dienst van het E.M. Collegie ter Admiraliteit tot Amsterdam(*), en Kornelis van Embden(†), oud omtrent 19 jaren, die aldaar niet anders geeischt (besteld) en gedronken hebben dan een paartje versch bier. Kort daarna kwamen mede in genoemd huis eerst drie personen en naderhand nog een vierde, met name Pleun, bijgenaamd den Dikke, Maan, alias Olijkan(§), Piet van Schie en eindelijk een Oostindievaarder, die aldaar hebben 'geëischt en geconsumeerd genever'. Terwijl dat heterogene gezelschap in één vertrek bij elkander was, viel er tusschen die personen hoegenaamd geene quaestie voor. Alleen werd er gezegd, dat tusschen Pleun en Maan eenige woorden zouden gerezen en eerstgenoemde zou begonnen zijn te morren; echter werd zulks weer bijgelegd en had tusschen hen beiden geen verder gevolg. De voornoemde Van N. vertrok, na het gelag ook voor zijn kornuit betaald te hebben, uit het voorzegde huis, waar hij in 't geheel omtrent een half uur had doorgebracht, en begaf zich langs den naasten weg naar zijn huis of logement(**).

(*) Hij was geboortig van Swammerdam.

(†) Hij was 'noodhulp' van den kelderknecht in de brouwerij van de Starre.

(§) Blijkens de verklaringen een sjouwerman en bovendien een beruchte *bekkesnijder.* Vlg. over dat euvel *Ferdinand Huyck*, dl. I. De overige bezoekers waren ook lieden uit de laagste volksklasse.

(**) Het is voorzeker, althans naar de tegenwoordige maatschappelijke gebruiken te oordeelen, zeer vreemd, dat iemand van den stand van Van N. zulk eene kroeg bezocht. Al bestonden er toen geene sociëteiten, clubs of andere dergelijke vereenigingslokalen, aan fatsoenlijke, deftige wijn- en koffiehuizen was er te Delft geen gebrek. Maar in die dagen gebeurde het niet zelden, dat jongelui van goeden huize 's nachts de kroegen en kitten afliepen en 'rinkelrooiden'. Uit de verklaringen van een der getuigen blijkt, dat Van N. vóór 9½ ure reeds verscheiden kroegen had bezocht, o.a. die van eene zekere 'Engelsche Marey'. Dezelfde getuige zeide ook, dat Van N. '*een kleine knip* (d.i. eene kleine brom) in had'.

Weinig tijds daarna stonden de voornoemde vier personen mede op en vertrokken, zeggende Pleun bij het uitgaan: ‘Men zal dien ouden hond gaan opzoeken.’ Waarop verder gebeurde, dat Pleun en Piet den heer Van N. en Kornelis van Embden hebben ingehaald, Piet tusschen hen beiden indrong en Kees v. E., zonder iets te zeggen, een klap in 't gezicht gaf en dat Pleun den Luitenant Van N., die goedsmoeds zijn weg vervorderde, mede in 't aangezicht sloeg. Van E. zette het voort op een loopen en ontkwam, zoodat Van N., die tevergeefs gepoogd had zich op dezelfde wijs te redden, alleen aangevallen zich noodwendig moest verdedigen. Hun handen en aanrandingen ontkomen, bereikte hij zeer vermoeid en naar zijn adem hijgende zijn logement, omstreeks 10½ ure, zeggende aan zijne hospita, toen hem naar de reden daarvan gevraagd werd, dat er 3 à 4 pluggen(*) zeer naar hem hadden gesneden; dat hij zoolang geloopen had, als hij kon, doch, eindelijk niet meer bij machte zijnde, zich met zijn degen had moeten verweren. Nadat de hospita hem had gevraagd, of hij tegen den schrik niet een zoopje brandewijn wilde hebben, en hij van neen had geantwoord, omdat hij dan, zooals hij bij ondervinding wist, met haar man nog een pijpje zou moeten rooken en het zoodoende te laat zou worden, begaf de Luitenant zich kalm en zonder eenige de minste teekenen van embarras of ongerustheid te toonen naar zijne kamer en te bed, in diepe rust gedompeld blijvende, totdat hij in den vroegen morgen door de hospita werd gewekt, die hem berichtte, dat er een gerechtsbode was, om hem te spreken. Boven gekomen, berichtte deze Van N., dat hij Mijnheer moest arresteeren, ter oorzake - zooals men geïnformeerd was - de voornoemde Pleun 's avonds of 's nachts te voren, kort na de hierboven verhaalde aanranding en ontmoeting, in tegenwoordigheid van twee of drie van zijne makkers, terneer was gezegen, gekwetst zijnde, en dat de wonde, aan zijn lichaam gevonden, per se lethaal(†) zou zijn geweest en hem met een degen was toegebracht.

De heer Van N., in hechtenis genomen, kwam weldra in het verhoor, blijkens een der stukken, die op het feit betrekking hebben, waarin 45 vraagpunten voorkomen, die hem achtereenvolgens werden voorgelegd, Daaruit blijkt nog onder meer, dat de gevangene na het eten om 3 ure zijn logement had verlaten en een singeltje was gaan wandelen. Later ging hij naar 't Achterom en bezocht een wijnhuis, genaamd ‘Compagnie's Welvaren’, waar hij een glaasje wijn dronk, daarna weer was gaan kuieren en bij Frans de Riet, achter 't Stadhuis, waar hij van 6-9 ure 's avonds vertoefde, een pintje wijn gebruikte. Vóórdat

(*) *Plugge* beteekent eene zaak zonder waarde en, op personen overgebracht, een liederlijken kerel, een schooier.

(†) Doodelijk op zichzelf, afgescheiden van bijkomende omstandigheden.

de Luitenant de kroeg in de Fortuinpoort bezocht, had hij in gezelschap van Cornelis Meeze aan andere tapperijen aangeklopt, waar hem echter niet werd opengedaan(*), zoodat hij, naar zijne intentie, geen glaasje bier kon drinken.

Het zou te ver leiden, al de hem gestelde vragen hier mee te deelen. Voor mijn doel is het voldoende te hebben bewezen, dat de heer Van N. zich met heel vreemdsoortig gezelschap ophield en zijn tijd na het eten in wijnhuizen, kroegen en kitten placht door te brengen, hetgeen hem aan ontmoetingen blootstelde, waarvan die op den avond van 9 October voor hem de onaangenaamste gevolgen had. Nu is het waar, dat hij, als vrijgezel en zeeman met verlof, gereede aanleiding vond, om elders de verstrooiing te zoeken, die zijn logement hem niet aanbood, en, gedreven door de wet der natuur, die verklaart, dat de mensch een gezellig dier is, terwijl sociëteiten, cafés-concert, skating-rinks, enz. toen nog ontbraken, minder keurig moest zijn in de keus van de plaatsen, waar hij zijne avonden doorbracht. Evenwel kon hij getuigenissen van fatsoenlijke lui onder het tappersgilde ten zijnen faveure produceeren, als van den waard en de waardin in ‘de gouden Leeuw’ buiten de Kethelpoort, van den hospes in de Stadsherberg aan de Schiedamsche poort, van den kastelein achter 't Stadhuis e.a., wier verklaringen allen hierop neerkwamen, dat zij den heer Luitenant Van N. zeer wel kenden; dat hij gedurende twee achtereenvolgende jaren veelmalen 's middags ten hunnen huize kwam, hetzij om een kannetje Bredaasch bier, hetzij om een ‘bouteilje’ of een enkel glas wijn te drinken. Nooit hadden zij gezien, dat die heer zich onbehoorlijk aangesteld of eenige quaestie gezocht had. maar integendeel was hij hun altijd voorgekomen te zijn een persoon van ‘een zeer goed en zacht naturel en inborst’. Dat hij geen ruziemaker was, bleek hieruit, dat Van N. eens stil was vertrokken, nadat hij door zeker persoon hevig was uitgescholden(†)! Voorts verklaarden de echtelieden, bij wie de heer Van N. in November 1726 als commensaal was komen wonen en verbleven was tot op het laatst van Januari 1728, dat de Luitenant zich gedurende dat verblijf steeds ‘in alles ordentelijk ende als een fatsoenlijk, eerlijk man had gedragen en nooit getoond van een ongemakkelijk of querelleus humeur te zijn, maar ter contrarie van een zacht naturel’, zoodat hij zelfs nooit eenig kwaad woord gaf, wanneer zij (deposanten) Mijnheer eenigszins wilden ‘reprocheeren’, maar het altijd ten goede opnam. De verklaringen van de lieden, bij wie Van N. sedert het laatst van Januari 1728 zijne tente had opgeslagen gehad tot den 10^{den} October van dat jaar, kwamen hoofdzakelijk op hetzelfde neer

(*) Kees Meeze, die met de gelegenheden goed bekend schijnt geweest te zijn, had o.a. aan Van N. beloofd hem te zullen brengen bij ‘Koecke-backe-wantje’, vermoedelijk eene kroeghoudster, etc.

(†) Dat pleit zeker voor's mans vreedzaamheid en men mag aannemen, dat zijn weggaan, in verband beschouwd met den persoon, die hem schold, en met de omstandigheden, waaronder het feit plaats had, verstandig was, zonder zijn eergevoel als officier in verdenking te brengen.

en daarbij werden zijn bestendig, stil en goed humeur, zoomede zijne ‘affable’ manieren ten zeerste geroemd.

Dezelfde echtelieden - en dit strekke ten vervolg van de geschiedenis van het feit - getuigden ten opzichte der omstandigheden, voorgevallen in den ochtend van den 10^{den} October, dat, toen, zijnde Zondag tusschen vier en vijf ure, aan hunne deur werd geklopt en Stuyl, de huisbaas, op zijne vraag, wie daar klopte, ten antwoord kreeg: ‘Icke’, hij repliceerde: ‘Ik ken geen icke.’ Op de vraag van hem, die buiten stond, of moeder Engeltje niet thuis was, had S. ‘ja’ geantwoord, waarop de man, die geklopt had, zeide: ‘Ik ben een goed vriend van moeder Engeltje.’ S. voerde hem daarop te gemoet, dat de goede vrienden van moeder E. bij dag moesten komen. Toen deed dezelfde persoon de vraag: of Mijnheer Van N. wèl thuis was gekomen, welke met ‘ja’ werd beantwoord onder bijvoeging, dat hij (Van N.) op zijn tijd had gepast; waarop de vrager liet volgen: ‘Dan is het wèl.’ Kort daarna werd wederom zeer hard op de deur gebonsd en op de vraag, wie daar was, andermaal ‘icke’ geantwoord. Toen S. zeide, voor ‘icke’ niet open te zullen doen, werd daarop geroepen: ‘Ik kome uyt ordre van de heeren Burgemeesteren en Schepenen!’ Na licht te hebben aangestoken, liet S. den gerechtsbode binnen, terwijl de hospita intusschen den heer Van N., die te bed lag, ging verwittigen. Volgens hare eigen verklaring zeide zij tot hem: ‘Mijn Christus (of diergelijk woord in substantie), Mijnheer Van N., wat hebt gij uitgevoerd? Daar is S. de bode!’ De commensaal antwoordde daarop zeer kalm en bedaard: ‘Niemendal, moeder, laat hij maar inkomen.’ Na het venster van de voorkamer, waar Van N. sliep, te hebben opengestooten, vroeg de vrouw des huizes nogmaals: ‘Wie is daar?’ De bode toen van onder de luifel op de straat gekomen en zij hem ziende, is hem opengedaan en hij zoodoende in staat gesteld, om zijn last te volbrengen.

Niettegenstaande eene reeks van getuigen à décharge door Van N. werden geproduceerd, bleef de Schepenbank bij hare opinie volharden en vermocht zelfs eene ‘memorie’ van zekeren heer Von Schlecht, bevorens Auditeur-Generaal in Brabant wegens dezen Staat, niet daarin wijziging te brengen. Hem was vanwege de Heeren van den Gerechte gevraagd om ‘exempelen’, wat bij de Militie gedaan en verricht was in een diergelijk geval van manslag; nl. ‘door den werkelijken nooddrang der wettige zelfverdediging bevolen’, gelijk art. 328 van het op den oogenblik hier te lande nog vigeerend Wetboek van Strafrecht dat uitdrukt. Drie voorbeelden werden door den oud-Auditeur medegedeeld aan den Advocaat W. in Den Haag, die den Gerechte te gelijk met zijn advies in zake Justus v. N. het antwoord van den heer S. toezond. Als eene niet onbelangrijke bijdrage ter beoordeeling van de zeden van dien tijd veroorloof ik mij de vrijheid, die ‘exempelen’ hier in 't kort in te lasschen.

Het eerste nu betrof een Luitenant-Kolonel, die in 1707 als krijgs-

gevangene zich te Brussel ophield. In een publiek koffiehuis aldaar door een gewezen Luitenant, die den Franschen dienst verlaten had, over pretentiën, welke hij op den Overste beweerde te hebben, aangesproken, antwoordde deze, dat hij nu krijgsgevangen en ook Luitenant-Kolonel zijnde, deswegen niet kon worden aangesproken; dat hem als krijgsgevangene niet gepermitteerd was, over militaire zaken te spreken, maar hij zich stil moest houden. Dat voorts geen Luitenant-Kolonel meer aansprakelijk was, maar dat zulks bij den tegenwoordigen Majoor, die de kas had, moest gezocht worden. Gemelde Luitenant, met dat beleefd en gepast antwoord niet tevreden, was den Overste begonnen te schelden, erbij voegende, dat hij zichzelf wel recht zou weten te verschaffen, of iets dergelijks, met: 'Mordieu, je suit ze me betalen!' waarop hij den degen getrokken en naar den Luitenant-Kolonel gestootenhad, die hem nogmaals herhaalde: 'Ik ben krijgsgevangen; ziet, wat je doet.' Eindelijk verplicht zijn degen te trekken, stak hij den gewezen Luitenant door het hart, zoodat deze op de plaats onmiddellijk dood bleef.

De zaak bij den krijgsraad aangebracht zijnde, is verstaan, dat de Luitenant-Kolonel den degen, die hem 'tot defensie van eer en leven te dragen gegeven was', niet misbruikt had en werd hij dus vrijgesproken, terwijl de Auditeur in de kosten veroordeeld werd, om reden dat de vader van den verslagene maar aanklager geweest zijnde, de Auditeur op zijn eigen naam, ratione officii, d.i. ambtshalve, vervolgd had.

Het tweede voorbeeld was van dezen aard. Een Luitenant van 't regiment Huffel wandelde met zijn kapitein over straat, toen gene door een tamboer en een soldaat werd geïnsulteerd. De Luitenant beval den soldaat, die het voor den trommelslager opnam, zich stil te houden en heen te gaan en de officieren te respecteeren, maar in plaats van te gehoorzamen stiet hij naar den Luitenant, die mede daarop van leer trok en den soldaat door den strot stak, zoodat deze 'plots' dood ter aarde viel. Na gehouden onderzoek erkende de krijgsraad den officier vrij en velde dit vonnis: 'dat de soldaat, die reeds met permissie van den Kommandant, onkundig van 't voorval, begraven was, zou ontgraven en bij de beenen aan de galg gehangen worden'.

Het laatste exempel van geprovoceerde zelfverdediging leverde het gebeurde met een heer, 'een lichtmis zijnde'(*), omtrent wien menigvuldige klachten bij den Graaf van Tilly, toenmaals te Luik en chef commandeerende, werden aangebracht.

Eens bij gemelden Commandant komende, werd hij door dezen 'dapper gecapittelt' over zijn los en ongebonden leven, overal ruzie maken, enz. Onder anderen voegde de Graaf hem toe: 'Je zult je loon nog eens

(*) Zeer waarschijnlijk eene weerga van den heer Lodewijk Blaek, het type der 'jeunesse dorée' van die dagen, door Van Lennep meesterlijk gekarakteriseerd in meergemelden roman

krijgen en daar zal geen haan naar kraaien, want je haalt het telkens op je hals!' Eenigen tijd daarna, in een talrijk gezelschap, brutaliseerde en affronteerde hij een officier, die hem met zijn degen onder den voet stiet en dus de voorspelling van Tilly verwezenlijkte, welke den krijgsraad verbood, verder kennis van de zaak te nemen of moeite te doen, daar het 'al te notoir voor de werelt was blijkende, dat den overleede het op zijn hals gehaalt had'.

Alvorens het vonnis, door die van den Gerechte in zake Van N. geveld, mee te deelen, zou ik den zakelijken inhoud der rechtsgeleerde adviezen, van weerszijden te voorschijn gebracht, moeten opgeven. Bij nadere overweging heb ik echter afgezien van eene poging, om het heirleger van plaatsen, uit de Pandecten, etc. en de zee van aanhalingen, uit alle mogelijke commentatoren van het Romeinsche en het Oud-Hollandsche recht geput, in substantie te vermelden en tot een kort bestek terug te brengen. Men gelieve mij dus te gelooven, wanneer ik verzeker, dat de quaestie met de meeste accuratesse en subtiliteit is geconsidereerd en gepertracteerd; dat de adviezen, daaruit geëmaneerd en daarop gebaseerd, allen op de luculentste manier prouveeren, dat de advocaten, die werden geconsulteerd, allen geïmbueerd waren van de sincere principes, die eene diligente en assidue studie van de werken der Romeinsche Jurisconsulten en der Hollandsche rechtsgeleerden slechts had vermogen te inculqueren en te confirmeeren. Om kort te gaan: men mag hier het bekende gezegde omkeeren en beweren, dat 'le fond a emporté la forme'; m.a.w. de inhoud is beter dan het vat, de kern beter dan de schil.

Justus v. N., gevangengenomen den 10^{den} October 1728 en ontslagen den 12^{den} December 1728, werd voor den tijd van twaalf achtereenvolgende jaren uit den lande van Holland en W.-Vriesland gebannen, uit te gaan uit deze stad en jurisdictie van dien vóór zonsondergang en uit den lande binnen tweemaal vier en twintig uren, zonder middelerwijl daar weder in te mogen komen, op peine van zwaarder straffe, enz., bij vonnis van heeren Schepenen van den 9^{den} December 1728, dat den 11^{den} dito werd uitgesproken.

Toen ik in den aanhef dezer bijdrage op den vooruitgang der *politie,* zelfs sedert de vorige eeuw, meende te mogen wijzen, had ik er de *justitie* wel bij mogen noemen. Het boven meegedeelde vonnis, waarvan de overwegingen hier niet kunnen worden opgesomd, is, dunkt mij, een voldoend bewijs voor de gegrondheid van dat beweren. Immers, om met een rechtsregel te besluiten, waar bewijzen voorhanden zijn, heeft men geene woorden van doen. Gelukkig, dat, met de opheffing der Schepenbanken, de 'discretie' en de 'arbitraire correctie' dier rechterlijke lichamen, waardoor de rechtsbedeeling in strafzaken zoo goed als aan het *bon plaisir* van den gerechte bleef overgelaten, tevens zijn komen te vervallen.

September 1880.

Mr. J. SOUTENDAM.

Letterkunde.

Nederlandsch tooneel.

Het auteursrecht van den tooneelschrijver door de Nederlandsche wet erkend, doch tevens op eene beknibbelende en onoordeelkundige wijze verkort. - De bezwaren binnen en buiten de Kamer tegen dit gebrek der wet van 28 Juni jl. - Weinig belangwekkende discussie; onlogische en zonderlinge redeneeringen van den Minister van Justitie. - Miskenning van het aesthetisch belang van den tooneelschrijver, waarvan de *personae miserabiles*, in wier belang de Minister dacht te handelen, de schade zullen ondervinden.
De zoogenaamde 'fusie' van het Rotterdamsche tooneelgezelschap met dat van *Het Nederlandsch Tooneel.* - Natuurlijke oorzaak der verandering; verschil van den toestand met dien te 's-Gravenhage. - Waarom het, op niets uitgekomen, deel van het programma der vereeniging, het verzamelen van alle krachten, hier weder opgerakeld? - De poging tot vestiging van een monopolie, evenals in 1879, ook in 1881 op den natuurlijken loop der omstandigheden afgestuit: voortaan zullen te Rotterdam, evenals in de hoofdstad, twee tooneelgezelschappen bestaan. - De 'scheuring' te Rotterdam zal waarschijnlijk ten nutte der oorspronkelijke tooneelliteratuur gedijen. - Onheusche bejegening van een onpartijdig deskundige, die tegen achterstelling der oorspronkelijke tooneelschrijvers zijne stem verhief.
Bestaat er eene 'individueele opvatting' van den tooneelspeler? Of moet hij niet hooger streven dan trouw weer te geven, wat de dichter heeft bedoeld? - Leemte van het onderwijs aan de Tooneelschool ten aanzien van schouwburgbezoek onder leiding en voorlichting. - Hoe dit zou behooren geregeld te zijn.
J. Hilman, *Ons Tooneel*, derde en laatste gedeelte. - Een beredeneerd register, dat tot nog toe aan het werk ontbrak en er zijne volle bruikbaarheid aan geeft.
Mr. N.P. van den Berg, *Het tooneel te Batavia in vroegeren tijd.* Batavia, W. Bruining en Co. - Wensch der beschaafde bevolking van Batavia naar een Nederlandsch tooneelgezelschap, en de mogelijkheid van vervulling.

Oorspronkelijke blijspelen: Gram, *De Patienten*, blijspel in drie bedrijven. 'sGravenhage, Henri J. Stemberg. - J. Chr. Gewin, *Een onverwacht huwelijk*, blijspel in twee bedrijven, Enschedé, M.J. van der Loeff. - L.W. van Zuijlen, *De Speurhonden*, blijspel in twee bedrijven. Lemmer, L.D. Landmeter.

Dr. R.A. Kollewijn, *Ueber den Einfluss des Holländischen Dramas auf Andreas Gryphius.* Amersfoort, A.M. Slothouwer en Heilbronn, Gebrs. Henninger.
Murad Efendi, *Dramatische Werke.* (I. Selim der Dritte, Marino Falieri, Auf dem Kreuzhof; II. Mirabeau, Durch die Vase, Bogadil, Johanna Gray; III. Professors Brautfahrt, Mit dem Strom, Ines de Castro.) Leipzig, O.T. Weigel en Leiden, E.J. Brill.

Het auteursrecht is in Nederland eindelijk door den wetgever erkend! De wet van 28 Juni (*St.* 124) heeft de kroon gezet op eene parlementaire overweging, die juist vier jaren heeft geduurd, en met eenige wijzi-

gingen het op 13 Juli 1877 aan de Tweede Kamer ingediend ontwerp, waaraan ik hier in November 1878 eenige beschouwingen wijdde, in de wetboeken des lands opgenomen. De lichtzijde van deze wet is, dat zij voor het eerst hier te lande het bestaan van tooneelschrijvers erkent en hunne rechten op de vruchten van hun arbeid in bescherming neemt, - de schaduwzijde, dat deze erkenning en bescherming geschied zijn op eene onoordeelkundige, onbillijke en kleingeestige wijze.

Wie zich de moeite geeft en mij de eer aandoet mijne beschouwingen van 1878 na te slaan, zal zich waarschijnlijk verwonderen over het thans uitgesproken ongunstig oordeel, terwijl ik drie jaren geleden niets beters te doen wist, dan het aanhangig wetsontwerp tegen een paar aanmerkingen uit het kamerverslag te verdedigen. Wie echter zijne moeite en belangstelling zoover uitstrekt van het toen besproken wetsontwerp naast de vastgestelde wet te leggen, zal mij volkomen begrijpen: de Regeering had het ontwerp, naar aanleiding van gemeld kamerverslag, gewijzigd en onder de wijzigingen was er eene, - de anderen laat ik buiten bespreking - waardoor de tooneelschrijvers van eene slechtere conditie werden, dan de Regeering van 1877 hun toegedacht had. In artikel 1 van het eerste ontwerp werd ‘het recht... om tooneelwerken in het openbaar op te voeren’ op gelijken voet met het kopijrecht uitsluitend aan den auteur en zijne rechtverkrijgenden toegekend; deze beide rechten werden in den gemeenschappelijken naam van auteursrecht begrepen, en daar geene enkele bepaling van het ontwerp het uitsluitend opvoeringsrecht alleen betrof, waren daarop alle bepalingen van toepassing, die voor het auteursrecht in het algemeen geschreven waren. Ook die van § 3 (*Duur van het auteursrecht*), waarbij het verleend werd: *a.* gedurende vijftig jaren na de eerste uitgifte van een door den druk gemeen gemaakt werk; *b.* gedurende het leven en dertig jaren na den dood voor de niet door den druk gemeen gemaakte. De tooneelschrijver kon dus gezegd worden in alle gevallen meer dan levenslang zijn recht te bezitten, terwijl het ook voor zijne nakomelingen vruchtdragend worden kon. In de Tweede Kamer verhieven zich stemmen tegen het uitsluitend opvoeringsrecht van den tooneelschrijver in 't algemeen; dat hem dit voor gedrukte tooneelstukken nevens het kopijrecht zou worden toegekend, achtte men eene bovenmatige begunstiging. Tegen deze opvatting kwam ik in 1878 op en vond in de Regeering, die 22 September 1880 het voorloopig verslag beantwoordde en tegelijkertijd het wetsontwerp gewijzigd bij de Tweede Kamer weder indiende, instemming. ‘Het wetsontwerp - zoo schreef zij in de memorie van beantwoording - verleent niet “een d u b b e l recht” aan sommige s c h r i j v e r s, maar het recht regelt zich naar d e n a a r d v a n h e t w e r k, dat nu eens vatbaar is om langs meerdere wegen, dan weder slechts om langs éénen weg ter kennis te worden gebracht van het algemeen.’ Kort,

duidelijk en juist wordt hier de quaestie gesteld en uitgemaakt. Maar met de meeste verbazing las ik, wat de Ministers erop volgen lieten: 'Overigens is bij het gewijzigd wetsontwerp het uit- en opvoeringsrecht enz..., en gaat dat recht door de uitgave van het werk verloren tenzij het uitdrukkelijk is voorbehouden, terwijl in dit laatste geval de duur van het recht beperkt is tot tien jaren na de uitgave van het werk.' Vervaarlijker, zonderlinger inconsequentie is niet denkbaar! Tegen zijn tegenstander een argument aan te voeren, dat zijne stellingen geheel omwerpt, zijne bezwaren volkomen wegneemt, en dan met een volstrekt ongemotiveerd 'overigens' voor die stellingen te zwichten en aan die bezwaren toe te geven, ziedaar een kunststuk van parlementaire gymnastiek, dat een gewoon menschenverstand te boven gaat. Aldus werd het wetsontwerp aangevuld met artikel 15, dat den duur van het auteursrecht van uitgegeven boekwerken onveranderd op vijftig jaren bepaald liet, maar de uitsluitende bevoegdheid tot de opvoering van tooneelstukken voor den auteur en zijne rechtverkrijgenden inkortte tot:

'1°. voor niet door den druk gemeen gemaakte werken, tijdens het leven van den auteur en dertig jaren na zijn dood; - 2°. voor door den druk gemeen gemaakte werken.... gedurende tien jaren sedert de dagteekening van het bewijs van ontvangst' [van het gedeponeerd exemplaar van het gedrukte werk namelijk].

Het heeft mij zeer verwonderd, dat deze stiefmoederlijke bejegening der tooneelschrijvers, deze beknibbeling van het recht, dat hun naar de erkentenis der Regeering zelve ontwijfelbaar toekomt, met zooveel onverschilligheid door de belanghebbenden is aangezien. Zelfs het lichaam, dat, bij gebreke van eene Nederlandsche *Société des auteurs dramatiques,* geroepen schijnt, om voor de belangen der tooneelschrijvers op te komen, het Tooneelverbond, bleef in deze wijziging berusten, ofschoon zijn hoofdbestuur bij de eerste indiening van het wetsontwerp eene commissie had benoemd, om het ontwerp te onderzoeken en te rapporteeren, of het verbond er aanleiding in vinden kon, om wijziging of verwerping van eenige bepaling bij de Tweede Kamer te verzoeken. Men schijnt in de algemeene vergadering (2 October) nog geene kennis gehad te hebben van den inhoud van het gewijzigd wetsontwerp (22 September aan de Kamer ingezonden, en waarvan de dagbladen eerst na de algemeene vergadering den inhoud opgaven). Anders toch zou dit onderwerp daar zeker wel ter sprake gebracht en aan het hoofdbestuur, evenals in 1876, een mandaat opgedragen zijn. Dat het hoofdbestuur uit eigen beweging niets deed, maak ik op uit de omstandigheid, dat er bij de Tweede Kamer geen adres tegen de wijzigingen van dat bestuur is ingekomen. En dat zou gewis het geval niet zijn geweest, indien het gewijzigd wetsontwerp een punt van overweging hetzij voor het bestuur, hetzij voor de vroeger benoemde commissie had uitgemaakt.

Slechts twee stemmen lieten zich hooren tegen de rechtsverkrachting, die de tegenwoordige Regeering tegen de tooneelschrijvers in den zin had. De heer J.H. Huf van Buren, zelf dramatisch auteur, verhief de zijne in de vijfde aflevering van het orgaan van het Nederlandsch Tooneelverbond (van 1 December 1880); de heer Mr. A.M. Maas Geesteranus, die reeds vroeger meermalen zijne belangstelling in het nationaal tooneel had getoond, richtte tot de Tweede Kamer een adres, dat in eene volgende aflevering van hetzelfde tijdschrift is opgenomen. De eerste stelde zich uitsluitend op het materieel standpunt van den tooneelschrijver, de tweede wees op het aesthetisch belang, waar beiden den korten tienjarigen termijn voor in druk gegeven tooneelstukken bestreden. De heer Huf van Buren betoogde, dat de uitsluitende bevoegdheid moest blijven duren gedurende het leven van den auteur en dertig jaren na zijn dood, onverschillig, of het stuk al dan niet door den druk gemeen gemaakt was, opdat hem de vruchten van zijn arbeid in eene redelijke mate en in evenredigheid tot de in andere landen bestaande bepalingen zouden kunnen toevallen. De heer Maas Geesteranus vroeg hetzelfde, alleen op grond, dat het verschil tusschen gedrukte en niet gedrukte stukken onrechtmatig was, als gegrond op het, door de Regeering zelve in de memorie van beantwoording op afdoende wijze bestreden, argument, dat het hier zou gelden de toekenning van een dubbel recht, terwijl elk ander schrijver slechts een enkelvoudig auteursrecht hebben zou. Het argument van den adressant voor zijn subsidiair verzoek, dat namelijk, mocht men aan dat verschil blijven hechten, de termijn van tien jaren na de uitgifte zou vervangen worden door dien van het leven van den auteur, was van een anderen aard. ‘De auteur - schreef hij - heeft behalve het geldelijke een ander en grooter, een aesthetisch belang. De waarde van zijn werk hangt nauw samen met de wijze van opvoering, en het is billijk en in het belang der kunst, dat hem door de wet de bevoegdheid verleend wordt om, zoover van hem afhangt, voor eene behoorlijke opvoering te waken. Wanneer hij de uitsluitende bevoegdheid heeft, dan kan hij de opvoering van zijn werk door onbevoegden en onder ongeschikte omstandigheden verbieden, en aldus zijn goeden naam als kunstenaar handhaven. Indien uwe vergadering dus meenen mocht, dat door den druk gemeen gemaakte tooneelstukken in geringere mate beschermd behooren te worden dan onuitgegevene, dan is het naar het oordeel van den adressant verkieslijk de uitsluitende bevoegdheid voor de eerstbedoelden niet te binden aan een zeker willekeurig vastgesteld tijdsverloop, maar haar te laten voortduren tot het oogenblik, waarop de auteur op de opvoering persoonlijk geen invloed meer hebben kan, - tot aan zijn dood.’

Het doet mij leed, dat bij de weinig belangwekkende behandeling van het wetsontwerp in de zittingen der Tweede Kamer van 1 en 2 Juni op dit laatste argument de aandacht niet gevallen is, welke het

zoo ten volle verdiende. Men sprak daar uitsluitend van de voordeelen van den tooneelschrijver, alsof hij zulk een winstgevend bedrijf uitoefende, en had te veel oogen voor het, inderdaad in alle opzichten zeer ondergeschikt, materieel belang van den auteur, om voor een enkel oogenblik de hoofdzaak, zijn ‘aesthetisch belang’ (gelijk ik 't met den adressant, misschien niet geheel juist, noemen wil), te kunnen beschouwen. Het is natuurlijk voor niemand onverschillig, of al dan niet, en het is billijk daarenboven, dat zijn arbeid beloond wordt; de wet behoort daartoe de gelegenheid te geven. Maar het is nog meer in het belang van den tooneelschrijver, en niet minder in dat der kunst en van het publiek, dat de opvoering zoo goed mogelijk zij en aldus plaats hebbe, dat het kunstgeheel, dat de schrijver heeft willen scheppen, duidelijk voorgesteld wordt. Hier komt het groote verschil tusschen den tooneelschrijver en elk ander letterkundige aan den dag. Voor den schrijver van een boek is het tot zekere hoogte onverschillig, hoe de uitgave bezorgd wordt. Al wordt zijn werk gedrukt op koffiezakpapier, met gebroken letters, slordig gecorrigeerd en nog slordiger ingenaaid, - niet hem maar den uitgever geldt het verwijt, en de inhoud is evengoed te genieten, alsof 't in het meest smaakvol en weelderig kleed gestoken was. Maar een tooneelstuk moet, om tot zijn recht te komen, niet slechts goed geschreven zijn, maar ook goed vertoond worden; wat voor het boek weelde kan genoemd worden, is behoefte voor het stuk. Dat is ook de oorzaak, waarom de tooneelschrijver - ik wees er vroeger reeds op - meer moet wezen dan schrijver alleen. Niet slechts, wat zijne personen te zeggen hebben, maar wat zij *zijn*, is zijne schepping; daarom heeft hij het recht, aan de tooneelspelers, zijne medewerkers, de beteekenis van hunne rol aan te duiden, ja, tot zekere hoogte de opvatting ervan voor te schrijven. Dit neemt niet weg, dat hij wederkeerig van hen wenken ontvangen kan, welke ten voordeele van het stuk kunnen strekken; doch de auteur blijft altijd hoofdpersoon, als schepper van het tooneelstuk, zooals het op de planken komt. Het heeft mij zeer veel genoegen gedaan, dat deze stelling in de laatste algemeene vergadering van het Tooneelverbond nadrukkelijk verdedigd is door een onzer meest ontwikkelde tooneelspelers, den heer Legras(*). Tegen den president van het verbond hield hij vol, ‘dat een dramatisch auteur wel degelijk den stempel van zijn individualiteit op het opgevoerde stuk moet drukken’; doch hij maakte daarbij te recht onderscheid tusschen ‘tooneelschrijvers’, dat is: zij, die werkelijk in staat zijn, het stuk met medewerking der acteurs ten tooneele te brengen, en ‘schrijvers van too-

(*) Niet alle acteurs en directeurs denken er zoo over. Onlangs verhaalde mij een Nederlandsch tooneelschrijver, dat hij, bij de lezing van zijn stuk, aan een acteur, die zonder eenige uitdrukking zijne hoofdrol opdreunde, een paar wenken willende geven, ten antwoord kreeg, dat hij wel bij de opvoering zien zou, hoe de rol gespeeld zou worden. Waarop de directeur zelf zich in het gesprek mengde met te zeggen: ‘Ge behoeft mijnheer X. niets te vertellen; hij zal er wel iets goeds van maken’ (!).

neelstukken', wier bevoegdheid met het leveren van den tekst ophoudt.

Met vreugde heb ik dit juist beginsel, dat ik ook in het argument van den heer Maas Geesteranus ontmoet, bij de directie van het Rotterdamsch tooneelgezelschap ontdekt. De wet behoort den auteur het recht toe te kennen, om voor de behoorlijke opvoering van zijn stuk te waken, zoolang hij daartoe in staat, dat is: in leven, is. En dit kan alleen bestaan in het uitsluitend opvoeringsrecht, dat hem bevoegd maakt te verbieden, dat zijn stuk onder ongunstige omstandigheden (klein tooneel, slechte *mise-en-scène,* gebrekkige bezetting) of door onbevoegde personen (neuswijze en talentlooze acteurs, hetzij van beroep, hetzij uit liefhebberij) ten tooneele wordt gebracht. Met de wijze van opvoering staat of valt zijn naam als kunstenaar; hem komt daarom gezag en *veto* toe.

Tot deze opvatting kon het kamerdebat zich echter niet verheffen. Toen de commissie van rapporteurs, bij monde van den heer Van der Kaay, de verwerping van artikel 15 voorstelde, waardoor de bepaling van het oorspronkelijk wetsontwerp hersteld zou worden, - een voorstel, met 37 tegen 22 stemmen verworpen, - beriep zij zich op geene andere argumenten, dan dat de tooneelschrijvers 'de [lees: m e e r] vruchten van hun arbeid moeten plukken', en dat het niet drukken van een tooneelstuk, hetwelk door artikel 15 regel zal worden, het ongemak veroorzaakte, dat 'men zich zal behelpen met afschriften voor de acteurs en allen die tot de uitvoering moeten medewerken, en het publiek zal dus [?] een groot genot derven'. De Minister van Justitie, die het voorstel bestreed, maakte 't zoo mogelijk nog erger. 'Zouden de tooneelschrijvers nog meer verlangen? - vroeg hij met andere woorden - tegenwoordig hebben zij volstrekt geen recht, en dit artikel geeft hun in allen gevalle een opvoeringsrecht levenslang en een menschenleeftijd na hun dood, wanneer ze niet laten drukken. En laten zij drukken, dan verliezen ze, ja, het opvoeringsrecht na tien jaren, maar houden het kopijrecht van het "tekstboekje" nog veertig jaar lang.' Zonderlinge redeneering van een Minister van J u s t i t i e voorwaar, waarin van de *voluntas jus suum cuique tribuendi* niet veel te ontdekken valt. Bij het goedmaken van een jarenoud verzuim mag de wetgever, dunkt mij, in het zoolang toegelaten onrecht zelf geene reden zien, om het recht minder volledig toe te kennen, dan de billijkheid eischt. Verder was, zeide hij, het oorspronkelijk voorgedragen recht wel bij de wijziging van het wetsontwerp eenigszins verkort, maar daarentegen door eene andere wijziging 'intensief veel krachtiger geworden'(*). Ten slotte voerde

(*) Wat is er van deze intensieve versterking?
In het oorspronkelijk artikel 1 werd het recht van opvoering 'in het openbaar' aan den auteur toegekend. De tegenwoordige Regeering hechtte aan dat artikel het volgend aanhangsel: 'Met eene uit- of opvoering in het openbaar, wordt gelijk gesteld elke uit- of opvoering die tegen betaling, voor eens of voor meermalen, toegankelijk is, zelfs dan wanneer bovendien eene ballotage gevorderd wordt.' Het is de vraag, of deze 'intensieve uitbreiding' niet geheel overbodig was en eene juiste uitlegging der eens geschreven bepaling haar reeds niet tot het geschonken recht moest doen rekenen. Eene voorstelling 'in het openbaar' zal immers wel niet alleen beteekenen eene ten aanschouwe van Jan en Alleman op de openbare straat gegevene, maar eene zoodanige, die tegen betaling van *entrée*, hetzij met hetzij zonder beperking, openstaat.
Doch al was dit niet het geval, dan nog is de uitbreiding volstrekt zoo belangrijk niet, als de Minister wilde doen gelooven. Vallen uitvoeringen door liefhebbers, voor de leden en geïntroduceerden hunner vereeniging, - en dit zijn juist de voorstellingen, waarop de auteur bedacht moet zijn, - daardoor onder het artikel? Ik geloof het niet. Alleen vertooningen als industrie, om winst, worden thans door artikel 1 uitgesloten, maar niet die, welke gehouden

de Minister aan, dat de inkrimping van het uitsluitend opvoeringsrecht in het voordeel strekte van de ‘kleinere plaatsen, die.... zich moeten behelpen met rederijkerskamers’, welke na verloop van de tien jaren nu ook eens een stuk, om voor te dragen, kunnen krijgen. Bezwaarlijk had de Minister een slechter motief kunnen aanvoeren. Voor het hedendaagsch tooneel zijn de ‘rederijkers’ ware zedelijke monsters, wien de tooneelschrijver zijn werk niet gaarne in de handen zal zien vallen. Met hun pasklaar maken van stukken door wegschrappen der vrouwenrollen en andere gruwelijke misvormingen, met hun galmen en declameeren maken zij van het beste product der hedendaagsche tooneelletterkunde een onding. Dat zij de oude treurspelen, de opzettelijk voor hen vervaardigde stukken uit het laatst afgesloten tijdvak onzer letterkunde opvoeren, niemand, die er zich tegen verzetten zal; de moderne tooneelliteratuur echter heeft van de rederijkers niets te hopen, alles te vreezen.

Mogelijk sprak de Minister, uit verschoonbare onbekendheid met de bijzonderheden van dit hem vreemd gebied, over rederijkers, terwijl hij de liefhebberij-tooneelgezelschappen bedoelde. Dezen zijn zonder twijfel minder schuldig; maar juist de onervarenheid hunner leden maakt het bij uitstek wenschelijk, dat bij hunne voorstellingen de tooneelschrijver zijne rechten op eene behoorlijke vertolking kan laten gelden. Maar wat zullen deze gezelschappen bij de verkorting van het auteursrecht gewonnen hebben? Inderdaad zeer weinig, want een gevolg daarvan zal zonder twijfel zijn, dat de voor de opvoering meest geschikte tooneelstukken niet ‘door den druk gemeen gemaakt’ zullen worden. Indien de auteur een wezenlijk tooneelschrijver is, niet slechts de schrijver van een tooneelstuk, en derhalve inziet, dat de wijze van opvoering gelijkelijk met den letterkundigen inhoud de waarde van zijn werk bepaalt, zal hij zich door het in manuscript te houden voor het gevaar weten te vrijwaren, dat zijn stuk en zijne reputatie na tien jaren op eene volkomen wettige wijze door onbevoegde en onbeholpen acteurs in alle kleinere plaatsen van ons liefhebberend vaderland worden vermoord.

Summâ summarum heeft de nieuwe wet aan de Nederlandsche tooneelschrijvers een vrij volledig uitsluitend recht gegeven op hunne

worden voor leden en geïntroduceerden, waarvan de eerstgenoemden eene contributie betalen, die g e d e e l t e l i j k m e d e strekt, om de kosten der voorstelling goed te maken.

niet gedrukte, doch een geheel onvoldoend, met miskenning van de eenheid van hun kunstwerk willekeurig besnoeid recht op hunne ‘door den druk gemeen gemaakte’ stukken.

Behalve de wettelijke erkenning van het auteursrecht heeft 1881 nog eene andere gewichtige gebeurtenis op tooneelgebied opgeleverd: de zoogenaamde fusie tusschen de gezelschappen Legras, Van Zuylen en Haspels en van de vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel* onder het bestuur dezer vereeniging. De ongunstige geldelijke uitkomsten der exploitatie van het Rotterdamsch tooneelgezelschap(*) schijnen het bestuur der vereeniging weder haar oud programma te hebben herinnerd, waarmede zij nu zes jaren geleden optrad; het maakte van de moedeloosheid der Rotterdamsche directie gebruik, om haar voor te stellen, met haar geheele gezelschap tot de vereeniging over te gaan, die aldus eene groote schrede dichter zou gekomen zijn bij haar doel: ‘verzameling van de overal verspreide en versnipperde krachten onder één beheer’. Bij haar eerste optreden wees zij als middel, om dit doel te bereiken, aan: ‘het in exploitatie nemen van de voornaamste schouwburgen in Nederland’; kon zij haren werkkring tot nog toe niet verder uitstrekken dan de steden Amsterdam en 's-Gravenhage, thans heeft zij ook Rotterdam onder hare vleugelen genomen en zal, indien ik wèl zie, het toppunt harer eerzucht wel hebben bereikt.

Deze fusie der twee tooneelgezelschappen, gelijk men de vereeniging onder hetzelfde bestuur zeer onjuist is gaan noemen, kan voor niemand iets vreemds hebben. Men had hier eene directie, die, hoeveel moeite zij ook deed en welke middelen zij ook aanwendde, hare uitgaven niet dekken kon en telken jare den bedelzak moest omhangen, om haar beheer te doen sluiten; ginds had men er eene, die naar uitbreiding van gezag haakte, die door 's Konings gulheid, het vertrouwen harer aandeelhouders en de vrijgevigheid van het gemeentebestuur van 's-Gravenhage van alle geldelijke zorgen ontlast, ja, tegen de gevaren van groote financieele misgrepen gewaarborgd was; geen wonder, dat deze twee, als tot samenwerking geschapen, elementen elkander zoeken en vinden moesten. De directeuren te Rotterdam verkregen als prijs voor hunne onafhankelijkheid eene onbezorgde, gewaarborgde positie voor zeven jaren: de heeren te Amsterdam erlangden het voorrecht van ‘de voornaamste schouwburgen van Nederland’ in exploitatie te hebben. Beide partijen hebben dus haren zin en zullen tevreden zijn, ofschoon ik meen, dat de gewezen directeurs te Rotterdam meer reden tot tevredenheid zullen hebben dan hunne aanstaande bestuurders. Zij zijn van alle beslommeringen

(*) Blijkens de in de dagbladen medegedeelde cijfers, aan de officieele verslagen der financieele commissie van de Rotterdamsche Schouwburgvereeniging ontleend, hadden de vier laatste dienstjaren de volgende tekorten: 1876-77 *f* 7413.95[5]; 1877-78 *f* 1.104.52[5]; 1878-79 *f* 5378.80[5]; 1879-80 *f* 7000. Dit laatste is het globaal cijfer van verlies, dat men op het einde van 1880 te Rotterdam door inschrijvingen voor het vervolg, als normaal cijfer, trachtte te dekken.

en zorgen, niet slechts financieele maar ook technische, mercantiele en artistieke, van het directeurschap ontheven; zij hebben zich niet meer te bekommeren over de keuze of het monteeren van stukken, geene middelen uit te denken, om zich de lastige auteurs met hunne overdreven eischen van 't lijf te houden, geene schikkingen meer te maken omtrent het repertoire, die aan de eischen van het beschaafd publiek en aan de behoeften der kas gelijkelijk voldoen. Dit alles is hun ontnomen en op de bestuurders der vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel* overgebracht. Maar juist daarom gaat de schikking tusschen Amsterdam en Rotterdam met groote bezwaren gepaard, die niet altoos gemakkelijk te overwinnen zullen zijn. Het gelijktijdig exploiteeren van de schouwburgen te Amsterdam en in Den Haag gaat, naar men verneemt, tegenwoordig regelmatig genoeg, maar men vergete niet, onder welke exceptioneele omstandigheden dat plaats vindt. Het gemeentebestuur van de hofstad heeft in 1875, met eene niet genoeg te prijzen zelfopoffering, in het belang der kunst haar eigen tooneel van kant geholpen en zich aan de Amsterdamsche vereeniging toevertrouwd. Het is volstrekt geene ironie, dat ik het gemeentebestuur daarover prijs; integendeel heeft het, naar mijne bescheiden meening, en wat daaromtrent ook gezegd moge zijn, in 1875 de wijste partij gekozen en gedaan, wat onvermijdelijk was, om een goeden toestand voor te bereiden. Het Haagsche tooneel, door den Koning rijkelijk gesubsidieerd, door de gemeente met tal van immuniteiten voorzien, was niettegenstaande zijne bij uitstek gunstige financieele omstandigheden tot het diepst verval geraakt en alleen te redden door een onverbiddelijken bezemslag, die het geheele gezelschap wegkeerde en den vloer voor anderen vrijmaakte. Hoe had men verbetering kunnen verwachten van het gemeentebestuur, dat uit onverschilligheid en onkunde het verval had toegelaten en er dus aansprakelijk voor was! Het had moeten waken; het was ingeslapen. De beste oplossing, schoon noodwendig de minst eervolle voor het bestuur zelf, was dus, dat het de zaak van het nationaal tooneel geheel uit de handen gaf en het ‘bespelen’ van den nationalen schouwburg met al zijne subsidiën en immuniteiten opdroeg aan de Amsterdamsche vereeniging. De instelling van de tooneelcommissie, die van den aanvang af machteloos bleek, om haar mandaat: ‘het waken voor de kunst en den goeden smaak’, naar den eisch te vervullen, was een luchtig, doorschijnend pleistertje op de wonde, die het gemeentebestuur, door de logica der feiten gedwongen, hare waardigheid moest toebrengen. Was door deze oplossing der Haagsche tooneelquaestie een zonderlinge staat van zaken geboren: een zwaar gesubsidieerde gemeentelijke, gedeeltelijk hofschouwburg, die zonder inspanning zichzelf dekken kan en toch geen eigen tooneelgezelschap bezit, maar geëxploiteerd wordt door een elders gevestigd, met allerlei lasten bezwaard gezelschap, - voor de exploiteerende vereeniging was de zaak zeer gemakkelijk gemaakt. Hare

eenheid van bestuur was door die dubbele exploitatie niet geschonden; de exploitatie van den Stadsschouwburg (later van het theater-Van Lier) te Amsterdam en van het Hollandsch tooneel in Den Haag had geene grootere bezwaren, dan die van twee Amsterdamsche schouwburgen gehad zou hebben of welke de gelijktijdige exploitatie van twee schouwburglokalen te Rotterdam door de directie Legras, Van Zuylen en Haspels heeft opgeleverd.

De schikking, thans tusschen de voormalige Rotterdamsche directie en de Amsterdamsche vereeniging tot stand gekomen, schept echter een geheel anderen toestand. Dat niet alle leden van het Rotterdamsch gezelschap, zelfs niet eens alle directeuren, toegetreden zijn, verandert hieraan niets; de hoofdzaak is, dat er een tooneelgezelschap te Rotterdam blijft bestaan, welks leden aldaar wonen, om in den regel daar ter plaatse, en van tijd tot tijd ook elders, voorstellingen te geven, en dat zal staan onder het bestuur van den Raad van Beheer der vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel*, die een Rotterdamsch lid in zijn boezem opneemt en een administrateur te Rotterdam aanstelt. Deze zelfstandigheid van het gezelschap had ik op het oog, toen ik het woord *fusie* daar even eene onjuiste benaming voor de getroffen schikking noemde. De twee gezelschappen worden volstrekt niet vermengd of vereenigd, al mag het Amsterdamsch bestuur, door de scheiding, die zich te Rotterdam heeft geopenbaard, gedwongen, een zeker getal leden van zijn talrijk eerste gezelschap tot versterking van het tweede detacheeren. Men ziet, dat de verhoudingen alhier en in de hofstad zeer veel verschillen; men gevoelt, dat te Rotterdam bezwaren en moeilijkheden zullen ondervonden worden, die zich niet te 's-Gravenhage konden voordoen. Daar had men alleen te doen met een gemeentebestuur, dat feitelijk had geabdiceerd, na *tabula rasa* gemaakt te hebben; hier met een publiek, volstrekt niet genegen zijne bevoegdheid neder te leggen, met eene critiek, niet van zins aan de exploitatie vrij spel te geven, kortom, met gevestigde toestanden, waarin het optreden van een nieuw element geene verandering bracht.

Gewis is het de zaak van het Amsterdamsch tooneelbestuur, om op dit verschil te letten, en ik zou mij ook wel onthouden hebben erop te wijzen en aldus den schijn van bemoeizucht op mij te laden, indien niet dat bestuur, èn in het algemeen èn in dit bijzonder geval, blijken gegeven had van zelfmisleiding. Is het aanstellen van een bijzitter in den Raad van Beheer en van een administrateur, voor Den Haag zonder twijfel voldoende, ook voldoende voor Rotterdam? Niemand zal dat volhouden, tenzij hij bevangen is door het dwaalbegrip, dat men het dagelijksch bestuur, niet bloot de administratie, over een te Rotterdam gevestigd, zelfstandig tooneelgezelschap van Amsterdam uit zal kunnen voeren. Erger zelfmisleiding is het echter, dat het bestuur der vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel* nog steeds met het programma van 1875 voor den dag komt en zich schijnt te verbeelden, voort-

durend aan de verwezenlijking daarvan te hebben gearbeid. Zes jaren geleden wilde men het tooneel verbeteren door alle verspreide krachten te vereenigen onder hetzelfde beheer. De oplossing van het gezelschap Albregt en Van Ollefen en van het tooneelgezelschap van de hofstad gaf daartoe gelegenheid, en de vereeniging kon hare eerste driejarige campagne beginnen met voortreffelijke actrices als de dames Kleine, Albregt, Ellenberger, Stoetz, Verwoert, Chr. Poolman en anderen, met acteurs als Albregt, Veltman, Moor, Vos, Morin, Van Ollefen, Bigot, Tourniaire, enz. Kortom, met uitzondering van eenige weinigen, die zich bij de Rotterdamsche directie aansloten, had ze werkelijk de beste verspreide krachten verzameld. Na drie jaren spatte dit gezelschap uiteen, niet uit wispelturigheid of eerzucht der sujetten alleen, maar omdat al die krachten wel verzameld, maar niet vereenigd hadden kunnen worden. De bestuurders der vereeniging waren er niet in geslaagd, daarvan een geheel te vormen; zij hadden hun talrijk personeel de artistieke leiding niet weten te geven, waarop die uitnemende krachten slechts wachtten, om zich tot een voortreffelijk tooneelgezelschap, dat de vergelijking met de beste buitenlandsche kon doorstaan, saam te smelten. Zoodra de in de tooneelwereld zoo veelvuldige wind van verdeeldheid opstak, viel alles uiteen en had de afscheiding plaats, die de vereeniging met een aantal harer beste sujetten op de concessie van den Amsterdamschen Stadsschouwburg, het eerste theater des lands, te staan kwam. Ik weet wel, dat men de opengevallen plaatsen *taliter qualiter* aanvulde en het zelfs deed voorkomen, alsof men bij den ruil niet verloren had; maar het publiek weet beter. Het weet zeer goed, dat het gezelschap van *Het Nederlandsch Tooneel* van het eerste drietal jaren meer goede elementen bezat dan dat van 1879-1881 en dat, indien de voorstellingen van het laatste tijdvak boven die van het eerste uitsteken, dat niet te danken is aan *trouvailles*, aan onthulling van vroeger verholen gebleven talenten, maar eenvoudig aan het nu eindelijk aanwenden van die artistieke zorg, welke vroeger ontbrak. Doch de verzameling van verspreide krachten heeft hiertoe hoegenaamd niet bijgedragen: een goed, artistiek directeur weet sluimerende krachten op te wekken en te ontwikkelen en aldus een samenhangend tooneelgezelschap, een kunstgeheel te vormen. Om eene triviale vergelijking te bezigen: geene huisvrouw wordt beter gediend, dan die hare dienstboden jong en onervaren neemt en ze zelve opleidt. Maar daartoe behooren de groote huishoudelijke kennis en de tact, die men in den tooneeldirecteur organiseerend talent heet.

De Raad van Beheer der Amsterdamsche vereeniging schijnt de eenige te zijn, die het weinig oordeelkundige van de krachtenverzamelingstheorie uit het programma van 1875 niet heeft ingezien: in 1881 brengt het die opnieuw te berde. Maar hoe? Nu wil hij niet meer, evenals in het eerstgenoemde jaar, al die krachten tot een

gezelschap samenbrengen, daarmede heinde en ver voorstellingen geven met de verwachting, dat er dan vanzelf wel een goed geheel van groeien zal. Nu worden twee gezelschappen niet tot één gezelschap vereenigd, maar twee gezelschappen gelaten, om te zien, hoe 't in deze omstandigheden wil gaan. Hoe het gaan zal, is gemakkelijk te voorspellen. Één van twee: òf de traditiën van het Rotterdamsch gezelschap zullen in het bijgezelschap blijven bestaan, en welk nut heeft de verandering dan behalve de zekere positie, die zij aan de voormalige directeuren ervan bezorgd heeft? Òf wel, men zal van uit Amsterdam het Rotterdamsche gezelschap willen ver-Amsterdammeren, tot groote schade voor de onderneming, tot groote ontevredenheid van de geannexeerden, die even weinig ijver en evenveel lust tot desertie zullen aan den dag leggen als de ‘scheurmakers’ van 1874 en van 1879. In elk geval kan deze tweede verzameling van alle beschikbare krachten, ditmaal in twee streng gescheiden groepen, nimmer leiden tot de vorming van één geheel. Waartoe dient ze dan?

Mij dunkt, dat we hier te doen hebben met het streven naar een verderfelijk, noch voor de kunst, noch voor den kunstenaar, noch voor het publiek voordeelig monopolie. De vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel* trad in 1875 op met het voornemen, om de tooneelzaak in ons vaderland te schoeien op eene nieuwe leest en de aan haar geconcedeerde schouwburgen te beheeren naar nieuwe, heilzame beginselen. Om hare eigen woorden te bezigen, zij stelde zich voor: ‘een onpartijdig beheer te voeren, dat aan alle talenten recht laat wedervaren en allen beschermt tegen favoritisme aan den eenen en achteruitzetting aan den anderen kant, wat moeilijk te vermijden is, waar rechter en partij in één persoon vereenigd en de acteur tevens directeur is’. Zij was in die voorstelling zonder twijfel geheel te goeder trouw en verlangde dus, van haar standpunt te recht, alle acteurs aan de voordeelen van dat beheer deelachtig te maken. Vandaar de verzameling van alle krachten, die dan tevens tot de voortreffelijkheid van het kunstgeheel moesten bijdragen. Heeft de vereeniging in de bijzaak gefaald, ook in de hoofdzaak is zij niet gelukkig geweest. Haar beheer heeft dezelfde klachten van voorheen doen rijzen; ja, het heeft zooveel ontevredenheid gewekt, dat een aantal der beste artisten, zoodra de ommekomst van hunne verbintenis hen vrij liet, zich gehaast hebben tot afscheiding. Ik heb die afscheiding van 1879 te Amsterdam niet betreurd en betreur het even min, dat thans de heer Van Zuylen met een zeker aantal Rotterdamsche tooneelkunstenaars de aanbiedingen der vereeniging afgewezen en een eigen gezelschap gevormd heeft. Beide feiten zijn in mijn oog bewijzen, dat de artisten zelven het beginsel van vrije concurrentie, dat tot inspanning en verheffing drijft, hooger waar deeren dan het monopoliestelsel, dat op elk gebied verslapping en achteruitgang baart. In de aan de bespreking van de zoogenaamde fusie gewijde vergadering der Rotterdamsche afdeeling van het Tooneel-

verbond werd dit rondweg door den heer Van Zuylen zelf erkend. Volgens het uitvoerig verslag in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 20 Januari jl. sprak de genoemde acteur-directeur het volgende: ‘Ik had zeker liever gewild dat het personeel hier zelfstandig gebleven ware, maar nu de scheuring er is, zie ik er... eer goed dan kwaad in. Wat is het gevolg geweest van de scheuring, vroeger onder Albregt en Van Ollefen teweeggebracht? Dit: dat zes of zeven artisten in het leven werden geroepen, die vroeger als 't ware niet bestonden. Wie meester van het terrein is, wordt licht slaperig. Dat ondervonden Legras, Van Zuylen en Haspels, en dat zal ook *Het Nederlandsch Tooneel* ondervinden. De scheuring geeft concurrentie; *Het Nederlandsch Tooneel* moet dan harder werken, en ik met mijn personeel ook. Nieuwe tooneelkrachten zullen opluiken, en wedijver moet de kunst ten goede komen’(*) Eene volkomen juiste opvatting, zonder twijfel. Dat die door een Nederlandsch tooneeldirecteur rond en onbewimpeld wordt geuit, verheugt mij zeer en moet de beste verwachtingen geven van het jonge Rotterdamsche tooneelgezelschap. Vooral hoop ik, dat het in het spoor van de directie Legras, Van Zuylen en Haspels treden zal, wat de aanmoediging van de oorspronkelijke tooneelliteratuur, die dan toch een der oogmerken van alle tooneelvoorstanders moet zijn, betreft. Met het volste recht heeft de heer Van Hall (tooneeltijdschrift van 1 Januari jl.) zich bezorgd getoond over het lot van onze oorspronkelijke tooneelschrijvers, indien de vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel* zich tot alleenheerscheres op het tooneelgebied zou gemaakt hebben. Want dit is niet te ontkennen, dat de Amsterdamsche vereeniging weinig of niets - want het weinige, dat ze op dit terrein deed, werd meestal onoordeelkundig gedaan - tot aanmoediging van jonge tooneelschrijvers gedaan heeft. De lijst van ‘oorspronkelijke stukken, voor 't eerst door *Het Nederlandsch Tooneel* hier, en elders opgevoerd’, waarmede het lid van den Raad van Beheer, wiens taak het tegenwoordig schijnt zijn college in de pers te verdedigen, in de volgende aflevering van hetzelfde tijdschrift den heer Van Hall heeft trachten te beschamen, bewijst inderdaad niet veel. Wel bevat ze 23 stukken (eigenlijk maar 21, want twee ervan waren niet voor het eerst opgevoerd), maar ze loopt dan ook over drie jaren en bevat daarenboven van alles. Zes kermisstukken, ‘producten bij wier samenstelling en uitvoering de kritiek zich het gelaat omhult’ (om met den Raad van Beheer zelf te spreken), twee op verzoek vervaardigde gelegenheidsstukjes, ja! *De Leeuwendalers* van Vondel komen erop voor. De eenige nieuwe moderne stukken en stukjes, die de vereeniging voor

(*) Wat mij bij het lezen van dit verslag verwonderd heeft, is, dat men bij herhaling van de a f s c h e i d i n g van den heer Van Zuylen sprak en zelfs eene motie tot afkeuring daarvan voorstelde. Bij den daar zonder tegenspraak medegedeelden loop der gebeurtenissen kan Rotterdam alleen aan de mede-directeuren van den heer Van Zuylen verwijten, dat zij zich van hunne eigene zaak afscheidden, en den derden directeur daarentegen prijzen, omdat hij, met afwijzing van voordeelige aanbiedingen, voor de stad zijner inwoning een eigen tooneelgezelschap behouden heeft.

het voetlicht heeft gebracht, waren Schimmel's *Juffrouw Bos*, Schurmann's *Gabrielle*, drie stukken van Van Maurik, De Veer en Vrolik's *Hoe oom op zijn neus keek,* Ising's *Juist bij tijds* en Kolff's *Man van principe.* Acht in drie jaren; daarentegen voerden in datzelfde tijdvak Legras, Van Zuylen en Haspels niet minder dan veertien oorspronkelijke tooneelwerken voor het eerst ten tooneele, niet hoofdzakelijk stukjes in één bedrijf, maar zij ontzagen zich niet, voor stukken van grooteren omvang, door eerstbeginnenden geschreven, die inspanning, moeite en tijd op te offeren, die voor de Amsterdamsche directie kostbaarder dan voor anderen schijnen(*). Indien de heer Van Zuylen, door geene subsidiën of immuniteiten hoegenaamd ondersteund, doch alleen vertrouwende op eigen energie, de medewerking van zijn gezelschap en de heilzame werking der vrije concurrentie, de kunst van geven en nemen in practijk brengt en zijn repertoire dus samenstelt, dat hij, de noodzakelijkheid van kasvulling niet uit het oog verliezende, daarop eenige plaats laat voor oorspronkelijke stukken, die niet boven de krachten van zijn personeel gaan, dan zal hij ongetwijfeld succes behalen en zich aanspraken verwerven op de waardeering van alle waarachtige vrienden van het nationaal tooneel.

Nu ik toch van den pennestrijd in het orgaan van het Tooneelverbond heb gewaagd, kan ik niet nalaten, mijn leedwezen te uiten over de smalende wijze, waarop men de gemoedelijke waarschuwing van den heer Van Hall, die geheel onpartijdig tegenover de quaestie der oorspronkelijke tooneelliteratuur staat, heeft kunnen beantwoorden. Men had niet moeten vergeten, dat vier jaren geleden de stichter van het Nederlandsch Tooneelverbond juist de man was, die de vereeniging met nadruk verdedigde tegen de toen reeds gehoorde beschuldiging van verwaarloozing der oorspronkelijke tooneelliteratuur. ‘De klacht, dat *Het Nederlandsch Tooneel* niet meer oorspronkelijke stukken opvoerde, - zoo schreef de heer Van Hall in het tooneeltijdschrift, n°. 12 van 1876-77, - deel ik in het minst niet. Vooreerst stampt een directie geen oorspronkelijke stukken uit den grond. Maar, aangenomen al eens dat er werkelijk een tal van oorspronkelijke tooneelwerken bij haar werden ingezonden, dan nog kan ik het in de vereeniging niet anders dan billijken, dat zij op dit punt zekere gereserveerdheid in acht heeft genomen. Bij al de proefnemingen, welke dit leerjaar, [de pas geeindigde eerste wintercampagne namelijk] noodzakelijk met zich bracht, zou ik het roekeloos gevonden hebben wanneer zij zich bij herhaling aan zulke halsbrekende experimenten gewaagd had. Later, wanneer zij wat meer zadelvast geworden is, zal zij zich op dit hobbelig terrein nu en dan dienen te wagen, en vooral den

(*) Het waren vijf stukken van Faassen, drie van Roodhuyzen, Emants' *Gevangen vogel*, Mulder's *Kiesvereeniging*, Vrolik's *Onze stand,* Kolff's *Vossenjacht*, Maas Geesteranus' *Mijn torteltjes*, Mulder's *Lief vers.* Ook de prijsvragen van 1876 en 1878, door de directie Legras c.s. of met hare medewerking uitgeschreven, mogen in hare rekening met het nationaal tooneel niet onvermeld blijven.

jongeren auteurs de gelegenheid moeten openen om te toonen wat zij kunnen en te leeren wat hun ontbreekt. Voorshands is, dunkt mij, door de opvoering van de werken van Boelen, Schimmel en Gram, van Wertheim's goedgeslaagde vertalingen en van Thijm's *Dochter van Roelant,* haar schatting aan de Nederlandsche schrijvers voldoende betaald.' Welwillender kan het wel niet; vooral omdat de klachtigen, waaronder ook de schrijver dezer bladzijden, niet zoozeer waren opgekomen tegen het te weinig geven van Hollandsche stukken, maar tegen de weinig oordeelkundige keuze. Om iets van Helvetius van den Bergh te geven, had men *Hieronymus Jamaar* gekozen en *De Neven* laten rusten; de goede drama's van den voorzitter van den Raad van Beheer zelven werden versmaad, terwijl *De bittere pil* en *De geneesheer of dat heeft mijn commensaal gedaan* de eer eener reprise werden waardig gekeurd. Dit is echter eene zaak tusschen den heer Van Hall en mij; ik citeerde alleen, om te doen inzien, dat zijne waarschuwing van Januari 1880 een welwillender antwoord had verdiend.

In hetzelfde nummer van het tooneeltijdschrift komt een artikel voor aan mijn adres van de hand van den redacteur, den heer T.H. de Beer, dat ik bezwaarlijk zonder vermelding kan laten. De schrijver komt op tegen mijn oordeel over de voorstellingen der Meiningers te Amsterdam en vooral tegen mijne uitdrukking, dat de 'individueele opvatting' van de rollen daarbij achtergesteld was. Een stuk, dat eene zoodanige individueele opvatting toelaat, is, volgens hem, gebrekkig en nevelig; hij kent in den tooneelspeler geene hoogere roeping, acht bij hem geene hoogere kunstuiting mogelijk dan 'de getrouwe vertolking van des dichters schepping'. Dit is in zoover volkomen waar, dat de acteur moet indringen in de bedoeling van den auteur, in den geest van het kunstwerk. Het is een eerste vereischte, zonder hetwelk hij den naam van kunstenaar niet verdient. Maar het bezit van die eigenschap laat toch nog eene groote vrijheid van wedergeven toe. Evenals bij de beeldende kunst het wedergeven van de natuur het doel van den kunstenaar is, blijven er - elke tentoonstelling van schilderijen leert het - tal van manieren over, om de natuur weder te geven. Dat het ook met de tooneelkunst niet anders gaat, is de heer De Beer zelf in de gelegenheid geweest op te merken. Twee tooneelgezelschappen hebben in het afgeloopen jaar te Amsterdam hetzelfde oorspronkelijk stuk opgevoerd, ingestudeerd onder de leiding van den schrijver zelf. Ik bedoel de *Kiesvereeniging van Stellendijk.* De dagbladen hebben mij bericht, want zelf heb ik de vergelijking niet kunnen maken, dat de voorstelling bij de beide gezelschappen even verdienstelijk was; de acteurs waren evengoed ingedrongen in de bedoeling van den auteur, en toch maakten zij andere typen van hunne rollen. Ziedaar, wat ik onder 'individueele opvatting' versta; zij komt aan den dag, zoo vaak we een groot acteur in de treurspelen van Shakspere

zien optreden. Rossi, Salvini, Irving, Booth, Phelps speelden of spelen de hoofdrol in *Othello* zeer verschillend; in geene enkele der beoordeelingen, aan hunne opvatting en vertolking gewijd, heb ik ooit de beschuldiging ontmoet, dat zij niet waren ingedrongen in de bedoeling van den dichter.

Ik hecht er zeer veel aan, dat de jonge en aanstaande tooneelspelers van de noodzakelijkheid eener individueele opvatting doordrongen worden. Dit gevoel alleen kan hen vrijwaren tegen het gevaar van blindelings navolgen. Mij is eens een gevierd tooneelspeler genoemd, die, toen men hem aanmerkingen maakte over de wijze, waarop hij eene zekere rol speelde, ten antwoord gaf: Ik heb het toch precies gedaan zooals zoo-en-zoo (een acteur van grooten naam). Hier ontbrak de individueele opvatting, het streven naar oorspronkelijkheid geheel. Dit gebrek is voor het vervolg te voorkomen door het middel, dat de heer De Beer aangeeft en dat reeds lang aan de Tooneelschool in zwang had moeten zijn. Met verbazing maak ik uit zijn artikel op, dat niet alle leerlingen dier school onder behoorlijk geleide (niet ter wille der politie, maar ter wille hunner artistieke opleiding) de tooneelvoorstellingen te Amsterdam, zoo van vreemde als van inheemsche gezelschappen, en vooral die, waaraan wereldberoemde talenten medewerken, bezoeken. Ik zou dat bezoek zelfs niet willen beschouwen als een bijhangsel, maar als een integreerend deel van het onderwijs en wenschen, dat een der leeraren vooraf met de leerlingen het stuk, dat zij zullen gaan zien, behandelde, om het stuk zelf, de beteekenis der karakters en wat dies meer zij uiteen te zetten, en daags na de voorstelling aan het ten vorigen dage behandelde de opvoering zelve, het spel der artisten, met hen toetste. Aldus leeren de aanstaande tooneelspelers zien en beoordeelen, de krachtigste hulpmiddelen tot ontwikkeling hunner oorspronkelijkheid. Hoe weinig men aan de Tooneelschool tot nog toe van deze behoefte overtuigd is, kunnen de volgende woorden van den heer De Beer ons leeren: ‘Bij mijn cursus over de techniek van het drama heb ik herhaaldelijk moeite gehad b e k e n d e stukken aan te halen, dewijl door onvoldoende schouwburgbezoek lang niet alle stukken van den laatsten tijd als bekend konden verondersteld worden. In ééne klasse bijv. was niemand, die den *Gijsbreght* gezien had, en was er één leerling, die den *Othello* en één, die *de Fourchambaults* had gezien.’ Daar nu een cursus over de techniek van het drama wel niet in de laagste schoolklassen zal gegeven worden, maak ik hieruit op, dat van het schouwburgbezoek zelfs der meergevorderde leerlingen niet veel werk wordt gemaakt. Dat is stellig verkeerd. Dat de toekomstige tooneelspelers niet uitsluitend op de planken en tusschen de schermen gevormd worden, is een axioma voor allen, die een beschaafd, artistiek tooneel verlangen; maar men overdrijft het goede beginsel tot een verderfelijk uiterste, indien men aan de leerlingen de leering, soms ook het afschrikkend voorbeeld, onthoudt, die zooveel tot hunne vorming kunnen bijdragen.

Nu de Tooneelschool door de goedgunstige beschikking van Z.M. den Koning en van andere welwillenden en medewerkers in een beteren financieelen toestand is geraakt dan voorheen, bestaat er voor eene uitbreiding en verbetering van het onderwijs in den aangegeven zin eene goede gelegenheid, ofschoon ik niet geloof, dat daaraan groote kosten verbonden zijn.

Ik hoop hiermede, evenals vroeger reeds, den heer De Beer meteen te hebben getoond, dat hij mij ten onrechte beschuldigt, het door hem geredigeerd orgaan van het Tooneelverbond geene vermelding waardig te achten.

Nu overgaande tot de bespreking van de werken voor en over het tooneel, die voor mij liggen, heb ik eerst een voor mijne ijdelheid streelend boek te vermelden. Wie zich op tooneelgebied met critiek onledig houdt, ondervindt zoo weinig voldoening van zijn werk, dat het hem te vergeven is, zoo hij in exceptioneele gevallen het publiek deelgenoot maakt van zijne tevredenheid. Toen Lucius eenigen tijd geleden (November 1879) hier ter plaatse Hilman's *Ons tooneel* besprak, klaagde hij, dat dit werk zoo weinig stelselmatig bearbeid was, zoodat de belangrijke bijzonderheden en herinneringen, die het bevatte, moeilijk te betrappen en zonder aanteekeningen van den lezer zelf later bezwaarlijk terug te vinden waren; de bruikbaarheid van het boek als vraagbaak voor den studeerende achtte hij daardoor veel verminderd. De heer Hilman heeft deze aanmerking aanvaard in denzelfden geest van welwillendheid, waarin zij gemaakt was, haar bij onderzoek gegrond bevonden en, de zucht, om nuttig te zijn, hooger stellende dan auteurseigenliefde of valsche schaamte, een beredeneerd register op zijn werk samengesteld, dat aan alle billijke eischen voldoet en den daaraan besteden tijd en de moeite ten volle loont. *Ons tooneel; aanteekeningen en geschiedkundige overzichten; naamrol van plaatwerken en geschriften* (*derde en laatste gedeelte*) heet het werk, dat wel niet in den handel is, doch, naar ik vermoed, door den wakkeren tooneelvriend met dezelfde vrijgevigheid aan de belangstellenden in het nationaal tooneel zal worden rondgezonden, waarmede hij de beide vorige boekdeelen heeft verspreid. Niet alleen het register bevat dit boekdeel van 139 bladzijden; twee aanvullingen der vroeger gegeven catalogussen van boeken en plaatwerken betrekkelijk tooneel en kostuum en eigenlijke tooneelstukken toonen, dat 's verzamelaars geest nog wakker is en hij zijn vorstelijk geschenk aan de bibliotheek der Universiteit van Amsterdam, ook nadat die bestemming eraan gegeven was, is blijven bijhouden. Een opstel over den pseudonimalen tooneelschrijver J.A. Schasz en een over de schrijvers van de *Rijswijksche Courant* in 1774, achter deze aanhangsels gevoegd, toonen, dat het den heer Hilman op zijn leeftijd ook nog niet ontbreekt aan den lust, om zijne historische nasporingen voort te zetten en daarvan de vruchten bekend te maken.

Gaarne wil ik in de studie van den heer Van den Berg over het tooneel te Batavia in vroegeren tijd een bewijs zien, dat de in Nederland bestaande belangstelling voor het nationaal tooneel in Insulinde weerklank gevonden heeft. Overgedrukt uit het *Tijdschrift voor de Indische taal-*, *land- en volkenkunde*, bevat dit in onderhoudenden toon geschreven werkje van den President-Directeur der Javasche Bank een overzicht van de tot heden ondernomen pogingen, om het schouwburg-vermaak aan de beschaafde bevolking van Batavia te verschaffen. Gemakkelijk ging dit niet, daar deze pogingen eerst afstieten op den Puriteinschen geest, dien de beambten der Compagnie uit het vaderland hadden medegebracht en die zich verzette tegen alle ‘openbare godloosheden en schreeuwende ongerechtigheden’, waartegen Hunne Hoog Edelheden, de Gouverneur en Raden van Nederlandsch-Indië, danken bededagen uitschreven. Toch bracht men het in 1757 zoover, dat Hunne HoogEdelen op 29 Maart het ‘project tot oprichting van den Schouwburg te Batavia’ goedkeurden, welke schouwburg zou ingericht worden in het kort te voren gevestigd ‘geprivilegieerde Stads Heeren Logement’, dat volstrekt niet aan de verwachtingen had voldaan, daar er soms maanden voorbijgingen, dat er niemand in kwam logeeren of er gebruik van maakte. Deze schouwburg, waarin naar het getuigenis van tijdgenooten ‘evenals te Amsterdam en elders eerst een tooneelstuk en na hetzelve een klugtspel (zou worden) vertoond, en tusschen beide gedanst, enz.’, bleef met afwisselend geluk bestaan tot in 1770, toen het privilege op verzoek van den toenmaligen bezitter werd ingetrokken, met vergunning, om het gebouw tot woonhuizen te verbouwen. In 1780 werd opnieuw een privilege verleend aan iemand, die den omineuzen tooneelnaam van Jan Bouhon droeg(*), dat echter ten gevolge van de slechte tijden weldra verviel. In de eerste jaren der negentiende eeuw herleefde de liefhebberij voor het tooneel weder; het Engelsche tusschenbestuur kenmerkte zich door dezelfde neiging, ofschoon die natuurlijk alleen Engelsche voorstellingen ten doel had. In 1817 kwam opnieuw een tooneelgezelschap tot stand, dat in 1821 een nieuwen schouwburg verkreeg, doch 't niet veel verder dan tot eene voorbijgaande opflikkering kon brengen, zoodat weldra het monopolie van tooneelvoorstellingen in Nederlandsch-Indië, feitelijk althans tot heden, aan Fransche tooneelisten verbleef. Nu droegen al deze ondernemingen al van den aanvang af de kiemen van ontbinding met zich mede: het waren liefhebberijgezelschappen, waarin zich zelfs in den eersten tijd geene vrouwen bevonden, en ieder weet, dat zulk een gezelschap een uiterst precair bestaan heeft. Ik wil nog niet eens spreken van misverstand onder de leden; eene veel natuurlijker oorzaak van

(*) Waarschijnlijk de zoon der vermaarde Juffrouw Bouhon-Ghyben. Hij was van 1766 tot 1777 aan den Amsterdamschen schouwburg verbonden en stierf volgens het bekende *Galante Leven* ‘in den vreemde’ als danser en tooneelspeler.

ineenstorting vindt men in allerlei omstandigheden, die de beste sujetten plotseling aan het gezelschap ontrooven. Dat zag men in Indië zeer goed in en poogde daarom bij herhaling, doch vergeefs, acteurs van beroep uit Nederland te doen overkomen. De Gouverneur Johannes Maetsuijcker (1653-1678) deed dergelijk aanzoek bij zijn zusterszoon De Boer, ‘een vermaard tooneelspeler te Amsterdam’, doch ontving eene weigering in dezen vorm, dat de neef liever te Amsterdam nu eens prins, dan eens koning of keizer en altoos vrij man bleef, dan in Indië altijd een slaaf te wezen. Denkelijk was de overkomst van Jan Bouhon (indien mijne hierboven geuite onderstelling omtrent 's mans identiteit juist is) aan eene dergelijke uitnoodiging toe te schrijven; zeker is 't, dat een veertig jaren geleden, in 1836, ernstige onderhandelingen in Nederland zijn gevoerd, welke echter het gewenschte doel, het uitkomen van een Nederlandsch tooneelgezelschap, niet gehad hebben.

Tot mijne voldoening zie ik, dat deze mislukte pogingen den heer Van den Berg niet afgeschrikt hebben. Hij raadt eene herhaling aan, met de juiste opmerking, dat vele bezwaren van 1836 thans niet meer bestaan. ‘Ongetwijfeld ben ik de tolk van velen, - schrijft hij - wanneer ik deze tooneelaanteekeningen besluit met den wensch, dat de tegenwoordige tooneeldirectie de in 1836 mislukte onderhandelingen over het engageren van een Nederlandsch tooneelgezelschap andermaal openen en tot een gelukkig einde brengen moge. Elke ernstige poging om in de hoofdstad van Nederlandsch Indië ook het Nederlandsche tooneel tot zijn recht te doen komen zal ongetwijfeld op de krachtige ondersteuning en medewerking van het Bataviasche publiek kunnen staat maken.’

Dit zijn woorden, die elk tooneelvriend met genoegen leest, vooral wanneer het woorden zijn van iemand van zooveel aanzien en invloed. Het is echter de vraag, of op het oogenblik de herleving van ons nationaal tooneel in ons land zelf reeds zoo diep is doorgedrongen, dat we, zonder zelf gevaar te loopen, goede krachten aan Indië kunnen afgeven. Ik zeg dit niet uit zelfzucht, maar in 't wezenlijk belang van ons tooneel, dat door onberaden stappen, hoe welgemeend ook, zoowel in de kolonie als in het moederland licht schade kan lijden. Voor kunstreizen van een tooneelgezelschap is de afstand te groot. Indië zou dus alleen te helpen zijn door het afstaan van eenige goede sujetten, die terstond hier groote leemten zouden achterlaten. Aan de vrienden van ons nationaal tooneel te Batavia zij daarom een weinig geduld aanbevolen; de Tooneelschool is thans goed in werking; ook buiten haar om vormen zich bij de goede gezelschappen meer en meer beschaafde acteurs; het laat zich wel aanzien, dat binnen weinige jaren hier te lande zooveel goede, naar de nieuwe beginselen gevormde acteurs gevonden zullen worden, dat er een goed tooneelgezelschap voor Indië te vormen is. Wil men dit resultaat ernstig, dan bereide men er zich nu op voor: volgt ons voorbeeld, broeders tooneelvrienden te

Batavia! Wij zijn begonnen met eigen vorming, met vereeniging van eigen krachten, voordat wij de hervorming van het tooneel zelf ondernamen. Vereenigt u tot eene afdeeling van het Nederlandsch Tooneelverbond. Alzoo zoudt ge een dubbel goed werk verrichten: het uwe bijdragen tot handhaving van de Tooneelschool, waarvan voor u, evenals voor ons, alleen heil te wachten is, en tevens het onderhouden van de belangstelling in eigen boezem, eene belangstelling, die onvermijdelijk is en zich daadwerkelijk zal moeten toonen, zoodra het oogenblik aanbreekt, welks spoedig verschijnen ik u van harte toewensch, dat ge in het bezit kunt komen van een behoorlijk Bataviasch-Nederlandsch tooneelgezelschap. Zonder dat is er aan geen wel gevestigd tooneel te denken; en waarom zou voor de Nederlandsche kolonie onmogelijk zijn, wat wij in de Britsche zien gebeuren? In Britsch-Indië bij voorbeeld bestaan, evenals in Australië, vaste tooneelgezelschappen. Niet alleen dienen zij, om aan de Europeanen eene veredelende uitspanning te verschaffen; zij hebben nog eene andere uitwerking. In den loop van 1880 was in *Mac-Millan's Magazine* eene beschrijving te lezen van opvoeringen van Shakspere, door inlandsche acteurs in de landstaal gegeven. Men begrijpt, hoeveel invloed dergelijke voorstellingen op den inlander moeten hebben; hoe sterk zij moeten bijdragen tot de toenadering van twee rassen, het heerschende en het overheerschte, die elkander op het gebied van den hoogsten vorm der letterkunde ontmoeten. Zulke gevolgen zijn niet te hopen van voorstellingen van liefhebbers, die, hoe voortreffelijk ook, geen hooger karakter kunnen hebben dan dat van gezelschapsvermaken.

Wat van Oost-Indië gezegd is, geldt ook van onze West. Ook daar bestaat liefhebberij voor het tooneel, doch kunnen de voorstellingen van liefhebbers niet meer aan de wenschen voldoen(*). Wanneer men ook daar een ernstig Nederlandsch tooneelgezelschap zal verkregen hebben, zal zonder twijfel de belangstelling zoowel hooger opgewekt als volledi ger bevredigd kunnen worden.

Als producten onzer oorspronkelijke tooneel-literatuur heb ik in dit overzicht drie blijspelen te vermelden: Gram's *Patienten* (in drie bedrijven), van de opvoering door het gezelschap der vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel* bekend, Gewin's *Een onverwacht huwelijk,* voor de Rederijkerskamer ‘Hooft’ te Delden geschreven en door haar vertoond, en *De Speurhonden*, een in maatslag geschreven blijspel van

(*) Te Paramaribo bestaat reeds meer dan veertig jaren het liefhebberij-tooneelgezelschap Thalia. In de *Surinaamsche Courant* van 24 Juli 1880 werd daarvan het volgende bericht: ‘Laatstleden Maandag [21 Juli] voerde het tooneelgezelschap *Thalia* een blijspel in vier bedrijven, *Janus Tulp*, op. De deelneming was, evenals bij vorige voorstellingen het geval is geweest, zoo weinig, dat de kosten, naar wij vernemen, misschien uit de opbrengst niet zullen kunnen gedekt worden.’ Dit genootschap schijnt dus ook aan het verval te lijden, waaraan blijkens het werkje van den heer Van den Berg de Bataviasche lief hebberij-tooneelgezelschappen achtereenvolgens bezweken.

L.W. van Zuijlen, waarvan 't niet gebleken is, of de opvoering heeft plaats gehad. De twee laatste stukken tellen twee bedrijven. Het is van den heer Gram te begrijpen, dat hij, van wien stukjes in één bedrijf, als *Haar tweede man*, *Fransch of Duitsch* en vooral *De groote Schootmans,* met veel succes zijn opgevoerd, door eene gepaste eerzucht bevangen, ook eens een grooter stuk aan zijn naam heeft willen verbinden. Dezelfde aandrift drong hem indertijd tot het schrijven van een roman, waartoe vele wel gelukte novellen van zijne hand den weg hadden gebaand. Men zal mij toegeven, dat deze beide waagstukken niet te best uitgevallen zijn, en bij eenig doordenken is de oorzaak daarvan wel te ontdekken. Van het tooneelstuk, evenals van een romantisch werk, moet de uitgebreidheid in verhouding staan èn tot de beteekenis der stof èn tot de behandeling. In eene novelle treedt één karakter op den voorgrond, om met het oog op zekere omstandigheden van lotwisseling of omgeving ontleed te worden; in een ‘nastukje’, zooals men 't bij ons noemt, is het één moment, eene snel afloopende handeling, die het middenpunt uitmaakt eener verwikkeling, welke met lichte hand tot de ontknooping wordt gevoerd. Hetzij men zich geen hooger doel voor oogen stelt, dan de menschen eens te laten lachen, hetzij men zich op karakterteekening toelegt, in een klein stukje van een enkel bedrijf komt het in de eerste plaats aan op vlugheid en luchtigheid. Maar aan een omvangrijk tooneelstuk worden, evenals aan een roman, andere, hoogere eischen gesteld; daarin moeten veelzijdigheid en grondigheid den toon geven. Juist deze eigenschappen worden in *De Patienten* gemist. Het stuk munt uit door dezelfde losheid van dialoog, die Gram's andere stukjes zoo prettig te zien en te lezen maakt, doch het onderwerp is niet evenredig aan den omvang; dezelfde situatie door drie bedrijven heen kan de aandacht niet geboeid houden. Voor een kort stukje, in één bedrijf, levert het genoeg op: de twee oude vrijsters, wier uiteenloopende gevoelens slechts in één karaktertrek overeenkomen, in trouwlust, waarbij aan een jong geneesheer de tweede partij wordt toegedacht; den verliefden notaris, wiens huwelijksplannen evenzeer als die der dames mislukken; het vroolijk, levenslustig nichtje, dat ten slotte met den begeerden dokter strijken gaat. Voor een tooneelwerk in drie bedrijven is de intrige echter te ijl, te weinig belangrijk, en de behandeling vergoedt dit gebrek hier niet. Men kan een tooneelstuk van grooteren omvang ook met eene eenvoudige intrige wel belangwekkend maken, mits men maar hetzij diep in de karakters doordringt, hetzij zich hoog boven het onderwerp verheft, en er alzoo een karakterstuk of een poëtisch tooneelspel van maakt. De heer Gram is echter in de fout vervallen, die Helvetius van den Bergh in *De Nichten* niet heeft kunnen ontgaan; ook dit stuk lijdt, niettegenstaande een verdienstelijken dialoog en eene wèl opgezette intrige, aan matheid, een natuurlijk gevolg van het opvoeren van dezelfde situatie in vier bedrijven. Ook een ander gebrek hebben de

beide stukken gemeen: de personen zijn caricaturen en hebben zelfs geen grond van waarheid. Evenals Martha en Amaranthe van Helvetius van den Bergh zijn Marianne en Anne Marie van Gram echte tooneelpersonages, die men in de werkelijkheid niet terugvindt. Zusters, die verschillende opvatting hebben op godsdienstig gebied en daarin eene voortdurende aanleiding tot harrewarren vinden, zijn er, helaas! in ons theologiseerend landje genoeg, maar zuiver politieke tweespalt, die zich uit in een abonnement op de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* voor de eene en op het *Dagblad van 's Gravenhage* voor de andere (in het vereeren van Thorbecke en Heemskerk, wier borstbeelden op de twee zijden van het tooneel moeten prijken, gelijk ik in een verslag van de voorstelling meen te hebben gezien, ofschoon het boekje het niet bevestigt), komt onder de Nederlandsche oude vrijsters niet voor. Nu weet ik wel, dat men niet gaarne godsdienstige verschillen op het tooneel ziet, - misschien juist eene vingerwijzing voor een tooneelschrijver van veel talent, om dit onderwerp te behandelen; - dat men een werkelijk bestaand kwaad niet ten toon stellen kan, is echter nog geene reden, om een niet bestaand op het tooneel te brengen. Daarbij is de verliefde notaris sterk gechargeerd, zoodat hij aan eene klucht van Von Moser ontleend schijnt, terwijl ten slotte de jonge minnaar, de geneesheer, die ter wille van zijne positie en een gemakkelijk leven van zins is eene schatrijke oude vrijster ten huwelijk te vragen, doch zoodra hij het lieve, onbemiddelde nichtje onder de oogen krijgt, zich van hare hand zoekt meester te maken, door deze ongemotiveerde en niet door den Schrijver voorbereide omkeering de belangstelling van den toeschouwer niet kan boeien. Kortom, noch onderwerp, noch behandeling, noch toon van het stuk zijn aan den omvang evenredig.

Eene der zoo even gemaakte aanmerkingen is ook op *Een onverwacht huwelijk* van toepassing: het zou gewonnen hebben bij eene samenpersing tot een enkel bedrijf, waarbij dan eenige personen konden gemist en hier en daar de tekst besnoeid kon worden. Mocht dit stuk eene opvoering op een wezenlijk tooneel beleven, dan twijfel ik niet, of eene verstandige directie zal zoodanige wijziging den Auteur aanbevelen. Indien het er zoover mede kwam, zou ik het toejuichen, want het verdient waarlijk eene plaats op het Nederlandsch repertoire, waarop zooveel uitheemsch, middelmatig fabriekwerk de aan de oorspronkelijke lettervruchten toekomende plaats inneemt. Een bejaard, ongehuwd man, walgende van de dubbelhartigheid en inhaligheid zijner ongeduldige erfgenamen, besluit te huwen met een meisje, dat buiten zijn weten in 't geheim verloofd is met den eenigen eerlijken man onder zijne betrekkingen. Om haar vader, een op springen staand koopman, te redden, neemt het meisje zijn aanzoek aan; doch zoodra de bruidegom merkt, hoe de vork in den steel zit, stelt hij de gelieven in staat met elkander in 't huwelijk te treden. Deze eenvoudige intrige is los en natuurlijk behandeld; een beetje poëzie had er nog wel bij gemengd

kunnen worden, en de toeschouwer had bij voorbeeld het recht gehad, dat men hem meer zien deed, hoeveel het het meisje kostte, om hare liefde voor kinderplicht te doen zwichten. Het is jammer, dat zoovele Nederlandsche auteurs bij hun prijselijk streven naar natuurlijkheid maar al te dikwijls vervallen in het uiterste van overdreven prozaïsme; de afkeer van kunstmatige toestanden schijnt hen huiverig te maken van de poëzie, die dan toch als ornament van elk kunstwerk, hoe getrouw aan de natuur het ook wezen mag, eene groote waarde heeft. Veel poëzie nu versiert het blijspel van den heer Gewin en met name de drie meisjeskarakters niet, en juist bij die zou ze zoo wel geplaatst zijn geweest.

Een letterkundige, aangehouden als een gesignaleerd moordenaar, op een dorp, van welks burgemeester hij de dochter ten huwelijk komt vragen, ziedaar de intrige van het derde oorspronkelijk blijspel; daar de burgemeester den aangehoudene moet ondervragen, is natuurlijk spoedig dit misverstand opgelost. Is dit nu een onderwerp voor twee bedrijven, in dichtmaat nog al? Trouwens, aan de versmaat moet men zooveel niet hechten. Wil men er een proefje van, - ziehier de alleenspraak van den poëet, die zich gereed maakt, zijne beminde ten huwelijk te gaan vragen, wezenlijk nog een der meest verheven momenten van het stuk. De dichter spreekt:

> ‘Mij bonst het hart, ik beef van angst en schrik,
> Als ik mijn plan eens naga. Haar papa
> Gestreng; haar moeder overleden. Zij
> Zijn alles in zijn huis en in zijn hart.
> Hij kent mij niet, moet driftig zijn, en wil niet,
> Dat Lina omgang heeft met mannen. Dichters
> Zijn schooiers in zijn oogen, schreef zij mij.
> Een moeilijk werk, dat kind van hem te scheiden,
> En toch, het zal gebeuren. 'k Heb de reis
> Gemaakt, en zal van daag mijn aanzoek wagen.
> En is hij niet te huis, dan doe 'k mijn aanzoek
> Per brief; ik heb den brief toch meêgebracht?..
> O ja, ik heb hem in 't valies geborgen.
> Ik kon.... maar neen, ik neem den brief niet mee;
> Als 't mooglijk is moet hij mij zien en spreken,
> Wat ben ik zenuwachtig! O, vervloekt
> Die lafheid! 'k Moest zoo kalm zijn als een man
> Betaamt; maar tot mijn ongeluk ben 'k altijd
> Van streek, als 'k juist mijn geestkracht noodig heb,
> Dat zal mij nog eens ongelukkig maken,
> Maar nu - vooruit, het geldt mijn gansche leven.’

Na dit citaat zal 't den lezer niet verwonderen, dat de Schrijver in eene korte aankondiging aan het hoofd van het stuk de opmerking maakt, dat ‘regisseurs bij tooneelgezelschappen er niet genoeg voor kunnen waken, dat de spelers niet bij de voordracht aan het einde van iederen regel pauseeren, en daardoor een onaangenamen cadence

te weeg brengen’. Van zulke poëzie is 't werkelijk maar 't beste, dat ze dus wordt voorgedragen, dat de toeschouwers haar voor proza aanzien. Dat het stukje zoo laag bij den grond blijft, is hierom jammer, omdat de Schrijver wel eenigen aanleg voor tooneelschrijven blijkt te bezitten. Er komen een paar aardige wendingen in het stukje voor, en zelfs wordt er eene situatie aangeduid, die tot een vermakelijk tooneeltje aanleiding had kunnen geven. De politiebeambten doorsnuffelen de bagage van den verdachte en vinden daarin verzen, waarin van Amor's pijlen en de daardoor toegebrachte wonden gewaagd wordt. De kasteleines uit de boerenherberg neemt die gedichten ter hand en, weinig geletterd, houdt zij Amor voor den naam van den moordenaar en de verzen voor toespelingen op den gepleegden moord. Een grappig tooneeltje had hierop kunnen volgen, waarin de uitroepen der vrouw over Amor en de door hem toegebrachte wonden aan den letterkundige den indruk konden gegeven hebben, dat de kasteleines plotseling smoorlijk verliefd, en aan den inmiddels opgekomen, waanwijzen hulponderwijzer, dat zij stapelgek geworden was. Dat de Schrijver de situatie aangeeft zonder er iets van te maken, doet mij vermoeden, dat we bij hem te doen hebben met natuurlijken, ongecultiveerden aanleg. Met veel studie en ernst, met meer goeden smaak en fijnheid, - al naar het genre zijner keuze - zal hij in dat geval later wel iets kunnen leveren, dat ons zijne *Speurhonden* geheel doet vergeten, behalve als middel van vergelijking, om zijn vooruitgang te doen uitkomen.

De zenuwachtige lieden, die zich geërgerd hebben aan de allegorische voorstelling, die bij de jongste maskerade te Utrecht door de straten reed: Hollandia, bij Germania steun zoekend en vindend, - eene voorstelling (dit terloops), waarmede de ontwerper, Ch. Rochussen, getoond heeft, den knechtschen zin zeer goed te vatten, welke den Zuid-Nederlandschen adel bij het inroepen van den zwakken Oostenrijkschen Vorst als tegenwicht tegen Willem van Oranje vervulde, - die zenuwachtige vaderlanders moeten de verhandeling van den heer Kollewijn lezen. Het zal hun goed doen daarin te zien, hoe de pasgeboren, zwakke Duitsche dramatische muze steun en ingeving zocht bij de forsch ontwikkelde Nederlandsche kunstzuster. En hier geldt het geene complimenteuze, logenachtige allegorie, maar wezenlijke, degelijke werkelijkheid. De Schrijver geeft de punten van overeenkomst aan tusschen de dramatische werken van Andreas Gryphius en zijne tijdgenooten in ons vaderland. Gelijk men weet, is Gryphius een der schrijvers van de zoogenaamde Opitzer-school, - eene school, waarvan menig leerling den meester, die er zijn naam aan gaf, overtrof, - die, in 1616 geboren, op twee-en-twintigjarigen leeftijd als gouverneur met de zonen van den Paltsgraaf Von Schönborn naar Nederland kwam, om de Leidsche Universiteit te bezoeken. Van letterkundigen aanleg,

maakte hij zich zijn verblijf hier te lande ten nutte, om de Nederlandsche letterkunde, die juist haar tijdperk van grooten bloei intrad, te bestudeeren en op dezelfde grondslagen mede te werken, om ook zijn vaderland met eene eigen literatuur te begiftigen. Zoo gaven Vondel's *Gebroeders*, *Maechden* en *Palamedes* aanleiding hetzij tot vertaling, hetzij tot bewerking, waarbij Ursula en hare maagden in Catharina van Georgië en hare juffers, Palamedes in Papinianus werden herschapen. Ook van de blijspelen van dezen vader der Duitsche dramatiek zijn enkelen geheel of gedeeltelijk aan Nederlandsche modellen ontleend, hoewel het erkend moet worden, dat hij in deze navolgingen zooveel oorspronkelijken geest heeft gemengd, dat zijne blijspelen nagenoeg geheel vruchten van den Duitschen poëet genoemd kunnen worden. De heer Kollewijn doet in zijn academisch proefschrift dit alles duidelijk uitkomen; hij toont aan, waar de Duitsche poëet bij zijne Nederlandsche tijdgenooten is te leer gegaan, hetzij in de karakters zijner personen, hetzij in zijne intrige, hetzij ook in taal of stijl. Hij heeft een werk verricht, dat vooral in Duitschland met belangstelling zal gelezen worden; welverdiende gunstige beoordeelingen zijn er dan ook reeds van bevoegde beoordeelaars onder onze Oostelijke naburen aan ten deel gevallen.

Het verband tusschen de dramatische werken van een tijdgenoot uit het buitenland en ons nationaal tooneel is wegens de heerschende vertaalwoede niet te loochenen, en daarom aarzel ik niet, om in deze aan de Nederlandsche tooneelbelangen gewijde bladzijden melding te maken van de drie nette deelen, te Leiden bij Brill verschenen, waarin de tooneelwerken van den Turkschen gezant bij onze Regeering, Murad Efendi, uitgegeven zijn. De verzameling bestaat uit vijf treurspelen, een tooneelspel, drie blijspelen en eene klucht; zij is dus groot en veelzijdig genoeg, om den Auteur eene plaats onder de vruchtbare tooneelschrijvers van onzen tijd te doen gunnen. Voor ditmaal ontbreekt de ruimte, om aan deze tooneelstukken de aandacht te wijden, die zij ten volle verdienen. Dramatische werken, met zooveel talent en ernst geschreven, hebben aanspraak op eene meer uitvoerige beoordeeling, dan zij aan het slot van dit overzicht kunnen vinden; ik neem daarom de vrijheid, om mijzelf en mijn lezers het genoegen van eene opzettelijke behandeling tot eene volgende gelegenheid te bewaren. Voor ditmaal wil ik alleen de Nederlandsche tooneeldirecteurs op dezen bundel opmerkzaam maken. Indien men dan volstrekt het Nederlandsch repertoire uit vertalingen wil samenstellen, dan kan men in de werken van Murad Efendi wat beters vinden dan de echtbreukdrama's, waarmede we van uit het Zuiden, en de onmogelijke kluchten, waarmede we van uit het Oosten overstroomd worden. De treurspelen vooral van dezen tooneeldichter zijn met kracht en gloed geschreven

en bij uitnemendheid voor het tooneel geschikt. Goed vertaald, - en de vroeger door mij hier besproken vertaling van *Selim de Derde* door Jonckbloet *is* dat - zouden zij met hunne krachtige taal, hunne stevige actie en hun belangwekkenden inhoud ook hier te lande tot voldoening van publiek en critiek worden vertoond. Men neme met de zoo even genoemde vertaling de proef; ik twijfel niet, of ze zal zoo goed uitvallen, dat we ook, zoo mogelijk door dezelfde bevoegde hand vertaald, *Marino Falieri* - want dit en *Selim der Dritte* houd ik voor de twee beste stukken van Murad Efendi - hier te lande ten tooneele zullen zien.

LUCIUS.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Ter nagedachtenis van Jacobus Bellamy door Johs. Dyserinck. Middelburg, J.C. en W. Altorffer.

De heer Dyserinck, wiens herinneringsgeschrift aan de Vondelfeesten aan onze lezers bekend is, geeft in bovenvermeld boekske eene herinnering aan het Bellamyfeest, op 12 Juli 1880 te Vlissingen gevierd. Op dien dag werd een gedenksteen onthuld voor het huis, waarin Zeelandus 12 November 1757 geboren werd, en tevens ten stadhuize eene tentoonstelling geopend van voorwerpen, op den jonggestorven dichter betrekking hebbende. Als feestredenaar bij de onthulling was de Schrijver de aangewezen man, om zijn naam te verbinden aan dit herinneringsgeschrift. Behalve de feestrede zelve en het verder verslag der onthulling, alsmede een beredeneerd overzicht van de tentoonstelling, bevat het werkje belangrijke aanteekeningen, waaruit evenals uit de zorgvuldige bewerking van de andere onderdeelen blijkt, hoeveel studie de heer Dyserinck van zijn aantrekkelijk onderwerp heeft gemaakt. Uit dezen hoofde heeft het boekje niet alleen waarde voor de feestgenooten van 12 Juli 1880, maar voor den beoefenaar van het tijdvak onzer letterkundige geschiedenis, waarin Jacobus Bellamy als eene der schitterendste sterren, helaas! te vroeg ondergegaan, pronkte. Wij wenschen den Schrijver met zijn welgeslaagden arbeid geluk.

Chappuis, Slagschaduwen en Zonlicht. (Guldenseditie n°. 132). 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.

Deze nieuwe novelle van den vruchtbaren Schrijver, die om hare uitgebreidheid bijna roman zou kunnen heeten, behelst de geschiedenis van een rijk meisje, die tegen den wil haars vaders in liefdesbetrekking staat tot den zoon van een geruïneerd koopman, die van student schilder wordt. De kennismaking ontstaat op de in romans zoo alledaagsche, doch in de prozaïsche wereld, helaas! zoo zelden voorkomende wijze: de held brengt een hollend tweespan tot staan en redt alzoo het leven, wel niet van de heldin zelve,

maar - kleine variant - van haar jong broertje. Onder een valschen naam blijft hij op de buitenplaats der familie vertoeven, totdat de bij de redding beloopen wond genezen is. De ontdekking zijner identiteit geeft aanleiding tot groote onaangenaamheden tusschen vader en dochter, van wie de eerstgenoemde niet veel meer is dan een lomp, karakterloos, onmogelijk schepsel. We kunnen echter het verhaal hier niet gaan oververtellen; alleen zij opgemerkt, dat ook hier alles goed terechtkomt, en zij de lezing verder aanbevolen. De novelle zou erbij gewonnen hebben, indien wat meer zorg aan den vorm besteed was; zij maakt den indruk van met groot gemak geschreven, zooals 't heet: uit de pen gevloeid, te zijn. Met gemak werken is zeker eene deugd, maar die in gebrek ontaardt, wanneer ze niet door de nog veel grootere deugden: zelfbeperking en nauwkeurigheid, geleid en beheerscht wordt. Deze leidslieden laten den heer Chappuis nu en dan in den steek, waardoor hij dan in eene aan de stof niet evenredige uitvoerigheid verdwaald raakt. Ook verkeerde uitdrukkingen (bij voorbeeld: iemand, die zich aan eene spleet van eene rots vasthoudt,) zouden niet door hem geschreven zijn, indien hij zich van elk woord rekenschap had gegeven.

Th.M. Tromp. De roos van Kimberley. (Guldenseditie n°. 134). 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.

Diefstal, inbraak, brandstichting, maagdenroof, valsch getuigenis, moord en doodslag maken het onderwerp uit van deze novelle, met veel dronkenschap en eene dosis krankzinnigheid doorspekt, terwijl een scheutje Afrikaansch-Hollandsch, de leelijke, kromme spraak der boeren van Zuid-Afrika, er een zeker modesmaakje aan geeft. Een en ander was een noodzakelijk gevolg van de keuze der stof, daar het verhaal onder de diamantzoekers op de Velden voorvalt en de ontknooping in de Transvaal plaats heeft. De Schrijver heeft zich minder toegelegd op karakterteekening, maar er blijkbaar veel werk van gemaakt, om de intrige vol, bont en bewegelijk te maken; wat hij op dit gebied geeft, laat weinig te wenschen over. Het kwaad wordt ten slotte gestraft, de deugd - *in casu:* de standvastige liefde - beloond en het rechtsgevoel van den lezer aldus bevredigd.

Nederlandsche Aesthetika of leer van 't schoon en den kunstsmaak, naar uit- en inheemsche bronnen, door J. van Vloten. Derde, herziene en vermeerderde uitgave. Schoonhoven, J.E. van Nooten en Zoon.

Het doet ons genoegen, de derde uitgave van Dr. Van Vloten's handboek te mogen aankondigen, waarvan de eerste aflevering onlangs in het licht is verschenen. Mag de sedert de vorige uitgaven gewijzigde titel al de vraag doen rijzen, of elk volk eene afzonderlijke schoonheidsleer bezit, zoodat in dit boek alleen de speciale, nationaal-Nederlandsche behandeld wordt, - de inhoud van het werk, dat we uit de beide eerste oplagen kennen en dat door de ondergane herziening en vermeerdering (bijwerking en aanvulling in noten) in bruikbaarheid nog gewonnen heeft, doet deze

vraag over het hoofd zien. De bewerker heeft een aantal bronnen gebruikt en voor het Nederlandsch publiek tot een geheel gemaakt. Daar het gevoel voor het schoone en de pp eigen rekenschap van zinnelijke waarneming gegronde kunstsmaak zelfs

in onze als beschaafd en ontwikkeld te boek staande kringen nog lang niet zijn wat ze behoorden te wezen, verricht ieder, die tot de ontwikkeling ervan bijdraagt, een goed werk. Zou men uit het verschijnen dezer derde uitgave mogen opmaken, dat het Nederlandsch publiek die pogingen waardeert en de ‘leer van 't schoon’ wil leeren? We hopen het en zouden ons gelukkig rekenen, wanneer we van die verbetering de vruchten mochten opmerken.

Scheepvaart-enquête. De vorming onzer zeelieden met betrekking tot onze scheepvaart. Een beroep op het Nederlandsche volk, door J.H. Rovers, oud-koopvaardijkapitein, expert van het Bureau Veritas. Groningen, P. Noordhoff.

Met warmte en zaakkennis bepleit deze Schrijver, het bekend Enquête-verslag van 1877 tot uitgangspunt nemende, eene betere vorming onzer zeelieden, waartoe de zorg van den Staat zich zonder eenigen twijfel behoort uit te strekken en waarop dan ook in de zeventien conclusiën van dat verslag met nadruk gewezen werd. Hij betoogt de noodzakelijkheid van: 1°. oprichting van Rijkskweekscholen voor de zeevaart in de voorname koopsteden en zeehavens van ons land; 2°. oprichting van eene vrijwillige reserve voor de zeemacht, een vierjarig apprentice-stelsel, instructievaartuigen voor de koopvaardij; 3°. verplicht staatsexamen voor gezagvoerders, stuurlieden en machinisten der koopvaardijvloot. Deze drie maatregelen vereischen natuurlijk veel tijd; de spoedige opbeuring onzer koopvaardijvaart is echter volgens den Schrijver zoo dringend noodig, dat hij als overgangsmaatregelen ten spoedigste noodig acht: de regeling van overheidswege van het zeevaartkundig onderwijs, het ondersteunen en onder staatstoezicht stellen van de bestaande zeevaartscholen, het beschikbaar stellen van beurzen voor de opleiding van minvermogende jongelieden op de kweekschool te Amsterdam, en het eischen van geëxamineerde stuurlieden en machinisten op al die schepen, die passagiers of vracht varen voor den Staat.

Het is een flinke, mannelijke geest, die in dit werkje doorstraalt, de geest van den niet ontaarden Nederlander, die niet smeekt om bescherming tegen concurrentie of voortrekking bij anderen, maar op eigen kracht vertrouwt. Het is dan ook geene staatshulp, die de heer Rovers van de regeering afbedelt; hij eischt, dat de regeering haren plicht vervulle en aan den belangrijksten tak van onze volksnijverheid de middelen geve, om den zijnen te doen, den vasten bodem te verschaffen, waarop zijn ondernemingsgeest en moed zich ten volle kunnen ontwikkelen en ten nutte der geheele natie gedijen. Zulk een toon steekt gunstig af bij de jammerkreten van andere handelsmannen, die in terugkeer tot het verouderd stelsel van protectie, dat ons, helaas! aan den rand van den ondergang gebracht heeft, het eenig geneesmiddel zien tegen het verval. Geene homoeopathische, al zijn 't kleine, doses verlangt de wakkere expert van Veritas; hij verwacht een beteren toestand van dezelfde inspanning, die onze vaderen groot gemaakt heeft, mits de regeering vooraf doe, wat zij alleen doen kan en wat zij te doen behoort: opvolging van de voorstellen der Enquête-commissie.

Was deze brochure wel noodig? We wenschten die vraag zoo gaarne ontkennend te beantwoorden, maar mogen het, helaas! niet doen. Wat de Enquête-commissie met instemming van alle vrienden eener gezonde ontwikkeling van handel en scheepvaart aanbeval, is tot nog toe niet veel meer gebleven dan eene doode letter, dan een blaadje papier. Zelfs in de regeerende kringen, waar men het rapport bewonderde en de conclusiën toejuichte, is 't, alsof men geneigd is, om, naar het oude rijmpje, ‘de zaak te laten zooals ze was’. En toch is er *periculum in mora*; toch komt de vloed van het protectionisme bij onze naburen meer en meer op. Het is dringend noodig voor ons land, te toonen, dat we niet ontaard zijn van onze voorouders, en wel door dien verkeerden weg der moedeloosheid, die ons zoover achteruit heeft gebracht, niet opnieuw in te slaan, maar door evenals zij de vlag van vrije, gezonde ontwikkeling omhoog te houden en op eigen kracht te vertrouwen. Moge de flinke taal van den heer Rovers bijdragen, om de slapenden wakker te schudden, opdat ze niet ongemerkt de eeuwige rust ingaan!

Het Lied der Liefde. Salomo's Hooglied, in Dichtmaat overgebracht door J.H. Gunning JHz. Theol. Cand. Utrecht, J. van Druten.

‘Toen ik op mijn stille werkvertrek ontgloeide voor de reinheid en verhevenheid dezer teedere, kuische poëzie, beproefde ik voor mij zelven den dichter van Israël na te spreken, na te dichten.’ Bravo, Mijnheer Gunning, met die woorden geeft ge van uzelven een getuigenis, dat velen goed kan doen. Onze jonge menschen verwennen ons niet ten opzichte van den gloed en de verheffing, die hen bezielt. Jongens van zeventien jaar, die levensmoe zijn! Wat moet men doen: lachen of schreien? Een van beiden zeker. Ze kunnen redeneeren met eene nuchterheid, om er naar van te worden. Is het wonder, waar zij bij Multatuli hun bijbel vinden, maar om met dien bijbel te doen als vele rechtzinnigen met de Schrift, hem nababbelen zonder iets van zijn geest in zich op te nemen; waar zij misschien bij Zola en consorten gaan zoeken het formulier van den huwelijken staat? Hier is een jong man, die eerbiedig en ingetogen dit Oostersch Lied der Liefde ter hand neemt, om het in schoone verzen weer te geven; wiens hart klopt voor reine liefde en die levenslustig genoeg is, om bij zijne studiën niet te versuffen, maar als vrucht van zijn onderzoek dit gedicht te leveren. Dat is een verheffend teeken! Daarom alleen reeds zou ik deze uitgave toejuichen.

Het Hooglied is een boek uit den Bijbel, dat over het algemeen òf niet òf verkeerd gelezen wordt. De koele kinderen van het Noorden kunnen zich niet recht vinden in deze weelderige poëzie, die hun al spoedig te wulpsch in de ooren klinkt. Daarenboven, de lectuur van het boek in onze Statenvertaling is vermoeiend, omdat men gedurig verward raakt. En de meesten, die het lezen en ijverig lezen, ze doen het, omdat zij in dat boek allerlei leggen, wat zij er wel in wenschen te vinden. Daar ware eene lange verzameling van curiosa te maken uit al de verklaringen, die van dit gedicht bestaan. Nu zal ik niet beweren, dat de heer Gunning het gedicht goed verstaat. Straks daarover iets. Toch kan ik ieder, die een indruk wil ontvangen van deze schoone Oostersche poëzie, zeer aanraden deze overzetting te lezen. Laat ik

er aanstonds bijvoegen, dat zij zich aangenaam lezen laat door de keurige uitvoering. En wat zij te lezen geeft, zijn schoone verzen. Althans voor zoover iemand, die geen dichter is, erover oordeelen kan, is deze Semitische poëzie in schoone Japhetische vertolkt. Daar zijn wel aanmerkingen te maken: er ligt wel eens een klemtoon verkeerd; ook kan misschien een Hebraicus het een of ander woord niet juist overgezet achten, maar dat is eene quaestie, die ik aan de mannen van het vak overlaat. Over het algemeen is deze poëzie vriendelijk en zoetvloeiend en kenmerken haar kracht en gloed. Laat mij één proeve aanhalen. Aan het einde van het gedicht is de heldin Sulamith in gesprek met hare broeders; zijzelve zegt:

‘Nog hebben wij een zusje in huis,
Te jong om reeds te minnen;
Maar als een vrijer om haar komt,
Wat zullen wij beginnen?’

De broeders antwoorden:

‘Is zij een muur en kunnen wij
Haar ganschelijk vertrouwen,
Dan zullen wij een zilvren burcht
Op dezen grondslag bouwen.

Is zij een deur, lichtvaardiglijk
Door vleierstaal bewogen,
Dan zal het cederhout rondom
Haar wel bedwingen mogen.’

Zoo zou ik meer voorbeelden kunnen aanhalen. Doch ieder leze zelf!

Het Hooglied laat zich moeilijk lezen, zei ik straks; ik kan erbij voegen: ook moeilijk verklaren. Onderscheiden personen worden sprekend ingevoerd - wie zijn ze? Over wien spreken ze? Wanneer eindigen hunne woorden en vangt een ander aan? Vooral: in welke verhouding staan tot elkaar de twee hoofdpersonen van het gedicht, Sulamith en Salomo? Ik vind het jammer, dat de heer Gunning in zijne overzetting gevolgd heeft de opvatting van Delitzsch. Niet vooral omdat ik haar onjuist acht, maar omdat het mij voorkomt, dat zijne bewerking van het gedicht gewonnen had, als hij gevolgd had bijv. Prof. Kuenen. Wat is de zaak? Volgens Delitzsch bezingt dit lied de liefde van Salomo tot eene dochter der bergen, eene liefde, die door haar beantwoord wordt met Oosterschen gloed. Volgens Kuenen heeft Salomo getracht de liefde dezer vrouw te winnen, maar blijft zij ook in den harem van den vorst aan haar minnaar, een herder, getrouw. Zoo bezingt dan dit lied de trouw der liefde niettegenstaande alle verleiding. Men zal mij toestemmen, dat, afgezien van hare juistheid of onjuistheid, bij deze laatste opvatting het gedicht wint aan zedelijk gehalte en de liefde, die erin bezongen wordt, zooveel reiner en krachtiger is. Hoeveel schooner was dan nog de overzetting geworden! Ik zou denken, dat dan veel meer tot zijn recht gekomen was dat gedeelte, waarin de kracht der liefde wordt bezongen en dat ik in de Inleiding van Prof. Kuenen naar eene vertaling van Hoekstra aldus vind overgezet:

‘Want sterk als de dood is de liefde,
Geweldig als het doodenrijk is de minne-ijver;
Zijne vlammen zijn vlammen vuurs,
Een bliksemvlam van Jehova.
Geen vloed van water kan de liefde blusschen,
En rivieren stroomen haar niet weg.
Al gave iemand voor de liefde al de have van zijn huis,
Men zou hem zonder bedenken verachten.’

Krachtige woorden, om de liefde te teekenen, die aan haar voorwerp trouw houdt, die nooit sterft. In de overzetting van den heer Gunning vind ik deze kloeke woorden te zoetelijk overgezet (bl. 65). Ligt het ook hieraan, dat hij ze acht gesproken tot Salomo door zijne geliefde, terwijl ze - naar ik meen - juist moeten aanduiden de trouw van Sulamith aan haar minnaar trots Salomo's pogingen? Het is haast niet te begrijpen, dat de heer Gunning onder de bewerking van het gedicht zelf niet gekomen is tot de opvatting van Prof. Kuenen. Om maar iets te noemen: Sulamith is dan door haar geliefden Salomo meegevoerd naar Jeruzalem en boven al zijne vrouwen tot koningin verheven. Salomo en Sulamith beiden zijn innig gelukkig. Nu volgt de vierde zang. Wat bevat die? Een droom, die door Sulamith aan de dochteren Jeruzalem's wordt verteld: haar geliefde klopte aan de deur van haar slaapvertrek, maar als zij die opent, is haar beminde verdwenen; nu ijlt ze op de straten rond en trotseert den spot der wachters, als zij haar minnaar maar weervindt; de dochteren van Jeruzalem bezweert zij, om toch haar geliefde, als ze hem ontmoeten, te zeggen, hoe hare liefde tot hem haar doet kwijnen. Dan vragen de Jeruzalemsche meisjes: wie die geliefde is? om op hare beschrijving nog eens de vraag te laten volgen: waar vlood hij henen? Mij dunkt, dit alles laat zich vrij wat beter verstaan van een minnaar, die niet Salomo is, dan dat Sulamith dit alles over dien Koning zou gezegd en de Jeruzalemsche meisjes zoo naar den bekenden weg zouden gevraagd hebben.

Maar de heer Gunning zal wel goede gronden hebben gehad voor zijne opvatting. Als ik haar verkeerd noemde, was het in dit verband alleen, omdat ik meen, dat de overzetting zooveel gewonnen zou hebben bij die betere verklaring. Intusschen, ook met deze minder juiste opvatting zijn de verzen schoon gebleven. Doch had de heer Gunning het maar bij de verzen gelaten! Ja, de Inleiding en het Voorwoord, dat alles is best. Maar dat slotwoord! Dat zal de lectuur van dit gedicht voor menig lezer bederven! Ik kon mijne oogen niet gelooven, toen ik het las. In de Inleiding staat op blz. 7 letterlijk dit te lezen: ‘De grondgedachte die u uit zoo menig commentaar op ons onderwerp in tallooze variatiën tegenkomt: aan Salomo stond voor oogen de liefde van Christus en Zijne gemeente, zij moge een gevoelen weergeven dat anderen bevredigt, mij, ik erken het gaarne, schijnt zij tot het wijd uitgestrekt gebied der “bandeloos willekeurige richting” te behooren, waarbij alle vaste grond en alle gezonde uitlegkunde in nevelen verdwijnen.’ En op blz. 8: ‘Mits men uit eerbied voor een der heilige Bijbelboeken slechts *niet*(*) de allegorische interpretatie te hulp roepe die een verkrachting is der menschelijke rede en een bespotting van het hoogste geschenk Gods: het vrije denken.’ En in het Slotwoord - daar krijgen we eene beschouwing, dat alles, wat schoon en waar is, ziet op Christus en Zijne gemeente;

(*) Gunning cursiveert.

dat alle aardsche liefde ons wijst op God, die de Liefde is, in den Zoon Zijner Liefde geopenbaard. ‘Zoo profeteert ons iedere bruiloftzang en ieder Lied der Liefde - en gaarne zeg ik: *dit* heilig Lied der Liederen bij uitnemendheid - dat de ware Bruigom nog te komen staat. En telkens als ze dien toon verneemt slaat de Bruid, de Gemeente, den blik der hope, des geloofs en der liefde ten hemel en zegt: kom ja kom, Heere Jezus!’ Is dat geene allegorie? Dat wil zeggen, antwoordt de heer Gunning, ik verklaar niet elk woord, elk beeld van Christus en Zijne gemeente, maar ik neem dit lied als een zang van reine aardsche liefde en ‘juist dan zie ik er, wars van alle schijnbaar-stichtelijk vernuftspel, den Christus en Zijn gemeente in’. Dat gaat mijn verstand te boven. Zoo'n theosophie is waarlijk niet meer van onzen tijd en voor onze hersens.

Ik wensch, dat de heer Gunning nog menig product der Oostersche poëzie voor ons vertolken zal - maar laat hij dan zijne bespiegelingen bewaren voor een afzonderlijk geschrift. Zijne poëzie zullen wij allen gaarne lezen - het andere zij voor de vrienden!

V.

B.

Beeldengalerij uit de Kerkgeschiedenis door P. van der Veen en H.F. Reynvaan. Tweede Bundel. Tiel, D. Mys.

De heeren Van der Veen en Reynvaan zijn door de gunstige ontvangst, die hunne in het jaar 1878 uitgegeven *Beeldengalerij* gevonden heeft, aangespoord, om op dien eersten bundel een tweeden te laten volgen. Zal uit het debiet, dat deze bundel vindt, inderdaad blijken, dat de eerste beantwoord heeft aan de verwachting? Ik wensch het den Schrijvers toe. Want dit vervolg geeft, veel meer dan de eerste bundel, wat op den titel beloofd wordt. Veel meer - en toch m.i. nog te weinig. Nog te veel zijn het korte levensschetsen van de personen, wier namen de inhoudsopgave noemt; nog te weinig wordt ons hun beeld geteekend, leven zij voor ons. Eene beeldengalerij is ook deze tweede bundel nog niet ten volle. Wie - om iets te noemen - zal uit hetgeen over Lessing geschreven is, een duidelijk beeld zich kunnen vormen van dien baanbreker eener nieuwe richting op bijna elk gebied; van den man, die in alles en altijd gedreven wordt door den trek naar waarheid? Van zijn ‘Laocoön’ wordt niet gesproken. Ligt niet zijne beteekenis voor het tooneel hierin, dat hij aan het burgerlijk drama toegang verschaft? Ontleent niet zijn ‘Mina van Barnhelm’ de hoogste waarde hieraan, dat het een echt Duitsch stuk is? En als bij het bespreken van den ‘Nathan’ tusschen twee haakjes wordt opgemerkt, dat Lessing de fabel van de drie ringen ontleent aan Boccacio's ‘Decamerone’ en hij dus hier niet oorspronkelijk is, dan had er wel mogen worden bijgevoegd, dat hij die fabel uitbreidde en haar zoo gaf eene meer zedelijke beteekenis.

Afgezien van den titel evenwel heeft dit boekje zijne waarde. Aan ieder, die even wil naslaan de levensschets van den een of anderen beroemden man op godsdienstig gebied, over wien hij leest, kan dit boekje goede diensten bewijzen. Moge wat het geeft over de personen, ons hun beeld niet teekenen, de levensschetsen zijn over het algemeen nauwkeurig en levendig geschreven.

De Schrijvers mogen mij nog een paar opmerkingen en vragen veroorloven. Tot mijne verwondering mis ik eene schets der Hernhutters. In het register lees ik achter dien naam het getal 73. Op bladzij 73 staat niets van hen, maar wel worden zij op andere bladzijden op één lijn gesteld met de Piëtisten, Kwakers en Methodisten; waarom dan wel dezen en niet hen besproken? Had in eene schets over De Labadie niet iets meer van Lodenstein gezegd moeten worden dan alleen zijne vermelding als dichter? Ook om de beteekenis van den eerste beter te begrijpen, was dit wenschelijk geweest. Had Vinet's betrekking tot het Réveil niet uitvoeriger geteekend moeten worden, ook om dat verschijnsel op godsdienstig gebied te leeren kennen? Verdient Lavater nog eene uitvoerige schets? Waarom niet liever gepoogd, den lezers iets te leeren van Kant en Hegel?

Nog iets over spelling en stijl. Over het algemeen is de stijl opgewekt en laten deze schetsen zich aangenaam lezen. Daarom te eer misschien stuitte ik op een zin als deze: ‘Hoe langer des te meer klimt zijn haat tegen de Kerk, hoe langer des te dieper wordt zijn overtuiging’, enz. Later komt deze onsmakelijke zinwending nog eens voor. Ik wou de heeren ook verzoeken, om niet mee te helpen, dat woorden als: ‘mathematiker’, ‘kritiker’, bij ons burgerrecht verkrijgen. Bij de spelling van ‘lithurgie’ zullen zij voortaan de h wel willen weglaten. Ook is het niet van slordigheid vrij te pleiten, als in de schets van Oberlin de plaats zijner werkzaamheid op de eerste bladzijden Steendal, op de volgende Steinthal wordt genoemd.

Deze enkele opmerkingen mogen het bewijs leveren, dat ik het boekje met genoegen doorlas. Moge het zijn weg vinden en nut stichten!

V.

B.

Amalie von Lasaulx, gewijd en uitgebannen als liefdezuster Augustine, vertaald door Nanette. Kampen, Laurens van Hulst.

In dit net uitgegeven werkje wordt de geschiedenis verhaald van eene Rijnlandsche vrouw, uit goede Elzasser familie in 1815 te Coblentz geboren, die, van eene ietwat sentimenteele natuur, na eene teleurstelling in de liefde den sluier aannam en tot de congegratie van den heiligen Karel Borromeus te Nancy toetrad. Later aan het hoofd van het burgerhospitaal te Bonn geplaatst, maakte zij zich bekend en bemind door liefderijkheid, opgeruimdheid, toewijding aan hare moeilijke taak en kinderlijk geloof, deugden, die zij ook ruimschoots beoefenen kon in de ambulances, waarover zij in de Deensche, Boheemsche en Fransche oorlogen het bestuur voerde. Maar bij al die groote deugden had Zuster Augustine eene groote ondeugd: zij ging den weg der Ultramontanen niet. Hare vrije opvoeding, levenswijsheid, practische vroomheid en verdraagzaamheid verhinderden dat, en toen in 1864 de Syllabus en in 1870 het Vaticaansch Concilie met zijne dogmatische nieuwigheden de teugels streng aanhaalde, was de superieure van het hospitaal te Bonn onder de wederspannigen en werd zij, niettegenstaande hare verdiensten en hoedanigheden, op de smadelijkste wijze afgezet, verjaagd en door den kerkelijken ban getroffen. De gevoelige vrouw overleefde deze gruwelijke miskenning niet lang.

De hier verhaalde ware geschiedenis toont opnieuw, dat het dagelijksch leven van schijnbaar alledaagsche personen wezenlijke romans bevatten kan. Zuster Augustine's ondervindingen en innerlijke strijd worden in dit boekje verhaald op eene ongekunstelde, ja, stijve en droge wijze; van stijl heeft de Schrijver geen werk gemaakt, en de Vertaalster, die zich redelijk wel van hare taak kweet, wist dit gebrek niet te vergoeden. Daarenboven is vooral de aanvang verward en niet gemakkelijk te volgen. Wat de vorm tekortschiet, vergoedt de inhoud echter; men leert er eene edele, gemoedelijke, toewijdende vrouw, eene ware Christin in kennen en verneemt in een door het verhaal geweven overzicht de beknopte geschiedenis van de voortdurende beweging in de Katholieke kerk in Pruisen en hare botsingen met de Regeering, eene voorloopster van den door het laatste Concilie tot uitbarsting gekomen 'Kulturkampf'.

De Sfinx. Een verhaal uit het Hoogduitsch van Friedrich Spielhagen. - Salvatore Farina. Verboden Vruchten. Uit het Italiaansch door Dr. E. Epkema. - Op een hellend vlak, door Joh. van (von?) Dewall. Uit het Hoogduitsch.

Van deze drie pennevruchten zijn n°. 1 en 2 niet meer dan tot één boekdeel uitgedijde novellen. N°. 3 alleen is een tot twee deelen uitgesponnen roman. Spielhagen en Farina kozen ongeoorloofde liefde met hare treurige gevolgen tot onderwerp, Van Dewall eene wel geoorloofde maar zeer dwaze verliefdheid, die tot een huwelijk brengt met noodlottigen afloop.

Het sfinxachtige van n°. 1 moet zeker voor een deel gezocht worden in de macht, die een vrouwenportret, bij den eersten, vluchtigen aanblik, uitoefent op den toekomstigen minnaar van het origineel. Het geheele verhaal, en niet het minst de wijze, hoe de beleedigde echtgenoot den verstoorder van zijn huwelijksgeluk wil laten verdrinken (eene spiksplinternieuwe manier van duelleeren, waarbij de uitdager zelf omkomt,), pleit zeer voor het vindingsvermogen van den Auteur.

De moraal van het stuk of, wilt gij, de strekking is volkomen duidelijk: lichtzinnigheid van ouders werkt hoogst nadeelig èn op het karakter èn op de lotgevallen der kinderen, terwijl eigen, ten deele slechts overgeërfde hartstochtelijkheid hun ongeluk helpt voltooien.

Ik heb reeds vroeger opgemerkt, dat Spielhagen in zijne latere romans meer zedelijken ernst ten toon spreidt en dat het onstuimige, hartstochtelijke van weleer allengs voor grooter bezadigdheid bij hem heeft plaats gemaakt. Dat hij in kunstvaardigheid niet achteruitgaat, bewijst opnieuw deze *Sfinx*.

De Vertaler geeft eene leesbare overzetting, al mocht zij hier en daar wel wat minder hare Duitsche afkomst verraden. Hoe hij aan die, eene vrouw nafladderende, 'heupbanden' komt, weet ik niet. Ik gis, dat in het oorspronkelijke sprake is van *Haubenbänder* of mutsenlinten - *brides* zouden onze dames zeggen.

Het opschrift *Verboden vruchten* van n°. 2 doet dadelijk aan eene zedelijke strekking denken, in onderscheiding van n°. 1, die hiervan geen uithangbord maakt. Ook Farina laat zijn ongetrouwden held verliefd wor-

den op eene gehuwde dame en haar man omkomen, maar, in plaats van in een duel, door zijne eigen hand.

In beide verhalen zijn die heeren echtgenooten brave persoonlijkheden, zeker verzwarende omstandigheden voor de echtbreeksters. Daarentegen zijn de minnaars hunner vrouwen echte romanhelden.

De manier, waarop de Italiaan deze zijne onbetwistbare, door velen nog altijd in den wind geslagen zedeles in beeld brengt, beviel mij minder, dan die ik hem in vroeger gelezen novellen van zijne hand zag volgen. In dit boek is hij n.m.o. te gekunsteld en mis ik veel van het natuurlijke, naïeve en humoristische, dat mij voor hem innam. Sommige brieven bijv. komen rechtstreeks uit de pen, niet van de dame, die geacht wordt ze geschreven te hebben, maar van den geoefenden romanschrijver zelf.

Ook het plastische van weleer is meerendeels vervangen door beschrijving. Bij een weinig meer schildering van feiten en toestanden konden de lange redenaties en overleggingen met zichzelf achterwege gebleven en de te lang uitgesponnen geschiedenis voor de helft ingekort zijn.

Een weinig schuld van het niet altijd dadelijk vatten, waar de Schrijver heen wil, zet ik op rekening van den geleerden Vertaler. Dr. Epkema verstaat Farina's Italiaansch volkomen goed en geeft het in zuiver Hollandsch terug; maar al zie ik vooruitgang in de meer losse manier, waarop hij vertaalt, ik meen nog altijd iets van den taalgeleerde te bespeuren, wien het moeielijk valt, zich geheel los te maken van de zoogenaamde boeken- of schrijftaal en de eenvoudige spreektaal te gebruiken.

In n°. 3 is het geene ongeoorloofde liefde maar dwaze verliefdheid op een mooi, rijk meisje, dat den niet meer piepjongen romanheld op het ‘hellend vlak’ brengt. Het oude thema van de lichtzinnige vrouw, die door hare speel- en spilzucht haar man ruïneert, wordt hier opnieuw uitgewerkt; maar het verliefde slachtoffer is dan ook zoo onhebbelijk zwak van karakter, dat ruïneeren gaat zoo onbegrijpelijk langzaam, dat de belangstelling van den lezer verflauwt en - bij mij althans - plaats maakt voor ietwat verveling.

Met een weinig meer geduld, dan mij gegeven is, bij het lezen van dergelijke lang gerekte verhalen, zou de niet onverdienstelijke karakterizeering der hoofdpersonen en bijfiguren, vooral uitkomende in zeer goed geschilderde tafereelen aan het begin, het langdradige eenigszins vergoeden.

De Vertaler heeft het geduld gehad, alles in vrij goed leesbaar Hollandsch over te brengen. Nu en dan gaf hij (of zij?) zich niet den tijd tot nadenken of naslaan van den Dictionnaire en schreef: ‘evenboortig’, ‘avondland’, ‘opgedroesd’.

De heeren Van Druten, Rinkes en Ter Gunne zorgden voor goede uitgaven, die het lezen veraangenamen; de eerste gaf de beste.

J. HOEK.

Lady Trevor's geheim. Uit het Engelsch van Miss Harriet Lewis, door Susanna, 2 dln. Amsterdam, H.J. Otto.

Lady Trevor's geheim, dat door den lezer reeds in den aanvang van het boek gemakkelijk ontraadseld kan worden, is een van die avontuurlijke, romantische verhalen, die door sommige romanverslinders gretig verorberd worden.

De aesthetische lezer heeft hoogere eischen. Wij gelooven niet, dat hij ze in dit boek bevredigd vindt. Hoe zou het ook kunnen, waar hij gedurig stuit op wonderbaarlijke toevalligheden en gezochte onwaarschijnlijkheden; waar hij aantreft een samenweefsel van boosheid en slangenvenijn, van duivelsche listen en laaghartig verraad? De Auteur heeft wel tact, om de zenuwen in spanning te houden, gelijk dit met akelige sprookjes doorgaans het geval is. 't Heeft er veel van, of zij 't erop toegelegd heeft, om eene bende van booswichten en fielten bijeen te brengen, die voor een deel wel loon naar werken ontvangen, maar zóó tragisch, dat wij er ons met weerzin van afkeeren.

We zouden echter onbillijk zijn, als we voorbijzagen het goede, dat we aantreffen in en bij hen, die de slachtoffers waren van het bedrog en de lage listen, jegens hen gesmeed. Er trillen dan wel teedere aandoeningen in het hart, dat voor het medelijden geopend wordt, maar ze zouden een dieperen indruk maken, indien we in het verhaal meer natuur en waarheid vonden.

De vertaling laat genoeg te wenschen over. We zijn geneigd, de vele taalfouten aan onnauwkeurige correctie toe te schrijven, omdat ze anders niet te verschoonen zouden zijn. Maar de correctie heeft geene schuld aan uitdrukkingen als: ‘Doe den brief in uw zak’; ‘zij had haar kamenier weggezonden, en was nedergevallen om de zee te beschouwen’; geene schuld aan den op enkele plaatsen zeer gebrekkigen stijl, of aan 'tgeen we op bl. 79 (Deel I) lezen: ‘Haar scherpe blik ontdekte weldra het genie van het talent in dit kunstwerk.’

H.

Vrouw Venus. Roman uit de hedendaagsche kunstwereld, door Karl Frenzel. Uit het Duitsch door J.V. Hendriks. Deventer, A. ter Gunne.

Waarom het verhaal, dat ons hier in den romantischen vorm gegeven wordt, tehuis behoort in de ‘*hedendaagsche* kunstwereld’, hebben we niet recht kunnen vatten. Moet het de kunst gelden - maar waren er niet altijd schilders, die op het effect werkten, genieën, die nu eens de door de aesthetiek voorgeschreven maat hielden, maar dan weder in teugellooze vaart de gedachten en de phantasie, zelfs op onkiesche wijze, lieten voorthollen? Of geldt het Maecenassen der kunst - maar wie kent ze niet, door alle tijden heen, de echte beschermers en waardeerders en de rijke kunstvrienden, wien het te doen is, om hunne salons met meer of minder goedgeslaagde kunstwerken te versieren?

Dit met betrekking tot den titel, die om de aangevoerde reden, ook volgens den inhoud van het boek, ons minder juist voorkomt.

En nu de inhoud van het boek zelf. Tevergeefs zochten we naar eene zedelijke strekking van het verhaal. Edgard Sturm, een jeugdig schilder, vol phantasie en niet zonder goeden aanleg, moge, al openbaart zich ook spoedig zijn onbestendig en hartstochtelijk karakter, onze belangstelling en zelfs ons medelijden wekken, zoodra het vernis van hem is afgewischt en daardoor de grondstof van zijn wezen, eene woeste, begeerige zinnelijkheid, aan het licht komt, wenden we ons met minachting van hem af. De groote waarde van Julia, het levend model van Edgard's meesterstuk: de uit het zeeschuim geboren Venus, bestaat in hare buitengewone schoonheid. Dat een uiterst schoon meisje uit de lagere standen der maatschappij, niet geheel zonder geest, na ernstige levensbeproeving verheven wordt tot de echtgenoote van een rijken fabrikant, is iets, dat we met welgevallen zouden vernemen. Maar dat zulk een voorrecht aan een lichtzinnig meisje, dat, aan een klein theater gekomen, niet zoozeer door zang of spel, maar door hare schoonheid een tal van aanbidders tot zich trekt, de geliefde wordt van een Russischen Prins, met wien ze op reis gaat en dien ze verlaat, om een bekende van hare jeugd, den schilder Sturm, te volgen en voor hem - niet uit liefde, of geestdrift voor de kunst - als de godin Venus in la hare bekoorlijkheid te poseeren - dat zulk een voorrecht aan zulk een meisje boven zoo menige zedige en eerbare, schoon onbemiddelde, jonkvrouw te beurt valt, is iets, dat we om des voorbeelds wille niet zoo aanbevelenswaardig vinden, tenzij een innig schuldgevoel en diep berouw waren voorafgegaan.

De nobele en onbaatzuchtige Graaf Berghausen is eene aantrekkelijke figuur. Hij geeft ons reden, om te vermoeden, dat zijn huwelijk met de eenigszins verwende en niet al te gevoelige dochter van den rijken fabrikant Pflug - een solide, maar wel wat opgeblazen heer - eene gelukkige echtvereeniging zal zijn geworden, waarin beider karakters zich naar elkander voordeelig zullen hebben gevormd. Het boek is met talent geschreven, zoowel wat de inkleeding als den onderhoudenden stijl betreft.

De vertaling is te goed, dan dat we met muggenzifterij ons zouden willen bezig houden of geene verschooning vinden voor een germanisme, dat we aantreffen op bl. 95: ‘En nu wij beiden ons verstaan hebben’.

H.

Mengelwerk.

Uit den vreemde, meegedeeld door mevr. Van Westrheene.
Wederzien?

In den nacht van den 3^{den} September van het jaar 1879 lag in Parijs eene vrouw rusteloos op haar leger. De dagen waren langzaam omgegaan voor haar en nu, die nacht, waarop een dag zou volgen, waarvan zij zich de grootste blijdschap voorstelde - het wederzien van haar eenigen zoon, den banneling sedert lange jaren - die nacht scheen oneindig.

‘Och, goede God, wanneer zal het dag worden! Geen oog kan ik sluiten en bidden kan ik even min.’

Nadat de arme vrouw urenlang zich telkens en telkens weder had omgeworpen op haar bed, scheen eindelijk de inspanning van het lijdelijk liggen haar te zwaar te worden; zij kwam overeind en maakte zich gereed, om op te staan.

Zij kleedde zich, alsof het ochtend ware, en ging bij een venster zitten.

Alles daar buiten was stil en doodsch; toen sloeg de slapelooze vrouw hare oogen naar de lucht en zag den schitterenden sterrenhemel.

‘Wat zijn zij geduldig en wat zijn zij kalm,’ lispelde zij, terwijl zij de schijnbaar onbewegelijke lichtpuntjes gadesloeg.

Doch het geduld noch de kalmte waren aanstekelijk, want bijna in hetzelfde oogenblik kwam wederom de verzuchting over hare lippen:

‘O, God, wanneer wordt het toch dag!’

Zij vouwde hare handen op haar schoot en zat eenige oogenblikken stil. Het scheen, alsof zij den slaap zou vinden, dien zij in gemakkelijker houding tevergeefs had gezocht.

Doch nauwelijks waren hare oogen dichtgevallen en verloor haar brein de helderheid van het denkvermogen, kwamen er droombeelden zich mengen in de werkelijkheid, in de gedachte aan wat de morgen haar brengen zou, of zij hief als ontsteld haar hoofd weder op.

Het geluid, dat haar gewekt had, was het eerste hanengekraai.

Hoor! Daar klonk het nogmaals in de stilte van den nacht.

De arme moeder slaakte een langen, diepen zucht als van de bevrediging van een smachtend verlangen na onuitstaanbaar wachten.

Zij voer met hare hand over hare oogen, keek beurtelings naar buiten en naar het licht, dat zij in de kamer had ontstoken; telkens onderzoekend, of zij het lampje zou kunnen dooven, of het daglicht de overwinning behalen zou.

En ja, daar zag zij de eerste, flauwe lichtstrepen van den komenden dageraad in het Oosten en heel in de verte hoorde zij de gonzende geluiden eener groote, ontwakende stad.

Zij schudde als het ware den nacht van zich af.

'Luister!' gebood zij zichzelf en zij hoorde de eerste, haastige voetstappen van hen, wier werk met den dageraad begint.

'Goddank, de lange nacht is om,' mompelde de vrouw. 'Eindelijk is het dag!' en de eerste afleiding, welke hij haar bracht, was de overweging, of het nu waarlijk wel te vroeg zou zijn, om haar dienstmeisje te wekken.

Half besluiteloos opende zij de deur van het aangrenzende kamertje en zeide:

'Rosalie, word wakker; de zon is al op; het is helder dag.'

Doch er volgde geen antwoord.

'Zij beweegt zich niet,' mompelde de vrouw; 'dat jonge goed slaapt even vast als een doode in zijn graf.'

Nog eenige minuten bedwong zij haar ongeduld en hare zucht naar een deelnemend woord en herhaalde toen luider:

'Rosalie, Rosalie!'

De slapende ontwaakte en keek, nog half verbijsterd, op.

'Zijt ge nu wakker?' vroeg hare gebiedster. 'Haast u! Wij hebben geen tijd te verliezen.'

Rosalie was nauwelijks ontwaakt, of zij herinnerde zich de spanning, waarin hare meesteres verkeeren moest; wat de dag haar brengen kon: teleurstelling of geluk.

In ongeloofelijk korten tijd trad zij binnen.

'Haal eerst eene kan versch water, Rosalie,' klonk het verzoek.

Rosalie gehoorzaamde.

'Maak nu mijn haar op, kind.' En toen het gedaan was: 'Geef mij dat spiegeltje hier.'

En toen moeder Bouleau het spiegeltje in de hand had, keek zij onderzoekend naar haar verouderd gelaat en hare grijze haren.

Zij zuchtte en zeide tot Rosalie:

'Ik placht blond te zijn als gij, kind. Wat zie ik er oud uit! Als ik mijn gezicht zie, moet ik wel denken: het wordt mijn tijd; ik zal het niet lang meer maken; welhaast wordt de doodklok voor mij geluid.'

'Gij zijt ziek!' riep Rosalie ontsteld, toen zij hare meesteres allengs zoo bleek zag worden als een doode. 'Laat mij u een glas wijn geven.'

'Neen, geen wijn. - Ik ben niet ziek,' verzekerde de moeder. 'Het is geen wonder, dat ik bleek zie. Ik heb den geheelen nacht wakende op het aanbreken van den morgen gewacht.'

Rosalie bekommerde zich om de weigering niet en ging de verkwikking halen, waarvan zij had gesproken.

‘Moet het?’ vroeg de moeder vriendelijk en zacht. ‘Welnu, ik zal doen

wat gij zegt. Wie weet, misschien geeft de wijn kleur aan mijne wangen en gloed aan mijne oogen. En dat wensch ik om zijnentwil, om mijn zoon, dien ik terugkrijg. Mijn jongen, mijn jongen, hoe zal ik de blijdschap van het wederzien kunnen dragen? Acht lange jaren heb ik getreurd, veel tranen heb ik geschreid, terwijl zoo menige andere moeder haar zoon kon liefkoozen en verzorgen en het geluk had, hem met zijne uitverkorene naar het altaar te zien gaan, of vol fierheid op hem wijzen kon als op een van de steunpilaren van zijn land.... Hij was zoo moedig, mijn jongen, en zoo vroolijk als de dag... En goed was hij, even goed als mooi....'

Och, Rosalie had dat alles ontelbare malen gehoord; doch zij gunde de arme moeder dat uitstorten van het volle gemoed en lokte door vraag en liefkoozing telkens nieuwe herinneringen uit.

'Zij hebben hem medegesleept in den ongelijken strijd,' ging de moeder voort. 'Wat vraag ik, of hij gelijk had of ongelijk! Ik oordeel niet; God daarboven weet het en zal oordeelen over hen, die.... Maar het is voorbij... Het is geleden; God geeft mij mijn zoon terug. Kom, Rosalie, het is niet te vroeg meer. Laat ons heen gaan, hem te gemoet!'

En beiden verlieten hare woning.

Doch nauwelijks op de straat gekomen, was het, alsof de moeder hare krachten voelde wegzinken.

'Ik beef zoo,' klaagde zij. 'Ik kan niet zien. Wat is het vol; och, dat gedrang!'

En Rosalie leidde haar zacht en behoedzaam naar den kant van de straat, naar een hek, waartegen zij leunen kon.

'Hier wil ik wachten,' zeide de moeder; 'hier wil ik blijven, totdat hij komt; hier heb ik hem voor het laatst gezien, eer hij henenging. Acht jaren heeft hij in ballingschap geleefd.'

En weder werd de moeder door de tegenstrijdigste aandoeningen overmand.

'Ik beef zoo,' herhaalde zij; 'ik kan niet meer staan,' en Rosalie geleidde haar naar de steenen stoep voor een van de nabijzijnde huizen.

'Hier wil ik zitten,' zeide zij. 'Zeg, Rosalie, zult gij mij waarschuwen, als zij komen? Let goed op! Onder al die kloeke mannen, zult gij een blonden jongeling zien met glanzig, krullend haar, een lachenden, frisschen mond en levendige oogen, blauw als de hemel in een zomernacht.'

Zoo zat daar de moeder, door hare dienstmaagd bewaakt, urenlang en het wachten zoo moede.

'Mijn jongen,' klaagde zij, 'och, waarom komen zij niet? O, mijn Heiland, heb erbarming! Gedenkt gij dan het lijden van uwe moeder niet? En was zij niet oneindig sterker dan wij, gewone moeders?... Zou zij in den hoogen hemel niet zien, hoe ik gepijnigd word door angstig wachten?'

Weder zweeg zij, doch niet lang. Het lijdelijk wachten viel haar te hard.

'Rosalie, ga, loop de straat verder af en zie, of zij niet komen.'

Rosalie liet de arme moeder noode alleen, doch gehoorzamen, oordeelde zij, was het best en zij ging.

'Heilige God, hoe zwaar wegen de uren!' klaagde de moeder, terwijl zij hare dienstmaagd met de oogen volgde. Doch welhaast zag zij haar terugkeeren. 'Zij komen!' riep Rosalie reeds uit de verte.

'Komen zij? Dezen kant uit?... Help mij opstaan.... O mijn hart, wees

stil en sterk en draag, wat u wordt opgelegd! Draag de blijdschap; gij hebt de smart zoolang gedragen.'

En weder stond zij overeind, gesteund door den arm van hare jonge gezellin.

'Luister!' beval zij; 'hoort gij niet boven het gegons van de stad uit den langzamen, geregelden tred van naderende voeten... Daar zie ik.... Neen, ik kan *niet* zien... Rosalie, uwe oogen zijn jong. Is hij erbij, mijn Antoine, met zijne zonnige gouden lokken?'

Rosalie keek en keek, doch antwoordde: 'Ik zie enkel afgeleefde mannen.'

'Wat!? Geen enkelen blonden jongeling? Alleen oude, oude mannen? Grijs van baard en haren, bleek en mager? Dan... dan... is hij niet meegekomen. Dan is hij... dood.'

En de moeder liet in doffe wanhoop de bannelingen langs haar heengaan. 'Mijn zoon, mijn zoon,' klaagde zij, 'o, mocht ik in uwe plaats zijn!'

De vrouwen namen den terugtocht weder aan en stonden weder bij het hek; daar scheen de moeder van de plek, waar zij zooveel geleden, zoo angstig gewacht en zoo vurig gehoopt had, niet te kunnen scheiden. Zij klemde er zich aan vast.

Daar trad een van de bannelingen nader en legde zijne hand op haar arm.

Verbijsterd van smart zeide zij, driftig bijna: 'Wie raakt mij aan?' Doch in hetzelfde oogenblik had zij berouw en zeide tot den banneling, die haar scheen te willen toespreken:

'Neem mij niet kwalijk, mijnheer, maar ik ben niet, die gij zoekt. Ga verder door.'

'Moeder,' klonk het antwoord.

'Wie noemt mij moeder? Gij?' bracht de vrouw met moeite uit. 'Gij zijt toch mijn Antoine niet? Gij zijt een man met een grijzen baard en hij was in den bloei van zijne jeugd... Ga door, gij ziet de verkeerde aan.'

Dat zeggende, wendde de vrouw zich van hem af; doch het bedroefde gelaat van den banneling ziende, voegde zij er goedig bij:

'Het doet mij leed; om u; God zegene u; wees goedsmoeds, gij zult haar, die gij zoekt, wel spoedig vinden. Maar ik... och, ik...'

En de arme vrouw bedekte haar gelaat met beide handen en snikte: 'Ik moet blijven wachten en of ik al roep om mijn zoon, niemand antwoordt mij.'

Daar sloeg de banneling zijn arm om haar heen en kuste haar.

Nogmaals keek de vrouw naar hem op en het was, alsof zij, ondanks de grijze haren en de verouderde trekken, het gelaat van den banneling begon te herkennen.

'Gij kust mij?' riep zij. 'Antoine, mijn zoon! Gij zijt mijn eigen, mijn eenige, mijn arme, verbannen jongen!'

En de jaren van zielepijn, de lange, doorwaakte nachten waren vergeten.

[Derde deel]

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

Antoine Court, de hersteller van de hervormde kerk, de redder van het protestantisme in Frankrijk.

In de maand Augustus van het jaar 1715 blies Lodewijk XIV den laatsten adem uit. Weinige maanden te voren had de *groote* Koning als met stervende hand de kroon gezet op een van zijn *grootste* werken. Hij teekende namelijk op den achtsten Maart van datzelfde jaar de *verklaring*, dat de Hervormde godsdienst had opgehouden in Frankrijk te bestaan; dat allen, die den *zoogenaamden* Hervormden godsdienst hadden beleden, tot de R.K. kerk waren overgegaan, en dat derhalve zij, die blijken mochten nòg of weèr in dien godsdienst te leven of te willen sterven, zouden gehouden worden voor afvalligen van de Roomsche Kerk, vervallen in de oude ketterij, en diensvolgens strafbaar zouden zijn voor de wet. Was, wel is waar, sedert de herroeping van het edict van Nantes (1685) de Hervormde Kerk opgeheven; waren de kerkgebouwen òf tot puinhoopen gemaakt òf aan de Roomschen ten gebruike gegeven; waren al de predikanten het land uitgezet; waren den Hervormden verschillende burgerschapsrechten, waaronder dat van gemeenschappelijke godsdienstoefeningen, ontzegd, tot dusverre hadden zij toch nog het recht bezeten - een recht, dat evenwel telkens en telkens stouter geschonden werd, - zich Hervormden te noemen, hun geloof in de stille binnenkamer te belijden en daarbuiten door een godvruchtigen wandel te openbaren. - Maar van nu af zou het anders zijn. Al 's Konings onderdanen waren nu Katholiek, met dit onderscheid alleen, dat de groote meerderheid zulks was, zooals zij het altijd geweest was, en dat de vroegere Protestanten onder den naam van ‘Nieuw bekeerden’ aan een streng toezicht onderworpen zouden zijn.

Toen de Koning dit edict teekende, mag hij werkelijk ter goeder trouw gehandeld hebben. Er werden in de meer afgelegen provinciën

nog wel vergaderingen gehouden, bezocht in stilte, in kleinen getale, op eenzame plaatsen. Er waren er altijd nog wel, die aan den priester, aan den koninklijken intendant, aan den beul tegenstand durfden bieden, maar zij waren betrekkelijk weinigen. De Protestanten waren ontmoedigd, verbrijzeld door het lange lijden en strijden. Voor het oog alzoo hadden zij hun geloof laten varen; de eenen, zooals zijzelven wel meenden, voorgoed; de anderen, zich onthoudende van alles, wat Roomsch was, en in 't diepst des harten de oude liefde nog koesterende; maar toch, tot een openbaar verzet kwam het maar zelden. In elk geval: geen enkel kerkgebouw, geen enkele kerkeraad, geen enkele geordende predikant. De kudde zonder herders, zonder een dak, waaronder zij bij 's levens moeite en strijd vertroosting, kracht, voedsel voor de naar iets hoogers hongerende ziel kon vinden, was zij niet reeds ingegaan of althans rijp voor den ingang in de groote schaapskooi?

Maar was voor bijna ieder menschelijk oog de zaak der Protestanten verloren, er kwam juist nu weer meer woeling en werking. 't Was, wel is waar, een *leven* nog maar onder den grond, maar ter bekwamer tijd zou het te voorschijn treden. Men begon zich, de mindere man over het algemeen het eerst, hier en daar te schamen over den afval. Zich door een priester te laten trouwen; de kinderen door deze te laten doopen en ze naar de Katholieke school te zenden; de knieën te buigen bij de ceremoniën der verafschuwde Kerk, 't was, begon men weer te gevoelen, toch al te erg. Durfde men het masker nog niet afwerpen, durfde men zijne ziele- en gewetenspijn nog niet uitschreeuwen: de stomme smart op het gelaat, de uit het oog biggelende traan, de uit den geprangden boezem oprijzende zuchten, ze waren de onwraakbare bewijzen van het herleven van het oude geloof bij een steeds grooter wordend aantal. Hielden zij in de eene hand het hun opgedrongen crucifix, met de andere omvatten zij als onder het gewaad krampachtig het Evangelie en terwijl zij des daags ter misse gingen, biechtten zij 's nachts voor God hunne zonde, hunne schuld, hun berouw.

'Predicants' en profeten, ook en dezen wel het meest, 'predicantes' en profetessen traden overal weer op. De 'predicant' iets minder onkundig dan de profeten; enkelen slechts, ofschoon altijd ongeletterd, van eenige meerdere kundigheden niet ontbloot(*), onderscheidden zich,

(*) Een vrij kundig man was de voortreffelijke Pierre-Carrière Corteiz, die in 1697 op 16- à 17jarigen leeftijd voor het eerst als spreker in eene bijeenkomst optrad. Hij hield daarmede vol tot in 1702 en verzette zich steeds krachtig tegen de profeten, die een nieuwen opstand predikten en aanspoorden tot het vermoorden der priesters en het verbranden der R. kerken. Maar daardoor mishaagde hij ten zeerste aan zijne eigen geloofsgenooten, die hem voor een 'verrader' scholden en het hem zoo benauwd maakten, dat hij de wijk moest nemen naar Zwitserland. In 1709 keerde hij terug. 'Allereerst ging ik mijn vader en mijne moeder bezoeken, die mij over mijne terugkomst berispten, als de allergrootste onvoorzichtigheid, en mij vermaanden, om dadelijk weer heen te gaan, daar ik anders zulk eene reede straf zou moeten ondergaan.' Door die ontvangst, welke hij zich zoo geheel anders had voorgesteld, was hij ontmoedigd. Doch slechts voor een oogenblik. Opnieuw toog hij aan den arbeid. Maar slechts tot in 1712, toen hij, afgepijnigd door de aanhoudende vervolgingen van de eene zijde, door de verdrietelijkheden, hem aangedaan van zijne eigen zijde, het moest opgeven. 'Omstreeks dien tijd werd ik krank. Die wijze van leven duurde nu drie jaren. De wederwaardigheden en de smarten, die ik dagelijks ondervond, als ik lieve broeders van voor mijne oogen weggenomen zag; het slechte voedsel, dat ik gebruikte; de vochtigheid van den grond, waarop ik sliep; de koude nachten, die ik (in de open lucht) doorbracht, bedierven mij het bloed en de maag, zoodat ik zwak en kwijnend werd en meende te Genève eenige rust te moeten nemen.' Dáár trad hij in het huwelijk. Maar in 1716 werd zijn God hem weer

naar het schijnt, het meest hierdoor, dat zij trachtten te onderwijzen, te bedaren, te weerhouden van gewapend verzet. Evenals zij verzamelden de profeten kleine kudden in eenzame schuren en huizen, in woeste, soms haast ontoegankelijke oorden, terwijl deze laatsten zich liefst bedienden van de sprake der oude profeten, de gemoederen opwonden tot geestdrift niet alleen, maar ook tot geestdrijverij, kinderen meesleepten tot het spreken in tongen en voorts, zoo nog noodig, een doodelijken haat tegen Rome aankweekten.

Intusschen groeide te Villeneuve in Vivarais de knaap op, die weinige jaren later de smarten en ellenden van zoovele duizenden met zijne vertroostingen lenigen, de geestdrijverij met krachtige hand te keer gaan, de steeds harder en bitterder gestemd wordende gemoederen weer verteederen zou en beteugelen de woede, die door eene jarenlange terging, vertrapping, marteling meermalen dreigde uit te barsten en over te gaan in opstand en oorlog. - Antoine Court, geboren 17 Mei 1696 (of mogelijk 1695), al zeer vroeg vaderloos, maar met teedere zorg, zoowel als met strenge hand, opgevoed door eene moeder, welke hare liefde verdeelde tusschen God en haar gezin, toonde al vroeg een goeden aanleg en eene flinke inborst te bezitten. Op zevenjarigen leeftijd ter school gezonden, kende hij na drie jaren schoolgaans, wat zijn meester hem wist mede te deelen. Maar waarheen nu? Zou hij, gelijk hij wenschte, Latijn leeren, dan moest hij zich begeven naar het naburige Aubenas bij de Jezuïeten of tot den rector (*regent*) in zijne eigen woonplaats. Maar dezen zouden, en dat in overeenstemming met de koninklijke ordonnantiën, hun leerling verplicht hebben, om naar de Roomsche Kerk te gaan en deel te nemen aan de mis. Dat evenwel nooit, zei de knaap; dan maar

te machtig. Hij verlaat zijne jonge vrouw, komt behouden in Languedoc aan en maakt er kennis met Court; van dien dag af dagteekent beider onverbrekelijke en schoone vriendschap. Bij alles, wat zij ondernemen, raadplegen zij elkander. De een vult den ander aan, en in dien zin kan gezegd worden, dat Court het hoofd is dat beraamt, en Corteiz de hand, die uitvoert. ‘Corteiz was de eenige van hen, die met mij waren;’ zegt Court, ‘die mij secondeeren kon en zulks ook inderdaad deed. Hij was niet tegenwoordig geweest bij onze eerste synode, omdat hij toen in den vreemde was, maar bij zijne terugkomst keurde hij niet alleen goed, hetgeen ik gedaan had, maar trad hij ook met zijn geheele persoon in de plannen, die ik voor de toekomst gevormd had, en deed al wat hij vermocht, om die te doen slagen.’ In 1718 vertrok hij overeenkomstig het besluit der Synode naar Zwitserland, om er na examinatie met oplegging der handen de bevoegdheid te erlangen tot het bedienen van Doop en Avondmaal. Zulks geschiedde te Zürich. Hij werd alzoo de eerste geordende predikant in Languedoc; Court, door hem bevestigd, was de tweede.

liever niet meer geleerd en een onkundige gebleven! Doch - dat ging toch ook niet. Hij dorstte naar kennis in 't algemeen en in 't bijzonder verlangde hij ook meer omtrent den godsdienst te weten. Helaas! geene bevrediging voor dien dorst. Zijne moeder had, wel is waar, een stuk bijbel, losse bladeren, bij zekere gelegenheid door eene vriendelijke hand bijeengeschikt. Dat was veel, maar toch ook alles. Iets later kreeg hij een paar andere geschriften in zijn bezit. Schaarsch immers was in die dagen in allen deele het woord des Heeren. Zóó nauwlettend had men alle boeken opgezocht en vernietigd, waaruit de Protestanten iets zouden kunnen putten tot hunne leering en bevestiging in hun geloof.

Al spoedig evenwel zou hij, nog altijd kind of knaap, eenig voedsel, zoo al niet voor zijn hoofd, dan toch voor zijn hart en vooral voor zijne verbeelding, vinden. Hij had namelijk opgemerkt, dat zijne moeder soms des avonds in stilte het huis verliet. Begaf zij zich wellicht naar die nachtelijke en heimelijke bijeenkomsten, waarover hij wel eens in bedekte termen had hooren fluisteren? Op zekeren avond sluipt hij zijne moeder na, haalt haar vervolgens in en ontvangt, schoon noode, de vergunning, om met haar mede te gaan. Terwijl zij hun weg vervolgen, voegen zich hier en daar eenige jonge vrouwen en mannen, die denzelfden weg opgaan, bij hen, en als de knaap straks niet meer voort kan, nemen de mannen hem op en dragen hem verder. Zoo woont hij de eerste, door eene vrouw geleide, oefening bij en sedert dien avond ook getrouw al de vergaderingen der ‘woestijn’ in den omtrek. Weldra zelfs bewijst hij kleine diensten aan de goede zaak: hij waarschuwt de geloovigen, als er eene samenkomst zijn zal; noodigt profetessen en predicantes, om ook naar Villeneuve over te komen; zorgt voor haar verblijf; neemt maatregelen voor hare veiligheid. Wat meer is, hij weet er eene kleine gemeente te organiseeren en treedt ook als lezer, voorlezer op.

Toen hij zeventien jaar oud was, kwam te Villeneuve een prediker, die hem aanspoorde mede te gaan naar Zwitserland. Met vreugde nam hij dat voorstel aan. Op die wijs hoopte hij, zoo onderstellen we, te zullen kunnen voldoen aan zijn lust tot studeeren. Maar toen aan dit plan in de eerstvolgende maanden geen gevolg gegeven kon worden, omdat het verlaten van den Franschen bodem voor de Protestanten met de grootste gevaren en bezwaren gepaard ging, besloten zij den tusschentijd te gebruiken, om hunne geloofsgenooten in het geloof te sterken, en gaat Court met zijn nieuwen vriend, den gewezen Camisard Brunel, uit op een tocht naar en door het bergachtig gedeelte van Vivarais. Op die zendingsreis ontmoet hij profetessen, die hem eene schoone toekomst voorspellen, maar ook ontraden, om het vaderland te verlaten. ‘Het zwaard,’ roept één dier vrouwen over hem uit, ‘het zwaard, dat gij gezien hebt aan de zijde van mijn knecht, is mijn woord, dat in zijn mond zal zijn als een tweesnijdend zwaard;

die overvloedige dauw, welken gij op zijn hoofd hebt zien nederdalen, is hetzelfde woord, dat overvloediglijk wonen zal in hem.' Die toespraak maakt een zoo diepen indruk op hem, dat hij kort daarop in eene vergadering van 30 personen, uitsluitend vrouwen, in geestvervoering het woord neemt en predikt. Men prijst hem, juicht hem toe, noemt hem bijna 'een engel, van den hemel gezonden, om te prediken'. Van dezen tijd af dagteekent zijne bediening van het woord. En ook eene groote populariteit, en ook groote verwachtingen van hooggestemde en strenge eischen aan hem. De vrede van Utrecht is omtrent dezen zelfden tijd gesloten. Met ongeduld had men dien te gemoet gezien, hopende, dat door bemiddeling der vreemde mogendheden het lot der Fransche Protestanten verzacht zou worden. Teleurstelling is het al. Maar groot nu ook de toorn, de verontwaardiging. Profeten en profetessen ontboezemen de strafste bedreigingen tegen de priesters en Court ontvangt de opdracht, om op de publieke plaatsen te gaan prediken en de geestelijkheid wegens haar aandeel in de vervolgingen streng te berispen. Zeer wijs vervult hij niet in allen deele die taak. Hij vergenoegt zich met brieven te schrijven aan de pastoors en aan den gouverneur van Languedoc.

Intusschen is hij tot den volwassen leeftijd gekomen. Staat voor hem zijne keuze vast, de moeielijke taak, zijne moeder daarvan mededeeling te doen, wacht hem nog. 'Mijne moeder had mij innig lief. Ik was de eenige zoon, die haar overbleef, en sedert den dood van mijn vader was al hare hoop op mij gevestigd. Maar zij had ook den godsdienst lief; zij kende dien en beter nog, zij beoefende dien. Zij was dan ook diep geschokt, toen zij mijn voornemen vernam; zij stelde zich de gevaren voor, waaraan ik mij ging blootstellen; zij zag zich voor altijd beroofd van den zoon, dien zij liefhad als haar eigen leven; maar zij dacht ook aan het voorrecht, dat er voor mij in gelegen zou zijn, om een werktuig te zijn in de hand des Heeren ter vertroosting van de verdrukte Kerk, en aan de voordeelen, welke deze door haar zoo hooggeschatte Kerk van mijne bediening trekken kon. Zoo deden hare liefde jegens mij ter eener zijde en hare ingenomenheid met den godsdienst ter andere zich om beurten bij haar gelden en ondervond zijzelve, welk eene macht dezen oefenen kunnen op het hart van eene teedere moeder en eene ijverige Christin. Wat al treffends zeide zij tot mij! Wat al tranen stortte zij! Maar om haar tot het goedkeuren van mijn besluit des te eer te brengen en ook om mijzelven in mijn voornemen te bevestigen, besloot ik in hare tegenwoordigheid te prediken en nam daarbij deze woorden tot mijn tekst: "Wie vader of moeder liefheeft boven mij, is..." Al wat ik over dien schoonen tekst zeide, een tekst, zoo geschikt, om ons te leeren, dat de liefde tot God verre overtreffen moet de liefde tot alle creaturen, roerde haar allerinnigst; zij zag van dien oogenblik af niets

anders meer in mij dan een offer, dat zij, gelijk een andere Abraham, wijdde aan den dienst des Heeren.'

Hierop, nauwelijks 19 jaar oud, vat hij zijn werk opnieuw op, maar ziet ten gevolge van de groote vermoeienissen en den ingespannen arbeid zijne gezondheid na eenigen tijd diep geschokt. Hij moet dus eenige rust nemen. Eene weldadige, gezegende rust! Schoon lijdende naar het lichaam, is hij toch in staat zijne gedachten te laten gaan over hetgeen hij zoo al gezien en gehoord had, en over hetgeen voor de toekomst gebiedend noodig was. Hij komt tot het bepaalde inzicht, dat het profetisme eene verderfelijke dweperij is, soms zelfbedrog, maar al te dikwijls misleiding van anderen, en dat, zou het Protestantisme in Frankrijk nog gered worden, ook gehandeld moest worden volgens vaste beginselen, met orde en regelmaat, met bedaard overleg en energie.

Een idee van den vermaarden Brousson lachte hem wel aan. Deze namelijk had reeds in 1683, dus vóór de herroeping van het edict van Nantes, maar terwijl de verdrukking reeds groot was, een heroïek middel voorgesteld. Men zou den Koning, die de vervolgingen verordende, pogen tot inkeer te brengen door een stouten, éénstemmig uitgevoerden maatregel. Men zou, overal waar de koninklijke besluiten de godsdienstoefeningen verboden, toch samenkomen, maar - ongewapend. Wel zouden er bij elke godsdienstoefening slachtoffers zijn; er zouden er gevangengenomen, verbannen, mogelijk ook gehangen worden. Maar ten laatste zouden er toch ook geene beulen meer te vinden zijn en de Koning, het woeden tegen eene lijdzame menigte moe, zou het moeten opgeven, om de ketterij door vervolging uit te roeien. - Dat idee evenwel had toen geen ingang gevonden. Men wilde liever alle gewelddadigheid in stilte ondergaan dan haar moedig in 't aangezicht zien. Maar, ook al had dit idee ingang kunnen vinden, de gelegenheid, de tijd, om het ten uitvoer te brengen, zou ontbroken hebben; want het gouvernement, door valsche reporten misleid, geloovende aan de bekeering der eenen en aan de onverschilligheid der anderen, - het gouvernement, niet vermoedende, dat zij, die zoo geduldig de dragonnades en de onderdrukking van alle godsdienstoefening verdroegen, er toch eindelijk toe komen zouden, om geweld met geweld te keeren, had, zonder langer te dralen, eensklaps het edict van Nantes herroepen. Een zeer, zeer groot deel (een half millioen) zocht toen zijn heil in de vlucht, en een ander nam de toevlucht tot opstand. Vrije godsdienstoefening erlangden beiden. De refugié's vonden in den vreemde een tweede vaderland en daarbij gewetensvrijheid. De Camisards, waar zij en zoolang zij de koninklijke troepen zich van het lijf weten te houden, vinden rijke voldoening in de prediking hunner profeten. Maar die vreugde is van slechts korten duur. De opstand wordt onderdrukt en loopt nu nog uit op de ontbinding der hervorming en op het edict van 1715. Wat dus nu?

Nog eens de toevlucht genomen tot emigratie? Maar de wegen, die naar het buitenland leiden, zijn voor den Protestant versperd. Weten enkelen al langs omwegen de vrijheid te bereiken, verbeeld u! duizenden gezinnen met hunne ouden, zwakken, zieken zullen met hunne kinderen tegen den wil der regeering den dierbaren geboortegrond verlaten. Onmogelijk! Zal men dan nog eens beproeven, wat men door opstand vermag? Zonder twijfel kan men ook nu nog kleine scharen bijéénbrengen, maar de menigte heeft den moed verloren. De mannen, die aan het hoofd van den eersten opstand stonden en de schoonste wapenfeiten volvoerden, zijn gevallen of vertrokken. En zelfs al vermocht men opnieuw grootere benden op de been te brengen, al vermocht men daarmee overwinning bij overwinning te behalen en door den strijd de vrijheid te winnen, die strijd, met de *woede* der *wanhoop* gevoerd, zou niet ten bate van den waarachtigen godsdienst komen, zou alleen op algemeene verwildering uitloopen, uitloopen moeten. Zoo bleef er niet anders over dan den door Brousson aangewezen weg te betreden: den weg niet van opgeven, niet van strijden, maar van lijden, in de hoop, dat men door eene lijdzame, doch daarom geenszins werkelooze houding de vervolgers eindelijk vermurwen of ten minste afmatten mocht. Ja, dit alleen was nog mogelijk, maar had toch ook zeer groote bezwaren.

De toenmalige Nieuwbekeerden konden in drie klassen verdeeld worden: de meer bedaarden, verstandigen, die niettegenstaande alle bedreigingen en kwellingen hun geloof in eere hielden en zich onthielden van al wat Roomsch was; de geëxalteerden, die, het eene oogenblik tot overmoed overslaande, het andere weer in de diepste moedeloosheid verzonken, die het eene oogenblik genegen schenen zich volledig te onderwerpen en dan weer hun troost zochten bij de profeten; en eindelijk zij, die zich geheel als Roomschen gedroegen, met een luchtig hart en met bijzonderen ijver ter misse gingen, vloekten, twist zochten, hun vroeger geloof duizend malen op één dag afzwoeren. Deze laatsten waren verre de meesten. Zou er nu weer eene kerk, eene groote en (zedelijk) ontzagwekkende partij ontstaan, dan moesten de onverschilligen, de lafhartigen, de stillen bezield en de anderen in hun dollen ijver getemperd worden. Vier middelen, meende Court, zouden daartoe kunnen gebezigd worden. De scharen moesten telkens samengeroepen en in de godsdienstoefeningen onderwezen worden; de tucht moest weer ingevoerd, ouderlingen moesten aangesteld, consistoriën en synodale vergaderingen gehouden worden; predikanten moesten uit den vreemde beroepen worden en kwamen dezen niet over, dan gelden dáár aangevraagd, opdat jongelieden van goeden aanleg en van goeden wil mochten kunnen worden opgeleid; eindelijk, het fanatisme, dat zich allerwegen verspreid had, moest bestreden worden, terwijl men hen, die zoo zwak en ongelukkig geweest waren, er zich mee te bezoedelen, tot gezonder denkbeelden zou

pogen terug te brengen. Allereerst echter moest er eene synode tot het aanzijn geroepen worden(*), die het hoogste gezag bezitten zou, algemeene voorschriften geven, orde en tucht handhaven en bovenal door hare dienaren een onverbiddelijken strijd voeren tegen fanatisme en profetisme. Dezen toch waren het groote kwaad, dat, erger en verderfelijker dan de zwaarste verdrukking, bovenal uitgeroeid moest worden door zachtmoedige onderwijzing, ernstige bestraffing en desnoods door uitbanning en ontzegging van de (voor goed en bloed zoo gevaarlijke) voorrechten, aan het lidmaatschap der Kerk verbonden.

Wat dat fanatisme, profetisme toch eigenlijk was?

Al zeer spoedig na de herroeping van het edict van Nantes waren de eerste profeten en profetessen opgestaan. 't Waren kinderen van beiderlei geslacht en zelden meer dan tien jaar oud. Zij liepen dorp en gehucht rond, psalmen zingende en vreeselijke dingen aankondigende. Eerst wekten zij verbazing en bewondering, weldra ontroering en geestvervoering. Straks breidde de besmetting zich uit tot hen, die eenige jaren ouder waren. Jongelingen, jonge ongehuwde vrouwen trokken van plaats tot plaats, troostende, bemoedigende, onderwijzende, en sommigen, vooral onder de jonge vrouwen, maakten zich daarbij inderdaad vermaard. Ondertusschen barst de groote opstand uit. Ook in de gelederen der Camisards, der ‘kinderen Gods’, staan profeten op. Dezen gaan voor in de godsdienstoefeningen, welke gehouden worden, terwijl de dapperen het zwaard in de hand houden en den geloovigen in den omtrek mede de gelegenheid aanbieden, om het woord Gods te hooren, doop en avondmaal te ontvangen en te houden. De jeugdige Cavalier, zeker wel de beroemdste onder de aanvoerders, is mede een profeet. Op hem, zoowel als op anderen, valt de H. Geest; over hen wordt die geest vaardig en zoo bestraft, bemoedigt, kondigt de Heer door hen zijn wil aan en ook wat er

(*) Ook Jacques Roger, geboren 1665 in Languedoc, had aan iets dergelijks reeds gedacht. Op betrekkelijk jeugdigen leeftijd verliet hij Frankrijk, verkeerde zeer geruimen tijd in Zwitserland en Duitschland en was in 1708 onder zijne geloofsgenooten weer werkzaam. Gevangengenomen, trad hij, ten einde zijn leven te redden, als vrijwilliger in dienst, maar verliet dien dienst al spoedig weer, om opnieuw te gaan prediken. In 1710 begaf hij zich op verzoek van eenige notabelen der provincie naar het buitenland, om de tusschenkomst der Protestantsche staten in te roepen ten behoeve der Fr. Hervormden; hij vertoefde 18 maanden te Bern, waar hij zijn tijd verdeelde tusschen de behartiging der hem opgedragen taak en de studie. Vervolgens vertrok hij naar Wurtemberg, werd dáár geëxamineerd en schoon hij ‘de talen’ niet kende, vanwege de synode der Fransche kerken in dien staat geordend. Juist toen hij gereed stond aan eene beroeping aldaar gevolg te geven, vernam hij den dood van Lodewijk XIV, en nu besloot hij dadelijk naar Frankrijk terug te keeren, maar dan ook in zijn geliefd Dauphiné uitvoering te geven aan zijn lang gekoesterd idee: vereeniging van de geloovigen, die tot dusver ieder op zichzelf stonden, oprichting van consistoriën en synode, invoering van regel en tucht. Toen hij nu in zijn nieuwen werkkring hoorde van Court's nederige en toch ook grootsche stichting, stelde hij zich dadelijk met dezen en diens vrienden in betrekking, nam het hunne gaarne van hen over, zoodat de kerken der beide gewesten, schoon zij ieder hare eigen synode hadden, door de banden van broederlijke genegenheid en hulpvaardigheid verbonden en dientengevolge ook sterker werden.

verblijdends of droevigs staat te gebeuren. ‘Ik zegge u’, klinkt 's Heeren woord uit hun mond; de liefelijkste, maar ook de hardste woorden stroomen van hunne lippen en blazen den heldenmoed en de doodsverachting aan, geven den stoot tot de bewonderenswaardigste heldendaden, tot anders ongedachte uitkomsten en overwinningen. - De opstand loopt echter te niet. Het grootste aantal is omgekomen bij de geduchte worsteling met 's Konings telkens vernieuwde en overmachtige legerafdeelingen. De streken, die anders telkens hunne gedunde gelederen aanvullen, worden te vuur en te zwaard verwoest; hare bevolkingen worden verplaatst en onder nauwer toezicht gesteld. En de anderen hebben de droevige keus moeten doen, om den geliefden geboortegrond te verlaten. Verslagenheid neemt de gemoederen nu opnieuw in. Stomme, sombere vertwijfeling rust en drukt op nagenoeg allen. Althans voor eenigen tijd. Zij, die zich in spelonken en holen hadden teruggetrokken, kruipen uit hunne schuilhoeken te voorschijn, vertoonen zich bij nacht en ontijden aan hunne vrienden. Anderen, door een onbedwingbaar heimwee gedrongen, sluipen de grenzen weer over, bereiken met inachtneming van de grootste voorzichtigheid de vroegere woonplaats en door hunne onverwachte verschijning verblijden, ook wel verschrikken zij, hunne achtergebleven betrekkingen. Het oude vuur, maar somber thans, gloeit in hun oog; het oude woord, maar door en door bitter thans, knerst in hun mond. En bedenk nu, dat die mannen over het algemeen zeer weinig ontwikkeld zijn en spreken met en tot zulken, die 't nog minder zijn. De voorlichting der H. Schrift ontbreekt, omdat de Schrift zelve ontbreekt, en bezit men haar al, liefst slaat men de weinig begrepen profetieën in het boek der Openbaring op. Zij moeten dus zichzelven redden, zoo goed zij kunnen; zij leeren dat ook doen. Meer en meer gaan zij leven bij visioenen. Van geestvervoering vervallen zij in wonderzucht en wonderdoen. Zij plegen bedrog tegen zichzelven; de geest spreekt tot hen, wat zij liefst willen hooren. Zij spreken weldra en handelen bedriegelijk tegenover anderen. - Het Protestantisme, eerst door kleinen levend en in stand gehouden, dreigt bij een zeer groot en overigens zonder twijfel ijverig en belangstellend deel te verloopen in afschuw en haat tegen Rome; in vervloeken van de personen, die hen regeeren; in drieste onkunde; in dolle dweepzucht; in onzedelijkheid, die zich bekreunt om wet noch orde en het geweten verkracht. Jean Vesson en Jean Huc, beiden leden der eerste synode, beiden voorgangers der gemeenten, eindigen beiden hun leven op het schavot, de eerste als dolle harlekijn, de andere als devoot Katholiek!

In dezelfde maand, waarin Lodewijk XIV sterft, roept Court eene synode, de eerste weer, die na lange tusschenruimte gehouden wordt,

samen in de buurt van Nîmes, in eene verlaten steengroeve. Drie of vier leeken, vijf of zes zoogenaamde predikanten, in 't geheel negen personen, maken de vergadering uit. Bij het krieken van den dag en terwijl zij op ruwe steenen blokken gezeten zijn, luisteren zij naar den jeugdigen president en secretaris, die, na een vurig gebed, hun den staat van zaken schetst en de middelen, die ter verbetering van den toestand leiden kunnen, hun voorstelt. Er moeten in de eerste plaats overal ouderlingen aangesteld worden, die de gemeentenaren bijéénroepen, voor de armen collecteeren, een oog houden op de ergernissen, aan de predikanten gidsen en veilige verblijfplaatsen verschaffen. Voorts zullen er van tijd tot tijd synodale vergaderingen gehouden worden. Wat hij voorstelt, wordt goedgekeurd. Reglementen, ter verspreiding en ter regeling bestemd, worden vastgesteld. De aanwezige leeken nemen eene benoeming tot ouderling aan. En de ‘predicants’ zullen uitgaan, om het: ‘Waakt op, gij dooden!’ te prediken, om het: ‘Laat alle dingen eerlijk en met orde geschieden!’ te doen beoefenen.

Ordre et Réveil is de leus, waarmee men uit elkander gaat, maar welke niet in aller hart geschreven staat. Tegen het ‘eerlijk’, tegen het ‘met orde’ zullen al spoedig de reeds vermelde Vesson en Huc in verzet komen. Zachtheid, gestrengheid, de invloed van buitenlandsche, in de gemeenten geëerde professoren en predikanten, van Pictetus o.a., alles wordt beproefd, om hen op den goeden weg terug te brengen. Tevergeefs. Zij moeten worden afgezet. Maar zij hebben hun machtigen aanhang. Geruimen tijd duurt eene groote scheuring, de onderlinge tegenwerking, en daarmee verzwakking tegenover den algemeenen vijand.

Ordre et Réveil! 't Was goed gezien: de eene niet zonder de andere. Zoodra de prediker op zijn tocht door het land eene schare had weten bijeen te krijgen en zijne toespraak geëindigd had, noodigde hij de geloovigen uit, om hunne adhaesie te geven aan de vastgestelde reglementen. Geschiedde dit, dan was ook de gemeente gevestigd. Maar die gemeente had behoefte aan een bestuur, aan voortdurende leiding, aan een *consistoire.* Daarom werden vervolgens uit de toegetredenen eenige ouderlingen gekozen. Werd zulks niet gedaan of weigerden al de benoemden, dan kon zulk eene gemeente ook geene aanspraak maken op een herhaald bezoek van den prediker en werd zij ook niet verwittigd van de godsdienstoefeningen, welke in de buurt mochten plaats vinden. Men kon wel niet anders dan aldus bepalen. Zonder consistoriën, zonder ouderlingen, zou het Réveil, zou de prediking voor het grootste deel geen resultaat gehad hebben. Men mocht prediken, vermanen, de bevreesden en onverschilligen wakker schudden, maar duurzame vrucht kon die arbeid niet dragen, tenzij men het te voorschijn komend plantje ook wist te steunen en te beschermen. Waar de overheden niet te streng, de priesters niet te lastig, de verspieders

niet te talrijk waren, waar bovendien het godsdienstig leven door den arbeid van ‘predicants’ en profeten staande gebleven was, daar zouden de geloovigen wellicht *elkaar* hebben kunnen steunen. Maar elders, in kleine steden en dorpen vooral, waar ieder buurman een verspieder en de pastoor lastig was, dáár was het noodig, dat er eene aanhoudende vermaning, opwekking en onderrichting plaats vond. Dáár kostte het zware strijd, om niet weer in te zinken en, niettegenstaande dagelijksche kwellingen van allerlei aard, getrouw te blijven aan het eens opgevatte voornemen. De opnieuw verrezen Kerk eischte van hare leden niet meer, dan behoorlijk was, maar wie aan hare eischen gehoor gaf, maakte zichzelven en de zijnen waarschijnlijk ongelukkig. Zond men zijne kinderen niet naar de (Roomsche) school, 't was boete op boete. Woonde men de Hervormde godsdienstoefeningen bij, men had de kans daarbij overvallen, gekwetst, gedood of bij den terugkeer gevangengenomen en als vrouw voor altijd in de kloostercel opgesloten, als man voor het leven naar de galeien verwezen te worden. Liet men zijn huwelijk inzegenen door een predikant, dat huwelijk werd niet als wettig erkend; niet als wettig werden de kinderen erkend; de eer was verloren en 't erfrecht liep gevaar. - En mocht nu een Hervormde in het eerste oogenblik van enthusiasme en onder den levendigen indruk van het gepredikte woord voor de toekomst de beste voornemens hebben opgevat, zoodra de prediker weer vertrokken was en zijne stem had opgehouden te weerklinken in het oor en het hart, zoodra een bedaard overleg de plaats had ingenomen van de geestvervoering, dan verflauwde immers ook allicht weer het vuur van den geloofsijver en deed de vroegere gewoonte haren invloed weer gelden. Maar zoo dan behoorden er mannen te zijn, die waakten over die zwakken; - dàt zouden de ouderlingen doen. Zij moesten den vertrokken prediker remplaceeren, den door hem gewekten ijver wakker houden. Zij moesten het inzinken voorkomen, toezien op de zeden, de ergernissen bestraffen, bijéénhouden de geïsoleerden, die juist omdat zij alleen stonden en zich zoo alleen gevoelden, ook zoo spoedig in geheele moedeloosheid konden vervallen. Zulken nu bemoedigden zij bij de gevaren en kwellingen, waaraan zij steeds blootstonden. Zulken spraken zij over hunne zielsbelangen toe, spraken zij van den moed, waarmee anderen hier tegenstand hadden geboden, en van het lijden, dat weer anderen ondergaan hadden. Zoo deelden zij hun eigen vertrouwen, hunne kracht en hun ijver mede aan diegenen, wier nog teeder geloof anders weer weggestorven zou zijn, en als nu later de prediker terugkeerde, dan vond hij niet alleen de gemeente, zooals hij ze verlaten had, terug, maar zelfs toegenomen in ledenaantal, in kennis, in belangstelling en in bereidvaardigheid, om voor haar geloof en voor den bloei der Kerk ook het zwaarste te lijden.

Met de grootste zorg ging men te werk bij de keus dier ouderlingen, die onder de leiding van een predikant door de gemeente

gekozen, daarna nog in hun ambt bekrachtigd moesten worden door de synode. Met nog nauwlettender toezicht *wenschte* men te werk te gaan bij de keus van predikanten. Er waren er genoeg, die zich aanboden, meestal al te jeugdige menschen, hoogst onkundig en tot geestdrijverij maar al te geneigd. Maar men moest roeien met de riemen, welke men vond. De nood dwong. Toch hield Court niet op erop aan te dringen, dat men niet dan na een streng onderzoek iemand zou aannemen, evenals hij niet naliet zijn misnoegen te kennen te geven, als eene gemeente iemand, die geen geloofsbrief had, in haar midden liet optreden. In den aanvang waren de eischen, welke men stelde, niet hoog. Onderwerping aan de reglementen, warme ijver voor de zaak, onthouding van dweepzucht, kennis van de H. Schrift, liefst ook een gehard lichaam; dat was wel het voornaamste.

De 'predicants' hadden niet allen dezelfde bevoegdheden. Men had - ofschoon het onderscheid toch niet altijd in acht genomen werd - 'proposants', 'predicants' en 'pasteurs', of juister misschien: 'élèves-proposants', 'proposants', 'pasteurs'. De 'élèves-proposants' waren zulken, die door een predicant of pasteur aangenomen en eenigszins onderwezen werden en die, na alzoo eenige opleiding ontvangen te hebben, het recht kregen, om nu en dan te prediken. Intusschen mochten zij daarbij niet anders voordragen dan van buiten geleerde, gedrukte preeken, of wilden zij eigen werk geven, dan diende dat vooraf beoordeeld en goedgekeurd te zijn door gedeputeerden der synode. Verlangden zij vervolgens tot predikant, of eigenlijk: proposant (proponent), bevorderd te worden, dan werden zij daartoe, na vernieuwd onderzoek zoowel aangaande hun wandel als omtrent hunne kennis, onder vermaning en opwekking en met zegenbeden toegelaten. De pasteurs eindelijk waren zij, die bevoegd waren de *Sacramenten en het Avondmaal* (?) te bedienen. De synode van 1717 had die bevoegdheid verleend aan Durand, Crotte en Court. Dit evenwel was niet geheel in den haak. Een echt pasteur, meende men wel, was iemand niet zonder handoplegging, ja, zelfs meenden velen zonder deze niet eens bevoegd, om te prediken. En mocht de waardige Corteiz, toen men hem eens vroeg: wie hem recht gegeven had, om met de eischen des Evangelies op te treden, zich al beroepen op zijn bewustzijn, dat eene hooge hand zegenend op hem rustte, wat hij en Court in 1718 op zekere reis ondervonden, leerde hun, dat, wilden zij met meerder en duurzamer vrucht arbeiden, zij dan ook naar aloude gewoonte zich moesten laten ordenen door handoplegging. Court en Corteiz begeven zich in het begin van 1718 samen naar het bergachtig Languedoc. Ook daar willen zij leven wekken. Maar zij vinden er alles zoo goed als dood. Toen de besten uit hun midden naar de galeien gezonden waren of het vaderland verlaten hadden; toen ieder teeken van leven, dat een Protestantsch hart nog waagde te geven, met kracht en geweld onderdrukt werd,

toen hadden de overblijvenden den moed, ook voor de toekomst, opgegeven en hadden zichzelven aan de Roomsche Kerk onderworpen, hunne kinderen aan het Roomsche onderwijs overgegeven. Enkele ouden van dagen alleen koesterden in stilte nog het oude geloof. - Die onverschilligheid trof de beide predikanten allersmartelijkst. Zij beproeven de slapenden wakker te schudden. Maar waar zij ook aankloppen, zij vinden overal de deur gesloten; beproeven zij vervolgens op het open veld of in de herberg de gemoederen te treffen, men weigert hun gehoor te leenen of verwijdert zich in stilte. En staat men hun al eens te woord, grievend wordt het antwoord, dat men hun geeft. Wie heeft u tot predikant aangesteld? Waar is uw geloofsbrief? luidt de vraag. Wijzen zij nu op hunne aanstelling door de synode, dan verklaart men niets van eene synode te weten, behandelt hen op de onbeschoftste wijs en drijft hen weg. Droevig zetten zij hun weg voort. Ons ontbreekt nog iets, zeggen ze, de een tot den ander. We moeten ergens in den vreemde als predikant bevestigd worden(*). Met dit voorstel treden zij op in de synode van 3 Mei. En besloten wordt, dat daartoe eerst Corteiz naar Zwitserland zal gaan en vervolgens Court.

Corteiz gaat, slaagt, keert terug. Nu zal ook Court gaan. Maar de synode maakt bezwaren. De reis in het najaarseizoen is bezwaarlijk; ten allen tijde is aan zulk eene reis groot gevaar verbonden, om gevangengenomen te worden; te lang zal men den man moeten missen, dien men niet missen kan. Maar waarom zou de bevestiging nu ook niet kunnen geschieden door Corteiz? - Besloten wordt tot dit laatste. Een grijsaard, geroemd om zijne vroomheid en kennis, Colom, zal Corteiz bijstaan bij het examen, dat loopt over verschillende geloofsartikelen en over twistpunten tusschen Protestanten en R. Katholieken. Met eere staat Court het examen door en op den 21sten Nov. 1718 zal de bevestiging plaats hebben.

Indrukwekkende plechtigheid! 't Is avond; van alle kanten zijn de leden van naburige gemeenten toegestroomd, om op eene open plaats onder den blooten hemel eraan deel te nemen. Court treedt op en houdt zelf eene leerrede over de plichten, aan het leeraarsambt verbonden. Vervolgens knielt hij neder, treedt Corteiz op hem toe en verleent deze hem, terwijl hij den Bijbel hem boven het hoofd houdt, in den naam van Jezus Christus en vanwege de synode de bevoegdheid tot het oefenen van al de aan de H. bediening verbonden rechten. Vreugdekreten gaan op van alle kanten. En te midden van de verrukking en de blijdste verwachtingen, die aller boezem vervullen en aller mond doen juichen, klinkt nu de stem van Colom, die de verzamelden uitnoodigt, om uit den 102^{den} Psalm te zingen(†):

(*) Waarom vervoegden zij zich niet bij Roger?

(†) ‘Dat zal beschreven worden voor het navolgende geslacht; en het volk, dat geboren zal worden, zal den Heer loven.’

‘En registre sera mise
Une si grande entreprise
Pour en faire souvenir
A ceux qui sont à venir.
Et la gent à Dieu sacrée,
Comme de nouveau créée
Lui chantera la louange
De ce bienfait tout étrange.’

Met nieuwen moed gaan Court, Corteiz en hunne medebroeders hunne wereld weer in. Zij hebben een feest gevierd, dat hun voor weken en maanden goed zal doen; zoo gesterkt gaan zij weer aan den arbeid. En gaan zij anderen wakker prediken, zij zullen toonen zelven de wakkersten der wakkeren te zijn. Van den morgen tot den avond zullen zij bezig zijn, ja, doorgaans zelfs tot in den nacht. 't Meest misschien werken zij in de duisternis, maar in die duisternis doen zij hun licht, 't licht des Evangelies, opgaan over de harten. Vrees kennen zij niet, dan alleen mogelijk vrees ter wille van de geloovigen, die gevaar zouden kunnen loopen. Van uitputting voelen zij niets, tenzij eerst na jaar en dag. En ziekte? Ze hebben zoo min tijd als gelegenheid, om ziek te zijn. Court, door aanhoudende koorts te zeer verzwakt, dan dat hij gaan kan, verzoekt, opdat zijn werk niet lijde, een tweetal mannen, dat zij elkaar de hand geven en zoo als op een draagstoel, hem verder dragen zullen. - Op een anderen tijd ligt hij in eene vriendelijke woning te bed. Een hevige koortsaanval loopt juist af en eene weldadige sluimering komt over den in zijn zweet badende. ‘Red u, red u!’ zoo roept zijn gastheer plotseling binnenstuivend hem toe, ‘een verrader sluipt rondom het huis!’ en Court staat op en vlucht en vindt eerst na eene lange wandeling eene andere woning, die hem opneemt en hem vergunt, om den gestoorden slaap te hervatten. Ja, wakker waren zij bij uitnemendheid, maar ook, dat moesten zij zijn, zelfs ook indien zin, dat zij altijd op hun *qui vive* waren, nooit hunne tegenwoordigheid van geest verliezende. Court is ten huize van een vriend ingesluimerd. Daar wordt aan de voordeur geklopt. ‘Soldaten, om u gevangen te nemen!’ ‘Welnu dan,’ antwoordt Court den gastheer, ‘neem gij mijne plaats in het bed in en houd u ziek; ik zal mij achter het ledikant verbergen.’ De vrouw doet de deur open; de soldaten treden binnen; de huisheer houdt zich goed. Alsof hij hevige koorts heeft, zoo natuurlijk bibbert en klappertandt hij. Geen wonder - 't leven van den geliefden predikant is ermee gemoeid; zichzelf ziet hij reeds naar de galeien verwezen, huis en have verbeurd verklaard. De soldaten doorzoeken het huis van boven naar beneden, maar vinden den man, dien zij zoeken, niet. - Court is gezeten onder een boom, een steen op de knieën, en op dien steen een stuk papier. Hij is bezig aan eene preek; de predikanten van zijn slag hadden geene studeerkamer; 't was al bijzonder mooi, als zij voor hunne studie zich konden afzonderen in grot of spelonk of de droge

bedding van eene beek. Daar komen soldaten; 't is om zijn persoon te doen. Aanstonds zit hij in den boom en door het loover ziet hij nog, hoe zij de nabijgelegen huizen ingaan, om hem op te sporen. - Na eene vermoeiende wandeling treedt Court eene herberg in. Daar ontmoet hij den commandant van een troep soldaten. Deze, die niet onwaarschijnlijk Court's signalement in den zak heeft, spreekt hem op barsche wijs aan en ondervraagt hem. ‘Ik ben die en die, kom vandaar, ga naar Nîmes en zoo ik u dáár van eenigen dienst kan zijn, zal 't mij aangenaam wezen.’ - ‘Ja, gij kondt een paar brieven voor mij meenemen en ze op de post doen.’ En Court brengt de brieven over, die, geadresseerd aan twee der felste vervolgers van de Protestanten, mogelijk wel het bericht behelsden aan de superieuren van den commandant, dat hij Court nog niet had kunnen machtig worden.

Het was, zoo waag ik te meenen, een heerlijke tijd voor Court. Een gevoel als dat, hetwelk een Hutten bezielde in de hervormingseeuw, moet meermalen het zijne geweest zijn. 't Was werken, ja, ook lijden, maar wat zeide dat bij 't prikkelende van den strijd, bij 't verblijdende van zoo menige zegepraal! 't Was, om daarbij over alles heen, om in eene geestvervoering te geraken, die alles tarten en trotseeren wilde. Dàt evenwel mocht nooit gebeuren. Gelijk hij elken overspannen ijver bij de belijders moest tegengaan, zoo moest de predikant ook zelf een voorbeeld zijn van bezonnenheid, van kalm overleg, van ijveren met verstand. Het zou toch ook eene blijvende knaging geweest zijn, indien hij 't bewustzijn met zich had moeten omdragen: ik ben de (schoon onwillekeurige) oorzaak geworden van den dood, van de berooving dergenen, die op mijne roepstem kwamen. Zou hij ook niet telkens gelezen of te lezen gemeend hebben in het oog der betrekkingen dat grievend verwijt: gij zijt de bewerker van ons leed, van ons verlies? En alsof dat nog niet genoeg geweest ware, - ernstige berisping, snijdende bestraffing van hooger hand zou zijn deel geworden zijn. Gelijk toch een synodaal besluit (1717) bepaalde, dat de gemeentenaren, die zich blindelings in het gevaar stortten, geene aanspraak zouden hebben op de geldelijke ondersteuning der medegeloovigen, zoo was ook bepaald, dat de predikant, die door zijn overijlden en onbezonnen ijver anderen in gevaar bracht, ontzet zou worden, totdat hij blijken gaf van wijzer gezindheid en zich wist te gedragen naar den regel eener Christelijke voorzichtigheid.

Maar naast dat blij en hoog gevoel, wat al andere gewaarwordingen doorkruisten aanhoudend dat arme menschenhart! Zijne roepstem: ‘Ontwaakt’, sloot in zich: duldt duldelooze smart en jammer en ellende, en zou hij dan, terwijl hij zoo menigeen van zijne vrienden, ook van zijne betrekkingen, tengevolge van hetgeen hij doorzette, ongelukkig had zien worden, zonder gevoel aldus hebben kunnen spreken?

Als zijne vermaning: ‘Volhardt tot den einde toe’, beantwoord werd met de verzuchting: ‘Hoe lange nog?’ - zou er dan wel niet eens een zucht uit zijn eigen hart opgeklommen zijn? Hoor! daar begint hij te troosten, maar als de lijders uitbarsten in klagelijk geween, zou hij alleen ‘met drooge oogen’ hebben kunnen blijven? En als hij bezweert, om voor den Koning te bidden en den vervolger vergiffenis te schenken, zou er dan ook soms niet een zware strijd gestreden zijn in den eigen boezem?

Court behield steeds den moed, het zwaarste te eischen. 't Gold immers ook het hoogste: de Kerk en het geloof. 't Mocht hem inspanning kosten, als hij anderen tot zelfverloochening opwekte, zichzelven spaarde hij toch ook niet. 't Was reizen dag aan dag, maar liefst langs onbegaanbare wegen, door struikgewas, door bergkloven. 't Was preeken elken dag, en na de preek hièr een zieke bezoeken, daàr een beroofde troosten, ginds een zwakke aansporen, elders kinderen overhooren. En intusschen altijd maar één schrede tusschen hem en den dood. Spionnen, valsche broeders, door groote premiën verlokt, velerlei toevalligheden kunnen hem ieder oogenblik den vervolger in handen spelen. Maar geen nood: voor mij het schavot, voor mijne zaak de triomf!

Met meer recht dan ooit iemand anders zou Court hebben kunnen zeggen: in het reizen menigmaal, in gevaren van rivieren, in gevaren van moordenaren, in gevaren in de stad, in gevaren in de woestijn, in gevaren onder de valsche broeders, in arbeid en moeite, in waken menigmaal, in honger en dorst, in vasten menigmaal, in koude en naaktheid. Zonder de dingen, die van buiten zijn, overvalt mij dagelijks de zorg van al de gemeenten. Ja, heeft hij naast den edelen Corteiz, dien hij zich geschonken zag, door zijn eigen toedoen zachtjes aan mannen zien opstaan, die trouw en ijverig met hem medewerkten, hij was toch altijd het hoofd, dat denken en beramen moest, evenals het ook zijne hand was, die 't meeste ten uitvoer brengen moest. Hij moest, wikkende en wegende, de plaatsen en tijden der synodale vergaderingen bepalen. Hij vervaardigde de memoriën en adressen aan het gouvernement ter aanprijzing van tolerantie, ter inroeping van clementie, ter rechtvaardiging van de door de Protestanten gevolgde gedragslijn. Hij correspondeerde met de buitenlandsche professoren en predikanten, om hun de belangen der vervolgden op te dragen, soms om zelf meer licht in theologische quaesties te erlangen, soms om van hen geschriften te verkrijgen ter stichting, ook ter weerlegging van voortwoekerende dwalingen. Dreigden de Protestanten hier of daar, door de aanhoudende martelingen tot het uiterste gedreven, tot opstand over te gaan, hij alweer zond vermaningen tot standvastige lijdzaamheid, tot onderwerping aan de gestelde machten, evenals hij, van regeeringswege door de tweede of derde hand daartoe aangezocht,

zich steeds bereid toonde de gemoederen te bedaren en hunne ongerustheid weg te nemen. Maar zelfs tegen de bevrienden in het buitenland moest hij zich somtijds keeren. De refugié's, die zelven in 't genot van eene volledige gewetensvrijheid verkeerden, veroordeelden in den eersten tijd zijn werk. Tegen hen, tegen de beroemdste namen onder hen, verdedigde hij het réveil met bescheidenheid, maar ook met kracht en waardigheid. ‘Ieder stemt toe, dat de prediking en de deelneming aan de sacramenten de gewone wegen zijn, van welke de Voorzienigheid zich bedient, om den mensch ter zaligheid te leiden. Zou men dezen zich dan mogen ontzeggen, tenzij de verhindering stellig en volstrekt is? De Protestanten kunnen Frankrijk niet verlaten, en willen dat ook niet; daartoe zijn zij te oud en staan zij bovendien onder een te streng toezicht. Moeten zij diensvolgens zonder eenigen eeredienst zijn, omdat die dienst gehouden wordt in de woestijn en verboden is? - Waarvóór is men toch beducht? Dat de vergaderingen overvallen worden en dat het hof de gestrengheid zijner maatregelen verdubbelt? Maar de synoden, de predikanten bevelen de grootst mogelijke voorzichtigheid aan. En tegenover een paar personen, die gevangengenomen worden, staan duizend, die zich zonder zulk een droevig gevolg getroost zien. Er is hier maar één ding betreurenswaardig, 't is het gebrek aan predikanten. In plaats van hen, die zich elken dag blootstellen aan levensgevaar ten dienste van hunne broeders, van dat werk afkeerig te willen maken, behoordet gij naar deze ongelukkige streken, welke er zoo groote behoefte aan hebben, predikanten te zenden.’ ‘Men behoorde naar het voorbeeld der vroegere Evangelieboden naar de Athene's en de Rome's te gaan, niettegenstaande den tegenstand der philosofen en magistraatspersonen, om ze te overtuigen door krachtige, redelijke toespraken. *Wat mij aangaat*, *ik heb mij altijd over de partij der Protestanten geschaamd*, *zoo dikwijls ik overwoog*, *dat die der Roomschen belang stelde in de bekeering der ongeloovigen*, *zoodat zij dezen van tijd tot tijd hare zendelingen in grooten getale toezond*, *terwijl de Protestanten tot dusver slechts geringen ijver openbaarden bij een werk, dat hun anders toch lief moest zijn.*’

Court had vijftien jaar bijna onafgebroken - een tijdlang bracht hij te Genève door - en hard gewerkt. In Languedoc alleen bestonden weer ongeveer 200,000 erkende Protestanten in 120 gemeenten; de vroegere orde en tucht waren hersteld. - Nu verlangde hij naar Zwitserland uit te wijken. Niet om uit te rusten. ‘Repos ailleurs’, was ook zijne leus evenals: ‘Werken, zoolang het dag is’. Maar verandering van werkzaamheid kan hem noodig zijn voorgekomen. Bovendien mag hem, den wel ongeletterden, maar toch naar kennis dorstenden mensch, de begeerte naar den omgang met kundiger men-

schen wel eens te sterk geworden zijn. Voorts sedert eenige jaren gehuwd, had hij, daar de vrijheid van zijne vrouw en kinderen telkens bedreigd werd, zich verplicht gezien dezen naar Genève te doen verhuizen, en wat al pijnlijks met zulk eene scheiding voor een predikant en zijn gezin gepaard ging, kan ons leeren, wat Corteiz, die in een dergelijken toestand verkeerde, daaromtrent schrijft. Maar wat Court vooral naar Zwitserland trok, was het seminarie, waarin de Fransche jongelieden voor het predikambt en het martelaarschap werden opgeleid. Tot de oprichting van dat seminarie had ook hij weer den grootsten stoot gegeven. Met zijn vriend Duplan - met wien hij overigens in een voor hem zeer gewichtig punt, *de inspiratie*, grootelijks verschilde - kan hij de stichter daarvan genoemd worden. En waren de eerste beginselen zeer gering, had het in de eerste jaren slechts weinig te geven aan de bovendien zoo goed als geheel onvoorbereide jongelieden, die het aannam, het onthief Court reeds dadelijk van eene hem zwaar drukkende en tijdroovende werkzaamheid. Want zelf had hij in de eerste jaren van zijn optreden aan jongelieden opleiding gegeven. ‘Ik liet een veldbed opslaan in de bedding van een (uitgedroogden) stroom onder eene rots. Het loover van overhangende boomen dekte ons. Dáár vertoefden wij acht dagen; dáár was onze gehoorzaal, onze studeerkamer. Om geen oogenblik nutteloos te laten voorbijgaan en om de (élèves-)proposants te oefenen, gaf ik hun een tekst van de H.S. op, om er hunne gedachten over te laten gaan. 't Waren de elf eerste verzen van 't vijfde hoofdstuk van Lucas' Evangelie. Zij mochten elkander niet helpen en alleen hun Bijbel daarbij gebruiken. In de uren, waarin zij van dezen arbeid uitrustten, liet ik hen een of ander punt van de geloofs- of zedeleer of ook eene plaats van de Schrift uitleggen of ook wel tegenstrijdige plaatsen met elkaar in overeenstemming brengen. En mijne methode daarbij was deze. Nadat ik de quaestie gesteld had, moesten zij, te beginnen met den jongste, ieder zijn gevoelen daarover zeggen. Hadden zij dat gedaan, dan gaf ik den jongste (en zoo voort) weer gelegenheid, om hetgeen de anderen gezegd hadden, te bestrijden. Ten slotte gaf ik mijn eigen gevoelen. Hadden zij hunne preek klaar, dan werd er eene lat gelegd op twee in den grond gestoken mikken en vóór die lat spraken zij hunne leerrede uit, welke vervolgens weer beoordeeld werd, eerst door de kweekelingen, daarna door mij.’ - Moge nu het onderwijs aan de inrichting aanvankelijk niet veel beter geweest zijn, dan Court kon geven, rustiger was dáár toch de gelegenheid en onafgebroken kon men er zich op de studie - 'k wil zeggen: op het leeren - toeleggen. En beter, degelijk werd de opleiding later, toen Court meer van nabij zijn invloed kon doen gelden en ook de beoefening van Latijn en Grieksch invoerde. Voortreffelijk moet zelfs de vorming geworden zijn aan eene inrichting, welke aan de Fransche Kerk geschonken heeft mannen als den beroemden Court de Gebelin en den

bekenden Rabaut den jongere, wiens vermaarde vader, Paul, er ook eenigen tijd onderwijs genoten heeft.

In Augustus 1729 verliet Court alzoo zijn vaderland. In 1744 keerde hij daarin voor eene korte wijle terug. Er was namelijk al spoedig na zijn vertrek eene oneenigheid ontstaan, welke met de jaren grooter en bitterder geworden en uitgeloopen was op eene groote verwijdering tusschen twee partijen en den ondergang wellicht der anders reeds goed gevestigde Kerk ten gevolge kon hebben. Door voortreffelijke mannen wordt alles beproefd ter schikking - 't baat niet. Ten laatste, ten einde raad, roept men de persoonlijke bemiddeling Van Court in. Hij komt en weldra is de zaak geschikt. Hij blijft eene maand in Frankrijk; die maand is eene maand van onuitsprekelijke vreugde voor hem. Nòg bestaan de koninklijke vervolgingsedicten. Nòg worden die, nu hìer dan daàr, met gestrengheid toegepast. Nòg staat der jeugdige Kerk meer dan één zware vervolging te wachten. Maar op dit oogenblik juist is er toch verademing. Court bezoekt de oude, zoo goed bekende plaatsen en zijn tocht wordt een triomftocht. Zijn naam is op aller lippen; zelfs de Katholieken willen hem zien en hooren. De eerste plaats, welke hij bezoekt, is Uzès, de geboorteplaats zijner vrouw, waar hij vroeger, telkens als hij van zijne gevaarlijke en moeitevolle tochten terugkeerde, eenige dagen verkwikking en rust vond in zijn zoo gelukkigen echt. ‘Ik begaf mij naar Uzès, waar ik met ongeduld gewacht werd. In de nabijheid van de stad werd ik door eenige vrienden ontvangen. Ik zeide hun, dat ik mijne komst liefst verborgen gehouden wilde hebben. 't Was onmogelijk. Nauwelijks ben ik aangekomen, of de heele wereld is in beweging. 't Eenige, wat mij nog gelukte, was dit, dat het huis, waarin ik logeerde, verborgen bleef. Dáár bereidde ik mij voor voor den eerstvolgenden Zondag. Toen die was aangebroken begaf ik mij naar eene plaats, *het Kamp* genaamd. Dáár had men een vrij hoogen preekstoel opgericht; dáár ook stonden steenen zitplaatsen of ook wel stoelen, welke de menschen zelven, en dat wel openlijk, uit de stad hadden medegebracht. Er waren minstens zes- of zevenduizend hoorders. De vreugde was groot, toen ik den predikstoel beklom. Ik begon met de afkondiging der huwelijken. Vervolgens ging ik over tot het gebed en de preek. 't Is onmogelijk, aller ontroering te beschrijven. Al de aanzienlijken der stad, slechts weinigen uitgezonderd, waren tegenwoordig. En daar verreweg het grootste gedeelte der aanwezigen bestond uit zulken, die pas in de latere dagen der verademing zich verstout hadden de godsdienstoefeningen bij te wonen, vond ik het noodig, deze hoorders te berispen over hun vroeger gedrag, en deed ik hen tranen storten van berouw. Een groot genoegen daarentegen gaf ik aan de plattelandsbewoners, omdat ik op zekere plaats van mijne preek zeide, dat zij en zij alleen den godsdienst in de dagen van

crisis hadden staande gehouden. Ik zou onder de liefkoozingen begraven zijn, ware ik niet zoo voorzichtig geweest op den preekstoel te blijven, terwijl men mij kwam begroeten. Bijna de geheele vergadering passeerde de revue voor mij, vroeg naar mijn welstand en ook mijne vrouw werd niet vergeten. Hand en geheugen moesten aldoor vaardig zijn, omdat ieder herkend en bij zijn naam genoemd wilde worden en mij de hand ten minste wilde kussen, daar ik zoo hoog stond, dat men mijn gelaat niet kon bereiken.' - In de buurt van Nîmes sprak hij tot ongeveer 20,000 menschen, boeren en edellieden; zelfs de *beau monde* was tegenwoordig.

Welk een groot verschil tusschen 1729 en 1744. Toèn had men hem een weinig verdacht, ook wel verweten, dat hij de Kerk, de goede zaak opgaf. En nù waren de harten vol van zijn lof, met dankbaarheid vervuld. Maar wat al proeven had hij ook gegeven, terwijl hij in den vreemde was, van zijne onveranderlijke en onverbrekelijke trouw aan de Kerk. Wat al toewijdende liefde had hij bewezen aan de velen, die om des geloofs wil in lijden gekomen waren en door zijne veel vermogende bemiddeling soms bevrijding, doorgaans hulp en verademing verkregen hadden. Nu pas had hij eene vreeselijke scheuring geheeld en het Hof scheen den weg der verdraagzaamheid te willen opgaan. Zoo voorspelden de harten zich eene blijde toekomst en juichten met onverdeelde liefde en met de innigste vereering den man toe, die met het hoogste recht den naam mag dragen van *Hersteller der Hervormde Kerk en Redder van het Protestantisme in Frankrijk.*

Naar Zwitserland teruggekeerd, bleef Court voortdurend en op velerlei wijs werkzaam voor zijne kerken. Den tijd, dien hij niet besteedde aan haar dadelijk belang, wijdde hij aan de beoefening van de geschiedenis der Hervorming van haren aanvang af tot op zijne eigen dagen toe(*). In 1755 verloor hij zijne vrouw, de trouwe deelgenoote van zijn lijden en verblijden. Die slag schijnt hem diep getroffen te hebben. Vermoedelijk heeft hij zich daarvan niet hersteld. Van hetgeen hij sedert dien tijd nog deed, hebben wij geene berichten. Den 15^{den} Juni 1760 overleed hijzelf.

Hetgeen hij werkte, kwam niet alleen der Hervorming, 't kwam en komt nog heden ten dage geheel Frankrijk ten goede. Hij liet een geslacht na, eene bevolking, welke ook in onze dagen meer dan haar contingent bijdraagt van mannen, die ook op staatkundig gebied den vooruitgang zoeken op den weg van orde en recht.

Ook liet hij een hoogst belangrijk archief na, eene verbazende verzameling van allerlei aanteekeningen, memoriën enz., enz., gedrukt en vooral ongedrukt, betreffende het Protestantisme van Frankrijk. Eerst

(*) Onder anderen schreef hij eene geschiedenis der Camisards, na zijn dood in 't licht verschenen en nog altijd het beste, dat over de Camisards geschreven is.

sedert de laatste jaren begonnen de geschiedkundigen dit archief te raadplegen. Eene nauwgezette studie ervan maakte Edmond Hugnes en de vrucht van die studie vooral, ofschoon ook nog van andere nasporingen, was een werk in twee lijvige deelen: *Antoine Court. - Histoire de la Restauration du Protestantisme en France.* 't Is eene geschiedenis der vernieuwde Kerk tot op ongeveer 1760, maar zoo dan ook tevens eene geschiedenis van Court's leven. Voornamelijk naar dit werk hebben wij ons opstel bewerkt. Moge het strekken, om ook onder ons in eere te brengen een der grootste mannen van den nieuweren tijd, een man, die doorgaans in onze heiligen-kalenders en in de encyclopedieën met stilzwijgen wordt voorbijgegaan. Worden velen der Fransche predikanten der achttiende eeuw met het hoogste recht geroemd als zulken, die hunne ziel voor het hoogste hadden overgegeven en hunne prediking ook met den dood bekrachtigden, - dat zij met de kroon der martelaren versierd werden, hadden zij, naast God, alleen aan den vergeten Court dank te weten, die hun daartoe den weg geopend, den lust en den moed ingeboezemd had.

Zoeterwoude.

H.A.C. DENIER VAN DER GON.

Ongehuwde vrouwen.

> That women of the middle ranks should, throughout their best years, have no definitive occupation - that their life should be marked by a purposeless tone, or by misdirected aim - that they should be too often valueless, their faculties unexercised, their talents lost, and their aspirations unfulfilled - are serious evils, entailing on woman herself much ill-health and unhappiness, and exercising on man and on society a reaction equally injurious.
>
> .....
>
> To every woman let me say: - Respect your own nature as a human being, your nature as a woman; then respect your rigths, your duty to possess, to use, to develop, and to enjoy every faculty which God has given you, each in its normal way.
>
> T.P.

Bij den tegenwoordigen stand van zaken worden in onze maatschappij de huwelijken hoe langer hoe zeldzamer en neemt het aantal ongehuwde dames meer en meer toe.

Aan dit feit, dat aan niemand onbekend is, wordt niet de noodige

aandacht geschonken. Waarschijnlijk, omdat men het eene onaangename waarheid vindt, schijnt men te meenen, dat het wenschelijk is, er zoo weinig mogelijk over te denken en te spreken en er de oogen zooveel mogelijk voor te sluiten.

Maar het gevolg daarvan is, dat de ongehuwde vrouw als zoodanig wordt genegeerd en dat zij daardoor in de publieke opinie eene vrij onmogelijke plaats inneemt.

Evenals de partijen-gevende wereld zich soms met haar, die half spottend ‘oude jongejuffrouw’ genoemd wordt, bezwaard voelt, schijnt men in de geheele maatschappij niet recht te weten, waar men haar eigenlijk zal plaatsen.

In rang stelt men haar, natuurlijk! beneden de gehuwde vrouw; in leeftijd kan men haar moeilijk tot de jonge meisjes rekenen.

En het schijnt, alsof er geen middenweg te vinden is. Dat komt, omdat men der ongehuwde veel te weinig een zelfstandig bestaan toekent.

Niet zelden mag zij, die niet trouwt en die het voorrecht heeft hare ouders lang te behouden, pas antwoord geven op de vraag, hoe ze haar leven wenscht in te richten, als het grootste en beste deel van dat leven is voorbijgegaan op beuzelachtige en onbevredigende wijze.

Tal van vaders denken en zorgen en beslissen voor de dochters met reeds grijzende haren op precies dezelfde wijze, als toen zij nog een kindje was.

‘Papa wil nooit hebben, dat ik alleen met het spoor reis’, klaagde onlangs eene veertigjarige, die met een klein, rond hoedje op tot aan de oogen neerhangend ponyhaar tevergeefs den schijn aannam van een piepjong meisje te zijn.

Het was vrij belachelijk, maar toch hebben alle dergelijke tooneeltjes ruim zoozeer hunne tragische als hunne comische zijde. Want stel eens: deze zelfde dame was voor een jaar of zestien getrouwd en thans moeder van een paar aardige meisjes van twaalf en veertien jaar - hoe geheel anders zou ze er dan niet uitzien - hoeveel flinker zou ze dan niet alles aanpakken, want ze heeft een goed natuurlijk verstand en al dat malloterige is eenvoudig 't gevolg van de omstandigheden, waarin ze leeft.

Men laat haar poseeren voor een naïef kind. De papa, die haar niet alleen in het spoor vertrouwt; die ongerust wordt, als ze een oogenblik later dan gewoonlijk thuis komt; die haar geen eigen kleedgeld geeft, ‘omdat ze toch altijd zooveel kan krijgen, als ze noodig meent te hebben’, en die daardoor elke uitgave controleert, zal wellicht nog jaren leven en dan een oud kind nalaten, dat, zich verlegen en verlaten voelende, niet beter zal weten te doen dan zich onder de plak te stellen van een raadgevenden ouden vriend, waarschijnlijk dokter of predikant.

Het is natuurlijk niet de schuld van den vader, dat Marie geen goed huwelijk deed, maar het is wel zijne schuld, dat hij er nooit aan dacht, haar als mondig te erkennen.

Ligt in deze quaestie niet het zwaartepunt der zoogenaamde vrouwelijke emancipatie?

De zoons en de gehuwde dochters maken zich los van het ouderlijk huis en het vaderlijk gezag, al blijven zij dat haar geheele leven waardeeren en eerbiedigen, en dat geeft eene aangename, ware en gezonde verhouding; maar de ongehuwde dochter blijft in den regel op een vreemdsoortigen halven voet in huis.

Zij schijnt vrij te zijn, en voelt zich toch in alles belemmerd.

Zij is iemand, en toch eigenlijk in de meeste opzichten niemand.

Zij is thuis, doch blijkt, als het op stuk van zaken aankomt, slechts de gast harer ouders te zijn, die zich moet schikken naar het hoofd des gezins.

Eigen meeningen? o gewis! zij mag ze wel hebben, mits.... ze maar niet in botsing komen met de tradities van het huis en geene storing teweegbrengen in dat, wat eens als regel gesteld werd.

Voelt zij zich niet gelukkig of tevreden? Tien tegen één, dat men haar zal beschuldigen van ondankbaarheid; en menig vader kent geen ander recept tegen die kwaal dan: ‘Als het je thuis niet bevalt, welnu, zoek uw geluk elders.’

Op die wijze voorgesteld, zal de dochter er niet aan denken te vertrekken en in den regel zal het niet de wensch der ongehuwde wezen, om het ouderlijk huis te verlaten, doch iets anders is het, om bij onderlinge overeenkomst onder het vaderlijk dak te verblijven, dan om er als eene onmondige geduld te worden.

Evengoed als er voor den zoon, die volwassen is, en voor de dochter, die huwt, het uur aanbreekt, waarop de vader hun meedeelt, hoe de zaken staan, en waarop hij hun zegt, waar ze op te rekenen hebben van zijn kant, moest dat ook gebeuren met de ongehuwde dochter, bij voorbeeld als zij meerderjarig wordt.

Zij moet dan weten, waar zij zich aan te houden heeft, en zichzelve eene levensbestemming kiezen. Als de ouders hunne kinderen goed hebben opgevoed en deden, wat in hunne macht staat, om hen voor te bereiden voor hunne levenstaak, dan kunnen zij hun werk den eenen of anderen dag als geëindigd beschouwen en de dochter evengoed als den zoon aansprakelijk stellen voor eigen daden.

De volwassen vrouw is geen kind meer en kan slechts door vrij en zelfstandig te handelen hare bestemming als mensch bereiken. Èn voor de ouders èn voor de ongehuwde vrouwen zal daaruit een zuiverder toestand geboren worden, dan thans mogelijk is, nu nog steeds de dochter des huizes min of meer als een *jong meisje* wordt beschouwd.

Er werd in den laatsten tijd veel geschreven en gesproken over de

wenschelijkheid, om het stemrecht aan vrouwen toe te staan, en natuurlijk heeft men daarbij uitsluitend het oog op weduwen en ongehuwde dames - welke beteekenis zou het voor deze laatsten hebben, zoolang ze als onmondigen beschouwd en behandeld worden?

Wie heeft ze niet herhaaldelijk gezien en wie kan ze niet met name noemen, die dertig- à veertigjarige dochtertjes, die branden van verlangen, om een woordje mee te spreken, maar aan wie door een blik van papa het zwijgen wordt opgelegd en die in kleinere als in grootere zaken geregeerd worden door papa's wil?

Vraag haar, of ze concert, opera of schouwburg zullen bezoeken? of ze hier- of daarop inteekenen? of ze gaan reizen? van dit of dat gebruik denken te maken of wat dan ook, en het antwoord luidt - moge het eenigszins verbloemd worden gegeven: 'Als papa wil.'

Tal van dochters wachten in spanning af, of papa plan heeft haar al of niet mede te nemen, en hangen af van zijne bezigheden en gezondheid, zoo niet van humeur en willekeur. Soms neemt papa pas ter elfder ure het besluit, waarover de dames des huizes den ganschen dag in het onzekere bleven.

Dat zijn kleinigheden. O stellig, maar dat neemt niet weg, dat ze haar stempel zeer sterk drukken op de dochters en dat zij de eene prikkelbaar, de andere bitter stemmen, eene derde slaafs onderworpen, eene vierde onverschillig maken en allen vernederen, zoowel in eigen gevoel als in anderer oogen.

Met het oog op dergelijke verhoudingen zou Goethe nog uitroepen, dat der vrouwen toestand beklagenswaard is.

(En niemand zal beweren, dat die in alle opzichten te benijden valt.)

Doch waarom in dien toestand niet, waar het mogelijk is, de noodige verbeteringen aangebracht?

Waarom niet?

Omdat men huiverig is, eene daadzaak te erkennen, die werkelijk treurig is.

Steeds heeft de stelling: het huwelijk *is de* bestemming der vrouw, als machtspreuk gegolden en ieder meisje wordt opgevoed of groeit op met het denkbeeld, dat zij den eenen of anderen dag trouwen en hare eigen huishouding besturen zal.

In plaats dat nu ieder zijn best deed, zoowel om de meisjes werkelijk bekend te maken met de plichten, die haar wachten, als om haar huwelijk te bevorderen, - wat zien we gebeuren? dat nagenoeg alles samenspant, om dat plan tegen te werken. Niet alleen leert men de jonge menschen zoo verbazend veel behoeften kennen, dat ze nauwelijks ter wereld zijn, of ze teren reeds de renten van een aardig kapitaal op, maar ook is er een eenparig streven, om knapen en meisjes al vroeg zoover mogelijk van elkander te verwijderen, zoodat een huwelijk, waarvan de eerste knoop reeds in de kinderjaren gelegd werd, eene zeldzaamheid is. Zorgen in Frankrijk de ouders voor de uithu-

welijking hunner kinderen, hier te lande vervalt men in een geheel ander uiterste en is men zoo afkeerig van het denkbeeld bemiddeling, dat men niet zelden partijen, die elkander wenschen te leeren kennen, eerder verwijdert dan samenbrengt.

Een meisje te logeeren vragen op verzoek van een jong man, die geene andere gelegenheid vindt, haar ongemerkt te leeren kennen, - van de tien families zijn er stellig negen, die alles willen doen - behalve zich bemoeien met een zoo teer punt.

En komt zoo'n huwelijk tot stand en blijkt het niet gelukkig te zijn, daar die twee niet voor elkander deugden, - dan zal het niet heeten: hoe jammer, dat ik hen daarvoor niet bewaarde, maar wel: wat een geluk, dat ik mij daar niet mee inliet. Men meent zich nu niets te kunnen verwijten!

De gelegenheden tot kennismaking zijn werkelijk zoo zeldzaam, dat menig jonkman naar waarheid de bekende stereotiepe advertentie kan onderschrijven. Ook daarvan draagt voor een groot deel de zucht naar weelde de schuld; als men van de kinderen niet zoo spoedig mooi aangekleede jonge dames en jonge heeren maakte, niet eene zoo scherpe afscheiding tusschen de standen hield en vooral zonder al die kostbare weeldeartikelen de jeugd eenvoudig samen liet spelen, wandelen en dansen, zou men den grond leggen tot menig vriendschapsverbond, dat zoowel den knaap als het meisje tot een heilzamen prikkel in hunne jeugd zijn en later beider geluk bevorderen zou.

Maar thans? - gebeurt het menigmaal, althans in de groote steden, dat de jongens even weinig de vriendinnetjes hunner zusters familiaar leeren kennen als dezen de speelnooten harer broeders en dat al heel vroeg deze laatsten, met eenig geld op zak, hunne uitspanning buitenshuis zoeken op eene wijze, die hen hoe langer hoe verder verwijdert van eenvoudige en reine genoegens en van den wensch, om hun lot te verbinden aan dat van een beschaafd meisje.

Inmiddels groeien deze laatsten op, met illusies in het hart, die voor velen niet verwezenlijkt zullen worden. De onbemiddelden leidt men op voor eenig vak, waardoor ze geheel of gedeeltelijk in eigen onderhoud kunnen voorzien, en dezen krijgen daardoor natuurlijk meer zelfstandigheid, terwijl ze tevens meer leeren begrijpen van alle zorgen en bezwaren van het leven, maar voor velen, zoo niet voor de meesten van haar, die te recht of te onrecht bemiddeld heeten, krijgt het leven, zoodra de schooljaren achter den rug zijn, eene plooi, die op den duur geestdoodend werkt en waartegen te velde dient getrokken te worden.

Uit den aard der zaak staat het *jonge* meisje voor eene toekomst, die niemand voorloopig kan voorzien. Wat zal haar lot zijn? vragen

de belangstellenden in stilte en wenschen haar bergen van geluk, terwijl men als om strijd haar leven zoekt te veraangenamen door haar te laten genieten van wat er te genieten valt. Waarschijnlijk zou het in vele gevallen verstandig zijn, haar meer bekend te maken met de verhoudingen der maatschappij en haar te leeren begrijpen, wat er zoo al noodig is, om door de wereld te komen, maar, de zorgen komen vroeg genoeg, redeneeren vele ouderen van dagen en laten de jeugd zoo onbekend met alles, dat vele jonge meisjes versteld zouden staan, als het haar eens werd voorgerekend, hoeveel zijzelven noodig hebben voor haar onderhoud en welk een kapitaal die uitgave vertegenwoordigt.

De meesten meenen trouwens niet zelden, dat dit ook eene zaak is van weinig beteekenis.

Zij stellen zich voor, dat ze zich, zoo noodig, ter wille van den man, dien ze liefhebben, op allerlei wijze zouden willen bekrimpen, en.... aan goeden wil ontbreekt het ook meestal niet. Maar wel aan de macht. Zij, die haar geheele leven gewend zijn geholpen en bediend te worden, zooals dat gebeurt in de middel- en hoogere standen, kunnen daar niet buiten en moeten dus hare huishouding inrichten op een voet, die meer kost, dan het meerendeel der hedendaagsche inkomens bedraagt.

Het ‘zuinig leven’ en ‘het behelpen’, waarvan zij droomden, is menigmaal nog een weeldeartikel, dat ze niet kunnen bekostigen.

Er zal al eene zeer krachtige reactie tegen de bestaande orde van zaken moeten komen, voordat een paar onbemiddelde jongelui uit den middelstand kan rondkomen met hetzelfde inkomen, waarmede men zich op eene lagere sport der maatschappelijke ladder betrekkelijk rijk zou kunnen noemen.

Maar voorloopig blijven huwelijken zonder fortuin ondernemingen, waartegen vooral de aanstaande hoofden des gezins hoe langer hoe meer opzien en zoo moeten eene menigte jonge vrouwen aan het celibaat gewijd blijven.

Dat is droevig, want een goed huwelijk zal wel ten allen tijde het ideaal blijven van iedere gezond ontwikkelde jonge vrouw.

Natuurlijk.

Waarom zou het niet? In eene gelukkige echtverbintenis ligt eene algemeene bevrediging, want het eigenlijke leven is geheel besloten in den familiekring en wordt daarbuiten tevergeefs gezocht. En dien kring zelve te vormen, en daar het middelpunt van te zijn - wat kan men meer begeeren?

Het vrouwelijk gemoed voelt zich steeds het meest bevredigd door voor anderen te zorgen, en hoe heerlijk als die anderen zijn eigen echtgenoot, eigen kinderen.....

Maar hoe schoon dat ook moge wezen - hier geldt het, dat velen geroepen, doch weinigen uitverkoren zijn, en nu zoovelen dus door

de ijzeren wet der noodzakelijkheid uitgesloten blijven van dat, wat hare bestemming heette, is het niet meer dan billijk, dat die wereld, die de eene poort van het geluk voor de vrouw sluit, de andere niet voor haar versperre.

Niet in het huwelijk alléén ligt geluk. Honderden en duizenden vrouwen en mannen leefden en stierven, zonder dat zij huwelijksgeluk hadden gekend, en wie zal beweren, dat velen dezer zich niet volkomen tevreden en gelukkig voelden?

Daarbij: men behoeft maar één blik om zich heen te slaan, om op te merken, hoe 'kwalijk menig spannetje te zamen gaat'; om tot de overtuiging te komen, dat er een zeer groot onderscheid is tusschen het gedroomde ideale leven en de werkelijkheid.

Wat niet een teleurstellingen, wat een zorgen, wat diep gevoeld lijden spreekt niet uit menig gelaat! En voor hoe menigeen heeft de eigen woning al heel weinig van het vriendelijke tehuis, dat men zich in jongelings- en meisjesmijmeringen voorstelde!

Doch ook al was ieders geluk volmaakt, - de omstandigheden zullen er niet door veranderen, en om 't even, of men het zegt of zwijgt, we zien het allen, dat menige vrouw met Vitellia kan zingen:

> '*Nie wird mich Hymen lächelnd entzücken*,
> *Nimmer mich schmücken sein Myrtenkranz.'*

Men moge het betreuren; men moge te velde trekken tegen al die zaken, die dezen toestand in het leven roepen; zich eraan ergeren en zelfs plannen maken tot verbetering - dat alles verandert niets aan het feit, dat er voorloopig eene massa vrouwen zijn, die hare zoogenaamde bestemming niet kunnen bereiken; dat het voor dezen onaangenaam is, als de wereld om haar heen geene rekening wil houden met de werkelijkheid, en dat het dus van belang is, dat zijzelve haar standpunt van 'ongehuwde zelfstandige vrouw' inneemt en handhaaft en daarbij den haar noodigen steun der maatschappij ondervindt.

Menig leven, dat schoon en rijk had kunnen wezen, werd reeds door die niet-erkenning van zijn recht op zelfstandigheid een echt verongelukt bestaan.

Mogen die voorbeelden tot waarschuwing strekken!

R.

A.

Staatkunde en geschiedenis.

De Transvaalsche gebeurtenissen en de toekomst van Zuid-Afrika.

XIV.

Vóórdat de oorlog met Cetjwayo begonnen en de nederlaag bij Isandhlwana geleden was, hadden er, met betrekking tot Sir Bartle Frere, een paar voorvallen van particulieren aard plaats gehad, schijnbaar van geen groot belang, maar die toch niet zonder invloed zijn gebleven.

Tot hen, die, reeds kort na de aanhechting van het Transvaalsche aan het Britsche rijk, aan Sir Bartle Frere onbewimpeld verklaard hadden, dat, huns inziens, die handeling niet slechts eene onrechtvaardigheid maar ook een misslag was, behoorde de heer Hofmyer, redacteur van den *Zuid-Afrikaan.* Bij het Engelsche publiek in Zuid-Afrika stond deze destijds nog niet algemeen bekend als iemand van invloed en talent, maar hij had reden, om te gelooven, dat zijn betoog over de zaak op Sir Bartle geen geringen indruk had gemaakt. Toen nu, lang daarna, in een *blue-book*, aan het Engelsche parlement overgelegd, de dépêches verschenen, door Sir Bartle in dien tijd verzonden, bleek het, dat Zijne Excellentie, weinige dagen na zijn gesprek met den heer Hofmyer, aan Lord Carnarvon geschreven had, dat hij niemand had ontmoet, die ernstig scheen te meenen, dat de aanhechting van het Transvaalsche verkeerd was. Wie omgeving en gemoedsstemming van Sir Bartle Frere in aanmerking neemt, zal in zijn schrijven niet zoo licht opzettelijke onwaarheid zoeken, maar het is niet onnatuurlijk, dat de heer Hofmyer er dat wel in zocht; van toen af liet zijn in aanzien toenemend blad geene gelegenheid voorbijgaan, om Zijne Excellentie in een ongunstig daglicht te stellen.

Kort vóór Sir Bartle Frere's vertrek naar Natal was Dr. Jorissen door Sir Th. Shepstone als Procureur-Generaal van het Transvaalsche ontslagen. Schoon aanvankelijk geen rechtsgeleerde, had hij, na vooraf zich de bevoegdheid verworven te hebben, om in de Republiek als advocaat en procureur op te treden, van President Burgers dat ambt ver-

kregen, en na zijne terugkomst van zijne zending naar Europa als lid der Transvaalsche deputatie had hij den ambtseed aan het Engelsch bestuur des lands afgelegd, zooals trouwens reeds vóór hem de andere Hollandsche beambten uit den tijd der Republiek gedaan hadden. De ware reden van zijn ontslag is niet aan te wijzen; slechts dit is ervan te zeggen, dat hij reeds gelegenheid had gehad, om te toonen, dat de Regeering hem niet voor vuil werk kon gebruiken. Wat als reden werd opgegeven, was zeker beweerd vergrijp tegen de rechten der balie, hem door Rechter Kotzé ten laste gelegd, maar waaromtrent de heer Stockenstrom, toen nog Procureur-Generaal der Kaapkolonie, bij rechtskundig advies verklaard had, dat Dr. Jorissen zich volstrekt niets te verwijten had. In de meening, dat Sir Bartle Frere - die toen reeds van de Rijksregeering grootere bevoegdheid over geheel Britsch Zuid-Afrika had erlangd, dan hem als Gouverneur der Kaapkolonie en Hoogen Commissaris toekwam, - hem recht zou doen wedervaren, begaf hij zich naar Natal, om zijne zaak aan Zijne Excellentie voor te leggen, maar zijne ontvangst was van dien aard, dat hij voor altijd van Sir Bartle genoeg had. Bij de boeren vroeger geenszins populair, werd Dr. Jorissen thans hun rechtsgeleerde raadsman, en zijne schranderheid als zoodanig heeft hun geene mindere diensten bewezen dan Joubert's aangeboren veldheerstalent. Zijne zaak is te vergelijken met die van Celliers. Evenals deze was zij in zeker opzicht persoonlijk, maar had toch ook eene andere zijde. Wie, Hollander zijnde, zich niet als werktuig der Engelsche Regeering bezigen liet, moest ter zijde gezet en elk element moest verwijderd, dat tusschen de Engelsche bestuurders des lands en de ongeletterde boerenmassa zijne zelfstandigheid kon bewaren. Was dat het geval, dan kon het niet anders, of zelfs zij, die de annexatie afkeurden, maar toch de voordeelen van het Engelsch bestuur boven de toestanden van de laatste dagen der Republiek wisten te waardeeren, namen in de gelederen der onverzoenlijke vrijheidsmannen plaats.

In Natal wekte het onheil van Isandhlwana diepe ontsteltenis, maar de aanwezigheid van Sir Bartle Frere, die niet de man is, om zich ooit te laten ontmoedigen, zal veel hebben bijgedragen, om onder de bevolking kalmte en moed te bewaren. De Kaapsche Regeering zond terstond de weinige Britsche troepen, die nog in het land waren, en handhaafde met hulp van vrijwilligers en van de nauwelijks georganiseerde en nog onvoltallige boerenruiterij, behalve op een enkel punt, de rust in de van haar afhankelijke Natalsche gewesten. De volksstemming aan de Kaap toonde zich, na de ramp, die het Engelsche leger getroffen had, uiterst gunstig voor Sir Bartle Frere's politiek, en overal hield men vergaderingen, om Zijne Excellentie sympathie te betuigen.

Toen echter Sir Bartle de hulp van den Vrijstaat tegen de Zoeloes inriep, werd deze hem ontzegd. De President kon niet op eigen gezag

handelen en er is geen twijfel aan, of hij zou, indien hij pogingen had gedaan, om een commando tegen de Zoeloes op de been te brengen, bij de burgerij afkeuring hebben gevonden. De Transvalers waren reeds vroeger uitgenoodigd, om het Engelsche leger door vrijwilligers te versterken, doch slechts één invloedrijke boer, Piet Uijs, had aan de oproeping gehoor gegeven en zich aan het hoofd eener kleine bende ter beschikking van Kolonel (thans Generaal Sir Evelyn) Wood gesteld; en dat was alleen, omdat hij tegen de Zoeloes, die in Dingaan's dagen zijn vader en broeder gedood hadden, een zoo onverzoenlijken haat koesterde, dat hij geene gelegenheid wilde verzuimen, om ze te lijf te gaan. Maar schoon na Isandhlwana het denkbeeld voor de hand lag, en zelfs door den *Patriot* een oogenblik werd voorgestaan, dat nu de tijd voor de Transvaalsche boeren daar was, om tegen den vijand van het blanke ras den Engelschen een toenmaals onwaardeerbaren bijstand te bieden, zagen zij, die dat voorstonden, zich bedrogen. De boeren wilden niet vechten; Paul Krüger weigerde een commando tot stand te brengen, en Piet Joubert liet in een Kaapsch blad een brief plaatsen, waarin hij het gedrag der boeren verdedigde door den Zoeloe-oorlog voor eene onrechtvaardigheid te verklaren. Dat hij, met dat te doen, meer naar de inspraak van het oogenblik dan naar eene diepgewortelde overtuiging handelde, blijkt hieruit, dat hij en Paul Krüger, weinige maanden vroeger, aan Sir M. Hicks-Beach hadden aangeboden, om aan het hoofd der boeren, mits men dezen hunne onafhankelijkheid teruggaf, desnoods een aanvallenden oorlog tegen de Zoeloes te beginnen. Maar zijn brief was eene gewenschte aanleiding voor invloedrijke Hollandsche heeren in de Kolonie en voor hen, die zich door dezen lieten leiden, om voortaan den Zoeloe-oorlog als gelijksoortig met de Transvaalsche annexatie en als een blijk van Engeland's en Sir Bartle Frere's geweldenarij voor te stellen.

Met voorbeeldelooze snelheid werden in Engeland versterkingen voor het leger in Natal uitgerust, maar er was nog geene onderzeesche telegraaf en er moesten dus een paar maanden verloopen. Een inval in Natal werd intusschen door de Zoeloes niet gewaagd, hetzij omdat er punten in hun land door Engelsche troepen bezet en hunne eigen strijdkrachten door verliezen verzwakt waren, hetzij wellicht omdat hun koning het raadzaam achtte, zich tegenover Engeland in geen opzicht als aanvaller voor te doen. Eindelijk kwamen de troepen en met hen die edele telg van het huis Napoleon, die, tot eeuwige schande van het Britsche leger, in Zoeloeland zijn leven zou laten, dat gespaard zou zijn geworden, indien hij door zijne landgenooten was vergezeld geweest. Toen de Britsche strijdkrachten sterk genoeg waren, om, zoodra de omstandigheden het toelieten, den aanvallenden oorlog te hernieuwen, was voor Sir Bartle Frere de tijd daar, om naar het Transvaalsche te vertrekken, ten einde aldaar een beteren toestand in het leven te roepen.

Dat zijne kansen, om er de zaken naar Engeland's zin te schikken, uiterst gering waren, viel reeds toen niet te betwijfelen. Op eene vergadering, waarin de tweede deputatie verslag harer verrichtingen deed, was een stuk van Sir Bartle Frere gelezen en verspreid, waarin aan de burgerij zelfbestuur onder Britsche vlag en bepaaldelijk het behoud der Hollandsche taal werden toegezegd, maar de ontvangst, die eraan ten deel viel, was van dien aard, dat Joubert zelf zich genoodzaakt zag, om tegen beleediging van den vertegenwoordiger der Koningin te waarschuwen. Trouwens, Sir Bartle zelf had, buiten weten der boeren, eene zijner kansen prijsgegeven, om eene behoorlijke schikking tot stand te brengen. Toen de Gouverneur naar Natal stond te vertrekken, was het reeds bekend, dat Sir Th. Shepstone niet lang meer het bestuur in het Transvaalsche zou blijven voeren, en het Kaapsche Ministerie, dat door Zijne Excellentie veel ook over niet Kaapsche zaken werd geraadpleegd, had den heer Stockenstrom aanbevolen voor het weldra vacant te worden ambt. Geen Afrikaner was meer populair; geen scheen meer geschikt, om de Transvalers te winnen en op de Hollandsche bevolking van geheel Zuid-Afrika den indruk te maken, dat hij als bode van betere tijden naar het Transvaalsche vertrok. In weerwil van vroeger misverstand met Sir Bartle Frere, en om zijne positie in de Kaap-kolonie als natuurlijk hoofd der Hollandsch-Afrikaansche partij, was de heer Stockenstrom niet ongeneigd, het ambt te aanvaarden(*). De Gouverneur schijnt echter tegen het plan te zijn geweest, en Sir Theophilus werd door een nog veel ongeschikter persoon, dan hijzelf was, - Sir Owen Lanyon, destijds Administrateur van Griqualand-West, - vervangen.

Sir Bartle zond, aan de grenzen van het Transvaalsche gekomen, zijn escorte weg en zocht zooveel mogelijk met de boeren zelven in aanraking te komen, waarbij hem Ds. Stegmann, toenmaals predikant aan de Kaapstad, als tolk ter zijde stond. In de nabijheid van Pretoria hadden intusschen nagenoeg vierduizend boeren zich reeds ver over de maand in een kamp gehouden, ten einde den Gouverneur te ontmoeten. Had Sir Bartle op weg heel wat vernomen, wat hem deed denken, dat de boerenbevolking, wat ook eenige raddraaiers zeggen mochten, in den grond der zaak voor Britsch bestuur was, toen hij, vóór zijne komst te Pretoria, het boerenkamp bezocht, kon hij aan de hem en Engeland ongunstige stemming niet twijfelen. Toen hij de rijen der boeren doorkwam, onthielden zij zich wel van al wat beleedigend kon heeten, maar zij bewaarden een norsch en onheilspellend stilzwijgen.

Op eene bijeenkomst in de nabijheid van Pretoria, tusschen

(*) Eerst in de laatste zitting van het Kaapsche Parlement is dit door den heer Sprigg aan het licht gebracht, en de heer Stockenstrom was reeds toen niet langer in het land der levenden. Schrijvers persoonlijke herinneringen laten hem echter geen twijfel aan de juistheid van het verhaal.

den Gouverneur en de hoofden der boeren, zouden dezen hunne grieven kunnen blootleggen en zich over de toekomstige regeling des lands verstaan. Of het toen mogelijk zou zijn geweest, de boeren met het Britsch gezag te verzoenen, valt niet gemakkelijk te beslissen, maar stellig is het, dat de boeren reeds toen zekere particuliere brieven van Sir Bartle in handen hadden, die hun geen twijfel lieten, of de hun toegedachte vrijheden waren dien naam geheel onwaard en het land zou voorloopig in den gelukkigen toestand van eene Britsche kroonkolonie blijven. Het waren dan ook geene grieven, die de Gouverneur te vernemen kreeg, maar louter de eisch, dat het land zijne onafhankelijkheid zou terugkrijgen. Sir Bartle was geërgerd en toonde dat door onberaden taal, juist geschikt, om de boeren, die een merkwaardig talent van antwoorden hebben, in den volgenden woordenstrijd in het gelijk te stellen. Waar leek het naar, dat Zijne Excellentie, waarschijnlijk om de boeren tegen Jorissen, die als hun raadsman aanwezig was, in te nemen, hun vertelde, dat zij zonder hulp van vreemde avonturiers geen bestuur konden voeren en dat die vreemde avonturiers hun land aan Engeland verkocht hadden? De wedervraag lag immers voor de hand: hoe Engeland ertoe gekomen was, om van vreemde avonturiers een land te koopen, dat dezen niet toekwam. Hoogst onvoldaan nam men afscheid.

Wat nu? Pretoria was, tot groote ergernis der boeren, met behulp van dynamiet en land-torpedo's in staat van verdediging gesteld, maar troepen had men er niet van belang. Tegen de Zoeloes werd nog weinig gedaan en met toen de wapenen op te nemen, hadden de boeren het Engelsche leger zeer in het nauw kunnen brengen. Dat Joubert aan vechten dacht, is niet geheel onmogelijk. Dit althans is zeker, dat hij van geene nadere schikking meer wilde hooren en toen het daartoe kwam, vertrok. Maar Krüger, Pretorius, Viljoen en wie meer in het boerenkamp te zeggen had, wilden niet overijld tot vijandelijkheden overslaan, en ten slotte vond men een uitweg. De boeren zouden opnieuw eene petitie om herstel hunner onafhankelijkheid aan de Koningin zenden, en in die petitie werd vrij duidelijk te kennen gegeven, dat als alle vreedzame pogingen tot herwinnen der vrijheid mislukten, men naar de wapenen zou moeten grijpen. Sir Bartle Frere beloofde niet alleen die petitie aan de Koningin te zullen zenden, maar, schoon hij er geen twijfel aan liet, of hij was tegen teruggave des lands, stemde hij er toch in toe, om een stuk aan de Rijksregeering, door de boeren vooraf gezien en goedgekeurd, te zenden, waarin hij het doel der petitie uiteenzette en ten duidelijkste te kennen gaf, dat de vrijheidsbeweging ernstig en zeer uitgebreid was en van de achtbaarste mannen des lands uitging.

Zoodra was niet dat alles beklonken, of de boeren, die het in hun kamp lastig genoeg gehad hadden, stoven uiteen als door een tooverslag. Het had Paul Krüger en zijn vrienden heel wat moeite gekost,

om den vergaderden te beduiden, dat Sir Bartle's schrijven hun althans eenige meerdere kans gaf, om hunne vrijheid terug te erlangen, maar toen men uiteenging, heerschte er bij velen eene hoopvoller stemming, dan de ware stand der zaken wettigde. Van de laatste gesprekken tusschen Sir Bartle en de boeren, die hem te Pretoria over zijn brief waren gaan onderhouden, is een verslag in het licht verschenen, en uit dat verslag ziet men, dat de Gouverneur zoo min als Paul Krüger en zijne vrienden de waarheid verzwegen. ‘Als iemand U een tabaksveld afnam, mijnheer Krüger,’ vroeg Sir Bartle, ‘dat gij beplant hadt, en gij zaagt den volgenden dag het vee de planten opvreten, zoudt gij het er niet uitjagen?’ ‘Als iemand mij mijn huis afnam,’ was het antwoord, ‘en ik zag het in brand, dan liet ik het liever afbranden, dan het aan den ander te gunnen.’ En toch, Sir Bartle bleef gelooven en verkondigen, dat de meerderheid der boeren niet tegen Engelsch gezag was, en dat ‘vreemde roervinken’ - die echter hij zoo min als iemand anders wist aan te wijzen - de beweging verwekt hadden. De zaak is, dat als men met een boer spreekt, hij er licht toe komt, om met de redeneering mee te gaan, als beaamde hij ze, en deze in een schrander maar ongeletterd volk zeer natuurlijke eigenschap schijnt door Sir Bartle en diens tolk misverstaan te zijn.

De Gouverneur verliet daarop het Transvaalsche, echter niet zonder te Potchefstroom woorden gesproken te hebben, die, daar zij op het handhaven van het Britsch gezag doelden, op de boeren een ongunstigen indruk maakten. Over de Diamantvelden, waar hij er even min in slaagde, om de bevolking met aanhechting aan de Kaapkolonie, als in het Transvaalsche, om zich met het Britsch gezag te verzoenen, nam hij de terugreis naar de Kaapstad aan. Daar wachtte hem eene luisterrijke ontvangst, alsof hij de Zoeloes bedwongen, de Transvaalsche boeren met hun toestand verzoend en zijne politiek over alle bezwaren had doen zegevieren. Maar toen hij den vorigen avond aan de Paarl was, had hij zich kunnen overtuigen, dat de aanhechting van het Transvaalsche er even weinig populair was als de accijns op brandewijn.

XV.

In Engeland was intusschen reeds een besluit genomen, dat aan de uitvoering van Sir Bartle Frere's Zuid-Afrikaansche plannen meerendeels perk zou stellen. Lord Chelmsford achtte men niet bekwaam genoeg en om van den Zoeloe-oorlog zoo spoedig mogelijk af te komen, besloot men Sir Garnet Wolseley, Engeland's ‘eenigen’ generaal, aan het hoofd van het Britsche leger in Zuid-Afrika te stellen en hem tevens het gezag van Gouverneur van Natal en het Transvaalsche en Hoogen Commissaris in de streken benoorden de Oranjerivier op te dragen. Daarmede was aan Sir Bartle Frere de kans benomen, om zijne politiek consequent door te zetten.

Wat was nu die politiek? Reeds vroeger zijn de hoofdtrekken ervan opgegeven. Thans wordt het echter tijd, iets naders te zeggen van hetgeen hij en zijn Kaapsch Ministerie, dat wel niet aan zijn leiband liep, maar toch met hem op den besten voet was, ten behoeve van Zuid-Afrika zochten tot stand te brengen.

Men weet, dat de Kaapkolonie, zoolang Griqualand-West er geen deel van uitmaakte, ten Noorden door de Oranjerivier, ten Oosten door de Keirivier begrensd werd. Ten Noorden van den benedenloop van eerstgemelde rivier vindt men de uitgestrekte maar vrij onvruchtbare landen, waar de Namaque's en Domara's wonen. Meer opwaarts heeft men eerst Griqualand-West en verder den Oranje-Vrijstaat. Het stroomgebied van de boven-Oranjerivier wordt ten Zuiden begrensd door den Drakenberg, een hoog gebergte, dat meerendeels in noordelijke en eenigszins oostelijke richting loopt en voor de grensscheiding tusschen Basoetoland, het gebied, waar de Oranjerivier ontspringt, en Kafferland, den Vrijstaat en Natal, het Transvaalsche en Zoeloeland kan gelden. Basoetoland en Kafferland vormen te zamen een aaneenliggend gebied met eene bevolking van louter Naturellenstammen, maar geheel door Europeesche volkplantingen - de Kaapkolonie, den Vrijstaat en Natal - aan de landzijde ingesloten. Zoeloeland, dat Natal ten Zuiden, het Transvaalsche ten Westen en Swazieland, sedert de laatste dagen der Zuid-Afrikaansche Republiek van het Transvaalsche afhankelijk, ten Noorden heeft, is eenigermate in dezelfde positie: eene positie, die zich niet laat vergelijken met die der stammen benoorden en bewesten het Transvaalsche en benoorden de beneden-Oranjerivier, die slechts van één zijde Europeanen tot naburen hebben.

Alle Europeesche volkplantingen in Zuid-Afrika hebben inboorlingen binnen de grenzen van hun gebied en aan hunne grenzen. In geen der door hen bewoonde landen geeft de Naturellenquaestie minder last dan in den Vrijstaat. Daar vormen de inboorlingen eene afzonderlijke klasse, zonder stemrecht en langen tijd zonder het recht, om landeigenaars te zijn, welk recht hun eerst onlangs, en dat wel onder zeer beperkende voorwaarden, is toegestaan. Toch neemt hun getal toe; zij zijn meer onderdanig aan de blanken dan in eenig ander gedeelte van Zuid-Afrika, en de boeren hebben in het algemeen geen gebrek aan veldarbeiders.

Zulk een stelsel echter, hoe goed het ook werken mocht, in eene Britsche Kolonie als de Kaap in te voeren, daar kan geene quaestie van zijn. Aan de Kaap heeft de inboorling al dezelfde rechten als de kolonist, en die rechten zou hij behouden, al werd het land plotseling in eene Hollandsche Republiek herschapen. Binnen de grenzen der Kaapkolonie wonen de inboorlingen deels op landen bijeen, die voor hen zijn afgezonderd; deels op eigen grond, waarvan zij op Europeesche wijze eigenaars zijn; deels op gronden van kolonisten.

Nu heeft in tusschen de Kaapkolonie niet alleen voor het bestuur

der inboorlingen binnen hare eigen grenzen maar ook voor dat van de Basoeto's en de meeste inboorlingen van Kafferland te zorgen. In die landen behoort de grond aan den stam, zonder welks toestemming er geen gedeelte van vervreemd mag worden. Slechts in het Oosten van Kafferland, waar Griqua's - een bastaardras tusschen Hottentotten en blanken - het land om Kokstad bezet hebben, en iets meer zuidwestelijk in het district Gatberg, waar een aantal vrijgelaten slaven en hunne nazaten eigen plaatsen hebben, bestaat persoonlijke eigendom van den grond en dus eene gereede kans voor blanken, om land te krijgen.

De handelaar bezoekt de stammen in de buurt der Kolonie, om zijne waren van de hand te zetten, en de zendeling zet er zich neder, om er het Christendom te prediken en er tevens zekere mate van beschaving te verspreiden. Maar buitendien, in Naturellenland, door Europeesche volkplantingen omsloten, is er eene natuurlijke neiging, om zich aan de overheid dier volkplantingen te onderwerpen. Zijn zij onafhankelijk, dan bestaat er voortdurend voor de zwakkeren gevaar, om door de sterkeren ten onder gebracht te worden, en de naburige Europeesche Regeering neemt de zwakkeren des te eerder onder haar bestuur, omdat anders de grenzen van het door Europeanen bewoond gebied gedurig bloot zouden staan aan gedwongen invallen van die stammen, die het in hun eigen land niet houden kunnen. Maar zoodra heeft niet, zooals in Basoetoland en het grootste deel van Kafferland, een Europeesch magistraat post gevat, of men ziet het gevolg in eene vermeerdering van bevolking, daar stamoorlogen dan ophouden, en even min heeft men het gevaar te duchten, dat in dagen van geheele onafhankelijkheid elk inboorling, en vooral elk gegoed inboorling, dreigt: dat hij van tooverij beschuldigd en, ten behoeve van het opperhoofd, *opgegeten,* dat wil zeggen: van het zijne en vaak van het leven beroofd, wordt. Het duurt dan ook niet lang, of men hoort onder de stammen klachten over gebrek aan land - zooals men in Europa zeggen zou: overbevolking - en men krijgt eene instrooming van Naturellen uit hunne eigen, onvervreemdbare stamlanden in de door Europeanen bewoonde streken. Zoo wordt het voor de blanke bevolking, die tegenover stammen, welke eenvoudig aan haar gebied grenzen, slechts maatregelen behoeft te nemen, om iets, wat naar vrede lijkt, te handhaven, zeer licht noodzakelijk, om ten opzichte der stammen, die door haar omsloten worden, eene bepaalde politiek, met het oog op eigen vooruitzichten, te volgen.

Wat is nu de politiek, die een land als de Kaapkolonie tegenover de stammen volgen moet, die er in zulk eene betrekking toe staan? De Vrijstaat, binnen welks grenzen de Barolongs als geheel onafhankelijk volk en de Basoeto's onder Paulus Moperi als Vrijstaatsche onderdanen, maar op eigen stamgrond, wonen, behoeft zich die vraag niet te stellen, want op Vrijstaatsch gebied in engeren zin kunnen Naturellen geen post vatten. Maar in de Kolonie is het anders en kan instrooming van Naturellen, die er terstond met de Kolonisten gelijk-

staan, tot een gevaarlijken wedijver tusschen beiden leiden. De vraag, die dus hier ontstaat, laat zich op twee wijzen beantwoorden. De eene is, dat men bij de onderworpen stammen den zin voor rust en beschaving moet aankweeken, zonder op hunne stam-inrichting en gewoonten inbreuk te maken. Deze zienswijze wordt meer of min consequent door zinverwanten van de 'Maatschappij tot Bescherming van den Inboorling' - waarvan in de Kaapkolonie de reeds meer genoemde heer Saul Solomon de aanvoerder is - en over het algemeen door zendelingen en handelaars gevolgd. En geen wonder! Handelaars vinden in stammen, die zooals de Kaffers en vooral de Basoeto's niet zonder begrip van nijverheid en van de voordeelen van Europeesche beschaving zijn, uitstekende klanten. Zendelingen gevoelen, dat hun zedelijke invloed grooter is bij naar eisch georganiseerde en niet onder blanken wonende stammen dan bij die Naturellen, die hier en daar onder blanken verspreid zijn. Zij eindelijk, die zich de bescherming der Naturellen ten doel stellen, hebben op hun standpunt geen ongelijk, zoo zij ertegen zijn, om op nationaliteit en stam-eenheid hunner beschermelingen inbreuk te laten maken. Of de kolonisten als zoodanig - de blanken, die zich land hebben toegeëigend, waar vroeger slechts Hottentotten en Kaffers woonden, en die het tot eene behoorlijke woonplaats voor Europeanen gemaakt hebben, - hierbij in staat zullen zijn, om het hunne te behouden, daar bekreunen zij zich geen van drieën om.

Anders is de zienswijze van hen, die van het belang der kolonisten uitgaan. Hier vergete men niet, dat een zeer aanzienlijk gedeelte van Zuid-Afrika voor Europeanen even bewoonbaar is als voor het negerras. Namen zij aan, dat de zuidelijkste stammen van dat ras onder invloed van den handel, de zending en het bestuur der Europeanen eene eigen, nationale beschaving konden erlangen, - iets, wat alles behalve eene uitgemaakte zaak is, - dan zouden zij toch van zulk eene beschaving en ontwikkeling gevaar voor het Europeesche element duchten. Dat gevaar zou trouwens niet bestaan, wanneer overal in de Naturellenlanden naast die beschaving, die het natuurlijk gevolg van rust is, ook vervanging van stam-eigendom van den grond door persoonlijken eigendom veld won. Maar is dat niet het geval, - en in Basoetoland, dat het meest in welvaart en zekere mate van beschaving gevorderd is, vindt men geenerlei strekking van dien aard - dan heeft de groote strijd om het bestaan, waarin de blanke zijne meerdere bekwaamheid en standvastigheid en de Naturel de geringheid zijner behoeften tot bondgenoot heeft, onder voor genen hoogst ongunstige omstandigheden plaats. Want terwijl de Naturel alle gelegenheid heeft, om in het door kolonisten bewoonde land zich grond te verwerven en het zijn buren met stelen, enz. lastig genoeg te maken, is het Naturellenland voor den blanke gesloten.

Nu spreekt het vanzelf, dat het niet aangaat, tegen den wil van een stam persoonlijken grondeigendom in zijn land in te voeren.

Daartoe is het niet slechts noodig, dat het gezag der opperhoofden, die als zoodanig over den grond zekere beschikking hebben en weten, hoe stam-eigendom hun stam bijeenhoudt, gebruikt worde, maar ook en voornamelijk, dat het volk of een deel ervan met de verandering ingenomen zij en er beteekenis en nut van inzie. Binnen de koloniale grenzen zelven is het, zelfs waar alles met instemming der bevolking geschiedde, steeds uiterst moeilijk geweest, zulk eene verandering te maken. Het land moet opgemeten worden; daarmee gaan kosten gepaard, en de inboorlingen zijn dikwijls ongeneigd, om, door hunne eigendomsbewijzen in ontvangst te nemen, zich tot het betalen dier kosten te verplichten. Dwang kan natuurlijk aangewend worden, waar de Naturellenbevolking zich door opstand in het ongelijk heeft gesteld, maar het aanwenden van dwang is zelfs in die gevallen geene lichte taak.

Wat voor mogelijk kan gelden, is het winnen van een deel der Naturellenbevolking voor persoonlijken eigendom van den grond en het voldoen aan haren wensch, ook tegen den zin der meerderheid, door een deel van den grond tot verdeeling onder hen, die persoonlijken eigendom wenschen, af te zonderen. Dat heeft bezwaar in, zoo de bevolking gewapend en de nationale zin sterk is. Ontwapening daarentegen geeft der Regeering meerdere vrijheid van handelen en is dus ook voor andere doeleinden dan het beletten van oorlogen van geen gering belang. Heeft men het eens zoover gebracht, dat het eigendomsrecht op den grond in Naturellenlanden op zijn Europeesch geregeld is, dan is er niet veel noodig, om een aanzienlijk gedeelte van het land in Europeesche handen te brengen. Zoodra dat geschiedt, breekt de stam vanzelf op en blijft er voor de Naturellen niet veel anders over dan bij blanken dienst te nemen en zoo, als arbeidersstand, de plaats in te nemen, die hun in eene op zijn Europeesch ingerichte maatschappij toekomt, totdat zij kans zien zich hooger te verheffen. Dat Kaffers, op boerenplaatsen van kindsbeen af onderhouden en opgevoed, hoogst bruikbare lieden worden, daar is geen twijfel aan; zij worden door zulk eene opvoeding ook vrij wel van den drank afgehouden, die zoo menig barbaarsch volk, dat met Europeesche volkplantingen in aanraking komt, ten verderve voert. Of het echter voor de inboorlingen zelven dienstiger is, om voor Europeesche meesters bruikbaar te worden dan wel onder hunne hoofden te blijven leven, dat is eene andere vraag.

Het was laatstgenoemde politiek, die door het Ministerie-Sprigg, met goedkeuring van Sir Bartle Frere, gevolgd werd. De heer Sprigg zelf handelde, naar herhaalde uitingen, die van hem geboekt zijn, te oordeelen, in dezen met volkomen bewustheid van hetgeen hij beoogde. Herhaaldelijk heette het in zijne toespraken, dat arbeid in dienst van blanken het ware middel was, om de Naturellen tot beschaving te brengen. Van Sir Bartle Frere is het min duidelijk, of hij ten volle doorzag, waar men heenging. Het valt echter niet te betwijfelen, dat hij,

Zoeloeland meester geworden zijnde, dat als veroverd land zou behandeld hebben, door namelijk streken lands door blanken te laten bezetten en door die blanke bezettingen de verschillende afdeelingen der Zoeloenatie van elkander te laten scheiden. Evenzoo zou hij ongetwijfeld - want dat blijkt duidelijk genoeg uit zijne dépêches - de aanwezigheid der Britsche troepen gebezigd hebben, om, zoo al niet met geweld dan toch door de vrees, die zij inboezemden, de Basoeto's en andere stammen te ontwapenen.

Gedurende het reces na de zitting van 1878 had het Kaapsche Ministerie de ontwapening van Kaffers en Fingo's binnen de Kolonie en in de landen onmiddellijk over de Kei, niet door afkondiging der wet maar door middel van persoonlijke bemoeiingen der magistraten, ter hand genomen. Verzet vond het niet, maar misnoegen bleef natuurlijk niet achterwege. Ook werden maatregelen genomen tot het invoeren van persoonlijken eigendom in de streken, waar rebellie had geheerscht, en een aanzienlijk aantal Kaffers, vroeger binnen de Kolonie gevestigd in eene streek, waar zij eenigszins gevaarlijk schenen, maar in den opstand niet betrokken, werden vandaar naar Kreli's oude land - wat trouwens veel beter is - gevoerd, om dat ten deele in persoonlijken eigendom te verkrijgen, zullende andere gedeelten door blanken bezet worden.

Dit alles ging zonder veel bezwaar. Toen echter het bericht van het onheil te Isandhlwana kwam, brak er in eene streek der van de Kaap afhankelijke gewesten een opstand uit. Dat was het land van Mooiroos, een oud opperhoofd van een stam, die tot de Basoeto's werd gerekend. Reeds vroeger stond Mooiroos bekend als iemand, die ongaarne onder Europeeschen invloed stond en in geen geval zich zou laten ontwapenen zonder weerstand te bieden. Of het vooruitzicht op ontwapening - want op eene vergadering der Basoeto's was daarvan reeds gewag gemaakt - dan wel het bericht van de overwinning, door de Zoeloes behaald, hem tot opstand heeft gebracht, is moeilijk uit te maken. In zijn opstand was ook iets van dat onverklaarbare, dat men zoo dikwijls in plotselinge handelingen van barbaren opmerkt. Een aantal Koloniale troepen werden terstond tegen hem te velde gebracht, onder anderen ook heel wat Basoeto's, die, naar het schijnt, in de oogen van Kolonel Griffith, den hoofdmagistraat van hun land, beter te vertrouwen waren, wanneer zij in Kolonialen dienst te velde kwamen, dan wanneer zij den strijd van verre aanzagen. Voortgang werd er echter met den oorlog niet gemaakt. Mooiroos had zich op een berg verschanst, dien men vergeefs zocht te bestormen, en een slecht voorteeken voor het welslagen van het verdedigingsplan der Regeering was de minachting, door den aanvoerder der boerenruiters, een gewezen Engelsch officier, tegen de burgermacht aan den dag gelegd. Toen het Parlement kort vóór het midden van 1879 bijeenkwam, was de oorlog met Mooiroos, die heel wat geld kostte, nog steeds aan den gang, en het zou nog maanden duren, eer men ermee klaar kwam.

XVI.

De verkiezingen hadden vrij wat nieuw bloed in het Parlement gebracht en onder anderen het aantal Hollandsch-sprekende Afrikaners eenigszins vergroot, maar in het begin liet zich geene georganiseerde oppositie merken. Zulk eene oppositie had zich stellig terstond gevormd, zoo de heer Sprigg, zich houdende aan hetgeen hij in het begin van het reces verklaard had, de zaak der confederatie op den voorgrond had gezet. Daartoe had hij in zoover aanleiding, als Sir M. Hicks-Beach, in overleg met den heer Paterson, het denkbeeld had geopperd, dat de Kaapsche Regeering een plan van confederatie zou ontwerpen, de toetreding van andere Koloniën en Staten vrijstellen en met Engeland eene overeenkomst treffen over het oprichten eener bondgenootschappelijke krijgsmacht, waarvan Engeland gedurende zeker aantal jaren de helft zou bekostigen. Het Ministerie weigerde echter deze zaak ter hand te nemen, zoolang de Zoeloe-oorlog niet ten einde was, en aldus viel deze aanleiding tot strijd weg.

Eene wet op de landlooperij, strekkende, om de inboorlingen binnen de Kolonie beter in den band te houden, en uiterst tegen den zin der negervrienden, werd door de Regeering ingediend en zonder veel wijziging aangenomen, en ook verder werd er het een en ander gedaan tot aanvulling der maatregelen, waarin de Naturellen-politiek van het Ministerie zich toonde. Tot die maatregelen behoorde ook een stelsel van aanvoer van landverhuizers, ten einde de Europeesche bevolking in Zuid-Afrika te versterken, maar hier zag men eene strekking, die wel in het begin geen weerstand tegen het Ministerie in het leven riep, maar toch onder een deel der Afrikaansche leden, ook die in den regel het Ministerie steunden, verstoordheid wekte. Van alle landverhuizers, naar de Kolonie gevoerd, om de landbouwende bevolking te versterken, hadden Duitschers het best voldaan, en de bestaande wet tot het doen overkomen van landbouwers uit den vreemde was op den aanvoer van Duitsche landverhuizers het best berekend. De Minister Laing echter, een Schot van geboorte, verkoos lieden uit het Vereenigde Koninkrijk, schoon zeer goed wetende, dat Duitschers met minder tevreden zijn en zich lichter aan vreemden grond hechten; zijne handelwijze kon natuurlijk als eene poging worden opgevat, om het Engelsche element tegenover het Hollandsche te versterken. Een paar nederlagen werden door het Ministerie, ten deele ten gevolge van eigen misslagen, geleden. Zoo weigerde het b.v. een onderzoek naar de werking der accijnswet goed te keuren, en toch werd er zulk een onderzoek, dat zij zonder gevaar door eene regeeringscommissie had kunnen doen instellen, aan eene commissie uit het House of Assembly opgedragen, welker leden met groote schranderheid deels uit tegenstanders, deels uit zeer onzekere voorstanders van Regeering en accijns gekozen waren. Evenzoo leed de Regeering eene alles behalve eer-

volle nederlaag op een vrij onbekookt wetsontwerp tot verlenging der spoorwegen. Toen echter de heer Saul Solomon, wiens verhouding tot de Regeering in den loop der zitting hoe langer hoe ongunstiger werd, een voorstel deed, gericht tegen de ontwapening der inboorlingen, zooals de Regeering die dreef, werd een amendement, dat de Regeering in het gelijk stelde, met groote meerderheid aangenomen.

Op twee punten van hetgeen de zitting kenmerkte, dient nog gelet. Het eerste is de houding, door de Afrikaansche leden aangenomen. Velen dezer waren tegen de Regeering om den accijns, en de wijze, waarop de aanvoer van landverhuizers was ter hand genomen, konden zij als eene grieve opvatten, schoon op dit punt minder gelet werd, dan raadzaam voor hen was. Daarentegen was de Regeering van oordeel, dat hare Naturellen-politiek bij de Hollandsche Afrikaners bijval vond, en daar had zij ook reden voor. Het was eene oude grieve der Hollandsch sprekende blanke bevolking, dat de Engelsche Regeering in Zuid-Afrika hare belangen bij die der inboorlingen achterstelde, en het gebrek aan veldarbeiders tegen matigen prijs, dat den Afrikaanschen boer in vele opzichten achteruit houdt, zou door die politiek, als zij haar beslag kreeg, op den duur voorgoed verholpen worden. Dat nam intusschen niet weg, dat de heer Hofmyer, die als lid voor Stellenbosch het House of Assembly was binnengetreden en reeds in het eerste jaar, zoo al niet in naam dan toch feitelijk, zich den aanvoerder der Afrikaansche leden toonde, tegen het Ministerie eene vijandiger houding aannam, dan men, met het oog op de politiek, die het in Naturellen-zaken volgde, zou verwacht hebben. De heer Sprigg was te zeer aan Engelsche overleveringen gehecht, om in het versterken van zijn Ministerie geheel den weg van den heer Molteno te gaan, maar had hij eene toenadering tot de Afrikaners, bezegeld door de opneming van hun hoofd in zijn Kabinet, verlangd, dan zou de houding, door dat hoofd aangenomen, een hinderpaal in zijn weg hebben gesteld.

Het andere punt betreft de Basoeto's. Zij waren meermalen in de beraadslagingen van het House of Assembly genoemd en men wist, dat niet weinig leden het onraadzaam achtten hen te ontwapenen. De heer Merriman intusschen had eenmaal de Regeering verweten, dat zij de Basoeto's niet *durfde* ontwapenen; eene uitdrukking, die stellig uiterst onbedacht was. De heer Sprigg ging niet verder dan eene belofte, dat hij in de zaak geene maatregelen zou nemen, vóórdat hijzelf Basoetoland bezocht en met eigen oogen van den staat der zaken aldaar kennis genomen had.

Tijdens de Parlementszitting was Sir Garnet Wolseley in Zuid-Afrika verschenen, waar intusschen Generaal Wood aanzienlijke voordeelen op de Zoeloes behaald had en waar Generaal Chelmsford erin slaagde, om, vóórdat zijn opvolger zich aan het hoofd van het leger had gesteld, bij Ulundi aan Koning Cetjwayo zulk eene nederlaag toe te brengen, dat de oorlog feitelijk erdoor ten einde kwam. Intusschen moest

Cetjwayo zelf gevangen worden, en daarin slaagde men eerst na geruimen tijd.

Wat Zoeloeland betreft, dit werd even min bij Britsch Zuid-Afrika ingelijfd als ten deele door blanken bezet, maar het werd tusschen dertien opperhoofden - waarvan één een in een Zoeloe herschapen Engelschman - verdeeld, die gezamenlijk door een of twee Engelsche residenten geleid zouden worden. Een opbreken der Zoeloenatie, dat de blanken in Zuid-Afrika van een gevaarlijken vijand zou verlost hebben, had dus niet plaats. Ten deele was dit stellig het gevolg van bevelen uit Engeland, waar de Zoeloe-oorlog bij velen voor onrechtvaardig gold en waar men den overwonnen vijand met zachtheid behandelen en de Engelsche troepen zoo spoedig mogelijk uit Zuid-Afrika verwijderen wilde. Ten deele echter was het ongetwijfeld afkeer van Sir Bartle Frere zoowel als van de kolonisten, Engelsche en Hollandsche, die Sir Garnet bezielde. Daaraan laten zijne dépêches geen den minsten twijfel en Sir Bartle beklaagt zich van zijn kant niet zonder reden, dat hij hem niet slechts hulp weigerde, waar hij ze meende te behoeven, maar ook in andere opzichten hem tegenwerkte.

Terstond na de zitting van het Parlement begaf de heer Sprigg zich weder op reis. Ditmaal gold zijn bezoek vooreerst Griqualand-West en daarna Basoetoland. In eerstgenoemd land schijnt het zijn toeleg te zijn geweest, om de bevolking te doen gevoelen, dat alleen aanhechting des lands aan de Kolonie, al had men ertegen, de zaken in orde kon brengen. De benoeming van den heer Innes, een aanverwant en geestverwant van den heer Sprigg, tot waarnemend administrateur des lands, geschiedde nog vóór het einde des jaars en werd reeds toen algemeen beschouwd als hetgeen zij later werkelijk bleek te zijn: het begin van het einde van het zelfstandig bestuur des lands. Maar wat de heer Sprigg in zijne gesprekken met deputatiën te kennen gaf, was ten deele juist geschikt, om bij de Afrikaansche bevolking binnen en buiten de Kaapkolonie kwaad bloed te zetten. Hij stelde het bij voorbeeld den diamantdelvers, lieden, onder wie een ultra-Engelsche geest en eene diepe verachting voor de boeren heerschten, ter keuze, of zij vereeniging met het Transvaalsche wenschten, schoon één van Sir Th. Shepstone's annexatie beloften was, dat het Transvaalsche een afzonderlijk gebied zou blijven; en is het al onjuist, zooals geschied is, hem de uitdrukking in den mond te leggen, dat zoodanig eene vereeniging ‘het boeren-element in het Transvaalsche zou neutraliseeren’, zoo bleek het toch duidelijk uit zijne handelwijze, dat hij in die neutralisatie geen kwaad zou gezien hebben en om het recht der boeren even weinig gaf als eenig ander volbloed Engelschman.

Van meer belang was hetgeen de heer Sprigg in Basoetoland uitrichtte. Hij had gezegd erheen te zullen gaan, om in persoon te onderzoeken, in hoever en op welke wijze de ontwapeningswet, van welker toepassing op het land tot dusver nog weinig gezegd was, er kon

ingevoerd worden. Hij wist, dat onder de beambten aldaar twijfel heerschte, of men verstandig deed met het te wagen. Hij bevond bij zijne eerste ontmoeting met de Basoeto-natie, die uiterst talrijk op de daartoe belegde vergadering verscheen, dat de stemming algemeen tegen ontwapening was. Hij kende de regeling van Zoeloeland door Sir Garnet Wolseley - eene regeling, die ten sterkste door hem werd afgekeurd, - en kon geen twijfel koesteren, of eene krachtige politiek, onder Sir Bartle Frere en door eene Koloniale Regeering ter hand genomen, zou bij den opperbevelhebber van het Britsche leger in Zuid-Afrika en bij de Rijksregeering geen zedelijken steun vinden. Toen verklaarde hij terstond na het aanhooren van de vertoogen der Basoeto opperhoofden tegen de ontwapening, dat hij geen enkelen redelijken grond had vernomen, om die ontwapening niet ter hand te nemen. Op eene bijeenkomst, den volgenden dag door hem met een aantal Basoeto-opperhoofden en raadsheeren gehouden, lieten sommigen doorschemeren, dat er nog andere grieven bestonden, namelijk dat hun zekere landen aan den anderen kant van Drakenberg onthouden werden, die hun toekwamen, en men kan niet zeggen, dat de heer Sprigg, die anders een welsprekend en vaardig woordvoerder is, tegenover deze redeneeringen een bijzonder fraai figuur maakte. Al wat intusschen werd toegegeven, was, dat de Regeering de Basoeto's in dezen met zachtheid en zonder overhaasting zou behandelen.

Op zijne terugreis bezocht de heer Sprigg het kamp bij den berg van Mooiroos en trachtte, maar tevergeefs, dit opperhoofd in eene persoonlijke bijeenkomst tot onderwerping te nopen. Mooiroos bleef weigerachtig en de Regeering, die tot dusver boerenruiterij, burgers en vrijwilligers van verschillende soort bij het beleg gebezigd had, zond Kolonel Bayly, van de Kaapsche scherpschutters te paard, met een deel van zijn volk erheen, om den berg stormenderhand te nemen. Dit geschiedde weldra, met vrij wat minder verlies, dan men verwacht had. Het oude opperhoofd en velen der zijnen vonden bij die gelegenheid den dood. Weldra bleek het, dat de Regeering, die reeds voorbereidende maatregelen genomen had, om die gedeelten van het district Gatberg te laten opmeten en van de hand te zetten, die nog geen persoonlijk eigendom waren, maar waarop de Basoeto's aanspraak maakten, ook met het land van Mooiroos dergelijke bedoelingen had.

Toen de berg genomen werd, had de heer Sprigg, die op zijn gemak naar huis reisde met het doel, om overal, waar hij doorkwam, met de bevolking kennis te maken, de Kaapstad nog niet bereikt. Uit hetgeen hij in Basoetoland gezegd had, meenden de Basoeto's zelven en sommige hunner blanke vrienden te mogen afleiden, dat hij niet van plan was, om de ontwapening door te zetten, totdat de bevolking met het denkbeeld verzoend was, - iets, wat natuurlijk niet zoo licht zou gebeuren. Het bericht der behaalde overwinning bracht echter den heer Sprigg tot het besluit, om aan den hoofdmagistraat in Basoetoland,

Kolonel Griffith, last te geven, om de eerste stappen tot ontwapening te doen.

Wie trouwens een oog voor den waren stand van zaken had, kon, na hetgeen door hem op de openbare vergadering der Basoeto's gezegd was, er niet aan twijfelen, dat hij kon noch zou terugtreden.

XVII.

De petitie, door Sir Bartle Frere met zijne toelichting, ten behoeve der Transvaalsche boeren, naar de Engelsche Regeering verzonden, werd gevolgd door een verzoekschrift van kolonisten, in gematigde bewoordingen gesteld. Zooals te verwachten was, werd op geen van beiden veel acht geslagen, en toen Sir M. Garnet Wolseley, na de gevangenneming van den Zoeloekoning en de regeling van Zoeloeland, in het Transvaalsche verscheen, wist men reeds, dat Engeland geen herstel der onafhankelijkheid wilde toestaan. Sir Garnet zelf zocht enkele Transvaalsche republikeinen, zooals Piet Joubert, om te praten, maar bleek even min als Sir M. Hicks-Beach en Sir Bartle Frere in het gesprek tegen een schranderen Transvaalschen boer opgewassen te zijn. Daarentegen toonde hij zich in grootspraak een heelen baas, en niet zonder glimlachen kan men er thans aan denken, hoe hij herhaaldelijk verzekerde, dat de zon eerder uit het uitspansel verdwijnen en Vaalrivier naar hare bron terugstroomen zou, dan dat de Britsche vlag te Pretoria zou worden neergehaald.

Het Volkscomité had tegen 10 December 1879 eene nieuwe algemeene vergadering in de buurt van Pretoria belegd, om met het volk de stappen te beramen, die men thans, nu de laatste hoop op eene vreedzame schikking der bestaande bezwaren verdwenen was, zou moeten nemen. De tegen de Zoeloes gebezigde Britsche troepen waren ten deele nog bijeen, om aan het verzet van Sekokoeni tegen de Britsche macht een einde te maken, en in zoover kon eene openlijke demonstratie zeer licht tot het uitbarsten van vijandelijkheden leiden. Maar tot demonstratiën waren de boeren meer dan ooit bereid. De Regeering had handelaars in ammunitie verboden, anders dan in zeer geringe hoeveelheden en dan op vertoon van verlofbrieven hunne waar aan boeren te verkoopen, en zulk een verlofbrief werd den boer geweigerd, als hij geen bewijs leverde, dat hij - waar sedert de annexatie zeer weinig aan gedaan was - zijne belasting had betaald. Het gevolg was, dat, meer dan anderhalve maand, vóórdat de groote vergadering zou plaats hebben, op verschillende dorpen des lands menigten van boeren verschenen, om zonder verlofbrieven kruit en lood te koopen, en als hun dat geweigerd werd, het namen en het geld op de toonbank nederlegden.

Te Middelburg, beoosten Pretoria, nam het gedrag der boeren zoozeer het karakter van een openlijk trotseeren der Regeering aan, dat deze een formeelen opstand te gemoet zag. Daartoe kwam het echter

niet, en door toedoen van de overheid aan den eenen en Dr. Jorissen aan den anderen kant werd er eene schikking gemaakt, waarbij de boeren zich ertoe verstonden, om voor het gerecht te verschijnen en eene geringe boete te betalen.

Toen intusschen het bericht der Middelburgsche onlusten aan de Kaapstad ontvangen werd, beving de vrienden van het Transvaalsche de vrees, dat het er tot een oorlog tusschen de Engelsche Regeering en de boeren zou komen, en wat kon men ergers verwachten! Zulk een oorlog zou immers gelijkstaan met een burgeroorlog en wellicht spoedig de geheele blanke bevolking van Zuid-Afrika in twee onderling vijandelijke kampen drijven. Het denkbeeld werd geopperd, om door eene openlijke demonstratie aan Sir Bartle Frere, die wel geen officieel gezag over het Transvaalsche voerde, maar toch stellig grooten zedelijken invloed kon uitoefenen, duidelijk te kennen te geven, dat men in het Transvaalsche een oorlog duchtte en dat men het volstrekt noodig achtte, dien te verhoeden. Het tot stand brengen dier demonstratie gelukte boven verwachting en toonde het eerst, hoe de geest der Afrikaners sedert de komst van Sir Bartle Frere veranderd was. Was het de Kafferoorlog en het ten gevolge daarvan ingevoerd verdedigingsstelsel of de accijns en de vereenigingen, waardoor de gemoederen gewekt waren, of wel verontwaardiging over het onrecht, den Transvalers in weerwil van al hunne pogingen, om recht te bekomen, voortdurend aangedaan? Dat blijft de vraag, maar stellig is het, dat, terwijl na de annexatie geen parlementslid het waagde, om aan de beweging ten gunste van het Transvaalsche deel te nemen en dus den schijn aan te nemen, als ware hij tegen de uitbreiding van Britsch gezag, thans bij de twintig parlementsleden en een aantal andere bekende lieden uit de Kaapstad en omstreken zich bij Sir Bartle Frere vervoegden, om bij monde van den heer Stigant - een lid der Assembly voor de Kaapstad en toenmaals niet bekend als tegenstander van Sir Bartle of het Ministerie - erop aan te dringen, dat men, in plaats van met geweld en tegen den zin der bevolking het Britsch gezag in het Transvaalsche te handhaven, eene vrijgekozen conventie moest laten bijeenkomen en het zoo aan het licht brengen, of inderdaad de groote meerderheid der bevolking tegen het Britsch bestuur was. Verscheiden der aanwezigen, onder anderen de heeren Hofmyer, Merriman en Solomon, spraken met klem en tevens gematigdheid, en het werd duidelijk op den voorgrond gesteld, dat tot dusver het bedaarde gedeelte der boeren, van wie velen heel wat bij een oorlog te verliezen hadden, de meer heftigen in bedwang had gehouden en dat daartoe hunne vrienden aan de Kaap het hunne hadden bijgebracht; maar op welke gronden, vroeg men, kon men nu nog op gematigdheid aandringen, nu alle pogingen der boeren, om op vreedzame wijze hunne vrijheid terug te krijgen, mislukt waren?

Sir Bartle Frere - wien de heer Sprigg, nog op reis zijnde, niet

ter zijde stond - was onwel en zijn antwoord niet gelukkig. Niet alleen sloeg hij een toon aan, zooals een der aanwezige Afrikaansche parlementsleden bij het weggaan opmerkte, als had hij een troep schooljongens voor zich, maar zijne uitdrukking, dat zoo de rust geschonden en het gezag der Regeering niet geëerbiedigd werd, de politiediender door den soldaat en deze weder door meer soldaten moest ondersteund worden, maakte een hoogst ongunstigen indruk en was recht geschikt, om als tekst te dienen voor hen, die hem in toespraak en geschriften als een gewelddadig en willekeurig satraap afschilderden. Het was duidelijk, dat van hem geen heil te verwachten was, en dat gedeelte van pers en publiek, dat tegen het herstel der Transvaalsche vrijheid was, verklaarde de demonstratie voor een bewijs, dat de oppositie van de Transvaalsche onlusten voor eigen doeleinden zocht partij te trekken. Was dat in één opzicht niet geheel ongegrond, - want de heer Merriman stond in vroeger dagen niet als vriend der Afrikaansche boeren bekend en het blad van den heer Solomon had indertijd, met het oog op de belangen der inboorlingen, al zijn best gedaan, om in de dagen vóór de annexatie de Regeering der Republiek in het slechtst mogelijke licht te stellen, - het was toch in zoover ten stelligste onjuist, als wel de heer Hofmyer de ziel der beweging was geweest en door vele andere leden der oppositie gesteund was, maar toch ook verscheiden bekende voorstanders van het Ministerie aan de demonstratie hadden deelgenomen en zelfs het denkbeeld allereerst van een hunner was uitgegaan. Maar wat baatte het, hierop te wijzen? De tegenstanders der demonstratie gingen zelfs zoover van te verklaren, dat zij een bewijs was, hoe de geheele Transvaalsche beweging van uit de Kaapstad bestuurd werd en de aanvoerders der boeren niet veel anders dan marionetten waren, waarvan de heer Hofmyer en anderen de draden trokken. Want, vreemd genoeg voor een volk, dat zooveel vrijheidszin heeft als de Engelschen, dat de boeren zelven op het herwinnen hunner onafhankelijkheid gesteld waren, al bracht hun het Engelsch gezag eenig stoffelijk voordeel aan, dat scheen haast geen Engelschman van den echten stempel aan de Kaap te kunnen vatten. Altijd waren het òf vreemde gelukzoekers òf Kaapstadsche draadtrekkers, die de boeren in beweging brachten.

Een gevolg van den stap, aan de Kaapstad gedaan, was, dat de winkeliers en anderen, die de Engelsche of Engelschgezinde bevolking van Pretoria uitmaakten, eene vergadering hielden, om zich tegen de opheffing van het Britsch bestuur te verklaren, daar de Britsche vlag geld en orde in het land had gebracht. Slechts één burger van Pretoria, de heer Tieleman de Villiers, - het latere lid der Republikeinsche commissie, die met de Koninklijke commissie heeft samengewerkt tot de overgangsmaatregelen tot herstel der Republiek, - wilde het voor de boeren opnemen, maar kwam niet aan het woord. Intusschen werd door diezelfde vergadering op de invoering van een vrijzinnigen regee-

ringsvorm, vertegenwoordigende instellingen en verschillende hervormingen aangedrongen. Wat zij, die de Kaapstadsche demonstratie op touw gezet hadden, ook na Sir Bartle Frere's antwoord er zich van voorstelden, was, dat zij eene eerste poging kon heeten, om in het Kaapsche staatsleven de Transvaalsche quaestie tot eene hoofdquaestie te maken en door daarop het uitzicht te openen de Transvaalsche boeren ertoe te nopen, om liever af te wachten, wat men aan de Kaap ten hunnen behoeve doen zou, dan terstond naar de wapenen te grijpen.

Toen de zoo even gemelde vergadering te Pretoria plaats greep, had Sir Garnet Wolseley den oorlog met Sekokoeni juist ten einde gebracht. Sir Owen Lanyon, die in Griqualand-West getoond had in den oorlog iets waard te zijn, had vroeger getracht een tocht tot bedwang van dit opperhoofd in het werk te stellen, maar bevelen uit het hoofdkwartier hadden dat belet. Kolonel Rowlands was van een tocht slecht afgekomen. Sir Garnet nam Sekokoeni's berg terstond, maar met hulp van Swazies, die, volgens berichten der boeren, erge wreedheden tegen weerlooze vrouwen pleegden, en niet zonder heel wat verbruik van dynamiet. Hoe dit zij, Sir Garnet kon er in allen geval op roemen, dat hij den oorlog in een oogwenk geëindigd en dus het Transvaalsche van een zijner bezwaren gered had.

Er was dus een overwinnend Britsch leger in het Transvaalsche, toen de boerenvergadering van 10 December geopend werd. Het getal boeren was ditmaal nog grooter, dan toen Sir Bartle Frere het land bezocht, en werd op meer dan vijfduizend berekend. Een aantal Vrijstaatsche burgers was aanwezig, naar men meende, om, als het tot oorlog kwam, de Transvalers te ondersteunen, want dat er in den Vrijstaat hevige gisting en verbittering tegen de Engelschen wegens hunne heerschappij over het Transvaalsche heerschten, was algemeen bekend. Naast het Volkscomité had men ditmaal de ‘voormannen’ des volks, en nauwlijks was de vergadering geopend, of een aantal dier voormannen, onder anderen geleid door Cronjé, den lateren boerengeneraal te Potchefstroom, kwamen naar Paul Krüger's wagen met eene Transvaalsche vlag, om erop aan te dringen, dat men zijn heil in de wapenen zou zoeken. Gedurende een paar dagen scheen gewapende opstand voor de deur te staan. Toen het ten slotte den meer gematigden gelukte, om dat te verhoeden, verlieten de Vrijstaatsche boeren, naar men zegt tot groote ergernis der Transvalers, het kamp. De besluiten intusschen, die er genomen werden, waren van ernstigen aard. Aan de Engelsche Regeering werd verklaard, dat de Transvalers zich gaarne zekere beperkingen hunner vrijheid zouden laten welgevallen, b.v. wat het beheer der Naturellen betrof, waaromtrent men met andere Staten en Koloniën zich wilde verstaan, en dat zij het vraagstuk der Zuid-Afrikaansche confederatie zouden ter hand nemen, maar dat zij de annexatie onwettig en zichzelven een vrij volk achtten en als zoodanig dachten te handelen. Wilde de Engelsche Regeering hun niet ter wille zijn,

dan zou men alle gemeenschap met de Engelschen afbreken. Zoo luidde het besluit der vergadering, dat, zooals men ziet, toch eerder op een voortzetten en scherper maken van het stelsel van lijdelijk verzet dan op eigenlijken opstand doelde. In April echter zou er eene nieuwe vergadering gehouden worden, en dan zou Paul Krüger, als Vice-President der Republiek, den Volksraad samenroepen. Wat ook de bedoelingen der aanvoerders mogen zijn geweest, het volk rekende erop, dat de derde verjaardag der annexatie tevens de dag van het herstel der Republiek zou zijn. Voor den naderenden strijd rustte ieder zich toe. Te Kimberley werden in die dagen groote zaken in geweren en ammunitie met de boeren gedaan.

Sir Garnet Wolseley's gedrag in de volgende dagen was er vrij wel op berekend, om de zaken tot oorlog te drijven. Tegen de vergadering was niets gedaan, maar toen de heeren Martinus Pretorius en Bok, als voorzitter en secretaris van het Volkscomité, de Regeering officieel van het beslotene per brief kennis gaven, werden beiden in hechtenis genomen. Bok's papieren werden onderzocht en menigeen in en buiten de Kolonie stelde zich wonder wat voor van de brieven uit de Kaapstad, die men vinden zou, maar men vond niets, om de eenvoudige reden, dat er niets te vinden was. Van Martinus Pretorius vernam men eerst, dat hij, de ex-President der Zuid-Afrikaansche Republiek, in de gevangenis te Potchefstroom was geworpen, en hijzelf en Paul Krüger, die bij Rustenburg, niet zoo heel ver benoorden Potchefstroom, woont, hadden moeite genoeg, om de naburige boeren, die hem met geweld wilden ontzetten, van dadelijkheden te weerhouden. Later echter was men verbaasd te hooren, dat Sir Garnet Wolseley hem naar Pretoria ontboden, hem eene plaats in den Uitvoerenden Raad van het Transvaalsche land aangeboden en hem gemachtigd had, in zijn naam met de boeren te onderhandelen. De waarheid was, dat Pretorius, die nooit door buitengewone verstandelijke gaven geschitterd had en bij het klimmen zijner jaren er juist niet flinker op werd, door den Generaal was omgepraat, om reeds bij de eerste ontmoeting, die hij met andere boeren had, weder door dezen andersom gepraat te worden. De zaak liep dan ook geheel te niet. Pretorius liet een brief in de *Volksstem* plaatsen, om zijn gedrag op te helderen, en troostte zich over zijn misslag met een tochtje naar Kimberley, waar hij den oogst van zijn tabaksland van de hand zette.

Verder deed Sir Garnet Wolseley nog twee zaken voor het Transvaalsche. Hij kondigde, in overleg met het Engelsche Ministerie, eene soort van constitutie af, waarvan sommigen beweren, dat zij reeds door Sir Bartle Frere tijdens zijn bezoek aan het land was opgemaakt, maar die letterlijk nergens bijval vond. Er zou een Uitvoerende Raad zijn, uit hooge beambten en drie bezoldigde niet-officieele leden, en eene Wetgevende vergadering, uit den Uitvoerenden Raad met nog een paar beambten en zes door de Regeering benoemde leden uit den

volke bestaande. Leden vond men, maar de boerenleden waren mannen van aanzien noch karakter. Het schijnt intusschen, dat rechter Kotzé, die reeds vroeger getoond had, dat hij, schoon niet tegen Engelsch bestuur, er toch voor bedankte, om een werktuig van tyrannie te zijn, door den weerzin, dien hij tegen het nemen van zitting in de Wetgevende Vergadering had, zich den haat der Regeering op den hals haalde. Hij was oorspronkelijk tot Hoofdrechter van het Transvaalsche Hooggerechtshof aangesteld, maar zoolang het Hof, zooals het onder Sir Th. Shepstone georganiseerd was, uit slechts één rechter bestond, voerde hij dien titel niet. Als Hoofdrechter zou hij onder-voorzitter der Wetgevende Vergadering moeten zijn, iets, waarvan men wist, dat hij er niet aan wilde, en wat deed men nu? men zag zijn recht op het hoofdrechterschap zoowel als de onmiskenbare diensten, door hem als rechter bewezen, voorbij, benoemde den heer De Wet, rechter in het Hooge Hof van Griqualand-West, tot Hoofdrechter en hem tot eersten gewonen rechter. Hij liet het daar niet bij rusten en appelleerde, onder protest zitting nemende, aan Harer Majesteits Geheimen Raad, die nog geene uitspraak heeft gedaan en thans natuurlijk de zaak kan laten rusten.

Het andere, wat Sir Garnet deed, was het wegzenden van het grootste deel der Britsche troepen. Deelde hij wellicht Sir Bartle Frere's illusiën over de stemming der boeren? Geenszins. In eene later openbaar gemaakte dépêche geeft hij bepaaldelijk te kennen, dat Sir Bartle zich vergiste en dat in het Transvaalsche een algemeene en diepgewortelde haat tegen Engelsch bestuur heerschte. Zijne handelwijs in dezen te verklaren, dat moet aan zijn biograaf overgelaten worden, die, als hij zijne bedrijven in Zuid-Afrika schetst, een echt sophist zal moeten zijn, om ze in een gunstig daglicht te stellen.

De boerenvergadering in April had niet plaats, want de staat van zaken was veranderd. De vrienden van het Transvaalsche aan de Kaap hadden zich tot twee maatregelen ten gunste des lands verstaan. Men wist, dat in de Parlementszitting van 1880 het Ministerie-Sprigg een voorstel zou doen ten behoeve van confederatie, en men stelde dus eene petitie op, te kennen gevende, dat de onderteekenaars, ongeneigd zijnde, om iets te laten doen, wat de gedachte kon wekken, als keurde de Kaapsche bevolking de aanhechting van het Transvaalsche goed, het House of Assembly ten stelligste verzochten geen stap goed te keuren, die tot onderhandelingen met de Britsche Regeering in het Transvaalsche aanleiding kon geven. Ten tweede had, bij de voorbereidende maatregelen voor den verkiezingsstrijd in Engeland, de heer Gladstone zich ten sterkste tegen de politiek van het Ministerie-Beaconsfield tegenover het Transvaalsche uitgesproken en duidelijk te kennen gegeven, dat hij, aan het bewind komende, die politiek zou laten varen. Het denkbeeld, door de *Patriot* geopperd, om hem een adres uit de Kolonie te zenden, vond bijval, en een flink adres werd opgesteld,

waarop alleen de aanmerking gemaakt kon worden, - en werd - dat de Kaapsche boeren, die het teekenden, merkwaardig goed op de hoogte der Engelsche politiek schenen. Met het oog op hetgeen er in de Parlementszitting ten gunste van het Transvaalsche kon geschieden, besloot het volkscomité de heeren Krüger en Joubert als afgevaardigden, tijdens de zitting, naar de Kaapstad te zenden, en later vernam men, dat ook Dr. Jorissen aldaar verschijnen zou. Toen het eindelijk bleek, dat Engeland de politiek van Beaconsfield zoo moede was, dat het conservatief Ministerie bij de verkiezingen eene volkomen neerlaag leed en de heer Gladstone de teugels des bewinds in handen moest nemen, had men werkelijk eenige reden, om te hopen, dat de nieuwe pogingen ten gunste van het Transvaalsche beter uitwerking zouden hebben dan de vroegere, en men stelde dus alles uit, wat tot een volksopstand kon leiden.

XVIII.

De Parlementszitting van 1880 naderde intusschen onder geene gunstige omstandigheden. Het was voornamelijk de politiek der Regeering met betrekking tot de Basoeto's, waarop zij een aanval kon verwachten. Zij had het niet gewaagd, om gedurende het reces de ontwapeningswet in Basoetoland af te kondigen, en dat liet zich ook rechtvaardigen deels door het verzoek der Basoeto's, om zich over de zaak der ontwapening tot de Koningin te mogen wenden, deels door het heerschend gevoelen, dat men den beslissenden stap niet behoorde te nemen, zonder dat het Parlement er zijn oordeel over kon uitspreken. De Basoeto's, die in de Fransche zendelingen in hun land steeds raadslieden vonden, beweerden, dat zij, toen zij zich aan het Britsch gezag moesten onderwerpen, verkozen hadden onder den Kaapschen en niet onder den Natalschen Gouverneur te staan, omdat in Natal de inboorlingen geene geweren mogen hebben; dat hunne positie tegen hun zin en buiten hun weten veranderd was, doordat zij eerst onder Koloniaal bestuur in plaats van dat van Harer Majesteits Hoogen Commissaris, en daarna onder verantwoordelijk bestuur geraakt waren zonder in het Parlement vertegenwoordigd te zijn, en wat dies meer zij. Bij de Rijksregeering vonden zij intusschen even min steun als bij de Kaapsche. Maar eene leelijke zaak was het, dat mindere opperhoofden, die nog vóór de afkondiging der wet aan de uitnoodiging der Regeering, om hunne wapenen af te geven, wilden voldoen, daarin door de grootere belet werden en een geest van verzet dus overal veld won.

Eene Basoeto-deputatie begaf zich tegen den tijd, dat het Parlement bijeenkwam, naar de Kaapstad, en terzelfder tijd, toen het Parlement zou geopend worden, liet de Regeering afkondigen, dat de Basoeto's binnen een bepaalden tijd hunne wapenen moesten afgeven, op verbeurte van hunne aanspraken op vergoeding. Het schijnt intusschen

dat zelfs de aanhangers van den heer Sprigg verlangden, dat de uitvoering der wet zou worden uitgesteld, totdat de zaak in het Parlement kon behandeld zijn. Er werd althans uitstel verleend, en nog niet lang was het Parlement bijeen, of in de Assembly werd door den heer Fuller, lid voor de Kaapstad en als een beslist voorstander van het Ministerie gekozen, de handschoen neergeworpen. Zijn voorstel was een votum van afkeuring en dat wel voornamelijk op grond, dat er voor de af te leveren geweren vergoeding zou moeten betaald worden en de Regeering geen recht had, om buiten het Parlement om eenigen stap te nemen, die tot uitgaven kon leiden.

Het standpunt, waarop men zich geplaatst had, was niet zuiver. Was er eene wet, die de Regeering machtigde in die districten, waar zij het noodig achtte, de ontwapeningswet te laten afkondigen, waarom behoefde zij dan nog uitdrukkelijk verlof aan het Parlement te vragen? In het debat hielden sommige sprekers zich aan dit punt; anderen gingen de Regeering te lijf, omdat zij een vreedzaam volk als de Basoeto's door de ontwapening in onrust bracht. En hier dient gelet op een verschil van gezindheid tusschen Engelschen en Afrikaners. Had de heer Sprigg ingezien, dat dezen niet dien aangeboren eerbied voor de wet koesteren, omdat zij wet is, als zijne eigen landgenooten, dan had hij wellicht zich niet zoover gewaagd. Er waren echte Afrikaners, die het toepassen der wet op Basoetoland als verkeerde politiek afkeurden en beweerden, dat menden Basoeto's de wapenen ook zonder de wet feitelijk afhandig had kunnen maken, maar die inzagen, dat, nu de Regeering eenmaal zoover gegaan was van de wet te laten afkondigen, men haar steunen moest. Zeer velen intusschen, zoo al niet in dan toch buiten het Parlement, dachten er anders over. Maar hieromtrent zal later meer gezegd moeten worden.

Zondert men den heer Sprigg uit, die zooals gewoonlijk tot verdediging der regeeringspolitiek eene meesterlijke rede hield, dan spreidde de Regeering en hare partij tegenover de oppositie bitter weinig talent ten toon. Zij behield echter eene niet zeer groote maar toch behoorlijke meerderheid, en thans vertrokken ook de Basoeto-gezanten, met dien verstande, dat de gedwongen overgaaf der wapenen niet geschieden zou, vóórdat zij het land bereikt hadden, waar zij dan ten gunste der Regeering zouden arbeiden.

De heeren Krüger, Joubert en Dr. Jorissen waren intusschen insgelijks nog vóór het openen der zitting aan de Kaapstad aangekomen. Aldaar en in de omliggende dorpen spraken zij de bevolking over de Transvaalsche zaken toe en werden overal met veel gulheid en zelfs ophef ontvangen. Dat zij niet weinig hebben bijgedragen, om den weerzin te versterken, dien men in de Westelijke buitendistricten tegen de geheele politiek van Sir Bartle Frere begon te koesteren, lijdt geen twijfel. Met de oppositie hadden zij menige bijeenkomst. Maar slechts weinig dagen waren na hunne komst verloopen, toen de

heer Sprigg aan het Parlement eene tijding meedeelde, die hen deed inzien, dat het Transvaalsche bij de wisseling van Ministerie in Engeland minder gewonnen had, dan men had gehoopt. Er was, zeide hij, een telegram van Lord Kimberley ontvangen, waaruit bleek, dat het Transvaalsche een deel van Harer Majesteits bezittingen blijven zou.

Waartoe strekte dat telegram? Dat zal blijken uit hetgeen er in de laatste tijden over de zaak der confederatie was voorgevallen.

Toen de Zoeloe-oorlog met eene schikking geëindigd was, die de Zoeloes nog steeds voor de Europeesche volkplanting in Zuid-Afrika een gevaar liet blijven, toen waren zelfs voorstanders van eene vereeniging der Zuid-Afrikaansche Staten en Koloniën van oordeel, dat het gevaarlijk was voor de Kaap, om voor de verdediging van Natal, zooals zij door die vereeniging doen zou, aansprakelijkheid op zich te nemen. Ook de heer Sprigg sprak in het begin in dien zin. Toch kwam het Ministerie weldra met een eigen plan tot het nemen van maatregelen voor het sluiten eener Unie voor den dag, die van het laatst voorgestelde plan van Sir M. Hicks-Beach verschilde, maar door dezen terstond werd goedgekeurd. Trouwens zou de Kaapkolonie meer dan Engeland er de nadeelen van ondervinden, want terwijl de Kolonie, volgens het door den Minister van Koloniën ingezonden plan, zelve zou bepalen, onder welke voorwaarden zij andere Koloniën en Staten tot eene vereeniging met haarzelve zou toelaten, wilden de heer Sprigg en zijne ambtgenooten eene conferentie tot stand brengen, in welke de Kaapkolonie door zes, Natal, het Transvaalsche en Griqualand-West elk door drie leden zouden vertegenwoordigd worden en Sir Bartle Frere het Voorzitterschap zou voeren. Van den Vrijstaat werd niet gerept.

Het afwijken der Regeering van Sir M. Hicks-Beach's plan laat zich alleen hieruit verklaren, dat zij inzag geen werkelijk confederatie-plan door het Parlement te kunnen halen, terwijl men de conferentie wellicht uit beleefdheid jegens de Rijksregeering zou aannemen. Tot nadere opheldering dezer zaak is het onder anderen ook hierom niet gekomen, omdat de heer John Paterson, de raadgever van den Engelschen Minister, toen hij van Engeland naar de Kaap reisde, om zijn zetel in het Parlement in te nemen, door schipbreuk om het leven kwam. De Rijksregeering had toen, nog meer dan vroeger, reden, om voor eene Zuid-Afrikaansche Unie te zijn. Te Natal zou met Augustus 1880 de tijd verstreken zijn, waarover Sir Garnet Wolseley's constitutie van 1875 was ingevoerd. Van het verlengen dezer constitutie wilde men in Natal niets hooren, en wat er door de meerderheid der blanke bevolking verlangd werd, - verantwoordelijk bestuur - daar zag de Rijksregeering tegen op. En geen wonder! Het ging niet aan, meende zij, dat eene blanke bevolking van twintigduizend zielen, met meer dan driehonderdduizend zwarten hetzelfde land bewonende, al

de vrijheden zou krijgen, die met verantwoordelijk bestuur gepaard gaan! Kwam het echter tot confederatie, dan zou Natal als lid der Unie wel degelijk aan de voordeelen van zoodanig stelsel kunnen deelnemen.

Om confederatie te erlangen, liet het Ministerie-Gladstone Sir Bartle Frere aan het bewind, hoe ongunstig hij ook sedert den Zoeloe-oorlog door de liberalen beoordeeld werd. Van zijn kant gaf Sir Bartle aan Lord Kimberley, den nieuwen Minister van Koloniën, te kennen, dat eene verklaring, dat het Transvaalsche onder Britsch bestuur moest blijven, perk kon stellen aan heel wat bewegingen, die onrust deden voortbestaan en de confederatie in den weg stonden. Daarvan was - later uitgegeven stukken hebben het getoond - Lord Kimberley's telegram over het Transvaalsche het uitvloeisel.

En nu het debat over de conferentie! Joubert en Krüger wilden, dat men ze op zulk eene wijze deed mislukken, dat er geen twijfel overbleef, of de mislukking was vooral hieraan toe te schrijven, dat men in de Kaapkolonie geene conferentie wilde, waarin hare vertegenwoordigers naast die van eene onwettige Transvaalsche Regeering zitting zouden nemen. Voor zoo iets was nu wel geene meerderheid te vinden. Velen achtten het eene onheusche bejegening der Rijksregeering, om niet eens de zaak der Unie in beraad te nemen, nu zij daarop gesteld scheen, en zoo kwam het, dat zelfs leden der oppositie in de zaak der conferentie met het Ministerie medegingen. Zelfs stelde de heer Fuller een amendement op het plan der Regeering voor, dat het stellig aannemelijker maakte en dat dan ook door het Ministerie werd overgenomen. Maar dat men, tegen de verwachting van het Ministerie en nog veel meer van Sir Bartle Frere, een zoo aanzienlijk aantal leden der Assembly bijeen kon krijgen, die om verschillende redenen tegen de conferentie waren, dat de Regeering haar plan niet zou kunnen doorzetten, dat bleek in den loop van het uiterst onopgewekte debat hoe langer hoe duidelijker, en ten slotte vereenigde de Regeering zich met een voorstel, om de geheele conferentiezaak door middel van de voorloopige quaestie van de baan te schuiven.

Dit was ten stelligste eene overwinning voor het Transvaalsche. Het ontbrak niet aan voorstanders der Regeering, die in het debat en later openlijk verklaarden, dat zij voor de conferentie gestemd zouden hebben, ware het niet om de zaak van het Transvaalsche geweest. Dit bericht werd ook aan de Engelsche Regeering niet onthouden, en Sir Bartle Frere zal bitter verstoord geweest zijn, dat het Ministerie desnoods niet liever het op eene ontbinding had laten aankomen dan zijn confederatie-plan prijs te geven. Maar de Transvaalsche deputatie, al kon zij in zeker opzicht op eene zege roemen, zag aan Lord Kimberley's telegram zeer goed, dat zij niet veel gewonnen had. Het plan werd geopperd, of het niet geraden zou zijn voor het Transvaalsche, om zich bij de Kaapkolonie te laten inlijven en zoo aan de voor-

rechten van het verantwoordelijk bestuur deel te krijgen, de ellendige Regeering te Pretoria kwijt te raken en aan het Afrikaner element in het Kaapsche Parlement eene afdoende meerderheid te verschaffen. Niet slechts Dr. Jorissen achtte dit plan oneindig beter dan het voortduren van den bestaanden toestand en dan het lijdelijk verzet, maar zelfs Krüger en Joubert hadden er ooren naar.

Wat er verder in de zitting voorviel, leverde geen aangenaam schouwspel op. De Regeering liet het werk der wetgeving zoo goed als rusten, hoeveel belangrijks er ook te doen viel. Men had bij de laatste verkiezingen erge omkooping, bepaaldelijk aan de Kaapstad, zien plegen, en in 1879 was eene wet op het tegengaan daarvan onafgedaan gebleven. Maar men wist tevens, dat dit kwaad moest blijven, zoolang het stemrecht aan tal van kleurlingen ten deel bleef, die het voorshands alleen op prijs stelden als een middel om geld te maken, en buitendien, konden niet de inboorlingen de stembus laten bezigen als middel, om van eene politiek af te raken, die hen in hunne vrijheid beperkte? Toch gaf de Regeering te kennen, dat zij de wet, wegens de in het House of Assembly heerschende stemming, niet zou ter hand nemen. En zoo geheel ongelijk had zij niet. Juist het feit, dat in de rijen der oppositie meer talent te vinden was dan in die van de ambtelooze aanhangers van het Ministerie, deed het kwaad nog helderder uitkomen, dat er heerschte: dat eene oppositie, uit de tegenstrijdigste elementen samengesteld, den strijd tegen de Regeering voerde zonder zich aan landsbelang of constitutioneele beginselen te storen, en bij voorbeeld een Negervriend als den heer Solomon in zijne pogingen steunde, om al wat de inboorlingen betrof, om het even, of het al dan niet bij de Wetgevende Macht thuis behoorde, aan de Regeering te onttrekken en onder toezicht van het Parlement te stellen.

Toen eindelijk eene zitting ten einde kwam, die de zwakheid der Regeering en de onberadenheid der oppositie al evenzeer in het licht had gesteld, waren de zaken van Basoetoland steeds verergerd. De ontwapeningswet werd door de opperhoofden niet nagekomen; wie ze nakwam, verloor lijf en have; de magistraten hadden alle zedelijke macht verbeurd, en had de Regeering ze door troepen ondersteund, dan had men overal den kreet vernomen, dat zij het met geweld tot een oorlog wilde drijven. Dat de heer Sprigg het zoo bedaard opnam, lag waarschijnlijk hieraan, dat hij geloofde door toegeven den stam tot bedaren te kunnen brengen. Het was niet alleen de ontwapening maar ook de voorgenomen beschikking der Regeering over het land van Mooiroos, die de Basoeto's ten diepste verstoorde; tegen die beschikking had ook Lord Kimberley zich herhaaldelijk verklaard. Dat de heer Sprigg terstond na het sluiten der zitting naar Basoetoland vertrok en zich door een Parlementslid liet vergezellen, dat de verdediging van de aanspraken der Basoeto's op land als stokpaardje had, boezemde het vermoeden in, dat er veel zou worden toegegeven. Dat

geschiedde ook. De heer Sprigg bleek tevreden te zullen zijn met overgaaf van enkele geweren als een teeken van onderwerping en bepaling van vergoeding voor de schade, door eenige opperhoofden aan hen aangedaan, die aan het bevel der Regeering gehoorzaamd hadden. Maar hetzij er tegen hem persoonlijk eene vooringenomenheid heerschte, die elke schikking onmogelijk maakte; hetzij partijschappen onder de Basoeto-opperhoofden het herstel van de orde in den weg stonden, weldra bleef er voor den heer Sprigg zelf geen twijfel meer over, of het zou tot een oorlog komen.

Sir Bartle Frere had intusschen, reeds spoedig na het mislukken van zijn conferentie-plan, bericht ontvangen, dat zijne loopbaan aan de Kaap geëindigd was. Vóór zijn vertrek ontbrak het niet aan blijken, hoe hij en zijne politiek door velen, in Natal zoowel als in de Kolonie, op prijs werden gesteld, en hierbij moet gevoegd worden, dat na zijn vertrek menige dépêche en menig ander stuk van hem het licht hebben gezien, waaruit bleek, hoeveel er in Zuid-Afrika is, dat hij verkeerd beoordeelde. Toen hij en de zijnen den 14^{den} September aan boord der stoomboot *Pretoria* gingen, om het land te verlaten, zag men meer dan ooit te voren, hoeveel personen ten sterkste aan het gezin gehecht waren, dat zoolang zulk een doorslaanden invloed op de Kaapsche samenleving uitgeoefend had. Maar dienzelfden dag vernam men tevens, dat, ten gevolge van het inrukken van eene afdeeling scherpschutters te paard in Basoetoland tot bescherming der trouw gebleven Basoeto's, de oorlog was uitgebroken.

Sir Bartle Frere had in den Zoeloe-oorlog getoond, dat hij zich niet ontzag, om Engeland's rijkdom en krijgsmacht te bezigen tot het goedmaken der booze gevolgen, door Engeland's begunstiging van barbaarsche inboorlingen tegenover de blanke bevolking van Koloniën en Republieken gebaard. De politiek, door zijn Ministerie gevolgd en door hem gebillijkt en gesteund, had een gezag der blanken over inboorlingen ten doel, dat stellig door de Afrikaansche bevolking gewenscht werd. Steeds drong hij in zijne dépêches en andere geschriften erop aan, dat Zuid-Afrika uitsluitend door zelfbestuur tot zijn recht zou komen en dat de Hollandsch sprekende bevolking in aanleg tot zelfbestuur bij geene Engelschen achterstond. Dat hij persoonlijk met de Afrikaners ingenomen was, daaraan liet de hartelijke omgang geen twijfel, dien velen hunner met hem en de zijnen hadden. En toch werd het goede in zijn bestuur door de Afrikaners miskend en in oppositie tegen hem en zijn Ministerie schaarden zij zich aan de zijde van mannen, die steeds de zaak der inboorlingen tegenover hunne belangen hadden verdedigd. En waarom? Louter omdat hij, met dien imperialistischen zin bezield, die geen terugwijken veroorlooft van hetgeen eens door den klauw van den Britschen leeuw is aangeroerd, en die geen grooter heil voor eenig volk zich denken kan, dan onder de Britsche vlag te leven, de beteekenis der Transvaalsche quaestie mis-

kende. Lang zal het wellicht duren, eer zijn naam bij het Afrikaansch publiek weder in eere komt, maar wordt door een later geslacht de geschiedenis van Zuid-Afrika geboekt, dan zal ook zijne goede zijde waardeering en zijn recht, om onder de weldoeners van Zuid-Afrika geteld te worden, erkenning vinden.

Kaapstad, Juli 1881.

(Wordt vervolgd.)

Dr. J.W.G. VAN OORDT.

De vesting Parijs, zooals zij was en zooals zij thans is.

In een vorig artikel (zie *De Tijdspiegel* 1880 afl. Juni en Juli) hebben wij getracht, eenig denkbeeld te geven van de wijze, waarop Frankrijk zijne oostelijke grenzen heeft willen dekken tegen een vijandelijken inval van de zijde van Duitschland. De mogelijkheid blijft echter altijd bestaan, dat het den aanvaller gelukt, dien vestinggordel te forceeren en op de hoofdstad aan te marcheeren. Men begreep dan ook, dat een beleg van Parijs als in 1870 weder tot de gebeurlijkheden behoorde en dat daartegen moest worden gewaakt. Om redenen, door ons in dat artikel reeds ontvouwd, kon zelfs de nieuwe versterking van Parijs eerder worden geregeld dan die der oostelijke grenzen, zoodat dit wetsontwerp den 28sten Maart 1874 in de Nationale Vergadering werd aangenomen, terwijl de wet van den 17^{den} Juli 1874 de verdediging der oostelijke grenzen regelde. Wij wenschen thans de eerste wet een weinig nader te beschouwen en daarbij na te gaan, op welke wijze men getracht heeft te voorkomen, dat Parijs opnieuw, evenals in '70, de gevaren van een beleg zou moeten doorstaan. Bovendien achten wij het niet overbodig, vooraf in eenige bijzonderheden te treden over de wijze, waarop het denkbeeld: eene ‘vesting’ Parijs, is ontstaan en eindelijk in 1841 tot uitvoering is gekomen. Een uitstekend materiaal vinden wij daarvoor in het rapport, door den heer Thiers uitgebracht namens de commissie tot onderzoek eener wet, waarbij een krediet van 140 millioen zou worden toegestaan, om Parijs te versterken. Dit rapport is in de zitting van den 13^{den} Januari 1841 ingediend. Hoogst merkwaardig, wij zouden bijna durven zeggen leerzaam, vooral voor onze Wetgevende Macht, zijn reeds de eerste woorden van dat rapport:

‘Wij zijn u eene enkele opheldering schuldig omtrent de wijze van onderzoek, die wij bij dit vraagstuk hebben gevolgd. Telken dage worden u vragen voorgelegd, 'tzij dat ze burgerlijke of militaire

werken betreffen, die men uitsluitend speciale vragen zou kunnen noemen, die alleen in eene vergadering van ingenieurs behandeld moesten worden. Intusschen zijt gij verplicht, zelve een oordeel te vellen. Hoe handelt gij in dat geval? Gij gebruikt uw gezond verstand; gij tracht alleen de hoofdzaak te vatten, en gij brengt uwe stem uit, naar mate gij aan deze al dan niet uwe goedkeuring kunt schenken. Dat hebben wij ook gedaan. Wij hebben de specialiteiten, de mannen van het vak, met de meeste nauwgezetheid aangehoord' - het rapport zegt 'avec une religieuse attention' - 'en vervolgens hebben wij eene beslissing genomen, zooals het aan bezadigde mannen past, op algemeene en voor ieder verstandig mensch begrijpelijke gronden. Het resultaat van dezen arbeid wordt u thans aangeboden.'

Het plan, om Parijs te versterken, was in 1841 geenszins een 'nieuw' denkbeeld, zooals men al licht zou vermoeden, omdat het bij de toenmaals heerschende stemming werd ingediend, behandeld en uitgevoerd.

Reeds Mazarin en kort na hem Vauban gingen van dat denkbeeld zwanger. De voorspoed van Lodewijk XIV had algemeenen naijver verwekt. Beiden begrepen, dat die voorspoed niet altijd kon stand houden, dat er een tijd zou of althans kon komen, waarin ook Frankrijk tot in zijne hartader kon worden aangetast. Na den veldtocht van 1706 opperde Vauban het eerst dat denkbeeld. 'De inneming van Parijs', zeide Vauban, 'zou een der grootste ongelukken zijn voor dit koninkrijk, een slag, waarvan het zich in langen tijd niet of wellicht nimmer zou kunnen opheffen. Ik erken, dat mijne vaderlandsliefde en mijne gehechtheid aan den Koning en het welzijn van den Staat mij menigmaal daaraan hebben doen denken, maar dat ik nimmer eene geschikte gelegenheid heb gehad, om dit plan te opperen.' Hij deelt verder mede, dat het groot aantal militaire werken en koninklijke paleizen, door Lodewijk XIV in het leven geroepen, dat de voorspoed van diens regeering 'den blik van deze zijde deden afwenden, maar dat toch dit denkbeeld zoo dikwijls in mijn leven is opgekomen, dat ik het eener ernstige aandacht waardig keurde en goed meende te doen, door daaromtrent aanteekeningen te maken. Ik hoop,' dus voegt hij erbij, 'dat den een of anderen dag een bekwaam man deze memorie zal lezen en er zijne aandacht op zal vestigen. Gedreven door zijne vaderlandsliefde, zal hij er dan wel over spreken en misschien de uitvoering voorstellen. Indien deze goed geleid wordt, zal zij wel moeielijk zijn en veel geld kosten, maar in geen geval onmogelijk blijken.' Het project, waarop bovenstaande woorden doelden, is kort voor zijn dood door hem opgemaakt, doch nimmer tot uitvoering gekomen. In 1793 werd er opnieuw aan gedacht, om Parijs te versterken, en werden eenige aarden borstweringen opgeworpen, waarvan sommigen in 1840 nog bestonden, maar verder werd er niets gedaan. Napoleon I kwam. Het algemeen gevoelen is, dat deze eerst in 1814, toen de zon des geluks voor hem onderging,

eraan gedacht heeft, om Parijs te versterken. Integendeel, juist in de dagen van voorspoed, juist toen hij zijne zegevierende troepen door Weenen liet marcheeren en er dus verre van af was te denken, dat ooit eenig vijandelijk soldaat den Franschen bodem zou betreden, laat staan, dat Parijs zou worden belegerd, juist toen heeft hij er ten ernstigste aan gedacht. Toen hij in 1806 bij Ulm het grootste deel van het Oostenrijksche leger (26,000 man) onder Mack had omsingeld en gevangengenomen, marcheerde hij regelrecht op Weenen aan. Zou Weenen bevestigd zijn? Dat was de vraag, die zich aan hem opdrong en waarop hij het antwoord vreesde. Gelukkig voor hem bleek zijne vrees ongegrond: Weenen was niet versterkt; hij kon de stad doortrekken en de slag bij Austerlitz (2 Dec.) gaf den doorslag aan den oorlog. Juist in deze dagen van de hoogste glorie dacht hij na over de gevaren van eene open hoofdstad en begon hij dadelijk aanstalten te maken, om Parijs en omstreken te versterken; 'maar', zoo zegt hij in zijne *Mémoires de St. Hélène*, 'de vrees, om de inwoners ongerust te maken, en de ongeloofelijk snelle opvolging der gebeurtenissen beletten mij dit grootsche denkbeeld ten uitvoer te leggen'. Hij liet dus den tijd van voorspoed voorbijgaan en dacht er eerst opnieuw aan, maar te laat, toen de veldtocht van 1814 hem dwong, om met een handvol soldaten het Fransche grondgebied te verdedigen.

Eene volgende poging, om Parijs te versterken, geschiedde in de jaren 1831, '32 en '33. Thiers was toen minister van openbare werken. Nauwelijks echter was men met den bouw der versterkingen eenigszins gevorderd, of deze moest weder worden opgegeven. Bij eene wapenschouwing over de nationale garde in laatstgenoemd jaar weerklonk zóó luide en dreigend de kreet 'weg met de forten', dat Louis Philippe ontsteld den arbeid deed staken. Maar den 1sten Maart 1840 werd Thiers minister-president, juist ten tijde van ernstige verwikkelingen tusschen Egypte en de Porte. Dezen bestonden wel reeds sedert vele jaren, maar hadden nu een aanzien gekregen, dreigend voor Frankrijk's macht. De vrede tusschen de beide genoemde staten, den 4^{den} Mei 1833 gesloten, was grootendeels een werk der Fransche politiek. De oorlog, die voornamelijk het stadhouderschap van Syrië betrof, was in 1839 opnieuw uitgebroken en eindigde kort na het sluiten eener quadruple-alliantie van Pruisen, Oostenrijk, Engeland en Rusland, terwijl Frankrijk buitengesloten werd. 'Ons Syrië ligt aan den Rijn', riep Thiers uit, om deze moreele nederlaag te bedekken. Met deze enkele uitdrukking was de quaestie der natuurlijke grenzen weder op het tapijt gebracht.

Thiers deed tegelijkertijd al zijn best, om de gemoederen warm te maken. Oorlogstoebereidselen op uitgebreide schaal werden gemaakt. De zeehavens werden versterkt, de oorlogsschepen bemand en uitgerust, ja, er werd zooveel scheepsvolk opgeroepen, dat de visschersdorpen letterlijk ontvolkt waren en de visschersloepen met vrouwen en grijsaards bemand uitliepen. Er werden nieuwe regimenten infan-

terie en cavalerie opgericht, bataljons scherpschutters geformeerd, de verlofgangers onder de wapens geroepen, in één woord, er werd gehandeld, alsof de oorlog voor de deur stond. Honderden millioenen franken werden uitgegeven, zonder door de staatsbegrooting gewettigd te zijn. Ook werden 6 millioen franken besteed aan eene voorloopige versterking van Parijs, waartoe even min de Kamers hare toestemming hadden verleend. Den 20sten September 1840 werd de eerste spade met eenige plechtigheid in den grond gestoken.

Ware de aanslag op het leven des Konings door Darmès den 15^{den} October 1840 gelukt, vermoedelijk zou dan een Europeesche oorlog zijn uitgebroken. Wie zou Thiers hebben durven stuiten in zijne oorlogzuchtige handelingen; wie zou durven op te komen tegen den stroom der volksmeening, die, verdoofd door dat aanhoudend rammelen met den degen, op den oorlog aandrong! Gelukkig bleef Louis Philippe gespaard. Hij verzette zich tegen de oorlogzuchtige uitdrukkingen, die Thiers hem in de troonrede wilde doen uitspreken. Dat had ten gevolge, dat het Ministerie zijn ontslag aanbood. Hoewel de aanneming een gewaagde stap was, durfde de Koning dien ondernemen en redde hij daardoor den vrede van Europa. Den 28sten October trad het Ministerie-Thiers af en werd reeds den volgenden dag door het Ministerie-Guizot vervangen. Langzamerhand bedaarden de gemoederen. De plechtige overbrenging van het lijk van Napoleon I op den 15^{den} December verstoorde gelukkig de ingetreden rust niet. Maar intusschen was de versterking van Parijs eene nieuwe phase ingetreden en had Thiers den Koning geheel weten over te halen, zóó zelfs dat Louis Philippe zeide: ‘“Misschien zal men thans uitroepen: “Weg met Louis Philippe!” maar dat is minder; dat gaat voorbij; Frankrijk zal intusschen een versterkt Parijs hebben, en dat gaat niet voorbij.’ Zoo werd dan, na aanneming der wet, binnen 4 jaren en ten koste van 300 millioen franken Parijs in eene vesting herschapen, eene reuzenvesting, die geheel voldeed aan de eischen van dien tijd. Wanneer het lot het gewild had, dat Parijs bijv. in den eersten tijd belegerd ware geworden, dan zou er alle reden zijn, om te gelooven, dat het geheel aan zijn doel had beantwoord. In dat opzicht is de oorlog van 1870-71 een 20tal jaren te laat gevoerd. Het verschil tusschen de eischen van '41 en die van '70 zal ons ten duidelijkste blijken, wanneer wij nog even blijven stilstaan bij het reeds genoemde rapport van Thiers. Daarin wordt toch de onmogelijkheid van eene belegering van Parijs zoo duidelijk aangetoond, als met de toenmalige toestanden slechts mogelijk was. Thiers had buiten de veranderde tijdsomstandigheden gerekend, of liever buiten de verandering, die de tijden konden en zouden aanbrengen. Hij bezat geen profetischen blik in de toekomst, die de spoorwegen zoude hebben.

Wij zijn intusschen een weinig afgedwaald. Het Ministerie-Guizot nam de nalatenschap van zijn voorganger over. Het zou zeer gemak-

kelijk geweest zijn, het wetsontwerp omtrent de versterking van Parijs terug te trekken en daardoor zeer zeker in populariteit te winnen, maar de persoonlijke invloed van den Koning had zich ernstig laten gelden. Wel zeide de booze wereld, dat Louis Philippe overtuigd was van den stelregel: wie meester is van Parijs, is baas over geheel Frankrijk; wel zeide men, dat de verschillende oproeren hem zooveel belang in de versterkingen deden stellen, omdat hij van daaruit de stad Parijs kon beschieten, maar er bestaat geen enkel bewijs, dat deze nevengedachte bij den Vorst opgekomen, althans door hem geuit is. Maar laten wij veronderstellen, dat dit denkbeeld werkelijk bij de beraadslaging in den ministerraad heeft voorgezeten, dan nog zou het wetsontwerp gevallen zijn, indien het niet den steun der revolutionnaire partij had verkregen. Deze ging uit van hetzelfde idee. Indien eens de revolutie meester was van Parijs, moest die stad maar niet zoo klakkeloos openliggen voor de aanrukkende regeeringstroepen. Van de eene zijde dus ondersteuning van het wetsontwerp, ten einde de revolutie te bedwingen, van de andere zijde, ten einde de revolutie te doen zegevieren. Dit alles is wel niet zoo ronduit gezegd, maar enkele uitdrukkingen, in het vuur van de beraadslagingen aan de voornaamste woordvoerders ontsnapt, geven recht tot die veronderstellingen. Deze dubbelhartigheid, dat gedrochtelijk verbond werd dan ook ernstig aan de kaak gesteld. De Lamartine, een der hevigste bestrijders van het geheele plan, zeide onder anderen:

'Er schijnt hier een onverklaarbaar raadsel, wellicht een dubbel bedrog te bestaan. De tegenstrijdigste partijen hebben altijd het ongelukkige denkbeeld der bevestiging van de hoofdstad voorgestaan. Wij zien het wetsontwerp verdedigd door hen, die acht jaren geleden al hunne pogingen inspanden, om de hatelijkheid ervan te doen uitkomen. Verklare, wie dit vermag; ik ben daartoe buiten staat. Moet men hier somtijds denken aan een bondgenootschap, dat zich in duister hult, om zijne leus niet te verraden? Zou dit plan ontstaan zijn uit eene geheime verstandhouding tusschen staatkundige tegenvoeters, die in ieder ander opzicht elkander verafschuwen? Is deze wet de vrucht van een huwelijk tusschen een achterdochtig despotismus en een arglistigen revolutiegeest? Zoo ja, wie is dan hier de bedrogene? Ik weet het niet, maar gij kunt er verzekerd van zijn, dat de natie bedrogen en de vrijheid verraden wordt.'

Bij de discussiën, die van den 21sten Januari tot den 1sten Februari werden gevoerd, speelde Thiers de hoofdrol. Hij was rapporteur der commissie van onderzoek over zijn eigen wetsvoordracht. Hij verdedigde het dan ook met al de partijdigheid eens vaders, maar tevens met de hem eigen behendigheid. Wij komen op dit rapport dadelijk terug. Het thema, dat Parijs van uit de forten gebombardeerd kon worden, werd ijverig besproken; de krijgskundige leden in de Kamer waren het daarover niet eens. De Generaal Paixhans, wiens naam

onafscheidelijk is verbonden aan de geschiedenis der artillerie, had een gewichtig aandeel in dezen twist. Thiers merkte echter aan, ‘dat een bestuur, hetwelk bij een burgeroorlog uit de forten rondom Parijs het Pantheon, den dom der Invaliden of de zuil op de place Vendôme door kogels en bommen zou laten beschieten, na de overwinning nog minder kans zou hebben om zich staande te houden dan vóór het bombardement’. Guizot zeide: ‘Gij voert ons te gemoet, dat de vijandige partijen zich met verderfelijke bedoelingen van de afzonderlijke forten kunnen meester maken. Maar ook bij de verkiezingen der volksvertegenwoordiging of in de nationale garde zouden die partijen eveneens meester kunnen worden, en niemand zal wel durven beweren, dat die beide instellingen dáárom moeten worden afgeschaft.’

De Maarschalk Soult zeide in zijne redevoering van den 22sten Januari 1841 over dit wetsontwerp het volgende:

‘De verdediging van Parijs moet geheel naar buiten geschieden en zij zal meer of minder volledig zijn, naarmate zij zich verder of minder ver uitbreidt.’ En later, sprekende over het beleg van Genua, deelt hij mede, dat de versterkingen acht à tien KM. van de plaats zelve verwijderd waren. ‘Van de 14,000 man, die ik bij het begin van het beleg onder mijne bevelen had, bleven er slechts 2100 man over. De anderen waren gestorven, maar deze handvol dapperen had gedurende twee maanden 50,000 man tegengehouden en gaf ten slotte de beslissing bij de overwinning van Marengo.’ Hij eindigde zijne redevoering met de woorden:

‘Mag ik thans één dringende bede tot de Kamer richten, dan is het deze: houd u alleen en uitsluitend alleen bezig met de grootheid van het doel, dat bereikt moet worden; laat alle verschil van meening over stelsel of particuliere belangen varen voor het gewicht der zaak, die aan Frankrijk de zekerheid van zijne onafhankelijkheid en kracht moet schenken. Ik doe een beroep op uwe vaderlandsliefde, MM. HH., en vertrouw, dat deze de verwachtingen niet zal beschamen.’

Het wetsontwerp, bestaande uit 8 artikels, werd met 237 tegen 162 stemmen aangenomen, terwijl het in de Kamer der Pairs eene meerderheid van ongeveer 60 stemmen verkreeg.

De noodzakelijkheid van de versterking van Parijs wordt in het rapport van Thiers ten eerste op aardrijkskundige gronden betoogd. ‘Wanneer wij naar Berlijn willen marcheeren,’ zoo zegt hij, ‘dan moeten wij 182 uren gaans afleggen, aan de grenzen te beginnen; wij moeten den Rijn, de Wezer en de Elbe passeeren; wij moeten versterkte plaatsen voorbijtrekken, zooals Luxemburg, Mainz, Ehrenbreitstein, Maagdenburg. Om op Weenen aan te rukken, moeten wij 216 uren gaans afleggen, den Rijn, de Donau, de Lech, de Inn passeeren, eene menigte

versterkte plaatsen voorbijtrekken en ook Ulm, dat door den Duitschen Bond tot eene plaats van den eersten rang wordt verheven. En daarentegen, wat is noodig, om naar Parijs te komen? Ternauwernood een afstand af te leggen van 60 uren gaans van onze noordelijke grens; men behoeft geene enkele groote rivier te passeeren, alleen een weinig beteekenend stroomgebied als dat der Marne en Seine.'

Dit betoog wordt gevolgd door een van staatkundige beteekenis. 'Pruisen, Spanje, Oostenrijk, zelfs Engeland zijn niet één geheel zooals Frankrijk. Ons schoon vaderland heeft een groot voordeel: het is een geheel. Nimmer heeft eenig koninkrijk in alle opzichten zulk een samenhangend geheel opgeleverd. Vier en dertig millioen menschen wonen op eene betrekkelijk kleine ruimte bijeen; zij leven hetzelfde leven; zij gevoelen, denken en zeggen bijna hetzelfde op hetzelfde uur. Alles denkt en beweegt zich, alsof het een enkel mensch ware, dank zij onze instellingen, die binnen weinige uren het gesproken woord van de eene zijde van Frankrijk naar den anderen uithoek overbrengen; dank zij onze administratieve middelen, die eene order in weinige minuten overal brengen, waar die zijn moet. Aan deze eenheid danken wij eene kracht, die grootere rijken niet bezitten. Maar die voordeelen bezitten wij ook alleen door het bestaan van een éénig centrum, vanwaar de algemeene impulsie uitgaat, dat het geheel in beweging brengt. Dat is Parijs, hetwelk door de pers spreekt, door de telegraaf beveelt. Tref dit centrum, en geheel Frankrijk is getroffen, gelijk een mensch, wiens hoofd beleedigd is. Maar dat Parijs, dat hoofd van Frankrijk, dat over geheel Europa een stroom uitstort van nieuwe denkbeelden, uitgedrukt in eene taal, die ieder volk verstaat, dat Parijs, dat de wereld in beweging brengt, dat Parijs ligt vlak aan de grenzen; slechts enkele dagmarschen zijn noodig, om het te bereiken. Welnu! wat moeten wij in dien toestand doen? Dat Parijs, 'twelk zoo kwetsbaar is, dekken; het doel, dat de groote invasie-oorlogen zich stellen, buiten het bereik brengen. En wanneer wij het doel onbereikbaar maken, dan werpen wij tevens alle plannen in duigen, die daarnaar streven. In één woord, versterk onze hoofdstad en gij brengt een geheelen ommekeer in den oorlog, in de politiek teweeg; gij maakt de invasie-oorlogen onmogelijk!'

Na verschillende aanhalingen uit de *mémoires de St. Hélène,* om te betoogen, dat Parijs niet door vluchtige, maar door duurzame versterkingen moest worden omringd, vervolgt het rapport:

'Veronderstel Parijs verdedigd door duurzame vestingwerken, door muren, dan veranderen de omstandigheden van den oorlog geheel: dan is er geen veldslag meer, maar eene belegering. Maar een leger, hoe groot en hoe dapper het ook zijn moge, kan geen beleg beginnen met zijne gewone hulpmiddelen. Het behoeft daartoe een speciaal materieel, eene artillerie, die men niet te velde meesleept, die men in het eigen land slechts moeielijk transporteert, maar die men in

vijandelijk land niet mee kan nemen, tenzij men, door verscheidene gelukkige veldtochten, geheel meester van dat land zij. Men moet alsdan zoovele dagen voor de vesting liggen, dat een groot leger dit onmogelijk kan doen uit gebrek aan vivres, aan munitie, aan allerlei behoeften. De moeielijkheden zijn dus zoo groot, dat men ze kan beschouwen als onmogelijkheden en dus er eenvoudig van afziet. Wij kunnen derhalve gerust zeggen, dat daardoor een groote ommekeer in de oorlogstoestanden wordt gebracht.'

Het rapport beweert dus, dat Parijs, eenmaal in staat, om een beleg te verduren, juist daardoor voor altijd van dat gevaar bevrijd is. 'De inneming van Parijs zal moreel en materieel onmogelijk zijn!'

Na derhalve eerst te hebben betoogd, dat het versterkte Parijs niet belegerd *kan* worden, dat zoo iets onmogelijk is, behandelt het rapport echter toch die mogelijkheid, bespreekt den goeden geest der inwoners en bewijst, dat Parijs niet het tooneel van wanorde en moedeloosheid, maar dat van vaderlandsliefde en militaire toewijding zou zijn. Of het nu wel geheel logisch is, eerst de totale onmogelijkheid van iets te bewijzen en later na te gaan, wat er gebeuren zal, indien die onmogelijkheid toch eens mogelijk werd, laten wij in het midden. Het bewijst althans, dat het vertrouwen in die onmogelijkheid niet zoo heel groot was.

Vervolgens komt de groote quaestie der voeding ter sprake, met en benevens die der voldoening aan al de andere behoeften van zulk eene groote bevolking. Eene hoofdstad heeft vele behoeften, maar ook veel meer hulpbronnen. Waar vele menschen zijn opeengehoopt, daar heeft de handel, tuk op winst, ook alles in het werk gesteld, om te voldoen aan alle behoeften des levens. Alleen in arme, dun bevolkte streken kunnen de legers ternauwernood blijven bestaan, terwijl zij het liefst zich bewegen in volkrijke landen, zooals de vlakten van Lombardije of Vlaanderen, waar overvloed van steden zijn, omdat daar kleeding, hospitalen en van alles te vinden is.

Wij zullen echter het rapport weder zelf laten spreken.

'Maar veronderstel, dat de vijand door eene onmogelijke verrassing plotseling voor de poorten der stad stond, dan nog zou Parijs niet uitgehongerd zijn. Eene groote bevolking heeft noodig granen of meel, groenten, versch of gezouten vleesch, dranken, brandstoffen en fourrages. Welnu! MM. HH., Parijs bezit, dank zij de voorschriften op de bakkerijen en door zijne pakhuizen, voor vijf en dertig dagen meel of graan, terwijl deze hoeveelheid dikwerf tot het benoodigde voor zes en veertig dagen stijgt. Parijs bezit gewoonlijk eene groote hoeveelheid groenten, veel gezouten vleesch, maar daarentegen zeer weinig versch vleesch (en daarin zou moeten worden voorzien), voor zes maanden en meer voldoende hoeveelheid aan wijn, likeuren en andere dranken, minstens voor zes maanden brandstoffen. De meeste belegerde steden zouden zich wat gelukkig gevoeld hebben, als zij brood,

groenten, vleesch, dranken en brandstoffen in voldoende mate hadden bezeten. Wij hebben hierbij eene veronderstelling aangenomen, die voor allen het best te begrijpen is: wij hebben onderzocht, of het mogelijk is, om Parijs voor zestig dagen van levensmiddelen te voorzien voor eene bevolking van 1,300,000 zielen, en wij hebben aangetoond, dat dit zeer goed uitvoerbaar is.

Nog een enkel woord over dat cijfer van zestig dagen en 1,300,000 inwoners.

Nooit zal een vijand zestig dagen lang voor Parijs kunnen liggen; niet Parijs, maar hij zou alsdan uitgehongerd zijn. Men kan niet veronderstellen, dat een invallend leger voor Parijs minder dan 200 à 250,000 man zou tellen. Het zou alsdan onmogelijk zijn, om de magazijnen te doen volgen, zonder reusachtige en onmogelijke krachtsinspanning, zonder verscheidene legers, om den rug te dekken. Dat leger zou dus leven moeten ten koste van het land, zooals wij dat zelven zoo dikwijls gedaan hebben; het zou zich daartoe ver moeten uitbreiden, maar zich daardoor ook aan groote gevaren blootstellen. Het zou evenwel leven; maar de landstreek, die het bezette, zou spoedig zoo kaal gegeten zijn, dat er niets meer overschoot.

Veronderstel dus dertig dagen, om daartoe te geraken; neem veertig of vijftig, maar dan bereikt gij ook eene physieke onmogelijkheid. Eene proviandeering voor zestig dagen is dus ruimschoots voldoende om allen waarschijnlijkheden het hoofd te bieden.'

De berekeningen omtrent het aantal inwoners, omtrent slachtvee en fourrage zijn van minder belang voor ons, evenals een nader betoog, dat Parijs voldoende hulpmiddelen bezit, om een geheel leger uit te rusten.

Parijs moest dus bevestigd worden, en daartoe rekende men noodig te zijn een aaneengesloten ringmuur en daarbuiten eene reeks van forten. Deze reeks vormt eene lijn van meer dan 20 uren gaans, 'die door geen leger ter wereld geblokkeerd kan worden, zonder zichzelf zoodanig te versnipperen, dat het gevaar loopt, om op elk punt verslagen te worden.'

'Deze lijn, die van 2000-7000 M. van den ringmuur ligt en deze wederom ver van de bewoonde gedeelten der stad, maakt een bombardement onmogelijk. Parijs *kan* niet meer gebombardeerd worden, en dat is juist het grootste gevaar voor eene uitgebreide bevolking. Ieder, die zich tot het laatste toe zou willen verdedigen, bezit daartoe niet de kracht, wanneer hij weet, dat vrouw en kinderen zijn blootgesteld aan granaatscherven en bommen. Die tweede lijn is dus onontbeerlijk.'

Hiermede zullen wij van de bevestiging van Parijs in 1841 en het rapport van den heer Thiers afscheid nemen. Wij hebben eruit medegedeeld, wat ons thans nog belang kan inboezemen. Wij weten

allen, dat de aanneming van het wetsontwerp aan Europa eene der grootste vestingen, zoo niet de grootste schonk, die het ooit had gekend. Wij weten ook, dat de oorlog van 1870-71 het denkbeeld der onoverwinnelijkheid van Parijs heeft gelogenstraft. Vele der stellingen, door Thiers in zijn rapport verkondigd, zijn gebleken valsche stellingen te zijn; alleen maken daarop uitzondering de volharding, de moed, de gelatenheid, waarmede de bevolking gedurende vier maanden de groote ontberingen van een beleg heeft gedragen. Parijs heeft in den oorlog eene groote moreele beteekenis gehad. Het is stellig oorzaak geweest, dat de oorlog bovenmatig lang gerekt werd, dat Frankrijk hoe langer zoo meer gebukt ging onder den druk, maar het heeft ook getoond, waartoe eene dappere bevolking in staat is. Heel de wereld heeft met bewondering neergezien op de bijna bovenmenschelijke krachtsinspanning van eene natie, die men zoo gaarne ‘verdorven’ noemde. Dat is de groote moreele beteekenis, die niet over het hoofd mag worden gezien en die vooral voor het Fransche volk eene ontzaglijke waarde heeft.

Het was echter gebleken, dat Parijs zeer wel belegerd en uitgehongerd kon worden; dat zeer goed de vijandelijke projectielen binnen den ringmuur niet alleen, maar in de rijkste kwartieren terecht konden komen; in één woord: Parijs bleek als vesting niet meer te voldoen aan de eischen van den tijd. Wat nu te doen? Ontmantelen? Daarvan is bij niemand sprake geweest; integendeel, de vesting Parijs moest geheel worden gebracht in een toestand, die alle omstandigheden kon tarten. Nauwelijks waren de pas geslagen wonden eenigszins geheeld; nauwelijks kon Frankrijk het hoofd een weinig opbeuren, of zijne eerste zorg was, eene herhaling van het beleg van Parijs te voorkomen.

Hoe moet Parijs thans bevestigd worden? was de vraag, die tal van pennen in beweging bracht. Frankrijk heeft nooit zoovele strategen, zoovele vestingbouwkundigen bezeten als juist na den oorlog van '70-71. Tal van geschriften verschenen, ieder waande zich een Vauban en begreep, dat alleen *zijn* plan eene herhaling der gebeurtenissen kon voorkomen. En geene bekrompen denkbeelden bij al die geleerden! volstrekt niet. Vauban alleen was bekrompen; zijne uiterste lijn van forten lag ter plaatse, waar later de ringmuur is gekomen. Maar nu moest Parijs zóó uitgebreid versterkt worden, dat er aan geene insluiting meer gedacht kon worden. Urenver vooruit moest de lijn der forten komen. Dat zou echter kolossale sommen kosten en geheele legers demobiliseeren! Wat nood: geld kon Frankrijk in overvloed krijgen. Frankrijk was nog rijk genoeg, om zijne nieuwe versterkingen te betalen en legers, die waren maar voor 't scheppen; dat had 1870-71 in voldoende mate aangetoond. Wij hebben tal van voorstellen gelezen en herlezen, die, al getuigen ze niet allen van strategische talenten, al getuigen ze wel van nationalen trots en van zelfgenoegzaamheid, toch ook in bijna elken regel bewijzen, dat men niet

schroomde voor belangrijke offers ten bate van het vaderland. Al die geschriften bewijzen, dat de nationale zaak velen ter harte ging en dat ieder zooveel mogelijk zijn steentje wilde aandragen ter opbeuring van het vaderland. Vele voorstellen zijn alleen uit dat oogpunt te billijken. De een wil Parijs omgeven door een kring van forten, waartusschen smalle openingen, dus bijna als een ringmuur met wijdere toegangen; een ander wil eenvoudig de lijn der forten vooruitschuiven tot op een 10 KM. verder vooruit, alleen om daardoor terrein te winnen tot het telen van groenten en het onderhouden van groote kudden vee. Parijs moest zoodoende onafhankelijk zijn van het overige gedeelte van Frankrijk, ja, zelfs van de wereld en daardoor jarenlang - 'illimité' - weerstand kunnen bieden aan elk beleg. Hongersnood zou er nooit meer kunnen ontstaan. Een ander stelt in allen ernst voor, de vesting Parijs tot eene havenplaats te maken. Daartoe ligt de gordel van forten aan de oost-, zuid- en noordzijde het dichtst bij de stad, verwijdert zich daarna aan de westzijde hoe langer zoo meer van den ringmuur, ongeveer als de beenen van een parabool. Langs deze beenen zijn voortdurend forten geëchelonneerd, zoodat de ruimte tusschen de beide beenen altijd met Parijs in betrekking staat. Door deze linie van forten eenvoudig tot aan de zee door te trekken, blijft Parijs gedurende een eventueel beleg steeds in gemeenschap met de zee en kan dus nooit uitgehongerd en even min van het overige Frankrijk geïsoleerd worden.

Van al die voorstellen is er slechts één, dat, indien het althans gedeeltelijk werd uitgevoerd, eene weldaad voor Parijs en een groot aantal zijner bewoners zou worden. De schrijver verlangt namelijk, dat de ringmuur aan de westzijde wordt afgebroken en de voorsteden uitgelegd tot aan de oevers der Seine, die dan tegelijkertijd als binnenste verdedigingslijn kon gelden. Nu, de Parijzenaar en vooral de Parijsche werkman snakt naar lucht en licht; het opkomend geslacht wordt hoe langer zoo zwakker, ten gevolge van het gemis van die twee gewichtige levensvoorwaarden, en eene uitbreiding, die zulk eene groote buitenwijk aan Parijs toevoegde, zou eene weldaad kunnen zijn, mits zij ruim en luchtig bebouwd werd. Dit is eigenlijk het meest practische denkbeeld, dat wij in het meerendeel der voorstellen hebben aangetroffen.

De commissie, die met het ontwerpen van eene nieuwe bevestiging van Parijs was belast, heeft zich dan ook weinig om al die nieuwere strategen bekommerd en zelfstandig zijn weg bewandeld. Dat Parijs opnieuw versterkt moest worden, was buiten kijf. Parijs moet bij een nieuwen oorlog weder zijn invloed doen gevoelen. Die invloed is drieledig: 1°. de moreele en staatkundige, 2°. de strategische, 3°. de tactische. De eerstgenoemde invloed is misschien de gewichtigste. In een staat als Frankrijk, waar zooveel centralisatie heerscht, waar men gerust zeggen kan: 'Parijs is Frankrijk', daar zal de

vijand alle krachten inspannen, om zich meester te maken van dat hart, van waaruit alle kloppingen zich tot in de uiterste ledematen doen gevoelen. Hij zal Parijs begeeren om zijne rijkdommen, om zijn moreel overwicht, om de gevolgen, die zijn val na zich zal sleepen. Maar er is nog een andere moreele invloed. Frankrijk heeft geloofd in de onoverwinnelijkheid van Parijs en is zeer onzacht uit dien droom wakker geschud. Bij een nieuwen oorlog zou het vertrouwen op Parijs reeds dadelijk geschokt zijn en zou de wetenschap van 'tgeen gebeurd is in 1870-71, een deprimeerenden invloed uitoefenen. Dit vooral moest worden vermeden. Te weten, dat Parijs, een onoverwinnelijk Parijs met al zijne hulpbronnen den rug van het leger dekt en dat, al rukt de vijand ook zegevierend Frankrijk binnen, hij zijn hoofd te bersten zal stooten voor Parijs, die wetenschap is zulk een moreele steun, dat alleen daaraan millioenen en nogmaals millioenen *wel*besteed mochten heeten. De strategische invloed, dien Parijs had kunnen uitoefenen, is, evenals die van Metz, bijna nul geweest. Dat was echter niet de schuld der plaatsen zelven, maar meer die der aanvoerders. Parijs zou als basis voor operatiën, als centrum voor organisatie, als onuitputtelijk depot, om te voorzien in de behoeften der manoeuvreerende legers, eene hoogst belangrijke rol hebben kunnen spelen. Parijs is echter geworden eene tactische vesting, om het zoo te noemen en uit een tactisch oogpunt heeft Parijs in den oorlog buitengewone diensten aan Frankrijk bewezen. De tactische rol van Parijs heeft langer geduurd, dan de Franschen hadden durven droomen, veel langer, dan den Duitschers lief was. De opperbevelhebbers hebben van de strategische waarde dier vestingen geen nut getrokken. Het was belachelijk, te durven gewagen van plannen, om met geheele legerkorpsen, met trein en bagage, zich door te slaan en in het vrije veld nieuwe strategische combinatiën te maken. Hoe zou zulks mogelijk geweest zijn zonder basis voor die operatiën, zonder eenig steunpunt? De doorgebroken legers zouden als 't ware in de lucht hangen en zich weldra moeten schikken in hun noodlot, dat vermoedelijk geweest zou zijn: oplossing ten gevolge van het gemis van een steunpunt, tenzij andere legers het te hulp konden komen, het als 't ware in zich opnemen en aan zijne basis vastknoopen konden.

Wij zullen thans zeer beknopt een verslag geven van het rapport der commissie, waarin de nieuwe versterkingen aangegeven en verdedigd worden. Het zou niet ondienstig zijn, wanneer de lezer daarbij eene goede kaart van de omstreken van Parijs consulteerde, terwijl de door ons op te geven afstanden gewoonlijk zullen zijn: gemeten van af den ringmuur. Ter meerdere duidelijkheid zullen wij echter overal, ook waar dat niet in het rapport voorkomt, zoo nauwkeurig mogelijk de windstreek aangeven, om daardoor het gemis eener kaart te vergoeden.

In de zitting van den 21sten Maart 1874 werd aan de Nationale Vergadering ingediend het rapport namens de commissie van het leger, die belast was geweest met het onderzoek van het wetsontwerp betreffende de nieuw op te richten forten rondom Parijs. Rapporteur was de Generaal Baron De Chabaud-Latour.

De aanhef van dit rapport luidt:

'MM. HH., de vaderlandslievende gevoelens, die de regeering in 1840 deden besluiten, om Parijs te versterken, zijn door de gebeurtenissen maar al te zeer gerechtvaardigd.

Het beleg van Parijs door de Duitsche legers heeft op schitterende wijze bewezen, van welke waarde het reuzenwerk is geweest, dat destijds met zoo ver vooruitzienden blik is ondernomen.

Het is thans bewezen, dat Parijs, dank zijne dapperheid, zijne verdedigingswerken, zijne hulpbronnen aan menschen, materiaal, industrieele rijkdommen en krachten van allerlei aard, gedurende langen tijd, veel langer, dan men ooit dacht, weerstand kan bieden aan eene machtige, goed gewapende en talrijke legermacht.

Ook is het bewezen, dat die groote en licht bewegelijke bevolking, zoo noodig, weet te dulden en te dragen. Zij heeft met echt vaderlandlievende toewijding gedurende lange maanden de ontberingen van een beleg, de gevaren van een bombardement getrotseerd.

Indien de beide strijdende partijen deze waarheid hadden kunnen vermoeden, waarschijnlijk zou de oorlog van 1870 anders geleid zijn, en zonder twijfel zou de uitslag minder noodlottig voor ons zijn geweest.

Hoe het zij, Parijs is gevallen; wij hebben eene enorme schadevergoeding moeten betalen, zooals de geschiedenis nimmer heeft gekend; wij hebben Den Elzas en een gedeelte van Lotharingen verloren. Door die verminking van ons grondgebied is onze oostelijke grens geheel open en ongewapend. Er is geen enkel gewichtig punt, dat een invallend leger zou kunnen tegenhouden. Wij moeten steeds beducht zijn, dat de oorlog opnieuw uitbarst, ook al hopen wij van ganscher harte, dat zulks niet het geval moge zijn. Welnu, wanneer in dat geval de oorlogskans weder tegen ons gekeerd was, dan zou Parijs ernstig bedreigd zijn. Eene duur gekochte ondervinding heeft ons geleerd, dat bij den tegenwoordigen toestand der verdedigingswerken aan den te bieden tegenstand een einde komt.

In deze omstandigheden rusten er twee groote verplichtingen op ons: onze grenzen in verdedigbaren staat te brengen en de verdedigingsmiddelen van Parijs te verbeteren.

Welke eisch is de meest dringende?

Sommigen hebben gezegd, dat, nu gebleken is, dat Parijs zich gedurende langen tijd kan verdedigen, het het beste zou zijn, al onze krachten aan te wenden langs de grenzen.

Het comité van defensie en uwe commissie hebben die zienswijze niet gedeeld.

De verbetering van onze grens is geenszins het werk van één dag, en zoolang het geheele stelsel van verdedigingswerken niet geheel voltooid is, mogen wij er niet op rekenen, dat wij den inval des vijands kunnen beletten.

En als ook al die werken gereed zijn, dan nog kunnen wij geene bepaalde zekerheid geven. Wij bezitten geene groote lijn van natuurlijke hinderpalen, en het steeds aangroeiend getal goed onderhouden wegen, die Frankrijk doorsnijden, maken het altijd mogelijk, dat een groot gedeelte van het vijandelijk leger op eenig punt onze verdedigingswerken forceert of omtrekt. Wij moeten dus, zelfs na de geheele voltooiing onzer grensvestingen, voorzien in de gebreken, die de versterking van Parijs aankleven. Maar zoolang onze grenzen niet in behoorlijken staat van tegenweer zijn, mogen wij de reorganisatie onzer hoofdstad letterlijk geen dag uitstellen. Laten wij derhalve te gelijk met onze grenzen, te gelijk met de verbeteringen in ons personeel de werken ondernemen rondom Parijs. Daardoor wordt toch onze hoofdstad niet alleen beschermd tegen een bombardement, maar ook in staat gesteld, om eene actieve en zich verder uitstrekkende verdediging te voeren, terwijl wij in 1870-71 verplicht waren tot eene bijna geheel passieve verdediging. De thans bestaande werken en de configuratie van het terrein noodzaakten ons daartoe.

Ziedaar, MM. HH., het doel der wet, waarvan gij het onderzoek aan ons hebt toevertrouwd en die wij ten spoedigste wenschen te doen bespreken, in afwachting van eene andere wet, die de noodige gelden zal aanvragen voor de werken, noodzakelijk ter verdediging van het overige deel van ons vaderland.

De ondervinding van den laatsten oorlog heeft de gebreken van het verdedigingsstelsel van 1840 aan het licht gebracht..... Onze versterkingen zijn niet alleen niet meer in staat, om de bevolking onzer hoofdstad tegen een bombardement te vrijwaren, maar zij voldoen niet aan de eischen eener actieve verdediging, die, zooals verschillende beroemde belegeringen hebben bewezen, de eenige verdedigingswijze is, waarvan men goede resultaten kan verwachten.

Bovendien hebben de spoorwegen en de verbeteringen in de artillerie sedert 1840 de algemeene voorwaarden van den oorlog en vooral die van de belegeringen geheel veranderd. De spoorwegen hebben een snellen opmarsch der legers mogelijk gemaakt, evenzeer als het transport van hun materiaal en hunne verpleging; door de uitbreiding der legers kon de grootste vesting der wereld worden ingesloten; de grootere dracht der artillerie maakte het mogelijk, dat zij van den eersten dag af aan het centrum der steden beschiet, zonder naderingswerken aan te leggen en zonder rekening te houden met verdedigingswerken, gebouwd op meer of minder uitgebreide verdediging.

Hoe groot Parijs ook is, blijft het altijd in gevaar van ingesloten en gebombardeerd te worden. De oorlog van 1870 heeft de hermetische insluiting reeds bewezen. Wel lagen de voornaamste kwartieren buiten het bereik der Pruisische projectielen, maar wij moeten vreezen, dat bij een nieuw beleg de toestand anders zal zijn. Immers, de jongste proeven der artillerie geven steeds verdere drachten aan.

De vruchtelooze uitvallen van Champigny en Buzanval hebben bovendien voldoende bewezen, dat het bijna onmogelijk is, de hand te reiken aan een leger tot ontzet; bijna onmogelijk, den vijand te verdrijven, wanneer hij eenmaal de hoogten heeft bezet, die de naaste omstreken van Parijs beheerschen.

Ten slotte is het gebleken, hoe gevaarlijk het, met het oog op de krijgstucht, kan zijn, wanneer de troepen lang achtereen in aanraking komen met eene talrijke bevolking, die onvermijdelijk overspannen is door de ontberingen en gemoedsbewegingen, die een beleg na zich sleept.

Willen wij dus het verdedigingsstelsel van Parijs in overeenstemming brengen met de nieuwe oorlogstoestanden, dan moeten wij de eerste positiën van den vijand zoover achteruit dringen, dat de geheele stad bevestigd zij tegen de projectielen der zwaarste artillerie.

Ook moeten wij in het verdedigingsstelsel opnemen de hoogten, die Parijs omringen, ten einde 1°. de moeielijkheden en bezwaren eener insluiting aanmerkelijk te vermeerderen, 2°. aan onze legers uitgebreide kampementen te verschaffen buiten den ringmuur, 3°. de mogelijkheid te geven tot deboucheeren, 'tzij om te strijden, 'tzij om te fourageeren, 'tzij om gemeenschap te hebben met het overige deel des lands.

Parijs is het noodzakelijke objectief des vijands. Zijn staatkundig overwicht, zijne groote bevolking, zijne rijkdommen en onuitputtelijke hulpbronnen zullen de inname van Parijs tot hoofddoel van elken oorlog maken. Onze centralisatie begunstigt zeer den aanval van onze zijde, omdat zij invloed uitoefent op elks gezag, maar zij heeft ook een groot nadeel: is namelijk eens Parijs genomen of ingesloten, dan loopt de tegenstand, dien het overige deel des Rijks bezit, ernstig gevaar. Voorts hebben de spoorwegen, die van Parijs als van het centrum van een spinneweb uitgaan, zijne strategische waarde bijzonder verhoogd..... De versterkingen van Parijs zijn waarlijk grootsch... Maar alle forten, die voor nauwelijks dertig jaren en nog korter zijn gebouwd, eischen thans dringend verbetering en uitbreiding.

Parijs maakt hierop geene uitzondering en men mag Frankrijk met recht verwijten, dat het stroomen bloeds heeft vergoten in alle werelddeelen en milliarden franken heeft opgeofferd, alles om zijne militaire glorie te vermeerderen, maar dat het geen geldelijk offer overhad voor de verbetering van zijn eigen verdedigingsstelsel, opoffe-

ringen, waartoe iedere natie verplicht is, ten einde de onafhankelijkheid van het grondgebied en de eer harer wapens te verzekeren.'

Wij zullen hiermede voorloopig het rapport even laten rusten. Het vraagstuk, of Parijs al dan niet bevestigd moest zijn en of zijne vestingwerken verbeterd moesten worden, was in werkelijkheid een opgelost vraagstuk. Wel zijn er nog steeds sommige schrijvers, die het nut ervan niet willen inzien. Een Duitsch schrijver beweert, dat Parijs alleen beveiligd moet zijn tegen een *coup de main,* meer niet. Hij beweert, dat eene vesting Parijs eene vernedering voor Frankrijk is, terwijl hij elders schrijft, dat 'zonder de verdedigingswerken van Parijs de wereld het ontzettende tooneel zou hebben gezien, dat een groote en machtige Staat, na de vernieling zijner legers aan de grenzen, over zijne geheele uitgestrektheid geen enkelen hinderpaal meer aan de invasie kon in den weg leggen en geheel aan de genade van zijn vijand was overgeleverd'. Zeer juist, maar dan vervalt ook daarmede alle bewijs, dat Parijs geene vesting had moeten zijn. Parijs heeft niet alleen voldaan aan de verwachtingen van hen, die het in 1841 tot vesting hebben verheven, maar het heeft die verwachtingen verre overtroffen. Het heeft niet twee maanden, den uitersten term, dien de optimisten durfden stellen, maar het heeft vier en eene halve maand weerstand geboden. In dien tusschentijd kon men andere legers oproepen, wapenen en oefenen. Indien dan ook Frankrijk reeds toen eene militaire organisatie had bezeten zooals thans, 'dan zou', zegt de boven aangehaalde schrijver, 'de tegenstander hoogst waarschijnlijk in een noodlottigen toestand hebben verkeerd'.

In ons vorig artikel hebben wij erop gewezen, dat Parijs naar het oosten is omgeven door vijf, meer of minder concentrische, cirkelbogen, ongeveer als de cirkels, gevormd door een in het water geworpen steentje. Parijs stelt dan het steentje of het middelpunt voor. Wij hebben toen ook in navolging van een aangehaald schrijver de vergelijking gebezigd, dat die bergruggen 'zijn gerangschikt als de banken van een onmetelijk circus, waarvan Parijs de renbaan is'. Wij zullen deze vergelijking nog een weinig behouden, om het terrein rondom Parijs nader te beschouwen. De vroeger genoemde bergruggen strekken zich uit van de Duitsche grenzen, waar de verst verwijderde ligt, tot aan eene lijn, getrokken over het bosch van Fontainebleau bij Milly, langs Montereau, tusschen Provin en Nogent-sur-Seine, Sezanne, Épernay-sur-Marne, ten westen van Reims naar Laon en La Fère, welke bergrug de naastbijgelegene is.

Hoewel somtijds minder scherp geaccentueerd, blijft deze formatie,

die het Seinebekken tot eene geologische merkwaardigheid heeft gemaakt, steeds bestaan, ook al nadert men de stad Parijs meer en meer. Om dit duidelijker te maken, plaatsen wij ons in gedachte op den toren der Notre-Dame, het midden der oude *Cité*. Wij zien dan ten noorden den Montmartre; naar het noordwesten voert eene lange terreingolving ons naar de hoogte van l'Étoile en Passy, de eerste gekroond door den Arc de Triomphe, de tweede door het paleis van Trocadero. Deze hoogten dringen de Seine sterk zuidwaarts en noodzaken haar tot de eerste der groote bochten, die zij beschrijven moet. Naar het oosten ziende, aanschouwen wij eene ware keten van hoogten, die tusschen Montmartre en de buttes Chaumont wel bestaat, maar weinig merkbare hellingen heeft ten gevolge van het maken van wegen en straten. Op de buttes Chaumont volgen die van Belleville en Menilmontant en dezen sluiten zich weder aan die van Père Lachaise. Keeren wij ons ten zuiden, dan zien wij de hellingen veel duidelijker en nog nader bij de stad, dan de voorgaanden. Hier nadert de Montagne-Sainte-Geneviève onmiddellijk den linkeroever, met het Pantheon op den top. Meer zuidelijk rijst het terrein naar Montparnasse, Montrouge, Vanves en Issy.

De verheffing boven Parijs der genoemde hoogten is zeer verschillend. Die van Belleville hebben een commandement boven het oude Parijs op den rechteroever van niet minder dan 80 M.

De door ons genoemde hoogten lagen, in het begin dezer eeuw, nog buiten Parijs, met uitzondering echter van de Montagne-Sainte-Geneviève. Parijs was dus geheel overgeleverd aan de genade van hem, die deze hoogten bezet hield. Dat gebeurde ook in 1814. De buttes Chaumont, Belleville en Menilmontant waren den 30sten Maart getuige van den strijd van Marmont tegen Schwarzenberg, terwijl Mortier bij La Vilette en La Chapelle streed. Op den Montmartre stonden de Russische batterijen. Het verloop van den strijd was oorzaak, dat Parijs zich moest overgeven en reeds den volgenden dag de Keizer van Rusland en de Koning van Pruisen aan het hoofd van 36,000 man hun intocht binnen Parijs hielden. In het volgende jaar was de bezetting der zuidelijke hoogten oorzaak van den val van Parijs. Blücher maakte zich den 1sten Juli 1815 meester van de hoogten van Meudon en marcheerde den 2^{den} met 60,000 Pruisen naar de plateaux van Vanves en Issy. Den 7^{den} Juli deden de Pruisen hun intocht in Parijs.

Bij de versterking der hoofdstad in 1841 wees derhalve de ondervinding, opgedaan in 1814 en 1815, de hoofdlijnen aan van hetgeen men verrichten moest. Al die hoogten, al die domineerende stellingen, die oorzaak waren geweest van den val van Parijs, moesten in den ringmuur of althans binnen den gordel der gedetacheerde forten worden opgenomen. Dientengevolge werden de hoogten van Passy en de l'Étoile, de buttes Montmartre, Chaumont, Belleville, Menilmontant

en Père Lachaise in den ringmuur opgenomen. Op den linkeroever eveneens de hoogten van Bicêtre, Montparnasse en Vaugirard. Verder werden gedetacheerde forten opgericht op een afstand van twee tot vijf KM. van den ringmuur.

Hoewel de wet van 1874 aan de vesting Parijs een geheel ander aanzien heeft gegeven, dan zulks bij de wet van '41 is geschied, achten wij het toch niet onnoodig, eene zij het dan ook zeer korte schets te geven van de vestingwerken rondom Parijs, zooals die van 1841 tot 1874 hebben bestaan. Onze lezers zullen daaruit den toestand, zooals die sinds '74 gewijzigd is, beter beoordeelen.

Wij vinden dan rondom Parijs:

1°. een aaneengeschakelden, gebastionneerden wal, die de geheele stad en de voorsteden insluit, en

2°. een gordel van zelfstandige, gesloten werken of forten, gebouwd op punten, vanwaar men (destijds) het voorliggend terrein kon domineeren. Zij dienden tevens als steunpunten voor de opstelling van het leger, waaraan de verdediging van Parijs was toevertrouwd.

De aaneengeschakelde omwalling bestaat uit: militairen weg, wal, gracht en glacis. Er zijn 85 bijna gelijkvormige bastions, die de 25 M. breede gracht verdedigen. De militaire weg loopt langs de binnenzijde langs alle bastions en is bestraat. Bijna evenwijdig met dezen weg loopt de ceintuurbaan, die alle in Parijs uitkomende spoorwegen en hunne stations verbindt. Deze ceintuurbaan moet men echter niet verwarren met de nieuwere, die alle nieuw aangelegde forten verbindt en den naam draagt van ‘Chemin de fer de grande ceinture’. Terwijl de eerste ceintuurbaan *in* Parijs achter de omwalling loopt, vindt men de laatste acht tot zestien KM. *buiten* den ringmuur.

Zonder verder in détails de eigenaardigheden van ieder fort aan te wijzen, zullen wij ze alleen in de volgorde opnoemen. Wij hebben dan:

1°. Het noordwestelijk front. Hier vinden wij de vesting Saint-Dénis met de buitenforten La Briche, double Couronne du Nord en het fort de l'Est. Ons verder naar de oostzijde van Parijs bewegende, vinden wij het fort Aubervilliers, Romainville, Noisy, Rosny en Nogent en daar nog tusschenin de redouten van Noisy, Montreuil, Boissière en Fontenay en verder ten zuiden de redouten Faisanderie en Gravelle, terwijl het fort Charenton dit front afsluit. Deze werken - van af het fort Romainville tot en met Charenton - liggen in een halven cirkel rondom een middelpunt, dat gevormd wordt door het slot van Vincennes, het hoofdarsenaal van Parijs met groote, bomvrije ruimten en prachtige artillerie-, schiet- en manoeuvreerpleinen.

2°. Het zuidelijk front. Hier vinden wij de forten Ivry, Bicêtre,

Montrouge, Vanves en Issy. Laatstgenoemd fort staat geheel op doorwoelden bodem, op catacomben en steengroeven. Deze mijngangen waren niet overal sterk genoeg, om den grooten last aarde, die erop gebracht werd, te dragen. Zij werden dus door pilaren of gewelven ondersteund of wel op andere plaatsen met puin en aarde aangevuld. Op één der fronten ligt de bodem der gracht op gewone terreinhoogte. Men begrijpt dus, welke reusachtige aardophoogingen er noodig waren, om wal, contre-escarp en glacis te vormen.

3°. Het westelijk front. Men dient hierbij vooral zijne aandacht te vestigen op de buitengewone krommingen, welke de Seine beschrijft en die hier ten eerste twee bijna gelijk- en gelijkvormige schiereilanden vormen, dat van Gennevilliers en dat van Argenteuil, terwijl een derde, dat van Saint-Germain, breeder en minder lang is. Hierdoor is Parijs aan die zijde als 't ware door verschillende rivieren gedekt en waren vele forten hier overbodig; men treft daar dan ook alleen het fort Mont-Valérien aan, gelegen op een alleenstaanden bergkegel, die zich ± 150 M. boven de Seine verheft.

Hiermede kunnen wij onze vluchtige schets van de versterking van Parijs besluiten, zooals die in 1841 is uitgevoerd. Volgens de wetenschap van die dagen was het werk niet alleen grootsch, maar ook ruimschoots voldoende. Maar de uitbreiding van het spoorwegnet aan de eene zijde en de ongedachte schootsverheid der nieuwere belegerings-artillerie maakten die versterkingen weder zwak en waren oorzaak van den val van Parijs. Parijs is opnieuw het slachtoffer geworden van zijne ligging. De topographie van het bekken, dat Parijs onmiddellijk omgeeft, is gelijkvormig aan de door ons reeds genoemde banken van het amphitheater. In 1841 had men, geleid door de ondervinding van 1814 en 1815, de eerste treden van dit amphitheater versterkt, weinig vermoedende, dat dertig jaren later de verder verwijderde, maar ook meer verheven treden denzelfden noodlottigen druk zouden uitoefenen als vroeger de dichtstbij gelegen. De verdedigers van Parijs waren alleen meester van het laagste gedeelte en de eerste treden, de vijand was meester van al de hooger gelegen rangen. Begeven wij ons nogmaals in gedachte op den toren der Notre-Dame, dan zien wij aan de overzijde van den Montmartre de hoogten van Orgemont, Pierrefitte en Stains, die de omstreken van Saint-Dénis beheerschen en die op hare beurt weer beheerscht worden door de boschrijke hoogten van Montmorency. Op de hoogten van Stains en Pierrefitte stonden de Duitsche batterijen en beschoten vandaar Saint-Dénis op meer dan drie KM. afstand. Eene andere hoogtereeks dient als koorde voor het schiereiland van Argenteuil. Wij vinden daar naast de hoogten van Orgemont die van Argenteuil, Sannoirs en Cormeilles. Hier vormden de barricades, verhakkingen, loopgraven en andere verdedigingsmiddelen der Duitschers eene reeks van onneembare hindernissen voor de uitvallende troepen.

Wenden wij ons naar het noordoosten, dan zien wij aan gindsche zijde van de hoogvlakte van Romainville een pendant van de hoogten van Montmorency, die van Raincy-Montfermeil, eveneens met bosschen bekroond. Tusschen de hoogten van Romainville en Raincy vinden wij een alleenstaanden kegel, den Mont-Avron. Op de hellingen der Raincy demaskeerden de Duitschers in 1870 hunne zware batterijen. Dezen brachten eerst die van Mont-Avron tot zwijgen en bombardeerden toen, trots een afstand van ruim vier KM., met goed succes de forten Nogent en Rosny. Een weinig meer zuidwaarts zien wij de lijnen der hoogten van Villiers en Champigny, die zich tot Limeil en Villeneuves-Saint-Georges uitstrekken. Bij eerstgenoemde hoogten (Villiers en Champigny) stootte het uitvalsleger van Parijs den 30sten November het hoofd, terwijl onder beschutting der laatsten de voornaamste bruggen waren gelegd, die het hoofdkwartier te Versailles in verbinding stelden met het insluitingsleger op den rechteroever en met de natuurlijke wegen naar Duitschland.

Wenden wij ons naar het zuiden, dan behoeven wij niet, evenals bij het noorden, den verren horizont op te zoeken; dan bespeuren wij dikwerf reeds op een KM. van de forten of op vier KM. van den ringmuur de gebreken van de versterking van 1841. Wij zien daar de hoogten van Fontenay-aux-Roses, van Châtillon, Clamart en Meudon; verder die van Bellevue, Sèvres en Saint-Cloud. En al die hellingen en hoogten zijn dicht bezaaid met villa's, kasteelen, lusttuinen, parken, enz. Dezen vormen een schitterend rijken gordel om het schoone Parijs. Men moet zich als 't ware geweld aandoen, om te beseffen, dat die juweeltjes van rijkdom en pracht of van noeste vlijt en inspanning eenmaal voor Parijs de geheimzinnige plekken waren, vanwaar dood en verderf in de stad werden geslingerd. En toch, juist die hoogten van Fontenay, Châtillon, Clamart en Meudon dienden tot plaats voor de batterijen, die niet alleen in de forten Vauves en Issy de casematten vernielden, maar zelfs hare vernielende projectielen tot in de aloude kwartieren der Montagne-Sainte-Geneviève slingerden. Die schoone en lachende heuvelklingen vormden een ondoordringbaren muur, waartegen zelfs beter geoefende troepen, dan die in Parijs waren, het hoofd zouden hebben gestooten.

Deze heuvels strekken zich ten westen en noordwesten verder uit, totdat zij ten westen van den Mont-Valérien tot in het derde der genoemde schiereilanden uitloopen.

Al die genoemde hoogten, wij merkten het reeds met een enkel woord op, werden in 1870 door de Duitschers bezet en dezen domineerden, vandaar uit, het geheele geretrancheerde kamp van Parijs. Die hoogten moesten dus voortaan in handen blijven van de verdedigers; niet alleen hare naar Parijs gekeerde hellingen, maar ook de buitenwaarts gekeerde hellingen moesten gedekt zijn. De nadering tot de nieuwe werken zou altijd van uit de vlakte naar de hoogte moeten

geschieden. Waren in 1870 en 1871 de uitvalslegers verplicht geweest, de hellingen te beklimmen naar de zijde des vijands, gelijk o.a. bij Buzaval en Champigny het geval was: voortaan zouden de rollen worden omgekeerd; voortaan zou de aanvaller verplicht zijn tot de moeielijke taak, die vroeger op den verdediger had gerust. Ziedaar in weinige woorden het gronddenkbeeld van het nieuwe stelsel van verdediging.

Deze uitweiding over den naasten omtrek van Parijs was noodzakelijk tot een juist begrip van den verderen inhoud van het rapport, waarvan wij alleen den aanhef hebben vermeld. Bovendien kunnen wij daardoor ons uittreksel uit dat rapport nog veel meer inkrimpen, omdat aldaar zoo dikwijls gewezen wordt op toestanden, die wij nu reeds hebben leeren kennen.

Na eenige algemeene beschouwingen over de nieuwere oorlogvoering en wijze van belegering; over de gevaren, waaraan speciaal Parijs blootstaat; over de militaire beteekenis van Parijs en over de vermoedelijke marschrichting, die door een invallend leger zou worden gevolgd, gaat de Generaal De Chabaud-Latour de verschillende stellingen, die men wil innemen, nader bespreken. Hij begint daartoe met Saint-Dénis.

Deze vesting is niet in staat, om lang weerstand te bieden. Schuilplaatsen voor de verdedigers zijn er niet; de voorliggende hoogten maken eene beschieting gemakkelijk. Is eenmaal het vuur tot stilzwijgen gebracht, dan belet niets eene nadering en een aanval, waartoe het terrein zich uitstekend leent. Saint-Dénis in handen van den vijand geeft dezen de gelegenheid, zijn vernielend vuur te richten op en zijne projectielen te brengen in de meest bevolkte en minst kalme wijken van Parijs. Saint-Dénis moet dus gedekt worden en wel zoodanig, dat de groote vlakte, die zich uitstrekt tusschen de bergen van Montmorency ten noorden en die van Vaujours en Montfermeil ten oosten, in onze macht blijft. Dientengevolge moet de stelling Montlignon-Domont versterkt en, omdat zij zoover vooruit geschoven is, bijzonder sterk gemaakt worden. Daarom zal deze versterking bestaan uit twee voorname werken, de forten Domont en Montlignon op de noordelijke en noordwestelijke uiteinden van het bergplateau. Tot gracht dient hun het groote ravijn van Montlignon, hetwelk in eene noordoostelijk-zuidwestelijke richting het bosch van Montmorency doorsnijdt. Deze beide forten beheerschen de vlakten ten noorden en ten zuiden van dit bosch. Hunne uitwerking zal ten westen worden uitgestrekt en aangevuld door het bezetten der heuvelrij van Orgemont en Sannois naar Cormeilles, de koorde van den boog, gevormd door de Seine om het schiereiland van Argenteuil. Zijn die hoogten ook bezet, dan is men in het rustig bezit van de uitgebreide en vruchtbare terreinen op

dit schiereiland en op dat van Gennevilliers, waar men een rijken landbouw, gelegenheid tot stalling voor vee en allerlei hulpmiddelen aantreft.

'Daartoe zal op het hoogvlak aan de westzijde een sterk fort, dat van Cormeilles, worden opgericht, hetwelk later door een tweede werk van minder aanbelang of door een tijdelijk werk bij Sannois in verband zal worden gebracht met de verdedigingswerken van Montlignon-Domont.... Naar de oostzijde zal de versterking van het plateau Montlignon-Domont aangevuld en met die van Saint-Dénis in verbinding worden gebracht door twee forten van den tweeden rang bij Montmorency en oostwaarts van Stains.

Ten slotte zal het noodig zijn, om ook de stelling van Écoven te bezetten. De muren, terrassen en sousterrains van het kasteel maken het in staat van verdediging stellen uiterst gemakkelijk en spoedig. Een groot, permanent werk zou hier noodzakelijk zijn, indien niet het terrein zóóveel gemak voor de versterking aanbood, dat tijdelijke werken, na de oorlogsverklaring, geheel voldoende zullen zijn.....'

Dit complex van werken draagt in het rapport den collectieven naam van noordelijk geretrancheerd kamp. 'De stelling Saint-Dénis zal nu gedekt zijn door de permanente werken van Cormeilles, Montlignon-Domont, Montmorency en Stains. Dit geheel, gelegen voorwaarts van de werken van Saint-Dénis, die tot basis dienen, vormen een geretrancheerd kamp, een waar tactisch centrum.... Wij zullen daardoor eene machtige uitwerking hebben op de uitgebreide vlakte, die zich in noordoostelijke richting (naar Dammartin) uitstrekt.

'Maar' - en hier gaan wij over tot het oostelijk geretrancheerde kamp - 'zal die uitwerking werkelijk tot hare volle kracht komen, dan moet zij worden aangevuld door een solide steunpunt aan de oostzijde van die vlakte. Eerst dan zal een verdedigend leger, gesteund op zijne beide flanken, met groote macht uit de kampementen achterwaarts van Saint-Dénis kunnen deboucheeren, ten einde den vijand op het lijf te vallen op een terrein, dat daartoe bij uitstek gunstig is.

'De hoogte van Vaujours, de smalle verhevenheid, die de vlakte van Saint-Dénis en die der Marne scheidt, is juist geschikt voor dit steunpunt.... terwijl een kleiner werk, op de hoogte van Chelles, de uitwerking tot aan de overzijde der Marne uitbreidt....

Hoewel van de oostzijde geen directe aanval des vijands te verwachten is, moeten wij zoo iets toch altijd als mogelijk veronderstellen.... en is het dus onze plicht te zorgen, dat wij eenige steunpunten hebben aan de overzijde van deze rivier, opdat wij, als het noodig mocht zijn, naar die zijde kunnen deboucheeren.

Daartoe moeten wij tusschen Noisy-le-Grand en Villiers eene positie innemen, die tot bruggenhoofd dient en tegelijkertijd de bruggen van Brie, Nogent, Joinville en Champigny dekt. Een werk, hier aangelegd,

zal op de beste wijze het terrein, voorwaarts van het fort Nogent, beschermen en zich aansluiten aan de lijn Chelles-Vaujours...

Een der voornaamste punten van deze stelling is de hoogte van Villeneuve-Saint-Georges. Dáár vereenigen zich de Seine en de Yères; dáár vereenigen zich de spoorwegen naar Lyon en le Bourbonnais (een gedeelte van het departement Allier en van het departement Cher)...; dáár zal de ontworpen groote ceintuurbaan de Seine passeeren; in één woord, Villeneuve-Saint-Georges is door zijne ligging aan de samenvloeiing van Seine en Yères de spil eener lijn van verdediging, die, evenals in 1814, haar steunpunt in dit kleine riviertje zou zoeken. Die buitengewoon voordeelige ligging maakt deze stelling van bijzonder veel aanbelang. Er behoort dan ook een werk van de eerste klasse te worden opgericht.

Hoe moet echter dit werk, een waar bruggenhoofd over de Seine, verbonden worden met het geprojecteerde bruggenhoofd over de Marne? De plaats en het aantal werken, dat daartoe benoodigd is, is nog niet geheel vastgesteld; daaromtrent bestaan verschillende opinies..., maar de oplossing van dit vraagstuk kan uitgesteld worden, want in elk geval: de beide genoemde bruggenhoofden beletten den vijand den toegang tot de vlakte van Charenton. Welke oplossing wij ook mogen vinden, wij zullen altijd in het bezit blijven van de Marne en boven-Seine en ons leger zal daardoor de gelegenheid hebben, om in de richting van Orleans te deboucheeren.

Wij hebben daardoor, aan de oostzijde evenals aan de noordwestzijde, een waar geretrancheerd kamp, een tweede tactisch centrum met eene frontlijn Vaujours-Chelles-bruggenhoofd van de Marne-tusschenliggende werken - Villeneuve-Saint-Georges. De linkervleugel dezer linie is gedekt door het kanaal de l'Ourq en kan desnoods door eenige tijdelijke werken aan het geretrancheerd kamp van Nogent aansluiten; de rechter- is gedekt en verbonden aan de forten van Ivry en Charenton door de Seine.'

De lezer, die dit gedeelte van het rapport gevolgd heeft en tegelijkertijd daarbij de kaart heeft geraadpleegd, zal wel ontwaard hebben, dat er eenigszins vluchtig wordt heengeloopen over de positie, die den algemeenen naam van bruggenhoofd over de Marne draagt. Het wetsontwerp, of liever de annexe van de commissie van defensie, gebruikt dezelfde uitdrukking. Deze is echter door de uitvoerende macht opgevat in zeer ruimen zin. De uitdrukking bruggenhoofd wordt gewoonlijk gebezigd voor meer tijdelijke werken, die van zeer nabij het overtrekken over eene brug dekken. Bij de toepassing van dit wetsartikel heeft men die beteekenis echter anders opgevat. Men heeft begrepen, dat de verdediger niet alleen naar verkiezing op den eenen of anderen oever moest kunnen overgaan, maar ook, dat hij vrijelijk op de vlakte moest kunnen deboucheeren. Die ruime uitlegging is dan ook oorzaak geweest, dat het bruggenhoofd bestaat uit eene reeks

van forten of gesloten en gecasematteerde batterijen, die de hoogten van Limeil, Sucy-en-Brie, Champigny, Villiers en Noisy-le-Grand bekronen. De batterijen van Limeil en Sucy ondersteunen het vuur van het fort Villeneuve-Saint-Georges en verzekeren het débouché op den straatweg naar Troyes; de forten Champigny en Villiers geven aan een uitvallend leger de gelegenheid, om op de wegen naar Coulomniers en Provins te marcheeren. De batterij bij Noisy-le-Grand ondersteunt het vuur van het fort Villiers en tegelijkertijd dat van Chelles.

Het rapport vervolgt aldus:

'Wij moeten thans nog nagaan, hoe wij het terrein op den linkeroever der Seine moeten inrichten, zoowel uit het oogpunt, dat van die zijde de aanval, maar ook de hulp kan komen, als tegelijkertijd, dat de nabijheid van de Beauce en van Normandië dat terrein aanwijst als de zijde, vanwaar de proviandeering voor de hoofdstad moet komen.

De forten Issy en Vanves beschermen de stad niet tegen de gevaren van een bombardement, terwijl zij even min eene verbinding van een uitvallend en een ondersteunend leger van buiten begunstigen. Ieder is dan ook overtuigd, dat wij, om die gevaren te bezweren, onze verdedigingslijn aan deze zijde moeten uitbreiden. De ondervinding heeft ons geleerd, dat wij minstens den top langs de hellingen naar de zijde der Seine moeten bezet houden. In dien geest is daarom voorgesteld, dat wij de positiën van Châtillon, La Grange-Dame-Rose, Porte-Dauphine, La Bresse en La Bergerie zouden bezetten.'

Het comité van versterkingen onderzocht dit voorstel en antwoordde, dat die lijn van verdediging misschien goedkoop zou zijn, maar ook volstrekt niet deugde. Zijns inziens waren de meesten der genoemde stellingen gelegen te midden van bosschen, parken en bewoonde oorden, zoodat het uitzicht gering was, ook al hakte men geheele stukken om. Men moest zich dus niet beperken tot de binnenwaarts gekeerde hellingen, maar minstens de verdedigingslijn voorwaarts over de hooge vlakten uitstrekken. In dat geval echter zou Versailles gelegen zijn tusschen het vuur van belegeraars en belegerden; men zou daardoor die stad, in geval van een vernieuwd beleg van Parijs, aan geheele vernieling blootstellen. Deze door het comité zelf aangewezen tweede lijn moest dus ook als ongeschikt ter zijde worden gelegd.

Op deze en meer andere gronden verwerpt het rapport deze lijn, die weinig uitgebreider is dan de bestaande. De onteigeningen bij den aanleg zouden zeer kostbaar zijn; de schadeloosstellingen, uit te betalen ten gevolge van verwoestingen, enz. bij een nieuw beleg, zouden millioenen en nogmaals millioenen bedragen, terwijl het doel toch niet bereikt zou worden, daar de vijand letterlijk onneembare stellingen zou kunnen innemen. Daarom wijst het comité ook in het verslag zijner zitting van 25 April 1873 op de voorwaarden, waaraan de

nieuwe verdedigingslijn in het zuidwesten moet voldoen, en komt dan in hoofdzaak tot de volgende conclusies:

'De positiën, die de vijand kan innemen, zoover achteruit dringen, dat de stad beschermd is tegen een bombardement, zelfs rekening houdende met nog veel grootere schootsverheid der zwaarste artillerie, dan tot nog toe is bereikt; den vijand dwingen zijne lijn van insluiting belangrijk uit te breiden, met het oogmerk om die lijn te verzwakken, en derhalve het doorbreken van een uitvallend leger gemakkelijk maken, maar ook tegelijkertijd om in het bezit te blijven van die uitgebreide terreinen, die de verdediger noodig heeft voor zijne voeding, maar voornamelijk voor zijne kampen. Dáár toch kan hij zijne troepen ver verwijderd houden van de aanraking met de burgerbevolking; dáár kan hij eene goede militaire opleiding geven aan zijne jonge soldaten, aan de reserve en aan de mannen van het territoriale leger. Bovendien blijft tegelijkertijd het grootst mogelijk getal dorpen en bewoonde oorden rondom Parijs in zijne macht, die hij anders, zooals in '70, aan den vijand moest overlaten, terwijl deze nu beperkt is tot weinig vruchtbare en minder bewoonde oorden. Tevens strekt de verdediging daardoor haar beschermend vuur uit over de groote ceintuurbaan, die door het burgerlijk belang wordt gevorderd, maar gewis der verdediging een machtigen steun zou verleenen.

'Aan deze voorwaarden', voegt het comité van versterkingen erbij, 'wordt niet voldaan door eene lijn van versterkingen tusschen Parijs en Versailles, en wij erkennen dus, dat het noodzakelijk is, om onze lijn uit te strekken tot voorwaarts van laatstgenoemde stad.'

Gelijk wij later zullen zien, heeft dit punt ook bijzonder de aandacht beziggehouden bij de discussiën in de Nationale Vergadering. De heer Thiers trad op als verdediger van het minder uitgebreide stelsel, doch zijne bewijsgronden en redeneeringen werden op heldere wijze wederlegd door de Generaals De Chabaud-Latour en Chareton. De versterking van Parijs op den linker-Seineoever maakte de hoofden en harten warm, eerst in de verschillende commissiën van technici, later in de zitting der vergadering. Ten einde ons een duidelijk begrip te vormen van het belang, dat deze stelling heeft ingeboezemd, en van de vóór- en nadeelen der beide stelsels, zullen wij verplicht zijn nogmaals eene kleine topographische beschrijving van dit gedeelte van het Seinebekken te geven.

(*Wordt vervolgd.*)

M.C.U. HUBER.

Kapt. der Inf.

Voor effectenhouders.

J.J.W. Borleffs. Handboek voor effectenhouders en geldbeleggers. 1e afl. Groningen, J.B. Wolters.

Wij leven in een land, dat het voorrecht heeft, een aantal kleine kapitalisten te bezitten. Al moeten velen onzer landgenooten leven bij den dag, omdat hun arbeid maar juist genoeg oplevert, om in de behoeften van hen en de hunnen te voorzien, toch zou een Asmodeus, die een blik in alle secretaires en kabinetten werpen kon, al spoedig bemerken, dat, in vergelijking met andere natiën, de effectenhouders in Nederland zeer talrijk zijn; dat bij boer en burger de wensch en het streven naar het bezit van ‘papiertjes’ hier te lande in de plaats treden van het elders waargenomen rusteloos arbeiden, om zich een eigen gedoe of eene eigen woning te verschaffen. Het getal der kleine grondeigenaars, hoe groot ook, wordt door dat der kleine kapitalisten, der effectenhouders in 't klein, gewis verre overtroffen.

Op zichzelf is dit verschijnsel, dat van overwinst en spaarzaamheid, van zorg voor den kwaden dag en zelfbeheersching getuigt, stellig zeer verblijdend. Minder voldoening geeft echter de wijze, waarop deze goede hoedanigheden zich openbaren. Werd de schat van den kleinen man bij voorkeur belegd in schuldbrieven van den Nederlandschen Staat of van binnenlandsche maatschappijen, welker toestand aan uiterlijke teekenen blijken kan, - werd voor kleine sommen uitsluitend of bij voorkeur de belegging in de spaarbank gekozen, men zou slechts stof tot prijzen en danken hebben. Maar, vreemd genoeg, de meeste Nederlandsche geldbeleggers (de groote kapitalisten zoo goed als de kleine) kiezen liefst eene plaatsing ver van huis. Geldleeningen van vreemde, verafgelegen en niet altoos solide Staten, aandeelen en obligatiën van maatschappijen, waarvan maar al te dikwijls hetzelfde kan getuigd worden, trekken het meest aan. Het vooruitzicht van hooge renten, de luttele, doch in brandspiegels vertoonde kans op groote winst bij uitloting, 'tzij met 'tzij zonder premie, bepalen de keuze meer dan de vraag, waar het kapitaal de grootste zekerheid, de veiligste belegging vindt. En dat toch behoorde voor elken kapitalist, en vooral voor hem, die niet zonder moeite en opoffering spaart, de eenige vraag te wezen. Bij het streven naar hooge rente van zijn belegd geld vergeet men, zoo men 't ooit geweten heeft, dat rentebedrag en kapitaalszekerheid in omgekeerde reden staan; dat in de hooge renten de assurantiepremie verscholen ligt, hooger, naarmate het kapitaal grooter gevaar loopt.

De aanwezigheid van dit gevaar is niet te loochenen; velen hebben die tot hunne schade meermalen ondervonden. Er zou een dik boek

te schrijven zijn van alle verliezen en teleurstellingen, hier te lande alleen, aan buitenlandsche staatsfondsen en particuliere geldleeningen geleden; het zou een treurig gedenkschrift worden niet slechts van de schurkerij van sommigen, maar van de ver ande domheid en verblinding van den grooten hoop. Het vooruitzi op hooge renten of buitengewone voordeelen begoochelt de meeste gemoederen; het grijpt den geest zoo krachtig aan, dat alle organen als verlamd worden, dat het ongelukkig slachtoffer de pas geleden schade vergeet, zoodra een nieuwe vogelaar zijne spaarpenningen met zoet gefluit in een nieuwen strik begint te lokken. Steeds vinden Oostenrijk, Spanje, Turkije, Egypte, niettegenstaande formeele staatsbankroeten, - want als zoodanig zijn de eenzijdige schuldregelingen, zooals ze euphonisch genoemd worden, allen aan te merken - Rusland, hoewel het uitdrukkelijke verbintenissen jegens zijne crediteuren schendt, aan de Amsterdamsche beurs gretige nemers van hunne schuldbrieven. Ook voor de Amerikaansche spoorwegwaarden, waaraan zooveel Nederlandsche kapitalen zijn weggegaan, is ‘het vertrouwen wedergekeerd’, gelijk het in de beurstaal heet, en worden weder als vanouds obligatiën aan de markt gebracht, zoo 't heet gewaarborgd door spoorweglijnen, die voor een klein gedeelte maar aangelegd zijn en verder in de verbeelding der ontwerpers bestaan.

De redactie van de *Wetenschappelijke Bladen* heeft in 1877-80 het goede denkbeeld gehad, hare lezers op de hoogte te houden van de buitenlandsche literatuur van den dag over den effectenhandel en de daarin heerschende misbruiken. Hare aflevering van Januari 1877 ontleende aan *Blackwood's Edinburgh Magazine* de ‘Geschiedenis eener naamlooze vennootschap door haar zelve verhaald’, waarin het gekonkel en geknoei bij gelegenheid van de oprichting eener gemeenschappelijke onderneming van groote werken, alles ten koste van de op de beloften van fraaie prospectussen vertrouwende, argelooze aandeelhouders, onderhoudend en naar waarheid werden ten toon gesteld. Daarop volgde, in Juni van hetzelfde jaar uit *Fraser's Magazine* eene beschrijving van de praktijken van den Londenschen effectenhandel, waarin eene slip werd opgelicht van den sluier, die voor profane oogen de middelen bedekt, gebezigd, om het geld der goê gemeente te bemachtigen. De geheele ontsluiering volgde (naar hetzelfde tijdschrift, in Februari 1879) naar aanleiding van het verslag der Staatscommissie, op verzoek van het Britsche Lagerhuis 9 Mei 1877 benoemd, om ‘een onderzoek te doen naar den oorsprong, het doel, de tegenwoordige inrichting, de wetten en gebruiken van de Londensche effectenbeurs en naar de wijze waarop in verband met die instelling handel wordt gedreven, alsmede te onderzoeken of die wetten, gebruiken en wijze van handeldrijven overeenstemmen met de wet en met de eischen van het publiek belang, en zoo neen, de meest doelmatig schijnende voorstellen tot verbetering te doen’. In Januari 1880 werd aan het *Bulletin Français* een der-

gelijk overzicht van den effectenhandel te Parijs ontleend, als vroeger van dien te Londen gegeven was; we hopen, dat de aandacht der wakkere redactie op de tijdschriften van Duitschland en Italië gevestigd blijft en ons te er tijd ook betrekkelijk die landen even belangrijke overzichten zal geven. Inmiddels was in de aflevering van October 1878, ook uit *Fraser's Magazine*, een artikel: 'Spoorwegwaarden als geldbelegging', opgenomen, waarin (schoon op uitsluitend Engelsch gebied) gewezen werd op de middelen, die het publiek ten dienste staan, of ten dienste behooren te staan, om de rentabiliteit en betrekkelijke waarde van deze soort van fondsen te beoordeelen.

Ongetwijfeld werd met deze stukken een uitstekend doel beoogd: inlichten en waarschuwen tegen de gevaren, niet van het beursspel - want de speculant weet, waaraan hij zich blootstelt, maar van den eigenlijken, den serieuzen effectenhandel. De belangstellende kon daaruit vernemen, hoe eene maatschappij tot stand komt, hoe eene buitenlandsche leening wordt 'gelanceerd', kortom, hoe er aanslagen worden gesmeed op zijne beurs, nadat zijn goed vertrouwen door valsche voorstellingen gewonnen is. Wil men het hier in 't kort herhaald zien? Wij citeeren niet uit de fictieve, doch op waarheid gegronde autobiographie, die wij het eerst noemden, noch uit hetgeen misschien partijdige schrijvers mededeelen, maar uit het officieel verslag der Staatscommissie van 1877-78, waarin geen woord voorkomt, dat niet aan het zeer uitvoerig proces-verbaal van ondervraging van deskundigen, tegelijkertijd aan het Lagerhuis overgelegd, ontleend is.

Deze commissie spreekt aldus:

'Eene maatschappij komt op de volgende wijze tot stand. Naar de wetten van 1862 en 1867 kunnen zeven personen eene maatschappij oprichten; zij stellen het maatschappelijk kapitaal vast en regelen alle bijzonderheden betreffende doel en werking der onderneming. Vervolgens wordt het prospectus uitgegeven, waarbij het publiek uitgenoodigd wordt zich tot het nemen van aandeelen te verbinden, bij de aanvragen waarvan een gedeelte van het bedrag moet worden gestort. Nu plegen de prospectussen aangaande de nieuwe onderneming de schoonste voorspiegelingen en beloften te bevatten, maar deze zouden, hoe schoon ook, volgens de verklaringen van een groot aantal gehoorde deskundigen, niet voldoende zijn om de inschrijvingen van het publiek voor de zaak te winnen. Men moet bij de kleine kapitalisten de meening trachten te vestigen, dat de deskundige beursmannen, beter in staat om de nieuwe onderneming te beoordeelen en meer bijzonderheden daarvan kennende dan zij (naar zij meenen), elkander de aandeelen betwisten. Men wordt licht geneigd op een fonds *al pari* in te schrijven, wanneer men verneemt, dat het reeds boven *pari* verhandeld wordt voordat de toewijzing der aandeelen heeft plaats gehad. Dit is de oorzaak van den, veeltijds fictieven handel in aandeelen vóór de toewijzing. De oprichters der maatschappij, die er belang bij hebben, dat het geheele kapitaal geplaatst wordt, geven aan twee of drie makelaars last om de aandeelen boven *pari* te koopen; verkoopers zijn er natuurlijk genoeg, want men kan zich door inschrijving

altijd dekken, en de winst beuren van het koersverschil tusschen den verkoopprijs en den toewijzingsprijs. Door dezen handel wint men dus twee soorten van inschrijvers, de bedoelde verkoopers en de voorzichtige lieden, die hun geld soliede willen beleggen en de schijnbaar ernstige transactiën boven den koers van uitgifte aanzien als een bewijs, dat de geldmannen de belegging veilig achten. Aldus loopt de inschrijving gemakkelijk vol, en de toewijzing heeft plaats. Somtijds blijven de aandeelen nog eenigen tijd boven *pari*, maar in den regel vervalt weldra de kooplust, en daarmede de premie. Het belang om inschrijvers te lokken is vervallen, de oprichters der maatschappij koopen niet langer, maar verkoopen, en de ongelukkige kapitalist, die in de hooge koopprijzen een waarborg van soliditeit heeft gezien, blijft bezitter van papier, dat hij òf met groot verlies verkoopen, òf met nog grooter schade houden moet.'

De Staatscommissie geeft, tot staving van deze mededeelingen, een kort overzicht van zes maatschappijen van verschillenden aard (ondernemingen van stoomvaart, havenwerken, gasfabrieken en spoorwegen), tusschen 1864 en 1874 aan de Londensche beurs gebracht en allen even spoedig tot schade der inschrijvers gefailleerd, waarbij vervaarlijke logentaal der prospectussen en een bedriegelijke schijnhandel de middelen waren geweest, om slachtoffers te maken.

Omtrent de praktijken, te werk gesteld, om buitenlandsche leeningen ingang te doen vinden, kon de Staatscommissie verwijzen naar de resultaten van het onderzoek, door hare voorgangster, de *Foreign Loans Commission*, naar de schurkerijen bij de jongste leeningen van een paar Zuid-Afrikaansche republieken in 1875 ingesteld. Op het getuigenis van beruchte emittenten van de Londensche beurs, niet zonder reden met het buitenlandsch praedicaat van 'baron' prijkende, had deze Staatscommissie de volgende schets gegeven van het aan den man brengen van een zoodanig fonds.

'Men gaat te werk als volgt Het is in sommige gevallen zeker, in andere waarschijnlijk dat een leening, die alleen geadverteerd en verder geheel aan de schatting van het publiek overgelaten wordt, mislukt. De emittenten hebben dus te zorgen dat een ter markt gebrachte leening ook volgeteekend wordt. Voordat het prospectus wordt publiek gemaakt, sluit de agent of uitgever van de leening een geheime overeenkomst met eenige groote kapitalisten en invloedrijke personen, die zich tot een "syndicaat" vormen, om zoodanig gedeelte van de leening als nader noodig zal blijken voor hunne rekening te nemen tot een prijs, veel lager dan die van uitgifte. Nu en dan is die deelneming definitief; maar somtijds worden er bepalingen gemaakt die het syndicaat ten slotte van alle verplichtingen jegens de buitenlandsche Regeering ontheffen. Zoodra deze overeenkomst(*) gesloten is, wordt het prospectus uitgegeven, en tusschen dit tijdstip en de toewijzing neemt het

(*) In de "Geschiedenis eener naamlooze vennootschap" (*Wet. Bl.* Januari 1877) wordt zoodanige overeenkomst, in den vorm van een brief, door alle leden van het syndicaat tot hunnen voorzitter gericht, medegedeeld.

syndicaat zijne kans waar. Hoewel er nog geen stukken bestaan, weten zij door gefingeerden handel den beursprijs tot boven dien van uitgifte op te drijven, welk verschil met alle middelen tot op het tijdstip der toewijzing opgehouden wordt. Dit verschil is natuurlijk in het voordeel van hem die op de leening tegen den prijs van uitgifte inschrijft, en een aantal personen schrijven dus in met geen ander doel dan om deze winst te beuren. In den regel echter is 't voor het publiek te laat, en verdwijnt het koersverschil zoodra de toewijzing heeft plaats gehad, daar alsdan het belang der emittenten bij hooge koersen ophoudt.'

Hebben al deze berichten meer bepaald Engeland op het oog, ook in andere landen geven soortgelijke praktijken aanleiding tot dezelfde klachten. Toen de Fransche Kamer van Afgevaardigden op 4 Juni 1880 het ontwerp-algemeen douanetarief had afgehandeld, stelde een der afgevaardigen uit het departement Landes, de heer Sourigues, een additioneel artikel voor, dat een proportioneel invoerrecht legde op buitenlandsche fondsen. Schoon dit voorstel werd ingetrokken als geheel vreemd aan het toen behandeld onderwerp, had de voorsteller toch de gelegenheid, om het uitvoerig toe te lichten. Gedeeltelijk voerde hij een niet geheel juist motief aan, dat namelijk de geldbelegging in buitenlandsche fondsen aan het land van den belegger verlies bezorgde, doch van meer gewicht was het kort overzicht der vervaarlijke persoonlijke verliezen, waarop de deelneming aan insolide leeningen - aanlokkelijk door belofte van hooge rente en premiën bij uitloting(*), gemakkelijk door het gering bedrag der obligatiën, die haar binnen het bereik brachten van den kleinen man, - in de laatste jaren de Fransche natie was te staan gekomen. Ook het doel, dat hij zich met het voorgedragen recht voorstelde: 'zijne landgenooten tot zekere hoogte te dwingen hunne spaarpenningen niet te loor te doen gaan ten bate van het buitenland en van een klein getal schatrijke bankiers, maar te besteden in het vaderland zelf, ten nutte van handels-, nijverheid- en landbouwondernemingen', was zonder twijfel loffelijk, al koos hij daartoe niet den goeden weg.

Want dit is een vaststaand feit, door de beide genoemde Britsche Staatscommissiën wel uitdrukkelijk erkend, dat wetten en verordeningen niet bij machte zijn de misbruiken te keeren, die bij den ef-

(*) Hoe uiterst gering de kans op de premiën is, kan het uitlotingsplan van elke loterijleening leeren. Men neme bij voorbeeld de bekende 3 pCt. premieleening van 1868 der gemeente Rotterdam.
Van de 72000 obligatiën worden met premiën afgelost: 5 met *f* 20,000, 5 met *f* 15,000, 68 met *f* 10,000, 10 met *f* 2000, 58 met *f* 1500, 98 met *f* 1000, 476 met *f* 500, 110 met *f* 300, 2680 met *f* 200, 20 met *f* 150, in het geheel 3530. De overige, zegge: 68470, obligatien worden eenvoudig *al pari* gerembourseerd. Toch koopt men de stukken, die 3 pCt. rente dragen, voor 101¾ pCt., terwijl de ter Amsterdammer beurze verhandelde 3½ pCt. obligatien Rotterdam van 1859-1864 slechts 91 pCt. genoteerd staan. Het verschil in koers geeft de waarde aan, die de koopers aan de uitlotingskans hechten. Herleidt men ze tot denzelfden rentevoet, dan krijgt men een koersverschil tusschen de beide schuldbrieven van denzelfden debiteur van niet minder dan ruim 23½ pCt. En toch is de kans op uitloting met eene premie, hoog of laag, niet grooter dan 68470:3530, of ongeveer 5¼ pCt.

fectenhandel voorkomen; dat het beursspel op zichzelf noch de overdreven speculatie door regeeringsmaatregelen kunnen worden geweerd, terwijl elke zoodanige maatregel daarentegen onvermijdelijk den eerlijken en normalen handel, ja, het krediet zelf moet aantasten. Toen in 1834 in de Fransche Kamer van Afgevaardigden eene wet tegen het beursspel verlangd werd, antwoordde de Minister De Villèle te recht: 'Men kan niet verlangen van het krediet alleen de voordeelen en niet ook de nadeelen te bezitten; misbruik ligt in 's menschen natuur, en het weren van misbruiken heeft altoos tot voorwendsel gestrekt voor de noodlottigste bepalingen.'

Het eenig afdoend middel, om zich tegen schade te vrijwaren, is zoo op de beurs als overal elders, eigen waakzaamheid en voorzichtigheid. 'Ieder man past het voor zijne bezittingen zelf te waken, daarvan op eene eerlijke wijze vruchten te trekken, zich niet te licht door de fraaie voorspiegelingen van het beursspel te laten verlokken, en niet bij het in den regel blinde toeval de voordeelen te zoeken, die arbeid en zuinigheid alleen moeten schenken', zegt met het volste recht Octave Noel. (*Wet. Bl.* Januari 1880.) Vooral is het voor hem, die naar eene veilige plaatsing van zijn geld uitziet, noodig, de grens tusschen speculatie en serieuzen effectenhandel te kennen. Dat is lang zoo gemakkelijk niet; men moet daartoe het organisme van den handel zelf nauwkeurig kennen en verder zonder lichtgeloovigheid en inhaligheid, maar met het grootste wantrouwen te werk gaan: in één woord, de geldbelegger heeft behoefte aan eene soort van financieele opleiding. Dit speciaal onderwijs kan - de reden ligt voor de hand - de Staat hem niet verschaffen. Zij, die beter en meer weten dan de groote hoop, vervullen hun plicht en doen een nuttig werk, dat hun aanspraak op erkentelijkheid geeft, zoo zij tot voorlichting, tot wapening der belanghebbenden hunne ondervinding en kennis aan het publiek mededeelen.

Uit dezen hoofde reeds verdient het handboek van den heer Borleffs, waarvan kort geleden de eerste aflevering verscheen, onze aandacht en onze aanbeveling. Indien de Schrijver zijn voornemen kan volbrengen en wezenlijk geeft: 'een werk, dat iedereen zooveel mogelijk in staat stelt, zelf een oordeel te vellen over de zekerheid, de voordeelen en de rentabiliteit der verschillende fondsen en uit de lange lijst, waaruit de effectennoteering tegenwoordig bestaat, met eigen kennis van zaken die soorten te kiezen welke het meest aan zijne oogmerken beantwoorden', dan zal hij elk kapitalist en geldbelegger aan zich verplichten. De in zijn voorbericht aangegeven en in de eerste aflevering, welke over de staatsschuldbrieven van Nederland handelt, gevolgde methode geeft ons goede verwachting. Aan iedere rubriek gaat eene algemeene beschouwing vooraf, waarin hij de regelen en vereischten uiteenzet, waaraan de fondsen van de bedoelde soort be-

hooren te beantwoorden. Met de staatsfondsen beginnende, vestigt hij in de daartoe betrekkelijke algemeene beschouwing de aandacht op de verbazende toeneming der staatsschulden van alle landen, welke voor die Staten van Europa en Amerika, die reeds in 1793 onder de kredietgenietende behoorden, in de volgende 77 jaren van 6474 tot 42761 millioen gulden zijn aangegroeid(*). Vervolgens wordt kortelijk de aflossing besproken en op de factoren gewezen, dienstig, om den geldbelegger zoo al niet volledig dan toch eenigszins in te lichten, om de merkteekenen van volkswelvaart en nationalen rijkdom in de officieele statistiek te kunnen nasporen. Ook de doorgaande groote gevaren der geldbelegging in schuldbrieven van vreemde Staten worden door den Schrijver niet onvermeld gelaten. Te recht wijst hij op de trouwelooze handelwijze van vele Regeeringen, die hare verplichtingen niet nagekomen zijn en waarbij de waarborgen ontbreken, door een behoorlijk ontwikkeld gevoel van recht, eer, goede trouw en eerlijkheid bij de natie zelve gegeven. Hij had erbij kunnen voegen, dat men ook wel te letten heeft op de gesteldheid der magistratuur. In landen, waar de rechterlijke macht zich beschouwt als de dienares niet van het recht zelf maar van de Regeering, mist de schuldeischer elk weermiddel tegen een trouweloos gouvernement, dat hem door eene zoogenaamde conversie naar welgevallen berooven en plunderen kan. Een beroep op de rechtbanken zal daar niet baten. Zoo men met het oog op dit laatste bezwaar eene schifting van de Staten van Europa maakt, ziet men de lange lijst der staatsschulden, die voor den zorgvuldigen belegger de keuze zoo moeilijk maakt, heel wat inkrimpen. Op de kaart van het vasteland van Europa heeft men maar eene lijn te trekken van Memel naar Krakau, om Hongarije heen naar de Adriatische zee en die het zeestrand van Italië en Frankrijk volgt tot aan de Pyreneën, waar zij den bergweg kiest naar den Oceaan. Alles wat daarbuiten ligt, behalve Engeland en zijne koloniën, Scandinavië en Portugal, is in dit opzicht hetzij volkomen onvertrouwbaar of sterk verdacht, en zelfs daarbinnen heerscht, blijkens de geschiedenis der laatste twintig jaren, niet overal eene ontwijfelbare zekerheid. Het overzicht van den toestand der Nederlandsche staatsfinanciën, dat op deze algemeene beschouwing volgt, is zoo volledig en duidelijk, als in dit kort bestek mogelijk was. Te recht voegt de Schrijver de gegevens van den Indischen financieelen dienst bij die betrekkelijk het moederland; alleen uit de samenvoeging van deze twee toch is de rentabiliteit der Nederlandsche staatsschuldbrieven te bepalen. In één opzicht althans is zijn handboek boven de anderen, die we in onze taal bezitten, te verkiezen: de heer Borleffs vangt aan met een kort woord

(*) Dit is alleen de aanwas voor de staten, die in 1793 en in 1870 als leeners ter beurze bekend waren. Neemt men het geheel, doch minder tot vergelijking geschikt totaal van alle staatsschulden in de beide tijdstippen, dan is de vermeerdering in die 77 jaren verbazend hoog: zij beloopt 42414½ millioen gulden.

over den handel in effecten en deelt den tekst mede van het sedert 1 Maart 1877 op de Amsterdamsche beurs voor dezen handel geldend reglement.

De zeer uitgebreide stof verbiedt, dat men in een handboek als dit alles geeft, wat de geldbelegger belang heeft, om te weten. Kon hem de droevige geschiedenis der grootsche zwendelarijen worden voor oogen gesteld, die in de laatste twintig jaren aan de effectenbeurs zulk een weinig eervollen naam gaven, dan zou misschien dat plichtmatig wantrouwen geboren worden, over welks gemis men zich in den regel te laat beklaagt. In afwachting van zoodanig werk kan dat van den heer Borleffs nog nuttig genoeg zijn. Zeer veel Nederlandsche bezitters van 'papiertjes' verkeeren in de grootste onkunde omtrent hun bezit; ze hebben vaak geen klaarder denkbeeld van publieke fondsen dan de onsterfelijke vader van Sam Weller, die de Engelsche staatseffecten niet anders wist aan te duiden dan als: '*Them things as is always a goin' up and down in the City.*' Uit dit handboek kunnen de zoodanigen leeren, wat zij in hunne brandkast hebben, en zooal niet leeren nagaan, aan welke omstandigheden de rijzingen en dalingen zijn toe te schrijven, althans vernemen, welke gegevens zij hebben op te sporen, zoo ze willen beoordeelen, of de schommeling der prijzen aan een behoorlijk motief of aan de toevalligheid van het beursspel moet geweten worden.

Indien het ons ten taak werd gesteld, een beknopt handboek voor effectenhouders samen te stellen, dan zouden we den weg inslaan, door den bekenden prijsvraag-beantwoorder bij Klikspaan gevolgd. Elke bladzijde van ons vertoog zou de gulden woorden bevatten van Paul Leroy-Beaulieu, in de *Wet. Bl.* van Februari 1879 aangehaald: 'Het publiek moet met meer overleg, meer verstand, minder lichtgelovigheid en minder inhaligheid leeren handelen; bovenal moet het onbekende en nieuwe zaken met eenig wantrouwen aanzien.' Ook eene kenspreuk zou gemakkelijk voor zulk een geschrift te vinden zijn; ze ligt iederen effectenhouder op de tong en zou niet anders luiden dan:

Experientia docet.

Letterkunde.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Mr. P.F. Hubrecht. De onderwijswetten en hare uitvoering. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.
S. Blaupot ten Cate en A. Moens. De wet op het lager onderwijs, met aanteekeningen. Groningen, J.B. Wolters.

De aangroeiende stapel afleveringen van Hubrecht's *Onderwijswetten* drukt loodzwaar op het geweten van hem, die tot nog toe de vrijwillig aanvaarde verplichting, om van dat werk in dit tijdschrift melding te maken, zoo slecht nakwam.

Men kent de inrichting van dit omvattend en gewichtig werk, een wezenlijken renzenarbeid Het is blijkens den titel eene ‘administratieve verzameling van alles wat daarop [de uitvoering der onderwijswetten, namelijk] betrekking heeft, uitgegeven met magtiging van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken’, en is verdeeld in vijf afdeelingen of seriën, A, B en C, hooger, middelbaar en lager onderwijs; D, verdere instellingen van onderwijs; E, wetenschap en kunst. Van de eerste afdeeling zijn thans (Juli 1881) de twee eerste deelen en de twee eerste vellen van het derde in het licht. Van B liggen het eerste deel en tien vellen van het tweede voor ons; van C het eerste deel en veertien vellen van het tweede; van D het eerste en twaalf vellen van het tweede; van E het eerste deel en vijf vellen van het tweede. Elk deel beslaat twintig vellen druks.

Aard en omvang van het werk kunnen blijken uit eene ontleding van de twee voltooide deelen van afdeeling A; zij bevatten nog niet eens den geheelen tekst der wet van 1876. Elke serie begint namelijk met de mededeeling der wettelijke verordeningen, om vervolgens de rubrieken: onderwijzend personeel, leerlingen, hulpmiddelen, toezicht, gebouwen en meubelen, financiën en statistiek, te behandelen. Is alles, wat op de wet van 1876 en hare uitvoering betrekking heeft, medegedeeld, dan heeft de bijwerking in dezelfde orde van rubrieken plaats.

De hooger-onderwijswet neemt zooveel plaats in beslag, omdat niet slechts alle reglementen en maatregelen van uitvoering betrekkelijk de gymnasia en rijksuniversiteiten op de artikelen uitvoerig worden medegedeeld (hetgeen bij de reglementeerwoede, die bij de uitvoering heeft voorgezeten, reeds heel wat

beteekent), maar omdat ook de bijzonderheden der organisatie van alle particuliere inrichtingen van hooger onderwijs daarbij met de grootste zorgvuldigheid verzameld en de meeste trouw wedergegeven worden. De statuten en reglementen van de bisschoppelijke seminariën der Katholieken en der kerkelijke kweekscholen van alle andere kerkgenootschappen, van de Amsterdamsche gemeentelijke universiteit (zelfs met de instructie van den pedel incluis), van de vrije universiteit en van stichtingen als het instituut Van Kinsbergen te Elburg zijn daar allen te vinden, terwijl voor de rijksinrichtingen van hooger onderwijs de voorafgaande gedachtenwisseling met de autoriteiten is opgenomen, die tot een goed begrip van den geest, waarin de wet is ten uitvoer gelegd, zooveel bijdraagt. Is de uitgave te prijzen om hetgeen ze hier behelst, niet minder prijzenswaardig is de soberheid, door den Uitgever in acht genomen, waar het den 'geest der wet' in den gebruikelijken zin geldt. De verzoeking is groot, - of zoovelen zouden er niet voor bezwijken - om bij het uitgeven eener wet de vroegere wetgeving *ab ovo* op te halen en de bedoeling van den wetgever uit de gewisselde stukken en gevoerde beraadslagingen van de Regeering met de Staten-Generaal aan het licht te brengen. Van de parlementaire geschiedenis nu maakt de heer Hubrecht tot uitlegging der wet weinig gebruik. En te recht. Is over het algemeen de discussie over wetsontwerpen in onze Kamers sedert vele jaren van geringe wetenschappelijke waarde, ook daarenboven beteekent de *interpretatio authentica* van den minister, die het ontwerp deed samenstellen en het verdedigde, voor de practijk weinig. Zijn opvolger is voor de juiste uitvoering der wet even verantwoordelijk en niet gebonden aan de meeningen of bedoelingen zijns voorgangers. De heer Hubrecht stelt zich daarom op het zuiver administratief standpunt en beijvert zich, om de richting en de bedoelingen, die bij de uitvoering der wet in het oog zijn gehouden, te doen kennen. Toch geeft hij meer dan eene bloote vraagbaak voor de practijk. Hier en daar, waar 't pas geeft, bevat het werk volledige en grondig bewerkte overzichten van historischen en administratieven aard Men raadplege onder anderen hetgeen, naar aanleiding van artikel 58, over de beurzen, stichtingen, vicarijen, prebenden, kanonizijen en andere beneficiën, met eene uitvoerige opgave der literatuur, gezegd wordt; de belangrijke aanteekening, bij artikel 164, betreffende de nog niet geheel gesloten quaestie der collegegelden; de breede behandeling der vraag omtrent het getal in ons vaderland bestaanbare openbare hoogescholen, waarbij het belangrijk verslag der staatscommissie van 1836 wordt medegedeeld, enz. enz. Kortom, de uitgave van afdeeling A is niet slechts een handboek voor hem, die het *jus constitutum* wil verstaan, maar levert ook bouwstoffen tot verwerking in den geest van de zeer talrijke Nederlanders, die nog altijd, ook na de wet van 1876, naar eene goede regeling van het hooger onderwijs zoeken en dus over het *jus constituendum* handelen.

Wat van afdeeling A gezegd is, kan ook van B en C getuigd worden. Het tijdstip was zeker bijzonder geschikt, om Nederlandsche onderwijspandecten uit te geven, nu 1876 en 1878 nieuwe regelingen èn van het hooger èn van het lager onderwijs hebben aangebracht. En waar kon de bewerking beter geschieden dan in de bureaux van het departement van Binnenlandsche Zaken, dat, sedert het beheer en de zorg van waterstaat, openbare werken en spoorwegen daaraan ontnomen waren, zich nagenoeg bij uitsluiting, althans

zeker in de eerste plaats, wijden kon aan dat overwegend volksbelang, dat te recht en gelukkig onze binnenlandsche politiek beheerscht: het onderwijs! De rijke stof was er geheel aanwezig; de krachten tot bewerking werden er gevonden, en we mogen ons gelukkig achten, dat de bewerking geschieden kon onder de leiding en de verantwoordelijkheid van den Secretaris-Generaal van het departement, wiens helder hoofd en scherpe blik de beste waarborgen zijn voor een uitnemend resultaat. En dat is verkregen: in Hubrecht's *Onderwijswetten* vinden wij eene unieke verzameling van alles, wat op het onderwijs in Nederland betrekking heeft, een handboek, dat voor elkeen, die hetzij alleen voor studie hetzij tot behoorlijke vervulling van zijn ambtsplicht geheel op de hoogte van de inrichting van het openbaar en bijzonder onderwijs in Nederland wil wezen, een gewaardeerd bezit, ja, tot zekere hoogte onmisbaar zal wezen. Werden toch daarin alleen de wetten, besluiten en uitgevaardigde circulaires opgenomen, men zou, al was het ten koste van veel moeite en tijdverlies, alles elders verstrooid kunnen vinden, wat in Hubrecht's deelenreeks is bijeengebracht. Maar de vele particuliere beschikkingen en beslissingen, de niet publiek gemaakte aanschrijvingen, de correspondentie tusschen de autoriteiten, allen van zooveel waarde voor de juiste toepassing der wet, zijn niet elders te vinden; zij moeten in het ongenaakbaar administratief archief van het departement van Binnenlandsche Zaken worden opgespoord, een voor den particulier onmogelijk werk, dat in dit boek voor hem wordt verricht. Voor de belangstellenden in en belanghebbenden bij het onderwijs is het een *Mémorial administratif.* Wil zoodanig werk bruikbaar zijn, dan moet het beantwoorden aan twee eischen: stelselmatigheid en volledigheid. De eerstgenoemde komt in de tot nog toe verschenen deelen op elke bladzijde aan den dag; de volledigheid der verzameling is een noodwendig uitvloeisel van den exceptioneel gunstigen toestand, waarin de Uitgever geplaatst is.

De volledigheid vordert, in verband met de overrijke stof, natuurlijk een grooten omvang van het werk; dat is inderdaad een bezwaar, waarvan al licht groote kostbaarheid het nadeelig gevolg kan wezen, die het gebruik van het boek zou beperken. De heer Hubrecht heeft daarom te recht bondigheid betracht. Nergens is dat zoo goed merkbaar als in het verschenen gedeelte van afdeeling C, lager onderwijs, meer bepaald, waar hij de wetsherziening van 1878 herinnert. Met eene in den commentator zeldzame vrijgevigheid verwijst hij hier naar een ander werk, de *Aanteekeningen op de wet op het lager onderwijs* van de Inspecteurs Blaupot ten Cate en Moens, de tweede onderwijswetcommentaar, welke nog aan het verschijnen is; een werk van veel geringeren omvang dan dat van Mr. Hubrecht, geheel anders aangelegd en uitgevoerd. Dit werk, een derde druk, en meer bepaaldelijk de wet van 1878 rakende, terwijl de beide vorige uitgaven die van 1857 betroffen, vangt aan met een breed opgezet historisch overzicht van het lager onderwijs in ons land. Voor hen, die de beide eerste uitgaven kennen, zij 't genoeg te vermelden, dat dit historisch overzicht voor zoover 't de wet van 1857 betreft, hier en daar uitbreiding heeft ondergaan en verder een getrouw verhaal levert van de oppositie, door die wet na eenige jaren werkens bij de kerkelijke partijen opgewekt; van de pogingen tot herziening in haren geest; van de wenschen tot verbetering, door hen gekoesterd, die de regeling van 1857 in vele opzichten gebrekkig, in sommige verkeerd acht-

ten; van het tot stand komen eindelijk der herziening van 1878, die als niet ver genoeg gaande velen der laatstbedoelde onderwijsvrienden niet voldeed. Naar dit volledig overzicht kon de heer Hubrecht gerust verwijzen; hij had het alleen aan te vullen met het bekend rapport van den Minister Kappeijne van de Coppello over de smeekschriften tegen de bekrachtiging der wet van 1878, dat de Schrijvers der aanteekeningen zeer lezenswaardig noemen zonder het, even min als de adressen zelf, mede te deelen. Door dit verzuim ten aanzien van het ministerieel rapport te herstellen, verricht de heer Hubrecht eene goede daad; jammer, dat hij niet tegelijkertijd ook de smeekschriften tekstueel mededeelt. In de historie van ons lager onderwijs zijn het evengoed documenten, bewijsstukken, als het mandement der Bisschoppen van 1868, dat in druk is uitgegeven; zij hebben minstens evenveel waarde als het in zijn geheel afgedrukt ministerieel rapport, waarvan wij geene groote bewonderaars zijn, omdat er meer de spitsvondigheid en bewegelijkheid van eene memorie van repliek of dupliek dan de waardigheid en ernst van een gewichtig staatsstuk in doorstralen. Dit neemt niet weg, dat het te recht als historisch document aan de vergetelheid is onttrokken, maar dan hadden de smeekschriften eveneens moeten medegedeeld zijn, die bij al hunne overdrijving mede historische documenten blijven.

De aanteekeningen van de heeren Ten Cate en Moens, bijgewerkt en gewijzigd uit de vorige uitgaven, voor zoover de wet van 1878 dat noodig maakte, verschenen reeds in het licht, vóórdat de wet in werking trad. De besluiten, op die uitvoering betrekking hebbende, worden, en zullen nog later worden afgedrukt in vervolgen, waarvan het eerste de koninklijke besluiten betrekkelijk de geleidelijke uitvoering der wet (17 Januari 1880, St. 1), tot regeling van het schooltoezicht (22 Januari, St. 5), betrekkelijk de inrichting der schoollokalen (30 Augustus, St. 167) en enkele andere bevat.

De familie Willems door Jan Holland. Deventer, W. Hulscher, G.J. zn.

‘Dat is nu toch te erg! Daar gaat Jan Holland beweren, dat de wet op het middelbaar onderwijs, de grootsche schepping van Thorbecke, de vrucht is van de inblazingen van een ploertig, waanwijs kruidenier; ja, durft hij zelfs de eerste 42 bladzijden van zijn laatste werk vullen met een gesprek tusschen Jan Willems en den vermaarden staatsman, een gesprek, waarin zich zelfs de haar echtvriend waardige huisvrouw van den kruidenier mengt en waaruit de wet op het middelbaar onderwijs heet voortgesproten te zijn, die nu reeds bijna twintig jaren hare zegeningen over Nederland verspreidt. Dat gaat te ver; dat loopt waarlijk de spuigaten uit!’

In deze woorden ongeveer zullen de meesten, na eene vluchtige kennismaking met het boek, welks titel hierboven afgedrukt staat, hun oordeel vellen. Toch zou men, aldus aan den vorm blijvende hangen, den Schrijver onrecht doen en de beteekenis en bedoeling van zijn in vele opzichten lezenswaardig werk miskennen.

Wie Jan Holland kent, - en in dat geval verkeert elkeen, die het wel meent met de toekomst van onze natie en belangstelt in de zienswijze en het oordeel van een zonder twijfel zeer bevoegd man over de eischen van volksonderwijs en volksopvoeding en de middelen, om daarin te voorzien, -

wie Jan Holland kent, weet, dat hij niet zelden overdrijft en heftig is. Het is een gebrek van mannen van karakter, waarom we hun het zwijgen niet mogen opleggen, noch hen met eene minachtende onverschilligheid straffen. Verder is hij als satiricus gewoon, tot zekere hoogte verplicht, sterk te kleuren en eindelijk als warm voorstander der klassieke studiën noodwendig een weinig onbillijk tegenover een onderwijs, dat op geheel andere grondslagen gevestigd is en naar andere beginselen te werk gaat dan het universitaire, dat bij hem, en te recht, voor den meest volmaakten weg tot algeheele, harmonische ontwikkeling van geest en gemoed geldt.

Hadden vroegere satiren uit zijne scherpe pen het lager onderwijs ten doel, in zijn laatste werk neemt hij het middelbaar onderwijs onderhanden en havent het geducht. In den zoo even bedoelden aanhef zie men echter niet eene poging, om de nagedachtenis van Thorbecke te verkleinen; men gelieve om den bitteren, wansmakelijken bolster de kern niet ongeproefd ter zijde te werpen. Wat Jan Holland, gebruik makende van de vrijheid, die den satiricus toekomt, met zijne voorstelling van de wording der middelbaar-onderwijswet bedoelt, is eenvoudig dit: dat deze tak van onderwijs werd ingericht, om in de behoeften en wenschen der burgerij in het algemeen te voorzien. Dat de burgerij, die zulk een onderwijs verlangde, voor den klassieken, min of meer eenzijdigen geleerde zich in geen anderen vorm dan dien van een bekrompen, neuswijs winkeliertje kan voordoen, is een gevolg van het standpunt, waarop hij staat. Maar dat het middelbaar onderwijs geroepen is, om aan de burgerij, zoowel kleine als groote, de hand te reiken in haar loffelijk streven naar meer en hooger, kan aan Thorbecke's wet nimmer tot schande worden aangerekend; integendeel, de ontwerper zelf heeft dat volmondig erkend. ‘Het gebied van het middelbaar onderwijs omvat de vorming van die talrijke burgerij, - zoo luidde 't in den aanhef der memorie van toelichting van Juni 1862 - welke, het lager onderwijs te boven, naar algemeene kennis, beschaving en voorbereiding voor de onderscheidene bedrijven der nijvere maatschappij tracht.’ In vorm verschillend, niet plomp en ruw uitgedrukt voorzeker, maar toch in het wezen overeenstemmend met hetgeen Jan Holland den Zwolschen kruidenier van Thorbecke verlangen doet: eene school, waarin alles onderwezen wordt, ‘wat ik, Jan Willems, niet recht weet en toch zoo graag zou wenschen te weten’. Zucht naar kennis, afgescheiden nog van het rechtmatig verlangen, om in eigen land de opleiding te vinden voor menig vak, waarvoor men zich vroeger alleen buitenslands bekwamen kon, is de groote aanleiding tot de schepping van 1863 geweest. Het zal den staatsman wel nimmer behoeven vergeven te worden, dat hij dien rechtmatigen eisch heeft begrepen en erin heeft trachten te voorzien.

Is de voorziening doelmatig en werkt de wet goed? Ziedaar eene vraag, die voor elken eenmaal verordenden regeeringsmaatregel altoos aan de orde is; eene vraag, die tot eene tweede leidt: zijn de min gunstige verschijnselen op dit speciaal gebied van wetgeving de gevolgen van organische gebreken der wet zelve, of vloeien zij uit eene niet gelukkige uitvoering en toepassing voort? Deze vragen vormen, meer nog dan de anekdotische, inderdaad niet zeer gelukkig gevonden inleiding over de twee Zwolsche schoolkameraden, den minister en den kruidenier, het onderwerp van Jan Holland's beschouwingen en geven hem aanleiding tot aanmerkingen en klachten, die, ook waar ze overdreven schijnen en somwijlen met eene terugstoo-

tende ruwheid worden voorgedragen, de ernstige overweging verdienen van elk onderwijsvriend en staatsman.

Zijne bezwaren raken vooral die punten, waarop reeds zoo menige aanval is gedaan en niet altijd roemrijk afgeslagen: den grooten omvang van het middelbaar onderwijs en de veelheid der vakken, benevens de examina. ‘Deze voor geene definitie vatbare rhapsodie van onsamenhangende leervakken, dit gallimathias van menschelijke kennis, dit nukkig potpourri zonder domineerend thema, deze mixed-pickles van grasgroene wijsheid, deze bonte rommelzoo, saamgeraapt door een weetgierig dilettant in alles en allerlei is het ding, waaraan de naam school voor Nederlandsche burgers niet dan in ironische beteekenis kan gegeven zijn’; aldus luidt zijn oordeel over het achttien vakken bevattend leerplan van de hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus. Hij bepaalt zich echter niet tot het afkeuren van het bestaande met deze en dergelijke, ettelijke bladzijden vullende groote woorden; op de afbrekende critiek volgt eene poging tot opbouwen. Het onderwijs aan eene hoogere burgerschool behoorde zich, naar zijne meening, te bepalen tot de volgende vakken: 1°. Nederlandsch en eene of meer vreemde levende talen, 2°. wiskunde, 3°. physica. 4°. geschiedenis. Andere vakken - bij voorbeeld mechanica, chemie, handelswetenschappen, boekhouden, teekenen, boetseeren, enz. - zouden aan die scholen kunnen worden toegevoegd, daar waar er om plaatselijke omstandigheden behoefte aan bestond. Zou het naar dit stelsel opgetrokken gebouw wel zooveel van het bestaande en tot slooping gedoemde verschillen? Ja, de zoo te zeggen politieke vakken - gronden van de gemeentelijke, provinciale en staatsinrichting van Nederland, staathuishoudkunde en statistiek - zouden vervallen en andere niet meer met name genoemd worden, maar de vier vakken van Jan Holland's hoogere burgerschool zouden feitelijk ettelijke vakken van Thorbecke's programma omvatten. Met denzelfden termijn zou het onderwijs in de wiskunde zich vanzelf uitstrekken tot de bijzonderheden der mechanica en technologie; de physica zou weldra de scheikunde, de begrippen van delfstof-, aard-, plant- en dierkunde annecteeren; de geschiedenis zal bezwaarlijk te onderwijzen zijn zonder aardrijkskunde, ja, zelfs zonder een inmengsel van de politieke vakken, die door den Schrijver zoo streng van het leerplan worden geweerd. Of men, gelijk de wetgever gedaan heeft, alle vakken op zichzelf achtereen opsomt dan wel, met Jan Holland, ze alleen onder hoofdgroepen brengt, de aard van het middelbaar onderwijs brengt mede, dat men zooveel mogelijk naar volledigheid, naar algemeene kennis streeft. Want hier komt juist Jan Holland's uitsluitend standpunt aan het licht, dat hem, den warmen vriend van hooger onderwijs, tot een onveiligen gids op dit bijzonder gebied maakt. Bij het hooger onderwijs is eigen vrije studie de hoofdzaak; wanneer men, grondig onderlegd in desnoods maar een enkel vak, behoudens natuurlijk de onvermijdelijke propaedeutische kundigheden, op de vereischte hoogte gekomen is, kan men verder ook in andere geheel nieuwe vakken en wetenschappen het eigenlijk onderwijs ontberen. Het middelbaar onderwijs daarentegen is niet aangelegd op complementaire vrije studie, maar op het verzamelen van die algemeene kundigheden, die, hetzij in verschillende betrekkingen en bedrijven, hetzij in den gewonen gang der maatschappij den bezitter bruikbaar en nuttig maken. Eene groote inkrimping van het leerplan, die inkrimping van het onderwijs zelf ten gevolge had, zou alleen beper-

king van kennis teweegbrengen. Men zal dit verschil tusschen hooger en middelbaar onderwijs gevoelen en inzien, dat het standpunt van den Schrijver, hoe hoog het zijn mag, hier inderdaad verkeerd is.

Het is ons altijd voorgekomen, dat de niet ongegronde klachten over het streven naar 'alweterij' bij ons middelbaar onderwijs minder de wet zelve dan hare toepassing raken. Het onderwijs is langzamerhand te veel gespecialiseerd geworden; de scène van monsieur Jourdain met zijne verschillende leermeesters wordt dag aan dag in onze hoogere burgerscholen gespeeld. Elk docent verkondigt zijn vak als de wetenschap bij uitnemendheid en vergt van de leerlingen dezelfde speciale kundigheden en uitsluitende toewijding, die zij natuurlijk aan alle onderdeelen van het programma niet geven kunnen. Dit op den voorgrond dringen van de onderdeelen ten koste van de harmonie van het geheel, natuurlijk ook tot schade van de leerlingen, is een gebrek van de practijk, dat zonder wijziging van het programma der wet te verhelpen is.

Waar Jan Holland tegen de examina te velde trekt, zal hij wel instemming ontmoeten. 'De regeling van ons onderwijs heeft dit verschijnsel gekweekt, - zoo schreef in 1876 de Secretaris-Generaal aan het departement van Binnenlandsche Zaken (*Jaarboekje der Vereeniging voor de Statistiek voor* 1876) dat er bijkans geen dag omgaat, waarop niet hier of daar examens op staatskosten worden afgenomen en afgelegd.' En sedert 1876 is 't er niet op verbeterd, terwijl ook op het gebied der andere departementen van algemeen bestuur en takken van staatsdienst de examineerwoede steeds hooger geklommen is. Geen gezin tegenwoordig, of een zijner jongere leden heeft de vuurproef van een of ander staatsexamen doorstaan; over twintig jaren zal men geen Nederlander meer vinden, die niet voor eene bezoldigde staatscommissie zijne wetenschappelijke kennis heeft blootgelegd. We weten allen, dat het examen geen onfeilbaar middel is, om geschiktheid, ja, zelfs kunde aan den dag te brengen; we kennen tal van zeer geschikte, nuttige en gewaardeerde leden der maatschappij, die voor een weinig eischend examen met reden zouden afdeinzen. Wie tegen deze kwaal van onzen tijd opkomt, heeft nagenoeg iedereen op zijne hand. Zoolang er echter geene andere middelen gevonden worden, kunnen we de examens niet geheel ontberen; toch is het nuttig, dat op de bezwaren en gevaren van dat stelsel de aandacht gevestigd blijft en middelen gezocht worden, om, zonder de voordeelen op het spel te zetten, de nadeelen daarvan te verminderen. Het zou overweging verdienen, behalve waar het om een radicaal voor zekere betrekkingen te doen is - bijvoorbeeld bij de examens van het middelbaar onderwijs en met name het eindexamen van de hoogere burgerschool - niet in alle onderwezen vakken, maar slechts in een of twee den leerling te doen onderzoeken. Naar zijne kennis in één vak zou, zoo niet zijne kennis in alle andere vakken, dan toch zijne algemeene ontwikkeling wel afgemeten kunnen worden, en het examen zou althans bekort zijn. Wij opperen hier slechts een denkbeeld; wellicht valt het ergens in goede aarde, waarin het later ontkiemen kan.

De familie Willems handelt echter niet alleen over het middelbaar, maar ook over het hooger onderwijs. Op dit gebied is de Schrijver eene autoriteit, naar wien men gaarne luistert, ook hoewel hij niet zelden ruwer en heftiger

is dan den lezer aangenaam kan zijn. Doch om den draad, die door het gansche boek loopt, om het uit warme voorliefde voor wetenschap en beschaving voortspruitend protest tegen oppervlakkigheid, onwetenschappelijkheid en domme veelweterij moet men den Schrijver veel vergeven, zelfs dat hij het Horatiaansche:

> '*Didicisse fideliter artes*
> *Emollit mores*, *nec sinit esse feros*',

door zijne scherpe zetten en groote-woordenstapels dikwijls te schande maakt.

Kindertijdschriften verheugen zich zelden in een lang leven en niet zonder reden; het genre is moeilijk en er zijn weinig schrijvers, die den kindertoon weten aan te slaan; daarom is het een opmerkelijk feit, dat *Voor 't jonge volkje*, *Geillustreerd tijdschrift voor de Jeugd* - uitgever Joh. Ykema te 's-Gravenhage - reeds zijn zevenden jaargang is begonnen. Behalve den over 't geheel welgeslaagden inhoud draagt zonder twijfel ook daartoe bij de wedstrijd in het oplossen van raadsels, een uitstekend middel, om het verstand te scherpen. De gravuren in dit tijdschriftje behooren tot het beste van 'tgeen op dit gebied hier wordt geleverd.

Een paar nieuwe romans van Ouida zullen velen eene welkome verschijning zijn. De eerste draagt tot titel *Motten* en is in twee deelen uitgegeven bij de erven Bohn te Haarlem en vertaald door C. Baarslag. 't Is eene wereld van 'motten', waarin de Schrijfster u hier binnenleidt. 'De eene helft vliegt door onbesuisde ijdelheid in de kaars; de andere helft bederft en verteert alles wat zij aanraakt.' Met hare bekende, diepe verachting voor hare eigene sekse, waarvan de meesten harer werken blijk dragen, teekent Ouida ons met dat woord de dames, niet van den demi-monde, maar der rijke en voorname wereld, hare alleen voor genot levende, lachende, intrigeerende, boeleerende zusteren. 'Zij hebben de eer verjaagd, zij hebben de zedigheid onttroond, zij hebben de mannen geleerd zich over de sekse hunner moeder te schamen.' Hoe zij dat doen, wordt ons, hoewel de Schrijfster haar onverholen afkeer van het Zola-isme duidelijk uitspreekt, hier en daar realistisch genoeg voorgesteld.

Te midden dezer verdorven wereld verschijnt de als die eener heilige uitblinkende figuur van Vera Herbert, temet nog kind door hare moeder, Lady Dolly, eene der 'motten', door eene afschuwelijke list in de armen geworpen van den beestachtigen woestaard Prins Zouroff. Geene kwelling of beleediging, die der vrouwelijke kieschheid en waardigheid kan worden aangedaan, wordt der ongelukkige Vera door haar monster van een echtgenoot bespaard. Hare reinheid is zijne ergernis. Zij zou hem beter bevallen, als zij was als al de anderen. Toch blijft zij hem trouw, niet uit liefde maar uit plichtbesef, uit vrouwelijke fierheid, hoewel eene machtige liefde voor een edel man langzamerhand hare geheele ziel innam.

Het is te begrijpen, hoe het machtige talent eener Ouida zulke toestanden weet voor te stellen in de aangrijpendste tafereelen, die u beurtelings met bewondering en innig mededoogen, dan weder met walging en diepe verontwaardiging vervullen.

Toch, boven *Motten* stellen we het tweede bovenbedoelde werk van dezelfde

Schrijfster: *Twee Souvereinen gediend* (Under two flags), vertaald door H.T. Chappuis, uitgegeven bij W.J. Thieme en C^{o} te Zutfen. De ‘twee Souvereinen’ zijn ‘het genot’ en ‘de plicht’. Als zoon van den Burggraaf Royallieu, als officier van de Engelsche garde, lieveling der dames, salonheld en sportsheld algemeen bekend onder den naam van ‘Beauty’, heeft ‘Bertie’ zijn eersten souverein gediend. Spilzucht en speelzucht, goedhartigheid en eergevoel, een galant avontuur van hemzelf en eene misdaad van zijn jongeren broer werken samen tot zijn noodlot en noodzaken hem, onder verdenking van eerloosheid, zijne wereld te ontvluchten, om jarenlang, onder een aangenomen naam, als onderofficier der Spahis in Algerië een treurig bestaan voort te sleepen. In het ongeluk evenwel wordt zijn karakter gevormd of liever, komt zijn waar karakter eerst recht uit, en een trouw dienaar, neen, een slaaf wordt de vroegere genotzoeker van zijn tweeden souverein, ‘de plicht’. Opmerkelijk mag het heeten, zooals de anders nog al pessimistische Ouida onder het ruwe en terugstootende uiterlijk der halfverwilderde kolonialen de edele trekken van heldenmoed, edelmoedigheid, dankbaarheid weet te ontdekken en bloot te leggen, en weldadig doet het ons aan, hier weer eens een paar krachtige en reine vrouwenkarakters mee te kunnen bewonderen. Gaarne bevelen wij de lezing van dezen lijvigen, goed vertaalden roman allen aan, die het talent van Ouida weten te waardeeren. Alleen uit een zedelijk oogpunt zou misschien tegen deze beide werken één bedenking te maken zijn. Met het oog op de toch al vrij luchthartige opvattingen van onzen tijd op het punt der sexueele moraal zou de moralist ze van eene gevaarlijke strekking kunnen noemen, daar in beide romans de helden edele en groote karakters, maar, vóór hunne kennismaking met de echte liefde, weinig minder dan Don Juans zijn.

Van aanmerkelijk minder allooi, ook uit genoemd oogpunt beschouwd, moet genoemd worden de ‘Historische roman uit den jongsten oorlog van Turkije met Montenegro en Servië’, getiteld: *In den Kruitdamp*, van N.N. Karazin, uit het Russisch vertaald door H. Wolfgang van der Meij. Het boek bevat eene bijna onmogelijke liefdeshistorie tusschen een pakjesdrager en eene Russische Prinses, een vijftigtal van de vuilste bladzijden uit Paul de Kock en verder een half boekdeel tafereelen uit den laatsten Oosterschen krijg. Zoek evenwel tusschen deze drie bestanddeelen geen al te nauw verband; laat u niet meeslepen door een sentimenteel gevoel voor den verliefden kruier, die later, als vrijwilliger in den vrijheidskrijg gewond, aandoenlijke brieven aan zijne geliefde schrijft en intusschen een minder reinen minnehandel heeft aangeknoopt met zijn oppastertje. Over de zuiverheid der historische voorstellingen kunnen we niet oordeelen. 't Is dus mogelijk, dat daarin nog eene groote verdienste van het boek verscholen ligt. Mogen voorts den Schrijver eene zekere levendigheid van stijl en aanschouwelijkheid van voorstelling niet worden ontzegd, boeien doet zijn roman geenszins, terwijl de vertaling, zoowel wat zinbouw als zuiverheid van taal aangaat, veel te wenschen overlaat.

Mrs. Edwardes, de Schrijfster van *Jet*, *Daphne*, enz., levert ons in *Een godin van Hyde Park* mutatis mutandis weer een dergelijk kort, frisch en levendig geschreven verhaal als onder beide genoemde titels. Hoofdpersoon is ook hier wederom een eenvoudig, natuurlijk, levenslustig jong meisje, wier kleine roman in deze 300 nog al wijd gedrukte pagina's beschreven

wordt. Als pendant en mededingster in de liefde van ‘Jaantje’, onze heldin, treedt op Miss Vivian Vivasch, eene reeds ten ondergang neigende ster van den Londenschen beau-monde, de ‘Godin van Hyde Park’. Voorts wordt de groote rol vervuld door Graaf Paul, die, na jarenlange afwezigheid in de gedaante van huisonderwijzer op zijne goederen teruggekeerd, daar met onze beide heldinnen in aanraking komt, het hart der kleine Jeanne wint en ten slotte, nadat hij zich heeft bekend gemaakt, met haar trouwt, tot bittere spijt en teleurstelling der ijdele, coquette Vivian. Te midden van al het opgeschroefde, het grof zinnelijke of onbeduidende van een groot deel der hedendaagsche romanliteratuur maakt zoo'n eenvoudig, natuurlijk en goed bewerkt verhaal van Mrs. Edwardes een aangenamen indruk.

Dit laatste kan weer minder gezegd worden van ‘Een roman uit onze dagen’: *Salon en werkplaats*, van Hans Wachenhusen. De held, die zelf zijne geschiedenis verhaalt, is Robert von Riepen, een jonkman van adellijken huize, van zijne kindsheid af de verstooteling in het vaderlijk huis. Door eigen kracht en energie heeft hij zich evenwel zijn weg door de wereld gebaand en treedt later op als redder zijner verarmde familie. Verwacht van Hans Wachenhusen geene fijne karakterteekening; ook de intrige is hier en daar vrij gezocht; te weinig belangstelling weet hij in te boezemen voor zijne handelende personen, waaronder al zeer zonderlinge karakters. Onbegrijpelijk en ongemotiveerd althans mogen heeten die van Freule Lydia en Anna von Riepen. Het gerechtelijk onderzoek tegen den pseudo-Riepen, dat een aanmerkelijk gedeelte van het tweede deel inneemt, doet denken aan de fraaie romans in de *Hollandsche illustratie* e.t.q. Vertaler (ongenoemd) en Uitgever, P. Kluitman te Alkmaar, hebben onze vertaalde literatuur door deze uitgave weer verrijkt (?) met een tamelijk onschuldigen roman van niet zeer lijvigen en vrij onbeduidenden inhoud.

W.H. Kirberger te Amsterdam gaf uit: *Wenzels erfenis of Getrouw tot in den dood*, door Annie Lucas, uit het Engelsch door Mw. Doedes-Clarisse. Een verhaal uit Boheme, uit den tijd der Calixtijnen en Taborieten, uit wier overgeblevenen later de Picardische en daarna de gemeenten der zoogenaamde Moravische broeders zijn ontstaan. Enkele hoofdstukken zijn gewijd aan de uiteenzetting der historische toestanden, die naar waarheid zijn geschetst. In een zeer boeiend verhaal, met onmiskenbaar talent geschreven, teekent ons voorts de Schrijfster aandoenlijke tafereelen uit den strijd en de vervolging, in den loop der 15de eeuw door de belijders van het Evangelie in Boheme gestreden en geleden. Het leven en de lotgevallen van den jongen Wenzel, een edelman uit een Katholiek geslacht, maar door de Picarden opgevoed, later een hunner moedigste predikers, leveren den romantischen draad, die het geheel verbindt. Met groote voorliefde heeft de Schrijfster haar onderwerp behandeld. Met te groote voorliefde misschien, om genoeg objectief te blijven. Zij staat blijkbaar op hetzelfde standpunt van godsdienstig geloof als de helden en martelaars, wier strijd en lotgevallen zij beschrijft, en kan niet nalaten, nu en dan zelve het woord op te nemen tot vermaning, stichting en leering van den lezer. Vóór alles een stichtelijk boek hebben èn de Schrijfster èn de verdienstelijke Vertaalster haren lezers willen aanbieden. En ongetwijfeld zullen ze dat doel hebben bereikt bij allen, die met

hun geloof op orthodox-Protestantschen bodem staan. Hoe moeielijk zulk een tendenz evenwel is overeen te brengen met de eischen van een romantisch kunstwerk, komt hier en daar duidelijk uit. En een zonderlingen indruk maakt het, nadat we honderden martelaren voor het geloof hebben zien sterven, omdat nu de Auteur zijn held en zijne heldin gelukkig laat worden, als motto boven het laatste hoofdstuk de woorden te lezen van Marcus X, vers 29 en 30, waarin honderdvoudige vergoeding beloofd wordt ook in *dit* leven aan hen, die, om des Evangelies wil, verlaten hebben huis, of broeders, of zusters, of vader, of moeder, of vrouw, of kinderen, enz.

Voor 't overige zij dit verhaal, ook als historische bijdrage, ook aan niet-orthodox-geloovigen met alle vrijmoedigheid ter lezing aanbevolen

A.

TÉPÉ.

Vergulde ketenen. Naar het Engelsch van Miss M.E. Braddon, Schrijfster van 'Het Geheim van Lady Audley' enz. door C. Baarslag, 2 dln. Amsterdam, P.N. van Kampen, & Zn.

Vergulde ketenen, vrijwillig gekozen, mogen door schitterenden glans eenigen tijd verblinden en voor knelling ongevoelig maken - zij blijven ketenen, ondanks haar verguld vertoon. Maar wanneer ze met weerzin worden aangelegd en slechts uit noodzakelijkheid gedragen, daartoe door een hooger beginsel gedrongen, dan zijn ze boeien, die het vrijheidsgevoel omknellen en alleen òf door gewoonte, òf door bijkomende omstandigheden tot zachtere banden kunnen overgaan.

Van het laatste heeft Miss Braddon ons eene geschiedenis in haar boek medegedeeld.

De heldin van het verhaal, Barbara Trevornock, blijft van het begin tot het einde onze belangstelling wekken. Door eene toevallige omstandigheid - een verloren brief - wordt hare schoonste en liefelijkste hoop begraven. Met inspanning van al hare krachten weerstaat zij eerst het aanzoek om hare hand van een schatrijken - wel ruwen, maar toch niet van hart ontblooten - landbezitter. De fatsoenlijke armoede, waarin hare moeder en zuster door het verkwistend leven van haren vader verkeeren; de drang dier hulpbehoevenden, om haar benarden toestand te verbeteren, zijn zoovele aanvechtingen, om niet op de puinhoopen van hare verbroken eerste liefde te blijven treuren. Als zij voor zichzelve alleen te beslissen had, dan zou zij zelfs geen strijd te voeren hebben. Maar door het lot harer naastbestaanden in dien strijd gewikkeld, behaalt hare zelfopofferende liefde de overwinning. De ontwikkeling en eindelijk de beoefening van de moeielijke deugd der zelfopoffering zijn goed geschetst. Al geeft Barbara ook zichzelve, zij kan zich aan den man niet geven, die haar schier vergoodt en om wiens wille zij lijdt, omdat zij hem haar hart niet schenken kan.

Deze ziels- en gemoedstoestand met de eindelijke uitkomst is gevat in eene lijst van vele daarbij behoorende toestanden en gebeurtenissen, die onderhoudend geschetst en boeiend beschreven zijn. De karakters der handelende personen zijn goed geteekend en volgehouden.

Onze Leeskringen zullen niet ondankbaar zijn voor het voedsel, dat de heer Baarslag in eene onberispelijke vertaling van dit boek hun opnieuw geschonken heeft.

H.

Mengelwerk.

Beneden haar stand getrouwd, door M.W. Maclaine Pont.

I.

Van het fraaie en groote huis, dat de Baron Van Steenkerken in het stadje Vrijburg bewoont, zullen wij vooreerst niet anders te zien krijgen dan het spreekkamertje en als wij een weinig in de stad bekend zijn en weten, hoezeer het ameublement van den Baron alom bewonderd en besproken wordt, dan kan de aanblik van dat spreekkamertje niet veel meer doen dan ons teleurstellen. Want de stoelen, die er staan, zijn van zeer gewoon fatsoen en de harde, zwarte zittingen zelfs min of meer versleten; de tafel is ouderwetsch en bepaald te groot voor het vertrekje en langs de muren ziet men niets dan eene plaat, geflankeerd door eene teekening in zwart krijt, die beiden aan haar gebrek aan kunstwaarde de niet zeer voorname plaats te danken hebben, die zij in de adellijke woning bekleeden.

De beide personen, die in het spreekkamertje vertoeven, worden blijkbaar ook niet in die mate geboeid door de voorwerpen, die hen omringen, dat de aanblik hun den tijd, dien zij met wachten doorbrengen, verkorten zou. De dame is de eenige dochter van den Baron Van Steenkerken, sedert bijna drie jaren de wettige huisvrouw van den kunstschilder Helmshof, den forschen, gebaarden man, die naast haar staat. Men zou zeggen, dat die betrekking tot den heer des huizes beiden bezoekers het recht gaf, ook zonder vergunning diens woning verder binnen te treden, maar dat schijnt het geval niet te zijn en vooreerst zien zij hunne schreden tot de vier muren van het kamertje beperkt. Als men de beide personen gadeslaat, bemerkt men, dat Mijnheer verreweg de ongeduldigste is van de twee. Hij

heeft al driemaal de platen bekeken met eene aandacht, die ze niet waardig zijn, al vijfmaal de kleine ruimte op en neer gestapt, al zesmaal op zijn horloge gekeken. Mevrouw slaat dit alles met zekere onrust gade en vindt het oogenblik gekomen, dat zij eene poging wagen moet, om haar heer en meester wat kalmer te stemmen.

'Ik vind het gezellig, dat je toch maar besloten hebt, met mij mede te gaan. Recht lief van je, Willem,' zegt ze met eene lieve, welluidende stem.

'Ik geloof niet, dat de Barones dat gevoelen deelt, Henriette,' antwoordt hij, 'ten minste de ontvangst...'

'Mijne stiefmoeder mag daarover denken, zooals ze wil,' antwoordt Henriette. 'Ik kom hier om Papa. Je weet, hoeveel verdriet het mij zou doen, hem nooit meer of ten minste zelden te zien, - maar hier altijd zonder je te komen, dat kan toch ook niet.'

'Toch zal het ertoe moeten komen, vrouwtjelief. Het zal mij schrikkelijk spijten, maar je ziet nu immers zelf, dat de Barones' (Helmshof noemt zijne stief-schoonmoeder zelden anders) 'mij het komen hier onmogelijk maakt. Den laatsten keer nog, toen ik haar sprak, heeft zij mij niet onduidelijk te kennen gegeven, dat zij een teekenmeester geene geschikte conversatie voor zich en haar zoon vond.'

Hij had dit lachend gezegd, maar Henriette's gelaat betrok. Wie is er geheel zonder vooroordeelen?

'Zou je dan... zou je dan ook die lessen niet kunnen opgeven?' vroeg ze.

'Waarvan zouden wij dan moeten leven, vrouwtjelief?'

'Van de opbrengst van je schilderijen. Je zoudt je dan geheel aan de kunst kunnen wijden.'

'Maar lieve Jetje, wie zou zooveel geld voor mijne schilderijen geven? Bedenk, wie ik ben, een nog bijna onbekend schilder.'

'Maar een groot talent en als je niet zoo nederig waart, als je jezelf wat pousseeren wildet, dan zoudt ge eens zien...'

'Te beleefd, om je tegen te spreken, Mevrouw! Maar om mij te pousseeren, moet ik bestaan en om te bestaan, moet ik, vooreerst ten minste, les geven. Dat loopt rond, dunkt mij.'

'Maar wij zouden Papa om een klein voorschot kunnen vragen.'

'Ha zoo, Henriette! Geld vragen, zoolang men het zelf verdienen kan en gaarne verdient ook? Neen, daarvoor ben *ik* te trotsch.'

De geringe nadruk, dien hij legde op dat kleine persoonlijke voornaamwoord, deed zijn vrouw het bloed naar de wangen stijgen. 'Ach,' riep haar man uit, toen hij zag, hoe zij het hoofd liet hangen, 'wij hadden hier niet moeten komen; ik zie het al: de lucht van dit huis is niet goed voor je.'

Henriette zag op. 'Vergeef mij, Willem,' zei ze. 'Het is niet goed van mij, zoo te spreken, maar ik kan het ook niet uitstaan, dat zij je met minachting behandelt.'

‘Kom, laat haar praten! Om ons te wreken, zullen wij haar eens zetten op eene schilderij, als biddende Italiaansche in de eene of andere mooie kerk. Want het is eene prachtige vrouw, al is het haar aan te zien, dat ze wat te veel gaslicht en te weinig zonlicht ziet.’

‘Laat ons niet meer over haar spreken,’ zei Henriette. ‘Vertel mij liever iets anders; wat heb je bij voorbeeld van morgen uitgevoerd?’

‘Van morgen?’

‘Ja; ik heb je den heelen morgen niet gezien en je waart ook niet op je atelier. Waar ben je geweest?’

Helmshof antwoordde niet dadelijk. Henriette zag, dat de vraag hem niet aangenaam was.

‘Ik heb met Marietje gespeeld,’ zeide hij eindelijk.

‘Ja, daar heb ik zoo iets van gehoord. Wat hadt je toch met haar?’

‘O, eene heele opvoedingsscène. Zij had mijne penseelen weggenomen, terwijl ik even iets in de kast zocht, en waarlijk, toen ik omkeek, was het kleine nest druk aan het schilderen, verbeeld je, op mijne nieuwe schilderij!’

‘Ze heeft die toch niet bedorven?’

‘O neen, ik kon alles nog uitvegen; de verf was nog nat. Je begrijpt echter, dat ik haar beknorde?’

‘Ja, dat begrijp ik,’ zei Henriette lachend. ‘En wat deed zij toen?’

‘Zij beknorde mij terug, precies met dezelfde woorden, zoo slecht mogelijk uitgesproken, en haar kleinen, dikken wijsvinger in de hoogte.’

‘Dat was waarlijk wat erg.’

‘Ik schaterde het uit van lachen en zij ook - en zoo eindigde de geschiedenis heel vroolijk.’

‘En noem je dat eene opvoedingsscène? Zij zal nooit respect voor je krijgen, denk ik.’

‘Kom vrouwtje, wij hebben elkaar opgevoed, zij mij en ik haar, en zoo denk ik, dat het vooreerst wel blijven zal. Ik vind die verhouding heel aardig.’

‘Zij heeft mij er zoo'n beetje van verteld, toen zij weer bij mij kwam, maar je begrijpt, uit hare verhalen kon ik niet heel goed wijs worden. Maar vertel eens, wat heb je verder gedaan?’

‘Ik? Waarom wil je dat zoo graag weten?’

‘Wel, mij dunkt, je vrouw moet altijd precies op de hoogte zijn van wat je uitvoert.’

‘Dat ben ik in 't geheel niet met je eens.’

‘Ik heb toch groot gelijk. Toe, zeg mij eens, wat heb je van morgen gedaan?’

‘Als ik het je nu eens niet zei?’

‘Dat is onmogelijk.’

‘Het is heel goed mogelijk. Ik kan het je heusch niet zeggen.’

Henriette lachte, maar gevoelde niettemin den wensch bij zich opkomen, om toch haar zin te krijgen.

‘Ik *moet* het weten,’ zeide zij.

‘Je bent nieuwsgierig.’

‘Vol liefderijke belangstelling, meen je.’

‘Nieuwsgierig, meen ik.’

‘Dat is eene beleediging,’ zeide Henriette, terwijl zij oprees en haar man in 't gelaat zag.

Maar hij stond ook op en antwoordde op koelen toon:

‘Mevrouw! 't is de waarheid.’

‘Mijnheer!... dat is nog grooter beleediging,’ zij keerde zich van hem af en ging naar het raam; haar man volgde haar. ‘Ben je boos?’ vroeg hij.

‘Natuurlijk.’

‘Dan zal ik excuus moeten vragen?’

‘Dat spreekt vanzelf.’ Zij was blij, dat hij weer een schertsenden toon aansloeg; een oogenblik te voren had zij dat niet van harte kunnen doen.

‘Lieve Jet,’ begon hij, ‘wees niet boos...’, maar zij viel hem in de rede.

‘Lieve Jet,’ herhaalde zij, ‘dat is veel te familiaar tegenover iemand, die je beleedigd hebt.’

‘Waarde vrouw, dan...’

‘Veel te koel.’

‘Nu dan,’ en hij viel voor haar op één knie en hief de handen tot haar op: ‘Henriette! Engel! Uw toorn buigt mij neer,... verplettert mij!... O zie mij aan! - Één blik...’

‘Kom, schei uit met al die gekheid,’ zei Henriette, nu ook hartelijk lachend. ‘We stellen ons aan als kleine kinderen, Wim! wat zou Mama zeggen, als zij ons zoo zag?’

‘Ik kan het je niet naar den zin maken,’ zei Willem opspringend, en voordat zij erop bedacht kon zijn, vatte hij haar om het middel en kuste haar. ‘Is het zoo goed?’ vroeg hij.

‘Och neen!’ zei Henriette, terwijl zij zich trachtte los te maken. ‘Je bent een flauwe jongen... en dat voor menschen, die al zoolang getrouwd zijn als wij! Zoo... Ga nu bedaard daar op dien stoel zitten en vertel mij in eens alles, wat ik weten wil; dan is mijne boosheid voorgoed over.’

En Willem deed wat zij verlangde, in zoover dat hij op den stoel ging zitten, maar toen zeide hij, heel ernstig en heel beslist:

‘Heusch Henriette, ik kan niet.’

‘Waarom niet? Is het een geheim?’

‘Ja.’

Zij naderde hem vleiend. ‘Je weet,’ zeide zij, ‘het is nu een-

maal een zwak van mij, dat ik zoo graag geheimen weet. En ik kan zoo heel goed zwijgen.'

'Ik ook.'

'Och kom,' zei Henriette en zij wendde zich onwillig af, 'er is vandaag niets met je aan te vangen.'

'Het spijt me, dat ik zoo'n slechte impressie op je maak.' Hij zag op zijn horloge. 'Lieve Jetje, weet je wel, dat wij hier al bijna een uur zijn? Het wordt een beetje al te gek. De Barones heeft ons gezien, daarvan kunt ge verzekerd zijn en het is duidelijk, dat zij mij niet ontvangen wil. Als jij nog even wilt wachten, of je Papa ook komt, is het mij goed, maar ik ga weg.'

'Ga je nu al heen? Het is nog geen tijd voor je les.'

'Ja, maar ik moet ook nog even bij Van Deenen aanloopen; hij liet mij van ochtend zeggen, dat hij zulke mooie etsen gekregen heeft. Vaarwel, lieve vrouwtje, tot van middag. Kom maar niet te laat thuis.'

Hij reikte haar de hand en vertrok. En toen hij weg was, verdween de glimlach van haar gelaat; de lijnen van haar mond werden scherper en hare oogen vochtig, en zij stampte met haar voet op den grond, omdat zij de tranen niet kon weerhouden, die langzaam *wilden* druppelen langs hare wangen... Het was kinderachtig, neen erger, het was verkeerd. Maar waarom vertelde hij haar dan ook niet eenvoudig, waar hij geweest was? Was dat nu zoo moeielijk? En op dat oogenblik, nu zij die gedachte zoo gaarne ver van zich had willen houden, rees de herinnering bij haar op, dat hij haar niet voor de eerste maal zulk een verzoek weigerde. Hij had in den laatsten tijd iets, dat hem hinderde, dat hem gejaagd maakte; hij had iets, dat zij niet weten mocht, dat hij voor haar verborg... Wat zou het zijn? Een oogenblik nadenken stemde haar kalmer. 'Kom,' zeide zij, 'het is dwaas, mij zoo aan te stellen. Hij is immers altijd zoo, als hij een groot werk onderhanden heeft? Hij denkt na over het vallen van het licht, over de groepeering, over de tint; hij is zenuwachtig, als hij niet dadelijk kan vinden, wat hij bedoelt. Soms zelfs is hij zoo verdiept in zijn arbeid, dat hij geen woord, geen blik voor mij overheeft!...' Die gedachte scheen haar niet aangenaam te zijn, ten minste zij zuchtte en peinsde voort: 'Och hemel! hoelang zal dat nog duren? De schilderij is nog in lang niet voltooid; wat zal ik het eenzaam hebben in dien tijd. Waarom is hij ook een schilder?...' Maar toen viel zij zichzelve in de rede met een hartelijken lach. 'De arme ziel!' riep ze uit. 'Zoo straks verbood ik hem, teekenlessen te geven, en nu mag hij zelfs geen schilder meer zijn! Wat moet hij dàn worden, om mij te kunnen behagen? Ik geloof waarlijk, dat ik bezig ben, jaloersch te worden.' Zij stond op en ging naar de deur. Het werd haar te benauwd in

het kleine vertrekje en het wachten verveelde haar. Zij wilde naar buiten gaan; dat zou haar goed doen.

Maar voordat zij aan haar voornemen gevolg kon geven, werd de deur aan de buitenzijde geopend en binnen trad een kleine man met grijs haar en bakkebaarden, kleine, blanke handen en een aristocratisch voorkomen.

'Papa!' riep Mevrouw Helmshof verheugd uit.

'Jetje! jij hier?' En hij omhelsde haar en hield hare hand lang in de zijne. 'Kind, wat treft het heerlijk, dat ik hier juist inloop. Men had mij er niets van gezegd, dat je hier waart.'

'O! ik ben hier al lang. Willem is met mij gekomen, maar hij is weer weggegaan. Men liet ons zoolang wachten... Ik was ook op het punt, heen te gaan.'

'Maar nu blijf je... nu blijf je,' zei de Baron, terwijl hij haar op een stoel liet plaats nemen. 'Waarom ben je niet dadelijk naar mijne kamer geloopen? Dat hadden we immers afgesproken?'

'Men zei, dat u uit waart.'

'Och kom, malligheid! Ik was uit... nu ja, voor je moeder, weet je... voor mijne vrouw.' Vertrouwelijk: 'Zij heeft weer hoofdpijn, begrijp je? En dan is het voor de huisgenooten geraden, om maar uit te gaan, of ten minste...'

'Is Mama ongesteld?'

'Och ja, hare gewone hoofdpijn... Van morgen had ze iets met Louis en hij durfde haar tegenspreken, tot mijne groote verbazing. Ik moet zeggen, op het laatst had hij ongelijk, want hij maakte zich driftig en dat komt niet te pas. Maar zij plaagt den jongen... uit louter liefde en zorg altijd. Zie, het zijn natuurlijk mijne zaken niet, want Louis is haar zoon en zij moet weten, hoe zij haar jongen opvoedt, maar naar mijn idee gaat ze niet goed met hem om. Zij houdt hem te kort. Zij behandelt hem als een kind en dat is hij toch niet meer.'

'Neen, waarlijk niet. Als ik u was, Papa, zou ik er eens ernstig met haar over spreken.'

'Och, daar zou ik niet veel door winnen. Zij is eene vrouw, die van die vaste opinies heeft en die niet gemakkelijk weder loslaat. Ze kan heel goed praten en dan, 't is eene vrouw met een uitstekend verstand.' De goede Baron zag er niet naar uit, of men hetzelfde van hem kon zeggen, maar hij maakte er ook geene aanspraak op. 'Het ergste is,' vervolgde hij, 'als men haar al te veel tegenspreekt, krijgt ze hoofdpijn... zooals nu. En wij zitten ermee geschoren...'

'Ligt ze te bed?' vroeg Henriette.

'Dat was te wenschen,' zei de heer Van Steenkerken uit den grond van zijn hart. 'Neen, het is juist van die kwade hoofdpijn... ook voor de arme Emilie zelve. Niet erg genoeg, om naar bed te

gaan, en eigenlijk te erg, om op te blijven. En dan is het den geheelen dag: “Louis! haal het gordijn eens op! Och Karel! hij doet het te hoog! Hoe is het toch mogelijk, Louis, dat je niet begrijpt, dat zooveel licht te schel is voor iemand, die hoofdpijn heeft.” “Louis, trommel niet zoo op de tafel.” “Karel! hoe is het mogelijk, dat je zoo hard kunt lachen, vlak naast de kamer, waar ik zit! Je hebt niet de minste égards voor mij.” En dan loopen met eau de cologne, en compressen met water, en bouillon, en mosterdpleister, en ik weet al niet wat...’

‘En, tusschen ons gezegd en gebleven, eigenlijk mankeert ze niet veel?’

‘Dat wil ik niet zeggen,’ antwoordde de Baron voorzichtig, ‘zij agiteert zich spoedig; zij heeft een heel zenuwachtig gestel. En Louis was een beetje ongepast op het laatst, schoon ik het mij soms niet kan begrijpen, hoe de jongen het nog zoo uithoudt. Maar laat ons daarover nu niet langer spreken. Wij zijn nu weer eens bij elkaar, mijn kind!’

‘Ja, en ik ben er zoo heel, heel blij om. Toe Papa! laat ons nog eens bij elkaar gaan zitten, zooals we dat vroeger deden. Laat ons nog eens een ouderwetsch, gezellig praatje hebben.’ En zij schoof haar stoel dicht bij den zijnen.

‘Maar als je Mama....’ begon de Baron en hij zag angstig naar de deur.

‘Als u daarvoor bang zijt,’ zeide Henriette oprijzend, ‘dan draai ik de deur op slot.’

‘In vredesnaam niet, kind,’ riep haar vader uit, haar tegenhoudend, ‘zij mocht mij eens noodig hebben. Bedenk, dat zij hoofdpijn heeft.’

Henriette liet den sleutel, dien zij reeds in de hand had, los, haalde de schouders op en ging weer naast haar vader zitten. ‘Zooals u wilt,’ zei ze. ‘Maar Mama kan u immers niet noodig hebben; zij denkt, dat u uit zijt?’ En ze knielde aan zijne zijde, zag hem in de oogen en legde haar hand vertrouwelijk op zijn arm.

‘En waarover zal het gezellige praatje loopen?’ vroeg de Baron, knipoogend. ‘Natuurlijk over het nooit uitgeputte thema: de volmaaktheden van zekeren schilder?’

‘Ik geloof, dat het voor u verre van overtollig is, nog eens op dat thema terug te komen. Zijt u er wel geheel van overtuigd, Vadertje, welk een best, braaf man hij is en welk een groot talent hij heeft? En weet ge wel, dat de menschen hem hoe langer hoe meer gaan apprecieeren? Dat ze hem bestellingen doen; dat hij hoe langer hoe meer lessen krijgt?’

‘O zeker! zeker! Hij is een engel, een genie... Hij zal Bosboom, Mesdag, al wat naam heeft tegenwoordig, ver achter zich laten.’ Maar plotseling werd zijn gelaat ernstiger en hij streek zijne dochter

zacht over het zware, donkerblonde haar, terwijl hij haar in de blauwe oogen zag: ‘Je bent dus wel heel gelukkig, Jetje?’ vroeg hij op teederen toon.

En zij - eene schaduw trok over haar gelaat en hare oogen, die zoo gewoon waren, alles weer te geven, wat er omging in hare ziel, stonden plotseling droevig. ‘Neen, Papa, dat ben ik niet,’ zei ze ernstig.

Haar vader zag haar verbaasd aan. ‘Nu begrijp ik je niet, kind!’ riep hij uit.

‘Herinnert ge u den dag nog, toen wij samen onze meubels kochten?’ vroeg de jonge vrouw, ‘en u mij zulk een mooien, gemakkelijken stoel gaaft? Die stoel was eigenlijk veel te gemakkelijk voor Willem of voor mij, maar toch zetten wij hem in onze huiskamer in het beste, prettigste hoekje, dat er te vinden was. Weet u, voor wien wij dien stoel bestemden, Papa?’

‘Och kind, ik weet het maar al te goed, maar je moet bedenken...’

‘Wij zeiden: die stoel is voor onzen vader,’ ging Henriette voort, ‘als hij zoo eens bij zijne kinderen aanloopt en een uurtje komt praten. Wij hoopten zoo, dat dat dikwijls gebeuren zou. Daarom zeiden wij tot elkaar: Papa moet van het begin af eene eigen plaats in ons huis hebben. Weet u, hoelang die plaats nu al ledig is gebleven?’

‘Maar kind... ik ben toch...’

‘O ja, ik weet het,’ vervolgde zij, ‘u zijt bij mij geweest. Van onbeleefdheid kan ik u noch Mama beschuldigen. U zijt beiden bij mij geweest, u hebt mij van tijd tot tijd te zamen in deftig visite-toilet en op het visite-uur een bezoek gebracht, soms zelfs met het rijtuig en den koetsier in livrei op den bok. Maar u weet wel, dat ik dat niet bedoel.... dat ik ook wel een beetje recht op iets anders heb.’

‘Ik weet het, kind; ik weet het en het hindert mij genoeg. Maar 't is om je moeder; zij kan geene tegenspraak dulden; dat is nu eenmaal haar zwak. Ik verzeker je, zulke dagen als vandaag zijn moeielijk door te komen en Louis en ik doen daarom maar alles, om den lieven vrede te bewaren.’

‘Ik wilde dan wel eens weten, welk recht men heeft, zich te plaatsen tusschen mijn vader en mij,’ zei Henriette oprijzend. ‘Ben ik dan tegen uw zin getrouwd? U weet, dat zou ik nooit gedaan hebben.’

‘Neen, dat ben je ook niet; dat ben je ook niet,’ zei de Baron, verlegen zijne knieën wrijvend.

‘Waarom komt u dan nooit eens bij ons, zoodat het toch allen schijn heeft, alsof u tegen ons huwelijk, tegen mijn lieven Willem zijt? O, Papa,’ ging zij met warmte voort, ‘u weet niet, hoe gezellig het bij ons is, als hij zit te werken en ik met Marietje speel of zit

te naaien en wij van tijd tot tijd over ons werk heen een praatje met elkaar maken. Alleen die leege stoel...'

'Ja Jetje,' zei de Baron, 'ik hoop ook nog altijd, dat Emilie veranderen zal. Mij dunkt, zij moest de zaken eindelijk eens nemen, zooals ze zijn. Jij bent nu eenmaal met Helmshof getrouwd; daaraan is niets te veranderen. Zij moest er vrede mee nemen, maar schijnt dat niet te kunnen doen.'

'Ik zou haar laten praten, Papa, en mijn gang gaan,' sprak Henriette, 'ik zou doen, wat ik volgens mijn geweten het beste vond, en dan...'

Het was echter voorbeschikt, dat zij niet zou uitspreken, wat zij verder zou doen, want de deur werd geopend en eene lange, slanke vrouw in elegant morgentoilet trad binnen. Zij liet hare donkere oogen een weinig spotachtig door het vertrekje gaan, totdat ze op den Baron bleven rusten.

'Ha Karel! ben je hier?' vroeg ze, 'Louis zeide, dat je waart uitgegaan, maar nu begrijp ik alles. Waarlijk, een allerliefst tête-à-tête.'

Men mag er niet aan twijfelen, of de oude familiepapieren van den Baron, die hoog opgaven van het edel en ridderlijk bloed, dat er door zijne aderen stroomde, spraken waarheid, maar toen hij op dat oogenblik zoo geheel onverwacht en ongewenscht voor zijne vrouw stond, zag hij er toch alles behalve ridderlijk uit. Echter herstelde hij zich spoedig en hield zich prachtig, zooals hij later zelf getuigde.

'Wel Emilie! wat zal ik je zeggen? Ik wilde juist uitgaan, liep het spreekkamertje binnen en vond daar Henriette zitten. Nu, je kunt nagaan, wat daaruit volgde: al pratend hebben wij alles om ons heen vergeten.'

'Dan spijt het mij, dat ik binnengekomen ben, om je te herinneren, dat er nog iets buiten je beiden op de wereld bestaat. Zeker moet die herinnering je niet aangenaam geweest zijn en ik zal je daarom niet langer storen in je prettige discours.'

De volmaakt beleefde toon, waarop zij deze woorden uitsprak, en de kleine, sierlijke gebaren, waarmede zij ze begeleidde, waren bestemd, om al het scherpe weg te nemen, dat erin opgesloten was. Henriette echter had het gevoeld; zij rees op, toen hare stiefmoeder eene beweging maakte, om zich te verwijderen.

'O neen, Mama, u stoort ons in 't geheel niet,' zeide zij 'Ik ben juist blijde u te zien; dat is al in zoolang niet gebeurd. Doe mij het genoegen en blijf hier en wees eens voor eene enkele maal mijne bondgenoote.'

Mevrouw Van Steenkerken zag haar met eenige verwondering aan, maar bleef en nam plaats.

'Ik was juist bezig, Papa te beknorren, dat hij nooit zoo eens

bij mij komt aanwippen. Het zou zoo aardig zijn, als hij dat wat meer deed. Help gij mij nu hem zoo goed te doordringen van zijn plicht in dezen, dat hij dien nooit weer vergeet.'

'Maar mijne lieve, je hebt je waarlijk niet te beklagen. Mij dunkt, wij bezoeken je genoeg. Verleden week nog... of was het vóór verleden week? Ik ben het waarlijk vergeten; je moet vandaag niet te veel van mijn hoofd vergen,' voegde zij er met een zucht bij, terwijl zij de hand aan het voorhoofd bracht.

'O ja, eene deftige visite, die een kwartiertje duurde,' viel Henriette met eenig ongeduld in. 'Ik heb zelve later moeten lachen, zooals wij over elkaar hadden gezeten... alsof wij elkaar geheel onbekend waren en moeite hadden, die weinige minuten om te krijgen. U weet wel, dat ik zoo iets niet bedoel. Ik wilde alleen maar...'

'Dat wij ons op onzen leeftijd nog zouden schikken naar de gebruiken van de omgeving, die gij hebt goedgevonden te kiezen? Maar,' en zij sprak op zacht verwijtenden toon, 'je begrijpt toch wel, dat dàt onredelijk is, Henriette!'

'U weet wel, dat ik zoo iets niet bedoel, Mama; Papa heeft niets in zijne gebruiken te veranderen, noch ik in de mijnen. Alleen wilden wij hem wat meer zien. Men zou waarlijk niet zeggen, dat ik zijn eenig kind was en met hem in dezelfde stad woonde.'

Mevrouw Van Steenkerken haalde de schouders op, alsof zij zeggen wilde: 'Ja, dat hebt ge jezelve op den hals gehaald.'

'En nu kom ik u vragen,' vervolgde Henriette, alsof zij deze beweging niet begreep, 'of u mij helpen wildet...'

'Ach ja, kind, ik begrijp je,' viel hare stiefmoeder in. 'Je hoeft het tegenover mij niet onder woorden te brengen. On a ses ambitions. Je gevoelt je ongelukkig en verlaten in je kring; je harmonieert niet met je omgeving. Ik heb je dat alles voorspeld, toen het nog tijd was. En nu wil je terugkeeren tot je vroegere kennissen, alsof er niets gebeurd ware. Je wildet weer opgenomen worden onder hen, die vroeger je gelijken waren. Heel natuurlijk... heel natuurlijk, maar toch...'

'U weet, dat ik zoo iets in het geheel niet bedoel, Mama,' zeide Henriette, hare verontwaardiging onderdrukkend. Het was niet goed, zich die vrouw tot vijandin te maken... om haar vader.

'Ik zou het je ook niet aanraden. Geloof mij, met jezelve is dat iets anders, maar je man zou zich in onzen kring niet thuis voelen. Hij zou er telkens, onwillekeurig natuurlijk, aan herinnerd worden, dat hij er niet in thuis behoorde, dat hij er niet in was opgevoed'

'Maar hij wenscht er zich ook niet in thuis te gevoelen, Mama. Ik verzeker u, het zou zijne laatste eerzucht zijn.'

'Ik begrijp het zeer goed, maar jij wenscht het voor hem. Ach, excuseer je niet, het is zoo natuurlijk in eene vrouw, die liefheeft. Je

bent tevreden, gelukkig zelfs, maar toch, men breekt niet ongestraft met geheel zijn vorig leven.'

'Ik verzeker u, Mama, dat ge u geheel en al vergist. Willem noch ik wenschen menschen te zien of in een bepaalden kring opgenomen te worden. Ik ben overtuigd, dat ieder gezelschap, waar hij binnentrad, hem met open armen zou ontvangen, en ik heb nog maar zelden iemand ontmoet, die, wat verstand, goedheid of talent betrof, tegen hem was opgewassen.'

'Je bent eene onverbeterlijke idealiste, Henriette. Ja, als de waarde van de menschen in deze wereld naar hun verstand, hunne talenten, hunne deugden zelfs berekend werd! Ik geef je toe, het moest zoo zijn misschien, maar het is zoo niet en wij leven in de werkelijkheid en moeten rekening met haar houden. En in de wereld heeft men een anderen maatstaf, somtijds ten minste. Je moogt het een vooroordeel noemen, maar enfin, het bestaat.'

'Ik geloof, dat u mij niet begrijpen wilt,' zei Henriette, die voelde, hoe het bloed haar naar de wangen steeg.

'Ik begrijp je heel goed, en waarlijk, ik meen het goed met je. Zie, ik heb je dat alles willen besparen. Ik heb jou noch je man bij ons geïnviteerd, als wij andere menschen zagen; ik heb het altijd aangemoedigd, als hij ons 's avonds of in de morgenuren bezocht. Ik dacht, dat we eene stilzwijgende overeenkomst hadden gesloten; dat wij elkaar begrepen. Maar nu je man van tactiek veranderen wil, moet ik hem ernstig waarschuwen, dat niet te doen. Hij zal er niets dan verdriet van hebben. Hij zou blikken zien, woorden hooren, die hem onaangenaam stemden, die hem beleedigden misschien. Enfin, ik mag mij niet duidelijker uitdrukken, maar ik hoop, dat je mij begrepen hebt. Arm kind, ik kan geheel voor je voelen; ik heb diep medelijden met je. Je hebt vroeger de gevolgen van je daad niet zoo overdacht en nu moet je ze onverbiddelijk ondervinden.'

Henriette nam de hand, die hare stiefmoeder haar deelnemend toestak, niet aan, maar zij gaf ook geen antwoord op haar woordenstroom. Wat hielp het, of zij al sprak tot eene vrouw, die haar toch niet wilde begrijpen en van elke gelegenheid, die zich aanbood, gebruik maakte, om haar beleedigende woorden toe te voegen met hare aristocratische manieren en hare honigzoete stem. Zij wendde zich tot haar vader, die op haar gelaat las, wat er omging in hare ziel, en haar smeekend aanzag.

'U weet wel, wat ik bedoel, Papa,' zeide zij, 'u zult er wel eens met Mama over spreken. En als u nog eens bij ons wilt komen... Ach,' barstte zij los, 'ik heb er zooveel behoefte aan, dat alles tusschen ons weer wordt zooals vroeger. Kunt gij dat niet begrijpen, Papa?' Zij vatte zijne hand en zag hem in de oogen.

'Ja, kind, ja, beste Jetje,' zei de Baron, 'ik...'

En hij sprak niet verder. Wat hij gezegd zou hebben, als zijne

vrouw niet in de kamer was geweest? Maar zij was daar en een spottende trek vloog over haar gelaat. De heer Van Steenkerken zag, hoe zijne dochter zich geweld aandeed, hare aandoeningen te overmeesteren; hij zag haar afscheid nemen en kort daarop voorbijgaan met hoog opgericht hoofd en gloeiende wangen, en hij had haar laten vertrekken zonder een enkel hartelijk, troostvol woord.

Terwijl zij den weg naar hare woning insloeg, verliet haar man den winkel van Van Deenen, waar hij de nieuw aangekomen etsen had gezien en begaf zich naar zijne les - langs een omweg. Hij liep de smalle kronkelige straten der stad door en naarmate hij verder ging, werden de buurten, die hij betrad, minder aanzienlijk en de huizen, die van beide zijden op hem neerzagen, meer verveloos en in slechten toestand.

Vrijburg was eene vestingstad en daar de vestingwerken nog niet lang geleden veroordeeld waren, te vallen door de hand des sloopers, had het stadje zich tot nu toe niet kunnen uitzetten, naarmate hare bevolking toenam. Vandaar in de achterbuurten die dicht opeengepakte huizenmassa, zonder licht of lucht, half tegen de wallen opgebouwd en door smalle, kronkelige steegjes van elkaar gescheiden, waarin havelooze kleine kinderen speelden, terwijl hier en daar eene beter onderhouden of nieuw aangebouwde woning het treurig verval van het overige slechts te meer deed uitkomen.

Een van die beter gebouwde huizen was de kruidenierswinkel, waarheen Helmshof zijne schreden richtte. Hij bleef niet staan, om de artistieke opstapelingen van krenten en rozijnen voor de vensters te bewonderen of om zijn schildershart op te halen aan de kleurenpracht der kaarten, die de wonderen van Urling's patentstijfsel of van het fabrikaat van Peak en Frean aan de Vrijburgers moesten verkondigen, maar trad den winkel binnen en liep daarna het achterhuis in als iemand, die er goed bekend is. Eenige oogenblikken later kon men hem hooren stommelen op eene donkere en niet geheel en al op het gemak van den beklimmer ingerichte wenteltrap.

In het huis tegenover het winkelhuis was juist middagbezoek. De meid van den dokter, die al sedert jaren Mevrouw Van Steenkerken bijstond in de verschillende uitingen van haar zenuwlijden, was, terwijl ze om eene boodschap was uitgezonden, bij eene oude nicht een praatje gaan maken. Om de waarheid te zeggen, deed zij dat wel meer in den laatsten tijd, vooral sedert er tegenover die nicht iemand was gaan wonen, die in hooge mate hare belangstelling gaande maakte. Het was een mooi jong vrouwtje met een kind, een jongetje van een paar jaren. Geen van beiden schenen zij de taal van het land machtig te zijn. Het kind speelde nog wel eens met de kinderen van Van Drongelen, den kruidenier, op straat, maar het vrouwtje zag men nooit uitgaan. Zij ontving ook nooit iemand bij zich, zoo vertelde men. Maar dat was toch niet waar. Wel degelijk ontving ze bezoek en

dat nog wel van dien schilder, die getrouwd was met de dochter van den Baron Van Steenkerken, dat huwelijk, waar een jaar of wat geleden zooveel om te doen was geweest. Zou ze een model van hem zijn? Betje had wel eens gehoord, dat die menschen soms zulke modellen voor hunne schilderijen gebruiken en dat... Enfin, dit wist iedereen wel, dat zulke schilders ook soms de beste broeders niet waren. Ja wel! hij bezocht haar, nu ziet ze het duidelijk, ze praten druk samen. Lang duurt het bezoek echter niet. Geene tien minuten, nadat hij gekomen was, zien de beide vrouwen hem den terugtocht aanvaarden met nog haastiger stappen, dan hij gekomen was. Maar hij is er toch geweest en Betje maakt er zich nu al een feest van, morgen, als zij met de juffrouw de wasch heeft, het feit in kleuren en geuren te vertellen.

Helmshof werd echter nog door andere oogen nagezien. Zoodra hij van onder de luifel van den winkel zichtbaar werd, verscheen voor het raam daar vlak boven een vrouwengelaat. Het was van eene teere, liefelijke schoonheid; het lichtblonde haar golfde langs het hooge voorhoofd en de helder blauwe oogen werden overwelfd door donkere wimpers. De fijne, zachte tint, die hare wangen deed blozen, gaf aan hare trekken iets jeugdigs, dat bijna kinderlijk was. Nog even hield Helmshof stil, zag op en groette haar. Zij beantwoordde dien groet ernstig en bijna droefgeestig. Toen zag zij hem na, zoover zij hem zien kon. En eerst toen hij geheel uit het gezicht verdwenen was, trok zij haar hoofd van het venster terug.

Dien avond zaten Helmshof en zijne vrouw in de huiskamer bij elkaar. Hij werkte in zijn schetsboek een klein schetsje voor een landschap uit en zij zat te lezen. Maar het boek scheen haar niet te boeien, ten minste zij zag er dikwijls overheen en eindelijk legde zij het peinzend weg. Zij stond op en ging naar haar man.

‘Wim,’ zeide ze en zij sloeg den arm om zijn hals. ‘Stoor ik je niet, als ik je nu iets heel ernstigs vraag?’

‘Eene fraaie vraag, nu je mij al lang gestoord hebt! Nu zeg het maar, Jetje, wat heb je?’

‘Zouden wij niet evengoed kunnen leven zonder die toelage van Papa? Ik geloof van wel.’

‘Ik geloof het ook. Maar waarom vraag je dat?’

‘Omdat... omdat ik zeker weet, dat het hem soms niet convenieert, ze ons te geven, en weet je, Willem! ik wil haar niet van mijne stiefmoeder aannemen.’

Hij zag haar ernstig aan en schudde het hoofd.

‘Heb je ruzie met haar gehad, lieve vrouwtje?’ vroeg hij.

Het lieve vrouwtje boog het hoofd; een traan blonk in haar oog.

‘Kom, zeg maar, wat het was... Kan ik het niet raden?’ en toen zij nog altijd zweeg, ging hij voort: ‘Was het niet over dat achtste wereldwonder, dat jij het geluk hebt, je man te noemen?’

Haar hoofd boog zich nog dieper.

‘Och ja, ik dacht het wel. Kom, Jetje, trek het je niet aan! Zijne deugd, zijne verdiensten blinken toch zoo schitterend uit, dat men zijne afkomst, of liever zijn gebrek daaraan, vergeet. Is het niet waar?’

‘Ja, Willem, het is zoo!’ zeide zij, zijne schertsende woorden ernstig beantwoordende, en zij kuste zijn voorhoofd.

‘Zoo'n dwaas, overdreven vrouwtje!’ zeide hij, hare hand vattend, ‘om zich dat zoo aan te trekken! Je moest wijzer zijn. Maar wat je vraag betreft, je hebt meer verstand van geldzaken dan ik, en je weet beter, hoeveel een huishouden als het onze neemt. Zou je denken, dat wij met minder toekonden?’

‘O! ik denk zeker van wel.’

‘Nu, als het met je vaders zaken staat, zooals je zegt, vind ik het ook beter. Mijne leus is: zoo onafhankelijk mogelijk, en ik verdien genoeg tegenwoordig. Met de Barones zijn wij bovendien niet op een voet, dat wij gunsten van haar zouden willen aannemen.’

‘Neen, waarlijk niet! Ik ben blij, dat je het met mij eens zijt. Het blijft dus afgesproken.’

(*Wordt vervolgd.*)

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

Zijn de remonstranten in 1619 met recht veroordeeld?

Hoe menigmaal bovenstaande vraag ook besproken en van velerlei zijden beantwoord is, zij is te gewichtig, dan dat het niet goed zou zijn, haar nogmaals te stellen en zoo onpartijdig mogelijk te beantwoorden.

Vooral op dit laatste komt het aan. Door leerstellig vooroordeel verblind, door kerkelijke of staatkundige meeningen op een dwaalspoor geleid, door 't vooropstellen van algemeene beginselen den juisten blik op 't gebeurde missende, heeft menigeen òf voor òf tegen de Remonstranten partij gekozen en dikwijls met eene enkele pennestreek de Synode van Dordrecht ten strengste veroordeeld of ten hemel verheven.

Was het in die dagen moeilijk, zoo niet onmogelijk, onpartijdig te zijn - het zou een bedroevend bewijs zijn van den verderfelijken invloed van het godgeleerd getwist, wanneer wij thans, na twee en eene halve eeuw, nog gedoemd waren ons oordeel over de Dordtsche Synode afhankelijk te stellen van ons dogmatisch inzicht omtrent de daar behandelde twistvragen. De tijden zijn voorbij, dat men met Jac. Leydekker vraagt, of er wel één godgeleerde gevonden zou worden, die niet de Leere der Waarheid, in de Synode bevestigd, voorstaat en anders dan lof en goed getuigenis aan gemelde vergadering geven zal(*)? Afgezien van leerstellige en kerkelijke voor- of tegeningenomenheid, moet het ons mogelijk zijn een onbevangen blik op de gebeurtenissen van de twintig eerste jaren der XVII^{de} eeuw te werpen en, zonder den een of den ander voor te spreken, de vraag te beantwoorden: of de Remonstranten in 1619 met recht zijn veroordeeld.

Eene eerste voorwaarde daartoe is, de vraag scherp te stellen en wel te onderscheiden tusschen de verschillende punten, die bij het oordeel over dit historisch feit in 't oog moeten gehouden worden. En dezen zijn velen. Zelden is er een geding gevoerd, 'twelk zoovele

(*) Jac. Leydekker, *Eere van de Nationale Synode van Dordregt voorgestaan en bevestigd*, I, bl. 675.

phasen doorliep, zoo telkens van stand veranderde, zoo wisselde van strijdvragen en strijders en toch in den grond zoozeer een en hetzelfde bleef[*]. Tal van quaesties doorkruisen elkander en maken de Remonstrantsche twisten tot een wonderlijk mengsel van dogmatische en religieuze, kerkelijke en kerkrechtelijke, staatskerkrechtelijke en staatkundige twistvragen, welke nog sterker gekleurd worden door de scherp op den voorgrond tredende persoonlijkheden van Maurits, Willem Lodewijk en Oldenbarnevelt, Jakobus I en Carleton, Grotius en Uytenbogaert, om te zwijgen van intriganten als Aerssen, pamflettisten als Drielenburg, dwepers en drijvers als Rosaeus en Trigland, Hommius en Bogerman.

Om tot een juist oordeel over deze ingewikkelde zaak te geraken, zal het noodig zijn, in de eerste plaats te onderzoeken, wat er gebeurd is, en daarna te zien, of dit met recht is geschied, niet volgens ònze begrippen van recht en onrecht, maar volgens de eeuwige beginselen van recht, voor zoover ze destijds in Staat en Kerk werden gehuldigd.

Wat is er gebeurd?

Op Dinsdag 23 April 1619 heeft de Synode van Dordrecht, na lang wikken en wegen, - immers sedert 22 Maart had zij zich met het opmaken van haar oordeel over de Remonstrantsche leeringen beziggehouden - de leer over de Voorbeschikking, de Verlossing door den dood van Christus, de Zonde en Bekeering, en de Volharding der heiligen vastgesteld, met verwerping van de dwalingen dergenen, die het tegenovergestelde gevoelen voorstaan, - welk viervoudig oordeel door al de aanwezige leden, zes en twintig Uitheemschen en vijf en vijftig Binnenlandschen, hoogleeraren, predikanten en ouderlingen, met hunne handteekening, artikelsgewijs, derhalve vier malen, is bekrachtigd.

De Gedeputeerden der Staten-Generaal, zestien in getal, vergenoegden zich met door hun onderschrift te betuigen, niet dat ook zij alzoo dachten, maar dat aldus ter Synodale vergadering besloten was.

Den volgenden dag werd het formulier ter veroordeeling van de voor de Synode verschenen Remonstranten vastgesteld. Hun wordt in dat stuk verweten, dat zij ‘door eigen bedrijf en raad, en met onwettige wijze van doen, met schending van de discipline en orde der Kerk, met verachting van de vermaningen en het oordeel hunner medebroederen, de zeer bloeiende en in geloof en liefde vereenigde Kerken van Nederland in deze stukken der leer zeer zwaarlijk en zorgelijk hebben beroerd, schadelijke en oude dwalingen wederom te voorschijn gebracht en nieuwe gesmeed, dezelve openlijk en heimelijk,

(*) De Engelsche gezant Carleton heeft met helderen blik den telkens veranderenden stand van 't geschil opgemerkt en aangewezen; zie b.v. *Mémoires* I, p. 48, 132, 291; II, p. 94, 196.

met monde en in geschrifte, onder 't volk gestrooid en op 't heftigste voorgestaan; de leer, die tot hiertoe in de Kerken was aangenomen, met lasteringen en ongeschikte smaadreden, zonder mate en einde bezwaard en alles alom met ergernissen, oneenigheden, onrustmakingen en beroeringen der consciëntiën vervuld, al welke zware zonden tegen 't geloof, tegen de liefde, tegen de goede zeden, tegen de eenigheid en den vrede der Kerk in geen mensch rechtvaardiglijk kunnen geleden en in kerkedienaren met zware censuren, ten allen tijde in de Kerk gebruikt, noodzakelijk moeten gestraft worden'.

Derhalve verklaart en oordeelt de Synode, 'uit Gods Woord genoegzaam zich bewust van de macht, die haar toekomt, navolgende de voetstappen van alle wettelijke, zoo oude als nieuwe Synoden, gesterkt met het gezag van de Ho. Mo. heeren Staten Generaal, dat de kerkedienaren, die zich gedragen hebben als aanleiders van de partijschappen in de Kerk en leeraars der dwalingen, schuldig en overwonnen zijn van vervalschen der religie, van scheuring van de eenigheid der Kerk en van zeer zware gegeven ergernissen'.

In de eerste plaats worden door dit Synodaal oordeel de vijftien mannen getroffen, die voor haar waren gedaagd en zich bovendien schuldig hadden gemaakt aan 'onverdraaglijke hardnekkigheid tegen de Resolutiën der Hooge overheid, in deze Synode gepubliceerd en tegen de eerwaarde Synode zelve'.

'Om al deze redenen', zoo gaat het voort, 'is het, dat de Synode dezen gedaagden personen alle kerkelijke diensten verbiedt, en hen ook der academische bediening onwaardig oordeelt, ter tijd toe, dat zij door ernstige bekeering, die met woorden, werken en tegenovergestelde betrachtingen genoegzaam zal bewezen zijn, der Kerke genoegdoening geven en zich met haar waarlijk en ten volle verzoenen en tot hare gemeenschap wederom aangenomen worden.'

De niet voor de Synode gedaagde Remonstranten moesten insgelijks door de kerkelijke overheden, elk in hun gebied, voor zoover zij 'hardnekkige roepers, aanrichters van rotterijen en beroerten waren', worden afgezet; de overigen, 'die stil, zedig, onstraffelijk van leven zijn en zich leerzaam stellen, zal men met alle zachtmoedigheid, liefde en lijdzaamheid tot ware en volmaakte eendrachtigheid met de Kerke zoeken te brengen', doch daarbij zorgen, dat 'niemand tot den kerkedienst worde toegelaten, die de leer, in de Synodale besluiten verklaard, weigeren mocht te onderteekenen'.

Veertien dagen later, den 6^{den} Mei 1619, werd dit vonnis in plechtige openbare zitting der Synode, in de Groote kerk van Dordt, ten aanhooren van eene tallooze menigte, uit alle oorden des lands derwaarts samengevloeid, wereldkundig gemaakt. In het gebed, waarmede Bogerman de plechtigheid opende, verzuimde de bekwame voorzitter niet te wijzen op den glorierijken ouden tijd, toen God door zijn sterken arm Nederland uit de hand der verdrukkers had verlost

en toen Gods verbond ook door zijn volk werd bewaard; er was echter een ander geslacht opgestaan, dat Gods naam gelasterd, de zuivere leer veracht, lang veroordeelde ketterijen uit de hel opgehaald en het volk van de hemelsche waarheid afvallig gemaakt had. Doch aan die smaadheid was een einde gekomen. God had zijne heilige dienstknechten (sancti servi) saamgeroepen en eenstemmig hadden dezen de waarheid des heils vastgesteld. Zoo was Gods werk in zijne knechten openbaar; zoo was Hij geducht in den raad der heiligen; zoo had Hij hen verblijd na de dagen der bedruktheid.

De Synode ging 9 Mei 1619 uiteen. Haar voorzitter zorgde, dat het beslotene geene doode letter bleef. Na vruchtelooze poging (20 Mei), om de gedaagde Remonstranten tot onderwerping aan de Synode te bewegen, verscheen hij (30 Mei) met twee assessoren, Polyander en Hommius, in de vergadering der Staten-Generaal, deed verslag van 'tgeen ter Synode gebeurd was, en verzocht Hunne Hoog Mogenden alles te bekrachtigen en over te gaan tot uitvoering van hetgeen er nog te doen was. Daarmede zouden zij lof en roem inoogsten bij de Christenheid tot aan de voleinding der wereld en het loon voor hun loffelijken ijver zou niet uitblijven, even min in dit leven als in de eeuwige heerlijkheid.

De Staten-Generaal - wellicht nog meer door het aardsche loon dan door het uitzicht op de hemelzaligheid verlokt - verbonden zich, voor de uitvoering der kerkelijke besluiten te zullen zorgen. Den 2^{den} Juli 1619 bekrachtigden zij het Synodale vonnis tegen de Remonstranten, in hun ‘loffelijken ijver’ zoover gaande, dat zij meenden en verklaarden, dat al de Synodale leden, ‘zoowel de Uitheemschen(*) als de Inlandschen’, eenstemmig waren geweest in 't veroordeelen, niet alleen van de dwaalleer, maar ook van de d w a a l l e e r a a r s ; ook riepen zij de vijftien gedaagde Remonstranten op, een voor een, of zij zich van alle kerkelijke handelingen, in 't geheim zoowel als in het openbaar, wilden onthouden en zich naar de bevelen der overheid gedragen. Ingeval zij de daartoe strekkende ‘Acte van Stilstand’ wilden teekenen, dan zou hun nog een half jaar traktement worden

(*) De Staten-Resolutie is ook opgenomen in de *Acta Syn. Dordr.*, I p. 282. Het vonnis der Remonstranten is mede aldaar te vinden p. 280. In de *Acta* staat, 138ste zitting, dat dit vonnis door allen is goedgekeurd, behalve dat er onder de Uitheemschen eenigen waren, die zich met deze zaak, als eene persoonlijke aangelegenheid, niet wilden bemoeien. Uit het verslag van Balcanqual (te vinden achter de Brieven van Halesius, *Nederl. Vert.* 1671, p. 347, en in de *Praest. et Erud. vir. Epp.*, uitgegeven door Limborch, p. 572) blijkt, dat het de Engelschen, Hessen en die van Bremen waren, welke zich buiten stemming hielden. Uit zijn vertrouwelijken brief aan Carleton, d.d. 25 April 1619, blijkt bovendien, “wat vreemde handelingen” in dezen geschied zijn. “De zaak van de persoonlijke censuur”, schrijft hij, “was ons nooit bekend gemaakt, behalve juist op het oogenblik, toen zij gelezen zou worden; en dewijl de Gedeputeerden niet opgehouden moesten worden in hunne reis naar den Haag, daarom moest de gansche Synode A m e n er toe zeggen. Tusschen de voor- en namiddagzitting arbeidde men wonderlijk bij de Uitheemschen, om hun consent daarop te bekomen; maar wij bemoeiden ons daar niet mee.”
Waar ik uit de *Acta Synodi* citeer, heb ik den Latijnschen, d.i. den oorspronkelijken tekst gebruikt. De Nederlandsche is dikwijls onjuist.

toegekend. Een der vijftien, van wiens naam men betere dingen had mogen verwachten, Hendrik de Leeuw, verklaarde zich tot teekenen bereid. De overige veertien weigerden en werden 5 Juli uit het land gebannen, een vonnis, dat reeds den volgenden morgen, in de vroegte, zonder dat zij van de hunnen afscheid nemen of orde op hunne zaken stellen mochten, ten uitvoer werd gelegd.

In de eerstvolgende weken werd gelijk vonnis aan allen, die van Remonstrantsche ketterijen verdacht waren en de Dordtsche leerregelen weigerden te onderteekenen, allerwege in den lande voltrokken. Met het einde van December was het vaderland van de laatste Arminiaansche predikanten en schoolmeesters gezuiverd. Zelfs vier Leidsche hoogleeraren, Bertius in de Zedekunde, Barlaeus in de Logica, Coddaeus in 't Hebreeuwsch en Sylvius in de Rechten, werden, omdat zij ongezind waren voor Dordrecht te buigen, ontslagen. Toen alles was afgeloopen, telde men een tweehonderdtal predikanten, onder welken zestig uit Zuid-Holland, die om onrechtzinnigheid waren afgezet, terwijl tachtig van dezen een leven in ballingschap verkozen boven een zwijgend zich onderwerpen aan de besluiten van Dordt.

Ziedaar, in hoofdzaak, wat er gebeurd is.

De vraag is nu, met welk recht dit is geschied. Dit is niet met een enkel verhaal uit te maken. Het sluit de vraag in zich: wie het waren, die in dezen recht hebben gesproken en het vonnis ten uitvoer doen leggen; wie hen daartoe hadden gemachtigd; op welke wijze zij van hun gezag gebruik hebben gemaakt en op welke gronden zij hun vonnis hebben geveld.

En ook deze vragen zijn min of meer ingewikkeld. Zij loopen over de fijnste quaesties van staats- en kerkrecht, die destijds met ijver en hartstocht werden besproken; over de wettigheid der Nationale Synode; over hare bijeenroeping, hare samenstelling, haren eed, haren hoogsten regel, hare behandeling der gedaagden; zij gaan over de groote vraag, of het gevoelen der Remonstranten schriftmatig en Gereformeerd kon heeten, of althans in de Gereformeerde Kerken recht van bestaan had.

Om bij 't behandelen van dit alles eenige orde in acht te nemen, wil ik eerst de dogmatische zijde van het vraagstuk in 't licht trachten te stellen en daarna de kerkrechtelijke. Wij zullen daardoor gelegenheid vinden, om de juistheid te toetsen van het woord des Rectors der Vrije Universiteit op Gereformeerden grondslag, 20 Oct. 1880 gesproken, dat in de leerregelen van Dordrecht ‘der Kerke wettig oordeel’ ons gegeven is.

Dogmatisch waren de Remonstranten zwak.

Arminius had eerst gewetenshalve de supralapsarische predestinatieleer bestreden en later getracht de leer der Verkiezing en Verwer-

ping terug te brengen, niet tot Gods vrijmachtig welbehagen, maar tot der menschen geloof en ongeloof. De slotsom werd dan, dat Gods Verkiezing afhing van de gezindheid en het toekomstig gedrag zijner schepselen; waren dezen geloovig, dan waren zij voorwerpen der Verkiezing; bleken zij ongeloovig, dan lagen zij onder den vloek der Verwerping. Om God te ontheffen van de onrechtvaardigheid in het verwerpen van een overgroot aantal menschen, voordat dezen werkelijk gezondigd hadden, - verviel hij in de tegenovergestelde dwaling, dat hij het andere deel der menschheid ten gevolge van zijn geloof der zaligheid deelachtig deed zijn en derhalve verhief tot oorzaak van Gods genadig verkiezen.

Practisch mocht het waar zijn, dat alle geloovigen en alleen de geloovigen deel hebben aan den zegen der uitverkorenen, - theoretisch was het de ongerijmdheid zelve, van de V e r k i e z i n g Gods te spreken en den Almachtige in zijn verkiezen afhankelijk te stellen van het geloof der menschen, een geloof, dat Hij had vooruitgezien, doch waardoor Hij in zijne keuze beperkt was.

Nog verwarder werd de quaestie, toen, na den dood van Arminius (1609), zijne geestverwanten hunne opvatting der zaak in de Vijf Artikelen der Remonstrantie bij de Staten van Holland indienden (1610).

Zij meenden het goed, maar waren tegen de ijzeren consequentie van het Kalvinistische stelsel niet opgewassen. Zij verwierpen het, zonder het kwaad aan den wortel te raken. Zij kwamen op tegen de leer der Verkiezing en Verwerping, voorgesteld, 'tzij als een raad Gods vóór de schepping, 'tzij als zijn besluit nà den val, - doch gingen ten slotte uit van dezelfde onderstelling, dat de menschheid voor eeuwig in twee helften, die der uitverkorenen en die der verworpenen, gescheiden is.

Deze scheiding wilden en konden zij niet toeschrijven aan den volmaakten, heiligen en barmhartigen God en moesten zij derhalve wijten aan den mensch, die door zijn geloof of zijn ongeloof zich der zaligheid deelachtig of der verdoemenis overgegeven zag.

De mensch was derhalve de oorzaak van zijn geloof evenals van zijn ongeloof?

Volstrekt niet, zeide het 3de Artikel. ‘De mensch heeft het zaligmakende geloof niet van zichzelven, noch uit kracht van zijn vrijen wil’; hij kan in zijn ‘staat der zonde niets, dat waarlijk goed is, uit zichzelf denken, willen of doen’; daarvoor is ‘noodig, dat hij van God en Christus door zijn Heiligen Geest worde herboren’. Eene meening, die verder ontwikkeld wordt in het 4de Artikel, waarin de genade Gods de aanvang, voortgang en voleinding van alle goed genoemd wordt, zoodat zelfs de wedergeborene zonder deze voorafgaande, voorkomende en medewerkende genade het goede niet kan bedenken, willen of doen.

Volgens het 3de en 4de Artikel was dus het gelooven eene gave Gods, iets, dat de mensch uit zichzelf in geenerlei wijze vermocht en waar-

toe hij alleen door Gods voorkomende en medewerkende genade kon geraken.

In welk verband staat nu dit beweren met het eerste Artikel?

Dáár heet het: God bestemt ten leven hen, die gelooven, en ter verdoemenis allen, die niet gelooven. Dit is aldus gesteld tegenover de leer dergenen, die beweren, dat God de menschen hoofd voor hoofd ten leven of ter verdoemenis uitkiest, zonder op hunne toekomstige gerechtigheid of zonde, hun geloof of ongeloof te letten.

Doch in het 3de en 4de Artikel wordt geleerd, dat dit geloof niet des menschen maar Gods werk is. God kiest de g e l o o v i g e n ten leven. Wie zijn de geloovigen? Zij, aan wie God het geloof schenkt. Wat in het eerste Artikel aan den mensch schijnt te worden toegekend, wordt in het 3de wederom aan God toegeschreven. Wat volgens Art. 1 God doet, om 'tgeen Hij in den m e n s c h ziet, heeft naar Art. 3 de mensch, omdat G o d het in hem werkt.

Wat was der Remonstranten diepste gedachte? Om Gods rechtvaardigheid te redden, verwierpen zij eene volstrekte voorverordineering, 'tzij ten leven, 'tzij ten doode. Om den mensch geene eer te geven, die hem niet toekwam, gaven zij niet hèm, maar Gode de eer, van zijne zaligheid niet slechts, maar ook van zijn geloof. Als de partij, wier rechtzinnigheid in verdenking was gebracht, sloten zij zich hierbij, evenals dit altijd geschiedt, zoo na mogelijk aan de spreek- en denkwijze der overgroote meerderheid aan; zij gaven hunne overtuiging niet in eigen vormen, maar in die, welke in de Kerk gangbaar waren. De Gereformeerden beweerden(*), - en Groen van Prinsterer(†) is hierin Trigland gevolgd - dat de Remonstranten in hun 3de Artikel slechts voor de leuze hadden gesproken van G o d s werk aan en in den mensch, daar zij eigenlijk hadden willen en moeten zeggen, dat de mensch zijn geloof uit zichzelven heeft. 'De Vrije Wil', zegt Trigland(§), 'is de spil, waar het gansche rad op draait.'

Ook wij kunnen niet anders zien, of de Remonstranten hadden - ingeval zij in den vorm van verkiezing ten leven en ter verdoemenis het groote vraagstuk wilden oplossen - moeten zeggen, òf: God verkiest naar zijn welbehagen sommigen ten leven en geeft hun het geloof; òf: God verkiest ten leven dezulken, die zich gewillig betoonen, om te gelooven. In dit laatste geval werd de verantwoordelijkheid

(*) Trigland, *Kerckel. Gesch.* o.a. p. 532, *a*: 'Daaruit blijkt, dat ze n i e t o p r e c h t e l i j k, noch met een goed gemoed gezegd hebben: "de genade Gods is het beginsel... alles goeds," maar dat ze hadden moeten zeggen, dat de vrije wil des menschen zulks alles is.'

(†) Als 3de Art. wordt door den heer Groen v. P. in zijne *Gesch. des Vaderl.* opgegeven: 'de vrije wil' en na ernstige tegenspraak van velerlei zijde, o.a. in den *Tijdgenoot* II bl. 571, volgehouden, dat 'de Arminianen in den beginne, om in de Kerk te blijven, het tegendeel hebben voorgewend van 't geen zij eigenlijk bedoelden', waarom hij ook in de 4de ed. zijner *Gesch. des V.* § 251 zegt, dat zij 'op kunstige wijze hebben verbloemd, wat weldra bleek hun gevoelen' te zijn. - Toen de Arminianen uit de Kerk waren gezet, hadden zij niets meer te 'verbloemen' - en bleven toch aan hun gevoelen trouw.

(§) *Kerckel. Gesch.* p. 533, *b.*

van den mensch gered, doch hèm ten slotte ook de eer gegeven in 't werk zijner behoudenis; in het eerste was en bleef de behoudenis der gezaligd en Gods werk, maar moest de verantwoordelijkheid voor der rampzaligen zonde ook ten laste komen van God.

Nu hebben de Remonstranten, naar het schijnt onbewust van de tegenspraak, waarin zij geraakten, de antinomie eenvoudig onverzoend neergeschreven:

God zaligt, niet naar willekeur, maar alleen de g e l o o v i g e n , - en toch is het G o d , die den geloovenden 't geloof schenkt;

God verdoemt de o n g e l o o v i g e n , volstrekt niet naar willekeur, en toch is Hij het, die hun niet heeft geschonken, wat Hij den anderen wel verleende.

Eene antinomie, even kras als die van Kalvijn: ‘De mensch valt, terwijl God het aldus bestuurt, maar 't is zijne eigene schuld.’

Dat echter de Remonstranten in hun 3de Artikel aan het Kalvinistische stelsel eene concessie hebben gedaan(*), die in den samenhang hunner eigene meeningen niet past, blijkt uit hunne leer over de Wederstaanbaarheid van den Heiligen Geest. In tegenstelling met de Kalvinistische leer, dat Gods Geest in de uitverkorenen zóó werkt, dat dezen niet anders dan tot geloof en ter zaligheid k u n n e n geraken, verklaarden zij, dat de H. Geest kan worden wederstaan, niet slechts voor eene poos (hierover bestond, met het oog op de duidelijke uitspraken der Schrift, geen twijfel), maar voortdurend. Aan den mensch kenden zij derhalve het vermogen toe, om zich te verharden en met al de kracht van zijn wil zich te verzetten tegen de werking van Gods Geest en deze ten slotte geheel te verijdelen(†).

Ten einde de eer van God te redden, wiens rechtvaardigheid in opspraak kwam door de harde leer der Verkiezing en Verwerping, moesten zij wel den mensch het vermogen toekennen, om oog en hart voor Gods licht te sluiten. En wel v o o r t d u r e n d te sluiten, zijn geheele aardsche leven door; niet tot in alle eeuwigheid, want verder dan 'tgeen in dit leven geschiedt, gingen zij even min als de Contra-Remonstranten. Met den dood was 's menschen pleit, zedelijk zoowel als rechterlijk, beslist. Zij blijven staan bij 'tgeen de hardnekkige zondaar in dit leven doet, en wijten dit niet aan God, die hem zijne genade onthoudt, hem verblindt en verhardt, maar aan den mensch zelven, die zich door eigen boozen wil in 't verderf stort.

Geheel in overeenstemming hiermede leerden zij in het 5de Artikel, dat de mensch van de genade Gods kan vervallen; dat wil zeggen, dat God, die den mensch om zijn geloof ter zaligheid riep, op deze keuze terugkomt en terug moet komen, zoodra de mensch van geloof in ongeloof terugvalt.

(*) Niet ‘bedriegelijk’, zooals Trigland hun verwijt, *K. Gesch.* p. 533, *b.*

(†) Zie de *Coll. Hag.* p. 208; de *Acta Rem.* III p. 23 en 25; *Can. Dordr.* III, rej. err. 8: ‘prorsus impedire’.

Wij doen den Remonstranten onrecht, indien wij hunne Vijf Artikelen beschouwen als de beginselen eener volledige dogmatiek. 't Zijn eenvoudig vijf punten, op welken zij zich veroorloofden anders te denken dan de meerderheid in de Kerk en om welken zij meenden even Christelijk en even Gereformeerd te kunnen heeten; punten, die zij ter goeder trouw hebben opgesteld, in de meening daarmede de door het Praedestinatianisme bedreigde zedelijkheid te kunnen redden; een protest des gewetens, dat practisch gezond was, maar theoretisch aan groote gebreken mank ging. De indiening dezer Vijf Artikelen bij de Staten, de Voedsterheeren der Kerk, heeft ten gevolge gehad, dat er altijd weder over dezen is gestreden en dat niet de hardheid en het godslasterlijke van de Kalvinistische Verwerpingsleer, maar het verwarde, onhoudbare en onschriftmatige van de Arminiaansche Artikelen besproken en aangewezen is.

Zegevierend is hun stelsel ter Synode van Dordrecht weerlegd. Het krachtigst en schitterendst wellicht door een der afwezigen, die in de persoonlijke geschillen niet betrokken was en de stellingen der Remonstranten alleen uit hunne geschriften kende: Pierre du Moulin, predikant te Parijs. Door het stellige verbod van Lodewijk XIII verhinderd, om naar Dordrecht over te komen, had hij zijne beschouwingen over de betwiste punten in een breedvoerig stuk uiteengezet, dat in de 143ste zitting voorgelezen en in de *Acta Synodi* opgenomen is. Het beslaat daar tien folio bladzijden en volgt op den voet de uiteenzetting, welke de Remonstranten in 1617 van hunne gevoelens hadden gegeven in een brief aan de Buitenlandsche Godgeleerden.

Na de Praedestinatie te hebben omschreven als het eeuwige besluit Gods, niet om eene bepaalde s o o r t van menschen (geloovigen en ongeloovigen), maar bepaalde p e r s o n e n te zaligen of te verwerpen, zegt hij: ‘verkorenen kunnen niet verworpen, verworpenen niet gezaligd worden, anders zouden de e e u w i g e en onveranderlijke besluiten van G o d worden verbroken’, en wijst verder aan, dat er in Rom. IX sprake is, niet van de verkiezing of verwerping van z o o d a n i g e n, geloovigen of ongeloovigen, maar van bepaalde personen, van Izaäk en Jakob, Ismael en Ezau.

‘Ik erken’, zegt Du Moulin verder, ‘geene verkiezing uit een vooruitgezien geloof, 'tzij dit genomen worde als de oorzaak of als de voorwaarde. God kiest ons niet u i t het geloof, maar t o t het geloof. Hij v i n d t ons niet goed, maar m a a k t het ons. Hij ziet geenerlei goeds in ons vooruit, dan wat H i j z e l f tot stand zal brengen. God heeft ons in Christus verkoren, vóór de grondlegging der wereld, o p d a t wij heilig zouden zijn, Efez. 1:4, derhalve niet o m d a t wij heilig zouden wezen. Want het geloof is een deel dier heiligheid. God heeft ons voorverordineerd tot het Zoonschap door Christus, Ef. 1:5; wie Hij tot het Z o o n s c h a p verordent, verordineert Hij ook tot den g e e s t des Zoonschaps, dat is, tot het g e l o o f zelf.

‘Hiermede stemt overeen 1 Kor. 7:25: Mij is barmhartigheid geschied, o p d a t ik getrouw zoude zijn, derhalve niet o m d a t ik dit zijn zou. En Hand. 22:14: God heeft u uitverkoren, o p d a t gij zijn wil zoudt kennen; deze kennis nu is een deel des geloofs. Zoo heeft ook Paulus gesproken, Tit. 1:1, niet over de verkiezing der geloovigen, maar over 't geloof der verkorenen.’

Na nog vele plaatsen, ook op den klank af, vooral uit Johannes, te hebben aangehaald, gaat hij voort: ‘Alwie tot heiligheid en liefde is verordineerd, is noodzakelijk ook verordineerd tot het g e l o o f, waaruit die heiligheid vloeit en dat door de liefde werkzaam is.

‘De verkiezing uit een vooruitgezien geloof kan geene v e r k i e z i n g worden genoemd, maar alleen de aanneming van hem, die uit zichzelven tot Christus is gekomen en die God liefhad, voordat hij door God werd bemind.

En als wij verkozen zijn uit eene vooruitgeziene v o l h a r d i n g in 't geloof, kan noch mag iemand zich voor uitverkoren houden. Want dan zou hij iets aannemen, dat nog niet bestaat en dat eerst op 't geloof en op de volharding in 't geloof volgt; hij moet met Arminius aldus tot zichzelven spreken: “Als ik volhard zal hebben in 't geloof, zal ik uitverkoren zijn.”’

Aldus Du Moulin over het eerste Artikel.

Moet zijne geheele redeneering vervallen, zoodra men de verhouding van God tot de menschen in een anderen denkvorm voorstelt dan dien der Verkiezing en niet blijft staan bij de tegenstelling van volstrekte zaligheid en even volstrekte verdoemenis, - tegenover de Remonstranten, die deze behouden hadden en daarin hunne opvatting trachtten te kleeden en te fatsoeneeren, was zijne redeneering onwederlegbaar.

Eerst wanneer de Arminianen uit de denkvormen van het door Kalvijn en Beza op de spits gedreven Augustinianisme zich hadden kunnen loswerken en den blik verder slaan, dan aan hen gegeven is, die in verkiezing en verwerping blijven hangen; eerst als zij het zedelijk beginsel, dat hen tegen de verwerpingsleer deed opkomen, ten grondslag hadden kunnen leggen aan g e h e e l hunne dogmatiek, om deze eeuwige waarheid in 't licht te stellen, dat er alleen voor hem, die gelooft, dat is, die luistert naar het roepen Gods en met Hem in gemeenschap treedt, licht en leven en zaligheid mogelijk maar ook verzekerd is, in het volgende leven zoowel als in het tegenwoordige, niet ter oorzake van eenig besluit Gods, veel min krachtens zijn louter welbehagen(*), maar ten gevolge van de verwantschap tusschen des menschen ziel en den Geest Gods; - met andere woorden: als de Remonstranten, niet in tegenstelling met het Kalvinisme, dat zij op eigen bodem en met diens eigen wapenen vruchteloos trachtten te bekampen, maar

(*) In de *Epist. eccles. Remonstr. ad exter. eccl. Reform. doctores*, Lugd. B. 1617, gaan zij, p. 39, van de onderstelling uit, dat God, ex puro puto beneplacito, den geloovige behoudt, den ongeloovige voorbijgaat.

z e l f s t a n d i g de heilsleer hadden ontvouwd en daarin ontwikkeld, niet wat speculatief het werken Gods geacht wordt te zijn, maar 'tgeen empirisch de wijze, de kracht en de vrucht van Gods werkzaamheid blijkt te wezen; - als zij aldus zich niet aan de theologische verklaring van het raadsel des levens hadden gewaagd, maar anthropologisch zich gewijd aan de beschouwing van den weg des heils, waarop er alleen voor den mensch en de menschheid leven en zaligheid te vinden is, - eerst dan zouden zij aan de tegenspraak zijn ontkomen, die de Contra-Remonstranten hun zonder veel moeite in hunne redeneeringen aanwezen.

Dat hiermede niets gezegd is ten gunste van het leerstelsel der Contra-Remonstranten, behoeft geen betoog. Andere en gewichtiger, ja, onoplosbare bezwaren drukken de harde en godslasterlijke leer der Verwerping. Doch deze is ter Synode niet aan discussie onderworpen. Men heeft zich er alleen beziggehouden met de liefelijke leer der Verkiezing(*) en elke bespreking, althans van Remonstrantsche zijde, van het 'decretum horribile' zorgvuldig afgesneden(†). Men voelde, dat dáár, zooals Episcopius zeide, de schoen wrong(§), doch wilde juist dáárom dit punt niet ter sprake hebben gebracht. Men bepaalde zich tot de eene zijde van het vraagstuk en liet de andere, die juist de aanleiding tot het verschil had gegeven, de leer der Verwerping, onbesproken. Met tal van bewijzen toonde men onwederlegbaar aan, dat wat de Remonstranten geleverd hadden, geen steek hield, doch hield de eigen oplossing van het vraagstuk zorgvuldig buiten beoordeeling.

Wij zijn gekomen tot het tweede punt in quaestie: de k e r k r e c h t e l i j k e zijde van het veroordeelend vonnis.

Hebben de Dordtsche Vaderen - niet voor zoover zij hun eigen stelsel formuleerden, maar wel voor zoover zij de Remonstrantsche leeringen als dogmatisch en schriftmatig onhoudbaar veroordeelden - ontegenzeggelijk gelijk gehad; - eene andere vraag is, of zij ook f o r m e e l in hun recht waren.

Is het vonnis k e r k r e c h t e l i j k houdbaar? Is het w e t t i g gewezen?

Wij hebben hierbij op velerlei te letten:

In de eerste plaats op hen, die het vonnis velden.

(*) De 'Suavis de electione doctrina', zooals Bogerman zeide, Sess. 32, *Act. Syn.* D. I p. 114.

(†) Na de verwijdering der Remonstranten heeft Henr. Alting van Heidelberg, 29 Jan. 1619, in eene publieke zitting de Gereformeerde leer der Verwerping ontvouwd. 't Was de beste van alle reden, schrijft Halesius, d.d. 31 Jan. 1619, die hij gehoord had, ofschoon hij dit punt nog wel wat grondiger behandeld had willen zien. Daarbij bleef het echter.

(§) Brandt, *Hist. der Reform.* III bl. 203. *Praest. virorum Epp. ed. Limborch*, Ep. 316, p. 521.

Voorts op de beginselen, waarvan zij uitgingen.

Eindelijk op de wijze, waarop zij met de Remonstranten hebben gehandeld.

Vóór alles zouden wij de vraag kunnen opperen naar de bevoegdheid eener Synode, welke dan ook, om dergelijke geschillen te beslechten. Doch hoeveel daar, in onze eeuw, tegenin zou kunnen gelegd worden, in de XVII^{de} eeuw bestond hieromtrent eigenlijk geen twijfel. Men vreesde voor eene Synodale beslissing; men waarschuwde ertegen; men deed alles, om haar te verdagen, haar te beperken, haar onmogelijk te maken, doch men toonde daarmede hare beteekenis niet alleen, maar ook haar gezag en haar recht te erkennen. Eene Synode was het ideaal onzer Gereformeerde voorouders. Dáár trad de Kerk op in haren luister. Dáár zette zij zich de kroon op het hoofd, die zij Rome had afgerukt, en toonde zij de kerkelijke overleveringen der eerste eeuwen te kunnen voortzetten. Daar liet zij haar gezag gelden tegenover den Staat; daar snoerde zij den tegensprekers den mond en slingerde haren ban tegen de ketters. Daar waren de predikanten souverein in eigen kring. En getroostten zij zich, het onmisbare verlof tot vergaderen van de Staten aan te vragen en zelfs Politieke Commissarissen in hun midden te zien aanzitten, - zij deden dat, omdat zij, door eendracht sterk tegenover Libertijnsche magistraten, kettersche ambtgenooten en lichtzinnige gemeenteleden, zoodoende alleen orde op het huis Gods konden stellen en den wasdom der Kerk verzekeren.

Wel waren er, gelijk Casper Jans Coolhaes, die met het streven en drijven hunner ambtgenooten minder waren ingenomen, of als Gellius Sneconus(*), die dergelijke vergaderingen niet langer bezocht, omdat hij de opmerking van Gregorius Nazianzenus had leeren verstaan, dat men er altoos slechter van huiswaarts keerde; wel getuigden mannen als Uytenbogaert(†) tegen de dwaasheid en onrechtvaardigheid, dat men over verschil van inzicht bij meerderheid van stemmen zou beslissen en de eigen meening aan anderen opleggen; - maar er was in die dagen wellicht niemand, die het g o e d r e c h t eener Synode tot dergelijke beslissing in twijfel trok. Van de eene zijde riep men erom en riep men al luider met schreeuwen en dreigen, - van den anderen kant zag men haar niet zonder angst te gemoet. Ja, er is een tijd geweest, dat de Arminianen zelven (bij het indienen hunner Remonstrantie in 1610) verzochten, dat hun dogmatisch geschil op eene vrije en wettige Synode zou worden beslist(§). En nog in 1616 of 1617

(*) *Isagoge ad Rom. IX*, *praef* p. 17. Verg. Reitsma, *Honderd jaren uit de gesch. der Herv. K. in Friesland* bl. 260, 298-308.

(†) Zie zijn *Naerder Bericht* (1611) en het daaruit medegedeelde bij Rogge, *Wtenb.* II, bl. 105.

(§) Zie aan het slot der Remonstrantie, onder anderen in de *Haagsche Conferentie*, 1611, p. 9. Eene wettige vrije Synode, natuurlijk alleen van Holland, onder ‘authoriteyt, presidentie, beleyt, medeoordeel en moderatie’ der Edelmogende Staten van dat gewest.

heeft Uytenbogaert erop aangedrongen, dat men aan 't verlangen der kerkelijke tegenstanders in dezen zou voldoen(*). 't Was Oldenbarnevelt, die haar niet wilde.

Het bezwaar, dat wij in onze dagen hebben tegen elke beslissing van dergelijke kerkelijke vergadering omtrent leerstellige geschillen en dat mede gegrond is op de ondervinding, te Dordrecht opgedaan, kenden de twistende partijen der XVII^{de} eeuw niet. Wat wij in beginsel onrechtvaardig achten, hoe ook de beslissing uitvalle, streed niet tegen de rechtsbegrippen van den toenmaligen tijd. Men vreesde misbruik van gezag; men ontkende niet de wettigheid ervan.

Was er tegen de bevoegdheid eener Synode destijds geen bezwaar in te brengen, hoe stond het met de wettigheid d e z e r Synode?

Wie eenigszins zich heeft begeven in de doolhoven der staatkundige en kerkelijke twisten van die dagen, ontdekt spoedig, dat het houden van de Dordtsche n a t i o n a l e Synode met list en geweld is doorgezet en dat zij eerst aan Overijsel opgedrongen en daarna aan Utrecht en Holland afgedwongen is.

De Vereenigde Nederlandsche Provinciën dier dagen maakten een staat uit, die door den vrij lossen band der Generaliteit, vertegenwoordigd door de Staten-Generaal, was saamgebonden, doch inderdaad bestond uit zeven souvereine Provinciën, die elk haar eigen Stadhouder en Kapitein-Generaal hadden; welke Provinciën weder waren saamgesteld uit souvereine onderdeelen, gewoonlijk bestaande uit Steden en Ridderschap. In de verschillende gewesten was het hoogste gezag ongelijk verdeeld; doch dit was allen gemeen, dat hier meer, ginds minder steden, elk souverein in den hare, de provinciale souvereiniteit mede uitoefenden, welke provinciale souvereinen te 's-Hage met hun zevenen bijeenkwamen, om over de gemeenschappelijke belangen van den Bond, tegenover het buitenland, te beraadslagen. Daarbij bracht elke provincie, hoe aanzienlijk of gering, hoe veel of weinig in de algemeene kas bijdragende, één stem uit. Het was niet een Bondsstaat, maar veeleer een Statenbond. De gemeenschappelijke belangen bestonden in alles, wat op oorlog of vrede betrekking had. De godsdienst echter, ofschoon de ziel van 't verzet tegen Spanje, was van die gemeenschap met duidelijke woorden uitgesloten.

Artikel XIII der Unie van Utrecht bepaalde, dat die van Holland en Zeeland zich, wat den godsdienst aangaat, naar hun goeddunken zouden gedragen en dat de overige gewesten zouden handelen naar den Godsdienstvrede of anders samen of afzonderlijk daar orde op stellen, zooals zij tot nut en welvaart der gewesten en tot bescherming van ieders geestelijke en wereldlijke rechten zouden noodig oordeelen,

(*) 'De geciteerde Remonstr. aan Joh. Uytenbogaert', d.d. 7 Jan. 1619 (in *Brieven van vermaerde mannen*, Amst. 1662) schrijven bl. 72: 'Indien wij voor eenige jaren *uw* advies gevolgd en de Synode van den machtigen onzes vaderlands geimpetreerd hadden.'

zonder daarin door eene andere provincie verhinderd te kunnen worden; mits dat ieder voor zich in zijn godsdienst vrij bleef en men niemand ter zake van godsdienst zou vervolgen of onderzoeken.

De beteekenis van dit Artikel ligt in de voorafgegane verdragen, welke de Nederlandsche gewesten, van Noord en Zuid, allen of gedeeltelijk, met elkander hadden gesloten. In al die verdragen waren Holland en Zeeland, die reeds sedert 1573 de uitoefening van den Roomschen eeredienst hadden verboden(*), met de overige nog Roomsche provinciën in bondgenootschap getreden op voorwaarde, dat zij vrij zouden blijven in het regelen van de religie en desgelijks de overigen. Bij de Pacificatie van Gent was bepaald, dat in de overige gewesten de Roomsche godsdienst onaangetast zou blijven; bij de beide Brusselsche Uniën was dit iets gewijzigd ten gunste der Hervormden; bij den Godsdienstvrede was bepaald, dat overal, waar honderd gezinnen van de Roomsche of van de Gereformeerde religie woonden, zij vrij zouden zijn in het uitoefenen van hun godsdienst, in Hervormde zoowel als in Roomsche streken, doch altijd met volstrekte vrijheid voor Holland en Zeeland, om hunne eigen bepalingen hierop te maken.

Zoo was de Unie eindelijk tot stand gekomen met erkenning en handhaving van het souvereine recht van elke der provinciën, om te bepalen, wat haar goed dacht, liefst naar de voorwaarden van den Godsdienstvrede, doch in elk geval zoo, dat Inquisitie en geloofsvervolging uitgesloten bleven.

Van verdraagzaamheid op voet van den Godsdienstvrede kwam niets. Overal werd de Roomsche eeredienst onderdrukt en die der Hervormden, als de alleen geoorloofde, van overheidswege erkend en beschermd. De vijf overige provinciën der Unie: Friesland, Groningen, Overijsel, Gelderland, Utrecht, volgden in alles het voorbeeld van Holland en Zeeland, en bij de verovering van nieuwe steden en streken op den vijand werd het zoozeer een vanzelf sprekend beding, dat de Roomschen hunne vrijheid van eeredienst aan de Hervormden moesten afstaan, dat er reeds in 1583 beraadslaagd kon worden, of niet het XIII^{de} Art. der Unie behoorde te worden gewijzigd, zoodat niet elke provincie voor zich de kerkelijke zaken kon blijven regelen, maar dat zij ‘geene verandering in de religie zouden mogen doen, dan met gemeen consent van al de bondgenooten’.

De beraadslagingen hierover hebben echter tot geen b e s l u i t geleid en de wijziging van Art. XIII - waaraan men langen tijd op gezag van Bor heeft geloofd - is niet tot stand gekomen(†).

Deze opvatting van het XIII^{de} Art. der Unie wordt, gelijk de bekwame Schrijver van de *Nulliteyten* der Dordtsche Synode opmerkt, ten overvloede bevestigd door het standvastig gebruik, jaren en jaren her, zoodat Prins Maurits in 1595, bij eene samenkomst met eenige af-

(*) Fruin, *Tien jaren*, 2 ed. bl. 208.
(†) Fruin, *Tien jaren,* bl. 284.

gevaardigden uit Brabant, hun, ten overstaan van eenige heeren uit de noordelijke gewesten, als zij tot het bondgenootschap met de Unie wilden toetreden, het hoogste gezag in godsdienstzaken aan elke provincie heeft aangeboden, met uitdrukkelijke bijvoeging, ‘dat de andere provinciën zich daar niet mede zouden mogen bemoeien’. In 1602 is door de Staten-Generaal schriftelijk een gelijkluidend aanbod aan de Zuidelijken gedaan. De kerkorde der laatste Nationale Synode, in 1586 onder Leycester's bescherming te 's-Hage gehouden, was ook door Holland, krachtens zijn souvereiniteitsrecht, niet dan voorwaardelijk goedgekeurd(*). En ook de besluiten der Dordtsche Synode zijn in 1619 niet door de Staten-Generaal goedgekeurd, wat de Leerregelen betreft, dan nadat de verschillende provinciën elk voor zich hare goedkeuring daarop hadden verleend(†), terwijl de nog meer op staatkundig gebied ingrijpende Kerkorde niet slechts door de Staten-Generaal niet is aangenomen, maar door enkele gewesten zelfs uitdrukkelijk verworpen werd.

Hoezeer de provinciën in dezen op haar recht stonden, blijkt ook uit de voorwaarden, waarop Steden en Ridderschap van Overijsel 7 Mei 1618 in de Nationale Synode, op het sterk dringen van Maurits, hebben bewilligd, namelijk: ‘dat geen der provinciën of leden van die of steden in hunne hoogheid, privilegiën of gerechtigheid eenigszins worden verkort, of iemand ter oorzake van religie bezwaard worde’(§).

Genoeg om te bewijzen, dat, tijdens de beraadslagingen over het bijeenroepen eener Nationale Synode te Dordrecht, Artikel XIII der Unie van kracht was. Utrecht en Holland, die hunne kerkelijke zaken zelven, onafhankelijk van de overige gewesten, geregeld hadden, evenals de vijf gewesten dit onafhankelijk van deze twee hadden gedaan, - Utrecht en Holland waren diensvolgens volkomen in hun recht, wanneer zij Overijsel's voorbeeld niet volgen en op geenerlei wijze eenige inmenging van de overige gewesten in deze hunne eigene aangelegenheid dulden wilden.

Ook de leiders der Gereformeerde partij en vooral de staatslieden, die haar aan de zege trachtten te helpen, Maurits en de Engelsche gezant Carleton, wisten zeer goed, dat de meerderheid der provinciën wel eene gedeeltelijke Synode zou kunnen samenroepen(**), maar dat zij, zonder schending der Unie, Utrecht en Holland onmogelijk konden dwingen tot eene N a t i o n a l e Synode mede te werken of zich aan hare uitspraak te onderwerpen.

Utrecht vooral was hierin volkomen vrij. Het had de kerkelijke zaken bij Kerkorde van 1612 wel en wettig geregeld, even wettig als Zeeland en Friesland, ofschoon gedeeltelijk in anderen geest en met

(*) Hooijer, *Oude kerkordeningen*, bl. 257, 258.
(†) Zie Resol. St.-Gener. 24 Juni 1619; verg. 2 en 4 Juli 1619.
(§) Zie V. Hattum, *Zwolle* III bl. 303.
(**) Carleton, *Mémoires*, II p. 68, 95, 136 en elders.

verschillend gevolg. Terwijl in Friesland en Zeeland - om bij deze twee provinciën te blijven - de Remonstrantsche twisten onbekend waren en, op eene enkele onbeteekenende uitzondering na, allen zuiver waren in de leer, stond geheel Utrecht, behalve weinige predikanten, aan de zijde der Remonstranten. In alle drie gewesten heerschte, voor zoo ver men er niet met de Hollandsche twisten gemoeid werd, volmaakte rust. Het was even onrechtmatig, indien Utrecht zich in Friesland's kerkelijke zaken mengde, als wanneer Friesland zich in de Zeeuwsche of Utrechtsche ging steken.

Ook omtrent Holland geldt dit. In één opzicht slechts stonden de zaken daar iets anders. In den boezem dier machtige provincie heerschte verdeeldheid. Vijf van de negentien steden waren op de hand der Contra-Remonstranten en onder dezen waren de drie meest beteekenende: Amsterdam, Enkhuizen, Dordrecht. Bovendien waren de kerkelijke zaken in Holland niet geregeld. Beurtelings waren er door de Kerk en door den Staat kerkorden ontworpen, die geen van allen kracht van wet hadden gekregen. De Staten hadden telkens iedere kerkorde, op Synoden vastgesteld, afgekeurd en de kerkelijke heeren waren even dikwijls in verzet gekomen tegen de kerkorden, die van de Staten uitgingen. Op de regeling der Synode van 1574 was het ontwerp der Staten van 1576 gevolgd; op de kerkelijke van 1578 de Staatsche van 1583; op de Synodale van 1586 die der Edelmogenden van 1591. Deze kerkorde, welke het hoogste gezag in kerkelijke zaken, onder den schijn van veel vrijheid aan de Kerk, inderdaad aan de overheid liet, had zelfs bij eenige steden geene goedkeuring gevonden(*) en was slechts in sommige streken ingevoerd, hoewel altijd onder protest der Kerk. Behalve dit werden de gemeenten van Holland op de jammerlijkste wijze door de dogmatische twisten verscheurd. Slechts weinige plaatsen, die òf overwegend Remonstrantsch òf uitsluitend Kalvinistisch gezind waren, bleven van het kerkelijk gekibbel verschoond.

In Holland waren de zaken derhalve noch op 't gebied der kerkleer, noch op dat van 't kerkbestuur geregeld. Ja, Holland was het eenige gewest, waar de bitterste verdeeldheid, door persoonlijke ijverzucht en wrevel gevoed, de schromelijkste verwarring in 't leven had geroepen. Aan die verwarring trachtten de Staten een einde te maken door verdraagzaamheid voor te schrijven, een bevel, lichter gegeven dan gehandhaafd; de Resolutie tot Vrede der Kerk van 1614(†) was, evenals alle overige resolutiën van soortgelijke strekking, ten eenen male krachteloos. Aan die verwarring kon ook een einde gemaakt worden,

(*) Delft, Rotterdam, Hoorn, Medemblik en Gouda verstonden, ‘dat den kerkelijken al te veel autoriteit in dezelve was toegestaan’, Uytenbogaert, *Kerkel. Gesch.* III bl. 83; later vonden Amsterdam, Purmerend, Enkhuizen en de overige Gereformeerde steden, dat aan de Overheid er te veel macht over de Kerk in gegeven was en verzetten zij zich daarom tegen de invoering ervan. Verg. Hooijer, *Oude kerkorden.*, bl. 335. Rogge, *Wtenb.* II 197.

(†) Verg. Rogge, *De Resolutie van Holland tot Vrede der Kerk* in *Bijdr. Vaderl. Gesch. N.R.* VIII bl. 79.

wanneer eene Synode samenkwam, om de kerkelijke geschillen te beslechten door de eene partij te veroordeelen en uit te werpen. Doch niemand zal het Holland euvel duiden, dat het hierin zijn eigen meester wilde blijven, zelf over de wenschelijkheid of noodzakelijkheid van de bijeenroeping eener Synode, d.i. eener p r o v i n c i a l e Synode, beslissen en geenerlei inmenging van eene der andere provinciën dulden. Even min als Beieren het recht heeft, zich met de kerkgeschillen van Saksen of Baden te bemoeien, even weinig kwam dit destijds toe aan de overige gewesten der Unie ten opzichte van Holland. Dit nam echter niet weg, dat de oogen der onderliggende partij in Holland steeds op die andere provinciën waren gevestigd. Konden de Gereformeerden het tot eene n a t i o n a l e Synode brengen, dan zou hunne zaak gewonnen zijn. Doch juist hiervan wilde Holland, dat is: veertien van de negentien Steden en het lid der Edelen, dat ook eene stem uitbracht, niets weten.

De Gereformeerde partij in Holland, ijverig gesteund door hare geestverwanten in de overige gewesten, met wie zij althans sedert den zomer van 1615 in geregelde geheime gemeenschap stond, geholpen eerst door Willem Lodewijk en sedert het midden van 1616 ook door Maurits, en allerminst den bijstand versmadende, dien de bedreven Carleton haar door zijn onophoudelijk aandringen op eene nationale Synode aanbood, zette onvermoeid haar plan door. Het geroep om eene Synode werd al luider en dringender. ‘Wij willen geene resolutie’, had de Burgemeester van Amsterdam reeds in 1614 gezegd, ‘maar eene Synode’(*). Bij een gesprek met Oldenbarnevelt, waarbij deze zich van de zaak afmaakte met te zeggen: ‘Ik ben geen theologant’, antwoordde Maurits: ‘Dat ben ik ook niet; laat dan de theologen bijeenroepen, de Synode vergaderen en dáár de questie decideeren; zoo komen wij der af’(†). Doch juist Oldenbarnevelt wilde geene Synode en hij wilde haar zich allerminst laten afdwingen. Toen heeft Maurits de Synode opgelegd, eerst aan Utrecht, daarna aan Holland. Hij heeft, na de Waardgelders te hebben afgedankt, ook, zooals hij zeide, den kolonel en de voornaamste officieren ontslagen(§). Met de gevangenneming van Oldenbarnevelt was de oppositie tegen de Synode gebroken; met het verzetten der regeeringen in de Remonstrantsche steden werd de vereischte eenstemmigheid verkregen. Maar zij was door geweld(**),

(*) Rogge, *Wtenbogaert*, II bl. 207.

(†) Trigland, *Kerckel. Gesch.* bl. 902, *b.*

(§) Carleton II bl. 291.

(**) In het hotel van den Engelschen gezant werd herhaaldelijk over 't nemen van gewelddadige maatregelen gesproken, b.v. reeds na 't versterken van het garnizoen in Den Briel, Carl., *Mém.* II bl. 68, bij 't bezoek van Maurits in Overijsel, bl. 247. Den 23sten October 1617 schrijft Carleton, dat de Prins hem erover geraadpleegd heeft, doch dat hij 't heeft afgeraden, bl. 86. Merkwaardig is, dat Carleton reeds 16 Febr. 1617 schreef (I bl. 213), dat ‘de beslissing afhing van de vraag, wie over de garnizoenen kon beschikken’: de stedelijke overheden of de Prins.

op onwettige wijze verworven. ‘De dienst en rust van 't land eischen het’, - dit was Maurits' laatste woord.

Eene tweede opmerking hebben wij ten opzichte van de samenstelling der Synode, zoowel wat de buitenlandsche als de binnenlandsche leden betreft.

Om met de laatstgenoemden te beginnen: de leden werden, naar kerkelijk voorschrift, door de provinciale Synoden, waartoe uit elke Classis vier afgevaardigden benoemd waren, gekozen. Zuid- en Noord-Holland, ofschoon één provincie uitmakende, hadden elk eene ‘bijzondere’ Synode; ook de Waalsche gemeenten stonden met eene provinciale Synode gelijk. Deze negen kerkelijke vergaderingen benoemden elk zes leden voor de nationale Synode; Drente zond er, bij gebrek aan personeel, slechts twee. In 't geheel namen er zes en vijftig leden, predikanten en ouderlingen, zitting.

Onder dezen telde men slechts drie Remonstranten!

En later bleek, dat, behalve de in den herfst van 1618 reeds uit den dienst verwijderde Remonstrantsche predikanten, behalve hen, die in den daarop volgenden winter van zienswijze veranderd waren(*), er nog ongeveer ⅔ van de Zuid-Hollandsche predikanten tot de Remonstranten behoorden, die om hunne overtuiging zich lieten afzetten(†)!

Hoe was dit mogelijk? Hebben dan al die Remonstranten in Zuid-Holland, en ook die te Alkmaar, te Haarlem, te Hoorn, ook die te Kampen, en alle die in de provincie Utrecht niet gestemd? Hebben zij hunne medewerking tot de Synode geweigerd? Of waaruit is dit raadsel te verklaren?

De voorrede van de *Acta Synodalia*(§) bevat hieromtrent eenige inlichting. Overal, zoo lezen wij daar, is de in de Hervormde Kerken gebruikelijke verkiezingswijze in acht genomen, ‘behalve dat men in de provinciën Holland en Utrecht, om het aanzienlijk aantal Remonstranten, de gewone wijze niet heeft kunnen volgen.

‘Want daar in Holland in sommige Klassen eene afscheiding had plaats gegrepen, zoodat de Remonstranten hunne afzonderlijke klassikale vergaderingen hadden en insgelijks de andere predikanten, heeft het den Edelmogenden Staten dezer provincie behaagd, dat de Klassen, waar dergelijke scheuring niet tot stand was gekomen, op de gewone wijze, bij meerderheid van stemmen, vier gemachtigden ter provinciale Synode zouden zenden, en dat in de overige Klassen, om verwarring te voorkomen, de Remonstranten en de andere predikanten ieder twee afgevaardigden zouden zenden.’

Deze woorden zijn welsprekend. ‘Om verwarring te voorkomen’,

(*) Zie b.v. Carleton's bericht omtrent drie predikanten uit den omtrek van Schoonhoven, Carl. aan Aartsb. Canterbury, 24 Jan. 1619, in *Praest. vir. Epp.* N°. 318.

(†) Brandt, *Hist. der Ref.* III 912.

(§) *Acta Synodi Dordr.* Ed. 1620, praef. p. 32.

ontnam men aan de Remonstranten, waar zij de meerderheid hadden, eenvoudig hun recht en speelde het ‘den anderen predikanten’, van wie de scheuring in de Klassen was uitgegaan, in handen. Aldus behaagde het aan de door 't zwaard van Maurits in Contra-Remonstrantschen geest ‘verzette’ Staten van Holland. De gevolgen waren te voorzien. In de Klassen, waar de Contra-Remonstranten, omdat zij de minderheid uitmaakten, zich hadden afgescheiden, brachten zij evenveel stemmen uit als hunne tegenstanders; waar geene scheuring had plaats gegrepen, omdat zij de meerderheid vormden, overstemden zij de Remonstranten(*). In de Provinciale Synoden van Noord- en Zuid-Holland bleven de Remonstrantsche gemachtigden derhalve in de minderheid en konden zij geen enkelen hunner mannen ter Nationale Synode afvaardigen.

‘In de Provincie Utrecht,’ aldus vervolgt de voorrede, ‘was de Kerk nog niet in Klassen verdeeld. Derhalve behaagde het den Edelmogenden Staten van dat gewest, dat alle Remonstranten afzonderlijk in ééne Provinciale Synode bijeenkwamen, en de overige predikanten, die der Remonstranten gevoelen niet volgden en die nog in niet onaanzienlijken getale waren overgebleven, insgelijks afzonderlijk, en dat zij elk drie afgevaardigden ter Synode als stemhebbende leden zouden benoemen.’

Het niet onaanzienlijke getal (haud exiguus numerus) was echter, naar 'tgeen de voorrede er onmiddellijk op laat volgen, inderdaad zoo gering, dat men, bij gebrek aan eigen geschikte predikanten, den uit Dordrecht ter leen gezonden leeraar Johannes Dibbets, als ware hij een Utrechtenaar, afvaardigde(†).

Ook ten opzichte van de Remonstranten in de Klasse Kampen hebben er onregelmatigheden plaats gegrepen(§), die in schrille tegenspraak zijn met het willekeurig gunstbetoon, aan Utrechtsche Contra-Remonstranten bewezen. Doch er was niets aan te veranderen. De partij der Gereformeerden zat op 't kussen; zij had maar te gebieden.

(*) Trigland, *Kerck. Gesch.*, verdedigt op zijne wijze de handelwijze der Staten. Zijn eerste argument is, bl. 1100: De Contra-Remonstranten, d.i. de Gereformeerden, hadden de oudste brieven en daarom kwam hun dat toe. Uit zijne opgaven blijkt, dat alle Klassen in Zuid-Holland gescheiden waren, behalve die van Buren, welke alleen ‘Gereformeerde’ afgevaardigden ter Provinciale Synode zond en bij de stemming van leden voor de Nationale Synode derhalve den doorslag gaf.

(†) In de opgaven van het aantal Contra-Remonstrantsche predikanten in Utrecht is eenige verwarring ontstaan, doordat men het vijftal, dat er de eerste aanvrage om eene afzonderlijke Synode deed (*Nullit.* I bl. 121), nam voor het geheele getal (aldus Brandt, *Hist. der Ref.* III bl. 974, en na hem velen). Uit de Acta dier Synode, uitgegeven door Vermeulen, *Tijdschr. voor Utr. Oudheden* II, blijkt, dat er 19 Stichtsche predikanten aanwezig waren, en bovendien 5 van buiten de provincie; laatstgenoemden moesten, bij gebrek aan Contra-Remonstrantsche predikanten in de hoofdstad, de Utrechtsche gemeente vertegenwoordigen. De Remonstrantsche Synode telde 25 predikanten, terwijl bovendien 8 zich onthielden van partij te kiezen. Verg. Dr. T.J. van Griethuysen, *Ant. Hornhovius*, in de *Studien en Bijdr. op 't gebied der histor. theologie van Moll en de Hoop Scheffer*, IV p. 395.

(§) Brandt, *Hist. der Ref.* II bl. 929.

Indien echter immer van een Staatscreatuur gesproken moet worden, dan is het de Synode geweest, die in 1618 te Dordt niet alleen op last van de Hoog Mogenden, nadat de tegenstand van twee souvereine provinciën tot zwijgen was gedoemd, maar ook in strijd met de rechten dergenen, die men veroordeeld wilde hebben, bijeen is geroepen(*). Men wilde de Remonstranten uit de Synode weren en heeft daartoe geene kunstgrepen gespaard. De eerste was de verkiezing van hunne tegenstanders; andere, niet minder erge onrechtmatigheden zouden volgen.

Ten opzichte van de keuze der Buitenlandsche leden valt ook een en ander op te merken, dat niet weinig stof tot bezwaar moest geven.

De Contra-Remonstranten, in den regel ijverzuchtig op alle inmenging van den Staat in de kerkelijke zaken, hadden dit verkregen, dat de Nederlandsche leden der Synode, al was het dan ook met onwettig gunstbetoon van den Staat, door de Kerk zelve werden benoemd. Gelijken roem konden zij niet dragen op de volmacht, krachtens welke de Godgeleerden uit andere landen herwaarts kwamen. Die waren voor het meerendeel niet door de Kerk maar door de burgerlijke overheid afgevaardigd; de vier Engelschen en de eene Schot door Koning Jacobus, het opperhoofd der Anglikaansche Kerk, den stelselmatigen bestrijder van die beginselen, welke de Contra-Remonstranten in Nederland met de Puriteinen in Engeland en Schotland gemeen hadden. Doch aan Jacobus' invloed was het gelukken der Synode immers grootendeels toe te schrijven; hoe zou men dan de mannen wraken, die hij zond?

Zelfs heeft men Jacobus zoozeer naar de oogen gezien, dat toen de afgevaardigde der Nederlandsche gemeente te Londen, Ds. Carolus Libaart, ter Synode verscheen, men zijne geloofsbrieven niet gelezen en veel min hem in de vergadering toegelaten, maar alleen eene plaats onder de toehoorders vergund heeft. Dit geschiedde, gelijk Voetius meldt, door den Voorzitter in overleg met de H.H. Politieken, omdat men den toorn van den Britschen monarch duchtte, indien uit Engeland iemand ter Synode wierd toegelaten, die niet door hèm was gezonden(†). De Synode verontschuldigde zich later (28 Mei 1619) bij de Londensche gemeente, dat haar afgevaardigde ‘dese reijze, om redenen bij UEerw. bekent’, de vergadering niet had mogen bijwonen(§).

(*) Staatscreatuur. Waarschijnlijk zijn al mijne lezers er niet mede bekend, dat dit de lieflijke titel is, die niet alleen aan de tegenwoordige Synode der Ned. Herv. Kerk gegeven, maar haar zelfs in adressen en andere tot haar gerichte schrifturen voor de voeten geworpen wordt. 't Is misschien niet ongepast hier de gronden te vermelden, op welke de Voorzitter der Dordtsche Synode, toen hare wettigheid door de Remonstranten werd betwist, deze betoogde. In de eerste plaats noemt hij, dat zij was saamgeroepen door de hooge Overheid, bij wie daartoe 't gezag en de macht berust; dan volgt, dat de leden waren door de Kerken afgevaardigd. Halesius ad Carl. 11 Dec. 1618. Ep. ed. Mosheim p. 324. Verg. *Act. Dordr.* Sess. 25 I p. 80 en Sess. 26 p. 84.

(†) Voetius, *Polit. Eccles.* III p. 360.

(§) S. Ruytinck, *Geschiedenissen ende Handelingen der Nederd. Gem. tot Londen*, uitg. Dr. J.J. van Toorenenbergen, *Marnixvereeniging* III, I, 1, bl. 327.

Met de overige leden stond het weinig beter dan met de Engelschen geschapen. Zij waren op verzoek, niet van de Nederlandsche Hervormde Kerk, maar van Hunne Hoog Mogenden en de Stadhouders, afgevaardigd, - niet door de Hervormde Kerken in het buitenland, maar voor het meerendeel door de hooge Overheid. Scultetus, Tossanus, Alting, door den Keurvorst van De Palts; Breitinger, Rutimeyer, Beck, Mayer en Koch door de vier Duitsch-Zwitsersche Kantons; Cruciger en zijne ambtgenooten door den Landgraaf van Hessen. Die van Genève, Bremen en Emden waren gezonden door 'de Stad èn Kerk' hunner woonplaats en hadden zoodoende nog eenigszins een kerkelijk karakter; de overigen waren allen afgezanten van den Staat.

Toen de geloofsbrieven der afgevaardigden in de derde zitting der Synode onderzocht werden en de beurt aan de Buitenlanders kwam, begreep men, dat het voorzichtiger was, die stukken ongelezen te laten. Vreemde zaken zouden er immers aan 't licht zijn gekomen. Eenige dagen vroeger had Carleton de Engelsche godgeleerden reeds aan de Staten-Generaal voorgesteld en daarbij eene lange rede gehouden, waarin hij sterk had doen uitkomen, dat Zijne Majesteit deze personen gelast had, wat zij doen en hoe zij zich ter Synode gedragen zouden(*). Men vergenoegde zich te Dordrecht derhalve met de mededeeling, die in de *Acta* staat opgeteekend(†), dat de Uitheemschen verklaard hadden, hunne geloofsbrieven aan de Hoog Mogenden te hebben overhandigd en sommigen bovendien aan Prins Maurits. En de vertegenwoordigers der Nederlandsche Hervormde kerken, anders zoo gebeten op wie zich met hunne kerkelijke zaken bemoeide, namen met die verklaringen genoegen!

Buitendien had men maatregelen genomen, dat er geene begunstigers der Remonstranten uit het buitenland werden afgevaardigd. Terwijl men van heinde en ver Kalvinistische theologen ontbood(§), liet men die van Anhalt tehuis. De orthodoxie toch dier godgeleerden was verre van onverdacht. Men wilde geene Synode hebben, in welke beide zienswijzen waren vertegenwoordigd; evenals men door welberekende maatregelen, tegen welke de Remonstranten machteloos waren, hen in 't binnenland bijna geheel had uitgesloten, zoo ging men de Anhalters eenvoudig voorbij. Een zwakke maatregel, waardoor de Synode ook in dit opzicht terstond als partij was gebrandmerkt.

Wanneer wij dit alles wel in 't oog vatten, dan viel er op de samenstelling der Synode veel aan te merken en dan is haar eindoordeel,

(*) Uytenbogaert, *Kerk. Gesch.* IV, 355.

(†) *Acta Dordr.* Sess. 3, I p. 10.

(§) Merkwaardig is o.a. de brief, door Festus Hommius aan Ruytinck geschreven en door dezen in zijne *Geschiedenissen* van woorde tot woorde bewaard, 'den nacomelinghen ten goede', t.a. pl. bl. 321. Hommius wenscht van Ruytinck te weten, wie er uit Engeland zullen komen, verzoekt hem, bij den Aartsbisschop van Canterbury te willen bewerken, dat er 'viri orthodoxi' worden gezonden, en waarschuwt voor lieden als Richardson en Overaldus. De afvaardiging van dergelijke mannen zou 'den Nederlandschen Kerken tot groote schade zijn'.

al moge het in een enkel punt volkomen j u i s t zijn geweest, ten eenen male o n w e t t i g te noemen. Niet deze Synode had het recht in naam der Hervormde Kerken uitspraak te doen over de geschillen, welke aan haar oordeel - als zij eene wettige vergadering ware geweest - hadden moeten onderworpen zijn.

Volgens welk beginsel is de leer der Remonstranten te Dordrecht beoordeeld?

Indien de Dordtsche Vaderen in eenige zaak de grondstellingen der Gereformeerde Kerk hebben gehandhaafd, dan schijnen zij hierin aan hunne roeping getrouw geweest te zijn. Reeds in de artikelen, welke de Staten-Generaal, 11 November 1617, omtrent het houden eener Nationale Synode hadden vastgesteld, was de volgende bepaling (Art. X) opgenomen(*):

'Aangezien niets dan de waarheid der leer bedoeld wordt, zullen de afgevaardigden er voor zorgen, dat alleen het woord Gods, ijverig en nauwkeurig onderzocht, en geenerlei menschelijke geschriften, als zekere en ontwijfelbare regel des geloofs worde aangenomen. Te dezen einde zullen zij, opdat duidelijk blijke, dat zij geen ander oogmerk dan alleen de eere Gods en de rust der Kerk bedoelen, met plechtigen eede zich hiertoe in de Synode verbinden.'

Hieraan werd zoo streng de hand gehouden, dat er, bij 't onderzoek der geloofsbrieven, tegen de Overijselaren bezwaar werd gemaakt, aangezien aan dezen was opgedragen, 'niet alleen volgens Gods Woord, maar ook volgens den regel des geloofs in de Confessie en den Katechismus der Nederlandsche kerken vervat, hun oordeel te vellen'. De Overijselsche broeders werden niet als leden toegelaten, dan nadat zij hadden verklaard, zoowel voor zich als voor hunne lastgevers, de Schrift alleen als eenigen regel des geloofs te erkennen en daarnaar te zullen oordeelen(†).

Bijaldien de Dordtsche vaderen inzage hadden kunnen nemen van de lastbrieven der Buitenlandsche godgeleerden, zouden zij hoogst waarschijnlijk hebben ontwaard, dat dáár bitter weinig van de Schrift en zeer veel van de Confessie in te lezen was, en dat menige afgevaardigde den bijzonderen last had ontvangen wel toe te zien, dat er in de leer der Kerk geene veranderingen werden aangebracht.

Is het gewaagd te onderstellen, dat men zich van de kennisname dier geloofsbrieven ook om deze reden maar liever onthield?

Doch waren de Dordtsche vaderen, bij al den prijs, dien zij stelden op de trouw aan de letter van den eed op de Schrift, ook getrouw aan den inhoud en de bedoeling daarvan?

Het klinkt fraai, niets te willen beslissen, dan volgens de Schrift.

(*) Deze Artikelen zijn o.a. te vinden in de *Acta Syn. Dord.* Sess. 4, I, p. 14.
(†) *Acta Syn. Dord.* Sess. 3, I, p. 10.

Maar beriepen de Remonstranten zich niet eveneens op de Schrift? En gevoelen wij ons gedrongen te verklaren, dat naar onze overtuiging de Remonstranten, met hun vooruitgezien geloof, lijnrecht tegen woord en geest der Schrift indruisten, - stond het met de Verwerpingsleer der Contra-Remonstranten wel veel beter geschapen?

De vraag, wie van beiden gelijk had, was niet te beslissen met een eenvoudig beroep op de Schrift, maar hing af van de juiste v e r k l a r i n g van 't Woord. Elke partij bracht hare eigene verklaring mede en de Synodale leden, die hun eed zwoeren van den eenigen regel der Schrift te zullen volgen, vergaten, dat het op de juiste opvatting der aangevoerde teksten aankwam. Zoolang er over de rechte opvatting van het schriftwoord verschil van meening bestond, was het beroep op dat woord, als op den eenigen rechter, zelfmisleiding.

Grooter zelfbedrog misleidde de Dordtsche Vaderen, toen zij, met duren eede belovende den eenigen regel der Schrift te z u l l e n volgen, vergaten, dat zij - althans hunne hoofdlieden - reeds voorlang alle gemeenschap met de Remonstranten, als ketters, h a d d e n afgesneden. Bereids in Januari 1617 hadden eenigen onder hen de beruchte 'Acte van Separatie'(*) geteekend, een stuk, waarbij zij, op grond van Rom. 16:17 en 2 Joh. 10, zich verplichtten, geenerlei kerkgemeenschap meer met de Remonstranten te houden. Daarom hadden zij op eene Synode aangedrongen, daarom de benoemingen in hun geest weten te leiden, daarom de vertooning van de medewerking der gelijkgezinde Uitheemsche godgeleerden uitgelokt; de veroordeeling der ketterij was hun immers eene uitgemaakte zaak en de Synode, met al haar vertoon van godsvrucht, onpartijdigheid en geleerdheid, was slechts het middel, om den lang beraamden slag te slaan en de Arminianen te vernietigen.

Zeggen wij te veel?

De voorzitter der Synode, Ds. Bogerman van Leeuwarden, en zijne mede-afgevaardigden van Friesland kwamen uit een gewest, waar men reeds jarenlang erop uit was geweest, elke kiem van ketterij te verstikken. In 1610 had de Friesche Synode met het oog op 'de verschillen in Holland' besloten, dat alle predikanten en schoolmeesters de Confessie opnieuw zouden onderteekenen(†), - een besluit, dat in weerwil van zwakke pogingen, om het te ontduiken, is uitgevoerd en dat 12 Sept. 1616 bevestigd is door een plakkaat van de Friesche Staten, waarbij aan alle nieuwe Friesche predikanten de e e d werd opgelegd, dat zij in 't openbaar of in 't geheim geene andere leer zouden voordragen, dan die tot hiertoe 'in de Kerken geleerd en in Gods

(*) Deze Acte en andere soortgelijken zijn te vinden achter Uytenbogaert's *Remonstrantie bij de zes colloquenten remonstranten overghegeven* (*Bibl. d. Rem. geschr.* bl. 93); de hoofdzaak eruit is medegedeeld in de *Nulliteyten der D. Syn.* I p. 107. Verg. Rogge *Wtenb.* II bl. 345.

(†) *Acta Syn. te Harlingen* 5 Juni 1610, geciteerd door Dr. Reitsma, *Honderd jaren*, bl. 340.

Woordt, samt voorghemelde Belijdenisse ende Catechismo begrepen is'(*), - terwijl allen, die reeds mochten zijn ingekropen en met zoodanige nieuwigheden besmet zijn of weigerachtig zouden blijken, de Confessie en den Catechismus te onderschrijven, door genoemde Staten zouden worden bestraft.

Ook de Zeeuwen kwamen met den last, hun bij eendrachtige stemmen opgedragen, om niet slechts geene Tolerantie - het stelsel der Staten van Holland, dat den Gereformeerden zooveel ergernis had gegeven, - ter Synode voor te stellen, maar ook, als anderen daarvan begonnen, haar niet toe te laten 'int stuck der Leere, hetzij in de vijf Articulen, ende den aenkleven van dien, oft eenighe andere stucken bij den Remonstranten of hare adherenten op de baen gebracht, om dezelfde opentlijck oft heymelyck te leeren ende te drijven'(†).

Reeds in 1608(§) hadden de Kalvinisten inde Klasse van Alkmaar het binnendringen en voortwoekeren der Arminiaansche ketterijen trachten te keeren, door van al de predikanten de vernieuwde onderteekening van Catechismus en Confessie te eischen, - een maatregel, die tot de afzetting van Venator en de zijnen en de uitbarsting der kerktwisten in Noord-Holland aanleiding had gegeven.

Aldus was een goed deel van de leden der Dordtsche Synode reeds voorlang bij plechtigen eede, door handteekening of krachtens bijzondere lastgeving verplicht, geene Remonstrantsche leeringen te dulden; een ander deel had zich onderling verbonden, aan de ketterij der Arminianen den kop in te drukken, en daartoe de Nationale Synode als het eenvoudigste en zekerste middel aangegrepen; van de meeste overigen zou het met niet veel moeite te bewijzen zijn, dat ook zij, bij hunne komst ter Synode, niet meer vrij waren, maar op de eene of andere wijze gehouden, de Remonstranten te veroordeelen. Doch wat beteekende dan de Synodale eed? En wat was het bezwaar tegen de geloofsbrieven der Overijselaren anders dan het uitzijgen van eene mug, ten einde een kemel te kunnen doorzwelgen?

Er is meer. Dezelfde leden, die bezwaar hadden tegen het zitting nemen der Overijselsche broeders, - omdat zij niet alleen naar het, Woord Gods maar ook naar de Confessie en den Catechismus een oordeel zouden vellen - hoorden eenige uren later, zonder protest, het voorlezen aan van een brief uit Genève, door de afgevaardigden dier stad overhandigd(**), waarin de Remonstranten 'ingebroken dieven' werden genoemd, die 'met ijdel getwist en verdachte nieuwigheden de Geloofsartikelen, welke in den schat eener goede conscientie onveranderd behooren bewaard te blijven, verstoren en verscheuren; die de uit het Woord Gods geputte met zooveler martelaren bloed

(*) Dit plakkaat is overgenomen door den Schrijver der *Nulliteyten*, I bl. 109.
(†) Aldus medegedeeld in de *Nulliteyten*, I bl. 85.
(§) Zie Rogge, *Wtenb.* I bl. 324.
(**) *Acta S.D.* Sess. 3, I p. 11.

bezegelde Confessiën ten kwade keeren, de spits van hun vernuft en het scherpe hunner pen in het ingewand hunner eigene moeder duwen en de Ariaansche en Pelagiaansche ketterijen doen herleven'.

Zonder protest, ja, veeleer met algemeene goedkeuring werd, toen de Remonstranten hunne aanmerkingen op den Catechismus hadden ingediend, de mededeeling vernomen van den Heidelberger Hoogleeraar Scultetus, dat zijn Vorst hem in last had gegeven, wel toe te zien, dat er niet iets ten koste van den goeden naam der Paltsische Kerk besloten wierd. De Catechismus was immers van hen afkomstig, voerde hun naam en door de aanmerkingen der Remonstranten werden zij getroffen(*).

Zonder protest hoorde men ook aan de verklaring der Engelsche theologen, aan het slot van hunne uiteenzetting van het orthodoxe en het kettersche gevoelen op het vijfde artikel, dat hun wijdvermaarde Koning, de verdediger des geloofs, hun in de eerste plaats had opgedragen te zorgen, 'dat er in de besluiten der Synode niets wierd opgenomen, 'twelk strijdig ware met de aangenomen, in zoovele Geloofsbelijdenissen der Kerken uitgesproken leer'(†).

Zonder protest hoorde men eveneens aan de verklaring der Engelsche godgeleerden in de 109de zitting, 11 Maart, bij gelegenheid van een twist met Gomarus afgelegd, dat zij zich noch aan de vermetelheid, noch aan de onkunde hadden schuldig gemaakt van iets te verdedigen, dat niet overeenkwam met de leer der Engelsche Kerk, daar zij integendeel in volkomen overeenstemming met die leer hun [Infralapsarisch] gevoelen hadden voorgedragen, 'twelk zij bevestigden met de voorlezing van het 17de Artikel hunner Belijdenis(§).

Deze beide verklaringen werden afgelegd in zittingen met gesloten deuren. In eene openbare vergadering had echter reeds op 29 Nov. 1618, vóór de aankomst der Remonstranten, de Engelsche afgevaardigde, Dr. Jos. Hall, zoo duidelijk mogelijk gesproken. In zijne rede over den tekst Pred. 7:16: 'Wees niet al te rechtvaardig en houd u zelven niet al te wijs'(**), liet hij zich door zijn ijver, om zijn

(*) *Acta S.D.* Sess. 39, I p. 134. Iets breeder is op dit punt Halesius, brief van 27 Dec. 1618, Ed. Mosh. XVI p. 347.

(†) *Acta S.D.* II p. 224. Rex.... hoc in mandatis dedit 'ut symmystas in Synodo hac coactos hortaremur, ne quid in Decretis Synodicis, quod contraveniat receptae doctrinae, in tot publicis Ecclesiarum Confessionibus consignatae, statuatur.' Hoe nauwlettend men was in 't opvolgen van dezen last, blijkt o.a. uit den brief van de gezamenlijke Engelsche theologen aan den Aartsbisschop van Canterbury, d.d. 21 Maart 1619, *Praest. vir. Epp* p. 561, en vooral uit het schrijven van Balcanqual aan den Staatssecretaris Naunton, d.d. 26 Maart 1619, mede aldaar p. 566. 'Multum gaudemus, mandata quae D. Legatus *nomine. Regis* nobis dedit tam exacte cum sententia nostra de secundo articulo convenire.'

(§) Deze bijzonderheid is door den Schotschen afgevaardigde W. Balcanqual meegedeeld in zijn brief aan Carleton d.d. 16 Maart. Deze brief is in 't Latijn opgenomen in de *Praest. et erud. vir. Epistolae*, p. 556 en in 't Nederlandsch vertaald in de *Korte historie van het Synode van Dordrecht.....* begrepen in brieven van John Hales en Walter Balcanqual, 1671, bl. 275.

(**) Deze preek, exhortatio noemen haar de *Acta*, is daar te vinden Sess. 16, I p. 38-46. De door ons overgenomen woorden leest men p. 43: 'Rex - nobis in mandatis dedit illud totis viribus urgere, illud unum inculcare ut receptae fidei communique - confessioni adhaerere usque velitis omnes.'

Vorst te verheffen, de geheime lastgeving, die hem en zijn vrienden verstrekt was, ontvallen. Om den lezer althans eenig denkbeeld te geven van 'tgeen te Dordrecht met bijzondere toejuiching werd ontvangen, willen we hem de ééne, hierop betrekkelijke zinsnede uit des Doctors rede in haar geheel wedergeven. ‘Ook onze Koning, onze Koning Jacobus, op 't hooren van wiens naam mij de gansche Kerke Gods van vreugde schijnt te jubelen, van alle vorsten die immer door de zon zijn bestraald - na den eenen van God geleerden Salomo - de wijste, heeft in zijn gulden Brief de H. Mogende Staten vermaand en ons in last gegeven, dat wij hierop met al wat in ons is zouden aanhouden en dit eene inprenten, dat gij het tot hiertoe aangenomen geloof en de gemeenschappelijke Belijdenis van uwe eigene en van andere Kerken eendrachtig getrouw moogt blijven.’ Zijn landgenoot en geestverwant, Joh. Halesius, kon in 't verslag, dat hij van deze rede aan Carleton gaf, niet nalaten de opmerking te maken, of het wel verstandig was, zooveel over des Konings lastbrieven te vertellen en zelfs de verklaring af te leggen, dat ‘de onzen’ tegen de Remonstranten ter Synode waren gekomen(*).

Wat bleef er dan over van de bedoeling, ja, zelfs van de letter van den eed?

Hoe hij bedoeld is, blijkt wellicht uit een ander Artikel van de ‘Punten op 't beleggen en houden van eene Nationale Synode’. In N°. 9 staat namelijk te lezen:

‘In de vergadering zullen vooreerst behandeld worden de vijf controverse punten en de zwarigheden daaruit resulteerende om te bezien, hoe men met rust van de Kerke (behoudende altijd de zuiverheid van de leere) dezelve op 't gevoeglijkst zou kunnen neerleggen.’

En in 't plakkaat zelf van 25 Juni 1618, waarbij de Synode Nationaal is uitgeschreven, klagen de Staten-Generaal over de oneenigheden en misverstanden, die in de Kerk zijn gerezen, en willen zij deze quaestie in de Synode wettelijk laten examineeren en op 't gevoeglijkst (behoudens allen tijde de zuiverheid van de leere) ternederleggen.

En diezelfde mannen eischen een eed, dat men Gods Woord en niet eenige andere geschriften tot richtsnoer zal nemen!

Zij verkeerden nog in den staat der heilige eenvoudigheid, dat Schrift en Kerkleer met elkander in volkomen overeenstemming waren en dat derhalve al wie Gods Woord en dat alleen tot richtsnoer nam,

(*) Hales. Ep. 29 Nov. 1618, ed. Mosh. p. 233. In den laatsten brief, dien hij van Dordt aan Carleton zond, d.d. 7 Febr. 1619, laat hij zich in gelijken zin uit. Hij doet het naar aanleiding van een plan, om vanwege de Synode eenige geschriften op te stellen aangaande de betwiste punten en het verloop der oneenigheden. Halesius acht dit onvoegzaam en ontijdig. Rechters immers maken hunne meening niet bekend, voordat zij het vonnis vellen. ‘De wereld zal meenen,’ schrijft hij, ‘dat de Vaderen herwaarts kwamen, vast besloten omtrent 'tgeen zij doen en laten zouden.’ En hij voegt er heel vertrouwelijk bij: ‘Ofschoon ze dit wellicht deden, zou het dwaasheid zijn, dit openlijk te zeggen.’ Ed. Mosh. p. 439.

altijd op de ‘Christelijk Gereformeerde Religie’ moest uitloopen, gelijk ze herrewaarts in deze Provinciën met groote stichting den volke was geleerd geweest.

Erger is, dat de Staten-Generaal in hun plakkaat van 2 Juli 1619, waarbij zij het Synodale vonnis tegen de Remonstranten bevestigen(*), na erop gewezen te hebben, dat alles gegaan is ‘in Godes vreeze ende met goede ordre alleen naden regel van Godes heylige woort, onder de redenen, waarom zij de Synodale besluiten goedkeuren, óók opgeven het behoud van den vrede en de eenheid der Gereformeerde Kerken in Nederland met alle overige Gereformeerde Kerken, van welke zij zich niet hebben kunnen noch mogen afzonderen.’

‘Wat is het dan’, vraagt de Schrijver der *Nulliteyten* te recht(†), ‘van den Synodalen eed, waarmede men in den aanvang, naar men voorgeeft, heiliglijk den Heer heeft beloofd alleen te zullen oordeelen naar Gods Woord, 'twelk recht doorgaat, zonder aanzien van menschen en niet past op 't geen bij koningen, vorsten, prinsen, republieken aangenomen of verworpen is?’

Eere aan de Zwitsers, d.i. de afgevaardigden uit Duitsch Zwitserland, uit de steden, waar de nagedachtenis van Zwingli en Bullinger nog niet was gestorven, mannen, die overigens niet uitmuntten door diepte van geest of frischheid van opvatting, maar die den handschoen voor de Remonstranten hebben opgenomen. Reeds in de derde of vierde zitting, waar de Remonstranten gesproken hadden, was de toorn der Dordtsche Vaderen tegen hen ontstoken, omdat zij het woord s c h i s m a t i e k een en andermaal gebruikt en de Synode eene schismatieke vergadering genoemd hadden. Toen hebben de Duitsche Zwitsers gezegd(§), ‘dat het ontijdig was de Remonstranten als scheurmakers te veroordeelen; de Synode was immers saamgeroepen om hunne leer te hooren, aan het Woord Gods te toetsen en over hare waarheid of onwaarheid een oordeel te vellen. Zoolang dit niet was geschied, viel er van scheurmaken niet te spreken.’

Opmerkelijk is, dat de Duitsch-Zwitsersche Kerken lang hadden geweigerd, afgevaardigden ter Synode te zenden, omdat zij in dergelijke kerkvergaderingen geenerlei heil zagen. Er was een bijzondere afgezant van Prins Maurits noodig geweest, om de Zwitsers tot deelname te bewegen. - Een schoon begin, dat niet door de uitkomst is bekroond. Ook zij toch hebben hun vrijen, onpartijdigen, Christelijken zin ter vergadering ingeboet; het duurde niet lang, of zij behoorden mede tot de vinnigste bestrijders der Remonstranten.

Wij zijn genaderd tot onze laatste vraag: hoe zijn de Remonstranten ter Synode behandeld en in hoever maakt die behandeling inbreuk op de wettigheid van het tegen hen geslagen vonnis?

(*) *Acta S.D.* I p. 282. Resol. St.-Gen. 4 Juli 1619.
(†) *Nulliteyten*, I bl. 138.
(§) *Acta S.D.* Sess. 29, I p. 102.

Dit punt is zeer ingewikkeld en zou voor eene volledige bespreking meer ruimte vorderen, dan mij hier kan gegeven worden. De vraag, hoe de Remonstranten ter Synode zijn behandeld, moge in 't algemeen gemakkelijk te beantwoorden zijn, - zoodra men in bijzonderheden afdaalt, geraakt men in een zoo groot warnest van spitsvondigheden, partijdigheid, onwil en onbillijkheid, om van de grove onrechtvaardigheden, die er gepleegd zijn, te zwijgen, dat het moeilijk is, in alles de naakte waarheid te ontdekken.

Immers, wat is er ter Synode gebeurd?

Vóór mij ligt een foliant van ongeveer 1000 bladzijden, welke ten titel voert: *Acta Synodi Nationalis, in nomine Domini nostri Jesu Christi*, *authoritate illustrium et praepotentum D.D. Ordinum Generalium foederati Belgii provinciarum Dordrechti habitae*, *anno* 1618 *et* 1619. Daarin zijn de notulen der Vergadering opgenomen, voor zoover men ze onder het publiek wilde brengen; in het geschreven exemplaar, dat te 's-Hage in de Willemskerk berust, staat een en ander, b.v. over den twist van Lubbertus met Maccovius, dat in de gedrukte Handelingen niet voorkomt; doch buitendien geven die notulen niet meer dan de officieele waarheid en laten den weetgierigen lezer op honderd punten in onzekerheid. Ook zijn er onderwerpen, waar die officieele waarheid een weinig gekleurd is onder den indruk van latere beraadslagingen en twisten.

Die *Acta* leveren voor hem, die weten wil, hoe de Remonstranten te Dordrecht behandeld zijn, niet genoeg. Het rechte, het ergste is erin verzwegen of bemanteld(*).

Tegenover die *Acta* staan eenige geschriften der Remonstranten.

Vooreerst hunne *Acta et scripta Synodalia Dordracena ministrorum Remonstrantium*, een lijvige kwartijn van ruim 900 bladzijden, doch van weinig minder inhoud dan de eigenlijke *Acta.* Dit boekdeel, in 1620 verschenen, bevat officieele stukken, in de eerste plaats die, welke door de Remonstranten bij de Synode zijn ingediend, maar zwijgt in den regel over 'tgeen ter Synode zelve gebeurd is. Het vergunt een blik in de behandeling, die de Remonstranten daar ondervonden, doordat het klachten en bezwaarschriften bevat, welke de Remonstranten te dezer zake hebben ingediend.

Deze *Acta* worden aangevuld door het *Historisch Verhael van 'tghene sich toeghedraeghen heeft binnen Dordrecht*, *in de jaeren* 1618

(*) Verzwegen is, om een enkel voorbeeld te noemen, het verzoek, op 17 Nov. 1618 door Episcopius en de zijnen ingediend, om zelven de verdedigers van hun gevoelen ter Synode te mogen afvaardigen: dit verzoek is niet alleen afgeslagen, maar ook in de *Acta* in 't geheel niet vermeld. Verzwegen is het antwoord van Episcopius 28 Dec. 1618, dat hij wenschte rekenschap te geven niet van 'tgeen anderen hadden gezegd, maar alleen van zijne eigen overtuiging. Gewijzigd is het besluit der Politieken in deze zelfde zitting (Sess. 40) over het voorlezen van een ingekomen stuk der Remonstranten; uit andere bescheiden toch blijkt, dat dit luidde, dat het n i e t zou worden voorgelezen; in de *Acta* staat: n o g n i e t , want later, in eene geheime zitting, is men op dit besluit teruggekomen. Enz. enz. Men zie ook een sterk sprekend voorbeeld bij Glasius, *Gesch. der Nat. Syn. te Dordrecht*, II bl. 6 in de noot.

ende 1619, *tusschen de Nationale Synode der Contra-Remonstranten... ende de geciteerde... Remonstranten*, *uytgegeven van weghen de Kerckendienaeren Remonstranten in 't ghemeyn; ende insonderheyt de Geciteerde op de Dordsche Synode.* Dit *Historisch Verhael*, namens de Remonstranten door Uytenbogaert en Bern. Dwinglo opgesteld, beantwoordt geheel aan zijn titel; het geeft een doorloopend, uitvoerig en vrij kalm gesteld verhaal van al wat er ter Synode is voorgevallen. Het is in 1623 uitgegeven en komt ook voor achter de editie der *Kerkelijke historie* van Uytenbogaert van 1659.

Een jaar vóór dit min of meer officieele *Historisch Verhael*, in 1622, had Dwinglo reeds een vinnig geschrift het licht doen zien, onder den titel: *Grouwel Der Verwoestinghe,* staende in de Heylighe plaetse: dat is, claer ende warachtig verhael van de voornaemste Mishandelingen, Onbillijcke Proceduren ende *Nulliteyten* des Nationalen Synodi ghehouden binnen Dordrecht, in de Jaren 1618 ende 1619,' - met het motto: 'Ick segghe u, indien dese swijghen, soo sullen de steenen roepen.' Het is twee deelen, 4to, 350 bladzijden groot en bevat beschouwingen over de Dordtsche zaken, in tal van bijzonderheden toegelicht.

Deze beide geschriften vormen met de *Acta Synodalia Remonstrantium* den tegenhanger der officieele *Acta.* Wie weten wil, wat er eigenlijk te Dordrecht heeft plaats gehad, zal ten slotte het meeste licht uit het *Historisch Verhael* en uit de *Nulliteyten* ontvangen. Hoe scherp deze laatsten ook gesteld zijn; hoeveel er ook in is opgenomen, dat ze ontsiert; hoezeer ze op elke bladzijde bijna het kenmerk dragen van een pamflet, dat in den toorn over 't gebeurde te Dordrecht aan de pen des auteurs is ontvloeid; hoe eenzijdig het bovendien alleen het verkeerde en onrechtvaardige van de Dordtsche Vaderen in 't licht stelt en van de feilen en fouten der Remonstranten zwijgt, - het geeft toch den indruk van over 't geheel openbare, onbetwiste en onbetwistbare feiten mede te deelen en is omtrent hetgeen den schrijver persoonlijk is overkomen, evenals het *Historisch Verhael*, onwedersprekelijk.

Voorts hebben wij de brieven van Episcopius en de zijnen(*) en het uitvoerig dagverhaal van Barlaeus, in den vorm van een brief, in Februari 1619 aan een zijner vrienden verzonden(†), al welke geschriften gewoonlijk op even merkwaardige als ongezochte wijze elkanders mededeelingen bevestigen.

Doch wij behoeven niet alleen te rade te gaan met hetgeen Remonstranten verhalen. Daar is - wij bepalen ons alleen bij oog- en oorgetuigen - de *Kerkelijke Geschiedenis* van Trigland, een der Synodale leden, in heftigheid wellicht alleen door Bogerman overtroffen,

(*) In de *Brieven van vermaarde mannen,* bij Rieuwerts, 1662.

(†) In de *Praest. vir. Epp.* No. 316, geteekend N.N. - Brandt, schoonzoon van Barlaeus, noemt ergens zijn schoonvader als den auteur.

die een en ander verhaalt, dat een verrassend licht doet vallen op de beraadslagingen der Vaderen te Dordt.

Meer dan aan Trigland hebben wij aan twee Britten: Johannes Halesius, huiskapelaan van den Engelschen gezant, en Walter Balcanqual, den Schotschen afgevaardigde.

Beiden zijn van onverdachte rechtzinnigheid, gelijk immers niet anders te verwachten is van mannen, die het vertrouwen genoten van Jacobus I en van zijn gezant Carleton. Beiden zijn tegen de Remonstranten ingenomen en vervallen somwijlen in partijdige voorstelling van 'tgeen de gedaagden deden of de Synode hun oplegde. Maar beiden zijn eerlijk en in zoover onbepaald te vertrouwen, als zij geregeld, soms dagelijks, aan den Engelschen gezant verslag doen van 'tgeen zij hebben gezien en gehoord. De betrouwbaarheid hunner mededeelingen klimt, als men bedenkt, dat zij niet voor 't publiek schreven maar hoogst confidentieel aan den man, in wiens handen de leiding der kerkelijke en staatkundige geschillen in Nederland in de laatste jaren berustte, die er het grootste belang in stelde goed op de hoogte te blijven en meer dan eens zijn invloed op den loop der Dordtsche zaken heeft doen gelden(*).

Dat de Engelsche verslaggevers goed wisten te zien en te hooren, blijkt o.a. uit de overzichten, die Halesius geeft van redevoeringen en toespraken van Episcopius, Bogerman en anderen, die later in de *Acta* zijn opgenomen, alsmede uit de snedige opmerkingen, die hij, maar vooral Balcanqual, tusschen zijne mededeelingen invlecht. Ook hunne verslagen zijn partijdig; men kan telkens zien, dat zij hunne brieven richten aan een der bitterste vijanden van de Remonstranten, doch daarom hebben hunne mededeelingen, hunne onwillekeurige onthullingen omtrent de gedragingen der Dordtsche Vaderen dubbele waarde. Balcanqual, die zelf lid der Synode was en dus ook de besloten vergaderingen bijwoonde, is meer de zelfstandige opmerker, de werkzame deelgenoot in den grooten strijd; Halesius, die slechts toehoorder was en onder het publiek zijne zitplaats moest zoeken, waar het hem nu eens door gebrek aan licht, dan door het gedrang onmogelijk was de noodige aanteekeningen te maken(†), is de verslaggever, de reporter, bijna de stenograaf, wiens berichten de meest objectieve tint dragen(§).

(*) Carleton was zoozeer de ziel van al wat er tegen de Remonstranten gebeurde, dat hij reeds in een brief van 24 Jan. 1619 aan den Aartsbisschop van Canterbury (*Praest. vir. Epp.* No. 318) de maatregelen weet mede te deelen, die vier, vijf maanden later tegen de Remonstranten genomen zijn. Op één punt slechts is hij ongerust. Indien het den Franschen gezant eens gelukken mocht, de vrijheid te verwerven van *onze* gevangenen, captivorum nostrorum, dan ware alles verijdeld! - In het Oud-Synodaal Archief (Catal. Janssen bl. 14 No. 39) berust een brief van hem aan Bogerman, d.d. 25 Febr. 1619; in Carleton's *Mémoires* is een brief van den synodalen president aan den gezant afgedrukt d.d. 21 Febr. V.S., (dus 3 Maart 1619), *Mém.* III p. 25.

(†) Zie Hal. aan Carl. 16/26 Nov. 1618; 21/31 Jan. 1619.

(§) Alleen in een brief van 4 Jan. 1619, den tweeden van die dagteekening, bij Mosheim no. 19, p. 377, geeft hij een zeer onjuist en den Remonstranten hoogst ongunstig overzicht van hunne eischen, dat door de *Acta S.D.* Sess. 43, I p. 159 weersproken wordt. De verklaring van deze ongewone onnauwkeurigheid ligt waarschijnlijk hierin, dat hij uit het geheugen citeerde.

De brieven van Halesius, 33 in getal, loopen over het tijdvak van 24 Nov. 1618 tot 7 Febr. 1619. Toen de Synode, gelijk hij in zijn laatsten brief zegt, op een uurwerk begon te gelijken, waarvan de voornaamste raderen, waarop het gansche werk draait, het minst in 't gezicht zijn, en men alle zaken van gewicht in 't geheim ging behandelen, om alleen welstaanshalve nu en dan nog in 't openbaar te vergaderen, rekende hij zijne taak volbracht. Hij droeg haar, na overleg met Carleton, aan Balcanqual op. Deze was reeds 23 Jan. 1619 begonnen, den Engelschen gezant verslag te doen van zijne bevindingen. Zijne brieven aan Carleton zijn 17 in getal en loopen tot aan het einde der Synode, 9 Mei 1619. Eerst na den dood van Halesius, in 1659, zijn deze stukken(*) in diens *Golden Remains* uitgegeven; ze waren daartoe uit het archief van den gezant afgestaan. Één schrijven van Halesius, van 22 Dec. 1618, dat onder de papieren van Carleton was blijven liggen, is later met diens Brieven(†) in 't licht verschenen. Ph. van Limborch bezorgde in 1671 eene Nederlandsche vertaling van 'tgeen in de *Golden Remains* gegeven was, onder den titel van *Korte historie van het Synode van Dordrecht*, nadat hij in 1660 ongeveer de helft (22) ervan opgenomen had in zijne *Praestantium virorum Epistolae.* In 1724 bezorgde Mosheim eene Latijnsche vertaling van 32 brieven van Halesius en 4 van Balcanqual aan Carleton, met nog twee van de Engelsche Godgeleerden en van den Bisschop van Landau aan dien van Canterbury; zijn boek, 468 bl. klein 8vo groot, voert ten titel: *Joannis Halesii historia concilii Dordraceni*(§).

Wanneer wij nu uit al deze bronnen putten ter beantwoording van de vraag, hoe de Remonstranten te Dordrecht behandeld zijn en in hoever die behandeling, afgezien van alle vroeger genoemde onwettigheden en onregelmatigheden, inbreuk maakt op de deugdelijkheid van het tegen hen gewezen vonnis, dan is ons antwoord tweeledig.

De Remonstranten zijn onbeleefd en onbeschoft, beleedigend en hoonend bejegend en hebben zich dingen moeten laten zeggen en eene behandeling getroosten, die voor hen grievend was, voor hunne rechters onteerend is. Indien slechts het tiende gedeelte waar is van 'tgeen Dwinglo dienaangaande mededeelt, dan ware het reeds veel en veel te erg. Dat zij wel eens door overmoedig optreden, door streng vasthouden aan hun recht, door kleingeestige opmerkingen en bezwaren,

(*) Zoowel die van Balcanqual, naar het schijnt, als die van Halesius. De editie der *Golden Remains*, welke ik bezit, die van 1765, bevat alleen brieven van Halesius.

(†) *Mémoires* II p. 380-389.

(§) Volledig is geene dezer drie uitgaven; de volledigste is de Nederlandsche, doch ook in deze worden enkele brieven gemist, die in Mosheim's *Historia*, in de *Praest. vir. Epp.* of in Carleton's *Mémoires* gevonden worden. - Als curiositeit sta hier nog vermeld, dat Mr. C.M. v.d. Kemp, in zijne *Gesch. der D. Syn.* 3e st. bl. 4, na kennismaking met deze brieven schrijft: 'Wij erkennen over den inhoud dier brieven verbaasd te staan', doch zich uit de verlegenheid, waarin zij hem brengen, meent te redden door te zeggen: 'Wij hebben alle reden om de echtheid en onvervalschtheid dier brieven, die eerst 40 jaren na de Synode aan 't licht zijn gekomen, te betwijfelen.'

door breedvoerige en langwijlige vertoogen het ongeduld en den onwil der Synode hebben gaande gemaakt, zal niemand betwisten. Maar zij waren de zwakke partij; zij werden aangevallen en dikwijls overvallen; het was duidelijk, dat men hen uit de Kerk wilde drijven; zij stonden tegenover ambtgenooten, met wie zij menigmaal in twistgesprek waren geweest en die zij niet als rechters, veelmin als rechtmatige rechters, wilden of konden erkennen. Wat er aan den vorm eene enkele maal ontbrak, was in hen verschoonbaar of althans verklaarbaar; bij de Synode waren bitsheid en grofheid, om niets ergers te noemen, allerminst op hare plaats.

Beneden critiek zijn uitdrukkingen van den Voorzitter: ‘De tijden zijn veranderd; gij zijt niet meer partij, maar gedaagden; gij zult met ons moeten handelen; Christus en de Apostelen hebben wel met den Joodschen Raad gehandeld.’ Beneden critiek is het, dat de Voorzitter hun telkens in de rede valt(*), hen nu eens elk afzonderlijk vraagt(†) en met elkander in tegenspraak tracht te brengen, dan weder hen dwingt allen een stuk, door één hunner ingediend, of eene rede, door één uitgesproken, te onderteekenen, en zelfs hen allen verantwoordelijk stelt voor eene uitdrukking, door één onder hen in de hitte van den woordenstrijd gesproken, ja, soms op 't eigen oogenblik teruggenomen(§); beneden critiek, dat men hun, na de twee eerste reden van Episcopius, verbiedt zelf hunne stukken voor te lezen, soms ze in hunne afwezigheid zoo snel ‘laat overloopen’(**), dat het nauwlijks ten halve verstaan kan worden, een ander maal hun stuk niet in de openlijke maar in eene geheime zitting voorleest, terwijl de wederlegging ervan in eene openbare zitting wordt gelezen(††), of later een en andermaal uit de ingediende stukken ‘het meest kwetsende uitkipt’ en het overige ongelezen laat(§§). Beneden critiek, dat de President ze bestraft, wanneer ze niet onmiddellijk met *ja* of *neen* antwoorden, - hen binnen laat komen en buiten staan, al naar 't hem gevalt, - hen soms uren, soms dagen achtereen buiten de vergadering laat wachten, terwijl het hun dan dikwijls niet vergund is, met hunne vrienden te spreken.

Eene der ergste zaken, wat onheusche bejegening aangaat, is het telkens en telkens weder door den Voorzitter herhaalde verwijt aan

(*) *Hist. Verh.* f. 43.

(†) *Hist. Verh.* f. 105. Halesius, 29 Dec., zegt, dat men daardoor des te beter hunne meeningen hun kon uitwringen (so the better to wrest their meaning from them).

(§) Zie 't bericht van Barlaeus, *Praest. vir. Epp.*, op 27 Dec. 1618, p. 521.

(**) *Nulliteyten* II 13. *Hist. Verh.* f. 122, recto B.

(††) *Acta S.D.* Sess. 40 en 41, p. 135 en 138. Verg. Hales. d.d. 1 Jan. 1619, Nederl. vert. bl. 141. *Hist. Verh.* f. 108, 111.

(§§) Balcanqual d.d. 15 Febr. en 20 Maart 1619, Nederl. vert. bl. 224 en 301. Wel mocht de eerlijke Schot erbij zeggen: ‘Waarlijk de Remonstranten hebben geen gunst.’ Reeds in zijn eersten brief, 23 Jan. 1619, zegt hij, bl. 212: ‘Wat de Provincialen [de Nederlandsche leden] aangaat, zooveel als ik zien kan, die zijn zoo zeer ingenomen tegen de Remonstranten, ik wenschte wel, zoozeer niet tegen de personen, als wel tegen hunne opinien, dat ik vrees dat hun onze gematigdheid niet wel zal aanstaan.’

Episcopius, dat hij met leugenen omging. Voor wie het verslag leest, dat Halesius van de zaak gegeven heeft binnen de 24 uur, nadat het feit had plaats gehad en vóórdat er eenig woord over gevallen was, is de zaak zoo helder als glas.

Episcopius had zijne eerste rede gehouden, een stuk, dat der Synode mishaagde. Dat kon niet anders. Episcopius en de mannen tegenover hem waren eenes anderen geestes. Toen hij geëindigd had, vroeg men hem zijn handschrift af. Volgens Halesius(*) antwoordde Episcopius, ‘dat hij er geen bezat, 't welk net genoeg geschreven was; als de Synode geduld kon nemen, zou hij zorgen dat zij een duidelijk afschrift ontving’(†).

Maar, zegt Halesius, deze verontschuldiging mocht niet baten. ‘Net of geklad, hij moest het overgeven, en dit deed hij’(§).

Des namiddags kwam er ten huize, waar Episcopius zijn verblijf hield, een bode van de heeren Politieken, om hem te vragen, of hij niet nog een ander exemplaar bezat. Ook dit moest hij afgeven. Toen strooide men rond, dat hij ter Synode zou gezegd hebben, geen ander exemplaar te bezitten dan dat hetwelk hij, toen hij zijne rede uitsprak, voor zich had liggen. Daar echter gebleken was, dat hij nog een ander bezat, was hij van leugen overtuigd. De president vermaande hem in de volgende zitting, dat hij in 't vervolg eerlijker en oprechter met de Synode moest omgaan(**).

Wat Episcopius en de zijnen ook verzekerden, dat hij gezegd had geen zindelijk en duidelijk geschreven exemplaar zijner rede te bezitten, men nam het niet aan; men wilde hem en zijne vrienden niet aanhooren. In de officieele *Acta* staat Episcopius op dit punt tot vijf, zes malen toe als leugenaar gebrandmerkt(††). Het verslag van Halesius, den stommen maar welsprekenden getuige, bewijst het tegendeel en veroordeelt den partijdigen Voorzitter en zijne medestanders(§§).

(*) Brief van 7 Dec. 1618. *Golden Rem.* Ed. 1765 III p. 75. Lat. vert. p. 301. Nederl. p. 80.

(†) ‘That he had none handsomely written: if the Synod would have patience he would cause a fair transcript to be drawn for them.’

(§) ‘Fair or foul, deliver it up he must, and so he did.’

(**) Sess. 25, I p. 64.

(††) In het synodaal verslag der rede van Episcopius, Sess. 23, p. 60, staat, dat hij gezegd zou hebben: ‘Aliud non habere neque hoc esse nitide descriptum.’ Tot vijf malen toe is hem deze ‘leugen’ verweten: S. 25, p. 64; 27, p. 95; 29, p. 108; 30, p. 110; 57, p. 195. En uit de *Acta*, als het officieele stuk, is deze laster overgegaan in de kerkelijke geschiedenissen, zoodat b.v. Dr. Heppe, de door en door kundige beoefenaar van de geschiedenis der Herv. Kerk, in zijn overigens degelijk artikel over de Dordtsche Synode in Herzog's *Realencycl.*, 1ste en 2de editie, zegt, dat de Remonstranten als ‘überführte Lügner und Betrüger’ uit de Synode zijn weggezonden.

(§§) Uit een brief (14 Dec. 1618) van de geciteerde Remonstranten, geteekend Poppius, Corvinus, Dwinglo en Pijnacker, aan Joh. Uytenbogaert (in de *Brieven* bij Rieuwerts, 1662, bl. 55) blijkt, dat Episcopius zijn ‘autografum gebruikt had’ om eruit voor te lezen, 'twelk echter ‘niet bekwaam was om over te leveren’, en, toen men hem dwong op staanden voet zijne rede over te geven, een ander exemplaar uit zijn zak had genomen (voor de oogen van allen, die voor hem en hooger dan hij zaten), 'twelk zijn klerk den vorigen avond laat had afgekregen, doch dat inderhaast was vervaardigd, ongepagineerd, vol doorhalingen en niet met het oorspronkelijke vergeleken. De geheele Synode had dus kunnen zien, dat hij er twee bezat, doch het eene was non satis nitide descriptum, het andere was ook ongeschikt, om als een officieel stuk, door allen onderteekend, te worden overgegeven. Zie verder de verdediging van Episcopius en zijne vrienden in de *Acta Rem.* p. 65, 68 en bij Barlaeus in de *Praest. vir. Epp.* p. 516.

Doch onheusche en zelfs onbeschofte en valsche bejegening maakt het vonnis, dat tegen hen gerezen is, niet onwettig. Eene andere vraag is het, of 'tgeen hun wedervoer, geen ergeren naam verdient. Het bleef immers niet bij dergelijke onbehoorlijkheden.

Men heeft eerst de weinige Remonstranten, die wel en wettig in de Synode zitting hadden, eruit verwijderd

en daarna hun en hun vrienden het recht van vrije zelfverdediging ontnomen.

Tot de Synode waren uit Utrecht twee Remonstrantsche predikanten en een ouderling afgevaardigd en door de Staten van Holland de Hoogleeraar Episcopius.

Waarom deze laatste niet op 13 November 1618 bij de opening der Vergadering tegenwoordig is geweest, om zich er desnoods met geweld uit te laten verwijderen, is mij niet duidelijk geworden. Dit is zeker, dat hij weldra als gedaagde voor haar moest verschijnen en er van die ure af niet aan denken kon, zijn zetel als lid der Synode in te nemen.

Met de Utrechtenaren was het echter anders gesteld. Er bestond geene mogelijkheid, hen te weren: men had immers zelf aan hunne geestverwanten opgedragen, afgevaardigden te kiezen. Zij namen derhalve zitting. Doch weldra werd hun, door eene welberaamde tactiek, het blijven onder de Synodale leden zoo goed als onmogelijk gemaakt.

Op den dag, nadat de Remonstranten ter Synode waren verschenen, toen Episcopius zijne eerste rede had gehouden, werd aan al de leden de voorgeschreven eed op de Schrift afgenomen. Men had hier kennelijk zoolang mee gewacht, om de Utrechtsche Remonstranten uit te kunnen sluiten. Hen althans ging de Voorzitter eigenmachtig voorbij. Hij gaf hun daarentegen in bedenking, of zij dien eed wel konden afleggen, omdat er in hunne geloofsbrieven stond, dat zij de zaak der Remonstranten moesten voorstaan(*). Voorts zeide Bogerman, dat zij, evenals Episcopius, wel ter Synode beschreven waren, maar dat deze zich toch bij de gedaagden had gevoegd. Eindelijk merkte hij nog op, dat men geene Remonstranten uit Utrecht had gedagvaard, omdat zij toch ter Synode aanwezig waren; zij moesten derhalve nu onder de gedaagden gerekend worden.

De Utrechtsche Remonstranten antwoordden, dat zij door hunne lastbrieven niet zoo nauw gebonden waren; dat zij door de Kerk van Utrecht en niet, zooals Episcopius, door de Staten waren afgevaardigd;

(*) En wat stond er in de brieven der Genèvers, der Engelschen, der afgevaardigden uit Hessen en uit De Palts?

dat zij ook evengoed als de Contra-Remonstranten partij en rechter te gelijk konden zijn.

Bij 't vertoonen van hun lastbrief bleek, dat zij gelijk hadden; toch dwong men hen, na veel over en weder spreken, zich terug te trekken door hun op te leggen, o.a. dat zij, terwijl de Synode deze dingen behandelde, met geene ontijdige propoosten haar zouden storen en, eenmaal rechters zijnde, ook rechters blijven en derhalve zich bij de Contra-Remonstranten houden zouden.

De beide predikanten, in 't nauw gebracht, gaven den strijd op en voegden zich bij de gedaagden. Hun broeder ouderling beloofde zich aan het oordeel der Synode te zullen onderwerpen, als dit zijn geweten bevredigde(*).

In overeenstemming met deze willekeur is, dat den Remonstranten het recht van vrije zelfverdediging is ontnomen.

Van den 8sten December 1618 tot den 14den Januari 1619 is er eigenlijk ter Synode over weinig anders gesproken dan over de wijze, waarop de gedaagden zich zouden mogen verdedigen.

In de dagvaarding was hun gezegd, dat zij ter bepaalder tijd op de Synode hadden te verschijnen, om daar ‘hunne artikelen vrij voor te stellen, te verklaren en te verdedigen, zooveel zij kunnen en noodig zullen achten’ ‘(ut in eadem dictos articulos libere proponant, explicentet defendant, quantum possunt et necessarium judicabuut’)(†), - woorden, die geen twijfel omtrent hunne beteekenis toelaten. Aldus waren zij door de Staten en door de Synode opgeroepen; dientengevolge wilden de Remonstranten v r i j zijn in de uiteenzetting, verklaring en verdediging van hun gevoelen, vrij in hun woord.

Niet aldus de Synode. Zij zeide, dat de Remonstranten wel de vrijheid hadden, om hun e i g e n gevoelen voor te stellen en te verdedigen, zooveel zij konden, doch dat daarbij het ontwikkelen en bestrijden van 't gevoelen hunner t e g e n p a r t i j volstrekt niet behoorde. Wel zeiden de Remonstranten telkens en telkens weder, dat zij niet tegen de leer der Verkiezing, maar alleen tegen die der Verwerping bezwaren hadden; wel verklaarden zij, dat zij hun eigen gevoelen, 'twelk in tegenstelling met dat over de Verwerping was ontstaan, niet konden voorstellen en verdedigen, zonder het tegenovergesteld gevoelen aan een onderzoek te onderwerpen, - men wilde er niet van hooren

(*) Hales. 11 Dec. 1618, aan 't slot. Deze Engelschman, die zéér goed wist te luisteren, merkt op, dat het vreemd is, dat de provincie Utrecht, het bolwerk der Remonstranten, geene verstandiger vertegenwoordigers had gezonden. ‘In deze gansche zaak hadden zij geen enkel wijs woord gesproken.’ 9 Dec. In de Engelsche uitgave p. 55.

(†) Aldus luidde het in den citatiebrief, door de Synode aan elk der gedaagden toegezonden, *Acta S. Dordr.* Sess. 5, I p. 17. In de begeleidende missive der Politieke Gedeputeerden zijn de bedoelde woorden iets anders geformuleerd: ‘sententiam suam.... libere proponant, explicent, ac, quantum esse necessarium existimabunt, defendant’, ibid. p. 18, eene gewijzigde constructie, die later tot de uitvlucht aanleiding gaf, dat het ‘zooveel zij noodig zullen oordeelen’ alleen sloeg op het verdedigen en niet op het voorstellen en verklaren. Doch in beide officieele stukken stond: ‘l i b e r e proponant’ enz.

en legde, met voorbijgang van het ‘vrijelijk voorstellen’, de woorden der dagvaarding zoo uit, dat het: ‘voor zooveel zij konden en noodig zouden oordeelen’, alleen sloeg op het ‘verdedigen’ en niet ook op het ‘verklaren’.

Het ligt niet in mijne bedoeling, in dit opstel zelfs maar een overzicht te geven van den fellen strijd, die hierover is gevoerd, een strijd, waarin de Voorzitter met de grootste behendigheid nu eens de Uitheemschen tegen de Remonstranten in 't vuur wist te brengen, dan weder zich achter de Politieke Gedeputeerden verschool en den gedaagden dikwijls bedoelingen toedichtte, die bij hen geenszins bestonden, doch waardoor zij, zoowel bij de Politieken als bij de Uitheemschen, in een ongunstig daglicht geraakten; zooveel is zeker, dat de Remonstranten, die de bedoelingen van den Voorzitter doorgrondden, door hunne vasthoudendheid en onverzettelijkheid zich den onwil van een deel der Uitheemschen en vooral van de Politieken, wien de Synode veel te lang duurde, hebben op den hals gehaald.

't Zij genoeg, den stand van het geding met de eigen woorden der tegenover elkander staande partijen te vermelden.

De S y n o d e wilde, dat er, als het artikel over de Verkiezing verklaard en ten einde gebracht zou zijn, terstond daarna over de Verwerping gehandeld zou worden, zooveel als de Synode ter eere Gods, ter harer voorlichting, tot stichting en rust van de Kerk en van alle gewetens nuttig en noodig zou oordeelen(*).

De R e m o n s t r a n t e n daarentegen dienden 29 Dec. 1618 een stuk in, waarin zij verklaarden hun gevoelen, eerst over de Verkiezing en daarna over de Verwerping, te zullen blootleggen en verdedigen en dan dat der Contra-Remonstranten en dergenen, die dezen voor orthodox houden, te willen weerleggen. Onbeperkte vrijheid begeerden zij niet; mochten zij te veel tijd in beslag nemen, dan zouden zij zich aan het oordeel der Politieken onderwerpen(†).

Of, zooals Trigland, scherp en kort, zegt: dat zij ‘vryheyt hebben begeert, om niet alleen haer gevoelen voor te stellen, te verklaren ende te verdedigen, maer oock het contrarie, ende specialyck van de Verwerpinge, insgelycks te verklaren ende te wederleggen niet zooveel de Synodus soude noodich achten, maer so zij dat souden verstaen in hare conscientien’(§).

(*) *Act. Syn. Dordr.* 29 Dec. 1618 A.M. Sess. 42, I p. 143: ‘quantum ad Dei gloriam, Synodi informationen... posse et debere satis esse a Synodo judicaretur.’

(†) *Act. S.D.* 29 Dec. P.M. Sess. 43, I p. 159: ‘Atque ne haec libertas videatur illimitata promittimus etc. Ne vero ultra justum debitumque tempus actiones protrahantur, Nobilissimorum D.D. Delegatorum erit statuere.’

(§) Trigland, *Kerckelycke Gesch.* p. 1133. b. - De quaestie werd nog ingewikkelder, toen de Synode de Remonstranten hoofd voor hoofd omtrent hunne meeningen ging ondervragen, zonder hun te vergunnen hun gevoelen zelfstandig te ontvouwen, terwijl zij tevens weigerde afschrift te geven van de door den Voorzitter met beleid gestelde vragen. De Remonstranten waren ongenegen zich aan dergelijke inquisitoriale handelwijze te onderwerpen. De geheele voormiddag-zitting van Vrijdag 11 Jan. 1619 is door dit eene punt ingenomen: *Acta S.D.* I p. 182-189. Trigland, *Kerck. Gesch.* p. 1129, betreurt het, dat de Praeses niet met zijne aangevangen vragen heeft mogen voortgaan, want dan zouden zij hebben moeten openbaren, welke ‘geslagen en volkomen Pelagianen datse sijn’.

Dit recht van zelfverdediging te beperken; het nadat het eerst verleend was terug te nemen; de beschuldigden te dwingen zich daarin te onderwerpen niet aan hun eigen inzicht, maar aan het oordeel en goedvinden van den rechter, die te gelijk partij was; deze handelingen bovendien te verdedigen als hooge wijsheid en rechtvaardigheid - is eene der ergste proeven van de zelfverblinding, waartoe partijschap den theoloog vervoeren kan.

De afloop der zaak is bekend. De Gedeputeerden, door Bogerman ingelicht, kozen partij tegen de Remonstranten; zij gelastten hun de Synode te gehoorzamen. Toen de gedaagden onwrikbaar op hun recht bleven staan, werden de Generale Staten erin betrokken, die eveneens hen tot onbepaalde gehoorzaamheid wilden dwingen. Ten slotte maakte Bogerman een einde aan alle samensprekingen. Het was de zeven en vijftigste zitting, Maandag den 14^{den} Januari 1619. Tegen 't gevoelen der Uitheemschen in(*) had hij den vorigen Vrijdag een nieuw bevel tot gehoorzaamheid van de Gedeputeerden weten te verkrijgen, dat als een ultimatum den Remonstranten was voorgelegd. Wederom verklaarden dezen, hoofd voor hoofd, hun recht van zelfverdediging, zooals zij dit vroeger omschreven hadden, niet te kunnen prijsgeven. Toen borst de Voorzitter in eene hartstochtelijke strafrede tegen hen los en verklaarde hen onwaardig, om langer in de Synode te worden geduld. ‘Gij moogt voorwenden wat gij wilt,’ zeide hij, ‘de voornaamste reden uwer halsstarrigheid is, dat gij de Synode voor partij houdt en u op ééne lijn met haar stelt. Dit heeft zich in al uw doen geopenbaard.... Hierdoor hebt gij de Synode langen tijd opgehouden, zonder op de bevelen der Heeren Staten of hunne Gedeputeerden te letten..... De Synode heeft met alle zachtzinnigheid, vriendelijkheid, verdraagzaamheid, lankmoedigheid, rond, oprecht, eenvoudig, edelmoedig en welwillend met u gehandeld, maar gij hebt daar niets tegenover gesteld dan looze streken, bedriegerij en logenen.... Vertrekt, zoo als gij gekomen zijt! Met logen zijt gij begonnen, met logen eindigt gij! Al uw daden zijn altijd vol streken, vol bedrog en dubbelzinnigheden geweest. Gij zijt niet waardig, dat de Synode verder met u handele. Gij wordt ontslagen en weggezon-

(*) In de *Acta S.D.* I p. 189, Sess. 55, staat hieromtrent aangeteekend, dat sommigen, vooral onder de Uitheemschen, meenden, dat de Remonstranten iets nader waren gekomen en dat men hun de vraagpunten schriftelijk moest overhandigen. De meerderheid had er echter anders over geoordeeld en zóó was derhalve door de Gedeputeerden besloten. - Balcanqual schrijft er 13/23 Jan. 1619 eenigszins anders over: ‘Vrijdag, toen het scheen, dat ze wilden toegeven, konden de Uitheemschen, die hen in de Synode wenschten te houden, geen gehoor vinden. Inderdaad, de trek die hun gespeeld is, is al te duidelijk (“quod delusi sint et dolis circumventi,” aldus vertaalt Mosheim p. 387); want hoewel de Gedeputeerden hun besluit om de Remonstranten weg te zenden reeds geschreven hadden, eer zij ter vergadering verschenen, werden onze stemmen gevraagd, in de hoop dat deze met hun besluit zouden overeenkomen. Toen dit anders uitviel, hebben ze zelfs de hoofden niet eens bij elkander gestoken om raad te plegen, maar het besluit afgekondigd, dat ze geschreven bij zich hadden.’ - Volgens het *Hist. Verhael* p. 136 en 137 hebben de Uitheemschen bovenbedoeld advies schriftelijk ingediend. Berust het wellicht nog in het Synodaal Archief?

den. Als de Synode u weder van noode heeft, zal zij het u laten weten. Er zal een rechtvaardige censuur aan u te werk gesteld worden, welker billijkheid de Synode aan de gansche Christenwereld zal doen blijken.' En 'slaande zijne handen van elkander, met het opene en platte naar hen toe'(*), als om hen de zaal uit te drijven, riep hij hun toe: 'Ik geef u uit naam der Gedeputeerden en der Synode uw afscheid! Men ontslaat u! Vertrekt! Dimittimini! Exite!'

De Remonstranten gingen. 'God zal tusschen ons en de Synode oordeelen', zeide Episcopius. 'Ik beroep mij van deze ongerechtigheid op den troon van Christus', sprak Niëllius. 'Gaat uit de vergadering der boozen', zeide een ander en zij verlieten de vergadering.

Men was van hen ontslagen. Men kon, zonder dat men hen verder behoefde te hooren, hen uit hunne geschriften oordeelen en veroordeelen. Had men hun gelegenheid gegeven, om zich, volkomen vrijuit, te verdedigen, - men zou hen evengoed hebben kunnen veroordeelen en ook hebben veroordeeld, maar den smaad van onrechtvaardigheid niet op zich hebben geladen. Doch dan had men zich moeten getroosten velerlei aan te hooren, dat ten slotte den gematigden onder de Dordtsche Vaderen en ook den volke minder aangenaam in de ooren zou hebben geklonken.

Scherp, doch niet onwaar, wordt de toestand der Dordtenaren geteekend door Le Vassor(†) in zijne *Histoire du Règne de Louis XIII:* 'Een der dingen, welke de raadslieden van den Paus en de Trentsche Vaderen het meest vreesden, was, dat het er den Protestanten geoorloofd zou zijn, de wanstaltige Roomsche leerstellingen vrijuit te ontleden en tegen te spreken. Men liet niets onbewogen, om de Protestanten van het Concilie af te houden of althans hunne vrijheid van spreken te belemmeren.... Iets dergelijks gebeurde te Dordrecht. De Arminianen waren er voor den vorm gedagvaard. Men deed het voorkomen, alsof men hun de vrijheid liet, hunne gevoelens te verdedigen en die hunner tegenstanders te wederleggen. Maar eigenlijk wilden de Contra-Remonstranten een twistgesprek met Episcopius vermijden. Deze godgeleerde verdedigde zijne zaak met zooveel juistheid, kracht en geleerdheid; hij stelde de slechte gevolgen en de hardheid der leeringen van de Contra-Remonstranten over de Verwerping in zulk een helder licht; hij wist hen zoo op de zwakke plaats te treffen, dat men besloot de zaken daarheen te leiden, dat Episcopius en de zijnen een voorwendsel aan de hand gaven, om hen voorgoed buiten de vergadering te sluiten. De boeken van zijne tegenstanders te onderzoeken, is veel gemakkelijker. Het papier spreekt niet; het komt niet onmiddellijk in verzet, als men 't beleedigt. Maar te moeten luisteren naar begaafde mannen, die in het twistgeding bedreven zijn en die de zaken tot op den laatsten grond weten te ontleden; ge-

(*) Aldus Trigland, *Kerck. Gesch.* p. 1137.

(†) Tom. III, livr. XII p. 365, 366, aangehaald door Mosheim, l.l. p. 400.

dwongen te zijn hunne bezwaren te beantwoorden... dat is dikwijls moeilijk genoeg, vooral wanneer men spreken moet ten overstaan van eene menigte getuigen.'

De Remonstranten zelven zeggen niet te veel, als zij in hun *Historisch Verhael*(*) klagen, dat de President reeds 'van begin aen alles daerop aengheleydt hadde, dat hij de Remonstranten uyt de Synode bijten mocht en de saecke daertoe beleyden, dat men haere leere uyt hare boecken soude oordelen, die niet en konden tegenspreken'.

Doch 't zijn niet alleen geestverwanten of vrienden der Remonstranten, die de handelwijze van den Voorzitter ten strengste hebben afgekeurd. Van 'tgeen er in de eerstvolgende (geheime) zitting hierover is voorgevallen, verhaalt Halesius een en ander, dat hem bij geruchte ter oore is gekomen(†). Uitvoeriger is Balcanqual, die zelf lid der Synode was. Hij schrijft, eenige dagen later, toen de eerste indruk reeds iets verflauwd moest zijn, aan Carleton, dat deze wel met droefheid vernomen zal hebben, 'met wat scherpe, bulderende reden de Remonstranten zijn weggezonden'. Hij zegt 'ontsteld te zijn, als hij er aan denkt'. Zelfs verklaart hij, dat de Fransche rechtsgeleerden, die veel te berde hebben gebracht over de onwettigheden van het Concilie van Trente, op punten wijzen, welke van minder belang zijn, dan 'tgeen te Dordt tegen de Remonstranten is misdreven(§).

Carleton zelf schrijft aan den Aartsbisschop van Canterbury over 't gebeurde(**): 'De zaak is door de Staten goedgekeurd, maar allen veroordeelen de rauwe en inhumane wijze, waarop de voorzitter zich heeft gedragen.... De zaak is niet in orde en kan, zonder groote bezwaren, niet hersteld worden. Men moet voortgaan, zoo goed men kan, en den uitslag Gode aanbevelen.'

En Trigland, de man, die met zijne scherpe pen al wat er te Dordt tegen de Remonstranten gedaan is, verdedigt, schrijft dertig jaar later(††) omtrent het gebeurde op 14 Jan. 1619: ''t Welck ghelijck ick met een schrick ende ontsettinghe mijns gemoets ghehoort ende gesien heb, alsoo noch met een ontstellinge gedencke.'

Vatten wij het overwogene samen, dan is ons besluit:

Hoe zwak en onschriftmatig de leeringen der Remonstranten ook waren en hoezeer, naar de meeningen dier tijden, eene Synode bevoegd was daaromtrent te beslissen, - aan de Dordtsche Synode kwam

(*) *Hist. Verh.* f. 129.
(†) Hal. aan Carl. 6/16 Jan. 1619.
(§) Balc. aan Carl. 13/23 Jan. 1619. In de Nederl. vertaling staat deze brief achter dien van Halesius, bl 209-214. In de Latijnsche, van Mosheim, tusschen die Halesius, no. XXI, bl 384-388, met een verkeerden datum, 13 Febr. In de *Praest. vir. Epp.* is hij onder no. 317 opgenomen als van Balcanqual.
(**) Dudl. Carl. aan Archiep. Cant. 24 Jan. 1618 (O. Stijl, dus 3 Febr. 1619) in de *Praest. vir. Epp.* no. 318.
(††) *Kerck. Gesch.* p. 1137.

dit allerminst toe, omdat zij, met verkrachting van Art. XIII der Unie, door de Generale Staten opgelegd of althans aan Utrecht en Holland met den sterken arm is afgedwongen; omdat hare leden partijdig benoemd zijn, den Synodalen eed slechts voor den vorm afgelegd, de Remonstrantsche medeleden uit hun midden verwijderd en eindelijk den gedaagden het hun toekomende en toegezegde vrije woord ontnomen hebben.

Groningen, Nov. 1880.

C.P. HOFSTEDE DE GROOT.

Naschrift.

Even vóór het afdrukken dezer bladen is mij een document in handen gevallen, dat mijne vermoedens ten opzichte van den uitdrukkelijken last, waarmede vele Uitheemschen ter Synode waren gekomen, althans in één punt volkomen rechtvaardigt.

Na zoowel in het Rijks- als in het Synodaal archief naar allerlei stukken, die in dezen licht konden geven, vruchteloos te hebben gezocht, is 't mij door de welwillende medewerking van den Generaal A.E. Mansfeldt, Archivaris van het Huisarchief des Konings, gelukt een bundel hoogst belangrijke schrifturen te vinden, die betrekking hebben op de afvaardiging van Joh. Bisterfeld, Hofprediker en Inspector te Siegen en Joh. Henr. Alstedius, Professor te Herborn. Zij zijn genummerd 2388 en liggen bij 'Correspondentie Bogerman'. Zij bevatten:

1°. een reispas voor Bisterfeld en Alsted, ged. Aug. 1618;
2°. hunne benoeming tot afgevaardigden van de 'Wetteravische correspondentz' ter Synode van Dordrecht, d.d. 18 Nov. 1618;
3°. eene 'Instruction' voor genoemde afgevaardigden (ongeteekend);
4°. drie bladzijden, met acht artikelen, op den achterkant gemerkt: 'Instructio specialis' (ongeteekend);
5°. acht bladzijden, met eerst zes en daarna acht artikelen, op de keerzijde gemerkt: 'Instructio generalis' (ongeteekend).

Beide laatstgenoemden behooren kennelijk bij de eerstvermelde, zijn met dezelfde hand, op hetzelfde papier en met dezelfde inkt geschreven als n°. 2 en 3.

N°. 1 en 2 zijn voor ons doel van geenerlei belang. N°. 3 even min, daar deze 'Instruction' alleen handelt over de wijze, waarop de afgevaardigden hunne reis moeten inrichten, zich bij de Staten aanmelden, bij de Paltsers zich aansluiten, wekelijks berichten zenden, enz.

N°. 4, de 'Instructio specialis', geeft in acht punten de beginselen aan, naar welke de afgevaardigden zich te gedragen hadden, en noemt 1°. dat zij de eere Gods en den opbouw der Kerk voor oogen moeten hebben, 2°. de geschillen volgens Gods woord beslissen; onder 3, 4, 5 en 6 wijst zij verder eene zeer verzoenende gedragslijn

aan. Onder n°. 7 geeft zij echter een algemeenen regel, die stof tot nadenken levert. Hij luidt:

'In diesem allem werden sich die abgeordnete also verhalten, dass sie ihres theils darfür sein, darmit nichts in praejudicium der kirchen in andern landen undt deroselben confessionen, kirchen ordnung undt catechismi geschehe.'

Wordt hierdoor de zin opgegeven, in welken al het vroegere ('in diesem allem') moet worden opgevat, nog stelliger spreekt n°. 5, de 'Instructio generalis'.

In 't voorbijgaan zij opgemerkt, dat uit de stukken in hun geheel duidelijk blijkt, dat de klerk ter secretarie van den Graaf van de Wetterau zich vergist heeft en 'instructio generalis' heeft genoemd, wat 'specialis' moet heeten, en omgekeerd.

Deze laatste, uitvoerigste instructie begint aldus:

'Demnach der zweck der angestelten Synodi nationalis in Hollandt sein soll,

erstlich dass die controversiae so unlangst von den Arminianern oder Remonstranten in den Niederlanden erregt worden, erörtert undt hiengelegt werden,

demnach dass die kirchen derselbsten in guter ruhe und einigkeit erhalten, und dergleichen unheijl, wie ietzt endtstanden, inskünfttig vorkommen undt gesteuert werden möchten, so sollen die media specialia zu solchen zweck zu gelangen, in acht genohmen werden,

1 Die endtstandene controversias zu erörtern in (lees: und) hienzulegen, wirdt vor allen dingen vonnöthen sein, dass die 5 streittige articull..... auss Gottes wort grundlich erclert, bestettiget, und wieder den Arminianren corruptelas und sophismata vertheidiget werden,

darbeij auch Consensus Ecclesiarum Reformatarum in obbenanter articuln auss ihren publicis confessionibus undt catechismis, wie auch deroselben führnehmen lehrer schriftten, wirdt können erwiesen undt dargethan werden, dass die Arminianer a doctrina Ecclesiarum reformatarum, zu deren sie sich zuvoren bekandt, abgewichen undt frembde lehr, welche sie zum theil mitt den Papisten, socinianern, Ubiquitisten, undt anderen gemein haben, in den kirchen und schulen ein zu schieben sich unterstanden.'

Is de stijl niet zeer helder, de bedoeling is onmiskenbaar. Wat de Arminianen hebben gebracht is corruptela, bederf; dit moet blijken uit de Schrift en uit de overeenstemming van de Gereformeerde Kerken, zooals deze gekend wordt uit hare Geloofsbelijdenissen en Catechismussen en voornaamste leeraars. Dit zal dan tevens ten bewijze strekken van de algemeen erkende waarheid, dat de Arminianen eene vreemde leer in de Kerk hebben gebracht.

Met welken stelligen last de heeren Bisterfeld en Alsted ter vergadering kwamen, blijkt ten slotte het sprekendst uit art. 5 hunner instructie: daar worden zij gewaarschuwd, zich niet in den strijd der

partijen te laten medeslepen en, in plaats van de Nederlanders te helpen hunne twisten te beslechten, nieuwe twijfelingen en twistpunten naar elders over te brengen; daarop volgen dan deze merkwaardige woorden: ‘Wel zullen zij de orthodoxen in Nederland helpen de waarheid tegen hunne wederpartijders te verdedigen en haar met hunne stemmen bekrachtigen (sondern sollen zwar den orthodoxis in Belgio veritatem contra adversarios vertheidigen helffen und dieselbe suis suffragiis bestetigen), maar zich in geene wijdloopige twisten begeven.’

Het vonnis was derhalve reeds over de Remonstranten gestreken; geene welsprekendheid van Episcopius, geen beroep op de Schrift, geen aanval op 't geweten der rechters zou iets baten; Bisterfeld en Alsted hadden den last ontvangen en aanvaard, om tegen de gedaagden hunne stemmen uit te brengen.

Toen Bogerman op 17 Dec. 1618 het afschrift van de instructie dezer Nassausche heeren in ontvangst nam, - en dat deze stukken zijn overgegeven, blijkt uit hunne aanwezigheid in een Nederlandsch archief - wist hij zeer goed, dat dergelijke lastgeving niet strookte met de beginselen, die de Synode, bij het beoordeelen van de geloofsbrieven der Overijselsche broederen of bij het onderzoek van de lastbrieven der Utrechtsche Remonstranten, op den voorgrond had gesteld. Maar.... voor elkander maakten de heeren er volstrekt geen geheim van, met welk doel en welken uitdrukkelijken last zij ter vergadering verschenen. Voor het publiek bleef de zaak een onpartijdig en eerwaardig karakter dragen. De Synodale eed dekte alle ongerechtigheden toe. In de Handelingen der hooge kerkvergadering staat op 17 Dec. dan ook omtrent deze aangelegenheid opgeteekend: ‘De Eerwaarde en wijdvermaarde mannen, D. Joh. Bisterfeldius.... en D. Joh. Henr. Alstedius.... door de Doorluchte Wetteravische Correspondentie ter Synode afgevaardigd, zijn door de Scriba's plechtig in de vergaderzaal binnengeleid, door de E.M. Gedeputeerden goedgunstig ontvangen en hebben hunne zetels in den aangewezen rang ingenomen. De geloofsbrieven, die zij van de Wetteravische Correspondentie voor de H.M. Staten-Generaal hadden medegebracht, zijn door de E.M. Gedeputeerden voorgelezen en door de Synode goedgekeurd, waarop zij, na plechtige begroeting, even als de overigen, den Synodalen eed hebben afgelegd.’

'*s-Hage*, 25 Aug. 1881.

C.P.H.D.G.

Staatkunde en geschiedenis.

De Transvaalsche gebeurtenissen en de toekomst van Zuid-Afrika.

XIX.

Sir Bartle Frere zou aan de Kaap opgevolgd worden door Sir Hercules Robinson. In zoover maakte dit een goeden indruk, als Sir Hercules in meer dan één zelfbesturende kolonie de Koningin vertegenwoordigd en er over het algemeen een goeden naam achtergelaten had. Intusschen zou hij eerst naar Londen vertrekken, om daar Sir Bartle Frere te ontmoeten, en in den tusschentijd zou Sir George Strahan, die van West-Indië naar Vandiemensland stond verplaatst te worden en vroeger eenmaal particulier secretaris van den heer Gladstone geweest was, het gouverneurschap waarnemen. De vrees van hen, die meenden, dat hier iets achter zitten en zijne benoeming het gevolg zijn kon van een toeleg, om door een *coup d'état* de baan voor Sir Hercules schoon te vegen, werd echter niet bewaarheid. Sir George was vriendelijk en openhartig, klaagde gruwelijk over vreeselijke drukte en onthield zich, zooals later bleek op hoog bevel, zooveel mogelijk van alles, wat niet binnen den kring van het gewone *routine*-werk van een Gouverneur ligt.

Voor het voeren van den Basoeto-oorlog moesten als Minister de heer Sprigg, als opperbevelhebber der koloniale krijgsmacht Kolonel Clarke - een officier van het Engelsche leger, door Sir Garnet Wolseley aanbevolen en in Zuid-Afrika den plaatselijken rang van Brigadier-Generaal voerende, - de noodige maatregelen nemen. Tusschen hen bestond aanvankelijk eene goede verstandhouding en schijnt het ook later tot geene vredebreuk gekomen te zijn. Maar terwijl Sir Evelyn Wood, wien de Regeering vroeger den post had aangeboden, vooral hierom geschikt geweest zou zijn, omdat hij bekend stond als met Afrikaansche burgers klaar kunnende komen en achting voor hunne krijgshaftige eigenschappen koesterende, bleef het niet lang een geheim,

dat Generaal Clarke een tegenzin had, om met eene onregelmatige en niet militair georganiseerde macht te werken. Er werden dan ook geene burgers, maar wel vrijwillige infanterie uit de Kaapstad, Sint Elizabeth en Grahamstad, - die vrij wat beter diensten bewees, dan men zich had voorgesteld, - boerenruiterij, scherpschutters te paard en allerlei in der haast gevormde vrijkorpsen, ten deele zelfs uit Natal en het Transvaalsche (zooals Basoeto's en Farreira's ruiterij), te velde gebracht.

Het duurde natuurlijk geruimen tijd, eer men de beschikbare macht naar het oorlogstooneel had gevoerd, dat overigens niet gemakkelijk te genaken was dan over Vrijstaatsch gebied. Daartoe werd door de Vrijstaatsche Regeering verlof gegeven. In andere opzichten echter bleef de Vrijstaat onzijdig. Hem te winnen zou voor de kolonie eene groote hulp en tevens alles behalve ondoenlijk zijn geweest, vooral toen het bleek, zooals reeds zeer spoedig het geval was, dat bijna de geheele Basoetonatie, al heette dit ook tegen den zin van het groot-opperhoofd Letsie te zijn, zich aan de zijde der opstandelingen schaarde en de Kaapsche Regeering dus den Vrijstaat voor zijne diensten een stuk van het te veroveren land had kunnen aanbieden. Maar in plaats van dit te doen, richtte de Kaapsche Regeering klachten tot die van den Vrijstaat over handel in ammunitie, die met de Basoeto's door Vrijstaatsche burgers heette gedreven te worden, en nam zij dus de Vrijstaters dubbel tegen zich en den oorlog in.

Wekenlang werden de kleine bezettingen, die men in Basoetoland had, - die te Maseroe onder de Kolonels Griffith en Bayly, te Mafetang, vlak bij het dorp van Lerothodi, het eigenlijke hoofd der opstandelingen, onder Kolonel Carrington en den Magistraat Arthur Barkly (zoon van den vroegeren Gouverneur der Kolonie), te Mohalie's Hock onder den Magistraat Surmon - door de macht der Basoeto's bestookt. Hoe Surmon met nog geene twintig blanken en eenige trouwgebleven Basoeto's het tegen de overmacht heeft kunnen houden, is haast een raadsel, en weinig minder maar hadden het Carrington en Barkly. Met hen wedijverden, in dapperheid en rustelooze werkzaamheid, grensmagistraten als Hook (van Herschel), Munnik (van Barkly) en Austen (van Quetthing, het land van Mooiroos). Eindelijk vernam men, dat Mohalie's Hock door eene macht van boerenruiterij en grenskorpsen ontzet en terstond daarna ontruimd was; iets later rukte de Generaal over den Vrijstaat Basoetoland binnen, om Mafetang te ontzetten. Ook dit gelukte, maar niet zonder dat een onverhoedsche aanval der Basoeto's eene afdeeling boerenruiterij een verlies toebracht, dat overal onder de inboorlingen, in Kafferland zoowel als in Basoetoland, als eene groote zege der Basoeto's geroemd werd. Het verbranden van Lerothodi's dorp, dat iets later volgde, verzwakte den indruk van het door de Basoeto's behaalde voordeel des te minder, omdat weldra de Basoeto's er opnieuw in slaagden, om de koloniale macht, die zij ertoe

gebracht hadden, om zich te verdeelen, een gevoelig verlies toe te brengen. Over het geheel bleken de Basoeto's niet slechts uitstekend gewapend en bereden te zijn, maar ook legden zij veel grooter dapperheid aan den dag, dan zij ooit in den Vrijstaatschen oorlog betoond hadden.

Hierbij bleef het niet. Schoon in Kafferland de zaken niet in allen deele zich rustig lieten aanzien, - want onder anderen had de heer Brownlie, de Hoofdmagistraat van het Oostelijk deel des lands (Griqualand-Oost in ruimeren zin), reeds lang in gespannen verhouding met zijne naburen, de Pondo's, gestaan - zoo waren toch de scherpschutters te paard vandaar verwijderd; en schoon de heer Brownlie op de Baca's aan de Natalsche grenzen, op wie Commandant Strachan grooten invloed uitoefende, en op die onder het opperhoofd Makanda, meer Zuidwestelijk, rekenen kon en ook eenige vrijwilligers ter zijner beschikking had, was zijne positie hachelijk genoeg, zoo het tot opstand in zijn gebied mocht komen. Daartoe kwam het. Van de aldaar woonachtige Basoeto's, schoon zij vroeger luiden ophef van hunne onderdanentrouw maakten, bleven slechts een paar hoofden rustig, toen het eerste verlies van Generaal Clarke's colonne vernomen werd. Bange dagen bracht de heer Brownlie toen door, tot op den tijd, dat hem uit Natal versterkingen toevloeiden; wat de macht der blanken scheen op te houden, was, dat Umhlowhlo, het woeste opperhoofd van een deel der Pondomise, door den bij hem geplaatsten Magistraat, den heer Hope, in toom gehouden en zelfs tot het bieden van werkdadigen bijstand aan de Regeering genoopt werd. Men wist, dat Umhlowhlo niet te vertrouwen was, en Hope was gewaarschuwd, om op zijne hoede te zijn. Maar hij achtte het zijn plicht, om op zijn post te blijven en niets te verzuimen, wat den afval van Umhlowhlo kon verhoeden. Daar vernam men plotseling, dat hij en twee andere beambten door de Pondomise verraderlijk vermoord waren, en nu had men opstand overal aan de Oostelijke en Zuidelijke helling van Drakensberg, van de Natalsche grenzen af tot aan die der eigenlijke Kolonie, waar de zoogenaamde uitgeweken Tamboekies zoowel het dorp Dordrecht en de aangrenzende districten als hunne Zuidelijke naburen, de van geweren beroofde Fingo's, bedreigden.

Reeds het eerste ongeval, door de koloniale troepen in Basoetoland geleden, had het duidelijk gemaakt, dat eene grootere macht te velde gebracht moest worden. Ditmaal was het de burgermacht, die werd opgeroepen, en wel meerendeels uit Oostelijke districten, maar toch ook een zeer aanzienlijk contingent uit twee Westelijke, waar men almee het ergst tegen het ministerie-Sprigg was, de Paarl en Malmesbury. Verzet scheen niet geheel onmogelijk, maar door toedoen der plaatselijke parlementsleden kwam er eene soort van vergelijk met de Regeering tot stand, waarbij deze, door op sommige punten toe te geven en b.v. minder burgers maar daarentegen ‘lichtingen’, zooals

de naam was, van kleurlingen op te roepen en ook uit andere Westelijke districten burgers te laten uittrekken, eene eenigszins verbeterde stemming in het leven riep.

In die dagen was juist de Synode der Nederduitsch Gereformeerde Kerk aan de Kaapstad bijeen, en ook zij had de zaak van den oorlog ter hand te nemen. Twee wakkere jonge predikanten, Ds. Alheit (van Colesberg) en Vlok (van Philadelphia), boden hunne diensten als veldpredikers bij de burgers aan; en terwijl zij van den Moderator Synodi, Ds. Vandewall van de Paarl, - die indertijd als leeraar te Bloemfontein de Vrijstaatsche burgers op hunne veldtochten tegen de Basoeto's vergezeld en van geestelijke hulp voorzien had - menigen nuttigen wenk ontvingen, was het vooral een indrukwekkend tooneel, toen zij welgemoed van de Synode afscheid namen en hun het bekende lied: ‘Dat 's Heeren zegen op u daal’, werd toegezongen(*). De bezadigde en vaderlandlievende rede, door Ds. Du Toit, van Noorder Paarl, wien zijne betrekking tot den *Patriot* anders tot beslist tegenstander van het ministerie stempelde, bij het vertrek der Paarlsche burgers gehouden, droeg stellig het hare bij, om de gemoederen gunstiger te stemmen.

Maar de Synode zou niet alleen door den oorlog in zaken van Staat en politiek gemengd worden. De herleving van den nationalen zin, die men aanschouwd had, toen de Conferentie erop schipbreuk leed, had zich ook anderszins geopenbaard, en eene commissie voor het onderwijs, kort na de zitting van 1879 ingevolge een Parlementsbesluit door de Regeering ingesteld en meerendeels uit Afrikaners bestaande, had in haar rapport geraden, om op de openbare scholen het Hollandsch niet langer zooals vroeger stiefmoederlijk te behandelen. Het was insgelijks de zaak van het Hollandsch, die op de Synode door een aantal predikanten, tegen den zin van velen hunner ambtsbroeders maar met grooten bijval van den kant der meeste ouderlingen, werd ter hand genomen, en overal in de Hollandsch sprekende districten des lands werd dit zeer op prijs gesteld. Zelfs besloot de Synode zich tot Regeering en Parlement te wenden, om te bewerken, dat bij het examineeren van onderwijzers aan het Hollandsch eene betere plaats werd verleend.

Had de Regeering, toen de burgers te velde trokken, getracht een der beproefde aanvoerders uit den Vrijstaatschen Basoeto-oorlog, zooals Commandant Gideon Joubert, tot Commandant-Generaal der burgermacht te erlangen, zij had wellicht de Vrijstaters zoowel als de Kaapsche burgers nauwer aan zich verbonden. Door het niet te doen, verloor zij weder eene kans op welslagen. Over die burgers echter,

(*) Ook van de ‘Gereformeerde’ of, zoo men wil, Afgescheiden Kerk trok Ds. Snyman als veldprediker uit, om later door een ambtgenoot vervangen te worden; en Ds. Venter, van de Gereformeerde gemeente te Barkly, wedijverde als grensverdediger met den dapperen Magistraat Munnik.

die den oorlog in Kafferland moesten voeren, stelde hij een man aan van beleid en moed en ten volle vertrouwd met de vechtmanier der burgers: den heer Frost, lid der Assembly voor Queenstown. Deze keus bleek gelukkig te zijn, want Frost en de Westelijke burgers onder zijn bevel streden met meer voorspoed dan bijna eenig ander korps in den thans geëindigden oorlog.

XX.

In een tijd van zooveel beslommering hielden de Transvaalsche zaken de gemoederen in de Kolonie natuurlijk minder bezig, dan het geval zou zijn geweest, indien men geen oorlog had te voeren gehad. En toch, wie oogen had, om te zien, kon zich niet ontveinzen, dat zij haar keerpunt naderden. Lijdelijk verzet was door den *Patriot* steeds aangeprezen, zonder op de wezenlijke bezwaren te letten, die het inhad; maar thans heette het in zijne kolommen: ‘Lijdelijk verzet is ijdelijk verzet.’ De *Patriot* zoo min als eenig ander blad dacht eraan, om de verantwoordelijkheid op zich te nemen van de Transvalere tot opstand te raden; dat de opstand ook zonder dit voor de deur stond, kon men nauwelijks betwijfelen, als men den loop der Transvaalsche zaken gevolgd had. Van het plan, om door inlijving van het Transvaalsche bij de Kolonie een beteren toestand te scheppen, werd van meer dan één kant melding gemaakt, maar de heer Joubert, hetzij omdat hij bevonden had, dat het bij de Transvalers geen ingang vond, hetzij omdat hem twijfel was ingeboezemd aan de bedoeling van hen, die er het eenig middel in zagen, om iets ergers te vermijden, kwam in een der Kaapstadsche bladen ertegen op en toonde dus, dat men er geene vreedzame oplossing dier bestaande bezwaren van kon verwachten. Eene vergadering van het Volkscomité bepaalde, dat op 8 Januari 1881 eene groote volksvergadering zou gehouden worden te Paardenkraal, - eene boerenplaats niet ver van Pretoria en die reeds in December 1879 voor dit doel gekozen was, omdat zij eene soort van natuurlijke vesting uitmaakte, waar men een aanval van Britsche troepen gemakkelijk weerstaan kon. Joubert en Krüger hadden vroeger in het jaar aan Gladstone geschreven en van hem een antwoord ontvangen, en nu zou men, heette het, dat antwoord aan de vergadering overleggen, ten bewijze, dat Engeland nu toch een Eersten Minister had, die van de klachten en begeerten der boeren kennis nam in plaats van ze onbeantwoord te laten. Maar welken troost gaf dit schrijven en wat kon men van de overlegging verwachten!

Weldra zouden zich bedenkelijke verschijnselen voordoen. Toen het Transvaalsche bij het Engelsche Rijk was ingelijfd, had Engeland eerst eene ronde som voorgeschoten, om 's lands zaken te drijven, en later had men op de Standard Bank getrokken, die in het Transvaalsche zoowel als in de Kaapkolonie de Regeering tot bankier dient. Voorts

was, nog in Sir Th. Shepstone's dagen, een oud vriend van hem, de heer Sargeaunt, uit Engeland gezonden, om een onderzoek naar den financieelen toestand en de hulpbronnen van het Transvaalsche te doen, en deze had een rapport uitgebracht, dat van leugens aan elkander zat en bij welks vervaardiging hij trouwens erkent, zich van de hulp bediend te hebben van Thesaurier Generaal Swart (Judas Iskarioth, zooals de Transvaalsche patriotten hem noemen). Om de zaken in wat beter orde te brengen, had Sir Bartle Frere een Indisch ambtenaar, den heer Steele, als financieel commissaris te Pretoria gelaten, en deze, wiens talent van administratie aan de Kaapstad door Dr. Jorissen in eene toespraak tot het publiek hoog geprezen werd, nam maatregelen, om het inkomen van het land op behoorlijken voet te brengen. Die maatregelen bestonden in het innen van hutbelasting van de inboorlingen en van de bestaande rechtstreeksche belastingen van de Transvaalsche burgers. De hutgelden werden ingevorderd door den heer Henrique Shepstone, Secretaris van Naturellen-zaken en zoon van Sir Theophilus; hoe hij, aan het hoofd van eene bende Engelsche soldaten, hiertoe het land rondtrok, door willekeur en door de zedeloosheid van zijn gevolg den haat der Kaffers wekkende, daarvan werd, in een der Kaapstadsche bladen, eene alles behalve opwekkende schildering door den Kaapschen zendeling Stephanus Hofmeyr gegeven. Wat burgers en boeren betrof, reeds vroeger is van de poging gewaagd, om dezen, door hun, tegen alle recht in, verlofbrieven tot het koopen van kruit en lood te weigeren, als hunne belasting onbetaald was, tot betaling te dwingen. Dat men, zoolang er geen Volksraad belegd werd, niet gehouden was, om belasting te betalen, werd namens den heer Celliers, redacteur der *Volksstem*, voor het Hoog Gerechtshof, waarvan toen nog de heer Kotzé de eenige rechter was, door Dr. Jorissen en een ander advocaat beweerd, maar de uitspraak was hun niet gunstig. Hier en daar werd later executie gedaan, maar het gevolg was, dat zelfs boeren, die vroeger niet zoo heel erg tegen Britsch bestuur waren, zich aan de zijde der Republikeinen schaarden. Een verschijnsel, dat Kolonel Lanyon en den zijnen, zoo zij niet met blindheid geslagen waren geweest, ernstige bezorgdheid had moeten inboezemen, was, dat het herhaaldelijk gebeurde, dat boeren in grooten getale nu eens bij een Landdrost verschenen, om dezen betaling hunner belasting aan te bieden, mits hij hun protest tegen de Britsche Regeering en hunne verklaring te boek stelde, dat bij het aanstaand herstel der Republiek het geld aan deze zou toebehooren, dan weder in de courant lieten adverteeren, dat zij met geene Engelschen of beambten der Engelsche Regeering te doen wilden hebben en hen niet op hunne plaatsen wilden ontvangen. Wie, na zulk een stuk geteekend te hebben, toch een Engelschman gastvrijheid betoonde, gold bij de anderen voor iemand, die zijn woord verbroken had en met wien geen mensch zich kon inlaten.

Van hetgeen in de Wetgevende Vergadering gebeurde, werd door het

publiek weinig kennis genomen, zelfs niet toen het pensioen of de toelage, aan den heer Burgers toegekend, onder 's lands uitgaven werd opgenomen. De eenige uitzondering had plaats, als er een aanval op de Regeering gewacht werd, en een erger aanval op eenige Regeering of Constitutie dan die, welke in de laatst gehouden zitting der Wetgevende Vergadering, door den heer White, een beslist voorstander van Engelsch bestuur, gedaan werd, kan men zich niet denken. Maar had men, door vertegenwoordigende instellingen en constitutioneele vrijheden, zooals de heer White ze wilde, aan het Transvaalsche te geven, de zaken in orde gebracht? Wat zoo iets vroeger zou uitgewerkt hebben, laat zich moeielijk beslissen, maar zooals de zaken toen stonden, was de vraag niet meer, hoe het bestuur onder Britsche vlag moest worden ingericht, maar of de Britsche vlag al dan niet in het Transvaalsche zou blijven waaien.

Reeds hadden enkele organen der Kaapstadsche drukpers de aandacht van het publiek op de gevaren gevestigd, die dreigden, als de vergadering van 8 Januari tot stand kwam. Wat men hoorde van de houding der Transvaalsche boeren, was voor hen, die een oorlog tusschen blanken in Zuid-Afrika als een verderfelijk kwaad duchtten, uiterst onrustbarend. De boeren, heette het reeds vroeg, hadden dikwijls een bluf over zich, die scheen aan te duiden, dat van hen meer grootspraak dan ware kracht te wachten was, maar thans was het anders. Zij waren bedaard, maar vast besloten hunne vrijheid te herwinnen. Kort vóór de uitbarsting der vijandelijkheden werd Sir Owen Lanyon door een open brief van den heer Henning Pretorius op dit onderscheid opmerkzaam gemaakt. De ernst, die onder de boeren heerschte, hing overigens samen met hunne godsdienstige overtuiging; dat zij, voor de goede zaak strijdende, op Gods bijstand konden rekenen, daarvan bleken later aanvoerders zoowel als volk overtuigd te zijn.

Zooals doorgaans bij volksbewegingen, werd ook thans het begin van den strijd, die eigenlijk tot Januari moest verschoven worden, door eene toevallige omstandigheid verhaast. Een boer, Bezuidenhout genaamd en tot een geslacht behoorende, dat in alle Zuid-Afrikaansche onlusten eene hoofdrol heeft vervuld, was wegens achterstallige belasting door den Landdrost van Potchefstroom gedagvaard. Hij weigerde niet te betalen, wat hij schuldig was, maar beweerde, dat men te veel van hem vorderde, en inderdaad schijnt het, dat de Landdrost oorspronkelijk meer van hem geëischt had, dan behoorlijk was, en dat dit door een hooger Hof zoo was uitgewezen, maar dat gerechtskosten en eene boete wegens een duw, dien hij den bode van het Landdrostkantoor gegeven had, de rekening weder hadden doen zwellen. Toen nu, in November 1880, de Landdrost een aan Bezuidenhout toebehoorenden wagen openlijk bij executie wilde laten verkoopen, maakten een aantal boeren, onder aanvoering van Piet Cronjé in het dorp

verschenen, zich van den wagen meester en beletten den verkoop met geweld.

Hier had men dus een onbetwistbaar verzet tegen de wet, en Sir Owen Lanyon scheen alleszins geneigd, om, zooals Sir Bartle Frere gezegd had, den soldaat tot hulp van den diender te zenden. Er werden inderdaad soldaten naar Potchefstroom gezonden, en te Pretoria, dat als zetel des bewinds tevens het broeinest der Engelschgezinden was, hoorde men van niets dan van het bedwang der rebellie, het straffen der schuldigen door confiscatie hunner plaatsen, en wat dies meer zij. De redacteur der *Volksstem* werd wegens oproer in geschrifte aangeklaagd, hoofdzakelijk om het plaatsen van eene eenigszins scherper dan gewoonlijk gestelde advertentie van boeren, die verklaarden, met geene Engelschen iets te doen te willen hebben. Maar het bleek intusschen, dat Cronjé met Paul Krüger, die niet zoo heel ver van Potchefstroom afwoont, was gaan raadplegen en dat beambten, die zich met dagvaardingen bij de weerspannige boeren vervoegd hadden, geene vriendelijke ontvangst hadden gehad. Wat, zooals later zeer duidelijk in eene proclamatie van het Republikeinsche Driemanschap, blijkbaar van Jorissen's hand, werd uiteengezet, de Regeering het liefst zou gezien hebben, was, dat de zaak kon worden afgedaan als een vergrijp tegen de orde, zoodat men een paar belhamels tot leering der anderen kon laten opknoopen en dan roemen op het bedwang der boeren(*). Maar daartoe was meer macht noodig, dan Sir Owen tot zijne beschikking had, en tot tijd en wijle dat Sir George Colley, Sir Garnet's opvolger in Natal en als Hooge Commissaris, hulp had gezonden, moest er onderhandeld worden. Met dat doel vertrok de heer Hudson, een Kaapsch beambte van gematigden zin en niet lang te voren tot kolonialen Secretaris van het Transvaalsche aangesteld, naar Potchefstroom, om te zien, hoe de zaken stonden, en met de boeren in onderhandeling te treden.

De heer Hudson had bijeenkomsten met Paul Krüger, Cronjé, Bodenstein (Voorzitter van den Volksraad in de laatste dagen der Republiek) en andere boeren van aanzien. Een bijzonder fraai figuur maakte hij niet. Toen onder anderen Bodenstein vroeg, waarom de Regeering geweigerd had betaling van belasting onder protest aan te nemen, vormde zijn antwoord - dat de Regeering zich daardoor zou verplicht hebben alles aan de Republiek terug te betalen, als deze hersteld werd, - een vreemd contrast met de grootspraak, indertijd door Sir Garnet gebezigd. Toch trof men een soort van vergelijk. De groote vergadering van 8 Januari, schoon de bededag, waarmede

(*) Later, toen het reeds oorlog was en iedereen begreep, dat Engeland per slot van rekening, al werd het door het oorlogsgeluk begunstigd, den boeren hun zin zou moeten geven, vlasten vele Engelschen erop, dat althans Jorissen aan de galg zou komen, en dat hij van het begin af aan de vredesonderhandelingen deelnam, was eene erg bittere pil, om te slikken.

zij beginnen moest, reeds was aangekondigd, zou eene maand vervroegd worden, en dan zouden de boeren met hunne grieven en eischen voor den dag kunnen komen, terwijl de heer Hudson ervoor instond, dat er tot op dien tijd geene maatregelen van geweld van Regeeringswege zouden genomen worden.

Toen de berichten omtrent het gebeurde te Potchefstroom aan de Kaapstad aankwamen, maakten zij wellicht niet denzelfden indruk, als in vredestijd het geval zou zijn geweest, maar wie den toestand in het Transvaalsche kende, werd er zeer door verontrust. Dat het voor de boeren, zoo ooit, thans de tijd was, om naar de wapenen te grijpen, wie kan dat ontkennen? Weinig troepen in Zuid-Afrika; de Kaapkolonie in een lastigen oorlog gewikkeld; in Engeland een ministerie aan het roer, dat al zijne beginselen zou verloochenen, als het een vrijheidlievend volk, door snood bedrog van zijne onafhankelijkheid beroofd, met geweld van wapenen wilde ten onder brengen: wat kon men beter hebben? Wisten de boeren dit laatste al niet uit zichzelf, dan zou Jorissen het hun wel duidelijk maken. Maar hoe ook de kansen der boeren stonden, het belang van Zuid-Afrika bracht mede, dat de vrede bewaard moest worden. Wat zou het einde zijn, indien op het oogenblik, dat door de Kaapkolonie een uiterst hachelijke strijd tegen de Naturellen gevoerd werd, in een land, ten nauwste door banden van bloedverwantschap aan de Kolonie verbonden, een oorlog tusschen de beide hoofdelementen van het blanke ras in Zuid-Afrika uitbrak?

Er werden dan ook stappen gedaan met het doel, om den vrede te bewaren. De heer Hofmeyr en een ander dagbladschrijver vervoegden zich eerst bij Sir George Strahan en daarop, ten gevolge van een gesprek met hem, bij den heer Sprigg, om te zien, of niet de Kaapsche Regeering genoopt kon worden, om ten gunste van eene schikking in het Transvaalsche te werken; Sir George, schoon geene vrijheid gevoelende, om zich in de Transvaalsche zaak te mengen, bekende hun toen rondborstig, dat ook President Brand hem reeds per telegraaf had aangezocht, om bij de Rijksregeering voor die zaken iets te doen, want dat het gevaar dreigend was. Hun denkbeeld - dat er vanwege de Kaapsche Regeering, met het oog op het algemeen belang van Zuid-Afrika, bij de Rijksregeering op de aanstelling van eene Koninklijke Commissie tot regeling der Transvaalsche zaken zou worden aangedrongen - werd een paar dagen later door eene vergadering aan de Paarl ter hand genomen, en de daar genomen besluiten zouden aan Sir George Strahan door eene deputatie, met het Parlementslid Marais aan het hoofd, worden overhandigd. Maar het scheen toen, als had de heer Sprigg, dien de afgevaardigden het eerst ontmoetten, het erop gezet, om hen te verhinderen den Gouverneur te zien, en schoon zij ten slotte ter audientie werden toegelaten, maakte het gedrag der Regeering een zoo slecht mogelijken indruk op hen en alle vrienden van het Transvaalsche.

Hierbij bleef het niet. Ook eene Stellenbossche deputatie, door den heer Hofmeyr aangevoerd, zou zich bij Sir George Strahan vervoegen, en dienzelfden dag had er eene andere demonstratie van oogenschijnlijk grooter gewicht, maar, ten gevolge van verschillende omstandigheden, min goed overlegd, plaats, daar een aantal Parlementsleden en een vertegenwoordiger der Engelsche drukpers, onder aanvoering van den heer Merriman, er bij den Gouverneur op aandrongen, om de Rijksregeering te kennen te geven, dat het in hunne oogen dringend noodzakelijk was, dat een man van aanzien, met de boeren bekend en hun vertrouwen genietend, b.v. de Kaapsche Hoofdrechter Sir J.H. de Villiers, naar het Transvaalsche zou gezonden worden, ten einde de bevolking, zooals het zeer averechts was uitgedrukt, met het bestuur der Koningin te *verzoenen.* Sir George ontving hen welwillend en beloofde aan hun wensch te voldoen. Maar dienzelfden dag kwam de tijding, dat in het Transvaalsche de Republiek was afgekondigd, en, zooals te verwachten was, bracht weldra de onderzeesche telegraaf het bericht, dat de zaken een keer genomen hadden, die Lord Kimberley verhinderde den gegeven raad te volgen.

Was nu alle hoop op eene schikking vervlogen? Wat eene Kaapsche deputatie niet vermocht, dat zou wellicht de Kaapsche Regeering vermogen. De heer Sprigg is een Engelschman en was, als Eerste Minister, een dienaar der Engelsche kroon, maar hij was toch ook minister der Kaapkolonie. Hij volgde eene politiek, waarvan het erkende doel was, om de Kolonie, onder de Britsche vlag, ook in Naturellen-zaken volledig zelfbestuur te verschaffen; en vond de oorlog, waartoe die politiek geleid had, bij het Hollandsch-sprekende gedeelte der bevolking meerendeels afkeuring, hij wist reeds toen, dat hij ook van het Rijksministerie veeleer tegenwerking dan samenwerking erin te wachten had. Het zelfbestuur, dat hij voor de Zuid-Afrikaansche bevolking in één zin eischte, - want hij had openlijk verklaard, dat, nu de Kolonie den Basoeto-oorlog met eigen krachten voeren moest, zij ook volkomen macht moest hebben, om den vrede naar eigen zin te regelen, welke macht haar door Lord Kimberley werd betwist - voor dat zelfbestuur in anderen vorm namen de Transvaalsche boeren de wapenen op. Lag het niet voor de hand, dat hij, als hoofd der Kaapsche Regeering, aan de Rijksregeering te kennen zou geven, dat het niet aanging, om, terwijl het overwicht van het Europeesche ras in Zuid-Afrika op het spel stond, in het Transvaalsche eene politiek door te zetten, die een tweedrachtsappel tusschen de hoofdelementen dier bevolking wierp, en dat, op de eene of andere wijze, aan de eischen der Transvaalsche boeren *moest* voldaan worden?

Dat alles werd den heer Sprigg, vóór en na het uitbreken van den Transvaalschen opstand, naar eisch en van bevriende zijde onder het oog gebracht. Zijne handelwijze vóór den opstand kent men uit het voorgevallene met de Transvaalsche deputatie. Na den opstand heette

het van zijn kant, dat de Transvalers, door hunne open rebellie, zichzelven in het ongelijk hadden gesteld. Zoo vergooide de heer Sprigg, tot vreugde wellicht van enkele zelfzuchtige oppositie-mannen en stellig onder bijval van Engelsche schreeuwers, maar tot groot ongeluk van Zuid-Afrika, zijne kans, om de Afrikaner bevolking voor zich en voor een oorlog te winnen, waarvan, hij mocht rechtvaardig zijn of niet, die volkomen zege der kolonisten, die slechts door gereede samenwerking van hen allen te verkrijgen was, het eenige einde zijn zou, dat de kolonie en het blanke ras in Zuid-Afrika tot voordeel kon gedijen.

XXI.

De gebeurtenissen, die op en sedert de vergadering te Paardenkraal in het Transvaalsche plaats hadden, zijn bekend. Ervan te vertellen, wat in de couranten te lezen stond, is niet het doel dezer schets. Er ophelderingen van te geven, die wat min duidelijk is, in het ware licht zullen stellen, daarvoor is het gebeurde te nieuw en te weinig bekend. Slechts enkele punten dienen aangestipt. Met een verstandig man als Gouverneur was het wellicht mogelijk geweest eene dragelijke schikking, zonder gewapende botsing, tot stand te brengen, omdat - en dit wordt wellicht in Holland te zeer uit het oog verloren - de boeren van het begin af wel erop uit waren, om de Republiek te herstellen, maar toch - wat President Burgers in de tijden van zijn glans niet wilde - aan Engeland zeker oppergezag in Zuid-Afrikaansche zaken toe te kennen. Kolonel Lanyon sneed intusschen met zijne proclamatie tegen het houden der vergadering alle hoop op eene minnelijke schikking af, en het antwoord der boeren was de afkondiging der Republiek te Heidelberg, het bezetten van Potchefstroom en de nederlaag der Engelschen aan Bronkhorstspruit.

Dat die zoogenaamde ‘moord’ - want men kon het den Engelschen in den regel niet uit het hoofd praten, dat Kolonel Anstruther en de zijnen slachtoffers van een laaghartig bedrog waren geworden, - gewroken en de opstand tegen Harer Majesteits gezag met de wapenen bedwongen moest worden, daarover heerschte bij de Engelsche bevolking van Zuid-Afrika, op enkele uitzonderingen na, eenstemmigheid. Engeland zond daartoe ook troepen, en strategisch was het stellig ruim zoo goed geweest, om althans een deel dier troepen van den kant der Diamantvelden het Transvaalsche te laten binnentrekken, dan Natal tot de eenige basis van operatiën te maken. Maar de heer Sprigg, schoon hij later zich niet ontzag, om den uitvoer van kruit naar den Vrijstaat te verbieden, ten einde de ‘rebellen’ te beletten zich aldaar hunne krijgsbehoeften aan te schaffen, wist zeer goed, dat een marsch van Britsche soldaten door de Kolonie een soortgelijken indruk op de Kapenaars gemaakt zou hebben als een rood lapje op een stier. Het Hollandsch-sprekende gedeelte der Kaapsche bevolking liet er dan ook geen twijfel aan, hoe sterk het met de Transvalers sym-

pathiseerde, en de vraag daargelaten, of in de Kolonie opstand tegen het Engelsch gezag en burgeroorlog voor de deur stonden, kan men het als zeker beschouwen, dat Sir Hercules Robinson, die kort na het uitbreken der vijandelijkheden kwam opdagen, vrij wel in het denkbeeld verkeerde, dat hij stond op een vulkaan. Niet weinig moet daartoe bijgedragen hebben de verregaande onverschilligheid, die aan de beide zoons van den Prins van Wales, al was een hunner Engeland's toekomstige Koning, betoond werd en die een scherp contrast maakte met het uitbundig vreugdebetoon in de dagen, toen Prins Alfred, eerst als adelborst en later als Hertog van Edinburg, de Kolonie bezocht. De Engelschen aan de Kaapstad schenen in te zien, dat in dezen tijd betuigingen hunner onderdanen-trouw en gehechtheid aan het Koninklijke Huis zeer licht contra-demonstratiën konden uitlokken, die men liever vermijden moest.

Laing's Nek, Ingogo en, meer dan iets anders, het schitterende wapenfeit aan den Majoeba-heuvel brachten voorgoed de stemmen tot zwijgen, die over de ‘lafhartigheid’ der boeren opgingen. Daaraan is thans een eind. Hoort men hier en daar een betoog, dat de boeren zich toch eigenlijk niet zoo heel dapper gedragen hebben, dan is dat, wat men in het Engelsch een ‘survival’ noemt, iets, wat ermee gelijk zou staan, als leerde in Holland een schoolmeester, op grond van het verhaal in Jozua, de schooljeugd, dat niet de aarde om de zon, maar de zon om de aarde draait. Maar de boeren hebben niet alleen den Engelschen getoond, wat zij waard zijn, maar ook de verwachtingen hunner vrienden overtroffen. Het was hun ernst, diepe en men zou haast zeggen heilige ernst, om voor hunne vrijheid te strijden. Daarom geene tegenstribbeling van mannen als Paul Krüger, die steeds gezegd en getoond had persoonlijk niet voor oorlog te zijn, maar die het zijn plicht achtte, om zich voorop te stellen, nu het volk den vrijheidsoorlog wilde. Daarom geen zweem van dat gebrek aan tucht, dat men in den oorlog met Sekokoeni gezien had. Daarom het gestand blijven aan het voornemen, dat kort vóór de vergadering te Paardenkraal door iemand, die in de geheimen der boeren was, naar de Kaapstad werd geschreven: dat men besloten had, om den oorlog op beschaafde wijze te voeren. Dat er uitzonderingen waren, dat zij, die door den oorlog zware verliezen geleden hebben, zich den boozen kant der zaken het meest voor oogen stellen, laat zich hooren. Maar van hen, die bij de boeren in gevangenschap hebben verkeerd of die, zonder partij voor de Republiek te kiezen, als handelaar en dergelijke in het land zijn gebleven, hoort men in den regel meer tot lof dan tot smaad der boeren; en mannen, die, zooals predikanten, door hun beroep boven de partijen stonden en wellicht vroeger twijfel koesterden, of het jongere geslacht nog de zedelijke kracht en de deugden der voortrekkers bezat, verklaren thans zich van bewondering vervuld voor hetgeen zij in den oorlog gezien hebben.

Wat zag men daarentegen in de Kaapkolonie? Frost's burgers bedwongen de Tamboekie-rebellen en wreekten dus den dood van den edelen en dapperen Commandant Van Linsingen, die met zijn zestienjarigen zoon in een gevecht met hen gesneuveld was(*). Over de Pondomise zegepraalden de vrijwilligers, door de Regeering uit allerlei volk bijeengeraapt en door Baca's en andere inboorlingen versterkt. Maar in den strijd met de Basoeto's werd slechts nu en dan van een behaald voordeel vernomen, en dat gedeelte der burgermacht, dat aldaar gebruikt werd, keerde meerendeels zonder verlof erlangd te hebben naar huis. Dit louter te wijten aan het feit, dat hunne broeders in het Transvaalsche tegen de Engelschen te strijden hadden, zou onjuist zijn. Veeleer liepen verschillende oorzaken samen. De oorlog was niet populair, want hij was 'Sprigg's oorlog' en onrechtvaardig. Tusschen de burgers en de militair of half militair ingerichte troepen, aan wier zijde zij strijden moesten, bestond geene goede verstandhouding, en door militairen aangevoerd te worden, daar hadden de burgers tegen. Maar wat men ook ter vergoelijking hetzij van het gedrag der burgers, hetzij van eene Regeering en eene militaire overheid zeggen moge, die hen niet tot hun plicht houden en hun niet den waren oorlogslust inboezemen konden, stellig is het, dat met het vertrek der burgers de Basoeto's het feitelijk gewonnen hadden. Men had gemeend, dat na de zege over de rebellen in Kafferland een inval in Basoetoland over Drakensberg den vijand tot rede zou brengen, maar ten deele wegens natuurlijke beletselen, zooals het zwellen der rivieren, ten deele, schijnt het, omdat alles in een staat van verlamming verkeerde, kwam hiervan niets en vernam men weldra van onderhandelingen met de rebellen. Die onderhandelingen werden afgebroken, omdat de Basoeto's met de voorwaarden - ook door Lord Kimberley te streng geoordeeld - niet tevreden waren, maar de oorlog werd slechts in schijn hervat, want men durfde de burgers niet oproepen en zonder hen had de Regeering geene voldoende macht ter harer beschikking.

Zoo naderde de zitting van het Parlement, reeds kort na de komst des nieuwen Gouverneurs belegd, en dat wel veel vroeger in het jaar dan gewoonlijk. Nieuwe onderhandelingen met de Basoeto's waren aangeknoopt, en ditmaal zou de Gouverneur, vreemd genoeg, maar in overeenstemming met Lord Kimberley's politiek, als scheidsrechter tusschen de Basoeto's en het Kaapsche Ministerie optreden. De oppositie was intusschen naar eisch georganiseerd. De heer Mer-

(*) De jonge Van Linsingen was leerling, of zoo men wil student, aan het Zuid-Afrikaansch Athenaeum aan de Kaapstad. Toen na zijn vertrek het eerst de naamlijst zijner klasse afgelezen en bij elken naam 'present' of 'absent' geroepen werd, weerklonk, toen men aan den zijnen kwam, het geroep: 'te velde, om zijn land te verdedigen'. Weinige dagen later vernam men, dat hij, zijn vader ziende vallen en hem niet willende verlaten, door den vijand was afgemaakt. Wat den Commandant zelven betrof, deze was bij de Kaffers zoo bemind, dat zijn dood hun niet minder smart baarde dan den Kolonisten.

riman noch de heer Hofmeyr trad als haar hoofd op: gene, omdat hij geen genoegzaam persoonlijk vertrouwen genoot; deze, omdat het niet ging, der oppositie een al te 'Hollandsch' karakter te geven. In den heer Scanlen, lid der Assembly voor Cradock maar sedert eenigen tijd aan de Kaapstad als deelhebber eener aanzienlijke procureursfirma gevestigd, vond zij een aanvoerder van geen schitterend talent maar door eerlijkheid, nauwgezetheid, kennis en gematigdheid de achting genietende. Toen hij het ministerie den handschoen had toegeworpen, werden er weken gewijd aan een debat, dat met eene uitstekende rede van den heer Sprigg en eene ministerieele overwinning eindigde, welke echter eene nederlaag zou zijn geweest, hadden niet de vier leden voor het pas ingelijfde Griqualand-West voor het ministerie gestemd. Maar toen het, een paar dagen later, bleek, wat de uitspraak van den Gouverneur inhield, die aan den oorlog met de Basoeto's een eind moest maken, en hoe dezen op eene bijna volkomen overwinning en eene terugwijking van het ministerie konden roemen, toen begon de afval in de ministerieele gelederen, die weldra een nieuw Kabinet, met den heer Scanlen als Eersten Minister en den heer Hofmeyr als Minister zonder portefeuille, op het kussen bracht.

Toen het Parlement geopend werd, had zich reeds de wijziging in de politiek der Rijksregeering voorgedaan, waarop de vrienden van het Transvaalsche in de Kolonie en stellig ook niet weinigen der Transvalers zelven gerekend hadden, maar welker uitblijven menigeen met angst vervulde. Toen het Transvaalsche Driemanschap in de hitte van den strijd een stuk had uitgevaardigd, blijkbaar van Jorissen's hand, dat den waren aard van den opstand uitstekend toelichtte, maar eindigde met de verklaring, dat het doel, waarvoor men streed, een vrij en vereenigd Zuid-Afrika was, welks grenzen van Simonsbaai tot de Zambesi zouden reiken, toen was dit eene wanhopige oproeping aan alle Afrikaners, om, zoo het ergste gebeuren mocht, de handen ineen te slaan tot hulp voor hen, die voor hunne vrijheid streden. De Engelsche partij maakte hier terstond gebruik van, om te doen gelooven, dat er meer achter de Transvaalsche beweging stak dan eene plaatselijke poging, om eene ontroofde vrijheid te heroveren, en de vrienden der goede zaak waren erdoor onthutst. Intusschen, dank zij hetgeen verricht werd, zoowel in Europa door Transvaal-comité's in Engeland en in den vreemde als aan de Kaap door Hofmeyr en anderen, die de beweging ten gunste van het Transvaalsche aan den gang en den Gouverneur onder den indruk dier beweging hielden, en in den Vrijstaat door President Brand, die stellig met des te meer kracht en volharding voor het herstel van den vrede werkte, naarmate hij beter inzag, hoe, als de Engelschen het Transvaalsche binnendrongen, ook de Vrijstaat in den oorlog zou gemengd worden(*), kwam het reeds vóór den slag

(*) President Brand is een man des vredes en volstrekt niet anti-Engelsch. Schrijver dezes vernam echter in den loop van den oorlog van iemand, die, na geruimen tijd in het hoofdkwartier der Transvaalsche Republikeinen te hebben doorgebracht, door den Vrijstaat naar de Kaapkolonie was gekomen, dat men destijds - toen er nog geen uitzicht op vrede bestond - in den Vrijstaat zoowel als in het Transvaalsche overtuigd was, dat, zoo de Vrijstaters ten behoeve hunner Transvaalsche broeders de wapenen wilden opnemen, hun President als oprecht Afrikaner op zijn post zou blijven.

aan den Majoeba-berg en Sir George Colley's dood tot onderhandelingen, en tot bittere ergernis der ultra-Engelsche partij werden die na den slag voortgezet. Nauwlijks was het Kaapsche Parlement geopend, of men vernam de heuglijke tijding, dat de preliminairen van den vrede geteekend waren en dat de verdere regeling der zaken, zooals vroeger van uit de Kaap aangeraden was, aan eene Koninklijke Commissie was opgedragen. Aan demonstratiën van beide zijden - dankbetuigingen aan het ministerie-Gladstone door Afrikaners en verbranding van Gladstone's beeltenis door ultra-Engelschen - ontbrak het niet. Maar wat in het Kaapsche Parlement gebeurde, - dat door het House of Assembly, zoo al niet het voorstel van den heer Hofmeyr, dat men de Koningin in een adres dank voor de grootmoedigheid harer Regeering in de zaak van het Transvaalsche zou toebrengen, dan toch een amendement erop, waarmee de heer Hofmeyr zelf genoegen kon nemen, zonder hoofdelijke stemming en na een zeer belangrijk debat werd aangenomen - toonde, wat als de stemming des lands kon gelden.

Niet alles was met de aanstelling der Commissie gewonnen. Angstige tijden zijn, met het oog op de onderhandelingen, door de vrienden van het Transvaalsche in Zuid-Afrika en nog veel meer door die hoofden der Transvalers zelf doorleefd, die met de vertegenwoordigers der Koningin in voortdurend verkeer waren. Maar wat Generaal Joubert als opperbevelhebber van het Transvaalsche leger, wat onder hem zoovele wakkere aanvoerders - Cronjé te Potchefstroom, Frans Joubert aan Bronkhorstspruit, Smit, de Vechtgeneraal, zooals zijn titel was, aan Majoeba-berg, Henning Pretorius en anderen in de buurt van Pretoria - met het geweer hadden gewonnen, dat lieten de beradenheid en standvastigheid van een Krüger en de schranderheid en diplomatieke bedrevenheid van een Jorissen niet verloren gaan, en menig passend en wijzen raad gevend telegram werd hun uit Engeland en vooral uit Holland gezonden. Er was sprake van afstand van Transvaalsch gebied in het Oosten des lands en Lord Kimberley had een plan daartoe ingezonden, terwijl menig ultra-Brit aan de Kaap er eene voldoening voor zijn gekrenkten trots in vond; maar Engeland's Regeering zag in, dat de boeren liever vechten dan zich hiertoe verstaan zouden, en zij gaf toe. Wat men buitenaf reeds lang vertelde, maar wat betwijfeld werd door hen, die in het Transvaalsche de zaken het naast stonden, - dat Engeland op elk punt van werkelijk belang zou toegeven - is bewaarheid. De regeling der Naturellen-zaken moge niet geheel naar eisch zijn, stellig is de schikking, aan het eind van Juli getroffen over het algemeen van dien aard, dat de Trans-

vaalsche boeren, die evenzeer reden hebben, om de volharding hunner eigen vertegenwoordigers als de inschikkelijkheid der Engelsche Regeering te prijzen, er zeer tevreden mee mogen zijn.

Hachelijker is de staat van zaken in de Kaapkolonie. Het nieuwe ministerie heeft een fraaien slag geslagen door het voordragen van een spoorwegplan, dat wel meer gemaakt was, om stemmen te winnen, dan gegrond op zuivere beginselen, maar het groote voordeel aanbood, dat het bij eene aanzienlijke meerderheid goedkeuring vond, en de tijd is niet ver, dat Kimberley zoowel als Bloemfontein met de Kaapsche haven in spoorgemeenschap zullen staan. Maar met de zaken van den oorlog staat het minder goed. De Secretaris van Naturellen-zaken is reeds geruimen tijd in Basoetoland, en of hij erin slagen zal, om aldaar de uitspraak van den Gouverneur ten volle te doen ten uitvoer leggen en een houdbaren toestand te scheppen, is twijfelachtig. Even twijfelachtig is het, of het ministerie gebruik zal maken van de in Kafferland behaalde voordeelen, om aldaar het land der rebellen door blanken te laten bezetten. Zelfs is het de vraag, in hoever het met het oog op Transvaalsche zaken, waarop het zich wellicht een invloed zou kunnen verschaffen, strekkende, om dien van het Engelsche ministerie en het Engelsche publiek te verzwakken, met de noodige kracht en gereedheid zal handelen. Maar daartegenover staan toch feiten van geen gering belang. Een daarvan is, dat het ministerie er niet aan wil, om, zooals de heer Saul Solomon in het House of Assembly heeft voorgesteld en enkele leden van het tegenwoordige bewind vroeger schenen te beamen, de Naturellenlanden onder Kaapsch gezag aan het onmiddellijk bestuur der Rijksregeering te laten en dus van die feitelijke onafhankelijkheid afstand te doen, die zelfs onder Engelsche vlag te verkrijgen is. Een ander, dat het de burgermacht voor den eigenlijken steun des lands verklaart en in weerwil van de bezwaren, die den krijgsdienst bij de bevolking gehaat maken, geene afschaffing ervan wil toegeven, maar slechts de Burgerwet zoo wijzigen, dat zij practischer wordt. Een derde, dat de invloedrijkste leden ervan deels met het Transvaalsche, deels zelfs met de bewegingen ten gunste van het Hollandsch element, welks taal men heeft voorgesteld toegang tot het Parlement te verleenen, ten sterkste sympathiseeren. Of het, in weerwil van het talent en den invloed van sommigen zijner leden, niet de harmonie en innerlijke kracht mist, om het te houden en de zaken des lands naar eisch te besturen, zal de tijd leeren. Stellig is het, zooals thans de zaken in Zuid-Afrika staan, meer geschikt, om vertrouwen in te boezemen, dan een, dat, zooals dat van den heer Sprigg, van Koloniale tot Imperialistische denkbeelden scheen te vervallen.

XXII.

Wat kan men nu, na de in dit opstel terloops en gebrekkig ge-

schetste gebeurtenissen, die stellig een nieuw tijdvak der Zuid-Afrikaansche geschiedenis openen, van de toekomst verwachten?

De toekomst van het Transvaalsche is onzeker, maar daarom niet donker. Het land heeft door den oorlog geleden, maar zulke verliezen komt men te boven. Het is, wat het financieele en wat Naturellen-zaken betreft, niet bevrijd van bezwaren, want in weerwil van Engeland's gematigdheid ten aanzien van geldelijke vorderingen is de schuldenlast, dien de Republiek te dragen zal hebben, voor een jongen Staat zeer zwaar, en de Britsche Resident met zijne macht als lid van eene commissie voor Naturellen-zaken kan het de Transvaalsche Regeering lastig genoeg maken. Maar er is hoop, dat de Republiek in geldelijke zaken bij kapitalisten in Holland en Amerika, landen, die om verschillende redenen er belang in moeten stellen, steun zal vinden, en wat de Naturellen aangaat, zullen Engelsche bemoeiingen ten nadeele der Republiek deels door de herinneringen uit de maanden tusschen Bronkhorstspruit en Majoeba-berg, deels door den invloed der Kaapkolonie veel van haar gevaar verliezen. De leidslieden der openbare meening in het Transvaalsche zijn er ten sterkste voor, dat vooruitgang en verlichting in het nieuwe bestuur zullen heerschen, en al weet men nog niet, wie de nieuwe President zal zijn, toch is het zoo goed als ontwijfelbaar, dat men een man van kennis en beschaving, van President Brand's stempel, kiezen zal en dat er een geschikt persoon zal te vinden zijn. Ten slotte hebben de Engelsche overheersching en de vrijheidsoorlog de boerenbevolking ten stelligste veel geleerd. Zij hebben haar geleerd hare aanvoerders te gehoorzamen, te strijden en te overwinnen. Zij hebben een ernst en een zin voor het betere bij haar aangekweekt, die niet zullen te loor gaan, maar tot waarborg dienen, dat de weg, door den Vrijstaat ingeslagen, ook door de herrezen Zuid-Afrikaansche Republiek, zoo al onder grootere moeielijkheden dan toch met geen minder goed gevolg, zal bewandeld worden. Wellicht is zelfs eene vereeniging der beide Staten, die Delagoa-baai tot de haven van Bloemfontein zoowel als van Pretoria zal maken, in het verschiet.

Zal nu van uit Republieken, die getoond hebben, wat zij waard zijn, een afdoende invloed op Britsch Zuid-Afrika worden uitgeoefend? Er zijn Engelschen, die dit beweren. Meermalen, tot in het Parlement toe, is het verkondigd, dat eene partij inde Kaapkolonie eene ‘Hollandsche Republiek’ wil. Daarbij wijst men op de reeds vermelde pogingen, voorshands niet gelukt, maar die, als men ze doorzet, stellig slagen zullen, om het gebruik van het Hollandsch in het Parlement vrij te stellen; op het streven, om de Hollandsche taal op de scholen eene betere plaats te geven; op den *Patriot,* die, naast andere den Engelschman alles behalve welkome denkbeelden, ook het plan voorstond, om door middel van coöperatieve handelsvereenigingen of zoogenaamde boerenwinkels de koloniale bevolking aan de macht van den Britschen

handelsstand te onttrekken; en vooral op de oprichting van een ‘Afrikaansch Bond’, dat allen zou moeten omvatten, die, welke hunne afkomst ook zijn mocht, Zuid-Afrika als hun vaderland en tehuis beschouwen, en dat, door de Bloemfonteinsche *Express* zoowel als door den *Patriot* aanbevolen, in den Vrijstaat en de Hollandsch-sprekende gewesten van het Oosten thans wordt verwezenlijkt. Een der leden van het House of Assembly, Dr. Matthews uit Kimberley, ging zelfs zoover, dat hij eenmaal in het Huis te kennen gaf, dat hij hierom het ministerie-Sprigg steunde, omdat een nieuw bewind bij zijne optreding wellicht tot eene ontbinding van het Parlement zou moeten overgaan, en men dan eene meerderheid zou krijgen, *tegen allen vooruitgang gezind* (in den mond van Engelschen in Zuid-Afrika de geijkte uitdrukking voor eene Hollandsch-sprekende meerderheid), geneigd, om zeer spoedig tot Engeland een verzoek te richten, dat onder een ministerie-Gladstone maar al te licht zou worden toegestaan: dat het Zuid-Afrika, behalve misschien het marine-etablissement aan Simonsbaai, loslaten en de oprichting eener Republiek goedkeuren zou.

Nu bestaat er tusschen de vraag, of Britsch Zuid-Afrika al dan niet eene Republiek zal worden, en de quaestie van Hollandsch tegen Engelsch niet zooveel verband, als somtijds gemeend wordt. Voor een onpartijdig beoordeelaar, die even min met de Britsche vlag en met de onderdanen-trouw aan Hare Majesteit de Koningin als met het afgetrokken denkbeeld van eene Republiek dweept, kunnen er twee redenen zijn, om voor Zuid-Afrika den republikeinschen Regeeringsvorm te verkiezen. De eene is, dat men, onder Engelsche vlag blijvend, een Gouverneur overkrijgt, die met hulp van een verantwoordelijk ministerie regeert, en dat het verantwoordelijk bestuur of, zooals Engelschen het gaarne noemen: partij-bestuur, in Zuid-Afrika dit tegen heeft, dat de Naturellen-quaestie dus onfeilbaar eene partij-quaestie wordt. Had men daarentegen eene Republiek, naar het model der Amerikaansche, wat de verhouding tusschen Uitvoerende en Wetgevende Macht betreft, dan zou dit bezwaar veel minder gevoeld worden. Of men intusschen aan de Kaap dit punt behoorlijk vat, valt te betwijfelen. Wat zich daarentegen niet laat betwijfelen, is, dat niet zoo heel veel ongepaste bemoeiingen van Engeland met Naturellen-zaken meer noodig zijn, om de Engelsche zoowel als de Hollandsch-sprekende bevolking, op weinige uitzonderingen na, en gene wellicht nog eerder dan deze, tot de overtuiging te brengen, dat het voor het Europeesche ras in Zuid-Afrika niet langer gaat, om van de wisselingen der openbare meening in het Vereenigd Koninkrijk afhankelijk te zijn. Wat tegen de Republiek pleit, is, naast de overlevering en het gevoel, dat men het onder Engelsch bestuur waarlijk zoo kwaad niet heeft, vooreerst menig stoffelijk belang - zooals b.v., dat eene Britsche Kolonie in den regel een beter krediet buitenslands heeft dan eene Republiek - en ten tweede het feit, dat men van een monarchaal bestuur

ondervinding en begrip heeft en van een republikeinsch niet. De Vrijstaat, zal men zeggen, is eene Republiek, maar de landsvaderlijke positie, die Jan Brand in den door hem bestuurden Staat inneemt, daarvan kan aan de Kaap geene sprake zijn. En hier heeft men nu tevens eene reden, om te gelooven, dat de Republieken geen doorslaanden invloed op Britsch Zuid-Afrika zullen uitoefenen en dat eene herschepping der algemeene toestanden, zoo deze noodig mocht zijn, niet van haar maar van de Britsche Koloniën zelven zal uitgaan. De Vrijstaat en het herboren Transvaalsche zijn boerenstaten en zullen dat karakter zoo spoedig niet verliezen; hoe krachtig het boeren-element zich ook in de Kaapkolonie moge verheffen, het zal er geene uitsluitende heerschappij voeren.

Maar nu de strijd tusschen het Hollandsche en het Engelsche element! Het Hollandsche wint ontegenzeggelijk aan kracht, en dat kan natuurlijk voor het Engelsche even min eene reden van tevredenheid zijn als, b.v., in een land, waar de adel het overwicht heeft gehad, de verheffing van den burgerstand dezen zal behagen, of als bewegingen onder fabriek-arbeiders, om eene betere positie te erlangen, voor de fabrikanten aangenaam zullen zijn. Maar evenals de adel het niet zonder de burgerij doen kan en de fabrikanten niet zonder werkvolk, en zij daarom zich in den stand van zaken schikken, zoo kan, of wil men liever: zal, het met de Engelschen in Zuid-Afrika gaan, en dat wel des te lichter, omdat Engelschen en Afrikaners door vermaagschapping en maatschappelijk verkeer elkander toch reeds veel nader staan dan, in Europa, maatschappelijke standen(*). Weinige dagen geleden verscheen in een der Natalsche bladen een stuk, zonder naamteekening maar waarschijnlijk het werk van geen minder personage dan den Voorzitter van den Wetgevenden Raad aldaar, waarin, boven eene te Londen opgerichte Zuid-Afrikaansche Vereeniging, waarvan het blijkbaar doel is, om Zuid-Afrika zooveel mogelijk in de macht van Engelsche handelsfirma's te houden of te brengen, het Afrikaansche Bond wordt aangeprezen als eene vereeniging van mannen, die in Zuid-Afrika in den vollen zin des woords hun *land* zien, en waarin de overtuiging wordt uitgesproken, dat vele Engelschen zich aan het Bond zullen aansluiten, al gaat de oprichting van Hollandsche Afrikaners uit. Dat is de zin, waarin hier moet gedacht en gehandeld worden. Wint die zin het in Zuid-Afrika, dan zal eene beweging ten gunste van de Hollandsche taal even vruchtbaar kunnen worden en te gelijk even weinig inbreuk

(*) In den Transvaalschen vrijheidsoorlog streden verscheiden Engelschen aan den kant der boeren. Onder anderen las men in de bladen van een jong Engelschman te Utrecht, die de partij der Republiek had gekozen, want hij was verloofd met een boerenmeisje, Miss Ferreira, die zoo patriotschgezind was, dat zij eene vlag voor de burgers van haar district had gemaakt. Wat de Kaapkolonie betreft, daar vindt men geslachten van Engelschen bloede, b.v. dat van Barry, die even oprecht Afrikaansch zijn als eenige burgerfamilie uit de dagen van Van Riebeek of Van der Stal zijn kan.

behoeven te maken op de geleidelijke en harmonieuze ontwikkeling der natie, als de Vlaamsche taalbeweging in België doet.

De heldenfeiten der Transvalers hebben in zoover eene uiterst gunstige werking op de zaken van Zuid-Afrika gehad, als zij den Engelschen achting voor 'the Boers' hebben ingeboezemd. Maar die achting neemt niet weg, dat er ultra-Engelschgezinden en boerenhaters hier te vinden zijn, en daartegenover vindt men uit den aard der zaak bij vele Afrikaners een anti-Engelschen zin, die dikwijls even ver gaat. Op zichzelf kan dat zooveel kwaad niet. Verkeerdheden en uitersten vindt men overal, en toch gaan de zaken haar gang. In Zuid-Afrika echter houden zulke strekkingen hierom een werkelijk gevaar in, omdat men hier eensdeels met het Britsche Rijk, anderdeels met de inboorlingen rekening moet houden. Door den Basoeto-oorlog is de Kaapkolonie niet alleen met eene schuld van wellicht drie millioen sterling belast, maar haar gezag over Basoetoland en haar aanzien bij andere stammen heeft erbij geleden. Vanwaar dat? Hadden Sir Bartle Frere en de heer Sprigg, door de zaken uit een te Engelsch standpunt te beschouwen, den aard der Transvaalsche grieven en hare werking op het Afrikaner ras niet miskend, de oorlog had geen roemloos eind genomen. Hadden de Afrikaners, door in Sir Bartle Frere en den heer Sprigg te zeer louter gewillige werktuigen eener Imperialistische en zuiver Britsche politiek te zien, niet vergeten, dat gene een eind had gemaakt aan dat verderfelijk steunen der inboorlingen tegenover kolonisten, dat Zuid-Afrika zulk een billijken wrok tegen Engeland inboezemt, en dat deze eene politiek had ingewijd, die de groote kwalen van Zuid-Afrika - de nabuurschap van barbaarsche en roofzuchtige stammen en het gebrek aan arbeiders - zou verhelpen, zij hadden den Basoeto-oorlog in een ander licht gezien en er een anderen keer aan gegeven. En wie zal zeggen, dat, zoo het misverstand tusschen Engelschen en Afrikaners blijft voortduren, er zich geen nog erger kwaad zal voordoen? Hoe zal het gaan, als - om slechts een enkel voorbeeld te noemen - in een Naturellenoorlog in het Transvaalsche de Engelschen in Zuid-Afrika, gesteund door die van het moederland, evenals kort geleden de koloniale en Vrijstaatsche Afrikaners, den waren vijand van het Europeesche ras miskennen en al die zedelijke en stoffelijke macht, die zij in de zaak kunnen doen gelden, ten nadeele der boeren en ten gunste der inboorlingen aanwenden?

In zoover *is* de toekomst van Zuid-Afrika donker. Vergeten Engelschen en Hollandsch-sprekende Afrikaners, burgers eener Republiek of trouwe onderdanen der Koningin, dat zij als kolonisten uit den vreemde op Afrikaanschen grond tegenover het inheemsche barbaarsche ras als lieden, die hier hun tehuis en hun dierbaarste panden hebben en daarvoor zelf, zonder vreemde hulp of tusschenkomst, werken moeten, tegenover Engeland een gemeenschappelijk belang

moeten verdedigen, dan is wellicht niet de val van het blanke ras in Zuid-Afrika, als van een tegen zichzelf verdeeld huis, bezegeld, maar biedt stellig toch de toekomst, voor de Republieken zoowel als voor Britsch Zuid-Afrika, een alles behalve helder verschiet. Zegeviert daarentegen het besef van de ware belangen der bevolking, dat in de laatste vijf jaren hier maar al te zeer gemist is, dan zal geen strijd tusschen monarchie en republiek, tusschen Hollandsch en Engelsch den vooruitgang en den bloei van die prachtige woonstede verhinderen, die het Europeesche ras zich in Zuid-Afrika verworven heeft en die wellicht nog voor ruime uitbreiding vatbaar is. Op het gezond verstand en den zin voor het practische en bereikbare, die in Zuid-Afrika aan het Hollandsch-sprekende zoo min als aan het Britsche ras ontbreken en die beiden leeren zullen, om het kleine klein en het groote groot te noemen, grondt zich de hoop van iedereen, wien het heil van Zuid-Afrika ter harte gaat.

Kaapstad, Augustus 1881.

Dr. J.W.G. VAN OORDT.

De vesting Parijs, zooals zij was en zooals zij thans is.

Wij hebben er reeds vroeger op gewezen, dat het zuidelijk front van Parijs met veel meer zorg was verdedigd dan eenig ander gedeelte. Vijf gedetacheerde forten: Ivry, Bicêtre, Montrouge, Vanves en Issy, verdedigen een front van niet veel meer dan 10 KM. lengte, zoodat op elke 2000 à 2500 M. een fort komt. Bovendien is de afstand tot den gebastionneerden ringmuur tusschen 1600 en 2500 M., en kan derhalve het geschut van den ringmuur dat der forten zeer goed ondersteunen. Vanwaar die buitengewone zorg? Omdat de sleutels van Parijs in het zuidelijk front zijn gelegen. Blücher toonde dit reeds te beseffen in 1815. Hij liet de tijdelijke werken, die gedurende de honderd dagen bij Montmartre, Romainville en Nogent waren opgeworpen, links liggen, trok bij Saint-Germain de Seine over, zonder zich te storen aan de boosheid van Wellington, die zulk eene strategie wel wat al te stoutmoedig noemde. Blücher bezette echter den rand der hoogten, die het Parijsche bekken ten zuiden domineeren, en... zijne stoutmoedigheid werd beloond: hij was den volgenden avond meester van Parijs. Daarom ook was de zuidzijde der stad het best bevestigd volgens de wet van 1841. Maar hij, die thans meester was van Versailles, van de hoogten van Meudon, Clamart, Châtillon, hij was

opnieuw meester van Parijs. Dit heeft ook de geschiedenis van het beleg van 1870-71 aangetoond. Vanhier alleen konden de projectielen van het zwaar geschut tot in de stad geslingerd worden. In Augustus 1870 begreep men dit ook; maar toen was het te laat, en de enkele half voltooide werken vielen in Duitsche handen.

De hoogten van Meudon, Clamart, Châtillon zijn geene alleenstaande hoogten, even min een bergrug met hellingen aan weerszijden. In geenen deele. De hoogte heeft naar de zijde van Parijs eene tamelijk steile helling, maar naar de zuidzijde strekt het plateau zich mijlen ver uit en sluit zich aan de hoogvlakten van Beauce aan. De hoogte van dit plateau komt ongeveer overeen met die van den Mont-Valérien. Deze hoogvlakte strekt zich eveneens aan de westzijde van Parijs uit. Hoewel oogenschijnlijk horizontaal, is er toch eene geregelde terreinhelling van west naar oost, ten gevolge waarvan al het water van dit hoogvlak naar de vlakte der Seine stroomt. Dit vlak wordt echter afgebroken door twee diepe, dwarse insnijdingen, de eerste (het dichtst bij Parijs) door de Bièvre, de tweede door de Yvette.

Het eerste riviertje ontspringt in de nabijheid van Saint-Cyr. Al zeer spoedig baant het een diep spoor bij het bosch van Gonard, stroomt langs Bièvre, daalt naar de Seinevlakte door eene diepe insnijding tusschen het bosch van Verrières en de hoogte van Palaiseau. Het heeft dan bijna 14 KM. in de richting van west naar oost gestroomd en in die richting een dal gegraven van ternauwernood een KM. breedte, maar dat eene kolossale gracht van niet minder dan zestig M. diepte vormt. Bij zijne intrede in de vlakte maakt het bijna een rechten hoek met zijne vroegere richting, loopt zoowat evenwijdig met de Seine en vereenigt zich in de stad met die rivier.

De tweede insnijding wordt gevormd door de Yvette. De vallei van deze rivier draagt den naam van vallei van Chevreuse en gelijkt op vergroote schaal op die der Bièvre. De oorsprong is in de nabijheid van de beroemde abdij van Port-Royal. Het eerste gedeelte van dat dal, tusschen Gif en Palaiseau, heeft eene breedte van twee KM., maar is evenals dat der Bièvre zeer diep ingesneden. Ten zuiden van Palaiseau gaat het riviertje over in de Seinevlakte, maar stroomt direct oostwaarts langs Longjumeau, verbindt zich te Épinay met de Orge en stort zich kort daarna in de Seine. Het dal is ook ongeveer veertien KM. lang, terwijl de rivier nog twaalf KM. door de vlakte stroomt. De afstand tusschen de insnijdingen dier beide riviertjes is in den beginne ongeveer vijftien KM., wordt op het midden van zeven tot negen en is bij den overgang van de vlakte slechts vier.

De waterscheiding van het hoogvlak is van Versailles gelegen in bijna westelijke richting. Dit blijkt ten duidelijkste, wanneer men de stroomrichting van Bièvre en Yvette vergelijkt met die der Ru de Gally. De bronnen toch van Bièvre en Ru de Gally liggen betrekkelijk zeer dicht bij elkander - zij hebben ternauwernood een afstand van

één KM. - daar de Ru de Gally in het park van het kasteel van Versailles ontspringt en, terwijl de beide eerstgenoemden geheel in oostelijke richting stroomen, beweegt de Ru de Gally zich in westelijke richting en ontlast zich in de beneden-Seine.

Uit deze beschrijving, die slechts in hoofdtrekken en alleen in zoover het voor ons doel noodzakelijk is, den toestand teruggeeft, volgt, dat het de groote vraag was, of de Bièvre en zelfs gedeeltelijk de Yvette in het verdedigingsstelsel zouden worden opgenomen of wel, dat men beide riviertjes aan den vijand zou overlaten.

Wij hebben reeds gezien, dat het comité van versterkingen niet alleen de binnenste, maar ook de tweede versterkingslijn afkeurt en dus de verdediging zoover mogelijk buitenwaarts van Parijs wil uitstrekken. Het rapport, instemmende met het advies van deze commissie, laat dan ook niet na, de aandacht te vestigen op verschillende punten, die niet door de commissie zijn gereleveerd, en vervolgt daarna:

'Eenmaal dus aangenomen zijnde, dat wij eene stelling moeten innemen voorwaarts van Versailles, is de keuze van het punt in het minst niet twijfelachtig. Wij moeten ons vestigen op het plateau, voorwaarts van Saint-Cyr, in den hoek, gevormd door de spoorwegen van Dreux en Rambouillet, bij de vereeniging van de wegen naar Le Mans en Alençon, bij het begin van de vallei der Bièvre. Hiertoe moeten wij twee forten oprichten, waarvan het tweede, bestemd, om den spoorweg van Dreux en het dal der Ru de Gally te domineeren, slechts eene aanvulling van het eerste zal zijn.

Hoe moeten wij nu, nadat de beveiliging van dezen grooten saillant van Saint-Cyr als onomstootelijk is aangenomen, hoe moeten wij nu deze versterking in verbinding brengen met de bestaande verdedigingswerken of met de natuurlijke hinderpalen, die de omstreken van Parijs aan deze zijde aanbieden? De oplossing van dit vraagstuk volgt geheel uit den toestand van het terrein.

Stelling ten noorden van Saint-Cyr. Ten noorden van de stelling van Saint-Cyr vinden wij het dal der Ru de Gally, van dat van Sèvres gescheiden door eene hoogte, bekroond door het kasteel van Versailles. Noordwaarts vinden wij verschillende kleinere valleien, die oorzaak zijn van het ontstaan van kleinere plateaux. Dezen dragen den naam van plateaux van Trou-d'Enfer, bosch van Marly, Sainte-Jamme en des Alluets. Wij moeten natuurlijk sommige punten van die plateaux bezetten, om verbinding te krijgen tusschen de positie van Saint-Cyr en de Seine. Maar welke der beide hoofdkronkelingen der Seine moeten wij bezetten, die van Marly of die van Poissy; waar moeten wij onze lijn sluiten?

Nemen wij de bocht van Marly aan als punt van sluiting, dan moeten wij het werk of de werken, die tusschen de Seine en Saint-Cyr, voorwaarts van Versailles, noodig zijn, op het plateau van Trou-d'Enfer aanleggen. Deze hoogte heeft echter het nadeel, dat...

Nemen wij daarentegen de bocht van Poissy als sluitingspunt aan, dan... Hier volgen de voor- en nadeelen.)

Op grond daarvan, en met het oog op de beschikbare middelen, moeten wij ons voorloopig tevredenstellen met de bezetting van het plateau du Trou-d'Enfer door een werk, dat later als steunpunt dienen kan voor eene meer uitgebreide linie, waarvan wij al de voordeelen hebben opgenoemd.

Stelling ten oosten van Saint-Cyr. Laten wij thans nagaan, hoe wij, aan de oostzijde, Saint-Cyr aan de bestaande verdedigingswerken kunnen verbinden. Daartoe hebben wij de:

Linie der Bièvre. Het dal van de Bièvre, die nabij de positie van Saint-Cyr ontspringt, maakt in het terrein aan deze zijde eene diepe insnijding. Moeten wij de nieuwe verdedigingslijn vaststellen vóórwaarts of achterwaarts van die kolossale gracht? Ziedaar eigenlijk de geheele quaestie.

Indien wij erachter blijven, zal die gracht, zonder eenigen twijfel, eene grootere zekerheid aan onze werken geven; maar, aan den anderen kant, zal ook de vijand, die meester is van de tegenovergestelde zijde, al onze bewegingen in de vallei kunnen verhinderen, die daardoor een neutraal terrein zou worden, aan beide legers evengoed ontzegd. De vijand zou, aan de overzijde, zich gemakkelijk kunnen vastnestelen; hij zal dicht genoeg bij Versailles zijn, om die stad te kunnen bombardeeren, en hij zal ons het gebruik van de nieuw aan te leggen ceintuurbaan kunnen beletten.

...Wij moeten ons dus voorwaarts van de Bièvre opstellen.... Het plateau op den rechteroever der Bièvre is bovendien zeer geschikt voor het opwerpen van verschansingen; het is bijna horizontaal, niet bedekt of boschrijk. Onze werken moeten zoo nabij de hellingen der Bièvre geplaatst worden, dat hunne gemeenschap naar achteren verzekerd en goed gedekt is. Zij zullen dan vóór zich in alle richtingen een prachtig schootsveld hebben, waarbij zij al de kracht der kanonnen van groot kaliber kunnen ontwikkelen; onze legers zullen dan kunnen deboucheeren en zich in de tusschenruimten uitbreiden, terwijl zij ten slotte de insluitingslinie van den vijand tot over de Yvette terugdringen.

Ter bereiking van dit doel zijn drie voorname werken noodig: één van de eerste klasse te Palaiseau, twee van mindere beteekenis bij Haut-Buc en Villeras.

Het fort van Palaiseau, aan het uiteinde dezer linie gelegen, zal aangevuld moeten worden door twee batterijen ten zuiden, die het dal der Yvette bestrijken, en ten oosten door een klein fort op de

afzonderlijk gelegen hoogte van Chaumont. De bezetting van dit laatste punt zal den linkervleugel dezer linie dekken, de werking uitstrekken over het lager gelegen gedeelte van het dal, in de richting van Longjumeau en ook aan deze zijde het bezit verzekeren van de groote ceintuurbaan, die uit de vallei der Bièvre zich achterwaarts van Villeneuve-Saint-Georges wendt.'

Ofschoon het gedane voorstel tot wet is verheven en dus de versterking van de hoogte van Chaumont wettig moest geschieden, heeft men er toch later en voorgoed van afgezien. De kracht en de goede ligging van de vestinggroep bij Palaiseau zou dit werk waarschijnlijk overbodig maken. Deze groep toch wordt van de zijde der Seine en van het dal der Chevreuse beschermd door hellingen, die onder het werkzame vuur niet te beklimmen zijn; ten noorden wordt zij gedekt door de nauwe ruimte tusschen het glacis en het ravijn der Bièvre, terwijl bovendien de rug gedekt is door het geschut der redouten van het bosch van Verrières. Men heeft dus het fort van de hoogte Chaumont later onnoodig geacht en begrepen, dat de positie Palaiseau aan de zijde der Seine en der Yvette ongenaakbaar was.

Wilde men dus deze groep insluiten en langs den gewonen weg belegeren, dan zou de vijand eerst de Yvette op een hooger gelegen punt, bijv. bij Gif, moeten overtrekken en het plateau beklimmen, om daarna de westzijde der positie aan te vallen. Maar dan keert de vijand eerst de flank, later den rug toe aan het fort Villeras, zoodat ook van die zijde een beleg zeer bezwaarlijk zou worden.

'Een enkele blik op het terrein', zoo vervolgt het rapport, 'is voldoende, om den weg aan te toonen, dien wij moeten inslaan, om den saillant van Palaiseau aan de bestaande verdedigingswerken te verbinden. Zoodra de Bièvre in de vlakte van Sceaux komt, keert zij zich noordwaarts en wordt geheel gedomineerd door de hoogten, die hier het plateau van Villacomblay begrenzen. De lijn dezer hoogten is bijna recht, lang acht KM., en strekt zich uit van Palaiseau tot Châtillon. Indien wij nu de positie Châtillon bezetten... en eene tusschenstelling in de bosschen van Verrières, dan is de lijn Palaiseau-Saint-Cyr gedekt tegen een aanval op de linkerflank en heeft men tevens op de eenvoudigste wijze verbinding met de forten Issy en Vanves.

'De bovengenoemde werken - Châtillon-Verrières-Palaiseau met annexen-Villeras-Haut-Buc-Saint-Cyr met annexen-Marly of Sainte-Jamme en Aigremont - vormen ten zuidoosten van Parijs, aan de zijde, die als 't ware aangewezen is, om Parijs van voedsel te voorzien, een derde geretrancheerd kamp of een tactisch centrum, in goed verband met de bestaande werken, geschikt tot offensieve bewegingen en eene actieve verdediging begunstigende.

Resumeerende, zien wij, dat het systeem, voor de verdediging van Parijs aangenomen, bestaat in het oprichten van drie geretrancheerde kampen of vestinggroepen aan de noord-, oost- en zuidwestzijde. Elke

groep heeft hare afzonderlijke rol te vervullen. De eene dekt het vermoedelijk punt van aanval; de tweede de zijde, vanwaar de vijand voor Parijs komt; de derde de zijde, vanwaar Parijs zijn toevoer verwachten mag. Deze laatste stelt tevens den verdediger in de mogelijkheid, om te deboucheeren en den vijand te bestoken.'

Tot dusverre namen wij slechts de belangrijkste zinsneden uit het rapport over en waren daardoor in de gelegenheid, groote coupures te maken. De hooge beteekenis van hetgeen nu volgt, geeft ons het recht daartoe niet meer en wij zien ons verplicht, den geheelen inhoud terug te geven.

'*Uitspringende en teruggetrokken gedeelten.* De drie bovengenoemde groepen hebben goed verzekerde flanken. De intervallen, die deze groepen scheiden, vormen groote, teruggetrokken gedeelten, wier verdediging goed verzekerd mag worden genoemd, dank zij de dubbele linie van in den besten toestand verkeerende werken. Zij vormen terreingedeelten, die betrekkelijk laag zijn en gedomineerd worden door de werken op de flanken der geretrancheerde kampen. Zij bieden den vijand zeer gevaarlijke stellingen aan, die onophoudelijk op beide flanken bedreigd worden en waarin hij zich moeielijk duurzaam kan nestelen.

Hoewel deze teruggetrokken gedeelten blijven bestaan, zal het vooruitspringen der voorwaarts gelegen werken en de groote uitgestrektheid der vuuruitwerking, veroorzaakt door de ligging op domineerende punten, toch zijn invloed doen gevoelen. De vijand zal gedwongen zijn, zijne lijn van insluiting op een belangrijken afstand achteruit te brengen. Gerekend, dat deze op 6000 M. afstand van de nieuwe werken gelegen is, dan zal de lijn van insluiting 160 KM. lang moeten zijn. Hoogst belangrijk worden daardoor de afstanden, die zijne troepen moeten doorloopen, om elkander bij een uitval te ondersteunen. Met het gevaar voor oogen, dat zijne linie elk oogenblik kan worden geforceerd, zal hij het beleg van Parijs niet durven ondernemen dan met een aantal troepen, in geene evenredigheid staande tot degenen, die bij het beleg van 1870 voldoende waren.

Indien hij echter niet voor deze reusachtige onderneming terugdeinst, dan zal hij zijne troepen over een groot terrein moeten uitbreiden en tot ongehoorde inspanning worden gedwongen ter bewaking van eene insluitingslijn, die van alle zijden bedreigd is. Hij zal geen bombardement kunnen aanwenden en dus verplicht zijn tot een geregeld beleg van een of meer forten der geretrancheerde kampen. Men weet echter, hoe moeielijk dat is, wanneer die belegerde forten ondersteund worden door troepen te velde. De verdediging kan in dat geval tot in het oneindige gerekt worden.

Tegenwerpingen. Het aangenomen systeem schijnt dus geheel te voldoen aan de eischen, indien slechts eene voldoende troepenmacht in het vrije veld de verdediging van Parijs kan ondersteunen, aldus redeneeren sommigen, maar deze laatsten zijn bevreesd voor het geval,

dat zich in den laatsten oorlog heeft voorgedaan. Wanneer een hoofdleger, na een echec aan de grenzen te hebben geleden, zich terugtrok in eene richting, loodrecht op de richting, die het invallend leger nam, dan zou er in Parijs voor de verdediging slechts eene zeer kleine troepenmacht beschikbaar zijn.

Moeten wij in dat geval, zoo zeggen de tegenstanders van het stelsel, niet vreezen, dat de vijand gebruik maakt van den grooten afstand tusschen de vooruitgeschoven werken en het middelpunt, en van de groote tusschenruimten tusschen die werken onderling, om door te dringen tot de ruimte, begrepen tusschen de oude en de nieuwe lijn van verdediging?

Eene eenvoudige redeneering en talrijke voorbeelden uit de krijgsgeschiedenis kunnen deze bedenkingen wederleggen.

Ten eerste moeten wij aannemen, dat de toestanden van den laatsten oorlog niet precies weder zoo in het leven zullen worden geroepen; maar bovendien, de verplichte persoonlijke dienst zal ons niet alleen een actief leger schenken, maar tevens een territoriaal leger, voldoende onderwezen en geschikt, om mede te werken tot de verdediging des lands. Er zal verder te Parijs eene belangrijke kern aanwezig zijn, zoowel van het actieve leger als van de reserve, en uit den aard der zaak zullen er altijd korpsen in formatie zijn.'

Hier volgt eene beschouwing van de vermoedelijke sterkte der troepen, die te Parijs aanwezig zullen zijn.

'Is het evenwel aan te nemen,' dus vervolgt het rapport zijne bedenkingen, 'dat, na eene of meer ernstige nederlagen aan de grenzen, geen enkel brokstuk van het leger Parijs zou kunnen bereiken? Zouden al die overblijfselen door hunne chefs geleid zijn in richtingen, die ze van Parijs afleidden, of zou de vijand ze altijd in die richtingen hebben gedreven? Integendeel. Wij mogen eerder vreezen, dat Parijs als een magneet zal werken; dat sommige generaals, na overwonnen te zijn, eene toevlucht zullen zoeken onder het geschut der vestingwerken van de hoofdstad. Wij zullen zelfs maatregelen moeten nemen tegen die neiging.

Dit groot strategisch middelpunt zal voor onze legers een steunpunt moeten zijn; maar de chef, aan wien de moeielijke, maar roemvolle taak der verdediging van Parijs is opgedragen, zal moeten zorgen, dat zich er geen te groot aantal troepen opeenhoopt. Hij moet bij zich houden, wat hij noodig heeft, maar de rest moet hij, na in hunne behoeften te hebben voorzien, naar elders zenden, waar zij weder als kern voor nieuwe hulplegers kunnen dienen.

Maar nemen wij eens aan, dat de vijand tusschen twee forten doordringt, dan zal hij dat ten minste met een eenigszins belangrijk aantal troepen niet anders kunnen doen dan des nachts of bij dikken mist. De forten hebben de voornaamste wegen onder schot, zoodat hij met moeite zijn veldgeschut zal kunnen medenemen. Gedurende het ge-

vecht zal zijne munitie-aanvulling bijna onmogelijk zijn. En wat zal hij, met dat lichte geschut, uitvoeren tegen werken, die in de keel gesloten zijn, die gewapend zijn met zwaar geschut en ingericht tot eene behoorlijke verdediging? Of zou hij met dat lichte materiaal de stad willen bombardeeren en een strijd aangaan met de oude, veel verbeterde forten? Wij behoeven over zulke veronderstellingen niet lang te redeneeren.'

Toen het denkbeeld van de bevestiging van Parijs nog in tamelijk embryonnairen toestand verkeerde, n.l. in 1833, zeide de Maarschalk Soult, dat rondom Parijs eene zone mankeerde, die voor de verdediging denzelfden invloed kon uitoefenen als de oceaan voor Engeland of als de ijsvelden voor Rusland; dat deze zone gevormd moest worden door versterkingen, zoodat Parijs nimmer iets van den vreemdeling had te duchten. Onder aanhaling van die woorden zegt het rapport: 'Het wetsontwerp stelt u voor, die onoverschrijdbare zone te scheppen.'

Na eene opsomming van de verschillende werken, van hunne betrekkelijke waarde en van de vermoedelijke kosten, eindigt het rapport met de navolgende zinsneden:

'Wij hebben door de beschouwingen, in dit rapport nedergelegd, getracht te bewijzen, dat het noodzakelijk zou zijn, om het wetsontwerp, dat aan uwe beoordeeling wordt onderworpen, aan te nemen. Gij zult daardoor het vaderlandlievend werk voltooien, dat in 1840 is begonnen en waaraan velen onzer de eer hebben gehad deel te nemen.

Parijs heeft, met de versterkingen van 1840, gedurende bijna vijf maanden weerstand geboden en meerdere honderdduizenden vreemde soldaten, die Frankrijk hadden overstroomd, vastgekluisterd. De bevolking heeft de bezwaren van een hevig bombardement, de ontberingen van allerlei aard, die uit het isolement van het overige Frankrijk voortvloeiden en die het sterftecijfer bijna verdubbelden, en de verschrikkingen van den hongersnood gedragen, zonder dat ooit een enkele kreet werd geslaakt, om een einde te maken aan den tegenstand. Men heeft zelfs al zijn moed noodig gehad en de hevigste impopulariteit moeten braveeren, toen der bevolking moest worden medegedeeld, dat er nog slechts voor een paar dagen levensmiddelen waren en dat men zich moest overgeven.

Ongehoorde rampen hadden ons beroofd van onze legers; de verdedigingsmiddelen onzer oostelijke vestingen waren niet gereed; onze reserven waren niet geoefend, niet georganiseerd, niet gewapend, om dadelijk handelend op te treden. Wij mogen gerust vertrouwen, dat, indien die lijst van jammeren kleiner ware geweest, de lange wederstand van Parijs dan een beslissenden invloed op het eindresultaat van den oorlog zou hebben uitgeoefend.

Dat zulke groote, zulke smartelijke lessen voor ons niet verloren mogen gaan!'

Het aangeboden wetsontwerp bestond in zijn geheel uit drie artikelen. Het eerste zegt, dat er rondom Parijs versterkingen zullen worden aangelegd op plaatsen, door het comité van defensie aan te wijzen. Het tweede behandelt de geldquaestie. Het geheele bedrag is 60 millioen, waarvan voor het eerste jaar 7 millioen wordt toegestaan. Het derde artikel bevat eene bepaling, die eene concessie mag heeten aan de belangen van Parijs en omstreken en die ook in de wet van 1841 voorkwam, namelijk, dat de geheele verboden kring zich slechts uitstrekt tot 250 M. buiten de werken, gemeten op de kapitaal dier werken. Zooals wij ook vroeger reeds mededeelden, moet het advies van het comité gehecht worden aan alle wetten, die op nieuwe versterkingen betrekking hebben. Bij deze wet werd dan ook overgelegd een dergelijk advies, waarbij de namen der werken en de klasse, waarin zij gerangschikt worden.

Hoe eenvoudig en hoe kort, een vijf en twintig regels druks, ziedaar alles! Maar wel mocht Thiers in zijn rapport zeggen, gelijk wij boven aanhaalden: ‘Gij oordeelt naar uw gezond verstand en brengt daarna uwe stem uit, terwijl gij de détails aan de deskundigen overlaat.’ Het nut van die eenvoudig geredigeerde wetten bleek overigens in de uitvoering, toen het werk op de butte Chaumont onnoodig bleek te zijn en de uitvoerende macht het recht had, den bouw van dit fort achterwege te laten.

Ten einde niet al te veel in détails te treden, de aandacht van den lezer niet te veel te vermoeien en hem af te leiden van de hoofdzaak, om wellicht te veel aan bijzaken te hechten, hebben wij zoo goed als geheel gezwegen van de kleinere versterkingen, die als trouwe satellieten in de nabijheid der grootere worden opgeworpen. Dezen dienen voor het meerendeel, om een enkel terreingedeelte te bestrijken, waar dat aan het hoofdfort onmogelijk was. Hiertoe dienen dan verschillende batterijen, dat zijn kleine, gesloten en van bomvrije ruimten voorziene werken. Bovendien hebben wij bijna nergens melding gemaakt van de verschillende straat- en spoorwegen, die door de onderscheiden werken werden bestreken, noch van de soort en hoeveelheid van het geschut, waarmede die werken voorzien zijn. De beschrijving van al die détails offerden wij op, om de duidelijkheid van het geheel te bevorderen.

Wij hebben hiermede onze reis rondom Parijs en zijne nieuwe fortificatiën ten einde gebracht. De afstand tusschen de beide uiterste forten van oost naar west, tusschen het fort Chelles en Marly, is veertig KM.; in de richting van zuid naar noord, tusschen de forten Palaiseau en Domont, vijf en dertig KM. Nemen we dus aan, dat Parijs omringd is door een cirkel van forten, beschreven met een straal van negentien KM. De insluitingslijn van den vijand blijft in elk geval wel vijf KM. van de forten verwijderd, zoodat die linie een cirkel moet worden, beschreven met een straal van vier en twintig KM.

De insluitingslinie zou daardoor 150 à 160 KM. lang zijn, terwijl die van 1870-71 nog geen 80 KM. bedroeg. Tegen deze taak is tot dusverre geen enkel leger opgewassen.

Wij zullen onze reis langs de forten nog even moeten hervatten. De afstanden zijn zoo kolossaal groot geworden en daarmede de moeielijkheden, verbonden aan approviandeering, munitietoevoer, enz., zoo toegenomen, dat elk fort noodzakelijk per spoor aan de stad verbonden moest zijn. Daartoe is dan ook aangelegd een spoorweg, genaamd ‘la grande ceinture’ in tegenstelling met de gewone ceintuurbaan achter den ringmuur.

De groote ceintuurbaan loopt van Argenteuil langs Stains, Bondy, voorwaarts langs de forten Noisy, Rosny en Nogent, passeert dan tweemaal de Marne, naar La Varenne, passeert nogmaals de Marne, naar Bonneuil, passeert de Seine tusschen Villeneuve-Saint-Georges en Choisy, gaat naar Jouy, achter langs het fort Palaiseau, naar Versailles, Noisy, Marly, Poissy, Maisons, passeert de Seine, Houilles naar Argenteuil. Deze weg loopt somtijds kort vóór, soms achter de lijn der nieuwe forten. Tal van gemeenschapswegen zijn bovendien aangelegd. Elk fort staat door goede wegen in verbinding met de ceintuurbaan; hunne onderlinge gemeenschap en de communicatiewegen naar achteren zijn met de grootste zorg geregeld en in orde gebracht. Er zijn verschillende strategische wegen aangelegd, ten einde het concentreeren van troepen en andere voorbereidende bewegingen voor een uitval gemakkelijk te maken, een en ander in verband met de opgemaakte defensieplannen. De groote ceintuurbaan is natuurlijk een *trait-d'union* tusschen al de op Parijs uitloopende spoorwegen, zoodat eene verplaatsing van troepen van het eene uiteinde naar het andere zeer gemakkelijk is uit te voeren, terwijl de vijand daartoe verschillende dagmarschen zal behoeven.

Werpen wij ten slotte nog een enkelen blik op de kaart, om even na te gaan, tot hoever de uitwerking van het geschut der nieuwe forten zich doet gevoelen, dan zien wij, dat die uitwerking zich uitstrekt ten noorden tot op een afstand van een en twintig KM. van den ringmuur, en dat Luzarches slechts drie, l'Isle Adam slechts vijf KM. buiten het bereik van dat geschut ligt. Ten oosten zijn Claye en Lagny binnen de vuuruitwerking, Brie-Comte-Robert ten zuidoosten ternauwernood één KM. daarbuiten. Ten zuiden liggen Montléry en Chevreuse erbinnen, ten zuidwesten en westen Neauphle er één KM. buiten, terwijl Poissy er geheel in en Pontoise er ook één KM. buiten ligt.

Dit reuzenwerk is bijna zoo goed als voltooid. Forten en batterijen, wegen en toegangswegen zijn gereed of zoo goed als gereed. Alleen de inwendige inrichting van sommige forten en enkele kleine tusschenwerken wachten nog hunne voltooiing. Maar er zijn nog enkele tusschengelegen punten, wier bevestiging wenschelijk is, omdat zij de

verschillende bestaande werken aan elkander verbinden of ze flankeeren of ondersteunen. Ook die punten zijn gekozen, bestudeerd, uitgemeten; de plans ervoor zijn opgemaakt en er is enkel een bevel noodig, om ze binnen weinige dagen op te werpen en te bewapenen.

Hiermede eindigen wij deze schets van de thans bestaande werken, ten einde over te gaan tot de geschiedenis van de wording dezer wet. De discussiën in de Nationale Vergadering toch leveren zeer veel belangrijks op, vooral om den strijd der meeningen over het meer of minder uitgebreide stelsel, dat men moest volgen. Ook in dit opzicht zullen wij ons zooveel mogelijk bekorten en vestigen dus de aandacht erop, dat, als wij den eenen of anderen spreker aanhalen, wij wel zooveel mogelijk zijne eigen woorden, maar toch met de noodige bekortingen teruggeven.

Bij de discussiën in de Nationale Vergadering was het niet de hoofdzaak, of Parijs al of niet beter versterkt zou worden, maar lag het zwaartepunt der discussie in de meerdere of mindere uitbreiding van het stelsel. Wij hebben reeds gezien, dat dit punt, hoewel op geheel andere gronden, ook bij de discussiën in 1841 ernstig ter sprake kwam. Merkwaardig mag het heeten, dat reeds toen de aanleg der forten aan de zuidzijde op hunne tegenwoordige plaatsen met alle kracht bestreden werd door den Generaal Noyset. Hij verlangde reeds, dat het plateau van Châtillon zou worden bezet. Hij bewees, dat reeds toen, bij de mindere dracht van het geschut dier dagen, Parijs in brand geschoten kon worden. Maar men luisterde niet naar hem. Zijne denkbeelden werden als te grootsch, te veeleischend op zij gezet. Toen richtte hij een schrijven tot de regeering, waarin hij nogmaals zijne zienswijze uiteenzette en de regeering verantwoordelijk stelde voor de gevolgen, die haar bekrompen stelsel zou hebben, voor de gevolgen, die dat stelsel eenmaal voor de geschiedenis en voor het vaderland zou na zich sleepen. Zijne waarschuwingen werden in den wind geslagen; hij was de Cassandra, die het ongeluk voorspelde, maar in wien niemand geloofde.

Men begrijpt, dat de voorstanders van het uitgebreide stelsel zulk een machtig wapen als de bovenstaande mededeeling met de meeste behendigheid wisten te hanteeren en erop wezen, dat dezelfde quaestie, die toen de gemoederen verdeelde, ook nu weder aanhangig was en dat men dus niet weder in dezelfde fout moest vervallen.

In zijne bestrijding van het minder uitgebreide stelsel zegt dan ook Generaal Chareton: ‘MM. HH., de ingenieur beheerscht het terrein niet, maar het terrein beheerscht hem. Hij is verplicht, zich te schikken naar de eischen van het terrein, en juist dat is het gewichtige van zijne kunst.’

‘Wij zijn’, zeide Generaal Chareton, ‘het geheel eens omtrent Saint-Dénis, Vaujours en Villeneuve-Saint-Georges; omtrent het zuidelijk gedeelte zijn wij het oneens. De een wil zich zoover terugtrekken, dat de nieuwe werken niet verder dan 1800 M. van de bestaande forten verwijderd zijn. Zij zeggen, dat dat voldoende is, om Parijs te beveiligen, evenals zij zulks in 1840 voor de gedetacheerde forten beweerden, maar de ondervinding heeft hen gelogenstraft. Bovendien, wanneer wij ons vestigen op 1800 M. van de bestaande forten, die zelven van 1800 tot 2000 M. van den ringmuur verwijderd zijn, dan bevinden wij ons hoogstens vier KM. van Parijs. Wij hebben dan vóór ons een wirwar van bosschen, ravijnen en terreinvoorwerpen, die wij moeielijk kunnen verdedigen en waaruit wij den vijand niet kunnen verwijderen, indien hij zich daarin eenmaal genesteld heeft. Wanneer wij dus Châtillon bevestigen en geene werken meer voorwaarts aanleggen, dan is Parijs niet beveiligd voor een bombardement; dan missen wij de eerste voorwaarde, waaraan het verdedigingsstelsel der stad moet voldoen. Eene lijn, getrokken over Châtillon, Plessis-Piquet en la Celle-Saint-Cloud, zou de stad Parijs niet dekken, maar wel het bosch van Boulogne.

‘Tusschen Parijs en Versailles is het terrein buitengewoon afwisselend, met ravijnen doorsneden en met bosschen bedekt. Op dit terrein is ieder man een soldaat en het is dus voor de verdediging van veel waarde; waarom zullen wij dit aan den vijand overlaten?

Men heeft eerst het meest bekrompen stelsel onderzocht, maar toen bleken de voorgelegen hoogten de in te nemen stelling te domineeren. Namen wij de bovenbedoelde hoogte in, dan was Versailles onder het kanon van het fort en zou in den verboden kring komen te liggen; dan zou de vijand Versailles kunnen beschieten en deze stad dus aan eene zekere vernieling blootgesteld zijn, zoowel door de projectielen van ons leger als van die des vijands. Niemand uwer, MM. HH., zou Versailles aan dit gevaar willen blootstellen.’

Talrijke stemmen. ‘Neen, zeker niet.’

Generaal Chareton. ‘Wij zijn dus verplicht, voorwaarts van Versailles stelling te nemen; wij moeten ons dus schikken naar de eischen van het terrein. Wij hebben daarom positie genomen te Saint-Cyr, eene uitstekend strategische stelling, die het geheele plateau domineert. Het voorwaarts gelegen terrein is tot gezichtsverte open en heeft geen water, zoodat het ongeschikt is voor groote troepenverzamelingen. Het bekrompen stelsel beveiligt Parijs niet tegen een bombardement; het dwingt ons tot eene vermoeiende en toch onvoldoende waakzaamheid, die een groot aantal menschen vereischt; het dwingt ons, om de forten dicht bij elkander te bouwen, omdat men in dien chaos van bosschen en dalen niets kan zien; het vordert een even groot aantal forten en kost evenveel geld. In beide gevallen heeft men voor dit gedeelte 18 millioen franken geschat. En dan bezit

gij niet den sluitsteen van het terrein; gij zijt even gemakkelijk en evengoed in Parijs belegerd als in 1870; gij zijt in eene verdedigende stelling, die nog slechter is dan destijds! (*Gij hebt gelijk! - zeer waar.*)

'Men vreest, dat de vijand in de ruimten tusschen de geretrancheerde kampen kan doordringen. Zeer zeker, voor zooverre het betreft kleine detachementen, patrouilles; dat is bij elk stelsel mogelijk. Maar wanneer men daarbij denkt aan eene groote troepenafdeeling, met het noodige materiaal, om een fort te belegeren, het in te sluiten en van Parijs af te snijden, dan houden wij vol, dat dit onmogelijk is.

'Kleine overvallingen, kleine verrassingen zijn mogelijk, maar die verrassingen zullen minder gevaarlijk en minder te vreezen zijn op een open terrein, zooals dat voorwaarts van Versailles, dan op een bedekt terrein, zooals dat tusschen Versailles en Parijs. Bovendien blijkt uit verschillende voorbeelden, dat dergelijke handelingen des vijands weinig gevaar opleveren.' (Volgen die voorbeelden.)

Hierna komt Generaal Chareton op tegen de bewering, in de gewisselde stukken en gesprekken geuit, dat de bevolking van Parijs, zoo vatbaar voor allerlei indrukken, de bezwaren van een strijd niet zonder gevaar zou kunnen bijwonen. Deze uiting was gewis eene ondankbaarheid tegenover eene bevolking, die bijna vijf maanden al de verschrikkingen van een beleg, van den hongersnood en van een bombardement had doorstaan. De gruwelen der Commune toch zijn meer toe te schrijven aan de reactie en aan het toegeven der Duitschers, om de nationale garde de wapens te doen behouden. Bismarck had toch niet zoo geheel ongelijk, toen hij in allen ernst voorstelde, de geweren te doen inruilen tegen brood. Generaal Chareton was dan ook volkomen in zijn recht, toen hij de vraag deed: 'Waarom zou de bevolking van morgen niet evengoed zijn als die van gisteren? Men beweert, dat die bevolking der regeering veel zorg en moeite zal veroorzaken? Welnu, om dat te voorkomen, moet men juist het bekrompen stelsel laten varen.' (*Zeer juist*, - *zeer goed.*) Maar de Spreker bewijst ook op zeer goede gronden, dat het bezit dier uitgestrekte plateaux, ver van Parijs, de gelegenheid zal geven, om de soldaten vrij te houden van de voortdurende aanraking met de bevolking, waardoor zij beter gedisciplineerd en tot soldaat gevormd kunnen worden. Men moet vooral de vermenging der bevolking met de troepen tegengaan. Alleen in een kamp verkrijgen zij dien geest van krijgstucht, van toewijding; alleen dáár vermijdt men het misbruik van den drank, de verschrikkingen van het alcoholismus, 'die tegelijkertijd geest en lichaam dooden'.

Langzamerhand werden de gemoederen warm.

G e n e r a a l C h a n g a r n i e r. 'Ik ben geen voorstander van het bekrompen stelsel, nog veel minder van het uitgebreide stelsel. Ik

verlang niet, dat Parijs een beleg kan doorstaan; ik wil, dat het verdedigd wordt evenals het overige deel des lands, door legers, die in het veld ageeren. Het bekrompen stelsel acht ik slecht; het uitgebreide stelsel vind ik verachtelijk. Ik veracht het. (*Herhaalde beweging.*)

'Dit stelsel heeft wel zijn bijvoegelijk naamwoord verdiend; na den Chineeschen muur is dit zeker de grootste versterkte kring, waarvan men ooit heeft hooren spreken. Hij meet niet minder dan veertig uren in omtrek en kan alle legers van Europa in zich bevatten. Ik zal de zwakke punten in het uitgebreide stelsel niet aanwijzen; in dat opzicht ben ik bescheidener dan het rapport. (*Rumoer.*) Anderen zullen die punten wel ontdekken. Ik zal u alleen herinneren aan den stelregel: "Eene belegerde stad is eene verloren stad."

Begin, in 's hemels naam, niet met uwe troepen te onderwijzen, dat zij niet anders kunnen strijden dan achter verschansingen! Dat is het vooral, wat ik tegen uw systeem heb. Ik bid, ik smeek u, neem deze wet niet aan; gebruik het geld, den interest van het geld, dat men vraagt, om het effectief onzer troepen te verbeteren; verwerp deze wet, die voor onze troepen eene slechte leering bevat.'

Terwijl de Minister van Oorlog den Generaal Changarnier, van wiens rede wij slechts een heel klein stukje teruggaven, antwoordde, vroeg de heer Thiers het woord. Dit verwekte algemeene beweging. Hij had, sedert zijne aftreding als president der Republiek en zijne verkiezing tot lid der Nationale Vergadering, het woord nog niet gevraagd. Hij begon dan ook met erop te wijzen, dat zulks van zijne zijde geene onverschilligheid was; onverschilligheid past niet aan hem, die zooveel deel heeft genomen aan 's lands zaken als hij, maar hij heeft zich buiten de politieke quaesties willen houden; nu echter, nu er geene politieke quaestie hangende is, nu er zaken gedaan worden en wel de belangrijkste aller zaken, de zekerheid des lands en het gebruik zijner gelden, nu moest hij spreken. Hij had nooit, neen, nimmer iets geweigerd voor het leger en nu hij voor een gedeelte in oppositie kwam, nu moest men wel begrijpen, dat hij uit innige overtuiging sprak.

'Men stelt ons hier tusschen het beperkte en het uitgebreide stelsel: het eerste verdedigt Parijs niet tegen een bombardement en geeft geene gelegenheid tot troepenverzamelingen; het andere doet dat wel, zegt men.

Ik zeg, dat het stelsel, 'twelk ik niet het beperkte, maar het binnen redelijke grenzen uitgebreide stelsel noem, Parijs wel tegen een bombardement vrijwaart, wel gelegenheid geeft tot troepenverzamelingen, juist op de punten, waar zij mogelijk en noodig zijn, en dat het indertijd de voork eur had..... Ik heb altijd het advies ingewonnen van specialiteiten; men moet zijne opinie vestigen naar den aard hunner mededeelingen. Maar de specialiteiten, hoe meer speciaal ze zijn, hoe

meer verdeeldheid onder hen heerscht (*Beweging.*) en dan moet er één zijn, die den knoop doorhakt. Dat heb ik gedaan; dat heb ik altijd trachten te doen. Ik vind geene verdedigingsstelsels uit; ik heb alleen geluisterd.

Ik verdedig dan ook geenszins het gevoelen eener partij; God beware mij daarvoor! Ik zou mijzelven verafschuwen, wanneer ik bij dit onderwerp naar een of ander politiek gevoelen luisterde. (*Beweging aan de rechterzijde. Ja! ja, zeer goed!*) Het kost mij moeite, om hier weder het woord te voeren; ik zoek liever rust en kalmte, dan mij te mengen in discussiën, waarbij het zoo moeielijk is, de waarheid ingang te doen vinden.'

Daarna beklaagt de heer Thiers zich, dat hij geen tijd tot bestudeering heeft gehad. Niettegenstaande hem reeds veel bekend was door de vroegere omstandigheden, had hij twee dagen noodig gehad, om het rapport van Generaal De Chabaud-Latour te lezen, met den passer in de hand. Hij vraagt dus uitstel, al ware 't slechts voor zes weken, van de betwiste punten. Hij dringt aan op zuinigheid; iedere specialiteit vraagt voor *zijne* behoefte het meeste geld. De commandanten der genie vroegen 500 millioenen, waar hij met 140 millioen meende te kunnen volstaan. Er waren bij hem projecten ingediend, tijdens hij president was, projecten voor wapens, voor versterkingen, voor wat niet al, projecten, wier inwilliging milliarden zou hebben vereischt.

'Men moet opgewassen zijn tegen dien chaos van voorstellen; wij moeten onze uitgaven met kalme bedaardheid overwegen. Doen wij dat niet, dan zullen wij nogmaals ons grootboek moeten openen en op dien heilloozen dag zou het krediet van den Staat hevig geschokt worden.

Men zegt, dat de natie dank schuldig is aan hen, die Parijs tot vesting hebben verheven. Ik behoor onder degenen, die zich nederig en dankbaar voor deze uitspraak buigen, maar men moet volstrekt niet overschatten.

Er is een tijd geweest, dat wij bijna eene omwenteling moesten trotseeren voor dit denkbeeld; thans wil men de belangrijkste werken aan de grenzen opofferen voor nuttelooze versterkingen rondom Parijs...

Gij hebt, bij het voorgedragen stelsel, ten minste 250,000 man noodig voor Parijs alleen; en geene halve soldaten, - gij weet het beter dan ik, Mijnheer de Minister, - neen, de besten, degenen, die het minst spoedig ontmoedigd zijn, de bekwaamsten, die op de gevaarlijkste punten kunnen standhouden. Daaruit volgt, dat het grootste gedeelte onzer soldaten in garnizoen wordt gehouden, in stede van te velde te trekken.'

't Is wel eens goed, dat we ook de stem van anderen hooren over belangen, die ook ons leger aangaan. En dan hooren we hier eene waarheid, die maar al te dikwerf miskend wordt: de beste soldaten

in de forten en vestingen, geene halve soldaten, nog veel minder schutters. En wij hooren zoo dikwerf beweren, dat wie een geweer kan afschieten, goed is, om een fort te verdedigen.

De heer Thiers spreekt nu verder over de schattingen en begrootingen der genie en merkt op, dat men dikwerf met lof heeft gewaagd van de kosten van het grootsch project van 1840. Dezen toch waren beneden de raming gebleven. 'Welnu,' zeide hij, 'ik zal u het geheim ophelderen: ik heb zelf de begrooting opgemaakt en berekende de terreinen bij de onteigeningen op 30,000 franken per hectare. Zij hebben echter door toevallige omstandigheden gemiddeld maar 13 à 14,000 franken gekost en de overwinst hierop werd verslonden door onvoorziene uitgaven en fouten in de raming.'

Na tal van redeneeringen over de noorder- en ooster-forten, redeneeringen, die beurtelings geestig, sarcastisch en zaakrijk zijn, gaat de Spreker over tot het zuidwestelijk geretrancheerd kamp.

'Wat!' roept hij uit, 'Saint-Cyr bevestigd, op een afstand van 14,000 M. van den Mont-Valérien! Men wil Saint-Cyr steunen door Marly, maar dat ligt toch nog op 9000 M. afstand. Gelooft gij, dat een dappere vijand dat werk niet zal omsingelen, wellicht vermeesteren?

'Waarom toch zoover voorwaarts gegaan? Wij hebben het dal der Bièvre, een breed, diep, moerassig ravijn. Moeten wij dat ravijn passeeren na eene nederlaag? Dat zou zeer moeielijk zijn. Het is toch veel eenvoudiger, zich door dat dal te dekken, dan de dekking nog verder voorwaarts te zoeken. Lijdt gij een échec langs deze lijn, wordt gij in dat dal teruggeworpen, dan zou dat een groot ongeluk kunnen worden. Gij hebt dus de Bièvre vóór u, maar de begeerte, om maar heel ver vooruit te gaan, maakt, dat ze tegen u wordt. Men heeft waarlijk geene groote militaire kennis noodig, om dat te begrijpen: wanneer men eene gracht ter bescherming vóór zich heeft, heb ik nog nimmer gezien, dat men dan aan de andere zijde stelling nam. Gij verlangt dus eene lijn, die aan het eene uiteinde heeft Saint-Cyr, gelegen op 14,000 M. van zijn steunpunt, en aan het andere uiteinde Palaiseau, gelegen op 12,000 M. van twee of drie steunpunten en bovendien met de Bièvre in den rug, in plaats van vóór u.'

De heer Thiers vraagt verder uitstel van discussie over die forten, waaromtrent verschil van meening bestaat, omdat velen met hem eene andere opinie zijn toegedaan dan de commissie. 'Ik wil ze niet noemen,' zegt hij, waarop de rechterzijde uitroept: 'Ja, ja, noem ze.'

De heer Thiers. 'Zal ik ze noemen?'

Links. 'Neen, neen! Het is niet noodig.'

De heer Thiers. 'Welnu, dan noem ik één naam, met alle respect, dat men aan hem verschuldigd is, een eminent persoon, die alle vergaderingen bijwoonde en met mijn gevoelen instemde: den President der Republiek. (*Beweging.*) Waar tal van bekwame mannen het met mij

eens zijn, waar anderen eenstemmig zijn met de commissie, zou het dáár niet wenschelijk zijn, de beslissing uit te stellen, niet tot het volgende jaar, maar tot over zes weken?' (*Zeer goed*, *zeer goed*, *applaus links en in het linkercentrum.*) De Spreker wordt, na zijn terugkeer op zijne plaats, door een groot aantal collega's omringd en gelukgewenscht. Geanimeerde particuliere gesprekken zijn het gevolg van zijne redevoering, zoodat de zitting ruim 20 minuten geschorst blijft...

Nadat de discussiën heropend werden, neemt Generaal De Chabaud-Latour, Rapporteur, het woord. Het is ons onmogelijk, alles te releveeren, wat in deze merkwaardige zitting werd gesproken. 'Gij wenscht uitstel', dus luidde een der punten uit de lange redevoering van den Rapporteur. 'Maar over zes weken is er wat anders; dan is er politiek in het spel, of loopende zaken, of weder iets anders; dan komt er opnieuw uitstel, twee, drie maanden, en intusschen is het seizoen voor den arbeid bijna afgeloopen; het werkvolk heeft elders bezigheid gezocht en... die zes weken zijn oorzaak van een jaar uitstel.' Na eene uitvoerige berekening over de sterkte der troepen, in antwoord op de bedenkingen van Generaal Changarnier, begint de Generaal den strijd tegen den heer Thiers. Hij herinnert hem aan het ontstaan van dit project, aan de verschillende zittingen, die de heer Thiers bijgewoond, aan de latere zittingen, die de heer Thiers niet bijgewoond heeft. Hij komt dan eindelijk tot het besluit, dat het verschil tusschen het rapport en den heer Thiers niet zoo heel groot is, wat betreft de beide eerstgenoemde geretrancheerde kampen.

'Wij komen nu echter tot eene quaestie, waarin wij, tot ons leedwezen, niet met den heer Thiers overeenstemmen... De gevoelens zijn verdeeld over de vraag, of wij het meer beperkte stelsel op de zuid- en westzijde van Parijs moeten toepassen... Dit stelsel is zeker beter gesteund door de achterliggende forten, maar zuiniger is het niet, want het getal verdedigingswerken is gelijk.'

Generaal Chareton. 'Er is er nog een meer in het beperkte stelsel.'

De heer Thiers. 'Neen, neen.'

De Rapporteur (op een plan wijzende). 'Hier zijn ze allen geteekend. Maar nemen wij aan, dat er een minder is.'

Op de banken der commissie. 'Integendeel, er is er een meer dan in het uitgebreide stelsel.'

De Rapporteur. 'Maar denk eens aan het verschil in prijs bij de onteigeningen. Ik weet wel, dat er terreinen bij zijn, die aan den Staat behooren, maar als gij die gebruikt, als gij de domaniale bosschen sloopt, dan hebt gij reeds groote verwoestingen aangericht en veel geld verspild. Op het terrein voor het minder uitgebreide stelsel grenst het eene lusthuis aan het andere. Men vindt daar parken, pachthoeven, tuinen, enz. De aankoop zou schatten kosten. Het

terrein is zoo doorsneden, dat talrijke kleine posten moeten worden opgeworpen.

‘Ik ben overtuigd, dat het minder uitgebreide stelsel, door de moeielijkheden, die het terrein aanbiedt, door de kostbare onteigeningen, bijna evenveel als het uitgebreide stelsel zal kosten.’

De heer Thiers. ‘Vijftig millioen minder.’

Zoo kijven de heeren een tijd lang over de geldquaestie, die zeer zeker eene der gewichtigste quaesties voor Frankrijk was. Aan de eene zijde eene vluchtige berekening en dan de conclusie: ‘zooveel meer’, aan de andere zijde ‘zooveel minder’. Zeer juist waren de woorden, die de heer Thiers sprak over de geldquaestie. Hij deed uitkomen, dat zij in hunne ongelukken zooveel geld hadden moeten uitgeven, dat men thans twintig of dertig millioen als een peulschilletje telde. Bovendien wijst hij erop, dat hier een verschil van slechts tien millioen en daar van twintig toch reeds dertig heeft gemaakt; dat een voorstel tot uitgave van tien millioen, verhoogd tot vijftien, dikwerf door misrekening en tegenvallen vijf en twintig millioen gaat bedragen. Deze waarschuwing was niet overbodig, want men beschikte in de Nationale Vergadering maar over millioenen, alsof ze letterlijk voor 't grijpen waren.

Generaal De Chabaud-Latour beantwoordt de hoofdrede van den heer Thiers verder. Hij wijst aan, dat deze geheel gezwegen heeft over Versailles, 'twelk als slagveld voor beide legers zou dienen en dus aan eene zekere verwoesting blootgesteld zou zijn. De linie van insluiting door den vijand zou aan deze zijde bijna geheel op dezelfde plaats kunnen zijn als in 1870.

‘De heer Thiers zegt, dat wij ons vóór de gracht begeven. Maar als wij dat doen, dan geschiedt het, omdat wij daardoor een vergezicht hebben, dat wij daarachter moeten missen, en die gracht is voor ons van veel belang. Die zoogenaamde gracht toch bewijst ons gewichtige diensten. Zij bevat, beschermt en dekt de groote ceintuurbaan, en deze geeft ons gelegenheid tot alle mogelijke bewegingen, 'tzij voor de verdediging, 'tzij voor den aanval. (*Luide toejuiching op verschillende banken.*)

‘O! Als de Bièvre de Rijn was, als er sprake kon zijn van den rechter- of linker-Rijnoever, dan zou de vraag zeer ernstig zijn, maar de Bièvre is ternauwernood eene beek, ternauwernood eene gracht’ (NB. Het ravijn is ongeveer zestig M. diep.) ‘en de vergelijking met den Rijn gaat niet op. Maar nog, wanneer er van die rivier sprake was, zou er dan zulk een groot voordeel in zijn, om op den linkeroever te blijven? Zou het niet beter zijn, om ten minste met een paar forten den vijandelijken oever te bezetten? Wanneer men eene rivier tot grens heeft, tracht men altijd op den anderen oever een zoogenaamd bruggenhoofd te bezitten, ten einde meester te zijn van den overgang en desnoods tot den aanval te kunnen overgaan.

‘Al die vraagstukken zijn goed bestudeerd... Wilt gij niet de-

boucheeren; wilt gij eene passieve verdediging? Welnu, kruip dan nog verder achteruit. Maar wilt gij... aanvallend kunnen handelen; wilt gij, dat wij de hand kunnen reiken aan een hulpleger, geef dan ook de middelen tot deboucheeren; laat de soldaat niet verplicht zijn te blijven stilstaan op de plaats, waar zijn marsch eerst moest aanvangen.'

Verder bespreekt de Rapporteur de quaestie der militaire kampen en bewijst, dat die noodzakelijk zijn, niet alleen om het contact met de bevolking tegen te gaan, maar vooral ook, omdat de troepen beter in de hand van hun chef zijn, omdat zij door dezen onmiddellijk en op elk uur van den dag of nacht, als hij het noodig oordeelt, kunnen worden gebezigd.

De heer Thiers is natuurlijk niet overtuigd en geeft van het uitgebreide systeem eene verklaring, die met het navolgende bijna overeenstemt: Men bezet eene hoogte. Maar voorwaarts is eene andere, vanwaar men de eerste kan beschieten. Dan maar de tweede bezet. Daar ligt er waarachtig al weer eene voor. Wat nood? Plaats uw geschut op de derde. En zoo kan men zich uren ver uitbreiden. Verder de quaestie der Bièvre besprekende, zegt hij:

'Ik zeg u, dat het veel eenvoudiger is, om de gracht vóór zich dan tegen zich te hebben. De militairen weten heel goed, dat men niet vecht met een hinderpaal in den rug. Hebt gij er goede troepen, dan is het beter, dat zij te velde blijven; hebt gij er slechte soldaten van twijfelachtige waarde, dan zal het gevaarlijk zijn te vechten met eene gracht achter zich. (*Op verschillende banken: zeer goed.*)

'Nu hebben wij nog den spoorweg, waarover wij tot dusverre niet gesproken hebben. Die is voor verschillende onzer collega's een lichtstraal in de duisternis geweest: wij hadden den spoorweg vergeten. Wij gaan aan de overzijde van dien weg; dat schijnt een groot argument, maar wel beschouwd is het toch niet veel bijzonders. Gelooft gij dan, dat de vijand den spoorweg zal kunnen gebruiken, omdat gij u aan de andere zijde van de gracht bevindt? Gij domineert hem toch; hij passeert onder uwe oogen. Gelooft gij, dat de vijand onder uw vuur dien weg zou willen gebruiken of ons het gebruik ontzeggen?' - Nogmaals komt de heer Thiers op de geldquaestie terug, beweert, dat hij dertig millioen vraagt, waar het project tot zestig is uitgebreid, terwijl dat stellig wel tachtig zal worden, dus een verschil van vijftig millioen. Die rekening is niet heel eerlijk. Zijn voorstel zal binnen de bepaalde grenzen blijven, terwijl dat der commissie twintig millioen boven de rekening zal komen.

't Begon nu toch ook langzamerhand te vervelen. Men zuchtte en riep om stemming. De groote redevoeringen waren voorbij; er werd meer gepraat.

Generaal Chareton nam nog even de Bièvre onder handen. Hij sprak het navolgende:

‘De heer Thiers zeide: als gij op den rechteroever der Bièvre strijdt, zult gij bij eene nederlaag in het ravijn worden geworpen en verloren zijn.

Dat zou volmaakt waar zijn, als wij op den rechteroever geene werken hadden, om juist die catastrophe te verhinderen.

Is het ooit in iemands brein opgekomen, om te beweren, dat men geen uitval mag doen uit eene versterkte plaats, omdat men dan eene gracht achter zich heeft, terwijl er toch een bedekte weg is, om den terugtocht mogelijk te maken?

Moeten wij die steile en diepe gracht voor ons laten, opdat wij niet meer uit kunnen vallen, om onszelven geheel in te sluiten? Maar MM. HH., als wij ons willen opsluiten en onszelven in Parijs blokkeeren, dan behoeven wij niets te doen; wat er thans is, is voldoende, om zulk een schoon resultaat te verkrijgen..... De heer Thiers stelt zich bovendien op een standpunt uit een tijd, toen de oorlogen, ik wil niet zeggen met meer bedachtzaamheid werden gevoerd, maar met minder volmaakte middelen van gemeenschap. O! als wij Den Elzas en Lotharingen nog hadden...’

De heer Berlet. ‘Als de Wetgevende Vergadering naar den heer Thiers had geluisterd, zouden wij die nog bezitten!’

Generaal Chareton. ‘Als Metz, als Straatsburg, als Bitche nog aan ons waren, dan hadden wij geene haast. Maar onze grens ligt geheel bloot en de vijand is op twee dagmarschen afstand van de hoofdstad. Wie staat ons borg voor eene rustige rust? Wij denken er niet aan, om iemand aan te vallen; wij hebben er geen lust in; wij bezitten er geene middelen toe; wij willen niets liever dan den vrede; hij is noodzakelijk, om onze wonden te kunnen heelen. Maar er moeten er altijd twee zijn, die dat willen, en het middel, om dat gedaan te krijgen, is eerbied in te boezemen, gereed te zijn, om iederen aanval af te weren. Daarom vragen wij u: neem dit voorstel aan.’ (*Zeer goed*, *zeer goed, toejuichingen rechts.*)

Hiermede worden op verzoek de algemeene beraadslagingen gesloten. De Voorzitter deelt mede, dat er verschillende amendementen zijn en twee tegenvoorstellen. Wij zullen die allen niet speciaal behandelen, maar ons voornamelijk bepalen tot dat van den heer Raudot. Uit hetgeen hij zegt, blijkt hij reeds een zeer bejaard man te zijn, die plotseling met een nieuw en belangrijk tegenvoorstel aankomt. De hoofdinhoud komt eigenlijk hierop neer, dat hij niets voor Parijs, alles voor de oostergrens wil doen. In zijne rede zegt hij, dat de zaak zeer ernstig is, dat het welzijn van Frankrijk ermede gemoeid is. Hij vervolgt daarna:

‘MM. HH., ik koester diepen eerbied voor de mannen der kunst, voor de ingenieurs. (*Gelach.*) Maar ik weet bij ondervinding, dat die mannen met al hunne wetenschap en hunne vaderlandsliefde zich zeer dikwijls hebben bedrogen en den voorspoed des vaderlands hebben benadeeld.

‘Ik herinner mij de discussiën over de versterkingen van Parijs, toen die zijn vastgesteld; ik heb die beraadslagingen nog eens herlezen. En wat heb ik erin gevonden? De voornaamste mannen, de grootste specialiteiten hebben verklaard, dat met die versterkingen Parijs veilig was, dat de vijand nooit in Parijs kon komen, dat Parijs nooit ingesloten kon worden, dat Parijs niet uitgehongerd kon worden, maar wel de vijand’ - en hij voegt er nog tal van andere onmogelijkheden bij, die wij allen reeds kennen - ‘en wat is er gebeurd? Juist het tegendeel van wat al die generaals en specialiteiten hebben voorspeld.

‘En nu komt men ons zeggen: Maar als de nieuwe versterkingen er zijn, dan zal de vijand er toch waarlijk bang voor wezen; dan zal hij Parijs niet durven aanvallen; dan zal hij Parijs niet meer kunnen insluiten. Dat alles is eene opeenhooping van dwalingen, zooals ik u zal bewijzen.

‘Men zou haast zeggen, dat Parijs in den laatsten oorlog genomen is, omdat dit of dat fort er niet was. Volstrekt niet. Parijs is gevallen door den honger, alleen door den honger! Maak nu maar nieuwe forten, Parijs zal nog weer vallen door den honger, maar nu veel spoediger en dat zal ik bewijzen.’

De Spreker komt thans tot eene becijfering, dat in Parijs ingesloten zullen worden minstens drie millioen menschen, en herhaalt dan, dat men heeft gezegd, dat er in die groote enceinte wel groenten geteeld konden worden. (*Uitroepingen en gelach.*)

‘MM HH., toen ik die woorden hoorde, hebben ze mij ook doen lachen, of liever ze hebben mij tot tranen toe bewogen, want ik zag daaruit, dat de Franschen zich met dergelijke illusies, evenals de kinderen, laten paaien.... ik zal u zeggen, wat er gebeuren zal, als gij dit voorstel van wet aanneemt; ik zal misschien evengoed profeet zijn, als de Hertog De Noailles was, toen de versterking van Parijs aan de orde was. Hij zeide in de Kamer der Pairs, dat de gevolgen der versterking van Parijs zouden zijn: een invasie-oorlog, de val van Parijs en een oorlog der Commune.’ Zoo gaat het nog eenigen tijd voort, totdat de heer Raudot eindigt met te zeggen:

‘Ik zal nimmer berouw hebben over deze laatste poging; wellicht zult gij er eenmaal diep berouw over gevoelen, dat gij deze wet hebt aangenomen.’

Wij zullen hiermede ons overzicht van de discussiën sluiten en deelen mede, dat de wet met ruim 200 stemmen meerderheid werd aangenomen.

Zoo had Frankrijk den eersten stap gedaan op den weg ter verbe-

tering zijner doode strijdkrachten. De reeds vroeger door ons besproken wet op de verdediging der grenzen was de tweede stap. Beide wetten zijn zoo goed als in haar geheel uitgevoerd. In hoofdzaak is Parijs geworden, zooals wij het in de voorgaande bladzijden beschreven. Alleen de inwendige voltooiing van enkele forten en de aanleg van sommige tusschenliggende werken zijn nog onder handen.

Zal Parijs weder ingesloten en uitgehongerd kunnen worden, zooals de heer Raudot voorspelde, of zullen de voorspellingen van de commissie van rapporteurs worden verwezenlijkt? In 1870-71 bleken de in 1841 zoo schoon voorgespiegelde toestanden geheel gewijzigd en heeft Parijs eensdeels volstrekt niet voldaan aan 'tgeen men zich ervan beloofde, maar anderdeels der verdediging zooveel steun verleend, dat eene nieuwe vesting Parijs, eene verbeterde editie, noodzakelijk was geworden. Dáárom werd dan ook de gewichtige taak met den meesten ijver onder handen genomen en toen eenmaal het ontwerp tot wet was verheven, met spoed afgewerkt. Frankrijk kan thans gerust een nieuwen krijg afwachten. Zijne grenzen zijn verzekerd, zoo goed of zoo kwaad, als het terrein dat toeliet; zijn centrum is geheel naar de eischen van den nieuweren tijd ingericht; ja, men heeft zelfs zooveel mogelijk reeds het oog gevestigd gehouden op de uitvinding van nog meer vernielende werktuigen. Tegelijkertijd heeft men met ijver de hand aan het werk geslagen ter verbetering der levende strijdkrachten. Dit onderwerp, zoo geheel samenhangende, zoo een geheel vormende met de beide door ons behandelde wetten, hopen wij in een later artikel uitvoerig te bespreken. Wat vaderlandsliefde, wat veel goede wil, vereenigd met opoffering van eigen inzichten, vermogen, heeft Frankrijk getoond. Alle partijen zijn het eens geweest, dat Frankrijk zich opheffen *moest* uit den toestand, waarin het na 1870-71 was geraakt; dat daartoe eensgezindheid en offervaardigheid noodig waren, en de natie heeft zich niet te beklagen gehad over gebrek aan deze beiden. Krachtig is Frankrijk voorwaarts geschreden; ieder heeft in zijn kring medegewerkt, om het weder dat standpunt te doen bereiken, dat het in het belang van Europa dient te bezitten. En wat is het gevolg van al dien arbeid? Dat Frankrijk, trots het verlies zijner milliarden en het gemis van twee schoone provinciën, tien jaren na den worstelstrijd met Duitschland een excedent heeft van 170 millioen op zijn jaarlijkschen dienst, een overschot, waarmede het geen raad wist, dat over de verschillende departementen is verdeeld en waarvan dat van oorlog niet het geringste aandeel ontving.

Met trots en met gerechtvaardigden trots wijzen de Franschen erop, dat zij rijk zijn en dat de natie, die zoovele milliarden van hen ontving, steeds nieuwe belastingen moet uitdenken, om in de dagelijksche behoeften te voorzien.

Wanneer men dan ook in gedachten tien jaren teruggaat en het

Parijs van heden vergelijkt met het Parijs van toen, het uitgehongerde en afgestreden keizerlijke Parijs met het arbeidzame, rijke republikeinsche Parijs, dan slaat men gewis de handen ineen van verbazing over zooveel verandering. Men moge zeggen, wat men wil; het zwaartepunt van Europa moge naar Berlijn verplaatst heeten; Frankrijk moge niet meer zulk een overwicht uitoefenen, als het eertijds gedaan heeft: Parijs is voor Europa de stad der steden gebleven en Frankrijk mag zijner republikeinsche regeering dank zeggen voor de offers, die zij niet geschroomd heeft te brengen, om eene herhaling van het beleg van 1870-71, menschelijkerwijze gesproken, onmogelijk te maken.

Maastricht, Februari 1881.

M.C.U. HUBER.
Kapt. der Inf.

Geschiedenis van den dag.
De Jodenquaestie.

Wellicht achten sommigen 't niet wenschelijk, dat over de Jodenquaestie in het openbaar gesproken wordt; door het onderwerp op deze wijze aan de orde te stellen, zegt men, wordt tot eene quaestie gemaakt, wat het eigenlijk niet is en ook niet behoort te zijn; vooral niet in ons land, waar 't in vergelijking van hetgeen er bij onze Oostelijke buren voorvalt, nog vrij stil is en, bij de bekende geaardheid van ons volk, ook wel stil zal blijven. Anderen zijn echter van eene andere meening; de grenzen van de volken zijn tegenwoordig, dank zij de gemakkelijkheid en snelheid der middelen van vervoer en de wederkeerige mededeeling der feiten door kranten, die met recht den naam van internationaal kunnen dragen, te denkbeeldig, dan dat wij zouden kunnen negeeren, wat elders voorvalt, te meer niet, wanneer dezelfde redenen bestaan, - hier de verhouding der Joden tot de gewone bevolking.

Ook heeft men in Nederland veelal het zonderlinge verschijnsel, dat hetgeen elders de gemoederen beweegt, eerst na verloop van eenigen tijd, wanneer de zaak elders is uitgebloed, hier aan de orde komt en dan wordt behandeld met eene frischheid, als ware zij geheel nieuw. Juist om die reden is het, dunkt mij, verstandiger, de quaestie helder en duidelijk te bespreken, het gezond verstand erbij te halen, opdat men tegen overdrijving gewapend zij, wanneer de vloed komt.

Vooraf zij gezegd, dat ik de Jodenquaestie wensch te behandelen

zonder eenige ingenomenheid tegen de Joden. Ik gevoel niet de minste neiging, van den Jood als Jood een afkeer te hebben; daarvoor heb ik van den omgang met verschillende Joden uit allerlei stand te aangename herinneringen.

Wat heeft men over 't algemeen tegen de Joden en waarom spreekt men op grond daarvan van eene Jodenquaestie?

Het is niet gemakkelijk, daarvan eene nauwkeurige bepaling te geven; even min als het tot heden gelukt is, eene juiste definitie te leveren van hetgeen den Jood van de andere volken onderscheidt. Overal, door de geheele wereld zal iedereen den Jood terstond herkennen. De lange neus doet het niet, schoon hij een der kenmerken is; meer nog het bijzonder sluwe, listige, ietwat kruipende van de gelaatstrekken. Hoogst zelden zal zelfs de man uit het volk, die nooit over het onderscheid van de verschillende rassen heeft nagedacht, zich vergissen in het herkennen van den Jood. Hij verraadt zich door zijne spraak en zijne gebaren, door het eigenaardig beweeglijke, dat niet het gevolg van zijne Oostersche afkomst, maar hem als volk typisch eigen is.

Die trekken zijn den Joden zoo onuitwischbaar eigen, zoo vast en diep afgedrukt, dat zij alle eeuwen door dezelfden zijn gebleven. Wanneer men de afbeeldsels ziet van de Joden op de oude Egyptische monumenten, dan blijkt, dat zij vóór den uittocht uit Egypte reeds hetzelfde type hadden, waaraan zij ook nu nog overal worden onderscheiden(*).

Die bijzondere kenteekenen nu geven uit den aard der zaak bij het volk aanleiding tot spot, bevorderen den afkeer. Waaraan toch is het toe te schrijven, dat die kenteekenen bij de Joden altijd dezelfden blijven? Omdat zij, meer nog uit voorliefde dan gedwongen, zich nauw bij elkander aansluiten, steeds onder elkander huwen en door hunne zeden en gebruiken zich tot een afzonderlijk volk maken en houden. Vindt men soms hier of daar eene enkele afwijking van het type en eene toenadering tot het volk, waaronder de Jood woont, dan is hij kenbaar aan zijne spraak, het eigenaardig lispelen en den afwijkenden zinbouw.

Veelal schrijft men den afkeer van de Joden, welke overal wordt aangetroffen, toe aan het verschil van godsdienst en meent, dat de Jodenhaat zijn voornaamsten grond heeft in het Christelijk fanatisme, dat in elken Jood een moordenaar van den Messias ziet. Het Christelijk fanatisme is echter niet algemeen genoeg voor zulk eene verklaring, en de ervaring leert, dat de haat bestaat ook daar, waar van Christelijk fanatisme geene sprake kan zijn; de godsdienst is dan ook slechts eene bijkomende zaak en het volksverschil, het onderscheid van ras, hoofdzaak.

(*) Men zie o.a. de afbeelding: ‘Ein Hirtenvolk bittend um Niederlassung in Aegypten. Wandgemälde aus den Gräbern der XII Dynastie’, opgenomen in: *Illustrirte Culturgeschichte* von Karl Faulmann, Wien, Hartleben 1881. S. 110.

Aan het spotverwekkend uiterlijk zou men zich wellicht gewend hebben, indien er geene innerlijke eigenschappen waren, die den afkeer moesten bevorderen. De Jood is in den regel een vijand van vasten arbeid; hij wijdt zich niet aan een ambacht of bedrijf; timmerlieden of metselaars treft men schier nooit onder hen aan; alleen in het verachte slachtersvak zijn zij sterk vertegenwoordigd, omdat hunne godsdienstige voorschriften op het slachten van het vee even zonderling zijn als zijzelven. Wat het meest hen trekt, dat is de handel, de negotie, van het verkoopen van lucifers en oude kleeren af tot de manufacturen en het bankiersvak op kleine en groote schaal. De handel wordt echter in den regel niet gedreven op degelijken grondslag, met meer of minder vaste winstberekening, maar al nemend, wat men krijgen kan, hetzij door bedriegelijke handelingen en voorstellingen, hetzij door misbruik te maken van de omstandigheden, waarin de kooper verkeert. Deze beschuldiging berust niet op vooroordeel, maar op ervaring, want een Israëliet, waarin geen bedrog is, gold sinds eeuwen als eene zeldzaamheid, en wanneer de Joden zich in dit opzicht beklagen over hunne reputatie, dan behooren zij te denken aan de openhartigheid van Uilenspiegel, die rondborstig verklaarde: de menschen hebben een hekel aan mij, maar ik maak 't ernaar.

Wat den omgang betreft, ontdekken wij eveneens minder aangename eigenschappen; een Jood is kruipend vleiend, zoolang hij in de minderheid is; zoodra hij echter met u gelijkstaat, of meent te staan, is hij indringend, onbeschaamd en stuit door manieren, die zich evenals zijn uiterlijk moeilijk laten beschrijven en die nog 't best worden uitgedrukt door 't woord lawaai. Zelden weet een Jood, waar hij moet gaan staan, zooals men zegt; geef hem den vinger en hij neemt de hand; wees voorkomend tegenover hem, en gij kunt niet meer van hem ontslagen raken; hij wordt, wat men noemt kleverig. Den Jood ontbreekt veelal dat gevoel van kieschheid, hetwelk het kenmerk is van wezenlijke beschaving. Hij maakt veel drukte - op een afstand, want hij is van aard vreesachtig en kinderachtig bang voor zijn lichaam. Zelden ziet men b.v. een Jood op het ijs.

Nauw behoef ik op te merken, dat er uitzonderingen zijn op den regel, dat niet op alle Joden deze schets van toepassing is; ook hier moeten de goeden 't maar al te dikwerf met de kwaden misgelden. Over 't geheel moet onderscheid gemaakt worden tusschen de afkomst der Joden. Zij kunnen in twee groote afdeelingen worden gesplitst: de Sephardim en de Aschkenasim. De zoogenaamde Spaansche Joden of Sephardim(*) zijn kenbaar niet alleen aan hunne meer edele gelaatstrekken, maar ook aan hunne meerdere beschaving; in den regel meer bemiddeld, hebben zij eene goede opvoeding genoten, en men zal de meesten in hunne taal en manieren dikwijls moeilijk van

(*) Vgl. de uitnemende ethnologische studie van Richard Andree: *Zur Volkskunde der Juden.* Bielefeld und Leipzig, Velhagen - Klasing.

de Germanen of Romanen uit den zeer beschaafden stand kunnen onderscheiden. Ook Spinoza was van Spaansche afkomst. In het gewone dagelijksche leven, op de markt des levens ontmoet men echter weinig van deze Joden en men komt bijna uitsluitend in aanraking met het andere en in alle opzichten veel mindere type: de Duitsch-Poolsche Joden of Aschkenasim, kenbaar aan hun grooten mond en hunne dikke lippen(*). Op hen zijn voornamelijk de straks genoemde eigenschappen van toepassing.

Merkwaardig is, dat de weerzin tegen de Joden zoo algemeen is in de wereld en de zoogenaamde Jodenhaat overal wordt aangetroffen, waar Joden leven. Wanneer de Christenen - wij duiden met dien naam geen geloofsverschil aan, maar de afstammelingen der Ariërs, in het algemeen de Europeanen, - wanneer de Christenen elkander iets leelijks, iets erg vies willen verwijten, dan gebruiken zij den scheldnaam van Jood of Jodin.

Een sterk sprekend voorbeeld van dien Jodenhaat haalt de Jodenzendeling Stern aan; toen deze in de woestijn tusschen den Witten en den Blauwen Nijl reisde, hoorde hij zijn voerman de kameelen aandrijven met de uitdrukking: ‘leelijke Jood’. Toen Stern den koetsier, een Arabier, vroeg, waarom hij dat deed en of hij ooit een Jood had gezien, luidde het antwoord: ‘Neen, maar ik heb altijd gehoord, dat een Jood erg min is.’

Die Jodenhaat is geene eigenschap van den nieuweren tijd, maar heeft altijd bestaan, ook toen er van Christendom en van het kruisigen van den Messias geene sprake kon zijn. In het oude Egypte leefden de Joden afgescheiden, vermengden zich niet met het volk, waaronder zij woonden, en waren daarom gehaat. Aan de bekende geschiedenis van Haman in het boek Esther ligt Jodenhaat ten grondslag, deels omdat de Joden zich geheel afzonderden, deels omdat hun rijkdom en de wijze, waarop zij dien verkregen hadden, zoowel afkeer inboezemden als de begeerigheid opwekten(†).

De Romeinen waren bekend wegens hunne verdraagzaamheid op godsdienstig gebied; de Joden waren echter gehaat en bij verschillende schrijvers treffen wij daarvan de sporen aan. In de eerste plaats moet de oorzaak daarvan weder gezocht worden in hunne afzondering; de Joden aten niet met de heidenen, namen aan de openbare feesten

(*) Polak neemt aan, dat het zeer sterke onderscheid tusschen de Joden is ontstaan door vermenging van het minder edele type, de Aschkenasim, met de Chamieten. Sinds eeuwen bestaan beide typen naast elkander voort en blijft het onderscheid niet alleen in vorm maar ook in wezen.
Vgl. Richard Andree, *Zur Volkskunde der Juden*, S. 39.

(†) Vgl. Esther 3 vs. 8 en 9: ‘Haman had tot den Koning Ahasveros gezegd: Er is een volk, verstrooid en verdeeld onder de volken in al de landschappen uws koningrijks; en hunne wetten zijn verscheiden van de wetten aller volken, ook doen zij des Konings wetten niet; daarom is het den Koning niet oorbaar hen te laten blijven. Indien het den Koning goeddunkt, laat er geschreven worden, dat men hen verdoe; zoo zal ik tienduizend talenten zilver opwegen in de handen dergenen die het werk doen, om in des Konings schatten te brengen.’

van de Romeinen en Grieken nimmer deel; Tacitus noemt hen ‘een door de Goden gehaat geslacht’(*).

Die afzondering van de Joden vond haar oorsprong in het hier meer, daar minder ontwikkeld bewustzijn, dat zij inderdaad een bijzonder volk waren, een uitverkoren geslacht, dat eene bijzondere bestemming had op de wereld. Die overtuiging was zoo sterk, dat de Joden haar hebben meegedeeld aan millioenen andersgeloovigen, de Mohammedanen en Christenen, gewijzigd, zooals men weet, wat de latere periode aangaat van de Joodsche geschiedenis. Immers, ook dezen hebben dat denkbeeld van uitverkoren te zijn.

De Romeinen gingen zoover, dat zij aan de Joden eene eigenaardige, min aangename lucht meenden op te merken; daartoe heeft aan den eenen kant de afkeer van de Joden, aan den anderen kant de onzindelijkheid der Israëlieten waarschijnlijk bijgedragen. Ammianus Marcellinus spreekt van den stank der Joden en hun lawaai(†). Sommigen verklaren die eigenaardige lucht uit het veel eten van uien en komkommers, waarvan de Joden reeds in Mozes' tijd, ja, zelfs in Egypte groote liefhebbers waren. Men denkt aan die eigenschap onwillekeurig, wanneer men de Joden in de zuurkramen bij een geloofsgenoot op hartstochtelijke wijze zich te goed ziet doen. Men herinnere zich daarbij hetgeen wij lezen Num. 11 vs. 5, waar de Israëlieten in de woestijn tegen Mozes murmureeren en zeggen: ‘Wij denken aan de visschen, die wij in Egypte om niet aten; aan de komkommers, en aan de pompoenen, en aan het look, en aan de ajuinen en aan het knoflook.’ Men ziet hieraan, hoe niet alleen het uiterlijk, maar ook de smaak van de Joden alle eeuwen door constant is gebleven.

Tal van getuigenissen uit de oudheid strekken dus ten bewijze, dat er ook zonder Christelijk geloof sprake kan zijn van eene Jodenquaestie. Het Christelijk geloof moge er op sommige plaatsen en bij sommige personen, zooals bij den Berlijnschen overvromen hofprediker Stöcker, bij komen, het is niet de eenigen uitsluitende grond, waarop de Jodenhaat rust; wij hebben een ethnologisch verschijnsel, een volksverschil. De Joden beweren wel, dat zij geen afzonderlijk volk zijn, dat zij alleen een ander kerkelijk geloof hebben en zij òf Nederlander, òf Duitscher, òf Franschman òf Rus zijn, al naarmate zij in een dier landen zijn geboren en opgevoed en de taal van het land spreken, aan de wetten van het land zich onderwerpen, maar dat is eene minder juiste opvatting; het eigenaardig karakter der Joden, hun van de andere volken afgezonderd leven, maakt en houdt hen tot een ander volk; met enkele kleine wijzigingen vindt men het karakter van de Joden in alle landen terug en dat zij de taal van het land spreken en in de laatste jaren volkomen gelijke politieke rechten en verplichtingen hebben, doet daartoe weinig af.

(*) Tacitus, *Hist.* v. 3: *genus hominum invisum deis.*
(†) *Foetentium Judaeorum et tumultantium.*

Overal in de geschiedenis en ook nog in onzen tijd, waar in ons werelddeel verschillende volken of volksstammen bij elkander wonen, vermengen zij zich met elkander, nemen zij over en weer van elkander over, wordt de zwakkere door den sterkere opgezogen als 't ware en vormt zich een nieuw, meer of minder gekruist ras. Zoo ontstond, naar de geleerde Quatrefages beweert, in Noordoost-Duitschland uit de vermenging van Duitschers en Slaven het Pruisische ras. Het verschil van volksaard en ook van geloof slijt af. Bij de Joden echter slijt niets af; zij blijven dezelfden, omdat zij dat willen. De meerderheid der Joden eet en drinkt niet met de 'heidenen', evenmin als in den tijd der Romeinen, en sluit zich door hare eigenaardigheden nog meer van de samenleving uit, dan dat zij wordt uitgesloten. Verwijt men den ultramontanen vaak, dat zij geen vaderland hebben, omdat zij Rome als zoodanig beschouwen, in nog erger mate is dat met de Joden het geval: hun vaderland is Jeruzalem; zij leven en worden begraven met het aangezicht naar het Oosten.

De geschiedenis heeft eenige treffende voorbeelden bewaard, hoe sterk het volkskarakter der Joden is, hoe moeilijk dat karakter zich verloochent, ook daar waar het geloofsverschil uiterlijk is weggevallen.

In 1435 werden de Joden op de Balearen met geweld tot het Christendom bekeerd, d.w.z. gedoopt. Toch vermengden zij zich niet met de oorspronkelijke bewoners, door wie zij gemeden en Chuetas, speketers, genoemd werden; zij hadden in de kerk en op het kerkhof eene afzonderlijke plaats. De schuld lag ook hier weder aan beide zijden; aan den eenen kant het sterk sprekend, volstrekt niet aangenaam volkskarakter, dat met voorliefde werd aangekweekt, en daarmee aan den anderen kant afkeer. Na vier eeuwen is de toestand op de Balearische eilanden dezelfde gebleven: de Jood-Christenen bewonen overal afzonderlijke wijken; zij huwen alleen onder elkander. Nog altijd dragen zij den naam van Chuetas; eene hunner eigenaardigheden is, dat zij de Christelijke gebeden op eene eigenaardigen luiden toon uitspreken; Kayserling, die hen bezocht, meent, dat datgene, wat de angst hun eenmaal gebood, tot eene gewoonte geworden is(*). Misschien ook is het een overblijfsel van het vroegere Joodsche geloof.

Eenzelfde verschijnsel hebben wij te Saloniki; daar wonen een aantal tot den Islam bekeerde Joden; zij leven echter geheel afgezonderd van de andere bevolking onder den naam van Maminen.

In ons werelddeel hebben wij slechts één voorbeeld, waarmee men de Joden kan vergelijken, wat de moeielijkheid, bijna zou men zeggen de onmogelijkheid, betreft, om zich met andere volken te vermengen; dat zijn de Zigeuners. Ook de Zigeuners behouden al de eeuwen door hunne eigenaardigheden; zij bewegen zich te midden van onze maat-

(*) Richard Andree, S. 56.

schappij, maar houden zich streng afgezonderd, een volk onder de volkeren.

Natuurlijk bestaan er vele uitzonderingen; in alle landen kan men eenige Joden aanwijzen, die zich geheel bij de moderne beschaving hebben aangesloten, ook wel met Christenvrouwen zijn gehuwd, daardoor geheel in het gewone leven zijn opgenomen en na verloop van eenige jaren weinig meer hunne afkomst verraden. Het Joodsche type verdwijnt echter door voortdurende Christelijke huwelijken eerst in het derde en vierde geslacht en menigeen zal wel eens de opmerking gemaakt hebben bij de kennismaking met zulke gewezen Joden, dat de eigenaardigheden van het ras van tijd tot tijd weer bovenkomen.

Niet alle Joden zijn bij de barbaarsche vervolgingen in Spanje en Portugal aan de Inquisitie ontsnapt; een deel is gedwongen tot het Christendom bekeerd, de vaderen in schijn, de kinderen langzamerhand uit gewoonte. Zij namen in Spanje eene hooge positie in en eenige namen van aanzienlijke Israëlietische familiën in ons land vinden wij onder den tegenwoordigen Spaanschen adel terug. De vice-kanselier van Arragonië, Alfonso de Caballeria, werd in 1488 door Torquemada van Joodsche ketterij aangeklaagd; zijne twee dochters huwden met voorname Spaansche edellieden en een zijner zonen trouwde zelfs met eene nicht des Konings(*).

Tot het Israëlietische volk op zichzelf doet dit echter weinig af; het zijn, zooals ik opmerkte, uitzonderingen.

Wij staan dus hier tegenover een volk met een vast type, een volk van karakter, dat eeuwen door zichzelf is gelijkgebleven en bewondering verdient om de spreekwoordelijk geworden taaiheid van het ras. Welnu, wat kan men tegen de Joden hebben; zij hebben zichzelf niet gemaakt; zij zijn, zooals zij zijn; de eigenaardigheden, die wij in hen afkeuren, althans minder aangenaam vinden, vinden zij blijkbaar wel aardig; anders zouden zij meer moeite doen, om ze af te leggen; ieder zijn zin en over smaak valt niet te twisten; de wereld is groot genoeg, om elkander niet in den weg te loopen; bevallen de Joden ons niet, wij bevallen zeker ook hun niet, derhalve ieder zijns weegs; daarom behoeven wij elkander niet boos aan te kijken; 't is dikwijls zoo eentonig in de wereld, dat een weinig afwisseling in het bont gewoel des levens waarachtig geen kwaad kan. Er bestaat zonder twijfel eene Jodenquaestie, in zoover dat het leven en zijn der Joden een belangrijk vraagstuk is op ethnologisch gebied, maar daarom behoeven wij nog geen Jodenhaat te hebben. De Jood, dien wij allen vereeren als een der grootste wijsgeeren, als een der edelste mannen, Spinoza, leerde ons, dat haat nooit goed kan zijn(†).

De Joden vormen daarbij een zeer onmisbaar deel van onze samen-

(*) Richard Andree, S. 55.

(†) Ethices Pars IV. Propos. XLV Odium nunquam potest esse bonum.

leving; wanneer zij op eens in hun hoofd kregen, naar Palestina te vertrekken, zouden wij hun verlies spoedig betreuren, want vooral in den zoo belangrijken kleinhandel zijn zij een onmisbaar rad aan den maatschappelijken wagen. Van Oostersche afkomst en tevens levendig van aard, mogen zij wel eens wat veel lawaai maken, zij zijn in ons land nuttige leden der maatschappij, voorstanders van den vooruitgang op politiek gebied; zij stellen veel prijs op verstandelijke ontwikkeling; velen hunner zijn sieraden der wetenschap. Hier de Jodenquaestie te stellen, zooals die elders wordt opgevat, zou dus eene nauw denkbare dwaasheid zijn.

Toch moet dit gunstig oordeel over de Joden in ons land ons niet verleiden, de Jodenvervolgingen, die elders plaats vinden, scheef te beoordeelen. Men moet de omstandigheden kennen, om haar verklaarbaar te vinden.

De verhouding van de Joden tot de bevolking in Oost-Pruisen, West-Rusland, Oostenrijk, Hongarije, Rumenië is eene geheel andere dan hier. Vooreerst zijn de Joden daar veel talrijker; bedragen zij in ons land 1% à 2% der bevolking, in genoemde landstreken tellen zij van 3% tot 18%, en welk een onderscheid! Hebben de Joden in West-Europa zich althans voor een deel aangesloten aan het sociale en aan het staatkundige leven, in het Oosten van ons werelddeel leven zij in alle opzichten afgezonderd. Daar sluiten zij zich vast aan elkander aan; hebben hun eigen bestuur; beschouwen het volk, waaronder zij wonen, als vreemdelingen, die geschapen zijn, om door hen te worden geëxploiteerd. De Joodsche instellingen, welke daar nog bestaan, zijn hier onder Joden sinds lang in onbruik geraakt en den meesten hunner zelfs niet eens bij name bekend.

De Joden in West-Rusland hebben eene afzonderlijke inrichting van hunne gemeenten, bekend onder den naam van K a h a l ; dat bestuur wordt gevormd door de hoofden der gemeenten; die hoofden worden gekozen door de leden der gemeente, maar zoowel kiezers als gekozenen moeten een zekeren rang in de gemeente hebben, welke wordt verkregen door kennis van den Talmud; rijke lieden kunnen dien rang echter koopen zonder kennis van den Talmud. De Kahal of raad bestuurt de gemeente, regelt de verhouding tusschen Joden en niet-Joden, veroorlooft of verbiedt het verkeer met niet-Joden naar willekeur. Alle wetten of verordeningen, welke niet van den Kahal uitgaan, worden beschouwd als niet voor de Joden te bestaan. Hebben de Joden onderling twist, dan is het streng verboden zich tot de Russische autoriteiten te wenden; alleen de Kahal gebruikt wel eens het Russische gezag, wanneer dat in het voordeel van de gemeente wordt geacht. Het eigendom van al de niet-Joden, van de Russen, wordt beschouwd als eene ‘vrije wildernis’ of, zooals Rabbi Joseph Koulnou het uitdrukt, als ‘eene soort van vrije zee’, waarin alleen die Jood zijne netten mag uítwerpen, die van den Kahal daartoe verlof heeft gekregen; de

bezittingen van alle niet-Israelieten worden beschouwd als gemeenschappelijk eigendom der gemeente; de Kahal verkoopt dan ook het recht, om van die bezittingen zich meester te maken, een recht, dat met geld wordt betaald. De Kahal verkoopt zelfs het recht, om bepaalde personen, Russische bewoners van de plaats, te exploiteeren, en hoe geschiedt gewoonlijk die exploitatie? Langs den algemeen bekenden weg: men tracht geld voor te schieten, eerst op gemakkelijke, langzamerhand op al zwaarder voorwaarden, totdat eindelijk al de bezittingen het eigendom zijn geworden van den Jood; m.a.w., de bewoners worden door woeker uitgezogen(*).

De Russische boer nu is in den regel te zorgeloos, te veel aan drank verslaafd, om zich niet te laten vangen door de Joodsche listen. Om aan drank te komen, verpandt de Russische boer dikwerf zijne kleeren aan den Joodschen herbergier, om half naakt naar huis te gaan.

Men weet, dat er heel wat geschreven en gewreven is over de weigering van de Rumenische Regeering, om aan de Joden gelijke rechten toe te kennen als aan de andere burgers. De meeste Regeeringen weigerden Rumenië als onafhankelijken staat te erkennen en handelstractaten te sluiten, wanneer die bepaling niet werd opgeheven. Toch was zij zoo onbillijk niet, als dat scheen; men vergat bij de beoordeeling, dat de Joden in Rumenië inderdaad eene geheel andere verhouding innemen dan in het Westen van Europa.

Treffend wordt die verhouding geschilderd door den beroemden Franschman E. Reclus(†): ‘Wanneer de Walachijsche boer zijn land slecht bebouwt, dan doet hij dat wellicht, omdat hij gelooft, dat hij het toch niet lang behouden zal. De Jood is, om zoo te zeggen, zijn natuurlijke erfgenaam; die Jood is herbergier en winkelier; hij verkoopt op borg, leent geld tot onbeschaamd hoogen interest en is het gedienstigste wezen der wereld, zoolang zijn schuldenaar nog eenig eigendom heeft. Komt er een misgewas en raakt de Walachijsche boer in verlegenheid, zoodat hij zijn land moet verkoopen, en is de woeker-Jood eigenaar geworden, dan borgt deze hem geen cent meer. In verschillende streken des lands hebben de Walachijsche boeren al het land verloren en zijn weder eene soort van lijfeigenen geworden; zij wisselden slechts van heer: zij zijn niet meer boeren van de edellieden, maar van de Joodsche woekeraars. Vandaar de felle haat, die nu en dan tegen de Joden losbarst en dien men geheel ten onrechte toeschrijft aan rassenhaat of godsdiensthaat. Wanneer het bij de bewoners der Karpathen over eenigen tijd weder tot eene crisis komt evenals in 1848 en 1849, dan zal de woede van de boeren zich niet keeren tegen de Hongaren, maar tegen de Joden.’

(*) Oppervlakkig komen deze dingen ongeloofelijk voor; toch bestaan zij; wie meer bijzonderheden hierover wil weten, verwijs ik naar het merkwaardige boek: *Livre de Kahal. Matériaux pour étudier le Judaisme en Russie et son influence sur les populations parmi lesquelles il existe*, van J. Brafman, Petersburg. Kechribardshi.

(†) Vgl. *Le Tour du Monde* 1874.

In 1874, toen deze woorden geschreven werden, bestond nog niet, wat men tegenwoordig noemt de Jodenquaestie, en daarom is de mededeeling van Reclus te merkwaardiger.

Wanneer men deze toestanden kent, dan acht men het zeker begrijpelijk, waarom de Rumenische Regeering zich met hand en tand verzette tegen de bepaling van het Berlijnsche Congres, waarbij de erkenning van den nieuwen staat, thans ook al een koninkrijk, werd afhankelijk gesteld van de gelijkstelling der Joden met de andere burgers, waarvoor in Rumenië eene wijziging van de grondwet vereischt werd. De Minister Boerescou maakte in '79 eene reis door Europa, om de Regeeringen der groote Mogendheden in te lichten over het gevaar, dat met de emancipatie der Joden dreigde; de verhouding der Joden tot de andere bevolking stond als 1 tot 10 en nog steeds werden uit de naburige staten Joden ingevoerd, die in lompen gehuld over de grenzen kwamen en, door hunne geloofsgenooten voortgeholpen, meestal op de gewone wijze spoedig in goeden doen geraakten; met eene herberg en een winkel, verbonden met allerlei soort van negotie, ging het den bekenden weg op. Boerescou stootte echter het hoofd bij de Westersche Mogendheden en men drong aan op stipte naleving van de genoemde bepaling van het Berlijnsche congres. Dit is in zoover geschied, dat aan enkele categorieën van Joden het burgerrecht werd gegeven, terwijl voor diegenen, welke niet in die categorie vielen, de naturalisatie moest worden aangevraagd.

De Jodenquaestie broeit ook in Hongarije, omdat de verhouding daar ongeveer dezelfde is als in Rumenië; de Regeering weet haar echter behendig op den achtergrond te schuiven, want de groote man, die de Hongaarsche financiën tegenwoordig op kunstmatige wijze opschroeft, is Rothschild en zijne hulp wordt terstond verbeurd, wanneer den Joden de hand niet boven het hoofd wordt gehouden. Reeds in April 1875 werd de Jodenquaestie in het Hongaarsche Lagerhuis ter sprake gebracht door den afgevaardigde Victor Istoczy. Hij deed dat in den vorm van eene interpellatie aan de Regeering, en al was zijne voorstelling eenzijdig gekleurd, wil ik toch den hoofdinhoud van zijne redevoering meedeelen, omdat men daaruit de grieven tegen de Joden leert kennen en de tijd wellicht niet ver af is, dat ook daar de Jodenvervolgingen een aanvang nemen. ‘Een vreemde stam’, dus sprak ongeveer Istoczy, ‘heeft zich over Europa verbreid, een stam, die de inboorlingen met onderdrukking bedreigt; het Jodendom is niet zoozeer eene kerkelijke sekte als wel een eigenaardig ras; het vormt door de gansche wereld eene staatkundig en maatschappelijk streng afgesloten kaste. Een doodvijand van de aristocratie, treedt het Jodendom zelf in den meest verwerpelijken vorm van de aristocratie, dien van de plutocratie, op; het meest conservatieve element der wereld, zwemt het Jodendom echter op de golven van het liberalisme; terwijl het voor zichzelf onvoorwaardelijke verdraagzaamheid eischt, is het zelf de belichaamde

onverdraagzaamheid. Deze kaste vormt nu reeds eene sociaal-politieke oligarchie; zij streeft naar de wereldheerschappij en is goed op weg, om die te verkrijgen; het liberalisme is bij die kaste slechts een uithangbord; in werkelijkheid vertegenwoordigt zij het beginsel van de sociale dwingelandij. Op financieel gebied behoort de heerschappij zonder twijfel reeds aan het Jodendom; het is de eigenlijke geldmacht; in zijne handen bevindt zich reeds de zoogenaamde pers, waarmee het de openbare meening maakt en leidt; door middel van de pers wordt het publiek steeds op een dwaalspoor geleid. In geheel Europa is geen staat, waar de Joden meer invloed uitoefenen en meer macht bezitten dan in Hongarije.'

De Regeering antwoordde op deze interpellatie, dat de grondwet van 1867 aan de Joden gelijke rechten als aan de andere burgers had toegekend; de Regeering kende derhalve geene Jodenquaestie, kon haar niet kennen, en behoefde derhalve ook geene gedragslijn aan te geven.

Istoczy antwoordde hierop, dat het antwoord der Regeering hem niet verwonderde; 'in de laatste jaren', sprak hij, 'gelukte het veel te goed, van Hongarije eene basis te maken voor een operatie-terrein van de Joodsche politiek; de financieele toestand des lands werd sedert 1867 te veel afhankelijk gemaakt van de genade van de Joodsche kaste, van de *haute finance*, dan dat de Regeering thans op mijne interpellatie een bevredigend antwoord kan geven; dan dat de wetgevende macht in deze zaak zich vrij en open kan uiten. De tijd zal echter komen, en spoediger, dan velen gelooven, wanneer mijne waarschuwingen gehoor zullen vinden. Mocht het dan niet te laat zijn!'

In 1878 bracht dezelfde Istoczy de Jodenquaestie weder ter sprake in het Lagerhuis, en toen in een minder gelukkigen vorm; hij stelde namelijk voor maatregelen te beramen, om de Joden allen naar Palestina te laten verhuizen, opdat zij in Europa niet langer een hinderpaal zouden zijn voor de Christelijke beschaving. Het voorstel wekte natuurlijk den lachlust op.

Men kan tal van feiten aanhalen, waardoor de verhouding tusschen de Joden en Christenen in genoemde landen wordt geïllustreerd; 't is bijna zonder uitzondering overal dezelfde geschiedenis; hier bij de Christenen gebrek aan energie, aan ontwikkeling, grootendeels het gevolg van langdurige onderdrukking, eene zorgeloosheid ten opzichte van het eigendom, die geene grenzen kent en waarbij niet verder wordt gedacht, dan de neus lang is; de boer verpacht dikwijls den oogst, die nog te velde staat of nog gezaaid moet worden; wanneer het tijd is van feest vieren, dan verkoopt of beleent de boer zijne kleederen, om drank te krijgen; bij de Joden de aangeboren list en geslepenheid, om des naasten goed aan zich te brengen; of neen, de Jood beschouwt zijn landsman niet als zijn naaste, maar als zijn vijand, of als een wezen, dat geschapen is, om door hem te worden geëxploiteerd, uitgemergeld, uitgezogen; de Joden zijn feitelijk de parasieten van de Christenen, en zij

hebben met het ongedierte de eigenschap gemeen, dat zij sterk voorttelen, want talrijk te zijn als het zand aan den oever der zee is hun ideaal, een hunner godsdienstige voorschriften.

Het verschil van godsdienst, dat schier overal in Europa wordt aangetroffen, is bij den Jood van bijzonderen aard; bij al de verkettering van de Christenen blijft er toch onderling een zekere band bestaan, dien men ook terugvindt in enkele dogmata, gegrond op eene erkenning van elkanders geloof; men heeft het bewustzijn te leven onder één God; bij de Joden is dat niet het geval; niettegenstaande het Christelijk en het Israëlietisch geloof denzelfden oorsprong heeft, den godsdienst van het Oude Testament, beschouwt de Jood zijn godsdienst als iets geheel anders; de overgroote meerderheid der Joden, zonder eenige wijsgeerige ontwikkeling, meent, dat de God van Abraham, Izaak en Jacob een bijzondere, een andere God is, h u n God, die met den God der Christenen niets heeft uit te staan, en wanneer in den Dekaloog telkens wordt ingescherpt: ‘Gij zult geene andere Goden voor mijn aangezicht hebben’, dan past hij dat ook toe op den God der Christenen.

Zoo gaat het althans in de praktijk, en bij de minder ontwikkelde volksklasse is zulk een diep ingrijpend verschil van godsdienst een onoverkomelijke hinderpaal voor eene nauwere maatschappelijke aansluiting.

Voeg daarbij de minachting, die de Christenen tegenover de Joden hebben; de vervolgingen, waaraan dezen in vroeger eeuwen van den kant van genen hebben blootgestaan; dan kan men begrijpen, dat de diep ingewortelde haat der Joden met woeker wordt vergolden, wanneer de maatschappelijke verhouding van dien aard is geworden, dat de Jood de onderdrukker is van de Christenen. 't Is gemakkelijk, groote woorden te gebruiken over de Jodenvervolgingen in Oost-Europa, maar men moet eerst den werkelijken toestand kennen, leeren begrijpen, vóórdat men oordeelt. Wij betreuren die vervolgingen zoo sterk als iemand, maar wij achten haar tevens een onvermijdelijk gevolg van de bestaande verhoudingen. De Christenen handelen tegenover de Joden op eene wijze, die in elk beschaafd volk, en vooral bij wezenlijke Christenen, niet sterk genoeg kan worden afgekeurd, maar ten opzichte van de Joden geldt niet minder de toepassing van de waarheid: het afgemeten recht brengt eens den kelk, dien gij vergiftigt, u aan uwe eigen lippen weer.

Men zal de opmerking maken, dat de toestanden in Rusland, in Rumenië, in Hongarije, in Oostenrijk van bijzonderen aard zijn en de, ik zeg niet verontschuldiging, maar verklaring, welke daar kan worden gegeven, niet bestaat voor de Duitsche Jodenvervolgingen, die in Oost-Pruisen in den laatsten tijd eveneens aanleiding hebben gegeven tot betreurenswaardig eongeregeldheden; inderdaad, men schaamt zich over onzen tijd, over onze eeuw, wanneer men ziet, dat in het

om zijne verstandelijke ontwikkeling zoo hooggeroemde Duitschland de lagere volksklasse tegen de Joden wordt opgeruid en de Christenen in wilde woede op de huizen der Joden aanvallen, om te vernielen, wat zij kunnen, en de Israëlieten aan mishandelingen blootstaan, wanneer zij zich niet intijds verbergen.

Wat heeft men hier tegen de Joden in te brengen, dat zij op deze middeleeuwsche manier worden lastig gevallen?

Een eigenaardig verschijnsel van de Jodenvervolging in Duitschland in tegenoverstelling van die in Rusland is, dat zij geene, haast zouden wij zeggen onwillekeurige, uitbarsting is van den volkshaat, waarvoor in elk geval meer materieele dan godsdienstige beweegredenen of rassenhaat ten grondslag liggen, - maar dat de haat tegen de Joden eerst door mannen van meer ontwikkeling is gepredikt en daardoor op de mindere volksklasse is overgedragen.

De vrome Berlijnsche hofprediker Stöcker heeft zijn naam wereldberoemd of liever -berucht gemaakt door van den kansel en in bijzondere vergaderingen erop aan te dringen, den invloed van de Joden tegen te gaan. Natuurlijk heeft Stöcker niet gezegd: vernielt de huizen van de Joden en slaat hen dood, maar men weet, hoe het gaat, wanneer een man van zijn invloed eene bepaalde volksklasse met zwart krijt teekent. Het is ten allen tijde het kenmerk van het volk geweest, dat het veelal wat al te practisch is in zijne opvattingen en gevolgtrekkingen. Jodenoproeren, zooals er in Oost-Pruisen eenige hebben plaats gehad, hadden Stöcker en zijne geestverwanten moeten voorzien, toen zij in het openbaar de Joden gingen voorstellen als menschen zonder beginsel, wien het alleen te doen was, om geld te verdienen, de Christenen af te zetten, menschen, die overal een slechten geest verspreidden en bij den dans om het gouden kalf, dat op de Beurs wordt aangebeden, onbeschaamd genoeg waren, om den Christelijken godsdienst, het geloof van het volk, waaronder zij leefden en dat zij veelal bedrogen, te beschimpen.

Men weet, dat het gevolg van Stöcker's en anderer werkzaamheid was het oprichten van eene anti-Semitische vereeniging, welke zich ten doel stelt, den invloed der Joden tegen te werken, zooveel doenlijk de benoeming van Joden in openbare betrekkingen te weren en vooral geene Joden te kiezen tot vertegenwoordigers van gemeenten, provinciën, land of rijk. Een adres werd aan den Rijkskanselier verzonden, met duizenden handteekeningen voorzien, waarin verzocht werd, dat de invoer van Joden uit het buitenland zoo niet verhinderd dan toch beperkt werd; dat geene Joden tot openbare betrekkingen meer werden benoemd en ook bij het rechtswezen de benoemingen van Joden zouden ophouden; dat alleen Christelijke en geene Joodsche onderwijzers in de scholen zouden worden geplaatst, enz.

Wanneer men nu den naam van een man als Stöcker hoort, een zeer rechtzinnigen hofprediker, dan denkt men weder hoofdzakelijk aan

kerkelijke redenen en houdt Christelijke onverdraagzaamheid, fanatisme voor den grondslag van de anti-Semitische vereeniging. En toch vergist men zich ook hier daarmee in het karakter der Jodenvervolging; er moge te ver gedreven Christelijke geloofsijver onder doorloopen, bij sommigen zelfs het voornaamste motief, bij de overgroote meerderheid is dat niet het geval. Voor het bewijs behoeven wij slechts den naam te noemen van den Berlijnschen Hoogleeraar Heinrich von Treitschke, door zijne geschriften over de nationale Duitsche beweging overbekend. Treitschke behoorde vroeger tot de nationaal-liberale partij, maar heeft zich kort geleden daarvan afgescheiden, zonder daarom nog tot de conservatieven te kunnen worden gerekend. Als een der leiders van de nationale partij, als hoogleeraar aan de academie van Berlijn is Treitschke natuurlijk voor velen een man van gezag, iemand, bij wien vele minder bevoorrechte Germanen zweren. Welnu, deze man heeft reeds op het laatst van 1879 in een der voornaamste tijdschriften de zoogenaamde Jodenquaestie besproken en betoogd, dat het tijd werd, om den invloed der Joden te keeren(*).

Treitschke besprak echter geene nieuwe zaak; reeds toen was de Jodenquaestie het onderwerp van den dag en werd in tal van pamfletten behandeld, in den regel op een niet zeer beschaafden toon. Al dat geschrijf was echter het uitvloeisel van eene in vele kringen bestaande stemming en men heeft naar mijn inzien ten onrechte Treitschke ten kwade geduid, dat hij in een meer fatsoenlijk tijdschrift de zaak ter sprake bracht. Immers, liet men de behandeling over aan de marktschreeuwers en krantenmannen, dan moest zij een ruwen vorm aannemen; door een beschaafd en verstandig woord daarover in het midden te brengen, ontstond de mogelijkheid, aan de quaestie eene andere wending te geven en de eenzijdigheid althans te beperken.

Of dit aan Treitschke gelukt is, is eene andere vraag. Velen zullen hem van eenzijdigheid niet vrijpleiten en oppervlakkigheid verwijten bij de behandeling der quaestie.

In 't kort brengt Treitschke de volgende klachten in tegen de Joden: De algemeene anti-Joodsche - waarom men juist het woord anti-Semitische heeft gekozen, is niet recht duidelijk, want ook de Arabieren b.v. zijn Semieten - de algemeene anti-Joodsche beweging heeft in de eerste plaats recht van bestaan, want zij is voortgevloeid uit het instinct des volks, dat zich bewust is van het groote gevaar, het zeer ernstige nadeel, dat het Duitsche leven van den kant der Joden bedreigt. Noemt men elders in Frankrijk en in Engeland de beweging tegen de Joden een treurig Duitsch vooroordeel, men vergeet, dat de Joden in het Westen van Europa eene geheel andere positie innemen; zij zijn daar minder talrijk, meer beschaafd als afstammelingen van de

(*) *Preuss. Jahrbücher*, November-Rundschau 1879. In de aflev. van Dec. '79 en Jan. '80 antwoordde Treitschke op de aanvallen, waaraan hij blootstond ten gevolge van dat artikel. De verschillende artikelen werden naderhand afzonderlijk uitgegeven onder den titel: *Ein Wort über unser Judenthum* von Heinrich von Treitschke. Berlin, G. Reimer 1880.

Spaansche Joden(*) en hebben zich meer bij het volk, waaronder zij wonen, aangesloten. Duitschland is in dat opzicht niet zoo gelukkig; in het Oosten vooral zijn de Joden minder beschaafd, vormen meer eene afzonderlijke klasse en hun aantal vermeerdert snel door den aanvoer uit Russisch Polen, dat jaarlijks eene menigte Joden over de grenzen zendt, die, geheel vreemd aan de Duitsche beschaving, op hunne eigenaardige manier een bestaan zoeken en een ongunstigen invloed uitoefenen op hunne omgeving. De snelle toeneming van de Joden, hunne onderlinge aaneensluiting maken hen onbescheiden, overmoedig tegenover hunne omgeving en zij ontzien zich niet, het Christendom, het geloof van het volk, waaronder zij leven, te smaden en openlijk te beschimpen. Treitschke haalt hierbij verschillende uitdrukkingen aan uit de *Geschichte der Juden* van den Hoogleeraar Graetz, die zeker van Joodschen haat tegen het Christendom getuigen en van overschatting van der Joden verdienste niet zijn vrij te pleiten.

Treitschke ontkent niet, dat er in de steden van Duitschland vele achtenswaardige Joden leven, maar niet minder waar is 't, dat de Joden of, zooals hij 't noemt, het Semietendom sterk betrokken is in de bekende zwendelarijen met naamlooze vennootschappen; zij zijn 't voornamelijk, die het platte, practische materialisme bevorderen; die den arbeid alleen beschouwen als geldverdienen en de oude, gemoedelijke voorliefde van de Duitschers voor den arbeid dreigen te verstikken, terwijl in duizenden Duitsche dorpen een Jood zit, om van woeker te leven. In de hoogere letterkundige kringen vindt men weinig Joden, maar des te meer onder de lettermannen van den derden rang, die bij voorkeur zich werpen op de journalistiek; met hunne vlugheid en behendigheid maken zij zich hier spoedig onontbeerlijk; ook hier kenmerkt hun arbeid zich door eene zekere beginselloosheid, staat het geldmaken op den voorgrond; in de zoogenaamde pers hangen de Joden aan elkander als eene klit; zij prijzen elkander en maken op die wijze, wat men de publieke opinie noemt. Het gevolg is, dat het volk een afkeer heeft gekregen van de kranten, niet meer gelooft, wat daar geschreven wordt, en het alleen beschouwt als Jodenpraatjes. Aan den overmoed der Joden, aan die onhebbelijkheden moet een einde komen, dus besluit Treitschke; ‘in deze eeuw van nationale staten kunnen de Europeesche Joden slechts dan eene vreedzame en fatsoenlijke rol spelen, wanneer zij besluiten, om - voor zoover godsdienst, overlevering, volksaard dat toelaten - in de volken, wier taal zij spreken, op te gaan’.

Stellen de Joden nu den eisch, dat zij als volk erkend zullen worden, dan kan volgens Treitschke die eisch nooit worden ingewilligd. ‘Onze Staat’, zegt hij, ‘heeft in de Joden nooit iets anders gezien dan een kerkgenootschap, en de Staat kan van dit alleen houdbare rechtsbegrip

(*) Treitschke vergist zich hier zeer; een zeer klein deel van de Joden in ons land is van Spaansche afkomst; het meerendeel behoort tot de Aschkenasim of Joden van Duitsche afkomst; men ziet dat niet alleen aan de Portugeesche of Spaansche namen maar ook aan het geheel andere type.

onder geene omstandigheden afwijken; de Staat heeft den Joden de burgerlijke gelijkheid alleen toegestaan in de verwachting, dat zij ook er zich op toe zullen leggen, met hunne medeburgers gelijk te worden. Onze oude beschaving is rijk en verdraagzaam genoeg, om vele sterke tegenstellingen te verdragen; gelijk de belijders van die kerk, welke zich voor de alleenzaligmakende houdt, vreedzaam samenwonen met de ketters, zoo kunnen wij er ons ook in schikken, wanneer een deel van onze medeburgers zich in stilte voor het uitverkoren volk aanziet. Treedt echter die volkswaan in het dagelijksch leven op, eischt het Jodendom erkenning van zijne nationaliteit, dan valt de rechtsgrond weg, waarop de emancipatie rust; voor de vervulling van dien wensch bestaat slechts één middel: verhuizing, oprichting van een Joodschen staat ergens elders, en dan kan die Staat aanvraag doen, door de andere naties te worden erkend'(*).

De andere brochures over de Jodenquaestie willen wij laten rusten; zij kenmerken zich meest allen door overdrijving en door een onaangenamen toon(†). Wat de bezwaren van Treitschke betreft, elk onpartijdig man zal

(*) *Ein Wort über unser Judenthum* von Heinrich von Treitschke. S. 15.

(†) Onder het beste, dat tegen Treitschke geschreven is, behoort de brochure van den door zijne 'Romeinsche geschiedenis' beroemden Berlijnschen Hoogleeraar Th. Mommsen: *Auch ein Wort über unser Judenthum.* Berlin, Weidmann. 1880.
Mommsen erkent, dat hetgeen den Joden verweten wordt, over 't geheel op waarheid berust, maar hij ziet niet in, - en te recht - dat de anti-Semitische beweging daarin verbetering zal brengen; veeleer beklaagt hij 't, dat een man als Treitschke door zijn schrijven voedsel gegeven heeft aan eene beweging, die door haar onzinnig drijven afkeuring verdient en het kwaad slechts erger maken moet. 'Die gute Sitte und noch eine höhere Pflicht', zegt Mommsen, 'gebieten die Besonderheiten der einzelnen Nationen und Stämme mit Mass und Schonung zu discutiren. Je namhafter ein Schriftsteller ist, desto mehr ist er verpflichtet, in dieser Hinsicht diejenigen Schranken einzuhalten, welche der internationale und der nationale Friede erfordert.'
Mommsen besluit zijne brochure aldus: 'Auch die Juden führt kein Moses wieder in das gelobte Land; mögen sie Hosen verkaufen oder Bücher schreiben, es ist ihre Pflicht, so weit sie es können ohne gegen ihr Gewissen zu handeln, doch ihrerseits die Sonderart nach bestem Vermögen von sich zu thun und alle Schranken zwischen sich und den übrigen deutschen Mitbürgern mit entschlossener Hand niederzuwerfen.'
Jammer, dat het geweten dikwijls zulk een vreemd ding is bij den mensch en uit gemoedsbezwaren evenals uit caoutchouk tegenwoordig schier alles wordt gemaakt, wat men wil. Eene andere fout van Mommsen is, dat hij de eigenaardigheden der Joden vergelijkt bij het verschil in karakter, dat er bestaat tusschen de verschillende Duitsche stammen. Uit een nationaal Duitsch oogpunt komt hij daarom op tegen de anti-Semitische beweging en ziet daarin zelfs een gevaar voor de Duitsche eenheid.
In theorie kan men lang daarover redeneeren, de practijk is eenigszins anders; onderscheid tusschen verschillende stammen vindt men in elk land; welk een onderscheid b.v. tusschen Groningers en Zeeuwen in Nederland. Het verschil tusschen Joden en Germanen is ethnologisch wel van denzelfden aard, maar de afstand laat zich moeielijk vergelijken met dien tusschen Zwaben en Saksen; het eene is stam-, het andere rasverschil. De afstand kan zoo lang en zoo breed zijn, dat aan vereeniging, aan assimilatie zoo weinig kan gedacht worden, dat de voorbeelden daarvan tot de uitzonderingen behooren. Daarbij bestaat er over 't geheel in de verschillende landen eene niet altijd open uitgesproken erkenning van de hoogere eigenschappen van dezen of genen stam; zoo zal geen Pruis de gemoedelijkheid van den Zuid-Duitscher loochenen; zoo erkent de Fries de meerdere beschaving van den Hollander; de Groninger moet de rondheid van den Zeeuw loven; wederzijdsche aanraking doet hen tot elkander naderen. Niet alzoo de Jood; meer dan andere stammen blijft de Jood, wat hij is, omdat hij zich nog altijd houdt voor het uitverkoren volk of, om op de gewone manier te spreken, omdat hij erg pedant is.

erkennen, dat waar en onwaar hier zijn dooreengemengd. Vele van de onhebbelijkheden, welke hij in de Joden afkeurt, vindt men evenzeer bij de Christenen; de Joden zijn 't alleen niet, die dobbelen op de Beurs en dansen om het gouden kalf; men vindt niet alleen Joodsche maar ook Christelijke zaak- of zakwaarnemers; Christen-advocaten hebben niet minder de reputatie hunne schapen te scheren dan de Joodsche; oppervlakkigheid, ploerterigheid, veilheid wordt zoowel bij Christelijke als bij Joodsche krantenschrijvers aangetroffen, en de inkt, waarmee in de kranten gemorst wordt, stinkt bij beiden al even sterk. Men behoeft daarvoor in Duitschland naar geene voorbeelden te zoeken, men vindt ze ook elders.

En toch zal men aan den anderen kant moeten erkennen, dat deze kwade eigenschappen bij de Joden meer algemeen zijn ontwikkeld dan bij de Christenen. De Israëlieten zonder bedrog zullen met leedwezen dit verschijnsel eveneens hebben opgemerkt. Het materialisme vindt onder de kinderen dezer eeuw wel aanbidders zonder onderscheid van volk of geloof, maar bij de Joden staat al te dikwerf de vraag op den voorgrond: wat is ermee te verdienen, en men krijgt van hun handel en wandel de overtuiging, niet altijd wiskunstig te bewijzen, dat hun beginsel berust op de practische overweging, waar zij het verst mee komen in de wereld. Wij zouden daarvan staaltjes kunnen bijbrengen, ontleend aan het leven, ook van de Joden, die tot het Christendom zijn overgegaan en bij hunne snelle bevordering van tijd tot tijd den eigenaardigen speculatie-geest verraden, die door alle mannen van karakter, hetzij Germaan of Semiet, worden veracht(*).

Ik zie geene reden, waarom deze waarheid niet openlijk zou kunnen worden uitgesproken, zonder van Jodenhaat, van Christelijke onverdraagzaamheid, van fanatisme te worden beschuldigd. Vastheid van beginsel, eerlijkheid, karakter vlecht hechter band tusschen de menschen dan toevallige overeenkomst van ras of van geloof, en adel van gemoed - niet van geboorte - vormt eene geestverwantschap, welke in den goeden zin internationaal is. Op dit gebied reiken Germaan en Romaan, Christen en Jood elkander de hand. Dat is ook de beteekenis van Lessing's ‘Nathan de Wijze’ en ten onrechte wordt dit werk van den Duitschen dichter door vele Joden in Duitschland aangehaald, om een dekmantel te hebben voor praktijken, die te recht worden afgekeurd en die zonder verschooning aan de kaak moeten worden gesteld.

(*) Wij herinneren aan Disraeli, alias Graaf Beaconsfield; aan de politieke rol, door Jules Simon in den laatsten tijd gespeeld, waarbij men hem ten laste legt, dat het hem meer te doen was zichzelf op den voorgrond te plaatsen dan naar beginsel te handelen. Sommigen rekenen ook Gambetta tot deze categorie; Gambetta zou van Joodsche afkomst zijn; zijne voorouders zouden in Polen den naam van Weissbein hebben gedragen en in Wurtemberg familie hebben met den naam Gamperle. Ik heb het stamboek van den ex-dictator nooit gezien en kan dus niet beslissen, wat ervan is. De familie Gambetta is laatst van Genua afkomstig; Léon Gambetta werd geboren te Cahors. Zijn uiterlijk pleit voor zijne Joodsche afkomst, maar dat kan toeval zijn.

Het komt mij voor, dat Treitschke en met hem vele andere anti-Semieten dit laatste niet genoeg op den voorgrond hebben gesteld. Het is niet de vraag, of men de Jodenquaestie mag bespreken, - daartoe heeft ieder recht - maar hoe men dat doet, en wanneer men dat doet als Treitschke, het kwaad bijna alleen ziet bij de Joden en vergeet, dat er ook Joden zijn onder de Christenen, dan geeft men bij het volk aanleiding tot het aanwakkeren van een lagen hartstocht, dien van rassen- en godsdiensthaat.

De gevolgen zijn dan ook niet uitgebleven en Duitschland heeft het smadelijk schouwspel beleefd van Jodenvervolgingen, die aan de middeleeuwen doen denken. Op verschillende plaatsen in Oost-Pruisen is het volk te hoop geloopen en vernielde onder het geroep: Hepp! Hepp!(*) de huizen der Joden. In het begin waren de autoriteiten te zwak, om terstond krachtig daartegen op te treden, en het had al den schijn, dat de ambtenaren eigenlijk niet wisten, of zij wel deden met flink te handelen. Eerst later is dat veranderd, toen de Keizer zelf zijne afkeuring te kennen gaf; toen eerst volgde eene ministerieele aanschrijving, om de ongeregeldheden tegen de Joden te beschouwen als gewoon oproer en als zoodanig te behandelen. Daarom heeft de Regeering zelf schuld, dat het zoover gekomen is en de Duitsche naam is geschandvlekt. In de zitting van den Pruisischen Landdag van 20 November 1880 werd de interpellatie behandeld van Dr. Hänel c.s. waarin naar aanleiding van het adres der anti-Semieten aan den Rijkskanselier eenige vragen aan de Regeering werden gedaan. Die interpellatie was op zichzelf eene onhandigheid van de Fortschrittspartij; immers, door de Jodenquaestie tot een punt van behandeling in het parlement te maken, werd deze eene zaak van gewicht en moesten de hartstochten nog meer opgewonden geraken. Het debat duurde twee dagen, maar de toespraken waren zoo oppervlakkig, dat er niets door gewonnen werd; de heeren eindigden met eenige persoonlijke hatelijkheden tegen elkander en daarmee was het uit; van eene hoogere opvatting geen spoor(†). Wat evenwel nog meer kwaad moest doen, was de neutrale houding der Regeering. De vice-president van het Ministerie, Graaf Stolberg Wernigerode, antwoordde, dat een adres aan den Rijkskanselier, als waarvan in de interpellatie was gesproken, niet bij de Regeering was ingekomen en deze derhalve ook niet in de gelegenheid was, om er haar oordeel over te zeggen; de Regeering meende evenwel te kunnen zeggen, dat bij haar geen voornemen bestond, om verandering te brengen in de bestaande wetgeving, welke de gelijkheid van alle godsdienstige belijdenissen voor de wet bepaalt.

(*) *Hep* was in de Middeleeuwen het scheldwoord tegen de Joden; men meent, dat het eene nabootsing is van het geluid der geiten en de baard der Joden aanleiding gaf tot vergelijking met deze viervoeters. Dit lijkt ons echter eene verklaring, om eene verklaring te hebben.

(†) Dit verschijnsel wordt, helaas! algemeen; de zoogenaamde Volksvertegenwoordigers van onzen tijd worden warm, wanneer hunne onderlinge veeten, partijquaesties worden behandeld; komen er zaken aan de orde, quaesties, die ingrijpen in onzen tijd, dan staat men verbaasd over de weinige belangstelling, maar ook over de weinige kennis. Zou Spencer gelijk gehad hebben, toen hij de afgevaardigden de vertegenwoordigers noemde der gemiddelde volksdomheid?

Waarom nu geen enkel woord tot afkeuring van de anti-Semieten-beweging, waardoor burgers van denzelfden staat tot haat en tweedracht werden aangespoord? Waarom vond men in de officieele en officieuze organen van de Regeering, die zoo gereed zijn, om partijen en personen, welke haar onaangenaam zijn, kastijdingen toe te dienen, geen enkel woord van afkeer van het middeleeuwsche Hepp-hepp-geschreeuw? Werd daardoor niet het bewijs geleverd, dat de Regeering, indien zij al niet ingenomen was met de anti-Semitische beweging, deze toch gebruiken wilde in de valsche staatkunde van den Rijkskanselier, die, in navolging van de gehuichelde politiek van Napoleon III, zich voor wil doen als den bijzonderen vriend van het volk, vooral van de armere klasse? Zoowel den Duitschen Keizer als den Duitschen Kroonprins treft deze blaam niet; van het begin af hebben zij, waar de gelegenheid zich aanbood, hun afkeer te kennen gegeven van de anti-Semitische beweging(*).

Nu de autoriteiten ten gevolge van de persoonlijke bemoeiing des Keizers meer krachtig tegen de ongeregeldheden optreden, zullen de Jodenoproertjes spoedig verdwijnen; daar de kosten van de beschadiging van huizen ten laste komen van de gemeente en ook de militaire bezetting betaald moet worden, worden die uitspattingen wat duur. Maar worden de Christenen door den sterken arm der wet verplicht zich rustig te houden, er blijft eene onverdraagzaamheid, waar geene wet bijkanen die voor de Joden zeer wrange vruchten afwerpt. De voortdurende stille verachting, de tegenwerking in het maatschappelijk leven zijn wel beschouwd erger dan een oproertje, dat zich bepaalt tot het inwerpen van ruiten, die op kosten van de gemeente moeten worden gemaakt.

En bleef de beweging nog maar bepaald tot Oost-Pruisen, maar elders is men niet veel wijzer; in West-Duitschland, en ook in ons land, verspreiden zich de stralen; op eene over 't geheel niet zeer welwillende wijze wordt de aandacht op de Joden gevestigd; men gaat de zoogenaamde Jodenquaestie maken; de Joden worden hier en daar, in particuliere woningen en zelfs op openbare plaatsen, uitgesloten en gemeden.

(*) Opmerkelijk is 't, dat de anti-Semieten-beweging in Zuid-Duitschland geen wortel heeft kunnen schieten. Dat moet waarschijnlijk toegeschreven worden èn aan de mindere talrijkheid van de Joden aldaar èn aan de Zuid-Duitsche gemoedelijkheid. Een gunstigen indruk heeft ook gemaakt de redevoering van den grijzen Katholieken Hoogleeraar Döllinger te Munchen bij gelegenheid van het jaarfeest der Academie den 25sten Juli 1881. Döllinger wees op de afschuwelijke vervolgingen, waaraan de Joden hebben blootgestaan in vroeger eeuwen, vervolgingen, welke veel hebben bijgedragen tot het vormen van het karakter der Joden, voor zoover den haat tegen de Christenen aangaat. Wanneer men de geschiedenis van de Jodenvervolgingen leest, dan komt men tot het resultaat, dat de Christenen minder reden hebben de Joden te haten, dan wel veel aan hen goed te maken.
Döllinger maakt ook de zeer juiste opmerking, dat de hervorming onder de Joden sedert Mendelssohn wel in Duitschland, Frankrijk, Engeland een gunstigen invloed heeft uitgeoefend, maar de Slavische landen daarvan geheel zijn uitgezonderd, en het Jodendom daar - derhalve ook in Oost-Pruisen - nog geheel beheerscht wordt door verouderde gebreken en vooroordeelen.

De overdreven gevoeligheid van de Israëlieten wordt opgewekt, en men verkrijgt over en weer eene onaangename verhouding, die zich beter laat gevoelen dan beschrijven. Vooral in ons land is dat vreemd, omdat van eeuwenher Nederland bekend geweest is om de gastvrijheid, die het verleende, om de verdraagzaamheid, die 't beoefende, - eene verdraagzaamheid moet men er, helaas! bijvoegen, die in de laatste jaren schijnt uit te sterven, de Joden nog geheel buiten rekening gelaten.

Vatten wij nu het resultaat van ons onderzoek samen, dan blijkt, dat wij staan voor eene moeilijke quaestie, welke ten onrechte veelal voor eene geloofs- of kerkquaestie wordt gehouden; veel meer is het een ethnologisch vraagstuk, maar in plaats van gemakkelijker wordt het daardoor lastiger voor eene gewenschte oplossing. Was de grondslag van kerkelijken aard, men zou de Christenen kunnen herinneren aan het voorschrift van hun godsdienst, welke leert zelfs vijanden lief te hebben; de Christenen in naam, hen, die gebroken hebben met het historische Christendom en beweren alle kerkgeloof te hebben afgezworen, zooals er tegenwoordig zoovelen zijn, zou men kunnen wijzen op de kleingeestigheid, om ten opzichte van de Joden er nog een geloofsverschil op na te houden. Nu de oorzaak in het rasverschil ligt, ontstaat de vraag, of het mogelijk is voor de Joden, om hunne eeuwenoude eigenaardigheden af te leggen, omdat dezen een hinderpaal zijn voor hunne sociale vereeniging met de verschillende volken, waaronder zij leven.

Wie de geschiedenis, de ervaring raadpleegt, zal niet spoedig die vraag bevestigend beantwoorden; immers, zoo weinig als de Joden uiterlijk zijn veranderd, wanneer men de gestalte, die zij hebben in onze dagen, vergelijkt met die, welke zij vertoonen op de oude Egyptische monumenten, zijn zij ook innerlijk andere wezens geworden; de ras-eigenschappen spotten met beschaving en ontwikkeling; men kan hiermee van buiten een vernis aanbrengen, een kleed omhangen, het innerlijke blijft onveranderd. De vervolgingen, waaraan de Joden vroeger hebben blootgestaan, mogen de goede eigenschappen verdoofd en den kwaden aanleg meer ontwikkeld hebben, men overdrijft, wanneer men beweert, dat door die vervolgingen de Jood een ander wezen is geworden, dan hij oorspronkelijk was.

Ik spreek hier natuurlijk niet van die Joden, welke b.v. door hunne opleiding aan eene academie of door hunne bijzondere verhouding in de maatschappij, zooals dat b.v. met de Sephardim veelal het geval is, met de nieuwere beschaving meer direct in aanraking zijn gekomen, - dat zijn slechts weinigen in vergelijking van de groote meerderheid - maar van het Joodsche volk in zijn geheel, en dan weet iedereen, hoe taai hier de vooroordeelen zijn, hoe gehecht de Jood is aan zijne oude gebruiken, hoe het exclusivisme nog altijd den grondslag vormt van zijn wezen, hoe het instinct hem drijft gebruik te maken van de hem

aangeboren gevatheid, listigheid, die voornamelijk zich richt op het bezit van geld, - een woord, dat door hem altijd op eene eigenaardige hartstochtelijke wijze wordt uitgesproken. Tal van gebruiken, welke bij de Joden ook in ons land nog in leven zijn, hunne spijswetten, het zonderlinge slachten van vleesch(*), dat zoozeer indruist tegen de moderne beschaving, dat het gelijkgesteld kan worden met het grofste bijgeloof, - dat alles maakt aansluiting onmogelijk en voedt steeds den rassenhaat; de meerderheid van de menschen toch is nu eenmaal zoo, dat zij zulk eene afwijking van de algemeene gewoonten niet verdraagt. Noem die meerderheid in dat opzicht kleingeestig, veranderen zal zij daarom niet.

In alle beschaafde landen maakt het meer ontwikkelde deel der maatschappij, hetzij Roomsch, hetzij Protestant, zich los van de overgeleverde vormen van den godsdienst, om de kern, het wezen te behouden, zoodat er als 't ware buiten de kerken om een algemeen geloof, het humanisme, is ontstaan, waarvoor de uiterlijke scheidsmuren zijn weggevallen. De Joden nemen het minst aan die beweging deel.

En dat niet alleen; zij nemen het kwalijk, wanneer op hun exclusivisme, hunne eenzijdigheid gewezen wordt; er heerscht in dat opzicht bij de kinderen Israël's eene belachelijke teergevoeligheid. Nemen wij daarvan een onschuldig voorbeeld. Wanneer in beschaafde kringen iemand gevonden wordt, die in een stads- of plattelandsdialect spreekt, dan wordt hij uitgelachen, omdat het een der eischen is van de beschaving, dat iemand zich uitdrukt in de algemeen gebruikelijke spreektaal. Men bezigt de dialecten soms in de schrijftaal, in novellen of

(*) Het slachten is bij de Joden eene zaak van veel gewicht, allereerst omdat het gebruik van bloed streng verboden is en wel daar de ziel van het dier geacht wordt in het bloed te zijn, een denkbeeld, dat samenhangt met eene voorstelling der ziel, welke in overoude tijden meer wordt aangetroffen; het bloed moet volgens de Mozaïsche wet op het altaar der verzoening geofferd worden. Men vergelijke hierover: 'Die Seele im Blute - der afrikanische Blutbund', in: *Der Seelencult in seinen Beziehungen zur althebräischen Religion*, von Julius Lippert, S. 54.

Verder moeten bij het slachten een aantal formaliteiten in acht genomen worden, die uit den aard der zaak maken, dat niet aan ieder dat werk kan toevertrouwd worden. Wie zich daartoe bekwamen wil, moet in de eerste plaats leeren zijne messen zorgvuldig te slijpen; drieërlei soort van messen zijn in gebruik, waarvan de vorm nauwkeurig is voorgeschreven; het groote mes dient tot het slachten van runderen en is omstreeks 60 centimeter lang; het middelsoort mes is 45 centimeter lang en wordt voor het kleinere vee gebruikt, terwijl het kleinere mes van 15 centimeter dient tot het slachten van pluimgedierte. Het mes moet geheel glad geslepen zijn en mag geene oneffenheden hebben. Het mag niet ingedrukt worden, maar moet heen en weer getrokken worden door de luchtpijp van het gebonden dier; gaat het mes te diep en krijgt het door aanraking met den halswervel eene oneffenheid, dan is het vleesch onrein. Vóór het slachten moet een zegen worden uitgesproken. Er zijn niet minder dan 72 gevallen, waarin het vleesch onrein wordt. Zoo b.v., wanneer de longen van het geslachte dier abnormaal zijn.

Men heeft hier een treffend voorbeeld van ontwikkeling van den godsdienst naar het uiterlijke. Heeft de 'Vereeniging tot bescherming van dieren' geen bezwaar in deze wijze van slachten, men zou er vrede mede kunnen hebben, indien het niet eene vaste wet was, dat een godsdienst voor het innerlijke, zedelijke leven te minder waarde heeft, naarmate het uiterlijke meer ontwikkeld is en daaraan grooter kracht wordt gehecht. De roerende poëzie van vele Psalmen, de krachtige taal der profeten worden vergeten voor zulke beuzelarijen.

comedies, om den minder beschaafde sprekende in te voeren. Wanneer echter een Jood geweerd wordt uit een beschaafden kring, omdat hij geen fatsoenlijk Hollandsch spreekt, omdat men geen lust heeft zijn akelig dialect aan te hooren, omdat zijn zinbouw den lachlust opwekt, of wanneer een Jood in de schrijftaal sprekende wordt ingevoerd, dan komt de geheele 'natie' in beweging en schreeuwt over onverdraagzaamheid, over godsdiensthaat. Dat is al te gek; wanneer de Jood in beschaafd gezelschap wil verkeeren, dan moet hij beginnen met fatsoenlijk te leeren spreken; dat verlangen wij ook van een Noordbrabander, van een Geldersman, van een Groninger, van een Fries. De bewoner van de Betuwe zal zich niet ergeren aan de novellen van Cremer, omdat de volkstaal daar gebruikt wordt. Even min heeft de Jood recht van zich te beklagen, wanneer zijne spreektaal wordt nagevolgd. Indien hem dat hindert, laat hij dan fatsoenlijk leeren praten en zijn afschuwelijk dialect afleeren; kan hij dat niet, dan moet hij zich getroosten, dat hij uitgelachen wordt en uit vermaak nagepraat. Het Christelijk of Joodsch geloof heeft met deze zaak niets te maken.

Velen gelooven, dat er op dit gebied met de Joden niet veel te beginnen is en alle hervormingen zullen afstuiten op hun onwil, op hun lust, om te zijn, wat zij zijn; in dat geval moeten zij ook de gevolgen dragen van hunne dwaasheid, en indien hun dat niet bevalt, dan kunnen zij van het verarmde Turkije Palestina koopen, om naar hun land terug te keeren, waar zij precies kunnen leven, zooals zij willen.

Ik geloof echter niet, dat men zoo pessimistisch behoeft te zijn; de Jood heeft naast zijne vasthoudendheid een groot vermogen, om zich te schikken naar de omstandigheden; daarom gedijt hij evenals de Duitscher onder alle streken van den aardbodem. De pogingen tot hervorming moeten echter in de eerste plaats van de Joden zelf uitgaan, dan zullen zij de meeste kans van slagen hebben. Er zijn ontwikkelde Joden genoeg, die den in sommige opzichten beklagenswaardigen toestand van hun volk inzien en de Jodenvervolging, zooals die thans in verschillende vormen zich weder vertoont, met zekeren angst gadeslaan. Welnu, laten zij zich opwerpen, om hunne meerdere beschaving aan hunne geloofsgenooten mede te deelen; laten zij den moed hebben, eerlijk te zeggen, wat er veranderd moet en kan worden, om den grond weg te nemen voor de zoogenaamde Jodenquaestie. En dien moed zullen de meer ontwikkelde Joden hebben, wanneer de beschaving bij hen meer is dan een vernis, dat bij den eersten stoot losbarst. De wezenlijke beschaving is eene zaak van karakter, niet van vormen; de vormen kan men ook een aap leeren. Iemand, die gepolijst, vleiend en kruipend is tegenover zijne meerderen, maar ruw stuitend tegenover zijne minderen, noem ik niet beschaafd, om het even, of hij een Jood of een Duitscher is.

En waarom zou het Israël ook van onze dagen geene mannen genoeg

hebben, die als typen van de wezenlijke beschaving kunnen optreden? Zijn de Joden met hun goed en hun kwaad, ietwat gewijzigd en gekleurd door de omstandigheden, nog dezelfden als voor eeuwen, dan zijn zij vatbaar voor de stuitendste fielterigheid, maar ook voor den grootsten adel. En zijn zij het eenige volk, dat zulke onbegrijpelijke tegenstrijdigheden vertoont?

Renan had ongelijk, toen hij de Semieten ‘une race inférieure’ noemde; voor 't minst was hij zeer eenzijdig(*). Vergeten wij niet, wat wij aan de Semieten, met name vooral aan de Joden, hebben te danken. Den Christenen inzonderheid past dankbaarheid, want zij hebben voor een deel dezelfde heilige boeken als de Joden. Door de Joden heeft het godsdienstig gevoel bij de Germanen en Romanen die diepte en innigheid verkregen, welke ook als poëzie den mensch verheft en altijd zijne geheimzinnige aantrekkingskracht zal blijven behouden. Al hadden de Joden niet anders gedaan dan die wonderschoone Psalmen gedicht, welke nog door de geheele wereld worden gezongen als uiting van de behoefte van den mensch aan het oneindige, dan alleen reeds moet het nageslacht van die dichters met eerbied worden bejegend en verdient het den haat niet, waarmee de Christenen op dat volk neerzien.

De Joden zijn de scheppers geweest van die levensbeschouwing, waarbij de mensch het zwaarste lijden torst en moedig draagt in het bewustzijn, dat dit lijden anderen ten zegen strekt, - het beginsel, dat ten grondslag ligt aan de leer des kruises, opgevat in zijn gezonden zin. Of is het Christendom van onzen tijd zoo mechanischleerstellig geworden, zoo vormelijk dood, zoo rammelend doof, dat het geen oor meer heeft voor de geestelijke beteekenis van de schoone hymne van den ‘knecht Gods’, en staat tegenover dat zielverminkend,

(*) Vergelijk hierover: *Die Semiten und ihre Bedeutung für die Kulturgeschichte* von Fritz Hommel, Leipzig, Schulze, 1881 S. 24.
Hommel trekt warm partij voor de Semieten en houdt o.a. vol, dat zij van oorsprong monotheïsten zijn. Zonderling klinkt echter het slot van zijne beschouwing: ‘Hat ja sogar ein feiner Beobachter des Semitenthums den Charakter der Semiten dem der Indogermanen gegenüber (und ich glaube nach mehr als einer Seite hin mit gewissem Recht) zu bezeichnen versucht als das *ewig weibliche.*’
De specialiteiten maken het tegenwoordig den leek lastig, om zich eene eenigszins zelfstandige meening te vormen. Zoo beweert Julius Lippert, dat het monotheïsme bij de Joden zich ontwikkeld heeft uit de vereering der afgestorvenen, uit den zieldienst Met veel scherpzinnigheid heeft hij deze theorie ontwikkeld in: *Der Seelencult in seinen Beziehungen zur althebräischen Religion. Eine ethnologische Studie* von Julius Lippert. Berlin, Hofmann 1881.
Ook Richard Andree oordeelt gunstig over de Semieten. Zoo zegt hij o.a.: ‘Die Thatsache darf nicht unbeachtet bleiben dass ein grosser Teil unseres abendländischen Geisteslebens von den semitischen Völkern seine Nährwurzeln erhalten hat. Von ihnen stammen die Alphabete, von ihnen Masse und Zahlen, von ihnen unsere Religion. Bei aller grossen und tiefen Verschiedenheit, die wir nachdrücklich betonen, stehen unter den Rassen and Stämmen der Erde die Semiten den Ariern in Bezug auf inneres Geistesleben doch am nächsten; durch sie allein haben wir geistig uns ergänzt, während bei allen übrigen Rassen wir höchstens in Bezug auf materielle Dinge Entlehnungen machten.’ *Zur Volkskunde der Juden,* S. 13.

geestdoodend Christelijk geloof, gedachteloos de ‘tale Kanaäns’ prevelend, alleen dat grove, platte materialisme, dat bij den dans om het gouden kalf alle edeler verzuchtingen van het menschelijk gemoed vertrapt en laat verstikken, wat den mensch mensch maakt in den hoogeren zin? In dat geval hebben wij den Joden met hunne schachelarij niets te verwijten en betreft het verschil slechts eene quaestie van vorm.

De Joden zijn de scheppers geweest van het humanisme, dat, in Synagogen en Kerken verduisterd, vaak verminkt, bij elke geestelijke omwenteling weer omhoog rijst als het ideaal van het echt menschelijke; noch bij de Semieten, noch bij de Ariërs, noch bij de Joden, noch bij de Christenen is dat ideaal gemeengoed, het streven van allen; velen kennen het niet, velen voelen het niet; laten de bevoorrechten, die het wel kennen, die het wel voelen, èn onder de Ariërs èn onder de Semieten, elkander de hand reiken, om dat ideaal tot eene werkelijkheid te maken in het leven, en daarmee de eersten zijn, die aan de Jodenquaestie het recht van bestaan ontzeggen.

17 Sept. '81.

NOORMAN.

Mengelwerk.

Beneden haar stand getrouwd, door M.W. Maclaine Pont.

II.

Het kon niet lang duren, of Mevrouw Van Steenkerken moest te weten komen, wat er van haar schoonzoon werd verteld. Eerst hoorde zij een mompelen en een fluisteren, dat haar in hevige agitatie bracht, en spoedig daarop kreeg zij de droevige zekerheid. Het was haar dokter, die ze haar bracht, Dokter Berger, dien ze maar eens had laten halen, omdat hare migraine maar niet wilde overgaan. Misschien was het koorts, misschien zenuwen; zij geloofde het laatste en de dokter, die haar gestel zoo geheel kende, was het met haar eens.

Hij zag de kamer rond, waarin hij zich bevond. Het was het boudoir van Mevrouw Van Steenkerken, een boudoir, eenig in Vrijburg. Het behangsel met een grond van donker geelachtig bruin, waarop de figuren in eene lichtere tint afstaken en nu en dan overgingen in eene zachte schemering van dof goud; de stoelen en de sofa, met zachtkleurig havana satijn bekleed, dat zoo wèl afstak bij het zwart ebbenhout van rug en leuning en vooral des avonds bij gaslicht eene fijne, vergulde tint aannam; alles scheen bestemd te zijn, om het zwarte haar, de donkere oogen en de zuidelijke kleur van de vrouw des huizes schitterend te doen uitkomen. Zij lag op de sofa uitgestrekt en hare hand rustte op het satijnen bekleedsel, dat zich voegde naar iedere buiging van hare nog altijd fraaie gestalte, en hoorde met half gesloten oogen het verhaal van den dokter aan. In termen, zoo kiesch mogelijk, deelde hij haar mede, wat de heele stad wist; wat ook zij, al vertelde hij het haar niet, toch zeker spoedig weten zou. Bovendien was de dokter te verontwaardigd, om stil te zwijgen; 't was dan ook wel wat erg, en

het kon er zelfs bij een schilder - en die heeren zijn immers bekend door hun weinig solide gedrag? - niet door. Zulk eene vrouw te brengen in dezelfde stad waar hij woonde met zijne vrouw, eene geboren Freule Van Steenkerken; haar te bezoeken, overdag, dat iedereen het zag: het was te erg! En terwijl hij zijne deugdzame verontwaardiging lucht gaf, sloeg de dokter zijne patiënte gade. Wel toonde hij, haar gestel te kennen: schoon zij klaagde, dat hare migraine erger werd en dat zij zich aftobde, om te weten, hoe zij handelen moest in deze treurige omstandigheden, was toch hare kleur beter en stonden hare oogen minder strak dan zoo even. Als men zich ziek verklaard heeft en juist bezig is, die zelf gekozen rol wat vervelend te vinden, doet het wel eens goed, te luisteren naar het verhaal van een schandaaltje, vooral als het betrekking heeft op menschen, met wie men ‘nu eenmaal niet sympathiseert’.

Een derde persoon in de kamer had het verhaal van den dokter minder kalm aangehoord. Het was Louis van Randen, Mevrouw Van Steenkerken's voorzoon, een jonge man van twee à drie en twintig jaar, die er met zijne donkere oogen, zijn fijn zwart kneveltje en zijne zwakke gelaatskleur uitzag als eene uitheemsche plant, slechts met veel moeite en broeikaswarmte in ons guur klimaat overgebracht en opgekweekt. Hij verklaarde op den luiden toon van iemand, die meer gewend is, tegen te spreken dan te wederleggen, dat het onmogelijk was, dat Helmshof zoo iets op zijn geweten kon hebben; dat hij hem heel goed kende, en dat hij wist, dat zoo iets in 't geheel niet in zijn karakter lag.

De dokter hoorde hem beleefd maar ongeloovig aan, hoopte hartelijk, dat zijn jonge vriend gelijk had, maar vreesde het tegendeel, en stond toen op, moeder en zoon alleen latend.

‘Mama,’ riep Louis uit, zoodra hij de deur achter zich dicht getrokken had. ‘Geloof toch niet, wat hij zegt. Ik verzeker het u, het is niet waar.’

Maar zijne moeder had hare oogen gesloten en het hoofd kwijnend gedrukt in het zachte satijn van de sofa.

‘Ach, Louis, begrijp je dan niet, hoe je mij fatigeert met dat altijddurend tegenspreken?’ vroeg ze, terwijl zij haar fijnen zakdoek tegen de oogen drukte. ‘En dat nog wel, als je weet, dat ik mij niet wel gevoel. Je hebt niet de minste égards voor mij.’

‘Maar ik kan het niet uitstaan, dat Helmshof belasterd wordt in mijne tegenwoordigheid,’ vervolgde Louis, nog heftiger, ‘want het is laster, Mama, geloof het toch, en die het bedacht heeft, is een gemeene...’

‘Ik moet je verzoeken, Louis, dergelijke uitdrukkingen niet in mijne tegenwoordigheid te gebruiken,’ zei Mevrouw Van Steenkerken met wat meer kracht. ‘Het is taal, waaraan ik niet gewend ben. En verder verzoek ik je, te zwijgen over die fatale geschiedenis.’

‘Maar Helmshof is mijn vriend en...’

‘Ah bah! fraaie vrienden hebt ge je gekozen. 't Is waarlijk gelukkig, dat niemand behalve ik het hoort. Ik heb je dikwijls genoeg tegen hem gewaarschuwd en nu zie je, dat ik zoo geheel en al geen ongelijk heb gehad.’

‘Maar Mama...’

‘Hoe dikwijls zal ik je moeten smeeken, Louis, mij niet telkens in de rede te vallen! Mijne hoofdpijn verergert ieder oogenblik. Waarlijk, als ik je je gang liet gaan, zou je mij dien man nog hier in huis halen; je bent ertoe in staat.’

‘Ja, want het is de beste, de braafste man, die er leeft,’ riep Louis, die, zooals meer menschen met een klein verstand, altijd meer verzekerde, dan hij bewees.

‘Ah ciel! nu dit nog! Zult ge dan nooit eens naar mij luisteren, zelfs als het zoo duidelijk blijkt, dat ik de zaken goed heb ingezien! Heb ik niet vóór jaren al tegen dat huwelijk gewaarschuwd?’ En zonder Louis' antwoord af te wachten, vervolgde zij: ‘Henriette had nooit met dien man moeten trouwen; ik heb het haar altijd gezegd, en nu, wat is ervan gekomen?’

‘Maar ze hield van hem.’

‘Ja, ze verbeeldde zich, dat ze van hem hield,’ zei de Barones, de schouders ophalend. ‘Henriette is altijd romanesk en excentriek geweest. Als 't nog in de mode was geweest, had ze zich laten schaken; nu wilde zij met alle geweld met een teekenmeester trouwen. Bah! ze moest meer respect voor haar naam en hare familie gehad hebben. Nu ziet zijzelve, waartoe al die fraaie zaken hebben geleid. Het is maar al te waar, dat men nooit ongestraft goddelijke en menschelijke instellingen met voeten treedt.’

Louis zweeg en zijne moeder verviel weer in haar kwijnenden toon.

‘Zoo men maar naar mij had willen luisteren, hoe goed was alles geworden. Jij, Louis, bent meer dan iemand de schuld van het leed, dat ons nu treft. Was er eene betere vrouw voor je te vinden dan Henriette, voordat zij al die dwaasheden in haar hoofd haalde? Als je haar een beetje het hof gemaakt hadt...’

‘Maar ik hield niet van haar...’

‘Ach, altijd hetzelfde...’

‘En zij niet van mij,’ bracht Louis uit, met wanhopige volharding zijne moeder steeds tegensprekend, schoon hij wist, dat het toch niets hielp, als zij eenmaal haar stokpaardje bestegen had.

‘Ja, dat is altijd je excuus,’ zeide zijne moeder. ‘Alsof die liefde niet gekomen zou zijn, als je maar eenmaal getrouwd waart! Henriette zou eene goede vrouw voor je geweest zijn; onder mijne leiding zou zij die romaneske idees wel verloren hebben. Jij hebt fortuin en zij niet, maar daarentegen heeft zij vrienden in Den Haag, die veel invloed hebben en je wel aan eene betrekking zouden hebben geholpen, terwijl nu...’

‘Maar wij hielden niet genoeg van elkaar,’ zeide Louis hoofdig.

‘Denk je dan, dat je Papa, de Graaf Van Randen, en ik van elkaar hielden, toen wij ons engageerden? Ach! wij kenden elkander nauwelijks. Maar onze ouders zagen onze verbintenis gaarne en hadden daartoe ook wijze, verstandige redenen. Maar het was toen nog een tijd, dat kinderen respect voor hunne ouders hadden en hun raad opvolgden. Nu is het anders en men ziet er de vruchten van.’

Louis zweeg. ‘Ik ben ten minste blijde,’ vervolgde zijne moeder, ‘dat de zaken niet door mijne schuld dezen keer genomen hebben. Ik ben altijd tegen dat huwelijk geweest; ik heb het altijd eene dwaasheid gevonden. Ik heb de menschen gewaarschuwd en daaraan meer dan eens mijne eigen rust opgeofferd. Maar noch Henriette noch haar vader wilden naar mij luisteren. Nu zien ze dan toch, dat ik gelijk heb gehad, en ik heb ten minste die voldoening, niet de bedrogene te zijn.’

Den volgenden morgen, terwijl Henriette bezig was, in haar tuin eenig zaad in te zamelen, kwam Louis haar bezoeken. Hij deed dat meer en op alle uren van den dag en Henriette zou er dan ook niet over nagedacht hebben, als iets gejaagds in zijn spreken en zijne manieren haar niet getroffen had.

‘Wat scheelt eraan, Louis?’ vroeg ze. ‘Je ziet bleek. Is er wat?’

‘Wel neen... wat zou er zijn?’ Met gedwongen kalmte: ‘Waar is Willem?’

‘Op het atelier.’

‘Kan ik hem spreken?’

‘Als het moet... Maar ik weet zeker, dat hij van morgen liever niet gestoord wil worden.’

‘Ach! een enkel oogenblikje maar. Ik heb hem iets bijzonders te zeggen, iets, dat wezenlijk veel haast heeft.’

Louis had altijd iets bijzonders, dat veel haast had, en wist zich steeds den toegang tot het atelier te verwerven. Henriette verwonderde er zich dikwijls over, dat haar man slechts zelden daarover klaagde, terwijl hij anders eene stoornis zoo gemakkelijk niet opnam. Hij hield veel van Louis, meer, dan zij zich soms kon begrijpen.

‘Als het wezenlijk haast heeft,’ zei ze, ‘ga dan maar. Maar Louis, ik bid en smeek je, maak het niet te lang. Hij heeft zooveel te doen tegenwoordig.’

‘Ik beloof je, ik ben in een oogenblik terug,’ zei Louis en weg was hij.

Wezenlijk viel de lengte van zijn bezoek Henriette dezen keer mee. Toen hij, drie of vier treden te gelijk afspringend, want hij was mager en klein en zenuwachtig vlug in zijne bewegingen, de trap afkwam, vond hij Henriette in de huiskamer.

‘Je hebt eene drukke conferentie met Willem gehad,’ zeide zij. ‘Ik hoorde je duidelijk praten.’

‘Kon je hooren, wat wij zeiden?’ vroeg Louis, bleek wordend.

‘O neen, dat niet,’ antwoordde zij koel, ‘ik heb er ook geene moeite voor gedaan.’

‘Nu, je mocht alles gerust hooren,’ zei Louis en de wijze, waarop zijn gelaat ophelderde na hare verzekering, toonde aan, hoe weinig waarheid er in zijne woorden was. ‘Willem is een beste, edele man, Henriette! Waarlijk, dat is hij. Een beter, nobeler vriend leeft er niet.’

‘Het is, alsof je dat van morgen voor het eerst ontdekt hebt,’ zeide Henriette, onderwijl peinzend, wat er toch in Louis kon omgaan. Er was doorgaans het een of ander niet goed, als hij haar man zoo ophemelde.

‘Neen,’ antwoordde hij, ‘ik wist het al lang, natuurlijk, maar ik heb er behoefte aan, het je eens te zeggen. Mij dunkt, je moet al heel gelukkig met hem zijn.’

Henriette zweeg, maar hare vrees nam toe.

‘Zoo goed, zoo edelmoedig! Zoo altijd gereed, om zijne vrienden te helpen!... Ik mag het je niet verzwijgen, Henriette, ook mij heeft hij weder een grooten dienst bewezen.’

‘Heeft hij je weer geld geleend?’ vroeg de jonge vrouw op een toon, waarin ze zoo min mogelijk verwijt trachtte te leggen.

‘Ja, dat heeft hij. 't Is schandelijk, dat ik het hem vraag, niet waar? Hem, die alles zelf moet verdienen, die werken moet voor zijn brood. Ik ben de Graaf Van Randen; ik ben rijk, zeggen de menschen. Maar jij, Henriette, weet dat beter...’

Henriette zweeg.

‘Jij weet,’ vervolgde hij bitter, ‘dat je man, die voor eenvoudig schilder doorgaat, rijker is dan ik. Hij heeft eene levenstaak, een levensdoel, dat hem voldoening geeft voor zijn verstand en hart, een arbeid, waarin hij dagelijks nieuw geluk kan vinden. Als je eens wist, hoevelen hem daarom zouden benijden.’

‘Maar dat is toch voor iedereen, die zijn verstand heeft, bereikbaar.’

‘In theorie misschien, maar in de practijk niet. Ik, bij voorbeeld, wat ben ik op de wereld? Een onding, een nutteloos schepsel. Ik heb geene bezigheid, geene betrekking; ik word als het ware uit de hand gevoerd door mijne moeder.’

Henriette was een weinig boos op hem geworden, toen zij hoorde, dat hij, de zoon van eene vrouw, die haar beleedigde, zoo dikwijls zij haar zag, geld van haar man had geleend op een oogenblik, dat zij het zoo weinig konden missen; nu echter stemde de droefheid, die er uit zijn toon sprak, haar zachter.

‘Maar beste Louis, daaraan kunt gezelf een eind maken, zoodra je wilt.’

‘Ja, dat zeg je, en dat zou ik geheel met je eens zijn, als Mama Mama niet was. Je weet niet, hoe kort zij mij houdt en hoe ik alles

aan haar moet vragen, alsof ik een kleine jongen was. Als ze mij nu nog maar vrijliet in de keus van eene carrière, maar zij dwingt mij te wachten, totdat zij eene betrekking voor mij gevonden heeft, die eervol, hoog en goed genoeg is voor een Graaf Van Randen. En in dien tijd gaan mijne beste jaren voorbij.'

'Maak je hare dwingelandij niet wat al te groot, om daarmede je eigen besluiteloosheid te bedekken?'

'Ben ik dan zoo besluiteloos, Henriette?'

'Ik geloof ten minste, dat je niet tot de flinken behoort.'

'Ach, je weet ook niet, hoevele dingen mij altijd tegenhouden, als ik eens waarlijk flink wil zijn. Ik verbeeld mij altijd, dat andere menschen te strijden hebben, ik zal maar zeggen met een enkel groot bezwaar, maar mij staan altijd duizenden kleinigheden in den weg, die veel moeielijker te overwinnen zijn. En dan Mama en mijn angst, om haar boos en ziek te maken, want dat is één bij haar zwak zenuwgestel.'

'Och kom, je hebt nog nooit geprobeerd, of dat werkelijk zoo was. Zie je, dat zou ik eens doen in jouw plaats; ik houd van proeven nemen.'

'Neen, dat zou je niet, dat zou je niet. Je weet niet, hoe het is tusschen Mama en mij. Als ik alleen ben, denk ik, dat ik gelijk heb, en ben ook stellig van plan, al mijne plannen door te zetten. Maar als zij er weer bij is... ze kan zoo goed praten, weet je, en zij heeft in vele opzichten dan ook wel gelijk. Er is niemand op de wereld, geloof ik, die een mensch zoo van zijn stuk kan brengen. Als zij met mij praat, ben ik het dan ook doorgaans met haar eens - totdat ik weer alleen ben.'

Henriette haalde de schouders op. Daar was niet veel tegen te zeggen.

'Ik denk ook altijd,' zeide Louis, 'dat het zoo op den duur niet gaan kan. Er zal nog wel eens iets gebeuren, het een of het ander, ik weet niet wat, dat aan dezen toestand een eind maakt. Er moet iets gebeuren; ik ben ervan overtuigd.'

Zoo praatte hij voort, totdat hij zich plotseling eene afspraak met zijne moeder herinnerde, die hem naar huis riep. Hij zag op zijn horloge: het was waarlijk al over den tijd. Na een haastig afscheid, waarbij hij niet vergat, Helmshof nog eens bijzonder te laten groeten, verdween hij.

III.

'Mag ik binnenkomen?' riep dien middag eene heldere stem op den drempel van Mevrouw Helmshof's huiskamer, waar zij rustig zat te lezen.

De deur was geopend, zonder dat zij het gemerkt had, zoozeer was

zij in haar boek verdiept. Zij zag op; een paar fijne, nette handen werden haar toegestoken en dezelfde stem vervolgde: ‘Eerst mijne hulde aan Mevrouw, vóórdat ik naar de gezondheid van mijn vriend en collega informeer. En daarna maar in eens met alles voor den dag: kan ik hier blijven eten?’

‘Mijnheer Swedink!’ zei Henriette, verheugd oprijzend en den jongen schilder hare hand reikend. ‘Wel zeker kunt ge... en logeeren ook, zoolang je wilt.’

‘Dat zal niet gaan, lieve Mevrouwtje, waarlijk niet. Ik heb in je mooie hotel hier al kamers besteld, of liever eene enkele, want eene zitkamer heb ik niet noodig. Ik zit niet graag in eene kamer, vooral niet in eene stad. Bah! Aan drie kanten kijkt men tegen zijne eigen muren en aan den vierden tegen die van een ander! Neen, ik verkies de vrije lucht! Maar waar is Helmshof?’

‘Boven, op het atelier. Hij is daar altijd tegenwoordig.’

‘Die werkezel! En hij laat zijne vrouw alleen, waarschijnlijk? Ja, zoo is hij: bij hem moet alles wijken voor de kunst.’

‘Maar nu zal ik hem toch gaan waarschuwen. Of neen, ga zelf naar boven en verras hem. Hij zal niet weten, wat hij ziet.’

‘Ja, de goede jongeling droomt nu nog niet van het geluk, dat hem weldra beschoren zal zijn,’ declameerde Swedink en even vlug, als hij het vertrek binnengekomen was, sprong hij er weer uit en liep de trap op.

‘Nog altijd dezelfde wonderlijke ziel,’ dacht Henriette, terwijl zij naar de keuken ging, om schikkingen voor het middagmaal te maken. Want dat is de schaduwzijde van het huisvrouw-zijn, dat de vroolijke uitroep: ‘Wat ben ik blijde je te zien!’, die den onverwachten gast begroet, altijd getemperd wordt door de onmiddellijk daarop volgende overpeinzing: ‘Maar wat in de wereld zal ik je te eten geven?’

Maar gelijk altijd werd ook nu dat vraagstuk voldoende opgelost en alles ging zoo goed en zoo gezellig, als het maar kon. Marietje alleen toonde zich een tijdlang afkeerig van den nieuw aangekomene, maar toen hare vriendschap gewonnen was, heerschte de grootste harmonie in de kleine huiskamer. En toen zij naar bed was, ging het nog beter; de heeren schikten bij elkaar en Henriette vond hen, toen het kind sliep en zij weer beneden kwam, geheel verdiept in oude herinneringen. Ja, het waren heerlijke dagen geweest, die tijd in het drukke Amsterdam, toen men samen werkte, samen armoe leed en het hoofd nog vol illusies had. Helmshof herdacht, wat hij genoten had op de Hooge Sluis, als de ondergaande zon de grijze stad in een nevel hulde en den Amstelstroom in gloed zette, om eindelijk te verdwijnen in eene zee van purper en goud.

‘Ja,’ zeide Swedink, ‘ik liet je daar droomen naar hartelust en zwierf zelf de achterbuurten rond en bracht den tijd door met het bestudeeren van de fraaie exemplaren onder mijne natuurgenooten, die ik daar zag.’

‘En verbeeldde je, Jan Steen te zijn...’

‘Helaas ja! Ook dat ideaal behoort tot het verleden! Jan Steen is eenig en ik ben niet in de wieg gelegd, om dat woord tot eene leugen te maken.’

‘Je zult eenig worden in je eigen genre.’

‘Bah! Spreek er niet van. Maar zeg eens, waarin ben jij eenig? In de rol van liefhebbend echtgenoot en huisvader misschien?’

‘Je zoudt het zoo zeggen. Ik weet niet, of ik die rol eenig vervul, maar wel, dat ik er eenig gelukkig in ben.’

‘Pas maar op! De kunst is eene jaloersche vrouw’

‘O, wees maar gerust,’ zei Henriette, ‘wij vergeten haar niet. Misschien zult ge zeggen, dat deze stad geene geschikte woonplaats voor haar is. Maar hij heeft hier veel lessen... Een huishouden kost geld, moet je bedenken. Nu drogen we onze netjes en later vliegen wij uit.’

‘Wij? Gij beiden?’

‘Wel zeker,’ zei Helmshof. ‘Man en vrouw zijn één. Jongens, daar steekt zoo'n kunstenaarsziel in dat vrouwtje. Ik zou maar half genieten, dus ook maar half goed werken, als ik haar niet bij mij had.’

‘Mijnheer Swedink schijnt dit toch niet geheel en al als een ideaal van geluk te beschouwen,’ lachte Henriette. ‘Wees maar gerust, ik zal hem zijne vrijheid laten. Ik vestig mij met Marietje in het hoofdkwartier en hij maakt strooptochten in den omtrek.’

‘'t Is best, 't is best! Ik zie al, hoe hier de vork in den steel zit. Je bent een geluksvogel, Willem!’

‘Ik hoop, dat je daarvan geheel doordrongen zult zijn voor je vertrek, Adolf. En daarom, kom bij ons logeeren.’

‘Neen, neen! dat kan niet!’ riep Swedink uit, terwijl hij opsprong. ‘Daarvoor ben ik niet geschikt. Ik moet mijne vrijheid hebben.’

‘Die zult ge hebben, geheel en al,’ sprak Henriette.

‘Neem mij niet kwalijk, Mevrouw! maar je weet niet, wat ik bedoel; je weet niet, wat ik onder vrijheid versta. Ik meen ermee, dat er niets moet zijn, dat mij hindert in mijne bewegingen of zelfs in mijne wonderlijkste gedachten en invallen. Wat zou je bij voorbeeld zeggen,’ voegde hij er na eene pauze bij, ‘als ik eens lust kreeg, om je heele kamer hier te veranderen en de meubels, platen en ornamenten te verschikken, zooals ik dat nu eens mooi en artistiek vond?’

‘Een kostelijk idee. En als 't ons ook aanstond, dan hielden wij het zoo, niet waar Willem?’

‘Je bent eene inschikkelijke huisvrouw. Maar wacht eens, ik kon nog dwazer invallen krijgen. Als ik Marietje eens meenam naar den wal en ik zette haar met hare bloote voetjes in de rivier, op het punt van erin te vallen, weet je, maar stevig vastgebonden. En ik schilderde haar zóó?’

‘Ge moogt Marietje schilderen, zooveel je wilt, en ook met bloote

voetjes, maar niet op den wal en bij de rivier. Bedenk, dat het najaar is.'

'Maar zoo zou ik haar toch willen schilderen, met al den angst voor het akelige, diepe water op haar engelengezichtje. Daarom, weet, wat je doet, Mevrouw!'

Henriette lachte. 'Er is niets met hem aan te vangen, Willem,' zeide ze, 'hij moet zijn gang maar gaan en zijne vrijheid hebben.'

'Wel zeker,' zei Helmshof. 'Hij is veel te groote wildeman voor zoo'n geregeld, ordelijk huishouden als het onze.'

En zoo hield hij zijne vrijheid en zwierf door het kleine stadje, wanneer en zooveel het hem goeddacht, en trok algemeen de aandacht en deed van zich spreken, waartoe waarlijk in eene stad als Vrijburg niet veel noodig was. Maar van tijd tot tijd toch, en niet al te zelden, liep hij bij de Helmshofs binnen en zette zich in de gezellige huiskamer neer, waar hij welkom was, hoe zijne stemming ook mocht zijn, somber of uitgelaten, vroolijk of stil, en kwam er, zooals hij het noemde, den goeden kant van het leven van een gehuwd kunstenaar bestudeeren.

'Ik geloof, dat je den goeden kant langzamerhand zoo overwegend gaat vinden, dat je er sterk over denkt, mijn voorbeeld te volgen,' zei Helmshof.

'In de eeuwigheid niet,' riep Swedink uit, opspringend, zooals hij kon doen, als een denkbeeld hem onaangenaam was en hij het met geweld van zich wilde afschudden. 'Ik kan mij niet begrijpen, hoe een man, die gevoel heeft, waarachtig, diep gevoel, er ooit toe kan komen, om te trouwen.'

Henriette zag hem met eenige verbazing aan.

'O,' ging hij voort, 'denk niet, dat ik iets beleedigends tegen de vrouwen bedoel; ik vind het voor eene vrouw precies hetzelfde, zoo niet erger. Verbeeld je, eene vrouw lief te hebben, dat hoogste, dat heiligste voor haar te voelen, waarvoor je hart vatbaar is, en dan - met een wit vest en gele handschoenen, is het niet zoo? naar haar vader te gaan en te vragen, of je haar wel liefhebben moogt! Verbeeld je, met haar naar eene kerk te gaan of naar een stadhuis, of waarheen ze je hebben willen, en dan aan een kerel, die je niets schelen kan, en voor wien je zoo onverschillig bent als... ja, als de oude handschoenen, die hij den vorigen dag heeft weggegooid, te beloven, dat je haar wezenlijk zult liefhebben!... Als ik ooit in 't geval was en hij vroeg het mij, ik zou tot hem zeggen: "Wat drommel heb jij daarmee te maken?" En dan het engagement, waarin ieder naar je kijkt, of je wel lief genoeg zijt en teer genoeg, of niet al te lief of al te teer, en waarin je meisje en jezelf beurtelings de rol van berenleider op zich neemt en je elkaar laat kijken aan je wederzijdsche vrienden en familie...'

'Kom, kom, Mijnheer Swedink! Je hebt al veel te veel over al

die zaken nagedacht, dan dat ik zou gelooven, dat het je ernst was met je afkeer van het huwelijk. Ik hoop, dat je ons recht spoedig je meisje zult komen presenteeren.'

'Neen, waarachtig niet, Mevrouw,' zei Swedink ernstig, 'wensch het niet voor mij; ik ben er niet voor geschikt. Wensch het ook niet voor mijne vrouw. De gedachte alleen, dat ik mij voor mijn leven aan haar verbonden had, zou 'genoeg zijn, om mij dol te maken, en die heele wereld, die ons aangaapte en erop toezag, of wij die beloften in die kerk of dat stadhuis wel nakwamen, zou mij ertoe brengen, de grootste dwaasheden te doen.'

'En toch blijf ik bij mijn wensch,' hervatte Henriette nu ook ernstiger, 'en dat hoe eer hoe beter. Maar je moet mij beloven, dat, vóór je huwelijk, je meisje eene week of drie hier komt logeeren.'

'Van harte graag, Mevrouw,' zei Swedink op een toon, die de echtgenooten eerst verbaasd deed opzien en toen hartelijk lachen. 'Nergens kan ze beter zijn dan hier.'

Het was gelukkig, dat Swedink haar dikwijls bezocht, want Henriette's eenzame dagen namen geen einde. 's Morgens en 's middags was haar man verdiept in zijn schilderwerk, 's avonds in zijne boeken, en zij droeg dat alles stilzwijgend, maar niet altijd onderworpen. 'De kunst is eene jaloersche vrouw', had Swedink gezegd, maar Helmshof's andere vrouw, was die zoo geheel en al vrij te pleiten van deze zelfkwellende eigenschap?

Somtijds liep ze het atelier op, zag, hoe de schilderij vorderde, en luisterde naar de opsomming van de bewerkingen, die zij nog moest ondergaan, voordat zij in het oog van den schilder den gewenschten trap van volmaaktheid bereikt had. Hier moest wat meer licht aangebracht; die partij boomen stond te weinig in de schaduw; daar was het water niet helder genoeg, ginds, aan den oever, te diep.

'Och hemel!' zuchtte zij, 'het is nog lang niet af. Je zult je waarlijk ziek maken met dat ingespannen werken. Kunt ge niet wat anders inzenden?'

Maar hij antwoordde ontkennend. 'Ik heb nu eenmaal zwak hierop,' zeide hij, 'en als ik mijn eersten grooten triomf behalen zal, moet het door dit doek zijn.'

'Nu, als het bekroond wordt of je er op eene andere wijze veel eer mee inlegt, zal het niemand zeker in de gedachten komen, hoeveel aandeel de vrouw van den schilder in je triomf heeft.'

'Jij, Jetje? je kunt nauwelijks een penseel in je handen houden.'

'Laten is in sommige gevallen meer dan doen, Mijnheer. Wat heb ik aan je gehad, sedert je met dit ding bezig waart? Geen woord, soms bijna zelfs geen blik! En wat onze gezellige wandelingetjes betreft...'

'Och lieve vrouwtje, je zoudt mij zooveel pleizier doen, als je heen gingt. Ik heb van middag al mijne lessen afgezegd, om te kunnen doorwerken... Marietje zal zoo naar je verlangen.'

‘'t Is ten minste een zegen, dat ik dat kind nog heb. Zeg eens, zou ik je nooit zoover kunnen brengen, in deze dagen bij voorbeeld, dat je jaloersch van haar werdt?’

‘O neen, ik ben daarvoor geheel ongevoelig.’

‘Goed, dat zullen wij eens zien. Je jaagt mij weg, niet waar? Ik verzeker je, dat je mij lang kunt bidden en smeeken, voordat ik hier terugkom.’

En met de statigste harer houdingen verwijderde zij zich en... haar man riep haar niet terug, zooals zij verwacht had. ‘Tot straks!’ riep hij haar toe en ging toen weer ijverig aan het schilderen.

Hoe kinderachtig zij het ook van zichzelve vond, dit hinderde haar.

Maar toch, dit leven kon niet eeuwig duren; eindelijk was de schilderij af en daar stond ze in het volle licht, beschouwd door drie paar schitterende oogen. Neen, ik vergis mij: die van den schilder schitterden niet. Hij stond voor zijn arbeid van vele weken, die nu zijn eigendom niet meer was, maar gemeengoed ging worden. De bezieling, de opgewondenheid, die hem hadden gesteund en geholpen, om zijn werk te voltooien, waren geweken; de reactie, die nooit kan uitblijven, was gevolgd. Hij bezag de schilderij; hij wist er niets meer aan te veranderen, niets meer aan te verbeteren en toch voldeed het hem niet. Hij zag nog eens in zijne verbeelding zijne schilderij, zooals hij ze zich had voorgesteld, en hij zag ook, dat hij beneden zijn ideaal was gebleven.

‘Het is, alsof het je leed doet, dat het af is,’ zei Swedink.

‘Dat doet het ook. Het is mij, alsof ik van een oud vriend heb afscheid genomen en alsof zijn bezoek mij maar half heeft voldaan.’

‘Nu je zoolang in den zevenden hemel gezweefd hebt, is het wel eens heel gezond voor je, om weer eens tot de gewone stervelingen af te dalen,’ zeide Henriette.

Haar man glimlachte. ‘Ik geloof,’ zeide hij, ‘dat ik meer behoefte heb aan dien zevenden hemel, dan ikzelf weet.’

‘Je bent een onverbeterlijke dweper, Willem,’ zeide Swedink, die op het oogenblik het verstandigst gestemd was van de drie.

‘Noem het geen dwepen, Adolf. Het is zaligheid, een tijdlang te leven met het ideaal van schoonheid, dat men voor oogen ziet, en in zijne pogingen, om het zoo zuiver mogelijk weer te geven, alles om zich heen te vergeten.’

‘Alles om je heen?’ vroeg Henriette.

‘Ja, ik geloof, dat in zulke tijden de buitenwereld nauwelijks voor mij bestaat. Ik leef het gewone leven half droomende; niets dan hetgeen op mijne kunst betrekking heeft, heeft waarde voor mij. Ik heb maar één grooten wensch en die is, mijn arbeid zoo goed mogelijk te voltooien. Eerst als het werk gedaan is - nooit zoo goed, als ik mij heb voorgesteld, - en ik vermoeid, onvoldaan en teleurgesteld tot je

terugkeer,... maar je kent die tijden, Henriette! Je hebt mij er al meer dan eens doorheen geholpen. Ze zijn niet de gelukkigste, niet de beste van mijn leven.'

Henriette vatte de hand, die hij haar toestak, en Swedink riep uit:

'Hoe je er zelf ook over denken moogt, ik verzeker je, dat dit stuk meer dan de inspanning en den arbeid waard is, die je eraan besteed hebt. 't Is een mooi, 't is een heerlijk werk.' Hij beschouwde het stuk eenige oogenblikken in stilte. 'Zoo kalm en zoo vreedzaam ligt daar het meer; - 't is al in nevelen gehuld en de bergen, die het omringen, schitteren nog in den zonnegloed. Zie eens dien lichten vogel hoog in de lucht, die zich nog eens verheft boven de duisternis en den nacht, die beneden beginnen te heerschen. En welk een licht valt er op die wazige wolk, die als het ware aan den berg is blijven hangen! Het landschap moge Schotsch zijn, zooveel je wilt, maar om die kleuren te verkrijgen, hebt ge je penseel gedoopt in de nevelen en zonnestralen van je eigen vaderland.'

'Ja, Holland is een heerlijk land voor ons, schilders; geene trotsche lijnen of sierlijke vormen, maar eene nevelige atmosfeer, die het zonlicht tot ons brengt in duizenden straalbrekingen en schakeeringen. Ga, waarheen je wilt over de geheele wereld, die herinnering aan het vaderland verlaat je niet meer en zal zijn invloed blijven uitoefenen op al wat je ziet en werkt.'

'Ik heb zwak op deze schilderij, omdat ze een stukje is uit je eigen leven,' zei Henriette. 'Zie, daar ligt mijnheer de schilder zelf in eene makkelijke houding op het gras en daar, in dat bootje, roeien ze naar den oever, die brave Hooglanders, John en Mary Parker.'

''t Is dus al lang geleden, dat je de schets hebt gemaakt voor deze schilderij?' vroeg Swedink.

'Ja, 't was kort voor mijn huwelijk, eigenlijk in dien ellendigen tijd, toen ik Henriette pas had leeren kennen en de rechtmatige toorn van alle stiefmoeders, ooms, tantes, neven en nichten op mijn hoofd nederdaalde, omdat ik deed, wat in mijn geval de meest natuurlijke zaak van de wereld was, namelijk op haar verlieven. Het is de ergste tijd, dien ik ooit heb doorleefd; overal tegenwerking, erger nog: verachting, bespotting, en niet eens zekerheid van haar. Het beste wat ik doen kon, was eene soort van kunstreis te ondernemen en zoolang te zwerven en te werken, totdat ik mijzelven vergat.'

'En mij alleen te laten met al die neven, nichten, enz. enz., waarvoor jezelf bang waart.'

'Jou alleen te laten, met je eigen hart en je eigen gezond verstand, en je eene beslissing te laten nemen, zonder dat ik er den minsten invloed op uitoefende. Ik zeg nog eens, het was het beste, wat ik doen kon. Ik wist, dat ik een waagstuk deed met mijn tegenstanders vrij spel te laten, maar mijne zaak moest ertegen kunnen... en zij kon ertegen', en hij reikte zijne vrouw de hand.

‘Toen ik hier was,’ ging hij voort en hij wees op den man, die in het gras lag op de schilderij, ‘had ik echter alles behalve pleizier. Ik hoorde niets van haar, geene letter, want wij waren niet geëngageerd, en Adolf, je moogt ondervonden hebben, wat je wilt, van zoo'n tijd van slingering heb je geen verstand. Je moet hem eerst door leefd hebben. Ik werkte als een paard, den heelen dag en den halven nacht...’

‘Ja, 't is wat moois,’ viel Henriette in. ‘Bij al zijne liefde voor mij kwam het hem niet in de gedachte, dat hij mij geen grooter dienst kon doen dan zijne gezondheid, zijn leven ten minste, te sparen. Hij schilderde als een dolleman, vlak bij dat meer in ochtendkoelte en avonddauw, en zoo vonden deze goede menschen hem eens in eene ijlende koorts op het gras liggen.’

‘Ja, zij namen mij op en verzorgden mij, schoon ze zelf bijna niets bezaten en genoeg reizende schilders hadden gezien, om te weten, dat er van dat volkje doorgaans niet veel te halen valt. Zij hebben mijn leven gered.’

‘En Louis van Randen,’ zei Henriette.

‘Louis van Randen?’ herhaalde Swedink. ‘Is dat dat kappertje met dat meisjesgezicht, dat hier van tijd tot tijd komt binnenstormen en allerlei geheimen met je heeft?’

‘Neen,’ zei Henriette, ‘'t is die jonge man met dat Italiaansche uiterlijk, een groot vriend van Willem en mijn halve broer.’

Swedink lachte hartelijk. ‘Zooals je wilt, Mevrouw,’ zeide hij. ‘Maar, wat ik je bidden mag, vereenig het denkbeeld Italiaansch toch met niets meer aan den man dan met zijn uiterlijk. Met zijn innerlijk heeft het niets te maken; de jongen ziet eruit, alsof hij gortewater in plaats van bloed in de aderen heeft.’

‘Hij mag zijn, wat hij wil,’ hervatte Willem, ‘maar mij verscheen hij in dien tijd als een reddende engel. Hij kwam van Henriette en vertelde mij zooveel van den stand van zaken, - niet om haar maar in haar - dat ik niettegenstaande koorts en ziekte de gelukkigste man van de wereld was.’

‘Dat stond hem niet mooi,’ zeide Henriette, half lachend, half blozend, ‘ik had hem die boodschap in 't geheel niet meegegeven.’

‘Dat kan zijn, maar je zult toch niet willen beweren, dat zij tegen je zin werd overgebracht? En nog minder, dat het tegen je zin was, wat Louis verder deed. Hij liet zijn gezelschap in den steek en bleef bij mij, om mij op te passen.’

‘Dat bevalt mij,’ zei Swedink. ‘Ik had het nooit achter dat mannetje gezocht.’

‘'t Was geene geringe opoffering voor hem,’ ging Helmshof voort, ‘want niet alleen, dat hij voor het oogenblik zijne reis niet voortzette, maar hij gaf alles, wat hij op dat oogenblik bezat, om mij op te kweeken en te versterken, toen ik beter werd. Dat is wel eene soort van helden-

daad voor iemand, die zoo kort gehouden wordt als hij en die voor 't allereerst van zijn leven zonder toezicht op reis was.'

'Vergoedde het boerinnetje dáár misschien de opoffering van het blijven niet?' vroeg Swedink, op de schilderij wijzend.

'Je bent onverbeterlijk,' zeide Helmshof, 'maar ik moet bekennen, dat je gelijk hebt. Mary was een engel. Je kunt niet begrijpen, met welk eene liefde en trouw ze mij oppaste. En daarbij was ze beeldmooi... zoo'n frissche landelijke schoonheid, zonder in het minst grof of ruw te zijn. Eene hageroos noemde ik haar altijd in gedachten.'

'Zie je wel? Ik dacht wel, dat er zoo iets achter stak. 't Is jammer, dat men na zulk een tijd de menschen weer moet verlaten, om hen nooit terug te zien en waarschijnlijk nooit weer van hen te hooren.'

'Van beiden heb ik later toch nog veel gehoord,' zeide Helmshof en zijn gelaat betrok. 'Mary is niet gelukkig geworden. Het arme kind verdient een beter lot, ze is zoo mooi en zoo goed! En haar broer heeft het dorp verlaten en zwerft nu rond - de hemel weet waar!'

Zijne laatste woorden brachten zijne beide hoorders in eene treurige' stemming, waaraan Swedink, wien het onmogelijk was, zich lang aan eene droefgeestige gedachte over te geven, een eind maakte door uit te roepen:

'Nu, het mag wezen, zoo het wil, maar in elk geval denk ik, dat je schilderij opgang zal maken, Willem! Zorg echter om je zelfswil, dat ze wat ver van de mijne komt af te hangen, want anders zult ge een heelen dobber hebben, dat verzeker ik je.'

'Van de uwe?' vroeg Henriette verbaasd. 'Ben je dan ook van plan, om iets in te zenden?'

'Wel zeker! Daarvoor ben ik hier... dat is te zeggen, daarvoor was ik hier. Dat ik hier nog ben, komt, doordat het mij hier zoo goed bevalt. Een aardig klein nest van eene stad. Vol praatjes en laster, vol babbelaars en grove diamantslijpers. Waarlijk! bij een zwervend leven, zooals ik gewoonlijk leid, is het een genot, weer eens met het intime leven van zijne landgenooten kennis te maken.'

'En je schilderijen?' vroeg Helmshof verbaasd.

'Al ingepakt, man! Overmorgen breng ik ze. Ik zal het genoegen hebben, met je te reizen. Hemel! heb ik vergeten, je dat te vertellen? Dat kan best gebeuren bij iemand, die zijn hoofd zoo vol onzin heeft als ik.'

Man en vrouw zag elkaar lachend aan; dat was weer juist iets voor hem.

Nog eene poos bleven zij in de beschouwing van de schilderij verdiept, toen Henriette haar man op den arm tikte.

‘Beste Wim!’ zeide zij, ‘neem mij niet kwalijk, maar ben je niet bezig, je les bij den Burgemeester te vergeten?’

Hij schudde het hoofd. ‘Ik heb het je nog niet gezegd,’ zeide hij, ‘maar zoo even, nog geen uur geleden, kreeg ik een briefje van den Burgemeester, dat het hem leed deed en zijn kinderen nog meer, maar dat zij al wat oud werden, om nog langer les te nemen; in één woord, dat ik niet behoefde terug te komen.’

‘En de Tuinmans ook al en de Van Lindes...’ riep Henriette uit.

‘En Dokter Berger sprak mij gisteren ook aan, zoo en passant, op straat, om mij dezelfde boodschap te geven. 't Is een mooi ding, Jetje! Weet je wel, dat ik bijna al mijne lessen kwijt ben?’

Henriette werd doodsbleek; een schrik, waarover zij zichzelve verbaasde, sloeg haar om het hart. Het was haar niet ontgaan, dat de menschen in den laatsten tijd tegenover haar veranderd waren. Zij keken haar anders aan, spraken op een anderen toon tot haar en zij gaven elkaar wenken en fluisterden met elkander, als zij meenden, dat zij er niet op lette. Het was, alsof eene macht buiten haar plotseling dit alles voor hare oogen met het afzeggen der lessen in verband bracht. Er was iets onheilspellends in de lucht, dat op haar hoofd moest nederdalen.

‘Kun je mij niet zeggen, hoe dat komt, Willem?’ vroeg zij.

Maar hij, de gelukkige schilder, was weer met een zachten glimlach om de lippen in zijn arbeid verdiept en daalde ternauwernood uit zijne hoogere sferen neder, om haar te antwoorden.

‘Hoe dat komt? Vraag je dat, Jetje? Wel, ik weet het niet. De eenige reden kan zijn, dat ik mij misschien wat onvoorzichtig heb uitgelaten. Ik heb namelijk hier en daar verteld, dat ik plan had, geene nieuwe lessen meer aan te nemen en de oude zoetjes aan te laten varen. Misschien heeft men mij dat kwalijkgenomen en voorkomt men mij nu. Maar nu kunnen wij het nog niet missen; onze netjes zijn nog niet droog.’

‘Neen, waarlijk niet,’ zeide Henriette en nu eerst zag haar man haar onrustigen blik.

‘Nu zie je het al, Dolf!’ riep hij uit. ‘Het is niet alles rozengeur en maneschijn bij ons aan huis! Je ziet, hoe de geldzorgen ons beginnen te drukken... Maar in ernst, Henriette! als je je ongerust maakt... Je ziet zoo bleek; 't is, of je geschrikt zijt! Ik weet echter wel raad. Je hebt maar een enkel woord te zeggen en ik exponeer niet.’

‘Hoe meen je dat?’

‘Verleden week is er nog iemand geweest, die mij voor dit stuk eene mooie som heeft geboden, maar hij moest het binnen veertien dagen hebben, want hij vertrok naar Petersburg. Ik heb er toen niet eens over gedacht, omdat ik stellig plan had, het te exponeeren.

Maar zooals je ziet, het is nog niet te laat. Je hebt maar een enkel woord te zeggen.'

'O neen! stellig niet! Het zou mij bepaald hinderen, als je het deedt. Ik stel mij zooveel van het inzenden van deze schilderij voor; ik heb er een voorgevoel van, dat je er eer mee zult inleggen. Let eens op, of het niet uitkomt.'

'Dat is alles goed en wel, maar we moeten toch leven in dien tijd. En hoe je rondkomt, begrijp ik niet.'

'Dat zijn ook je zaken niet,' zeide zij, nu weer vroolijk. 'Zulke genieën als jij hebben daar toch geen verstand van. Laat het maar aan mij over. Je weet wel, dat behoorde tot de huwelijksvoorwaarden, dat ik het prozaïsche gedeelte van het huishouden op mij nam.'

''t Is waarlijk een juweel van eene vrouw!' riep Swedink uit, die niet gewoon was, ooit eene enkele van zijne gewaarwordingen te verbergen. 'En ik moet zeggen...'

'Zwijg maar,' zeide Henriette lachend. 'Je wilt zeggen, dat je je best zult doen, om het duplicaat van dat juweel te vinden, - als het ten minste nog bestaat. Ik zou er mijn heele leven trotsch op zijn, Mijnheer Swedink! als ik je daartoe had bekeerd.'

IV.

Zooals ik reeds gezegd heb, was Vrijburg vroeger eene vesting geweest en de geest der negentiende eeuw, die in haar trots alles gering acht, wat de kracht en de sterkte van hare oudere zusters uitmaakte, had ook de ontbindende hand aan de wallen van het stadje geslagen. Dit was echter nog niet lang geleden geschied en nog had de stad geene gelegenheid gehad, zich uit te zetten naar de behoefte en het getal harer bewoners. Alleen de straat, waarin de Helmshofs woonden, had zich door de oude vestingwerken heengebroken en stak, met hare hooge, nieuwerwetsche, gelijkvormige huizen, zonderling af tegen het overige gedeelte, terwijl, op de fraaie en uitvoerige wandelkaart van Vrijburg en omstreken, het stadje na hare bouwing het aanzien had gekregen van een groot, vijfhoekig monstergewas, waarvan zijzelf den steel uitmaakte. Aan de andere zijde vormde de rivier, die langs de stad stroomde, een kleinen inham, die met den naam van de 'Haven' werd aangeduid en ook reeds vanouds als zoodanig was ingericht. Daar kwamen jaarlijks uit het Noorden de groote vlotten aan met het kleine huisje, als een uitwas op hun rug gegroeid, en hielden den houthandel in het stadje levendig; daar ontlastte zich de lange, stevige Keulsche aak van haar inhoud; daar belaadden zich de kleinere schuiten tot zinkens toe met het hooi, dat op de Vrijburgsche weilanden verzameld was; daar wees, helaas! het aanzienlijk aantal palen en dukdalven, waarom de golven het grootste ge-

deelte van het jaar vrij en onbelemmerd heenspeelden, op de uitgestrektheid van de ruimte, die zooveel schepen en schuiten zou bevatten, als de bewoners wat meer ondernemend, wat minder slaperig waren geweest.

Het was naar deze haven, dat Swedink zich op een fraaien najaarsmorgen begaf. Hij liet een bootje losmaken van den wal en deed zich roeien naar den verstgelegen dukdalf, die in de ochtendschemering boven het water uitstak als een stevige kerel, die zich schrap had gezet tegen de aanvallen van de golven, waaruit hij halverwege oprees, en, om de scherpte van den ochtendwind minder te gevoelen, het omwonden hoofd tusschen de hoog opgetrokken schouders hield verborgen. Met een vluggen sprong had Swedink zich op den middelsten paal gevestigd. Toen nam hij zijn schetsboek uit den zak van zijne overjas, wierp den knaap, die hem geroeid had, een fooitje toe en gelastte hem, hem dien morgen in het oog te houden en hem te komen halen, zoodra hij hem riep. Maar weldra vergat hij boot en knaap, schetsboek en potlood, ja, zelfs de min of meer hachelijke positie, waarin hij zich bevond, voor het heerlijk tooneel, dat zich aan zijn oog vertoonde.

Daar in het Oosten, aan het einde, naar het scheen, van dien breeden waterstroom, die golfde en klotste om hem heen, week de bleeke ochtendschemering allengs voor een gouden gloed. Dikke grauwe en grijze wolken hadden zich aan den horizon gelegerd, als wilden zij de poorten des hemels gesloten houden en den held des daags zijn uitgang beletten, maar hij, rijzende en toenemende in schoonheid en in kracht, had haar weldra overwonnen en zich in vorstelijke edelmoedigheid op haar gewroken, door ze te overstroomen met een gedeelte van zijn schat van purper en goud. En weldra liet hij ze achter zich en goot zijn stralend licht uit over de vlakte, deed het fonkelen in iederen dauwdrop en schitteren in ieder golfje van de rivier. Het was, alsof land en water, iedere grasspriet en iedere droppel zich omhoog hieven, om iets op te vangen van den nieuwen zegen, die van den hooge over hun hoofd werd uitgestort.

En langzamerhand begonnen ze te ontwaken, de levende zielen, die wemelden in het water, en het gevogelte, dat vloog in het uitspansel des hemels, boven de aarde. Jubelend verkondigden zij aan het vee op de weide, aan de dieren in het woud de blijde boodschap van den nieuwen dag. En ook zij ontwaakten uit den slaap en vonden tusschen de schitterende herfstdraden en de gele en roode bladeren, die dwarrelden over het veld, hun voedsel goed en rijkelijk gereed staan. Hooger klom de zon en hare stralen drongen door den bedauwden aardbodem heen, in de vochtige, donkere holen, waar zij sliepen, de insecten en het kruipende gedierte der aarde, en ook zij, de schijnbaar zoo verachten en onaanzienlijken, werden niet ver-

geten, maar mede uitgenoodigd, om deel te nemen aan het groote feest van het ontwaken der natuur. Eene koesterende warmte verspreidde zich alom en eindelijk wreef de mensch, de laatst geschapene der levende zielen, zich ook den slaap uit de oogen. De jonge schilder richtte den blik op de ontwakende stad. Hier werd een luik, daar eene deur geopend. Rookwolkjes begonnen te kronkelen in de blauwe lucht; de zonnestralen bereikten de roode daken der huizen; de eerste voetstappen begonnen te weerklinken door de stille straten, weldra overstemd door het ratelen van een rijtuig of het langzaam voorbijrollen van eene beladen vrachtkar.

(*Wordt vervolgd.*)

Iris.
Der eerwaarde jonkvrouwe Joanna C.B.

.... δα□ρυ□εν γελ□σασα.

‘Ik ben geboren uit zonnegloren
En een zucht van de ziedende zee,
Die omhoog is gestegen, op wieken van regen,
Gezwollen van wanhoop en wee.
Mijn gewaad is doorweven met parels, die beven
Als dauw aan de roos, die ontlook,
Wen de Dagbruid zich baadt en voor 't schuchter gelaat
Een waaier van vlammen ontplook. -

Met tranen in 't oog, uit de diepte omhoog,
Buig ik ten kus naar beneden:
Mijn lichtende haren befloersen de baren
En mijn tranen lachen tevreden:
Want diep in zee splijt de bedding in twee,
Als mijn kus de golven doet gloren...
En de aarde is gekloofd en het lokkige hoofd
Van Zefier doemt lachend te voren.
Hij lacht... en zijn zucht blaast, mij arme, in de lucht
En een boog van tintlende kleuren
Is mijn spoor, als ik wijk naar het droomerig rijk,
Waar ik eenzaam om Zefier kan treuren.
Hij mint me als ik hèm... maar zijn lach, zijn stem,
Zijn kus... is een zucht: wij zwerven
Omhoog, omlaag; wij willen gestaâg,
Maar wij kunnen nòch kussen, nòch sterven. -

De sterveling ziet mijn aanschijn niet,
Als ik uìtschrei, hoog boven de wolken,
En de regenvlagen met ritselend klagen
Mijn onsterflijken weedom vertolken.
Dan drenkt mijn smart het dorstende hart
Van de bloem, die smacht naar mijn leed
En met dankenden blik naar mij opziet, als ik
Van weedom het weenen vergeet.
En dán verschijn ik door 't nevelgordijn -
Dat mijn Zefier verscheurt, als hij vliegt -
Somber gekromd... tot de zonneschijn komt

En op 't rag mijner wieken zich wiegt.
Dàn zegt op aarde, wie mij ontwaarde:
“De goudene Iris lacht!”...
En stil oversprei ik de vale vallei
Met een gloed van zonnig smaragd. -

Mijn handen rusten op de uiterste kusten
Der aarde als, in roerloos peinzen, -
Eén' bonte gedachte - ik mijn liefde verwachte...
Die mij achter de zon zal doen deinzen. -
'k Zie 's nachts door mijne armen de sterren zwermen
En het donzige wolkengewemel
En de maan, die mij haat en zich koestert en baadt
In den zilveren lach van den hemel. -
Mijn pauwepronk... is de dos, dien mij schonk
De zon, om den stervling te sparen,
Wien mijn lichtlooze blik zou bleeken van schrik
En mijn droeve gestalte vervaren.
Nu omspan ik den trans met mijne armen van glans
Tot mij lokt Zefier's wapprend gewaad
En ik henenduister naar 't oord, waar de luister
Der lonkende zon mij verlaat. -

Ik ben geboren uit zonnegloren
En een vochtige zucht van de zee,
Die omhoog is gestegen, op wieken van regen,
Gezwollen van 't wereldsche wee. -
M i j is gemeenzaam, wie even eenzaam
Het leven verlangende slijt
En die in tranen zijn Vreugde zag tanen...
Doch liefelijk lacht, als hij lijdt!’ -

JACQUES PERK.

Amsterdam.

Staatkunde en geschiedenis.

‘Allemansstemrecht’?
(*Vragen des Tijds.* Juli en Augustus 1881.)

‘Allemansstemrecht’ - er is in dit door den heer De Witt Hamer gesmede woord iets oprechts, iets ongegeneerds, dat aantrekt. Wij zijn zoo gewoon geraakt aan de leuze ‘algemeen stemrecht’, die inderdaad veel deftiger en theoretischer klinkt, maar waarvan de beteekenis hoe langer hoe onduidelijker wordt. Zij heeft dienst gedaan als uithangbord voor tal van verschillende stelsels, die bijna allen dit gemeen hadden, dat hunne voorstanders in de practijk hunne theorie verloochenden. Let men op het gebruik, dat van die leuze is gemaakt, dan kan men zich gerechtigd achten, zelfs ook een Thorbecke onder de voorstanders van het algemeen stemrecht te scharen. Eene van de redenen, waarom Thorbecke zich lang tegen het directe kiesrecht heeft verzet, was zijne overtuiging, dat de z.i. in dat stelsel noodige beperking van het aantal kiezers niet anders dan naar willekeurige regelen kon geschieden. En toen hij zich ten slotte met het directe kiesrecht had vereenigd, was hem de census toch niet anders dan een middel, om tijdelijk totaal onbevoegden uit te sluiten, en aarzelde hij niet de stelling uit te spreken, dat niet een fortuin van zekere grootte, maar het algemeene persoonlijke lidmaatschap van den Staat de grond is der staatsburgerlijke bevoegdheid. Nu mogen zij, die het zoogenaamde algemeene stemrecht voorstaan, in den waan verkeeren, dat zij op een geheel ander, verlichter en radicaler standpunt staan, inderdaad valt geen ander verschil te ontdekken, dan dat hunne uitsluitingen wat minder talrijk zijn dan die van Thorbecke.

Allen zijn het eens, om den vrouwen een brevet van onbevoegdheid uit te reiken; anderen sluiten ook soldaten en bedeelden uit; nog anderen beperken het stemrecht tot hen, die lezen en schrijven kunnen, - en dat alles heet algemeen stemrecht! Wellicht wordt de opmerking gemaakt, dat de naam er weinig toe doet, zoo men het

maar omtrent eenige practische eischen is eens geworden, en dat er dus geen bezwaar is, onder den naam van algemeen stemrecht het een of ander stelsel aan te prijzen, dat het algemeene recht, om te stemmen, n i e t erkent. Ik ben van een ander gevoelen. In de eerste plaats, omdat op ieder gebied, en op dat van het recht niet het minst, naar juistheid van uitdrukking moet worden gestreefd. Maar bovenal, omdat deze uitdrukking 'algemeen stemrecht' in eene orde van denkbeelden thuis behoort, die geene transactie kan toelaten en hen, die zich van haar bedienen, eischen laat stellen, welke voor het bestaan van een geordend staatswezen hoogst gevaarlijk zijn, maar als consequenties der leer moeielijk zouden zijn af te wijzen.

Men speelt inderdaad met vuur, als men theoretisch algemeen stemrecht erkent en practisch tal van uitsluitingen toelaat. Het allemansstemrecht heeft althans de verdienste, dat het zuiver geeft, wat het belooft. Doch dat het met eene theoretisch betere rechtvaardiging aankomt, zou ik niet durven verzekeren. De heer De Witt Hamer verklaart ons, dat het recht, door hem voorgestaan, zoo natuurlijk mogelijk is, en later vernemen wij terloops, dat aan ieder lid van het staatsverband het stemrecht toekomt, omdat hij belang heeft. Wij nemen voorloopig de juistheid dezer bewering aan, maar moeten dan terstond de vraag stellen, met welk recht de Schrijver de vrouwen van het stemrecht uitsluit. Hebben de vrouwen geen belang bij het staatsbestuur? De heer Hamer zal het niet durven beweren. In een nootje verbergt hij de reden, waarom hij ze niettemin vooralsnog niet toelaat: zoolang de sociale positie der vrouw niet verbeterd wordt door eene totale omwerking onzer burgerlijke wetgeving op het huwelijk, valt aan het geven van stemrecht aan de vrouw niet te denken. Ik smoor de vragen, die deze orakeltaal mij op de lippen doet zweven, bijv. of de uitsluiting der o n g e h u w d e vrouw hierdoor gerechtvaardigd is en of de b u r g e r r e c h t e l i j k e onvrijheid der gehuwde vrouw haar noodzakelijk p o l i t i s c h onbekwaam maakt, - en ik neem slechts akte van de omstandigheid, dat de Schrijver aan eene categorie van personen op grond eener dilatoire exceptie het stemrecht ontneemt. Belang hebben de vrouwen evengoed als de mannen, maar voorloopig mogen zij niet meestemmen, omdat zij daartoe niet rijp, onbekwaam, onbevoegd zijn. Volkomen in strijd met den grondslag van zijn stelsel, naar mij voorkomt. Is de sociale toestand der vrouw ten gevolge der huwelijkswetgeving zoo bijzonder slecht, dan heeft zij zeker het grootste belang bij hervorming dier wetgeving en zal men dus haar niet moeten uitsluiten, maar haar wel in de allereerste plaats het stemrecht moeten toekennen. Of als zij niettemin om onbekwaamheid wordt uitgesloten, welke reden is er dan, om tal van andere onbekwamen niet uit te sluiten, die toevalligerwijze het privilege genieten, dat zij tot de heeren der schepping behooren? Ik zie niet in, op welke gronden de heer Hamer eene stelling als de volgende zou kunnen wraken: zoolang

de sociale positie van den loonarbeider in Nederland niet verbeterd wordt door eene totale omwerking onzer oeconomische wetgeving, valt aan het geven van stemrecht aan den loonarbeider niet te denken. De waarheid is, dat den voorstander der leer van den heer Hamer en aan al wie met hem het stemrecht op het belang grondt, elke vaste bodem ontzinkt, zoodra hij eenmaal begint uitsluitingen en uitzonderingen toe te laten.

De practische eisch van den heer H. is duidelijk genoeg, maar wat ik geneigd ben hem en zijn medestanders te verwijten, is de zwakheid van hunne theorie, waarvan zijzelven de consequenties niet aandurven. In de eerste plaats behoorden zij allen, die belanghebbend zijn, ook werkelijk tot de verkiezingen toe te laten. In de tweede plaats behoorden zij aan te toonen, welke bevoegdheden in hun stelsel kunnen toekomen aan andere machten dan aan de Kamer, die, uit de vertegenwoordigers der belanghebbenden samengesteld, over aller belangen heeft te beslissen. Is er plaats voor eene Eerste Kamer in dit stelsel? Kan de Koning eene andere taak hebben dan toe te zien, of de vertegenwoordigers werkelijk de belangen der vertegenwoordigden behartigen, om, zoo hem het tegendeel blijkt, door ontbinding der Kamer een toestand van beter harmonie voor te bereiden? Of moet niet ook het volk zelf het recht hebben den vertegenwoordiger af te zetten, die zijn belang niet naar behooren behartigt? ‘Het program van het zoogenaamde jonge Nederland’, waarvan de Schrijver gewaagt, is nog treurig onvolledig, zoolang het geen antwoord geeft op deze en dergelijke vragen.

Eerst als het trachtte zijne theorie consequent te ontwikkelen, waaronder ik niet versta het houden van een min of meer populair praatje over verkiezingen op breed en grondslag, maar het opbouwen van eene staatsleer op rechtsphilosophischen bodem, zouden de noodzakelijke leemten van een stelsel, op de leer van het belang gegrond, aan het licht komen. Het valt niet tegen te spreken, dat het algemeen stemrecht zonder eenige beperking het gevolg moet zijn van deze leer. Allen toch, die onder de wetten van den Staat leven, hebben belang bij de samenstelling dier wetten, en om die reden zou iedere uitsluiting onrecht worden. De vertegenwoordigers worden gekozen, om de belangen hunner committenten te behartigen; eene vertegenwoordiging trouwens is alleen noodig, om de practische bezwaren, waarop men zou stuiten, als het volk telkens in zijn geheel moest worden geconsulteerd. Nemen wij aan, dat de vertegenwoordigers steeds zoo getrouw mogelijk hunne opdracht vervullen en, geroepen, om anderer belangen voor te staan, blind zijn voor eigen particuliere belangen. Zij zullen dan in de bres treden elk voor de belangen der kiezersfractie, die hem heeft afgevaardigd. Wat zal het gevolg zijn? dat dientengevolge dat belang werkelijk wordt behartigd? Het zal afhangen van de meerderheid der vergaderden, afhangen dus ook van de afgevaardigden, die

andere belangen vertegenwoordigen. En het resultaat is, dat niet, gelijk de theorie wil, de belanghebbenden zelf over hunne belangen beschikken, maar dat zij die in handen geven van niet-belanghebbenden. Men komt niet tot de vrije lotsbeschikking van elk door zichzelf, maar tot het regeeren van ieder door ieder ander. Men staat voor een voortdurenden strijd van bijzondere belangen, en alleen een naïef optimisme kan beweren, dat dit juist gewenscht is, omdat daaruit noodzakelijk het algemeen belang zou moeten geboren worden.

De groote moeilijkheid ligt in de vraag, of uit de botsing van aller belangen het algemeen belang kan te voorschijn komen. De twee philosofen, die, van verschillend standpunt uitgaande, de leer van het algemeen stemrecht het zuiverst ontwikkeld hebben, Rousseau en Bentham, zijn met een *salto mortale* over de quaestie heengesprongen, en hunne navolgers zwijgen er maar liefst heelemaal over, omdat zij den *salto mortale* niet durven vertoonen. Bij Rousseau was de moeilijkheid tweeledig. Hij grondt den Staat op den individueelen wil: iedere wil geeft een gedeelte van zijne vrijheid prijs, om daarvoor in ruil evenveel terug te erlangen in den vorm van heerschappij over anderen. Eigenbelang drijft tot zulk eene staatvorming. Daar iedere wil slechts kan willen in zijn eigen belang werkzaam te zijn, wordt dan door de samenwerking dier willen aller belang behartigd. Dit gaat nu alles uitstekend, zoolang alle volksgenooten het volkomen eens zijn. Maar hoe, als er zich een afwijkend gevoelen openbaart en men toevlucht neemt tot beslissing bij meerderheid van stemmen? Twee vragen eischen dan antwoord: met welk recht zal de meerderheid mij dwingen, die blijkens mijne stem het beslotene niet gewild heb? hoe kan de meerderheid gezegd worden in mijn belang te handelen, als ik door mijne stem getoond heb, dat het beslotene mijn belang niet is? Rousseau redt zich door het volgende sophisme. Gij, die in de minderheid zijt gebleven, zegt hij, hebt niet iets anders gewild dan de meerderheid; gij hebt alleen eene andere opvatting gekoesterd, waarvan de uitkomst de onjuistheid heeft bewezen; de wil der meerderheid, aller belang beoogende, was ten slotte ook uw wil.

Een niet ongelijken sprong moet Bentham volbrengen. Hij gaat niet uit van eenig oorspronkelijk abstract recht, maar noemt alleen recht, wat in staat is het staatsdoel te verzekeren. De grondvraag is dus voor hem: hoe wordt het algemeen belang het best behartigd? En hij antwoordt: door allen gelijkelijk tot het vormen van den staatswil te doen medewerken. Een ieder toch zoekt niet anders dan zijn eigen belang, zoodat, als de staatsmacht in handen van enkelen wordt gegeven, die enkelen de menigte ten hunnen bate zullen exploiteeren. Hebben allen echter gelijke macht, dan kunnen zij, allen gelijkelijk beoogende zich te vrijwaren tegen exploitatie door anderen, niet anders willen doen dan wat in aller belang is. Bentham ziet hier eenvoudig over het hoofd, dat ook, waar allen gelijke macht hebben, eene samenspan-

ning van bijzondere belangen mogelijk is, die in lijnrechten strijd is met het algemeen belang. In aller samenwerking tot vorming van den staatswil is volstrekt geen waarborg tegen exploitatie van de zwakken door de sterken.

Deze scholen hebben zich niet kunnen opheffen tot de conceptie van een algemeen belang, staande boven en onafhankelijk van de bijzondere belangen. En de epigonen maken het niet beter. De hoofdreden, waarom zij steeds het algemeen stemrecht aanprijzen, is, omdat zij daarvan niet behartiging van het algemeen belang, maar van de belangen der thans niet vertegenwoordigden verwachten. Zoo ziet reeds de heer Hamer, als zijn ideaal wordt verwezenlijkt, eene wet op den arbeid van vrouwen en kinderen, kosteloos onderwijs, algemeenen dienstplicht, enz. als zoovele weldaden uitstorten over de paria's, die thans allen invloed op den gang van het staatsbestuur missen. Ik wil niet ontkennen, dat hervormingen in die richting ook door het algemeen belang gevorderd worden, en ik wil gaarne aannemen, waarover nader, dat uitbreiding van kiesbevoegdheid ons een stap nader tot die hervormingen zou brengen, maar dat is hier, waar gepoogd wordt eene theoretische verdediging van een allemansstemrecht te geven, de quaestie niet. Er wordt hier uitgegaan van de stelling, dat bepaaldelijk de belangen der kiezers door de afgevaardigden behartigd worden, en van allemansstemrecht verwacht men behartiging van de belangen diergenen, die thans geene kiezers zijn. Doch die uitkomst zal men alleen verkrijgen in de vooronderstelling, dat wie thans tot die niet-kiezers behooren, de tegenwoordige kiezers zullen overstemmen. Wat, als zij daarin niet kunnen slagen? Het schijnt, dat hunne belangen even min als vroeger behartigd zullen kunnen worden. Zoo zij inderdaad wel de overhand hebben, zullen zij zich dan bepalen tot die maatregelen, die inderdaad strooken met het algemeen belang, of zullen zij dan niet verder gaan en ten bate hunner particuliere belangen de staatsmacht exploiteeren? Volgens het stelsel, dat zij komen, om hunne eigen belangen voor te staan, zeer zeker. De heer Hamer bepaalt zich bij de opsomming der maatregelen, die hij van zijn allemansstemrecht verwacht, tot die, welke in zijn oog door de rechtvaardigheid geboden worden, maar hoe durft hij vertrouwen, dat het allemansstemrecht zich tot dezen zal beperken en niet uit eigenbaat van den weg van het recht zal afwijken?

Aan de vertegenwoordigers der natie wordt op die wijze eene onbegrensde macht toegekend. Onzichtbaar worden de perken des rechts, die het eigenbelang moeten verhinderen uit den band te springen. De waarborg ontbreekt, dat de staatswil inderdaad de uitdrukking zij van het algemeene belang. En evenzeer ontbreekt de waarborg, dat bij de uitvoering van den staatswil de regelen van het recht worden in acht genomen en willekeur wordt uitgesloten. Eene staatsleer, aan welke dit alles ontbreekt, is volstrekt verwerpelijk, al grondt zij

zich ook op de schoonschijnende gelijkheidstheorie van het algemeen stemrecht.

Maar het wordt ontkend, dat haar dat alles ontbreekt. Luisteren wij naar de beste verdediging, die van deze staatsleer is geleverd, namelijk in de brochure van Mr. Van Houten over de staatsleer van Thorbecke. Hij drukt den grondslag van zijn stelsel dus uit: ‘Over elk belang beslissen de belanghebbenden als hoogste en eenige beoordeelaars van hetgeen hun dienstig is.’ Juist dezelfde leer als van den heer Hamer, doch de heer Van Houten draagt zorg terstond daarbij te erkennen, dat het mogelijk is, dat de belanghebbenden hun belang niet goed inzien en tot verwezenlijking daarvan niet den besten weg inslaan. Het is eene erkentenis, die Rousseau en Bentham zich wel wachtten te doen uit vrees van een zelfmoord te plegen. De heer Van Houten weet echter spoedig weg met zijne tegenwerping door zich te troosten met de overtuiging, dat de kans van dwaling geringer is, dan wanneer een ander, die geen of zelfs dikwijls een strijdig belang heeft, den weg wijst. Het is echter klaar, dat hier alles aankomt op den trap van ontwikkeling, waarop de belanghebbenden staan. Een deel der belanghebbenden kan zoo wanhopig onkundig zijn en zoozeer allen tact en alle moreel gevoel missen, dat zij geheel zijn als het werktuig in handen van den eersten den besten avonturier, die in de politiek zijn eigen ik zoekt. Het is dus zeer stout gesproken, als men dan nog beweert, dat het in elk geval beter is, de belanghebbenden te doen beslissen dan ieder ander. Bovendien - en hierop lette men vooral - de tegenstelling is niet zuiver. Het is geen noodzakelijk dilemma, dat òf de belanghebbenden beslissen òf een ander, die geen of zelfs dikwijls een strijdig belang heeft, daar het immers juist het streven der constitutioneele staatsleer is, de beslissing te doen afhangen van verschillende machten, belanghebbenden en niet-belanghebbenden, zoodat de grootst mogelijke waarborg gegeven worde voor eene rechtvaardige en goede beslissing.

Eene tweede quaestie, die de heer Van Houten niet uit den weg gaat, is die, waar de grenzen zijn der bevoegdheid, die den belanghebbenden toekomt. Er schijnt geene reden, eenige grens te stellen aan de macht der belanghebbenden, om binnen den kring hunner regeling te trekken al wat zij maar meenen, dat hun belang dienstig kan zijn. Doch volgens den heer Van Houten is dit zoo weinig waar, dat hij juist in zijne leer de grenzen van alle bevoegdheden met nauwkeurigheid aangewezen acht en aan Thorbecke's staatsleer het willekeurige der getrokken grenslijnen verwijt. De constitutioneele monarchie, oordeelt hij, levert waarborgen tegen overheersching door één persoon, maar tegen machtsoverschrijding door de Wetgevende Macht waakt zij niet, en Thorbecke, dit inziende, heeft daarom zijne leer vervolledigd door den wetgever als eersten plicht onthouding voor te preeken. Doch dit onthoudingsstelsel bleek op zeer onvasten bodem te rusten, daar het

in de practijk nu eens geheel verloochend werd, dan weer in strijd met het algemeen belang tot het uiterste werd doorgedreven. Er ligt in deze critiek veel waars, maar zien wij, welke zekerheid het stelsel-Van Houten daartegenover aanbiedt. ‘Zoo veel mogelijk over te laten aan het individu en aan vrijwillige overeenkomsten en organisatiën; - de historisch-territoriale corporatiën (gemeente, waterschap, marktgenootschap, provinciën, rijk) te bepalen tot haar eigenaardigen werkkring, door het meer of min locale of algemeene van de behoeften, waarin zij voorzien, aangewezen; - steeds en overal het recht der belanghebbenden zelven te erkennen en te handhaven om, behoudens eerbiediging van meer algemeene en hoogere belangen, hun zaken naar eigen goedvinden te regelen; - en ten slotte in elken kring de besturen te binden aan den wil der belanghebbenden en te verhinderen, dat de dienaar of beambte zich als heer en meester opwerpe: - ziedaar het ideaal der moderne maatschappij.’

Hoeveel juiste denkbeelden in die woorden mogen zijn neergelegd, wie gevoelt niet, dat niet de geringste waarborg is aangewezen voor hunne practische verwezenlijking? De leer van het ‘zooveel mogelijk overlaten’ is geen grein minder onbepaald dan Thorbecke's onthoudingsleer, en 't beroep op den ‘eigenaardigen werkkring’ der verschillende organisatiën zal tegen machtsoverschrijding weinig baten. Als belanghebbenden steeds en overal naar eigen goedvinden hunne zaken mogen regelen behoudens eerbiediging van meer algemeene en hoogere belangen, aan wien staat het dan te beslissen, waar die algemeene en hoogere belangen beginnen? Al wordt als regel gesteld, dat de besturen gebonden zijn aan den wil der belanghebbenden, langs welken weg is zekerheid te vinden, dat het administratief gezag, dat toch nog eene andere taak heeft dan machinaal uitvoering te geven aan een door anderen uitgesproken wil, blijft binnen de sfeer zijner bevoegdheid en niet willekeur doet treden in plaats van recht? Deze vragen laat de belangenleer onopgelost.

Ik handhaaf dus tegen deze leer twee grieven: haar grondslag deugt niet, en zij leidt tot willekeur. Haar grondslag: hoe heeft men toch ooit de stelling kunnen rechtvaardigen, dat het kiesrecht zich grondt op belang? In onzen tijd doen de schrijvers er zelfs geene moeite meer voor het te bewijzen, maar bepalen zij zich tot de verzekering, dat het ‘zoo natuurlijk mogelijk’ is, altijd de laatste toevlucht, als men aan de verplichting, om te bewijzen, wil ontkomen. Beschouwt men de begrippen k i e s r e c h t en b e l a n g eenigszins nader, dan valt terstond in het oog, op hoe zwakken grond die verzekering rust. Wie kiesrecht uitoefent, werkt daardoor mee tot het vormen van den staatswil, direct en indirect. Immers, het is de taak van den afgevaardigde, dien hij aanwijst, als lid der Wetgevende Macht mede te werken tot het maken der wet en door zijne verdere werkzaamheid als Kamerlid de Regeering voor te lichten, aan te sporen, te contro-

leeren. De staatswil nu, het staatsdoel beoogende, kan alleen willen, wat in 't algemeen belang is, de bijzondere belangen bepalende binnen de perken des rechts. De vraag is, hoe de staatswil gevormd moet worden, opdat dit doel het best worde bereikt. Een persoonlijk of, zooals dikwijls gezegd wordt, een natuurlijk recht, om tot de vorming van dien staatswil mede te werken, kan niet bestaan, - waaraan zou men dat ontleenen? - maar eerst aan de verwezenlijking van het doel kan het recht ontleend worden; een recht, dat dan plicht is tevens, daar het niet ten individueelen bate, maar ten algemeenen beste gegeven wordt. Het is zeker waar, dat het aller belang is, dat het doel van den staat zoo goed mogelijk wordt verwezenlijkt, en in dien zin zijn allen belanghebbenden. Maar elk individu heeft bovendien nog zoovele andere belangen, belangen, die gansch niet strooken met het algemeen belang, dat de Staat moet voorstaan, die daarmede veeleer lijnrecht in strijd zijn. En men moet op een zeer hoogen trap van ontwikkeling staan, eer men aan die belangen het zwijgen kan opleggen: er behoort eene groote mate van doorzicht, billijkheidsgevoel en zelfbeheersching toe, om te weten, welke particuliere belangen op den achtergrond moeten blijven; om in te zien, dat men zichzelf ten slotte het best dient door zichzelf te vergeten, en om de kracht te hebben, dan voor het algemeen belang de bijzondere belangen te verloochenen. Eerst als alle menschen tot dien trap van ontwikkeling zijn gekomen, zal men kunnen zeggen, dat zij recht hebben gezamenlijk den staatswil te vormen, omdat zij èn belang hebben èn hun waar belang inzien, zoodat er zekerheid is, dat hunne medewerking aan het staatsdoel bevorderlijk zal zijn.

Mijne tweede grief: deze leer leidt tot willekeur. Hare voorstanders durven doorgaans de noodzakelijke consequentie niet aan, dat in hun stelsel de meerderheid der individuen, vertegenwoordigd in de meerderheid hunner vertegenwoordigers, dan ook oppermachtig moet zijn. Zij laten, met practische oogmerken, beperking door andere machten toe, maar kunnen dat niet anders doen dan langs den weg der willekeur. Ook de heer Van Houten is op dat punt niet volkomen duidelijk. Over eene Eerste Kamer zwijgt hij geheel. Een monarch schijnt hij voorloopig te willen toelaten, ‘zoolang men tegen, de volksvrijheid belagende en onderdrukkende, organisatiën en klassen te worstelen heeft’; maar hoe het mogelijk is, dat die m e n , wie dat dan zijn moge, bescherming van een monarch noodig heeft in een stelsel, dat immers de behartiging van aller belangen door aller medewerking verzekert (volgens de leer van den Schrijver), zal wel velen onverklaarbaar voorkomen. Intusschen verheelt de heer Van Houten niet, dat zijne leer ten slotte leiden moet tot de republiek. En dat is zeer zeker waar, mits dit zinledige woord - wat verschillende republieken heeft de wereld al niet gezien! - wat nader worde gepreciseerd. Zijne leer moet namelijk leiden tot die republiek, waarin één conventie, door geene macht beperkt

en tegenover welke alle bestuurders verantwoordelijke dienaren zijn, over het lot der natie beslist. Of eindelijk, gelijk de heer Hamer opmerkt, tot een gemeenebest, waarin de burgers zelf, niet langer door hunne vertegenwoordigers maar persoonlijk, stemmen over de wetten. Dan is men althans consequent en is alle willekeur verbannen. Maar wel beschouwd is zij dan de eene deur uitgejaagd, om de andere weer binnen te komen. Want kan er grooter willekeur denkbaar zijn dan daar, waar aan de meerderheid onbeperkte macht over de minderheid is gegeven? De geschiedenis der naar het ideaal van Rousseau door Robespierre gefatsoeneerde republiek geve antwoord.

Den heer De Witt Hamer geef ik gaarne de eer, die hem toekomt, dat hij al zijn best doet, zijn stelsel verleidelijk en smakelijk te maken. Hij behoeft den door hem aangehaalden Jaluzot niets toe te geven, als het aankomt op de kunst, den weg te vinden tot het hart en den smaak van zijn publiek. Hun, die de politiek der bezorgdheid aanhangen, weet hij op de aanminnigste wijze den angst voor zijn algemeen stemrecht te benemen. Dat het rijk zal zijn in goede vruchten en dat bepaaldelijk de liberale beginselen er niets door zullen lijden, weet hij zoo schoonschijnend mogelijk te betoogen. Ik moet bekennen, dat op mij die argumenten bitter weinig indruk maken. Beginsel tegen beginsel, Mr. De Witt Hamer; wat de vruchten van uw stelsel zullen zijn, is mij voorloopig onverschillig; geen liefelijk verschiet, mij door u voorgetooverd, kan mij aanlokken, de reis met u te wagen; het is geen angst, die mij terughoudt, maar de overtuiging, dat uw beginsel verwerpelijk is.

Niet gaarne zou ik intusschen den indruk willen doen ontstaan, als ware ik blind voor de vele grieven, die de heer H. tegen onze politiek inbrengt, en als hadden niet vele hervormingen, ten gunste waarvan hij een warm woord spreekt, mijne volle sympathie. Wordt de vraag geopperd, of niet eene uitbreiding der kiesbevoegdheid een gebiedende eisch van het oogenblik is, ten einde de hervormingen te verkrijgen, die door het recht en het algemeen belang worden voorgeschreven, dan neem ik gaarne die vraag in overweging. Ik acht het zelfs mogelijk, dat men die vraag in den zin van den heer H. beantwoordt, zonder dat men daarom den grondslag van zijn stelsel aanvaardt. De theorie van een algemeen recht, om te stemmen, een recht, op belang gegrond, worde daarbij ten eenen male verworpen, terwijl men misschien op het stuk der practijk hun, die een zoogenaamd algemeen stemrecht voorstaan, een heel eind weegs te gemoet komt. Alvorens nader in deze quaestie te treden, een paar opmerkingen.

Ten eerste: zij, die met hart en ziel eene zekere hervorming zijn toegedaan, zijn altijd bijzonder genegen, de voordeelen dier hervorming te overschatten en, zich in abstracte redeneeringen vermeiende, aan de hand der logica stelling uit stelling voortspinnende, voor de werkelijkheid het oog te sluiten. Van de invoering van eene soort van

algemeen stemrecht wordt ten onzent niet minder dan eene herboorte van ons geheele politieke leven voorspeld. Meer belangstelling bij de kiezers, beter plichtsbetrachting bij de gekozenen, rechtvaardige geest bij de regeerders, ontwikkeling van den werkman, behartiging van al wat in 't algemeen belang is, - zijn enkele kleinigheden, welke van de invoering van zulk een stemrecht te wachten zijn. De zoo duidelijke overdrijving laat zich hier en daar met den vinger aanwijzen. Zoo, waar de heer Hamer vraagt: wie gelooft, dat grondwetsverkrachting ten opzichte van de Marine-schrijvers te Amsterdam zou plaats gehad hebben, wanneer het allemansstemrecht bestond? De quaestie ter zijde gelaten, of grondwetsverkrachting is gepleegd, wat zeer betwistbaar is, durf ik integendeel vragen: wie gelooft, dat die grondwetsverkrachting n i e t zou plaats gehad hebben? Er is, naar mij voorkomt, geene enkele denkbare reden, waarom de Minister, die meende tot den gemaakten stap gerechtigd te zijn, dien stap niet zou gedaan hebben in het vooronderstelde geval, dat er meer menschen kiezers waren. In landen, waar algemeen stemrecht bestaat, als Duitschland en Frankrijk, durft werkelijk de Regeering nog heel wat meer doen. Inderdaad, wanneer men het terrein der abstracte redeneeringen verlaat en ziet, wat de ondervinding leert van de resultaten van het algemeen stemrecht in landen als Frankrijk en Duitschland, dan zijn die voorbeelden niet bemoedigend. Het algemeen stemrecht kroonde een Napoleon en het algemeen stemrecht duldt een Bismarck. Het algemeen belang wordt in die landen niet zooveel beter gediend, het recht niet zooveel strenger in eere gehouden dan bij ons. Zelfs in de Vereenigde Staten zijn de vruchten van het algemeen stemrecht niet zoo bijzonder schitterend. Nog uit de periode van Hayes' presidentschap laten zich treffende voorbeelden aanhalen, dat juist het recht van veto, door de Grondwet i n s t r i j d m e t h a a r g r o n d b e g i n s e l aan den president toegekend, het land bewaard heeft voor de schande en de rampen, waarin de op grondslag van het algemeen stemrecht gekozen vertegenwoordiging gereed was het te storten. Het was de president, die als hoeder van het recht optrad, toen hij door zijn veto de wet krachteloos maakte, die in flagranten strijd met de bestaande tractaten, met het recht dus, de immigratie der Chineezen verbood; het was de president, die waakte voor het algemeen belang, toen hij met zijn veto Warner's *Silver bill* trof, die, tot groot nadeel voor de volkswelvaart, alleen de bijzondere belangen van zilvermijnbezitters en beurskoningen zou hebben gediend.

Doorgaans maken de mannen van het algemeen stemrecht met de tegenwerpingen der practijk korte metten. Zij zeggen veelal van Duitschland en Frankrijk, dat het juist de groote fout is, dat men daar het algemeen stemrecht zich niet zuiver laat uiten. Het worde toegegeven, maar wat is dan de oorzaak, dat het niet tot eene zuivere uiting komt? Immers klaarblijkelijk, omdat er in het algemeen stem-

recht zelf geene voldoende kracht schuilt, geen waarborg is gelegen tegen rechtsverkrachting en tegen willekeur. Omdat het volk, door het algemeen stemrecht wettelijk geëmancipeerd, blijkbaar niet tot de hoogte van ontwikkeling is gekomen, om zichzelf te besturen. Omdat het volk, hetzij dan door list overrompeld, hetzij uit vrijen wil buigend voor superioriteit, zelf van zijne vrijheid afstand doet en zich leiden laat door anderen. De oude revolutionnair Proudhon zag het wel in, toen hij, negatie op negatie stapelende, niet tevreden met het afbreken van de idealen van alle andere partijen, ook onbarmhartig den afgod van zijne eigen partij, het algemeen stemrecht, terneersmakte. Schrijft men nu de gedeeltelijke mislukking van het algemeen stemrecht in Duitschland en Frankrijk toe aan den volksgeest, in die landen heerschende, die zich van het juk der traditie en der historie nog niet heeft kunnen vrijmaken, het zij zoo, - maar men vergete niet, dat men dan erkent, dat eene wettelijke instelling niet bij machte is, een volksgeest, te hervormen, en dat ten slotte alles meer op de menschen aankomt dan op de instellingen. Met welk recht durft men dan volhouden, dat bij ons, zoo maar eens het algemeen stemrecht is, ingevoerd, ons politiek bestaan als tot een nieuw leven zal herboren worden? Den invloed van eene wettelijke instelling op het volksleven geheel te ontkennen, zou natuurlijk dwaasheid zijn: elk wetsvoorschrift, in het leven tredend, is ook eene levende kracht, een factor onder de velen, die in enger of ruimer kring mede de richting van het volksleven bepaalt; maar de studie van het zoo samengestelde maatschappelijk organisme moet ons leeren, ons te hoeden voor overschatting der beteekenis van een enkelen factor.

Eene tweede opmerking, die met deze in verband staat. De voorstanders van het algemeen stemrecht en van het allemansstemrecht en in 't algemeen zij, die van groote uitbreiding van kiesbevoegdheid alle heil verwachten, hechten te veel beteekenis aan dat deel der staatstaak, dat bestaat in het vormen van den staatswil. Met het maken en uitvaardigen van wetten alleen bestuurt men geen staat. Zij zijn niets anders dan eene aanwijzing van de hoofdlijnen, langs welke men het staatsbestuur wil zien bewegen. Op de uitvoering van den staatswil komt ten slotte, zoo niet alles, toch zeer veel aan. De administratie is de voortdurend werkzame macht, die in aanhoudend verband treedt met alle sociale krachten, terwijl de Wetgevende Macht tot eene meer lijdelijke rol is aangewezen. De wet, die eene formule geeft, waarbinnen zij de bijzondere gevallen zoo nauwkeurig mogelijk samenvat, kan niet in alles voorzien, niet aan alle eischen van het leven te gemoet komen. Noodzakelijk moet aan de administratie eene zekere speelruimte worden gelaten, en het hangt van haar alleen af, op welke wijze zij van de haar gelaten vrijheid gebruik maakt. Bij de groote macht, waarover zij te beschikken heeft, is haar alle gelegenheid geboden, om zoo willekeurig mogelijk van hare

bevoegdheden gebruik te maken, zelfs om zonder rechtstreeks de wetten te overtreden bij de toepassing der wetten alle rechtsbeginselen in het aangezicht te slaan. En wat baten dan de voortreffelijkste wetten, wat het algemeen stemrecht, als ten slotte vrijheid en recht door de administratie met voeten worden getreden? Dat dit geene hersenschimmige bezwaren zijn, wederom zijn het Frankrijk en Duitschland, die er voor wie niet ziende blind zijn, de sprekendste getuigenissen van afleggen. In het vrije, democratische Frankrijk is de willekeur der Regeering, schoon thans minder schaamteloos te werk gaande dan onder het Keizerrijk, toch inderdaad nog ondragelijk. Men denke aan het uiteendrijven der monniken langs administratieven weg, een maatregel, dien men zou meenen, dat in Rusland thuis behoorde. En het aartsdomme algemeen stemrecht klapte daarbij in de handen, niet begrijpende, dat het een vrijbrief gaf aan ministerieele willekeur, om morgen zich te keeren tegen de republikeinen, gelijk zij heden hare wraak koelde aan de tegenstanders der republiek.

De vraag, hoe bij de tenuitvoerlegging van den staatswil de vrijheid en het recht verzekerd kunnen worden, is van niet minder belang dan de vraag, hoe de staatswil gevormd moet worden. Eerst onze eeuw begon dit te begrijpen, maar weer schijnen velen onder wie zich radicalen noemen, genegen dit te vergeten voor het naïef geloof der eerste revolutie, dat men slechts de volkssouvereiniteit had toe te passen, om voor alle willekeur beveiligd te zijn. Het is de onsterfelijke verdienste van Gneist, op dit deel van het vraagstuk alle licht te hebben doen vallen. Wijdden de meeste staatsleeraars bijna uitsluitend hunne aandacht aan de rechtsvorming, hij onderzocht, hoe het eenmaal tot stand gekomen recht in het leven verwezenlijkt moest worden. Ik zeg niet, dat hij niet op zijne beurt eenzijdig is geweest, - vooral zijne practische werkzaamheid toont aan, hoe bij hem de hartstocht voor de zuivere toepassing der wet de liefde voor zuivere wetten op den achtergrond heeft gedrongen, - maar dit mag ons niet beletten te erkennen, dat hij volkomen recht heeft, als hij nadruk legt op het hooge belang van waarborgen voor eene goede administratie. Hij meent het ideaal gevonden te hebben in het Engelsche *selfgovernment*, welk woord met totale verdraaiing van zijne eigenlijke beteekenis ook dikwijls misbruikt wordt, om het stelsel der beslissing van alle belangen door belanghebbenden aan te duiden. In hoeverre dat Engelsche *selfgovernment*, door Engeland voor een groot deel prijsgegeven, ook voor onzen tijd nog het ideaal moet zijn, laat zich niet in een paar zinsneden afhandelen, doch doet hier ook niets ter zake. Genoeg is het voor ons doel, als wij maar doordrongen zijn van de overtuiging, dat zeer zeker het algemeen stemrecht zonder meer niet in staat is ons aan eene regeering te helpen, die de verwezenlijking van het recht kan worden genoemd. De heer Van Houten gevoelt althans het belang van deze zijde van het vraagstuk, en, warm voorstander

van vrijheid en decentralisatie, acht hij zich ook verplicht, gelijk wij reeds zagen, als karaktertrek van zijn stelsel aan te geven, dat de verschillende bestuurskringen streng binnen de grenzen hunner bevoegdheid beperkt moeten blijven. Ongelukkiglijk ontbreekt elke aanwijzing, hoe dit ideaal te verwezenlijken. Wat machtig tot besnoeiing van willekeur en verdediging der vrijheid kan bijdragen, is eene goed georganiseerde, eenvoudig en weinig kostbaar ingerichte, in het openbaar werkende administratieve rechtspraak, maar deze eisch ontbreekt tot nog toe op de programma's onzer radicalen.

En nu de uitbreiding van het stemrecht. Ik ben daarvan volstrekt geen tegenstander. Integendeel, ik gevoel ten volle, hoe onze tegenwoordige regeling zichzelve heeft overleefd. Het voorschrift onzer grondwet had nooit de bedoeling, een plutocratisch stemrecht te vestigen, doch geen ongelijk hebben zij, die beweren, dat het stemrecht er niettemin een plutocratisch karakter door heeft gekregen. Zoowel door het voorschrift der grondwet als door de inrichting van ons belastingstelsel. De grondwet, een census voorschrijvende als middel tot uitsluiting van onbevoegden, had klaarblijkelijk ongelijk, toen zij de kiesbevoegdheid aan vaste cijfers bond. Men kon immers onmogelijk aannemen, dat gedurende het bestaan der grondwet de grenslijn tusschen bevoegden en onbevoegden altijd langs hetzelfde belastingcijfer zou blijven loopen. Door zulk eene bepaling moest de opvatting veld winnen, dat de grondwet voorgoed aan eene bepaalde belastingsom als positief vereischte de kiesbevoegdheid binden wilde. De bedenkelijke bepaling is nog bedenkelijker geworden door de inrichting van ons belastingstelsel. De som, die men in 's rijks directe belastingen betaalt, is een slecht criterium van gegoedheid: de grondbezitter en de handelaar vallen spoedig in de termen, de uitoefenaar van een niet-patentplichtig beroep en de couponknipper niet zoo ras; de man, die om zijn groot gezin eene groote woning betrekken moet, is licht hoog genoeg in 't personeel aangeslagen, terwijl de op kamers wonende celibatair niet in aanmerking komt. Wat dan bij de verwerping van ons census-stelsel daarvoor in de plaats?

Stellen wij op den voorgrond, dat de volksvertegenwoordiging in elk geval moet zijn het lichaam, waardoor de volksgeest zich uit. Wij kunnen niet instemmen met de leer, door Thorbecke althans in zijne vroegere periode aangehangen, dat het niet te doen is om de kiezers, maar om de gekozenen. Het kan voor ons de vraag niet zijn, eenvoudig eenige bekwame mannen, op welke wijze dan ook, te vinden, die geschikt zijn, om het volk te regeeren, maar uit den boezem van het volk moeten de mannen aangewezen worden, van wie men zekerheid kan hebben, dat zij den volksgeest het best vertegenwoordigen. Men is overtuigd, dat het doel van den Staat eerst kan bereikt worden, als de volksgeest ten volle bekend is en zijn behoorlijken invloed heeft op den gang der zaken: dat is het gronddenkbeeld der volks-

vertegenwoordiging. Het staatsdoel is en blijft daarbij hoogste wet: wij gaan niet van het recht der individuen uit, maar van het recht van den Staat. De overtuiging alleen, dat bij den trap van ontwikkeling, dien het volksleven heeft bereikt, het algemeen belang slecht gediend zou worden, als bij het werk der wetgeving niet mede eene plaats aan de vertegenwoordiging des volks werd ingeruimd, moet den grondslag en de grenzen aangeven voor het stemrecht. Het ligt dus voor de hand, dat eene zekere categorie van het medewerken tot de samenstelling der vertegenwoordiging moet worden uitgesloten, namelijk zij, die geene politieke gedachte te vertegenwoordigen hebben, want een lichaam, geroepen, op de politiek invloed uit te oefenen, moet de politieke gedachten, de politieke stroomingen representeeren. Met andere woorden, er is eene zekere mate van bekwaamheid en onafhankelijkheid noodig als grondslag voor kiesbevoegdheid.

Gemakkelijk is het, deze algemeene stelling uit te spreken, moeilijk, de juiste grens te vinden. Wanhoop, ooit eene volkomen billijke grenslijn aan te kunnen wijzen, heeft velen in het kamp der voorstanders van algemeen stemrecht gedreven. Zeer ten onrechte. Of moet men soms het verwerpelijke beginsel aanvaarden, omdat men bij de toepassing van het goede beginsel op bezwaren stuit? Het kan worden toegegeven, dat eene billijke grenslijn niet te vinden is, met andere woorden, dat er geene regelen van kiesbevoegdheid te vinden zijn, die niet eensdeels de deur voor sommige onbevoegden openzetten, anderzijds sommige bevoegden buitensluiten. Zoo onvolkomen is nu eenmaal alle menschenwerk. Bij alle wetten, niet alleen bij regelen van kiesbevoegdheid, moet men eene algemeene formule vinden, die zooveel mogelijk aan de bijzondere gevallen recht doet wedervaren. Maar het leven is te rijk en vol afwisseling, om zich in eene doode formule te laten samenpersen. En dientengevolge zijn alle wetten onrechtvaardig, in zooverre er herhaaldelijk gevallen voorkomen, wanneer de in het algemeen rechtvaardig schijnende wet onrechtvaardig wordt in hare werking. Het moge zijn eene aansporing tot voortdurende waakzaamheid, om de wetten zoo rechtvaardig mogelijk te maken en, waar noodig te wijzigen en aan te vullen, opdat zij zoo rechtvaardig mogelijk b l i j v e n . Ik zie niet in, waarom men op het stuk der regeling van kiesbevoegdheid aan de uitvoerbaarheid van dit beginsel zou moeten twijfelen of maar *en désespoir de cause* het algemeen stemrecht zou moeten invoeren, omdat eene volkomen billijke regeling ondoenlijk schijnt.

De tegenwoordige regeling is onbillijk, dat kan haast niet betwijfeld worden. Zij laat zonder eenigen schijn van grond een veel te breeden zoom van bevoegden van den toegang tot de stembus verstoken. Bovendien is zij eene belemmering voor de behartiging van het algemeen belang. De ondervinding toch heeft getoond, dat in sommige opzichten de kiezers en hunne vertegenwoordigers te zeer één clubje vormen, door eenzelfde bijzonder belang bijeengehouden, dan dat een

onzelfzuchtig en vooroordeelvrij erkennen en bevorderen van het algemeene belang, ook ten koste van dat bijzondere, van hen kon verkregen worden. En daarom acht ook ik het noodzakelijk, den toegang tot de stembus zoo wijd mogelijk open te zetten. Maar wij zouden ons doel voorbijstreven, als wij de groote massa der totaal onbekwamen en oeconomisch geheel afhankelijken toelieten, die numeriek eene ontzaglijke macht zijn, maar van wie een inzichtvol behartigen van het algemeen belang nog minder te wachten is. Als middel, om eene grenslijn te trekken, kan ik den census niet geheel verwerpen, mits daarnevens regels worden aangenomen, die de strekking hebben, kiesbevoegdheid te geven aan die categorieën van personen, die den census niet betalen, maar van wie men om andere redenen verwachten kan, dat zij de vereischte bekwaamheid en onafhankelijkheid bezitten. Dien weg sloeg o.a. het voorstel-Disraeli tot hervorming der Engelsche kieswet in 1867 in. Naast het kiesrecht voor *householders* in de *boroughs* en voor *tenants* in de *counties* stelde de Engelsche Minister voor *an educational franchise* voor hen, die zekere betrekkingen bekleedden of zekere examens hadden afgelegd, en *a pecuniary franchise* voor wie zekere som in de directe belastingen betaalden of zekere som in de spaarbank of in de staatsfondsen belegd hadden. Door een samenloop van omstandigheden zijn deze voorstellen in Engeland geene wet geworden, doch in Italië bestaat een dergelijk stelsel, door het jongste wetsontwerp, dat in de Kamer is aangenomen, nader aangevuld en uitgebreid. Volgens de thans nog vigeerende wet zijn algemeene voorwaarden voor kiesbevoegdheid, dat men zij Italiaansch burger en in 't volle genot zijner burger- en burgerschapsrechten, 25-jarigen leeftijd hebbe bereikt en kunne lezen en schrijven. Verder moet men betalen in de rijks- en provinciale directe belastingen de som van 40 lire (volgens 't ontwerp 19 lire 80). Doch die census is geen vereischte voor hen, die een huis van zekere huurwaarde bewonen, die een zeker bedrag aan staatsrente bezitten, die pachters zijn van grond, aan eene zekere belasting onderworpen, enz. Verder is de census geen vereischte voor eene geheele lijst van betrekkingen, die een voldoenden waarborg aanbieden, dat hij, die ze bekleedt, in staat is met oordeel des onderscheids te kiezen. Bepalingen in dienzelfden geest bevat de Spaansche kieswet. Het komt mij voor, dat deze voorbeelden navolging verdienen.

Men weet, dat Thorbecke een stap in die richting wilde doen door naast den census de zoogenaamde capaciteiten op te nemen. Voorstanders van het algemeen stemrecht hebben dit wel eens inconsequent genoemd, bewerende, dat naast den census geen ander beginsel kan worden opgenomen. Zeer ten onrechte. De census toch is bedoeld als een vermoeden van bekwaamheid: wat natuurlijker dan dat men gedachtig aan het *praesumtio cedit veritati*, kiesrecht geeft ook aan hen, die geen census betalen, als er zekerheid is, dat zij die be-

kwaamheid bezitten? Het begrip capaciteiten moet daarbij zoo ruim mogelijk genomen worden. Immers, niet hen alleen kan men tot kiezen bekwaam noemen, die in de geheimen der politiek zijn ingewijd en eene studie van het staatsrecht hebben gemaakt. Het is eene juiste opmerking van den heer Hamer, dat de vertegenwoordiging de bedoeling heeft, de bekwamen voor de onbekwamen te doen optreden. Het is voldoende, dat men met oordeel des onderscheids weet te kiezen tusschen de personen, die de hoofdlijnen hebben bekend gemaakt van de richting, waarin zij het staatsbestuur wenschen te drijven. Eenige algemeene ontwikkeling en zekere notie van de samenstelling van het staatsbestuur is daartoe voldoende. Behalve gepromoveerden zouden dus minstens opgenomen moeten worden allen, die een eindexamen van hoogere burgerschool of gymnasium hebben afgelegd, alle onderwijzers en geestelijken, alle leden van regeeringslichamen, de burgerlijke ambtenaren en de militairen tot zekere rangen.

De census moet daarnevens dienst doen als maatstaf van gegoedheid; de gegoedheid moet een vermoeden geven van bekwaamheid en onafhankelijkheid. Het is een zeer gerechtvaardigd vermoeden, dat zij, die alle gegoedheid missen, die door handenarbeid van den morgen tot den avond in hun dagelijksch onderhoud moeten voorzien, niet in de gelegenheid zijn zich de noodige kennis eigen te maken, die hen in staat moet stellen, met oordeel des onderscheids te kiezen, en zich niet genoeg oeconomisch onafhankelijk kunnen bewegen, om volkomen vrij hunne stem te kunnen uitbrengen. Zij worden licht de stemwerktuigen van anderen, van dominees of pastoors of ook van volksmenners van ander gehalte, en bieden een ruim veld voor omkoopingen aan in verschillenden vorm. Wel verzekert de heer H., dat bij een geheim stemrecht omkooping onmogelijk is, maar zijne liefde voor abstracte redeneeringen heeft hem hier weer parten gespeeld, zoodat hij, zeker volkomen te goeder trouw, niet gedacht heeft aan de Engelsche kiesschandalen, die onder de *Ballot Act* evengoed als vroeger voortwoekeren, gelijk in dit tijdschrift nog niet lang geleden is aangetoond. Het betalen van eene zekere som in de belastingen kan een maatstaf van gegoedheid zijn, maar er is dan natuurlijk geene reden, om alleen de rijksbelastingen in aanmerking te nemen, alsof het betalen aan provincie, gemeente of waterschap niet een even goede maatstaf zou wezen. Ook zijn er andere bepalingen noodig, om de onbillijkheden goed te maken, die door de wijze, waarop ons belastingstelsel is ingericht, veroorzaakt zouden worden. Wie op kamers woont, betaalt, als hij geen grondbezitter of patentplichtige is, niet licht eene eenigszins aanzienlijke som in de directe belastingen, wat geene reden moet zijn, om hem kiesbevoegdheid te onthouden. Het zou wenschelijk zijn hun, die vertrekken van zekere huurwaarde bewonen, kiesrecht te geven, ook al betalen zij niet de gevorderde belasting (de Engelsche *lodger franchise*). Met hen staan gelijk de pachters

van grond van eene zekere waarde, die persoonlijk niet in de grondbelasting zijn aangeslagen en naar ons tegenwoordig stelsel ook geene bedrijfsbelasting betalen.

Eindelijk zou mij de bepaling wel toelachen, om ook stemrecht te geven aan hen, die aantoonen, eene zekere som in de spaarbank belegd te hebben, welke som niet te hoog moet worden genomen. Het zou een middel zijn, om die mingegoeden, die door het beleggen van hunne spaarpenningen toonen, oogenblikkelijk genot te kunnen achterstellen voor hoogere belangen en naar een zekeren graad van oeconomische onafhankelijkheid te willen streven, binnen den kring van het *pays légal* op te nemen. Bepaaldelijk zou deze bepaling aan ontwikkelde arbeiders ten goede komen. Het is vooral in de kringen onzer arbeiders, dat de leus: algemeen stemrecht, opgang maakt, althans in de groote steden, en al is dit op zichzelf geene reden, om hun kiesrecht te geven, het is toch eene aanmaning, om zorgvuldig na te gaan, of er onder hen niet zijn, aan wie het onrecht zou zijn de bevoegdheid langer te onthouden. Het zou onverantwoordelijk wezen, alle arbeiders rijp en groen tot de stembus toe te laten, maar het is plicht een middel te zoeken, om hen op te nemen, die toonen een voldoenden trap van ontwikkeling te hebben bereikt, om dit recht met oordeel des onderscheids te kunnen uitoefenen.

Als algemeene opmerking voeg ik hieraan toe, dat ik voortdurend alleen over mannelijke personen gesproken heb, maar dat ik daarom de vrouwen in geenen deele wensch uit te sluiten. Ik heb nooit eenig steekhoudend argument aangevoerd gezien, waarom de vrouw, die aan dezelfde voorwaarden voldoet als de man, niet evenzeer stemrecht zou moeten hebben. Of is de vrouw soms geen lid van het staatsverband en helpt zij niet mee den volksgeest vormen? Het eenige, wat men tegen het vrouwenstemrecht kan aanvoeren, is de opportuniteitsgrond, dat het eene te plotselinge en omvattende hervorming zou zijn, alle vrouwen, die aan dezelfde voorwaarden voldoen als de mannen, onmiddellijk toe te laten. Doch dit kan alleen eene reden zijn, om te onderzoeken, of de hervorming niet trapsgewijze is te volbrengen. Het onderwerp is eene afzonderlijke studie waard.

Ik eindig. De heer De Witt Hamer heeft gesproken uit naam van een jong Nederland, ‘dat reeds grijze haren begint te krijgen’. Er zal dus nog wel een jonger Nederland zijn, dat dan zeker zijne theorieën niet aanhangt. Ik heb alleen uit eigen naam gesproken, maar zoo het blijken mocht, dat ik bij dit jongere Nederland, waartoe ik naar mijn leeftijd behoor, eenigen weerklank voor mijne denkbeelden zou vinden, ik zou er mij hartelijk in verheugen. Niet om mijzelf, maar in 't belang der zaak, daar dan zonneklaar aan 't licht zou komen, dat de theorieën van 't algemeen stemrecht niet anders zijn dan een waan van den dag, die reeds is voorbijgegaan.

Mr. R. MACALESTER LOUP.

PS. Ik acht het noodig, aan het bovenstaande toe te voegen de verklaring, dat het geruimen tijd geleden geschreven werd. Had ik het opgesteld na de verschijning van de September-aflevering van de *Vragen des Tijds*, men zou mij te recht kunnen verwijten, dat Mr. Van Houten's belangrijk artikel over het kamerbesluit van 25 Mei geheel genegeerd is. In dat artikel komen beschouwingen voor, die opzettelijke behandeling hadden verdiend. De taak, dit in een aanhangsel te doen, lacht mij niet toe. Noodig is het ook niet, daar althans de grondstelling, die ook hier weer terugkeert (‘gelijk uit den vrijen strijd der meeningen de waarheid, zoo wordt uit den vrijen strijd der belangen het recht geboren’), hierboven hare bestrijding vond.

In dit artikel bepleit de heer Van Houten terloops het behoud eener Eerste Kamer, in denzelfden geest als hij, naar ik meen, reeds meermalen heeft gedaan. Hoe zij echter samengesteld moet zijn en wat hare eigenlijke taak is, opdat haar bestaan strooken kan met de theorie van zijn stelsel, wordt niet aangewezen en vermag ik niet te ontdekken. En zoo is het met vele concessiën, door de mannen zijner school aan de eischen eener verstandige politiek gedaan.

Op het terrein der practische politiek begeef ik mij thans niet. Natuurlijk ontveins ik het mij niet, dat mijne denkbeelden over het kiesrecht, zooals zij hierboven zijn ontvouwd, in de tegenwoordige phase van ons politiek leven voor verwezenlijking voorshands volkomen onvatbaar zijn.

R.M.L.

Goede en kwade tijden voor de Zuidelijke Nederlanden.

Léon Vanderkindere, Le Siècle des Artevelde. Etudes sur la civilisation morale et politique de la Flandre et du Brabant. Bruxelles, A.N. Lebègue et Cie.
Gachard, Histoire de la Belgique au commencement du XVIIIe siècle. Bruxelles, C. Muquardt.

Toen de Staatscommissie van beoordeeling voor den vijfjarigen prijskamp van Belgische geschiedenis in den loop van dezen zomer haar verslag uitbracht, waren er onder de talrijke werken, in het tijdvak 1876-1880, waarover de prijskamp liep, in het licht verschenen, vooral twee, die zij der bekroning waardig keurde, de twee, aan het hoofd van dit artikel genoemd. Dat aan den schrijver van het tweede ten slotte de bekroning werd toegewezen, was niet slechts eene hulde aan de met zooveel zorg bewerkte geschiedenis van Zuid-Nederland in de kwade dagen van den Spaanschen successie-oorlog, maar ook eene erkenning van de buitengewone verdiensten van den vermaarden archi-

varis en geschiedschrijver, verdiensten, alom naar waarde geschat en gehuldigd.

Geen grooter tegenstrijdigheid dan tusschen de beide historische tijdperken, die deze twee schrijvers ter behandeling kozen. De Hoogleeraar Vanderkindere voert ons terug tot de glorievolle dagen der Vlaamsche democratie, tot het tijdperk van kracht en leven, waaraan hij te recht den naam van Artevelde verbindt; Gachard brengt de dagen van zwakheid en nederlaag in herinnering, toen België, een soort wingewest in Europa zelf, nu als een speelbal dan als een twistappel door de Europeesche vorsten gebruikt werd. Bij de viering van het vijftigjarig bestaan van het constitutioneel koninkrijk België schenen deze beide geschiedschrijvers, de een tot bemoediging en aanvuring, de ander tot waarschuwing en afschrikking, een greep in de schatten der geschiedenis van hun volk te hebben gedaan. En gewis, die geschiedenis biedt goede en kwade dagen, tijdvakken van glorie en gezondheid, van vernedering en uittering genoeg aan, om het levend geslacht tot opbeuring en waarschuwing voor oogen te worden gesteld.

Van alle gewesten, die het tegenwoordig koninkrijk België uitmaken, komen in de veertiende eeuw vooral Vlaanderen en Brabant op den voorgrond. Het forsch en krachtig optreden van het nijvere volk, de gezonde ontwikkeling van het gemeenschapsleven, het aandeel, genomen, en de beteekenisvolle stelling vooral, door Vlaanderen gevat in de groote gebeurtenissen van dien tijd, bovenal in den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk, wettigen de grootere aandacht, die de westelijk gelegen gewesten van Zuid-Nederland in vergelijking met de andere vinden. Ook elders werd de strijd om politieke vrijheid, om autonomie in eigen kring gestreden; in het Luiksche bij voorbeeld met geene mindere hevigheid dan in Vlaanderen, maar in laatstgenoemd gewest werd de strijd gevoerd onder andere omstandigheden, met beter georganiseerde krachten, om zoo te zeggen op een ruimer tooneel, gelijk het hooger standpunt van Vlaanderen medebracht. In de veertiende eeuw toch stond het in dit deel van Europa, met Holland en Brabant, aan het hoofd der beschaving, terwijl het die twee in handelsbeteekenis overtrof en daarom eene beslissende stem had in internationale aangelegenheden. De bloeiende wolindustrie was de grondslag van Vlaanderen's beteekenis, zoowel ten opzichte van de ontwikkeling zijner stedelijke vrijheden als tegenover het buitenland. Toute Flandres estoit fondée sur draperie, et sans laine on ne pouvait draper, zegt de kroniekschrijver en geeft daarmede de verklaring zoowel van den politieken invloed, dien de tot de wolnijverheid betrekking hebbende gilden in de Vlaamsche steden uitoefenden, als van de innige betrekkingen met het land, dat de grondstof leverde, Engeland.

De uitwendige geschiedenis van Vlaanderen in de veertiende eeuw valt samen met die van het gravenhuis van Dampierre. Guy, uit het

huwelijk van Margareta van Konstantinopel met Willem van Dampierre(*) gesproten, volgde zijne moeder in 1279 op en overleed, tachtig jaren oud, in 1304. Slechts een minimum van eigenlijke regeering viel dezen armen Graaf ten deel, die eerst lang door de Hollanders en later door den Franschen Koning gevangen werd gehouden en tijdens zijne vrijheid in zijn graafschap niet veel gezag had uit te oefenen. De kruistochten en de ontwikkeling der nationale nijverheid hadden de stedelijke vrijheden en voorrechten ten koste van het grafelijk gezag doen aangroeien; in Gent ging men zelfs zoover, van de rekenplichtigheid van het bestuur jegens den Graaf te ontkennen. Bij den adel vond Guy weinig steun, daar die geheel in het belang van Frankrijk was, en toen Koning Filips de Schoone in 1300 den Graaf vervallen verklaarde en Vlaanderen bij de Fransche kroonlanden inlijfde, waren het juist de leiders van de bevolking der steden, die de partij voor hem opnamen. Met Breydel en De Koninck aan het hoofd verdreven de gildebroeders van Gent den Franschen stedehouder uit de stad en versloegen later, aan het hoofd van geheel Vlaanderen, in den vermaarden sporenslag bij Kortrijk het talrijke leger, dat gezonden was, om 's Konings gezag te herstellen en de opstandelingen te straffen. Dat het bestuur der Graven, na de door deze overwinning teweeggebrachte herstelling, niet veel meer dan een ijdele vorm was, is te begrijpen. Robert van Béthune, Guy's zoon en opvolger (1305-1322), kon zich gerust aansluiten aan de expeditie, door zijn schoonvader Karel van Anjou tot verovering van Napels ondernomen; daar ook hij, evenals zijn vader, zich niet beroemen kon, door den Koning van Frankrijk wèl behandeld te zijn, gaf hij geen aanstoot door Franschgezindheid aan zijne onderdanen. Anders was het met de beide laatste graven uit het huis van Dampierre, zijne opvolgers, Robert's kleinzoon Lodewijk I, of van Nevers (1322-1346), en diens opvolger Lodewijk II, of van Male (- 1383)(†). De eerstgenoemde aanvaardde het bestuur onder tegenstand van zijne magen, die zijne rechten betwistten, tegen het verbod zelfs van zijn leenheer, den Koning van Frankrijk, doch werd door het Parlement van Parijs in zijne rechten gehandhaafd. Gedurende zijn vier-en-twintigjarig bestuur had de opstand te Brugge plaats, die spoedig tot geheel West-Vlaanderen oversloeg en door den nieuwen koning van Frankrijk, Filips van Valois, met hulp van Graaf

(*) Willem was feitelijk Margareta's tweede echtgenoot. Haar eerste huwelijk, met Borchard van Avesnes, werd als nietig beschouwd, zoodra het bleek, dat de man vroeger eene kerkelijke gelofte had afgelegd en dus geen wettig huwelijk kon aangaan. De twee zoons, die hij bij Margareta had, waren derhalve onwettig en konden niet opvolgen, schoon zij in de geschiedenis den naam huus vaders dragen en hunne afstammelingen het graafschap Henegouwen verwierven.

(†) De Graven van Vlaanderen worden gewoonlijk genoemd hetzij naar hunne moederlijke bezittingen, hetzij naar hunne geboorteplaats. Robert was de zoon der erfdochter van Béthune; Lodewijk I behield den titel van Graaf van Nevers, dien zijn vader, Robert's vroeg gestorven zoon, hem naliet; hij wordt in de geschiedenis naar den veldslag, waarin hij in het leger van Filips van Valois sneuvelde, Lodewijk van Crécy genoemd. Zijn zoon droeg den naam van het nabij Brugge gelegen kasteel Male, zijne geboorteplaats.

Willem III van Holland, werd bedwongen en bloedig gestraft. Ook beleefde hij de groote gebeurtenis der veertiende eeuw, het begin van den successie-oorlog over de Fransche kroon, door Eduard III tegen het huis van Valois ondernomen. Tegenover zijne onderdanen, de Vlamingen, die Eduard's partij kozen, voegde Lodewijk van Nevers zich bij zijn leenheer, den Koning van Frankrijk, aan wiens zijde hij te Crécy streed en sneuvelde. Ten slotte begonnen in zijn tijd de onlusten tusschen Brabant en Vlaanderen, door den verkoop van Mechelen teweeggebracht. Lodewijk van Male volgde in 1346 zijn vader op en was nog meer dan deze in Frankrijk's belangen. Hij leefde grootendeels aan het Fransche hof en naar Franschen trant; trouwens, zijne onderdanen konden zich zonder hun Graaf uitstekend redden en maakten den heerschzuchtigen en aan allerlei hartstochten verslaafden Vorst het zoo zuur, dat hij gedwongen werd eerst uit Gent naar Brugge de wijk te nemen en later hulp te zoeken bij den Koning van Frankrijk. Deze zond een aanzienlijk leger in Vlaanderen en versloeg de opstandelingen in 1382 bij Rosebeke, van welke overwinning de Graaf gebruik maakte, om alle privilegiën der Vlaamsche steden op te heffen en alle betrekkelijke charters ter vernietiging op te eischen.

Lodewijk genoot dit hersteld gezag niet lang: in 1383 overleed hij, zijne rechten nalatende aan zijne eenige dochter Margareta, met Filips zonder vrees, Hertog van Bourgondië, gehuwd. Met haar kwam Vlaanderen onder het Bourgondisch gezag, dat geroepen was, de oplossing der oude plaatselijke autonomie in den modernen staat voor dit deel van Europa voor te bereiden.

Men zou dus de veertiende eeuw ook *Le siècle des Dampierre* kunnen noemen, en toch is de naam, dien de Hoogleeraar Vanderkindere eraan geeft, ongetwijfeld veel juister. Het zwaartepunt van Vlaanderen's geschiedenis was niet gelegen in den persoon en de daden der Graven van dien tijd; zij waren de uitdrukking van het antinationaal streven der Leliaerts, van den Franschgezinden adel. Daarentegen vinden de neigingen en behoeften des volks hun vertegenwoordiger in den persoon van Jacob van Artevelde, die van 1338 tot 1345 (toen hij in een volksoploop den dood vond) in Vlaanderen meer macht had dan de Graaf zelf of diens suzerein en in binnenlandsche aangelegenheden zoowel als in de betrekkingen met het buitenland met ongemeene kracht en ruimen blik als Ruwaard het bestuur voerde. Beoordeelt men Jacob van Artevelde naar hetgeen in de geschriften en kronieken van tijdgenooten of bijna-tijdgenooten van hem verhaald wordt, dan zou hij een ondragelijk tiran zijn geweest, een man van lage afkomst, door het ruw geweld meester geworden van zijn land en zijn standpunt alleen handhavende door een vervaarlijk schrikbewind, dat leven, eer en bezittingen zijner tegenstanders en onderdanen afhankelijk stelde van de luimen zijner eerzucht of inhaligheid. Froissart en Li Muisis

wedijveren, zoo te zeggen, wie den Ruwaard van Vlaanderen in het minst gunstig licht stellen kan. Doch tijdgenooten zijn in den regel de slechtste geschiedschrijvers, en waren het vooral in de veertiende eeuw. Ook wij zien onze tijdgenooten, met ons het leven medelevende en elk oogenblik met onze neigingen, wenschen, oordeelvellingen in aanraking, zoo niet in botsing, komende, zelden met een onpartijdig oog en zonder gekleurden bril; wij staan zelf te veel te midden der geschiedenis van den dag, om haar geheel te kunnen overzien en onze tijdgenooten van een verhevener standpunt, dat den blik scherper en het oordeel helderder maakt, te beschouwen. Dit alles wordt bewaarheid aan de beide zoo even genoemde schrijvers. Froissart, de aanhankelijke dienaar van het Fransche Koningshuis, Gillis li Muisis, de Abt van het Sint Maartensklooster te Doornik, behoorden beiden tot de aan Artevelde vijandige partij, en konden over hun tijdgenoot of halven tijdgenoot (want Froissart, in 1337 geboren, was nog een kind, toen Artevelde op het toppunt zijner macht stond) geen ander oordeel vellen dan dat van den tegenstander. Hunne mededeelingen moeten niet zonder critiek gelezen en met veel omzichtigheid aangenomen worden. Zonder twijfel kan men met Van Wijn zeggen, dat ‘omtrent Froissart's geloofwaardigheid geene bedenking kan vallen, en hij vooralsnog de onschatbaarste bron is voor de geschiedenis der veertiende eeuw’, doch men zal wèl doen met dit oordeel te beperken tot de stellige feiten, die de kroniekschrijver mededeelt, en van de door hem gegeven algemeene berichten en oordeelvellingen het subjectief karakter niet uit het oog te verliezen(*). Juist vijf en twintig jaren geleden had er in de Belgische Academie eene merkwaardige polemiek over ditzelfde vraagstuk plaats, waarbij de heer De Gerlache, die het ongunstig oordeel der gelijktijdige kroniekschrijvers over Artevelde had omhelsd, eerst door den heer De Saint Genois en later door den kundigen geschiedvorscher Kervyn de Lettenhove meesterlijk werd terechtgewezen. De laatste erkende de hooge waarde der bedoelde kronieken voor de kennis van haar tijd, doch mits men ze met critiek las, waar 't mogelijk was, controleerde en vergeleek, en vooral niet uit het oog verloor, hoe betrekkelijk laag de schrijvers stonden in kennis, waarneming en oordeel. Naar dit beginsel te werk gaande, schetste hij daarop, met deze kronieken als uitgangspunt, doch gebruik makende van elk lichtpunt, dat de welsprekende archieven der Vlaamsche steden opleverden, eene beeltenis van Jacob van Artevelde, die de innerlijke blijken van gelijkenis draagt en waarvan elke trek volkomen past in de lijst der gebeurtenissen, waarop de ‘wijze man’ zooveel invloed uitoefende. De lezing van den heer Kervyn is door de latere schrijvers geijkt; men ziet in Artevelde

(*) Met dit voorbehoud alweder kan men met den heer Vanderkindere instemmen, wanneer hij schrijft: ‘.. s'il y a un principe incontestable en matière de critique historique, c'est que, pour revoquer en doute les témoignages concordants des contemporains, il faut ou bien que leur invraisemblance saute aux yeux, ou bien qu'un document authentique en établisse la fausseté’ (*Siècle*, bl. 41).

tegenwoordig niet meer den van niet tot iet gekomen dwingeland, maar den beschaafden, kundigen, moedigen en vaderlandlievenden patriciër, - want dit woord drukt voor Hollandsche ooren het best zijne afkomst uit - die een open oog had voor de stoffelijke en zedelijke belangen zijns lands, bij de vorsten zijne tijdgenooten eene eer en onderscheiding genoot, die aan geen man uit de heffe des volks, hoe hoog gestegen ook, ooit kon ten deel vallen, en langen tijd tot gemeenen nutte het forsche werktuig der veertiende-eeuwsche democratie wist te bedwingen en te houden op den weg der wet.

Is Jacob van Artevelde de uitdrukking der Vlaamsche volksregeering in de veertiende eeuw, men wane niet, dat hij die schiep of zelfs volmaakte en organiseerde. De opkomst der steden was een gevolg van de verslapte leenroerigheid, door de kruistochten teweeggebracht, terwijl in de steden zelf de gilden, door de uit dezelfde oorzaak geboren ontwikkeling der handwerksnijverheid groot geworden, de eenige aangewezen lichamen waren, die op het bestuur of althans op de samenstelling der regeering invloed konden uitoefenen. Uit de hoofdlieden der gilden had zich eene soort van plaatselijke aristocratie, een patriciaat gevormd, - ‘de geslachten’, *les lignages*, ook de lediggangers genaamd - welks leden bereid en ook bekwaam genoeg waren, om aan het hoofd der nationale zelfregeering te staan. Deze inwendige politieke toestand was niet uitsluitend aan Vlaanderen en Brabant eigen; uit eene algemeene oorzaak voortkomende, vond men hem overal, waar die oorzaak gewerkt had: in Frankrijk en Italië, in Duitschland en Engeland zoowel als in Noord- en Zuid-Nederland. De vormen verschilden noodwendig in al die landen veel, evenals zij veel in de steden van hetzelfde land verschilden. Had overal dezelfde evolutie plaats gevonden, zij had ook overal geluisterd en zich gericht naar de toestanden en verhoudingen, die haar bevorderden of belemmerden. Het ligt buiten ons bestek, al deze verschillen op te sporen en aan te wijzen; voor ons doel is het genoeg de opmerking te maken, dat de veertiende eeuw zelve, in Brabant en Vlaanderen althans, de volks- of liever stedelijke vrijheden weinig zag toenemen. Geene of slechts weinig belangrijke nieuwe keuren en privilegiën werden er verleend. Dat kwam, omdat de strijd reeds volstreden was, omdat de stedelijke autonomie haar toppunt, de grafelijke macht haar ondergang had bereikt; er bestond nu slechts behoefte aan eene vaste hand en een helder hoofd, om de inwendige evolutie in de richting der democratie te leiden en het volk bij zijn eigen lotsbestel te handhaven. Die persoon was in Vlaanderen Artevelde; na zijn dood trad de reactie weder in, en leverde de geschiedenis van zijn land gedurende de tweede helft der veertiende eeuw het oude tafereel van twisten en oorlogen tusschen naburige vorsten en heeren, om dynastieke of persoonlijke belangen ondernomen, en waarbij het volksbelang noodwendig moest achterstaan.

Trouwens, de groote gebeurtenis van de veertiende eeuw, die aan Artevelde een ruimer tooneel verschafte, om zijne kracht te toonen, dan hij in een tijdvak van rust had kunnen betreden, de oorlog tusschen Frankrijk en Engeland, had evenzeer dynastieke belangen tot oorzaak. Het was een wezenlijke successie-oorlog. Toen in 1328 Karel de Schoone zonder mannelijk oir overleed, maakten Filips van Valois en Eduard III van Engeland aanspraak op de kroon van Frankrijk. Eerstgenoemde, als regent met het gezag bekleed voor de nog ongeboren telg van den overleden Koning, behield het, toen de Koninginweduwe eene dochter ter wereld bracht, die volgens de Salische wet de kroon niet beërven kon. Dezelfde wet sloot, beweerde hij, ook Eduard III uit, die wel een lijnrechte afstammeling, kleinzoon, van Filips IV was, doch niet *mâle par mâle*, maar in de vrouwelijke lijn, door zijne moeder Isabella, uit dien Koning sproot. Eduard besloot zijne rechten door de wapenen te handhaven en ondernam den oorlog, die bijna eene eeuw Frankrijk teisterde. Er gingen echter nog tien jaren voorbij, voordat de Engelsche Koning de wapenen aangordde; dien tijd gebruikte hij, om zich op het vasteland bondgenooten te verwerven, zoo mogelijk in de aan Frankrijk leenroerige landen. Hiertoe kwam het eerst in aanmerking Vlaanderen. Niet slechts bestonden er nauwe handelsbetrekkingen tusschen dat land en Engeland, maar het was in het bezit van havens aan de Schelde, met name Sluis, dat in oorlogstijd voor de ontscheping van troepen en voorraad en voor het onderhouden van de gemeenschap met Engeland bijzonder gunstig gelegen was, terwijl de afval van de rijke Vlaamsche gewesten voor den Franschen Koning in een kostbaren oorlog zeer gevoelig zou zijn. In de tijden van spanning, die aan den oorlog vooraf gingen, nam Eduard derhalve maatregelen, die de Vlaamsche groote steden tegen Frankrijk en gunstig voor zijne belangen moesten stemmen. Na pogingen, om door vestiging van Vlaamsche wevers en lakenwerkers (1330 en 1331) in Engeland hunne industrie in zijn land over te planten, verbood hij in 1336 den uitvoer van wol naar Vlaanderen en bracht alzoo aan dat land een gevoeligen knak toe, die de lieden tot raad schaffen en weldra tot handelen noopte. De Vlamingen waren toch al niet Franschgezind van aard en op dat tijdstip bovendien op een gespannen voet met den Franschen Koning, die Graaf Lodewijk in het schenden van privilegiën en charters met het krachtig wapen van het kerkelijk interdict tegen zijne onderdanen te hulp kwam; nu werden zij met den ondergang bedreigd door hunne natuurlijke handelsvrienden, omdat de Koning van dezen met dien leenheer van Vlaanderen in oorlog was. In 1338 kwam, door de bemoeiingen van Jacob van Artevelde, eene van het standpunt van het leenrecht zonderlinge overeenkomst tot stand, waarbij de Koning van Frankrijk bewilligde in de onzijdigheid van de Vlaamsche steden in den oorlog tusschen hem en den Koning van Engeland. Werd de eerste plicht van den leenman, die van manschap, daardoor

miskend, de stoffelijke welvaart van Vlaanderen werd erdoor gered, daar de vijandige maatregelen, in Engeland tegen de Vlaamsche nijverheid ondernomen, weldra werden ingetrokken. Het lag echter niet in de bedoelingen van Eduard III, noch in die van Artevelde, om zich met dit resultaat tevreden te stellen; beiden zagen zich op den goeden weg tot losmaking van Vlaanderen van Frankrijk en besloten op dien weg voort te gaan. Toch was het doel, waarnaar beiden streefden, niet hetzelfde: Koning Eduard was het te doen, om Vlaanderen aan zijn rijk te trekken, terwijl Artevelde blijkbaar bedacht was op het stichten van een nieuwen Zuid-Nederlandschen staat, die in het Noordwesten een dergelijk tegenwicht tegen Frankrijk worden zou, als Bourgondië in het Noordoosten vormde. Daartoe strekte het drievoudig verbond, in 1339 tusschen Vlaanderen, Brabant en Henegouwen gesloten, dat zoowel een verdrag van nijverheid en koophandel als eene wederkeerige en gemeenschappelijke waring van elks vrijheden, onafhankelijkheid en grondgebied was. In het volgende jaar kwam de overeenkomst tot stand, waarbij Vlaanderen Eduard III als Koning van Frankrijk en mitsdien als souverein erkende, mits en zoolang hij de coutumen, privilegiën en vrijheden des lands ongeschonden bewaarde. Ware deze overeenkomst tot volledige uitvoering gekomen, dan zou Lodewijk van Nevers vervallen zijn verklaard van de grafelijke waardigheid en de Prins van Wales, Eduard's zoon, de vermaarde ‘Zwarte Prins’, als Graaf van Vlaanderen gehuldigd geworden zijn.

Men moet deze overeenkomst, welke naar veler gevoelen der nagedachtenis van Artevelde niet tot eere strekt, om haar wel te beoordeelen, beschouwen in het licht van tijden en omstandigheden. Dat uit het oogpunt van het stoffelijk belang der bevolking eene vereeniging met en leenroerigheid van Engeland voor Vlaanderen veel wenschelijker was dan afhankelijkheid van Frankrijk, ligt voor de hand: op politiek gebied was eene poging, om het beste voor het land te bereiken, dus geheel gerechtvaardigd. Maar ook uit een rechtskundig oogpunt was er weinig tegen in te brengen. De Koning van Frankrijk was de suzerein van Vlaanderen, welks Graaf zijn vazal was, afzetbaar, wanneer hij zich tegen den leenheer misdroeg, gelijk Guy van Dampierre in 1300 wegens vergrijp jegens den Franschen Koning was afgezet geworden. Maar wie was destijds Koning van Frankrijk? Twee vorsten voerden dien titel, Filips van Valois en Eduard III. We willen ons niet ophouden met het beuzelachtig argument, dat de laatste dien titel alleen aangenomen had, om de Vlamingen voor zijne zaak te winnen; de Koning van Engeland had andere, betere redenen voor die aanmatiging. Hij stond, als kleinzoon van Filips den Schoone, dichter aan den Franschen troon dan Filips van Valois en beweerde, dat, zoo de Salische wet de vrouw al van den troon zou hebben geweerd, zij daarom de vrouwelijke lijn nog niet uitsloot. Al werd deze bewering door het Parlement van Parijs verworpen met erkenning van Filips van Valois -

die èn als Franschman èn als feitelijk bezitter van den troon veel boven zijn Engelschen mededinger voor had - als Koning van Frankrijk, onjuridisch en ongerijmd was zij niet; de Vlamingen konden er zich te gereeder mede vereenigen, omdat voor hen de Salische wet niet bestond en hun graafschap in de vorige eeuw tot driemaal toe door vrouwen was bezeten geworden. Door het leenverband nu, dat krachtens de keuren en privilegiën der steden tusschen de steden van Vlaanderen en den suzerein bestond, waren zij gerechtigd, ja, verplicht voor de zuiverheid der erfopvolging te waken en, zoodra zij Eduard's rechten op den Franschen troon erkenden, hunne hulde aan den overweldiger te Parijs te onthouden en op den wettigen opvolger van Karel IV over te dragen. Deze laatste zou zonder twijfel het recht hebben, om den Graaf van Vlaanderen, die voor den overweldiger tegen den wettigen vorst de wapenen voerde, af te zetten en te vervangen.

Hoe dit zij, van de opdracht der grafelijke waardigheid aan een Engelschen Prins kwam niets. Zelfs mag men aannemen, dat de geheele erkenning van Eduard III als Koning van Frankrijk door de Vlaamsche steden te niet werd gedaan door het bestand van Doornik, dat in 1340 een einde maakte aan het beleg van die stad door de Engelschen en Vlamingen. Immers, het gezag van Graaf Lodewijk werd hersteld, nadat hij zich verbonden had, met de medewerking der drie steden - Gent, Brugge en Yperen - te zullen regeeren, en de herstelde Graaf ontving zelfs Koning Eduard te Gent als zijn gast. Wel bleek des Graven toestand onhoudbaar te zijn, zoodat hij reeds in 1342 naar Frankrijk de wijk nam en het veld voor Artevelde ruim liet, doch de populariteit en invloed van den volksman raakten aan het tanen en 1345 zag hem vallen als het slachtoffer van eene samenzwering, die zich van den blinden hartstocht van het gepeupel wist te bedienen, om den grooten man uit den weg te ruimen. De Engelschgezinde partij bleef in Vlaanderen nog lang wakker en trachtte zelfs te bewerken, dat de toekomstige Graaf eene dochter van Eduard III huwen zou, doch de Fransche invloeden, die zeer machtig op Lodewijk van Male werkten, verhinderden dezen toeleg en bezorgden zijn huwelijk met de tweede dochter van Hertog Jan III van Brabant, welke vorst een trouw aanhanger was van het huis van Valois. Dit huwelijk was de oorzaak van een oorlog, die weldra tusschen Brabant en Vlaanderen zou ontstaan.

Reeds in 1333 was er oorlog geweest tusschen de beide landen, of liever tusschen hunne vorsten, die al sedert lang op geen vriendschappelijken voet stonden. Jan II van Brabant had daartoe den eersten stoot gegeven, door aanspraken te maken op het bezit van de Schelde, eene rivier, vanouds tot de domeinen van het graafschap Vlaanderen gerekend en waarop onder anderen in 1271 Gravin Margareta ongehinderd den tol van Rupelmonde had ingesteld, waarvan Warnkönig het tarief mededeelt. De dadelijke aanleiding tot den krijg was de

verkoop van de heerlijkheid Mechelen door den Bisschop van Luik, Adolf van der Marck, aan Graaf Lodewijk van Nevers. De Mechelaars, een rumoerig volk, waarmede niet te gekscheren viel, wilden zich aan dezen verkoop niet onderwerpen en riepen Hertog Jan III van Brabant te hulp in hun verzet. De Graaf van Vlaanderen, met de meeste naburige vorsten, die van Henegouwen, Namen, Gulik, Gelder, Luxemburg, Luik, Valkenburg en anderen, verbonden, wachtte den Hertog van Brabant, die geen anderen bondgenoot had dan den niet zeer warmen Koning van Frankrijk, van alle kanten af en benauwde hem blijkbaar zoozeer, dat de schrijver van de *Brabantsche Yeesten* te recht aldus van Hertog Jan kon getuigen:

> 'Wat sal Brabant nu doen?
> Het sit besloten als een hoen
> Dat in een kevie sit gevaen,
> Dat vlien en mach noch uutgaen;
> Ten hadde een gaetken niet open.'

Tot eene verplettering van den Hertog van Brabant kwam het echter niet. Nadat er eenige tijd met plunderen, afloopen en brandschatten van het platteland van weerskanten was doorgebracht, bood de Koning van Frankrijk zijne bemiddeling aan, behield bij voorraad Mechelen voor zichzelf, totdat Vlaanderen en Brabant in 1336 te Dendermonde een verdrag sloten, op het gemeenschappelijk bezit van Mechelen gegrond. Het hoen uit de kevie was er dus ten slotte zoo slecht niet afgekomen.

Hertog Jan III stierf in 1355. Daar al zijne wettige zonen voor hem overleden waren, - hij liet niet minder dan vijftien onechte zoons na, ofschoon hij voor een vorst van goede zeden doorging, - had hij, in overleg met de voornaamste steden van Brabant, bepaald, dat zijne dochter Johanna, met Wenceslaus van Luxemburg gehuwd, hem zou opvolgen, terwijl de beide andere dochters, gemalinnen van den Hertog van Gelder en van Graaf Lodewijk II van Vlaanderen, in geld schadeloosgesteld zouden worden. Deze regeling, in eene samenkomst te Leuven 8 Maart 1355 tot stand gekomen, was echter buiten de medewerking van die van Mechelen geschied. Toen nu Lodewijk van Male na den dood van Jan III van de zonder hem gemaakte regeling niet hooren wilde en de verdeeling van het hertogdom tusschen de drie wettige dochters verlangde, maakte hij van de ontevredenheid der Mechelaars gebruik, om zich van de stad meester te maken, waar hij goed ontvangen werd, en haar te nemen tot basis zijner operatiën in Brabant. Hoofdzakelijk werd er wederom een kleine plunder-oorlog gevoerd, die het platteland uitputte; doch na eene mislukte poging tot schikking trok de Graaf van Vlaanderen stoutweg op Brussel aan, versloeg het Brabantsche leger, dat bij de afwezigheid van Wenceslaus, om bondgenooten, geld en troepen te zoeken, onder het bevel van den

Graaf Van den Berg stond, bij Scheut en maakte zich bijna zonder slag of stoot meester van de hoofdstad van het hertogdom, waaruit Hertogin Johanna nog maar juist den tijd had, om zich door de vlucht te redden. Weldra vermeesterde Lodewijk nagenoeg geheel Brabant, op 's-Hertogenbosch en omstreken na, versloeg bij Zandvliet het hoofdzakelijk in Holland aangeworven leger, waarmede Wenceslaus zijn land zocht te herwinnen, en nam den titel van Hertog van Brabant aan. Lang duurde het genot der overwinning echter niet. De Brusselaars kwamen in opstand tegen den overweldiger en leverden de stad aan Wenceslaus en Johanna terug; elders volgde men dit voorbeeld. Daarbij kwam, dat de Vlaamsche militie naar huis verlangde en de stedelijke privilegiën verboden, haar buitenslands te houden tegen haar zin: het einde was, dat het Vlaamsche leger binnen drie weken na het uittrekken weder in Vlaanderen was teruggekeerd. Ziedaar een oorlog, die, zoo niet in groote uitkomsten, althans in snel beloop voor de negentiende-eeuwsche niet behoeft onder te doen.

In het volgend jaar begon de krijg opnieuw; doch Wenceslaus had thans een machtig bondgenoot verworven in zijn broeder, den nieuwen Keizer Karel IV, door wiens bemiddeling, 20 Februari 1357, eene overeenkomst tot stand kwam, waarbij Johanna als Hertogin van Brabant en Wenceslaus als haar opvolger werden erkend. De Graaf van Vlaanderen was hiermede niet tevreden en wist te bewerken, dat de beslechting der geschillen aan den Koning van Frankrijk werd opgedragen. Bij eene op 4 Juni deszelfden jaars te Ath gegeven scheidsrechterlijke uitspraak wees de Koning aan Graaf Lodewijk Mechelen en Antwerpen toe - Mechelen, als reeds door Lodewijk van Nevers gekocht en tevens als vergoeding voor de oorlogskosten, in vollen en vrijen eigendom - Antwerpen, om te houden als leen van Brabant, in plaats van de geldelijke schadeloosstelling, door Hertog Jan III aan zijne dochter besproken. De geschillen kwamen later tot een einde bij Johanna's dood, daar deze, in spijt van de overeenkomst van 20 Februari, het hertogdom Brabant aan hare nicht Margareta van Vlaanderen vermaakte en het langs dien weg toevoerde aan de Bourgondische macht, die in de vijftiende en zestiende eeuwen alle Nederlandsche gewesten onder hetzelfde stamhuis vereenigde.

We trachtten in het bovenstaande een kort overzicht te geven van de voornaamste uitwendige voorvallen, die de geschiedenis van Vlaanderen in de veertiende eeuw zoo belangrijk en aantrekkelijk maken. Voor eene schildering van de innerlijke geschiedenis des lands in dat merkwaardig tijdvak, van de politieke verhoudingen en instellingen, de economische toestanden, de zeden en gewoonten, denkbeelden en inzichten zijn eenige weinige bladzijden niet voldoende. En daartoe is meer noodig dan ruimte alleen: eene meer dan gewone belezenheid, de scherpzinnigheid en het onderscheidingsvermogen van den echten

geschiedschrijver, kortom, de eigenschappen, die de Hoogleeraar Vanderkindere bezit en die bij hem verhoogd worden door een levendigen, boeienden stijl, die zijn merkwaardig werk, dat met gang en als uit één adem geschreven schijnt, ook uit een letterkundig oogpunt verdienstelijk maakt. De Schrijver was door zijne belangwekkende stof bezield en medegesleept; dezelfde gist, hetzelfde vuur, dat de Vlaamsche volkshelden vervulde, tintelen in zijn stijl en werpen gloed over de oude kronieken en stoffige handschriften, die hem de geheimen der geschiedenis hebben toevertrouwd. Aldus is dit degelijk en grondig behandeld werk, waarin Vlaanderen en Brabant in de veertiende eeuw geschilderd staan met een rijkdom van koloriet, die door de smaakvolle groepeering en onberispelijke teekening geëvenaard wordt, te gelijk een aantrekkelijk en onderhoudend boek geworden, dat den lezer een juist inzicht in den geschetsten tijd geven zal, mits hij van de feiten der toenmalige geschiedenis, welke de Schrijver als bekend onderstelt, meer wete dan de groote meerderheid der lezers, in Noord-Nederland althans. De oude traditie van den ‘nacht der midden-eeuwen’ heerscht hier nog meer, dan wenschelijk is; voor menigeen begint de geschiedenis des vaderlands pas met de zestiende eeuw en is 't, alsof de bij uitstek belangrijke daaraan voorafgaande tijdvakken van wording, strijd en ontwikkeling, die men behoort te kennen, om latere tijdperken wel te kunnen doorgronden, niet bestaan hebben.

De groote sociale verandering, in den door hem behandelden tijd voorgekomen, de opkomst van den handwerksstand, als invloed hebbende op het bestuur van stad en land, wordt door den heer Vanderkindere in een helder licht gesteld. De eerste organisatie der gemeenten was, in Zuid-Nederland evenals overal elders, op aristocratische grondslagen geschied; de geërfden, de ‘lediggangers’, de hoofdlieden der gilden hadden langzamerhand zich tot eene regeerende kaste gevormd, die denkelijk in eene instelling als het Noord-Nederlandsch patriciaat zou ontaard zijn, indien de ambachten of neringen, corporatiën van werklieden, die hetzelfde handwerk uitoefenden, zich geen politieke rechten en aandeel in de regeering hadden verschaft. De optreding dezer democratie wordt door den Schrijver omstandig geschetst in de verschillende vormen, die zij in de steden van Brabant en Vlaanderen aannam, en om er de beteekenis wel van te doen vatten, voegt hij daarbij eene schets van den economischen en den socialen toestand der arbeidende klasse, van hare levenswijze, zeden, denkwijze en inzichten, waarvan niet alleen de aangename vorm aantrekt, maar die ook verbazing wekt wegens den onvermoeiden arbeid, waarmede dit tafereel trek voor trek uit verspreide archiefstukken, als rekeningen, vonnissen, inventarissen en dergelijke, is samengesteld. Kortom, het leven en denken der veertiende eeuw heeft voor den Hoogleeraar Vanderkindere geen geheimen meer; wie hij geleidt, verkrijgt een scherpen, blijvenden indruk van dien merkwaardigen tijd.

Wat ons echter bedenkelijk voorkomt, zijn de herhaalde vergelijkingen tusschen de veertiende en de negentiende eeuw, vooral op het terrein der sociale en politieke hervorming gemaakt, en de wijze, waarop de oude 'neringen' met de moderne arbeidersvereenigingen worden gelijkgesteld. Indien de heer Vanderkindere uitsluitend voor geleerden, voor geschiedvorschers en beoefenaars der historische wetenschap schreef, zou men hiermede vrede kunnen hebben. Nu de wijze van behandeling en de aangename stijl zijn boek binnen het bereik brengen van elk beschaafd man, ook al heeft hij geene opzettelijke studie van de geschiedenis gemaakt, kan het niet overbodig zijn te waarschuwen tegen voor de hand liggende gevolgtrekkingen, die aan het bekend Engelsch woord *history repeats itself* herinneren. Dit nu is, evenals zooveel andere spreekwoorden en zegswijzen, volkomen onwaar. Wel verre van herhalingen, biedt de wereldgeschiedenis het tafereel van eindelooze afwisseling. Schijnbaar en oppervlakkig mag er bij eene onderlinge vergelijking van twee tijdperken groote overeenkomst bestaan, doch een dieper doordringen in de bijzonderheden zal terstond treffende verschillen aan den dag brengen. Hoe kan het ook anders, wanneer men de tallooze elementen ziet, die de beweging van den tijd beheerschen; wanneer men let op de wijzigingen, die de kleinste verschillen in toestand, in peil van zedelijkheid of beschaving, in den loop der gebeurtenissen kunnen en moeten brengen? De gilden, ambachten en neringen van de veertiende eeuw verschillen in oorzaak, doel en streven zoozeer van de arbeidersvereenigingen uit onze dagen; de eeuwen, waarin beiden optraden, bieden op politiek en maatschappelijk terrein zooveel punten van verschil en zoo weinig punten van overeenkomst aan, dat er onmogelijk uit de geschiedenis der eerstgenoemden eenige voorspelling te maken is omtrent het lot of de toekomst, die de anderen wachten.

Maar wie, zonder zich in dergelijke voorspellingen en bespiegelingen te verdiepen, de middeleeuwsche werklieden-corporatiën, gelijk ze in de Belgische landen werkten, wil leeren kennen, zal in het werk van den Brusseler Hoogleeraar een uitgewerkt, volledig, aan de bronnen zelven ontleend beeld daarvan vinden.

Een geheel anderen tijd dan den door Vanderkindere geschetsten beleefden de landen, die het tegenwoordig Koninkrijk België uitmaken, in den aanvang der achttiende eeuw, welken Gachard tot het onderwerp van zijn lijvig boekdeel nam. Te recht noemt hij de geschiedenis van dien tijd 'leerzaam voor het tegenwoordig geslacht, omdat zij toont aan hoeveel vernederingen en ellende eene natie kan blootstaan, welke haar eigen meester niet is'. Treffend is het contrast, dat deze treurige jaren, waarin België tien jaren lang tot het strijdperk der oorlogvoerende vorsten en staten van Europa gebezigd werd, om ten slotte als een wingewest te worden weggegeven, waarin privilegiën van allerlei aard geschonden en alle rechten des volks verkracht wer-

den, met het krachtig en opgewekt leven vormen, waarvan Vanderkindere zulk een kleurig tafereel schetste. Het begin van de achttiende eeuw, van de tractaten betrekkelijk de Spaansche erfopvolging af tot aan den vrede van Utrecht, was voor de Zuidelijke Nederlanden eene onafgebroken reeks van vernedering en ongeluk. Het was het tijdvak van de glorie der diplomatie, welke om volksrechten en vrijheden zich niet bekommerde en zich niet ontzag, hare vaak veranderlijke besluiten met de sterke hand der legers aan de volkeren op te dringen.

Koning Karel II van Spanje was een zwak, afgeleefd, kinderloos man, bij wiens overlijden de Fransche Bourbons, die in de vrouwelijke linie van Filips III en Filips IV afstamden, Keizer Leopold, als kleinzoon van Filips III, en een jonge Beiersche Prins, zoon van den Keurvorst Maximiliaan Emanuel (Gouverneur der Spaansche Nederlanden), als kleinzoon van Filips IV, gelijke rechten op het machtig rijk van Spanje, de beide Siciliën, Milaan, de Spaansche Nederlanden en Indië konden doen gelden. In den toenmaligen toestand van Europa was het aan geen enkelen staat onverschillig, wie van deze drie pretendenten den troon van Karel den Vijfde beklimmen zou en bestond er inzonderheid voor de Protestantsche mogendheden, Engeland en Nederland, gegronde reden, om te waken, dat Frankrijk zich niet van de uitgestrekte Spaansche landen meester maakte en aldus bijna zonder tegenspraak dien overwegenden en overweldigenden invloed op Europa verkrijgen zou, dien Willem III en zijne bondgenooten aan Lodewijk XIV sedert meer dan twintig jaren met inspanning en volharding betwistten. Wel had Lodewijk's gemalin in 1640 bij den Pyreneeschen vrede van hare aanspraken op den Spaanschen troon afstand gedaan, doch Willem III achtte het toch niet overbodig, den Franschen Koning door een uitdrukkelijk verdrag te verbinden; men scheen niet in te zien, dat, wanneer de bedingen van den Pyreneeschen vrede voor Lodewijk niet verbindend waren, er geene reden bestond, om te verwachten, dat een ander verdrag hem heiliger zou zijn. Den 15^{den} Maart 1700 dan kwam te Londen het bekend verdrag tusschen Engeland, Frankrijk en Nederland tot stand, in welks zestien artikelen onder anderen bepaald werd, dat bij den dood van Karel II aan den Daufijn van Frankrijk Napels en Sicilië benevens de andere Spaansche bezittingen in Italië, behalve Milaan, eenige plaatsen en strooken lands aan de Pyreneën en Lotharingen en Bar zouden worden toegekend en aan den Aartshertog Karel, Keizer Leopold's tweeden zoon, alle andere Spaansche landen zouden te beurt vallen, behalve Milaan, dat als schadevergoeding voor zijn aan Frankrijk afgestaan land den Hertog van Lotharingen zou worden gegeven(*). In dit verdrag, voor welks uitvoering de drie contracteerende

(*) Dit verdrag strekte tot vervanging van het eerste, tusschen dezelfde partijen over hetzelfde onderwerp 11 October 1698 te 's-Gravenhage gesloten, waarbij den, op 6 Februari 1699 overleden zoon van Maximiliaan Emanuel van Beieren het deel van het Spaansche Rijk werd toebedeeld, dat thans aan den Aartshertog Karel toegedacht werd. Deze laatste zou volgens het verdrag van 1698 alleen Milaan verkregen hebben. De dood van den Keurprins van Beieren, wiens rechten reeds door Koning Karel's uitersten wil erkend waren, was de aanleiding tot de nieuwe regeling.

mogendheden een of- en defensief verbond sloten, straalde duidelijk de bedoeling van Willem III door, om Frankrijk naar het Zuiden van Europa terug te dringen en met name de Zuidelijke Nederlanden te brengen onder een bestuur, waarvan minder gevaar voor de Nederlandsche Republiek dreigen zou dan van Frankrijk; zooals bekend is, slaagde deze politiek te Utrecht. De tijding van dit tractaat van verdeeling verschrikte het hof te Madrid, zoodra de Keizer aan Karel II kennis gegeven had van de tot hem gerichte uitnoodiging, om zich bij de drie mogendheden aan te sluiten. De zwakke Koning wendde zich om raad tot Paus Innocentius XII, die hem aanried, den Franschen Daufijn als zijn wettigen erfgenaam te beschouwen. Dus geraden, onderteekende Karel II, ofschoon hij persoonlijk den Oostenrijkschen pretendent het meest genegen was, het bekende testament, waarbij de Hertog van Anjou, tweede zoon van den Daufijn, tot zijn opvolger werd aangesteld, om, in geval van kinderloos overlijden of van beërving van de Fransche kroon, opgevolgd te worden door zijn jongsten broeder, den Hertog van Berry, en deze in het gesteld geval door den Aartshertog Karel, in wiens plaats, zoo hij kinderloos overleed, de Hertog van Savoye treden zou. Men kent de comedie, door Lodewijk XIV, den eersten aanlegger van het verdrag van 1698, over dit verrassend staatsstuk gespeeld: den plechtigen, buitengewonen raad, in tegenwoordigheid van Mevrouw De Maintenon gehouden, nadat er reeds aanstalten gemaakt waren, om tot de uitvoering van het deelingsverdrag van 1700 mede te werken; den bedenktijd van twee dagen; de plotselinge voorstelling van zijn kleinzoon als Koning van Spanje aan zijne hofhouding, met de schijnheilige vermaning aan den jongen Koning, om door het onderhouden van vriendschap tusschen Frankrijk en Spanje den vrede van Europa te handhaven.

Dit en wat eruit volgde, zijn gebeurtenissen, die iedereen kent. De heer Gachard verhaalt ze dan ook niet opnieuw, maar begint op dit historisch tijdpunt zijne schets van den toestand der Spaansche Nederlanden, aldus door een handgreep en in strijd met plechtige verdragen onder den invloed van Frankrijk gebracht, waarvan zij, zoolang het door wapengeweld beproefd werd, zij 't ook ten koste van groote offers en verliezen, hadden kunnen vrij blijven. Niet alleen indirect toch, als gevolg van de grootvaderlijke betrekking, waarin de oude Fransche Koning tot zijn kleinzoon stond, waren de Spaansche Nederlanden onder den invloed van Frankrijk geraakt; feitelijk nam niet Filips V van Spanje maar Lodewijk XIV van Frankrijk het bestuur des lands in handen, er alles veranderende en hervormende naar het Fransch model, waarbij hij een bereidwillig en meegaand medewerker vond in den Gouverneur-Generaal Maximiliaan Emanuel van Beieren, die eene vergoeding zocht voor de teleurstelling, hem in zijne eerzuchtige plannen door den dood van zijn zesjarig zoontje gebaard, in eene soort van souvereiniteit over de door hem bestuurde landen en begreep (of-

schoon hij zich daarna bedroog), dat hij dit doel alleen door een trouw dienen van Lodewijk's belangen bereiken kon. Fransche garnizoenen werden in de vestingen gelegd, die tot nog toe door Nederlandsche troepen waren bezet gehouden; eene nieuwe legerorganisatie werd ingevoerd, die meer krijgsvolk moest beschikbaar stellen en die, op het daar te lande geheel nieuw beginsel van verplichten krijgsdienst gegrond, zeer hatelijk voor de bevolking was en vele weerbare mannen het land deed verlaten; ten slotte werden alle ordonnantiën betrekkelijk krijgszaken van den Franschen Koning op de Zuid-Nederlandsche militie van toepassing verklaard. Dat de politieke instellingen des lands onveranderd zouden blijven, was van een vorst, die het *l'État c'est moi* tot richtsnoer had, niet te verwachten. Zoodra de Markies van Bedmar, die tijdelijk gedurende des Gouverneurs afwezigheid aan het hoofd van het bestuur stond, naar Parijs geschreven had, dat alle beroeringen en woelingen, die in de Nederlanden voorkwamen, haren oorsprong vonden in beweerde schending van privilegiën, antwoordde Lodewijk, dat, alvorens namens den nieuwen souverein de bestaande instellingen en privilegiën bezworen werden, een nauwkeurig onderzoek ingesteld en de misbruiken, waartoe zij aanleiding gaven, ernstig overwogen moesten worden. Gelukkig wist de Staatsraad dit te verhoeden en werd namens Filips V op 19 Februari 1702 door den Markies de eed op de Blijde Inkomst van Brabant afgelegd, waarna de eedsaflegging en huldiging in de andere provinciën volgde. Al spoedig klaagden de creaturen van den Franschen Koning, dat de administratie in de Spaansche Nederlanden, hoe eerlijk en onbesproken ook, te zwak en te traag was en dus dringend hervormd moest worden. Lodewijk stemde dadelijk toe; aanvankelijk bood de Koning van Spanje eenigen tegenstand, welke ten slotte overwonnen werd. Er kwam eene reorganisatie van het rechts- en financiewezen tot stand, die aan de rechterlijke ambtenaren een grooten invloed op de plaatselijke magistratuur toekende en de gelegenheid gaf, om het geheele geldelijk beheer aan vertrouwelingen van het hof van Versailles in handen te spelen. Toen alzoo de centralisatie van bestuur gevestigd was, werden, niettegenstaande den tegenstand en de protesten van de staten der provinciën, in het belastingwezen een aantal nieuwigheden ingevoerd, welke, zonder dat er gevraagd werd naar de rechten en gebruiken des lands, alleen ten doel hadden, om zooveel mogelijk uit het land te trekken. De belastingen werden verpacht en een aantal ambten en bedieningen ingesteld en monopoliën geschapen, die aan den meestbiedende verkocht werden. Geen wonder, dat de nieuwe regeering in Zuid-Nederland verre van populair was en de bevolking het vroegere Oostenrijksche bestuur, dat de rechten en privilegiën althans had gehandhaafd en ontzien, van harte betreurde. Bij het leed en de schade, die deze geringschattende regeering van een handjevol vreemdelingen en onwaardige landgenooten, de gehoorzame dienaren van een vorst, die niet

eens de landsvorst was, over land en volk bracht, kwam de gruwel van den oorlog, waarvan Zuid-Nederland gedurende eenige jaren bevrijd was gebleven.

Willem III en de Republiek der Vereenigde Nederlanden hadden in 1701 Filips V als Koning van Spanje erkend, doch toen het hun duidelijk geworden was, dat de Spaansche Nederlanden feitelijk Fransche Nederlanden geworden waren; dat Lodewijk XIV er evengoed als heer en meester gebood als in de provinciën van zijn eigen rijk, zoodat eigenlijk had plaats gehad, wat zij bij de verdragen van 1698 en 1700 hadden willen voorkomen, sloten zij zich bij Keizer Leopold, die den nieuwen staat van zaken niet had willen erkennen, aan. Het groot verbond van 's-Gravenhage, het laatste groote werk van Willem III, werd gesloten en de drie geallieerde mogendheden, later met den nieuwbakken Koning van Pruisen en den Keurvorst van Hanover versterkt, verklaarden aan Spanje en Frankrijk den oorlog, die ellende en vernieling bracht over de schoone dreven van Zuid-Nederland. De namen van de groote veldheeren, die in den negenjarigen oorlog roem en lauweren oogstten, zijn in ieders mond; die der bloedige slagvelden leven nu nog voort in de herinnering der bevolking; maar de roem en eer van de overwinnaars werd voornamelijk betaald door het arme land, dat niet slechts zijne zonen aan de legers moest afstaan, maar zijne hulpmiddelen verwoest, zijne bezittingen vernield, de vruchten van zijn arbeid verloren zag in een strijd, waarbij het in zoover geen belang had, dat er zijne eigen onafhankelijkheid niet bij betrokken was. Eerst in 1706, na den bloedigen slag bij Ramillies, was het te bevroeden, wat het lot der Spaansche Nederlanden zou zijn: de Staten van Brabant en Vlaanderen, welke gewesten door dien veldslag van het Fransch-Spaansch gezag waren bevrijd geworden, erkenden den Aartshertog Karel voor hun wettigen heer en souverein en boden hem den eed van trouw aan. Zoo werden de Spaansche Nederlanden weder Oostenrijksch, doch bleven nog tot in 1712 het tooneel van den oorlog.

Behalve het omstandig verhaal van de gewichtige gebeurtenissen van deze jaren, uit de archieven te Brussel, Parijs en 's-Gravenhage geput, bevat het lijvig boek van den heer Gachard dat van de reorganisatie van het in Februari 1716 aan Keizer Karel VI overgedragen land. In een bijvoegsel deelt hij de geschiedenis mede van de wording en de werking van het barrière-tractaat, met zijne beperkende en bezwarende voorwaarden voor de Zuidelijke Nederlanden, tot aan het verdrag van Fontainebleau (9 November 1785), dat gezegd kan worden de laatste hinderpalen tegen het bestaan van een onafhankelijken en souvereinen Zuid-Nederlandschen Staat weggeruimd en dus in zekeren zin den grondslag voor het toekomstig Koninkrijk België gelegd te hebben.

Het bovenstaande geeft, beknopt en onvolledig, aan, wat in de beide

belangrijke werken over België's geschiedenis te vinden is. Meer dan dat, meer dan eene korte behandeling, die tot lezing en bestudeering opwekt, kan in een tijdschriftartikel niet gegeven worden. Er zijn in deze beide boeken een aantal punten, die ten volle grootere aandacht verdienen, dan er hier aan ten deel kon vallen. Dit slechts zij hier ten slotte gezegd, dat niemand de uitspraak der nationale prijskamp-commissie zal wraken. Het laatste vijfjarig tijdvak heeft onze naburen met een aantal voortreffelijke, grondig en wetenschappelijk bewerkte boeken en studiën op het aantrekkelijk veld der geschiedenis en der historische critiek verrijkt. Dat Gachard den eerepalm wegdroeg, zal niemand verwonderen; dat Vanderkindere hem in den prijskamp zeer nabij kwam, maakt de innerlijke waarde van zijn arbeid begrijpelijk. Boeken als deze twee stellen de dwaling in het helderste licht van hen, die de opsporing en ordening van historische feiten, uit muffe archieven en oude papieren opgespoord, eene droge studie noemen.

Sept. 1881.

Bijdragen tot de geschiedenis der tooverziekte en van den duivelsdienst.

Tooverij.

Het is een bekend feit, dat de zoogenaamde misdaad van tooverij, - het sluiten nl. van een verbond met den duivel - vóór het laatst der XV^{de} eeuw zoowel in het burgerlijk als het kerkelijk recht onbekend(*), inzonderheid vrouwen werd ten laste gelegd en hare schuld op verschillende wijzen tot klaarblijkelijkheid gebracht, hetgeen in de meeste gevallen den dood dier ongelukkigen ten gevolge had, aangezien de rechters zelven de werkelijkheid der contracten niet betwijfelden, die toch alleen bestonden in het ontstelde brein van door allerlei physieke en psychische oorzaken verdwaasde meisjes en vrouwen, en derhalve niet aarzelden vonnissen te vellen, die op de huns inziens onweerlegbaarste bewijzen van schuld waren gegrond.

Eerst voor latere tijden was het weggelegd, dien waan, waarmede niet alleen het volk, maar zelfs de aanzienlijken en de geleerden waren bevangen, zoo niet geheel uit te roeien, dan toch door meer verlichte

(*) Volgens Scheltema: *Geschied. d. heksenprocessen*, moet de Bulle van Paus Innocentius VIII, van 5 Oct. 1484, als de bron worden beschouwd der gerechtelijke vervolgingen wegens tooverij, ‘dien geesel des menschelijken geslachts, het verderf en den ondergang van het Heelal’, volgens bedoelde pauselijke oorkonde.

en humane denkbeelden op dat stuk aanmerkelijk te verzwakken. Immers heeft dat dwaalbegrip tot in onze hooggeloofde, helverlichte XIX^{de} eeuw standgehouden en nog telkens getuigen de feiten, dat onder de lagere en in de treurigste onwetendheid voortlevende klassen onzer hedendaagsche maatschappij een onwrikbaar geloof aan tooverij, heksen, den baarlijken duivel en wat dies meer zij, is blijven voortbestaan als een natuurlijk en noodwendig gevolg van eene vaak opzettelijk onderhouden domheid, welke van oudsher de haar onverklaarbaar voorkomende verschijnselen en feiten aan tegennatuurlijke oorzaken placht toe te schrijven(*).

Het ontbrak echter in de XV^{de} eeuw, ook in ons vaderland, niet aan personen, welke met de rechtsgeleerden, de gerechtshoven, de geestelijkheid e.a. omtrent het bestaan dier misdaad van gevoelen durfden te verschillen. Zoo wordt in het aangehaald werk van Scheltema o.a. melding gemaakt van een proces wegens tooverij, in den jare 1593 voor het Hof van Holland aanhangig, waarbij de *waterproef*, eene der wijzen van onderzoek, waarop het bewijs van schuld werd gezocht en geleverd, op de beklaagde werd toegepast(†).

Alvorens echter te beslissen, was het Hof zoo voorzichtig het oordeel der Hoogleeraren in de medicijnen en in de philosophie aan de Leidsche Universiteit in te roepen. Hun advies, opgesteld door Joannes Heurnius en in de uitgave van zijne werken bewaard, is onder de bijlagen van Scheltema's monographie opgenomen. Ziehier den korten inhoud van het curieuze stuk.

In die consultatie dan wordt op den voorgrond gesteld, dat, wat men ook van een verbond eens menschen met den duivel gelooven moge, zoo'n overeenkomst tusschen partijen geene plaats kan hebben, vóórdat de contracteerende mensch tot zulk een laag peil van boosheid gezonken is, dat hij alle menschelijkheid heeft afgelegd, terwijl het den booze evenzeer onmogelijk is met een mensch, zonder een daarmee verbonden schelmstuk, een verbond te sluiten. Daarna wordt beweerd, dat aan het water geene grootere kracht dan aan de andere elementen kan worden toegekend. Het water toch kan niet raadplegen of besluiten; en hierbij doet de steller van het advies deze vraag: Indien

(*) De sedert de uitvaardiging van het Groot-Privilege van Maria van Bourgoudië, op 14 Maart 1477, hier te lande als ingewortelde meening, dat drenkelingen wel uit het water mogen worden getrokken, maar met de voeten daarin moeten blijven hangen, totdat de politie ter plaatse van het onheil zal zijn verschenen; die dwaling, van welke het volk, niettegenstaande de herhaalde en krachtige te harer bestrijding aangewende pogingen, maar niet schijnt te kunnen worden genezen, behoort mede tot de wanbegrippen, welke alleen door de macht van den tijd, dien onvermoeiden slooper en hervormer, ook van middeleeuwsche overleveringen en opvattingen, ten langen leste zullen verdwijnen.

(†) De priester bezwoer hij die gelegenheid het water in de sloot, de gracht of den stroom en bond vervolgens de duimen van de beklaagde aan de groote teenen kruislings over elkander, onder het doen van gebeden en bezweringen. Daarna werd de patiënte met hangende haren, aan een touw gebonden, ruggelings in het water neergelaten. Zonk zij, dan bleef er nog mogelijkheid tot onschuldigverklaring over, maar dreef zij op het water, dan stond hare veroordeeling onherroepelijk vast.

het water de tooveressen onwaardig keurt door zijn toedoen gedood en verdronken te worden, waarom draagt *de aarde* haar dan? Waarom geeft *de lucht* haar goedertieren den noodigen levensadem? *de zon* haar licht? Waarom hebben spijs en andere leeftocht geen afgrijzen van haar? Dat alles is immers voor 's menschen leven even noodig en onontbeerlijk als het water. Na verder betoogd te hebben, dat bij het drijven of zinken alleen aan natuurlijke oorzaken moet worden gedacht, voert hij redenen aan, waardoor het drijven der beschuldigden kan worden verklaard, die vooral bestaan in de wijze, waarop de patiënten te water werden gelaten, nl. met handen en voeten aan elkaar gebonden en den rug naar beneden, als wanneer breede heupen en schouderbladen aan zulk een voorwerp de gedaante geven van een platboomd vaartuig, en waarbij de angst den lijder zijn adem doet inhouden en de sponsachtige longen en andere ingewanden met lucht worden gevuld, enz. De mogelijkheid van het drijven door natuurlijke oorzaken wordt alzoo volkomen bevestigd en daarop het besluit of de conclusie gegrond: ‘Dat het voor den rechter gantsch beswaerlic soude zijn, iemant, uyt de drifticheyt (het drijven) op het waeter, van tooverie te beschuldigen ende ter doot te verwyzen; dies temeer, gemerkt (in aanmerking genomen) noch de goddelycke noch de wereldlycke rechten ons gebieden eenich proeff oft kenteycken int waeter te soecken.’ Dit merkwaardig advies, dat de toen nog jeugdige Universiteit vereert en verheft, - de zuiver wetenschappelijke argumenten, als minder geschikt, om hier te worden vermeld, laat ik rusten - werd den 9^{den} Januari 1594 gegeven en is onderteekend door de Professoren Joannes Heurnius, Gerardus Bontius, Petrus Pauw, Antonius Trutius, Petrus Molineus, en door Bonaventura Vulcanius (De Smet) als secretaris.

Dirck van Bleyswijck, de Delftsche geschiedschrijver, die om zijne verlichte denkbeelden onder zijne tijdgenooten verdient te worden geprezen, was op het punt van tooverij en den invloed van den duivel ten eenen male ongeloovig.

Als een bewijs van 's mans gezonde begrippen, die door grondige studie en het bezoeken van vreemde landen waren gevormd en ontwikkeld, voer ik aan, wat hij in zijne *Beschrijving van Delft*, bl. 494, zegt over de ‘ysselijcke beziechtheyt en quael’, waarmede een groot gedeelte der weeskinderen aldaar, volgens het verhaal van sommige oude luiden, op zekeren tijd werden bezocht, ‘alsof sij van booze geesten beseten waeren’. ‘Sulcx’ - zoo schrijft hij - ‘schijnt by my weynigh geloof te meriteren’, en aangezien hij het vereischte bescheid dienaangaande nooit had kunnen erlangen, meende hij het bij die verklaring te mogen laten berusten, al beweerden de meeste physiologen(*) van zijn tijd ook, dat dergelijke ‘kuyren’ (kuren), als door die kinderen werden vertoond, ‘in de natuyr konden geschieden’. Bleyswijck liet

(*) Die toen ‘Natuyralisten’ werden genoemd.

zich door het gezag van geleerden en van beroemde namen van zijn stelregel, dien het gezond verstand mede aangeeft de eenig ware te zijn, niet afbrengen. Hij was nl. het beginsel toegedaan, dat in zaken van wetenschap slechts argumenten en feiten, geene autoriteiten, mogen gelden, om den kring der menschelijke kennis te vergrooten en de nevelen der onkunde en der waanwijsheid te verdrijven. 'Non auctoritatibus, sed argumentorum ponderibus', was zijne leus.

Behalve de bovenvermelde waterproef hield men er nog anderen op na, om de beschuldiging of ook het bloot vermoeden van tooverij tot zekerheid (!) te brengen, m.a.w. om te constateeren, dat iemand, die onder de verdenking lag van in eenige betrekking te staan tot of een verbond te hebben gesloten met den Vorst der duisternis, werkelijk tot die gruwelijke misdaad en allerschromelijkste zonde van gekwetste goddelijke majesteit was vervallen. Daaronder behoorde ook de *weegproef*, waarbij het gewicht van het lichaam, zonder eenig kleedingstuk, als toetssteen of kenteeken diende ter beoordeeling, of de persoon, die aan die proef werd onderworpen, al dan niet met tooverij omging en onder de heksen(*) of kollen moest geacht worden te behooren. Bij bewezen wanverhouding der patiënte tot haar gewicht, d.i. indien dat minder bedroeg, dan iemand van haar leeftijd en hare physieke ontwikkeling in den regel op de schaal placht aan te geven, werd dat verschijnsel aan tegennatuurlijke oorzaken toegeschreven en stond het tevens onwederlegbaar vast, dat de machtige invloed van 'den bosen vyant' daarbij in 't spel was. Het blijkt echter niet, welk cijfer men had aangenomen als minimum der normale zwaarte van eene niet gekleede, oude of jonge vrouw, welke geacht werd zich van allen omgang of elke aanraking, hoe dan ook, met Satan te hebben vrijgehouden.

Dat zelfs een heel eind in de XVIII^{de} eeuw de weeg- (of waag-) proef in zwang bleef en vaak, bij wijze van voorzorgsmaatregel en als wettig bewijs tegen eene mogelijke beschuldiging van tooverij, door vrouwen werd gebezigd en ingeroepen, daarvan kan getuigen het afschrift van eene verklaring of een certificaat(†), door den magistraat van Oudewater in 1728, ten verzoeke van Neeltje Paulusse Pols, afgegeven, luidende als volgt:

'Wij Borgermeesteren, schepenen ende Raden der stede Oudewater in Hollant, doen cond en certificeeren mits desen, ten versoeken van Neeltje Paulus Pols, geboortig van Bergambagt, wonende in Honcop, oud (soo sij seyde) omtrent veertig jaaren, tamelijk lang en gepropor-

(*) Er waren zoowel oude als jonge heksen - men denke hier aan den Walpurgisnacht en de samenkomst op den Bloksberg - en het scheldwoord: heks! dat men nog dikwijls, zelfs aan ondeugende kleine meisjes, hoort toevoegen, duidt aan, dat hooge leeftijd geen noodwendig vereischte was, om onder de volgelingen van Lucifer, Beelzebub of hoe 'de geest, die steeds ontkent,' nog anders heeten mag, te kunnen gerekend worden, al waren het, blijkens de vonnissen, meerendeels oude, schamele en zwakke vrouwen, die van tooverij verdacht en deswegens ter dood gebracht werden.

(†) Het wordt op het gem. archief van Delft bewaard.

tioneert van persoone, blauw van oogen, bruyn van haer, roodagtig van wesen; dat op huyden voor ons verschenen zijn d'Heeren Gerrit de Jong en Gijsbert van Ameyde, schepenen deser stede, mitsgaders Jan Racaut, geswooren waagmeester alhier, dewelke ten versoeken als vooren verclaarden waar en waaragtig te zijn, dat door den voorn. waagmeester, Jan Racaut, op ernstige instantie van meergemelte N.P.P., in presentie van de voorn. Heeren Schepenen en andere notabele personen, deselve N.P.P. in deeser stede Waage, met de ordinaris balance en opregte troyaansche (troys) wigte, gelijk men altoos in deser stede Waag gebruykt, is gewogen, naar dat bij Jacomijntje Aarts Dekker, ordinaris stads-vroedvrouw, verclaart was, dat de meergemelte N.P.P. door haar was ontkleed, schoenen en kousen uitgetogen en sulx alleen met haar hemt en swarte falie over hare blote ligchaam en hoofd bedekt, sonder datse eenige swaarte of gewigte bij haar hadde, en is deselve persoone bevonden zwaar te wesen een hondert en tien ponden voorn. troyaansche wigte. Certificeeren vervolgens, dat de voorn. gewigte met de natuurlijke proportie haares ligchaams wel is accorderende. En alsoo sij daarvan versogte onse opene brieven van certificatie om deselve te dienen daar en soo sulx behoort, hebben wij haar tzelve niet kunnen nog willen weygeren. Dit alles sonder bedrog en in bewijs van waarheyt hebben wij dese met ons stedezegel en onderteekeninge van onsen secretaris bekragtigt op den 31 Mey 1728.

Ter ordonnantie van de Heeren voorn[d].'

(De naamteekening ontbreekt.)

Ten slotte deel ik nog de leges of onkosten mede, welke door degenen, die in de Waag van Oudewater wegens beschuldiging van tooverij gewogen werden, moesten worden betaald:

Schepenen guld. 1.16.0, Secretaris guld. 2.18.0, Bode guld. 0.12.0, Waagmeester guld. 0.12.0, Vroedvrouw guld. 0.12.0, te zamen guld. 6.10.0.

Contracten met den duivel.

Op het titelblad van het belangrijk geschrift van J.B. Cannaert, *Bijdragen tot de kennis van het oude strafrecht in Vlaenderen*, ziet men een vignet in houtsnee, voorstellende een vertrek, waarin zich twee personen bevinden, nl. eene oude vrouw, bij het spinnewiel gezeten, en tegenover haar een personage, dat den baarlijken duivel vertoont met al de attributen, die zijne helsche Majesteit plegen toegekend te worden en reeds in de middeleeuwsche afbeeldingen van den Vorst der duisternis worden opgemerkt. Hoornen, pooten en staart ontbreken althans aan zijn conterfeitsel niet, maar bovendien - en daar komt het voornamelijk op aan - houdt hij in zijn opgeheven

rechterklauw eene gevulde geldbeurs, die door hem aan de tooverheks, natuurlijk niet ten geschenke, wordt aangeboden. Want ook de duivel gaf nooit iets cadeau, maar verlangde waar voor zijn geld, die door de bank in *de ziel* van de contracteerende partij ter andere zijde bestond, welke haar voor eeuwig aan den 'vyant' verkocht(*).

Evenals elders vond 'de Booze' ook te Delft zijne vrienden en vriendinnen. In de *crimineelboeken* dier stad, waaruit veel voor de geschiedenis der lijfstraffelijke rechtspleging in vroegere eeuwen te putten valt, trof ik vier vonnissen aan, ter zake van *conversatie* of omgang met 'den bosen vyant' gewezen. Ik deel ze hier mee in hun oorspronkelijk kleed, zonder verandering van taal en spelling, ten einde in niets aan den vorm te kort te doen, waarin die rechterlijke uitspraken zijn vervat, welke verbazing wekken in de XIX^{de} eeuw, die toch ook met haar geloof aan spiritisme, tafeldans, enz., geen geringen tol aan het bijgeloof betaalt. En geven de dagbladen ons niet nog telkens verhalen van heksen, die kinderen betooveren en onttooveren, zoodat de vraag rijst, of de toenemende beschaving dan niet bij machte is, zoowel bij de hoogere standen der maatschappij als onder de lagere klassen der bevolking den trek naar het bovennatuurlijke uit te roeien, die in de menschelijke natuur te wortelen schijnt?

Ziehier de bedoelde vonnissen.

'*Contract metten duvel.*

Alsoe Anna Claesdr. van Delffhaven, alias Anna Vader Jacobs ghenaempt, buyten pijne ende banden van ijser (d.i. zonder torture of pijniging) bekent heeft, hoe dat sy, hebbende metten bosen vyant ofte duvel alliancie ende contract gemaeckt ende, tot bevestiginge van dyen, van hem een stuck gelts van IX groot genoten, ende wederomme een locke hairs uyt haer hals hem laten uyttrecken; metten selven vyant geboeleert ende van hem ontfangen heeft seeckere veninige materie, die sy gevangene bekent deur desselfs vyands raet, hulpe ende adresse (behendigheid) seeckeren kinderkens, als oock een jonge dochter op

(*) Dat de duivel met zijn tijd is meegegaan, schijnt den Duitschen dichter Heine te zijn gebleken. Hij toch beweert, dat 'de lasteraar van den beginne af" zich niet meer zoo afzichtelijk vertoont als weleer, maar integendeel als iemand van de fijnste manieren en meest beschaafde vormen, naar den laatsten smaak gekleed, enz. enz., die te recht begrepen heeft, onder zulk eene gedaante veel meer kans van slagen te hebben, dan toen hij als een hybride, vreemdsoortig monster het menschdom plaagde en trachtte ten val te brengen. Met allen eerbied voor Heine's opvatting meen ik (salvo meliori), dat zij veel te eenzijdig en te subjectief is en men mag aannemen, dat 'de geest des kwaads', als een tweede Proteus, onder allerlei, steeds afwisselende gedaanten de stervelingen verbijstert en hun lagen legt. - In het schoone gedicht van Gaspar Nunez de Arce, getiteld: *La vision de Fray Martin*, waar de aanleiding tot Luther's afval van Rome aan een visioen van den Augustijner monnik, waarbij de Twijfel hem verscheen, wordt toegeschreven, heeft de bezielde dichter eveneens met de oude traditie gebroken en 'la Duda' voorgesteld als eene maagdelijke, beeldschoone, glansrijke gedaante, met droevige gelaatstrekken. 'Ik schilder - zoo zegt hij - *de Twijfel* af met schoone en aanlokkende vormen, omdat zij inderdaad schoon en aantrekkelijk *is.* Ware zij het maar niet in die mate!' -

Delffhaven, in haer cruycke ende dranck vermengt ende gedaen te hebben, waer deur deselve in haer lichaemen met onnatuerlicke passie bevanghen, gecrenckt ende gequelt sijn. Alle twelck sijn enorme ende afgrijselicke sonden ende delicten, die na den godlicken ende waerlicken (wereldlijken) rechten met de uyterste straffen an den lijven behoiren gestraft te worden, tot exemple van anderen. Soe is 't, dat mijn heeren Schepenen der stad Delff, met rijpe deliberacie van raede de voirsz. A.C., gevangene, gecondemneert hebben ende condemneren bij desen ge bonnen (gebonden) te worden op een ladder ende eerst geworcht, daernae in 't vuur geworpen ende tot assche verbrant te worden. Verclarende voirts, enz. Actum VI Julij a^{o}. XVc. LXXXV.'

'*Conversatie met die vyant.*

Alsoe Trijn Cornelisdr., gheboren van Delft, buyten pijn van banden van yser bekent heeft met die vyant veel jaeren geconverseert ende alzulck (zoodoende) haer doepsel (doop) ende Godt almachtich versaeckt ende die vyant angehangen te hebben. Met hulpe ende addresse van die welcke, zij bekent heeft veel en verscheyden personen, soe jonck als out, als oick besten (beesten) van die landluyden betovert ende gheïnfycieert (besmet) te hebben, daer veel personen als oick besten van ghesturven zijn.'

Hare straf was dezelfde als die van A.C., boven vermeld.

'*Blasphemie ende anropinghe van den vyant.*

Alsoe Machtelt Gosensdr., gevangen, buyten pijne, enz. bekent heeft zeeckere tijd gheleden, den naam des Heeren geblasfemeert ende den vyant angeropen te hebben, ende alsulcx door raede ende hulpe van den selffder vyant eenighe personen betovert ende die selffde an huer (hun) lichame hinder ende quellage (kwelling) angedaen te hebben. All twelcke enorme delicten zijn, enz.'

Zij werd met den vure geëxecuteerd en tot asch verbrand.

Ziel en lichaam aan den duivel verkocht.

In het IV^{de} Crimineelboek vind ik opgeteekend, dat een zekere Simon Kley 'syn selven op een afschrickelijke, goddelose ende detestable manier met siel ende lichaem eeuwig aan den duyvel, voor een somme van *f* 5500 hadde overgegeven'. Het briefje, dat bij hem gevonden was, luidde van woord tot woord als volgt: 'Ik Symon Cornelis Kley vercope mijn selven met lijf ende ziel aen den duyvel, eeuwigh, voir vijff ende vijftig hondert gld., ende was ondert. Simon Kley; onder de voorz. teickening stont: 't geld bij den brieff, ofte, in plaets des brieffs, geld,

1681 febr.; ende in margine stond: DIT naer veertig jaren levens sult GIJ hebben, IK terstond GELD.'

Men kwam tot de ontdekking van dat contract, toen Simon, na het plegen van een afschuwelijken moord op een meisje van 16 jaren, dat hij met een mes de keel tot op de wervelbeenderen van den hals had afgesneden, was gevat geworden. Hij werd op het schavot, vóór het Raadhuis opgeslagen, gebracht en daar op een kruis(*) door den scherprechter levend geradbraakt en daarna het hoofd van 't lichaam afgehouwen; dat op eene ijzeren pen en het doode lichaam op een rad buiten op het galgeveld gesteld, anderen ten exempel.

Het vonnis werd den 16den Augustus 1681, in tegenwoordigheid van al de Schepenen, uitgesproken, die, na de voltrekking ervan, naar ouder gewoonte den gebruikelijken maaltijd zullen gehouden hebben, welke uit het zoogen. *geeselbeursje*(†) placht bekostigd te worden, dat door toelagen uit stads-kas nu en dan werd gestijfd.

Le vrai peut quelquefois n'être pas vraisemblable!

MR. J. SOUTENDAM.

(*) Dit straftuig is thans op de Gevangenpoort in Den Haag onder vele andere daar tentoongestelde 'instrumenten van torture' opgenomen.

(†) Vgl. Dodt v. Flensburg, Archief voor kerkel. en wereldl. geschied., VII. blz. 193, waaruit blijkt, dat zoo'n 'pot' niet alleen te Delft bestond.

Natuurkunde.

De meteorologie en de stormvoorspellingen uit Amerika.

Sinds eenige jaren bevatten onze dagbladen van tijd tot tijd telegrafische berichten uit Amerika, waarin tegen een bepaalden termijn op eenig punt van de westkust van Europa storm voorspeld wordt. Hoewel de groote meerderheid van het publiek zich volstrekt maar niet kan voorstellen, hoe zulk eene voorspelling op eenigen redelijken grond zou kunnen rusten, valt het toch niet te ontkennen, dat het publiek in het algemeen in deze berichten groot vertrouwen stelt en de meening meer en meer veld wint, dat de voorspellingen meestal uitkomen.

Zonder nu te willen beweren, dat er voor die voorspellingen geen grond bestaat of dat zij nooit precies of ten naasten hij uitkomen, willen wij toch beginnen met de aandacht onzer lezers te vestigen op het groote verschil, dat er bestaat tusschen de wijze, waarop het groote publiek zijne besluiten trekt, en die, waarop in de wetenschap beslist wordt, of de uitkomst dermate en zoo vaak de verwachting bewaarheidt, dat men eindelijk met wetenschappelijke zekerheid een verschijnsel voorspellen kan.

In de eerste plaats merken wij dan op, dat weervoorspellingen in het algemeen door de groote menigte met graagte en lichtgeloovigheid ontvangen worden; het onbekende trekt aan, en het weer heeft grooten invloed op onze welvaart, onze bezigheden en onze uitspanningen; zoowel voor den zeeman en den landbouwer als voor hen, die een uitstapje willen doen of eene buitenpartij geven, zou het veel waard zijn, als zij eenigen tijd vooraf zekerheid konden hebben omtrent aanstaande weersgesteldheid, en zoolang de ervaring alle voorspelling niet treurig gelogenstraft heeft, zijn velen geneigd geloof te slaan aan den eerste den beste, die meent daaromtrent iets te kunnen voorspellen. Hoort deze of gene van een vriend, dat de stormvoorspellingen

uit Amerika toch maar altijd uitkomen, of hoort hij, zooals dat wel eens gebeurd is, iemand klagen, dat die Amerikanen ons tegenwoordig al hunne stormen toezenden, dan zal hij, al zij het dan met een glimlach om deze laatste dwaasheid, toch al licht op de stormvoorspellingen gaan letten. Leest hij nu eens in de courant, dat op den zooveelste der maand op de Fransche kust een storm voorspeld wordt, en komt die voorspelling volkomen uit, dan is hij reeds ten halve overtuigd en men zal hem niet licht doen inzien, dat deze ééne waarneming nog niets bewijst. Maar velen zijn nog veel lichter te overtuigen: stel, dat het om dien tijd, waarop de storm op de Fransche kust voorspeld was, in West-Europa stevig waait, dan vragen zij niet, of het wel juist de dag is, waarop de storm verwacht moest worden; of hij wel juist de Fransche en niet de Iersche kust teistert; even min, of het een storm is of eene stevige koelte of een sterke wind, - voor de meesten is het genoeg, dat het waait en dat zij zich herinneren een paar dagen te voren iets van een storm in de courant gelezen te hebben. Zeer waarschijnlijk heeft in dat geval de wind, dien zij waarnemen, niets met den voorspelden storm te maken; zeer waarschijnlijk heeft deze laatste zijn loop ver benoorden Engeland genomen en is deze wind in Amerika volstrekt niet waargenomen, maar op den Oceaan ontstaan, maar toch is het tien tegen één, dat de courantenlezer in den matigen wind, die b.v. 's avonds van den 10^{den} de Noordzee in beroering brengt, den storm herkent, dien hij in den morgen van den 9^{den} op de Fransche kust wachtte. Eindelijk zal eene stormvoorspelling, die in 't geheel niet uitkomt, - en zoo zijn er velen - vaak onopgemerkt voorbijgaan en op het publiek veel minder indruk maken dan een, die geheel of ten deele bewaarheid wordt.

De wijze, waarop men in de wetenschap tot zekerheid komt omtrent het voorspellen van verschijnselen, is tweeërlei: zij is verschillend al naarmate die wetenschap reeds zoover gevorderd is, dat men er de berekening op heeft kunnen toepassen, of dat zij nog slechts zuiver eene waarnemingswetenschap is; een paar uitstekende voorbeelden hiervan zijn de sterrenkunde en de weerkunde.

De bewegingen der hemellichamen zijn van overoude tijden af waargenomen; reeds zeer vroeg had men onderscheid gezien tusschen de zoogenaamd vaste sterren, die steeds dezelfde plaats aan den hemel schenen te behouden, en de planeten of dwaalsterren, wier beweging zelfs een oppervlakkigen waarnemer in het oog moest vallen en vooral door hare onregelmatigheid merkwaardig was. Nadat een groot aantal waarnemingen verzameld waren, grondde de groote Copernicus daarop een stelsel, waardoor hij die bewegingen trachtte te verklaren; de aarde was eene dwaalster evenals de anderen; zij draaide in 24 uur om hare as en daardoor ontstond de afwisseling van dag en nacht; verder draaiden alle dwaalsterren en dus ook de aarde om de zon en wel in des te korter tijdsverloop, naarmate zij dichter

bij de zon stonden. Kepler vond mede uit waarnemingen de wetten, volgens welke die beweging der planeten om de zon plaats heeft, en Isaac Newton bewees, dat die beweging en hare wetten verklaard kunnen worden door aan te nemen, dat alle lichamen elkander aantrekken en dat die aantrekking afhankelijk is van de hoeveelheid stof, waaruit die lichamen bestaan, en van den afstand, waarop zij van elkaar verwijderd zijn. Uitgaande van deze wetten heeft men nu telkens de plaats berekend, waarop een of ander hemellichaam op zeker oogenblik staan moest, en steeds heeft de waarneming aan die verwachting beantwoord; men heeft lang vooraf het oogenblik en de bijzonderheden van verschijnselen aan den hemel berekend, en door de volmaakte overeenstemming tusschen de uitkomsten van berekening en waarneming zijn de gronden, waarop die berekening rust, boven allen twijfel verheven. Hier heeft men dus wiskunstige zekerheid in de voorspelling: wanneer men in een sterrenkundig jaarboek voor zeker uur van zekeren dag eene eclips of eene samenkomst van twee planeten voorspeld vindt, dan kan men even zeker zijn, dat deze verschijnselen wezenlijk plaats zullen vinden, als dat den volgenden morgen de zon zal opgaan op het uur, dat de sterrenkundige berekend heeft. Maar in eene wetenschap, die nog geheel op waarneming berust, kan men eene dusdanige zekerheid niet verkrijgen; toch is ook hier, maar langs anderen weg, eene groote mate van waarschijnlijkheid, eene betrekkelijke zekerheid te bereiken en wel op dezen grondslag: *Wanneer twee verschillende reeksen van verschijnselen telkens gepaard voorkomen, samen hare hoogste kracht bereiken, samen weer verminderen*, *enz.*, *dan mag men besluiten*, *dat er verband is tusschen die twee reeksen verschijnselen.* Wij voegen er dadelijk bij, dat men bij de toepassing van dezen regel groote voorzichtigheid en nauwgezetheid moet in acht nemen, daar men anders al heel licht overeenstemming zou kunnen vinden, waar men die eenmaal vinden wil en waar zij toch in werkelijkheid niet bestaat. Wij zullen door een voorbeeld van verschijnselen, waartusschen ieder het verband kent, onzen regel trachten duidelijk te maken.

Den 20sten Maart gaat de zon om 6 uur op en om 6 uur onder; na 20 Maart neemt men aan den eenen kant waar, dat zij elken dag vroeger opkomt en later ondergaat en dat zij op den middag hooger staat dan den vorigen dag; in Juni gaat zij het vroegst op en het laatst onder en bereikt zij de grootste middaghoogte; van 20 Juni tot 23 September wordt de duur van den dag weer korter en de middaghoogte kleiner, totdat in September de toestand weer dezelfde is als op den 20sten Maart. Van dien tijd af ziet men al die verschijnselen juist omgekeerd, en 21 Dec. gaat de zon om 8 uur op, om 4 uur onder; aan den anderen kant neemt men waar, dat na het eind van Maart de winterkoude plaats maakt voor zachter weer, dat langzamerhand de aarde zich met nieuw groen bekleedt en dat de warmte toeneemt; in Juli en Augustus heeft men zomerweder; in het najaar maakt dit

weer plaats voor stormen, die de boomen ontbladeren, en de natuur keert langzamerhand in den winterslaap terug. Hij, die deze beide reeksen van verschijnselen het eerst waarnam en vergeleek, zou zich misschien gerechtigd achten, verband ertusschen te zoeken en de stelling neer te schrijven: het wordt zomer, *omdat* de dagen langer duren en de zon hooger klimt; toch zou hij daartoe geen recht hebben, want dat recht wordt eerst verkregen, wanneer eene groote reeks van waarnemingen die resultaten bevestigt; immers zullen er altijd door bekende of onbekende oorzaken afwijkingen zijn: hoewel de zon hoog staat en de dag lang duurt, kan het weer slecht en de zomer koud zijn, terwijl iedereen weet, dat niettegenstaande zeer lagen zonnestand de winter zeer zacht kan zijn. *De invloed dier afwijkingen nu verdwijnt*, *als men een zeer groot aantal waarnemingen heeft*, en eerst dan kan men met eenige zekerheid algemeen geldende resultaten trekken. Zoo heeft de waarneming van vele jaren geleerd, dat bij ons Juli de warmste, Januari de koudste maand van het jaar is; mocht nu in honderd jaren het eens voorgekomen zijn, dat Februari kouder was, dan verandert dat toch niets aan de waarheid, dat Januari de koudste maand van het jaar is, want telt men de honderd getallen op, die de gemiddelde temperatuur in Januari aanduiden, en deelt men die som door 100, en doet men hetzelfde voor Februari, dan zal de daaruit voortkomende gemiddelde temperatuur voor de maand Januari toch altijd lager zijn dan die voor Februari. Men kan dus op goeden grond voorspellen, dat het in Januari 1882 kouder zal zijn dan in Februari van dat jaar; de waarschijnlijkheid, dat die voorspelling niet uitkomt, bestaat, maar zij is gering.

Zien wij na het voorafgaande, wat wij weten van de waarschijnlijkheid, dat de Amerikaansche stormvoorspellingen bewaarheid worden of niet. Wij moeten daartoe eerst onderzoeken, op welke gronden zij steunen, om daarna na te gaan, wat de ervaring ons daaromtrent geleerd heeft.

Wat het eerste punt betreft, stellen wij op den voorgrond, dat alle stormvoorspellingen en dus ook de Amerikaansche steunen op aanwijzingen van den barometer; daarin is niets vreemds, niets eigenaardig Amerikaansch: reeds in 1860 werd op voorstel van onzen beroemden meteoroloog Buys Ballot besloten, op verschillende punten van ons vaderland barometer-waarnemingen te verrichten en die elkaar per telegraaf mede te deelen; uit het verschil in stand tusschen de noordelijkste en zuidelijkste plaatsen van ons land kon men dan besluiten trekken omtrent richting en kracht van den wind; volgens de wet van Buys Ballot heeft men de plaats, waar de barometer het laagst staat, aan zijne linkerhand, wanneer men den rug keert naar de zijde, waar de wind vandaan komt; staat b.v. te Maastricht de barometer hooger dan te Groningen, dan heeft men kans op westenwind en

wel op des te heviger wind, naarmate het verschil in luchtdruk op die twee plaatsen grooter is. Deze regel, uit de ervaring geput, kan ook door de redeneering verklaard worden, maar er is nog groot verschil tusschen deze poging, om storm te voorspellen, en die, welke wij nu bespreken.

Alle winden zijn een gevolg van ongelijkheid der luchtdrukking op verschillende plaatsen, en deze is weer een gevolg van ongelijke verwarming. Wanneer de aarde overal gelijkmatig verwarmd werd, dan zou het luchtkleed, dat onze aarde omringt, met betrekking tot de aarde in rust zijn, en zelfs de draaiende beweging der aarde zou geene verandering brengen in deze doodsche stilte, omdat de aarde haar luchtkleed volkomen eenparig zou meenemen in haar loop. Daar nu echter verschillende deelen der aarde zeer verschillend verwarmd worden, zoo is de druk der lucht op die deelen ongelijk, en men kan dien druk meten door den barometer, een werktuig, dat, zooals bekend is, bestaat uit eene glazen buis, met kwik gevuld en het onderste boven in een bak met kwik geplaatst; boven de kwikzuil is geene lucht en de druk der kwikkolom is gelijk aan dien, welken de lucht dus op het kwik in den bak uitoefent. Daalt nu de barometer op eene of andere plaats, dan bewijst dit, dat de luchtdruk aldaar geringer is geworden, maar dan kan men uit die waarneming op zichzelve niet veel besluiten omtrent waarschijnlijke weersverandering; men behoort daarbij op de windrichting te letten.

Wordt op twee plaatsen tegelijkertijd de barometer waargenomen en blijkt de luchtdruk op de zuidelijkste der twee plaatsen geringer dan op de noordelijke, dan zou, als de aarde stilstond, een luchtstroom ontstaan van het noorden naar het zuiden; door de draaiing onzer aarde zal die luchtstroom echter afwijken en waarschijnlijk zal men een noordoostenwind waarnemen.

Bij stil weder is op plaatsen, die niet al te ver van elkaar gelegen zijn, de barometerstand weinig verschillend; de waarneming heeft echter geleerd, dat vaak op eenig punt de drukking sterk vermindert, terwijl in alle richtingen daaromheen de druk hooger is, naarmate men zich van dat punt verwijdert; het is, alsof boven deze streek eene trechtervormige verdieping ontstaan is, waarvan het punt, waar de barometer het laagst staat, het middelpunt is, terwijl daaromheen de drukking kleiner is dan de gemiddelde, maar tot aan de grenzen der verdieping toeneemt. Deze barometrische verdieping, dit minimum van druk is de oorzaak der stormen; hoe lager de druk, des te meer kans op hevigen wind, maar daarbij is nog eene andere omstandigheid van belang: om bij ons beeld van eene trechtervormige opening te blijven, zouden wij die omstandigheid de mindere of meerdere steilte der wanden moeten noemen. Wanneer men zich immers een cirkel denkt van zeer groote uitgestrektheid, waarop de luchtdruk b.v. de normale is (760), en daarbinnen op aanzienlijken

afstand een tweeden omtrek, waarop die druk zeer weinig minder is b.v. 759; daarbinnen ook weder op grooten afstand eene aaneenschakeling van punten met een druk 758, enz., totdat zeer langzaam ergens binnen die kringen een punt bereikt wordt, waar de druk een minimum, b.v. 750, is, dan noemen wij de wanden niet steil; het verval is, om zoo te zeggen, dan klein; die druk neemt geleidelijk af, en met geringe luchtstroomen zonder hevigen storm zal het evenwicht hersteld kunnen worden. Neemt de drukking echter van de buitenste punten. waar zij iets beneden de normale is, tot het middelpunt, waar zij het laagst is, zeer snel af, dan is de helling van onze verdieping zeer steil en dan zal het herstel van het evenwicht met hevigen storm gepaard gaan. Zoo woedde den 15^{den} November 1878 een hevige storm in Europa; het middelpunt der verdieping was benoorden ons land, waar de barometer 735 ^{mm} wees; denkt men nu alle plaatsen, waar die stand 740,745 enz. was, door lijnen vereenigd, dan strekte de kromme lijn, waar de druk 740 was, zich uit over de Noordzee, het midden van Denemarken en Amsterdam; daaromheen bedroeg in Londen, het zuiden van België, West-Duitschland, Berlijn en het noorden van Denemarken de druk 745 ^{mm}; in het westen van Engeland, in Noord-Frankrijk, Midden-Duitschland en het zuiden van Skandinavië wees de barometer 740 ^{mm}; over Ierland, Zuid-Frankrijk, Noord-Italië, Oostenrijk, Polen, het zuidelijk deel der Oostzee en even voorbij Stokholm en Christania liep de kromme lijn, waar de druk 755 bedroeg, en om deze geheele verdieping kan men eene bijna cirkelvormige kromme lijn trekken, die Midden-Europa omgaf en waar de drukking 760 ^{mm} bedroeg; zij liep bewesten Ierland en de golf van Biscaye, over Spanje, de Middellandsche zee, Turkije, West-Rusland en het midden van Skandinavië. Zooals men op eene kaart gemakkelijk zien kan, is de helling van deze verdieping vrij steil en er woei op dien datum over dat deel van Europa ook een hevige storm.

In het voorbeeld, dat wij hier aanhaalden, was het middelpunt der verdieping iets ten noordwesten van ons land, maar de storm was daar volstrekt niet het hevigst; gaan wij de windrichting op dien dag na op verschillende plaatsen, waar de storm heerschte, dan zien wij, dat in Engeland, dat bijna pal west van het middelpunt lag, de wind uit het noorden woei; in het noordelijk deel der Noordzee was de windrichting noordoost; in Duitschland en Rusland (oost van 't middelpunt) was de wind zuid en zuidoost, in Frankrijk en Italië west en zuidwest; men ziet daaruit, dat in dezen orkaan de lucht eene draaiende beweging heeft, en wel van west door zuid naar oost, d.i. tegen de zon in; bij die draaiing heeft de lucht echter tevens neiging naar het middelpunt, zoodat bewesten van het middelpunt de wind niet pal noord, maar ietwat noordwest is; ten zuiden daarvan is zij niet pal oost, maar tevens eenigszins uit het zuiden, enz. Deze draaiende beweging der lucht is in alle orkanen opgemerkt; zoo was er, om een twee-

de voorbeeld te noemen, den 10^{den} October 1878 eene barometrische verdieping op de noordwestkust van Schotland; in Ierland woei er toen een noordwesten-wind, in 't Kanaal een westzuidwester-, in Duitschland een zuiden- en in de Noordzee een zuidoostenwind; ook hier ziet men weder eene draaiende beweging der lucht om het middelpunt van links naar rechts, of van west door zuid naar oost. Ook hier is de wet van Buys Ballot van toepassing, volgens welke men het laagdrukmiddelpunt altijd aan zijne linkerhand heeft, wanneer men zich zoo plaatst, dat men den wind in den rug heeft. In het zuidelijk halfrond is de richting, waarin de lucht om het middelpunt waait, juist omgekeerd, dus met de zon mee, hetgeen tevens een bewijs is, dat deze wentelende beweging een gevolg is van de draaiing der aarde om hare as; stond de aarde stil, dan zou de lucht van alle richtingen eromheen naar het middelpunt toe waaien.

Uit dit alles volgt, dat, als wij bij gelegenheid van een orkaan de standen der barometers op verschillende plaatsen kennen, wij met vrij groote zekerheid de windrichting op die plaatsen kunnen weten. Nemen wij b.v. het geval, dat in Amsterdam de barometer het laagst staat, dan zal de wind op de Noordzee noord- of noordnoordwest zijn, in Zuid-Holland west of zuidwest, in de Zuiderzee en in Overijsel zuid en benoorden Amsterdam oost of oostnoordoost.

Uit deze beschouwing kan men echter alleen weten, hoe de wind op een zeker oogenblik op verschillende plaatsen is, maar hoe kan men nu voorspellen, hoe hij waarschijnlijk zijn zal?

De waarneming heeft geleerd, dat deze middelpunten van lagen druk zich verplaatsen, en wel met zeer groote snelheid; deze snelheid is echter zeer klein vergeleken met die van eene telegrafische dépêche en wanneer men nu niet alleen weet, dat de orkaan zich verplaatst, maar ook in welke richting hij zijn loop heeft, dan is er rijkelijk tijd, om per telegraaf de bedreigde streek te waarschuwen. Omtrent het ontstaan dezer verdieping weet men weinig, maar wij weten wel, dat zij zich in het noordelijk halfrond gewoonlijk van het zuidwesten naar het noordoosten voortbewegen, of nog vaker van westzuidwest naar oostnoordoost. Ziedaar nu den grond, waarop de stormvoorspellingen rusten: ware Europa niet ten westen begrensd door een grooten Oceaan, waarop uit den aard der zaak weinig waarnemingen kunnen gedaan worden, dan zouden die voorspellingen veel zekerder zijn; de oostkust van Amerika b.v. is daarvoor uitstekend gelegen; ten westen daarvan breidt zich een uitgestrekt vastland uit, met een telegrafennet bedekt; ontstaat er aan de kusten van de Stille Zuidzee een orkaan, dan kan men dat niet alleen bijna onmiddellijk te New-York weten, maar men kan ook den orkaan op den voet volgen; men kan van uur tot uur tijding ontvangen omtrent zijne hevigheid, den weg, dien hij aflegt, de richting, die hij neemt, en men kan daaruit op goede gronden besluiten, welke plaatsen binnen korten termijn door

hem bedreigd worden. Wij Europeanen zijn echter in veel ongunstiger toestand, omdat wij ten westen begrensd worden door de zee; en onze Amerikaansche vrienden hebben nu eenepoging gedaan, ons in hunne voorrechten te doen deelen.

De *New York Herald* is zeker geene gewone courant, of liever, de eigenaar is een man, die zeker onze warme hulde verdient voor zijne groote belangstelling in de wetenschap: hij is het, die den later beroemd geworden Stanley naar Afrika zond, om den verloren reiziger Livingstone op te zoeken; hij is het, op wiens kosten dezelfde Stanley, nadat zijn eerste tocht met schitterenden uitslag bekroond was, nogmaals een ontdekkingstocht door Afrika deed; eindelijk is hij de man, die een schip uitrustte ter Noordpoolreis; en wanneer zulk een man den transatlantischen kabel gebruikt, om stormvoorspellingen over te seinen, dan heeft hij recht gehoord te worden, en dan is het niet onwaarschijnlijk, dat de gronden, waarop hij daarbij steunt, althans de overweging waardig zijn.

Zich grondende op de algemeene kennis, die men heeft opgedaan omtrent de beweging der middelpunten van lagen druk, bepaalt men uit de weerkaarten, die driemaal per dag door den officieelen weerkundigen dienst van de Vereenigde Staten worden opgemaakt, de richting, waarin, en de snelheid, waarmede orkanen zich voortbewogen hebben, en maakt daaruit op de waarschijnlijke plaats, waar, en den tijd, waarop zij de Europeesche kust zullen bereiken.

Hoe redelijk dit alles nu ook moge schijnen, is er toch veel in te brengen tegen de juistheid dezer redeneering: in de eerste plaats weet men volstrekt niet, welke omstandigheden deze orkanen op den Atlantischen Oceaan kunnen ontmoeten, waardoor hunne snelheid van voortplanting, hunne hevigheid en hunne richting geheel gewijzigd kunnen worden; en al is het mogelijk, dat de orkaan blijft bestaan en Europa bereikt, is het toch zeer moeielijk te zeggen, waar en wanneer dat plaats zal hebben. In de tweede plaats kunnen ons omgekeerd orkanen overvallen, die nooit in Amerika geweest zijn en omtrent welker bestaan geen telegram vandaar ons dus ooit kan waarschuwen, omdat zij op den Oceaan ontstaan zijn.

Is de druk in onze streken laag, dan zijn de omstandigheden gunstig voor eene vrij ongestoorde voortplanting der orkanen; heeft in het omgekeerde geval een hooge luchtdruk bij ons de overhand, dan bereiken de van Amerika vertrokken orkanen noch de Fransche noch de Britsche kusten, maar verliezen zich in de Noordelijke IJszee. Zoo was gedurende de beroemde Decembermaand van 1879 de luchtdruk over Europa zeer hoog; den 13^{den} bereikte hij in ons land de hoogte van 782 ^{mm}; den 16^{den} was hij in geheel Midden-Europa boven 775; de kromme lijn over de plaatsen, waar de druk 770 was, liep over de Oostzee, het zuiden van Skandinavië, Schotland, Ierland, de golf van Biscaye, Spanje en Italië. Het is duidelijk, dat boven Europa een

luchtberg zich bevond in plaats van eene verdieping, en aangezien om zulk een golfberg de lucht juist in omgekeerde richting wentelt als om eene verdieping, zoo woeien er in Engeland en bij ons zwakke zuidenwinden; in het noordoosten van Europa noordwestenwinden; maar van den 7^{den} tot den 27sten bereikte volgens het meteorologisch jaarboekje van 1879 de wind in ons land geene grootere kracht dan eene frissche koelte, en eerst den 28sten begon de barometer snel te dalen, welke daling, de volgende dagen voortgezet, vergezeld ging van regen en storm uit het zuidwesten; het is begrijpelijk, dat eene verdieping, van Amerika komende, hier geene gunstige omstandigheden zou gevonden hebben, om zich voort te bewegen.

In den laatsten tijd hebben echter twee weerkundigen, H.E. Loomis in Amerika en N. Hoffmeyer in Denemarken, de zaak van hare practische zijde onderzocht; door namelijk den loop van vele orkanen, die gedurende eenige jaren waren voorgekomen en opgeteekend, zooveel mogelijk te volgen. De heer Loomis vond, dat er jaarlijks ongeveer 50 middelpunten van lagen druk uit de Vereenigde Staten in oostelijke richting op den Oceaan komen; daarvan zouden slechts 18 Europa bereiken, maar bijna allen gaan verre benoorden van Schotland en snijden den meridiaan van Parijs op de breedte van IJsland. Volgens hem zouden er 8 kansen tegen 1 zijn, dat eene verdieping, van de Vereenigde Staten uitgegaan, eenig punt der Britsche eilanden zou bereiken; 5 tegen 1, dat zij in de buurt der Engelsche kust een storm zou verwekken, terwijl de waarschijnlijkheid, dat zij aldaar eene frissche koelte zou teweegbrengen, gelijkstond met de kans, dat zij dat niet zou doen.

Het werk van den heer Hoffmeyer is uitgebreider en voor ons doel belangrijker: zijn onderzoek loopt over een tijdperk van 21 maanden, waarin ook op zee vele waarnemingen gedaan zijn: in dien tijd heeft hij den loop van 285 laagdruk middelpunten nagegaan:

125 of 44% kwamen van de Vereenigde Staten of van Canada;

23 of 8% van de Baffinsbaai, of van straat Davis, dus van de IJszee;

26 of 9% vertoonden zich het eerst in zee tusschen Amerika en de Azorische eilanden en komen waarschijnlijk van de keerkringsstreken;

105 of 37% ontstonden in volle zee door scheiding van reeds bestaande verdiepingen, en

6 of 2% vertoonden zich in zee, zonder dat men met eenige zekerheid kan zeggen, of zij daar ontstaan zijn.

Verder vond hij, dat van 34 orkanen, die Amerika verlieten, slechts 19 invloed uitoefenden in Europa (d.i. 56%), en van deze 19 verwekten er slechts 10 (d.i. 29%) stormen aldaar; de waarschijnlijkheid, dat eene verdieping, van Amerika uitgegaan, storm verwekt in Europa, wordt door hem berekend als 1 op 3 in Noorwegen, 1 op 4 voor de Britsche eilanden, 1 op 7 voor Frankrijk, 1 op 11 voor Portugal.

Al deze cijfers zijn ongunstig voor de Amerikaansche weervoorspellingen; wij zien eruit, dat vele orkanen ons treffen kunnen, die Amerika niet kan voorspellen, en dat velen, die het wel kan voorspellen, ons niet bereiken. Dat ligt niet aan de onjuistheid der theorie, maar dat ligt geheel hieraan, dat een groote Oceaan ons van Amerika scheidt.

'De reisroute der storingen van den dampkring in Amerika', zegt Hoffmeyer, 'en het karakter, dat die storingen daar vertoonen, kunnen geene aanleiding geven tot ernstige besluiten omtrent hare reisroute op den Oceaan en haar karakter aldaar; en zelfs als men Amerikaansche en Europeesche waarnemingen in onderling verband beschouwt, kan men niet altijd een juist begrip krijgen van wat er op den Oceaan gebeurd is.'

Missen dan die Amerikaansche waarnemingen en voorspellingen alle waarde voor ons?

In geenen deele; maar het gebrek is, dat zij uit den aard der zaak onvolledig en daarom onvoldoende zijn; wanneer men telegrafische verbinding had met alle noord- en zuidwest gelegen plaatsen, met de Faroër, met IJsland, Groenland en vooral met de Azorische eilanden (op 1800 kilometer bewesten Portugal), dan zou geene ernstige storing van het evenwicht in den dampkring ons van dien kant kunnen naderen, zonder dat wij op hare komst waren voorbereid. Reeds in 1866 drong Prof. Buys Ballot bij den Minister van Marine van Portugal aan op eene telegrafische verbinding tusschen de Azoren en Lissabon, maar tot nog toe is deze wensch, voor zoover wij weten, niet verwezenlijkt.

Wij hopen onzen lezers duidelijk gemaakt te hebben, dat de weervoorspellingen in het algemeen op goede gronden rusten kunnen, maar ook, dat men daarmee met groote voorzichtigheid moet te werk gaan; het zou ons niet verwonderen, dat velen onzer lezers, met eenige aandacht de Amerikaansche stormvoorspellingen nagaande, weldra zelven zouden bemerken, dat er slechts een klein deel volkomen bewaarheid wordt.

Dordrecht Mei 1881.

A. VAN OVEN.

Letterkunde.

Oorspronkelijke romans.

Geld en Adel. Zedenschets onzes tijds door Hendrik Conscience, 2 dln. - Leiden, A.W. Sijthoff.
Een idealist, door D.E. Cool. Amsterdam, H.W. Mooy.
De Van Sons. Een verhaal uit Indië door Annie Foore, 2 dln. - 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.
Nanni of vruchten van het vooroordeel, door Kwamina. - Dordrecht, J.P. Revers.
Twee novellen van Sally. - Aan eene kleine badplaats. In opstand. - Haarlem, de Erven F. Bohn.
Fantasie en waarheid. Verhalen en schetsen van Anna van Hage. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.
Zonder moeder en andere verhalen door Mevrouw Kautzmann - van Oosterzee. - Rotterdam, Otto Petri.
Vier historische groepen door Mevrouw A.L.G. Bosboom-Toussaint. - 's Gravenhage, Henri J. Stemberg (Guldens-editie, no. 134).
Grootheid en val. Historische novellen door J. Huf van Buren. - 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.
Onbekende vrienden door Martin Kalff. - 's Gravenhage, Henri J. Stemberg (Guldens-editie, no. 133).
Onder vrienden. Verhalen en novellen door J.F. van Cuyck. - Antwerpen, L. Dela Montagne.

Ook wanneer het jubelfeest van den meest populairen schrijver van Zuid-Nederland niet kort geleden met algemeene deelneming van de letterbroeders uit Noord en Zuid was gevierd geworden, zou toch het laatste werk van Hendrik Conscience de eerste plaats verdienen onder de romans en novellen, die het onderwerp van het tegenwoordig overzicht uitmaken. Deze beide deelen volmaken des schrijvers honderdtal en toch bezitten zij eene frischheid en gezondheid van gedachte, eene helderheid en nauwkeurigheid van uitwerking, die de meeste schrijvers bij hun optreden niet onder hunne aanspraken op de belangstelling van het publiek kunnen doen gelden, laat staan tot na de uitgifte van hun honderdste boekdeel behouden. Een der redenaars op het Conscience-feest getuigde, dat de werken van den geliefden schrijver in de leesbibliotheken van zijn vaderland meer gevraagd werden dan die van alle andere Vlaamsche dichters en schrijvers bijeen. Wie ze kent, zal dit gereedelijk gelooven, want Conscience bezit alle hoedanigheden, die den volksschrijver kenmerken en hem den weg wijzen naar

het hart zijner lezers, om een weldadigen indruk bij hen achter te laten. De eenvoud en gemoedelijkheid zijner romans en verhalen, de menschenkennis, die hij erin toont, het gezond oordeel en de gematigdheid, bij de uitkiezing en bewerking van zijne stof in het oog gehouden, geven den sleutel tot de groote populariteit, welke deze schrijver in Noord en Zuid geniet. Uit een taalkundig en politiek oogpunt mag men hem het hoogst prijzen, omdat hij het Vlaamsch van een *patois* tot eene leestaal heeft weten te verheffen, - de bewondering van anderen mag vooral in andere bijomstandigheden hare oorzaak vinden: voor de meesten zijner lezers, ook voor ons, spruit de liefde voor Conscience en zijne werken voort uit de innerlijke verdiensten van zijne romans, die als van hart tot hart geschreven zijn en, hetzij geschiedkundige dagen hetzij onze eigen tijd er de stof voor leverde, allen evenzeer strekken tot bevordering van hetgeen edel is en schoon. Uit dien hoofde alleen reeds is de algemeene deelneming in zijn jubelfeest gerechtvaardigd en juichen wij het van harte toe, dat de Koning van Nederland aan den schrijver een buitengewoon huldeblijk geschonken heeft en hem dat op eene plechtige en officieele wijze heeft doen uitreiken. In Conscience is aldus niet slechts, niet bij voorkeur de Vlaamsche beweging op taalgebied, maar de Nederlandsche letterkunde gehuldigd en vereerd.

Zooals we reeds in 't voorbijgaan opmerkten, de voor ons liggende roman ontsiert de lange reeks van Hendrik Conscience's geschriften niet. Alle goede hoedanigheden van den schrijver komen erin aan den dag. Met eene zoo te zeggen afgezaagde stof, waarover letterlijk niets nieuws meer te zeggen was, heeft hij zonder buitengewone hulpmiddelen of knaleffecten een boeiend en treffend verhaal weten samen te stellen. En *Geld en Adel* kon te recht eene ‘zedenschets onzes tijds’ genoemd worden, omdat het geschreven is, om de nu eenmaal bestaande maatschappelijke afscheidingen te schilderen. Of ze rechtmatig of onrechtmatig zijn, laat de schrijver aan het oordeel zijner lezers over; hij schetst alleen het bestaande en de daaruit voortkomende treurige gevolgen, hoewel hij zijne verwikkeling tot een bevredigend einde brengt. Zijn held is de zoon van een schatrijk aannemer, die uit de lagere volksklasse door werkzaamheid en ondernemingsgeest tot rijkdom is gekomen; zijne heldin een beminnelijk meisje, een dagloonerskind, welker ouders met die van den jongeling in oude tijden bevriend waren en die door toevallige omstandigheden met haren voormaligen speelmakker in aanraking komt. De jonge man, die wezenlijk een goeden aard heeft, doch in den omgang met jonge, adellijke fatten tot losbandigheden vervallen is, die naar zijns vaders meening nu eenmaal den millionnair niet kwaad staan, vindt in het gezin van den behoeftigen timmermansknecht, wat de slemppartijen en geldverkwisterij zijner vrienden niet schenken kunnen; weldra lost zich de behagelijkheid, die hij daar vindt, in eene beant-

woorde liefde tot Lina op. Zijn vader heeft echter gansch andere plannen met den zoon, dan hem te doen huwen met een dagloonerskind, hoe schoon, hoe braaf, hoe lieftallig en deugdzaam ook. Met zijn geld heeft hij een half geruïneerd baron staande gehouden en van den ondergang gered, mits diens dochter aan zijn zoon tot vrouw gegeven werd. De adellijke ouders en de beminnelijke freule zijn bereid tot dit huwelijk over te gaan, dat den bruidegom al even weinig toelacht als der bruid; maar gelukkig komt het zoover niet. De ramp, die Herman Steenvliet zoowel als Lina Wouters en Clemence van Overburg boven het hoofd hangt, wordt gelukkig afgewend, - hoe, kunnen belangstellenden vernemen, door den roman te lezen, die hen zonder twijfel boeien en hun bevallen zal.

Zooals men ziet, zijn alle elementen voor eene tragische behandeling hier aanwezig. Een parvenu, stoffende op zijn geld; een edelman aan lager wal, eene verkochte dochter van goeden huize, een engelachtig meisje in de armoedige hut: we kennen hen allen en zien hen voor onze verbeelding reeds allerlei hoog opgeschroefde taal aan den man brengen, allerlei buitensporige en onmogelijke dingen doen. Maar bij Conscience is dat het geval niet; hij is zichzelf en zijne personen meester. De vraag: geld tegenover adel, wordt door hem zuiver gesteld; al zijne personen zijn natuurlijk, volstrekt geen caricaturen, en met even weinig overdrijving worden zij geteekend, als de intrige geleid en ontknoopt wordt. Dus is bij hem de parvenu geen *bourgeois gentilhomme* en komt 's mans wensch naar een adellijk huwelijk voor zijn zoon niet voort uit de zucht, om zich wegens zijn geld met den adel op dezelfde lijn te stellen, maar uit het natuurlijk verlangen, dat het geslacht, waaraan hijzelf de krachtige hulpmiddelen van den rijkdom verschaft had, door de verbintenis van zijn zoon tot maatschappelijk aanzien komen mocht. Ook het tafereel van de familie Van Overburg en hare adellijke vrienden is van alle overdrijving en overlading vrij; aan de geldpartij en de adelpartij doet de schrijver gelijkelijk recht en met veel tact doet hij uitkomen, dat de maatschappelijke scheidingslijn, die den adel en de geldaristocratie vaneenhoudt, niet ongestraft van weerskanten kan worden overschreden. In Noord-Nederland bestaat die scheiding niet zoo scherp als bij onze Zuiderbroeders, en de daar belangrijke quaestie, die in Conscience's roman behandeld wordt, laat hier de groote meerderheid koud; maar toch zal men wel kunnen begrijpen, dat, indien de adel eene mésalliance van eene zijner dochters met een burgerman niet goedkeuren kan om redenen, die een derde niet veel meer dan vooroordeel acht, van den anderen kant de burgerjongeling, wien het hart op de rechte plaats zit, evenzeer van zulk een huwelijk afkeerig is, wanneer er geen liefde bij in 't spel is. ‘Gij koopt mij - zegt Herman Steenvliet tot zijn vader - met uw geld eene bruid, de telge van een aloud en doorluchtig geslacht. Beminnen kan ze mij nooit, mij den

verrijkten werkmanszoon, den zelfzuchtigen burger, wiens hoogmoed haren adeldom wil opslorpen en vernietigen. Ik zou deze beschuldiging in hare oogen lezen, zonder ophouden, altoos. Hare bloedverwanten zouden zich over mij wreken door onverzoenbaren haat en misprijzen.... en ik, ik zou deemoedig en zonder wederstand het hoofd moeten bukken onder de vernedering; want mijn geweten zou mij zeggen dat ik ze heb verdiend.'

Al gaat de roman rustig en regelmatig op den weg naar de bevredigende ontknooping voort, toch komen er oogenblikken in voor van groote dramatische kracht. We willen alleen het gesprek aanhalen van freule Clemence met haren peetoom, den ouden markies, waarin deze haar het geheim harer zelfopoffering weet te ontlokken. Ook de gesprekken van vader en zoon zijn met kracht en gevoel geschreven, terwijl de schrijver eene keurige proeve van zijn liefelijk talent geeft in de ontmoeting van den vader met de armoedige beminde van zijn zoon. Nadat hij gekomen is, om haar hooghartig den omgang met zijn Herman te verbieden, betoovert het meisje hem door hare lieftalligheid en offervaardigheid en verlaat hij als vriend de hut, die hij als vijand was binnengetreden. Het is de ontmoeting van Duval's vader met Marguérite Gauthier, maar in eene reine, gezonde atmosfeer.

Een goed boek, doch dat aan de gewone romanlezers waarschijnlijk maar half behagen zal, is Cool's *Een idealist.* Het is bij het kantje langs een sociale roman, waarin de middelen tot bestrijding van het pauperisme, die een twintigtal jaren geleden werden besproken en beoordeeld, - tegenwoordig schijnt alleen het panacée van algemeen stemrecht te worden verlangd - eene ruime plaats innemen en ook de verhouding van werkgever tot werknemer beschouwd wordt van een standpunt, dat met hedendaagsche socialistische opvattingen niet meer strookt. In dit opzicht is het boek wat ouderwetsch, wat uit den tijd te noemen, en daar de schrijver de gave van den humor niet in genoegzame mate bezit, om den gruwel van zich niet naar de heerschende mode te schikken goed te maken, durven wij aan zijn overigens goed gedacht en met zorg bewerkt verhaal dat succes niet voorspellen, waarop het wegens zijne ernstige verdienste aanspraak heeft. Verdienstelijk is de teekening van de innerlijke ontwikkeling van den held, die eerst op de wegen der poëzie het middel zoekt, om de menschheid te verbeteren, doch door den raad en het voorbeeld van ouderen en wijzeren en door eigen inkeer tot het besef komt, dat de maatschappij alleen te hervormen is door hen, die er zich in bewegen, zelf de hand aan het werk slaan, om de kwalen te helpen genezen, die ze door eigen aanschouwing hebben leeren kennen. Ook in de aangelegenheden van zijn eigen hart is de held aanvankelijk op een verkeerden weg, dien hij gelukkig nog intijds verlaat; bijna was hij in de strikken eener volleerde coquette verward geraakt,

toen hem op eens de oogen opengaan en hij zich wendt tot het meisje, dat hem begrijpen en wezenlijk beminnen kan. De verschillende personen, die in dit verhaal voorkomen, zijn verdienstelijk en met vaste hand geteekend, maar de teekening mist de kleur en de warmte, die de personen van een roman voor den lezer beminnelijk of hatelijk maken. In één woord, *Een idealist* is meer voor en met het hoofd dan met het hart geschreven; het staat in zooverre lijnrecht tegenover het zoo even besproken werk en laat bij de lezing koud, terwijl Conscience met zijn ongekunsteld verhaal treft en boeit. Behalve de min of meer droge vorm draagt hiertoe de omstandigheid bij, dat de auteur het belangrijkste deel van zijn werk buitenslands spelen laat. De ondervinding van de verkeerde werking der gewone philanthropie doet zijn held op als lid van eene armvereeniging te Londen, - waarom niet in eene onzer eigen groote steden? Had de heer Cool Amsterdam of Rotterdam tot het tooneel van Adriaan Leuven's werkzaamheid gekozen, dan zou hij door tafereeltjes van armoede en ellende uit onze steden de belangstelling van zijne lezers hebben kunnen boeien. We weten wel, dat Londen de hoofdzetel der verkeerde Christelijke liefdadigheid is, maar hier te lande vertoont zij zich evengoed, en niemand zou den schrijver er hard om gevallen zijn, indien hij ter wille van zijn verhaal in eene onzer vaderlandsche steden een genootschap had ondersteld als datgene, waarmede Leuven een tijdlang samenwerkte, totdat de verkeerde werking van het gevolgd stelsel hem gebleken was en zijne uittreding veroorzaakte. Ook het voorbeeld van den verstandigen fabrikant, die met zijn werkvolk op een voet van vertrouwelijkheid en wederzijdsche genegenheid omgaat, zou aan effect gewonnen hebben, indien het in ons land en niet in Duitschland geplaatst ware. Ook ten gunste der waarheid zou dit hebben gestrekt, omdat de schrijver dan wel gedwongen zou zijn geweest, om met de werkelijkheid rekening te houden en niet te veel aan zijne phantasie toe te geven.

Dat Annie Foore de gave van den humor bezit, hebben hare vroegere werken bewezen en bevestigt haar omvangrijke roman *De Van Sons* opnieuw. Het vlug en prettig geschreven boek behelst eene zedenschets uit de Javasche maatschappij, die door goed uitgevallen silhouetten en schetsjes eene onderhoudende lectuur vormt, ook al lijdt die nu en dan aan gerektheid, zooals met het ellenlang en niet altoos even geestig verhaal van eene liefhebberstooneelvoorstelling op eene hoofdplaats van eene Javasche binnen-residentie het geval is. Wij vinden in het boek eene geheele verzameling van Oost-Indische heeren en dames bijeen, typen van allerlei aard, die ons hier wel niet voor het eerst, maar met eene frischheid en levendigheid, die het oude weder nieuw kan maken, worden voorgesteld. Wij kennen den resident, die door zijne halfbloed echtgenoote met de pantoffel wordt be-

heerscht en zijne ambtelijke macht en zijn invloed deemoedig aan hare luimen en kleingeestige wraaknemingen dienstbaar maakt. Ook de ondergeschikte ambtenaar, die niet tegen zijne overtuiging handelen of spreken wil, al is zijne carrière ermee gemoeid, is een goede oude bekende; gelijk de kleine tiran, die zijne minderen onderdrukt en valschelijk tegenwerkt, waar 't het botvieren aan zijne lage hartstochten geldt, een even oude, maar slechte kennis is. Door het vereenigen van al deze typen, waarvan verreweg de meesten onaantrekkelijk zijn en de maatschappij onteeren, die hen in haar midden, ja, aan haar hoofd duldt, geeft de schrijfster voet aan het misverstand, dat de tegenwoordige Indische maatschappij op een zeer laag zedelijk en verstandelijk peil staat. Wij weten over het algemeen wel beter, maar het gros van het romanlezend publiek behoort niet tot hen, die eenig ding beter weten, dan de eerste de beste schrijver 't hun vertellen komt. Alle personen, die Annie Foore ons schetst, kunnen zoo te zeggen portretten zijn, waarvan zij de origineelen in eigen omgeving heeft waargenomen, zoodat elk harer romanfiguren op zichzelf volkomen waar kan genoemd worden; in zulk een klein bestek vereenigd vormen al die typen echter een ten eenen male onwaar beeld van de Europeesche en half-Europeesche maatschappij op Java. Met dit uitdrukkelijk voorbehoud kunnen wij het verhaal, voor zoover het in Indië speelt, - en dit acht de schrijfster zelve blijkens het titelblad de hoofdzaak - prijzen en aanbevelen. De in het moederland - in het stille, deftige Delft nog al! - spelende tafereelen daarentegen zondigen te sterk tegen natuurlijkheid en waarschijnlijkheid, om voor een enkel oogenblik te kunnen boeien. Dat een zelfmoord de inleiding is tot het verhaal, geeft ons geen aanstoot; het denkbeeld van den zelfmoordenaar *in spe,* om aan zijne verloofde dochter eene bruidsjapon te schenken op haren laatsten verjaardag voor den zelfmoord, die moet plaats hebben, wanneer de door alle Delftenaren rijk gewaande vader geheel aan lager wal zijn zal, treft ons alleen in zooverre als zonderling, dat van een zoo vooruitziend en voor den dag van morgen zorgend man dan toch verwacht kon worden, dat hij zijne eigen zaken beter beheerd zou hebben. Maar dat dit jonge meisje eerst ruim een jaar na haars vaders dood, op den dag van haar huwelijk, voor het eerst in den zak van die japon een brief en een bankbiljet van duizend gulden vindt, die de zorgvolle vader daarin verborgen heeft, dat is in fellen strijd met alle waarschijnlijkheid. Hoe is 't mogelijk, dat eene vrouw zulk een flater maken kan! Meer dan deze en dergelijke onwaarschijnlijkheden, - bij voorbeeld de achttienjarige dochter van een Delftschen notaris, in den schemeravond op boodschappen uit, zich midden op straat latende omhelzen door een student, die haar het hof maakt, - meer dan al die onwaarschijnlijkheden hindert ons deze notaris zelf, die uit gierigheid zijn gezin op de schrielste wijze laat leven, ofschoon zijne brandkast voor tonnen gouds aan waarde

bevat; die broeders, vrouw en kinderen besteelt en bedriegt, om maar voort te kunnen gaan met zijn goud op te hoopen. Deze melodramatische figuur ontsiert en bederft den indruk van Annie Foore's roman; de eigenlijke held, Emile van Son, daalt in de eerste plaats daardoor in onze schatting. Hoe is 't mogelijk, dat hij in zijne ambtelijke betrekking met zooveel moed en nadruk tegen onrecht en onwaarheid kon opkomen, die jarenlang en dag aan dag in het ouderlijk huis een toestand van onrecht en onwaarheid had gedoogd, waarvan zijne dierbaarste betrekkingen de slachtoffers werden? De schrijfster stelt hem wel is waar als medeslachtoffer voor, maar redt hem daardoor niet. De jonge man moet al een onervaren, onnoozele hals zijn geweest, om zoozeer in dwaling te verkeeren ten aanzien van de omstandigheden zijns vaders, practiseerend notaris in dezelfde stad, waar hij zijne studiën vervolgde.

Levert de zoo even besproken schrijfster een verhaal uit Oost-Indië, de schrijver, die zich Kwamina noemt, kiest tot het tooneel van zijn roman onze West-Indische kolonie, het schoone Suriname, dat, helaas! in elk opzicht als een lastig stiefkind van Nederland schijnt aangemerkt te worden. Een tiental jaren geleden, in 1869, betrad dezelfde schrijver dit gebied met zijne *Jetta*, *schetsen en beelden uit een vreemd land*, een verdienstelijk werk, waarbij echter de zoo te zeggen politieke strekking, het beter bekend maken van Surinaamsche toestanden en behoeften, zeden en gebruiken bij het Nederlandsch publiek, aan het letterkundig gehalte afbreuk deed. *Nanni* is in dit opzicht minder te berispen; de daarin voorkomende korte uitweidingen over zaken en personen te Paramaribo en op plantages zullen niemand hinderen, daar zij dienen tot beter begrip van het verhaal zelf, dat bij den schrijver voortdurend op den voorgrond staat. Het boek maakt den indruk, dat Kwamina met zorg zijne vroegere fout van breedvoerigheid, zijne omstandige excursen over onderwerpen, aan de handeling vreemd, heeft trachten te vermijden en bij het omzeilen van deze Scylla vastgeraakt is op de Charybdis der gejaagdheid en overhaasting, in een romantisch verhaal ten slotte even groote fouten als omhaal en breedsprakigheid. Men moet zijne lezers niet altijd alles tot in de kleinste bijzonderheden willen uitleggen en vertellen; in den regel is het zelfs wenschelijk, hunne verbeeldingskracht op te wekken en voor het verhaal te winnen als krachtig bondgenoot. Maar er komen oogenblikken, waarin de schrijver den moed en de macht behoort te bezitten, om desnoods lang bij zijn onderwerp te verwijlen; dat is vooral noodig, waar een of andere psychologische toestand ontleed, eene schijnbaar inconsequente handeling uit zielkundige motieven verklaard of toegelicht moet worden. Waarschijnlijk uit het zoo even bedoeld prijzenswaardig streven naar volmaaktheid vervalt deze schrijver in het tegenovergesteld uiterste en laat hij de bijzonderheden geheel

rusten, welker talentvolle behandeling den indruk van het geheel zooveel versterken kan.

Het vooroordeel, waarvan zijne heldin Nanni het slachtoffer wordt, - waarom de titel ‘een slachtoffer van het vooroordeel’ juister en meer overeenkomstig de bedoeling van den schrijver geklonken zou hebben - is het vooroordeel van kleur. Nanni is een meisje van gemengd bloed, ‘een mestiezin, de dochter van een blanken vader en kleurling-moeder’, gelijk de met de koloniale maatschappij bekende schrijver te recht haar noemt, die door Nederlandsche auteurs geheel verkeerd meestal met den naam van creolen aangeduid worden. Het is echter niet zeer duidelijk, waarom Nanni zich een slachtoffer van dat vooroordeel noemt. Wanneer dit zich voor een jong meisje van hare positie openbaren moest, zou dit wel zijn, dat het haar een huwelijk verbood met een blanke van zuiver ras; en nu dingen de meeste mannen, die in den roman voorkomen, niet slechts naar hare gunsten, maar ook naar hare hand. Een zeeofficier, die haar het hof maakt, bezoekt het huis harer ouders na hare verloving niet meer, doch huwt later hare tweelingzuster, dus mede eene mestiezin. Zij treedt met een rijken planter in het huwelijk, en als weduwe ontvangt zij wederom van blanke heeren huwelijksaanzoeken. Slechts één man, een advocaat, is haar vijandig gezind, en deze gezindheid kan met het vooroordeel van ras en kleur in verband worden gebracht, want wanneer zijn broeder hem zijn voornemen, om de weduwe Scholte ten huwelijk te vragen, mededeelt, antwoordt - niet trouwens, dan na eerst op den slechten naam van Nanni gewezen te hebben - de advocaat: ‘Je weet zeker niet, dat ze een mulattin is, en dat vader nimmer zijne toestemming tot een mesalliance zal geven.’ Dat zijn bezwaar niet uitsluitend, niet voornamelijk zelfs uit dit vooroordeel voortkomt, bewijst hij zelfs, door zijn in het huwelijksplan volhardenden broeder later alleen Nanni's coquetterie en beweerde lichtzinnigheid tegenover haren echtgenoot voor te houden, en door later, - wat nog sterker is - zij 't ook schoorvoetend, zijne toestemming te geven tot het huwelijk van zijn eigen zoon met een meisje van gemengd bloed, de dochter van Nanni's echtgenoot bij eene slavin, die de weduwe als haar eigen kind aannam, zonder zich te bekreunen om laster en misverstand. Nanni's huwelijk gaat niet door, daar haar aanstaande valt in een duel, dat hoegenaamd niet met het vooroordeel in verband staat, maar alleen door de lasterlijke praatjes betrekkelijk de weduwe is aangekomen. Van het vooroordeel ondervond dus de heldin van het verhaal even min slechte vruchten, als zij er het slachtoffer van werd; haar ongeluk kwam uit ongegronde kwaadsprekerij voort, waartoe zijzelve echter maar al te veel aanleiding had gegeven. In zooverre heeft dus de schrijver de quaestie, die hij in zijn roman verwerkte, niet juist gesteld; het op dezen verkeerden grondslag opgetrokken gebouw is daardoor zwak geworden en verzakt. Dit neemt echter niet weg, dat

hij een lezenswaardig boek geleverd heeft, hier en daar slechts door min juiste uitdrukkingen en on-Hollandsche woorden ontsierd; het bevat een levendig, naar de natuur geschetst beeld van het leven in de eenige eigenlijke kolonie, welke Nederland nog bezit.

In Sally's *Twee novellen* vermoeden wij een restant te zien van de bibliotheek van Nederlandsche schrijfsters, waarvan de boekdeelen gedurende een paar jaren bij denzelfden uitgever verschenen, doch welker uitgifte, naar men verneemt, thans gestaakt is. De dood van deze romansverzameling laat ons tamelijk onverschillig, vooreerst omdat wij het noodzakelijke en nuttige van eene afzonderlijke uitgave voor dames-auteurs nooit hebben kunnen inzien, en in de tweede plaats omdat zoowel voor als tijdens en na het bestaan dezer damesreeks de uitgifte van door vrouwen geschreven romantische werken op dezelfde hoogte is gebleven. Het is met dergelijke verzamelingen evenals met de prijsvragen gesteld: nog nooit hebben zij meesterstukken ter wereld helpen brengen, die zonder haar niet zouden geboren zijn geworden, en er bestaat maar al te groot gevaar, dat zij personen tot schrijven of dichten verleiden, die voor zichzelven en anderen nuttiger konden zijn door zich aan het proza des levens te wijden.

Wij gevoelen vrijheid tot het maken dezer opmerking, omdat Sally's voor ons liggend geschrift het bewijs levert, dat goede pennevruchten ook wel een uitgever vinden en het publiek bereiken, al zijn ze geschreven door eene vrouw. De beide novellen, die het boekje bevat, bewegen zich op twee tooneelen, die tegenwoordig in den smaak vallen en sterk op de verbeeldingskracht onzer auteurs schijnen te werken. Het eerste verhaaltje speelt aan het door de tegenwoordige schilders met zooveel voorliefde behandeld en bij schrijvers en lezers in de mode gebracht zeestrand, het tweede in Indië. Beide verhalen zijn goed gedacht en met smaak geschreven. Het eerste behandelt de oude geschiedenis van een bedrogen meisje, door de teleurstelling krankzinnig geworden en later door zeer tragische gebeurtenissen haar verstand terugkrijgende, doch den schok met den dood boetende. Het verhaal is, al verheft de schrijfster zich in den regel niet zeer hoog, goed ontwikkeld, terwijl aardige typen er afwisseling aan schenken. Alleen het op den voorgrond treden van de verhaalster, die volstrekt niet in de intrige ingrijpt, is af te keuren. We hebben hier denzelfden misgreep, dien de Engelsche novellisten zoo veelvuldig plegen: het verhaal begint namelijk met eene inleiding, waarin twee zusters optreden, de ongehuwde lijdende aan eene ziekte van het humeur naar het schijnt, de gehuwde haar eene badkuur of althans het verblijf aan zee aanradende. Dit wordt de aanleiding tot het bezoek der ongehuwde zuster aan het kleine zeedorp, waar zij gedeeltelijk verneemt, gedeeltelijk ook bijwoont, de gebeurtenissen, die zij beschrijft. Deze geheele inleiding had zonder schade kunnen vervallen; indien de

schrijfster aldus begonnen was: ‘Eenige jaren geleden had men mij geraden de zeelucht te genieten....’ of iets dergelijks, dan was zij terstond *in medias res* gekomen en had niet, zooals thans, de aandacht harer lezers van den aanvang af op eene bijfiguur gevestigd, waarop het licht niet had behooren te vallen. ‘In opstand’ bevat het onderhoudend, met tragische voorvallen doorweven verhaal van de bekeering van eene weduwe tot een tweede huwelijk, waarin zij het geluk zal leeren kennen, dat haar eerste echtgenoot haar niet te genieten gaf. De vorm van de beide novellen is verdienstelijk, de stijl los en boeiend, zoodat ze met genoegen zullen gelezen worden.

Indien ‘Aan Zee’, de eerste schets uit Anna van Hage's *Fantasie en waarheid,* reeds niet eenigen tijd geleden in een tijdschrift ware afgedrukt geworden, dan zou men kunnen meen en, dat de schrijfster zich op het navolgen van Sally's novelle had toegelegd. Nu kan men alleen aannemen, dat hare keuze door dezelfde oorzaak werd beheerscht. Ook bij haar vormen de blonde duinen, de bruisende zee, een stil stranddorp zonder het gewoel en de drukte eener modebadplaats de omgeving voor het schetsje; ook bij haar is 't een schoon visscherskind, dat met een rijk en schoon jongeling eene trouwbelofte wisselt en zich ten slotte bedrogen ziet. De ontknooping is hier echter anders; wanneer zij den beminden jongeling met zijne echtgenoote heeft ontmoet, verdrinkt het bedrogen meisje zich in de voor haar liggende zee. Hare teleurstelling is echter gelukkig niet van den aard en de gevolgen, als Sally ze, en naar de natuur, schetste; trouwens, het was geen jong schilder, die Anna van Hage's visschersmeisje het hoofd op hol bracht, maar een knaap van veertien jaren, van denzelfden leeftijd als zij. En tot bevestiging van de plechtige trouwbelofte, op dien teederen leeftijd afgelegd, wisselen zij verlovingsgeschenken; hij geeft haar een prentenboek en medaillon met zijn portret, zij hem een met schelpen beplakt doosje. Deze jeugdige leeftijd der twee gelieven werpt eene schaduw van onnatuur en gekunsteldheid over het schetsje; de beide kinderen redeneeren in een toon, die verre boven hunne jaren is. Dit is tot eene zekere hoogte een eigenaardig bezwaar van de gekozen stof, en om deze reden zouden wij dan ook eene eerstbeginnende, gelijk Anna van Hage blijkbaar is, afraden tot haar onderwerp de *amours* van kinderen te kiezen. Hoe zulk een moeilijk onderwerp met fijne hand, met smaak en gevoel te behandelen is, kan men leeren uit Thackeray's onvoltooid gebleven *Denis Duval,* dat juist daarom de bewondering van Charles Dickens opwekte.

In de andere schetsjes, vooral in ‘De kreupele’, komen de eigenschappen dezer schrijfster, die bij voorkeur kindergewaarwordingen tot haar onderwerp kiest en eene zuivere, gekuischte taal schrijft, beter aan den dag. Het door een ongeluk kreupel geworden knaapje, dat om zijn gebrek door zijne ouders (wel wat heel onnatuurlijk) bijna

wordt gehaat en althans ver achtergesteld bij zijn jonger broertje, het bedorven kind, totdat hij hunne volle liefde op eens verwerft door dat broertje uit het water te redden, wordt lief en gevoelvol door haar beschreven. Alleen zou de aanmerking gemaakt kunnen worden, dat de terugkeer der ouderlijke liefde voor den gebrekkigen knaap niet voortvloeit uit het besef van vroegere miskenning, maar uit dankbaarheid over het redden van het bedorven kind. In elk opzicht bevalt deze schets uit het boekje ons het best van de vijf. De ‘Twee fantasien’ zijn variatiën op een oud thema: de Engel des Doods, die, ook al moge 't geheel anders schijnen, waar hij de menschen wegvoert, gehoorzaamt aan eene wet, die het welzijn zoo van weggenomenen als van achtergeblevenen beoogt. Eene navolging van Andersen schijnt in de bedoeling der schrijfster gelegen te hebben; wij hopen niet, dat zijzelve hare poging geslaagd zal achten. De beide laatste schetsjes dragen, wat den vorm betreft, de blijken van groote zorg, meer zorg, dan heeren- en dames-auteurs vaak aan novellen besteden, maar laten den lezer koud. Zij dalen af in allerlei kleine bijzonderheden, beuzelarijen zelfs nu en dan, of verhalen zaken, welker belangrijkheid niet in het licht wordt gesteld, doch waaraan plotseling vragen van het grootste belang worden vastgeknoopt, die met de luchtigheid van het verhaaltje zelf een scherp contrast vormen. Het laatste schetsje uit den bundel, ‘Onherstelbaar’ getiteld, brengt ons in kennis met een echtpaar, dat van zijn kroost slechts een knaapje overgehouden heeft. De man verliest eerst een groot deel van zijn fortuin; later sterft het eenig overgebleven kind. Waarop de schrijfster tot besluit de wijsgeerige vraag laat volgen: waarom kinderen toch eigenlijk sterven. Ziedaar eene vraag, die men in eene novelle eene wanhopige moeder aan het sterfbed van haar kind in den mond kan leggen, maar die men niet als eene soort sloteffect aan een schetsje maken mag, dat, ja, los en luchtig bewerkt is, doch volstrekt geene aanspraak maakt op philosophische strekking.

Laat ons hier ten slotte bijvoegen, dat de jonge schrijfster veel gevoel toont en in zorgvuldige bewerking, in kennis van de werktuigen harer kunst - taal en stijl - hooger staat dan vele harer veelschrijvende kunstzusters. Grondige studie van de groote meesters, ervaring en waarneming van de wereld rondom haar kunnen aanvullen, wat haar nog ontbreekt: een flink aangrijpen van een belangrijk onderwerp, zelfbeheersching in de behandeling, kracht van uitdrukking.

Mevrouw Kautzman- Van Oosterzee biedt ons mede vijf novellen aan in haren bundel, die den naam van de eerste der vijf als titel voert. Die eer verdiende ‘Zonder moeder’ wel, want wij houden het voor het beste van de drie. Het is eenvoudig en los geschreven en verhaalt, hoe eene voordochter voor haar hertrouwden vader en hare stiefmoeder de vredesstichtster wordt en het uit het ouderlijk huis

vluchtend geluk weet terug te houden en te bevestigen. Het daarop volgend ‘Naar het leven’ bestaat hoofdzakelijk in wenken en denkbeelden over de opvoeding, die voor den lezer niet zoo nieuw meer zijn, als de schrijfster schijnt te meenen. Wie oude waarheden opnieuw bij zijne tijdgenooten wenscht aan te dringen, - iets, wat maar al te dikwijls noodig is, - kieze daarvoor niet den betoogtrant, maar ga plastisch te werk. Hij toone in een streng logisch verhaal, zonder noodelooze ornamenten of bijvoegingen, die de quaestie verwarren, de gevolgen van eene verkeerde en de vruchten eener verstandige opvoeding. Een vertoog, hoe welgemeend en hoe klemmend ook, kan geen gewoon publiek boeien; er is te veel misbruik van gemaakt. ‘Lise’ is eene soort alleenspraak, waarmede een oud vrouwtje de herinneringen uit haar leven nagaat; het karakter van het zeurende wijfje is er verdienstelijk in volgehouden. De beide laatste schetsen, ‘Een genie’ en ‘Liliane’, streven naar hooger; de eene behelst den ommekeer eener schatrijke, jonge freule, die hand en hart schenkt aan een kunstenaar, op wien zij in den aanvang laag heeft nedergezien. Het verhaal herinnert aan een roman van Louis Ulbach, die hetzelfde onderwerp had: eene adellijke freule, verlievende op een artistiek werkman, die in het kasteel haars vaders arbeid te verrichten had. De Fransche schrijver, wiens verdiensten aan elk beoefenaar der hedendaagsche Fransche letterkunde bekend zijn, schilderde de verandering, die bij zijne heldin plaats greep, met eene uitvoerigheid en fijnheid, die den indruk van het werk verhoogden, en hij kon dit te gemakkelijker, omdat de donnée, gelijk hij haar nam, niet gezocht was. De jonge barones schilderde en teekende zelve verdienstelijk, doch miste de practische kennis, om het decoratief der vertrekken naar hare plannen uit te voeren; de werkman was een decoratiefschilder van smaak, kennis en beschaving, zoodat er tusschen deze twee reeds terstond zekere gemeenschap van geest bestond, die de natuurlijke aanleiding tot den roman werd. Bij de Nederlandsche schrijfster echter ontbreekt die natuurlijke aanleiding en blijft het geval in zijne naakte onwaarschijnlijkheid voor ons staan. Bij de schoonmaak is een marmeren beeld in de gezelschapskamer harer freule beschadigd en een beeldhouwersknecht ontboden, om het te herstellen. Door eene onhandigheid maakt deze de schade nog grooter, ja, onherstelbaar, daar hij het hoofd van het beeld aan stukken laat vallen, en wanneer hij door de eigenares daarover tamelijk lomp wordt doorgehaald, biedt hij aan, voor een halfjaar zijn intrek in haar huis te nemen en een geheel nieuw marmeren beeld voor haar te beitelen. De freule neemt dit zonderling voorstel aan; in den gezetten tijd voltooit de werkman het beeld, dat natuurlijk een meesterstuk is, en verovert te gelijk, niet door vleierlei of hulde, maar door voortdurende lompheid en onbeleefdheid, machtspreuken en gemaaktheid der freule hart. Hij wil haar echter niet ten huwelijk vragen, omdat zij rijk en hij arm

is, maar neemt les in muziek en zang, wordt weldra een zanger met eene Europeesche vermaardheid en - natuurlijk gevolg - met ‘goud in den mond.’ Alsdan komt hij met zijn aanzoek voor den dag en wordt aangenomen. Aldus opgezet, zondigt de intrige door onnatuurlijkheid en onwaarschijnlijkheid en klinkt het verhaal voor ons als een sprookje uit het wonderland. In ‘Liliane’ staat de schrijfster op een vasteren bodem; daarin verhaalt ze de oude geschiedenis van een meisje, dat, om haren vader van den ondergang te redden, zich verkoopt aan een ouderen man en haren jongen geliefde zijn afscheid geeft. Eenmaal gehuwd, weerstaat zij echter elken innerlijken en uiterlijken aandrang tot ontrouw en schenkt ten slotte aan haren echtgenoot haar hart. Dit verhaal is met gevoel en smaak verteld; het eenige, water ons als inconsequent in tegen de borst stuit, is het karakter van den echtgenoot. Hij wordt voorgesteld als een edel man, en toch zegt de vader tegen zijne dochter bij de mededeeling, dat hij totaal geruïneerd is: ‘Van Ootmarsum is de eenige die mij redden kan en wil van den ondergang, doch daarvoor in ruil vraagt hij mijne dochter tot vrouw.’ Wie zich aldus eene echtgenoote verschaft, kan op liefde en huwelijksgeluk geen aanspraak maken. De situatie komt vrij wel overeen met die in Conscience's *Geld en Adel*, maar deze doet den vader als bemiddelaar van het huwelijk optreden, en de figuur van den bruidegom, die onwillig aanvankelijk zijne medewerking verleent, wordt gered.

De vorm van deze novellen is verdienstelijk; van de nu en dan voorkomende taalfouten en wonderlijke spellingen geven wij gaarne aan zetter en corrector de schuld.

Op het gebied van den historischen roman bevinden zich de beide volgende schrijvers, waarvan wij in dit overzicht te gewagen hebben: Mevrouw Bosboom met de vier herdrukte historische schetsen (De Hertog van Alba in Nederland, Graaf Eberhard en zijn zoon, Alkmaars beleg en Hoe Maria de Medicis naar Blois vertrok), die n°. 134 der *Guldens-editie* vullen, en J. Huf van Buren met drie novellen (De puinhoopen te Dillenburg, Karel de Stoute in Gelderland en De Heer van Hemert), onder den algemeenen titel *Grootheid en val* vereenigd. Wanneer we voor een oogenblik deze twee auteurs naast elkander stellen mogen, zal men uit eene vergelijking van beider methode kunnen zien, welke eischen het genre der historische romantiek aan den beoefenaar stelt. In de eerste plaats, dat de schrijver geheel doordrongen is van den geest van den tijd, waarin hij zijne lezers verplaatst. Is dat het geval, dan zal hij erin slagen, hen lang verleden gebeurtenissen en toestanden te doen beoordeelen van het standpunt en in het licht van den tijdgenoot, en aldus het doel bereikt zien, dat hij met den ernstigen geschiedschrijver gemeen heeft. Beoordeelt men deze beide verzamelingen novellen naar dien maatstaf,

dan zal het resultaat maar half bevredigend zijn. De heer Huf van Buren geeft de historische bijzonderheden, die aan zijne verhalen den grondslag geven, voor zooverre wij dat kunnen beoordeelen, getrouw weder, maar hij geeft ons geen menschen uit den tijd, dien hij ons voor oogen wil stellen. Het zijn over het algemeen menschen uit de negentiende eeuw, die wij daar zien en hooren, geen kinderen van de vijftiende, zestiende en zeventiende, die hij heet te schilderen. Het zou eene groote fout zijn, bij het schrijven van historische verhalen het eeuwig menschelijke voorbij te zien, dat door alle eeuwen heen hetzelfde blijft, maar de eigenaardige vormen, waarin zich dit in de verschillende tijdperken vertoonde, dienen behoorlijk te worden gekend en bewaard. En nu schetst deze schrijver - om ons tot een enkel voorbeeld te bepalen - eene hofmakerij uit de dagen van Karel den Stoute, die geheel past in de lijst onzer begrippen en opvattingen van de liefde en het huwelijk, waaromtrent in de vijftiende eeuw zoo geheel anders gedacht werd. In dit opzicht staat Mevrouw Bosboom zeer hoog; haar Alba in Nederland, haar Maria de Medicis zijn werkelijk geschreven in den geest der eeuw, waarin die personen optraden. En al mag men aanvoeren, dat die taak voor deze schrijfster niet moeilijk was, daar zij bloot historische schetsen en geen historische novellen gaf, zich kon bepalen tot feiten en die niet door hare phantasie behoefde te kleuren en versieren, uit hare andere werken is het genoeg bekend, dat Mevrouw Bosboom, ook waar zij zonder bepaalde historische feiten tot uitgangspunt personen uit vroegere tijdvakken tot het onderwerp harer phantasie maakt, de gelukkige gave heeft van die af te schilderen, zooals ze in het gekozen tijdvak hadden moeten zijn. Hare helden en heldinnen zijn niet hare tijdgenooten, in maskeradepakken vermomd, maar personen, die niet slechts het kleed, maar ook den geest, de begrippen en meeningen dragen van den tijd, waarin de phantasie der schrijfster hen heeft geplaatst. Zondigt zij in dit opzicht, dan is het ten gevolge van een streven naar te groote historische trouw, die hare eigen taal maar al te dikwijls de vormen doet aannemen van den tijd, dien zij behandelt. Men kan de personen die taal laten spreken, maar de schrijver zelf mag het archaïsme niet zoover drijven. Waarom gebruikt Mevrouw Bosboom woorden als: occasie, zich veiligen, gantelet of zooveel andere, die deels verouderd en door betere, meer eigenaardig Hollandsche woorden vervangen zijn? Sedert de dagen van Willem den Zwijger is onze taal geheel veranderd en veelvuldig verrijkt; wie dus den tijd van Alba beschrijft in de destijds gebruikelijke taal, verarmt zichzelf. Wat verder naar onze meening deze ‘vier historische groepen’ verzwakt, is de moraliseerende toon, die erin doorstraalt; vooral de laatste der vier schetsen is vervuld met beschouwingen, waarin het gedrag zoowel van Maria de Medicis als van Lodewijk XIII en zijne vrienden beoordeeld en veroordeeld worden van een zuiver negentiende-eeuwsch

en - wanneer men 't zoo zeggen mag - niet zeer verheven standpunt. Het is maar al te waar, al mag men het betreuren, dat de maatstaf van gewone en burgerlijke zedelijkheid en braafheid niet kan gebezigd worden tot het bepalen der verdiensten van historische personen; van politieke mannen zijn vaak ondeugden en gebreken de beweegredenen geweest van heerlijke daden, die aan de menschheid tot grooten zegen zijn geworden.

De beide novellen van Martin Kalff, die n°. 133 der *Guldens-editie* vullen, verheffen zich niet hoog en munten niet uit door kieschen smaak, terwijl ook de vorm verre van onberispelijk is. Waarom spelt de schrijver Phrynee? De naam kan niet anders geschreven worden dan: Phryne, of (volgens het modern phonetisch beginsel): Frienee. Hoe komt hij aan den variant: ‘op den titel’ voor ‘onder het voorwendsel’? Er komen wetenswaardige beschouwingen over kunst en kunstsmaak in de twee verhaaltjes voor, die er echter geheel misplaatst zijn. De lezer, wien deze onbelangrijke geschiedenisjes vermaken, slaat die vertoogen over; wie daar belang in stellen kan, zal het boekje na de eerste bladzijden hebben dichtgeslagen. Even misplaatst is het vertoog over den algemeenen militairen dienstplicht, dat N.B. de schrijver eene officiers-weduwe op haar sterfbed tot hare dochter in den mond legt.

Van Cuyck's *Onder vrienden* zijn los en gemakkelijk geschreven verhalen en verhaaltjes, die zich echter niet boven het middelmatige verheffen. Uit alles blijkt, dat wij hier te doen hebben met een eerstbeginnende, vol goeden wil en groote plannen, blijkbaar ook uit de aankondiging op den omslag, waarin de schrijver een tweeden bundel novellen belooft, waarvan er reeds vijf voorhanden schijnen te liggen. De waarschuwing: *non multa sed multum*, kan hier niet overbodig worden genoemd. Dat Conscience honderd boekdeelen uitgegeven heeft binnen eene halve eeuw, is op zichzelf geen zaak van zooveel gewicht; het feit zou hoogstens, zonder meer, voor 's mans volharding en den ondernemingsgeest zijner uitgevers kunnen bewijzen. Maar wat Conscience aanspraak op hulde en waardeering geeft, is, dat de groote meerderheid zijner honderd boekdeelen zijn, wat ze zijn, zoo niet allen zonder onderscheid meesterstukken, dan toch werken, die de goede eigenschappen van den meester verraden. Op deze omstandigheid moet de geest zijner navolgers meer gevestigd zijn dan op zijne vruchtbaarheid. Een werk van het gehalte van *De Leeuw van Vlaanderen,* al moet het ten koste van vele jaren studie worden samengesteld, is voor den schrijver grooter eer en voor de letterkunde grooter aanwinst dan honderd bundels losse, doch weinig beduidende novellen.

Vlaamsch tooneel.

Dramatische werken van Emm. Rosseels. Antwerpen bij Edm. Mertens en Amsterdam bij J. Noordendorp.

Vele belangstellenden in oudheid en beminnaars van kunst, die de stad Antwerpen bezochten, kennen ongetwijfeld het zoo merkwaardige museum Plantijn-Moretus; doch niet alle bezoekers van deze voormalige boekdrukkerij zullen het voorrecht hebben van er, evenals de schrijver dezer regelen, door den vriendelijken conservator Rosseels in rondgeleid te worden, middelerwijl gewichtige mededeelingen te vernemen over kunst en literatuur en ten slotte heen te gaan met een bundel boeken onder den arm, in den vorm van present-exemplaren, - zoodat er eenige handigheid vereischt wordt, om de hand bij het afscheid nemen vrij te hebben tot het bezegelen van eene wèlgemeende en wèlverdiende dankbetuiging.

Den heer Rosseels is hier te lande voor een half dozijn jaren het voorrecht te beurt gevallen, dat een door hem geschreven historisch verhaal uit den tijd der hervorming zeer algemeen gelezen werd. Dit verhaal draagt den titel *Francis Alard*; het speelt hoofdzakelijk binnen Antwerpen en Brussel en heeft tot strekking, om de gruwelen der inquisitie en het onverdraagzame drijven van Katholieke geestelijken af te schilderen.

Dat de conservator van het museum Plantijn geen vriend is van sommige hebbelijkheden en gebruiken van het Katholicisme, blijkt op menige bladzijde van zijne werken. Zoo heeft hij, onder den titel *Voor heden en morgen*, een bundeltje uitgegeven met ‘gedachten, wenken en opmerkingen’, en onder die opmerkingen vinden wij bij voorbeeld deze: ‘Wat in sommige kloosters een vastendag beteekent, zou in menig burgerhuis een feestdag worden genoemd!’

Te verwonderen valt het niet, dat de heer Rosseels zulke wenken geeft, als men weet, dat hij openlijk van het Katholicisme tot het Protestantisme is overgegaan. Ook in zijne dramatische werken - die ik hier kortelijk wensch te bespreken en bij ons tooneelspelend publiek bekend te maken - vindt men nu en dan eene dergelijke opmerking. Zij kenschetsen zoowel het land, waarin, als het publiek, waarvoor de tooneelstukken geschreven zijn. Zoo wordt het tooneelspel *Die brave mijnheer Zakkers* - dat aan den heer Drossaart, den in letterkundige kringen welbekenden Vlaardingschen burgemeester, opgedragen is - al dadelijk geopend met het bericht, dat de ministers, ‘die kortzichtige handlangers der lichtdoovers, afgedankt zijn. En 't werd tijd; - wordt erbij gevoegd - al te lang zuchtte ons land onder den invloed der papen.’ Als tegen deze meening eene bedenking

geuit wordt en de papen - wat in België eene algemeene benaming voor Katholieke geestelijken is - in bescherming genomen worden, dan luidt het verder:

'Kunt gij zeggen, dat ze goed doen? Is er nog een grootere plaag in de wereld dan dit volkje, dat altijd in het donker samenzweert en over alles en allen baas wil spelen? Waartoe deugen ze anders dan om, onder voorwendsel dat zij in de wereld noodig zijn, een lui en lekker leven te leiden ten koste van hen, die moeten zweeten en zwoegen voor 't dagelijksch brood?'

Hij, die dit zegt, verklaart in ditzelfde stuk ook nog: 'Wanneer er gesproken wordt over de deugenietenstreken van sommige kerkuilen, dan heet dit bij kwezels en kwezelaars altijd laster; maar gold het geuzen, oh, dan zou men geen kwaad genoeg kunnen zeggen.'

De tooneelstukken nu, waarvan er enkelen met dergelijke rondborstigheden doorspekt zijn en die overigens allen eene goede strekking hebben, zijn in België zeer populair. De vijf deeltjes van den bundel bevatten er twintig, meestal blijspelen met zang in één bedrijf, en ook een stuk of vier zangspelen; daaronder komen er een aantal voor, onder anderen het zoo even aangehaalde, die voor het eerst in den Nederlandschen Schouwburg te Antwerpen - een tooneel, zoo fraai, als Noord-Nederland er geen bezit - aan het publiek ter kennismaking aangeboden zijn. De meeste stukjes zijn honderden malen gespeeld en allen berekend voor de eischen van het liefhebberijtooneel. Om deze reden vooral vestig ik er de aandacht op. De meesten spelen in het klein-burgerlijke leven. Zoo is - om hier den inhoud van het eerste deeltje even aan te geven - mijnheer Zakkers een zaakwaarnemer, die behoort tot 'de grootste schurken, welke hun bedrog plegen onder den dekmantel der religie'. Hij wordt vergeleken met 'een anderen Zakkers, welke Langrand-Dumonceau heet. Die brave mijnheer had den schijn van heel wat te zijn; ook genoot hij veel zegen, zelfs de benediktie van den paus op den hoop toe, maar, ongelukkiglijk, had hij daarbij de spaarpenningen van zooveel duizende sukkelaars, die zich door zijn uitnemende braafheid lieten misleiden, en nu op de kom bijten.'

Mijnheer Zakkers vrijt op eene aardige manier tegelijkertijd eene tante en hare nicht, om haar geld los te krijgen - wat hem ook gelukt, niettegenstaande de herhaalde waarschuwingen van den broeder der tante, den gewezen slachter en voortdurend hardnekkigen geus Jan van Hespen.

Het tweede stuk van de verzameling heeft een bekend Antwerpensch dichter, Theodoor van Rijswijck, d e n D o o r genaamd, tot hoofdpersoon. Het behandelt een vroolijk soldaten-avontuur, dat de zeer populaire Van Rijswijck, die een vriend van den schrijver was, gedurende den tiendaagschen veldtocht nabij Leuven moet gehad hebben, terwijl het leger der Hollanders in aantocht was. Theodoor van Rijswijck wordt

in dit vermakelijke stuk door een sergeant volgenderwijze beschreven: ‘Zijn uniform is doorgaans een boerenjas, zijn ransel een bibliotheek en zijn wapens strekken tot speelgoed aan de kinderen der boeren bij wie hij in kwartier ligt. Als hij niet in den boek van den haard ergens zit te rijmen, plaagt hij de meiskens, klinkt en drinkt met de boeren of is met zijn kameraden op den hol. De krijgsoefeningen noemt hij kunstjes om de menschen te vermoorden. In tijd van nood zal er met hem niets aan te vangen zijn, integendeel, hij zal door zijn invloed misschien veel mannen beletten te vechten. De Hollanders, zegt hij, zijn onze broeders, en zij, die er vijanden in zien, zijn verblinden of muiters en werktuigen van mannen die het slecht met ons meenen.’

De twee volgende stukken hebben beiden op het Nationaal Tooneel te Antwerpen voor het eerst hunne verschijning gemaakt. In het eene, *Twee Zusters* genaamd, komen twee oude juffers voor, van welke de eene een hond en de andere eene kat houdt, welke dieren oorzaak zijn van groote huiselijke onaangenaamheden. ‘De hond van nicht Monika en de kat van nicht Barbara - zegt kozijn Jan - zijn inderdaad de stronkelsteenen waarover uw onderlinge vriendschap altijd vallen zal; 't zijn twee hinderpalen aan den vrede en het geluk die in uw huis zouden kunnen bestaan.’

Het laatste stuk van het eerste deeltje is een volksdrama met zang in één bedrijf, *De duivenmelker* genaamd. Een burgerman, die zijne timmermanszaak laat verloopen, om met de vermakelijke postduivenmode van de laatste jaren mee te doen, is de hoofdpersoon. De man offert alles op en maakt vrouw en kind ongelukkig, want hij heeft alleen oog en oor voor zijne ‘jonge snollen, zijn engelsche bekken en zijn blauwe geschelpte’.

Dat dit stuk als volksdrama zeer voldoet, daarvan ben ik in eene voorname Belgische stad, bij eene opvoering door liefhebbers, getuige geweest. De stukken van den heer Rosseels gaan niet hoog; maar daarentegen zijn zij van het begin tot het eind voor iedereen te begrijpen. Het reeds genoemde *Twee zusters* komt mij bij voorbeeld zeer geschikt voor als blijspel voor jongelieden, want voor hen, die wat meer eischen, zijn onderwerp en inkleeding wel wat heel eenvoudig. De dramatische muze van den heer Rosseels is meer naïef en kinderlijk dan geestig, meer gemoedelijk dan diepzinnig. Indien de geestigheid niet zoo vaak ontbrak, dan zouden enkele van zijne blijspelen kleine meesterstukken kunnen zijn; want ik aarzel niet te verklaren, dat onze Antwerpenaar een geboren tooneelschrijver is. In alle stukken zit een snelle gang en voldoende stijging. Van de onderwerpen is gemaakt, wat ervan gemaakt kon worden, en de ontknooping is altijd op handige wijze aangebracht. Aan die gemakkelijkheid van bewerking is het misschien te wijten, dat eenige stukken iets gezochts en conventioneels hebben; zij behandelen onderwerpen, die zoo comedieachtig zijn, dat er goedgeloovige en gemakkelijke toeschouwers bij

behooren - waarvoor wij trouwens het grootste gedeelte van het rederijkerskamerspubliek aanzien. Zoo komen er twee broeders voor in het blijspel van dien naam. Beiden zijn vermakelijke, goedmoedige oude vrijers, die eensgezind te zamen wonen en hun tijd verdrijven met een 'smousjaske' te spelen; maar ze hebben bij dat al eene belangrijke pekelzonde uit hunne jeugd op hunne lei staan: - ze hebben ieder een onecht kind. De broeders hebben verder eene dienstmeid, die Lotje heet, en Lotje heeft een vrijer, die schoenmakersgezel is en over de onderdeur met haar komt praten. Die vrijer blijkt de zoon te zijn van den eenen broer, en Lotje de dochter van den ander. Het eind van het stuk is, dat Lotje en Frans samen trouwen en alles goeds van hunne vaders krijgen. Uit zulk een gegeven weet de heer Rosseels een zeer toonbaar blijspel samen te stellen, en de bewerking ervan valt hem zoo licht, dat hij variaties op het thema geeft, zooals in *Liberaal en clericaal*, waarin twee vaders optreden van verschillende politieke inzichten, wier zoon en dochter elkander krijgen moeten; zooals verder in *Twee zusters,* dat wel het eenvoudigste type is van deze soort, daar niet eens een huwelijk de krakeelenden te zamen brengt.

Dat de schrijver alles ten slotte weer terecht weet te brengen, blijkt vooral in het leerzame en goed geschreven tooneelspel *Op lijfrent.* Iemand, die zijn geld op lijfrente gezet heeft, verliest het op het eind van het stuk op geheel onvoorziene wijze door het bankroet van een ander. Een dergelijk toeval is op het tooneel geoorloofd. Maar hij krijgt het een oogenblik later terug, omdat hij drie jaar geleden een viertal 'Weener aandeelen' aangekocht heeft, die hem thans plotseling zevenhonderdduizend franken aanbrengen. Nu wordt het blinde noodlot toch wat al te ruw bij de ooren getrokken. De schrijver heeft zichzelf en zijne personen gered, maar hij heeft den eindindruk van zijne schepping - en dat is eene voorname zaak - bedorven.

Bovenstaande opmerkingen - die mijne grootste bedenkingen bevatten - schreef ik vooral, omdat ik den heer Rosseels in het belang van de kunst een verzoek zou willen doen en wel, om zijne krachten te beproeven aan een groot, weldoordacht, op eene flinke intrige berustend blijspel. De stof daartoe zou desnoods aan een ander ontleend, of een oud stuk zou in een nieuw kleed gestoken kunnen worden. Wie zoo goed met de tooneelbijl weet te houwen als onze Antwerpensche schrijver, die moet zijne kunstvaardigheid op groote onderwerpen toepassen. Een groot blijspel, behandeld in den stijl van *Het witte bal*, - dat een lief stukje is en op onze beste schouwburgen verdient vertoond te worden - een groot blijspel, met overleg in elkaar gezet, zou den heer Rosseels eene eerste plaats kunnen verschaffen onder de Nederlandsche tooneelschrijvers.

Dat de zangspelen uit den bundel, als *Adriaan Brouwer*, *Antoon van Dijk*, *Anna Breughel*, *Rosalinde*, gaarne gezien worden, is bij herhaalde opvoeringen gebleken. In Noord-Nederland kent en ver-

toont men dergelijke stukken niet, en daarom moeten schrijvers en spelers ten onzent er kennis mede maken.

Eene groote verdienste van Rosseels' stukken acht ik het, dat zij in kleur en teekening oprecht Nederlandsch zijn. Daarom beveel ik ze bij onze liefhebbers ter opvoering aan - zoo noodig, waar het aan zangers ontbreekt, met weglating van een aantal coupletten, en met weglating ook van eenige toespelingen of uitvallen op kerkelijk gebied - die *wij* kunnen missen. Wel is waar zijn de stukken met eene Vlaamsche saus ‘toegemaakt’, doch die saus kan men door kleine besnoeiingen hier en daar in de keuken laten. Ook sommige uitdrukkingen, die wat al te veel den Franschen oorsprong verraden, dienen gewijzigd te worden. ‘Ik zal erin gelukken; ik heb mij daaraan verwacht; gij hebt kou’, zijn in Zuid-Nederland algemeen geldige spreekwijzen. Als de Vlaming voor het Fransche ‘*je suis à vos ordres*’ zegt: ‘ik ben aan uwe bevelen’, dan gebruikt hij zeker even goed Nederlandsch als wij met ons ‘ik ben tot uwe orders’, en hij heeft evenveel recht, om van ‘de gazet’ te spreken als wij van ‘de courant’, - maar het is toch maar 't beste, dat hij zich naar ons schikt, die de meerderheid vormen.

De heer Rosseels heeft er alleraardigst slag van, om kleine renteniertjes te schilderen, goedmoedige oomes en tantes. Zij zijn heel wat natuurlijker en beter getroffen dan de overdreven geteekende vrouw in *Er over schieten,* die haar schoonvader honger en koude laat lijden. Zij wedijveren in waarheid met zijn dorpsonderwijzer, zijn zaakwaarnemer en zijn duivenmelker.

Gaarne zou ik zien, dat men aan deze zijde van den Moerdijk met de stukken van Rosseels kennis maakte, al was 't alleen maar, opdat zij, wat hunne vele goede eigenschappen betreft, bij onze tooneelschrijvers navolging vonden. Ons repertoire voor liefhebberij-tooneelen bestaat grootendeels uit slecht en slordig geschreven stukken, die doorgaans niet het minste karakter hebben of een zonderling vermengd geurtje bij zich dragen van de Fransche boulevards. Daarom acht ik een goed stuk van onze Vlaamsche broeders, in sommige gevallen ook, omdat het ons hunne zeden kan doen kennen, voor onze liefhebberij-tooneelen beter dan de Fransche blijspelen, die hier maar hoogst zelden tot hun recht komen en die met hunne levendige inkleeding eigenlijk slechts door volleerde acteurs gespeeld kunnen worden.

Wij Nederlanders moeten vooral niet vergeten, dat er buiten ons land nog een ander rijk bestaat, waar in tallooze plaatsen in de Nederlandsche taal comedie gespeeld wordt. Dat Nederlandsch moge Vlaamsch heeten, - men weet, dat op het laatste taal- en letterkundig congres te Mechelen besloten is, om voortaan niet meer van *de Vlaamsche* maar van *de Nederlandsche* taal te gewagen. De meest beschaafde Vlamingen doen moeite, om ònze taal te spreken; als zij in ons gezelschap zijn, nemen zij onze uitdrukkingen, onze geheele wijze van iets te zeggen

over (behalve onze bastaardtermen uit het Fransch), en zij doen dat met den ijver en de oplettendheid van iemand, die zich eene taal geheel tracht eigen te maken.

In België zijn Belgen, die een bijna zuiver Nederlandsch spreken; daar zijn er, die het Nederlandsch voorbeeldig goed schrijven, - ik noem slechts Rosseels' medebestuurder van het museum Plantijn, den heer Max Rooses; daar zijn er, die erop gesteld zijn, om in den schouwburg goed Nederlandsch te hooren. Toen ik onlangs in den Nederlandschen schouwburg te Antwerpen eene voorstelling bijwoonde, trof het mij, dat de spelers - waartoe de heer Victor Driessens met zijne bekende omgeving behoort - veel beter Nederlandsch spraken dan eenige jaren geleden. Door een paar Antwerpensche letterkundigen werd mijne opmerking geheel beaamd, en zij gaven als hoofdreden voor dit verschijnsel aan, ‘dat de leden van dit gezelschap veel nut getrokken hadden van hunne herhaalde reizen in Holland’.

Wij Nederlanders klagen wel eens over den geringen omvang van ons taalgebied; en deze beperktheid is veel hinderlijker en nadeeliger dan de kleinheid van ons land. Daarom moet elke poging, om onze taalgrens uit te breiden, met ernst ondernomen en met kracht ondersteund worden. Hoe meer menschen er zijn, die onze taal spreken, hoe meer vrienden wij krijgen. Het verspreiden van Nederlandsche boeken in België kan hiertoe medewerken; maar nog oneindig beter kan het doel bereikt worden, indien daarginds nu en dan goede Noord-Nederlandsche tooneelvoorstellingen plaats hebben. Dan zou de Vlaming al spelende Nederlandsch leeren; want er zijn vele Belgen, die niet anders dan Vlaamsch ‘kallen’, die onze Nederlandsche boeken lezen en verstaan, maar die het Nederlandsch nooit goed hebben hooren spreken.

Wat hier gewenscht wordt, is zeer wel uitvoerbaar. Antwerpen bezit buiten zijne Fransche Opera slechts één grooten schouwburg; dit gebouw is fraaier en aanzienlijker dan eenig tooneel hier te lande, en er wordt uitsluitend in gespeeld in de Nederlandsche taal. De Nederlandsche schouwburg te Brussel behoort tot de grootsten van Europa. In belangrijke steden van Vlaanderen en Brabant, in Gent, Mechelen, Brugge, worden geregeld Nederlandsche voorstellingen gegeven. Aanzienlijke subsidies van staat, stad en provincie ondersteunen die voorstellingen. Tallooze opvoeringen in de Nederlandsche taal hebben plaats in allerlei groote en kleine gemeenten. De hier besproken, in België allerwege gespeelde werken van Rosseels kunnen ervan getuigen, dat die vertooningen niet ver van ons afstaan. De kern is Nederlandsch, - meer Nederlandsch vaak, dan ònze producten zijn, - de saus alleen is Vlaamsch. En daarom moet het groote verwondering baren, dat er op tooneelgebied zoo weinig gemeenschap bestaat tusschen twee zoo verwante volkeren.

Victor Driessens is met zijn gezelschap nu en dan naar ons overgestoken, maar die herhaalde bezoeken zijn niet beantwoord geworden.

Terwijl acteurs van andere natiën de heele wereld afreizen, terwijl zeer verdienstelijke Franschen en Duitschers naar ons komen, om hier te spelen in eene taal, die slechts weinigen goed verstaan, laten wij een land, waar men nagenoeg dezelfde taai spreekt als in het onze, geheel onbezocht. Dit is in meer dan één opzicht zeer te betreuren. Men zegt, dat wij tooneelkunstenaars hebben, die een Europeeschen naam zouden bezitten, indien zij zich in eene algemeen bekende taal konden uitdrukken; met een nationaal meewarigheidsgevoel wordt het bejammerd, dat zij in zoo kleinen kring genoemd en geroemd worden, en toch blijft men het dulden, dat eene Mevrouw Kleine, een Louis Bouwmeester en zoovele anderen in de Nederlandsche schouwburgen te Brussel, te Antwerpen, te Gent onbekenden blijven. Als onze artisten daarginds spreken in de taal van den Dietschen stam, dan zullen zij er verstaan worden - beter, dan menig buitenlander hier.

Nu moet men niet denken, dat de schrijver dezer regelen een voorstander wil heeten van het gasteeren - dat bij voorbeeld in Duitschland zoo aan de orde is, zeer ten nadeele van de kunst. Maar waar ik in Zuid-Nederland wel eens eene tooneelvertooning zag en mijne vrienden het spel van dezen of genen kunstenaar hoorde roemen, daar heb ik soms gezegd: ‘Nu moest gij bij ons die of die eens zien; dat is nog wat anders! - en dan ben ik vaak tot de overtuiging gekomen, dat eene Mevrouw Kleine bij onze meest beschaafde tooneelliefhebbers aan gene zijde van den Moerdijk geheel onbekend was.

Zooals onze tooneelvertooningen tegenwoordig dikwijls zijn, zou men in het naburige land iets goeds te zien kunnen geven; men zou kunnen pronken; - doch dat is slechts voorbijgaand. Men zou kunnen bijdragen tot betere kennis van de Nederlandsche taal, - en dat is blijvend.

Onze boeken worden in Zuid-Nederland niet veel gelezen, want men heeft daarginds eene eigen en eene Fransche literatuur en veel taveernen. Onze dagbladen, die overigens zeer welkom zouden zijn, leest men bijna in 't geheel niet, want het port is te hoog - wat een onverstandige maatregel is. Om de beide verwante volken tot elkaar te brengen, om onze taalgrens, en dus de grens van ons land, aanmerkelijk uit te breiden, is er een middel, dat den invloed van boeken en dagbladen kan overtreffen, - het Tooneel. Tooneelgezelschappen vliegen licht, als trekvogels, over de grenzen heen, en waar ze zulke goede dingen doen zien en hooren, als ‘het Nederlandsch Tooneel’ tegenwoordig doet, daar moeten zij iets, veel zelfs, achterlaten. Het geschiedt nochtans niet. En waarom niet? Om de zeer eenvoudige reden, dat wij veel te weinig tooneelkunstenaars hebben. Onze eigen groote en kleine steden kunnen niet eens behoorlijk bespeeld worden. Van een eenigszins geregeld verkeer met België op dit gebied kan dus geene sprake zijn. Alweer eene reden te meer, om onze Tooneelschool flink te steunen. Ons tooneelverbond is opgericht voor Noord- en Zuid-

Nederland. Terwijl het ten onzent honderden leden telt, bezit het er in Zuid-Nederland slechts weinige tientallen. Men weet daar trouwens ook niet, wat ons tooneel is en wat het belooft. Eene enkele goede kunstreis met onze beste artisten zou ons in het land van de Schelde vele vrienden en veel vertrouwen kunnen aanbrengen. En als wij met hulp van de tooneelmuzen de beste Vlaamsche steden veroverden, dan zou het beroep van Nederlandsch acteur nog beter worden, dan het thans reeds is.

De jeugdige, goed ontsproten stek van den ouden stam moet dus met beleid verder opgekweekt worden; er moet niet alleen gezorgd worden, dat we tooneelspelers verkrijgen, maar ook tooneelschrijvers. Of dit laatste geschieden zal, is zeer de vraag. Toen onlangs de wet op het Auteursrecht bij onze Kamer in behandeling kwam, was er ook sprake van, om aan tooneelschrijvers zekere rechten van eigendom op hun werk toe te kennen. Er zijn werkelijk rechten toegestaan, maar, ook in vergelijking met het buitenland, van zoo geringen omvang, van zoo weinig waarde, dat men eigenlijk niet weet, of het toegestane bedroevend of belachelijk is. Maar bedroevend zéker is de zeer onverschillige houding ten dezen van onze letterkundigen, van onze maatschappijen en genootschappen, die kunst en letteren heeten te bevorderen. Bijna geene belangstelling. Slechts één adres van één enkel persoon aan de Tweede Kamer, om vrijgeviger wetsbepalingen te verkrijgen. Bij zulk eene lauwheid valt er toch zeker vooreerst nog niet aan te denken, om bij onze Belgische broeders vredelievende veroveringen te maken door hun aan de hand van Thalia en Melpomene te gaan leeren, wat de Nederlandsche taal - en dus de Nederlandsche natie - eigenlijk is.

De zoo hardnekkig vastgehouden en verdedigde leus van vele Vlamingen: '*De taal is gansch het volk*', wordt daartoe bij ons veel te weinig op den rechten prijs gesteld.

J. HUF VAN BUREN.

Naschrift.

Ik acht het niet onnoodig te verklaren, dat dit artikel reeds bij de Redactie ingezonden was, toen ik kennis maakte met het stuk van Lucius over onze tooneeltoestanden, voorkomende in het Augustusnommer van dit Tijdschrift. Ten volle beaam ik, wat door hem over onze wet op het Auteursrecht, wat het tooneel betreft, wordt in het midden gebracht.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Intimis door A. Pierson, vijfde uitgave. - 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.

Een boekje, van welks inhoud niets meer behoeft gezegd te worden; elk beschaafd Nederlander kent en waardeert het. Geen beter bewijs dan het verschijnen van eene vijfde uitgave, die er zeer net uitziet en waarvan de omslag voorzien is van de afbeelding van het prachtig stadhuis te Leuven, de plaats, waar de ‘pastorie in den vreemde’ stond, waaruit deze deels humoristische en gevoelvolle, deels stichtelijke en opwekkende schetsen haren weg vonden tot het beschaafd publiek.

Novellen van Gerard Keller. Volksuitgave. (Inhoud: Overkompleet; Eene zaak; He geschiedenis van een dubbeltje; Een legaat; Hoe ze gebruikt werden; Een bakersprookje). - 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.

Eene korte, voorloopige aankondiging slechts van deze uitgave, die wij van harte welkom heeten. Keller heeft zich in onze hedendaagsche letterkunde eene eigen plaats veroverd, als de novellist van het dagelijksch leven, en meer bepaaldelijk nog van de Nederlandsche ambtenaarswereld. Hij is, zoowel naar de chronologische orde als naar die der verdiensten, de eerste op dat gebied, door zijne navolgers nog niet voorbijgestreefd. Een gelukkig denkbeeld was het, om zijne overal verspreide novellen te verzamelen en opnieuw uit te geven; zonder twijfel zal deze onderneming slagen. Zoodra de vijf deeltjes, waaruit de verzameling van Keller's novellen zal bestaan, in het licht zijn, hopen wij aan den populairen schrijver in dit tijdschrift de hulde te brengen van eene opzettelijke bespreking.

Herinneringen uit het intieme leven van Heinrich Heine, door zijne nicht Maria Embden Heine (Princes della Rocca). Uit het Italiaansch vertaald door H.J. Wansink. - 's Gravenhage, M.J. Parson.

De vele vereerders van Heine onder onze landgenooten zullen dit net uitgegeven boekje met genoegen ontvangen. Het behelst in vijf afdeelingen - de familie des dichters; de eerste jeugd des dichters; Heine's studiën; andere herinneringen; ziekte en dood des dichters - een aantal bijzonderheden en anekdoten, die wel niet veel nieuw licht op Heinrich Heine's karakter werpen en tot de beoordeeling van de letterkundige waarde van zijne werken weinig bijdragen, maar aangenaam te lezen zijn. Van een geliefd schrijver zijn de kleinste bijzonderheden en verhalen van waarde, en onder de anekdotes, die Heine's nicht onder anderen van de jeugd van haar oom verhaalt, bewijzen er velen meer voor de groote piëteit dan voor het oordeel, waarmede ze verzameld werden. In zeker opzicht vergoedt dit blijk van vereering de tekortkomingen, die de vrienden van den dichter aan anderen zijner naaste betrekkingen, met name aan ‘baron Gustaf Von Heine’, verwijten.

Wat ons betreft, wij meenen, dat biographieën van en anekdotische monographieën over Heine, gelijk deze, weinig zullen bijdragen, om dezen dichter

naar waarde te doen beoordeelen. De beteekenis van Heine komt vooral uit tegenover de tot sleur en sentimentaliteit vervallen letterkunde in Duitschland, waar hij op eens als eene schitterende ster verrees en bij het gefonkel van zijn vernuft de verbaasde wereld toonde, hoe schamel en versleten het gewaad der vaderlandsche muzen was geworden. De nicht, die deze herinneringen samenstelde, deed dit niet uitkomen; zij gaf eenige louter persoonlijke bijzonderheden, waaronder er geen enkele voorkomt, die den roem, de veelheid van vrienden en bewonderaars en de felheid der vijanden van Heine verklaart.

De vertaling van deze *Herinneringen* laat veel te wenschen over; er zijn bladzijden in het boekje, waarvan de zin niet te vatten, de bedoeling niet te raden is. Men zou het oorspronkelijk Italiaansch bij de hand moeten hebben, om te begrijpen, wat de vertaler had behooren te schrijven.

Wat zijn boeken? door Jo. de Vries. - Leiden, A.W. Sijthoff.

Wat zijn boeken? of liever: Hoe komen boeken in de wereld? is eene voor de hand liggende vraag, die bijna iederen dag bij iedereen zou kunnen opkomen, en die men zich zoo zelden blijkt te doen. Van geen vak heeft het groote publiek minder begrip dan van typographie; menigmaal ontmoet men personen van kennis en beschaving, die zich schijnen te verbeelden, dat de overgang van geschreven schrift tot drukwerk plaats heeft door eene soort machinale kunstbewerking, waarmede men zich in 't geheel niet behoeft te bemoeien. Op het onderhoudend werkje van Delon, dat kort geleden te Parijs het licht zag en onder den titel *L'histoire d'un livre* de wording van het gedrukte boek op populaire en toch niet kinderachtige wijze beschreef, kon dus met recht de zoo misbruikte phrase worden toegepast, dat het in eene behoefte voorzag. De heer Jo. de Vries geeft van dit werkje eene Hollandsche bewerking, die, smaakvol uitgegeven en met duidelijke houtsneden opgehelderd, hier te lande even welkom zal zijn als de Fransche uitgave in haar vaderland. Het woord bewerking is hier niet als variant voor vertaling gebezigd; de Nederlandsche bewerker geeft meer en beter dan de Franschman. Het kort en zaakrijk overzicht van de geschiedenis der boekdrukkunst is geheel van zijne hand, en overal is de inhoud van het boekje zoo nauwkeurig met de toestanden hier te lande in verband gebracht, dat men 't veilig voor geheel oorspronkelijk werk zou kunnen uitgeven, indien niet enkele der overgenomen houtsneden, - want er komen ook oorspronkelijke in voor, die men niet in *L'histoire d'un livre* aantreft, - zooals de verraderlijke op bladzijde 82, waar de opgemaakte vorm van het eerste halfblad van Delon's werkje is afgebeeld, de Fransche herkomst aan den dag brachten.

Mengelwerk.

Beneden haar stand getrouwd, door M.W. Maclaine Pont. (*Slot.*)

Wanneer de Vrijburgers des morgens hunne ramen openden, deden zij dat, misschien onbewust, met een tweeledig doel: vooreerst, om lucht en licht binnen te laten, en ten tweede, om te zien, of er buiten ook iets te kijk was. En zoo het laatste het geval was, waren zij gelukkig, want zelfs het eenvoudigste, het meest alledaagsche gaf aanleiding tot en stof voor de gesprekken van ten minste een halven dag. Verbeeld u dus de zoete ontroering van een eerzaam, aan de haven wonend Vrijburger, toen zijne oogen, bijna zoodra hij ze geopend had, werden vergast op het gezicht van een man, die, in eene dikke overjas gedoken, geheel alleen op een paal zat, in het midden van het water. Kon hij zijne oogen wel gelooven? Neen, hij bedroog zich niet; het was een menschelijk wezen, een man. Hoe zou hij er gekomen zijn? Zou hij er al lang zitten? Wie was het? Deze en nog meer vragen bestormden het brein van den pas ontwaakte en vonden eindelijk een uitweg in de vaste overtuiging: ‘De vent is gek.’

Langzamerhand verzamelden zich aan den oever groepjes menschen, die hem gadesloegen, naar hem wezen en luide hunne afkeuring of verbazing over zijne daad te kennen gaven; uit hunne kreten en uitroepen, die over het water heen zijn oor bereikten, maakte Swedink op, dat hij excentriek was.

Ja, het was excentriek, zich daar te plaatsen boven den afgrond van het verraderlijke water, nog minder dan eene schrede verwijderd van dood en verderf, dat hem aan alle zijden omringde, en zoo, doordrongen van het gevoel, dat hij niets was, nauwelijks een stipje in het onmetelijke heelal, voortlevend, ja, maar door doodsgevaren aan alle zijden omringd, zich te laten troosten door het heerlijke schouw-

spel der opgaande zon, die al wat leeft, opwekt en koestert en hare warmte en haar licht doet stralen op wat verheven en wat onaanzienlijk is; een waar zinnebeeld van de alomvattende Liefde, die hij zoo gaarne noemde met den naam van Vader in den hemel. Het was minder excentriek, in zijn bed te blijven liggen en een gat in den dag te slapen, een gat, dat al de inspanning en de ijver der daarop volgende uren niet meer zouden kunnen dichten.

Een oogenblik ergerde hij zich aan de domme menigte, die hem aangaapte en allerlei fraaie namen begon toe te roepen, maar weldra vatte hij het heele geval als eene klucht op. Hij nam zijne parapluie, daar de zon, die al tamelijk hoog aan den hemel stond, hem begon te hinderen, zette haar op, nam haar als een geweer in den arm en toen zij stevig stond, haalde hij zijn schetsboek te voorschijn en begon te teekenen. Het waren uit den aard der zaak slechts ruwe schetsen. Daar op den voorgrond niet de paal, waarop hijzelf zat, maar een vlot, door een stevigen schippersknaap voortbewogen, die met onbevreesden blik staarde in de golven, die op hem aanrolden en somtijds over de balken sloegen, waarop zijn voet rustte; en tot achtergrond de stad met hare ouderwetsche punt- en trapjesgevels, met de groote stukken vierkanten gelen steen, symmetrisch gevoegd tusschen de kleine, langwerpige roode steenen; hare luifels, hare hooge schoorsteenen, hare eenigszins plompe torens, alles omringd door weiland en knotwilgen, zonder getal en zonder eind, gedeeltelijk badend in het zonlicht, gedeeltelijk door den ochtendnevel omsluierd.

Het duurde lang, voordat de Vrijburgers het staren moede werden naar den schilder, die weldra zoo verdiept was in zijn werk, dat hij hen en hunne verbazing geheel vergat. Met eenige moeite keerde hij zich op zijn niet gemakkelijken zetel om, toen hij de stad had geschetst, en begon nu eene teekening te maken van den rechteroever: uitgestrekte wei- en leeggemaaide bouwlanden, hier en daar afgewisseld door eene vriendelijke boerenwoning of een landhuis, onder een groepje boomen verscholen, en daarboven de jagende wolken, die hare drijvende schaduwen wierpen over het geheel. Want de hemel was zoo kalm en zoo helder niet meer als in den vroegen morgen; de grauwe wachters, die zich toen tegen het opkomen der zon hadden getracht te verzetten, waren haar onverbiddelijk nagetrokken en verduisterden haar, toen zij zich nabij het toppunt waande van hare heerlijkheid en hare macht. En - als wilden zij aan de aarde zelfs de herinnering harer weldaden ontnemen - zij zonden een killen, doordringenden regen neder, waarvoor de eenzame schilder wel een tijdlang door zijn scherm werd beschut, maar waarvan de koude hem daarom toch niet minder door merg en been drong. Er was niets aan te doen; hij moest tot den aftocht besluiten. Hij riep den knaap, die hem gebracht had en nu schielijk naderde, en liet zich in het bootje nederglijden. De regen bracht hem ten minste dit voordeel aan, dat hij de onge-

wenschte toeschouwers naar huis had gejaagd, zoodat hij ongestoord zijn weg naar het hotel kon vervolgen. Reeds bij het aan wal stappen bemerkte hij, hoe de koude en de gedwongen houding, waarin hij zoolang had verkeerd, zijne leden hadden verstijfd; hij besloot een paar maal met den stormpas de stad door te loopen, maar zelfs dat was niet in staat, hem het aangename gevoel van warmte en doorstraling terug te geven. In zijn hotel aangekomen, bestelde hij een hartig ontbijt, niet omdat hij honger had, maar omdat hij hoopte, dat het gezicht van eenigen van zijne lievelingsspijzen hem dien terug zoude geven. Dat was echter het geval niet en nu ontveinsde hij het zichzelven niet langer, dat hij koude had gevat en ongesteld was geworden. 'Ga maar naar bed, oude jongen,' zeide hij tot zichzelven, 'en laat eene flesch Rijnwijn warmen; dat is het eenige, wat je het hoofd nog boven water zal houden.'

Lieden met een sterk gestel, zooals onze schilder het geluk had er een te bezitten, zijn gewoonlijk spoediger onder den indruk van eene ongesteldheid dan zij, wier leven uit eene aaneenschakeling van kleine ziekten en halve herstellingen bestaat. Dus vond Helmshof hem des avonds, toen hij hem kwam bezoeken, als een toonbeeld van ellende in zijn bed liggen, zijn troost zoekend in zijn keteltje met warmen wijn, waaruit hij zich nu en dan inschonk.

'Daar zie je mij nu,' riep hij uit, 'als den ellendigste van alle stervelingen! Dat heb je al van dat moerasland, waarin een mensch niet buiten kan zitten zonder de heete koorts op het lijf te krijgen. Kom bij mij zitten en houd mij wat gezelschap. Schel om een glas en nog eene flesch, als je wilt, en als je nu maar half zoo amusant bent als ik in mijne beste oogenblikken, zal ik je mijn leven lang dankbaar zijn.'

'Het is treurig met je gesteld,' zeide Helmshof, terwijl hij deed, wat zijn vriend verlangde. 'Is dàt dus de reden van je wegblijven? Henriette heeft op je zitten wachten; wij meenden, dat je voor het laatst nog eens bij ons zoudt komen eten. En toen ge niet verscheent, ben ik maar eens naar je komen kijken, zooals je ziet. Er moest iets bijzonders zijn, meenden wij, anders zou je de stad niet verlaten, zonder ons ten minste nog eens vaarwel te zeggen.'

'De stad verlaten,' zuchtte de zieke. 'Denk je dan, dat daarvan iets komen kan met een lichaam, zoo ziek als het mijne? Neen, ik zal hier moeten blijven en geduldig wachten, totdat ik beter ben. En juist nu ik zoo geheel en al genoeg van dit kleine nest begon te krijgen en gevoelde, dat het beste, wat ik kon doen, was, het zoo spoedig mogelijk den rug toe te keeren. Wat zullen ze er vandaag over mij praten,' voegde hij erbij, met weer eene oude flikkering van vroolijkheid in zijne oogen, en hij vertelde zijn vriend, wat er dien morgen was gebeurd. Helmshof lachte en terwijl hij het verhaal aanhoorde, werd meteen zijn hart gerustgesteld. Iemand, die met zoo-

veel vuur kon vertellen, wat hij gevoeld en opgemerkt had, kon zoo heel ziek niet zijn en al was hij misschien den volgenden dag nog niet wel genoeg, om op reis te gaan, over een paar dagen zou dat toch zeker wel kunnen gebeuren.

'Je hebt makkelijk praten,' zeide Swedink, toen zijn vriend hem dit gevoelen mededeelde. 'Jij zit naast mijn bed en ik lig erin; het is dus geen wonder, dat jij de luchtige muts ophebt. Maar ik laat het er met mijne schilderijen niet op aankomen. Weet je wat, geachte kunstbroeder,' vervolgde hij, zich half in zijn bed oprichtende, 'neem ze mede en zweer mij op je eerewoord en bij al wat heilig is in de kunst, die wij beiden dienen, dat je ervoor zorgen zult, alsof het je eigen waren.'

'Nog beter, dat beloof ik je,' was het antwoord, 'en ik hoop, dat ge je spoedig zelf kunt overtuigen, welk eene prachtige plaats ze alleen door mijn toedoen gekregen hebben.'

Zoo bleven beide vrienden voortpraten, totdat Helmshof zag, hoe de wijn zijn verwarmenden invloed begon uit te oefenen en te gelijk slaapwekkend op den zieke werkte. Hij begreep toen, dat het tijd was om heen te gaan, nam een hartelijk afscheid van Swedink, dien hij den volgenden dag niet terug zou zien, en vertrok. Thuis gekomen, vond hij zijne vrouw uit haar humeur over zijn lang uitblijven en de reden ervan voldeed haar maar half. Zij had nog zoo gehoopt, den laatsten avond gezellig met hem door te brengen, en nu hij eindelijk laat thuis kwam, was hij moede en slaperig en ging vroeg naar bed, omdat hij den volgenden dag weer vroeg moest opstaan. Het beviel haar niets en zij verzekerde bij hoog en laag, dat eene schildersvrouw lang zoo'n pleizierig leven niet had, als men zich soms voorstelde.

V.

Den dag na Helmshof's vertrek werd Henriette verrast door paardengetrappel voor de deur. Zij herkende het ongeduldige slaan der fijne paardenhoeven, het zachte ratelen der wielen en een stroom van gedachten vloog haar door het hoofd. Het was haars vaders equipage; zou hij daar zelf zijn of haar en het kind komen afhalen voor een ritje, om haar den eersten eenzamen dag, dien zij doorbracht, een weinig gezellig te maken? Zij haastte zich naar de huiskamer, om daar echter niemand te vinden dan hare stiefmoeder, in een rijk en elegant najaarstoilet gehuld, dat hare fraaie, rijzige gestalte en hare waarlijk nog groote schoonheid op het voordeeligst deed uitkomen. Zij hoorde, hoe het rijtuig zich langzaam verwijderde, en begroette inmiddels Mevrouw Van Steenkerken, afwachtend, dat deze zou verklaren waarom ze de zeldzame eer van een eenzaam bezoek aan hare stiefdochter bewees.

Want eene bepaalde reden moest daarvoor zijn, dat toonde Mevrouw Van Steenkerken terstond door de afgetrokken wijze, waarop zij Hen-

riette's gewone beleefdheidsvragen beantwoordde, en dat had zij ook, schoon met eenige omwegen, verteld, voordat zij tien minuten tegenover de jonge vrouw zat. En ook, dat hetgeen zij haar kwam vertellen, geen goed bericht was. Dus een slecht. In een oogenblik vlogen Henriette alle slechte berichten door het hoofd, die zij met mogelijkheid kon ontvangen, en hare lippen stamelden de vraag:

'Er is toch niets gebeurd met Willem?'

'Wees maar gerust; hij is op het oogenblik waarschijnlijk gezond en wel in Antwerpen en amuseert zich goed - als jezelf ten minste het tegendeel niet vernomen hebt. Evenwel... het is toch over hem, dat ik je wilde spreken.'

Henriette's gelaat helderde op; nu was zij niet bang meer.

'Ik heb er lang over nagedacht,' zeide Mevrouw Van Steenkerken, terwijl zij de fijne glacé handschoenen bezag, die hare kleine handen bedekten. 'Ik heb er lang over nagedacht, of ik dit bezoek moest brengen, en ik heb lang geaarzeld, voordat ik het deed, maar eindelijk heb ik gevoeld, dat het mijn plicht was. Mijn plicht, Henriette, als vrouw en als Christin.'

Zij sloeg de oogen omhoog en Henriette luisterde, nieuwsgierig, wat er komen zoude.

'Ik moet je waarschuwen,' ging hare stiefmoeder voort, 'tegen geruchten, die in omloop zijn en die, vrees ik, maar al te zeer waarheid bevatten.'

'Geruchten, mij betreffende?'

'Neen, ze betreffen je man.'

'En u komt mij daarvoor waarschuwen? Nu, u weet, dat hij uit is?'

'Ah ciel! wees toch bedaard! Ik kom immers niet, om iets kwaads te zeggen. Ik wilde je alleen maar waarschuwen. Misschien kunt ge er eens met hem over spreken. Want waarlijk, Henriette, het gaat zoo niet. Men moet het met kunstenaars niet al te nauw nemen, zegt men wel eens, maar dit gaat toch te ver.'

'Wat heeft hij dan nu weer gedaan? Waarmee kan hij mijne teergevoelige familie beleedigd hebben?'

'Kan het mogelijk zijn, dat je van niets weet? Dat je zelfs geen vermoeden hebt? Heb je nooit gemerkt of gedacht, dat je man iets voor je verborg, dat hij niet zoo open als vroeger met je omging? Ach Henriette, tracht mij een weinig te hulp te komen! Je moet weten, wat ik bedoel.'

Henriette voelde, dat zij bleek werd, en zeide op vasten toon: 'Waarlijk, Mama, ik weet het niet en ik kan het ook niet nagaan.'

Hare ontroering was hare stiefmoeder echter niet ontgaan.

'Arm kind,' zeide zij, 'arm kind! Nog zoo jong en zoo vol illusie. Ik voel, wat je lijden moet, en ik wil gaarne alles doen, wat ik kan, om het te verzachten. En er kan iets aan gedaan worden, Henriette! Voor de wereld kan de zaak nog gered worden en dat is veel in dit geval.'

‘Ik begrijp niet, wat u bedoelt, Mama! Ik verzoek u, duidelijker te spreken, als u wilt, dat ik u begrijpen zal.’

‘Arm kind! je wilt mij niet begrijpen Het is ook zoo moeielijk voor je. Maar ik moet je toch vragen, Henriette, of dat verstandig is. Laat ons open met elkaar omgaan; de zaak kan toch geen geheim blijven. Als men eene mooie jonge vrouw met haar kind laat komen in de stad, waar men zelf woont,... als men haar bijna dagelijks bezoekt... je begrijpt, dat moet uitkomen, vooral in een stadje als Vrijburg.’

‘U wilt toch niet zeggen, dat mijn man...’

‘Chut, chut, lieve! De zaak is op zichzelf zoo erg niet. Dat je man eene liaison heeft gehad vóór zijn huwelijk, zult ge toch zoo heel sterk niet in hem veroordeelen; zoo iets gebeurt honderdmaal. 't Is waar, het is strikt genomen niet goed te keuren, maar Helmshof is schilder en men zegt... Enfin, het strekt hem tot eer, dat hij zijne hand niet van de vrouw aftrekt en voor het kind blijft zorgen. Niet velen zouden dat doen in zijn geval. Maar dat hij haar vergunt zich te vestigen in de stad, waar hij getrouwd is en woont; dat hij haar hier nog bezoekt, zie, dat is iets, dat je niet kunt excuseeren. De verontwaardiging in Vrijburg is algemeen daarover en het kan ook niet anders dan hem nadeel doen in zijne carrière.’

‘Mama,’ zeide Henriette oprijzend, ‘u durft zoo iets van Willem zeggen, en dat in zijn eigen huis, en dat tot mij?’ Zij drukte hare handen, die ijskoud waren geworden, zenuwachtig tegen elkaar; zij voelde, hoe al het bloed haar naar het hoofd steeg en hoe haar geheele lichaam beefde. ‘Wat heb ik u gedaan, dat u mij zoo behandelt?’ riep zij uit.

Mevrouw Van Steenkerken stond ook op. Zij was vast besloten, de arme Henriette niets kwalijk te nemen, wat zij ook zeide.

‘Arm kind,’ zeide zij, ‘ik begrijp je droefheid geheel. Waarlijk, ik voel diep voor je. Ik zou alles willen doen...’

‘U behoeft niets te doen, Mama, voor mijn man noch voor mij. U behoeft ook geen medelijden met mij te hebben. Het eenige, wat mij bedroefd maakt, is, dat de menschen slecht genoeg zijn, om zoo iets te vertellen.’

Henriette had met nadruk gesproken en hare stiefmoeder liet haar uitspreken.

‘Ik begrijp geheel, wat je bedoelt,’ zeide zij toen, ‘en ik acht je om je gevoelen. De vraag is echter, of je verstandig handelt. Door de daad van je man te nieeren, zooals je doet, mijn arm kind, kunt ge haar, helaas! niet ongedaan maken. Zou het niet beter zijn, als wij het kwaad onder de oogen trachtten te zien en samen overlegden, wat het beste was in dit geval?’

‘Maar er is geen kwaad; er is niets gebeurd; ik verzeker het u,’ zeide de jonge vrouw, wanhopig, dat aan al hare woorden een verkeerden uitleg gegeven werd. ‘Mijn man heeft nooit iets gedaan,

waarvoor hij zich behoeft te schamen, nooit! O, was hij maar hier; ik zou hem roepen en het hemzelf vragen in uwe tegenwoordigheid.'

'Zou het dan mogelijk zijn, dat je geheel onkundig zijt van iets, dat als het ware onder je oogen gebeurt? Dat kan ik haast niet gelooven. Hoe kon hij het voor je verborgen houden?'

'Ik verzoek u, dat u niet meer op dien toon over mijn man spreekt,' zeide Henriette. Hare oogen schitterden; hare gestalte verhief zich; als eene vorstin stond zij tegenover de schoone, slanke vrouw. 'Ik wil dat niet hooren; u moet weten, dat al uwe woorden leugens zijn. Al zei de geheele stad het tegendeel, u kent hem genoeg, om te weten, dat hij mij niet zou kunnen bedriegen. Maar u houdt niet van hem,' ging zij driftig voort. 'U hebt hem altijd gehaat, zoolang u hem kendet. U wilt al het kwaad gelooven, dat een ander goed vindt van hem te zeggen, en mij dat overbrengen, om mij ongelukkig te maken.'

'Arm kind!' zei de Barones volkomen kalm, 'je weet niet, wat je zegt; je bent buiten jezelf. Je hebt mij altijd verkeerd beoordeeld, en zooals ik zie, doe je dat nog. Ik zal niet ontkennen, dat ik mij nooit tot Mijnheer Helmshof voelde aangetrokken, en ik bedrieg mij, helaas! zelden in mijne antipathieën. Neen, blijf nu bedaard en luister voor een enkel oogenblik naar mij. Tracht de geheele droevige waarheid onder de oogen te zien. De zaak is zoo heel erg nog niet. Kom, schilders zijn immers menschen en doorgaans meer impressionabel dan anderen; al dat bestudeeren van het vrouwelijk schoon en het levend model kan wel eens wat verdere gevolgen hebben; dat kan men hun niet als doodzonde toerekenen en je bent veel te practisch en te verstandig, om dat niet in te zien. Als hij die vrouw maar niet hier in de stad had laten komen. Maar die zaak kan ook nog wel geschikt worden; misschien kunnen wij haar bewegen, de stad te verlaten, door haar onder het oog te brengen, hoezeer zij u - en ook ons natuurlijk - compromitteert... en zal je man...'

'Nog eens, Mama, geen woord meer over mijn man Ik wil het niet langer hooren. Hij is de beste, edelste man, die er leeft. Hij zou in staat zijn, ja, om eene dwaasheid te doen, misschien, maar nooit, nooit zou hij mij kunnen bedriegen. Als ge u vroeger ooit met hem hadt bemoeid, anders, dan om u te ergeren aan zijne afkomst of aan zijne wijze van leven, zou ik u dit niet behoeven te verzekeren. Maar u hebt u nooit voor hem geïnteresseerd en ik begrijp niet, waaraan wij nu zoo plotseling die groote belangstelling te danken hebben.'

'Het is niets dan medelijden met je en zorg voor je geluk, die mij hierheen dreven, en...'

'Over uw medelijden weet u al, hoe ik denk, en wat mijn geluk betreft, daarover behoeft ge u niet ongerust te maken. Wij zijn heel, heel gelukkig samen, mijn man en ik. Wij hebben elkander lief en vertrouwen elkaar.'

'Als je er zoo over denkt en naar geen raad wilt luisteren, dan

kan ik een eind aan mijne visite maken,' zeide Mevrouw Van Steenkerken. 'Ik begrijp niet, hoe je zoo spoedig al het fijne gevoel van je vorigen stand kunt verloren hebben. Wat mij betreft, ik moet bekennen, dat ik anders over dergelijke zaken denk, en ik zou niet gaarne zien, dat mijn zoon met je man omging, voordat deze fatale historie voldoende is opgelost.'

''t Is goed,' zeide Henriette. 'Ik durf u gerust, ook uit naam van mijn man, verzekeren, dat hij noch ik een voet over uw drempel zullen zetten, voordat uzelf ons dat verzoekt.'

Mevrouw Van Steenkerken boog zwijgend en verwijderde zich statig en met hoog opgericht hoofd. Henriette bleef alleen. En toen trokken haar langzaam al de kleine gebeurtenissen van de laatste weken voorbij, en een helder en nieuw licht scheen te vallen op de punten, die zij juist liever niet wilde zien. Helmshof's tochten, waarvan hij haar nu eens schertsend, dan weer ernstig geweigerd had het doel te zeggen, zijne afgetrokkenheid, het verlies van zijne lessen... 'Ik wil er niet aan denken; ik wil het niet zien!' riep de jonge vrouw uit, terwijl zij haar van schaamte en smart gloeiend gelaat in hare handen verborg. 'Het zijn leugens, ellendige leugens van menschen, die niet van hem houden, die jaloersch van hem zijn. En hijzelf...' Maar zij hield op. Helaas! in zijn eigen gedrag was zooveel, dat die leugens scheen te bevestigen. Zij stond op; het was haar niet langer mogelijk, alleen te blijven, en zij ging naar boven, naar de kamer, waar haar kind sliep. Daar lag het kleine ding met het blozende, goudgelokte hoofdje diep in het kussen gedrukt, eene pop zonder neus in de armen gekneld en een houten olifant als een stillen en trouwen wachter op hare deken. De moeder had echter geen oog voordat alles.

'Kind, kind!' fluisterde zij, terwijl zij voor het bedje neerknielde, 'en in die wereld ben je geboren en je moet erin opgroeien en je zult moeten lijden en schreien als je moeder... of misschien zoo worden als de rest?' Zij zweeg en staarde een tijdlang op het lieve gezichtje; eindelijk verzachtte de aanvallige schoonheid van het slapende kind haar hart en zij barstte in tranen los.

VI.

Swedink's voorspelling kwam uit. Den dag, waarop zijn vertrek uit Vrijburg bepaald was, kon hij slechts even opstaan, zwak en duizelig van de ongewone ongesteldheid, en den daarop volgenden dag hield de koorts hem weder te bed. Hij liet een dokter komen, ergerde zich aan zijne voorschriften, noemde hem goed voor kinderen en vrouwen, staarde de medicijnen aan met een wantrouwenden blik, maar eindigde toch met ze in te nemen en precies te doen, wat de esculaap zeide. Dus bleef hij in zijne kamer, genoot de ziekenkostjes, die Henriette hem toezond, met een dankbaar hart, peinsde veel over haar en over zijn

vriend, dien hij den gelukkigste der stervelingen noemde, en amuseerde zich voor het overige met naar den motregen te kijken, die de straat vuil en glibberig maakte, en met portretten te maken van de voorbijgangers, die met hun slenterenden gang - niemand had ooit haast in Vrijburg - zijn venster langs kuierden.

Maar ook binnenshuis zou hij spoedig afleiding vinden. De waardin vond, dat ze al heel weinig gehad had aan een gast, die het grootste gedeelte van den dag langs de straat liep en bijna niet thuis kwam, dan om te slapen. Nu zou zij hare schade inhalen en bovendien, was het niet haar plicht, den stakkert, die in haar huis was ziek geworden, op te passen en hem wat afleiding te bezorgen? Mijnheer was hier vreemd in de stad en had er zeker ook geene vrienden. Wat? de Helmshofs? Nu ja, maar daar zou Mijnheer zeker ook niet veel komen. Waarom niet? Wel, wist Mijnheer dan niet, welke praatjes er over hen liepen? En zoo Mijnheer het nog niet wist, nu zou Mijnheer spoedig op de hoogte zijn.

Ook Henriette werd door het slechte weder in huis gehouden en dag in dag uit zag zij in de stille straat, terwijl het kind aan hare zijde speelde en zeker reden had, zich te beklagen, dat hare moeder zich zoo weinig met haar bemoeide. Gelukkig echter brak na eenige dagen de zon weer door. Met eene soort van verlichting zag zij het aan. Nu kon ze weer gaan wandelen met het kind en de beweging en de frissche lucht zouden haar goed doen. Weldra was zij op straat en richtte hare schreden naar de eenige wandeling in Vrijburg, de Laan genoemd, een breeden rijweg, aan weerszijden met drie rijen iepen, eiken en beuken beplant, die zich om de kleinste helft van de stad heenboog. Men vond er dus schaduw en frischheid genoeg in den zomer, maar de kalmte en eenzaamheid lieten veel te wenschen over; het sprak vanzelf, dat ‘de Laan’ in den loop der tijden het tooneel der pantoffelparade van het elegante Vrijburg was geworden.

Op dit vroege middaguur was er echter nog niemand te zien, en Marietje maakte uit die omstandigheid op, dat zij nu niet netjes behoefde te loopen, maar vrij en volgens de inspraak van haar hart tusschen de boomen mocht spelen. Misschien was hare moeder meer geneigd, rustig voortwandelend van de stille schoonheid van den najaarsdag te genieten en, met een zweem van weemoed in het hart, de bladeren na te staren, die zacht en zonder geruisch bijna van de boomen op den grond neerzonken, terwijl de glans van de zonnestralen nog verhoogd scheen te worden door de gele en purperen schakeeringen hunner broeders, die ze nog een tijdlang nastaarden, om zich dan los te maken en te vallen zooals zij. Maar zooals naar gewoonte, zij gaf het drukke, vroolijke kind haar zin. Zij veinsde altijd weer even groote onrust, als de kleine plotseling hare zijde verliet; was steeds even nieuwsgierig, waar ze zich toch verstopt mocht hebben, en verbaasd, als zij haar van achter den dichtst bijstaanden boom zag

te voorschijn springen, al herhaalde zich hetzelfde merkwaardige feit tienmaal in een kwartier.

‘Och, kijk ze eens met haar kind spelen!’ zei een niet al te zacht sprekend, voorbijslenterend Vrijburger tot zijne vrouw.

‘Die stakkert, ze heeft ook niet veel anders; ze doet haar best, om er maar zoo vroolijk mogelijk onder te blijven.’

‘Zouden wij haar eens aanspreken?’

‘Och, vindt ge 't niet moeielijk? Wat zult ge zeggen? Men komt zoo licht op teere punten...’

Henriette trok het kind driftig naar zich toe. ‘Nu niet meer spelen, Marietje,’ zei ze. ‘Mama is moe geworden.’

Neen, ze wilde nog niet naar huis gaan; zij wilde nog blijven heen en weer loopen in de Laan, die zich langzamerhand met wandelaars vulde, al zag zij, dat sommigen haar nastaarden met een medelijden, dat kwetsender voor haar was dan eene beleediging, die men haar had toegevoegd. Daar zag zij, hoe in de verte hare stiefmoeder naderde met haar zoon. ‘Oom Louis!’ juichte het kind; zij gebood haar te zwijgen, maar er was niets aan te doen. Zoodra zij dichterbij kwamen, rukte zij haar handje los en vloog met den gewonen uitroep: ‘Lieve oom Louis, ik wil chocolaadjes!’ op den jongen man toe.

Het was een moeielijk oogenblik. Mevrouw Van Steenkerken liep, stijf en deftig groetend, Henriette langzaam voorbij; Louis bleef achter, verward en van zijn stuk gebracht, en trachtte het kind aan haar verstand te brengen, dat hij waarlijk geene chocolaadjes bij zich had. Henriette stond er zwijgend bij en wachtte, totdat hij haar zou aanspreken.

‘Is Willem weg?’ vroeg hij gejaagd.

‘Ja.’

‘Wanneer is hij vertrokken?’

‘Verleden week.’

‘Neem mij niet kwalijk,’ zeer snel, ‘maar Mama wacht. Ik kom eens spoedig.. ik hoop het ten minste...’ Hij groette haar en zij beantwoordde zijn groet zwijgend. ‘Lafaard!’ zei ze bij zichzelve, maar een blik op zijn gelaat stemde haar zachter. Hij zag er bleek, ja, bijna lijdend uit. Wat kon hem schelen? Ze liep voort, zonder op of om te kijken, maar dat was ook niet noodig. Zij behoefde de menschen niet aan te zien, om te weten, dat zij alles gezien hadden en dat er nog dienzelfden dag in Vrijburg besproken zou worden, hoe gejaagd de jonge Van Randen geweest was, terwijl hij met haar sprak, en hoe zijne moeder haar was voorbijgegaan, zonder een woord tot haar te zeggen. Het was haar onmogelijk, langer buiten te blijven en langzaam ging zij naar huis terug.

Toen zij aan het eind van de Laan kwam, het was er druk en vol dien dag, zag zij in de verte een bekend gezicht, dat haar scheen te zoeken. Het was Adolf Swedink en haar hart klopte sterker. Hij was de vriend van haar man; hij zou niet oordeelen als al die dwaze,

kleinsteedsche menschen; bij hem zou zij zich rustig en veilig voelen. Zoo snel zij kon, liep zij door de lachende en pratende menschen heen, zooveel mogelijk hunne nieuwsgierige, onderzoekende blikken ontwijkend, en haastte zich naar huis.

Maar voordat zij het bereikt had, klonk Swedink's stem haar in het oor. ‘Mevrouw Helmshof!’ hij sprak ernstiger en zachter dan gewoonlijk en zij zag, dat zijne ongesteldheid zijne trekken fijner en teerder had gemaakt. Met eene eerbiedige deelneming, die zoozeer afstak bij het vernederende medelijden, dat zij zoo even ondervonden had, zag hij haar aan.

‘Ik mag u zeker wel thuis brengen?’ vroeg hij. Zij knikte toestemmend; haar hart was te vol, om te spreken. Swedink zag het en ging, tegen zijne gewoonte in, zwijgend naast haar voort. Zoodra zij de huiskamer binnentraden, ontsnapte het kind een kreet van verrukking. Daar op de tafel stond een groote bouquet frissche najaarsbloemen, met zorg gekozen en geschikt.

‘Dat is toch niet van uwe hand, Mijnheer Swedink?’ vroeg Henriette verrast.

Swedink boog. ‘Een reukoffer van dankbaarheid en te gelijk een klein teeken, hoe ik de tallooze bewijzen van goedheid en belangstelling op prijs stelde, die je, gedurende mijne ongesteldheid, in den vorm van soepjes en poddingen op mijn gelukkig hoofd deedt nederdalen’

‘En die je zooveel goed hebben gedaan, dat je thans weer in levenden lijve voor mij staat.’

‘Ongetwijfeld schrijf ik dat voornamelijk aan hunne uitwerking toe. Neen waarlijk, Mevrouw! ik ben in ernst. Je weet niet, hoe goed het een armen, eenzamen zwerver op de wereld doet, als hij voelt, dat eene vrouw, zooals gij, aan hem denkt en hem dat wel een weinig wil toonen.’

Henriette glimlachte. ‘Dus moet ik met het zenden van mijne wondermiddelen voortgaan, of ben je genoeg hersteld, om de reis naar Antwerpen te ondernemen?’

‘Ik ben gelukkig geheel en al hersteld, maar zal toch niet naar Antwerpen vertrekken.’

‘Waarom niet? Dat was toch stellig je plan en de tentoonstelling wordt over een paar dagen geopend.’

‘Verwondert het u in iemand als mij, dat hij een eenmaal opgevat plan laat varen?’

‘Niet geheel en al, maar ik dacht nu toch...’

‘Zie eens, Mevrouw! het heerlijkste bijna, dat ik weet, is een voornemen te hebben, zoo vast, als het maar zijn kan, en aan niets meer te gelooven, dan dat men het zal uitvoeren... en dan plotseling tot de ontdekking te komen, dat men alles zal doen behalve wat men eerst heeft gewild; dat men andere en veel gewichtiger plichten heeft gekregen, die vóór alles op vervulling wachten.’

Henriette durfde hem niet te vragen, wat die plichten waren. ‘Je blijft dus hier?’ vroeg zij met eenige moeite.

‘Vooreerst, ja.’

‘En je schilderijen? Moeten die dan maar geheel voor zichzelf zorgen?’

‘Je man zal ervoor zorgen, zoo goed als voor zijne eigen.’

‘Wèl een trouw vriend!’ lachte Henriette. Zij *wilde* lachen: zijn ernstige toon maakte haar beklemd; hij klonk zoo anders dan gewoonlijk, evenals alles in den laatsten tijd.

‘Ja, Mevrouw!’ zei de schilder nog ernstiger, ‘hij is een trouw vriend. Ik zou in geluk en ongeluk op hem durven vertrouwen, en zulk een getuigenis zegt veel in mijn mond. Bedenk, dat wij elkaar kennen, sedert wij jongens waren.’

Zijne stem beefde en zijne sprekende donkere oogen waren op de jonge vrouw gericht.

‘We zijn samen jong geweest en samen arm en ik verzeker je, dat men elkaar leert kennen in zulke dagen. Helmshof was de trouwste, beste kerel, die er liep, en hij was altijd de armste van ons allemaal. Want hij had eene oude moeder, Mevrouw! wie hij alles gaf, wat hijzelf maar missen kon. En dat zegt wat op een leeftijd, waarop men, ten minste als men kunstenaar is, evenveel nadenkt als, ja, als dat kind daar op den grond.’

Een zeldzaam gevoel van geluk doortrilde Henriette's ziel; zoo had zij zich niet gevoeld sedert vele dagen. Daar tegenover haar, op dezelfde plaats, waar hare stiefmoeder had gezeten, zat Swedink en zij zat op dezelfde plek als toen, te luisteren naar zijne diepe, gevoelvolle stem en dronk zijne woorden in, als waren ze lafenis voor haar gepijnigd hart.

‘Ja, eerst na haar dood leefde hij op, want toen kon hij krijgen, wat hem toekwam. En nog was het niet veel. O, die gezegende, gelukkige dagen, toen wij in Amsterdam rondliepen en dagelijks bij Vater Ebertz aten, omdat hij het goedkoopst was en het minst knoeide met het eten.’

‘Het minst knoeide? Waarlijk geene groote recommandatie.’ Zij deed, wat zij kon, om het gesprek gaande te houden; zij haakte naar nog meer vertroostende woorden uit zijn mond.

‘Ik moet rechtvaardig zijn en zeggen: niets knoeide. Elken dag gaf hij ons onze porties en elken dag van het zuiverste gehalte. Zondags erwtensoep, Maandags zuurkool, Dinsdags bruine boonen, Woensdags erwtensoep, Donderdags zuurkool, Vrijdags bruine boonen en zoo voort, zomer en winter door. En we plachten erom te lachen en te zeggen, dat wij het nog beter hadden dan de weeskinderen, die elken Zondag hetzelfde aten. Bij ons toch kwam hetzelfde menu slechts Zondags om de drie weken terug. 't Was eene groote flauwiteit, maar toch, welk eene pret hadden wij in die dagen!’

‘Ik had Vater Ebertz toch eene kleine verandering in het menu voorgesteld,’ zeide Henriette. Haar oude, gelukkige lach straalde weer van haar gelaat.

‘Dat durfden wij niet. Wij waren doodsbenauwd, dat hij ons

wegjoeg. Wij durfden niet eens klagen, als de porties wat klein waren. Ik had altijd het meeste honger en liet dan je man om eene tweede portie brood vragen. Ja, hij kon alles gedaan krijgen; hij had het meeste verstand van ons allen; wij noemden hem altijd den braven Hendrik van onze club.'

'Geen mooie naam!'

'Dat dacht ik toen ook, Mevrouw, maar later gaat men er anders over denken. Daar is menige beste jongen, menig uitstekend talent verloren gegaan, omdat hij met te veel minachting op dien naam had neergezien,' en Swedink poogde zijn toon zoo natuurlijk en eenvoudig mogelijk te maken, toen hij sprak: 'Er is nooit iets, zelfs niet het minste, op Helmshof's gedrag aan te merken geweest.'

Henriette zat daar, met neergeslagen oogen; zij durfde haar vriend niet aanzien. Swedink bemerkte het en met de hem eigen gemakkelijkheid praatte hij over het moeielijke onderwerp heen.

'Ja, 't was in dien tijd povertjes met ons gesteld en toch verbeeld ik mij wel eens, dat ik mij toch eigenlijk nooit zoo rijk heb gevoeld als toen. Niet, dat ik nu veel rijker ben, och neen, beste Mevrouwtje! Het geld is rond, en voordat ik het nog goed geteld heb, is het meestal weggerold. Maar wij leefden in de toekomst en voelden ons daardoor rijk en dat gaat niet zoo gemakkelijk meer, als men wat ouder wordt.'

Hij stond op, liep met groote stappen de kamer op en neer, totdat hij opgewonden voor Henriette bleef stilstaan.

'En dan die heerlijke schilderijen, die bestemd waren, om alleen in onze verbeelding te bestaan en nooit geschilderd te worden! En die schatrijke Lords, die slechts één ambitie schenen te hebben, namelijk die van ze ons zoo duur mogelijk af te koopen! Wat doet het ertoe, of zij nooit zijn opgedaagd? Wir hatten doch unsre Freude dran!'

Zoo bleef hij praten, totdat hij zag, dat Henriette opgewekt en vroolijk naar hem luisterde en blijkbaar al hare kwellende gedachten vergeten had. Toen eerst nam hij afscheid en begaf zich naar zijne kamer.

'Het arme, lieve vrouwtje!' peinsde hij, 'met haar teeder, gevoelig hart en hare groote ziel! Welk een genot is het, haar op te beuren en te troosten, en welk eene zaligheid zou het zijn... Stil, daar moogt ge niet aan denken; anders moet je weg, zoo gauw, zoo ver mogelijk van hier. Maar,' en hij bleef stilstaan en zijne vuist balde zich tot groote verbazing van een paar eerzame Vrijburgers, die juist voorbijliepen, 'als Helmshof haar bedriegt, dan is hij de grootste schurk, die er loopt, en ik zou...' maar de verwondering van nog meer Vrijburgers, die hem stonden aan te gapen en reeds aanstalten maakten om hem uit te lachen, beletten hem, zijne alleenspraak te voltooien.

VII.

Het was, of Henriette dubbel ooren en oogen had. Zij ging weinig

uit, sprak bijna geene menschen en toch bereikte alles, wat in het stadje gesproken werd, haar met onfeilbare zekerheid. Het was haarzelve bijna een raadsel, hoe alle praatjes en nieuwtjes zoo tot haar doordrongen. Hoe, bij voorbeeld, was zij te weten gekomen, dat de jonge vrouw in quaestie de woning had betrokken van den kruidenier Van Drongelen in de Kromme Dwarsstraat? Zij kon het zich nauwelijks herinneren, maar één ding was zeker, namelijk, dat zij het op een zekeren morgen evengoed wist als Helmshof zelf. Sedert dien tijd was het haar, alsof zij door eene demonische macht naar genoemde Kromme Dwarsstraat werd heengedreven. De gedachte aan de vrouw, die zich daar bevond, pijnigde haar dag en nacht. Zij wilde haar zien en toch zou zij de helft van wat zij bezat, willen geven, om haar nooit te ontmoeten. Het slot van haar langen tweestrijd was, dat zij, op een somberen achtermiddag, toen de wind in de schoorsteenen loeide en de ledige straten van het kleine stadje meer dan ooit ontvolkte, het kind aan de zorg der dienstbode toevertrouwde en, in een regenmantel gewikkeld, de straat opging.

Zij liep snel en met het hoofd voorovergebogen, half om haar gelaat te verbergen, half om den fellen wind niet te voelen, die den fijnen regen in haar gezicht dreef. Eerst toen zij de plaats harer bestemming bereikte, vertraagde zij haar tred. Wat zou ze doen? den winkel binnengaan, alsof zij er wat wilde koopen? En als zij dan toch de vrouw, die zij zocht, niet te zien kreeg? Zou zij vragen, haar te spreken, en zoo ja, wat zou zij haar zeggen? Haar smeeken, om weg te gaan en aan de praatjes, hetzij ze gegrond of ongegrond waren, een eind te maken? Al hare aangeboren fierheid scheen de arme vrouw te ontzinken, als zij zich eene mogelijke ontmoeting met die vreeselijke onbekende voor den geest haalde.

Zij liep de straat een paar maal op en neer, zonder dat zij den winkel durfde binnentreden. Eindelijk bleef zij aan de overzijde stilstaan en zag naar boven. Daar voor het raam, vlak boven het uithangbord, dat heen en weer zweepte door den wind, zat eene vrouw, blijkbaar met een jong kind bezig. Van het kind zag zij niets dan het hoofdje; het zat met den rug naar het raam gekeerd en had een overvloed van fijn, blond, krullend haar, evenals haar eigen kind. Maar de jonge vrouw kon ze vlak in het gelaat zien. Een zacht, ovaalrond gezichtje; groote, blauwe oogen, wier bijna kinderlijke uitdrukking getemperd werd door een waas van zorg en verdriet, dat over het geheele wezen lag uitgespreid; een fijne blos; trekken, zoo regelmatig schoon, dat ze een beeldhouwer tot model hadden kunnen dienen: dat was de aanblik, die Henriette tot in de ziel trof. Terwijl zij daar stond en omhoog staarde, trachtte zij eene enkele fout in die trekken, eene enkele onaangename uitdrukking op dat gelaat tegenover haar te ontdekken, en wel zagen hare oogen scherp op dat oogenblik. Maar het was haar niet mogelijk en terwijl zij die trekken als het ware

een voor een ontleedde, kwamen zij haar langzamerhand minder onbekend voor. Dat blonde haar, dat fijne profiel, dat zacht voorovergebogen hoofd, zij had het meer gezien. Plotseling ging er een licht voor hare ziel op. Dàt was de vrouw, die gezeten had als model voor het Schotsche boerinnetje op Helmshof's groote schilderij. De gelijkenis was zoo treffend; zij viel niet te loochenen; alleen was misschien daar op het doek de ronding der wangen wat voller, de kleur wat hooger door den frisschen avondwind. En nu volgden de pijnigende gedachten elkaar als de bittere droppels uit een lijdensbeker, die geledigd moet worden tot op den bodem. Haar man had aan deze schilderij gearbeid met meer ijver, met meer liefde, dan zij zich herinnerde, dat hij in den laatsten tijd ooit gedaan had. Hij had uitdrukkelijk gezegd, dat het doek hem liever was dan eenig ander, dat hij onder handen had, en dat, zoo het hem gegeven mocht zijn, een grooten triomf te behalen, het dan door dit werk moest geschieden. Hij had, terwijl hij eraan bezig was, haar een weinig aan haar lot overgelaten, haar wat veronachtzaamd - meer, meer dan anders, als hij met een inspannenden arbeid bezig was, zoo klaagde haar arm, gewond hart. Het was hem zoo lief geweest, dat hij het zelfs niet had willen verkoopen, toen er hem eene vrij aanzienlijke som voor geboden werd. Het was hem een tijdlang zelfs meer geweest dan vrouw en kind. Zou dat alles alleen veroorzaakt zijn geworden door de natuurlijke liefde, die den kunstenaar aan zijn arbeid verbindt, hier, 't was waar, nog een weinig versterkt door een paar aangename herinneringen: de zorg en de verpleging, van een paar vreemden genoten, en de betoonde vriendschap van Louis van Randen?

Maar, vanwaar dan die geheimzinnigheid, die in den laatsten tijd zijne daden voor haar oog omsluierde; van waar zijne hardnekkige weigering, om haar antwoord te geven op hare eenvoudigste vragen? En weder wierp ze een blik naar boven, naar de vrouwengestalte voor het raam. Daar zat ze nog, bezig met haar kind, eene teedere, bezielde, aandoenlijke schoonheid, het beeld, dat haar man had voorgezweefd in zijne eenzame uren van de laatste weken, dat hem moest vergezellen op zijne reizen, zoo dacht ze met grenzenlooze bitterheid, terwijl ze zich door de ledige straten voortspoedde.

Thuis gekomen, ontdeed zij zich van hoed en mantel en kleedde zich met bijzondere zorg. Toen ze geheel gereed was, ging ze voor den spiegel staan en bezag zichzelve met de angstvalligheid van een zestienjarig meisje. Het had haar nooit gehinderd, dat zij niet mooi was. Zij had eene goede houding; zij bewoog zich gemakkelijk; zij was zich bewust, een goed figuur te maken, waar zij verscheen. Maar nu onderwierp zij haar gelaat aan de scherpste critiek. Zij zag, dat hare kleur niet frisch meer was; - zij was het misschien nooit geweest - dat hare oogen, schoon vol uitdrukking, te klein waren en niet fraai van vorm; dat haar mond te groot was en, schoon haar

voorhoofd goed was gevormd, haar neus alles behalve Grieksch kon genoemd worden. Het zware, donkerblonde haar, hare voornaamste schoonheid, kon onmogelijk al deze gebreken vergoeden. Haar ontsnapte geene enkele fraaie lijn, maar zij zag ook geen enkel gebrek over het hoofd en zij zag, dat haar gelaat verstandig was, aangenaam, geestig misschien, maar niet fraai. Zij dacht eraan, hoe haar man haar beschouwen moest met zijn hartstocht voor het schoone, zijne ideaal gevormde kunstenaarsziel, en zij voelde zich voor het eerst van haar leven misdeeld. Een hartstochtelijk verlangen, een haken naar schoonheid, vooral naar eene schoonheid als die, welke zij zoo even had gezien, rees in haar op.

Maar weldra, te gelijk met haar gevoel van eigenwaarde, verkreeg haar verstand weder de overhand. Niet, dat zij bedaard over de zaak ging nadenken en zichzelve geruststelde, zooals zij dat zoo dikwijls had gedaan; dat was haar op dit oogenblik onmogelijk. Zij zeide zichzelve op harden toon, dat zij zich liet misleiden door dwaze inbeeldingen - door leugens, en trachtte toen alles te vergeten en hare gedachten op iets anders te vestigen. En wel was er veel, dat op het oogenblik al hare aandacht vergde. Hare geldmiddelen waren niet schitterend en zouden het vooreerst ook niet worden. Daar beneden lagen de brieven, die de teekenlessen van haar man afzegden en dus die vrij aanzienlijke bron van inkomsten voor hem hadden doen opdrogen. Zijzelve had hem verzocht, de schilderij niet te verkoopen, en zij had geen oogenblik berouw van dat verzoek. Maar nu lagen daar de slagers- en bakkersrekeningen, en de winter stond voor de deur en vroeg om nieuwe en warme kleeren en een grooten overvloed van brandstof en wat niet al? Willem mocht met die zaken niet lastig gevallen worden; hij had er geen hoofd naar en het zou hem maar onrustig en gejaagd maken, zonder dat de zaak er iets door verbeterd werd. Neen, zijzelve moest raad schaffen.

Zij deed hare linnenkast open, nam er haar juweelkistje uit en begaf zich weer naar de huiskamer. Daar ontsloot zij het aardige kistje van zwart ebbenhout, sierlijk met zilver en paarlemoer ingelegd, schoof de laatjes uit en was weldra verdiept in de beschouwing van al het fraais, dat daar zacht, als op kussens van gewatteerd lichtblauw satijn, was gelegerd.

‘Ik heb het toch niet meer noodig,’ zeide zij bij zichzelve, ‘wanneer zou ik het dragen? De fatsoenen gaan maar uit de mode. Als ik het nu verkoop, is het misschien nog veel waard. Willem behoeft er nooit iets van te weten. Het is in elk geval beter, dan dat hij zijne schilderijen verkoopt, voordat dat hem gelegen komt.’

Het denkbeeld was een weinig romantisch, maar daarom trok het haar aan. Hare stiefmoeder had geen ongelijk gehad, toen zij zeide, dat zij wat romanesk was.

De vraag was nu maar: wat zou zij verkoopen? Langzaam liet ze

een paar snoer groote parelen, gesloten met een enkelen diamant, in zilver gevat, door de vingers glijden. ‘Ze zijn nog van mijne moeder,’ zeide ze zacht. ‘Ik herinner mij flauw, dat ik ze haar eens zag dragen, lang, heel lang geleden. Ze zijn veel waard, geloof ik,’ en peinzend bezag zij de zachte, schoone kralen. ‘Neen, ik mag ze niet verkoopen; het is, alsof het heiligschennis zou zijn, nadat ze haar hebben toebehoord.’ Ze bergde de collier weder weg. ‘Dit gouden kettinkje,’ en zij glimlachte, toen zij het zag, ‘het heeft weinig waarde en kan gelukkig niet in aanmerking komen. Hoe herinner ik mij nog, dat Papa het mij gaf! Ik had mijne eerste kies laten trekken. Het was een vreeselijke dag! Hoe schreide ik onder de vreeselijke gebeurtenis en hoe lafhartig gedroeg ik mij vóór dien tijd. Weinig vermoedde ik, dat Papa dat alles nog meer aan het hart ging dan mij, en ik was zeer verbaasd, toen hij mijn heldenmoed met dit kettinkje beloonde. Deze broche kreeg ik van Willem bij ons engagement en met deze granaten zag hij mij voor het allereerst. Ik mag ze niet wegdoen; hij ziet er mij zoo gaarne mede - en zij staan mij zoo goed, zegt hij.’ Zoo werd het eene stuk na het andere bezien en weggeborgen. ‘Och hemel,’ zuchtte zij, ‘als ik zoolang bij alles stilsta, komt er immers nooit iets van! Het beste is, dat ik er maar iets uitneem en het wegdoe, zonder er veel over na te denken.’

Een welbekende stap in de gang stoorde haar. Snel wierp zij de sieraden in de laatjes, schoof die toe en wilde ook de deurtjes sluiten, maar door de haast, die zij maakte, bleef zij met hare mouw daaraan haken; het kistje wankelde, viel half voorover en uit de openschuivende laden rolden de paarlen en juweelen, die zij had willen verbergen, over de tafel. Zij kon het niet meer herstellen, want op dat oogenblik werd de deur geopend en tegenover Swedink, die binnentrad, stond ze blozend en met neergeslagen oogen, alsof zij kwaad deed. Het scheen, dat hij met een enkelen blik alles overzag en ried. Hij was zeer ontroerd.

‘Mevrouw,’ zeide hij, ‘ik heb je zoo even, bij je wandeling door de stad, gevolgd Neem het mij niet kwalijk,’ zijne stem klonk zachter, ‘ik voel mij een weinig verplicht, over je te waken in deze tijden en in deze omstandigheden.’

Zij zag hem aan. Ook hij moest gevoelen, dat er iets vernederends voor haar kon zijn in de bescherming, die hij haar op deze wijze aanbood. Maar hij was zoo ontroerd en uit zijne oogen sprak zooveel trouwe toewijding, dat de arme vrouw, die zich in deze dagen door al hare vrienden verlaten zag, hem in haar hart dankbaar was voor zijne vriendschap.

‘Ik heb gezien, waarheen je gingt,’ vervolgde hij. ‘Je moest dat niet gedaan hebben; je moet het niet weer doen.’

Deze woorden gaven haar hare kalmte terug. ‘Kom, Mijnheer Swedink,’ zeide zij, ‘laat ons ten minste niet meedoen met de rest.

Laat ons niet op dien toon over dat onderwerp spreken. Wij kennen mijn man immers beiden?'

'Ja, dat meende ik ook,' zei Swedink en zij zag, hoe gejaagd hij sprak. 'Maar er moet toch iets van waar zijn, Mevrouw!' barstte hij los na eene kleine pauze. 'Zie, toen ik voor het eerst van die ellendige praatjes hoorde, ben ik - niet woedend geworden, zooals je misschien van mij zoudt denken, maar ik heb mij bedwongen en ben bedaard en kalm alles gaan onderzoeken. Daarom bleef ik in deze stad. Mijn doel was, den laster van al dat gebabbel aan het licht te brengen, omdat ik gezien, begrepen had, welk eene schaduw die wierp op uw gelukkig huis. En het liefst had ik den lasteraar zelf ontdekt, om hem, in het bijzijn van zooveel mogelijk getuigen, te vertellen, wat hij noodig heeft te weten.' Weer zweeg hij en Henriette luisterde bijna ademloos, toen hij vervolgde: 'En ik heb de zaak onderzocht, lang en nauwkeurig onderzocht, en nu, ik moet het u zeggen, tegenspreken kan ik de praatjes niet meer.'

'En toch moeten ze tegengesproken worden, want ze zijn onwaar,' zeide Henriette. Hare stem klonk bijna toonloos, en het was, alsof een ander de woorden sprak. Maar toch, nu ze gesproken waren, schenen zij haar kracht te geven. Swedink echter luisterde nauwelijks naar haar.

'Mevrouw!' ging hij opgewonden voort, 'wat bezielt Helmshof? Mag hij op zulk eene wijze spelen met zijn geluk, met het uwe? Mag hij het uitlokken, dat er zoo over uw gezin gesproken wordt? O! ik zie het zeer goed, hoe al die brave Vrijburgers hem schuwen en mijden als de pest; hoe ze hem hun huis ontzeggen, en hoe gij onder dat alles lijden moet. En hij blijft doorschilderen in den zevenden hemel van zijne kunstenaarsidealen, vertrekt naar Antwerpen, alsof er niets gebeurd ware, en zegt geen woord, om dat alles op te helderen.'

'Hij zal er zijne redenen voor hebben,' zeide Henriette, en toen met eene lichte trilling in hare stem: 'Heb je... heb je... die vrouw gesproken?'

'Neen... dat schijnt moeielijk te zijn. Ik heb het beproefd, maar ben teruggewezen. Maar,' een smeekende blik uit haar oog trof hem, 'ik zal haar spreken. Ik zal mij niet meer laten afwijzen, dat beloof ik u.'

'Ik dank je. Heb een beetje geduld; alles zal wel worden opgelost.'

'Ik geduld hebben! Maar wat ben ik in dit geval? U zijt de eenige, die in aanmerking komt, Mevrouw! en je moogt geen geduld hebben. Eene vrouw als u mag dat niet. Je hebt te veel voor hem gedaan, te veel voor hem opgeofferd. Hij mag je niet in zulk een twijfel laten. Je zijt er te goed, te groot toe.' Er was iets anders dan vriendschap, iets meer dan bewondering in zijn blik, toen hij haar aanzag. 'En nu hij het doet, heb je recht, je zekerheid te verschaffen. Het is je plicht, dat te doen. Je moogt niet wachten; je moet handelen.' Hij trad naderbij en zij kon zijn adem voelen, toen hij op gedempten

toon sprak: ‘Hier is zijne schrijftafel; hier liggen zijne papieren; lees ze, doorzoek ze, totdat ge zekerheid hebt. Als het waar is, dat hij je kon bedriegen, is hij niet waard, dat je een traan meer om hem stort, is hij de ellendigste... Maar ik wil niet oordeelen, voordat wij onderzocht hebben. Kom, Mevrouw! laat ons samen gaan.’

Hij wilde hare hand vatten, maar zij week eene schrede achteruit. Zij voelde haar toestand nog meer, dan zij dien begreep, en met vlammende oogen en gloeiende wangen stond zij tegenover hem.

‘En dat raadt je mij, Mijnheer Swedink? In mijns mans eigen huis? Ik zou hem bespieden; zijne eigen papieren zouden onder mijne zorg niet meer veilig zijn? Denk je dan, dat ik hem verdenk, dat je mij zoo iets durft voorstellen?’

Hij was eene schrede achteruitgegaan.

‘Ik dacht, Mevrouw...’ stamelde hij.

‘'t Is mijne eigen schuld,’ ging zij voort, met klimmenden toorn. ‘Ik had u niet mogen aanhooren. Ik had nooit met een ander over dit onderwerp moeten spreken. Foei, Mijnheer Swedink! mij opzetten tegen mijn besten, trouwen man, je eigen vriend.’ Het deed haar goed, zoo te spreken; zij kon helderder denken en het was haar, alsof een zware last van haar hart was afgewenteld.

Swedink stond voor haar in eene deemoedige houding.

‘Ik bid je, vergeef mij, Mevrouw,’ smeekte hij eindelijk. ‘Veroordeel mij niet. De wijze, waarop ik je zag lijden, waarop ik anderen over je hoorde spreken; de hoogachting, de bewondering, die ik voor u voel...’

‘Zoo je iets voor mij voelt,’ viel ze hem op zachten toon in de rede, ‘hadt je nooit, nooit op dezen toon tot mij moeten spreken, mij nooit zulk een voorstel moeten doen.’

Hij zag haar aan; hij was diep ontroerd. ‘Vergeef mij, Mevrouw,’ sprak hij hartstochtelijk, ‘het was dwaas, het was verkeerd, wat ik zei. Ik was buiten mijzelf. Vergeef het mij.’

Zij reikte hem hare hand en terwijl hij die eenigen tijd in de zijne hield, zeide hij: ‘Ik bid je, laat hetgeen er gebeurd is, niet van invloed zijn op onze vriendschap.’

‘Wat mij betreft, zal het dat nooit zijn,’ zeide zij zacht, maar ernstig. ‘Als mijn man weer thuis is, hoop ik, dat wij nog menig gezellig uurtje te zamen zullen doorbrengen.’

Hij begreep dien wenk, nam zijn afscheid en vertrok. Toen hij weg was, bleef zij nog langen, langen tijd zitten, het gelaat in de handen verborgen. Eindelijk stond zij op, zocht uit haar juweelkistje eene groote diamanten speld van ouderwetsch fatsoen en verliet, in haar mantel gehuld, voor de tweede maal hare woning. Het was bijna donker geworden.

Swedink zwierf nog urenlang de stad rond en toen hij eindelijk doodmoede en doornat geregend zijne kamer opzocht, sloeg zijn hart kalmer.

‘Zij heeft mij op mijne plaats gezet als een schooljongen,’ zeide hij, ‘maar ik heb niets beters verdiend. Zij is goed, zij is een engel.

Ik mag haar niet terugzien. Maar ik zal hier blijven en over haar waken en voor haar werken en, o! mocht zij door mij haar geluk, hare zielsrust terugkrijgen!'

Den volgenden dag verkreeg hij den toegang tot de geheimzinnige bewoonster van den huize Van Drongelen. Hoe dat geschiedde, is zijn geheim; Henriette heeft het nooit geweten. Genoeg zij het te vermelden, dat hij zich den toegang wist te verschaffen tot de trap met de uitgeholde treden en tot de kleine bovenkamer, vlak boven het uithangbord. Wat hij zag, toen hij daar binnenkwam, was wel geschikt, zijn oog te treffen door grooten eenvoud en bijzondere netheid. Een groot ledikant met wit katoenen gordijnen, een kleiner daarnaast, evenzoo behangen, eenvoudige meubels van witwerkershout, alles met zorg onderhouden en ordelijk geschikt. Het kind was er niet; Swedink meende het beneden bij de kinderen van den kruidenier gezien te hebben. Daar was niemand dan de vrouw, die bij het venster zat te naaien; een oogenblik werd hij getroffen door hare aandoenlijke, kinderlijke schoonheid, toen zij oprees, zoodra hij binnentrad, en zwijgend wachtte, wat hij haar te zeggen mocht hebben. Maar hij was besloten, niet getroffen te worden. Dat vertoon van eenvoud, van onschuld, had hij het niet al dikwijls genoeg gezien, om te weten, dat het niet te vertrouwen was? Hij had zijn voornemen vastgesteld. Beleefd, zooals hij gewoon was, met vrouwen om te gaan, maar toch met kracht, zou hij die vrouw zeggen, hoe de zaken stonden.

'Mevrouw!' zoo begon hij, terwijl zij tegenover hem bleef staan, maar zij viel hem in de rede. Zij verstond geen Hollandsch, nauwelijks een enkel woord. Zij was eene Engelsche. Als hij dus die taal tot haar spreken wilde? Zij kende, helaas! geene andere.

Het was hem hetzelfde; hij sprak haar in het Engelsch aan en vertelde haar, met de meeste verschooning, want zijn hart was verzacht in weerwil van zichzelf, wat hij haar te zeggen had.

Hij vroeg haar, waarom zij hier gekomen was, waarom zij de rust van een gelukkig huisgezin verstoorde? Of ze dan niet begreep, dat de vrouw, de wettige vrouw van den man, dien zij vervolgde, verteerde van verdriet sedert hare komst? Wat dacht zij ermee te winnen? Herstel van eer voor de menschen kon zij toch niet wachten; haar zijn, haar blijven hier kon niets dan leed, niets dan schande brengen over onschuldige menschen. En zoo ze geld verlangde... Maar hij hield op met spreken. Terwijl zij naar zijne woorden luisterde, was zij al bleeker en bleeker geworden. Zij klemde zich aan haar stoel vast, om niet neer te zinken, en eindelijk, toen hij zweeg, klonk het met moeite van hare kleurlooze lippen:

'Gij wilt toch niet zeggen, Mijnheer, dat mijn echtgenoot... met eene andere is gehuwd?'

Swedink zag haar met verbazing aan. 'Uw echtgenoot, Mevrouw?' vroeg hij.

‘Ja, hij is mijn echtgenoot, *my husband*, en om hem te zoeken ben ik hier. Mijn kind, mijn Charley, is de wettige zoon van een gentleman.’

Op dit oogenblik, alsof hij voelde, dat er over hem gesproken, over zijn lot beslist werd, stormde de kleine knaap de kamer binnen. Zijne moeder trok hem naar zich toe, omhelsde hem en bedekte zijn gezichtje met kussen en tranen.

‘Is 't niet waar, Charley? zijn wij hier niet gekomen, om Papa te zoeken? Papa, van wien ik je zooveel verteld heb?’ Swedink bezag den kleinen knaap met de meeste nauwkeurigheid, maar zijn gezichtje kon hem niet wijzer maken; hij geleek trek voor trek op zijne moeder; alleen de oogen waren kleiner en donkerder, maar dat was ook alles.

De jonge vrouw richtte zich weer op hartstochtelijken toon tot Swedink.

‘Mijnheer,’ riep zij uit, ‘help mij. Ik weet niet, wat het is, dat mij vertrouwen in je doet stellen, niettegenstaande de vreeselijke woorden, die je tot mij gesproken hebt, maar het is, of gij mij redden kunt. O! mijn angst, mijn argwaan hebben mij niet bedrogen. Ik dacht wel, dat er iets niet goed was, toen mijne overkomst van week tot week, van maand tot maand werd uitgesteld en ik niets kreeg dan wat geld en fraaie brieven, om mij tevreden te stellen. Als ik alleen was geweest, zou ik van droefheid gestorven zijn. Maar ik moest zorgen voor mijn kind; ik kon hem de wereld niet laten ingaan met den naam van... Ik ben een eerlijk meisje, Mijnheer, al ben ik van geringe afkomst. Ach! ik was ijdel, lichtzinnig misschien, maar slecht ben ik nooit geweest. Kan het mogelijk zijn, dat hij mij bedrogen heeft?’

Zij zweeg, om door tranen lucht te geven aan hare wanhopige droefheid. Toen zij wat tot bedaren kwam, vervolgde zij: ‘Toen mijn jongen ouder werd, kon ik niet langer in ons dorp blijven, waar men om mij heen begon te fluisteren en te lachen. Ik heb gewerkt en gespaard, totdat ik de groote reis betalen kon. Toen ben ik hier gekomen in dit koude, valsche land, waar men mij den rug toedraait of tot mij spreekt, zooals gij dat hebt gedaan. Ik weet wel, dat mijne overkomst niet gewenscht is en ik hier opgesloten word met fraaie woorden en beloften. Maar ik zal het niet langer dulden. Ik wil mijn recht hebben en zal het zoeken, waar ik het vinden kan. Ik heb geene geheimen; alles, wat ik gedaan heb, mag openbaar worden. Ik heb mijzelve niets te wijten dan misschien... wat lichtgeloovigheid. Maar ach, Mijnheer! wat was ik, een jaar of drie, vier geleden? Niet veel meer dan een kind, niet veel wijzer dan hij.’

En weer deed een blik op haar kind hare tranen vloeien. Swedink was ontroerd; zijn hart was niet van staal en ijzer, zooals wij weten. Kon de jonge en schoone vrouw, die hem op zoo hartstochtelijke wijze haar leed klaagde, niets dan eene geslepen bedriegster zijn, of was zij zelve bedrogen?

‘Hoe is de naam van... uw echtgenoot?’ vroeg hij eindelijk.

‘Lewis Vincent.’

‘Lewis Vincent?’ De Engelsche naam zeide hem niets, even min als de gelaatstrekken van het kind. Zij moest hem meer vertellen; hij wist haar weldra tot kalmte te brengen en verkreeg van haar het geheele verhaal van hare liefde, haar huwelijk, het vertrek van haar echtgenoot, hare jaren van spanning en twijfel en eindelijk de reis, die zij had ondernomen en die tot nog toe zoo weinig aan het doel beantwoordde. Toen zij geëindigd had, scheen Swedink toch iets wijzer te zijn, dan hij in den aanvang meende ooit te zullen worden. En toen hij met zijn gewonen, snellen stap den winkel uit- en de straat opliep, hoorde de verbaasde kruidenier hem mompelen: ‘Die schelm, die ellendeling! Maar hij zal nu weten, met wien hij te doen heeft! Ik zal hem zijne trekken thuis brengen. Nog een dag of wat van kalm en rustig onderzoek en ik ben zeker van mijne zaak. Ik vermoed, dat eenige menschen in deze stad den naam van Dolf Swedink niet licht meer zullen vergeten.’

VIII.

Dienzelfden middag ontving Henriette een onverwacht bezoek van een geheel anderen aard. Zij kon hare oogen nauwelijks gelooven, toen de dame, die bij haar binnentrad, haar dicht gebloemden sluier opsloeg en, eenigszins aarzelend, haar gelaat liet zien. Geene schitterende equipage had haar aangekondigd, geene dienstbode haar aangemeld en toch, daar stond zij voor haar, diep ontroerd, bleek en bevend: hare stiefmoeder. Henriette's hart kromp ineen; welk nieuw leed zou die vrouw gaan toevoegen aan alles, wat zij al ondervonden had in den laatsten tijd? Eenigen tijd stonden beiden zwijgend over elkaar. Eindelijk begon Mevrouw Van Steenkerken met eene zachte stem:

‘Is je man thuis?’

‘Neen,’ zeide Henriette.

‘Is hij waarlijk uitgegaan? Is hij niet boven op het atelier?’

‘Neen, hij is van huis; hij is zelfs uit de stad op het oogenblik.’

‘Henriette!’ riep Mevrouw Van Steenkerken uit. ‘Vertel mij geene onwaarheid. Je wilt niet, dat ik je man spreek, om... om hetgeen laatst tusschen ons is voorgevallen.’

‘Ik vertel u waarlijk niets dan de zuivere waarheid. Mijn man is naar Antwerpen naar de tentoonstelling, om zijne schilderij weg te brengen.’

‘Ach! wat helpt het mij dan, of ik al hier gekomen ben?’ vroeg Mevrouw Van Steenkerken en er was zooveel droefheid in haar toon, dat Henriette erdoor getroffen werd. ‘Ik ben hier gekomen, om hem te zien... om hemzelf te spreken.’

‘Wildet u iets van hem?’ vroeg Henriette. En bij zichzelve overdacht zij: Zou er eenige kans op zijn, dat die vrouw de harde woorden kwam terugroepen, die zij bij haar laatste bezoek gesproken had?

‘Het komt er niet op aan,’ antwoordde hare stiefmoeder oprijzend.

‘Hij is uit de stad, zooals je zegt.’ En toen na eenige aarzeling: ‘Wanneer kan hij thuis komen?’

‘Ik weet het niet; hij heeft er niets van gezegd. Misschien blijft hij nog wel eenige dagen weg. Hij ontmoet daar al zijne vrienden, doet weer eens nieuwe denkbeelden op en rust wat uit van zijn inspannenden arbeid van de laatste weken.’

Maar Mevrouw Van Steenkerken luisterde niet; zij was reeds opgestaan, om afscheid te nemen. Maar toen zij wilde heengaan, knikten hare knieën onder haar en zij moest zich aan de tafel vasthouden, om niet te vallen. Henriette schoot toe.

‘Wildet u iets van mijn man, Mama?’ vroeg ze. ‘Kan ik ook iets voor u doen?’

‘Ach neen, je kunt niets, niets. Alleen als je man... Maar hij is niet hier, dus helpt het mij niet, of ik er al over spreek.’

‘Neen,’ zeide Henriette beslist, ‘u kunt zoo niet naar huis gaan; u beeft over het geheele lichaam. Zeg mij ten minste, wat u scheelt.’

Deze woorden schenen Mevrouw Van Steenkerken te verzachten, maar toch was het met blijkbaren tegenzin, dat zij sprak.

‘Mijzelve scheelt niets... het is Louis. Hij is ongesteld en wilde je man spreken. Dat is alles.’

‘En komt u daarom zelf hier? Dan moet hij wel heel ziek zijn. Arme Louis! zeg toch spoedig, Mama, wat scheelt hem?’

‘Ach,’ barstte Mevrouw Van Steenkerken los, ‘hij is ziek, hard ziek! Hij heeft ijlende koortsen en zal waarschijnlijk sterven. Dag en nacht roept hij om je man en als hij niet komt, als hij geene rust krijgt op dat punt, zegt de dokter... Ach, ik kan er niet aan denken. Henriette! schrijf, telegrapheer aan je man; zeg, dat hij moet komen, zoo spoedig mogelijk. Zeg, dat ikzelve hier ben geweest, om hem te halen, ikzelve, hoor je wel, Henriette! Wanneer zou hij hier zijn?’

‘Op het vroegst morgenavond, maar ik denk niet voor overmorgen,’ zeide Henriette. Haar medelijden begon weer te dalen. Het was waarlijk nog eene eer voor haar man, door hare stiefmoeder zelve gehaald te worden, eene eer, haar een dienst te mogen bewijzen!

‘Ah, mon Dieu! nog een nacht, misschien nog twee in dien ondragelijken angst! Ach! wie weet, hoe hij nu is, mijn arme jongen! Henriette, ik ga, ik vlieg weer naar huis toe. Jij zorgt dan wel, dat je man alles weet? Dat hij zoo spoedig mogelijk hier komt? Ach! bedenk, hij is mijn eenig kind, alles wat ik heb op de wereld.’

Henriette's hart werd weer een weinig verteederd.

‘Zal ik u thuis brengen, Mama?’ vroeg ze. Neen, dat moest Mevrouw Van Steenkerken onvoorwaardelijk afslaan. Het was wat veel gevergd van Henriette, zeide zij, maar in haar hart bedacht ze, hoe het haar onmogelijk zou zijn, om met die vrouw over de straat te loopen en misschien gezien te worden door diezelfde menschen, tegen wie ze zich nog geene week geleden verre van beminnelijk over de

Helmshofs had uitgelaten. Hoe had zij hun toen verzekerd, dat ze voorgoed met hen gebroken had, in hare deugdzame verontwaardiging over hetgeen er was geschied. Het was al erg genoeg, als men haar alleen hun huis had zien binnengaan. En bij die gedachte trok zij zich de dichte voile over het gelaat. Henriette deed haar uitgeleide, na haar nog eens beloofd te hebben, dat zij zoo spoedig mogelijk telegrapheeren zou, eene belofte, die zij strikt nakwam, want geene tien minuten daarna was zij reeds op weg.

Dien avond waren hare gedachten geheel met het gehoorde vervuld. Die arme Louis! Hij zag er al lang slecht uit; nog de laatste maal, dat zij hem had ontmoet in de Laan, had het haar getroffen. Gedurende Helmshob's afwezigheid had hij haar geene enkele maal bezocht, maar zij had dat aan eene andere oorzaak toegeschreven. In welk eene onrust zouden die menschen dezen nacht doorbrengen, waarin zij wisten, dat haar man, op wien zij hunne hoop vestigden, nog niet komen kon. Wie zou Louis oppassen, wie bij hem waken? Zijne moeder? maar zij was zelve niet sterk. Henriette stond op.

‘Ik zal erheen gaan,’ zeide zij, ‘al kan ik misschien niet helpen; het zal hem ten minste goed doen, een deelnemend gezicht te zien.’

Snel maakte zij zich gereed en nauwelijks had zij de voeten op straat gezet, of eene o! zoo welbekende stem klonk haar in het oor.

‘Zoo, Mevrouw Helmshof! Waar gaat dat nog zoo laat naar toe? Kon je niet even op mij wachten of ten minste vragen, of wij ook samen zouden gaan?’

Zij wendde het hoofd om; haar gelaat straalde van blijde verrassing. ‘Willem!’ riep zij uit, ‘ben je het waarlijk?’

Ja, hij was het. Zij zag weder op naar zijn schoon, mannelijk gelaat; zijne stem klonk weer in haar oor. Een oogenblik gaf zij zich geheel over aan dat zalige genot van hem weer te zien en drukte hem zwijgend aan haar hart.

‘Nu, vrouwtje! mijn dwaas vrouwtje! bedenk, dat wij op straat zijn. Heb ik je verschrikt?’ Hij zag tranen in hare oogen. Zij veegde ze haastig af; zij had ook zooveel geleden om zijnentwil.

‘'t Is alles zoo onverwacht,’ zeide zij. ‘Het is toch niet mogelijk, dat je iets weet. Heb je mijn telegram al ontvangen?’

‘Je telegram? Is het kind ziek?’

‘Gelukkig niet. 't Is Louis van Randen... Maar neen, ik vertel nog niets; ik kan je nu nog niet afstaan. Kom eerst even binnen, Willem; het zal niet hinderen, of je daar een oogenblik later komt; ze wachten je toch niet van avond.’

En ze troonde hem mee naar binnen, naar de huiskamer, waar het vuur vroolijk knetterde en vlamde. Vergenoegd zag hij rond; het was hem voor zijn gevoel, alsof ieder welbekend meubel hem herkende en welkom heette. Henriette zag hem aan, terwijl hij zijne reistasch aflegde; het uitstapje had hem goed gedaan. Zijne kamerkleur was

verdwenen en zijne oogen zagen weer vroolijk en opgewekt in het rond. Hij trok zijn vrouwtje naar zich toe.

'Dat heet ik eerst eene aardige verrassing,' zeide hij. 'Zie, mijne zaken daarginds waren afgedaan; ik had mijne oude vrienden gezien en gesproken naar hartelust, en nu kreeg ik zoo'n onweerstaanbaar verlangen naar huis. Swedink moest het hooren... Ik besloot, je niet te schrijven en onverwacht te komen. Het kon niet beter treffen. Mijnheer, die zijne vrouw betrapt op een nachtelijken uitgang! Maar je hebt mij nog niet verteld, waar je heengingt.'

'Naar Papa; Louis is heel ziek geworden. Naar de beschrijving deed het mij sterk aan typhus denken.'

'Typhus? en je wildet erheen gaan? Maar vrouwtje! ik dacht, dat je wijzer waart. Het zal niet gebeuren.'

'Of jij of ik erheen ga, is al hetzelfde; zij moeten geholpen worden, Willem.' En zij verhaalde hem, wat hare stiefmoeder had verteld.

'Arme jongen,' zeide Helmshof. 'Ik zal zoo spoedig mogelijk gaan. Al werkt mijne tegenwoordigheid al de wonderen niet uit, die zij er zich van voorstellen, ik kan hem toch helpen met oppassen en hem misschien wat afleiding geven.'

'Je bent wel heel goed, Willem,' zeide zijne vrouw, 'dat je zoo dadelijk tot alles bereid zijt, na al wat... wat mijne stiefmoeder je heeft aangedaan.'

'Jetje, Jetje! Ik geloof waarlijk, dat je wat onverzoenlijk bent! Heeft Louis mij in den steek gelaten, toen ik ziek was? En bovendien, hij is immers niet verantwoordelijk voor hetgeen de Barones doet?'

Dat was hij ook niet en Helmshof zou ook ongelijk gehad hebben, als hij niet gegaan was, maar het was Henriette nu eenmaal eene behoefte, zijne daad in het schoonste licht te beschouwen en haar man goed, Christelijk en edel te vinden, omdat hij haar volbracht. En dat deed zij dus ook naar hartelust.

Hoe verlangde Henriette er in die eerste dagen naar, haar man eens rustig te spreken. Hoe haakte zij ernaar, hem om den hals te vallen, hem in het oor te fluisteren, hoe zij had geleden en getwijfeld, gestreden en gehoopt. Hoe dikwijls zat zij zijne thuiskomst af te wachten met een kloppend hart, terwijl zij duizendmaal bij zichzelve de woorden koos en weder verwierp, waarin zij hem het beste kon mededeelen, wat zij op het hart had. Maar er kwam geen enkel rustig oogenblikje. In de eerste dagen kwam hij slechts nu en dan even thuis, om haar een enkelen groet te brengen of het noodzakelijkste met haar te bespreken; meestal bleef hij des nachts ook nog bij zijn vriend, die, nu hij hem eenmaal bij zich had, hem met de zelfzucht van een zieke vasthield en bijna nooit van zich wilde laten gaan. En later, toen Louis zijne zorg niet meer zoo aanhoudend noodig had, als hij dan 's avonds vermoeid en soms een weinig ontstemd naar huis terugkeerde en zich zoo gaarne verkwikte met zijn vrouwtje te ver-

halen van alles, wat hij op reis gezien en genoten had, kon zij hem dan lastig vallen met zaken, die hem onaangenaam moesten zijn en die zijzelve zoo schroomvallig was aan te roeren?

Inmiddels deed zijne overkomst Louis veel goed. Geene vier dagen verliepen, of hij mocht eens opzitten, en na eene week mocht hij zelfs op eene andere kamer.

'Het is een beetje veel geschreeuw en weinig wol,' zeide Helmshof lachend tot zijne vrouw. 'Men sprak van typhus en allerlei groote zaken, maar gelukkig is het dat niet geworden. Naar mijn idee zijn het meer zenuwen, die hem plagen, en als zijn karakter wat flinker was, zou zijn gestel er zoo niet onder lijden. Ik denk, dat ik maar eens handelend voor hem zal moeten optreden, maar dat is van later zorg. Op het oogenblik is de arme jongen heel zwak en zal zich lang moeten ontzien.'

Het was een feest, toen Louis voor het eerst zijne kamer verliet. Henriette begeleidde haar man, die hem moest helpen en steunen bij zijne eerste wandeling, naar haars vaders huis. Onderwijl viel het gesprek op Swedink en Henriette's blos verhoogde zich, toen haar man vroeg, of zij ook wist, waar hij zich bevond.

'Ik heb hem de laatste dagen voor je terugkomst niet meer gezien,' zeide zij ontwijkend.

'En toen ik hem eenige dagen geleden wilde bezoeken, hoorde ik, dat hij de stad al verlaten had. En dat zonder afscheid van ons te nemen. Ik begrijp er niets van.'

'Heb je hem in Antwerpen niet gezien?'

'Hij moet er juist den dag van mijne terugkomst zijn heengegaan. Als hij gegaan is, altijd. Het spijt mij, dat ik hem niet meer gesproken heb, want ik begrijp hem niet goed. Dwaas, bizar, toegevend aan al zijne invallen, zooals je hem gezien hebt, dàt is hij altijd geweest, maar veranderlijk nooit. Daar moet iets achter steken.' Henriette zou schatten gegeven hebben, als zij op dat oogenblik nog mijlen ver van haars vaders huis waren geweest. Maar daar waren zij op de plaats hunner bestemming en voordat zij zijne hand kon terughouden, had Helmshof reeds aangebeld. Deze toestand was niet langer houdbaar; nog dienzelfden avond zou zij hem alles vertellen en van hem vernemen, wat er te vernemen viel.

Toen zij binnenkwamen, ging Helmshof dadelijk naar Louis' kamer, terwijl Henriette naar Mevrouw Van Steenkerken's boudoir ging, waar zij haar vader vond.

'Zoo, ben je daar, Jetje?' zeide hij, haar de hand toestekend. 'Wel kind, daar doe je goed aan. Die arme Louis, 't is aardig, zoo blij als hij is, nu hij voor het eerst weer gekleed is en op eene andere kamer mag komen. Welke bange dagen hebben wij met hem doorgebracht, vooral in het begin, toen hij zoo angstig en onrustig was en over allerlei scheen te tobben. Maar je man schijnt wel een wondermid-

deltje te hebben, om hem tot kalmte te brengen. Veertien dagen is 't nu al... 't Is een heele tijd en nog zie ik er het eind niet van. Maar een goeden kant heeft het toch gehad, Jetje! Een goeden kant voor ons,' en hij zag haar knipoogend aan.

'Ik heb dat nog niet ingezien, Papa!'

'Wel, begrijp je dat niet? Emilie zal nu hare mindere liefde voor je man voortaan wel wat op zij zetten. Zij heeft hem zelve hier in huis gehaald en hij heeft Louis opgepast als zijn eigen broer. Die arme Emilie! 't Was wel een heel ding voor haar, toen Louis haar niet bij zijn bed wilde hebben, maar altijd om Willem riep.'

Henriette zweeg.

'En wat het overige betreft,' vervolgde haar vader, 'dat zal wel terechtkomen. Ik geloof niet veel van die stadspraatjes en als er iets van aan is, zal het in elk geval wel overdreven zijn. Zij zullen wel doodbloeden. Als jij je maar niet zoo terug wildet trekken bij ieder woord, dat men tot je zegt! Zie, daar sta je weer met eene houding, alsof ik je diep beleedigd heb.'

'Maar Papa...' Op dit oogenblik trad Willem binnen en Henriette zweeg. Hij had echter de laatste woorden van zijn schoonvader opgevangen.

''t Is waar,' zeide hij vroolijk, 'zij staat daar met de houding van eene vorstin. Ze heeft zoo iets afgemetens over zich tegenwoordig, tegenover mij ook. Ik denk, dat de oude Barones weer boven komt. Maar,' vervolgde hij, 'ik ben hier eigenlijk heengezonden, om een geschikt hoekje voor den zieke uit te zoeken. Ik heb mijne consignes mee. 't Mag er niet tochten en 't mag toch ook niet te dicht bij de kachel zijn; het moet er vroolijk zijn en toch niet al te licht; hij moet er zoo zitten, dat hij afleiding genoeg heeft aan de voorbijgangers en de groote drukte op straat hem toch niet hindert. Daar zijn maar vier hoeken in de kamer, dus de keus is klein; waar is een hoek te vinden, die dat alles vereenigt?'

Met zorg werd er een plekje in het vertrek gereedgemaakt, dat zooveel mogelijk aan al de vereischten beantwoordde. Daarna toonde een zeker bedrijvig gestommel op de gang aan, dat de zieke in aantocht was. Helmshof ging hem te gemoet.

Louis had, wat men noemt, eer van zijne ziekte. Hij was vermagerd en vervallen; zijne mooie zwarte oogen stonden dof; zijn haar was in wanorde en zijn anders zoo fraai zwart kneveltje liet, wat netheid betrof, zeer veel te wenschen over. En nu zijn lichaam vervallen was, kwam die trek op zijn gelaat, die van gebrek aan geestkracht en karakter getuigde, nog sterker uit dan anders en men kon het zien, dat het niet alleen om physieken steun was, dat hij leunde op den krachtigen vriend aan zijne zijde.

De dokter, die bij den eersten tocht van de ziekenkamer tegenwoordig was, trippelde achter de Barones aan en mompelde bij zichzelf, dat het zoo goed ging; dat de heele stad er zich zoo in ver-

heugen zou, en dat de eerste vraag, die hem bij zijne andere patiënten werd gedaan, doorgaans naar den jongen Van Randen was. Met zooveel zorg, alsof het een anderen, doodzieken patiënt gold, hielp hij den Baron een armstoel naar eene nieuwere aanwijzing van den zieke zelf te verschikken, onderwijl zorgdragend, dat hij het snijwerk van den stoel niet beschadigde en dat hij met zijne laars de kachelplaat niet kraste of te veel schaafde langs het fraaie, goudgetinte behang.

Eindelijk was Louis geïnstalleerd, groette opgewekt zijne zuster en zag met ingenomenheid de kamer rond. Ieder zag hem aan met die verteedering, waarmee men een herstellenden zieke beschouwt, als men bedenkt, hoeveel angst men om hem heeft uitgestaan en hoeveel men eenige dagen geleden gegeven had voor een blik in de toekomst, die de zekerheid zou hebben gebracht, dat de zieke daar weer zitten zou, wel zwak en vermoeid, maar toch herstellend.

Louis' aandacht werd op dit oogenblik getrokken door een luid geschel, dat door het huis weerklonk, terwijl weinige minuten later een zwaar voorwerp de gang werd ingeschoven. Daarop kwam de knecht zeggen, dat er eene kist was gekomen uit Antwerpen aan het adres van den Jonker. Moest hij die maar boven brengen? Ja, moest hij? Dat was de groote vraag. Louis kon niet bedenken, wat de kist bevatten kon; hij verwachtte niets uit Antwerpen. Kon het niet iets zijn, dat hem een al te grooten schok gaf op dezen eersten dag van vooruitgang? En als het iets was, dat hem buitengewoon verheugde, kon de groote vreugde hem dan geen leed doen? De dokter werd geraadpleegd en na eenig nadenken kwam hij tot het besluit, dat Louis door deze onzekerheid in eene soort van spanning verkeerde, die hem onmogelijk nuttig kon zijn. Als de knecht niet met de boodschap was boven gekomen, zou zijn advies onvoorwaardelijk zijn; houdt de zaak geheim, ten minste tot over een paar dagen. Maar de knecht was boven gekomen; zulke menschen hebben geen gevoel, geen fijn gevoel ten minste. Nu de zaken eenmaal zoo stonden, oordeelde hij, dat men de spanning zoo kort mogelijk moest laten duren. Daarop werd er besloten, dat Helmshof en de Baron de kist beneden zouden openmaken en daarop den inhoud boven brengen.

Inmiddels legde Louis zijn hoofd gemakkelijk in de kussens neer en rustte op verzoek van zijne moeder uit van de vermoeienis, die dit gesprek hem had veroorzaakt. En toen eenigen tijd daarna de beide afgevaardigden met den inhoud van de kist terugkwamen, had hij juist kracht genoeg verzameld, om de oogen te kunnen opslaan. Het was een groot, bijna vierkant, plat voorwerp, geheel in papieren gehuld, en het snijwerk van eene vergulde lijst, dat hier en daar uit de papieren omwoelsels stak, deed Mevrouw Van Steenkerken het eerst aan een spiegel denken. Maar toen al de papieren waren weggenomen, vestigden Willem en Henriette hunne verbaasde oogen op een hun welbekend tafereel: op bergen en wolken, op eene ondergaande

zon en een schuitje op het meer, in één woord op Helmshof's schilderij.

Louis was doodsbleek geworden en drukte zijne witte, vermagerde handen tegen zijn gelaat; daarna staarde hij voor zich uit en sprak geen woord.

'Wat beteekent dat?' vroeg zijne moeder, die met onrust zijne ontroering gadesloeg.

'Het is de schilderij, die Willem naar de tentoonstelling heeft gezonden,' zeide Henriette, 'maar hoe die hier komt, begrijp ik niet.'

'O Willem!' steunde Louis, 'hoe kun je zoo iets doen! En dat juist vandaag! Kon je niet nog een paar dagen wachten?'

'Waarlijk, ik deed het niet,' verzekerde Helmshof, 'ik begrijp zelf niet, hoe ze hier komt.'

Mevrouw Van Steenkerken vond het vreemd, dat iemand het zich zoo aantrok, als hij eene schilderij present kreeg, maar Henriette zocht onder de ter zijde geworpen papieren naar iets, dat nader opheldering kon geven.

'Hier is een brief,' zeide zij, 'aan Louis' adres.'

Louis nam en bezag hem. 'Ik ken de hand niet,' zeide hij en gaf hem aan Henriette terug.

Blijkbaar had hij geen moed, hem te openen. ''t Is de hand van Swedink,' zei Helmshof, toen hij het adres zag. 'Wat kan die te zeggen hebben?'

'Van een vriend van je?' vroeg de Baron. 'Welnu Jetje, maak jij den brief open en lees hem ons voor.'

Het was een heel besluit voor Henriette. Wat kon van de zijde van Swedink over hen komen? Zij dacht aan hun laatste gesprek; zou zij hem toen beleedigd hebben? Maar daar stond zijn trouw en hartelijk gezicht haar weer voor oogen en zij dacht aan zijne vurige begeerte, om haar van dienst te zijn, haar gelukkig te zien... Met eene heldere stem las zij:

> 'Aan Louis Vincent van Randen.
> Weledelgeboren Heer!
> Men heeft mij gezegd, dat gij ziek waart, maar wat ge zijt, herstellend of stervend, ik hoop, dat gij de kracht hebt, een gepleegd onrecht goed te maken, in zooverre dat goedgemaakt kan worden. Ik heb er mij altijd op beroemd, eenigen moed te bezitten, maar gij overtreft mij daarin. Ik zou nooit den moed hebben gehad, eene vlek te werpen of te laten rusten op het karakter van mijn besten vriend. Gij, die zooveel denkt aan een grooten naam, bedenk ook eens, wat een goede naam beteekent. Misschien brengt deze schilderij u de plek in de gedachten, waar gij hebt liefgehad en zijt bemind geworden, en herinnert zij u aan de gelaatstrekken van haar, die voor het oog van God uwe vrouw is en het ook voor de menschen behoorde te zijn. Misschien ook komt de gedachte in u op, dat gij de moeder van uw zoon nog wel wat anders verplicht zijt, dan dat gij haar bestaan ver-

loochent. Mijn haat tegen onrecht en onrechtvaardigheid is de oorzaak,
dat ik mij meng in eene zaak, waarmede ik persoonlijk niets te maken heb.
Ik noem mij
Helmshof's Vriend,
Adolf Swedink.'

Henriette liet den brief uit hare hand vallen. Zij doorzag de zaak geheel en richtte op haar man een blik vol liefde en bewondering. Deze echter lette niet op haar; hij was geheel vervuld met Louis, die daar bleek en verslagen nederzat, met het hoofd in de handen, en blijkbaar de oogen niet durfde opslaan.

'Kom, Louis,' zeide hij, zijne hand leggend op den schouder van den jongen man, 'de zaak kon toch niet langer verborgen blijven; dat wenschte jezelf immers niet? Nu is het beter, erdoor gevlogen dan erdoor gekropen.'

'Ik moet zeggen, dat ik er niets van begrijp,' zeide de Barones.

'Ik wel,' sprak de Baron knipoogend. 'Een galant avontuurtje! Iedereen heeft wel eens zoo iets; alleen schijnt je vriend, mijn beste schoonzoon, de zaak wat burgerlijk op te nemen. Kom, Louis, ik zou mij het niet zoo aantrekken. Jongens, ik dacht niet, dat gij tot zoo iets in staat waart. Je rijst in mijne achting; dat moet ik zeggen.'

Mevrouw Van Steenkerken had inmiddels den brief opgenomen en herlezen.

'Maar wat beteekent toch dit alles?' vroeg ze eindelijk, 'Helmshof! Henriette! kan niemand het mij dan uitleggen?'

'Ik geloof, dat ik het kan,' zeide de jonge vrouw, naar haar toetredend. 'De schilderij van Willem stelt een meer voor in Schotland. U zult u herinneren, dat Willem daarheen eene kunstreis deed, voordat ons engagement publiek werd. Hij is daar ziek geworden en door eenvoudige menschen, een broer en eene zuster, die daar woonden, opgepast... totdat Louis kwam en de zorg overnam.'

'Ja, dat alles weet ik en ook... Maar mijn hemel, Henriette... die vrouw, van wie men tegenwoordig zooveel spreekt, is eene Engelsche... Hoe is het mogelijk, dat je deze fatale historie hier kunt ophalen. En dat nog wel in tegenwoordigheid van je man.'

'Juist in zijne tegenwoordigheid. Willem, ik bid je, vertel de geschiedenis verder. Je weet zelf niet half, aan hoeveel ellende je daardoor een eind zult maken.'

'Welnu,' zeide de schilder, 'als het dan toch moet... Het meisje, Mary Parker, was jong en mooi en lief en goed en alles, wat men wenschen kan...'

'En je waart daar niet ongevoelig voor...' viel de Baron in.

'Neem mij niet kwalijk, Papa,' zei Henriette, 'ik geloof niet, dat het op Willem was, dat Mary Parker den diepsten indruk maakte.'

''t Was op Louis,' zei Mevrouw Van Steenkerken verbleekend.

‘'t Was op Louis,’ riep haar man te gelijk. ‘Welnu Louis! daar moog je gerust voor uitkomen. Wij zijn geene catechiseermeesters en vroolijke jongelui zijn nooit heiligen geweest.’

Een strenge blik van zijne vrouw deed hem zwijgen.

‘Hier schuilt zeker nog meer achter,’ zeide zij. ‘Louis, spreek toch een enkel woord. Die vrouw, dat kind...’ En zij fluisterde hem eenige woorden in het oor.

De zieke richtte zich op en strekte de handen naar Helmshof uit. ‘Willem, vergeef mij,’ zeide hij. ‘Mama, hij is de beste, de edelste van alle menschen. Ik liet eene vlek op zijn naam rusten, schoon ik wist, dat het hem benadeelde; dat Henriette eronder leed.’

‘Wist je dat alles,’ riep Henriette uit. ‘O Louis! hoe kon je zwijgen!’

Nu achtte de dokter, die tot nu toe gezwegen had, het oogenblik aangebroken, om zich in de zaak te mengen. ‘Wel, mijn beste Van Randen,’ zeide hij, ‘je hebt immers niet gezwegen. Je hebt het dadelijk tegengesproken met al je macht. Ik herinner mij nog heel goed, hoe ik hier aan je mama vertelde, welke praatjes er in omloop waren en hoe je partij trokt voor je vriend.’

‘Voor mij?’ vroeg Helmshof verbaasd.

‘Ja, voor u. Wat zal ik u zeggen? Er waren leelijke praatjes in omloop. U bezocht zekere mooie, jonge vrouw... 't Was geen wonder, dat de schijn tegen u was en dat de algemeene verontwaardiging...’

‘Dat was dus de reden, dat mijne lessen afgezegd werden en dat.. Ezel, die ik ben; ik had dat alles moeten voorzien. En jij, Jetje, je hebt alles geweten?’

Henriette ging naar hem toe en sprak zacht tot hem. ‘Zwijg nu maar van dat alles,’ zeide zij, ‘zie eens naar den armen Louis. Later, als wij thuis zijn, zal ik je alles vertellen.’

Mevrouw Van Steenkerken had zich van haar zoon afgewend en stond eenige oogenblikken sprakeloos. Het was eene bittere pil, die de trotsche vrouw te verzwelgen kreeg. Zij zag naar Willem en Henriette; hoeveel had zij hun misdaan, hoeveel goed te maken!

‘Helmshof,’ zeide zij met eenige moeite, ‘ik moet je ook om vergeving vragen, niet alleen voor mijzelve, maar ook uit naam van mijn zoon. Hij heeft zich door zijn schandelijk gedrag zeer gecompromitteerd, en er dan u de schuld van te laten dragen! Fi donc! Maar hij zal zelf genoeg gestraft worden door de gevolgen van zijne daad. Ik kan hem vergeven, maar in de oogen van menigeen rust eene vlek op hem, die het hem moeite zal kosten, uit te wisschen.’

‘Neen, Mevrouw!’ zei Helmshof ‘Zoo erg is het gelukkig niet. Ik zie, dat u de zaak verkeerd hebt begrepen. Louis' gedrag moge onvoorzichtig en flauw geweest zijn en schuldig tegenover u en... nog eene, maar eerloos is het niet. Mary Parker is zijne wettige

vrouw en haar zoon is zijn kind, dat hij bereid is voor de heele wereld te erkennen.'

'Mon Dieu!' riep Mevrouw Van Steenkerken uit, 'je wilt toch niet vertellen, dat mijn zoon met die boerin getrouwd is? Een Graaf Van Randen met een boerenmeisje? Louis, spreek toch, is dat waar? Heb je je stand, je eer, je moeder zoo kunnen vergeten? Zeg toch, dat het niet waar is.'

'Het is waar, Mevrouw,' antwoordde Helmshof in zijne plaats. 'Hij is met haar getrouwd, maar als minderjarige en zonder uwe toestemming. Zijn huwelijk is wettig voor zijn arm vrouwtje, voor hem, voor mij, voor allen, die ervan zullen hooren, maar volgens de wetten van ons land is niet aan alle formaliteiten voldaan. Hij heeft uwe toestemming noodig, om zijne vrouw, de moeder van zijn kind, hier in het land tot zijne wettige gade te doen erkennen.'

'En die toestemming zal hij nooit hebben.'

'O Willem! Wat heb ik je gezegd?' riep Louis uit. 'Zie je wel, dat ik er geene letter te veel van heb verteld?'

'Wees bedaard, Louis,' zei Helmshof, 'je eerste, je duurste plicht is natuurlijk, je huwelijk wettig te verklaren, en dat zou je ook kunnen doen zonder de toestemming van je moeder. Als ik mij niet geheel en al vergis, zal het slechts eene maand of zes, zeven verschil uitmaken.'

'Neen,' riep Louis uit, 'zoolang kan ik niet wachten. Willem, je weet, wat ik geleden heb; hoe ik ziek ben geworden van verdriet, van spanning, van verlangen naar haar. Zij is hier in de stad, al wekenlang, en ik heb haar nog geene enkele maal gezien, haar noch mijn kind, mijn eigen jongen! Mama, voelt u dan niet, wat dat zegt? En dat leven zou ik nog zeven maanden moeten leiden, ik hier in huis en zij op eene bovenkamer in eene van de achterbuurten, zoo dicht bij elkaar en toch zoozeer gescheiden! Bedenkt u dan niet, Mama, dat ik haar in bijna vier jaren niet gezien heb en mijn zoon nog nooit; dat ik niet meer zonder haar leven kan, geen enkelen dag meer; dat ik sterven zal, als wij niet vereenigd worden?'

De dokter trad op den hartstochtelijk sprekenden jongen man toe en legde hem de hand op den schouder. 'Mijn beste Van Randen,' sprak hij, 'houd je toch een beetje bedaard. Waarlijk, je zult weer instorten, als je je zoo agiteert.'

'Ik kan mij niet bedaard houden,' zei Louis, die moed kreeg door de tegenwoordigheid van zoovele getuigen, die hij voelde, dat op zijne hand waren. 'Ik mag niet langer wachten; voel ik mij niet ziek en zwak en kan ik niet morgen sterven? En wat wordt er dan van mijne vrouw, van mijn kind? Verliezen zij niet alles, tot zelfs hun goeden naam? Neen, tracht mij niet tot zwijgen te dwingen. Ik kan mij niet langer onderwerpen aan een gezag, dat mij, dat allen, die ik liefheb, ongelukkig maakt.'

‘En ik,’ zeide zijne moeder op koelen toon, ‘ik kan mijne goedkeuring niet hechten aan iets, dat zoozeer tegen alle goddelijke en menschelijke wetten indruist.’

‘Nu val je hem te hard, Emilie,’ zei de Baron. ‘Ik ben het geheel met Willem eens: Louis' gedrag was besluiteloos, was flauw, maar ook niet meer. Waarom deed hij niet zooals mijn Jetje en bracht de vrouw zijner keuze bij je in huis, flinkweg zeggend, dat hij met haar trouwde en dat er niets aan te veranderen was? Alleen begrijp ik niet, hoe jij, Willem, de zaak zoo verborgen kondt houden, dat zelfs je vrouw er niets van wist, dat, enfin... dat het vrouwtje in de stad was. Mij dunkt, je moest flink zijn geweest voor Louis, als hij er den moed niet toe had.’

‘Ik heb het hem moeten beloven,’ zei Helmshof. ‘Zelfs aan Henriette mocht ik het niet vertellen. Zij weet wel, dat ik die gelofte nooit zou hebben afgelegd, als ik niet juist met hoofd en hart in mijne schilderij was verdiept geweest. Maar ik deed het slechts op voorwaarde, dat hij haar zelf alles vertellen zou, zoodra dat noodig bleek te zijn. En zoodra het noodig was, zoodra mijn arm vrouwtje alles te weten kwam en er leed en angst om uitstond... was ik ver weg en hij kwam zijne belofte niet na.’

‘Ik was bang,’ zeide Louis, ‘dat zij alles zou vertellen, om je naam te redden, en toen...’ hij zweeg en liet het hoofd weer op de hand zinken.

‘En jij hebt dus zoowat voor postillon d'amour tusschen die beiden gespeeld?’ vroeg de Baron aan Helmshof.

‘Dat is te zeggen... ik bezocht het arme vrouwtje in naam van haar man en besprak alles met haar en zorgde voor haar onderhoud. U moet niet vergeten, dat ik getuige ben geweest bij hun huwelijk.’

‘'t Is gelukkig, dat ik nog zoovele patiënten bezoeken moet vandaag,’ zeide de dokter halfluid tot Helmshof. ‘Ik kan dan overal vertellen, dat de verhalen, die er van je in omloop zijn, niets dan laster bevatten. Wel, wel, men geloofde het zoo vast, zoo zeker! Ik ben er ook dupe van geweest. Maar ik vraag je wel excuus en ik hoop je met mijne vrouw spoedig eene visite te komen maken.’

Daarop nam hij zijn afscheid en vertrok, met zeer veel genoegen denkend aan de onderhoudende visites, die hij dien middag zou afleggen, en aan de patiënten, die hij door zijne verhalen voor een tijdlang hunne kwalen zou doen vergeten.

Inmiddels zat Louis daar nog altijd als een toonbeeld van ellende.

‘Zie dien armen jongen eens aan, Emilie,’ zei de Baron. ‘Hoe kunt ge zoo hard tegen hem zijn. Heeft hij dan niet al genoeg moeten lijden in de laatste jaren?’

‘Het lijkt wel, dat je er in 't geheel niet aan denkt, wat ik lijden moet,’ zei Mevrouw Van Steenkerken trotsch. ‘Dit is mijn eenig kind, alles, wat ik heb op de wereld, mijne hoop en mijn trots, dacht

ik tot nu toe. En hij treedt alles, wat mij dierbaar is, met voeten; hij bedriegt mij en verraadt mij achter mijn rug, te zamen met dien man, door wien nooit iets goeds over ons huis gekomen is. Hij woont drie jaar in mijn huis, onder mijne oogen, nadat hij mij eene boerin tot schoondochter heeft gegeven.'

'Ik verzeker u, Mama!' zeide Henriette, 'het vrouwtje heeft een gezichtje, dat menige freule haar zou benijden. Louis heeft goed gehandeld, dat hij haar trouwde, nu zij elkaar eenmaal liefhadden. Bovendien, de zaak is zoo heel erg niet. Ik heb mijn vader wel een teekenmeester tot schoonzoon gebracht en de wereld is toch niet vergaan; zoo verdorven is het menschdom tegenwoordig nu eenmaal, dat het gros ervan er zelfs zoo heel veel kwaad niet in ziet.'

Maar haar man legde zijne hand op haar arm. 'Stil Jetje,' zeide hij, 'dat is niet goed van je, vooral niet op dit oogenblik. Laat ons heengaan; dat is waarlijk het beste, wat wij doen kunnen... ook voor de rust van Louis,' en hij wierp een blik vol medelijden op den jongen man.

Zij gingen en liepen door de zonnige straten met opgericht hoofd en gelukkig als een paar kinderen; het spreekt vanzelf, dat de vriend, die op zoo flinke wijze in deze zaak den Gordiaanschen knoop had doorgehakt, het hoofdonderwerp was van hun gesprek. 'Hoe had hij alles ontdekt en hoe was hij ertoe gekomen, zich de zaak zoo aan te trekken?' vroeg Helmshof zich af.

De avondpost bracht eenige opheldering. Boven op het pakket, dat de meid binnenbracht, lag een brief van Swedink's hand, gedagteekend uit Antwerpen en aan Helmshof gericht. Hij luidde als volgt:

> 'Beste vriend, je schilderij is bekroond en mijne beide armzalige stukjes hebben juist genoeg opgebracht, om het te koopen en l'auteur de leurs jours een goed eind ver de wereld in te zenden. Want ik moet reizen, trekken, andere dingen zien; ik moet mij vermoeien, totdat ik mijzelf vergeet, - maar dat is mijne eigen zaak.
> Wat ik met je landschap gedaan heb, hebt ge gezien, of zult ge zien. Ja, de Vrijburgers kunnen nog praten en ik heb een fijnen neus. Eene kopie van het huwelijkscontract van Louis Vincent van Randen en Mary Parker is onderweg (aan 't adres van je schoonvader), of misschien al aangekomen? Breng dus het arme, mooie, bedroefde Gravinnetje zoo spoedig mogelijk bij haar ellendeling van een man. Maar dit raad ik je, als je weer zoo'n bespottelijke bui van edelmoedigheid in je voelt opkomen, schiet jezelf dan voor den kop, voordat je je vrouw weer tranen doet storten. Willem, ik heb haar zien schreien en het zal mij nog op mijn sterfbed gelukkig maken, dat ik hare tranen heb gedroogd.
> Helmshof! ge zijt een geluksvogel! Geld, roem, eer, alles stroomt je toe. En dan bezit ge nog iets, dat meer waard is dan dat alles

> te zamen...' Hier stonden een paar regels, die zorgvuldig waren uitgeschrapt en onleesbaar gemaakt. 'Vaarwel, God zegene u beiden. Ik kon geen afscheid van u nemen; ik wilde, ik mocht u niet terugzien. Ik wil vrijblijven. God zegene uwe lieve, uwe edele vrouw. Denk in uw gelukkig en gezellig tehuis nog eens aan een eenzamen zwerveling, die u nooit zal vergeten. Adolf Swedink.'

Willem zag zeer ernstig, toen hij den brief aan zijne vrouw overreikte, en toen Henriette hem gelezen had, stroomden hare tranen. Zij liet haar hoofd aan de borst van haar echtgenoot rusten en beleed hem, wat zij had vermoed. Hoeveel werd er dien avond besproken, hoeveel klaar en duidelijk gemaakt voor de oogen van die beide menschen! En het slot van al hunne gedachten en besprekingen was altijd weer hun trouwe vriend.

'Beste, brave jongen!' zeide Henriette, 'mocht hij spoedig tot ons terugkeeren, gelukkig en niet meer alleen.'

Den volgenden morgen verrichtte de Baron eene eigenmachtige daad, waarop hij geheel zijn volgend leven trotsch zou zijn Na een kort gesprek met Louis zond hij een rijtuig naar de woning van den kruidenier Van Drongelen, met een kort briefje van Louis' hand aan de bewoonster van de bovenkamers van dien wakkeren burgerman. En toen het rijtuig kort daarna terugkwam, sprak hij het mooie, jonge vrouwtje, dat eruit steeg, een paar hartelijke woorden toe en kuste den aardigen kleinen jongen, die haar volgde. Daarna bracht hij hen bij Louis en verwijderde zich. Hij begreep, dat dit wederzien geene getuigen mocht hebben.

Zijne vrouw was onverbiddelijker, dan hij gedacht had. Zij was er niet toe te bewegen, hare schoondochter te zien, en in de eerste dagen bleef zij hardnekkig weigeren, hare toestemming tot het huwelijk te geven.

Eindelijk, vooral ook door den aandrang van den dokter, die haar verzekerde, dat Louis' gestel deze nieuwe spanning niet kon doorstaan en zij dus groot gevaar liep, haar eenig kind te verliezen, gaf zij Louis volkomen vrijheid van handelen, eene vrijheid, waarvan hij gebruik maakte, om zijn huwelijk in alle stilte te laten voltrekken volgens de wetten van zijn vaderland. En toen eindelijk aan het feit niets meer te veranderen was, maakte zij geheel en al bonne mine à mauvais jeu. Het eerst nam zij haar kleinzoon in genade aan, misschien overwegende, dat het knaapje ten minste grafelijk bloed in de aderen had, daarna reikte zij ook het jonge vrouwtje de verzoenende hand. Op het oogenblik woont de jonge Van Randen met vrouw en kind op een klein dorp in Gelderland, waar hij gemeente-secretaris is en als de oude burgemeester sterft of zijne rust neemt, zijne plaats hoopt te vervangen. Door zijn meegaand karakter heeft hij zich vele vrienden

gemaakt. Helmshof en Henriette wonen ook niet meer in Vrijburg. Zijn stuk en de bekroning ervan hebben zijn naam gevestigd; een betere tijd is voor hem aangebroken en om zijne netjes droog te krijgen, behoeft hij geene teekenlessen meer te geven, zooals voorheen. Zijne zucht, om de wereld te zien, heeft hem naar het buitenland gedreven en daar trekt hij van de eene plaats naar de andere met zijn vrouw en zijne kinderen. Want Marietje heeft een aardig speelpopje gekregen, een broertje, waarmee zij nu zeer in haar schik is, schoon het haar in het begin wel wat al te veel naar haar zin de alleenheerschappij in huis betwistte. Onderwijl overlegt Henriette bij zichzelve, welke stad in het lieve vaderland zij eens tot hunne woonplaats zullen kiezen. Dat haar man er niet genoeg geapprecieerd zal worden, maakt niet meer een punt uit van hare bezorgdheid; dikwijls zegt ze lachend, dat zij vreest, dat hij verwaand zal worden onder al den lof, die hem van alle kanten toestroomt.

Weinige weken geleden, gedurende hun verblijf te Munchen, werden zij verrast door een bezoek van hun vriend Swedink. Henriette ontroerde, toen zij hem zag; in meer dan drie jaar had zij hem niet gezien en hoe had hij haar toen verlaten! Weldra echter vertelde hij hun op zijne gewone, opgewonden wijze, dat hij spoedig tot de gelukkigsten der stervelingen zou behooren, en den volgenden dag keerde hij terug met een aardig, blond persoontje met frissche wangen, groote, helderblauwe oogen en een karakter, waarvan de voornaamste trekken wel schenen te zijn onbepaalde bewondering voor haar schilder en glorie in zijn kunstenaarsroem. En toen Adolf zijn vriend in vertrouwen vroeg, of hij dacht, dat het hem, met dat gezichtje voor zich, wel ooit aan een voorbeeld voor Madonna-oogen zou ontbreken, herinnerde deze hem lachend aan het oud-vaderlandsche spreekwoord, dat ieder zijn uil een valk denkt, en voegde er op een toon, die een grootvader tot eer verstrekt zou hebben, bij, dat hij ook zoo geweest was in zijn tijd.

Welke heerlijke dagen sleten zij samen! De vrienden deden verre tochten en werkten samen zooals vroeger, en het aardige Duitsche meisje hing spoedig Mevrouw Helmshof aan met eene soort van dwepende vriendschap, waarvoor haar aanstaande alle sympathie voelde. Hij kon zijn meisje in geene betere handen wenschen. Het waren de genoegelijkste weken, die de Helmshofs buitenslands doorbrachten, en toen eindelijk het uur van scheiden sloeg, nam men van beide zijden afscheid met de hartelijkste wenschen, dat de scheiding dezen keer niet zoolang mocht duren.

Uit den cyclus ‘Loreley’
Door Pol de Mont.

I.

Eene zee van wilde gevoelens rijst er
In mijne ziel, de woeste, milde.
- Een stralend vrouwenbeeld omlijst er
Een wondere liefde, die niemand stilde.

Uwe oogen, diep als meeresgolven,
Straalden mij toe - en, straks nog bloode,
Rees, in mijn herte diep bedolven,
De wildste minne, verrezen doode.

En ik staarde, meer en meer bewogen,
Met smeltende blikken, gansch betooverd,
Diep in die langend-lonkende oogen,
- Getemde leeuw, geboeid, veroverd.

En dieper, immer diep en dieper
Drong in mijn oog weer 't uw, - en hijgend
Versmolt in de ùw mijn ziel, en riep er
't Gevoelen wakker, eerzaam zwijgend.

Doch, of geen woord aan een van beiden
Ontsnapte en 't herte kwam verraden,
Toch lieten nimmermeer ons scheiden
De gouddoorvlochtene liefdedraden! -

Kom hier! Aan mij nu! 'k Wil u plukken,
Gij hemelroze, - uw geur verwerven!
Tot smachtens toe op 't hert u drukken,
U minnen, kussen - en dan sterven!

II.

Frauenliebe und - Leben.
Cyclus van Chamisso en Schumann.

En toen ik in hare kamer trad,
   Het liederboek lag open.
Ik wierp een blik op het eerste blad
   En las... o hemelsch hopen!

En wat dat lied mij heeft gezeid,
   Dat was heur lang verzuchten!
Daar lag heur ziel mij opengeleid -
   Wat zou ik nu nog duchten?

‘Ik min u weer! Ik min u weer!
Uw blikken heb ik gedronken
In mijne ziel! - Och, zwijg niet meer:
Mijn hert is u wedergeschonken!

Ik denk aan u; ik droom van u....
Blijf bij mij! laat me u prangen
Op mijnen zwoegenden boezem! Nu
En immer aan 't hert u hangen!’

Ik trilde. - Ik hoorde stappen: wild
Sprong gansch mijne ziel heur tegen.
Daar lacht heur oog reeds, zonnig en mild!
Mijn hert, waarom gezwegen?

En spraakloos, aêmloos, ééns van zin
Bezagen wij de opene bladzij.
- Één zucht: ik had heur gansche min -
Zij: gansch mijne ziele bezat zij!

III.

Achter elk rijmken een warremen zoen,
Is dat u te veel, o du minne?
Een oog, dat kan rozen ontluiken doen,
Moet dat er den geur niet van winnen?

Goud sprankelt de zonne op den dorenstruik:
Flus ziet zij hem bloemekens dragen...
Wie zal nu benijden, dat ze even, ter sluik,
Het gebloemt van heur zoenen doe blaken?

Kom hier! Ik ben uw rozelaar:
Gij zijt mijne zonne, o du zoete.
Des schud ik mijn bloesems, alle te gaar,
U huldigend neer voor uw voeten!

IV.

Het nevelt. Langzaam wijkt de nacht -
Nog zijn geen vogelen wakker.
Reeds wekt de liefde mij... Ik tracht
Naar kussen, en trek door veld en akker.

De morgendwinden hoor ik, hier
En daar, door de bladeren fluisteren.
Dat grijpt mij aan het herte, en schier
Aan 't weenen, blijf ik staan te luisteren.

Waarom, vanwaar die weemoed? - O!
Het herte, wie zal het doorgronden?
Waarom, mijn boezem, krimpt gij zoo,
Als met een stalen boei ombonden....?

De nevelen stijgen, traag en blank,
Omhoog, langs de zilveren stammen
Der olmen, waardoor, als een gouden slang,
Nu de eerste straal der zon komt vlammen.

Daar valt een klokslag. Blijde en luid
Laat het gevogelt' zich hooren.
Doch 't geheim, dat mijn minnende ziel besluit
Zingt luider dan de vogelkoren!

V.

Nu heeft zij mij verboden:
‘Mijn naam zult gij niet melden...!’
- Nauw was ik heur ontvloden -
Ik heb hem gezongen aan wouden en velden.
'k Heb hem, als in gebeden,
Alomme, waar ik gong of kwam,
Gefluisterd - hem gesneden
In elken lindenstam.

Dan heeft zij mij verboden:
‘Mijn beeld zult gij niet malen!’
- Door al mijn liederen, oden,
Kunt gij heur ranke gestalt' zien dwalen:
Heur diepe, zeegroene oogen,
Heur zoete lippen, lokkend, malsch,
Heur brouwen, zacht gebogen,
Heur ronden, rozigen hals.

Nog heeft zij mij verboden,
Te spreken van heur minne.
- Van op den berg, spijs boozen, snooden,
Verkond ik heur heden mijns herten vorstinne!
Met zangen zullen heur groeten
Al wie dit lied ooit smaken zal:
Ik lig aan heure voeten;
'k Ben Vorst, 'k ben God, 'k ben Al!

POL DE MONT.

Doornik.

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

Twee philanthropen.

O.G. Heldring, Leven en Arbeid II deeltjes. Leiden, E.J. Brill, 1881.
Magdalena. Evangelisch jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek onder redactie van H. Pierson en W. van der Bergh, 29 jaargang, 1881. Amsterdam, W.H. Kirberger.
Landbouwkolonie Nederlandsch Mettray op Rijsselt bij Zutphen, 1880.
Onesimus 1881. Jaarboekje van Nederlandsch Mettray. Redacteur dr. E. Laurillard. Amsterdam, D.B. Centen.

Vijf jaren zijn er verloopen na den dood van O.G. Heldring, een tijd, eigenlijk te kort, om volledig oordeel te vellen over het leven van een man, die het voorrecht heeft gehad zichtbare teekenen achter te laten van zijn werkzaamheid en een bladzijde beslaat in de geschiedenis van zijn tijd. Hoevelen gaan er heen van deze wereld, ook onder de predikanten met hun, wel opgevat, uitgebreiden en edelen werkkring, van wie men moeite heeft te zeggen, waarom zij eigenlijk geleefd hebben, welk spoor zij hebben nagelaten in den zandzoom van den tijd. Evenals in de komedie is het aantal figuranten velen, het aantal werkelijke spelers weinigen.

Tot de laatsten behoorde O.G. Heldring; hij vervulde een hoofdrol, allereerst als philanthroop, ten tweede om het aandeel, dat hij nam aan de theologische beweging van onzen tijd. Achten sommigen 't wellicht te vroeg, hem als zoodanig aan critiek te onderwerpen, de beschrijving van zijn leven door zijn zoon, den heer L. Heldring, predikant te Bussum, noopt ons ertoe.

Wat de zoon van den vader schreef, is geen eigen werk; hij gaf de aanteekeningen van den vader over zijn eigen leven, rangschikte die en voegde ze bijeen op een wijze, dat men een aaneengeschakeld geheel heeft; eigenlijk hebben wij dus een autobiographie, waardoor de waarde van het werk wordt verhoogd. Wie wil niet gaarne weten, hoe het leven van zulk een merkwaardig man zich heeft gevormd. In een tweede deeltje vindt men een reeks van geschriften van Heldring, die zich door oorspronkelijkheid van vorm en inhoud kenmerkten en reeds vroeger in verschillende periodieke werken het licht zagen.

Tegenover het titelblad van het eerste deeltje vindt men het portret van Heldring: een flinke kop; 't is het gelaat van een ernstig man, wiens gemoedsstemming grenst aan het sombere. Zijn vriend dr. Beets schetste hem in een lijkrede, in den regel geen geschikte gelegenheid voor een zuivere beoordeeling, aldus: 'Hij was zulk een buitengewoon man, die Ottho Gerhard Heldring, en die raad Gods, dien hij diende, had hem in zijnen tijd tot zoo vele en groote dingen geroepen. Wie zal hem schetsen in zijne onvergelijkelijke eigenaardigheid, in zijne zeldzame veelzijdigheid, zooals wij allen hem zoo wèl, zooals velen onzer hem zoolang gekend hebben? Dat ernstig voorhoofd; dien doordringenden blik; dien mond, waarom een fijne glimlach speelde; een gelaat, tegelijkertijd uitdrukking van de sterkste wilskracht en van het zachtste gevoel, van diepe gedachten en speelzieke luim; die forsche stem, zoo vol nadruk, die taal zoo vol klem; spreuken van diepen zin; wonderspreuken niet zelden; maar uit de diepste levenservaring geboren, en door deze ook gerechtvaardigd. Dat hart vol liefde, waaraan niets menschelijks vreemd was, dat zich in alles verplaatsen, iedereen begrijpen kon, allen wilde tegemoet komen en helpen. Dien rijken geest vol van de nuttigste, de bruikbaarste, de gereedste kennis. Die helderziende en kloekhartige wijsheid, vrucht van zelfkennis en ervaring; kort van raad, krachtig van daad, koen in het banen van wegen, gelukkig in het vinden van middelen. Dien praktischen zin in het beramen, die tactvolle behendigheid in het uitvoeren. Dien door geen zwarigheden af te schrikken geloofsmoed, die hem "bergen deed verzetten" en den "moerbeziënboom in de zee planten"; die ingewanden der barmhartigheid, door de ontfermingen Gods ontstoken, en waarvan de gloed door geen smartelijke, door geen herhaalde teleurstellingen kon worden uitgedoofd. Die godsvrucht des harten, tot geen schijnvertooning in staat, maar zich zelf gelijk in lief en leed en van geheel dat rijk en werkzaam leven de zich nooit verloochenende ziel en kracht.'

Voor een goed deel vindt men Heldring in deze karakterschets terug; die schoone taal lezend, krijgt men echter den indruk, dat ook hier evenals, gewoonlijk bij den eersten indruk van den dood, de behoefte aan verheerlijking den boventoon heeft; men zal niet zeggen, dat deze voorstelling onwaar is, maar men gevoelt te weinig het menschelijke en daarmee het gebrekkige ook van dit leven. Beets schildert onwillekeurig den heilige en vergeet den mensch.

Bij die lijkrede past het geraamte van dat leven, dat men vindt op een gedenksteen, geplaatst achter den preekstoel van de kerk bij den vluchtheuvel; daar leest men: '*Nabij deze kerk*, *die hij heeft doen bouwen*, *aan den voet van dezen vluchtheuvel*, *dien hij heeft doen opwerpen*, *rust het stoffelijk overschot van Ottho Gerhard Heldring*, *geboren te Zevenaar* 17 *Mei* 1804, *overleden te Marienbad in Bohemen den* 11 *Juli* 1876. *Van de Hervormde gemeente in het naburig*

Hemmen was hij veertig jaren lang de herder en leeraar, *van het asyl Steenbeek in* 1848, *van Talitha Kumi in* 1856, *van Bethel in* 1861, *van de Kweekschool voor Christelijke onderwijzeressen in* 1864, *hier te Zetten de stichter en tot zijn overlijden bestuurder. Waarlijk een menschenvriend*, *een weldoener zijns volks*, *eene eere van Christus*.'

Men zal in de geschiedenis van de Hervormde kerk wel geen tweede voorbeeld vinden van een predikant, die zooveel heeft tot stand gebracht. Die man maakte van het predikambt geen ambacht, ging niet van de eene plaats naar de andere, bewonderd en gevierd, geeerd en gevleid, bedorven door de fraaie loftuitingen van de goê gemeente; hij 'vloog niet door de kerk', maar bleef zijn levenlang op dezelfde plaats; hij maakte van den preekstoel geen komedievertooning, waar de ijdelheid, de trappen vormt, maar werkte voor de geestelijke en ook de stoffelijke opbouwing van zijn medemenschen. Hij zocht zijn Christenplicht niet veraf, niet in de hoogte, maar in hetgeen naastbij hem lag. Hij vereeuwigde zijn naam, zooals de Christen dien vereeuwigen moet, door het oprichten van instellingen van wezenlijke liefdadigheid. Hij deed dat natuurlijk op zijn wijs. Een ander moge het doen op een andere wijs, maar hij doe 't.

Het leven van zoo iemand na te gaan, is van gewicht, ook voor hem, die, wat kerkelijke richting betreft, van Heldring verschilt. Het spreekt vanzelf, dat ik daarbij alleen die punten aanstip, die naar mijn inzien van invloed kunnen geweest zijn op zijn vorming; die mede Heldring gemaakt hebben tot datgene, wat hij was. Een aaneengeschakeld verhaal van zijn leven kan de bedoeling hier niet zijn.

Heldring was een halve Duitscher; misschien had hij daaraan die ontzettende werkkracht te danken, die hem eigen was. Onze vaderen mogen volhardend geweest zijn, niemand, die daaraan twijfelt, - maar evenzeer is het waar, dat over 't geheel 'Ausdauer' geen algemeene eigenschap is van het tegenwoordige Nederlandsche geslacht; wij nemen 't leven wat gemakkelijk op, ook de predikanten, en wanneer zij daarbij klagen over drukte, dan denkt men soms aan den kleermaker, die 't nooit drukker had, dan wanneer hij niets te doen had.

Heldring dan was een halve Duitscher, niet omdat de familie oorspronkelijk uit Hessen afstamde, waar zij in de 17de eeuw om des geloofs wille werd vervolgd en naar Holland de wijk nam, maar omdat zijn moeder een Duitsche was, dochter van den predikant der kolonisten, gemeente Phalzdorf bij Kleef; zijn vader was predikant te Zevenaar; er bestond dus bijna meer verkeer met Duitschland dan met Holland.

Heldring's moeder was een vrome vrouw, piëtiste, en zijn vader was predikant in een tijd, toen de tegenstelling van liberaal en orthodox bijna niet bestond, althans weinig gevoeld werd in zulke eenvoudige kringen. Het valt thans moeilijk, zich in dien tijd te verplaatsen

en zulke huisgezinnen ons voor te stellen. In mijn jeugd heb ik er eenige gekend en daaraan moet ik 't wel toeschrijven, dat zij mij niet zoo geheel vreemd voorkomen. Wat de leer betreft, bestond er een rechtzinnigheid, waarop zelfs Abraham Kuiper nauw iets zou hebben aan te merken gehad, tenzij dat hij voor zijn polemische bedoelingen een bepaald verschil moest hebben. Aan de Drieëenheid, aan het zoenoffer van Christus, aan de verkiezing werd geen oogenblik getwijfeld, maar schoon ontwikkeld op de catechisatie en bij de Catechismusprediking, lag de dogmatiek in ruste, niet uit ontkenning, verre vandaar, maar omdat de tegenspraak ontbrak, en vooral omdat de vroomheid des harten er meer op den voorgrond trad.

Heldring beschrijft den weldadigen invloed, die daardoor op zijn leven is uitgeoefend. Van het huisgezin van zijn grootouders Janssen te Phalzdorf lezen wij(*): 'Alle godsdienstvormen waren hun vreemd, maar zij wisten innerlijk in het hart, de schoone beelden uit de H. Schrift te doen leven.... Het leven mijner ouders was een leven in den Heer; dogmatische vraagstukken beroerden nimmer hun hart en de slotsom van al hun vermaningen, die ook later de mijne werd, was deze: Één is er, die uwe gebeden hoort.' Het meest leefde van de dogmatiek de leer der Voorzienigheid en in verband daarmee de gebedsverhooring. Op dat punt heerschte er een benijdenswaardige kinderlijke naïveteit.

Op een ander punt moet de aandacht gevestigd worden; Heldring ging reeds als kind te Zevenaar om met kinderen uit die eenvoudige omgeving, kinderen van den gewonen ambachtsstand. De aangename indrukken daarvan brachten hem ook later met die menschen in aanraking; bij zocht hen en bleef daardoor ook in aanraking met het werkelijke leven. Niet alleen in den geestelijken stand maar ook in andere kringen oefent dit op het latere leven dikwerf een belangrijken invloed uit; het bewaart ons voor boekenwijsheid, eenzijdig theoretiseeren.

Ook op politiek gebied zou menigeen een geheel anderen weg zijn ingeslagen, indien hij met het werkelijke leven der menschen, met het leven, zooals het is en zooals 't geleid wordt naar vaste wetten, vertrouwd was geweest. Menige theorie over het leven ware achterwege gebleven en zou niet zoo prachtig zijn uitgewerkt, indien men meer bekend ware geweest met de voorwerpen, waarop zij moest worden toegepast.

Zeer kort, te kort voor het gewicht der zaak, spreekt Heldring over zijn leven aan de academie te Utrecht; hij kwam daar op den jeugdigen leeftijd van 16 jaar, vergezeld van zijn neef Janssen, die eveneens in de theologie zou studeeren. Het gevaar voor andere jongelieden, om op eens van het eenvoudige, naïeve dorpsleven verplaatst te worden in de meest volkomene vrijheid en in aanraking te komen met een minder zedelijke omgeving, bestond voor hen niet, omdat zij daar-

(*) O.G. Heldring, *Leven en Arbeid*, I, bl. 18.

voor te degelijk van aard waren en hetgeen zij hoorden en zagen van het ‘wereldsche’ leven, op hen weinig aantrekkingskracht uitoefende. Er werd stevig gewerkt, Schiller, Göthe en Wieland gelezen en op voorgang van Janssen inzonderheid veel gedaan aan wijsbegeerte. Eerst Herder, toen Jacobi en later Spinoza De laatste trok echter Janssen meer aan dan Heldring - een bewijs, dat hij meer aanleg had voor het gevoelsleven dan voor het zuivere verstandsleven.

Zoo was de voorbereiding voor de theologische studiën; was het wonder, dat de theologische colleges weinig aantrokken? Zooals hij zoo menig student, vooral in later jaren, had twijfelzucht en ongeloof een te ruime plaats in het hart ingenomen, om door de lessen over exegese en dogmatiek tot meerdere belangstelling in den godsdienst te worden opgewekt. ‘Van alle zijden met twijfelen bezet,’ schrijft Heldring, ‘merkten wij in de theologie, zooals onze leermeesters die onderwezen, overal leemten en zwakheden op, en, uit een humanistisch oogpunt beschouwd, werd zij in ons oog of een fabel, of onlogisch of onbewijsbaar’(*).

Het gevolg was, dat Heldring de theologische colleges en ook de studiën den rug toekeerde en zich verdiepte in de geschiedenis, in de hoop, door haar wijzer te worden. Professoren verdragen echter in den regel niets minder, dan dat hun colleges niet bezocht worden; men kan bij de hooggeleerden menig potje breken en toch goed aangeschreven staan, indien maar, al is 't slechts uiterlijk, eerbied wordt betoond voor de officieele wijsheid.

Heldring moest zijn onverschilligheid duur bekoopen; de hooggeleerden, slecht op de hoogte van hetgeen Heldring eigenlijk uitrichtte, meenden met de gewone kleingeestigheid, dat er slechts één reden kon bestaan voor het niet bezoeken van hun colleges, en die reden was losbandigheid, onzedelijkheid. Met eenige studenten, bij wie dit werkelijk zoo was, werd Heldring officieel bestraft. Hij was daarover zoo in woede ontstoken, dat hij - eenigszins in strijd met zijn karakter en misschien ook in een vlaag van jeugdige opgewondenheid - aan niets anders dacht dan aan wraak over zulk een beleediging. Gelukkig werd Heldring door een vriend spoedig aan 't verstand gebracht, dat er veel dwaasheid was in zijn verontwaardiging; hoe konden de professoren betere denkbeelden van hem hebben; hij was bij hen geheel onbekend; zij wisten alleen, dat hij hen minachtte en den draak stak met hun onderwijs.

Nu sloeg Heldring over in een ander uiterste; hij ging zich wreken door veel officieele theologie te werken en te ‘hengsten’. Maar toch ‘nog lang bleef de godsdienst te veel wetenschap, te weinig een zaak van het hart; alle dingen te weten was voor mij één met het Christendom, weten en gelooven voor mijn bewustzijn onafscheidelijk en

(*) *Leven en Arbeid,* I, 23.

het hoogste weten moest ook het hoogste geloof zijn; de studie alleen zou mij daartoe brengen'(*).

In de rationalistische omgeving bleef Heldring echter één ding bij, de eerbied voor den Bijbel: 'De H. Schrift bleef haar heiligen invloed uitoefenen, gaf mij steun tegen het ijskoude relaas der toenmalige rationalisten en de dorre prediking van het Evangelie.' Die gehechtheid aan den Bijbel had echter ook weer een gevoelsgrondslag; zij was ingeplant door Heldring's moeder, leefde als voort met de herinnering aan haar; de Bijbel was 'een effect, uit moeders hand ontvangen; gedurende den academietijd bleef ik leven op de coupons daarvan geknipt, al ging ook het effect zelve voor mij te loor'.

Inderdaad, indien de moeders wisten, welk een overwegenden invloed zij op hun kinderen uitoefenen, dan zouden zij zich meer aan de opvoeding hunner kinderen laten gelegen liggen; geen invloed, die zoolang stand houdt, die telkens weer opkomt tot zelfs in hoogen leeftijd als het beeld der moeder. Het is een van die invloeden, die met alle verstandelijke overwegingen den spot drijft, omdat hij berust op het gevoel, op het instinct, indien men een meer geleerde uitdrukking wil, op het onbewuste leven.

Om echter zulk een invloed uit te oefenen, moet de moeder een vrouw zijn van karakter; uit niets wordt niet iets op de wereld gemaakt en het is onbillijk, dat een vrouw, die niets is, iets van haar kinderen verwacht.

In de Roomsche kerk, die voor een groot deel berust op een practisch toegepaste menschenkennis, heeft men altijd veel gewicht gehecht aan den invloed der vrouw, niet alleen omdat zij, meer op het gevoel afgaande dan op het verstand, meer vatbaar is voor het geloof, maar ook, omdat geen invloed meer blijvend is. Zelfs de Maria-vereering, de moederaanbidding staat hiermee in verband en het is zeer juist gezien, dat de priester zich vooral in onzen ongeloovigen tijd inzonderheid tot de vrouwen wendt, omdat hij langs dien weg ook aan de kinderen doet, wat eraan gedaan kan worden.

Ongelukkig genoeg is de vrouw veelal een te ijdel wezen en derhalve te veel en te kleingeestig met zichzelf bezig, om te doen, wat de geestelijken zich van haar voorstellen, en de manoeuvre mislukt dikwerf, niet omdat zij verkeerd is, maar omdat de stof niet deugt, waaruit het deeg moet worden gekneed. Heldring had een moeder, die een uitzondering vormde; zij was een brave, vrome vrouw; zij was een vrouw van karakter, en haar beeld bleef levenslang de achtergrond van de werkzaamheid van haar zoon Ottho Gerhard.

De twee laatste jaren aan de Academie waren voor Heldring een tijd van overspannen werken; hij verkeerde sedert het misverstand met de hooggeleerden van de theologische faculteit in een zenuwachtigen toestand. 't Is niet onwaarschijnlijk, dat de voortdurende twijfelzucht,

(*) *Leven en Arbeid*, blz. 27.

het ongelukkige gevoel van onzekerheid ten opzichte van de zaak, die hem zoozeer aan 't hart ging, den Christelijken godsdienst, nog meer daartoe heeft bijgedragen dan het standje met de professoren zelf. In gewone omstandigheden had hij wellicht om de kleingeestigheid van de hooggeleerden gelachen en bij zichzelf gedacht, dat het inderdaad zooveel moeite niet behoefde te kosten, om die wijsheid zich eigen te maken, welke volgens de hooggeleerden het toppunt der wetenschap was. Her- en derwaarts geslingerd zonder te weten, waaraan zich vast te houden, uitte zich de overspanning in de verontwaardiging over de handelwijze der professoren, in de zucht naar wraak over de aangedane beleediging.

De opmerking is niet vleiend, maar zij is waar: wij oordeelen dikwerf scheef, omdat wij te weinig levenskennis en daardoor ook te weinig zelfkennis hebben, om den toestand in aanmerking te nemen, waarin wij ons oordeel uitspreken. Het onbewuste speelt veel grooter rol in ons leven, dan wij weten en vaak ook willen erkennen, omdat wij geneigd zijn onszelf voor een autoriteit te houden, in plaats van onszelf altijd met zeker wantrouwen na te speuren; wij misleiden onszelf, omdat wij niet voortdurend onze waarnemingen objectiveeren bij de gedachte, dat de mensch het meest zijn eigen vijand is.

Het beginsel is nog weinig toegepast bij de opvoeding, en het zou inderdaad een zeer gewenschte zaak zijn, dat ons van der jeugd af geleerd werd, meer nauwkeurig onderzoek te doen naar de drijfveeren van ons oordeel, naar de minder juiste verhouding, waarin wij gebracht worden in de opvatting van het wezen der dingen.

Heldring verliet in 1826 de Academie ‘met een schitterend getuigschrift in alle vakken’, maar de gevolgen van zijn overspannen en gejaagd werken openbaarden zich in een zenuwziekte, die in den eersten tijd allen verstandelijken arbeid verbood. Hij vertoefde in dien tijd veel in het huisgezin van zijn grootvader te Phalzdorf, waar hij op raad van een dokter veel in de open lucht met veldarbeid zich bezig hield. Ook thans weder kwam hij dikwerf in aanraking met menschen uit den minderen stand, die, hoe goed en hoe braaf ook, juist niet geschikt waren, om zijn verstand een hooger vlucht te geven en de theologische zaken van een minder eenzijdig standpunt te doen beschouwen. Hij ging veel om en werkte op het land met een vroegeren speelmakker, thans knecht bij Heldring's schoonvader, zekeren Stoffel, een braaf, goed, geloovig man, maar die zijn naam niet ten onrechte droeg. Toch kon Heldring niet nalaten, om een vergelijking te maken tusschen zijn eigen wankelend geloof, den strijd, die onbewust in hem werd gevoerd tusschen de overlevering en zijn verstandelijke ontwikkeling, en de naïveteit van den knecht, die, bij gebrek aan wrijving van gedachten, stil bleef bij hetgeen hem in zijn jeugd als het eenige onfeilbare geloof was ingeprent. ‘Bedenk toch,’ zeide Stoffel, ‘dat niet

de wetenschap den mensch tot God brengt, maar alleen een rein hart, waarin de vreeze Gods woont'[*].

Van Stoffel's standpunt was dit zeer juist gezien, want de goede man sprak naar zijn aard; hij kende de wetenschap te weinig, om ooit aanvechtingen van zijn verstand te hebben. Minder logisch was de indruk, dien Heldring van Stoffel's kreupele redeneering kreeg. 'Door dien strijd om een rein hart,' schrijft hij, 'omringd door eenvoudigen en nederigen, kreeg mijne levensopvatting een geheel andere wending. Altijd onder arbeidslieden, leerde ik hun geluk en ongeluk kennen en het leven, nu zonder boeken en zonder wetenschap, kreeg een geheel ander aanzien, want door de kennismaking met den arbeidersstand ontstond er bij mij een groote voorliefde voor hun werk. Ik vond hen zooveel gelukkiger dan andere standen. Het was de reactie tegen alle wetenschap, die ik te voren zoo lief had gehad, maar die naast het graf mijns lichaams, ook het graf mijns geloofs had gedolven. In den arbeidersstand was ik gezond van hoofd en hart geworden, en tot de overtuiging gekomen dat het gezond verstand nader bij het ware geloof staat dan de wetenschap'[†].

Wat is de mensch toch een stumpert, zegt men onwillekeurig na zulk een redeneering; straks moesten de arme kleine professoren het misgelden, omdat de heer Heldring zenuwachtig was; nu krijgt de wetenschap de schuld. Kon zij het helpen, dat die man zich in strijd met al de voorschriften der natuur op een dwaze wijze had overspannen, door nachtbraken zijn lichaam in wanorde gebracht en daardoor zieke, zwakke zenuwen gemaakt? Als de vriend van Heldring, Stoffel, te hard had gespit en daardoor overmoe was geworden en hij de schuld had geworpen op de ondeugende spade, dan zou Heldring hem uitgelachen hebben. Daarom gaat het ook niet aan, om de wetenschap te verwijten, dat zij het graf van Heldring's lichaam was geworden; de wetenschap kon dat even min helpen als de spade.

De kreupele redeneering van Heldring laat zich volkomen verklaren uit zijn toestand; men behoort zijn opvoeding in aanmerking te nemen, de omgeving van zijn jeugd, zijn omgang met Stoffel en zijns gelijken; daarbij komt zijn gevoel van zenuwzwakte en zijn behoefte, om een vast punt te vinden, ten einde zijn gedachten te laten rusten en zich aan vast te houden. Maar is het begrijpelijk, dat iemand zulk een toestand doorleeft, dat het Stoffelianisme voor het oog der verbeelding een bijzondere aantrekkelijkheid bezit in zulke dagen, vreemd is het zeker bij iemand, die een academische opvoeding heeft gehad en beweert veel aan philosophie en geschiedenis te hebben gedaan.

Men kan zich bijna niet voorstellen, dat iemand zulke denkbeelden terneerschrijft in kalme oogenblikken, zonder het onlogische van den gedachtengang te gevoelen. Het raadselachtige zou eenigszins ver-

(*) *Leven en Arbeid*, blz. 30.
(†) *Leven en Arbeid*, blz. 30.

dwijnen, wanneer men hier een dagboek voor zich had en de gemoedsstemming aan den avond van elken dag of terstond was weergegeven. Maar deze vergoelijking kunnen wij niet eens aanwenden, want blijkens de voorrede van den jongen Heldring zijn deze dingen opgeschreven ‘in de laatste levensjaren, in de gedachte, dat zij eenmaal van dienst zouden kunnen zijn om de soms moeilijke taak van een biographie te verlichten’.

Deze herinneringen van O.G. Heldring waren nog wel voorzien van het opschrift: ‘Eere Hem, die mij alzoo leidde,’ en daarmee een soort van heiligheid verleend aan het werk. Het zij zoo, maar dan moeten wij protesteeren tegen het gebruik van het ‘gezond verstand’ bij deze leiding. Men zegt bij zulk een autobiographie: een mensch vindt gewoonlijk alleen datgene, wat hij zoekt; niet het verstand, althans het gezonde, speelt de hoofdrol bij den levenstocht; integendeel, het is de onderdanige en gedweëe dienaar van het gevoel; vandaar, dat gewoonlijk alles bewezen wordt, wat men bewijzen wil.

Met het groote publiek gaat het gewoonlijk evenzoo; het stelt zich tevreden met een reden, die den stempel van het onlogische op het voorhoofd draagt, en het zoogenaamde verstand dient, om het voorwerp evenals stopverf zoo te knijpen, dat het past in het gaatje, dat ons aan den tocht van het gezond verstand of de wetenschap blootstelt.

‘Gezond verstand’ - eilieve: Stoffel is een vroom, rechtzinnig Christen van de Hervormde kerk; de man heeft niet de minste moeite met zijn geloof, want hij is erin opgevoed; zijn bezigheden zijn geheel gewijd aan het practische leven, zoodat hij niet eens den tijd zou hebben er veel over na te denken, wanneer hij er den lust toe gevoelde; bij gebrek aan wrijving, hetzij door aanleg, hetzij door omgeving, blijft hij, wat hij is, en gevoelt zich daarbij natuurlijk gelukkig. Ware Stoffel in een Roomsche of Mohammedaansche omgeving opgegroeid, hij zou zich in deze godsdiensten even gelukkig en tevreden gevoeld hebben.

Met Heldring is dit anders; hij heeft wel dezelfde godsdienstige opvoeding ontvangen als Stoffel, maar door zijn latere omgeving, door zijn ontwikkeling is hij in de war geraakt met zijn geloof; in plaats van nu zijn levensloop te ontleden en zich helder voor te stellen, hoe alles noodzakelijk zoo moest worden, als het geworden is, en de oplossing van zijn gemoedsstrijd te zoeken in hooger ontwikkeling, gaat hij zich vergelijken bij een lageren trap van ontwikkeling en dien zich voorstellen als een ideaal. Bij Stoffel is het geloof het product van opvoeding; het vertoont geheel de indrukken, door anderen daarin geprent; het geloof bestaat onbewust; het is instinct.

Bij Heldring kon ten gevolge van zijn geheel andere levenservaring dat geloof niet onbewust, instinctmatig blijven; toch haakt hij er weder naar; hij acht het begeerlijk boven alles, omdat op den achtergrond van dat geloof het beeld zijner jeugd, de liefde zijner moeder verrijst.

Dat hij aan dien drang geen weerstand kon bieden, is zielkundig volkomen verklaarbaar; hij is een van de duizenden, die zich niet boven de indrukken der jeugd kunnen verheffen en er telkens toe wederkeeren; vele voortreffelijke, verstandig zeer ontwikkelde menschen ging en gaat het evenzoo; dat verklaart ons het geloof van zoovelen, hetzij Christen, hetzij Mohammedaan, hetzij Roomsch, hetzij Protestant. Met de jaren neemt dikwerf die aandrang toe; oude menschen herinneren zich tot in de kleinste bijzonderheden, wat in hun jeugd is voorgevallen, maar vergeten, wat er den vorigen dag met hen gebeurde; vandaar, dat wij menigeen nog op zijn sterfbed zien terugkeeren tot het geloof zijner vaderen, waarvoor hij in de kracht van zijn leven geen sympathie meer gevoelde. Sterfbedsbekeering behoeft volstrekt geen bedrog te zijn, zooals men dikwijls veronderstelt; zij kan het meest natuurlijk einde zijn van het begin, want de mensch is inderdaad een zwak wezen, gedreven door neigingen, waarvan hij zich niet bewust is, vooral wat het geloof betreft, en men heeft wijselijk van de kerken en moskeeën het opschrift weggelaten, dat prijkte boven den tempel der Grieken te Delphi: Ken uzelven!

Het is wel beschouwd niemand ten kwade te duiden, wanneer hij aan het geloofsinstinct toegeeft; er zijn tal van redenen, die dit begrijpelijk maken; het objectiveeren van het leven is inderdaad een hoogst moeielijke zaak, zoo moeilijk, dat men met veel goede gronden zou kunnen beweren, dat de mensch daarvoor niet is geboren en slechts enkele bevoorrechten - bevoorrecht evenwel niet in geluk - iets van die kunst verstaan, maar wanneer men zich laat leiden door den stroom van het onbewuste, het instinctmatige, dan late men het gezond verstand met rust en smale niet op de wetenschap.

Stoffel's raad, om de wetenschap eraan te geven en het met een rein hart te houden, had practisch niet zulk een invloed op Heldring uitgeoefend, als wij van de bekende lofprijzing moesten verwachten, en het verraadt een niet geringe mate van gebrek aan gezond verstand, dat Heldring bij het terneerschrijven niet heeft gevoeld, dat hij zich aan een zonderlinge tegenstrijdigheid schuldig maakte in zijn voorstelling. Of komt die fout alleen voor rekening van den zoon, die de eene ‘herinnering’ aan de andere vlocht, zonder aan het logisch verband te denken? Wij weten 't niet; in beide gevallen is het even erg, want het gaat niet aan, het gezond verstand te prijzen en op hetzelfde oogenblik er zulk een loopje mee te nemen. Maar hoe dat zij, Heldring werd door Stoffel niet bekeerd; hij kon het met de theologie nog maar niet vinden; hij deed ‘met groote onverschilligheid in October 1826 op aandringen van zijn vader het proponentsexamen’; het examen liep goed af, maar Heldring ‘was er niet gelukkig om’. Het arbeidersleven trok hem aan en zijn ‘innigste wensch was nimmer het (predik)ambt te bekleeden’. Weer was het de vader, die een eind maakte

aan den zonderlingen toestand, door Heldring te bewegen of te gelasten, op beroep te gaan preeken. De zoon volgde de stem des vaders, denkend bij zichzelf: ‘Een ding kan ik toch doen, liefde beoefenen, liefde verkondigen.’ Een beroep naar Hemmen volgde weldra.

Wij maken er Heldring geen verwijt van, dat hij, onverschillig voor het predikambt, ja, met een inwendigen afkeer daarvan, op beroep ging preeken; het predikerschap is wel geen ambacht zooals metselen en timmeren, dat men ook wel eens doet tegen zijn zin, maar een mensch blijft altijd mensch en een jongmensch van twee à drie en twintig jaar weet te weinig, wat er in de wereld te koop is, dan dat wij het geen geluk zouden achten, dat de omstandigheden, de eischen van het practische leven hem drijven, waar hij nog geen kennis en zelfbewustheid genoeg heeft, om zelf te bepalen, werwaarts hij drijven wil en zal. De hulde van de liefde, ook bij den intreetekst te Hemmen, luidend: ‘Laat ons elkander liefhebben’, - pleit niet alleen voor zijn goed hart, maar ook hiervoor, dat hij de kern van het Christendom niet verloren had.

Kwam deze gedachte nooit bij hem op? Kreeg hij nooit er eenig besef van, dat er een Christendom kan bestaan, losgemaakt van het tijdelijk wisselend dogmatisch omhulsel, dat blijkens de kerkgeschiedenis geen enkele eeuw hetzelfde is gebleven? Wij vinden er geen sporen van; en het is ook licht mogelijk, dat inderdaad die gedachte nooit bij hem is opgekomen. De vorm van onze gedachten toch wordt voor een goed deel bepaald door den tijd, waarin wij leven, door den tijdgeest, zooals men 't noemt, en men was in Heldring's tijd te veel verward in het rationalisme, om oog te hebben voor een hoogere opvatting van het Christendom. Verzoening van geloof en weten was schering en inslag, en men maakte de zonderlingste sprongen, om daartoe te geraken. Heldring had inderdaad te veel gezond verstand, om met de spitsvondigheden van het toenmalige rationalisme veel op te hebben en er zich mee tevreden te stellen. Voor hem lag altijd in gedachte die Bijbel, en daar stond zijn moeder, met den vinger naar dat boek wijzend en hem herinnerend, al wat wat zij hem uit dat boek had ingeprent. Geen historische critiek had nog een helder inzicht gegeven in het ontstaan van dien Bijbel en daardoor den redelijken grond weggenomen, waarop dat bijbelgeloof rust.

Lang heeft de weifeling bij Heldring niet geduurd; hij was aanvankelijk, wat men noemt een goed herder; hij was de man er niet naar, om in zijn pastorie pijpjes te rooken en zijn tijd te verslenteren, zooals in menige pastorie geschiedt. Consulent over twee vacante gemeenten, had hij het spoedig druk, maar de tweestrijd, waarin de nieuwe theologie en de oude overlevering, kennis en opvoeding zich bevonden, duurde voort. Hoe meer hij werkte, des te ontevredener werd hij. ‘Somtijds’, zoo lezen wij(*), ‘was het dan alsof op de

(*) *Leven en Arbeid*, blz. 34.

eenzame wandelingen naar de andere dorpen alles mij toeriep: “wat zijt ge toch ijverig en trouw!” maar dan volgde terstond een tweede stem, die mij vermaande: “hoeveel eerzucht, roembejag en ijdelheid zijn de drijfveeren van uw hart!” Zonder tijd om uit te rusten, bevond ik mij van den vroegen morgen tot den laten avond in de gemeente, om alles te doen en elkeen tot goede zeden te vermanen - en toch, ik zelf bleef onbevredigd. De zucht om in de trouwste plichtsbetrachting mijne eer te zoeken was een last op mijne schouders, en toch ik bereikte niet wat ik zocht; ik wilde, ik moest nu overwinnen door ijver. De woorden uit Gezang 84: “Hoe ik dieper poog te delven, Hoe ik meer bederf ontmoet,” - gaven mij veel, zeer veel te denken. Waaraan ontbrak het mij toch? Aan hoogheilige liefde? Was het mij niet ernstig gemeend met dat gebod der liefde: God boven alles en den naaste als ons zelf lief te hebben? O ja, en toch zag ik in, dat de innerlijkste beweegredenen van mijn hart zondig en schuldig waren.’

Men ziet in deze woorden een gemoedsstemming weergegeven, die onder Christenen meer wordt aangetroffen en welke dit eigenaardige heeft, dat zij toeneemt in hevigheid, naarmate zij meer dogmatisch bestreden wordt. Weerlegging is dan ook minder mijn doel dan wel te trachten haar te verklaren.

Ik geloof, dat wij hier te doen hebben met een ziekelijken gemoedstoestand, die bij velen wordt aangetroffen, ook zonder dat er theologie mee gemoeid is. Wanneer een gewoon gezond mensch zijn werkkring op deze wereld heeft gevonden, dan geeft het volbrengen van dien arbeid hem een gevoel van tevredenheid, dat vooral zich openbaart in de oogenblikken van rust. Beweging en rust zijn de voortdurende polen, waartusschen het menschelijk leven zich beweegt. Er ligt iets tevredens op het gelaat en in de houding van den arbeider, die na volbrachte taak huiswaarts keert. Wanneer die arbeider nu verklaarde, dat die tevredenheid over den volbrachten arbeid zondig was, omdat zijn plichtsbetrachting uit eerzucht ontsproot en ijdelheid hem dreef, dan zou men zulk een man vreemd aanzien en meenen, dat het met hem niet bijzonder in orde was.

Ik verzoek echter, die uitdrukking zoo kwaad niet op te vatten, als zij daar staat; ik bedoel eenvoudig een zekere ontstemming van het zenuwstelsel, een ziekelijke aandoening, waarmee de geneesheeren veel te kampen hebben bij menschen, wier bloed niet gezond is, die lijden door gebrek aan beweging of door een der vele oorzaken, welke tot die ziekte aanleiding kunnen geven, en welke alleen dan een godsdienstigen vorm aannemen, wanneer er bijzondere godsdienstige aanleg is en de kerkelijke opvoeding hiertoe aanleiding heeft gegeven. Het is een zonderlinge soort van ontevredenheid, van overspanning, die onder allerlei levensomstandigheden wordt aangetroffen, gelukkige zoowel als ongelukkige. Sommige Christenen schrijven dien toestand

toe aan de zonde en vinden alles in zichzelf slecht en kwaad. Spleen, Weltschmerz en hysterie zijn woorden, die men in andere kringen daarvoor gebruikt, om bij benadering dien toestand aan te geven.

Het zondebewustzijn is bijna zoo oud als de wereld en er is veel over geschreven, om het te verklaren, in den regel echter door de quaestie te verplaatsen; dat geschiedde o.a. in de vele mythologische verhalen, welke daaraan hun oorsprong ontleenen. De oplossing is echter tot heden te veel in theologischen geest, te weinig langs psychologischen en historischen weg gezocht. Niet onwaarschijnlijk is de verklaring van Lippert(*), dat de mensch in den voorhistorischen tijd de zielen der afgestorvenen, hem verschijnend in den droom, door offers - oorspronkelijk bestaande in datgene, waarvan de afgestorvene in zijn leven het meest had gehouden, vandaar spijzen en dranken, ook menschen, - trachtte te verzoenen en onder die behoefte aan verzoening zich het bewustzijn van schuld ontwikkelde. Weinig toegerust voor den strijd van het leven, overal omgeven door gevaren, met een gebrek aan kennis van het leven, waarvan wij ons geen voorstelling kunnen vormen, levend in voortdurende vrees, kan dat gevoel van tekortkoming, van behoefte aan hulp, door overerving in den mensch zijn vastgegroeid, terwijl de leer der onsterfelijkheid, waaraan door de priesters zeer lastige voorwaarden werden verbonden, het later nog meer versterkte. Juist het vage van het begrip, de weigering van de patiënten, om in waarheid aan h u n zonden te gelooven, zoodra men op het gebied der werkelijkheid komt, maken deze verklaring niet onwaarschijnlijk. Veelal is het bij de Christenen een soort van phraseologie, waarmee weinig ernst wordt gemaakt en die een bewijs te meer is, dat het slechts de uiting is van een ziekelijken gemoedstoestand.

Maar hoe men deze psychologische quaestie ook verklare, die ziekte oefent een treurigen invloed uit op den mensch, - daar namelijk, waar zij werkelijk bestaat en geen aangeleerde dogmatische uitdrukking is. Hoe, daar gaat een man van den morgen tot den avond rond bij zijn medemenschen, om hun van zijn meerdere kennis iets mee te deelen, om hen op te beuren en te vertroosten, hun moed in te spreken en hen op het goede te wijzen. Dat is een zware taak, wanneer dit dag aan dag wordt herhaald. Ieder mensch heeft zelf ook wel eens behoefte aan opwekking, maar de ziel van een predikant wordt altijd geplunderd, zonder dat iemand er ooit iets inbrengt.

De ijdelheid behoeft door zulk een arbeid niet te worden gestreeld, en welke eerzucht kan erin gelegen zijn, tenzij om goed te zijn en goed te doen, - een edele eerzucht: de kring toch is te nederig en het werk te klein, om erdoor gevleid te worden, tenzij men zelf zeer klein is en kort van gezicht en van geheugen ten opzichte van

(*) *Die Religionen der europäischen Culturvölker, der Litauer, Slaven, Germanen, Griechen und Römer, in ihrem geschichtlichen Ursprunge* von Julius Lippert, S. 405.

de groote mannen van ons geslacht, de helden, wier naam na eeuwen nog wordt genoemd met eerbied en bewondering. Maar is iemand niet zeer klein, - en van Heldring hebben wij geen enkele reden, om dit te veronderstellen, - dan moet zulk werk een soort van tevredenheid geven, en is dit niet het geval, dan is de gemoedstoestand van zoo iemand niet gezond; er hapert iets aan het lichaam of aan den geest. Als de arme mensch zijn dagtaak heeft volbracht, zijn plicht heeft gedaan tegenover zijn omgeving naar zijn beste weten en geweten en wat er gebrekkigs aan was, vast voornemens is den volgenden dag beter te doen, laat hij dan zijn hoofd gerust nederleggen, zich geen muizennesten in dat hoofd halen, maar tot zichzelf zeggen: een goed humeur is de grootste schat op de wereld; een goed humeur is als de zon, die warmte geeft en leven in ons en om ons.

Op een ander punt moet ik de aandacht vestigen. De kracht van het Christendom berust op een natuurlijke neiging van het menschelijk gemoed. Reeds a priori moet het bestaan van zulke neigingen worden aangenomen, want anders ware de verbreiding van het Christendom een onmogelijkheid geweest. Die neiging is de behoefte aan liefde, omdat goeddoen in den edelen zin des woords den mensch een gevoel geeft van geluk; de mensch zal meer genieten, naarmate hij meer is en meer doet voor anderen, niet omdat dit hem gezegd wordt als een goddelijk gebod of bevel, maar aangezien op deze wijze datgene bovenkomt in zijn hart, datgene heerschappij voert, wat alleen hem wezenlijke tevredenheid kan geven. Rechtvaardig te zijn ten opzichte van anderen, geeft rust aan het gemoed; liefde te beoefenen, geeft geluk.

Schreef ik een theologische verhandeling, ik zou uit het Evangelie tal van bewijzen voor deze stelling kunnen bijbrengen. Dat dit beginsel niet altijd zuiver op den voorgrond treedt, is een gevolg van den tijd, waarin het Evangelie optrad, en den invloed, dien de oude opvatting van godsdienst nog altijd uitoefende. Die oude opvatting bestaat in het zich verzekeren van de gunst en de hulp der Goden, ten einde zich te vrijwaren tegen ongelukken; allereerst geschiedde dit door het brengen van offers, vragen als 't ware van gunst, streven naar verzoening; beide denkbeelden vloeiden oorspronkelijk ineen, en de behoefte van verzoening ter afwering van ongeluk is de moeder geweest van het schuldbewustzijn; verkreeg men de gunst der Goden niet, trof iemand ongeluk, dan waren de Goden ontevreden, omdat er iets ontbroken had aan de verzoening.

Ware het Christendom verbreid door Johannes-naturen, dan zou de meer zuivere of, indien men dit woord liever wil, de meer edele opvatting van het Christendom den boventoon hebben blijven voeren, maar met een Paulus en Petrus dreef de oude opvatting van godsdienst telkens weer boven en met name door Paulus werd van het Evangelie een theologisch stelsel gemaakt naar het geraamte van den ouden

godsdienst, een fout, die men hem alleen kan vergeven, omdat hij ook 1 Cor. 13 heeft gedicht.

In de Grieksche en Romeinsche wereld, waar de opvatting van den godsdienst als verzoeningsbehoefte, gunstverzekering eveneens de algemeene, diep ingewortelde was, kon alleen het Paulinisme opgang maken, en zoo conservatief is de mensch van aard, dat niet alleen in de Roomsche kerk, maar ook in de Protestantsche, ook in onzen tijd de oude opvatting nog altijd bovendrijft en de meer gezonde, menschelijke opvatting als ketterij door de meerderheid wordt verworpen. Men zou dit onverklaarbaar vinden, indien men ook in onzen tijd als parallel niet overal de sporen kon aanwijzen van het eerste geloof der menschen, door de meer ontwikkelden als bijgeloof gestempeld(*).

Maar keeren wij tot onzen patiënt terug; is het nu inderdaad niet vreemd, dat nergens blijkt, dat Heldring bij zijn werkzaamheid iets gevoeld heeft van de tevredenheidwekkende, gelukgevende kracht, welke aan het beoefenen der liefde, aan het goed te zijn en goed te doen, eigen is? Hadden wij geen reden, om anders te spreken, op grond ook van hetgeen Heldring heeft gedaan in het lange korte leven, wij zouden daaruit de conclusie trekken: Heldring was een man, zooals er meer zijn; het predikambt beschouwend als een ambacht, dat reeds door zijn vader werd bekleed, een ambacht, zooals een ander loodgieter, een derde timmerman of schoenmaker is, had hij van een meer verheven opvatting van zijn beroep niet het minste begrip; hij predikte, catechiseerde, pastoreerde, niet om goed te doen, maar om opgang te maken, volle kerken te hebben, spoedig beroepen te worden, meer traktement te krijgen en elders zijn oude preeken te gebruiken. Zoodoende kon hij van den zegenenden invloed van een Christelijke werkzaamheid niets gevoelen; dat werk moest uit den aard der zaak teleurstelling geven, een gevoel van ontevredenheid, want waar is ooit een zelfzuchtig, ijdel, materialistisch mensch gelukkig? Dat telkens de woorden hem voor den geest kwamen: ‘Hoe ik dieper poog te delven, Hoe ik meer bederf ontmoet’, - was het natuurlijk gevolg van zijn bestaan en lag geheel in den aard der dingen.

Zulk een man - wij zeiden 't reeds - k a n Heldring niet geweest zijn; met een schijnvertoon van liefde k a n men niet tot stand brengen, wat Heldring verricht heeft, k a n ook niet het gevoel van de waarde der liefde als het blijvend Christelijke een steun geweest zijn bij den strijd met een wijsgeerige ontwikkeling. Ter verklaring moeten wij in de eerste plaats aannemen, dat wij hier geen dagboek voor ons hebben en het vroeger doorleefde niet nauwkeurig is weergegeven. En dat wordt ook bevestigd; Heldring heeft zijn levensgeschiedenis, zooals wij straks reeds opmerkten, niet geregeld bijgehouden, maar eerst

(*) Men vergelijke o.a. het hoofdstuk: ‘Ueberlebsel in der Cultur’, in: *Die Anfänge der Cultur. Untersuchungen über die Entwicklung der Mythologie*, *Philosophie*, *Religion*, *Kunst und Sitte* von Edward B. Tylor. Leipzig, Winter. I B.S. 70.

op het laatst van zijn leven ‘herinneringen’ te boek gesteld, die bovendien nog door zijn zoon moesten worden aaneengeregen. De oude Heldring, die nooit de gaaf schijnt te hebben gehad van nauwkeurige zielkundige ontleding, beschouwde dus zijn leven niet uit het oogpunt van historische ontwikkeling, maar uitsluitend van zijn eigenaardig geloof of van hetgeen hij noemde zijn bekeering. En geheel in denzelfden geest zijn die ‘herinneringen’, door den jongen Heldring bijeengevoegd met zulk een naïveteit, dat geen van beiden iets gevoeld heeft van de tegenstrijdigheden, die zij terneerschreven. 't Is jammer, want juist van een man met zulk een geest als Heldring zouden wij gaarne iets meer willen weten dan zulk een oppervlakkige, tegenstrijdige voorstelling. Geen objectiveeren van de levensverschijnselen kon men hier verwachten, maar wel aanspraak maken op een subjectieve, maar toch juiste voorstelling der feiten.

Niet minder worden wij teleurgesteld bij het verhaal van Heldring's bekeering. Van hoeveel belang zou het geweest zijn, bij een man, die zooveel ophad met gezond verstand, na te gaan, hoe die verandering zielkundig is tot stand gekomen, want ook hier heeft de dogmatische voorstelling weinig waarde, maar komt het aan op de psychologische verklaring; deze toch alleen leert ons berusten, brengt ons tot de ware verdraagzaamheid. Er is echter ook hier weder geen touw aan vast te maken, zooals men zegt; de geheele voorstelling is duister. In den straks ontleden gemoedstoestand, dat gevoel van redelooze onvoldaanheid, van zonde, hysterie, spleen of Weltschmerz, naderde Kerstmis. Ter voorbereiding voor de te houden preeken putte Heldring niet uit eigen brein, maar las een leerrede van prof. I.I. Sack(*). Sack had bij zijn Kerstpreek een dier zonderlinge verdeelingen, die alleen kunnen uitgevonden worden door menschen, die veroordeeld zijn jaar in jaar uit over hetzelfde onderwerp te spreken en in hun wanhoop, om eenige afwisseling aan te brengen, de gekste spelingen van het vernuft aanwenden, spelingen, die wel van vindingrijkheid maar niet van geest getuigen. Sack dan verdeelde: ‘Waarom werd Christus als een kind, waarom als een arm kind geboren?’ De beantwoording van die zonderlinge vragen geschiedde in den geest der mystiek. ‘Christus werd als kind geboren, omdat de weg des Christens, een andere als die der deugd, een weg des geloofs is, langs welken alles zoo anders, zoo nieuw wordt, op welken de mensch zich geheel leert overgeven, opdat Hij, die als kind geboren werd, in hem ook een nieuwen mensch stichte, naar zijn beeld in zachtmoedigheid en nederigheid, in liefde en ootmoed. Als een arm kind werd Christus geboren, opdat dit alles in mij, arm in mij zelven,

(*) Waarschijnlijk wordt hier bedoeld K.H. Sack, sedert 1818 hoogleeraar in de godgeleerdheid te Bonn. Hij stierf in 1875 op 85jarigen leeftijd. Hij behoorde tot de zoogenaamde rechterzijde van de Schleiermacherianen.

plaats vinde; voor armen slechts is Hij gekomen, voor hen alleen arm geboren; allen, die Hij arm maakt, verrijkt Hij met een onnoemlijke begeerte naar geloof, om evenals Hij in armoede hun weg, hunne kracht en hunne heerlijkheid te leeren vinden'(*).

Daarmee was het voor Heldring: Eureka! Hij vond een zeer kernachtige tekstverdeeling in het: 'Uitgegleden, uitgestreden, overwonnen!' Nu wist hij, 'dat niet zijn ijver of deugd, niet zijn geloof, hoop of liefde zijn komst in het vaderland verzekerden, maar alleen de gerechtigheid, die in Jezus Christus is'.

Ziedaar de bekeering van den heer Heldring. Het valt zeker moeilijk, in de aangehaalde woorden een gezonden zin te vinden, met het 'gezond verstand' te ontdekken, wat er eigenlijk mee bedoeld wordt. Willen de bekeerden te kennen geven, dat zij het goede in den mensch niet erkennen, tenzij Jezus wordt verklaard voor den oorsprong daarvan, men zou hun bescheidenheid kunnen loven, in afwachting van antwoord op de vraag, hoe de eigenschappen van Jezus een aansluitingspunt kunnen vinden in het menschelijk hart, wanneer hier niets van dien aard gevonden wordt. Ongelukkig valt er echter met de bekeerden niet te redeneeren of te vragen; zij hebben een terminologie, waarmee niemand, die eenig gezond verstand heeft, uit den weg kan. Zij zouden waarschijnlijk antwoorden, dat er van aansluiting geen sprake kan zijn bij het verdorven menschelijk hart en alles neerkomt op het geloof aan de rechtvaardigmaking. Dat het geloof aan Jezus als zoenoffer hierbij schering en inslag vormt, is al te bekend, om het verband toe te lichten. Men krijgt een soort van dogmatiek, waarvan alleen de ingewijden het geheim schijnen te kennen; den niet ingewijden gaat het als Luther op de Pilatus-trap te Rome: zij kunnen de woorden narammelen, maar vinden de verlangde verzoening niet.

De woorden worden een soort van fetisch, een ammuleth, dat den bijgeloovige van vrees moet bevrijden, maar dat op anderen uit den aard der zaak niet den minsten indruk maakt. Mannen als Heldring worden door zulke dingen niet beter of niet slechter; de mensch volgt gewoonlijk zijn goede of zijn slechte natuur en een overwegenden invloed oefent het geloof niet uit.

Toch is de hier aanbevolen bekeering niet zonder gevaar voor de groote meerderheid, omdat zij het streven naar het goede verlamt, de betere gevoelens doet insluimeren en aanleiding geeft tot een zedelijk idiotisme. De Protestanten zijn ontstaan uit afkeer van de Roomsche werkheiligheid, maar zij stelden er een geloofs- of leerheiligheid voor in de plaats, die niet minder demoraliseerend werkt. Tegenover het Roomsche wanbegrip heeft de Protestantsche opvatting nog dit tegen, dat zij den grond legt voor een onuitstaanbaren hoogmoed,

(*) *Leven en Arbeid,* I, blz. 35.

een weergalooze pedanterie, te vervelender, omdat zij bedekt wordt onder allerlei zoetsappige, vrome uitdrukkingen.

Hoeveel gewicht door Heldring ook aan zijn bekeering wordt gehecht, aan den anderen kant zou men weer zeggen, dat hij er zich eigenlijk over schaamde en ermee inzat. 'Het geloof,' zegt hij, 'nu verkregen, waardoor over den bijbel, de Godsopenbaring en de menschwording van den Zoon Gods zulk een nieuw licht voor mij was opgegaan, beschouwde ik nooit in tegenstelling met het verleden, want het was mijn deel geworden langs den weg der liefde, een weg door Christus zelf aanbevolen, en zoo wie dien weg wil inslaan, zal nooit zonder zelfkennis blijven. Daarom bleef de gedachte mij verre, dat ik nu een bekeerde was; wel predikte ik sedert die ure Christus als den volkomen Zaligmaker, doch nooit zoo, dat iemand mijne tegenwoordige prediking van mijne vroegere wist te onderscheiden; zij was eene andere, maar ik begeerde het niet te toonen'(*).

Welk een zwakheid, welk een karakterloosheid, zou men haast zeggen; ware ik een bekeerde, ik zou mijn schouders ophalen, zoo niet erger, over zulk een geringschatting van hetgeen het keerpunt in het leven moet heeten.

De geheele opvatting van de bekeering, van de wedergeboorte berust bij deze soort van Christenen op een wanbegrip; het is een kunstmatige toepassing van de bijbelsche historie, waarbij zij heden en verleden op een allerzonderlingste wijze dooreenhaspelen. Al dat gescharrel met Christus - een anderen naam verdient het niet - bestaat uit een nabootsing van Paulus. Men kent de levensgeschiedenis van den man van Tarse; van een Christenvervolger werd hij een Christusbelijder, zooals dat in die revolutionnaire tijden meer ging. Op zijn bijzondere levenservaring, in zeer nauw verband staande met zijn heftig, tot uitersten geneigd karakter, bouwde Paulus zijn Christologie. De gronden van zijn Christendom waren niet zoozeer gebouwd op de erkenning van de waarheid der beginselen, maar op zijn hallucinatie; hij smeedde een stelsel, dat vijandig stond tegenover het Joden-Christendom van zijn tijd, en toch een ander soort van Joden-Christendom was, en van het oorspronkelijke Christendom, voor zoover wij het kunnen beoordeelen, den eenvoud en de kern miste. Het oude beginsel van het offer trad te veel op den voorgrond en de liefde werd gezwachteld in een soort van Joodsch stelsel. Misschien is die weg noodzakelijk geweest, om het Christendom ingang te doen vinden en te verbreiden, maar even waar is het, dat die weg aanleiding gegeven heeft en nog geeft tot veel misverstand en een heillooze begripsverwarring aanricht.

Maar hoe dit zij, zulke groote veranderingen waren in die gistende tijden geheel natuurlijk. In een Christelijke maatschappij geboren, in een Christelijk huisgezin opgevoed, is de verhouding echter geheel

(*) *Leven en Arbeid*, I, blz. 36.

anders en krijgt het overbrengen van de mystieke taal van den Apostel uit den aard der zaak iets gemaniëreerds, iets ziekelijks, soms iets, dat aan krankzinnigheid doet denken.

Toch kan er in het denkbeeld van wedergeboorte, dat ook in het Evangelie zelf voorkomt, een gezonde zin liggen en op het leven van sommige menschen volkomen van toepassing zijn. Bijna zonder uitzondering behooren de menschen door hun geboorte en opvoeding tot een of ander kerkgenootschap; door doop en belijdenis worden zij geacht Christenen te zijn. Die uiterlijke aansluiting geeft echter volstrekt geen bewijs voor het bestaan van een Christelijke overtuiging.

Vele menschen leven als vlinders; zij raken alles aan, maar vluchtig en oppervlakkig; zij loopen over het leven heen als een spin over 't water; noch voor zichzelf, noch ten opzichte van hun verhouding tot anderen hebben zij begrip van plichten, die op hen rusten; van een hoogere opvatting van het leven, van wezenlijken ernst geen spoor; 't zijn spelers in de groote komedie, die zich niet verheffen boven het dierlijk instinct, die hun lichaam tooien en versieren, zich verven, tatoueeren, maar op een andere wijze dan de voor wild verklaarde Negers; voor een goed deel is het leven een markt van fraaie kleeren en mooie huizen; er heerscht een ontzettende ledigheid en een groot stuk der maatschappij is ingericht, om de verveling te verdrijven, want men verveelt zich op ergerlijke wijze. Er is geen diepte, noch ten opzichte van den godsdienst, noch ten opzichte van de kunst, noch ten opzichte van de verstandelijke ontwikkeling.

Soms ligt dit aan het maaksel; er zijn menschen b.v., die volstrekt geen gevoel hebben voor muziek en wien het volmaakt onverschillig is, of zij een symphonie van Beethoven hooren uitvoeren of de trappen schuren; het ligt in een gebrek van het gehoor. Met de andere kunsten gaat het evenzoo; sommigen hebben volstrekt geen oog voor schilderkunst, geen begrip van poëzie. Anderen hebben zoo weinig behoefte aan verstandelijke ontwikkeling, dat zij het gek vinden, om na te denken over den oorsprong en den aard der dingen, over de wet van oorzaak en gevolg; zij rillen van wijsbegeerte. Op zedelijk gebied heeft men hetzelfde verschijnsel, verhevenheid van karakter wordt niet alleen niet gevoeld, maar ook niet erkend, niet begrepen; adel is zeer zeldzaam. Met het nauw hieraan grenzende gebied van den godsdienst wederom hetzelfde: godsdienst berust op het gevoel van den mensch voor het oneindige, op de behoefte naar het onuitsprekelijk ideale; daardoor is godsdienst het hoogere in de kunst, in het verstand, in het zedelijke; godsdienst geeft aan alles een hoogere wijding, of, indien men wil, een groote fijnheid; godsdienst en poëzie zijn om die reden dikwijls moeilijk van elkander te scheiden, en het laatste woord drukt het denkbeeld wellicht nog beter uit, omdat men den godsdienst kent in zijn zeer talrijke misvormingen en ziekelijke ontaardingen en misverstand tusschen vorm en wezen onvermijdelijk

is. In vele opzichten zijn de kerken met haar opgezameld bijgeloof, met haar dogmatiek, waaraan het stof van vroeger eeuwen kleeft, dikwijls eer belemmeringen dan bevorderingen van den wezenlijken godsdienst.

Men heeft menschen, die een prachtige verzameling schilderijen hebben, maar zonder voor de schilderkunst iets te gevoelen; het zijn stukken tot opsiering, tot vertoon van weelde, zoodat de waarde wordt bepaald naar het geld, dat zij kosten. Zoo heeft men ook menschen, die een prachtige verzameling hebben van godsdienstige woorden en uitdrukkingen, maar even weinig gevoel voor godsdienst hebben, als men een papegaai kan toeschrijven, dien men heeft leeren bidden of de twaalf artikelen des geloofs van buiten leeren.

Berust zulk een idiotisme in kunst, in zedelijkheid, in godsdienst, in poëzie bij velen op geheel gebrek aan aanleg, op het maaksel, en behooren zij zeer zeker tot de minder ontwikkelde organismen, tot de minder bevoorrechte individuen, die niet anders kunnen dan blijven, wat zij zijn, en wien men het leven niet te zuur moet maken, omdat men een kikvorsch niet moet leeren vliegen, - er zijn er ook velen, die vatbaar zijn voor iets hoogers, maar bij wie of door opvoeding, òf door een of anderen overwegenden hartstocht het vermogen voor het hoogere sluimert, waarvan de kiem niet is ontwikkeld ten gevolge van verwaarloozing. Dezen nu zijn vatbaar voor hetgeen in de kerkelijke taal wordt genoemd bekeering, wedergeboorte, d.w.z. verandering.

Die verandering kan op verschillende wijzen plaats hebben; zij kan het gevolg zijn van een inwendig proces, van het toenemen in leeftijd en daarmee ook in ervaring, waarbij de uiterlijke lotgevallen weinig afdoen. Soms echter zijn het ernstige schokken, diepe teleurstellingen, smartelijke ervaringen, die den mensch tot nadenken brengen, het gordijn voor de comedie van het leven wegrukken en achter de schermen laten zien, diepte brengen in het leven, perspectief.

De mensch streeft naar geluk, naar genot, maar op den bodem van den beker van hetgeen men gewoonlijk genot noemt, ligt het ergste leed, de verveling, en vandaar kan deze ervaring zelf het streven doen aanwakkeren naar iets hoogers - indien het namelijk bestaat, wat bij velen niet het geval is. Dat hoogere zal echter gezocht worden naar den individueelen aard; bij den een is de aanleg voor kunst sterker ontwikkeld dan voor zedelijkheid of godsdienst, bij den ander weder het omgekeerde; hier is het verstandelijke ontwikkeling, welke het gevoel van het ledige wegneemt, daar treedt het zedelijke meer op den voorgrond. Zijn natuur in dat opzicht geweld aan te doen, zou slechts ontaarding, misvorming geven, schijn in plaats van wezen, en den troost niet verleenen, het genot of het geluk niet verschaffen, dat de dienst van het hoogere geeft. Buitendien is het hoogere op elk gebied zoo nauw verwant, dat de sferen als 't ware ineen vloeien. Sommige individuen zijn hoog bevoorrecht en vinden op meer dan één gebied troost; zij vertegenwoordigen de hoogste harmonie;

anderen zijn eenzijdig door hun aanleg; zeer enkelen bereiken het toppunt, staan daar als genieën, onovertrefbare toonbeelden van volmaaktheid.

Wedergeboorte, bekeering is daarom geen zaak, die men alleen bij de Christenen vindt; het is het ontwaken bij den mensch van de behoefte aan het hoogere. Bij den een vertoont zich dit als een geleidelijke ontwikkeling, bij den ander ten gevolge van bijzondere omstandigheden in verband met zijn karakter, als een schok, als een plotselinge verandering; in dit laatste geval wordt niet oneigenaardig van wedergeboorte gesproken.

Wanneer deze in de Christelijke leer als algemeen vereischte wordt gesteld, dan bestaat hiervoor meer grond, dan men oppervlakkig wel zou meenen. Zooals wij straks zagen, is het streven naar het hoogere, naar adel van geest en van gemoed volstrekt niet algemeen, en het leven der meesten zweeft zeer laag bij den grond, zooals de zwaluwen, wanneer de lucht zwaar is en er regen wordt verwacht. Het erkennen van deze waarheid is een zaak van karakter, van ernst. Dien ernst vindt men misschien meer bij de rechtzinnigen dan bij de modernen; de eersten hebben de zaak, echter in verkeerden vorm; zij begrijpen 't niet en lijden aan wanbegrip; de modernen verwerpen met den ziekelijken vorm ook de kern, het wezen der zaak, en wanneer de rechtzinnigen daarom den modernen gebrek aan ernst verwijten, hebben zij niet geheel en al ongelijk.

Bij Heldring vertoont de bekeering zich in een ziekelijken vorm; er was bij hem geen zedelijke omkeering noodig; vandaar, dat hij een duister besef had, dat zijn bekeering eigenlijk geen bekeering was; hij durfde er niet voor uitkomen. Niet dáár wrong hem de schoen, maar op een ander gebied; de strijd tusschen wetenschap en overlevering, tusschen verstand en opvoeding kwelde hem, en toen hij de preek van professor Sack las, verkeerde hij juist in een periode, waarin de overlevering, de opvoeding moest zegevieren over de wetenschap, over het verstand.

In de voorstelling, die hijzelf geeft van zijn bekeering, ligt meer waarheid, dan hijzelf heeft bevroed, mits men de psychologische ontleding erop toepast en tusschen de regels leest. Het is merkwaardig, dat hij onmiddellijk na het verhaal van zijn bekeering de ontmoeting schildert met zijn moeder en zijn beide zusters. Die ontmoeting, zegt hij, ‘leerde mij daarna gevoelen wat in onzen Catechismus gemeenschap der geloovigen wordt genoemd en de 23ste Zondag was nu mij ook dierbaar geworden’. In één adem laat hij erop volgen: ‘In mijne gemeente hadden sommigen eenig besef van Gods genade; zij waren voor mij onmisbaar, omdat door hun ervaringen de mijne hoe langer hoe meer werden gelouterd’(*).

Wanneer men nu iets afweet van hetgeen rechtzinnige leden der

(*) *Leven en Arbeid* I., blz. 37.

Christelijke kerk hun bevindingen van Gods genade noemen, dan begrijpt men, op welk een zonderling gebied men belandt en hoe men, die bevindingen tot richtsnoer nemend, de deur opent voor allerlei ziekelijke ontaardingen van het Christendom en het meer geluk dan wijsheid is, wanneer men niet terechtkomt in een krankzinnigengesticht.

Heldring is altijd aan het geloof van zijn bekeering getrouw gebleven en men treft nergens een spoor aan van een diepere zielkundige opvatting van zijn leven. Men kan dat bij een in vele opzichten zoo voortreffelijk man niet zonder weemoed constateeren.

Voor welke afdwalingen op het gebied des geestes staat de mensch niet bloot, en wanneer zelfs voor een wetenschappelijk gevormd man als Heldring het ‘ken uzelven’ der ouden tevergeefs geschreven is, wat kan men dan van de meerderheid verwachten?

En toch is het treurig einde van de geestelijke ontwikkeling van Heldring niet onverklaarbaar. Een academische opleiding, het verkrijgen van een wetenschappelijken graad is volstrekt geen bewijs voor behoorlijke verstandelijke ontwikkeling en ook hier geldt het spreekwoord: het zijn al geen koks, die lange messen dragen.

Na het bekende standje met de hooggeleerden ging Heldring met overdreven onbedachtzamen ijver aan de theologische studie; die studie mist aan de academiën in den regel alle zelfstandigheid; men kan deze zelfstandigheid ook niet ten volle eischen, en men zegt niet ten onrechte, dat men op de academie alleen den weg moet leeren, om zelfstandig te kunnen werken; wanneer men geen genie is, is zelfstandigheid zelfs gevaarlijk, want de hooggeleerden, niet zelden hoog ook in kleingeestigheid, dulden geen eigen oordeel en maken het den studenten, die een oordeel durven vellen, afwijkend van het hunne, zoo lastig, dat het verkrijgen van den gewenschten graad bezwaarlijk wordt. Heldring volgde bij zijn studie den gewonen weg; hij maakte zich de geleerdheid der professoren eigen en deed, wat men noemt goede examens. Hij verkreeg die wijsheid echter zooals alle examenwijsheid, door overspanning, waarvan het gevolg is, dat de wijsheid vervliegt; vooral moet dat het geval zijn, wanneer de overspanning zoo groot is geweest, dat er een zenuwziekte volgt.

Na die ziekte kwam echter geen vernieuwd onderzoek, met meer kalmte en meer zelfstandigheid; integendeel, na die ziekte bestond - 't is ook physiologisch niet onverklaarbaar - een zekere afkeer van studie; daarbij bleef Heldring in een zeer rechtzinnige omgeving en het voorbeeld van Stoffel en zijns gelijken werkte verderfelijk op zijn verstandelijke ontwikkeling; hij bleef hinken op twee gedachten; hij had te veel gezond verstand, om de dwaasheden van het rationalisme van die dagen voor goede munt aan te nemen en ook weer uit te geven. Het ouderlijk huis bestond nog en daarmee werd de indruk van de eigenaardige Christelijke opvoeding telkens versterkt. Her- en derwaarts

geslingerd, maar steeds zwak van hoofd, met een helder oog voor het practische leven, wordt hij geplaatst in een rechtzinnige gemeente. Ook daar wordt de studie niet op degelijker grondslag hervat; maar preeken maken en pastorale bezoeken doen op breede schaal nemen het geheele leven in, en kon het nu anders, of Heldring moest eindigen met terugkeer tot dien vorm van het Christelijk geloof, waarin hij was opgevoed. Zoo wordt de een orthodox, de ander Roomsch-Katholiek, en wat men aan verstand behouden heeft, wordt gebezigd, om voor den overgang of de bekeering gronden te zoeken. Sommigen brengen 't in dat opzicht heel ver en verrichten wonderlijke scholastische toeren. Het verstand blijkt niet de leider, maar de gehoorzame, gedweëe, buigzame dienaar te zijn geworden van het gemoed. In godsdienstige quaesties ligt dit geheel voor de hand, omdat geloof voornamelijk evenals poëzie een zaak van het gemoed is. Wat op dit gebied nog schier dagelijks geleverd wordt, is van dien aard, dat men verbaasd staat over den weinigen vooruitgang en dat men bedroefd uitroept, dat de mensch vergeefs op aarde leeft, tevergeefs het verstand heeft ontvangen, omdat hij telkens tot dezelfde dwaasheden wederkeert.

En toch was Heldring een gelukkig man na zijn verandering. Toen het pleit bij hem was beslist, had hij rust, en hij noemde dat zijn bekeering. Maar een rust, op die wijze verkregen, kan niet begeerlijk zijn; hij had die evenzeer verkregen, wanneer hij zijn studie met ijver had voortgezet en de wetenschap niet weggeworpen. Misschien was het resultaat dan geweest, dat hij zich niet in staat gevoelde, om een rechtzinnige gemeente het begeerde geestelijk voedsel toe te dienen, maar dit mocht wel beschouwd geen overwegende reden zijn. Hoe dit zij, Heldring had rust na zijn bekeering, en dit stelde hem in staat, al zijn kracht te besteden aan de ontwikkeling van de hoogste gave hem geschonken, zijn zin voor het practische leven.

Heldring was dan bekeerd, d.w.z., hij was teruggekeerd tot het geloof zijner jeugd; dat geloof was voortaan bij hem het plechtanker, zooals een groote menigte menschen op vroeger of later leeftijd terugkeeren tot hetgeen zij in hun eerste levensjaren hebben liefgehad. De psycholoog van professie zou dit alles in bijzonderheden kunnen ontwikkelen onder het opschrift: de macht der eerste indrukken, en o.a. in bijzonderheden aantoonen, dat niet alleen de voorliefde voor godsdienstige maar ook voor andere indrukken bestendig wederkeert. Die terugkeer gaf Heldring rust voor zijn gemoed, in zoover dat hij meende het gevonden te hebben, maakte hem sterk voor den strijd van het leven, want niets werkt zoo verlammend op den mensch als twijfelzucht; gelooft, wat gij wilt, wanneer dat geloof namelijk een levende overtuiging is, maar twijfelt niet; de twijfel knaagt aan ons geheele bestaan en maakt van den mensch een boom, die geen wortelen heeft.

Toch kan de terugkeer tot het geloof der kindsheid dit geloof niet

in zijn geheele zuiverheid doen herleven; de natuur maakt nooit hetzelfde, en ook bij groote uiterlijke gelijkenis blijkt bij meer nauwkeurige beschouwing veel verschil. Het Christendom moest uit den aard der zaak bij O.G. Heldring zich anders vertoonen dan bij zijn ouders; uit inwendigen strijd tegen de wetenschap geboren, moest het noodzakelijk daarvan het karakter behouden; het had den schijn der traditie, niet het wezen; het bezat niet de naïveteit en daarmee de eigenaardige bekoorlijkheid, welke aan het vroegere, in zijn tijd geheel natuurlijke geloof eigen was. Hoe weinig stemt de schildering, door Heldring zelf van de poëzie des geloofs in het ouderlijk huis gegeven, overeen met de werkelijkheid van zijn eigen leven; er lag iets gejaagds in zijn bestaan, iets onnatuurlijks bij alles, wat door gewoonte en oefening tot een tweede natuur was geworden.

Aan de oude orthodoxie was een zekere gemoedelijkheid eigen, die volstrekt geen afbreuk deed aan den ernst, waarmee men aan de overbekende dogmata hing. Die dogmata werden ook niet, zooals tegenwoordig, vooropgesteld en men erkende zonder muggenzifterij het goede, het Christelijke, overal waar men het vond. Zoo waren onze oude rechtzinnige predikanten ijverige steunpilaren van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen; op de vergaderingen van de afdeelingen dier Maatschappij droegen zij verzen voor, maakten novellen, zoo zij konden, of hielden bij gebrek aan beter taaie redevoeringen. In de practijk, ook bij het onderwijs, heerschte een groote mate van verdraagzaamheid.

Niet alzoo bij Heldring en consorten; overal treedt het dogma der bekeering, waarin als 't ware alle andere leerstellingen geconcentreerd zijn, op den voorgrond en wordt hoogst eenzijdig tot het schibboleth gemaakt. Men eerbiedigt ook anderer overtuiging niet. Heldring ging zelfs zoover, dat hij zijn ambtgenooten aanviel. ‘Meerdere beperking der vrijheid bij de onderteekening der formulieren, om velen te noodzaken van onze formulieren en liturgische geschriften kennis te nemen’, werd in een openbaar geschrift voor wenschelijk verklaard; de ‘leerboekjes bij het godsdienstonderwijs moesten worden afgeschaft en daarvoor in de plaats gesteld het gebruik van 't Kort Begrip en voor meer gevorderden van den Catechismus zelf’[(*)] - in één woord, voor noodzakelijk werd verklaard, wat de overgroote meerderheid der rechtzinnige predikanten vroeger met veel moeite had afgeschaft als gevaarlijk wegens de eenzijdige opvatting en als weinig geschikt, om de godsdienstige ontwikkeling te bevorderen.

Schoon men van de zijde van 't Nut Heldring te gemoet kwam en

(*) *Waarom staan de namiddag-kerken zoo ledig? Wat is de oorzaak van den grooten tegenzin, dien vele protestanten tegen den Heidelbergschen Catechismus toonen? Een gesprek tusschen drie Hervormde Evangeliedienaars.* Schoon dit boekske spoedig was uitverkocht, liet Heldring het niet herdrukken, omdat het te veel aanstoot had gegeven. De leerstellige eigengerechtigheid, welke erin doorstraalt, maakte de onaangenaamheden, die Heldring erover ondervond, maar al te verklaarbaar.

zijn medewerking dringend verzocht, om zijn uitnemende practische gaven, hij weigerde, omdat naar zijn inzien in die Maatschappij, zoowel als in de Vereeniging tot afschaffing van sterken drank datgene ontbrak, wat Heldring voor het ‘eene noodige’ hield. ‘Trachtte men daar de dronkenschap te bestrijden door beschaving van verstand en hart, volgens mijne beschouwing’, zegt Heldring, ‘moet men het als een volkszonde, als een gevolg van godsdienstloosheid, hoogmoedigen willekeur, zatheid des overvloeds of armoede der traagheid te keer gaan.’ Zoo werd ook de hand van den edelen Suringar, den stichter van Mettray, den vriend der gevangenen, geweigerd.

Men ziet, wanneer men de bladzijden, hierover geschreven, leest, dat hetgeen Heldring zijn geloof noemde, zijn bekeering, spoedig ontaardde in een monomanie, of, indien men een meer gebruikelijk woord wil, in een soort van fanatisme, waarbij men denkt aan den overdreven ijver, welke aan alle renegaten eigen is. Al zijn scheppingen dragen daarvan het getuigenis. Heldring is als zoodanig een der vaderen van de bekende nieuwere orthodoxie; Groen van Prinsterer was zijn raadsman, toen hij den brief schreef aan ‘de vrienden des Heeren, die met mij hebben leeren kennen door den Heiligen Geest, dat de Gereformeerde kerkleer niet uit den mensch maar uit God is’(*).

De kerkgeschiedschrijver weet, hoe zuiver onhervormd dit standpunt is; immers, de opstellers van die kerkleer hebben zich voorgenomen voortdurend de belijdenisschriften te toetsen aan den Bijbel, een voornemen, dat spoedig vergeten is. Da Costa, Capadose, Van der Brugghen waren de medestanders tot oprichting van ‘de Vereeniging, Christelijke stemmen’. Op dien grond moest een nieuwe kerk worden opgetrokken; Bijbelgenootschap, Zendelinggenootschap, niets deugde er. Uit het theologisch oogpunt die werkzaamheid aan een critiek te onderwerpen, - 't is trouwens reeds genoeg geschied - kan het doel niet zijn van mijn beschouwing; verklaring en ontleding is genoeg, en dezen moeten bij alle geestelijke verschijnselen voorop staan.

Zonderling is het, dat een man, die zulke uitnemende practische gaven had, op theologisch gebied zoo bekrompen kon zijn. Trouwens zulk een tegenstrijdigheid is niet vreemd en wij vinden haar in het dagelijksch leven telkens terug. De werkzaamheid, die Heldring op het philanthropisch gebied tentoonspreidde, was werkelijk bewonderenswaardig; lees b.v. zijn opvatting van armenzorg, de stichting van het Doorgangshuis te Hoenderloo, waar hij begon met een waterput te graven, zijn optreden tijdens den aardappelnood in '45 en '46, zijn oproeping om liefdegaven in het *Handelsblad*, zijn reis naar den Anna-Paulownapolder, het bezoek aan de gevangenis te Gouda, en men vergeet ge-

(*) Men vindt dien brief in *Leven en Arbeid*, I, blz. 178. Hij is lang geen model noch van stijl, noch van helderheid van voorstelling; de logische gedachtengang laat veel te wenschen over.

heel de bekrompen kerkelijke richting van Heldring, om alleen sympathie te hebben voor zulk een edele werkzaamheid.

Het bezoek aan de gevangenis te Gouda gaf den eersten stoot tot de oprichting van de verschillende gestichten voor zoogenaamde gevallen meisjes; eerst Steenbeek, waar tot 1870 in het geheel 825 vrouwen werden opgenomen; daarop volgde Talitha Kumi, in 1857 gebouwd, dat spoedig moest vergroot worden, om 150 in plaats van 100 verpleegden te kunnen opnemen; was deze inrichting bestemd voor meisjes beneden de 16 jaar, in 1863 verrees een nieuw gesticht, Bethel, voor meisjes boven de 16. Een Christelijke Normaalschool voltooide het geheel in 1864, terwijl in 1870 het kerkje werd ingewijd, gebouwd op den vluchtheuvel, aan den voet waarvan het stoffelijk overschot van den merkwaardigen man rust. Weinige jaren slechts mocht Heldring dit overleven; hij stierf in 1876.

Wanneer men nu in bijna even zoovele regels de oprichting van die vier gestichten leest, vergeet men veelal, welk een ontzettende werkzaamheid er noodig is, om het zoover te brengen. 't Is waar, het geld kreeg Heldring, dank zij zijn zeer vermogende rechtzinnige vrienden en vriendinnen, gemakkelijk, maar de plannen moeten worden ontworpen, niet alleen voor den bouw maar ook voor het onderhoud; het geld moet worden gevraagd, niet bij één maar bij honderden; men moet een zeldzaam organiseerend talent hebben, om zulke inrichtingen te doen slagen; een stalen wil en een ijzeren volharding moeten aanwezig zijn en mij althans is geen man bekend, die zooveel en op zijn wijs zoo uitstekend heeft tot stand gebracht.

Het geheim van zijn kracht zoekt Heldring in zijn geloof en dit is in zoover waar, dat alleen een vaste overtuiging sterk maakt. Hij had het echter nooit zoover gebracht, indien hij het volk niet had gekend, en die kennis deed hij op, waar zij alleen verkregen kan worden, door omgang met het volk. Heldring heeft, zooals wij boven reeds opmerkten, in zijn jeugd veel omgegaan met wat men den minderen burgerstand en de lagere volksklasse noemt; zijn omgang met Stoffel en andere arbeiders was een academie, waar hij voor zijn pastorale werkzaamheid meer leerde, dan een werkelijke academie ooit kan en zal geven. In zijn geheele opvoeding lag niet dat ongelukkige stelsel van afscheiding van de standen en het beschouwen van het predikambt als een soort van half geleerd beroep of ambacht. Voor een aanstaand predikant is zulk een opleiding onmisbaar, maar weinigen zullen het kapitaal, door die opleiding verkregen, met zulk een woeker teruggeven.

Men weet, dat de resultaten van Steenbeek niet gunstig zijn, en Heldring zelf maakt daar ook geen geheim van; zooals hij evenwel te recht opmerkt, moet men die resultaten niet afmeten naar de statistische gegevens; al diegenen, die tot het vroegere leven terugkeeren, verliest men uit het oog, maar daarmee is de mogelijkheid niet uit-

gesloten, dat naderhand het zaad, te Steenbeek gestrooid, nog geen vruchten heeft opgeleverd.

Tal van redenen zijn er, om hier een ongunstig resultaat onvermijdelijk te maken. Vooreerst de aard van den hartstocht zelf, die gegrond is in de menschelijke natuur en daarom onuitroeibaar is. In de tweede plaats het leven, dat de geprostitueerde reeds geruimen tijd heeft geleid, vóór zij in een gesticht wordt opgenomen. De menschelijke ziel is een fijn besnaard werktuig en wanneer schier al de koorden met een krassend wangeluid zijn stukgesprongen, behoort herstel tot de hopelooze gevallen. Niet alleen de ziel maar ook het lichaam is verwoest door het langdurig drankgebruik, dat stelselmatig wordt in de hand gewerkt, om den toestand der verdooving te doen voortduren. In den regel is misleiding ten gevolge van dwaas vertrouwen de eerste oorzaak, terwijl de nadere kennismaking met de menschen van dien aard is, dat alle geloof aan den adel der menschelijke natuur moet worden uitgewischt. Zoo beschouwd, moet het ons nog verwonderen, dat er nog zoovelen terechtkomen. Soms is het raadselachtig, dat de kiem voor het goede, voor het verhevene zoolang bij den mensch blijft bestaan; 't is, of het betere beginsel zich dieper in het hart terugtrekt, wanneer het lichaam zich wentelt door het slijk, terwijl naderhand blijkt, dat de kiem behouden bleef.

Het is echter de vraag, of de weg, op Steenbeek met de ‘gevallenen’ ingeslagen, wel de meest geschikte is; de theologie, vooral zooals zij daar beoefend wordt, is lang geen universeel geneesmiddel en men heeft Steenbeek weleens in Keibeek herdoopt, om het eenzijdige van het verbeteringsstelsel te kenschetsen. Het onnatuurlijke van het zondebegrip in het kerkelijk stelsel van Heldring c.s. kan moeilijk een aansluitingspunt geven en het komt mij voor, dat het Christendom ook hier blijkt te veel van zijn zedelijke kracht verloren te hebben, om den moed te hebben te zeggen: uw zonden zijn u vergeven, omdat gij veel hebt liefgehad.

Met den rijkdom van leerstellingen gaat het den Christenen als met de aardsche schatten der kerk naar de bekende anekdote van Michel Angelo en den Paus. Toen de geniale schilder bezig was met zijn voorstelling van Petrus in den tempel, sprekende de woorden: ‘Goud en zilver heb ik niet, maar wat ik heb, geef ik u in den naam van Jezus Christus: sta op en wandel’ - toen maakte de Paus de opmerking, dat de kerk niet meer kon zeggen: goud of zilver heb ik niet; Michel Angelo zou daarop hebben geantwoord: ‘Daarom kunt ge ook niet meer zeggen: sta op en wandel.’ Met andere woorden: er ligt in het leerstellig Christendom, dat tegenwoordig vooral de wereld weder beweegt en zich uitgeeft voor universeel geneesmiddel tegen alle kwalen, een mufheid, een matheid, een zielloosheid, die scherp afsteekt bij het leven, dat ermee gemaakt wordt. Het kerkje en schooltje spelen neemt met den dag toe, maar ook de onnatuurlijkheid, de vereering

van den vorm en het dooden van den geest en wat zekere Christenen het ware geloof noemen, heeft veel van den Talmud der Joden, waarin het profetendom versteende.

In den laatsten tijd is van de Heldringgestichten een andere beweging uitgegaan, waarbij men de vraag zou kunnen stellen, of zij op den weg ligt van het Christendom. De heer H. Pierson opende een veldtocht tegen het medisch toezicht op de publieke vrouwen, dat hij overal wil afgeschaft hebben; hij noemt dat bevoorrechting van de ontucht en meent, dat afschaffing van dit toezicht een zeer krachtig middel zou zijn tot bestrijding van de prostitutie. Het is een van die zaken, waarover men urenlang kan redeneeren zonder het eens te worden; voor en tegen kunnen tal van argumenten worden aangevoerd; groote en kleine motieven worden door elkander gebruikt, de scholastiek niet buitengesloten; wanneer een paar gevallen bekend zijn van medici, die, met het toezicht belast, van de gelegenheid gebruik maken, dan wordt hierop de algemeene stelling gebouwd, dat het toezicht demoraliseerend werkt op hen, die ermee belast zijn. De algemeene ervaring pleit, meen ik, eer voor het tegendeel; juist de behandeling van de publieke vrouwen, wanneer zij ontdaan zijn van tooi en drank, wanneer zij niet in den kunstmatigen toestand van opgewektheid verkeeren, wekt afkeer op, walging; de medicus, die in zulke omstandigheden de gelegenheid waarneemt, is op het punt van de geslachtsdrift zoo zwak, dat hij ook buiten die gelegenheid een wellusteling zal zijn.

Ook ontken ik, dat de afschaffing van de zoogenaamde gewettigde ontucht veel invloed zal uitoefenen; in de eerste plaats weet iedereen, dat geneeskundig toezicht volstrekt geen preservatief is en het gevaar van besmetting daardoor weinig wordt verminderd. Men kent het verhaal van den vader, die zijn zoon een syphilitisch kabinet liet zien, om hem afschuw in te boezemen; ‘hoe gelukkig, vader,’ sprak de zoon bij het verlaten van het kabinet, ‘hoe gelukkig, dat er tegenwoordig zulke uitstekende middelen zijn, om die ziekten te genezen.’ Een dief denkt op het oogenblik, dat hij steelt, niet over het aantal jaren tuchthuisstraf, dat hij krijgen zal, maar aan het vermeesteren van den buit, waarop geen ontdekking zal volgen door de slimme wijze, waarop hij den diefstal heeft aangelegd. Niet onwaarschijnlijk ook, dat de eigenaars van publieke huizen zelf het particulier geneeskundig toezicht invoerden, om een goeden naam aan hun huis te geven. Zooals de zaken nu staan, kan het officieel toezicht veel kwaad voorkomen en is afschaffing om die reden niet wenschelijk. Het heeft, afgescheiden van vermindering van het gevaar van besmetting zelf, nog het voordeel, dat de vrouwen geregeld in aanraking komen met de politie en daardoor gemakkelijker in de gelegenheid zijn, om, wanneer zij dit willen, klachten in te dienen, indien van den toestand van slavernij, waarin zij verkeeren, misbruik wordt gemaakt.

De godgeleerden deden beter, wanneer zij de regeling van deze zaken

overlieten aan de medici en aan de politie, die de meest bevoegde autoriteiten zijn, om uitspraak te doen over deze quaestie. De roeping van het Christendom is een andere; de godsdienst van Jezus vertegenwoordigt het eenvoudige beginsel der liefde; vermoeiden van 's levens strijd, verslagenen door de macht van den hartstocht moeten weten, dat, waar de maatschappij hen uitwerpt, er nog een toevluchtsoord is, waar niet verweten of vervloekt wordt, maar waar men tot in het oneindige blijft gelooven aan het goede in den mensch, dat niet sterven kan, dat steeds het vermogen bezit, om weer te ontkiemen, terwijl in de ontwikkeling van die kiem alleen het wezenlijk geluk van den mensch is gelegen. Wie door de liefde niet gered kan worden, is niet te redden; bij al de liefde evenwel, waarvan de Heldringgestichten getuigen, ligt toch in dat kerkelijk stelsel te veel de adder verscholen van het Farizeërsgebed: ‘Ik dank u, o God, dat ik niet ben als die en die’ - dan dat de bezielende, verteederende kracht van het Christendom, het beginsel der liefde zou kunnen werken. Men kan met het tollenaarsgebed: ‘O God, wees mij zondaar genadig’, een echte Farizeër zijn. Een weinig meer zielkunde zou voor de rechtzinnige Christenen waarlijk niet misplaatst wezen.

De ontuchtquaestie is een zeer moeilijke zaak, en er is zelfs veel tact toe noodig, om haar te bespreken, wil men het niet erger maken dan het is. Tegen dien tact wordt in den laatsten tijd zwaar gezondigd, getuige o.a. de *Magdalena. Evangelisch jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek onder redactie van H. Pierson en W. van der Bergh*, 1881. Vroeger werd dit boekje veel ter hand genomen door vrome dames, voor een deel zonder twijfel, om zich al lezend te verheugen in eigen voortreffelijkheid. Wanneer men nu leest, wat op bladzijde 172 geschreven staat, dan begrijpt iedereen, dat het beter is het boekje weg te sluiten; door het gevoel op deze wijze te kwetsen, zal men te minder het voorgestelde doel bereiken, omdat men door zeldzame uitzonderingen op het gemoed wil werken.

Er bestaat tegenwoordig bij de behandeling van die zaak een marktgeschreeuw, dat mij stuit en dat, naar ik meen, eer kwaad dan goed doet. Niet daar ligt de weg van het Christendom; het trede op als de vertegenwoordiger van de ontfermende liefde, als de godsdienst, die al de tranen tracht te drogen, niet om of met een kerkleer, maar uit het beginsel van liefde zelf, omdat een groot hart de beste adelbrief is. Wanneer het Christendom optreedt in de quaestie van al of niet geneeskundig toezicht op de publieke vrouwen, wanneer het aanhangers tracht te winnen door opzameling van vuilheden, zooals in de *Magdalena*, dan verliest het zijn fijnheid, het wordt bezoedeld, want de godsdienst verdraagt zulke dingen even min als de poëzie.

Allereerst trachte het Christendom de bronnen te verstoppen van het kwaad; het predike niet alleen, maar trede zelf in de maatschappij op met een ander leven, een leven, waaraan minder weelde, meer

eenvoud ten grondslag ligt. Naarmate de huiselijke deugden bij de vrouw meer op den achtergrond treden en zij wordt opgevoed als speelpop en ijdelheidstype, zal de achting voor de vrouw dalen en daarmee de prostitutie in de hand gewerkt worden, meer dan door het geneeskundig toezicht. De vrouwen hebben 't over 't geheel te druk met haar toilet, haar hoofddoel is te veel te schitteren, haar ideaal te veel niets te doen in den huiselijken kring, dan dat een huwelijk zou aantrekken.

Hebben de Christenleeraars het tegenwoordig te druk met de ware kerkleer, met de bekeering, met het gezag der formulieren, met de school met den Bijbel, met het ééne noodige, en wordt daarom het hoognoodige òf vergeten òf zoo op den achtergrond gedrongen, dat het als het hinkende paard achteraankomt? Is het Christendom in plaats van een kracht te zijn tot veredeling van het gemoed, tot verheffing van den geest, te veel geworden èn bij Roomschen èn bij Protestanten een zaligheidsmakerij, een levensverzekering voor de eeuwigheid, dan dat men zich met de eenvoudige dingen van den dag zou bezighouden?

Is zulk een geest van uitsluiting, zulk een soort van bekeerings-Christendom noodzakelijk voor de oprichting van een philanthropische inrichting; is zedelijke opvoeding en verbetering zonder dat niet denkbaar? Mettray heeft het tegendeel bewezen. Had de stichter van deze kolonie voor verwaarloosde jongens een autobiographie nagelaten zooals Heldring, het zou zonder twijfel belangrijk zijn, om punten van vergelijking te maken tusschen beider leven. Suringar heeft echter waarschijnlijk nooit aan zoo iets gedacht; dat hij een godsdienstig mensch was, in den godsdienst een krachtig middel zag tot opvoeding en verbetering, dat getuigen zijn populaire geschriften, bestemd voor gevangenen. Hij dacht te veel aan zijn gevangenen, te veel aan zijn jongens op Mettray, om veel van zichzelf te spreken. Hij was blijde, wanneer hij een zieltje had gewonnen voor zijn philanthropisch streven; hij noodigde u uit, om in de gevangenis te spreken, en gaf practische wenken, hoe men de gevangenen moest behandelen; hij haalde u over, om op de door hem gestichte scholen te lezen, waar de ouders op geregelde tijden bijeenkwamen, om met gebed en gezang een godsdienstig woord van opwekking te hooren, - maar nooit kwam het bij hem op, u eerst te vragen naar uw geloofsbelijdenis; hij kon een goede dosis zoowel van rechtzinnigheid als van liberaliteit verdragen, wanneer zij maar den stempel droeg van godsdienstigheid. De verklaring van dezen karaktertrek is zeer eenvoudig: Suringar zocht en erkende het goede overal, waar hij het vond, maar hij was niet klein, niet enghartig; hij was niet leerstellig bekrompen.

Ik zie den beminnelijken, vriendelijken grijsaard nog voor mij, zooals ik hem van tijd tot tijd bezocht, een kleine twintig jaar geleden, wan-

neer ik een toegangsbiljet noodig had, om gevangenen te zien, of wanneer ik mij door hem had laten overhalen, om een toespraak te houden in zijn school. Een glans van vergenoegen kwam op zijn gelaat, wanneer hij met het knikkend hoofd wees naar de afbeelding van Mettray op zijn studeerkamer.

Die geest van verdraagzaamheid, die milde opvatting van het Christendom is gelukkig hij Mettray blijven heerschen; *Onesimus* draagt daarvan de bewijzen, zooals men trouwens kan verwachten, wanneer een man als dr. Laurillard aan het hoofd staat. Lees b.v. het stukje: *De Begraafplaats*, wanneer ge Heldring's geschriften hebt neergelegd, en ge gevoelt onwillekeurig een verademing; gezond, frisch, practisch is de geest, die u hieruit tegenwaait, en een zeker gevoel van wrevel kunt ge niet onderdrukken, wanneer ge u herinnert, dat Heldring van Mettray niets wilde weten, omdat deugd en plichtsbetrachting hier te veel op den voorgrond stonden.

Vergelijk de regelen, op Mettray gevolgd, met die, welke op Steenbeek zijn voorgeschreven, en ge zult het groote onderscheid bemerken: hier gezond, paedagogisch, flink, practisch; daar overal leerstelligheid bij de vroomheid, vage begrippen over zonde, een ziekelijk zeurend Christendom, dat aan den vorm blijft hangen.

Ik zal niet beweren, dat de resultaten van Mettray beter zijn dan van Steenbeek, omdat een andere methode wordt gevolgd; die vergelijking zou onbillijk zijn, omdat Steenbeek onder veel ongunstiger omstandigheden arbeidt, maar dat voor een deel de oorzaak daaraan moet worden toegeschreven, daarvan houd ik mij overtuigd. Zulke quaesties moeten door de practijk worden uitgemaakt en ik wenschte wel, dat er een tweede inrichting als Steenbeek werd opgericht, waar de geest wel Christelijk, godsdienstig, maar minder bekrompen, minder ziekelijk was.

Suringar kon niet werken als Heldring en omgekeerd; ieder moet zijn eigen overtuiging volgen, maar op philanthropisch gebied moest geen geest van uitsluiting bestaan; op dat gebied moesten alle Christelijke krachten elkander ontmoeten, om met verdraagzaamheid elkander te steunen en te helpen. Behoudens de vrijheid van opvatting, welke aan elk individu kan worden toegestaan, moet, dunkt mij, bij philanthropische inrichtingen gevolgd worden de gematigde richting van den tijd, de liberale, indien men dit woord opvat als het midden houdend tusschen de reactionnaire rechtzinnigheid en het nieuwere modernisme. Alles wat zweemt naar godsdienstigen twist, naar fanatisme ter rechter- of ter linkerzijde, worde vermeden. Men kan individueel op tal van punten verschillen, zonder dat daarom de broederhand mag geweigerd worden tot het verrichten van een goed werk. Dit is, meen ik, het doel, het streven van Mettray en daarom is het te meer te bejammeren, dat het in ons land niet den steun vindt, dien het verdient.

In het rapport van commissarissen aan de hoofdcommissie, uitgebracht in de negen-en-twintigste gewone vergadering, op de kolonie

gehouden den 4^{den} Juni 1880, lezen wij o.a. de volgende, weinig bemoedigende woorden: ‘Als eindresultaat deelen wij mede, dat 1879 een verlies heeft opgeleverd van *f* 2074.30, makende met het te kort over 1878 van *f* 713.41 een totaal nadeelig slot van *f* 2787.71. Het is ongetwijfeld zeer te betreuren, dat Mettray niet in zulk een gezonden toestand verkeert, dat men onbezorgd de toekomst kan tegengaan. Behalve dat de kolonie van weêr en wind afhankelijk is, voor zoover het de boerderij en den tuinbouw betreft, zoo is de medewerking van velen noodig om door stoffelijke hulp het Bestuur in de gelegenheid te stellen om Mettray aan hare roeping te doen beantwoorden; verflauwt deze, dan kan de kolonie op den duur niet bestaan, zoodat het publiek zelf hare toekomst in handen houdt. Zooveel mogelijk wordt van de zijde van Commissarissen op het toepassen van zuinigheid aangedrongen, maar deze mag niet zoover gaan, dat de belangen der aan ons toevertrouwde knapen daardoor benadeeld worden. Mettray moet waardig haren rang als opvoedingsgesticht ophouden, zoodat aan alle billijke eischen voldaan wordt (de dikwerf onbillijke eischen van de ouders der kweekelingen komen niet in aanmerking), of als haar daartoe de middelen ontbreken, moet zij opgeheven worden. Van opheffing behoeft gelukkig geen sprake te zijn met het oog op hare nog belangrijke bezittingen, maar het is zaak aan ieder, die belang stelt in de kolonie en in het door haar beoogde doel, te doen zien, dat zonder krachtige medewerking dusdanige instelling niet bestaan kan, zoodat aanhoudende finantiëele en moreele steun eene eerste voorwaarde blijft.’

Er ligt in die meedeeling iets beschamends voor onzen tijd. De rechtzinnigen zullen natuurlijk op het voetspoor van Heldring en zijn geestverwanten aan Mettray geen offer willen brengen, maar zijn er dan geen andere mannen in den lande, die zulk een vereeniging uit een kwijnend bestaan willen opheffen en zorg dragen, dat het Mettray aan niets ontbreke? Het aantal verpleegde jongens bedroeg in genoemd jaar 115 à 120, terwijl op de begrooting op gemiddeld 130 was gerekend. Over dat kleinere getal moest men zich verheugen, omdat de kas zoo schraal was, omdat de inkomsten verminderen! Zijn er dan in Nederland zoo weinig verwaarloosde jongens?

Hier peinst men over de sociale quaestie en leest of schrijft er dikke boeken over; daar verdiept men zich over den oorsprong van het Christendom en betoogt het recht der modernen, om in de kerk te blijven; ginds vergaderen de vrijmetselaars met hun kinderachtige kleeding en hun gekke teekens: mij alles wel, maar ik zou toch willen vragen, of het niet beter is, alle quaesties voor een oogenblik eens te laten rusten en aan de eischen te denken van het practische leven.

Één Mettray is te weinig voor het schatrijke Nederland, en dat ééne dreigt nog te kwijnen! Socialisten, modernen, vrijmetselaars, helpt een handje en weest zoo verdraagzaam, dat het u niet hindert, dat gij

aan Mettray samenwerkt met de rechtzinnigen van den ouden stempel. Mettray is niet exclusief, weest gij het ook niet[*].

De godsdienstige opvattingen wijzigen zich met den tijd en er is veel nieuw, dat voor oud wordt uitgegeven[†]. In den regel bestrijdt men de verschillende opvattingen, verbeuzelt daarmee kracht en tijd. Beter ware 't, dat men elkander leerde begrijpen, het ontstaan van het geloof in zijn zeer verschillende vormen verklaren. Die weg kan niet altijd leiden tot waardeering, maar wel tot verdraagzaamheid. Het leven is nu eenmaal, zooals het is, en de mensch is met al het vaak te hoog geroemde verstand een zwak wezen, blootgesteld aan velerlei zelfmisleiding. Gaan wij onze meeningen voor onfeilbaar verklaren, omdat wij ze kleeden in kerkelijke termen, dan dreigen wij van den wal in de sloot te geraken. De hoogmoed en eigenwaan van de kerkelijke partijen in onzen tijd zijn inderdaad belachelijk en de kennis van het leven en zijn verschijnselen staat in zeer onevenredige verhouding tot de aanmatiging, die, helaas! van de theologische studie bijna onafscheidelijk schijnt te zijn. In een tijd, waarin Schopenhauer en Hartmann schreven, zou een weinig meer bescheidenheid waarlijk niet misplaatst zijn.

De gehechtheid aan het traditioneel geloof is verklaarbaar; het is een psychologisch proces, evenwel niet altijd: bij velen is het een broodwinning, want het berust niet op innerlijke overtuiging. In beide gevallen echter is de pedanterie, waarmee het gepaard gaat, dwaas. Wij leven met een kunstmatig Christendom en het is hoog tijd, dat de Christenen zielkunde leeren.

Laat ons ook daaronder kalm trachten te blijven en het onderzoek van het leven voortzetten; wij weten zoo weinig en misschien moeten wij ons tevreden stellen met het hoogste te zoeken. Maar wie ernst maakt met het leven, vindt altijd nog zijn werk; dien is het lange leven kort en toch lang genoeg, om te ondervinden, dat goed te zijn en goed te doen het meest het arme menschenhart vrede geeft.

VAN DER KULK.

(*) Een vraag aan de bestuurders van Mettray: mijn optimisme doet mij soms denken, of het met Mettray niet is: onbekend maakt onbemind. Velen kennen Mettray niet, omdat er te weinig van gepubliceerd wordt. In de kranten b.v. vindt men verslagen van de jaarvergaderingen van inrichtingen voor ooglijders, blinden, idioten, enz., maar niet van Mettray. Dat is jammer en kon anders zijn.

(†) Een klein maar kenschetsend voorbeeld valt me hier in; het zou kunnen dienen tot gelijkenis. Toen de Gothische zaal op het Binnenhof te 's-Hage werd gerestaureerd, - of liever, wat men tegenwoordig restauratie blieft te noemen, - werd ook de toegang veranderd tot het kabinet van den procureur-generaal van het Gerechtshof; er kwam een antieke deur en daarmee een vervaarlijk groote sleutel; de procureur-generaal vond, - en te recht - dat het niet ging, om zulk een gevaarte altijd met zich te dragen, en maakte aanmerking; er was echter niets aan te veranderen; zulk een sleutel hoorde bij zulk een deur. Goede raad was duur. Wat vond men erop uit? Er werd bij de deur een kastje gemaakt voor den grooten sleutel en daarop een slotje met een klein modern sleuteltje. Zoo gaat het. Men knoeit met het oude en noemt dat restauratie. En wat slikt de goê gemeente tegenwoordig al niet op het gebied van de antiquiteiten, ook in kerkelijken zin!

Eene nieuwe wijsbegeerte van den godsdienst.

Het wordt hoog tijd, dat men in Nederland meer wijsgeerige geschriften uit den vreemde ga lezen. Ik waag het, daartoe een onlangs verschenen hoek van den Vice-Kanselier der Universiteit te Glasgow, Principal John Caird, aan te bevelen. Het voert tot titel: *An Introduction to the Philosophy of Religion*, en is in 1880 te Glasgow bij den uitgever der universiteit, James Maclehose, verschenen.

Bij name kent men de 'Religionsphilosophie' van Hegel. 'Over geen werk van Hegel', zegt een zijner getrouwste volgelingen, Prof. Rosenkranz, 'heeft men een meer scheef, partijdig, oppervlakkig en onrechtvaardig oordeel geveld dan over zijne "Religionsphilosophie." Warm godsdienstig gevoel, wetenschappelijke ernst, eenvoudige maar bezielde taal verbinden zich in dat boek tot eene zeldzame harmonie. Daar hij evenwel beweerde, dat *kennis* van God mogelijk was, krenkte hij de lichtschuwe piëtisten en de geleerde theologen; omdat hij aan den godsdienst vasthield, stiet hij de partij der atheïsten van zich af, die enkel van zedelijkheid willen hooren en in den godsdienst enkel de uitdrukking van menschelijke onkunde en onmacht zien... Het groote publiek gelooft, dat een echt philosoof in de politiek slechts dan op de hoogte der wetenschap staat, wanneer hij republikein, en in de godsdienstphilosophie, wanneer hij atheïst of ten minste spinozist is. Verklaart hij zich als Hegel tegen het atheïsme en spinozisme, zoo laadt hij den schijn op zich òf een huichelaar, òf een zwakhoofd te zijn.'

De karakteristiek, in deze woorden van het werk van Hegel gegeven, past ook op het boek van den Schotschen 'Principal'. De *Introduction to the Philosophy of Religion* is op de leest van Hegel's stelsel geschoeid en kan in zeker opzicht eene nieuwe uitgave van Hegel's *Religionsphilosophie* worden genoemd. Maar het werk van den Schot wint het van dat zijns beroemden voorgangers in klaarheid en eenvoud van stijl. Het is een zorgvuldig geschreven boek, waarin geene duistere terminologie voorkomt, die den lezer den weg verspert. Het kan dienst doen om hen, voor wie Hegel te zwaar en te vermoeiend is, eenigermate in den gedachtengang van den Duitschen wijsgeer in te wijden. Ook zal de heer Caird, in dit opzicht aan Hegel ongelijk, bij niemand den argwaan wekken, de reactie te willen in de hand werken. Zijn boek ademt een ruimen, voor een Schotschen prelaat zelfs zeer vrijzinnigen geest.

Die gedeelten van het werk, waarin de schrijver over andere stelsels zijn oordeel uitspreekt, zijn, naar mijn inzien, het sterkst. Als zoodanig prijs ik zijne critiek van Spencer's agnosticisme, d.i. van de leer,

volgens welke godsdienst de eenvoudige erkenning is van de ondoorgrondelijkheid der alomtegenwoordige wereldmachten en iedere godsdienst ongodsdienstig wordt, zoodra hij ophoudt het universum als een onoplosbaar raadsel te beschouwen. In tweeërlei opzicht, zegt Spencer, heeft het verstand steeds vorderingen gemaakt. Iedere schrede vooruit is steeds tegelijkertijd eene schrede in de richting van het natuurlijke en in die van het bovennatuurlijke geweest. In de richting van het natuurlijke, d.i. tot de kennis der wetten. In de richting van het bovennatuurlijke, d.i. tot het besef, dat de krachten verborgen blijven. 'De betere verklaring van ieder verschijnsel is steeds eenerzijds geweest de verwerping van eene oorzaak, welker natuur in zeker opzicht begrijpelijk was, maar die, wat de orde van hare uitwerkselen betreft, niet werd gekend, en anderzijds de aanname van eene oorzaak, welke, wat de orde van hare uitwerkselen betreft, werd ontdekt, terwijl haar wezen betrekkelijk onbevattelijk werd.' Eerst zocht men achter de verschijnselen willekeur, wat men vindt in eigen borst en wat ons allen gemeenzaam is; later ziet men in de verschijnselen uniformiteit, welke willekeur buitensluit, en, terwijl de wet, de orde der verschijnselen wordt opgemerkt, onttrekt zich de voortbrengende kracht aan 's menschen blik. Zoo zijn wij in den loop der tijden voortdurend èn tot het natuurlijke èn tot het bovennatuurlijke nader gekomen. De wetenschap bestaat in de kennis van de wetten der natuur. De godsdienst wortelt in het besef van onkunde aangaande de krachten der natuur. De godsdienst wordt ongodsdienstig, zoodra hij de ondoorgrondelijkheid der wereldmachten uit het oog verliest. De wetenschap wordt in hetzelfde geval onwetenschappelijk; zij verliest haar karakter, wanneer zij vergeet, dat wel de wet, maar niet de kracht der gravitatie is bekend; dat de formule, volgens welke de gravitatie werkt: 'in omgekeerde verhouding tot het quadraat van den afstand en in rechte verhouding tot de massa', voor toetsing vatbaar is, maar dat er, laat men deze formule weg, enkel eene geheimzinnige aantrekking overblijft; de wetenschap houdt op wetenschappelijk te zijn en wordt de antagonist van den godsdienst, wanneer zij spreekt van horror vidui, van levensbeginsel, van aureïteit als datgene, waaraan het goud zijne eigenschappen heeft te danken, enz Zoolang zij zich tegen onwetenschappelijkheid vrijwaart, brengt zij tot de menschen dezelfde waarheid als die, waarop alle godsdienst berust, deze waarheid, dat de wereldloop door zijn oorsprong een dagelijks wederkeerend, maar ondoorgrondelijk raadsel is.

Lijnrecht tegenover deze theorie van den Engelschen denker staat de leer van Hegel en Caird, volgens welke Rede de wereld als een immanent beginsel doordringt of, om het meer populair uit te drukken, volgens welke het bestaande openbaring eener alomtegenwoordige rede is en de wereld niet enkel aanzijn heeft, maar er tevens iets met haar wordt bedoeld. Aan de bestrijding van Spencer heeft

dan ook Caird verscheidene zijner beste bladzijden gewijd. Hij wijst aan, hoe verkeerd het is, eerbied te eischen voor eene logische abstractie gelijk kracht; hoe inconsequent het is, kracht buiten het bereik van het menschelijk weten te plaatsen, maar ons nochtans verzekerd te doen zijn, dat kracht bestaat, en ons zoo kennis van het onkenbare toe te schrijven. Natuurlijk zegt Caird niet, dat de physicus heeft te verklaren, hoe ieder stofdeel het aanlegt, om in ieder ander stofdeel eene beweging naar zich toe te veroorzaken. Gaarne erkent hij, dat de natuurwetenschap enkel over de uitwerkselen van stof en kracht heeft te oordeelen en dat het voor haar onvruchtbaar zou zijn, het wezen van stof en kracht te willen ontsluieren. Maar de natuurwetenschap staat buiten de wijsbegeerte en behoort zelfs daarbuiten te staan, daar zij zich niet met de theorie der kennis heeft in te laten. Het is de taak der wijsbegeerte, de betrekking na te gaan, waarin het denkend subject tot het hem omvattend universum staat. De natuurwetenschap laat het denkend subject, en op haar standpunt met volle recht, buiten rekening; zij stelt, gelijk zij ten gevolge van de haar eigen eenzijdigheid behoort te doen, de natuur als *res completa* aan het bewustzijn over en beschouwt haar afgescheiden van het bewustzijn. Maar vandaar dan ook, dat zij ons ten slotte voor raadsels plaatst, welke het buiten hare macht is op te lossen. Om slechts één voorbeeld te noemen: zij verzekert ons, dat, indien onze wil een hersenatoom ook maar het duizendste gedeelte van eene streep van de banen kon afleiden, welke het volgens zuiver mechanische wetten in zijne beweging moet volgen, de groote wet van behoud van arbeidsvermogen zou zijn geschonden. Om het anders uit te drukken: zij leert, dat de wil, hoe sterk ook, geene kracht kan scheppen; dat het bewustzijn door zijne aanwezigheid geene de minste verandering in de wereld tot stand brengt; dat geheel dezelfde feiten zouden plaats grijpen, indien er geen bewustzijn ware; dat het handelen en spreken van den mensch slechts door bewustzijn wordt begeleid, maar dat hij geheel op dezelfde wijze zou handelen en spreken, indien hij een automaat ware. Volgens dat beginsel moet bij eene wetenschappelijke beschouwing het geestelijk leven van den mensch enkel als een stoffelijk feit, als een voorwerp van uitwendige waarneming, als eene reeks van trillingen in de hersenen worden aangemerkt. Maar wie bespeurt niet, dat dit eene eenzijdigheid, liever gezegd eene *contradictio in adjecto*, is, daar er van object der waarneming zonder waarnemend subject geene sprake kan zijn? Zoo leidt de ontwikkeling der natuurwetenschap tot uitkomsten, welke eene innerlijke tegenstrijdigheid vertoonen. Geen wonder, dat de behoefte aan wijsgeerig inzicht, welke een tijdlang zwak is geweest, zich weder doet gevoelen. Zelfs onder de natuurkundigen doen zich thans stemmen hooren, welke voor studie der philosophie pleiten. De waan, dat men met terzijdestelling van de wijsgeerige problemen tot een degelijk en samenhangend weten kan geraken,

begint te wijken. Het materialisme, de metaphysica van hen, die zich inbeelden er geene metaphysica op na te houden, verliest terrein.

Om een staaltje van Caird's redeneertrant te geven, wil ik iets citeeren van hetgeen hij tegen het materialisme aanvoert. De materialisten beroepen zich op het beginsel van de omzetting der krachten; zij willen dat beginsel niet enkel op de verschijnselen der stoffelijke natuur, maar ook op die van het bewustzijn zien toegepast. Gelijk mechanische in chemische kracht kan worden omgezet en van de laatste in een bepaald geval kan worden aangetoond, dat zij het nauwkeurig aequivalent der eerste is, zoo is levenskracht naar hun oordeel slechts omgezette mechanische of chemische kracht, en ten slotte, zeggen zij, wordt er slechts een ander stadium van dit proces bereikt, als levenskracht in gewaarwording, wil en de overige phaenomena van het bewustzijn wordt omgezet. In zulke beschouwingen ziet Caird dezen cercle vicieux, dat een object van denken, de stof, als maker van het denken wordt voorgesteld. Hij zegt:

'You cannot get to mind as an ultimate product of matter, for in the very attempt to do so you have already begun with mind. The earliest step of any such inquiry involves categories of thought, and it is only in terms of thought that the very problem you are investigating can be so much as stated. You cannot start in your investigations with bare, self-identical, objective facts, stript of every ideal element or contribution from thought. The least and lowest fact of outward observation is not an independent entity, fact minus mind, and out of which mind may, somehow or other, be seen to emerge; but it is fact or object as it appears to an observing mind, in the medium of thought, having mind or thought as an inseparable factor of it.... Before you could reach thought or mind as a last result, you must needs eliminate it from the data of the problem with which you start; and that you can never do, any more than you can stand on your own shoulders or outstrip your own shadow.'

Het is de taak der wijsbegeerte, zegt Caird, eene zelfmisleiding uit te roeien, waarvan de meeste menschen het slachtoffer zijn. Een gewoon en onnadenkend waarnemer meent eene wereld van werkelijkheden tegenover zich te hebben, welke juist zoo, als hij haar ziet, op zichzelve bestaat en waarvan hij eenvoudig de lijdelijke waarnemer is. Stevigheid, uitgebreidheid, figuur, getal, gewicht, maat, identiteit, gelijkheid, verschil, ja, zelfs kleur, geur, smaak, het is alles voor hem objectieve werkelijkheid, zóó in de natuur buiten hem voorhanden, als het zich in den spiegel van zijn bewustzijn weerkaatst. De meer wetenschappelijk gevormde is niet zoo verblind; hij erkent en moet erkennen, dat veel van wat het gewone denken op rekening van de natuur en de uitwendige voorwerpen stelt, enkel in betrekking tot den met zintuigen uitgerusten waarnemer bestaat. Toch maakt ook hij zich nog dikwijls aan de fout schuldig, in die stoffelijke wereld

tegenover hem datgene te plaatsen, wat zijn oorsprong vindt in het denken. Hij neemt zich voor, de werkelijkheid zoo gade te slaan, als zij is Hij wil niets opnemen, wat hem niet door ervaring wordt verschaft. Alles zal voor hem slechts die beteekenis of geldigheid hebben, welke het bij zorgvuldige waarneming blijkt te bezitten. Hij zal de feiten der natuur enkel opschrijven, ten hoogste ze classificeeren en generaliseeren, maar hij wil niets te maken hebben met abstracties en subjectieve ficties. Ook hier het zelfbedrog, waarvan zoo even sprake was. 'The empiricist or materialist, while supposing himself to deal with hard material facts and experiences, is found employing such abstractions as *force*, *law, matter,* as if they were on the same level with sensuous things, and treating them in his investigations and reasonings as real entities, immediately given, apart from the activity of thought to which they truly belong. Or again, while contemning all that is supersensible, he is continually using, and cannot advance a single step without using, though often in a hap-hazard and uncritical manner, such categories as *unity, multiplicity*, *identity*, *difference*, *cause*, *effect*, *substance*, *properties* etc., which are pure metaphysical forms, unconsciously adopted, without warrant or justification, from that realm of ideas which he ignores or denies. The empiricist, in short, is, and cannot help being, an unconscious metaphysician, the materialist an unconscious spiritualist.'

Tot opheldering van dit laatste moet nog het volgende worden gezegd. Laat het worden toegegeven, dat wij al onze kennis der natuur aan ervaring zijn verschuldigd. Maar ervaring sluit meer in zich dan eene reeks van gewaarwordingen. Het is door middel van onze zintuigen, dat wij met de natuur in verkeer staan. Het allerhoogste evenwel, wat die zintuigen ons kunnen opleveren, zijn voorbijgaande en afzonderlijke gewaarwordingen. Afzonderlijke gewaarwordingen nu maken geene kennis uit. Indien wij tot haar waren beperkt, dan zou ons bewustzijn slechts een tooneel wezen, waarover vluchtige indrukken in eindelooze opvolging henenglijden, voorbijgaande, onsamenhangende, elkander verdrijvende en uitwisschende indrukken, ongeschikt, om vastgehouden, vergeleken, verbonden te worden, ongeschikt niet enkel, om tot een gebouw van wetenschap te worden samengevoegd, maar om zelfs het geringste object van werkelijke kennis te verschaffen. Geen herhaling of terugkeer zou die stomme schimmen kunnen doen spreken, want er zou niets zijn, dat haar het vermogen gaf, om haren terugkeer te vermelden of te verklaren. Er wordt de aanwezigheid van eene blijvende, concentreerende kracht te midden van den stroom der indrukken vereischt, zal er orde uit den chaos worden geboren, zullen de indrukken geïdentifieerd, met elkander in betrekking gebracht en vergeleken, tot samenhangende objecten van kennis worden bijeengevoegd. Dit blijvende te midden van het veranderlijke, die vereenigende kracht is, en kan enkel zijn, het geestelijk

zelf, het zelfbewust Ego, dat niet door de zinnen wordt getoond, dat niet in deze of in die gewaarwording schuilt, maar aan alle gewaarwordingen gemeen is, waarmede zij allen in betrekking staan en hetwelk ze samenvat in de eenheid van het denken. ‘In one word, to constitute the reality of the outward world - to make possible the minimum of knowledge, nay, the very existence for us of molecules and atoms - you must needs presuppose that thought or thinking self, which some would persuade us is to be educed or evolved from them.’

Men bespeurt het: idee en werkelijkheid, denken en zijn worden door dezen wijsgeer als bij elkander behoorende en onafscheidelijk verbonden aangemerkt. De bijzondere wetenschappen spreken van de feiten der ervaring, zinnelijke en innerlijke, alsof de kring dier feiten alles, wat bestaat, omvat, maar zij verzuimen het Ego, het zelf in rekening te brengen, hetwelk de twee genoemde klassen van feiten, stoffelijke en geestelijke, onderscheidt, aan elkander overstelt, tot één geheel der ervaring verbindt. Vandaar dat deze bijzondere wetenschappen, zij mogen wetenschappen der stof of des geestes zijn, uitkomsten opleveren, welke enkel eene beperkte geldigheid bezitten en niet voor waarheid mogen doorgaan, tenzij binnen den kring der abstractie, waarin zij zich bewegen. De wijsbegeerte, in tegenstelling van de bijzondere wetenschappen zich niet op een afgetrokken standpunt plaatsende, weigert eene materie of wereld van dingen te erkennen, welke afgezien van de eenheid des bewustzijns zou bestaan; zij beproeft eene ontleding van 's menschen kennis of ervaring en vraagt naar de trekken, welke de aanwezigheid van die centrale eenheid, het Ego, aan de kennis of ervaring mededeelt. En hier sluit zich Caird bij Hegel aan; hij wil slechts van één rede, van één samenhangend kader van denkvormen hooren, van dat, hetwelk bij den mensch wordt aangetroffen. Hij wil slechts van één wereld, van de ons bekende hooren en droomt niet van eene natuur, tot welke ons de toegang door onze denkvormen zou zijn versperd. Hij scheidt rede en wereld niet van elkander af, maar beschouwt de wereld als het lichaam der rede, als de verwerkelijking der denkvormen; de stoffelijke natuur wordt hier, om de bekende terminologie te gebruiken, objectieve gedachte, versteende intelligentie.

Ik zal niet trachten, over dit ‘panlogisme’ licht te verspreiden. Metaphysische beschouwingen, gelijk die van Caird, hebben dit tegen zich, dat zij niet zoo gemakkelijk als de theorie van Spencer of die der materialisten kunnen gevat worden. Het is mij onmogelijk, in weinige woorden een betoog mede te deelen, voor hetwelk de Auteur honderden van bladzijden noodig had. Ook zou het mij verwonderen, indien het betoog den opmerkzamen lezer in alle deelen bevredigde. De manier, waarop wordt aangetoond, dat de noodzakelijkheid van den godsdienst op den oneindigen aanleg van den in werkelijkheid eindigen mensch berust en dat de oneindige geest het waarachtig zelf van den

eindigen geest is, schijnt soms niet stringent. Nochtans verdient Caird's arbeid zeer stellig de aandacht van ieder, die in de wetenschappelijke behandeling van die problemen belang stelt, welke wijsbegeerte en godsdienst met elkander gemeen hebben. Vóór de verschijning van zijn boek was de heer Caird door zijne mondelinge voordrachten in den engen kring zijner hoorders als een degelijk en scherpzinnig denker bekend. Wij wagen het te voorspellen, dat hij, nu hij met dit werk tot de wereld der geleerden is gekomen, eene Europeesche vermaardheid zal verwerven.

Groningen.

VAN DER WIJCK.

Staatkunde en geschiedenis.

Het uitsterven van menschenrassen.

Van de vele gewichtige en tevens aantrekkelijke vraagstukken, waartoe de studie van de wetenschap der anthropologie aanleiding geeft, is er zeker geen, dat in de laatste jaren de geleerde wereld meer heeft bezig gehouden dan dat, hetwelk betrekking heeft op den oorsprong en den ouderdom van het menschelijk geslacht en op het ontstaan en de ontwikkeling der verschillende menschenrassen. Hoewel eene volledige oplossing van deze moeilijke quaestiën nog lang op zich zal laten wachten, kunnen wij toch met voldoening wijzen op de belangrijke en onverwachte uitkomsten, die de onderzoekingen omtrent dit onderwerp reeds in weinige jaren hebben opgeleverd.

Vele geleerden, en onder hen de meest uitstekende anthropologen, als Vogt, Lyell, Darwin, Haeckel, Lubbock e.a., hebben in onzen tijd den oorsprong en den ouderdom van het menschelijk geslacht trachten te bepalen en de geschiedenis van den vóórhistorischen mensch uit de oudste oorkonden, die in de aarde bewaard zijn gebleven, zoeken op te sporen. Andere, niet minder uitnemende onderzoekers, waaronder vooral F. Müller, Peschel, Gerlach, Von Hellwald zijn te noemen, kozen meer de ethnologie tot veld hunner nasporingen en hebben ons vooral bekend gemaakt met de onderlinge verwantschap der verschillende menschenrassen en ons een juister denkbeeld gegeven van hunne levenswijze, zeden en gewoonten.

Niet het minst belangwekkende onderwerp, dat met deze quaestie der rassen in verband staat, is het merkwaardige verschijnsel van het uitsterven van verschillende volksstammen, het langzamerhand verdwijnen van sommige rassen, zoodat dezen van de oppervlakte der aarde als het ware voor onze oogen wegslinken. De oorzaken van dit verschijnsel hebben voor vele ethnologen eene bron van ijverig onderzoek uitgemaakt, en hoewel een volledig en afdoend antwoord op de vraag, hoe de vermindering in aantal en het uitsterven van sommige volken moet worden verklaard, tot nog toe niet kan gegeven

worden, zijn toch door die onderzoekingen vele belangrijke oorzaken aan het licht gebracht, die op het verschijnsel invloed kunnen hebben.

De verspreiding van de menschenrassen over de oppervlakte der aarde, het voortbestaan of de vernietiging der verschillende volksstammen zijn verschijnselen, die in het wezen der zaak en in de eerste plaats afhankelijk zijn van die algemeene en eeuwige natuurwet, aan welke de geheele levende schepping is onderworpen, zoowel plant en dier als de mensch, n.l. de wet van den strijd om het bestaan, van den strijd om de noodzakelijke voorwaarden tot instandhouding van het leven. De beteekenis van dien strijd voor het organisch leven in het algemeen, de invloed daarvan op de ontwikkeling van de planten- en dierenwereld werd voor het eerst door Darwin in een helder licht gesteld. Hij toonde, aan, dat, wel verre van eene zoete en vreedzame rust te genieten, de geheele organische wereld het tooneel is van een voortdurenden, verbitterden strijd tusschen individu's van dezelfde of van verschillende soort; een strijd, waarin ten slotte het recht van den sterkste, of liever van het meest bevoorrechte individu, zegeviert.

Voor het bestaan en de ontwikkeling van de levende schepping is die strijd van het hoogste gewicht. Daardoor toch wordt het evenwicht in de natuur bewaard, dat anders spoedig zou verbroken zijn, daar het aantal kiemen, door dieren of planten voortgebracht, zóó verbazend groot is, dat eene enkele soort in korten tijd de geheele aardoppervlakte dicht bevolkt zou hebben, indien zij geen strijd had te voeren met vijandige invloeden van allerlei aard. Die individu's, die tot den strijd om het bestaan het beste zijn toegerust, zullen daarin overwinnen, zich verder voortplanten, en hunne bijzondere kenmerken en eigenschappen zullen op volgende geslachten overgaan en meer en meer een constant karakter aannemen. Daarvan kan volkomen wijziging der soort, of zelfs ook de vorming van nieuwe soorten het gevolg zijn.

Dat ook de menschelijke samenleving in hooge mate den invloed van genoemden strijd ondervindt, was reeds lang vóór Darwin, in het laatst der vorige eeuw, door den Engelschen oeconoom T. Malthus aangetoond in zijn beroemd werk: *An essay on the principle of population,* dat aan Darwin voor het eerst het denkbeeld van den strijd om het bestaan aan de hand gaf en waarin de schrijver onder anderen het betoog levert, dat de vermeerdering der bevolking in hoofdzaak afhankelijk is van de hoeveelheid levensmiddelen, tenzij andere hinderpalen die vermeerdering tegengaan. Malthus toont aan, dat, terwijl het aantal menschen gemiddeld stijgt in reden van eene meetkundige reeks, de hoeveelheid voedingsmiddelen slechts toeneemt volgens eene rekenkundige reeks. De middelen tot onderhoud van het leven zijn dus niet toereikend voor allen, die geboren worden; er

ontstaat eene wanverhouding tusschen het aantal individu's en de voor hen beschikbare hoeveelheid voedsel, waarvan een voortdurende strijd om de noodzakelijke levensbehoeften het gevolg is.

Hieruit blijkt, dat de leer van Malthus slechts een bijzonder geval is van Darwin's leer van den strijd om het bestaan; zij is de toepassing van deze op de menschelijke samenleving. Ook hier zou, indien deze strijd niet bestond, een veel grooter aantal individu's aanwezig zijn, dan nu inderdaad het geval is. Volgens het gemiddelde cijfer voor de toename der bevolking zou, indien geen nadeelige invloeden werkzaam waren, in 25 jaren de menschelijke bevolking reeds verdubbeld en in eene eeuw tot op het zestienvoudige toegenomen zijn. Dit is echter slechts onder zeer bijzondere omstandigheden mogelijk; in het algemeen is de toename op verre na zoo groot niet, en zij is even min overal en altijd dezelfde. Terwijl sommige volken zich over de geheele aarde hebben verspreid en nog voortdurend in aantal toenemen, verminderen andere stammen meer en meer en gaan telkens meer hun ondergang en hunne vernietiging te gemoet.

Dit verschijnsel dagteekent geenszins van den tegenwoordigen tijd, of zelfs van de laatste eeuwen, maar uit de tot vóór korten tijd in de aarde bewaard gebleven geheimen, die in de laatste jaren door geologie en archaeologie zijn onthuld, is gebleken, dat vele natuurvolken reeds zijn uitgestorven in die sinds lang vervlogen tijden, van welke geen historische berichten ons hebben bereikt. De studie van genoemde wetenschappen geeft ons het middel aan de hand, om het leven te leeren kennen van volken, die reeds bestonden in tijden, waarvan de geschiedenis ten eenen male zwijgt. Vele merkwaardige overblijfselen uit deze tijden zijn in de laatste jaren ontdekt, en daar dezen ons een denkbeeld kunnen geven van de levenswijze van de oudste uitgestorven menschenrassen, waarvan men met zekerheid het bestaan vóór den historischen tijd kan bewijzen, wenschen wij eerst in korte trekken weer te geven, hetgeen in dit opzicht in den laatsten tijd is bekend geworden. Hiertoe behooren vooral de ontdekkingen van de paalwoningen in Zwitserland en de Kjökkenmöddinger in Denemarken, die ons de onmiskenbare bewijzen leveren, dat in Europa verschillende volken hebben geleefd, die vóór den historischen tijd volkomen zijn uitgestorven.

De zoogenaamde paalwoningen, voor het eerst in 1853 in het meer van Zürich, later aan de oevers van vele andere Zwitsersche meren en ook in andere landen ontdekt, waren uit vlechtwerk gevormde hutten, die met leem bedekt waren en op palen steunden, die in den bodem der meren waren ingeheid. Deze wijze van vestiging heeft niets, dat ons kan bevreemden; zij had ten doel, de bewoners tegen roofdieren of machtige vijanden te beschermen en tevens de vischvangst gemakkelijker te maken. Wij vinden haar dan ook bij vele vroegere of latere volken en in verschillende landen weer. Zoo zijn

de lichte, uit hout of bamboes gebouwde hutten van de bewoners van Achter-Indië op een houten vlot bevestigd, dat aan de oevers der groote rivieren op het water drijft. In de residentie Bangkok is de rivier Menam aan weerszijden door eene reeks van zulke drijvende huizen bezet. Ook in de sterk bevolkte streken van China spelen de drijvende waterdorpen eene groote rol, en daar ziet men zelfs dikwijls naast de huizen op het vlot tuinen aangelegd. Zelfs werkelijke paalwoningen worden nog tegenwoordig in vele landen aangetroffen, b.v. op de Sunda-eilanden, Borneo en vooral op Nieuw-Guinea, waar dikwijls een geheel dorp van honderden zielen onder één dak woont. De Indianen in Zuid-Amerika bouwden dergelijke paalwoningen in de lagunen; de ontdekkers noemden het land daarom Venezuela, d.i. Klein Venetië. In de oudheid maakt verder nog Herodotus melding van paaldorpen, die bewoond werden door de Paeoniërs, aan het meer Prasias in Thracië.

Uit de werktuigen en overblijfselen, die in de paaldorpen werden opgegraven, kan men zich eenigszins eene voorstelling maken van de levenswijze der oude volksstammen, die de Zwitsersche meren vroeger bewoonden. Zij schijnen vooral van jacht, visscherij en ook een weinig landbouw te hebben bestaan, en men kan zelfs uit de gevonden voorwerpen eenigermate de geschiedenis van deze meerbewoners opmaken. Op sommige plaatsen n.l. vindt men de werktuigen uit verschillende perioden boven elkaar, zooals duidelijk is op te maken uit de volgorde daarvan en uit de wijziging en meerdere volmaking, die de werktuigen ondergingen. In de onderste lagen vindt men slechts voorwerpen van steen, die nog zeer onvolmaakt en ruw van vorm zijn, vooral wiggen, hamers, pijlen, steenen vaatwerk, enz; maar metalen voorwerpen worden daarin nog niet aangetroffen. Daarop volgen dan in hoogere lagen ook bronzen werktuigen, terwijl in de bovenste aardlagen tevens voorwerpen van ijzer worden gevonden.

Door nauwkeurig onderzoek van een groot aantal dezer paalwoningen is gebleken, dat de oorspronkelijke bewoners hun land hebben verlaten of uitgeroeid zijn, daar zij verdrongen werden door machtige vijanden, die uit oostelijke landen kwamen. Dit volgt o.a. hieruit, dat de meer oostwaarts gelegen paalwoningen blijkbaar eerder werden verlaten dan de westelijke, daar men in de eersten alleen steenen voorwerpen vindt en zij dus reeds door de bewoners verlaten werden, vóórdat de ontwikkeling van dezen zoover was gevorderd, dat zij de kunst verstonden, om metalen te bewerken. In het westelijke gedeelte van Zwitserland echter zijn de paaldorpen tot in veel lateren tijd bewoond geweest. Men vindt daarin ook bronzen en ijzeren gereedschap en tevens meerdere volkomenheid in de bewerking der voorwerpen. Zelfs werden in eenige van deze laatste paaldorpen Romeinsche munten en steenen gevonden, zoodat het zeker is, dat zij tot aan den historischen tijd werden bewoond. Waarschijnlijk brachten de indringende volks-

stammen het eerst de metalen wapenen mede en werden juist daardoor de oerbewoners, die minder tot den strijd waren toegerust, verder verdreven en eindelijk uitgeroeid.

Ook in meer noordelijke landen heeft men overblijfselen gevonden van volken, die vóór den historischen tijd volkomen waren uitgestorven en waarschijnlijk in denzelfden tijd, of iets vroeger, geleefd hebben als de bewoners der Zwitsersche paaldorpen. Evenals dezen leefden ook de Noordsche volken van jacht en vischvangst, maar hunne levenswijze was meer nomadisch, zooals blijkt uit de overblijfselen, die vooral in Denemarken nauwkeuriger zijn onderzocht en daarom meestal met den Deenschen naam: Kjökkenmöddinger, d.i. keukenafval, worden aangeduid. Men vindt dezen in het bijzonder langs de kusten van het Kattegat en den Limfjord; maar in den lateren tijd zijn deze overblijfselen ook in vele andere streken ontdekt. Zij bestaan uit aanzienlijke opeenhoopingen van schalen van eetbare schelpdieren, behoorende tot soorten, die in genoemde streken niet meer gevonden worden, en die meestal in een kring rondom de vroeger bewoonde ruimten zijn gelegen. Deze schelpen zijn bijna zonder uitzondering afkomstig van volwassen dieren, en daardoor is de meening uitgesloten, dat zij daar door de zee zouden zijn aangespoeld of dat het, als het ware, natuurlijke schelpbanken zouden zijn; want in dit geval zouden ook jongere dieren en meer verschillende soorten daaronder moeten gevonden worden. Bovendien vindt men tusschen de schelpen veel anderen afval van de maaltijden, afgeknaagde en gebrande beenderen, steenen werktuigen en vaatwerk.

Ook overblijfselen van visschen en vogels worden in de Kjökkenmöddinger gevonden. Uit de vogels is met zekerheid op te maken, dat de volken, die deze overblijfselen hebben achtergelaten, in een tijd leefden, toen het klimaat in die streken nog veel kouder en ruwer was dan tegenwoordig. De fossiele overblijfselen van planten in Denemarken bewijzen, dat de flora van dit land gedurende het diluviale tijdvak een dergelijk karakter had als dat van de tegenwoordige poolstreken, dat n.l. berk en wilg destijds de voornaamste boomen waren. Later treden esch en den op als de meest voorkomende woudboomen; daarna volgen eik en els, terwijl de beuk, die reeds in den Romeinschen tijd de anderen verdrongen had, tegenwoordig in Denemarken de meest algemeen voorkomende woudboom is. Daar men nu tusschen de Kjökkenmöddinger veel beenderen vindt van het in Denemarken reeds sinds lang uitgestorven auerhoen, dat door den aard van zijn voedsel, uit dennenaalden, boomknoppen en bessen bestaande, in naaldbosschen tehuis behoort, zijn de Kjökkenmöddinger dus zeker van geen jongere dagteekening dan uit den tijd, toen de naaldboomen nog een voornaam bestanddeel van de Deensche flora uitmaakten.

Wij hebben hier dus te doen met overblijfselen van volken, die, na het diluviale tijdvak opgetreden, overigens geen spoor van hun be-

staan hebben achtergelaten en vóór den historischen tijd volkomen van de aarde zijn verdwenen, waarschijnlijk door volgende bewoners uitgeroeid of verdreven. Deze wilde volksstammen bleven waarschijnlijk in hunne ruwe levenswijze volharden, totdat zij met meer beschaafde jongere rassen in aanraking kwamen, die een veredelenden en beschavenden invloed op hen uitoefenden. Doch evenals de lichamelijke gesteldheid der oudste natuurvolken waarschijnlijk zeer uiteenliep, schijnt ook hunne vatbaarheid voor beschaving en hoogere ontwikkeling zeer verschillend te zijn geweest. Sommige volken zullen de beschaving hebben aangenomen en in ontwikkeling vooruit zijn gegaan; anderen echter bleven op denzelfden trap van beschaving staan, waren daardoor minder bestand tegen den indringenden, meer beschaafden volksstam en werden in dezen strijd om het bestaan òf verdrongen, òf zij stierven langzamerhand volkomen uit en lieten slechts enkele sporen van hun vroeger bestaan achter.

In het algemeen zijn de oorzaken van de vermindering in bevolking of van het volkomen uitsterven van sommige rassen of stammen zeer verschillend, en bovendien werken daartoe allerlei invloeden mede, die niet altijd duidelijk zijn na te gaan.

Deze oorzaken zijn volstrekt niet altijd gelegen in nadeelige invloeden van klimaat, bodem, enz. Integendeel kan de mensch aan dergelijke ongunstige omstandigheden zeer lang weerstand bieden, zooals blijkt uit het feit, dat menschen in het hoogste Noorden, zonder hout, zonder eenige andere brandstof dan traan en zonder eenigen anderen drank dan sneeuw lang konden blijven leven. De inboorlingen van Zuid-Afrika houden zich staande in de meest woeste streken en dorre vlakten, waar zij bovendien aan de aanvallen van tallooze wilde dieren zijn blootgesteld. Ook de werking van klimaat, hitte, koortsen, verpestende uitwasemingen, enz. zal, al moge zij onder een volksstam groote verwoesting aanrichten en tot vermindering der bevolking medewerken, toch gewoonlijk niet het volledig uitsterven daarvan ten gevolge hebben.

Vele gewichtige oorzaken van de vermindering in bevolking zijn door Malthus in het licht gesteld, maar het is vooral Darwin geweest, die ook weder omtrent dit onderwerp vele onderzoekingen heeft gedaan en vele belangrijke gegevens, ook door andere schrijvers medegedeeld, heeft verzameld, die ons eenigszins nader hebben gebracht tot eene verklaring van dit overigens zoo ingewikkelde en duistere vraagstuk.

De hoofdoorzaak van het uitsterven der natuurvolken is, volgens Darwin, de aanraking met andere rassen of stammen en de daardoor optredende strijd om het bestaan. Wel zijn er verschillende andere invloeden, die, vooral bij wilde volken, voortdurend ertoe medewerken, om hunne vermeerdering tegen te gaan; waarschijnlijk zelfs is daarin dikwijls de eerste aanleiding tot het uitsterven van het ras te zoeken, maar het einde van een volk, dat in dergelijken toestand

verkeert, is gewoonlijk eerst tot zekerheid geworden, als het met beschaafde rassen in aanraking komt, terwijl dikwijls de invloed van deze beschaving op zichzelf reeds voldoende is, om het uitsterven te bewerken. De redenen daarvoor zijn niet altijd gelegen in de oorlogen, die gewoonlijk de indringende, meer beschaafde volksstam met de inboorlingen voert. Integendeel: deze laatsten zijn dikwijls machtiger en beter tot dien strijd berekend dan de indringende volken, zooals o.a. het geval was met de Roodhuiden in Amerika tegenover de Vereenigde Staten, wier regeering het zelfs geraden vond, in 1778 een of- en defensief verbond te sluiten met den toen nog zoo machtigen stam der Delaware's. Doch het schijnt, dat de invloed der beschaving zelve noodlottig kan werken op een oorspronkelijk wilden volksstam; dat een ras, dat met beschaafde volken in aanraking komt, tot den ondergang gedoemd is, wanneer het zich niet naar die beschaving kan schikken, en dat dit zelfs zonder oorlog of vervolging van den kant der beschaafde rassen kan plaats hebben.

Hoewel de meeste oorzaken van dit verschijnsel zeer ingewikkeld en duister van aard zijn, kunnen wij ons toch van sommigen daarvan eenigszins rekenschap geven. Wij hebben, naar het schijnt, reden, om aan te nemen, dat de cultuur van het land voor wilde stammen in verschillende opzichten zeer nadeelig zal zijn, omdat zij hunne gewoonten niet willen of kunnen veranderen. Beschaafde volken brengen gewoonlijk ook nieuwe ziekten mede, en dezen werken, zooals bewezen is, bij haar eerste optreden in een land zeer vernielend. Verschillende menschenrassen vertoonen ook een groot verschil in vatbaarheid voor sommige ziekten, en dezelfde ziekte schijnt in verschillende klimaten een zeer gewijzigd karakter te kunnen aannemen, zoodat zelfs ziekten, die in Europa weinig gevaarlijk zijn, zooals mazelen, in andere landen groote vernieling onder de bevolking kunnen aanrichten. Zoo wordt o.a. bericht, dat op het eiland St. Helena het roodvonk gevreesd wordt evenals in andere landen de pest. In Nieuw-Holland, zoo wordt door Collins medegedeeld, heerschte in 1789 eene pokkenepidemie, die zoo hevig was, dat zij eene bijna ongelooflijke verwoesting aanrichtte. Op vele plaatsen, die vroeger dicht bevolkt waren, was geen levend wezen meer te vinden en een van de stammen der inboorlingen werd door deze hevige epidemie tot op drie man na uitgeroeid, die zich met een anderen stam moesten vereenigen, om niet geheel uit te sterven. Verschrikkelijke epidemieën heerschen ook menigmaal in de groote vlakten van Zuid-Amerika, en de sterfte, die zij in de Indianen-dorpen teweegbrengen, is buitengewoon groot. De Indianen in Paraguay hebben veel te lijden van besmettelijke ziekten, en ook in N.-Amerika schijnen onder de Indianen pokken o.a. zeer dikwijls en buitengewoon vernielend op te treden.

Darwin merkt verder op, dat bij de eerste ontmoeting van volken, die vroeger afzonderlijk en gescheiden van elkander leefden, gewoonlijk

ziekten ontstaan, en dit wordt door vele andere schrijvers, alsmede door de bij sommige volksstammen heerschende meening bevestigd, Door vele gevallen, die ons door verschillende schrijvers zijn bekend gemaakt, worden wij, hoe vreemd dit ook moge schijnen, versterkt in de meening, dat de eerste ontmoeting tusschen inboorlingen en Europeanen vergezeld gaat van het ontstaan van koortsen of andere ziekten, die een groot aantal inboorlingen wegsleepen. De oorspronkelijke bevolking van Tahiti, dat een eiland is met een zeer gezond klimaat, nam sedert de reizen van Kapitein Cook op zeer merkbare wijze af, niettegenstaande juist sedert dien tijd vele nadeelige invloeden, zooals kindermoord, uitspattingen van allerlei aard en vernielende oorlogen, zeer zijn afgenomen. De bewoners der Pitcairn-eilanden meenden te kunnen beweren, dat zij na de aankomst van elk vreemd schip door huiduitslag en andere ziekten worden aangetast, en daar dergelijke meening door verschillende andere volksstammen volgens vele geloofwaardige schrijvers wordt gedeeld, schijnt zij niet geheel en al van grond ontbloot te zijn.

Een andere grond voor de vermindering in bevolking door aanraking met beschaafde rassen moet nog worden gezocht in de door dezen ingevoerde nieuwe soorten van levensmiddelen en dranken, die vooral bij onmatig gebruik nadeelig kunnen werken. In dit opzicht heeft de alcohol zeker reeds een voornaam aandeel gehad in de vermindering in aantal der natuurvolken, daar de lust in ‘whisky’ bij vele wilden onbedwingbaar schijnt te zijn. Men heeft ook in vele streken van Afrika het wegslinken der oorspronkelijke bevolking in verband gebracht met het doordringen van Europeanen en opgemerkt, dat het ook daar dikwijls een gevolg is van de sterke dranken en de besmettelijke ziekten, die de Europeanen bij de oerbewoners overbrachten.

Behalve deze oorzaken van het uitsterven zijn er nog anderen, die reeds door Malthus zijn genoemd en zich in den stam zelf, onafhankelijk van de indringende volken, doen gelden. Hiertoe behooren vooral: hongersnood, oorlogen, ziekten, rondtrekken der ouders en, als gevolg daarvan, kindersterfte en roof van vrouwen. Daarbij moeten nog twee andere oorzaken gevoegd worden, die door latere schrijvers zijn vermeld en zeker niet het kleinste aandeel in de vermindering gehad hebben, n.l. kindermoord en verminderde vruchtbaarheid.

Wij zullen de hier genoemde oorzaken, die in den stam zelf op het uitsterven werken, eenigszins nader beschouwen. Zijn de levensvoorwaarden gunstig, dan kan, zooals reeds werd opgemerkt, de bevolking in 25 jaren verdubbelen. Malthus wijst o.a. op de bevolking van de Vereenigde Staten, waar de middelen tot onderhoud meer voldoende, de zeden van het volk minder verbasterd zijn dan in Europa, en waar de bevolking, althans in het begin van de tegenwoordige eeuw, om de 25 jaren, volgens sommigen zelfs om de 20 jaren, verdubbelde. Bij de meer in het binnenland gelegen volkplantingen, waar landbouw

het middel van bestaan is en minder nadeelige gewoonten en bezigheden in gebruik zijn, neemt de bevolking nog sterker toe, en men neemt daar zelfs onder volkomen gunstige omstandigheden een tijdperk van 10 jaren aan. Deze gunstige omstandigheden zijn echter zelden aanwezig, en vooral kan de toename niet zoo sterk zijn, omdat de levensmiddelen niet in dezelfde verhouding vermeerderen; want, indien b.v. de bevolking na verloop van eene eeuw achtmaal zooveel bedraagt, zal de hoeveelheid der voedingsmiddelen slechts viermaal zoo groot zijn. Dat dus eene geregelde toename van de bevolking naar den regel van verdubbeling in 25 jaren reeds niet mogelijk is, ligt voor de hand. De bevolking neemt echter niet alleen volstrekt niet zoo sterk toe, maar zelfs kan door de boven opgesomde hinderpalen en nadeelige invloeden eene afname, of althans eene zeer merkbare vermindering, in den regelmatigen gang der toename worden veroorzaakt.

Dit verschijnsel merken wij zelfs bij vele beschaafde volken van vroegeren of lateren tijd op. Het volk van Latium werd onder de Romeinsche keizers voortdurend onvruchtbaarder, zoodat dezen zich genoodzaakt zagen, maatregelen tegen dat kwaad te nemen, door belooningen uit te reiken aan hoofden van talrijke huisgezinnen, terwijl onder een der keizers zelfs het celibaat verboden werd. Ook in Frankrijk werd meermalen, o.a. onder de regeering van Lodewijk XIV, aan de ouders van een groot aantal kinderen vrijstelling van belasting toegezegd, of, zooals onder Napoleon I, de opvoeding van het zesde of zevende kind uit één gezin door den Staat op zich genomen, of ook wel de belasting voor de celibatairs hooger gesteld dan voor gehuwden.

Vooral echter zal de vermeerdering der bevolking minder groot zijn bij de natuurvolken, waar in de eerste plaats, zooals Malthus opmerkt, de vruchtbaarheid reeds van nature geringer is dan bij de cultuurvolken, maar verder verschillende nadeelige invloeden veel meer werkzaam zijn dan bij dezen. Het huwelijk vindt gewoonlijk bij de wilden op niet zeer jeugdigen leeftijd plaats; zij zijn gedwongen, hunne vrouwen van de ouders te koopen, moeten daarvoor dus eerst eene zekere som verdienen en kunnen bewijzen, dat zij in staat zijn, hunne vrouw te onderhouden. Wilde volken worden verder menigmaal door hongersnood bezocht en zijn dan genoodzaakt, het slechtste en ongezondste voedsel tot zich te nemen. Hoever dit kan gaan, blijkt uit hetgeen wij vinden opgeteekend omtrent vele bewoners van Nieuw-Holland, die tot de minst ontwikkelde menschenrassen behooren. Velen voeden zich uitsluitend met visch en zijn zelfs somtijds genoodzaakt, hun maal te doen met wormen, die in boomen leven; de bewoners van het binnenland moeten met de grootste moeite en inspanning het wild in de bosschen vangen, de hoogste boomen beklimmen en zich verder met wortels, bessen, enz. voeden. Sommigen maken eene soort deeg

uit de wortels van varenplanten en fijngestooten mieren. Het behoeft geen betoog, dat bij dergelijk voedsel de bevolking niet welvarend kan zijn, groote sterfte plaats heeft en de bevolking aanzienlijk kan afnemen.

Tot het zoeken van voedsel in tijden van hongersnood worden wilde volken genoodzaakt, andere streken op te zoeken en veel rond te trekken, waarbij, door minder goede verzorging der kinderen, vooral een groot aantal van dezen sterven. Hongersnood keert ook bij de wilde volken meestal periodiek terug, nu eens bij den eenen, dan bij den anderen stam, en daar zij geen voorzorgen nemen of toevoer van voedsel uit andere landen kan plaats hebben, zullen zij er veel meer van te lijden hebben dan beschaafde natiën. Zij vallen dan hunne naburen aan, om zich voedsel te verschaffen, waarvan weer oorlogen het gevolg zijn, die de vermindering in bevolking nog meer doen toenemen. Bij de Indianen zoekt elke stam zijn grondgebied, door andere stammen zooveel mogelijk te doen eerbiedigen en de jacht van andere stammen op eigen gebied te verhinderen. De aan elkander grenzende stammen leven in onophoudelijke vijandschap, die voortduurt totdat het evenwicht hersteld of de zwakkere partij verdreven of uitgeroeid is. Dergelijke toestanden bestaan ook onder de inboorlingen van Nieuw-Zeeland, zooals ons reeds bekend is uit de reizen van Cook. Hier heerscht insgelijks een eeuwige strijd onder de wilde stammen, en de ontvolking is hier nog des te grooter, daar op vele plaatsen nog de gruwelijke gewoonte schijnt te bestaan, om de overwonnenen te verslinden.

Verder kunnen ook wilde dieren bij de zwerftochten der inboorlingen in zeer sterke mate medewerken tot de vermindering der bevolking; o a. was de tijger in Indië vooral vroeger zeer gevreesd en is de macht, die dit dier nog tegenwoordig op Java uitoefent, zeer groot. Ook worden, naar men zegt, vooral zwarten of kleurlingen bij voorkeur verslonden.

Eene van de voornaamste oorzaken van het uitsterven van wilde volksstammen is vooral het bij hen heerschende gebruik van kindermoord, de opzettelijke vermeerdering van het aantal doodgeborenen en van de sterfgevallen in de eerste levensjaren, en, hetgeen daarmede in verband staat, verminderde vruchtbaarheid. Doet zich het treurige verschijnsel van kindermoord zelfs bij tegenwoordige Europeesche volken somtijds voor, bij de natuurvolken blijft dit geene uitzondering meer, maar is het tot eene gewoonte geworden, die in gruwelijke mate verspreid is en door de heerschende volksbegrippen volkomen gebillijkt wordt. Oorzaken daarvoor zijn de moeilijkheid, die men ondervindt bij het onderhoud van de kinderen, en bij de vrouw de vrees voor het verliezen harer schoonheid door de lasten en ontberingen bij de opvoeding. Sommige vrouwen dooden vier tot zelfs tien kinderen, en bij enkele stammen is somtijds geene enkele vrouw te vinden, die niet

minstens één harer kinderen heeft gedood. Vooral in Australië is deze gewoonte nog zeer algemeen; men doodt daar vooral de vrouwelijke kinderen, omdat de mannelijke, wanneer zij volwassen zijn, van meer belang kunnen zijn voor den stam, en men treft daar zelfs dorpen aan, waar geen enkel meisje meer is overgebleven. In Nieuw-Holland worden ook bij vele stammen de vrouwen gruwelijk mishandeld en wordt de opvoeding der kinderen daardoor zeer bemoeilijkt. Groote sterfte onder de kinderen is daarvan het gevolg en hoewel in den regel de mannen meer dan één vrouw hebben, vindt men toch zeer zelden meer dan één kind in elke familie.

Dat overigens ook bij beschaafde volken kindermoord eene gewoonte is, die niet zeldzaam is te noemen en somtijds op onrustbarende wijze kan toenemen, leert ons de bevolkingsstatistiek van Frankrijk over de laatste jaren. De toename in bevolking wordt in den laatsten tijd in Frankrijk veel geringer, en velen zijn van meening, dat dit zelfs voor het Fransche volk mettertijd een politiek gevaar kan opleveren, daar de omringende staten veel sneller in bevolking toenemen. De toename in bevolking per jaar en per 1000 inwoners bedroeg in het tijdperk van:

1861-1865 in Rusland	13,85
1861-1868 in Denemarken	10,45
1861-1868 in Nederland	9,82
1864-1867 in Pruisen	7,65
1861-1869 in Frankrijk	3,16.

Deze toestand in Frankrijk is niet het gevolg van grootere sterfte, want deze neemt zelfs af; maar zij is gelegen in eene geregelde vermindering van het aantal geboorten, zooals ook blijkt, als men de geboortetabellen van den tegenwoordigen tijd vergelijkt met die van vroeger. Toch is het aantal huwelijken in Frankrijk niet geringer dan in andere landen, en de sterfte is, niettegenstaande oorlogen en epidemieën, geregeld afgenomen. Het feit staat vast, dat de hoofdoorzaak is vermindering der geboorten, en men heeft gevonden, dat dit vooral is gelegen in toename van kindermoord en van het aantal doodgeborenen. Wel werken bovendien nog vele andere oorzaken mede, zooals: toename van de vrijwillige echtscheidingen, als gevolg van huwelijken uit speculatie, het wegslepen van het beste gedeelte der mannelijke bevolking door de vele oorlogen van het tweede keizerrijk, het sluiten der huwelijken op meer en meer gevorderden leeftijd, waardoor natuurlijk de betrekkelijke vruchtbaarheid der huwelijken vermindert, enz. Maar welke oorzaken hier ook haren invloed doen gevoelen, - en er zijn zeker nog vele anderen te noemen - zeker is het, dat eene der voornaamste redenen van de mindere toename der bevolking te zoeken is in vermeerdering van het aantal doodgeborenen en in toename van kindermoord, hetzij opzettelijk, hetzij door verwaarloozing van de jonggeborenen, waardoor Frankrijk één van

die landen is, waar de sterfte in het eerste levensjaar veel grooter is dan elders.

Bij wilde volken vermindert verder geregeld de vruchtbaarheid en bovendien bestaat er reden, om aan te nemen, zooals door Malthus reeds werd opgemerkt, dat de vruchtbaarheid bij wilde stammen feitelijk geringer is dan bij cultuurvolken. Dit is ongetwijfeld voor een deel het gevolg van de levenswijze en de behandeling der vrouwen, waardoor natuurlijk de vruchtbaarheid zeer kan verminderen. Het zwervende leven, dat de vrouwen o.a. op vele Zuidzee-eilanden leiden, de voortdurende onrust en strijd, waarin zij leven, moeten de vruchtbaarheid zeer doen afnemen en het ontstaan van groote families beletten. Darwin heeft verder in zijn werk: *The variation of animals and plants under domestication*, aangetoond, dat bij de huisdieren onder zoogdieren en vogels, alsmede bij de gekweekte planten, de vruchtbaarheid grooter is dan bij die soorten, die in het wild leven, en het schijnt, dat hetzelfde het geval is met beschaafde menschenrassen in vergelijking met wilde volken. Door de veranderde levensvoorwaarden der natuurvolken, door de wijzigingen, die daarin bij aanraking met beschaafde rassen kunnen optreden, schijnt de vruchtbaarheid nog sterker te verminderen. Ook dit kunnen wij ons eenigszins verklaren bij vergelijking met de omstandigheden, die invloed hebben op de vruchtbaarheid van dieren of planten en die insgelijks in het genoemde werk van Darwin uitvoerig zijn uiteengezet. Door sommige omstandigheden wordt de gezondheid en de vruchtbaarheid verminderd, en o.a. is dit het geval, wanneer de dieren in geheel andere levensvoorwaarden worden geplaatst. Daar dit feit voor verschillende diersoorten is vastgesteld, kan het ons niet verwonderen, dat deze invloed ook bij den mensch in den natuurstaat zich doet gevoelen en dat wanneer wilde volken genoodzaakt zijn, hunne levenswijze te veranderen, de vruchtbaarheid daaronder min of meer lijdt.

Vatten wij het bovenstaande samen, dan komen wij tot de slotsom, dat het uitsterven of de vermindering der bevolking door zeer verschillende oorzaken bewerkt wordt. Dezen hebben voor een deel haren oorsprong in den stam zelf, en daaronder behooren in de eerste plaats: kindermoord, hongersnood, ziekten en feitelijk geringere vruchtbaarheid ten gevolge van verschillende ongunstige omstandigheden. Daarbij komen dan de oorzaken, die het gevolg zijn van de aanraking met beschaafde rassen, n.l. het waarschijnlijk ontstaan van ziekten ten gevolge van die aanraking, het invoeren van nieuwe ziekten, van nieuwe voedingsstoffen en alcoholische dranken, strijd met de indringers, en eindelijk vermindering der vruchtbaarheid door de wijziging der levensvoorwaarden en gewoonten, ten gevolge der beschaving. Het bestaan van de hier genoemde oorzaken van het uitsterven wordt volkomen bevestigd door de geschiedenis van verschillende natuurvolken, die met

beschaafde rassen in aanraking kwamen. Wij wenschen de voornaamste van de gevallen, die hierop betrekking hebben, eenigszins nader toe te lichten, waartoe wij de noodige gegevens ontleenen aan Darwin en andere bevoegde beoordeelaars.

Het meest merkwaardige geval, dat wordt medegedeeld, is de geschiedenis van de oorspronkelijke bevolking van Tasmania. Deze volksstam toch is in den meest letterlijken zin van het woord van de aarde volkomen weggevaagd en tot den laatsten man toe uitgestorven. Het eiland Tasmania of Van Diemensland, ten z.o. van Nieuw-Holland, werd in 1642 door den Hollandschen zeevaarder Abel Janszoon Tasman ontdekt op eene zeereis, die hij in opdracht van den Gouverneur-Generaal van Java, Van Diemen, ondernam. In 1773 werd het door Cook bezocht en in 1803 door de Engelschen bezet. Het eiland is bijna zoo groot als Ierland; de menschen, die het bewoonden, hadden eene zwarte huidkleur en moeten gerekend worden òf tot het eigenlijke Australische ras òf tot de Papoea's. Toen de eerste kolonisten er aankwamen, was de inlandsche bevolking nog zeer talrijk; zij werd door sommigen op 20,000 geschat. Spoedig nam dit getal aanzienlijk af, en dit was vooral het geval na een hevigen strijd, die door de gezamenlijke kolonisten tegen de inlandsche bevolking werd ondernomen. Volgens de bewering der Engelsche kolonisten was deze maatregel noodzakelijk wegens het stelsel van roof en moord, dat door de inboorlingen tegen de Europeanen werd uitgeoefend; doch anderen - en daaronder behoort Darwin zelf, die het eiland in 1836 bezocht, - zijn zoo eerlijk te bekennen, dat het schandelijk gedrag der Engelschen tegenover de Zwarten de oorzaak was van de vijandige houding, door dezen aangenomen. Den 3^{den} Mei 1804 werd het eerste schot gelost op inboorlingen, die jacht maakten op Kangoeroe's, en daarop volgde een verdelgingskrijg op groote schaal, die eindigde met den geheelen ondergang van het ras. Slechts 120 inboorlingen werden gespaard, zijnde het overschot van de bevolking, dat zich aan de Engelschen had overgegeven. Dezen werden verbannen naar een op eenigen afstand gelegen eiland, dat gezond is en waar zij eene goede behandeling genoten; doch niettegenstaande deze gunstige omstandigheden verminderde hunne gezondheid zeer en namen zij voortdurend in aantal af. In 1834 bedroeg hun aantal nog 111, in 1835 was dit verminderd tot 100 en in 1847 tot 46, waaronder 14 mannen, 22 vrouwen en 10 kinderen. In dit jaar werden zij, tot verbetering hunner gezondheid, weder naar eene andere streek overgebracht, maar zonder gunstig gevolg. Ziekten en groote sterfte namen nog steeds toe en in 1864 leefden nog slechts drie oudere vrouwen en een man, die in 1869 stierf. Opmerkelijk is hier niet slechts het ontstaan van ziekten en van grootere sterfte ten gevolge van de veranderde levensvoorwaarden, maar vooral ook de vermindering in vruchtbaarheid der vrouwen door de gewijzigde omstandigheden. Van de 9 laatste vrouwen zijn

er 7 kinderloos gestorven en de beide overigen hadden te zamen slechts 3 kinderen. Nauwkeurige onderzoekers, die met de inlandsche bevolking ten volle bekend waren, schreven dit verschijnsel, alsmede de meerdere sterfte, beslist toe aan den invloed der beschaving, de wijziging in de levens- en voedingswijze, en aan de verbanning naar eene andere streek, hoewel deze overigens zeer gezond was. Eindelijk stierf in het jaar 1876 de laatste Tasmaansche vrouw en is dit ras dus sedert dien tijd volkomen uitgestorven, waartoe slechts een tijdperk is noodig geweest van drie vierden eener eeuw.

Ook eigenlijk Nieuw-Holland zou, volgens Topinard, vroeger zijn bewoond geweest door een laag bewerktuigd ras, dat zwart van kleur, klein en slecht geproportioneerd was en later verdrongen werd door, of zich vermengde met een indringend, beter ontwikkeld, koperkleurig ras. Hierdoor zou verklaard worden, dat in verschillende deelen van Australië het uiterlijk, de taal, enz. der oorspronkelijke bevolking zeer uiteenloopen. Het oudste, minst ontwikkelde ras zou dan het zuidelijke en westelijke gedeelte van Nieuw-Holland, benevens de omringende eilanden, bewonen en nog een op zichzelf staand overblijfsel vormen van een zeer oud ras, dat ook in andere landen vroeger voorkwam, doch daar reeds lang geleden door meer ontwikkelde stammen is verdelgd. Ook het einde van de Nieuw-Hollandsche rassen schijnt niet zeer ver meer verwijderd te zijn; het aantal inboorlingen, dat bij den aanvang der kolonisatie op 150,000 werd geschat, bedraagt nu reeds niet meer dan 50,000 of, volgens anderen, hoogstens 70,000. De inboorlingen bereiken dan ook zelden een hoogen leeftijd en zij schijnen door de aanraking met de blanken zich zeer veel aan dronkenschap over te geven en door Europeesche ziekten te worden geteisterd. Ook is kindermoord, en omgekeerd zelfs vader- en moedermoord, bij de inlandsche bevolking tot eene ingewortelde gewoonte geworden, die volstrekt niet als wreed of ongeoorloofd, maar als volkomen gewettigd wordt beschouwd, terwijl bovendien oorlogen en hongersnood velen wegsleepen.

Een niet minder belangrijk voorbeeld van het uitsterven ten gevolge der vroeger opgesomde oorzaken is de geschiedenis van de oorspronkelijke bewoners van Nieuw-Zeeland. Deze Australische eilandengroep werd insgelijks in 1642 door Tasman ontdekt, maar vormt sedert 1840 eene Britsche kolonie. De oorspronkelijke bewoners heeten Maöri's en vormen een schoon en sterk ras van Polynesiërs. Toch was ook hier, althans nog in het begin der tegenwoordige eeuw, volgens Malthus de maatschappelijke toestand ver van gunstig. Evenals bij de wilde Amerikaansche volken schenen ook op Nieuw-Zeeland talrijke stammen te bestaan, die nog meer dan de eerstgenoemden in bestendige vijandschap met elkander leefden. Toen Kapitein Cook deze eilanden bezocht, was de toestand nog uiterst treurig. Hij deelt mede, dat de verschillende stammen in voortdurende vrees leven, door

elkander vernietigd te worden, en, wanneer zij elkander onbewaakt vinden, alles, wat leven heeft, wordt gedood, zelfs vrouwen en kinderen niet worden gespaard en na den moord de dooden meestal op de plaats zelve worden verslonden. Hoewel door den beschavenden invloed der Europeanen in dezen toestand veel verbetering is gekomen, moet hierin toch ongetwijfeld een voorname hinderpaal voor de vermeerdering in bevolking worden gezocht, vooral ook wegens de zwervende en onbestendige levenswijze der vrouwen. Doch deze oorzaken werkten slechts tijdelijk ongunstig op de toename; zij moesten bij de vorderende beschaving allengs haren invloed verliezen en dientengevolge was het te verwachten, dat de bevolking in aantal zou vermeerderen, vooral daar de Maöri's eenigszins vatbaar voor beschaving schijnen te zijn, zoodat zij dan ook, hoewel zij vroeger menscheneters waren, tegenwoordig grootendeels tot het Protestantsche Christendom zijn overgegaan. Niettegenstaande deze gunstige omstandigheden is de bevolking juist tusschen de jaren 1830 en 1840 gaan afnemen, en deze vermindering duurt nog steeds voort. Bij dergelijke wilde stammen is eene vertrouwbare volkstelling niet wel mogelijk, doch men kan het aantal vrij nauwkeurig schatten. In 1858 leerde de schatting, dat de inlandsche bevolking ongeveer 53,700 zielen bedroeg; sedert het jaar 1844, dus binnen eene tijdruimte van 14 jaren, was zij reeds met omstreeks 19% verminderd. Na nogmaals 14 jaren, in 1872, vond men door eene nieuwe telling, dat het aantal inboorlingen slechts ruim 36,300 meer bedroeg, dus in dien tijd met ruim 32% was afgenomen.

De oorzaken van deze afname worden door bevoegde beoordeelaars beschouwd als te bestaan in: onzedelijke levenswijze der vrouwen, ontstaan van nieuwe ziekten door aanraking met de blanken, overmatig gebruik van sterken drank, en vooral verminderde vruchtbaarheid der vrouwen en groote sterfte onder de kinderen, hetgeen vooral blijkt uit de vermindering van het aantal niet volwassen inboorlingen in vergelijking van het aantal volwassenen, terwijl bovendien veel minder meisjes dan jongens geboren worden. Vooral opmerkelijk is ook hier weder, dat de oorzaak van de verminderde vruchtbaarheid hoogst waarschijnlijk moet gezocht worden in de veranderde levensvoorwaarden door de komst der Europeanen. Tusschen de jaren 1830 en 1840 begonnen de zwarten voor het eerst de gewoonten en de levenswijze der blanken aan te nemen, hunne kleeding en voedingswijze na te volgen, en van dat tijdstip dagteekent ook juist de vermindering in bevolking, die dan ook door de inlanders zelven in zekere mate aan de wijzigingen in hunne levensgewoonten wordt toegeschreven.

Ook de oorspronkelijke bevolking van Nieuw-Zuid-Wales, eene Britsche kolonie in zuidoostelijk Australië, neemt in zeer sterke mate af. Zij werd ook door Darwin op zijne reis met het Engelsche schip ‘Beagle’ bezocht, en hij vond toen slechts enkele groepen van inlan-

ders meer, behalve eenige knapen, die door Engelschen werden opgevoed. Darwin schrijft deze vermindering in aantal gedeeltelijk toe aan den invoer van alcoholische dranken en van Europeesche ziekten, die hier, zelfs al zijn zij in Europa zeer onschadelijk, zooals mazelen, zeer vernielend werken. Voor een deel echter moet de afname ook zeker worden toegeschreven aan langzame uitroeiing door wilde dieren en het vroeg sterven der kinderen ten gevolge van het rondtrekken der ouders.

Een zeer interessant geval is ook de afname van de bevolking der Sandwich-eilanden. Bij de ontdekking dezer eilandengroep door Cook in 1779 moet de inlandsche bevolking nog ongeveer 300,000 hebben bedragen. In 1823 was zij reeds verminderd tot omstreeks 142,050. Later hadden officieele volkstellingen plaats, waaruit bleek, dat het aantal inboorlingen in 1832 tot 130,313, in 1872 tot 51,531 was afgenomen, zoodat de vermindering in 40 jaren niet minder dan 68 procent bedroeg. Verschillende oorzaken hebben hier weer tot de afname samengewerkt, als: losbandige levenswijze der vrouwen, nieuw ingevoerde ziekten, vernielende oorlogen, enz. Bij het bezoek, dat Cook aan deze eilanden bracht, waren oorlog en onlusten onder de inboorlingen nog zeer algemeen; de opperhoofden waren hun leven geen oogenblik zeker; kindermoord was algemeen verspreid en de uitspatting onder de vrouwen zeer groot. Maar ook bij dit volk schijnt weer de verminderde vruchtbaarheid de hoofdoorzaak van het uitsterven te zijn. Dit volgt duidelijk uit de opgaven, die verschillende berichtgevers daaromtrent mededeelen. In een zeker district vond men onder de 1134 mannen slechts 24 met eene familie van minstens 3 kinderen; in een ander district was de verhouding nog ongunstiger, daar men onder 637 mannen er slechts 10 aantrof, bij wie dit het geval was. Op 80 gehuwde vrouwen waren er gemiddeld slechts 39, die kinderen hadden gehad, en, door elkander gerekend, komt gemiddeld op elk gehuwd paar slechts een half kind. De afname in bevolking was dan ook voor de regeering aanleiding, om maatregelen te nemen, die de kwaal zouden kunnen stuiten. In 1843 verklaarde zij families, die minstens drie kinderen hadden, vrij van alle belastingen, en zij, die er meer dan drie hadden, ontvingen bovendien geschenken in land, enz. Toch zullen waarschijnlijk ook deze maatregelen weinig uitwerken en kan men met vrij groote zekerheid aannemen, dat ook deze volksstam binnen betrekkelijk korten tijd zal zijn uitgestorven. Dat ook de inboorlingen zelven daarvan overtuigd zijn en weten, welk lot hun boven het hoofd hangt, volgt daaruit, dat hun Koning Kalakaua in den aanvang van het jaar 1881 eene reis ondernomen heeft naar verschillende landen van Azië en Europa, ten einde middelen te beramen, om eene goede klasse van immigranten naar Hawaii te lokken, tot vervanging der inboorlingen, die, volgens zijne eigene meening, binnen betrekkelijk korten tijd tot uitsterven gedoemd zijn. Nog steeds

schijnen op Hawaii de kinderen zeer vroeg te sterven, en, hoewel men dit meestal toeschrijft aan verwaarloozing door de moeders, schijnt de oorzaak toch meer gelegen te zijn in eene zwakkere constitutie der kinderen, die het gevolg van mindere vruchtbaarheid zou zijn. Ook hebben de volkstellingen op de Sandwich-eilanden, evenals op Nieuw-Zeeland, bewezen, dat veel meer mannelijke dan vrouwelijke geboorten plaats hebben; in 1872 b.v. was de verhouding der mannelijke tot de vrouwelijke geboorten als 125,36 tot 100, dat is dus het omgekeerde als bij alle beschaafde volken, waar de vrouwelijke geboorten de mannelijke overtreffen. De vermindering der vruchtbaarheid moet, volgens verschillende schrijvers, ook hier weder voornamelijk worden toegeschreven aan de veranderde levenswijze en de gewijzigde omstandigheden ten gevolge der beschaving. Zeker is het, dat de beschaving op de Sandwich-eilanden veel snelleren voortgang heeft gemaakt dan ergens anders bij de bewoners van de eilanden in den Stillen Oceaan. In 1779 eerst werden de Sandwich-eilanden ontdekt, en reeds in 1819 had de koning den afgodendienst afgeschaft. Daarop volgden zeer spoedig veranderingen in de overige levensgewoonten; de kleeding werd Europeesch; alcoholische dranken kwamen algemeen in gebruik, en door deze en andere wijzigingen der gewoonten ontstond spoedig afname der bevolking.

Wenden wij nu eindelijk nog onzen blik tot een volk, dat, eveneens tot den ondergang bestemd, meer dan eenig ander onze volle belangstelling en sympathie verdient door den moed en de taaie volharding, die het steeds bij zijn strijd tegen den indringer heeft betoond, n.l. het ras der Indianen of Roodhuiden in Amerika. De worsteling op leven en dood, door dit ras met de blanken, vooral van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, gevoerd, heeft door de vele daarbij voorgevallen treffende gebeurtenissen de stof geleverd voor eene reeks van boeiende romans, die ons met dit volk in zijne levenswijze en gewoonten beter bekend hebben gemaakt dan met één der overige natuurvolken. Dit interessante volk, dat de oerbevolking van Amerika uitmaakte, smelt als het ware voor onze oogen weg, sedert de Europeanen in de Nieuwe wereld den voet aan wal hebben gezet; bijna alle stammen, tot dit ras behoorende, nemen sterk in aantal af en sommigen zijn zelfs reeds volkomen uitgeroeid. Tot de laatsten behooren b.v. de Mohikanen, een stam uit oostelijk Noord-Amerika, die vroeger deel uitmaakte van den stam der Delaware's en beroemd geworden is door den algemeen bekenden, boeienden roman van den Amerikaanschen schrijver Cooper: *The last of the Mohicans*, waarvan de laatste afstammeling van dit volk het onderwerp uitmaakt. De Delaware's, vroeger een machtige, talrijke stam, tellen nog slechts enkele vertegenwoordigers; van de Mandanen, die een groot gedeelte van Noord-Amerika bewoonden, leven nog slechts eenige honderden; van andere stammen bestaat nog slechts de naam.

Toch zijn deze Roodhuiden in vroegere eeuwen zeer talrijk geweest, zooals nog blijkt uit de vele verschillende stammen, die over gehee Amerika verspreid zijn en die vóór de ontdekking der Nieuwe wereld het eenige menschenras uitmaakten, dat dit werelddeel bevolkte.

Het aantal der volksgroepen en stammen, die Amerika bewonen, is zelfs nu nog zeer groot; men neemt zelfs aan, dat niet minder dan 422 talen door de verschillende Indianenstammen worden gesproken, terwijl ook hunne levenswijze en gewoonten niet minder verschillend zijn. Sommigen hebben vaste woonplaatsen onder het bestuur der blanken gekozen, leven van land- en mijnbouw en hebben van hen taal en levenswijze, zelfs godsdienst aangenomen. Anderen staan, wel is waar, onder de heerschappij der blanken, maar hebben eigen taal en levenswijze gehouden, terwijl nog anderen, volkomen in hun oorspronkelijken staat, nomadisch leven van jacht en visscherij.

Al deze stammen, hoe verschillend zij overigens ook zijn mogen in levenswijze, taal en gewoonten, vertoonen echter over het geheele Amerikaansche vasteland hetzelfde type, dat, volgens de tegenwoordig algemeen door de ethnologen aangenomen meening, hunne afstamming van het Mongoolsche ras duidelijk bewijst. De algemeene kenmerken van dit ras zijn aan al de stammen der Roodhuiden, zoowel van Noord- als Zuid-Amerika, eigen, n.l. een breed en zeer laag voorhoofd, groote neus, sterk uitstekende jukbeenderen, eenigszins dunne lippen, zwarte en sluike haren, terwijl de huid in het algemeen eene roode kleur, hetzij van lichtere of meer donkere tint, vertoont. De baard is bij de Indianen òf geheel afwezig, òf zeer weinig ontwikkeld; de oogen zijn donker, handen en voeten betrekkelijk klein; ook dit zijn bijzondere kenmerken van het Mongoolsche ras.

Ook de talrijke talen der verschillende Amerikaansche rassen en stammen vertoonen, hoewel zij zeer uiteenloopend van aard zijn, toch eene groote overeenkomst in den oorspronkelijken grondslag. Uit deze en andere verschijnselen valt met zeer veel waarschijnlijkheid op te maken, dat de oerbevolking van Amerika in vóórhistorische tijden uit het noordoosten van Azië over de Beringstraat is getrokken, wellicht toen deze nog eene landengte was, en dat zij afstamt van denzelfden Mongoolschen stam, waaruit ook de Poolbewoners en Eskimo's zijn ontsproten. Dit volgt niet slechts uit lichaamsvorm en taal, maar ook uit de overeenkomst in vele zeden en gewoonten, alsmede uit sagen en overleveringen, die tot in den tegenwoordigen tijd bij de Indianen zijn bewaard gebleven. De Noord-Amerikaansche Indianen vertoonen dan ook zeer veel gelijkenis met de Aziatische bewoners van de Beringstraat en onder de inboorlingen van Brazilië zijn er velen, die eene in het oog vallende overeenkomst aanbieden met Kalmukken en Chineezen.

De indringende Mongolenstam verspreidde zich over geheel Amerika, maar na verloop van tijd ontstonden door verschil in levenswijze,

klimaat, bodem, voeding enz. uit dezen de verschillende volksstammen, die reeds bij de ontdekking van Amerika dit werelddeel bevolkten. Deze oorspronkelijke bevolking is echter sedert de ontdekking door de Spanjaarden voortdurend in sterke mate verminderd en vooral is dit het geval geweest met die Indianen, die het grondgebied bewoonden van de tegenwoordige Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Bij dezen is de afname in bevolking het sterkst en ook het duidelijkst na te gaan.

Bij het begin van de tegenwoordige eeuw werd het aantal der Indianen in Noord-Amerika nog geschat op ruim 600,000, en in een tijdvak van 80 jaren is dit verminderd tot ongeveer 200,000. Volgens de jongste volkstelling bedroeg de bevolking der vrij levende Indianen binnen het grondgebied der Vereenigde Staten nog slechts 65,122. Voor hen is een deel van de groote prairie ten westen van den Mississippi gereserveerd. Slechts weinige stammen, ten getale van ongeveer 100,000, hebben zich bij de Europeesche cultuur aangesloten, en bij dezen schijnt de afname minder sterk te zijn, terwijl de overige stammen, die nog als jagers leven, voortdurend sterk in aantal verminderen. De oorzaken daarvoor zijn hier zonder twijfel ook weer grootendeels te vinden in den algemeenen invloed der beschaving met hare voor wilde volken dikwijls zoo noodlottige gevolgen, maar toch heeft in dit geval zeker ook de behandeling, die de Indianen van de zijde der regeering van de Vereenigde Staten ondervonden, in sterke mate tot de afname het hare bijgedragen. Zeker is het althans, dat weinige natuurvolken zooveel van de indringende beschaafde stammen hebben moeten verduren als de Roodhuiden van den kant der Amerikaansche regeering, en er gaan dan ook tegenwoordig, zelfs in Amerika, vele stemmen op tegen dit stelsel van verdrukking, terwijl meer en meer voor de rechten der inboorlingen wordt gepleit en zelfs commissies uit de volksvertegenwoordiging werden benoemd, om deze quaestie te onderzoeken.

Door velen worden de rechten van eigendom betwist, die nomadische stammen zouden kunnen doen gelden op de landstreken, die zij doortrekken; doch anderen erkennen deze rechten ten volle en in elk geval hebben de Vereenigde Staten in den laatsten zin geoordeeld, toen zij met Indianenstammen verschillende tractaten sloten, waarbij dezen de rechten werden toegekend van zelfstandige natiën, die met de Vereenigde Staten konden handel drijven. Onder anderen werd bij het eerste van die tractaten, in 1778 met de Delaware's geteekend, eene eeuwigdurende of- en defensieve alliantie met dezen stam gesloten Later echter werden achtereenvolgens deze tractaten, ook die met de Creeks, de Cheerokee's, enz., tot eene doode letter gemaakt, vooral toen de blanken zich van hunne overmacht bewust werden. Niettegenstaande o.a. de Delaware's hun gegeven woord trouw nakwamen en zij de Amerikanen in den vrijheidsoorlog krachtig hadden

bijgestaan, weigerde het gouvernement de gelofte gestand te doen, om hun het toegezegde ‘territory’ en vertegenwoordiging in het congres toe te staan, terwijl hun na den oorlog eenvoudig Ohio en Indiana tot woonplaats werden aangewezen. In 1818 moesten zij deze staten ontruimen en trokken zij naar Missouri en Arkansas; in 1829 verdreef men hen ook vandaar naar Kansas, vanwaar zij later ook weder verder moesten trekken. Zelfs hun weinig talrijk overschot, dat tegenwoordig op Indiaansch grondgebied vertoeft, is, volgens rapport der parlementaire commissie voor 1877, ook daar nog niet veilig wegens onophoudelijken diefstal van vee door de blanken. Evenzoo werden andere Indianenstammen van het eene gebied naar het andere verdreven, onder anderen de Cheerokee's, die, toen zij in 1836 op schandelijke wijze uit Georgia werden verjaagd, reeds een gezeten Christelijk volk waren, dat, met behulp van negerslaven, den landbouw beoefende.

Het is dan ook zeer begrijpelijk, dat door de Indianen voortdurend luide en bittere klachten worden aangeheven over de behandeling, die zij van de regeering der Vereenigde Staten moeten ondervinden. Sedert tal van jaren zijn telkens deputaties van de Indianen naar Washington gekomen, om hunne grieven aan hun ‘grooten vader’, den president der Vereenigde Staten, bloot te leggen. Dit had onder anderen nog in het jaar 1870 plaats, toen eene talrijke deputatie van de Sioux of Dakotah's, een der voornaamste noordwestelijke stammen, den president een bezoek bracht en waartoe de aanzienlijkste hoofden uit dien volksstam werden afgevaardigd. Bij dergelijke gelegenheden beklagen zich de Indianen-opperhoofden dan over het in beslag nemen hunner gronden door de kolonisten, de schending der met hen gesloten tractaten, het doordringen van spoorwegen en telegrafen tot in de prairieën, waardoor hun jachtgebied voortdurend kleiner wordt en de middelen van bestaan hun eindelijk zullen te kort schieten. Gewoonlijk worden deze klachten, wel is waar, welwillend aangehoord; de vredespijp wordt met de Indiaansche afgezanten gerookt; dezen worden met geschenken overladen, maar overigens blijft de toestand als te voren.

Trouwens, hoe waar de klachten en hoe billijk de eischen der Indianen ook zijn, hoezeer hun toestand ook ons medelijden moge opwekken, toch is het niet waarschijnlijk, dat de vervulling hunner wenschen hen voor den ondergang zou behoeden. Het onverbiddelijk strenge noodlot heeft ook hen tot vernietiging gedoemd, sedert de beschaving met haren ongunstigen invloed op wilde stammen den grond hunner vaderen heeft betreden. Is de handelwijze van de Amerikaansche regeering uit het oogpunt van menschelijkheid en rechtvaardigheid te veroordeelen, wordt het uitsterven der inboorlingen daardoor op noodlottige wijze verhaast, toch zou dit waarschijnlijk, zelfs bij humane behandeling, eenmaal het einde moeten zijn. Wel zullen wellicht sommige stammen geschikt blijken, de beschaving aan te

nemen, en beantwoorden aan de goede verwachtingen der tegenwoordig in Amerika optredende philanthropen, doch de meesten zullen zich niet aan de cultuur kunnen gewennen, niet ongestraft hunne jachtvelden en nomadische levenswijze kunnen vaarwel zeggen, en het lot niet kunnen ontgaan, dat reeds zoovele rasgenooten, en ook de Tasmaniërs en Maöri's, heeft getroffen.

De oorzaken van het uitsterven zijn ook bij de Indianen weder afhankelijk van de onveranderlijke natuurwetten, van den strijd om het bestaan. Zij zijn echter daarom volstrekt niet uitsluitend te zoeken in het overwicht, dat de blanken boven de inboorlingen bezitten, en even min in het grooter aantal van de blanken. Want, hoewel de blanke bevolking der Vereenigde Staten nog steeds sterk vermeerdert en dit door landverhuizing en wegens de overvloedige hulpbronnen voor het bestaan vooreerst wel zoo blijven zal, zoo bestond toch deze oorzaak in elk geval niet bij den aanvang der kolonisatie, toen de Indianen nog veel talrijker en machtiger waren dan de blanken.

De voornaamste reden van het uitsterven zal ook hier wel gezocht moeten worden in de nadeelige gevolgen van de aanraking der wilden met beschaafde rassen. Zonder nog den mogelijken invloed van nieuw opgetreden ziekten, van de door de kolonisten nieuw ingevoerde prikkelende dranken, zooals rhum en whisky, die de Indianen gansch niet versmaden, nader te onderzoeken, wenschen wij er slechts op te wijzen, dat ook in dit geval de aanraking met de beschaafde volken de sterfte zeer heeft doen toenemen. Men heeft waargenomen, dat in verschillende staten of territories, waar overigens een gezond klimaat heerscht, het aantal sterfgevallen onder de Indianen in groote mate is toegenomen, sedert de Europeanen het gebied der wilden betraden, terwijl omgekeerd in dezelfde mate het aantal geboorten vermindert. Toch moet het laatste ongetwijfeld voor een groot deel ook worden toegeschreven aan den treurigen toestand, waarin de vrouw bij de Indianen verkeert. Zijn de mannen veelal groot, slank, in het bezit van sterk sprekende trekken en schitterende oogen, de vrouwen maken daarentegen gewoonlijk een zeer onaangenamen en bedroevenden indruk. En dit is grootendeels het gevolg van haar vernederenden toestand, die ongeveer gelijkstaat met dien van een lastdier. Zij wordt door den man als een wezen van minder soort beschouwd, dat slechts geschapen, is om hem met veel en met harden arbeid te dienen. Slavernij is voor dezen toestand eene nog veel te zachte uitdrukking; zonder genade worden haar alle lasten opgelegd, die zij, zonder dank te oogsten, moet volbrengen. Geen wonder dus, dat kindermoord hier niet zeldzaam is en dat vele moeders hare vrouwelijke kinderen dooden, om hen voor zulk een ellendig bestaan te vrijwaren.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat aan dit kwaad althans door beschaving, en vooral door onderwijs, nog veel is te verhelpen, en het is een gelukkig verschijnsel, dat men ook in dit opzicht in de Ver-

eenigde Staten langzamerhand tot de overtuiging komt, dat van de nuttige werking en den ontwikkelenden invloed der scholen op de toekomstige Indianengeslachten veel goeds is te verwachten. Men begint te beseffen, dat het niet voldoende, en bovendien onmogelijk, is, voor de Indianen een uitgestrekt jachtgebied te reserveeren, daar zij toch eenmaal voor de alles verdringende beschaving moeten wijken, maar dat de eenige oplossing van de quaestie kan verkregen worden door de Indianen door opvoeding en onderwijs te maken tot burgers van het land en door aan den treurigen toestand van vrouwen en kinderen een einde te maken.

Eindelijk moet onder de oorzaken van het uitsterven der Indianen ook weder de vermindering in vruchtbaarheid worden gerekend. Daartoe werken zeker de ellendige toestand der vrouwen en hare zedeloosheid vóór het huwelijk in sterke mate mede, maar daarbij moeten tevens nog vele andere oorzaken gevoegd worden, b.v. de gewoonte, dat de kinderen dikwijls jarenlang door de moeder gezoogd worden, en vooral ook de slechte voedingsmiddelen en de bestendige vrees voor hongersnood en vijanden.

Niet onwaarschijnlijk is het bovendien, dat de vruchtbaarheid door veranderde levenswijze en aanraking met de beschaafde volken nog meer is verminderd. Hoewel ons de gegevens tot voldoende staving dier meening vooralsnog ontbreken, kunnen wij toch uit analogie met andere wilde stammen en door vergelijking met verschillende diersoorten, voornamelijk met de hooger ontwikkelde zoogdieren, tot laatstgenoemde oorzaak besluiten. Ook voor de hoogere zoogdieren is aangetoond, dat reeds geringe wijzigingen in de levensvoorwaarden bij wilde dieren onvruchtbaarheid teweegbrengen en dat bovendien de door deze dieren voortgebrachte jongen zeer spoedig aan verschillende ziekten gaan lijden en vroeg sterven. Daarentegen worden de tamme huisdieren onder de zoogdieren, als zij aan eene andere levenswijze of een ander klimaat worden blootgesteld, niet zoo gemakkelijk onvruchtbaar. Ook ten opzichte van beschaafde menschenrassen valt hetzelfde op te merken; zij kunnen wijzigingen in hunne gewoonten en levensvoorwaarden veel meer zonder schade verdragen dan wilde volken. De oorzaak van deze omstandigheid is voor een deel waarschijnlijk hierin gelegen, dat de beschaafde rassen reeds lang te voren in vroegere geslachten aan vele veranderingen in hunne levenswijze waren blootgesteld en daaraan dus meer en meer gewoon en daartegen gehard zijn geworden, terwijl tevens nog een ander feit hierbij gunstigen invloed schijnt te hebben, n.l. dat de meeste beschaafde volken door kruising van verschillende rassen zijn ontstaan. Zooals uit verschillende voorbeelden blijkt, schijnt daardoor toch een zekere weerstand tegen de nadeelen van veranderde levensvoorwaarden te ontstaan.

Wij hebben in de voorgaande bladzijden eene schets willen leveren van eenige, door verschillende schrijvers medegedeelde, voorbeelden

van uitgestorven of uitstervende menschenrassen en de door hen genoemde oorzaken van dit verschijnsel getracht uiteen te zetten. Eene volledige verklaring van de omstandigheden, die het uitsterven bevorderen, is echter nog niet te geven; het verschijnsel blijft voor ons nog steeds eenigszins duister, want de oorzaken zijn niet overal en niet altijd dezelfden. Doch het is niet te ontkennen, dat de invloed van de aanraking met beschaafde stammen, hoe geheimzinnig die voor ons ook nog zij, hierbij eene voorname rol speelt. Waar ook de Europeaan het gebied der wilde volksstammen betreedt, hetzij in de groote prairieën van Amerika, in de uitgestrekte laagvlakten van Australië, of in de welige plateau's van Zuid-Afrika, overal is zijne komst de dood en ondergang voor den inlander; de aanraking met hem is voor dezen noodlottig; de adem der beschaving, zooals het wel eens werd uitgedrukt, is vergiftig voor den wilde.

Zijn lot is zeker te beklagen; zijne klachten mogen ons medelijden opwekken, maar het kwaad is niet door kunstmatige middelen te keeren; het is een noodzakelijk gevolg van die eeuwige, onomstootelijke wet, die niet alleen het lot van den mensch, maar ook van de geheele organische natuur beheerscht; het is een uitvloeisel van den onverbiddelijken strijd des levens, waarin de meest bevoorrechte wezens zegevieren, en die zich eeuwig zal doen gelden, gelijk hij van den oorsprong der organische schepping af heeft bestaan.

Zutfen.

Dr. A.J.C. SNIJDERS.

Letterkunde.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Het wetboek van strafrecht in doorloopende aanteekeningen verklaard door Mrs. K. Hazelhoff, Th. Heemskerk en B.J. Polenaar, advokaten te Amsterdam, aflevering 1 en 2. (Amsterdam, A. Akkeringa.)

De geachte schrijvers der bovenbedoelde aanteekeningen gaven ‘een woord vooraf’ aan hunne lezers ten beste, ten einde hun mede te deelen, waarom zij bij hunne uitgave van het strafwetboek geen ‘Voorwoord’ geven. Zulk een voorwoord toch zou, volgens hen, slechts tweeërlei kunnen beoogen, te weten: òf de methode aan te geven, welke zij bij hunne interpretatie volgden, òf ook de lezers gunstig te stemmen voor de wijze, waarop zij zich kwijten van hunne taak. Noch het een noch het ander komt hun noodzakelijk voor. Hij toch, die belang in de methode stelt, zal haar het best uit de gemaakte aanteekeningen zelf leeren kennen. Een captatio benevolentiae zal tegenover onpartijdige wetenschappelijke critiek aan den eenen kant niet noodig zijn en aan den anderen kant niet baten. Tot dusverre die schrijvers. Zouden zij intusschen wel goed hebben ingezien, dat een aangeven en rechtvaardigen der door hen ten dezen gekozen methode onnoodig of overbodig is te achten? Wij meenen dat te mogen betwijfelen. Zij bepalen zich tot het geven van eenige aanteekeningen, die zij aan ieder artikel vastknoopen, min of meer in den trant van het *Wetboek van strafrecht met aanteekeningen door Mr. M. Schooneveld PJz.*, met dit belangrijk verschil, dat de laatsten zich, waar mogelijk, altijd aansluiten aan of gebaseerd zijn op uitleggingen van bevoegde autoriteiten of officieele personen of beslissingen van rechterlijke colleges. Van beslissingen kon - wij behoeven het slechts aan te stippen - hier geene melding worden gemaakt, omdat zij ontbreken, waar het geldt een nog in te voeren strafwetboek. Van die uitleggingen is uit den aard der zaak door de schrijvers herhaaldelijk nota genomen en kennis gegeven. Het is echter - en ziedaar onze hoofdgrief - niet genoeg door hen gedaan. Hunne aanteekeningen getuigen van groote schranderheid en hebben ongetwijfeld als zoodanig eene onmiskenbare waarde. Het is echter den lezers minder te doen om de wetenschap der meeningen van die geachte rechtsgeleerden dan wel om die der autoriteiten, welke tot de samenstelling van het wetboek medewerkten. Verre zij van ons de gedachte, dat de schrijvers niet bevoegd en gerechtigd

zouden zijn tot de mededeeling hunner veeltijds zeer juiste zienswijzen. Hun streven had intusschen, onzes inziens, behooren te zijn, eene zoo volledig mogelijke authentieke interpretatie te geven en dus nimmer iets te verzwijgen, wat, ter zake dienende, door den Minister van Justitie is toegelicht of in de bij de ampele schriftelijke en mondelinge gedachtenwisselingen over het wetboek betrokken regeeringscolleges is te berde gebracht.

Het zij ons veroorloofd, het aangevoerde door een paar voorbeelden te staven. In aanteekening 4 op artikel 11 wordt gezegd: 'Mocht de vergunning worden geweigerd, zoo kan de veroordeelde desniettemin later zijn verzoek hernieuwen en het hoofd van het Departement van Justitie, indien het daartoe aanleiding vindt, alsdan terugkomen op zijn vroeger genomen besluit.'

Die vergunning geldt de plaatsing in de cel van den tot gevangenisstraf van langeren duur dan van vijf jaren veroordeelde, na afloop der vijf eerste strafjaren. Aan het hoofd van het Departement van Justitie is het al of niet geven dier vergunning opgedragen. Nu is de aanteekening op zich zelf juist, maar die juistheid zou nog meer in het oog vallen, als de schrijvers hadden vermeld, dat de Minister, op eene desbetreffende in de afdeelingen der Eerste Kamer gedane vraag, heeft geantwoord: 'De psychologische opmerking omtrent de *wispelturigheid* der gevangenen mag wegen bij de *beslissing* op hun verzoeken, doch behoort er niet toe te leiden, dat men hun de *bevoegdheid* tot *verzoeken* ontneme.'

In de tweede aanteekening op hetzelfde artikel wordt gezegd: 'De veroordeelde heeft na afloop der vijf eerste jaren geenszins het *recht*, de afzondering te vorderen, evenmin als het hoofd van het Departement van Justitie de bevoegdheid heeft, haar tegen den wil des veroordeelden toetepassen. Ook kan dit "verzoek" niet worden vervangen door de eenvoudige berusting des gevangenen.'

Hier ware eene vermelding wenschelijk geweest van den oorspronkelijken tekst van het artikel, volgens welken den veroordeelde het *recht* op die afzondering wel degelijk was toegekend, met mededeeling, dat aan de hiertegen door de commissie van rapporteurs der Tweede Kamer geopperde bezwaren door de tegenwoordige redactie is te gemoet gekomen.

In de eerste aanteekening op artikel 20 zeggen de schrijvers: '*Natuurlijk* zullen de voorschriften van orde en tucht, ter uitvoering van artikel 22 gegeven, de vrijheid van arbeidskeuze voor den tot hechtenis veroordeelde eenigermate beperken.'

Dat natuurlijke zou nog natuurlijker blijken, indien daarbij de vraag was vermeld, in de afdeelingen der Eerste Kamer gedaan: 'Hoe die *keuze* te rijmen met de voorschriften van orde en tucht?' en het daarop door de Regeering gegeven antwoord: 'Het artikel zegt uitdrukkelijk dat de keuze alleen vrij is binnen de grenzen van de voorschriften van orde en tucht.'

Gaarne erkennen wij, dat bij sommige artikelen de aanteekeningen aan den door ons gestelden eisch beantwoorden. Zoo wordt o.a. het onderscheid tusschen gevangenisstraf en hechtenis ontwikkeld. Geeft men het door ons aangegeven standpunt toe, dan zullen de geachte schrijvers zelf de eersten zijn, om te erkennen, dat nog menige aanteekening door hen nader met bewijzen van bovenbedoelden aard had kunnen worden gestaafd.

Dat zij, waar de historische en authentieke interpretatie van een artikel

onmogelijk blijkt, hunne interpretatie in overweging geven, wordt - het zij nog ten allen overvloede gezegd - door ons in geenen deele gewraakt. Wij betreuren intusschen het gemis aan principieele toelichting. Onzes inziens zou hun verdienstelijke arbeid aan waarde en bruikbaarheid gewonnen hebben, als zij iederen titel en zoo noodig ieder artikel hadden doen voorafgaan door eene korte uiteenzetting der hoofdbeginselen, waarvan de wetgever is uitgegaan. Men denke o.a. aan het strafstelsel in het algemeen, aan het wegvallen der onteerende straffen en der verzachtende omstandigheden, aan de minimumvraag bij de gevangenisstraf, aan de afzonderlijke opsluiting, aan den aard en den duur der hechtenis, aan de voorwaardelijke invrijheidstelling in het bijzonder.

De heer Schooneveld heeft, in zijn bekend werk, wel degelijk bij een aantal artikelen eene inleiding tot de behandelde materie gegeven, om de bedoeling van het bepaalde volkomen duidelijk te maken. Er zou, indien de schrijvers in beknopten vorm aldus hadden gehandeld, meer wetenschappelijke eenheid in hun arbeid zijn op te merken geweest, terwijl over den geest en de bedoeling des wetgevers ten aanzien van het aangenomen strafstelsel een veel helderder licht zou zijn gevallen.

Onze slotsom is derhalve, dat wij wel dankbaar zijn voor den door hen geleverden arbeid, maar niet geheel voldaan.

J.D.N.

Dr. W. Doorenbos. Pieter Corneliszn. Hooft, feestrede. - Amsterdam, W.H. Kirberger. Meesterstukken uit Vondel's werken, uitgelezen door dr. W. Doorenbos. (Tweede druk van Van Moerkerkens verzameling.) - Amsterdam, A. Akkeringa.

De feestrede op het Hooftsfeest, dezen zomer te Amsterdam uitgesproken, waarin Dr. Doorenbos in breede trekken het beeld van den Drost schetste en zijne verdiensten voor letteren en geschiedenis deed uitkomen, werd destijds door de dagbladen in haar geheel medegedeeld. In de stapels van een dagblad worden de dingen echter bewaard als in het graf; men moet ze opnieuw ontdekken en ontgraven, om er genot van te kunnen hebben. Wij verheugen ons daarom over de thans verschenen afzonderlijke uitgave, die, gelijk de naam van den vader van het Nederlandsch proza en den veredelaar van het Nederlandsch dicht eischte, net uitgevoerd werd op stevig Hollandsch papier. Voor de feestgenooten zal het eene aangename herinnering en voor allen, die Hooft's verdiensten waardeeren, eene welkome aanvulling zijn van de wel overvloedige, doch verre van volledige literatuur betrekkelijk dezen smaakvollen dichter, waaraan tegelijk met deze feestrede het Hooftsfeest het aanwezen schonk. Als bijlage deelt Dr. Doorenbos het rapport mede van de subcommissie voor de tooneeluitvoering bij dezelfde gelegenheid, waarin de preutsche bezwaren van een drietal letterkundigen tegen de opvoering van *Warenar,* zonder voorafgaande verzedelijking en ordentelijkmaking, worden uiteengezet. Een vermakelijk staaltje van groote vies- en kieschheid, dat in onze dagen van naturalisme een hartverkwikkenden indruk maakt en niet falen kan, bij de beoefenaars onzer letterkundige en maatschappelijke geschiedenis naar verdienste te worden gewaardeerd.

Ook met de nieuwe bewerking van *Vondel's meesterstukken* heeft Dr. Doorenbos een goed werk verricht. De werken van den grooten dichter kunnen niet genoeg worden gekend; elke nieuwe poging tot verbreiding en popula-

riseering verdient toejuiching. En de voor ons liggende bloemlezing is te meer aan te bevelen om de korte inleiding ‘Over het leven en de gedichten van Vondel’, die men erin aantreft. Op het voorbeeld van sommige beoefenaars onzer letterkundige geschiedenis is het mode geworden, op Vondel's tijdgenooten te smalen, die den grooten dichter nagenoeg honger lieten lijden en met een postje aan de bank van leening afscheepten. De voorstelling, die men zich heden ten dage van zoo'n ambtenaar vormt, maakte, dat deze legende de vermogende tijdgenooten van Vondel in een leelijk licht stelde. En toch is zij even onwaar als die van den op stroo in een kerkerhol versmachtenden Paus, waarmee men de goede gemeente medelijden en... Pieterspenningen afdwingt. In geen andere ons bekende bloemlezing uit Vondel's werken wordt de onwaarheid van deze legende aangetoond dan in deze. Men verneemt eruit, wat in de groote, doch niet voor iedereen toegankelijke, uitgave van Van Lennep reeds geschreven stond, dat de zoo geminachte betrekking die van boekhouder was aan de stedelijke bank van leening te Amsterdam, met eene jaarwedde van *f* 650, ‘een voor die dagen vrij groote som’; dat Vondel die betrekking tien jaren lang vervulde en inmiddels vele zijner beste gedichten schreef, zoodat het ambt min of meer als eene eervolle sinecure, die hem veel vrijen tijd liet, te beschouwen is, terwijl hem ten slotte, op een-en-tachtigjarigen leeftijd, eervol ontslag met zijn volle traktement als pensioen werd verleend. De aldus herstelde historische waarheid maakt de ‘heeren’ van Amsterdam tot de eerlijke lieden, die ze in dit opzicht geweest zijn.

Moge deze opnieuw bewerkte bloemlezing veel worden geraadpleegd, opdat de legende van den versmaden dichter weldra bij een beter ingelicht publiek even weinig ergernis vinde als het tamelijk onhandig compliment, waarmede indertijd de burgemeester van Amsterdam Vondel's standbeeld, als het ‘beeld van den genialen kousenkooper’, voor de gemeente in eigendom aanvaardde.

Onze schilders in Pulchri Studio, door Johan Gram. - Rotterdam, Uitgevers-maatschappij ‘Elsevier’.

De heer Gram, voor schilder opgeleid, begaafd met een lossen, plooibaren stijl, die hem vergunt afwisseling te brengen in een opstel van tien vellen druks, waarvan eentonigheid van vorm onafscheidelijk schijnt, zich bewegende en thuis gevoelende in den vroolijken en intellectueelen kring van *Pulchri Studio*, is zeker bij uitstek bevoegd, de leden van de Haagsche schildersbent, de scheppers van zoovele door het beschaafde deel der natie hooggewaardeerde werken, persoonlijk voor te stellen. En deze voorstelling is daarom uitstekend geslaagd, voor zooverre althans van den schrijver afhangt. Dit laatste voorbehoud maken wij wel uitdrukkelijk, omdat beoordeelaars *in loco*, Hagenaars, de meerderheid der ‘35 portretten in houtgravure’, welke het boek bevat, aan alle gelijkenis op de origineelen onschuldig hebben verklaard en het vermoeden te kennen gaven, dat het zes- of zevental in den tekst, doch niet op de platen, voorkomende dames niet als caricatuur voor het publiek hebben willen optreden. Schilders, als mannen, zijn immers aan alle ijdelheid vreemd en telden dit bezwaar dus niet! Wat hiervan zij, niet-Hagenaars missen de contrôle en doen dus best, hun oordeel over de conterfeitsels op te schorten.

Men kan zich te gemakkelijker van de platen losmaken, omdat de tekst zooveel aantrekkelijks bezit. De schrijver heeft te recht begrepen, dat eene keuvelarij over de Haagsche schilders, welke zich alleen tot de uiterlijkheden bepaalde, hoe vloeiend geschreven en hoe kwistig ook doorpriemd met kwinkslagen, die op het papier veel minder behagelijk klinken dan voor den schildersezel, weinig aandacht vinden en spoedig vervelen zou. Het zou ermede gaan als met de parlementaire portretten van de laatste jaren, die macht, kracht noch heerlijkheid hebben, omdat ze niet verder gaan dan kleedij en uiterlijk, terwijl die van Sagittarius, nu een tiental jaren geleden, een grooten en welverdienden opgang maakten, omdat de bevoegde en beschaafde schrijver daarin meer en beter geleverd had. Zoo levert Gram ook meer en beter dan eene anekdotische keuvelarij; hij geeft aan zijn werk eene hoogere waarde door aan het genre, aan de bijzondere kunstopvatting van elk der door hem behandelde schilders, aan zijne eigenaardige verdiensten en zwakken korte beschouwingen te wijden, die den beschouwer van hunne werken uit het groote leeken-publiek van veel dienst kunnen zijn. Dat de heer Gram hierbij zijn eigen oordeel slechts zelden op den voorgrond plaatst, mag hem niet als fout worden toegerekend. Het ontwikkelen van zijn publiek tot eigen oordeel staat hooger dan het voorkauwen van oordeelvellingen, die het maar al te geneigd is, gedachteloos na te bauwen. Doch al hadden we hier met eene fout van den schrijver te doen, ook dan nog zouden we haar moeten vergeven om de omgeving van objectiviteit, waarin de heer Gram in zijne betrekking van stenograaf bij de Staten-Generaal leeft, om den dampkring dier verslagen, waarin zooveel uiteenloopende en tegenstrijdige opiniën naast en op elkander gestapeld liggen, dat er geen plaatsje te vinden is voor de eigen meening van den opsteller zelf.

Onze schilders heeft dus eene blijvende waarde, welke nog verhoogd wordt door het biographisch register, aan het einde van het boek gevoegd, en waarbij voor elk der daarin behandelde kunstenaars opgaven voorkomen, die voor de kunstgeschiedenis van onzen tijd van blijvend belang zijn. Men vindt daarin den gewonen en den kunst-burgerlijken staat van ieder vermeld; waar en wanneer zij geboren werden en waar zij hunne opleiding genoten, op welke tentoonstellingen hunne werken werden bekroond, en... is 't mogelijk! Zouden we ons omtrent het ontbreken van schildersijdelheid zoo erg vergist hebben? Ja wezenlijk, er staat bij elk der heeren vermeld, welke ridderorden zij het recht hebben, in hun knoopsgat te voeren. Ware 't niet veel verkieslijker geweest, zoo de voornaamste werken van deze kunstenaars en de musea en kabinetten, waarin ze zich bevonden, waren opgegeven? Deze gegevens, schijnbaar moeilijk bijeen te brengen, hadden waarschijnlijk ontleend kunnen worden aan dezelfde bronnen, waaruit de volledige opgaven betrekkelijk de ridderorden zijn geput.

Wylie's Geschiedenis van het Protestantisme, voor Nederland bewerkt doof Dr. C.P. Hofstede de Groot. 3 dln. 4to met 275 platen. Leiden, A.W. Sijthoff.

Onlangs ontvingen wij de laatste aflevering van Wylie's *Geschiedenis van het Protestantisme.* Zes jaren geleden, bij de uitgave van de eerste afleveringen, vestigden

wij de aandacht onzer landgenooten op dit werk, ‘niet enkel, omdat het met zijne talrijke, keurig uitgevoerde platen een populair

prachtwerk beloofde te worden van zeldzame waarde; maar ook, omdat het in aangenamen, bevattelijken vorm eene geschiedenis behandelt, waarmede het tegenwoordige geslacht al te weinig bekend is en waarmede het vertrouwd moet worden, zal het in den grooten strijd van onze eeuw niet bezwijken voor de sombre machten, die tot een laatsten, beslissenden slag zich toerusten'.

Nederland moet - zoo schreven wij destijds en wij herhalen het met volle overtuiging - Nederland moet weder hooren, wat het Protestantisme is, wat het deed, wat het leed, hoe het worstelde tegen den priestergeest. Nederland moet zich verdiepen in de beginselen van het Protestantisme, om verfrischt, verjongd te verrijzen uit dat bad der wedergeboorte.

De tien afleveringen van 1875 zijn aangegroeid tot vijf en vijftig, in 't geheel drie lijvige boekdeelen van ruim 2600 bladzijden met 275 voor een groot deel goede platen. Wij wenschen schrijver en uitgever geluk, dat deze omvangrijke arbeid voltooid en zoo goed voltooid is. En niet het minst den schrijver, die eerst eenvoudig als *vertaler*, waar het noodig mocht zijn als *bewerker*, optrad, doch die, blijkens de voorreden voor elk der drie deelen, al spoedig zelfstandig de pen heeft moeten voeren.

Een gemotiveerd oordeel over zijn arbeid kunnen wij hier niet vellen. Wel verheugt het ons te kunnen mededeelen, dat een bevoegd beoordeelaar, Prof. Nippold te Bern, in zijn *Handbuch der Neuesten Kirchengeschichte*, 2de ed. I bl. 621, reeds nu dézen lof aan onzen landgenoot heeft gegeven: 'Het geweldige onderscheid, dat er bestaat tusschen de oorspronkelijke Hervorming en de wijze, waarop later de Hervormde Kerken zich in Nederland en Engeland hebben gevormd, is *voor de eerste maal* consequent in 't oog gehouden in de Nederlandsche bewerking van Wylie's Protestantisme van C.P. Hofstede de Groot.'

Zijn wij wèl onderricht, dan is het schoone werk, dat in de drie prachtbanden ruim *f* 30 kost, reeds zoo goed als uitverkocht. Wij hopen, dat de uitgever weldra tot eene min kostbare uitgave moge besluiten, die deze geschiedenis brengen zal in handen van ons beschaafd, in zijn verleden belangstellend publiek.

G.

Onze voorouders op den Oceaan, door A. Werumeus Buning. - 's Gravenhage, Henri J. Stemberg.

In een net en smaakvol bandje gestoken, ligt de eerste aflevering van deze populaire geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen in losse tafereelen voor ons. Al draagt tekst noch omslag het kenmerk, dat dit eene eerste aflevering is, al mist men de aankondiging van vervolgen, toch hopen wij, dat nog meer dergelijke tafereelen van dezelfde hand zullen volgen, hetgeen trouwens (indien we ons niet vergissen) in het prospectus van deze uitgave was te verstaan gegeven. In dit nette, met twee platen versierde boekske vindt men geschetst: den dood van Reinier Klaassens - onze victorie in de baai van Gibraltar - de daden van Piet Hein - de zilvervloot en den slag bij Duins.

De heer Werumeus Buning richt zich bij voorkeur tot het jonge geslacht, tot die knapen, wier wangen gloeien en wier oogen fonkelen, wanneer ze lezen van gevechten

te land en ter zee, van daden van onverschrokkenheid en heldenmoed, van volharding en vaderlandsliefde. Heeft hij daartoe

den goeden toon getroffen? zal de familiariteit van zijne manier van vertellen bij de door hem gewenschte lezers geen afbreuk doen aan den inhoud? Jongeren dan schrijver dezes zullen die vraag hebben te beantwoorden. De kinder- en knapenliteratuur behoort tot de moeilijkste vormen der letterkunde; het beoordeelen ervan levert echter nog meer moeilijkheden op. De beoordeelaar is in den regel ontwassen aan dien leeftijd, waarin men bij uitstek bevoegd is, om uit te maken, of een jongensboek in den goeden toon is geschreven. Iedere dag, dien hij beleeft, voert hem, helaas! verder van dat gelukkig tijdperk af. Indien wij dus zeggen, dat de toon van den schrijver dezer 'historische marineschetsen' ons over het algemeen wat gekunsteld voorkomt, dat er te veel aan te zien is, dat hij zich moeite geeft, om voor jongens te schrijven en jongens te boeien, dan voegen wij terstond een voorbehoud van betrekkelijke onbevoegdheid bij ons vonnis en zullen ons gaarne nederleggen bij de vernietiging, indien op het gezag van den eersten den besten schoolknaap een beroep in cassatie wordt gedaan.

Doch wat hiervan ook zij, iedereen zal toestemmen, dat de vorm van deze verhalen in één opzicht boven dien van de meeste jongensboeken uitsteekt: het is de zeeman, de deskundige, die vertelt. In de meeste school- en jongensboeken wordt bij het vertellen van zeegevechten òf over de détails voorzichtig heengegleden òf een aantal technische termen gebezigd, welke de schrijver wijselijk niet poogt uit te leggen en de lezer niet begrijpt. De heer Buning daarentegen kan zich gerust op het gevaarlijk terrein wagen; hij legt de détails van den zeeslag uit, vertelt de manoeuvres eenvoudig en begrijpelijk, deelt terloops de beteekenis van de gebruikte zeetermen mede. Het gevolg hiervan is, dat de lezer beter op de hoogte komt, dat de knaap de onbegrepen helft niet behoeft over te slaan, om aldus de andere helft terstond te vergeten. Dit is eene goede eigenschap van het werkje van den heer Werumeus Buning en maakt het zelfs tot eene nuttige lectuur voor hen, die niet meer tot de jongenswereld behooren.

A. Van Otterloo. Algemeene Handelsleer. Volkshuishoudkunde. De middelen van verkeer. - Dordrecht, C.J. Morks Jzn.

De drie hierboven vermelde werkjes, door den uitgever in een net kleed gestoken, zijn aanbevelingswaardig en worden door den referent met genoegen aangekondigd. Wat een bevoegde ten beste geeft over het onderwerp, dat hij volkomen machtig is en dat langen tijd zijne studie heeft beheerscht, is dan ook in den regel belangwekkend. Al is het bestek der boekjes klein, de inhoud is rijk en met zorg bewerkt en geeft een helder overzicht van en inzicht in het onderwerp. Een natuurlijk gevolg van het samendringen van zooveel binnen zoo enge grenzen is, dat de schrijver nu en dan als axioma's, althans als verworven wetenschappelijke waarheden verkondigt, wat bij menig beoefenaar der wetenschap nog slechts als stellingen of waarschijnlijkheden geldt. Vooral in het werkje, dat zulk een duidelijk overzicht van de grondbeginsels der volkshuishoudkunde geeft, zijn van zulk eene apodictische en voor tegenspraak vatbare kortheid voorbeelden aan te halen. Dat de Staat moet zorgen voor 'het volksonderwijs, het krijgswezen, de openbare middelen van verkeer, posterijen, telegrafen, spoorwegen', bij voorbeeld kan, zooals het daar staat, lang nog niet als een algemeen aangenomen economisch be-

ginsel worden verkondigd, tenzij men onder de ‘zorg’ niets anders dan ‘belangstelling’ verstaat. In den tegenwoordigen stand der wetenschap zijn de hier opgesomde onderwerpen van rechtstreeksche staatsbemoeiing voor velen nog te veeltallig, voor anderen lang niet voltallig. Doch, zooals gezegd is, dergelijke dingen zijn onvermijdelijk, wanneer men vele zaken in weinig bladzijden zeggen moet. De heer Van Otterloo heeft wil van zijn arbeid; de boekjes zijn belangrijk van inhoud, helder en bevattelijk geschreven, en verdienen eene gunstige ontvangst bij het publiek.

Het schilderen op porselein, hout, zijde, fluweel enz. door A.S. en E.S. - Gouda, G.B. van Goor Zonen.

Een werkje tot zelfonderricht van hen of haar, die zich aan een zeer smaakvol kunstvak willen wijden, dat, hetzij met een industrieel oogmerk, hetzij alleen tot aangename bezigheid ter hand genomen, voor den beoefenaar eene bron kan worden van voldoening en genot. Deze handleiding schijnt samengesteld te zijn uit boekjes in het Fransch, Duitsch en Engelsch; trouwens, de voor de beschrijving van het porseleinschilderen gebezigde autoriteit wordt door de vertaalsters zelf genoemd. Het doet ons leed, te moeten getuigen, dat de vertaling meer blijken draagt van goede bedoeling dan van bevoegdheid. Was het werkje voor de adepten in het vak geschreven, die uit bekendheid met de practijk de lessen der theorie met een half woord verstaan en onduidelijke uitdrukkingen niet licht verkeerd opvatten, wij zouden hierover niet klagen. Maar nu de vertaalsters zich ten taak hebben gesteld, eene handleiding voor dilettanten samen te stellen, dus schrijven voor de zoodanigen, die een gids behoeven op een hun geheel vreemd terrein, behoort aan haar werk de eisch van duidelijkheid en begrijpelijkheid te worden gesteld; beantwoordt het daaraan niet, dan is het doel niet bereikt.

Door de gebrekkige vertaling nu zijn de gegeven voorschriften niet zelden onverstaanbaar en loopt men, die volgende, gevaar van te handelen juist zooals men niet handelen moet. Zoo treft men, om een voorbeeld te noemen, onder de rubriek ‘Algemeene opmerkingen’ (bl. 56 en 57) het volgende voorschrift aan: ‘Stel als een regel uwe kleuren niet te verspillen door meer te wrijven, dan gij noodig hebt.’ Dat wil natuurlijk zeggen: bereid niet te veel verf. Maar terstond daarop volgt: ‘Gij belemmert uw werk door op te moeten houden om meer te vermengen, en het kan gebeuren dat gij niet dan met zeer veel moeite weder dezelfde tint kunt krijgen.’ Hier staat juist het tegendeel: wilt ge geen gevaar loopen, uwe tint te verliezen, meng dan meer, dan ge noodig hebt. En dit werd juist in den eersten wenk afgekeurd. Een gewoon dilettant zal moeilijk weten te beslissen, wat hij nu eigenlijk doen moet; het voorzichtigst is hier, evenals overal elders, de gulden middenweg. Maar in dat geval heeft men het gezond verstand tot leidsman en behoeft, op dit punt althans, geen handleiding.

De verschillende nationaliteit der onderdeelen van het boekje blijkt duidelijk uit de geciteerde werken en opgegeven adressen van leveranciers. Ten aanzien van dit laatste hadden de vertaalsters aan hen of haar, die zij op het oog hadden, een grooten dienst kunnen bewijzen met de adressen op te geven, waar men zich in ons land die benoodigdheden kan aanschaffen. Aldus

had het werkje voor Nederlandsche dilettanten in de daarin behandelde schoone kunst nog meer nut gesticht, dan het nu, niettegenstaande zijn gebrekkigen vorm en zijne onvolledigheid, ongetwijfeld doen kan.

Liefde en Leven. Een oude geschiedenis in het kleed der achttiende eeuw. Naar het Engelsch van Miss Charlotte M. Yonge, Schrijfster van Violette, Het Paarlsnoer enz. 2 Dln. Amsterdam. P.N. van Kampen & Zoon.

Als we over veel ruimte te beschikken hadden, zouden we, naar aanleiding van en met het oog op boven aangekondigd boek, geneigd zijn, in breede trekken aan te geven, wat een romantisch verhaal *niet* behoort te zijn. We zouden ons daardoor dan wel het ongenoegen van de schrijfster, als zij er kennis van krijgen kon, op den hals halen, iets, wat geene onverschillige zaak is, waar het eene Miss Yonge betreft, die zooveel goeds op dit gebied kan leveren, - maar waarheid bovenal.

Dat ons oordeel over *Liefde en Leven* niet gunstig kan zijn, kan men dus wel begrijpen.

Wij zien niet voorbij, dat er in het begin der achttiende eeuw in Engeland dingen gebeurden, die thans gelukkig tot het verledene behooren en wier openbaarmaking voor ons niet van belang ontbloot is, maar wanneer ze ons geschetst worden in zulke onnatuurlijke tafereelen, die door eene opeenhooping van toevalligheden en ongeloofelijkheden aan het onnatuurlijke grenzen, dan betreuren wij het, dat de talentvolle auteur de werkelijkheid niet heeft weergegeven in andere - anders wel in hare macht staande - vormen dan in zulke fantastische voorstellingen.

Er komen in dit verhaal personen voor, die we kunnen waardeeren om hun moedig, geestkrachtig, zelfopofferend bestaan. Dat daaraan andere flauwe, liefdelooze, boosaardige karakters tegenovergesteld worden, is in den gang van het verhaal een natuurlijk verschijnsel, maar wij willen het, op zijn zachtst genomen, aan overdrijving toeschrijven, als eene der hoofdpersonen in het verhaal, de om hare schoonheid gevierde Mylady Belamour, ons achtereenvolgens wordt voorgesteld als eene vrouw, in wie geene mindere dan de volgende ondeugden vereenigd zijn: heerschzucht, ijdelheid, valschheid, zelfzucht, gewetenloosheid, laaghartigheid, veinzerij, leugen en bedrog, - eene vrouw, die op het einde al hare schandalen wil goed maken met het voorwendsel, dat zij om bestwil zulk eene duivelsche rol heeft gespeeld.

De smaken verschillen - wij houden van anderen kost.

De vertaling laat hier en daar te wenschen over. Om van enkele gedrongen zinnen niet te spreken, troffen we b.v. Deel I, bl. 36, aan: ‘Eensklaps stuitte Harriet haar zuster met een beslissend gebaar’; bl. 91: ‘Met deze woorden haastte hij Aurelia naar beneden’; bl. 136: ‘Tot dat zij bemerkte, dat Aurelia in ernst was’, - hetzelfde komt nog eens voor Deel II, bl. 209.

H.

Schuldig of niet? Naar het Engelsch van Miss M.E. Braddon door C. Baarslag. 2 Dln. Amsterdam. P.N. van Kampen & Zoon.

Het ‘Schuldig of niet?’ heeft in dit boek betrekking op een gepleegden moord. Wordt de vraag met opzicht tot één persoon volledig opgelost, wat

hare beantwoording betreft ten aanzien van een anderen persoon in dit verhaal - zij is overgelaten aan het zedelijk oordeel van den lezer.

Miss Braddon is genoeg en, met uitzondering van enkele harer werken, gunstig genoeg bekend in de letterkundige wereld en, naar het ons voorkomt, heeft zij in dit geschrift opnieuw getoond, wat zij aan degelijke lectuur in goeden vorm kan voortbrengen.

Er was karakterstudie noodig, om zulk een boek te schrijven; menschenkennis, om zich voor uitersten te wachten en geene beelden der phantasie, maar menschen te laten optreden; zielkunde, om het wel en wee der harten te peilen, hartstochten te schilderen, het kwade en het goede en edele in 's menschen inwendig leven onder het vijgeblad en in nederige onbewustheid op te merken.

Van het een en ander draagt dit geschrift het merk.

Er is goede gang in het romantisch verhaal, dat den lezer van het begin tot het einde blijft boeien. Het gemis aan intrige wordt ruimschoots vergoed door karakterschilderingen, die fijn gepenseeld en nauwkeurig uitgewerkt zijn. Er zijn tafereelen geschetst, die de snaren van het hart van weemoed of van reine aandoeningen doen trillen. Wij ontmoeten hier liefelijke beelden, waarin wij veel gemoed aantreffen, - gemoed, dat aan het schrille realisme en het kille materialisme vaak ontbreekt.

Krijgen we Tante Dora lief om hare beminnelijke hoedanigheden; bewonderen wij Frances Grange als de edeldenkende en onbaatzuchtige martelares en trekken andere figuren, o.a. Arthur Heldemond, om den adel hunner zielen ons aan - onze weerzin wordt billijkerwijs gewekt tegen trotsche, baatzuchtige en venijnige karakters, die in de menschelijke samenleving maar al te veel voorkomen.

Eenigszins in tegenspraak met hetgeen wij het natuurlijke in dezen roman prezen, is het tragisch levensbesluit van den verstandigen en ernstigen boeteling, Sir Everard Courtenay, - een onverwachte *coup de désespoir* - en de wel wat overdreven liefde van zijne dochter Dulcis voor hem. Morton's wraakzucht, waardoor hij zelfs ongevoelig was voor de stem van het medelijden, is begrijpelijk, - al keuren wij het bloed om bloed eischen af - maar daardoor komt zijne latere betere gezindheid en zachtere stemming te helderder aan het licht.

Wij bevelen het boek gaarne ter lezing aan. Er is uit te leeren voor hart en leven en het zal menigeen eenige aangename uren bezig houden.

Aan den uitstekenden vertaler van dit werk mogen wij vragen, of hij zich niet vergist heeft met het woordje ‘vereischt’ Deel I, bl. 98, en of dat niet *vereenigd* moet zijn; of hij, als hij aan een goeden zinbouw gedacht had, wel geschreven zou hebben, bl. 174: ‘Maar wat kon de tijd voor u hebben om belang in te stellen mijnheer?’; of het woordje: ‘Wel’, op bl 119 (D. II) niet wat Anglicaansch klinkt; of hij niet vergeten heeft, het woordje ‘niet’ in te vullen in den zin bl. 272, die dus begint: ‘Zou ik geen lage hond zijn’, enz.?

Die weinige opmerkingen mogen hem het bewijs zijn, dat wij zijne vertaling met aandacht lazen.

H.

Mengelwerk.

Voorheen en thans.

‘Hebt ge deze streek dan vroeger nooit bezocht?’

‘Neen, Meneer! En daar bestond reden voor. Men kon hier met geene andere reisgelegenheid komen dan met een verouderden diligencedienst, waaraan wij Hollanders geheel ontwassen zijn, nadat we met sporen en trammen overal gemakkelijk kunnen komen.’

‘En omdat de naam: Achterhoek, misschien velen uwer zal hebben afgeschrikt?’

‘Om u de waarheid te zeggen, heeft die naam mijne bijzondere aandacht getrokken, toen ik in de dagbladen bij de feestelijke opening dezer lijn den triomfantelijken uitroep las: ‘G e e n A c h t e r h o e k m e e r ! ’

‘Die woorden stonden aan weerskanten boven de versierde hoogpoort te Keppel, bij gelegenheid, dat de feesttrein erdoorheen reed. En die woorden prijkten daarop niet zonder beteekenis...’

Dit waren de laatste woorden, die ik opving, toen ik den stoomtram Doetinchem - Dieren ter plaatse mijner bestemming verliet.

Ik dacht, op mijne kamer gezeten, waarin ik den stoomtram dagelijks twaalfmaal heen en terug kan zien komen en gaan, nog eens over die laatste woorden: ‘niet zonder beteekenis’, na en onwillekeurig rezen voor mijn geest de dagen van weleer, toen dit gedeelte van de Graafschap Zutfen met den naam van Achterhoek bestempeld werd.

Welk een onderscheid tusschen het voorheen en thans, als ik eene halve eeuw in mijne herinnering terugga en inzonderheid mijne aandacht vestig op de reisgelegenheden en vervoermiddelen, die er toen in vergelijking met de latere en vooral met de tegenwoordige bestonden.

Het kwam mij niet geheel onbelangrijk voor, op dit teeken des tijds te wijzen, opdat daaruit moge blijken, dat het opschrift op de eerepoort te Keppel: ‘Geen Achterhoek meer!’ geen *blunder* was.

Er waren in mijne jeugd nog geene Hoogere Burgerscholen en 't is misschien daar wel aan toe te schrijven, dat ik - destijds (in 1830) te Amsterdam mijn verblijf houdende - eene nauwkeurige kaart van het koninkrijk der Nederlanden moest raadplegen, om te onderzoeken, hoe Gendringen, een dorp, aan de Pruisische grenzen gelegen, - waar ik uitgenoodigd was, eene predikbeurt op beroep te vervullen, - 't best te bereiken was.

Een mijner vrienden, wien ik de uitnoodiging van den kerkeraad mededeelde, had bij toeval vernomen, dat een zware brand het dorp in het voorjaar van '30 geteisterd had, en wenschte mij glimlachend goede reis naar het land, waarvan men zeide, dat er geen land meer achter lag en waar men honderd jaar ten achteren was.

Hoe die ‘men’ zich vergiste!

Maar nu de reis naar Gendringen? Dat het een lange, lange tocht was, kan men thans nauwelijks begrijpen. Toen Doesborgh bereikt en achter den rug was, vroeg ik den voerman, die mij echter niet begreep, of deze streek soms de Sahara heette. Later vernam ik, dat we ons in de thans nog met name bekende Braambergen, eene heusche zandzee, bevonden. Na verschillende plaatsjes, waar de paarden gevoederd en gedrenkt moesten worden, doorgestapt te hebben, ontwaakte ik uit mijne schommelende dommeling door het ongewoon geluid van het getrappel der paarden op een effen en vrij harden weg, op niet verren afstand van de plaats mijner bestemming.

Ik was te Gendringen.

Wel waren daar de sporen nog aanwezig van de verwoesting, die de verslindende vuurvlammen er hadden aangericht, maar men was toch ook reeds bezig met het herstellen der geleden schade en het herbouwen der in puin verkeerde woningen.

Nog in de laatste maand van het jaar '30 betrok ik met mijne jeugdige echtgenoote de dorpspastorie, en na verloop van ruim eene halve eeuw herinner ik mij nog de gelukkige zeven jaren, die ik in die achterhoeksche dorpsgemeente mocht doorbrengen.

‘Hoe kom ik naar je toe?’ schreef mij mijn Amsterdamsche vriend, die mij steeds met den Achterhoek plaagde, toen ik hem had uitgenoodigd, mij eens te komen bezoeken. Ik schreef hem nauwkeurig, hoe hij de reis nemen moest, - want in dien tijd noemde men het inderdaad een reistochtje - maar toen hij in geene bijzonder opgewekte stemming mijne woning was binnengetreden en zich in een gemakkelijken armstoel had neergevleid, sprak hij: ‘Wel drommels, kerel, is dàt eene reis! Door hoeveel woestijnen heb ik moeten heenworstelen, om hier te komen? Ik dacht niet anders, dan dat ik hier in de gedaante van een zandsteen verschijnen zou. Heb je zooveel

geld moeten verstudeeren, om op zulk eene bijna onmogelijk te bereiken plaats aan te landen?'

'Wacht maar, amice, en het zal niet lang duren, of ge zult ondervinden, dat ge in eene verkwikkende oase zijt terechtgekomen.'

'Ik hoor hier ten minste weer verstaanbare taal, maar wat ze mij op mijne laatste ritten hebben opgedischt, was zoo goed, of ze koeterwaalsch tot mij spraken.'

'Dat komt, omdat jij je nooit op eenige studie der idiomen hebt toegelegd. Ik moet evenwel erkennen, dat ik er ook nog geen professor in ben. Voor eenige dagen kwam er een gemeente-boodschapper bij me, die mij zeide, dat hij van den "burgemeister" kwam, die liet vragen, of ik den volgenden dag "een man wou sturen aan de hut, om schlacke te fahren". Ik vroeg dien man om geene opheldering, maar ging naar den burgemeester, die een glimlach niet kon bedwingen, toen ik hem vroeg, wat de boodschap, die ik ontvangen had, beteekende: Of ik een man aan eene hut wou sturen, om slakken te varen'.

'Hier dichtbij hebben ze mij ook al van eene "hut" gesproken.'

'Ja, dat was te Ulft, eene buurschap van deze gemeente. Maar toen de burgemeester mij de zaak had opgehelderd, schaamde ik mij wel een beetje, dat ik niet gedacht had aan het Duitsche: "Hütte", dat, zooals ge weet, ijzersmelterij beteekent, en aan het rijden (fahren) van de "Schlacke" - het schuim, dat uit den smeltoven wordt verwijderd - naar den weg, dien gij het laatst bereden hebt, om dien te harden. Ik moet er nog bijvoegen, dat de burgemeester mij zeide, dat die man zijne boodschap bij mij niet had behoeven te brengen, omdat de dominee en de pastoor van deze dienstverrichtingen vrij waren.'

'Wel zoo! Die geestelijke privileges klonken nog vrij middeleeuwsch.'

'En wat maak jij je daar weer aan anachronismen schuldig.'

Het duurde niet lang, of mijn vriend raakte hoe langer hoe meer verzoend met zijn verblijf ten mijnent. Het volop genieten van de frissche lucht, die destijds in Amsterdam, vooral in den zomer, door de stadsgrachten op vele plaatsen verpest was; onze uitstapjes naar Gendringen's omstreken en het nabijgelegen Anholt in Pruisen; het gezellig verkeer met eenige beschaafde inwoners van het dorp zelf; onze bezoeken aan eenige onder de gemeente behoorende buitenplaatsen en gezellige optrekjes, waar mijn vriend ook met oeconomen en fabrikanten kennis maakte en waaronder hij een waar tempeltje der Muzen aantrof, welks bewoners, man en vrouw beiden, de schilderkunst niet onverdienstelijk uit liefhebberij beoefenden en de muziek in betrekkelijke volkomenheid uitvoerden, zoodat zelfs de beroemde violist Van Bree zijn talent niet te hoog schatte, om, terwijl hij bij zijne kunst-

vrienden logeerde, het voor hen te laten schitteren; de plompe eenvoud en de gulle gastvrijheid van de meer of min gegoede landbewoners; de naïeve zeden en gewoonten; het primitieve, dat men nog hier en daar aantrof, - dit alles werkte ertoe mede, dat mijn vriend mij in eene geheel andere stemming verliet, dan waarin hij bij zijne komst ten mijnent verkeerde.

Dit bevestigde hij mij in een brief, dien ik, na zijn terugkeer in de hoofdstad, van hem ontving.

'Bij uw achterhoeksch hoekje', schreef hij, 'heb ik op mijne kaart eene B. gezet, maar ik kon mijn zuchtenden uitroep niet terughouden: "Die weg! die weg!"'

Ook deelde hij mij een paar bijzonderheden, die op zijne terugreis betrekking hadden, mede, waarbij hij niet verzuimde, opnieuw een schertsenden toon aan te slaan. 'Ik wil niets afdingen', dus luidde het, 'op den deftigen naam, dien het voertuig, waar gij mij bij mijn vertrek met mijn koffer inpaktet, draagt, dien van 'koetskar', als ik het woord maar mag uitspreken naar de ondervinding, die ik ervan heb opgedaan. Ik leg dan den vollen klemtoon op de laatste syllabe: kár, of het woord koets moet bij u eene andere beteekenis hebben dan hier in de stad. Gelukkig, dat ik van geene wagenziekte hinder had bij het hossebossen van het voertuig, dat nu en dan dreigde het onderst boven te gaan. De kalme houding van mijn spraakzamen voerman werkte echter gunstig tot mijne geruststelling.

'Op mijne vraag, hoe 't kwam, dat we nu en dan zoo geweldig heen en weer schommelden, antwoordde hij: 'Dat komt, Meneer, omdat ze niet overal de spoors liekt hebben.' Dank mijn verblijf ten uwent verstond ik, wat de man zei, maar voor nog menige andere uitdrukking stond mijn taalverstand stil. - Toen wij den toren van Doetinchem in het oog kregen, zei mijn voerman: 'Zie zoo, Meneer, nu naderen we klein Turkije!' 'Wat zeg je?' vroeg ik verbaasd. 'Weet Meneer dat niet?' was zijn antwoord. 'Zoo noemen ze Deutekom, omdat ze daar altijd ruzie hebben en met mekaar overhoop leggen.' Ik liet die uitspraak natuurlijk voor rekening van mijn voerman, wien men toch wel niet zou vragen om eene bijdrage voor een geographisch woordenboek. Maar eene kleine aardigheid moet ik u toch nog mededeelen. Natuurlijk moesten we te Doetinchem uitspannen en had ik gelegenheid, het stadje eens op te nemen. Toen ik, zonder gedwaald te hebben, weer bij het logement kwam, stond daar iemand - ik hoorde later, dat hij een handelsreiziger was, - te turen op het opschrift met groote letters boven de ramen aan weerskanten van de deur en boven de deur zelf van het logement. Het luidde boven de eene twee ramen: *Heer,* boven de deur: *en*, en boven de andere twee ramen: *logement.* Ieder onbevooroordeelde las in die woorden: *Heerenlogement*, maar onze reiziger riep, dit lezende, met het ernstigste gelaat uit: *Heer! en logement!* Ge begrijpt, dat ik spoedig een praatje maakte

met den snaakschen reiziger. Ik deelde hem mede, wat mijn voerman mij van Doetinchem verteld had. ‘Dat strijdt toch’, was zijn antwoord, ‘met het opschrift op de poort, die men van den Doesborghschen kant inkomt en dat dus luidt: *Pax intrantibus*; maar misschien heeft wijze vroedschap er tot waarschuwing, om niet te veel te idealiseeren, de spreuk bij laten plaatsen: *Versint eer ghij begint.* En wie weet, met welke gemoedelijk goede oogmerken zij boven de poort, die gij straks zijt ingekomen, heeft laten beitelen: *Salus exeuntibus!*’

De brief eindigde met mij te verzekeren, dat hij in eigen persoon mijne betrekkingen en vrienden volkomen gerustgesteld had omtrent mijn verblijf op mijn Patmos, en dat hij ze had aangeraden, een hun nog onbekend natuurschoon in deze streken te gaan genieten.

Ik kan het mij nauwelijks meer voorstellen, nu ik hier 5 à 6maal op één dag brieven ontvangen en verzenden kan, dat er een tijd was, waarin die gelegenheid slechts eenmaal op een dag bestond. En dat er in dien tijd geene heel drukke correspondentie gevoerd werd, laat zich afleiden uit de kostbaarheid der briefporten, die, naar gelang van de afstanden in het vaderland, van 5 tot 30 en meer centen beliepen. En wat het jongere geslacht thans, nu de middelen tot vervoer vertienvoudigd zijn, wel verbazen zal, is, dat wij het voorrecht op prijs stelden van in een geregelden goederendienst om de veertien dagen met de hoofdstad en zoovele tusschen haar en ons gelegen plaatsen in aanraking te komen.

't Gaf ongemeene levendigheid op het dorp, als de Terborghsche voerman Ten Holder des Maandags met zijn grooten vrachtwagen van Terborgh naar Amsterdam, vice versa, aankwam, om te lossen en weer te laden. 't Was dan eene havenplaats in 't klein. Wie er belang bij hadden, stroomden naar de plaats der aankomst van den welkomen wagen, terwijl zoovele nieuwsgierige blikken op den inhoud ervan geslagen waren en velen, in stilte, de onverstoorbare bedaardheid van den voerman verwenschten, die, zonder op de vele vragen, hem gedaan, te antwoorden, eerst zijne paarden verzorgde en vervolgens, na zelf iets genuttigd te hebben, zijn notitieboekje nauwkeurig inzag, eer hij met het lang verbeide werk der uitpakking aanving. Gelukkigen, die met pakjes en brieven naar huis konden snellen, na den niet onbillijken vrachtprijs betaald te hebben.

Bij eene van deze gelegenheden ontving ik van mijn Amsterdamschen vriend een buitengewoon grooten koek, waarop hij met witte suikerletters had laten zetten: ‘Ná het gebruik van weggebrug met nagelholte’, - sneden boeren-weggebrood met rauw gerookt vleesch - waaraan hij zich tijdens zijn verblijf bij mij recht smakelijk had te goed gedaan, als wij bij den een of anderen boer genoodigd waren en de boerin dan met gulle gastvrijheid tot hem zeide: ‘Kom, Meneer, je mot je niet laten neugen; je mot maor toetasten.’

Wekte het toen reeds verbazing bij mijne vrienden in Holland, thans grenst het aan het fabelachtige, hoe hoog de waarde van het geld destijds in mijne woonplaats stond. Kochten wij 12 eieren voor een dubbeltje, in den slachttijd betaalden we niet meer voor het pond van de beste stukken koevleesch. Boter en varkensvleesch golden naar rato, terwijl de beste soort aardappelen slechts 80 cent het mud kostten.

Dat de boeren daar niet al te rijk door werden, laat zich wel begrijpen, maar de waarde der landerijen en de pachten der boerenhoeven waren geëvenredigd aan die lage markt, die veroorzaakt werd door gebrek aan goede wegen en daardoor aan communicatie en handelsverkeer.

De latere tijd spreekt met eenige ingenomenheid over den vroegeren eenvoud der landbewoners. Op mijne grensplaats waren zij bij al hun eenvoud echter uitgeslapen in het smokkelen. Zij vonden dat zóó natuurlijk, dat zij mijn ijveren daartegen nauwelijks konden begrijpen. Een enkel staaltje. Ik had een boer verzocht, eene vracht steenkolen, waarvoor toen nog inkomende rechten moesten betaald worden, voor mij uit Emmerik te halen, en hem opgedragen, de kommiezen daarvan in kennis te stellen. Toen zijn wagen in mijne schuur veilig was aangeland, zei hij, terwijl hij zich glimlachend de handen wreef: ‘Dat 's binnen, dommineer, en voorbie het huus van den ontvanger!’ Ik begreep er terstond alles van en toen ik hem over deze, in zijne oogen, groote heldendaad ernstig bestrafte en hem dreigde met eene aanklacht van smokkelarij, waarin hij, als het ontdekt was, ook mij zou betrokken hebben, antwoordde hij zoo laconisch mogelijk: ‘De dommineer zal rechtevoort wel wieser wézen. Ze smokkelt hier allemaol.’ En hij sprak, op enkele uitzonderingen na, geene onwaarheid.

Toen ik straks van den vrachtwagen Terborgh - Amsterdam sprak, vergat ik nog mede te deelen, dat die wagen ook was ingericht, om drie of desnoods vier passagiers mede te vervoeren. Vóór in den wagen was eene soort cabriolet aangebracht door middel van een linnen afscheidsel van de plaats der vrachtgoederen. Dat die vierwielige wagen met een vast onderstel, zonder op veeren of riemen te rusten, eene behoorlijke lengte moest hebben, is wel te begrijpen, omdat er doorgaans vele goederen mede vervoerd werden. Er behoorde echter veel tact toe, om de te vervoeren goederen zóó te pakken en te voegen, dat zij door het nu en dan nog al hevig schokken geene schade leden. Maar hoe ging het dan met de passagiers? Dezen konden toch niet als pakgoederen behandeld worden. Daar was voor gezorgd. De banken, waarop zij zaten, waren niet alleen behoorlijk bekleed, maar zij hingen aan vier riemen, die aan weerskanten van den wagen bevestigd waren. Bij het schokken, of het nu eens ter rechter- dan ter linkerzijde overhellen van den wagen, zat men steeds in eene schommelende

beweging, die, hoe ook als gezondheidsmaatregel aan te bevelen, niet altijd even aangenaam en zacht voor de naast elkaar zittenden was. Ik kan daarvan uit eigen ondervinding spreken. Op het gevaar af, dat men het belachelijk zal vinden, deel ik mede, dat ik eens den tocht met den bedoelden wagen naar Amsterdam medegemaakt heb.

't Was een schoone zomerdag, toen ik bij het aanbreken van den dageraad mij met eene door mijn vriend zoo scherp berispte koetskar naar Terborgh liet brengen, om daar eene plaats in de cabriolet te nemen, of, als daar geene gelegenheid toe was, desnoods naast den voerman op de voorste bank te gaan zitten. Er waren slechts een paar passagiers - dus ruimte genoeg. Het was ruim vijf uur in den morgen, toen wij afreden, stapvoets natuurlijk. Daar beide medepassagiers, een bejaard heer en eene jongejuffrouw, mede de reis naar Amsterdam zouden maken, waren we met zoo'n langen rit vóór ons in den beginne spaarzaam met onze woorden. Het stooten op den hier en daar door diepe en gekruiste sporen gaanden zandweg viel, dank zij de hangende bank, nog al mee. Ieder onzer was voorzien van een kleinen mondvoorraad, die echter in den vroegen morgen nog onaangeroerd bleef. Na ruim anderhalf uur - want de paarden stapten, waar de weg het toeliet, goed door - was Doetinchem bereikt. Mijn reisgenoot had, na zich geïnformeerd te hebben, hoelang we hier vertoeven zouden, zich met een schetsboekje, zooals het mij later bleek te zijn, ijlings verwijderd, en nu nam ik de gelegenheid waar, om den voerman te vragen, of hij dien heer ook kende. Wie schetst mijne verbazing, toen ik vernam, dat ik het genoegen had te reizen met den heer Pfeiffer, den bekenden decorateur van den Amsterdamschen schouwburg. Met ongeduld wachtte ik de terugkomst af van den man, die mij in mijne jeugd zooveel genot verschaft had door zijne voorstellingen in zijn *Théâtre Optique* in de Beulingstraat te Amsterdam en door zijne oogbetooverende schilderingen op het tooneel. Nu was het ijs gebroken. Nadat ik mij ook aan hem bekend gemaakt had en hem mijne bewondering voor de gewrochten zijner kunst had medegedeeld, liet hij mij zijn schetsboekje zien, waarin hij zoo even met vluchtige trekken eene afbeelding van eene der Doetinchemsche poorten gemaakt had, waarbij hij mij opmerkzaam maakte op de antieke vormen en lijnen, waarvan hij als tooneelschilder gebruik kon maken. Nu ontbrak het niet aan aangenaam samenspreken met den kundigen en bescheiden man, die mij uitnoodigde, hem te Amsterdam te komen bezoeken, om bij en door hem mij in kunstbeschouwingen te kunnen verlustigen.

'We zullen vandaag niet ver komen, voerman,' zei de heer Pfeiffer, toen de paarden al hunne kracht moesten inspannen, om ons door de zandwoestijnen tusschen Doetinchem en Keppel heen te worstelen. Op raad van de jongejuffrouw, in wie toen reeds eene dierenbeschermster

stak, stegen wij van den wagen, maar moesten telkens, vooral op de hoogte van het karakteristiek genaamde huis ‘Groot Zande’, blijven stilstaan, om niet een kwartier vóór de aankomst van ons voertuig te Keppel te verkondigen, dat het in aantocht was. Dáár, te Keppel, konden de paarden wat uitblazen. ‘Hoe?’ vroeg mijn reisgenoot, ‘moet hier nog tol betaald worden voor dien onmogelijken weg?’ ‘Wie in de herberg “de Gouden Leeuw” een stuiver verteert, Mijnheer,’ antwoordde de voerman, ‘is vrij van tol betalen.’ De heer Pfeiffer nam zijn schetsboekje weer ter hand en in weinige oogenblikken had hij eenige gezichtspunten opgeteekend, die het fraaie perspectief hem met het oog op het oude kasteel van Keppel aanbood.

‘Daar hebben we gelukkig weer schlackweg!’ riep ik uit. ‘Zoolang het duurt,’ zei de voerman, ‘maar dan krijgen we nog een kwaad eind in de Braambergen.’ Doch ‘na regen komt zonneschijn’, zegt Tijl, want toen wij Doesborgh achter den rug en door Ellekom den straatweg bereikt hadden, was het, of er in de paarden een nieuw leven gevaren was, want zij voelden niet zoodra den harden grond onder zich, of zij zetten zich onmiddellijk in den draf, die, al was 't natuurlijk een sukkeldraf, ons toch onszelven als benijdenswaardige reizigers deed beschouwen. Ik kan mij niet meer herinneren het aantal pleisterplaatsen, waar we op onzen tocht aanlegden, maar ik weet wel, dat het ruim negen uur in den avond was, toen wij aan het logement ‘De Klomp’, nabij het tegenwoordig station Veenendaal aan den Rijnspoorweg, kwamen. Wij lieten ons het eenvoudig souper, uit vleesch en een paar groenten bestaande, goed smaken en het behoeft wel niet gezegd, dat een verkwikkende slaap op zulk een langen rit, zoo goed als in de open lucht afgelegd, volgde.

Na den volgenden morgen vroegtijdig het ontbijt gebruikt en eenige mondbehoeften ingepakt te hebben, ving de reis weder aan over Amersfoort naar de hoofdstad, waar wij in den laten namiddag aankwamen.

Welk eene reis! zal men zeggen. Ik erken, dat zij niet de spoedigst vorderende was, maar toen ik een anderen keer met mijn gezin dezelfde reis ondernam, hadden we toch ook twee - waren 't dan ook niet zulke lange - dagen daartoe noodig: den eersten met rijtuig naar Arnhem en den tweeden met de diligence vandaar naar Amsterdam. Wie ons toen voorspeld had, dat diezelfde tocht eens op één dag heen en terug zou kunnen worden gemaakt, zouden we een broodetend profeet hebben gescholden. Maar de lichtzij van eene reis, als ik beschreef, was, dat wij volop genoten van het natuurschoon der streken, die wij doorreden, en er niet, gelijk thans het geval is, met ijlende vaart doorsnelden. Eerst later drong het *time is money* tot den Achterhoek door.

De heer Pfeiffer hield zijn woord. Ik verlustigde mij in menige kunstbeschouwing, bewonderde zijne mechanieke beeldjes van het

Théâtre Optique en verbaasde mij over de kladschilderingen op de coulissen, die voor het oog van den schouwburgbezoeker zulk een schoon effect maken.

‘Een heel eindje dichter bij de beschaafde wereld, amice!’ sprak mijn Amsterdamsche vriend, toen hij mij in '38 te Keppel was komen bezoeken, ‘maar tusschen Doesborgh en hier, in de mij van vroeger nog bekende zandwoestijnen, dacht ik, dat ik zou hebben moeten overnachten.’

‘*Semper idem*,’ antwoordde ik. ‘Nog niet genezen?’

‘Hoe jammer, dat deze inderdaad mooie streek door zulk een fatalen weg zoo totaal ongenietbaar wordt.’

‘Geduld maar, vriend! Er zullen wel betere dagen komen.’

‘Eeuwige optimist!’

‘Gij gelooft toch met mij, dat de wereld vooruitgaat?’

‘Ja, overal, behalve hier met de wegen. Maar je bent toch een eindje opgeschoven en daar feliciteer ik je mee.’

‘Weet ge, waar ik dat het best aan merken kan? Dat het hier niet zoo goedkoop leven is als te Gendringen. 't Scheelt al aanmerkelijk op vele artikelen. Maar je bent hier niet gekomen, om je met financieele bespiegelingen bezig te houden; ik stel je dus voor, een kijkje te nemen in de naaste omgeving hier.’

Dat mijn bezoeker volop genoot van de schoone natuur, die zich hier aan zijn oog vertoonde, daaraan viel niet te twijfelen. Voordat hij mijne woning weder binnentrad, bleef hij nog eenige oogenblikken staan, om, rechts en links den blik slaande, zich vol bewondering te verliezen in de aanschouwing der prachtige lanen, die zulk een verkwikkend lommer aanboden. ‘Wat statige eiken hier aan den linkerkant!’ riep hij uit. ‘Zij vormen den schoonsten gothischen boog, dien men aanschouwen kan. En dáár nu die zoover zich uitstrekkende beukenlaan met dat, als het ware, gewelfd dak - 't is verrukkelijk.... Als dit oord slechts gemakkelijker te bereiken was, 't zou menigen bewonderaar tot zich trekken.’

Wat mijn vriend veronderstelde, is later inderdaad bewaarheid geworden, toen men zich eindelijk over den Achterhoek ontfermde en er een met klinkers bestrate weg van Doesborgh naar Gendringen werd aangelegd. Nu kwam er leven en beweging. De handelsgeest kreeg een nieuwen prikkel, de industrie groote verbetering voor de afzending harer producten en den aanvoer van grondstoffen. De vervoermiddelen voor goederen en personen bestonden niet meer alleen door middel van vrachtwagens en karren, maar de opgewekte ondernemingsgeest bracht eerst enkele, later talrijke diligence- en omnibus-

diensten in beweging, waardoor het verkeer zooveel drukker en gemakkelijker en de gelegenheid geopend werd, om zich zooveel spoediger aan te sluiten aan de hoofd- en zich steeds verder uitbreidende spoorwegen van het land. Het postwezen werd daarbij aanmerkelijk verbeterd, niet alleen door de verlaagde porto's, maar ook door de aanzienlijk vermeerderde gelegenheden, om brieven te ontvangen en te verzenden. Duidelijker en duidelijker openbaarde zich de geest der beschaving, die met zijnen weldadigen invloed dieper en dieper doordrong. Waar hij aan de eene zijde aan den eenvoud der zeden afbreuk deed, daar verhief hij aan den anderen kant het gevoel van zelfstandigheid bij de bewoners dezer streken. Het knechtschap had nog wel niet geheel uitgediend, maar het begon toch plaats te maken voor het bewustzijn dier vrijheid, die het eigendom is van elken mensch, in welken stand ook geplaatst. Vooruitgang werd ook de leuze in den Achterhoek, al kon hij zich aan dien naam nog niet geheel ontworstelen.

Doch ik moet nog even terug tot vóór den tijd zijner wedergeboorte. Niet ten onrechte had mijn Amsterdamsche vriend nog bij zijn laatste bezoek ten mijnent zijn klaaglied aangeheven over de achterhoeksche wegen. Wie thans over den kunstweg van Zutfen door Keppel naar 's-Heerenberg en Emmerik rijdt, zou niet vermoeden, dat die wegen vroeger, in het najaar en den winter vooral, voor een deel althans, nagenoeg onbruikbaar waren. 't Is mij gebeurd, dat ik in den winter te Wehl, een dorp, op een klein uur afstands van Keppel gelegen, moest zijn. Hoe er naar toe te komen? Te voet was schier onmogelijk, met een rijtuig niet denkbaar. Een boer spande een zoogenaamden langen wagen in, waarmede men gewoon is, zware boomen te vervoeren. De beide voor- en achterwielen worden dan zoover mogelijk van elkander verwijderd, terwijl op ‘het lankwagen’, zooals men het hier noemt, eene lange plank gelegd wordt, waarop men zich in platzittende houding plaatst. Gevaar voor omvallen bestond er nu wel niet, maar ik moest mij toch bij het overhellen van den wagen, nu rechts, dan links, stevig vasthouden, om niet in een modderpoel terecht te komen. En deze pleiziertocht duurde bijna anderhalf uur.

Voor eenigen tijd verhaalde ik een ijverig en gewaardeerd Nutslezer mijn wedervaren uit den tijd, dat ik ook nog Nutslezingen hield.

‘Te Doetinchem’, begon ik, ‘bestond, toen ik in deze streek mij vestigde, een vrij bloeiend Departement van de Maatschappij *Tot nut van 't Algemeen.* De wintervergaderingen, waar voorlezingen en de onontbeerlijke bijdragen gehouden werden, waren genoegelijke bijeenkomsten en werden druk bezocht. Als lid van dat Departement had

ik weder eene lezing op mij genomen bij lichte maan, zooals het zeer doeltreffend in de huishoudelijke bepalingen luidde.'

'Woondet ge toen reeds te Keppel?' vroeg hij.

'Ja, en daardoor was ik in de gelegenheid, om na de lezing huiswaarts te keeren. Toen ik nog te Gendringen verblijf hield, moest ik, als ik de vergaderingen wilde bijwonen of zelf als spreker moest optreden, altijd in de stad overnachten. Ditmaal had ik wel gewenscht, dat ik eene dergelijke afspraak gemaakt had.'

'En de afstand tusschen Keppel en Doetinchem is slechts een uur?'

'Luister maar! Ik had een goed vriend van mij hier uitgenoodigd, om met mij mede te gaan. Zulke tochtjes legde ik doorgaans te voet af, maar tegen vier uur in den namiddag begon het te regenen en te waaien, zoodat er geene kans was, om met drooge kleeren en droog schoeisel ter bestemder plaatse te komen. Een dorpsbewoner bood mij zijne huifkar aan, als ikzelf de teugels maar in handen wilde nemen, omdat hijzelf mij niet kon vergezellen. Mijn vriend, aan een tocht in zulk een voertuig niet gewoon, zag mij eenigszins bedenkelijk aan en vroeg mij, of hij zijn leven aan mij als voerman wel kon toevertrouwen? Achter die ironie lag echter eenige waarheid verscholen. Iemand, die geheel onbekend was met den nu eens rijzenden dan weder dalenden zandigen weg met diepe, zich kruisende sporen en meer of minder diepe gaten, kon wel gevaar loopen, het er niet zonder ongeluk af te brengen. Als de maan geen genoegzaam licht verspreid had bij het vallen van den avond, zou ik den tocht ook niet hebben durven ondernemen. Het paard kende den weg eigenlijk nog beter dan ik en daarom liet ik mijn rossinant gerust de beste sporen kiezen met zijn gelijkmatigen, steeds langzamen stap. De regen begon van lieverlede te verminderen, maar des te heviger stak de wind, dien we vlak vóór hadden, op. Wij bonsden nog al eens tegen elkander aan bij zoovele knippen in den weg en, alsof het paard medelijden met ons had, bleef het van tijd tot tijd stilstaan. Wij hadden, naar mijne berekening, de helft van den tocht afgelegd, toen ons paard, nadat we weer van eene hoogte in eene laagte, die door den regen een grooten waterplas gevormd had, gedaald waren, midden in dien plas bleef stilstaan. Mijne aansporing, om voort te gaan, hielp niets, zelfs niet toen ik haar met de zweep kracht trachtte bij te zetten. Daar kreeg ik een goeden inval. "De huif moet van de kar," zei ik tot mijn vriend; "zij vangt te veel wind en daar kan het dier niet tegen op trekken." Nu was dat gemakkelijker gezegd dan gedaan in het stormweder. Na veel tobbens gelukte het ons echter, het doek los te maken en binnen te halen. Onze kar was inmiddels in het natte zand vrij diep ingezakt, en mijn vriend, die zich ongerust begon te maken, riep mij toe: "Ik ga eruit!" en eer hij mijne waarschuwing, om zich voor natte voeten te vrijwaren, gehoord had, was hij uit de kar gesprongen, maar stond nu ook tot ver boven de enkels in het water. Zoodra het paard

zich van den winddruk vrij gevoelde, was het bereid voorwaarts te gaan. Dit geschiedde echter niet zonder een krachtigen ruk, waarbij ik niet anders dacht, of ik zou met kar en al omvallen. Ik nam mijn aan de onderdeelen druipenden vriend weder op en wij kwamen zonder verdere ongevallen ter plaatse onzer bestemming aan.

Met een *captatio benevolentiae*, die mij om des lotgevals wille werd verleend, ving ik mijne lezing aan en mocht die gelukkig volbrengen.

Maar hoe nu terug te keeren? De wind was niet bedaard, maar zelfs in hevigheid toegenomen. Mijn vriend liet zich gemakkelijk overhalen, om onzen terugtocht te voet te ondernemen, terwijl ik kar en paard in den warmen stal liet overnachten.

Zoo ging de voetreis, die tamelijk vermoeiend was, aan, maar die toch nergens anders door bemoeielijkt werd, dan dat wij, eerst ik en later hij, onze afgewaaide hoeden een eind weegs moesten naloopen, om ze op te vangen.'

Mijn moderne Nutslezende vriend had mijn verhaal met uitroepen van verbazing aangehoord en vroeg mij, hoeveel honorarium mij voor zulk een tocht en voor de lezing wel werd toebedeeld?

'Honorarium!' riep ik uit. 'In dien tijd werd aan den lezer wel "honor" toebedeeld, maar het "arium" behoorde nog tot de onbekende X.'

Doch genoeg, om eene vergelijking te maken tusschen het 'Voorheen en Thans'.

Alleraangenaamst werd ik dezer dagen verrast door een bezoek van mijn ouden Amsterdamschen vriend, die met mij grijs geworden was en zijn logies besteld had in de 'Gouden Leeuw', die thans boven de deur van het zeer goed ingericht logement fier zijne manen schudt.

'Dat's anders reizen!' sprak hij mij toe, terwijl hij mij hartelijk de hand drukte. 'Ik ben heden morgen 8.40 van Amsterdam gegaan en altijd doorsporende nu 12.30 hier. Nu is 't inderdaad een pleizierreisje.'

'Gij zult nog andere dingen zien dan deze, mijn vriend! Wij zullen morgen vanhier met een open of dicht rijtuig, naar gij verkiest, met flinke paarden en een onberispelijken koetsier een toertje naar Gendringen maken. En ik roep daarbij al uwe aandacht te hulp, om te oordeelen over het onderscheid tusschen het voorheen en thans.'

'Als ik met dat oordeel hier beginnen zou, dan moet ik zeggen, dat het hier althans niet in alle opzichten gunstig kan zijn.'

'Ik begrijp u. Gij mist hier die prachtige lanen, die ons zoo vriendelijk uitnoodigden, om ons in hare schaduw te verkwikken. Ze zijn gevallen. Zij deelden in het lot van zooveel aardsche grootheid. Wat ik gevoelde, toen ik die woudreuzen zag nommeren, om ze aan

de meestbiedenden ter uitroeiing en opruiming prijs te geven, heb ik trachten uit te drukken in deze regelen:

Zoo zijt gij dan ten doode opgeschreven,
Eeuwoude beukenlaan, gij, 't sieraad van dit oord!
Uw wensch, uw laatste bede: ‘Laat mij leven!’
Wordt door de slagen van de hakbijl dra versmoord.
Nog staat gij voor het laatst in najaarsdos te prijken,
Al rukt de stormwind u gedurig blad'ren af:
't Is 't voorspel, dat u wacht, een lot, niet meer te ontwijken;
Zij naderen al vast, de delvers van uw graf.

'k Mocht langen tijd als vrienden u begroeten,
Terwijl beschutting en verkwikking gij mij boodt
Bij fellen zonneschijn en 't gloeiend avondrood,
Of als we 't spelend licht der maan in u ontmoetten.

Wat waart gij schoon in lentepracht,
Als 't eerste groen, zoo malsch, zoo zacht,
Ontsprong aan dik gezwollen knoppen
En kransen weefde om stam en toppen!

Wat waart ge schoon in 't zomerkleed,
Dat ge ons ontplooidet wijd en breed,
Om onder 't looverdak, door zuilen
Geschraagd, behaaglijk weg te schuilen!

Wat trokt ge ons in den winter aan,
Ten val verwezen beukenlaan,
Als 'k u in 't sneeuwgewaad zag pronken
Of 't rijm, gehecht aan twijg en tak,
In duizend diamanten vonken
Tot ons van winterweelde sprak!

Ach, weemoed grijpt mij aan; daar ruischt het door de takken:
‘Gegroet, gegroet voor 't laatst: mijn blad'renkroon moet zakken,
Die kroon, zoo fier eens prijkend in het rond,
Waaronder gij bescherming vondt!’

‘Gegroet ook gij voor 't laatst, gij, door zoovele tijden
Getuigen van mijn vreugd, getuigen van mijn lijden!
Beeld zijt ge me in uw stervensklacht
Van 't lot, dat dra mij, grijze, wacht.
Als u toch zal de hand des doods mij eens doen sneven,
Maar met vernietiging bedreigt ze niet mijn leven.
Keer ik als gij tot stof, in 's aardrijks schoot,
Rijst leven voor mij uit den dood.’

‘Ik kan mij nauwelijks voorstellen,’ sprak mijn vriend, toen wij in gestrekten draf over den straatweg snelden, ‘dat wij hier door dezelfde zandwoestijnen rijden, die ik eenmaal eene verhuizing naar de

binnenlanden van Afrika had toegewenscht. Nu eerst geniet ik de inderdaad schoone natuur, die ons hier omgeeft.'

Toen wij Doetinchem naderden, steeg zijne verbazing bij het aanschouwen der bevallige villa's, die eene kleine voorstad vormen, de stations-, restauratie-, sociëteits- en schoolgebouwen vóór de intrede van de stad. Wij reden de stad door over het nieuwe plaveisel, waarlangs goede trottoirs voor de voetgangers zijn aangelegd.

'Is dit hetzelfde Doetinchem als vóór vijftig jaren?' vroeg mijn vriend, toen hij aan gindsche zijde der stad weer zoovele nieuwgebouwde huizen zag.

'Wij zullen morgen, als gij lust hebt, de plaats zelve bezoeken,' zeide ik. 'Bij het doorrijden hebt ge er nog weinig van gezien.'

Wel voldaan over ons uitstapje, dat vroeger een vermoeiende tocht zou zijn geweest, keerden wij terug, en reeds den volgenden dag bracht ons de stoomtram vanhier naar Doetinchem in 20 minuten.

De uitbreiding der stad, die thans geene afsluitende, sombere poorten meer heeft, maar smaakvolle woningen, die van toenemende welvaart getuigen; de inrichtingen voor onderwijs, het bloeiend gymnasium, een der meest bevolkte van het geheele land; de goed bezochte industrieschool, die reeds vele knappe werklui geleverd heeft, wekten groote belangstelling bij mijn vriend, die wel wenschte, dat zijn kwaadsprekende voerman en de spottende handelsreiziger van vroeger thans hier waren, om met hemzelven van hun vooroordeel genezen te worden. 'Dat men hier zijn tijd begreep,' zei ik, 'daarvan gaven de mannen van energie hier ter stede eene nieuwe proeve, toen zij deze geheele streek door den stoomtram in verbinding brachten met en in aansluiting aan de hoofdlijnen van het geheele spoorwegnet. En als nu weldra het station Doetinchem aan de spoorweglijn Winterswijk-Zevenaar zal verrijzen en de geprojecteerde bevaarbaarmaking van den Ouden IJsel de stad tot eene haven- en stapelplaats zal verheffen, dan zal Doetinchem eene niet onbeduidende plaats bekleeden onder de kleinere steden van ons vaderland.'

'Eere, wien eere toekomt!' sprak mijn vriend, en hij reciteerde:

> 'Nur der verdient die Freiheit und das Leben,
> Der täglich sie erobern musz.'

'Toegestemd, want arm is het leven inderdaad, waar de geestdrift ontbreekt, om naar het betere te streven.'

Keppel, Juli 1881.

A.H. VAN DER HOEVE.

Uit den vreemde, meegedeeld door mevr. Van Westrheene.
Juffrouw Willington en haar bibliothecaris.

Toen John Willington gestorven was, troostte zijne weduwe zich met de gedachte, dat zij nu de zaak kon voortzetten volgens hare eigen inzichten en de veranderingen kon aanbrengen, waarnaar zij sedert jaren tevergeefs had verlangd. Ja, wèl jarenlang, want nu zij er goed over nadacht, had zij het eerste jaar, dat zij als leermeisje in de zaak was, reeds gezegd:

'Dunkt u niet, Mijnheer, dat wij de klanten veel handiger zouden kunnen helpen, als die toonbank weg was? Het ding dient nergens toe dan om er prullen onder te bewaren, wat eigenlijk een verkeerd gemak is; bovendien...'

'Meisje,' had Willington geantwoord, '*ik* drijf hier de zaak. Houd u bij uw werk.'

Toen had de mooie Nelly Simmons een ondeugend gezicht getrokken en gedacht: 'Heel goed, Mijnheer; maar gij zult de zaak niet altijd drijven, en dan zullen wij eens zien, of die oude toonbank iedereen, die den winkel uit- en inkomt, in den weg behoeft te staan.'

John Willington was lang weduwnaar geweest; doch van den dag af, waarop Nelly Simmons in zijne zaak gekomen was en haar bevallig hoofdje had gebogen over het oude blok, waarop zij zich in het maken van pruiken en toeren oefende, had hij moeielijk zijne oogen van haar schalksch, goedhartig gezichtje kunnen afhouden. Hij was een streng man; niemand van zijne ondergeschikten hield van hem. Het was een stille winkel, niettegenstaande er van 's morgens vroeg tot 's avonds laat een half dozijn menschen aan het werk waren. Ook was er aanhoudende toeloop van heeren en dames, die verjongd wilden worden, - voor zoover valsch haar ertoe kan bijbrengen; de zwakheden der menschelijke natuur kwamen er dikwijls op de koddigste wijs aan den dag. Een onbedwingbare lach van Nelly bij eene van die gelegenheden deed voor het eerst den afstand tusschen haar en haar patroon verkleinen.

Toen zij er vrij scherp om beknord werd, - want Willington was te slim, dan dat hij rijke klanten in zijn winkel wilde laten beleedigen, - keek Nelly hem door hare tranen heen schalkachtig aan en zeide:

'Wezenlijk, Mijnheer, ik zou gestikt zijn, als ik niet in dien lach was uitgebarsten. Verbeeld u dat oude mensch, met die dikke balken onder hare oogen' - en meteen gaf eene flikkering in Willington's oogen haar den moed, om het oude mensch na te doen, - 'en hare valsche tanden, te komen vragen, of wij haar haar willen verven.'

John Willington lachte en in dat oogenblik zagen Nelly en hare medeleermeisjes, dat er een tijd zou kunnen komen, waarin zij haar patroon om haar

vinger zou kunnen winden, en toen zij een jaar later met hem getrouwd was, verwonderde het niemand dan hemzelf. Hij heeft zich nooit geheel van zijne verbazing hersteld en nooit geheel vergeten, dat Nelly als leermeisje bij hem was geweest. Doch hij was gelukkig met haar. Zij was ijverig, vlug en vroolijk; ook had zij een liefderijk, dankbaar hart, dat trouw aan John Willington gehecht bleef, hoewel hij oud genoeg was, om haar vader te kunnen zijn, en het nooit in hem opgekomen was, haar achter de toonbank vandaan te halen of haar iets aangenamers te doen te geven dan pruiken naaien.

Hij leerde nochtans in haar oordeel vertrouwen en de gedachte streelde hem, dat zijn vrouwtje na zijn dood den roem zijner zaak in stand zou houden. Indien hij vermoed had, hoe sterk zij haar hart had gezet op al de nieuwigheden, welke zij hem tevergeefs had voorgesteld, zou hij minder gerust den dood zijn ingegaan.

'Ik geloof, dat hij die toonbank in de kist zou meegenomen hebben, indien hij geweten had, dat ik het ding zou laten afbreken,' zeide zij tot hare vriendin. 'Want, weet ge, ik had er in zóó lang niet over gesproken, dat hij meende, dat ik er niet meer aan dacht. Waartoe zou het gediend hebben? Ik heb hem nooit geplaagd, als ik zag, dat het mij niet helpen zou. En dat zag ik altijd, als hij zijn mond zoo dichtkneep; dan wist ik, dat er niets aan te doen was. "Manlief," zei ik dan, "ik geef het op." En dan kreeg ik somtijds drie dagen later mijn zin. Maar hij was geen man, met wien men een loopje kon nemen. Eens heb ik tegen hem gezegd: "John, ik geloof, dat die toonbank van uw wieg gemaakt is, dat gij er zoo aan gehecht zijt." In plaats van te lachen (hij kon om mij lachen, dat hij schudde, en hij had zoo graag, dat ik hem aan het lachen maakte,) sloeg hij op de toonbank, stond op en liep zonder een woord te spreken den winkel uit. Toen wist ik, dat ik er nooit op terug behoefde te komen. Dat is nu vijf jaren geleden.'

Uit dat geval blijkt, dat Juffrouw Willington wijzer was dan menige andere vrouw. Zij had over de toonbank gezwegen, omdat haar verstand het haar voorschreef; niet omdat haar man eraan gehecht was. Eene week na zijne begrafenis was het laatste stukje hout van het leelijke ding in de keukenkachel verdwenen en op de plek, waar de toonbank gestaan had, stond nu eene fraaie canapé, waarop de wachtende klanten konden rusten.

'Als Willington hen zoo gemakkelijk zag zitten,' zeide Nelly, 'zou hij inzien, dat ik gelijk heb gehad,' en in die gedachte smoorde zij het weinigje wroeging, dat zij gevoeld had, omdat zij zoo spoedig na zijn dood iets tegen zijn zin had gedaan.

De jonge vrouw ondervond overigens allerlei bezwaren op haar pad. Hare aangeboren schranderheid had haar het werk in al de bijzonderheden doen leeren; zij kon evengoed de maat voor een naturelletje nemen, als wijlen Willington had gedaan; zij kon uitstekend goed oordeelen over de qualiteit en de kleur van dood haar; het recept voor de haarverf kende zij van buiten, en van den wereldberoemden 'Willingtonschen Haarversterker' had zij acht groote bakken vol in den kelder staan, welke zij eenige weken te voren zelf, twee nachten lang, had gekookt en geschuimd en overgegoten, omdat John Willington er te ziek voor was.

Doch die kennis hielp haar niet, toen het op den handel in het groot

aankwam, namelijk op het onderhandelen met agenten, het inslaan van de bestanddeelen, het aannemen van werklieden, enz. Zij wist dikwijls geen raad en werd bedrogen; dat zag zij en kon er toch niets aan doen. Ook was hare verhouding tot de oude klanten van haar man niet, wat zij gewacht had; zij hadden haar niet anders gekend dan als het leermeisje, met wie Willington het in zijn hoofd gekregen had te trouwen, en zij waren volstrekt niet gezind, haar het vertrouwen en de beleefdheid te bewijzen, welke hij genoten had. Dat stak haar, en met reden; want zooals zij half spottend, half bedroefd zeide: 'Ik heb de laatste vijf jaren de zaak gedreven. Iedereen deed hem de bestellingen en dan bracht hij ze mij over, eer de klanten de stoep nog af waren. Daar is bij voorbeeld de oude Martin; den laatsten dag, dat mijn man in den winkel was, heeft hij hem de maat voor eene pruik genomen en niemand had er eene hand aan gehad tot na den dood van mijn man. Toen werd zij in haast gemaakt; want het was eene pruik van honderd vijf en twintig gulden en ik had geld noodig. De oude heer Martin betaalde altijd à contant. "Ik wil nooit iets op rekening hebben," zei hij; "men moet alles duurder betalen op rekening." Niet dat hij Willington wantrouwde, dat heeft nooit iemand kunnen doen, maar het was zoo zijn beginsel. Hij was zeer in zijn schik met de pruik en toen hij den winkel uitging, zeide hij: "Willington is een groot verlies voor ons; hij heeft zichzelf met die pruik overtroffen. Ik krijg er nooit zoo een weder." Eerst dacht ik hem te zeggen, dat ikzelf de pruik had gemaakt, maar later begreep ik, dat hij er dan stellig hier of daar hinder van zou hebben en er telkens iets aan zou laten veranderen. Daarom liet ik hem maar in het geloof, dat Willington de pruik had gemaakt.'

Nelly had met allerlei ergernissen te kampen, zoodat zij er wel eens knorrig onder werd. Haar humor bleef haar evenwel bij en als zij een deelnemenden toehoorder had, deed zij allerlei kluchtige verhalen van ervaringen, die de menschelijke natuur niet tot eer strekten.

Een van de gekste was van een Duitschen Jood, een ouden klant. Hij kwam terstond, toen de winkel, na de begrafenis, weder open was.

'Wel zoo, is Mijnheer Willington dood?' vroeg hij.

'Ja,' antwoordde Nelly bedroefd.

'Het is jammer, jammer. Erg jammer, dat hij mijne nieuwe pruik nog niet eerst gemaakt heeft.'

'Ja, uwe pruik is kaal; gij hebt eene nieuwe noodig,' zeide Nelly.

'Wel, en hoeveel vraagt gij voor eene nieuwe?'

'Hoeveel?' herhaalde Nelly verwonderd; 'wel, wat gij altijd betaald hebt: vijftig gulden. Uwe pruiken zijn heel goedkoop voor dien prijs, heeft mijn man altijd gezegd.'

'Vijftig gulden! Denkt gij, dat ik u vijftig gulden voor eene pruik zal betalen? Ziet gij mij voor gek aan? Mij voor een gek?' En hij klopte zich vol ingenomenheid met zijn persoon op de borst. 'Mijnheer Willington was een artist; hem heb ik vijftig gulden betaald. Dien prijs geef ik u niet; neen, neen. Ik ben niet gek. Gij maakt er mij eene voor dertig gulden.'

'Neen, Mijnheer,' antwoordde Nelly verontwaardigd, 'ik verkoop geen gulden onder de waarde. Ik betaal mijn werklui hetzelfde, wat mijn man

gaf; de meisjes ook, en het haar is nog even duur. Gij kunt uwe pruik bij een ander laten maken, als gij verkiest, maar als gij er hier eene koopt, betaalt gij, wat gij altijd betaald hebt, en ontvangt eene pruik, die even goed is als de vorige.'

De man ging heen, mompelend: 'Ge denkt, dat ik gek ben,' en Nelly dacht niet, dat zij hem ooit zou wederzien; doch den volgenden dag kwam hij terug en bestelde zijne pruik voor denzelfden prijs.

Dan was er weer eene oude vrijster, die, nadat zij Nelly eenige woorden van deelneming in haar verlies had toegesproken, aanstonds vroeg: 'En hoeveel slaat gij uwe Grieksche haarverf nu af?'

'Geen cent, Juffrouw,' antwoordde Nelly. 'Waarom zou ik?'

'Waarom? Waarom?' vroeg de oude vrijster, terwijl zij driftig in den winkel op en neder liep. 'Gij verwacht toch niet, dat wij u zullen blijven betalen, wat wij uw man betaalden? Ik was al lang een van zijne klanten, eer gij hier ooit een voet gezet hadt.'

'Lang vóórdat ik geboren was, dacht ik,' zeide de ondeugende Nelly, toen zij het geval vertelde, 'naar uw gezicht te oordeelen, zoudt gij mijne grootmoeder kunnen zijn.'

'Mijnheer Willington heeft altijd gezegd, dat hij mij een vat van de verf zou nalaten. Staat dat niet in zijn testament?'

'Neen, Juffrouw,' antwoordde Nelly. 'Uw naam komt niet in het testament voor en mijn man heeft niemand verf nagelaten.'

'Dan is er nog eene andere oude vrijster,' hernam Nelly; 'het zijn de lastigste klanten. Ik schrik, als er eene den winkel inkomt; zij zijn nooit te voldoen; niets staat haar ooit goed. Nu, in zóóver hebben zij gelijk; maar wiens schuld is dat? Nu, die zat voor den spiegel en ik zette haar het nieuwe haar op, dat wij in orde gemaakt hadden. Het was zoo wat half grijs. Mijn man had haar overgehaald het zoo te dragen. Ik heb hem honderd malen hooren zeggen: 'Als oude vrouwen eens wisten, hoeveel beter zij eruit zien met grijs haar, zou niemand mijne Grieksche verf koopen.' Hij raadde iedereen het gebruik af; maar hij zei, dat hij het goed toch in voorraad moest hebben voor degenen, die volstrekt hun haar wilden verven. Er was bovendien niets schadelijks in de verf. Nu dan, ik deed haar de valsche scheiding aan en plakte haar beetje vlossig haar op haar voorhoofd; het stond wezenlijk goed, en ik zei: 'Ziedaar, Juffrouw, dat is nu het mooiste toertje, dat gij ooit gehad hebt.'

Zij gaf mij geen antwoord, maar bleef in den spiegel kijken, wel vijf minuten lang, en riep toen opeens:

'O, Mijnheer Willington, Mijnheer Willington, waarom kunt gij niet, al was het maar vijf minuten, terugkeeren, om mij te zeggen, of het mij wezenlijk goed staat!'

'Het was, om dol te worden,' vertelde Nelly; 'te wenschen, dat iemand uit zijn graf zal opstaan, enkel om haar gerust te stellen en te zeggen, dat zij er goed uitzag. Ik liep de kleedkamer uit en liet haar alleen zitten.'

'O, Juffrouw Willington,' riep zij mij achterna; 'ik heb uw gevoel niet willen kwetsen!'

Al die ergernissen gaven Nelly een afkeer van de zaak, waarvan zij bij het leven van haar man zooveel had gehouden, en toen zij, ruim een jaar na den dood van haar man, een bod van haar zwager kreeg voor de zaak en

de klandizie en het geheim van de Grieksche verf en den Haarhersteller, nam zij het gaarne aan en ging buiten wonen.

Doch ongelukkig beviel het haar niet.

'Ik kan niet in mijn eentje in een huis opgesloten zitten,' klaagde zij. 'Ik wen er nooit aan. Ik ben te veel gewoon, de menschen te zien in- en uitloopen, en te hooren, wat er in de wereld omgaat. Ik zou mij dood kniezen, als ik leven moest zooals de meeste vrouwen leven.'

Nelly kwelde hare hersens met bedenken, wat zij ter hand zou nemen.

Zij dacht eerst aan een magazijn van gemaakte kleederen, doch daarmee zou zij te hard moeten werken; toen aan eene restauratie, maar zij had geen verstand van koken en wilde zich bovendien niet 'verminderen'. Zij was gewoon aan gemeenzame en vriendelijke praatjes met voorname lieden; zij kende hunne geheimen. Men kan moeielijk uit de hoogte behandeld worden door iemand, wier haar men verft of wien men eene pruik maakt; zij zijn, om zoo te zeggen, medeplichtigen.

Eindelijk zag Nelly, toen zij op een morgen lusteloos de kolommen van eene krant doorliep, eene advertentie, waarin eene leesbibliotheek te koop stond. Het was in dezelfde straat, waarin zij hare zaak had gedreven; zij had er de weinige boeken, welke zij las, uit gehaald.

'Gunst!' riep Nelly; 'zou Pettengill dood zijn? Zijne vrouw kan zeker niet met de zaak terecht en wil haar verkoopen, precies als ik. Zou zij later óók berouw krijgen?'

De eerstvolgende trein bracht Nelly in de stad en nog dienzelfden avond was zij in onderhandeling. Zij had geen geld genoeg, om de zaak te koopen, en ging met een angstig hart naar haar zwager, George Willington, om een paar duizend gulden te leen te vragen.

Hij ontving haar zeer vriendelijk en antwoordde op haar verzoek:

'Wel ja, wel ja, Nelly; het is het beste, wat gij doen kunt; ik zou niets liever wenschen dan u in de buurt te hebben. Dan zoudt gij mij nu en dan een handje kunnen helpen, niet waar? Ik kan niemand krijgen, om voor de dames te werken.'

'Aha, Mijnheer George,' dacht Nelly, 'is dàt het geheim van uwe vriendelijkheid?'

Doch zij was goedhartig en antwoordde: 'Och heer ja, met alle pleizier. Willington placht altijd te zeggen, dat ik de toeren van de dames veel beter kon opzetten dan hij. Ik zou alle middagen een paar uren kunnen komen.'

'Best, best; het zou eene groote hulp voor mij zijn,' zeide haar zwager en gaf haar een wissel voor tweeduizend gulden.

'Ge behoeft mij geen bewijs te geven,' zeide hij; 'uw woord is genoeg en gij kunt mij langzaam afbetalen. Het is eene winstgevende zaak, juist goed voor u.'

Dat dacht Nelly ook; doch zij ondervond, dat het haar evengoed tegenviel, als toen zij gedacht had, dat zij pleizier in het buitenleven zou hebben. Zij was nooit zeer vertrouwd met boeken geweest en meestal begreep zij in het geheel niet, wat haar werd gevraagd.

Pettengill was voorheen uitgever geweest en zijne bibliotheek bevatte werken, die anders zelden in eene leesbibliotheek voorkomen; werken ook van groote waarde. Nelly was al aanstonds van plan, al dien 'ouden rommel' op te ruimen, en er boeken met fraaie banden voor in de plaats te nemen.

Gelukkig voor haar had zij van dat plan gesproken in tegenwoordigheid van een der oudste begunstigers harer zaak, een advocaat, die meer hersens dan cliënten had en een boekenwurm geworden was.

'God zegen me, Juffrouw!' riep hij, 'weet gij dan niet, dat die "rommel" de eenige waarde is van uwe bibliotheek? Verkoop geen enkel boek van die planken! Zij worden een hoop geld voor uwe kleinkinderen waard.'

Nadat de advocaat vertrokken was, nam Nelly het eene boek na het andere in hare hand; het was alles oud Engelsch, doch voor haar had het evengoed Sanskritsch kunnen zijn.

'Mijne kleinkinderen!' herhaalde Nelly verachtelijk. 'Als ik er ooit krijg, - wat niet waarschijnlijk is - hoop ik, dat zij eene andere taal zullen spreken dan dit. Ik geloof, dat die oude man gek is.'

Toen zij het geval aan haar zwager vertelde, zeide hij:

'Gij kunt geen beter raadsman hebben dan dien Wilkins; ik heb hooren zeggen, dat hij altijd door de geleerden geraadpleegd wordt, waar zij boeken kunnen krijgen, die zij noodig hebben.'

Nelly zuchtte en merkte op, dat er meer in boeken stak, dan zij ooit had gedroomd. Zij begon dat meer en meer in te zien en ondervond dagelijks het vernederende harer onkunde. Tot schoolmeisjes toe kwamen hare verwondering betuigen, dat zij dit of dat boek nog niet had, dat toch reeds eene maand 'uit' was en waarvan Nelly nooit had gehoord. Zij was slim genoeg, om te begrijpen, dat zij hulp in de zaak moest hebben. Zij ging naar eene groote, vrije bibliotheek en leeskamer in de stad, om te zien, hoe het daar toeging. Tegen den avond keerde zij naar huis terug, met een vastberaden trek en een glimlach om haar mond.

Den volgenden dag was haar zwager verwonderd, toen hij werklieden bezig zag, een gedeelte van haar gevel omver te halen.

'Wat ter wereld gaat gij beginnen, Nelly?' vroeg hij.

'Eene leeskamer en koffie,' antwoordde Nelly.

'Dat is een goed denkbeeld,' zeide hij; 'maar hoe zult gij die bouwerij betalen?'

'Hypotheek,' zeide Nelly.

'Neen,' hernam George; 'geef mij deel in de zaak, dan betaal ik het.'

'Goed,' zeide Nelly.

Dat was alles, wat zij samen spraken, doch George Willington ging naar huis en zeide tot zijne vrouw, dat zij zich altijd geducht in Nelly vergist hadden. 'Zij is eene vrouw van zaken,' zeide hij, wat voor hem het grootste compliment was, dat hij geven kon.

Den volgenden dag kwam er in de drie voornaamste bladen de volgende advertentie, die beter gesteld geweest zou zijn, indien Nelly een ander verzocht had het voor haar te doen. Doch indien de advertentie anders geweest was, zou zij de aandacht niet getrokken hebben van Andrée Williams. De advertentie was:

'Gezocht iemand, om boeken te koopen in eene leesbibliotheek. Het moet eene vrouw zijn, die eene goede hand schrijft en die alles van boeken weet.'

Nelly vond die advertentie heel goed. Er stond precies in, wat zij zocht.

Toen Andrée Williams het las, begon zij luid te lachen, hoewel zij alleen was, en zij zeide: 'Welke idioot zou dat geschreven hebben?' En zij legde het blad neder en lachte nog eens.

Andrée studeerde in dien tijd druk in advertenties. Zij was de dochter van een pachter in Nieuw-Engeland en had tot haar zeventiende jaar op de boerderij haars vaders gewoond. Van hem had zij eene groote liefde voor boeken geërfd en een smachtend verlangen naar wijder kring dan de hoeve. Van haar twaalfde jaar af had zij besloten, de wereld in te gaan; hoe, wanneer en waarheen wist zij niet. Doch een vast besluit is dikwijls een waarborg, dat het vervuld zal worden; en zoo gebeurde het, dat een oudoom harer moeder op zekeren dag schreef, of zijne nicht ook eene dochter had, die bij hem zou willen komen, om kopieerwerk op zijn kantoor te verrichten. Hij was oud; zijne oogen waren slecht en hij wilde iemand hebben, dien hij vertrouwen kon.

Zoo was Andrée met een van verrukking kloppend hart alleen naar haar achter-oudoom gereisd en zat den volgenden morgen op zijn kantoor, alsof zij haar leven lang niets anders had gedaan dan akten afschrijven.

Zij werkte druk, den geheelen dag; zij was bij haar oom in huis en ontving, behalve kost en inwoning, achthonderd gulden 's jaars. Daarmede deed zij wonderen.

Zij kleedde zich netjes, ging naar leesavonden en concerten, las en studeerde en toen haar oom plotseling stierf, in het zevende jaar van haar verblijf in zijn huis, had zij vijftienhonderd gulden in de spaarbank.

Toen scheen er niet anders voor Andrée over te schieten dan naar huis terug te keeren. Zij wist nu genoeg, om te begrijpen, dat zij te weinig geleerd had, om onderwijs te geven, en zij was te trotsch, om winkeljuffrouw te worden. Zij peinsde bedroefd over hare onkunde en de weinige gelegenheden voor vrouwen, om in haar eigen onderhoud te voorzien. Naar soortgelijk werk, als zij voor haar oom had verricht, zocht zij tevergeefs.

Zij besloot evenwel, nog een half jaar in de stad te blijven en er eene betrekking te zoeken. Het denkbeeld van naar de eenzame boerderij terug te moeten keeren, was haar ondragelijk. Zij had niet veel kennissen gemaakt; haar oom was een in zichzelf gekeerd man geweest, die niet op vriendschappelijken voet met zijne buren leefde.

Er was nochtans één huis, waar Andrée gaarne kwam, en dat was bij eene weduwe van een compagnon van haar oom. Mevrouw Shepherd was de eenige vrouw, die haar oom nu en dan bezocht had; de eenige vrouw, die verstand bezat volgens hem.

Toen de oom van Andrée gestorven was, ging zij naar Mevrouw Shepherd en wist hare gunst zóó goed te winnen, dat de weduwe haar een half jaar lang als commensales in huis nam.

‘Het is schande,’ zeide Mevrouw Shepherd, ‘dat uw oom niet voor u gezorgd heeft.’

‘Volstrekt niet,’ antwoordde Andrée; ‘ik ben niets anders dan zijn klerk geweest. Ik woonde bij hem in, omdat het gemakkelijker was. Hij was een oudoom van mijne moeder en heeft haar nooit gezien. Ik heb nooit op ander geld van hem gehoopt, dan wat ik verdiende.’

‘Dat zal zeker ook niet veel geweest zijn,’ hernam Mevrouw Shepherd.

‘Mij dunkt, dat het genoeg was,’ zeide Andrée; ‘ik heb nog vijftienhonderd gulden in de spaarbank.’

‘Wat ge zegt!’ riep Mevrouw Shepherd bewonderend. ‘Gij lijkt niets op andere meisjes. Dat is genoeg, om u een heelen tijd te onderhouden.’

‘Ja, maar ik wil blijven verdienen. Ik zal toch wel iets te doen vinden.’

Doch toen de eene week na de andere verliep, begon Andrée den moed te verliezen en zij dacht: ‘Ik zal naar huis moeten.’

In dien toestand zag zij Nelly's advertentie om eene vrouw, die alles van boeken wist.

‘Het kan geen kwaad te onderzoeken, wat het beteekent,’ zeide zij en schreef het volgende antwoord:

> ‘M. Ingevolge van uwe aanvraag naar iemand, die boeken kan koopen, ben ik zoo vrij mij aan te bieden. Ik zou gaarne de betrekking hebben, indien wij het eens konden worden over de voorwaarden. Ik ben zes jaren klerk op een kantoor geweest en schrijf eene goede hand, en ik geloof, dat ik genoeg van boeken weet, om aankoopen voor eene leesbibliotheek te doen.
> Uw Dienstwillige Andrée Williams.’

Toen Nelly dien brief ontving, riep zij: ‘Dat is juist weer iets voor die verwaande mannen. Ik had uitdrukkelijk geschreven, dat het eene vrouw moest zijn. Als ik nog meer brieven van mannen krijg, zet ik eene andere advertentie: ‘Mannen behoeven zich niet aan te melden.’

Intusschen liep de arme Andrée verscheiden keeren daags naar het postkantoor, om te vragen, of er geen brief voor haar was. Op den derden dag vroeg zij beschroomd, wie de advertentie geplaatst had.

‘Willington is de naam; meer weet ik er niet van,’ antwoordde de klerk.

Toen kwam er een andere klerk bij en zeide: ‘De advertentie is van de kappersweduwe Willington, die de leesbibliotheek van Pettengill gekocht heeft.’

‘Van Pettengill!’ riep Andrée; ‘die ken ik zeer goed. Dank u voor uwe inlichting.’

‘Ik begrijp niet, dat ik daar niet aan gedacht heb,’ mompelde zij. ‘Ik heb de doodadvertentie van Pettengill in de kranten gezien. Als ik morgen nog niets hoor, ga ik ernaar vragen. Ik zou nergens zóó veel pleizier in hebben.’

Den volgenden morgen was er nog geen brief en Andrée ging vroeg op weg.

Toen zij met Nelly sprak, vroeg deze aanstonds: ‘Waarom hebt gij niet geschreven? Ik had schriftelijk antwoord gevraagd, dan kon ik over de hand oordeelen.’

‘Ik *heb* geschreven,’ antwoordde Andrée; ‘vier dagen geleden.’

‘Hoe heet gij dan?’

‘Andrée Williams,’ antwoordde Andrée glimlachend. Zij had schik in de kordate manieren van die kluchtige, kleine weduwe, deftig in den rouw, doch met een schalksch gezicht.

‘Wat zegt gij! André?’ riep Nelly; ‘maar André is een mannennaam. Hoe komt gij aan dien naam?’

‘Ik heet Andrée, naar mijne moeder,’ antwoordde de sollicitant lachende. ‘Gij hebt de tweede *e* achter André niet opgemerkt.’

‘Wel wel, ik wou, dat ik het geweten had,’ zeide Nelly, die de sollicitante van het hoofd tot de voeten opnam en hoe langer zoo meer met haar werd ingenomen.

‘Hebt gij dan al iemand aangenomen?’ vroeg Andrée.

‘Ja,’ knikte Nelly, ‘gij zoudt er goed voor zijn en gij zijt de eerste, van wie ik dat zeggen kan. Wij zouden het opperbest met elkander vinden, dat zie ik wel. Mijn man placht altijd te zeggen, dat ik de menschen veel gauwer woog, dan hij ooit gezien had. Mijn man was kapper. Hebt gij ooit Willington's Haarhersteller gebruikt? - Ik durf wedden van niet,’ en zij keek met den scherpen blik van een kenner naar het dichte, golvende, bruine haar van Andrée. ‘Gij hebt er geene behoefte aan. Maar het was het beste middel, dat ooit gemaakt is, om voor een hoofd te gebruiken. Ik ben gek geweest, dat ik die zaak heb verkocht. Maar er zijn tijden, dat eene vrouw niet weet, wat zij wil. Ik verlang er zóó naar terug, en George wil er niets van hooren; hij is zoo gek niet, om de zaak weer te verkoopen, nu hij haar heeft, met de Grieksche verf en den Haarhersteller erbij.’

Andrée keek Nelly geheel verbijsterd aan en de uitdrukking van haar gelaat bracht Nelly op de zaak terug, waarvoor Andrée gekomen was.

‘Stoor u niet aan alles, wat ik zeg,’ zeide zij goedhartig. ‘Het is mijne manier zoo. Als ik niet langer praten kan, ga ik dood. Hat zei mijn man ook, toen hij mij twee jaren geleden mee naar Parijs nam. “Nu ga je naar eene plaats, waar ge uw mond kunt houden, vrouwtje,” zei hij; “denkt ge, dat ge 't uithoudt?” - Wij keken naar alle winkels, waar: “Hier spreekt men Engelsch”, voor den gevel stond; maar als wij erin kwamen, was de juffrouw, - of de mijnheer - die Engelsch sprak, altijd toevallig uit. - Maar nu over uwe komst; want ik heb besloten, u te nemen Zoodra ik u zag, dacht ik: die moet ik hebben, en al onder het praten heb ik alles bij mijzelf overlegd, hoe ik het schikken zou.’

‘Dus hebt gij nog niemand aangenomen?’ vroeg Andrée verheugd.

‘Eigenlijk wel,’ antwoordde Nelly; ‘maar ik bedenk, of ik haar niet tot iets anders kan gebruiken, want ik moet haar houden, het arme kind. Zij is er niet voor geschikt, maar zij werkt zoo op mijn gevoel, dat ik haar gezegd heb, dat zij komen mocht. En die massa vrouwen, die ik gehad heb! Ik werd er ziek van; ik was op het punt, om een man te adverteeren, maar zij zetten allen zoo'n mond op: men komt er altijd onder, vroeger of later, en ik wil mijn eigen baas zijn. Kom nu maar eens binnen; zet uw hoed af; dan zullen wij eens praten. Ik zal u zeggen, wat ik van plan ben. Het zal alles goed uitkomen; het meisje, dat ik heb aangenomen, heb ik eerst twee malen afgewezen; zij is een van die menschen, die iemand bedroefd maken, zoodra men haar aankijkt, op en top eene dame, dat ziet men aanstonds, maar ik was bang, dat zij niet sterk genoeg zou zijn. “Ik ben nooit een dag ziek geweest,” zeide zij; “ik beloof u, dat ik niet ziek zal zijn.” - Nu, wat zou ik doen? Ik heb haar gezegd, dat zij komen kon, en morgenochtend komt zij. Mij dunkt, zij moet maar voor de boekverkooping zorgen, vindt gij niet? In dat vak doet het er niet veel toe, of men er melancholiek uitziet. - Kom nu, dan zullen wij alles afspreken. Ik geloof, dat gij juist de persoon zijt, om plannen te bedenken; die wenkbrauwen van u! Mijn man placht altijd te zeggen: Let op de wenkbrauwen, wijfje!’ en dat doe ik. Kom nu gauw!’

En Nelly geleidde Andrée, die er half pret in had en half tegen het geval opzag, doch vol belangstelling was, naar een achterkamertje, waar zij samen de geheele nieuwe inrichting van Pettengill's leesbibliotheek bespraken.

Zij kwamen best overeen. De eene voltooide als het ware de andere. ‘Welk een geluk, dat ik u gevonden heb!’ riep Nelly eindelijk. ‘Waarom hebt gij toch niet duidelijk Andrea onder uw brief gezet? Wist ge niet, dat geen enkel meisje André heet? Kijk eens aan, daar had ik u en hadt gij mij bijna verloren enkel om dien naam!’

Drie maanden later zag de inrichting van Pettengill er allergezelligst uit. Een boekwinkel aan de straat kwam uit op de bibliotheek en de leeskamer; rechts was Nelly's kleine zijkamer en daarachter het keukentje, waaruit den geheelen dag de geur van heerlijke koffie steeg. Ieder, die er zijne kranten kwam lezen, kon een kop koffie en een broodje krijgen in de leeskamer. Het was iets nieuws en het trok het publiek aan, zooals alles wat nieuw is.

Het ‘arme melancholieke ding’ werd een veel betrouwbaarder persoon en veel minder melancholiek, dan Nelly en Andrée gedacht hadden. Zij presideerde achter de toonbanken, waar papier en dag- en weekbladen werden verkocht.

‘Want,’ redeneerde Nelly, ‘als de menschen papier willen hebben, nemen zij het, of iemand er melancholiek uitziet of niet. Het is heel iets anders dan het kappersvak; daarin zou men niets verkoopen, als men er niet een opgeruimd gezicht en een vriendelijk woordje bij gaf. Mijn man zei altijd, dat ik drie flesschen Grieksche verf verkocht tegen de andere meisjes één.’

Het werd druk in de zaak van Pettengill; om het uithangbord alleen bleven de menschen staan:

Leeskamer, leesbibliotheek; koffie met broodjes.

Niemand, die er eens geweest was, bleef voorgoed weg. Er was iets huiselijks, dat vooral vreemdelingen sterk aantrok. De ramen waren met bloemen versierd; daarop had Andrée aangedrongen. Er stond altijd eene fijne bloeiende plant in het midden van iedere lange tafel in de leeszaal; men vond er pennen en inkt voor gebruik; papier en enveloppen met postzegels erop waren achter de toonbank te krijgen. Het was verbazend, zulke pakketten en brieven als er dagelijks op de post gingen, die het stempel ‘Pettengill’ droegen. Die brieven gingen naar alle oorden van de wereld en een ervan, die op een zomermorgen met grooten schrik gelezen werd aan eene ontbijttafel van een aanzienlijk gezin in Engeland, staat zoo nauw met dit verhaal in verband, dat het de moeite waard is, hem in zijn geheel af te schrijven.

Die brief was geschreven door Wilfrid Beddons aan zijn ouderen broeder, Sir Renwick Beddons van Beddons Hall, en was van den volgenden inhoud:

> ‘Beste Ren... Ik ga naar Californië, in plaats van, zooals ik gedacht had, de volgende maand thuis te komen. Gij zult mij in geen jaar zien. Ik kom over Japan terug.
> Eerst was ik van plan u in den waan te laten, dat dat weer een van mijn gewone invallen was, maar ik geloof, dat ik u alles openhartig ga vertellen,

in het vertrouwen, dat gij er met niemand over zult spreken, oude jongen, allerminst met Ethel. Vrouwen hebben geen begrip van die zaken. Ren, ik ben waarlijk verliefd, en op een meisje, met wie ik nooit kan trouwen; daarom ga ik op de vlucht, eer ik eene gekheid begin, namelijk als ik die niet begin, eer ik de kamer uit ben. Ik heb tot nog toe nooit een woord met haar gesproken en denk dat ook niet te doen; ik weet niet eens, hoe zij heet. Gij begrijpt natuurlijk niet, hoe ik zoo dwaas verliefd kan zijn. Indien ik meer met vrouwen had omgegaan, zooals gij mij altijd hebt aangeraden, zou het misschien niet gebeurd zijn; maar ik heb het nu beet en het gezicht van dat meisje zal nooit uit mijn geheugen gaan, als eene reis rondom de wereld het er niet uitdringt. Daarom ga ik morgen heen en ik schrijf u niet weder, eer ik te San Francisco ben. Tob niet over mij. Ik ben heel wel, zoodra ik dit maar van mij heb afgeschud; ik ben zoo gezond, als het kan.

Groet Ethel van uw liefhebbenden broeder
Wilfrid.'

Toen Wilfrid dien brief overlas, zag hij in, dat zijn broeder niets zou begrijpen van zijn zin: 'namelijk als ik die niet begin, eer ik de kamer uit ben'.

'Hij zal denken, dat ik stapelgek ben,' dacht hij. 'Hoe kan ik een brief schrijven in de kamer bij een meisje, dat ik nooit gesproken heb en op wie ik toch verliefd ben? - Ik moet den brief verscheuren. Neen. Ik zal er een postscriptum bij zetten; hij zal geruster zijn, als hij de geheele waarheid weet. Dan weet hij meteen, dat ik ertoe gekomen ben, om het te ontloopen.'

De brief werd verbeterd en verduidelijkt door het volgende zonderlinge postscriptum:

'Het meisje is de bibliothecaris in de leesbibliotheek, waar ik 's morgens mijne koffie gebruik. Zoo iets ziet men nergens dan in Amerika; maar, Ren, ik wou, dat gij haar eens zien kondt! Ik zweer u, dat ik nooit eene vrouw heb gezien, die bij haar te vergelijken is.'

Toen Sir Renwick Beddons dat postscriptum las, riep hij onwillekeurig:

'Goede hemel!'

'Wat is het, Renwick?' vroeg Lady Ethel ontsteld.

'Och, niets dan weer een malle streek van Wilfrid. Hij is naar Japan gegaan en komt in geen jaar terug.'

Dat zeggende, stak hij den brief in zijn zak.

'Hoe vervelend,' zeide Ethel. 'Ik had aanstaanden winter met hem naar Rome willen gaan. Men kan nooit op Wilfrid rekenen.'

'Neen, waarachtig niet,' mompelde Sir Renwick, terwijl hij van tafel opstond. 'Dat hebben wij nooit kunnen doen. God weet, wat hij nu weer zal uitvoeren, of liever de duivel,' voegde hij er binnensmonds bij, terwijl hij schielijk naar een priëel liep, waar hij den brief weder uit zijn zak haalde en nog eens overlas. Die tweede lezing stelde hem eenigermate gerust. Hij zag, dat zijn broeder even duidelijk begreep als hij, dat er in dit geval onmogelijk sprake van een huwelijk kon zijn; doch het bloed kookte in zijne aders van toorn, omdat er ook maar de geringste verzoeking toe kon bestaan.

‘Die verwenschte Amerikanen!’ zeide hij. ‘Eene vrouw uit eene koffiekamer! Wilfrid moet stapelgek zijn, dat hij er een oogenblik over gedacht heeft. Ik zal hem met de eerste mail schrijven.’

Dat deed hij, en het was een brief, die Wilfrid, toen hij hem drie weken later te San Francisco las, zóó boos maakte, dat hij allen lust kreeg, om van zijne reis naar Japan af te zien en Andrée Williams tot vrouw te nemen.

Eigenlijk had alles zich toegedragen als volgt: Wilfrid Beddons was op zekeren morgen uit louter nieuwsgierigheid naar de bibliotheek van Pettengill gegaan, om eens te zien, hoe het er van binnen uitzag. Hij had de koffie heerlijk gevonden, de leeskamer koel, geurig van fraaie bloemen, en hij had zijn bezoek herhaald.

Den tweeden morgen had hij bij toeval plaats genomen aan een tafeltje, waar hij juist het gezicht had op den lessenaar van Andrée in de bibliotheek. Andrée was bezig met schrijven. Een zeker iets in de houding van haar hals en haar hoofd had zijne aandacht getrokken. Hij bleef haar strak aankijken, totdat zij, waarschijnlijk onder den verstorenden invloed, haar hoofd oprichtte en rondkeek. Toen zij niemand bij zich zag, hervatte zij haar werk zonder een blik in de leeskamer te slaan.

Die ééne blik op haar opgeheven gelaat trof het hart van Wilfrid Beddons, tot pijnlijk wordens toe. Hij bestreed dat gevoel niet, noch trachtte het te ontleden. Hij keek eenvoudig en bleef kijken, totdat hij uit zijne mijmering werd gewekt door de heldere stem van Nelly, niet vrij van een tintje van spotternij, die zeide:

‘Uwe koffie wordt koud, Mijnheer.’

‘Ik drink mijne koffie altijd koud, Juffrouw,’ antwoordde Wilfrid Beddons met een ijskouden blik.

‘Mijn... welk een leugen!’ dacht Nelly en trippelde weg, om aan Andrée te gaan zeggen, hoe die Engelschman haar aanstaarde.

Doch zij bedacht zich.

‘Neen, ik zal het nog een poosje voor mij houden,’ dacht zij, ‘en zien, wat hij doet. Hij zag eruit, alsof hij niet wist, waar hij was.’

Nelly ging dus in hare kamer zitten, waar zij zien kon zonder gezien te worden, en bleef den Engelschman gadeslaan.

Andrée ging voort met schrijven. Wilfrid Beddons dronk zijne koffie, nam eene krant op en hield die zoo, dat men zijn gezicht niet zien kon; een half uur lang bleef hij Andrée strak aankijken. Daarna stond hij op en liep langzaam als een slaapwandelaar de leeszaal en den winkel uit.

Nelly liet hem tot aan den drempel van de voordeur gaan, eer zij hem staande hield en glimlachende zeide: ‘Pardon, Mijnheer, gij hebt vergeten uwe koffie te betalen.’

Zonder eene spier te vertrekken, liep hij door, de straat op. Hij had haar niet gehoord.

‘Ik zal hem achterna loopen,’ zeide de loopjongen, die reeds naar zijne pet greep. ‘Ik zal hem wel inhalen.’

‘Neen, laat maar, Peter; hij zal wel terugkomen; hij is er al meer geweest. Hij peinst ergens over,’ zeide Nelly op onverschilligen toon en ging naar hare kamer terug, om nog eens te lachen.

Met buitengewoon verstand hield Nelly zich stil en maakte dagen achter-

een hare opmerkingen, toen de Engelschman iederen dag, bij regen en zonneschijn, zijn kop koffie kwam drinken en dan stil, afgetrokken achter zijne krant naar Andrée zat te kijken.

Dat ging zoo gedurende drie weken zijn gang, toen Nelly op een ochtend, iets later dan gewoonlijk in de bibliotheek komende, zag, dat Andrée haar lessenaar verplaatst had.

'Kijk nu! Ik heb altijd wel gezegd, dat gij daar beter zien kondt,' riep Nelly.

Andrée kreeg eene kleur en zeide: 'Ja, het is lichter hier.' Doch oogenblikkelijk had haar oprecht karakter de overhand en zij voegde erbij: 'Maar ik kon ginds ook heel goed zien; ik ben er vandaan gegaan om dien Engelschman. Ik geloof waarlijk, dat de Engelschen de onbeleefdste menschen van de wereld zijn. Hij staart mij zoo aan, dat ik het niet langer kan uithouden. Ik wou, dat hij hier niet kwam; maar het schijnt, dat hij geregeld denkt te komen. Ik heb mijn lessenaar nu maar zóó verzet, dat hij mij niet zien kan.'

'Gij kunt nergens gaan zitten, waar hij u uit de leeskamer niet kan zien,' antwoordde Nelly.

'O, hij zit altijd op eene vaste plaats,' hernam Andrée onschuldig.

'Ik zou wel eens willen weten, waarom hij hier zoo lang blijft,' zeide Nelly, zoo onverschillig, als zij kon; 'ik weet, dat hij hier vreemd is. Hij schrijft stapels brieven naar Engeland.'

'Doet hij?' vroeg Andrée. 'Nu, ik wou, dat hij weer naar zijn land ging. Ik heb nooit onbeleefder man gezien.'

'Ik houd het ervoor, dat hij verliefd op u is,' zeide Nelly plagend.

'Maar, Nelly, wees niet mal,' antwoordde Andrée. 'Hij kijkt de menschen gaarne aan, anders niet. Hij heeft misschien nooit een meisje bij een lessenaar zien staan. Hij verbeeldt zich, dat hij ons zooveel mag aanstaren, als hij wil, omdat wij Amerikanen zijn. Maar nu zal het uit zijn; nu kan hij mij niet meer zien.'

Die eenvoudige Andrée! Toen Wilfrid Beddons dien morgen kwam, op zijne gewone plaats ging zitten, zijne oogen opsloeg, om zich het heerlijke genot van Andrée's aanblik te geven, en de ledige plaats zag, waar haar lessenaar had gestaan, maakte hij eene plotselinge beweging van schrik; Nelly, die hem bespiedde, zag het en zat in haar eentje te lachen.

'Ik ben nieuwsgierig, wat hij nu doen zal,' dacht Nelly. 'Ik wed, dat hij zijne koffie niet koud laat worden van morgen.'

Dat deed hij ook niet. Zonder in het minst te vermoeden, dat hij bespied werd, en alleen in de leeskamer, slikte hij haastig zijne koffie in, legde zijne krant neder en begon de kamer rond te loopen, met zijne handen op zijn rug, terwijl hij nu en dan een blik in de bibliotheek sloeg.

Weldra kwam hij op eene plek, waar hij Andrée op hare nieuwe plaats kon zien, en er vloog eene uitdrukking van blijdschap over zijn gelaat. Zij was dus niet vertrokken! Hij nam een stoel, trok hem naar zijne nieuwe observatieplaats, ging zitten, deed eenige aanteekeningen in zijn notitieboekje en ging toen heen.

Andrée had al dien tijd niet opgekeken en ging kalm met haar werk voort, onbewust van de flankeerende beweging van haar belegeraar.

Nelly niet alzoo. Zoodra zij de beweging van Wilfrid zag, om op te

staan, was zij door eene zijdeur naar den winkel geloopen, om hem gade te slaan.

'Dat begint er ernstig uit te zien,' dacht het goede vrouwtje. 'Mijn...! Wat zou het grappig zijn, als hij Andrée ten huwelijk vroeg! Ik wou, dat hij mij even in de gelegenheid stelde, om een praatje met hem over haar te maken. Maar ik zou voor geen geld van de wereld durven beginnen. Hij kijkt zoo woedend als een stier. Ik vergeet nooit dien eersten dag, hoe hij mij toebeet: "Ik drink mijne koffie altijd koud, Juffrouw."'

Met bijna bovennatuurlijke inspanning weerhield Nelly zich, Andrée te vertellen, wat zij had opgemerkt, en wachtte vol ongeduld den volgenden dag af.

Dien volgenden dag kwam Wilfrid Beddons later koffie drinken dan gewoonlijk. Hij had zich verslapen, voelde zich onwel, uit zijn humeur. Toen hij door den winkel naar de leeskamer ging, trof zijn oog toevallig de oogen van Nelly en hij maakte zich vreeselijk boos om eene uitdrukking van vroolijkheid, welke zijn geweten aan zijn gedrag toeschreef. Hij trok nijdig aan zijn knevel, zooals hij gewoon was, wanneer hij zich ergerde, liep haar voorbij zonder zijne gewone beleefde buiging en zeide bij zichzelf:

'Ik kom hier niet meer terug. Dat verwenschte wijf! Ik geloof vast, dat zij mij bespiedt.'

Toen hij bij de tafel ging zitten, keek Andrée toevallig op. Hij had onwillekeurig naar de richting gekeken, waar zij stond, om zeker te zijn, dat hij zich niet vergiste in de keus van zijne nieuwe plaats.

Andrée kreeg eene kleur tot achter hare ooren en er vloog eene uitdrukking van gramschap over haar gelaat, die nochtans in hetzelfde oogenblik voorbij was, hoewel de blos bleef.

Er was eene gedachte, neen, de schaduw eener gedachte in haar opgekomen en Wilfrid Beddons had die met de fijne intuïtie der liefde geraden.

'Zij heeft mij gezien,' dacht hij en zijns ondanks doortrilde hem een gevoel van blijdschap bij die gedachte. 'Zij heeft mij gezien en om mijnentwil is zij van plaats veranderd. Ik moet hier niet meer komen; ik wil niet. Dat lieve meisje; ik zou haar voor geene schatten willen benadeelen. Welk een edel gezicht. Hoe rein, hoe eerlijk, hoe kalm en zacht!'

En Wilfrid Beddons zuchtte diep, leunde met zijn hoofd op zijne hand en bleef eenigen tijd in gedachten verdiept. Daarna dronk hij langzaam zijne koffie op, las zijne krant, zooals gewoonlijk, doch keek niet meer naar de plaats, waar Andrée zat. Indien hij het gedaan had, zou hij een paar keeren gezien hebben, dat zij naar hem had gekeken. Doch hij keek niet. Hij had zijn besluit genomen en zoodra hij zijne koffie had gedronken, schreef hij den brief, dien wij gelezen hebben, aan zijn broeder.

'Natuurlijk, natuurlijk,' dacht hij. 'Welk een dwaas zou ik zijn, indien ik aan iets anders dacht. Ik heb mij nu al dom genoeg aangesteld.'

En Wilfrid stapte met fieren, koelen blik de leeskamer uit.

Toen Nelly hare kleine, mollige hand uitstak, om het geld voor zijne koffie aan te nemen, voelde hij een plotselingen afkeer van haar, die zich op iederen trek van zijn gelaat openbaarde.

'Mijn...!' zeide Nelly, toen hij den winkel uitging, 'hij kijkt van morgen, of hij mij wil opeten. Wat zou hem nu schelen?' En zij liep naar de voordeur en keek hem na, terwijl hij tusschen de menigte verdween.

Een booze engel gaf Wilfrid Beddons in dat oogenblik in, zich om te keeren en nog één blik te slaan op de met bloemen versierde ramen, waarachter het meisje zat, dat zulk een indruk op hem had gemaakt. Hij zag het slimme, lachende gezicht van Nelly, die hem blijkbaar nakeek; dat gezicht versterkte hem in zijn besluit en deed hem zijne schreden verhaasten.

'Het echte type van eene onverdragelijke Amerikaansche winkelierster. Zij zou mij gek maken. Hoe kan dat edele, beschaafde meisje in dienst zijn bij die gemeene vrouw?' dacht hij.

Indien hij geweten had, dat er in dat oogenblik niemand op de wereld was, van wie zijn ideaal meer hield dan van die onverdragelijke winkelierster; dat zij elkander als zusters Nelly en Andrée noemden, zou zijn idealiseerende hartstocht misschien terstond zijn doodgebloed en zou hij meer pleizier gehad hebben in zijne reis rondom de wereld.

Doch hij wist het niet, noch vond hij op zijne reis rondom de wereld iets, dat zijn zonderlingen, idealiseerenden hartstocht kon bekoelen. Wáár hij ging, wàt hij zag, hij zag altijd den donkeren, notenhouten lessenaar in de bibliotheek van Pettengill, en een fraai, ernstig, eerlijk gezicht, dat erover heenboog.

Hij vond het juist geen mooi gezicht; doch het kon niet sterker het oprechte, sterke, trouwe en liefderijke karakter van Andrée uitdrukken, dan het deed. Het bleef Wilfrid Beddons bij als een ver verwijderd geluid in de lucht, dat hij niet recht duidelijk kon hooren en even min geheel kon kwijt raken. Hij streed moedig met zichzelf; doch zijn strijd was vruchteloos.

Aan den voet van den heiligen berg in Japan, in de ivoren tempels van Indië, op den olijfberg, aan de oevers van den Nijl, in Rome, in St. Petersburg, Parijs - overal hetzelfde. Het gelaat bleef hem bij; de liefde bleef in zijn hart.

Een geheel jaar, en rondom de wereld! Wat kan een man meer doen? Zou het niet dwaasheid, geene heiligschennis zijn, indien ik het nog langer volhield?

Zoo dacht Wilfrid Beddons en zeilde naar Amerika terug, een jaar en eene maand, nadat hij naar San Francisco was gegaan.

Toen hij de bibliotheek van Pettengill voor het eerst weder intrad, durfde hij nauwelijks zijne oogen opslaan, om te zien, of zijn ideaal er nog was. Het bloed jaagde sneller door zijne aderen, toen hij haar zag; Andrée was weder naar hare eerste plaats verhuisd.

Daar was zij en toen Wilfrid haar gadesloeg, wist hij, dat hij niet voor niets teruggekomen was; dat hij goed had gedaan; dat hij niet anders kon, en dat hij althans zijn best zou doen, om dat meisje tot vrouw te krijgen. Eene eerbiedige vrees beving hem, of het hem wel zou gelukken.

Andrée zag hem niet, doch Nelly wel; zij herkende hem oogenblikkelijk, doch hield zich geheel vreemd. Zij boog even deftig, zooals zij zich verbeeldde, voor hem als hij voor haar en zij zou zeer verwonderd geweest zijn, indien zij geweten had, hoe goed hij haar doorzag en hoe de tijd hem eene eeuwigheid scheen, dien hij wachtte, totdat zij den winkel uitging, waar hij even wilde praten met de ernstige vrouw, die bij de toonbank zat en wie hij - wat hij voor geen geld aan Nelly had willen doen - naar het adres wilde vragen van de jonge dame, die in de bibliotheek voor den lessenaar stond.

Wilfrid had niet veel uren noodig, om te weten, wat hij doen wilde. Door bemiddeling van een bekende wist hij eene introductie bij Mevrouw Shepherd te krijgen en zeide haar zonder omwegen het doel, waarmede hij kennis met Juffrouw Williams wilde maken. Hij vertelde niet. dat hij een jaar lang de wereld had rondgereisd. Dat dacht hij aan Andrée te vertellen. Ook vroeg hij niet aan Mevrouw Shepherd, of zij vergunning aan Andrée voor hem wilde vragen, om haar een bezoek te brengen; hij bepaalde een uur, waarop hij komen zou, om haar te spreken. Indien hij geweten had, hoe weinig het scheelde, of Andrée had geweigerd hem te ontvangen, zou hij bijna gestorven zijn van angst. Hij dacht er zelfs niet aan, dat Andrée zou weigeren hem te zien, en toch had Mevrouw Shepherd al hare overredingskracht noodig, om er haar toe te bewegen.

'Ik vind het onbeschoft van hem,' zeide Andrée driftig. 'Hij kent mij niet. Hij kan mij niet willen trouwen. Ik begeer hem niet te zien.'

'Och, ga maar naar beneden,' bad Mevrouw Shepherd, die van het begin af vertrouwen in Wilfrid had gehad. 'Dan zal ik meegaan.'

'Nu, als gij meegaat, is het zoo erg niet,' zeide Andrée; 'dan kan hij toch niets zeggen.'

'Wel neen,' zeide Mevrouw Shepherd; 'het is maar, om eens kennis te maken.'

Zoo had Wilfrid Beddons het niet bedoeld. Doch toen hij de deftige figuur van Mevrouw Shepherd de kamer zag inkomen en de tengere gestalte van Andrée achter haar aan, woog de goedkeuring van die schikking op tegen de verlegenheid, waarin de minnaar erdoor gebracht werd.

Hij zou vermetel genoeg geweest zijn, om Andrée in de eerste minuut alles te zeggen. Gelukkig voor hem was Mevrouw Shepherd er, om dat plan te verijdelen. Hij zou er Andrée stellig door verloren hebben; bij zijn tweede bezoek liep hij dat gevaar nog.

'Maar ik voel geene liefde voor u,' zeide zij; 'ik ken u niet eens.'

'Gij hebt geen anderen man lief,' zeide Wilfrid.

'O neen,' antwoordde Andrée eenvoudig.

'En gij hebt nooit een ander bemind?' vroeg hij.

'Neen, nooit,' zeide Andrée.

'Dan zult gij mij liefkrijgen,' antwoordde Wilfrid Beddons langzaam en plechtig en keek haar in de oogen, als dwong hij haar eene toestemming af.

'Ik zal maken, dat gij mij liefkrijgt; ik weet, dat ik het kan, als gij het mij vergunt.'

Andrée zweeg.

'Ik zweer u, dat gij mij lief zult hebben,' herhaalde Wilfrid.

Andrée bleef zwijgen en hield hare oogen nedergeslagen; hare handen lagen lijdelijk op haar schoot; er was iets onnatuurlijk onbewegelijks in hare geheele gestalte.

Wilfrid Beddons nam eene van hare handen in de zijnen; zij scheen het niet te weten. Hij bracht de hand aan zijne lippen; zij scheen niet te merken, dat hij het deed. Hij keek haar eenige minuten zwijgend aan. Eindelijk vroeg hij:

'Gelooft gij niet, dat gij mij kunt liefhebben?'

'Ik weet het niet,' antwoordde Andrée; 'ik denk erover na.'

Eene maand later was Wilfrid Beddons met de bibliothecaris van Juffrouw Willington getrouwd en voerde haar zegevierend met zich rondom de wereld. Zij deden dezelfde reis, welke hij, om haar te vergeten, alleen had gedaan.

Er zijn niet veel woorden noodig, om te zeggen, hoe Andrée bloeide en genoot in hare nieuwe atmosfeer van liefde en geluk, onder het genot van natuurschoon en beschaving en weelde.

Nelly wist zelf niet, hoe zij over het trouwen van Andrée dacht. Zij was belangeloos blijde om haar geluk; doch Wilfrid Beddons zelf bleef haar een doorn in het oog.

'Hij heeft nooit een beleefd woord tegen mij gesproken,' zeide zij. 'En als hij er toch toe kwam met Andrée te trouwen, had hij geene reden, om meer uit de hoogte op mij neer te zien dan op haar.' (Een staaltje van echt karakteristieke en vrouwelijke logica.)

Intusschen vergat Nelly spoedig hare grieven in een tweede huwelijk. George Willington vroeg haar een jaar na den dood zijner vrouw, of zij hem trouwen wilde, en zij gaf langzaam en aarzelend een toestemmend antwoord.

Het was haar wel te vergeven, dat zij een weinig triomfeerde bij die ongedachte waardeering van den broeder van haar eersten man.

'Ik heb altijd tegen Willington gezegd,' zeide zij tegen eene van hare oudste vriendinnen, 'stoor er u niet aan, als zij niet vriendelijk zijn; er zal nog een tijd komen, dat zij blij zullen zijn, dat wij met hen willen omgaan. Maar ik had nooit gedacht, dat het zóó zou uitkomen.

Mijn...! Ik ben intusschen blij, dat ik weer in de oude zaak kom; er is geen enkel kooksel goeden Haarhersteller gemaakt, sedert ik eruit ben, en wat zij van de Grieksche verf gemaakt hebben, begrijp ik niet. Het haar van Juffrouw Martin is zoo streeperig, dat ik mij schaam, dat zij zóó op straat loopt, terwijl iedereen weet, dat zij een vaste klant van ons is. Wel wel, wat zou Willington zeggen! "Ja, vrouwtje, men kan niet weten, wat er gebeuren kan." En dat is waar ook. Daar is nu Andrée getrouwd met een adellijken Engelschman; Willington is dood, en ik ben met George getrouwd en ben 's avonds weer aan het verf koken, precies als bij zijn leven. Is dàt niet het gekste van alles?'

Verbetering.

Aflev. Oct. blz. 130. reg. 19 v.b. leze men: 'o n g e v e e r z e s t i g', - in plaats van 'ongeveer 2/3 van de' -.